Mekânın Dili

Fiziki, Beşeri ve Kültürel Coğrafya Araştırmaları

Prof. Dr. İhsan BULUT'a Armağan

Editörler: Prof. Dr. Eren YÜRÜDÜR
Prof. Dr. Hasan KARA
Prof. Dr. Ali MEYDAN

PEGEM AKADEMİ

Prof. Dr. Eren YÜRÜDÜR · Prof. Dr. Hasan KARA · Prof. Dr. Ali MEYDAN

MEKÂNIN DİLİ: FİZİKİ, BEŞERİ VE KÜLTÜREL COĞRAFYA ARAŞTIRMALARI
Prof. Dr. İhsan BULUT'a Armağan

ISBN 978-625-8897-90-6

Kitap içeriğinin tüm sorumluluğu yazarlarına aittir.

© 2026, PEGEM AKADEMİ

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Pegem Akademi Yay. Eğt. Dan. Hizm. Tic. AŞ'ye aittir. Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri, kapak tasarımı; mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kayıt ya da başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz ve dağıtılamaz. Bu kitap, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı bandrolü ile satılmaktadır. Okuyucularımızın bandrolü olmayan kitaplar hakkında yayınevimize bilgi vermesini ve bandrolsüz yayınları satın almamasını diliyoruz.

Pegem Akademi Yayıncılık, 1998 yılından bugüne uluslararası düzeyde düzenli faaliyet yürüten **uluslararası akademik bir yayınevi**dir. Yayımladığı kitaplar; Yükseköğretim Kurulunca tanınan yükseköğretim kurumlarının kataloglarında yer almaktadır. Dünyadaki en büyük çevrimiçi kamu erişim kataloğu olan **WorldCat** ve ayrıca Türkiye'de kurulan **Turcademy.com** tarafından yayınları taranmaktadır, indekslenmektedir. Aynı alanda farklı yazarlara ait 2000'in üzerinde yayını bulunmaktadır. Pegem Akademi Yayınları ile ilgili detaylı bilgilere http://pegem.net adresinden ulaşılabilmektedir.

1. Baskı: Ekim 2026, Ankara

Yayın-Proje: Selcan Özgürel
Dizgi-Grafik Tasarım: Umutcan Çağlayan
Kapak Tasarımı: Pegem Akademi

Baskı: Ankara Özgür Matbaacılık
1250. Cad. No: 25 Ostim Yenimahalle/Ankara

Yayıncı Sertifika No: 51818
Matbaa Sertifika No: 46821

İletişim

Pegem Akademi: Shira Ticaret Merkezi
Macun Mahallesi 204 Cad. No: 141/33, Yenimahalle/Ankara
Yayınevi: 0312 430 67 50
Dağıtım: 0312 434 54 24
Hazırlık Kursları: 0312 419 05 60
İnternet: www.pegem.net
E-ileti: yayinevi@pegem.net
WhatsApp Hattı: 0538 594 92 40

ÖN SÖZ

Çok sayıda bilim insanının kişisel ve akademik yazılarıyla katkı sağladığı bu kıymetli eseri Prof. Dr. İhsan Bulut'a ithaf etmekten onur duymaktayız. Prof. Dr. İhsan Bulut, tatlı dili, güler yüzü ve pozitif kişiliği ile coğrafya camiasının önde gelen hocalarından biridir. Şüphesiz onu öne çıkaran sadece bu özellikleri değildir. Arazi çalışmalarıyla, yüzen adalarla, turizm coğrafyasıyla, kültür coğrafyasıyla; organizasyon yeteneğiyle, düzenlediği çalıştaylarla, yurt içinde ve yurt dışındaki gezilerini arazi çalışmalarını coğrafya dersliğine çevirmesiyle fark yaratan bir akademisyendir. Yazdığı pek çok bilimsel eserle coğrafyacıların, yakın branşların, ilgili pek çok kişinin coğrafyayı sevmesine ve öğrenmesine vesile olmuştur. Yetiştirdiği öğrencilerin, desteklediği, değer kattığı meslektaşları ve yakın arkadaşlarının önünü açan, ufkunu zenginleştiren vizyonuyla akademik dünyada derin izler bırakmıştır.

Öğrencilerinin ve meslektaşlarının bir armağan kitap hazırlama düşüncesinde birleşmeleri; ilgili hocanın çok yönlü kişiliğini, değerini ve alana katkılarını ortaya koymaktadır. Onların bu düşünceyi hayata geçirmek üzere adım atmaları ve hedefe ulaşmaları ise hocanın yalnızca gönlünü, bilgisini ve kapısını kendilerine açmakla kalmadığını; aynı zamanda onlarla birlikte yürüdüğünü, ortak amaçlar etrafında buluştuğunu ve ihtiyaç duyulduğunda elini uzattığını göstermektedir.

Prof. Dr. İhsan Bulut Armağanı olarak planladığımız eser için yola çıkış amacımızı kısaca açıklamaya çalıştığımız yukarıdaki cümlelerin elbette İhsan Bulut profilini anlatmakta ve duygulara tercüman olmakta çok yetersiz kaldığının fazlasıyla farkındayız. Kitap içerisinde bulacağınız anılar, ithaf yazıları ve bilimsel çalışmaların, hem İhsan Bulut vizyonunu ortaya koyacağını hem de gelecek nesillere akademik duruş ve kimlik, çalışma azmi ve gayreti, bilimsel cesaret ve kararlılık açısından yol gösterici olacağını ümit etmekteyiz.

Dünyaca ünlü Arjantinli yazar Alberto Manguel, Tanpınar'ın ünlü eserinin yayımlanmasından yaklaşık 70 yıl sonra, Tanpınar'ın Beş Şehir'ini gezip, Tanpınar'ın İzinde Beş Şehir adıyla kitaplaştırmıştı. Yeni bir zaman, yeni bir bakış açısı, yeni bir ruh, yeni bir duyguyla… Biz de yola çıkarken kitaba bilimsel katkı yapmasını ya da ithaf yazmasını beklediğimiz hocalarımız ve meslektaşlarımızı "Armağan kitapla ilgili planlayacağınız bilimsel bir çalışmanın öncelikle Prof. Dr. İhsan Bulut'un çalışma konularını anımsatacak, çalıştığı konularda önerdiği hususlarla ilgili olması ya da coğrafya biliminin farklı bir alanıyla ilgili olmasını beklemekteyiz." cümleleriyle davet etmiştik. Amacımıza nispeten ulaştığımızı ön görmekteyiz.

İstisnalar müstesna, Bulut'un izinde, Yozgat'ın karayapılarını, haneyli evleri, Zök Gölü yüzen adalarını, kış turizmi merkezlerini, şelaleleri ve daha onlarca konunun yeni bir bakış açısıyla, ruhla, bilgiyle çalışmak için yollara düşülebilirdi ve bunu yapabilseydik armağan kitap planlayacak olanların yeni bir vizyonla yola çıkmalarına da vesile olabilirdik. Ancak, bu çok daha uzun bir sürece yayılacak bir çalışma olurdu. Ayrıca, daha büyük bir ekonomik bütçeyi ve detaylı bir planlamayı gerektirirdi.

Armağan kitaba 105 yazar, 65 bilimsel yazıyla katkıda bulunmuştur. Ayrıca Prof. Dr. İhsan Bulut Hakkında ailesinden, meslektaşlarından, öğrencilerinden 9 kişi ithaf yazılarıyla kitabı zenginleştirmiştir.

Kitabın girişinde Prof. Dr. İhsan Bulut'un öz geçmişi yer almış, daha sonra editörlerin yazılarına yer verilmiş, ardından doktora öğrencileri mezuniyet tarihi öncelenerek yazıları konulmuş ve sonra da akademik yazıların başlıkları alfabetik olarak sıralanarak bir diziliş oluşturulmuştur.

İhsan BULUT adını duyunca zevkle kalemine sarılan, kısa sayılabilecek bir süre içerisinde araştırmalarını tamamlayan ve kitaba yetiştiren, ayrıca hocamız hakkında hatıralarını ve duygularını kâğıda döken bilim insanlarına teşekkürlerimizi sunarız. Ayrıca, ailenin babasından gizli bir şekilde ithaflarını yazan aile fertleri de büyük bir teşekkürü hak ediyor.

Kitabın ortaya çıkmasında sekreteryada büyük işler başaran arkadaşlarımız da var. Dr. Berna ÖZOĞUL adeta tüm yükü sırtlandı. Yazıların toplanmasında, ilk düzenlemelerin yapılmasında büyük emek harcadı. Aynı şekilde Emine Gül GÜRBÜZ ve Arş. Gör. Dr. Samet ALKAN'ın da büyük yardımları oldu. Kendilerine ne kadar teşekkür etsek az olacağı kanaatindeyiz.

Hülasa, kısa bir zaman diliminde, hatasıyla sevabıyla güzel bir eser ortaya çıktığı kanaatindeyiz. Sonuç cümlesi belki klişe bir ifade olacak, İhsan BULUT'a layık değil ama elimizden gelenin en iyisini yapmaya çalıştığımız bir eser oldu. Okuyanı, istifade edeni bol olsun.

İÇİNDEKİLER

Ön Söz iii
Prof. Dr. İhsan BULUT'a İthaflar xv
İhsan BULUT Kendini Anlatıyor xxxiii
Akademik Yazılar xlv

1. Bölüm: Prof. Dr. İhsan BULUT'un Coğrafi Düşün Dünyası 1
Prof. Dr. Ali MEYDAN - Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-1278-096X

2. Bölüm: Mekâna Aidiyet ve Aidiyetsizlik Deneyimleri: Tokat Kenti Örneği 21
Dilek KARAKAŞ - MEB
ORCID No: 0009-0001-3088-9555
Prof. Dr. Eren YÜRÜDÜR - Tokat Gazi Osman Paşa Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-0847-3529

3. Bölüm: Coğrafi Özelliklerin Halk Takvimine Etkisi (Acıpayam Örneği) 34
Büşra ASIL - Bağımsız Araştırmacı
ORCID No: 0009-0005-6570-8143
Prof. Dr. Hasan KARA - Pamukkale Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-2184-0354

4. Bölüm: Çok Önemli Coğrafyanın "Önemsiz Coğrafya" Paradoksu: Türkiye'deki Ortaokullarda Coğrafya Neden Daha Az Öğretiliyor? 66
Prof. Dr. Eyüp ARTVİNLİ - Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
ORCID No:0000-0002-0502-5720
Doç. Dr. Niyazi KAYA - Eskişehir Osmangazi Üniversitesi - Eğitim Fakültesi
ORCID No:0000-0003-2396-7575

5. Bölüm: Transhümans Faaliyetlere İki Örnek; Manavgat ve Abruzzo'da (İtalya) Göçebe Hareketler 84
Doç. Dr. Halil HADİMLİ - Akdeniz Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-0871-5591
Uzman Barış KIZILKAYA - Akdeniz Üniversitesi
ORCID No: 0009-0001-5806-9823

6.Bölüm: Kars İlinde Kaşar Peyniri Üretimi: Mekânsal Ekonomi - Değer Zinciri ve Sürdürülebilirlik Bağlamında Bütünleşik Bir Analiz 103
Doç. Dr. Bülent ÖZTÜRK - Bağımsız Araştırmacı
ORCID No: 0000-0001-5989-4721

7. Bölüm: Kültürel Peyzajın Dil Hafızası: Erbaa (Tokat) İlçesi Yer Adlarının Toponimik Analizi 116
Doç. Dr. Mücahit YILDIRIM - Samsun Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-5781-449X

8. Bölüm: Giresun Şehrinde Mekânsal Kültür Yansımaları.....136
Dr. Öğr. Üyesi Fatma EMİROĞLU AYDIN - Giresun Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-2831-9449

9. Bölüm: Bağcılık Kültürü ve Kırsal Miras Açısından İbradı Üzüm Festivallerinin Değerlendirilmesi 159
Dr. Berna ÖZOĞUL - Bağımsız Araştırmacı
ORCID No: 0000-0001-7912-8186
Emine Gül GÜRBÜZ - Akdeniz Üniversitesi
ORCID No: 0000-0003-3956-4682

10. Bölüm: Katıklı Çayı Havzası'nda Atıl Yaylalar ve Alternatif Kullanımı 179
Arş. Gör. Dr. Samet ALKAN - Akdeniz Üniversitesi
ORCID No: 0000-0001-9803-9816

11. Bölüm: 2024 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı'nda Çevre 194
Dr. Doğuş Doğanay ÇELEBİOĞLU - Giresun Üniversitesi
ORCID No: 0000-0001-5012-5918
Prof. Dr. Ünsal BEKDEMİR - Giresun Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-7767-9088

12. Bölüm: 6360 Sayılı Büyükşehir Kanunu Kapsamında İstanbul'da Kırsal Mahalle ile Kırsal Yerleşik Alanların Tanımlanması ve Sorunlar 211
Doç. Dr. Aylin YAMAN KOCADAĞLI - İstanbul Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-7195-494X

13. Bölüm: Acıpayam Havzası Örneğinde Depresyon Oluşumlarının İncelenmesi 231
Prof. Dr. Akif Akkuş, Emekli Öğr. Üyesi - Hasan Kalyoncu Üniversitesi
ORCID No: 0000-0003-0307-5537

14. Bölüm: Arapbaharı ve Göç.....243
Prof. Dr. Hakan KOÇ - Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
ORCID No: 0000-0001-6840-7702

15. Bölüm: Akdağmadeni İlçesindeki Yerleşme İsimlerinin Belirlenmesinde Toponimik İzler: İnsan Çevre Etkileşiminin Coğrafi Yansımaları.....260
Ali ERSEVER - Marmara Üniversitesi
ORCID No: 0009-0004-3358-218X
Prof. Dr. Ali BALCI - Marmara Üniversitesi
ORCID No: 0000-0001-8967-8990

16. Bölüm: Bakırçay Havzası'nın Ekosistemleri (Biyomları).....281
Prof. Dr. Ali Ekber GÜLERSOY - Dokuz Eylül Üniversitesi
ORCID No: 0000-0003-0338-1366

17. Bölüm: Beşerî Coğrafyada Mekânın Yeniden Üretimi: Dijitalleşen Mekânlar ve Akıllı Şehirler 309
Doç. Dr. Süheyla ÜÇIŞIK ERBİLEN - Doğu Akdeniz Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-2713-8232

18. Bölüm: Bitki Örtüsünün Coğrafi Dağılışında Jeomorfolojik Unsurların Önemi: Harşit Çayı – Sera Deresi Çevresi Örneği 329
Prof. Dr. Duran AYDINÖZÜ - Kastamonu Üniversitesi
ORCID No: 0000-0003-2777-0024

19. Bölüm: Coğrafya Eğitimi Alanında Yayımlanan Lisansüstü Tezlerde Geçen Anahtar Kelimelere İlişkin Bir İçerik Analizi.....345
Dr. Yasin DURAN - Konya Ölçme Değerlendirme Merkezi Müdürlüğü
ORCID No: 0000-0002-6250-3792
Prof. Dr. Caner ALADAĞ - Necmettin Erbakan Üniversitesi
ORCID No: 0000-0001-5392-2760
Prof. Dr. Adnan PINAR - Necmettin Erbakan Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-5256-7901

20. Bölüm: Coğrafya Eğitiminde Yapay Zekâ Destekli Argümantasyon: Özel Yetenekli Öğrencilerin Yerel Çevre Sorunlarına İlişkin Argüman Düzeylerinin İncelenmesi 364
Prof. Dr. Yavuz AKBAŞ - Trabzon Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-3500-4701
Ercan KOÇAN - Trabzon Üniversitesi
ORCID No: 0000-0003-2638-5888

21. Bölüm: Coğrafyanın Dili: Harita 390
Doç. Dr. İbrahim GÖKBURUN - Pamukkale Üniversitesi
ORCID No: 0000-0003-3007-0010

22. Bölüm: Dalaman Çayı Havzası'nın Antropo-Jeomorfolojik Etki Yoğunluğu Analizine Göre Alt Havza Tabanlı Mekânsal Kümelenmeleri ve Havza Yönetimi 405
Dr. Öğr. Üyesi S. Murat UZUN - Marmara Üniversitesi
ORCID No: 0000-0003-2191-3936
Prof. Dr. Nuriye GARİPAĞAOĞLU - Marmara Üniversitesi
ORCID No: 0000-0003-4967-8536

23. Bölüm: Dijital Dönüşümün Coğrafya Eğitimindeki Yansıması: Mekânsal Bilgi Teknolojileri ile Öğretim Üzerine Sistematik Bir Derleme 421
Özlem ERDOĞAN - MEB
ORCID No: 0000-0002-1569-1188
Prof. Dr. Mete ALIM - Atatürk Üniversitesi
ORCID No: 0000-0001-7805-3215

24. Bölüm: Ermenek (Karaman) İlçesi Yerleşim Birimlerinin Yer Adları Açısından Değerlendirilmesi.....441
Prof. Dr. Tahsin TAPUR - Necmettin Erbakan Üniversitesi
ORCID No: 0000-0001-8125-0922

25. Bölüm: Faktör Analizi Kullanılarak Coğrafi Ortamların Belirlenmesinde Bir Yöntem Denemesi.....464
Prof. Dr. Nevzat GÜMÜŞ - Dokuz Eylül Üniversitesi
ORCID No: 0000-0003-4144-9990

26. Bölüm: Geçmişten Günümüze Jeopolitik Tasavvur ve Gerçekler 484
Prof. Dr. Hamza AKENGİN - Marmara Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-0626-3819

27. Bölüm: Geçmişten Cumhuriyete Van Gölü Havzasında Nüfus ve Yerleşme.....498
Prof. Dr. Faruk ALAEDDİNOĞLU - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-1682-7438

28. Bölüm: İlkokul Öğrencilerinin Orman Yangınlarına İlişkin Algıları 524
Doç. Dr. Cennet ŞANLI - Pamukkale Üniversitesi
ORCID No: 0000-0003-3285-0950
İsmail Emin YAPAN - Pamukkale Üniversitesi
ORCID No: 0009-0006-7455-1368

29. Bölüm: İnegöl Şehrinde Yaşlıların Aile Sağlık Merkezlerine Erişebilirliği 541
Prof. Dr. Mehmet DENİZ - Uşak Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-7696-045X
Elif BÜYÜKSAKA - Uşak Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-2004-4751
Arş. Gör. Mustafa GÜRÇEŞME - Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-2067-8033

30. Bölüm: İpliğin Coğrafyası: Liften Motife.....555
Cansu ÇULHA
ORCID No: 0009-0007-3760-5803
Prof. Dr. Ülkü ESER ÜNALDI - Gazi Üniversitesi
ORCID No: 0000-0003-1282-7024

31. Bölüm: Kahramanmaraş'ın Dayanışma Ruhu: Çete Bayramı'nın Somut Olmayan Kültürel Miras Kapsamında Değerlendirilmesi 569
Doç. Dr. Nadire KARADEMİR - Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-5850-0580

32. Bölüm: Kalkım ve Pazarköy Havzalarının (Yenice-Çanakkale) Jeomorfolojik Özelliklerinin Morfometrik Yöntemlerle Analizi.....586
Eylül TINAZ - Balıkesir Üniversitesi
ORCID No: 0009-0009-7181-972X
Prof. Dr. Abdullah SOYKAN - Balıkesir Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-1031-4121

33. Bölüm: Karanlıkdere Vadisi (Yozgat) Endemik Bitkilerinin Botanik Turizmi Potansiyeli.....605
Prof. Dr. Ergin HAMZAOĞLU - Gazi Üniversitesi
ORCID No: 0000-0001-6053-6796
Prof. Dr. Murat KOÇ - Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-0829-4571
Prof. Dr. Turhan ÇETİN - Gazi Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-2229-5255

34. Bölüm: Kent Coğrafyasından Kent Turizmine: Güncel Gelişmeler ve Açmazlar.....621
Prof. Dr. Gözde EMEKLİ - Ege Üniversitesi
ORCID No: 0000-0001-8528-5209

35. Bölüm: Kent Kimliğine Coğrafi Bir Bakış.....643
Doç. Dr. Rauf BELGE - Pamukkale Üniversitesi
ORCID No: 0000-0001-9885-5485

36. Bölüm: Köken Ülkeye Göre Türkiye'de Uluslararası Üniversite Öğrencileri 668
Doç. Dr. İlkay SÜDAŞ - Ege Üniversitesi
ORCID No: 0000-0003-2778-7942

37. Bölüm: Malatya'da Deprem Sonrası Küçük Sanayi Bölgesi'nin Mekansal Değişimi 694
Evren BALCI - İnönü Üniversitesi
ORCID No: 0009-0002-1415-4708
Prof. Dr. Zeki BOYRAZ - İnönü Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-3333-2402

38. Bölüm: Malatya'nın Festival ve Şenliklerine Coğrafi Bir Bakış.....714
Prof. Dr. Ramazan SEVER - İnönü Üniversitesi
ORCID No: 0000-0001-6792-6041

39. Bölüm: Millî Mücadele Coğrafyamızda Bir Kültürel Miras Alanı Olarak Kurtuluş Yolu (Samsun) 739
Prof. Dr. Cevdet YILMAZ - 19 Mayıs Üniversitesi
ORCID No: 0000-0003-0430-619X

40. Bölüm: Mitlerin Coğrafyası: Doğal Çevrenin Mitolojik Temsiller Üzerine İncelenmesi.....758
Çetin GÜLEÇ - Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-3534-5071
Prof. Dr. Taner ÇİFÇİ - Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-2057-7136

41. Bölüm: Muğla İli'nde Şehirleşme ve Şehirler.....774
Prof. Dr. İbrahim GÜNER, Emekli Öğr. Üyesi - Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-1582-4817

42. Bölüm: Orta Gediz Havzasında Yağış Durumu.....789
Prof. Dr. Hasan ÇUKUR - Dokuz Eylül Üniversitesi
ORCID No: 0000-0003-2393-3922
Dr. Öğr. Üyesi Hediye Arzu GÖKÇE GÜNDÜZOĞLU - Dokuz Eylül Üniversitesi
ORCID No:0000-0003-2675-6482
Hilal OLCAY - Dokuz Eylül Üniversitesi
ORCID No: 0000-0001-6087-2386
Öğr. Gör. İsmail DÜŞMEZ - Dokuz Eylül Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-2366-9386

43. Bölüm: Osmancık (Çorum) İlçesinin Nüfus Coğrafyası Açısından İncelenmesi 804
Prof. Dr. Asım ÇOBAN - Amasya Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-7860-7561

44. Bölüm: Sivas Kaplıcaları 819
Prof. Dr. Gülpınar AKBULUT ÖZPAY - Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-5943-7747

45. Bölüm: Sivas Kentinde Yeni Adlandırılan Yerler ve Mekanlar 838
Özgenur BEKTAŞ
ORCID No:0009-0000-8807-8256
Prof. Dr. Erdal AKPINAR - Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
ORCID No:0000-0002-5281-9785

46. Bölüm: Sulak Alan Mevzuatı ve Statüleri Açısından Avlan Gölü Ve Çevresinin Siyasal ve Kültürel Ekolojisi.....856
Prof. Dr. Mustafa ERTÜRK - Akdeniz Üniversitesi
ORCID No: 0000-0001-7172-7133
Mustafa BAŞKURT - Akdeniz Üniversitesi
ORCID No: 0000-0003-4823-2022

47. Bölüm: Sulak Alanların Sürdürülebilir Ekoturizm Destinasyonu Olarak İncelenmesi: Yumurtalık Lagünü 873
Doç. Dr. Abdurrahman DİNÇ - Necmettin Erbakan Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-7539-6084

48. Bölüm: Somut Olmayan Kültürel Mirasın Dijitalleştirilmesine Yönelik Deneyimsel Bir Müzecilik Modeli: Tire Kent Müzesi Örneği 882
Ekrem ÖZCAN - Dokuz Eylül Üniversitesi
ORCID: 0009-0002-7378-5120
Mehmet Akif KILIÇ - Dokuz Eylül Üniversitesi
ORCID: 0009-0001-3025-4365
Prof. Dr. Raziye ÇAKICIOĞLU OBAN - Dokuz Eylül Üniversitesi
ORCID No:0000-0001-7659-4835

49. Bölüm: Şehirleşme ve Sonuçları 907
Prof. Dr. Alpaslan ALİAĞAOĞLU - Balıkesir Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-6198-3878

50. Bölüm: Tibet Kültüründe Ritüel ve Mekân: Kutsal Coğrafya İle Mevsimsel Döngülerin İnşası 929
Prof. Dr. Kenan ARIBAŞ - Aksaray Üniversitesi Eğitim Fakültesi
ORCID No: 0000-0001-9091-5172
Canan PARLAK - MEB
ORCID No: 0009-0007-3374-9498

51. Bölüm: Toponimik Etüdler: Yer Adları - Sıcak-Soğuk ve Yel Adları 954
Prof. Dr. Emrullah GÜNEY, Emekli Öğr. Üyesi - Dicle Üniversitesi

52. Bölüm: Tunceli İlinde Tarla Bitkileri Üretim Deseninin Zaman İçindeki Dönüşümü ve Coğrafi Dağılışı.....963
Prof. Dr. Mesut DOĞAN - İstanbul Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-4926-5769
Dr. Yağmur AKÇALI - İstanbul Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-4891-7905

53. Bölüm: Türk Kültür Coğrafyasında Yön Kavramı ve Yönler 989
Prof. Dr. Murat TANRIKULU - Çankırı Karatekin Üniversitesi
ORCID No: 0000-0003-1384-5152

54. Bölüm: Türkistan'da Yönetim Bakımından Sorunlu Alanlar: Anklavlar.....1007
Prof. Dr. Bülent AKSOY - Gazi Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-7181-8008

55. Bölüm: Türkiye Savunma Sanayisi İhracatının Coğrafi Deseni 1018
Prof. Dr. Ünal ÖZDEMİR - Karabük Üniversitesi
ORCID No: 0000-0003-1843-8804
Prof. Dr. Muhammed ORAL - Karabük Üniversitesi
ORCID No: 0000-0001-8608-4054
Emre DURAN - Bağımsız Araştırmacı
ORCID No: 0000-0003-4594-311X

56. Bölüm: Türkiye'de Kültürel Coğrafya Çalışmalarının Lisansüstü Tezler ve Makaleler Üzerinden Değerlendirilmesi (2000-2025) 1042
Prof. Dr. Alperen KAYSERİLİ - Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
ORCID No: 0000-0003-3174-5710
Arş. Gör. Dr. Emre SAKAOĞLU - Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-2015-6657

57. Bölüm: Türkiye'de Su–İnsan İlişkisi: Eğitim, Ayak İzi, Farkındalık ve Okuryazarlık Araştırmalarının Betimsel Analizi 1065
Prof. Dr. Adem SEZER - Uşak Üniversitesi
ORCID No: 0000-0001-9057-3897
Doç. Dr. Ufuk ULUÇINAR - Uşak Üniversitesi
ORCID No: 0000-0001-9167-5457

58. Bölüm: Türkiye'de At ve Traktör Varlığı ile Tarım Alanlarındaki Dönüşüm (2005-2025) 1082
Prof. Dr. Güzin KANTÜRK YİĞİT - Karabük Üniversitesi
ORCID No:0000-0001-6137-6018

59. Bölüm: Türkiye'de Uluslararası Göçün Demografik Profili: Yaş ve Cinsiyet Perspektifinden Bir Değerlendirme (2016–2025).....1098
Prof. Dr. Salih BİRİNCİ - Atatürk Üniversitesi
ORCID No: 0000-0003-1191-4708
Prof. Dr. Mehmet ZAMAN - Atatürk Üniversitesi
ORCID No:0000-0002-1833-6501
Doç. Dr. Yusuf KIZILKAN - Atatürk Üniversitesi
ORCID No: 0000-0001-9815-8129

60. Bölüm: Türkiye'de Yüzen Adaların Coğrafyası: Bilimsel Bir Mirasın İzinde Karakuyu Gölü'nde Uzaktan Algılama Temelli Analiz.....1115
Prof. Dr. Şermin TAĞIL - İzmir Bakırçay Üniversitesi
ORCID No: 0000-0001-9496-6823
Dr. Öğr. Üyesi Çağan ALEVKAYALI - İzmir Bakırçay Üniversitesi
ORCID No: 0000-0001-7044-8183

61. Bölüm: Türkiye'nin Geleneksel Yeraltı Yapıları: İnsan-Çevre Etkileşimi ve Kuruluş Yeri Özellikleri Üzerinden Tipolojik Bir Değerlendirme.....1141
Dr. Mahfuz AKTAŞ - Bağımsız araştırmacı
ORCID No: 0000-0002-1990-4304
Dr. Zeynep AKTAŞ - Ondokuz Mayıs Üniversitesi
ORCID No: 0000-0003-2595-2537
Prof. Dr. Ali UZUN - Ondokuz Mayıs Üniversitesi
ORCID No: 0000-0003-3854-2780

62. Bölüm: Ulaşım Coğrafyası Açısından Bir İnceleme: Ilgaz 15 Temmuz İstiklâl Tüneli.....1163
Prof. Dr. Bilgin Ünal İBRET - Kastamonu Üniversitesi
ORCID No: 0000-0001-9105-7595

63. Bölüm: Yerinden Edilme ve Zorunlu Göç Süreçlerine Genel Bakış: Dünyadan ve Türkiye'den Örnekler.....1183
Doç. Dr. Uğurcan AYİK - Gaziantep Üniversitesi
ORCID No: 0000-0003-2019-5151

64. Bölüm: Yerleşme Alanlarının Seçiminde Morfometrik Parametrelerin Rolü Üzerine Bir Değerlendirme Pertek (Tunceli) İlçesi 1201
Prof. Dr. Mustafa Taner ŞENGÜN - Fırat Üniversitesi
ORCID No: 0000-0003-4039-6591
Dr. Fahrettin ENGİN - MEB
ORCID No: 0000-00019730-5377

65. Bölüm: Yüzen Ada Sistemlerinin Çok Zamanlı Uydu Görüntüleriyle Morfodinamik Analizi: Bingöl Turnalar Gölü Örneği 1221
Dr. Öğr. Üyesi Cemal SEVİNDİ - Atatürk Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-4252-887X

PROF. DR. İHSAN BULUT'A İTHAFLAR

ANDAÇ

Ayşe BULUT

Kıymetli eşim İhsan'ı anlatmak, benim için bazen durgun bazen dalgalı ama her zaman umut dolu, masmavi bir denizi anlatmak gibidir. Onun dünyasına bakmak, dalgaların kıyıya vurduğu berrak bir sabaha uyanmak kadar şiirsel bir yolculuktur.

O; sadece akademik başarıları ve mücadeleci ruhuyla değil; çözüm odaklı, kararlı ve mütevazı duruşuyla hem evlatlarının hem de siz değerli öğrencilerinin gönlünde yer edinmiş bir bilim insanıdır. Çalışmaktan, yeniliklerin peşinden koşmaktan hiç yorulmaz. İşini layıkıyla yapmak, sorumluluk bilinciyle ve en önemlisi yardımseverlikle ilerlemek onun en temel hayat felsefesidir.

Coğrafya, onun için uçsuz bucaksız bir okyanustur. O okyanusun derinliklerindeki incileri gün yüzüne çıkarmak ise onun en büyük heyecanıdır.

Sizlerin de onu bir hoca olmanın ötesinde bir baba gibi sevdiğini bilmek beni çok gururlandırıyor. Çok yönlü, azimli ve fedakâr kişiliğiyle hem öğrencilerine hem de ailemize kattığı bu anlamlı hayat için sevgili eşim İhsan Bulut'a yürekten teşekkür ediyorum. Kendisine sağlıkla, huzurla ve ilhamla geçireceği uzun bir ömür diliyorum.

ANDAÇ

Melikşah BULUT

Otuz yedi yaşında ortopedi uzmanı ve 3 yaşında bir evladı olan bir baba olarak yazdığım bu satırları okuyan herkesin yolu İhsan bulut ile kesişti. Kiminiz ihsan hocam, kiminiz ihsan abi dediniz. Sizlerin ona hitap ederken sesinizdeki sıcaklık onun samimiyetinin ve güvenilirliğinin tecellisiydi. Toplumun her kesiminden, her yaş aralığında, her meslekten o kadar çok kişiyle mükemmel diyaloğuna şahit olduğum kendisini tüm akademik unvanlardan öte "önce insan" olarak tanımlayan İhsan Bulut'a bende canım babam diye hitap ediyorum. Babasını henüz dünyaya gözlerini açmamışken kaybetmiş, baba sevgisi bilmeden yetişmiş, kendi tabiriyle "kurda kuşa yem olmadan bugünlere gelen İhsan Bulut'un oğlu olmaktan her zaman gurur duydum.10-12 yaşlarımdayken sanırım tembellik yaptığım dönemlerdi onun bana "Melikşah benim babam yoktu, ilkokula her gün köyden ilçeye uzunca bir yolu yürüyerek giderdim şartlarım böyleyken ben profesör oldum" demesi benim için azmin, emeğin ve disiplinin kaynağı oldu. Hayatımın her anında hayatından örnekler aldığım canım babam İhsan Bulut.

ÖĞRENCİLERİNİN HOCASI, BİZİM BABAMIZ

Melek Hande BULUT DEMİR

Babamı anlatmaya nereden başlayacağımı düşünürken, aslında onun hakkında söylenebilecek çok fazla şey olduğunu fark ediyorum. Araştırmacıdır, çalışkandır, zekidir, beceriklidir. Bir konuya merak sardığında onu sonuna kadar araştırır; öğrendiği bir şeyi yalnızca kendisi bilmekle yetinmez, çevresindekilerle paylaşmak ister. Ama bütün bunlar, benim onu anlatmak için söylemek istediğim şeylerin belki de en kolay kısmı.

Çünkü benim için "Prof. Dr. İhsan Bulut" ile "babam" arasında çok büyük bir fark var.

Benim için o, öğrencilerinin bir tanecik İhsan Hocası değil, bizim kankamızdır.

Babamın coğrafyaya olan ilgisini çocukluğumdan beri bilirim. Hatta "ilgisi" demek belki biraz hafif kalır. Coğrafyayı adeta yaşar. Birlikte çıktığımız bir yolculukta, bizim için sıradan görünen bir manzara onun için bir anda anlatılacak bir hikâyeye dönüşebilir. Arabayla giderken bir yerde durup doğadaki bir oluşumu fark ettiğinde arabayı kenara çeker, bize onun nasıl oluştuğunu, neden o şekilde göründüğünü, bulunduğumuz coğrafyanın özelliklerini heyecanla anlatmaya başlardı.

Biz bazen sadece tatile çıktığımızı düşünürdük.

O ise bize fark ettirmeden coğrafya öğretiyordu.

Ama bu hiçbir zaman okulda alınan bir ders gibi değildi. Haritaya bakarak değil, yaşayarak öğreniyorduk. Bir yeri görmek, onun için yalnızca orada bulunmak değildi; o yeri anlamaktı. Bugün geriye dönüp baktığımda, coğrafyaya bakışımızın oluşmasında bunun ne kadar büyük bir etkisi olduğunu daha iyi anlıyorum.

Belki de bu yüzden onunla seyahat etmek her zaman çok keyifliydi. Çünkü babamın yanında bir yolculuk, yalnızca bir yerden başka bir yere gitmek değildi.

Yolda gördüğünüz bir şeyin hikâyesini öğrenebilir, hiç beklemediğiniz bir anda yeni bir şey keşfedebilirdiniz. Üstelik bütün bunları yaparken kendisiyle sohbet etmek de ayrı bir keyifti.

Babamın coğrafyaya duyduğu heyecanı en yakından hissettiğim anılardan biri ise Türkiye'nin yüzen adalarını bulduğu dönemdir.

Ben o zamanlar ortaokuldaydım. Babamın bu keşfinin heyecanını evimizin içinde de çok net hatırlıyorum. Onun bir coğrafyacı olarak duyduğu heyecan, benim de heyecanım olmuştu. O kadar etkilenmiştim ki, kendisini örnek alarak Sabancı İlköğretim Okulu'nun okul dergisinde "Dikkat! Bu Adalar Yüzüyor!" başlıklı bir yazı yazmıştım.

Bugün o yazıyı düşündüğümde gülümsüyorum. Çünkü o zamanlar bunun benim için ne anlama geldiğini tam olarak bilmiyordum. Ama aslında babamın bana bıraktığı en güzel şeylerden birini yaşıyordum: Bir şeyi merak etmek, onun peşinden gitmek ve öğrendiğin şeyden heyecan duymak.

Babamın coğrafyayı anlatışındaki en güzel taraf da buydu. Bilgiyi hiçbir zaman yalnızca bilgi olarak bırakmazdı. Onu bir hikâyeye, bir keşfe, bir meraka dönüştürürdü. Sanırım çocukken onunla ilgili en çok sevdiğim şeylerden biri de buydu.

Bugün hâlâ kendisinin kızı olmaktan büyük gurur duyuyorum.

Ama bu gurur yalnızca akademik başarılarından kaynaklanmıyor.

Babamın insanlarla kurduğu ilişki, onun akademisyen kimliğinin belki de en özel taraflarından biri. Öğrencilerine yalnızca ders anlatan bir hoca olmadı. Onların hayatında çoğu zaman ağabey, bazen baba, bazen yol gösterici oldu. Öğrencilerinin ihtiyaç duyduğu bir anda mutlaka yanında olmaya çalıştı. Bir şekilde yardımının dokunduğu, bir konuda elinden tuttuğu, yol gösterdiği insanlar olduğunu yıllar içinde defalarca gördüm.

Ve bunu karşılık bekleyerek yaptığını hiç düşünmedim.

Çünkü babamın karakterinde böyle bir şey var: duyarlı, mert, vefalı ve diğerkâm bir insan. Birinin derdi olduğunda kayıtsız kalabilen biri değil. Tanıdığı ya da tanımadığı bir insanın hayatına küçük de olsa bir katkısı olabiliyorsa bunu yapmaya çalışır.

Belki de öğrencilerinin ona duyduğu sevginin arkasında yalnızca iyi bir akademisyen olması değil, iyi bir insan olması yatıyor.

Tabii babamın bir de herkesin bildiği başka bir tarafı var.

Akademik camiada son derece ciddi, bilgisine ve mesleğine hâkim bir hocadır. Hele ki kızdırıldıysa, söyleyeceğini söylemekten pek çekinmez. Sözünü sakınmayan, zaman zaman sivri dilli olabilen hocalardan biridir. Onu tanıyan öğrencileri ve meslektaşları bu tarafını benden çok daha iyi biliyor olabilir.

Ama biz evde onun bambaşka bir tarafını biliriz.

Çünkü babamla bir anda içindeki çocukla karşılaşabilirsiniz.

Torunlarıyla birlikteyken bunu görmek özellikle çok güzel. Onlarla oynarken, konuşurken, eğlenirken sanki profesörlük bir kenara bırakılır ve o da yeniden çocuk olur. Yaşının, unvanının, akademik sorumluluklarının hiçbir önemi kalmaz. Çocukların dünyasına girer ve onlarla aynı yerden bakmaya başlar.

Aslında bu tarafının yalnızca torunlarına ait olduğunu da söyleyemem. Babam her yaşa ve her kesime hitap edebilen bir insandır. İnsanlarla arasındaki yaş, meslek ya da statü farklarını kolayca aşabilir. Bir gün çok ciddi bir akademik tartışmanın içinde gördüğünüz insanın, başka bir gün aile arasında en çok gülen, en çok şakalaşan kişi olduğuna şaşırabilirsiniz.

Ve babamın bir başka yeteneği daha var ki, bu konuda hiç mütevazı olmayacağım: Sesi çok güzeldir.

Bunu bilenler zaten bilir. Türküleri öyle güzel söyler, öyle güzel yaşar ki bazen kendisini bir Türk Halk Müziği sanatçısından dinliyormuş gibi hissedersiniz. Çünkü onun için türkü söylemek yalnızca güzel ses çıkarmaktan ibaret değildir; o türkünün duygusunu da taşır. Dinlerken insan, söylediği türküyü gerçekten yaşadığını hisseder.

Bu konuda da babamdan bana geçen bir şey olduğunu düşünüyorum. Ben de ondan örnek alarak türkülere ve müziğe ayrı bir yakınlık geliştirdim. Demek ki babamdan bize yalnızca merak, araştırma ve öğrenme duygusu değil, bazı güzel yetenekler de miras kalmış.

Hatta yıllardır aklımda olan bir hayalim var: Bir gün babamla birlikte oturup sevdiğimiz türkülerden oluşan bir repertuvar belirlemek ve bunları birlikte seslendirerek sevdiklerimize bir hatıra olarak, eski zamanların deyimiyle bir kaset hazırlamak.

Belki bir gün gerçekten yaparız.

İnşallah nasip olur.

Sanırım böyle bir kayıt, bizim için yalnızca müzikten oluşan bir hatıra değil; birlikte geçirdiğimiz yılların, ortak zevklerimizin ve babamdan bana geçen o güzel mirasın küçük bir belgesi olur.

Sanırım babamı bu kadar özel yapan şeylerden biri de bütün bu farklı taraflarını aynı anda taşıyabilmesi.

Bir yanda son derece çalışkan, araştırmacı ve disiplinli bir akademisyen; diğer yanda yolculuk sırasında arabayı kenara çekip gördüğü bir doğa oluşumunu heyecanla anlatan, türkü söyleyen, torunlarıyla çocuklaşan, bizimle arkadaş gibi sohbet eden babamız.

Bir yanda öğrencilerinin saygıyla "Hocam" diye seslendiği Prof. Dr. İhsan Bulut; diğer yanda bizim "Babam" dediğimiz, gerektiğinde kankamız olan İhsan.

Yıllar geçtikçe onun öğrencileri üzerindeki etkisini daha iyi anlamaya başladım. Çocukken babamın akademik hayatını yalnızca evimizin içindeki haliyle görüyordum. Sonra büyüdükçe, insanların ona duyduğu saygıyı, öğrencilerinin sevgisini ve yıllar sonra bile ondan bahsederken yüzlerinde oluşan ifadeyi görmeye başladım.

İşte o zaman, benim babamın başkalarının hayatında da ne kadar büyük bir yeri olduğunu fark ettim.

Ve sanırım insanın babasıyla ilgili duyabileceği en güzel gururlardan biri bu.

Babam bana yalnızca bir meslek veya akademik bir merak bırakmadı. Bana merak etmeyi, öğrenmekten keyif almayı, bildiğini paylaşmayı ve insanların hayatına dokunmayı öğretti. Ortaokuldayken onun yüzen adalarla ilgili heyecanını paylaşarak okul dergisine yazı yazmam belki küçük bir çocukluk anısıydı. Ama bugün geriye dönüp baktığımda, o yazının aslında onun bana nasıl ilham verdiğinin küçük bir göstergesi olduğunu düşünüyorum.

O zaman onun keşfinin heyecanını paylaşmak istemiştim.

Bugün ise onunla gururumu paylaşmak istiyorum.

Öğrencileri için o hep İhsan Hoca olacak.

Onların anılarında bir hoca, bir ağabey, bir yol gösterici olarak yaşayacak.

Benim içinse bütün bunlardan önce ve sonra, babam olacak.

Ve ne kadar büyürsek büyüyelim, onunla çıktığımız bir yolculukta arabayı bir yerde kenara çekip bize doğadaki bir oluşumu anlatmaya başladığında, içimizden hâlâ biraz çocuk çıkacak.

Belki bir gün yine bir yolculukta arabayı kenara çekecek.

Belki bize yine daha önce fark etmediğimiz bir şeyi gösterecek.

Belki bir akşam oturup birlikte türkü söyleyeceğiz ve yıllardır hayalini kurduğumuz o küçük "kaseti" gerçekten kaydedeceğiz.

Çünkü o bize yalnızca coğrafyayı öğretmedi.

Dünyaya merakla bakmayı, öğrendiğimiz şeyden heyecan duymayı ve hayatı severek yaşamayı öğretti.

Ve ben, onun kızı olmaktan her zaman büyük bir gurur duyacağım.

09.08.2026

ÖNCE "İYİ İNSAN" OLMAK…

Melike İklim BULUT

Babam benim için her zaman, en karanlık ve en zor zamanlarımda sırtımı güvenle dayayabileceğim, sarsılmaz, dağ gibi bir destek oldu. Fakat yıllar içinde, onun çalışma odasına girip çıkanları gördükçe şunu çok iyi anladım: Babamın o kucaklayıcı şefkati ve korumacılığı sadece biz çocuklarına özel değildi. O, kürsüsünden veya odasından geçen hiçbir öğrencisini kendi evladından ayırmadı; onlara da aynı güvenli liman, aynı "dağ" oldu.

O, Türkiye Cumhuriyeti'nin yetiştirdiği ve ömrünü bu ülkeye, bu ülkenin gençlerine adamış bir bilim insanıdır. Atatürk'ün çizdiği yoldan bir an bile sapmayan, gençliğe sonsuz bir inanç duyan bir eğitimcidir. Kendisinde ne bilgi varsa asla kendine saklamaz, sahip olduğu her şeyi gençlerle misliyle ve büyük bir heyecanla paylaşırdı. Bu eşsiz cömertliği, onun bitmek tükenmek bilmeyen araştırmacı ruhundan ve adeta küçük bir çocuk gibi içini kıpır kıpır eden merakından gelirdi.

Eğlenceli ve şahsına münhasır bir insandır babam. Her şeyin tarihini merak eder, geçmişle bugün arasında kimsenin aklına gelmeyecek o muazzam bağlantıları kurmayı çok sever. Beraber çıktığımız bir yurt dışı gezisini hiç unutamam; hayatım boyunca her adımımda benim rehberim olan babam, o gezide durmadan bana sorular sorarak rehberliği ilk defa bana bırakmış, yeni bir şeyler öğrenmenin heyecanını o eşsiz çocuksu merakıyla bir kez daha göstermişti.

Bir çocuğun hayatına yön veren en önemli şeyler, ebeveynlerinden duyduğu nasihatlerden çok, onların olaylara verdiği tepkilerdir. Öğrencilik yıllarımda, bir sınavdan düşük not aldığımda büyük bir üzüntüyle yanına giderdim. O ise gözlerimin içine bakar ve büyük bir dinginlikle, "Bu sınavların hiçbir önemi yok. Bir sınav gelir, bir sınav geçer," derdi. Toplumun bizlere dayattığı başarı kıstaslarının, etiketlerin onun gözünde hiçbir zaman birincil bir değeri olmadı. Bana ve öğrencilerine her

zaman verdiği o tek ve en güçlü öğüt şuydu: “Sen ilk önce iyi ol. Her şeyden önce iyi bir insan olabilmeye odaklan.”

Bugün, evlatlarından ayırmadığı siz değerli doktora öğrencilerinin onun adına çıkardığı bu kitap, babamın sadece başarılı bir akademisyen değil, aynı zamanda etrafına hep "iyi insanlar" toplayan ve iyiliği öğreten bir rehber olduğunun en somut kanıtı. Onun hayata, bilime ve insana dair taşıdığı bu değerleri sayfalarınıza taşıdığınız, babamın o dağ gibi varlığını bu anlamlı eserle ölümsüzleştirdiğiniz için hepinize yürekten teşekkür ederim.

Sevgi ve gururla,

İLK DOKTORA ÖĞRENCİSİNİN GÖZÜNDEN PROF. DR. İHSAN BULUT

Prof. Dr. Eren YÜRÜDÜR

Yıl 1990. Erzincan Çayırlı Lisesi'nde coğrafya öğretmeni ve aynı zamanda ne yapacağını bilemeyen yüksek lisans öğrencisiyim. Ders dönemi bitmiş. Bir tez konusu almışım ki içinden kaç tane doktora konusu çıkar (Konudan çıkar. Benim tezden değil). Bir şeyler yapmaya çalışıyorum. Literarürü çıkarıp listelemişim. Milli Kütüphane, DİE, MTA, DSİ, MGM, Köy Hizmetleri vb. kütüphanelerinde günlerce fotokopi yapmışım, notlar almışım..

Gelin görün ki en önemli şey eksik. Temel harita.. 1/25000 ve 1/100000'lik ilgili paftaları bulmam lazım. Selçuk Üniversitesi o zamanlar genç bir üniversite ve bu haritalar orada yok. Haritalar olmadan çalışma imkanı da yok..

Bir umut Erbaa Tapu ve Kadastro Müdürlüğü'ne (O zamanki adı buydu ve tek çatı altındaydılar) gittim. Yalvardım, yakardım. Ama Nuh deyip peygamber demediler.

"Bu haritalar gizli. Bırak vermeyi, gösteremeyiz bile.." " Ama aynı haritalar Kaymakamlıkta da var. Sen bir Kaymakam Bey'e çık. Belki o verir!"

Kaymakamlığa koşturdum. Ben daha 23'ünü bitirmemiş yeni öğretmen. Benim için kaymakam büyük adam. Sekreteri içeri aldı. Tedirgin bir şekilde meramımı anlattım.

"Hocam… Biliyorsun bu haritalar gizli. Hadi getirteyim burada bak. Ama fotokopiye izin veremem!"

"Efendim bunlar bizim için temel harita ben bunların üzerinden diğer haritalarımı oluşturacağım. Mutlaka çoğaltmam gerek!"

"Yok hocam.. İmkansız.. Ancak biraz önce bir coğrafyacı daha vardı burada. O da senin gibi bir araştırma yapıyormuş. Nasılsa onda bütün haritalar varmış"

"Kim efendim?"

"Adını unuttum. Bizim sekreter tanıyor. Biraz önce buradaydı. Sekretere söyle sana yardımcı olur."

Sekreter hanımın yanına gittim. Durumu anlattım. "İhsan Bulut" dedi. "Buralardaydı. Şimdi bulurum."

Bu şekilde, Erbaa şehir meydanında, Atatürk heykelinin önünde, İhsan Bulut hocamla tanıştık. Ayşe hanım ve çocuklarla birlikteydi. Melek üç yaşlarında falandı. Babasının bacağına sarılıyordu. Melikşah, belki bir yaşında falan, babasının kucağındaydı. İklim, henüz dünyaya gelmemişti.

İhsan Hoca Atatürk Üniversitesi'nde cevval bir araştırma görevlisiydi. Erbaa Ovası ve çevresini doktora konusu olarak seçmiş, arazi çalışması yapıyordu. Hayati Doğanay Hoca'yla çalıştığını söyledi. "Madem Çayırlı Lisesi'de çalışıyorsun, neden bölümü ziyaret etmiyorsun? Çok yakındasın.." dedi. Artık tanıştığımıza göre mutlaka ziyaret edeceğimi söyledim. Bu tanışma benim hayatımı değiştirdi. O günden sonra İhsan Bulut Hoca hep bana yol gösterdi, önümü açtı. Hayatıma dokundu.

Erzurum'a ilk ziyaretimde beni Hayati Doğanay Hoca ve bölümdeki diğer hocalarımla tanıştırdı. O fotokopisini bile temin edemediğim haritaların orjinallerini kütüphaneden kendi adına aldı ve kullanımıma verdi. Kendi literatür taramasını, elindeki kaynakları paylaştı.

Sonrasında da Erzurum'a sık sık gittim. Her sıkıştığımda İhsan Hoca'yı aradım. Evine gittim. Aileden biri gibi hissettim. Hiçbir zaman yüzünü ekşitmedi. Bana yardımdan geri kalmadı.

Zaman geçti. İhsan Bulut'un ilk doktora öğrencisi olmak bana nasip oldu. Doktora sonrasında da bana yol göstermeye devam etti. Elini üzerimden hiç çekmedi. Bu süreçte ben de hocama layık olabilmek için elimden geleni yaptım. Olabildiysem ne mutlu. Takdir kendisinindir.

Tüm bu hikâyede, yaş kemale erdikçe, fark ettim ki İhsan Bulut sadece bana değil, tüm coğrafyacılara benzer şekilde davranmış. Yani sadece onlarca lisansüstü öğrencisi değil, binlerce lisans öğrencisi de İhsan Bulut çeşmesinden su içmiş. Hatta öğrencisi olmayanlara bile eli değmiş. Başka alanlardan öğrenciler, akademisyenlerle yolu kesişmiş ve onlar için de elinden geleni yapmış. Bazen merhametinden maraz doğmuş, fakat O "eyvallah" demiş.

İhsan Bulut'un hayata bir penceresi vardır elbet. "Türk Milleti ve Atatürk" mihveridir. Anadolu mayasında demlenmiş bir Sorgun/Yozgat çocuğudur. Ama gerek mesleki ve gerekse insani ilişkilerinde sadece insana bakar, sadece insanı önemser. Bunun için hayata farklı farklı pencerelerden bakan çok sayıda insan da onun iletişim çemberindedir. Arkadaşı, dostu, öğrencisidir. Her şeyden öte Türk Coğrafyasında büyük bir emeği vardır. Onlarca akademisyen yetiştirmiştir. Önemli tezler çalıştırmış, çok sayıda yayın yapmıştır. Türkiye'nin "Yüzen ada" literatürünü kendisi oluşturmuştur.

Hülasa ilk doktora öğrencisinin gözünden, bir güzel insan ve çok iyi bir bilim adamıdır İhsan BULUT. Allah ömrünü güzel ve uzun eylesin.

KADİM BİR DOST HAKKINDA

Prof. Dr. Hasan KARA

35 yıl önceydi. Kardeşim Eren Yürüdür'le birlikte Burdur'a hocasına asker ziyaretine gitmiştik. Kısa dönem askerliğini yapan İhsan Bulut'la orada tanıştık. O gün bugündür yarı insan ömrü kadar süredir dostluğumuz kesintisiz devam ediyor. İhsan hoca; benim lisans ve lisansüstünde hocam olmadı. Ama Eren'in hocası olduğundan bizimde hep hocamızdı. Daha çok ben onu abi ve yakın bir dost olarak gördüm. Farklı yerlerde çalışıyor olsak ta, projeler, jüriler, konferanslar, sempozyumlar ve karşılıklı ziyaretler ile sürekli beraber olduk. Biz onu yalnız bırakmamaya çalıştık. O ise bizi hiç yalnız bırakmadı. Misafiri olduk, misafirimiz oldu. Ailesi ailemiz, dostları dostlarımız oldu.

Annesini kaybettiği gün Pamukkale'de Doğa Eğitimi projesinde eğitmen olarak benim misafirimdi. Projeden ayrılamadığımız için kendisine eşlik edememiş ve Eren Hoca'yı onunla göndermiştik. "Hasan şimdi hem öksüz hem yetim kaldım." sözü halen kulaklarımdadır.

Çoğumuz gibi Anadolu'nun kıraç topraklarından çıkıp tırnaklarıyla belirli yerlere gelen biri olan İhsan Bulut Hoca akademisyenliğinin yanı sıra iyi bir arkadaş, zor zamanında insana destek olan gerçek bir dost, iyi bir sırdaş, derdini anlattığında derdine çözüm üreten ve seni sonuca ulaştıran bir ağabeydir.

TÜBİTAK destekli yaptığım projelerde 6 yıl boyunca beni hiç yalnız bırakmadığı gibi, geldiği zaman ekibin havasını sürekli olumlu etkilerdi. O geldiği zaman biz de rahatlar ve uzun süre kendisini göndermek istemezdik. 2014 yılında Pamukkale Üniversitesi Coğrafya Bölümünü faaliyete geçirdik, o da ertesi yıl Akdeniz Üniversite Coğrafya Bölümünü aktif hale getirdi ve komşu iki bölüm olarak her zaman birbirimizi destekledik ve daha çok onun desteğini gördük.

İhsan Bulut; klasik bir hoca profilinden ziyade gezen, sorgulayan, unutmayan, ortama hemen uyan, bulunduğu mekânın havasını değiştiren özellikte bir hocadır. O geldiği zaman ortamda uyum sorunu yaşamaz. Sanki oranın kırk yıllık yerlisi, hocası, etkinliği düzenleyen gibi rahat hareket eder. Kıt imkanlarla Türkiye'de her

coğrafya etkinliğine yetişmeye çalışan, Avrupa'yı, Latin Amerika'yı, Asya'nın önemli bir bölümünü karış karış gezen hatta Evliya Çelebi'den daha çok dünyayı dolaşan bir coğrafyacıdır. Kendisi "Yüzen Adalar'ın" Türkiye'deki duayeni ve telif sahibi olduğu gibi "And Dağlarından Himalayalar'a" kadar dolaşan bir seyyah ve coğrafyacıdır. Bir batı ülkesinde görev yapmış olsa idi herhalde kendisi özel devlet nişanı ile ödüllendirilirdi.

İhsan Abi/İhsan Baba; iyi ki seninle yolumuz kesişti. İyi ki seni yakından tanıdık ve ağabeyimiz olarak aramıza katıldın. Hayatımızda apayrı ve ayrıcalıklı bir yerin olduğunu gururlanarak söyleyebilirim. Emekliliği her ne kadar sana yakıştıramasam da akademik faaliyetlerden hepimiz bir gün ayrılacağız. Dostlarınla, ailenle ve özellikle torunlarınla sağlıklı ve mutlu bir hayat geçirmeni diliyorum.

BOZOK YAYLASINDAN ÇIKAN AYDIN

Prof. Dr. Emrullah GÜNEY

Babam Gezici Başmuallim Şükrü Bey'in bana armağan ettiği bir kartpostalı anımsıyorum.

Siyah beyaz bir Yozgat fotoğrafı... Beni etkileyen nedir?

Biz bozkır çocukları için orman mucize, cennet demektir. Fotoğraf Çamlık içinden çekilmiş bir Yozgat görünümü... Öyle çok sayıda görsel gereç yok köydeki evimizde. Bizi alıp bir düş dünyasına taşıyor bu görüntü.

1962-63'te Hayat Dergisi fasiküller halinde 67 ilimizi veriyordu. Sevinçle, coşkuyla beklerdik hangi ilin verileceğini. 66. İlimiz. Fakat sırayla verilmiyor... Sonra elimize geçiyor Yozgat fasikülü. Mütevazı sokaklarıyla, değişik boyaklı evleriyle yoksul Yozgat bize nasıl sevimli görünmüştü...

Yaşar Kemal'in bir yazısını anımsıyorum. Yozgat Çamlığı'nın kıyısından köşesinden kemirildiğini, eğer böyle giderse Orta Anadolu'nun son kalan çam ormanının da yok olacağını anlatıyor, Abbas Sayar'ın (Cumhuriyet Gazetesi Yozgat muhabiri) ilerde çok ilgi çekici romanlar yazabileceğini duyuruyordu.

Ve gerçekten de Yılkı Atı'nı bize bir şölen gibi sundu Abbas Sayar. Bozok Yaylası'nın destanı... TRT Ödülü kazandı, filmi de yapıldı. Ailecek bizi derinden etkiledi bu eser. 1972 sonlarında doğan oğlum Umut bu filmi izledikten sonra ağlamıştı: Bir avuç arpaları yok muymuş ata verecekleri, diye...

O yıllarda ben nerden bilebilirdim ki, Bozok Yaylası'ndan çıkmış bir aydın insan ile meslekdaş olacağımı!

Coğrafya Bölümü sayısı azdı 1980'lerde. Biz Elazığ'da idik. Erzincan'dan gelen bir coğrafya elemanına Doç. Dr. Hilmi Karaboran yüksek lisans dersleri veriyordu.

Erzurum Atatürk Üniversitesi ile ilk bağlantılarımız da coğrafyacılar üzerinden oldu. İbrahim Atalay, bana Sultan Dağları konulu doktora tezini göndermişti. Şair coğrafyacı Ahmet Necdet Sözer de şiir kitaplarını, makalelerinin ayrı basımlarını gönderiyordu. Tevfik Tarkan'ın Kıbrıs kitabını elde etmiştik. KD Anadolu, Çoruh Havzasıyla ilgili doktora tezi de Hilmi Beyde vardı, zaman zaman inceliyorduk. Asaf Koçman'ın Kura Çayı Vadisiyle ilgili doktora tezi de mevcuttu kitaplığımızda.

Hayati Doğanay'ın kitapları henüz teksir-çoğaltma biçimindeydi. Turizm Coğrafyası, Türkiye Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası, Enerji Kaynakları vd.

Atatürk Üniversitesi'nin coğrafya dışındaki pek değişik yayınlarını da bir şekilde elde edebiliyorduk. İşletme Fakültesi yayınları ilgimizi çekiyordu. Orhan Türkdoğan'ın toplumbilimsel ağırlıklı güzel kitapları: Malakanlar gibi... Ziraat Fakültesi yayınları da dikkatimizi çekiyor, yararlanıyorduk. Ergene'nin Toprak Bilimi, KD Anadolu Peyzaj mimarlığı konulu kitabıyla Fuat Tanrıverdi, Gülağa Şimşek'in makaleleri... İlgi alanımız öylesine yaygındı ki Bilge Seyidoğlu Hanımın folklor derleme notları; Efrasiyab Gemalmaz'ın Türkmence Sözlük'ü de elimizin altındaydı.

Kaya Bilgegil Hocamız Elazığ'a gelip Türkoloji Bölümü öğrencilerine ders veriyordu. Dekanlığın verdiği bir otomobille Harput'a çıkışlarımız, Keban Baraj Gölü ya da Hazar Gölü kıyılarına gidişlerimiz hep bir şölen anlamı taşıyordu ve Kaya Bey, o cömert insan Erzurum'da ne yayımlanmışsa getirip bizlere dağıtıyordu.

Yetiştirdiği coğrafyacıları hep başka üniversitelere dağıtarak yeni ortaçlar yaratmıştır Atatürk Üniversitesi. Atalay ve Koçman İzmir'e; Sözer Muğla'ya, Acar ve Türkbal Diyarbakır'a, Girgin Muğla'ya, Dayan Gaziantep'e ... Bulut da Antalya'ya...

İhsan Bulut ile nerede, nasıl karşılaşıp tanıştık. 1985'de Fırat Üniversitesi Fırat Havzası Coğrafya Sempozyumu'na Erzurum'dan birçok coğrafyacı katılmıştı. İhsan onların arasındaydı ve popüler yönüyle, güleryüzüyle hemen dikkat çekiyor, çevresinde güzel bir halka oluşuyordu. Anlatımındaki canlılık, dramatizasyon, güzellik... Onunla tanışan bir daha unutamıyorsa bundandır.

İhsan dostum, Midyat'ta görevli pratisyen hekim kızını ziyaretten dönüşte Diyarbakır'a uğramıştı. YÖK Başkanlığı'ndan gelen doçentlik jüri üyeliğim için Atatürk Üniversitesi'ne gitmem gerekiyordu. Bu ne güzel bir rastlantıydı. Üniversite yerleşkesinde buluştuk. Birlikte bol kahkahalı bir öğlen yemeğinden sonra yola koyulduk. Bingöl üzerinden Erzurum'a ulaştığımızda gece yarısı olmuştu. Geçtiğimiz her yeri bir coğrafyacı gözüyle anlatıyor, beni bilgilendiriyordu. Geçtiğimiz yerleri ilk görüyor değildim, fakat sevgili dostumun dilinden bu yurt yörelerini tanımanın ayrı bir değeri vardı. 1960'dan beri gezmelere doyamadığım Türkiyemde bu, en keyifli, en unutulmaz anılarla dolu bir yolculuk olmuştur.

Çok değişik vesilelerle, pek farklı bahanelerle İhsan ile yine haberleşiyoruz. Bazı sözlüklere ortak olmanın, birlikte üretmenin gururunu da yaşadık. Bundan öğünç duyuyorum.

Elbette, bu kitap ortak bir şölen. Kimi araştırman arkadaşlarım O'nun yazdığı, yayımladığı kitapların çizelgesini verecek, bibliyografik künyeleriyle dökümünü yapacaktır yazısında. Ders kitapları yanında, yurt köşeleriyle ilgili incelemeleri de büyük bir değer taşır. Kitaplığımda imzalı olarak tüm kitaplarıyla hemen her gün göz göze gelirim, onlarla selamlaşır, yarenlik ederim.

Fakat, üzüldüğüm bir konu var... Keşke meslek hayatımda İhsan ile daha sık bir araya gelebilseydim. O harika anlatımlarından daha çok "müstefid" olabilseydim.

Nereye giderse gitsin Sevgili İhsan, yurt içi, ülke dışı, bizi imrendirir. Erzurum sonrası yerleştiği Antalya ... İran'da Erdebil ve çevresi... Avrupa'da İtalya, Fransa.. En yenisi Nepal... Sosyal medyadan paylaşarak gezi izlenimlerini o yolculuklara bizi de katmasını iyi bilir.

İhsan Bulut ile tanışmış olmak, aynı yolda yoldaş olmak bir ayrıcalıktır, bir mutluluktur.

Ne mutlu ki, İhsan gibi bir dostumuz, bir güzel meslektaşımız var...

11 Şubat 2026. Diyarbakır

ANILARIMDA İHSAN HOCA

Prof. Dr. Adem SEZER

Prof. Dr. İhsan Bulut Armağanı için davet edilmiş olmaktan onur duydum. Organizasyonu yapan arkadaşlarıma teşekkür ediyorum. Hem organizasyonu yapan arkadaşlar hem de İhsan hocam gerçekten övgüyü hak ediyor. Affınıza sığınarak, bendeki İhsan Hoca'yı, kendisi ile olan teşrik-i mesaimden dört örnekle anlatmak istedim.

İhsan Hocam'ın kendisiyle tanışalı yaklaşık 15 yıl oldu. Denizli'de Hasan Kara Hoca'nın yürütücüsü olduğu Doğa Eğitimi projesi teşrik-i mesaimizin olduğu ilk akademik ortamdı. Yüzen Adalar kitabı yeni çıkmıştı. Kitabı ilk duyduğumda oldukça ilginç gelmişti. İhsan hocadan dinlemek ayrı bir heyecandı. Yüzen adalara gitmiştik ve orada yaptığı anlatım benim için "Coğrafyacının arazi çalışması nasıl olmalı?" sorusuna verilecek örnek bir uygulama olmuştu. Coğrafyacı kimliğini tanımış ve kendi adıma özel bir sayfa olmuştu.

İkincisi anım Türkistan'da yaşadığım bir olayla ilgilidir. Sosyal Bilimler kongresi (USOBAK) için gitmiştik. Yolculuklar ve kongre sürecinde yaklaşık bir hafta teşrik-i mesaimiz oldu. Yaptığımız sohbetlerde Türklüğe olan bakışı ve anlayışından etkilenmiştim.

Üçüncüsü yine Türkistan'da otobüsle Semerkant'a doğru giderken otobüstekilere Amin Maalouf'un "Semerkant"ını okuyan var mı? diye muzipçe bir soru yöneltmiştim. Tek İhsan Hocam "Okunmadan geçilir mi?" diye cevap vermiş, yolculuğun devamında yaptığımız Semerkant ve Ömer Hayyam konulu sohbetiyle onun entelektüel kişiliğini tanımıştım.

Yakın zamanda özel bir iş için yardımını istediğimde teferruatı açıklamama gerek duymadan "Tamam Ademcim telefonu kapat" dedikten biraz sonra "Tamam o iş halloldu" şeklindeki dönüşü, çevresindeki pek çok kişinin ona hitabı olan "İhsan Baba" oluşunun bendeki tecrübesiydi.

Benim tanıdığım Prof. Dr. İhsan BULUT hocam alanında yetkin bir coğrafyacı bilim insanı, hakikatli bir Türk milliyetçisi, entelektüel bir kişilik ve baba bir adamdır. Saygıyı ve övgüyü hak ediyor. Ellerinden öpüyorum. Baki selam saygılarımla

MESLEĞİNİN-AŞIĞI, MESLEKTAŞLARININ DOSTU-AĞABEYİ, ÖĞRENCİLERİNİN SAYGIN-HOCASI, PROF. DR. İHSAN BULUT HOCAMIZA

Prof. Dr. Hasan ÇUKUR

İhsan hocamızla olan anılarımıza nereden, nasıl başlanır, hangisi öncelenir? Cevabını bulmak zor. Nereden başlarsak başlayalım, bütün diyaloglarımızda bir sıcaklık, bir samimiyet hep var oldu. Tesadüfen veya haberli, planlı-plansız bütün karşılaşmalarımızda hep kendisinin sıcaklığını, samimiyetini hissettim. Bu nedenle de bu satırları yazmayı, kendime bir borç bildim.

Hepimizin bildiği gibi, Coğrafya öğretiminin vazgeçilmez yöntemlerinden birisi, kuşkusuz arazi çalışmalarıdır. Bu nedenle her fırsatta, öğrencilerimizi günübirlik arazi uygulamalarını İzmir çevresinde; uzun soluklu arazi çalışmalarını da farklı ekolojik, jeomorfolojik ortamlarda yapmaya gayret ettik. Bir gün öğrencilerimiz "hocam bu çalışmalar iyi de hiç Karadeniz bölgesine gidemedik" diye yakındılar. Ben de cevaben "18-20 saat gidiş, o kadar geliş süresi böyle bir gezi çok zor" dedim. Öğrenciler kararlıydı, uçakla gidelim dediler. Biz bu geziyi planladık, Trabzon'a kadar uçakla, sonra araç kiralayarak Trabzon-Maçka, Erzurum, Uzundere, Artvin, Rize, tekrar Trabzon'dan uçakla İzmir'e dönüşü planladık. Gezimiz başladı, sonra Erzurum'a geldik, akşam dinlenirken, İhsan hocayı arayıp hâl hatır sorayım istedim. İhsan hocamız o zaman Erzurum'da görev yapıyor. İhsan hoca, "Hasan, insan gelmeden önce haber vermez mi? Plan yapardık" dedi. Ben de programının yoğun olabileceğini, meşgul etmek istemediğimizi belirttim. Yalnız da değilim bir otobüs, 40, 50 öğrenci var. Hoca ertesi sabah konakladığımız yere geldi, "Böyle olmaz, ben sizi ve öğrencilerinizi "yüzen adalar"a götüreceğim" dedi. Oradan küçük araçlar bulduk, hoca ulaşabildiği kadar çok sayıda çizme, halatlar arabasına yüklemiş geldi. Elimiz mahkûm, bizim program iptal, onun planladığı şekilde arazi yaptık, gün boyunca zamanını bize ayırdı. Öğrenciler muhteşem bir arazi yaptı. Ertesi gün, Erzurum şehir turu, Kongre binası, sonra Kayak Tesisleri vb. yine bizi o sıcak diyaloglarıyla sarıp sarmaladı, artık özgürsünüz, gidebilirsiniz dedi. Sonra kendime sordum, hangi akademisyen, plansız-programsız, bilgisi olmadığı halde iki gününü hiç sorumluluğu olmadığı insanlara ayırabilir? Böyle bir karşılama ancak İhsan hocamıza özgüydü. Sonra kendisini tanıdıkça, bu onun normal bir davranışı olduğunu, tanıdığı, değer verdiği bütün insanlara böyle davrandığını gördüm.

Bir başka arazi çalışmamız için (İç Anadolu, Niğde Aladağlar, Gülek, Tarsus, Anamur, Antalya, Muğla ve İzmir'e dönüş) Antalya tarafındaydık. Erzurum tarafında olduğu gibi yine İhsan hocayı kızdırmayalım diye haber verelim istedim. Bu defa hocamız, Antalya Akdeniz Üniversitesinde görevdeydi. Hoca yine öğrencilerimizi karşıladı, onlarla tanıştı, "Öğrenciler açtır, onlara yemek yedirelim" dedi, üniversitenin yemekhanesinde bütün öğrencilere yemek ikram etti. Öğrenciler son derece memnun, sonra da Coğrafya bölümünü gezdirdi, tanıttı. Daha sonra "Bunlara bir tekne turu yaptıralım, travertenleri, kıyı topografyasını görsünler" dedi. Tekne sa-

hipleriyle gezi için pazarlık yapıyoruz, çoğu gitmek istemiyor, "Hava patladı, patlayacak gitmem" diyorlar. Hoca ısrarcı. Ben de dua ediyorum, inşallah kabul eden olmaz, biz gezi programına kaldığım yerden devam ederiz, hava kötü diye düşünüyorum. Ama hocanın ısrarına dayanamayan birisi, tekne turunu kabul etti. Biz o havada denize açıldık. Hava kötü, tekne alabildiğine sallanıyor, oturduğumuz masalar zeminde geziniyor, öğrenciler denizde, teknede olmaktan memnun, eğleniyorlar. İhsan hoca kıyı, yerleşme, ortam hakkında bilgiler veriyor, ben de sağ salim kıyıya ulaşıp öğrencileri güvenli şekilde evlerine götürebilecek miyim kaygısı içerisindeyim. Nihayet geri döndük, bana göre aklımızdan çıkmayacak ekstrem bir gün oldu. Hocamız ise bizi, öğrencileri ağırlamanın rahatlığıyla bizleri yine son derece samimi bir şekilde uğurladı. Böylece yüzen adalara, bir de Antalya tekne turu eklenmişti.

İhsan hocanın destekleri, sadece öğrencilerimiz, arazi çalışmalarımız için olmadı. Bizzat kendi adıma olan birtakım akademik işlerimin çeşitli aşamalarında da kendisinin yakın ilgisi ve desteğini gördüm. Örneğin sabırsızlıkla beklediğim, Profesörlük kadrosu ilanı çıkmıştı, jüri üyelerinden birisi İhsan hocamızdı. Heyecanla sonuçların gelmesini bekliyorum, arada personel işlerini arayıp durum hakkında bilgi almaya çalışıyordum. Ama henüz cevap yok. Bu arada Eskişehir'de UCEK kongresi vardı oraya gittim, kafamda jüri raporları sonuçları, acaba ne olacak soruları.. Kongreye İhsan hoca da geldi, elindeki dokümanları göstererek "Hasan al bu dosyayı/raporu nereye verilecekse hemen ver" dedi. Kendisi "Raporun olumlu olması kadar, mümkün olan en kısa zamanda hazırlanması da önemlidir, aday merak eder, ben böyle durumlarda hiç vakit kaybetmeden raporu hazırlar, adrese ulaştırırım" dedi. Sanki duygularımı okumuştu. Elime tutuşturduğu şey, benim beklediğim raporlardan birisiydi, sonra anladım. Hoca bir kez daha beni öylesine mutlu etmişti ki o anı unutmam mümkün değil.

Sonra bölümdeki arkadaşlarla bir BAP (Bilimsel Araştırma-Projeler) çalışması için Uşak Ulubey kanyonlarını inceledik, güzel de bir proje oldu. Buca Eğitim Fakültesi Dekanlığında, Dekan yardımcısı olan arkadaşım (Prof. Dr. Erdal ASLAN) "Arkadaş ödeneğimiz de var, elinde çalışma varsa bastırabiliriz" dedi. Projemiz de yeni bitmiş, "Olur arkadaş var" dedim. Sonra aradılar, bir yayın komisyonunun oluru gerekir, yoksa matbaa bu işi yapmaz dediler. Bir komisyon önerisi vermemi istediler. Bu komisyon üye önerilerimden birisi yine İhsan BULUT hocamızdı. Hemen konuyla ilgili raporunu yazdı, gayet olumlu bir rapor hazırlamıştı ve bizim proje çalışması, kitap olarak basımı yapılıp yayımlandı, projedeki bütün ekip sevinmiştik.

Kendisiyle bir ara UCEK kongresi sırasında bu kez Karabük-Safranbolu'da karşılaşıp gece geç saatlere kadar sohbet etme fırsatı bulmuştuk. Coğrafya öğretimi, coğrafyacıların istihdamı, görev alabilecekleri kurumlar, coğrafya mesleği gibi önemli konuları ele almıştık.

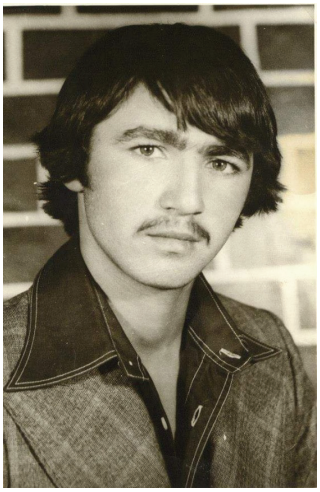
Akademik yaşam, sonsuza kadar gitmiyor, insan farklı uğraşlar da istiyor. Bu bağlamda Spil dağı eteklerinde küçük bir bahçe edinmiş hafta sonlarımı orada geçiriyordum. Bir hafta sonu hocamız aradı, "Hasan (eksik yazdım, o Hasancığım diyor)

ne yapıyorsun, neredesin" dedi. Hocam bahçedeyim dedim. Bana bir konum atsana dedi. Heyecanlandım, meraklandım, hoca evet zaman zaman İzmir'e geldiğini biliyorum ama beni aradığı sırada Spil'deyim. 10 dk. geçmeden hoca birileriyle çıkageldi. Manisa Karaoğlanlı'da bir lisansüstü öğrencisi varmış, onun daveti üzerine oraya gelmişken, bize de sürpriz yapıp, ziyaretimize geldi. Yine kendisiyle sıcak-samimi sohbetlerimiz oldu.

Genel olarak aktarmaya çalıştığım, bende iz bırakan bu diyaloglardan yola çıkarak şunları bütün içtenliğimle ifade etmeliyim ki; kendisinden, mütevazi olmayı, samimiyeti, mesleği-işini-öğrencileri sevmeyi, meslektaşlarına zaman ayırmayı ve elinden gelen ne ise hak edenlere yardım etmeyi öğrendiğimi düşünüyorum. Kendisini bu konularda örnek almaya gayret edeceğim, onun kadar olamazsam da o yolda olmaya gayret edeceğim. Sağ olun, var olun İhsan BULUT hocam.

Bundan sonraki yaşamınızda size ailenizle, sevdiklerinizle birlikte; sağlık, mutluluk, esenlik ve gönlünüzce bir yaşam diliyorum. İyi ki varsınız, iyi ki sizi tanımışım. Selam ve saygılarımla. Hasan Çukur. 29/06/2026, İzmir.

İHSAN BULUT KENDİNİ ANLATIYOR

1961'de Sorgun'un İki Kara Köyü'nde doğdum. Rahmetli babam İhsan BULUT ile aynı adı taşımaktayım. Ad hikâyem de oldukça ilgi çekicidir. Annem bana iki aylık hamile iken trafik kazasında yaşamını yitiren babamın adı bana verilmiştir. Ailemin Hüsne (1996'da öldü), Hasan, İbrahim (2025 yılında öldü), Sait, Nuri (1974'te elektrik çarptı ve 10 Kasım'da öldü) ve Pembe'den sonra yedinci çocuğu olarak dünyaya geldim. Annem (kendisine hep ana dedim) Babalı Köyü'nden Melek ERKAN BULUT, Atatürk'ün kurduğu millet mektebinde okumuş olup bu okulun üçüncü sınıfında nişanlı ablasının ölümü üzerine okuldan alınarak ablasının nişanlısı (babam) ile evlendirilmiştir. Babam askerlik öncesinde kavak kabuklarına harf ve kelimeleri yazmak suretiyle annemden okumayı yazmayı öğrenmiş ve 48 ay askerlik yapmıştır.

Köyümde okul olmadığı için ilkokulu, köyden gidip gelmek suretiyle 5 km mesafedeki Sorgun Yeşilyurt İlkokulu'nda, ortaokulu da aynı şekilde Sorgun Lisesi'nde okudum. Lise öğrenimimin ilk iki yılını Yozgat Lisesi'nde Devlet Parasız Yatılılık bursuyla okuduktan sonra son sınıfını 1980 yılında Sorgun Lisesi'nde tamamladım. 1981'de Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü'nü kazandım. Bu bölümü 1985'te bitirip aynı yıl eylülde açılan araştırma görevliliği sınavını kazanarak 1986'da aynı bölümde öğretim elemanı olarak göreve başladım.

Asistanlığımın ikinci yılında (1987) maliye memuru ve aynı zamanda Türk Dili ve Edebiyatı öğrencisi olan öğretmen Ayşe BAYRAKTAR BULUT ile evlendim. Melek Hande, Melikşah ve Melike İklim adında üç çocuğum vardır. Çocuklarımdan 1988 doğumlu Melek Hande Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi'ni bitirmiş ve bu üniversitede Çocuk ve Ergen Psikiyatrisi ihtisasını tamamlamış olup, Genel Cerrah Uzm. Dr. Batuhan DEMİR ile evlidir ve Poyraz, Uraz ve Elif İnci adlı üç çocuğa sahiptir. Oğlum Melikşah, 1989 doğumlu olup Uludağ Üniversitesi Tıp

Fakültesi'ni bitirdikten sonra Bozok Üniversitesi Tıp Fakültesi Ortopedi ihtisasını tamamlamış olup, Göktuğ adında bir oğlu bulunmaktadır. Melike İklim 2003 doğumlu olup Antalya İstek Ortaokulu'ndan 2017 LGS Türkiye birincilerinden biri olarak mezun olmuş, lise öğrenimini Galatasaray Lisesi'nde tamamlayıp Galatasaray Üniversitesi Mühendislik Fakültesi, Endüstri Mühendisliği Bölümü'nden mezun olmuştur.

Hayatımın tamamının abartılı başarı hikâyesinden ibaret olmadığına, bunun yanında acı ve buruk zamanlardan da oluştuğuna inanırım. Kariyerime ilkokul yıllarında koyun-kuzu gütmek; orta ve lise yıllarında ise inek-camız ineği otlatmak, biri yarış atı olan beş tane atın seyisliği, çayırlatılması, atlarla çift-düven-araba sürme, arpa-mercimek-nohut yolma, tırpanla ekin biçme, traktör (motur) sürme, patos atma, kahve ve lokanta garsonluğu ile inşaat işçiliği gibi özel durumların da eklenmesi gerekmektedir. İlk-orta ve lise yıllarında ev ödevlerini gaz lambası ışığında, anamın cehiz/çeyiz sandığının kambur (bombeli) kapağı üzerinde yaptım. Köy hayatını tamamen yaşamış, davar beslemiş, mal yemlemiş, at tımar etmiş, kerpiç ve tezek dökmüş, gazel süpürmüş, çıtlıh çekmiş, kenger sakız yapmış, mantar-kuzu göbeleği toplamış, yörede oynanan tüm çocuk oyunlarını oynamış, bağ bakımlarına katılarak bağ belleme, göz açma ve bağ bozumuna katılmış, üzüm pekmez kaynatmış, türküleri-manileri dinlemiş biri olarak karne tatillerinde de hoca mektebine giderek dini terbiye almış biriyim. Köy odası geleneğinin sonlarına yetişmiş biri olmanın verdiği işbirlikçiliği benzer şekillerde sürdürme ve yaşatma çabası içinde olmayı ilke edindim.

Coğrafya ve coğrafyacılıkla tanışma hikâyem, ilkokul yıllarında toprağa bağlı bahçe, bağ ve tarla işleriyle başlamıştır. Akarsu boylarındaki tarla kenarlarına, vadi yamacını seller geriletmesin diye çarpanaklara kavak ağacı dikimi gibi sayısız iş de bu tanışmanın bir parçası olmuştur. Ancak coğrafyanın hayatımda kalıcı bir yer edinmesinde, ortaokul birinci sınıfta yaşadığım acı bir olay da etkili olmuştur. Dört yaş büyüğüm, lise ikinci sınıf öğrencisi ağabeyim Nuri Bulut'un Sorgun İlçesi Bahadın beldesine elektrik taşıyan inşa aşamasındaki yüksek gerilim hattına tırmanması, ilk verilen elektrik akımına kapılıp ağır yaralanması ve Yozgat Devlet

Hastanesi'nde 10 Kasım 1974 tarihinde ölümü, bu tanışma hikâyesinde derin bir iz bırakmıştır.

Bu olaydan önce, tüm köy çocukları gibi biz de yapım aşamasındaki demir direklere eğlence maksadıyla tırmanır, tarlamızdan geçen direğe asılı, elektrik çarpması ve ölüm tehlikesine karşı uyarı levhasına dikkat ederdik. Rahmetli ağabeyim de levhayı göstererek bizi ve yakınlarımızı zaman zaman uyarırdı. Olayın yaşandığı gün ise ben Sorgun'da, ablamlarda kalıyordum. Sait ağabeyimiz Kıbrıs Barış Harekâtı'na ve çıkarmasına tankçı roketatar nişancısı olarak fiilen katıldığı için kendisi ülkemizde büyük heyecan yaratan Kıbrıs Barış Harekâtı filmini Sorgun Belediye Sineması'nda bir gün önce izlemiş, benim de izlemem için Sorgun'da ablamlarda kalmama izin vermişti.

Mevsim koç katımı olduğu için yaklaşık 50-60 kadar koyun ve tiftik keçimizi bozulan bahçe artıkları ve dökülen ağaç yapraklarında otlatmak için köyümüzden geçen Çayırlıoğlu Deresi, Uluyol (Uluyollar İpek Yolu'nun Anadolu'daki tarihi güzergâhlarıdır) Mevkii'ne giden ağabeyim, Dombağın Kazım'ın tarlasının içerisinde yola nispeten yakında bulunan bir elektrik direğine tırmanarak tepenin arkasındaki açık linyit işletmesinde iş makinalarının hafriyat taşıyıp taşımadığını görmek istemiştir. Tam o sırada deneme elektriği verilince yüksek gerilime kapılarak metrelerce yüksekten düşmüş, vücudunda kırıklar oluşmuş ve düşmenin ve akımın etkisiyle bayılmıştır. Akım esnasında üzerindeki bana ait Kayseri yapımı çoğunluğu polyester içerikli takım elbisenin alevlenip tutuşması nedeniyle vücudunda birinci derece ağır yanıklar oluşmuştur. Uzunca zaman tarlada ayak ve kol kırıkları nedeniyle hareket edemeyen ağabeyim, Çiğdemli (eski adı Sorgun) kasabasından Sorgun'a giden bir 135 Massey Ferguson traktörü olan çiftçi tarafından fark edilerek köye getirilmiş, köyden atlı arabayla Sorgun'a oradan da Yozgat Devlet Hastanesi'ne götürülmüştür. Ağabeyim hastaneden bana haber göndererek direğin dibinde kaldığını hatırladığı kitabını almamı istemiştir. Bunun üzerine olay yerine gittiğimde üzeri ambalaj kâğıdı ve naylon ciltle kaplanmış, rüzgâr yapraklarını dağıtmasın diye üzerine bir topak sertleşmiş tarla toprağı koymuş olduğu, Lise II. sınıflar için Prof. Dr. Sırrı ERİNÇ ve Sami ÖNGÖR tarafından hazırlanan Millî Eğitim Bakanlığı basımı Ülkeler Coğrafyası kitabını buldum. Ağabeyimden kalan çok önemli ve bir o kadar da acı hatırası olan kitap rehberim, içeriği de zaman içerisinde mesleğim oldu; belki de Coğrafya bu şekilde kaderim oldu.

Lise yıllarımda Coğrafya dersim de diğer derslerim gibi başarılı olduğum dersler arasında yer aldı. Lise coğrafya öğretmenlerimden Yozgat Lisesi Müdürümüz Hakkı Uslu (İzmir Bayındır'da ikamet etmekte), 4-İ sınıfında okuduğumda ilk yazılı notumu 9.4'ten 10 olarak vermiştir. Sorgun Lisesi'nden coğrafya öğretmenim rahmetli Müjgan TÜZÜN'den de yazılıdan 10 alıp notuma güvenerek ertesi hafta sözlüden ancak 3 alabildiğimi de unutmam. Uzun süre konuştuğum, hatta imzalı olarak Türkiye'nin Yüzen Adaları kitabımı postayla gönderdiğim Müjgan Öğretmenimin Prof. Dr. Yalçın KARABULUT hocamızın sınıf arkadaşı olduğunu ve yakın geçmişte rahmete erdiğini öğrendim. Coğrafya sevgimin büyük ölçüde

bu iki öğretmenime, lisans, yüksek lisans ve doktora eğitimlerimde büyük emek ve çabalarını gördüğüm kıymetli danışmanım Prof. Dr. Hayati DOĞANAY'a dayanmakta olduğunu minnet ve şükranla ifade etmek isterim. Emekleri için Sorgun ve Yozgat Lisesi'ndeki tüm öğretmenlerime, yatılı pansiyondaki arkadaşlarıma ve hizmetli personele de şükranlarımı sunuyorum.

Yaşamım boyunca unutamayacağım masal gibi, şiir gibi anılarımın yanında sevinçlerim, hayal kırıklıklarım da oldu. Vazifesini en iyi yapan vatanını en çok seven düsturundan ayrılmadım. Galatasaray'a tutkum ve Türk Milli Takımı'na olan düşkünlüğüm ile bilinmekteyim. Ağzımda mırıldanmam, anam gibi gümrenmem, zaman zaman da gaba boydan türküm eksik olmaz. Zengin bir türkü zihin arşivim (repertuvar) ve değişik yorumumla, amatör olarak öğrencilerimin mezuniyetlerinde, evlatlarımın düğünlerinde ve dost meclislerinde memleket ezgileri söylemenin yanında bağlama çalma çabalarıma şimdilik nefesim yetmektedir.

Unutamadığım anılarım arasında yine en önemlilerinin öğrenim hayatım ve hocalığım ile ilgili olduğunu söyleyebilirim. En ilgi çekici anım sanki tüm Anadolu çocuklarının ortak kaderinin özetidir. İlkokul 4. sınıfta 5 km mesafedeki köyden gelip gitmek canıma tak ettiği ve arkadaşlarım birer birer okulu terk ettiği için köyden kasabaya okumaya gidip gelen çocuk olarak yalnız kaldım. Okula gitmeye bir iki hafta ara vererek, bir nevi bir müddet okuldan kaçtım. Öğretmenimiz arkadaşlarıma "Müfettiş gelecek, bu çocuk nerede? Bulun, getirin!" der. Arkadaşlarım (Osman ERBEK ve İrfan SOYER) köy arazisine gelerek beni buldular. Haftaya müfettişin gelecek olduğunu ve Tümer Erkoç Hocamın (şimdilerde 94 yaşında) mutlaka gelmem gerektiğini, beni affedeceğini ve hiç kızmayacağını söylediler. Bunun üzerine ertesi gün şeffaf naylon poşete koyduğum (ilkokul hatta ortaokul boyunca pek çantamız olmadı) kitap ve defterlerimi alarak okuluma gittim. Öğretmenim hiçbir şey olmamış gibi davrandı, hiçbir şey de demedi. Müfettiş geldiğinde şimdilerde beyin fırtınası denilen, eskiden hazır cevaplık türünden "Su canlı mıdır? Cansız mıdır?" sorusuna verdiğim cevaplardan ve matematik sorularını cevapladığımdan dolayı müfettişin takdirini, öğretmenimin hayranlığını kazandım. Öğretmenimin yazdığım kompozisyonlarımı öğretmenler odasında öğretmen arkadaşlarına okuduğunu, müfettişin sorduğu sorulara verdiğim cevapların okulda konuşulduğunu duyardım.

Ortaokulda matematik öğretmenimiz Aytekin ÖZBEK, yan sınıflardan sınıf başkanlarını okuduğum II-D sınıfına göndererek tahtayı tebeşirle üçe böldürür, tahtaya kaldırdığı ve sorulan problemleri çözemeyen üç öğrencinin problemlerini bana çözdürür, çözemeyen arkadaşlarıma sıkı birer tokat atmamı isterdi. Ben de kıyamaz, hatta atmazdım. Yavaşça vurduğum için öğretmen de "Aferin, ama tokat öyle atılmaz, böyle atılır, ben sana vururum!" der ve beni gönderirdi. Ayrıca benzer özelliklerim üniversite yıllarında da sürdü. Kıymetli hocam, doktora tez danışmanım olan Sayın Prof. Dr. Hayati DOĞANAY'ın (o zaman doçent idi) asistanları kendisinden okuttuğu derslerin vize ve final sınavlarını okumak için

cevap anahtarı hazırlamasını istediklerinde, hocamın asistanlarına "İhsan'ın sınav kağıtları cevap anahtarıdır" şeklindeki övgüleri de benim için çok kıymetlidir.

Hayatımda iz bırakan, adlarını burada tek tek sayamayacağım kadar değerli öğretmenlerim oldu. İlkokul öğretmenlerim kıymetli Hayriye KILIÇ, Tümer ERKOÇ, Salim KARSLI ve Serpil COŞKUN'u minnetle anıyorum. Ortaokul yıllarımdan değerli öğretmenlerim Erdoğan AKDEMİR, Baha ÖNAL, Mehmet ORHAN, Mehmet YILDIZ'ı, lise öğretmenlerimden Hacı ÖZER, Saadettin DİKKAYA, Asım KOÇAK, Efrasim YILDIRIM'ı da unutamam. Halen ilkokul öğretmenlerim ile de aralıksız görüşür, ziyaret eder ve haber alırım. Ortaokul ve lise yıllarından da birçok öğretmenim ve arkadaşlarımla, yaşayan tüm sınıf ve bölüm arkadaşlarımın ekserisi ile görüşerek vefayı, dostluğu, meslektaş hukukunu en önde tutarım. Buna rağmen halen bu duygulara yaklaştıramadığım, yaklaşmış gibi yapıp işi bitince farklılaşan birçok tanıdığım da bulunmaktadır.

Lisans öğrenciliğim sürecinde unutamadığım çok önemli anılarım vardır. Prof. Dr. Sırrı ERİNÇ ile mektuplaşmış, sınıfta neticelenemeyen tartışmalar için görüşlerini talep etmiştim. Kendisini 1984 yılında ziyaret ettiğimde Klimatoloji ve Metodları kitabını imzalı olarak hediye etmesi bunlardan en önemlisidir. Prof. Dr. İsmail YALÇINLAR hocamızı da Marmara Üniversitesi'nde ziyaret ederek yüksek lisans daveti aldım. Prof. Dr. Erol TÜMERTEKİN hocamızla 2004 yılından ölümüne kadar aralıksız belirli periyotlarla görüşerek öğrencilerimi telekonferans yoluyla bilgilendirmelerini sağladım. Prof. Dr. Talip YÜCEL hocamızla da asistanlığımın ilk yılında yemek yememiz, kısa bir Kızıltoprak gezisi yapmamız ve hocamızın Marmara Adaları'nı göstererek Eşek Adası'nın gayrı meskûn olduğunu belirtmesi unutamadıklarım arasındadır.

Meslek hayatıma ilk ayda Elazığ Fırat Üniversitesi Yukarı Fırat Havzası Coğrafya Sempozyumu'na katılarak başladım. Zamanın en ünlü, hocalarımın bile görüşmeye çekindiği coğrafyacılarla yakından tanışma fırsatı buldum. Burada kazandığım kongre alışkanlığını meslek yaşamım boyunca benimsedim ve sürdürdüm. Bu sayede tanımadığım ve tanınmadığım coğrafyacı ve coğrafya bölümü yoktur. Bu özelliğim ile güzel anılar ve dostluklar-insan biriktirdim. Şahsen ziyaretler, mektuplaşmalar, bayram ve yeni yıl tebrikleriyle başlayan iletişim becerilerim de tüm teknolojik gelişmelere bağlı olarak oldukça gelişmiştir. Atatürk Üniversitesi'nde iken yönettiğim bölümü dışarıya açmaya çalıştım. Çeşitli üniversitelerden hocaları bölümümde konferanslar vermeye davet ettim ve çeşitli üniversitelerden davet aldım. Yönettiğim tezlere genellikle eser sahibi, devrinin kıdemli coğrafyacılarını dışardan davet ederek, aynı şekilde dışardan davetler alan ilk coğrafyacı olduğumu söyleyebilirim. Bu sayede uzun yıllar çalıştığım Atatürk Üniversitesi ile kurduğum Akdeniz Üniversitesi Coğrafya Bölümü'nün tanınırlığı ve ilişkilerinin güçlenmesine çaba sarf ettim.

Kısa akademik geçmişim ise Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı'nda 1988'de tamamladığım "Kars-Kümbetli Köyü: Yol-

boyu Köylerine Bir Örnek" konulu yüksek lisans tezim ve 1992'de tamamladığım "Beşeri ve İktisadi Coğrafya Açısından Bir Araştırma Erbaa Ovası ve Çevresi" konulu doktora çalışmamla başlamıştır.

Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü Coğrafya Eğitimi Anabilim Dalı'na 3 Ocak 1993'te yardımcı doçent olarak atandım. 1995 yılı Kasım ayında merkezi yabancı dil sınavını kazanarak 2 Kasım 1998 tarihinde doçent oldum.

Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Coğrafya Eğitimi Bölümü'nde doçentlik kadrosuna atandım. Fen-Edebiyat Fakültesi yönetimi ve Coğrafya Bölümü'nün talepleri doğrultusunda, araştırma görevlisi olarak yaklaşık 7 yıl görev yaptığım bu bölüme 4 Şubat 2000'de yeniden doçent olarak naklen atandım. Yaklaşık bir yıl geciktirilerek 15 Temmuz 2004 tarihinde de profesörlüğe yükseltildim. Bu bölümün başkanlığını 6 yıl boyunca yürüttüm. Türkiye Coğrafyası ile Beşerî Coğrafya Anabilim Dalı başkanlıkları görevlerini de yürüttüm. Görev yaptığım süre içerisinde Beşerî ve Ekonomik Coğrafya konularında lisans, yüksek lisans ve doktora danışmanlıkları ile ilgili alanlardaki dersleri yürüterek 25'i kitap ve kitapta bölüm, 50'yi aşkını sempozyum bildirisi olmak üzere 150'den fazla çalışma yaptım. Çalışmalarımı bilinen konulardan çok ülkemizde henüz araştırılmamış, az bilinen ve Türkiye Coğrafyasında bugüne kadar ele alınmayan yüzen adalar ve yeni çağlayanlar gibi konular üzerinde yoğunlaştırdım. Kültürüyle yaşamayanların mutlu olamayacağına inandığım için son yıllarda çalışmalarımı kültür coğrafyası konularına yoğunlaştırarak Sorgun ve Yozgat'ın kültürel coğrafyasına ilişkin önemli araştırmalar yapmaktayım. Bu çalışmalarla giderek azalan ve kaybolmaya yüz tutmuş kültürel unsurları gelecek kuşaklara aktarmayı amaçlıyorum. Kişinin kendinden, köyünden, kasabasından, vilayetinden başlamasının uygun olacağını ve bu konuda geç kalındığını her fırsatta ifade etmeye gayret ederim. Gara yapılardan başlayarak Yozgat kültürünün uzun ve geniş geçmişine ışık tutmaya çalışıyorum. Somut ve somut olmayan pek çok kültürel unsuru tanımak, tanıtmak, anlatmak ve yaşatmak için yoğun mesai harcamanın gerektiğine ve kültürün son temsilcileri olan büyüklerin, yaşlıların tecrübe ve bilgilerini kayıt altına almanın geleceği aydınlatacağına inanmaktayım.

Çeşitli doğa koruma ve eğitimi konularında proje yürütücüsü ve eğitimci olarak da etkin şekilde rol almış bulunmaktayım. 1996 yılından itibaren YÖK/Dünya Bankası Millî Eğitimi Geliştirme Projesi kapsamında yürütülen Sosyal Bilimler Öğretmen Eğitimi Çalışmaları'nda üniversitem adına çeşitli tarihlerde yapılan seminerlere (workshop) katıldım. Atatürk Üniversitesi Geliştirme Komisyonu Fen-Edebiyat Fakültesi temsilciliği ve aynı fakültenin yayın komisyonu üyeliklerinin yanı sıra, fakültenin yayımladığı Sosyal Bilimler Dergisi'nin editörlüğü görevini de 6 yıl boyunca yürüttüm. Uzun süre Edebiyat Fakültesi'nin fakülte ve yönetim kurulu üyeliklerinde bulundum.

Akdeniz Üniversitesi yönetiminin ısrarlı davetleri üzerine 4 Şubat 2014 tarihinde Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde profesör olarak atandığım görevime 31 Aralık 2014 tarihinde başladım. Böylece uzun yıllar bu üniversitede önemli bir eksiklik olarak gördüğüm Coğrafya Bölümü'nü kurmuş ve geliştirmiş oldum. Yaklaşık 6 yıl süreyle bu bölümün kurucu bölüm başkanlığını, 2016-2020 yılları arasında da Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü görevini üstlendim. 2016-2020 yılları arasında akademik çalışmalarımın yanında Antalya Yozgatlılar Kültür ve Dayanışma Derneği Başkanlığını da yürüttüm.

Fakültemde profesör temsilcisi olarak fakülte kurulu üyeliği yaptım. Halen kurmuş olduğum bölümde Beşerî ve Ekonomik Coğrafya Anabilim Dalı Başkanlığı görevini yürütmekteyim. Hâlihazırda çalışmakta olduğum bölümün tüm akademik kadroları yönetimimde temin edilmiş olup bölüm, lisans (Örgün I. ve II. öğretim), yüksek lisans (tezli ve tezsiz) ile doktora programlarına da bu süreçte sahip olmuştur.

Hemen hemen tüm coğrafya bölümleri ile irtibat halinde oldum. Akademik ve sosyal ilişkilerimde kendi bölümüm ve birkaç kişi ile sınırlı kalma düşüncem hiç olmamıştır. Her üniversitenin coğrafya bölümü öğretim üyeleri, öğrencileri ve Türkiye genelindeki öğretmen meslektaşlarım ile güçlü bir iletişimim olduğu için ülkede yapılan kongre, sempozyum ve çalıştayların tamamına yakınına, yurt dışı kongrelerinin de önemlilerine katılmaya gayret ettim. Yaklaşık üç dönem Türk Coğrafya Kurumu yönetim kurulu üyeliği ve başkan yardımcılığı görevlerini de yürüttüm. Türk Coğrafya Kurumu üyeliğini çok önemsediğim için son zamanlarda kuruma üye olanların büyük bir bölümünü teşvik ettim. Yeni üyelerin birçoğuna da bizzat referans oldum. "Üyeliğine değer vermediğimiz mesleğimize kim niye değer versin?" serzenişimi katıldığım tüm ortamlarda dile getirmekteyim. Üye sayısının azlığının yanı sıra, yayına ve ders notuna özen göstermeyen, değer vermeyen, temel coğrafi bilgilerden yoksun öğrenci ve mezun sayısının giderek artması nedeniyle son derece müteessir olmaktayım. Bu özelliklerin önemli ölçüde akademisyen adayları ve akademisyenlerde de olduğu gerçeğini ayrı bir husus olarak dile getirmekten hiç çekinmedim. Mesleğin alan dışından gelenlerle işgal edilmeye, itibarsızlaştırılmaya çalışılmasını ise herkesin bildiği fakat dillendirmediği konular olarak nitelendirmekteyim.

Hayatınıza dokunan öyle insanlar vardır ki onların isimleri zikredilmeden olmaz. Bu anlamda rahmet ve minnetle anmam gereken Prof. Dr. Enver KONUKÇU, Prof. Dr. İsmail YALÇINLAR, Prof. Dr. Talip YÜCEL, Prof. Dr. Sırrı ERİNÇ, Prof. Dr. Erol TÜMERTEKİN, Prof. Dr. Hüseyin AKYÜZ, Prof. Dr. H. Hilmi KARABORAN, Prof. Dr. Şerif AKTAŞ, Prof. Dr. Ejder KALELİOĞLU, Prof. Dr. Özer YILMAZ, Prof. Dr. Ahmet BEŞE (İngiliz Dili ve Edebiyatı Öğretim Üyesi), Prof. Dr. Sancar OZANER ve Dr. Osman Cahit İNANDIK ilk sıralarda gelmektedir.

Ebediyete erenler kadar fani dünya serüvenini emekli olarak sürdüren Türkiye'nin tüm coğrafya bölümlerindeki kıymetli hocalarım ve meslektaşlarımın ara-

sında mukayese yapmam mümkün olmasa da birebir ilişkilerimizden dolayı, Prof. Dr. Ahmet NİŞANCI, Prof. Dr. Akif AKKUŞ, Prof. Dr. Metin TUNCEL, Prof. Dr. İlhan KAYAN, Prof. Dr. Asaf KOÇMAN, Prof. Dr. Süha GÖNEY, Prof. Dr. Mehmet Yıldız HOŞGÖREN, Prof. Dr. Ali SELÇUK BİRİCİK, Prof. Dr. Emrullah GÜNEY, Prof. Dr. Yalçın KARABULUT, Prof. Dr. Mesut ELİBÜYÜK, Prof. Dr. Ali ÖZÇAĞLAR, Prof. Dr. Alaettin TANDOĞAN, Prof. Dr. Cemalettin ŞAHİN, Prof. Dr. Hamdi KARA, Prof. Dr. Nazmiye ÖZGÜÇ, Prof. Dr. Ramazan ÖZEY, Prof. Dr. Ergün DAYAN, Prof. Dr. Saadettin TONBUL, Prof. Dr. İbrahim GÜNER, Prof. Dr. Ali UZUN, Prof. Dr. Suna DOĞANER, İsmet AKOVA, Prof. Dr. Füsun SOYKAN, Prof. Dr. Hakan YİĞİTBAŞIOĞLU, Prof. Dr. Ali Fuat DOĞU, Prof. Dr. Mustafa MUTLUER, Prof. Dr. Hamza AKENGİN, Prof. Dr. Kamile GÜLÜM, Prof. Dr. Mehmet TIRAŞ, Doç. Dr. Orhan GÜRBÜZ, Doç. Dr. Ahmet ERTEK, Dr. Öğr. Üyesi Aydın KILIÇARSLAN, Dr. Öğretim Üyesi Yaşar GÖK'e sağlıklı, mutlu ömürler diliyorum.

Fiilen üniversitelerimizin Coğrafya Bölümleri, Coğrafya Öğretmenliği Ana Bilim Dalları ve Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bölümlerinde görev yapan tüm meslektaşlarıma, öğrencilerime coğrafya bilimine yaptıkları katkılar, meslek hayatım boyunca gösterdikleri mesleki paylaşımlar için minnet, şükran ve sevgilerimi sunuyorum. Adlarını sayamadıklarımdan özür dileyerek çağdaşım Prof. Dr. Nuriye GARİPAĞAOĞLU, Prof. Dr. Abdullah KÖSE, Dr. Ö. Üyesi Mustafa GİRGİN, Prof. Dr. Lütfi ÖZAV, Prof. Dr. Halil KOCA, Prof. Dr. Kenan ARINÇ, Prof. Dr. Ertuğ ÖNER, Prof. Dr. Mehmet Ali ÖZDEMİR, Prof. Dr. Süheyla AKOVA, Prof. Dr. Çiğdem ÜNAL, Prof. Dr. Saliha KODAY, Prof. Dr. Osman YILMAZ, Prof. Dr. Hakkı YAZICI, Prof. Dr. Ülkü Eser ÜNALDI, Prof. Dr. Hüseyin TUROĞLU, Prof. Dr. Barbaros GÖNENÇGİL, Prof. Dr. İhsan ÇİÇEK, Prof. Dr. E. Murat ÖZGÜR, Prof. Dr. Asım ÇOBAN, Prof. Dr. Harun TUNCEL, Prof. Dr. Erdal KARAKAŞ, Prof. Dr. Ali YİĞİT, Prof. Dr. Bayram ÇETİN, Prof. Dr. Cevdet YILMAZ, Prof. Dr. Adnan PINAR, Dr. Öğr. Üyesi Adnan Doğan BULDUR'a mesleki paylaşımlarımız ve meslektaşlıkları için minnettarım.

Yaşıtım olmasa da beraber yaşadığım ve yaşlandığım öğrencilerim Prof. Dr. Eren YÜRÜDÜR, Prof. Dr. Eyüp ARTVİNLİ ile kardeş kıymetlim ve hürmetlim Prof. Dr. Hasan KARA, Prof. Dr. Kenan ARIBAŞ, Prof. Dr. Cemalettin ŞAHİN, Prof. Dr. Adem BAŞIBÜYÜK, Prof. Dr. Erdal AKPINAR, Prof. Dr. Mustafa ERTÜRK, Prof. Dr. Hilmi DEMİRKAYA, Prof. Dr. Ayhan AKIŞ, Prof. Dr. Nusret KOCA, Prof. Dr. Şermin TAĞIL, Prof. Dr. Selver ÖZÖZEN, Prof. Dr. Bülent AKSOY, Prof. Dr. Mücahit COŞKUN, Prof. Dr. Turhan ÇETİN, Prof. Dr. Uğur DOĞAN, Prof. Dr. Mete ALIM, Prof. Dr. Bilgin Ünal İBRET, Prof. Dr. Duran AYDINÖZÜ, Prof. Dr. Güzin KANTÜRK YİĞİT, Prof. Dr. Yavuz AKBAŞ, Prof. Dr. Zeki KODAY, Prof. Dr. Ünal ÖZDEMİR, Prof. Dr. Ünsal BEKDEMİR, Prof. Dr. Alperen KAYSERİLİ, Prof. Dr. Faruk KAYA, Prof. Dr. Namık Tanfer ALTAŞ, Prof. Dr. Murat YILMAZ, Prof. Dr. Adnan ALKAN, Prof. Dr. Fatih AYDIN, Prof. Dr. Zeki BOYRAZ, Prof. Dr. M. Taner ŞENGÜN, Prof. Dr. Ayşe ÇAĞLAYAN, Prof.

Dr. Esen DURMUŞ, Prof. Dr. Mustafa CİN, Prof. Dr. Ramazan SEVER, Prof. Dr. Salih CEYLAN, Prof. Dr. Kadir TEMURÇİN, Prof. Dr. İbrahim KOPAR, Prof. Dr. Mesut DOĞAN, Prof. Dr. Özlem DOĞAN, Prof. Dr. Muzaffer BAKIRCI, Prof. Dr. Mehmet BAYARTAN, Prof. Dr. Yılmaz ARI, Prof. Dr. Mehmet DENİZ, Prof. Dr. Adem SEZER, Prof. Dr. Hasan ÇUKUR, Prof. Dr. Raziye ÇAKICIOĞLU OBAN, Prof. Dr. Nevin ÖZDEMİR, Prof. Dr. Şenay MANTAŞ, Prof. Dr. Nevzat GÜMÜŞ, Prof. Dr. Şevket IŞIK, Prof. Dr. Gözde EMEKLİ, Prof. Dr. Ali Ekber GÜLERSOY, Prof. Dr. Orhan DENİZ, Prof. Dr. Faruk ALAEDDİNOĞLU, Prof. Dr. M. Zeydin YILDIZ, Prof. Dr. Hakan KOÇ, Prof. Dr. Gülpınar AKBULUT, Prof. Dr. Taner ÇİFÇİ, Prof. Dr. Mehmet ZAMAN, Prof. Dr. Serhat ZAMAN, Prof. Dr. Ali YİĞİT, Prof. Dr. Günay KAYA, Prof. Dr. Şaban ÇELİKOĞLU, Prof. Dr. Mustafa ÖZDEMİR, Prof. Dr. Ogün COŞKUN, Prof. Dr. İ. Fevzi ŞAHİN, Prof. Dr. Fatih ORHAN, Prof. Dr. Vedat KARADENİZ, Prof. Dr. Serkan DOĞANAY, Prof. Dr. İbrahim SEZER, Prof. Dr. Ali MEYDAN, Prof. Dr. Abdulkadir UZUNÖZ, Prof. Dr. Abdullah SOYKAN, Prof. Dr. İsa CÜREBAL, Prof. Dr. Alper UZUN, Prof. Dr. Hakan ÖNAL, Prof. Dr. Süleyman ELMACI, Prof. Dr. Necmettin ELMASTAŞ, Prof. Dr. H. İbrahim ZEYBEK, Prof. Dr. M. Emin SÖNMEZ, Prof. Dr. Tahsin TAPUR, Prof. Dr. Caner ALADAĞ, Prof. Dr. Baştürk KAYA, Prof. Dr. Mehmet ÜNLÜ, Prof. Dr. Emin ATASOY, Prof. Dr. Tülay ÖCAL, Prof. Dr. Ali BALCI, Prof. Dr. Yılmaz GECİT, Prof. Dr. Semra GÜNAY, Prof. Dr. Sultan BAYSAN, Prof. Dr. Nazlı GÖKÇE, Prof. Dr. Muazzez HARUNOĞULLARI, Prof. Dr. Salih BİRİNCİ, Prof. Dr. Emin TOROĞLU, Prof. Dr. Ersin Sandal KAYA, Prof. Dr. Abdullah UĞUR, Prof. Dr. Murat YÜCEŞAHİN, Prof. Dr. Murat TANRIKULU, Doç. Dr. Abdurrahman DİNÇ, Doç. Dr. Mehmet Fatih DÖKER, Doç. Dr. Süheyla ÜÇIŞIK ERBİLEN, Doç. Dr. Uğurcan AYİK, Doç. Dr. İbrahim GÖKBURUN, Doç. Dr. İlkay SÜDAŞ, Doç. Dr. Cennet ŞANLI, Doç. Dr. Rauf BELGE, Doç. Dr. Aylin YAMAN KOCADAĞLI, Doç. Dr. Semra AKAY ERTÜRK, Doç. Dr. Ebru AKKÖPRÜ, Doç. Dr. Semra YILMAZ ÇİLDAM, Doç. Dr. Mustafa KAHRAMAN, Doç. Dr. Zahide ACAR, Doç. Dr. Gülşen KUM, Doç. Dr. Niyazi KAYA, Doç. Dr. Emrah ŞIKOĞLU, Doç. Dr. Nadire KARADEMİR, Doç. Dr. Çağlar Kıvanç KAYMAZ, Doç. Dr. Yusuf KIZILKAN, Doç. Dr. Levent UNCU, Doç. Dr. Şakir FURAL, Dr. Öğr. Üyesi Selçuk HAYLİ, Dr. Öğr. Üyesi Selahattin AKŞİT, Dr. Öğr. Üyesi Cemal SEVİNDİ, Dr. Öğr. Üyesi Kemal ÖZLÜ, Dr. Öğr. Üyesi. Ferdi AKBAŞ, Dr. Bayram TUNCER, Dr. Özgür Aydın BEKAR'a özel şükranlarımı sunuyorum.

Kuşkusuz akademik hayatımız yoğun olarak coğrafyacılar ekseninde şekillense de bir şekilde yollarımızın kesiştiği, hayatımızın şekillenmesinde ve akademik terbiye, sevgi-saygı anlayışımızı pekiştiren, alan dışından da çok sayıda vefayı, saygıyı, sevgiyi gördüğümüz ve gösterdiğimiz, örnek aldığımız, örnek olduğumuz birçok insan vardır. İstisnasız Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi ve Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi'nin akademik ve idari personeli bu gruba dahildir. Ancak Prof. Dr. Reşat GENÇ, Prof. Dr. Abdulhaluk ÇAY, Prof. Dr. Abdurrahman GÜZEL, Prof. Dr. Hüsnü Yusuf GÖKALP, Prof. Dr. Rauf YÜCEL, Prof. Dr. Hüsnü

Ezber BODUR, Prof. Dr. Efrasiyap GEMALMAZ, Prof. Dr. Hurşit ERTUĞRUL, Prof. Dr. Erol ORAL, Prof. Dr. Hikmet KOÇAK, Prof. Dr. İsrafil KURTCEPHE, Prof. Dr. Mustafa ÜNAL, Prof. Dr. Mehmet AKGÜN, Prof. Dr. Hacı Ömer KARPUZ, Prof. Dr. Muhlis ÖZKAN, Prof. Dr. Abdullah Aziz ERGİN ile Rahmete giden Prof. Dr. Hakkı ACUN, Prof. Dr. Salim CÖHÇE, Prof. Dr. Rahim OCAK ve Prof. Dr. Sebahattin GÜLLÜLÜ'nün hocalıkları ve taktirlerinden nasiplenmek önemli bir ayrıcalıktı. Bunun gibi Prof. Dr. Orhan İÇÖZ, Prof. Dr. Kuddusi ERKILIÇ, Prof. Dr. Öcal OĞUZ, Prof. Dr. Zekeriya KARADAVUT, Prof. Dr. Dursun DİLEK, Prof. Dr. Murat KORKMAZ, Prof. Dr. Hayati AKYOL, Prof. Dr. Orhan KURDOĞLU, Prof. Dr. Bayram DURBİLMEZ, Prof. Dr. Ahmet AKSOY, Prof. Dr. Nusret AYYILDIZ, Prof. Dr. Ergin HAMZAOĞLU, Prof. Dr. Mustafa GÜNDÜZ, Prof. Dr. Yakup ÇELİK, Prof. Dr. Kadir ESMER, Prof. Dr. Taha Niyazi KARACA, Prof. Dr. Haluk SELVİ, Prof. Dr. Abdulkadir DÜNDAR, Prof. Dr. Nuri YILMAZ, Prof. Dr. Ali İrfan İLBAŞ, Prof. Dr. Hasan YILMAZ, Prof. Dr. Taner DEMİRER, Prof. Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ, Prof. Dr. Emrah ŞENEL, Prof. Dr. Nuri YAVUZ, Prof. Dr. Hasan BOYNUKARA, Prof. Dr. Ramazan KORKMAZ, Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK, Prof. Dr. Behice ERCİ, Prof. Dr. Mehmet KARAGÖZ, Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ, Prof. Dr. Ersin GÜLSOY, Prof. Dr. Atilla DURSUN, Prof. Dr. Cengiz SAYIN, Prof. Dr. Suat KOLUKIRIK, Prof. Dr. Suat ÜNLÜ, Prof. Dr. Turgut TOK, Prof. Dr. Ertuğrul İŞLER, Prof. Dr. Mustafa GÜLMEZ, Prof. Dr. Bülent UZUN, Prof. Dr. İlker Aycan ÖNGÜÇ, Prof. Dr. Zişan TÜRCAN, Prof. Dr. Kürşat ER, Prof. Dr. Sebahattin TÜZEMEN, Prof. Dr. Nesrin ASTAM YILDIZ, Doç. Dr. Harun DİLER, Doç. Dr. Bedia KOÇAKOĞLU, Doç. Dr. Semra ACER, Dr. Öğr. Üyesi Halit EKEN, Dr. Öğr. Üyesi Ayça BÜYÜKYILMAZ ERCAN, Dr. Metehan ERCAN hocaların yakın ilgi, dostluk ve önemli paylaşımlarını gördüm minnettarım.

Bazı insanlarla yoldaşlık, sırdaşlık hukukunuz olur. Bunların da uzun bir listesi olsa da öne çıkan, ilk akla gelen ve yüzen ada çalışma ekibime de dahil olan Prof. Dr. Kâmil AYDIN, Prof. Dr. İbrahim YEREBAKAN, Prof. Dr. Mehmet TAKKAÇ, Prof. Dr. Harun ÜÇÜNCÜ ve Prof. Dr. Mustafa ATASOY hocaların hayatımdaki yeri çok farklıdır. Prof. Dr. Ali TİLBE, Prof. Dr. Fikret ARARGÜÇ ile Doç. Dr. Kâmil CİVELEK kardeşlerimi anmadan bu kitap çok eksik kalır. Bu kardeşlerimi anmışken yakın zamanda kaybettiğimiz Doç. Dr. Mahmut PEHLİVAN ve Doç. Dr. Günay ÇAĞLAR hocalarımız ile Prof. Dr. Ali KOÇ, Prof. Dr. Burhan VARKIVANÇ, Prof. Dr. Mehmet ERTUĞRUL, Doç. Dr. Osman ÇALIŞKAN, Doç. Dr. M. Fatih DOĞRUCAN, Doç. Dr. Rıdvan KÜÇÜKALİ, Dr. Öğr. Üyesi Cemil KUTLU, Dr. Öğr. Üyesi İskender YILMAZ ve Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Şaban ERSUNGUR kardeşlerimin zamansız ölümleri akademik hayatımın en acı zamanlarıdır.

Lisans öğrenimimiz boyunca sınıf arkadaşlarımın tamamıyla bir kardeşlik hukukumuz ve akademik rekabet durumumuz söz konusuydu. Ancak ilişkilerimiz bugüne kadar kesintisiz sürdü. Hatta 1981-1985 döneminden bir alt ve bir üst sınıfların da çoğunluğu ile gerek öğrenciliğimde gerekse sonrasında güçlü dost-

luklarımız olmuştur. Her birine sevgi ve saygılarımı sunduğum bu arkadaşlarımın içerisinde de Hasan ÖZDEMİR, Ayşe AKBABA ve eşi Vahap AKBABA ile Adem ULUDAĞ ve Neşat ÖZDEMİR'in de kadim dostlukları ve kardeşliklerini anlatmadan geçemem. Aynı şekilde memleketten akraba kıymetlilerimden Hasan MUTLU, Veyis KIZILKAYA, Hakkı DOĞAN, Harun CANOL, Nevzat ÖZER'i anmak zorundayım.

Akademik yaşamında her birisi özgün eserler üreten alanlarında söz sahibi 11 doktora öğrencisi ve 25 yüksek lisans öğrencisi yetiştirerek, yüzlerce yüksek lisans, doktora, doçentlik jürilerinde bulunmuş olup aynı şekilde Türkiye Coğrafyası'na hizmet veren pek çok akademisyenin doçentlik jürileri ve profesörlüğe yükseltilme jürilerinde de imzamı ülke coğrafya biliminin gelişmesi yönünde müspet yönde cömertçe kullandım.

Danışmanları olmaktan büyük gurur duyduğum öğrencilerim Prof. Dr. Eren YÜRÜDÜR, Prof. Dr. Eyüp ARTVİNLİ, Prof. Dr. Faruk ALAEDDİNOĞLU, Doç. Dr. Serdar CEYLAN, Doç. Dr. Halil HADİMLİ, Doç. Dr. Mücahit YILDIRIM, Doç. Dr. Bülent ÖZTÜRK, Dr. Öğr. Üyesi Fatma EMİROĞLU AYDIN, Dr. Öğr. Üyesi Barış DURMUŞ, Dr. Berna ÖZOĞUL, Dr. Amanullah FARAJ ZAD GAN, Dr. Samet ALKAN, Dr. Sera KARAAĞAÇ, Ayhan SOLMAZ, Emine Gül GÜRBÜZ, Nefise Seyided KARAOSMANOĞLU, Serdar BAŞEĞMEZ, Fatma TANMAN YILDIRIM, Cebrail KILINÇ, A. Haluk ÖZ, Burak MANAV, Gülden BALABAN, Ülker Özlem TÜRKER, Başak YILDIRIM, Emre HAN, Mustafa BAYSAL, Fevzi AK, Tamer KOÇ, Selami BAYRAM, Emrah POLAT, Cabir ZEREN, Elif ÖLMEZ, Reyhan BORUCU, Ebru KOÇ'a mesleğe ilgileri, özgün, başarılı ve içten çalışmaları için teşekkür ediyorum. Aftan yararlanarak yeniden öğrencilik hakkı kazanacak Osman Aslan CANBABA, Mehmet ZOR, Derya EKŞİ TUĞRUL, Eda KARADUT ve Metehan KURTLU öğrencilerime başarılar dilerim.

Meslek yaşamım boyunca yurt içi ve yurt dışı araştırma gezilerine ve seyahatlere büyük önem verdim. İmkân bulduğum müddetçe bu çabalarımı sürdüreceğim. Yurt içi ve yurt dışı gezilerinin planlayıcılarına, katılımcı arkadaşlarıma, özellikle bu gezilerde rehberliklerinden istifade ettiğim başta 27 günlük Güney Avrupa Gezimizin kahramanı kızım Melike İklim BULUT olmak üzere Fügen DEDE, Mesut SÜZER, Gazi KOTAN ile gezilere beraber katıldığım coğrafya severlere minnettarım.

Böyle bir eserin hazırlanmasında emek sahipleri vefakâr bölüm yazarları meslektaşlarıma öncelikle sonsuz sevgi ve minnet borçluyum. Adıma armağan kitabı hazırlama düşüncesini birçok öğrencimin taşıdığına hiç şüphem bulunmamaktadır. Ancak bu konuda ilk doktora öğrencim Sevgili Prof. Dr. Eren YÜRÜDÜR ilkliğine uygun düşecek şekilde böyle güzel bir çabaya girişmiştir. Yol yoldaşsız, sır sırdaşsız olmaz düsturuyla her birini ayrı ayrı sevdiğim ve değer verdiğim Prof. Dr. Hasan KARA ve Prof. Dr. Ali MEYDAN kendisine eşlik ederek ana kumandada yer almışlardır. Vefalarından dolayı kendilerine sonsuz minnet ve şükranlarımı

sunuyorum. İşin mutfağı görünmese de her zaman çok daha önemlidir. Tüm yayın sürecine başından beri dâhil olan, takip eden, yazışmaları, düzenlemeleri yapan lisans döneminden beri tüm sorumluluklarını eksiksiz yerine getiren, azmi, sabrı, dikkati, özverisi ve çabaları için sevgili doktora öğrencim Dr. Berna ÖZOĞUL'a çok daha özel bir yer vermek gerektiğine inanıyor, minnet duygularımı sunuyorum. Onun da yoldaşı, şimdilerde moda tabirle kankası olan doktora öğrencim Emine Gül GÜRBÜZ'ün, Dr. Samet ALKAN ve Selda OKTAY'ın da önemli katkıları olduğunu hissediyor ve teşekkür ediyorum. Ayrıca kitabın hazırlanmasında farkında olamadığım tüm emek, hakkımda ne yazdıklarını kitap elime geçince göreceğim anı ve yazı sahiplerine de tekrar tekrar teşekkür ediyorum. Akdeniz Üniversitesi ve Edebiyat Fakültesi'nde çalıştığım süre boyunca tüm yönetim kadroları ve mesai arkadaşlarıma teşekkür ediyorum. Çok mesut ve bahtiyarım. Rabbim herkese tüm meslektaşlarıma bu duyguları yaşatsın.

Tüm hayatım boyunca minnet ve şükran duygularımı ifade etmem gereken yüzlerce isim saymam mümkün olmasına rağmen liste sayfalar tutacağı için özetle fedakâr aileme, çocuklarıma, dualarını eksik etmeyen köylülerime, araştırmalarım sürecinde desteğini aldığım kamu görevlileri ve yörelerin sakinlerine, başta Ulu Önder Gazi Mustafa Atatürk olmak üzere tüm öğretmenlerime, Atatürk Üniversitesi'nden kıymetli hocalarım ve meslektaşlarıma, hocalığın tüm güzelliklerini yaşatan ve emeklerimi bana dolu dolu yansıtan sevgili öğrencilerime sonsuz teşekkür ediyorum.

AKADEMİK YAZILAR

1. BÖLÜM

PROF. DR. İHSAN BULUT'UN COĞRAFİ DÜŞÜN DÜNYASI

Prof. Dr. Ali MEYDAN - Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-1278-096X

Özet

Coğrafi düşün dünyası, bu çalışmada, bir akademisyenin, kendi uzmanlık alanı olan beşerî ve ekonomik coğrafya temelinde insanın ve toplumların yeryüzüyle, mekânla ve çevreyle kurduğu ilişkileri, bu ilişkilerin tarihsel, kültürel ve siyasi etkilerini anlama ve anlamlandırma biçimi olarak ele alınmıştır. Coğrafi düşün dünyası değerlendirilmeye çalışılan akademisyen, hali hazırda Akdeniz Üniversitesi Coğrafya bölümünde akademik çalışmalarına devam eden Prof. Dr. İhsan Bulut'tur.

Araştırma, nitel araştırma desenleri içerisinde yer alan olgubilim desenine göre tasarlanmıştır. Olgubilim deseni seçilmesinin sebebi, akademisyenin zihnindeki coğrafi düşünce, mekân algısı, doğa-insan ilişkisi ile ilgili olarak yüzen adalar, kültür, turizm, ekoloji, sürdürülebilirlik gibi içselleştirdiği ve dış dünyaya aktardığı olgular olmasıdır.

Araştırma verilerinin toplanmasında ve analiz edilmesinde iki bakış açısı kullanılmıştır. Birinci aşamada, Prof. Dr. İhsan Bulut'un akademik kariyeri boyunca ürettiği kitaplar, makaleler, bildiriler, danışmanlığında hazırlanan lisansüstü tezler taranmış; çalışma konularının zamansal evrimi ve kavramsal çerçevesi belirlenmiştir. İkinci aşamayı zenginleştiren yön ise, yazarın, ilgili akademisyenin kendi düşün dünyasını bizzat kendi ağzından dinlediği, şahit olduğu, arazi çalışmalarında gözlemlediği boyutlar oluşturmaktadır.

Araştırmanın bulgular bölümünde düşün dünyasının temelini oluşturan kendi yüksek lisans ve doktora tezleri, ulusal ve uluslararası kitap, makale ve bildirileri, çalıştayları, danışmanlık ve ekol oluşturma durumu gibi hususlar incelenmiş, ilişkilendirilmiş ve analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Coğrafya, Coğrafi Düşün Dünyası, İhsan Bulut

1. Giriş

Yozgat Sorgun'da doğup büyüyen, liseye kadar eğitim hayatı Sorgun'da geçen Prof. Dr. İhsan Bulut'un yolu 1981 yılında üniversite sınavını kazandığı Atatürk Üniversitesi Coğrafya Bölümüne düşer. Üniversiteye adım attığında muhtemelen ileride coğrafya alanında çok önemli bir akademisyen olacağının, coğrafyanın arazide yazılabileceğinin en güzel uygulamalarını göstereceğinin, coğrafya bilimine pek çok eser kazandırmasının yanı sıra, lisans, yüksek lisans ve doktora düzeyinde yetiştirdiği pek çok öğrencinin coğrafya alanında fark yaratacağının da hayalini kuruyordu. Hayali doğrultusunda 1986 yılında başlayan akademik yaşamında 40 yıldır öğrenci yetiştiriyor, yayın yapıyor, akademik etkinliklere katılıyor, araziye çıkıyor; denilebilir ki, coğrafya camiasının en enerjik, pozitif ve nevi şahsına münhasır akademisyeni.

Daha ilk bilimsel çalışma deneyiminde "Kars-Kümbetli Köyü: Yol Boyu Köy Yerleşmelerine Bir Örnek" konulu yüksek lisans tezini hazırladığında ileride özgün çalışmalara imza atacağının, kimsenin çalışmayı düşünmediği ya da fark etmediği çok önemli konuları, kavramları, olguları çalışacağının ve öğrencilerini de bu alanlara yönlendireceğinin sinyalini vermiş gözüküyor.

Daha sonraki yıllarda çalışma konuları zenginleşiyor, içerik derinleşiyor, okuyucuya farklı bakış açıları sunuluyor ve coğrafya literatürüne nitelikli eserler kazandırırken, danışmanlığını yürüttüğü donanımlı akademisyenler de camiada yer almaya başlıyor.

Yüksek lisans ve doktora tezi ile bizzat kendisinin çalıştığı kitap, makale, bildiri gibi bilimsel çalışmaların yanı sıra öğrencileri, meslektaşları ile iş birliği halinde gerçekleştirdiği araştırmalar incelendiğinde, çalışmalarını 9 perspektifle gerçekleştirdiği düşünülebilir. Genel beşerî ve ekonomik coğrafya, yüzen adalar, kültür coğrafyası, turizm coğrafyası, şehir coğrafyası, ekoloji ve sürdürülebilirlik, klimatoloji, sözlük ve terminoloji çalışmaları ile coğrafya eğitimi perspektifinde yürüttüğü çalışmalarında mekân bilinci, çevre iletişimi, coğrafyanın neden-sonuç ve dağılış ilkeleri, arazi çalışmalarının önemi ile geniş perspektifi çalışmalarının niteliğini ortaya çıkarmaktadır.

Gelinen noktada yapılan çalışmalar, yürütülen tezler, yetiştirilen öğrenciler yeterli midir? Dr. Bulut'un aldığı eğitim, sahip olduğu arazi deneyimi, organizasyon yeteneği, bakış açısını sunma ve öğrencilerine aktarabilme, ekip oluşturabilme ve ekibi verimli işlere yönlendirebilme yeteneği göz önüne alındığında çok daha nitelikli işlerin yapılabileceği ortadadır. Bu araştırmada öğretim üyesinin mekân, insan-çevre ilişkisi, turizm coğrafyası, yüzen adalar, kültür coğrafyası gibi olguları nasıl anlamlandırdığını öznel bilinci ve bakış açısı üzerinden kavramak hedeflenmiştir.

2. Yöntem

Bu çalışma, Türkiye beşerî ve ekonomik coğrafya literatürüne özellikle yüzen adalar, turizm coğrafyası ve kültür coğrafyası alanlarında yaptığı çalışmalarla önemli katkılar sunan Prof. Dr. İhsan Bulut'un coğrafi düşün dünyasını, mekâna bakışını ve akademik ekolünü ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırma, nitel araştırma desenleri içerisinde yer alan olgubilim desenine göre tasarlanmıştır.

Araştırma verilerinin toplanmasında, analiz edilmesinde ve yorumlanmasında iki bakış açısı kullanılmıştır. Birinci aşamada, Prof. Dr. İhsan Bulut'un akademik kariyeri boyunca ürettiği kitaplar, makaleler, bildiriler, danışmanlığında hazırlanan lisansüstü tezler taranmış; çalışma konularının zamansal evrimi ve kavramsal çerçevesi belirlenmiştir. Birinci aşamayı zenginleştiren yön ise, yazarın, ilgili akademisyenin kendi düşün dünyasını bizzat kendi ağzından dinlediği, şahit olduğu, arazi çalışmalarında gözlemlediği boyutlar oluşturmaktadır.

Elde edilen doküman ve gözlem sonuçları tematik analiz yöntemiyle çözümlenerek; kendi yüksek lisans ve doktora tezleri, bilimsel çalışmaları ve danışmanlık ve ekol oluşturma şeklinde üç ana tema, bilimsel çalışmaları da genel beşerî ve ekonomik coğrafya, yüzen adalar, kültür coğrafyası, turizm coğrafyası, şehir coğrafyası, ekoloji ve sürdürülebilirlik, klimatoloji, sözlük ve terminoloji, coğrafya eğitimi olarak 9 alt tema altında sınıflandırılmış ve yorumlanmıştır.

3. Bulgular ve Yorumlar

3.1. Kendi Yüksek Lisans ve Doktora Tezleri: Düşün Dünyasının Temelleri

Malum olduğu üzere bir akademisyen çalışma alanıyla ilgili düşün dünyasının temellerini ve yöntemsel kökenlerini yüksek lisans ve doktora tezini hazırlarken oluşturur. Dr. Bulut yüksek lisans tezini "Kars-Kümbetli Köyü (Yol Boyu Köy Yerleşmelerine Bir Örnek)" başlığıyla hazırlamıştır. Yerleşme coğrafyası insanların yeryüzünde kurdukları yerleşim yerlerinin kuruluş ve gelişmesinde fiziki ve beşerî faktörlerin etkisini, bu yerleşmelerin dağılışını, gelişimini ve çevre ile ilişkilerini inceleyen bir alandır. Yerleşme coğrafyası çerçevesinden olaya bakıldığında yerleşim yerinin hem kurulmasında hem gelişmesinde pek çok faktörün göz önünde bulundurulması gerekir. Yaşanabilecek bir doğal afetin zararlarının en az hasarla atlatılması, arazinin yapısına en uygun yerleşim tarzının ve konut özelliklerinin seçilmesi, yapılacak ekonomik etkinlikten en çok verimin alınması gibi özelliklere dikkat edilmesi gerekir. Mesela kaya düşmesi, sel, taşkın, çığ, deprem gibi yaşana-

bilecek doğal afetlerden korunmak için alınması gereken önlemler, kuzey rüzgarlarının etkisinin azaltılması, bitkisel üretim ya da hayvansal üretimde tarım alanlarının ya da meraların nasıl planlanması gerektiğinin ilk adımı yerleşim yerinin kuruluş ve gelişiminde düşünülmelidir. Türkiye gibi gündelik siyasetin her alanda kendini hissettirdiği, bilimsel verilerin uygulamalarda kendine yer bulamadığı ülkelerde planlı yerleşim ve yerleşimin planlı gelişmesi de çok fazla söz konusu olmamaktadır. Ancak tez konusu seçilen Kümbetli Köyü'nde, Türkiye'de yerleşimin kurulmasında ve gelişmesinde arazinin en verimli şekilde kullanılması göz önünde bulundurulmuştur. Yerleşim dokusu tamamen doğrusal bir hat üzerinde şekillenmiştir. Kars Çayı'nın akış yönü ve bölgedeki ana ulaşım yolu boyunca yaklaşık 3 km uzunluğunda bir şerit halinde kurulmuş köyde gelişmiş bir dikey sokak sistemi bulunmazken, tüm yerleşim ana aksa bağımlıdır.

Dr. İhsan Bulut doktora tezi olarak 1992 yılında "Erbaa Ovası ve Çevresi: Beşerî ve İktisadi Coğrafya Açısından Bir Araştırma" konusunu çalışmıştır. Daha sonra ilgili çalışma Atatürk Üniversitesi yayını olarak basılmıştır. Çalışmanın, seçilen bir alanın beşerî ve ekonomik coğrafyası ile ilgili coğrafi etüt olduğu anlaşılmaktadır. Tezin hazırlandığı yıllar düşünüldüğünde hakkında tez yazılan bölgenin tüm yönleriyle ortaya konulmasının, araştırmacıya bilimsel araştırma sistematiği kazandırmasının yanı sıra, uzmanlaştığı alanda da özgün bir eser ortaya koyması amaçlanırdı. İlgili tezde de Erbaa Ovası ve çevresinin nüfus hareketleri, tarım, sanayi, ticaret gibi ekonomik unsurların mekânsal dağılışlarının incelendiği, bu hususlarla ilgili sorunların ortaya konulduğu ve bölge kalkınması ve planlaması için önerilerde bulunulduğu anlaşılmaktadır. Dr. Bulut'un daha sonra hem kendi çalışmalarında yoğunlaşacağı hem de lisansüstü eğitim öğrencilerini yönlendireceği ziraat coğrafyası, yüzen adalar, kültür coğrafyası gibi konularda yetkinliğe ulaşmasında özellikle doktora tezinin önemi yadsınamaz.

Yüksek lisans ve doktora çalışmaları sırasında kazandığı arazi deneyimi pratikleri, veri toplamanın temelini arazi çalışmasıyla ilişkilendirdiği, çalıştığı ya da çalıştırdığı konunun dağılışını ortaya koyarken haritalama tekniklerinde hassas davrandığı ortadadır. Mesela bir coğrafya sempozyumunda sunmak amacıyla Kapadokya'da balonculuk faaliyetleriyle ilgili veri toplamak için balon firmalarıyla görüşmek ve verileri toplamakla kalmayıp, olayın ruhunu hissetmek için bir balon uçuşu gerçekleştirmiştik. Halbuki bu tür çalışmalar için veriler masa başında toplanabilir ve zamanı gelince kürsüye geçip rahatlıkla sunulabilir. Ancak eksik olan olayın ruhunu yakalamak, alın terletmek, mesafe kat etmektir. Gene bir sempozyum için Gülnar'daki Ilısu Şelalesi için bildiri hazırlarken de "Hadi Gülnar'a gidiyoruz" deyip herkesi yollara düşürmüştür.

Dr. İhsan Bulut'un lisans ve lisansüstü eğitim aldığı, araştırma görevliliğinden başlayıp profesörlüğüne kadar bütün akademik kadrolarda görev yaptığı Atatürk Üniversitesi, Türkiye'de bir coğrafya ekolü oluşturmuştur. Bu ekolün oluşmasında en büyük pay hiç kuşkusuz Dr. Bulut'un da hocası olan Prof. Dr. Hayati Doğanay'ındır. Ekol büyük oranda beşerî ve iktisadi coğrafya ağırlıklıdır. Dr. Bulut, Doğanay ve diğer hocalarından devraldığı klasik beşerî ve iktisadi coğrafya ekolünü, kendi çalışmalarında ve lisansüstü öğrencileriyle yapmış olduğu çalışmalarda modern bir senteze dönüştürerek yeni kavramlar, yeni bakış açıları ve coğrafyada henüz emekleme aşamasında olan yeni çalışma alanlarına uyarlamaya çalıştığı görülmektedir. Mesela dünyada Chet Van Duzer'in öncülüğünü yaptığı yüzen adalarla ilgili çalışmaların Türkiye'deki öncülüğünü de Dr. Bulut yapmıştır. Fiziki coğrafyanın hidrografya ve biyocoğrafya alanlarının çalışma alanına girmesi gereken yüzen adalar konusuna eğilmiş, bir yandan da çevre koruma, koruma-kullanma dengesi ile turizm konularıyla ilişkilendirerek çalışmış ve Türkiye'deki yüzen adaların kataloglamasını yapmıştır.

3.2. Bilimsel Çalışmaları

Prof. Dr. İhsan Bulut'un bilimsel çalışmalarını 9 başlık altında incelemek mümkün gözükmektedir:

1. Genel beşerî ve ekonomik coğrafya perspektifi
2. Yüzen adalar perspektifi
3. Kültür coğrafyası perspektifi
4. Turizm coğrafyası perspektifi
5. Şehir coğrafyası perspektifi
6. Ekoloji ve sürdürülebilirlik
7. Klimatoloji perspektifi
8. Sözlük ve terminoloji çalışmaları
9. Coğrafya eğitimi perspektifi

3.2.1. Beşerî ve Ekonomik Coğrafya Perspektifi

Dr. Bulut'un Ziraat Coğrafyası ve Kırsal Turizm kitaplarının yanı sıra, farklı kitaplara yazmış olduğu Tarım coğrafyası, Ordu İlinin Arazi Kullanımı, Tarım ve Hayvancılık Faaliyetleri, Gündoğmuş İlçesinde Göçlerin Nüfus Yapısı ve Temel Ekonomik Faaliyetler Açısından Değerlendirilmesi, Erzurum İlinin Tarım Coğrafyası, Çiftlik Yerleşmelerinin Gelişimi ve Fonksiyonel Değişimi başlıklı kitap bölümleri beşerî ve ekonomik coğrafya sentezleri ya da beşerî ve ekonomik coğrafyanın farklı alanlarında yapılmış derinlemesine çalışmalar olarak değerlendirilebilir.

Kitaplar ve kitap bölümleri incelendiğinde coğrafya bilimine sunmuş olduğu metodolojik katkıların önemli olduğu görülür. Dr. Bulut'un ziraat coğrafyası, beşerî ve ekonomik coğrafya ile ilgili yazmış olduğu kitaplar ve kitap bölümleriyle ilgili alana yaptığı metodolojik katkıları aşağıdaki gibi özetlemek mümkün gözüküyor:

Saha araştırması ve vaka analizi açısından: Ordu, Erzurum, Gündoğmuş gibi farklı coğrafi bölgeleri ele alması belli bir bölgeye takılıp kalmadığını ve Türkiye coğrafyasına hakimiyetini göstermekte, bir yandan da genel beşerî ve ekonomik coğrafya ile ilgili kuralların yerel ölçekte nasıl somutlaştırılabileceğini örnek olaylar üzerinden ortaya koymuştur.

Fonksiyonel dönüşüm açısından: Beşerî ve ekonomik coğrafyada pek çok olgu zaman içinde değişim ve dönüşüm geçirmektedir. Bazen bu değişim ve dönüşümün hızı baş döndürücü olabilmektedir. Dr. Bulut, çiftlik yerleşmelerindeki değişimleri, dinamik ve süreç odaklı bir bakış açısıyla incelemiştir.

Beşerî ve ekonomik entegrasyon açısından: Coğrafi bakış açısıyla incelenen göç olgusu, coğrafyanın en dinamik inceleme alanlarından birisidir. Burada göçün, nüfus yapısı ve ekonomik faaliyetlerle ilişkili olarak değerlendirilmesi, olayın çok boyutlu ele alındığını göstermektedir.

Arazi kullanımı açısından: Tarım ve hayvancılık faaliyetlerini coğrafi dağılış ilkesi perspektifinde değerlendirmesi arazi planlamasına veri sağlayan bir katkı sunması açısından önemli görülmektedir.

Prof. Dr. İhsan Bulut yüksek lisans eğitiminden itibaren çalışma konularını beşerî ve ekonomik coğrafya temelinde şekillendirmiştir. Ulusal ve uluslararası makale çalışmalarında insan ile doğa arasındaki etkileşim, mekânsal değişim ve toplumsal yapılar yerel örnekler üzerinden incelenmiş ve her biri beşerî ve ekonomik coğrafyanın farklı alt dallarıyla sistematize edilmiştir. Beşerî ve sosyal coğrafya temelinde göç ve uyumu Suriyeli sığınmacılar ve yasadışı göç gibi konular üzerinden incelemiştir. Nüfus ve yerleşim ile ilgili konuları köy yerleşmelerinin

dönüşümü, geçici kom yerleşmeleri, nüfus hareketleri ve toponimi analizleriyle ortaya koymaya çalışmıştır. Tarım coğrafyasını şeker pancarı üretimi, arıcılık faaliyetleri ve meyve-sebze ticareti ile üretim ve ticaret üzerinden aynı zamanda kırsal kalkınmayı da gurbetçilik, yol boyu köyleri ve tarım-ticaret ilişkileri üzerinden analiz etmeye çalışmıştır. Dr. Bulut fiziki coğrafya ve doğal afetler perspektifinden, afetlerle ilgili konuları kaya düşmesi, çamur seli ve heyelan gibi doğal olayların ulaşım, yaşam alanları üzerindeki yıkıcı etkisi temelinde insan-doğa ilişkisi çerçevesinde değerlendirirken, doğal kaynakları da kaplıcalar, şelaleler, dağlık alanların coğrafi özellikleri gibi hususlarla açıklamaya çalışmıştır. Çalışmalarında mekânsal analiz sadece günümüz özellikleriyle değil geçmişin özellikleriyle de karşımıza çıkar. Geçmişin mekân analizini, Osmanlı döneminden itibaren nüfus değişimlerini, idari birimleri ve yöneticilerin (Sultan II. Abdülhamid) icraatlarını coğrafi bir perspektifle değerlendirmeye çalışması beşerî ve ekonomik coğrafyanın bütün alt dallarına hakimiyetini de göstermektedir.

Dr. Bulut'un beşerî ve ekonomik coğrafya perspektifiyle hazırladığı ulusal ve uluslararası bildiriler de kitap, kitap bölümü, bilimsel makalelerle benzer içerik, bakış açısı ve zenginliğini sunmaktadır. Defaatle değindiğimiz gibi hem fiziki hem de beşerî coğrafyayı bir arada ele almış, insan ve çevre arasındaki ilişkiyi, değişimi, dönüşümü yerel örnekleriyle ve bütüncül bir bakış açısıyla incelemiş ve araştırmalarını mutlaka arazi çalışmasına dayandırmıştır. Saha çalışmalarında bir bakıyorsunuz Yozgat'ta, bir bakıyorsunuz Artvin Yusufeli'nde, beşerî coğrafya çalışmaları gereği halkın arasında ya da yüzen ada çalışırken çizmelerini giymiş, eline kendiri almış, bir ucunu gölün kıyısına bağlamış, yüzen adayla gölün içinde tur atıyor görebilirsiniz. Makalelerinde olduğu gibi farklı bir boyut olan beşerî ve toplumsal değişme yönünü göçler, sığınmacıların durumu, kentsel dönüşüm ya da toplumun yerleşme, ekonomik etkinliklerindeki değişme ile bitkisel üretim ve hayvansal üretimin yerini şehirleşme, sanayileşme alırken, mutlaka mekâna, toplumun ekonomik ve kültürel yapısına da etkisi olmakta ve Dr. Bulut'un çalışmalarında bu hususlar gün yüzüne çıkmaktadır.

Beşerî ve ekonomik etkinliklerin bir başka boyutunu fiziki çevre ve doğal olayların insan yaşamına etkileri oluşturmaktadır. Mesela heyelanlar, akarsu yataklarının değişmesi, karstik alanlar ve su kaynakları gibi doğa olaylarını bir yandan doğanın kendi dinamiği içinde inceler, özellikle de insana etkisini ortaya koymaya çalışır.

3.2.2. Yüzen Adalar Perspektifi

Prof. Dr. İhsan Bulut, yüzen adalar kavramını Türkiye'de bilim dünyasına taşıyan, bununla ilgili çalışmalar yapan, Türkiye'deki yüzen adaların pek çok bilimsel platformda tartışılmasını sağlayan, yüzen adaları kataloglayan ve "Dictionary of Geomorphology" adlı sözlükte tanımını yaparak, bir coğrafya sözlüğüne girmesini sağlayan bilim insanıdır. "Türkiye'nin Yüzen Adaları" kitabı ile "Anadolu'nun Kayıp Mirası Yüzen Adaların Korunmasına Yönelik Öneriler", "Türkiye Coğrafyasında Yeni Bir Araştırma Alanı: Yüzen Adalar ve Doğa Eğitimlerindeki Önemi" konulu kitap bölümleri incelendiğinde Dr. Bulut'un yerel bilgi ve klasik coğrafyanın bakış açısıyla başladığı keşif yolculuğunda Anadolu'nun saklı kalmış doğa olaylarını evrensel bilime kazandıran, keşfi koruma bilinciyle ve ekoloji eğitimiyle buluşturan bütüncül bir anlam kazandırdığını görebiliriz. Dr. Bulut'un yüzen adalarla ilgili çalışmalarından dört farklı perspektif çıkarabiliriz:

Keşif ruhu: Klasik coğrafya bakış açısının ötesinde Türkiye'nin önemli hidrolojik ve mikroklimatik oluşumları olan yüzen adaları bilimsel literatüre sokmuş ve coğrafyanın çalışma alanlarına yeni bir alan açmıştır.

Yerel kültürün coğrafi bakış açısıyla yorumlanması: Dr. Bulut, yerel halkın yüzyıllardır bildiği ve yöresel olarak adlandırdığı, kültürel olarak da yorumladığı bilgiyi, bilimsel literatüre taşımış, tanınırlığını sağlamış, korunması için önerilerde bulunmuştur.

Kayıp mirasa sahip çıkma: Dr. Bulut'a göre doğa ve coğrafi olgu ve olaylar sadece incelenecek nesneler değil, aynı zamanda korunması gereken kültürel miraslardır.

Pedagojik ve ekolojik sorumluluk: Üzerine çalışmalar yaptığı, bilimsel literatüre kazandırdığı yüzen adaları, coğrafya eğitiminde ve doğa eğitimlerinde bir açık hava laboratuvarı gibi kullanması, yeni nesillerin doğayla doğrudan temas kurması çevre bilinci geliştirmelerinin yolunu açmıştır.

Dr. Bulut'un ulusal ve uluslararası çalışmalarında da benzer perspektifleri yakalamak mümkünken kitaplar ve kitap bölümlerinin üstüne dinamik ekosistem algısını eklemiş ayrıca Arsiyan Yaylası, Kılıçkaya ve Zök Gölü gibi zorlu coğrafi şartlarda yapılan arazi çalışmasının ne kadar önemli olduğunu göstermiş, Türkiye'nin dört bir tarafındaki yüzen adalarda bizzat saha çalışmasıyla araştırmalarını hazırlaması çalışma azmi ve disiplinini ortaya koyması bakımından önemlidir

Dr. Bulut'un ulusal ve uluslararası bildirilerinde de yüzen adalarla ilgili benzer perspektifleri gözlemleyebiliyoruz. Arazinin önceliği, keşif tutkusu, bütüncül ve entegre coğrafi yaklaşım, jeomorfolojik ve hidrografik özelliklerin yanında kültür,

turizm gibi beşerî coğrafya özellikleriyle bütünlükçü bir yaklaşım sergilenmiştir. Tekrar vurgulamak gerekir ki terminoloji kazandırma ve literatür inşası, uluslararası toplantılarda sunulması, Türkiye coğrafyasının uluslararası alanda da tanıtılması, çevreye duyarlı ve doğa koruma ilkelerini ön plana alındığını da göstermektedir.

3.2.3. Kültür Coğrafyası Perspektifi

Prof. Dr. İhsan Bulut'un son yıllarda önem verdiği ve bu alanda kitap bölümleri yazdığı, lisansüstü öğrencilerine tez çalışmaları hazırlattığı ve coğrafya biliminin emekleme aşamasında sayabileceğimiz alan kültür coğrafyasıdır. Bu alanda Dr. Bulut'un kitap bölümleri "Cengiz Aytmatov'un Eserlerinde Coğrafya", "Anadolu'nun Kayıp Mirası Yüzen Adaların Korunmasına Yönelik Öneriler", "Anadolu Konut Kültüründen Kaybolmakta Olan Mesken Şekli: Yozgat'ın Karayapıları", "Geleneksel Arıcılık ve Kırsal Konut Ekolojisi Açısından Elmalı Yöresi Arı Serenleri", "Anadolu Konut Kültüründen Hanay ve Haneyli Evler", "Kırsal Konut Ekolojisi Açısından Geleneksel İbradı Evleri" konulu çalışmalardır.

Çalışma konularıyla ilgili Dr. Bulut'un coğrafi düşün dünyasını kültürel peyzaj, beşerî ekoloji ile edebiyat ve mekân, geleneksel mirasın korunması temelinde sistematize edebiliriz.

Edebiyat ve mekân: Türk dünyasının en önemli yazarlarından olan Cengiz Aytmatov'un eserleri hiç şüphesiz tematik, sosyolojik, psikolojik, felsefi ve teknik yönleri gibi açılardan pek çok bilim adamı tarafından analiz edilmiştir. Ancak Dr. Bulut'un yaklaşımı Aytmatov'un eserlerindeki coğrafi unsurların analiz edilmesidir ki, hem farklı bir bakış açısı sunması, bu bakış açısı içerisinde de yazarın mekân algısı ile doğal unsurlar ve doğa sevgisini göz önüne seren köprüler kurması anlamlıdır.

Kırsal mimari ve konut ekolojisi: Dr. Bulut çalışmalarında ele aldığı, İbradı evleri, Yozgat karayapıları, haneyli evler gibi mesken tiplerini incelerken, bu meskenleri sadece barınak olarak görmemiş, onları iklimin, doğal malzemenin, coğrafi şartların ve kültürün bir sonucu olarak ele almıştır.

Doğal ve kültürel miras: Dr. Bulut kitap bölümü çalışmalarında hem yüzen adaları hem de Elmalı arı serenlerini kaybolmaya yüz tutmuş değerler olarak ele almış, bu değerlerin hem ekolojik dengesinin önemi hem de korunma yolları üzerinde durmuştur.

Yerel üretim ve yaşam tarzı: Dr. Bulut, geleneksel arıcılık benzeri ekonomik faaliyetlerin kırsal meskenlerle ilişkisini doğa-insan etkileşimi ve doğayla uyumlu yaşamın mümkünlüğü üzerinden ortaya koymaya çalışmıştır.

Kültürel hafıza ve yer adları: Köy evleri, yerel kültür unsurları ve yer adları (toponimi) üzerine yoğunlaşır. Çalışmalarında geçmişin izlerini coğrafi adlar üzerinden günümüze taşır.

Bu perspektifler yayımlamış olduğu ulusal ve uluslararası bilimsel makalelerde de geçerli olmakla birlikte gene kırsal yerleşme ve konut ekolojini Ağlasun, Misli Ovası, Karadam ve İzba evleri gibi örnekler üzerinden incelemiş ve konutların şekillenmesinde iklim, malzeme ve kültürün rolünü ortaya koymaya çalışmıştır. Artvin'deki boğa güreşi festivalleri ile İbradı Eynif Ovası'ndaki yılkı atlarını incelediği çalışmalarında sadece coğrafi tasvir değil, ekosistem, ekonomi ve yerel kalkınma bileşenleriyle ilişkili olarak ele almıştır ki bu çalışmaların kültürel peyzaj ve hayvancılık perspektifi boyutları da önemlidir. Son yıllarda coğrafyanın gözde çalışma alanlarından olan yerel üretim ve coğrafi işaretli ürünleri ise Serik Bıçağı, Oltu taşı ve Taşpınar Halıları gibi olgular üzerinden inceleyerek, somut kültürel değerleri mekânsal aidiyet ve turistik sürdürülebilirlik bağlamında değerlendirmiştir. Anadolu'daki inanç ve geleneklerin doğa koruma potansiyelinin ele alındığı çalışmalar da gene coğrafi bakış açısıyla incelenmiştir.

3.2.4. Turizm Coğrafyası Perspektifi

Dr. Bulut'un bilimsel kitaplara yazdığı bölümlerin bir başka perspektifi turizm coğrafyası ağırlıklıdır. Bu alanda "Küresel İklim Değişikliğinin Turizm Sektörü Ürerinden Değerlendirilmesi", "Yaşlılık ve Turizm", "Kültür ve Turizm", "Çevre ve Turizm", "Uluslararası Göç ve Turizm", "Turizmin Ekonomik Etkileri" konulu kitap bölümlerinde turizm coğrafyasını farklı boyutlarıyla ele almıştır. Ele alınan konular Dr. Bulut'un coğrafi düşün dünyasının bütüncül, beşerî ve ekolojik bir vizyonu olduğunu, turizmi sadece bir faaliyet olarak değil, dünyayı değiştiren büyük bir beşerî ve mekânsal olay olarak gördüğünü, ayrıca klasik coğrafya anlayışının ötesinde bir vizyona sahip olduğunu göstermektedir. Genel değerlendirmeden sonra Dr. Bulut'un turizm coğrafyası ile ilgili perspektifini üç başlık altında inceleyebiliriz:

Çevre ve iklim değişikliği: İklim değişikliği ile ilgili bakış açısı, yazarın fiziki coğrafya ile beşerî faaliyetlerin birlikte düşünüldüğünü ve sürdürülebilirlik çerçevesinden yaklaşıldığını göstermektedir.

Yaşlılık ve uluslararası göç: Kitap bölümlerinde ele alınan demografik hareketlilik ve mekânın dönüşümü, yaşlılık ve göç konularının nüfus coğrafyası alanındaki uzmanlığını göstermesinin yanı sıra, insanların yaşlanması ve yer değiştirmesinin yeni turizm alanları yarattığını, bu demografik hareketlerin mekân üzerindeki olası etkilerini ortaya koymaya çalışmıştır.

Kültür ve ekonomi: Kültür ve turizm, yerel kimliklerin ve geleneklerin turizmle nasıl değişime uğradığını, geliştiğini, dönüştüğünü incelerken, ekonomik etkilerle ilgili bölüm, gelenekle para ilişkisini, turizmle refah düzeyinin artmasının bölgeler arası eşitsizlikleri tetiklediğini, bir yandan da kalkınmayı etkilediğini ortaya koymaya çalışmıştır.

Dr. Bulut'un kitap ve kitap bölümleri açısından değerlendirilmeye çalışılan perspektifleri, yazdığı bilimsel makalelerde de geçerli olmakla birlikte farklı boyutlarda çalışmalara da imza atmıştır. Mekânın korunması, mekânın sürdürülebilir kullanımı, insan-doğa etkileşiminin ekonomik değere dönüştürülmesi gibi bakış açılarından yola çıktığı anlaşılan Dr. Bulut'un, olaylara sadece turizm gözüyle bakmadığı, mekânın taşıma kapasitesini, yerel halkın refahını ve kültürel mirasın korunmasını merkeze alan bir yaklaşıma sahip olduğunu anlayabiliriz.

Turizm coğrafyası ile ilgili ulusal ve uluslararası ölçekteki makalelerden turizm coğrafyası ile ilgili birkaç örnek ele alacak olursak, Salda Gölü özel çevre koruma bölgesi örneğinde turizmin çevre üzerindeki olumsuz etkilerini inceleyerek sürdürülebilirlik ve koruma-kullanma dengesine vurgu yapmıştır. Turizmin kültür, doğa, tarih temelinde de yapılabileceğini ve Türkiye'nin bu alanda çok büyük potansiyelinin olduğunu ise gene Salda Gölü ve İbradı örneğinde ortaya koymaya çalışmıştır. Turizmi doğal çevre ve özellikle hidrolojik perspektiften incelediği çalışmaları ise Sivas Sıcak Çermik ve Yozgat kaplıcaları üzerinden incelerken, Beyşehir Gölü örneğinde, su yüzeyleri ve çevresinin insanların dinlenme ve eğlenme ihtiyaçları için nasıl organize edilmesi gerektiğini analiz etmeye çalışmıştır. Zaman-mekân ilişkisi ve kültürel miras üzerinden araştırılan turizm faaliyetleri ise Çatalhöyük ve İbradı örneklerinde çalışılmıştır.

Dr. Bulut'un kültürel coğrafya ile ilişkili olarak değerlendirebileceğimiz ulusal ve uluslararası bildirilerde ele aldığı konularda bütüncül bakış açısını, mekânsal etkileşimin yüksek olduğunu ve insan-doğa etkileşimini çalışmalarının merkezine aldığını görmek mümkündür. Bu çalışmalarda kültürel ekolojiyi, Serik ve Antalya genelindeki "Kırsal Konut Ekolojisi ve Taş Evler" çalışmaları, insanın doğal çevreyle kurduğu ekolojik dengeyi incelediğini gösterir. İnanç ve doğa koruma ilişkisini ise "Anadolu'daki İnanç Kültürünün Doğa Korumaya Etkisi" konulu çalışmasıyla ortaya koymaktadır. Nevşehir-Kavak'taki "Soğuk Hava Depoculuğu" çalışması fonksiyonel mekân analizinin yanı sıra, çalışmanın fiziki coğrafya temelinde, jeomorfoloji ve iklim ile ilişkisini ve üstüne kültürel ve ekonomik boyutunu katması çalışmanın zenginliğini göstermesi açısından önemlidir. Sorgun ve Ahlat örneklerindeki "Somut Kültür Unsurları Açısından Halk Kültürü Coğrafyası" çalışmaları, kültürel coğrafya alanındaki maddi kültür ögelerinin peyzaja nasıl yansıdığını

ve bu unsurların günümüzde nasıl birer turistik çekicilik değeri taşıdığını ortaya koyması açısından önemlidir. "The Earliest Securely Dated Hominin Artefact in Western Anatolia" çalışması, bu coğrafyacının düşün dünyasının sadece bugünü veya yakın geçmişi değil, derin zaman algısını da çalışmasının temeline koyduğunu göstermektedir. Kültür coğrafyası alanında yaptığı saha çalışmalarının Antalya, Nevşehir, Yozgat, Tokat ve Ahlat gibi çok geniş alanlarda gerçekleştirilmesi Türkiye'nin yedi coğrafi bölgesine yayılmış olması farklı ekosistemleri, jeomorfolojik yapıları ve kültürel dokuları karşılaştırmalı olarak analiz etmesi çok geniş mekânsal vizyonu da çalışmalarına kattığını ortaya koymaktadır. Özetle kültürel coğrafya çalışmaları, fiziki coğrafyanın sunduğu imkanların beşerî ve kültürel süreçlerle disiplinler arası ve bütüncül bir yaklaşımla incelendiğini göstermektedir.

Dr. Bulut'un turizm coğrafyası temelli ulusal ve uluslararası sempozyum bildirilerinde de sürdürebilirlik ve alternatif yaklaşımları, mekânsal analiz ve yerel potansiyeli, çevre-insan etkileşimini, kültürel dokuya vurguyu görmemiz mümkündür.

3.2.5. Şehir Coğrafyası Perspektifi

Prof. Dr. İhsan Bulut'un telif kitap ve kitap bölümlerinde öne çıkan kavramlardan birisi de şehir coğrafyasıdır. Bir sohbetimizde konu şehir coğrafyasına gelmiş, ben de "Hocam şehirde coğrafya mı olur, adamakıllı araziye çıkmak gerekir!" diye latife etmiştim. Ancak Türkiye nüfusunun nerdeyse %80'inin şehirlerde yaşadığı, büyükşehir yasasıyla birlikte nüfusun TÜİK verilerine göre %93,4'ünün şehirli sayıldığı bir dönemde Türkiye'nin dağı, taşı, arazisi, ormanı, vadileri, denizi, gölü ne kadar önemliyse, şehir coğrafyası da fiziki coğrafya bileşenleri, beşerî ve demografik bileşenler, ekonomik ve fonksiyonel bileşenler ile mekânsal ve altyapı bileşenleri ile en az o kadar önemlidir. Bu bağlamda Dr. Bulut'un "Şehir Coğrafyası Açısından Sorgun", "Torul'un Coğrafi Etüdü", "Yozgat İlinin Coğrafyası" kitapları ile "Küresel Kentler ve Turizm" ve "Yozgat" kitap bölümleri bir yandan yerel monografilerin önemini ortaya koyarken, bir yandan da şehir coğrafyasına bakışını ve bölgesel kimlik inşa etmesi açısından önemin anlaşılması için yol göstermektedir. Malumdur ki, şehirlerle ilgili planlama, yönetim, problemlerin çözümü, gelişme bölgeleri gibi hususlarda kentsel tasarım ve peyzaj mimarlığı, şehir ve bölge planlama, kent sosyolojisi, ulaştırma mühendisliği, çevre bilimleri ve ekoloji, imar hukuku gibi alanlar bilimsel çalışmalar yapmakta ve yöneticilere çözüm yolları sunmakta ya da vizyon oluşturmaktadır. Ancak fotoğrafı net görme, bütün bileşenleri ilişkilendirme ve coğrafi bilgi sistemlerini de kullanarak haritalama ve istenildiği kadar olguyu bir arada değerlendirme çalışmalarını ancak coğrafya bilimi yapabilir. Dr. Bulut'un bu alandaki eserlerinin de yol gösterici, yeni bakış açıları

geliştirici, vizyon kazandırıcı, şehir coğrafyası çalışanlara ufuk açıcı olduğu kadar, ilgili bilim alanları için de temel teşkil ettiğini düşünmekteyiz.

3.2.6. Ekoloji ve Sürdürülebilirlik

Prof. Dr. İhsan Bulut 1999 yılında Antalya'da bulunan Termessos Milli Parkı'nda TÜBİTAK ÇAYDAG (Çevre, Atmosfer, Yer ve Deniz Bilimleri Araştırma Destek Grubu) tarafından başlatılan, daha sonra BİDEP'e (Bilim İnsanı Destekleme Programı) devredilen "Korunan Alanlarda Ekoloji Temelli Doğa Eğitimi Projeleri"nin ilk yürütücülerinden birisidir ki 2005 yılında TÜBİTAK ve Atatürk Üniversitesi koordinatörlüğündeki "Erzurum Palandöken Dağları ve Sarıkamış Çevresinin Ekoloji Temelli Doğa Eğitimi" projesinin yürütücülüğünü yapmıştır. Daha sonra da uzun yıllar farklı illerde gerçekleştirilen projelerde eğitmen olarak yer almış katılımcılara arazi çalışmalarında rehberlik etmiştir.

Dr. Bulut'un hem aldığı eğitimin hem doğa eğitimi projelerinde görev almasının ve arazi deneyimimin ekoloji, çevre ve sürdürülebilirlik odaklı çalışmalara zenginlik ve derinlik kattığını görebiliyoruz. Bu alanda yapmış olduğu çalışmalara baktığımızda doğal çevre ile insan faaliyetlerini sürekli bir etkileşim içinde ele aldığını ve coğrafyanın temel ilkelerinden olan nedensellik prensibini göz önünde tuttuğunu anlamak mümkündür. Bu bütüncül yaklaşımın yanı sıra sürdürülebilirlik kavramını alternatif ekonomilerle de ilişkilendirmiş sadece korumacı bir yaklaşımla değil, yerel halkı da önceleyerek koruma-kullanma dengesinde yürütmüştür. Antalya bal ormanları ve Manavgat Uzunlar Köyü menengiç aşılama projeleri buna en iyi örnektir. Bu alanlardaki çalışmalarının bir başka boyutu da belki de günlük yaşamda insanların sıradan görebileceği, bir araştırmaya, ekolojik bir probleme ve çevre sorununa yönelik problem olarak görmeyeceği fark edilmeyen ve önemsenmeyen geven sökümü ve anız yakma gibi konulara yönelmesi popüler çevre konularının dışında gerçekten güçlü bir çevre etiğiyle çalıştığının da göstergesidir. Katıklı Çayı Havzasında HES ve yapay göller çalışmalarında sadece ekonomik büyümeye odaklanan projelere karşı ekosistem merkezli bir yaklaşımı görmek mümkündür. Antalya Kepez-Santral Mahallesi kentsel dönüşüm örneğindeki çalışmasında ve Efendibey (Niğde) çalışmasında ekolojik süreçlerin ötesinde, sosyal ve mekânsal adaletin de ön plana çıkarıldığı görülür. İbradı ilçesinde gerçekleştirilen doğal, kültürel ve tarihi çekiciliklere dayalı turizmin sürdürülebilirlik yönünü ön plana çıkarması da turizmin bir tüketim ekonomisine dönüşmesine bir eleştiri gibi durmaktadır. Kısaca ekoloji ve sürdürülebilirlik konularını beşerî ve ekonomik coğrafya temelinde işlediği çalışmalarında yerel ölçekli sorunlardan evrensel sürdürülebilirlik çıkarımları yapabilmekte, insan-mekân etkileşimi ile doğanın sürdürülebilir kullanımına vurgu yapmakta ve örnekleriyle göstermektedir.

3.2.7. Klimatoloji Perspektifi

Dr. Bulut'un çalışma alanı beşerî ve ekonomik coğrafya olmasına rağmen, salt fiziki coğrafya konularında nadiren çalışmış ancak, çalışma alanı ile ilgili konuları fiziki coğrafya temelinde, mekânla ilişkilendirerek ele almıştır. Zaman zaman da fiziki coğrafya çalışan lisansüstü öğrencilerine zengin bilgi birikimi ve akademik tecrübesiyle destek olmuş, çalışmalarının zenginleşmesini sağlamış ve akademik camiaya nitelikli akademisyenler kazandırmıştır. İklimle ilgili çalışmalarını bu bağlamda değerlendirmek mümkündür. Bu çalışmalarda modern klimatolojik veri analiz yöntemleri ile kadim yerel coğrafi bilgiyi bir arada kullandığı, mekânı hem fiziksel hem de beşerî boyutlarıyla bütüncül bir yaklaşımla ele aldığı, "Batı Akdeniz'deki Ekstrem Kuraklık Şartlarının SPEI Yöntemiyle Belirlenmesi", "Antalya Bölümünde sıcaklık ve yağış indislerinin değişim analizleri" ve "Artova Yöresinde (Tokat) Yerel İklim Bilgisi ve Halk Takvimi" konularındaki çalışmalarında görmek mümkündür.

3.2.8. Sözlük ve Terminoloji Çalışmaları

Dr. Bulut'un Çevrebilim (Ekoloji) Sözlüğü ile Dictionary of Geomorphology kitaplarının yazımında sunduğu katkı sözlük ve terminoloji çalışmaları bağlamında değerlendirildiğinde çok önemli bir işlevi olduğu görülür. Sözlük çalışmalarının bir bilimin kavramsal alt yapısını kurmak, terim ve kavram birliğini sağlamak ve bilginin gelecek nesillere aktarılmasını garantilemek açısından çok önemli olduğu açıktır.

Dr. Bulut'un terminolojiyi mekânı anlamanın ve anlamlandırmanın anahtarı kabul etmesi ve buna yönelik özverili çalışmalarını sözlük çalışmaları dışında toponimi çalışmaları ile yaptığı her çalışmanın zengin kavramsal çerçevesinde de görebiliriz. Bu çalışmalarda terimler ve kavramlar birer tanım olmanın ötesinde mekânı anlama, doğayı koruma bilinci kazandırma, insan-mekân etkileşimini yorumlama ve dil birliği sağlama anlamlarına da gelmektedir.

3.2.9. Coğrafya Eğitimi Perspektifi

Prof. Dr. İhsan Bulut, coğrafya bölümü mezunu olmasına ve lisansüstü eğitimini beşerî ve ekonomik coğrafya alanında tamamlamasına rağmen, 1993 ile 2000 yılları arasında Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi'nde Coğrafya Eğitimi Anabilim Dalı'nda görev yapmıştır. Eğitim fakültesinde görev yaptığı yıllar bir yandan da eğitim fakültelerinin yeniden yapılandırıldığı yıllara rastlamaktadır. 1998 yılında YÖK ve Dünya Bankası iş birliğiyle büyük bir yapısal değişim başlatılmış, fakültelerin bölüm ve anabilim dalı yapıları çağın gereklerine

göre yeniden düzenlenmiştir. Bir yandan da programlar güncellenmiş, alan eğitimi kadrolarının güçlendirilmesi, lisansüstü programların niteliğinin artırılması ve branşlara yönelik lisansüstü eğitimin alan eğitimi temelinde gerçekleştirilmesinin yolu açılmıştır. Dr. Bulut da bu dönemde alan eğitimi çalışmalarının gereklerini ve sistematiğini kavramış hem kendi çalışmalarında hem de lisansüstü eğitim yaptırdığı öğrencileriyle zaman zaman bu çalışmalarla bilimsel literatüre katkılarda bulunmuş, bir yandan da alan eğitimi sempozyum, kongre ve çalıştaylarında yer almıştır.

Dr. Bulut'un coğrafya eğitimi ile ilgili yaptığı bilimsel makaleler Gestalt kuramı ve harita becerileri ilişkisinde bütüncül algı ve beceri odaklılık temelinde; 9. Sınıf düzeyinde 2005 programının incelenmesi, program geliştirme ve saha gerçekliği ilişkisinde; coğrafya öğretmenlerinin etkili öğretme ve ders anlatma becerileri ise öğrenci merkezli geri bildirim ve uygulama bilinci çerçevesinde ele alınmıştır.

Dr. Bulut'un doğa okulu ve doğa eğitimlerinde yüzen adaların önemi ile korunmasıyla ilgili davranış geliştirmeye yönelik olarak ele aldığı çalışma ile LYS coğrafya soruları ile uluslararası coğrafya olimpiyatlarındaki soruların karşılaştırmalı analizi bildirileri incelendiğinde Türkiye'de yüzen adalar denildiğinde ilk akla gelen isim olan ve doğa eğitimi alanında da hatırı sayılır akademisyenlerden olan Prof. Dr. İhsan Bulut'un yüzen adalar literatüründeki ve coğrafya eğitimi alanındaki yetkinliği bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Bu iki çalışmanın çerçevesini çevre merkezli ve koruma odaklı düşünce yapısıyla, sürdürülebilir çevre bilinciyle, uygulamalı ekoloji eğitimiyle, küresel standartlar ve karşılaştırmalı eğitimin analizinin önemiyle sınırlandırabiliriz.

3.3. Çalıştay

2011-2015 yılları arasında Türk Coğrafya Kurumu'nun öncülüğünde ulusal düzeyde "Coğrafyada Yeni Yaklaşımlar ve Yeni Eğilimler" çalıştayları düzenlenmiştir. Yürütücülüğünü ilgili öğretim üyesinin bulunduğu kurum ile Türk Coğrafya Kurumu'nun üstlendiği, koordinatörlüğünü ilgili öğretim üyesinin yürüttüğü çalıştayların ilki 2010 yılında Dr. Eren Yürüdür koordinatörlüğünde Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesinde gerçekleştirilmiştir. Bir günlük coğrafya bilimindeki yeni yaklaşımlar ve eğilimlerin tartışıldığı teorik eğitimden sonra ikinci gün uygulamalı arazi çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Bu eğitimlerin ikincisi 2011 yılında Mersin Üniversitesinde Dr. Ali Meydan tarafından, üçüncüsü de 2012 yılında Sivas Cumhuriyet Üniversitesi'nde Dr. Hakan Koç tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu çalıştaylarda sözlü bildirisiyle ve arazide de uygulamalı anlatımıyla Dr. Bulut da eğitmenlerden biri olarak yer almıştır. 2012-2013 ve 2015 yıllarında bizzat

Dr. Bulut koordinatörlüğünde Atatürk Üniversitesi'nde, Sorgun İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü'nde ve Antalya'da Akdeniz Üniversitesi'nde bu çalıştaylar gerçekleştirilmiştir.

3.4. Akademik Danışmanlık ve Ekol Oluşturma

Prof. Dr. İhsan Bulut'un öğrencilik, lisansüstü eğitim, asistanlık ve ilk öğretim üyeliği deneyimlerini geçirip, profesör kadrosuna kadar yükseldiği Atatürk Üniversitesi'nde ve sonra akademik olgunluk döneminde Akdeniz Üniversitesi'nde çalışmalarına devam ederken pek çok öğrencinin lisansüstü çalışmasında doğrudan ya da dolaylı olarak desteği, katkısı ve danışmanlığı olmuştur. YÖK Tez Merkezi kayıtlarına göre doğrudan 32 yüksek lisans öğrencisi ve 13 doktora öğrencisine danışmanlık yaptığı görülmektedir. Bu çalışmalar ağırlıklı olarak beşerî ve ekonomik coğrafya anabilim dalı üzerinde yoğunlaşmıştır.

Dr. Bulut'un yönettiği tezlerin konu dağılımları farklı temalar halinde de özetlenebileceği göz önünde bulundurularak, aşağıdaki gibi bir sınıflandırma yapmayı uygun gördük:

Turizm coğrafyası ve alternatif turizm: Bu tema altında bölgesel turizm potansiyeli, alternatif ve kırsal turizm, tematik ve yeni turizm alanları öne çıkmaktadır.

Yerleşme coğrafyası: Bu tema altında kırsal yerleşmeler ve yerleşme dokuları dikkati çekmektedir. Köy yerleşmeleri, yol boyu köyleri, göl çevresi yerleşim dokuları ve bu yerleşimlerin gelişim süreçleri incelenmiştir.

Nüfus coğrafyası: Göçler, nüfus hareketleri, bölgelerin göç yapıları, nüfus dinamikleri ve bunların temel ekonomik faaliyetlerle olan ilişkisi problem olarak ele alınmıştır.

Kültür coğrafyası: Kültürel peyzaj ve meskenler ön plana çıkmaktadır.

Fiziki coğrafya ve doğal miras alanları: Bu alanlarda yüzen adalar ve çağlayanlar ile havza ve akarsu incelemeleri çalışmaları dikkat çekmektedir.

İktisadi coğrafya: Bölgesel kalkınmanın temelini oluşturan ekonomik faaliyetlerin mekânsal dağılımını inceleyen tezler yer almaktadır.

Ziraat coğrafyası: Ova ve çevrelerinin tarımsal potansiyeli, toprak kullanımı, ürün çeşitliliği ve ekonomik coğrafya açısından analizleri (kendisinin de doktora tezi olan Erbaa Ovası ve Çevresi yaklaşımına paralel çalışmalar) karşımıza çıkmaktadır.

Coğrafya eğitimi: Milli Eğitimi Geliştirme projelerindeki ve sosyal bilimler öğretmen eğitimi çalışmalarındaki deneyimlerine bağlı olarak, coğrafya eğitiminin kalitesi, öğretim yöntemleri ve materyal geliştirme süreçlerine yönelik lisansüstü çalışmaları da desteklemiştir.

Dr. Bulut'un danışmanlığında yürütülen tezler incelendiğinde ve deneyimler göz önüne alındığında öğrencilerin özgün konulara yönlendirildiği, mutlaka bir problemin çözümünün göz önüne alındığı, çalışmalarda arazi çalışmalarının titiz bir şekilde gerçekleştirildiği ve danışmanın da tez çalışmalarında olduğu gibi arazi çalışmalarında da bizzat rehberlik yaptığını söylemek mümkündür.

Dr. Bulut'un öğrencilerine arazi çalışması bilincini, bilimsel etiği ve mekânsal analiz yeteneğini teoriyi sahada pratiğe dönüştürerek ve bizzat rehberlik ederek aktardığını, coğrafya biliminde laboratuvarın bizzat arazi olduğu vurgusunu da dikkate alarak yorumlayabiliriz.

Arazi çalışması bilincinin aktarılmasında doğal laboratuvar yaklaşımından, birlikte gözlem ve keşiften, disiplin ve hazırlık çalışmasından, çalışmaların raporlaştırılırken göz önüne alınan sistematikten anlayabiliriz.

Bilimsel etik (coğrafi etik) bilincini ise insan-doğa dengesi, koruma-kullanma sistematiği, sürdürebilirlik, yerel halkla ilişkiler ve katılımcılık temelinde düşünmek mümkündür.

Mekânsal analiz ve arazi çalışması yeteneğini fiziki ve beşerî unsurların sentezinin çalışmalarda rahatlıkla izlenebilmesi, görsel ve teknolojik metotların dikkatli bir şekilde kullanılması ile coğrafyanın ilkelerinden neden-sonuç ilişkisinin kurulabilmesinden anlayabiliriz.

Gerçekleştirdiği bilimsel çalışmalar, yetiştirdiği öğrencilerin çalışmaları ve çalışmalarına destek verdiği ve birlikte çalıştığı meslektaşlarının çalışmalarına baktığımızda bir "Bulut Ekolü"nden bahsetmek mümkün müdür?

Dr. Bulut'un yetiştirdiği 32 yüksek lisans ve 13 doktora öğrencisinin beşerî ve ekonomik coğrafya alanına yoğunlaşması, birçoğunun üniversitelerde aktif akademisyenler olarak kendi lisansüstü öğrencilerini de yetiştirmesi ve bir kısmının da farklı kurumlarda görev alması, bir ekol oluşturma yolunda atılmış güçlü adımlar olarak değerlendirilebilir.

Dr. Bulut son sözünü söyledi mi?

Fiziksel emekle yapılan işlerde 60'lı yaşlar ileri bir yaş sayılabilir ancak zihinsel emekle yapılan işlerde 60'lı yaşları en verimli yaşlar saymak mümkündür. Bu bakımdan Dr. Bulut'un en az on yıl daha ve belki de daha uzun süre yoğun emekle

çalışarak kült eserler ortaya koymasını beklemek coğrafya camiasının hakkıdır. Bunun için de yazma ve zamanlama planlaması yapması gerekmektedir. Yıllarca emek vererek ve nice zorluğu aşarak bir gelenek oluşturduğu yüzen adalar, ekoloji ve sürdürülebilirlik, kültür coğrafyası, kültür ve ekonomi, mekân ve edebiyat, geleneksel yapılar, kültür ve ekoloji gibi konularda kült eserler vermesini beklemekteyiz.

Türkiye'nin Yüzen Adaları kitabı 2012 yılında Atatürk Üniversitesi tarafından yayımlandı ve o yıl hem Dr. Bulut'un da girişimleriyle gerçekleştirilen "Coğrafya Kongresi" ve "Coğrafyada Yeni Yaklaşımlar ve Yeni Eğilimler" çalıştayı için Atatürk Üniversitesi'ne gitmiştim. İhsan Hoca'yı ziyaretimde kitabını imzalı olarak takdim etti. 2015 yılında Akdeniz Üniversitesi'ne gene aynı çalıştayın Antalya programı için gittiğimde de aynı kitabı imzalı olarak elde ettim ve üçüncüsü de 2019 yılında gerçekleşti. Yani şu an kütüphanemde imzalı üç adet Türkiye'nin Yüzen Adaları kitabı var. Demem o ki, yeni kült eserler beklemek hakkımız diye düşünüyorum.

Peki bahsedilen bu konu ve kavramlar çerçevesinde Bir "Bulut Ekolü"nden bahsetmek mümkün gözüküyor mu?

Yol açmak, hedef göstermek, örnek çalışmalar yapmak hocaya düşer. Folluğa yumurta koymak tavuğa benzerini yapabileceğini göstermek içindir. Dr. Bulut da yol açmış, hedef göstermiş, örnek çalışmalarla neler yapılabileceğinin kapısını aralamıştır. Ancak yol açtığı, hedef gösterdiği alanlarda çalışmak, özellikle arazi çalışmalarına dayalı olarak çalışmak çok zahmetli olmakla birlikte, disiplinler arası çalışmayı ve proje tabanlı çalışmayı da zorunlu kılmaktadır.

Dr. Bulut'un doğrudan lisansüstü eğitim yaptırdığı, dolaylı olarak lisansüstü eğitimine ya da akademik çalışmalarına destek verdiği ya da birlikte çalıştığı, projelerde görev aldığı ve dolayısıyla üzerinde emeği olan akademisyenler arasında yukarıda bahsedilen temalara eğilecek, yıllarını verecek akademisyen bulmak çok zor gözüküyor.

İşin daha da vahim bir boyutu var ki, artık akademikler sonuç odaklı çalışıyorlar, unvan almayı yeterli görüyorlar ve hocalarının geleneğini devam ettirmek istemiyorlar. Ayrıca yoğun emek isteyen, zahmetli arazi çalışmaları gerektiren işler yerine masa başı çalışmaları tercih ediyorlar.

Oysaki hazır yol açılmış, hedef gösterilmiş, o yoldan yürüyüp, gösterilen hedefte derinleşmekle yapılan çalışmalar çok daha anlamlı hale gelebilir. Bir örnekle yetinelim: Mesela, Dr. Bulut'un yüzen adalarla ilgili çalışmalarını bir kataloglama olarak görebilirsek, daha sonra yüzen adalarla ilgili gölün özellikleri, habitatı, suyunun kimyasal ve fiziksel özelliklerinin ada oluşumuna etkisi, yıllar içinde yüzen adalarla ilgili yapılan ölçümler sonucunda iklimle ilişkiler, çevresel etkiler, arazi

kullanımından kaynaklanan değişiklikler ya da etkiler gibi onlarca farklı özelliğinin çalışılması mümkün gözükmektedir.

Dr. Bulut'un bu yolda yürüyecek, zahmete katlanacak, nitelikli eserler ortaya koyacak öğrencileri, meslektaşları, arkadaşlarıyla bir ekol oluşacaktır.

4. Sonuç

Türkiye'deki coğrafyacı akademisyenler arasında Prof. Dr. İhsan Bulut kelimenin tam anlamıyla nevi şahsına munhasır bir akademisyen, özellikle beşeri ve ekonomik Coğrafya alanındaki öncü araştırmaları, literatüre kazandırdığı özgün konular ve kurumsal liderliği ile tanınan çok önemli bir bilim insanıdır.

Bu çalışma boyunca ortaya koymaya çalıştığımız nevi şahsına münhasırlığı bilimsel çalışmaları, akademik ilişkileri ve iş birlikleri, bilimsel organizasyonlara katılım ve destekleri temelinde düşünebiliriz. 1988 yılında yüksek lisans tezini tamamlamasından bu yana akademik çalışmalar yapmakta, bilimsel toplantı ve kongrelere katılmakta, lisans, yüksek lisans ve doktora düzeyinde öğrenci yetiştirmekte, meslektaşlarının çalışmalarına da destek vermektedir. Çalışma temalarını genel olarak genel beşerî ve ekonomik coğrafya, yüzen adalar, kültür coğrafyası, turizm coğrafyası, şehir coğrafyası, ekoloji ve sürdürülebilirlik, klimatoloji, sözlük ve terminoloji çalışmaları ile coğrafya eğitimi perspektifinde düşünürsek, bu alanlardaki çalışmalarında mekân bilinci, çevre iletişimi, coğrafyanın neden-sonuç ve dağılış ilkesi, arazi çalışmalarının öneminin yanı sıra çok geniş bilimsel perspektifi de çalışmalarının niteliğini ortaya çıkarmaktadır.

Çalışmaları beşerî ve ekonomik coğrafya perspektifinde olsa bile bu kadar farklı alanda kalem oynatmak, öğrenci danışmanlığı yapmak cesaret ister ve bu cesaret de alana hakimiyetini gösterir.

Dr. Bulut'un bir başka nevi şahsına münhasırlığı ise kongrelere katılım ve sunduğu bildirilerde genç akademisyenlere ve meslektaşlarına örnek olmasıdır. Olayın iki boyutu vardır: Birincisi yılların profesörü "Unumu eledim eleğimi astım!" anlayışıyla artık odasından çıkmayan meslektaşlarının aksine aktif bir şekilde kongrelere katılmakta ve ciddiyetle bizzat kendisinin hazırladığı, öğrencileriyle ya da meslektaşlarıyla hazırladığı bildirileri sunmaktadır. İkincisi ise her kongrede hatırlatmakta, kongreye katılmak için illa uyduruk bir bildiri sunmayın, dinleyici olarak katılabilirsiniz uyarısını yapmaktadır. Hatta bir üçüncü vurgu ise program boyunca giyimiyle, kuşamıyla, davranışlarıyla büyüklere saygı nasıl gösterilir, küçüklere sevgi nasıl gösterilir ve örnek olunuru uygulamalı bir şekilde göstermektedir. Coğrafya kongreleri, coğrafya eğitimi kongreleri (UCEK), turizm ve yaylacılık

kongreleri ve çalışma alanlarına giren pek çok kongre Dr. Bulut'u görebileceğimiz kongrelerdir.

Dr. Bulut'un çalıştay düzenleme, bilimsel toplantıları organize etme, arazi çalışmalarında liderlik etme gibi özelliklerinin yanı sıra, çalıştığı kurumlarda yaptığı idari görevler, bölüm başkanlıkları, Türk Coğrafya Kurumu yönetiminde yer alması, yurt içinde olduğu gibi dünyanın pek çok ülkesine yaptığı bilimsel geziler ve arazi çalışmalarıyla da vizyonunu genişletmiş, öğrencilerine örnek olmuş, akademik çalışmalarını derinleştirmiştir.

Son söz olarak Prof. Dr. İhsan Bulut'un buraya kadar olan bölümlerde akademik yönlerini ve coğrafi düşün dünyasını tartışmaya çalıştık ancak bir toplum adamı olduğunu, kampüse kapalı bir bilim adamı olmadığını, toplumla iletişim ve ilişki içinde olduğunu, akademinin bir yönünün de topluma önderlik ve rehberlik yapmak olduğunu hayat standardı haline getirdiğini söyleyebiliriz.

Kaynakça

https://avesis.akdeniz.edu.tr/ihsanbulut

https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi

https://dergipark.org.tr/tr/

Not: Bu çalışma hazırlanırken Dr. Bulut'un bütün yayınları incelenmiş, metin içinde bazen yayının tam adı bazen de yayını hatırlatacak anahtar kelime ve kavramlara yer verilmiştir. Armağan kitabın diğer bölümlerinde Dr. Bulut'un yayınlarına yer verildiği için bu bölümde kaynakça kısa tutulmuştur.

2. BÖLÜM

MEKÂNA AİDİYET VE AİDİYETSİZLİK DENEYİMLERİ: TOKAT KENTİ ÖRNEĞİ

Dilek KARAKAŞ - MEB
ORCID No: 0009-0001-3088-9555

Prof. Dr. Eren YÜRÜDÜR - Tokat Gazi Osman Paşa Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-0847-3529

Özet

Mekân, bireylerin deneyimler, anılar, sosyal ilişkiler ve duygular aracılığıyla anlam yüklediği bir yaşam alanıdır. Bu ilişkiler, mekâna yönelik aidiyet duygusunun oluşumunda önemli rol oynamaktadır. Bununla birlikte, bir kentte uzun süre yaşamak her zaman aidiyet geliştirmek anlamına gelmemektedir. Bu çalışmanın amacı, bireylerin Tokat kentinde aidiyet hissettikleri mekânları ve aidiyetin oluşumunda etkili olan deneyimleri ortaya koymak ve herhangi bir mekâna aidiyet hissetmeyen bireylerin deneyimlerini incelemektir. Araştırmada katılımcıların aidiyet hissettikleri mekânlara ilişkin yanıtları ve bu duyguyu şekillendiren unsurlar değerlendirilmiştir. Bulgular, Yeşilırmak kenarı ile tarihi ve kültürel mekânların öne çıktığını; ev, mahalle ve iş yeri gibi gündelik yaşam alanlarının da aidiyet hissedilen mekânlar arasında yer aldığını göstermektedir. Aidiyetin oluşumunda anılar ve yaşanmışlıklar, sosyal ilişkiler ve tanıdıklık, güven ve kontrol, doğayla temas ve mekânsal hafıza öne çıkmaktadır. Katılımcıların %20'sinin herhangi bir mekâna aidiyet hissetmemesi ve bu grubun önemli bir bölümünün uzun süredir Tokat'ta yaşıyor olması, aidiyetin yalnızca ikamet süresiyle açıklanamayacağını göstermektedir. Çalışma, kentsel aidiyetin bireyin mekânla kurduğu deneyimsel ve duygusal ilişkiler bağlamında değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mekâna aidiyet, aidiyetsizlik, kentsel mekân, mekânsal deneyim, Tokat

1. Giriş

Aidiyet, bireyin kendisini bir gruba, topluluğa veya mekâna bağlı hissetmesi ve bu bağlılık sonucunda kabul görmüşlük duygusu yaşaması olarak tanımlanabilir. Psikososyal bir olgu olarak aidiyet; ilişki, mensubiyet ve ait olma gibi kavramlarla birlikte ele alınmakta ve bireyin nesneler, diğer bireyler, sosyal gruplar ve daha geniş toplumsal yapılarla kurduğu bağlar sonucunda ortaya çıkmaktadır (Alptekin, 2011).

Aidiyet duygusu, bireyin psikolojik ve sosyal yaşamında önemli bir yere sahiptir. Bireyin toplumsal yapı ile uyum sağlayabilmesi ve kendisini bu yapının bir parçası olarak görebilmesi, güçlü bir aidiyet duygusuyla ilişkilidir. Aidiyet hissinin bireyin ruhsal iyi oluşunu desteklediği ve toplumsal yaşama katılımını kolaylaştırdığı belirtilmektedir (Şahin ve Şenol, 2024). Maslow'un (1954) ihtiyaçlar hiyerarşisi yaklaşımında da aidiyet, temel fizyolojik ve güvenlik ihtiyaçlarının ardından gelen sevgi, şefkat ve ait olma gereksinimleri içerisinde ele alınmaktadır. Bu yaklaşım, bireyin yalnızca temel fiziksel ihtiyaçlarını karşılamasının yeterli olmadığını, aynı zamanda bir gruba, topluluğa ya da kendisi için anlam taşıyan bir çevreye bağlılık kurma ihtiyacı duyduğunu göstermektedir.

Aidiyetin bireysel psikolojiyle sınırlı olmayan bir niteliği bulunmaktadır. Bireyin diğer insanlarla kurduğu ilişkiler, sosyal çevresiyle bütünleşmesi ve kendisini yaşadığı toplumun bir parçası olarak görmesi aidiyet duygusunun toplumsal boyutunu oluşturmaktadır. Bu nedenle aidiyet, sosyal ilişkilerin güçlenmesi ve toplumsal uyumun sağlanması açısından da önemli bir bileşen olarak değerlendirilmektedir (Ağbaba, 2020).

Aidiyet kavramının mekânsal boyutu ise birey ile fiziksel çevre arasındaki ilişkinin niteliğine odaklanmaktadır. Bireylerin aşina oldukları fiziksel çevrelerde kendilerini daha güvende ve rahat hissetmeleri, mekâna yönelik aidiyetin gelişmesinde etkili olabilmektedir. Bireyler yaşadıkları çevreleri yalnızca kullanmamakta, aynı zamanda bu çevreleri kişiselleştirmekte ve onlara çeşitli anlamlar yüklemektedir. Bu süreçte birey ile mekân arasında kurulan ilişki, bireyin kimlik gelişimine ve sosyal bağlarının güçlenmesine katkı sağlamaktadır (Yıldırım Erniş, 2012).

Mekânsal aidiyet, özellikle bireyin gündelik yaşamında sürekli etkileşim hâlinde olduğu konut, okul, iş yeri, mahalle ve benzeri mekânlarla kurduğu ilişkiler üzerinden şekillenmektedir. Fiziksel çevre, bu çevrede geliştirilen sosyal ilişkiler ve bireyin sahip olduğu kişisel nesnelerle kurduğu etkileşimler, mekâna yönelik aidiyet duygusunun oluşumunda belirleyici olabilmektedir (Çiçek Mızrak, 2021). Mekâna aidiyetin oluşmasında bireyin mekânla kurduğu ilişkinin sürekli-

liği ve niteliği önemlidir. Bir mekânın birey için anlam kazanması yalnızca orada bulunmakla açıklanamaz; zaman içinde yaşanan deneyimler, gündelik alışkanlıklar, sosyal ilişkiler, anılar ve duygusal bağlar bu süreci şekillendirir. Bu nedenle aynı mekân, farklı bireyler için farklı anlamlar taşıyabilir (Göközkut, 2023).

Antonsich (2010), mekâna aidiyeti bireyin belirli bir yerde kendisini evinde hissetmesi üzerinden açıklamaktadır. Bu yaklaşımda aidiyet, yalnızca fiziksel olarak bir yerde bulunmayı değil, bireyin o yerle kurduğu kişisel, duygusal ve toplumsal bağları kapsamaktadır. Gündelik alışkanlıklar, anılar, duyusal deneyimler ve sosyal ilişkiler bu bağın oluşumunda rol oynamakta; mekân birey açısından güven, rahatlık ve sahiplenme duygularının geliştiği bir yere dönüşebilmektedir.

Bu noktada mekâna aidiyetin yalnızca fiziksel çevrenin özelliklerinden kaynaklanmadığı görülmektedir. Bireyin geçmiş deneyimleri, mekânda geçirdiği zaman, kurduğu sosyal ilişkiler ve mekâna yüklediği anlamlar, aidiyet duygusunun oluşumunda belirleyici olmaktadır. Nitekim bireylerin belirli mekânlara yönelik aidiyetleri, mekânın taşıdığı kültürel kodlar ve kimliksel çağrışımlarla da şekillenmektedir. Kişiler kendilerini yakın hissettikleri, kimliklerinin bir parçasını gördükleri veya geçmişleriyle ilişkilendirdikleri mekânlara daha güçlü bağlar geliştirebilmektedir (Alptekin, 2011).

Bununla birlikte birey ile mekân arasındaki ilişki her zaman aidiyet duygusuyla sonuçlanmamaktadır. Bireyler yaşadıkları kentte belirli mekânları kullanmalarına rağmen kendilerini bu mekânlara veya genel olarak kente ait hissetmeyebilmektedir. Bu durum, aidiyetsizliğin de mekânsal deneyimin önemli bir boyutu olarak ele alınmasını gerektirmektedir. Bireyin çevresindeki kişiler ve mekânlarla kurduğu ilişkilerin zayıflaması ya da kesintiye uğraması aidiyetsizlik deneyiminin ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Aidiyetsizlik, bireyin kendisini belirli bir sosyal çevrenin veya mekânın parçası olarak hissetmesini güçleştirebilmekte; yalnızlık, yabancılaşma ve sosyal çevreden uzaklaşma gibi deneyimlerle ilişkilendirilebilmektedir. Bu nedenle sosyal ilişkiler, aidiyet duygusunun oluşması ve sürdürülmesinde önemli bir yere sahiptir (Çiçek Mızrak, 2021).

Bu çalışmada Tokat kenti örneğinde mekâna aidiyet ve aidiyetsizlik birlikte ele alınmakta; aidiyet hissedilen mekânlar ve bu duygunun oluşumunda etkili olan faktörler incelenmektedir. Aidiyetsizlik deneyimi ise yaş, cinsiyet ve ikamet süresi açısından değerlendirilmektedir.

2. Yöntem

Bu çalışmada, bireylerin mekâna ilişkin algı ve deneyimlerini ortaya koymak amacıyla nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Veriler, Tokat şehir merkezinde yüz yüze gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış görüşmeler aracılığıyla Aralık 2025-Ocak 2026 döneminde toplanmıştır. Görüşme formu, demografik soruların yanı sıra araştırmanın problem ve alt problemlerine yönelik 12 açık uçlu sorudan oluşmaktadır. Her bir görüşme yaklaşık 30 dakika sürmüştür. Nitel araştırma, bireylerin deneyim ve algılarının derinlemesine anlaşılmasına olanak sağlayan yorumlayıcı bir yaklaşımdır (Yıldırım ve Şimşek, 2011).

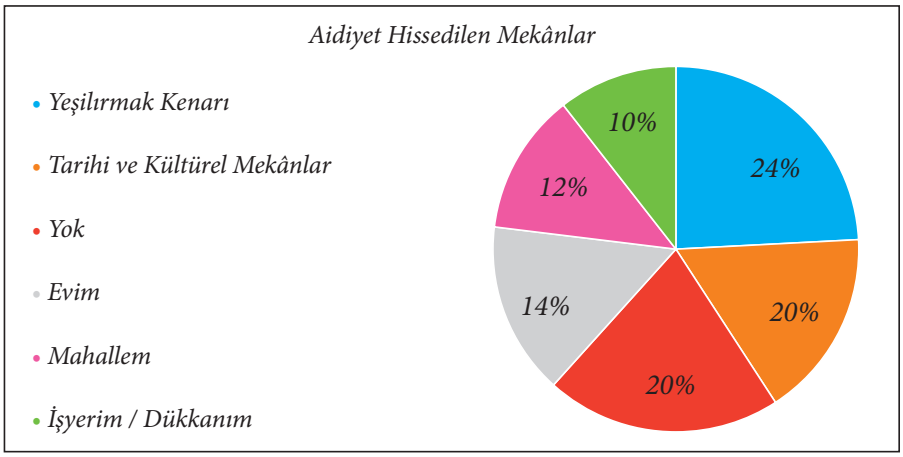
Araştırmaya 25 kadın ve 25 erkek olmak üzere toplam 50 katılımcı dâhil edilmiştir. Katılımcılar 18–24, 25–34, 35–44, 45–54 ve 55 yaş ve üzeri olmak üzere beş yaş grubundan 10'ar kişi olacak şekilde belirlenmiştir. Görüşme verileri içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiş; yanıtlar kodlanarak benzer kodlar tema ve kategoriler altında birleştirilmiştir. Aidiyet deneyimleri; anı ve yaşanmışlık, sosyal ilişkiler ve tanıdıklık, güven ve kontrol, doğayla temas ve mekânsal hafıza temaları üzerinden incelenmiştir. Bulguları desteklemek amacıyla katılımcıların ifadelerinden kısa doğrudan alıntılara yer verilmiştir.

Aidiyet hissedilen mekânlara ilişkin yanıtlar ise mekân türlerine göre sınıflandırılmıştır. Kodlama ve kategorilerin oluşturulmasında Microsoft Excel kullanılmış, frekans ve yüzde değerleri hesaplanarak grafikler oluşturulmuştur. Bu değerler istatistiksel genelleme amacı taşımamakta, nitel bulguların dağılımını ve öne çıkan eğilimleri desteklemektedir.

3. Bulgular

3.1. Tokat'ta Aidiyet Hissedilen Mekânlar

Katılımcıların Tokat'ta aidiyet hissettikleri mekânlara ilişkin verdikleri yanıtlar, mekân türlerine göre sınıflandırılmıştır. Yeşilırmak kenarı %24 ile ilk sırada yer almaktadır. Bunu %20 ile tarihi ve kültürel mekânlar, %14 ile ev, %12 ile mahalle ve %10 ile iş yeri/dükkân izlemektedir. Katılımcıların %20'si ise Tokat'ta herhangi bir mekâna aidiyet hissetmediğini ifade etmiştir. Aidiyet hissedilen mekânların dağılımı Şekil 1'de gösterilmektedir.

Şekil 1. Katılımcıların Tokat'ta Aidiyet Hissettikleri Mekânların Dağılımı

Bu dağılım, katılımcıların aidiyet hissettikleri mekânların tek bir mekân türünde toplanmadığını göstermektedir. Öte yandan, katılımcıların %20 sinin herhangi bir mekâna aidiyet hissetmemesi, aidiyetin tüm bireyler açısından ortak bir mekânsal deneyim olmadığını ortaya koymaktadır.

Bu genel dağılımın ardında yer alan deneyimlerin ve aidiyet duygusunu oluşturan unsurların anlaşılabilmesi için katılımcı ifadeleri ayrıca incelenmiştir. Katılımcı ifadelerinden hareketle aidiyetin oluşumunda anılar ve yaşanmışlıklar, sosyal ilişkiler ve tanıdıklık, güven ve kontrol, doğayla temas ve gündelik kullanım ile tarih, maneviyat ve mekânsal hafıza gibi temaların öne çıktığı görülmektedir. Bu temalar aşağıdaki başlıklarda ele alınmaktadır.

3.1.1. Anılar ve Yaşanmışlıklar Üzerinden Aidiyet

Katılımcı ifadeleri, mekâna yönelik aidiyet duygusunun oluşumunda geçmiş deneyimlerin ve kişisel anıların önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Katılımcı 3: "Arkadaşlarımla veya tek başımayken hep ırmak kenarında, ağaçların altında aynı yere otururum. Orası bana özel gelen bir yer. Çünkü yeni tanıştığım arkadaşlarımla ilk buluşma noktam burası oluyor. Oradan geçerken çoğu arkadaşımla olan anılarım, sohbetlerim aklıma gelebiliyor." Bu ifade, Yeşilırmak kenarının katılımcı açısından yalnızca fiziksel bir çevre olmadığını, arkadaşlık ilişkileri, birlikte geçirilen zamanlar ve geçmişte yaşananların mekânla kurulan bağı güçlendirdiğini göstermektedir.

Benzer biçimde Katılımcı 15, çocukluğunun geçtiği mahalleyle kurduğu aidiyet ilişkisini şu sözlerle açıklamaktadır: "Çocukluğumun geçtiği mahalle olduğu için oradan geçerken duygulanırım ve eski günleri hatırlarım." Bu ifade, çocukluk deneyimlerinin mekânla kurulan duygusal bağın oluşumundaki rolünü göstermektedir.

3.1.2. Sosyal İlişkiler ve Tanıdıklık

Aidiyet duygusunun oluşumunda öne çıkan bir diğer unsur, mekân içerisinde kurulan sosyal ilişkiler ve tanıdıklıktır. Katılımcı ifadeleri, uzun süreli tanışıklıkların mekânları sosyal açıdan anlamlı hâle getirdiğini göstermektedir. Katılımcı 11, yıllardır devam eden esnaf ilişkilerinin aidiyet duygusundaki rolünü şu şekilde ifade etmektedir: "Çünkü burası hem müşteri trafiğinin yoğun olduğu hem de uzun yıllardır tanıdığım diğer esnaf arkadaşlarla iletişimde olduğum bir yer. Yıllarım burada geçti."

Katılımcı 31 ise: "Mekânların hafızası insanların hafızası birbirini beslemektedir. Paylaşımlar, ortak anılar, özlediğim kişileri görmek için ait olduğum mekâna giderim." ifadesiyle, aidiyetin yalnızca bireysel bir duygu olmadığını, ortak deneyimler ve sosyal ilişkiler aracılığıyla da üretildiğini göstermektedir.

Katılımcı 2, Taşhan'da bulunan Romancı Sahaf ile kurduğu aidiyet bağını hem mekânı işleten kişiyle olan arkadaşlığı hem de mekânın kullanıcı profili üzerinden açıklamaktadır: "Arkadaşımın işletiyor olması etkili. Aynı zamanda mekâna gelen kesim genelde belirli bir noktada bulunan ve kitap okuyan insanlardan oluşması etkiliyor."

Benzer biçimde Katılımcı 33, Taşhan'da kurduğu sosyal ilişkilerin aidiyet duygusunu güçlendirdiğini belirtmektedir: "Burada tanıştığım insanlar, aldığım eğitimler ve geçirdiğim güzel vakitler buraya ait hissetmeme neden oluyor. Burada tanıştığım insanlarla duygusal bağlar oluşturdum." Bu ifadeler, bireyin kendisini sosyal açıdan yakın hissettiği insanların bulunduğu mekânlara yönelik aidiyetinin güçlenebileceğini göstermektedir.

3.1.3. Güven, Kontrol ve Kendine Ait Alan Hissi

Bazı katılımcılar açısından aidiyet, mekân üzerinde kontrol sahibi olma ve kendini güvende hissetme ile doğrudan ilişkilidir. Özellikle ev ve iş yeri gibi bireyin doğrudan kullandığı ve gündelik yaşamının önemli bir bölümünü geçirdiği mekânlar, kendine ait alan hissinin oluşmasını sağlamaktadır. Katılımcı 47, iş yeriyle kurduğu aidiyet ilişkisini şu sözlerle açıklamaktadır: "Orası benim alanım, işimle emeğimle bağlantılı ve kontrolüm altında. Hem rahat hem güvende hissettiğim yer. Bana ait bir yer." Bu ifade, mekâna aidiyetin bireyin mekân üzerinde hissettiği kontrol ve güven duygusuyla ilişkisini ortaya koymaktadır.

Katılımcı 34: "Benim çocuklarım bizim dükkânda büyüdü. Biz burayı açtığımızda oğlum küçüktü, diğer çocuklarım tamamen burada büyüdü. Çocuklar sandalyelerin üzerinde uyudular. Ev gibi. Vaktimin, yıllarımın büyük çoğunluğu burada geçti." ifadesiyle, mekâna verilen emeğin ve mekânda geçirilen uzun zama-

nın, fiziksel bir alanı kişisel ve duygusal açıdan anlamlı bir yere dönüştürebildiğini göstermektedir.

3.1.4. Doğayla Temas, Gündelik Kullanım ve Aidiyet

Yeşilırmak kenarının %24 ile aidiyet hissedilen mekânlar arasında ilk sırada yer alması, doğayla temasın ve düzenli mekân kullanımının aidiyet oluşumundaki önemini göstermektedir.

Katılımcı 1, Yeşilırmak kenarıyla kurduğu sürekliliği şu şekilde ifade etmektedir: "Taş köprüden 700. Yıl köprüsüne kadar yürüdüğümde kendimi evimde gibi rahat hissediyorum. Belki çok sık zaman geçirmekten. Evime uzak kalsa da sabahları spor yapmak için ırmak kenarında yürüyüş yaptığım çok zaman oldu." Katılımcının evimde gibi rahat hissediyorum ifadesi, düzenli kullanımın mekânın tanıdıklığını ve duygusal anlamını güçlendirdiğini göstermektedir.

Katılımcı 7 ise Yeşilırmak ile çocukluk deneyimini bir arada değerlendirmektedir: "Suyun verdiği hissi özel buluyorum. Ayrıca Yeşilırmak Mahallesi doğup büyüdüğüm mahalle, bu yüzden eve yakınlık hissi veriyor." Bu ifade, doğal çevrenin duyusal özellikleri ile geçmiş yaşam deneyimlerinin birbirini tamamlayarak aidiyet duygusunu güçlendirebildiğini göstermektedir. Benzer biçimde Katılımcı 50: "Lise yıllarımda dostlarımla ırmak kenarında vakit geçirirdik beraber. O zamandan beri alışkanlık oldu sanırım yürüyüş yapıp yiyecek bir şeyler alıp oturup orada vakit geçirmek. Ayrıca suyun dinlendirici etkisi olduğunu düşünüyorum. Irmak bu anlamda sakinlik ve huzur veriyor bana." Bu ifade, geçmişte yaşanan deneyimlerin zamanla alışkanlığa dönüşerek mekânla kurulan bağı güçlendirebildiğini göstermektedir.

Dolayısıyla Yeşilırmak kenarının aidiyet hissedilen mekânlar içerisinde ilk sırada yer alması yalnızca doğal özellikleriyle açıklanamamaktadır. Mekânın düzenli kullanılması, burada kurulan sosyal ilişkiler, geçmiş deneyimler ve mekânın bireyde oluşturduğu huzur duygusu birlikte düşünüldüğünde, aidiyetin zaman içinde oluşan deneyimlerle güçlendiği görülmektedir.

3.1.5. Tarih, Maneviyat ve Mekânsal Hafıza

Tarihi ve kültürel mekânların %20 oranında aidiyet hissedilen mekânlar arasında yer alması, kentin tarihsel dokusunun bireylerin mekânla kurduğu duygusal ilişkide önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir.

Katılımcı 27, Tokat Saat Kulesi ile kurduğu duygusal bağı şu sözlerle ifade etmektedir: "Tokat Saat Kulesi, hangi duygu içerisinde olursam olayım bu yapıyı gördüğümde mutlu oluyorum. Üzüntülü olduğum anlarda beni kendime getiren

güçlü bir yönü var." Bu ifade, katılımcı açısından saat kulesinin yalnızca tarihi bir yapı olmadığını, farklı duygusal durumlarda kendisine iyi gelen ve kentle kurduğu bağı güçlendiren anlamlı bir yer olduğunu göstermektedir.

Tarihi ve kültürel mekânlara ilişkin ifadelerde, bu yerlerin bazı katılımcılar için manevi anlamlar da taşıdığı görülmektedir. Katılımcı 42 bu durumu şöyle ifade etmektedir: "Camiler olsun, türbeler olsun, tarihi yerler olsun insana kendini hatırlatıyor. İnsan olmanın farkına vardırıyor. Duygusal anlamda beni etkiliyor, evimde hissettiriyor."

Tarihi sokak dokusunun aidiyet üzerindeki etkisi ise Katılımcı 6'nın Sulu Sokak'a ilişkin ifadesinde görülmektedir: "Tarihi dokusu. Geçmişle bağ kurma imkânı veriyor. Eski sokakların dokusu ve tarihsel izler bana sanki kendi hikâyemi hatırlatıyor. O sokakta dolaşırken yabancı değil, evimde gibi bir sıcaklık hissediyorum." Bu ifade, tarihi çevrenin geçmişte yaşanan deneyimlerle birleştiğinde mekânı tanıdık ve anlamlı hâle getirdiğini göstermektedir. Bu nedenle tarihsel mekânlar, bazı katılımcılar için yalnızca geçmişi yansıtan yerler değil, geçmişte yaşananların hatırlandığı ve kendilerini yakın hissettikleri mekânlar olarak değerlendirilmektedir.

3.2. Tokat'ta Aidiyetin Kurulamaması

Araştırmanın önemli bulgularından biri, katılımcıların %20'sinin Tokat'ta herhangi bir mekâna aidiyet hissetmediğini ifade etmesidir. Bu sonuç, kentsel aidiyetin bütün bireyler açısından kendiliğinden oluşan bir ilişki olmadığını göstermektedir.

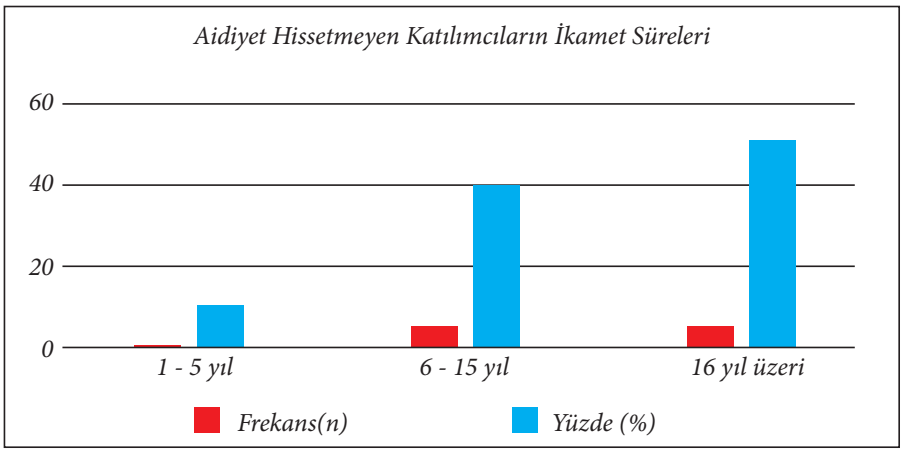
Katılımcı 25, Tokat ile kurduğu sınırlı bağı şu sözlerle ifade etmektedir: "Bu şehre tam olarak ait hissetmiyorum. Memleketim burası ama Tokat'a aitlik duygum yüksek değil. Bazı mekânlarda kendimi rahat ve huzurlu hissetsem de genel olarak şehirle bağım sınırlı." Bu ifade, bireyin belirli mekânlarda olumlu duygular yaşayabilmesine rağmen genel olarak kentle güçlü bir aidiyet ilişkisi kuramayabileceğini göstermektedir. Dolayısıyla bir mekânda rahat veya huzurlu hissetmek ile o mekâna ya da kente aidiyet hissetmek aynı anlamı taşımamaktadır.

Katılımcı 29 ise aidiyet kavramını mekânsal bağdan farklı biçimde değerlendirmektedir: "Ait hissettiğim bir yer yok. Aidiyetin insanın içinde olduğunu düşünüyorum." Bu yaklaşım, aidiyetin bazı bireyler açısından belirli bir mekâna bağlı olmaktan çok, bireyin kendi içinde yaşadığı bir duygu ve deneyim olarak değerlendirilebildiğini göstermektedir.

Katılımcı 40'ın "Kendimi hiçbir yere ait hissetmiyorum." şeklindeki ifadesi ise aidiyetsizliğin yalnızca belirli bir mekâna yönelik değil, bireyin genel olarak herhangi bir yere ait hissetmemesi şeklinde de yaşanabildiğini göstermektedir. Bu ifadeler birlikte değerlendirildiğinde aidiyetsizliğin, yalnızca mekânın fiziksel özellikleriyle açıklanamayacağı; bireyin yaşam deneyimleri, sosyal ilişkileri, mekânla kurduğu süreklilik ve mekâna yüklediği anlamlarla birlikte ele alınması gerektiği anlaşılmaktadır.

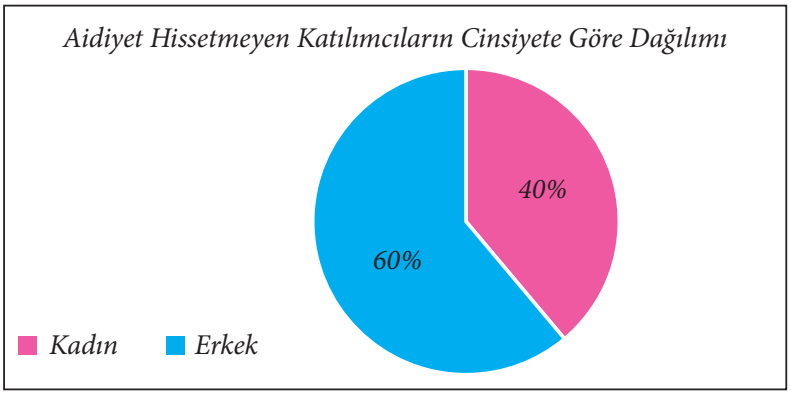
3.2.1. İkamet Süresi, Cinsiyet ve Yaş Açısından Aidiyetsizlik

Tokat'ta herhangi bir mekâna aidiyet hissetmediğini belirten katılımcıların ikamet süreleri incelendiğinde, bu grubun %10'unun beş yıl ve daha az, %40'ının altı ile on beş yıl arasında, %50'sinin ise on altı yıl ve üzeri süredir Tokat'ta yaşadığı görülmektedir. Aidiyet hissetmeyen katılımcıların farklı ikamet sürelerine sahip olması, aidiyetsizliğin yalnızca kente yeni yerleşen bireylerde görülmediğini göstermektedir.

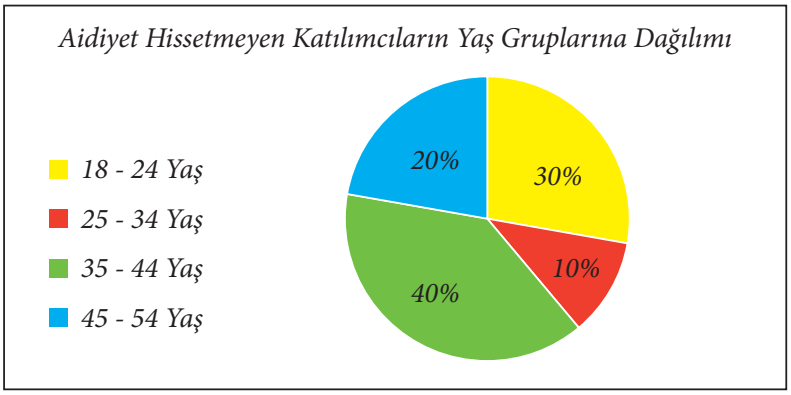

Şekil 2. Aidiyet Hissetmeyen Katılımcıların İkamet Sürelerine Göre Frekans ve Yüzdelik Dağılımı

Aidiyet hissetmeyen katılımcıların cinsiyet dağılımına bakıldığında, grubun %60'ının erkek, %40'ının ise kadın olduğu görülmektedir. Buna göre aidiyetsizlik belirten katılımcılar içerisinde erkeklerin oranı kadınlardan daha yüksektir. Bu dağılım, araştırmanın eşit cinsiyet dağılımına sahip katılımcı grubu içerisinde aidiyetsizlik deneyiminin cinsiyete göre farklılaşabildiğini göstermektedir.

Şekil 3. Aidiyet Hissetmeyen Katılımcıların Cinsiyete Göre Yüzdelik Dağılımı

Aidiyet hissetmeyen katılımcıların yaş gruplarına göre dağılımı incelendiğinde ise %40 ile 35–44 yaş grubunun ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Bu grubu %30 ile 18–24 yaş, %20 ile 45–54 yaş ve %10 ile 25–34 yaş grupları izlemektedir. 55 yaş ve üzeri katılımcılar arasında ise Tokat'ta herhangi bir mekâna aidiyet hissetmediğini belirten katılımcı bulunmamaktadır.

Şekil 4. Aidiyet Hissetmeyen Katılımcıların Yaş Gruplarına Göre Yüzdelik Dağılımı

İkamet süresi, cinsiyet ve yaşa ilişkin bulgular, aidiyetsizliğin tek bir demografik özellik üzerinden açıklanamayacağını göstermektedir. Uzun süredir Tokat'ta yaşayan ve farklı yaş gruplarında yer alan bireylerin de aidiyet hissetmemesi, aidiyet ilişkisinin yalnızca ikamet süresi veya yaş gibi demografik özelliklerle değil, bireylerin yaşam deneyimleri ve mekânla kurdukları ilişkilerle birlikte değerlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

4. Sonuç ve Tartışma

Bu çalışmada Tokat kentinde bireylerin mekâna yönelik aidiyet deneyimleri, aidiyet hissedilen mekânlar ve aidiyetsizlik durumu birlikte ele alınmıştır. Araştırma bulguları, mekâna aidiyetin belirli bir mekân türüyle sınırlı olmadığını ve bireyin mekânla kurduğu ilişkinin niteliğine bağlı olarak farklı biçimlerde ortaya çıktığını göstermektedir. Bununla birlikte katılımcıların bir bölümünün herhangi bir mekâna aidiyet hissetmemesi, kentte yaşamanın veya bir mekânı kullanmanın tek başına aidiyet duygusu oluşturmadığını ortaya koymaktadır.

Yeşilırmak kenarının katılımcıların en fazla aidiyet hissettikleri mekân olarak öne çıkması, gündelik kullanım ve geçmiş deneyimlerin aidiyet oluşumundaki rolünü göstermektedir. Katılımcıların bu alanı yürüyüş, spor, dinlenme ve arkadaşlarla vakit geçirme gibi faaliyetlerde düzenli olarak kullanmaları, geçmiş deneyim ve kişisel anılarla birleşerek Yeşilırmak kenarını tanıdık ve anlamlı bir yere dönüştürmektedir. Tarihi ve kültürel mekânlara ilişkin bulgularda ise geçmişle bağ kurma, anılar, huzur ve maneviyat gibi unsurlar öne çıkmıştır. Taşhan, Sulu Sokak ve Saat Kulesi gibi mekânların yalnızca fiziksel yapılar olarak değil, geçmiş deneyimlerin ve duyguların ilişkilendirildiği anlamlı yerler olarak değerlendirilmesi, kentin tarihsel ve kültürel özelliklerinin aidiyet duygusunun oluşumundaki rolünü ortaya koymaktadır.

Araştırmanın önemli sonuçlarından biri, aidiyetsizliğin de mekânsal deneyimin bir boyutu olarak ortaya çıkmasıdır. Katılımcıların %20'sinin Tokat'ta herhangi bir mekâna aidiyet hissetmemesi ve bu grupta uzun süredir kentte yaşayan bireylerin bulunması, kentte geçirilen zamanın ve mekân kullanımının tek başına aidiyet oluşturmaya yeterli olmadığını göstermektedir. Bu sonuç, kentte yaşama süresi arttıkça aidiyet duygusunun güçlendiğini belirten Acungil (2012), Yılmaz ve Akyüz (2023), Şentürk ve Gülersoy (2019) ve Dülgeroğlu Yüksel vd. (2019) tarafından ulaşılan bulgulardan farklıdır. Bu farklılık, ikamet süresinin aidiyet açısından önemsiz olduğu şeklinde yorumlanmamalıdır. Aksine, kentte geçirilen sürenin aidiyete dönüşebilmesi için sosyal ilişkiler, gündelik deneyimler, anılar ve mekânla kurulan kişisel bağlarla desteklenmesi gerektiği söylenebilir.

Cinsiyet açısından elde edilen bulgular, aidiyetsizlik deneyiminin kadın ve erkek katılımcılar arasında farklılaşabileceğine işaret etmektedir. Aidiyet hissetmeyen katılımcılar içerisinde erkeklerin daha yüksek oranda bulunması, kadınların mekâna aidiyet düzeylerinin erkeklere göre daha yüksek olduğunu belirten Akbarishahabi'nin (2022) çalışmasıyla benzer yönde değerlendirilebilir. Ancak mevcut bulgular, cinsiyetin aidiyet üzerinde tek başına belirleyici olduğunu gös-

termemektedir. Cinsiyet farklılıklarının mekân kullanımı, sosyal ilişkiler, günlük yaşam gibi unsurlarla birlikte ele alınması gerekmektedir.

Yaş açısından değerlendirildiğinde, aidiyetsizliğin belirli yaş gruplarında yoğunlaştığı, 55 yaş ve üzerindeki katılımcılar arasında ise aidiyetsizlik bildiren katılımcı bulunmadığı görülmektedir. Bu durum, yaş ilerledikçe mekâna ve yere bağlılığın güçlenebileceğini ortaya koyan Acungil (2012), Markoç ve Sarı Haksever (2019) ve Çetin (2019) tarafından belirtilen bulgularla kısmen örtüşmektedir. Bununla birlikte yaş ile aidiyet arasındaki ilişkinin yalnızca yaş değişkeni üzerinden değerlendirilmesi yeterli değildir. Yaşla birlikte biriken yaşam deneyimleri, anılar, sosyal ilişkiler de bu ilişkinin oluşumunda etkili olabilecek unsurlar olarak değerlendirilmelidir.

Genel olarak araştırma bulguları, Tokat kentinde mekâna aidiyetin zaman içinde oluşan deneyimler, sosyal ilişkiler, anılar, gündelik kullanım, güven ve kontrol duygusu ile doğa ve tarihsel çevreyle kurulan ilişki üzerinden şekillendiğini göstermektedir. Buna karşılık aidiyetsizlik, kentte uzun süre yaşamış bireylerde de görülebilmekte ve yalnızca mekânda geçirilen sürenin aidiyet için yeterli olmadığını ortaya koymaktadır. Sonuç olarak kentsel aidiyeti anlamak, bireylerin hangi mekânları kullandığından çok, bu mekânlarla nasıl ve neden bağ kurduklarına ya da kuramadıklarına odaklanmayı gerektirmektedir.

Kaynakça

Acungil, Y. (2012). Kentleşme sürecinde Tokat'ta kentlilik bilinci (Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi). Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.

Ağbaba, D. (2020). Çokkültürlü toplumlarda mekân, kimlik ve aidiyet dinamikleri: Niğde örneği (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Akbarishahabi, L. (2022). İnsan ölçeğinde tasarlanan kentsel mekânlar ve kent sakinlerinin aidiyet duyguları üzerine bir değerlendirme. Kent Akademisi, 15(1), 136–154.

Alptekin, D. (2011). Toplumsal aidiyet ve gençlik: Üniversite gençliğinin aidiyeti üzerine sosyolojik bir araştırma (Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Antonsich, M. (2010). Searching for belonging – An analytical framework. Geography Compass, 4, 644–659. https://doi.org/10.1111/j.1749-8198.2009.00317.x

Çetin, O. (2019). Kente yönelik aidiyet: Kandıra ilçesi örneği. Uluslararası Marmara Sosyal Bilimler Kongresi'nde (Güz 2019), 515.

Çiçek Mızrak, Z. M. (2021). Aidiyet ve aidiyetsizlik kavramlarının mekâna özgü sanatta incelenmesi. Journal of Arts, 4(2), 119–128. https://doi.org/10.31566/arts.4.2.0

Dülgeroğlu Yüksel, F. Y., Özsoy, F. A., & Pulat Gökmen, G. (2019). Kentsel dinamikler ile değişen enformel konut yerleşmelerinde "aidiyet" kavramının tartışılması. Megaron, 14(1).

Göközkut, B. (2023). Bursa'da yer duygusu inşasında hafıza mekânı olarak kentsel kültürel miras alanları (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Markoç, İ. & Haksever, T. S. (2019). Yer'e olan bağlılık ve aidiyet hissinin yaş gruplarına göre değişimi üzerine bir araştırma. Kent, İnşaat, Ekonomi Kongresi Kitabı içinde (s.483-498). Gaziantep, Türkiye.

Maslow, A. H. (1954). Motivation and personality. New York, NY: Harper & Row Publishers.

Şahin, A., & Şenol, D. (2024). Toplumsal aidiyet ve kimlik bağlamında gençlik. Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences, 10(2), 137–148. https://doi.org/10.5281/zenodo.10897523

Şentürk, A., & Gülersoy, N. Z. (2019). Aidiyet, kent kimliği ve kentsel koruma etkileşimi bağlamında kullanıcı sürekliliğinin irdelenmesi: Kadıköy Moda örneği. Megaron, 14(1).

Yıldırım Erniş, İ. İ. (2012). Fiziksel elemanların yüzer yapılarda mekân algısına olan etkileri: Çevre ve insan davranışı ilişkisi bağlamında irdelenmesi (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2011). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri (8. basım). Seçkin Yayıncılık.

Yılmaz, M., & Akyüz, N. (2023). Kentlileşme ve aidiyet bağlamında sosyolojik bir araştırma: Ankara örneği. Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (32), 325–340.

3. BÖLÜM

COĞRAFİ ÖZELLİKLERİN HALK TAKVİMİNE ETKİSİ (ACIPAYAM ÖRNEĞİ)[1]

Büşra ASIL - Bağımsız Araştırmacı
ORCID No: 0009-0005-6570-8143

Prof. Dr. Hasan KARA - Pamukkale Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-2184-0354

Özet

Halk takvimi, yöre halkının doğa olaylarını gözlemleyerek oluşturduğu, zamanın akışını ve tarımsal faaliyetleri düzenlemede kullandığı geleneksel bir bilgi sistemidir. Bu tez, Denizli ilinin güneyinde yer alan Acıpayam ilçesinde coğrafi özelliklerin halk takvimi üzerindeki etkisini incelemektedir. Çalışmada, Acıpayam'ın iklimi, topoğrafyası, bitki örtüsü, toprak yapısı gibi coğrafi unsurların halk takviminin oluşumu ve sürekliliği üzerindeki belirleyici rolü ortaya konmuştur.

Araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden etnografik araştırma deseni ile yürütülmüştür. İlçeye bağlı Dodurga, Ucarı, Hisar, Darıveren ve Yeşilyuva mahallelerinde yaşayan, 50 yaş ve üzeri 50 katılımcıyla yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler aracılığıyla halkın doğa gözlemleri, mevsimsel değişimlere dair bilgileri, tarım ve hayvancılık pratikleri ile halk takviminin günümüzdeki yansımaları değerlendirilmiştir. Veriler betimsel analiz yöntemiyle çözümlenmiş; halk takviminin, bölgenin fiziki ve beşerî koşullarıyla sıkı bir etkileşim içinde şekillendiği belirlenmiştir.

Acıpayam halkının doğayla kurduğu ilişkinin bir ürünü olan halk takvimi, hem yerel kültürel belleğin bir yansıması hem de coğrafyanın günlük yaşam üzerindeki etkilerini anlamada önemli bir göstergedir.

Anahtar Kelimeler: Denizli, Acıpayam, halk takvimi, coğrafya, kültür, halk meteorolojisi, halk bilimi.

1 Bu çalışma; Büşra ASIL tarafından Prof. Dr. Hasan KARA danışmanlığında hazırlanan "Acıpayam Halk Takvimi" isimli Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

1. Giriş

Halk kültürü içerisinde zamanın algılanışı ve zamanın gündelik yaşamı düzenleyici bir unsur olarak kullanılması önemli bir yer tutmaktadır. Zaman, soyut bir kavram olmakla birlikte tanımlaması zor olan bir süredir. Başı ve sonu belli olmayan, insan yaşamının ayrılmaz bir parçasıdır. Tarih boyunca farklı coğrafyalarda farklı insanlar tarafından çeşitli biçimlerde anlamlandırılmış ve sistemleştirilmiştir. İnsanlar doğayı gözlemleyerek ve bu olayları kaydederek yaşamını düzenlemiş, zamanı takip etmek, ekip diktikleri ürünlerin süresini belirlemek, önemli olayları unutmamak vs. gibi sebeplerden dolayı takvim sistemlerini geliştirmiştir. Her bir toplum yaşadığı coğrafyaya göre kendi zaman algısını oluşturmuş, bu algıyı gündelik yaşamına ve kültürüne yansıtmıştır. Bu bağlamda halk takvimleri gözleme ve tecrübeye dayanan, yazılı olmayan, insanların kendi deneyim ve tecrübeleriyle elde ettikleri, teknolojik çağın çok öncesi dönemlerde oluşmaya başlamış yerel halk bilgisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Denizli ilinin güneyinde yer alan Acıpayam ilçesinde halkın yüzyıllar boyunca doğa gözlemlerine dayalı olarak oluşturduğu halk takvimi anlayışını, bölgenin fiziki ve beşerî coğrafi özellikleri bağlamında incelenmiştir. Yerel halkın zaman algısı, yalnızca iklimsel olaylara değil; aynı zamanda yükselti, toprak özellikleri, bitki örtüsü, sosyo-ekonomik yapı ve dinsel pratikler gibi çok yönlü coğrafi etkenlere dayalı olarak şekillenmiştir. Çalışma, yalnızca halk takvimini değil, bu takvimin oluşumuna zemin hazırlayan coğrafi çevreyi de merkeze alarak kültürel sürekliliğin coğrafya temelli bir analizi konusunda önemlilik arz etmekte, halkın kültürel çıktılarının coğrafyayla bağlantısını ortaya koymaktadır.

Acıpayam, Türkiye'nin güneybatısında, Ege ve Akdeniz Bölgesi'nin birleşim sahasında, Denizli ilinin güneyinde yer almaktadır. Deniz seviyesine göre ilçe merkezinin yüksekliği 941 metre, ilçenin yüzölçümü ise 1772 km²'dir.

Acıpayam'ın doğusunda Burdur iline bağlı Yeşilova, Karamanlı, Tefenni, Çavdır ve Gölhisar, batısında Tavas ve Beyağaç, kuzeyinde Çardak, Bozkurt, Honaz, kuzey batısında Serinhisar, güneyinde Çameli ve Muğla iline bağlı Köyceğiz ilçesi ile sınırı bulunmaktadır (Şekil 1). İlçe merkezine bağlı 50 kırsal nitelikte ve 6 şehirsel nitelikte toplam 56 mahallesi bulunmaktadır. Seçilen pilot mahalleler ilçe merkezine uzaklık ve yön olarak; Dodurga 22 km doğusunda, Ucarı 8,8 km kuzey doğusunda, Hisar 49 km güney batısında, Darıveren 21 km güney doğusunda ve Yeşilyuva 22 km kuzey doğusunda yer almaktadır. Acıpayam, Denizli'nin kırsal nüfusunun en fazla olduğu ilçesidir (Kara ve Belge: 2022: 77-79).

Çevresi dağlarla çevrili karstik ova içerisinde bulunan Acıpayam ilçesinin yerleşim merkezi Kır dağlarının doğu eteklerindeki birikinti konileri üzerindedir (Şekil 2). Kuzeyinde Ege Bölgesi'nin en yüksek dağı olan Honaz Dağı (2571 m), kuzeydoğusunda Elmadağ (1861 m), batısında Gölgeli dağ silsilesinden olan Kır dağları (2241 m), doğusunda Malı Dağı (1786 m) bulunmaktadır (Belge ve Duman, 2023: 79).

Acıpayam adının kökeni de yörenin bitki örtüsü ile ilişkilendirilmektedir. Yörede bademe "*payam*" denilmektedir. Bölgede badem ağaçlarının yoğun olması ve acı bir tatta olması nedeniyle bölgedeki halk tarafından bu isimle anıldığı kuvvetli bir ihtimal olarak değerlendirilmektedir (Kurgun, 2002: 120; Acıpayam Belediyesi, 2024). Acıpayam ilçesi, Ege ve Akdeniz bölgelerinin birleştiği sahada yer almaktadır. Bu sebeple kışlar yağışlı ve ılık, yazları sıcak ve kurak geçmektedir. Yörenin iklimi yarı nemli-yarı kurak iklimler arasında bulunmaktadır (Kara ve Bilgen, 2003: 848). Akdeniz iklimi ile karasal iklim arasındaki geçiş iklimi özelliği göstermekte; bu durum da bitki örtüsünde çeşitliliğe yol açmaktadır.

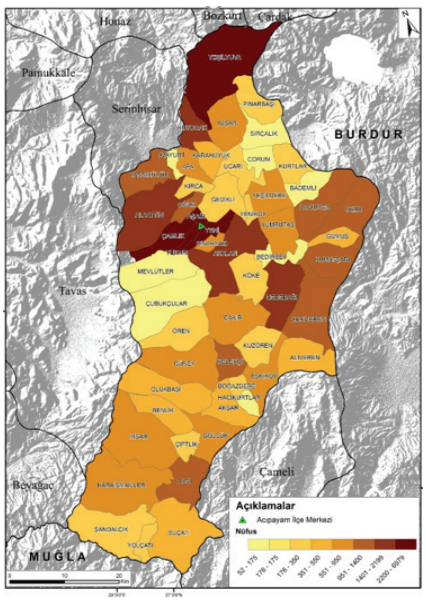
Acıpayam ilçesinin iklim şartlarını belirleyen birden fazla faktör bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi coğrafi konumudur. Yörenin sıcaklık değerleri incelendiğinde maksimum ve minimum sıcaklık değerleri arasındaki farkın fazla olması geçiş iklimi hattı üzerinde olduğunu destekler niteliktedir. İlçede, ocak ayında ortalama sıcaklık 2°C iken aynı ayın maksimum sıcaklığı 18,4°C, minimum sıcaklığı -18°C'dir (Tablo 1). Maksimum sıcaklık değeri 4 Ocak 1971'de, minimum sıcaklık değeri ise 11 Ocak 2002'de ölçülmüştür. Sıcaklıkların en fazla olduğu ayla en az olduğu ay arasındaki sıcaklık farkı 22,2°C'yi bulmaktadır. Yıllık sıcaklık farkları kıyı bölgelerinde düşük iç bölgelerde daha yüksektir. Bunun sebebi karasallık-denizellik durumundan kaynaklanır. Su; hava ve toprağa göre daha fazla ısıyı içinde tutabilir. Karasal bölgelerde hava sıcaklığı yer yüzeyinden yamaçlara doğru gidildikçe azalırken denizel ortamlarda su kütlesi ısıyı içine alarak yükseltiye bağlı sıcaklık farkını azaltmaktadır (Akşit ve Duman, 2020: 8).

Tablo 1. Acıpayam'ın Sıcaklık Değerleri (1967-2018)

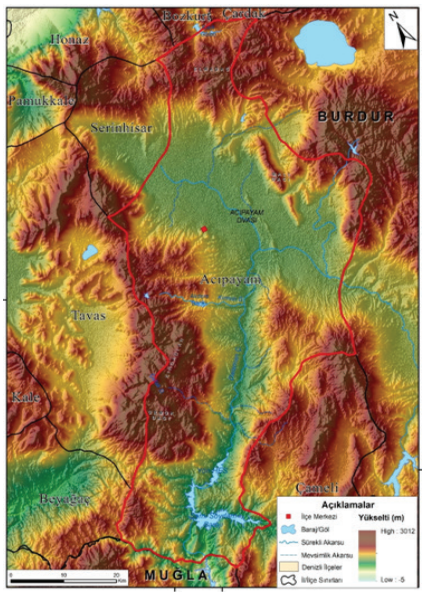
Aylar	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıllık
Aylık Maksimum Sıcaklık (°C)	18.4	24.6	28.2	31.6	35.0	38.2	42.4	42.4	37.8	32.8	27.9	22.2	42.4
Aylık Ortalama Sıcaklık (°C)	2.0	3.4	6.8	11.2	15.9	20.5	24.2	23.9	19.5	13.8	7.6	3.5	12.7
Aylık Minimum Sıcaklık (°C)	-18.0	-16.0	-17.2	-6.3	-2.1	3.8	7.0	6.6	0.8	-4.2	-9.4	-16.1	-18.0

Kaynak: Meteoroloji Genel Müdürlüğü (MGM)

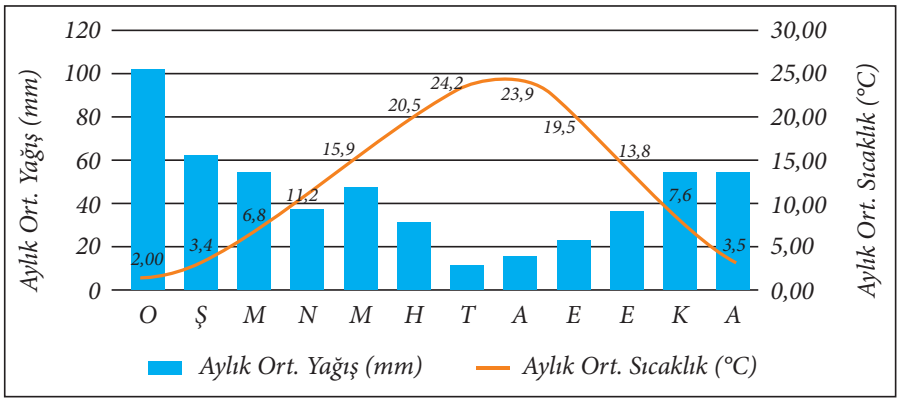
İlçenin yıllık ortalama yağış miktarı 528,4 mm'dir. Bağıl nemle doğru orantılı olarak en fazla yağış 105.71 mm ile ocak ayında, en az yağış 11.89 mm ile temmuz ayında görülmektedir (Şekil 3). Türkiye'nin yıllık yağış ortalaması 524,4 mm olup Acıpayam da Türkiye ortalaması ile yaklaşık eşdeğer bir yağış almaktadır (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2022).

Şekil 1. Acıpayam Mahalleleri

Şekil 2. Acıpayam Fiziki Haritası

Şekil 3. Acıpayam'da Yağışın Aylara Göre Dağılışı (1967-2018) (Kaynak: MGM)

Acıpayam'da halk, yüzyıllardır doğayı gözlemleyerek iklim ve mevsimlerle uyumlu bir yaşam sürdürmüştür. Bu bağlamda, yerel halkın deneyimleri ve gözlemleri, iklim değişikliklerinin günlük yaşam üzerindeki etkilerini anlamak açısından önemli bir kaynaktır. Katılımcılar, son yıllarda gözlemledikleri hava koşullarındaki farklılıkları, mevsimlerin alışılmış zamanlarından sapması, yağış miktarlarında değişimler ve kış ile yaz dönemlerindeki sıcaklık dalgalanmaları üzerinden aktarmaktadır. Katılımcılar, iklimdeki değişimi fark etmekte, fakat bu değişimin sebeplerini net bir şekilde ifade edememekte ve açıklayamamaktadır.

Takvimler; geçmişi, yaşanılan anı ve geleceği şekillendiren, onların anlaşılmasını sağlayan sistematik bir kurgudur. Bu sistem, doğanın gözlemlenmesi ve bireyin içinde bulunduğu toplumun göstergelerinden yararlanılmasıyla ortaya çıkmıştır. Güneşin, ayın ve yıldızların hareketleri esas alınarak takvimler oluşturulmuş; gün, ay ve yıl biçiminde tasniflemeler yapılmıştır. Anadolu halk takvimi, Rumi takvim esaslıdır (Veren, 2019: 168). Günümüzde kullanılan takvimlerin büyük bir bölümü ise Miladi takvimdir.

Halk takvimleri ile normal takvimleri ayıran en temel fark halk takvimlerinin yazıya aktarılmamış, tamamen halkın tecrübeleri doğrultusunda oluşmuş ve bölge halkı tarafından herkesçe bilinmesidir. Halk takvimlerinin bilinen diğer takvimlerden bir farkı da yılı bölümlemesidir. Yılı sıcak ve soğuk dönemler olarak iki bölüme ayırır. Sıcak dönemlere Hızır/Hıdrellez günleri, soğuk dönemlere de Kasım günleri denilmektedir (Erginer, 1984: 22). Halk takvimlerinde günler yaygın kullanılan isimlere göre anılır. Bu isimler de yöreden yöreye değişebilmektedir.

Halk takvimleri; uzun süren gözlemlerle oluşmuş, nesilden nesile aktarılarak geçen, yazılı olmayan, genellikle tarım ve hayvancılık yapan toplumların içinde şe-

killenmiş takvimlerdir. Bu takvimlerin ortaya çıkması bilimsel verilere dayanmıyor gibi gözükebilir. Ancak senelerce doğa olaylarının gözlemlenmesiyle bölgede yaşayan halk, önemli bilgilere erişerek ve günlük yaşamlarını bu tecrübelere göre dizayn ederek halk takvimlerini oluşturmuşlardır.

Bu takvimler, halkın yerel coğrafi bilgisinin takvimlere yansımış halidir. Örneğin rüzgârın geliş yönünden yağmurun yağıp yağmayacağı, o sene bölgedeki bir meyvenin verim durumuna göre kışın sert veya yumuşak geçebileceği, çevredeki hayvanların davranışlarına göre hava durumu tahmini yapabildikleri gibi daha birçok bilgiyi yöre insanının gözlemlediği yerel coğrafi bilgilerinden elde edebilmekteyiz. Bu bilgiler halkın doğayı gözlemleme becerisiyle sistemli bir şekilde asırlardır nesilden nesile aktarılmaktadır.

Halk takvimi, tarım ve hayvancılıkla geçimini sağlayan toplumlar için çok önemlidir. Günlük yaşamlarını bu takvime göre düzenlemişlerdir (Güner ve Şimşek, 2014: 131). Ekim, dikim ve hasat zamanları bu takvime göre ayarlanır. Mevsimsel hava olayları (yağışlar, sıcaklık, nem, rüzgâr gibi) tarımla uğraşan bir toplum için direk üretimi etkilemektedir. Hayvanların yaylaya çıkarılma zamanları, yıkanması, koç katım dönemleri, yayladan indirilme zamanları, doğum zamanları sistematikleşmiştir ve belirli bir takvimsel döneme göre yapılmaktadır. Soğuk dönemlerdeki don olayları, yağışlar, karakış hazırlıkları, sıcak dönemlere geçişteki cemre düşmeleri, sıcak dönemlerdeki fırtınalar, eyyamı bahur sıcakları gibi olan günleri önceden hesap edip ürünlerin ve hayvanların korunması için tedbir alınmaktadır (Woo vd, 2007: 38 akt. Bulut vd., 2014: 22).

Halk takvimi; halk kültürü, halk meteorolojisi, sözlü coğrafya, yerel coğrafi bilgi, yerel ağız ifadeleri ile birlikte kullanılmaktadır (Balcı, 2018: 41). Bu takvimlerde halkın yaşayış biçimi, kültürel yapısı, yaşam planlamaları, doğaya bakış açıları görülmektedir. Halkın kültürüne bağlı olarak bu takvimlerin ortaya çıkması takvimi geleneksel bir yapıya kavuşturmaktadır (Ükten, 2022: 223). Uzun dönemler boyunca yapılan gözlemler neticesinde oluşan bu takvimler, son yıllarda teknolojinin gelişmesiyle birlikte yavaş yavaş unutulmaya yüz tutmuştur. Bu durum günümüze kadar gelen kültürel mirasın yavaş yavaş kaybolması anlamına gelmektedir. Yerel coğrafi bilgilerin ve sözlü kültürün halk takvimine olan yansıması kültürel bir miras niteliğindedir. Bu sebeple köklü mirasın gelecek nesillere aktarılması çok önemlidir.

2. Yöntem ve Kapsam

Araştırma sahası Denizli iline bağlı Acıpayam ilçesini kapsamaktadır. Acıpayam ilçesi geniş bir yüzölçümüne sahip olduğundan ilçeye bağlı 5 kırsal mahalle pilot bölge olarak seçilmiştir. Bu beş mahalle; ilçe merkezine göre farklı yön, uzaklık ve fiziki özelliklerde olması, nüfus yönüyle de kalabalık veya az nüfuslu olması (Gökburun, 2023) gibi kriterler belirlenerek seçilmiştir. Bu yerler Dodurga, Ucarı, Hisar, Darıveren ve Yeşilyuva olarak seçilmiştir (Şekil 1). Araştırma grubu, Acıpayam ilçesine bağlı mahallelerde yaşayan, 50 yaş ve üzerinde olan 50 kişiden oluşmaktadır. Kaynak kişiler; bulunulan çevredeki en yaşlı, tercihen okuma yazma bilmeyen, ilçe dışında hiç bulunmamış şahıslardan oluşturulmaya çalışılarak yöreyi en iyi şekilde izah edeceği düşünülen kişiler tercih edilmiştir.

Araştırmanın ilk safhasında doküman analizi tekniği kullanılmış, gerekli literatür taramaları yapılmıştır. Bu taramalar makaleler, dergiler, bildiriler, kitaplar, arşiv belgeleri, Acıpayam'la ilgili her türlü dokümanlardan yapılmıştır. Etik izni alınarak coğrafi kaynakların yanı sıra farklı disiplinlerde yapılan çalışmalar da incelenmiştir. Gerekli veriler Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Harita Genel Müdürlüğü, Maden Tetkik ve Arama (MTA), Meteoroloji Genel Müdürlüğü (MGM), Acıpayam Belediyesi, Acıpayam Kaymakamlığı gibi resmî kurumlardan temin edilmiştir. Analiz edilen veriler tasniflenip yorumlanmış, tablo, grafik, harita haline getirilmiştir. Veriler haritaya Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) ile aktarılmıştır. Saha çalışmalarında Etnografik araştırma yöntemi kullanılmıştır.

Görüşme soruları dışında daha derin bilgi edinilmesi amacıyla kaynak kişilere ek sorular da sorulmuştur. Bu görüşmeler aracılığıyla halk takviminin günümüzdeki varlığı, geçerliliği ve kullanımı yerel düzeyde analiz edilmiştir. Belirli planla oluşturulmuş açık uçlu soruların yer aldığı görüşmelerde alınan izinler dahilinde yazılı, sesli ve görüntülü kayıtlar alınmıştır. Bu yönüyle çalışma, kültürel coğrafya, halk bilgisi ve yerel iklimsel gözlem pratiklerinin coğrafya disiplini içerisindeki yerini vurgulamaktadır.

3. Bulgular

Acıpayam'da halk takvimi ve meteorolojisi, yöre insanının doğa ile kurduğu ilişkinin somut bir yansımasıdır. Yöre halkı, yüzyıllar boyunca tarım ve hayvancılığa dayalı yaşam biçimlerini sürdürürken zamanın akışını, yıldızların konumunu, hava olaylarını, bulutların geliş yönlerini, bitki ve hayvan davranışlarını gözlemleyerek kendilerine özgü bir zaman algısı geliştirmiştir. Bu algı, resmi takvimlerden farklı olarak günlük yaşamda kullanılan, yerel deneyimlere ve gözlemlere dayanan halk takvimi biçiminde şekillenmiştir.

Saha araştırmaları sonucunda elde edilen veriler ışığında Acıpayam halk takvimi ayrıntılı biçimde ele alınmıştır. Gün, ay ve yılın bölümlenmesi, yöredeki bitki ve hayvanlarla ilgili uygulamalarla bunların günlük yaşama yansımaları incelenmiştir. Rüzgârların yerel adları, bulut ve yıldız gözlemleri gibi meteorolojik bilgiler ile insan, hayvan ve bitki davranışlarına dayalı hava tahminleri değerlendirilmiştir. Halk takviminde Kasım günleri diye adlandırılan soğuk dönem ve Hızır günleri olarak adlandırılan sıcak dönemlerle ilgili elde edilen bulgular değerlendirilmiştir. Günlük hayatta kullanılan atasözleri ve deyimler aracılığıyla halk takvimi ile kültürel belleğin ilişkisi, günümüzde geçmişe kıyasla sınırlı bir ölçüde kullanılmakta; çoğunlukla kuşaktan kuşağa sözlü olarak aktarılmakta ve halkın kültürel farkındalığını yansıtan bir araç olarak değerini korumaktadır. Acıpayam halk takvimi, yalnızca zamanın ölçülmesi için değil, kültürel mirasın ve yerel bilginin nesiller arası aktarımında önemli bir işlev görmeye devam etmektedir.

3.1. Günün Adlandırılışları ve Bölümlenmesi

Acıpayam ve çevresinde gün; genel anlamda namaz vakitlerine göre bölümlenmektedir. Gün; sabah, öğle, ikindi, akşam ve yatsı şeklinde 5 bölüme ayrılsa da bu bölümleme dışında sabah ile öğle vakti arasında yer alan kuşluk vakti de yer almaktadır. Bu vakit yerel halk tarafından saat 10.00-11.00 sularına denk gelmektedir. Günün bölümlemelerine tam saat vermek zordur. Öğle vakti güneşin dik geldiği vakittir. İkindi vakti güneşin batmaya yakın olduğu zaman dilimi için söylenir ve akşam vaktinden hemen önce yöre tabiriyle *"cingenin garı boşadığı vakit (kk1, kk2)"* olarak açıklanır. İkindi vaktinden sonra akşam yemeği yapma, odun yakma, evi ısıtma gibi telaşlar başladığı ve zaman da kısıtlı olduğu için bu tabir kullanıldığı düşünülmektedir. Akşam, havanın kararmasıyla başlar. Yatsı vakti ile de yatma zamanının geldiği anlaşılmaktadır.

Acıpayam çevresinde özellikle 50-60 yıl önce, ulaşımın zor olduğu günlerde erken kalkıp işe başlamanın, ovaya giderek tarımsal faaliyetlerde bulunmanın gün doğumundan önce olduğu ifade edilmiştir. Bu dönemlerde saat dışında gökyüzünün de incelendiği ve yıldızlara göre saat belirlemesinin de yapıldığı şu cümlelerden anlaşılmaktadır:

- Sabah yıldızı vardır namazdan sonra doğar, teraziler vardır gece 3 gibi olur. Eveli (önceden) saat olarak onlara bakarlarmış (kk37).
- Eskiden teraziler çıktı derlerdi yıldıza. Sabaha doğru çıkardı o. Sonra ovaya giderlerdi. Saat olarak bakılırdı, saat yıldızı da derlerdi (kk23, kk25, kk26).
- Yıldızlar terazi gibi olursa üçü bir yerde olur, saçak bacağı olur onlar belli olur. Teraziler çıkmış diyorduk, sadece zaman bilmek için bakardık. Kuyruklu yıldız olurdu, koca yıldızın ucunda uzun bir şey olurdu. Kuyruklu yıldız çıkmış hava yağcak herhalde derdik (kk29, kk30).

Araştırma sahasındaki yerleşim birimlerinde günümüzde haftanın günleri pazartesi, salı, çarşamba, perşembe, cuma, cumartesi ve pazar olarak adlandırılmaktadır. Ancak önceki dönemlerde bu günlerin, çevrede kurulan yerel halk pazarlarına göre adlandırıldığı dikkat çekmektedir (Tablo 2). Bu durum, geçmiş dönemlerde ekonomik faaliyetlerin ve sosyal yaşamın zaman algısı üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Yerel halktan edinilen bilgilere göre bu isimlendirmeler günümüzde de kısmen devam etmektedir.

Ucarı'daki birkaç kaynak kişiden alınan bilgiye göre pazartesi gününe "Gireği" denilirken Yeşilyuva'daki kaynak kişilerden bazıları pazar gününe Gireği ismini vermektedir. Yapılan araştırmalarımıza göre Gere'i, Gire'i, Gireği, Geregi olarak adlandırılan bu günler Anadolu'da 85 farklı yörede gün adı olarak kullanılmakta ve bu isim yalnızca pazar, pazartesi ve cumartesi günlerine verilmektedir. Bu kelime kökeninin eski Türkçede "kergek, gerek, gerek" sözünden çıktığını ve "gerek, lüzumlu şey, ihtiyaç" anlamlarında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Yani "gerekli olan şeylerin alınıp satıldığı pazar günü" anlamına gelmesi şeklinde yorumlanmıştır (Aşçı ve Yastı, 2008: 105-111).

Gireği günü, Manisa'ya bağlı Demirci kasabasında girey günü şeklinde de adlandırılmış olup grek kelimesinden dönüşebileceği düşünülmektedir. Rumların Demirci kasabasında yaşadığı günlerde özellikle Paskalya bayramında kutlamalar yapılmaktaydı. Halk, kendi mahallelerinde kutlamalara hazırlanır ve bu hazırlık üç hafta önceden pazar sabahı başlamaktaydı. Son pazar günü ise Paskalya bayramı sonrasındaki pazar günüydü ve halk bugüne *"Girey Günü"* ismini vermiştir (Önal, 2003: 130).

Tablo 2. Acıpayam'da Halk Takvimine Göre Gün İsimleri

Miladi Takvime Göre Gün İsimleri	**Acıpayam Halk Takvimine Göre Gün İsimleri**
Pazartesi	Pazartesi / Gireği
Salı	Acıpayam pazarı
Çarşamba	Karahöyük pazarı
Perşembe	İşken pazarı / Karahöyük ertesi
Cuma	Cuma
Cumartesi	Cumartesi
Pazar	Pazar / Gireği

Kaynak: Saha çalışmalarından derlenerek hazırlanmıştır.

Günümüzde Acıpayam şehir merkezine yakın bir konumda bulunan Acıpayam Pazarı, salı günleri kurulmakta ve artık tüm yöre halkı tarafından bilinmek-

tedir (Tablo 3). Önceki dönemlerde bu denli tanınmayan pazar, zamanla çevre köylerden gelen satıcı ve ziyaretçilerin katılımıyla bölgenin en büyük pazarı hâline gelmiştir. Günümüzde kapalı bir pazaryeri olarak faaliyet gösteren bu alanda, halk çevre köy ve mahallelerden gelen ziyaretçilerin ihtiyaçlarını karşılamaya devam etmektedir.

Önceki dönemlerde bölge halkının tüm ihtiyaçlarını karşıladığı Karahöyük pazarı, tüm çevre köylerin ortak bir noktasında ve Burdur yolu üzerinde bulunmaktadır. Karahöyük pazarı hakkında bir kaynak kişi şu şekilde bahsetmektedir;

- Eveli (önceden) Salı pazarı bu kadar kuvvetli değildi (pek bilinmiyordu), Çarşamba günki Karahöyük pazarına giderdi herkes. Babam beni götürüdü pazara, babamı kaybettim mi bulamazdım. Dıştan hayvan alıcılar çok gelirdi. Zahire pazarı vardı, küçükbaş pazarı vardı, manifaturacı bile olurdu. Bir gün önceden gidilirdi yer kurulurdu (kk23, kk24).

Kaynak kişilerin anlatımında belirtildiği üzere, eskiden Acıpayam'ın en büyük pazarının çarşamba günü kurulan Karahöyük'teki pazar olduğu ve çok kalabalık bir pazar olup hububattan canlı hayvana, tarımsal ürünlerden manifaturacıya kadar çok çeşitli ürünlerin satıldığı ve halkın tüm ihtiyacını karşılayan bir pazar olduğu anlaşılmaktadır. Yeşilyuva'daki katılımcıların bu pazarı 'Goca Pazar' olarak adlandırmasının sebebi budur. Bu durum, pazarın bölge halkının günlük yaşamında merkezi bir ekonomik rol üstlendiğini göstermekte ve halkın takvim algısına yansımasını da açıklamaktadır. Dodurga'daki katılımcılar tarafından bahsedilen ve çarşamba günleri kurulan *Avşar pazarı*, Yeşilyuva'nın güneyindeki Avşar yerleşkesindedir. Çarşamba günü Darıveren'li katılımcılar arasında *Çavdır pazarı* olarak da geçmektedir. Burdur iline bağlı olan Çavdır mevkii, Darıveren'in yaklaşık 30 km güneybatısında kalmakta olup yöre halkı tarafından bilinmekte ve yakındaki bu ilçeye Pazar ihtiyacı için gidilmektedir.

Tablo 3. Acıpayam Yöresindeki Yerel Gün İsimleri

	Dodurga	**Ucarı**	**Darıveren**	**Yeşilyuva**
Pazartesi	Pazartesi	Gireği	Pazartesi	Gölhisar Pazarı
Salı	Acıpayam Pazarı	Acıpayam Pazarı	Acıpayam Pazarı	Acıpayam Pazarı / Dernek
Çarşamba	Karahöyük Pazarı / Avşar Pazarı	Karahöyük Pazarı	Çavdır Pazarı / Karahöyük Pazarı	Goca Pazar / Karahöyük Pazarı
Perşembe	İşken Pazarı / Dodurga Pazarı	İşken Pazarı / Karahöyük Ertesi	İşken Pazarı	Pazar Ertesi / Karahöyük Ertesi
Cuma	Cuma / Yazır Pazarı	Cuma	Darıveren Pazarı	Cuma
Cumartesi	Cumartesi	Cumartesi	Gölhisar Pazarı	Cumartesi
Pazar	Gölhisar Derneği / Deneği	Yatağan Pazarı	Pazar	Geregi / Gireği

Kaynak: Saha çalışmalarından derlenerek hazırlanmıştır.

Perşembe gününe halk tarafından genel tabirle *İşken pazarı günü* denilmektedir. Bugün Karahöyük ertesi veya Pazar ertesi olarak da anılmaktadır. Perşembe günü kurulan İşken pazarı, Yumrutaş ovasının içinde, Bedirbey yerleşkesinin üstünde kalan bir bölgede kurulmakta ve yakın köylerde yaşayanların mamullerini sattıkları bir pazaryeridir ve günümüzde işlevini yitirmiştir. Kaynak kişinin yaptığı açıklamada pazarın yeri tam olarak şu şekilde tarif edilmiştir;

- İşken pazarı, Antalya yolu üzerinde süt fabrikasını geçince sağ tarafta büyük ova, Dodurga yol ayrımına geldin mi sağ tarafındadır. Biraz daha aşağısında, tepeleri çıkınca giderken sağ tarafındadır. Onun tam karşısı çayırlık ve sulak alandır. Öbür yanında Darıveren çayı vardır. Su kuşları, su hayvanları önceden hep orda yaşarlardı. O sular da bitti, kurudu. Bostanköyün olduğu yerdedir (kk5, kk6).

Cuma günleri yöre halkı tarafından özel bir adlandırma yapılmamakta, pazarlar yalnızca kuruldukları yer adıyla anılmaktadır. Buna göre Dodurga'da kurulan pazar "Yazır pazarı", Darıveren'de kurulan ise "Darıveren pazarı" olarak bilinmektedir. Bu isimlendirmeler bölge halkının yerel kullanımından kaynaklanmaktadır. Dodurga'da pazara "Yazır pazarı" denmesinin nedeni ise, pazar yerinin hemen batısında bulunan Yazır Mahallesi'nde kurulması ve Dodurga halkının da bu pazara katılmasıdır.

Acıpayam halkı cumartesi gününe özel bir ad vermemiştir; ancak Darıveren'de yaşayanlar bugünü "Gölhisar pazarı" olarak adlandırmaktadır. Diğer mahallelerde ise Dodurga halkı için pazar günü, Yeşilyuva halkı için pazartesi günü öne çıkmaktadır. Yapılan gözlemler, Darıveren'deki kişilerin bugünü gerçekten "Gölhisar pazarı" olarak net ve tutarlı biçimde ifade ettiklerini; diğer mahallelerde yaşayanların ise benzer adlandırmaları dile getirmekle birlikte bu isimlendirmeyi hatırlarken kesin bir ifade ortaya koyamadıklarını göstermektedir. Burdur'un Gölhisar ilçesinin, Darıveren'e diğer yerleşimlerden daha yakın olması, Darıveren halkının bu adlandırmayı daha belirgin ve yerleşik biçimde kullanmasını kolaylaştırmaktadır.

Ucarı'lı katılımcılar pazar gününe *Yatağan pazarı günü* demektedir. Yatağan; Serinhisar ilçesine bağlı bir mahalle olup Ucarı'nın yaklaşık 10 km kuzeyinde, Yeşilyuva mahallesi ile sınır olan bir yerde bulunmaktadır. Kişiler, burada kurulan yerel halk pazarından ihtiyaçlarını karşıladıkları için bu isimlendirmeyi yapmaktadırlar.

Tüm yöre halkı tarafından dikkat edilen ortak bir uygulama, ayın yeni olduğu dönemlerde (yani Hicri takvime göre 1-15. günler arasında) özellikle de ilk 3 günü tarlalara ürün ekilip dikilmemesidir. Aynı şekilde, bu dönemde ağaç dikilmemesi ve kışlık hazırlıklar kapsamında tarhana veya salça vb. yapılmaması da yaygın bir uygulamadır. Eğer bu dönemlerde tarlaya ürün ekilirse tutmayacağı, çıkan ürünlerin de kurtlu olacağına inanılmaktadır. Bu inanışa sahip bazı katılımcılar konudan şu şekilde bahsetmiştir;

- Ayın eskimesini beklerim, sini (tepsi) gibi parlak olduğunda eski ay deriz. O zaman ekerim, toplarım, çizerim kurtlanmaz, çürümez (kk29, kk30).
- Ay eskisinde dikilirse soğan bile iyi olmaz sarı sarı oluverir (kk31, kk33).
- Ay yenisinde aşı yapılmaz, bağ budanmaz, bişey ekilmez. 3 gün eveli ve 3 gün sonrası. Ağaç tutmaz, kurtlu olur (kk39, kk42, kk47).
- Bazı kaynak kişiler tarafından edinilen bilgilere göre 'c' ile başlayan günlerde uğursuzluk olduğu ve yapılan işlerin zor olduğu şu şekilde belirtilmiştir;
- C'li günlerde yapılan işler zor olur derlerdi. Ameliyat olsan bile zor geçermiş (cuma, cumartesi, çarşamba) (kk7).
- Cuma günü göç olmaz, cumartesi hiç olmaz (kk1, kk28).

3.2. Ayların Adlandırılışları ve Bölümlenmesi

Yöre insanı, ayların halk takvimine göre adlandırılışını tam olarak bilememektedir. Aylar Miladi takvime göre ocak, şubat, mart, nisan, mayıs, haziran, temmuz, ağustos, eylül, ekim, kasım ve aralık olarak adlandırılmaktadır. Kendi aralarındaki konuşmalarda ya bu aylar söylenmekte ya da bu ayların sayılarına karşılık gelen (1.ay- ocak, 5. ay- mayıs, 7. ay- temmuz, 12. ay- aralık) şeklinde adlandırılmaktadır.

Bazı katılımcılar şubat ayına *"Kanlı Ay/Şubat"* denildiğini ve isimlendirmenin bu ayın yörede çok soğuk olmasından kaynaklandığını düşünmektedir. Ayrıca yörede 'cemre' ismi 'Cemile' olarak anılıyor olup şubat ayına *"Cemile Ayı"* diyen katılımcılar da bulunmaktadır.

Yerel halk tarafından yağmura 'bereket' denmekte ve nisan ayına *"Bereket Ayı"* diyen katılımcılar bulunmaktadır. Nisan ayına atfedilen bu ismin sebebi ise bu dönemde yağışların daha sık görülmesiyle halkın zihninde daha kalıcı bir yer edinmesi; tarımsal açıdan, ekili mahsuller için hayati bir önem taşıması ve bölgenin önemli geçim kaynaklarından biri olan hayvancılık için gerekli otların temininde belirleyici bir rol oynamasıdır.

Ucarı halkı tarafından dile getirilen ve takvimde genellikle ekim ayına denk gelen *"Vayvay Ayı"* tabiri bulunmaktadır (Tablo 4). Bu dönem, iklimsel olarak geçiş sürecini ifade etmekte olup, halk arasında tohum ekimi konusunda kararsızlık yaşanan bir zaman dilimi olarak görülmektedir. Soğuk olursa fidelerin zarar göreceği, yağmur yağarsa ekinlerin durumu üzerinde olumlu etkiler yaratacağı düşüncesi bu döneme eşlik etmektedir. Halk, bu nedenle "vay eksem, vay ekmesem" şeklinde bir tereddüt yaşamaktadır.

- Eskiden insanlar tohum ekermiş, vayvay ayı derlermiş neden, vay olur vay olmaz (Ekim ayına) (kk24).
- Ekim ayı geldi mi herkes ekinini eker, bi vay vay olur. Vayvay ayı olur. Kimi vayvay geçiversin der, kimi de vayvay gelmeden eker (kk29).

Tablo 4. Acıpayam Halk Takvimine Göre Ay İsimleri

Miladi Takvime Göre	Halk Takvimine Göre	Acıpayam Halk Takvimine Göre
Ocak	Zemheri	Ocak
Şubat	Gücük	Cemile Ayı / Kanlı Ay
Mart	Mart	Mart
Nisan	Abrul	Bereket Ayı
Mayıs	Mayıs	Mayıs
Haziran	Kiraz	Haziran
Temmuz	Orak	Temmuz
Ağustos	Harman	Ağustos
Eylül	Eylül / İlkgüz	Eylül
Ekim	Ekim / Ortagüz	Vayvay Ayı
Kasım	Koç Katımı / Songüz	Kasım
Aralık	Karakış	Aralık

Kaynak: Aksu, 2018: 409 ve saha çalışmalarından derlenerek hazırlanmıştır.

3.3. Yılın Bölümlenmesi

Halk, yılı çoğunlukla "ilkbahar, yaz, sonbahar (güz) ve kış" şeklinde dört bölüme ayırmakta; ancak aylar özelinde farklı bir adlandırma veya sınıflandırma yapılmamaktadır. Katılımcılar yılı aylardan ziyade mevsimlere göre değerlendirdiklerini, mevsimlerin de doğrudan tarımsal faaliyetlerle ilişkilendirildiğini belirtmiştir. Örneğin sonbahar "kışa hazırlık", ilkbahar "toprağı hazırlama", yaz ise "tarla işleri" dönemi olarak tanımlanmıştır.

- Seneyi mevsimlere göre ayırırım, aylara göre değil. Örneğin sonbahar kışa hazırlık dönemidir. Tarhana bulgur zamanı deriz (kk17).
- Sene bizde mevsimlere göre ayrılır. Sonbahar kışa hazırlık dönemi, kışın evde geçer bir şey yapmayız, ilkbahar yaza hazırlık dönemidir, toprağı hazırlarız. Yazın sıcaktır ve tarla işleri olur (kk20).

Genel olarak, yöre halkının yılı algılayış biçimi doğayla kurulan doğrudan ilişki ve üretim odaklı yaşam biçimi üzerine temellenmektedir. Yıl, takvimsel bir ölçüden ziyade mevsimsel deneyimlere göre anlam kazanmaktadır. Ayrıca, halk arasında halk takvimlerinde yer alan *Kasım* ve *Hızır günleri*ne dair bir bilgi mevcut olmakta fakat kullanım bulunmamakta; yıl, mevsimler üzerinden yapılan bir bölümlemeyle ifade edilmektedir. Görüşme yapılan kaynak kişilerden yalnızca birkaç katılımcı Kasım ve Hızır günlerine dair net bir açıklama yapmıştır.

- Hızır günleri yaza tekabül eder, kasım günleri kıştır. Kasım dediğimiz kış ayları Karakış, erbain ve hamsin diye anılır. Karakış 21 aralığa denk gelir. Erbain demek 40 demek, o soğuklar kırk gün sürer. Hamsin demek 50 demek, bu soğuklar elli gün sürer. Zemherinin bir ismi de erbaindir. Ben bunları takip ederim (kk32).
- Hamsin, her evlerde kamsin (gamsın), ocak başında çorba çömleğinde buz tutturan sensin denirdi. Yılbaşından sonra bu soğuklar olurdu, aralığın başı karakış, sonra zemheri aralığın 22'sinde girer, hamsin de zemheri arkasında olur (kk7, kk8).

3.3.1. Kasım Günleri (Soğuk Dönem)

Anadolu halk takviminde Kasım günleri 8 Kasım'da başlamaktadır. Kış mevsiminin başlangıcını ifade eden bu dönem, 6 Mayıs'ta başlayan Hızır günlerine kadar devam eder. Bu süre içerisinde soğuklar, ara dönem sıcaklıkları, fırtınalar ve yağışlar halk tarafından çeşitli özel adlarla anılmaktadır. Pastırma sıcakları; 21 Aralık'a denk gelen ve yılın en uzun gecesi olan Şeb-i Yelda (Veren, 2019:172); karakış, erbain (zemheri); hamsin ve "berdelacuz" olarak bilinen kocakarı soğukları bu dönemlerin başlıca örnekleridir. Ayrıca cemreler, farklı nitelikte fırtınalar, kırkikindi yağmurları, nevruz, nisan yağmurları, aprilin beşi, sitte-i sevir soğukları ve çiçek fırtınası gibi birçok doğa olayı da halk takvimi içinde kendine özgü adlarla tanımlanmaktadır.

Anadolu'nun bazı bölgelerinde Kasım günleriyle birlikte kış mevsiminin sertleştiğini ifade etmek amacıyla "anız bastı, kar bastı" şeklinde bir halk söylemi kullanılmaktadır. Bu ifade, hasat sonrasında tarlada kalan anızın karla örtülmesini temel alarak tarımsal faaliyetlerin sona erdiğini ve soğuk döneme girildiğini anlatmaktadır. Ancak saha çalışmaları sırasında Acıpayam yöresinde bu ifadenin yerel kullanımına rastlanılmamıştır. Buna rağmen söz konusu söylem, anlam bakımından yörede kış mevsiminin gelişiyle ilişkilendirilen halk anlatılarıyla benzer bir içerik taşımaktadır (TDK, 2025).

Kasım günlerinde yerel halkın aylara göre yürüttükleri işler, tüm katılımcıların anlatımlarına dayanarak yöre ağzıyla şu şekilde derlenmiştir;

- "Kasım'da havalar soğur, yağmur beklenir. Toprak tavlanır. Aralık ocak şubat bizim burası soğuk olur. Ocak soğuk geçer evlerde oluruz fakat toprağı fidanlarımızı hazırlamaya başlarız, şubat-mart soğuk olur, fideler dikilir, ilaçlamalar başlar. Tütün yapanlar bu ayda ocağını hazırlar. Martta sayılı soğuklar vardır, cemileler düşer. Yulaf, yeşil bitkiler ekilir kışın hayvanlara yedirmek için. Sonra yaz gelir gari. Ondan keri eker di-

kersin işte bağ bahçe sürülür nisanda, domatesler seralar başlar. Nisanın 15-20 si gibi bahçeni yapmaya başlarsın, domateslerini dikmeye buleşirsin (başlarsın), soğan, tütün. Nisanın yarısından sonra yaz gelmeye başlar, ılık olur".

3.3.2. Pastırma Sıcakları (Yazı)

Pastırma yazı ya da pastırma sıcakları olarak adlandırılan bu dönem, Kasım günlerinin başlarında gerçekleşmektedir. Soğuk dönemin başladığı bu günlere kısa süreli bir ara verilir ve bu süreçte mevsim normallerinin üzerinde hava sıcaklıkları görülür. Halk arasında "pastırma veya bastırma sıcakları" şeklinde ifade edilmekte; bu adlandırma, sıcak havanın geçici olduğuna, ardından soğukların yeniden bastıracağı anlamına gelmektedir.

- Eylülle ekim arası olur (kk14). Ben tarhanaları o zaman kuruttum geçen (kk9).
- Pastırma sıcakları güzün olur, ekim gibi. Bastırma sıcakları gelmiş deriz, az uzun sürer. Eylülün 9'unda geyiz olur, 17'sinde bi daha olur o da geçerse 29 ekime kadar sebzeleri soğuk vurmaz. Geyizler (sonbahardaki soğuk günler) geçti mi soğuk olmaz (kk30).
- Pastırma sıcakları kasımda olur (kk32, kk33, kk35).

Katılımcıların ifadelerine bakıldığında, pastırma sıcaklarının kısmen bilindiği ancak anlamı ve zamanı konusunda farklı görüşlerin bulunduğu görülmektedir. Bazı katılımcılar bu dönemi hiç duymadıklarını ya da eski kuşaklardan işittiklerini ifade ederken, bazıları ise bu sıcaklıkların güz döneminde, özellikle eylül ve ekim aylarında gerçekleştiğini belirtmiştir. Bununla birlikte birkaç katılımcı, pastırma sıcaklıklarının kasım ayında görüldüğünü dile getirmiştir.

3.3.3. En Soğuk Günler (Karakış, Zemheri, Hamsin)

Halk takviminde en soğuk günler, aralık ayında özellikle 21 Aralık tarihinden sonra başlayıp Karakış, Zemheri, Hamsin şeklinde adlandırılmıştır. Hamsin'in içinde Berdelacuz denilen kocakarı soğukları olarak isimlendirilen soğuklar vardır (Veren, 2019: 168-176). Acıpayam yöresinde tüm bu soğukların adları tanınmakta fakat hangi dönemde hangi isimlendirme yapıldığı tam olarak bilinmemektedir. Yalnızca birkaç katılımcı bu adlandırmaları açık ve kesin biçimde ifade edebilmiştir.

Katılımcıların çoğu en soğuk günlere bu isimlendirmelerin yapıldığını ama net bir zaman söyleyemeyeceklerini dile getirmişlerdir.

- Hamsin karakış derlerdi anamlar da biz pek kulak asmamışız (kk24).
- En soğuk günler zemheride olur (kk6).
- Zemheri en soğuk aylara denir (aralıkta başlar mart sonuna kadar devam eder) (kk20).
- En soğuk günlere karakış denir (kk10, kk11) Kuruayaz da çok olur (kk10).
- 45 gün zehmeri (zemheri), 45 gün hamsin olur (en soğuk 3 ay içerisinde olur, tam tarih bilmiyorum) (kk39, kk40).
- Zemheri aralık ayında olur, 21 aralıkta başlar. Şubatın 21'ine kadar sürer. 21 Şubat sonrasına hamsin deniyordu herhalde. 21 Aralık-21 Şubat arasına da zemheri deniyordu diye hatırladım (kk31).
- Şubat ve mart aylarına zemheri denilirdi (kk20, kk21).

Katılımcılar, en soğuk günlerin belirtilen isimler altında toplanmasına rağmen, bilgilerini daha çok gözlem ve deneyimlerine dayalı olarak aktarmaktadır. Dolayısıyla isimlendirme ve gözlemler yalnızca takvimsel bir bilgi değil, aynı zamanda tarımsal ve günlük yaşamla bağlantılı pratik bir rehber işlevi görmektedir.

Yöre halkının *karakış* olarak adlandırdığı döneme bakıldığında, dönemin en soğuk günlerinin yaşandığı, özellikle geçmişteki sert kış koşullarıyla özdeşleşen ve soğuk nedeniyle insanların dışarıya pek çıkmadığı bir zaman dilimi olduğu görülmektedir. Katılımcıların çoğu bu döneme ilişkin net bir tarih verememekle birlikte, söz konusu soğuk günlerin hem "karakış" hem de "zemheri" olarak iki farklı adla anıldığını ve aslında aynı dönemde gerçekleştiğini ifade etmektedir.

- Karın çok yağdığı döneme Karakış denir (kk47).
- Kasım, aralık, ocak hep karakış ama şimdi kış olmuyor (kk11, kk14).
- Zemheri soğukları vardır ama tam hangi gün olur ben bilmiyorum. Kaç gün sürer tam bilmiyorum. Karakışta olur o da. Zemheri ve karakış aynı şeydir (kk1, kk2).
- Karakış, zemheri derler. Şubat, mart gibi soğuk olur (kk45).

Halk, özellikle kar yağışlarının azaldığını, dolayısıyla Karakışın etkisinin artık hissedilmediğini vurgulamaktadır. Bazı kaynak kişiler bu dönemi ocak-şubat aylarıyla ilişkilendirirken, bazıları ise kasım ayında başlayan bir soğuk dönem olarak tanımlamaktadır. Zemheri soğuklarının karakıştan farklı olduğunu söyleyen, büyüklerinden karakışa göre daha soğuk olduğunu duyduklarını söyleyen katılımcılar da bulunmaktadır.

- Zemheri soğuğu fazla don yapar burada. Zemheride biz avcılık, çobancılık yaptığımız için tavşanlar 1 ay yerinden başka yerlerde yurt yapmaz, yattığı yer sıcak olur. Zemheri bazen 40 gün derler, bazen 10-20 gün derler. Ocak, şubat gibi oluyordu herhalde. Keçiler, hayvanlar ağıldan çıkmak istemez (kk5).
- Zemheri soğukları vardır şubatta olur. Anam zemherinin ayazı pek olur derdi (kk23, kk27).
- Zemheride şeytan pek olur derlerdi, soğuktan. Çocukken korkar pek dışarı çıkamazdık (kk24, kk25).

Yörede *Hamsin* diye bilinen soğuklara verilen bir isimlendirme bulunmamaktadır. Birkaç kişinin dışında en soğuk günler ile ilgili yöneltilen sorularda böyle bir isimlendirme geçmemiştir. Katılımcılar hamsinin, cemrelerin düştüğü zamanda olduğunu dile getirmişlerdir. Yani halkın aklında hamsin soğuk bir dönem değil, havaların ısınmaya başladığı bir dönem olarak kalmıştır.

- Cemileler hamsinin içinde olur. İlk, orta, son cemile olur. 21 Şubat ilki göğe düşer, 27'sinde ikincisi suya düşer, 5 Mart üçüncüsü toprağa düşer (kk8).
- Cemileler zemheriden sonra hamsinin içinde olur. Hakkaten düşen bişey yoktur, tabirdir. Hissedilir. Birer hafta arayla suya, havaya ve toprağa düşer (kk39).

Bunun dışında yörede en çok bilinen, soğuk zamanlara verilen dönem olan kocakarı soğukları vardır. Berdelacuz (Veren, 2019: 183), Berdü'l-acûz (Sevinç, 2023: 487) olarak da adlandırılan bu dönem, bazı kaynak kişiler tarafından kışın bitimindeki son soğuk günler olarak tanımlanırken; bazıları tarafından ise kış mevsiminin en sert günlerinin yaşandığı dönem şeklinde ifade edilmiştir. Bununla birlikte, yörede bu soğuklara dair bir bilgiye sahip olduğunu belirten bazı katılımcılar, hangi aya denk geldiğini hatırlamadıklarını dile getirmiştir.

- Kocakarı soğukları olur martta, Mart 9'unda şiddetli soğuklar olur. Mayısta da soğuklar olur, sobaları bile yakarız (kk32).
- Nisan 20 sinden sonraki soğuklar son soğuklardır, bahçede meyve koymaz (kk20).
- Kocakarı soğuğu arkasından kar gelir (kk21).
- Kışın çok soğuk oldu mu kocakarı soğuğu derler. Aralık. Ocak. Şubat gibi herhalde (kk41).
- Kocakarı soğukları kışın olur, meryem fırtınası, kocakarı fırtınası derler. Ama hangi ayda olur bilmem (kk35, kk36).

3.3.4. Cemreler

Acıpayam halkında, cemrelerin başlangıç tarihi ve düşme sıralamasına ilişkin farklılıklar görülmekle birlikte, genel olarak cemrelerin şubat ayının ikinci yarısından itibaren başladığı ve birer hafta arayla gerçekleştiği konusunda ortak bir kanaat bulunmaktadır. Bu durum, halk takviminde zamanın kesin tarihlerden ziyade gözleme dayalı olarak algılandığını göstermektedir. Cemrelerin sıralamasında görülen farklılıklar, halk bilgisinin yazılı bir sistemden ziyade sözlü aktarım ve bireysel deneyimlerle şekillenmiş olmasının doğal bir sonucudur.

- İlk cemile, şubat çıkarken havada olur, bi eser, bi yağar bi gün açar (7 gün öyle geçer). Orta cemile, sonraki 7 gün suya düşer, suyun damarı gırılır (dağdan gelen sularımızın). Son cemile; sonraki 7 gün toprağa düşer, toprak ısınır, toprak galgıma yapar otlar çıkar gari (kk1, kk2).
- Şubatın 15'inde düşmeye başlar (suya) 22'sinde ikinci (toprağa), 30'unda havaya düşer (kk6).
- Nisandan eveli (önce) olur. Göğe, suya, toprağa düşer (kk13).
- Şubatın 15'inde cemilenin ilki düşer, toprağa. Sonra havaya sonra suya düşer, 3 hafta olur. Bakarsın hava güzel cemile havası sonra bi kar düşer. Öyle denirdi tabirdir (kk29).
- Martta mı nisanda mı öyle bişey oluyordu, pek takip edemiyorum. Havaya, suya sonra da toprağa düşer (kk35).

Katılımcıların anlatımlarına göre, cemreler halk kültüründe sembolik bir anlatım biçimi olarak kabul edilmektedir. Cemre, fiziksel bir olaydan ziyade mevsimsel geçişi ve sıcaklık artışını ifade eden kültürel bir kavramdır. Katılımcıların "tabir" vurgusu, halkın doğa olaylarını somutlaştırarak anlamlandırma eğilimini yansıtmaktadır.

3.3.5. Nisan Yağmurları

Nisan ayında yağan yağmurlar *bereket* olarak isimlendirilmektedir. Yörede yağmura genellikle "bereket yağıyor" denilmekte, ancak nisan ayının bu açıdan özel bir dönem olduğu özellikle vurgulanmaktadır. Bunun nedeni, bu dönemde yağışların daha sık görülmesiyle halkın zihninde daha kalıcı bir yer edinmesi; tarımsal açıdan, ekili mahsuller için hayati bir önem taşıması ve bölgenin önemli geçim kaynaklarından biri olan hayvancılık için gerekli otların yetişmesinde belirleyici bir rol oynamasıdır. Nisan yağmurları için halk şu şekilde bahsetmiştir;

- Toprak kışın uyur, baharın canlanmaya başlar. Nisan gibi toprak ısınıp yağmur yağdı mı mahsuller kabarmaya başlar (kk35, kk36).

- Nisanda ürünlerin fideleri toprağa dikilir, sonra bahçeye girilir, toprağın ön hazırlığı yapılır (kk15).
- Şimdi yağmur yağmadığından ekinler geç oluyor, eski randıman almıyor. Şimdi erken eksek de olmuyor, yağmur yağması lazım. Şimdi aralık, ocakta oluyor. Mart, nisanda yağmur alabilirsen haziran ayı içinde ermeye başlar, temmuzda yeni ekin bıçarlar (kk24).
- Nisan yağmurunu hayvan yedi mi et olur, otlara düşerse çok olur (kk24).
- Nisan yağmuru şifadır, biriktiririm leğende. Ufak şişelere katarım, kimisini okurum nazarı olana şifa niyetine diye veririm (kk29).
- Nisanda buraya yağmur düşer, şifalı yağmurlardır. İnsana düşse et olur, toprağa düşse ot olur (kk31, kk32).
- Islansan bile zarar etmez, hasta olmazsın (kk33).

3.3.6. Hıdrellez

Bahar bayramı olarak kutlanan, yazın gelişini simgeleyen bir bayram olan Hıdrellez; halk arasında Hızır ve İlyas peygamberin buluştuğu gün inancı taşımaktadır. Anadolu'nun birçok yerinde edilen duaların gerçekleşeceğine, gül ağacının dibine gömülen dileklerin olacağına, hastaların iyileşeceğine, kısmetin açılacağına ve bolluk ve bereketin artacağına dair inançlar yer almaktadır (Döğüş, 2015: 87).

Acıpayam halkı Hıdrellez tarihini bilmekte ve yazın başlangıcı olarak kabul etmektedir. Geçmişte bu dönemde çeşitli kutlamalar yapılmış olsa da günümüzde herhangi bir toplu kutlama gözlemlenmemiştir. Yalnızca bazı kişiler dilek ve isteklerini bir kâğıda yazarak ya da resimleyerek gül ağacının dibine gömmekte veya ağacın üzerine asmaktadır. Aynı zamanda halk o tarihi "fasulye dikme" veya "kirazların ermeye başladığı dönem" olarak tarif etmesi dikkat çekmektedir.

- Hıdırlan (ile) ellez (İlyas) iki arkadaşmış. Biri yazı kumanda edermiş, biri kışı. Mayısın ortasında biri diğerine bırakırmış, yazını teslim al dermiş. Mayısın 6'sında Hıdrellez girer, dualara çıkılırdı (kk7).
- Hıdrellez mayısın 6-7'sinde olur. Burda kutlanmaz. Hıdrellez gelmeden kimse bahçede ne fidan diker ne bişey eder. Bostanları da Hıdrellez'den ya 1 hafta önce ya 1 hafta sonra dikersin. Öyle günü olurdu (kk30).
- Hıdrellez yaz girerken olur, Hıdrellez'de fasulye dikelim derler (kk45).
- Hıdrellez kirazlar ererken olur, herhalde nisan, mayıs gibi (kk14).
- Hıdrellez baharın gelişi demek, biliriz de kutlanmaz burda (kk5, kk15).

3.3.7. Yaz Gündönümü (21 Haziran)

21 Haziran, Kuzey Yarımküre 'de yılın en uzun gündüzü ve en kısa gecesinin yaşandığı tarihtir. Bugün, Güneş'in Yengeç Dönencesine dik açıyla ulaştığı zaman dilimini temsil eder ve Yengeç Dönencesinin kuzeyinde yer alan Türkiye'ye, yıl boyunca Güneş'in ulaşabileceği en dik açıda ışın gönderir. Tarımsal açıdan bu gündönümü tarihlerinde ve sonrasında gerçekleşen sıcaklıklarla, bitkilerin büyümesi ve olgunlaşması için kritik bir dönemdir.

Acıpayam'ın temel geçim kaynaklarından olan tarım ve hayvancılık için yaz gündönümünün ekinlerin gelişimi, tarımsal sulamanın planlanması gibi sebeplerle belirleyici rol oynadığı düşünülmektedir. Halkın 21 Haziran tarihini bilip bilmediği konusunda sorular sorulmuş, halkın yerel takviminde bu bilgilerin halen korunduğu gözlemlenmiştir. Görüşme yapılan katılımcılar, 21 haziranın gün dönümü olduğunu bilmektedir ve sonraki aylarda en sıcak günlerin yaşandığını belirtmişlerdir.

- Haziranın 20 sinden sonra gün döner (kk23, kk26).
- Haziran 21 dedi mi gün döner (kk32, kk33).
- Haziran 22'sinde gündönümü olur (kk35).
- 21 Haziran gün dönümü olur (kk40, kk41).
- Haziran sonunda olur (kk48).
- Haziran 22'sinde. Başka gündönümü yoktur (kk5, kk15).
- Haziranda olur (kk17).

3.3.8. En Sıcak Günler (Eyyamı Bahur)

Eyyamı Buhur, Eyyam-ı Bahur (Veren, 2019: 209) veya Eyyamı Bahür (Özdemir ve Bozyurt, 2011: 65) olarak adlandırılan ve yazın en sıcak günleri şeklinde geçen bu isim Arapçadaki "yevm" kelimesinin çoğuludur ve günler anlamına gelmektedir. "Bahur" kelimesi de "çok sıcak, yerden yükselen buhar" anlamında kullanılır (Veren, 2019: 209).

Halk takviminde ağustos sıcaklarının içerisinde yer alan bu sıcak dönem, sıcakların en şiddetli olduğu zamanı belirtmektedir (Koç ve Keskin, 2001: 12). İsimlendirme, Acıpayam yöresinde *"eyyamı bafur"* olarak biçim değiştirmiştir. Genel olarak yöre halkı, bu sıcakları aylara göre anlatmış ve özel bir isimlendirme yapmamıştır.

- Ağustos en sıcak dönemlerdir. Ağustosun başı sıcak olur, 15'inden keri (sonra) havalar serinler (kk1).

- En sıcak günlere eyyamı-bafur derler. Temmuz, ağustos gibi olur (kk40, kk41, kk42).
- Temmuz, ağustos sıcakları çok şiddetli olur (kk6, kk7).
- En sıcak günler temmuz, ağustosta olur (kk17).
- Çok sıcak zamanlara eyyamı bafur sıcağı derler (kk22).
- Haziran, temmuz, ağustos sıcak olur ama en sıcak ağustostur (kk24, kk25).

3.3.9. Koç Katımı

Acıpayam yöresinde hayvanların kışın ağılda beslenmesi sağlanmakta bahar ve yaz aylarında ise meralarda otlatılarak besin ihtiyacı tabiattan karşılanmaktadır. Üretimin düştüğü dönemlerde, sürüde verimliliği artırmak ve doğum zamanlarını düzenlemek amacıyla *koç katımı uygulaması* yapılmaktadır. Böylece hayvanların yavrulama zamanları ve hayvansal ürün planlaması kontrol altına alınmaktadır (Erginer, 1984: 84). Eskiden daha çok dikkat edilen bu uygulama günümüzde yavaş yavaş yok olmaya başlamıştır.

- Önceden uğraştık, ineklerimiz ve 5-10 koyunumuz vardı. Koç katımı şubatı bekletmiyorlar. Soğuk olmadan davarların içine eylül, ekim gibi salarlardı. Sayılı soğuklara denk getirmezler, ayırırlar tekelerine yasaklarlardı (kk2).
- Koçlar, koyunların içine eylülde katılırdı (kk7).
- Koç katımı şenlik gibi olmaz da herkes kendi katar koyunun içine koçunu. Onu ayırır besler, onun ayı olurdu, o ayda içine salardı. Biz pek koyunculukla uğraşmadığımızdan zamanını bilmiyorum. Şimdi yapılmıyor, koyun senede bir kez kuzulardı, şimdi 2 kez oluyor ama randıman almıyor, yıpratıyor (kk23, kk24, kk26).
- Koç katımını yayla gidiminde yapardık, haziranda (kk14, kk18).
- Dayım çobandı, koç katımı yapardık bahar gelirken (kk45).

3.3.10. Hayvanların Kırkımı ve Yıkanması

Hayvanların kırkımını ve yıkamasını hasta olmamaları için soğuk dönemde yapmadıklarını ifade eden katılımcılar, bahar ve yaz aylarında yaptıklarını dile getirmişlerdir. Bazıları ise yalnızca kırkım yaptıklarını, yıkama yapmayıp hayvanlardaki bit ve pireleri veteriner ilacıyla yok ettiklerini söylemişlerdir:

- Koyun kırkımı, yazın veya baharda olur. Koyunları yıkarlar, biz ona banyo deriz. Suyun içine ilaçlama yaparlar. Banyoları vardır koyunların,

dağların eteklerinde. Oralara suyu doldururlar, ilaçları katarlar, koyunları onların içine atıverirler. Biti, piresi her şeyi ölüverir. Bu da yazın olur, yaylaya çıkmadan. Haziranın 10'u gibi atarlar (kk1).

- Banyo diye bir şey vardır, haşeratları öldürsün diye yılda bir sefer çobanlar yıkar. Sıcak aylarda yapılır, üşümesin diye (haziran, temmuz). Ama artık azaldı. Veterinerler iğne vuruyor, gerek kalmıyor. Koyun kırkması da hazirandan 10-20 gün sonra olur (kk5, kk6).
- Eskiden koyun, keçi, inek vardı ben çocukken. Koyunları hava ısındı mı yıkarlardı. Havuzu ilaçlayıp koyunları içine atarlar, kene her şey olmasın diye. Dayım çobandı öyle yapardı. Toplanıp olmazdın da herkes kendi yapardı. Tüyleri dökülmeye bulaştı mı (başladı mı) kırkarlardı, yaz çıkarken havalar soğumadan da yaparlardı herhâlde (kk46).

4. Meteorolojik Olaylarla İlgili Bulgular

Yapılan görüşmeler sonucunda edinilen bilgilere göre Acıpayam halkı, meteorolojik olayları gözlemlemektedir. Bulutların rengine ve geliş istikametine göre, rüzgârın esiş yönlerine göre hava tahmini yapabilmektedir. Senelerdir sözlü anlatımlarla süregelen bilgi birikimlerine dayanarak insanların vücut durumlarından, hayvan ve bitkilerin davranışlarından bazı çıkarımlarda bulunabilmektedir. Ayrıca günümüzdeki hava koşulları ile geçmişi kıyaslayıp yerel iklim bilgileriyle değişen hava olaylarını öngörmeye çalışmaktadır. Rüzgârda yuvarlanarak savrulan kökleri zayıflamış kuru otların (döngele) hareketinden hâkim rüzgâr yönünü bulmaktadır. Bu gözlemler, özellikle tarımsal faaliyetlerin planlanmasında ve hayvancılık uygulamalarında önemli bir rehber niteliği taşımakta, halkın doğa ile kurduğu etkileşimin sürekliliğini göstermektedir.

Teknolojik gelişmelerin hız kazanması, Acıpayam'ın önemli bir karayolu üzerinde bulunması ve büyük yerleşim merkezleriyle olan ilişkilerinin artması sebebiyle, hava tahmini ile ilgili yöntemlerin eskisi kadar sıklıkla kullanılmadığı anlaşılmaktadır. Kaynak kişilere yöneltilen sorulardan aldığımız cevaplarda, günlük yaşamda yer alan ve kullandıkları bilgileri hemen aktarmışlar; ancak bazı deyişleri hatırlamakta zorlandıklarını dile getirmişlerdir.

Acıpayam'da rüzgârlara bağlı yapılan hava tahminlerinden ve rüzgarlara verilen isimlerden bazıları şu şekildedir;

- Hava kıbleden (güneyden) geldi mi yağmur yağar (kk3, kk4).

- Doğudan veya kuzeyden eserse kışın, kar getirir buraya soğuk getirir. Yazın da güney ve güneydoğudan gelirse sıcak getirir çöl sıcağı gibi olur (kk22).
- Rüzgâr aşağıdan esti mi (ova tarafından) aşağı yel (güneyden) deriz, yağmur gelir. Dağın o taraftan esti mi soğuk olcek deriz, hoyraz eser. Çiçek yeli vardır bide. Takvimlerden pek bilmiyorum ne zaman olur, herhalde nisan gelmeden olur (kk1).
- Rüzgarlardan, aşağı yel dediğimiz güneyden eser (yağmur yağacak derdi büyüklerimiz), kuzeyden kabayel eser, rüzgâr çok eserse kış olacak derlerdi (kk5).
- Rüzgâr kuzeyden eserse soğuk olur. Soğuk oldu mu hoyraz eser, Yağmur yağacağında aşağı yel eser (güneyden) (kk8).
- Kabayel vardır, kuzeyden eser. Soğuk bir esintisi olur, yağmur yağmaz (kk15, kk16).
- Yatağan tarafından esti mi hoyraz deriz, soğuk getirir. Kıble tarafından eserse sıcak hava getirir (kk18) (Serinhisar ilçesinin bir mahallesi olan Yatağan, Ucarı yerleşkesinde oturan biri için kuzeyde kalmaktadır).
- Meltem rüzgârı vardır burda, batı tarafından gelir sıcak eser (kk21, kk27).
- Bizim burda harman yeli olur, düzgün bir rüzgârdır. Harmanları savururken çıkar, temmuz aylarında. Güze kadar harman yerlerinde yatılırdı (kk20, kk23).
- Yağmur yeli "Rodos" denir, güneyden eser. "Hoyraz" arka yandan gelir kuzey tarafından sert olur. Corum (doğu) tarafından eserse "domuz çömelten" olur, daha serttir. Adamın ciğerini pişirir. "Bugün domuz çömelten esiyor sakın dışarı çıkmayın" derdi anam. Batı tarafından fazla esmez (kk29).

Yukarıda bahsedilen "Rodos" rüzgârı, güneybatıdan esen "Lodos" rüzgârı olmakla birlikte, Acıpayam'ın güneybatısında Yunanistan'ın adası olan "Rodos Adası" tarafından estiği için bu isimlendirme verilmiş olabilmektedir. Tüm bu edinilen bilgiler derlendiğinde Acıpayam'da;

- Kuzeyden esen rüzgarların sert ve soğuk bir hava getirdiği söylenmekte olup verilen isimler: Hoyraz, Poyraz, Kabayel, Yukarı yel.
- Güneyden esen rüzgarların ılık bir hava getirip özellikle bahar aylarında etkili olan bu rüzgarların yağmur da getirdiği söylenmekte olup verilen isimler: Aşağı yel, Kıble, Rodos.

- Doğudan esen rüzgarlar hakkında halkın pek bilgisi olmamakla birlikte bir kişi özellikle kışın soğuk getirdiğini gözlemlemiş olup *"Domuz çömelten"* adı ile anıldığını söylemiştir.
- Batıdan esen rüzgarlar daha çok sıcak getirdiğini ve verilen isimlerin Meltem ve Yelesen olduklarını belirtmişlerdir.

4.1. Canlılara Dayalı Hava Tahminleri

Halk meteorolojisi kapsamında, insanların havaların nasıl seyredeceğine ilişkin tahminlerini yalnızca doğa olaylarına göre belirlememişlerdir. Yöre insanı aynı zamanda atalarından dinledikleri anlatıları, yakın çevrelerinden edindikleri bilgileri, gözlemleri ve kendi vücut durumları aracılığıyla hissettiklerini birlikte harmanlayarak havanın o gün veya yakın gelecekte nasıl seyredeceğini sezmeye ve yorumlamaya çalıştıkları bizzat yerinde gözlemlenmiştir.

- Annem der, tabanlarım (ayaklarımın altı) donuyor kar yağacak (kk10).
- Havaya bulut ardımı (geldi mi) dizlerimin ağrısı başlar, yağmur gelecek derim. Benim dizlerimde kireçlenme var (kk14).
- Anam 'havayı bulut almadan dizlerim sızlar, yağmur yağcak herhalde' derdi biz gülerdik. Ama o akşam mutlaka yağmur tıpırdardı (çiselerdi) (kk29).
- "Dizlerim ağrıyo yağmur yağcak ellem (galiba)" denir duyarız, gerçek (kk33).
- Yağmur yağmadan bazen dizlerim haber verir (kk42, kk45).

Halk meteorolojisinde hayvanların mevsimsel davranışları, hava koşullarının ve zaman döngülerinin öngörülmesinde önemli bir gösterge olarak değerlendirilmiştir. Göçmen kuşların belirli dönemlerde ortaya çıkması ya da belirli hayvan türlerinin üreme ve hareketlilik zamanları, doğadaki sıcaklık artışı ve mevsim geçişleriyle ilişkilendirilmiştir. Bu bağlamda, leyleklerin Anadolu'ya geliş zamanı baharın yaklaştığının bir işareti olarak kabul edilmiş ve halk takviminde *"Leylek 8'de gelmez (21 Mart), 9'a kalmaz (22 Mart)"* şeklinde ifade edilerek mevsimsel bir eşik olarak yorumlanmaktadır. Benzer biçimde, Van Gölü Havzası'nda yaşayan inci kefalinin mayıs ayının sonu ile haziran ayının başı arasında üreme amacıyla tatlı sulara yönelmesi doğadaki sıcaklık ve su rejimindeki değişimlerin biyolojik bir yansıması olarak görülmüştür. Bu tür hayvan davranışları halk arasında yalnızca doğal bir olay olarak değil, hava ve mevsim koşullarına dair öngörü sağlayan işaretler olarak algılanmaktadır (Bulut ve Özoğul: 2018,799). Hayvanların durumlarına bakılarak yapılan hava tahminlerinde, bölgede yaşayan hayvanların

davranışlarında, sayılarının azalıp çoğalmasında ve hayvanların renklerine göre hava durumu hakkında çıkarımlarda bulunulduğu görülmektedir.

- Hava yağacak olursa koyun dışarda yatıyorsa içeri girer, önceden bilir (kk3).
- Zemheride köpekler gölgeye yatar (kk13).
- Sarıca arı çok oldu mu soğuk çok olur (kk23, kk24, kk47).
- Arı çok olursa kış çetin geççek (geçecek) denir (kk40, kk50).
- Kırlangıçlar gitti mi hava soğuk olur, geldi mi sıcak olur (kk12).
- Martta leyleklerin gelişiyle havalar ısınmaya durur (ısınmaya başlar) (kk17, kk18, kk20).
- Leylekler bir sene beyaz gelir, o sene süt yoğurt çok olur. Bir sene de isli gelir üzüm çok olur (pekmezler üzümü) (kk30).
- Burda leylekler martta gelir. Kırlangıçlar olur, turnalar olur bir de. Turnalar geldi mi güz olur (kk26).

Bitkilerle yapılan hava tahminleri de halk arasında halen süregelen bir sözlü kültür öğesi olup, aynı zamanda halk meteorolojisinin önemli kaynaklarından birini oluşturmaktadır. Bu hava tahminleri çoğunlukla ağaç meyvelerinin bolluğu ve bitkilerdeki dönemsel değişimlerle ilişkilendirilmiştir.

- Yazın ağaçlar fazla meyve verirse o sene kar çok yağar (kk22).
- Çayır armudu çok olursa soğuk çok olur (kk16).
- Burda çöğür (çayır) armutu çok olur, bayırlar hep armut olurdu. Bu sene armut çok, soğuk çok olcak derlerdi (kk29, kk33).
- Bütün çalılar palamuta durduğunda kış sert geçecek / Bu sene palamut çok kış çok olacak (kk2, kk7, kk8, kk10, kk12, kk34).
- İğdeler çok olursa kış çok olcak derlerdi (kk15, kk36).
- Karaçamların (karşıdaki dağ) içinden hava bulutlanıp geldi mi veya kara bulutlar geldi mi o zaman buraya yağmur yağar (kk1).

Yöre halkı, bulut gözlemlerini yerel coğrafya ve topografya ile ilişkilendirerek yorumlamaktadır. Örneğin, bulutların dağlar üzerinden geçip geçmemesi veya dere yatakları boyunca hareketi, yağışın olası yerini belirlemede dikkate alınmaktadır. Yani halk, bulutları yalnızca gökyüzünde renk ve yoğunluklarına bakarak değil, aynı zamanda çevredeki arazi şekillerini göz önünde bulundurarak hava tahmininde bulunmaktadır.

- Dorunun başı dumanlı kar yağcak (dağın en tepe noktası, doruğu) (kk2).

- Bulutlar kıbleye karşı (güneye) gitmeye başladı mı, Karadağ'ın (mağaranın olduğu yer) üstüne çıktı mı hava yağar (kk7).
- Yatağan tarafından bulut gelirse yağmur yağmaz, hava eser şimşekler çakar fakat buraya düşmez (kk21).
- Acıpayam tarafındaki dağ üzerinden bulut gördüm mü yağmur yağcak derim, 3 gün art arda görürsem kırk ilkindi olur (kk22).
- Kara bulut gördüm mü tapırtı olcak herhalde derim. Bizim buranın yağmuru Gireniz deresinden gelir. Acıpayam'dan ilerdedir dağ içi yanında. Gireniz deresi tuttu bu tarafa da gelir deriz (kk30).
- Bohçalıboğaz (güneydoğu) tarafından bulutun rengi siyahlaştı mı yağmur yağar (kk42).
- Bulutlar kıbleden çok tutarsa yağmur gelir (yukarıyüz, inceler tarafından) (kk45).

Belirli yıldızların ve gökyüzü olaylarının gözlemlenmesiyle halk, yalnızca hava durumu tahmini değil, tarımsal sonuçları ve zamanın belirlenmesinde de kullanmışlardır. Örneğin, "Ülker" yıldızının konumu, nohutların tarladaki durumu ve hayvanların davranışlarını önceden kestirmede önemli bir gösterge olarak kabul edilmiştir. Ülker'in temmuz-ağustos döneminde doğması, gece veya sabah gözlemleri, malların güvenliği ve hayvanların hareketleri açısından halkın karar almasını sağlamıştır. Ayrıca, kuyruklu yıldızların görünümü yaklaşan yağışın habercisi olarak yorumlanmış, "teraziler" gibi bazı yıldızlar ise zamanın belirlenmesinde kullanılmıştır. Ancak, elde edilen bilgiler çok sınırlıdır ve unutulmaya yüz tutmuştur.

- Ülker girdi, nohuta bulut vurur derler (nohutlar tarlada bozulur) (kk1).

5. İklimle İlgili Kullanılan Atasözleri ve Deyimler

Acıpayam'da halk, iklim ve hava koşullarını günlük yaşamın planlanmasında belirleyici bir unsur olarak görmüştür. Bu bağlamda, halk takvimi ve gözlemlerine dayalı meteorolojik bilgiler, kuşaktan kuşağa aktarılan atasözleri ile somutlaşmıştır.

Acıpayam'da iklimle ilgili günlük hayatta dile getirilen atasözlerini incelediğimizde en çok mart ayına yönelik ifadelerin öne çıktığı görülmektedir. Bu dönem iklimsel geçiş dönemi, sayılı/son soğukların olduğu bir dönem olarak dile getirilmiştir. Kocakarı soğuklarına (berdelacuz) da atıfta bulunularak, bu dönemde yaşanan ani sıcaklık değişimlerinin kış mevsiminin etkisinin tam olarak geçmediğine işaret ettiği anlaşılmaktadır.

- Mart kapıdan baktırır, kazma kürek yaktırır (kk14).
- Mart martladı, koca garılar hortladı (soğuk olduğu için, bi bakarsın kar yağar) (kk2, kk8, kk12, kk13).
- Mart kapıdan baktırır, kazma kürek sapı yaktırır (kk34).
- Mart diye yağar, cart diye yağar, kazma kürek sapı yaktırır (kk48).

Mart ayının halk arasında "aldatıcı" olarak nitelendirilmesi, erken gelen sıcaklıkların ardından yeniden bastıran soğukların tarımsal faaliyetleri ve günlük yaşamı etkilemesiyle ilişkilidir. Halk arasında mart ayına yönelik bu söylemler, doğanın kararsız yapısını ve hava koşullarındaki ani değişimlerin günlük yaşama etkisini yansıtır. Mart ayının bu aldatıcı sıcaklıkları, halk takviminde genellikle tedbir çağrısı niteliğinde yer alır. Çünkü bu dönemde erken ısınan havalara güvenilmemesi gerektiği vurgulanır.

Acıpayam, geçiş iklimi bölgesinde yer almaktadır. Mart ayının sonlarında yavaş yavaş ısınmaya başlayan hava, ağustos ayının ortasından itibaren sıcaklıkların düşmesiyle birlikte sonbahara doğru geçiş sürecine girmektedir. Bu durum yöre halkı tarafından gözlemlenmiş ve şöyle aktarılmıştır;

- Mart 15 dedi mi yaz anasından doğar (kk3).
- Ağustosun 15inden keri (sonra) kış anasından doğar (havalar geceleri serinler) (kk1).

Yörede Kasım günlerindeki soğuk dönemler denildiğinde en çok karakış ve zemheri adlandırmaları öne çıkmaktadır. Ancak, bu dönemlerle ilgili atasözlerinin sayıca az olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, halk arasında Hamsin dönemiyle ilgili bazı sözlü ifadelerin hâlâ yaşatıldığı dikkat çekmektedir:

- Hamsin, her evlerde kamsin (gamsın), ocak başında çorba çömleğinde buz tutturan sensin (kk7).
- Hamsin, zemheriden kemsin (kk41).
- Zehmeride (zemheride) köpek gölgeye yatar (kk13, kk47).

6. Sonuç

Araştırmada beş pilot mahallede (Dodurga, Ucarı, Hisar, Darıveren ve Yeşilyuva) gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış görüşmeler, halk takviminin günümüzde de belli ölçülerde yaşatıldığını ortaya koymuştur. Etnografik araştırma çerçevesinde ilerleyen saha çalışmalarında bireyler, kültürel yaşamlarını çevresiyle birlikte gözlemleyerek aktarmıştır. Katılımcıların çoğu, doğadaki değişimleri (rüzgâr yönleri, bulut hareketleri, yağış, hayvan davranışları gibi) gözlemlemişlerdir. Bu

gözlemler, halkın doğa olaylarını anlamlandırma biçimini, tarımsal üretim süreçlerine ve gündelik yaşantısına nasıl yansıttığını göstermesi bakımından önemlidir.

Acıpayam ilçesi, Ege ile Akdeniz bölgeleri arasında yer alan coğrafi konumu sayesinde geçiş iklimi özellikleri göstermektedir. Bu durum, yörede hem Akdeniz ikliminin ılıman etkilerinin hem de karasal iklimin sert özelliklerinin görülmesine yol açmaktadır. Bu doğrultuda oluşturulan halk takvimi, yöre halkının mevsimsel değişimlere, tarımsal faaliyetlere ve gündelik yaşama yönelik düzenlemelerinde önemli bir rehber işlevi görmektedir. Özellikle tarım ve hayvancılıkla geçimini sağlayan toplumlarda, üretim sürecinin her aşaması hava olaylarına bağlı olduğu için halk takvimi, doğayla kurulan ilişkinin somut bir ifadesi haline gelmiştir.

Yıl, halk takviminde yer alan Kasım ve Hızır günleri olarak değil; mevsimsel döngüler temelinde dört bölüme ayrılmış olup, ilkbahar toprağın hazırlanması, yaz tarla işleri, sonbahar kışa hazırlık ve kış ev içi faaliyetlerle ilişkilendirilmiştir. Yılın başı ve sonu miladi takvime göre kabul edilse de halkın hafızasında eski takvim uygulamalarına dair izler minimum seviyede korunmaktadır.

Yerel halkın gözlemlerine göre, son yıllarda iklimde değişiklikler görülmektedir. Kışların daha ılıman geçtiği, yağışların düzensizleştiği ve yağış oranlarının düştüğü, su kaynaklarının azaldığı ve kuşların geliş zamanlarının kaydığı gibi belirtiler yöre sakinleri tarafından dile getirilmiştir. Bu durum, küresel iklim değişikliğinin Acıpayam yerelinde gözlenen somut etkilerini ortaya koymakta; doğal döngülerin, tarımsal faaliyetlerin giderek daha fazla bu değişimden etkilendiğini göstermektedir.

Acıpayam halk takvimi; coğrafi çevre, iklim koşulları ve kültürel yapı arasındaki güçlü etkileşimi açıkça ortaya koymaktadır. Halkın uzun yıllar boyunca doğayı gözlemleyerek oluşturduğu bu sistem, hem meteorolojik açıklamalarla paralellikler gösteren bir bilgi birikimi sunmakta hem de kültürel sürekliliğin korunmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu yönüyle halk takvimleri, sadece geçmişin bir parçası değil, aynı zamanda yerel coğrafi bilginin günümüze ulaşan bir yansımasıdır. Fakat hızla gelişen bu teknolojik çağın içerisinde halk arasında 'halk takvimi' kavramı yavaş yavaş anlamını yitirmektedir. Günümüzde gözlemlemeye gerek kalmadan akıllı telefonların ve birçok teknolojik aletin yardımıyla meteorolojik, tarımsal, kültürel ve daha nice bilgilere kolaylıkla ulaşılmaktadır. Bu da günümüze kadar gelen kültürel mirasın kaybolması anlamına gelmektedir. Yerel coğrafi bilgilerin ve sözlü kültürün halk takvimine olan yansıması kültürel bir miras niteliğindedir. Geçmişten beri tarihin süzgecinden geçerek günümüze ulaşan bu kültürel zenginliklerin kayıt altına alınması ve gelecek kuşaklara aktarılması son derece önem arz etmektedir.

Kaynakça

Acıpayam Belediyesi Resmî Sayfası. (2024). *Coğrafya ve İklimi*. https://acipayam.bel.tr/cografya-iklimi/ (23.12.2024)

Acıpayam Kaymakamlığı (2025). *Tarihçe*. http://www.acipayam.gov.tr/tarihi (22.06.2025)

Aksu, B. T. (2018). "Sekizinci Yüzyıldan Günümüze Takvimlerimiz", *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi*, 2(1), s. 382–413.

Akşit, S. ve Duman, C. (2020). "Gökpınar Baraj Gölü'nün Hissedilen Sıcaklık Değerleri Üzerindeki Etkisi", *Türk Coğrafya Dergisi*, (74), s. 7–15.

Aşçı, U.D & Yastı, M. (2008). Derleme Sözlüğü'nde Kullanılan Gün Adları, *Turkish Studies*, 3/3, 102-128.

Belge, R., & Duman, C. (2023). "Doğal Ortam Üzerinde Beşerî Etkinin Mekânsal Analizi: Denizli Örneği". *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 21(1), 77-99.

Bulut, İ. & Özoğul, B. (2018). "Türkiye'de Alternatif Turizm Açısından Turizm Takviminin Gerekliliği", *II. Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi*, s. 791-808.

Bulut, İ., Yürüdür, E. ve Kazancı, H. (2014). "Artova Yöresinde (Tokat) Yerel İklim Bilgisi ve Halk Takvimi", *Türk Coğrafya Dergisi*, (61), s. 21–30.

Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2022). *Yağış Verileri ve Değişim Oranları*. https://cevreselgostergeler.csb.gov.tr/yagis-i-85728#:~:text=%C3%9Clkemizin%2020 21%20y%C4%B1l%C4%B1%20alansal%20ya%C4%9F%C4%B1%C5%9F,g%C3%B6re%20%25%208.5%20azalma%20meydana%20gelmi%C5%9Ftir. (19.12.2023)

Döğüş, S. (2015). "Anadolu'da Hızır-İlyas Kültü ve Hıdrellez Geleneği", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (74), s. 77–100.

Erginer, G. (1984). *Uşak Halk Takvimi Halk Meteorolojisi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı / Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Gökburun, İ. (2023). *Denizli'de Nüfusun Gelişimi ve Değişimi (1923–2023)*, *Denizli Coğrafya Araştırmaları I* (Ed.: H. Kara), Çizgi Kitabevi, Konya.

Güner, İ. ve Şimşek, O. (2014). "Iğdır'da Halk Takvimi ve Halk Meteorolojisi", *Türk Coğrafya Dergisi*, (33), s. 129–135.

Harita Genel Müdürlüğü (HGM). (2023). *İl ve İlçe Yüzölçümleri*. https://www.harita.gov.tr/urun/il-ve-ilce-yuz-olcumleri/176 (21.12.2023)

Kara, H. ve Belge, R. (2022). "Büyükşehir Belediyesine Dönüştürülen İllerde Şehir ve Kır Nüfusunun Belirlenmesi: Denizli Örneği", *Türk Coğrafya Dergisi*, (81), s. 69–82.

Kara, H. ve Bilgen, N. (2003). "Acıpayam'ın İklimi", *I. Acıpayam Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Denizli.

Koç, T. ve Keskin, N. (2001). "Uzunköprü'de Halk Takvimi ve Sıcaklık İlişkisi", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(5), s. 1–15.

Kurgun, L. (2002). *Denizli İli Yer Adları*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Denizli.

Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü (MTA). (t.y.). *Türkiye Jeoloji Haritası*. https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/hizmetler/images/1000000_Jeoloji.jpg (18.11.2023)

Meteoroloji Genel Müdürlüğü (MGM). (2025). *İklim Sınıflandırmaları*. https://mgm.gov.tr/iklim/iklim-siniflandirmalari.aspx?m=ACIPAYAM (19.05.2025)

Meteoroloji Genel Müdürlüğü (t.y.). *Tanımlar (Resmî istatistikler)*. https://mgm.gov.tr/files/resmi-istatistikler/tanimlar.pdf (22.11.2025)

Önal, M. N. (2003). "Unutulmuş Bir Gelenek: Küfür Akşamı Törenleri", *Millî Folklor Dergisi*, 15(60), s. 128–134.

Özdemir, M. A. ve Bozyurt, O. (2011). "Afyonkarahisar Halk Takviminin Sıcaklık Verileri İle Karşılaştırılması", *Doğu Coğrafya Dergisi*, 11(15), s. 53–82.

Pamukkale Üniversitesi. (t.y.). *Acıpayam Meslek Yüksekokulu Tarihçesi*. https://www.pau.edu.tr/acipayammyo/tr/sayfa/tarihce-60 (26.10.2025)

Peakvisor (t.y.). *Malı Dağı*, https://peakvisor.com/peak/mali-dagi-4g0mae.html (21.11.2025).

Türk Dil Kurumu (TDK). (2025). *Sözlük*. https://sozluk.gov.tr/ (1.03.2025)

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2020). *Takvim Etkileri Yöntem Dokümanı*. https://www.tuik.gov.tr/indir/gsyh/takvimetkileriyontem.pdf (9.03.2025)

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2025). *Bitkisel Üretim İstatistikleri, Tarım Alanı*. https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=92&locale=tr (22.11.2025)

Ükten, D. Y. (2022). "Aksaray Hamidiye Yerleşimi Kırım Tatarlarının Halk Takvimi ve Hıdrellez Kutlamaları Üzerine Bir İnceleme", *Bayterek Uluslararası Akademik Araştırmalar Dergisi*, 5(2), s. 222–236.

Veren, E. (2019). *Kocakarı Soğuklarından Zemheriye: Anadolu Halk Takvimi*, Doğan Kitap Yayınları, İstanbul.

Vladykina, T., Glukhova, G., & Panina, T. (2013). *The Udmurt Folk Calendar: Annual Cycle, Rites, And Festivals. SATOR,* 22(1), 115–136. https://doi.org/10.7592/Sator.2021.22.01

Woo, M., Modeste, P. ve diğerleri. (2007). "Science Meets Traditional Knowledge: Water And Climate In The Sahtu (Great Bear Lake) Region, Northwest Territories, Canada", *Arctic*, 60(1), s. 37–46.

Kaynak Kişiler

Sıra	Adı Soyadı	Doğum Tarihi	Doğum Yeri	Eğitim Durumu	Mesleği
KK1	Ü.G.D.	1968	Dodurga	İlkokul	Ev Hanımı, çiftçi
KK2	Ş.D.	1965	Dodurga	İlkokul Terk	Çiftçi
KK3	H.H.S.	1959	Dodurga	Okuma yazma bilmiyor	Çoban
KK4	M.S	1962	Dodurga	İlkokul az gitmiş	Ev Hanımı
KK5	H.A.	1955	Dodurga	İlkokul	Serbest Meslek, çiftçi
KK6	N.A.	1960	Dodurga	İlkokul	Ev Hanımı
KK7	F.O.	1939	Dodurga	İlkokul	Ev Hanımı
KK8	O.O.	1958	Dodurga	Ortaokul	Serbest Meslek, çiftçi
KK9	Ş.Ö.	1975	Dodurga	İlkokul	Ev Hanımı, çiftçi
KK10	T.Ö.	1980	Dodurga	İlkokul	Tamirci
KK11	H.G.	1962	Dodurga	Okuma yazma bilmiyor	Ev Hanımı
KK12	K.G.	1966	Dodurga	İlkokul terk	Çiftçi
KK13	Z.Ç.	1962	Dodurga	İlkokul	Ev Hanımı
KK14	T.A.	1970	Dodurga	Ortaokul	Hayvancılık ve çiftçi
KK15	K.Ü.	1965	Dodurga	Ortaokul	Emekli Devlet Memuru

KK16	B.Ü.	1970	Dodurga	Ortaokul	Ev hanımı
KK17	B.B.	1942	Ucarı	İlkokula az gitmiş	Ev hanımı, hayvancılık
KK18	K.B.	1970	Ucarı	Lise Mezunu	Emekli
KK19	K.A.	1967	Ucarı	Ön lisans	Emekli, İşçi
KK20	M.A.	1972	Tavas	Ortaokul	Ev Hanımı
KK21	H.B.	1975	Ucarı	Ortaokul terk	Motor tamircisi
KK22	Ş.A.	1973	Ucarı	İlkokul	Aşçı, emekli
KK23	K.Ü.	1958	Ucarı	Ortaokul	Çiftçi
KK24	S.Ü.	1965	Ucarı	Ortaokul	Çiftçi,
KK25	P.Ü.	1962	Corum	Okuma yazma yok	Ev hanımı
KK26	K.T.Ü.	1968	Ucarı	Ortaokul	Emekli
KK27	G.Ü.	1964	Ucarı	İlkokul	Ev hanımı
KK28	T.K.	1970	Corum	İlkokul terk	Makine ustası, tamirci
KK29	H.İ.	1958	Dodurga	İlkokul	Aşçı, Gassal, Ev hanımı
KK30	M.İ.	1955	Dodurga	İlkokul terk	Çoban
KK31	M.A.A.	1959	Hisar	Ön lisans mezunu	Emekli imam
KK32	T.A.	1975	Hisar	Ortaokul	Hayvancılık ve çiftçi
KK33	S.A.	1963	Hisar	İlkokul	Ev hanımı
KK34	F.S.	1970	Hisar	Ortaokul	Terzi
KK35	Ş.Y.	1941	Darıveren	İlkokul	Hayvancılık ve çiftçi
KK36	M.Y	1967	Darıveren	Lise Mezunu	Pazarcı
KK37	E.Y.	1945	Darıveren	Okuma yazma var	Ev hanımı
KK38	M.Y.	1973	Darıveren	Ortaokul	Hayvancılık
KK39	A.E.	1962	Yeşilyuva	Lise Mezunu	Emekli, ustabaşı
KK40	S.E.	1972	Avşar	Ortaokul	Ev hanımı
KK41	H.D.	1944	Yeşilyuva	İlkokul	Ayakkabıcılık
KK42	A.D.	1974	Yeşilyuva	Ortaokul	Ev hanımı
KK43	H.Y.	1945	Yeşilyuva	Üniversite	Emekli Müftü
KK44	S.Y.	1975	Yeşilyuva	Ön lisans	Ev hanımı
KK45	N.G.	1944	Yeşilyuva	Okuma yazma bilmiyor	Ev hanımı, ayakkabıcı
KK46	A.G.	1955	Yeşilyuva	İlkokul	Emekli
KK47	M.T.	1948	Yeşilyuva	İlkokul	Ticaret
KK48	F.T.	1953	Yeşilyuva	Ortaokul	Ev hanımı
KK49	A.A.	1948	Yeşilyuva	İlkokul	Ayakkabıcı, aşçı
KK50	Ş.A.	1972	Yeşilyuva	Lise terk	Emekli

4. BÖLÜM

ÇOK ÖNEMLİ COĞRAFYANIN "ÖNEMSİZ COĞRAFYA" PARADOKSU: TÜRKİYE'DEKİ ORTAOKULLARDA COĞRAFYA NEDEN DAHA AZ ÖĞRETİLİYOR?

Prof. Dr. Eyüp ARTVİNLİ - Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-0502-5720

Doç. Dr. Niyazi KAYA - Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
ORCID No: 0000-0003-2396-7575

Özet

Bu araştırmanın amacı, Türkiye'de ortaokul düzeyinde coğrafya öğretiminin öğretim programındaki konumunu İngiltere, Almanya (Baden-Württemberg ve Berlin-Brandenburg), Avustralya, Japonya ve Finlandiya öğretim programlarıyla karşılaştırmalı olarak incelemektir. Araştırma, coğrafyanın disipliner görünürlüğünü ve coğrafi becerilerin öğretim programlarındaki temsil düzeyini ortak analitik ölçütlerle değerlendirmesi bakımından önem taşımaktadır. Çalışma, nitel araştırma yaklaşımına dayalı karşılaştırmalı doküman analizi deseninde yürütülmüştür. Veri kaynaklarını, ilgili ülkelerde yürürlükte bulunan resmî öğretim programları oluşturmuştur. Veriler, araştırmacılar tarafından geliştirilen yapılandırılmış doküman inceleme formu kullanılarak yönlendirilmiş içerik analiziyle çözümlenmiştir. Bulgular, İngiltere, Almanya, Avustralya ve Finlandiya'da coğrafyanın disipliner kimliği ile coğrafi becerilerin güçlü biçimde yapılandırıldığını, Japonya'da ise bütünleşik yapıya rağmen coğrafyanın görünürlüğünün korunduğunu göstermektedir. Türkiye'de çevre, afet ve vatandaşlık temaları güçlü biçimde yer almakla birlikte coğrafi sorgulama, arazi çalışması, mekânsal veri analizi, CBS ve bazı disipliner alt alanların daha zayıf temsil edildiği belirlenmiştir. Sonuç olarak, programlar arasındaki temel farklılığın dersin örgütsel yapısından çok coğrafi düşünme ve disipline özgü becerilerin öğretim programına yansıtılma düzeyin-

den kaynaklandığı görülmüştür. Bu doğrultuda Türkiye'de coğrafi sorgulama, arazi çalışması ve CBS uygulamalarının güçlendirilmesi ile coğrafyanın alt alanlarının öğretim programında daha dengeli temsil edilmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: ortaokul coğrafya eğitimi, öğretim programı, karşılaştırmalı eğitim, coğrafi beceriler

1. Giriş

Erken yaşta coğrafya eğitimi, çocukların mekânsal düşünme, yer duygusu ve çevreyi anlamlandırma becerilerini geliştiren temel bir öğrenme alanıdır (Catling & Martin, 2011; Catling & Willy, 2018; International Geographical Union Commission on Geographical Education [IGU-CGE], 2016). Bu durum, 2004 Hint Okyanusu tsunamisi sırasında okulda edindiği coğrafya bilgisi sayesinde erken uyarı belirtilerini fark ederek birçok kişinin hayatını kurtaran Tilly Smith örneğinde de somut biçimde görülmektedir (Catling, 2022; Artvinli & Dönmez, 2023; United Nations International Strategy for Disaster Reduction [UN/ISDR], 2005).

Güncel öğretim programlarında coğrafya, coğrafi sorgulama, arazi çalışması, mekânsal düşünme, veri analizi ve coğrafi teknolojilerin kullanımıyla giderek daha beceri temelli bir yapıya dönüşmektedir (National Research Council, 2006; ACARA, 2022; Department for Education, 2013; Ofsted, 2021). İngiltere, Finlandiya ve Avustralya'da bu beceriler coğrafya dersi adı altında sunulurken (ACARA, 2022; Finnish National Agency for Education, 2014; Hammond ve diğ., 2024; Tani, 2011), Türkiye'deki coğrafya içerikleri Sosyal Bilgiler dersi içinde daha bütünleşik bir yaklaşımla genel olarak yapılandırılmıştır (Gürler ve Gürgen, 2025; Millî Eğitim Bakanlığı, 2024).

Türkiye, ortaokul düzeyinde coğrafyayı bağımsız bir ders olarak okutmak yerine Sosyal Bilgiler dersi içinde bütünleşik bir yapıda ele alan az sayıdaki Avrupa ülkelerinden biridir. European Commission/EACEA/Eurydice (2017) verileri, Avrupa ülkelerinin önemli bir bölümünde tarih ve coğrafyanın ortaöğretimin ilk kademesinde bağımsız dersler olarak okutulduğunu göstermektedir. Bu durum, coğrafyanın birçok eğitim sisteminde yalnızca vatandaşlık eğitiminin bir bileşeni olarak değil, kendine özgü kavramları, yöntemleri ve becerileri bulunan bağımsız bir disiplin olarak konumlandırıldığını ortaya koymaktadır (Firth, 2011). Türkiye'de ise 1985–1997 yılları arasında uygulanan Millî Coğrafya dersi ortaokul programlarında bağımsız olarak yer alırken (Sağdıç, 2020), 1998 yılında sekiz yıllık zorunlu eğitime geçişle birlikte Millî Tarih, Millî Coğrafya ve Vatandaşlık Bilgisi dersleri kaldırılmış, bunların yerine Sosyal Bilgiler dersi yeniden getirilmiştir (Turan, 2016). Bu değişim disiplinler arası bütünleşmeyi güçlendirmiş olsa

da coğrafyanın program içindeki öneminin azalmasına neden olmuştur. Nitekim coğrafya eğitiminin tarihsel gelişimini inceleyen çalışmalar da Sosyal Bilgiler programı içerisinde coğrafyanın disipline özgü derinliğinin ve öneminin azaldığı yönünde değerlendirmeler ortaya koymaktadır (Sağdıç, 2020). Türkiye'de gerçekleştirilen çalışmalar, coğrafi sorgulama, CBS, mekânsal düşünme ve öğretim programı değişiklikleri üzerine önemli bulgular ortaya koymuştur (Aladağ, 2007; Bozyiğit & Akça, 2017; Kaçar & Bulut, 2020; Yıldız ve Meydan, 2020; Yıldırım & Çalışkan, 2024). Bununla birlikte Türkiye'yi ortaokul seviyesinde farklı ülkelerin öğretim programlarıyla ortak analiz ölçütler temelinde karşılaştıran bütünsel bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu çalışma, söz konusu boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır.

Araştırma Sorusu ve Alt Problemler

Bu araştırmanın temel amacı, Türkiye ortaokullarında coğrafya öğretiminin öğretim programındaki konumunu İngiltere, Almanya, Avustralya, Japonya ve Finlandiya örnekleriyle karşılaştırmalı olarak incelemektir. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki araştırma sorularına cevap aranmıştır:

1. Türkiye ve karşılaştırılan ülkelerde ortaokul düzeyinde coğrafya öğretiminin öğretim programındaki konumu nasıl yapılandırılmıştır?
2. Öğretim programlarının amaç, içerik organizasyonu ve öğrenme çıktıları coğrafya bağlamında ülkeler arasında nasıl farklılaşmaktadır?
3. Coğrafyanın ana ve alt dalları öğretim programlarında hangi düzeyde temsil edilmektedir?
4. Harita okuryazarlığı, arazi çalışması, veri analizi, CBS ve coğrafi sorgulama gibi coğrafi beceriler farklı ülkelerin öğretim programlarında nasıl yapılandırılmıştır?

2. Yöntem

Araştırma Deseni

Bu araştırma, nitel araştırma yaklaşımına dayalı karşılaştırmalı doküman analizi çalışmasıdır. Çalışmada, yönlendirilmiş içerik analizi yaklaşımı benimsenmiş, kodlama çerçevesi coğrafya eğitimi literatürü, araştırma soruları ve incelenen programların yapısal özelliklerine göre oluşturulmuştur. Yazılı belgelerin sistematik ve karşılaştırmalı analizine dayanan bu desen, resmî öğretim programlarının doğal bağlamları içinde incelenmesine ve tarihsel, yapısal ve içerik temelli karşılaştırmalar yapılmasına olanak sağlamaktadır (Creswell ve Creswell, 2023; Creswell ve Poth, 2024; Karataş, 2015; Merriam ve Tisdell, 2016; Yıldırım ve Şimşek, 2021).

Veri Kaynakları

Araştırmanın veri kaynaklarını Türkiye, İngiltere, Almanya, Avustralya, Japonya ve Finlandiya'da ortaokul veya alt ortaöğretim kademesinde coğrafi bilgi, içerik ve becerileri düzenleyen resmî öğretim programları oluşturmaktadır. Ülkelerin eğitim kademeleri, sınıf başlangıç yaşları ve ders düzenleri farklılaştığından programlar birebir yaş eşitliği yerine işlevsel eşdeğerlik temel alınarak karşılaştırılmıştır. Bu kapsamda bağımsız coğrafya dersleri, daha geniş bir öğrenme alanı içinde ayrı olarak yapılandırılan coğrafya programları ve Sosyal Bilgiler içindeki bütünleşik coğrafya alanları ortak analitik ölçütler üzerinden incelenmiştir. Araştırmada yalnızca ilgili ülkelerin resmî eğitim kurumları tarafından yayımlanan ve veri toplama tarihinde yürürlükte bulunan program belgeleri kullanılmıştır. İncelenen programlar Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1: İncelenen Öğretim Programları ve Yapısı

Ülke	İncelenen Resmî Öğretim Programı	Analiz Edilen Sınıf / Yaş Düzeyi	Programda Coğrafyanın Konumu
Türkiye	Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı (Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli, 2024)	5–7. Sınıflar 10–13 yaş	Sosyal Bilgiler içinde entegre
İngiltere	National Curriculum in England: Geography Programme of Study—Key Stage 3 (2013)	Key Stage 3 11–14 yaş	Bağımsız coğrafya
Baden-Württemberg, Almanya	Bildungsplan 2016—Gemeinsamer Bildungsplan der Sekundarstufe I: Geographie	5–9. Sınıflar 10–15 yaş	Bağımsız coğrafya
Berlin-Brandenburg, Almanya	Rahmenlehrplan für die Jahrgangsstufen 1–10, Teil C: Geografie	7–9. Sınıflar 12–15 yaş	Bağımsız coğrafya
Avustralya	Australian Curriculum, Version 9.0: Humanities and Social Sciences—Geography	Years 7–8 12–14 yaş	Beşeri ve Sosyal Bilimler (HASS) içinde ayrı bir coğrafya alanı
Japonya	Junior High School Course of Study Commentary: Sosyal Bilgiler—Coğrafya Alanı (2017)	Alt ortaöğretim 12–15 yaş	Sosyal Bilgiler içinde ayrı bir coğrafi alan
Finlandiya	National Core Curriculum for Basic Education 2014: Geography, Grades 7–9	7–9. Sınıflar 13–16 yaş	Bağımsız coğrafya

Not. Ülkelerin okul başlangıç yaşları, eğitim kademeleri ve öğretim programı yapıları farklı olduğundan programlar birebir yaş eşitliğine göre değil, ortaokul veya alt ortaöğretim kademesindeki işlevsel karşılıkları temelinde karşılaştırılmıştır. Almanya'da ulusal düzeyde tek bir coğrafya öğretim programı bulunmaması nedeniyle Baden-Württemberg ve Berlin-Brandenburg programları ayrı ayrı ele alınmıştır.

Ülkeler istatistiksel temsiliyet amacıyla değil, coğrafya öğretiminin farklı içerik biçimlerini ve program geleneklerini temsil etmeleri nedeniyle ölçüt örnekleme yoluyla seçilmiştir. Türkiye ve Japonya bütünleşik Sosyal Bilgiler programlarını, İngiltere, Finlandiya ve Almanya'nın incelenen eyaletleri bağımsız coğrafya programlarını, Avustralya ise daha geniş bir öğrenme alanı içinde coğrafya disiplini olarak korunan yarı bağımsız coğrafya modelini temsil etmektedir.

Veri Toplama Aracı ve Verilerin Toplanması

Araştırmada veri toplama aracı olarak araştırmacılar tarafından geliştirilen yapılandırılmış doküman inceleme formu kullanılmıştır. Doküman inceleme formunun geliştirilmesinde üç aşamalı bir süreç izlenmiştir. İlk aşamada coğrafi bilgi, disipliner görünürlük, coğrafi beceriler, arazi çalışması, mekânsal düşünme, CBS ve sürdürülebilirlik temalarına ilişkin literatür incelenmiştir. İkinci aşamada araştırma sorularıyla uyumlu taslak kodlama kategorileri oluşturulmuştur. Üçüncü aşamada form iki farklı ülke programı üzerinde pilot olarak uygulanmış, örtüşen veya belirsiz kategoriler yeniden düzenlenerek nihai form elde edilmiştir.

Verilerin Analizi

Öğretim programları, geliştirilen doküman inceleme formu aracılığıyla dersin programdaki konumu, amaçları, içerik organizasyonu, öğrenme çıktıları, coğrafyanın alt alanları ve coğrafi beceriler bakımından kodlanmıştır. Kodlar, bağımsız ders yapısı, fiziki, beşerî, ekonomik ve bölgesel coğrafya, çevre ve sürdürülebilirlik, harita okuryazarlığı, arazi çalışması, veri analizi, coğrafi sorgulama ve CBS temaları altında sınıflandırılmıştır. İki araştırmacının bağımsız kodlamaları karşılaştırılmış, uyuşmazlıklar programların yeniden incelenmesiyle giderilmiş ve Miles ve Huberman'ın (1994) görüş birliği formülüne göre %89'un üzerinde uyum sağlanmıştır. Araştırmanın analiz birimini öğretim programlarında yer alan amaçlar, öğrenme çıktıları, içerik açıklamaları ve beceri tanımları oluşturmuştur. Aynı program ifadesi birden fazla analiz boyutunu içerdiğinde ilgili tüm kategoriler altında kodlanmıştır.

Tablo 2: Araştırmada Kullanılan Kodlama Çerçevesi

Analiz boyutu	Tanım	Kodlama örneği
Coğrafi içerik	Fiziki, beşerî veya bölgesel coğrafyaya ilişkin doğrudan içerikler	İklim, nüfus, yer şekilleri, doğal afetler
Coğrafi beceriler	Harita okuma, mekânsal analiz, arazi çalışması, CBS, veri yorumlama gibi beceriler	Harita kullanma, grafik yorumlama, arazi çalışması

Tablo 2: Araştırmada Kullanılan Kodlama Çerçevesi (Devamı)

Analiz boyutu	Tanım	Kodlama örneği
Disipliner görünürlük	Coğrafyanın bağımsız ders, öğrenme alanı veya bütünleşik yapı içinde yer alma biçimi	Bağımsız coğrafya dersi / Sosyal Bilgiler içinde coğrafya
Program örgütlenmesi	İçeriklerin sınıf düzeyi ve tema bakımından yapılandırılması	Ünite, tema, öğrenme alanı
Sürdürülebilirlik ve çevre	Çevre, iklim değişikliği, doğal kaynaklar, sürdürülebilir kalkınma	Sürdürülebilir kalkınma amaçları, iklim değişikliği
Mekânsal düşünme	Konum, ölçek, dağılış, bağlantı, etkileşim	Yer, bölge, mekânsal örüntü
Araştırma–sorgulama	Problem çözme, kanıt kullanma, araştırma süreçleri	Sorgulama, veri toplama, hipotez geliştirme

Tablo 2'de sunulan kodlama çerçevesi kullanılarak tüm öğretim programları ortak analitik ölçütler doğrultusunda analiz edilmiştir. Temsil düzeyleri, ilgili unsurun programdaki görünürlüğü, öğrenme çıktılarıyla ilişkilendirilmesi, disipliner açıklığı ve coğrafi becerilerle bütünleşmesi temelinde aşağıdaki şekilde tanımlanmıştır:

- **Oldukça zayıf:** İlgili içerik öğretim programında hiç yer almamakta veya yalnızca dolaylı biçimde ifade edilmekte, öğrenme çıktılarıyla açık biçimde ilişkilendirilmemektedir.
- **Orta:** İlgili içerik öğretim programında az düzeyde yer almakta, az sayıda öğrenme çıktısıyla ilişkilendirilmekte ve disipliner önemi zayıf kalmaktadır.
- **Güçlü:** İlgili içerik öğretim programında açık biçimde yer almakta, birden fazla öğrenme çıktısıyla ilişkilendirilmekte ve coğrafi becerilerle bütünleşik olarak yapılandırılmaktadır.
- **Çok güçlü:** İlgili içerik öğretim programının temel bileşenlerinden biri olarak sistematik biçimde yapılandırılmakta, amaçlar, içerik organizasyonu, öğrenme çıktıları ve coğrafi beceriler arasında güçlü bir bütünlük oluşturmaktadır.

Şekil 1'de sunulan ortalama temsil düzeyleri, Tablo 5'te yer alan toplam 23 analiz ölçütünün eşit ağırlıklı aritmetik ortalamaları esas alınarak hesaplanmıştır. Kodlamada «Oldukça zayıf», «Orta», «Güçlü» ve «Çok güçlü» temsil düzeyleri sırasıyla 1, 2, 3 ve 4 puan olarak değerlendirilmiştir. Programlarda bazı göstergelerin iki düzey arasında yer aldığı durumlarda kullanılan «Oldukça zayıf-Orta» ve «Orta-Güçlü» ara kategorileri ise doğrusal puanlama yaklaşımı doğrultusun-

da sırasıyla 1.5 ve 2. 5 puan olarak kodlanmıştır. Böylece her öğretim programı için karşılaştırılabilir bir ortalama temsil puanı elde edilmiş, bu puanlar yalnızca betimsel karşılaştırma amacıyla kullanılmıştır. Kodlamalar iki araştırmacının bağımsız değerlendirmeleri ve uzlaşısı sonucunda kesinleştirilmiştir.

3. Bulgular

Türkiye, İngiltere, Almanya, Avustralya, Japonya ve Finlandiya'da Coğrafya Dersinin Ortaokuldaki Yeri

Tablo 3, Türkiye, İngiltere, Almanya, Avustralya, Japonya ve Finlandiya'da ortaokul düzeyindeki coğrafya dersinin öğretim programındaki konumunu karşılaştırmalı olarak göstermektedir. Bulgular, coğrafyanın ülkeler arasında yalnızca ders adı bakımından değil, disipliner görünürlüğü, program içindeki statüsü ve öğretim yaklaşımı bakımından da belirgin farklılıklar gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Tablo 3: Karşılaştırılan Ülkelerde Coğrafya Dersinin Öğretim Programları İçindeki Konumu

Ülke	Coğrafyanın Öğretim Programındaki Konumu	Dersin Yapısı	Bağımsız Ders Görünümü	Programın Temel Yaklaşımı	Belirgin Özellik
Türkiye	Sosyal Bilgiler içinde	Bütünleşik	Düşük-Orta	Vatandaşlık ve bütüncül sosyal bilgiler yaklaşımı	Coğrafya ayrı ders değildir
İngiltere	KS3 düzeyinde bağımsız ders	Bağımsız	Çok güçlü	Disipliner coğrafya ve arazi çalışması yaklaşımı	CBS ve arazi çalışması güçlüdür
Baden-Württemberg	Sekundarstufe I içinde bağımsız coğrafya	Bağımsız	Güçlü	Yetkinlik temelli coğrafya	Sistematik fiziki ve beşerî coğrafya
Berlin-Brandenburg	Geografie programı	Bağımsız	Güçlü	Sistemik ve sürdürülebilirlik odaklı yaklaşım	Küresel sorumluluk vurgusu baskındır
Avustralya	HASS içinde ayrı ders	Yarı bağımsız	Güçlü	Sorgulama ve sürdürülebilirlik yaklaşımı	Sorgulama temelli yapı hakimdir

Tablo 3: Karşılaştırılan Ülkelerde Coğrafya Dersinin Öğretim Programları İçindeki Konumu (Devamı)

Ülke	Coğrafyanın Öğretim Programındaki Konumu	Dersin Yapısı	Bağımsız Ders Görünümü	Programın Temel Yaklaşımı	Belirgin Özellik
Japonya	Sosyal Bilgiler içinde "Coğrafya Alanı"	Bütünleşik	Orta	Toplumsal dayanıklılık ve çevre yaklaşımı	Afet eğitimi çok belirgindir
Finlandiya	Temel eğitim içinde bağımsız coğrafya dersi	Bağımsız	Güçlü	Beceri temelli İskandinav modeli	Yerel esneklik + ulusal çerçeve

Tablo 3, karşılaştırılan öğretim programlarında coğrafyanın üç farklı modelde sunulduğunu göstermektedir. İngiltere, Finlandiya ile Almanya'nın incelenen eyaletlerinde coğrafya bağımsız ve disipliner görünürlüğü ve önemi yüksek bir ders olarak yapılandırılmıştır. Avustralya, Beşerî ve Sosyal Bilimler (Humanities and Social Sciences-HASS) içinde yer almasına rağmen coğrafyayı ayrı bir öğrenme alanı olarak korurken, Türkiye ve Japonya'da coğrafya Sosyal Bilgiler içinde bütünleşik biçimde sunulmaktadır. Bununla birlikte Japonya'da "Coğrafya Alanı" yapısı sayesinde coğrafyanın disipliner görünürlüğü Türkiye'ye göre daha belirgindir.

Karşılaştırılan Ülkelerdeki Öğretim Programlarında Coğrafya Dersinin Amaç, İçerik ve Kazanım/Öğrenme Çıktıları Boyutu

Tablo 4, karşılaştırılan öğretim programlarının amaç, içerik organizasyonu ve öğrenme çıktılarındaki temel farklılıkları özetlemektedir.

Tablo 4: Karşılaştırılan Ülkelerde Coğrafya Öğretim Programlarının Amaç, İçerik ve Öğrenme Çıktısı Yapıları

Ülke	Amaç Yapısı	İçerik	Öğrenme Çıktısı Yapısı	Değerlendirme
Türkiye	Coğrafya, çevre bilinci, afet farkındalığı, vatandaşlık ve günlük yaşamla ilişkilendirilmiş bütünleşik bir yapı içinde ele alınmaktadır.	Coğrafya içerikleri Sosyal Bilgiler öğrenme alanlarına dağıtılmış, tarih, vatandaşlık ve değer eğitimiyle birlikte yapılandırılmıştır.	Öğrenme çıktıları disiplinler arası niteliktedir. Coğrafyaya özgü çıktılar zayıf olup sosyal bilgiler bütünlüğü içinde yer almaktadır.	Coğrafya içerikleri bulunmasına rağmen disipliner derinlik ve coğrafyaya özgü öğrenme çıktılarının görünürlüğü diğer programlara göre daha düşüktür.
İngiltere	Öğrencilerin yer, mekân, çevre, insanlar ve küresel süreçler hakkında güçlü coğrafi bilgi geliştirmesi amaçlanmaktadır.	Lokasyon bilgisi, yer bilgisi, fiziki ve beşerî coğrafya ile coğrafi beceriler açık ve sistematik biçimde yapılandırılmıştır.	Öğrenme çıktıları bilgi, uygulama ve kavramsal anlama boyutlarını bütünleştirmektedir.	Disipliner coğrafya yapısı oldukça güçlüdür. İçerik ve beceri bileşenleri yüksek düzeyde bütünleşmiştir.
Baden-Württemberg	Mekânsal sistemlerin, doğal ve beşerî süreçlerin ve sürdürülebilir kalkınmanın anlaşılması hedeflenmektedir.	İçerik, fiziki sistemler, toplum, ekonomi, iklim ve çevre temaları etrafında yapılandırılmıştır.	Süreç temelli ve içerik temelli yeterlikler birlikte düzenlenmiştir.	Yetkinlik temelli ve sistematik coğrafya yaklaşımı güçlü biçimde yapılandırılmıştır.
Berlin-Brandenburg	Öğrencilerin karmaşık küresel süreçleri anlamaları, sürdürülebilir karar verebilmeleri ve mekânsal sorumluluk geliştirmeleri amaçlanmaktadır.	İçerik, küreselleşme, göç, nüfus, kaynak kullanımı, eşitsizlikler ve sürdürülebilirlik ekseninde yapılandırılmıştır.	Öğrenme çıktıları sistemik düşünme, bağlantısal analiz, karar verme ve sorumlu eylem geliştirmeye yöneliktir.	Sorun temelli ve sürdürülebilirlik odaklı coğrafya anlayışı hakimdir.

Tablo 4: Karşılaştırılan Ülkelerde Coğrafya Öğretim Programlarının Amaç, İçerik ve Öğrenme Çıktısı Yapıları (Devamı)

Ülke	Amaç Yapısı	İçerik	Öğrenme Çıktısı Yapısı	Değerlendirme
Avustralya	Yer, mekân, çevre, bağlantılar, değişim ve sürdürülebilirlik kavramlarının coğrafi sorgulama yoluyla anlaşılması hedeflenmektedir.	Coğrafya, HASS içinde ayrı bir öğrenme alanı olarak bilgi ve sorgulama becerileriyle birlikte yapılandırılmıştır.	Başarı standartları bilgi ve beceri bütünlüğünü esas alacak biçimde sınıf düzeylerine göre düzenlenmiştir.	Sorgulama temelli, beceri odaklı ve sürdürülebilirlik merkezli güçlü bir program yapısı bulunmaktadır.
Japonya	Bölgesel çevre sorunları, afetler, yerel kalkınma ve günlük yaşam ilişkilerinin anlaşılması amaçlanmaktadır.	Coğrafya, Sosyal Bilgiler içinde bağımsız bir "Coğrafya Alanı" olarak çevre, bölgesel gelişme ve toplumsal yaşamla ilişkilendirilmektedir.	Öğrenme çıktıları sosyal bilgiler çatısı altında yapılandırılmış, çevre, afet ve bölgesel analiz ekseninde işlevselleştirilmiştir.	Bütünleşik yapıya rağmen coğrafyanın çevre, afet ve bölgesel analiz boyutları belirgin biçimde korunmaktadır.
Finlandiya	Öğrencilerin çevresel, mekânsal ve küresel süreçleri bilgi, beceri ve değer boyutlarıyla birlikte anlamaları hedeflenmektedir.	Coğrafya ulusal çekirdek programda bağımsız ders olarak düzenlenmekte, yerel programlarla desteklenmektedir.	Öğrenme çıktıları ulusal çerçeve içinde yerel uyarlamalara izin vermekte ve disiplinler arası yetkinlikler ile ilişkilendirilmektedir.	Esnek, öğrenci merkezli ve beceri temelli program yapısı coğrafyanın disipliner niteliğini korumaktadır.

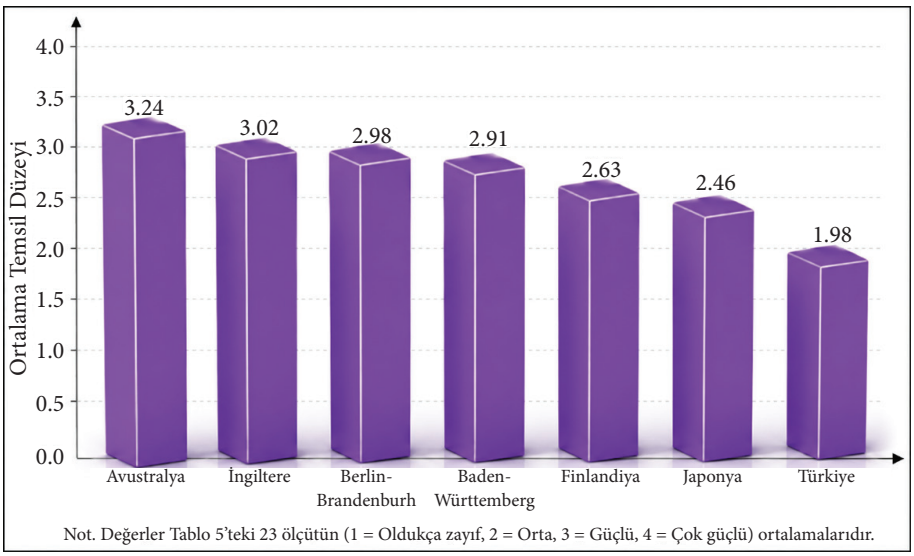
Tablo 4, programlar arasındaki temel farklılığın yalnızca içerik bakımından değil, içeriklerin hangi pedagojik yaklaşımla yapılandırıldığından kaynaklandığını da göstermektedir. İngiltere ile Almanya'nın incelenen eyaletleri, Avustralya ve Finlandiya'da disipliner coğrafya anlayışı bilgi ve beceri boyutlarıyla bütünleşik biçimde yapılandırılırken, Japonya bütünleşik yapı içinde coğrafyanın görünürlüğünü korumaktadır. Türkiye'de ise coğrafya içerikleri Sosyal Bilgiler programı içinde yer almakta ve disipliner öğrenme çıktılarının görünürlüğü diğer programlara göre daha zayıf kalmaktadır.

Tablo 5: Coğrafyanın Ana ve Alt Dallarına Göre Öğretim Programlarında Temsil Düzeyi

Coğrafyanın Ana Dalı	Alt Dal / İçerik Alanı	Türkiye	İngiltere	Baden-Württemberg	Berlin-Brandenburg	Avustralya	Japonya	Finlandiya
Fiziki Coğrafya	Yer şekilleri / Jeomorfoloji	Oldukça zayıf	Güçlü	Güçlü	Orta-Güçlü	Güçlü	Orta	Güçlü
	İklim ve hava olayları	Orta	Güçlü	Çok güçlü	Güçlü	Güçlü	Orta	Güçlü
	Su döngüsü / Hidroloji	Oldukça zayıf	Orta	Orta	Orta	Orta	Çok güçlü	Orta
	Ekosistemler / Biyocoğrafya	Oldukça zayıf	Orta	Orta	Orta	Güçlü	Orta	Güçlü
	Doğal afetler / Riskler	Güçlü	Orta	Güçlü	Güçlü	Orta	Çok güçlü	Orta
Beşerî Coğrafya	Nüfus ve göç	Orta	Güçlü	Güçlü	Çok güçlü	Güçlü	Güçlü	Güçlü
	Yerleşme / Şehirleşme	Orta	Güçlü	Güçlü	Güçlü	Çok güçlü	Güçlü	Orta-Güçlü
	Kültürel coğrafya	Orta	Orta	Orta	Güçlü	Orta	Orta	Orta
	Toplum–Vatandaşlık–Mekân	Güçlü	Orta	Orta	Güçlü	Orta-Güçlü	Güçlü	Orta-Güçlü
Ekonomik Coğrafya	Tarım–Sanayi–Hizmetler	Orta	Güçlü	Güçlü	Orta-Güçlü	Orta	Güçlü	Orta
	Kaynak kullanımı	Orta	Güçlü	Güçlü	Güçlü	Güçlü	Güçlü	Güçlü
	Ticaret ve Küreselleşme	Oldukça zayıf	Güçlü	Güçlü	Çok güçlü	Güçlü	Orta	Güçlü
Bölgesel Coğrafya	Yerel çevre çalışmaları	Güçlü	Güçlü	Güçlü	Güçlü	Güçlü	Güçlü	Güçlü
	Ülke / Bölge çalışmaları	Orta	Çok güçlü	Güçlü	Güçlü	Güçlü	Güçlü	Orta-Güçlü
	Avrupa / Dünya ölçeği	Oldukça zayıf	Güçlü	Güçlü	Çok güçlü	Güçlü	Orta	Güçlü
Çevre ve Sürdürülebilirlik	İnsan–Çevre Etkileşimi	Güçlü	Çok güçlü	Çok güçlü	Çok güçlü	Çok güçlü	Güçlü	Güçlü
	Çevre sorunları	Güçlü	Güçlü	Güçlü	Güçlü	Çok güçlü	Çok güçlü	Güçlü
	Sürdürülebilir kalkınma	Orta	Güçlü	Çok güçlü	Çok güçlü	Çok güçlü	Güçlü	Güçlü
Coğrafi Beceriler ve Teknolojiler	Harita okuryazarlığı	Orta	Çok güçlü	Güçlü	Güçlü	Güçlü	Orta	Güçlü
	Arazi çalışması	Oldukça zayıf	Çok güçlü	Güçlü	Orta-Güçlü	Güçlü	Orta	Orta-Güçlü
	Veri toplama–analiz	Orta	Çok güçlü	Güçlü	Güçlü	Çok güçlü	Orta	Güçlü
	CBS	Oldukça zayıf	Güçlü	Orta-Güçlü	Orta-Güçlü	Güçlü	Oldukça zayıf-Orta	Orta
	Coğrafi sorgulama	Orta	Güçlü	Güçlü	Güçlü	Çok güçlü	Orta	Güçlü

Not. Temsil düzeyleri öğretim programlarında ilgili içeriğin açık biçimde yer alma düzeyi, öğrenme çıktılarıyla ilişkilendirilmesi, disipliner görünürlüğü ve coğrafi becerilerle bütünleşmesi esas alınarak belirlenmiştir. Değerlendirmeler araştırmanın yöntem bölümünde açıklanan kodlama ölçütleri doğrultusunda iki araştırmacının bağımsız kodlamaları ve uzlaşı süreci sonunda kesinleştirilmiştir.

Tablo 5, coğrafyanın ana ve alt dalları ile coğrafi becerilerin öğretim programlarındaki temsil düzeylerinin ülkeler arasında belirgin farklılıklar gösterdiğini ortaya koymaktadır. İngiltere, Baden-Württemberg, Berlin-Brandenburg, Avustralya ve Finlandiya'da disipliner içerik ile coğrafi beceriler dengeli biçimde bütünleştirilirken, Japonya özellikle çevre ve afet boyutlarında coğrafya anlamında güçlüdür. Türkiye'de ise çevre ve afet içerikleri belirgin olmakla birlikte fiziki coğrafya, ekonomik coğrafya, CBS, arazi çalışması ve coğrafi sorgulama diğer programlara göre daha az temsil edilmektedir. Tablo 5'teki temsil düzeylerinin sayısal karşılıklarından hesaplanan ortalama puanlar Şekil 1'de sunulmuştur.

Şekil 1: Karşılaştırılan Öğretim Programlarında Coğrafyanın Ortalama Temsil Düzeyi

Not. Ortalama temsil düzeyleri, Tablo 5'te yer alan 23 analiz ölçütünün eşit ağırlıklı aritmetik ortalamaları kullanılarak hesaplanmıştır. Kodlamada *Oldukça zayıf = 1*, *Oldukça zayıf – Orta = 1.5*, *Orta = 2*, *Orta–Güçlü = 2.5*, *Güçlü = 3* ve *Çok güçlü = 4* puan olarak değerlendirilmiştir.

Şekil 1, öğretim programlarında coğrafyanın genel temsil düzeyinin ülkeler arasında belirgin biçimde farklılaştığını ve bağımsız coğrafya dersine sahip olan ülkelerin ortalama temsil puanlarını artırdığını göstermektedir.

Karşılaştırılan Ülkelerdeki Öğretim Programlarında Coğrafi Beceriler

Türkiye ve karşılaştırılan ülkelerde öğretim programlarının beceri boyutu harita okuryazarlığı, coğrafi sorgulama, arazi çalışması, veri kullanımı, CBS, mekânsal düşünme ve sürdürülebilir karar verme becerileri açısından farklılaş-

maktadır. Tablo 6'da ülkelerin öğretim programlarında coğrafi becerilerin nasıl yapılandırıldığı özetlenmiştir.

Tablo 6: Karşılaştırılan Ülkelerdeki Öğretim Programlarında Coğrafi Becerilerin Temsil Düzeyi

Öğretim Programı	**Coğrafi becerilerin temsil düzeyi**	**Değerlendirme**
Türkiye	Orta	Program, harita okuryazarlığı, mekânsal düşünme, gözlem, veri yorumlama ve çevresel farkındalık gibi temel becerileri içermekle birlikte bu becerilerin öğrenme çıktılarıyla sistematik biçimde bütünleştirilmesi zayıftır. Beceri temelli yapı güçlenmiş olsa da uygulama ve sorgulamaya dayalı öğrenme boyutu diğer programlara göre daha zayıf kalmaktadır.
İngiltere	Çok güçlü	Coğrafi sorgulama, arazi çalışması, harita ve CBS kullanımı, veri analizi, mekânsal muhakeme ve kanıta dayalı karar verme becerileri öğretim programının temel bileşenleri olarak yapılandırılmıştır. Program öğrencilerin bilgiyi üretme ve yorumlama süreçlerinde etkin rol üstlenmesini öngörmektedir.
Baden-Württemberg	Güçlü	Program, coğrafi analiz, mekânsal analiz, harita kullanımı, sistem düşüncesi ve sürdürülebilirlik temelli problem çözme becerilerini bütüncül biçimde desteklemektedir. Beceri gelişimi farklı sınıf düzeylerinde aşamalı olarak ilerlemektedir.
Berlin-Brandenburg	Çok güçlü	Coğrafi sorgulama, çok ölçekli mekânsal analiz, veri değerlendirme, dijital coğrafi araçların kullanımı ve eleştirel karar verme becerileri programın merkezinde yer almaktadır. Beceri temelli öğrenme yaklaşımı öğretim programının tüm bileşenlerine yansıtılmıştır.
Avustralya	Çok güçlü	Sorgulamaya dayalı coğrafya öğretimi esas alınmış, soru oluşturma, araştırma tasarlama, veri toplama, mekânsal teknolojileri kullanma, kanıt değerlendirme ve sonuçları yorumlama becerileri ayrıntılı biçimde tanımlanmıştır. Öğrenciler üst düzey coğrafi düşünme süreçlerine yönlendirilmektedir.
Japonya	Güçlü	Program, gözlem, harita okuma, arazi çalışması, veri yorumlama ve toplum-çevre ilişkilerini analiz etme becerilerini desteklemektedir. Ancak sorgulama süreçleri bazı Batı ülkelerindeki programlara göre daha yapılandırılmış bir çerçevede sunulmaktadır.
Finlandiya	Çok güçlü	Program, fenomen temelli öğrenme anlayışı doğrultusunda coğrafi sorgulama, sürdürülebilirlik, mekânsal düşünme, çok disiplinli problem çözme ve dijital coğrafi teknolojilerin kullanımını bütünleştirmektedir. Öğrencilerin bağımsız araştırma ve eleştirel düşünme becerileri güçlü biçimde desteklenmektedir.

Tablo 6, karşılaştırılan öğretim programlarında coğrafi becerilerin temsil düzeyinin ülkeler arasında belirgin farklılıklar gösterdiğini ortaya koymaktadır. Özellikle İngiltere, Baden-Württemberg, Berlin-Brandenburg, Avustralya ve Finlandiya'da coğrafi beceriler öğretim programının temel bileşenlerinden biri olarak sistematik biçimde yapılandırılmıştır. Japonya'da beceri temelli yaklaşım özellikle çevresel farkındalık ve afet eğitimiyle bütünleşirken, Türkiye'de temel coğrafi becerilere yer verilmesine rağmen bunların öğrenme çıktıları ve öğretim süreçleriyle bütünleşme düzeyi diğer programlara göre daha zayıf kalmaktadır.

4. Sonuç ve Tartışma

Bu araştırma, Türkiye'de ortaokul coğrafya eğitiminin çevre, afet, vatandaşlık ve yerel mekân temaları bakımından güçlü, buna karşılık coğrafi sorgulama, arazi çalışması, mekânsal veri analizi, CBS ve coğrafyanın disipliner alt alanlarının programa yansıtılması bakımından karşılaştırılan ülkelere göre daha zayıf kaldığını göstermektedir. Bulgular, programlar arasındaki temel farklılığın yalnızca içerik dağılımından değil, coğrafi düşünmenin öğretim programlarında hangi düzeyde yapılandırıldığından kaynaklandığını da ortaya koymaktadır. Araştırma bulguları, coğrafya öğretiminin niteliğinin yalnızca dersin bağımsız bir ders olarak okutulmasına bağlı olmadığını göstermektedir. Avustralya ve Japonya örnekleri, bütünleşik program yapısı içinde de coğrafi sorgulama, çevre, afet, mekânsal düşünme ve disipliner coğrafya anlayışının güçlü biçimde yapılandırılabileceğini ortaya koymaktadır. Bu durum, belirleyici unsurun dersin bağımsız statüsünden çok coğrafi düşünmenin, güçlü bilginin (powerful knowledge) ve sorgulamaya dayalı öğrenmenin öğretim programına nasıl yansıtıldığına bağlı olduğunu göstermektedir (Lambert ve diğ., 2015; Maude, 2015; Lee & Kriewaldt, 2025; Boehm ve diğ., 2018). İngiltere, Baden-Württemberg, Berlin-Brandenburg ve Avustralya programlarında coğrafi sorgulama, arazi çalışması, harita okuryazarlığı, veri analizi ve dijital coğrafi teknolojiler disipliner bilgiyle bütünleşik biçimde yapılandırılmıştır. Bu yaklaşım, öğrencilerin yalnızca coğrafi bilgi edinmelerini değil, aynı zamanda mekânsal ilişkileri yorumlayabilen, farklı ölçekler arasında bağlantı kurabilen ve coğrafi kanıtları kullanarak karar verebilen bireyler olarak yetiştirilmesini amaçlayan çağdaş coğrafya eğitimi anlayışıyla örtüşmektedir (Wakabayashi & Ishikawa, 2011; Lambert ve diğ., 2015; Roberts, 2014; Lee & Kriewaldt, 2025).

Bulgulara göre Finlandiya ve Avustralya öğretim programlarında sürdürülebilirlik, disiplinler arası öğrenme ve sorgulamaya dayalı pedagoji, coğrafya öğretiminin temel bileşenleri arasında yer almaktadır. Bu bulgu, coğrafya eğitiminin sürdürülebilirlik okuryazarlığı, mekânsal vatandaşlık ve güçlü coğrafi düşünme

becerileriyle ilişkilendirildiğini ortaya koyan güncel çalışmalarla uyumludur (Hammond ve diğ., 2024; Windsor & Kriewaldt, 2023). Karşılaştırmalı analiz sonuçları, Türkiye'de ortaokul coğrafya öğretiminin özellikle disipliner alt alanların görünürlüğü, uygulamalı coğrafi beceriler, mekânsal teknolojilerin kullanımı ve sorgulamaya dayalı öğrenme bakımından geliştirilmesi gerektiğini göstermektedir. Bu bağlamda, coğrafi becerilerin etkili öğretim yöntemleriyle desteklenmesinin öğrenci performansını geliştirebildiğini ortaya koyan uygulamalı çalışmalar da programlarda beceri odaklı yaklaşımın güçlendirilmesi gerektiğini desteklemektedir (Dönmez, 2021). Bununla birlikte, 2024 öğretim programında afetlere ilişkin konu ve içeriklerin önceki programa kıyasla güçlendirilmiş olması, coğrafya öğretiminin tüm bileşenlerinde benzer düzeyde bir gelişmenin gerçekleştiği anlamına gelmemektedir (Dündar, Türker, & Sözcü, 2024). Bu değerlendirme, Türkiye'de coğrafya eğitiminin geleceğine ilişkin öğretmen görüşlerini inceleyen nitel araştırmalarda dile getirilen geliştirme gereksinimleriyle de örtüşmektedir (Çimen, 2025). Bununla birlikte bu bulgu, coğrafyanın mutlaka bağımsız bir ders olarak yapılandırılması gerektiği biçiminde yorumlanmamalıdır. Araştırma, mevcut bütünleşik yapı içinde coğrafi becerilerin ve disipliner öğrenme çıktılarının güçlendirilebileceğini, ayrıca bağımsız coğrafya dersine ilişkin alternatif modellerin karşılaştırmalı eğitim bulguları ışığında yeniden değerlendirilmesinin yararlı olacağını ortaya koymaktadır.

Bu araştırmanın en önemli özgün katkısı, farklı ülkelerdeki öğretim programlarını yalnızca konu dağılımları bakımından karşılaştırmak yerine, coğrafyanın disipliner görünürlüğü, içerik organizasyonu, öğrenme çıktıları, coğrafi beceriler ve genel temsil düzeyi gibi birbirini tamamlayan analitik boyutlar üzerinden ortak bir değerlendirme çerçevesi kullanarak incelemesidir. Bu yaklaşım, öğretim programlarının yalnızca hangi konuları içerdiğini değil, coğrafi düşünmeyi, güçlü bilgiyi (powerful knowledge) ve disipline özgü becerileri hangi düzeyde yapılandırdığını da bütüncül biçimde ortaya koymaktadır. Bu yönüyle çalışma, karşılaştırmalı öğretim programı araştırmalarında kullanılabilecek analitik bir değerlendirme modeli önererek coğrafya eğitimi alanyazınına önemli bir yöntemsel katkı sunmaktadır.

Öneriler

- Türkiye Ortaokul Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı'nda coğrafi sorgulama, arazi çalışması, mekânsal veri analizi ve coğrafi bilgi sistemleri (CBS) uygulamalarının öğrenme çıktıları ve öğretim süreçleriyle daha sistematik biçimde ilişkilendirilmesi önerilmektedir. Araştırma

bulguları, bu unsurların karşılaştırılan öğretim programlarına göre Türkiye programında daha zayıf düzeyde yer aldığını göstermektedir.

- Coğrafyanın fiziki, beşerî, ekonomik ve bölgesel alt dallarının öğretim programındaki temsilinin daha dengeli biçimde yapılandırılması önerilmektedir. Böylece coğrafyanın disipline özgü bütünlüğü güçlendirilebilir ve öğrenme çıktılarında coğrafi düşünmenin farklı boyutlarına daha kapsamlı biçimde yer verilebilir.
- Harita okuryazarlığı, mekânsal düşünme, arazi çalışması, veri yorumlama ve kanıta dayalı coğrafi sorgulama gibi becerilerin öğretim programındaki ağırlığının artırılması önerilmektedir. Araştırmada incelenen İngiltere, Baden-Württemberg, Berlin-Brandenburg, Avustralya ve Finlandiya öğretim programlarında bu becerilerin daha sistematik ve bütüncül biçimde yapılandırıldığı belirlenmiştir.
- Gelecekte yürütülecek karşılaştırmalı öğretim programı araştırmalarında yalnızca resmî öğretim programları değil, ders kitapları, sınıf içi ve sınıf dışı öğretmen uygulamaları, ölçme-değerlendirme süreçleri ve öğrenci kazanımları da birlikte incelenmelidir. Böylece öğretim programlarında öngörülen coğrafi bilgi ve becerilerin sınıf içi uygulamalara ne ölçüde yansıdığı daha kapsamlı biçimde değerlendirilebilir.

Kaynakça

Aladağ, E. (2007). İlköğretim 7. sınıf sosyal bilgiler dersinde coğrafi bilgi sistemleri kullanımının öğrencilerin akademik başarı ve derse karşı motivasyonlarına etkisi [Yayımlanmamış doktora tezi]. Gazi Üniversitesi.

Artvinli, E., & Dönmez, L. (2023). Sosyal bilgiler eğitiminde afetler ve afet eğitimi: Gerçeklerle yüzleşmenin yolu. E. Kaya, F. Tıkman, H. Bayram, & E. Yıldırım (Eds.) İçinde, Çağdaş sosyal bilgiler öğretimi (Güncel konu ve etkinlik örnekleriyle) (pp. 227–271). Vizetek.

Australian Curriculum, Assessment and Reporting Authority. (2022). *Australian Curriculum (Version 9.0): Geography.* https://v9.australiancurriculum.edu.au/learning-areas/humanities-and-social-sciences/geography

Boehm, R. G., Solem, M., & Zadrozny, J. (2018). The rise of powerful geography. The Social Studies, 109(2), 125-135. https://doi.org/10.1080/00377996.2018.1460570

Bozyiğit, R., & Akça, D. (2017). Coğrafya öğretiminde coğrafi sorgulama becerisinin öğrencilerin tutum ve başarıları ile öğrenmenin kalıcılığı üzerine etkisi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 38, 72-85.

Catling, S. (2022). The challenge of geography for primary children. Zeitschrift für Geographiedidaktik, 50(4), 167–183.

Catling, S., & Martin, F. (2011). Contesting powerful knowledge: The primary geography curriculum as an articulation between academic and children's (ethno-) geographies. The Curriculum Journal, 22(3), 317–335. https://doi.org/10.1080/09585176.2011.601624

Catling, S., & Willy, T. (2018). Understanding and teaching primary geography (2nd ed.). Sage.

Creswell, J. W., & Creswell, J. D. (2023). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches* (6th ed.). SAGE Publications.

Creswell, J. W., & Poth, C. N. (2024). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches* (5th ed.). SAGE Publications.

Çimen, R. (2025). Teachers' perspectives on the future of geography education in Türkiye: A qualitative inquiry. *Innovative Educational Research (INNER)*, **7**(1), 84–99. https://innovativedu.org/publication/59/INNER-V7N1-5

Department for Education. (2013). *National curriculum in England: Geography programmes of study*. GOV.UK. https://www.gov.uk/government/publications/national-curriculum-in-england-geography-programmes-of-study

Dönmez, L. (2021). An analysis on the impact of geogames in geographical skills. *Innovative Educational Research, (INNER) 3*(2), 50–63. https://www.innovativedu.org/publication/20/INNER-V3-N2-2-EN

Dündar, E., Türker, A., & Sözcü, U. (2024). Comparison of 2018 and 2024 geography curriculum in terms of subject and content related to disasters. *Innovative Educational Research (INNER)*, 6(2), 175–187. https://www.innovativedu.org/publication/46/INNER-V6-N2-4

European Commission/EACEA/Eurydice. (2017). *Citizenship education at school in Europe*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/publications/citizenship-education-school-europe-2017

Finnish National Agency for Education. (2014). *National core curriculum for primary and lower secondary basic education*. https://www.oph.fi/en/education-and-qualifications/national-core-curriculum-primary-and-lower-secondary-basic-education

Firth, R. (2011). Making geography visible as an object of study in the secondary school curriculum. The Curriculum Journal, 22(3), 289-316. https://doi.org/10.1080/09585176.2011.601209

Hammond, L., Healy, G., Bladh, G., & Tani, S. (2024). Reflecting on the powers, possibilities and constraints of geography curricula in England, Finland and Sweden. Journal of Curriculum Studies, 57(4), 382–401. https://doi.org/10.1080/00220272.2024.2420366

International Geographical Union Commission on Geographical Education. (2016). *International charter on geographical education*. International Geographical Union.

Kaçar, T., & Bulut, B. (2020). Sosyal Bilgiler Öğretim Programı ve 4-7. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitaplarının coğrafya kavramları bağlamında değerlendirilmesi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 17(2), 652-679. https://doi.org/10.33437/ksusbd.738637

Karataş, Z. (2015). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi, 1(1), 62–80.

Lambert, D. (2009). Corrupting the curriculum? The case of geography. *London Review of Education, 7*(2), 119–136.

Lambert, D., Solem, M., & Tani, S. (2015). Achieving human potential through geography education: A capabilities approach to curriculum making in schools. *Annals of the Association of American Geographers, 105*(4), 723–735. https://doi.org/10.1080/00045608.2015.1022128

Lee, S. J., & Kriewaldt, J. (2025). Where powerful knowledge and pedagogical content knowledge intersect: The case of knowledge and beliefs for teaching school geography through inquiry. *International Research in Geographical and Environmental Education, 34*(1), 79–94. https://doi.org/10.1080/10382046.2024.2348274

Maude, A. (2015). What is powerful knowledge and can it be found in the Australian geography curriculum? Geographical Education, 28, 18-26.

Merriam, S. B., & Tisdell, E. J. (2016). Qualitative research: A guide to design and implementation (4th ed.). Jossey-Bass.

Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook* (2nd ed.). Sage Publications.

Millî Eğitim Bakanlığı. (2024). *Sosyal bilgiler dersi öğretim programı*. Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli. https://tymm.meb.gov.tr/upload/program/2024programsos4567Onayli.pdf

National Research Council. (2006). Learning to think spatially: GIS as a support system in the K-12 curriculum. The National Academies Press. https://doi.org/10.17226/11019

Ofsted. (2021). *Research review series: Geography*. UK Government. https://www.gov.uk/government/publications/research-review-series-geography/research-review-series-geography

Roberts, M. (2014). Powerful knowledge and geographical education. *The Curriculum Journal, 25*(2), 187–209. https://doi.org/10.1080/09585176.2014.894481

Sağdıç, M. (2020). Türkiye'de ilköğretim okullarında coğrafya öğretiminin tarihsel gelişimi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 9*(1), 395–412. https://doi.org/10.7884/teke.4661

Turan, R. (2016). Millî Tarih'ten Sosyal Bilgiler'e Türkiye'de ilköğretim düzeyinde tarih öğretimi. *The Journal of Academic Social Science Studies, 49*, 257–278. https://doi.org/10.9761/JASSS3599

United Nations International Strategy for Disaster Reduction. (2005, November 3). *British schoolgirl hero meets President Clinton: "All children should know what a tsunami is... and how to react," says Tilly Smith.* https://www.undrr.org/news/british-schoolgirl-hero-meets-president-clinton-all-children-should-know-what-tsunami-and-how

Wakabayashi, Y., & Ishikawa, T. (2011). Spatial thinking in geographic information science: A review of past studies and prospects for the future. Procedia - Social and Behavioral Sciences, 21, 304-313. https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2011.07.031

Windsor, S., & Kriewaldt, J. (2023). School geography's critical role for a more sustainable future: Powerful knowledge and praxis. Social Sciences, 12(11), 585. https://doi.org/10.3390/socsci12110585

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2021). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri (12. baskı). Seçkin Yayıncılık.

Yıldırım, Y., & Çalışkan, A. (2024). 2024 Sosyal Bilgiler dersi öğretim programının 2005, 2015 ve 2018 programlarıyla karşılaştırmalı analizi. *Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 8*(1), 108–142. https://doi.org/10.46452/baksoder.1485390

Yıldız Yılmaz, N., & Meydan, A. (2020). Geographical education in primary school curriculum in Turkey between 1923–2018. *Review of International Geographical Education Online, 10*(4), 639–663. https://doi.org/10.33403/rigeo.710465

5. BÖLÜM

TRANSHÜMANS FAALİYETLERE İKİ ÖRNEK; MANAVGAT VE ABRUZZO'DA (İTALYA) GÖÇEBE HAREKETLER

Doç. Dr. Halil HADİMLİ - Akdeniz Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-0871-5591

Uzman Barış KIZILKAYA - Akdeniz Üniversitesi,
ORCID No: 0009-0001-5806-9823

Özet

Çalışmada, Türkiye'de gerçekleştirilen mevsimsel hayvancılık faaliyetlerinden bazılarının transhümans kavramı kapsamında değerlendirilip değerlendirilemeyeceğini ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu amaçla yapılan saha araştırmalarında, Antalya'nın Manavgat ilçesindeki sahil kesiminde, yürüttükleri hayvancılık faaliyetinin transhümans olarak tanımlanabilecek beş aile tespit edilmiştir. Bu ailelerle yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiş; görüşmeler ses kayıtları ve fotoğraflarla belgelenmiş, konuyu doğrudan veya dolaylı ilgilendiren kitap, makale, tez ve diğer yazılı kaynaklar taranmıştır. Saha çalışmasında elde edilen bulgular arasından transhümans faaliyetlerinin temel özelliklerini belirgin biçimde yansıtan bir örneklem ayrıntılı olarak ele alınmış ve bu örneklemin mevsimsel hareketliliği Abruzzo (İtalya) bölgesindeki transhümans uygulamalarıyla karşılaştırılmıştır. Bulgular, incelenen ailede kışlak ve yaylak alanları arasında düzenli mevsimsel hareketliliğin bulunduğunu ve bu hareketliliğin yükselti, iklim ve otlak koşullarına bağlı olarak şekillendiğini ortaya koymaktadır. Abruzzo örneğiyle yapılan karşılaştırma ise mevsimsel hareketlilik, yükselti değişimi, dağlık alanların kullanımı ve hayvancılık faaliyetlerinin sürdürülmesi bakımından önemli benzerlikler bulunduğunu göstermektedir. Bu doğrultuda Türkiye'deki transhümans faaliyetlerinin yalnızca ekonomik bir hayvancılık faaliyeti olarak değil, aynı zamanda korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması gereken bir kültürel miras unsuru olarak değerlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Transhümans, yaylacılık, göçebe hayvancılık, Akdeniz havzası, Abruzzo, Manavgat

1. Giriş

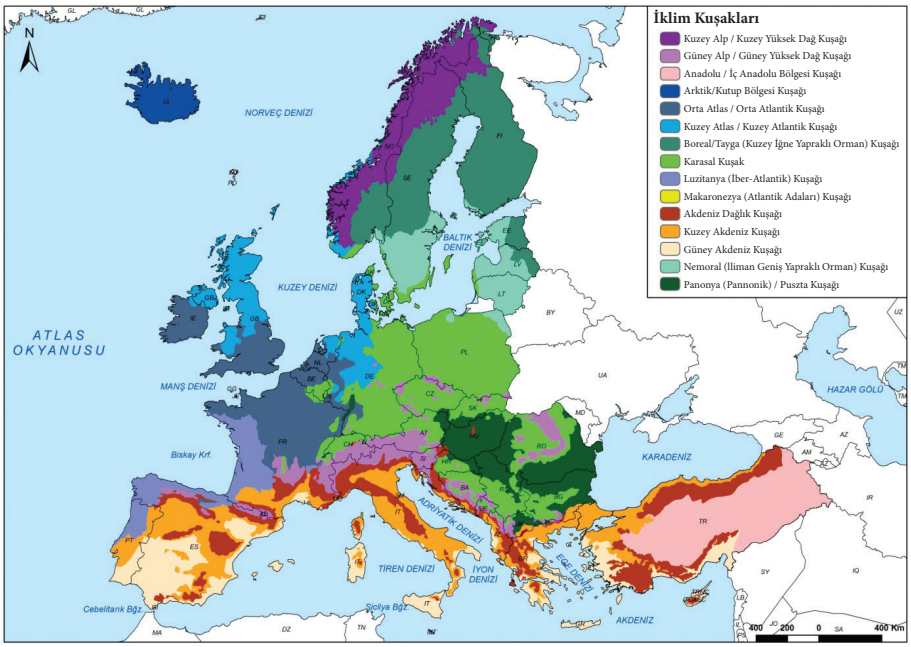
Hayvancılığın ortaya çıkışı, insanlık tarihindeki en önemli ekonomik dönüşümlerden biri olmuş; coğrafi koşullardaki farklılıklar ise geçmişten günümüze farklı bölgelerde çeşitli hayvancılık ve göçebelik pratiklerinin ortaya çıkmasına ortam hazırlamıştır. Göçebe hayvancılık faaliyetlerinin sınıflandırılmasında bazı kavramlar belirgin özelliklerle birbirinden ayrılabilirken, bazı uygulamaların hangi kategori içerisinde değerlendirilmesi gerektiği konusunda kavramsal farklılıklar bulunabilmektedir. Göçebeliğin temel biçimlerinden biri olarak değerlendirilebilecek 'tam göçebelik'; herhangi bir kalıcı yerleşmeye bağlı olmaksızın gerçekleştirilen ve günümüzde de dünyanın bazı bölgelerinde sürdürülen bir yaşam ve ekonomik faaliyet biçimidir. Tam göçebe hayvancılık; çöllerde, yarı kurak iklim bölgelerinde, tundra iklim bölgelerinde yaygın olarak yapılmış ve günümüzde de halen bu şekilde gerçekleştirilmektedir (Denker, 1960). 'Yarı göçebelik' ise kalıcı bir yerleşimle kurulan bağ nedeniyle tam göçebelikten ayrılmaktadır. Yarı göçebelik; göçebe yaşam ile yerleşik yaşam arasında bir geçiş modelidir. Bu yaşam tarzı, yerleşik hayata geçişin bir aşaması olarak görülebileceği gibi, kendi başına ekonomik sistem de olabilir (Beuermann, 1967). Bununla birlikte göçebe hayvancılık faaliyetlerini yalnızca bu iki başlık altında değerlendirmek yeterli olmayacaktır. Nitekim göçebe yaşam tarzları birçok araştırmacı tarafından farklı şekillerde sınıflandırılmış ve bazı kavramların sınırlarının çizilmesi ve birbirinden ayrılması konusunda görüş farklılıkları ortaya çıkmıştır (Somuncu, 2005). Bu çalışmanın konusu olan "transhümans" uygulamalarının "tam göçebe hayvancılık faaliyetleri" içerisinde yer almadığı açıkça ifade edilebilir.

Hayvancılıkla uğraşan toplulukların yılın farklı dönemlerinde farklı otlak alanları arasında düzenli ve mevsimsel olarak hareket etmesine dayanan transhümans, kalıcı yerleşim ile mevsimsel hareketliliğin bir arada bulunması bakımından yarı göçebe faaliyetler içerisinde değerlendirilebilir. Transhümans ilk olarak tanımlandığı Avrupa kıtasında da değişen mülkiyet sistemleri, ekonomik koşullar ve sosyal beklentiler neticesinde Tarihi perspektifinden farklılaşarak, hayvancılıkla uğraşan toplulukların, hayvanların mevsimsel ihtiyaçları ve otlak koşullarına bağlı olarak yılın farklı dönemlerinde (yaz-kış), farklı mekanlar arasında (kışlak-yayla) düzenli ve tekrarlayan bir mevsimlik döngü içerisinde hareket etmelerini kapsayan bir uygulama haline gelmiştir (Duclos ve Mallen 1998. Somuncu 2005). UNESCO'da transhümans; insanların ve hayvanların geleneksel güzergâhlar boyunca mevsimsel olarak farklı coğrafi ve iklimsel bölgelere düzenli hareketi şeklinde tanımlamaktadır (UNESCO, 2023). Transhümans, dünyanın birçok bölgesinde görülen bir hayvancılık pratiği olmakla birlikte, özellikle Akdeniz Havzası'nda

dikey transhümans biçiminin yaygınlığı ve belirginliği dikkat çekmektedir. Bu yüzden litaratürde "Akdeniz Tipi Transhümans" kavramının görülmesi de oldukça olağandır. Braudel'de transhümansı "Akdeniz Çobanlığı" olarak ifade etmiştir (Braudel, 1993). Braudel'e göre, transhümans; Akdeniz'in hareketli karakterini yansıtır. İnsanlar, hayvanlar ve mallar mevsimsel değişmelerle sürekli hareket halindedir (Braudel, 1993). Akdeniz Havzası'nda gerçekleştirilen transhümans faaliyetlerinin, bölgenin iklim ve topoğrafya özelliklerinin birbiriyle uyumu sonucunda özgün bir karakter kazandığı ifade edilebilir. Bu bağlamda iklim koşulları, mevsimsel hareketliliği tetikleyen temel unsurlardan biri olarak değerlendirilmelidir. Akdeniz ikliminin yaz aylarında sıcak ve kurak koşullar göstermesi, özellikle alçak kesimlerdeki otlakların verimliliğini olumsuz etkilemekte, buna bağlı olarak ta hayvanların yeterli besin kaynaklarına ulaşması ve hayvancılık faaliyetlerinin verimliliğinin sürdürülmesi güçleşmektedir. Bu koşullar altında hayvancılıkla uğraşan toplulukların daha yüksek kesimlerde bulunan ve yaz döneminde daha elverişli otlak koşulları sunan alanlardan yararlanması, mevsimsel hareketliliğin temel nedenlerinden birini oluşturmaktadır.

Akdeniz iklim bölgesinde kış aylarında yüksek kesimlerde sıcaklıkların düşmesi ve kar yağışlarının görülmesi ile otlakların kullanımı güçleşir. Buna karşılık alçak kesimlerin daha ılıman koşullara sahip olması, hayvanların otlak alanlarına erişimini kolaylaştırmaktadır. Böylece yaz aylarında yüksek kesimlerde bulunan topluluklar, kış döneminde daha alçak kesimlere yönelerek hayvancılık faaliyetlerini sürdürür.

Bu mevsimsel hareketliliğin dikey doğrultuda gerçekleşebilmesi için iklim koşulları ile topoğrafik yapının birbirini tamamlaması büyük önem taşımaktadır. Akdeniz Havzası, bir yandan yazları sıcak ve kurak, kışları ise ılıman ve yağışlı bir iklim karakterine sahipken, diğer yandan Alp-Himalaya dağ kuşağının oluşturduğu yükselti farklılıklarına da sahiptir. Bu iklimsel ve topoğrafik koşulların bir arada bulunması, farklı yükselti basamaklarında mevsimsel olarak değişen otlak imkânlarından yararlanılmasını mümkün kılar. Bu nedenle dikey tipte transhümans faaliyetlerinin Akdeniz Havzası'nda tarihsel süreç içerisinde gelişerek günümüze kadar varlığını sürdürebilmesinde, iklim ve topoğrafya arasındaki bu uyumun önemli bir rol oynadığı değerlendirilebilir (Şekil 1.).

Şekil 1. Avrupa ve Anadolu İklim Bölgeleri

Çalışmanın temel sorusu, Türkiye'de yeni tip transhümans faaliyetlerinin varlığı ve bu faaliyetlerin niteliği üzerine kurulmuştur. Anadolu'da gerçekleştirilen ve çoğunlukla "yaylacılık" olarak ifade edilen hayvancılık pratiklerinin transhümans kavramıyla ne ölçüde örtüştüğü konusunda kavramsal tartışmalar bulunmaktadır. Türkiye'de yaylacılık üzerine çok sayıda çalışma gerçekleştirilmiş olmasına rağmen, bu faaliyetlerin transhümans kavramı çerçevesinde değerlendirilmesine yönelik çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir (Darkot, 1968, Tunçdilek, 1967, Emiroğlu, 1977). Bu nedenle Türkiye'de gerçekleştirilen mevsimsel hayvancılık faaliyetlerinin transhümans kapsamında değerlendirilip değerlendirilemeyeceğinin ortaya konulması, söz konusu faaliyetlerin kültürel niteliğinin ve devamlılığının sağlanması açısından önem taşımaktadır.

Transhümans faaliyetlerinin Akdeniz havzasındaki farklı örnekleriyle birlikte değerlendirilmesi, Türkiye'deki uygulamaların uluslararası ölçekteki benzerleriyle ilişkilendirilmesine de olanak sağlanacaktır. Bu bağlamda Türkiye'de gerçekleştirilen transhümans faaliyetlerinin, özellikle Avrupa'daki örneklerle benzer yönlerinin ortaya konulması, söz konusu hayvancılık kültürünün korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması açısından yeni bir değerlendirme alanı da oluşturabilir. Aynı zamanda bu durum, Türkiye'deki transhümans uygulamalarının uluslararası kültürel miras kapsamında ele alınmasına yönelik çalışmalara da katkı sağlayacaktır.

2. Yöntem

Bu araştırmada, konuya ilişkin mevcut akademik çalışmaların değerlendirilmesi ile saha araştırmasından elde edilen veriler birlikte kullanılmıştır. Araştırmanın kuramsal ve kavramsal çerçevesinin oluşturulması amacıyla ilgili literatür taranmış; bu kapsamda kitaplar, makaleler, tezler ve süreli yayınlar incelenmiştir. Bunun yanı sıra, konuya ilişkin güncel ve tamamlayıcı bilgilere ulaşmak amacıyla çeşitli internet kaynaklarından da yararlanılmıştır. Literatür taraması, araştırmanın temel kavramlarının açıklanması, konuya ilişkin mevcut yaklaşımların ortaya konulması ve araştırmanın literatürdeki konumunun belirlenmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın saha verileri ise hayvancılık faaliyetleriyle doğrudan ilgilenen ailelerle gerçekleştirilen görüşmeler aracılığıyla elde edilmiştir. Bu kapsamda çalışmanın evrenini oluşturan beş aile ile temas kurulmuş ve ailelerin hayvancılık faaliyetlerini fiilen sürdüren üyeleriyle görüşülmüştür. Görüşmeler sırasında katılımcıların hayvancılık faaliyetleri, mevsimsel hareketlilikleri, kullandıkları alanlar ve araştırmanın konusu kapsamında değerlendirilen diğer uygulamalarına ilişkin bilgiler elde edilmiştir.

Saha çalışması sırasında gerçekleştirilen görüşmeler, daha sonra değerlendirilebilmek amacıyla ses kayıtları yoluyla belgelenmiş; ayrıca araştırma alanındaki faaliyetlerin ve gözlemlenen unsurların görsel olarak belgelenmesi amacıyla fotoğraflar çekilmiştir. Görüşmelerden ve saha gözlemlerinden elde edilen veriler, literatür taramasından elde edilen bilgilerle birlikte değerlendirilerek araştırmanın temel problemi çerçevesinde karşılaştırılmış ve yorumlanmıştır.

Araştırmanın evrenini, Manavgat'ta transhümans hayvancılık faaliyetinde bulunarak geçimini sağlayan toplam **5 aile** oluşturmaktadır. Araştırma evreninin belirlenmesinde, transhümans hayvancılığı temel geçim kaynağı olarak sürdüren ve araştırmanın amacı doğrultusunda belirlenen aileler esas alınmıştır. Araştırma kapsamında belirlenen beş ailenin sosyoekonomik özellikleri, hayvancılık faaliyetlerinin niteliği ve geçim biçimleri genel olarak benzer özellikler göstermektedir.

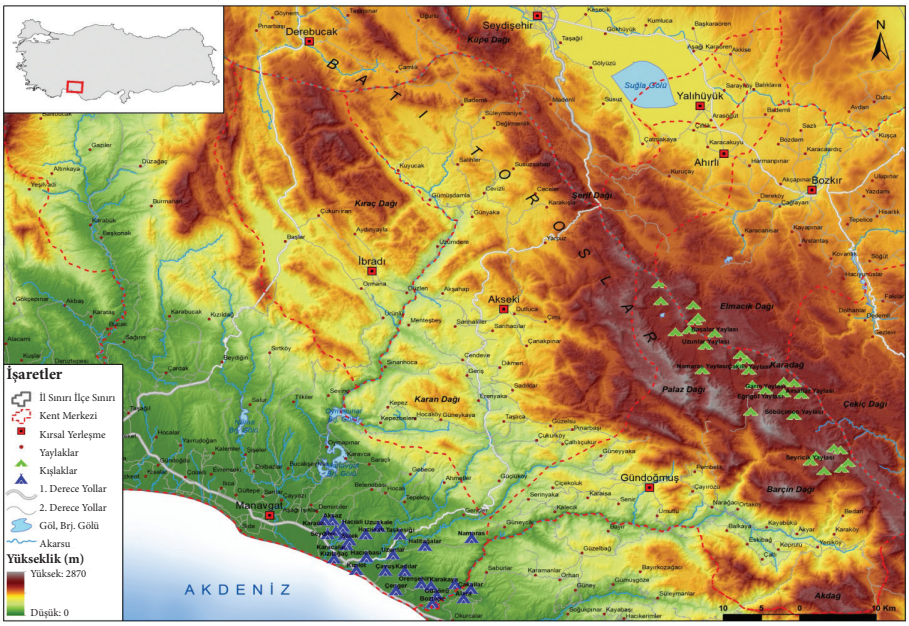
Araştırmanın örneklemini ise söz konusu beş aile arasından seçilen bir aile oluşturmaktadır. Örneklem olarak seçilen aile, transhümans hayvancılık faaliyetlerinin ayrıntılı biçimde incelenmesine olanak sağlayacak şekilde ele alınmıştır. Bu kapsamda ailenin hayvancılık faaliyetleri, göç hareketliliği, üretim ve geçim stratejileri, hayvancılığın aile ekonomisindeki yeri ve transhümans yaşam biçiminin sürdürülmesine ilişkin özellikleri ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Araştırmada örneklem büyüklüğünün bir aile ile sınırlandırılmasının temel nedeni, araştırmanın **derinlemesine inceleme** amacı taşıması ve evreni oluşturan ailelerin sayısının oldukça sınırlı olmasıdır. Bu doğrultuda çalışma, nicel bir genelleme yapmaktan ziyade seçilen ailenin transhümans hayvancılık faaliyetlerinin ve yaşam biçiminin bütüncül ve ayrıntılı olarak ortaya konulmasını amaçlayan **durum çalışması** niteliğindedir.

Bununla birlikte, araştırmanın yalnızca bir aile üzerinde gerçekleştirilmiş olması nedeniyle elde edilen bulguların evreni oluşturan diğer ailelere veya Türkiye'deki tüm transhümans hayvancılık yapan ailelere doğrudan genellenmesi söz konusu değildir. Bulgular, incelenen ailenin deneyimleri ve koşulları bağlamında değerlendirilmiştir.

Araştırmanın çalışma alanını Antalya ili Manavgat ilçesinin sahil kesimleri oluşturmaktadır. Saha araştırması kapsamında özellikle hayvancılık faaliyetlerinde kışlak olarak kullanılan Kızılot, Kızılağaç ve Çavuşköy çevresindeki alanlar incelenmiştir (Şekil 2.).

Saha çalışması Eylül 2025 ile Mayıs 2026 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Bu süre içerisinde çalışma alanında gözlemler yapılmış, hayvancılık faaliyetleriyle doğrudan ilgilenen ailelerle görüşmeler gerçekleştirilmiş ve araştırma konusu kapsamında değerlendirilen kışlak alanlarına ilişkin veriler toplanmıştır. Araştırma süresince saha çalışmasının temel odağını kışlak alanları oluşturmuş, yüksek kesimlerde yer alan yayla alanlarına doğrudan saha ziyareti gerçekleştirilememiştir. Bu nedenle yayla alanlarının konumu, yükseltisi, kullanım dönemleri ve bu alanlara gerçekleştirilen mevsimsel hareketliliğe ilişkin bilgiler, kışlak alanlarında görüşülen aile üyelerinin aktarımları ve elde edilen diğer veriler doğrultusunda değerlendirilmiştir. Bu durum, araştırmanın saha kapsamına ilişkin bir sınırlılık olarak dikkate alınmıştır.

Şekil 2. Araştırma Sahası, Kışlak ve Yayla Alanlarının Konumu.

Kaynak: Harita Genel Müdürlüğü verileri kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

3. Bulgular

Bu bölümde, saha araştırması kapsamında gerçekleştirilen görüşmelerden elde edilen bulgular ile literatür taraması sonucunda ulaşılan veriler birlikte değerlendirilmektedir. Araştırma kapsamında örneklem olarak ele alınan aile, hayvancılık faaliyetlerini yıl içerisinde farklı yükselti basamakları arasında, düzenli ve mevsimsel hareketlilik yoluyla sürdürmektedir. Bununla birlikte, bu hareketliliğin dikkat çekici yönlerinden biri, mevsimsel olarak kullanılan alanların, ailenin sürekli yerleşim yeriyle örtüşmemesidir. Zaten çalışmanın evrenini oluşturan ailelerdeki hayvancılık faaliyetlerinin Transhümans olarak tanımlanmasında; sürülerin kış aylarında devamlı yerleşmeler olan köylerdeki ağıl ve ahırlarda tutulmayıp, sahil kumullarına kadar ulaşan otlaklardaki geçici "yatak"larda (Bulut vd 2023) tutulmaları ile açık alanlarda kışı geçirmeleri en temel dayanak olmuştur (Şekil 3,4,5,6).

Şekil 3: Sürüler kışı açık alanlarda otlayarak geçirir (Arka planda Manavgat Şehri Görülmektedir.

Şekil 4: Ağıllar sürüleri sadece yağıştan koruyan barınak halindedir.

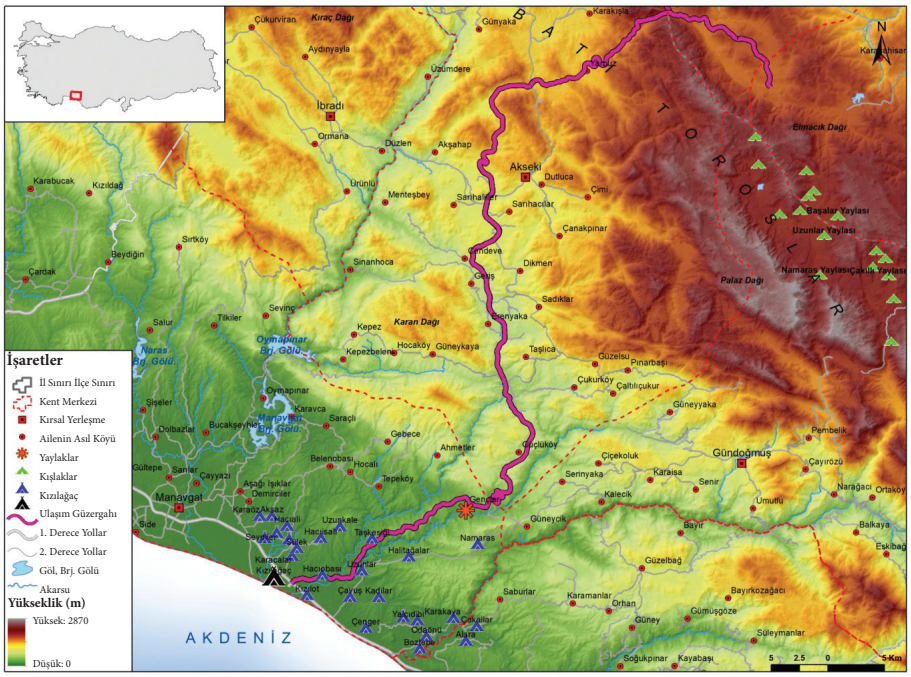

Şekil 5: Kışlaktaki meskenler de sahil kumullarının üzerine kurulmuştur.

Şekil 6: İtalya'daki örneklerde olduğu gibi Manavgat'taki Transhümans topluluklarda da yün ticareti önemli bir faaliyettir.

Transhümans faaliyetlerinin temelinde, hayvancılığın yıl boyunca sürdürülebilmesi amacıyla mevsimsel olarak farklı otlak ve çevresel koşullardan yararlanma gerekliliği bulunmaktadır. Bu nedenle hayvancılık faaliyetinin yürütüldüğü kışlak ve yaylakların hayvancıların sürekli yerleşim alanlarıyla örtüşmesi zorunlu değildir. İncelenen örneklemde de bu durum açık biçimde görülmektedir. Örneklemin sürekli yerleşim alanı ile kışlak olarak kullanılan kıyı kesimi birbirinden farklıdır. Dolayısıyla söz konusu hareketlilik, yalnızca bir yer değiştirme biçimi olarak değil, hayvancılık faaliyetinin mevsimsel koşullara uyarlanmasına dayanan bir üretim stratejisi olarak değerlendirilmelidir.

Şekil 7. Mevsimsel göç güzergâhı ve konumu

Kaynak: Harita Genel Müdürlüğü verileri kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Sahadaki örneklemin hayvancılık faaliyetleri geçmiş kuşaklardan günümüze gelene kadar dönemsel değişiklikler yaşamıştır. Örneklem ailenin hayvancılık faaliyetine başlayan geçmiş kuşakların, kış döneminde kendi köylerinde kalmak yerine, köy yerleşiminin dışında ve kıyıya yakın bir alanı kışlak olarak kullanmıştır. Bu yöntem hayvancılık dağ göçebelerinde de görülen bir özelliktir (Hadimli vd, 2010). Ancak transhümansta sürü sahibinin köydeki evinde kalıp, sürülerin ücretli çobanlar aracılığı ile bakımı söz konusu olması gereklidir. Bu uygulamanın çocukların okul çağında olduğu dönemde gerçekleştirildiği ifade edilmiştir. Ailenin okul çağında çocuklarının olmadığı zaman diliminde ise ücretli çobanlara ihtiyaç kalmamış, aile bireylerinin hayvancılık faaliyetlerini doğrudan katılımları gerçekleşmiştir. Aile bireyleri, kendi yerleşim alanları dışında, kıyıdaki kışlak ve yüksek kesimlerdeki yazlık alanlar arasında mevsimsel bir hareketlilik biçimine dâhil olmuşlardır (Şekil 7.).

Görüşmeden elde edilen bilgilere göre örneklem, kış dönemini Manavgat'ın sahil kesiminde yer alan Kızılağaç Mahallesi'nde geçirmektedir. Bu dönem kabaca Ekim-Mayıs aylarını kapsamakta ve yaklaşık 8-9 ay sürmektedir. Ailenin kışlak olarak kullandığı alan deniz seviyesinde sahil kumullarının üzeridir (Şekil 8.). Ör-

neklem, yaz dönemini geçirdiği yüksek kesimlerdeki yaylak alanlarından sonbahar döneminde ayrılarak kışlak alanına inmektedir. Görüşme sırasında örneklemin yaylaktan kışlağa dönüş hareketine **"güz göçü"** olarak ifade ettiği belirtilmelidir.

Şekil 8. Göçebe Aileler Kış Mevsimini Sahil Kumullarının Üzerinde Geçirirler

Bilindiği üzere kışlaklar, kış şartlarının çok sert geçmediği, yükseltinin fazla olmadığı ve iklim koşullarının hayvancılık faaliyetlerinin sürdürülmesine elverişli olduğu alanlardır. Hayvanların kışın çekildikleri, yaylaya göre daha alçakta bulunan, daha az soğuk veya ılık ve yerine göre kar tutmayan bölgelerdeki otlaklar kışlak olarak ifade edilmektedir (İzbırak, 1964, Sarı, 2013). İncelenen örneklemin kışlak alanlarının deniz seviyesine oldukça yakın olması, bu genel özelliklerle uyum göstermektedir. Bununla birlikte, örneklemin günümüzde bu alanları kışlak olarak kullanması çeşitli sorunları da beraberinde getirmektedir. Geçmişte mera olarak kullanılan kıyı kesimlerindeki sahanın, özellikle turizm faaliyetlerinin gelişmesiyle birlikte turizm tesislerine ve farklı kullanım alanlarına dönüşmesi, hayvanların otlatılabileceği alanların daralmasına neden olmuştur. Buna bağlı olarak kışlak alanındaki mera varlığının azalması, ailelerin hayvancılık faaliyetlerini sürdürmesini güçleştiren önemli bir unsur hâline gelmiştir (Şekil 9.).

Şekil 9. Hayvan Sürüleri Turistik Tesisler Tarafından Kullanılmaya Başlanmıştır.

Kışlakta geçirilen dönem, havaların ısınmasıyla birlikte sona ermektedir. Akdeniz ikliminin yaz aylarında görülen sıcak ve kurak koşulları, kıyı kesimlerindeki otlakların verimliliğini azaltarak hayvancılık faaliyetlerinin sürdürülmesini güçleştirmektedir. Bu koşullardan kaçınmanın temel yollarından biri, hayvanların daha yüksek kesimlerdeki otlak alanlarına taşınmasıdır. Yayla; dağlık bölgelerde kışın geçilmesi çok güç, yazın ise serin olan yüksek yerlerdeki hayvan otlatma yeridir (İzbırak, 1964.,Doğanay, 1997, Zaman vd, 2012). Bu doğrultuda aile, küçükbaş hayvanlardan oluşan sürüsünü kışlaktan yaylak alanlarına taşımaktadır. Görüşmede aile, kışlaktan yüksek kesimlerdeki yaylak alanlarına doğru gerçekleştirilen bu mevsimsel hareketi **"yaz göçü"** olarak ifade etmektedir. Aile, geçmiş dönemlerdeki hareket biçimlerinden farklı olarak sürüsünü tır veya kamyonlarla taşıyarak Batı Toroslar içerisinde, Geyik Dağları'nda yer alan yayla alanlarına çıkarmaktadır. Taşıma sürecinin büyük bölümü karayolu üzerinden modern ulaşım araçlarıyla gerçekleştirilirken, karayoluyla ulaşımın mümkün olmadığı son kesimlerde yolculuk yaya olarak sürdürülmektedir. Bu güzergâhın tamamlanmasının ardından aile ve sürü, yaklaşık 2000–2400 metre yükselti arasında bulunan Göktepe Yaylası'na ulaşmaktadır. Toros dağlarında diğer göçebe hareketlerle benzer olan bu durum, özellikle güzergâh üzerinde eskiye göre artan tarım alanlarının zarar görmesini önlemek maksadıyla tercih edilmektedir (Hadimli vd, 2009). Yaz ayları boyunca bu yüksek alanlardaki otlaklardan yararlanan aile, hayvancılık faaliyetlerini sürdürmekte; et, süt ve süt ürünleri ile yün gibi hayvansal ürünleri çeşitli yollarla satarak geçimini sağlamaktadır. Yaylalarda havaların soğumaya başlamasıyla eylül ayı içerisinde aile ve sürüsü yeniden harekete geçilmektedir. Kışı geçirmek amacıyla neredeyse deniz seviyesinde yer alan kışlak bölgesine dönüşle birlikte, mevsimsel hareketlilik döngüsü tamamlanmış olacaktır.

Örneklem ailenin yıl içerisindeki hareketliliği değerlendirildiğinde, hayvancılık faaliyetlerinin farklı yükselti basamaklarında bulunan mevsimlik otlak alanlarının dönüşümlü olarak kullanılması üzerine kurulu olduğu görülmektedir. Aile, kış döneminde deniz seviyesine yakın Kızılağaç Mahallesi'ndeki kışlak alanını kullanırken, yaz döneminde yaklaşık 2000–2400 metre yükseltiye sahip Göktepe Yaylası'na çıkmaktadır. Bu hareketlilik, aile tarafından "yaz göçü" ve "güz göçü" olarak adlandırılan iki yönlü ve mevsimsel bir döngü içerisinde gerçekleşmektedir. Dolayısıyla sürekli yerleşim alanı ile hayvancılık faaliyetlerinin yürütüldüğü kışlak ve yaylak alanlarının birbirinden farklı olması, söz konusu hareketliliğin temel niteliğini değiştirmemekte; aksine hayvancılığın mevsimsel çevre koşullarına uyarlanarak sürdürülmesini ortaya koymaktadır. Bu yönüyle incelenen aile, düzenli mevsimsel hareketlilik, farklı yükselti basamaklarının kullanılması ve özellikle kışlak alanlarının yamaçtaki köylerinde değil de deniz seviyesindeki sahil alanlarında bulunması ile Akdeniz Avrupasındaki transhümans faaliyetinin belirgin bir örneğini oluşturmaktadır.

Bu örneğin yalnızca yerel bir hayvancılık pratiği olarak mı, yoksa Akdeniz havzasında farklı coğrafyalarda görülen daha geniş bir mevsimsel hayvancılık modeli içerisinde mi değerlendirilmesi gerektiği sorusu, araştırmanın karşılaştırmalı boyutunu oluşturmaktadır.

Çalışmada Transhümans hareketlerin iyi tanımlandığı İtalya'nın Abruzyo bölgesi karşılaştırma mekanı olarak seçilmiştir. Abruzzo bölgesi Orta İtalya'da, başkent Roma'nın bulunduğu Lazio İli'nin doğu sınırından Adriyatik Denizi'ne kadar uzanan ve L'Aquila, Teramo, Pescara ve Chieti İlçeleri'ni kapsayan bir idari bölgedir LOKASYON. (Totani 2008). İtalya Yarımadası'nın orta kısmında Adriyatik Denizi ile Apennine Sıradağları arasında yer alan Bölgenin kabaca dikdörtgen biçiminde olduğu söylenebilir. Yaklaşık 10.800km².'lik alanıyla Abruzzo, Molise ile birlikte İtalya Yarımadası'nın en dağlık bölgelerindenbiridir. Abruzzo'nun iç kesimlerinde Apennin Sıradağları'nın en yüksek zirveleri bulunmaktadır.Abruzzo kuzeyde Tronto, güneyde ise Trigno Irmakları tarafından sınırlanır (Kavas, 2016).

İtalya'nın Abruzzo bölgesindeki transhümans faaliyetlerinde de mevsimsel olarak farklı yükseltilerdeki otlak alanlarından yararlanılmaktadır. İlkbahar döneminde gerçekleştirilen "monticazione" (Manavgat'ta Yaz Göçü) ile sürüler yüksek kesimlerdeki yazlık otlaklara çıkarılırken, sonbahar döneminde gerçekleştirilen "demonticazione" (Manavgat'ta Güz Göçü) ile daha düşük yükseltilerdeki kışlık otlaklara geri dönülmektedir (Di Matteo, D. ve De Pascale, F. 2019: 209). Bu mevsimsel hareketlilik, Apeninlerin yüksek kesimleri ile daha alçak alanlar arasında düzenli bir döngü oluşturmakta ve bölgenin dağlık topoğrafyası ile Akdeniz ikli-

minin mevsimsel özellikleriyle birlikte şekillenmektedir. Tarihsel süreçte bu hareketlerin gerçekleştirilmesinde, sürülerin mevsimsel geçişini sağlayan ve "tratturi" olarak adlandırılan geleneksel hayvan sürüsü yolları önemli bir rol oynamıştır. İtalya'da transhümans faaliyetlerinin tarihsel karakteristiklerinden biri, sürülerin mevsimsel hareketlerinde kullanılan "tratturi" adı verilen geleneksel sürü yollarıdır. Tratturi**,** İtalya'nın orta ve güney kesimlerinde, özellikle Abruzzo ile Puglia arasındaki transhüman hayvancılık faaliyetlerinde sürülerin mevsimsel hareketlerini sağlayan geleneksel hayvan göç yollarını ifade etmektedir. Bu güzergâhlar yalnızca hayvanların hareketini sağlayan yollar olmayıp, yerleşimlerin ve tarihsel peyzajın oluşumunda da etkili olan önemli mekânsal unsurlar olarak değerlendirilmektedir (Cardinale vd 2023). Özellikle Abruzzo'dan Puglia yönündeki kışlak alanlarına uzanan bu yollar, sonbaharda aşağı kesimlere gerçekleştirilen hareketin ve ilkbaharda Apeninler'e dönüşün temel güzergâhlarını oluşturmuştur (Şekil 10.).

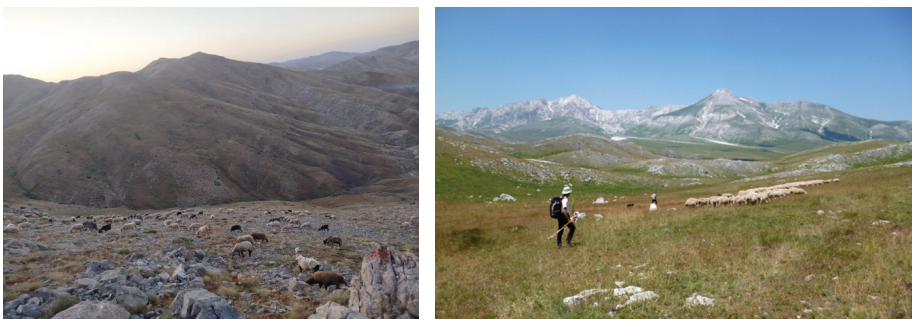

Şekil 10. İtalya'da Apeninler ve Abruzzo bölgesindeki Transhümans güzergâhları
Kaynak: Kavas 2016'dan Yararlanarak Çizilmiştir.

4. Tartışma ve Sonuç

Türkiye'de saha araştırması kapsamında incelenen aile ile Abruzzo'daki transhümans uygulamaları birlikte değerlendirildiğinde, iki örnekte de hayvancılık faaliyetlerinin mevsimsel olarak farklı yükselti ve otlak alanları arasında gerçekleştirilmesi dikkat çekmektedir. Türkiye'deki aile, kış döneminde deniz seviyesine yakın Kızılağaç'taki kışlak alanını kullanırken, yaz döneminde yaklaşık 2000–2400 metre yükseltide bulunan Göktepe Yaylası'na çıkmaktadır. Bu hareketlilik aile tarafından "yaz göçü" ve "güz göçü" olarak adlandırılan düzenli bir yıllık döngü içerisinde gerçekleşmektedir. Abruzzo'daki transhümans sisteminde ise ilkbaharda gerçekleştirilen *monticazione* ile sürüler yüksek kesimlerdeki Apenin otlaklarına çıkarılmakta, sonbaharda gerçekleştirilen *demonticazione* ile daha düşük kesimlerdeki kışlık alanlara dönülmektedir. Tarihsel olarak bu hareketlerin önemli bir bölümü, Abruzzo ile Puglia arasındaki geniş bir coğrafyayı birbirine bağlayan *tratturi* ağı üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Her iki örnekte de mevsimsel hareketliliğin temelinde, yılın farklı dönemlerinde hayvanların ihtiyaçlarına uygun otlak koşullarından yararlanma amacı bulunmaktadır. Yaz döneminde yüksek kesimlerin daha elverişli otlaklarından yararlanılırken (Şekil 11.) kış döneminde daha düşük ve iklim koşullarının daha ılıman olduğu alanlara yönelinmektedir (Kavas, 2016). Bu durum, transhümansta yükselti değişiminin yalnızca fiziksel bir yer değiştirme olmadığını, hayvancılık faaliyetinin çevresel koşullara uyarlanmasına dayalı bir üretim stratejisi olduğunu göstermektedir. Abruzzo'da da transhümans hareketlerinin yönü ve zamanı, yüksek kesimlerdeki yaz otlakları ile düşük kesimlerdeki kışlık otlakların mevsimsel kullanımına göre şekillenmiştir.

Şekil 11-12. Toros Dağları ve Apenin Dağlarındaki Küçükbaş Hayvan Sürüleri

Türkiye'de saha çalışması kapsamında incelenen aile ile Abruzzo bölgesindeki transhümans faaliyetleri, yalnızca mevsimsel hareketlilik açısından değil, günlük yaşam ve üretim pratikleri bakımından da benzer özellikler göstermektedir. Her iki örnekte de hayvanların mevsimsel olarak farklı otlak alanlarına taşınması, bu alanlarda hayvanların otlatılması, bakımı ve sağımının gerçekleştirilmesi günlük yaşamın temel faaliyetlerini oluşturmaktadır. Mevsimsel hareketliliğe bağlı olarak kullanılan geçici veya mevsimlik meskenler de hayvancılık faaliyetlerinin sürdürülebilmesi için önemli bir unsur olmakta; ailelerin yaşam düzeni büyük ölçüde hayvanların ihtiyaçları ve otlakların kullanım dönemlerine göre şekillenmektedir. Bunun yanında et, süt, süt ürünleri ve yün gibi hayvansal ürünlerin elde edilmesi ve ekonomik değere dönüştürülmesi, transhümansta hayvancılık faaliyetinin yalnızca bir yer değiştirme biçimi olmadığını, aynı zamanda belirli bir üretim ve geçim sistemine dayandığını göstermektedir. Bu yönüyle transhümans, mevsimsel hareketliliğin yanı sıra günlük yaşam, barınma ve üretim pratiklerini de içerisinde barındıran bütüncül bir faaliyet biçimi olarak değerlendirilebilir.

Bu çerçevede Türkiye'deki örneğin dikkat çekici yönü, kışlak ve yaylak arasındaki belirgin yükselti farkının, Akdeniz kıyısına yakın düşük yükseltili bir kışlak ile Batı Torosların yüksek kesimlerindeki bir yaylak arasında gerçekleşmesidir. Abruzzo'da ise Apeninler ile daha düşük yükseltili kışlık alanlar arasındaki mevsimsel hareketlilik benzer biçimde yükselti ve iklim koşullarındaki değişimden yararlanma esasına dayanmaktadır. Bu benzerlikler, Akdeniz havzasının dağlık topoğrafyası ve mevsimsel iklim farklılıklarının, farklı yerel ve tarihsel koşullar içerisinde benzer hayvancılık hareketliliklerinin ortaya çıkmasında etkili olabileceğini düşündürmektedir.

Tüm bu özellikler dışında, her iki bölgede de transhümans faaliyetlerinin geleceği açısından dikkat çeken ortak sorunlar bulunmaktadır. Bunlardan biri hayvancılık faaliyetlerini sürdüren nüfusun giderek yaşlanması ve genç kuşakların hayvancılıktan uzaklaşmasıdır. Yeni nesillerin farklı meslek ve yaşam biçimlerine yönelmesi, geleneksel bilgi ve uygulamaların kuşaktan kuşağa aktarılmasını güçleştirmekte ve transhümans kültürünün devamlılığı açısından önemli bir tehdit oluşturmaktadır.

Tablo 1. Anadolu ve Abruzzo'daki Transhümans Uygulamalarının Karşılaştırılması

Unsur	Avrupa (İtalya)	Anadolu	Benzerlik
Mevsimsel Hareket	Monticazione ve demonticazione	Yaz göçü ve güz göçü	Güçlü Benzerlik
Yükselti Değişimi	Kıyı ovaları ve dağlar	Kıyı ovaları ve dağlar	Güçlü Benzerlik
İklim	Akdeniz iklimi	Akdeniz iklimi	Güçlü Benzerlik
Tarihsel Sürü Yolları	Tratturi yolları	Yolların özel bir ismi yok	Farklılık
Hayvancılık Faaliyetleri Sonucu Elde Edilen Ürünler	Et, Süt, Süt ürünleri (Daha fazla peynir çeşitleri)	Et, Süt, Süt ürünleri (Daha az peynir çeşitleri)	Kısmi Benzerlik/ Farklılık
Göç Sırasında Kullanılan Ulaşım Biçimleri	Çeşitli taşıtlar, yaya	Çeşitli taşıtlar, yaya	Güçlü Benzerlik
Kuşaklar Arası Aktarım	Zayıflama eğiliminde	Zayıflama eğiliminde	Güçlü Benzerlik
Güncel Sorunlar	Mera alanlarının azalması, gençlerin uzaklaşması	Mera alanlarının azalması, gençlerin uzaklaşması	Güçlü Benzerlik
BM Çerçevesinde Koruma	Var	Yok	Farklılık

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Abruzzo'daki transhümans uygulamalarının farklı yönleri birlikte değerlendirildiğinde, iki bölge arasında mevsimsel hareketlilik, yükselti değişimi, dağlık alanların kullanımı, hayvancılık faaliyetleri ve göç sırasında kullanılan ulaşım biçimleri bakımından güçlü benzerlikler bulunmaktadır. Bununla birlikte, hayvansal ürünlerin çeşitliliği, tarihsel göç güzergâhlarının niteliği ve günümüzdeki arazi kullanım koşulları gibi unsurlarda bölgesel farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Söz konusu benzerlik ve farklılıklar Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tabloda ortaya konulan benzerlikler, Türkiye'deki incelenen transhümans örneğinin Akdeniz havzasındaki diğer transhümans uygulamalarından bağımsız bir faaliyet olmadığını gösterir. Özellikle mevsimsel hareketlilik ve farklı yükselti basamaklarındaki otlaklardan yararlanma biçimi, iki bölgedeki uygulamaların ortak temelini oluşturmaktadır. Bu ortaklıklar, Türkiye'deki transhümans faaliyetlerinin yalnızca yerel bir hayvancılık pratiği olarak değil, Akdeniz havzasında farklı coğrafi ve kültürel koşullar altında şekillenen daha geniş bir transhümans geleneğinin parçası olarak değerlendirilmesine olanak sağlamaktadır.

Bu araştırmada, Antalya-Manavgat sahil kesimlerinde faaliyetlerini sürdüren bir ailenin mevsimsel hayvancılık hareketliliği incelenmiş ve elde edilen bulgular Abruzzo bölgesindeki transhümans uygulamalarıyla karşılaştırılmıştır. Saha çalışması sonucunda incelenen ailenin, yıl içerisinde farklı yükselti basamaklarında bulunan kışlak ve yaylak alanları arasında düzenli ve mevsimsel bir hareketlilik gerçekleştirdiği belirlenmiştir. Ailenin kış döneminde deniz seviyesine yakın Kızılağaç Mahallesi'ndeki kışlak alanını, yaz döneminde ise 2000–2400 metre yükselti arasında bulunan Göktepe Yaylası'nı kullanması, hayvancılık faaliyetlerinin mevsimsel iklim ve otlak koşullarına uyarlanarak sürdürüldüğünü göstermektedir. Görüşmelerde kışlaktan yayla alanına çıkış "yaz göçü", yayladan kışlak alanına dönüş ise "güz göçü" olarak ifade edilmiştir.

Türkiye'deki bu örneğin Abruzzo'daki transhümans uygulamalarıyla karşılaştırılması sonucunda, iki bölgede de hayvancılık faaliyetlerinin mevsimsel olarak farklı yükseltilerdeki otlak alanlarından yararlanma esasına dayandığı görülmüştür. Abruzzo'da *monticazione* ve *demonticazione* olarak ifade edilen mevsimsel hareketler, Apeninler'deki yüksek kesimler ile daha düşük yükseltilerdeki kışlık alanlar arasında gerçekleşmektedir. Tarihsel süreçte bu hareketlerin sürdürülmesinde *tratturi* adı verilen geleneksel sürü güzergâhları önemli bir rol oynamıştır.

Günümüzde ise her iki bölgede de hayvanların mevsimsel hareketlerinde modern ulaşım araçlarından yararlanıldığı görülmektedir. Bununla birlikte, Abruzzo örneğinde transhümans hareketleriyle tarihsel olarak özdeşleşmiş *tratturi* gibi belirli ve geleneksel güzergâhların bulunması, Anadolu'daki incelenen örnekten ayrılan önemli bir özellik olarak değerlendirilebilir. Bu farklılığa rağmen her iki bölgede de yükselti ve mevsimsel iklim koşullarının hayvancılık faaliyetlerinin mekânsal organizasyonunda belirleyici olduğu görülmektedir.

Bu bulgular doğrultusunda, bu çalışma ile Türkiye'de varlığı ortaya konulan transhümans faaliyetlerinin yalnızca ekonomik bir hayvancılık faaliyeti olarak değerlendirilmemesi gerektiği düşünülmektedir. Söz konusu faaliyetler; mevsimsel hareket biçimleri, kışlak ve yaylakların kullanımı, hayvancılığa ilişkin geleneksel bilgi ve deneyimler ve bu faaliyetlerin kuşaklar boyunca aktarılması bakımından somut olmayan kültürel miras niteliği de taşımaktadır. Bununla birlikte, araştırma sahasında özellikle kıyı kesimlerindeki mera alanlarının turizm faaliyetleri ve farklı arazi kullanım biçimleri nedeniyle giderek daralması, bu geleneksel faaliyetlerin devamlılığı açısından önemli bir tehdit oluşturmaktadır.

Bu çerçevede, Türkiye'deki transhümans kültürünün farklı bölgelerdeki örnekleriyle birlikte daha kapsamlı biçimde belgelenmesi, korunması ve gelecek kuşaklara aktarılmasına yönelik çalışmaların artırılması önem taşımaktadır. İtal-

ya'daki transhümans uygulamalarının UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi kapsamında tanınmış olması, Türkiye'deki benzer uygulamaların da kültürel miras perspektifinden yeniden değerlendirilmesi açısından önemli bir örnek oluşturmaktadır. Bu nedenle Türkiye'deki transhümans faaliyetlerinin ulusal ölçekte belgelenmesinin yanı sıra, ilerleyen dönemde UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi kapsamında değerlendirilmesine yönelik çalışmaların yürütülmesi, bu kültürel pratiğin korunması ve gelecek nesillere aktarılması açısından önemli bir adım olacaktır.

Kaynakça

Beuermann, A. (1967). *Fernweidewirtschaft in Südosteuropa.* Braunschweig.

Braudel, F. (1993). *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası.* Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi.

Bulut, İ., Özoğul, B., Manav, B. & Kurtlu, M. (2023). Antalya Döşemealtı İlçesinde Küçükbaş Hayvan Barınakları Yatakların Yerleşme ve Kır Meskenleri Açısından Değerlendirilmesi. *Journal of Geography*, 46, 39-51. https://doi.org/10.26650/JGEOG2023-1160839.

Cardinale, B. & Capulli, D. (2023). Transumanza, assetti insediativi e valorizzazione delle vie tratturali nell'Abruzzo aquilano. *Documenti Geografici.* DOI: 10.19246/Docugeo 2281-7549/202303_02.

Darkot, B. (1968). *Türkiye İktisadî Coğrafyası*. İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Denker, B. (1960). Güneydoğu Toroslarda Göçebelik *Dr.* Wolf-Dieter Hüttroth'a Göre. *Türk Coğrafya Dergisi,* XVI. s.136-142

Di Matteo, D. & De Pascale, F. (2019). The transhumance perception: a macro-regional phenomenon in the Mediterranean basin. A comparison between verbal descriptions of the tradition in Calabria and Molise (Southern Italy). *International Journal Of Anthropology*, 34(3-4), 199-211.

Doğanay, H. (1997). *Türkiye Beşeri Coğrafyası*. Milli Eğitim Bakanlığı: 3892, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi: 877, İstanbul.

Emiroğlu, M. (1977). *Bolu'da Yaylalar ve Yaylacılık*. Ankara Üniversitesi Yayınları.

Hadimli, H., Karakuzulu, Z. & Birinci, S. (2010). Akseki İlçesindeki Göçebe Hareketler. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi.* 3(10), 348-359.

İzbırak, R. (1964). *Coğrafya Terimleri Sözlüğü*. Doğuş Maatbacılık ve Ticaret Limited Şirketi Maatbası, Ankara

Kavas, K.H. (2016). Akdeniz Yaylalarında Transhümant Mekân Örüntülerinin Karşılaştırmalı Analizi: Belgeler Işığında Antalya (Türkiye) ve Abruzzo (İtalya). *ADALYA*, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yayını, S.XIX, Antalya

Sarı, C. (2013). Batı Toroslar'da Yaylaların Fonksiyonel Değişim Süreci ve Yayla Şenlikleri. *Marmara Coğrafya Dergisi,* 27, 242-261.

Somuncu, M. (2005). *Aladağlar Yaylacılık ve Dağ Göçebeliği Konusunda Bir Araştırma.* Gündüz Eğitim ve Yayıncılık. Ankara

Tunçdilek, N. (1964). "Türkiye'de Yaylalar ve Yaylacılık", İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 14, 1964, 15-28.

UNESCO World Heritage Centre. (2006). *The Transhumance: The Royal Shepherd's Track*. UNESCO World Heritage Centre kaynağı

UNESCO. (2023). *Transhumance, the seasonal droving of livestock*. UNESCO Intangible Cultural Heritage. https://ich.unesco.org/en/RL/transhumance-the-seasonal-droving-of-livestock-01964

Zaman, M., Birinci, S. & Hadimli, H. (2012). *Anadolu'da Yaylacılık Kültürü*. 10. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi, Simferopol, Ukrayna, 28 Ağustos - 02 Eylül 2012, ss.27-38.

6. BÖLÜM

KARS İLİNDE KAŞAR PEYNİRİ ÜRETİMİ: MEKÂNSAL EKONOMİ, DEĞER ZİNCİRİ VE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK BAĞLAMINDA BÜTÜNLEŞİK BİR ANALİZ

Doç. Dr. Bülent ÖZTÜRK - Bağımsız Araştırmacı
ORCID No: 0000-0001-5989-4721

Özet

Bu çalışma, Kars ilinde kaşar peyniri üretimini mekânsal ekonomi, değer zinciri ve sürdürülebilirlik perspektifinden bütüncül bir yaklaşımla incelemektedir. Araştırmada betimsel yöntem benimsenmiş; saha gözlemleri ile birlikte resmi istatistikler ve kurumsal veriler analiz edilmiştir. Bulgular, Kars'ın yüksek rakımı, zengin mera varlığı ve sert karasal iklimi sayesinde süt hayvancılığı ve kaşar peyniri üretiminde önemli bir mekânsal uzmanlaşma geliştirdiğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte üretim sisteminde kayıt dışılık, markalaşma eksikliği, değer zincirindeki kopukluk ve düşük kurumsallaşma gibi yapısal sorunların bölgesel katma değeri sınırlandırdığı belirlenmiştir. Çalışmada, teorik üretim kapasitesi ile kayıtlı üretim verileri arasındaki belirgin farklılıklar değerlendirilerek kayıt dışı ekonominin sektördeki etkileri tartışılmıştır. Ayrıca coğrafi işaretin etkin yönetimi, kooperatifleşme, lojistik ve ihracat kapasitesinin geliştirilmesi ile sürdürülebilir üretim politikalarının bölgesel kalkınma açısından önemi vurgulanmıştır. Sonuç olarak Kars kaşar peyniri üretiminin yalnızca ekonomik bir faaliyet değil, doğal çevre, kültürel miras ve yerel bilgi birikiminin kesişiminde şekillenen stratejik bir üretim ekosistemi olduğu ortaya konulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kars Kaşar Peyniri, Ekonomik Faaliyet, Peynir Üretimi

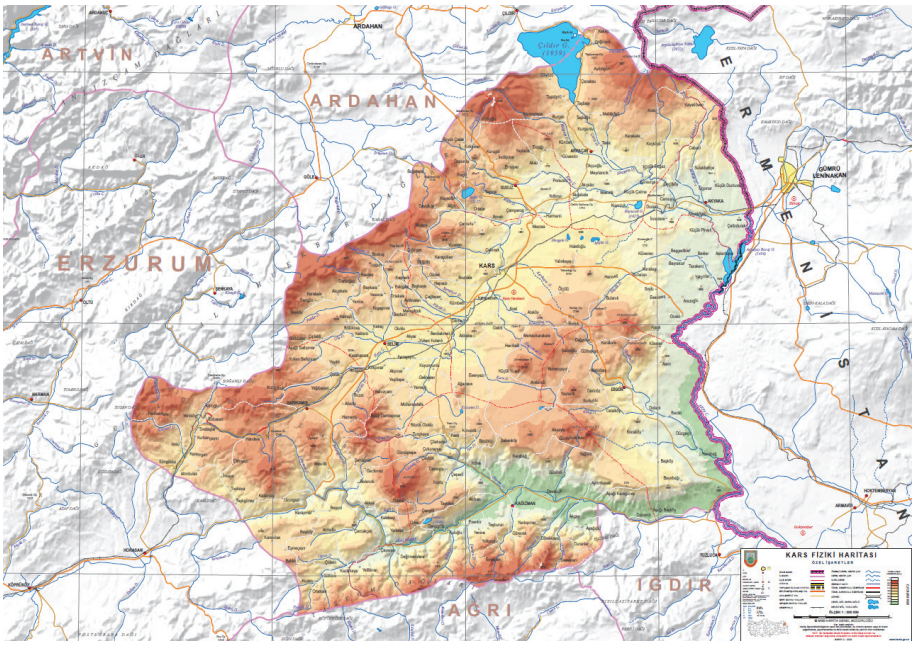
1. Giriş

Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Kars ili, Kafkasya'dan Anadolu'ya, Karadeniz kıyılarından Doğu Anadolu ve İran'a ulaşan yollar üzerinde önemli bir konumda yer almakta olup geniş mera alanları ve büyükbaş hayvancılık kapasitesi ile Türkiye'nin önemli süt üretim merkezlerinden biridir (Şekil 1).

Kars, 1700-2100 m arasında yükseltiye sahip Erzurum- Kars Platosu üzerinde yer alır. İl idari alanının kuzeyinde, Akbaba (2907 m.) ve Kısır Dağları (3977 m.) ile Çıldır Gölü, güneyinde Iğdır Ovası, Ağrı Dağı, Aras Nehri ve sıra şeklinde uzanan Aras Güneyi Dağları, kuzeybatıda Allahuekber Dağları ile il toprakları merkezindeki Dumanlıdağ, Yağlıca ve Kotur dağları, ana tanımlayıcı doğal coğrafi unsurları oluşturmaktadır. Bu tanımlı alanda, yaklaşık 1750 m yükseklikteki hafif dalgalı plato düzlüklerine yerleşmiş bulunan kentin etrafı da dağlarla çevrili bulunmaktadır (Demir, 2014, Şekil 2). Klimatik faktörlerin büyük ve küçükbaş hayvancılık faaliyetlerini ve dağılışını fazlasıyla etkilediği Kars ili, genel olarak, kış mevsimi çok uzun soğuk ve kurak, yaz mevsimi kısa serin ve çoğunlukla yağışlı sert karasal iklimin etkisindedir (Atalay, 2008).

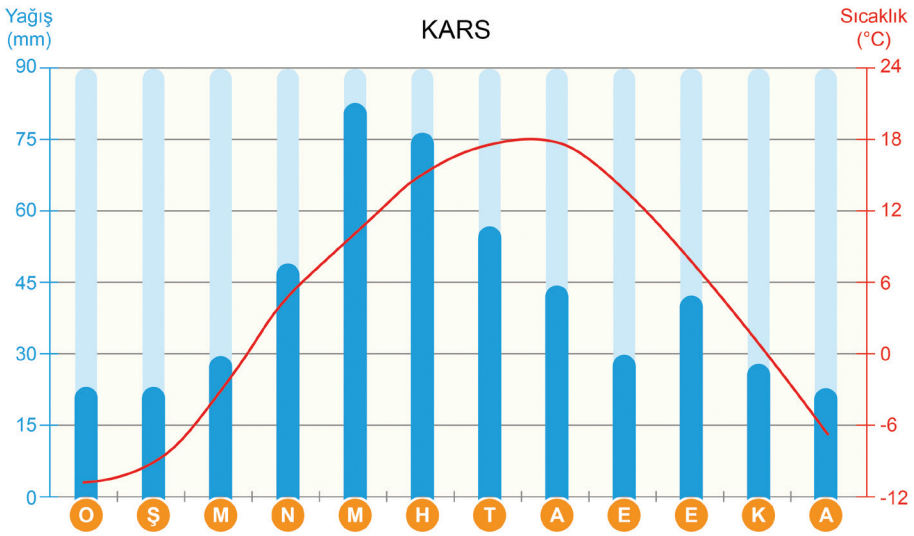

Şekil 1. Kars ilinin lokasyon haritası

Şekil 2. Kars ilinin fiziki haritası

Araştırma bölgesi, Doğu Anadolu Bölgesi'nin kışları çok sert ve soğuk geçen bir bölümü (Erzurum-Kars Bölümü) üzerinde yer almaktadır. Bu nedenle bölgede, Doğu Anadolu *yüksek yayla iklimi* özellikleri görülür. Örneğin, Kars'ta yıllık ortalama sıcaklık 4.0°C, en soğuk ay ortalaması -11°C (Ocak), en sıcak ay ortalaması ise 17,8 °C (Ağustos) olarak tespit edilmiştir. Yörede 0°C'altında sıcaklıkların görüldüğü günler sayısı ise, 180 günü aşar, yıllık yağış miktarının 527 mm olduğu bölgede en fazla yağışlar yaz (%35,2) en az yağışlar ise kış (%15,1) aylarında görülür (Şekil 3). Yağışların yaklaşık üçte biri kar şeklinde düşer. Kar yağışları Ekim sonundan; Haziran başlarına kadar sürebilir. Yörede hâkim rüzgarlar güney ve güneybatı yönündedir. Kuzeydoğu üçüncü dereceden etkili rüzgâr yönüdür (Bulut, 2011).

Şekil 3. Kars ilinin yağış ve sıcaklık diyagramı

İlin büyük kısmını oluşturan ve çoğunlukla volkanik kayaçlarla örtülü bulunan yüksek plato sahasında, yağış ve sıcaklık koşullarına bağlı olarak nisan ayından itibaren yeşermeye başlayıp, yağışlı geçen yıllarda, ağustos ayı sonları ile eylül ayı başlarında kuruyan ve hayvancılık faaliyetler için temel girdiyi oluşturan İran-Turan florasına mensup, dağ bozkırları ve çayırlardan oluşan otsu topluluklar gelişmektedir (Demir, 2016).

2. Yöntem

Bu çalışma, esnek araştırma türlerinden olan ve toplanan verilerin (metin veya sayı) mantıksal ve anlaşılır bir temaya göre özetlenerek yorumlandığı betimsel araştırma yöntemlerinin kullanıldığı bütüncül bir araştırma tasarımına dayanmaktadır.

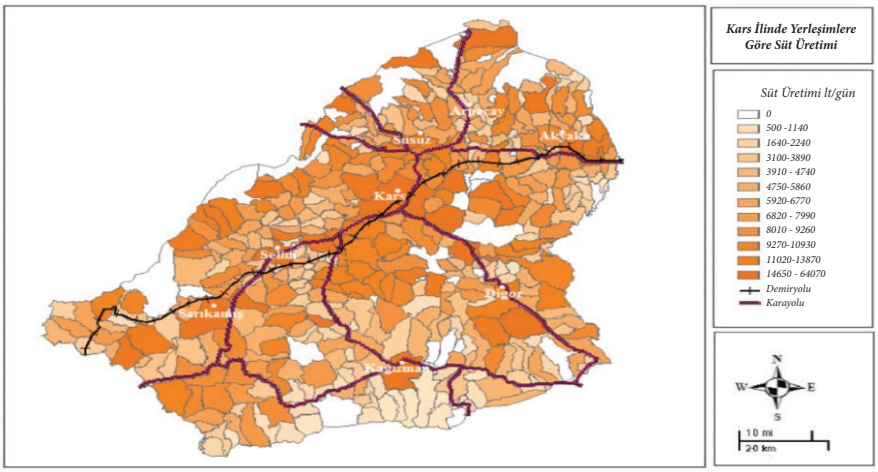
Araştırma sahasındaki üretim miktarları, hayvan varlığı ve süt üretimi gibi göstergelere ilişkin veriler Türkiye İstatistik Kurumu ve İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü gibi kurumsal kaynaklardan temin edilmiştir. Elde edilen veriler, betimleyici istatistikler ve karşılaştırmalı analiz teknikleri kullanılarak değerlendirilmiştir. Bu yöntemsel yaklaşım, hem sahadan elde edilen bulguların derinlemesine analizini hem de istatistiksel verilerle desteklenmesini mümkün kılmıştır. Coğrafya biliminde teorik bilgileri doğrulamak, mekâna özgü birincil veriler toplamak ve insan-doğa etkileşimini yerinde incelemek için kullanılan en temel araştırma yöntemlerinden olan saha gözlemleri (arazi çalışmaları) yapılmıştır.

3. Bulgular

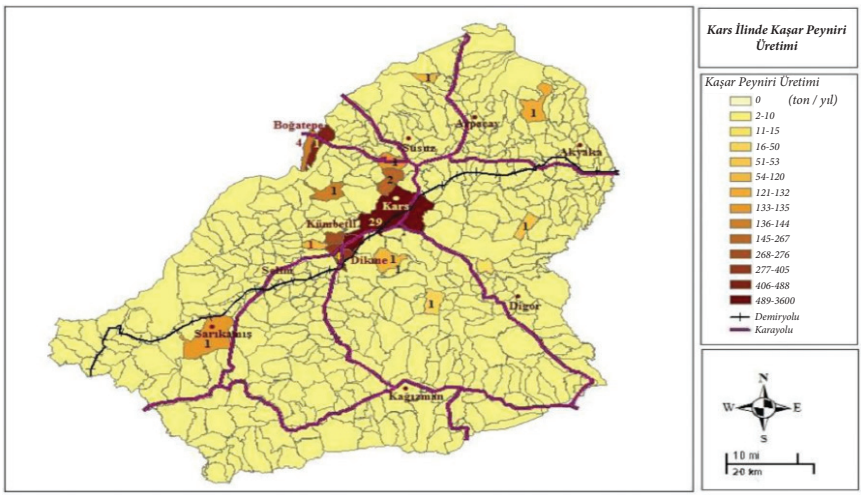
Bu teorik ve yöntemsel çerçeve doğrultusunda elde edilen bulgular, Kars ilinde kaşar peyniri üretiminin yalnızca bir tarımsal faaliyet olmanın ötesinde, yerel ekonomik yapı içerisinde belirleyici bir rol oynadığını göstermektedir. Özellikle hayvancılık faaliyetlerinin mekânsal dağılımı, üretim ölçeği ve tedarik zinciri ilişkileri, bölgesel kalkınma dinamikleri açısından kritik göstergeler sunmaktadır. Bu kapsamda, bir sonraki bölümde saha bulguları ve istatistiksel veriler ışığında üretim yapısının detaylı analizi gerçekleştirilecektir.

Kars'ta kaşar üretimi incelendiğinde, değer zincirinin büyük ölçüde yerel üretim aşamasında yoğunlaştığı; işleme sonrası aşamalarda (markalaşma, lojistik, perakende ve ihracat) ise bölgenin sınırlı bir rol oynadığı görülmektedir (Şekil 4). Bu yapı, katma değerin önemli bir kısmının üretim bölgesi dışında gerçekleşmesine neden olmakta ve yerel üreticinin gelir düzeyini sınırlamaktadır.

Veriler, Kars'ta hayvan varlığı ve süt üretiminin istikrarlı bir artış eğiliminde olduğunu göstermektedir. Bu durum, bölgenin güçlü bir üretim potansiyeline sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Kars'ta kaşar ve diğer peynirleri üreten 62 üretim tesisi bulunmaktadır (Şekil 4). Bu tesislerden 53 tanesi Kars merkezde organize sanayi bölgesi ve yakın köylerde bulunurken, 9 tanesi ilçelere dağılmış durumdadır.

Harita 1. Kars İlinde Kırsal ve Kentsel Yerleşimlere Göre Süt Üretimi (Gıda Tarım ve Hayvancılık İl Müdürlüğü Verileri Kullanılarak Hazırlanmıştır)

Harita: 2. Kars İlinde Yerleşimlere Göre Kaşar Peyniri Üreticileri ve Üretimi (2016). (Gıda Tarım ve Hayvancılık İl Müdürlüğü Verileri Kullanılarak Hazırlanmıştır).

Şekil 4. Kars ilinde kırsal ve kentsel yerleşimlere göre süt üretimi ve yerleşimlere göre kaşar peyniri üreticileri ve üretimi haritası (Kaynak: Demir (2016))

3.1. Tarihsel Arka Plan

İnsanoğlunun en eski beşeri faaliyetlerinden biri olana hayvancılık, en kısa ve en genel tanımıyla evcil hayvanları yetiştirmek (Doğanay, 2011) olup, Kars genelinde gerek hayvancılığın sağladığı hammadde gerekse tarihsel süreç içerisinde bölgede yaşayan halkın kültürel özelliklerinden olan kazanımlar, süt hayvancılığı ve süt ürünleri üretimini, özellikle de kaşar ve gravyer peyniri üretimini yaygın hale getirmiştir. Bölge halkı, sürekli etkileşim içerisinde bulundukları Rus ve Kafkas halklarından öğrendikleri kaşar ve gravyer peyniri üretimini günümüze kadar sürdürmüşlerdir (Serhat Kalkınma Ajansı). Kars'ta modern peynir üretiminin kurumsallaşması 19. yüzyılın sonlarına dayanmaktadır. Bölgenin tarihsel süreçte farklı yönetim deneyimleri yaşaması, üretim tekniklerinin dönüşümünde etkili olmuştur.

3.2. Mekânsal Uzmanlaşma ve Coğrafi Determinasyon

Kars, yüksek rakım, zengin mera florası ve düşük sıcaklık koşullarının süt kalitesine olan olumlu etkisi sayesinde kaşar peyniri üretiminde belirgin bir mekânsal uzmanlaşma sergilemektedir.

Ancak bu uzmanlaşma, yalnızca doğal koşulların bir sonucu değildir; aynı zamanda tarihsel üretim bilgisi ve kültürel aktarım süreçleriyle pekişmektedir. Bu durum, üretim sisteminin "coğrafi determinasyon + kültürel süreklilik" ekseninde şekillendiğini göstermektedir.

Kars ilinin Doğu Anadolu'nun yüksek plato sahasında sert karasal iklim koşullarının belirleyici olduğu bir üretim coğrafyasında yer almasıyla sahip olduğu topo-klimatik yapısı, tarımsal ürünleri desenini sınırlamakta, buna karşılık hayvancılık faaliyeti bölgesel ekonominin temel ekseni hâline gelmektedir.

Bu bağlamda kaşar peyniri üretimi, yalnızca bir tarımsal faaliyet olarak değil; doğal çevre, tarihsel bilgi birikimi ve ekonomik organizasyonun kesişiminde ortaya çıkan çok katmanlı bir üretim sistemi olarak değerlendirilmelidir. Kars kaşarı, bu yönüyle hem bir ekonomik ürün hem de mekânsal kimlik üretim aracıdır.

Peynir üretimi, ilin ekonomik yapısının temel bileşenlerinden birini oluşturmaktadır. Kaşar peyniri üretiminin mekânsal ve ekonomik boyutlarının anlaşılmasında, iktisadi coğrafya literatüründe öne çıkan kümelenme teorisi, değer zinciri yaklaşımı ve mekânsal uzmanlaşma kavramları belirleyici bir analitik çerçeve sunmaktadır. Özellikle Michael Porter (1985) tarafından geliştirilen kümelenme yaklaşımı, belirli bir coğrafi alanda yoğunlaşan üretim faaliyetlerinin rekabet avantajı yarattığını ortaya koyarken; Gary Gereffi'nin (1994) küresel değer zinciri

yaklaşımı, üretim süreçlerinin çok katmanlı yapısını ve aktörler arası ilişkileri analiz etmeye imkân tanımaktadır.

Bu bağlamda, tarımsal üretimin yalnızca doğal koşullarla değil, aynı zamanda piyasa ilişkileri, üretim organizasyonları ve yerel bilgi birikimiyle şekillendiği kabul edilmektedir. Kars ilinde yoğunlaşan kaşar peyniri üretimi, hem doğal çevre koşullarına dayalı bir bölgesel uzmanlaşma örneği hem de yerel ölçekte gelişen bir tarımsal üretim kümesi olarak değerlendirilebilir.

Bu çalışma, Kars'ta kaşar peyniri üretimini mekânsal ekonomi, kümelenme yapıları ve değer zinciri ilişkileri çerçevesinde analiz ederek, üretim sisteminin yapısal dinamiklerini ve sürdürülebilirlik sorunlarını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

31 Ocak 2026 tarihli Kars İl Tarım ve Orman Müdürlüğü Faaliyet Raporu'na göre Kars ilindeki hayvan varlığı şu şekildedir:

Tablo 1. Kars İli Hayvan Varlığı

Yıllar	Sığır	Manda	Koyun	Keçi	Kanatlı	Arılı Kovan
2025	604.798	123	837.654	38.555	923.569	62.441

Büyükbaş hayvancılık bakımından Kars ili 604.798 büyükbaş hayvan sayısı ile Türkiye'de 5. sıradadır. İl dışına gönderilen yaklaşık 153 bin büyükbaş hayvan sayısı ile üretim merkezi durumundadır. İlde hayvan varlığı ırk bakımından kültür- kültür melezi hayvan oranı gün geçtikçe artmaktadır. Küçükbaş hayvancılık bakımından ise Kars İli 876.209 küçükbaş hayvan sayısı ile ülkede 30. sıradadır. Mera hayvancılığı ile 1 milyon civarında küçükbaş hayvan sayısına ulaşılabilmektedir. Bölge illerine meraları ile üretimde ev sahipliği yapmaktadır.

3.2.1. İşletme Sayısı

Tarım ve hayvancılık faaliyetleri ilin ekonomisinde önemli bir yer tutmakta olup, sosyal yapı içerisinde önemli bir unsurdur. İlde özellikle büyükbaş hayvan yetiştiriciliği ön planda olup diğer bitkisel üretim faaliyetleri de hayvancılık sektörünü destekler ve girdi temin eder yapıdadır.

Tarım ve Orman Bakanlığı 2015 verilerine göre ilde yapılan hayvancılık faaliyetleri sonucu elde edilen süt üretimine bağımlılık gösteren kaşar peyniri ve diğer süt ürünleri üretiminin büyük kısmı, ildeki süt üretimi bakımından ilk sırada bulunan, merkez ilçede yapılmaktadır. Temel olarak Organize Sanayi Sitesi ve çevre köyler olmak üzere iki alanda yoğunlaşan süt ürünleri ve kaşar peyniri üretimi en çok Kars ili sınırları dâhilindeki Kars Organize Sanayi Sitesi bünyesindeki küçük ve orta boyutlu işletmelerde yapılmaktadır. Sitede işletmelerinin en küçüğü 825

ton/yıl süt işleme kapasitesiyle 76 ton/yıl kaşar peyniri üretimine, en büyüğü 7400 ton/yıl süt işleme kapasitesiyle 600 ton kaşar peyniri üretimine sahiptir. Bu alanda 21 işletme faaliyet göstermekte olup toplam yıllık kaşar peyniri üretimi 6500 ton civarındadır.

Merkez ilçede ve ilde ikinci önemli kaşar peyniri üretimi Kars iline ortalama 10 km mesafedeki Çağlayan, Dikme, Kümbetli, Boğazköy ve 35 km mesafedeki Boğatepe köy yerleşimlerinde kurulu imalathanelerde yapılmaktadır. Ortalama 1000 ton/yıl süt işleme kapasitesine ve 100 ton/yıl kaşar üretim kapasitesine sahip 15 tesisin bulunduğu yerleşimlerde ildeki toplam üretimin %18'ine denk gelen 1700 ton kaşar peyniri üretilmektedir (Demir, 2016:71-72).

Tablo 2. Kars İli Tarımsal İşletmelerin Faaliyet Alanlarına Göre Dağılımı

	Sayısal veri
Arıcılık Kayıt Sistemi (AKS)	678
Büyükbaş işletme (Türkvet)	23.484
Küçükbaş işletme (Türkvet)	4.564
Büyükbaş + küçükbaş işletme (Türkvet)	1.876

3.2.2. Kayıt Dışı Ekonomi ve Görünmeyen Üretim

Araştırmanın en kritik bulgularından biri, teorik üretim kapasitesi ile kayıtlı üretim verileri arasındaki ciddi farktır. Bu fark, üretimin önemli bir kısmının kayıt dışı gerçekleştiğini, değer zincirinin informel yapılar üzerinden işlediğini ve bölgesel ekonominin gerçek büyüklüğünün istatistiklere yansımadığını göstermektedir. Bu durum, klasik iktisadi coğrafya analizlerinin ötesinde, "gizli üretim ekonomisi" kavramı ile açıklanabilecek bir yapıya işaret etmektedir.

3.2.3. Değer Zincirinde Kopukluk

Kars'ta üretim güçlü olmasına rağmen; markalaşma zayıf, lojistik entegrasyon sınırlı, ihracat kapasitesi düşüktür. Bu nedenle üretimden elde edilen katma değer, büyük ölçüde bölge dışına transfer edilmektedir.

3.2.4. Nicel Üretim Analizi (2019-2023)

Aşağıdaki tablo, TÜİK Hayvansal Üretim İstatistikleri temel alınarak hazırlanmıştır (Tab. Veriler, 2019-2023 döneminde hem hayvan varlığında hem de süt üretiminde istikrarlı bir artış olduğunu göstermektedir.

Tablo 3. Hayvansal Üretim İstatistikleri (2019-2023)

Yıl	Büyükbaş Hayvan Sayısı	İnek Sütü Üretimi (ton)
2019	609,742	512,345
2020	623,451	528,910
2021	641,238	547,882
2022	658,120	569,430
2023	676,845	593,210

4. Sürdürülebilirlik ve Kalkınma Perspektifi

Mevcut üretim modeli, kısa vadede ekonomik canlılık sağlasa da uzun vadede bazı riskler barındırmaktadır:

Ekolojik riskler

Mera tahribatı, bitki örtüsünde bozulma, süt kalitesinde düşüş önemli ekolojik riskler olarak değerlendirilmektedir. Hayvan niceliğinin artırılması, sahada, meralarda çölleşme baskısı oluşturulmaktadır. Önemli olan sahaya entegre hayvanların niteliği ve süt üretiminin arttırılmasıdır. İl dışından, dışarıdan hazır yem alınıp kullanılması doğal olmayan üretime neden olmaktadır. Yani coğrafi doğal üretime ve coğrafi işarete uygun olmayan doğal dışı üretime neden olmaktadır. İldeki üreticiler bu yemlerin dışarıdan getirilmesiyle maaliyet artışına bağlı olarak rekabet durumunu kaybediyor. Ayrıca ilde bulunan yem fabrikalarının ham malzemeleri de yurt dışından getirildiği için doğallık kaybolma riski ile karşı karşıya gelmektedir.

Ekonomik riskler

Kayıt dışı ekonominin büyümesi, katma değer kaybı, küresel rekabet gücünün zayıflaması ekonomik riskler olarak dikkat çekmektedir.

Coğrafi İşaret ve Marka Değeri

Kars kaşarı ve gravyeri coğrafi işaretle tescillenmiş olup, bu durum ürünün kalite standardizasyonu ve marka değeri açısından önem taşımaktadır. Kars Kaşarı, Coğrafi İşaret tescil belgesi 2015 yılında Türkiye Patent ve Marka Kurumu (TPMK) tarafından onaylanıp Resmî Gazete'de yayımlanmıştır (T.C. Resmî Gazete, sayı: 29292).

Bölgesel Kalkınma Perspektifi

Peynircilik sektörü kırsal istihdam yaratmakta ve yerel ekonomik sürdürülebilirliğe katkı sağlamaktadır. Ancak modernizasyon, kooperatifleşme ve ihracat

kapasitesi alanlarında yapısal iyileştirmelere ihtiyaç vardır. Örneğin kaşar peyniri haricinde bölgede üretilen tulum peynirinin geleneksel olarak uzun süreli muhafazası koyun derisi ile mümkün olabilmektedir. Ham maddesi koyun derisi olan tulumda muhafaza edilen peynirler Kars ve yöresinde serin yerlerde tutularak uzun süre bozulmadan ve tadı değişmeden kullanılabilmektedir. Bu nedenlerle çeşitli sosyo-ekonomik şartlara bağlı olarak gerileme olsa da koyun yetiştiriciliği Kars ve çevresinin hâlâ önemli uğraş alanlarından birini teşkil eder (Orhankazi, 2026:419). Bu sebeple modernizasyon, kooperatifleşme ve ihracat kapasitesi alanlarında yapısal iyileştirmeler tüm üretimler için ihtiyaçtır.

4. Sonuç ve Tartışma

Kars ili, yaklaşık 2000 metre ortalama yükseltiye sahip Erzurum-Kars Platosu üzerinde konumlanması nedeniyle belirgin bir sert karasal iklim rejiminin etkisi altındadır. Bu özgün topo-klimatik yapı, tarımsal üretim desenini sınırlandırmakta; buna karşılık hayvancılığı, ilin temel geçim ve üretim pratiği hâline getirmektedir. Nitekim söz konusu doğal kısıtlılıklar, Kars'ta ekonomik faaliyetlerin büyük ölçüde hayvansal üretime dayalı bir yapıya evrilmesine neden olmuştur.

Bu üretim pratiğinin en önemli çıktılarından biri olan Kars Kaşar Peyniri, ilin doğal florası, yüksek rakımın sağladığı süt kalitesi ve geleneksel üretim tekniklerinin birleşimiyle özgün bir nitelik kazanmıştır. Coğrafi işaretle tescillenmiş olması, ürünün yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda kültürel ve coğrafi bir değer taşıdığını da ortaya koymaktadır. Kars'ta kaşar peyniri üretimi, doğal çevre, tarihsel birikim ve ekonomik organizasyonun kesişiminde oluşan bütüncül bir üretim sistemidir. Ancak mevcut yapı, sahip olduğu yüksek potansiyele rağmen şu nedenlerle sınırlanmaktadır: Kayıt dışı ekonomi, Değer zincirinde kopukluk ve Kurumsallaşma eksikliği.

Mevcut veriler, üretim kapasitesi ile kayıtlı ekonomik faaliyetler arasında dikkat çekici bir uyumsuzluğa işaret etmektedir. 2025 yılı itibarıyla Kars'taki toplam sığır varlığının 604.798 olduğu, bunun yaklaşık 300.000'inin süt ineği olduğu değerlendirilmektedir. Günlük ortalama 8 kg süt verimi esas alındığında, yaklaşık 200.000 sağmal hayvandan teorik olarak günlük 1.600.000 kg süt, yıllık ölçekte ise oldukça yüksek bir süt üretim potansiyeli ortaya çıkmaktadır. Bu üretim, klasik dönüşüm oranı olan 10 kg sütten 1 kg kaşar peyniri elde edilmesi üzerinden hesaplandığında, yıllık yaklaşık 160.000 ton kaşar peyniri üretim kapasitesine karşılık gelmektedir. Ancak Kars'ta 2025 yılı kayıtlarına göre 350 bin ton süt kullanılarak 18 bin ton kaşar ve gravyer üretilmiştir. TÜİK hayvancılık istatistiklerine göre (İletişim Başkanlığı, 2025) Kars, ham süt üretiminde **Türkiye genelinde 6. sırada** yer

almaktadır. Buna göre ilde yılda yaklaşık **680 bin ton çiğ süt işlenmektedir. Belirtilen 350 bin tonluk miktar**, ilde toplanan toplam sütün yaklaşık **%51,4'ünün** doğrudan nitelikli peynir (kaşar ve gravyer) üretimine aktarıldığını gösterir. Geri kalan kısım ise yoğurt, tereyağı, çökelek ve çiğ süt olarak değerlendirilmektedir.

Buna karşın, mali kayıtlar incelendiğinde bu üretimin ancak yaklaşık onda birinin kayıt altına alınabildiği görülmektedir. Bu durum hem kayıt dışı ekonominin boyutunu hem de bölgesel üretim zincirinin izlenebilirlik sorunlarını açıkça ortaya koymaktadır. Lojistik veriler de bu tabloyu destekler niteliktedir: yalnızca bir kargo firması aracılığıyla günde yaklaşık 30 ton kaşar peynirinin il dışına sevk edilmesi ve Türk Hava Yolları üzerinden faaliyet gösteren Sersüt aracılığıyla yıllık yaklaşık 400 tonluk alım gerçekleştirilmesi, kayıtlı verilerin ötesinde önemli bir ticari hacme işaret etmektedir.

Bu çerçevede, hayvancılık faaliyetlerinin niceliksel olarak artırılmasına yönelik politikaların, kısa vadede üretim artışı sağlasa dahi uzun vadede ciddi çevresel ve kültürel riskler barındırdığı açıktır. Özellikle mera alanlarının daralması, doğal bitki örtüsünün tahribi ve buna bağlı olarak süt kalitesinin düşmesi, Kars kaşar peynirinin ayırt edici özelliklerinin aşınmasına yol açabilir. Dolayısıyla Kars örneğinde sürdürülebilir kalkınma yaklaşımının, niceliksel büyümeden ziyade niteliksel koruma ve katma değer odaklı bir üretim modelini esas alması gerekmektedir.

Sonuç olarak, Kars ili özelinde hayvancılık ve kaşar peyniri üretimi, yalnızca ekonomik bir faaliyet değil; coğrafya, kültür ve geleneksel bilgi birikiminin kesişiminde şekillenen bütüncül bir üretim ekosistemidir. Bu ekosistemin korunması, kayıtlı ekonomiye entegrasyonunun sağlanması ve coğrafi işaret değerinin sürdürülebilir biçimde yönetilmesi, bölgenin geleceği açısından kritik bir öncelik olarak karşımıza çıkmaktadır. Eğer bu sektör gerçekten büyütülmek isteniyorsa: "Daha fazla üretim" değil, "Daha yüksek katma değerli üretim" hedeflenmelidir. Bu da ancak: Kooperatifleşme, Markalaşma, Coğrafi işaretin aktif yönetimi ve Kayıtlı ekonomiye geçişi ile mümkündür.

Kars'ta kaşar peyniri üretimi, doğal, kültürel ve ekonomik unsurların kesişiminde şekillenen bütüncül bir üretim sistemidir. Ancak bu sistem, mevcut haliyle sürdürülebilir ve rekabetçi bir yapıdan uzaktır. Kars örneği, tarımsal üretimde yalnızca üretim miktarının değil, üretimin örgütlenme biçiminin belirleyici olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla mesele: "Ne kadar üretildiği" değil, "üretilen değerin kim tarafından ve nasıl kontrol edildiğidir."

Kars'taki kaşar peyniri üretimi, klasik kümelenme teorilerinin tam olarak açıklayamadığı bir "hibrit ekonomik yapı" sergilemektedir.

Bu yapı üç temel özelliğe sahiptir:

1. Yüksek üretim kapasitesi (güçlü yön)

2. Düşük kurumsallaşma (zayıf yön)

3. Yaygın kayıt dışılık (yapısal sorun)

Bu üçlü yapı, Kars'ı klasik sanayi kümelerinden ayırmakta ve onu "yarı kurumsallaşmış tarımsal üretim sistemi" olarak tanımlanabilecek özgün bir kategoriye yerleştirmektedir.

Kaynakça

Alinsaoui, R., Shehadeh, A., Beris, E. & Kaldis, P. (2024) İşletmelerde kümelenme: başarılı uluslararası modellerin, faktörlerin ve özelliklerin bir incelemesi. *Açık İşletme ve Yönetim Dergisi*, *12*, 886-917. https://www.scirp.org/journal/paperinformation?paperid=131857

Atalay, İ., 2008, *Ekosistem ekolojisi ve coğrafyası*, Meta Basım Matbaacılık.

Bulut, İ. (2011). Tipik bir yolboyu köyü örneği Kars-Kümbetli köyü. *Doğu Coğrafya Dergisi*, *1*(1). https://izlik.org/JA59TL84WK

Demir, M. (2014). *Kars kent coğrafyası*, Zafer Medya Ofset.

Demir, M. (2016). Coğrafi işaret örneği olarak Kars kaşar peynirinin üretimi ve dağılımı, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, *1*. 61-81. 10.9775/kausbed.2016.033

Demir, M. (2016). Kars ilinde büyük ve küçükbaş hayvancılık; Livestock breeding in Kars province. *Doğu Coğrafya Dergisi*, *21*(35), 39-62. https://doi.org/10.17295/dcd.33180

Doğanay, H., (2011). *Türkiye ekonomik coğrafyası*. Pegem Akademi.

Gereffi, G. (1994). The organization of buyer-driven global commodity chains: How US retailers shape overseas production networks. In Gereffi, G., & Korzeniewicz, M. (Eds.), Commodity chains and global capitalism (pp. 95-122). Greenwood Press.

İletişim Başkanlığı, (2025), https://www.iletisim.gov.tr/turkce/yerel_basin/detay/peynir-uretimiyle-one-cikan-karsta-yilda-680-bin-ton-sut-isleniyor-tekirdag

M.E. Porter., (1985), "Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance", New York: The Free Press, ss: 33- 34.

Orhankazi, S. & Çomçalı, S. (2026). Osmanlı Devleti'nin barut muhafazasında koyun derisi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *36*(1), 415-428.

Porter, M. (1998). Clusters and the new economics of competition. *Harvard Business Review*, https://hbr.org/1998/11/clusters-and-the-new-economics-of-competition

Serhat Kalkınma Ajansı. (t.y.). *Tarım ve hayvancılık.* https://kars.serka.gov.tr/sektorler/tarim-ve-hayvancilik

Şensoy, S. & Ulupınar, Y. (2010). *İklim sınıflandırmaları*. DMİ Genel Müdürlüğü Yayınları.

T.C. Resmî Gazete. (2015, 11 Mart). *Sayı: 29292.* 11 Mart 2015, https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/03/20150311.pdf).

Tarım ve Orman Bakanlığı (2023). *Süt ve süt ürünleri raporu*.

Türk Patent ve Marka Kurumu (2022). *Coğrafi işaret tescil belgeleri*.

Türkiye İstatistik Kurumu (2023). *Hayvansal üretim istatistikleri*.

7. BÖLÜM

KÜLTÜREL PEYZAJIN DİL HAFIZASI: ERBAA (TOKAT) İLÇESİ YER ADLARININ TOPONİMİK ANALİZİ

Doç. Dr. Mücahit YILDIRIM - Samsun Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-5781-449X

Özet

Bu çalışma, Erbaa (Tokat) ilçesine bağlı 73 köy ve 26 mahallenin adını fiziki ve beşeri coğrafya faktörleri ekseninde leksik-semantik ve kökensel açıdan sınıflandırarak peyzajın dil hafızasını çözümlemeyi amaçlamaktadır. Bulgular, köy adlarında fiziki coğrafya kökenli adların (%61,6) baskın olduğunu; mahalle adlarında ise Cumhuriyet dönemi tarihsel ve siyasi belleğin (%69,2) belirleyici konumda olduğunu ortaya koymaktadır. Yirmi altı köyde eski-yeni ad çifti tespit edilmiş; bu adların büyük bölümünün Rumca, Ermenice ya da belirsiz eski Anadolu dillerine ait köken taşıdığı görülmüştür. Değişiklikler üç örüntü sergilemektedir. Anlam sürekliliği gözetilmeyen değiştirmeler, Rum ve Ermeni topluluklarına ait mekânsal belleğin silinmesi ve Haçlı dönemi gibi tarihsel katmanların bellekten uzaklaştırılması. Çalışma, Erbaa'yı salt bir idari birim olarak değil, çok dilli ve çok katmanlı bir kültürel arşiv olarak okumakta, Orta Karadeniz havzasındaki karşılaştırmalı toponimi araştırmalarına zemin hazırlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Toponimi, Yer Adları, Kültürel Peyzaj, Dil Hafızası, Erbaa.

1. Giriş

Mekânı adlandırma, insanlığın en eski ve köklü bilişsel faaliyetlerinden birinin ürünüdür. Bir yere ad vermek, onu tanımak ve sahiplenmekten öte, o mekânı kolektif bellekte kalıcı kılmak, onu toplumsal, kültürel ve dilsel bir sisteme eklemlemek anlamına gelir. Yer adları, toplumların doğal çevreyle, tarihle ve kimlikle kurdukları ilişkinin birikimli dilsel dışavurumlarıdır. Sauer (1956) haritaları 'coğrafyanın dili' olarak nitelerken toponimleri bu dilin temel sözcükleri olarak konumlandırmış, Tuan (1974) ise insanın mekânla kurduğu duygusal bağı (topofiliyi) açıklarken yer adlarını bu bağın en erişilebilir sembolik araçlardan biri olarak vurgulamıştır. Cosgrove (1984), kültürel coğrafyanın kurucu metinlerinden sayılan çalışmasında peyzajı, toplumsal güç ilişkilerinin ve ideolojik değerlerin kodlandığı sembolik bir alan olarak tanımlamıştır. Bu perspektiften her yer adı, bir peyzajın nasıl algılandığının ve kimin tarafından biçimlendirildiğinin dilsel izini taşır.

Rose-Redwood vd. (2010) yer adı araştırmalarında 'eleştirel dönüş'ü (critical turn) sistematize etmiş; toponimleri mekânın yüzeyine kazınmış siyasi-mekânsal bir yazım eylemi olarak kavramsallaştırmıştır. Azaryahu (1996) anma amaçlı adlandırmanın kolektif bellekteki iktidar boyutunu, Alderman ve Inwood (2013) ise yer adı pratiklerini mekânsal aitlik meseleleriyle ilişkilendirerek bu sürecin salt sembolik değil siyasi-coğrafi bir süreç olduğunu göstermiştir. Yer adları yalnızca mekânsal bir kimlik taşımakla kalmayıp isim veren toplumun dili, dini, coğrafi ve tarihsel yapısı hakkında da önemli bilgiler içerir (Yıldırım, 2025). Tokat ili genelinde yürütülen kapsamlı çalışma (Ceylan & Akyüz, 2022) bu gerçeği somut verilerle ortaya koymuştur.

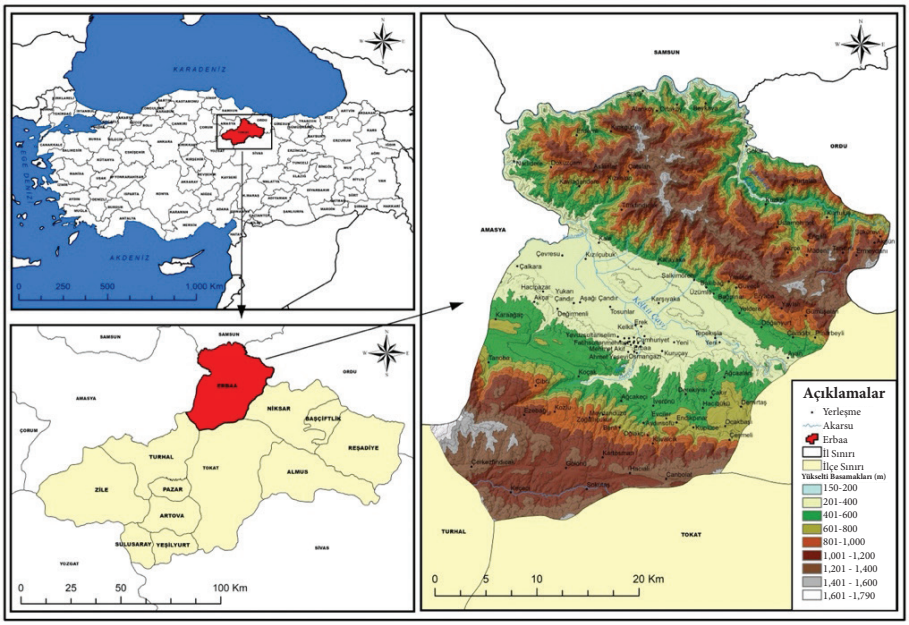
Türkiye'de ise yer adı araştırmaları, disiplinin uluslararası gelişimiyle eş zamanlı biçimde ivme kazanmıştır. Yediyıldız (1984) ve Alagöz (1984)'ün öncü çalışmaları metodolojik temeli atmış, Karaboran (1984) mevkii adlarını ekolojik, ekonomik ve kültürel olmak üzere üç eksende sınıflandırmış ve Şahin (2010) ise ulusal ölçekteki araştırma boşluklarını tespit etmiştir. Türkleştirme politikasının somut göstergesi olması açısından kritik olan Tunçel (2000)'in çalışması, 1940–1980 döneminde on iki bini aşkın köy adının değiştirildiğini belgeleyerek bu sürecin dilsel çeşitliliğin yoğun olduğu bölgelerde yoğunlaştığını ortaya koymuştur. Metodolojik açıdan Bulut'un Erbaa Ovası monografisi (1992) ve Sorgun (1996) çalışmaları bu çalışmanın temel coğrafi referanslarını, Bulut, Şahin ve Yıldırım (2013)'ın Vezirköprü, Yıldırım (2019)'ın Yakakent ve Yıldırım ve Öztürk (2024)'ün Alaçam çalışmaları ise bölgesel karşılaştırma zeminini oluşturmaktadır.

Erbaa, Orta Karadeniz'in iç havzasında Türk, Rum, Ermeni ve eski Anadolu uygarlıklarının geçiş güzergâhı üzerinde konumlanan, dil katmanlarının iç içe geçtiği özgün bir mekândır. İlçe adının kendisi bile bu çok katmanlılığı yansıtır. Arapça *erbaa* (dört) ile eski Türkçe kökenli *Erek* (yüksek yer), tek bir coğrafyada iki farklı dil hafızasının izlerini barındırmaktadır. Bu çalışma şu araştırma sorusunu yanıtlamayı amaçlamaktadır: *Erbaa'daki yerleşim adları hangi fiziki ve beşeri coğrafya faktörlerinin damgasını taşımakta, peyzajın dil hafızasına hangi bilgileri kazımaktadır?*

2. Çalışma Alanı

Erbaa ilçesi, Tokat iline bağlı olup Kelkit Çayı ile Tozanlı Çayı'nın birleşerek Yeşilırmak adını aldığı bereketli ova üzerinde yer almaktadır (Şekil 1). 1.111 km² yüzölçümü ve 2026 itibarıyla 103.409 nüfusuyla Tokat'ın en büyük ilçesidir. Erbaa, 73 köy sayısıyla Tokat'ın dördüncü büyük ilçesidir. Erbaa adının kökenine ilişkin resmî Arapça 'dört' yorumunun yanı sıra Kelkit ve Tozanlı çaylarının bölgeyi dörde bölmesi, dört yönde büyük evliyanın bulunması ve ilçenin büyük depremler sonucu dört kez yıkılıp yeniden kurulması gibi rivayetler de mevcuttur. Osmanlı döneminde 'Nevah-i Erbaa' (dört nahiye) olarak anılan ilçe, bu dört nahiyenin en gelişmişi Herek'ten türeyerek 1872'de ilçe statüsü kazanmıştır (Ceylan & Akyüz, 2022).

Kuzeyinde Canik, güneyinde Sakarat ve Boğalı Dağları uzanan ilçe, Antik Çağ'da Strabon tarafından 'Pontus'un en bereketli bölgesi' olarak nitelendirilmiştir. Tunç Çağı'ndan (MÖ 1200) günümüze kesintisiz yerleşim tarihi bulunan Erbaa; Helenistik, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerini yaşamış (Bulut, 1992; Öztürk, 2018). Bu uzun tarihsel süreç yer adları üzerinde birbiri üstüne yığılmış katmanlı bir dilsel yapı oluşturmuştur. Cumhuriyet döneminde Tokat ilinde 253, Erbaa'da ise 29 köy adı değiştirilmiş; bu oran (%39,19) Tokat il ortalamasının (%41,27) hemen altında seyretmektedir (Ceylan & Akyüz, 2022).

Şekil 1. Erbaa Lokasyon Haritası

3. Yöntem

Çalışma, nitel ve betimleyici bir tasarımla doküman analizine dayanmaktadır. Veri tabanı birden fazla resmî ve akademik kaynaktan sistematik biçimde oluşturulmuştur. Güncel köy ve mahalle adları için TÜİK Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS, 2024) ve İçişleri Bakanlığı köy envanteri kullanılmış; '/' işaretiyle gösterilen eski-yeni ad çiftlerinde soldaki yeni, sağdaki eski resmî adı temsil etmektedir. Köken analizinde sırasıyla TDK *Türkçe Sözlük* (2024), *Yer Adları Açısından Divanü Lügatit Türk* (2016) ve *Yer Adları Açısından Tarama Sözlüğü*'ne (2017) başvurulmuş; belirsiz etimolojiler için *Nişanyan Sözlüğü*'nden, Oğuz boyu adlarında Sümer (1980)'den yararlanılmıştır. Mekânsal doğrulama için 1/25.000 ölçekli HGK topografya haritaları, ad değişikliği sürecini belgelemek amacıyla 1940–1980 dönemine ait Resmî Gazete kararnameleri incelenmiştir.

Sınıflandırma çerçevesi, Yavuz ve Şenel (2013)'in leksik-semantik tasnif ilkeleri ve Karaboran (1984), Bulut (1996) ile Bulut, Şahin ve Yıldırım (2013)'ın yaklaşımlarından hareketle geliştirilmiş, Yakakent (Yıldırım, 2019) ve Alaçam (Yıldırım & Öztürk, 2024) çalışmalarıyla metodolojik uyum sağlanmıştır. Sınıflandırmanın bölgesel geçerliliğini güçlendirmek amacıyla aynı il sınırları içinde yürütülmüş en kapsamlı çalışmalardan biri olan Ceylan ve Akyüz (2022)'ün Tokat

ili yerleşme adları analizi de metodolojik referans olarak alınmıştır. Söz konusu çalışmada fiziki coğrafya başlığı altında konum-yönler, kayaç-topoğrafya, iklim-astronomi, hidrografya ile flora-fauna olmak üzere beş; beşeri ve iktisadi coğrafya başlığı altında tarım-hayvancılık, yerleşme tipi, şahıslar-unvanlar, askeri unvan-tesisler, dini inanç, meslekler, boy-göçler, madencilik, ulaşım, mevki, ebat-sayılar, eşyalar ve renkler olmak üzere on üç alt başlık benimsenmiş olup bu çalışmada geliştirilen sınıflandırma çerçevesi bu yapıyla uyumlu biçimde ve Erbaa'nın özgün dil katmanlı yapısına göre genişletilerek oluşturulmuştur. Her ad önce dilsel köken (Türkçe, Arapça/Farsça, önceki dil katmanları), ardından fiziki ya da beşeri coğrafya kategorisi bakımından değerlendirilmiştir. Yirmi altı eski-yeni ad çifti; eski adın dil kökeni, değişikliğin niteliği ve değişiklik örüntüsünün bölgesel karşılaştırma ekseninde değerlendirilmesi şeklinde üç boyutta analiz edilmiştir. Çalışma resmî idari adlarla sınırlı olup kökü tartışmalı adlarda kesin etimolojik iddiadan kaçınılmıştır.

4. Bulgular

4.1. Sınıflandırma Çerçevesi

Erbaa ilçesindeki 73 köy ve 26 mahalle adı incelendiğinde, adlandırma pratiklerinin fiziki coğrafya ve beşeri coğrafya olmak üzere iki ana eksen üzerinde şekillendiği görülmektedir. Tablo 1, bu sınıflandırmanın tamamını yer adı grubu, kaynak kategorisi ve Erbaa'ya özgü örneklerle sunmaktadır.

Tablo 1. Erbaa (Tokat) İlçesi Yer Adlarının Fiziki ve Beşeri Coğrafyaya Göre Sınıflandırması

Yer Adı Grubu	Yer Adı Kaynağı	Örnekler
Fiziki Coğrafya ile İlgili	**Bitki Tür ve Örtüsüyle İlgili Adlar**	Kozlu, Çamdibi, Ballıbağ, Kızılçubuk, Üzümlü, Zoğallıçukur, Ezebağı, Çukur Fındıcak, Tepe Fındıcak, Salkımören, Karaağaç, Narlıdere, Hacıbükü, Yeşilyurt (mah.)
	Su / Hidrografya ile İlgili Adlar	Çeşmeli, Çevresu, Pınarbeyli, Gölönü, Narlıdere, Endikpınar, Bağpınar, Kuruçay (mah.), Kelkit (mah.), Yoldere
	Yer Şekilleriyle İlgili Adlar	Tepekışla, Yaylacık, Yaylalı, Kırıkgüney, İverönü, Engelli, Çatalan, Alan, Meydandüzü, Çukur Fındıcak, Erek (mah.)
	Kayaç ve Toprak Yapısıyla İlgili Adlar	Demirtaş, Beykaya, Sokutaş, Benli
	Renk / Zemin Görünümüyle İlgili Adlar	Ağcaalan, Akça, Çakır, Gümüşalan, Kızılçubuk, Çalkara, Alacabal (mah.)
	Hayvanlarla İlgili Adlar	Ağcakeçi, Oğlakçı
	Topoğrafik / Konumsal Adlar	Kuzköy, Ortaköy, Aşağı Çandır, Yukarı Çandır, İverönü, Karşıyaka (mah.), Gündoğdu (mah.)
	Klimatolojik Adlar	Kuzköy [kuz: kuzey yönlü, gölgeli, soğuk yer anlamı taşır]
	Işık / Sıcaklık ile İlgili Adlar	Aydınsofu, Akgün, Gündoğdu (mah.) [gün: güneş / ışık çağrışımı]

Tablo 1. Erbaa (Tokat) İlçesi Yer Adlarının Fiziki ve Beşeri Coğrafyaya Göre Sınıflandırması (Devamı)

Yer Adı Grubu	Yer Adı Kaynağı	Örnekler
Beşeri Coğrafya ile İlgili	**Kişi / Boy / Oymak Adlarıyla İlgili**	Kartosman, Doğanyurt, Aydınsofu, Erdemli, Beykaya, Evciler, Hacıali, Ustamehmet, Pınarbeyli, Koçak (mah.)
	Oğuz Boyları ve Oymak Adlarıyla İlgili	Canbolat [Canbolat oymağı], Tosunlar [Tosun boyu], Evciler [Evci aşireti]
	Ekonomik Faaliyetlerle İlgili Adlar	Değirmenli, Keçeci, Madenli, Kavalcık, Güveçli, Küplüce, Ocakbaşı, Tandırlı, Oğlakçı, Hacıpazar, Sokutaş, Eryaba, Evyaba (mah.)
	İslami / Dini Kökenli Adlar	Hacıali, Hacıbükü, Hacıpazar, Cibril, Şükür, Ahmetyesevi (mah.), Mevlana (mah.), Yunusemre (mah.)
	Tarihsel ve Siyasi Adlar	Kurtuluş, Tepekışla, Ermeydanı, Kale, Cumhuriyet (mah.), Ertuğrulgazi (mah.), Fatihsultanmehmet (mah.), Gaziosmanpaşa (mah.), Osmangazi (mah.), Fevzipaşa (mah.)
	Kültürel ve Eğitim Kökenli Adlar	Mimarsinan (mah.), Mehmetakifersoy (mah.), Ziyagökalp (mah.), Yunusemre (mah.), Ahmetyesevi (mah.), Mevlana (mah.)
	Eski Yerleşme Yeri ile İlgili Adlar	Salkımören [ören: harabe], Kale, Tepekışla, Ermeydanı
	Geçici Yerleşme Yeri ile İlgili Adlar	Tepekışla [kışla: kışlık konak], Yaylacık, Yaylalı
	Yollar ve Ulaşımla İlgili Adlar	Yoldere, Ortaköy [geçiş noktası], Hacıpazar [pazar kavşağı]
	Önceki Dil Katmanlarına Ait Adlar (Rumca / Ermenice / Belirsiz)	Fidi, Maros, Zımeri, Erzeniş, Nohi, Gelengere, Hosak, Gendekse, Frenkhisar, Varaza (×2), Sakarçal, Aray, Geyne, Gemre, Endekse, Ahor, Melal, Revak, Holay, Çoğşur, Hayati, Geleğin, Tazı, Manasköfe, Kelkit (Mah.)

4.2. Genel İstatistiksel Dağılım

Tablo 1'den üretilen sayımlar, Tablo 2'de kategorik ve karşılaştırmalı biçimde sunulmaktadır. Bir ad birden fazla kategoriye girebileceğinden yüzdeler toplamı 100'ü aşabilir.

Tablo 2. Erbaa İlçesi Yer Adlarının Kategorik Dağılımı (Köy / Mahalle Karşılaştırması)

Ana Sınıf	Alt Kategori	Köy (n=73)	Mahalle (n=26)	Toplam
Fiziki Coğrafya	Bitki tür ve örtüsü	14	1	15
	Su / hidrografya	8	2	10
	Yer şekilleri	11	1	12
	Renk / zemin / kayaç	9	1	10
	Hayvan / topoğrafik / iklim	9	4	13
Fiziki Coğrafya Toplamı*	—	**45 (%61,6)**	**7 (%26,9)**	**52**
Beşeri Coğrafya	Kişi / boy / oymak / Oğuz	13	1	14
	Ekonomik faaliyet	13	1	14
	İslami / dini	5	3	8
	Tarihsel / siyasi / kültürel	5	16	21
Beşeri Coğrafya Toplamı*	—	**34 (%46,6)**	**18 (%69,2)**	**52**
Önceki Dil Katmanı	Rumca, Ermenice, belirsiz	**26 (%35,6)**	**1 (%3,8)**	**27**

Tablo 2'de görüldüğü üzere köy adlarında fiziki coğrafya kökenli adlar belirgin biçimde ağır basmaktadır (%61,6). Bu kategorinin içinde bitki tür ve örtüsü (14 ad), yer şekilleri (11 ad) ve su/hidrografya (8 ad) başı çekmektedir. Bu örüntü, Yeşilırmak havzasının zengin orman örtüsünü, akarsu ağını ve engebeli topoğrafyasını doğrudan yansıtmakta; Bulut (1996)'un Sorgun ve Yıldırım (2019)'ın Yakakent bulgularıyla paralellik göstermektedir. Mahalle adlarında ise tablonun yapısı köklü biçimde tersine dönmektedir: beşeri coğrafya kökenli adlar %69,2 ile baskın konumdayken fiziki coğrafya yalnızca %26,9'da kalmaktadır. Tarihsel ve siyasi atıflar (11 ad, %42,3) bu baskınlığın belirleyici kaynağıdır.

Bu bulgular, Tokat ili genelindeki örüntüyle karşılaştırıldığında anlamlı bir farklılık ortaya koymaktadır. Tokat'ın 613 köyünü kapsayan il ölçekli çalışmada köy adlarının %40,45'inin fiziki coğrafya, %52,69'unun ise beşeri ve iktisadi coğrafya konularına atfen verildiği saptanmıştır (Ceylan & Akyüz, 2022). Erbaa'da

fiziki coğrafya kökenli adların %61,6 ile il ortalamasının yaklaşık 20 puan üzerinde çıkması, ilçenin Yeşilırmak havzasının derin vadileri, yoğun orman örtüsü ve zengin su ağıyla şekillenen özgün fiziki coğrafya kimliğinin adlandırma pratiğine ne denli güçlü yansıdığını göstermektedir. Öte yandan aynı çalışmada Tokat ili genelinde en fazla köy adının suya (hidrografya) atfen verildiği (%13,53) belirlenmiştir; Erbaa özelinde de su/hidrografya adlarının fiziki coğrafya kategorileri içindeki ağırlıklı konumu bu il çapındaki genel eğilimle örtüşmektedir.

4.3. Fiziki Coğrafya Kaynaklı Adların Analizi

Köy adlarındaki en büyük kategori olan bitki örtüsü kökenli adlar (14 ad), Karadeniz-İç Anadolu geçiş kuşağının zengin bitki çeşitliliğini söz dağarcığına taşımaktadır. Kozlu (ceviz/koz ağaçlı yer), Çamdibi (çam ağacı dibi), Ballıbağ (ballı bitki yetişen bağlık alan), Karaağaç (kara gövdeli ağaç türü) ve Zoğallıçukur (kızılcık/zoğal ağacı olan çukur arazi) bu kategorinin öne çıkan örnekleridir. Bu adların büyük bölümü, yöre insanının günlük yaşamında sürekli temas hâlinde olduğu ve ekonomik değer atfettiği bitki türlerini yansıtmaktadır.

Su ve hidrografya kökenli adlar (8 ad) ise Kelkit ve Tozanlı ırmaklarının oluşturduğu verimli vadi sistemini dile taşımaktadır. Çeşmeli (çeşmesi olan yer), Çevresu (etrafı sularla çevrili), Pınarbeyli (pınar kenarındaki bey yurdu), Gölönü (gölün önü) ve Endikpınar (ıssız, gizli, dar pınar) gibi adlar, temiz su kaynaklarının ilk yerleşim seçimlerinde oynadığı belirleyici rolü açıkça ortaya koymaktadır. Bu bulgu, Orta Karadeniz'in genelinde ve Vezirköprü özelinde su adlarının fiziki coğrafya kökenli toponim havuzunda her zaman üst sıralarda yer aldığını gösteren Bulut, Şahin ve Yıldırım (2013)'ın tespitlerini bölgesel ölçekte doğrulamaktadır.

Yer şekilleri kökenli adlar (11 ad) Erbaa'nın engebeli topografyasını yansıtmaktadır. Tepekışla (tepedeki kışlak), Yaylacık ve Yaylalı (yaylalık alan), Kırıkgüney (güneye bakan kırık/sarp arazi) ve Çatalan (çatallanan dere ya da yol) bu kategoriyi örneklemektedir. Yer şekilleri ile bitki örtüsünü aynı anda tanımlayan Zoğallıçukur ise çift kategorili nadir adlardan biridir.

4.4. Beşeri Coğrafya Kaynaklı Adların Analizi

Beşeri coğrafya kökenli köy adları içinde ekonomik faaliyet referanslı adlar (13 ad) ilk sıradadır. Değirmenli (su değirmeni olan yer), Keçeci (keçe yapımcısı), Madenli (maden çıkarılan yer), Kavalcık (kaval çalınan yer) ve Ocakbaşı (demir ya da fırın ocağı yanı) gibi adlar, yerleşim ekonomisinin adlandırma pratiğine doğrudan yansıdığını göstermektedir. Keçeci köy adı bu bağlamda yalnızca

bir meslek adlandırması olarak değerlendirilemez. Halk söylencelerine göre 13. yüzyılda Horasan'dan Anadolu'ya gelen ve türbesi bu köyde bulunan Keçeci Baba, Selçuklu döneminin önde gelen Ahi babalarından biridir. Ahi Mahmut Veli ya da Şah Mahmut Veli adlarıyla da anılan bu kişi, zamanın önemli zanaat dallarından keçeciliğin piri olarak kabul edilmekte; bilim, ruh sağlığı ve eğitimle de uğraştığı rivayet edilmektedir (Ceylan & Akyüz, 2022). Dolayısıyla Keçeci köy adı, hem bir üretim pratiğini hem de tarihi-manevi bir kişiliğin mekânsal belleğe kazınmasını aynı anda temsil etmektedir. Bu örüntü, Karaboran (1984)'ın ekonomik ve mesleki kökenli mevkii adlarının Türkiye genelinde yaygın olduğu tespitini Erbaa ölçeğinde somutlaştırmaktadır.

Kişi, boy ve oymak adı kökenli adlar (10 ad) da önemli bir grup oluşturmaktadır. Kartosman (Kart/yaşlı Osman'a atfen), Aydınsofu (dindar Aydın kişisine atfen), Erdemli ve Canbolat bu kategorinin temsilcileridir. Oğuz boylarıyla ilişkili adlar ise ayrı bir anlam taşımaktadır. Canbolat (Canbolat oymağı), Evciler (Evci aşireti) ve Tosunlar (Tosun aşireti), Türk boy sisteminin Erbaa'daki mekânsal yerleşme izlerini yansıtmaktadır.

4.5. Seçilmiş Yer Adlarının Çok Boyutlu Analizi

Bu bölümde Erbaa'nın coğrafi, tarihsel ve kültürel kimliği açısından anlam yoğunluğu en yüksek sekiz yer adı; kök analizi, anlambilimsel katmanları, coğrafi bağlamı ve tarihsel/kültürel/efsanevi boyutuyla birlikte ele alınmaktadır. Tablo 3, bu çok boyutlu analizi yapılandırılmış biçimde sunmaktadır.

Tablo 3. Seçilmiş Yer Adlarının Çok Boyutlu Analiz Çizelgesi

Yer Adı	Eski Ad	Kategori	Kök / Tarihsel-Coğrafi Boyut
Kale	—	Tarihsel/ antik	Ar. qal'a. MÖ 1. yy Pontus Kral. VI. Mithridates'in kurduğu Eupatoria; Pompeius'un Magnopolis'i. Bizans surları kalıntıları görülebilir.
Kelkit (mah.)	—	Önceki dil katmanı	Yun. Lykos (kurt) → Erm. Gailget → Tr. Kelkit. 'Kurt ırmağı' anlamındaki antik ad üç dil ve yaklaşık 2000 yıllık dönüşüm zinciri taşır.
Bağpınar	Emeri	Önceki dil katmanı	Erm. amari 'yazlık yaylası'. Yakınındaki Emeri Kalesi'nde Helenistik dönem kaya mezarları bulunmaktadır (Erbaa Belediyesi, 2024).
Akça (belde)	Fidi	Antik Yunanca	Yunanca Pída. Ptolemaios Geographia'sında (MS 2. yy) kayıtlı en eski yazılı Erbaa adlarından biri. Anlamsız değişimle antik kayıt silindi.

Tablo 3. Seçilmiş Yer Adlarının Çok Boyutlu Analiz Çizelgesi (Devamı)

Yer Adı	Eski Ad	Kategori	Kök / Tarihsel-Coğrafi Boyut
Cibril	Kınık	İslami / Oğuz	Ar. Jibrīl (Cebrail). Eski ad Selçuklu hanedanının Oğuz boyu: Kınık. Etnik boy kimliğinin dini referansla değiştirildiği nadir örnektir.
Sokutaş	Frenkhisar	Karma/Haçlı dönemi	Frenk + Ar. hisâr (kale). 11–13. yy Haçlı dönemini belgeleyen Anadolu'daki nadir yer adlarından biri; ekonomik araç adıyla değiştirildi.
Zoğallıçukur	—	Bitki + yer şekli	Erm./Tr. zoğal (kızılcık) + Tr. çukur. Hem bitki örtüsü hem arazi biçimini tanımlayan çift kategorili nadir addır. Zoğal Ermeniceden Türkçeye geçmiştir.
Yurtalan	Sakarçal	Ermenice	Erm. kökenli; köy Hemşinli Ermenilerce iskânlıydı, Birinci Dünya Savaşı sonrası terk edildi; 07.02.1947'de yeniden iskân edilirken ad da değiştirildi.

Kaynak: TDK sözlükleri, Nişanyan Sözlüğü, Öztürk (2018), Erbaa Belediyesi (2024) ve Memleketimtokat (2024) kaynaklarından derlenmiştir.

Tablo 3'teki analizler, Erbaa yer adlarının nasıl çok dilli ve çok dönemli bir arşiv oluşturduğunu somutlaştırmaktadır. Kale köyünün adı mekânın MÖ 1. yüzyıla dayanan antik Eupatoria geçmişini günümüze taşırken Kelkit mahalle adı Yunanca Lykos → Ermenice Gailget → Türkçe Kelkit dönüşüm zinciriyle dil katmanlarının üst üste birikmesinin olağanüstü bir örneğini sunmaktadır. Frenkhisar → Sokutaş dönüşümü ise Haçlı seferleri döneminin (11–13. yy) dilsel izinin 1940–1980 politikasıyla nasıl silindiğini belgeleyen çarpıcı bir vakadır. Cibril adının eski adı Kınık'ı (Selçuklu hanedanının Oğuz boyu) dini bir referansla değiştirmesi ise kimlik katmanlarının mekânsal bellek üzerindeki yeniden yazım sürecini örneklemektedir.

4.6. Ad Değişikliği Analizi: 1940 – 1980 Türkleştirme Politikasının Erbaa'daki İzdüşümü

Erbaa ilçesinde tespit edilen 26 eski-yeni ad çifti, Türkleştirme politikasının bölgesel izdüşümünü hem niceliksel hem niteliksel açıdan somutlaştırmaktadır. Tunçel (2000)'in ulusal düzeyde belgelediği on iki bin köy adı değişikliğinin Erbaa'daki payı, köy sayısına oranlandığında (%35,6) Türkiye ortalamasının belirgin biçimde üzerinde seyretmektedir; bu durum yörenin dilsel çeşitlilik yoğunluğunu ve siyasi müdahalenin derinliğini yansıtmaktadır.

Tablo 4, değiştirilen 26 köy adının tamamını; eski adın dil kökeni, coğrafi anlam yorumu ve değişikliğin niteliği bakımından dört gruplandırılmış kategoride kapsamlı biçimde sunmaktadır. Tablo verileri, doğrudan arazi ve belge incelemesine dayanan Memleketimtokat (2024) veri tabanı, Öztürk (2018) Erbaa Tarihi çalışması ve Nişanyan Sözlüğü (2024) kaynakları referans alınarak derlenmiştir.

Tokat ili genelindeki karşılaştırmalı veriler bu örüntüyü daha geniş bir çerçevede konumlandırmayı mümkün kılmaktadır. Ceylan ve Akyüz (2022)'e göre Tokat'ta adı değiştirilen köylere verilen yeni adlarda, etnik, dinî kimlik veya aidiyet bildiren unsurlardan kaçınılarak başta hidrografya, kayaç-topoğrafya ve flora öncelikli olarak fiziki coğrafya terimlerinin tercih edildiği görülmektedir. Erbaa özelinde de bu eğilim geçerlidir: değiştirilen adların büyük bölümünde yeni ad, doğal çevre unsurlarından türetilmiş bir Türkçe sözcük olup eski adla semantik bağ taşımamaktadır. Dolayısıyla Erbaa'daki ad değişiklikleri, ilçeye özgü münferit uygulamalar değil; Tokat ili ve Türkiye genelinde sistematik biçimde uygulanan politikanın bölgesel tezahürleridir.

Tablo 4. Erbaa İlçesinde Ad Değişikliklerinin Kapsamlı Etimolojik ve Coğrafi Analizi

Yeni Ad	**Eski Ad**	**Dil Kökeni**	**Eski Adın Anlamı**	**Değişikliğin Niteliği**
RUMCA / PONTUSÇA KÖKENLİ ADLAR				
Gümüşalan	Maros/ Mürüs	Karadeniz Rumcası	Pontusça maroslamak: güneşte solmuş, kuruyan yamaç. Coğrafi tanımlamadır.	Anlam karşıtı — kurak yamaç yerine gümüş renkli bereketli alan
Ortaköy	Nohi/ Nuhu	Pontusça/ Orta Yun.	Yun. nahi/nahia: küçük idari semt, nahiye. Yönetim birimi anlamı taşır.	İdari referans yerine konumsal Türkçe ad
İkizce	Gendekse	Pontusça/ Rumca	Kendekise: 'ortada olan/ merkezî' ya da 'küçük kilise'. -kise eki Pontusça kilise sonekidir.	Dinî-topoğrafik referans silindi
Demirtaş	İskili	Rumca	Yun. İskilos: kayalık, taşlı yer. Yeni ad aynı coğrafyayı Türkçe ifadesiyle sürdürür.	Nadir anlam sürekliliği — farklı dilde aynı coğrafi anlam
Ballıbağ	Holay	Pontusça	Holay: düzlük, açık arazi, ova. Etrafı kapalı üstü açık arazi tipi.	Arazi biçimi adı yerine tarımsal niteleme

Tablo 4. Erbaa İlçesinde Ad Değişikliklerinin Kapsamlı Etimolojik ve Coğrafi Analizi (Devamı)

Yeni Ad	**Eski Ad**	**Dil Kökeni**	**Eski Adın Anlamı**	**Değişikliğin Niteliği**
Salkımören	Hosak	Pontusça/ Ermenice	Erm. hosank': çağlayan, taşkın dere. Su/hidrografya kaynaklı coğrafi tanım.	Hidrografya adı; yeni adda harabe niteliği öne çıktı
Ermenice Kökenli Adlar				
Evciler	Erzeniş	Ermenice/ Rumca	Erm. erznis ya da Rum. erzenis: değerli, kıymetli yer. -niş yer bildiren sonek.	Eski topluluk kimliği silindi; oymak adıyla değiştirildi
Bağpınar	Emeri	Ermenice/ Helenistik	Erm. amari: yazlık, yaz mevsimi yaylası. Emeri Kalesi'yle özdeş antik arkeolojik ad.	Arkeolojik referans yok edildi; tarımsal ad verildi
Güveçli	Zımeri	Ermenice	Erm. tsımer/zimeri: kışlık, kış için kullanılan yer. Mevsimsel coğrafi tanım.	Mevsimsel tanım silindi; ekonomik faaliyet adı verildi
Yurtalan	Sakarçal	Ermenice	Erm. kökenli; kızılağaçlı dere ya da boş çukur anlamı önerilmektedir.	Ermeni topluluk belleğinin silinmesi; 1947 yeniden iskân
Türkçe / Arapça Kökenli Değişimler				
Hacıbükü	Melalhacı Bükü	Arapça + Türkçe	Ar. melal: keder, usanç. Hacı adına ait orman/koru bileşik adı kısaltıldı.	Uzun bileşik ad kısaltılarak Arapça unsur düşürüldü
Karma / Belirsiz Kökenli Adlar				
Akça (belde)	Fidi	Antik Yunanca	Yun. Pída. Ptolemaios Geographia'sında (MS 2. yy) 'Amasya-Niksar yolu köyü' kaydı.	Antik yazılı kayıt silindi; renk nitelemesiyle değiştirildi
Beykaya	Çoğşur	Belirsiz	Erm. çaxçur ya da Pontusça: değirmensuyu, su kanalı. Coğrafi su yolu tanımı.	Su kanalı referansı silindi; bey+kaya statü adına dönüştü
Sokutaş	Frenkhisar	Karma Batı+Arapça	Frenk (Haçlı) + Ar. hisâr (kale). 11–13. yy'ı belgeleyen Anadolu'da nadir tarihi iz.	Haçlı dönemi izi silindi; ekonomik araç (soku taşı) adı

Tablo 4. Erbaa İlçesinde Ad Değişikliklerinin Kapsamlı Etimolojik ve Coğrafi Analizi (Devamı)

Çamdibi	Geleğin	Belirsiz	Pontusça gelegen: kayalık geçit ya da geçiş noktası. Yol güzergâhı tanımı.	Geçiş-güzergâh adı; fiziki bitki-coğrafya adıyla değişti
Çamdibi	Geleğin	Belirsiz	Pontusça gelegen: kayalık geçit ya da geçiş noktası. Yol güzergâhı tanımı.	Geçiş-güzergâh adı; fiziki bitki-coğrafya adıyla değişti
Dokuzçam	Gelengere	Belirsiz	Pontusça/eski Anadolu: kalabalık/geniş yer. Eski adı da Axurcuk idi.	Çift eski ad; sayı+bitki bileşimli yeni Türkçe adla değişti
Pınarbeyli	Manasköfe	Karma Rum+Türkçe	Rum. manas (manastır) + Tr. köfe/köy. Eski Bizans manastırına referans.	Dini-mimari Bizans miras adı silindi
Yaylalı	Aray	Belirsiz	Erm. arayi: çayır, otlak, mera. Ya da Pontusça kökenli otlak alanı tanımı.	Kısmi anlam sürekliliği — otlak → yaylalık
Yoldere	Geyne	Belirsiz	Pontusça: kıvrımlı dere, dolambaçlı vadi. Akarsu güzergâh tanımı.	Kısmi anlam sürekliliği — dolambaçlı dere → yol boyunca dere
Türkçe / Arapça Kökenli Değişimler				
Akgün	Ahiret/ Axiret	Arapça	Ar. āhirat: öteki dünya. Dini-soyut anlam. 1928'de Axiret kaydı.	Dini-soyut addan kişi adına dönüşüm
Çakır	Melal/ Milal	Arapça	Ar. malāl: keder, usanç, bıkkınlık. Kasvetli/verimsiz arazi nitelemesi.	Olumsuz duygusal addan renk adına (çakır: gri-mavi)
Doğanyurt	Hayati	Arapça kökenli	Ar. hayāt kökünden kişi adı. Öncü yerleşimci (Hayati Efendi) adına atıf.	Kişi adından yerleşim adına; Türkçe yurt bileşimiyle
Çeşmeli	Tazı	Türkçe	Türkçe tazı: av köpeği türü. Tazı beslenen ya da tazı avı yapılan alan.	Av kültürü adından su/ coğrafya adına dönüşüm

Tablo 4. Erbaa İlçesinde Ad Değişikliklerinin Kapsamlı Etimolojik ve Coğrafi Analizi (Devamı)

Cibril	Kınık	Türkçe — Oğuz	Kınık: Selçuklu hanedanının 24 Oğuz boyundan biri. Karadeniz'e 11–13. yy yerleşti.	Oğuz boy kimliği; dini vahiy meleği adıyla değiştirildi
Çevresu	Revak	Arapça/ Farsça	Ar./Far. revak: sundurma, revaklı giriş. Osmanlı köprübaşı ya da kervansaray yapısı.	Mimari-kentsel referanslı ad; coğrafi su adıyla değişti

Tablo 4'ün bütününe bakıldığında değişikliklerin dört ana dilsel örüntü sergilediği görülmektedir.

Rumca / Pontusça kökenli adların silinmesi: Dokuz eski ad Karadeniz Rumcası (Pontusça) ya da Orta Yunanca kökenlidir. Bu adların önemli bir bölümü son derece belirgin coğrafi anlamlar taşımaktadır: Maros (güneşte solmuş kurak yamaç), Nohi (küçük idari semt), Hosak (çağlayan dere), İskili (kayalık yer). Bu adlar yalnızca dilsel birer gösterge değil, yerel coğrafyanın yüzyıllarca işlenerek üretilmiş sözlü haritalarıdır. Değiştirildiklerinde bu coğrafi bilgi de peyzajdan silinmiştir.

Ermenice kökenli adların örtülmesi: Beş köy adı Ermenice kökenli olup büyük bölümü mevsimsel ya da işlevsel coğrafi anlamlar taşımaktadır: Zımeri (kışlık yer), Emeri (yazlık, yaz yaylası), Hosak (çağlayan). Yurtalan / Sakarçal ve Evciler / Erzeniş özelinde değişiklik, yalnızca dilsel değil demografik bir silinmeyi de temsil etmektedir: Hemşinli Ermeni topluluklarının 20. yy başındaki varlığı, yeniden iskân sonrası verilen yeni adlarla bellekten uzaklaştırılmıştır.

Karma ya da tarihi katman taşıyan adların yok edilmesi: Sekiz köyde eski adın kökeni kesin olarak saptanamamış ya da birden fazla dile ait izler tespit edilmiştir. Bu gruptaki en çarpıcı örnek Frenkhisar / Sokutaş'tır: 11–13. yüzyıl Haçlı seferlerine ait dilsel izi belgeleyen bu ad, Anadolu'da bu dönemi işaretleyen son derece nadir örneklerden biridir. Fidi / Akça ise MS 2. yüzyılda Ptolemaios tarafından kaydedilmiş olmasıyla bölgenin antik yazılı hafızasında özel bir yere sahiptir. Her iki adın değiştirilmesi, Erbaa'nın tarih katmanlarından iki önemli sayfanın silinmesi anlamına gelmektedir.

Türkçe ya da Arapça kökenli adlardaki dönüşüm: Beş eski ad Türkçe ya da Arapça kökenli olmakla birlikte anlam, işlev ya da kültürel atıf bakımından değişikliğe uğramıştır. Kınık / Cibril bu grubun en dikkat çekici örneğidir: Selçuklu hanedanının mensup olduğu Oğuz boyunun Karadeniz'deki mekânsal izini taşı-

yan köklü Türkçe boy adı, İslami bir vahiy meleği adıyla değiştirilmiştir. Bu dönüşüm, etnik kimliğin dini kimlik lehine mekânsal bellekten silinmesinin nadir somut kanıtlarından biridir.

Dört örüntüden çıkan ortak sonuca göre değişikliklerin büyük çoğunluğunda anlam sürekliliği gözetilmemiş, yeni ad eski adla semantik bir bağ taşımaksızın seçilmiştir. Yalnızca iki örnekte kısmi anlam sürekliliği gözlemlenmektedir: İskili → Demirtaş (kayalık → demir gibi sert taş) ve Aray → Yaylalı (otlak → yaylalık yer). Bu durum, Rose-Redwood vd. (2010)'nin toplumsal hafızayı aktif olarak yeniden biçimlendiren bir 'yazım eylemi' olarak kavramsallaştırdığı toponimik yazım sürecinin Erbaa'daki somut izdüşümüdür. Sonuç olarak Erbaa, ad değişikliği politikasının hem topluluk belleği hem de coğrafi bilgi mirası üzerindeki çok katmanlı ve geri dönüşü güç etkilerini çözümlemek için istisnai bir vaka niteliği taşımaktadır.

4.7. Mahalle Adlarında Cumhuriyet Dönemi Bellek Politikası

Erbaa'nın 26 mahalle adı, kırsal adlandırmadan yapısal olarak ayrışan kendine özgü bir mantık sergilemektedir. Adların %42,3'ü tarihsel ve siyasi figürlere, %19,2'si Türk kültür ve düşün tarihinin öncü isimlerine atıftır. Gaziosmanpaşa, Ertuğrulgazi, Fatihsultanmehmet, Yıldırımbeyazıt ve Osmangazi mahalleleri Osmanlı askerî-siyasi belleğini; Ziyagökalp, Mimarsinan ve Mehmetakifersoy mahalleleri ise Türk kültürel kimliğini kentsel mekâna kazıyan adlardır. Bu örüntü, Türkiye genelindeki Cumhuriyet dönemi kentsel adlandırma politikasıyla tam uyum içindedir ve Azaryahu (1996)'nın anma amaçlı adlandırmanın 'devlet tarafından onaylanan bir kolektif bellek yaratma aracı' olduğu tezini Erbaa üzerinden doğrulamaktadır.

5. Sonuç ve Tartışma

Bu çalışma, Erbaa'daki 99 yerleşim adını sistematik biçimde çözümleyerek üç temel sonuç ortaya koymuştur. Birincisi, köy-mahalle ölçeğindeki yapısal zıtlıktır. Köylerde fiziki coğrafya (%61,6), mahallelerde siyasi-kültürel bellek (%69,2) belirleyicidir. Kırsal adlandırma doğal çevreyle günlük ilişkiyi, kentsel adlandırma devlet güdümlü bellek inşasını yansıtmaktadır. Bu bulgu Yakakent (Yıldırım, 2019) ve Vezirköprü (Bulut, Şahin ve Yıldırım, 2013) çalışmalarıyla örtüşerek Orta Karadeniz'e ait sistematik bir örüntüyü güçlendirmektedir.

İkincisi, Erbaa yer adları çok dilli ve çok dönemli bir arşiv niteliği taşımaktadır. Lykos→Gailget→Kelkit zinciri, Ptolemaios kaydı (Fidi), Haçlı dönemi izi (Frenkhisar) ve Selçuklu boy kimliği (Kınık) tek bir ilçenin sınırları içinde bir ara-

da bulunmaktadır. Bu bulgu Cosgrove (1984)'un peyzajı sembolik katmanların biriktiği alan kavramsallaştırmasını ve Tuan (1974)'ın topofilik bellek anlayışını ampirik olarak doğrulamaktadır.

Üçüncüsü, 1940–1980 politikasının Erbaa'daki izdüşümü üç örüntüde gerçekleşmiştir: anlam kopukluklu değiştirmeler, topluluk belleğinin silinmesi ve tarihsel katmanların yok edilmesi. Bu süreç Tunçel (2000) ve Alderman ve Inwood (2013)'ın kuramsal çerçevesiyle örtüşmekte; Ceylan ve Akyüz (2022)'ün il geneli verileriyle de desteklenmektedir.

Erbaa, Rumca ve Ermenice kökenli eski adların coğrafi anlam yoğunluğu ve tarihi katman derinliği bakımından Tokat'ın diğer ilçelerinden ayrışmakta, ad değişikliği araştırmaları için istisnai bir vaka olmaya devam etmektedir. Bu ayrışmanın temelinde ilçenin tarihsel demografik yapısı yatmaktadır: Erbaa ve civar köyleri, 20. yüzyıl başında yoğun Rum ve Ermeni nüfusu barındıran Tokat'ın ender ilçelerinden biri olmuş (İlgazi & Canik, 2003.; Öztürk, 2018); bu demografik gerçeklik, yer adlarındaki Rumca ve Ermenice katmanların diğer ilçelere kıyasla belirgin biçimde derin ve coğrafi anlam taşıyıcı olmasını doğrudan açıklamaktadır (Ceylan & Akyüz, 2024; Memleketimtokat, 2024).

6. Öneriler

Çalışmanın bulgularından hareketle gelecek araştırmalar için beş düzlemde öneride bulunmak mümkündür.

Birincisi, bu çalışma resmî idari adlarla sınırlı kalarak gayri resmî mevkii, yayla, dere ve tarla adlarını kapsam dışında bırakmıştır. Oysa kültürel peyzajın en eski ve en dirençli dilsel katmanları çoğunlukla resmî kayıtlara geçmemiş bu tür sözlü adlandırmalarda hayatta kalmaktadır. Bu nedenle Erbaa'nın mevkii adlarını 1/25.000 ölçekli HGK haritalarından sistematik biçimde çıkaracak ve yerel halk ile elde taşıyıcılarla yürütülecek yapılandırılmış görüşmeleri kapsayan genişletilmiş bir saha araştırması, bu çalışmanın en öncelikli tamamlayıcısı olarak değerlendirilmelidir. Söz konusu saha araştırması aynı zamanda bu bölümle eş zamanlı olarak planlanmakta olan kent merkezi görüşme çalışmasıyla da doğrudan bütünleşebilir.

İkincisi, Erbaa'nın Kelkit Çayı havzasındaki özgün konumu, bölgesel ölçekte karşılaştırmalı bir toponimi araştırmasının zeminini oluşturmaktadır. Niksar ve Reşadiye ilçelerini de içine alacak havza ölçeğindeki bir analiz; Pontusça, Ermenice ve eski Anadolu dillerine ait ad katmanlarının coğrafi dağılımını, ad değişikliği politikasının bu havzadaki yoğunluk farklarını ve fiziki coğrafya ile dil hafızası

arasındaki ilişkiyi sistematik biçimde ortaya koyabilir. Bu tür bir karşılaştırmalı çerçeve, Orta Karadeniz için bölgesel bir toponimik atlas oluşturulmasına da zemin hazırlayacaktır.

Üçüncüsü, kökeni tartışmalı olan Gelengere, Gendekse, Geyne, Çoğşur gibi eski adların dil bilimsel açıdan kesin biçimde sınıflandırılabilmesi için Osmanlı dönemi tahrir defterleri, avarız kayıtları ve nüfus sayımı belgelerinin sistematik arşiv taramasıyla incelenmesi gerekmektedir. Bu çalışmada söz konusu adlar için yalnızca muhtemel köken önerileri sunulabilmiş; kesin etimolojik çıkarımdan kaçınılmıştır. Birincil Osmanlı arşiv belgelerine dayanan paleografik bir inceleme, bu belirsizlikleri önemli ölçüde azaltabilir.

Dördüncüsü, Ermeni ve Rum topluluklarına ait eski adları bugün de yaşatan kişilerin yaşlı kuşak sakinlerin, sözlü tarih taşıyıcılarının tanıklıklarını belgelemeye yönelik etnografik çalışmaların hayata geçirilmesi ivedi bir öncelik taşımaktadır. Bu tür toplulukların yaşça ilerlemekte olduğu göz önünde bulundurulduğunda, sözlü hafızanın kaybolmadan önce belgelenmesi için zaman kısıtı giderek daralmaktadır.

Beşincisi, bu bölümün bulgularını bütünleyecek bir kartografik araştırma programı planlanabilir. Eski adların CBS (Coğrafi Bilgi Sistemleri) ortamında konumsal olarak işlenmesi ve dil kökenine göre tematik olarak haritalanması; ad değişikliği politikasının mekânsal yoğunluk örüntülerini, dil katmanlarının coğrafi dağılımını ve fiziki coğrafya ile adlandırma arasındaki mekânsal ilişkiyi görsel olarak ortaya koyacak güçlü bir analitik araç sunacaktır.

Kaynakça

Alagöz, C. A. (1984). Yer adları üzerine bazı düşünceler. Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri. Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, No. 60, 11–22.

Alderman, D. H., & Inwood, J. (2013). Street naming and the politics of belonging: Spatial injustices in the toponymic commemoration of Martin Luther King Jr. Social & Cultural Geography, 14(2), 211–233. https://doi.org/10.1080/14649365.2012.754488

Azaryahu, M. (1996). The power of commemorative street names. Environment and Planning D: Society and Space, 14(3), 311–330. https://doi.org/10.1068/d140311

Bulut, İ. (1992). Beşerî ve iktisadî coğrafya açısından bir etüt: Erbaa ovası ve çevresi. Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum.

Bulut, İ. (1996). Sorgun yöresi köy ve mevkii adlarının kaynakları. Akademik Araştırmalar Dergisi, 1(3), 30–40.

Bulut, İ., Şahin, K., & Yıldırım, M. (2013). Vezirköprü ilçesinde toponomik (yer adları ile ilgili) incelemeler. [Bildiri]. Samsun Sempozyumu, Samsun.

Ceylan M. A. & Akyüz H. (2022). Tokat İlinde Yerleşme Adları Üzerine Bazı Değerlendirmeler, "Horoztepe'den Günümüze 6000 Yılda Tokat ", (Editör; Celal Şenol) Paradigma Akademi, Çanakkale, ss.621-655.

Cosgrove, D. E. (1984). Social formation and symbolic landscape. Croom Helm, London.

Erbaa Belediyesi. (2024). Erbaa tarihi. https://erbaa.bel.tr/Site/icerik/erbaa-tarihi

Harita Genel Müdürlüğü. (2024). *1/25.000 ölçekli topografya haritaları* [Kartografik materyal]. https://www.harita.gov.tr

İlgazi, A., & Canik, S. (2003). Millî Mücadele Döneminde Erbaa. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 19(57), 1089-1113. https://izlik.org/JA94TS36YG

Karaboran, H. H. (1984). Türkiye'de mevkii adları üzerine bir araştırma. Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri. Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, No. 60, 97–148.

Kelkit Kaymakamlığı. (2024). Kelkit tarihçesi. https://www.kelkit.gov.tr/tarihce

Memleketimtokat. (2024). Erbaa — köy adları değişim kataloğu. https://memleketimtokat.webnode.com.tr/erbaa/

Nişanyan, S. (2024). Nişanyan Sözlüğü: Türkçe etimolojik sözlük. https://www.nisanyansozluk.com

Önal, A. G. & Şenel, M. (2016). Yer Adları (Toponimi) Açısından Dinanü Lügatit Türk. Karadeniz, 32, 64-74.

Öztürk, Ö. (2018). Erbaa tarihi: Eupatoria, Magnopolis, İbora. https://ozhanozturk.com/2018/01/08/erbaa-tarihi/

Ptolemaios, K. (2000). *Geographia* (J. L. Berggren & A. Jones, Çev.). Princeton University Press.

Rose-Redwood, R., Alderman, D., & Azaryahu, M. (2010). Geographies of toponymic inscription: New directions in critical place-name studies. Progress in Human Geography, 34(4), 453–470. https://doi.org/10.1177/0309132509351042

Sauer, C. O. (1956). The education of a geographer. Annals of the Association of American Geographers, 46(3), 287–299. https://doi.org/10.1111/j.1467-8306.1956.tb01510.x

Strabon. (2000). *Geographika* (A. Pekman, Çev.). Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul. (Özgün eser MÖ yaklaşık 7–23 yıllarında yazılmıştır.)

Sümer, F. (1980). Oğuzlar (Türkmenler): Tarihleri, boy teşkilâtı, destanları (3. bs.). Ana Yayıncılık, İstanbul.

Şahin, G. (2010). Türkiye'de yapılmış toponimi çalışmaları. Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 3(4), 134–156.

Şenel, M. & Önal, A. G. (2017). Yer Adları (Toponimi) Açısından Tarama Sözlüğü. Karadeniz, 36, 152-163.

T.C. Cumhurbaşkanlığı. (1940–1980). Resmî Gazete [Köy adı değişikliği kararnameleri]. https://www.resmigazete.gov.tr

T.C. İçişleri Bakanlığı. (2024). Köy/mahalle envanteri. https://www.e-icisleri.gov.tr

Tuan, Y.-F. (1974). Topophilia: A study of environmental perception, attitudes, and values. Prentice-Hall, Englewood Cliffs, NJ.

Tunçel, H. (2000). Türkiye'de ismi değiştirilen köyler. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10(2), 23–34.

Türk Dil Kurumu. (2009). Türkiye'de halk ağzından derleme sözlüğü (C. 1–6). TDK Yayınları, Ankara.

Türk Dil Kurumu. (2024). Türkçe sözlük. https://sozluk.gov.tr

Türkiye İstatistik Kurumu. (2024). Adrese dayalı nüfus kayıt sistemi sonuçları. https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2024-53715

Yavuz, S., & Şenel, M. (2013). Yer adları (toponim) terimleri sözlüğü. Turkish Studies, 8(8), 2239–2254. https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.5504

Yediyıldız, B. (1984). Türkiye'de yer adı verme usulleri ve yer adı değişikliklerinin tarihi gelişimi. Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri. Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, No. 60, 25–41.

Yıldırım, M. (2019). Yakakent ilçesindeki yer adları ile ilgili coğrafi incelemeler. Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, 41, 189–201. https://doi.org/10.17498/kdeniz.510751

Yıldırım, M. (2025). Yer Adlarının Dijital Kimlik ve Marka Değerine Etkisi: Samsun Örneği. Ad Bilimi Araştırmaları 3 (Editör: Mehmet Emin Tuğluk ve Ünal Kalaycı), İstanbul: Efe Akademi Yayınları.

Yıldırım, M., & Öztürk, A. (2024). Alaçam (Samsun) ilçesinde toponomik analizler ve mübadelenin etkileri. TÜCAUM 2024 Uluslararası Coğrafya Sempozyumu Bildirileri (8–10 Ekim 2024), 31, Ankara.

8. BÖLÜM

GİRESUN ŞEHRİNDE MEKANSAL KÜLTÜR YANSIMALARI

Dr. Öğr. Üyesi Fatma EMİROĞLU AYDIN - Giresun Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-2831-9449

Özet

Kültür ve mekân, karşılıklı etkileşim içerisinde birbirini şekillendiren ve kent kimliğinin oluşumunda önemli rol oynayan iki temel olgudur. Bu çalışmada, Giresun şehrinde kültürün mekâna yansıma biçimleri, bu yansımaların mekânsal dağılışı ve şehir kimliğinin oluşumundaki rolü incelenmektedir. Çalışma alanını oluşturan Giresun şehri, tarihsel gelişimi, kıyı yerleşme özelliği, mahalle dokusu ve toplumsal yaşam pratikleri bakımından kültür-mekân ilişkisinin izlenebildiği önemli bir kentsel alandır. Araştırmada mahalle dokusu, tescilli kültür varlıkları, koruma alanları, anıt ağaçlar, kentsel toponimi, kamu ve altyapı unsurlarının adlandırılması ile gündelik yaşam pratiklerinin mekânsal görünümleri birlikte değerlendirilmiştir. Bulgular, kültürel miras unsurlarının özellikle Kale, Kapu, Hacı Miktad, Sultan Selim ve Şeyh Keramettin gibi tarihsel kent çekirdeğinde yoğunlaştığını göstermektedir. Bunun yanında mahalle ve mevki adlarının tarihsel olaylar, kişi adları, fiziki coğrafya ve ekonomik faaliyetlerle ilişkili olduğu belirlenmiştir. Fındık bahçeleri, pazarlar, balıkçı barınakları, kıyı alanları ve kahvehaneler ise geleneksel kültürün günümüz kentsel yaşamındaki sürekliliğini yansıtan önemli mekânlar olarak öne çıkmaktadır. Sonuç olarak Giresun şehrinin mekânsal kültürü; tarihsel miras, toponimik yapı ve gündelik yaşam pratiklerinin etkileşimiyle şekillenen çok katmanlı bir kent kimliği ortaya koymaktadır. Bu durum, kültürel mirasın kent kimliğinin korunması ve sürdürülebilirliği açısından bütüncül biçimde ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Giresun, mekânsal kültür, kent kimliği, kentsel toponimi, kültürel miras.

1. Giriş

Kültür ve mekân, birbirini karşılıklı olarak şekillendiren ve birbirinden bağımsız düşünülemeyen iki temel olgudur. Yer yüzünü değiştirici olarak insan, yaşam biçimlerini, değerlerini, inançlarını ve günlük pratiklerini mekâna yansıtırken; içinde yaşadıkları doğal ve beşerî çevre de kültürel yapının oluşumunda belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu karşılıklı etkileşim sonucunda kültürel unsurlar yalnızca bireylerin davranışlarında değil, yerleşme dokusunda, kamusal alanlarda, ekonomik faaliyetlerde ve sosyal yaşamın örgütlenişinde de görünür hale gelmektedir. Dolayısıyla mekân, insanın bütün faaliyetlerini gerçekleştirdiği yer olmakla beraber, kültürün üretildiği, yaşatıldığı ve gelecek nesillere aktarıldığı bir sahne ve aynı zamanda, kültürel kimliğin somutlaştığı bir unsur olarak da değerlendirilmektedir.

Kültürel coğrafya çalışmalarında kültürün mekâna yansıması, kültürel peyzaj kavramı çerçevesinde ele alınmaktadır. İnsan faaliyetleriyle şekillenen kültürel peyzajlar, toplumların tarihsel birikimini, yaşam biçimlerini ve çevre ile kurdukları ilişkiyi yansıtan önemli göstergeler arasında yer almaktadır. Bu nedenle şehirler, kültür-mekân ilişkisinin en belirgin biçimde gözlemlenebildiği alanlar olarak öne çıkmaktadır. Şehirlerdeki mahalle yapıları, kamusal mekanlar, ticaret alanları ve sosyal etkileşim bölgeleri, kültürün mekânsal yansımalarının somut örneklerini oluşturmaktadır.

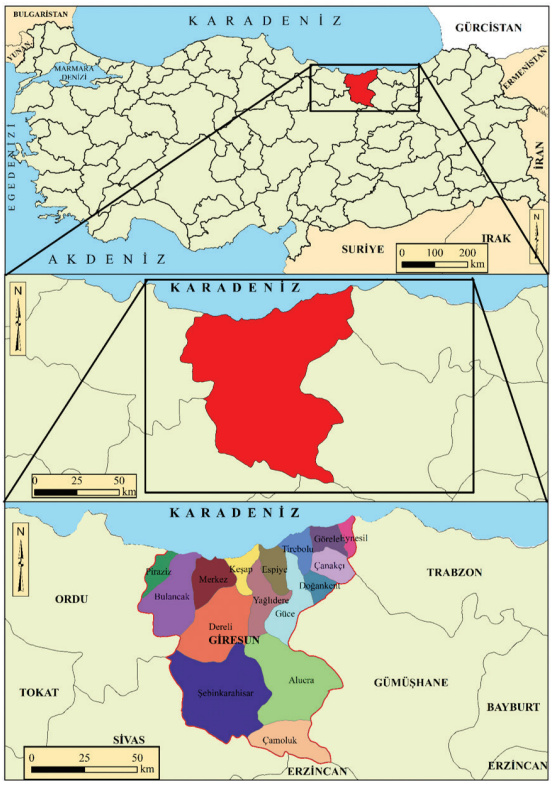
Giresun ili, Türkiye'nin Doğu Karadeniz Bölümü'nde yer alıp, kuzeyde Karadeniz, batıda Ordu, doğuda Trabzon ve Gümüşhane, güneyde ise Sivas ve Erzincan illeriyle çevrili 16 ilçeden oluşmaktadır (Şekil 1). Çalışma alanını oluşturan *Giresun Şehri* ise ilin kuzey kesiminde, Karedeniz kıyısında, Giresun Merkez ilçesi sınırları içerisinde yer alan ve tarihi antik çağlara dayanan, önce bir sahil kasabası olarak ortaya çıkmış ve zamanla önemli yerleşim merkezlerden biri haline gelmiş, ilin idari, ekonomik ve kültürel merkezidir. Kıyı gerisinde hemen yükselmeye başlayan dağ yamaçları nedeniyle engebeli bir topoğrafyaya sahip olması hasetiyle şehir, önceleri, yapılış tarihi Pontus Kralı I. Farnakes'e (M.Ö. 190-169) inen, şehre hâkim konumdaki bir yarımadanın surlarla çevrilmesiyle kurulmuş *Giresun Kalesi* (Şekil 3 ve 4) çevresinde nüvelenmiştir. Zamanla Giresun Kalesi Yarımadası'nın, berzah (boyun) kısmında, bir gerdan gibi genişlemiş ve bugün doğuda Aksu Deresi ile batıda Yalıköy Deresi arasında 18 km'lik mesafede, kıyı dolguları üstünde ve güney yamaçlara doğru genişleyerek kıyı boyunca, 376 km² bir alana yayılmıştır (Şekil 2).

Bu çerçevede Giresun şehri, tarihi gelişimi, kıyı yerleşimi, mahalle dokusu ve toplumsal yaşam özellikleriyle kültürün mekâna yansımasının izlenebileceği

önemli yerleşmelerden biridir. Şehirdeki kültürel unsurlar, farklı mahallelerdeki kentsel alanlarda, çeşitli yoğunluklarda ortaya çıkmakta; tarihsel süreçler, topoğrafik ve iklimsel özellikler ile kentsel gelişme dinamikleri bu dağılım üzerinde etkili olmaktadır. Bu çalışma, Giresun şehrinde, kültürün mekânsal yansımalarını ortaya koymayı, bu yansımaların dağılış özelliklerini ve şehir kimliğinin oluşumundaki rolünü değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

2. Mahalle Dokusu ve Kültürel Kimliğin Mekânsal Görünümü

Mahalleler, şehirlerde kültürel kimliğin oluştuğu ve günlük faaliyetlerin yerine getirildiği, temel mekânsal birimler arasında olup, insanların sosyal ilişkiler kurduğu, ortak değerleri paylaştığı ve kültürel etkileşimler kurduğu, kent kültürünün en belirgin yansımalarının görülebildiği mekanlardır. Bu yönüyle sadece idari birimler değil, aynı zamanda kültürel aidiyetin ve toplumsal hafızanın mekânsal karşılıklarıdır.

Şekil 1. Giresun İli Lokasyon Haritası

Giresun şehri, farklı dönemlerde gelişen ve günümüzde sayısı trafik plaka numarası ile de eşleşen bir rakamla 28'i bulan, idari mahalle (*Aksu, Aydınlar, Cumhuriyet, Çaykara, Çınarlar, Çıtlakkale, Erikliman, Fevzi Çakmak, Gaziler, Gedikkaya, Gemilerçekeği, Güre, Hacı Hüseyin, Hacı Miktad, Hacı Siyam, Kale, Kapu, Kavaklar, Kayadibi, Küçükköy, Nizamiye, Osmaniye, Samanlıkkıranı, Seldeğirmeni, Sultan Selim, Şeyh Kerametttin, Teyyaredüzü, Yalı* mahalleleri) biriminden oluşmaktadır (Şekil 2). Şehrin tarihsel gelişim evreleri içinde oluşan mahalleler, topoğrafik özellikler, ulaşım imkanları ve kentsel büyüme dinamiklerine bağlı olarak farklı karakterler kazanmıştır. Bu durum, kültürel varlıkların şehir mekanında homojen bir dağılış göstermesine engel olmuş; bazı mahalleler tarihsel ve geleneksel özellikleriyle öne çıkarken, bazıları modern yaşam alanları haline gelmiştir.

Şehrin eski yerleşim alanlarını oluşturan *Kale, Kapu, Hacı Siyam, Sultan Selim* ve *Çınarlar* mahallelerinde, tarihsel kültür varlıkların daha yoğun olduğu görülürken bir kır yerleşmesi olan köylerden mahalle statüsüne geçmelerine rağmen henüz modern mahalle görüntüsünü alamamış sadece şehrin fiziki büyümesi, belediye sınırlarını genişletme refleksiyle oluşmuş *Samanlıkkıranı, Kayadibi, Aydınlar, Çaykara* ve *Cumhuriyet* gibi mahalleler de komşuluk ilişkileri, sosyal bağlar, ortak kullanım alanları, ekonomik faaliyetler ve yerel dayanışma biçimleri kültürel sürekliliğin farklı göstergelerini oluşturmaktadır.

Şekil 2. Giresun Şehri Mahalle Haritası (BELNET. https://keos.giresun.bel.tr)

Buna karşılık şehrin son dönemlerde hızla gelişme gösteren *Teyyaredüzü, Gedikkaya, Aksu* ve *Çıtlakkale* gibi mahallelerinde modern kent yaşamının etkileri daha yoğun olarak görülmektedir. Yeni konut alanları, kamu binaları, geniş ulaşım aksları, ticari işletmeler ve rekreasyon alanları bu mahallelerin mekânsal

karakterini şekillendirmektedir. Ancak bu durum geleneksel kültürel unsurların tamamen ortadan kalktığı anlamına gelmez. Aksine, birçok mahallede geleneksel ve modern yaşam biçimlerinin bir arada varlığını sürdürdüğü görülür.

2.1. Tescilli Kültür Varlıkları ve Sit Alanlarının Mekânsal Dağılışı

Giresun şehrinin tarihsel gelişimi boyunca oluşan kültürel birikim, günümüzde tescilli kültür varlıkları ve sit alanları aracılığıyla somut olarak izlenebilmektedir. Geçmiş dönemlerden günümüze ulaşan camiler, çeşmeler, kiliseler, konutlar, kamu yapıları ve diğer sivil mimarlık örnekleri, kentin kültürel kimliğini yansıtan önemli miras unsurlarıdır. Bunun yanında, belirli bir tarihsel, arkeolojik veya kültürel değeri bünyesinde barındıran sit alanları da bu mirasın korunması ve gelecek nesillere aktarılmasında önemli bir işleve sahiptir.

Tescilli kültür varlıkları ve sit alanları yalnızca kültürel mirasın korunmasına katkı sağlamakla kalmaz, aynı zamanda şehirlerin mekânsal dokusunu ve tarihsel gelişimini anlamada önemli göstergeler sunar. Bu unsurların şehir içindeki dağılışlarının incelenmesi, kültürel mirasın hangi alanlarda yoğunlaştığını ortaya koyarken, geçmiş dönemlere ait yerleşim ve kullanım özelliklerinin günümüz mekanına yansımalarını da göstermektedir.

Giresun şehrinde Arkeolojik ve kentsel olmak üzere 3 adet *sit alanı*, 174 adet *kültür varlığı* (119 konut, 13 dini ve diğer kültürel, 9 su (örn. Şekil 6), 13 ticari, 11 kamu yapısı) ve 17 *anıt ağaç- tabiat varlığı* (örn. Şekil 9 ve 10) kapsamında tescil edilerek kentsel sit envanterine dahil edilmiştir (Tablo 1).

Tescilli Kültür varlıklarının Giresun içindeki dağılışını gösteren Tablo 1 incelendiğinde, kültür ve tabiat varlıklarının dağılışında, belirgin bir mekânsal yoğunlaşma olduğudur. Sultan Selim, Kale (Şekil 4-5), Hacı Miktad, Kapu (Şekil 9), Çınarlar ve Şeyh Keramettin mahallelerini kapsayan "tarihi kent çekirdeği" üzerindeki yoğunluk dikkat çeker. Özellikle Osmanlı döneminden kalan idari, ticari ve dini yapıların bu mahallelerde kümeleştiği aşikardır.

Giresun şehri, 15. yüzyılın sonlarında, biri Kale içinde, gayrimüslim (özellikle Hıristiyan) nüfusun yaşadığı ki bugünkü Kale Mahallesi nüvesi, diğeri de Kale dışı, kuzeybatı sahilinde Müslüman nüfusun yaşadığı yani bugünkü Sultan Selim Mahallesi nüvesi olan iki mahalle olduğu tarihi kaynaklarda yer alır (Fatsa, 2010). Mahallenin adının da Sultan Selim olması, ayrıca mekâna kültür yansımasının kayda değer bir yönüdür. Çünkü bu mahalle, bugün liman bitişiğinde Taşbaşı Parkı (Şekil 8) olarak bilinen mekânda, Yavuz Sultan Selim'in Trabzon valiliği döneminde yaptırdığı "Hüdavendigar Camii" etrafında toplanan Müslüman Türk nüfusun oluşturduğu bir mahalledir.

Tarihi akışı içinde şehrin sosyal ve ekonomik hayatını canlandırmak için 15 ve 16.yy.'da yine Osmanlı Devleti sınırları içinden şehre, çeşitli görevlerde çalıştırılmak üzere hem gayrimüslim hem de Müslüman nüfus göçler olmuştur. Doğal olarak nüfus arttıkça hem eski mahaller büyümüş hem de yeni mahalleler kurulmuştur. 1682 yılında Giresun şehrini oluşturan mahalle sayısı; bir tanesi Hıristiyanlara, beş tanesi de Müslümanlara ait olmak üzere altı mahalledir (Fatsa, 2010). Bugün Sultan Selim, Kale, Kapu, Hacı Hüseyin, Hacı Miktad ve Hacı Siyam Mahalleri olarak bilinen bu mahallerin oluşumu, Osmanlının tipik örneklerindendir. Dini bir yapının etrafında toplanma, aynı meslekten olanların bir araya gelmeleri ya da aynı din, mezhep ve ırktan olanların kümelenmeleriyle oluşmaktadır. Genel olarak Müslüman mahallerin her birinde aynı isimle anılan camiiler günümüzün tescilli dini yapılarıdır.

Tablo 1'de yer alan *idari, ticari yapılar ve anıtlar* kategorisindeki varlıkların, ezici bir çoğunlukla Sultan Selim Mahallesi aksında konumlandığı görülür. Bu mekânsal yığılma, Sultan Selim Mahallesi'nin kentin sadece idari kalbi değil, bir liman şehri özelliğinin getirdiği ticari faaliyetlerin etkisiyle tarihsel "Merkezi İş Alanı" olduğunu da kuramsal olarak doğrulamakta ve bu doğrultuda mekâna yansıyan kültür varlıklarının günümüze ulaşmış şeklini görmekteyiz.

İdari ve ticari yapılar sahile ve limana yakın konumlanırken; çeşme, kuyu, hamam gibi su yapılarının, geleneksel konut alanlarının ve gündelik yaşamın yoğunlaştığı *Hacı Hüseyin* gibi mahalleler ve *Seldeğirmeni* gibi yamaçlardaki yerleşim birimlerine dağılması, kentin topoğrafya ile uyumlu işlevsel ayrışmasının ve kültürel yansımanın örnekleridir.

Giresun şehrinde yer alan, *Ören Yeri*, *Arkeolojik Sit ve Askeri Yapılar* kategorileri, kentin doğal ve lojistik sınırlarını çizmektedir. Giresun Adası doğal ve arkeolojik sit (Şekil 13), Kale'nin arkeolojik sit alanı olarak kalması, Gedikkaya Mevkii'ndeki Gözetleme Kulesi'nin varlığı, kentin tarihsel savunma refleksinin ve deniz kontrol stratejisinin coğrafi yer şekillerine uygunluk çerçevesinde nasıl şekillendiğini kanıtlar niteliktedir.

Kent içinde yer alan 17 adet anıt ağaç envanteri, kentin sadece doğal mirasını değil, aynı zamanda yaşayan kentsel hafızayı ve kültürel sürekliliği de mekân üzerinden belgeler. Bu tabiat varlıklarının, Tablo 1'de görüldüğü üzere, Kapu (Şekil 9 ve10), Sultan Selim, Hacı Hüseyin gibi kentin en köklü ve tarihi mahallelerinde dağılış gösterdiğidir. Kültürel coğrafya açısından bu anıt ağaçlar, altlarında şekillenen sosyalleşme yaşantıları, geleneksel mahalle kültürünün merkez noktası olmaları ve kent sakinlerinin birliktelik hafızasında bıraktıkları izler nedeniyle salt birer "botanik unsur" olmanın ötesinde birer *hafıza mekânı* işlevi de görmektedirler.

Asırları aşan yaşlarıyla kentin demografik değişimlerine, mimari dönüşümlerine ve tarihsel akışına tanıklık eden bu anıt ağaçlar; Giresun'un peyzaj kimliğini somutlaştıran, doğa ile insan kültürü arasındaki asırlık bağlantının mekandaki en köklü durağan sembolleridir.

Tablo 1. Giresun Şehir Merkezindeki Tescilli Kültür Varlıklarının Mahallelere Göre-Mekânsal Dağılışı

VARLIK TÜRÜ	MEKÂN ADI	MAHALLESİ
Ören Yeri	Giresun (Aretias) Adası	Gemiler Çekeği
Arkeolojik Sit Alanı	1-Giresun Kalesi (I. Derece Arkeolojik Sit) 2-Giresun Adası (II. Dererece Doğal ve Arkeolojik Sit)	1- Kale 2- Gemiler Çekeği
Kentsel Sit Alanı	Giresun Zeytinlik Mevkii (III. Derece Kentsel Sit)	Çınarlar
Askeri Yapılar	Giresun Gedikkaya Mevkii (Gözetleme Kulesi)	Gedikkaya
İdari Yapılar	1- Giresun Üniversitesi Eski Rektörlük Binası (Eski Hükümet Konağı) 2- Giresun Belediyesi Binası 3- İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Binası 4- 125. Yıl Halk Kütüphanesi Binası 5- Can Akengin Sanat Galerisi 6- Ziraat Bankası Binası 7- Jandarma Misafirhane Binası 8- Giresun Mehmet Akif Ersoy Ortaokulu 9- Eski İlkokul 10- Gazipaşa İlkokulu 11- Eski Necatibey İlkokulu	1- Sultan Selim 2- Hacı Miktad 3- Sultan Selim 4- Kale 5- Kapu 6- Sultan Selim 7- Sultan Selim 8- Çınarlar 9- Kale 10- Nizamiye 11- Çınarlar
Anıtlar	1- 10.Yıl Anıtı 2- Nihat Bey Anıtı 3- Atapark Atatürk Anıtı	1- Sultan Selim 2- Sultan Selim 3- Hacı Miktad

Tablo 1. Giresun Şehir Merkezindeki Tescilli Kültür Varlıklarının Mahallelere Göre-Mekânsal Dağılışı (Devamı)

Dinsel ve Kültürel Yapı	1-Camiiler; Çınarlar, Gemiler Çekeği, Hacı Hüseyin, Hacı Miktad, Kale, Kapu (Seyyit Mehmet Paşa), Şeyh Keramettin (Şıh)	1- Aynı isimdeki mahalleler içinde
	2- Türbeler; Seyyit Vakkas (Seyyit Mehmet Paşa) Türbesi	2- Kapu
	3- Meryem Ana Kaya Kilisesi	3- Sultan Selim
	4- Eski Gogora Kilisesi (Giresun Müzesi)	4- Çınarlar
	5- Eski Katolik Kapusen Kilisesi (Çocuk Kütüphanesi)	5- Çınarlar
	6 Millet Bahçesi	6- Sultan Selim
	7- Fiyala Yolu	7- Sultan Selim
Ticari Yapılar	1- Giresun Ticaret ve Sanayi Odası Binası (İskelebaşı Hanı)	1- Sultan Selim
	2- İsmet Yanıkömeroğlu Binası (Gümüşoğlu Hanı)	2- Sultan Selim
	3- Mümtazoğulları Hanı	3- Sultan Selim
	4- Volkan ve Mustafa Türkyılmaz Binası (Aslanoğlu Hanı)	4- Sultan Selim
	5- Osman Ferinoğlu Binası	5- Sultan Selim
	6- Köprülü Han	6- Sultan Selim
	7- Memişoğlu İşhanı	7- Sultan Selim
	8- Kapalı Çarşı	8- Şeyh Keramettin
	9- Ethem Çetinkaya ve Asaf Zeki Kitapçı Binaları	9- Şeyh Keramettin
	10- Esat İzzet Memişoğlu ve İsa Odabaş Binaları	10- Şeyh Keramettin
	11- Necati Domaç Binası	11- Şeyh Keramettin
	12- Hüseyin Tekin Binası	12- Hacı Miktad
	13- Eski Uğur Sineması Binası	13- Osmaniye

Tablo 1. Giresun Şehir Merkezindeki Tescilli Kültür Varlıklarının Mahallelere Göre-Mekânsal Dağılışı (Devamı)

Su Yapıları	1- Şifa Hamamı	1- Hacı Hüseyin
	2- Hacı Hüseyin Çeşmesi	2- Hacı Hüseyin
	3- Eşrefbey Çeşmesi	3- Kale
	4- Fatma Hanım Çeşmesi	4- Seldeğirmeni
	5- Hoca Hanım Çeşmesi	5- Seldeğirmeni
	6- Muhtar Bey (Alman) Çeşmesi	6- Gedikkaya
	7- Osmaniye Çeşmesi	7- Osmaniye
	8- Yüzbaşısuyu Çeşmesi	8- Seldeğirmeni
	9- Kufalı Kuyu	9- Kale
Anıt Ağaçlar	1- 9 Adet Ihlamur Ağacı	1- Cumhuriyet Ortaokulu-Kapu Mah.
	2- 5 Adet At Kestanesi Ağacı	2 ve 3- Millet Bahçesi- Sultan Selim Mah.
	3- 1 Adet Doğu Çınarı Ağacı	
	4- 1 Adet Servi Ağacı	4- Seyyit Vakkas Türbesi-Kapu Mah.
	5- 1 adet Manolya Ağacı	5- Hacı Hüseyin Mah.

Kaynak (giresun.ktb.gov.tr; /webdosya.csb.gov.tr)

2.2. Güncel Kültür Varlıklarının ve Yaşam Pratiklerinin Mekânsal İzdüşümü

Giresun şehir merkezinde mekânsal kültür yansımaları, sadece mabetler veya anıtsal yapılar yani tarihi akslar çevresinde şekillenerek değil, kent sakinlerinin gündelik hayatını geçirdiği, dönüştürdüğü ve yeniden ürettiği işlevsel mekanlar üzerinden de kendini göstermektedir. Geleneksel kültürün, modern kentsel morfoloji içerisindeki güncel yansımaları şu başlıklar altında sınıflandırılmıştır.

2.2.1. Tarım Alanları ve Kent İçi Üretim Sürekliliği

Karadeniz kentsel morfolojisinin en özgün yönlerinden biri, kır ile kent arasındaki sınırların muğlaklığıdır. Giresun kent merkezinin çeperlerine doğru, hatta mahalle aralarındaki yapılaşmaya uğramamış mikro alanlarda varlığını sürdüren, ilin birincil ve monokültür tarım ürünü olan fındık bahçeleri (Şekil 12) ve geçim tipi aile tarım alanları, kentsel peyzaja kırsal bir karakter kazandırır. Şehir, tarihi kent çekirdeğinden doğu, batı ve güney yönlerine doğru yatay bir büyüme sergilemektedir. Bu genişleme süreci her ne kadar tarım ve orman alanlarının kentsel

alan tarafından işgaliyle sonuçlansa da kırsal yapıdan kente evrilen insanının toprağa olan bağını koruduğu görülmektedir. Nitekim tarımsal üretim kültürü, kentsel yaşam alanlarının içerisinde bile kolay kolay kendini yok etmeyerek mekânsal bir süreklilik oluşturduğunu göstermektedir. Hatta şehrin özellikle güney yamaçlarında kalan Kavaklar, Samanlıkkıranı, Kayadibi, Cumhuriyet, Çaykara, Seldeğirmeni, Küçükköy gibi mahallelerinde kırsal yaşam devam etmektedir.

2.2.2. Rekreasyonel Alanlar: Parklar, Plajlar ve Kafelerin Kamusal Kullanımı

Giresun kent merkezinde deniz ile toplumsal yaşam arasındaki bağın güncel bağlamda yeniden şekillendiği en dinamik alanlar; sahil şeridi boyunca doğrusal bir hat üzerinde bütünleşen parklar, plajlar ve bunları çevreleyen kafe mekanlarıdır. Karadeniz Sahil Yolu'nun geçirilmesiyle birlikte kıyı morfolojisinde yaşanan dolgu baskısı ve radikal dönüşüme rağmen kent halkının geçmişte olduğu gibi kıyı şeridini ve mevcut plajları aktif birer rekreasyon alanı olarak kullanma ısrarı, tarihsel deniz kültürü refleksinin mekandaki sürekliliğini göstermektedir. Bu şerit üzerinde yer alan Giresun Adası Botanik Bahçesi, 15 Temmuz Demokrasi (Şekil 11), Taşbaşı (Şekil 8), Cumhuriyet, Teyyaredüzü ve Belediye Plajı gibi kamusal parklar ve yeşil alanlar, kent sakinlerinin serbest zaman etkinliklerini gerçekleştirdiği, doğayla buluştuğu ve sosyalleştiği açık kamusal alanlar işlevi görmektedir. Parkların çeperlerinde ve sahil aksında kümelenen kafeler ise özellikle genç nüfusun yoğunlaştığı, kentsel sosyalliğin yeni mekânsal merkezleri haline gelmiştir. Geleneksel sosyalleşme olgularının modern kent yaşamında işlevsel muadili olan bu park, plaj ve kafe üçlemesi; gündelik yaşamın, rekreasyonel ihtiyaçların ve kentsel kimliğin sahil şeridinde yoğunlaştığı güncel kamusal peyzaj unsurlarıdır.

2.2.3. Kentsel Toponimi: Mekânsal Adlandırma Birimlerinin Hafıza İzdüşümü

Kentsel mekân sadece fiziksel yapılardan ibaret olmayıp dilsel ve sembolik kodlarla da inşa edilen dinamik bir hafıza alanıdır. Bu bağlamda yer adları bilimi (toponimi) kent kimliğinin ve kolektif belleğin katmanlarını günümüze taşıyan en somut kültürel unsurlardan biridir.

Giresun isminin kökeni incelendiğinde, bu dilsel yapının kentin hem fiziksel coğrafyası hem de tarımsal yapısı ile kurduğu çift yönlü ilişki net bir biçimde görülmektedir. Antik dönemde kente verilen *Kerasus* (Grekçe boynuz anlamına gelen *Keras* kökünden) ismi, kurulduğu yarımadanın morfolojik şeklinden ve Roma İmparatorluğu döneminde kiraz meyvesinin (cerasus) dünyaya buradan yayıldığına inanılır ve Romalıların kirazı (Cerasus Avium) tanıyıp ve beğenmesiyle kirazın

getirildiği yöreye Keresus adı verilir.. Kirazın modern dünya dillerindeki adlandırma kökenini doğrudan bu kente bağlayan bu zengin sembolizm, zamansal süreçte evrilerek *Giresun* ismine dönüşmüştür.

Saf bir coğrafi formun ve tarımsal mirasın bütünleştiği bu makro kimliğin alt katmanlarını oluşturan mahalle, bulvar, cadde ve sokak gibi mekânsal adlandırmaları ise kentin tarihsel katmanları arasında birer hafıza rotası çizmektedir. Giresun'un mikro toponimik yapısı incelendiğinde, bu adlandırmaların rastgele seçimlerden ziyade kentin fiziki coğrafyasının sunduğu topoğrafik eşikler, bu dar kıyı şeridine sıkışan beşeri yerleşim pratikleri ve liman-ticaret-tarım eksenli ekonomik döngülerin kesişiminde şekillendiği görülür.

Dağ ile denizin dik morfolojik sınırlandırması altında gelişen kentsel sirkülasyon ağları ve mekânsal hafıza, taşıdıkları sembolik ve işlevsel yüklere göre şu yapısal kategoriler altında çözümlenmektedir:

A- Tarihsel Kurucu Aktörler ve İdari Dinamik Odaklı Adlandırmalar: Giresun'un fetihten günümüze uzanan beşerî coğrafya katmanları incelendiğinde, kentsel çekirdeğin oluşumunu sağlayan dini, sivil ve idari figürlerin adları mahalle toponimisinin en güçlü kurucu unsurunu oluşturmaktadır. Bu doğrultuda, kentin tarihsel kimliğinde derin izler bırakan vakıf, cami ve tekke kurucularının isimlerini taşıyan *Hacı Hüseyin, Hacı Miktad, Hacı Siyam* ve *Şeyh Keramettin* mahalleleri sivil-dini aktörlerin kentsel mekânı inşa etme ve kalıcı kılma pratiklerinin en somut örnekleridir. Bununla birlikte, Yavuz Sultan Selim'in Trabzon sancak beyliği dönemindeki tarihsel bağlara ve kentteki dini mimari mirasa referans veren *Sultan Selim Mahallesi* ile Osmanlı'nın son dönemindeki idari-askeri modernleşme süreçlerini ve nizam-ı cedid döneminin mekânsal yansımasını günümüze taşıyan *Nizamiye Mahallesi*, kentin idari hafızasını belgelemektedir. Bu kurucu adlandırmalar, kentin tarihsel merkezinden çevreye doğru genişleyen beşerî dokusunun zamansal sınırlarını ve kurumsal sürekliliğini kentsel düzleme yansıtmaktadır.

B- Fiziki Coğrafya İzleri ve Mikro Mekânsal Sivil Hafıza Adlandırmaları: Giresun'un mikro-toponimik yapısını şekillendiren en köklü katman, kentin fiziki coğrafya özellikleri ile bu özelliklerin etrafında gelişen sivil hafıza odaklı adlandırmalardır. Dağ ile denizin sıkıştırdığı bu dar doğrusal kıyı şeridinde yerel halk, mekanları adlandırırken topoğrafik formları, bitki örtüsünü, su kaynaklarını ve gündelik yaşamın lojistik pratiklerini temel birer nirengi noktası olarak kabul etmiştir. Bu bağlamda kentsel morfolojinin fiziki ve beşerî sınırlarını çizen mikro adlandırmaların kökenleri şu şekilde çözümlenmektedir:

Gedikkaya: Kentin 200 m yükseklikte makro siluetini belirleyen ve üzerinde doğal bir "gedik" (yarık/açıklık) barındıran dikey kaya kütlesinden esinlenmiş bu adlandırma, fiziki topoğrafyanın kentsel kimlikteki en baskın görsel örneğidir (Şekil 11).

Teyyaredüzü: Kentin engebeli yapısına tezat oluşturan nadir coğrafi düzlüklerden birini tanımlayan bölge, erken Cumhuriyet döneminde yerel halkın bağışlarıyla alınan uçakların (teyyarelerin-Giresun Teyyaresi) iniş kalkış yaptığı bir lojistik meydan olmasından hareketle adlandırılmıştır. Bugün kentin batı yönündeki modern büyüme aksını oluşturan ve kentsel fonksiyonları tamamen değişmesine rağmen Teyyaredüzü isim varlığını koruyarak mekanın tarihsel kökenini güncel kentsel yaşama yansıtan bir kültür örneklemidir.

Kayadibi: Doğrudan coğrafi yapısından ve bulunduğu konumdan adını almaktadır. Karadeniz Bölgesi'nin engebeli yapısında, genellikle sarp kayalıkların ve büyük kaya kütlelerinin hemen eteğinde (dibinde) kurulmuş yerleşim yerlerini tanımlamak için kullanılan tipik bir yer adıdır**.**

Kavaklar: Kent içi peyzajın ve doğal bitki örtüsünün geçmişteki karakterini yansıtan bu adlandırma, bölgede yoğun olarak bulunan kavak ağaçlarından ve bu ağaçların çevrelediği geleneksel yaşam alanlarından ilham almış bir yeşil doku hafizasıdır.

Aksu: Kentin doğu sınırını çizen ve tarımsal-kültürel kutlamaların (Aksu Festivali/Mayıs Yedisi) merkezinde yer alan Aksu Deresi'nin kentsel mekânla bütünleştiği, su odaklı coğrafi bir adlandırmadır.

Gemilerçekeği: Kentin lojistik ve denizcilik tarihine referans veren bu mekân, geçmişte Karadeniz'in hırçın dalgalarından korunmak adına teknelerin ve gemilerin karaya çekildiği işlevsel bir kıyı sığınağı olmasından dolayı bu ismi almıştır.

Yalı: Doğrudan deniz kıyısı, sahil şeridi anlamına gelen coğrafi terimin mekânlaşmış hali olup kentin denizle kurduğu en yalın ve doğrudan morfolojik sınırı tanımlamaktadır.

Çınarlar: Kentin sivil sosyalleşme ve gölgelik alan ihtiyacını karşılayan tarihsel ulu çınar ağaçlarının varlığına dayanan, bitki coğrafyasının kentsel peyzaja vurduğu dilsel bir mühürdür.

Seldeğirmeni: Kentin dik yamaçlarından akan yüzey sularının (sellerin) gücüyle çalışan geleneksel su değirmenlerinin varlığına işaret eden, akarsu morfolojisi ile geleneksel üretim teknolojisinin kesiştiği ekonomik-fiziki bir adlandırmadır.

Samanlıkkıranı: Kentin tarımsal geçmişinde hayvancılık ve fındık tarımı entegrasyonunda kullanılan samanlık yapılarının, kentin üst kotlarındaki düzlük/sırt ("kıran") alanlarında yoğunlaşmasıyla şekillenmiş kırsal-kentsel bir hafıza kodudur.

C- Ulusal Bellek, Siyasi Kimlik ve Kamusal Meydan Odaklı Adlandırmalar: Modernleşme ve ulus devlet inşa süreçlerine paralel olarak kentin sirkülasyon odaklarının ve açık kamusal alanlarının yeniden anlamlandırılması, ana ulaşım aksları ile kentsel meydanlarda görünürlük kazanmaktadır. Bu adlandırma pratikleri, kendi içinde kentin sosyo-politik ve ekonomik sirkülasyon haritasını çizen alt katmanlar barındırmaktadır:

Cumhuriyet, Kurucu Kadrosu ve Ulusal Bellek Aksları: Kentin omurgasını ve ana sirkülasyon ağını oluşturan *Cumhuriyet Mahallesi, Fevzi Çakmak Mahallesi, Atatürk Bulvarı* (Şekil 8)*, Gazi Mustafa Kemal Bulvarı, İnönü Caddesi* ve *Karabekir Caddesi* ile kentsel özgürlük alanlarına referans veren *Hürriyet Caddesi* ulusal kimliğin mekânda tahkim edilmesinin en somut örnekleridir. Bu doğrultuda, kentin idari merkezini tanımlayan *Atatürk Meydanı* ile kentin tarihsel batı giriş eşiğini modern bir sirkülasyon odağı olarak günümüze taşıyan *Çıtlakkale Meydanı* da kolektif belleği sürekli canlı tutan düğüm noktalarıdır.

Millî Mücadele'de Yerel Kahramanlık Odakları: Giresun'un ulusal bağımsızlık savaşındaki özgün konumunu, sivil örgütlenme gücünü ve milli mücadelenin yerel önderinin adını taşıyan *Osmanağa Meydanı* (Şekil 8) ile *Osmanağa Caddesi*, kent kimliğinin yerel-milli kahramanlık anlatılarıyla mekânsal olarak bütünleşmesini sağlamaktadır.

Ulusal Kültürel Bağlar ve Diplomatik Akslar: Kentin modern dönemde dışa açık yüzünü, küresel ölçekteki beşeri ve kültürel ilişkilerini mekânsal düzleme yansıtan adlandırmalar bu kategorinin özgün bir boyutunu oluşturur. Bu bağlamda, Japonya'nın Sagae şehriyle kurulan fındık ve kiraz eksenli köklü "kardeş şehir" ilişkisine atıfta bulunan *Sagae Caddesi*, modern kentsel hafızaya eklemlenen sivil-diplomatik bir hafıza aksı olarak öne çıkmaktadır.

Siyasi Tarih, Entelektüel Miras Aksı: Türk tarihinin makro dönüm noktalarına referans veren *Fatih Caddesi ile Alparslan Caddesi*, kentin tarihsel süreklilik bağını güçlendirmektedir. Bu tarihsel derinliğin yanında, Türkiye'nin entelektüel, kültürel ve siyasi düşünce hayatında derin izler bırakmış olan *Hasan Ali Yücel Caddesi* ve *Ahmet Taner Kışlalı Caddesi* kentsel sirkülasyon alanlarının kültürel birer bellek mekanına dönüşmesini somutlaştırmaktadır.

Yerel Yönetim Aktörleri ve Vefa Koridorları: Giresun'un kentsel altyapısını, imar hareketlerini ve modern şehirleşme süreçlerini yönetmiş olan eski belediye başkanlarının isimlerini taşıyan *Orhan Yılmaz Caddesi, Mehmet Işık Caddesi, Eşref Dizdar Caddesi* ve yine sanayi sitesinin kuruluşuna önderlik etmiş, site eski başkanı, *Bahtiyar Gürel Caddesi* kentin sivil idari tarihine ve yerel hafızasına sadakat niteliğinde birer vefa koridoru işlevi görmektedir.

Ekonomik Döngü ve Bölgesel Lojistik Aksları: Kentin ticari canlılığını, üretim merkezlerini ve hinterland bağlarını tanımlayan adlandırmalar doğrudan ekonomik coğrafyanın yansımasıdır. Bu bağlamda, kentin geleneksel ticaret ve pazar döngüsünün odağı olan *Pazar Caddesi* ile kenti iç kesimlere, İç Anadolu'ya bağlayan ve tarihsel ticaret yollarının lojistik izini taşıyan *Sivas Caddesi* kentsel morfolojinin ekonomik tabanını belgeleyen en dinamik akslardır.

D- Coğrafi Form ve Mekânsal Mevki Odaklı Adlandırmalar: Kentin fiziki yapısıyla kurduğu doğrudan ilişki ile tarihsel-fonksiyonel mihenk taşı alanları, resmi mahalle sınırlarından bağımsız olarak gelişen yerel mevkilerin, düğüm noktalarının ve sirkülasyon akslarının adlandırılmasında temel belirleyiciler olmuştur. Bu doğrultuda, kentin kıyı şeridindeki geçmiş kumsal morfolojisine doğrudan atıf yapan *Kumyalı*, sahil şeridinin coğrafi karakterini sivil algıda somutlaştıran özgün bir kıyısal toponimi örneğidir. Bununla birlikte, kentin dar kıyı şeridinden iç kotlara doğru gelişim sınırını çizen ve Osmanlı dönemindeki askeri-lojistik altyapıdan mülhem "depo boyu" ifadesinden evrilen *Depboy Mevkisi* ile kente gelen tarihsel ticaret yollarının ve hinterland bağlantılarının kent merkezindeki ilk düğüm noktasını tanımlayan *Sokakbaşı*, yerel-ekonomik sirkülasyonun en güçlü mekânsal kodlarıdır. Bu sivil yapı içerisinde çok katmanlı hafızasıyla öne çıkan *Zeytinlik Mevkisi* (*tarihi adıyla Gogora Mahallesi*) (Şekil 3 ve 14), 19. yy'dan kalma sivil mimari dokusuyla III. Derece kentsel sit alanı olarak Kale'nin doğu yamacında, bakı farkından kaynaklı kış ılımanlığının daha da elverişli olması hasetiyle mevkide yerleşik insanlar tarafından kültüre alınan beşerî tarım geçmişine referans veren bir adlandırmadır. Bölgedeki fındık kültürü öncesi dönemlere uzanan özgün mimari dokusu, farklı dönemlerde farklı nüfus gruplarının ardışık olarak şekillendirdiği ve kentsel sit kimliğiyle sivil hafızayı domine eden anıtsal bir yerleşim alanıdır. Kaleye çıkan dik yamaçların morfolojik sınırını belirleyen *Taşbaşı Mevki* ile dikey topografyadaki sivil hareketliliği şahsiyet adlarıyla bütünleştiren dik yokuşlar ve modern kıyı işlevlerinin odak noktası olan *Liman Mevki* (Şekil 8) de bu yapıyı tamamlamaktadır. Resmi idari sınırların ötesinde, gündelik yaşamda yön tarifini ve sosyo-ekonomik sirkülasyonu yöneten bu mevkiler, fiziki coğrafyanın ve fonksiyonel mirasın kentsel morfoloji üzerindeki dilsel kalıcılığını yansıtan mekânsal kültür öğeleridir.

2.2.4. Kent İçi Kamu Yapı ve Alt Yapı Adlandırmalarındaki Kültürel Yansımalar

Bu başlık altında okul, hastane, sağlık merkezi, spor tesisleri, kültür merkezleri gibi kamu binaları ile modern altyapı elemanlarından üst geçitler üzerindeki yansımalar değerlendirilecektir. Yansımaların, özellikle Karadeniz Sahil Yolu'nun (örn. Şekil 8) şehir geçişi boyunca uzanan karayolu üstgeçitlerinde ve kent mahallerine yayılmış okul, sağlık merkezi ve belli konumlardaki hastane, spor kompleksi gibi kamu binalarında görünürlük kazanmaktadır. Bu kapsamda *Kanuni Orta Okulu, Mimar Sinan Anadolu Lisesi gibi tarihi şahsiyetler, Atatürk Anadolu Lisesi, Mustafa Kemal İlk ve Ortaokulu, 125. Yıl Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi (Atatürk'ün doğum yılına atfen), Mehmet Akif Ersoy Ortaokulu* (Şekil 4), *Gazipaşa İlkokulu* (Şekil 7), *Namık Kemal İlkokulu* gibi milli ve edebi şahsiyetlere referans, *Hamdi Bozbağ Anadolu Lisesi, Abdullah Bozbağ İlkokulu, Hurşit Bozbağ Anadolu İmam Hatip Lisesi, Ali Haydar Emiroğlu Özel Eğitim Uygulama Okulu* gibi yerli şahsiyetlere referans, *Cumhuriyet Ortaokulu, 23 Nisan İlkokulu , 19 Mayıs İlkokulu, 15 Temmuz Şehitler Anadolu Lisesi* gibi milli tarih ve toplumsal hafıza, *Gedikkaya İlkokulu ve Ortaokulu, Çotanak İlkokulu, Yeşilgiresun İlkokulu, Fındıkyurdu Anaokulu* gibi yerel coğrafi özellik, *Şehit Hakan Gemici Ortaokulu, Şehit İsa Yüksel İlkokulu* gibi şehitlere vefa referanslı okul adları öne çıkan kültürel yansıma örnekleridir.

Nitekim kentin köklü idari geçmişine sahip Kapu Mahallesi'nde konumlanan *Cumhuriyet Ortaokulu*, kurumsal adlandırmasıyla ulusal belleği mekanda tahkim eden işlevsel bir sembol olmanın yanında okulun ön kısım, girişin açıldığı Fevzi Paşa Caddesi boyunca yer alan ve tescilli tabiat varlığı olan ıhlamur ağaçları ise okulun adıyla mekânsal bir komşuluk kurarak sokağın gündelik sirkülasyonu içinde kentsel hafızanın yeşil dokuyla bütünleşen sivil ayaklarını oluşturmaktadır.

Şehrin sağlık hizmeti veren birimlerinde de *Prof Dr. A. İlhan Özdemir, Dr. Ali Menekşe, Dr. Ahmet Turan Kartal* gibi şehre hizmeti geçmiş şahsiyetlere vefa odaklı, *Şehit Er Tekin Çınar, Şehit Onbaşı Ersin Cebeci, Şehit Asteğmen Nizamettin Şensoy, Şehit Jandarma Üsteğmen Adnan Bahat* gibi şehitlere vefa referanslı isimler yer almaktadır.

Yine Karadeniz Sahil Yolu'nun kent ile deniz arasında oluşturduğu keskin morfolojik bariyere karşın inşa edilen ve şehir geçişi boyunca sayıları 20'yi bulan yaya üst geçitleri, kamusal altyapının milli bellek mekanlarına dönüşmesinin en somut mekânsal tezahürleridir. Bu üst geçitlerin hemen hepsine Giresunlu şehit, asker ve polis isimlerinin verilmesi kamusal alt yapıların toplumsal hafıza dinamikleriyle yeniden üretilmesi ve kentin en işlevsel alt yapı elemanları üzerinden

devlet ile toplum arasındaki milli bellek, sokağa ve gündelik hayatın tam merkezine enjekte edilmektedir. Söz konusu 20 adet altyapı unsuru içinden örnekleyeceğimiz *Şehit Sedat Özdemir Üst Geçiti, Şehit Murat Mimiroğlu Üst Geçiti, Şehit Oral Demiral Üst Geçidi* (Şekil 11), *Şehit Ümit Kılıç Üst Geçidi, Şehit Ufuk Bingöl Üst Geçiti, Şehit Zafer Konak Üst Geçidi ve Şehit Hacı Uzun Üst Geçiti* gibi adlandırmalar, sirkülasyon alanlarını salt birer mühendislik yapısı olmaktan çıkarıp günlük hayatın tam merkezinde birer vefa koridoruna dönüştürmektedir.

2.2.5. Ticari Tabelaların Hafıza İzdüşümü ve Kültürel Sembolizm

Kentsel toponiminin resmi adlandırmalar dışındaki en dinamik, esnek ve sivil katmanı, ticari mekanların isimlendirme pratiklerinde ve tabela tercihlerinde somutlaşmaktadır. Giresun kent merkezindeki ticari tabelalar incelendiğinde, bu dilsel alanın resmi toponimiyi destekleyen ve kentin mikro-ekonomik hafızasını ayakta tutan bir çok eğilim sergilediği görülür. Bunlar, kentin makro kimliğine sadık kalarak küresel ölçekte kabul gören tarımsal mirası yaşatan ürün isimleri, yerel morfolojik unsurlara gönderme yapan isimler, bulunduğu konumu öne çıkaran isimler, aile kökenlerine, yerel lakaplarına, zanaat geçmişlerine ve soyadı geleneklerine ait ticari marka ve işletme isimleri görmek doğal halini almıştır. Bu tabelalar, kentsel peyzajın görsel algısını ticari düzlemde yeniden üreterek yerel aidiyeti pekiştirmektedir. Ayrıca resmi mekân adlandırmalarının rasyonel yapısına karşılık sivil, samimi ve kolektif bir hafıza alanı inşa eden bu ticari toponimi katmanı, gündelik kentsel yaşamın akışkan kültürel kimliğini doğrudan tabelalar üzerinden sokağa yansıtmaktadır. Fındık Evi, Çotanak Store, Taflan Kuruyemiş, Kiraz Ofis gibi tarım ürünleri ismi, Deniz Döner, Sahil Fırını, Kıyı Balıkçılık, Ada Çiçekçilik, Ormancılar Otel, Botanik Kafe, Mavigöl Turizm, Tepe Cafe gibi coğrafi terim isimleri, Gedikkaya Unlu Mamulleri, Aksu Oto Kuaför, Güre Taksi, Çınarlar Kasabı, Debboy Büfe, Yeniyol Eczanesi gibi bulunduğu mahalle veya mevkisinin isimlerini yansıtan, Apaydın AVM, Irmaklar Halı, Bektaşoğlu Eczanesi, Aydınlar Kuyumcu, Güreller Kırtasiye, Tekinler Ayakkabıcı, Karadere Fındık Alım Satım gibi soy isimlerin yansıması, Lazoğlu Oto gibi lakap isim yansımaları görülür.

2.2.6. Deniz Kültürünün Mekansal Kapıları ve Morfolojik Sığınakları: Liman ve Balıkçı Barınakları

Giresun'un tarihsel süreçte bir kıyı yerleşimi olarak doğması, gelişim sürecinde denizle kurduğu organik bağ ve zamanla dinamik bir liman kentine evrilmesi, kentsel kimliğin ve peyzajın biçimlenmesinde birincil yapı taşlarından birini oluşturmuştur. Karadeniz Sahil Yolu projesinin getirdiği yoğun kıyı dolgusu müdahalelerine ve bunun sonucunda kentin denizle olan morfolojik kesintisine rağmen,

sahil şeridinde varlığını sürdüren *Giresun Limanı* (Şekil 8) ve hemen batı bitişiğideki *Motorcu (Kumyalı) Balıkçı Barınağı* ile *Giresun Gemilerçekeği- Üçkayalar Çekek Yeri* (Şekil 3) ve *Giresun Aksu Çekek Yeri*, sivil hafızanın ve toplumsal deniz kültürü refleksinin en dirençli yansımaları olarak öne çıkmaktadır.

Bu mekânsal katmanın en somut izdüşümü, ismini tarihsel işlevinden alan *Gemilerçekeği Mahallesi*'dir. Teknelerin ve deniz vasıtalarının hırçın Karadeniz dalgalarından korunmak üzere karaya çekildiği korunaklı bir kıyı sığınağı olma özelliğini taşıyan bu semt, günümüzde mahalle idare yapısına dönüşmüş ve kıyısında bulunan *Gemiciler-Üçkayalar Çekek Yeri* adıyla adreslenmiş barınak, hem sembolik hem de işlevsel sürekliliğini korumaktadır.

Kültürel coğrafya perspektifinden bakıldığında balıkçı barınakları; salt ekonomik veya lojistik birer altyapı elemanı olmanın ötesinde, ağ tamiri pratiklerinin yürütüldüğü, imece kültürünün yaşatıldığı ve deniz insanının gündelik yaşam kodlarını ürettiği sivil birer "yaşayan peyzaj" (living landscape) unsurudur. Kent morfolojisinin deniz yönündeki sivil sınırını çizen bu barınaklar, kentin somut olmayan denizcilik mirasını mekânda tahkim etmektedir.

2.2.7. Kır-Kent Geçişkenliğinin ve Ekonomik Döngünün Mekânı-Yerel Pazarlar

Giresun kentsel morfolojisinin en özgün karakteristiği, güneydeki kırsal/tarımsal hinterland ile kuzeydeki kent merkezi arasındaki sınırların keskin olmayışı, aksine muğlak ve geçişken bir yapı sergilemesidir. Bu geçişkenliğin sosyo-ekonomik ve kültürel bağlamda kendini en görünür kıldığı düğüm noktaları ise yerel pazarlardır. Bu alanların en karakteristik mekânsal bileşeni ise şehirde bu kültürün geçmişte uzun süre yaşandığı yer olarak simgesel bir değer taşıyan Sokakbaşı Kadınlar Pazarı'dır (Şekil 15). Ancak günümüzde bu mevkii küçük çapta bu işlevi yürütse de asıl pazar alanları, belirli günlerde değişik mahallelerde kurulanlardır. Pazartesi ve Cuma günleri Nizamiye Mahallesi, Salı günü Aksu Mahallesi, Çarşamba günü Teyyaredüzü Mahallesi ve cumartesi günleri de Gemilerçekeği Mahallesi Giresun şehrinde semt pazarlarının yer aldığı mahallelerdir.

Samanlıkkıranı, Kayadibi, Cumhuriyet, Gaziler, Küçükköy, Aydınlar, Çaykara gibi kente yakın yamaç mahallelerinden ve çevre köylerden gelen yerel üreticilerin özellikle de kadınların kendi bahçelerinde yetiştirdikleri mevsimlik sebze, meyve ve geçim tipi hayvansal ürünler ile çeşitli zanaat ürünlerini doğrudan kentliye sunduğu bu pazarlar, mikro-ekonomik bir merkez olmanın çok ötesindedir. Kadınlar Pazarı ve yerel pazarlar, kırsal üretimin kentsel mekâna taşındığı, yerel ağızların, geleneksel ölçü birimlerinin ve toplumsal iletişim kalıplarının sokağın ritmiyle

harmanlandığı dinamik birer hafıza mekanıdır. Bu pazarlarda sadece yerel üretimler değil seyyar taşıma sistemiyle bölgesel ve ulusal gıda ürünleri, giyim ürünleri ve başka kollarda da ürünler satılmaktadır. Bu yönüyle yerel pazarlar, rasyonel modern ticaret merkezlerine karşı, sivil ve samimi kolektif belleği ayakta tutan morfolojik omurgalardır.

2.2.8. Kolektif Bellek ve Sosyal Sadakat Alanları Olarak Mezarlıklar

Kültürel coğrafya çalışmalarında mezarlıklar, bir şehrin salt demografik geçmişini değil, aynı zamanda o kentin kimlik tapusunu, inanç coğrafyasını ve zamansal sürekliliğini mekânda belgeleyen en durgun ama en güçlü kanıtlar olarak kabul edilir. Giresun kentsel peyzajında mezarlıklar, kent sakinlerinin birliktelik hafızasını, vefa duygusunu ve şehre yön veren aktörlere olan sosyal sadakatini yansıtan sessiz kültür varlıklarıdır.

Kentin morfolojik gelişimi incelendiğinde, tarihi mezarlık alanlarının ve hazirelerin (cami/türbe bahçesindeki özel mezarlık) kentin kurucu idari sınırlarıyla paralellik gösterdiği anlaşılmaktadır. Bunun en tipik örneği, kentin tarihsel çekirdeğini oluşturan Kapu Mahallesi sınırları içerisindeki *Seyyit Vakkas Türbesi ve Haziresi* (Şekil 10) ile Giresun Kalesi'nin zirvesinde konumlanan milli mücadele kahramanı *Topal Osman Ağa Anıt Mezarı*'dır. Bu yapılar, kentsel mekânı kutsallık ve tarihsel meşruiyet ekseninde anlamlandırarak toplumsal aidiyeti pekiştirmektedir. Bunun yanı sıra, *Gemilerçekeği Mahallesi Şehir Mezarlığı* (Şekil 3) veya kentin eski yerleşim alanlarında yol kenarlarında saklı kalmış tarihi kabristanlar, bünyelerinde barındırdıkları ağaçlar (özellikle servi ve ıhlamurlar) ile doğayla bütünleşmiş birer «kutsal hafıza alanı» oluşturur.

Mezarlık mimarisi, taş işçiliği ve toponimik veriler, kentin geçmişteki kozmopolit yapısını, göç hareketlerini ve demografik katmanlarını günümüze taşıyarak, kentsel peyzajın zamana karşı direnen en köklü kültürel yansımalarını oluşturmaktadır.

2.2.9. Kamusal Sosyalleşmenin Geleneksel Hücreleri-Kahvehaneler

Kentsel morfoloji ve kültürel coğrafya literatüründe kahvehaneler, sadece sıcak içeceklerin tüketildiği ticari mekânlar olmanın ötesinde, kamusal alanın sivil ve geleneksel tabanını oluşturan en köklü düğüm noktalarındandır. Giresun'un gündelik yaşam ritminde kahvehaneler (Şekil 6); kentin sosyo-politik gündeminin belirlendiği, yerel hafızanın sözlü aktarım yoluyla kuşaktan kuşağa devredildiği ve mahalle aidiyetinin pekiştirildiği informal sivil kurumlardır. Giresun şehir merkezinde bu mekânların en dikkat çekici özelliği, belirli ticari merkezlerle sınırlı

kalmayıp hemen her mahallede, hatta neredeyse her sokakta kendine yer bulan muazzam bir mekânsal yaygınlık sergilemesidir. Kale ve Sultan Selim gibi tarihi kent çekirdeğindeki dar sokaklardan, kentin çeperindeki kırsal karakterli mahallelere ve yeni gelişen modern konut akslarına kadar kahvehaneler kentsel dokunun kılcal damarlarına kadar sızmıştır. Bu coğrafi yaygınlık, kahvehaneleri sadece birer esnaf dükkânı olmaktan çıkararak mahalle sakinlerinin ortak birer oturma odası ve yön bulma/tarif nirengi noktası haline getirmektedir.

Kır ile kent arasındaki geçişkenliğin sivil birer arayüzü olan bu yaygın mekân ağında, fındık üreticilerinden kent merkezindeki sivil nüfusa kadar her kesim bir araya gelir; "fındık piyasası"nın gayriresmi nabzı ve sokağın ritmi buralarda tutulur. Ahşap iskelelerin, eski zanaatkâr loncalarının ve balıkçı kültürünün izlerini taşıyan geleneksel Giresun kahvehaneleri, sokağın koku ve ses peyzajını belirleyen en dinamik hücrelerdir. Bu yönüyle kahvehaneler, modernitenin getirdiği rasyonel ve mekanik kamusal mekânlara karşı; sivil samimiyeti, sözlü tarihi ve kolektif belleği her sokakta ayakta tutan en dirençli kültürel yansımalardan biridir.

3. Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışma, Giresun şehri ölçeğinde kültür ile mekân arasındaki dinamik ve çok katmanlı etkileşimi, kentsel morfoloji ve toponimi perspektifinden ampirik verilerle ortaya koymuştur. Tarihsel süreçte Giresun Kalesi çevresinde nüvelenerek dar bir sahil şeridinde doğrusal bir büyüme sergileyen kentsel peyzaj, sadece fiziksel topoğrafyanın bir sonucu değil; aynı zamanda toplumsal hafızanın, idari-siyasi kararların, ekonomik döngülerin ve sivil gündelik yaşam pratiklerinin mekâna vurduğu dilsel ve sembolik mühürlerin bir ürünüdür.

Çalışma kapsamında elde edilen bulgular, şu temel sonuçları açıkça göstermektedir;

1. Çalışma bulguları, Giresun kentinde kültürel miras unsurlarının mekansal dağılışının belirgin biçimde tarihi kent çekirdeğinde yoğunlaştığını ortaya koymaktadır. Kale, Kapu, Hacı Miktad, Sultan Selim ve Şeyh Kerametttin mahalleleri; tescilli sivil mimarlık örnekleri, dini yapılar ve kamu yapıları ve diğer kültürel miras öğelerinin birlikte yoğunlaştığı alanlar olarak öne çıkmaktadır. Bu durum, söz konusu mahallelerin yalnızca tarihsel yerleşim dokusunu değil, aynı zamanda kentin kültürel kimliğinin ve kolektif hafızanın mekana yansıdığı temel odaklar olduğunu göstermektedir.

2. Kentin mikro-toponimik yapısı (mahalle, cadde, sokak ve mevki adlandırmaları), rastgele tercihlerden ziyade sivil hafıza ile fiziki coğrafya eşiklerinin bir kesişimidir. Gedikkaya, Kayadibi ve Teyyaredüzü gibi adlandırmalar topoğrafik formların ve lojistik geçmişin sivil bellekteki kalıcılığını belgelerken; zeytin ağaçlarının insanlar tarafından dikilip kültüre alındığı beşerî tarım mirasını yansıtan Zeytinlik Mevkisi, kentsel sit kimliğiyle sivil hafızayı domine eden anıtsal bir yerleşim alanı olarak öne çıkmaktadır.
3. Karadeniz Sahil Yolu projesinin kıyı şeridinde yarattığı radikal dolgu baskısına ve morfolojik bariyere rağmen, yerel halkın deniz kültürü refleksleri mekânsal sürekliliğini korumuştur. İskelebaşı Mevkii ve Sultan Selim Mahallesi aksındaki ticari-sosyal canlılığın günümüzde sahil kafelerine evrilmesi, Gemilerçekeği bölgesindeki güncel balıkçı barınaklarının sivil sığınak işleviyle varlığını sürdürmesi bu sürekliliğin en somut kanıtlarıdır.
4. Kır ile kent arasındaki doğal ve sosyo-ekonomik geçişkenlik, kentsel peyzaja kırsal karakter kazandıran güney yamaçlarındaki fındık bahçelerinde ve Sokakbaşı Mevkii ile çeşitli mahalle içi yerel pazarlarda kendini yeniden üretmektedir. Bu alanlar, kırsal üretimin, geleneksel sosyal kodların ve yerel dil kalıplarının kentin ritmiyle harmanlandığı dinamik hafıza koridorlarıdır.
5. Kentin kılcal damarlarına sızan ve neredeyse her sokakta varlık gösteren kahvehaneler, modernitenin mekanik kamusal alanlarına karşı sivil samimiyetin, mahalle aidiyetinin ve sözlü tarihin canlı tutulduğu en dirençli geleneksel sosyalleşme hücreleri olarak işlev görmektedir.
6. Kamu yapıları, altyapı unsurları ve kamusal mekanlara verilen adlar ile bunlarla bütünleşen kültürel valıklar, kentin tarihsel, milli ve toplumsal belleğinin mekana yansımasını sağlayan temel unsurlar olarak kent kimliğinin oluşumu ve sürekliliğinde önemli bir rol üstlenmektedir.

Sonuç olarak, Giresun şehrinin mekânsal kültürü; tarihsel miras, toponimik yapı ve gündelik yaşam pratiklerinin etkileşimiyle şekillenen çok katmanlı bir kent kimliği ortaya koymaktadır. Bu çalışma kent kimliğinin korunması ve sürdürülebilirliğinde kültürel miras unsurlarının bütüncül bir yaklaşımla ele alınmasının gerekliliğini göstermektedir.

Bu fotoğraflar, yalnızca bir şehrin hatırasını değil; bilgi, emek ve gönül bağlarıyla şekillenen akademik bir yolculuğun izlerini de taşımaktadır. Çok kıymetli hocam *Prof. Dr. İhsan BULUT*'a saygı, minnet ve şükranlarımla...

Not. Şekil 3-15 Yazar Arşivine Ait Giresun'da Mekansal Kültürü Yansıtan fotoğraf Örnekleri.

Şekil 3. Gemiler Çekeği Mezarlığından Kale'nin Doğu Yönü, Zeytinlik Mevki ve Üçkayalar Çekek Yeri Görüntüsü

Şekil 4. Giresun Müzesi-Eski Gogora Kilisesi ve Kale'nin Doğu Yamacından Görüntü

Şekil 5. Kale Camii ve Yanında İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Binası

Şekil 6. Muhtar Bey (Alman) Çeşmesi ve Çeşme Kahvehanesi

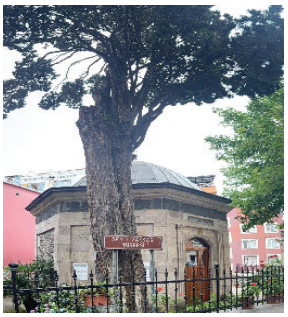
Şekil 7. Gazipaşa İlkokulu

Şekil 8. Giresun Ün. Eski Rektörlük Binası Bahçesinden Atatürk ve Osmanağa Meydanı, Atatürk Bulvarı, Liman Kavşağı Taşbaşı Parkı, Tic.ve San. Odası Binası Görünümü

Şekil 9. Millet Bahçesi ve İçindeki Anıt Ağaçlardan At Kestanesi

Şekil 10. Seyit Vakkas Türbesi ve Anıt Ağaç-Servi

Şekil 11. Şehit Oral Demiral Üst Geçidi ve Gedikkaya'nın Görünümü

Şekil 12. Güre Mahallesi'nde Bir Fındık Bahçesi

Şekil 13. Giresun Adası'nın Hacı Hüseyin Mahallesinden Görünümü

Şekil 14. Zeytinlik Mevkisi Tescilli Kültür Varlığı Bir Konut

Şekil 15. Sokakbaşı Mevkisi Kadınlar Pazarından Bir Görüntü

Kaynakça

Emiroğlu Aydın, F. (1999). Giresun şehrinin iklimi (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Emiroğlu Aydın, F. (2022). Giresun ilinin sanayi coğrafyası (Yayımlanmamış doktora tezi). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Fatsa, M. (2010). XV ve XVI. yüzyıllarda Giresun: Sosyal ve ekonomik hayat. Bilge Yayınları.

Fatsa, M. (2021). Kurumlarıyla yapılarıyla Giresun şehri (Osmanlı dönemi). Giresun Belediyesi Kültür Yayınları.

İltar, G. (2014). Giresun kültür envanteri. T.C. Giresun Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü & Dönence Basım ve Yayın Hizmetleri.

Tümertekin, E., & Özgüç, N. (1997). Beşerî coğrafya: İnsan–kültür–mekân. Çantay Kitabevi.

İnternet Kaynakları

Giresun Belediyesi. (2026). BELNET. https://keos.giresun.bel.tr

Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2026). Giresun ili anıt ağaçları [PDF]. https://webdosya.csb.gov.tr/db/giresun/menu/giresun-ili-anit-agaclari_20221205024153 .pdf

Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2026). Kıyı yapıları uzman değerlendirme raporu [PDF]. https://webdosya.csb.gov.tr/db/mpgm/icerikler/kiyi-yapilari-uzman-degerlendirme-raporu-20230324145930.pdf

Giresun Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği İl Müdürlüğü. (2026). Çevre Müdürlüğü hizmetleri. https://giresun.csb.gov.tr/hizmetler/cevre-mudurlugu

Giresun İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. (2026). Giresun İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. https://giresun.ktb.gov.tr/

Karadeniz Bölge Müdürlüğü. (2026). Giresun kültürel taşınmaz varlıklar. https://karadeniz.gov.tr/giresun-kulturel-tasinmaz-varliklar/

9. BÖLÜM

BAĞCILIK KÜLTÜRÜ VE KIRSAL MİRAS AÇISINDAN İBRADI ÜZÜM FESTİVALLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Dr. Berna ÖZOĞUL - Bağımsız Araştırmacı
ORCID No: 0000-0001-7912-8186

Doktorant Emine Gül GÜRBÜZ - Akdeniz Üniversitesi
ORCID No: 0000-0003-3956-4682

Özet

Festivaller, kendilerine özgü temalar doğrultusunda belirli dönemlerde düzenlenen; kültürel belleğin korunması ve gelecek kuşaklara aktarılmasına katkı sağlayan önemli etkinliklerdir. Yerel, ulusal veya uluslararası ölçekte gerçekleştirilen bu organizasyonlar; kültürel değerlerin tanıtılmasında, destinasyonların görünürlüğünün artırılmasında, turizm hareketliliğinin desteklenmesinde ve yerel ekonomik kalkınmanın teşvik edilmesinde önemli bir rol üstlenmektedir. Özellikle yerel ürünler ve üretim pratikleri etrafında şekillenen tematik festivaller, tarımsal üretim kültürünün ve kırsal mirasın sürekliliği açısından ayrı bir önem taşımaktadır. Bu kapsamda üzüm festivalleri, bağcılığa dayalı üretim biçimlerinin yerel yaşam ve kültürel değerlerle bütünleşmesini yansıtan özgün organizasyonlar olarak öne çıkmaktadır.

Türkiye'de ana teması üzüm olan çok sayıda festival düzenlenmekte olup, İbradı ilçesi köklü geçmişe sahip üç ayrı üzüm festivaline ev sahipliği yapması bakımından dikkat çekmektedir. Bunlardan Ormana Üzüm Festivali, yaklaşık altmış yıllık geçmişiyle Türkiye'nin en uzun süreli üzüm festivallerinden biri olma özelliğini taşımaktadır.

Bu çalışmada, İbradı'da bağcılık kültürünün kırsal mekân ve yerel yaşam üzerindeki etkileri ile bu kültür etrafında gelişen üzüm festivalleri arasındaki ilişkinin ortaya konulması; festivallerin üretim kültürünün sürekliliği, kırsal mira-

sın korunması ve yöresel değerlerin tanıtılmasındaki rolünün değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Araştırmada nitel araştırma yaklaşımı benimsenmiş; veri toplama sürecinde doküman incelemesi, katılımlı gözlem ve yarı yapılandırılmış görüşme tekniklerinden yararlanılmıştır.

Araştırma bulguları, İbradı'da bağcılık kültürünün kırsal mekânın biçimlenmesinde ve yerel yaşamın şekillenmesinde belirleyici bir yere sahip olduğunu; bu kültür etrafında gelişen üzüm festivallerinin ise üretim kültürünün sürekliliğini desteklediğini, geleneksel bilgi ve uygulamaların korunmasına katkı sağladığını ve kırsal mirasın yaşatılmasında önemli bir rol üstlendiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: İbradı, kırsal miras, kırsal turizm, festival turizmi, üzüm festivali, kültür.

1. Giriş

Toplumların tarihsel süreç içerisinde oluşturdukları kültürel birikimin önemli taşıyıcılarından biri olan festivaller, geçmiş ile gelecek arasında kültürel sürekliliğin sağlanmasına katkı sunan, sosyoekonomik ve sosyokültürel organizasyonlardır. Türk Dil Kurumu'na göre festival; sanat etkinliği, şenlik ve belirli bir ürün ya da değerin tanıtımına yönelik organizasyon olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2025). Dolayısıyla festivaller, yalnızca kutlama ve eğlence amacı taşıyan etkinlikler olmayıp; kültürel mirasın deneyimlendiği, yeniden üretildiği ve kuşaklar arasında aktarıldığı önemli sosyal ortamlar olarak değerlendirilmektedir (Zaman ve ark., 2017, s. 307; Cudny, 2013, s. 105).

İnsanlık tarihi boyunca festivaller; mevsim geçişleri, hasat dönemleri, dini ritüeller, zafer kutlamaları ve toplumsal hafızada yer edinen önemli olaylar etrafında şekillenmiştir (Smith, 2009, s. 341). Festival olgusu antik dönemlerden günümüze kadar varlığını sürdürmüş olup, kökeni Latince *festum* sözcüğüne dayanmakta ve kamuya açık kutlama anlamı taşımaktadır (Falassi, 1987, s.3). Antik Yunan'da Haloa ve Dionysos adına düzenlenen festivaller ile Türk kültüründeki toy geleneği, festivallerin tarihsel sürekliliğini ve farklı toplumlarda üstlendikleri kültürel anlamları ortaya koyan başlıca örnekler arasında yer almaktadır (Sina, 2004, s.47, Atak, 2009, s.37.; İzgi, 1977, s.36).

Tarihsel süreç içerisinde farklı toplumlarda farklı amaç ve içeriklerle gelişen festivaller, günümüzde kültürel, toplumsal ve ekonomik boyutlarıyla çok yönlü organizasyonlara dönüşmüştür. Bu festivaller arasında kırsal alanlarda düzenlenen tematik festivaller, kırsal mirasın korunması, yeniden üretilmesi ve görünür kılınması açısından ayrı bir öneme sahiptir. Kırsal miras; tarımsal üretim kültürü,

geleneksel yaşam biçimleri, yerel mimari, el sanatları, gastronomi, sözlü kültür ve doğal peyzaj gibi kırsal alanlara özgü maddi ve manevi değerlerin bütününü ifade ederken; festivaller bu unsurların farklı katılımcı gruplarla buluştuğu önemli kültürel platformlar arasında yer almaktadır (Özçatalbaş, 2020, s.3). Kırsal mirasın önemli bileşenlerinden biri olan tarımsal üretim kültürü, festivallerin düzenlenme zamanı ve içeriğinin şekillenmesinde belirleyici bir role sahiptir. Bu durum, doğal ve toplumsal yaşamın belirli bir üretim ve takvim düzeni içerisinde şekillenmesinin doğal bir sonucudur. Ekonomik faaliyetler, festivaller, spor organizasyonları ve toplumsal kutlamaların belirli dönemlerde gerçekleştirilmesi, yüzyıllar içerisinde oluşan doğal ve kültürel uyumun bir yansımasıdır (Bulut vd., 2018, s. 763). Bu doğrultuda festivallerin düzenlenme zamanı yalnızca geleneksel takvim anlayışıyla değil, aynı zamanda doğal süreçler ve üretim döngüleriyle de yakından ilişkilidir. Özellikle tarımsal üretime dayalı festivaller, ürünün yetişme ve hasat dönemlerine göre şekillenmekte; mevsim koşulları, iklim özellikleri ve yerel üretim takvimi festival zamanının belirlenmesinde temel belirleyiciler arasında yer almaktadır. Doğal süreçlerin festival takvimi üzerindeki etkisi farklı kültürel uygulamalarda da görülmektedir. Örneğin koç katımı, iklim koşullarına bağlı olarak kışın kısa sürdüğü bölgelerde güz başlarında, baharın geç geldiği yörelerde ise güz sonlarında gerçekleştirilmektedir (Gündüz Alptürker ve Alptürker, 2021, s. 1411). Benzer şekilde Van'da düzenlenen Uluslararası İnci Kefali Göçü Kültür ve Sanat Festivali, yalnızca inci kefalinin üreme döneminde gerçekleşen göç hareketi sırasında düzenlenebilmekte; bu nedenle festivalin zamanı doğrudan doğal yaşam döngüsü tarafından belirlenmektedir (Bulut ve Özoğul, 2018, s. 793). Aynı şekilde üzüm festivalleri de bağcılık faaliyetlerinin üretim ve hasat takvimine bağlı olarak düzenlenmekte; bu yönüyle tarımsal üretim ile kültürel yaşam arasındaki ilişkinin somut örneklerinden birini oluşturmaktadır.

Son yıllarda özgün kültürel deneyimlere yönelik talebin artması festivallere olan ilgiyi de artırmış; bu durum festivallerin ulusal ve uluslararası literatürde etkinlik turizmi, festival turizmi ve kültür turizmi kapsamında ele alınmasını beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte, festivallerin turizm ve yerel kalkınma üzerindeki rolü, özellikle sosyoekonomik gelişmişlik düzeyi istenilen seviyeye ulaşmamış ve coğrafi koşullar nedeniyle kalkınma olanakları sınırlı olan bölgelerde daha belirgin hâle gelmektedir. Bu tür bölgelerde festivaller, yerel dinamikleri harekete geçirerek ekonomik, sosyal ve kültürel gelişimi destekleyen önemli bir kalkınma aracı işlevi görmektedir (Özgürel vd., 2015; Alkan vd., 2025, s.160). Festivallerin oluşturduğu ziyaretçi hareketliliği, iç turizmi canlandırmakta; konaklama, yeme-içme, ulaşım ve diğer turizm faaliyetlerine yönelik talebi artırarak yerel ekonomiye doğrudan katkı sağlamaktadır (Cohen, 2014, Felsentein ve Fleischer,

2003, s. 385, Tok ve Tunalıoğlu, 2019, s. 1284). Bunun yanı sıra ziyaretçilerin destinasyona ilişkin deneyimlerini çeşitli iletişim kanalları aracılığıyla paylaşmaları, bölgenin görünürlüğünü güçlendirerek festival dönemi dışında da turist talebinin oluşmasını teşvik etmektedir (Giritlioğlu vd., 2015).

Antalya'nın İbradı ilçesinde düzenlenen üzüm festivalleri, köklü geçmişleri ve giderek zenginleşen içerikleriyle bölgenin kültürel mirasının korunmasına katkı sağlayan önemli organizasyonlardır. Bu festivaller; sözlü kültür, yerel mutfak, geleneksel el sanatları ve yöresel giyim-kuşam gibi kırsal miras unsurlarını aynı organizasyon içerisinde bir araya getirerek bölgenin kültürel zenginliğini bütüncül biçimde yansıtmaktadır. Ziyaretçilere özgün kültürel deneyimler sunarak destinasyon çekiciliğini artıran bu organizasyonlar bölgesel turizmin gelişimine de katkı sağlamaktadır.

Bu çalışma kapsamında İbradı'da düzenlenen üzüm festivalleri bağcılık kültürünün kırsal mirasa yansımaları çerçevesinde ele alınmış; kırsal mekânın şekillenmesi, kırsal mirasın sürekliliği ve bölgenin turizm potansiyeli üzerindeki katkıları bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilmiştir.

2. Materyal ve Yöntem

Bu araştırmada İbradı'da bağcılık kültürünün kırsal mekân ve yerel yaşam üzerindeki etkileri ile bu kültür etrafında gelişen üzüm festivalleri arasındaki ilişkinin incelenmesi amacıyla nitel araştırma yaklaşımı benimsenmiştir. Araştırmada veri toplama yöntemi olarak doküman incelemesi, saha araştırması, katılımlı gözlem ve yarı yapılandırılmış görüşme tekniklerinden yararlanılmıştır.

Çalışmanın ilk aşamasında festival, kırsal miras ve bağcılık kültürüne ilişkin ulusal ve uluslararası literatür incelenmiş; festivallerin turizmle ilişkisini ele alan çalışmaların yanı sıra konuya ilişkin bilimsel yayınlar, resmî raporlar ve yazılı belgeler değerlendirilmiştir. Daha sonra farklı dönemlerde İbradı ilçesinde gerçekleştirilen arazi çalışmaları kapsamında festival alanları, bağcılık faaliyetleri ve kırsal yaşam pratiklerine ilişkin gözlemler yapılmıştır. Katılımlı gözlem tekniğiyle festival organizasyonu, etkinlik içerikleri, bağcılık kültürüne ilişkin uygulamalar, yerel ürün sunumları ve festival süresince gerçekleştirilen kültürel faaliyetler gözlemlenmiştir.

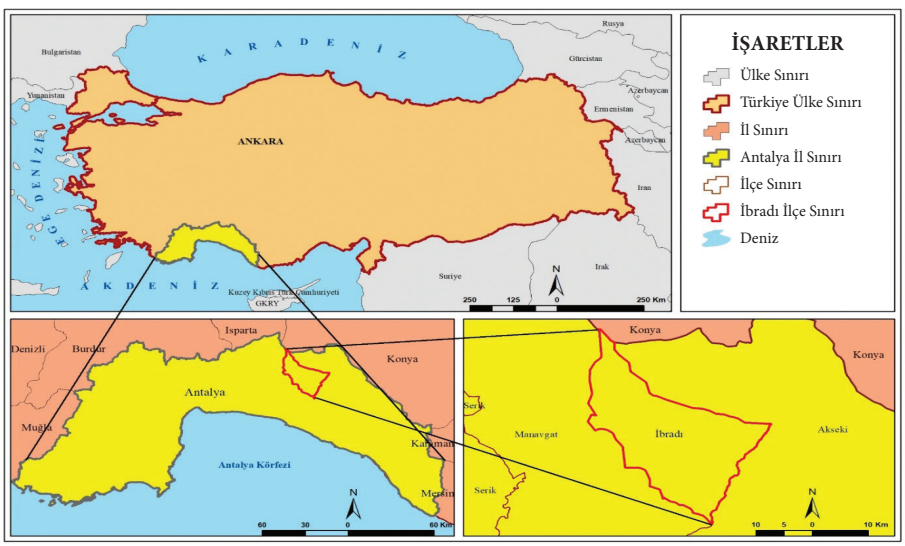
Araştırmada örneklem, amaçlı örnekleme yöntemiyle belirlenmiştir. Amaçlı örnekleme; araştırmacının belirlediği ölçütler doğrultusunda araştırma problemini en iyi şekilde aydınlatabilecek bilgi açısından zengin katılımcıların bilinçli olarak seçildiği olasılıksız örnekleme yöntemidir (Neuman, 2020, s. 433; Patton, 1987, s. 56). Bu kapsamda festival sürecinde farklı paydaş gruplarını temsil eden

ve konuya ilişkin bilgi ve deneyime sahip 15 katılımcıyla yedi sorudan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Katılımcılar; festivalin organizasyonunda görev alan yerel yönetim temsilcileri ve diğer paydaşlar, üzüm yarışmasına katılan üreticiler, ziyaretçiler ve yerel sakinlerden oluşmaktadır. Araştırmacı veri toplama sürecine doğrudan sahada katılarak gerçekleştirdiği gözlemleri görüşmelerden elde edilen verilerle desteklemiştir. Farklı paydaş gruplarından elde edilen veriler doğrultusunda bağcılık kültürünün yerel üretim ve kırsal yaşam içerisindeki yeri, bu kültürün festival geleneğiyle ilişkisi ve festivallerin kırsal mirasın sürekliliğindeki rolü bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilmiştir. Araştırma kapsamında elde edilen veriler betimsel analiz yöntemiyle çözümlenmiş, bulgular araştırmanın amacı doğrultusunda yorumlanarak raporlanmıştır.

3. Bulgular

3.1. Çalışma Sahasının Coğrafi Konumu ve Başlıca Özellikleri

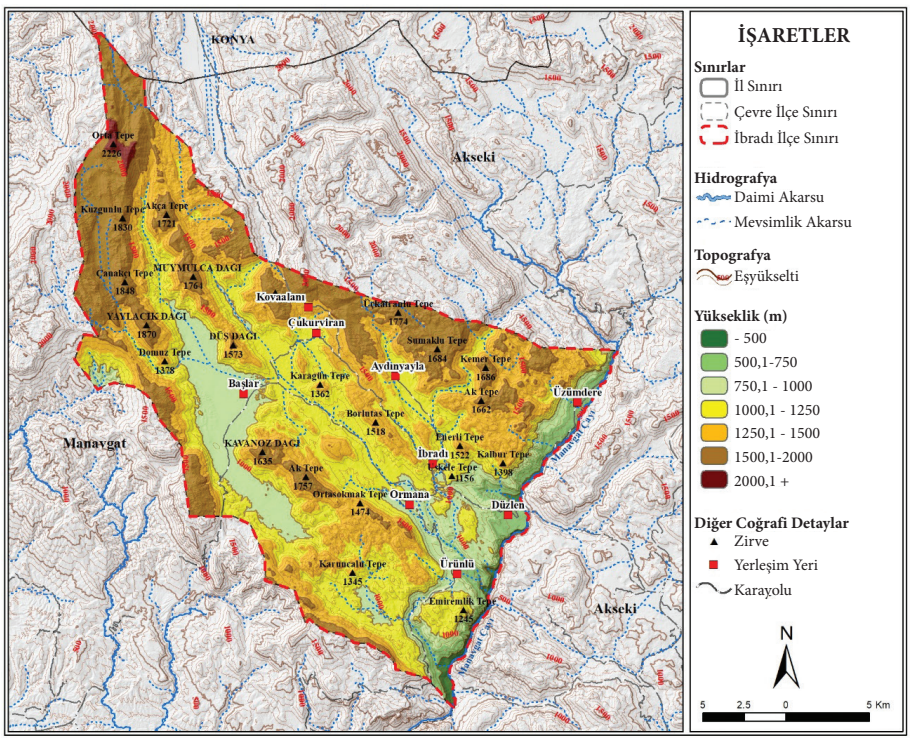
İbradı, Antalya iline bağlı bir ilçe olup ilçe merkezi Antalya kent merkezine yaklaşık 109 km uzaklıktadır. İlçenin kuzeyinde Derebucak ilçesi (Konya), doğu ve güneydoğusunda Akseki, batı ve güneybatısında ise Manavgat ilçesi yer almaktadır (Şekil 1).

Şekil 1. Çalışma sahasının lokasyon haritası

Tamamen dağlık ve engebeli alanlardan oluşan ilçenin güney kesiminde ve nispeten merkezi konumunda yer alan İbradı'nın yükseltisi 1035 metredir. İlçe arazisinin geneli gibi kasabanın kuruluş alanı da engebeli olup kısa mesafede önemli yükselti farkları sergiler (Şekil 2).

İlçede yerleşmeler, nüfus ve tarım alanları güney kesimlerde toplanırken, kuzey kesimler ise nüfus ve yerleşmelerin seyrekleştiği, tarım alanları ve üretiminin kısıtlı olduğu dik ve kayalık alanlar halinde kalmıştır. İbradı ilçesinde 2025 yılı itibariyle 3256 kişi yaşamaktadır. İlçe genelinde dışarıya göçler yaşandığı için nüfus azalmıştır. Yaz döneminde ise yöre sakinlerinin kısa süreli ziyaretleriyle ile nüfus önemli ölçüde mevsimlik olarak artmaktadır. İlçe ve kasabada geçim kaynaklarını büyük ölçüde tarım ve hayvancılık oluşturmaktadır. Son yıllarda turizme yönelik ilginin artmasıyla birlikte yöredeki tarihî, doğal ve kültürel çekiciliklerin turizm faaliyetleri kapsamında değerlendirilmesi de önem kazanmıştır.

Şekil 2. Çalışma sahasının fiziki haritası

Çalışma sahasında bağcılık, geçmişten günümüze ekonomik ve kültürel önemini koruyan temel geçim kaynaklarından biridir. Üzüm; sofralık tüketimin yanı sıra kurutmalık, pekmez, meyve suyu ve sirke üretiminde değerlendirilen çok

yönlü bir tarımsal üründür. Araştırma sahasında üretilen üzümlerin bir bölümü yaş olarak tüketilmekte veya yerel pazarlarda satışa sunulmakta; bir bölümü ise pekmez, cevizli sucuk (köme), köftü, meyve suyu ve sirke gibi geleneksel ürünlere dönüştürülmektedir. Ayrıca üzümler, yörede «büzgülü üzüm» olarak adlandırılan geleneksel yöntemle asılarak muhafaza edilmekte ve kış ile ilkbahar dönemlerinde de tüketilmektedir.

Türkiye, asma genetik kaynakları ve üzüm çeşitliliği bakımından dünyanın önde gelen ülkeleri arasında yer almaktadır. Bu zenginlik içerisinde Antalya, sahip olduğu yerel üzüm çeşitleri ve bağcılık kültürüyle öne çıkan önemli üretim alanlarına sahip bir ildir. Antalya'nın önemli bağcılık sahalarından biri olan İbradı ilçesinde dimlit (dimrit), ak üzüm, alfanso, büzgülü, ala üzüm, karagöz, sık daneli ak üzüm, ereğli (kokulu beyaz) üzümü, çavuş üzümü, deve gözü, gelin parmağı ve mor üzüm başta olmak üzere çok sayıda yerel üzüm çeşidi yetiştirilmektedir (Şekil 3.). Kuşkusuz bu çeşitlerin coğrafi işaret potansiyeli oldukça yüksektir.

Şekil 3. İbradı yöresine özgü ereğli (Kokulu Beyaz) ve Dimlit (Siyah) üzüm çeşitleri

3.2. İbradı Üzüm Festivalleri

İbradı ilçesinde üzüm üretim kültürü etrafında şekillenen ve gelenekselleşen üç önemli festival düzenlenmektedir. Bu festivaller, Türkiye'deki üzüm festivalleri içerisinde süreklilikleri ve tarihsel birikimleri bakımından öne çıkmaktadır. Nitekim Türkiye'de ana teması üzüm olan toplam 24 festival bulunmaktadır (Ekerim ve Tanrısever, 2020, s. 2282). Bunlar arasında Ormana Üzüm Festivali, 2026 yılında 59'uncusu düzenlenmiş olmasıyla Türkiye'nin en eski üzüm festivali olma özelliğini taşımaktadır. 2025 yılında 35'incisi düzenlenen İbradı Üzüm Festivali uzun yıllara dayanan geçmişiyle öne çıkmaktadır (Tablo 1).

İbradı ilçesinde düzenlenen üzüm festivalleri, bağcılık faaliyetlerinin yıllık üretim takvimi ve hasat dönemi esas alınarak planlanmaktadır. Festival tarihleri, her yıl küçük farklılıklar gösterebilmekle birlikte, çoğunlukla ağustos ayının son haftası ile eylül ayının ilk haftası arasında gerçekleştirilmektedir. Tarımsal üretim döngüsüyle uyumlu bu zamanlama, bir yandan hasat kültürünün özgün yapısının korunarak ziyaretçilere aktarılmasına, diğer yandan ise katılımcıların bağcılık faaliyetlerini üretim süreci içerisinde yerinde deneyimlemelerine olanak sağlamaktadır. İbradı ilçesindeki üzüm festivalleri, festivalin gerçekleştirildiği yerleşmelerdeki okul bahçeleri, harman yerleri ve pazar alanları gibi mekânlarda gerçekleştirilmektedir. Bu festivaller yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları ve yerel halkın iş birliğiyle organize edilmekte; bu iş birliği festivallerin sürekliliğinin sağlanmasında ve yerel üretim kültürünün yaşatılmasında önemli rol oynamaktadır.

Tablo 1. Türkiye'de Üzüm Temalı Festivaller

Festival Adı	Şehir	Tema	Tekrarlanma	Tarihler	Süresi
Ormana Üzüm Festivali	Antalya	Üzüm	53 kez	1-2-3 Eylül	3 Gün
Üzümdere Köyü Üzüm ve Balık Festivali	Antalya	Üzüm ve Balık	30 kez	Ağustos Ayının 2. Haftası	3 Gün
İbradı Üzüm Festivali	Antalya	Üzüm	31 kez	Eylül Ayı İlk Haftası	2 Gün
Uluslararası Kalecik Karası Festivali	Ankara	Üzüm	10 kez	18-21 Eylül	4 Gün
Tripolis Kültür ve Turfanda Sultaniye Çekirdeksiz Üzüm Festivali	Denizli	Üzüm	23 kez	18 Ağustos	1 Gün
Uluslararası Bağcılık Festivali	Edirne	Üzüm	3 kez	5-6-7 Eylül	3 Gün
Üzüm ve Orcik Festivali	Elâzığ	Üzüm ve Orcik	3 kez	14 Ekim	1 Gün
İslâhiye Üzüm, Biber ve Kültür Festivali	Gaziantep	Üzüm ve Biber	Bilinmiyor	24 Ağustos	1 Gün
Geleneksel Senirkent Kültür, Sanat ve Üzüm Festivali	Isparta	Üzüm	7 kez	8-9 Eylül	2 Gün

Tablo 1. Türkiye'de Üzüm Temalı Festivaller (Devamı)

Kilis Katmeri ve Kilis Karası Üzüm Festivali	Kilis	Katmer ve Üzüm	3 kez	15-17 Eylül	3 Gün
Sarıgöl Sultaniye Üzüm Festivali	Manisa	Üzüm	Bilinmiyor	Ağustos Ayı İçerisinde	1 Gün
Uluslararası Gülnar Yörük Türkmen Kültür Elma, Badem, Üzüm Festivali	Mersin	Elma Üzüm Badem	18 kez	14 Ağustos	1 Gün
Tarsus Üzüm Festivali	Mersin	Üzüm	32 kez	28-29 Temmuz	2 Gün
Geleneksel Üzüm ve Yaprak Festivali	Tokat	Üzüm ve Yaprak	5 kez	24 Temmuz	1 Gün
Şimdi Mudanya Zamanı (Bağ Bozumu Şenliği-Kara İncir Şenliği-Zeytin Şenliği)	Bursa	İncir Zeytin Üzüm	Bilinmiyor	Bağ Bozumu 6 Eylül Zeytin Şenliği 27 Eylül Kara İncir Şenliği 13 Eylül	3 Gün
Bozcaada Kültür Sanat ve Bağ Bozumu Festivali	Çanakkale	Üzüm	21 kez	7-9 Eylül	3 Gün
Çal Bağ Bozumu Kültür ve Sanat Festivali	Denizli	Üzüm	23 kez	7-9 Eylül	3 Güm
Urla Geleneksel Bağ Bozumu Şenliği	İzmir	Üzüm	26 kez	14 Ağustos	1 Gün
Safranbolu Bağ Bozumu Şenliği	Karabük	Üzüm	Bilinmiyor	Ekim Ayı İçerisinde	Bilinmiyor
Yayla Bolluk, Bereket, Hasat ve Bağ Bozumu Şenlikleri	Kırklareli	Üzüm	10 kez	7-8 Eylül	2 Gün
Arapkir Bağ Bozumu Şenlikleri	Malatya	Üzüm	Bilinmiyor	Eylül Ayı İçerisinde	1-3 Gün
Bağ Bozum Şenlikleri	Manisa	Üzüm	Bilinmiyor	Eylül Ayının İlk Haftası	3 Gün
Uluslararası Ürgüp Bağ Bozumu Festivali	Nevşehir	Üzüm	48 kez	16-17 Eylül	2 Gün
Trakya Bağ Bozumu ve Ekoloji Festivali	Tekirdağ	Üzüm	5 kez	7-9 Eylül	3 Gün

Kaynak: Ekerim ve Tanrısever, 2020.

Festival öncesinde etkinlik alanları hazırlanmakta; sahne, stant, sergi ve atölye alanları programın içeriğine uygun biçimde düzenlenmektedir. Festival süresince kurulan stantlarda başta üzüm ve üzümden elde edilen geleneksel ürünler olmak üzere yöreye özgü gastronomik ürünler, el sanatları ve diğer yerel üretim unsurları sergilenmektedir (Şekil 4.).

Şekil 4. Festival alanında sergilenen yöreye özgü ürünlerden görünümler

Festival alanında yöresel ürünlerin hazırlanmasına yönelik özel alanlar oluşturulmakta ve bu alanlarda festival yemekleri ile ikramlarının üretim süreci ziyaretçilere açık biçimde gerçekleştirilmektedir. Alanda kurulan ocaklarda yöreye özgü ekşi tarhana çorbası, kavurma, pilav, tuluk ayranı ve ikramlık üzüm gibi ürünler hazırlanarak ziyaretçilere sunulmaktadır (Şekil 5.). Bu uygulamalar, festivalin yalnızca bir kutlama etkinliği olmadığını; aynı zamanda yerel mutfak kültürünün sergilendiği ve ziyaretçiler tarafından deneyimlenebildiği bir gastronomik temsil alanı olduğunu göstermektedir.

Şekil 5. Festival kapsamında hazırlanan tuluk ayranı, kavurma ve yöresel yemek ikramlarından görünümler

Festival programının dikkat çeken uygulamalarından biri de pekmez kaynatma seremonisidir. Bu kapsamda üzümler, festival alanında kurulan ahşap şarahmanalarda ezilmekte, elde edilen üzüm suyu kazanlarda kaynatılarak geleneksel pekmez yapım süreci ziyaretçilerin katılımına ve gözlemine açık biçimde gerçekleştirilmektedir (Şekil 6.).

Şekil 6. Ahşap şarahmanalarda ezilen üzümlerin çuvallarda süzülme aşaması

Pekmez üretim sürecinde bazı yörelerde üzüm suyunun ekşiliğini ve kekremsi tadını azaltmak amacıyla pekmez toprağı olarak adlandırılan kireçli toprak kullanılmakta; İbradı yöresinde ise bu işlem meşe külü ile gerçekleştirilmektedir. Üzüm suyuna karıştırılan meşe külü ya da kireçli toprağın suların büyük kazanlarda dinlendirilmesi ile çökelmesi sağlanmakta, böylece üzüm suyu toprak veya külden nispeten arındırılarak pekmez yapımına uygun hâle getirilmektedir. Pekmez üretiminde meşe külünün kullanılması, üzüm suyunun dinlendirilmesi ve üretim sürecine ilişkin diğer uygulamalar, yörede kuşaktan kuşağa aktarılan geleneksel üretim bilgisinin günümüze ulaşan önemli örneklerini oluşturmaktadır. Festival kapsamında bu uygulamaların ziyaretçilerin katılımına açık biçimde sergilenmesi, geleneksel bilginin uygulama yoluyla sürdürülmesine ve gelecek kuşaklara aktarılmasına olanak sağlamaktadır.

Pekmez kaynatma sürecinde oluşan köpüğün ilk tadımlık olarak ziyaretçilere ikram edilmesi, İbradı yöresine özgü dikkat çekici uygulamalardan biridir. Kaynatma işlemi sonrasında pekmeze nişasta ilave edilerek kıvam alması sağlanmakta ve bu şekilde köftü adı verilen ürün elde edilmektedir (Şekil 7.). Köftü, festival alanında tabaklarda ziyaretçilere sunulmakta; geleneksel üretim sürecinde ise daha geniş yüzeylere dökülerek soğutulmakta ve dilimlenerek tüketilmektedir. Ayrıca önceden ipe dizilen cevizlerin kaynayan köftü içerisine batırılıp çevrilmesiyle köme hazırlanmaktadır.

Şekil 7. Geleneksel pekmez üretimi ile köftü ve köme yapımı

Bu üretim aşamalarının festival alanında ziyaretçilerin gözleri önünde gerçekleştirilmesi, üzümün pekmez, köftü ve köme gibi geleneksel ürünlere dönüşüm sürecinin deneyimlenmesine olanak sağlamaktadır. Böylece festival, yerel ekolojik bilginin ve geleneksel üretim tekniklerinin yalnızca sergilenmediği aynı zamanda izlenerek öğrenildiği uygulamalı bir aktarım ortamına dönüşmektedir.

İbradı üzüm festivalleri, tarımsal üretim kültürünü görünür kılan çeşitli gösteri ve etkinliklere de sahne olmaktadır. Bunlardan en önemlisi festivalin resmî açılışından önce yerleşme çevresinde bayraklarla süslenmiş traktörlerden oluşan konvoy geçişlerinin yapılmasıdır (Şekil 8.).

Şekil 8. Festival açılışı öncesinde düzenlenen traktör konvoyu ile deve gezisi etkinliklerinden görünümler

Farklı model ve dönemlere ait traktörlerin yer aldığı bu geçişler, yörede tarımsal mekanizasyonun tarihsel gelişimini sembolik biçimde yansıtmakta ve festivalin tarımsal kimliğini güçlendirmektedir. Özellikle konvoyun önünde yer alan 1952 model Massey Harris marka traktör, hem tarihsel değeri hem de nadirliği nedeniyle ziyaretçilerin ilgisini çekmektedir. Bunun yanı sıra deve ve at binişleri ile davul-zurna eşliğinde yerleşme içerisinde gerçekleştirilen geziler, festival coşkusunun kamusal alana taşınmasını sağlamaktadır (Özoğul, 2024, s.171).

Festival programında üreticilerin teşvik edilmesine yönelik yapılan yarışmalar da önemli bir yer tutmaktadır. Resmî açılış töreninin ardından üzüm yarışmasına başvuran üreticilerin ürünleri jüri tarafından değerlendirilmekte ve dereceye giren üreticilere bağcılık faaliyetlerinde kullanabilecekleri tarım aletleri ödül olarak verilmektedir (Şekil 9.). Bu uygulama, festivalin yalnızca kültürel bir etkinlik olmanın ötesinde, yerel üreticileri destekleyen ve tarımsal üretimin devamlılığını teşvik eden bir işlev üstlendiğini göstermektedir. Bu festivallerin gerçekleşmesi için üzüm üretimine ihtiyaç olduğu gibi festivallerdeki yarışmalarda dereceye giren üreticilere nakdi ödüller yerine tarımsal aletlerin ayni olarak verilmesi tarımsal sürdürülebilirliğin sağlanmasına verilen desteğin ve çiftçilerden bu yöndeki beklentilerin en önemli göstergesidir. Süreklilik kazanan bu festivaller, yalnızca yerel üzüm çeşitlerinin tanıtımına katkı sağlamakla kalmayıp, bu ürünlerin özgün niteliklerinin belgelenmesi ve coğrafi işaret tesciline yönelik girişimlerin teşvik edilmesi bakımından da önemli bir işlev üstlenmektedir.

Şekil 9. Festival kapsamında düzenlenen üzüm yarışmasına katılan üreticiler ve ödül töreninden görünümler

Festival programı, mahalli sanatçıların dinletileri, halk oyunları gösterileri, sanat atölyeleri ve katılımcı performans etkinlikleriyle devam etmektedir. (Şekil 10).

Şekil 10. Festival kapsamında gerçekleştirilen halk oyunları gösterisi ve konser etkinlikleri

Bu etkinlikler, yerel kültürel unsurların sahnelenmesine ve ziyaretçilerin festival sürecine daha aktif biçimde katılmasına imkân tanımaktadır. Program genellikle mahalli ve ulusal sanatçıların konserleriyle sona ermektedir.

3.3. Bağcılık Kültürü ve Kırsal Yerleşme Dokusunun Şekillenmesi

İbradı'da bağcılık, yerleşme tarihi kadar eskiye uzanan temel üretim faaliyetlerinden biri olup yalnızca ekonomik yaşamı değil, kırsal yerleşme dokusunun oluşumunu da belirleyen temel unsurlardan biri olmuştur. Bağcılık faaliyetleri doğrultusunda gelişen bağ evleri, asmalı sokaklar, taş duvarlarla çevrili üretim alanları ve geleneksel bahçe düzeni, ilçenin kırsal peyzajını ve yerleşme karakterini yansıtan başlıca öğeler arasında yer almaktadır (Şekil 11). Bu yönüyle bağcılık, geleneksel konut mimarisi ve gündelik yaşam pratikleriyle bütünleşerek İbradı'nın mekânsal kimliğinin oluşumunda belirleyici bir rol üstlenmiştir.

Bağ alanlarında yer alan bağ evleri, daimî yerleşim alanlarının dışında konumlanan ve yöresel mimari özelliklerini yansıtan üretim merkezleri niteliğindedir. Doğal taş ve ahşap malzeme kullanılarak inşa edilen bu yapılar; iklim koşulları, üretim faaliyetleri ve günlük yaşam gereksinimleri doğrultusunda şekillenmiş, işlevsellik ile doğal çevreye uyumu bir arada sunan geleneksel kırsal mimarinin özgün örneklerini oluşturmaktadır. Yörenin düğmeli evler yapı tekniği bu mesken ve eklentilerine de uygulanmıştır.

Şekil 11. Yöreye özgü geleneksel kırsal mimarinin önemli unsurlarından olan düğmeli bağ evleri ile bağcılık kültürünün kırsal yerleşme dokusuna yansımasını gösteren asmalı sokaklar.

Bağcılık faaliyetleri, üretim alanlarıyla sınırlı kalmayarak İbradı'nın yerleşme dokusunu ve gündelik yaşamını biçimlendiren temel kültürel unsurlardan biri hâline gelmiştir. Üzüm üretiminin yerleşme kültürüyle bütünleşmesi, bağcılığı yalnızca ekonomik bir faaliyet olmaktan çıkararak yöre sakinlerinin yaşam biçiminin ayrılmaz bir parçasına dönüştürmüştür. Bu süreç, zamanla üzüm temalı festival geleneğinin ortaya çıkmasına ve günümüze kadar süreklilik kazanmasına da zemin hazırlamıştır. Yerleşmelerde yaşanan değişimlere rağmen bağ evleri ve

asmalı sokaklar, İbradı'nın kırsal kimliğini yansıtan ayırt edici unsurlar olarak varlığını sürdürmektedir.

3.4. Festivallerin Kırsal Mirasın Sürekliliğine Katkısı

Belirli bir coğrafi mekâna özgü tarımsal üretim biçimleri ile bu üretimden doğan yöresel ürünler, kırsal mirasın en önemli bileşenleri arasında yer almaktadır. Bu mirasın korunması ve yaşatılması yalnızca kültürel değerlerin sürdürülebilirliğine değil, aynı zamanda geleneksel üretim biçimlerinin devamlılığına da katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda festivaller, kırsal mirasın yaşatılmasını sağlayan; yerel üretimin desteklendiği, kültürel değerlerin yeniden üretildiği ve kırsal miras unsurlarının görünür hâle geldiği temel uygulamalardan biri olarak değerlendirilmektedir.

Bağcılık kültürü etrafında şekillenen İbradı üzüm festivalleri, yalnızca bölgenin kültürel birikimini görünür kılan organizasyonlar değil; aynı zamanda bağcılık faaliyetinin sürdürülmesini ve kırsal kalkınmayı destekleyen kültürel araçlardır. Festivalin temelinde üzüm üretiminin yer alması, kültürel süreklilik ile tarımsal üretim arasında karşılıklı bir etkileşim oluşturmaktadır.

Festival kapsamında düzenlenen üzüm yarışmalarında dereceye giren üreticilere nakdi ödüller yerine bağcılıkta kullanılabilecek tarımsal ekipmanların verilmesi, üretimin desteklenmesine yönelik somut bir teşvik mekanizması oluşturmaktadır. Bu uygulama, festivalin yalnızca kültürel bir etkinlik olmadığını; aynı zamanda bağcılık faaliyetinin sürdürülebilirliğini destekleyen işlevsel bir organizasyon niteliği taşıdığını göstermektedir.

Festivaller, üreticiler arasında kalite odaklı bir rekabet ortamı oluştururken yöreye özgü üzüm çeşitlerinin ulusal ölçekte tanıtılmasına da katkı sağlamaktadır. Aynı zamanda festivaller, yerel üzüm çeşitlerinin belgelenmesi, tanınırlığının artırılması ve gelecekte coğrafi işaret sürecine konu olabilecek ürünlerin görünürlük kazanması açısından önemli bir işlev üstlenmektedir.

Doğal ve geleneksel üretim yöntemlerine yönelik ilginin giderek arttığı günümüzde ürün festivalleri, üretici ile tüketiciyi doğrudan buluşturarak yerel ürünlerin tanıtılmasına ve geleneksel üretim bilgisinin görünür kılınmasına katkı sağlamaktadır. Bu süreç, yerel üzüm çeşitlerinin ve onlarla ilişkili gastronomik miras unsurlarının daha geniş kitleler tarafından tanınmasına katkı sağlamaktadır.

Festivaller, farklı yerleşmelerde yaşayan yerel halk, gurbetçiler ve yöre dışından gelen ziyaretçileri ortak bir kültürel ortamda buluşturmaktadır. Festival süresince kurulan bu karşılaşma ortamı; akrabalık, komşuluk ve hemşerilik ilişkilerinin yeniden canlanmasına katkı sağlarken ortak hatıraların paylaşılması yo-

luyla kolektif belleğin yeniden üretilmesine de olanak tanımaktadır. Aynı kültürel pratikler etrafında farklı yaş gruplarının bir araya gelmesi ise toplumsal aidiyet duygusunu güçlendiren önemli bir unsur olarak öne çıkmaktadır.

Festival süresince ziyaretçilere sunulan yiyecek ve içecekler, İbradı'nın gastronomik mirasının önemli ürünleri arasında yer almaktadır. Ekşi tarhana çorbası, kavurma, pilav, tuluk ayranı, üzüm, pekmez, köftü ve köme gibi yöresel ürünler ziyaretçilere ikram edilerek bölgenin geleneksel mutfak kültürü deneyimlenebilir hâle getirilmektedir. Festival ortamında sunulan yöresel ürünler, yalnızca yerel mutfağı temsil etmekle kalmamakta; İbradı'nın üretim kültürünü, yaşam biçimini ve kırsal kimliğini yansıtan gastronomik miras unsurları olarak anlam kazanmaktadır.

İbradı üzüm festivalleri, kırsal mirası oluşturan unsurların birbirinden bağımsız değil; üretim kültürü, toplumsal yaşam ve gündelik pratikler içerisinde bütünleşik bir yapı oluşturduğunu ortaya koymaktadır.

4. Sonuç

Bu araştırma, İbradı'da bağcılığın önemli bir geçim kaynağı olmasının yanı sıra yerleşme dokusunu, kırsal mirası, bağ evleri etrafında gelişen mevsimlik hareketliliği ve geçmişteki yarı göçebe yaşam pratiklerini şekillendirdiğini göstermektedir. Üzümün yöre ekonomisi ve toplumsal yaşamındaki bu belirleyici konumu, zamanla üzüm festivallerinin ortaya çıkmasına ve gelenekselleşerek sürdürülmesine zemin hazırlamıştır. Günümüzde bu festivaller, bağcılık kültürünün sürekliliğini sağlayan, kırsal mirası canlı tutan ve İbradı'nın turizm çekiciliğini destekleyen temel kültürel organizasyonlardan biri hâline gelmiştir.

Bununla birlikte, İbradı üzüm festivallerinin sahip olduğu kültürel ve turistik potansiyele rağmen yerli ve yabancı ziyaretçi sayısının istenilen düzeyde olmadığı görülmektedir. Bu durum, organizasyonların daha etkin tanıtım stratejileriyle desteklenmesi gerektiğini göstermektedir

Bu kapsamda ulusal ve uluslararası ölçekte düzenlenen festival ve fuarlara katılım sağlanarak İbradı'nın sahip olduğu doğal, tarihi, kültürel ve gastronomik değerlerin bütüncül bir yaklaşımla daha geniş kitlelere tanıtılması önem taşımaktadır.

Tanıtım faaliyetlerinin yalnızca festival dönemleriyle sınırlı kalmaması, destinasyonun yıl boyunca görünürlüğünü artıracak uygulamalarla desteklenmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda il, ilçe ve destinasyon ölçeğinde dijital turizm tak-

vimleri hazırlanarak festivallerin yanı sıra doğal, tarihi ve kültürel çekicilikler ile mevsimsel etkinlikler bütüncül bir planlama anlayışı içerisinde sunulmalıdır. Hazırlanacak çok dilli dijital içeriklerde etkinlik takvimi, ulaşım bilgileri, görsel materyaller ve tanıtıcı videoların yer alması; resmî internet sayfaları ve sosyal medya platformları aracılığıyla düzenli olarak paylaşılması destinasyonun ulusal ve uluslararası görünürlüğüne katkı sağlayacaktır. Coğrafi işaret başvurularıyla potansiyeli yüksek ürünlerin işaret tescillenmeleri sonucunda yörenin tanıtımı kolaylaşacak olup turizme artırıcı katkılar sağlayacaktır.

Festival programının daha katılımcı ve uygulamalı etkinliklerle zenginleştirilmesi de kültürel mirasın yaşatılması açısından önem taşımaktadır. Özellikle yöreye özgü gastronomik ürünlerin üretim süreçlerine yönelik uygulamalı atölyeler düzenlenerek katılımcılara geleneksel üretim bilgisi doğrudan aktarılabilir. Pekmez üretim sürecini konu alan atölyelerde üzümlerin ezilmesi, şıranın süzülmesi, kaynatılması ve pekmezin hazırlanması gibi aşamaların uygulamalı olarak gösterilmesi, katılımcıların üretim sürecine aktif olarak dâhil olmasına olanak sağlayacaktır. Böylece yalnızca ürünün kendisi değil, üretim bilgisi, üretim kültürü ve bu kültürün taşıdığı yerel değerler de gelecek kuşaklara aktarılabilecek önemli bir miras unsuru olarak yaşatılacaktır.

Bunun yanında festival organizasyonlarının, bölgenin diğer turizm çekicilikleriyle bütünleştirilmesi destinasyonun rekabet gücünü artıracaktır. Altınbeşik Mağarası, düğmeli evler, yılkı atları, antik yerleşmeler ve yöreye özgü doğal alanları kapsayan tematik turizm rotalarının oluşturulması; ziyaretçilerin bölgede daha uzun süre konaklamasına, farklı deneyimler edinmesine ve turizm gelirlerinin yıl geneline yayılmasına katkı sağlayacaktır. Ancak bu hedefin gerçekleştirilebilmesi için bölgedeki konaklama kapasitesinin ve turizm altyapısının güçlendirilmesi önem taşımaktadır. Özellikle butik otel, pansiyon ve kırsal konaklama işletmelerinin nitelik ve kapasite bakımından geliştirilmesi, ziyaretçilerin geceleme sürelerini artırarak festival turizminin yerel ekonomiye sağlayacağı katkıyı güçlendirecektir.

Kaynakça

Alkan, S., Bulut, İ., Birinci, S., & Hadimli, H. (2025). How bloodless bullfight festivals gave life to the cattle industry in Artvin? Journal of Geography, 51, 159-169.

Atak, O. (2009). Türk turizminin tanıtımında festivallerin yeri ve önemi: Antalya örneği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Buhalis, D. (2000). Marketing the competitive destination of the future. Tourism Management, 21(1), 97–116.

Bulut, İ. & Özoğul, B. (2018). Türkiye'de Alternatif Turizm Açısından Turizm Takviminin Gerekliliği. II. Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi Kitabı içinde (s.791-808.) Antalya, Türkiye.

Bulut, İ., Özoğul, B. & Ceylan, S. (2018). Yozgat İli Örneğinde Turizm Takvimi Planlamasının Önemi. III. Uluslararası Bozok Sempozyumu (Bölgesel Kalkınma ve Sosyo-Kültürel Yapı) Bildiriler Kitabı içinde (s.761-770). Yozgat, Türkiye.

Cohen, E. (2014). Bullfighting and tourism. Tourism Analysis, 19(5), 545-556

Cudny, W. (2013). Festival tourism-the concept, key functions and dyfunctions in the context of tourism geography studies. Geografický Časopis / Geographical journal, 65(2), 105-118.

Ekerim, F. & Tanrısever, C. (2020). Türkiye gastronomi festivalleri ve haritalandırılması. Journal of Tourism and Gastronomy Studies, 8(3), f 2277-2297.

Falassi, A. (1987). Festival: definition and morphology. A. Falassi (Ed.), Time out of Time: Essays on the Festival (p. 1-10), Albuquerque, NM: University of New Mexico Press.

Felsenstein, D. & Fleischer, A. (2003). Local festivals and tourism promotion: the role of public assistance and visitor expenditure. Journal of Travel Research, 41(4), 385- 392.

Getz, D. (2008). Event tourism: Definition, evolution, and research. Tourism Management, 29(3), 403-428.

Giritlioğlu, İ., Olcay, A., & Özekici, Y. K. (2015). Bir turizm çeşitliliği olarak festival etkinliklerinin sınıflandırılması: Türkiye üzerine bir değerlendirme. Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 5(13), 306-323

Gündüz Alptürker, İ. & Alptürker, H. (2021). Gelenekten geleceğe yöresel kültürün taşınmasında festivallerin rolü. MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi, 10(2), 1409-1422.

İzgi, Ö. (1977). Hunlar, Göktürkler ve Uygurlarda geleneksel festival ve eğlenceler. İ.Ü. Tarih Dergisi, 31, 29-36.

Neuman, W.L. (2020). Toplumsal Araştırma Yöntemleri, Nitel ve Nicel Yaklaşımlar. Çeviren: Özlem Akkaya, Ankara: Siyasal Kitabevi.

Özçatalbaş, O. (2020). Kırsal Mirasın Önemi ve Yönetimi Üzerine Bir Değerlendirme. Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi, 13 (1), 1–8.

Özgürel, G., Alan, R., & Bingöl, Z. (2015). Yerel kalkınmada bir araç olarak festivaller: Munzur kültür ve doğa festivali. International Journal of Social and Economic Sciences, 5(2), 113-121.

Özoğul, B. (2024). İbradı İlçesinin Kültürel Ekolojisi. (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

Patton, Q. M. (1987). How to use qualitative methods in evaluation. Newsbury Park, London, New Dehli: Sage Publications.

Quinn, B. (2003). Symbols, practices and myth-making: Cultural perspectives on the Wexford Festival Opera. Tourism Geographies, 5 (3): 329-349.

Sina, A. (2004). Eleusis'de demeter kültü ve kadın ritüelleri. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 44(1), 37-52.

Smith, R. J. (2009). Festival ve kutlamalar (Çev.: Sibel Keskin). M. Ö. Oğuz, S. Gürçayır, S. Çalış (Ed.), Halkbiliminde kuramlar ve yaklaşımlar 3 içinde (s. 341-350). Ankara: Geleneksel Yayınları.

Tok, N. & Tunalıoğlu, R. (2019). Kırsal Turizm ve Gelenekselleşen Festivallerde Sürdürülebilirlik. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 12(65), 1284-1292.

Zaman, M., Çamcı, A. & Şahap, A. (2017). Kültür turizminde alternatifler: festival turizmi ve pirsultan abdal anma etkinlikleri örneği. Uluslararası Batı Asya Kongresi Turizm Araştırması Bildiriler Kitabı içinde (s.303-315). Van, Türkiye.

10. BÖLÜM

KATIKLI ÇAYI HAVZASI'NDA ATIL YAYLALAR VE ALTERNATİF KULLANIMI[1]

Arş. Gör. Dr. Samet ALKAN - Akdeniz Üniversitesi
ORCID No: 0000-0001-9803-9816

Özet

Yaylacılık kırsal ekonomik faaliyetler arasında yer almaktadır. Geleneksel hayvancılığın yapıldığı yörelerde bakım maaliyetlerini düşürme adına önemli bir kazanım sağlamaktadır. Çalışmanın yapıldığı Katıklı Çayı Havzası'nda da yaylacılık kırsal nüfus için önemli bir sosyoekonomik faaliyettir. Ancak yapılan gözlemler son yıllarda sahada yaylacılık faaliyetine olan ilginin azaldığını, yakın geçmişte kullanılan birçok yayla yerleşmesinin Atıl duruma düştüğünü göstermektedir. Çalışmada sahada yaylacılık faaliyetine olan ilginin azalması ve Atıl yaylalara evrilen sürecin coğrafi boyutları araştırılmıştır. Saha gözlemleri yapılmış, yaylaların topografik koşulları yerinde incelenmiş ve yaylacılık deneyimi olan 7 kişiyle görüşme yapılmıştır. Saha gözlemleri ve görüşmelerden elde edilen bulgular yaylaların Atıl duruma düşmesinde hem doğal hem de beşeri koşulların birlikte etkili olduğunu göstermektedir. Yüksek eğim, kuzey bakılı yamaçta kurulma, su kaynaklarının yetersizliği, orman örtüsü dezavantajlı doğal koşulları oluşturmaktadır. Hayvancılığın yetersiz ekonomik getirisi, gençlerin yaylacılığı sürdürmeye ilgisizliği, yayla yerleşmelerinin birçoğunun yol, su ve elektrik gibi temel imkanlardan yoksun olması ise yaylaların Atıl yaylaları ortaya çıkaran beşeri faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Atıl duruma düşen bazı yayla yerleşmelerinin işlevsel değişikliğe uğradığı, arıcılık, tarla ve bahçe tarımı için değerlendirildiği tespit edilmiştir. Sahada yaylacılık kültürünün tekrardan eski önemini kazanması için

1 Bu çalışma 2019 yılında Uluslararası Yaylacılık ve Yayla Kültürü Sempozyumu'nda sözlü bildiri olarak sunulan Hayvancılık Ekonomisinden Kopuş: Katıklı Çayı Havzası'nda Atıl Yaylalar başlıklı çalışmadan yararlanılarak oluşturulmuştur.

tüm yaylalara yol, su ve elektrik imkanının sağlanması, hayvancılık ve arıcılığın desteklenmesi yerinde olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yaylacılık Kültürü, Katıklı Çayı Havzasında Geleneksel Yaylacılık, Atıl Yaylalar, Atıl Yaylaların Alternatif Kullanımı

1. Giriş

Yaylacılık, toplumsal hafımızda derin izler bırakan, geçmişi asırlara uzanan, milli kültürümüzün önemli bir parçasıdır (Zaman, 2007). Orta Asya steplerinde sürülerine yeşil ot bulmak için yağmur bulutlarını takip eden göçebe Türk topluluklarının Anadolu'ya taşıdığı alışkanlıklarından doğduğu düşünülmektedir. Türkler Anadolu'ya geldiklerinde uzun yıllar göçebelik alışkanlıklarını sürdürmüşlerdir. Zamanla bazı topluluklar gönüllü olarak yerleşik hayatı benimsemiş, bazıları da Selçuklular ve Osmanlı Devleti'nin göçebeleri toprağa bağlama politikaları ile yerleşik hayata geçmişlerdir (Emiroğlu, 1977; Zaman, 2007). Yerleşik hayata geçen boylar hayvancılığa ek olarak tarımda yapmaya başlamışlardır. Bu durum yaylacılığa evrilecek sürecin kıvılcımlarını oluşturmuştur (Çetin ve Yılmaz, 2014).

Türklerin Orta Asya'dan taşıdığı hayvancılığa dayalı yaşam tarzına yerleşik hayata geçiş ile tarım kültürü de eklenmiştir. Birbiriyle sıkı sıkıya bağlı bu iki faaliyet Anadol'unun coğrafi koşullarında yeniden şekillenmiştir. Genellikle alt zonlar asıl yerleşim yerini oluşturmuş, kışın sürülerin barındırılması, yazın ise ekip biçmeye yönelik tarım faaliyetleri bu zonda yürütülmüştür. Üst zonlar ise asıl yerleşmelerin dışında ancak bu yerleşmelerin ekonomik yararlanma sahası içinde yer almıştır (Güner ve Ertürk, 2011; İzbırak, 1986). Bu zonlarda çeşitli fonksiyonlara sahip: kom, dam, ağıl, oba, güzle, barla gibi dönemlik ya da geçici yerleşmeler kurulmuştur. Yaylada bu yerleşmelerden biridir. Genellikle ilkbaharda karların erimesiyle birlikte yaylaya çıkılır ve sonbaharda havaların soğumasıyla birlikte yayla mevsimi son bulur. Yayla mevsiminin uzunluğu; bulunduğu lokasyonun, klimatik, topografik ve hidrografik koşullarına göre değişkenlik göstermektedir. Yaylaya çıkış amacı ise temelde benzerlik göstermektedir: yazın bunaltıcı sıcağından kaçmak, hayvanlar için taze, yeşil otlar bulmak, yerleşik oldukları sahalarda ziraat hayatının hayvancılıktan olumsuz etkilenmesinin önüne geçmektir (Yücel,1995)

Anadolu'da geleneksel yaylacılık temelde hayvancılığa dayalı bir ekonomik faaliyettir. Ancak zamanla geleneksel yaylacılık önemini yitirmeye başlamış (Şahin, 2011), işlevsel değişikliğe uğramış, sayfiye ve turizm amaçlı yaylacılık faaliyetleri ön plana çıkmaya başlamıştır (Somuncu vd., 2014; Toroğlu vd., 2014). Bu değişimin temelinde kırsalda hayvancılık faaliyetlerindeki azalma, hayvancılık için

modern üretim çiftliklerinin kurulması, sosyoekonomik kalkınma gibi nedenler yatmaktadır. Böylece yaylalar birer hayvancılığa dayalı üretim merkezi olmaktan çıkmış, emekli nüfus için sayfiye alanı, şehirli nüfus için ise turizm merkezlerine dönüşmüştür (Zaman, 2007; Zaman, 2010).

Bu çalışmada katıklı çayı havzasında yaylacılık faaliyetleri konu alınmıştır. Havza da geleneksel yaylacılık faaliyetlerinde yaşanan gerilemenin nedenleri araştırılmış, Atıl yaylaları ortaya çıkaran coğrafi koşullar ortaya konmaya çalışılmıştır.

2. Yöntem

Bu çalışmada Katıklı Çayı Havzasında yürütülen geleneksel yaylacılık faaliyetlerinde yaşanan gerileme ve Atıl yaylaları ortaya çıkaran koşullar araştırılmıştır. Araştırmaya kaynaklık etmesi adına saha ve konuyla ilgili derin bir literatür çalışması yapılmıştır. Daha sonra saha gözlemleri yapmak için 2018 ve 2026 yıllılarında yaz aylarında yayla ziyaretleri yapılmıştır. Ziyaretler esnasında gözlemler yapılmış, açıklayıcı notlar tutulmuş, fotoğraflar çekilmiş, yayla lokasyonları GPS ile işaretlenmiş ve yaylacılık deneyimi olan 7 kişi ile yarı yapılandırılmış görüşme yapılarak kayıt altına alınmıştır (Tablo 1). Veri toplama aşaması tamamlandıktan sonra fotoğraflar ve görüşme kayıtlarının transkripsiyonu yapılmış, yaylaların bulunduğu lokasyonların amca uygun haritaları çizilmiştir. Çalışma üretilen materyaller, araştırmacının gözlemleri ve görüşmelerden elde edilen bulgular ışığında tamamlanmıştır.

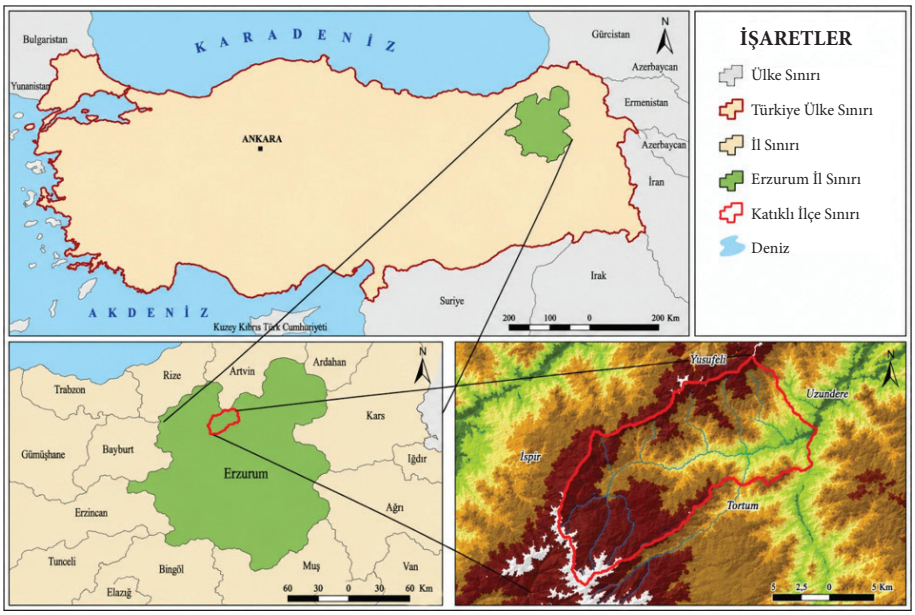
Tablo 1. Havza Sakinlerinden Oluşan Katılımcıların Demografik Bilgileri

Katılımcı	Mahalle	Yaş	Cinsiyet	Yaylacılık Deneyimi
K1	Serdarlı	68	Erkek	15+ yıl
K2	Serdarlı	61	Erkek	25+ yıl
K3	Bağbaşı	55	Erkek	10+ yıl
K4	Bağbaşı	53	Erkek	15+ yıl
K5	Bağbaşı	40	Erkek	10+ yıl
K6	Pehlivanlı	57	Kadın	15+ yıl
K7	Pehlivanlı	76	Erkek	25+ yıl

3. Araştırma Sahası

Katıklı Çayı Havzası 41°10'41"- 41°29'03" doğu boylamları ve 40°20'40"-40°34'24" kuzey enlemleri arasında yer almaktadır. İdari olarak Erzurum İline bağlı olan Katıklı Çayı Havzası coğrafi olarak Doğu Karadeniz Bölümü içerisinde

yer almaktadır (Şekil 1). Havzada yerleşmeler Katıklı Çayı ve kollarının Mescit Dağları güneydoğu yamaçlarına açtığı dar ve derin vadiler içerisinde kurulmuştur. Sahanın geleneksel kırsal konutları genellikle güneye bakan vadi yamaçlarında yoğunluk kazanırken vadi tabanları ve uygun eğim koşullarına sahip yamaçlar ise tarıma ayrılmıştır.

Şekil 1. Araştırma Sahasının Lokasyon Haritası

Tarım ve hayvancılık sahada nüfusun temel geçim kaynaklarını oluşturmaktadır. Yöre sakinleri ilk bahar başlarından Eylül ayı sonlarına kadar vadi içlerinde tarım yapmakta, kış için gerekli hazırlıkları tamamlamaktadır. Bu dönemde hem tarım arazilerini sürülerin tahribinden korumak hem de yerleşim alanı dışındaki otlaklardan yararlanmak için hayvanlar yaylaya çıkarılmaktadır. Yayla mevsimi soğuklar düşüp vadi içindeki tarım ürünleri hasat edilinceye kadar sürmektedir.

İstisnasız her iki faaliyette dinamik iş gücüne ihtiyaç duymakta ancak sahadan dışarıya yaşanan göçler bu faaliyetlerin sürdürülebilirliği için tehdit oluşturmaktadır (Alkan ve Bulut, 2019). Nitekim sahada nüfusun son 25 yılda (2000-2025) 12182 kişi azalarak 16423'ten 4241 kişiye düştüğü görülmektedir (TÜİK). Nüfusun azalması ekonomik faaliyetlere de yansımış hem tarım hem hayvancılık faaliyetleri bu durumdan olumsuz etkilenmiştir. Nitekim eskiden çıkılan yayların büyük çoğunluğu Atıl duruma düşmüştür.

4. Bulgular

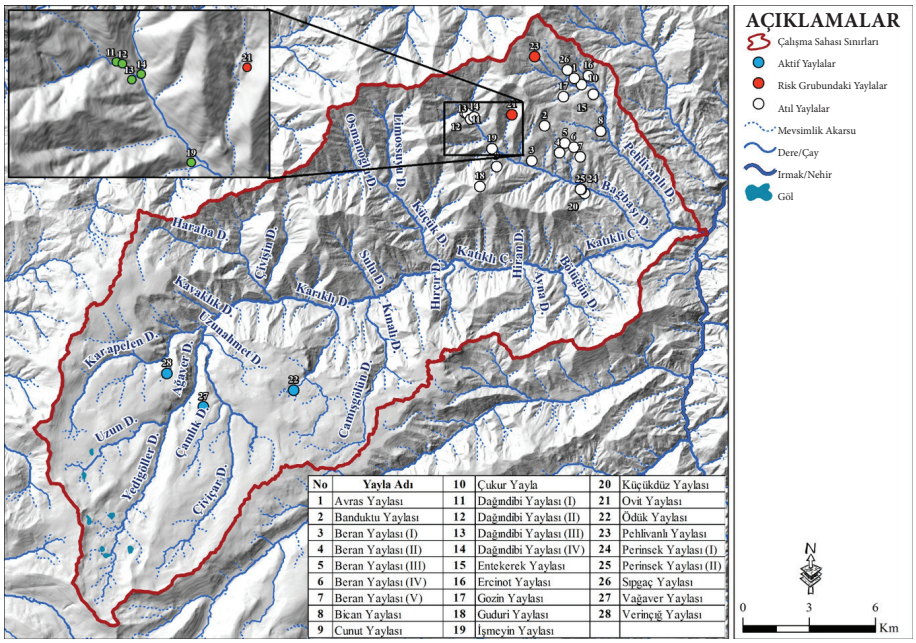
Saha çalışmalarından elde edilen bulgular havzada yaylaların Atıl durma düşmesinde doğal ve beşerî faktörlerin ortaklaşa etkisi olduğunu göstermektedir. Sahada yer alan bazı Atıl yaylalarında yeninde kullanıma açıldığı ancak bu yaylalarda işlev değişikliği yaşandığı tespit edilmiştir. Konunun daha net anlaşılması adına akışta üç başlık altında incelenmesinin uygun olacağı düşünülmüştür.

4.1. Atıl Yaylaların Ortaya Çıkmasında Doğal Koşulların Etkisi

Yaylaların Atıl duruma düşmesinde asıl etken insan kaynaklı olsa da yaylacılık faaliyetini sonlandırma kararının alınmasında yaylaların kurulduğu lokasyonun doğal koşullarının da etkisi olduğu tespit edilmiştir. Bu noktada sahada kurulu olan aktif yaylalar ile Atıl yaylalar kıyaslanmış, Atıl yaylaların eğim, bakı ve hidrografik açıdan bazı dezavantajlara sahip olduğu görülmüştür.

Hidrografik koşulların etkisi: su kaynakları yerleşmelerin kuruluşunda tercihleri belirleyen en önemli faktörlerden biridir. Yayla yerleşmeleri kurulurken de sahada suya erişebilme diğer bir deyişle su kaynakları bakımından zengin olma durumu dikkate alınır. Zira hem yaylanın kurulduğu yerde hem de sürülerin yayıldığı yönlerde su kaynaklarının zengin olması yaylacılık faaliyetlerinin yürütülmesi adına önemli kolaylıklar sağlamaktadır. Çalışma sahasında bu durum açıkça tespit edilmiştir. Sahada aktif yaylaların kurulduğu lokasyonların su kaynakları bakımından zengin, Atıl yaylaların bulunduğu lokasyonların su kaynakları bakımından elverişsiz koşullar ihtiva ettiği görülmektedir (Şekil 2). Su kaynakları bakımından elverişsiz koşulara sahip yaylalar Atıl duruma düşmeye karşı daha hassastır. Suyun taşımayla temin edilmesi ciddi bir emek gerektirirken sürülerin yayılacağı yönlerde su kaynaklarının kıt olması ise her gün benzer istikametlerin kullanılmasına ve bu yöndeki otlakların hızlı tükenmesine neden olmaktadır. Konuya dair katılımcı görüşleri aşağıdaki gibidir:

> *Aşağı Cunut'ta üç yayla vardı ama suyu kıttı köyden hayvanlarla getiriyorlardı (K3, Konum 3).*
>
> *Perinsek'te su sorunu yok ama Beran'da su sorunu var. Hayvanları yayarken sabah su olmayan yönden gittiysen akşam mecburi su olan yönden geri dönmen gerekmekte, hayvan suyunu alsın. Güzün dokuzuncu aydan sonra iki defa, yazın haziran başlarında bir kez su verilmesi yeterli. Havanın sıcaklığı ve yeşil otların sararması ile alakalı, güzün otlak kuruduğu için su ihtiyacı artıyor. Su kaynakları yetersiz olduğunda hayvanlar hep benzer güzergâhlara sürülmekte bu kez otlaklar azalmakta K5, Konum 4).*

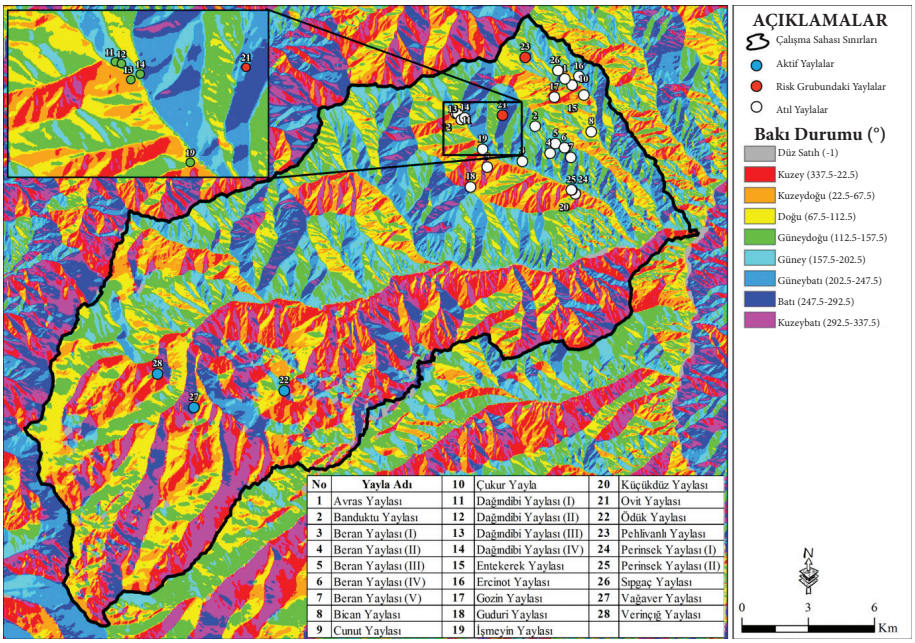

No	Yayla Adı	10	Çukur Yayla	20	Küçükdüz Yaylası
1	Avras Yaylası	11	Dağındibi Yaylası (I)	21	Ovit Yaylası
2	Banduktu Yaylası	12	Dağındibi Yaylası (II)	22	Ödük Yaylası
3	Beran Yaylası (I)	13	Dağındibi Yaylası (III)	23	Pehlivanlı Yaylası
4	Beran Yaylası (II)	14	Dağındibi Yaylası (IV)	24	Perinsek Yaylası (I)
5	Beran Yaylası (III)	15	Entekerek Yaylası	25	Perinsek Yaylası (II)
6	Beran Yaylası (IV)	16	Ercinot Yaylası	26	Sıpgaç Yaylası
7	Beran Yaylası (V)	17	Gözin Yaylası	27	Vağaver Yaylası
8	Bican Yaylası	18	Guduri Yaylası	28	Verinçğ Yaylası
9	Cunut Yaylası	19	İşmeyin Yaylası		

Şekil 2. Katıklı Çayı Havzası'nın Hidrografyası ve Yayla Yerleşmelerinin Dağılımı

Bakı etkisi: bakı yerleşmelerin kuruluşunda ve ziraat hayatı üzerinde önemli etkiye sahiptir. Kuzey yarım kürede güneye bakan yamaçlar daha fazla güneş görmektedir. Gün ışığından ve güneş enerjisinden yararlanma adına güneye bakan yamaçlar önem arz etmektedir. Bu durum yaylacılık ve yayla faaliyetleri içinde geçerlidir. Çalışma sahasında bakı etkisi şöyle hissedilmektedir. Güney bakılar güneşe dönük olduğu için bu bakılar üzerinde kurulmuş yaylalar güneş ışığından daha fazla yararlanmakta, yine bu bakı yönlerinde kar örtüsü yerden erken kalkmakta ve yayla sezonu erken başlayıp uzun sürmektedir. Kuzey bakılı yamaçlarda hem karın yerde uzun kalması hem de daha nemli olduğu için orman örtüsü ile kaplı olması otlak alanlarını sınırlandırmaktadır. Bu nedenle sahada kuzey bakılı yamaçlarda kurulan yaylalar daha elverişsiz koşullar ihtiva etmekte ve Atıl yaylalar bu bakılarda yoğunluk kazanmaktadır (Şekil 3). Konuya ilişkin katılımcı görüşleri aşağıdaki gibidir:

> *Güneyde kışın davarımızı çıkarıyoruz ama kuzeyde kar kalkmıyor, soğuk ama güneyde güneş vurduğu zaman hem kar hem de ot kalkıyor. Kuzeyde kışın hayvan olmuyor, hep güneye taşınıyor. Baharda da güneydeki yaylalara erken çıkılıyor. Kuzeye kar kalktıktan sonra çıkılıyor. (K3, Konum 3)*

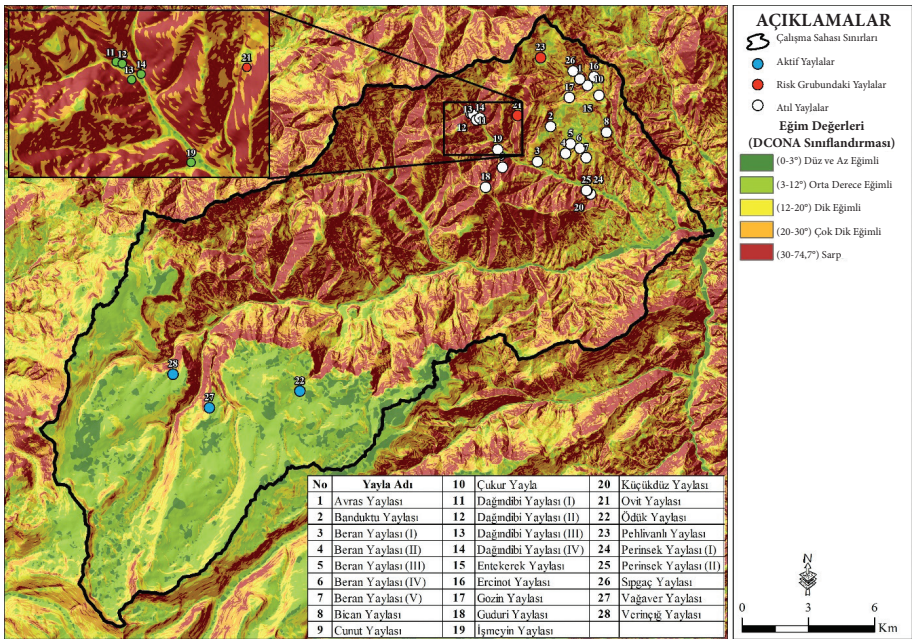

No	Yayla Adı	10	Çukur Yayla	20	Küçükdüz Yaylası
1	Avras Yaylası	11	Dağındibi Yaylası (I)	21	Ovit Yaylası
2	Banduktu Yaylası	12	Dağındibi Yaylası (II)	22	Ödük Yaylası
3	Beran Yaylası (I)	13	Dağındibi Yaylası (III)	23	Pehlivanlı Yaylası
4	Beran Yaylası (II)	14	Dağındibi Yaylası (IV)	24	Perinsek Yaylası (I)
5	Beran Yaylası (III)	15	Entekerek Yaylası	25	Perinsek Yaylası (II)
6	Beran Yaylası (IV)	16	Ercinot Yaylası	26	Sıpgaç Yaylası
7	Beran Yaylası (V)	17	Gözin Yaylası	27	Vağaver Yaylası
8	Bican Yaylası	18	Guduri Yaylası	28	Verinçğ Yaylası
9	Cunut Yaylası	19	İşmeyin Yaylası		

Şekil 3. Katıklı Çayı Havzası'nda Bakı Yönleri ve Yayla Yerleşmelerinin Dağılımı

Eğim koşullarının etkisi: düşük eğimli yüksek düzlükler yaylacılık faaliyetleri için hayati öneme sahiptir. Zira yaz ayalarında bu alanlar uygun ilkim koşulları ve geniş meraları ile hayvancılık için yoğun şekilde kullanılmaktadır. Çalışma sahasında da eğim koşullarının aktif ve Atıl yaylaları belirlemede önemli rol oynadığı tespit edilmiştir. Zira havzadaki en büyük yallalar sahanın güneybatısındaki yükseltisi 2300-3000 metre arasında değişen plato üzerinde kurulmuştur (Şekil 4). Atıl yaylaların ise dik, çok dik ve sarp eğim koşullarına sahip alanlarda yoğunlaştığı görülmektedir. Sahanın kuzeydoğusunda eğim değerlerinin artması yaylacılık için elverişli sahaları kısıtlamış, birkaç aile tarafından kullanılan lokal yaylaları ortaya çıkarmıştır. Bu yalalar da yüksek eğim değerleri hem ulaşım için hem de sürüleri yaymak için dezavantaj oluşturmaktadır. Konuya ilişkin katılımcı görüşleri aşağıdaki gibidir:

> *Bizim yaylaların yapısı böyle eğimli, hayvanlar ayaktan düşüp gitmemeye başlamakta (K5, Konum 4).*

> *Buranın suyu yakın, yazın serin, hayvanları sinek yemiyor. Ancak bizim bayırlarımız sarp oğul, hayvanları da bizi de yoruyor (K6, Konum 1).*

No	Yayla Adı	10	Çukur Yayla	20	Küçüküdüz Yaylası
1	Avras Yaylası	11	Dağındibi Yaylası (I)	21	Ovit Yaylası
2	Banduktu Yaylası	12	Dağındibi Yaylası (II)	22	Ödük Yaylası
3	Beran Yaylası (I)	13	Dağındibi Yaylası (III)	23	Pehlivanlı Yaylası
4	Beran Yaylası (II)	14	Dağındibi Yaylası (IV)	24	Perinsek Yaylası (I)
5	Beran Yaylası (III)	15	Entekerek Yaylası	25	Perinsek Yaylası (II)
6	Beran Yaylası (IV)	16	Ercinot Yaylası	26	Sıpgaç Yaylası
7	Beran Yaylası (V)	17	Gözin Yaylası	27	Vağaver Yaylası
8	Bican Yaylası	18	Guduri Yaylası	28	Verinçiğ Yaylası
9	Cunut Yaylası	19	İşmeyin Yaylası		

Şekil 4. Katıklı Çayı Havzası'nın Eğim Haritası ve Yayla Yerleşmelerinin Dağılışı

4.2. Atıl Yaylaların Ortaya Çıkışında Beşeri Faktörlülerin Etkisi

Katıklı Çayı Havzasında kırsal nüfusun temel ekonomik faaliyetlerini tarım ve hayvancılık oluşturmaktadır. Havzada 2000 yılına kadar nüfusun sürekli artması bu faaliyetlerin yürütülebilmesi için araziden maksimum düzeye yararlanmayı zorunlu kılmıştır. Yöre sakinleri geçimini sağlayabilmek için arazinin her zerresini değerlendirmiş, uygun koşullara sahip vadi içlerinde tarım yapmış, yamaç ve tepeler ise hayvancılık için değerlendirilmiştir. Dönemin imkansızlıkları içinde vadiyi çevreleyen dağlarda hayvan otlatılabilecek hemen her düzlüğe yayla kurulmuş ve yazın aile fertlerinden bir kısmı tarım işlerini yürütürken bir kısmı da yaylada sürüleri gütmüştür (Şekil 5). Dönemin koşulları katılımcılar tarafından böyle ifade edilmiştir:

> *Bu yörenin bilhassa bizim köyün (Yukarı Serdarlı) geçim kaynağı tarımdan ziyade hayvancılık ağırlıklıdır. O yıllarda az çok her evde koyun beslenirdi ona göre sığır olurdu. Yılın hemen hemen yarısı o yaylada geçerdi. Buradaki insanların gelir ve geçim kaynaklarının temelini yaylacılık oluştururdu (K1, Konum 1).*

Ulaşım, enerji, içme ve sulama suyu halledilmiş durumda, şebeke suyu yok ama 7-8 çeşme var. Vatandaşın evine çok yakın. Eskiden öyle değildi. Cakkal ya da omuzluk denen sitemle önde bir kova arkada bir kova analarımız, bacılarımız onunla su taşırdı (K1, Konum 3).

Bak şimdi bu yaylaların iki tane yolu var, eskiden yoktu, hep atın sırtında ya da öküzü kızağa koşardık (K1, Konum 8).

Eskiden yol yok elektrik yok şimdiki kadar fazla çeşme yok ama inşaların hayvancılık ve tarımdan başka geçim kaynağı da yoktu, o zor şartlarda at eşek sırtında yük taşınarak yapılırdı yaylacılık. (K2, Konum 1).

Aşağı Cunutta üç yayla vardı ama suyu kıttı, köyden hayvanlarla getiriyorlardı (K3, Konum 3).

O zamanki hayvancılık ile şimdiki arasında çok büyük farklar var o zaman imkanlar kısıtlıydı, hayvan saklayanlar da zorunluluktan saklıyordu. Şimdikiler keyif için saklıyor (K5, Konum 4).

Sahada yaylacılığın ikinci dönemi olarak da adlandırılabilecek Atıl yaylaları ortaya çıkaran süreç seksenli yıllarda başlamış 2000 yılından sonra ivme kazanmıştır. Bu dönemde tarım ve hayvancılığın artan nüfusun geçimini sağlamakta yetersiz kalması, eğitim, sağlık hizmetlerine daha kolay erişim ve sabit geliri olan işlerde çalışma isteği sahadan dışarıya yoğun göç verilmesine neden olmuştur. Havzadan dışarıya yaşanan göçler dinamik iş gücene ihtiyaç duyan tarım ve hayvancılık faaliyetlerini olumsuz etkilemiştir. Bu durum yaylacılık faaliyetlerine de yansımış sahadaki yaylaların çoğunluğu (23 yayla) Atıl duruma düşmüş (Şekil 6), aktif yaylalara çıkan aile sayısı ise en az yarı yarıya azalmıştır (Şekil 5). Bu durumun ortaya çıkmasında toplumun yaylacılığa karşı tutumunun değişmesi, yayla yerleşmelerinde konfor sağlayacak imkanların kısıtlı olması, 2000-2015 yılları arasında hayvancılığın para etmemesi ve gençlerin hayvancılığa karşı ilgisizliği öne çıkan nedenler arasında yer almaktadır. Konuya ilişkin katılımcı görüşler aşağıdaki gibidir:

Soruyorum artık arkadaşlara, burada herkes artık hayvan beslemiyor, bununda sebepleri var. Gençler köyde durmuyor, duran gençlerde burada kızda vermiyorlar. Şehire gidersen, bir yerde çalışırsan, amirin karşısında önün iliklersen, ne yaparsan yap ama akşam eve geldiğinde kızım senin hizmetin yapsın rahat olsun. Hayvancılık altın çağını yaşıyor, 6 aylık bir dana 100 bin normal bir inek 150 bin bu köyde 10-15 ineği olan adam 10 asgari ücretliden daha fazla para kazanır. Hem de rahat kazanır. Gençlerin çoğu da okudu yani mübalağasız konuşayım bu beldede okumuş olan 50

tane doktor var, öğretmen ve mühendis var, subay astsubay var yani eğitime yönelindiği için gençler durmuyor, yaşlılar da yapamıyor (K1, Konum 1).

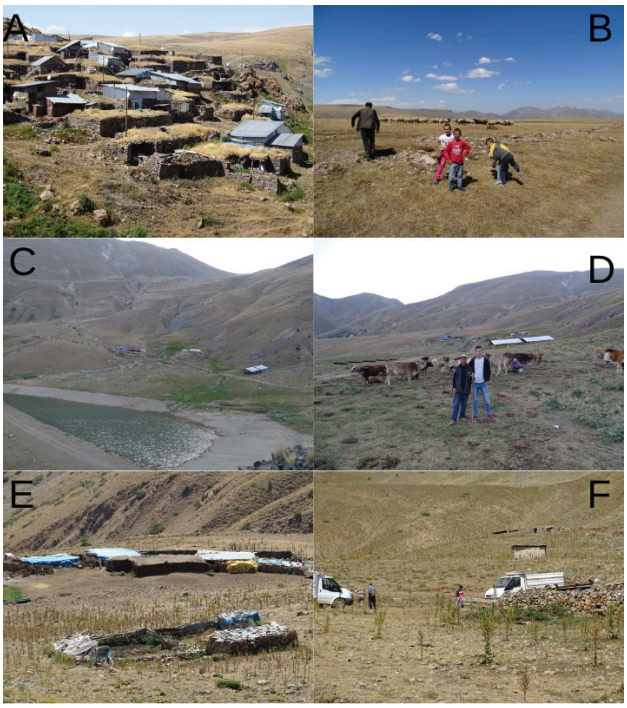
Şimdi gençler heves etmiyor. Yaylacılık yapan ailelerde genelde bizim akranlarımız. Bizden sonra bu iş iyice bitecek gibi. Gençler hep okudu gitti. Şimdi aslında hayvancılık da eskiye göre para kazandırıyor ama gençlerden çok azı hayvancılık yapıyor. Verinçığ yaylası da öyle 100 hanelerden 38 haneye kadar geriledi. Vağaver yaylası da benzer şekilde en az 3/2 oranında azaldı (K2, Konum 1).

2014 de Güneye yaylaya çıkmayı bıraktım. Para kazanıyorduk da adamımız kalmadı. Çoluk çocuk iş sahibi olunca bizde bıraktık, mecbur kaldık (K3, Konum 2).

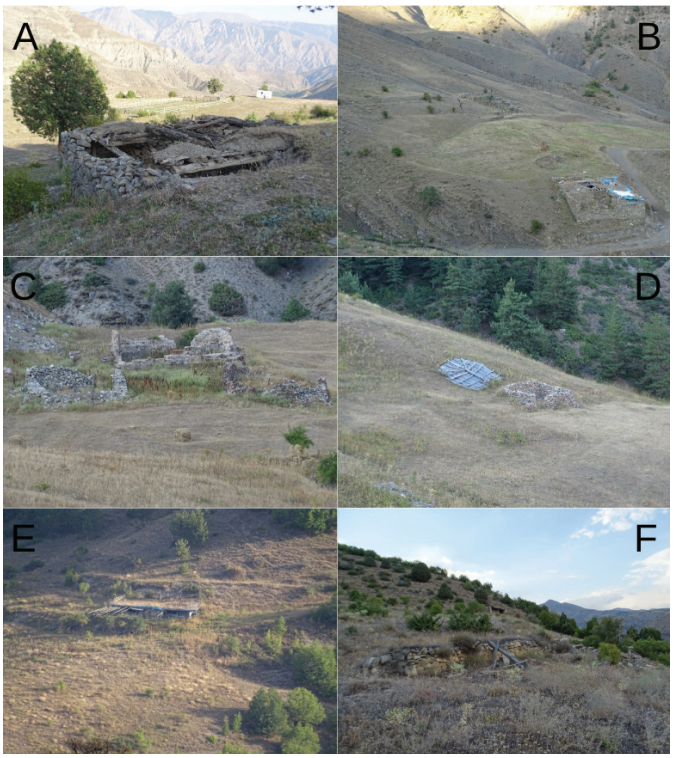
Benim çocukluğumda burada (Ovit yaylası) en az 5-6 aile yaylaya çıkardı şimdi sadece ben varım. Bak o karşı yaylalarda öyleydi, az çok her mahalleden bir iki aile yaylaya çıkardı. Oralarda yaylacılık çok önce bitti. E tabi şimdi burası köyün yaylası, o karşı yeler aile yaylasıydı. İşi yapan haneler bırakınca yaylacılıkta bitiyor. Hayvancılık para etmedi. Çocuklarında okul çağı gelince çoğu şehire göç etti. Şimdi benim büyük oğlanda memur oldu gitti, kızlar evlendi gitti. Ufak oğlanın hevesi var ama ancak davara bakabiliyor. İnek malına bakamaz, sütü kim sağacak, peyniri kim yapacak. Hanım varken bu işleri yapıyordu. Sağlığı müsaade etmedi bizde bıraktık. Şimdi oğlan devam ediyor. Oğlanda yaylada tek başına, işte ben geliyorum arada kontrole erzak ve pil getiriyorum (K4, Konum 1).

O zaman yapmışlar, adamların imkânı varmış, şu anda onların evlatlarının çoğu terk etti burayı, şimdide zaten yol yok, eskiden eşekle yük taşınan patika yollar da bozulmuş, yapılacak bir durumu da yok (K5, Konum 4).

Ancak bizim bayırlarımız sarp oğul hayvanları da bizi de yoruyor. E bir de elektriği yok, yolları da yaptılar ama araba zor çıkıyor. Traktör olursa iyi. Zaten kimsede kalmadı. İşte biz bir de kardeşlerim var, benim çocuklar dışarda çalışıyor. Bizde birkaç yıl daha yapıp ev alıp onlara yakın yerleşiriz artık yaşlandık oğul. Kardeşlerimin uşakları (çocukları) biraz destek oluyor. Yapacak canın yoksa bu iş ungarılacak (yapılacak) gibi değil, zahmetli. İnekleri sabah sağıp yayıyoruz e herif peşine gidiyor, bende yağı peyniri yapıyorum. E akşam tekrar sağıyorum kovalara döküyorum, ertesi gün sabahın sütüyle tekrardan yağ peynir yapıyorum. Dinlenmeye fırsatımız olmuyor, yazın yaylada kışın ahırda canımız çıkıyor (K6, Konum 1)

Şekil 5. Havzada Yer Alan Bazı Aktif Yaylalardan Görünümler A) Serdarlı ve Uzunkavak Mahallelerine Ait Verinçığ Yayla Yerleşmesi B) Verinçığ Yaylası Yayla Yaşantısından Bir Görünüm C) Pehlivanlı Mahallesine Ait Pehlivanlı Yayla Yerleşmesi D) Pehlivanlı Yayla Yaşantısından Bir Görünüm E) Bağbaşı Mahallesine Ait Ovit Yayla Yerleşmesi F) Ovit Yayla Yaşantısından Bir Görürünüm.

Şekil 6. Katıklı Çayı Havzasında Atıl Yaylalardan Görünümler A) Bican Yaylası B) Ercinot Yaylası C) Çukur Yayla D) Sıpgaç Yaylası E) Perinsek Yaylası F) Küçükdüz Yaylası

4.3. Atıl Yaylaların Alternatif Kullanımı

Katıklı Çayı Havzası'nda yaylacılık hayvancılığa dayalı bir faaliyet olup turizm ya da sayfiye amaçlı kullanımı tespit edilememiştir. Ancak saha çalışması esnasında hayvancılığın önemini kaybetmesi ile terk edilen Pehlivanlı mahallesinin bazı yayla yerleşmelerinde tarım ve arıcılık faaliyetlerinin yürütüldüğü gözlemlenmiştir. Yaylanın yerleşmeye yakın olması ve yanında suyunun bulunması tarımı kolaylaştırmıştır. Daha önce yaylayı davar gütmek için kullanan ailenin yaz aylarında haftada birkaç gün duyduğu özlemi yaşatmak için hobi olarak tarım yaptığı öğrenilmiştir (Şekil 7). Ancak sahada arıcılık ekonomik olarak yapılmakta beşi aşkın arıcının Pehlivanlı Mahallesine ait yaylalarda faaliyet gösterdiği tespit edilmiştir (Şekil 7). Arıcılığın yapılmasında Çoruh Havzası Geliştirme Projesi kapsamında köylüye kovan dağıtılması da etkili olmuştur. Konuya ilişkin katılımcı görüşleri aşağıdaki gibidir:

Bu küçük aile yaylaları hep terk edildi, çoğu emekli oldu. Şimdi bakıyorum bazıları suya yakın yayla yerlerinde bostan ekmiş, haftada bir iki gidip sulayıp geliyor, özlüyor herhâlde. E Birde şimdi bu bizim vadide kovan yardımı yapılıyor. İnsanlar arıcılığa merak saldı, o yayla yerlerinin çoğunda artık arıcılık yapılıyor, aynı bu da yaylacılık gibi. İlk baharda çıkıyorlar, son baharda iniyorlar. Ama tabi arıcılık kolay iş, çayın demle başında otur, tam emekli işi, e canın sıkılanda köye de in, akşam dön. Ama yaylacılık öyle değil, tüm yaz dağdasın (K7, Konum 1).

Şekil 7. Atıl Yaylalarda Yaşanan İşlevsel Değişiklik A) Avras Yaylasında Arıcılık Faaliyeti B) Entekerek Yaylasında Fasulye Tarımı

5. Sonuç ve Tartışma

Katıklı Çayı havzasında yaylacılık temelde hayvancılığa dayalı bir ekonomik faaliyettir. Bu tip yaylacılıkta amaç sürülerin daha elverişli meralara (Yücel, 1995; Doğanay ve Orhan, 2016) ve uygun iklim koşullarına sahip (Emiroğlu, 1977) üst zonlara çıkarılması (Güner ve Ertürk, 2011) ya da yerleşmenin dışındaki sahalarda (yatayda yaylacılık) yayılmasıdır (Gümüştepe, 1994). Böylece hem sürülerin yerleşmelere yakın tarım arazilerine zarar vermesinin önüne geçilirken hem de asıl yerleşim yerinin dışındaki meralardan ekonomik yararlanılmaktadır. Katıklı Çayı Havzası'nda da yaylacılık geçinmeye yönelik ekonomik kaygılarla yapılmakta yayla alanlarının sayfiye ya da turizm amaçlı kullanımı bulunmamaktadır (Zaman, 2007; Zaman, 2010).

Katıklı Çayı Havzasında yapılan geleneksel yaylacılık faaliyetlerinde bir işlev değişikliği olmamış ancak yaylacılık faaliyetlerinde belirgin bir gerileme yaşanmıştır. Öyle ki havzanın en uygun koşullarına sahip Ödük yaylasında yaylaya çıkan hane sayısı 150 haneden 50-55 haneye, Vağaver yaylasında 70 haneden 40-45 haneye kadar düşmüştür. Bağbaşı ve Pehlivanlı mahallerinde ise yaylacılık faali-

yetleri birçok yaylada son bulurken bazılarında ise yok olmaya yaklaşmıştır Bağbaşı mahallesinin tek aktif yaylası olan Ovit yaylasında yaylaya çıkan aile sayısı beş handen bir kişiye düşmüş (koyun çobanı), Pehlivanlı yaylasında ise yedi haneden beş haneye düşmüştür. Sahada yaylacılığın önemini yitirip Atıl yaylaların ortaya çıkarmasında; bazı yaylaların eğim, bakı ve su kaynakları bakımından dezavantajlı koşullara sahip olması, ulaşım, iletişim ve enerji alt yapısından yoksun olması, tarım ve hayvancılığın artan nüfusun geçimini sağlamakta yetersiz kalması, eğitim, sağlık hizmetlerine daha kolay erişim, sabit geliri olan işlerde çalışma isteği, toplum baskısı (K1: *Çobana kız dahi verilmiyor*), gençlerin hayvancılığı olan ilgisizliği gibi faktörler ön plana çıkmaktadır (K1, K3, K5, K6).

Havzada geleneksel yaylacılık büyük ölçüde önemini kaybetmiş, 23 yayla Atıl duruma düşmüştür. Bu yaylalardan bazılarının (Pehlivanlı mahallesi yaylaları) arıcılık ve tarım faaliyeti (Çetin, 2013) için tekrardan değerlendirildiği gözlemlenmiştir. Sahada yaylacılık kültürünün sürdürülebilirliğinin sağlanması için öncelikle yayla yollarının bakımlarının periyodik olarak yapılması, su ve elektrik alt yapısı olmayan yaylalara bu hizmetlerin ivedilikle götürülmesi gerekmektedir. Ayrıca yaylalarda yürütülen tarım ve arıcılık faaliyetleri desteklenmelidir. Özellikle havzanın güneybatısındaki platoluk sahada (Yedigöller yer almakta) ekolojik kaygılar ön planda tutularak rekreasyonel ve turizm amaçlı yaylacılık faaliyetleri için gerekli yatırımlar yapılmalıdır.

Kaynakça

Bulut, İ., & Alkan, S. I. (2019, 3–5 Ekim). Nüfusun yaşlanma sorununa bir örnek: Katıklı Çayı Havzası. Uluslararası Coğrafya Eğitimi Kongresi, Eskişehir, Türkiye, 1938–1947.

Çetin, B. (2013). Alan Yaylası'nda (Kırıkhan-Hatay) fonksiyonel değişimin coğrafi özellikleri. Doğu Coğrafya Dergisi, 17(27), 129–150.

Çetin, N., & Yılmaz, Y. (2014). Ulla Johansen ve Mehmet Eröz'ün gözünden Yörüklerde yayla hayatı. H. Tunçel (Ed.), Yayla Kültürü ve Yaylacılık Sempozyumu (ss. 77–104). Seçil Ofset Matbaacılık.

Doğanay, H., & Orhan, F. (2016). Türkiye beşerî coğrafyası. Pegem Akademi.

Emiroğlu, M. (1977). Bolu'da yaylalar ve yaylacılık. Ankara Üniversitesi Basımevi.

Gümüştepe, F. (1994). Konya Ovası'nda geçici kır yerleşmeleri ve yayla yaşamı. Türk Coğrafya Dergisi, 29, 243–256.

Güner, İ., & Ertürk, M. (2011). Fethiye'de yaylalar ve yaylacılık. Doğu Coğrafya Dergisi, 10(14), 141–178.

İzbırak, R. (1986). Coğrafya terimler sözlüğü. Milli Eğitim Basımevi.

Somuncu, M., Akpınar, N., Kurum, E., Çubuk Kaya, N., & Özelçi Eceral, T. (2014). Doğu Karadeniz yaylalarının işlevlerinde meydana gelen değişim ve sonuçları. H. Tunçel (Ed.), Yayla Kültürü ve Yaylacılık Sempozyumu (ss. 27–46). Seçil Ofset Matbaacılık.

Şahin, İ. F. (2011). Refahiye ve çevresinde geçici kır yerleşme şekilleri/Temporary Settlements Type in Refahiye and its Surroundings. Doğu Coğrafya Dergisi, 6(4).

Yücel, T. (1995). Türkiye'nin kır yerleşmeleri ve tipleri üzerine yeni görüşler. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Zaman, M. (2007). Doğu Karadeniz Kıyı Dağları'nda yaylalar ve yaylacılık. Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Zaman, M. (2010). Doğu Karadeniz Kıyı Dağları'nda dağ ve yayla turizmi. Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Zaman, S. (2007). Fonksiyonel değişim sürecinde Antalya Beydağları yaylaları. Atatürk Üniversitesi Yayınları.

11. BÖLÜM

2024 SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETİM PROGRAMI'NDA ÇEVRE

Dr. Doğuş Doğanay ÇELEBİOĞLU - Giresun Üniversitesi
ORCID No: 0000-0001-5012-5918

Prof. Dr. Ünsal BEKDEMİR - Giresun Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-7767-9088

Özet

Bu araştırmanın amacı 2024 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı'nın amaçlarında "çevre" kavramının nasıl ele alındığını incelemektir. Nitel araştırma yöntemi kullanılan çalışmada, veri toplama aracı olarak da doküman analizi kullanılmıştır. Araştırmanın veri kaynağını, Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) tarafından yayımlanan 2024 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı oluşturmaktadır. Verilerin analizinde betimsel analiz ve içerik analizi teknikleri bütünleşik olarak yürütülmüştür. Veri analiz sürecinin güvenirliğini sağlamak amacıyla metinler araştırmacı ve iki alan uzmanı olmak üzere üç kodlayıcı tarafından bağımsız olarak incelenmiş; Miles ve Huberman formülü ile hesaplanan kodlayıcılar arası güvenirlik katsayısı %95,45 olarak bulunmuştur. Araştırma bulgularına göre, 2024 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı'nda yer alan 18 genel amaçtan 4'ünün (4, 5, 6 ve 15. maddeler) çevre ile doğrudan ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Çevre ile ilgili olan bu amaçlar incelendiğinde, "çevresel farkındalık ve bilgi" kategorisinin (doğal çevre bilgisi, teknoloji ve çevre etkileşimi) diğer kategorilere göre daha fazla vurgulandığı görülmüştür. Bu kategoriyi sırasıyla "çevresel tutum" (kaynakları koruma) ve "çevresel davranış" (afet yönetimi) kategorileri izlemektedir. Sonuç olarak, programın öğrencilere doğa-insan etkileşimini anlama konusunda temel bir bilgi altyapısı sunduğu, ancak çevre eğitiminin nihai hedefi olan sorumlu davranış geliştirme noktasında daha eylem odaklı bir yapıya ihtiyaç duyduğu değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çevre Eğitimi, Sosyal Bilgiler Öğretim Programı, Çevre Bilinci, Nitel Araştırma, Doküman Analizi.

1. Giriş

Yeryüzündeki her doğal ortamda belli bir düzen ve dengeden söz edilebilir. İçinde yaşadığımız ekosistem için de bu durumdan söz etmek mümkündür. Canlıların ekosistemdeki diğer canlılar ve fiziki çevre ile olan ilişkilerinin sağlıklı bir şekilde gelişmesi doğal dengenin sağlanmış olmasına işarettir. Eğer bu gelişim sağlanamıyorsa doğal denge bozulmaya başlamış demektir (Bozkurt & Koray, 2002).

İnsanların tüketim alışkanlıklarının ve yaşam biçimlerinin çevre üzerinde yaptığı olumsuz etkilerin görmezden gelinmesi nedeniyle içinde yaşadığımız doğal ortam normalde milyonlarca yılda geçireceği değişimleri çok kısa bir sürede geçirmeye başlamıştır. Bu değişimler hem canlı hem de cansız çevreyi olumsuz etkilemekte, hayat kalitesini düşürmekte ve insanlığın geleceğini riske atmaktadır. Çevre sorunlarını bertaraf etmek için yapılan çalışmalar ise yeterli bir çevre bilgisine sahip olunmadığı için eksik kalmaktadır (Benzer, 2010). Bu eksiklik ise ancak iyi bir eğitimle giderilebilir.

Toplumu meydana getiren bireylerin küçük yaşlardan itibaren çevreyi koruma konusunda eğitilmesiyle birlikte çevre sorunlarının daha ortaya çıkmadan önlenmesi mümkün olabilir. Mevcut çevre sorunlarını çözmek ve yeni çevre sorunlarının ortaya çıkmasını engellemek için eğitim sistemine dâhil olacak her öğrenciye uygun olarak çevre eğitimi verilmesi gerekmektedir. Bireylerin çevre bilgisi kazanması bu şekilde sağlanabilir (Karatekin, 2011).

Sosyal, ekonomik ve kültürel yönden ilerlemeye çalışan ülkeler bu ilerlemelerinin sürdürülebilir olmasını sağlamak için toplumdaki bireyleri geliştirmeyi amaç edinmişlerdir. Bu amaç doğrultusunda her ülke kendi vatandaşlarını geliştirmek ve çağın gerektirdiklerine uygun hale getirmek için bir araç olarak genellikle eğitimi kullanmıştır. Kendi toplumlarının ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak eğitim süreçlerini planlamışlar ve bireyleri buna göre eğitmeye çalışmışlardır. Ülkeler bu planları kendi eğitim felsefelerine göre en basit haliyle bile olsa bir program haline getirmişlerdir.

Ülkelerin, değişen ve gelişen dünyanın hareketli sistemine ayak uydurabilecek vatandaşlar yetiştirme amacı ile süreç içerisinde vatandaşlık tanımlarına farklı yetenek ilaveleri yapılmıştır. 21. yüzyılda bilim ve teknolojideki gelişmeler, ekonomi ve ulaşımda ortaya çıkan yeniliklerin sonucunda ülkeler kendilerine faydalı yaratıcı çözümler üretebilen, ülkesini yurt dışında temsil edebilen, eleştirel düşünme becerisini kazanmış, değerlerini koruyan vatandaşlar yetiştirmede hemfikir olmuşlardır. Bu nedenle ülkeler öğretim programlarına çalışkan, üretken ve evrensel değerleri kazanmış vatandaş yetiştirme konusunu eklemişlerdir (Erdem & Sarpkaya, 2010).

Günümüzün koşullarında toplumun ihtiyaç duyduğu bireylerin özellikleri geçmişe göre farklılık göstermektedir. Eleştirel düşünme, işbirlikçi çalışma, problem çözme, bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanma gibi beceriler öğretim programlarında ulaşılmaya çalışılan amaçlardır (Köstereliоğlu & Özen, 2015). Bilimsel bilginin artmasıyla birlikte yeni bilgi ve becerilerin kazandırılmasına daha fazla önem verilmeye başlanmıştır. Bu da öğretmenin öğrenciye göre daha aktif olduğu öğretmen ve konu merkezli olan programlardan öğrenci merkezli programlara doğru ilerlemenin önünü açmıştır (Gough, 1999; Smerdon vd., 1999). Öğrencinin bir kayıt cihazı gibi görüldüğü geleneksel eğitime dayanan mevcut yapı kullanılarak istenilen amaçlara ulaşılamayacağı düşüncesiyle birlikte ise öğretmenin bir rehber olduğu öğrenci merkezli anlayışa geçilmiştir (Arslan & Özpınar, 2008).

Her ülkenin, sürekli yenilikleri ve değişimleri takip edebilmek için eğitim yöntemlerini ve uygulamalarını yani öğretim programlarını düzenli olarak gözden geçirmesi gerekir. Çünkü eğitim organizasyonlarının bir parçası olan ve o ülkenin dünya görüşü, eğitim felsefesi ve eğitimden taleplerine göre hazırlanan öğretim programları sabit belgeler değildir. Uygulandığı ülkede ve dünyada gerek pedagojide gerekse bilim ve teknolojide meydana gelen gelişmelerin yansıtılması ile güncelliğinin korunması amacıyla belirli aralıklarla gözden geçirilmesi ve gerekli durumlarda güncellenmesi faydalıdır (Turan, 2020).

Gözden geçirme sürecinde odaklanılması gereken asıl mesele, bireylerin hangi bilgi ve becerilere sahip olması gerektiği ve bu yetilerin nasıl kazandırılacağı olmalıdır. Bu bilgi ve beceriler, bilginin etkili kullanımı, yaratıcı ve eleştirel düşünme, araştırma yapma, sorgulama, problem çözme ve bilimsel ile teknolojik gelişmelere ayak uydurma gibi önemli yetenekleri içerir. Günümüzde bu beceriler, sıklıkla 21. yüzyıl becerileri olarak anılmaktadır. Ancak, bu becerilerin yalnızca bu yüzyıla özgü olmadığını anlamak için geçmişe bakmak yeterlidir. Tarih boyunca önemli olan bu beceriler, günümüzde daha karmaşık bir yapıya bürünerek önemini korumaktadır. Bu bilgi ve beceriler, bireylerin hayatta kalmaları, toplumlarıyla uyum içinde yaşamaları ve topluma katkı sağlamaları için her zaman gereklidir. Bu yetilerin kazandırılması, eğitimin, toplumun ve ailenin sorumluluğundadır ve özellikle sosyal bilimlerin ilgi alanına girmektedir (Hayırsever & Kısakürek, 2014). Sosyal bilimler, öğrencinin sosyal hayatta aktif olarak yer bulabilmesi için ihtiyaç duyulan bilgi ve becerileri kazandırmada kritik bir rol oynar.

Çevre, en sade şekilde canlıların içinde yaşadığı ortam ve mekân olarak tanımlanabilir (Sever & Yalçınkaya, 2018). Bir yeri çevreleyen alan (Atalay, 2004) ya da doğal, toplumsal, kültürel öğelerin beraber işlemleriyle seçilmiş yer (İzbırak, 1986) olarak da kısaca tanımlayabileceğimiz çevre kavramı tüm dünyanın ortak

mirası olan hava, su, toprak ve diğer bitki çeşitleri ile doğal ve tarihi zenginlikler bütünüdür (Bozkurt, 2013). Çevre kavramı özellikle 20. yüzyılın sonlarına doğru çevre sorunlarının artış göstermesi ve insanlığı tehdit etmeye başlamasıyla yaygın şekilde kullanılmaya başlanmıştır (Karatekin & Aksoy, 2012). Çevre, bileşenler bakımından canlı bileşenler ve cansız bileşenler olarak ikiye ayrılır. Canlı bileşenler üreticiler ve tüketiciler; cansız bileşenler ise enerji, fiziksel ve kimyasal maddelerdir. Çevre aynı zamanda doğal çevre, beşerî çevre ve ekonomik çevre olmak üzere üç bölümden oluşur (Özey, 2001).

Burada çevre sorunlarından da bahsedilmesi gerekir. 5,5 milyar yaşındaki yerkürede yaklaşık 1 milyon yıl önce yaşamaya başlayan insan, doğayı büyük ölçüde zorlamış, kaynakları aşırı şekilde tüketmiş ve günümüzün önemli sorunlarından biri olan çevre sorunlarına yol açmıştır (Güney, 1998). Hava, su, toprak kirliliği, sera etkisi ve iklim değişikliği, ozon tabakasının incelmesi, kimyasal ve nükleer atıkların artması gibi sorunlar sanayi devrimi ve hızlı nüfus artışıyla doğru orantılı olarak artış gösteren günümüzdeki en önemli çevre sorunlarıdır.

Giderek artan çevresel sorunlar, doğanın taşıma kapasitesini ve kendini yenileyebilme gücünü aşarak ekosistemlerin sürdürülebilirliğini tehdit etmekte ve bu sorunların ortaya çıkmasında belirleyici bir aktör olan insan yaşamını doğrudan etkilemektedir. Ortaya çıkan çevresel risklerin giderek somutlaşması, toplumları kapsamlı çözüm arayışlarına yöneltmiş; bu çerçevede çevre eğitimi, sürdürülebilir kalkınma anlayışı ve bireylerin çevre bilgisi düzeylerinin artırılması kritik bir gereklilik haline gelmiştir (Söğüt & Karatekin, 2024).

Günümüzde gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan veya geri kalmış ülkeler arasında görülen farklılığın temel sebeplerini, o ülkelerdeki coğrafya bilimine verilen önemde açıkça görebilmek mümkündür. Aynı zamanda bilim adamları ve siyasetçiler çevre sorunlarının hem nedeni hem de çözüm kaynağı olarak coğrafya bilimini göstermektedir (Sever, 2022). Sosyal Bilgiler dersi de coğrafya biliminden faydalanan bir ders olduğu için bireylere çevresel sorunların nedenlerini, sonuçlarını ve bu sorunlara yönelik sorumlu davranış geliştirme yollarını öğretmesi bakımından önemli bir pedagojik araç olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda, öğretim programlarında çevre kavramının ve çevresel olarak sorumlu davranışların daha sistematik ve bütüncül bir biçimde ele alınması, bireylerin çevreyi koruma ve sürdürülebilir yaşam pratikleri geliştirme konusundaki farkındalık ve yeterliklerini artırmada stratejik bir rol üstlenmektedir.

Küreselleşme ve endüstrileşme ile teknolojik ilerlemeler benzeri etkenler, bireyin doğaya müdahalesini artırmış ve birey-çevre ilişkisinde dengesizliklere yol açmıştır. Çevresel sorunların nedenleri farklı bakış açılarına göre değişiklik gös-

terse de ortaya çıkan olumsuzluklar tüm canlıları etkilemektedir. Çevre sorunlarını çözmeye çalışan insan, aynı zamanda bu sorunların temel kaynağını oluşturmaktadır. Bu nedenle, çevreye zarar veren insan faaliyetleri ve bu faaliyetlerin arkasında yatan çevresel tutumlar detaylı bir şekilde ele alınması gereken konular arasında yer almaktadır. İnsanların çevreyi koruma amacının, kendi ihtiyaçlarını ön planda tutarak mı yoksa doğayı gerçekten önemseyerek mi şekillendiğini anlamak, bu açıdan büyük önem taşımaktadır (Erciş & Türk, 2016).

Bireyin çevreyi ne amaçla olursa olsun korumasının büyük önem taşıdığı günümüzde çevrenin korunmasının ve gelecek nesillere daha temiz bir şekilde miras bırakılmasının öncelikle eğitimle sağlanabileceği bilinmektedir. Çevre hassasiyetini kazanmış kişi miktarının günden güne çoğalması, yeterli olmadığı bilinse de çevre konusundaki problemlerin esasına ulaşabilmenin ilk basamağı olarak düşünülmektedir (Tont, 1997). Aynı zamanda birey, çevre hassasiyetini/bilincini kazandığını davranışlarıyla da göstermelidir. Eğitimin amacının da bireyde istendik yönde davranış değişikliği oluşturmak olduğu bilindiğine göre çevre eğitiminin amacı da bireyin çevre bilincini kazandığına dair davranışlar sergilemesi olmalıdır.

Çevre kavramı 1980'li yılların başlangıcından itibaren Türkiye gündeminde kendisine yer bulmuştur. İlk olarak 1982 Anayasası'nda yer verilen çevre kavramı 1983 yılında ise çevre kanununun yürürlüğe girmesiyle birlikte ülke gündemindeki önemini arttırmıştır (Çelebioğlu & Bekdemir, 2021). Son yıllarda çevre konusundaki araştırmalar artmıştır. Literatürde çevre üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalarda çevre bilgisinin artan önemine vurgu yapılmaktadır. Mevcut literatür aynı zamanda çevre bilgisinin kavramsal olarak üzerinde durmaktadır ve öğretim programlarındaki çevre kavramına ilişkin katkıya ihtiyaç duymaktadır.

Bu araştırmada, çevre kavramı 2024 Sosyal Bilgiler Öğretim Programının amaçları üzerinden incelenmiş ve literatüre bu konuda katkı yapılmaya çalışılmıştır. Yalnızca öğretim programının amaç bölümünün incelenmiş olmasının temel gerekçesi ise bu bölümün programın felsefi dayanaklarını, birey ve toplum düşüncesini, dolayısıyla dersin genel eğilimini yansıtıyor olmasıdır. Öğretim programında yer alan amaçlar, yalnızca içerik ya da kazanımlara değil, eğitimin temel işlevlerine ışık tutan üst düzey ifadelerdir. Özellikle çevre kavramının analizinde amaç bölümünün incelenmesi; ilgili kavramın bu dönemde, nasıl bir pedagojik ve ideolojik çerçevede ele alındığını anlamak açısından anlamlı bir zemin sunmaktadır. Bu nedenle çalışmanın kapsamı yalnızca öğretim programının amaçlarıyla sınırlandırılmış ve diğer program bileşenlerine (kazanım, içerik vb.) yer verilmemiştir.

Öğretim programı kısaca öğrenciye kazandırılması istenilen bir dersin öğretilmesini kapsayan okul içi ve okul dışı olmak üzere bütün etkinliklerin organize edildiği sistemdir (Demirel, 2005). Aynı zamanda belirli bir öğretim kademesindeki sınıf ve derslerdeki müfredatı (kazanım, zaman, strateji, yöntem-teknik) gösteren bir araçtır (Büyükkaragöz & Çivi, 1999). Bu araç bireylerde istendik yönde davranış değişikliği oluşturmak için hazırlanan, hedef, içerik, öğrenim ve öğretim durumları ile ölçme-değerlendirme ölçütlerinden meydana gelir ve sürekli olarak geliştirilir (Tan & Erdoğan, 2001; Varış, 1988).

Öğretim ve öğrenim durumlarına süreç içerisinde neden ve nasıl yer verileceğinin belirtildiği yer olan öğretim programı (Girgin, 2011) bu yönüyle öğretmenlere dersleri ne şekilde işleyecekleri konusunda yol gösteren bir yardımcı görevi görmektedir (Akdoğan & Ceylan, 2021). Öğretim programları hedefler ile istendik hareketler, kapsamın belirlenmesi ve organize edilmesi, eğitim işleyişi ve amaçların ele alınması gibi belli başlı unsurlardan meydana gelir (Taba, 1962).

Eğitim sürecinin planlanmasında, bireylere hangi bilgi, beceri, tutum, değer ve davranışların kazandırılacağı; eğitimin hangi felsefi temellere ve değerlere göre şekillendirileceği; hedeflere ulaşmak için nasıl bir öğretim süreci tasarlanacağı göz önünde bulundurulmalıdır. Bu kapsamda, içerik düzenlemesinin nasıl yapılacağı, öğrenme–öğretme sürecinde hangi materyal, yöntem ve tekniklerin kullanılacağı, öğrenme ortamının nasıl oluşturulacağı, öğrenenlerin belirlenen hedeflere ulaşıp ulaşmadığının nasıl ölçüleceği ve tüm sürecin etkililiğinin nasıl değerlendirileceği gibi unsurlar dikkate alınır. Bu sorulara verilen yanıtların bütünü ise "program" kavramını oluşturmaktadır (Korkmaz, 2021).

Sosyal bilgiler, edebiyat, hukuk, coğrafya, tarih, siyaset bilimi, ekonomi, antropoloji, sosyoloji, psikoloji gibi sosyal bilim alanlarından faydalanarak hayata ilişkin bilgilerin bireye öğretilmesini amaçlayan bir öğretim programıdır (MEB, 2005). Sosyal bilgiler öğretim programı ise sosyal bilimler olarak adlandırılan bu bilim alanları ile ilgili yapılan bilimsel çalışmalarda elde edilen bulguları bir araya toplayıp bireylerin öğrenim gördüğü sınıf seviyesine göre düzenleyen, bu bilgileri kullanıp bireylerin gerçek yaşama uyum sağlamalarında ihtiyacı olabileceği düşünülen terim, bilgi, beceri, ilke ve davranışları edindirmeyi hedefleyen bir yurttaşlık programıdır (Öztürk vd., 2012).

Bu bağlamda neredeyse her açıdan değişen sosyal ve beşerî bilimlerden aldığı içerikleri multidisipliner bir anlayışla değerlendiren, bilgiye dayalı karar alarak problem çözebilen etkili vatandaş yetiştirme amacı taşıyan bir öğretim programı (Öztürk, 2006) olan sosyal bilgiler öğretim programı sosyal gerçekle kanıtlanmaya

dayalı ilişki kurma süreci sonucunda elde edilen güncel bilgileri kullanmaktadır (Sönmez, 2010).^

2. Yöntem

Son yıllarda çevre ile ilgili sosyal bilgiler alanında yapılan çalışmalar konuya yeterince ışık tutmamaktadır. Bu bağlamda araştırmanın amacı 2024 Sosyal Bilgiler Öğretim Programının amaçlarında çevrenin incelenmesidir. Bu amaçla 2024 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı incelenmiştir. Araştırmanın diğer amacı günümüz koşullarında oldukça önemli bir hale gelen önce bireyin daha sonra da toplumun kazanması gereken doğa hassasiyetinin oluşumuna ve davranışa dönüşmesine katkı sağlamaktır. Bunların dışında ise sosyal bilgiler öğretmen adaylarına çevre konusunda ve 2024 öğretim programı hakkında bilgi sağlamaktır.

Her eğitim sistemi ulusal hedefler belirler. Bu hedefleri gerçekleştirmek için genel bir eğitim politikası içinde farklı ders içerikleriyle bir öğretim faaliyeti düzenler. Bu öğretim faaliyeti içerisinde özellikle ortaokul seviyesinde önemli amaçları gerçekleştirmek için sosyal bilgiler dersi önemli bir yere sahiptir. Sosyal bilgiler dersi bireyin vatandaş olarak çevreye karşı bilinç geliştirmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

İyi bir çevre eğitimi bireye iyi bir çevre bilgisi kazandırabilmelidir. Bu noktada çevre eğitiminde çok önemli bir yeri olan Sosyal Bilgiler dersinin de öğrencilere ekoloji ve çevre bilgisi, çevre duyarlılığı, sorumlu çevre davranışı ve çevre sorunlarının çözümünde onlara bilişsel birtakım beceriler kazandırması beklenmektedir (Karatekin & Aksoy, 2012).

Sosyal bilgiler ile çevre eğitimi arasında ilişki kuran az sayıda çalışma (Erdoğan, 2009; İstanbullu, 2008; Karatekin, 2011; Karatekin & Aksoy, 2012; S. Turan & Koç, 2021; Varışlı, 2009; Yıldız, 2025) bulunmaktadır. Var olan araştırmalar ise çevre eğitiminin incelenmesi bakımından sınırlıdır. Bu araştırmanın literatüre yaptığı özgün katkısına ve önemine ilişkin olarak sosyal bilgiler dersinin çevre eğitimi bakımından taşıdığı önemi somutlaştırması söylenebilir. Bunun yanı sıra bu araştırma sosyal bilgiler ve çevre kavramlarını öğretim programı bağlamında bir araya getirmesi bakımından önemlidir. Araştırma ayrıca 2024 yılında uygulamaya konulan öğretim programında çevreye yönelik bakış açısını ortaya koymaktadır. Bu da çevre eğitiminin politik zemini hakkında yorum yapılabilmesine olanak sağlamaktadır. Son olarak bu araştırma eğitim planlamacıları ve program geliştiricilere rehberlik etmesi bakımından önemlidir.

2024 Sosyal Bilgiler Öğretim Programının amaçlarında çevre kavramının incelenmesini amaçlayan bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırma insanların hayat stillerini, hikâyelerini, tutumlarını, yapıları ve sosyolojik değişmeyi fark etmeye yönelik bilgi üretme aşamalarından birisidir (Corbin & Strauss, 2014). Nitel araştırma, sosyal olay ve olguları sebep-sonuç ilişkisi bağlamında açıklayan ya da ayrıntılarının açıklığa kavuşturulmasına yardımcı olan önemli bir araştırma yöntemidir (Baltacı, 2017). Bu yöntemde araştırmacı problemi fark edip tanımlama ve çözme çabasıyla birlikte problemin nedenlerine dair veriler toplar ve bu verilerden çözüm elde eder (Wiersma & Jurs, 2005). Davranışlar, hikayeler ve bunların nasıl birbirine bağlandığını kavramaya yönelik bir yaklaşımdır (Glesne, 2020).

Araştırmada 2024 Sosyal Bilgiler Öğretim Programının amaçlarında çevre kavramının detaylı bir şekilde incelenmesi amaçlandığı için doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Doküman analizi araştırma konusu hakkında bilgi sunan yazılı kaynakların incelenmesi ve belirlenen hedefler doğrultusunda sistemsel bir şekilde analiz edilmesidir (Wach, 2013; Yıldırım & Şimşek, 2021). Bu yöntem metinlerden anlam çıkarmayı, konuyla alakalı fikirler geliştirmeyi, deneysel bilgi oluşturmayı ve yorumlamayı içerir (Corbin & Strauss, 2014). Doküman analizi ile hem basılı hem de dijital belge üzerinde analiz yaparak çıkarımda bulunmak ve sonuçlara ulaşmak mümkün olabilmektedir (Kıral, 2020). Yani doküman analizi basılı ve elektronik kaynakların analiz edilmesi ve değerlendirilmesi gerçekleştirilen bir dizi adımdan oluşan süreçtir (Bowen, 2009). Başka bir ifade ile birincil araştırma verisi olarak farklı yazılı metin türlerini toplamak, incelemek, sorgulamak ve analiz etmekten oluşan bir süreçtir (O'Leary & Tennent, 2025).

Araştırmanın verileri kaynağını 2024 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı oluşturmaktadır. Bu program MEB tarafından yayımlanan resmi dokümandır. Programa https://mufredat.meb.gov.tr/ adresinden 05.05.2026 tarihinde erişilmiştir. Çalışmada önce ilgili programın amaçlarının tamamı okunmuş daha sonra kodlamalar yapılmıştır. Ulaşılan verilerden yola çıkılarak kodların benzerlik ve farklılıkları, birbiriyle alakalı olmalarına dikkat edilerek kategoriler oluşturulmuştur. Öğretim programlarının amaçlarına ilişkin betimsel analiz ve içerik analizi yapılabilmesi için ve programların amaçlarında geçen çevre ile ilgili ifadelerin tespit edilebilmesi için kategoriler ve alt kategoriler oluşturulmuştur.

Araştırmada, elde edilen nitel verilerin derinlemesine ve çok boyutlu bir şekilde incelenebilmesi amacıyla betimsel analiz ve içerik analizi bütünleşik olarak kullanılmıştır. Yıldırım & Şimşek (2021) nitel araştırmalarda bu iki yaklaşımın birbirinin alternatifi değil tamamlayıcısı olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda

analiz süreci iki aşamada gerçekleştirilmiştir. Creswell (2013)'in de belirttiği gibi araştırma problemini ve ortamını tüm detaylarıyla ortaya koyabilmek adına veriler öncelikle betimsel analiz süzgecinden geçirilmiştir. İlk aşamada betimsel analiz yoluyla veriler, araştırma soruları ve kavramsal çerçeve doğrultusunda sistematik olarak düzenlenmiş, özetlenmiş ve doğrudan alıntılarla desteklenerek verinin genel bir çerçevesi çizilmiştir. Corbin & Strauss (2014)'a göre elde edilen veriler kavramsal analizden önce sistematik bir şekilde düzenlenmelidir. Bu bağlamda araştırmada veriler öncelikle betimsel analiz yoluyla kategorize edilerek sunulmuştur. Betimsel analiz, araştırmacının insanlar, olaylar veya ortamlar hakkında detaylı bilgi sunduğu aşamadır. Bu aşamada araştırmacının temel görevi verilerin kendi adına konuşmasını ve okuyucunun araştırma ortamını zihninde canlandırmasını sağlamaktır (Creswell, 2013; Wolcott, 1994).

İkinci aşamada ise betimsel olarak özetlemenin ötesine geçilerek verilerin derinlemesine incelenmesi amacıyla içerik analizi uygulanmıştır. İçerik analizi, kültürler arasındaki folklor, efsane, tekerleme, çocuk kitapları ve müzik gibi unsurların karşılaştırılmasında yaygın olarak kullanılır (Coolican, 2024). İçerik analizi yöntemi metinde tekrar eden sözcükler, temalar ya da kategoriler üzerinden tarama yapmayı ifade eder (Patton, 2025; Simon & Burstein, 1985). Bu teknik, metin içinde var olan ama unsurları tespit etme, tasnif ve yorumlama amacıyla kullanılan sistematik ve objektif bir yöntem ve bir metnin içinde sistematik olarak seçilen kategorilerin, kodların varlığını analiz etmektedir (Bouillaguet & Robert, 1997). İçerik analizi belli başlı kurallara göre kodlamalarla bir metnin bazı sözcüklerinin daha küçük içerik kategorileri ile özetlendiği sistematik, yinelenebilir bir tekniktir. Bir mesajın belli özelliklerinin tarafsız ve sistemli olarak tanınmasına yönelik çıkarımların yapıldığı bir tekniktir. Metin veya metinlerden oluşan bir grubun içindeki belli sözcüklerin ya da kavramların varlığını bulmak amacıyla yapılır (Büyüköztürk vd., 2014).

Analiz sürecine başlanmadan önce araştırmacının dokümanı daha iyi tanıyabilmesi amacıyla öğretim programı detaylı olarak incelenmiştir. Daha sonra öğretim programının amaçlarındaki çevre ile ilgili maddeleri belirlemek için kodlama işlemleri gerçekleştirilmiştir. Kodlama, verileri analiz sürecinde hiyerarşik bir düzene sokmayı ve oluşturulan bu kodları kategorilere ve alt kategorilere ayırabilmeyi sağlar (Glesne, 2020). İlgili öğretim programının amaçlarında incelemeler yapıldıktan sonra çevre ile ilgili ifadelere yer verilme durumuna ulaşılmaya çalışılmıştır.

Araştırmada elde edilen verilerin analiz sürecinde geçerlik ve güvenirliği sağlamak amacıyla iki farklı uzman daha sürece dâhil edilerek ulaşılan sonuçlar not

edilmiş ve yapılan kodlamalar ile oluşturulan kategorilerin doğruluğunu kontrol etmeleri sağlanmıştır. Kodlama, verilerin arasındaki ilişkileri belirleyerek sınıflandırma ve analiz etme sürecidir; not alma ise, verilere dair yeni sentezler üretmeye yönelik detaylandırma ve yorumlama işlemidir (Miles & Huberman, 1994).

Bir araştırmada ulaşılan bulguların doğruluğunu kontrol etmek için inanılırlık, güvenilebilirlik, onaylanabilirlik ve aktarılabilirlik ölçütlerinin en az bir tanesinin belirtilmesi önerilmektedir. Araştırma konusuna hâkim bir uzmanın çalışmayı farklı açılardan değerlendirmesi de araştırmanın inanılırlığını artırmaya yönelik önlemlerden biridir (Creswell, 2013).

Araştırmada elde edilen nitel verilerin analizinde inandırıcılığı sağlamak amacıyla kodlayıcılar arası güvenirlik hesaplaması yapılmıştır. Veriler, araştırmacı ve konu alanında uzman iki kodlayıcı tarafından bağımsız olarak analiz edilmiştir. Kodlama sürecinin ardından iki uzmanın analizleri karşılaştırılarak "Görüş Birliği" (Na) ve "Görüş Ayrılığı" (Nd) sayıları belirlenmiştir. Araştırmanın güvenirliği, Miles & Huberman (1994)'ın geliştirdiği [Görüş Birliği / (Görüş Birliği + Görüş Ayrılığı) x 100] formülü kullanılarak hesaplanmıştır (Tablo 1).

Tablo 1. Miles ve Huberman (1994) Güvenirlik Formülü Analiz Sonuçları

Kategori	**Görüş Birliği (Na)**	**Görüş Ayrılığı (Nd)**	**Güvenirlik (P)**
Çevresel tutum ve değerler	4	0	%100
Çevresel farkındalık ve bilgi	12	1	%92,3
Çevresel bilgi	2	0	%100
Doğal kaynakların korunması	1	0	%100
Teknoloji ve çevre ilişkisi	1	0	%100
Çevresel davranış	1	0	%100
Genel Toplam	**21**	**1**	**%95,45**

Tablo 1'e göre yapılan hesaplama sonucunda toplam 21 maddede görüş birliği sağlanmış, 1 maddede ise görüş ayrılığı yaşanmıştır. Bu doğrultuda araştırmanın genel güvenirlik katsayısı %95,45 olarak bulunmuştur.

$$P = \frac{21}{21 + 1} \text{ x } 100 = \frac{21}{22} \text{ x } 100 = 95{,}45\%$$

Miles & Huberman (1994) %80 ve üzeri uzlaşma oranının nitel çalışmalar için güvenilir kabul edildiğini belirtmektedir. Elde edilen bu sonuç, araştırmanın veri analizi sürecinin yüksek düzeyde güvenilir olduğunu göstermektedir. Görüş ayrılığı yaşanan maddeler üzerinde kodlayıcılar tekrar görüşerek ortak bir karara varmış ve analiz süreci tamamlanmıştır.

3. Bulgular

2024 Sosyal Bilgiler Programının amaçlarına ilişkin içerik analizine Tablo 2'de yer verilmiştir.

3.1. Sosyal Bilgiler Dersinin Amaçları

Sosyal bilgiler dersinin amaçları şunlardır (MEB, 2024):

1. Öğrencilerin Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak vatanını ve milletini seven, haklarını bilen ve kullanan, sorumluluklarını yerine getiren, millî bilince sahip, lâik, demokratik, millî, manevi ve bunlarla uyumlu evrensel değerleri yaşatmaya istekli etkin vatandaşlar olarak yetişmeleri.
2. Kendini tanıyan ve gelişime açık bireyler olarak toplumsal rollerine ilişkin bilgi sahibi olmaları ve toplumsal birliğin sürdürülmesine katkıda bulunmaları.
3. Etkili iletişim becerilerine sahip olmaları ve toplumsal birliğin sürdürülmesine yönelik olumlu iletişim becerileri geliştirmeleri.
4. Yaşadığı çevrenin ve ülkemizin doğal çevre özelliklerini tanımaları, doğa ve insan arasındaki etkileşimi çözümlemeleri ve doğal kaynakları koruma sorumluluğuna sahip olmaları.
5. Sürdürülebilir bir yaşam için yerelden küresele insanın doğal ve beşerî çevre etkileşimini sorgulamaları.
6. Ülkemizde afetlerin etkilerinin azaltılması konusunda yapılması gerekenlere ilişkin öngörüde bulunmaları.
7. Ülkemizin bölgesel ve küresel sorunların çözümünde üstlendiği rolün önemini yorumlamaları.
8. Türk milletinin insanlığın ortak mirasına katkılarını, Türk tarihini, kültürünü, millî ve manevi değerlerimizi bilen ve yaşayan ortak kültürel mirasın korunması ve geliştirilmesi konusunda sorumluluk sahibi bireyler olmaları.

9. Türk tarihinin geçmişten bugüne taşıdığı devlet geleneğinin bugünkü Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli olduğuna ilişkin çıkarımda bulunmaları.
10. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda bir lider olarak Atatürk'ün ve Türk milletinin gösterdiği fedakârlık ve dayanışmadan yola çıkarak millî birliğin önemine yönelik çıkarımda bulunmaları.
11. Cumhuriyetin Türk milletine siyasi, sosyal ve kültürel katkılarını yorumlamaları.
12. Demokratik katılımın öneminin farkında olmaları, yakın çevrelerinden başlayarak demokratik katılım süreçlerini deneyimlemeleri.
13. Demokratik katılımın gerekliliğinin farkında olmaları ve yakın çevrelerinden başlayarak demokratik katılım süreçlerini geliştirmeleri.
14. Ekonominin temel kavramlarından yola çıkarak ekonomik faaliyetler ve üretimin millî kalkınmadaki rolünü çözümlemeleri.
15. Bilimsel ve teknolojik gelişmelerin toplumsal hayata etkilerini değişim ve süreklilik açısından yorumlayabilmeleri.
16. Sosyal bilimlere ilişkin metodolojik bilgiye sahip bireyler olarak toplumsal sorunlara ilişkin strateji ve çözüm üretmeleri.
17. Toplumsal sorunlara yönelik sosyal bilimlerin araştırma ve inceleme yöntemlerini kullanarak fikir ve çözüm üretmeleri.
18. Öğrenme ve araştırma süreçlerinde bilişim teknolojilerini etkin bir şekilde kullanmaları ve dijital ortamlarda güvenlik ve gizliliğe ilişkin farkındalık kazanmaları.

Tablo 2. 2024 Programı Sosyal Bilgiler Dersinin Amaçlarında Geçen Çevre ile İlgili İfadelerin İstatistiksel Verileri

Kategoriler	**Alt Kategoriler ve Amaç No**	**f**	**%**
Çevresel farkındalık ve bilgi	Doğal çevre bilgisi (4)	1	50
	Teknoloji ve çevre etkileşimi (5)	1	
Çevresel tutum	Kaynakları koruma (15)	1	25
Çevresel davranış	Afet yönetimi (6)	1	25
Toplam		**4**	**100**

2024 programında sosyal bilgiler dersinin amaçları on sekiz maddedir. Çevre ile ilgili olan amaçlar ise dört (4, 5, 6, 15) maddedir. Çevresel farkındalık ve bilgi kategorisine ait alt kategori "doğal çevre bilgisi (1)" ve "teknoloji ve çevre etkileşi-

mi (1)" çevresel tutum kategorisine ait alt kategori "kaynakları koruma (1)" çevresel davranış kategorisine ait alt kategori "afet yönetimi" tespit edilmiştir. Tablo 2'ye göre çevre bilgisi kategorisi diğer kategorilere göre daha fazla vurgulanmıştır.

4. Sonuç ve Tartışma

Bu nitel araştırmada 2024 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı'nın amaçları çevre bağlamında incelenmiştir. Nitel araştırma deseninde yürütülen ve üç bağımsız kodlayıcının katılımıyla veri analiz süreci tamamlanan bu çalışmada, programda yer alan toplam 18 genel amacın 4 tanesinin (4, 5, 6 ve 15) çevre ile doğrudan ilişkili olduğu tespit edilmiştir.

Elde edilen bulgular doğrultusunda çevre ile ilgili amaçlar incelendiğinde "çevresel farkındalık ve bilgi" kategorisinin diğer kategorilere kıyasla daha fazla vurgulandığı görülmektedir. Bu kategori altında doğal çevre bilgisi ve teknoloji ile çevre etkileşimi konuları öne çıkarken; "çevresel tutum" kategorisinde yalnızca kaynakları koruma, "çevresel davranış" kategorisinde ise yalnızca afet yönetimi konularına yer verilmiştir.

2024 programındaki çevre ile ilgili ifadelerin belirlenmesine ilişkin oluşturulan kategoriler incelendiğinde çevresel tutum kategorisi; çevresel duyarlılık ve sorumluluk bilinci kazandırma gibi ifadelerle açıklanırken, çevresel farkındalık ve bilgi kategorisi; doğal süreçler ve çevresel sistemler hakkında bilgi sahibi olma ifadeleriyle açıklanmaktadır. Çevresel davranış kategorisi ise; doğal kaynakların korunması, sürdürülebilirliğin desteklenmesi ve afetlerin etkilerini azaltmaya yönelik çözüm üretme gibi davranışa dönük ifadelerden oluşturulmuştur.

(Bulut, 2000)'e göre çevreyi olumsuz yönde etkileyen müdahaleler çok net insanın vazgeçilmesi mümkün olmayan tarım, yerleşme, ulaşım, endüstri, madencilik ve enerji elde etmek gibi yerküre üzerindeki beşeri coğrafya faaliyetleridir. Fakat bu faaliyetler mecburi diye çevrenin geleceğini yok sayma sorumsuzluğunun da hiçbir millet, kurum, kuruluş ve kişiye tanınması mümkün değildir. Bu nedenle çevreci anlayışlara ister yerel isterse uluslararası alanda duyarlı olmak ve katkıda bulunmak zorunluluğunu evrensel bir görev kabul etmek gerekir. Çalışmanın giriş bölümünde de belirtildiği gibi çevre eğitiminin asıl amacı bireylerin çevre bilincini kazandıklarına dair somut ve istendik davranışlar sergilemelerini sağlamaktır. İyi bir eğitim sistemiyle küçük yaşlardan itibaren çevreyi koruma konusunda eğitilen bireyler sayesinde çevre sorunlarının henüz ortaya çıkmadan önlenmesi mümkün olabilmektedir. Programda yer alan amaçlar ağırlıklı olarak bilgi basamağında yoğunlaşması, öğrencilerin çevre konusundaki bilgilerini gündelik

yaşama aktarma noktasında bazı sınırlılıkları içinde barındırmaktadır. Sosyal bilgiler dersinin temel amacı olan problem çözebilen etkin vatandaş yetiştirme, bilgi odaklı amaçların ötesinde eylem odaklı bir yaklaşıma ihtiyaç duymaktadır.

(Bulut, 2001)'e göre insan uzun yıllardan beri kara, su ve hava ortamlarında farklı biçimlerde ve farklı yöntemler (antropojen) ile doğayı etkilemektedir. (Bulut, 2000)'e göre çevre sorunları konusunda sorun doğanın kullanılması değil, fazla ve yanlış kullanılmasıdır. Bu durum binlerce yılda oluşmuş doğal dengenin bozulmasına yol açmaktadır. 2024 programı bireylere doğa-insan etkileşimini çözümleme, afetlerin etkilerini azaltmaya yönelik öngörüde bulunma ve doğal çevre özelliklerini tanıma hususunda temel bir altyapı sunmaktadır. Küreselleşme, endüstrileşme ve giderek artan çevresel sorunların insan yaşamını doğrudan tehdit ettiği günümüz koşullarında, elde edilen bu bulgular öğretim programının felsefi ve politik zeminini yansıtmaktadır.

Gelecekte yapılacak program geliştirme ve güncelleme çalışmalarında, çevreye yönelik amaçların salt bilgi düzeyinden çıkarılarak tutum ve davranış boyutlarında nicelik ve nitelik olarak artırılması önerilmektedir. Ayrıca eğitim sürecinin doğrudan uygulayıcıları olan sosyal bilgiler öğretmenlerinin mevcut bilgi odaklı program amaçlarını sınıf içi ve okul dışı öğretim etkinlikleriyle zenginleştirerek öğrencilerin çevreye karşı sorumlu davranışlar geliştirmelerine rehberlik etmeleri önem taşımaktadır.

Kaynakça

Akdoğan, E. M., & Ceylan, Y. (2021). 7.Sınıf sosyal bilgiler öğretim programı ve ders kitabının Krathwohl taksonomisine göre incelenmesi. Milli Eğitim Dergisi, 50(229), 493–521. https://dergipark.org.tr/tr/pub/milliegitim/issue/60215/874873

Arslan, S., & Özpınar, İ. (2008). Öğretmen nitelikleri: İlköğretim programlarının beklentileri ve eğitim fakültelerinin kazandırdıkları. Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi, 2(1), 38–63. https://dergipark.org.tr/tr/pub/balikesirnef/issue/3366/46484

Atalay, İ. (2004). Doğa bilimleri sözlüğü (coğrafya-ekoloji-ekosistem). Meta Basım.

Baltacı, A. (2017). Nitel veri analizinde Miles-Huberman modeli. Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 3(1), 1–5.

Benzer, E. (2010). Proje tabanlı öğrenme yaklaşımıyla hazırlanan çevre eğitimi dersinin fen bilgisi öğretmen adaylarının çevre okuryazarlığına etkisi [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Marmara Üniversitesi.

Bouillaguet, A., & Robert, D. A. (1997). Analyse de contenu. P.U.F.

Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. Qualitative Research Journal, 9(2), 27–40. https://doi.org/10.3316/QRJ0902027

Bozkurt, O., & Koray, Ö. C. (2002). İlköğretim öğrencilerinin çevre eğitiminde sera etkisi ile ilgili kavram yanılgıları. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 23(23). https://dergipark.org.tr/tr/pub/hunefd/issue/7815/102627

Bozkurt, Y. (2013). Çevre sorunları ve politikaları. Ekin Basım Yayım Dağıtım.

Bulut, İ. (2000). Türkiye'de önemsenmeyen yeni bir beşerî çevre felaketi: anız yakma ve sonuçlarına coğrafi bir yaklaşım. Tabiat ve İnsan, (11), 5–11.

Bulut, İ. (2001). Anadolu'da fark edilemeyen ekolojik bir katliam: geven sökümü nedenleri ve sonuçlarına coğrafi bir yaklaşım. Tabiat ve İnsan, (1), 17–22.

Büyükkaragöz, S. S., & Çivi, C. (1999). Genel öğretim metotları: Öğretimde plandan uygulamaya. BETA Basım Yayın Dağıtım A.Ş.

Büyüköztürk, Ş., Çakmak, K. E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2014). Bilimsel araştırma yöntemleri (17th ed.). Pegem Akademi.

Çelebioğlu, D. D., & Bekdemir, Ü. (2021). HES'lerin kirlilik önleme ve kontrolünde ÇED raporlarının etkisi: Tokmadin HES örneği. International Integrated Pollution Prevention and Control Symposium, 42–45.

Coolican, H. (2024). Research methods and statistics psychology (8th ed.). Hodder & Stoughton.

Corbin, J., & Strauss, A. (2014). Basics of qualitative research: Grounded theory procedures and techniques (4th ed.). Sage Publications.

Creswell, J. W. (2013). Research design: qualitative, quantitative and mixed methods approaches (4th ed.). Sage Publications.

Demirel, Ö. (2005). Eğitimde program geliştirme kuramdan uygulamaya. Pegem Akademi.

Erciş, A., & Türk, B. (2016). Etik çerçevesinde tüketim, tüketici ve çevre: Ekolojik okuryazarlığın moderatör rolü. Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 20(2), 1–24. https://dergipark.org.tr/tr/pub/cuiibfd/issue/34645/385945

Erdem, A. R., & Sarpkaya, R. (2010). Eğitim sistemimizin yetiştirmek istediği insan tipi açısından eğitim denetimimizin irdelenmesi. Education Sciences, 5(4), 1793–1812. https://dergipark.org.tr/tr/pub/nwsaedu/issue/19822/212244

Erdoğan, M. (2009). 5. sınıf öğrencilerinin çevre okuryazarlığı ve bu öğrencilerin çevreye yönelik sorumlu davranışlarını etkileyen faktörler [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Orta Doğu Teknik Üniversitesi.

Girgin, Y. (2011). Cumhuriyet dönemi (1929-1930, 1949,1981) ortaokul Türkçe öğretimi programlarının içerik, genel ve özel amaçlarıyla karşılaştırmalı gelişim düzeyi. Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, 2(1), 11–26. https://dergipark.org.tr/tr/pub/aduefebder/issue/33886/375212

Glesne, C. (2020). Nitel araştırmaya giriş (A. Ersoy & P. Yalçınoğlu, Eds.; 6th ed.). Anı Yayıncılık.

Gough, N. (1999). Globalization and school curriculum change: Locating a transnational imaginary. Journal of Education Policy, 14(1), 73–84. https://doi.org/10.1080/026809399286503

Güney, E. (1998). Çevre sorunları (2nd ed.). Hatiboğlu Yayıncılık.

Hayırsever, H., & Kısakürek, M. A. (2014). Sosyal bilgiler ders kitabının, ilköğretim programında kazandırılması hedeflenen beceriler açısından değerlendirilmesi. Uluslararası Eğitim Programları ve Öğretim Çalışmaları Dergisi, 4(8), 23–42.

İstanbullu, A. R. (2008). Özel bir okulda 6.sınıf öğrencilerinin çevre okuryazarlığının araştırılması [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Orta Doğu Teknik Üniversitesi.

İzbırak, R. (1986). Coğrafya terimleri sözlüğü. Milli Eğitim Basımevi.

Karatekin, K. (2011). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının çevre okuryazarlık düzeylerinin belirlenmesi [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Gazi Üniversitesi.

Karatekin, K., & Aksoy, B. (2012). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının çevre okuryazarlık düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. Journal of Turkish Studies, 7(Volume 7 Issue 1), 1423–1438. https://doi.org/10.7827/TURKISHSTUDIES.2858

Kıral, B. (2020). Nitel bir veri analizi yöntemi olarak doküman analizi. Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8(15), 170–189. https://dergipark.org.tr/tr/pub/susbid/issue/54983/727462

Korkmaz, G. (2021). Eğitimde program okuryazarlığı. In E. Koçoğlu (Ed.), Eğitimde Okuryazarlık Becerileri-2 (pp. 1–14). Pegem Akademi.

Köstereliоğlu, İ., & Özen, R. (2015). 4. ve 5. sınıf sosyal bilgiler ders programının eğitim durumu ögesinin değerlendirilmesi: Bolu ili örneği. Elektronik Eğitim Bilimleri Dergisi, 4(8). https://dergipark.org.tr/tr/pub/ejedus/issue/15932/167537

MEB. (2005). İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu (4-5.sınıflar). Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı Devlet Kitapları Müdürlüğü Basımevi.

Miles, B. M., & Huberman, M. A. (1994). Qualitative data analysis: An expanded sourcebook (2nd ed.). Sage Publications.

O'Leary, Z., & Tennent, E. (2025). The essential guide to doing your research project (5th ed.). Sage Publications.

Özey, R. (2001). Çevre sorunları. Aktif Yayınevi.

Öztürk, C. (2006). Sosyal bilgiler: Toplumsal yaşama disiplinlerarası bir bakış. In C. Öztürk (Ed.), Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi Yapılandırmacı Bir Yaklaşım (pp. 21–50). Pegem akademi.

Öztürk, C., Keskin, C. S., & Otluoğlu, R. (2012). Sosyal bilgiler öğretiminde edebi ürünler ve yazılı materyaller (5. Baskı). Pegem Akademi.

Patton, Q. M. (2025). Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri (M. Bütün & S. B. Demir, Trans.; 3rd ed.). Pegem Akademi.

Sever, R. (2022). Eğitimde coğrafya okuryazarlığı. In E. Koçoğlu (Ed.), Eğitimde Okuryazarlık Becerileri-3 (2nd ed., pp. 253–279). Pegem Akademi.

Sever, R., & Yalçınkaya, E. (2018). Çevre eğitimine genel bir bakış ve temel kavramlar. In R. Sever & E. Yalçınkaya (Eds.), Çevre Eğitimi (pp. 2–17). Pegem Akademi.

Simon, J. L., & Burstein, P. (1985). Basic research methods in social science. Random Press.

Smerdon, B. A., Burkam, D. T., & Lee, V. E. (1999). Access to constructivist and didactic teaching: Who gets it? Where is it practiced?. Teachers College Record, 101(1), 5–34.

Söğüt, Ş., & Karatekin, K. (2024). Sınıf öğretmeni adaylarının çevre eğitimi öz-yeterlik algıları ile sorumlu çevresel davranışları arasındaki ilişkinin incelenmesi. Amasya Education Journal, 13(2), 91–104. https://doi.org/10.17539/AMAUEFD.1589027

Sönmez, V. (2010). Sosyal bilgiler öğretimi ve öğretmen kılavuzu. Anı Yayıncılık.

Taba, H. (1962). Curriculum development: Theory and practice. Harcourt, Brace & World. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000225529

Tan, Ş., & Erdoğan, A. (2001). Öğretimi planlama ve değerlendirme. Anı Yayıncılık.

Tont, S. A. (1997). Sulak bir gezegenden öyküler. TUBİTAK.

Turan, R. (2020). 2017 sosyal bilgiler dersi öğretim programına ilişkin öğretmen görüşleri (Aksaray ili örneği). Mavi Atlas, 8(2), 256–277. https://doi.org/10.18795/GUMUSMAVIATLAS.744979

Turan, S., & Koç, A. (2021). Fen bilimleri ve sosyal bilgiler öğretim programlarının çevre eğitimi açısından değerlendirilmesi. Gazi Eğitim Bilimleri Dergisi, 7(2), 178–195.

Varış, F. (1988). Eğitimde program geliştirme "teori ve teknikler." Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları.

Varışlı, T. (2009). Sekizinci sınıf öğrencilerinin çevre okuryazarlığının değerlendirilmesinde sosyodemografik değişkenlerin rolü [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Orta Doğu Teknik Üniversitesi.

Wach, E. (2013). Learning about qualitative document analysis. Institute of Development Studies Practice Paper In Brief, (13), 1–10.

Wiersma, W., & Jurs, G. S. (2005). Research methods in education: An introduction. Allyn and Bacon.

Wolcott, H. F. (1994). Transforming qualitive data: Description, analysis and interpretation. Sage Publication.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2021). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri (12th ed.). Seçkin Yayıncılık.

Yıldız, Ç. (2025). Sosyal Bilgiler eğitiminde proje tabanlı öğrenme yaklaşımının 5. sınıf öğrencilerinin çevre okuryazarlığına etkisi [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Anadolu Üniversitesi.

12. BÖLÜM

6360 SAYILI BÜYÜKŞEHİR KANUNU KAPSAMINDA İSTANBUL'DA KIRSAL MAHALLE İLE KIRSAL YERLEŞİK ALANLARIN TANIMLANMASI VE SORUNLAR

Doç. Dr. Aylin YAMAN KOCADAĞLI - İstanbul Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-7195-494X

Özet

Tarihsel süreçte ülkemizin yerel yönetim sisteminde birçok yasal düzenleme yapılmıştır. Ancak bu yasal düzenlemeler içerisinde şüphesiz hiçbiri 6360 sayılı kanun kadar etkili olmamıştır. Bu araştırmanın amacı, 2012 tarih ve 6360 sayılı kanun sonrasında İstanbul ilinde köyden mahalleye dönüştürülen kırsal yerleşimlerin günümüzdeki durumunu ve kırsal mahalle/kırsal yerleşik alan uygulamalarını değerlendirmektir. Çalışmada idarî coğrafya yaklaşımı temel alınarak nitel ve nicel araştırma yöntemleri birlikte kullanılmıştır. Bu kapsamda ilgili mevzuat düzenlemeleri incelenerek İstanbul'un büyükşehir yönetim modeline geçiş süreci ve bu süreçte meydana gelen idarî değişimler ortaya konulmuştur. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nden (İBB) elde edilen veriler kullanılarak İstanbul'daki kırsal yerleşimlerin mekânsal dağılımı ve yönetsel değişimi analiz edilmiştir. İBB'den elde edilen güncel veriler doğrultusunda kırsal mahalle - kırsal yerleşik alan başvuruları incelenerek, 7254 sayılı kanun sonrasında uygulamanın İstanbul'daki mevcut durumu ortaya konulmuştur. İlgili kanun ile Kırsal Mahalle ve Kırsal Yerleşik Alan Yönetmeliği sonrasında İstanbul'da Silivri, Çatalca, Şile, Arnavutköy ve Beykoz ilçelerinde kırsal yerleşik alan tanımlamaları yapılmıştır. İlgili kanun ve yönetmelikle bu eski köylere yeni bir kırsal kimlik kazandırılması hedeflenmiş olsa da uygulamanın daha çok mali yükümlülükler üzerinde odaklanmış olduğu görülmüştür. Çalışmamızda kırsal yerleşimlerin İstanbul'daki doğal ortamlar ve ekosistem bileşenleriyle ilişkisi de irdelenerek; bü-

yükşehir yönetim sistemi içerisinde kırsal alanların korunması, tanımlanması ve sürdürülebilirliği açısından mevcut durum değerlendirmesi yapılmıştır. Araştırmamızda TÜİK ve İBB'den elde edilen verilerinden yararlanılmış; veri tabanı ve data yapısının oluşturulmasında ArcMap 10.3 yazılımı kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: 6360 sayılı kanun, Kırsal mahalle, Kırsal yerleşik alan, İdarî coğrafya, Büyükşehir yönetimi, İstanbul.

1. Giriş

Ülkemizin idarî teşkilat yapısında kuruluşundan günümüze kadar olan süreçte birçok yasal düzenleme yapılmıştır. Ancak yapılan bu düzenlemelerin şüphesiz hiçbiri Büyükşehir Kanunu kadar etkili olmamıştır. Özellikle 2012 tarih ve 6360 sayılı Kanunla ülkemizin büyükşehir sisteminde idarî, mali ve hizmet bakımından önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Kanunun şüphesiz en büyük etkisi köy ve beldelerin idarî yapısında köklü değişiklikler yaratması olmuştur. Bütün büyükşehir belediye idaresi kurulan illerde, tüm ilçe belediyeleri büyükşehir belediyesinin ilçe belediyesi haline gelirken; aynı illerde tüm köy idarelerinin tüzel kişilikleri kaldırılarak, buralar bağlı bulundukları ilçenin belediyesine mahalle olarak dâhil edilmişlerdir. Böylece büyükşehir belediyeli illerde tüzelkişiliğe sahip en küçük yerinden yönetim birimi olan köyler kaldırılmış; köyleri içeren kırsal alanlar da şehrin yönetsel alanına dâhil edilmiş; hizmetlerin bütünlüğü ve etkinliği hedeflenerek, il sınırında büyükşehir - bütünşehir modeline tam anlamıyla geçilmiştir. Atılan bu adım günümüze kadar devam eden süreçte büyükşehirlerde kırsal alanlar ile ilgili yaşanan sorun ve tartışmaların başlangıcı olmuş; sorunun çözümü hala tam bir sistematiğe de oturtulamamıştır.

Ülkemizde Büyükşehir Kanunu'na da ilham veren asıl şehir İstanbul'dur ve bunun birçok nedeni vardır. İstanbul günümüzde yaklaşık 15,8 milyona ulaşmış nüfusuyla ülkemizin en büyük, dünyanın ise sayılı büyükşehirlerinden birisi durumundadır. 5.461 km²'lik alana sahip İstanbul ili, iki kıtayı birleştiren bir noktada; hem ayırıcı hem birleştirici bir unsur olan İstanbul Boğazı'nın iki yakası üzerinde kurulmuştur (Şekil 1). Ülke mülki idari alanımızın sadece %0,7'sini oluşturan İstanbul ili, ülke nüfusumuzun yaklaşık %18'ine ev sahipliği yapmaktadır. Ülkemizin kuruluşundan günümüze kadar olan süreçte İstanbul hızlı bir nüfuslanma süreci yaşamış; özellikle 1950 sonrasındaki dönemde gerek nüfus miktarı gerekse mekânsal bakımdan hızlı bir büyüme sürecine girmiştir (Şahin, 2015a-b). Bu süreçte İstanbul'un nüfusu hızla artarken, şehir belirli akslar boyunca mekânsal olarak da hızla büyümüştür. İstanbul'un nüfus artışı ve mekânsal büyüme süreci, idari yapılanmasında da sıklıkla değişime neden olmuştur. Öyle ki İstanbul'daki hızlı

nüfus artışı ve bunun beraberinde getirdiği birçok yönetimsel sorun, ülkemizde bu şehirlere özel bir yönetim anlayışının da geliştirilmesi gerektiği yaklaşımını beraberinde getirmiştir. Nüfusu 10 milyonu aşan bir şehirle 100 bin nüfuslu bir şehrin aynı yönetim anlayışıyla yönetilemeyeceği de aşikârdır. Nitekim bu gerçek, ülkemizde büyükşehir yönetim modelinin ortaya çıkması ve uygulanmasına neden olmuştur.

Şekil 1. İstanbul ili lokasyonu

Ülkemizin şehirleşme sürecinde, kırdan şehre göç hareketinde İstanbul ili göçün yöneldiği en önemli lokasyon olmuştur (Özgür, 1998). İstanbul ilindeki hızlı nüfus artışı ilin idari yapısının da sıklıkla değişimine sebebiyet vermiştir. Cumhuriyet tarihinde ülkemizde ilk nüfus sayımının yapıldığı 1927 yılında, İstanbul ilinin merkez dâhil 7 ilçeden oluştuğu görülürken 2025 yılında il mülki alanındaki ilçe sayısı 39'a yükselmiş durumdadır. İstanbul ili hızlı bir nüfus artış süreci yaşamış, 1927 yılında 806.853 olan nüfusu 2025 yılına gelindiğinde 15.754.053 kişiye yükselerek, dünyanın nüfus bakımından sayılı büyükşehirlerinden birisi haline gelmiştir (Tablo 1). İstanbul'da nüfusun hızlı artışına, şehrin mekânsal olarak hızla ve plansız bir şekilde büyümesi süreci eşlik etmiştir (Geymen, 2011). Hızla nüfuslanan ve mekânsal olarak büyüyen ilde, idari yapılanma da bu doğrultuda sürekli değişim göstermiştir.

İstanbul nüfusunun çok hızlı bir şekilde artması, şehrin mekânsal olarak hızla büyümesi gerçekleri karşısında ülkemizde büyükşehirlerde yeni bir yönetim modeli ihtiyaç ve arayışı içerisine girilmiştir. Nitekim 1982 Anayasasının 127. maddesi üçüncü fıkrasında "kanun, büyük yerleşim merkezleri için özel yönetim biçimleri getirebilir" hükmü yer almıştır. İlgili hükme istinaden 27.06.1984 tarih ve 3030 sayılı "Büyük Şehir Belediyelerinin Yönetimi Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun" ile büyükşehir belediyeleriyle ilgili yasal düzenleme hayata geçirilmiş ve aynı yıl İstanbul, Ankara ve İzmir'de büyükşehir belediye teşkilatı kurulmuştur. 3030 sayılı kanunla büyükşehir belediyesi ve ilçe belediyesi olmak üzere, iki düzeyli ve merkezî bir anakent yönetim yapısı oluşturulmuştur. Kanun büyükşehir belediyelerinin sınırlarını "ismini aldıkları büyükşehirlerin belediye sınırları" olarak belirlemiştir. 1984 yılında oluşturulan İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin yetki alanının o günkü sınırları, 3030 sayılı kanun yürürlüğe girmeden önceki İstanbul Belediyesi'nin sınırları olarak belirlenmiştir. Ancak sonraki yıllarda çıkarılan kanunlarla büyükşehirlerin yetki alanlarında önemli değişiklikler meydana gelmiş; büyükşehir belediyeleri, önceleri sadece il merkezî durumundaki şehre hizmet verirken sonradan yapılan düzenlemelerle ilin tümüne hizmet veren bir yerel yönetim organı haline getirilmiştir (Demir, 2018). 2004 yılına kadar büyükşehir belediyelerinin hizmet alanı şehir alanına karşılık gelirken, aynı yıl çıkartılan 5216 sayılı kanunla bu alanda önemli değişiklikler yapılmıştır. 3030 sayılı kanun, 2004 yılında yürürlükten kaldırılmış ve yerine 10.07.2004 tarih ve 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu kabul edilmiştir.

Tablo 1. İstanbul'da Nüfusun Gelişimi

	Şehir Nüfusu	**%**	**Kır Nüfusu**	**%**	**Toplam**
1927	704.825	87	102.028	13	806.853
1935	758.488	86	125.111	14	883.599
1940	815.638	82	175.599	18	991.237
1945	908.050	84	170.349	16	1.078.399
1950	1.002.085	86	164.392	14	1.166.477
1955	1.297.372	85	236.450	15	1.533.822
1960	1.506.040	80	376.052	20	1.882.092
1965	1.792.071	78	501.752	22	2.293.823
1970	2.203.337	73	815.695	27	3.019.032
1975	2.648.006	68	1.256.582	32	3.904.588
1980	2.909.455	61	1.832.435	39	4.741.890
1985	5.560.908	95	282.077	5	5.842.985

Tablo 1. İstanbul'da Nüfusun Gelişimi (Devamı)

	Şehir Nüfusu	%	Kır Nüfusu	%	Toplam
1990	6.753.929	92	555.261	8	7.309.190
2000	9.085.599	91	933.136	9	10.018.735
2007	11.174.257	89	1.399.579	11	12.573.836
2008	12.569.041	99	128.123	1	12.697.164
2012	13.710.512	99	144.228	1	13.854.740
2013	14.160.467	100	-	-	14.160.467
2015	14.657.434	100	-	-	14.657.434
2020	15.462.452	100	-	-	15.462.452
2025	15.754.053	100	-	-	15.754.053

Kaynak: 1927-2000 Genel Nüfus Sayımları ve TÜİK 2007-2025 ADNKS Sonuçları

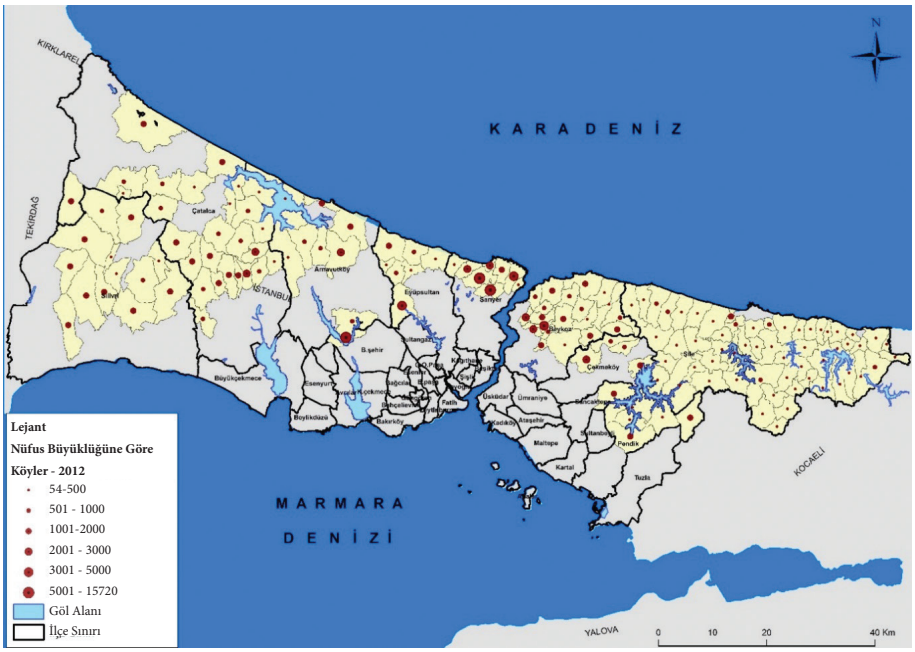
2004 yılında kabul edilen, büyükşehir belediyelerinin yetki ve görev alanlarını yeniden düzenleyen 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu'nun geçici 2. maddesiyle İstanbul ve Kocaeli'nde büyükşehir belediye sınırları, kanunun yürürlüğe girdiği tarih itibariyle il mülkî sınırı olarak genişletilmiştir. Bu sınırlar içerisinde kalan ilçeler büyükşehir ilçe belediyeleri, beldeler büyükşehir ilk kademe belediyeleri haline getirilmiştir (Özçağlar, 2005). Kanunda geçen aynı maddede "*bu sınırlar içinde kalan köylerin tüzel kişiliği sona ererek mahalleye dönüşür; orman köylerinin tüzel kişiliği devam eder.*" hükmü yer almaktadır. Diğer bir ifadeyle kanunun bu maddesiyle orman köylerinin tüzel kişiliğine dokunulmadan, sınırlar içerisinde kalan diğer köylerin tüzel kişilikleri kaldırarak, onları ilçe ve ilk kademe belediyelerinin birer mahallesi haline çevirmiştir. Görüldüğü gibi, 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu'yla İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin yetki alanı il mülki sınırı olmuş; daha önce büyükşehir yetki alanında bulunan ilçe sayısı 27'den 32'ye yükselmiştir. Bu kanunla İstanbul il mülki alanında bulunan orman köyleri hariç, diğer köylerin tüzel kişiliklerine son verilmiş ve bu köyler mahalle haline getirilmişlerdir.

06.03.2008 tarihinde kabul edilen 5747 sayılı "Büyükşehir Belediyesi Sınırları İçerisinde İlçe Kurulması ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun" ile İstanbul ilinde 8 yeni ilçe (Arnavutköy, Ataşehir, Başakşehir, Beylikdüzü, Çekmeköy, Esenyurt, Sancaktepe ve Sultangazi) kurulmuştur. Aynı kanunla Eminönü ilçesi kaldırılmış; Eminönü Belediyesi mahalleleriyle birlikte Fatih Belediyesi'ne bağlanmıştır. Böylece İstanbul il idari alanında daha önce 32 olan ilçe sayısı 39'a yükselmiştir. Ayrıca bu kanunla büyükşehir sınırları içinde bulunan ilk kademe belediyelerinin tüzel kişilikleri de kaldırılmış ve ilçe belediyelerine mahalleleri veya mahalle kısımları ile birlikte katılmışlardır.

12.11.2012 tarih ve 6360 sayılı kanunla 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu'nda önemli değişiklikler yapılmıştır. 6360 sayılı "On Üç İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Altı İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun" ile ülkemizde 13 ilde sınırları il mülkî sınırları olmak üzere aynı adla büyükşehir belediyeleri kurulmuştur. İstanbul ve Kocaeli dışındaki mevcut diğer büyükşehirlerde de büyükşehir belediyelerinin sınırları il mülkî sınırlarına çekilmiştir. Böylece 2012 yılında yapılan bu kanun değişikliğiyle öncesinde İstanbul ve Kocaeli illerinde denenen model diğer büyükşehirlerde de hayata geçirilerek, uygulanmaya başlamıştır.

6360 sayılı kanunla İstanbul il mülki sınırları içerisinde bulunan bütün köylerin tüzel kişiliği kaldırılarak, bağlı bulundukları ilçe belediyesine mahalle olarak katılmışlardır. Netice itibariyle İstanbul'da geriye kalan son 151 orman köyünün de tüzel kişiliği kaldırılarak, mahalleye dönüştürülmüşlerdir (Şekil 2). Böylece İstanbul ili genelinde köy diye idari bir yapı kalmamış; hizmetlerin bütünlüğü ve etkinliği hedeflenerek, il sınırında büyükşehir modeline tam anlamıyla geçilmiştir. Tablo 1 incelendiğinde de 2012 yılında İstanbul ilinde oransal olarak az da olsa bir kırsal nüfusun varlığı söz konusuyken 2013 yılında resmi istatistiklerde kırsal nüfusun kalmamış olduğu görülmektedir.

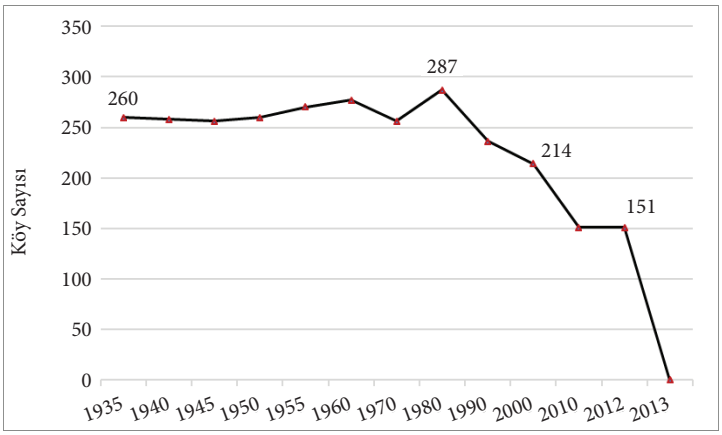
Büyükşehir belediyesi kurulmadan önce 1980 yılında İstanbul'da 287 köy yerleşmesi yer alırken; toplam nüfus içerisinde kırsal nüfusun oranı da (%39) en yüksek paya sahipti (Tablo 1). 1984 yılında İstanbul'da büyükşehir belediyesinin kurulmasıyla ilin idari yapılanması değişmeye başlamış olup, bu durum kırsal yerleşme sayısı ve nüfusuna da yansımıştır (Sertkaya Doğan ve Gökburun, 2019). 2004 tarihinde 5216 Büyükşehir Belediyesi Kanunu'nun Geçici 2. Maddesiyle İstanbul'da büyükşehir belediye sınırı, il mülki sınırı olarak genişletilmiştir. Kanunda geçen aynı maddede "bu sınırlar içinde kalan köylerin tüzel kişiliği sona ererek mahalleye dönüşür; orman köylerinin tüzel kişiliği devam eder" hükmü yer almıştır. İlgili kanun sonrasında, 2007 yılında Türkiye İstatistik Kurumu tarafından ilk sonuçları açıklanan Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) verilerine göre, İstanbul'da geriye sadece 151 adet köyün kalmış olduğu görülmektedir. Nitekim 6360 sayılı kanunun çıktığı 2012 yılında İstanbul'da 151 köy yerleşmesi idari olarak varlığını sürdürürken (Şekil 2); kanun sonrasında 2013 yılında resmi istatistiklerde İstanbul'da köy yerleşim birimi kalmamıştır (Şekil 3). Çünkü 6360 sayılı kanunla İstanbul il mülki sınırı içerisinde bulunan bütün köylerin tüzel kişilikleri kaldırılarak, bağlı bulundukları ilçe belediyelerinin mahalleleri haline getirilmişlerdir. Böylece İstanbul ili yönetsel alanında geriye kalan son 151 tane en küçük yerinden yönetim birimi olan köyler de ortadan kaldırılmış; İstanbul'da köy idari yapılanması kalmamıştır.

Şekil 2. İstanbul'da nüfus büyüklüklerine göre köylerin dağılımı, 2012

Mahalleler öncelikle bir tüzel kişiliğe sahip olmayıp, köylerde olduğu gibi kamu tüzel kişiliği sıfatından kaynaklanan hak ve yetkileri yoktur. Tüzel kişiliği olmayan mahalle idaresi, belediye ve köy gibi bir yerel yönetim birimi değildir. Sonuç olarak tüzel kişiliğe sahip olan köyler, bu özelliklerinden kaynaklı birtakım mallara, hak ve ayrıcalıklara sahip yerel yönetim birimleriyken tüzel kişiliğe sahip olmayan mahalleye dönüştürülmüşlerdir. Büyükşehir belediyeli illerde yaşanan bu durum, büyükşehir ilçesi yönetim alanındaki şehirsel mahallelerle aynı kefeye konulan köylere, bir takım belediye hizmetlerine erişimi sağlarken bazı yükümlülükler (vergi, harç vb.) de yüklemiş bulunmaktadır. Örneğin tüzel kişiliği kaldırılan köyler, artık büyükşehir belediyelerinin yönetim alanına mahalle olarak girdikleri için şehirsel mahalleler gibi emlak vergisi vermek; vergi, harç ve katılım paylarını ödemekle mükellef tutulmuşlardır. Yaşanan bu süreçte, kırsal yerleşim birimlerine yüklenen maddi yükümlülükler maalesef tartışmalarda daha çok ön plana çıkmıştır. Nitekim sonraki süreçte atılan yasal adım ve düzenlemeler de bu yükümlülükleri ortadan kaldırmak veya hafifletmek üzere olmuştur. 6360 sayılı kanunun büyükşehirlerde kırsal yerleşim birimlerine mahalle olarak getirdiği bu yeni yükümlülükler, önce kanuna eklenen ek maddelerle Aralık 2022 tarihine kadar ötelenmiş, sonra bir takım yeni adımlar atılmak durumunda kalmıştır. Nitekim kanun sonrası gözlemlenen birtakım sonuçlar (zirai faaliyetlerin zarar

görmeye başlaması, tarım ve mera alanlarının amaç dışı kullanımı gibi) kırsal alanı koruma - kırsal sürdürülebilirlik tartışmalarını daha fazla gündeme getirmeye başlamıştır. Ancak sonraki süreçte bu doğrultuda atılması beklenen adım ve yasal düzenlemeler, maalesef kırsal alanın korunması ve sürdürülebilirliği noktasında beklentileri tam anlamıyla karşılayamamıştır.

Şekil 3. Yıllara göre İstanbul'da köy sayıları

Kaynak: 1935 - 2000 Genel Nüfus Sayımları ve TÜİK 2007 - 2013 ADNKS sonuçları

Ortaya çıkan bu durumun çözümü için Ekim 2020 tarih ve 7254 sayılı kanunla, Büyükşehir Belediyesi Kanunu'na ek bir yeni madde (Ek Madde 3) eklenmiş ve köy iken mahalleye çevrilen bu kırsal yerleşim birimlerine "*kırsal mahalle-kırsal yerleşik alan*" kimliği alabilmelerinin önü resmi olarak açılmıştır. Bunun nasıl olacağının esasları ise Kırsal Mahalle ve Kırsal Yerleşik Alan Yönetmeliği ile 15 Nisan 2021 tarihinde ortaya konulmuştur. Ek Madde 3 ile "Köy veya belde belediyesi iken mahalleye dönüşen ve büyükşehir belediyesi sınırları içinde bulunup sosyo-ekonomik durumu, şehir merkezine uzaklığı, belediye hizmetlerine erişebilirliği, mevcut yapılaşma durumu ve benzeri hususlar dikkate alınarak ilgili ilçe belediye meclisinin kararı ve teklifi üzerine büyükşehir belediye meclisinin en geç doksan gün içinde alacağı karar ile kırsal yerleşim özelliği taşıdığı tespit edilen mahalleler, kırsal mahalle kabul edilir. Bu belirlemenin mahalle düzeyinde yapılması esastır. Ancak; tamamı kırsal mahalle olarak tespit edilmeyen diğer mahallelerde de on bin metrekareden az olmamak kaydıyla kırsal yerleşik alan belirlenebilir. Kırsal mahalle veya kırsal yerleşik alan vasfı bu fıkrada belirtilen usulle kaldırılabilir." hükümleri getirilmiştir. "Kırsal mahalle veya kırsal yerleşik alan olarak belirlenen yerlerde; gelir vergisinden muaf esnaf ile basit usulde gelir vergisine tabi mükellefler tarafından bizzat işyeri olarak kullanılan bina, arsa ve araziler ile mesken amaçlı kullanılan binalar ve zirai istihsalde kullanılan bina, arsa ve araziler 1319

sayılı Emlak Vergisi Kanunu'na göre alınması gereken emlak vergisinden muaftır. Bu yerlerde ticari, sınai ve turistik faaliyetlerde kullanılan bina, arsa ve araziler için emlak vergisi %50 indirimli uygulanır. Kırsal mahalle veya kırsal yerleşik alan olarak belirlenen yerlerde, 2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu uyarınca alınması gereken bina inşaat harcı ile imarla ilgili harçlar alınmaz; anılan kanuna göre alınması gereken diğer vergi, harç ve harcamalara katılma payları %50 indirimli uygulanır. Bu yerlerde içme ve kullanma suları için alınacak ücret en düşük tarifenin işyerleri için %50'sini, konutlar için %25'ini geçmeyecek şekilde belirlenir." hükümleri 7254 sayılı kanunla karara bağlanmıştır. Görüldüğü gibi, 16 Ekim 2020 tarihli 7254 sayılı kanunla, Büyükşehir Belediyesi Kanunu'na eklenen maddeyle "kırsal mahalle" tanımlaması resmî bir hüviyet kazanmış; kırsal mahalle ya da kırsal yerleşik alan olarak belirlenecek yerlerde yerleşim birimlerine yüklenen bazı yükümlülükler ortadan kaldırılırken bazıları nispeten hafifletilmiştir.

Günümüzde Büyükşehir belediyesi sınırları dâhilinde köy iken mahalleye dönüştürülen bu mahallelerde, kırsal mahalle- kırsal yerleşik alan tespiti yapılabilmektedir. Büyükşehir sınırları dâhilindeki köylülere hiç sorulmadan köyleri mahalle yapılan köylülerden, şimdi yeni kırsal ibaresi taşıyan kimliklerini kazanabilmeleri için birtakım adımlar atmaları beklenmektedir. Çünkü 7254 sayılı kanunun, Büyükşehir Belediyesi Kanunu'na getirdiği Ek Madde 3, doğrudan doğruya Büyükşehir sınırları dâhilindeki eski köylere kırsal mahalle – kırsal yerleşik alan kimliğini vermemektedir. Bunun için köyden mahalleye dönüştürülen bu yerleşim birimlerinin, kırsal mahalle - kırsal yerleşik alan olarak tanımlanabilmeleri için birtakım prosedürleri yerine getirmeleri gerekmektedir. Öncelikle tüzel kişilikleri ortadan kaldırılarak, büyükşehir yönetsel alanında mahalle durumuna getirilen bu köylerin muhtarlarının ilçe belediyesine kırsal mahalle olabilmek için müracaat etmeleri gerekmektedir. Büyükşehir ilçe belediyesinin yapılan müracaatı, ilçe belediye meclisinde görüşüp, karara bağlaması ve uygun bulması durumunda teklifi gerekçeleriyle beraber büyükşehir belediye başkanlığına göndermesi gerekmektedir. İlçe belediye meclisinin kararıyla büyükşehir belediye başkanlığına sunulan teklifin, büyükşehir belediye meclisinde görüşülmesi ve ilçe belediye meclisinin kırsal mahalle - kırsal yerleşik alan teklifini, büyükşehir belediye meclisinin en geç 90 gün içinde nihai karara bağlaması gerekmektedir. Kırsal Mahalle ve Kırsal Yerleşik Alan Yönetmeliği'nde bir mahallenin kırsal mahalle olarak tespit edilebilmesi için "kırsal yerleşim özelliğinin devam edip etmemesi; şehir merkezine olan uzaklık ve ulaştırma durumu; belediyelerin yol, su, atık su, katı atık, toplu taşıma gibi hizmetlerinden en az birine erişebilme imkânına tam kapasitede ulaşabilip ulaşamaması; mevcut yapılaşma durumunun kırsal niteliğinin devam edip etmemesi; imar mevzuatı uyarınca yerleşik ve gelişme alanları içinde olup olmaması; sosyo-

ekonomik olarak kırsal nüfus oranının yüksek olması, yüzölçümünün önemli bir kısmını tarım, orman, mera, yaylak ve kışlak arazilerinin oluşturması, tarımsal üretimin, hayvancılık ve orman faaliyetlerinin başlıca geçim kaynağı olarak tespit edilmiş olup olmaması" hususlarının dikkate alınması gerekmektedir.

Özetle zaten mevcut olan köy kimlikleri, kanunla ellerinden alınan eski köyler, şimdi kanunla tanımlanan kırsal mahalle - kırsal yerleşik alan kimliği alabilmek için mücadele etmek durumunda bırakılmışlardır. Kanun ve yönetmeliğin çıkmasının üzerinden neredeyse beş yıl geçmiş olmasına rağmen, büyükşehir belediyelerine kırsal mahalle - kırsal yerleşik alan kimliği tanımlanması için yapılan başvuruların oldukça az sayıda olduğu dikkat çekmektedir. Bu durum kırsalın sürdürülebilirliği adına endişe yaratmaktadır.

2. Yöntem

Bu araştırmada, İstanbul ilinde 6360 sayılı Büyükşehir Kanunu sonrasında kırsal yerleşimlerin idarî statüsünde meydana gelen değişimler ile günümüzdeki kırsal mahalle - kırsal yerleşik alan uygulamalarının ortaya konulması amacıyla nitel ve nicel araştırma yöntemleri birlikte kullanılmıştır. Çalışma, idarî coğrafya yaklaşımı çerçevesinde ele alınmış olup, araştırmanın ilk aşamasında ilgili mevzuat dokümanları analiz edilerek İstanbul'un büyükşehir yönetim modeline geçiş süreci ve bu süreçte meydana gelen idarî değişimler incelenmiştir. Ardından İBB'den elde edilen veriler doğrultusunda kırsal mahalle - kırsal yerleşik alan başvuruları incelenerek, 7254 sayılı kanun sonrasında uygulamanın İstanbul ilinde mevcut durumu ortaya konulmuştur. Çalışmada kırsal yerleşimlerin İstanbul'daki doğal ortamlar ve ekosistem bileşenleriyle ilişkisi de incelenerek; büyükşehir yönetim sistemi içerisinde kırsal alanların korunması, tanımlanması ve sürdürülebilirliği açısından mevcut durum değerlendirilmiştir.

3. Bulgular

Bir ilde büyükşehir belediye teşkilatının kurulmuş olması, ilin kapsadığı mekânın tamamen şehirleşmiş olduğu anlamına gelmemelidir. Kırsal alanlar, kırsal yerleşmeler ve buralarda yaşayan kırsal nüfus İstanbul gibi bir dünya metropolünün bile günümüzde var olan bir gerçeğidir. İstanbul'da 6360 sayılı kanunla idari kimlikleri değiştirilerek, köyden mahalleye çevrilen 151 köy yerleşmesi bulunmaktadır. 2012 yılı itibariyle bu köy yerleşmelerinin toplam nüfusunun 144.228 kişi olduğu ve İstanbul'daki toplam nüfusun %1'ni oluşturdukları görülmektedir (Tablo 1). Bu köylerin toplam nüfusu 2020 yılında 156.687 kişiye yükselmiştir. İstanbul ilinin toplam nüfusu düşünüldüğünde ilk bakışta azımsanabilecek gibi

görülen bu sayı, esasında günümüzde ülkemizdeki bazı illerin (Ardahan, Bayburt, Gümüşhane, Tunceli gibi) nüfusundan bile daha fazladır. Köylerin ilçeler bazında oransal dağılımına bakıldığında Şile ilçesinin %38 (57 köy) oranla ilk sırada yer aldığı, Şile ilçesini %18 (27 köy) payla Çatalca, %13 (20 köy) payla Beykoz ilçesinin takip ettiği görülmektedir. Özellikle Şile ve Çatalca ilçelerinin toplam nüfus miktarları içerisinde kırsal nüfusun büyük önem taşıdığı anlaşılmaktadır. Nitekim Şile'de 2012 yılı itibariyle ilçe nüfusunun %56'sını, Çatalca'da ise %42'sini köy nüfusu meydana getirmektedir (Tablo 2).

6360 sayılı kanunla İstanbul'da büyükşehir yönetsel alanında köyden mahalleye çevrilen bu köylerin büyük çoğunluğunun günümüzde gerek nüfus miktarı, yerleşme dokusu gerekse sosyo-ekonomik yapısı itibariyle kırsal yerleşim özelliğini halen taşıdıkları görülmektedir. Nitekim bu özelliğin devamından kaynaklı, büyükşehir yönetsel alanındaki bu kırsal alanlar için büyükşehir ve ilçe belediyelerine yeni görevler de yüklenmiştir. Çünkü ilgili kanunla büyükşehir belediyeli illerde İl Özel İdareleri de kaldırılmıştır. Ülkemizde kırsal alandaki tarımsal faaliyetlerin gelişimi, desteklenmesi ve sürdürülebilirliği noktasında önemli görevler üstlenmiş olan İl Özel İdarelerinin görevleri, belediyelere devredilmiştir. Belediye sınırlarına dâhil edilen kırsal alanlar nedeniyle, Büyükşehir Kanununun 7. Maddesinin f fıkrasına "*Büyükşehir ve ilçe belediyeleri tarım ve hayvancılık destekleri için her türlü faaliyette bulunabilirler*" hükmü eklenmiştir. Yasa öncesi belediyelerin böyle bir görev tanımı ve doğal olarak hizmetlere ilişkin bir altyapısı yokken, yasa sonrası kendilerine yüklenen bu görevi yerine getirebilmek için gerekli altyapı oluşturulmaya çalışılmıştır. Nitekim İstanbul Büyükşehir Belediyesi bünyesinde de Tarımsal Hizmetler Dairesi Başkanlığı oluşturulmuştur. Ancak oluşturulan bu birimlerin kırsalın korunması, desteklenmesi ve sürdürülebilirliği bağlamında ne kadar başarılı olabileceği günümüzde oldukça tartışmalı bir konudur.

Ülkemizde büyükşehir yönetim modeli altında köylerin mahalleye dönüştürülmesi süreci, basit bir idarî değişiklik olarak görülmemelidir. Çünkü Türk idarî sisteminde köyler; tarihsel geçmiş ve birtakım gelenekler üzerine inşa edilmiş en küçük yerleşim ünitesi olup, yerinden yönetim birimidir. Bu dönüşümün İstanbul'daki kırsal alanlar üzerinde sosyo-ekonomik birçok sonucu olmuştur. Başta köy tüzel kişiliğinden kaynaklı birtakım haklar kaybedilirken, şehir yönetsel alanının yeni mahalleleri olarak birtakım sorumluluklar da yüklenmiştir. Köyden mahalleye çevrilen bu yerleşim birimlerinin mekânsal dağılımları incelendiğinde İstanbul'da ekosistem servislerinin devamlılığı için de önemli alanlar olduğu görülmektedir (Şekil 4). Zirai üretim sürecinin devam ettiği, İstanbul'u besleyen önemli akarsu havzalarının yer aldığı, orman varlığının önem taşıdığı bu kırsal sahaların şehir yönetsel alanına dâhil edilmesi, şehrin diğer mahalleleriyle aynı değerlen-

dirilmesi doğru bir yaklaşım değildir. Bu nedenle büyükşehirlerde mahallelerin, kırsal ve şehirsel mahalle ayrımının mutlak suretle yapılması gerekmektedir. Şekil 2 ve 4 karşılaştırmalı olarak incelendiğinde, günümüzde İstanbul'da kırsal mahallelerin büyük çoğunluğunun orman ve akarsu havzalarında yer aldığı gerçeği karşımıza çıkmaktadır. İstanbul'un geriye kalan son orman örtüsü ve su havzalarının korunması için, buralarda yer alan bu kırsal mahallelerin ivedikle tanımlanması ve mutlak suretle korunması gerekmektedir.

Tablo 2. İstanbul'da Köy Sayısı ve Nüfusunun İlçelere Göre Dağılımı, 2012

	Köy Sayısı	**Köy Nüfusu**	**%**	**Şehir Nüfusu**	**%**	**Toplam Nüfus**
Arnavutköy	8	8.134	4	198.165	96	206.299
Başakşehir	1	5.081	2	311.095	98	316.176
Beykoz	20	25.988	11	220.364	89	246.352
Çatalca	27	26.604	42	36.863	58	63.467
Çekmeköy	4	4.892	3	188.290	97	193.182
Eyüpsultan	7	7.042	2	349.470	98	356.512
Pendik	5	3.597	1	622.200	99	625.797
Sancaktepe	1	1.686	1	277.312	99	278.998
Sarıyer	8	31.924	11	258.035	89	289.959
Şile	57	16.958	56	13.260	44	30.218
Silivri	13	12.322	8	137.861	92	150.183
Toplam	**151**	**144.228**				

Giriş bölümünde değindiğimiz ilgili kanun ve yönetmeliğin hükümleri doğrultusunda ilçeler, şehirsel ve kırsal mahallelerini ayırt edebilmek; tespit ettikleri kırsal mahalle - kırsal yerleşik alanlarının onayı için artık İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne resmi başvuruda bulunabilme hakkı kazanmışlardır. İlgili yönetmeliğin çıkışından bu yana İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne yapılan kırsal mahalle - kırsal yerleşik alan teklif ve onay durumlarının ortaya konulabilmesi için İstanbul Büyükşehir Belediyesi bünyesindeki ilgili birimlerle görüşülmüş ve güncel bir durum değerlendirmesi yapılmıştır. Kırsal Mahalle ve Kırsal Yerleşik Alan Yönetmeliği gereğince İstanbul'da Arnavutköy, Beykoz, Çatalca, Silivri ve Şile ilçelerinde kırsal yerleşik alan sınırları belirlenmiş bulunmaktadır.

Şekil 4. İstanbul'da orman örtüsü ve su havzalarının dağılımı ile idari sınırlar

Bu bağlamda İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne ilk başvuru ***Silivri*** ilçesinden gelmiştir. Silivri İstanbul'da kırsal mahalle-kırsal yerleşik alan tespit ve onayının yapıldığı ilk ilçe olmuştur. Silivri Belediyesi Kasım 2021 tarihinde, ilçede gerekçeleriyle birlikte belirlediği kırsal mahalle - kırsal yerleşik alan teklifini, değerlendirme için İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne göndermiştir. Silivri ilçesi, sınırları dâhilindeki eski köyler için kırsal mahalle - kırsal yerleşik alan teklifinde bulunmuştur. Bu kapsamda Silivri Belediyesi tarafından 120 ha Akören, 138 ha Alipaşa, 60 ha Bekirli, 96 ha Beyciler, 108 ha Büyükkılıçlı, 79 ha Büyüksinekli, 89 ha Çayırdere, 61 ha Çeltik, 45 ha Danamandıra, 77 ha Fener, 48 ha Gazitepe, 74 ha Kadıköy, 77 ha Kurfallı, 41 ha Küçükkılıçlı, 23 ha Küçüksinekli, 66 ha Sayalar, 61 ha Seymen, 64 ha Yolçatı ve 139 ha Büyükçavuşlu'da belirlenen alanların "kırsal mahalle veya kırsal yerleşik alan" olarak belirlenmesi teklif edilmiştir. Teklif, İstanbul Büyükşehir Belediye Meclisi'nde 16 Aralık 2021 tarihinde görüşülmüş ve karara bağlanmıştır. Silivri ilçesi Akören, Alipaşa, Bekirli, Beyciler, Büyükçavuşlu, Büyükkılıçlı, Büyüksinekli, Çayırdere, Çeltik, Danamandıra, Fener, Gazitepe, Kadıköy, Kurfallı, Küçükkılıçlı, Küçüksinekli, Sayalar, Seymen ve Yolçatı mahallelerindeki belirlenen alanların *"Kırsal Yerleşik Alan"* olarak belirlenmesi uygun görülmüştür (Şekil 5). Sonrasında İstanbul Büyükşehir Belediye Meclisi'nin 14.12.2023 tarihli ve 1450 nolu kararıyla da Alipaşa ve Büyükçavuşlu hariç diğer kırsal yerleşik alan tanımlaması yapılan mahallelerdeki mevcut kırsal yerleşik alan sınırlarına ilave alanlar dâhil edilmiştir.

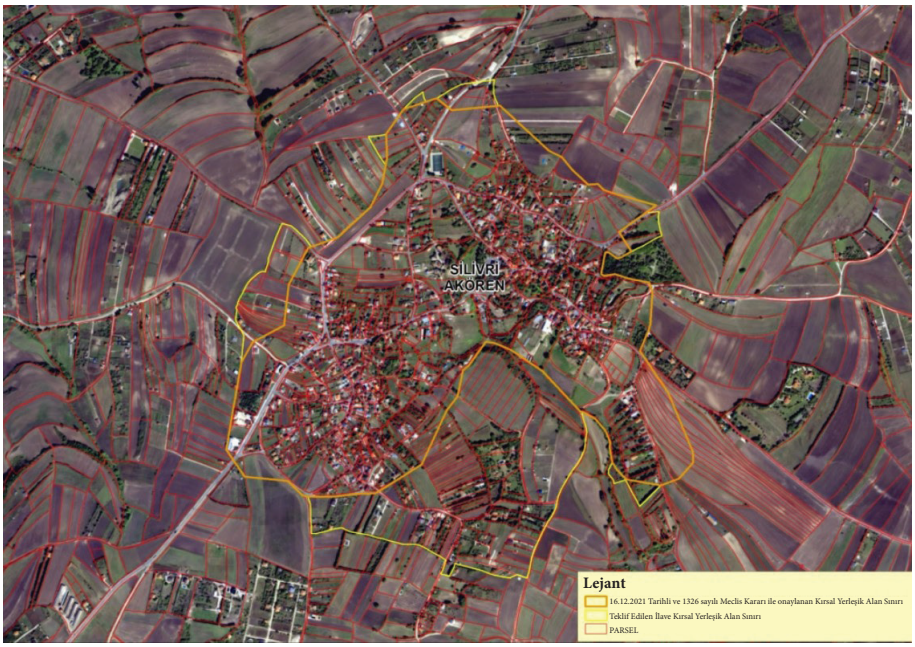
Silivri ilçesi yönetsel alanındaki 19 mahallede kırsal yerleşik alan tanımlama ve onayı yapılmıştır. Esasında Silivri ilçesi yönetsel alanında 6360 sayılı kanunla mahalleye dönüştürülen köy sayısı 13 adettir. Bu 13 köyün tamamında kırsal yerleşik alan tanımlaması yapılmıştır. Ancak bu köylere ilaveten 6 mahallede daha kırsal yerleşik alan onay işleminin gerçekleştirilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bunun nedeni, Kırsal Mahalle ve Kırsal Yerleşik Alan Yönetmeliği'nin kırsal mahalle tespitinin esaslarını belirleyen Madde 4 (1) hükmünden kaynaklanmaktadır. İlgili madde "*Kırsal mahalle, büyükşehir belediyeleri sınırları içinde olup 1984 yılı ve sonrasında köy veya belde belediyesi iken mahalleye dönüşen mahallelerde tespit edilir.*" hükmünü içermektedir. Dolayısıyla 1984 yılından başlayarak köy veya belde belediyesi iken mahalleye dönüştürülen bütün mahallelerde, kırsal mahalle - kırsal yerleşik alan tespitinin yapılabilmesinin önü açılmıştır. 2012 tarih 6360 sayılı kanunla köyden mahalleye dönüştürülen yerleşim birimlerinin yanı sıra daha eski tarihlerde bu dönüşümü yaşamış kırsal yerleşim birimleri açısından da bu tespitin yapılabilecek olması önemli bir avantajdır.

Şekil 5. Kırsal yerleşik alan tanımlaması yapılmış mahallelerin ilçelere göre dağılımı

İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne kırsal mahalle-kırsal yerleşik alan tespiti için ikinci başvuru Çatalca ilçesinden gelmiştir. İstanbul Büyükşehir Belediye Meclisi'nin 15.03.2022 tarihli ve 346 nolu kararıyla Çatalca ilçesi Atatürk, Akalan, Aydınlar, Bahşayiş, Başak, Belgrat, Celepköy, Çakıl, Çanakça, Çiftlikköy, Dağyenice, Elbasan, Fatih, Gökçeali, Gümüşpınar, Hallaçlı, Hisarbeyli, İhsaniye, İnceğiz,

İzzettin, Kabakça, Kalfa, Karacaköy, Karamandere, Kestanelik, Kızılcaali, Muratbey, Nakkaş, Oklalı, Ormanlı, Ovayenice, Örcünlü, Örencik, Subaşı, Yalıköy, Yaylacık ve Yazlık mahallelerinde *"Kırsal Yerleşik Alan"* sınırları belirlenmiştir. Daha sonra İstanbul Büyükşehir Belediye Meclisi'nin 10.01.2024 tarihli ve 3 nolu kararıyla Ormanlı hariç diğer kırsal yerleşik alan tanımlaması yapılan mahallelerdeki mevcut kırsal yerleşik alan sınırlarına ilave alanlar dâhil edilmiştir. Görüldüğü gibi Çatalca ilçesi yönetsel alanındaki 37 mahallede kırsal yerleşik alan tanımlama ve onayı yapılmıştır. Çatalca ilçesi yönetsel alanında 6360 sayılı kanunla mahalleye dönüştürülen köy sayısı 27 olup bu köylerin tamamında kırsal yerleşik alan tanımlaması yapılmıştır. Ancak bu köylere ilaveten 10 mahallede daha kırsal yerleşik alan onay işleminin gerçekleştirilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Şekil 6. Akören (Silivri) örneğinde tanımlanan kırsal yerleşik alan sınırları
Kaynak: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Harita Müdürlüğü

İstanbul Büyükşehir Belediye Meclisi'nin 14.12.2022 tarihli ve 1550 nolu kararıyla ***Arnavutköy*** ilçesi Baklalı, Balaban, Boyalık, Çilingir, Dursunköy, Hacımaşlı, Karaburun, Sazlıbosna, Tayakadın, Yassıören, Yeniköy ve Yeşilbayır mahallelerinde *"Kırsal Yerleşik Alan"* sınırları tanımlanmıştır. Sonrasında İstanbul Büyükşehir Belediye Meclisi'nin 27.11.2023 tarihli ve 1379 nolu kararıyla da Arnavutköy ilçesinde kırsal yerleşik alan tanımlaması yapılan bu mahallelerdeki mevcut kırsal yerleşik alan sınırlarına ilave alanlar dâhil edilmiştir. Arnavutköy ilçesi yönetsel

alanındaki 12 mahallede kırsal yerleşik alan tanımlama ve onayı yapılmıştır. Arnavutköy ilçesi yönetsel alanında 2012 tarih ve 6360 sayılı kanunla mahalleye dönüştürülen köy sayısı 8 olup bu köylerin tamamında kırsal yerleşik alan tanımlamasının yapılmış olduğu görülmektedir. Bu köylere ilave olarak 4 mahallede daha kırsal yerleşik alan tespit ve onay işleminin yapılmış olduğu anlaşılmaktadır.

2012 tarih 6360 sayılı kanunla İstanbul'da köy iken mahalleye dönüştürülen köy sayısının en fazla olduğu ilçe Şile'dir. İstanbul Büyükşehir Belediye Meclisi'nin 14.12.2022 tarihli ve 1551 nolu kararıyla Şile ilçesi Ağaçdere, Ahmetli, Akçakese, Alacalı, Avcıkoru, Bıçkıdere, Bozgoca, Bucaklı, Çataklı, Çayırbaşı, Çelebi, Çengilli, Darlık, Değirmençayırı, Doğancalı, Erenler, Esenceli, Geredeli, Göçe, Gökmaşlı, Göksu, Hacılı, Hasanlı, İmrendere, İmrenli, İsaköy, Kabakoz, Kadıköy, Kalem, Karabeyli, Karacaköy, Karakiraz, Karamandere, Kervansaray, Kızılca, Korucu, Kömürlük, Kurfallı, Kurna, Meşrutiyet, Oruçoğlu, Osmanköy, Ovacık, Sahilköy, Satmazlı, Sofular, Soğullu, Sortullu, Şuayipli, Teke, Ulupelit, Üvezli, Yaka, Yaylalı, Yazımanayır, Yeniköy ve Yeşilvadi mahallelerinde "*Kırsal Yerleşik Alan*" sınırları belirlenmiştir. Şile ilçesinde 57 mahallede kırsal yerleşik alan tanımlama ve onayı yapılmıştır. Şile ilçesi yönetsel alanında 6360 sayılı kanunla mahalleye dönüştürülen köy sayısı 57 olup bu köylerin tamamında kırsal yerleşik alan tanımlamasının yapılmış olduğu anlaşılmaktadır.

İstanbul Büyükşehir Belediye Meclisi'nin 27.11.2023 tarihli ve 1550 nolu kararıyla ***Beykoz*** ilçesi Akbaba, Alibahadır, Anadolufeneri, Bozhane, Cumhuriyet, Dereseki, Elmalı, Göllü, Görele, İshaklı, Kaynarca, Kılıçlı, Mahmutşevketpaşa, Öğümce, Örnekköy, Paşamandıra, Polonezköy, Poyrazköy, Riva ve Zerzevatçı mahallelerinde "*Kırsal Yerleşik Alan*" sınırları tanımlanmıştır. Beykoz ilçesi yönetsel alanındaki 20 mahallede kırsal yerleşik alan tanımlama ve onayının yapılmış olduğu görülmektedir. Beykoz ilçesi yönetsel alanında 2012 tarih ve 6360 sayılı kanunla mahalleye dönüştürülen köy sayısı 20 olup bu köylerin tamamında kırsal yerleşik alan tanımlamasının yapılmış olduğu anlaşılmaktadır.

Görüldüğü gibi, Kırsal Mahalle ve Kırsal Yerleşik Alan Yönetmeliği gereğince İstanbul'da Arnavutköy, Beykoz, Çatalca, Silivri ve Şile ilçelerinde "*kırsal yerleşik alan*" sınırları belirlenmiş bulunmaktadır. 2012 tarih ve 6360 sayılı kanunla İstanbul ili yönetsel alanında köy iken mahalleye dönüştürülen yerleşim sayısı 151'dir. Günümüzde bu köylerin 125'inde kırsal yerleşik alan tespit, teklif ve onay işleminin gerçekleştirilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Ancak burada altı çizilmesi gereken önemli bir nokta bu onayların kırsal yerleşik alanla sınırlı kalmış olduğu, mahalle bütününde bir tanımlamanın yapılmamış olduğu gerçeğidir. Ayrıca altı çizilmesi gereken bir diğer asıl önemli nokta, daha önceki bölümlerde de detaylı bir şekilde ifade edildiği üzere, ilgili kanun ve yönetmeliğin sadece kırsal mahalle - kırsal

yerleşik alan tespiti ve buralara tanınan muafiyetler, indirimler üzerinde durmakta olduğu gerçeğidir. Kırsal mahalle - kırsal yerleşik alan onayı alan mahalleler vergi, harç, katılım payı, su kullanım ücretlendirmelerinde, detaylarına ilgili bölümde değinmiş olduğumuz birtakım muafiyetler ve indirimler sağlamaktadır. Dolayısıyla şimdiye kadar atılan bu adımların kırsalın sürdürülebilirliğini sağlamada ne kadar yeterli olacağı halen tartışmalı bir konudur.

4. Sonuç ve Tartışma

İstanbul'un idari yapılanmasında yasal düzenlemeler aracılığıyla günümüze kadar birçok değişiklik yapılmıştır. Ancak yapılan bu düzenlemelerden şüphesiz hiçbiri Büyükşehir Kanunu kadar etkili olmamıştır. İstanbul'da büyükşehir yönetim modelinin gelişim süreci (1984-günümüz) idari yapılanmasında da köklü değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Özellikle mahallî idareler bağlamında yapılan bu değişiklikler günümüze kadar hala çözüme kavuşturulamamış birçok sorun ve tartışmaya da zemin hazırlamış bulunmaktadır.

Büyükşehir belediyesinin hizmet alanının il mülkî idare sınırına çekilmesi ve il özel idarelerinin de kaldırılmasıyla daha önce ağırlıklı olarak şehirsel hizmet sunan büyükşehir belediyeleri, kırsal hizmet sunmak için de yetkilendirilmiştir. Neticede ülkemizde kırsal alanların gelişimi, desteklenmesi ve sürdürülebilirliğinin sağlanması noktasında önemli vazifeler üstlenmiş olan il özel idaresinin bu bağlamdaki görevleri, büyükşehir belediyesine devredilmiştir. Daha önce belediyelerin böyle bir görev tanımı ve doğal olarak hizmetlere ilişkin bir altyapısı yokken, belediyeler kendilerine yüklenen bu görevi yerine getirebilmek için gerek büyükşehir gerekse büyükşehir ilçe belediyeleri bünyesinde tarımsal hizmetlere yönelik gerekli altyapı oluşturmaya çalışmaktadırlar. Ancak şehirsel alanların planlanması, yönetimi noktasında yetki ve deneyimi olan belediyelere, kırsal alanları yönetme yetkisinin de verilmiş olması, geçmişte özellikle İstanbul'da yaşanan şehirleşme deneyimleri de göz önüne alındığında, üzerinde önemle durulması, titizlikle takip edilmesi gereken hassas bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

6360 sayılı kanunun büyükşehirlerde bir diğer yaptırımı en küçük yerinden yönetim birimi olan köy idaresini ortadan kaldırması ve köyleri bağlı bulundukları büyükşehir ilçe belediyesinin mahalleleri haline getirmesi olmuştur. İlgili kanunla İstanbul büyükşehir yönetsel alanında geriye kalan son 151 köyün de idari kimlikleri değiştirilerek, bağlı bulundukları ilçenin yönetsel alanında tüzel kişiliği olmayan mahallelere dönüştürülmüşlerdir. Neticede bu eski köyler - yeni mahalleler, şehirsel mahallelerle aynı idari kimliğe sahip olmuşlardır. Oysaki *mahalle*, 03.07.2005 tarih ve 5393 sayılı Belediye Kanunu'nun 3. maddesinin de bendinde "Belediye sınırları içinde, ihtiyaç ve öncelikleri benzer özellikler gösteren ve

sakinleri arasında komşuluk ilişkisi bulunan idarî birimdir." şeklinde tanımlanmaktadır. Mahalle tüzel bir kişiliğe sahip olmayıp, köylerde olduğu gibi kamu tüzel kişiliği sıfatından kaynaklanan hak ve yetkileri yoktur. Tüzel kişiliği olmayan mahalle idaresi, belediye ve köy gibi bir yerel yönetim birimi de değildir. Bahsi geçen köyler, yaşanan bu değişimle bir takım hak ve yetki kaybı yaşamalarının yanı sıra, aynı zamanda şehrin yönetsel alanındaki diğer şehirsel mahalleler gibi birtakım hizmetlere erişimde yetki alanına ve vergi, harç vb. bazı sorumlulukların da altına girmişlerdir. Yaşanan bu idari değişim sürecinde, kırsal yerleşim birimlerine yüklenen maddi yükümlülükler maalesef tartışmalarda daha çok ön planda tutulmuştur. Nitekim sonraki süreçte atılan birtakım yasal adım ve düzenlemeler de bu yükümlülükleri ortadan kaldırmak veya hafifletmek üzere olmuştur. 6360 sayılı kanunun büyükşehirlerde kırsal yerleşim birimlerine mahalle olarak getirdiği bu yeni yükümlülükler, önceleri kanuna eklenen ek maddelerle ötelenmeye çalışılmıştır. Daha sonrasında 16.10.2020 tarih ve 7254 sayılı kanunla, Büyükşehir Belediyesi Kanunu'na ek bir yeni madde eklenmiş ve köy iken mahalleye çevrilen bu kırsal yerleşim birimlerinin "*kırsal mahalle - kırsal yerleşik alan*" kimliği alabilmelerinin önü açılmıştır. Esasında zaten mevcut olan köy kimlikleri, kanunla ellerinden alınan bu eski köyler-yeni mahalleler şimdi kanunla tanımlanan kırsal mahalle - kırsal yerleşik alan kimliklerini alabilmek için mücadele etmek durumunda bırakılmışlardır. Nitekim bu çerçevede İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne kırsal mahalle - kırsal yerleşik alan kimliği alabilmek için başvuran beş ilçenin olduğu ve yapılan tanımlamaların da mahalle bazında değil kırsal yerleşik alan olarak sınırlı bir alanda gerçekleştirilmiş olduğu dikkati çekmektedir.

Kırsal mahalle - kırsal yerleşik alan kimliğinin önünü açan ilgili yasa maddeleri ve yönetmelik incelendiğinde bu tanımlamaların şimdilik sadece birtakım mali yükümlülükleri ortadan kaldırmak veya hafifletmek üzere hayata geçirilmiş olduğu görülmektedir. Dolayısıyla atılan bu adımların kırsalın sürdürülebilirliğini sağlamada ne kadar yeterli olacağı halen tartışmalı bir konudur. Ülkemizde büyükşehir yönetim modeli altında köylerin mahalleye dönüştürülmesi süreci, basit bir idari değişiklik olarak asla görülmemelidir. Çünkü Türk idari sisteminde köyler; tarihsel geçmiş ve bir takım gelenekler üzerine inşa edilmiş en küçük yerleşim ünitesi olup, yerinden yönetim birimidir. Bu dönüşümün ülkemizdeki kırsal alanlar üzerinde sosyo-ekonomik ve çevresel birçok sonucunun olacağı aşikârdır. İstanbul özelinde, geçmiş deneyimlerden de yola çıkılarak, geriye kalan son kırsal alanların korunabilmesi için mutlaka daha kapsamlı bir kırsal alan yaklaşımı gerekmektedir. İstanbul'da eski köyler - yeni mahallelerin çoğunun İstanbul'un geriye kalan son orman alanları ve İstanbul'a su sağlayan akarsu havzalarında yer aldığı, önemli bir kısmında tarım ve mera alanlarının varlığı gerçeği karşımıza çıkmaktadır. Şehrin ekosistem servislerine birçok açıdan hizmet eden bu alanların

mutlak suretle korunması gerekmektedir. Bunun için buralardaki kırsal yerleşim birimlerinin daha kapsayıcı, her açıdan sürdürülebilirliğin ön planda tutulduğu, bütüncül bir bakış açısıyla ele alınması önemlidir. Bu nedenle çok geç olmadan, mekâna dayalı doğru ve başarılı politikaların geliştirilebilmesi için büyükşehir ilçe belediyelerinin yönetsel alanlarındaki eski köyler olan bu yeni mahallelerin şehrin diğer mahallelerinden ayırt edilmesi ve farklı olarak ele alınması, planlanması ve yönetilmesi gerekmektedir (Kara ve Belge, 2022).

Kırsal Mahalle ve Kırsal Yerleşik Alan Yönetmeliği'nin çıkışının üzerinden yaklaşık beş yıl geçmiş olmasına rağmen, bugüne kadar İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne 5 ilçe (Silivri, Çatalca, Arnavutköy, Beykoz ve Şile) resmi başvuruda bulunmuştur. 2012 tarih ve 6360 sayılı kanunla İstanbul ili yönetsel alanında mahalleye dönüştürülen köy sayısı 151'dir. Günümüzde bu köylerin 125'inde kırsal yerleşik alan tespit ve onay işlemi yapılmıştır. Ancak burada altı çizilmesi gereken esas nokta onayların "kırsal yerleşik alanla" sınırlı kaldığı, mahalle bütününde bir tanımlamanın yapılmamış olduğu gerçeğidir. Ayrıca bu tanımlama eskiden köy olan bu yeni mahallelere eski kimliğini ve kimlikten kaynaklı haklarını da geri vermemektedir.

Günümüzde dünyada kır, köy, kent kavramları ve tanımlamaları yeniden tartışılırken, ülkemizde son dönemde yönetsel yapıda meydana gelen bu değişiklikler köy, kır, kent kavram ve tanımlamalarındaki belirsizliği daha da arttırmış bulunmaktadır (Tekeli, 2016; Tekeli ve Ataöv, 2017; Keleş, 2004). İstanbul'da günümüzde resmi istatistiklerde kırsal nüfus bulunmamakta; büyükşehir il mülki sınırları içerisinde yaşayan nüfusun tamamı şehir nüfusu olarak kabul edilmektedir. Oysaki idari kimlikleri değiştirilerek büyükşehir yönetsel alanına mahalle olarak dâhil edilen bu yerleşimlerin büyük çoğunluğu, günümüzde halen kırsal ekonomik fonksiyonlarını çoğunlukla korumakta; toplam nüfus içerisinde oransal olarak azalmış olmakla birlikte mevcudiyetlerini sürdürmektedirler. Kırsal alanlar, kırsal yerleşmeler ve buralarda yaşayan kırsal nüfus, İstanbul gibi bir dünya metropolünün bile günümüzde var olan bir gerçeğidir. Bu gerçekten yola çıkarak, ilçe belediyelerinin yönetsel alanlarındaki kırsal mahalleleri şehrin diğer mahallelerinden farklı olarak ele alması, planlaması ve yönetmesi gerekmektedir. Mekâna dayalı doğru ve başarılı politikaların geliştirilebilmesi için büyükşehirlerde şehir-kır ayrımının tekrar oluşturulması, şehrin yönetsel alanındaki kırsal mahallelerin diğer mahallelerden ayırt edilmesi gerekmektedir. Özellikle İstanbul gibi bir mega şehirde, geçmişteki deneyimlerden de yola çıkılarak, geriye kalan son kırsal alanların korunabilmesi için daha kapsamlı bir kırsal alan yaklaşımı gereklidir. İstanbul'da kırsal yerleşim alanlarının mekânsal dağılımını ortaya koyduğumuz haritalarda da görüldüğü gibi, bunların çoğunun İstanbul'un geriye kalan son orman alanları ve

İstanbul'a su sağlayan akarsu havzalarında yer aldığı, önemli bir kısmında tarım ve mera alanlarının varlığı gerçeği karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle şehrin ekosistem servislerine birçok açıdan hizmet eden bu alanların mutlak suretle korunması şarttır. Bunun için buralardaki kırsal yerleşim birimlerinin daha kapsayıcı, her açıdan sürdürülebilirliğin ön planda tutulduğu, bütüncül bir bakış açısıyla ele alınması gerekmektedir.

Kaynakça

Demir, K. A. (2018). Yerelleşme ve idari coğrafya bağlamında Türk mülkî idare sistemi. Ege Coğrafya Dergisi, 27(2), 195-212.

Göney, S. (2019). Şehir Coğrafyası I. Beta Basım.

Gözler, K. (2013). 6360 sayılı kanun hakkında eleştiriler. Legal Hukuk Dergisi, 11(122), 37-82.

Gözler, K. (2022). Türkiye'nin yönetim yapısı (T.C. idarî teşkilâtı). Ekin Basım Yayın.

Kara, H. & Belge, R. (2022). Büyükşehir belediyesine dönüştürülen illerde şehir ve kır nüfusunun belirlenmesi: Denizli örneği. Türk Coğrafya Dergisi, 81, 69-82.

Keleş, R. (2004). Kentleşme Politikası. İmge Kitabevi.

Özçağlar, A. (2005). Türkiye'de mülki idare bölümlerinin idarî coğrafya analizi. Coğrafi Bilimler Dergisi, 3(1), 1-25.

Özçağlar, A. (2015). Yönetsel Coğrafya. Nika Yayınevi.

Özgür, E.M. (1998). Türkiye Nüfus Coğrafyası. GMC.

Sertkaya Doğan, Ö. & Gökburun, İ. (2019). İstanbul'da köyden mahalleye evrilen yerleşmeler. Coğrafya Dergisi, 39, 73-87.

Şahin, C. (2015a). İstanbul'un cumhuriyet dönemi mekânsal gelişimi. Yılmaz, C. (Ed.), Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi-Cilt I (ss. 456-477). Mas Matbaacılık.

Şahin, C. (2015b). İstanbul'un ilçeleri. Yılmaz, C. (Ed.), Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi-Cilt III (ss. 246-324). Mas Matbaacılık.

Tekeli, İ. (2016). Dünya'da ve Türkiye'de kent-kır karşıtlığı yok olurken yerleşmeler için temsil sorunları ve strateji önerileri. İdealkent Yayınları.

Tekeli, İ., ve Ataöv, A. (2017). Sürdürülebilir Toplum ve Yapılı Çevre, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). 1927, 1935, 1940, 1945, 1950, 1955, 1960, 1965, 1970, 1975, 1980, 1985, 1990 ve 2000 yılı genel nüfus sayımı kitapları.

TÜİK. (2026). Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi 2007-2025 yılları arası sonuçları.

Metin içinde bahsi geçen anayasa ve kanunlar:

Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası, https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/anayasa/

3030 Sayılı Kanun, https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc067/kanuntbmmc067/kanuntbmmc06703030.pdf

5216 Sayılı Kanun, https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5216.pdf

5747 Sayılı Kanun, https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5747.pdf

6360 Sayılı Kanun, https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6360.pdf

7254 Sayılı Kanun, https://www.resmîgazete.gov.tr/eskiler/2020/10/20201016M1-1.htm

5393 Sayılı Kanun, https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5393.pdf

13. BÖLÜM

ACIPAYAM HAVZASI ÖRNEĞİNDE DEPRESYON OLUŞUMLARININ İNCELENMESİ

Prof. Dr. Akif Akkuş, Emekli Öğr. Üyesi - Hasan Kalyoncu Üniversitesi
ORCID No: 0000-0003-0307-5537

Özet

Yeryüzünde çevresine göre alçakta olan ve bir boğazla dış drenaja bağlanan, nispeten düz tabanlı yerler havza veya depresyon olarak belirtilir. Dünyamız dıştan içe doğru birtakım geosferlere ayrılmıştır. Yer kabuğunun altındaki magmanın konveksiyonel hareketlerle üstündeki katı kabuğu hareket ettirmesiyle, büyük parçalar ayrılarak kıtalar arasında büyük jeosenklinalleri (okyanusları) meydana getirir. Bir taraftan da daha dar alanlardaki karşılaşmalar, bölgesel depresyonların (havzaların) meydana gelmesine sebep olur.

Acıpayam havzası da doğusundaki Eşler Dağı ve batısındaki Kızılhisar Dağı'nın sıkıştırması ve kuzeyden de Honaz dağının sınırlamasıyla oluşmuştur. Doğudaki Karadağ (Malı Dağı) ve batıdaki Kızılhisar Dağı ve havza ortasındaki kuzey güney doğrultulu sırt birer antiklinaldir. Aynı zamanda Malı Dağı hem doğu hem de batı tarafından bir fayla Kızılhisar Dağı Serinhisar'dan, Acıpayam batısına kadar bariz bir fayla ve orta sırt olarak belirttiğimiz hafif yükselti de başka bir fayla kesilmiştir.

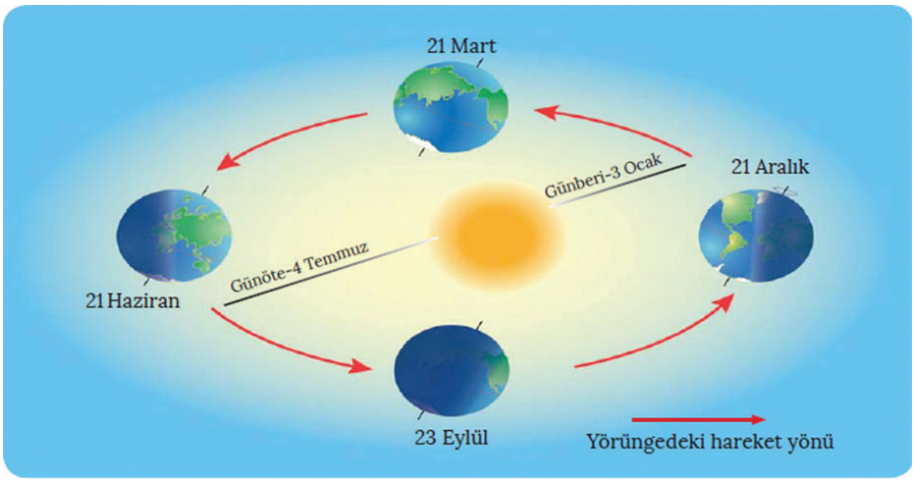
Malı dağını geçen dereler, Acıpayam havzasına çıktıkları yerlerde bariz birikinti konisi meydana getirmişlerdir. Bu dereler tarafında taşınan çakıllı tabakalar, ova tabanından 60 m. kadar yüksekte bulunmaktadırlar. Kızılhisar Dağı yamaçlarından gelen dereler, fay hattını geçtikleri yerlerden itibaren aşınmanın hızlanması ile her biri bir birikinti konisi meydana getirmişler ve bu birikinti konileri ova tabanına doğru genişleyerek, dağ eteği ovası halini almıştır.

Kızılhisar Dağı doğusunda bulunan faylar ve Malı Dağı doğusunu kesen faylar aktif faylardır ve özellikle, Malı Dağı'ndaki fay aynaları barizdir.

Anahtar kelimeler: Depresyon, Depresyon oluşumları, Acıpayam Havzası

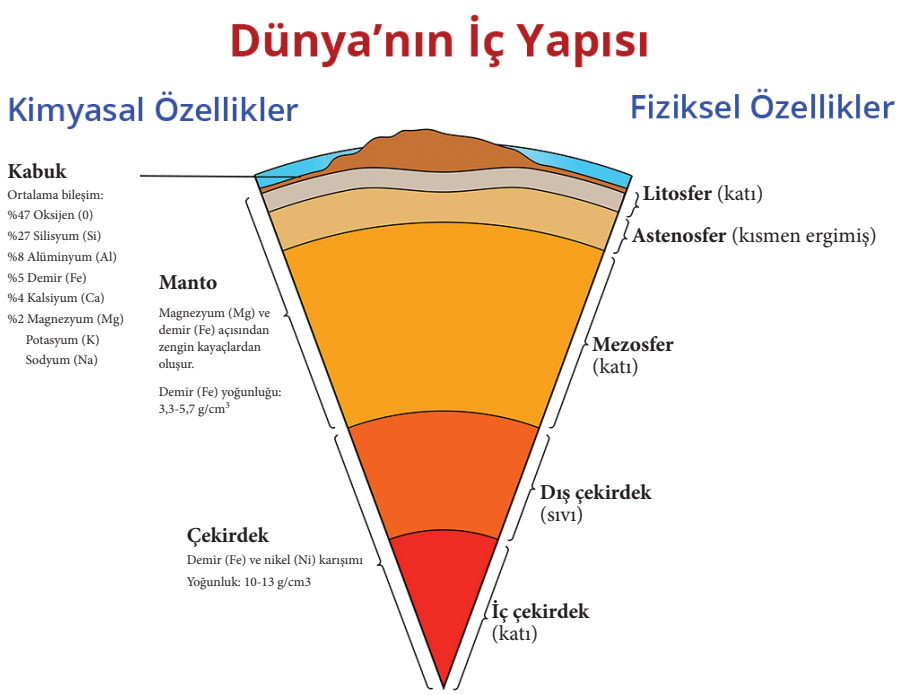
1. Giriş

Yeryüzünde, çevresine göre alçakta olan ve bir boğazla dış drenaja bağlanan, nispeten düz tabanlı yerler depresyon olarak açıklanır. Yaklaşık 4,5 milyar yıl önce oluşan dünyamız Güneş Sistemi'ndeki yörüngesine (150 milyon km uzaklıkta) yerleşmiş bir gezegendir. Dünyamızın takip ettiği yörünge bir elips şeklindedir. Dünya yörünge üzerinde hareket ederken, Güneş ve Ay'ın kütleçekim kuvvetleri, Dünya'nın ekvatordaki şişkin kısmına farklı bir dönüştürücü kuvvet uygular, bu etkiyle oluşan yalpalama ile ekseni etrafında dönen dünya hafifçe yalpalar. Gerek dönme hareketi gerekse yalpalama hareketi kabuk altındaki magmanın hareketlerini de etkileyebilir.

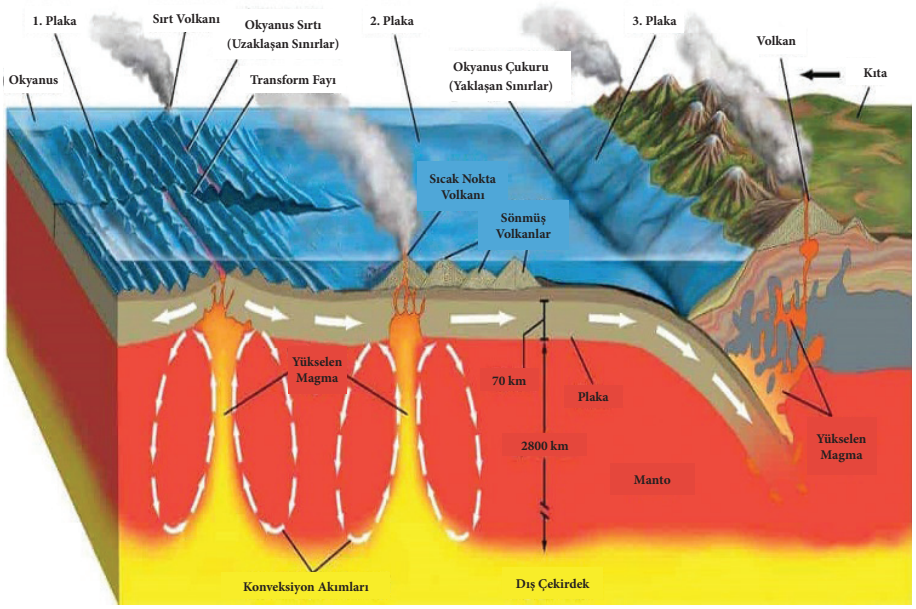

Şekil 1: Dünyanın yıllık hareketi (cografyahocasi.com, 2026)

Dünyamız 4,5 milyar yıllık geçmişinin büyük bir zamanını bugünkü görünümü oluşturmak için geçirmiştir. Bunun sonucunda yer kabuğu (ortalama 35 km. kalınlığında), magma (ortalama 2900 Km. kalınlığında) ve çekirdek (ortalama 3400 km. kalınlığında) olmak üzere oluşmuştur.

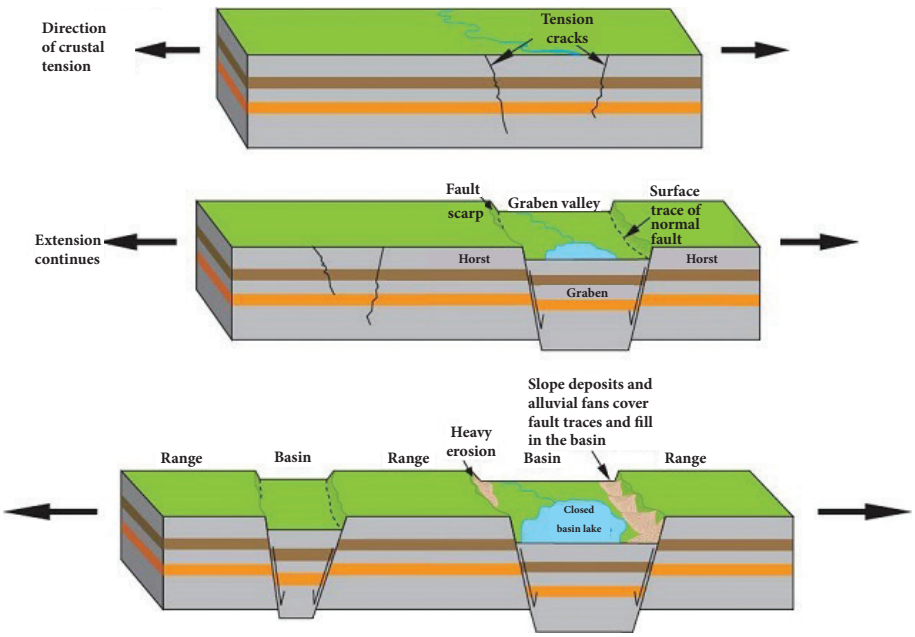

Şekil 2: Dünyanın iç yapısının şematik gösterimi (bilimgenc.tubitak.gov.tr, 2026).

Bütün bu hareketler sonucunda, farklı yoğunluktaki katmanlar farklı tepkiler verir ve özellikle sıvı olan magma, çekirdekle temas sahasında ısınır ve yukarıya doğru hareket eder. Yukarı çıkan magma, kabuğa yaklaştığında, birbirine ters istikamette ikiye ayrılır. Bu ayrılma sırasında üzerlerindeki kabuk bölümünü de beraberinde taşır ve ayrılan kısımda gittikçe genişleyen ve okyanuslara evrilen çukurlukların (okyanusların) oluşumunu sağlarlar. Magma üzerinde hareket eden büyük yer kabuğu blokları, başka bir kabuk blokuyla karşılaştığında, onun altına veya üstüne doğru hareket eder. Ağır olanlar alta doğru dalarken, hafif olanlar üste doğru çıkar. Bu esnada üste çıkanlar kıvrılarak yükselebilir.

Şekil 3: Konveksiyonel hareketlerle her kabuğunda meydana gelen hareketler (cografyatr.com, 2026).

Böylece farklı yerlerdeki jeosenklinallerde veya depolanma alanlarında, tabakalar halinde birikmiş olan, nispeten yumuşak tabakaları sıkıştırırlar ve onların kıvrılıp kırılmasına sebep olurlar. Bu hareketler sonucunda, kıtalar ve jeosenklinaller meydana gelirken karaların iç kısımlarında da depresyonlar, tektonik alanlar, faylar ve grabenler meydana gelir.

Şekil 4: Horst ve graben oluşumunun şematik gösterimi (nps.gov, 2006).

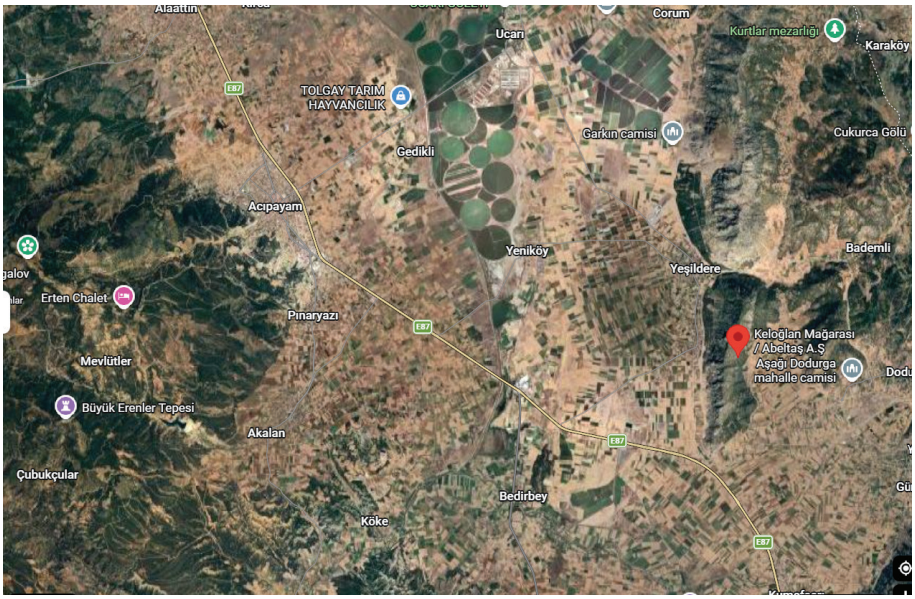
2. Acıpayam Havzası

Depresyon alanlarını, yer kabuğunda çevresine göre alçakta kalan, genellikle kapalı veya yarı açık havza özelliğinde görülen yer şekilleri olarak tanımlamak mümkündür. Bu alanlar tektonik ve yapısal süreçlerin sonucu olarak oluşabildikleri gibi karstlaşma, erozyon ve aşındırma süreçleri, volkanik faaliyetler ve kozmik çarpmalar sonucunda da oluşabilmektedirler. Burada incelenen Acıpayam Depresyonu Köle'nin (2017) tanımladığı fay kontrollü çöküntü alanları, neotektonik dönemde horst-graben sistemlerinin ve doğrultu atımlı fayların yarattığı çek-ayır havzalarının gelişimiyle doğrudan ilişkilidir

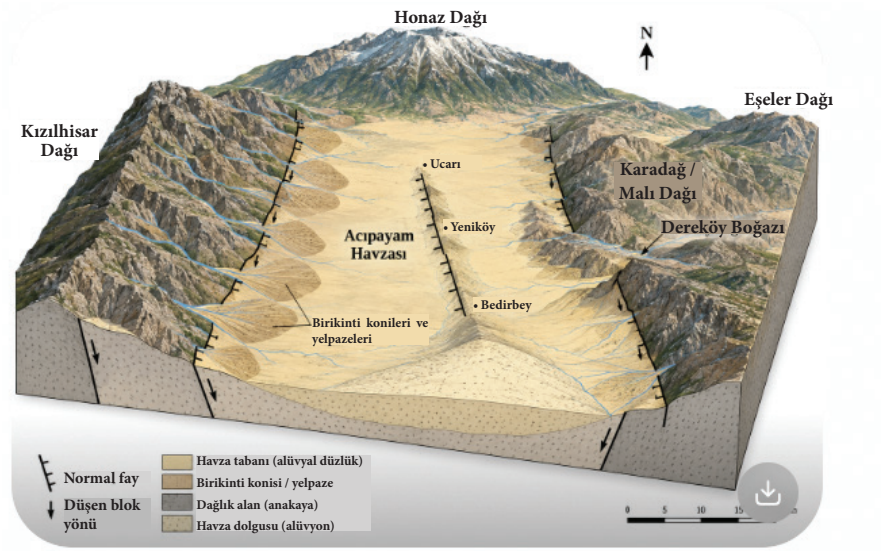
Acıpayam havzası, Denizli'nin güney doğusunda yer alır ve başka bir tanımlamayla, karalar içerisinde kırılma, çökme ve yükselmelerle ortaya çıkmış olan bir havzadır. Çevresindeki yüksek yerler arasında, 900 m. yüksekliği ile tam bir havza özelliği göstermektedir.

Elitez vd.nin (2011) Çameli, Gölhisar ve Acıpayam Havzalarının Miyosen-Kuvaterner jeodinamiğ üzerine yaptıkları çalışmaya göre bu havzalarının oluşumu Erken Miyosen'de bölgede etkin olan sıkışma ile başlamış, Orta-Geç Miyosen'de

sol yanal bir hareketin etkisiyle devam etmiştir. Havzalar halen Pliyosen'de başlayan sol yanal gerilmeli bir sistemin hakimiyetindedir.

Şekil 5: Acıpayam ve çevresi (Google Maps).

Şekil 6: Acıpayam havzası ve çevresinin şematik gösterimi

Acıpayam havzasının oluşumunda fayların rolü daha belirgindir. Bu belirginlik fayların daha yeni oluşları ve zaman zaman tekrar oynamaları ile de alakalıdır.

Fotoğraf 1: Keloğlan Mağarası girişindeki bariz faylar

Fotoğraf 2: Keloğlan Mağarası'ndan güneye doğru Yazır-Dodurga ovasına bakış

Acıpayam havzası yaklaşık 5-15 km genişlikte ve 30 km uzunlukta, GB ve KD kenarları KB-GD gidişli normal faylarla sınırlandırılmış bir çöküntü havzasıdır. Havza ortasında, Bedirbey-Yeniköy-Ucarı arasında uzanan batı tarafı K-G gidişli

yaklaşık 15 km uzunlukta bir fay tarafından sınırlandırılmış Pliyosen yaşlı killi kireçtaşlarından oluşan uzamış sırt yer almaktadır (Demirtaş ve Tekin, 2020).

Acıpayam havzası, genel olarak bir graben havza özelliği de gösterir. Havzanın batı kesiminde yer alan Kızılhisar Dağları boyunca uzanan bir fay hattı, doğuda yer alan Karadağ'ın (Malı Dağı) doğusunda, dağa paralel bir şekilde uzanan faylar yer almaktadır. Ayrıca bir fay hattı da Acıpayam ovasının orta kısmında, orta sırtta yer almaktadır.

Havza doğu ve batısından ofiolitler üzerine gelen Üst Kretase kalkerlerinin bulunduğu, orta kısımlarında ise daha genç Neojen çökellerinin yer aldığı bir havza özelliği göstermektedir. Havzayı doğu ve batısından sınırlayan ofiolit ardalanmalı Kretase ve Üst Kretase kalkerlerinin kırılarak çökmesi ile graben sahası oluşmuştur. Graben sahası, daha güneydeki Gölhisar Gölü havzasına doğru uzanmaktadır.

Havzanın çevresinin yüksek dağlarla çevrili olmasının bir sonucu olarak (Honaz dağı 2571 m., Eşler dağı 2254 m., Kızılhisar dağları 2241 m.) havzada fazla derin olmayan Pliyosen gölleri yer almıştır.

Pliyosen tabakaları havzanın orta kısmında, Honaz dağının yükselmesine bağlı olarak ve yanlardan gelen sıkıştırmalarla şekillenerek graben sahasına uyumlu ve dalgalı bir antiklinal haline gelmiştir. Üst Pliyosen'de ve Kuaterner'de çevredeki yüksek kesimlerden gelen çökellerle dolmuştur. Havzanın kuzeydoğu kesiminde, tabandan 75-80 m. yukarıda bu depolar yer almaktadır. Depoların bu yükseltide bulunmaları, tekrarlayan faylarla da ilgilidir.

Fotoğraf 3: Acıpayam Havzası'ndaki Pliyosen tabakalar

Fotoğraf 4: Karadağ'ı kesen Bademli Boğazı

Honaz dağından ve çevredeki yüksek kesimlerden ovaya ulaşan dereler birer birikinti konisi meydana getirmişlerdir. Özellikle Kızılhisar dağından gelen derelerin fay hattından başlayan birikinti konileri birleşerek, dağ eteği ovası görünümünü almışlardır. Karadağ'ı (Malı dağı) kesen Bademli deresi hem derin bir boğaz hem de Dereköy'ün üzerinde yer aldığı birikinti konisini meydana getirmiştir.

Burdur-Fethiye Makaslama Zonu'nun orta kesimi, eski bir Neojen havzasını kateder. Günümüzde bu bölge üç modern havzayı kapsar: Acıpayam (375 km²), Çameli (20 km²) ve Gölhisar (120 km²) havzaları. Topografya, 1000-2000 metre yükseltiye sahip yüksek ve dik dağlardan oluşur. Bu dağların temelini başlıca ofiyolitik melanj ve temel kayaçlara ait kireçtaşları oluşturur. Dağların eteğinde, Dalaman Çayı'nın kollarından oluşan geniş bir drenaj sisteminin hâkim olduğu, eğimi az bir topografya alanı yer alır. Bu alanın temelini ise başlıca Neojen tortulları oluşturur (Elitez, 2019).

Acıpayam eski göl alanında biriken sular, Dalaman Çayının geriye aşınım dalgasının göle ulaşması sonucu, göl suları boşalmış ve bu sırada biriken sedimentlerin tamamına yakını Akdeniz'e doğru taşınmıştır. Yukarıda belirttiğimiz Kuaterner depoları kalıntıları bunlardandır.

Dalaman Çayı ve onun kolları olan, Kızılhisar ve Karadağ'dan gelen dereler, orta kısımdaki, yüksek olmayan antiklinali sürempoze bir şekilde aşındırmışlardır. Buna bağlı olarak, Dereköy batısında yüzeysel bir boğaz, Bedirbey'de ise Dalaman Çayı, bu antiklinali bariz bir boğazla geçmişlerdir.

Acıpayam havzasının etrafında yer alan kalker alanlarda dolin ve mağara gibi Karstik oluşumlar da dikkati çekmektedir. Karadağ'ın güneyinde yer alan Keloğlan mağarası bunlardan birisidir. Mağaranın giriş kısmında bariz olarak görünen faylar, aynı zamanda tekrar tekrar hareket ederek, havzanın şekillenmesinde etkili rol oynamışlardır.

Havzayı şekillendiren faylar, her yerde aynı zamanda meydana gelmemişlerdir. Bu fayların meydana gelişleri ve yeniden oynamaları sırasında ortaya çıkan depremler de havzayı etkilemiştir.

Havzanın orta kısmında, çevredeki dağların uzanışına paralel uzanan ve orta sırt diyebileceğimiz antiklinal, batısından bariz bir fayla kesilmiştir. Bu fay boyunca bol sulu kaynaklar sıralanmıştır.

1938 de büyük bir depremle yıkıma uğramış olan saha, 1970 Burdur depreminden de etkilenmiştir. Acıpayam da son olarak 20 Mart 2019 5,5 şiddetinde bir deprem meydana gelmiştir.

20 Mart 2019 Ucarı-Yeniköy (Acıpayam-Denizli) depremi Fethiye-Burdur kesme zonunun Acıpayam-Serinhisar çöküntüsünde meydana gelmiştir. Fethiye-Burdur Fay Zonu Fethiye Körfezi ile Burdur Gölü arasında yaklaşık 300 km uzanımlı ve sol oblik atım bileşenine sahip çok sayıda normal faylardan oluşur

Fotoğraf 5: Keloğlan mağarası içindeki sarkıtlar.

Fotoğraf 6: Keloğlan mağarası içindeki sarkıtlar.

3. Sonuç

Acıpayam Depresyonu, Batı Anadolu Tektonik Bloğu içerisinde yer almaktadır. Bu çalışma içerisinde Acıpayam Havzası jeomorfolojik, neotektonik ve karstik süreçler çerçevesinde incelenmiştir. Bu havza, Batı Anadolu'daki genişleme rejimine bağlı olarak gelişen tipik bir graben alanı olarak ele alınabilir. Havzanın sınırlarını belirleyen aktif normal faylar, depresyonun dikey yönde derinleşmesini ve asimetrik geometrisini doğrudan kontrol etmektedir. Havza tabanında, yamaçlarında ve çevresindeki karstlaşmaya uygun kireçtaşları, tektonik hatlarla birleşerek yoğun bir karstlaşma sürecine maruz kalmıştır. Bu durum, sahanın sadece tektonik değil, aynı zamanda flüviyal-karstik süreçlerin ortak ürünü olan bir "tektono-karstik polye" (Acıpayam Polyesi) niteliği taşıdığını göstermektedir. Kuvaterner boyunca meydana gelen iklim dalgalanmaları, havza içindeki gölsel süreçleri ve akarsu şebekesini şekillendirmiştir.

Acıpayam Havzası'ndaki depresyon oluşumlarının günümüzde de aktif olarak devam ettiği anlaşılmaktadır. Havzayı sınırlayan fayların sismik riski yüksek olup, alüvyal zemin üzerindeki yerleşim birimleri için potansiyel tehlike arz etmektedir. Ayrıca, karstik çöküntüler ve taban suyu seviyesindeki değişimler, tarımsal faaliyetler ve altyapı projeleri için yakından izlenmelidir.

Kaynakça

Akkuş, A. (1992). Acıpayam Havzasının Jeomorfolojisi. Profesörlük takdim tezi.

Akkuş, A. (2004). Güney Depresyonu (Yeşilova-Burdur). İsmail Yalçınlar Sempozyumu. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Ardel, A. (1968). Jeomorfolojinin Prensipleri. İ. Ü. Coğ. Enst. Yay. No: 53

Büyükmeriç, Y. (2017): Kale, Tavas ve Acıpayam havzaların da erken Miyosen çökellerinin Mollüsk biyostratigrafisi, M.T.A. Dergisi no 155

Demirtas R., Tekin B.M., 2020. 20 March 2019 Ucarı-Yenikoy (Acipayam, Denizli) Earthquake, Mw 5.5 and Rupture Mechanism, Turk. J. Earthq. Res. 2 (1), 14-26, https://doi.org/10.46464/tdad.729857

Elitez, İ. (2019). Miocene t o Quaternary Geodynamic Evolution of the Burdur-Fethiye Shear Zone (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi. Jeoloji Mühendisliği Programı.

Elitez, İ., Yaltırık, C. ve Akkök, R. (2011). Çameli, Gölhisar ve Acıpayam Havzalarının Miyosen Kuvaterner Jeodinamiği, Burdur-Fethiye Fay Zonu, Gb Türkiye. 64. Türkiye Jeoloji Kurultayı. Nisan

Erinç, S. (1968). Jeomorfoloji I. İ.Ü. Yay.no 789

Köle, M. M. (2017). Kurşunlu Depresyonları Hidrografik Özelliklerine Sayısal Yaklaşım. Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 7(1), 73-84

Kumsar, H. (2019): Acıpayam da 6 ve üzeri depremler. Basın açıklaması.

Kuşca, M. (2016). Sırçalık mevkii(Acıpayam- Denizli) dolaylarındaki kırıntılı tortulların, ağır maden içeriğinin araştırılması.

Özkul, M., Varol, B., Alçiçek, M. C., Erten, H. (2003): Keloğlan mağarasının Jeolojik konumu ve oluşumu. Acıpayam sempozyumu

Sarayköylü, T. (2024): Acıpayam ovası zeminlerinin jeolojik, jeotektonik, hidrojeolojik ve depremsellik acısından incelenmesi. Pamukkale Üniv.

Yalcınlar. İ. (1969) Strüktüral Jeomorfoloji II. İ.Ü.Yay.no 878,

Yalçınlar, İ. (1968) Strüktüral Jeomorfoloji I. İ.Ü.yay.no 800

https://bilimgenc.tubitak.gov.tr/makale/jeocesitlilik-biyocesitliligin-sessiz-ortagi

https://www.cografyatr.com/haber/ic-kuvvetler-orojenez-epirojenez-volkanizma-deprem

https://cografyahocasi.com/9-sinif/dunyanin-yillik-hareketi-ve-sonuclari.html

14. BÖLÜM

ARAP BAHARI VE GÖÇ

Prof. Dr. Hakan KOÇ - Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
ORCID No: 0000-0001-6840-7702

Özet

Bu çalışmanın amacı, Arap Baharı sonrasında Türkiye'ye yönelen göçün Tunus'tan itibaren tarihsel gelişimini, nedenlerini ve ekonomik, sosyal, demografik, boyutlarında olası sonuçlarını incelemek ve okuyucuda konuya ilişkin bir izlenim oluşturmaktır. 2010 yılında Tunus'ta başlayan ve kısa sürede Orta Doğu ile Kuzey Afrika'ya yayılan Arap Baharı, Tunus, Libya gibi ülkelerde rejim değişikliğine, Suriye de ise uzun süreli bir iç savaşa dönüşmüş ve II. Dünya Savaşı sonrasının en büyük zorunlu göç hareketlerinden birini doğurmuştur. Türkiye, açık kapı politikası ve coğrafi konumu nedeniyle bu göçten en fazla etkilenen ülke olmuştur. Türkiye, 2011 yılından itibaren milyonlarca Suriyeliye geçici koruma sağlamış ve günümüzde dünyada en fazla mülteciye ev sahipliği yapan ülkelerden biri olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Arap Baharı, Savaş, Göç, Göç Politikası, Açık Kapı Politika

1. Giriş

Arap Baharı, 17 Aralık 2010 tarihinde, Muhammed Ebu Azizi isimli üniversite eğitimini tamamlayamamış ve işsiz Tunuslu bir gencin, Sidi Bouzid'teki valilik karşısında kendini ateşe vermesiyle başlar. Başlangıçta münferit gelişen bir olay sonrasında büyük kitlelerin katıldığı bir halk hareketine dönüşür.

Arap Baharı kimilerine göre tesadüfî kimilerine göre de planlı bir şekilde kapalı rejimleri hedef alan bir halk hareketiydi. Arap Baharı, tesadüfî ise bu hareketten neden Mısır, Libya ve Suriye kadar Fas, Cezayir, Suudi Arabistan gibi bu coğrafyada bulunan diğer Arap ülkelerini etkilenmedi? Planlı bir hareket ise neden bu bahar ilk önce Tunus'ta başladı? Yoksa münferit gelişen bir olayı dış odaklar çok iyi kullandı mı?

Bu tür hareketlerin domino etkisi yapabilmesi için ilk çıktığı yerde amacına ulaşabilmesi oldukça önemlidir. Bu tür hareketler başlangıç noktasında amacına ulaşamaz ise geniş kesimleri etkilemekten uzaklaşır. Yani Arap Baharı Tunus yerine Libya'da başlasaydı; beklide bugün bu olayı konuşuyor olur muyduk?

Bu çalışmanın amacı, Arap Baharının ilk durağının neden Tunus olduğunu, Arap Baharının Neden Suriye'de İç Çatışmalara Neden olduğunu ve Suriye'deki iç çatışmalar sonrası yaşanan göçlerin yönü ve boyutunu ve Türkiye'nin uluslararası göç bağlamındaki rolünü incelemektir.

Bu amaç çerçevesinde aşağıdaki sorulara cevaplar aranmıştır.

1. Tunus'un Arap Baharının İlk Durağı Olmasının Nedenleri Neler Olabilir?
2. Tunus, Mısır ve Libya'da Rejim Değişikliğine Neden Olan Arap Baharı, Niçin Fas ve Cezayir, Yemen ve Suudi Arabistan'da Benzer Bir Etkiye Sebep Olmamıştır?
3. Arap Baharı Süreci Yaklaşık Olarak Tunus'ta 1 Ay, Mısır'da 18 Gün, Libya'da 9 Ayda Tamamlanmıştır. Kuzey Afrika Liderleri Bu Akım Karşısında Fazla Bir Direnç Gösterememişken Neden Beşşar Esad Bu Konuda 13 yıl 8 ay süren Dirençli Bir Tutum Sergileyebilmiştir?
4. Arap Baharı Bağlamında Türkiye'ye Gerçekleşen Göçler ve Olası Sonuçları Nelerdir? Bu kapsamda alınan tedbirler yeterli midir?

2. Yöntem

Araştırma nitel araştırma yöntemi ile yürütülmüştür. Nitel araştırma gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi veri toplama tekniklerden yararlanılan, olayla-

ra dayalı görüşlerin doğal ortamında algılanmasına olanak sağlayan bütüncül bir süreçtir. Araştırmanın deseni durum çalışmasıdır. "Durum çalışmaları da nasıl ve niçin soruları çerçevesinde belirli durumun derinliğine incelenmesine olanak vermektedir" (Yıldırım ve Şimşek, 2018). Araştırmanın verileri doküman incelemesi veri toplama tekniği ile temin edilmiştir. Arap Baharı ve Göç ile yayımlanmış kitap, makale, tez çalışmalarından yararlanılmıştır. Türkiye merkezli makaleler için Dergi Park veri tabanı kullanılmıştır. Kaynak olarak ulaşılan kitap, makale, tez ve raporlar toparlanmış ve analiz kısmında istifade edilmiştir. Veriler betimsel analize tabi tutulmuştur.

3. Bulgular

3.1. Tunus'un Arap Baharının İlk Durağı Olmasının Nedenleri Neler Olabilir?

3.1a. Zeynelabidin Bin Ali (23 yıl), Hüsnü Mübarek (30 yıl), Muammer Kaddafi (42 yıl) uzun süre otoriter bir yönetimle ülkelerini idare etmişlerdir. Bu diktatörler içerisinde prestij olarak en zayıf halka olarak Zeynelabidin Bin Ali dikkat çekmektedir. Hüsnü Mübarek iktidarı süresince hem Orta doğuda hemde Arap Dünyasında oluşan sorunlara Birleşmiş Milletler nezdinde çözüm üreten bir lider olarak dikkat çekmektedir. Bu durum hem Mısır Devleti dolayısıyla halkına hem de Mübarek'e Arap Dünyası ve Orta doğuda prestij kazandırmıştır.

Kaddafi iktidara gelir gelmez Libya petrolleri üzerinde büyük payı bulunan yabancı şirketleri zorlayarak, hisselerinin büyük bir kısmını devralmış ve petrolü millileştirerek, gelirin büyük bir kısmının Libya'da kalmasını sağlamıştır. "Kaddafi petrolden elde ettiği gelirle okullar, hastaneler ve otoyollar inşa etmişti. Kaddafi bu yönü ile diğer Arap ülkelerine örnek bir model olmuştur"(Yavuz ve Erdurmaz, 2012). Bu açıdan bakıldığında her iki lider de bu coğrafyada Zeynelabidin Bin Ali'ye göre daha nüfuzlu bir yapıya sahiptiler.

3.1b. Tunus, Mısır ve Libya ile ilgili ekonomik ve nüfusla ilgili göstergeler dikkatlice incelendiğinde Arap Baharının Tunus'ta başlamasının diğer nedenleri de anlaşılacaktır. (Tablo 1.1.).

Tablo 1. Tunus, Mısır ve Libya İlgili Ekonomik ve Nüfus Göstergeleri

Göstergeler	**Tunus**	**Mısır**	**Libya**
Toplam Nüfus (2010)	10.777.500	82.079.636	5.613.380
Şehirde Yaşayan Nüfus (2010)	% 67	% 43.5	%77.9
Okuryazarlık Oranı (2010)	% 74.3	% 71.4	%70
Verdiği Net Göç Hızı (2010)	%-1.78	% -0.22	%0
Nüfus Artış Oranı (2010)	%1	% 1.96	%2
Gayri Safi Milli Hasıladan Kişi Başına Gelir (Amerikan Doları)	2.713	2.653	11.176
İşsizlik Oranı	%14.3	%9	% -

Kaynak: http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/country/2011_enpi_csp_nip_libya_en.pdf, http://data.un.org/CountryProfile.aspx?crName=EGYPT, http://www.census.gov/population/international/data/idb/informationGateway.php

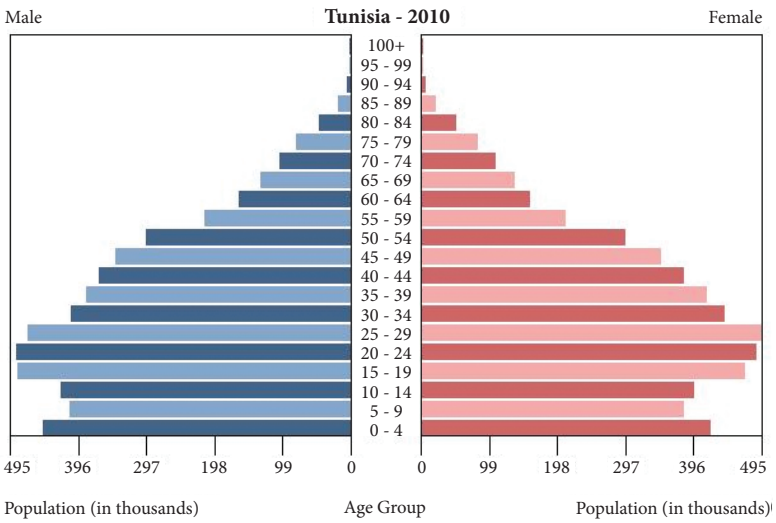
Tunus'ta okuma yazma oranı ve dışarıya verdiği göç oranı diğer iki ülkeye göre daha fazla olduğu tablo 1'den anlaşılmaktadır. Ayrıca Tunus diğer iki ülkeye göre demokrasi ile yönetilen Avrupa ülkelerine daha yakın bir konumda yer almaktadır. Tunus halkının belli bir kesiminin göç sonucu hem otoriter hem de demokratik yönetimi daha yakından tanımaları ve eğitimli nüfusun halkı bu tür hareketlerde yönlendirebilmesi kıvılcımın daha hızlı yayılmasında önemli bir etkendir.

Tunus'ta eğitimli nüfusun fazlalığı siber ortamın ve sivil toplum örgütlerinin etkin bir şekilde kullanılmasını da sağladı. "Gösterilerin yayılmasında Facebook, Twiter, internet forumları ve blogların önemli bir iletişim ortamı yarattığı görüldü. 2009 yılı itibariyle 2.8 milyon internet kullanıcısı mevcuttu. Genç kullanıcılar kendi aralarında hükümetin yolsuzluklarından ve Sidi Bouzid'deki hadiselerden bahsederek bir kamuoyu ve birlikte hareketi doğuracak bir platform oluşturmuşlardı" (Yavuz ve Erdurmaz, 2012). 2.8 milyonluk internet kullanıcısı neredeyse Tunus nüfusunun üçte birlik kısmını oluşturmaktadır. Bu da bu coğrafyadaki bir ülke için oldukça yüksek bir rakamdır. " Arap devletleri arasında Twitter ve Facebook üzerinden irtibat sağlayan ülkeler arasında ilk sırada Tunus geliyordu" (Kışlakçı, 2012).

3.1c. Tunus ve Mısır her iki ülke turizm sayesinde Libya'ya göre daha dışarıya dönük bir yapıya sahipler. "Tunus, turizm vasıtasıyla Avrupalıyı çekebilmek için yoğun bir çaba harcarken, Mısır sahip olduğu eski Mısır medeniyetinin eserlerini görmeye gelen Avrupalı ve Amerikalı turistler için oldukça çekici bir ülkedir. Demokratik Avrupa ülkelerinin insanları ile her iki ülke insanlarının ilişkileri devam etmekte, dolayısıyla en azından okumuş ve aydın kesiminde ülkenin despot yönetimine karşı öfke seli giderek kabarmaktaydı".(Yavuz ve Erdurmaz, 2012).

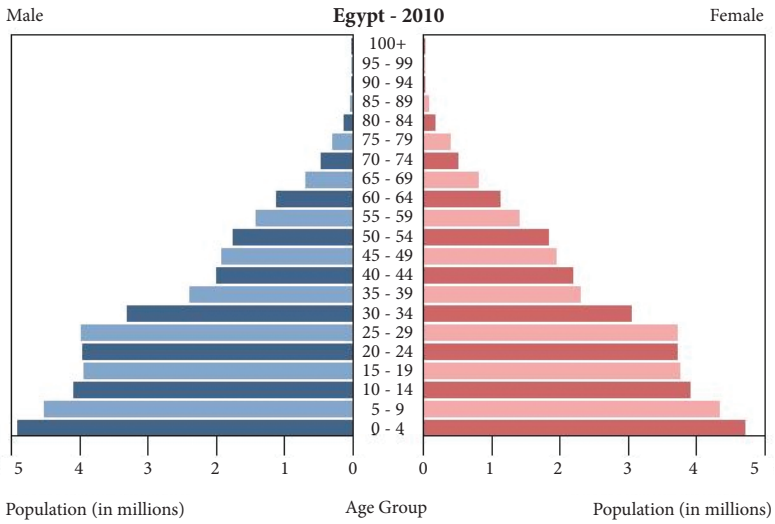
3.1ç. Libya Kuzey Afrika ülkeleri içerisinde gelir seviyesi en yüksek olan ülkedir. Ülkede Gayri Milli Hâsıladan kişi başına düşen gelir Tunus ve Mısır'a göre mukayese edilemeyecek kadar büyüktür. (Tablo 1.). Kaddafi petrolden elde ettiği gelirle ülke genelinde eğitim ve sağlık hizmetlerini ücretsiz yürütmekte ve elektriği de ücretsiz olarak kullandırtmaktaydı. Bu da halk tarafından memnuniyetle karşılanmaktaydı. Libya'da bu durum söz konusu iken, buna karşılık Tunus ve Mısır'da durum Libya'dan oldukça farklıydı. Tunus'ta tüm nüfusun işsizlik oranı % 14.3 olarak resmi kuruluşlarca açıklanmıştı. (Tablo 1.). "Tunus'ta genç nüfus arasında işsizlik oranı ise % 20'leri aşmaktaydı. Tunusluların deyişiyle "devlet bize eğitim veriyor ancak iş yok" bir slogan haline gelmişti (Ayhan, 2012). "Tunus'ta gerçekleşen gösteriler daha çok üniversite mezunu gençlerin işsiz kalmalarından ötürüydü" (Kışlakçı, 2012). Mısır'da ise 15-64 yaş arası işsizlik oranı %25 civarındadır ve istihdam edilen nüfusun yaklaşık %3'ü günde 1.25 doların altında bir gelir elde etmektedir (Lahcen, akt; Ayhan, 2012).

3.1d. Mısır'da ve Tunus'ta genç nüfus oranı oldukça yüksektir. Mısır nüfusun üçte ikisi 30 yaş altı bireylerden Tunus nüfusunun ise % 60'ı 25 yaş altı bireylerden oluşmaktadır. Bu iki ülkede hem genç nüfus oranın yüksek hem de genç nüfusun işsiz olmaları Arap Baharının bir halk hareketine dönüşmesinde önemli bir etken olmuştur. (Şekil 1 ve Şekil 2).

Şekil 1. Tunus'un Nüfus Pramidi (2010)

(Kaynak: www. census.gov)

Şekil 2. Mısır'ın Nüfus Pramidi (2010)

(Kaynak: www. census.gov)

3.1e. Özellikle geçim sıkıntısının belirgin bir şekilde yaşandığı, işsizlik oranlarının ve genç nüfusunun yüksek olduğu toplumlarda adam kayırma, rüşvet, yolsuzluk gibi sosyolojik olaylar da yaygınlaşır. Nitekim Tunus'ta da ekonomik sorunların artığı bir dönemde, adam kayırma, rüşvet, yolsuzluk gibi toplumsal muhalefetin oluşmasına neden olacak sosyolojik olayların artması protesto hareketlerinin başlamasında önemli bir etken olmuştur. Arap Baharının kıvılcımını çıkaran olayın özüne bakıldığında da (Tunuslu işsiz gencin ekmek arabasına el konulması, ondan rüşvet istenilmesi, gencin kamu görevlilerince aşağılanması ve bitmiş ve tükenmişliğin bir sonu olarak gencin kendisini ateşe vermesi) sosyolojik olaylar Arap coğrafyasındaki baharının ateşleyicisi olmuştur.

3.2. Tunus, Mısır ve Libya'da Rejim Değişikliğine Neden Olan Arap Baharı, Niçin Fas ve Cezayir, Yemen ve Suudi Arabistan'da Benzer Bir Etkiye Sebep Olmamıştır?

Harita 1'den görüleceği üzere Tunus'un batı komşusu Cezayir doğu komşusu Libya'dır. Tunus'ta Yasemin Devrimi adıyla başlayan Arap Baharı, Libya'da yaklaşık 9 ay süren şiddetli çatışmalara yol açarken, Tunus'un batı komşusu Cezayir'de böyle bir etkiye neden olmamasının nedenleri neler olabilir?

Şekil 1: Kuzey Afrika ve Orta Doğu

3.2a. "Cezayir'de iç savaştan bıkmış olan halkın son zamanlarda azalma eğilimi göstermekte olan çatışmaları yeniden alevlendirme gibi bir arzusu yoktu. Bunun yanında 2011 Şubatında toplanan 2000 kadar göstericinin karşısına neredeyse 30 bin teçhizatlı ve caydırıcı gücü yüksek polis çıkartıldı. Güvenlik kuvvetlerine ücretlerinin %50 artacağı sözü verildiği için her türlü görevi yerine getirmeye hazırlardı. Bu sebepten dolayı halkın kırımı göze alması mümkün olamamıştı. Bunun yanı sıra güvenlik güçlerinin saf değiştirmesi de söz konusu değildi. Gücü yanına alamayan halk bu protestoları devam ettirme şansından yoksundu. (Yavuz ve Erdurmaz, 2012).

3.2b. Mısır sahip olduğu Süveyş Kanalı ve turizm potansiyeli ile, Libya sahip olduğu zengin ve kaliteli petrol yataklarıyla, Tunus Kuzey Afrika'nın turizm merkezi olmasıyla ABD ve Avrupa ülkelerinin dikkatlerini sürekli üzerlerine çekiyorlardı. Cezayir bu üç ülke kadar jeoekonomik, jeopolitik, jeokültür ve jeostratejik bir konuma sahip olmaması ve burada oluşacak kıvılcıma halkın dış mihraklardan

destek bulamaması anlamına geliyordu. Nitekim bu durum oluşacak bir devrimin başlamadan bitmesine neden olacak önemli bir faktördü.

3.2c. Arap Baharı Suriye, Yemen, Bahreyn ve Suudi Arabistan'da halkın genelinin katıldığı demokrasi mücadelesi kimliğinden uzaklaşmış, mezhep çatışmalarına dönüşmüştür. Suriye, Yemen ve Suudi Arabistan'da halkın tamamı sürece destek vermediği için Arap baharı bu ülkelerde ya küçük çaplı protestolar ve protesto sunucu düzenlenen reformlarla (Suudi Arabistan'ta Kral Abdullah tarafından ekonomik reformlar düzenlendi.), yâda iktidar değişimi (Yemen'de devlet başkanı Salih 23 Mayıs'ta dokunulmazlık verilme şartıyla istifa etti ve yönetim değişikliğine gidildi.) ile sonuçlanmış veya Suriye olduğu gibi iç savaşa dönüşmüştür.

3.2ç. Suudi Arabistan ve Yemen'de devlet kabilesel bağlar tarafından örgütlendiğinden Mısır ve Tunus'ta olduğu gibi rejim yalnız kalmamış, halkın belli bir kesimi tarafından destek görmüştür. Halk hareketlerine toplumun tamamı katılmazsa ve bölgesel ve küresel aktörler bu tür hareketleri desteklemezlerse rejimin isyanı kontrol ettiği bir süreç yaşanır. Yemen ve Suudi Arabistan'da da benzer bir durum yaşanmıştır.

3.3. Arap Baharı Süreci Yaklaşık Olarak Tunus'ta 1 Ay, Mısır'da 18 Gün, Libya'da 9 Ayda Tamamlanmıştır. Kuzey Afrika Liderleri Bu Akım Karşısında Fazla Bir Direnç Gösterememişken Neden Beşşar Esad Bu Konuda 13 yıl 8 ay süren Dirençli Bir Tutum Sergileyebilmiştir?

Arap Baharı Tunus'tan Bahreyn'e kadar otoriter rejimleri sarsarken, bir sonraki durağının Suriye rejimi olacağı dile getirilmekteydi, beklenen de oldu. 15 Mart 2011 tarihinde Suriye'de isyan süreci başladı (Deniz,2013).

Tunus, Mısır ve Libya Arap Baharı ile gelen demokratikleşme süreci ile tanışmaları kısa bir sürede gerçekleşirken, Suriye'de beklenen bahar bir türlü gelmemiş ve ülke iç karışıklığa sürüklenmiştir. Bu durumun gerçekleşmesinde Suriye'nin iç dinamikleri (demografik yapısı) ve sahip olduğu mutlak ve göreceli konumu önemli bir etken olarak dikkat çekmektedir.

Arap Baharı, Kuzey Afrika ülkelerinde halk hareketi kimliğine bürünürken, Suriye'de mezhep savaşına dönüşmüştür. Bu süreçte Suriye'nin demografik yapısı etkili olmuştur. "Suriye halkının %15'i Alevi, % 6-7'si Dürzi, % 12-13'ü Hıristiyan ve geri kalanları da Sünni'dir. Sünnilerin ise %10-12'si Kürt, % 1-2'si Türkmen geri kalanları da Arap'tır" (Mahalli, 2011akt; Ayhan,2012). Suriye nüfusunun büyük bir kısmını oluşturan Sünniler Arap Baharı sürecinde rejim değişikliği yönünde mücadele ederken, buna karşın Arap Alevileri (Nusayri) rejime yoğun destek ver-

mişlerdir. Arap Alevileri 1970 yılından itibaren Suriye yönetiminde etkin bir otoriteye sahipti.

1963'ten itibaren Suriye'nin yönetimi Baas partisi idaresine geçmiştir. 1970 yılından itibaren ise Baas partisinin yönetimi Esad ailesinin eline geçti. Hafız Esad ile birlikte devletin üst kademelerinde özellikle de orduda Alevi –Nusayriler etkin bir konuma geldi. "200 bin kişilik Suriye silahlı kuvvetlerinde kariyer sahibi askerlerin yaklaşık % 70'ini Nusayri- Alevilerinden oluşmaktadır" (Yavuz ve Erdurmaz,2012). Tabiri caiz ise bu durum silahlı kuvvetlerle Beşşar Esad yönetiminin et ile tırnak gibi birbirine bağlantılı olmasını sağlamıştır.

2000 yılında baba Hafız Esad'ın ölümü ile birlikte cumhurbaşkanlığı görevine Beşşar Esad getirildi. Beşşar Esad yönetimin ilk yıllarında tüm Suriyelileri kapsayacak şekilde ekonomik ve siyasal reformları hayata geçireceğini ve babasına nazaran daha demokratik bir yönetim sergileyeceğini ifade etse de kısa sürede Beşşar Esad uygulamalarının toplumun belli bir kesimine çıkar sağladığı dikkatlerden kaçmamıştır. Sünniler 2011 yılına kadar bu durumu protesto etmişler ver reform talep etmişlerdir. Ancak Beşşar Esad yönetimi protestoları bastırmıştır. Ayrıca ekonomik reformlardan rejime yakın Aleviler daha fazla fayda görmüşlerdir.

"Suriye'deki iktidar yapılanmasında belli ailelerin ve kurumların güçlerini koruduğuna dikkat çekmek gerekir. Bu güçlerin başında Esad ailesi gelmektedir. Esad ailesi içinde Beşşar Esad'ın kardeşi Mahir Esad, kız kardeşi Büşra'nın eşi ve Askeri İstihbarat Başkanı Asıf Şevket ile dayısının çocukları olan Rami ve Ihab Mahluf gelmektedir. Asıf Şevket istihbarat alanında etkili bir isim iken Mahluf ailesi yaklaşık 3 milyar doları aşan servetiyle Suriye rejiminde önemli güç olarak öne çıkmaktadır. Mahluf ailesi Syriatel'in yanı sıra, bankacılık, Lübnan sınırında serbest ticaret bölgesi ve gümrük bölgelerindeki duty free shopları işletmektedir. Yasa dışı petrol kaçakçılığının önemli bir kısmının Mahluf ailesi tarafından gerçekleştirildiği öne sürülmektedir. Beşşar Esad'ın baba tarafından kuzenleri olan Şaliş ailesi de güvenlik birimlerinde ve ticari hayatta önemli bir etkiye sahiptir. Asıf Isa Şaliş ve Başkanın özel koruma birliğinin başkanlığını yapan General Du El Himma Şaliş bu ailede öne çıkan kişiler arasında yer almaktadır. Bunların dışında rejimde etkili olan diğer Alevi aileleri ise Nasef Kheir Bey, Khouli, Haydar, Kana'an, Ümran ve Duba aileleridir" (Bar,2006 akt; Ayhan,2012).

Baas rejimini ülke içerisinde destekleyen sadece Nusayriler değildi. "Rejimi destekleyen önemli bir güç de ülke içindeki Hristiyanlardır. Gayrimüslimlerin rejimi desteklemelerinin bir amacı da hükümeti sekülarizmin garantisi olarak görmeleridir. Dolayısıyla rejimi değiştirmeye yönelik her girişimin sadece Alevi kesimi değil, Hıristiyanları da dikkate alması gerekmektedir. Öncelikle kendilerine sahip oldukları haklarının korunacağı güvencesi verilmelidir" (Kıran,2012).

Baas rejimine ülke içerisindeki Nusayriler ve Hristanyanların yanı sıra bölgesel ve küresel aktörlerde yoğun bir destek vermektedirler. Tahran Suriye'ye bu süreçte sağladığı koşulsuz destek ile hem Suriye üzerindeki nüfuzunu artırmayı hedeflemiş hem de Suriye üzerinden Ortadoğu'da bölgesel bir aktör olduğunu dünya kamuoyuna gösterme fırsatı yakalamıştır.

1990 yılından sonra çift kutuplu bir eksenden tek kutuplu eksene dönülmüş olsa da hala dünya siyasetinde önemli ölçüde söz sahibi olan küresel aktör Rusya'da Beşşar Esad'ı desteklemekteydi. İran ve Rusya neden Beşşar Esad'a bu süreçte destek sağlamışlardır?

İran ile Suriye yakınlaşmasının veya İran'ın Suriye'ye desteğinin temel nedenlerinden birisi de mezhepsel yakınlıktır. "İran nüfusunun %46'sını İranlılar (Farsiler), %33'ünü Türkler, %9'unu Kürtler, %4'ünü Lûrlar,% 2'sini Bahtiyariler, % 2'sini Belüciler ve geri kalanını ise diğer uluslar (Ermeniler, Yahudiler) oluşturur. İran halkının büyük bir çoğunluğu (%98) müslümandır. Kürtler ve Türkmenler Sünni, Farsiler ve Azeriler ise Şii mezhebine bağlıdırlar" (Özey,2010).

İran ve Suriye'de Şii mezhebine bağlı insanların yönetimde söz sahibi olmaları birbirlerine tarihsel süreçte destek vermelerini sağlamıştır. Örneğin; İran – Irak savaşında Hafız Esad'ın İran'a yoğun bir desteği olmuştur. Aynı şekilde de bu süreçte de İran'ın Suriye'ye büyük bir desteği vardır.

İran'ın bu coğrafyada Arap Baharına tutumu oldukça ilginçtir. İran Bahreyn ve Yemen'de baharı desteklerken ancak Suriye'de baharın gelmemesi için yoğun çaba sarf etmiştir. Özellikle nüfusunun %70'i Şii olan Bahreyn'de ayaklanmanın başarıya ulaşmasında İran'ın desteği yadsınamaz ölçüdedir. Bahreyn'de Şii bir yönetimin iktidarı ele geçirmesi İran'ın bölgedeki nüfuzunu artıracaktır. Arap Baharı Suriye'de de etkisini göstermeye başlayınca İran'ın tutumu değişmiştir. Suriye'de olası bir iktidar değişimi İran'ın Akdeniz koridorunun kapanmasına ve bu bölgedeki nüfuzunun kaybolmasına neden olabilirdi.

Rusya – Suriye ilişkileri, İran – Suriye ilişkilerine nazaran daha inişli çıkışlı ve menfaate dayalıydı. Rusya Suriye'nin konumundan, Suriye ise Rusya'nın sahip olduğu gücü ve teknolojisinden yararlanmaktaydı.

Soğuk savaş döneminde o zamanki Sovyetler Birliği ile Suriye'nin siyasi, ekonomik ve askeri alanlarda işbirlikleri vardı. Sovyetler Birliği dağıldıktan ve soğuk savaşın bitmesinden sonra Rusya'nın Suriye ile ilişkileri zayıflamıştır. Vladimir Putin Hafız Esad'ın 12 milyar dolarındaki borcunu ödemesini bunun en önemli nedeni olarak göstermiştir(Yavuz ve Erdurmaz,2012). Ancak Rusya Akdeniz'e açılabilmek için Akdeniz kıyısındaki müttefiki olan Suriye ile ilişkilerini tamamen donduramazdı. Çünkü Suriye'deki Tartus Limanı Ruslar için önemli bir askeri deniz üssüdür. Nitekim iki ülke arasındaki ilişkiler Beşşar Esad'ın 2005 yılında Moskova'yı ziyareti ile yeniden bir ivme kazanmıştır.

"2010 ve 2013 yılları arası yani dört yıl içinde Suriye ile yapılan karşılıklı askeri sözleşmeler 600 milyon dolar olarak değerlendirilmektedir. Suriye ile ilişkiler kapsamında 2 dizel- elektrikli denizaltı, S-125 Neva uçaksavar sisteminin modernizasyonu, 50 MIG-29 savaş uçağı ve 75-IAK inşaat ve 30 eğitim uçağı ihracatı gibi bir dizi proje konusunda müzakereler devam etmektedir" (Gafarlı,2012).

Suriye'de Esad ve Baas yönetiminin yıkılması, Rusya'nın Suriye'deki ve dolayısıyla Ortadoğu'daki menfaatlerini oldukça etkileyecektir. Esad'ın devrilmesi demek, her şeyden önce, Rusya'nın Suriye'deki iktisadi yatırımlarının ve stratejik planlarının iptal edilmesi anlamına gelecektir. Örneğin Rusya Tartus'taki askeri deniz üssünü kaybedecektir" (Myrzaibraimov 2007 akt; Kıymaz, 2012).

Nusayri aşireti, İran ve Rusya Federasyonu'nun Esad yönetimine açık desteklerinin yanı sıra uluslararası toplumun Suriye'ye müdahale konusunda isteksiz ve kararsız olması Esad yönetiminin ömrünün uzamasına ve baharın Suriye'de daha geç gelecek olmasına ve sancılı geçmesine neden olmuştur.

Fakat Beşşar Esad'a İran ve Rusya'nın desteği 2019 – 2024 dönemleri arası birçok gelişmenin üst üste yaşanmasıyla ciddi biçimde zayıfladı ve süreç içerisinde kesildi. 2019 -2024 yılları arası bu gelişmeler, şu şekilde özetlenerek ifade edilebilir:

3.3a. COVID-19 Salgının Tüm Dünyada Kapanma Sürecini Başlatması: COVID-19 pandemi süreci Beşşar Esad'a verilen Rusya ve İran desteğini doğrudan kesmemiştir. Ancak gerek Rusya'nın gerekse İran'ın pandemi sürecinde ağır ekonomik ve sağlık sorunları ile karşı karşıya kalmış olması ve bu soruna bağlı olarak her iki ülkenin Suriye'deki askeri ve ekonomik faaliyetlerini dolaylı olarak etkilemiştir.

Rusya'nın, pandemi sürecinde ciddi sağlık harcamaları yapması, askeri personelin Suriye'ye sevkiyatının salgın nedeniyle zayıflaması ve pandemi sonrası petrol fiyatlarının düşmesi gibi nedenlerden dolayı Suriye'ye olan desteğini zayıflatmıştır. Rusya ekonomisinin büyük ölçüde doğal gaz, petrol gibi karbon ihracatına bağımlı olması nedeniyle bu durum savunma ve dış operasyon destek bütçelerini baskı altına almıştır. Bu yaşanan süreç Rusya tarafından Suriye operasyonlarının maliyet boyutunu daha fazla sorgulanmasına yol açmıştır. Bu gelişmelere rağmen Rusya- Ukrayna Savaşına kadar, Rusya, Suriye'deki "Tartus Deniz Üssü" gibi stratejik üslerini korumaya devam etmiş, Suriye'den tamamen çekilmemiştir.

İran, pandemi sürecinde yüksek ölüm oranlarının yaşandığı ülkelerden birisidir. Pandemi İran'da sağlık sisteminde ciddi sorunlara yol açmıştır. Bunun yanı sıra pandemi sonrası petrol fiyatlarında yaşanan ciddi düşüşler ile Devrim Muhafızları'nın dış operasyonları daha maliyetli hale gelmiştir. İran'ın Esad'a desteği nicelik olarak devam etmiş olsa da ekonomik sürdürülebilirliği önemli ölçüde zayıflamıştır.

3.3b. Rusya'nın Odak Noktasının Ukrayna Savaşına Kaydırılması: 2022'de başlayan Rusya – Ukrayna savaşına kadar, Rusya Beşşar Esad'ın en güçlü dış destekçilerinden birisiydi. 2022 yılında başlayan Ukrayna savaşı ile birlikte, Rusya hava kuvvetlerinin bir kısmını ve deneyimli askeri personelini Ukrayna'ya kaydırdı. Muhalif güçlerin 2024'te Beşşar Esad yönetimine yaptığı müdahalede Rusya Devleti 2015- 2016 yıllarında verdiği askeri desteği Esad yönetimine veremedi.

3.3c. Hizbullah'ın Lübnan Cephesine Odaklanması: İsrail'in Filistin'de Hamas ile savaşa girmesi, bu bölgede büyük oranda Hamas'a verdiği tahribatlar yüzünden İran Suriye'ye olan desteğini Lübnan'a kaydırdı. İsrail'in Suriye'deki İran üslerine ve Devrim Muhafızları komutanlarına yönelik siber ve hava saldırıları, İran'ın Lübnan ve Suriye'deki askeri güçlerinin zayıflamasına yol açtı.

3.3ç. İsrail'in Lübnan ve Suriye'deki Hizbullah'a Yönelik Siber ve Hava Saldırıları: İsrail, İran'ın Suriye'ye olan desteğini zayıflatmak ve Ortadoğu'ya yönelik planlarını hayata geçirmek amacıyla uzun yıllar Suriye içlerindeki silah depoları, füze tesisleri, lojistik merkezleri, Devrim Muhafızları Komutanlarını hedef alan hava saldırıları gerçekleştirdi. İsrail siber ve hava saldırıları yoluyla İran'ın gerek Lübnan'da gerekse Suriye'deki ikmal zincirlerini bozdu ve yeni mühimmat sevkiyatlarını zorlaştırdı. Bu durum İran'ın Esad'a askeri destek vermesini hem ekonomik olarak daha maliyetli hale getirdi hem de desteğin sürdürülebilirliğini bozdu.

3.3d. Ekonomik Yaptırımlar: Gerek Rusya (Ukrayna Savaşı) gerekse İran (Nükleer Silah Programı ve Bölgesel Faaliyetleri vb.) ağır ekonomik yaptırımlar altındadır. Ekonomik yaptırımlar, bu ülkelerin Suriye'ye ekonomik desteklerinin azalmasına ve zamanla bitmesine yol açtı. Yeterli ekonomik desteği alamayan Esad yönetimi askeri güçlerine önce maaş ödemelerini geciktirmeye sonra ise maaş ödemelerini yapamaz hale geldi.

Sonuç olarak, Beşşar Esad'a İran ve Rusya desteği önce zayıflatılarak sonra koparılarak, Esad Yönetiminin dış desteği kesilmiştir. Dış destek zayıflayınca Suriye Ordusu savaşma motivasyonunu kaybetmeye başladı. Esad'a bağlı silahlı güçler, bazı cephelerde mağlup oldu bazı cephelerde ise savaşmadan Özgür Suriye Ordu Birliklerine teslim oldu. Suriye'de 2011 yılında başlayan iç savaş, rejim karşıtı silahlı grupların başkent Şam'a girmesiyle 8 Aralık 2024 tarihinde sona ermiştir.

3.4. Arap Baharı Bağlamında Türkiye'ye Gerçekleşen Göçler, Göçlerin Olası Sonuçları ve Alınan Tedbirler

1960'lı yıllardan itibaren Türkiye göç veren bir ülke konumuna geçmiş, bu yıllarda özellikle Avrupa ülkelerine yönelik işçi göçü ön plana çıkmıştır. 1970'lerde Kuzey Afrika ve Orta Doğu ülkelerine, 1980'lerin sonlarında ise Sovyetler

Birliği'nin dağılmasının ardından Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerine doğru iş gücü hareketliliği yaşanmıştır (İçduygu vd., 2014).

2010 yılında Tunus'ta başlayan, kısa sürede birçok Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkesini etkisi altına alan Arap Baharı süreci; kimi ülkelerde iktidarların çeşitli reform düzenlemelerini hayata geçirmesiyle nihayete ermişken, kimilerinde iktidar ve rejim değişikliklerini beraberinde getirmiştir. Arap Baharı'ndan en fazla etkilenen ülkelerden biri olan Suriye'de ise beklenenin aksine rejim değişikliği gerçekleşmediği gibi, yaşanan karmaşa ve iç savaşta ağır insan hakları ihlalleri ortaya çıkmıştır (Özdemir ve Uğurludoğan, 2021). Yaşanan iç savaş ve insan hakları ihlalleri Suriye'den başta Türkiye olmak üzere Lübnan, Ürdün gibi Suriye'nin komşularına düzensiz ve kitlesel göç dalgalarını tetiklemiştir.

Suriye'de 2011'de başlayan çatışmalar, 2024 itibarıyla yaklaşık 13,5 milyon kişinin yerinden edilmesine ve bunların 6,8 milyonunun ülke dışına göç etmesine neden olmuştur (UNHCR, 2024). Arap Baharı sonrası göç dalgaları yalnızca bölgesel demografiyi değil, küresel siyasi ve ekonomik dengeleri de derinden etkilemiştir (Çelikyay ve Diğ.,2025).Arap Baharı ile yaşanan bu gelişmeler, Türkiye'yi göç veren bir ülke konumundan, göç alan ülke konumuna getirmiştir.

Göç, yalnızca insan hareketliliği çerçevesinde değerlendirilemeyecek kadar çok boyutlu bir olgudur; ülkelerin siyasi ve coğrafi yapısı, ekonomik gücü ve sosyokültürel deneyimlerine bağlı olarak farklı biçimlerde yönetilen karmaşık bir süreçtir. Bu doğrultuda göç yönetimi; ekonomik kalkınma, güvenlik, insan hakları ve toplumsal bütünleşme gibi çeşitli boyutlarıyla ele alınmaktadır. Özellikle daha az gelişmiş ülkelerden daha gelişmiş ülkelere doğru gerçekleşen uluslararası göçler, bu yönetim sürecini daha da karmaşıklaştırmakta ve hedef ülkeler açısından kapsamlı bir politika geliştirme ihtiyacını beraberinde getirmektedir. Nitekim, kitlesel göçe maruz kalan ülkelerde göç yönetimi, göçmenlerin ülkeye girişinden önce başlayan çeşitli yasal ve idari düzenlemeleri içermektedir (Aktel ve Kaygısız, 2018).

Suriyelilerin sığınmak için Türkiye'yi tercih etmesi Türkiye'de hukuktan dış politikaya, güvenlikten sağlığa, eğitimden istihdama, ekonomiden kültüre toplumsal yapının tümünde kendini hissettiren yeni bir olguyu ortaya çıkarmıştır (Koyuncu, 2014). Krizin başlarında savaştan "etkilenen" konumunda olan Suriyeliler, artık Türkiye sosyal denklemi içerisinde "etkileyen" duruma gelmişlerdir (Karaca, 2013).

Suriye kaynaklı düzensiz ve kitlesel göçle Türkiye'nin demografik yapısı değişmiştir. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı tarafından paylaşılan verilere göre; Türkiye'de kayıt altına alınmış geçici koruma statüsündeki Suriyeli sayısı 1

Mayıs 2025 tarihi itibarıyla bir önceki aya göre 39 bin 253 kişi azalarak 2 milyon 758 bin 39 kişi olarak açıklandı. Yılbaşından bu yana Suriyeli sayısı 143 bin 439 kişi azaldı. Geçici koruma altına alınan kayıtlı Suriyelilerin Türk nüfusuna oranı ise ülke genelinde %3,16 olarak açıklandı. Göçmen oran ve sayıları il bazında farklılık göstermektedir. Sayı olarak en çok Suriyeli göçmen barındıran şehir 481 bin 11 kişi ile **İstanbul**'dur. İstanbul'u 385 bin 894 kişi ile Gaziantep, 238 bin 475 kişi ile **Şanlıurfa** takip ediyor. Oran olarak Suriyelilerin en yoğun olduğu şehir ise %27,53 ile Kilis. Kilis'te 156 bin 739 Türk Vatandaşı ile kayıt altına alınmış 59 bin 563 Suriyeli bulunuyor. Suriyeli yoğunluğunda Kilis'i %14,9 oran ile Gaziantep takip etmektedir.

Türkiye'de sığınmacı ve göçmenlerden kaynaklı olarak gözüken olumsuz sosyal etkilere yol açan ana başlıklar olarak şunlar sıralanabilir: (1) Barınma sorunu, (2) İşsizlik, (3) Kayıt dışı çalışma - Düşük ücret, (4) Kamusal harcamalar - Sosyal yardımlar, (5) Enflasyon - Pahalılık. Olumlu sosyal etki yaratan unsurlar olarak da şu hususlar tespit edilebilir: (1) Konut gelir artışı, (2) Ucuz emek, (3) Göçmen yatırımları ve (4) Büyüme. Reel ekonomik etkiden bağımsız olarak toplumun algısı sosyal etki yaratmak için yeterli olabilmektedir (Tetik ve Elhan,2024).

3.4.1 Türkiye'nin Düzensiz Göçe Yönelik Gerçekleştirdiği Politika ve Hizmetler

Tıpkı hastalıklarda olduğu gibi tüm meselelere sağlıklı çözümler üretebilmek için muhakkaktır ki öncelikle sorunun kaynağının doğru tespit edilmesi kritik önemdedir. Aksi durumda teşhiste isabetsizlik nedeniyle reçetenin kaçınılmaz olarak işe yaramayacağı ve tedaviye cevap alınamayacağı gibi sorunlara da çözüm üretilemeyecektir. Bu bakımdan düzensiz göçle mücadele bakımından da sorunun kaynağına odaklanmak ilk düğmeyi doğru iliklemek anlamına gelecek, ekonomik, hukuki ve insani olduğu kadar çözüme daha fazla katkı verecek bir yaklaşım olacaktır (Çataklı, 2024).

Ülkeler göç süreçlerinde "kaynak", "transit" ve "hedef" ülke olarak sınıflandırılmakta; bu konumlandırmalar, politika yapıcıların stratejik tercihlerini doğrudan etkilemektedir (Yerli, 2018). Her iki statü de farklı göç politikaları ve yönetim anlayışlarını gerektirmektedir. Politika yapım sürecinde transit ülke statüsü daha çok güvenlik, sınır kontrolü ve göçmen kaçakçılığıyla mücadele gibi başlıkların öne çıkmasını sağlarken; hedef ülke statüsü, entegrasyon, istihdam, eğitim ve sosyal uyum politikalarının önceliklendirilmesini beraberinde getirmektedir (Sarıaydın ve Çıkrıkçı, 2025). Göçün başladığı 2011 yılından, 2027 yılını da kapsayacak şekilde Türkiye Suriyeli göçmenlere "Açık Kapı" politikasını benimsemiştir.

Türkiye'nin düzensiz göçle mücadele amacıyla, kaynağında başlayan ve yine kaynağında biten; düzensiz göçün kaynağında önlenmesi, etkili sınır güvenlik tedbirleri alınması, ülke içinde düzensiz göçle etkili mücadele yürütülmesi ve yakalanan düzensiz göçmenlerin insan haklarına uygun olarak geri gönderilmelerinin sağlanması şeklinde dört ayaklı bir mücadele stratejisini benimsediği anlaşılmaktadır. Geliştirilen strateji bütünleşik ve kapsayıcı bir nitelik taşımaktadır. (Çataklı 2024).

Suriye ve Irak sınırlarımızın diğer taraflarında güçlü devlet otoritesi bulunmadığından dolayı düzensiz göçle mücadele de ve sınır güvenliğini sağlamada Türkiye yalnız kalmıştır. Düzensiz ve kitlesel göç ulaştığı boyut itibari ile Türkiye'nin tek başına çözebileceği sorun olmaktan çıkmıştır. Bu kapsamda Türkiye göçle mücadelede uluslararası kurum ve sivil toplum örgütleriyle [BM Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK), Uluslararası Göç Örgütü (IOM), BM Kalkınma Programı (UNDP)], Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF) işbirliğine gitmiştir.

Türkiye, savaş nedeniyle ülkesini terk eden Suriyelilere 'geçici koruma' statüsü tanımış ve bu durum, göç alanında kurumsallaşma ihtiyacını beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda 2013 yılında 6458 sayılı 'Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK)' kabul edilerek Türkiye'nin göç mevzuatında kapsamlı bir reform gerçekleştirilmiştir. Aynı yıl, göç yönetiminin kurumsal yapısını oluşturmak üzere Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (bugünkü adıyla Göç İdaresi Başkanlığı) kurulmuştur. 2014 yılına gelindiğinde ise Suriyeli göçmenlere yönelik temel hizmetlerin (sağlık, eğitim, sosyal yardım vb.) kapsamını düzenleyen 'Geçici Koruma Yönetmeliği' yürürlüğe girmiştir. Bu gelişmeler, Türkiye'nin göç politikalarının geçici çözümlerden kurumsal ve yapısal düzenlemelere doğru evrildiği bir dönüm noktası olarak değerlendirilebilir (Çelikyay ve Diğ.,2025).

Suriye'den Türkiye'ye yönelik düzensiz ve kitlesel göç sonrasında, kamu kurumları tarafından göçmenlerin eğitim, sağlık, istihdam, sosyal hizmet, hukuk ve kültürel yaşama uyumunu desteklemeye yönelik çeşitli kurumsal yapılanmalar ve sosyal uyum programları hayata geçirilmiştir. Bu kapsamda, Sağlık Bakanlığı bünyesinde göçmenlerin sağlık hizmetlerine erişimin kolaylaştırmak amacıyla Göçmen Sağlık Hizmetleri Daire Başkanlığı kurulmuştur. Düzenlemeye kadar, kayıtdışı çalışan göçmenlerin, kayıtlı istihdama katılımını desteklemek amacıyla Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı bünyesinde Yabancıların Çalışma İzinleri Dairesi ve SGK Yabancı Sigortalılar Servisi gibi kurumsal yapılar aktif edilmiştir. Adalet Bakanlığı göçmenlerin hukuki haklara erişimini güçlendirme amacıyla İnsan Ticareti Mağdurlarını Koruma ve Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Göçmen destek birimlerini kurulmuştur. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı bünyesinde de

göçmenlere yönelik hizmet sunan Psikososyal Destek Birimleri ile Refakatsiz Çocuk Destek Birimleri kurulmuştur. Benzer şekilde Diyanet İşleri Başkanlığı, göçmenlerin dini ve manevi rehberlik hizmetlerine erişimini kolaylaştırmak amacıyla Göç ve Manevi Destek Hizmetleri Koordinatörlüğü kurulmuştur.

Türkiye'de yaşanan göç önemli sosyal etkilere yol açsa da mültecilere yönelik "toplumsal olaylar" yüksek bir düzeyde yaşanmamaktadır (Sertkaya Doğan ve Gökburun, 2021). Bu açıdan değerlendirildiğinde alınan önlemlerin yerinde ve etkili olduğu savunulabilir.

4. Sonuç ve Tartışma

Sonuç olarak; tekrar bu konunun başlangıç noktasına dönecek olursak, Arap Baharı Tunus'ta başlayan ve zamanla Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da yayılan bir halk hareketidir. Bu halk hareketi üzerinde etkili olan çok sayıda coğrafi unsur bulunmaktadır. Bu halk hareketi kimi yerlerde amacına ulaşmış kimi yerlerde iç karışıklığa sebep olmuştur. Bu olaya sebep olan unsurlar (konum, yer altı ve yer üstü kaynaklar, nüfusun cinsiyet ve yaş gruplarına oranı, nüfusun etnik yapısı, nüfusun okuryazarlık düzeyi, işsizlik oranı vb. ve yönetim yapısı) dikkatlice analiz edildiğinde, olaya sebep olan birçok faktörün coğrafya disiplini ile yakından bağlantılı olduğu da anlaşılmıştır. Arap Baharının çok boyutluluğu ve mekânsal dağılımı bütüncül coğrafi bakış açısı ile daha net görülmüştür.

Türkiye, ensar – muhacir anlayışla göçmen Suriyelilere yönelik politika ve uygulamalarını başlangıçta (2011-2013) "geçicilik" üzerine inşa etmiştir. Ancak Türkiye, zamanla Suriyelilerin ülkedeki yerleşimlerinin kalıcı ya da uzun süreli olduğu anlaşılınca uzun soluklu hukuki statüsü misafirlikten geçici korumaya doğru evrilen (Suriyelilerin barınma, sağlık, eğitim ve toplumsal uyum gibi çeşitli ihtiyaçlarına ve Sınır güvenliği vb.) politika ve uygulamaları hayata geçirmiştir.

Kaynakça

Aktel, M., ve Kaygısız, Ü. (2018). Türkiye'de Göç Yönetimi. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 23(2), 579–604.

Ayhan V. (2012). Arap Baharı, MKM Yayıncılık, Bursa.

Çataklı, İ. (2024). Türkiye'nin Düzensiz Göçle Mücadele Stratejisine İlişkin Bir Değerlendirme. Uluslararası Ekonomi Siyaset İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, 7(3), 153–174. https://doi.org/10.59445/ijephss.1464018

Çelikyay, H.H., Nargül, S., Yüksel, K. ve Yavuz, M. (2025). Kalkınma Planlarında Göç Olgusu: Arap Baharı Sonrası Değerlendirme, 26(1):211-232.

Gafarlı O., 2012, Rusya'nın Dış Politika Konsepti ve Büyük Ortadoğu'da Arap Baharı, Murat Aktaş (Ed) Arap Baharı Ortadoğu'da Demokrasi Arayışı ve Türkiye Modeli içinde,(s:167-195), Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti., Ankara.

İçduygu, A., Erder, S., & Gençkaya, Ö. F. (2014). Türkiye'nin Uluslararası Göç Politikaları, 1923–2023: Ulus-Devlet Oluşumundan Ulus-Ötesi Dönüşümlere. Koç Üniversitesi Göç Araştırmaları Merkezi.

Karaca, S. (2013). Kayıtdışı Mülteciler, Kayda Değer Sorunlar. Analist Dergisi, 31, İstanbul.

Kıran A. (2012). Arap Baharı Gölgesinde Türkiye Suriye İlişkileri, M. Aktaş (Ed) Arap Baharı Ortadoğu'da Demokrasi Arayışı ve Türkiye Modeli içinde, (s:125-149), Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti., Ankara.

Kışlakçı T.(2012). Arap Baharı, İlimyurdu Yayıncılık, İstanbul.

Kıymaz A. (2012). Arap Baharı'nda Kışın Açan Çiçek Suriye, Sarkaç Yayınları, Ankara.

Koyuncu, A. (2014). Kentin Yeni Misafirleri: Suriyeliler Konya Örneği. Konya:Çizgi.

Özdemir, H. ve Uğurludoğan, U. (2021, Ekim). Arap Baharı Sonrası Türkiye'nin Suriyelilere Yönelik Göç Politikaları: Avrupa Birliği'nin Bakış Açısı. YDÜ SOSBİLDER, 14(1), 162-196.

Özey R., 2010, Ülkeler Coğrafyası, Aktif Yayınevi, İstanbul.

Sarıaydın, M. H. ve Çıkrıkçı, T. (2025), Transit Ülke mi, Hedef Ülke mi ? Arap Baharı Sonrası Türkiye'nin Uluslararası Göçteki Konumu, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 72, 131-138, doi: 10.18070/erciyesiibd.1695623

Sertkaya Doğan, O., ve Gokburun, I. (2021). "Türkiye'de Suriyeli Mültecilere Yönelik Toplumsal Olayların Dağılımı", Cografya Dergisi, 43, 37-53.

Tetik, M.O ve Elhan, N. (2024). Türkiye'de Uluslararası Göçün Sosyal Etkileri ve Yabancılara Vatandaşlık, Ankara: Yarın Vakfı Yayınları.

Yavuz C. ve Erdurmaz S., 2012, Arap Baharı ve Türkiye (Ortadoğu'da Kırılan Fay Hatları), Berikan Yayınevi, Ankara.

Yerli, G. (2018). Türkiye'deki Göç Politikaları Ekseninde Göç İdaresi Genel Müdürlüğü ve Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin Kuruluş ve Fonksiyonları. Social Sciences Studies Journal, 4(19), 2080–2086. https://doi.org/10.26449/sssj.597

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2018). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

15. BÖLÜM

AKDAĞMADENİ İLÇESİNDEKİ YERLEŞME İSİMLERİNİN BELİRLENMESİNDE TOPONİMİK İZLER: İNSAN ÇEVRE ETKİLEŞİMİNİN COĞRAFİ YANSIMALARI

Ali ERSEVER - Marmara Üniversitesi
ORCID No: 0009-0004-3358-218X

Prof. Dr. Ali BALCI - Marmara Üniversitesi
ORCID No: 0000-0001-8967-8990

Özet

Bu çalışma, Yozgat iline bağlı Akdağmadeni ilçesindeki yerleşme adlarının oluşumunda insan-çevre etkileşiminin rolünü coğrafi açıdan incelemeyi amaçlamaktadır. Yer adlarının doğal çevre, tarih ve kültür hakkında ipuçları taşıyan coğrafi göstergeler olduğu kabulünden hareketle, Akdağmadeni'nin köy ve kasaba adları toponimik açıdan sınıflandırılmıştır. Araştırmada nitel araştırma yaklaşımı benimsenmiş; veriler doküman analizi yoluyla toplanmış ve betimsel analiz yöntemiyle çözümlenmiştir. İlçe sınırları içinde yer alan 92 yerleşme adı; doğal çevreye dayalı, beşerî-kültürel ve soyut/sembolik-sayısal kategoriler altında değerlendirilmiştir. Bulgular, Akdağmadeni toponimisinde kişi, soy, meslek, üretim ve dinî-kurumsal unsurlara dayalı adların öne çıktığını; doğal çevreye dayalı adlar içinde ise hidronim, oronim, fitonim ve jeolojik özelliklere bağlı adlandırmaların önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir. Sonuç olarak, Akdağmadeni yer adlarının, yerleşme tarihi, doğal çevre koşulları, ekonomik faaliyetler ve kültürel bellek tarafından şekillenen çok katmanlı bir coğrafi kayıt alanı oluşturduğu belirlenmiştir. Elde edilen bulguların, coğrafya öğretiminde yerel çevre incelemeleri ve insan-çevre etkileşimi konularının somutlaştırılmasında kullanılabileceği düşünülmektedir.

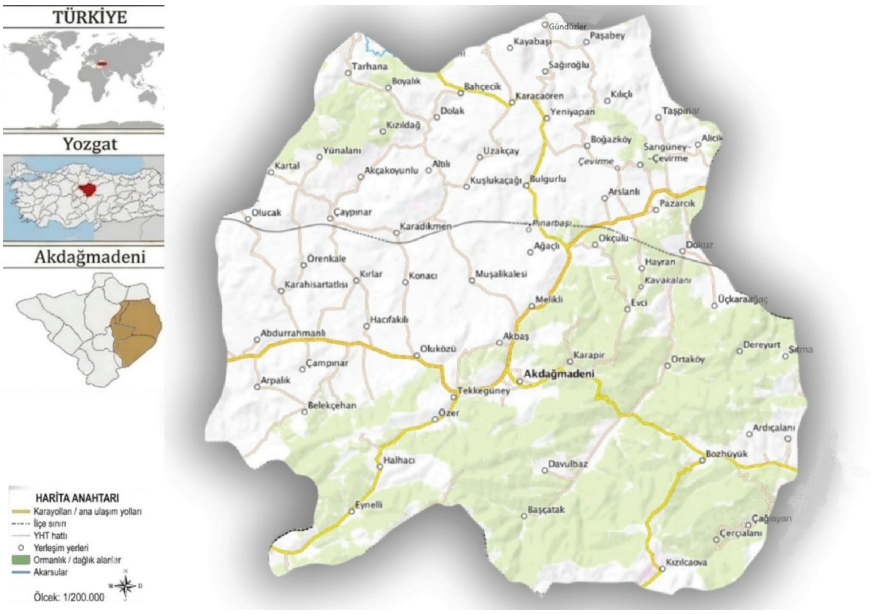
Anahtar Kelimeler: Toponimi, Akdağmadeni, yerleşme adları, kültürel coğrafya, insan-çevre etkileşimi

1. Giriş

Yer adları, yalnızca bir yerin harita üzerindeki konumunu gösteren işaretler değil; doğal çevre, tarih ve kültürel kodlar hakkında bilgi taşıyan sembolik göstergelerdir (Alagöz, 1984; Şahin, 2010). Toponimi çalışmaları, yer adlarının dilbilimsel bir unsur olmanın yanında coğrafi bir belge niteliği taşıdığını ortaya koymaktadır (Yavuz ve Şenel, 2013). Bir yerleşmenin dere, tepe, orman ya da belirli bir ağaç türüyle adlandırılması çevresel özelliklere işaret ederken; kişi adları, soy-boy adları, dinî ve ideolojik kavramlara dayalı toponimler toplumun sosyal yapısını ve tarihsel dönüşümlerini görünür kılar (Eröz, 1974; İbret, 2003).

Akdağmadeni adı, literatürde hem Akdağ kütlesine hem de bölgede geçmişte yürütülen maden işletmeciliğine atıf yapan birleşik bir ad olarak açıklanmakta; "Akdağ madeni" ifadesinin zamanla bugünkü biçimini aldığı belirtilmektedir (Yozgat İl Özel İdaresi, t.y.; Yurtlu, 2001). Bu tarihsel arka plan, ilçede kullanılan köy ve kasaba adlarının doğal çevre, ekonomik faaliyetler ve yerleşme tarihiyle ilişkili olarak biçimlendiğini düşündürmektedir.

Güncel idari yapı dikkate alındığında Akdağmadeni; 1300-1600 m arasında değişen yükselti basamakları, sarıçam ve meşe ormanları, derin vadiler ve boğazlarla parçalanmış topoğrafyasıyla dikkat çeken bir ilçedir (Yozgat İl Özel İdaresi, t.y.). İlçeye bağlı yerleşme adları incelendiğinde, su unsurlarına dayalı Oluközü, Taspınar, Gökdere, Pınarbaşı, Çağlayan ve Uzakçay; topoğrafyaya dayalı Kayabaşı, Boğazköy, Başçatak ve Sekikaşı; bitki örtüsüne dayalı Ardıçalanı, Ağaçlı ve Güllük; kişi ve soy adlarına dayalı Abdurrahmanlı, Demirşeyh ve Karaalikaçağı; ürün ve meslek adlarına dayalı Gümüşdibek, Bulgurlu ve Körük gibi örneklerle karşılaşılmaktadır (Yurtlu, 2001; Nişanyan Yeradları, t.y.). Bu çeşitlilik, Akdağmadeni'nin doğal çevre koşulları ile tarihsel ve toplumsal dokusunun yer adları üzerinden okunabildiğini göstermekte; ilçeyi toponimik açıdan incelenmeye değer özgün bir çalışma alanı hâline getirmektedir (Şekil 1).

Şekil 1. Araştırma sahasının lokasyon haritası

Bu çalışmanın temel amacı, Yozgat iline bağlı Akdağmadeni ilçesindeki köy ve kasaba adlarını toponimik açıdan sınıflandırmak; bu adların hangi doğal çevre unsurlarına ve hangi beşerî-kültürel unsurlara dayandığını betimsel analiz yöntemiyle ortaya koymaktır. Bu doğrultuda yer adları, Türkiye toponimi literatüründe önerilen semantik tasnif esas alınarak tematik kategorilere ayrılmış; her kategori Akdağmadeni'nin doğal çevre özellikleri, tarihsel gelişimi ve sosyo-ekonomik yapısıyla ilişkilendirilerek yorumlanmıştır. Böylece ilçedeki yer adlarının ardındaki coğrafi mantık ve insan-çevre etkileşiminin yerleşme adları üzerindeki yansımaları görünür hâle getirilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın bir diğer amacı, elde edilen bulguları coğrafya öğretimi bağlamında değerlendirmektir. Son yıllarda yapılan araştırmalarda yer adlarının, özellikle ortaöğretim düzeyinde "yerleşmeler" ve "insan-çevre etkileşimi" konularının öğretiminde etkili birer yerel materyal olarak kullanılabileceği vurgulanmaktadır (Demirtaş vd., 2024; Orhan, 2021). Öğrencilerin yaşadıkları çevredeki köy ve mahalle adlarının kökenini araştırmaları ve bu adları doğal ve beşerî çevre unsurlarıyla ilişkilendirmeleri, derse yönelik ilgiyi artırmanın yanında mekânsal farkındalık ve gözlem becerilerini de geliştirmektedir (Çildam, 2019). Bu nedenle Akdağmadeni örneğinde geliştirilen toponimik yaklaşım, coğrafya öğretiminde yerel çevreye dayalı proje ve araştırma etkinlikleri için uygulanabilir bir model sunmaktadır.

Bu araştırmada şu sorulara cevap aranmıştır:

- Akdağmadeni ilçesindeki köy ve kasaba adlarının genel toponimik dağılım profili nasıldır?
- Doğal çevreye dayalı yerleşme adlarının dağılımı ve coğrafi anlamı nedir?
- Beşerî-kültürel unsurlara dayalı yerleşme adları yerel toplumsal yapı ile nasıl ilişkilidir?
- Meslek, ürün ve üretim biçimine dayalı toponimler kırsal ekonomik yapı açısından neyi göstermektedir?
- Dinî-tasavvufî ve kurumsal yapı odaklı toponimler yerel bellek ve mekânsal örgütlenme bakımından nasıl yorumlanabilir?
- Soyut, sembolik ve sayısal nitelikli yerleşme adları hangi anlam katmanlarına işaret etmektedir?
- Değer, duygu, nitelik ve hayvan adlarına dayalı toponimler yerel kimlik ve kültürel temsil açısından nasıl açıklanabilir?
- Ana ve alt kategoriler birlikte değerlendirildiğinde Akdağmadeni toponimisinde hangi baskın desenler ortaya çıkmaktadır?

2. Yöntem

2.1. Araştırma Modeli

Bu araştırmada nitel araştırma yaklaşımı benimsenmiş; veriler belge incelemesi yoluyla toplanmış ve betimsel analiz yöntemiyle çözümlenmiştir. Yer adlarının tarihsel, anlamsal ve kültürel boyutlar taşıması, yalnızca sayısal frekanslara değil, adların anlam örgüsüne ve bağlamsal yapısına odaklanan bir çözümlemeyi gerekli kılmaktadır. Nitel araştırma yaklaşımının, insan-çevre etkileşimi, mekânsal algı ve kültürel bellek gibi çok katmanlı olguların kendi bağlamı içinde yorumlanmasına imkân tanıması (Yıldırım ve Şimşek, 2021; Karataş, 2015; Baltacı, 2019) sebebiyle Akdağmadeni köy ve kasaba adları, nicel bulgularla da desteklenerek yorumlanmıştır.

Çalışmada kullanılan veriler, amaç doğrultusunda belirlenen temalara göre düzenlenmiştir. Her tema kendi bağlamı içinde yorumlanmıştır. Yer adları 'doğal çevreye dayalı toponimler', 'beşerî-kültürel toponimler' ve 'soyut, sembolik ve sayısal toponimler' olmak üzere üç ana kategoride sınıflandırılmıştır (Top Yılmaz, 2021; Orhan, 2021; Demirtaş vd., 2024).

2.2. Çalışma Alanı

Araştırmanın çalışma alanını, Yozgat iline bağlı Akdağmadeni ilçesinin güncel idari sınırları içinde yer alan köy ve kasaba yerleşmeleri oluşturmaktadır. İlçe; güneyde Çayıralan, batıda Sarıkaya ve Saraykent, kuzeyde Kadışehri, güneydoğuda Sivas'ın Gemerek ve Şarkışla, doğuda ise Yıldızeli ilçeleriyle komşudur. Akdağmadeni, Orta Anadolu'da orman varlığı ve yükseltisiyle öne çıkan sahalardan biridir (Yozgat İl Özel İdaresi, t.y.; Akdağmadeni Kaymakamlığı, t.y.; Yurtlu, 2001). Yaklaşık 1300-1600 metre arasında değişen plato yüzeyleri, sarıçam ve meşe ağırlıklı orman örtüsü, derin vadiler, boğazlar ve akarsu ağları ilçenin doğal peyzajını şekillendirmektedir.

Araştırmanın evreni, Akdağmadeni ilçesinin idari sınırları içinde yer alan tüm köy ve kasaba yerleşmeleridir. Yerleşme sayısının yönetilebilir düzeyde olması ve çalışmanın ilçenin bütüncül toponimik profilini ortaya koymayı amaçlaması nedeniyle örnekleme yoluna gidilmemiş; çalışma alanındaki tüm yerleşme adları incelemeye dâhil edilmiştir.

2.3. Veri Toplama Süreci ve Veri Kaynakları

Veri toplama süreci belge incelemesine dayalı olarak yürütülmüştür. İlk aşamada Akdağmadeni Kaymakamlığı, Yozgat İl Özel İdaresi ve Akdağmadeni Belediyesi resmî web sayfalarında yer alan idari birim listeleri taranmış; köy ve kasaba adları tek bir veri setinde birleştirilmiştir (Yozgat İl Özel İdaresi, t.y.; Akdağmadeni Kaymakamlığı, t.y.). Ardından Türkiye genelinde köy ve mahalle adlarını derleyen çevrim içi veri tabanlarından Akdağmadeni'ne ilişkin kayıtlar alınmış; resmî listelerle karşılaştırılarak yazım farklılıkları, mükerrer kayıtlar ve idari değişiklikler kontrol edilmiştir (Nüfusune, t.y.; TarımZiraat, t.y.).

İkinci aşamada yer adlarının tarihsel kökenleri, eski adları ve olası dilsel varyantları açısından Nişanyan Yeradları veritabanı ve ilgili yayınlar incelenmiştir (Nişanyan Yeradları, t.y.; Şahin, 2010). Ayrıca Türkiye toponimisi, semantik sınıflandırma ve bölgesel toponimi çalışmaları taranmış; farklı bölgelerde yapılan çalışmaların kullandığı kategoriler ve kavramsal çerçeveler dikkate alınmıştır (Orhan, 2021; Demirtaş vd., 2024; İbret, 2003; Gecen, 2018).

Üçüncü aşamada derlenen yerleşme adları tablo hâline getirilmiş ve tematik sınıflandırmaya hazırlanmıştır. Bu kapsamda yer adları; su unsurları, yeryüzü şekilleri, bitki örtüsü, toprak/renk ve jeolojik özellikler, kişi ve soy adları, meslek ve ürün adları, dinî-tasavvufî unsurlar, sayısal ve soyut-sembolik adlar ile hayvan adlarına dayalı adlar şeklinde alt kategorilere ayrılmıştır. Sınıflandırmada hidro-

nim, oronim, fitonim ve zoonim gibi toponimi terimleri ile "betimleyici toponimler, kişisel/toplumsal toponimler, diğer toponimler" ana başlıkları esas alınmıştır (Top Yılmaz, 2021; Yavuz ve Şenel, 2013). Akdağmadeni köy ve kasaba adlarının tematik toponimik sınıflandırması tablolaştırılarak analiz sürecinde kullanılan kategorik yapının temeli oluşturulmuştur.

2.4. Veri Analizi

Veri analizi betimsel analiz yaklaşımına uygun olarak dört aşamada yürütülmüştür. İlk aşamada araştırmanın amacı ve kuramsal çerçevesi doğrultusunda ana ve alt kategorilerden oluşan tematik sınıflandırma şeması geliştirilmiş; bu şema Top Yılmaz'ın semantik tasnif önerisi ve Türkiye'nin farklı bölgelerinde yapılan toponimi çalışmalarının sınıflandırma yaklaşımlarıyla uyumlu hâle getirilmiştir (Top Yılmaz, 2021; Orhan, 2021; Demirtaş vd., 2024). İkinci aşamada köy ve kasaba adları bu şemaya göre kodlanmış; her yer adı baskın anlam bileşeni dikkate alınarak ilgili kategoriye yerleştirilmiştir.

Üçüncü aşamada kodlanan veriler Microsoft Excel ortamına aktarılmış; her kategori için frekans ve yüzde dağılımları hesaplanmıştır. Betimsel istatistikler yalnızca genel dağılım profilini ortaya koymak amacıyla kullanılmıştır. Son aşamada bulgular, Akdağmadeni'nin yükselti basamakları, su kaynakları, bitki örtüsü, arazi kullanımı ve tarihsel yerleşme süreçleriyle ilişkilendirilerek yorumlanmıştır. Böylece yerleşme adları, insan-çevre etkileşiminin coğrafi yansımaları bağlamında değerlendirilmiştir.

2.5. Geçerlik, Güvenirlik ve Etik İlkeler

Çalışmada iç geçerliği artırmak amacıyla köy ve kasaba adlarının derlenmesinde birden fazla resmî ve yarı resmî kaynaktan yararlanılmıştır. Akdağmadeni Kaymakamlığı, Yozgat İl Özel İdaresi ve ulusal veri tabanlarındaki listeler karşılaştırılarak yazım ve kapsam tutarlılığı kontrol edilmiştir (Yozgat İl Özel İdaresi, t.y.; Akdağmadeni Kaymakamlığı, t.y.; Nüfusune, t.y.). Tematik sınıflandırma iki araştırmacı tarafından bağımsız olarak yapılmış; görüş ayrılıkları ilgili literatüre dönülerek uzlaşı yoluyla giderilmiştir. Bu süreç, kodlama güvenilirliğini ve araştırmanın denetlenebilirliğini güçlendirmiştir (Yıldırım ve Şimşek, 2021; Baltacı, 2019). Çalışma, kamuya açık belge ve veri tabanlarına dayandığından kişisel veri içermemektedir. Kullanılan kaynaklar metin içinde ve kaynakçada gösterilmiştir.

3. Bulgular

Bu araştırmada Akdağmadeni ilçesine bağlı 84 köy, 5 mezra ve belediye statüsündeki 3 kasaba olmak üzere toplam 92 yerleşme adı incelenmiştir. Yerleşme adları, tematik sınıflandırma şemasına göre doğal çevreye dayalı adlar, beşerî-kültürel unsurlara dayalı adlar ile soyut, sembolik, sayısal ve karma bileşenli adlar olmak üzere üç ana kategoriye ayrılmıştır. Bulgular, Akdağmadeni toponimisinde beşerî-kültürel unsurlara dayalı adların en yüksek paya sahip olduğunu göstermektedir (Tablo 1).

Tablo 1. Akdağmadeni Köy ve Kasaba Adlarının Tematik Toponimik Sınıflandırması

Ana kategori	Alt kategori	Toponimik terim	Tanım / ölçüt	Akdağmadeni'nden yer adları
Doğal çevreye dayalı adlar	Su unsurları	Hidronim	Su öğesine atıf yapan adlar	Pınarbaşı, Gökdere, Dereyurt, Taspınar, Uzakçay, Çağlayan, Çampınar, Çaypınar, Özer, Oluközü
Doğal çevreye dayalı adlar	Yeryüzü şekilleri	Oronim	Topoğrafik birimlere gönderme yapan adlar	Kayabaşı, Boğazköy, Başçatak, Sekikaşı, Ortaköy
Doğal çevreye dayalı adlar	Bitki örtüsü	Fitonim	Bitki örtüsünü esas alan adlar	Ardıçalanı, Kırlar, Ağaçlı, Güllük, Kavakalanı, Sazlıdere
Doğal çevreye dayalı adlar	Toprak/ renk-jeoloji	—	Toprak, renk, kaya, höyük ve kale gibi unsurlara dayalı adlar	Kızılcaova, Sarıgüney, Boyalık, Yeşiloymak, Bozhüyük, Karacaören, Akçakoyunlu, Karadikmen, Kızıldağ, Akbaş, Akçakışla, Gündüzler
Beşerî-kültürel adlar	Kişi adları	Antroponim	Şahıs adını içeren adlar	Abdurrahmanlı, Davutlu, Şahna deresi, Alicik, Karaali Kaçağı, İbrahimağa Çiftliği, Bayazıt Kaçağı, Zaim Geçidi, Muşali kalesi
Beşerî-kültürel adlar	Soy-boy/ etnik adlar	Etnonim	Aşiret, oymak, sülale veya etnik gruba dayalı adlar	Melikli, Kirsinkavağı, Dayılı, Sağıroğlu, Paşabey
Beşerî-kültürel adlar	Meslek-işlev	—	Zanaat, üretim veya göreve dayalı adlar	Okçulu, Veziralanı, Kılıçlı, Halhacı

Tablo 1. Akdağmadeni Köy ve Kasaba Adlarının Tematik Toponimik Sınıflandırması (Devamı)

Ana kategori	Alt kategori	Toponimik terim	Tanım / ölçüt	Akdağmadeni'nden yer adları
Beşerî-kültürel adlar	Ürün-üretim biçimi	Fonksiyonel	Ürün, üretim faaliyeti veya araç-gereçle ilişkili adlar	Bulgurlu, Gümüşdibek, Arpalık, Tarhana, Körük, Bahçecik, Çerçialan, Davulbaz, Yünalanı, Dolak, Pazarcık, Aşağı Çulhalı, Yukarı Çulhalı, Eynelli
Beşerî-kültürel adlar	Yapı ve kurum	—	Yapı/kurum merkezli adlar	Evci, Tekkegüney, Örenkale, Belekçehan, Yeniyapan, Höyüklüalan, Çardak, Çevirme, Konacı
Beşerî-kültürel adlar	Dinî-tasavvufî	—	Dinî kavram, tekke, şeyh vb. içeren adlar	Demirşeyh, Karapir, Hacıfakıllı
Soyut, sembolik ve sayısal adlar	Sayı adları	Numeronim	Sayı unsuru içeren adlar	Altılı, Dokuz, Üçkaraağaç, Yedişehri
Soyut, sembolik ve sayısal adlar	Değer/ duygu	—	Soyut değeri öne çıkaran adlar	Umutlu, Olucak, Hayran,Yazılıtaş
Soyut, sembolik ve sayısal adlar	Hayvan adları	Zoonim	Hayvan adı içeren adlar	Kartal, Kurtini, Arslanlı, Sıtma, Kuşlukaçağı, Kuşkayası, Atalanı

Tablo 1'deki bilgilere göre beşerî-kültürel unsurlara dayalı adlar 44 yerleşme ile toplamın %47,8'ini oluşturmaktadır. Doğal çevreye dayalı adlar 33 yerleşme ile %35,9; soyut, sembolik ve sayısal adlar ise 15 yerleşme ile %16,3 oranındadır. Bu dağılım, ilçede yer adlandırma sürecinde insan yerleşme tarihi, aile ve soy yapıları, meslek, üretim ilişkileri, dinî ve kurumsal unsurların belirleyici olduğunu; bunun yanında su, topoğrafya, bitki örtüsü ve jeolojik özelliklerin de güçlü bir coğrafi arka plan sunduğunu göstermektedir (Tablo 2).

Tablo 2. Ana Toponimik Kategorilere Göre Akdağmadeni'ndeki Yerleşme Adlarının Fekans ve Yüzdesi.

Ana kategori	Yerleşme sayısı (n)	Yüzde (%)
Doğal çevreye dayalı adlar	33	35,9
Beşerî-kültürel unsurlara dayalı adlar	44	47,8
Soyut, sembolik, sayısal ve karma bileşenli adlar	15	16,3
Toplam	92	100,0

Akdağmadeni ilçesinde de tarihsel süreç içinde çok sayıda yerleşme adının değiştiği görülmektedir. Gümüşdibek/Hopuç, Çaypınar/Emerek, Umutlu/Babı, Evci/Avcı, Bulgurlu/Kabut, Aslanlı/Karakestek, Ağaçlı/Muhtesip, Akbaş/Keseri Müslim, Çağlayan/Çağalan, Bahçecik/Bağçecik Müslim, Demirşeyh/Temurseyh, Dereyurt/Sıtma, Dokuz/Dokuzlar, Gündüzler/Ermelek, Hayran/Hayran Tekkesi, Kayabaşı/Kıllı Pınar, Muşali Kalesi/Çalışkan ve Sarıgüney/Bahşayişi Hamid gibi örnekler, yer adlarının zaman içinde değişen tarihsel, kültürel ve idari bağlamlardan etkilendiğini göstermektedir. Bu nedenle yerleşme adları üzerinde yapılan sınıflandırma ve yorumlarda ad değişikliklerinin anlamı dönüştüren etkisi de dikkate alınmıştır.

3.1. Doğal Çevreye Dayalı Adlar

Akdağmadeni'nde doğal çevreye dayalı adlandırmalar 33 yerleşme ile temsil edilmektedir. Bu grup; su unsurları, yeryüzü şekilleri, bitki örtüsü ile toprak, renk ve jeolojik özelliklere dayalı adlardan oluşmaktadır.

3.1.1. Su unsurlarına dayalı hidronimler

Doğal çevreye dayalı adlar içinde hidronimlerin sayısı 10'dur. Bu değer, doğal çevre grubunun %30,3'üne, genel toplamın ise %10,8'ine karşılık gelmektedir. Dereyurt, Gökdere, Uzakçay, Pınarbaşı, Çampınar, Çaypınar, Taspınar, Çağlayan, Özer ve Oluközü gibi adlar, su kaynaklarının yerleşme adlandırmasında önemli bir unsur olduğunu göstermektedir (Tablo 3).

Tablo 3. Su Unsurlarına Göre Hidronimlerin Dağılımı

Su unsuru türü	Yerleşme sayısı (n)	Doğal çevre grubu içindeki payı (%)	Genel toplam içindeki payı (%)
Dere/çay odaklı adlar	3	9,1	3,2
Pınar/kaynak odaklı adlar	4	12,1	4,4
Diğer akış öğesi (çağlayan vb.)	3	9,1	3,2
Toplam hidronim sayısı	10	30,3	10,8

Bu veriler, pınar/kaynak odaklı adların ilk sırada yer aldığını, dere/çay ve diğer akış öğelerine dayalı adların ise eşit dağılım gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu durum, Akdağmadeni'nde su kaynaklarının hem yerleşme seçimi hem de yerel adlandırma pratikleri açısından önemli olduğunu göstermektedir.

3.1.2. Yeryüzü şekillerine dayalı oronimler

Yeryüzü şekillerine dayalı oronimler 5 yerleşme ile temsil edilmektedir. Bu grup doğal çevreye bağlı adların %15,1'ini, tüm yerleşme adlarının ise %5,4'ünü oluşturmaktadır. Kayabaşı, Boğazköy, Başçatak, Ortaköy ve Sekikaşı gibi adlar topoğrafik unsurların yer adlarına yansımasını göstermektedir.

Tablo 4. Yeryüzü Şekillerine Dayalı Oronimlerin Dağılımı

Topoğrafya odağı	Yerleşme sayısı (n)	Doğal çevre grubu içindeki payı (%)	Genel toplam içindeki payı (%)
Dağ odaklı adlar	1	3,0	1,1
Yamaç/baş/çatlak odaklı adlar	1	3,0	1,1
Boğaz/ova tabanına dayalı adlar	1	3,0	1,1
Tepe/höyük/kale odaklı adlar	2	6,1	2,1
Toplam oronim sayısı	5	15,1	5,4

Tablo 4'e göre oronimler içinde tepe, höyük ve kale odaklı adlar öne çıkmaktadır. Bu durum, Akdağmadeni'nde yükselti, geçit, yamaç ve tarihsel savunma noktalarının yer adlandırmasında iz bıraktığını göstermektedir.

3.1.3. Bitki örtüsüne dayalı fitonimler

Bitki örtüsüne dayalı fitonimler 6 yerleşme ile temsil edilmekte; doğal çevre grubunun %18,1'ini, genel toplamın ise %6,5'ini oluşturmaktadır. Ardıçalanı, Kavakalanı, Ağaçlı, Güllük, Kırlar ve Sazlıdere gibi adlar, bitki örtüsü ve arazi kullanımının adlandırmadaki etkisini göstermektedir.

Tablo 5. Bitki Örtüsüne Dayalı Fitonimlerin Dağılımı

Bitki örtüsü odağı	Yerleşme sayısı (n)	Doğal çevre grubu içindeki payı (%)	Genel toplam içindeki payı (%)
Ağaç türü/odunsu bitki odaklı adlar	3	9,1	3,2
Tarla/mera ve kır karakterli adlar	2	6,1	2,2
Ürün/bitkisel kullanım odaklı adlar	1	3,0	1,1
Toplam fitonim sayısı	6	18,1	6,5

Tablo 5, ağaç türü ve odunsu bitki odaklı adların fitonimler içinde öne çıktığını göstermektedir. Bu durum, Akdağmadeni'nde orman, tarla ve mera unsurlarının yerleşme kimliğini belirleyen doğal göstergeler arasında yer aldığını ortaya koymaktadır.

3.1.4. Toprak, renk ve jeolojik özelliklere dayalı adlar

Toprak, renk ve jeolojik özelliklere dayalı adlar 12 yerleşme ile temsil edilmekte; doğal çevre grubunun %36,3'ünü, genel toplamın ise %13,0'ını oluşturmaktadır. Sarıgüney, Gündüzler, Akçakoyunlu, Akbaş, Kızılcaova, Bozhüyük, Karacaören, Akçakışla, Yeşiloymak, Karabuğra, Karadikmen ve Kızıldağ gibi adlar bu grupta değerlendirilmektedir.

Tablo 6. Toprak, Renk ve Jeolojik Özelliklere Dayalı Adların Dağılımı

Özellik odağı	Yerleşme sayısı (n)	Doğal çevre grubu içindeki payı (%)	Genel toplam içindeki payı (%)
Renk ve bakı özelliklerine dayalı adlar	4	12,1	4,3
Taş/kaya/jeomorfolojik öğeye dayalı adlar	5	15,1	5,4
Höyük/ören/kale odaklı adlar	3	9,1	3,3
Toplam toprak/renk/ jeolojik ad sayısı	12	36,3	13,0

Tablo 6'ya göre bu grupta taş, kaya ve jeomorfolojik öğelere dayalı adlar ilk sırada yer almaktadır. Renk ve bakı özellikleri ile höyük, ören ve kale unsurları da Akdağmadeni'nde fiziki çevre ile tarihsel yerleşme izlerinin birlikte adlandırmaya yansıdığını göstermektedir.

3.2. Beşerî-Kültürel Unsurlara Dayalı Adlar

Akdağmadeni'nde beşerî-kültürel unsurlara dayalı adlandırmalar 44 yerleşme ile toplam yer adlarının %47,8'ini oluşturmaktadır. Bu kategori kişi, soy ve boy adları; meslek, ürün ve üretim biçimi; dinî-tasavvufî ve kurumsal yapı odaklı adlardan oluşmaktadır.

3.2.1. Kişi, soy ve boy adlarına dayalı toponimler

Kişi, soy ve boy adlarına dayalı toponimler 14 yerleşme ile temsil edilmekte; beşerî adların %31,8'ini, genel toplamın ise %15,2'sini oluşturmaktadır. Abdurrahmanlı, Davutlu, Alicik, Karaalikaçağı, Şahna Deresi, İbrahimağa Çiftliği, Bayazıt Kaçağı, Zaim Geçidi, Muşali Kalesi, Melikli, Kirsinkavağı, Dayılı, Sağıroğlu ve Paşabey bu grupta yer almaktadır.

Tablo 7. Kişi, Soy ve Boy Adlarına Dayalı Toponimlerin Dağılımı

Alt grup	Yerleşme sayısı (n)	Beşerî adlar içindeki payı (%)	Genel toplam içindeki payı (%)
Kişi adlarına dayalı adlar (antroponim)	5	11,4	5,4
Soy/boy/aşiret adlarına dayalı adlar (etnonim)	9	20,4	9,8
Toplam kişi/soy/boy temelli adlar	14	31,8	15,2

Tablo 7, soy, boy ve aşiret adlarına dayalı toponimlerin kişi adlarına göre daha yüksek oranda olduğunu göstermektedir. Bu durum, Akdağmadeni'nde aile, sülale ve topluluk aidiyetinin yer adlandırmasında belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır.

3.2.2. Meslek, ürün ve üretim biçimine dayalı toponimler

Meslek, ürün ve üretim biçimine dayalı toponimler 18 yerleşme ile temsil edilmekte; beşerî adların %40,9'unu, genel toplamın ise %19,5'ini oluşturmaktadır. Çerçialanı, Davulbaz, Çulhalı, Okçulu, Veziralanı, Halhacı, Kılıçlı, Bahçecik, Eynelli, Bulgurlu, Arpalık, Tarhana, Yünalanı, Pazarcık, Dolak, Gümüşdibek, Körük ve Çardak bu grupta yer almaktadır.

Tablo 8. Meslek, Ürün ve Üretim Biçimine Dayalı Toponimlerin Dağılımı

Alt grup	Yerleşme sayısı (n)	Beşerî adlar içindeki payı (%)	Genel toplam içindeki payı (%)
Meslek/zanaat adlarına dayalı adlar	7	15,9	7,5
Tarımsal ürün ve bitkisel üretim odaklı adlar	5	11,4	5,4
Hayvancılık ve hayvansal ürün odaklı adlar	3	6,8	3,3
Üretim aracı/araç-gereç odaklı adlar	3	6,8	3,3
Toplam meslek/ürün/üretim temelli adlar	18	40,9	19,5

Tablo 8, ekonomik faaliyetlerin Akdağmadeni yer adlarında güçlü biçimde temsil edildiğini göstermektedir. Meslek ve zanaat adları ilk sırada yer almakta; tarımsal üretim, hayvancılık ve üretim araçlarına dayalı adlar bu yapıyı tamamlamaktadır.

3.2.3. Dinî-tasavvufî ve kurumsal toponimler

Dinî-tasavvufî ve kurumsal yapı odaklı toponimler 12 yerleşme ile temsil edilmekte; beşerî adların %27,2'sini, genel toplamın ise %13,0'ını oluşturmaktadır. Demirşeyh, Karapir, Hacıfakıllı, Tekkegüney, Örenkale, Evci, Belekçehan, Höyüklüalan, Yeniyapan, Çevirme, Konacı ve Çardak bu grupta yer almaktadır.

Tablo 9. Dinî-Tasavvufî ve Kurumsal Toponimlerin Dağılımı

Alt grup	Yerleşme sayısı (n)	Beşerî adlar içindeki payı (%)	Genel toplam içindeki payı (%)
Dinî şahsiyet/unvan odaklı adlar	3	6,8	3,3
Tekke, zaviye, türbe, yatır odaklı adlar	1	2,3	1,1
Kale, ören, han vb. kurumsal/yapısal odaklı adlar	8	18,1	8,7
Toplam dinî-tasavvufî/ kurumsal adlar	12	27,2	13,0

Tablo 9, kurumsal ve yapısal öğelere dayalı adların bu grupta en yüksek paya sahip olduğunu göstermektedir. Dinî şahsiyet, tekke, kale, ören ve han gibi unsur-

lar, Akdağmadeni'nde yerel bellek, inanç, savunma ve kurumsal mekân ilişkilerinin adlandırmaya yansıdığını göstermektedir.

3.3. Soyut, Sembolik ve Sayısal Adlar

Soyut, sembolik ve sayısal nitelikli yer adları 15 yerleşme ile temsil edilmekte ve toplam yer adlarının %16,3'ünü oluşturmaktadır. Bu grupta sayı adları, değer-duygu-nitelik odaklı adlar, hayvan adları yer almaktadır.

3.3.1. Sayı adlarına dayalı toponimler (Numeronimler)

Sayı içeren yer adları 4 yerleşme ile temsil edilmektedir. Altılı, Yedişehirli, Dokuz ve Üç Karaağaç bu grupta yer almaktadır. Bu adlarda sayı öğesi, yerleşmenin bileşenleri, çevresel öğelerin çokluğu veya kültürel çağrışımlar üzerinden anlam kazanmaktadır.

Tablo 10. Sayı Adlarına Dayalı Numeronimlerin Dağılımı

Ad	Sayı unsuru	Soyut/sembolik/ sayısal küme içindeki payı (%)	Genel toplam içindeki payı (%)
Altılı	6	6,6	1,1
Yedişehirli	7	6,6	1,1
Dokuz	9	6,6	1,1
Üç Karaağaç	3	6,6	1,1
Toplam	4	26,4	4,4

Tablo 10, numeronimlerin sayıca sınırlı olmakla birlikte soyut/sembolik katman içinde ayırt edilebilir bir grup oluşturduğunu göstermektedir.

3.3.2. Değer, duygu ve nitelik odaklı adlar

Değer, duygu ve nitelik odaklı yer adları 4 yerleşme ile temsil edilmektedir. Umutlu, Olucak Hayran ve Yazılıtaş gibi adlar doğrudan fiziki çevreden çok olumlu beklenti, yenilenme, beğeni ve aidiyet gibi soyut anlamlarla ilişkilidir. Bu burum, Akdağmadeni'nde bazı yerleşme adlarının değer, duygu ve nitelik düzeyindeki anlamlarla kurulduğunu göstermektedir (Tablo 11).

Tablo 11. Değer, Duygu ve Nitelik Odaklı Adların Dağılımı

Ad	Öne çıkan soyut nitelik	Soyut/sembolik/sayısal küme içindeki payı (%)	Genel toplam içindeki payı (%)
Umutlu	Umut, beklenti, geleceğe yönelim	6,6	1,1
Olucak	Yenilenme, yeniden kurma, inşa	6,6	1,1
Hayran	Güzellik, beğenme, hoşlanma	6,6	1,1
Yazılıtaş	Değer, miras, koruma	6,6	1,1
Toplam	4	26,6	4,4

3.3.3. Hayvan adlarına dayalı toponimler (Zoonimler)

Hayvan adlarına dayalı yer adları 7 yerleşme ile temsil edilmekte; soyut/sembolik/sayısal kümenin %46,6'sını, genel toplamın ise %7,6'sını oluşturmaktadır. Kartal, Arslanlı, Kurtini, Atalanı, Kuşkayası, Sıtma ve Kuşlukaçağı bu grupta yer almaktadır.

Tablo 12. Hayvan Adlarına Dayalı Zoonimlerin Dağılımı

Ad	Hayvan/zoolojik öğe	Soyut/sembolik/ sayısal küme içindeki payı (%)	Genel toplam içindeki payı (%)
Kartal, Arslanlı, Kurtini, Atalanı, Kuşkayası, Sıtma	Yırtıcı, güç/ gözetleme-binek ile ilişkili ifade	40,0	6,5
Kuşlukaçağı	Kuşlarla ilişkili ifade	6,6	1,1
Toplam	7	46,6	7,6

Tablo 12, hayvan adlarının sayıca sınırlı olsa da sembolik açıdan güçlü bir grup oluşturduğunu göstermektedir. Bu adlar, yerel fauna, güç, gözetleme, koruyuculuk ve doğayla kurulan kültürel ilişki bakımından anlam taşımaktadır.

Kısaca belirtmek gerekirse, Akdağmadeni'nde incelenen 92 yerleşme adı, ana kategoriler düzeyinde değerlendirildiğinde beşerî-kültürel unsurlara dayalı adların en güçlü katmanı oluşturduğu görülmektedir (Tablo 13).

Tablo 13. Ana Toponimik Kategorilere Göre Yerleşme Adlarının Göreli Ağırlıkları

Ana kategori	Yerleşme sayısı (n)	Genel toplam içindeki payı (%)
Doğal çevreye dayalı adlar	33	35,9
Beşerî-kültürel unsurlara dayalı adlar	44	47,8
Soyut, sembolik ve sayısal adlar	15	16,3
Toplam	92	100,0

Akdağmadeni toponimisinde beşerî-kültürel adların ilk sırada, doğal çevreye dayalı adların ikinci sırada, soyut ve sembolik adların ise üçüncü sırada yer aldığını göstermektedir (Tablo 14).

Tablo 14. Alt Toponimik Kategorilere Göre Yerleşme Adlarının Dağılımı

Alt kategori	Ana kategori	Yerleşme sayısı (n)	Genel toplam içindeki payı (%)
Kişi, soy ve boy adlarına dayalı adlar	Beşerî-kültürel	14	15,2
Meslek, ürün ve üretim biçimine dayalı adlar	Beşerî-kültürel	18	19,6
Dinî-tasavvufî ve kurumsal adlar	Beşerî-kültürel	12	13,0
Su unsurlarına dayalı hidronimler	Doğal çevre	10	10,9
Yeryüzü şekillerine dayalı oronimler	Doğal çevre	5	5,4
Bitki örtüsüne dayalı fitonimler	Doğal çevre	6	6,5
Toprak, renk ve jeolojik özelliklere dayalı adlar	Doğal çevre	12	13,0
Sayı adlarına dayalı toponimler (numeronimler)	Soyut/sembolik-sayısal	4	4,4
Değer, duygu ve nitelik odaklı adlar	Soyut/sembolik-sayısal	4	3,3
Hayvan adlarına dayalı toponimler (zoonimler)	Soyut/sembolik-sayısal	7	7,6
Toplam	—	92	100,0

Alt kategoriler içinde meslek, ürün ve üretim biçimine dayalı adların ilk sırada yer aldığını; bunu kişi, soy ve boy adları ile dinî-tasavvufî/kurumsal adların izlediğini göstermektedir. Doğal çevre grubunda toprak, renk ve jeolojik özellikle-

re dayalı adlar ile hidronimler öne çıkmaktadır. Bu dağılım, Akdağmadeni'nde yer adlandırma mantığının hem beşerî-kültürel belleğe hem de fiziki çevre göstergelerine dayandığını göstermektedir.

4. Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Türkiye'de özellikle 1949 tarihli İl İdaresi Kanunu sonrasında yer adlarının değiştirilmesi yasal bir boyut kazanmış; 1957'de kurulan Ad Değiştirme İhtisas Kurulu'nun çalışmalarıyla çok sayıda köy adı değiştirilmiştir. Bu süreçte anlam kargaşası yaratan, argo veya hakaret içeren adların yanında yabancı kökenli adlar da değiştirilmiştir. Bu durum yer adlarının yalnızca dilsel değil, aynı zamanda siyasal, kültürel ve mekânsal hâkimiyetle ilişkili göstergeler olduğunu da ortaya koymuştur.

Akdağmadeni ilçesinde 18 yerleşmenin tarihi, kültürel ve idari yapılanmadan etkilenerek adının değiştirildiği belirlenmiştir. Bu durum yerleşme adları üzerinde yapılan sınıflandırma ve yorumlamalara yansıtılmıştır.

Doğal çevreye dayalı adlar (33 yerleşme) araştırma sahasındaki yerleşmelerin yaklaşık üçte birini oluşturmaktadır. Çalışma sahasındaki 10 yerleşmede dere, çay, pınar, kaynak, çağlayan vb. odaklı adlar kullanılmıştır. Bu sonuçlar Artvin ve Midyat kırsalında hidronimlerin doğal çevreye dayalı adlar içinde önemli bir grup oluşturduğunu belirten çalışmalarla uyumludur (Orhan, 2021; Özüpekçe vd., 2023). 5 yerleşmede dağ, yamaç, baş, çatlak, boğaz, ova, tepe, höyük, kale kaynaklı isimler yer almaktadır. Fiziki çevre ile tarihsel yerleşme izlerinin birlikte adlandırmaya yansıdığını gösteren bu durum Çankırı ve Artvin'de yeryüzü şekillerinin kırsal yerleşme adlarında önemli bir unsur olduğunu ortaya koyan İbret (2003) ve Orhan'ın (2021) çalışmalarla paralellik göstermektedir. 6 yerleşmede ağaç türü, odunsu bitki, tarla, mera, ürün, bitkisel kullanım, kır karakterli adlar tespit edilmiştir. Yerleşme kimliğini belirleyen doğal göstergeler arasında gösterilen bu bulgu, Orhan (2021) ve Özüpekçe vd., (2023)'nin çalışmalarındaki bitki örtüsü ve tarımsal ürünlere dayalı adların kırsal ekonomi ve çevre ilişkisini yansıttığını belirten bulgularla örtüşmektedir. 12 yerleşmede renk, bakı, taş, kaya, jeomorfolojik özellikler, höyük, ören, kale adları kullanılmıştır. Morfolojik ve tarihi vurguları öne çıkaran bu adlar, İbret'in (2003) Çankırı köy adlarında renk, höyük, kale ve ören unsurlarının tarihî yerleşme ve savunma noktalarıyla ilişkili olduğunu belirten çalışma ile benzerlik göstermektedir. Bu sonuç, yer adlarının doğal çevreyi yalnızca tanımlamadığını, aynı zamanda çevreyle kurulan ekonomik ve kültürel ilişkinin de dilsel bir kaydı olduğunu düşündürmektedir.

Akdağmadeni'nde beşerî-kültürel unsurlara dayalı adların en güçlü toponimik katmanı oluşturduğunu göstermektedir. Toplam 92 yerleşme adının 44'ünün bu grupta yer alması, ilçe toponimisinde kişi, soy ve boy yapıları (14 yerleşme), meslek ve üretim ilişkileri (18 yerleşme) ile dinî ve kurumsal mekânların (12 yerleşme) belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, Akdağmadeni yer adlarının yalnızca mekânsal işaretler olmadığını; yerleşme tarihi, sosyal örgütlenme, ekonomik faaliyetler ve inanç dünyasının okunabildiği bir beşerî coğrafya arşivi niteliği taşıdığını göstermektedir. Elde edilen bu sonuç İbret (2003), Topal (2020), Aslanova (2025), Özdemir ve Soylu'nun (2021) çalışmalarında belirttikleri kişi, soy, boy ve aşiret adlarının Anadolu kırsalında güçlü bir adlandırma geleneği oluşturduğu açıklamalarıyla uyumludur. Ayrıca kırsal ekonominin yer adlandırmasında belirleyici olduğuna ilişkin Besni, Midyat ile Türkiye-Azerbaycan sahalarındaki meslek ve üretim temelli toponimi çalışmalarının bulgularıyla da örtüşmektedir (Özüpekçe ve Gümüş, 2020; Özüpekçe vd., 2023; Aslanova, 2025). Aynı zamanda Türkiye'de dinî-tasavvufî ve kurumsal toponimlerin kırsal yerleşme belleğinde önemli yer tuttuğunu belirten çalışmalarla da paralellik göstermektedir (Şahin, 2010; Şahin, 2007; Özüpekçe ve Gümüş, 2020; Yakut, 2025).

Soyut, sembolik ve sayısal nitelikli adlar sayıca daha sınırlı olmakla birlikte (15 yerleşme), Akdağmadeni'nin kültürel ve zihinsel coğrafyasına dair önemli ipuçları sunmaktadır. Numeronimler, sayı unsurunun mekânsal birliktelik veya kültürel çağrışımlar üzerinden anlam kazandığını göstermektedir (4 yerleşme). Sayıların yer adlarına yansıması, yerel coğrafi gerçeklik, kültürel ve mitolojik anlam dizileriyle ilişkilendirilmektedir (Woodman, 2018; Buran, 2011; Güner ve Ertürk, 2018; Top Yılmaz, 2021). Değer, duygu ve nitelik odaklı adlar umut, yenilenme, aidiyet, beğeni, miras, koruma gibi soyut anlamların yerleşme kimliğiyle bütünleşebildiğini ortaya koymaktadır (4 yerleşme). Bu tür adların yerel halkın mekânla kurduğu değer temelli ilişkiyi görünür kıldığı söylenebilir (Akbaş ve Akınlı, 2019; Buran, 2011; Güner ve Ertürk, 2018; Top Yılmaz, 2021). Hayvan ve bitki temelli adlandırmalar ise biyocoğrafi çevrenin kültürel algıdaki yerini göstermektedir (7 yerleşme). Ardıç, karaağaç ve saz gibi bitki adları ile kartal, kurt, aslan ve kuş gibi hayvan adlarının kullanımı, geçmiş çevre koşulları, yerel fauna ve sembolik anlam dünyası hakkında dolaylı bilgiler sunmaktadır. Özellikle zoonimler, yalnızca zoolojik bir gönderme değil; güç, koruyuculuk, gözetleme ve doğayla kurulan kültürel ilişkinin göstergeleri olarak değerlendirilmelidir (Özcan, 2016; Aydın, 2024; Koca ve Yazıcı, 2014; Şahin, 2010; Yavuz ve Şenel, 2013).

Genel olarak değerlendirildiğinde, Akdağmadeni toponimisinde baskın desenin beşerî-kültürel adlar üzerinden kurulduğu; doğal çevreye dayalı adların bu yapıyı tamamlayan güçlü bir coğrafi arka plan sunduğu görülmektedir. Bu dağı-

lım, Türkiye'nin farklı bölgelerinde yapılan çalışmalarla genel olarak uyumludur (İbret, 2003; Orhan, 2021; Şahin, 2010; Top Yılmaz, 2021; Demirtaş vd., 2024). Kişi, soy ve boy temelli adlar; meslek, ürün ve üretim biçimine dayalı adlar ile dinî-kurumsal adlar ilçenin yerleşme tarihi ve sosyal belleğini yansıtırken, hidronim, oronim, fitonim ve jeolojik nitelikli adlar insan-çevre etkileşiminin doğal çevre boyutunu görünür kılmaktadır. Bu bağlamda Akdağmadeni yer adları, insan-çevre etkileşiminin çok katmanlı kaydı olarak değerlendirilebilir. Çankırı, Artvin ve Midyat gibi farklı kırsal alanlarda yapılan toponimik sınıflandırmalarla genel olarak paralellik göstermekte; ancak Akdağmadeni'nde meslek/üretim, kişi/soy/boy ve dinî-kurumsal adların güçlü ağırlığı ilçeye özgü bir desen oluşturmaktadır (İbret, 2003; Orhan, 2021; Top Yılmaz, 2021; Şahin, 2010; Demirtaş vd., 2024).

Elde edilen bu sonuçlara bağı olarak, yer adlarının ortaöğretim coğrafya öğretiminde kullanılabilecek etkili birer yerel materyal oldukları söylenebilir. Öğrencilerin yaşadıkları çevredeki yer adlarını doğal ve beşerî çevre unsurlarıyla ilişkilendirerek incelemeleri, coğrafi gözlem becerilerinin ve mekânsal aidiyet duygusunun gelişmesine katkı sağlayabilir. Bu nedenle Akdağmadeni örneğinde geliştirilen tematik toponimik çözümleme, benzer yöntemlerle farklı ilçe ve illerde de uygulanabilir. Böylelikle yer adları üzerinden Türkiye'nin zengin insan-çevre etkileşimi örüntülerinin ortaya konmasına katkı sağlayabilir.

Kaynakça

Akbaş, F., & Akınlı, Ö. (2019). Akhisar ilçesinde adlarını yer adlarından alan yer adları. Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi, 1(1), 31-72.

Akdağmadeni Belediyesi. (t.y.). Köylerimiz. https://www.akdagmadeni.bel.tr/koylerimiz-s59.html

Akdağmadeni Belediyesi. (t.y.). Mahallelerimiz ve muhtarlıklar. https://www.akdagmadeni.bel.tr/mahallelerimiz-ve-muhtarliklar-s60.html

Akdağmadeni Kaymakamlığı. (t.y.). Akdağmadeni ilçesi idari yapısı. https://www.akdagmadeni.gov.tr

Alagöz, C. A. (1984). Türkiye yer adları üzerine bazı düşünceler. İçinde Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri (ss. 11-23). Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Aliağaoğlu, A., & Uzun, C. (2011). Şehirsel toponimi (hodonimi): Türkiye için bir tipoloji denemesi. Coğrafi Bilimler Dergisi, 9(2), 123-134.

Aslanova, L. (2025). Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesinde oluşan yer adları temelinde oluşan yer adları ve onların yapı özellikleri. RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, 48, 89.

Aydın, N. (2024). Mekân-kimlik bağlamında yer adları oluşumuna bir örnek: Karacasu (Erzurum). Karadeniz Araştırmaları, 21(83), 887-902. https://doi.org/10.56694/karadearas.1535028

Baltacı, A. (2019). Nitel araştırma süreci: Nitel bir araştırma nasıl yapılır? Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5(2), 368-388.

Buran, A. (2011). Dil, insan kimlik ilişkisi. İçinde Uluslararası Edebiyat ve Toplum Sempozyumu (11, 391-394). Bartın Üniversitesi.

Çetin, A., & Şentürk, A. (2019). Eleştirel kentsel toponimi ve prestijli mekânlar yaratmada kentsel isimlerin kullanılması: Fikirtepe örneği. Megaron, 14(1), 133-144.

Çildam, S. Y. (2018). Şehirsel toponimi: Cadde adları, Bandırma örneği. Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 61, 1-25.

Çildam, S. Y. (2019). Toponimi (yer adları) açısından Siirt'te mahalle adları. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 23(4), 1443-1458.

Demirtaş, E., Yıldız, M., & Edi, A. (2024). Midyat ilçesi kırsal yerleşmelerinin toponomik sınıflandırması ve coğrafya eğitiminde toponimi kavramı. Journal of Turkish Studies, 19(1), 1-25.

Eröz, M. (1974). Anadolu köy adları üzerinde sosyolojik bir araştırma. İçinde Cumhuriyetin 50. yılında Türkiye'nin sosyal ve ekonomik sorunları semineri bildirileri (271-317). Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Gecen, R. (2018). Hatay'da yerleşme adlarında coğrafya. İçinde Hatay Araştırmaları III (275-298).

Güner, İ., & Ertürk, M. (2018). Türkiye il merkezleri kent adlarının kaynakları üzerine bir araştırma. Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 12, 39-62.

İbret, B. Ü. (2003). Çankırı'daki köy adları üzerine coğrafi açıdan bir inceleme. Marmara Coğrafya Dergisi, 7, 53-80.

Karataş, Z. (2015). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi, 1(1), 62-80.

Koca, N., & Yazıcı, H. (2014). Afyonkarahisar ilindeki idari yerleşmelerin toponimik sınıflandırılması. Türk Coğrafya Dergisi, 56, 1-10. https://doi.org/10.17211/tcd.63184

Nişanyan Yeradları. (t.y.). Türkiye yer adları veritabanı. https://nisanyanyeradlari.com

Nüfusune. (t.y.). Akdağmadeni mahalleleri ve köyleri. https://www.nufusune.com

Orhan, F. (2021). Artvin ilindeki köy yerleşmelerinin toponimik özelliklerine coğrafi bir bakış. International Journal of Geography and Geography Education, 43, 278-297.

Özcan, M. (2016). İlköğretim 5. sınıf sosyal bilgiler dersinde yer adlarının incelenmesi. Turkish Studies, 8(8), 1435-1447.

Özdemir, İ., & Soylu, H. (2021). Zara ilçesinde köy adları üzerine coğrafi bir inceleme. Türk Dünyası Araştırmaları, 128(253), 397-418.

Özüpekçe, S., & Gümüş, N. (2020). Bir toponimi araştırması: Besni (Adıyaman) ilçesi köy adlarının coğrafi sınıflandırması. Doğu Coğrafya Dergisi, 25(44), 151-162. https://doi.org/10.17295/ataunidcd.804482

Özüpekçe, S., Işık, M. S., & Dalgıç, S. (2023). Midyat ilçesi kırsal yerleşmelerinin toponimik sınıflandırması ve coğrafya öğretiminde toponimi kavramı. Turkish Studies, 18(4), 1633-1650.

Şahin, G. (2010). Türkiye'de yapılmış toponomi çalışmaları. Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 4, 134-156.

Şahin, İ. (2007). Türk yer adlarının yapısı üzerine. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 32, 1-14.

Tapar, D. (2022). Türkiye'de yer adları bilimi hakkında yapılmış çalışmalar üzerine bir değerlendirme. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 46(2), 1-24.

Tarımziraat. (t.y.). Yozgat Akdağmadeni köyleri listesi. https://www.tarimziraat.com

Top Yılmaz, S. (2021). Türkiye toponimi çalışmalarında semantik tasnif sorunu üzerine bir değerlendirme. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 61(2), 1123-1161. https://doi.org/10.33171/dtcfjournal.2021.61.2.22

Topal, E. (2020). Yer adları açısından bir inceleme: Tosya'da (Kastamonu) yer adları. Folklor Akademi Dergisi, 3(1), 1-18.

Woodman, P. (2018). Numbers in toponymy. Review of Historical Geography and Toponomastics, 13(25-26), 5-16.

Yağmur, Ö. (2014). Höbek köyü yer adları üzerine bir inceleme. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, 49(49), 243-264.

Yakut, M. E. (2025). Hasankeyf ilçesinde (Batman) köy adlarının coğrafi açıdan değerlendirilmesi. Mukaddime, 16(1), 181-206. https://doi.org/10.19059/mukaddime.1594241

Yavuz, S., & Şenel, M. (2013). Yer adları terimleri sözlüğü. Turkish Studies, 8(8), 2239-2254. https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.5504

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2021). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri (12. bs.). Seçkin.

Yıldırım, M. (2006). Uşak ili ve ilçeleri yerleşim yeri adları (Orun) üzerine bir inceleme (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi.

Yozgat İl Özel İdaresi. (t.y.). Akdağmadeni genel bilgi. https://www.yozgatozelidare.gov.tr

Yurtlu, H. (2001). Geçmişten günümüze Akdağmadeni. Anıl Matbaa.

16. BÖLÜM

BAKIRÇAY HAVZASI'NIN EKOSİSTEMLERİ (BİYOMLARI)[1]

Prof. Dr. Ali Ekber GÜLERSOY - Dokuz Eylül Üniversitesi
ORCID No: 0000-0003-0338-1366

Özet

Bu araştırmada Bakırçay Havzası ekosistemleri (biyomları) doğal ortam şartları (jeolojik-litolojik, jeomorfolojik, hidrografik, toprak, vejetasyon ve iklim özellikleri) perspektifinde belirlenmeye çalışılmıştır. Genel olarak nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizinin kullanıldığı araştırmada CBS uygulamalarıyla haritalar yapılmış ve elde edilen bulgular arazi gözlemleriyle karşılaştırılarak yeniden düzenlenmiştir. Söz konusu bulgulara göre Bakırçay Havzası'nda 750-800 m'ye kadar olan alanlar Akdeniz Zonobiyomu'nda, bu metreler üzerinde kalan sahalar ise Akdeniz (Ege) Orobiyomu'nda yer almaktadır. Akdeniz Zonobiyomu dâhilinde jeobiyomlar (Kireçtaşları üzerinde litobiyom, karstik jeomorfobiyom, metamorfikler ve tüfler üzerinde peniobiyomlar, Neojen volkanitler ve aglomeralar üzerinde litobiyomlar) ve jeopedobiyomlar (Mesozoik tortullar, granodiyoritler, Neojen göl tortulları ve bazaltlar üzerinde jeopedobiyomlar; konglomeralar üzerinde lito-pedobiyomlar; alüvyal zeminler üzerinde psammobiyomlar; delta sahasında drenaj problemi olan sahalarda hidrobiyomlar ve bu alanlar dâhilinde tuzlu alanlarda halobiyomlar) yer almakta iken, Akdeniz (Ege) Orobiyomu dâhilinde jeobiyomlar ve jeopedobiyomlar yer almaktadır. Araştırma alanında doğal taşıma kapasitesi üzerinde yürütülen arazi kullanım faaliyetleri sonucunda havzanın %55'inin yanlış-bilinçsiz kullanıldığı belirlenmiştir. Bu çerçevede arazilerin yerel halk, yerel ve merkezi yönetim birimleri-kurumları ve üniversiteler arasında interdisipliner bir anlayışla söz konusu ekosistemlere uygun bir arazi kul-

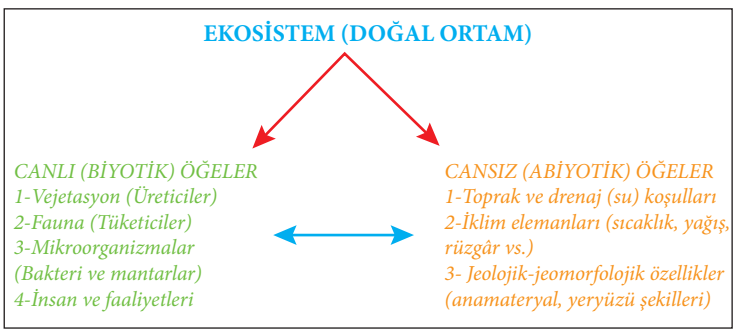
1 Bu araştırma, yazar tarafından hazırlanmış olan "Bakırçay Havzası'nda Doğal Ortam Koşulları İle Arazi Kullanımı Arasındaki İlişkiler" başlıklı doktora tezindeki ilgili bölümün düzenlenmiş ve genişletilmiş halidir.

lanım deseninin oluşturulması zorunludur. Böylesi bir amaç için Bergama'da "Bakırçay Havzası Amenajman Merkezi" oluşturulması yerinde bir girişim olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bakırçay Havzası, ekosistem (biyom), jeo-ekosistem, zonobiyom, orobiyom.

1. Giriş

Günümüzde karasal ekosistemler özellikle iklim şartlarının belirlediği ancak yer yer özel toprak-ana materyal ve jeomorfolojik şartların da belirleyici olabildiği biyomlara ayrılarak sınıflandırılmaktadır (Bailey, 1998; Walter, 2002). Biyomlar, cansız (abiyotik) ortam ile canlı (biyotik) ortamın bir araya geldiği ekosistemlere tekabül ederler. Genel olarak her biyom, cansız ortama (iklim, ana materyal, topoğrafya faktörleri) adapte olmuş flora, fauna ve mikroorganizmaları barındırmaktadır (Şekil 1). Biyomlardaki biyolojik üretkenlik; cansız ortam unsurlarının sağladığı su, beslenme ve barınma imkânları ile ilintilidir. Başka bir deyişle bir biyomdaki bitkilerin yoğunluğu, tür çeşitliliği, her türe ait birey sayısı; ortamda egemen olan yağış ve sıcaklık şartları, ana materyalin ve toprağın besin maddesi içeriği, kimyasal ve fiziksel özellikleri, bakı, yükselti ve eğim gibi topografya faktörlerine sıkı sıkıya bağlıdır (Berkes ve Kışlalıoğlu, 1990). Aşağıda önce biyomlar (ekotop) daha sonra biyomlardaki biyolojik prodüktivite hakkında kısa açıklamalar yapılacaktır.

Şekil 1. Ekosistemin temel unsurları

Bilindiği gibi doğal ortam üzerinde ana materyalin belirleyici olduğu alanlar: zonobiyom ve orobiyom içerisinde; jeobiyom, litobiyom gibi alt biyomlara tasnif edilmektedir (Atalay, Semenderoğlu, Çukur ve Gümüş, 1993; Bailey, 1998; Semenderoğlu, 1999; Atalay, 2002; Walter, 2002; Atalay, 2008; Atalay, 2011). Nemli sahalardan, kurak alanlara gidildikçe ana materyalin toprak üzerindeki etkisi de artmaktadır. Bakırçay Havzası da yarı kurak-yarı nemli bir iklime sahip olduğu

için litolojinin toprak gelişimi üzerindeki etkisi son derece belirgindir ve bu durum ekosistemlerin (biyomların) belirlenmesinde belirleyici bir faktördür (Çukur, 1998; Gülersoy, 2008).

İklim şartlarının belirleyici olduğu ve dünyadaki geniş iklim kuşaklarına uyan biyomlara zonobiyom denilmektedir. Zonobiyomlar; vejetasyon, toprak ve fauna gibi doğal ortam unsurlarının karakteristik bir birliktelik oluşturduğu, esas olarak iklim şartları kontrolünde oluşan ve geniş alanlar kaplayan biyomlardır (Atalay, 2008)[1].

İklim kuşakları kesin sınırlarla ayrılmazlar. Belirli iklim kuşaklarına tekabül eden zonobiyomlar arasında da kesin sınırlar yoktur. İklim kuşakları (zonobiyom) arasında geçiş bölgeleri mevcuttur. Zonobiyomlar arasındaki geçiş bölgeleri zonoekoton olarak adlandırılmaktadır. Zonobiyomlar hüküm süren iklim kuşaklarına bağlı olarak kendilerine özgü bitki tür ve toplulukları barındırmasına karşın; iki komşu zonobiyom arasında yer alan zonoekotonlarda her iki zonobiyoma ait türler bulunur. Zonoekotonlar dâhilinde komşu zonobiyomlara ait türler, özel toprak ve topoğrafya şartlarına göre mozaik şeklinde dağılış gösterirler. Komşu zonobiyoma yaklaştıkça bu zonobiyoma ait türler ve diğer doğal özellikler hâkimiyet kazanmaya başlar. Sonuçta diğer zonobiyomun karakteristik alanına geçilir. Zonoekotonlara ülkemizden örnek vermek mümkündür. Nitekim Akdeniz zonobiyomu ile İç Anadolu zonobiyomu arasında kalan zon (Akdeniz Geçiş Bölgesi) tipik bir zonoekotona tekabül eder. Bu bölgedeki tektonik depresyonlarda önce Akdeniz vejetasyonu, sonra ağaçlı stepler ve uzun boylu steplerden oluşan geçiş bölgele-

1 Genel olarak yeryüzündeki iklim ve vejetasyon kuşaklarına tekabül eden zonobiyomlar gerek hüküm süren iklim gerekse toprak ve canlılar (özellikle vejetasyon) açısından belirgin bir şekilde yeknesak ve karakteristik ekolojik sistemler oluşturmaktadır. Bu zonobiyomlar, Ekvatoral kuşaktan Arktik-Antarktik kuşağa kadar 9 ayrı zonobiyom halinde bulunur. Örneğin; Ekvatoral iklim kuşağı dâhilinde aylık sıcaklık ortalamaları 20° C'nin, yıllık yağış ortalaması ise 2000 mm'nin üzerindedir. Vejetasyon döneminin bütün yılı kapsadığı kuşakta dünyanın en zengin bitki türlerinin bulunduğu yağmur ormanları mevcuttur. 2-3 kat halinde yoğun ağaçlar ve lianlar ile karakterize edilen yağmur ormanlarında son derece çeşitli böcek, kuş ve memeliler de barınmaktadır. Karakteristik toprak tipi kırmızı renkli lateritler olan bu kuşak G. Amerika'da Amazon havzası, Afrika'da Gine, Kamerun ve Kongo havzaları ile G.D. Asya ve Okyanusya'nın bir bölümünü kapsayan Ekvatoral zonobiyomu oluşturmaktadır. Bunun gibi dönenceler ile Ekvator arasında yağış şartlarının yazı yağışlı devresel nemli-kurak tropikal iklim kuşağı savan zonobiyomunu oluşturmaktadır. Bu şekilde Ekvatordan kutuplara doğru iklim kuşaklarına tekabül eden zonobiyomlar yer almaktadır. Ülkemizde de çeşitli zonobiyomlar ayırtlanmıştır. Örneğin; Batı ve Güney Anadolu'nun kıyı bölgelerini kapsayan alanda Akdeniz zonobiyomu bulunur. Ülkemizde Akdeniz zonobiyomu, kızılçam, maki ve garig vejetasyonu ile Akdeniz ikliminin zonal toprağı olan terra-rossalarla karakterize edilir. Bunun gibi Karadeniz kıyılarında Karadeniz zonobiyomu ve İç Anadolu'da İç Anadolu step zonobiyomu ayırtlanmıştır (Atalay, 2002; Atalay, 2008).

rinden sonra tipik bir step ortamı olan İç Anadolu zonobiyomuna geçilir (Atalay, 1990).

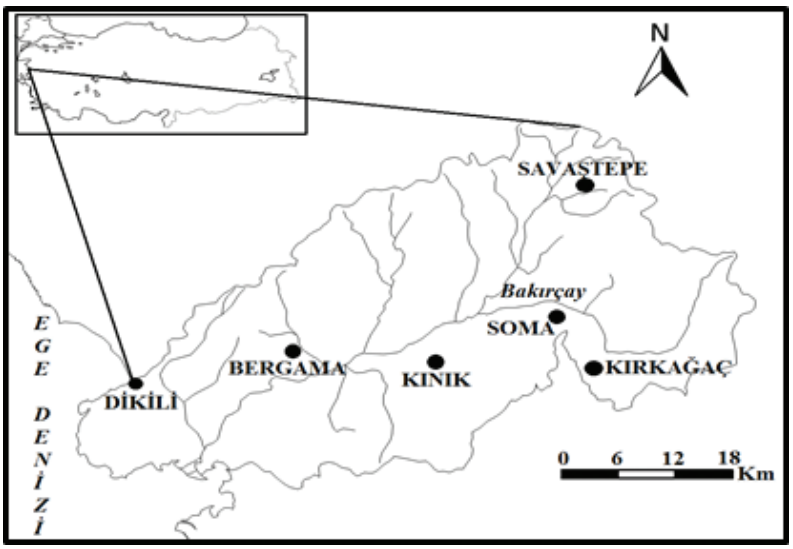
Zonobiyomlar dâhilinde olmasına karşın yüksek dağlık alanlarda yükselti artışına bağlı olarak, yağış vb. şartları açısından farklı ortamlar oluşmaktadır. Buna bağlı olarak yüksek dağlık alanlarda farklı vejetasyon katları ortaya çıkmaktadır. Genel olarak yüksek enlemlerdeki düzlüklerde bulunan bitki toplulukları alçak enlemlerdeki yüksek dağlık alanlarda da bulunmaktadır. Bu nedenle zonobiyomlar dâhilinde yüksek dağlık alanlar "orobiyom" olarak ayırt edilmektedir.

Lokal biyomlar veya jeo-ekosistemler, zonobiyomlar veya orobiyomlar dâhilinde olmakla beraber lokal alanlarda özel toprak ve jeomorfolojik şartlar ön plâna geçerek ortam şartlarında iklim etkisinden daha baskın ve belirleyici rol oynayabilmektedir. Söz gelimi sık sık ve devamlı su altında kalan sahalar ile tuzlu-alkali alanlarda iklim şartlarının aksine bulunulan özel ortamı yansıtan vejetasyon yetişebilmektedir. Jeo-ekosistemler toprak tiplerine göre de ayırt edilmektedir. Örneğin taşlı-çakıllı alanlar litobiyom, kumlu alanlar psammobiyom, deltaların denize yakın bölümlerinde olduğu gibi tuzlu alanlar halobiyom, sık sık ve devamlı su altında kalan alanlar hidrobiyomları oluşturmaktadır. Bunun yanında yamaç molozları ve birikinti koni-yelpazeleri üzerinde gelişen kolüvyal topraklar ise jeo-ekosistem açısından pedobiyom kategorisinde değerlendirilmektedir (Atalay, Semenderoğlu, Çukur ve Gümüş, 1993; Bailey, 1998; Gülersoy, 2001; Atalay, 2002; Walter, 2002; Atalay, 2008; Atalay, 2011; Semenderoğlu ve Aytaç, 2012a; Semenderoğlu ve Aytaç, 2012b; Gülersoy, 2013a; Gülersoy, 2013b; Gülersoy, 2014a; Gülersoy, 2014b; Gülersoy ve Buldan, 2020; Gülersoy 2021).

Bilindiği gibi arazilerin yetenek sınıflarına, başka bir ifadeyle doğal ortam kapasitelerine göre kullanılması gerekmektedir. Bu çerçevede arazi kullanımı ile ekosistem (biyom) özellikleri arasında güçlü bir ilişki söz konusudur (Atalay, Semenderoğlu, Çukur ve Gümüş, 1993; Goudie, 2006; Semenderoğlu ve Aytaç, 2012a, 2012b; Gülersoy, 2014a; Gülersoy, 2014b; Atalay ve Gündüzoğlu, 2015; Çelik, Gülersoy ve Gümüş, 2017; Gülersoy ve Çelik, 2017; Gülersoy, Gümüş, Çelik ve İlhan, 2017; Gülersoy, 2018). Diğer bir deyişle araziler ekosistem (biyom) özellikleri dikkate alınarak kullanılmalıdır. Aksi takdirde araziler fiziksel, kimyasal ve biyolojik açılardan degrade olarak işe yaramaz alanlara dönüşmektedir (Semenderoğlu, Gülersoy ve İlhan, 2005; Semenderoğlu, İlhan ve Gülersoy, 2006). Bu çalışmanın çıkış noktalarından birisi de sözü edilen hususlardır.

Sözü edilen perspektifte bu çalışmada Bakırçay Havzası ekosistemleri belirlenmeye çalışılacaktır. Ege Bölgesi'nde Ege Bölümü'nün kuzeyinde yer alan Bakırçay Havzası, kuzeyindeki Madra-Kozak kütlesi ile güneyindeki Yuntdağı kütlesi arasın-

da, kabaca doğu-batı yönünde uzanır. Sındırgı'nın batısındaki dağlık bölgeden kaynağını alan Bakırçay (129 km), adını verdiği grabeni kat ederek Çandarlı Körfezi'ne dökülür. Bakırçay Havzası 3529 km^2'lik bir yüzölçümüne sahiptir (Şekil 2).

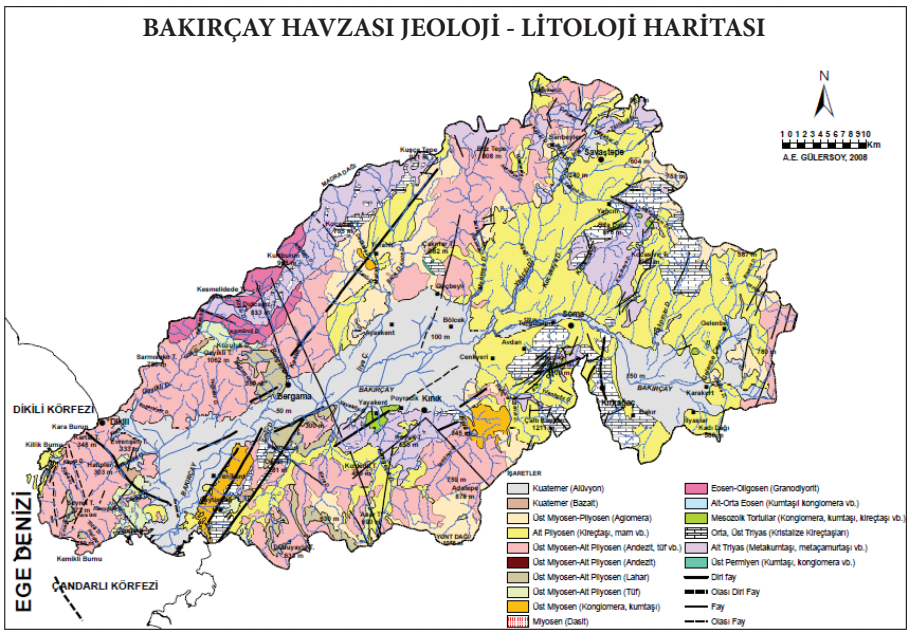

Şekil 2. Bakırçay Havzası lokasyon haritası

2. Amaç ve Yöntem

Bu araştırmada Bakırçay Havzası ekosistemleri doğal ortam şartları (jeolojik-litolojik, jeomorfolojik, hidrografik, toprak, vejetasyon ve iklim özellikleri) perspektifinde belirlenmeye çalışılmıştır. Genel olarak nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizinin kullanıldığı araştırmada CBS uygulamalarıyla (Arcgis 10.x programında overlay analizi gibi) haritalar yapılmış (Alphan, 2003; Sandal ve Gürbüz, 2003; Sönmez, 2012) ve elde edilen bulgular arazi gözlemleriyle karşılaştırılarak yeniden düzenlenmiştir.

Harita Genel Müdürlüğü'nden temin edilen 1/100 000 ölçekli topografya haritaları araştırmamız için altlık harita niteliğinde kullanılmış olup jeoloji haritaları için Akyürek ve Soysal (1980-1981), Akyürek ve Akdeniz (1989) tarafından hazırlanan 1 /100 000 ölçekli haritalardan yararlanılmıştır. Toprak özellikleri için 1/100 000 ölçekli Balıkesir, İzmir ve Manisa Toprak Envanter (Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 1998, 1999, 2001) raporlarından, vejetasyon özellikleri için 1/25 000 ölçekli Dikili, Bergama, Kınık, Soma, Kırkağaç ve Savaştepe amenajman (İzmir Orman Bölge Müdürlüğü, 2007) vb. haritalarından yararlanılmıştır. İklim özellikleri için de Dikili, Bergama, Kınık, Soma, Kırkağaç ve Savaştepe meteoroloji

istasyonlarının verileri kullanılmıştır. Havzanın farklı noktalarından alınan toprak örnekleri, Ege Ormancılık Araştırma Müdürlüğü Toprak Analiz Laboratuvarı'nda analiz ettirilmiştir.

Şekil 3. Bakırçay Havzası jeoloji-litoloji haritası

3. Bakırçay Havzası'nın Jeolojik-Litolojik Özellikleri

Bakırçay Havzası'nda alüvyonlar ova tabanında ve akarsu vadileri boyunca; kolüvyal depolar ise ova kenarlarında yayılış göstermektedir. Havzanın kuzeyi ve güneyinde andezit, tüf, bazalt ve piroklastik cüruflardan oluşan volkanitler; Yuntdağ, Dereköy civarında ve havzanın doğusunda karasal Neojen (kireçtaşı, marn, miltaşı, tüfit, kumtaşı); Soma civarında Mesozoik kireçtaşı-kristalize kireçtaşlarına rastlanmaktadır. Madra Dağı'nın yüksek kesimlerinde granodiyoritler, Kınık güneyinde, Soma kuzeyinde ve Madra Dağı'nın yüksek kesimlerinde metamorfikler yaygın bir alanda görülürken, havzanın güneyi ve doğusunda parçalar halinde konglomeralar (Şekil 3) bulunmaktadır (Akyürek ve Soysal, 1980-1981; Akyürek ve Akdeniz, 1989; Çona, 1999; Gülersoy, 2008).

4. Bulgular (Bakırçay Havzası'nın Ekosistemleri (Biyomları))

Bulgular başlığı altında Bakırçay Havzası'nın biyomları klimatik, jeoloji-litolojik, jeomorfolojik, edafik (toprak ve hidrografik) ve vejetatif özellikleri perspektifinde ayırtlanmaya çalışılmıştır.

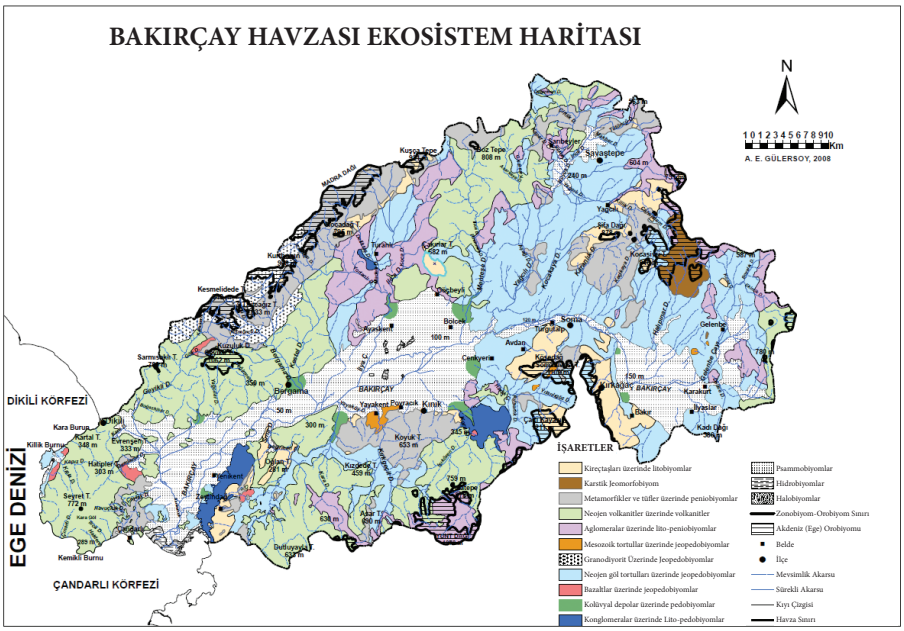
4.1. Bakırçay Havzası'nın Biyomları

Bu bölümde Bakırçay Havzası'nın biyomları; Akdeniz (Ege) Zonobiyomu ve Akdeniz (Ege) Orobiyomu alt başlıkları çerçevesinde irdelenecektir.

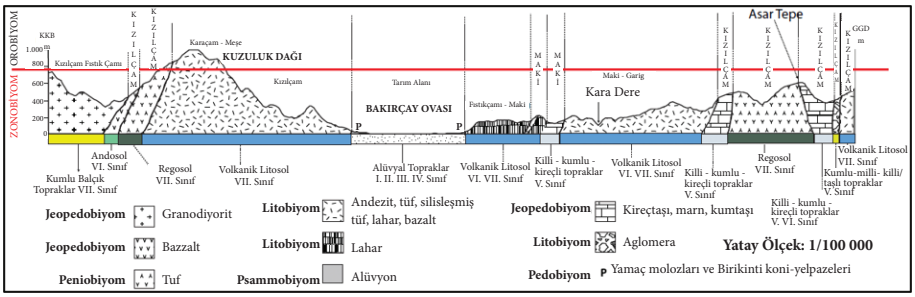
4.1.1. Akdeniz (Ege) Zonobiyomu

Bakırçay Havzası bir bütün olarak iklim ve bitki örtüsü açısından Akdeniz zonobiyomu dâhilindedir. Ayrıca sahada devam eden pedojenez süreçleri ve bunun sonucu meydana gelen zonal topraklar kırmızı renkli Akdeniz toprakları, Akdeniz zonobiyomunun indikatör ortam özelliklerindendir. Çalışma alanını da kapsayan Kıyı Ege Bölümü'nde belli yükseltilere kadar olan geniş alanlarda asıl Akdeniz iklimi hüküm sürmektedir. Belirtilen sahalarda Akdeniz vejetasyonunun tipik örnekleri olan kızılçam (*Pinus brutia*) toplulukları, maki ve garig vejetasyon formasyonları asıl Akdeniz vejetasyonu olup, bu vejetasyon topluluklarının yayılış alanları Akdeniz zonobiyomuna tekabül etmektedir. Kıyı Ege Bölümü'nde belli bir yükseltiden sonra değişen ekolojik şartlarla beraber kızılçamdan karaçama (*P. nigra*) geçilmektedir. Karaçamların yayılış gösterdiği yüksek dağlık alanlar ise Akdeniz orobiyomuna dâhil olmaktadır (Atalay, 2002). Kıyı Ege Bölümü'nde yapılan bir çalışmada karaçamların belirgin olarak başladığı dolayısıyla Akdeniz orobiyomuna geçiş sınırının Muğla yöresinde 1100, İzmir civarında 800, Kuzey Ege'de ise 700 m civarında olduğu saptanmıştır (Çukur, 1998). Bu sınır Bakırçay Havzası'nda 750-800 m'dir.

Sahamızda Akdeniz zonobiyomu ve orobiyomu dâhilinde yer yer özel jeomorfolojik, toprak ve anamateryal şartları özel ortamlar oluşturarak etkili oldukları alanlarda iklimin ortam üzerindeki etkisinin ikinci plânda kalmasına neden olur (Şekil 4 ve 5).

Şekil 4. Bakırçay Havzası ekosistem haritası

Şekil 5. Bakırçay Havzası'nda ekosistem-ana materyal-toprak-morfoloji-arazi kullanımı ve yetenek sınıfları arasındaki ilişkileri gösteren profil

Bakırçay Havzası'nda anakaya/ana materyalin, özel toprak şartlarının ve morfolojinin etkisini yansıtan biyomlar; jeobiyomlar başlığı altında gruplandırılmıştır. Bunlardan anakaya/ana materyalin hâkim etkisini yansıtan jeobiyomlar litobiyom, jeomorfolojik faktörlerin ön plana çıktığı jeobiyomlar jeomorfobiyomlar olarak ayırt edilmiştir. Toprağın fiziksel ve kimyasal özelliklerinin belirleyici rol oynadığı biyomlar ise pedobiyom olarak ayırt edilmiştir. Hem anakaya/ana materyal hem toprak özellikleri ile karakteristik biyomlar oluşturan ortamlar jeopedobiyomlar olarak ayrılmıştır. Kapilarite ile üst toprağa tuzun taşınmış olduğu topraklar halobiyom olarak değerlendirilmiştir. Taban suyunun yüzeyde veya

yüzeye yakın olduğu, sürekli veya belirli dönemlerde su ile işgal edilen bataklık-sazlık alanlar ise hidrobiyomlar olarak ayırt edilmiştir. Bunların yanında üzerinde bitki besin maddeleri açısından fakir toprakların bulunduğu alanlar peniobiyom şeklinde ayırtlanmıştır (Şekil 4 ve 5).

4.1.1.2. Jeobiyomlar

Bu bölümde havzanın jeolojik-litolojik, jeomorfolojik, toprak, vejetasyon ve hidrografik özellikleri çerçevesinde şekillenen jeobiyomlar başlıklar halinde incelenecektir.

Kireçtaşları Üzerinde Litobiyomlar: Permo-Trias kireçtaşları içerdiği çatlak ve tabaka yüzeyleri nedeni ile çok geçirgen oluşu, toprağın ancak çatlaklar ve tabaka yüzeyleri boyunca gelişmiş olması ile Akdeniz zonobiyomu içinde ayrı ortamlar oluştururlar. Yüzeyde toprak olmadığından işlenemez ve tarım yapılamaz. Ancak doğal vejetasyon özellikle maki ve kızılçam toplulukları için son derece uygun ortamlar oluşturmaktadırlar. Kireçtaşları üzerindeki litobiyomlarda maki vejetasyonunun kökleri, yangın dâhil her türlü tahribattan sonra kolaylıkla kök sürgünü ile kendini yenileyebilmektedir. Bu nedenlerle çalışma alanında kireçtaşları üzerindeki litobiyomlar VII. sınıf orman arazilerine dâhil edilmiştir. Bakırçay Havzası'nda kireçtaşları üzerindeki litobiyomlar Zeytindağ güneyi ve kuzeyinde, Kınık güneyinde ve Madra kütlesi üzerindeki Turanlı kuzeyinde metamorfik kütle içerisinde parçalar halinde, Soma güneyinde ve Kırkağaç çevresinde, Soma kuzeyinde Şifa Dağı ve Kocasivri Tepe çevresinde, Yağcılı doğusunda ve Çakırlar Tepe civarında yer alan sahalarda yer almaktadır (Şekil 4, 5; Şekil 6).

Şekil 6. Çamoba köyü (Bergama) doğusunda kireçtaşları üzerindeki litobiyom alanlarına bir bakış

Karstik Alanlarda Jeomorfobiyomlar: Sahamızın doğusunda Mezozoik saf kireçtaşları ve mermerler üzerinde nispeten yüksek bir sahada gelişen karstik alan

ayrı bir biyom olarak değerlendirilmiştir. Büyük bir bölümü sahamız dışında kalan bu karstik yöre de (*Hıdırbalı, Bademli, Çevircek, Sultaniye, Bozarmut, Kayrakaltı köyleri arasında*) dolin, uvala, polye, mağara, subatan, suçıkan ve lapya gibi karstik şekiller görülmektedir. Karstik çukurluklar içinde çevredeki yüksek alanları oluşturan karstik litobiyomlardan taşınan terra-rossa toprakları birikmektedir. Bu topraklar, arızalı karstik litobiyomlarda tabaka yüzeyleri ve çatlaklarda bulunan terra-rossalardan farklı olarak oldukça derin ve işlenmeye müsait ova şeklinde tarım alanları meydana getirir. Belirtilen nedenlerle karstik çukur ve depresyonlar karstik arazilerde nüfus ve yerleşmelerin yoğunlaştığı ayrı biyomlar hâlinde göze çarparlar. Bakırçay Havzası'nda da bu durum geçerlidir. Üzerinde kızılçam ve bozuk ormanların yer aldığı karstik jeomorfobiyomlar aynı zamanda kuru tarım yapılan sahalardır. Gelişiminde jeomorfolojik faktörlerin hâkim rol oynadığı karstik jeomorfobiyomlar arazi yetenek durumu açısından IV., VI. ve VII. sınıf alanlar olarak belirlenmiştir (Şekil 4 ve 5).

Metamorfikler ve Tüfler Üzerinde Peniobiyomlar: Çalışma alanında metamorfikler ve tüflerden oluşan araziler farklı ortamlar oluşturur. Kumlu volkanik regosoller ve kumlu-çakıllı toprakların geliştiği bu sahalar çok geçirgen ve katyon değiştirme kapasiteleri (KDK)[2] düşük olduğundan son derece seyrek ve kurakçıl vejetasyon topluluklarını barındırır. Bu nedenle belirtilen sahalar VI. ve VII. sınıf alanlar olarak ayrılmıştır. Biyomas üretiminin düşük olduğu bu sahalar yer yer kızılçam, bozuk ormanlarla kaplı olduğu gibi kuru tarım ve mera alanı olarak değerlendirilmektedir. Bu biyomlara Madra kütlesinin yüksek kesimlerinde, Savaştepe-Sarıbeyler kuzeyinde, Soma-Yağcılı arasında, Kınık-Soma arasında parçalar halinde ve Kınık güneyinde Bergama'nın kuzeybatısında, Çandarlı-Dikili arasında, Zeytindağ'ın doğusu ve batısında, Kınık güneyinde Asar Tepe (690 m) civarında rastlamak mümkündür (Şekil 4, 5; Şekil 7).

2 KDK (Katyon Değişme Kapasitesi): Belli bir pH'da toprakta değişebilir katyonların toplamı. Katyon değişmesi her 100 gram kuru toprakta miliekivalan (meq / 100 g) veya fırında kurutulan bir kilogram toprakta sentimol (cmol / kg) olarak ifade edilir (Atalay, 2013).

Şekil 7. Çandarlı kuzeyinde volkanik tüfler üzerindeki peniobiyom alanlarına bir bakış

Neojen Volkanitler Üzerinde Litobiyomlar: Bakırçay Havzası'nda andezit, dasit, tüf ve bazaltlar üzerinde gelişen kumlu-taşlı topraklar (volkanik litosol) su tutma kapasitesinin düşük, pedojenezin yavaş seyri ile farklı bir ortam oluşturur. Neojen volkanitler üzerinde litobiyomlar, toprağın nispeten birikmiş olduğu çukur alanlar dışında (sığ oldukları için) tarımsal açıdan önem taşımazlar. Bu biyomlarda genellikle balçıklı kum, kumlu-killi-balçık bünyeye sahip topraklar yaygındır. KDK andezitler üzerinde 20'nin üzerinde diğer volkanik birimlerde daha düşüktür.

İnceleme alanında Neojen volkanitler üzerinde litobiyomlar; batıda Karadağ kütlesinin büyük bir bölümünde, Madra Dağı'nın alçak aşınım yüzeyleri üzerinde, Savaştepe-Sarıbeyler'in batısında, Yuntdağı kütlesinin alçak özellikle yüksek aşınım yüzeyleri üzerinde ve doğuda Kırkağaç Ovası'nın doğu çerçevesini oluşturan alanlarda yayılış göstermektedir (Şekil 4 ve 5; Şekil 8).

Şekil 8. Karadağ eteklerinde Neojen volkanitler (genellikle andezit) üzerindeki litobiyom alanlarından bir görünüm

Akdeniz Fitocoğrafya Bölgesi'nin klimaks ağacı olan kızılçam (*P. Brutia*) ormanları belirtilen biyomda makilerle birlikte geniş yer tutmaktadır (VII. sınıf). Bu biyomlarda oluşan toprak tahribat ve sonrasında meydan gelen erozyona karşı hassastır. Bu topraklar üzerindeki kızılçam ve palamut meşesi (*Quercus aegilops*) ormanlarının tahrip edilmesi sonucu açılan tarım arazileri ve zeytinliklerden verim alınamadığı gibi belirtilen sahalarda (degrade-bozulmuş alanlar) toprak-su-bitki örtüsü dengesi de bozulmuştur. Dolayısıyla bu arazilerde toprak kendini yenileyememektedir (VIII. Sınıf). Bu nedenle üzerindeki bitki örtüsü korunmalıdır. Halihazırda tahribat görmüş alanlar ekolojik hoşgörüsü yüksek (kurakçıl-su isteği az) olan katran ardıcı (*Juniperus oxycedrus*) ve fıstık çamı (*Pinus pinea*) gibi türlerle ağaçlandırılmalı ayrıca ağaçlandırma-bitkilendirme sahaları uzun süre korunmaya alınmalıdır. Bunlar yanında sahamızın yaklaşık %25'ini oluşturan Neojen volkanitler üzerinde litobiyomların kuru tarım alanı olarak değerlendirilmesi degradasyonu hızlandırmaktadır. Nitekim bu araziler üzerinde degrade alanlara rastlanmaktadır.

Aglomeralar Üzerinde Litobiyomlar: Andezit çakılları ve sığ kumlu-milli-killi / taşlı toprakların bulunduğu bu sahalar su ekonomisi, KDK biyomas üretimi açılarından tüflerden oluşan volkanik alanlardan nispeten daha zengin ortamlar oluştururlar. Bu nedenle topraktan tamamen yoksun çıplak yerler dışında kızılçam-maki vejetasyonu barındırabilmektedir. Bakırçay Havzası'nda bu sahalar Zeytindağ civarında zeytinlik, Yunt Dağı kütlesi üzerinde kızılçam, maki-garig formasyonu, Kırkağaç Ovası'nın doğu çerçevesinde kızılçam, maki-garig ve degrade araziler, Savaştepe civarında ve Madra kütlesi üzerinde Turanlı kuzey ve güneyinde tarım alanları ile kaplıdır. Bu sahalar erozyona ve her türlü arazi degradasyonuna hassas olmasına karşın geniş çapta VII. ve yer yer VI. sınıf arazilere dâhil edilmiştir. Çalışma alanında aglomeralar üzerinde litobiyomlar Zeytindağ batısında ve kuzeyinde, Yunt Dağı kütlesinin yüksek kesimlerinde, Kınık doğusunda parçalar halinde, sahanın doğu çerçevesinde yüksek alanlarda, Savaştepe-Bergama arasındaki volkanik kütle üzerinde geniş yayılış gösterir (Şekil 4 ve 5; Şekil 9).

Şekil 9. Göçbeyli kuzeyinden Madra Dağı'nın güney eteklerine, aglomeralar üzerindeki litobiyom alanlarına bir bakış

4.1.1.3. Jeopedobiyomlar

Bu bölümde havzanın jeolojik-litolojik, jeomorfolojik, toprak, vejetasyon ve hidrografik özellikleri çerçevesinde şekillenen jeopedobiyomlar başlıklar halinde incelenecektir.

Mezozoik Tortullar Üzerinde Jeopedobiyomlar: Konglomera, kumtaşı, kumlu kireçtaşı, kireçtaşı, miltaşı, kırmızı kireçtaşı, oolitli kireçtaşı üzerinde gelişen biyomlardır. Genellikle kumlu, kireçli malzeme veren söz konusu anakayalar üzerinde KDK 16-20 meq/100 g arasında değişmektedir. Bu biyomlar içerisinde yer alan toprakların infiltrasyon kapasitesi yüksektir. Özellikle kumtaşı ve konglomeraların egemen olduğu alanlarda kumlu-çakıllı yüzeyler meydana gelir. Eğimli yamaçlarda infiltrasyonun fazla olması toprak oluşumunu zaman zaman askıya almaktadır. Eğimin az olduğu alanlarda kolayca ayrışabilen kumtaşları, konglomeralar, kumlu kireçtaşları üzerinde kumlu, kumlu balçık; miltaşı ve kireçtaşları üzerinde killi, killi balçık bünyede topraklar görülür.

Genellikle maki-garig formasyonu, kızılçamlarla kaplı olan bu biyomlar üzerinde zeytinlikler yer aldığı gibi kuru tarım da yapılmaktadır. Arazi yetenek sınıfları açısından VI ve VII. sınıf araziler içerisinde yer alan söz konusu biyomlarda ana materyalin etkisi oldukça belirgindir.

Bakırçay Havzası'nda Mezozoik formasyonlar üzerinde jeopedobiyomlar Bergama güneydoğusunda Yayaköy, Poyracık, Karatekeli; havzanın doğusunda Yağmurlu köyü güneydoğusu, Kayadibi ve Gebeler köyü batısında; Soma güneyinde Pilavtepe'de dar alanlarda görülmektedir (Şekil 4 ve 5).

Granodiyorit Üzerinde Jeopedobiyomlar: Sahamızın kuzeybatısında Kozak kütlesinin devamı niteliğinde granodiyoritlerden oluşan nispeten yüksek alanlar-

da kumlu, kumlu balçık bünyeli toprakların geliştiği jeopedobiyomlara rastlanır. Buralarda olgunluk safhasına ulaşmış topraklarda bile kuvars minerallerinin etkisinden dolayı kum miktarı fazladır. Asit kökenli intrüzif kayalar üzerinde yarı nemli-yarı kurak iklim şartları altındaki bu topraklar nötr veya hafif alkalen reaksiyon (pH: 7,3) göstermektedir. KDK miktarının nispeten yüksek olduğu (KDK 23 meq/100 g) toprakların yer aldığı bu biyomlar dâhilinde fıstıkçamı, kızılçam, maki-garig topluluklarına rastlandığı gibi kuru tarım ve mera alanı olarak ta kullanılmaktadır. Fıstıkçamı üretimi için mükemmel bir ortam oluşturan söz konusu biyomlar VI. ve VII. sınıf araziler içerisinde yer almaktadır (Şekil 4 ve 5; Şekil 10).

Şekil 10. Kapıkaya köyü (Bergama kuzeyi) civarında granodiyoritler üzerindeki jeopedobiyom alanlarından bir görünüm

Neojen Göl Tortulları Üzerinde Jeopedobiyomlar: Çalışma alanında yumuşak Neojen göl tortulları üzerinde tarımsal açıdan oldukça verimli killi-kireçli, organik madde bakımından zengin ve katyon değiştirme kapasitesi (KDK) yüksek olan rendzina toprakları bulunmaktadır. Yumuşak Neojen tortulları eğimli arazide olup üst toprak erozyonla taşınsa da anakaya/ana materyal kolaylıkla işlenebildiğinden üzerinde tarım yapma imkânı devam eder. Gerek işlenebilme özelliğinin sürmesi ve erozyona toleranslı oluşu gerekse üzerlerindeki rendzina topraklarının verimliliği yumuşak Neojen tortullarını jeopedobiyom şeklinde ayrı bir biyom olarak değerlendirmemize neden olmuştur. Bu sahalarda doğal vejetasyon tahribattan sonra kendini hızla yenileyebilmektedir. Açıklanan nedenlerle çalışma alanında yumuşak Neojen göl tortullarının bulunduğu %9'den az eğimli alanlar IV. sınıf tarım arazilerine dâhil edilirken %9'den eğimli sahalar VII. sınıf orman alanı olarak ayrılmıştır. Nitekim çalışma alanında yumuşak Neojen tortulları üzerinde düzgün gövdeli ve çok iyi bonitette kızılçam topluluklarına rastlanmaktadır (Şekil 4 ve 5; Şekil 11).

Şekil 11. Kırkağaç Ovası'nı kuşatan Neojen gölsel depolar üzerindeki jeopedobiyom alanlarından bir görünüm

Bazaltlar Üzerinde Jeopedobiyomlar: Bazaltlar üzerinde jeopedobiyomlar batıda Bademli (Dikili) köyünün güneyinde, Demirtaş (Dikili) köyünün hemen kuzeyinde, Zeytindağ'ın kuzeydoğusunda, Bağalanı (Kınık) köyünün hemen doğusunda, Geyikli Tepe'nin batısında ve Kırkağaç Ovası'nın kuzeyinde parçalar halinde yayılış göstermektedir. Bu jeopedobiyomda yer alan topraklar genellikle kumlu balçık tekstürde katyon değiştirme kapasitesi ise 15 meq/100 g'dır. Hafif asit veya nötr reaksiyon gösteren topraklara ev sahipliği yapan jeopedobiyomlar kızılçam, zeytinlerle kaplı olup yer yer kuru tarım alanı ve mera olarak ta kullanılmaktadır (Şekil 4 ve 5).

Kolüvyal Depolar Üzerinde Pedobiyom: Sahamızda birikinti koni ve yelpazeleri üzerinde gelişen kolüvyal topraklar farklı bir biyom oluşturmaktadır. Bu biyom dâhilindeki topraklar, kumlu-balçık bünyeye ve çakıllı strüktüre sahip olup hafif alkalen reaksiyon (pH: 7,5) göstermektedir. Söz konusu toprakların KDK değerleri düşüktür (KDK: 10,6 meq/100 g).

Araştırma sahasında Bakırçay grabeninde; ovaları kuzey ve güneyden sınırlayan yüksek relief ile ova tabanı arasında, yine ovaya açılan sel karakterli derelerin yayıldıkları sahalarda yer yer kolüvyal depolar üzerinde pedobiyomlara rastlanır (Şekil 4 ve 5; Şekil 12). Bu biyomlar genellikle yerleşim alanı, zeytin bahçesi ve kuru tarım amaçlı kullanılmaktadır. Fizyolojik derinliği çok fazla olan bu biyom toprakları sahamızın birincil geçim kaynağı olan zeytinin yetiştirilmesi için son derece uygun yerlerdir (IV ve V. sınıf).

Şekil 12. Kınık ilçe merkezi ve Yunt Dağı kütlesi ile Orta Bakırçay Ovası alüvyal düzlükleri arasında uzanan kolüvyal depolar üzerinde pedobiyom alanları yer almaktadır.

Konglomeralar Üzerinde Lito-pedobiyomlar: Araştırma alanında havzanın güneyinde Bozköy-Yeniköy arasında; Kınık doğusunda Değirmencieli köyü çevresinde, Turanlı batısında ve havzanın güneydoğusunda Alifakı köyünün doğu ve güneyinde orta eğimli hafif dalgalı bir sahada yer alan konglomeralar farklı bir biyom oluşturmaktadır. Bu biyom dâhilindeki topraklar hafif alkalen reaksiyon (pH 7,8-7,9) gösterirler. Çakılların fazlalığından dolayı düşük su tutma kapasitesine ve verimliliğe sahip bu topraklar fazla derin değildir. Konglomeralar üzerindeki Lito-pedobiyomlar dâhilinde yürütülen zeytin tarımı arazi kullanımı bakımından prodüktiftir (IV. Sınıf). Bu biyom bünyesinde kızılçam ve yer yer fıstıkçamı ormanlarına rastlandığı gibi parçalar halinde kuru tarım alanları da gözlenmektedir (Şekil 4 ve 5).

Psammobiyomlar: Akarsular tarafından taşınarak alçak alanlarda biriktirilen kumlu alüvyal malzeme ve kıyı zonunda oluşan kumluk alanlar ayrı biyomlar oluşturur. Sık sık taşkın ve millenmeye uğrayan sahalarda akarsular tarafından sellenmeyle çevredeki anakayaların fiziksel ve kimyasal özelliklerini yansıtan alüvyal topraklar oluşturmaktadır. Çakıl, kum, mil vb.den ibaret alüvyal sahalar drenaj şartlarının iyi olduğu yerlerde verimli tarım alanlarını oluşturmaktadır.

Çalışma alanında psammobiyomlar olarak ayrılan alüvyal sahalar, Bakırçay grabeni boyunca Bakırçay Deltası'nda (batısı Çandarlı Ovası, doğusu Bayat Ovası), Dikili, Bergama, Kınık, Göçbeyli, Soma, Kırkağaç, Gelenbe ve Savaştepe-Sarıbeyler ovalarında gözlenmektedir. Ayrıca Bakırçay'a kavuşan derelerin kenarlarında daha dar alanlarda yayılış gösteren psammobiyomlar da mevcuttur. Bu sahalar tarımsal niteliklerinin yüksek olması nedeni ile çalışma alanında I., II. ve III. sınıf tarım arazileri olarak ayrılmıştır (Şekil 4 ve 5; Şekil 13).

Şekil 13. Kınık kuzeyinde (Orta Bakırçay Ovası'nda) psammobiyom alanlarına bir bakış

Halobiyomlar: Alüvyal sahaların denize yakın kesimlerine, kurak-yarı kurak bölgelerdeki kapalı havzalarda veya tuzlu ana materyalin bulunduğu sahalarda taban suyunda bulunan çözünmüş tuzların kapilarite ile kuzey ve güneye yakın kesimlerle birikmesiyle halobiyomlar oluşur. Tarıma elverişli olmayan bu sahalarda tuzcul (halofit) bitkilerden oluşan vejetasyon toplulukları yetişmektedir. Çalışma alanında Bakırçay Deltası'nın güneyinde Dalyan Lagünü ve İskele Mahallesi arasında denize yakın kısımlarda yer yer halobiyomlara rastlanmaktadır (Bakırçay Deltası güneyinde Tuzla Gölü, doğusunda Tuzla çevresi). Bu sahalarda kapilarite ile tuzlu bileşikler yüzeye ulaşmış ve ince bir tuz tabakası oluşmuştur. Nitekim tuzluluğa dayanıklı kovalık otlarının varlığı ortamda tuzluluğun hâkim olduğunu göstermektedir.

Şekil 14. Bakırçay Deltası'nda yer alan halobiyom alanlarına kuzeyden güneye bir bakış

Bakırçay Havzası'nda halobiyomlar tarım, otlak ve orman alanı olarak değerlendirilemediğinden arazi yetenek sınıflamasında VIII. sınıf arazi olarak ayırtlanmasına karşın, tuzlu bataklık alan olarak halobiyomlar sulak alan sınıfına dahil olduğu için ekolojik yönden büyük önem taşır. Bu sahaların biyomas üretimi son derece yüksektir. Sözü edilen nedenlerle halobiyomlar biyolojik çeşitlilik, biyogenetik rezerv alanları olarak korunmaya değer sulak alanlar şeklinde değerlendirilmelidir. Nitekim Bakırçay Deltası güneydoğusunda yer alan tuzlu bataklık (marş) sahası pelikan, balıkçıl türleri, kuğu, kara kuğu ve flamingo türleri gibi birçok kuşun üreme ve beslenme alanı durumundadır (Şekil 4 ve 5; Şekil 14).

Hidrobiyomlar: Belli dönemlerde ya da sürekli su altında kalan bataklık-sazlık alanlarda hidromorfik topraklar oluşur. Sazlıkların ve diğer hidrofit bitki türlerinin bulunduğu bu alanlar hidrobiyomları oluşturur. Hidrobiyomlarda anaerobik koşullardan dolayı, organik madde tam olarak ayrışamaz. Bu nedenle hidrobiyomlarda organik madde miktarı ve biyomas üretimi son derece yüksektir. Ayrıca H^+ iyonu konsantrasyonu arttığından, ortam asit reaksiyon gösterir. Çalışma alanında hidrobiyomlar kıyı ovalarının tuzlanmadan uzak iç kesimlerinde, taban suyunun yüksek olduğu kesimlerde bulunur. Tatlısu-acısu ortamları oluşturan hidrobiyomlarda bataklık ve sazlık bitkileri yanında önemli kuş türleri de barınmaktadır. Bakırçay Havzası'nda hidrobiyomlar; Bakırçay'ın denize yakın kesimlerinde ve havzanın ortasında Ayaskent-Poyracık arasındaki bataklık alanlarda bulunmaktadır. Ayrıca olgun ve geniş vadilerin taban suyunun yıl boyu yüksek olduğu vadi tabanlarında da hidrobiyomlar mevcuttur (Şekil 4 ve 5; Şekil 15).

Şekil 15. Bakırçay Havzası aşağı kesiminde hidrobiyom alanlarından bir görünüm

4.1.2. Akdeniz (Ege) Orobiyomu

Bakırçay Havzası'nda kızılçamlar genel olarak 750-800 m'ye kadar çıkabilmekte bu yükseltilerden sonra karaçamlar başlamaktadır. Bu yükseltiler çalışma alanımızda zonobiyom-orobiyom sınırı olarak kabul edilmiştir (Çukur, 1998; Gülersoy, 2008). Yüksek aşınım yüzeyleri dâhilinde genel olarak toprak işlemesine ve tarıma uygun olmayan eğimli sahalardır. Ana materyal ve toprak özelliklerine göre biyomlara ayrılabilir.

4.1.2.1. Jeobiyomlar

Madra ve Yunt dağlarının 750-800 m yükseltiden sonraki kesimleri Akdeniz (Ege) Orobiyomu dâhilindedir. Genellikle VI., VII. ve VIII. sınıf arazileri oluşturan orobiyom içerisindeki jeobiyomlara (*genellikle litobiyom, metamorfikler-tüfler üzerinde peniobiyom ve karstik alanda jeomorfobiyom*) çalışma alanımızda batıda Seyrettepe (772 m)'de Neojen volkanitler üzerinde dar bir alanda; Kınık güneyinde Asar Tepe (690 m)'nin gerisindeki yüksek alanda, Yunt Dağı (1076 m) zirve bölgesinde Neojen volkanitler ve aglomeralar üzerinde; Kara Dere'nin yukarı çığırında aglomeralar üzerinde; Soma güneyinde Kösedağ (1109 m), Çaltı Kayası Tepe (1211 m) civarında kireçtaşları ve metamorfikler üzerinde; Gelenbe doğusunda Neojen volkanitler üzerinde; Yağcılı güneyinde Şifa Dağı (878 m)'nda kireçtaşları; Kocasivri Tepe (940 m) üzerinde ve doğusunda karstik alanda; Savaştepe'nin güneydoğusunda kireçtaşları ve metamorfikler üzerinde; Madra kütlesi üzerinde Kuşça Tepe (931 m) civarında, Kocadağ Tepe (795 m) üzerinde ve güneyinde, Kurtburun Tepe (968 m) güneyinde, Kesmelidede Tepe (848 m) güneyinde metamorfikler-tüfler ve kireçtaşları üzerinde; Geyikli Tepe (1062 m) civarında ise Neojen volkanitler üzerinde rastlanmaktadır.

Havzada orobiyom dâhilindeki jeobiyomlar Yunt Dağı kütlesinde karaçam ve büyük ölçüde meşe toplulukları ve bozuk ormanlarla kaplı iken yer yer tarım ve maden alanı olarak ta kullanılmaktadır. Jeobiyomlar doğuda Şifa Dağı civarında maden alanı olarak kullanılmakta ve genel olarak bozuk nitelikli ormanlarla örtülmektedir. Madra kütlesi üzerinde ise bu alanlar karaçam, fıstıkçamı ve bozuk ormanlarla kaplı olduğu gibi mera, tarım alanları olarak ta değerlendirilmektedir (Şekil 4 ve 5; Şekil 16).

Şekil 16. Soma-Savaştepe yolundan Soma ve gerisindeki kristalize kireçtaşlarından oluşan Köse Dağı üzerindeki litobiyom alanlarına bir bakış

4.1.2.2. Jeopedobiyomlar

Genel olarak VI., VII. ve VIII. sınıf arazileri oluşturan orobiyom içerisindeki jeopedobiyomlara (*Neojen göl tortulları ve Mezozoik tortullar üzerinde jeopedobiyom*) sahamızda Yunt Dağı kütlesi üzerinde Işıkören deresinin yukarı çığırında, Çaltı Kayası tepenin (1211 m) batısında, Kırkağaç'ın kuzeyinde, Kocasivri tepenin (940 m) batısı, doğusu ve kuzeyinde Neojen göl tortulları üzerinde; Somasivrisi Tepe'nin (1109 m) güneyinde Mezozoik ve Neojen göl tortulları üzerinde; Bergama kuzeyinde Madra kütlesinde granodiyoritler üzerinde rastlanmaktadır.

Sahamızda orobiyom dâhilindeki jeopedobiyomlar genellikle Kösedağ üzerinde maden alanı, Kocasivri Tepe civarında kızılçam, maki-garig ve yer yer bozuk ormanlarla kaplı sahalar dışında maden alanı, Madra kütlesi üzerinde karaçam, fıstıkçamı, bozuk ormanlarla kaplı ve yer yer kuru tarım, mera alanı olarak kullanılmaktadır (Şekil 4 ve 5).

Akdeniz (Ege) Orobiyomu dâhilindeki jeobiyom ve jeopedobiyomların az eğimli kesimleri dikili tarıma (fıstıkçamı, elma vs.) ayrılabileceği gibi kontrollü otlatma alanı olarak da kullanılabilir (Tablo 1 ve 2).

Tablo 1. Bakırçay Havzası'nda Ana Materyal-Toprak Sınıfı-Verimlilik-Erozyon Durumu-Arazi Yetenek Sınıfı-Şimdiki Arazi Kullanım Türü ve Jeo-Ekosistemler Arasındaki İlişkiler

Anamateryal	**Toprak Sınıfı**	**KDK (meq / 100 g)**	**Erozyon Durumu**	**Hâlihazır Arazi Kullanım Şekli**	**Arazi Yetenek Sınıfı**	**Jeo-Ekosistem**
Kristalize Kireçtaşı	Terra-rossa/ Alfisol	20-27	Kimyasal aşınma	Orman (kızılçam, meşe), maki/garig, kuru tarım	VII	Litobiyom
Metakumtaşı, Metaçamurtaşı, Metavolkanit vb.	Metamorfikler üzerinde kumlu-çakıllı / alkali topraklar (İnceptisol-entisol)	10,7	Kayalık saha haline dönüşür, VIII. sınıfa geriler	Orman (kızılçam, meşe), maki/garig, zeytin, mera	VII	Peniobiyom
Konglomera, Kumtaşı, Kumlu Kireçtaşı, Kireçtaşı, Miltaşı	Mezozoik formasyonlar üzerinde kumlu-kireçli-milli / çakıllı topraklar (İnceptisol)	16-20	Oyuntu erozyonu olur	Maki-garig, orman (kızılçam)	VI, VII	Jeopedobiyom
Tüf	Regosol (İnceptisol)	8,3	Oyuntular meydana gelir	Maki-garig, orman (fıstıkçamı, kızılçam) ve zeytinlik	VII	Peniobiyom
Granodiyorit	Granodiyorit üzerinde kumlu balçık topraklar (İnceptisol-entisol)	23	Kayalık saha haline dönüşür, VIII. sınıfa geriler	Orman (fıstıkçamı, kızılçam), maki-garig	VI, VII	Jeopedobiyom
Andezit, tüf, bazalt, lahar, silisleşmiş tüf, dasit	Volkanik litosol (volkanitler üzerinde kumlu-taşlı topraklar) (İnceptisol-entisol)	10-18	Toprak aşınarak geriye taşlık bir arazi kalır.	Kuru tarım, orman (kızılçam), maki-garig, mera, kuru tarım, yerleşme	VI, VII	Litobiyom

Tablo 1. Bakırçay Havzası'nda Ana Materyal-Toprak Sınıfı-Verimlilik-Erozyon Durumu-Arazi Yetenek Sınıfı-Şimdiki Arazi Kullanım Türü ve Jeo-Ekosistemler Arasındaki İlişkiler (Devamı)

Anamateryal	**Toprak Sınıfı**	**KDK (meq / 100 g)**	**Erozyon Durumu**	**Hâlihazır Arazi Kullanım Şekli**	**Arazi Yetenek Sınıfı**	**Jeo-Ekosistem**
Konglomera	Konglomeralar üzerinde killi balçık / çakıllı topraklar (Entisol)	16-20	Oyuntu erozyonu olur	Orman (kızılçam, fıstıkçamı), kuru tarım	IV, V	Lito-pedobiyom
Kireçtaşı, marn, miltaşı, kumtaşı, tüfit	Neojen üzerinde killi-kumlu-kireçli topraklar (İnceptisol)	25-26	Anamateryalin litolojik özelliği (derin topraklar)	Kuru tarım, zeytinlik, orman (kızılçam)	III, IV, V	Jeopedobiyom
Neojen killi-kireçli depolar, marnlar	Rendzina (Mollisol)	31	Anamateryalin litolojik özelliği (derin topraklar)	Kuru tarım, zeytinlik	III, IV	Jeopedobiyom
Aglomera	Aglomeralar üzerinde kumlu-milli-killi / taşlı topraklar (İnceptisol-entisol)	18	Toprak aşınarak geriye taşlık bir arazi kalır.	Orman (kızılçam), maki-garig, kuru tarım, mera	VI, VII	Litobiyom
Bazalt	Bazaltlar üzerinde kumlu-killi-milli / taşlı topraklar (Andosol)	15	Toprak aşınarak geriye taşlık bir arazi kalır.	Orman (kızılçam), zeytinlik, kuru tarım, mera	VI, VII	Jeopedobiyom
Yamaç molozları ve Birikinti koni-yelpazeleri	Kolüvyal topraklar (Entisol, Psamment / İnceptisol)	11	Oyuntu erozyonu	Yerleşim, zeytinlik, kuru tarım	IV, V	Pedobiyom
Alüvyon	Alüvyal topraklar (Entisol, Fluvent)	15-50	Birikim sahası	Sulu/kuru tarım, yerleşim, zeytinlik, mera	I, II, III, IV	Psammobiyom

4.1.2.3. Bakırçay Havzası'nda ana materyal-toprak-arazi kullanımı-arazi sınıfları-jeoekosistem ilişkilerine genel bir bakış

Sahamızda anamateryal-toprak-arazi kullanımı-arazi sınıfları-ekosistem ilişkileri kısaca şöyledir. Kristalize Kireçtaşları (Litobiyom) üzerinde gelişen Terra-rossa topraklarının KDK'sı 20-27 meq /100 g olup genellikle kızılçam, maki/garig, meşelerle kaplı olup kuru tarım alanları olarak kullanılmaktadır. VII. sınıf araziler içerisinde kalan bu sahaların orman örtüsü altında olması gerekmektedir. Metakumtaşı, metaçamurtaşı, metavolkanitler (Peniobiyom) üzerinde gelişen kumlu-çakıllı/alkali toprakların KDK'sı 10,7 olup genellikle kızılçam, maki/garig, meşelerle kaplı olup zeytin, mera alanları olarak kullanılmaktadır. VII. sınıf araziler kapsamında yer alan bu toprakların ormanlarla örtülü olması gereklidir. Konglomera, kumtaşı, kumlu kireçtaşı, kireçtaşı, miltaşları (Jeopedobiyom) üzerinde oluşan kumlu-kireçli-milli /çakıllı toprakların KDK'sı 16-20 meq/100 g olup genellikle maki-garig, kızılçam ormanlarıyla kaplıdır. VI., VII. sınıf araziler içerisinde kalan bu alanlar işlemeli tarıma uygun olmayıp dikili tarım veya orman alanı olarak kullanılmalıdır. Tüfler üzerinde gelişen regosol toprakların KDK'sı 8,3 olup genellikle maki-garig, fıstıkçamı, kızılçamlarla kaplı olup yer yer zeytinlik olarak kullanılmaktadır. VII. sınıf araziler içerisinde yer alan regosoller fakir topraklar (Peniobiyom) olup orman örtüsü olması gereken alanların başında gelmektedir. Granodiyorit (Jeopedobiyom) üzerinde gelişen kumlu balçık toprakların KDK'sı 23 meq/100 g olup genellikle fıstıkçamı, kızılçam, maki-gariglerle kaplıdır. VII. sınıf araziler içerisinde yer alan bu sahalar orman (özellikle fıstıkçamı) alanı olarak kullanılmalıdır. Andezit, tüf, bazalt, lahar, silisleşmiş tüf, dasitler (Litobiyom) üzerinde gelişen volkanik litosol (volkanitler üzerinde kumlu-taşlı topraklar) toprakların KDK'sı 10-18 meq/100 g olup genellikle kuru tarım, kızılçam, maki-gariglerle kaplıdır ve mera, kuru tarım ve yerleşim alanları olarak değerlendirilmektedir. VI., VII. sınıf yetenek sınıfındaki litosoller orman örtüsü altında olması gereklidir. Andezitler üzerinde gerekli önlemler alınarak kuru tarım yapılabilir. Konglomeralar (Lito-pedobiyom) üzerinde gelişen killi balçık / çakıllı toprakların KDK'sı 16-20 meq/100 g olup genellikle kızılçam, fıstıkçamı ormanlarıyla örtülüdür ve kuru tarım alanı olarak ta kullanılmaktadır. IV., V. sınıf araziler içerisinde yer alan bu topraklar zeytinlik, meyve bahçesi olarak kullanılabilir. Kireçtaşı, marn, miltaşı, kumtaşı, tüfitler (Jeopedobiyom) üzerinde gelişen killi-kumlu-kireçli toprakların KDK'sı 25-26 meq/100 g olup daha çok kuru tarım, zeytinlik olarak kullanılmakta ve yer yer kızılçam ormanlarına rastlanmaktadır. III., IV., V. sınıf araziler kapsamında yer alan bu sahalar işlemeli ve dikili tarıma uygundur. Eğimli alanlarda kuru tarım yapılmamalıdır. Neojen killi-kireçli depolar, marnlar (Jeopedobiyom) üzerinde rendzinaların KDK'sı yüksek olup (31 meq/100 g) genellikle kuru ta-

rım ve zeytinlik olarak kullanılmaktadır. III., IV. sınıf araziler içerisinde yer alan bu değerli topraklar daha çok dikili tarımda kullanılabileceği gibi düz alanlarda kuru tarım alanı olarak ta değerlendirilebilir. Aglomeralar (Litobiyom) üzerinde gelişen kumlu-milli-killi / taşlı toprakların KDK'sı 18 meq/100 g olup genellikle kızılçam, maki-gariglerle kaplı olup kuru tarım ve mera alanları olarak ta kullanılmaktadırlar. VI. ve VII. sınıf araziler içerisinde yer alan bu topraklar orman alanı olarak kullanılmalıdır. Bazaltlar (Jeopedobiyom) üzerinde kumlu-killi-milli/taşlı toprakların KDK'sı 15 meq/100 g olup genellikle kızılçam, zeytinlik, kuru tarım, mera alanı olarak değerlendirilmektedir. VI. ve VII. sınıf araziler içerisinde yer alan bu araziler eğimli yerlerde orman, düz alanlarda tarım alanı olarak kullanılabilir. Birikinti koni-yelpazeleri (Pedobiyom) üzerinde gelişen kolüvyal toprakların KDK'sı 11 meq/100 g olup genellikle yerleşim, zeytinlik, kuru tarım alanı olarak kullanılmaktadır. IV. ve V. sınıf araziler içerisindeki bu topraklar dikili (zeytinlik) tarım alanı olarak kullanılmalıdır. Yerleşim alanlarının alüvyal zemin yerine bu bölgelerde yer alması doğru bir kullanım olarak kabul edilebilir. Alüvyon (Psammobiyom) üzerinde alüvyal toprakların KDK'sı 15-50 meq/100 g olup genellikle sulu/kuru tarım, yerleşim, zeytinlik, mera olarak değerlendirilmektedir. I., II., III. ve IV. sınıf araziler içerisinde yer alan alüvyal topraklar tarım alanı olarak kullanılmalıdır (Tablo 1 ve 2, Şekil 3 ve 4).

Tablo 2. Bakırçay Havzası'nda Ekosistem Birimleri ile Arazi Kullanımı Arasındaki İlişkiler

		Birimler, Elemanlar	Arazi Kullanımına Etkileri (Arazi Kullanım Potansiyelleri)
AKDENİZ (EGE) ZONOBİYOMU	Jeobiyomlar	Kireçtaşları Üzerinde Litobiyomlar	KDK orta düzeyde, işlemesi zor olduğu için orman alanı olarak kullanılabilir.
		Karstik Alanlarda Jeomorfobiyomlar	KDK orta düzeyde, işlemesi zor olduğu için orman alanı olarak kullanılabilir. Eğimin fazla olmadığı karstik çukurlarda kuru tarım yapılabilir
		Metamorfikler ve Tüfler Üzerinde Peniobiyomlar	KDK değerleri çok düşük olup orman örtüsü altında olması gereken alanlardır
		Neojen Volkanitler Üzerinde Litobiyomlar	KDK değerleri düşük olup orman alanı olarak kullanılmalıdır. Andezitler üzerinde gerekli önlemler alınarak kuru tarım yapılabilir.
		Aglomeralar Üzerinde Litobiyomlar	KDK düşük olup orman alanı olarak kullanılması gereklidir.
	Jeopedobiyomlar	Mezozoik Tortullar Üzerinde Jeopedobiyomlar	İşlemeli tarıma uygun olmayıp dikili tarım veya orman alanı olarak kullanılabilir.
		Granodiyorit Üzerinde Jeopedobiyomlar	Kumlu balçık topraklar üzerinde fıstıkçamı iyi gelişir.
		Neojen Göl Tortulları Üzerinde Jeopedobiyomlar	KDK yüksek olup işlemeli ve dikili tarıma uygundur. Eğimli alanlarda kuru tarım yapılmamalıdır.
		Bazaltlar Üzerinde Jeopedobiyomlar	Eğimli yerlerde orman, düz alanlarda tarım alanı olarak kullanılabilir.
		Kolüvyal Depolar Üzerinde Pedobiyom	İşlemeli tarıma uygun olmayıp dikili tarım alanı olarak kullanılabilir. Eğimin az olduğu yerlerde gerekli önlemler alınarak kuru tarım yapılmalıdır.
		Konglomeralar Üzerinde Litopedobiyomlar	İşlemeli tarıma uygun olmayıp dikili tarım alanı olarak kullanılabilir.
		Psammobiyomlar	Tarım alanı olarak kullanılmalıdır. Problemli alanlar (drenaj vs.) uygun yöntemlerle ıslah edilmelidir.
		Halobiyomlar	Mera veya yaban hayatı koruma bölgesi, rekreasyon sahası olarak değerlendirilebilir.
		Hidrobiyomlar	Mera veya yaban hayatı koruma bölgesi, rekreasyon sahası olarak değerlendirilebilir.
AKDENİZ OROBİYOMU		Jeobiyom	Orman alanı olarak değerlendirilmelidir.
		Jeopedobiyom	Orman alanı olarak değerlendirilmelidir.

5. Sonuç ve Öneriler

Bu kitap bölümünde Bakırçay Havzası ekosistemleri (biyomları) doğal ortam şartlarına (jeolojik-litolojik, jeomorfolojik, hidrografik, toprak, vejetasyon ve iklim özellikleri) göre tespit edilmeye çalışılmıştır. Nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizinin kullanıldığı araştırmada CBS uygulamalarıyla haritalar yapılmış ve arazi gözlemleri perspektifinde bu haritalar yeniden düzenlenmiştir. Atalay'a göre Bakırçay Havzası Akdeniz İklim Bölgesi bünyesinde Ege Alt Bölgesi'nin Ege Alt (Kızılçam) Bölümü ve Ege Dağ (Karaçam) Bölümü içerisinde yer almaktadır (Atalay, 2002). Araştırma sonucunda Bakırçay Havzası'nda 750-800 m'ye kadar olan sahaların Akdeniz Zonobiyomu'nda, bu metreler üzerinde kalan alanların da Akdeniz (Ege) Orobiyomu'nda yer aldığı tespit edilmiştir. Akdeniz Zonobiyomu içerisinde jeobiyomlar: kireçtaşları üzerinde litobiyom, karstik jeomorfobiyom, metamorfikler ve tüfler üzerinde peniobiyomlar, Neojen volkanitler ve aglomeralar üzerinde litobiyomlar olarak belirlenmiştir. Havzada jeopedobiyomlar: Mesozoik tortullar, granodiyoritler, Neojen göl tortulları ve bazaltlar üzerinde jeopedobiyomlar; konglomeralar üzerinde lito-pedobiyomlar; alüvyal zeminler üzerinde psammobiyomlar; delta sahasında ve ova tabanında drenaj problemi olan sahalarda hidrobiyomlar ve bu alanlar dâhilinde tuzlu alanlarda halobiyomlar şeklinde yer almaktadır. Akdeniz (Ege) Orobiyomu içerisinde de jeobiyomlar ve jeopedobiyomlar bulunmaktadır. İnceleme sahasında ekosistem (biyom) alanlarında doğal taşıma kapasitesi üzerinde yürütülen arazi kullanım faaliyetleri sonucunda arazilerin %55'inin yanlış-bilinçsiz kullanıldığı belirlenmiştir. Sözü edilen kapsamda havzada yerel halk, yerel ve merkezi yönetim birimleri-kurumları ve üniversiteler arasında disiplinlerarası bir yaklaşımla ekosistemlere diğer bir deyişle doğal taşıma kapasitesine uygun bir arazi kullanım deseninin oluşturulması gereklidir (Tablo 2). Bu amaç kapsamında Bergama'da "Bakırçay Havzası Amenajman Merkezi" oluşturulması yerinde bir girişim olacaktır.

Kaynakça

Akyürek, B. & Soysal, Y. (1980-1981). Biga Yarımadası Güneyinin (Savaştepe-Kırkağaç-Bergama-Ayvalık) Temel Jeolojik Özellikleri, MTA Enstitüsü Dergisi, 95(96), 1-13.

Akyürek, B. & Akdeniz, N. (1989). 1:100 000 Ölçekli Açınsama Nitelikli Türkiye Jeoloji Haritaları Serisi, Ayvalık-G5 Paftası, MTA Jeoloji Etütleri Dairesi.

Atalay, İ., Sezer, L.İ., Temuçin, E., Işık, Ş. & Mutluer, M. (1990). Ege Bölümü'nde toprak oluşumunu etkileyen faktörler, Ege Coğrafya Dergisi, 5, 32-44.

Atalay, İ., Semenderoğlu, A., Çukur, H. & Gümüş, N. (1993). Aydın ilinin doğal ortam koşulları ve ekosistemleri. Buca Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, 4, 33-63.

Atalay, İ., (2002). Türkiye'nin Ekolojik Bölgeleri, Meta Basımevi.

Atalay, İ., (2008). Ekosistem ekolojisi ve coğrafyası. Çevre ve Orman Bakanlığı Yayınları, Meta Basımevi.

Atalay, İ. (2011). Toprak oluşumu, sınıflandırılması ve coğrafyası. Meta Basımevi.

Atalay, İ. (2013). Doğa bilimleri sözlüğü. Meta Basımevi.

Atalay, İ. & Gündüzoğlu, A.G. (2015). Türkiye'nin ekolojik koşullarına göre arazi kabiliyet sınıflandırılması. Meta Basımevi.

Alphan, H. (2003). Land-use change and urbanization of Adana, Turkey. Land degradation and Development. 14, 575-586.

Bailey R.G. (1998). Ecoregions: The ecosystem geography of the oceans and continents. Springer-Verlag.

Berkes, F. & Kışlalıoğlu, M. (1990). Ekoloji ve çevre bilimleri. Remzi Kitabevi.

Çona, A. (1999). Soma (Manisa) Savaştepe-Sarıbeyler (Balıkesir) dolayının jeolojisi. [Yayınlanmamış doktora tezi], Kocaeli Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Çelik, M.A., Gülersoy A. E. & Gümüş N. (2017). Tahtalı Barajı Koruma Havzası'nda uzaktan algılama ve CBS kullanılarak doğal afet (Sel-taşkın, orman yangını, heyelan ve erozyon) riskinin değerlendirilmesi. Çantay Kitabevi.

Çukur, H. (1998). Ege Bölümü'nün ekosistemleri. [Yayınlanmamış doktora tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Goudie, A. (2006). The human impact on the natural environment. Blackwell Publishers.

Gülersoy, A.E. (2001). Gömeç Ovası'nda bugünkü arazi kullanımı ile arazi sınıflandırılması arasındaki ilişkiler. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Gülersoy, A.E. (2008). Bakırçay Havzası'nda doğal ortam koşulları ile arazi kullanımı arasındaki ilişkiler. [Yayınlanmamış doktora tezi] Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Gülersoy, A.E. (2013a). Bakırçay Havzası'nda jeolojik-litolojik özellikler ile arazi kullanımı arasındaki ilişkiler. Profesör Doktor Asaf Koçman'a armağan (s. 539-552) içinde, Ege Üniversitesi Basımevi.

Gülersoy, A.E., (2013b). Bakırçay Havzası'nda (Batı Anadolu) arazi kullanımı ve arazi yetenek sınıfları arasındaki ilişkiler. Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 3(6), 1-20.

Gülersoy, A. E. (2014a). Yanlış arazi kullanımı. Elektronik Sosyal Bilgiler Eğitimi Dergisi. 1(2). 49-128.

Gülersoy, A.E. (2014b). Küçük Menderes Havzası'nda mekânsal potansiyel ile arazi kullanımı arasındaki ilişkiler. Dinozor Kitabevi.

Gülersoy A. E. & Çelik M. A., (2017). Temporal change of land use in the protection basin of Tahtalı Dam (1990-2015), Journal of Environmental Biology, 38(5), 1061-1067.

Gülersoy A.E., Gümüş N., Çelik M.A. & İlhan A., (2017). Relations between land use and land classification in the Tahtalı Dam protection basin (İzmir, Turkey), Journal of Environmental Biology, 38(5), 100-1024.

Gülersoy, A. E., (2018). Küçük Menderes ve Bakırçay Havzaları su-toprak kaynakları kullanımının karşılaştırılması ve gelecek için bazı öneriler. Uluslararası Su ve Çevre Kongresi SUÇEV (22-24 Mart 2018) Bursa, Türkiye.

Gülersoy, A.E. & Buldan, İ. (2020). Gömeç Ovası (Balıkesir) ve yakın çevresinde jeolojik-litolojik özellikler ile arazi kullanımı arasındaki ilişkiler. JASS (The Journal of Academic Social Science Studies), 13 (79), 337-354.

Gülersoy, A. E., (2021). Tahtalı Barajı Koruma Havzası'nda (İzmir) jeolojik- litolojik özelliklerle arazi kullanımı arasındaki ilişkilerin CBS ile sorgulanması. Coğrafya Araştırmalarında Coğrafi Bilgi Sistemleri Uygulamaları II (1-28), Pegem Akademi.

İzmir Orman Bölge Müdürlüğü. (2007). Amenajman Haritaları.

Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü. (1998). Manisa İli Arazi Varlığı.

Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü. (1999). Balıkesir İli Arazi Varlığı.

Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü. (2001). İzmir İli Arazi Varlığı.

Sandal, E. K. ve Gürbüz M., (2003). Mersin şehrinin mekânsal gelişimi ve çevresindeki tarım alanlarının amaç dışı kullanımı, Coğrafi Bilimler Dergisi. 1(1), 117-130.

Semenderoğlu, A. (1999). Urla-Çeşme Yarımadası'nda doğal ortam ile sosyo-ekonomik faaliyetler arasındaki ilişkiler. [Yayınlanmamış doktora tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Semenderoğlu, A., Gülersoy, A.E. & İlhan, A. (2005). Kimyasal ve biyolojik arazi degradasyonu. Türk Coğrafya Dergisi, (45) 15-40.

Semenderoğlu, A., İlhan, A. & Gülersoy, A.E. (2006). Fiziksel arazi degradasyonu. Türk Coğrafya Dergisi, (47), 75-98.

Semenderoğlu, A. & Aytaç, A.S. (2012a). The geo-ecological regions and divisions of mount Murat west of Turkey, Gaziantep University Journal of Social Sciences, 11(4), 1306-1330.

Semenderoğlu, A. & Aytaç, A.S. (2012b). The Local Biomes (Geo-Biomes) of Mount Murat-From A Geo-Ecological Perspective. The Journal of Akademic Social Science Stutides, 5(7), 609-632.

Sönmez, M. E. (2012). Adana şehrinin alansal gelişimi ve yakın çevresinin arazi kullanımında meydana gelen değişimler, Türk Coğrafya Dergisi, 57, 55-69.

Walter H., 2002. Vegetation of the earth: The ecological systems of the geo-biosphere. Springer-Verlag.

17. BÖLÜM

BEŞERÎ COĞRAFYADA MEKÂNIN YENİDEN ÜRETİMİ: DİJİTALLEŞEN MEKÂNLAR VE AKILLI ŞEHİRLER

Doç. Dr. Süheyla ÜÇIŞIK ERBİLEN - Doğu Akdeniz Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-2713-8232

Özet

Kentler, dijital teknolojilerin gündelik yaşama giderek daha fazla nüfuz ettiği ve akıllı şehir uygulamalarının ulaşım, enerji, güvenlik ve kamusal hizmetler gibi alanlarda kentsel yaşamı dönüştürdüğü başlıca mekânsal alanlardır. Bu dönüşüm, kentsel mekânın fiziksel özelliklerinin ötesinde, toplumsal ilişkilerin, güç yapılarının ve gündelik pratiklerin şekillendiği dinamik bir yapı olarak değerlendirilmesini gerekli kılmakta; farklı aktörlerin kentlerin üretim ve yeniden üretim süreçlerindeki etkisini giderek görünür hâle getirmektedir. Dolayısıyla, akıllı şehir politikalarının ortaya çıkardığı mekânsal dönüşümlerin beşerî coğrafya perspektifinden incelenmesi önem kazanmaktadır. Buradan hareketle, bu kitap bölümü, dijitalleşme ve akıllı şehir politikalarının beşerî coğrafyanın temel kavramı olan "mekânın üretimi" üzerindeki dönüştürücü etkisini kuramsal ve ampirik olarak incelemektedir. Çalışma, akıllı şehir uygulamalarını yalnızca teknik projeler olarak değil, toplumsal ilişkileri ve iktidar mekanizmalarını yeniden şekillendiren sosyo-mekânsal süreçler olarak ele almaktadır. Kuramsal çerçeve; Lefebvre'in mekânın üçlü diyalektiği (algılanan, tasarlanan, yaşanan mekân), Harvey'in zaman-mekân sıkışması ve Castells'in akış mekânı kavramları üzerine inşa edilmiştir. Çoklu vaka çalışması yöntemiyle, farklı yönetişim modellerini temsil eden üç şehir incelenmiştir: devlet merkezli Singapur, katılımcı Barselona ve sivil inovasyon odaklı Boston. Bulgular, her modelin mekânı farklı biçimlerde yeniden ürettiğini göstermektedir. Singapur'da yukarıdan aşağıya teknokratik planlama öne çıkarken, Barselona'da kamusal alanı deneysel laboratuvara dönüştüren hibrit bir model, Boston'da ise vatandaş katılımını merkeze alan aşağıdan yukarıya bir yaklaşım be-

nimsenmiştir. Sonuç olarak, akıllı şehirlerin başarısı yalnızca teknolojik altyapıya değil; katılımcılık, şeffaflık ve mekânın toplumsal üretimine duyarlılığa bağlıdır. Neo-liberal sermaye mantığı ile gündelik yaşam deneyimleri arasında denge kurabilen, teknolojiyi halkın "yaşanan mekânına" entegre edebilen şehirler geleceğin kentsel krizlerine karşı en dirençli yapıları oluşturacaktır.

Anahtar Kelimeler: Akıllı şehir, mekânın üretimi, dijitalleşme, veri yönetişimi

1. Giriş

Günümüz şehirleri, hızlı nüfus artışı ve doğal kaynakların azalmasına bağlı olarak ortaya çıkan nüfus hareketleri ve çevresel baskılarla karşı karşıyadır. Birleşmiş Milletler verileri, 1975'ten itibaren kentleşme oranında belirgin bir artış olduğunu göstermektedir. 2010 yılına gelindiğinde dünya nüfusunun yarısından çoğu şehirlerde yaşarken, bu oranın 2050'de %70'e ulaşacağı öngörülmektedir (Ateş ve Erinsel Önder, 2019). Şehirlerde hızla büyüyen bu yoğunluk, özellikle barınma, ulaşım, altyapı ve enerji gibi temel alanlarda sorunlara yol açmakta, şehir sakinlerine yaşanabilirlik açısından oldukça kısıtlı çevreler sunmaktadır. Bu nedenle, şehirsel sorunları en aza indirgeyerek daha verimli ve yaşam kalitesi yüksek bir çevre oluşturma hedefi, şehir yönetimlerini yenilikçi çözüm arayışlarına itmektedir. Nitekim yönetimlerin aradığı bu yenilikçi çözümler, toplumsal yapının geçirmekte olduğu dijital dönüşümden bağımsız değildir. Şehirler bu krizlerle boğuşurken, eş zamanlı olarak dijitalleşme ile iletişim teknolojilerinin birbirine eklemlenmesi, gündelik hayatın neredeyse tamamında dijital araçların belirleyici bir güç hâline gelmesine yol açmıştır. Bugün bireyler, teknolojinin yoğun biçimde kuşattığı bir ortamda yaşamakta ve sıradan günlük işlerini yerine getirirken bu araçlardan sürekli olarak faydalanmaktadır. Tarihsel sürece bakıldığında, her yeni teknolojinin başlangıçta bir şüphe ve karamsarlıkla karşılandığı bilinmektedir. Ne var ki, internetle birlikte yaşamımıza giren dijital araçların etkisi öncekilerden niteliksel olarak farklıdır; zira tarihteki hiçbir teknolojik dönüşüm, insan yaşamı üzerinde bu denli güçlü bir belirleyiciliğe ve bağlantısallık ağına sahip olmamıştır. Dijital araçlara yönelik ilk tepkilerdeki önyargılar zamanla yerini sıradan bir alışkanlığa bırakmış; bu araçlar, bireylerin yaşamının ayrılmaz bir parçası durumuna gelmiştir. Bireysel düzeyde yaşanan bu kaçınılmaz entegrasyon, şehir yönetimi mekanizmaları açısından da yeni bir dönüm noktasını beraberinde getirmektedir. Bu noktada, 21. yüzyılın başlarından itibaren ivme kazanan teknolojik gelişmelerin; dijital sistemler ve yapay zekâ uygulamaları aracılığıyla şehir yönetimlerine ve şehirsel sorunların çözümüne önemli olanaklar sunabileceği düşünülmektedir. Düzensiz kentleşmenin şehirlerde yarattığı olumsuz tablo, daha yaşanabilir yerle-

şimler inşa etme amacıyla "şehirlerin akıllanması" fikrini gündeme getirmiş; bu doğrultuda akıllı yaklaşımların uygulanması giderek kaçınılmaz bir hâl almıştır (Bozer vd., 2024).

Kentsel bir zorunluluk olarak ortaya çıkan akıllı şehir konsepti, oldukça geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Şehir yönetiminden ekonomiye, ulaşımdan enerji ve altyapıya, çevreden atık ve su yönetimine, güvenlikten sağlığa, erişilebilirlikten bilgiye erişime kadar pek çok farklı alan bu konseptin içinde değerlendirilmektedir (Baraçlı, 2017). Bu şehirler, sınırlı kaynaklarını daha etkin ve verimli kullanan, akıllı çözümler üretebilmek için bilgi ve iletişim teknolojilerine yatırım yapan, bu yatırımlar sayesinde tasarruf elde eden şehirlerdir. Aynı zamanda, hizmet ve yaşam kalitesini azami verimlilikle sunabilmek adına bütüncül bir mekânsal planlama süreciyle kendini yeniden yapılandırır, doğaya bıraktığı karbon izini azaltır ve tüm bunları yaparken yenilikçilik ile sürdürülebilir kalkınmaya yatırım yapmayı sürdürmektedir (Ateş ve Erinsel Önder, 2019). Akıllı şehirler aslında akıllı ulaşım, akıllı çevre, akıllı ekonomi, akıllı yönetim, akıllı insan ve akıllı yaşam gibi çeşitli bileşenlerin bir araya gelmesiyle oluşur ve bu yönüyle Endüstri 4.0 ile yakından ilişkilidir. Endüstri 4.0'ın beraberinde getirdiği siber-fiziksel sistemlerin ve nesnelerin interneti hizmetlerinin kentsel işlevlere entegre edilmesi, şehirlerin ulaştığı ileri kalkınmışlık düzeyini ve içinde bulundukları dijital dönüşüm sürecini ifade etmektedir.

Teknolojinin şehir yönetimine entegre olmasıyla birlikte "akıllı şehir" kavramı, teknolojiyi kentsel yaşamın farklı katmanlarına yerleştirerek yaşam koşullarının iyileştirilmesini, kaynakların daha verimli kullanımını ve her alanda etkinliği hedefleyen bir model olarak şekillenmiştir. Akıllı şehir modelleri, bilgi ve iletişim teknolojilerini temel alarak doğal ve yapılı çevrede karşılaşılan sorunlara çözüm üretilmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Ateş ve Erinsel Önder, 2019). Ancak akıllı şehir kavramı yalnızca şehirlere yerleştirilmiş bilgi ve iletişim teknolojilerinden ibaret değildir. Bunun ötesinde, şehir yönetiminde ve politika oluşturma süreçlerinde etkin bir işleve sahiptir; ayrıca şehir sakinlerinin yönetime katılımı yoluyla bu kavram toplumsal süreçlerin de bir parçası hâline gelmektedir. Giffinger (2007) ise şehirlerin akıllı yaklaşımlara yönelme sürecinde, yönetimin ve şehirdeki tüm ilgili tarafların bu yaklaşımlara dair farkındalık kazanmasının hayati önem taşıdığını belirtmektedir. Bilgi ve iletişim teknolojileri aracılığıyla şehir planlamasında verimliliği önceleyen akıllı şehir yaklaşımı, disiplinler arası çalışmaların katkılarıyla birlikte şehir paydaşlarına hem bugüne hem de geleceğe uygun bir yaşam çevresi sunmayı amaçlamaktadır.

Akıllı şehirler, sivil halkın ihtiyaçlarını karşılamak üzere geliştirilmiş çeşitli akıllı araçlardan yararlanarak hızlı bir gelişim göstermektedir. Bilgi ve iletişim

teknolojileri (BİT) bu şehirlerde itici bir güç konumundadır ve toplumsal ilerlemenin hızlanmasına katkıda bulunmaktadır. Teknoloji temelli uygulamalar, farklı şehirsel hizmetlerin daha verimli sunulmasını hedeflemektedir. Hem kamu hem de özel sektörde, akıllı bir topluluk inşa edebilmek için yenilikçi çözümler özendirilmektedir. Mevcut, yeni inşa edilmiş ya da yeniden işlevlendirilmiş şehirsel alanlarda teknoloji, bu alanların daha akıllı hâle gelmesine yönelik yenilikleri mümkün kılmaktadır. Bu bağlamda yürünebilirliğin artırılması, akıllı şehir gelişiminde yenilikçi yürüme koşullarının niteliği olarak tanımlanmıştır (Litman, 2003). Yürümeye uygun bir şehirsel çevre oluşturmak, akıllı şehir hedeflerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Yürünebilirlik, şehir planlama ve tasarımın oldukça önemli bir bileşenidir. Yencha'ya göre (2019), sağlam bir şehir planlaması mahalle ölçeğinde bağlantılılık, erişilebilirlik, keyif alma, güvenlik ve verimlilik gibi unsurları bir araya getirerek yürümeyi olanaklı kılmaktadır. Şehir planlamasında motorsuz seyahat performansı da büyük bir önem taşımaktadır (Line vd., 2011). Birçok hükümet, geçmişe kıyasla çok daha fazla bilgi ve iletişim teknolojisi yatırımı yaparak akıllı şehir gelişimini desteklemektedir. Bu çabaların arasında, karbon salınımını, çevre kirliliğini ve otomobil kullanımını azaltmaya yönelik olarak yürünebilirliğin teşvik edilmesi de yer almaktadır (Planning Department, 2016).

Danimarkalı mimar ve yazar Jan Gehl (2010), "İnsan İçin Şehirler" *(Cities for People)* adlı kitabında şehir planlamasına dair önemli bir öncelik sıralaması yapar: "önce yaşam, sonra mekân, sonra binalar." Gehl'e göre 21. yüzyıl şehir planlamasında asıl sorun, önceliğin giderek araç trafiğine verilmesidir. Daha hareketli ve yaşanabilir şehirler yaratmak içinse kompakt bir şehir dokusunun, uygun nüfus yoğunluğunun, yeterli yürüyüş ve bisiklet yollarının ve nitelikli kamusal alanların varlığını şart koşmaktadır. Bunlara ek olarak Gehl, şehir planlama süreçlerinde geleceğe dair faaliyet modellerini öngörmenin gerekli olduğunu da ileri sürmektedir. Dolayısıyla bu bölümün temel amacı, dijitalleşme süreçlerinin, veri odaklı teknolojilerin ve akıllı şehir politikalarının, beşerî coğrafyanın kuramsal merkezinde yer alan "mekânın üretimi" üzerindeki dönüştürücü etkisini teorik, ampirik ve eleştirel bir düzlemde ortaya koymaktır. Çalışma kapsamında akıllı şehir uygulamaları, yalnızca teknik birer altyapı ya da optimizasyon projesi olarak değil; toplumsal ilişkileri ve güç mekanizmalarını yeniden şekillendiren sosyo-mekânsal süreçler olarak ele alınmaktadır. Bu felsefi zeminde metin; ilk olarak Henri Lefebvre'in (1974/1991) mekânın üçlü diyalektiği rehberliğinde siber-fiziksel dönüşümü sorgulamakta; ardından David Harvey'in (1989) zaman-mekân sıkışması kuramı ve Manuel Castells'in (1996/2011) akış mekânı kavramsallaştırması üzerinden sermaye ile veri akışlarının kentsel alanı nasıl yeniden ürettiğini analiz etmektedir. Geliştirilen bu kuramsal çerçeveden hareketle çalışma; devlet merkezli veri yönetişimini temsil eden Singapur, katılımcı dijital demokrasiyi somutlaştıran Barselo-

na ve kamu-akademi-özel sektör iş birliğine dayalı veriye dayalı kentsel dönüşümü gösteren Boston örneklerini çoklu vaka analizi yöntemiyle inceleyerek, dijitalleşen çağda daha adil, dengeli ve insan merkezli şehirsel mekânların imkânlarını tartışmaya açmayı hedeflemektedir.

Kuramsal Arka Plan: Mekânın Yeniden Üretimi

Henri Lefebvre'nin 1974 yılında yayımlanan "Mekânın Üretimi" *(La Production de l'Espace)* adlı eseri, mekânın toplumsal niteliğine ilişkin tartışmalarda ufuk açıcı bir rol oynamış ve çağdaş mekân kuramının temel referans noktalarından biri hâline gelmiştir. Lefebvre, mekânı durağan ve nesnel bir zemin olarak değil, maddi pratikler ile simgesel temsiller arasındaki diyalektik etkileşim içinde sürekli olarak yeniden üretilen bir süreç olarak kavramaktadır. Bu anlayışı somutlaştırmak üzere geliştirdiği üçlü diyalektik modelde, algılanan mekân, bireylerin gündelik yaşam içinde duyularıyla deneyimlediği ve rutin pratiklerle şekillendirdiği somut alana karşılık gelirken; tasarlanan mekân, mimarlar, planlamacılar ve bürokratlar eliyle kurgulanan, ölçülebilir ve soyut temsiller düzlemini ifade etmektedir. Yaşanan mekân ise bireylerin ve toplulukların mekâna özgün anlamlar yükledikleri, kimlik ve aidiyet inşa ettikleri ve hâkim söylemlere karşı alternatif direniş pratikleri geliştirdikleri öznel ve dolayımlı alan olarak belirir. Lefebvre mekânı oluşturan bu üç boyutun karşılıklı etkileşim içinde işlediğini ve birbirini sürekli yeniden biçimlendirdiğini savunmaktadır. Bu bakış açısıyla mekân, toplumsal ilişkileri edilgen biçimde yansıtmakla yetinmeyen, onları aktif olarak biçimlendiren ve yeniden üreten dinamik bir toplumsal üründür (Lefebvre, 1991).

Lefebvre'nin geliştirdiği kuramsal çerçeve, coğrafya disiplininde uzun yıllar boyunca belirleyici olan Kartezyen ve Newtoncu mekân anlayışına yönelik köklü bir eleştiri niteliği taşımaktadır. Söz konusu klasik yaklaşımda mekân, kendisiyle özdeş, niceliksel olarak ifade edilebilir ve kesin geometrik sınırlara sahip bir yapı olarak kavranırken; Lefebvre, mekânın toplumsal eylem ve pratikler aracılığıyla inşa edildiğini, dolayısıyla tarihsellik, siyasal dinamikler ve ideolojik unsurların iç içe geçtiği bir ürün olduğunu ileri sürmektedir. Bu perspektiften hareketle mekân, üretim ilişkileri, gündelik yaşamın rutinleri ve iktidar mekanizmaları tarafından sürekli olarak yeniden biçimlendirilen bir "toplumsal üretim süreci" olarak düşünülmektedir.

Lefebvre'nin bu yaklaşımı, Doreen Massey'in "For Space" (2005) başlıklı çalışmasında sistemleştirdiği "ilişkisel mekân" anlayışıyla daha ileri bir boyuta taşınmıştır. Massey, mekânı "her an yeniden kurulan ilişkiler bütünü" olarak tanımlamakta ve onu zamanla iç içe geçen, dinamik bir oluşum süreci olarak değerlendirmektedir. Ona göre mekân, farklı öznelerin, pratiklerin ve söylemlerin

birbirleriyle kesişmesinden doğan çoğulcu bir ilişkiler ağıdır. Bu nedenle mekânı durağan ve değişmez bir konum olarak değil; kesişen ilişkiler, çatışan çıkarlar ve eşitsiz güç dinamikleri ekseninde düşünmek gerekmektedir. Massey'in ilişkisel perspektifi, mekânın coğrafi, toplumsal ve kültürel düzlemlerde nasıl yeniden üretildiğini kavramak açısından önemli bir teorik açılım sunmaktadır. Nitekim fiziksel ve simgesel olanın karşılıklı etkileşiminden doğan mekân, durağan bir yapı değil, sürekli yeniden üretilen dinamik bir bütündür. Özneler, konumları, toplumsal rolleri ve bireysel deneyimleriyle bu bütünün anlamını ve sınırlarını kesintisiz biçimde yeniden belirlerler. Dolayısıyla mekân gerek bireysel gerekse kolektif kimliklerin inşa edildiği toplumsal bir zemin karakteri kazanmaktadır. Teorik ve metodolojik alanda köklü değişimlere yol açan coğrafyadaki "mekânsal dönüş paradigması" da gücünü tam olarak bu dinamikten almaktadır. Mekânın ilişkisel doğasını kavrayabilmek için, yerel, ulusal ve küresel ölçeklerdeki süreçlerin birbirleriyle nasıl eklemlendiğini ve bu çok katmanlı yapının mekânsal pratikleri nasıl biçimlendirdiğini anlamak büyük önem taşımaktadır. Lefebvre ve Massey'in kuramsal katkıları, dijital çağda ortaya çıkan ve fiziksel ile sanal düzlemlerin iç içe geçtiği post-mekânsal dinamiklerin çözümlenmesi açısından da güçlü bir kavramsal zemin sunmaktadır. Zira günümüz koşullarında mekân, artık yalnızca fiziksel coğrafya ile sınırlı olmayıp, dijital veri akışları, sanal ağlar ve çevrimiçi etkileşim biçimleriyle de örülürken; bu durum, mekânın toplumsal üretimine ilişkin geleneksel kavrayışların yeniden sorgulanmasını zorunlu kılmaktadır.

Mekânın bu toplumsal üretim süreçlerini yönlendiren temel dinamik ise sermayenin ve bilginin küresel ölçekteki hareket hızıdır. Bu noktada David Harvey'in (1989), zaman-mekân sıkışması kuramı, söz konusu dönüşümün ekonomik boyutunu irdelemek için işlevsel bir çerçeve sunmaktadır. Harvey'e göre iletişim ve ulaşımdaki teknolojik atılımlar, bilgi ile sermayenin el değiştirme hızını artırmış ve bu hızlanma mekânsal sınırların önemini azaltmıştır. Akıllı şehirlerde verilerin anlık olarak işlenmesi, şehirlerin yönetim şekillerini ve yerleşim düzenlerini doğrudan değiştirmekte; bu da mekânın, yeni ekonomik ihtiyaçlar doğrultusunda baştan yaratılmasına yol açmaktadır.

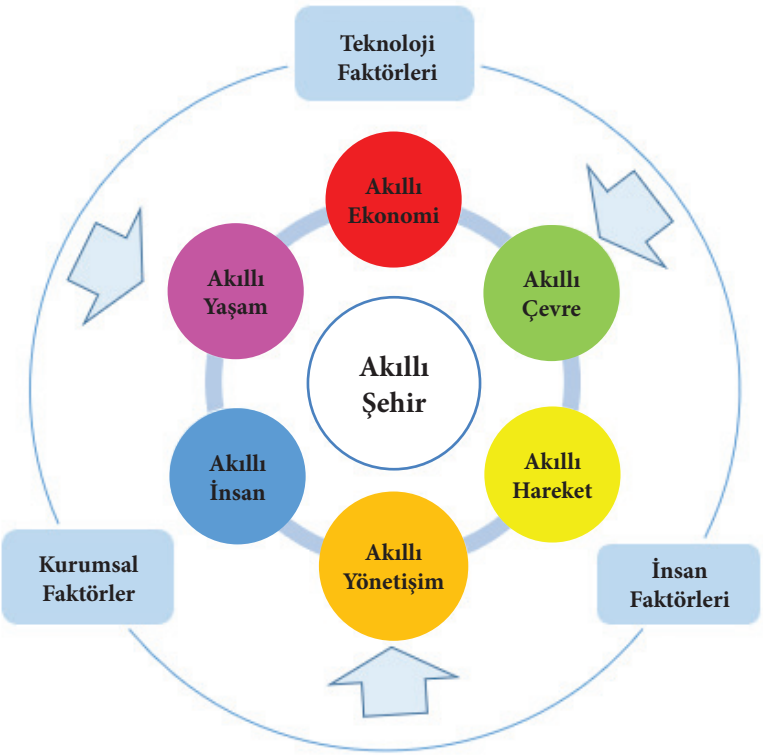
Castells'in, ilk olarak 1996 yılında yayımlanan "Ağ Toplumunun Yükselişi" *(The Rise of the Network Society)* başlıklı eseri, dijital dönemde toplumsal örgütlenme biçimlerinin çözümlenmesinde referans alınan temel çalışmalardan biri olarak değerlendirilmektedir. Castells; küreselleşme eğilimleri, enformasyon teknolojileri ve iletişim ağlarının karşılıklı etkileşimiyle biçimlenen yeni mekânsal yapıyı, "akış mekânı" kavramı üzerinden temellendirmektedir. Söz konusu kavram, yeryüzü coğrafyasından tümüyle bağımsız olmamakla birlikte, fiziksel alanla sürekli bir diyalog hâlinde işleyen dijital bir topolojiye işaret etmektedir. Akış mekânı;

enformasyon, finansal sermaye, görüntüler, veri kümeleri ve kültürel göstergelerin elektronik devreler, fiber optik kablolar ve uydu sistemleri aracılığıyla kesintisiz dolaşıma girdiği bir ortam olarak tanımlanmaktadır. Böyle bir düzende mekânsal anlam ve işlev, içinde bulunulan somut konumdan ziyade, akışların yoğunluğu, hızı ve yönelimine göre biçimlenmekte ve yeniden üretilmektedir. Castells'in akış mekânı kavramı, modern kapitalizmin ve ağ toplumunun örgütlenme mantığını yansıtması bakımından belirleyici bir öneme sahiptir. Bu mekânsal yapının en dikkat çekici yönlerinden biri, zamanın örgütlenme biçimi üzerinde de köklü değişikliklere yol açmasıdır. Nitekim Castells, ağ toplumunda beliren yeni zaman deneyimini "zamansız zaman" kavramıyla açıklamaktadır. Dijital iletişim ağları; ekonomik faaliyetleri, kültürel üretimi ve toplumsal etkileşimleri anında gerçekleşen, kesintisiz bir akışa dönüştürerek geleneksel tarihsel döngüleri parçalar ve zamanı yeniden yapılandırır (Castells, 1996/2011). Akış mekânı, farklı hareketliliklerin birbiriyle iç içe geçtiği ağsal bir yapı olarak betimlenebilir. Söz konusu dinamik düzlemde sınırlar, devamlılıklar ve kimlikler kalıcı ya da değişmez nitelikler taşımaz; aksine, sürekli bir devingenlik ve karşılıklı bağımlılık içinde yeniden biçimlenmektedir. Dolayısıyla, dijital ağların işlevi bilgi aktarımını hızlandırmakla sınırlı değildir. Süreç, daha derin bir etkiyle, mekân ve zamanın bireyler tarafından deneyimlenme tarzlarını temelden dönüştürmektedir. Mekân, fiziksel coğrafyanın belirleyiciliğinden ziyade, veri akışlarının örüntüsüne bağlı olarak anlam bulmaktadır. Zaman ise geçmişten geleceğe uzanan doğrusal ilerleme anlayışını yitirerek, giderek parçalı ve eş zamanlı bir "an"a sıkışmış bir görünüm kazanmaktadır.

Teknolojik ağların ve veri akışlarının mekânsal pratikleri dönüştürüldüğü bu tarihsel süreçte, şehirlerin geçirdiği kavramsal evrim belirli bir sıra izlemiştir: kablolu şehirler, görsel şehirler, zeki şehirler, bilgi şehirleri, dijital şehirler ve günümüzdeki akıllı şehirler (Boz ve Çay, 2019). Teknolojinin etkin kullanımı, şehirlere yüklenen tanımların sürekli değişmesine yol açmıştır. Bireysel ve toplumsal düzeyde yaşanan bu post-mekânsal kırılma, makro ölçekte kentsel yönetim mekanizmalarını da doğrudan dönüştürmüştür. Bu doğrultuda veri ve ağ akışlarını kentsel alana entegre etme arayışının bir ürünü olan akıllı şehir anlayışı, ilk kez 1990'larda, hızla artan kent nüfusunun yol açtığı sorunlara teknoloji ve ekonomi ekseninde çözüm bulma amacıyla gündeme gelmiştir (Ateş, 2024). Batty ve arkadaşlarına (2012) göre akıllı şehirler, bilgi ve iletişim teknolojilerinin (BİT) kentsel yaşama entegre edilmesiyle ortaya çıkan; veri odaklı ve katılımcı karar alma süreçlerine dayanan şeffaf bir yönetim biçimidir. Harrison ve diğerleri (2010) ise bu şehirlerde teknolojinin altyapı sistemlerine dâhil edilmesi sayesinde şehre dair veriler toplandığını, böylece kaynakların korunup daha verimli yönetilebildiğini belirtmektedir. Zanella ve arkadaşları (2014) akıllı şehirleri, Nesnelerin İnterneti

(IoT) merkezli olarak şehir sakinlerine ileri düzey olanaklar sunmayı amaçlayan sistemler şeklinde tanımlamıştır. Caragliu ve Del Bo'ya (2019) göre ise bu yaklaşım, küresel ölçekte faaliyet gösteren şirketlerin teknolojik yeniliklere yatırım yapması ve ardından bu teknolojilerin yerel yönetimlerle iş birliği içinde kentsel çevreye entegre edilmesiyle verimliliği artırma hedefi doğrultusunda ortaya çıkmıştır.

Akıllı şehirler yalnızca teknolojik altyapı ve dijital sistemlerden ibaret değildir. Nam ve Pardo (2011) bu kavramı insan, kurum ve teknoloji olmak üzere üç temel öge etrafında ele almış; bu üçünün birleşimiyle yüksek verimlilik ve yaşanabilirlik düzeyine sahip şehirlerin oluşturulabileceğini ifade etmiştir. Cohen (2012) de akıllı şehirleri, BİT aracılığıyla vatandaşların hayat kalitesini yükseltmeyi hedefleyen yerleşim birimleri olarak tanımlamış ve kavramı sistematik biçimde açıklamak için "Akıllı Şehir Çarkı" modelini geliştirmiştir (Şekil 1). Bu modelde akıllı şehir; insan, çevre, ulaşım, yaşam, ekonomi ve yönetişim boyutlarını "akıllı" unsurlar olarak ele alan altı temel bileşen ile yirmi alt başlık altında düzenlenmiştir.

Şekil 1. Akıllı Şehir Çarkı

Kaynak: (Avcıoğlu ve Tanrıöven, 2020, s. 1666).

Günümüzde akıllı şehir çalışmalarının yaygınlaşarak dünya çapında hız kazanması, Komninos'un (2002) gelecekte bu şehirlerin insan ve şehir yaşamını önemli ölçüde etkileyeceği yönündeki görüşünü doğrular niteliktedir. Bu doğrultuda, akıllı şehir uygulamalarının önümüzdeki dönemde şehirler için hayati bir rol oynayabileceği varsayılmaktadır. Ne var ki, akıllı şehir kavramına ilişkin çalışmalar her geçen gün artmasına karşın, araştırmacıların kavram üzerinde ortak ve kesin bir tanımda uzlaşması hâlâ güçtür; bu durum kavramsal bir belirsizliğe yol açmaktadır (Albino vd., 2015). Cocchia (2014) da benzer bir sınırlılığa dikkat çekerek, akıllı şehir araştırmalarının hızlı gelişimine karşın bu ilerlemenin kavramın tanımı üzerinde teorik bir bulanıklık oluşturduğunu belirtmiştir. Akıllı şehir uygulamalarında temel amaç, teknolojiden faydalanarak şehri olumlu anlamda etkilemek olsa da bu uygulamaların olumsuz sonuçlar doğurabileceği göz ardı edilmemelidir. Gehl'e (2010) göre, bir şehre ne davet edilirse o şey şehirde çoğalmaktadır. Örneğin, ulaşımı kolaylaştırmak için araç trafiğine uygun yollar yapılırsa araç trafiği artar; yürüyüş yolları yapılırsa yayalar çoğalmaktadır. Bu çerçevede, şehir hem içinde yaşayanların yaşamına göre şekillenir hem de onların yaşamını biçimlendirmektedir.

Tüm bu kavramsal tartışmalara rağmen akıllı şehirler, sunduğu beklenen hizmetlerle giderek popülerleşen bir kavramdır. Albino ve arkadaşlarına (2015) göre, akıllı şehir kavramı artık kentler için bir etiket değeri taşımakta ve bu tür kavramlar aracılığıyla şehirlere yapılan yatırımlar artmaktadır. Günümüzde gelişmiş ülkelerin çoğu, çeşitli projelerle akıllı şehir vizyonunu benimseyerek ilerlemektedir. Literatürdeki akıllı şehir çalışmalarına göre Amsterdam, Seul, Barselona, Kopenhag, New York ve Abu Dabi gibi şehirler, akıllı şehirlerin başarılı uygulama örnekleridir. Bu şehirlerde çeşitli uygulamalarla kentsel verimlilik hedeflenmektedir. Örneğin Kopenhag ve Abu Dabi'deki Masdar City'de akıllı ulaşım yaklaşımı benimsenmiş, CO_2 emisyonunu azaltmak için şehir sakinlerinin toplu taşıma, bisiklet ve yaya yollarını kullanmaları teşvik edilmiştir (Gehl, 2010). Benzer şekilde Seul, bilgi ve iletişim teknolojilerini ulaşım altyapısına entegre ederek akıllı ulaşım stratejilerine yönelik çalışmalar yürütmüştür (Lee ve Lee, 2020).

Her şehrin ihtiyaçları ve potansiyelleri farklıdır. Bu nedenle akıllı şehir uygulamalarının, özellikle şehir formuna özgü altyapı ve çevre gibi alanlarda, yerel ölçekte araştırma ve analizlerle oluşturulması gerekmektedir. Akıllı şehir uygulamalarının hayata geçirilmesinde iki yaklaşım vardır: yukarıdan aşağıya (yerel yönetimden vatandaşa) ve aşağıdan yukarıya (vatandaştan yerel yönetime). Viitanen ve Kingston'a (2014) göre, karar alma sürecinde yukarıdan aşağıya bir yol izlenmesi –yani yerel yönetimden vatandaşa doğru– kent sakinlerini edilgen hale getirerek onları bilinçsiz tüketicilere dönüştürmektedir. Buna karşılık, aşağıdan

yukarıya uygulanan akıllı şehir modeli, vatandaşların karar alma süreçlerine katılımını teşvik ederek şehrin ihtiyaçlarına yönelik daha etkili çözümler üretilmesine olanak sağlamaktadır (Goodspeed, 2015).

2. Yöntem

Bu çalışmada, dijitalleşme süreçlerinin ve akıllı şehir politikalarının mekânın toplumsal üretimi üzerindeki dönüştürücü etkisini ampirik bir düzlemde incelemek amacıyla nitel araştırma desenlerinden "çoklu vaka çalışması" yöntemi benimsenmiştir. Kurulan teorik çerçeveden türetilen kavramların ampirik dünyada nasıl somutlaştığını ve mekânsal pratiğe nasıl yansıdığını derinlemesine anlamlandırmak adına bu yöntem tercih edilmiştir. Araştırma kapsamında incelenecek örneklemin belirlenmesinde, akıllı şehir pratiklerindeki kurumsal, yönetimsel ve ideolojik çeşitliliği yansıtabilmek adına maksimum çeşitlilik örneklemesi stratejisi kullanılmıştır. Bu doğrultuda, küresel literatürde farklı coğrafi ve idari modelleri temsil eden üç temel vaka seçilmiştir: Devlet merkezli veri yönetişimini temsil eden Singapur; katılımcı dijital demokrasiyi somutlaştıran Barselona ve kamu-akademi-özel sektör iş birliğiyle inovasyon odaklı kentsel dönüşümü yansıtan Boston.

Araştırmanın veri setini, ilgili şehirlerin yönetimleri ve proje ortakları tarafından yayımlanan resmi strateji belgeleri, akıllı şehir vizyon raporları, teknik kılavuzlar ve kamuya açık veri politikası metinleri gibi birincil dokümanlar oluşturmaktadır. Bu kurumsal dokümanlar; uluslararası veri tabanlarında yer alan hakemli makaleler, beşeri coğrafya ve kent sosyolojisi odaklı monografiler ile projelerin gelişim süreçlerini kronolojik olarak aktaran analitik raporlar ve gazete haberleri gibi ikincil kaynaklarla desteklenerek harmanlanmıştır. Elde edilen nitel verilerin çözümlenmesinde, çalışmanın teorik altyapısıyla doğrudan eklemlenen teorik yönelimli tematik analiz stratejisi izlenmiştir. Analiz sürecinde her bir vaka ilk etapta kendi özgün bağlamı içinde ele alınmış, ardından vakalar arası kapsamlı bir karşılaştırma yürütülmüştür. Analizin ana omurgasını oluşturan Henri Lefebvre'in mekânın üçlü diyalektiği doğrultusunda; devlet merkezli veri yönetişimi, katılımcı dijital demokrasi ve siber-tekelleşme sınırları gibi olgular mekânsal pratik (akıllı ulaşım, sensörler), mekânın temsili (teknokratların ve devletin siber-fiziksel planlama söylemleri) ve temsil mekânları (bireylerin bu dijitalleşen mekânı gündelik hayatta deneyimleme biçimleri) boyutları üzerinden çözümlenmiştir. Bu analiz stratejisi, vakaların sadece teknolojik envanterini çıkarmakla kalmayıp, dijitalleşen çağda daha adil, dengeli ve insan merkezli kentsel mekânların imkânlarını ve arkasındaki güç ilişkilerini açığa çıkarmayı olanaklı kılmıştır.

3. Bulgular

Bu bölümde; Singapur, Barselona ve Boston vakalarından elde edilen kurumsal, teknik ve eleştirel veriler, Henri Lefebvre'in mekânın üçlü diyalektiği ekseninde tematik bir analize tabi tutularak, akıllı şehir politikalarının sosyo-mekânsal üretimdeki karşılıkları ampirik bulgularla ortaya konulmuştur.

3.1. Devlet Merkezli Veri Yönetişimi ve Teknokratik Mekânın Üretimi: Singapur Modeli

Singapur'un akıllı şehir perspektifi, Başbakanlık çatısı altında konumlanan Akıllı Ulus ve Dijital Devlet Ofisi (Smart Nation and Digital Government Office) tarafından idare edilmektedir. Bu ofis, Akıllı Ulus girişimlerinin kurgulanması ve önceliklendirilmesinin yanı sıra, ülke genelindeki dijital değişimi koordine etme sorumluluğunu da taşımaktadır. Bu merkezi yönetim yapısı, Lefebvre'in ifadesiyle "mekânın temsili" boyutunu, yani teknokratların, planlamacıların ve devlet otoritesinin siber-fiziksel alan üzerindeki hegemonik ve yukarıdan aşağıya inşa ettiği planlama söylemini somutlaştırmaktadır. Vatandaşların teknolojinin imkânlarıyla daha anlamlı bir hayat sürmesini hedefleyen bu programlar, dört yıla yayılmış 1,75 milyar ABD doları tutarındaki bir bütçeyle uygulamaya konulmuştur. Singapur'un şehir-devlet yapısı, merkezî otoritenin inovasyon faaliyetlerini tek bir çatı altında toplamasını ve bu faaliyetleri ortak vizyon doğrultusunda bütünleştirmesini oldukça kolaylaştırmaktadır (Boz ve Çay, 2019).

Bu merkezî ve bütünleşik idari yapı doğrultusunda Singapur, "Akıllı Ulus" vizyonu çerçevesinde teknolojinin şehrin yaşamı daha konforlu ve işlevsel hâle getirmede nasıl etkin bir araç olarak kullanılabileceğine ilişkin çarpıcı bir örnek teşkil etmektedir. Bu vizyon, otonom araçlar, akıllı ulaşım ağları ve dijital sağlık sistemleri gibi çeşitli alanlarda hayata geçirilen öncü uygulamalarla desteklenmektedir. Söz konusu algoritmik sistemler, gündelik kentsel akışları kontrol eden ve mekânın maddi üretimini şekillendiren "mekânsal pratikler" (kentsel altyapı, sensör ağları ve fiziki bağlantısallık) katmanına karşılık gelmektedir. "Akıllı Ulus" anlayışı, özellikle Nesnelerin İnterneti (IoT), yapay zekâ (AI), büyük veri ve siber güvenlik başta olmak üzere ileri teknolojilere öncelik tanımaktadır. IoT altyapısı, şehir geneline dağılmış cihazlar ile sensörlerin hem kendi aralarında hem de ana sistemlerle veri alışverişinde bulunmasına imkân sağlamakta; böylece verilerin toplanması ve analiz süreci merkezî bir yapıya kavuşmaktadır. Elde edilen bu veriler, şehir yönetiminin daha isabetli ve veri odaklı stratejiler geliştirmesine olanak tanımaktadır. Yapay zekâ ise toplanan geniş veri kümelerini işleyerek trafik düzenlemesi, enerji sarfiyatının minimize edilmesi ve acil sağlık durumlarında

hızlı müdahale gibi alanlarda etkin çözüm modelleri sunmaktadır (Shamsuzzoha vd., 2021).

Söz konusu teknolojik altyapının ekonomik düzlemde sürdürülebilir kılınması adına hükümet, küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin yenilik girişimlerini daha uygun maliyetli şekilde hayata geçirmesine imkân sağlamak amacıyla geniş bir mali destek yelpazesi sunmaktadır. Bu kapsamda, Productivity Solution Grant programı, KOBİ'lerin iş süreçlerinde teknoloji entegrasyonuna yönelik harcamalarının %70'ine kadar karşılanmasını sağlamaktadır. Ayrıca, araştırma-geliştirme (Ar-Ge) vergi teşvikleri, yeni yetkinlikler edinilirken ortaya çıkan masrafların hafifletilmesine katkıda bulunmaktadır. Son dönemde devreye alınan Fikri Mülkiyet Geliştirme Teşviği *(Intellectual Property Development Incentive)* ise, ticarileştirilen fikrî mülkiyete bağlı lisans ödemlerinde vergi indirimi sağlamaktadır. Devlet, teknolojik dönüşümün toplumun geneline yayılması ve inovasyon kültürünün benimsenmesi için ekonomik teşviklerin yanı sıra çeşitli toplumsal programlar da geliştirmiştir. SkillsFuture programı, işgücünün dijital yeteneklerle donatılmasını amaçlamaktadır. Bu doğrultuda oluşturulan Tech Skills Accelerator inisiyatifiyle 27.000 bireye; veri çözümleme, yapay zekâ ve siber güvenlik gibi alanlarda eğitimler verilmiştir. Bunun yanı sıra, Yapay Zeka Çıraklık *(Artificial Intelligence Apprenticeship)* programı, deneyimli yapay zekâ, büyük veri ve yüksek başarımlı hesaplama uzmanlarının dokuz aya yayılan mentorluk desteğinden faydalanma olanağı sunmaktadır (Boz ve Çay, 2019). Bu insan sermayesi hamleleri, dijitalleşen kentsel mekânın sadece fiziksel olarak değil, toplumsal olarak da yeniden üretildiğini; bireylerin bu kurumsal dönüşüm içerisindeki rollerini belirleyerek Lefebvre'in "temsil mekânları" (yaşanan mekân) ekseninde yeni bir gündelik hayat pratikleri bütünü kurgulandığını göstermektedir.

Yetenek gelişimi ve inovasyon odaklı bu girişimlerin yanı sıra, Singapur'un kuzey bölgesi hâlihazırda 500'den fazla yeni kurulan firmaya ev sahipliği yapmaktadır. Buna ek olarak şehir, Punggol Digital District ve Jurong Innovation District isimli iki ayrı inovasyon bölgesini daha geliştirme planlarına sahiptir. Yeni oluşturulacak bu bölgeler; siber güvenlik ve ileri imalat gibi yükselen endüstri alanlarını desteklemeyi hedeflemektedir. Tüm bu programlar, farklı paydaş kesimlerinin ihtiyaçlarına hitap etmekte ve ülkede büyüyen bir yenilik ekosisteminin oluşumunda hayati bir rol üstlenmektedir (Eden Strategy Institute, 2018).

3.2. Katılımcı Dijital Demokrasi ve Tekno-Politik Mekânın Üretimi: Barselona Modeli

Küresel ölçekte en fazla bağlantıya sahip şehir olma iddiasını taşıyan Barselona, bu hedefini gerçekleştirmek adına Nesnelerin İnterneti (IoT) tabanlı uygulamalara kapsamlı yatırımlar gerçekleştirmektedir. Bu sayede şehir, birbirine entegre edilmiş cihazlar aracılığıyla yoğun veri akışından önemli kazanımlar elde etmekte ve söz konusu ham verileri kentsel düzeydeki karar alma süreçlerini şekillendiren anlamlı bilgi kümelerine dönüştürmektedir. Böylelikle belediye yönetimi, kaynak dağılımını daha etkin bir biçimde yaparak ve yatırım planlamasında veriyi rehber edinerek hem maliyetleri düşürmeyi hem de toplumsal refahı yükseltmeyi amaçlamaktadır. Nitekim Dünya Sağlık Örgütü de Barselona'nın IoT ile güçlendirilmiş belediye hizmetlerine yönelik yaptığı özel bir çalışmada, bu teknolojilerle donatılmış akıllı şehirlerin daha sağlıklı yaşam alanları olma potansiyelinin daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur (Boz ve Çay, 2019).

Barselona'nın bu veri odaklı sosyo-mekânsal dönüşümünün merkezinde, kurumsal planlama söylemi olan "mekânın temsili" katmanını sivil alanın lehine dönüştürmeyi amaçlayan ve kamusal alanı teknolojik yeniliklerin test edildiği deneysel bir saha olarak kurgulayan "Barselona Şehir Laboratuvarı" *(Barcelona Urban Lab)* yaklaşımı yer almaktadır. Sant Andreu Alışveriş Merkezi, Mirall de Pedralbes Perakendeciler Derneği ve La Marina Perakendeciler Derneği'nin desteğiyle Barselona Açık Veri Girişimi Derneği tarafından geliştirilen bu girişim, ürün ve hizmetlerin gerçek bir ortamda test edilmesi gereken şirketler için bir kentsel laboratuvar olarak kamusal alanın kullanımını kolaylaştırmaktadır. Barselona Kent Konseyi, bu iş birliği modeliyle iş dünyasında yeniliği teşvik etmeyi, iş piyasasına erişimi kolaylaştırmayı ve halkın günlük yaşamında iyileştirmeler sağlayan yeni ürünler yaratmayı hedeflemektedir. Projenin hayata geçirilmesiyle birlikte 12'den fazla şirket; kentsel gelişim, hareketlilik, ekoloji ve bilgi iletişim teknolojileri (BİT) gibi farklı alanlardaki yenilikçi hizmetlerini bu gerçek kentsel simülasyon alanında test etme fırsatı bulmuştur.

Söz konusu Şehir Laboratuvarı modeli kapsamında kentsel "mekânsal pratiklerin" dijital olarak yeniden üretimine yön veren temel pilot projeler şu şekilde somutlaşmaktadır:

- Konteynerlerdeki Sensörler Projesi: Atık yönetimi ve çöp toplama yollarını optimize etmek amacıyla geliştirilen bu pilot proje kapsamında, kentsel bir yenilenme alanı olan Sant Martí bölgesindeki (Poblenou eski sanayi bölgesi) çöp ve geri dönüşüm (cam, kâğıt, plastik) konteynerlerine dolum seviyesini izleyen sensörler yerleştirilmiştir. Gerçek zamanlı

iletilen veriler sayesinde çöp kamyonlarının rotaları anlık olarak değiştirilmekte, böylece hem operasyonel maliyetler düşürülmekte hem de hizmet kalitesi artırılmaktadır.

- Kentsel Altyapının Bütünsel Çözümü Projesi: Şehirleri daha akıllı ve verimli yönetmek için altyapıyı bütünleştiren bu proje, akıllı çevre alanında öncü bir rol üstlenmektedir. Çevresel bilgileri işleyen; canlı mevcudiyetini, sıcaklığı, nemi, gürültüyü ve kirliliği algılayan sensörlerle donatılmış akıllı LED aydınlatma sistemleri bu altyapının omurgasını oluşturmaktadır. Yalnızca çevresinde hareket algılandığında etkinleşen bu sistemler sayesinde enerji tüketiminde %30'a varan bir azalma sağlanmıştır. Proje ayrıca yeni Wi-Fi erişim noktalarını, kamusal bilgi ekranlarını, hanehalkı için fiber optik ağ kurulumlarını ve elektrikli araçlar için şarj istasyonlarını içermektedir. Nitekim İspanya'da bir ilk olan bu şarj noktaları, ulusal düzeydeki altyapının gelişimine zemin hazırlamış ve söz konusu proje *Living Labs Global 2011* yarışmasını kazanarak uluslararası alanda tescillenmiştir.
- Gürültü Kirliliği Projesi: Kentsel ortamdaki gürültü seviyesini tespit etmek, ölçüm teknolojilerinin güvenilirliğini sahada değerlendirmek amacıyla sokak lambalarına geleneksel cihazlardan çok daha ekonomik olan gürültü mikro sensörleri yerleştirilmiştir. Bu sensörlerin kablosuz ağ vasıtasıyla gerçek zamanlı gönderdiği veriler, şehrin dinamik gürültü kirliliği haritalarının oluşturulmasında kullanılmaktadır.

Şehir laboratuvarı altyapısı bu pilot uygulamaların yanı sıra; otoparklardaki doluluk sensörlerinin montajını içeren Park Alanları Projesi, körler için sesli sinyalizasyon sağlayan Akıllı Trafik Işıkları Projesi, gaz ve su tüketim verilerini anlık ileten Elektronik Sayaç Okumaları Projesi, Bisiklet Şeritleri Projesi ve genel Trafik Kontrolü optimizasyon sistemleri gibi geniş bir ağsal örüntüyle kentsel mekânı kuşatmaktadır (T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2023). Bu yoğun teknolojik donatı ağı, bireylerin şehri algılama biçimlerini doğrudan etkileyerek Lefebvre'in «temsil mekânları» adını verdiği, yani kentsel öznelerin (vatandaşların, engellilerin ve esnafın) dijitalleşen bu çevreyi gündelik hayatta deneyimleme, hissetme ve ona direnme biçimlerini yeni bir mecraya taşımaktadır.

Tüm bu teknoloji odaklı entegrasyon süreçleri, şehri sadece işlevsel kılmakla kalmamış, makro ölçekte devasa bir ekonomik getiri mekanizmasına dönüştürmüştür. Cisco'nun projeksiyonlarına göre, Barselona'nın bugüne kadar hayata geçirdiği akıllı şehir yatırımları, 2026 yılına gelindiğinde yaklaşık 970 milyon dolarlık toplam ekonomik getiri üretme potansiyeline sahiptir. Şehrin IoT tabanlı bü-

tünleşik altyapısı sayesinde sadece su yönetiminde 58 millyon dolar, akıllı otopark gelirlerinde ise yıllık 50 milyon dolar tutarında doğrudan kazanç elde edilmiş; bu dönüşüm süreci şehir genelinde 47.000 kişiye yeni istihdam olanağı yaratmıştır. Sonuç olarak Barselona, kentsel dönüşüm, veriye dayalı ekonomik kalkınma ve teknolojik yönetişim alanlarında küresel metropollere öncü bir model sunmaktadır (Eden Strategy Institute, 2018).

3.3. Kamu-Akademi-Özel Sektör İş Birliği ve İnovasyon Odaklı Mekânın Üretimi: Boston Modeli

Boston şehir yönetiminin vizyoner tanımına göre gerçek bir akıllı şehir, sakinlerine "akıllı" terimini kendi bağlamlarında nasıl yorumladıklarını ifade etme olanağı sunan kenttir. Yetkililere göre akıllı bir şehir, vatandaşlarına kendilerini teknolojik bir deney alanında değil, doğrudan kendi evlerinin içinde hissettiren bir yaşam alanıdır. Belediyenin strateji belgesinde açıkça ifade edildiği üzere, akıllı dönüşümdeki asıl hedef şehri yalnızca daha düşük maliyetli kılmak değil; aksine, daha estetik, daha keyif veren, daha derin duygusal bağlar kuran, daha empatik ve etkileşimi daha tatmin edici bir yönetişim biçimi inşa etmektir.

Bu vizyon doğrultusunda, şehre "Beta Blokları" (Beta Blocks) adıyla anılan kapsamlı bir sivil inovasyon denemesi başlatılmıştır. Bu girişimin temel amacı, belirli sorunlarla karşı karşıya olan mahalleler ile bu sorunlara çözüm üretebilecek işletmeler, araştırmacılar ve tasarımcılar arasında aşağıdan yukarıya doğru anlamlı iş birlikleri geliştirmektir. Bu doğrultuda belediye ve iştirakçileri; halkı sürece aktif olarak dâhil etmeyi, akıllı şehir temalı kamuya açık müzakereler organize etmeyi, sokak seviyesinde yenilikçi çözümleri vatandaşlarla birlikte hayata geçirmeyi, yürütülecek deneyler için bütünleşik bir zemin oluşturmayı ve süreci kolaylaştırıcı politika çerçeveleri geliştirmeyi taahhüt etmektedir. Bu doğrultuda hayata geçirilen sokak seviyesindeki teknolojik entegrasyonlar, Lefebvre'in "mekânsal pratikler" (algılanan mekân) katmanına sivil bir boyut kazandırmakta; altyapıyı kör bir teknokratik ağ olmaktan çıkarıp toplumsal etkileşimin maddi zemini hâline getirmektedir. Nitekim Beta Blokları inisiyatifi, 4.500 katılımcının yer aldığı ve yapay zekâ, otonom araçlar ile robotik konularının ele alındığı "Robot Blokları Buluşması" *(Robot Blocks Party)* adlı bir etkinlikle Boston halkını sivil birer aktör olarak sürece dâhil etmeyi başarmıştır.

Boston'ın bu insan ve deneyim odaklı yaklaşımı, şehrin stratejik planlama belgelerinde de kurumsallaşmış bir kılavuza dönüşmektedir. Söz konusu rehber ilkeler; akıllı şehir ekosistemindeki teknoloji firmaları, bilim insanları ve araştırmacılara seslenerek "gerçek insanların gerçek problemlerine çözüm üretmenin"

metodolojik bir zorunluluk olduğunu vurgulamaktadır. Bu yaklaşım, Lefebvre'in "temsil mekânları" (yaşanan mekân) kavramının kentsel politikadaki tam bir karşılığıdır; çünkü teknoloji devlerinin soyut algoritmaları yerine, bireylerin şehri sembolize etme, hissetme ve gündelik hayatta deneyimleme biçimlerini akıllı şehrin ana referans kaynağı hâline getirmektedir. Bu bağlamda, akıllı şehir çözümleri geliştiren tüm aktörlerin, belediye ile kurumsal temasa geçmeden önce Boston'da yaşayan vatandaşlar, şehir plancıları ve sivil toplum temsilcileriyle doğrudan diyalog kurmaları; teknolojik tasarımlarını halkın somut gereksinimleri ve gündelik deneyimleri etrafında şekillendirmeleri stratejik olarak tavsiye edilmektedir (Eden Strategy Institute, 2018).

4. Sonuç ve Tartışma

Şehirlerdeki nüfus yoğunluğunun giderek artmasıyla birlikte ortaya çıkan çok yönlü sorunlara teknolojik çözümler üretilmesi ve şehirlerin gelecekte karşılaşılabilecek olası risklere karşı hazırlanması ihtiyacı, akıllı şehir anlayışını doğurmuştur. Dijitalleşen dünyada teknoloji alanındaki her yeni gelişme, bu kavramın kapsamını genişletmekte ve farklı paydaşlara yeni görev ve sorumluluklar yüklemektedir. Ancak bu dönüşüm, yalnızca teknik bir altyapı optimizasyonu değil; Lefebvre'in ifadesiyle, dijital araçlar ve veri rejimleri üzerinden "mekânın yeniden üretilmesi" sürecidir. Teknolojik ilerlemelerin ve bu ilerlemeler sonucunda geliştirilen uygulamaların tek başına şehir hayatına entegre edilmesinin, şehirleri gerçek anlamda akıllı hâle getirmekte yetersiz kalacağı açıktır. Bu noktada belirleyici olan, akıllı şehir bileşenlerinin dönüşüm sürecine ne ölçüde dâhil edildiği ve bu bileşenlerin birbirleriyle ne derece uyumlu çalışabildiğidir. Söz konusu bileşenler incelendiğinde; akıllı yönetişim, açık veri kullanımı ve kurumsal şeffaflığı; akıllı ekonomiler, rekabet gücünü; akıllı hareketlilik, bütünleşik ulaşım sistemlerini; akıllı yaşam, yüksek refah seviyesini gösteren göstergeleri; akıllı çevre, doğal kaynakların yoğun kullanımını; akıllı insan ise katılımcılık bilinci gelişmiş vatandaşları ifade etmektedir. Bu bileşenlerin mekânsal karşılıkları homojen değildir; aksine, çalışmada incelenen vaka örneklerinde görüldüğü üzere, her şehir bu bileşenleri kendi ideolojik ve kuramsal önceliklerine göre hiyerarşik bir düzene oturtmaktadır. Şehirlerin hayata geçirdiği akıllı şehir uygulamalarının tüm kesimler için olumlu çıktılar doğurması ve yeni imkânlar sunması ya da bunun tam aksine istenmeyen sonuçlarla karşılaşılması, ancak bu alt başlıkların içeriğini oluşturan hedeflere ne oranda ulaşılabildiği ile doğrudan ilişkilidir.

Akıllı şehir uygulamalarından beklenen fayda ve başarının elde edilebilmesi, şehir sakinlerinin bu uygulamaları sahiplenmesine, erişilebilir bulmasına ve plan-

lama ile yürütme evrelerine aktif katılım göstermesine bağlıdır. Bu çerçevede, katılımcılık ve şeffaflık prensiplerinin merkeze alındığı projeler, vatandaşlar açısından fırsatlar sunan sonuçları da beraberinde getirecektir. Bu durum, Lefebvre'in kentsel mekânın planlamacılar, teknokratlar ve devlet aygıtları tarafından yukarıdan aşağıya rasyonelleştirilmesini ifade eden "mekânın temsili" kavramına karşı; mekânı doğrudan deneyimleyenlerin haklarını savunan bir "temsil mekânı" (yaşanan mekân) direnişidir. Nitekim Barselona'nın dijital egemenlik vizyonu ve Boston'ın sivil katılımı temel alan "Beta Blokları" modeli, akıllı şehri soyut bir planlama nesnesi olmaktan çıkarıp yaşayan birer temsil mekânına dönüştürme çabasının somut tezahürleridir.

Akıllı şehir projeleri hayata geçirilmeden evvel, söz konusu teknolojilerin kent halkına sağlayacağı avantajlar açıkça ortaya konmalı; her şehrin kendine özgü ekonomik, coğrafi ve toplumsal dinamikleri titizlikle göz önünde bulundurulmalı; en kritik nokta olarak da katılımcılık ve sürdürülebilirlik ilkelerine gereken hassasiyet gösterilmelidir. Bu bağlamda, sosyal, ekonomik ve çevresel verilerini rasyonel ve devamlılığı olan bir mekanizmayla idare eden; planlama ve yürütme sürecinin her aşamasında şeffaflık ile vatandaş odaklı yaklaşımı benimseyen idari ve siyasal yapılarla desteklenen akıllı şehir sistemleri, uzun soluklu başarıyı sürdürebilme potansiyeline sahiptir (Çetin ve Çiftçi, 2019). Akıllı şehirlerin ana unsurları arasında yer alan şehrin sakinleri, kamu kurumları ve özel sektör kuruluşları tarafından Nesnelerin İnterneti (IoT) aracılığıyla üretilen veriler, katılımı ve şeffaflığı teşvik etmek üzere, yerel idarelerce açık veri biçiminde kamuoyuyla paylaşılmaktadır (Köseoğlu ve Demirci, 2018).

Akıllı şehir konseptinin başarılı bir şekilde uygulanabilmesi için planlı bir kalkınma süreci şarttır. Akıllı şehir vizyonu için tamamen yeni bir şehir inşa etmek görece daha basit görünse de hâlihazırdaki yerleşim alanlarında akıllı uygulamaların verimli bir biçimde işleyebilmesi, ancak düzenli ve programlı büyüyen şehirlerde mümkün olabilmektedir. Bu husus göz ardı edildiğinde, akıllı şehir projeleri fırsatlar doğurmak yerine istenmeyen sonuçlara yol açabilir (Türkoğlu, 2019). Nitekim Singapur'un baştan aşağı planlanmış teknokratik yapısı, "mekânın temsili" boyutunun kusursuz bir işleyişle kentsel pratikleri nasıl disipline edebileceğini gösterirken; Boston modeli, mevcut kentsel dokularda tabandan tavana katılımın ve toplumsal dinamiklerin akıllı dönüşümü nasıl daha dirençli, esnek ve "yaşanan" kıldığına dair güçlü bir karşı model sunmaktadır.

İnsanlık tarihi kadar köklü bir geçmişe sahip olan güvenlik nosyonu, küreselleşmenin etkisiyle zamanla klasik tanımının ötesine geçerek çok daha geniş bir anlam yelpazesine kavuşmuştur. Butt ve Afzaal (2019) ise akıllı şehirlerin güvenlik

gereksinimlerini iki ana başlık altında sınıflandırmaktadır: ilki operasyonel güvenlik ihtiyacı, diğeri ise veri güvenliği ihtiyacıdır. Operasyonel güvenlik bağlamında, fiziki altyapıların ve istihdam edilen teknolojilerin siber saldırılara karşı dayanıklı olması sağlanmalıdır. Veri güvenliği ihtiyacı ise, farklı teknolojik araçlarla altyapı içerisinde üretilen ve dolaşıma giren bilgileri kapsamakta olup, bu verilerin emniyeti işletim sistemi güvenliğine bağlıdır. Bu nedenle, akıllı şehir verilerine dair hukuki çerçevenin de güçlendirilmesi elzemdir. Özel hayatın gizliliği, devlet sırları ve ticari hassasiyetler gibi konularda veri toplanması ve paylaşımının çok yönlü olarak güvence altına alınması büyük önem arz etmektedir (Köseoğlu, 2019). Bu çift katmanlı güvenlik ihtiyacı, akıllı şehirlerin "mekânsal pratikler" (algılanan mekân) boyutunu doğrudan etkilemektedir; zira siber güvenlik açıkları ve veri gözetimi riskleri, bireylerin akıllı altyapılarla kurdukları gündelik ağları, dolaşım pratiklerini ve kentsel mekânı güvenle algılama biçimlerini sekteye uğratma potansiyeline sahiptir.

Akıllı şehir ekosisteminin belki de en hayati unsurunu insan faktörü teşkil etmektedir. Vatandaşların akıllı şehir uygulamalarına karşı bilinçli ve yeniliklere açık bir tutum sergilemeleri, bu uygulamaların olumsuz sonuçlar doğurmasının önündeki en önemli engeldir. Kullanıcılar nezdinde hayat boyu öğrenme motivasyonu, edinilen bilgileri hayata geçirme cesareti ve bu yöndeki alışkanlıklar son derece kritiktir. Akıllı vatandaş profili oluşmadan akıllı şehirden söz etmek mümkün değildir. Lefebvre'ci bir perspektifle ifade etmek gerekirse, akıllı vatandaş; dijital kentsel mekânın yalnızca pasif bir tüketicisi veya veri kaynağı değil, "kent hakkı" (right to the city) uyarınca o mekânın dijital ve fiziksel olarak üretiminde söz sahibi olan aktif kurucu öznedir.

Akıllı şehirleri "akıllı" kılan temel bileşenlerden bir diğeri de toplumun tamamını tesiri altına alan ekonomi boyutudur. Akıllı şehirlerin ekonomik yapılarının da benzer bir anlayışla yönetilmesi zorunludur. Akıllı şehir projelerinin finansman gereksinimi, dünya genelindeki tüm ülkeler için hayati bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Hatalı iktisadi modellerin tercih edilmesi, mevcut kaynakların etkili ve verimli kullanımını tehdit edebileceği gibi hem ekonomik hem de beşerî sermayeye ilişkin çok sayıda sorunu da beraberinde getirecektir. Sonuç olarak, küresel akıllı şehir deneyimleri göstermektedir ki; neo-liberal sermaye birikim modellerinin soyut mekân dayatmaları ile kent halkının gündelik yaşam deneyimleri arasındaki dengeyi kurabilen, teknolojiyi "mekânın temsili" katmanından indirip halkın "yaşanan mekânına" entegre edebilen şehirler, geleceğin kentsel krizlerine karşı en dirençli yapıları oluşturacaktır.

Kaynakça

Albino, V., Berardi, U. veDangelico, R. M. (2015). Smart cities: Definitions, dimensions, performance, and initiatives. *Journal of Urban Technology*, *22*(1), 3-21.

Ateş, M. (2024). Akıllı şehirlerde yürünebilirliğin önemi. *Konya Sanat Dergisi*, *7*, 44-61.

Ateş, M. ve Erinsel Önder, D. (2019). Akıllı şehir kavramı ve dönüşen anlamı bağlamında eleştiriler. *Megaron Dergisi*, *14*(1), 41-50.

Avcıoğlu, A. ve Tanrıöven, C. (2020). Akıllı ülkeler: İsviçre, Bosna Hersek ve Türkiye kıyaslaması ve Türkiye'nin akıllı ülke performans analizi. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, *55*(3), 1663–1681.

Baraçlı, H. (2017). İstanbul büyükşehir belediyesinin akıllı şehir İstanbul projesi kapsamında yürüttüğü çalışma ve uygulamalar. *İstanbul Teknik Üniversitesi Vakfı Dergisi*, *77,* 44-50.

Batty, M., Axhausen, K. W., Giannotti, F., Pozdnoukhov, A., Bazzani, A., Wachowicz, M., ... ve Portugali, Y. (2012). Smart cities of the future. *The European Physical Journal Special Topics*, *214*(1), 481-518.

Boz, Y. ve Çay, T. (2019). Şehri akıllı yapan özellikler ve dünyada öne çıkan akıllı şehirler. *TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası*, *6*, 23-25.

Bozer, S. G., Tokatlı, D. D., Güven, E. ve Eren, T. (2024). Akıllı şehirler alanında yayınlanan lisansüstü tezlerin bibliyometrik analizi. *Çevre Şehir ve İklim Dergisi*, *3*(6), 71-118.

Butt, T. A. ve Afzaal, M. (2019). *Security and privacy in smart cities: Issues and current solutions.* Smart Technologies and Innovation for a Sustainable Future (ss.317-323).

Caragliu, A. ve Del Bo, C. F. (2019). Smart innovative cities: The impact of smart city policies on urban innovation. *Technological Forecasting and Social Change*, *142*, 373-383.

Castells, M. (2011). *The rise of the network society*. John wiley & sons.

Cohen, B. (2012, Eylül 19). *What exactly is a smart city?* Fast Company. https://www.fastcompany.com/1680538/what-exactly-is-a-smart-city

Çetin, M. ve Çiftçi, Ç. (2019). Literatüre göre dünya ve ülkemizden örneklerle akıllı kent kavramının irdelenmesi. *Ulusal Çevre Bilimleri Araştırma Dergisi*, *2*(3), 134-143.

Eden Strategy Institute. (2018). *Top 50 smart city governments*. https://static1.squarespace.com/static/5b3c517fec4eb767a04e73ff/t/5b513c57aa4a99f62d168e60/1532050650562/EdenOXD_Top+50+Smart+City+Governments.pf

Gehl, J. (2010). *Cities for people*. Island Press.

Giffinger, R., Fertner, C., Kramar, H., Kalasek, R., Pichler-Milanović, N. ve Meijers, E. (2007). *Smart cities: Ranking of European medium-sized cities*. Vienna University of Technology.

Goodspeed, R. (2015). Smart cities: Moving beyond urban cybernetics to tackle wicked problems. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, *8*(1), 79-92.

Harrison, C., Eckman, B., Hamilton, R., Hartswick, P., Kalagnanam, J., Paraszczak, J. ve Williams, P. (2010). Foundations for smarter cities. *IBM Journal of research and development*, *54*(4), 1-16.

Harvey, D. (1989). From managerialism to entrepreneurialism: The transformation in urban governance in late capitalism. *Geografiska Annaler: series B, human geography*, *71*(1), 3-17.

Köseoğlu, Ö. (2019). Metropoliten kentlerin geleceği, yeni yaklaşım, model ve uygulamalar. İstanbul: Seta Yayınları.

Köseoğlu, Ö. ve Demirci, Y. (2018). Akıllı şehirler ve yerel sorunların çözümünde yenilikçi teknolojilerin kullanımı. *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, *4*(2), 40-57.

Lee, J. ve Lee, S. (2020). Smart city development and citizens' quality of life: A case study of Seoul. *Sustainability*, *12*(21), 8829.

Lefebvre, H. (1974). La producción del espacio. *Papers. Revista de sociología*, *3*, 219-229.

Lefebvre, H. (1991). The production of space. Blackwell.

Line, T., Jain, J. ve Lyons, G. (2011). The role of ICTs in everyday mobile lives. *Journal of Transport Geography*, *19*(6), 1490–1499.

Litman, T. (2018). *Generated traffic and induced travel*. Implications for Transport Planning, http://www.vtpi.org/gentraf.pdf

Massey, D. (2005). *For space*. Sage Publishing.

Nam, T. ve Pardo, T. A. (2011, Temmuz). Conceptualizing smart city with dimensions of technology, people, and institutions. *Proceedings of the 12th annual international digital government research conference: Digital government innovation in challenging times* (ss. 282-291).

Planning Department (2016). Hong Kong 2030: A Smart, Green and Resilient City Strategy, Hong Kong Special Administrative Region. https://www.pland.gov.hk/file/planning_studies/comp_s/hk2030plus/document/Hong%2Kong%202030+%20A%20SGR%20City%20Strategy_Eng.pdf

Shamsuzzoha, A., Nieminen, J., Piya, S. ve Rutledge, K. (2021). Smart city for sustainable environment: A comparison of participatory strategies from Helsinki, Singapore and London. *Cities*, *114*. 10.1016/j.cities.2021.103194

T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2019). *İspanya | Barselona şehir laboratuvarı*. Akıllı Şehirler Portalı. https://akillisehirler.csb.gov.tr/2023/08/15/ispanya-barselona-sehir-laboratuvari/

Türkoğlu, H. (2019). Akıllı Kentler: Sorunlar ve potansiyeller. *Türkiye Sağlıklı Kentler Birliği Kentli Dergisi*, 52-54.

Viitanen, J. ve Kingston, R. (2014). Smart cities and green growth: Outsourcing democratic and environmental resilience to the global technology sector. *Environment and Planning A*, *46*(4), 803-819.

Yencha, C. (2019). Valuing walkability: New evidence from computer vision methods. *Transportation research part A: Policy And Practice*, *130*, 689-709.

Zanella, A., Bui, N., Castellani, A., Vangelista, L. ve Zorzi, M. (2014). Internet of things for smart cities. *IEEE Internet of Things Journal*, *1*(1), 22-32.

18. BÖLÜM

BİTKİ ÖRTÜSÜNÜN COĞRAFİ DAĞILIŞINDA JEOMORFOLOJİK UNSURLARIN ÖNEMİ: HARŞİT ÇAYI – SERA DERESİ ÇEVRESİ ÖRNEĞİ

Prof. Dr. Duran AYDINÖZÜ - Kastamonu Üniversitesi
ORCID No: 0000-0003-2777-0024

Özet

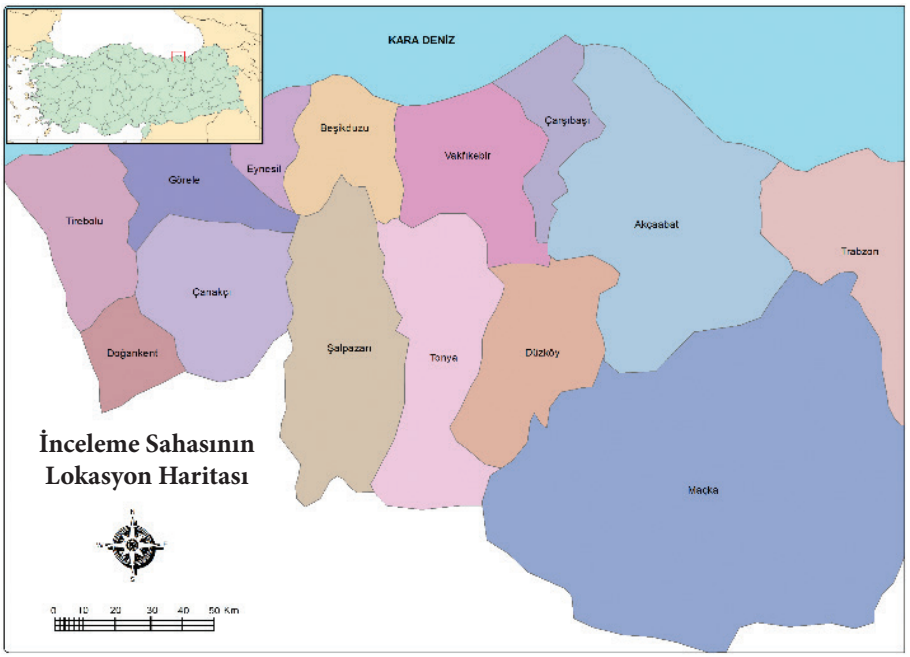
Bir sahanın bitki türlerinin yayılışı ve yoğunluğu üzerinde toprak ve iklim şartları kadar bakı, yükselti, eğim ve dağ sıralarının uzanış yönü gibi topografik elemanlarında önemli rolü vardır. Ancak iklim ve toprak bitki örtüsü üzerine doğrudan doğruya tesir ettikleri halde reliefin bitkilere tesiri dolaylıdır. Reliefdeki farklılaşma bitki türlerinde ve bunların kademelerinde kısa mesafelerde değişmelere neden olur. Bununla beraber daha az engebeli bölgelerde bile değişiklik belirgindir. Dağlık kütleler üzerinde yükseldikçe ovaların tek tip bitki toplulukları yerini, gür ve daha zengin çeşitlerin olduğu ortama bırakır. Engebeli yüzey şekillerine sahip alanlarda farklı ortam şartları isteyen bazı bitki türleri sokularak topluluklar oluştururlar. Bitkilerin aradığı özelliklerin oluşması, dağ, ova, vadi ve depresyon gibi farklı relief şekillerin bir arada bulunması sayesinde gerçekleşir.

Anahtar Kelimeler: Bitki örtüsü, Harşit Çayı, Jeomorfoloji

1. Giriş

İnceleme sahası Karadeniz Bölgesi'nin, Doğu Karadeniz bölümünün yaklaşık orta kesimine tekabül etmektedir. Genel hatlarıyla bu kesimin sınırlarını doğuda Sera deresi, batıda Harşit Çayı arasında kalan sahayı, bu çerçeve içinde doğuda Değirmendere, batıda Gelevera Deresi, güneyde Harşit Çayı yukarı çığırı, kuzeyde

ise Karadeniz sınırlar. Topografik yükseltilerin değişiklik gösterdiği sahada, 1000 metrenin üzerindeki yükseltiler sahanın orta kesiminde, 2000 metrenin üzerindeki yükseltiler ise sahanın güneyinde yoğunlaşmıştır. Özellikle kıyıdan itibaren yükseltinin artmasına paralel olarak, bir taraftan yağışın artması, diğer taraftan sıcaklığın azalması ile çeşitli bitki katları ortaya çıktığı gibi; dağların güneye bakan yamaçlarında yağışın azalması karasallığın artması ile kuzeye bakan yamaçlardan farklı bitki toplulukları meydana gelmiştir (Şekil 1).

Şekil 1. Sahanın lokasyon haritası

2. Yöntem

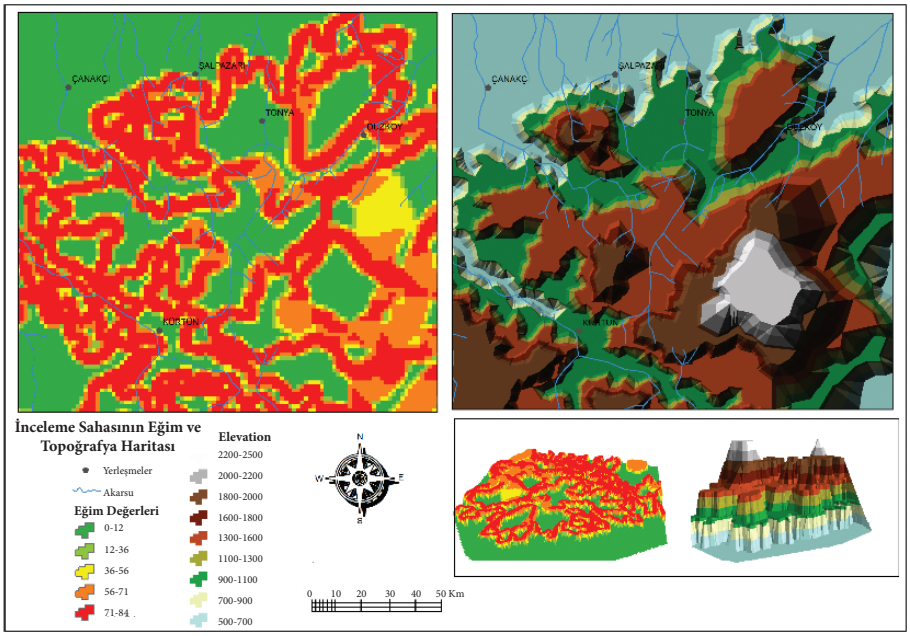
Araştırma sahası arazi çalışmalarına ilk 2012 yılında başlanmış ve aralıklarla bu çalışmalar günümüze kadar sürmüştür. Bu araştırmalar yazın, temmuz aylarında yapılmış olup, bu çalışmalar sırasında sahanın bitki örtüsü, özellikle bitki örtüsünün coğrafi dağılışı, jeomorfolojik olarak, bakı, yükseklik, eğim şartları dikkate alınarak sahanın bitki- jeomorfolojik özellikleri incelenmiştir. İnceleme sahasının Jeomorfolojik özelliklerini ortaya koymak amacıyla topoğrafya, eğim, hidrografya ve litoloji haritaları çizilmiştir. Sahadan toplanan bitki örnekleri ile jeomorfolojik özellikleri arasındaki ilişki kurulmaya çalışılmıştır.

3. Sahanın Jeomorfolojik Özelliklerinin Bitki Örtüsüyle İlişkisi

Bitki örtüsü üzerinde en belirgin etkiyi dağlar yapmaktadır. Sonra vadiler ile depresyonlar gelir. Bilindiği gibi, bir sahada yükseldikçe sıcaklık azalır, buna karşılık yağış artar. Böylece bir dağın eteği ile zirvesi arasında yükselti ve bakının sebep olduğu, yağış ve sıcaklık şartları birbirinden farklı çeşitli kademeler yer alır. Dağların eteğinde sıcaklık istekleri daha yüksek olan, yayvan yapraklı ve kışın yapraklarını döken ağaçlardan oluşan ormanlar yer alır. Yükseldikçe sıcaklığın azalmasına ve yağışın artmasına bağlı olarak yağış istekleri daha fazla ve soğuğa daha çok dayanabilen iğne yapraklı ağaçlar sahaya hakim olmaya başlar. Daha yükseklere doğru, sıcaklığın iyice düşmesine bağlı olarak, iğne yapraklı ormanlar da seyrelmeye başlar ve nihayet ağaç sınırının üstünde kalan yerleri alpin çayırlar kaplar. Coğrafi enlemde değişiklik olmadığı takdirde, ovalık sahalarda böyle bir farklılaşma görülmez (Dönmez,1985).

Reliefin bitki örtüsü üzerindeki dolaylı tesiri sadece yükselti vasıtasıyla değil aynı zamanda bakı vasıtasıyla da kendini gösterir. Bakı, yamaçların ışık görme derecesi, ısınma ve yağış alma imkanları üzerinde etki yapmaktadır. Bu bakımdan en büyük fark güneye ve kuzeye bakan yamaçlar arasında meydana gelir. Kuzey ve güney yamaçlarında bitki örtüsünün dağılışında görülen farklılık bakı şartlarının bir sonucudur. Güneye bakan yamaçlar, kuzeye bakanlara nispetle sıcaklık bakımından daha elverişli durumda bulunur. Bu nedenle güney yamaçlar daha fazla sıcaklık ve ışık isteyen bitkilerin toplandığı alanlardır. Buna karşılık dağların kuzeye bakan yamaçlarında sıcaklık ve ışık isteği daha düşük olan bitki türleri yer almaktadır. Bu özellikten dolayı bir dağın farklı yönlere bakan yamaçları arasında çok değişik bitki türleri görülür. Bilindiği gibi, nemli rüzgarlara karşı olan yamaçlar fazla yağış alır. Buna bağlı olarak bu yamaçlardaki bitki örtüsü diğer yamaca oranla daha gür ve çeşitlidir. Yağış istekleri fazla olan bitki türleri çoğunlukla nemli rüzgarlara açık olan yamaçları seçerler. Güneye bakan yamaçlarda ise nem ve yağış isteği az olan kurakçıl bitkiler yoğunlaşmıştır.

Güneş ışınlarının geliş açısı ve yağış şartları bakımından yamaç eğimi de farklılıklar oluşturur. Eğim, toprak örtüsünün kalınlığı ve bitki örtüsünün tutunabilmesi üzerinde etkili olup; ova, depresyon ve dağlık alanda büyük ölçüde değişir. Eğim derecesinin yüksek olduğu, özellikle hava kütlelerine karşı olan dağ yamaçlarında yağışların artmasına bağlı olarak yoğun bir bitki örtüsü görülür. Dağlık alanlarda akarsuların açmış oldukları dar ve derin vadi içleri, çukur alanlar hem birer izolasyon alanı olmaları hem de mevzii iklim şartları taşımaları bakımından birden fazla değişik ortamların oluşmasına neden olmuş ve ortama has bazı bitki topluluklarının barınmasına zemin hazırlamıştır. Bu gibi alanlarda bitki örtüsü hem tür hem de topluluk yönünden zengindir (Şekil 2).

Şekil 2. Sahanın eğim haritası

Vadi ve depresyonların doğrultuları, şekilleri de bitki dağılışı üzerinde etki yapmaktadır. Kuzeye açık vadi ve depresyonlar nemli rüzgarların iç taraflara sokulmasına imkan verdikleri gibi, sıcaklık bakımından da dağlardan daha elverişli durumdadırlar. Bu nedenle vadilerin düzlüğe eriştiği yerlerde bulunmayan türlere, çoğu zaman kuytu olan bu yerlerde rastlanılır. Bu alanlar bitkiler için uygun ortamlar olup, bazı bitkilerin saklanmasına, barınmasına ve tahripten kurtulmasına yardımcı olmuştur. Dağ yamaçlarından ve vadilerden düzlüğe inildiğinde doğal şartlarda meydana gelen değişmelerle beraber bitki örtüsünün manzarasının da değiştiği görülür. Kapalı havza durumunda olmayan ve içinde akarsu yatağı bulunan geniş vadi tabanlarında, kenarlardan akarsu yatağına doğru şartlar değişir. Bitki örtüsü de buna uygun olarak farklılaşmaktadır. Yer altı suyunun yüzeye yakın olduğu depresyon tabanlarında bitki toplulukları daha gürdür.

Yer şekilleriyle bitki örtüsü arasındaki bu yakın ilişki, araştırma sahasının relief şartlarının ana çizgileriyle belirtilmesini gerekli kılmaktadır.

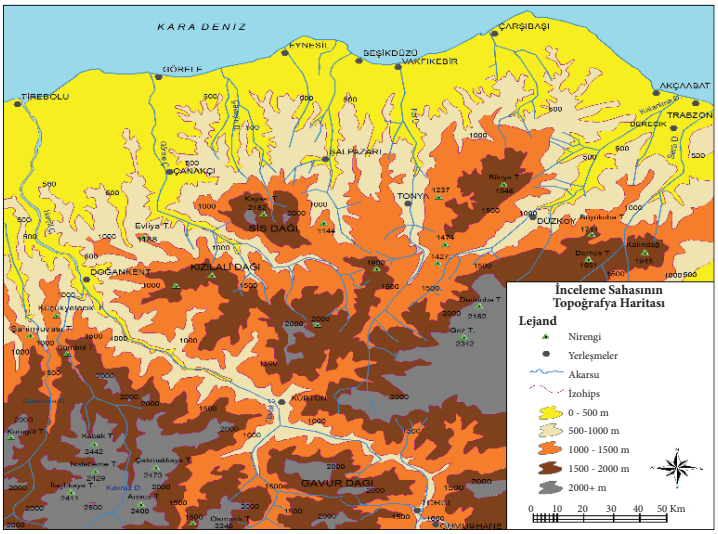
Arızalı bir topoğrafyaya sahip olan inceleme sahasının kapsadığı çeşitli şekiller, yerden yere ortaya koyduğu farklı görünümler nedeniyle, monoton olmaktan uzaktır. Hakim unsurlarını dağların oluşturduğu yüzey şekilleri arasına ise vadi ve depresyonlar sokulmuştur. Dağlarla ovalar arasındaki geçiş ise yükseltileri değişen

platolar; bunların arasında açılmış depresyonlar, kıvrımlı ve monoklinal yapılar üzerinde gelişmiş şekiller birbirini takip ederler. Çalışma sahasının reliefinde hakim unsurları batıda Giresun dağları, doğuda Kalkanlı Dağları (Zigana) ile bu iki kütleyi birbirinden ayıran dar ve derin yarılmış Harşit Çayı vadisi oluşturur. Doğu Karadeniz dağları diye adlandırılan orta yükseklikteki dağ sırası, kabaca kıyıya paralel uzanır. Sahanın yeryüzü şekilleri Karadeniz kıvrım sistemine (Pontid) dahil olup, çok engebelidir. Pontid kuşağını kuzeyde Karadeniz güneyde Çoruh ve Kelkit tektonik depresyonları sınırlandırır. Bunun içerisinde kalan Doğu Karadeniz dağları, sahanın bel kemiğini oluşturur. Kıyıya paralel olarak uzanan bu dağlar bazen kıyıya dik yarlarla iner, bazen de akarsu ağızlarındaki koylar veya küçük alüvyal düzlüklerin hemen arkasında yükselir.

Sahilden itibaren dağların etekleri 200-1000 m yüksekliğindeki tepelik arazi görünümündedir. Genellikle 10-20km derinliğe sahip olan bu tepelik araziler tedricen yükselerek dağlık arazilere dönüşürler. Çoğunlukla kırsal yerleşim bu tepelik araziler üzerinde olup dağınık tiptedir. Dağların yükseltileri batıdan doğuya ve kuzeydoğuya doğru gittikçe artar. Batıya doğru dağlar yükseltilerini kaybetmekle beraber yine de yükseltileri 2000- 3000m civarındadır. İnceleme sahasında yer alan Zigana dağları 2036m, Düzdağ 2737m, Sis Dağı 2182 m, Gavur Dağı 2429 m, Hırsız Dağ 2166 metre yüksekliğindedir.

Irmak ve dereler çoğunlukla silsilenin kuzey kanadında dar ve derin vadilerin içerisinden doğrudan doğruya denize aktıkları halde Gümüşhane-Harşit Vadisi boyunca akan Harşit Çayı başlangıçta doğu-batı istikametinde aktıktan sonra dönerek güney-kuzey doğrultusunda denize dökülür. Dağların akarsu vadileri ile sık sık kesilmesi sebebi ile deniz ikliminin tesiri içerilere kadar hissedilir. Aynı zamanda yüksek dağ silsileleri kuzeyden gelen nemli bulutları tuttuğundan dağların denize bakan yamaçları gür bir bitki örtüsüyle kaplıdır. Sahanın iç kesimlerle olan bağıntısı, çoğunlukla akarsu vadileri boyunca olmaktadır.

İnceleme sahası, coğrafya ve jeoloji literatüründe Doğu Karadeniz dağları olarak tanınan silsilenin, kenar dağlarının uzanışları üzerinde ve bu silsilenin yaklaşık orta bölümünde, hırsız (2166 m.), Bozbent (1804 m.), Zigana (2036 m.), Çakıl (2476 m.), Karadağ (1803 m.), Düzdağ (2737 m.), Topuklu (1631 m.), Kızılali, Karakısrak (1900 m.), Gidek (1358 m.), Sis (2182 m) dağlarının yer aldığı engebeli bir sahaya tekabül eder. Bu kütlelerin yükseltileri hiçbir yerde 1000 metrenin altına inmez. Kıyıya yakın kesimlerde bulunan belli başlı kütleler batıdan doğuya doğru Keldağı, Elmaağaç Dağı, Çal Dağ (704 m.), Karadağ, Haç Dağı, Beşik Dağı, Kaba Dağ'dır. Bu dağların yükseltileri ise 1000 metrenin altındadır (Şekil 3).

Şekil 3. Sahanın topoğrafya haritası

Jeolojik yapı şartlarının ve jeomorfolojik şekillerin bitki hayatı üzerindeki önemli etkileri dolayısıyla, inceleme sahasının jeolojik ve jeomorfolojik özellikleri üzerinde durulacaktır.

Doğu Karadeniz çukuru ile Çoruh – Kelkit depresyonları arasında, geniş manada, antiklinal şeklinde yüksek bir kabartı meydana getiren bu bölge litolojik, stratigrafik ve tektonik bakımdan nispi bir sadelik arz etmektedir. Şöyle ki sahada hakim olan muhtelif yaş ve tabiatta plütonik sahrelerle (granit, granodiorit, kuvarstlı diorit, siyenit, monzonit) volkanik kayaçlardır (andezit, dasit, bazalt ve bunların meydana getirdikleri kompleks). Diğer formasyonlar, bunların yanında, önemsiz bir yer tutmaktadır. Doğu Karadeniz kütlesinde magmatik ve volkanik kayaçlar çok geniş sahalar kaplamakla beraber sahanın temelini, yer yer, yüzeye çıkan şiddetle kıvrılmış mikaşistler, kuvarsitler oluşturmaktadır. Bunun üzerinde bulunan çeşitli yaş ve görünümdeki Mesozoik ve Tersiyer arazi o kadar şiddetle kıvrılmış değildir. Yine bölgede en geniş alan kaplayan farklı oluşumlarla (lav, tüf ve konglomeralarla, filiş oluşumu gibi) Nümmilitiktir. Bunlar da Eosen volkanik oluşumuyla Eosen filişlidir (Ardel 1963).

Erguvanlı, Trabzon-Gümüşhane arasındaki bölgenin jeolojik etüdünü yapmış ve sahanın stratigrafi bakımından monoton ve daha çok Mesozoik'e ait üst Kretase, Tersiyer'e ait Eosen ve Neojen Kuaterner'e ait alüvyonlar, taraçalar ve travertenlerden ibaret olduğunu ifade etmiştir. Mesozoik'e ait kalkerler, siyahımsı gri renkli, yoğun, kısmen kristalize ve bazen dolomitiktir. Bunlar ojitli ve olivinli bazalt, dasit ve andezitlerin lav, tüf ve anglomeralarının içinde büyük veya küçük

adeseler halinde görülür. Mesozoik'e ait kalkerler inceleme sahamızda, Trabzon'un güneyinde, Maçka-Torul arasındaki kesim, Demirciköy hanları ile Başkilise arasında ve Gümüşhane civarında iyi görülmektedir. Bölgede Kuaterner'e ait travertenler geniş alan kaplamaktadır. Ayrıca Trabzon–Torul transit yolunun yaklaşık 50. kilometresinde, Trabzon ile Eynesil arasındaki Söğütlü Deresi Vadisi'nde ve inceleme sahasının en büyük akarsuyu olan Harşit Çayı'nın kenarlarında taraçalar bulunmaktadır. Harşit Çayı boyunca uzanan taraçalar, özellikle Kürtün, Torul ve Gümüşhane arasında, Başkilise–Demirciköy çevresinde belirgin biçimde görülmektedir (Erguvanlı, 1950).

Sahada üst Kretase'ye ait formasyonlar batıdan doğuya doğru geniş bir yayılım alanı gösterir. Burada üst Kretase genel olarak andezitik ve bazaltik lavlardan, tüflerden ve aglomeralardan oluşan kalın bir örtü tabakası halindedir. Kalınlığı 1000 metreyi bulan Serinin içinde kalker, marn ve grelerden ibaret katmanlar yer almaktadır. Trabzon'un güneybatısındaki Düzköy ve Torul ile Gümüşhane arasındaki kesimde volkanitlerin içinde resifal kalkerlerin enterklasyonu da tespit edilmiştir (Doğu Karadeniz Havzası Toprakları, 1981).

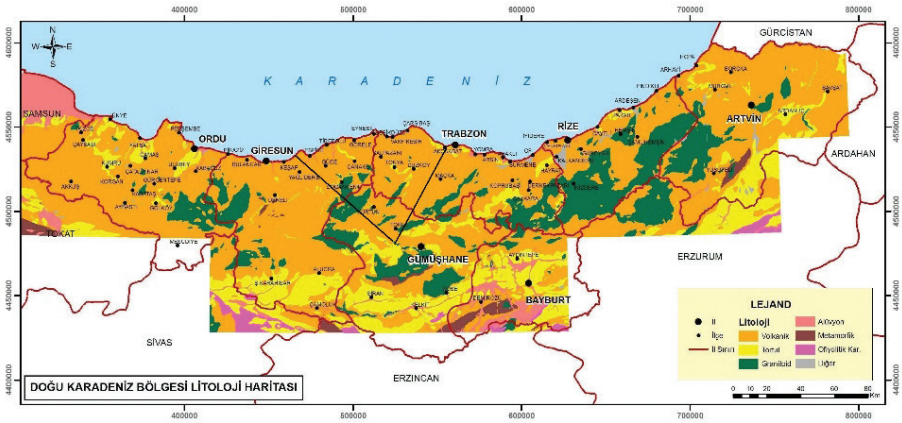
Araştırma alanında granit ve dioritler birçok yerde, komşuları olan sahreleri kontakt metamorfizma tesirine maruz bırakmışlardır. Böylece, Kürtün ile Torul arasındaki kesimlerde ve Gümüşhane'nin kuzeyinde bulunan üst kretase kalkerleri, lavlar ve tüfler aracılığıyla değişikliğe uğramışlardır (Doğu Karadeniz Havzası Toprakları, 1981). Kürtün ve Torul yörelerinde görülen asit ile intermedyer intruzifler, genellikle ufak ve ayrı ayrı mostralar teşkil ettiği halde, bunlar Soğanlı dağlarının doğusunda geniş bir masif meydana getirmiştir.

Sahada Mesozoik yaşlı formasyonlar Harşit (Doğankent) çevresinde dar bir alanda yüzeylenir. Bu formasyon çoğunlukla gri-mor renkli, bolca olivin içeren bazalt lavlar ile bunlar arasında fazla kalın olmayan ve yer yer izlenen kırmızı-bordo renkli, ammonit fosili kireçtaşlarından oluşur. Makroskobik olarak gri-mor renkli masif ve sıkı dokulu, az çatlaklı ayrışmamış kayaçlardır. Kalınlıkları yaklaşık 500m kadardır. Ayrıca Kürtün, Espiye güneyi Avluca, Akkaya ile Harşit çevrelerinde KD-GB yönünde orta ve kalın tabakalı masif kireçtaşı ile çörtülü ve kumlu kireçtaşlarından oluşan malzemeler yer alır. Yine Doğankent çevresinde bazalt-andezit karakterli lav ve proklastlardan oluşan malzemeler arasına kumtaşı, tüf, marn ve kırmızı-bordo renkli kireçtaşları görülür. Bazalt lavlarda genellikle iyi gelişmiş yastık lav yapıları da gözlenir. Tirebolu güneyinde (Harşit ve Galevera çayı boyunca) dasit-riyodasit lav ve piroklastlar geniş yer kaplar. Bunlar yer yer mor-bordo renkli intrüsif dasit volkan konileri şeklinde görülür. Çoğunlukla lav şeklinde olan birimde yer yer prizmatik sütunsal yapılar, akışkan yapı ve iri kuvarsların oluşturduğu porfirik yapı da görülür (Giresun İl Çevre Durum Raporu,

2011). Sahilin yaklaşık 30 km güneyinde granit, granodiyorit, kuvarslı diyorit Doğankent, Dereli ve Deregöz mevkiinde mostra vermektedir. Masif oldukça sert, az kırıklı ve az ayrışmışlardır. Gri- yeşil- kahve renklidirler. Yoğun olarak Doğankent ilçesinden başlayarak Harşit Vadisi boyunca yaklaşık 20 km uzunlukta, 5-10 km genişlikteki bir alanda yüzeylenirler. Alternatif taş ocakları olarak belirlenen bu granodiyoritin yaşı araştırmacılara göre üst kretase olarak belirtilmiştir.

Eosen tabakaları Tirebolu-Görele arası sahil kesimleriyle, Kazıkbeli Yaylası, Yaylalıköy yöresi ile Aşağıköy, Kızıldağ doğusu ve Karagöl güneyinde dar bir alanda yüzeylenir. Tirebolu-Görele arasındaki formasyon andazitik lav ve piroklastlardan oluşur. Gri-yeşil yer yer siyah renklidir. Çoğunlukla masif, kompakt, az kırıklı lav şeklindedir. Çevre birimlerinden renk tonu ve litolojik özelliği nedeniyle kolayca ayrılan granadiyorit çok fazla intrüzif olup, litolojik olarak granit, monzonit, siyenit, diyorittir (Giresun İl Çevre Durum Raporu, 2011), (Şekil 4).

Kuzey Anadolu'da büyük çaplı deformasyon hareketlerinin Miosen'den sonra meydana geldiği ve bu hareketlerin Alp kıvrımları sırasında kıvrılmış olan Kretase ve Eosen tabakalarını yeniden, eski temel ile beraber yükselttikleri bilinmektedir. Epirojenik hareketler olarak vasıflandırılan bu büyük çaplı deformasyonlar neticesinde önemli yükseklikler belirmiş ve yine bu hareketlerin neticesinde Karadeniz çukuruna bağlanan bir kuzey kenar teşekkül etmiştir. Doğu tarafta bu kenar önemli bir granit-granodiorit masifinin üzerinde bulunan Kretase yaşında volkanik ve tortusal bir kompmeksten meydana gelmiştir. Volkanik teşekküller ile ara tabakalı bulunan flişler greli kalkerler ve bunlardan daha yeni olan (Miosen-Pliosen) konglomera, gre, marn ve kil tabakaları hemen her yerde kuzeye doğru eğimlidirler. Kreatese'den daha eski olduğu tahmin edilen granit masifi (batolit) üzerindeki tabakalı formasyonlar, büyük bir kabartının yan tarafına ait bütün özellikleri göstermektedir. Durum şematize edilirse, zirveler hattından Karadeniz'e doğru eğimli (Kreatese, Miosen, Pliosen devirlerine ait) tabaka gruplarının bu batolitin kuzey yamacında, onun yükselmesinin bir neticesi olarak bu şekli aldıkları söylenebilir (İnandık, 1958).

Şekil 4. Litoloji haritası

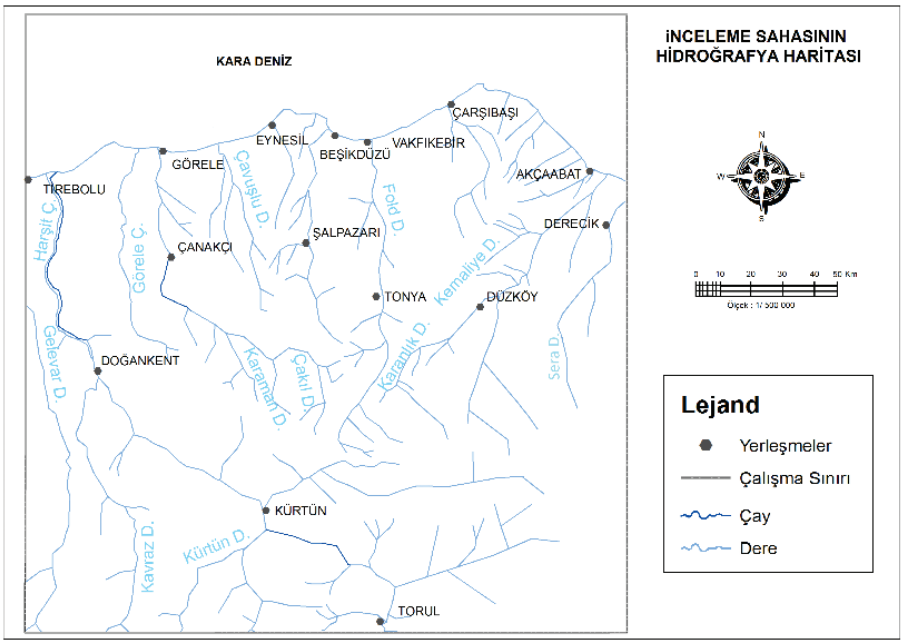
Trabzon'un güneyinde Maçka- Hamsiköy arasında Mesozoik yaşlı formasyonlar izlenir. Genellikle gri renkli ve tabakalı killi kireçtaşı ve kumlu kireçtaşlarından oluşur. Bu formasyonun yaşı alt Kretase olarak belirtilmiştir. Yine Doğu Pontidlerin kuzey zonunda üst Kretase dönemi başlarında oluşan volkanitler derin denizel bir ortamda yayılarak tortullarla birlikte volkano-tortul bir istif meydana getirmiştir. Doğu Karadeniz Bölgesi kuzey zonunda çok geniş alanda yüzeylenen bu oluşuklara ait örnekler Maçka çevresi ile Değirmendere Vadisi boyunca Çatak mevkiinde izlenir. Bunlar üst Kretase döneminin bazik volkanik karakterli ilk oluşuklarıdır. Bu formasyon bazalt-andezit karakterli lav ve piroklastların kumtaşı, kiltaşı ve marn tabakalarını ardalanmasından oluşur. Espiye İlçesi güneyinde bazik karakterli çok geniş yayılımlı dasit-riyodasit lav ve piroklastları yer alır. Düzköy ve çevresinde andezit-bazalt karakterli lav ve piroklastları ile genellikle kırmızı-bordo renkli, kumtaşı ve marn ara tabakalarından oluşur. Tonya'nın güneyinde ise riyolit-riyodasit lav ve piroklastlarından meydana gelen asit volkanitler geniş yer kaplarlar. Tersiyer'de Beşikdüzü güneyi, Söğütlü Deresi, Akçaabat çevresi, Vakfıkebir-Beşikdüzü arası farklı oluşumlu formasyonlarla kaplıdır. Beşikdüzü ilçesinin güneyinde gri renkli andezit lav ve piroklastlarından oluşan bir tabakalaşma, diğer alanlarda ise kötü katmanlı; gevşek çimentolu, polijenik heterojen konglomera ve breş meydana gelmiştir. İçinde yer yer ince taneli kumtaşları ile kalın kötü katmanlı kumlu kireçtaşları ve bazaltik aglomeralar görülür (Trabzon İl Çevre Durum Raporu, 2009).

Dağlık bölgelerde bitkilerin dağılışı üzerinde belli yüksekliklerden itibaren sıcaklık azalması ve yağış artması etkisini göstermeye başlar. Sıcaklık azalması sebebiyle ılıman iklim bölgelerindeki yüksek dağlarda 1700 metreden daha yukarıda dağ iklimi şartları kendini göstermeye başlar. Bu iklim gittikçe şiddetini arttıra-

rak 4000 metre yükseklikten sonra bitkiler için yetişme imkanı kalmaz (İnandık, 1969).

Yükseltinin artmasıyla sıcaklık, hava ve su buharı basıncı ve hatta belli bir yükseklikten sonra yağış azalmakta, buna karşılık, radyasyon, çoğu kez yağış miktarı ve günlük sıcaklık değişmeleri artmaktadır. Ayrıca yükselti arttıkça rüzgar şiddetlenmekte ve günlük sıcaklık farkları artmaktadır. Bunun yanında yükseklik artmasıyla vejetasyon devresi ve pedejonez kısalmaktadır. Bu şartlara bağlı olarak dağlık sahalarda yükselti ile değişen birden fazla vejetasyon formasyonu, dar manada çeşitli bitki toplulukları üst üste sıralanmaktadır (Atalay, 1990).

Çakıl Dağı (2826 m) ve Hasan Dağı (2937 m), Giresun dağları üzerinde inceleme alanının batı kesiminde bulunan önemli iki yüksek kütlelerdir. Çakıl Dağ kabaca kuzey-güney yönünde uzanış gösterir. Kütlenin kuzey yüzleri Yağlı Dere'nin kolları, güney yüzleri ise Gelevar Deresi'nin yukarı çığırını oluşturan Hacılı Dere ve Karaovacık Deresi tarafından derince parçalanmıştır. Çakıl dağı üzerinde yer alan önemli yükseltiler Taşlı tepe (2171 m), Sırataş Tepe (2134 m), Kızılyarbaşı (2120 m), İslice Tepe (2326 m), Köremez Tepe (2243 m), Kabak Tepe (2492 m), Akılbaba Tepe (2826 m), Zuhur Tepe, Evliya Tepe (2475 m), Kara Tepe'dir. Hasan Dağ kütlesi ise kabaca kuzeydoğu güneybatı yönünde uzanırlar. Bu kütlenin kuzey yüzleri Gelevar Deresi'nin kolları olan Bey dere, Aktaş dere, Kırıcak Dere, Çamın Dere, Karaçomak Dere'si ile Harşit Çayı'nın kollarından Abadan dere, Sırganlı Dere, Kürtün Dere, Evrenlik Dere ve Taşboğazı Dere tarafından derince yarılmıştır. Güney yüzde ise Yayla Dere'nin yukarı çığırını oluşturan kolları tarafından parçalanıştır. Bu kütle üzerinde Çardak Tepe (2244 m.), Kabak Tepe (2442 m), Gökyurtbaşı Tepe, Naletleme Tepe (2429 m), Demircikaya Tepe (2088 m), İlaçlıkaya Tepe (2411 m), Diktepe, Alunca Tepe (2384 m), Anoca Tepe (2400 m.), Türkmendüzü Tepe (2611 m), Tozlu Tepe (228 m), Abdalkıranı Tepe gibi önemli yükseltiler yer alır. Giresun Dağları üzerinde bu iki kütle kadar yüksek olmasa da Topuklu Dağı (1631 m.) doğu batı doğrultusunda bir uzanışa sahiptir. Çilekli Tepe ve Taflancık Tepe (1386 m) bu kütlenin önemli yükseltilerini teşkil eder (Şekil 5).

Şekil 5. Hidrografya haritası

Sahasının batısında kıyıdan iç kesimlere doğru yer alan önemli diğer yükseltiler ise şunlardır: Karadağ, Çaldağ (704 m), Elmaağaç Dağı, Gidek Dağı (1358 m), Gönecek Tepe (1099 m), Akşik Tepe (832 m), Konalgo Tepe (1047 m), Günadan Tepe, Taşlık Tepe, Hasan Dağı, Olucak Tepe, Şimşirdevret Tepe, Tekdoruk Tepe (1460 m), Küçükyelecek Tepe, Büyükyelecik Tepe (1560 m), Şahinyuvası Tepe, Karacan Tepe, Taflancık Tepe, Sarıca Tepe (1980 m), Yunus Tepe (2214 m), Ortagöz Tepe (2262 m), Çardakoluk Tepe (2244 m), Büyük Bakacak Tepe'dir (2308 m).

Giresun ilinin çok yerinde, özellikle kuzey kesiminde Üst- Kretase Volkanik fasiyesli arazi çok geniş yer kaplar. Alp Orojenez kökenli kıvrım dağlarından olan Giresun Dağlarının çekirdeğini granodiyortli bir temel oluşturur. Mesozoik ve Tersiyerde bu yaşlı genç kıvrım dağlarının oluşumu sırasında ve daha sonraki dönemde kıvrılmalar ve bindirmeler oluşmuş, zaman zaman meydana gelen volkanizma olayları nedeniyle kalın bir püskürük tabaka ile örtülmüştür. (Giresun İl Çevre Durum Raporu).

Gelevera adıyla kaynağını Balaban Dağlarından alan Özlüce deresi, inceleme sahasının batı sınırını oluşturur. Özlüce Deresini doğu- batı istikametinde uzaman Giresun Dağları çevreleri ve Özlüce Deresi bu kütleyi Kuzey- güney istikametinde derince parçalayarak Tirebolu- Espiye arasından Karadeniz'e ulaşır. Bu kütleyi ge-

çerken katettiği önemli yükseltilerin başında İlaçlıkaya Tepe'si (2411 m) gelir. Ayrıca Tozlu Tepe (2228 m), Alunca Tepe (2384 m), İbrahimöldü Tepe, Demircikaya Tepe (2088 m), Ortagöz Tepe (2262m), Sarıca Tepe (1980 m), İnoyrek Tepe, Şahinyuvası Tepe, Küçükyelecik Tepe, Büyük Yelecik Tepe (1560 m.), Konalgo (1047 m), Kavacık Tepe (1002 m) önemli yükseltilerdir. Bu yükseltileri kesen irili ufaklı dereler de vardır. Yukarıdaki kütlelerden kaynağını alan bu dereler Özlüce Çayı'na karışırlar Yayla dere, Boştarla Dere, Erik Dere, Kırıcak Dere, Karaçukur Dere, Karaçukur Dere, Aktuş Dere, Hacılı Dere, Bey Dere, Kıl Dere, Karadona Dere, Kara Dere, Tatlısu Dere, Güzlük Dere gibi. Özlüce Deresi'nin güneyinde, yukarı mecrası ve kaynak kısmını oluşturan Yayla deresi en önemli koludur. Çamur Deresi, Oba Deresi ve yağışlarla canlanan birçok kuru dere vardır.

Doğu Karadeniz'in en önemli akarsularından biri olan Harşit Çayı, araştırma sahasının en büyük akarsuyunu oluşturur. Kuzey Anadolu Dağları'nın kıyı sıralarından olan Gümüşhane ve Trabzon dağlarından kaynaklarını alır. Kıyı dağlarını, genellikle dar ve derin vadilerle yararak güneydoğu-kuzeybatı yönünde uzanır ve Tirebolu ile Görele arasında Karadeniz'e dökülür. Bol sulu derelerle beslenen Harşit (Doğankent) Çayı'nın uzunluğu 160 km'yi bulur. Dar ve derin vadisini, çoğunlukla, sağlam kayalar içine kazdığı ve hızlı akış gösterdiğinden elektrik enerjisi üretmeye elverişli barajların kurulabileceği akarsu özelliğindendir.

Harşit Çayı gerek batı ve gerekse doğudan, doğu-batı yönünde yüksek kütlelerle çevrilidir. Yukarı ve orta çığırında, vadi tabanı oldukça dardır. Bahçe ziraatının yapılabileceği dar yerlerin dışında genişlemiş düzlüklere rastlanmaz. Aşağı çığırında, az da olsa genişleme görülür ve vadi tabanı düzlükleri belirir. Çayın batısında Giresun Dağlarının doğu kesimi ve üzerinde yer alan İstihkam tepe (2389 m), Naletleme Tepe (2446 m), Yunus Tepe (2214 m), Büyük Bakacak Tepe (2308 m.), Gündan Tepe, Taşlık Tepe yer alır. Doğusunda ise Kalkanlı (Zigana) Dağları'nın batı kısmı yer alır ve bu kütlenin üzerindeki önemli yükseltiler, Aliye tepe (2318 m), Eşikkaya Tepe (1804 m), Yanmış tepe (1823 m), Burun tepe (2264 m), Yurt Tepe (2030 m), Tekdoruk Tepe (1460 m) ve Bozbent Dağı, Hırsız Dağı (2166 m) ve Alacadağ (2182 m) yer alır. Ayrıca Gidek Dağı (1358 m.), Kızılali Dağı, Karadağ ve Haç Dağı gibi küçük kütleler de yer alır. Doğu ve batıdaki yüksek kütlelerden Harşit (Doğankent) Çayı'na karışan birçok dere ve çay vardır. Bunların başlıcaları; Filirin Dere, Sana dere, Çit dere, Gizere dere, Demirkapı dere, Kozluca dere, Manastır dere, Kürtün dere, Evrenlik Dere, Sümüklü Dere, Anaca Dere, Taşboğazı Dere, Çatak Dere, Evrencik Dere, Gücük Dere, Abadan Dere, Sırganlı Dere, Gavraş Dere, Soğucak Dere, Doğankent Çayı, Yedigöze Dere, İkisu Dere, Kazanet Dere, Kışla Dere, Budak Dere, Büyük Dere, İnkaya Dere, Alan Dere, Çatakkaya Dere, Koşan dere, Siyle Dere ve Murat Dere'dir.

Kaynağını Horoz dağının kuzeye bakan yamaçlarından alan ve güney-kuzey yönünde akış gösteren sahanın diğer önemli akarsuyu Fol deresidir. Yapıya uygun olarak çok sık yön değiştirmeyen Fol deresi Vakfıkebir İlçesinde denize dökülür. Yine kaynağını yüksek kütlelerden alıp Fol deresine karışan kol dereleri, Tavşan dere, Arpaköy Dere, Ağaçlı Dere, Seydiali Dere, Toksan Dere, Sivri Deresi'dir. Yörenin diğer önemli bir akarsuyu Akhisar Deresi'dir. Akhisar Deresi kaynağını Karakısrak Dağı'ndan alıp, güney- kuzey istikametinde akış özelliği gösterip Şalpazarı'nın doğusundan geçerek Beşikdüzü ilçesinden Karadeniz'e ulaşır. Bozluk Deresi, Ciba Deresi, Cinlik Deresi, Çayır Dere, Gökçeköt Dere, Sayvançatak Deresi, Akhisar Deresi'nin kolları olup kaynağını Alaca Dağı'n (2182 m) kuzey yamaçlarından alır ve bu dereye karışırlar. Görele deresi uzanış yönünden diğer derelere benzerlik gösterip, akış yönü yine güney- kuzey istikametindedir. Bu dere kaynağını Sis dağı ve Kızılali Dağı'nın kuzeye bakan yamaçlarından alıp, Görele'den suyunu denize ulaştırır. Maden dere, Kahraman dere, Deregözü Dere, Şimşirlik Dere, Karakuş Deresi Güreleş Deresi'ne su taşıyan en önemli kollarıdır. Ayrıca sahanın orta kısmında boyları kısa, su taşıma kapasiteleri diğerlerine göre daha düşük dereler de vardır ki; bunlar, Çavuşlu Deresi, Çamlık Dere, Çanakçı Dere, Sera Deresi'dir.

İnceleme sahasının batısında yer alan diğer bir önemli akarsu Kalanimo Deresi'dir. Kalanimo Deresi kollarıyla beraber kaynağını Horoz Dağları'nın kuzeye bakan yamaçlarından alıp Düzköy'ü geçtikten sonra bu adla Akçaabat'ın doğusundan suyunu Karadeniz'e boşaltır. Bu akarsuyun önemli kolları; Karanlık Dere, Sakaltutan Dere, Sağlamtaşsuyu Dere, Konağa Dere, Kuzugölü Dere olup bu kollar Düzköy civarında Kale Dere adını alır ve Kalemiye Deresi'yle birleştikten sonra Kalanima adıyla akışını sürdürür.

İnceleme bölgesinin doğusundaki kesimin en önemli kütlesini Horoz Dağı ile Zigana (Kalkanlı) Dağları'nın batı uzantısı oluşturur. Ortalama yükseltinin 2000 m civarında olduğu kütlelerin bu kesimdeki önemli yükseltileri kuzeyden güneye doğru Gez Tepe (2442 m), Üçgedik Tepe (2135 m.), Burun Tepe (2264 m.), Yanmış Tepe (1823 m.), Yayla Tepe (2652 m.), Ayliye Tepe (2318 m.), Eşikkaya Tepe (1804 m.) meydana getirir. Bu kütlenin yükseltisi batıdan doğuya doğru artar. Bu kütle üzerinde yer alan diğer yükseltiler ise kuzeyden güneye doğru Kızılali Dağı, Kabak Tepe (1634 m.), Karakısrak Dağı, Yurt Tepe (2030 m.), Alacadağ (2182 m.), Bozbent Dağı ve Hırsız Dağı'dır. Bu kütlenin işlenmesinde rol oynayan akarsular kaynaklarını yukarıda açıklandığı üzere sözü edilen zirvelerden alırlar. Kütlenin özellikle kuzey yüzlerinde yağış ve eğimin fazla olması nedeniyle yataklarını derinde yarmışlardır. Özellikler boyları kısa fakat aşındırma güçleri fazla olan birçok akarsu, topografyanın derince parçalanmasına ve arızalanmasına yol açmış, buna

karşılık büyük akarsulardan olan Harşit Çayı, Özlüce Deresi, Akhisar Deresi, Fol Deresi ve Kalanima Deresi gibi büyük akarsular geçtikleri yerlerde nispeten topografyanın basıklaşmasına neden olmuştur. Bu durum, akarsular boyunca yerleşmelerin yoğunluğunu arttırmış olduğundan orman tahribatı da o ölçüde artmıştır.

Zigana (Kalkanlı) dağlık kütlesi kuzeyde Karadeniz'e güneyde ise Harşit Çayı'na dökülen akarsularla derin bir şekilde parçalanmıştır. Ancak, dağın kuzey yüzleri, daha nemli ve yağışlı, dolayısıyla da bu yüzlerdeki, akarsuların daha gür ve enerjik oluşu, sebebiyle, daha az yağış alan güney yüzlere oranla daha derin bir şekilde kazınmıştır. Doğu Karadeniz dağlarının özellikle kuzey yamaçları birbirine paralel çok sayıda konsekant vadilerle derin bir şekilde yarılmıştır (Darkot 1964-1965). Bilindiği gibi geniş sahalarda yamaç meyillerinin bir tarafa doğru kuvvetli olması paralel drenajın teşekkülüne elverişli bir ortam sağlar. Bunun tipik bir misalini inceleme sahasını da içinde bulunduğu Doğu Karadeniz dağlarının kuzey yüzlerindeki akarsu şebekesi teşkil eder.

Sahadaki akarsular paralel ve subparaleldir (Erinç & Bilgin, 1956). Bu kesimde Harşit Çayı dik ve derin yamaçları ile, sarp görünüşlü bir vadi sistemi oluşturmuştur. Harşit Vadi çukurluğunun kuzeyinde Zigana, Horoz Dağı, Bozbent ve Hırsız Dağları'nın güney yamaçları ile güneyde Gümüşhane dağlarının uzantısı görünümündeki Balaban dağlarının yamaçları, Harşit Çayı ve kolları tarafından derin bir şekilde parçalanmıştır. Torul'un 1-2 km kuzeyinden itibaren yatağı iyice daralan ve adeta bir boğaz şeklini alan Harşit Çayı, Torul yakınlarını belirgin bir dirsekle 30-35 km'lik bir mesafede, yaklaşık 1000 m'lik bir yükseltiden Kürtün'ün batısında 500 m'nin altına iner.

Bilindiği gibi Doğu Karadeniz Bölgesi Eosen sonu ile Oligasen'de şiddetli hareketlere maruz kalmıştır. Bu hareketler esnasında bir taraftan kıvrılma, diğer taraftan geniş sahaları kaplayan magmatik kütleler meydana gelmiştir. Söz konusu hareketleri müteakip başlayan aşınma, muhtemelen Neojen'de bölgeyi peneplen haline getirmiştir. Ardel'in aşınım yüzeyleri olarak kabul ettiği ve yaylalara tekabül eden sahalar, granit ve diyoritlerin teşkil ettiği dağlık alanlarla kesintiye uğramakta ve özellikle kuzey kesimde akarsular tarafından geniş ölçüde parçalanmış bulunmaktadır. Dağların yapısında yer alan tortul tabakalar çok yerde rüptif bir örtü (andezit, dasit, bazalt lav ve tüfleri) ile kaplanmıştır (Ardel, 1963).

Sahanın doğusunda, özellikle Beşikdüzü-Vakfıkebir ve Akçaabat ilçeleri güneyinde Şalpazarı-Düzköy çevresinde, Neojen aşınım yüzeyleri, plato düzlükleri gözlemlenebilmektedir. Plato, Neojen aşınım yüzeylerinin sonraki dönemlerde yükselmesine bağlı olarak parçalanmış, akarsularca derin bir şekilde yarılmıştır. Bu yamaçlarda kaya düşmesi, heyelan, sürünme, selcik erozyonuna sıkça rastlanır.

Neojen aşınım yüzeyleri kıyı kuşağına geçmeden kesintiye uğramakta ve birbirine paralel akan akarsular arasında keskin sırtlar halinde alçalarak kıyı kuşağına geçmektedir. Kıyı kuşağının hemen güneyinde yer yer küçük çaplı Pliyosen aşınım yüzeyi düzlükleri görülür. Bu düzlüklerde devamlılık olmayıp, flüvyal aşındırma ile yarılmış ve parçalanmışlardır (Giresun İl Çevre Durum Raporu).

Doğu Karadeniz kıyıları bütünüyle yüksek kıyı kategorisine dahildir. Kıyı şekli itibariyle bu kıyılar büyük, küçük koylarla bunları birbirinden ayıran küt yapılı, dik, sarp burunlardan müteşekkil kıyılardır. Kıyı şekli üzerinde, bölgenin yapı ve reliefinde hakim rolü oynayan, volkanik oluşumlar etkili olmuştur (Ardel, 1963).

4. Sonuç

Yukarıda etraflıca açıklanan sahanın relief özellikleri bitki örtüsünün coğrafi dağılışını belirleyen unsurlardan biridir. Yağış üzerindeki tesirinden dolayı kütlelerin kuzeye bakan yamaçlarında nem isteği yüksek türler, güney yamaçlar boyunca ise sıcaklık ve ışık isteği yüksek olan bitki türlerinin yoğun olması bu sebebe bağlıdır. Özellikle yüksek kütleler üzerine doğru çıkıldıkça eriştiği yükseltiye bağlı olarak yayvan yapraklı, iğne yapraklı orman katları yanında, 2000 m. nin üzerindeki zirvelerde ise alpin bitki topluluklarının yer alması yükseltinin doğal sonucudur. Çok arızalı olan vadi içleri ulaşımı engellediğinden, inceleme alanında bitki örtüsünün doğallığının korunduğu böylece çok iyi gelişmiş orman sahaları olarak dikkat çeker. Yükseltinin ve eğimin azaldığı kıyı kesimindeki kuzey yamaçlarda ulaşım imkanının kolaylığı buna bağlı olarak yerleşim alanlarının çokluğu bitki örtüsünün sahada en fazla tahribe uğradığı ve parçalı bir görünüm aldığı kesimlerdir.

Kaynakça

Ardel, A. (1963). Samsun'la Hopa arasındaki kıyı bölgesinde coğrafi müşahedeler. İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi. 7(13).

Atalay, İ. (1990). Vejetasyon coğrafyasının esasları, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.

Aydınözü, D. (2015). Söğütlüdere Harşit Çayı arasının bitki örtüsü (Doğu Karadeniz Bölümü), Töre Basım.

Darkot, B. (1964 – 1965). Karadeniz Bölgesi, Taksir Edilmiş Ders Notları.

Davıs, P.H. (1965). Flora of Turkey and the East Aegean Islands, I, Edinburgh.

Dönmez, Y. (1985). Bitki coğrafyası, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yayınları, 3319-3213.

Engin, İ. (1992). Değirmendere-Yanbolu Deresi ve Harşitçayı arasındaki sahanın bitki coğrafyası, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış doktora tezi).

Erguvanlı, K. (1950). Trabzon- Gümüşhane arasındaki bölgenin jeolojik etüdü hakkında rapor. MTA.

Erinç, S. (1945). Kuzey Anadolu Kenar Dağları'nın Ordu- Giresun kesiminde landşaft şeritleri. Türk Coğrafya Dergisi, 7(8).

Erinç, S. & Bilgin, T. (1956). Türkiye'de drenaj tipleri. İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi, 4(7).

Giresun İl Çevre Durum Raporu (2011).

İnandık, H. (1958). Türkiye kıyılarına genel bakış. İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi, 5(9).

İnandık, H. (1969). Bitkiler coğrafyası, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yayınları 930-932.

Köyişleri ve Kooperatifler Bakanlığı (1981), Doğu Karadeniz Havzası toprakları, Topraksu Genel Müdürlüğü Yayınları, 230- 310.

Sevim, M. (1962). Türkiye orman yetişme muhitlerinin tabii esaslarına genel bir bakış, İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi, 12(2).

Sevim, M. (1964). Bazı önemli orman ve kültür ağaçlarının yetişme muhiti münasebetleri hakkında genel bilgiler. İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi, 10(1).

Trabzon İl Çevre Durum Raporu, (2009).

Walter, H. (1962). Anadolu'nun vejetasyon yapısı (S. Uslu, Çev.). İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Yayınları.

19. BÖLÜM

COĞRAFYA EĞİTİMİ ALANINDA YAYIMLANAN LİSANSÜSTÜ TEZLERDE GEÇEN ANAHTAR KELİMELERE İLİŞKİN BİR İÇERİK ANALİZİ[1]

Dr. Yasin DURAN - Konya Ölçme Değerlendirme Merkezi Müdürlüğü,
ORCID No: 0000-0002-6250-3792

Prof. Dr. Caner ALADAĞ - Necmettin Erbakan Üniversitesi
ORCID No: 0000-0001-5392-2760

Prof. Dr. Adnan PINAR - Necmettin Erbakan Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-5256-7901

Özet

Anahtar kelimeler, bir bilimsel çalışmanın taranması ve benzer konularda çalışma yapan araştırmacıların ilgili alan yazınına ulaşabilmesini kolaylaştırması bakımından önem arz etmektedir. Bu çalışmada, Türkiye'de coğrafya eğitimi alanında üretilmiş lisansüstü tezlerdeki anahtar kelimeler incelenerek alanın kavramsal yapısının ve araştırma eğilimlerinin ortaya konulması amaçlanmıştır.

Bu doğrultuda araştırmada, nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi deseni kullanılmıştır. Bu araştırmanın veri setini oluşturacak lisansüstü tezlerin belirlenmesinde, amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme tekniği kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemini belirlenen dâhil etme ölçütlerine uyan ve Ulusal Tez Merkezi'nde taranan 511 lisansüstü tez oluşturmaktadır. Örnekleme dâhil edilen tezlerden elde edilen verilerin çözümlenmesinde içerik analizi tekniğinden yararlanılmıştır. Buna göre anahtar kelimelerin her biri bir kod olarak değerlendirilmiş ve birbirine benzeyen kavramlar, kategoriler ve temalar çerçevesinde bir araya getirilmiştir.

1 Bu çalışma, 07-09 Ekim 2022 tarihleri arasında Karabük'te düzenlenen IV. Uluslararası Coğrafya Eğitimi Kongresi'nde (UCEK-2022) bildiri özeti olarak sunulan önceki çalışmanın güncellenmiş ve genişletilmiş hâlidir.

Araştırmanın bulgularına göre coğrafya eğitimi alanında hazırlanan lisansüstü tezlerde analize dâhil edilen toplam 1.195 kod oluşturulmuştur. Analiz süreci MAXQDA programında iki aşamalı kodlama döngüsü ile yürütülmüştür. Kodlama döngüsünün sonunda toplam 1.575 frekans değerine sahip 259 kod üretilmiştir. Belirlenen bu kodların 7 ana tema ve 23 kategori altında toplandığı tespit edilmiştir. Tematik dağılımlar incelendiğinde en fazla frekansa sahip temaların öğrenme-öğretme yaklaşımları (*f*=285) ile coğrafi temalar ve disiplinler arası konular (*f*=281) olduğu belirlenmiştir. Buna karşın, en az frekansa sahip temaların ise araştırma metodolojisi, ölçme ve değerlendirme (*f*=126) ile eğitim politikaları, öğretim programları ve tarihsel gelişim (*f*=188) olduğu görülmüştür.

Araştırma sonucunda elde edilen bulgulara göre coğrafya eğitimi alanında hazırlanmış olan lisansüstü tezlerin anahtar kelimelerinde bazı kategorilerin yoğunlaştığı, bazı konuların ise anahtar kelimelere yeterince yansımadığı tespit edilmiştir. Anahtar kelimelerdeki bu kavramsal dağınıklığı önlemek ve çalışmaların ulusal/uluslararası dizinlerdeki görünürlüğünü artırmak amacıyla coğrafya eğitimine özgü kontrollü bir sözlüğün geliştirilmesi ve araştırmacıların ortak dizin terimlerini kullanmaya teşvik edilmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Coğrafya eğitimi, araştırma eğilimleri, içerik analizi, lisansüstü tez.

1. Giriş

Bilimsel bir raporun yazım süreci temelde bir arayışı, bilinmeyeni açığa çıkarmayı ve sistematik bilgi üretim sürecini ifade etmektedir (Turan & Dolgun, 2021). Üretilen bilginin hızlı akışı ve gereksinim duyulan bilgilerin araştırmacılara anında ulaştırılabilmesi yeni fikirlerin daha hızlı yayılmasına olanak sağlamaktadır (Tonta, 1999). Bu aktarım sürecinde bir çalışmanın başlığı, özeti ve anahtar kelimeleri ilgili çalışmanın ilk izlenimini, kimliğini ve vitrinini oluşturmaktadır (Turan & Dolgun, 2021). Bu bağlamda bilimsel veri tabanlarındaki çalışmaların bölümleri arasında yer alan anahtar kelimeler önemli bir rol oynamaktadır (González vd., 2018.) Bu nedenle, başlık ve özetin, potansiyel okuyucuların alan yazını taramasında kullanabileceği tüm temel terimleri içermesi çok önemlidir (Cals & Kotz, 2013). Çünkü anahtar kelimeler, bir yandan çalışmanın odaklandığı konu alanını net bir şekilde ortaya koyarken diğer yandan alandaki araştırmacıların ilgili esere erişimini kolaylaştırmaktadır (Cin Şeker, 2020a). Dolayısıyla doğru ve kapsayıcı anahtar kelimeleri seçmek, bir çalışmanın arama sonuçlarında üst sıralarda yer alması ile sanal belge yığınları altında kaybolması arasında çoğu zaman fark yaratabilmektedir (Pottier vd., 2024).

Akademik çalışmalara yönelen araştırmacılar, araştırma süreçlerine öncelikle alan yazını taraması ile başlamaktadırlar. Bu tarama sayesinde, konunun önceden çalışılıp çalışılmadığı, çalışılmışsa hangi boyutlarının incelendiği tespit edilmekte ve çalışma konusuna uygun bilgi ve belgeler toplanabilmektedir (Erdem vd., 2015). İnternet kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte arama motorları üzerinden anahtar kelimelerle yapılan taramalar, araştırmacıların çok sayıdaki yayın içerisinden kendi amaçlarına uygun olanları hızla filtrelemesine olanak tanıdığı için bu kelimelerin önemini daha da artırmıştır (Tatar & Tatar, 2008).

Bilimsel yayınların anahtar kelimelerini incelemek alandaki genel gidişatı, yeterince çalışılmayan konuları ve olası yenilikleri görünür kılarak gelecekteki çalışmalara rehberlik etmektedir (Sevim & İşcan, 2012). Bir alana ait bu tür bulgular, araştırmacılara farklı bakış açıları kazandırabilir ve bu sayede aşırı uzmanlaşmanın beraberinde getirdiği sınırlılıkları aşmaya yönelik hipotezlerin geliştirilmesine olanak tanıyabilir (González vd., 2018.). Eğitim bilimleri genel alan yazını incelendiğinde Türkçe eğitimi (Cin Şeker, 2020a, 2020b; Erdem vd., 2015; Küçük & Kaya, 2018; Sevim & İşcan, 2012), doğrudan anahtar kelime analizini merkeze alan çalışmalara rastlanmaktadır. Bu çalışmalarda ilgili disiplinlerin araştırma yönelimlerindeki yığılmaları tespit edilmeye çalışılmıştır. Coğrafya eğitimi alan yazınında lisansüstü tezleri ve makaleleri çeşitli yönleriyle (yayın yılı, araştırma yöntemi, veri toplama aracı, örneklem grubu ve araştırma boyutları vb.) incelemeyi amaçlayan çalışmalar bulunmaktadır (Aksoy & Türker, 2020; Çifçi, 2017; Değirmenci, 2018; Duran & Aladağ, 2024b; Şahin & Bozyiğit, 2025). Bununla beraber ulaşılabilen coğrafya eğitimi alan yazınında lisansüstü tezlerin anahtar kelimelerini birer anlam birimi olarak kabul eden ve bu kelimeleri analiz ederek disiplinin araştırma boyutlarını ortaya çıkaran bir araştırmaya rastlanmamıştır. Alan yazınındaki bu eksiklikten hareketle tasarlanan bu çalışmanın amacı Türkiye'de coğrafya eğitimi alanında yayımlanan lisansüstü tezlerde geçen anahtar kelimeleri içerik analizine tabi tutarak ilgili alan yazının kavramsal yapısını ve araştırma eğilimlerini ortaya koymaktır.

2. Yöntem

Araştırma Deseni

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi modelinde yürütülmüştür. İçerik analizi, basılı, görsel vb. materyallerin sistematik bir şekilde taranarak belli kategoriler bakımından tematik olarak analiz edilmesini kapsar (Saban, 2009). Bu çalışmada analiz birimi olarak kabul edilen anahtar kelimeler dikkate alınarak kodlardan kategorilere, kategorilerden ise coğrafya eğitiminin yapısını

temsil eden temalara ulaşılan döngüsel bir tümevarım yöntemi kullanılmıştır (Elo & Kyngäs, 2008).

Araştırmanın Kapsamı

Bu araştırmanın veri setini oluşturacak lisansüstü tezlerin belirlenmesinde, amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme tekniği kullanılmıştır (Miles & Huberman, 1994/2016b). Araştırmanın ölçütleri çalışmaların Yükseköğretim Kurulu (YÖK) Ulusal Tez Merkezi veri tabanında dizinlenmiş ve Türkçe ve İngilizce dilinde yazılmış olması şeklinde belirlenmiştir.

Veri toplama süreci, Nisan-Mayıs 2026 döneminde YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanı üzerinden yürütülmüştür. Buna göre başlık, konu, özet, dizin ve/veya anahtar kelimelerinde "kelimenin içinde geçsin" filtresi aktif edilerek yedi farklı anahtar kelime için bağımsız sorgulamalar gerçekleştirilmiştir. Yapılan ilk taramalar sonucunda; "coğrafya eğitimi" sorgusundan 434, "coğrafya öğretimi" sorgusundan 311, "coğrafya dersi" sorgusundan 333, "coğrafya öğretmeni" sorgusundan 80, "coğrafya öğretmenliği" sorgusundan 35, "coğrafya ders kitabı" sorgusundan 24 ve "coğrafya öğretim yöntemleri" sorgusundan 4 kayıt olmak üzere toplam 1.221 ham sonuca ulaşılmıştır (Tablo 1).

Tablo 1. Örnekleme Alınan Lisansüstü Tezlerin Dâhil Etme Ölçütlerine Göre Dağılımı

İşlem Adımı	Açıklama	Çıkarılan Tez Sayısı	Kalan Tez Sayısı
1	Mükerrer kayıtların elenmesi ve tekil kayıtların oluşturulması	-	705
2	Yayımlanma izni olmaması ve veri doğrulama imkânı bulunmaması	78	627
3	Araştırma alanı dışında kalan (pür coğrafya, vatandaşlık eğitimi ve İngilizce eğitimi alanında) tezlerin belirlenmesi	22	605
4	Çalışmanın temel analiz birimi olan anahtar kelime verisinin tezin içeriğinde yer almaması	94	511
5	Nihai analiz birimini oluşturan lisansüstü tez sayısı	-	511

Tablo 1'e göre, elde edilen bu veri seti beş aşamalı bir ayıklama sürecine tabi tutulmuş ve 511 lisansüstü tez incelenmiştir.

Verilerin Kodlanması ve Çözümlenmesi

Araştırmanın örneklemini oluşturan çalışmalardan elde edilen verilerin analizinde içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Analiz süreci MAXQDA programında Saldaña'nın (2015/2022c) iki aşamalı kodlama döngüsü ile yürütülmüştür.

Birinci döngü kodlama aşamasında, anahtar kelimelerin yazım şekline sadık kalınarak in vivo kodlama kullanılmıştır. Veriler birden fazla kez okunmuş ve her anahtar kelime, yazarın atfettiği anlam bozulmaksızın bağımsız birer kod olarak listelenmiştir. Birinci döngü kodlama sonunda 1.195 farklı kod elde edilmiştir. Bu aşama sonrasında aynı anlama gelen fakat farklı şekillerde ifade edilmiş anahtar kelimeler tekil kod hâline getirilmiştir. Örneğin CBS, coğrafi bilgi sistemleri ve coğrafi bilgi sistemi şeklindeki farklı anahtar kelimeler "Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS)" kodu altında birleştirilmiştir. Bu aşamanın sonunda 667 kod üretilmiş ve ikinci döngü kodlamaya geçilmiştir.

Birinci döngü kodlama sonrasında anlamları daha da yoğunlaştırmak için kodlar kodlanmış ve ikinci döngü süreçler için sonuçlar sadeleştirilmiştir (Saldaña, 2015/2022a). Örneğin kavram yanılgıları, kavram algısı ve kavramsal değişim kodları için kavram öğretimi adıyla yeni bir kavram kodu üretilmiştir. Bu şekilde 2.043 toplam frekans değerine sahip 263 kod üretilmiştir. Çalışmanın araştırma evrenini tanımlayan coğrafya eğitimi (*f*=197), coğrafya (*f*=129) ve coğrafya öğretimi (*f*=114) ile şemsiye bir kavram niteliğindeki öğretim yöntem ve teknikleri (*f*=28) kodları veri setinde yapay bir frekans yığılması oluşturup temaların görünürlüğünü azaltabileceği için analizin dışında bırakılmıştır. Bu işlem sonucunda nihai tematik kodlama süreci 1.575 toplam frekans değerine sahip kalan 259 geçerli kod üzerinden yürütülmüştür.

İkinci döngü kodlama sonrasında elde edilen kategorileri daha gelişmiş az sayıda kategoriye indirmek için kategorilerin kategorileri sınıflandırılmış (Saldaña, 2015/2022b) ve 23 kategori üretilmiştir. Nihai olarak ise anahtar kelimelerin içerik analizi döngüsel süreci sonunda 7 tema elde edilmiştir: (1) öğrenme-öğretme yaklaşımları, (2) coğrafi temalar ve disiplinler arası konular, (3) beceriler, eğilimler ve öğrenme çıktıları, (4) eğitim kademeleri, paydaşlar ve öğrenme ortamları, (5) eğitim teknolojileri ve materyal kullanımı, (6) eğitim politikaları, öğretim programları ve tarihsel gelişim ve (7) araştırma metodolojisi, ölçme ve değerlendirme.

Bu araştırmaya özgü olarak, araştırma sonuçlarının geçerliğini sağlamak amacıyla veri analiz süreci detaylı bir şekilde açıklanmış ve araştırmada elde edilen 259 kodun tümüne bulgular kısmında yer verilmiştir. Araştırmanın güvenirliğini sağlamak için araştırmada ulaşılan 7 tema ve 23 kategori altında verilen kodların söz konusu tema ve kategoriyi temsil edip etmediğini teyit etmek amacıyla uzman gö-

rüşüne başvurulmuştur. Kodlayıcılar arası görüş birliğine yönelik güvenirlik Miles ve Huberman'ın (1994/2016a) *Güvenirlik = Görüş birliği / (görüş birliği + görüş ayrılığı)* formülü kullanılarak hesaplanmıştır. Bu amaç doğrultusunda görüş birliği, coğrafya eğitimi alanında uzman ikinci bir kodlayıcının kodlar ve buna uygun olarak oluşturulan kategoriler ve temalar üzerindeki kabulüne dayanmaktadır. Bu araştırmaya özgü olarak gerçekleştirilen güvenirlik çalışmasında kodlayıcılar arası görüş birliği %91 olarak hesaplanmıştır.

3. Bulgular

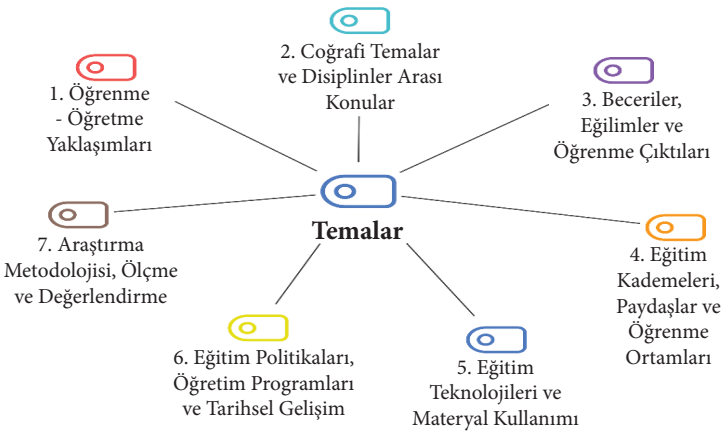
Verilerin analizinden elde edilen kodların frekanslarına göre hazırlanan kelime bulutu Şekil 1'de sunulmuştur.

Şekil 1. Kodların frekans sayılarına göre oluşturulan kelime bulutu

Lisansüstü tezlerde geçen anahtar kelimeler temel alınarak, kodların frekans dağılımı analiz edilmiş ve kelime bulutu şeklinde MAXQDA programında görselleştirilmiştir. Bu görselleştirmede, daha sık kullanılan kodlar daha büyük yazı tipi boyutu ile ifade edilmiştir.

İkinci döngü kodlama sonrası üretilen analize tabi tutulan 259 kod biriminin, veriden kategorilere doğru takip edilen döngüsel süreç sonucunda 7 tema etrafında toplandığı belirlenmiştir (Şekil 2).

Şekil 2. Coğrafya eğitimi alanında hazırlanan lisansüstü tezlerde geçen anahtar kelimelere ait temalar

Tespit edilen 7 ana temanın kategorileri ve alt kategori kod bileşenleri veri setindeki ağırlık sıralamasına göre aşağıda detaylı olarak açıklanmıştır.

Tema 1: Öğrenme-Öğretme Yaklaşımları

Öğrenme-öğretme yaklaşımları teması, "yaklaşımlar ve modeller", "yöntem ve teknikler", "öğretimde ölçme ve değerlendirme" ve "öğretim tasarımları" olmak üzere dört kategoriden oluşmaktadır (Tablo 2).

Tablo 2. Öğrenme-Öğretme Yaklaşımları Temasına Ait Kategori ve Kodlar[1]

Kategori	Alt Kategori	Kod	n
Yaklaşımlar ve Modeller	Aktif Öğrenme	Aktif öğrenme yöntemleri (16), Etkinlik temelli yaklaşım (5), Öğrenci merkezli öğrenme (1)	22
	Teknoloji Destekli Modeller	Bilgisayar destekli öğretim (11), Uzaktan eğitim modeli (4), Mobil öğrenme (2), e-Öğrenme (2), Çoklu ortamla öğrenme (1), Web tabanlı öğretim (1)	21
	Araştırma ve Sorgulamaya Dayalı Yaklaşımlar	Probleme dayalı öğrenme yaklaşımı (8), Proje tabanlı öğrenme yaklaşımı (8), Kanıt temelli öğrenme (2)	18
	Yapılandırmacı Yaklaşımlar	Yapılandırmacı Yaklaşım (15), Kuantum Öğrenme Yaklaşımı (1)	16
	Çok Boyutlu Yaklaşımlar	Otantik öğrenme (4), Ters yüz eğitim modeli (4), Farklılaştırılmış öğretim (3), Disiplinler arası yaklaşım (2)	13
	Mekân ve Bağlam Temelli Yaklaşımlar	Yerel coğrafya öğretimi (6), Yer temelli öğretim (3), Durumlu öğrenme modeli (1), Toplum temelli öğretim (1), Bağlam temelli öğrenme yaklaşımı (1)	12
	Sistem ve Döngü Odaklı Modeller	5E öğrenme modeli (4), Tam öğrenme modeli (3), GEMS (1), 4MAT öğretim sistemi (1)	9
		İş Birlikli öğrenme yaklaşımı (9)	9
		Öğretmen merkezli öğretim yöntemleri (9)	9
	Bilişsel Yaklaşımlar	Beyin temelli öğrenme (4), Çoklu zekâ kuramı (3)	7
	Kategori Toplamı		136
Yöntem ve Teknikler	Kavram Öğretimi ve Grafik Örgütleyiciler	Kavram öğretimi (43), Kavram haritaları (5), Zihin haritası (2), Kavram karikatürleri (2), Frayer modeli (1), Kavram bulmacaları (1)	54
	Öğretimi Destekleme ve Süreç Yönetimi	Öğrenme ve öğretme süreçleri (20), Gösteri yöntemi (2), Dönüt-düzeltme (1), Ev ödevi (1), Mikro öğretim (1), Beceri öğretimi (1), Bireysel farklılıklar (1), Zenginleştirilmiş öğretim (1), Çoklu giriş noktaları (1), Kademelendirilmiş etkinlik (1), Beden dili (1), Dikkati sürdürme (1), Dikkat çekme (1), Derse giriş etkinlikleri (1), Örgütleme stratejileri (1), Anlamlandırma stratejileri (1)	36
	Yaratıcılık, Drama ve Düşünme Teknikleri	Analoji ve metafor (5), Eğitici ve yaratıcı drama (5), Örnek olay öğretim yöntemi (4), Yaratıcı düşünme teknikleri (3), Beyin fırtınası (2), Tahmin-Gözlem-Açıklama (TGA) (1), SCAMPER tekniği (1), Öyküleştirme (1)	22
	Saha Çalışmaları	Arazi çalışmaları (7), Oryantiring (3), Laboratuvar çalışmaları (1)	11
	İş Birlikli Öğrenme Teknikleri	Jigsaw (3), Öğrenci takımları başarı bölümleri (2), Takım-Oyun-Turnuva (1), Akademik çelişki tekniği (1), İstasyon tekniği (1)	8
	Kategori Toplamı		131
Öğretimde Ölçme ve Değerlendirme		Ölçme ve değerlendirme yaklaşımları (13), Portfolyo (1)	14
	Kategori Toplamı		14
Öğretim Tasarımları		Yenilenmiş Bloom Taksonomisi (3), ADDIE (1)	4
	Kategori Toplamı		4
Tema Toplamı			285

1 Parantez içerisinde belirtilen sayılar, ilgili kod ifadesinin frekansını göstermektedir.

Öğrenme-öğretme yaklaşımlarına yönelik anahtar kelimelerde yapılandırmacı, aktif öğrenme ve teknoloji destekli modellerin öne çıkması ülkemizde 2005 yılından itibaren uygulanan coğrafya dersi öğretim programlarının alan üzerindeki etkisini göstermektedir. Ancak coğrafyanın uygulama alanı olan saha çalışmalarının son derece sınırlı bir düzeyde kalması dikkat çekici bir bulgudur.

Tema 2: Coğrafi Temalar ve Disiplinler Arası Konular

Coğrafi temalar ve disiplinler arası konular teması "fiziki coğrafya ve çevre eğitimi", "disiplinler arası bağlamlar" ve "beşerî, siyasi ve ekonomik coğrafya" olmak üzere üç kategoriden oluşmaktadır (Tablo 3).

Tablo 3. Coğrafi Temalar ve Disiplinler Arası Konular Temasına Ait Kategori ve Kodlar[2]

Kategori	Alt Kategori	Kod	n
Fiziki Coğrafya ve Çevre Eğitimi		Jeomorfolojik ve klimatolojik süreçler (40), İnsan-doğa etkileşimi (38), Sürdürülebilirlik (16), Afet eğitimi ve farkındalığı (15), Jeomiras ve doğal mirasın korunması (5)	114
	Kategori Toplamı		114
Disiplinler Arası Bağlamlar		Sosyal ve beşerî bilimler eğitimi bağlamı (80), Fen bilimleri, matematik ve mühendislik bağlamı (6), Teknoloji, yenilik ve mesleki uygulamalar bağlamı (4), Sosyo-mekânsal felsefe ve edebiyat bağlamı (3)	93
	Kategori Toplamı		93
Beşerî, Siyasi ve Ekonomik Coğrafya	Nüfus ve Yerleşme Coğrafyası	Yerleşme coğrafyası (10), Nüfus hareketleri, göç ve entegrasyon (10), Nüfus coğrafyası (4)	24
	Sosyal ve Kültürel Coğrafya	Kültürel coğrafya (6), Kültürel miras (4), Yer adları (3), İnanç coğrafyası (3), Suç coğrafyası (2), Beşerî coğrafya (1), Sosyal coğrafya (1)	20
	Siyasi Coğrafya	Jeopolitik, jeostrateji ve ulusal güvenlik (9), Harp coğrafyası (4), Siyasi coğrafya (2)	15
		Bölgesel Coğrafya (7), Küreselleşme (6), Turizm Coğrafyası (2)	15
	Kategori Toplamı		74
Tema Toplamı			281

Tablo 3'e göre, coğrafi temalar bakımından ağırlıklı olarak fiziki coğrafya konularının daha fazla çalışıldığı, disiplinler arası yönelimlerin ise büyük oranda sosyal ve beşerî bilimler eğitimi bağlamı ile sınırlı kaldığı ve fen bilimleri ile teknoloji odaklı yaklaşımların ise tezlerin anahtar kelimelerine yeterince yansımadığı görülmektedir.

2 Parantez içerisinde belirtilen sayılar, ilgili kod ifadesinin frekansını göstermektedir.

Tema 3: Beceriler, Eğilimler ve Öğrenme Çıktıları

Beceriler, eğilimler ve öğrenme çıktıları teması "sosyal-duygusal öğrenme, eğilimler ve erdem-değer-eylem çerçevesi", "öğrenme çıktıları ve bilişsel gelişim" ile "alan becerileri ve okuryazarlık becerileri" olmak üzere üç kategoriden oluşmaktadır (Tablo 4).

Tablo 4. Beceriler, Eğilimler ve Öğrenme Çıktıları Temasına Ait Kategori ve Kodlar[3]

Kategori	Alt Kategori	Kod	n
Sosyal-Duygusal Öğrenme, Eğilimler ve Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi	Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi	Coğrafi farkındalık (25), Çevre bilinci (8), Değerler eğitimi (8), Etik (4), Yakın çevre farkındalığı (3), Millî bilinç (3), Tasarruf bilinci (2), Vatanseverlik (2), Kimlik (2), Farklılıklara saygı (1), Aidiyet (1), Politik davranış (1), Politik duyuş (1)	61
	Eğilimler (Benlik, Sosyal ve Entelektüel Eğilimler)	Coğrafyaya yönelik tutum (37), Motivasyon (5), Coğrafya ilgisi (4), Öz yeterlik (3), Coğrafya kaygısı (2), Duyuşsal (1), Yarar algısı (1), Akademik benlik (1)	54
	Sosyal-Duygusal Öğrenme Becerileri	Farkındalık (3), Girişimcilik (1), Duygusal zekâ (1), Kendini yönetme (1), Sosyal beceriler (1)	7
	Kategori Toplamı		122
Öğrenme Çıktıları ve Bilişsel Gelişim	Öğrenme Çıktıları ve Akademik Performans	Akademik başarı (41), Ulaşma düzeyi (4), Anlama düzeyi (1)	46
	Bilişsel Süreçler ve Üst Düzey Düşünme Becerileri	Bilişsel gelişim ve süreçler (14), Kalıcılık ve hatırda tutma (8), Mekânsal biliş (7), Hazır bulunuşluk (4), Yansıtıcı düşünme (2), Öğrenmeyi öğrenme (1)	36
	Kategori Toplamı		82
Alan Becerileri ve Okuryazarlık Becerileri	Sosyal Bilimler Alan Becerileri	Harita becerileri (18), Coğrafi beceri ve uygulama (15), Mekânsal düşünme becerisi (13)	46
	Kavramsal Beceriler	21. yüzyıl becerileri (14), Psikomotor beceriler (1), Bilimsel süreç becerileri (1)	16
	Sistem Düşüncesi ve Okuryazarlık Becerileri	Dijital ve bilgi okuryazarlığı (4), Sürdürülebilirlik okuryazarlığı (3), Vatandaşlık okuryazarlığı (2)	9
	Kategori Toplamı		71
Tema Toplamı			275

Tablo 4'e göre, en fazla frekans değerinin duyuşsal özelliklerde yer aldığı ve tezlerin anahtar kelimelerinde özellikle coğrafyaya yönelik tutum ve coğrafi farkındalık kodlarının daha fazla bulunduğu görülmektedir. Öğrenme çıktıları ve akademik performans alt kategorisinde ise akademik başarı kodunun en yüksek frekansa sahip olması alandaki ölçme eğilimini göstermektedir. Coğrafyaya özgü beceriler kategorisinde ise harita becerileri, coğrafi beceri ve uygulama ve mekânsal düşünme becerisi ağırlıklı olarak yer almıştır.

3 Parantez içerisinde belirtilen sayılar, ilgili kod ifadesinin frekansını göstermektedir.

Tema 4: Eğitim Kademeleri, Paydaşlar ve Öğrenme Ortamları

Eğitim kademeleri, paydaşlar ve öğrenme ortamları teması "paydaşlar", "eğitim kademeleri ve kurumsal yapı", "öğretmen yeterlikleri ve sürekli mesleki öğrenme" ile "tarihsel/mekânsal bağlam ve öğrenme ortamları" olmak üzere dört kategoriden oluşmaktadır (Tablo 5).

Tablo 5. Eğitim Kademeleri, Paydaşlar ve Öğrenme Ortamları Temasına Ait Kategori ve Kodlar[4]

Kategori	Alt Kategori	Kod	n
Paydaşlar		Öğretmenler (33), Öğretmen adayları (21), Ortaöğretim öğrencileri ve profilleri (19), Özel gereksinimli ve dezavantajlı öğrenci grupları (3), Lisans öğrencileri (2), Öğretim elemanı (1), Polis teşkilatı (1)	80
Eğitim Kademeleri ve Kurumsal Yapı		Ortaöğretim (24), Lisans ve lisansüstü akademik yapılar (16), Okul öncesi eğitimi (12), Özel eğitim (11), İlköğretim (ilkokul/ortaokul) (7)	70
Öğretmen Yeterlikleri ve Sürekli Mesleki Öğrenme		Öğretmen yeterlikleri (15), Öğretmen yetiştirme ve geliştirme (12), Ders denetimi (4), Teknolojik pedagojik alan bilgisi (TPAB) (4), Eğitim zümreleri (3), Sınıf yönetimi (3)	41
Tarihsel/Mekânsal Bağlam ve Öğrenme Ortamları		Mekânsal bağlam (25), Okul dışı öğrenme ortamları (9), Covid-19 pandemisi (3), Sınıf içi geleneksel öğrenme ortamları ve fiziksel tasarım (2)	39
Tema Toplamı			230

Tablo 5'e göre, çalışmaların öznesini yansıtan paydaşlar kategorisinde öğretmenler ve öğretmen adayları ağırlıklı çalışma grubunu oluştururken eğitim kademeleri boyutunda ise ortaöğretim ile lisans ve lisansüstü akademik yapıların ön planda olduğu belirlenmiştir. Tarihsel/mekânsal bağlam ve öğrenme ortamları kategorisinde önemli bir ağırlığa sahip olan mekânsal bağlam kodu tez yazarlarının çalışmalarını gerçekleştirdikleri ve anahtar kelimelerde yer verdikleri yer isimlerinin (örneğin Kerkük, Ankara, Artova, Buca, Çanakkale vb.) birleştirilmesiyle üretilmiştir.

Tema 5: Eğitim Teknolojileri ve Materyal Kullanımı

Eğitim teknolojileri ve materyal kullanımı teması "dijital öğretim materyalleri" ve "fiziksel öğretim materyalleri" olmak üzere iki kategoriden oluşmaktadır (Tablo 6).

4 Parantez içerisinde belirtilen sayılar, ilgili kod ifadesinin frekansını göstermektedir.

Tablo 6. Eğitim Teknolojileri ve Materyal Kullanımı Temasına Ait Kategori ve Kodlar[5]

Kategori	Alt Kategori	Kod	n
Dijital Öğretim Materyalleri	Bilişim Ağları, Web Teknolojileri ve Platformlar	Bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT) (27), Web 2.0 araçları (6), Eğitim Bilişim Ağı (EBA) (6), İnternet haber siteleri (2), Sosyal medya (2), FATİH Projesi (2), Soru cevaplama sistemleri (1), Sosyal ağ (1), İnternet (1), İnteraktif akıllı tahta (1)	49
	Coğrafi Bilgi Teknolojileri	Coğrafi bilgi sistemleri (CBS) (33), Dijital hikâye haritalama (StoryMaps) (3), Google earth (3), Küresel konumlandırma sistemleri (GPS) teknolojisi (1), İnteraktif harita (1)	41
	Multimedya, Animasyon ve Görsel-İşitsel Araçlar	Belgesel ve eğitsel filmler (4), İnfografik (3), Görselleştirme teknolojileri (2), Animasyon (1), Televizyon kanalları (1), Multimedya tabanlı TGA (1), Multimedya araçları (1), Dijital medya araçları (1), Stereoskopik 3 boyutlu animasyon (1), Monoskopik 3 boyutlu animasyon (1)	16
	Eğitsel Oyunlar, Simülasyon ve Sanal Ortamlar	Eğitsel oyunlar (9), Sanal gerçeklik (2), Simülasyon (1), Sanal gözlük (1), MinecraftEdu (1), Dijital oyun (1)	15
	Veri Bilimi, Yapay Zekâ ve Dijital İçerik Üretimi	Yapay zekâ (5), e-Kitap (1), Karekod (1), Uygulama geliştirme (1), Veri kütüphanesi (1), Veri görselleştirme (1), Ücretsiz veriler (1), Bağlı veri (1)	12
	Kategori Toplamı		133
Fiziksel Öğretim Materyalleri	Harita ve Kartografik Materyaller	Harita bilgisi ve kullanımı (20), Tematik haritalar (4), Kum masası (1), Plastik kabartma harita (1), Hikâye haritası (1), Harita kullanımının önemi (1)	28
	Genel Öğretim Materyalleri ve Sınıf Donanımı	Öğretim materyalleri ve görseller (17), Geleneksel medya araçları (1), Coğrafya kabinesi (1), Coğrafya ders araçları (1)	20
	Edebi Materyaller	Şiir (1), Resimli öykü kitapları (1), Resimli çocuk kitapları (1), Masal (1), Çocuk edebiyatı (1)	5
	Süreli Yayınlar	Çocuk dergileri (1), Ulusal gazeteler (1), Popüler bilim dergileri (1), Gazete haberi (1)	4
	Kategori Toplamı		57
Tema Toplamı			190

Tablo 6'ya göre, dijital öğretim materyalleri kategori içerisinde genel bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT) ile coğrafi bilgi sistemleri (CBS) kodlarının araştırma eğilimlerinin önemli bir kısmını oluşturduğu görülmektedir. Fiziksel öğretim materyalleri kategorisinde ise harita bilgisi ve kullanımı ile genel öğretim materyalleri ve görsellerin ağırlığını koruduğu tespit edilmiştir.

5 Parantez içerisinde belirtilen sayılar, ilgili kod ifadesinin frekansını göstermektedir.

Tema 6: Eğitim Politikaları, Öğretim Programları ve Tarihsel Gelişim

Eğitim politikaları, öğretim programları ve tarihsel gelişim teması "öğretim programları", "eğitim politikaları, mevzuat ve kurumlar", "coğrafya eğitimi tarihi ve bilim insanları" ile "eğitim felsefesi ve sosyolojisi" olmak üzere dört kategoriden oluşmaktadır (Tablo 7).

Tablo 7. Eğitim Politikaları, Öğretim Programları ve Tarihsel Gelişim Temasına Ait Kategori ve Kodlar[6]

Kategori	Alt Kategori	Kod	n
Öğretim Programları		Öğretim programları (77), Ders kitabı incelemeleri (33), Programın hedef boyutu (12), Program bileşenleri (ünite/tema/bölge) (10), Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli (TYMM) (3)	135
Eğitim Politikaları, Mevzuat ve Kurumlar		Ulusal eğitim politikaları ve karar organları (8), Coğrafya olimpiyatları, yarışmalar ve kurumsal etkinlikler (6), ÖSYM sınavları (5), Ulusal ve uluslararası projeler (3), Bakalorya (1), Mevzuat (1), Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı (PISA) (1), YÖK Atlas (1)	26
Coğrafya Eğitimi Tarihi ve Bilim İnsanları		Türk eğitim tarihi (8), Coğrafya eğitimcileri (7), Meşrutiyet (2), Osmanlı Devleti (2), Cumhuriyet (1), Çevre tarihi (1)	21
Eğitim Felsefesi ve Sosyolojisi		Eleştirel eğitim sosyolojisi (3), Mekânın felsefi algısı (3)	6
Tema Toplamı			188

Tablo 7'ye göre, öğretim programları ve ders kitabı incelemeleri kodlarının yüksek frekansı, araştırmacıların mevcut müfredatın analizi ve materyal uyumuna büyük önem verdiğini göstermektedir. Temanın tarihsel ve felsefi köklerini oluşturan eğitim tarihi ile eğitim felsefesi ve sosyolojisi konularının ise genel eğilim içinde oldukça sınırlı bir yer tuttuğu görülmektedir.

6 Parantez içerisinde belirtilen sayılar, ilgili kod ifadesinin frekansını göstermektedir.

Tema 7: Araştırma Metodolojisi, Ölçme ve Değerlendirme

Araştırma metodolojisi, ölçme ve değerlendirme teması "araştırma desenleri ve yöntemler", "veri toplama araçları ve ölçme süreçleri" ve "epistemolojik ve paradigmatik yönelimler" olmak üzere üç kategoriden oluşmaktadır (Tablo 8).

Tablo 8. Araştırma Metodolojisi, Ölçme ve Değerlendirme Temasına Ait Kategori ve Kodlar[7]

Kategori	Alt Kategori	Kod	n
Araştırma Desenleri ve Yöntemler		Karşılaştırmalı eğitim (39), Nitel araştırma desenleri (eylem/durum/gömülü teori) (16), Nicel araştırma desenleri (deneysel/tarama) (7), Program geliştirme (7), Doküman incelemesi (6), Karma araştırma yöntemleri ve Delphi tekniği (5), Model (3), Test geliştirme (3), Bibliyometrik analiz (1)	87
Veri Toplama Araçları ve Ölçme Süreçleri		Görüşme ve paydaş görüşleri (22), Ölçekler ve envanterler (5), Kelime ilişkilendirme testi (KİT) (5), Akademik başarı ve performans değerlendirme testleri (3)	35
Epistemolojik ve Paradigmatik Yönelimler		Paradigma (2), Ontoloji geliştirme (1), Postyapısalcılık (1)	4
Tema Toplamı			126

Tablo 8'e göre, araştırma desenleri arasında karşılaştırmalı eğitim odaklı -Türkiye'deki coğrafya eğitiminin Finlandiya, Fransa, Polonya vb. çeşitli ülkelerle karşılaştırıldığı- çalışmaların belirgin bir ağırlığa sahip olduğu ve yöntem tercihinde ise nitel desenlerin nicel ve karma yöntemlere kıyasla daha sık kodlandığı görülmektedir. Veri toplama süreçlerinde görüşme ve paydaş görüşleri en çok tercih edilen araç olarak öne çıkarken epistemolojik ve paradigmatik yönelimler ise araştırmacıların çalışmalarının felsefi altyapısını anahtar kelimelerde kullanmayı tercih etmediğini göstermektedir.

7 Parantez içerisinde belirtilen sayılar, ilgili kod ifadesinin frekansını göstermektedir.

4. Sonuç ve Tartışma

Türkiye'de coğrafya eğitimi alanında üretilmiş lisansüstü tezlerdeki anahtar kelimeleri inceleyerek alan yazının kavramsal yapısını ve araştırma eğilimlerini ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmada, örnekleme dâhil edilen 511 lisansüstü tez içerik analizine tabi tutulmuştur.

Elde edilen bulgular, lisansüstü tezlerde tercih edilen öğretim yaklaşımları ile coğrafya biliminin doğası arasında bazı farklılıklar olduğunu göstermektedir. Tez yazarlarının araştırmalarında yapılandırmacı yaklaşımları ve aktif öğrenme modellerini sıklıkla merkeze aldıkları görülmektedir. Öğretim programlarında coğrafya dersi için bilimsel bir laboratuvar niteliği taşıyan (Millî Eğitim Bakanlığı [MEB], 2018) ve disiplinin doğal çalışma alanı sayılan arazi uygulamalarına öğrencilerin katılımı açıkça teşvik edilmektedir (MEB, 2024). Buna rağmen, aktif öğrenmeyi hedefleyen bu süreçlerin büyük oranda sınıf içi etkinliklerle sınırlandırıldığı dikkat çekmektedir. Coğrafya alanındaki neredeyse tüm öğretim görevlileri, saha çalışmasının bu alandaki öğretimin hayati bir yöntemi olduğunu kabul etmektedir (Kent vd., 1997). Uluslararası araştırmalarda coğrafi gözlemin öğrencilerin aktif katılımı ile duygusal alan gelişimlerini doğrudan güçlendirdiği vurgulanmaktadır (Boyle vd., 2007; Dunphy & Spellman, 2009). Buna rağmen, saha çalışmalarının Türkiye'deki tezlerde oldukça sınırlı bir frekansta kaldığı anlaşılmaktadır. Benzer şekilde alan uzmanlarının görüşlerine başvurulan bir çalışmada arazi uygulamaları alan yazınında zayıf kalan alanlar arasında gösterilmiştir (Duran & Aladağ, 2024a). Ayrıca lisansüstü çalışmalarda yaklaşım, yöntem ve tekniklerin ağırlığının fazla olduğu belirtilmektedir (Çifçi, 2017). Bu bağlamda araştırmacıların benimsedikleri aktif öğrenme pratiklerini alanın merkezine yerleştirilen coğrafi gözlem ve saha çalışmasına yeterince taşıyamadığı söylenebilir. Bu durum coğrafya eğitimine yönelik çalışmaların daha çok anket ve tutum ölçeği gibi uygulamalara öncelik verdiklerine işaret etmektedir.

Coğrafi temalar ve disiplinler arası ilişkiler bağlamında fiziki coğrafya ve sosyal bilgilerde coğrafya öğretimi konularının ağırlıklı olduğu görülmektedir. Coğrafyanın sadece sosyal bilgilerle ilişkili olmadığı hatta öğretim programlarında da görüldüğü üzere fen bilimleri ile ilişkisi (Duran vd., 2019) de göz önünde bulundurulduğunda gerek ilköğretimde gerekse ortaöğretimde bu konudaki çalışmaların sayısının artmasının alan için faydalı olacağı düşünülmektedir (Duran & Aladağ, 2024b). Benzer şekilde coğrafya eğitimi alanında hazırlanmış makalelerde de diğer disiplinlerle ilişki ve karşılaştırma odaklı çalışmaların sınırlı bir düzeyde kaldığı görülmektedir (Aksoy & Türker, 2020). Ayrıca coğrafya eğitimi alanındaki öğretim üyeleri de disiplinler arası iş birliğine dayalı araştırmaların oldukça kısıtlı

olduğunu vurgulamaktadır (Duran & Aladağ, 2024a). Bu bağlamda fen bilimleri, matematik, mühendislik ve teknoloji gibi alanlarla kurulabilecek bağların henüz yeterince geliştirilemediği ve coğrafya eğitiminin disiplinler arası potansiyelinden tam olarak yararlanılamadığı söylenebilir.

Eğitim teknolojileri bağlamında, bilgi ve iletişim teknolojileri ile coğrafi bilgi sistemlerinin yüksek frekansa sahip olması alanda dijitalleşmeye dönük bir ilginin varlığını doğrulamaktadır. Ancak bu ilginin, araştırmaların beceri ve çıktı boyutuna aynı oranda yansımadığı söylenebilir. Benzer şekilde coğrafya eğitimi alanında hazırlanan makalelerde de değerler ve becerilere ilişkin çalışmaların daha az olduğu tespit edilmiştir (Değirmenci, 2018). Araştırmacıların alan becerileri ya da okuryazarlık becerilerinden ziyade ağırlıklı olarak akademik başarı ve tutum değişkenlerine odaklandığı görülmektedir. Ayrıca öğretim üyelerinin algı, tutum ve görüş araştırmalarını coğrafya eğitimi alan yazınının en doygun alanları arasında göstermesi, araştırmaların bu değişkenler etrafında yoğunlaştığını doğrulamaktadır (Duran & Aladağ, 2024a). Bu bulgular dikkate alındığında, coğrafya eğitimi alanında teknoloji kullanımının yeni nesil beceriler geliştiren dönüştürücü bir araçtan ziyade akademik başarıyı artırmak için kullanılan bir araca indirgendiği söylenebilir.

Alandaki çalışmaların felsefi ve kuramsal arka planının geliştirilmeye açık bir yönü olduğu görülmektedir. Coğrafya eğitimi alanındaki çalışmaların metodolojik eğilimleri incelendiğinde büyük çoğunluğunun mevcut durumu betimlemeyi amaçlayan (Duran & Aladağ, 2024b) ve durum tespiti niteliği taşıyan (Aksoy & Türker, 2020) araştırmalardan oluştuğu görülmektedir. Mekân felsefesi veya paradigma gibi üst kavramlar, tezlerin anahtar kelimelerinde oldukça sınırlı düzeyde yer bulmaktadır. Benzer şekilde Uluslararası Coğrafya Eğitimi Kongresi (UCEK) bildirileri üzerine yapılan araştırmalarda da bu bulguyu destekleyen sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir (Şahin & Bozyiğit, 2025). Bu durum, öğretim üyelerinin kalıplaşmış konuların çalışılmasını alanın önündeki engellerden biri olarak görmesi ve coğrafya eğitimi felsefesine dair araştırmaları sınırlı alan yazını arasında ifade ettiği çalışmanın bulgularıyla örtüşmektedir (Duran & Aladağ, 2024a). Hâlbuki coğrafya eğitiminde araştırma için deneysel, teorik/felsefi, karşılaştırmalı ve tarihsel yaklaşımlar da dahil olmak üzere geniş bir metodoloji yelpazesi değerlidir (International Geographical Union [IGU] Commission on Geographical Education [CGE], 2015). Bu bağlamda, coğrafya eğitimi araştırmalarında mevcudu saptamaya yönelik çalışmalara ilaveten alana kuramsal derinlik kazandıracak tartışmalara doğru bir yönelim ihtiyacı bulunduğu ifade edilebilir.

Son olarak, incelenen 511 lisansüstü tezde yer alan anahtar kelimelerin genel yapısı coğrafya eğitimi alan yazınında standart kelimelerin kullanılmasının bir

ihtiyaç olabileceğini göstermektedir. Aynı kavramsal içeriğin farklı çalışmalarda birbirinden bağımsız kelimelerle ifade edilmesi, bilgi erişiminde anlamsal bir dağılmaya yol açmaktadır. Çeşitli kategorilerde standart terimler kullanılmasının yazarlar ve dergiler arasındaki tutarlılığı artıracağı, arama süreçlerinde standartlaştırılmış kavramların tercih edilmesinin ise farklı disiplinler arasında bilgiye erişimi daha homojen bir yapıya kavuşturacağı vurgulanmaktadır (Hartley & Kostoff, 2003). Dolayısıyla bu çalışmadan elde edilen kodların çeşitliliği dikkate alındığında coğrafya eğitimi alan yazını için alana özgü kontrollü bir sözlük oluşturulması ve araştırmacıların belirlenecek ortak dizin terimlerini kullanmaya teşvik edilmesi önerilmektedir.

Kaynakça

Aksoy, B., & Türker, A. (2020). Türkiye'de coğrafya eğitimi alanında yayımlanan makalelere ilişkin bir literatür değerlendirmesi (1923-2018). Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 18(35), 143-161.

Boyle, A., Maguire, S., Martin, A., Milsom, C., Nash, R., Rawlinson, S., Turner, A., Wurthmann, S., & Conchie, S. (2007). Fieldwork is good: The student perception and the affective domain. Journal of Geography in Higher Education, 31(2), 299-317. https://doi.org/10.1080/03098260601063628

Cals, J. W. L., & Kotz, D. (2013). Effective writing and publishing scientific papers, part II: title and abstract. Journal of Clinical Epidemiology, 66(4), 397. https://doi.org/10.1016/j.jclinepi.2013.01.005

Cin Şeker, Z. (2020a). Ana Dili Eğitimi Dergisi'nde yayınlanan makalelerin anahtar kelimeleri üzerine betimsel bir analiz. Ana Dili Eğitimi Dergisi, 8(3), 797-811. https://doi.org/10.16916/aded.718596

Cin Şeker, Z. (2020b). Dinleme ve konuşma becerilerine yönelik lisansüstü tezlerin anahtar kelimeleri üzerine bir inceleme: Betimsel analiz. RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, (19), 128-140. https://doi.org/10.29000/rumelide.752206

Çifçi, T. (2017). Türkiye'de coğrafya eğitimi alanında yapılan lisansüstü tezlerin (2006-2017) eğilimleri. Journal of History Culture and Art Research, 6(4), 864-887. https://doi.org/10.7596/taksad.v6i4.1060

Değirmenci, Y. (2018). Examination of Main Trends in Geographical Education Research in Turkey. Review of International Geographical Education Online, 8(1), 93-108.

Dunphy, A., & Spellman, G. (2009). Geography fieldwork, fieldwork value and learning styles. International Research in Geographical and Environmental Education, 18(1), 19-28. https://doi.org/10.1080/10382040802591522

Duran, Y., & Aladağ, C. (2024a). Examination of the academic status of geography education in Turkish higher education according to the opinions of faculty members. Journal of Teacher Education and Lifelong Learning, 6(1), 111-132. https://doi.org/10.51535/tell.1437873

Duran, Y., & Aladağ, C. (2024b). Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılında coğrafya eğitimi ile ilgili Türkçe çalışmaların içerik analizi (1997-2022). Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 44(1), 829-866. https://doi.org/10.17152/gefad.1427833

Duran, Y., Aladağ, C., Tapur, T., & Kaya, B. (2019). İlköğretimde güncel sosyal, fen ve hayat bilgisi programlarının coğrafya öğretimi ile ilişkisinin incelenmesi (A. Meydan, Ed.; ss. 63-78). Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi.

Elo, S., & Kyngäs, H. (2008). The qualitative content analysis process. Journal of Advanced Nursing, 62(1), 107-115. https://doi.org/10.1111/j.1365-2648.2007.04569.x

Erdem, M. D., Gün, M., Şengül, M., & Özkan, E. (2015). Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanında yazılmış bilimsel makalelerde geçen anahtar sözcüklere ilişkin bir içerik analizi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 34(1), 213-237. https://doi.org/10.7822/omuefd.215246

González, L.-M., García-Massó, X., Pardo-Ibañez, A., Peset, F., & Devís-Devís, J. (2018). An author keyword analysis for mapping Sport Sciences. PLOS ONE, 13(8), e0201435. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0201435

Hartley, J., & Kostoff, R. N. (2003). How useful are "key words" in scientific journals? Journal of Information Science, 29(5), 433-438. https://doi.org/10.1177/01655515030295008

International Geographical Union [IGU] Commission on Geographical Education [CGE]. (2015). International declaration on research in geography education. https://www.igu-cge.org/wp-content/uploads/2018/02/International-Declaration-on-Research-in-Geography-Education-FULL-DOCUMENT-JUNE-2015.pdf

Kan, M. O., Geben, A. Y., & Onay, S. (2023). Akademik yazma alanındaki makalelerde kullanılan anahtar sözcüklerin başlık ve özetle eşleşmelerinin sistematik incelenmesi. Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 20(52), 231-242.

Kent, M., Gilbertson, D. D., & Hunt, C. O. (1997). Fieldwork in geography teaching: A critical review of the literature and approaches. Journal of Geography in Higher Education, 21(3), 313-332. https://doi.org/10.1080/03098269708725439

Küçük, S., & Kaya, E. (2018). Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi ile ilgili hazırlanan tezlerde geçen anahtar kelimelere yönelik içerik analizi. Journal of History Culture and Art Research, 7(5), 442-456. https://doi.org/10.7596/taksad.v7i5.1880

Miles, M. B., & Huberman, A. M. (2016a). Analizde ilk adımlar (D. Örücü, Çev.). İçinde S. Akbaba Altun & A. Ersoy (Ed.), Genişletilmiş bir kaynak kitap: Nitel veri analizi (2. Baskı, ss. 50-89). Pegem Akademi. (Yayınlanan asıl eser 1994, SAGE Publications)

Miles, M. B., & Huberman, A. M. (2016b). Veriyi toplamaya odaklanmak ve veri toplamayı sınırlamak: Anlamlı bir başlangıç (D. Örücü, Çev.). İçinde S. Akbaba Altun & A. Ersoy (Ed.), Genişletilmiş bir kaynak kitap: Nitel veri analizi (2. Baskı, ss. 16-39). Pegem Akademi. (Yayınlanan asıl eser 1994, SAGE Publications)

Millî Eğitim Bakanlığı [MEB]. (2018). Ortaöğretim coğrafya dersi (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) öğretim programı. Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı. https://mufredat.meb.gov.tr/Dosyalar/2018120203724482-Cografya%20dop%20pdf.pdf

Millî Eğitim Bakanlığı [MEB]. (2024). Ortaöğretim coğrafya dersi öğretim programı (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar). Millî Eğitim Bakanlığı. https://tymm.meb.gov.tr/upload/program/2024programcog9101112Onayli.pdf

Pottier, P., Lagisz, M., Burke, S., Drobniak, S. M., Downing, P. A., Macartney, E. L., Martinig, A. R., Mizuno, A., Morrison, K., Pollo, P., Ricolfi, L., Tam, J., Williams, C., Yang, Y., & Nakagawa, S. (2024). Title, abstract and keywords: A practical guide to maximize the visibility and impact of academic papers. Proceedings of the Royal Society B: Biological Sciences, 291(2027), 20241222. https://doi.org/10.1098/rspb.2024.1222

Saban, A. (2009). Çoklu zekâ kuramı ile ilgili Türkçe çalışmaların içerik analizi. Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri, 9(2), 833-876.

Saldaña, J. (2022a). Birinci döngü sonrası kodlama (A. Kış, Çev.). İçinde A. Tüfekci & S. N. Şad (Ed.), Nitel araştırmacılar için kodlama el kitabı (2. Baskı, ss. 211-232). Pegem Akademi. (Yayınlanan asıl eser 2015, SAGE Publications)

Saldaña, J. (2022b). İkinci döngü sonrası kodlama (S. N. Şad, Çev.). İçinde A. Tüfekci & S. N. Şad (Ed.), Nitel araştırmacılar için kodlama el kitabı (2. Baskı, ss. 273-290). Pegem Akademi. (Yayınlanan asıl eser 2015, SAGE Publications)

Saldaña, J. (2022c). Kod ve kodlama sürecine giriş (S. N. Şad, Çev.). İçinde A. Tüfekci & S. N. Şad (Ed.), Nitel araştırmacılar için kodlama el kitabı (2. Baskı, ss. 1-42). Pegem Akademi. (Yayınlanan asıl eser 2015, SAGE Publications)

Sevim, O., & İşcan, A. (2012). Türkçenin eğitimi ve öğretimi alanında yapılan yüksek lisans tezlerinde geçen anahtar kelimelere dönük bir içerik analizi. Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 7(1), 1863-1873. https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.3101

Şahin, B., & Bozyiğit, R. (2025). 2015 coğrafya eğitiminde uluslararası araştırma deklarasyonu kapsamında uluslararası coğrafya eğitimi kongresi (UCEK) bildirilerinin araştırma boyutlarının analizi. International Journal of Geography and Geography Education, (56), 92-118. https://doi.org/10.32003/igge.1702140

Tatar, E., & Tatar, E. (2008). Fen bilimleri ve matematik eğitimi araştırmalarının analizi I: anahtar kelimeler. İnönü University Journal of the Faculty of Education, 9(16), 89-103.

Tonta, Y. (1999). Bilgi toplumu ve bilgi teknolojisi. Türk Kütüphaneciliği, 13(4), 363-375.

Turan, A., & Dolgun, G. (2021). Bilimsel araştırma makalelerinde başlık, özet, anahtar kelimeler ve yazar bilgilerinin yazılımı. Journal of Education and Research in Nursing, 18(1), 77-82. https://doi.org/10.5152/jern.2021.52244

20. BÖLÜM

COĞRAFYA EĞİTİMİNDE YAPAY ZEKÂ DESTEKLİ ARGÜMANTASYON: ÖZEL YETENEKLİ ÖĞRENCİLERİN YEREL ÇEVRE SORUNLARINA İLİŞKİN ARGÜMAN DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ

Prof. Dr. Yavuz AKBAŞ - Trabzon Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-3500-4701

Ercan KOÇAN - Trabzon Üniversitesi,
ORCID No: 0000-0003-2638-5888

Özet

Coğrafya eğitiminde yerel çevre sorunlarının bilimsel, toplumsal ve ekonomik boyutlarıyla birlikte değerlendirilebilmesi, öğrencilerin kanıta dayalı düşünme ve gerekçeli görüş oluşturma becerilerinin desteklenmesini gerekli kılmaktadır. Bu doğrultuda araştırmanın amacı, Bilim ve Sanat Merkezinde (BİLSEM) sosyal bilgiler dersi kapsamında yürütülen yapay zekâ destekli argümantasyon uygulamasını coğrafya eğitimi bağlamında incelemektir. Bu kapsamda öğrencilerin coğrafi nitelikteki sosyobilimsel konulara ilişkin argümantasyon düzeylerinin haftalara göre değişimi ile uygulama sürecine ilişkin görüşleri ele alınmıştır. Araştırma, karma yöntem desenlerinden açıklayıcı ardışık desen doğrultusunda yürütülmüştür. Çalışma grubunu, Doğu Karadeniz'de bulunan bir ildeki Bilim ve Sanat Merkezinde Bireysel Yetenekleri Fark Ettirme (BYF) programına devam eden 15 beşinci sınıf öğrencisi oluşturmaktadır. Araştırmanın nicel verileri, sosyobilimsel senaryolara dayalı argümantasyon etkinlikleri kapsamında öğrenciler tarafından oluşturulan yazılı argüman metinlerinden; nitel verileri ise uygulama sonunda öğrencilere uygulanan açık uçlu görüş formundan elde edilmiştir. Öğrencilerin argümantasyon düzeyleri, Erduran ve diğerleri (2004) tarafından geliştirilen Ar-

gümantasyon Değerlendirme Rubriği kullanılarak değerlendirilmiş, her uygulama haftası için argümantasyon düzeyi puanları belirlenmiştir. Görüşme verileri ise içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiştir. Bulgular, öğrencilerin süreç sonunda iddia oluşturma, gerekçe sunma ve karşı görüşe yanıt verme becerilerinde gelişim gösterdiklerini; buna karşın birden fazla çürütücü içeren üst düzey argümanlar oluşturmada güçlük yaşadıklarını ortaya koymuştur. Ayrıca öğrenciler, yapay zekânın kanıt bulma, fikir üretme, farklı bakış açılarını değerlendirme ve karşı görüşlere yanıt geliştirme süreçlerinde önemli katkılar sağladığını ifade etmişlerdir. Sonuç olarak yapay zekâ destekli argümantasyon uygulamalarının öğrencilerin argümantasyon becerilerini geliştirmede ve sosyobilimsel konuların öğretimini desteklemede etkili bir öğrenme ortamı sunduğu belirlenmiştir. Bu doğrultuda farklı sınıf düzeyleri, disiplinler ve okul türlerinde yürütülecek benzer çalışmaların alan yazınına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yapay zekâ, argümantasyon, sosyobilimsel konular, coğrafya eğitimi, sosyal bilgiler, BİLSEM.

1. Giriş

Günümüzde bilim ve teknoloji konusunda yaşanan değişim ve gelişmeler çevreyi ve toplumsal hayatı yakından etkilemekte, eğitim, göç, enerji, ekonomi gibi birçok alanda yürütülen politikaların değişmesine neden olmaktadır. Yaşanan değişimlerle ortaya çıkan yeni durum ve sorunlar da birçok tartışmalı konuyu beraberinde getirmektedir (Yen ve Wu, 2017). Bilimin yayılmasıyla birlikte toplumu ilgilendiren toplumsal, bilimsel, ahlaki ve etik boyutların değişmesi, çeşitli buluşların artması tartışmalı konuların ortaya çıkmasına neden olmuştur (Sadler, Romine & Topçu, 2016). Özellikle iklim değişikliği, doğal afetler, enerji politikaları, su kaynaklarının sürdürülebilir kullanımı ve çevre sorunları gibi küresel ölçekteki tartışmalı meseleler; bireylerin, kendi fikirlerini oluşturmaları için muhakeme yapmaları, düşünce ve kanaat üretmeleri gerekmektedir. Bu noktada açık uçlu ve çözüm için alternatif fikirler üretmeye uygun olan sosyobilimsel konular söz konusu olduğunda muhakeme becerileri daha da önemli hale gelmektedir (Akbaş ve Karakuş, 2023; Sadler, 2004; Sadler ve Zeidler, 2005). Bu konulara yönelik fikirler üretmek için bireylerin, bilimsel veriler ile toplumsal değerleri bir arada harmanlayabilme becerisini gerekli kılmaktadır (Akbaş ve Karakuş, 2023). Tam da bu noktada coğrafya eğitimi, insan ve doğa arasındaki o dinamik etkileşimi mekânsal bir bakış açısıyla ele alması sayesinde, bu karmaşık sorunların öğretiminde kritik bir köprü görevi üstlenmektedir. Coğrafya eğitimi, bireylerin kendi davranışlarının ve toplumlarının davranışlarının etkisinin farkına varmalarını, çevreye duyarlı kararlar almalarını sağlayacak doğru bilgi ve becerilere erişmelerini ve ey-

lemlerine rehberlik edecek bir çevre etiği geliştirmelerini sağlayarak sürdürülebilir çevre ve kalkınmaya katkıda bulunur (Bagoly-Simó, 2022). Bu bağlamda çevre ve insan etkileşimini bir bütün olarak kavrayarak ve bu etkileşimin sürdürülebilir bir zeminde sağlıklı biçimde devamlılığını sağlamak için aksiyon alacak bireylerin topluma kazandırılması coğrafya eğitiminin odak noktalarından biridir. Bu konuda bireylerin etkili kararlar alması için sosyobilimsel konulara yönelik durumlarla yüzleşmesi ve kendi karar ve fikirlerini oluşturacak öğrenme ortamlarına ihtiyaç duyulmaktadır. Coğrafya bağlamında bilimsel veriler ile toplumsal tartışmaların kesişim kümesinde yer alan bu konular, ortaokul düzeyinde yapısal ve pedagojik olarak karşılığını tam anlamıyla sosyal bilgiler dersinde bulmaktadır.

Sosyal bilgiler dersi; toplumsal yaşamı, vatandaşlık sorumluluklarını ve farklı disiplinlerden gelen bilgileri bir araya getiren yapısıyla öğrencilerin güncel ve tartışmalı konuları değerlendirebilecekleri önemli bir öğrenme alanıdır. Dersin bu yapısı, öğrencilerin yalnızca bilgi edinmelerini değil; toplumsal sorunları farklı açılardan ele almalarını, kaynakları değerlendirmelerini ve kanıta dayalı kararlar verebilmelerini gerektirir (Hess, 2009, Millî Eğitim Bakanlığı [MEB], 2024a; National Council for the Social Studies [NCSS], 2013). Sınıf içi tartışmalar da bu sürecin önemli bir parçasıdır. Sosyal bilgiler öğretimi, öğrencilerin demokratik bir tartışma ortamında farklı görüşleri dinlemelerini, kendi düşüncelerini ifade etmelerini ve toplumsal meseleler üzerine gerekçeli kararlar geliştirmelerini destekler (Larson ve Parker, 1996).

1.1. Sosyobilimsel Konular

Sosyal bilgiler dersinde tartışma ve karar verme süreçlerinin geliştirilebileceği önemli bağlamlardan biri sosyobilimsel konulardır. Sosyobilimsel konular; bilimsel bilgiyle ilişkili olmakla birlikte toplumsal, ekonomik, çevresel ve etik boyutlar içeren tartışmalı problem durumlarıdır (Sadler, 2004; Zeidler vd., 2005). Bu konular, öğrencilerin kanıtları değerlendirmelerini, farklı bakış açılarını dikkate almalarını ve gerekçeli kararlar üretmelerini gerektirir. Bu özellikleri nedeniyle sosyobilimsel konular, sosyal bilgiler dersinde argümantasyon becerilerinin geliştirilmesi için uygun bir bağlam sunar.

1.2. Sosyobilimsel Konularda Argümantasyon ve Özel Yetenekli Öğrenciler

Sosyobilimsel konuların tartışmaya açık yapısı, sınıf ortamında argümantasyonun sistemli biçimde ele alınmasını gerekli kılar. Tartışmalı bir konunun sınıfa taşınması, öğrencilerin kendiliğinden nitelikli argümanlar üreteceği anlamına gel-

mez. Argümantasyon, öğrencilerin yalnızca görüş belirtmelerini değil; iddia ortaya koymalarını, bu iddiaları gerekçe ve kanıtlarla desteklemelerini, karşı görüşleri dikkate almalarını ve gerektiğinde bu görüşlere yanıt üretmelerini gerektirir (Flynn, 2009; Nussbaum, 2002). Bu nedenle öğrencilerin gerekçelendirme, kanıt kullanma, karşı görüşe yanıt verme ve çürütme gibi argümantasyon bileşenlerini geliştirebilmeleri için yapılandırılmış ve süreklilik gösteren öğrenme süreçlerine ihtiyaç vardır (Kuhn ve Crowell, 2011; Kuhn ve Halpern, 2022).

Argümantasyon becerilerinin yapılandırılmış öğrenme süreçleriyle desteklenmesi, özel yetenekli öğrencilerin öğrenme özellikleriyle de yakından ilişkilidir. MEB tarafından yayımlanan Bilim ve Sanat Merkezleri Sosyal Bilgiler Dersi Çerçeve Öğretim Programı'nda özel yetenekli öğrenciler; akranlarından farklı gelişim özellikleri gösteren, özel akademik yeteneğe sahip, soyut fikirleri kolay anlayabilen ve muhakeme becerileri güçlü bireyler olarak ele alınmaktadır (MEB, 2024b). Aynı programda bu öğrencilerin öğrenme süreçlerinin zenginleştirme, hızlandırma ve farklılaştırma stratejileriyle yapılandırılması; araştırmaya dayalı öğrenme, problem çözme, yaratıcı ve eleştirel düşünme gibi süreçlerle desteklenmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Bu doğrultuda sosyobilimsel konulara dayalı argümantasyon etkinlikleri, özel yetenekli öğrencilerin tartışmalı toplumsal problemleri çok boyutlu değerlendirmelerine, görüşlerini kanıtlarla temellendirmelerine ve farklı bakış açıları arasında ilişki kurmalarına imkân sağlayan uygun bir öğrenme zemini sunmaktadır.

Alan yazınındaki çalışmalar, sosyal bilgiler dersinde argümantasyon temelli uygulamaların farklı konu ve problem durumları üzerinden ele alındığını göstermektedir. Ortaokul düzeyinde yürütülen araştırmalarda argümantasyon temelli öğretimin öğrencilerin argüman niteliği, üst düzey düşünme becerileri ve derse yönelik tutumlarıyla ilişkili olduğu görülmektedir (Serttaş, 2019; Torun, 2015). Öğretmen adaylarıyla yapılan bir çalışmada özellikle karşı görüşü ele alma ve çürütme gibi bileşenlerde güçlüklerin devam edebildiği belirtilmektedir (Demir ve Oğuz Haçat, 2018). Özel yetenekli öğrencilerle yürütülen çalışmalarda öğrencilerin yazılı argüman üretme performansları incelenmiş (Akbaş ve Çetin, 2018); BİLSEM bağlamında ise sosyobilimsel konulara yönelik argümantasyon temelli kavram karikatürleri geliştirilerek bunların sınıf içi uygulamaları değerlendirilmiştir (Atasoy vd., 2022). Bu çalışmalar, argümantasyonun geliştirilebilir bir beceri olduğunu ancak öğrencilerin bu süreçte yapılandırılmış öğretimsel desteğe ihtiyaç duyduklarını göstermektedir. Nussbaum'un (2011) da vurguladığı gibi argümantasyon yalnızca argümanın yapısıyla değil, argüman ve karşı argüman arasındaki etkileşimle de ilgilidir.

1.3. Yapay Zekâ Destekli Argümantasyon

Yapay zekâ destekli argümantasyon, yapay zekâ tabanlı araçların öğrencilerin yerine argüman üretmesinden çok, onların iddia, gerekçe, karşı görüş ve çürütme bileşenlerini geliştirmelerine yönelik soru, yönlendirme ve geri bildirim sunmak amacıyla kullanıldığı bir öğrenme süreci olarak ele alınabilir (Kal, 2024; Nusivera vd., 2025). Bu desteğin önem kazandığı noktalardan biri, öğrencilerin kanıtı yalnızca sunmakla kalmayıp kanıt ile iddia arasında açık bir ilişki kurmakta ve karşıt kanıtları tartışmakta zorlanabilmeleridir (Xiao, 2015). Sosyal bilgiler dersinde kullanılan harita, tablo, görsel, haber metni ve senaryo gibi materyallerden kanıt olarak yararlanılması da öğrencilerin iddia ve gerekçeleri arasında ilişki kurmalarını sağlayacak rehberliğe duyulan ihtiyacı artırmaktadır (Flynn, 2009; Nussbaum, 2002). Öğrencilerin argümantasyon bileşenleri bakımından farklı profiller sergilemeleri ise yapay zekâ destekli uygulamalarda sunulan desteğin öğrenci gereksinimlerine göre yapılandırılmasının önemine işaret etmektedir (Turós vd., 2025).

Yapay zekâ destekli argümantasyon ve geri bildirim üzerine yapılan çalışmalar farklı alanlarda giderek artmaktadır. Fen bilimlerinde otomatik geri bildirimin bilimsel argümantasyon yazımı ve metinlerin gözden geçirilmesiyle ilişkisi incelenmiştir (Zhu vd., 2020). Yabancı dil öğretiminde büyük dil modeli (LLM) temelli geri bildirimin öğrencilerin argümantatif yazılarını gözden geçirme süreçlerini destekleyebildiği rapor edilmiştir (Meyer vd., 2024). Yükseköğretim düzeyinde yapılan bir araştırmada, argümantasyona yönelik otomatik geri bildirim ile sosyal karşılaştırma desteğinin öğrencilerin daha nitelikli argümanlar üretmelerine katkı sağladığı belirlenmiştir (Wambsganss vd., 2022). Öğretmen eğitimi alanında ise ChatGPT tarafından üretilen uyarlanabilir geri bildirimin yazılı tanısal muhakeme ve gerekçelendirme performansı üzerindeki etkileri ele alınmıştır (Kinder vd., 2025). Bu çalışmalar, yapay zekânın farklı öğrenme ortamlarında argümantasyon sürecini destekleyen bir yönlendirme ve geri bildirim aracı olarak kullanılabileceğini göstermektedir.

Alan yazınındaki bu gelişmelere karşın sosyal bilgiler dersinde yapay zekânın argümantasyon sürecine nasıl dâhil edilebileceğini gösteren uygulama örnekleri sınırlıdır. Mevcut durumdan hareketle araştırmanın amacı, BİLSEM sosyal bilgiler dersinde yürütülen yapay zekâ destekli argümantasyon uygulamasını öğrencilerin argümantasyon düzeyleri ve sürece ilişkin görüşleri açısından incelemektir. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. Öğrencilerin argümantasyon düzeyleri haftalara göre nasıl bir değişim göstermektedir?
2. Öğrenciler, yapay zekâ destekli argümantasyon temelli öğretim sürecini nasıl değerlendirmektedir?

2. Yöntem

Bu bölümde araştırmanın nasıl yürütüldüğünü ortaya koymak amacıyla izlenen yöntem çerçevesi sunulmaktadır. Bu kapsamda araştırma modeli, çalışma grubu, uygulama süreci, veri toplama araçları, veri analizi ile geçerlik ve güvenirlik çalışmalarına ilişkin süreçler sırasıyla açıklanmaktadır.

2.1. Araştırma Modeli

Araştırma, karma yöntem desenlerinden açıklayıcı ardışık desenle yürütülmüştür. Açıklayıcı ardışık desen önce nicel verilerin toplanıp analiz edildiği, ardından nicel bulguların daha ayrıntılı yorumlanmasına katkı sağlamak amacıyla nitel verilerin kullanıldığı bir desen olarak tanımlanmaktadır (Creswell & Plano Clark, 2018; Ivankova, Creswell ve Stick, 2006). Bu araştırmada da önce öğrencilerin beş haftalık uygulama sürecinde oluşturdukları yazılı argümanlar değerlendirilmiş ve argümantasyon düzeyleri belirlenmiştir. Ardından uygulama sonunda öğrencilerden elde edilen görüş formu verileri analiz edilerek sürecin öğrenciler tarafından nasıl değerlendirildiği ortaya konulmuştur.

Araştırmanın nicel boyutunda deneysel bir desen kurulmamış, aynı öğrenci grubunun beş hafta boyunca oluşturduğu yazılı argümanlar haftalara göre betimsel olarak incelenmiştir. Kontrol ya da karşılaştırma grubu bulunmadığından nicel bulgular nedensel etki iddiası taşımadan, öğrencilerin argümantasyon düzeylerinde haftalara göre ortaya çıkan dağılım ve eğilimleri betimlemek amacıyla yorumlanmıştır.

2.2. Çalışma grubu

Araştırmanın çalışma grubu, Doğu Karadeniz'de bulunan bir Bilim ve Sanat Merkezinde Bireysel Yetenekleri Fark Ettirme (BYF) programında öğrenim gören 15 öğrenciden oluşmaktadır. Tamamı 5. sınıf düzeyinde olan öğrencilerin yaşları 10 ile 11 arasında değişmekte olup grupta 8 kız ve 7 erkek öğrenci bulunmaktadır.

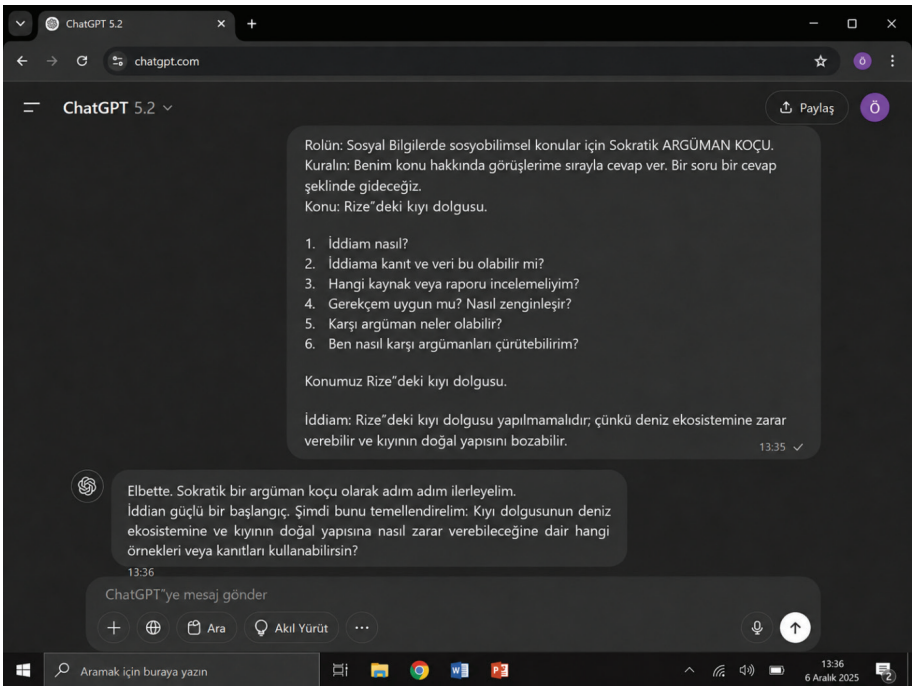
2.3. Veri Toplama Süreci

Araştırmanın verileri, beş haftaya yayılan argümantasyon etkinlikleri kapsamında öğrenciler tarafından oluşturulan bireysel yazılı argüman metinleri ile uygulama sonunda alınan öğrenci görüşlerinden elde edilmiştir. Uygulama, kurumun Dijital Tasarım Atölyesi'nde bulunan dizüstü bilgisayarlar kullanılarak haftada dört ders saati olmak üzere toplam 20 ders saatinde yürütülmüştür. Her hafta öğrencilere günlük yaşamla ilişki kurabilecekleri ve farklı bakış açıları geliş-

tirebilecekleri bir tartışma konusu sunulmuştur. Öğrencilerin bu konular doğrultusunda oluşturdukları bireysel yazılı argüman metinleri, haftalık argümantasyon performanslarının belirlenmesinde veri kaynağı olarak kullanılmıştır. Çalışma grubundaki öğrencilerin temel düzeyde dijital araç kullanma becerisine sahip olmaları, yapay zekâ destekli argümantasyon sürecinin sınıf ortamında uygulanmasına olanak sağlamıştır.

Birinci haftada öğrencilere ilgili tartışma konusu sunulmuş; öğrenciler önce küçük gruplarda konuya ilişkin görüşlerini paylaşmış, ardından herhangi bir yapay zekâ desteği almadan bireysel yazılı argümanlarını oluşturmuştur. Bu hafta, öğrencilerin uygulama öncesindeki başlangıç düzeyi argümantasyon performanslarını belirlemek amacıyla yürütülmüştür.

İkinci, üçüncü ve dördüncü haftalarda öğrenciler, tartışma konusu sunulduktan sonra önce küçük gruplarda ilk tartışmalarını gerçekleştirmiştir. Tartışmanın ardından Dijital Tasarım Atölyesi'ndeki dizüstü bilgisayarlar üzerinden ChatGPT sohbet ekranını kullanarak yapay zekâdan "argüman koçu" olarak yararlanmışlardır. Bu süreçte uygulayıcı tarafından önceden hazırlanan yönlendirici promptlar öğrencilere verilmiş, öğrenciler de bu promptları sohbet ekranına yazarak yapay zekâ ile etkileşime başlamıştır. Uygulamada kullanılan promptlardan birine ilişkin temsili ekran görüntüsü Görsel 1'de sunulmuştur. Bu aşamada öğrenciler; iddia, gerekçe, kanıt, karşı görüş ve çürütme bileşenlerini güçlendirmeye yönelik yapay zekâ desteği almıştır. Yapay zekâ ile gerçekleştirdikleri etkileşimin ardından öğrenciler yeniden küçük gruplarına dönmüş, gözden geçirerek geliştirdikleri argümanlarla tartışmayı sürdürmüş ve son aşamada bireysel yazılı argüman metinlerini oluşturmuştur.

Görsel 1. Öğrencilerin ChatGPT'yi argüman koçu olarak kullanmalarına ilişkin temsili sohbet ekranı

Beşinci haftada öğrencilere yeni bir tartışma konusu sunulmuş ve öğrenciler önce küçük gruplarda görüş alışverişinde bulunmuştur. Ardından öğrencilerden önceki haftalarda edindikleri deneyimlerden yararlanarak herhangi bir yapay zekâ desteği olmaksızın bireysel yazılı argümanlarını oluşturmaları istenmiştir. Böylece yapay zekâ destekli haftalarda edinilen deneyimlerin öğrencilerin desteksiz olarak oluşturdukları argümanlara ne ölçüde yansıdığının incelenmesi amaçlanmıştır. Beş haftalık uygulamanın tamamlanmasının ardından sürece ilişkin öğrenci görüşleri alınmıştır.

Tartışma konularına ait senaryoların oluşturulmasında Ratcliffe ve Grace (2003) tarafından belirtilen sosyobilimsel konu nitelikleri dikkate alınmıştır. Buna göre sosyobilimsel konular:

- Bilime ve bilimsel bilgiye dayanır.
- Fikir oluşturmayı ve farklı görüşler ortaya koymayı gerektirir.
- Kişisel ve toplumsal düzeyde karar vermeyi kapsar.
- Medya araçları aracılığıyla kamuoyuna iletilir.
- Kesinleşmemiş veya birbiriyle çelişen bilimsel bilgiler içerebilir.

- Yerel, ulusal ve küresel boyutlara sahiptir.
- Toplumsal ve politik içeriklerle ilişkilidir.
- Risk ve değerler bağlamında maliyet-kazanç değerlendirmelerini kapsar.
- Sürdürülebilir gelişmenin dikkate alınmasını gerektirir.
- Değerleri, etik muhakemeyi, olasılıkları ve riskleri içerir.

Bu nitelikler doğrultusunda Rize ve Doğu Karadeniz'de gündeme gelen yerel sosyobilimsel sorunlara ilişkin ulusal ve yerel medya haberlerinden yararlanılmıştır. Bu kapsamda Yeşil Yol Projesi (BİA Haber Merkezi, 2015; Çay TV Haber, 2014), hidroelektrik santraller (Önderoğlu, 2010), kıyı dolgusu (Erbaş ve Meyveci, 2022; Gümüşkoza Gazetesi, 2023), İyidere Lojistik Limanı için açılması planlanan taş ocağı (Çay TV Haber, 2021; Dağıstanlı, 2022) ve çay tarımında sentetik gübre kullanımı (Çay TV Haber, 2013; Sarıcan, 2021) hakkındaki haberler incelenmiştir. Haberlerde yer alan çevresel, ekonomik, toplumsal ve hukuki boyutlar karşılaştırılarak içerikleri öğrenci düzeyine uygun ve karşıt görüşleri dengeli biçimde içeren kısa senaryolara dönüştürülmüştür. Hazırlanan senaryolardan bir örnek Görsel 2'de sunulmuştur.

Görsel 2. Örnek Senaryo

Öğrencilerden bu bağlam doğrultusunda iddia geliştirmeleri, gerekçelerini açıklamaları, karşı görüşleri değerlendirmeleri ve çürütme üretmeleri beklenmiştir. Argümantasyon düzeylerinin konunun niteliğine göre aşırı değişmesini azaltmak amacıyla haftalara dağıtılan konular birbirine yakın temalarda belirlenmiştir.

Bu tercihle, haftalara göre ortaya çıkan farklılıkların konu etkisinden ziyade uygulama koşullarıyla ilişkili olarak yorumlanabilmesi amaçlanmıştır.

Veri toplama sürecinde kullanılan senaryolar haftalara göre şu şekilde özetlenmiştir:

1. Hafta (22.11.2025): "Yeşil Yol: Yaylaya Giden Yol mu, Yaylayı Götüren Yol mu?"

Bu etkinlikte öğrenciler, Doğu Karadeniz yaylalarını birbirine bağlaması planlanan Yeşil Yol Projesi'ni tartışmıştır. Senaryoda projenin ulaşım, turizm ve ekonomik kalkınma açısından sağlayabileceği yararlar ile heyelan, ekosistem kaybı ve kültürel mirasın zarar görmesi gibi olası riskler birlikte verilmiştir. Öğrencilerden Yeşil Yol Projesi'nin yapılıp yapılmaması gerektiğine ilişkin kanıta dayalı bir görüş oluşturmaları istenmiştir.

2. Hafta (29.11.2025): "HES: Dereden Gelen Enerji mi, Dereden Giden Yaşam mı?"

Bu etkinlikte öğrenciler, bir dağ köyünde kurulması planlanan hidroelektrik santral üzerinden enerji üretimi ve çevresel sürdürülebilirlik ilişkisini değerlendirmiştir. Senaryoda elektrik üretimi, yerel istihdam ve altyapı olanakları ile derenin doğal akışının değişmesi, canlı yaşamının zarar görmesi ve heyelan riski gibi olası sorunlar karşılaştırılmıştır. Öğrencilerden HES'in kurulup kurulmaması gerektiğini gerekçeleriyle savunmaları beklenmiştir.

3. Hafta (06.12.2025): "Kıyı Dolgusu: Sahili Kazanırken Denizi Kaybediyor muyuz?"

Bu etkinlikte öğrenciler, Rize şehir merkezinde yapılması planlanan kıyı dolgusu ve kıyı düzenlemesi projesini ele almıştır. Senaryoda ulaşım, rekreasyon alanı ve turizm beklentileri ile kıyı ekosistemi, balıkçılık, erozyon ve kıyıların ortak kullanım hakkı gibi boyutlar birlikte sunulmuştur. Öğrencilerden kıyı dolgusunun şehir için bir kazanım mı yoksa deniz ve kıyı ekosistemi açısından bir kayıp mı olduğu konusunda argüman geliştirmeleri istenmiştir.

4. Hafta (13.12.2025): "Taş Ocağı: Limana Giden Taş mı, Vadiden Giden Yaşam mı?"

Bu etkinlikte öğrenciler, İyidere Lojistik Limanı için taş sağlamak amacıyla açılması planlanan taş ocağı üzerinden altyapı yatırımları ile çevresel ve toplumsal etkiler arasındaki ilişkiyi tartışmıştır. Senaryoda taş ihtiyacı, istihdam ve ekonomik katkı gerekçeleri ile vadinin doğal yapısı, geçim kaynakları, su kaynakları, toz, gürültü ve hukuki süreçler birlikte ele alınmıştır. Öğrencilerden taş ocağı projesinin uygulanıp uygulanmaması gerektiğine ilişkin gerekçeli bir görüş oluşturmaları beklenmiştir.

5. Hafta (20.12.2025): "Çayda Verim mi, Toprağın Sağlığı mı?"

Bu etkinlikte öğrenciler, Rize'de çay üretiminde sentetik gübre kullanımına ilişkin bir köy toplantısı senaryosu üzerinden tarımsal verimlilik ve çevresel sürdürülebilirlik konusunu tartışmıştır. Senaryoda sentetik gübrenin verim ve üretici geliri açısından sağladığı yararlar ile toprak sağlığı, su kirliliği, arıcılık ve sürdürülebilir tarım açısından oluşturabileceği riskler karşılaştırılmıştır. Öğrencilerden sentetik gübre kullanımına ilişkin kontrollü kullanım, alternatif uygulamalar ya da kullanımın sınırlandırılması gibi seçenekleri değerlendirerek argüman oluşturmaları istenmiştir.

2.4. Verilerin Analizi

Araştırmada elde edilen veriler, öğrencilerin yazılı argümanlarından elde edilen puan verileri ile öğrenci görüşlerinden elde edilen nitel veriler olmak üzere iki grupta analiz edilmiştir. Öğrencilerin her hafta oluşturduğu yazılı argüman metinleri, Erduran ve diğerleri (2004) tarafından geliştirilen Argümantasyon Değerlendirme Rubriği kullanılarak değerlendirilmiş ve her öğrenci için ilgili haftaya ait bir argümantasyon düzeyi belirlenmiştir. Değerlendirmede kullanılan rubriğin düzeyleri ve bu düzeylere ilişkin açıklamalar Tablo 1'de sunulmuştur. Düzey 1-Düzey 5 aralığında sınıflandırılan argüman düzeyleri, analiz sürecinde sırasıyla 1, 2, 3, 4 ve 5 puan olarak işlenmiştir.

Tablo 1. Argümantasyon Değerlendirme Rubriği

Düzey 1	Bir iddiaya veya karşı bir iddiaya karşılık sunulan basit bir iddiadan oluşan argümanların yer aldığı düzeydir.
Düzey 2	Bir iddiaya karşılık sunulan iddialarla birlikte veri, gerekçe veya desteğin de yer aldığı fakat herhangi bir çürütücünün olmadığı düzeydir.
Düzey 3	Veri, gerekçe veya desteklerle birlikte nadiren zayıf çürütücülerin de yer aldığı iddialar veya karşı iddialar serisinden oluşan argümanların yer aldığı düzeydir.
Düzey 4	Veri, gerekçe veya desteklerle birlikte net bir çürütücünün de yer aldığı iddialar veya karşı iddialar serisinden oluşan argümanların yer aldığı düzeydir.
Düzey 5	Veri, gerekçe veya desteklerle birlikte birden fazla çürütücünün de yer aldığı iddialar veya karşı iddialar serisinden oluşan argümanların yer aldığı düzeydir.

Argümanlar, iki bağımsız puanlayıcı tarafından değerlendirilmiştir. Puanlayıcılar arası tutarlılık Cohen's kappa katsayısı ile analiz edilmiştir (Cohen, 1960). Yapılan analiz sonucunda puanlayıcılar arasında yüksek düzeyde uyum olduğu belirlenmiştir ($\kappa = 0{,}87$). Öğrencilerin argüman düzeylerine yönelik frekans dağılımları her hafta için hesaplanmış, ardından öğrencilerin haftalık argümantasyon performansını özetlemek amacıyla ağırlıklı ortalama skor elde edilmiştir. Ortala-

ma skorlar, yorumlamayı kolaylaştırmak amacıyla "ortalama skor / 5 × 100" formülü kullanılarak 100'lük puan sistemine dönüştürülmüştür. Nicel bulgular tablo ve çizgi grafik aracılığıyla betimsel olarak sunulmuş ve haftalara göre değişim eğilimi üzerinden yorumlanmıştır.

Uygulama sürecinin sonunda öğrenci görüş formu aracılığıyla elde edilen nitel veriler, içerik analizi kapsamında çözümlenmiştir. Görüş formundan elde edilen veriler öncelikle bütüncül olarak okunmuş, ardından anlamlı ifade birimleri belirlenerek kodlama yapılmıştır. Benzer kodlar bir araya getirilerek temalar oluşturulmuş ve bu temalar, öğrencilerin uygulama sürecine ilişkin deneyimlerini yansıtacak biçimde düzenlenmiştir. Bu süreçte Miles, Huberman ve Saldana (2014) tarafından nitel veri analizinde eş zamanlı olarak yürütülen üç faaliyet akışı biçiminde açıklanan "kodlama ve tema oluşturma (data condensation)", "tablo ve grafikler eşliğinde verileri sunma (data display)" ve "verilerin altında yatan anlamı ortaya çıkarma ve doğrulama (Conclusions: drawing and verifying)" işlemleri izlenmiştir. Ayrıca yazılı argümanlardan seçilen doğrudan alıntılar, beş haftalık uygulama sürecinde oluşturulan tüm yazılı ürünleri temsil etmek amacıyla değil, argümantasyon düzeyleri arasındaki farklılıkları somutlaştırmak amacıyla bir haftaya ait temsili öğrenci yanıtları üzerinden sunulmuştur.

2.5. Geçerlik ve Güvenirlik Çalışmaları

Araştırmada geçerlik ve güvenirliği güçlendirmek amacıyla çeşitli önlemler alınmıştır. Uygulama sürecinde kullanılan argümantasyon senaryoları, iki akademisyen ve iki sosyal bilgiler öğretmeninden oluşan uzman grubu tarafından incelenmiş; uzman görüşleri doğrultusunda senaryoların dili, kapsamı ve tartışma soruları gözden geçirilmiştir. Nitel verilerin kodlanmasındaki tutarlılığı belirlemek amacıyla veriler iki kodlayıcı tarafından bağımsız olarak değerlendirilmiş ve kodlayıcılar arası uyum, Miles ve Huberman'ın (1994, s. 64) "Güvenirlik = Görüş Birliği / (Görüş Birliği + Görüş Ayrılığı) × 100" formülü kullanılarak hesaplanmıştır. Hesaplama sonucunda kodlayıcılar arası uyum oranı %94 olarak bulunmuştur. Araştırmanın niteliğini ve güvenilirliğini güçlendirmek amacıyla Lincoln ve Guba'nın (1985) ortaya koyduğu inandırıcılık, aktarılabilirlik, tutarlılık ve doğrulanabilirlik ölçütleri dikkate alınmıştır. Bu doğrultuda inandırıcılığı artırmak amacıyla nitel bulgular, katılımcıların görüşlerini yansıtan doğrudan alıntılarla desteklenmiştir. Aktarılabilirliği sağlamak amacıyla çalışma grubunun özellikleri, araştırma ortamı ve uygulama süreci ayrıntılı biçimde açıklanmıştır. Tutarlılığın sağlanmasına yönelik olarak veri toplama ve analiz süreçleri açık biçimde raporlanmış, kodlayıcılar arası uyum hesaplanmıştır. Doğrulanabilirliği desteklemek amacıyla ise ham veriler, oluşturulan kodlar ve temaların geliştirilmesine ilişkin kayıtlar saklanmıştır.

3. Bulgular

Bu bölümde araştırma kapsamında elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Bulgular iki başlık altında sunulmuştur. İlk olarak öğrencilerin haftalık yazılı argümanlarından elde edilen D1-D5 düzey dağılımları, ortalama argümantasyon skorları ve bu skorların 100'lük karşılıkları verilmiştir. Ardından uygulama sürecinin sonunda yapılandırılmış görüş formu aracılığıyla toplanan öğrenci görüşleri, içerik analizi sonucunda ulaşılan tema ve kodlar çerçevesinde sunulmuştur.

3.1. Öğrencilerin Yazılı Argümanlarının Değerlendirilmesine İlişkin Bulgular

Öğrencilerin haftalık yazılı argümanlarına ilişkin düzey dağılımları ve ortalama skorlar Tablo 2'de gösterilmiştir.

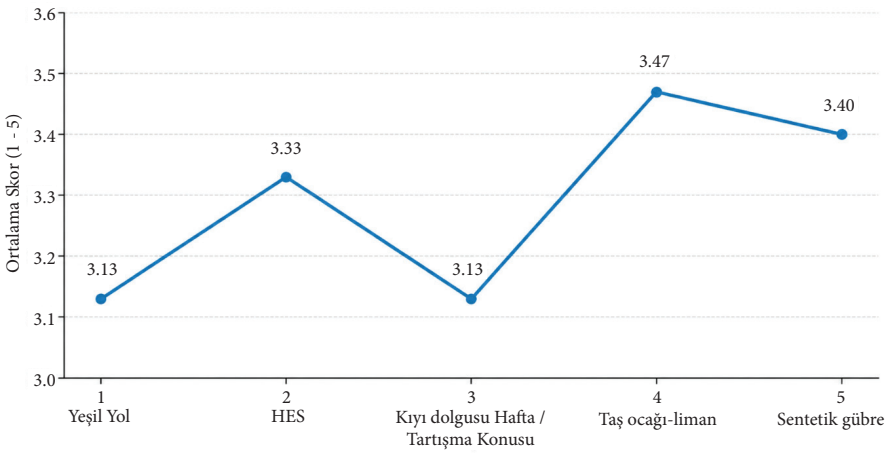
Tablo 2. Tartışma Konularına Göre Haftalık Argümantasyon Düzeyi Dağılımı ve Ortalama Puanlar

Hafta	Tartışma Konusu	D1	D2	D3	D4	D5	Ortalama Argümantasyon Puanı	100'lük puan
1	Yeşil Yol: Yaylaya Giden Yol mu, Yaylayı Götüren Yol mu?	1	3	5	5	1	3.13	62.7
2	HES: Dereden Gelen Enerji mi, Dereden Giden Yaşam mı?	0	3	6	4	2	3.33	66.7
3	Kıyı Dolgusu: Sahili Kazanırken Denizi Kaybediyor muyuz?	0	5	4	5	1	3.13	62.7
4	Taş Ocağı: Limana Giden Taş mı, Vadiden Giden Yaşam mı?	0	3	4	6	2	3.47	69.3
5	Sentetik Gübre: Çayda Verim mi, Toprağın Sağlığı mı?	0	1	8	5	1	3.40	68.0

Tablo 2 incelendiğinde öğrencilerin argümantasyon performanslarının haftalara ve ele alınan tartışma konularına göre farklılaştığı görülmektedir. En yüksek ortalama argümantasyon skoru 4. haftada gerçekleştirilen *Taş Ocağı* tartışmasında ortaya çıkmıştır. Bu haftada üst düzey argümantasyonu yansıtan D4 ve D5 düzeyindeki yanıtların daha belirgin olması, öğrencilerin görüşlerini gerekçelendirme ve karşı görüşleri dikkate alma konusunda daha güçlü bir performans sergilediklerini düşündürmektedir. Buna karşılık en düşük ortalama skorlar 1. haftadaki *Yeşil Yol Projesi* ile 3. haftadaki *Kıyı Dolgusu* tartışmalarında görülmüştür. Özellikle 3. haftada D2 düzeyindeki yanıtların artması, bu tartışmada daha sınırlı ve yüzeysel argümanların öne çıktığını göstermektedir. Ayrıca 1. hafta, tabloda D1 düzeyinde yanıt görülen tek hafta olması bakımından dikkat çekmektedir.

Diğer haftalar değerlendirildiğinde 2. haftadaki *HES* tartışması ve 5. haftadaki *Sentetik Gübre* tartışmalarının orta-üst düzey bir argümantasyon performansı ortaya koyduğu anlaşılmaktadır. Özellikle 5. haftada D3 düzeyinde belirgin bir yığılma görülmesi, öğrencilerin bu konuda çoğunlukla iddia ve gerekçe oluşturabildiklerini; ancak daha ileri düzey argümantasyon basamaklarına aynı ölçüde ulaşamadıklarını göstermektedir. Genel olarak tablo, öğrenci yanıtlarının büyük ölçüde D3 ve D4 düzeylerinde toplandığını, buna karşılık en üst düzeyi temsil eden D5 yanıtlarının daha sınırlı kaldığını ortaya koymaktadır. Bu bulgu, öğrencilerin temel ve orta-ileri düzey argümantasyon becerileri geliştirdiklerini; ancak daha karmaşık, çok yönlü ve çürütme içeren argüman üretme konusunda desteklenmeye ihtiyaç duyduklarını göstermektedir.

Ortalama argümantasyon skorlarının haftalara göre seyri Grafik 1'de gösterilmiştir.

YZ yok: 1. ve 5. hafta | YZ argüman koçu: 2., 3. ve 4. hafta

Grafik 1. Haftalık Argümantasyon Skoru

Grafik 1 incelendiğinde, ortalama argümantasyon skorlarının haftalara göre dalgalı bir seyir izlediği; bununla birlikte son iki haftadaki değerlerin başlangıç haftasının üzerinde gerçekleştiği görülmektedir. İlk haftadan ikinci haftaya doğru bir artış gözlenirken üçüncü haftada sınırlı bir düşüş ortaya çıkmıştır. Dördüncü haftada en yüksek düzeye ulaşan ortalama skor, beşinci haftada küçük bir gerileme gösterse de önceki haftalara göre daha yüksek düzeyde kalmıştır. Bu durum, öğrencilerin argümantasyon performanslarının süreç içinde tamamen doğrusal olmasa da gelişim gösterdiğine işaret etmektedir.

Tablo 2'de sunulan düzey dağılımlarının öğrenci yanıtlarında nasıl karşılık bulduğunu somutlaştırmak amacıyla her bir argümantasyon düzeyini (D1-D5) temsil eden örnek öğrenci ifadelerine Tablo 3'te yer verilmiştir. Yeşil Yol Projesi kapsamında "Yol yapılsın mı yapılmasın mı?" sorusuna yönelik yazılı öğrenci yanıtlarından seçilmiş temsilî örneklere yer verilmiştir. Bu yanıtlar, öğrencilerin görüşlerini gerekçelendirmeleri/kanıt sunmaları ve karşı görüşe yanıt üretmeleri beklenen haftalık yazılı argüman görevi kapsamında oluşturulmuştur.

Tablo 3. Argümantasyon Düzeylerine İlişkin Örnek Öğrenci İfadeleri (Yeşil Yol Projesi)

Argümantasyon Düzeyi	**Açıklama**	**Örnek Öğrenci Yanıtı**
Düzey 1	Basit bir iddia ya da basit bir iddia ve karşı iddia bulunur. Veri, gerekçe, destekleyici ya da çürütücü belirgin değildir.	Ö5: *İkisi arasında kaldım. İkisinin de haklı olduğunu düşünüyorum. Katıldığım zaman insanların yaylalara çıkması daha kolay oluyor ama katılmadığım zaman da erozyon riski daha fazla oluyor. Bilgi veya bir kanıt henüz aklıma gelmiyor.*
Düzey 2	Basit bir iddia ile birlikte başka bir iddia, veri, gerekçe ya da destekleyici bulunabilir; ancak çürütücü yer almaz.	Ö7: *Yol yapmak isteyenleri destekliyorum çünkü yayla yolları çok bozuk ve yaylalara gitmek çok zor. Yolların bozuk olması buna kanıttır. Yayla sahipleri çöp atanlardan rahatsız olabilirler. Projenin olumlu yönlerini anlatıp haklı çıkmaya çalışırım.*
Düzey 3	İddia ve karşı iddia ile birlikte veri, gerekçe, destekleyici ve zayıf çürütücü bulunur.	Ö3: *Yapılmamasını isteyen taraf olabilir. Çünkü bir yandan ulaşımı kolaylaştırıp turizmi artırırken diğer yandan insanların hayatını tehlikeye atıyor. Mühendislerin yolu inceleyip tehlikeli olduğunu belirtmesi buna kanıttır. Karşı taraf heyelanı durdurabilecek bazı şeyler söyleyebilir. Ama insanlar olmadan ne turizmin ne de ulaşımın bir anlamı olmaz.*

Tablo 3. Argümantasyon Düzeylerine İlişkin Örnek Öğrenci İfadeleri (Yeşil Yol Projesi) (Devamı)

Argümantasyon Düzeyi	**Açıklama**	**Örnek Öğrenci Yanıtı**
Düzey 4	İddialar serisi, veri, gerekçe, destekleyiciler ve net bir çürütücü bulunur.	Ö1: *Bence olmamalı çünkü doğal afetleri tetikleyebilir. Ben Rize'de yaşıyorum ve heyelan riskleri oluyor. Karşı görüşü benimseyenler turizmin artacağını söyleyebilir fakat turizm değil sağlık ve can önemlidir. Ne kadar turizm artarsa artsın, insanların canını tehlikeye atacaksa bu doğru değildir.*
Düzey 5	Diğer düzeylerdeki tüm bileşenlere ek olarak birden fazla net çürütücü bulunur.	Ö6: *Bence yapılabilir. Çünkü insanların ulaşımını kolaylaştırıyor ve turizmi artırıyor. Yaylalarda bozuk yollarda zorlanan birçok insan gördüm. Karşı taraf çığ ve heyelan riski olduğu için istemeyebilir. Ama çığ riskini azaltmak için dağlara duvar veya ağ koyulabilir; heyelan riskini azaltmak için de ağaç dikilebilir. Ayrıca birçok insanın bunu istediğini söylerim.*

Tablo 3 incelendiğinde D1 düzeyindeki yanıtın daha çok basit bir iddia ya da kararsızlık ifadesiyle sınırlı kaldığı; D2 düzeyinde ise iddianın gerekçe ya da sınırlı bir destekle güçlendiği ancak karşı görüşe yönelik çürütücünün yer almadığı görülmektedir. D3 düzeyinde öğrencinin karşıt görüşü tanıyarak zayıf da olsa bir yanıt geliştirmeye başladığı; D4 düzeyinde ise karşı görüşe yönelik daha açık ve net bir çürütücü kurabildiği anlaşılmaktadır. D5 düzeyini temsil eden örnekte ise birden fazla çürütücünün kullanılması, öğrencinin argümanlarını farklı açılardan savunabildiğini göstermektedir.

3.2. Öğrenci Görüşlerine İlişkin Bulgular

Bu bölümde uygulama sürecinin sonunda yapılandırılmış görüş formu aracılığıyla öğrencilerden elde edilen görüşlere ilişkin bulgular sunulmaktadır. Görüş formundan elde edilen veriler içerik analizi yoluyla çözümlenmiş, öğrenci ifadeleri doğrultusunda oluşturulan kodlar ve temalar çerçevesinde değerlendirilmiştir. Kod ve temalar arasındaki ilişkiler, öğrencilerin sürece ilişkin değerlendirmelerini bütüncül biçimde ortaya koymak amacıyla Görsel 3'te genel bir şema hâlinde gösterilmiştir. Görselde yer alan tema ve kodlar, ilgili kodları temsil eden doğrudan öğrenci alıntılarıyla aşağıda ayrıntılı olarak açıklanmıştır.

Görsel 3. Öğrenci görüşlerine göre argümantasyon ve yapay zekâ sürecinin tematik haritası

Görsel 3 incelendiğinde öğrenci görüşlerinden elde edilen bulguların argümantasyon sürecine ilişkin çok boyutlu deneyimler etrafında toplandığı görülmektedir. İçerik analizi sonucunda öğrenci görüşleri; sürecin değerlendirilmesi, argümantasyon sürecinin kolay ve zor yönleri, yapay zekânın tartışma ortamına katkısı, yapay zekâ kullanılmadığında yaşanan güçlükler, etkinlik sonrası tartışmaya isteklilik, sosyal bilgiler dersiyle ilişkilendirme ve süreci daha etkili hâle getirmeye yönelik öneriler olmak üzere yedi tema altında toplanmıştır. Şema, öğrencilerin argümantasyon sürecini yalnızca akademik bir beceri geliştirme alanı olarak değil; kanıt bulma, fikir üretme, karşı görüşe yanıt verme, ders içeriğiyle ilişki kurma ve yapay zekâ desteğini değerlendirme boyutlarıyla da deneyimlediklerini göstermektedir.

Görsel 3'te yer alan tema ve kodların öğrenci görüşlerindeki karşılıklarını somutlaştırmak amacıyla her temayı ve ilgili kodları temsil eden doğrudan katılımcı ifadelerine aşağıda yer verilmiştir. Alıntıların seçiminde ilgili kodun anlamını açık biçimde yansıtması ve öğrencilerin uygulama sürecine ilişkin deneyimlerini görünür kılması esas alınmıştır. Öğrenci ifadeleri Ö1, Ö2, Ö3 biçiminde kodlanarak sunulmuş, ifadelerin anlamı korunarak yalnızca okunabilirliği etkileyen belirgin yazım ve noktalama hataları düzeltilmiştir.

Sürecin değerlendirilmesi temasında öğrencilerin ağırlıklı olarak olumlu görüş bildirdikleri, bazı öğrencilerin ise sürecin olumlu ve olumsuz yönlerini birlikte değerlendirdikleri görülmüştür. Süreci olumlu değerlendiren Ö7, *"Bence çok eğlenceli ve bilgilendiriciydi. Bana bir konuda kendimi nasıl savunacağımı ve karşı*

tarafı nasıl çürütebileceğimi gösterdi. Bir konunun tamamen haksız ya da tamamen haklı olmadığını, hem haklı hem de haksız taraflarının bulunabileceğini öğretti." sözleriyle etkinliklerin eğlenceli ve öğretici yönlerine dikkat çekmiştir. Bu ifade "olumlu değerlendirme" kodu altında ele alınmıştır. Ö4 ise "*Çok sıkıcıydı bence ama işime yaradı. İddialarımı ve kanıtlarımı nasıl savunacağımı, daha güçlü savunmayı öğrendim.*" diyerek süreci sıkıcı bulmasına rağmen kendisine katkı sağladığını belirtmiştir.

Argümantasyon sürecinin kolay yönleri temasında öğrencilerin görüşünü savunma, örnek verme, karşı görüşe yanıt verme, fikir üretme ve hızlı cevap verme becerilerini öne çıkardıkları görülmüştür. Ö1'in "*Kendi görüşümü artık daha iyi savunabiliyorum.*" ifadesi "görüşünü savunma" kodu altında değerlendirilmiştir. Ö14 ise "*İlk haftalarda kanıt konusunda zorlanmış olsam da ilerleyen haftalarda daha kolay kanıt sunmaya başladım. Kanıtlarımı fotoğraflardan veya gerçek hayattaki olaylardan örnek aldığımda daha kolay olduğunu öğrendim.*" sözleriyle görsel ve gerçek yaşam örneklerinden yararlanmanın kanıt sunmasını kolaylaştırdığını belirtmiştir. Bu görüş "örnek verme" koduyla ilişkilendirilmiştir. Ö2, "*Karşı taraf konuyu söylediği ve kendisini desteklediği zaman benim aklıma sürekli olumsuz yönler geliyor. Bu yüzden hemen cevap verebiliyorum.*" diyerek karşıt görüşlerdeki olumsuz yönleri hızlı biçimde fark edebildiğini ifade etmiştir. Bu açıklama "karşı görüşe yanıt verme" kodu altında ele alınmıştır. Ö5'in en güçlü yönünün "iddia ortaya koyma" olduğunu belirtmesi "fikir üretme", etkinliklerin kendisine "düşünüp hızlıca cevap verme" becerisi kazandırdığını ifade etmesi ise "hızlı düşünme ve cevap verme" koduyla ilişkilendirilmiştir.

Argümantasyon sürecinin zor yönleri temasında öğrencilerin özellikle kanıt bulma, yeterli konu bilgisine sahip olma, fikir üretme, kanıtların doğruluğundan emin olma ve karşı görüşleri çürütme konularında güçlük yaşadıkları belirlenmiştir. Ö12'nin "*Kanıt bulmak gerçekten zor oldu.*" biçimindeki ifadesi "kanıt bulmada zorlanma" kodu altında değerlendirilmiştir. Ö7 ise "*Konularla ilgili bir kanıt bilmiyordum ve akrabalarım da böyle olaylar yaşamadığı için kanıt bulmak zordu.*" diyerek konuya ilişkin bilgiye ve yaşantıya dayalı örneklere sahip olmamasının kanıt bulmasını zorlaştırdığını belirtmiştir. Ö3'ün "*Bir konu hakkında bilgim az olunca kanıt bulmakta zorlandım.*" *sözleri "konu bilgisi yetersizliği"* kodu altında ele alınmıştır. Ö2 ise "*Birisinin bu konu veya bir fikir ortaya atması gerekiyor; yoksa ben iddia ortaya koyamıyorum.*" diyerek başlangıç fikri bulunmadığında iddia üretmekte zorlandığını belirtmiştir. Bu görüş "fikir üretmede zorlanma" koduyla ilişkilendirilmiştir. Ö2'nin "*Kanıtı yazarken 'Bu kanıt gerçekten doğru mu?' diye çok endişe ettim.*" ifadesi "doğruluk kaygısı" kodu altında değerlendirilmiştir. Ö1 de "*Kanıtı nereden bulabileceğimi bazen anlayamıyorum ve kendi kendime kanıt*

oluşturmak bana tutarsız geliyor. Bu yüzden tartışırken kanıtı genellikle ya bulamıyorum ya da zorla buluyorum." sözleriyle kendi ürettiği kanıtların geçerliliğinden emin olamadığını belirtmiştir. Bu açıklama "kendi kanıtını üretmede tutarsızlık algısı" koduyla ilişkilendirilmiştir. Ö10'un *"En çok karşı çürütücü bulmada zorlandım."* ifadesi ise "karşı çürütücü bulmada zorlanma" kodu altında ele alınmıştır.

Argüman koçu olarak yapay zekânın tartışma ortamına katkısı temasında öğrenciler, yapay zekânın özellikle kanıt ve iddia bulmalarına ve konuyu daha iyi anlamalarına yardımcı olduğunu ifade etmiştir. Ö7'nin *"Kanıt bulma konusunda bana çok yardımcı oldu."* açıklaması "kanıt bulmaya destek olma" kodu altında değerlendirilmiştir. Ö10 ise *"Yapay zekâya sorduğumda daha iyi anladım."* diyerek yapay zekânın tartışılan konuyu kavramasını kolaylaştırdığını belirtmiştir. Bu görüş, öğrencinin doğrudan tartışmasına yardım edildiğini değil konuyu daha iyi anladığını gösterdiğinden "tartışmaya yardım etme" yerine "konuyu anlamayı kolaylaştırma" koduyla ilişkilendirilmiştir. Ö4'ün *"İddia bulmakta bana çok yardımcı oldu."* ifadesi de "iddia bulmaya destek olma" kodu altında ele alınmıştır.

Yapay zekâ kullanılmadığında yaşanan güçlükler temasında öğrencilerin özellikle kanıt bulma ve kanıta nereden ulaşacaklarını belirleme konularında zorlandıkları görülmüştür. Ö8, *"İddiama kanıt bulamamam beni zorluyordu. Çünkü yapay zekâ kullandığımız haftalarda bize yardım eden bir yapay zekâ vardı."* sözleriyle yapay zekâ desteğinin bulunmadığı durumda yaşadığı güçlüğü açıklamıştır. Bu ifade "kanıt bulmakta zorlanma" kodu altında değerlendirilmiştir. Ö1'in *"Kanıt bulmakta zorlandım; çünkü kanıtı nereden bulacağımı bilmiyordum."* açıklaması, belirli kaynaklara erişemediğini değil kanıta nereden ulaşacağını bilemediğini göstermektedir. Ö3'ün *"Bir konu hakkında bilgim az olunca kanıt bulmakta zorlandım."* ifadesi de kanıt ile iddia arasında ilişki kuramadığını açıkça belirtmediğinden "konu bilgisi yetersizliği nedeniyle kanıt bulamama" kodu altında ele alınmıştır. Ö7'nin akrabalarının benzer olaylar yaşamaması nedeniyle kanıt bulmakta zorlandığını belirtmesi ise "örnek verememe" yerine daha sınırlı ve doğrudan bir anlam taşıyan "yaşantıya dayalı örnek bulamama" koduyla ilişkilendirilmiştir.

Etkinlik sonrası tartışmaya isteklilik olarak adlandırılan temadaki öğrenci ifadeleri, doğrudan yeniden tartışmaya katılma isteğini ölçmekten çok uygulamanın sürdürülmesine ve geliştirilmesine ilişkin görüşleri yansıtmaktadır. Bu nedenle temanın "etkinliğin sürdürülmesine ilişkin görüşler" biçiminde adlandırılması daha uygun görülmüştür. Ö9, *"Bence tartışma süreci artmalı; çünkü tartışma çok eğlenceli ve bizi geliştiriyor."* diyerek tartışmalara daha fazla süre ayrılmasını istemiştir. Bu görüş "tartışma süresini artırma isteği" kodu altında değerlendirilmiştir. Ö13 ise "*Bence gayet güzel ama illa bir şey değiştirilecekse konuyla ilgili oyunlar eklenebilir.*" sözleriyle etkinliğin oyunlarla zenginleştirilmesini önermiştir. Bu ifade öğ-

rencinin yalnızca belirli bir koşulda tartışmak istediğini göstermediğinden "şartlı istek" yerine "oyunla zenginleştirme önerisi" koduyla ilişkilendirilmiştir. Ö4'ün *"Bence bu kadar yeterli."* biçimindeki görüşü ise tartışmadan kaçınmayı değil mevcut uygulama süresini yeterli bulduğunu göstermektedir. Bu nedenle "düşük istek/kaçınma" yerine "mevcut süreyi yeterli bulma" kodu altında ele alınmıştır.

Sosyal bilgiler dersiyle ilişkilendirme temasında öğrenciler argümantasyon etkinliklerini günlük yaşam, tartışmalı konular, çevresel meseleler ve araştırma süreçleriyle ilişkilendirmiştir. Ö7, "*Bence önemli; çünkü sosyal bilgiler dersi bize hayatı öğretiyor. Hayatta tartışmalar da olduğuna göre bu tartışmaları en doğru şekilde sonlandırabilmek için bu konu önemlidir.*" sözleriyle argümantasyon etkinliklerini sosyal bilgiler dersi açısından uygun ve önemli bulduğunu belirtmiştir. Bu görüş "önemli görme ve uygun bulma" kodu altında değerlendirilmiştir. Ö13'ün "Bence önemli ve doğru bir şey; çünkü bunlarla hayatımızın her yerinde karşılaşabiliriz." ifadesi "günlük yaşamla ilişki kurma" koduyla ilişkilendirilmiştir. Ö9 ise "Bence önemli; çünkü sosyal bilgiler dersi tartışma konulu." diyerek tartışmanın sosyal bilgiler dersinin yapısıyla uyumlu olduğunu ifade etmiştir. Bu görüş "tartışmalı konulara uygunluk" kodu altında ele alınmıştır. Ö12'nin konuların genellikle doğayla ilgili olduğunu ve sosyal bilgiler dersinin de bu konulara yatkın olduğunu belirtmesi "çevre temalarıyla ilişkilendirme" koduyla ilişkilendirilmiştir. Ö8'in *"Önemli; belki bu konuyla ilgili araştırma ödevi verebilirler."* biçimindeki görüşü ise etkinliklerin araştırma çalışmalarına dönüştürülebileceğini göstermesi nedeniyle "araştırmaya teşvik etme" kodu altında değerlendirilmiştir.

Süreci daha etkili hâle getirmeye yönelik öneriler temasında öğrencilerin uygulamayı yeterli bulma, konuları çeşitlendirme, tartışma süresini artırma, soruları daha eğlenceli hâle getirme ve yapay zekâ kullanımını azaltma gibi görüşler dile getirdikleri görülmüştür. Ö4'ün *"Bence bu kadar yeterli."* biçimindeki ifadesi "uygulamayı yeterli bulma", Ö3'ün "Önerim yok." ifadesi ise "öneri sunmama" kodu altında değerlendirilmiştir. Ö2, *"Hep doğayla ilgili değil de başka konuları da ele alabilirdik."* diyerek tartışma konularının çeşitlendirilmesini önermiştir. Bu görüş "konuları çeşitlendirme" koduyla ilişkilendirilmiştir. Ö9'un *"Bence tartışma süreci artmalı; çünkü tartışma çok eğlenceli ve bizi geliştiriyor."* ifadesi "tartışma süresini artırma" kodu altında ele alınmıştır. Ö5'in "*Sorular daha eğlendirici olabilir.*" ifadesi konuların değil doğrudan soruların niteliğine ilişkin olduğundan "konuları daha eğlenceli yapma" yerine "soruları daha eğlenceli hâle getirme" koduyla ilişkilendirilmiştir. Ö7 ise *"Bence yapay zekâyı hiç kullanmasak daha iyi öğrenebiliriz. Bu konuyu kendimiz araştırabiliriz. Mesela olayın olduğu yere gidip kendimiz gözlem yapmamız, konuya daha yakından yaklaşmamızı ve konuyu daha iyi anlamamızı sağlar."* sözleriyle yapay zekâ yerine araştırma ve gözleme dayalı bir süreç önermiştir. Bu görüş "yapay zekâ kullanmama" kodu altında değerlendirilmiştir.

4. Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Araştırmada, öğrencilerin beş haftalık uygulama sürecinde oluşturdukları yazılı argümanların ağırlıklı olarak D3 ve D4 düzeylerinde toplandığı, D5 düzeyindeki argümanların ise sınırlı kaldığı belirlenmiştir. Bu sonuç, öğrencilerin iddia oluşturma, gerekçe sunma ve karşı görüşe yanıt verme becerilerinde belirli bir yeterlik sergilediklerini; ancak birden fazla çürütücü içeren daha karmaşık argümanlar oluşturmada desteğe ihtiyaç duyduklarını göstermektedir. Yapay zekânın kullanıldığı ikinci, üçüncü ve dördüncü haftalarda öğrencilerin iddia, gerekçe, karşı görüş ve çürütme bileşenleri üzerinde yeniden düşünme fırsatı bulmaları ve özellikle dördüncü haftada en yüksek ortalama argümantasyon skoruna ulaşılması, bu desteğin argüman geliştirme sürecine katkı sağlamış olabileceğini düşündürmektedir. Öğrenci görüşlerinde yapay zekânın kanıt bulma, fikir üretme, farklı bakış açılarını fark etme ve karşı görüşe yanıt verme bakımından yararlı görülmesi de bu yorumu desteklemektedir. Bununla birlikte haftalık skorların doğrusal bir gelişim göstermemesi, argümantasyon düzeylerinin yalnızca yapay zekâ desteğine değil, ele alınan konunun niteliğine ve öğrencilerin konuya ilişkin bilgi ve deneyimlerine göre de değişebileceğine işaret etmektedir.

Araştırma bulguları, sosyal bilgiler dersinde öğrencilerin argüman düzeylerinin konuya ve etkinliğe göre değişebildiğini göstermesi bakımından Torun ve Şahin'in (2016) çalışmasıyla benzeşmektedir. Torun ve Şahin'in çalışmasında öğrencilerin bazı etkinliklerde daha üst düzey argümanlar üretebildikleri ve özellikle kendilerine yakın buldukları konularda çürütücü kullanımlarının arttığı belirlenmiştir. Benzer biçimde Garrecht ve diğerleri (2021), konuya aşinalığın öğrencilerin bir problemi farklı boyutlarıyla değerlendirmelerini ve daha çeşitli argümanlar geliştirmelerini destekleyebildiğini ortaya koymuştur. Bu araştırmada da öğrencilerin konu bilgilerinin sınırlı olduğu durumlarda kanıt bulmakta zorlandıklarını belirtmeleri, haftalık farklılıkların yorumlanmasında konuya hâkimiyetin dikkate alınması gerektiğini göstermektedir.

Araştırmada ele alınan yerel çevre sorunları çalışmanın coğrafya eğitimi açısından önemini de belirginleştirmektedir. Bu sorunlar öğrencileri yalnızca bir görüşü savunmaya değil, insan-çevre ilişkilerini ve çevresel, ekonomik ve toplumsal çıkarlar arasındaki gerilimleri birlikte değerlendirmeye yöneltmektedir. Maude (2023), sürdürülebilir kalkınmanın coğrafi olarak anlaşılmasında çevre, bağlantı ve yer kavramlarının önemini vurgulamakta; bu kavramların çevresel, ekonomik ve toplumsal sürdürülebilirlik arasındaki ilişkileri anlamaya katkı sağladığını belirtmektedir. Bu açıdan yerel çevre sorunlarına dayalı argümantasyon etkinlikleri, öğrencilerin coğrafi bir problem karşısında farklı aktörleri, olası sonuçları ve insan-çevre ilişkilerini birlikte düşünmelerine olanak sağlayabilir. Öğrencilerin

uygulamayı günlük yaşam, çevre sorunları ve sosyal bilgiler dersindeki tartışmalı konularla ilişkilendirmeleri de bu değerlendirmenin öğrenci görüşlerinde karşılık bulduğuna işaret etmektedir.

Yapay zekâ boyutu açısından araştırma bulguları, sosyal bilgiler öğretiminde yapay zekâ araçlarının argümantasyon süreciyle ilişkilendirilmeye başlandığını gösteren çalışmalarla örtüşmektedir. Yaylak'ın (2025) sosyal bilgiler öğretmenleriyle yürüttüğü çalışmada yapay zekâ araçlarının senaryo temelli etkinlikler, argümantasyon çalışmaları ve değerlendirme araçları üretmek amacıyla kullanıldığının belirtilmesi, sosyal bilgiler alanında yapay zekâ destekli argümantasyon uygulamalarına yönelik bir ihtiyacın bulunduğunu göstermektedir. Bununla birlikte yapay zekâ desteğinden yararlanma düzeyi, yalnızca aracın kullanılmasına değil, öğrencilerin yönlendirici promptları kullanma yeterliklerine ve sunulan desteğin argümantasyon sürecine ne ölçüde uygun yapılandırıldığına da bağlı olabilir. Nitekim ilgili çalışmalar, amaca uygun yönlendirmeler ile argümantasyona özgü biçimde yapılandırılmış chatbot desteğinin öğrencilerin iddia, veri ve gerekçe kullanımlarını destekleyebildiğini göstermektedir (Guo vd., 2023; Hwang vd., 2025). Bu araştırmada öğrencilerin yapay zekâ ile etkileşim yeterlikleri ayrıca ölçülmemiş ve genel amaçlı ChatGPT önceden hazırlanmış promptlarla kullanılmıştır. Dolayısıyla özel olarak geliştirilmiş ve öğrenci gereksinimlerine göre sistematik biçimde yapılandırılmış bir argümantasyon ajanının kullanılmamış olması göz önünde bulundurulmalıdır.

Yapay zekânın argümantasyon sürecindeki rolü, öğrencinin yerine cevap ya da argüman üreten bir araç olarak değil; öğrencinin düşünmesini, gerekçelendirmesini ve farklı bakış açılarını değerlendirmesini destekleyen pedagojik bir unsur olarak yapılandırılmalıdır. Darmawansah ve diğerlerinin (2025) ChatGPT destekli iş birlikli argümantasyon çalışması, yapay zekânın iş birliği senaryoları ve argüman haritalama gibi pedagojik yapılarla birlikte kullanıldığında öğrencilerin argüman geliştirme süreçlerini destekleyebileceğini göstermektedir. Benzer biçimde Tang ve Putra'nın (2026) üretken yapay zekâyı otoriter bir bilgi sağlayıcı yerine diyalojik bir ortak olarak konumlandırması, yapay zekânın öğrenciyi tek bir doğruya yönlendiren değil, çoklu bakış açılarını ve sorgulamayı destekleyen bir araç olarak tasarlanması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu tartışmayı sosyal bilgiler eğitimi bağlamına taşıyan Heafner ve Maxwell (2025) ise yapay zekâ kullanımının eleştirel düşünme, sorgulamaya dayalı öğrenme, etik kullanım ve vatandaşlık amaçlarıyla birlikte ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır.

Genel olarak yapay zekâ destekli argümantasyonun sosyal bilgiler dersinde uygulanabilir bir öğretim süreci olduğu düşünülmektedir. Ancak uygulamanın etkili olabilmesi, yapay zekânın tek başına kullanılmasından çok öğretmen rehber-

liği, uygun senaryo seçimi, öğrencilerin konuya ilişkin ön bilgileri, yapay zekâyla etkileşim yeterlikleri ve argümantasyon bileşenlerini aşamalı olarak kullanmalarını sağlayan yapılandırılmış desteklerle ilişkilidir. Bu nedenle yapay zekâ destekli argümantasyon uygulamalarının daha uzun süreli, öğretmen rehberliğiyle bütünleşik, konuya göre farklılaştırılmış ve öğrenci yanıtlarına uyarlanabilen desteklerle sürdürülmesi gerektiği söylenebilir.

Araştırmadan elde edilen bulgular doğrultusunda yapay zekâ destekli argümantasyon uygulamalarının sosyal bilgiler dersinde daha etkili ve sürdürülebilir biçimde kullanılabilmesine yönelik bazı önerilerde bulunulmuştur:

- Gelecek araştırmalarda aynı sosyobilimsel konular üzerinden yapay zekâ desteği alan ve almayan öğrenci grupları deneysel olarak karşılaştırılabilir.
- Benzer uygulamalar; farklı sınıf düzeylerinde, farklı okul türlerinde ve BİLSEM dışındaki öğrenci gruplarıyla yürütülerek yapay zekâ destekli argümantasyonun farklı öğrenci gruplarındaki işleyişi incelenebilir.
- Öğretmenler, yapay zekâ destekli argümantasyon uygulamalarına geçmeden önce öğrencilerle iddia, gerekçe, kanıt, karşı görüş ve çürütme gibi argümantasyon bileşenleri üzerinde sınıf içi alıştırmalar yapabilir. Bu ön hazırlığın ardından yapay zekâ desteği, öğrencilerin bu bileşenleri daha bilinçli kullanmalarını ve argümanlarını geliştirmelerini sağlayacak bir rehberlik aracı olarak kullanılabilir.
- Sosyal bilgiler öğretmenlerine yönelik mesleki gelişim çalışmalarında yapay zekâ destekli senaryo yazımı, argümantasyon sorusu hazırlama, karşı görüş üretme ve değerlendirme rubriği oluşturma gibi uygulamalı içeriklere yer verilebilir.

Kaynakça

Akbaş, Y & Karakuş, S. (2023). Sosyal bilgiler öğretiminde muhakeme türleri ve sosyobilimsel konular, Y.Akbaş, E. Gençtürk Güven ve K. Çolak (ed.), Sosyal bilgiler eğitiminde sosyobilimsel konular ve öğretimi içinde (s.259 -288). Eğiten Yayınları.

Akbaş, M., & Çetin, P. S. (2018). Üstün yetenekli öğrencilerin çeşitli sosyobilimsel konulara ilişkin argümantasyon kalitesinin ve informal düşünme becerisinin incelenmesi. Necatibey Faculty of Education Electronic Journal of Science and Mathematics Education, 12(1), 339–360. https://doi.org/10.17522/balikesirnef.437794.

Atasoy, Ş., Tekbıyık, A., Çalık, M. ve Yılmaz-Tüzün, Ö. (2022). Sosyobilimsel konularda argümantasyon temelli kavram karikatürlerinin geliştirilmesi: Bilim ve sanat merkezleri örneği. Eğitim ve Bilim, 47(211), 323–367.

Bagoly-Simó, P. (2022). Geography's unkept promises of education for sustainable development (ESD) on geography's wasted potential to educate for a more sustainable future. International Research in Geographical and Environmental Education, 32(1), 53-68.

BİA Haber Merkezi. (2015, 14 Temmuz). 10 maddede Yeşil Yol'a hayır. bianet.

Cohen, J. (1960). A coefficient of agreement for nominal scales. Educational and Psychological Measurement, 20(1), 37–46. https://doi.org/10.1177/001316446002000104

Creswell, J. W., & Plano Clark, V. L. (2018). Designing and conducting mixed methods research (3rd ed.). SAGE.

Çay TV Haber. (2013, 13 Mart). Fazla gübre fazla çay getirmez!.

Çay TV Haber. (2014, 23 Haziran). Yeşil Yol Projesi'ne dev kaynak.

Çay TV Haber. (2021, 6 Mayıs). Rize İyidere Lojistik Limanı binlerce kişiye istihdam sağlayacak.

Dağıstanlı, E. (2022, 22 Aralık). Umudun bitmediği direniş: İkizdere. bianet.

Darmawansah, D., Rachman, D., Febiyani, F., & Hwang, G.-J. (2025). ChatGPT-supported collaborative argumentation: Integrating collaboration script and argument mapping to enhance EFL students' argumentation skills. Education and Information Technologies, 30(3), 3803–3827. https://doi.org/10.1007/s10639-024-12986-4

Demir, F. B., & Oğuz Haçat, S. (2018). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının hak ve sorumluluk konusundaki sözlü argümantasyon durumlarının incelenmesi. Türkiye Bilimsel Araştırmalar Dergisi, 3(1), 68–82.

Erbaş, A., & Meyveci, R. (2022, 8 Aralık). Rize'de bu kez de millet bahçesi için deniz dolduruluyor. Demirören Haber Ajansı.

Erduran, S., Simon, S., & Osborne, J. (2004). TAPping into argumentation: Developments in the application of Toulmin's argument pattern for studying science discourse. Science Education, 88(6), 915–933. https://doi.org/10.1002/sce.20012

Flynn, N. K. (2009). Toward democratic discourse: Scaffolding student-led discussions in the social studies. Teachers College Record, 111(8), 2021–2054. https://doi.org/10.1177/016146810911100808.

Garrecht, C., Reiss, M. J., & Harms, U. (2021). "I wouldn't want to be the animal in use nor the patient in need"–The role of issue familiarity in students' socioscientific argumentation. International Journal of Science Education, 43(12), 2065–2086.DOI: 10.1080/09500693.2021.1950944.

Guo, K., Zhong, Y., Li, D., & Chu, S. K. W. (2023). Effects of chatbot-assisted in-class debates on students' argumentation skills and task motivation. Computers & Education, 203, 104862. DOI: 10.1016/j.compedu.2023.104862.

Gümüşkoza Gazetesi. (2023, 28 Kasım). Karadeniz'de dolgu alanları kıyı erozyonunu artırıyor.

Heafner, T., & Maxwell, D. (2025). CIVIC: Five pillars for using artificial intelligence in social studies education. Contemporary Issues in Technology and Teacher Education, 25(4). https://citejournal.org/volume-25/issue-4-25/social-studies/civic-five-pillars-for-using-artificial-intelligence-in-social-studies-education/

Hess, D. E. (2009). Controversy in the classroom: The democratic power of discussion. Routledge. https://doi.org/10.4324/9780203878880.

Hwang, M., Jeens, R., & Lee, H.-K. (2025). Exploring learner prompting behavior and its effect on ChatGPT-assisted English writing revision. The Asia-Pacific Education Researcher, 34, 1157–1167. DOI: 10.1007/s40299-024-00930-6.

Ivankova, N. V., Creswell, J. W., & Stick, S. L. (2006). Using mixed-methods sequential explanatory design: From theory to practice. Field Methods, 18(1), 3–20. https://doi.org/10.1177/1525822X05282260.al,

Kal, M. S. (2024). Yapay zekâ doğal dil işleme robotu ile yürütülen argümantasyon sürecinin incelenmesi [Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi].

Kinder, A., Briese, F. J., Jacobs, M., Dern, N., Glodny, N., Jacobs, S., & Leßmann, S. (2025). Effects of adaptive feedback generated by a large language model: A case study in teacher education. Computers and Education: Artificial Intelligence, 8, Article 100349. https://doi.org/10.1016/j.caeai.2024.100349.

Kuhn, D., & Crowell, A. (2011). Dialogic argumentation as a vehicle for developing young adolescents' thinking. Psychological Science, 22(4), 545–552. https://doi.org/10.1177/0956797611402512.

Kuhn, D., & Halpern, M. (2022). How might argumentation research inform discourse-based learning? The Social Studies, 113(5), 264–270. https://doi.org/10.1080/00377996.2022.2053832.

Larson, B. E., & Parker, W. C. (1996). What is classroom discussion? A look at teachers' conceptions. Journal of Curriculum and Supervision, 11(2), 110–126.

Lincoln, Y. S., & Guba, E. G. (1985). Naturalistic inquiry. SAGE.

Maude, A. (2023). Using geography's conceptual ways of thinking to teach about sustainable development. International Research in Geographical and Environmental Education, 32(1), 4–19. https://doi.org/10.1080/10382046.2022.2079407

Meyer, J., Jansen, T., Schiller, R., Liebenow, L. W., Steinbach, M., Horbach, A., & Fleckenstein, J. (2024). Using LLMs to bring evidence-based feedback into the classroom: AI-generated feedback increases secondary students' text revision, motivation, and positive emotions. Computers and Education: Artificial Intelligence, 6, Article 100199. https://doi.org/10.1016/j.caeai.2023.100199.

Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). Qualitative data analysis: An expanded sourcebook (2nd ed.). SAGE.

Miles, M. B., Huberman, A. M., & Saldaña, J. (2014). Qualitative data analysis: A methods sourcebook (3rd ed.). SAGE.

Millî Eğitim Bakanlığı. (2024a). Sosyal bilgiler dersi öğretim programı (4, 5, 6 ve 7. sınıflar). https://tymm.meb.gov.tr/upload/program/2024programsos4567Onayli.pdf

Millî Eğitim Bakanlığı. (2024b). Bilim ve Sanat Merkezleri Sosyal Bilgiler Dersi Çerçeve Öğretim Programı. Ankara.

National Council for the Social Studies. (2013). The college, career, and civic life (C3) framework for social studies state standards: Guidance for enhancing the rigor of K–12 civics, economics, geography, and history. https://www.socialstudies.org/sites/default/files/c3/C3-Framework-for-Social-Studies.pdf.

Nusivera, E., Hikmat, A., & Ghani, A. R. A. (2025). Integration of Chat-GPT usage in language learning model to improve argumentation skills, complex comprehension skills, and critical thinking skills. International Journal of Learning, Teaching and Educational Research, 24(2), 375–390. https://doi.org/10.26803/ijlter.24.2.19.

Nussbaum, E. M. (2002). Scaffolding argumentation in the social studies classroom. The Social Studies, 93(2), 79–83. https://doi.org/10.1080/00377990209599887

Nussbaum, E. M. (2011). Argumentation, dialogue theory, and probability modeling: Alternative frameworks for argumentation research in education. Educational Psychologist, 46(2), 84–106. https://doi.org/10.1080/00461520.2011.558816

Önderoğlu, E. (2010, 5 Temmuz). Cevizlik'teki HES dereyi kuruttu; yatırımlar da yanlış. bianet.

Ratcliffe, M., & Grace, M. (2003). Science education for citizenship: Teaching socio-scientific issues. Open University Press.

Sadler, T. D. (2004). Informal reasoning regarding socioscientific issues: A critical review of research. Journal of Research in Science Teaching, 41(5), 513–536. https://doi.org/10.1002/tea.20009.

Sadler, T. D. & Zeidler, D. L. (2005). Patterns of informal reasoning in the context of socioscientific decision making. Journal of Research in Science Teaching, 42(1), 112–138.

Sadler, T. D., Romine, W. L., & Topçu, M. S. (2016). Learning science content through socio-scientific issues-based instruction: A multi-level assessment study. International Journal of Science Education, 38(10), 1622-1635. DOI: 10.1080/09500693.2016.1204481.

Sarıcan, B. (2021, 10 Temmuz). Çayın sürdürülebilirliği: Nevzat Özer ile söyleşi. Gastro Eko.

Serttaş, F. (2019). Sosyal bilgiler eğitiminde bilim teknoloji ve toplum ünitesinin öğretiminde argümantasyon tabanlı öğrenme sürecinin etkisi. (Tez No. 580730) [Yüksek lisans tezi, Akdeniz Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Tang, K.-S., & Putra, G. B. S. (2026). Generative AI as a dialogic partner: Enhancing multiple perspectives, reasoning, and argumentation in science education with customized chatbots. Journal of Science Education and Technology, 35, 128–140. https://doi.org/10.1007/s10956-025-10240-1.

Torun, F. (2015). Sosyal bilgiler dersinde argümantasyon temelli öğretim ve karar verme becerisi arasındaki ilişki düzeyi (Tez No. 421458) [Doktora tezi, Gazi Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Torun, F., & Şahin, S. (2016). Argümantasyon temelli sosyal bilgiler dersinde öğrencilerin argüman düzeylerinin belirlenmesi. Eğitim ve Bilim, 41(186), 233–251. https://doi.org/10.15390/EB.2016.6322.

Turós, M., Kenyeres, A. Z., Balla, G., Gazdag, E., Szabó, E., & Szűts, Z. (2025). A Toulmin model analysis of student argumentation on artificial intelligence. Education Sciences, 15(9), Article 1226. https://doi.org/10.3390/educsci15091226

Wambsganss, T., Janson, A., & Leimeister, J. M. (2022). Enhancing argumentative writing with automated feedback and social comparison nudging. Computers & Education, 191, Article 104644. https://doi.org/10.1016/j.compedu.2022.104644

Xiao, S. (2015). Children's use of inscriptions in argumentation about socioscientific issues [Doctoral dissertation, University of California, Los Angeles]. eScholarship. https://escholarship.org/uc/item/5k93v3xr

Yaylak, E. (2025). Sosyal bilgiler öğretmenlerinin yapay zekâ araçlarını eğitim süreçlerinde kullanımına yönelik görüşleri. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, Sosyal Bilimlerde Yapay Zeka: Kuram, Uygulama ve Gelecek Perspektifleri, 185-206. https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1753115

Yen, M.-H. & Wu, Y.-T. (2017). The role of university students' informal reasoning ability and disposition in their engagement and outcomes of online reading regarding a controversial issue: An eye tracking study. Computers in Human Behavior, 75, 14–24. doi: https://doi.org/10.1016/j.chb.2017.04.054

Zeidler, D. L., Sadler, T. D., Simmons, M. L., & Howes, E. V. (2005). Beyond STS: A research-based framework for socioscientific issues education. Science Education, 89(3), 357–377. https://doi.org/10.1002/sce.20048

Zhu, M., Liu, O. L., & Lee, H.-S. (2020). The effect of automated feedback on revision behavior and learning gains in formative assessment of scientific argument writing. Computers & Education, 143, Article 103668. https://doi.org/10.1016/j.compedu.2019.103668

21. BÖLÜM

COĞRAFYANIN DİLİ: HARİTA

Doç. Dr. İbrahim GÖKBURUN - Pamukkale Üniversitesi
ORCID No: 0000-0003-3007-0010

Özet

Yeryüzünü anlama, anlatma ve tanımlama çabalarının neticesinde ortaya çıkan harita; birçok yönüyle yaşamı etkiler. Mekân algısı, olarak tanımlanan insanın içinde bulunduğu çevreyi algılama, bilme ve adlandırma sürecinin çıktıları harita üzerinde somutlaşır. Günlük yaşamın bir parçası olan haritalar; ilk olarak nerede, ne zaman ve nasıl ortaya çıktı? İlk kez kimler tarafından kullanıldı? Haritayı kim/ler icat etti? Haritalar, geçmişten günümüze hangi aşamalardan geçip dönüşerek bugünkü seviyeye ulaştı? İnsanın mekanla ilişkisini değiştirip dönüştüren bilişim teknolojileri haritayı ve harita kullanımını nasıl etkiledi? Günümüzde yapay zekâ uygulamaları ve coğrafi bilgi sistemleri insanın haritayla ilişkisini nasıl etkiliyor? Bu sorular ışığında harita kavramına odaklanıp temel kaynaklar üzerinden "nesne" odaklı fişlemeler yapılmıştır. Geçmişten günümüze haritanın serüvenine ilişkin özet bir bilgi derlemesinin sunulduğu bu çalışmada; halen yaygın olarak kullanılan Mercator Projeksiyonu başta olmak üzere haritalarda sunulan bilgilerin gerçekliğine dair sorularla yeni tartışmalara kapı aralanması amaçlamıştır. Nitel araştırma deseniyle yürütülen bu çalışmanın verileri literatür taramasıyla derlenmiştir. Araştırmada, alan yazındaki temel kaynaklar taranıp okunarak haritanın gelişim ve değişim serüveni ele alınmıştır. Geçmişten günümüze haritanın serüvenine ilişkin örnekler verilerek değerlendirmeler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Harita, Mekân, Mekânı Algılama, Harita Kullanma.

1. Giriş

İnsan her şeyden önce nerede bulunduğunu, yaşadığı mekânı, şehri, ülkeyi tanımak, bilmek ve öğrenmek ister. İnsanın hayatını idame ettirmesi için bulunduğu ortamın güvenli ve hayati ihtiyaçlarını karşılayacak nitelikte olması gerekir. Bu nedenle insanlar her zaman "ne, nerede, neden, nasıl" soruları üzerine düşünerek mekânı somutlaştırıp kendine bir rehber oluşturmaya çalışır. 'Mekân algısı' olarak tanımlanan insanın içinde bulunduğu çevreyi algılama, bilme ve adlandırma sürecinin çıktıları harita üzerinde somutlaşır. Çünkü insanın nerede olduğunu, nereden geldiğini ve nereye gittiğini bilmesi, kendini güvende hissetmesini sağlar. Mekân algısı ve şuuru insana güven verir. Kendini güvende hisseden insan düşünmeye, karşılaştığı sorunları aşmak için sorular sormaya ve çözüm üretmeye başlar.

Sorular ve sorunlar karşısında en kısa sürede en az enerji harcayarak bilgiye ve hedefe ulaşılmanın yollarını gösteren harita, coğrafyanın dilidir. Coğrafya Terimleri Sözlüğünde harita: "*Yeryüzünün bir bölümünün bir ölçeğe göre bir düzlem üzerine aktarılması*" şeklinde tanımlanmaktadır (İzbırak, 1992: 153). TDK sözlüğünde Harita kavramı: *Coğrafya, tarih, dil, nüfus vb. konularda yeryüzünün bütününün veya bir bölümünün belirli bir oranda küçültülerek bir düzlem üzerine çizilmiş hâli*" (URL 1). Genel bir tanımla harita: Yeryüzünün tamamının veya bir bölümünün kuşbakışı görünüşünün, belli bir oran dâhilinde küçültülerek, belirli matematik ve geometrik kurallara uygun olarak yatay bir düzlem üzerine aktarılmasıdır (Darkot, 1947; Ünlü, Üçışık ve Özey, 2002; Bilgin, 2006a; Bilgin, 2006b; Ünaldı Eser, 2012; Doğanay vd., 2015;). Bir çizimin harita özelliği taşıyabilmesi için kuşbakışı olarak çizilmiş olması, ölçekli olması, bir düzleme aktarılmış olması üç temel ilkedir. Harita üzerindeki bir uzunluğun, yeryüzündeki gerçek uzunluğa oranını İfade eden ölçek; haritanın içeriğini, doğruluğunu ve aynı zamanda kullanım amacını belirleyen ölçüttür.

Harita üzerinde görülebilecek bilgiler, haritanın ölçeğine ve amacına bağlıdır. Bu bağlamda harita çizilirken ilk olarak haritanın amacı belirlenmelidir. Haritanın kullanım amacı belirlenip bu amaca uygun konu başlığı konulmalıdır. Haritanın geometrik doğruluğu, içerik zenginliği ve kapsadığı alan hakkında bilgi veren ölçek (küçültme oranı) belirlenip çizim yöntemi seçilir. Akabinde koordinatlar, sınırlar (alan) belirlenmesi ve haritalarda kullanılan sembollerin işaret ve renklerin ifade edildiği lejant standartlaşmış kurallardır. Ölçek, lejant, yön oku veya coğrafi koordinat, başlık ve çerçeveden oluşan beş temel elemanın her haritada bulunması gerekiyor.

Yeryüzünde doğal ve beşerî sistemlere ait bilgileri korumak, paylaşmak, geliştirmek ve kullanmak amacıyla insanlar; farklı renk ve sembollerde yararlanarak

haritaları oluşturmuştur. Çünkü haritalar çok etkili ve yüksek yoğunluklu bilgi depolama araçlarıdır. Haritalar kullanılış yerlerine (amaçlarına), ölçeklerine ve boyutlarına göre sınıflandırılabilir.

Haritalar, hazırlanış ve kullanım maksatlarına, ölçeklerine ve tiplerine göre 3 faklı kategoriye ayrılmaktadır. Hazırlanış ve kullanım maksatlarına göre haritalar; genel haritalar ve özel haritalar. Haritaları ölçeklerine göre ise büyük ölçekli haritalar, orta ölçekli haritalar ve küçük ölçekli haritalar şeklinde üçe ayrılır (Bilgin, 2006a: 5) Tiplerine göre ise topografik haritalar, plastik kabartma haritalar, fotoğraf haritaları şeklinde sıralamak mümkündür (Ünlü vd., 2000: 12-13) Haritalardan yararlanmak için doğru haritayı seçmek zorundayız. Tatile gitmek amacıyla hazırlık yapan biri eline sanayi haritasını alırsa yanlış sonuçlarla karşılaşabilir.

İnsan ve toplum yaşamında çok önemli bir yeri olan haritalar; idari ve siyasi haritalar, fiziki haritalar ve özel haritalar (tematik haritalar) şeklinde farklı amaçlarla kullanılmaktadır. Kullanılış amaçlarına göre haritalar farklı isimler alır: yerleşme haritası, nüfus haritası, ulaşım haritası, turizm haritası, tarım haritası, sanayi haritası, göç haritası, suç haritası ve askeri haritalar… Coğrafi olayların dağılışı, jeoloji, Jeomorfoloji, meteoroloji, hidrografya, toprak, deprem, iklim, bitki, orman… olmak üzere farklı konularda farklı haritalar üretilmektedir.

Alan ve konusuna göre haritalar çeşitlere sınıflara ayrılmaktadır. Ekonomik faaliyetlerin organizesi, üretimin planlanması, sulama, ormancılık, madencilik, arama kurtarma, şehir planları, tapu kadastro işleri, ulusal savunma, arazi kullanımı, çevre düzenlemesi, yol yapımı, arkeolojik ve jeolojik araştırmalar ve hastalıkların dağılımı olmak üzere günümüz dünyasında hemen her alanda haritalar kullanılmaktadır. Covid hastalığının dağılımı, ulaşım sistemleri veya insan vücudunun gen haritası veya deniz kaplumbağaları Caretta Carettaların yol haritaları gibi çok farklı konularda haritalar. Günlük yaşamda navigasyon uygulamaları, ulusal ve bölgesel planlama, kentsel planlama aracı olarak haritalar yaşamın hemen her alanında yer almaktadır. Haritalar bizim için yasakları kaldırır, hayal gücümüzü arttırır, dilimizi çözer. Harita, dil engellerinin ötesine hitap eder; çoğu kez de haritanın coğrafyanın dili olduğu iddia edilir (Özgüç, 1984:193).

Coğrafyanın dili haritalar ilk olarak ne zaman ortaya çıktı? Nasıl bir gelişim süreci izledi? Geçmişten günümüze haritanın serüvenine ilişkin özet bir bilgi derlemesi sunulduğu bu çalışmada; halen yaygın olarak kullanılan Mercator Projeksiyonu başta olmak üzere haritalarda sunulan bilgilerin gerçekliğine dair sorularla yeni tartışmalara kapı aralanması amaçlanmıştır.

2. Yöntem

Bir değişimin veya bir değişimin değer dağılımının herhangi bir yatay düzleme aktarılmasına harita denir. Harita herhangi bir konunun, sorunun veya değişimin dağılımının birbirleriyle ilişkinini ve nedenlerini anlamanın temel kaynaklarından biridir (Balcı ve Yıldırım, 2023: 163). Günlük yaşamın bir parçası olan haritalar; ilk olarak nerede, ne zaman ve nasıl ortaya çıktı? Haritayı kim/ler icat etti? İlk kez kimler tarafından kullanıldı? Haritalar, geçmişten günümüze hangi aşamalardan geçip dönüşerek bugünkü seviyeye ulaştı? İnsanın mekanla ilişkisini değiştirip dönüştüren teknolojik gelişmeler ve bilişim sistemleri haritayı harita kullanımını nasıl etkiliyor? Günümüz yapay zekâ uygulamaları ve coğrafi bilgi sistemleri haritayla ilişkileri nasıl etkiliyor? Bu sorular ışığında harita kavramına odaklanıp temel kaynaklar üzerinden "nesne" odaklı fişlemeler yapılmıştır. Geçmişten günümüze haritanın serüvenine ilişkin özet bir bilgi derlemesi sunulduğu bu çalışmada; halen yaygın olarak kullanılan Mercator Projeksiyonu başta olmak üzere haritalarda sunulan bilgilerin gerçekliğine dair sorularla yeni tartışmalara kapı aralanması amaçlanmıştır. Nitel araştırma deseniyle yürütülen bu çalışmanın verileri literatür taramasıyla derlenmiştir. Araştırmada temel kaynakların taranıp okunarak haritanın gelişim, takip eden dönemlerde semantik içeriğin değişim serüveni ele alınmıştır. Geçmişten günümüze haritanın serüvenine ilişkin örnekler verilerek değerlendirmeler yapılmıştır.

3. Bulgular

Yeryüzünü anlamaya, anlatmaya, tanımlamaya ve sınırlamaya yönelik çabalar ilk insanlarla birlikte başlamıştır. İlk haritaların insanların yollarını bilmek, bulmak ve bilinmeyene karşı olan korku ve kuşkularını gidermek amacıyla yapıldığı tahmin edilmektedir. İnsanın yaşadığı çevreyi tanıma mücadelesi, denizleri, dağları, ırmakları ve yolları öğrenme arzusu… aya ve yıldızlara ulaşma hayali… Aylar, yıllar, mevsimler, gece ve gündüzün oluşumu… Mevsimden mevsime değişen gökyüzünün sırlarını çözme çabası… Dünyanın hayal edilen biçimini somutlaştırma düşüncesi ilk olarak bir takım basit, yalın çizimlerden oluşan tasvirleri ortaya çıkarmıştır. Yeryüzünde nehir, dağ, yol, vadi gibi bazı ana çizgileri gösteren ilkel çizimler yazının icadından önceki dönemlere kadar uzanmaktadır. Mezopotamya, Mısır, Anadolu ve Akdeniz Havzası'nda bazı yerlerde geçmiş dönemde farklı nesneler üzerine çizilen basit tasvirler insanlığın ilk haritalarını oluşturmaktadır.

Mağara duvarlarına, kayalara, çanak çömleklere, derilere, postlara çizilen ilk haritalar; yerleşim alanları, avlanma güzergâhları ve su kaynakları hakkında bil-

giler içeriyordu. Geçmişte mağara duvarlarına ve kaya yüzeylerine çizilen şematik figürler; insanlığın bilinen en eski harita taslaklarıdır.

Çok uzun tarihi süreçte tekâmül eden haritaların gelişim süreci farklı aşamalardan geçmiştir. Arkeolojik kazılarla gün yüzüne çıkarılan Tarih Öncesi dönemlere ait olduğu düşünülen ve 'harita' olarak yorumlanabilecek 57 adet çizim dünyanın önemli müzelerinde sergilenmektedir. Bu çizimler arasında "*Çatalhöyük Şehri Planı*" harita niteliği taşıyan özgün bir eser olması nedeniyle özel bir değer taşımaktadır. Diğer çizimlerin hemen hepsinde yeryüzünün belli bir bölgesi yalın, basit birtakım çizgilerle görselleştirilmiş olan ilk örnekleri oluşturmaktadır. En eski yerleşim yerlerinden biri olan "*Çatalhöyük Şehri Planı*" 1963'te Çatalhöyük kazılarında bir evin duvarına çizilmiş şekilde bulunmuştur. MÖ 8200 yılında yapıldığı tahmin edilen bu harita Ankara'da Anadolu Medeniyetleri Müzesinde sergilenmektedir (Doğanay vd., 2015: 97; URL 2).

Yazının icat edildiği, tekerleğin kullanıldığı Mezopotamya'da gelişen gözlem ve beceriler haritacılığı da geliştirmiştir. Kil tabletler üzerine kazınmış olan tarım alanları, su kanalları ve şehir planları haritaların ilk örnekleri arasında sayılabilir. İlk "Dünya haritası" Mezopotamya'da günümüz Irak sınırları içeresinde Kerkük şehrinin 13 km kadar güneybatısında yer alan Yorgantepe kazılarında bulunmuş olup Londra'da British Museum arşivinde sergilenmektedir. MÖ 2800-2300 yılları arasında Babiller döneminde hazırlandığı bilinen Nuzi Haritası; kil tablet üzerindeki siyah zemin üzerine çizilmiş ve güneşte kurutulmuştur (Bilgin, 2006a: 4; Doğanay,2002; Doğanay vd., 2015: 97). Sınırların ve mülkiyetin kayıt altına alınması Mezopotamya'da haritayı sadece yön bulma aracı olmaktan çıkarıp, hukuki ve idari bir araca dönüştürmüştür. Nitekim, Bağdat yakınlarında bulunan başka bir kil tablette Nippur adı verilen bir yerleşim biriminin haritası çizilmiştir. Büyük tahribata maruz kalmış olan bu haritanın şehrin savunması amacıyla çizildiği iddia edilmektedir. Akadlardan kalan MÖ 2200 tarihli Ga-sur Haritası ise çivi yazısıyla kil tablet üzerine çizilmiş ilk harita örneklerinden biridir.

Mezopotamya'da olduğu gibi Mısır Uygarlığında da farklı amaçlarla haritalar oluşturulmuştur. Mezopotamya'da kil tablet üzerine çizilmiş haritalar Mısır'da papirüs üzerine çizilmiştir. İnsanlar neden haritaya ihtiyaç duymuştur? Yaşadığı sorunu çözmek, yerini ve yönünü belirlemek, çıkış yolu bulmak amacıyla haritalara başvurmuştur. İlk uygarlıklar döneminde "harita" toplumların gereksinmelerine cevap vermek amacıyla ortaya çıkmıştır. Mısır'da Nil havzasında yaşayan insanlar, MÖ 1700'de su taşkınlardan sonra tarla ölçümleri ve çizimleri yapmıştır. Ayrıca, Mısır'da Firavunlar devrinde büyük masrafların karşılanması için ziraatla uğraşan halktan ağır vergiler toplanmıştır. Arazi mülkiyetine göre vergi tespiti

için kapsamlı arazi ölçümleri yapılarak haritalara geçirilmiştir (Bilgin, 2006a: 7). Ayrıca, 1874 yılında bulunan ve Torino Egzio Müzesinde sergilendiği için "Torino Papirüsü" olarak bilinen bir harita; MÖ 1150'li yıllarda işletildiği bilinen Nippur çevresindeki altın madenleri gösterilmiştir.

İlk medeniyetlerden biri olan Çin'de ise Batı âleminden haberdar olmaksızın burada da özgün haritaların yapıldığı bilinmektedir. Bu dönemde Dünya'nın düz olduğunu düşünen Çinliler önce odun daha sonra ise ipek üzerine çizmiştir. Kâğıdın icadıyla birlikte Çinliler kâğıt üzerine daha farklı haritalar çizmiştir.

Antik çağdan günümüze 'Harita'nın serüvenine bakıldığında; Yunanlı filozofların yeryüzünün biçimi, koordinat sistemleri, ekvator çemberinin uzunluğu, yönlerin belirlenmesi üzerine fikir üretip çizimler yaptığı görülmektedir. Antik Yunan düşünürlerinden Pythagoras, Platon, Aristoteles, Thales, Anaksimandros, Eratosthenes, Ptolemaios haritacılıkta öncü isimlerdir. Antik çağda Doğu Akdeniz'de büyük bir medeniyet kuran antik Yunanlılar Kartografya ilminin temelini oluşturan kuralların çoğunu ortaya koymuşlardır (Bilgin, 2006a:8).

Felsefe ve farklı bilim alanlarında gelişen Yunan uygarlığı, coğrafya bilimi gelişmesine önemli katkılar sunmuştur. Bu gelişmeler dönemin haritalarına somut olarak yansımıştır. Bu dönemde haritalar, sadece pratik bir araç değil aynı zamanda bilimsel tartışmaların bir parçası haline gelmiştir. Thales ve Hekataeus, Anaksimandros ve Herodot harita üzerine düşünen ve üreten filozoflardan bazılarıdır (URL 3).

Dünya'yı suyun üstünde yüzen düz bir disk şeklinde kabul eden Milet'li Thales'in öğrencisi Anaksimandros ilk olarak MÖ 575'te belli bir bölgenin haritasını yapmıştır. Anaksimandros ise Tales gibi dünyanın şeklini sular üzerinde yüzen kara parçaları olarak düşünmüştür. Pythagoras, MÖ 500 yıllarında ilk kez yerin disk biçiminde değil, küre şeklinde olduğunu savunmuştur. Coğrafya ilmiyle de ilgilenen ünlü tarihçi Heredot, MÖ 450 yılında bir dünya haritası yapmıştır. Yerin şeklini oval bir düzlem olarak düşünen Heredot'un bu haritasında, dünya; Asya, Avrupa ve Libya (Afrika) ile sınırlı üç büyük kara parçasından oluştuğu görülmektedir. Günümüz coğrafi koordinat sisteminin esas elemanları olan enlem ve boylam kavramları Heredot'un bu haritasına dayanmaktadır.

Haritanın gelişim serüveni ile insanların Dünya'nın şekli üzerindeki tasavvurları aynı çizgide ilerlemiştir. İlk kez Pythagoras'un dile getirdiği yerin küre şeklinde olduğu düşüncesi Aristoteles tarafından MÖ 350 yıllarında kanıtlanmıştır. Aristoteles dünyanın bugünkü ölçülerle yaklaşık 74.000 km çevreli bir küre olduğunu hesaplamıştır. Kartografya ilminin en mühim meselelerinden biri olan yer

kürenin ebadına ait değerlerin tespiti ilk kez Eratosthenes tarafından yapılmıştır. Atina'da eğitim gören ve İskenderiye şehrine yerleşerek çalışmalarına burada devam eden Eratosthenes, yerkürenin çevresini yaklaşık 46.000 km olarak hesaplamıştır. Yer yarıçapını gerçek değerine yaklaşık olarak hesaplayan Eratosthenes Dünya'nın o zamana kadar bilinenden daha büyük olduğunu kanıtlamıştır. Gökbilimci, matematikçi ve coğrafyacı Eratosthenes, MÖ 275-194 yılları arasında yaşamış olup Coğrafya ilminin isim babasıdır (Doğanay vd., 2015: 107). Yeryüzünde bilinen yerleşik bölgelerin haritası ilk kez Eratosthenes tarafından yapılmıştır.

Antik Yunan döneminde dünyanın küre şeklinde olduğu tartışılmış, önemli kanıtlar sunulmuş, yer kürenin çevresini hesaplamak için bazı ölçümler yapılmıştır. Pythagoras ve öğrencileri Dünya'nın küre şeklinde olabileceğini iddia ederken, Eratosthenes gölge ölçümleriyle Dünya'nın çapını dikkat çekici bir doğrulukla hesaplamıştır. Kürenin eğikliği fark edilmiş ve eksen eğikliği hesaplanmıştır. Dünyadaki matematik iklim kuşakları konuşulmuştur. Bu dönemde geliştirilen geometrik yaklaşım, modern kartografinin matematiksel temelini oluşturmaktadır.

Roma döneminin en önemli coğrafyacılarından biri, ünlü gezgin, tarihçi Amasyalı Strabon, İskenderiye'ye yerleştikten sonra 17 ciltlik Coğrafya (Ceographica) adlı eserini yazmıştır. Strabon yerleşmelerin ve önemli mevkilerin lokasyon ve ökümenenin doğru bir şekilde gösterildiği bir Dünya haritası çizmiştir. Amasyalı Strabon, haritaları detaylandırıp farklı fiziki özelliklerle insan çevre ilişkisini yansıtmaya çalışmıştır.

Haritacılık konusunda antik dönemde bilimselliğin zirvesi kabul edilen Batlamyus (Claudıos Ptolemaıos), geçmişe ışık tutan bir dizi '*Dünya Haritası*' çizmiştir. Harita (kartografya) ilminin kurucusu olarak bilinen Batlamyus; coğrafyayı "*bilinen yeryüzü şekil ve hadiselerinin bir resim halinde tasviri*" şeklinde tanımlamıştır (Stevenson, s. 25'ten akt. Ahmad ve Sarıcaoğlu 1995: 221). Kürenin düzlem üzerine aktarılabilmesi için matematiksel birtakım hesaplamaların yapılması gerektiğini ortaya koyan Batlamyus, haritanın elamanlarını ve usullerini ilk tespit eden kişidir. MS 87-150 yılları arasında yaşayan Batlamyus, Geographika Hyphegesis adlı eserinde, temel haritacılık ilkelerine ilişkin önemli bilgiler sunmaktadır. Batlamyus'un bu eserinde, yerlerin yaklaşık enlem ve boylam değerleriyle gösterildiği sistematik bir yaklaşım geliştirilmiştir. İskenderiyeli Batlamyus, haritacının yapacağı işleri, kullanacağı veya temin edeceği malzemenin mahiyetini ortaya koymuştur. Dünyanın yuvarlaklığını esas alarak ürettiği haritalarda ilk kez konik projeksiyon (iz düşüm düzlemi) sistemini kullanmış olan Batlamyus, boylam ve enlem dairelerini çizmiştir. Her ne kadar ölçümleri günümüz standartlara göre hassas olmasa da MS II. yüzyılın ilk yarısında koordinat kavramının harita üreti-

minde temel alınması, Kartografya biliminde yeni bir sayfa açmıştır. Birçok harita üreten Batlamyus'un günümüze ulaşan tek dünya haritası, İstanbul'da Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Ayasofya, nr. 2610) muhafaza edilen ve üzerinde II. Bayezid'in mührünü taşıyan Arapça'ya tercüme edilmiş kopyadır (Sarıcaoğlu, 1995: 210).

Romalılar coğrafya bilimi, harita ölçümlerinde pragmatist bir anlayışı benimsemiştir. Bu dönemde askeri ve somut fayda sağlayan haritalar ön plana çıkarılmıştır. Bu nedenle Batlamyus'tan sonra haritacılık Batıda bir düşüş eğilimine girmiştir. Yunan ve Roma haritaları karşılaştırıldığında Roma dönemi haritalarının gerçeğe daha yakın olduğu görülmektedir. Nitekim "*Yol Güzergâh Haritaları*" Romalılardan günümüze ulaşmış en önemli coğrafi kaynaklardır. Bu haritalar Roma ordusunun istihkâm sınıfı birlikleri tarafından hazırlanmıştır. Rulo biçiminde taşınan bu haritalar, öncelikle ordu birliklerinin atları ve askerleri için su ve gıda ihtiyacını karşılayacak yerler, yolun iki tarafındaki yerleşim bölgeleri, ırmaklar, köprüler, bel noktaları, dar geçitler, tarımsal ürünler, şifalı su kaynakları, iş yerleri ve nüfus durumuyla ilgili bilgileri gösteren haritalardır (Doğanay vd., 2015: 101). İyon uygarlığının eseri disk haritaları kendi amaçları için daha uygun bulan Romalılar; imparatorluk sınırları dışında kalan alanlara gereken önem ve özeni göstermemiştir. İmparatorluğun ulaşım ağına ilişkin bilgiler sunan "*Peutinger Haritası*" orduların savaşa gidiş yollarını, ticaret merkezlerini ve şifalı su kaynaklarını gösteren kaynaklardır.

Orta Çağ Avrupa'sında üretilen birçok harita, coğrafi gerçeklikten çok dini ve kültürel bakış açısını yansıtır. Kutsal merkezler ekseninde sembolik bazı şematik tasvirler içeren bu haritalar, dönemin düşünsel yapısını gösteren çizimlerdir. Roma-Katolik Kilisesi'nin dogmatik kuralları MS II. yüzyıldan başlayarak, orta çağ sonuna kadar olan süreçte harita alanındaki çalışmaları olumsuz etkilemiştir. Orta çağda dünya haritaları, dikdörtgen, oval ve yuvarlak şekilde olup dönemin skolastik düşüncesini yansıtan teorik çizimler; Avrupa'da haritacılığı amaç ve işlevinden uzaklaştırmıştır. Bu dönemde yapılan çizimlerde genellikle dini anlamlar barındıran semboller ön plan çıkarılmıştır.

Orta çağda Hristiyanlığın taassubu nedeniyle Batı dünyasında giderek gerileyen, bozulan ve unutulan harita ilmi; Türk, Arap ve İranlı âlimler, seyyahlar tarafından doğu âleminde yeniden canlandırılmıştır. Ortaçağda İslam âlemi felsefenin, matematiğin, astronominin, coğrafyanın ve harita ilminin merkezi olmuştur. Nitekim, Orta çağda bilimin merkezi Yunan Uygarlığından Çin ve İslam uygarlıklarına geçmiştir. Pek çok coğrafyacı ve haritacı ortaya çıkmıştır.

Çin'de 1389 yılında ipek bir kumaş üzerine çizilmiş olan Da Ming Hun Yi Tu veya "*Ming İmparatorluğunun Birleştirilmiş Haritası*" günümüze ulaşan eski dünya

haritalarından biridir. Japonya'dan Atlantik'e kadar bütün Avrasya kıtasını kapsayan bu haritada; okyanuslar, sıradağlar, nehirler ve önemli şehirler yer almaktadır.

IX. yüzyıl itibariyle kıble yönü ve beş vakit namaz vaktinin belirlenmesi, dini günlerin ve bayramların tespit edilmesi için çalışmalar yapan Müslüman âlimler; haritacılık alanında önemli eserlere imza atmıştır. Sınırları Endülüs'e kadar uzanan Müslümanların yeni fethettikleri topraklarda hâkimiyet amacı "harita" ilminin gelişmesini sağlamıştır. Abbasi halifesi El-Memun dönenimde Bağdat'ta büyük bir kütüphane kurularak, Antik Yunan eserlerini Arapça ve Farsça'ya tercüme ettirmiştir. Bağdat'ta Halife Me'mûn (813-833) için çizilen "*es-Sûretü'l-Me'mûniyye*" dönemin önemli eserlerinden birdir (Mes'ûdî, s. 33'akt. Ahmad ve Sarıcaoğlu 1995: 225).

Antik dönem haritacılığının mirasını iyi değerlendiren Müslüman bilginler Batlamyus tekniğini daha da geliştirmiştir. İslam haritacılığı 1100-1500 yılları arasında en parlak dönemlerinden birini yaşamıştır. Halife El-Memun zamanında Bağdat'ta yaşayan Harezmî'nin "*Dünya Haritası*" oldukça önemlidir. Eğitimini Endülüs'ün Cordoba şehrinde tamamlayan İdrisi; Endülüs, Anadolu, Avrupa, Balkanlar, Orta Asya ve İstanbul, Roma, Venedik, Bağdat, Şam, İskenderiye gibi yerleri gezip görmüştür. Dönemin en önemli coğrafyacılarından olan İdrisi'nin çizdiği '*İdrisi Dünya Haritası*' İslam dünyasının haritacılık ilminde geldiği yeri göstermektedir (Bilgin, 2006a: 37). El-İdrisi'nin Farklı bölgelerden gelen seyyah ve tüccarların anlatımlarının derlenmesiyle gümüş plakalar üzerine işlediği "*İdrisi Dünya Haritası*" ticaret yolları, dağ silsileleri ve kıyı çizgileri gibi daha ayrıntılı gözlem ve bilgiler içermektedir.

Türkler tarafından yapıldığı bilenen en eski harita XI. yüzyılda Kaşgarlı Mahmut'un "*Divan-i Lügat-it Türk*' adlı eserinde yer alan "*Dünya Haritası*"dır. Türkçe'nin değişik şivelerle konuşulduğu bölgeleri göstermek amacıyla çizilen bu haritada Dünya tepsi gibi düz ve yuvarlak şekilde gösterilmektedir. Haritanın merkezinde ülkenin başkenti "Balasagun" yer alırken çevrede Türkistan'ın (Orta Asya) büyük bir kısmı, Çin, Kuzey Afrika ve Volga Nehri görülmektedir.

Osmanlı Devleti'nde ise haritalar, ordu birlikleri tarafından özellikle fetih amaçlı hazırlanmıştır. Yeni toprakların fethi için güçlü bir orduyla birlikte coğrafya bilgisine ihtiyaç duyulmuştur. Ordunun sefer yapacağı bölgelerin yol durumu, ordu birliklerinin su ve gıda ihtiyacı, bel noktaları, geçitler, köprüler, ırmaklar, yolların çevresindeki yerleşim alanları ve nüfus durumu ortaya koyan haritalar yapılmıştır. Burada amaç coğrafyanın olanak ve özelliklerini tespit ederek tutulan envanter kayıtlarının bir harita üzerine aktarılmasıdır. Coğrafi gözlemler ve bun-

lara dayanan yol haritası çalışmaları coğrafi düşüncenin gelişmesini sağlamıştır (Doğanay vd, 2015: 103).

Üzerinde yaşadığımız coğrafya hakkında bilgi sahibi olmadan bir devletin yönetilemeyeceğini fark eden Fatih Sultan Mehmet döneminde coğrafya ile ilgili yoğun çaba ve araştırmalar neticesinde önemli haritalar üretilmiştir. Osmanlı'da haritaların yer aldığı kaynaklar "*Suretü'l-arz*" yani "yeryüzünün suretini" yansıtan eserler şeklide adlandırılmıştır (Özdemir, 2008: 34). XV. ve XVI. yy arasında Osmanlı döneminde her alanında olduğu gibi haritacılık da altın çağlarını yaşanmıştır. Bu süreçte Akdeniz Havzasına ait kıyıları, adaları vb. önemli noktaları gösteren deniz navigasyonu için çizilmiş "*Portolon Harita*"lar dikkat çekmektedir. Nitekim, Orta Çağ'ın sonlarına doğru deniz ulaşımının önem kazanmasıyla deniz seyrinde önemli bir yeri olan Portalan (gemi kılavuzu) Haritaları ön plan çıkmıştır. Denizcilikle ilgili bilgiler içeren Portolan haritalarında liman, ada, boğaz ve körfezler ayrıntılı olarak gösterilmektedir. 1413 yılında İbrahim Kâtibi'nin "*Akdeniz Portolonu*", 1461 yılında Mürsiyeli İbrahim'in "*Akdeniz Portolonu*" 1513 yılında Pîrî Reis'in "*Atlantik Haritası*", 1521 yılında "*Kitab-ı Bahriye*" 1528 yılında "*Kuzey Atlantik Haritası*" 1552 yılında Hacı Ebul Hasan'ın "*Avrupa-Afrika Haritası*", 1567'de Ali Macar Reis'in "Atlası" dönemin önemli kaynaklarıdır.

Dünyaca ünlü Portalan haritaları arasında sayılan Piri Reis haritalarının ilk 1513'te yapılmış ikincisi ise 1528 tamamlanmıştır. 16. Yüzyılın ikinci yarısında hazırlanan "Anonim Atlas", Pîrî Reis'in "Kitab-ı Bahriye"si bütün dünyada haritacılık tarihinin önemli eserleri arasında sayılmaktadır. Osmanlı donanmasının hakim olduğu denizleri ve çevresini anlatan "Kitab-ı Bahriye"de Piri Reis; Ege ve Akdeniz liman ve adalarında kıyıları, körfezleri, koyları, kaleleri, akıntıları, tehlikeli kayalık alanları, sığ bölgeleri vb. yerlerin şekilsel özelliklerini yansıtan bilgilere yer vermiştir. Teknolojik gelişmeler, bütün dünyada haritacılığı doğrudan etkilemiştir. Türk tarihinde ilk olarak 1727'de İbrahim Müteferrika tarafından taş baskısının kullanılması kartografyayı da etkilemiştir. Matbaanın yaygınlaşmasıyla zamanla harita ve atlas gibi değişik kaynakların basımı gelişmiştir. 1803'te İstanbul da Müderris Abdurrahman Efendi tarafından basılan atlas, Osmanlı'da ilk mükemmel atlas olarak kayıtlara geçmiştir.

Avrupa'da II. yüzyılda kilisenin baskısı nedeniyle başlayan harita ilmindeki gerileme XV. yy sonlarına kadar devam etmiştir. Skolastik düşüncenin doğmaları nedeniyle antik Yunan haritacılığının ulaştığı seviyeye Avrupalılar, ancak XVI. yüzyılın başlarında ulaşmıştır. Çünkü rönesans döneminde harita anlayışı ve teknikleri biçimi değişmeye başlamıştır. Bilim ve teknikteki gelişmeler Yeni Çağ'da haritacılığı da etkilemiştir. Bu dönemde pusulanın yaygın olarak kullanılmasıyla

yeni keşfedilen yerlerin haritaları çizilmiştir. XV. yüzyıl sonlarında matbaa marifetiyle haritaların çoğaltılması bu alandaki gelişmeleri hızlandırmıştır.

Coğrafi keşiflerle birlikte Avrupa'da başlayan sömürgecilik faaliyetleri denizcilik haritalarını ön plan çıkartmıştır. Limanlar arası rotalar, rüzgâr yönleri ve kıyı detaylarını gösteren portolan haritalarının amaç ve içeriğini değiştirmiştir. Pusulanın icadı ve yeni kıtaların keşfi, dünya haritalarının görünümünü kökten değiştirmiştir. Özellikle kolonicilik faaliyetlerinin yoğunlaşmasıyla coğrafi bilgi ve haritacılık yeniden Avrupa'da gelişmeye başlamıştır. Devletler arasında yaşanan koloni ve sömürgecilik rekabeti XVII ve XVIII. yüzyıllarda haritacılığı farklı bir yere taşımıştır.

Coğrafi keşiflerle Avrupa'da yeniden gelişme gösteren harita ilminde 1600'lerde Kepler tarafından geliştirilen dürbün, harita çizimlerinde teknik araç olarak kullanılmaya başlamıştır. XVII. ve XVIII. yüzyılda gelişen aletler ve bilgiler kartografya ilminde bütün ayrıntılarıyla kullanmaya başlamıştır. Bu dönemde kartografya ilminde Fransız, İngiliz ve Alman ekolleri oluşmuştur. XIX. yüzyılda yeryüzünde kara parçalarının hemen hepsi keşfedilmiştir. Bu dönemde ihtiyaç duyulması nedeniyle milli topoğrafya haritaları ilk örnekleri hazırlanmıştır. Sanayi Devrimi ve makineleşme her alanda olduğu gibi harita alanında da yeni bir sayfa açmıştır. Haritalar, birçok ülkede telgraf hatlarının döşenmesi, kanal yapımı, demiryolu hatlarının plan ve inşa sürecinde arazi ölçümlerinin yapılmasında kullanılmaya başlanmıştır.

Matbaanın icadından sonra taş baskı usulünün gelişmesi, foto-klişe yapılması, renkli baskı tekniğinin bulunmasıyla Kartoğrafya sahasında büyük ilerlemeler kaydedilmiştir. Basılan haritaların çoğaltılması ve ucuzlaması sağlanmıştır. Fotoğrafın icadı, bir harita üretim yöntemi olarak Fotogrametri tekniğini ortaya çıkarmıştır. İlk insanlı balon uçuşunun gerçekleştirildiği 1783'te gökyüzünden yeryüzünün fotoğraflanması harita ilminin önünü açmıştır. Özellikle 1903'te Wright kardeşlerin uçağı icat etmesiyle haritacılıkta önemli bir dönüm noktası yaşanmıştır. Harita alma işlemleri o zamana kadar triangulasyon (üçgen teşkil etme) dayanıyordu. Uçaklardan alınan hava fotoğrafları sayesinde haritaya konacak detaylar daha az masraf ve zamanla elde edilmekteydi. Fotogrametri aletlerinin geliştirilmesi ve stereo hava fotoğraflarının kullanılması izohipslerin otomatik olarak çizilme imkânını kazandırmıştır. Hızla yaygınlaşan Fotogrametri tekniği yeryüzünde az bilinen yerlerin haritalarının süratle yapılması sağlamıştır (Bilgin, 2006a: 86).

I. Dünya Savaşında haritacılıkta Fotogrametri tekniği oldukça gelişmiştir. II. Dünya Savaşında ise haritacılıkta arazi veri toplama ve verilerin kâğıt üzerine işlemesini kolaylaştıran bir dizi yeni alet ve makine geliştirilmiştir. Savaşlar ve

ülkelerin askeri hedefleri harita biliminin gelişmesini sağlayan ana unsurlardan biri olmuştur. Nitekim, Osmanlı Devleti'nde haritacılık alanındaki yeniliklerin ordu bünyesinde yaygınlaşıp geliştiği görülmektedir. Ordunun modernleştirilme sürecinde haritacılık da doğrudan etkilenmiştir. 1834'te açılan "Mekteb-i Harbiye" bünyesinde "*Harita çizimi, Perspektif ve Gölgeleme*" adıyla Kartografya eğitimi veren özel bir birim kurulmuştur. Genç bir subayken Paris'te Kartoğrafya eğitimi alan Korgeneral. Ali Şeref, 1868'de Osmanlı Devleti'nin sınırlarını gösteren ve 22 haritadan oluşan '*Yeni Atlas'ı* hazırlamıştır. 1880'de yeniden teşkilatlandırılan Erkânı Harbiye Teşkilatı'nın 5. Şubesi Harita ve Fen İşleri Şubesi olarak planlanmıştır. İkinci meşrutiyetin ilanından sonra 1909'da Erkânı Harbiye bünyesinde 'harita komisyonu' yeniden kurularak "*Nirengi ve Topografya*" birimleri aktif hale getirilmiştir (Aygün, 1980: 34). Millî Mücadele döneminde 1921'de Harita Teşkilatı İstanbul'dan Ankara'ya nakledilmiştir. 1925'te Millî Savunma Bakanlığı bünyesinde "*Harita Genel Komutanlığı*" adıyla yeniden yapılandırılmıştır. Türkiye'de geçmişte olduğu gibi günümüzde haritacılık alanında en yetkin kurum *Millî Savunma Bakanlığı Haritacılık Genel Komutanlığı*'dır (URL 2).

Matbaa, fotoğraf ve uçak teknolojilerinin gelişmesiyle önü açılan modern haritacılık; uydu ve bilgisayar teknolojilerinin desteğiyle giderek derinleşmiştir. Optik, mekanik, mikroelektronik ve iletişim teknolojisi alanındaki başarılar, haritacılığın temel araçlarını ve ölçme teknolojilerini doğrudan etkilemiştir. Bir takım araç gereçlerle donatılarak uzayın bilinmeyen derinliklerini incelemeyi hedefleyen roketlerden çekilen uzay fotoğrafları, haritacılıkta kullanılmaya başlamıştır.

Haritacılık alanındaki gelişmelere bakıldığında 1950 sonrasında haritanın yeni baştan keşfedildiğini söylenebilir. 1957 yılında Rusya (Sovyetler Birliği-SSCB) tarafından Sputnik adıyla dünyada ilk uydunun uzaya gönderilmesiyle haritacılıkta uydu görüntülerinden yararlanılmaya başlanmıştır. 1959 yılında ABD tarafından insansız şekilde uzaya gönderilen Explorer-6 uydusu üzerinden otomatik fotoğraf makineleriyle uzaydan yeryüzünün fotoğrafları çekilerek harita çiziminde kullanılmıştır. Yer kaynaklarının araştırılması ve yeryüzünün incelenmesi amacıyla ABD tarafından 1972'de ERTS uydusu yörüngesine yerleştirilmiş ve adı daha sonra Landsat-1 olarak değiştirilmiştir. Bu uydu iş göremez duruma gelince Landsat-2, bu devreden çıkınca 1978'de Landsat-3 uydusu ilk kuşak uydular olarak sınıflandırılmaktadır. 1982 Landsat-4 ile ikinci kuşak uydular dönemi başlamıştır. 1993'te Landsat uydusunun düşmesiyle yeniden başlayan çalışmalar neticesinde geliştirilen 1999'da yörüngesine yerleştirilen Landsat-7 uydusu Thematic Mapper ve yüksek çözünürlüklü scanner ile donatılmıştır (Erdoğan ve Akdeniz, 2004: 12-13). 2013 yılında yörüngesine yerleştirilen Landsat-8 uydusuna ait veriler; harita,

su, oşinografi, sanayi, askeri, eğitim, ziraat, ormancılık, jeoloji gibi çok geniş kapsamlı uygulamalarda kullanılmaktadır.

1950 sonrası dönemde haritacılık alanında yaşanan gelişmeler çok hızlı bir şekilde gerçekleşmiştir. Uydu sistemlerinin marifetiyle elde edilen verilerle, 1960'larda meteorologlar, jeofizikçiler ve jeologların bilgisayar ortamında oluşturulan paftaları birleştirmesiyle haritalarda bilgi bütünlüğü sağlanmıştır. 1970'lerin başında ABD'de kentleşmeye yönelik sektörel modellere Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) yöntemleri entegre edilmiştir. 1980'lerde bilgisayar teknolojisindeki hızlı gelişmeler coğrafi bilgi sistemlerine yansımıştır. 1990'larda klasik ölçme araçlarının yerini tam otomatik aletler almıştır. Modern uydu teknolojisi ve sayısal uzaktan algılama sensörleri kullanılmaya başlamıştır (Köktürk, 2004: 91). Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS), Küresel Konumlama Sistemi (GPS) haritacılıkta yeni bir dönem başlatmıştır.

Uydu sistemleri günümüzün harita ilminin temel alt yapı sistemini ve önemli veri kaynağını oluşturmaktadır. 2026 yılı itibarıyla Dünya yörüngesinde 7.000'den fazla uydu bulunuyor. Bunların yaklaşık 4.000'i aktif durumda iken 3000'e yakın uydu görevini tamamlamış ve uzay çöpü olarak dolaşıyor. Ayrıca, asıl amaçları internet erişimi olan SpaceX'in geliştirdiği Starlink uyduları da harita çizimine dolaylı olarak katkı sağlıyor. Doğrudan görüntü almadığı için harita verisi üretmeyen Starlink uydularının sağladığı yüksek bant genişliği ve veri aktarımı, coğrafi bilgi sistemleri ve harita üretiminde kullanılan verilerin daha hızlı ve güvenilir şekilde işlenmesine yardımcı oluyor.

CBS alanındaki çabalar, uzaktan algılama, küresel konumlandırma sistemi, bilgisayar ve internet gibi teknolojik araç-gereçler haritacılıkta dijital dönemi başlatmıştır. CBS, GPS, yüksek çözünürlüklü uydu görüntüleri ve drone tabanlı ölçüm teknikleri haritaları analiz edilebilir veri platformlarına dönüştürmüştür. Milimetrik hassasiyetle çalışan sensörler, güçlü yazılımlar ve yapay zekâ uygulamalarıyla birleşen veriler; çok daha kolay ve hızlı bir şekilde haritalanabilmektedir.

4. Sonuç ve Tartışma

Günümüz dünyasında teknolojik imkânlar ile bilgisayar ve cep telefonlarının ekranlarına taşınan haritalar; herkesin günlük yaşamda kullandığı bir araç haline gelmiştir. Harita sayesinde Dünya avucumuzun içi kadar küçüldü. Herkes dünyayı avuçlarının içinde taşıyor. Dünyanın her yerini avucumuzun içindeki çizgileri görebildiğimiz kadar yakından ve ayrıntılı şekilde görebiliyoruz. Kullanım alanı giderek genişleyen harita, yaşamın vazgeçilmez araçlarından biri haline gelmiştir.

Mağara duvarlarında taş üzerine çizilen birkaç çizgi ve figürlerden oluşan ilk haritalardan günümüz CBS ve yapay zekâ uygulamalarıyla üretilen haritaların niteliği değişse de bazı konular değişmiyor. Çünkü insan ve toplumun dünya algısı haritalara yansımaktadır. Bu nedenle dünyayı farklı yansıtan farklı haritalar ortaya çıkmaktadır. Nitekim, Mercator projeksiyonu haritacılık alanında, tartışılan önemli konulardan biri olmuştur. Çünkü, günümüzde yaygın kabul gören dünya haritası Mercator Projeksiyonuna dayanmaktadır.

Bilindiği üzere üç boyutlu bir küre olan Dünya'nın haritası, iki boyutlu olarak düzleme aktarılıyor. Üç boyutlu bir cismi iki boyutlu olarak düzleme aktarmak için "projeksiyon yöntemleri" olarak adlandırılan belirli yöntemler kullanılmaktadır. Dünyanın geoid şekli sebebiyle harita çiziminde farklı projeksiyon yöntemleri kullanılmaktadır. Hollandalı Kartograf Gerardus Mercator adıyla bilinen kartograf ve doğa bilimci Gerard de Kremer; 1569'da kendi adıyla anılan projeksiyon yöntemini uygulayarak farklı bir dünya haritası çizmiştir. Meridyen ve enlemlerin birbirini dik ve eş boylarda kesmesini esas alan Mercator projeksiyonlu haritalarda; dünyanın geoid şekli ve kutupların basıklığı nedeniyle çarpıklık artmaktadır. Flaman haritacı Mercator bu projeksiyon stiliyle geoid Dünya'yı düz, dikdörtgen bir yüzey üzerinde göstermiştir. Ekvatordan uzaklaştıkça meridyen ve enlemler aralarındaki boşluğun açıldığı enlem paralelliğine sahip Mercator'un dünya haritası; denizcilerin rota-güzergâh tespiti başta olmak üzere mesafe vb. hesaplamaları rahat bir şekilde yapabilmesini sağlamıştır. Ancak, Mercator Projeksiyonu göre haritalarda kara kütlelerinin göreceli boyutu büyük ölçüde bozulmaktadır. Mesela Avrupa kıtasının iki katı Güney Amerika, Avrupa kıtası ile aynı boyutlarda çizilmektedir. ABD'nin 3/1 kadar olan Alaska eyaleti ABD topraklarıyla aynı boyutta gösterilmektedir. Avustralya kıtasının 1/3'i olan Grönland, Mercator Projeksiyonunda olduğundan daha büyük gösterilmektedir. Temel ilkeleri gereği herhangi bir yeri merkez alması gereken Mercator Projeksiyonu, Avrupa'yı merkezine almaktadır. Günümüzde halen yaygın olarak kullanılan Mercator Projeksiyonu ile çizilen "Dünya Haritası" teknik sebeplerden mi yoksa Avrupa merkezli kolonyalist anlayıştan mı kaynaklanıyor?

Kaynakça

Ahmad, S. M. ve Sarıcaoğlu F. (1995). "Harita", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde (C.16, 205-216), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Aygün, A. (1980). Türk Haritacılık Tarihi, Ankara: Harita Genel Müdürlüğü Basımevi.

Balcı, A., ve Yıldırım, S. (2023). Sosyal bilgiler öğretiminde harita okuryazarlığı. International Journal of Geography and Geography Education (IGGE) 50, 146-163.

Bilgin, T. (2006a). Genel Kartoğrafya I. İstanbul: Filiz Kitabevi.

Bilgin, T. (2006b). Genel Kartoğrafya II. İstanbul: Filiz Kitabevi.

Darkot, B. (1947). Harita dersleri. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yayınları.

Doğanay, H. (2002). Coğrafya öğretim yöntemleri, orta öğretimde coğrafya eğitiminin esasları. Erzurum: Aktif Yayınevi.

Doğanay, H., Özdemir, Ü. Ve Şahin İ.F. (2015). Genel Beşerî ve Ekonomik Coğrafya, Ankara: Aktif Yayınevi.

Erdoğan M., Akdeniz H. (2004). Uzaktan Algılama Amaçlı Uydu Sistemlerindeki Son Gelişmeler, Harita Genel. Komutanlığı, Harita Dergisi Sayı: 132. 11-22.

İzbırak, R. (1992). Coğrafya Terimleri Sözlüğü, İstanbul: MEB Yayınları.

Köktürk, E. (2004). Haritacılığın 5000 yıllık yürüyüş, Jeodezi, Jeoinformasyon ve Arazi Yönetimi Dergisi, (Sayı:90) 1-19.

Özdemir, K. (2008). Osmanlı Haritaları, (A. Kabacalı) İstanbul: Avea.

Özgüç N. (1984). Beşerî Coğrafyada Beşerî Toplama ve Değerlendirme Yöntemleri. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları

Ünaldı Eser, Ü. (2012). Harita bilgisi ve uygulamaları. Ankara: Gazi Kitabevi.

Ünlü, M., Özey, R., Üçışık, S. (2000). Coğrafya eğitim ve öğretiminde haritaların önemi, Marmara Coğrafya Dergisi (Sayı:5) 9-25.

URL 1: harita ne demek TDK Sözlük Anlamı Erişim Tarihi: 10.06.2026).

URL 2: http://www.hgk.msb.gov.tr Erişim Tarihi: 10.06.2026).

URL 3: https://www.harita.gov.tr/uploads/files/downloadabledocuments/haritanin-tanimi-ozellikleri-siniflandirmalar-18.pdf Erişim Tarihi: 10.06.2026).

22. BÖLÜM

DALAMAN ÇAYI HAVZASI'NIN ANTROPO-JEOMORFOLOJİK ETKİ YOĞUNLUĞU ANALİZİNE GÖRE ALT HAVZA TABANLI MEKÂNSAL KÜMELENMELERİ VE HAVZA YÖNETİMİ

Dr. Öğretim Üyesi S. Murat UZUN - Marmara Üniversitesi
ORCID No: 0000-0003-2191-3936

Prof. Dr. Nuriye GARİPAĞAOĞLU - Marmara Üniversitesi
ORCID No: 0000-0003-4967-8536

Özet

Doğal ortam koşullarındaki dinamik süreçler son 150 yıldaki nüfus artışı ve buna bağlı oluşan taleplerle doğanın kaynaklarını aşırı kullanma boyutu birçok sorun-risk potansiyelini ortaya çıkarmıştır. Özellikle kendi içerisindeki bütünleşik ve dinamik süreç gösteren havzaların yönetimi için doğal koşullar ve antropojenik faaliyet etkisinin dikkate alınması oldukça önemlidir. Belirtilen kapsamın odak noktası temel alınarak bu çalışmada Dalaman Çayı'nın alt havza tabanlı olarak antropo-jeomorfolojik etki yoğunluğunun analiz edilmesi ve havza yönetimi açısından mekânsal kümelenmelerin tespiti amaçlanmıştır. Çalışmada birçok veri kaynağına dayalı olarak Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) ve Uzaktan Algılama (UA) teknikleri kullanılmıştır. Araştırmada Dalaman Çayı 48 alt havzaya ayrılmış ve bu sınırlar dahilinde antropo-jeomorfolojik etki yoğunluğu modeli oluşturulmuştur. Model, antropojenik baskı düzeyi, yollara mesafe, tarım, sanayi ve maden, yerleşim, baraj-gölet alanları, Normalleştirilmiş Bitki Fark İndisi (NDVI), topografik rölyef, eğim, geçirimlilik ve akarsuya mesafe olarak 11 farklı değişkenin etkileşim boyutunun hesaplanması ile oluşturulmuştur. Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) süreçleri ile hesaplanan antropo-jeomorfolojik etki yoğunluğu daha sonra Getis-

Ord Gİ, Lokal Moran I (Anselin) ve Bivariate ile kümelenme analizlerine tabi tutulmuştur. Antropo-jeomorfolojik etki yoğunluğu (*AntE*) analizine göre alt havzaların %21 çok düşük, %23'ü düşük, %16,5'i orta, %23'ü yüksek ve %16,5'i çok yüksek değere sahiptir. Genel olarak Dalaman Çayı Havzası'nın yukarı kesimindeki alt havzalarda antropo-jeomorfolojik etki düzeyinin çok yüksek olduğu, havzanın orta, batı ve güney kesiminde ise daha düşük düzeyde etki yoğunluğunun olduğu saptanmıştır. Kümeleme analizlerine göre 38, 40, 41, 42 ve 43 no'lu havzalarda antropo-jeomorfolojik etki yoğunluğunun yüksek olduğu görülmüştür. Ayrıca bivariate analiz sonuçları, antropo-jeomorfolojik etkinin yüksek olduğu alt havzaların aynı zamanda geniş alan kapladığını ortaya koymuş, bu durumun olası çevresel sorunların mekânsal yayılımını artırabilecek bir özellik taşıdığını göstermiştir. Elde edilen sonuçlar, antropo-jeomorfolojik etkinin yüksek düzeyde olduğunu ve özellikle Dalaman Çayı Havzası'nın yukarı çığırında yoğunlaşan alt havzalarda etkinin arttığını, bu sürecin bütüncül bakış açısı ile sediment taşınımı, sel-taşkın riski, erozyon, kirlilik yükü gibi etkenlerle havzanın diğer bölümlerini de etkileyebileceğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Antropojenik jeomorfoloji, Havza yönetimi, Mekânsal kümelenme, Dalaman Çayı Havzası.

1. Giriş

Doğal ortam koşullarının kendi içerisindeki etkileşimi ve dinamik süreçleri özellikle insan faaliyetlerinin mekânsal dağılımı, gelişimi ve işleyişini yönlendirmektedir. Ancak son 150 yıllık dönemde artan dünya nüfusu ve gelişen teknolojiye bağlı olarak insan faaliyetlerinin doğal ortam koşullarının dinamik süreçleri üzerindeki etkisi artmıştır. Bu etki döngüsel olarak ortam koşullarında ve süreçlerinde mikro ya da makro düzeyde değişimlere yol açmaktadır. Meydana gelen bu süreç ise sorun-risk potansiyellerinin artmasına küresel iklim değişikliği başta olmak üzere birçok dinamik koşulun değişimine, ekolojik tahribata ya da topografik deformasyonlara neden olmaktadır (Ellis & Ramankutty, 2007). Özellikle antropojenik etkenlerle doğrudan ya da dolaylı olarak jeomorfolojik süreçler ve topografya farklı boyutlarda değişime uğrayabilmektedir. Bu durumla birlikte antropojenik jeomorfoloji, insan faaliyetlerinin rölyef sistemleri üzerindeki doğrudan ve dolaylı etkilerini inceleyen disiplinler arası bir çalışma alanı olarak son yıllarda önem kazanmıştır (Szabó vd., 2010). Özellikle sanayi devrimi sonrası hızlanan kentleşme, madencilik, ulaşım ağlarının genişlemesi, baraj inşaları ve yoğun tarımsal faaliyetler; doğal jeomorfolojik süreçlerin işleyişini önemli ölçüde değiştirmiştir (Ertek, 2017; Tarolli vd., 2019). Bu süreçler yalnızca topografik değişimleri değil, aynı zamanda sediment taşınımı, yamaç-vadi dengesinin bozul-

ması, erozyon, yüzey akışı, kütle hareketleri ve havza hidrodinamiği üzerinde de belirgin etkiler oluşturmuştur. Antroposen tartışmaları kapsamında insanın artık jeomorfolojik süreçlerin temel belirleyicilerinden biri olduğu kabul edilmektedir (Crutzen & Stoermer, 2000). Bu olgu dünyada antroposen incelemelerinin artmasını sağlarken birçok mekânsal yönetim ve planlama çalışmalarında da antropojenik etkinin boyutları ele alınmaktadır (Rózsa & Novák, 2011; Li vd., 2017).

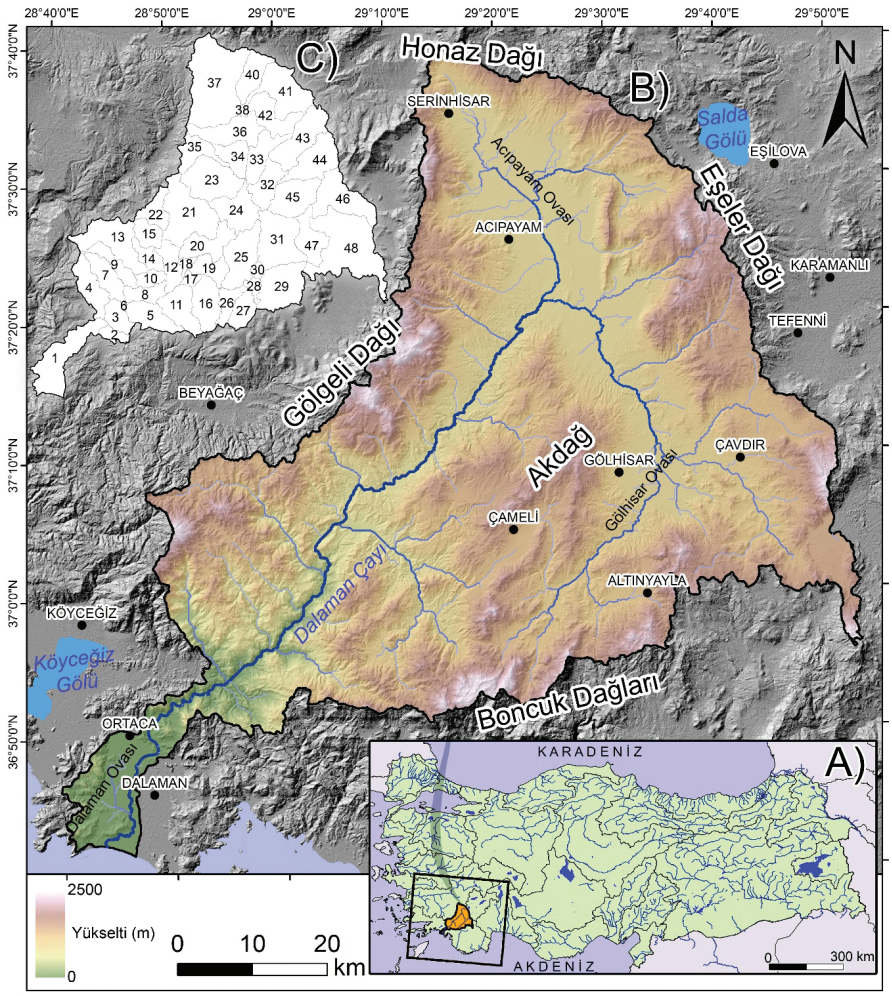
Havza sistemleri, doğal ve beşerî süreçlerin birlikte değerlendirilebildiği en önemli mekânsal analiz birimlerinden biridir. Sınırlarını doğal ortam koşullarının belirlediği doğal ortam koşulları ve antropojenik etkileşimin yoğunlaştığı havzalar oldukça dinamik yapıda olup bütünleşik etki özelliği de göstermektedir (Grigg, 1999). Dünyada nüfus ve taleplerin artmasına bağlı olarak suyun miktarı ve ekstrem koşullara önlem odaklı başlayan havza yönetimi çalışmaları günümüze gelindiğinde bütüncül, ekolojik ve sürdürülebilir bakış açısı ile yönetilmekte ve planlanmaktadır (Garipağaoğlu & Uzun, 2021. Son yıllarda insan faaliyetlerinin doğal ortam koşullarında meydana getirdiği değişimlerle birlikte ana ve alt havza dinamik süreçlerde değişkenlikler, sorunlar ya yüksek düzeyde etkileşimler olabilmektedir (Zhang vd., 2023). Belirtilen kapsamda özellikle alt havza tabanlı analizler; antropojenik baskının mekânsal yoğunluğu, süreçlerin dağılışı ve çevresel etkilerin kümelenme özelliklerinin belirlenmesinde yüksek çözünürlüklü sonuçlar sunmaktadır. Son yıllarda CBS (Coğrafi Bilgi Sistemleri), Uzaktan Algılama (UA) teknikleri ve çok kriterli karar verme yöntemlerinin gelişmesiyle birlikte antropojenik jeomorfoloji etki yoğunluğu kantitatif olarak modellenebilmektedir (Asgari, 2021; Nigam vd., 2024). Bu kapsamda yapılan çalışmalarda, arazi kullanım değişimleri, yol yoğunluğu, nüfus baskısı, madencilik faaliyetleri ve sanayi alanlarının topografya üzerinden değişim etkisi ile birlikte havza morfolojisi üzerinde güçlü değişimlere neden olduğu ortaya konmuştur (Cao vd., 2020).

Antropojenik etkilerin özellikle alt havza ölçeğinde kümelenme göstermesi, çevresel risklerin mekânsal süreklilik kazanmasına yol açmaktadır. Belirtilen süreklilik durumunun özellikle havzanın bütüncül yapısı düşünüldüğünde zamansal açıdan havzanın tamamını etkileyebileceği durumu ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle özellikle farklı analizler, ortaya konan antropojenik kaynaklı jeomorfolojik değişim verilerinin piksel, alt havza ya da faklı sınırlar kapsamında yoğunluk ve kümelenmelerinin tespit edilmesi oldukça önemlidir (Chen vd., 2025). Mekânsal kümelenme analizleri; belirli alanlarda insan kaynaklı baskının yoğunlaşmasını belirleyerek sürdürülebilir havza yönetimi açısından kritik bilgiler de sağlamaktadır (Uzun & Garipağaoğlu, 2022). Mekânsal kümelenme analizleri yalnızca mevcut çevresel baskıları ortaya koymakla kalmamakta aynı zamanda geleceğe yönelik havza yönetimi stratejilerinin geliştirilmesinde de önemli katkılar sağlamaktadır.

Farklı mekânsal ya da istatistiki yöntemlerle yapılan analizler sayesinde taşkın riski yüksek bölgeler, aşırı sediment üretim alanları, erozyon alanları, bozulmuş drenaj ağları ve ekolojik hassasiyet gösteren alt havzalar öncelikli müdahale alanları olarak tanımlanabilmektedir (Uzun, 2025). Böylece havza yönetimi süreçlerinde kaynak kullanım planlaması, arazi kullanım kararları ve restorasyon uygulamaları için temel alanlar bilimsel olarak belirlenebilmektedir. Mekânsal kümelenme analizleri yalnızca mevcut çevresel baskıları ortaya koymakla kalmamakta, aynı zamanda geleceğe yönelik havza yönetimi stratejilerinin geliştirilmesinde de önemli katkılar sağlamaktadır.

Bu çalışmada, Akdeniz aklanı içerisinde yer alan ve kendi içerisinde farklılıkları da barındıran Dalaman Çayı havzasının antropo-jeomorfolojik etki yoğunluğunun alt havza kapsamında modellenerek tespit edilmesi, mekânsal kümelenmelerin ortaya konması ve bu durumun havza süreçlerine etkisinin değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Bu kapsamda inceleme sahası olarak Dalamam Çayı Havzası'nın seçilmesinde, genel havza eğilimlerine göre farklılıklar göstermesi, havzanın yukarı çığırında tarımsal faaliyetlerin yoğunlaşması, son yıllarda yapılan barajlar ve havzanın morfolojik yapısının çeşitliliği etkili olmuştur.

Araştırma sahası olarak seçilen Dalaman Çayı Havzası, ülkemizin güney-güneybatı kesiminde takribi olarak kuzeydoğu-güneybatı uzanımlı morfolojiye sahip olan Batı Akdeniz Havzası içerisinde yer almaktadır. Havzanın kuzey sınırını Honaz Dağı ve Eşeler Dağı, batısını Gölgeli Dağları ve Köyceğiz ile Nannam Çayı Havzası, doğusunu Boncuk Dağları ve güneyini Dalaman Ovası ile Akdeniz kıyıları çevrelemektedir. Havzanın toplam alanı 4962, 6 km^2'dir. Yükselti amplitüdü 2500 m olan havzada farklı jeolojik zamanlara ait litolojik birimler bulunmaktadır. Havzanın ana drenajını Dalaman Çayı sağlamakta, kuzey kesimde karstik depresyonlar ve tektonik yönelimlerle birçok akarsu ana kola bağlanmaktadır. Havza sınırları içerisinde Ortaca, Serinhisar, Acıpayam, Gölhisar, Çavdır, Çameli ve Altınyayla ilçeleri bulunmaktadır (Şekil 1).

Şekil 1. Araştırma sahasının konumu, sayısal yükselti modeli ve alt havza sınırları

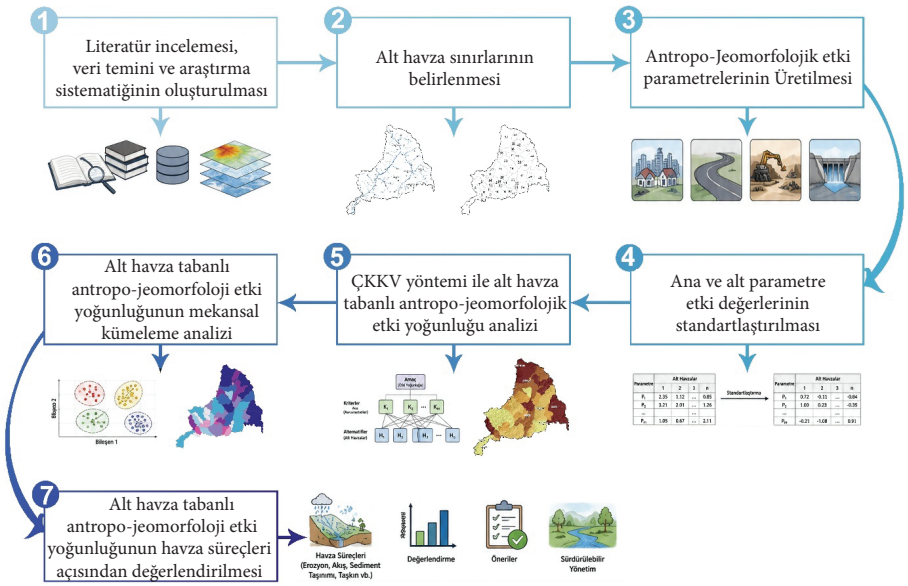
2. Materyal ve Yöntem

Araştırmanın veri kaynaklarını Harita Genel Müdürlüğü'nden (HGM) alınan 1:25.000 ölçekli topografya paftaları, MTA'dan alınan 1.:500.000 ölçekli jeoloji paftası, Copernicus üzerinden temin edilen 09.07.2025 tarihli Sentinel 2 MSI multispektral uydu görüntüsü, OpenStreetMap (OSM) üzerinden açık kaynak veri olarak indirilen yol ağı verisi ve Google Earth Pro'dan sağlanan yüksek çözünürlüklü veriler kullanılmıştır. Araştırmada elde edilen veriler dışında, daha önceki çalışmalar da incelenerek değerlendirilmiştir. Araştırmadaki analizlerin ve model-

lemelerin oluşturulma aşamasında, Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) ve Uzaktan Algılama (UA) teknikleri kullanılmıştır. Bu teknikler için ArcGIS Pro yazılımından faydalanılmıştır.

Çalışmada ilk olarak topografta paftalarında saha ve çevresinin 10 m izohips verisi üzerinden Sayısal Yükselti Modeli (SYM-DEM) oluşturulmuştur. Daha sonra bu model üzerinden ArcGIS hidroloji analizi basamakları ile akarsu ağı ve havza sınırları belirlenmiştir. Dalaman Çayı Havzası'nın ana sınırları belirlendikten sonra havza, 48 alt havzaya ayrılmış ve mekânsal kümelenmeler bu alt havzalar üzerinden incelenmiştir. Bu işlemlerin ardından çalışma sahasındaki antropo-jeomorfolojik etki yoğunluğunu belirlemek amacıyla değişken parametreleri oluşturulmuştur. Bu parametreler, antropojenik baskı düzeyi, yollara mesafe, tarım alanları, sanayi ve maden sahaları, baraj ve gölet su yüzeyi alanları, yerleşim alanları, Normalleştirilmiş Bitki Fark İndisi (NDVI), topografik rölyef, eğim, geçirimlilik düzeyi ve akarsulara mesafe gibi verilerden meydana gelmektedir.

Antropo-jeomorfolojik etki yoğunluğu, değişkenlerinden antropojenik baskı düzeyi verisi, Sentinel uydu görüntüsü doğal görününüm elektromanyetik spektrum değerlerinin sınıflandırılması ile oluşturulmuştur. Tarım, yerleşim, sanayi, maden ve baraj alanları ile hem Sentinel hem de GEP verileri üzerinden polygon olarak üretilmiş daha sonra raster veriye dönüştürülmüştür. Yollara mesafe parametresi, OSM verisi üzerinden tampo analizi ile üretilmiştir. Eğim ve topografik rölyef verileri, Dalaman Çayı Havzası'nın SYM verisinden ArcGIS mekânsal analizler aracı ile teşkil edilmiştir. Geçirimlilik düzeyi, jeoloji paftasındaki litolojik birimlerin genel porozite durumuna göre sınıflandırılarak elde edilmiştir. Akarsuya mesafe verisi, tampon analizi ile yapılmıştır. NDVI analizi için ise $(P_{NIR}-P_{red})/(P_{NIR}+P_{red})$ formülü kullanılarak Sentinel uydu görüntüsü bantları üzerinden üretilmiştir.

Şekil 2. Araştırmanın iş-akış şeması

Elde edilen bütün parametrelerin sonuçları, antropojenik jeomorfolojik çalışmaları dikkate alınarak doğal kırılım yöntemi ile önce 5 kategorik sınıfa ayrılmıştır (Ke vd., 2023). Daha sonra bu sınıf değerleri antropo-jeomorfolojik etki açısından 1-5 arasındaki değerler kapsamında pozitif ya da negatif yönlü olarak değiştirilmiş, ArcGIS lookup özelliği ile raster verilere değer olarak tanımlanmıştır. Her bir parametrenin 1-5 arasındaki etki değeri daha sonra 48 alt havza açısından analiz edilmiştir. Bu kapsamda her bir değişken için alt havzalarının ortalama değeri hesaplanmıştır. Daha sonra Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemi ile her bir parametrenin eşit değer ilkesi gözetilmiş ve aşağıdaki formül kullanılarak alt havza kapsamındaki antropo-jeomorfolojik etki yoğunluğu tespit edilmiştir.

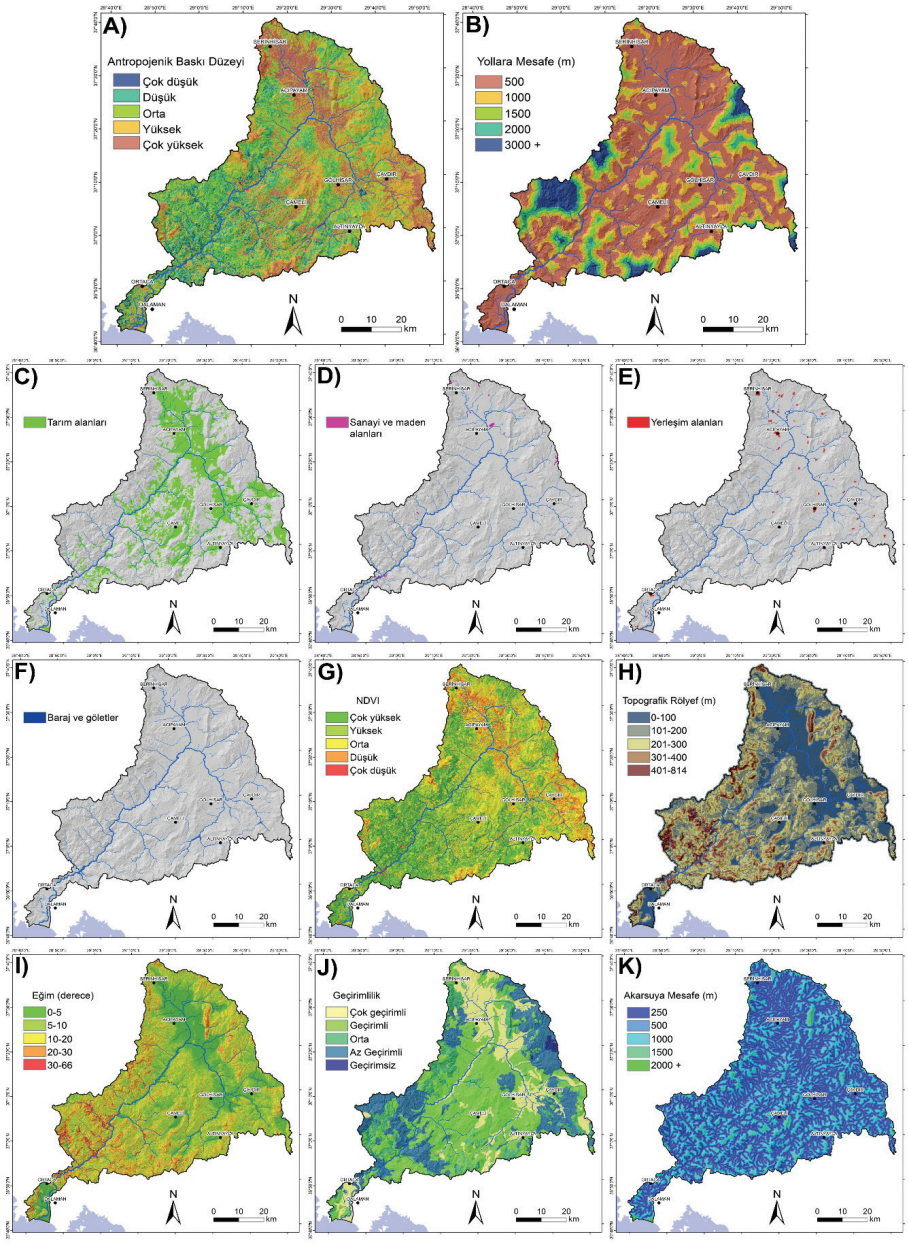
$$AntE = \frac{\Sigma n1+n2+n3\ldots n11}{n}$$

Formülde *AntE* antropo-jeomorfolojik etki yoğunluğunu, n1 değişkenlerin alt havzadaki ortalama değerini, n kullanılan toplam değişken sayısını ifade eder. Çalışmada AntE sonuçları doğal kırılım yöntemi ile çok düşük, düşük, orta, yüksek ve çok yüksek olmak üzere 5 kategorik sınıfa ayrılmıştır. Bu kategorik sınıflandırma, aynı zamanda havza yönetimi açısından sorun risk potansiyelini de ortaya koymaktadır.

Dalaman Çayı Havzası'nın antropo-jeomorfolojik etki yoğunluğu, alt havza sonuçlarının havza yönetimi açısından daha verimli kullanılabilmesi için kümelenme istatistik analizlerine tabi tutulmuştur. Bu kapsamda alt havza tabanlı sonuçlar, Lokal Moran I (Anselin) testi (Anselin, 1995), Getis-Ord Gİ istatistiği (Ord & Getis, 1995) ve Bivariate haritalama ile kümelenme açısından incelenmiş, elde edilen sonuçlar değerlendirilmiştir.

3. Bulgular

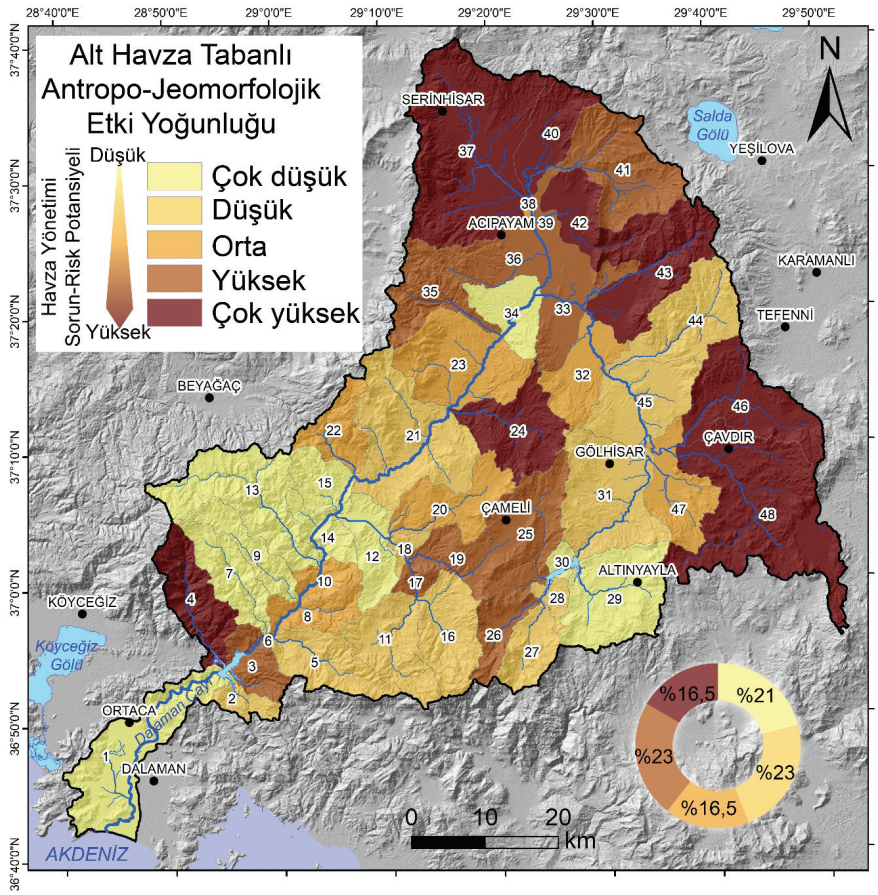
Çalışmada sahasında alt havza tabanlı antropo-jeomorfolojik etki yoğunluğunu analiz etmek için 11 farklı parametre verisi kullanılmıştır (Şekil 3). Bu verilerden antropojenik baskı düzeyi analizi, özellikle yerleşim, tarım ve sanayi alanları neticesinde Acıpayam Ovası ve çevresi ile Ortaca, Çameli ve Gölhisar yerleşmeleri çevresinde çok yüksek stres değerlerinin olduğunu göstermektedir. Topografik değişimlere ve antropo-jeomorfolojik süreçlere doğrudan etki eden yol çalışmaları ve yollara mesafe verisi çalışma sahası kapsamında incelendiğinde, özellikle havzanın yukarı çığırındaki ova ve karstik depresyonlarda ve aşağı çığırındaki Dalaman ovasında yoğunlaşmanın olduğu saptanmıştır. Arazide mikro ve makro boyutta olmak üzere değişimlere yol açan tarım alanları, özellikle Dalaman Çayı Havzası'nın yukarı çığırındaki Acıpayam Ovası ve çevresinde etkili olmuştur. Sanayi ve maden alanlarının görece düşük yoğunlukta olduğu çalışma sahasında, özellikle Ortaca yerleşmesi kuzeyindeki baraj alanı yakınları, Acıpayam ve Serinhisar çevresinde dağılış gösterdiği saptanmıştır. Yerleşim alanları ve dağılışı, Dalaman Çayı Havzası'nın morfometrik ve topografik yapısı ile bağlantılı dağılış göstermektedir. Bu bakımdan havzanın aşağı çığırında daha az yoğun olan yerleşme alanları, orta kesimdeki engebeli arazi yapısı nedeni ile azalmakta, yukarı havzadaki karstik depresyonlarda yoğunlaşmaktadır. Baraj ve göletler özellikle ana akarsu yatağı üzerinde Ortaca yerleşmesinin hemen kuzeyinde ve Altınyayla çevresinde toplanmaktadır.

Şekil 3: Antropo-jeomorfolojik etki modelinde kullanılan ana değişkenler A) Antropojenik baskı düzeyi, B) Yollara mesafe, C) Tarım alanları, D) Sanayi ve maden alanları, E) Yerleşim alanları F) Baraj ve göletler, G) NDVI, H) Topografik rölyef, I) Eğim, J) Geçirimlilik, K) Akarsuya mesafe

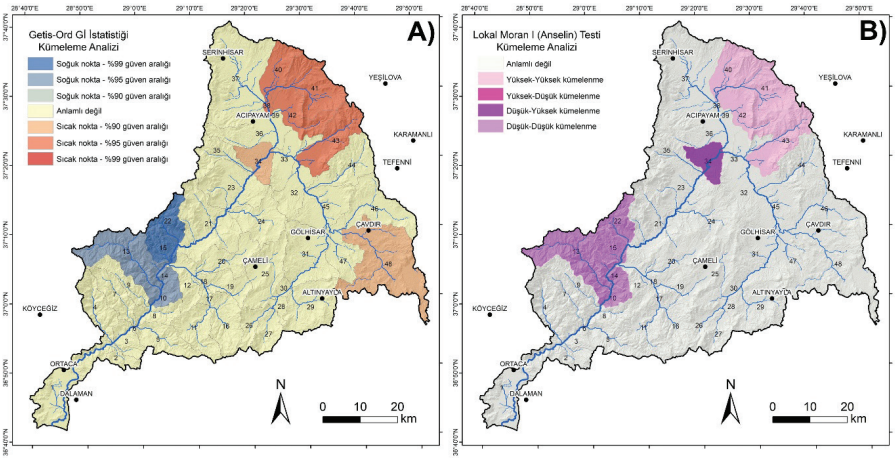
Antropo-jeomorfolojik etki analizlerinde doğal ortam koşulları verisi, özellikle meydana gelen tesirin boyutunu ve düzeyini belirleyen parametreler olarak dikkat çeker. Bu değişkenlerden biri olan NDVI analizine göre, bitki yoğunluğunun özellikle yüksek dağlık alanlar ve çevresinde, ayrıca havzanın orta kesiminde artış gösterdiği, Acıpayam Ovası ve çevresinde ise çok az olduğu bulgusu tespit edilmiştir. Topografik rölyef sonuçlarına göre, Ortaca-Çameli yerleşmeleri arasındaki havzanın orta kesiminde ve havzanın batı kesimindeki Gölgeli Dağları yamaçlarında birim alan bazlı irtifa farkının oldukça yüksek olduğu belirlenmiştir. Dalaman Çayı Havzası'nın eğim durumu incelendiğinde, Gölgeli Dağları, Akdağ, Boncuk Dağları ve Eşeler Dağları'nın yamaçlarında flüvyal aşındırma, tektonizma ve karstlaşmaya bağlı olarak yüksek eğim değerlerinin olduğu ve bu sahalarının olası ya da mevcut antropojenik faaliyetlerin etkilerini arttırabileceği tespit edilmiştir. Antropojenik faaliyetler sonucu rölyef değişimi ve etki yayılımının artması litoloji olarak geçirimliliğin yüksek olabileceği alanlarda daha fazla olmaktadır. Özellikle Acıpayam Ovası ve çevresi yüksek geçirimliliği sahipken, havzanın dış çerçevesini oluşturan yüksek kütlelerdeki peridotit, ofiyolit gibi birimlerde geçirimlilik oldukça azdır. Havzanın neredeyse tamamında ana veya konsekant bir akarsuya mesafe 500 m ve altındadır. Bu durum özellikle antropo-jeomorfolojik etkiler sonucu değişime uğrayan ortam koşulları etkisinde akarsuların sediman yükü, askıdaki inorganik madde miktarı, akım değişimi ve rejim değişimini etkileyebilecek potansiyeli de ortaya koymaktadır.

Dalaman Çayı Havzası'nın alt havza tabanlı antropo-jeomorfolojik etki yoğunluğu (*AntE*) analizine göre alt havzaların %21'i çok düşük, %23'ü düşük, %16,5'i orta, %23'ü yüksek ve %16,5'i çok yüksek değere sahiptir. Genel sınıflandırma yapıldığında Dalaman Çayı'nın 21 alt havzasında antropo-jeomorfolojik etki yoğunluğunun düşük olduğu, 8 havzada etki durumunun orta düzeyde olduğu ve 19 alt havzada etkinin yüksek olduğu saptanmıştır. Çok yüksek antropo-jeomorfolojik etki ve yoğunluğunun tespit edildiği havzalardan 4 no'lu havza hariç, diğerlerinde özellikle havzanın yukarı çığırında yoğunlaştığı dikkat çekmektedir. En yüksek etki değerine sahip alt havzalar sırasıyla 42, 48, 24, 43, 4, 37, 40 ve 46 no'lu olanlardır. En düşük etki ve yoğunluk değerine ise, 30, 1, 13, 12 ve 15 no'lu alt havzalar sahiptir. Genel olarak Dalaman Çayı Havzası'nın yukarı kesimindeki alt havzalarda antropo-jeomorfolojik etki düzeyinin çok yüksek olduğu, havzanın orta, batı ve güney kesiminde ise, etki yoğunluğunun daha düşük düzeyde seyrettiği saptanmıştır (Şekil 4).

Şekil 4. Dalaman Çayı'nın alt havza tabanlı antropo-jeomorfolojik etki analizi

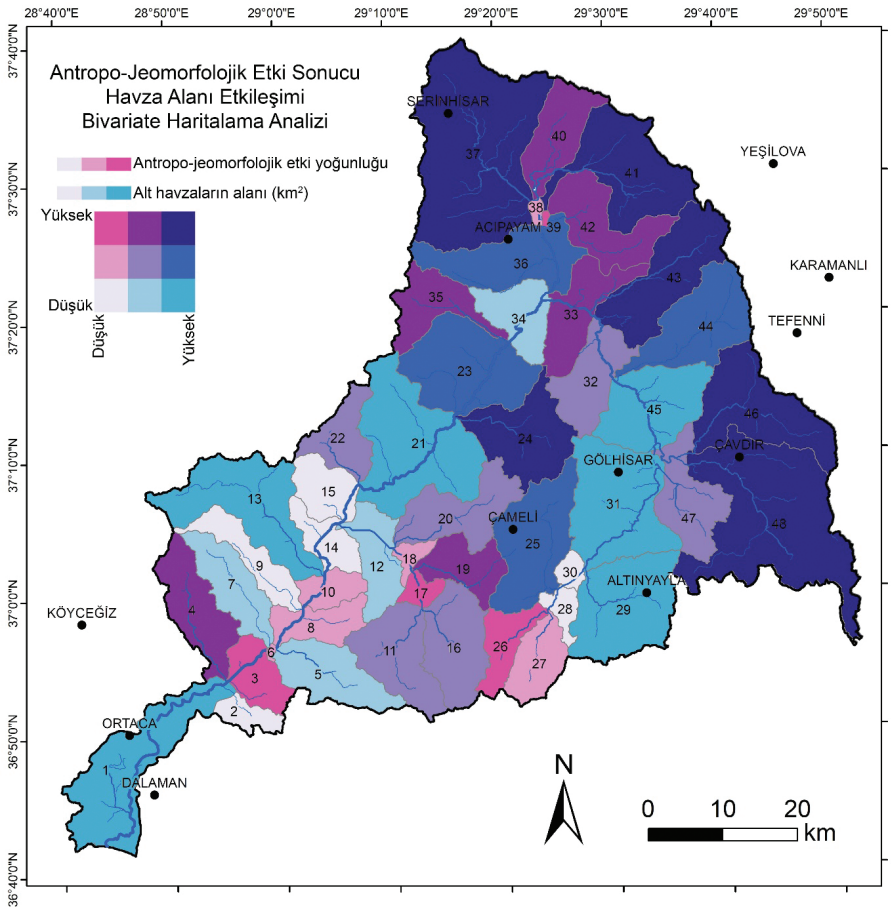
Bu çalışmada ortaya konan alt havza tabanlı antropo-jeomorfolojik etki yoğunluğu analiz sonuçları Getis-Ord Gi, Lokal Moran I (Anselin) ve Bivariate analizleri ile kümelenme ve etkileşim açsından incelenmiştir. Getis-Ord Gİ istatistiğine göre 36 alt havzada anlamlı bir mekânsal kümelenme tespit edilememiştir. Antropo-jeomorfolojik etki yoğunluğun yüksek olduğu kümelenmeler %99 güven aralığında havzanın yukarı çığırındaki 36, 40, 41, 42 ve 43 no'lu alt havzalarda tespit edilmiştir. Orta ve aşağı çığırda ise 10, 13, 14, 15 ve 22 no'lu alt havzalar arasında %95-99 aralığında soğuk nokta kümelenmeleri saptanmıştır (Şekil 5-A).

Şekil 5. Dalaman Çayı alt havza tabanlı antropo-jeomorfolojik etki yoğunluğu modelinin A) Getis-Ord Gİ istatistiği ve B) Lokal Moran I (Anselin) testi kümelenme analizleri

Dalaman Çayı alt havza tabanlı antropo-jeomorfolojik etki yoğunluğu, Lokal Moran I (Anselin) kümeleme analizine tabi tutulmuştur. Analiz sonuçlarına göre 38 alt havzada anlamlı bir kümeleme görülmemiştir. Özellikle havzanın yukarı çığırında Acıpayam Ovası'nın kuzeyindeki 40, 41, 42 ve 43 no'lu havzalarında Yüksek-Yüksek ilişkili kümelenme gösterdiği ve bu alt havzada antropo-jeomorfolojik etkinin yoğun olduğu saptanmıştır. Çalışma sahasındaki antropo-jeomorfolojik etkinin az olduğu Düşük-Düşük etkileşimli kümelenmeler ise 10, 13, 14, 15 ve 22 no'lu alt havzalarda tespit edilmiştir (Şekil 5-B).

Dalaman Çayı alt havza tabanlı antropo-jeomorfolojik etkinin kümelenme durumu ve havza alanının büyüklüğü ile olan etkileşimi bivariate analizi ile incelenmiştir (Şekil 6). Bu analiz, özellikle havza yönetimi ve süreçlerinde antropo-jeomorfolojik etkinin havza alanı büyüklüğü ile korelasyonu açısından yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre Dalaman Çayı Havzası'nın yukarı çığırındaki alt havzalarda alansal büyüklüğün fazla ve antropo-jeomorfolojik etkinin de yüksek olduğu saptanmıştır. Meydana gelen bu durum, özellikle bütünleşik havza yönetimleri açısından yüksek değerler gösteren bu havzalardaki sorun-risk potansiyelinin öncelikle alt havzanın tamamını etkileyebileceğini ortaya koymaktadır. Bu tespit, havza yönetimi çalışmalarında sorunlara karşı önlem alma ve havzanın sürdürülebilir süreç gelişimini sağlama açısından önceliklendirmenin bu havzalardan başlaması gerektiğine işaret etmektedir.

Şekil 6. Dalaman Çayı alt havza tabanlı antropo-jeomorfolojik analiz sonuçları ile alt havza alanlarının Bivariate analizinin etkileşim durumu

4. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada, Dalaman Çayı Havzası'nda CBS ve Uzaktan Algılama teknikleri kullanılarak oluşturulan antropo-jeomorfolojik etki modeline göre insan kaynaklı baskıların homojen dağılmadığı ve belirgin mekânsal farklılıklar gösterdiği saptanmıştır. Araştırmadaki analiz sonuçlarına göre özellikle havzanın yukarı çığırında yer alan alt havzalarda tarımsal faaliyetler, yerleşme yoğunluğu, ulaşım altyapısı ve baraj-gölet yapılarının etkisiyle antropo-jeomorfolojik baskı düzeyleri önemli ölçüde artmıştır. Buna karşılık havzanın orta ve aşağı kesimlerindeki bazı alt havzalarda doğal ortam özelliklerinin (topografik rölyef, yoğun bitki örtüsü) daha baskın olması nedeniyle etki yoğunluğunun düşük düzeyde kaldığı belirlen-

miştir. Bu durum, Dalaman Çayı Havzası'nda antropojenik etkilerin topografik ve morfolojik koşullarla birlikte şekillendiğini ve havza süreçlerinin mekânsal olarak farklılaşmasına neden olduğunu göstermektedir.

Dalaman Çayı'ndan alt havza tabanlı antropo-jeomorfolojik etkinin mekânsal kümelenme analizleri, belirtilen baskı, stres ve etkinin bazı alt havzalarda yoğunlaşarak kümelendiğini ortaya koymuştur. Özellikle Acıpayam Ovası ve çevresindeki alt havzalarda hem Getis-Ord Gi hem de Lokal Moran I analizleri yüksek-yüksek ilişki gösteren sıcak nokta kümelenmelerini ortaya çıkarmıştır. Bu alanlar, insan faaliyetlerinin doğal süreçler üzerindeki etkisinin yalnızca yerel ölçekte kalmadığını, havzanın bütünü üzerinde sediment taşınımı, yüzey akışı, drenaj sistemi işleyişi ve ekolojik bütünlük açısından risk oluşturabilecek düzeylere ulaşabileceğini de göstermektedir. Ayrıca bivariate analiz sonuçları, antropo-jeomorfolojik etkinin yüksek olduğu alt havzaların aynı zamanda geniş alan kapladığını ortaya koymuş, bu durumun olası çevresel sorunların mekânsal yayılımını artırabilecek bir özellik taşıdığını göstermiştir. Dolayısıyla havza içerisindeki sorun-risk potansiyelinin değerlendirilmesinde yalnızca etkinin şiddeti değil, etkilenme alanının büyüklüğü de dikkate alınmalıdır.

Bu araştırmanın sonuçları, Dalaman Çayı Havzası'nda sürdürülebilir havza yönetimi uygulamalarının alt havza ölçeğinde önceliklendirilmesini savunmaktadır. Özellikle antropo-jeomorfolojik etki yoğunluğunun yüksek ve kümelenmiş olduğu yukarı havza alt birimlerinde arazi kullanım planlamalarının yeniden değerlendirilmesi, tarımsal faaliyetlerde toprak koruma uygulamalarının yaygınlaştırılması ve ulaşım altyapısının doğal yamaç süreçleri üzerindeki etkilerinin azaltılması gerekmektedir. Bunun yanında, baraj ve göletlerin çevresindeki sediment üretim ve taşınım süreçleri düzenli olarak izlenmeli, akarsu yataklarında tampon bölgeler oluşturularak yüzeysel akış kaynaklı madde taşınımı sınırlandırılmalıdır. Havza içerisinde yüksek eğim ve yüksek geçirimlilik özellikleri gösteren alanlarda ise, antropojenik müdahalelerin kontrollü biçimde yürütülmesi, olası erozyon ve topografik bozulmaların önlenmesi açısından önem taşımaktadır. Aynı zamanda antropo-jeomorfolojik süreçlerin havza ölçeğindeki etkilerinin azaltılabilmesi için bütünleşik havza yönetimi yaklaşımının uygulanmasına ihtiyaç vardır. Bu kapsamda öncelikle yüksek riskli alt havzalarda sürekli izleme ve değerlendirme sistemleri kurulmalı, mekânsal karar destek mekanizmaları kullanılarak koruma-kullanma dengesi gözetilmelidir. Arazi kullanım kararlarının jeomorfolojik duyarlılık esas alınarak verilmesi, doğal bitki örtüsünün korunması ve rehabilitasyon çalışmalarının artırılması havzanın ekolojik sürdürülebilirliğine önemli katkılar sağlayacaktır. Ayrıca gelecekte gerçekleştirilecek çalışmalarda zamansal değişim analizleri ile antropo-jeomorfolojik etkilerin gelişim seyri incelenmeli ve iklim de-

ğişikliği senaryoları ile birlikte değerlendirilerek Dalaman Çayı Havzası için daha dirençli ve sürdürülebilir yönetim modelleri geliştirilebilmelidir.

Kaynakça

Anselin, L. (1995). Local indicators of spatial association LISA. Geographical Analysis, 27(2), 93-115. https://doi.org/10.1111/j.1538-4632.1995.tb00338.x

Asgari, M. A. (2021). Critical review on scale concept in GIS-based watershed management studies. Spatial Information Research, 29, 417–425. https://doi.org/10.1007/s41324-020-00361-7

Cao, W., Sofia, G., & Tarolli, P. (2020). Geomorphometric characterisation of natural and anthropogenic land covers. Progress in Earth and Planetary Science, 7(1), 2. https://doi.org/10.1186/s40645-019-0314-x

Chen, Y., Yang, X., Fu, H., Li, C., & Tang, G. (2025). Characterizing spatial patterns and regionalization of anthropogenic landforms using multi-source geospatial data: Insights from Loess Plateau of China. Geomorphology, 478, 109708. https://doi.org/10.1016/j.geomorph.2025.109708

Crutzen, P.J., Stoermer, E.F. (2000). The Anthropocene. Global Change Newsletter. Global Change Newsletter, 41(17).

Ellis E.C, & Ramankutty N., (2007). Putting people in the map: anthropogenic biomes of the world. Frontiers in the Ecology and the Environment 6: 439–447. https://doi.org/10.1890/070062

Ertek, T. A. (2017). Antropojenik Jeomorfoloji: Konusu, kökeni ve amacı. Türk Coğrafya Dergisi, 69, Article 69. https://doi.org/10.17211/tcd.319409

Garipağaoğlu, N. & Uzun, M. (2021). Development stages of basin management and different models. International Journal of Geography and Geography Education (IGGE), 43, 338-357. https://doi.org/10.32003/igge.816758

Grigg, N.S. (1999). Integrated water resources management: Who should lead, who should pay? Journal of the American Water Resources Association, 35(3), 527-534. https://doi.org/10.1111/j.1752-1688.1999.tb03609.x

Ke, C., He, S. & Qin, Y. (2023). Comparison of natural breaks method and frequency ratio dividing attribute intervals for landslide susceptibility mapping. Bulletin of Engineering Geology and the Environment, 82, 384. https://doi.org/10.1007/s10064-023-03392-0

Li, J., Yang, L., Pu, R., & Liu, Y. (2017). A review on anthropogenic geomorphology. Journal of Geographical Sciences, 27(1), 109-128. https://doi.org/10.1007/s11442-017-1367-7

Nigam, R., Luis, A., & Kotha, M. (2024). Evaluation of efficiency of the index of potential anthropic geomorphology at meso level: A case study of Goa State, India. The Geographical Journal, 190(1), e12540. https://doi.org/10.1111/geoj.12540

Ord, J.K., & Getis, A. (1995). Local spatial autocorrelation statistics: distributional ıssues and an application. Geographical Analysis, 27, 286-306. https://doi.org/10.1111/j.1538-4632.1995.tb00912.x

Rózsa, P., & Novák, T. (2011). Mapping anthropic geomorphological sensitivity on a global scale. Zeitschrift Für Geomorphologie, Supplementary Issues, 109-117. https://doi.org/10.1127/0372-8854/2011/0055S1-0041

Szabó, J., Dávid, L., & Loczy, D. (2010). Anthropogenic Geomorphology: A Guide to Man-Made Landforms. Springer Science & Business Media.

Tarolli, P., Cao, W., Sofia, G., Evans, D., & Ellis, E. C. (2019). From features to fingerprints: A general diagnostic framework for anthropogenic geomorphology. Progress in Physical Geography: Earth and Environment, 43(1), 95-128. https://doi.org/10.1177/0309133318825284

Uzun, M. (2025). Antropojenik baskı yoğunluğu ile erozyon duyarlılığı ilişkisinin alt havza kapsamında analizi: Uluabat Gölü Havzası örneği. Journal of Anatolian Geography, 2(1), 48-62.

Uzun, M., & Garipağaoğlu, N. (2022). Mekânsal otokorelasyon ve kümeleme analizi yaklaşımı ile Göksu Çayı Havzası'nın (Sakarya Nehri Havzası) bütünleşik ve sürdürülebilir havza yönetim modeli. Türk Coğrafya Dergisi (81), 23-38. https://doi.org/10.17211/tcd.1173420

Zhang, K., Feng, R., Han, J., Zhang, Z., Zhang, H. & Liu, K. (2023). Temporal and spatial differentiation characteristics of ecosystem service based on the ecogeographical division of China: A case study in the Yellow River Basin, China. Environmental Science and Pollution Research, 30(3), 8317– 8337. https://doi.org/10.1007/s11356.022.22748-9

23. BÖLÜM

DİJİTAL DÖNÜŞÜMÜN COĞRAFYA EĞİTİMİNDEKİ YANSIMASI: MEKÂNSAL BİLGİ TEKNOLOJİLERİ İLE ÖĞRETİM ÜZERİNE SİSTEMATİK BİR DERLEME

Özlem ERDOĞAN - MEB
ORCID No: 0000-0002-1569-1188

Prof. Dr. Mete ALIM - Atatürk Üniversitesi
ORCID No: 0000-0001-7805-3215

Özet

Mekânsal Bilgi Teknolojileri (MBT); mekâna dair verilerin toplanması, depolanması, analiz edilmesi süreçlerini kapsayan teknolojiler bütünüdür. Bu teknoıjiler arasında en bilineni Coğrafi Bilgi Sistemleridir. Bu sistematik derlemede coğrafya eğitiminde MBT kullanımının öğrencilerin akademik başarıları, üst düzey düşünme becerileri ve derse yönelik tutumları üzerindeki etkilerini bütüncül bir yaklaşımla incelemek amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda 2015-2025 yılları arasındaki ampirik çalışmalar incelenmiştir. Araştırma süreci PRISMA kriterlerine uygun olarak yapılandırılmıştır. Veri toplama aşamasında Web of Science, Scopus ve ERIC veri tabanları taranmış; belirlenen dahil etme kriterlerini karşılayan, ampirik veri sunan 14 bilimsel makale analiz kapsamına alınmıştır. Elde edilen verilerin çözümlenmesinde içerik analizi yöntemi kullanılmış, çalışmaların metodolojik kalitesi ise JBI kritik değerlendirme kontrol listeleriyle incelenmiştir.

Araştırma bulguları, MBT kullanımının geleneksel yöntemlere kıyasla coğrafya dersindeki akademik başarıyı anlamlı derecede artırdığını ve özellikle soyut kavramların somutlaştırılmasında etkili olduğunu göstermektedir. MBT entegrasyonu sayesinde öğrencilerin mekânsal düşünme, problem çözme ve harita okuryazarlığı gibi becerilerinin geliştiği saptanmıştır. MBT destekli coğrafya öğretiminin

öğrencilerin derse yönelik önyargılarını kırdığı, içsel motivasyonlarını yükselttiği ve öğrenme sürecini daha eğlenceli hale getirerek öğrencilerin derse yönelik olumlu tutum geliştirmelerini sağladığı belirlenmiştir. Sonuç olarak coğrafya derslerinde MBT kullanımının öğrenme çıktılarına olumlu yönde etki eden stratejik bir araç olduğu söylenebilir. Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli ile kullanımı zorunlu hale gelen bu teknolojilerin, eğitim kademelerinde kalıcı bir başarı sağlaması için öğretmen yeterliliği ve teknolojik altyapı ile desteklenmesi yararlı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Coğrafya Eğitimi, Dijital Dönüşüm, Mekansal Bilgi Teknolojileri

1. Giriş

Karmaşık veri yığınlarını anlamlı mekânsal bilgi kümelerine dönüştüren Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS); yeryüzüne dair mekânsal ve betimsel verilerin sistematik bir şekilde toplanması, depolanması, işlenmesi ve analiz edilmesini kapsayan bir sistem olarak tanımlanabilir (Kapluhan, 2014). Bir veri tabanında mekânsal verilerin çizgi, nokta ve alan şeklinde temsil edilmesine dayanan bu sistemde grafik ya da grafik olmayan veriler bir arada sunulabilir (Dueker, 1979; Yomralıoğlu, 2000).

1960'lı yıllarda Kanada'da ortaya çıkan Coğrafi Bilgi Sistemlerini (Goodchild & Palladino, 1995) Türkiye'de ilk kullanan resmi kuruluş Harita Genel Komutanlığı olmuştur (Yomralıoğlu, 2000). Mekânsal verilerin yönetimi ve analizine imkân sağlayan Coğrafi Bilgi Sistemlerinin kullanım alanları zamanla genişleyerek sağlıktan eğitime, savunmadan sanayiye kadar birçok alanda karar vericilere yol gösterici bir araç haline gelmiştir. Eğitim ve sağlık hizmetlerinin nüfusun ihtiyaçlarına göre planlanması, belediyelerin altyapı hizmetlerini koordineli bir şekilde yürütebilmesi, ulaşım ağlarının modellenmesi, afet risk haritalarının oluşturulabilmesi gibi mekânsal analizler Coğrafi Bilgi Sistemleri ile farklı bir boyut kazanmıştır.

Modern coğrafya öğretiminde teknolojik imkânlardan faydalanmak artık bir tercih değil, zorunluluktur. Öğrenciler için ezberden ibaret, sıkıcı bir ders olan coğrafya dersini canlandırmak için CBS önemli bir fırsattır (Safriani, vd., 2023). CBS temelli bir yaklaşım; öğretim hedeflerinden ders içeriğine, ölçme ve değerlendirme aşamalarına kadar tüm süreci daha etkili bir yapıya kavuşturur. Literatürdeki bulgular da CBS destekli uygulamaların akademik başarıyı artırdığını (Erdoğan, 2009; Ünlü & Yıldırım, 2016; Özgen & Oban Çakıcıoğlu, 2009), öğrencilerin derse karşı tutumunu olumlu yönde etkilediğini (Aydoğmuş, 2010; Öner & Aydın, 2014) göstermektedir.

CBS öğrencilerin eleştirel bakış açılarını geliştirerek gerçek yaşam sorunlarına çözüm üretmelerine yardımcı olmaktadır (Baker, vd., 2015). Ayrıca Liu vd. (2010), CBS ile öğretimin üst düzey bilişsel becerileri geliştirdiği dolayısıyla CBS teknolojisinin etkili bir öğretim aracı olduğu sonucuna varmışlardır. CBS'nin öğrenme çıktılarına olumlu katkısının incelendiği çalışmaların yanı sıra Akış ve Akman (2022), CBS ile ilgili öğretmen görüşlerini araştırmışlardır. Bu araştırmaya göre öğretmenler derslerine CBS'yi entegre etmek istediklerini belirtmiş ancak eksikliklerden dolayı önyargılı oldukları belirlenmiştir. CBS'nin coğrafya öğretiminde kullanımıyla ilgili çalışmasında Kapluhan (2014) günümüz teknoloji çağında CBS'nin kullanımının gerekli olduğunu belirtmiştir.

20. yüzyılın sonlarından itibaren her alanda olduğu gibi eğitim alanında da hızlı bir dönüşüm yaşanmıştır. Teknolojik dönüşümün sınıfa yansıması öğretim yöntem- tekniklerinde ve kullanılan materyallerde değişiklikler meydana getirmiştir. Geçmişte, bilginin en önemli aktarıcısı olarak görülen öğretmenin kara tahtanın önüne geçmesi yeterliydi. Ancak bugün bilgiye erişmek için kullanabileceğimiz birçok arama motoru var. Kara tahtanın yerini de akıllı tahtalar aldı.

Cumhuriyet tarihinde eğitim alanında meydana gelen en radikal değişimin 2005 yılında olduğu söylenebilir. Eğitim felsefesinde köklü bir değişiklik yapılarak bu tarihten itibaren davranışçılık yerini yapılandırmacı anlayışa bırakmıştır. Coğrafi Bilgi Sistemleri de bu yıldan itibaren müfredata dahil olmuştur. Coğrafya dersinde kendine yer edinen CBS, 2018 yılında gözden geçirilen coğrafya dersi öğretim programında "*Coğrafya Dersi Öğretim Programı, günümüz bilgi-iletişim teknolojilerinin coğrafya konularının öğretiminde kullanılmasını destekler niteliktedir. Coğrafi Bilgi Sistemleri'nin (CBS) uygulanması bazı kazanımlarda önerilmiştir. Okullardaki teknik donanım ve fiziki imkânlara bağlı olarak öğretmen CBS uygulamaları geliştirebilir veya uygulayabilir.*" (MEB, 2018) ifadeleri ile yerini sağlamlaştırmıştır. Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Coğrafya Dersi Öğretim Programı'nda (2024) *"Mekânsal Bilgi Teknolojileri ünitesiyle öğrencilerin coğrafi bilgi sistemleri gibi gelişen ve değişen teknolojilere uyum sağlayabilmeleri ve dijital okuryazarlıklarının geliştirilmesi hedeflenmiştir.*" ifadesi yer almaktadır. Coğrafi Bilgi Sistemleri, uzaktan algılama, küresel konumlama sistemi (GPS) 2024 coğrafya dersi öğretim programında değinilen mekânsal bilgi teknolojileridir. 2005 öğretim programında coğrafya derslerinde kullanımı tavsiye niteliğinde kalan CBS'nin kullanılması 2024 programında zorunlu hale gelmiştir. Millî Eğitim Bakanlığı verdiği hizmet içi eğitimlerle coğrafya öğretmenlerinin bu alana hâkim birer kullanıcı olmasını hedeflemektedir.

Öğretim programlarında da önemi vurgulanan CBS'nin kullanımına dair literatürde farklı alanlarda sistematik derlemelere rastlanmaktadır. Ancak coğrafya eğitiminde CBS kullanımına dair sistematik derlemeler sınırlıdır. Schulze (2020), 2005-2014 yılları arasında yayınlanmış 26 ampirik çalışma ile CBS'nin coğrafya eğitiminde kullanımına dair yaptığı kapsamlı araştırmasının üzerinden on yıl geçmiştir. Teknolojinin hızla geliştiği günümüzde bu on yıllık süreçte CBS'nin eğitiminde kullanımı yaygınlaşmış, buna bağlı olarak yapılan çalışmaların da sayısı artmıştır. Alandaki diğer sistematik derlemelerde ise coğrafya eğitiminde CBS kullanımına dair konu ve materyallerin kapsamına, hedeflere nasıl ulaşabileceğine (Safriani, vd.,2023); CBS'nin ortaöğretimde kullanımına dair sınırlılıklara (Bernhäuserová, vd., 2021) odaklanılmıştır. Bondarenko (2025) ise CBS ile coğrafya öğretimi konulu sistematik derlemesinde coğrafya müfredatlarına CBS'nin entegrasyonu, öğretmen eğitimi ve mesleki gelişim, öğrenci öğrenmesi üzerindeki etkileri, pedagojik yaklaşımlar ve öğretim stratejileri, uygulamaya yönelik zorluklar ve engeller, CBS teknolojilerindeki gelişmeler başlıkları altında 257 çalışmayı incelemiştir. Öğrenci öğrenme çıktılarına dair bulgular yüzeysel verilmekle birlikte genel olarak mekânsal düşünme becerisi, coğrafi alan bilgisi ve sorgulama/problem çözme becerisine odaklanıldığı görülmektedir. CBS, öğrencilere coğrafya derslerini sevdiriyor mu yoksa teknolojiye karşı kaygı öğrenmelerini olumsuz mu etkiliyor? Bu soru yanıtsız kalmaktadır.

Bu araştırmada "Coğrafya eğitiminde Mekânsal Bilgi Teknolojileri ile öğretim, geleneksel yöntemlerle karşılaştırıldığında öğrencilerin öğrenme çıktılarını nasıl etkilemektedir?" sorusuna yanıt aranmaya çalışılacaktır. Bu çerçevede çalışmanın alt problemleri ise şunlardır:

- Mekânsal Bilgi Teknolojileri ile öğretim, geleneksel yöntemlerle karşılaştırıldığında öğrencilerin akademik başarısını nasıl etkilemektedir?
- Mekânsal Bilgi Teknolojileri kullanımı, öğrencilerin mekânsal düşünme, problem çözme, eleştirel düşünme gibi üst düzey becerilerinin gelişimini nasıl etkilemektedir?
- Mekânsal Bilgi Teknolojileri uygulamaları, öğrencilerin coğrafya dersine yönelik tutumlarını ve öğrenme sürecine olan ilgilerini nasıl şekillendirmektedir?

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Teknolojik gelişmelerin eğitime yansımaları kapsamında değerlendirilebilecek coğrafi bilgi sistemleri (CBS), özünde bir mekân bilimi olan coğrafya için önemli bir araçtır. CBS sayesinde mekânsal ve mekânsal olmayan veriler bir ara-

ya getirilebilir, yönetilebilir ve işlenebilir. Bu çalışmada coğrafya öğretiminde CBS'nin kullanımına yönelik yapılmış araştırmaların öğrencilerin akademik başarılarına, üst düzey düşünme becerilerine ve derse yönelik tutumlarını nasıl etkilediğini sistematik olarak derlemek amaçlanmıştır. Bu amaçla 2015-2025 yılları arasında yapılmış ampirik çalışmalar incelenmiştir. Başlangıç yılı olarak 2015'in seçilmiş olmasının nedeni Schulze (2020)'nin 2005-2014 yılları arasındaki çalışmalara yönelik bir derleme yapmış olmasıdır. Sistematik derleme metodolojisi kullanılarak, dağınık ve parçalı haldeki ampirik bulguların bütüncül bir sentezini yapmak amaçlanmıştır. Coğrafya eğitimi, son yirmi yılda geleneksel kartografik yöntemlerden dijital ve etkileşimli jeo-uzamsal teknolojilere doğru radikal bir dönüşüm yaşamıştır. Araştırmanın temel amacı, "CBS kullanımı öğrenmeyi gerçekten iyileştiriyor mu?" sorusuna geniş ölçekli bir veri analizi süreciyle yanıt vermektir. CBS araçlarının coğrafya alanında hangi eğitim kademesinde ve hangi konu başlığında kullanıldığı ile ilgili sunulacak veriler mevcut literatürde üzerinde yeterince çalışılmamış alanların saptanması ve gelecek araştırmalar için bir yol haritası çizmesine fırsat sunacaktır. Elde edilen sentezlenmiş sonuçlar coğrafya eğitiminde teknoloji kullanımının sadece bir eğilim değil, öğrenme çıktılarını optimize eden stratejik bir araç olduğunu kanıtlamayı hedeflemektedir.

Bu çalışmada CBS'nin coğrafya öğretiminde kullanımına dair yapılmış çalışmalara bir bütün olarak bakmak hedeflenmiştir. Böylece CBS'nin öğrenme çıktıları üzerindeki etkisine dair bütüncül bir değerlendirme yapılmıştır. Literatürdeki boşluğun tespiti boyutunda sağladığı katkının yanı sıra coğrafya öğretmenlerine, program geliştiricilere ve karar alıcılara CBS entegrasyonunun somut çıktıları hakkında bilgi vermektedir. Mevcut literatür incelendiğinde, CBS eğitimi üzerine yapılan çalışmaların genellikle belirli bir teknolojiye veya sınırlı öğrenci gruplarına odaklanan parçalı bir yapıda olduğu görülmektedir. Bu araştırma, tekil çalışmaların sınırlı örneklem ve kapsamından öteye geçerek konuyla ilgili on yıllık ampirik birikimi sentezlemesi bakımından önemlidir.

2. Yöntem

Bu araştırma bir sistematik derlemedir. Belirli bir araştırma sorusu etrafında şekillenen kapsamlı ve disiplinli bir kanıt sentezi olan sistematik derlemeler; ön hazırlığı yapılmış bir protokol çerçevesinde, geniş çaplı bir tarama planını, netleştirilmiş dahil etme kriterlerini, verilerin sistematik olarak toplanmasını ve nitelik açısından incelenmesini kapsayan bir süreci takip eder (Covidence, 2025). Bu tür çalışmalar, belirli bir konu ile ilgili literatürdeki bilgi birikiminin düzeyini ve bu birikimin zamanla nasıl değiştiğini anlamamıza yardımcı olmaktadır (Gough vd., 2012).

2.1. Arama Stratejisi

Bu araştırma, mevcut literatürün sistematik bir analizi olduğu için çalışma kapsamında doğrudan saha verisi toplamak yerine ikincil veriler kullanılmıştır. Analiz edilen veri seti; 2015-2025 yılları arasındaki dönemde CBS'nin coğrafya eğitimindeki etkilerini ampirik inceleyen, hakemli dergilerde yayımlanmış bilimsel makalelerden derlenmiştir. Çalışma kapsamında Aralık 2025-Ocak 2026 tarihleri arasında Web of Science, Scopus ve ERIC veri tabanları taranmıştır. Arama 2015-2025 yılları arasında sınırlandırılmıştır. Arama kapsamına İngilizce yayınlanmış makaleler dahil edilmiştir.

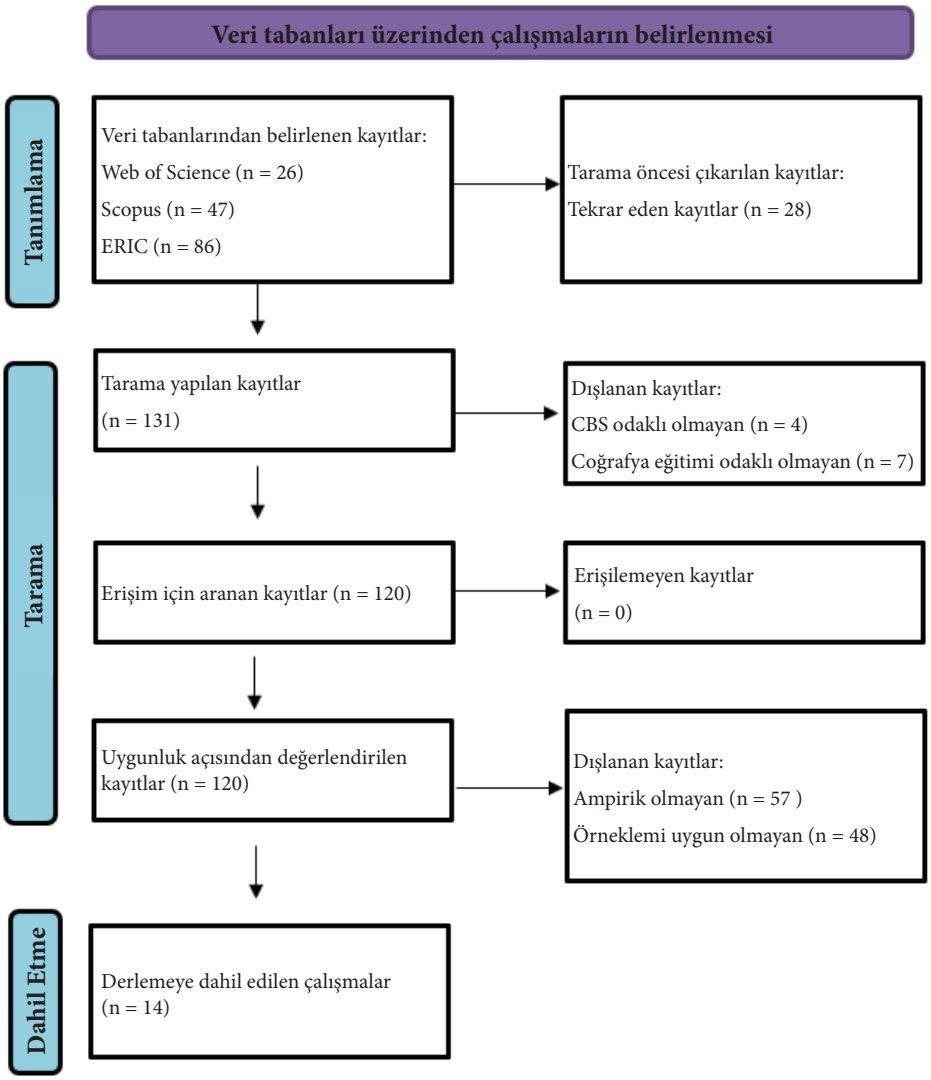
Arama dizini ise şu şekildedir: ((“geographic information system” *OR* “*GIS*”*)* AND (“geography education” OR “geography teaching” OR “geography learning”) AND (“academic achievement” OR “spatial thinking” OR “problem solving” OR “critical thinking” OR attitude* OR motivation OR engagement)).

Tablo 1. Veri Tabanlarında Kullanılan Anahtar Kelimeler ve Arama Bileşenleri

Bileşen	**Anahtar kelimeler**
CBS	“geographic information system”, GIS
Bağlam	“geography education”, “geography teaching”, “geography learning”
Öğrenme çıktıları	“academic achievement”, “spatial thinking”, “problem solving”, “critical thinking”, attitude*, motivation, engagement
Veri tabanları	Web of Science, Scopus, ERIC
Arama alanı	Başlık, özet, anahtar kelimeler

2.2. Veri Toplama ve Raporlama Süreci

Araştırmanın veri toplama ve raporlama süreci; sistematik derleme ve meta-analiz çalışmalarında uluslararası bir standart olarak kabul edilen PRISMA (Preferred Reporting Items for Systematic Reviews and Meta-Analyses) kriterleri doğrultusunda yapılandırılmıştır (Şekil 1).

Şekil 1. PRISMA akış diyagramı (PRISMA, 2020).

Çalışmanın metodolojik çerçevesi, literatürün taranmasından bulguların sentezlenmesine kadar geçen tüm süreçlerde yanlılığı (bias) azaltmak ve araştırmanın bilimsel olarak tekrarlanabilirliğini sağlamak amacıyla bu araştırma protokolü dahilinde yürütülmüştür. Araştırma süreci aşağıda detaylıca açıklanmıştır:

Tarama (Identification): İlk aşamada, belirlenen dijital veri tabanları ve akademik indeksler üzerinde, araştırmanın temel parametrelerini oluşturan anahtar kavramlar kullanılarak geniş kapsamlı bir tarama gerçekleştirilmiştir. Araştırma

kapsamında arama diziniyle gerçekleştirilen ve 2015- 2025 yıllarını kapsayan Web of Science veri tabanında 24, Scopus veri tabanında 47, ERIC'te ise 86 ilgili makaleye ulaşılmıştır. Bu aşamada İngilizce dışındaki diller hariç tutulmuştur.

Ön Eleme (Screening): Elde edilen kayıtlar, ilk olarak mükerrer yayınların ayıklanması amacıyla tasnif edilmiştir. Ardından, çalışmaların başlık ve özet metinleri araştırmanın kapsamı doğrultusunda incelenerek; tematik odak noktası CBS tabanlı öğretim olmayan veya coğrafya eğitimi dışında kalan yayınlar elenmiştir. Bu aşamada ARReview yazılımı (https://arrefman.com/) kullanılmıştır. Tekrar eden (n=28), CBS ile ilgili olmayan (n=4), coğrafya eğitimi ile ilgili olmayan (n=7) makale çalışmadan çıkarılmıştır.

Tam Metin Değerlendirmesi: Ön elemeyi başarıyla geçen aday çalışmalar, araştırma protokolünde tanımlanan dahil etme ve dışlama kriterlerine göre tam metin üzerinden kapsamlı bir eleştirel değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bu aşamada çalışmanın metodolojik kalitesi, örneklem uygunluğu ve öğrenme çıktılarını (başarı, beceri, tutum) ölçme düzeyi kontrol edilmiştir. Ampirik olmayan (n=57) ve örneklemi yükseköğretim olan (n=48) çalışmalar derleme kapsamına dahil edilmemiştir.

Dahil Etme: Yapılan değerlendirmeler sonucunda tüm kriterleri karşılayan ve CBS'nin geleneksel yöntemlerle karşılaştırmalı analizini sunan 14 çalışma bu sistematik derlemeye dahil edilmiştir. Çalışmaların ayrıca kalite değerlendirmesi yapılmıştır.

2.2.1. Dahil Etme/Dışlama Kriterleri

Sistematik derleme sürecinde elde edilen bulguların bilimsel niteliğini güvence altına almak, sistematik hataları (bias) en aza indirmek ve araştırmanın nesnelliğini korumak amacıyla alınan önlemler aşağıda belirtilmiştir.

Tablo 2. Dahil Etme/Dışlama Kriterleri.

	Dâhil Etme Kriterleri (Inclusion)	Dışlama Kriterleri (Exclusion)
Zaman Aralığı	2015-2025 yılları arasında yayımlanmış çalışmalar	2015 öncesi yayımlanmış çalışmalar
Yayın Türü	Hakemli dergilerde yayımlanan bilimsel makaleler	Kitap kritikleri, editör mektupları, bildiri özetleri, teknik raporlar, tezler
Odak Noktası	İlk ve ortaöğretim düzeyinde coğrafya eğitiminde CBS tabanlı öğretim yöntemleri	Diğer disiplinlerdeki (Planlama, Mühendislik vb.) CBS kullanımı veya sadece teknik yazılım tanıtımları, lisans ve lisansüstü coğrafya eğitiminde CBS tabanlı öğretim yöntemleri
Öğrenme Çıktıları	Akademik başarı, üst düzey düşünme becerileri veya tutum değişkenlerine dair ampirik veri sunanlar	Eğitsel bir çıktı raporlamayan, sadece teorik tartışma içeren çalışmalar
Yöntem	Geleneksel yöntemle karşılaştırmalı (deney/kontrol grubu) veya tek gruplu deneysel/nitel çalışmalar	Metodolojik altyapısı açıklanmayan veya veri yetersizliği olan çalışmalar.
Dil	İngilizce yazılmış tam metinler	İngilizce dışındaki veya tam metnine ulaşılamayan yayınlar

2.3. Veri Analizi

Araştırma kapsamına dahil edilen çalışmaların çözümlenmesinde içerik analizi kullanılmıştır. İçerik analizi, yazılı ve sözlü ifadelerin belirli kategoriler altında toplanmasına ve kategorilerin kullanım sıklığının araştırılmasına dayanmaktadır (Simon & Burstein, 1985). Böylece araştırma sorularına yönelik derinlemesine tematik bir sentez oluşturulmasına olanak tanınmıştır. Veri analizi süreci aşağıda belirtilen aşamalar takip edilerek gerçekleştirilmiştir:

Veri Çıkarımı: Dahil edilen 14 makaleden; yazar bilgileri, yayın yılı, çalışma grubu, CBS yazılım türü ve temel bulgular standart bir form aracılığıyla sistemli hale getirilmiştir. Veri çıkarımında bir materyal yönetim ve analiz panelinden yararlanılmıştır (ATAAOF, 2026).

Sınıflandırma ve Kodlama: Araştırma soruları temel alınarak veriler; "akademik başarı", "beceriler" ve "derse yönelik tutum" gibi ana kategoriler altında kodlanmıştır. Bu aşamada çalışmalar "M1, M2, M3…" şeklinde sembolize edilmiştir.

Temaların Belirlenmesi: Kodlanan veriler arasındaki ilişkiler incelenerek, CBS'nin eğitimdeki etkinliğini açıklayan üst temalar ve alt kategoriler oluşturulmuştur.

Sentezleme: Elde edilen bulgular, geleneksel yöntemlerle karşılaştırmalı bir biçimde yorumlanarak literatürdeki genel eğilimler ortaya konulmuştur.

Analiz süreci, verilerin takibi ve kategorizasyonu amacıyla bilgisayar destekli nitel veri analizi yazılımı kullanılarak yürütülmüştür. Bu doğrultuda kodlama ve temalandırma aşamalarında MAXQDA programından yararlanılmıştır.

2.4. Kalite Değerlendirmesi

Dahil edilen çalışmaların yöntemsel kalitesini ve olası önyargı (bias) risklerini belirlemek derlemenin güvenirliği açısından önemlidir. Çalışmaya dâhil edilen araştırmaların metodolojik kalitesi, Joanna Briggs Institute (JBI) kritik değerlendirme kontrol listeleri kullanılarak değerlendirilmiştir (Barker vd., 2023; Barker vd., 2024). Araştırmalar desenlerine uygun JBI kontrol listeleriyle incelenmiştir (Tablo 3).

Tablo 3. Çalışmaya Dahil Edilen Makalelerin Kalite Değerlendirme Tablosu.

		Kalite düzeyi			
Kod	**Çalışma**	**Düşük**	**Orta**	**Orta-yüksek**	**Yüksek**
M1	Metoyer & Bednarz, 2017			+	
M2	Xiang & Liu, 2017			+	
M3	Huang, 2018			+	
M4	Aliman, vd., 2019			+	
M5	Moorman, vd., 2021				+
M6	Yağbasan & Kırıcı, 2021.			+	
M7	Yağbasan & Baysal Yılmaz, 2021				+
M8	Bikar, vd., 2022			+	
M9	Purwanto, 2023		+		
M10	Lowry & Korson, 2024				+
M11	Kurniawan, vd., 2024		+		
M12	Alazmi, 2025				+
M13	Meechandee & Meekaew, 2025			+	
M14	Hursen & Beyoğlu, 2025				+

İncelenen çalışmaların ikisi orta (M9, M11), yedisi orta–yüksek (M1, M2, M3, M4, M6, M8, M13) ve beşi yüksek (M5, M7, M10, M12, M14) metodolojik kalite düzeyindedir.

Araştırmanın güvenirlik düzeyi, tüm sürecin şeffaf, denetlenebilir ve tekrarlanabilir biçimde raporlanmasıyla desteklenmiştir. Tarama ve seçim süreci önceden yapılandırılmış PRISMA uyumlu bir protokol çerçevesinde yürütülmüştür. Bu durum, araştırmacı taraflılığını engelleyerek sürecin standartlaşmasını sağlamıştır. Veri toplama ve analiz aşamaları adım adım yazılarak okuyucunun aynı veri tabanlarında aynı anahtar kelimelerle benzer sonuçlara ulaşabilmesi hedeflenmiştir. Seçim ve kodlama aşamalarında tereddüt edilen çalışmalar, uzman görüşüne başvurularak veya yeniden değerlendirilerek "araştırmacılar arası görüş birliği" ilkesiyle kesinleştirilmiştir.

3. Bulgular

Coğrafya öğretiminde Mekânsal Bilgi Teknolojilerinin kullanılmasının öğrencilerin bilişsel ve duyuşsal öğrenme çıktıları üzerindeki etkilerine odaklanılan bu sistematik derleme kapsamında 14 makale incelenmiştir. Derleme kapsamına dahil edilen 14 makaleye ait tanımlayıcı bilgiler Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Çalışmaya Dahil Edilen Makalelerin Tanımlayıcı Bilgileri.

Kod	Çalışma	Ülke	Araştırma yöntemi	Katılımcı grup	Kullanılan mekânsal bilgi teknolojisi
M1	Metoyer & Bednarz, 2017	ABD	Karma	10. sınıf 102 öğrenci	Mekânsal Teknolojiler (GST), Sanal Küreler, Coğrafi Bilgi Sistemleri (GIS), ArcMap, Google Earth
M2	Xiang & Liu, 2017	Singapur	Karma	80 ortaokul öğrencisi	Google Earth
M3	Huang, 2018	Tayvan	Karma	16 ilkokul beşinci ve altıncı sınıf öğrencisi	Google Earth, Google Haritalar, Masaüstü GIS Yazılımı (Quantum GIS), GPS izleyiciler
M4	Aliman, vd., 2019	Endonezya	Nicel	167 lise öğrencisi	Earthcomm öğrenme modeli
M5	Moorman, vd., 2021	Avustralya	Karma	68 öğrenci	Discrete Global Grid System, dijital üretim teknikleri

Tablo 4. Çalışmaya Dahil Edilen Makalelerin Tanımlayıcı Bilgileri. (Devamı)

M6	Yağbasan & Kırıcı, 2021.	Türkiye	Nicel	10. sınıf 40 öğrenci	ArcGIS 10.2 yazılımı
M7	Yağbasan & Baysal Yılmaz, 2021	Türkiye	Nicel	10. sınıf 60 öğrenci	ArcGIS 10.2
M8	Bikar, vd., 2022	Malezya	Karma	84 öğrenci	ArcGIS 10.0 yazılımı
M9	Purwanto, vd., 2023	Endonezya	Nicel	67 öğrenci	Google Earth
M10	Lowry & Korson, 2024	Yeni Zelanda	Karma	Lise, lisans ve Lisans üstü Düzeydeki 154 öğrenci	ArcGIS StoryMaps
M11	Kurniawan, vd., 2024	Endonezya	Karma	10. sınıf 68 öğrenci	Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS), Google Earth
M12	Alazmi, 2025	Kuveyt	Karma	8. sınıf 232 öğrenci	Web tabanlı Coğrafi Bilgi Sistemleri (GIS)
M13	Meechandee & Meekaew, 2025	Tayland	Karma	8. sınıf 30 öğrenci	Google Haritalar
M14	Hursen & Beyoğlu, 2025	Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti	Karma	10. sınıf 55 öğrenci	Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS), Google Earth, QGIS, Google Maps, Mobil cihazlar, G*Power (3.1.9.7), OpenStreetMap

Tablo 4 incelediğinde derleme kapsamında 2015-2025 yılları arasında tarama yapılmış olsa da 2015, 2016 ve 2020 yıllarında dahil etme kriterlerine uyan araştırma makalesi bulunamadığı görülmektedir. En fazla 2021 (M5, M6, M7) ve 2025 (M12, M13, M14) tarihlerinde yayınlamış makaleler bulunmaktadır (n=3). Endonezya, en fazla çalışmanın gerçekleştirildiği ülkedir (M4, M9, M11). Türkiye'de ise 2 çalışma gerçekleştirilmiştir (M6, M7). Çalışmaların araştırma yöntemleri incelendiğinde 10 çalışmada karma araştırma yöntemi (M1, M2, M3, M5, M8, M10, M11, M12, M13, M14), 4 araştırmada ise nicel araştırma yöntemi (M4, M6, M7, M9) kullanıldığı görülmektedir. Bir çalışma haricinde (M3) bütün çalışmalarda

katılımcı sayısı 30 öğrencinin üzerindedir. Dört çalışmada (M1, M4, M10, M12) ise katılımcı sayısı 100 öğrencinin üzerindedir.

Kullanılan mekansal bilgi teknolojileri incelendiğinde ise 9 çalışmada masaüstü ya da WEB tabanlı CBS yazılımlarının kullanıldığı görülmektedir (M1, M3, M6, M7, M8, M10, M11, M12, M14). 7 çalışmada ise (M1, M2, M3, M9, M11, M13, M14) Google Earth kullanılmıştır.

3.1. Mekânsal Bilgi Teknolojileri ile Coğrafya Öğretiminin Öğrencilerin Akademik Başarısına Etkisine Dair Bulgular

Bu sistematik derleme kapsamına alınan makaleler incelendiğinde mekânsal bilgi teknolojileri ile öğretimin geleneksel öğretim yöntemlerine kıyasla coğrafya dersindeki akademik başarıyı olumlu yönde etkilediği görülmüştür (M2, M3, M4, M6, M7, M9, M12, M14). Coğrafya derslerinde geleneksel yöntemler, konuların somutlaştırılmasında yetersiz kalmaktadır. CBS teknolojileri ise coğrafi bilgileri görselleştirmekte ve anlamlı öğrenmeler sağlamaktadır.

CBS tabanlı coğrafya öğretiminin akademik başarıya etkisi yalnızca puan artışı sağlamasıyla sınırlı değildir. Öğrenme sürecini niteliksel olarak da farklılaştırmaktadır. Coğrafya derslerindeki karmaşık ve dinamik süreçlerin anlaşılmasında önemli bir araç haline gelmiştir. Deprem, volkanizma gibi doğrudan gözlemlenmesi zor olan coğrafi olaylar CBS ve Google Earth ile öğrencilerin zihninde kalıcı olabilir (M6, M9). Soyut jeolojik kavramlar bu araçlarda üç boyutlu ve katmanlı modellerle somutlaştırılmakta, böylece başarı testlerinde anlamlı farklılıklar meydana getirmektedir. Kıyı değişimi, hava kirliliği gibi zaman içerisinde değişen durumlarda zamansal veri sunma özelliğiyle CBS; öğrencilerin neden-sonuç ilişkisini anlamlandırmasını sağlamaktadır (M2, M12).

Elde edilen bulgulara göre CBS'nin sorgulama temelli öğrenme ile entegre edilmesi akademik başarıyı arttırmaktadır. CBS, öğrencilerin veri topladığı ve verileri analiz ettiği bir sorgulama süreci olarak (Earthcomm gibi) kurgulandığında öğrencilerin akademik başarılarını arttırmanın yanı sıra coğrafya okuryazarlıklarını da olumlu etkilemektedir (M4). Ayrıca ArcGIS Online, Google Maps gibi web tabanlı araçların kullanım kolaylığı, teknik bilgiye ihtiyaç duymadan öğrencilerin coğrafi içeriğe odaklanmasını sağlayarak akademik başarıya katkı sağlamaktadır (M12, M13).

3.2. Mekânsal Bilgi Teknolojileri ile Coğrafya Öğretiminin Öğrencilerin Becerilerine Etkisine Dair Bulgular

İncelenen araştırmalar coğrafya öğretimine mekânsal bilgi teknolojilerinin entegrasyonunun öğrencilerin mekânsal düşünme, harita okuryazarlığı, sorgulama gibi becerilerine katkı sağladığını göstermektedir. Öğrencilerin mekânsal-zamansal değişimleri (spatial-temporal change) tanımlama ve analiz etme becerilerini geleneksel yöntemlere göre anlamlı düzeyde arttırmakta (M2), mekânsal ilişkileri kurma becerilerini geliştirmektedir (M5). Mekânsal düşünme becerisine olumlu katkısı, öğrencilerin coğrafi problemleri çözme kapasitelerini de beslemektedir.

CBS ile sorgulama temelli öğrenme entegrasyonunun öğrencilerin coğrafya okuryazarlığını geliştirdiği (M13, M14), Gersmehl'in mekânsal modelleriyle birleştirilen Google Earth uygulamalarının ise mekânsal afet okuryazarlığını geliştirdiği (M9) görülmektedir. Araştırmalarda öğrencilerin problem çözme ve bilimsel süreç becerilerini de geliştirdiği vurgulanmaktadır (M4, M12).

Sadece ortaöğretim düzeyinde değil ilkokul düzeyinde bile öğrencilerin Google Maps ve CBS araçlarıyla kendi yerel çevrelerini haritalandırabildikleri ve temel harita becerilerini (yön, ölçek gibi) içselleştirmişlerdir (M3). CBS ile öğrenci bilginin pasif bir alıcısı olmaktan çıkmaktadır. CBS temelli öğretimde öğrenci bilgiyi üretendir. Özellikle ArcGIS Story Maps ile öğrencilerin yaratıcılık becerileri gelişmektedir (M10).

3.3. Mekânsal Bilgi Teknolojileri ile Coğrafya Öğretiminin Öğrencilerin Derse Yönelik Tutumlarına Etkisine Dair Bulgular

Bu çalışma kapsamında incelenen araştırmalarda coğrafya derslerinde mekânsal bilgi teknolojilerinden yararlanılmasının öğrencilerin derse karşı olan önyargılarını kırdığını, öğrenme motivasyonlarını arttırdığını göstermektedir. Özellikle akademik olarak başarısız öğrencilerin içsel motivasyonlarını anlamlı derecede arttırdığı görülmüştür (M8). Olgu temelli öğrenme ile entegre edilen CBS uygulamalarıyla öğrenciler dersleri daha eğlenceli ve anlamlı bulduklarını belirtmiştir (M13). CBS ile sorgulama temelli öğrenme etkinlikleri öğrencilerin coğrafya dersine yönelik tutumlarını anlamlı düzeyde arttırdığı görülmüştür (M14). Coğrafi çevreye karşı merak ve keşfetme arzusu uyandırmanın (M3) yanı sıra öğrencilerin coğrafyayı gelecekteki mesleki kariyerleriyle de ilişkilendirmelerini sağlamaktadır (M12).

Öğrencilerin CBS tabanlı dersleri gerçek yaşamla bağlantılı olduğu için daha çekici bulduğu (M5) ve süreç zorlayıcı olsa da öğrenme kalitesini arttırdığı için derse yönelik tutumlarını olumsuz etkilemediği (M10, M12) de bulgular arasında yer almaktadır.

4. Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Bu sistematik derleme ile Mekânsal Bilgi Teknolojileri ile coğrafya öğretiminin akademik başarı, beceri ve derse yönelik tutumlar üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular, teknolojinin eğitimle doğru şekilde entegrasyonunun dönüştürücü bir rol oynadığını göstermektedir. Mevcut bulgulara rağmen, bu derleme bazı metodolojik sınırlılıklara sahiptir. Araştırma kapsamına dahil edilen çalışmaların bazı sınırlılıkları aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Çalışmaların büyük bir bölümü 30-60 kişilik kısıtlı bir öğrenci grubuyla yürütülmüştür.
- Araştırmaların kısa süreli (4-8 hafta) olması, CBS'nin kalıcı etkilerini ölçme konusunda sınırlayıcıdır.
- Derleme kapsamına dahil edilen çalışmalar olumlu sonuçlar bildirmektedir. Bu durum literatürün sadece başarılı örnekleri bize sunduğu, yani olası bir yayın yanlılığı olduğu anlamına gelebilir.
- İncelenen çalışmalar genellikle kısa sürelidir. Öğrencilerin motivasyon ve başarısı farklı bir teknolojinin sınıf ortamına getirilmiş olmasına –yenilik etkisine- mı yoksa yöntemin kendisinden mi kaynaklı? "CBS'nin 1 yıl boyunca her gün kullanılması da aynı etkiyi yaratır mıydı?" sorusu yanıtsız kalmaktadır.
- Çalışma WoS, Scopus, ERIC veri tabanları ve İngilizce diliyle sınırlıdır.
- Makalelerde standart bir başarı testi kullanılmamıştır. Bu da makaleler arasında akademik başarı anlamında bir kıyaslama yapmayı zorlaştırmaktadır.

Çalışma kapsamında elde edilen bulgular Mekânsal Bilgi Teknolojilerinin soyut ve karmaşık konuları görselleştirerek somutlaştırdığını, böylece öğrencilerin bilgiyi ezberlemek yerine anlamlandırmasına imkân sağladığını göstermektedir. İncelenen çalışmalarda Mekânsal Bilgi Teknolojilerinin akademik başarıyı arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonucu destekleyen çalışmalar (Aladağ, 2007; Baloğlu Uğurlu, 2007; Keskin, 2018; Singh vd., 2016; Şimşek, 2007) bulunsa da Mekânsal Bilgi Teknolojilerinin akademik başarıya etkisinin olmadığı sonucuna ulaşan çalışmalar (Erdoğan, 2009; Uzun 2025) da bulunmaktadır.

Mekânsal Bilgi Teknolojilerinin derslerde kullanımıyla öğrencilerin üst düzey bilişsel becerilerinin olumlu yönde etkileneceği de yine bulgular arasında yer almaktadır. Temelde bir mekân bilimi olan coğrafyada Mekânsal Bilgi Teknolojilerinin özellikle mekansal düşünme becerisine büyük katkısı olmaktadır. Mekânsal Bilgi Teknolojileri, öğrencinin eleştirel mekânsal düşünmesini geliştirerek mekânsal muhakeme kapasitelerini ve problemlere ilişkin sorunların çözümünün geçerliliğini değerlendirme becerilerini geliştirmektedir (Kim & Bednarz, 2013). CBS'nin mekansal düşünme becerisine etkisini inceleyen çalışmalarda da benzer sonuçlar elde edilmiştir (Bodzin vd., 2015; Chun, 2010; Keskin, 2018; Kim, 2011).

CBS, öğrencilere kendilerini yeterli hissettirerek akademik başarısı düşük öğrencilerde dahi motivasyonu arttırabilmektedir. Öğrencilerin derse yönelik tutumlarını olumlu yönde etkileyerek öğrencilerin pasif bilgi alıcısından öteye geçerek bilginin üreticisi olmasını sağlamaktadır. İlgili literatürde Şimşek (2007), Baloğlu Uğurlu (2007) Baker ve White (2003)'ın yaptığı çalışmalarda da CBS'nin derse yönelik tutumu olumlu yönde etkilediği görülmektedir.

Sonuç olarak; Mekânsal Bilgi Teknolojileri ile coğrafya öğretimi geleneksel yöntemlerle kıyaslandığında akademik başarıyı anlamlı olarak arttırdığı görülmüştür. Mekânsal düşünme, problem çözme gibi becerilerin geliştirilmesine katkı sağlamakta ve soyut coğrafi bilgileri somutlaştırmaktadır. CBS ile yürütülen ders sürecinden öğrencilerin keyif aldığı ve derse yönelik olumlu tutum geliştirdiği de bulgular arasındadır. Ancak CBS'nin bu başarısının sürekliliği uygun yazılım seçimi, öğretmen yeterliliği, teknolojik altyapı ve müfredat ile doğrudan ilişkilidir. Türkiye Yüzyılı Maarif Modeliyle coğrafya derslerinde CBS kullanımı artık bir zorunluluk haline gelmiştir. Öğretmenlere verilen eğitimlerle öğretmenler sınıflarında birer CBS uzmanı olarak öğrencilerini çağın gerektirdiği becerilerle donatacaktır.

Derleme bulgularından yola çıkarak paydaşlara yönelik şu önerilerde bulunulabilir:

Öğretmenler için öneriler;

- Derslerinize Mekânsal Bilgi Teknolojilerini nasıl entegre edebileceğinize dair ilgili literatürü inceleyebilirsiniz. Problem çözme, sorgulama temelli öğrenme süreçlerine entegre ederek öğrencilerinizin Mekânsal Bilgi Teknolojileri ile gerçek yaşam sorunlarına çözümler üretmesine rehberlik edebilirsiniz.

- Bakanlığın Mekânsal Bilgi Teknolojileri ile ilgili verdiği hizmet içi eğitimlere katılabilirsiniz. Bu alanda kendinizi geliştirdikçe öğrencilerinizle birlikte siz de derslerden daha çok keyif alacaksınız.
- Performans görevi olarak Mekânsal Bilgi Teknolojileri araçlarıyla yapılabilecek uygulamalar verebilirsiniz.

***Araştırmacılar için* öneriler;**

- Mekânsal Bilgi Teknolojilerinin coğrafya öğretiminde kullanımına dair çalışmalar genellikle kısa sürelidir. Uzun vadeli etkileriyle ilgili çalışmalar yapılabilir. "Lisede Mekânsal Bilgi Teknolojileri ile yürütülen dersler öğrencinin meslek seçiminde etkili oldu mu?" sorusuna yanıt aranabilir.
- Öğrencilerin Mekânsal Bilgi Teknolojileri kullanırken yaşadıkları bilişsel süreçlere dair araştırmalar yapılabilir. Mekânsal Bilgi Teknolojileri, bilişsel yük açısından incelenebilir.
- Son yıllarda her alanda olduğu gibi CBS'de de yapay zekâ desteği söz konusudur. Yapay zeka destekli CBS araçlarıyla ilgili çalışmalar yapılabilir.
- Çalışmalar genellikle "başarılı" sonuçlara odaklanmıştır. Öğrencilerin ve öğretmenlerin sürece dair olumsuz deneyimleriyle ilgili çalışmalar yapılabilir. Süreçteki eksikliklerin görülmesi açısından bu çalışmalar oldukça kıymetlidir.

Kaynakça

Akış, A., & Akman, M. (2022). Sosyal bilgiler öğretmenlerinin sosyal bilgiler dersinde coğrafya konularının öğretiminde CBS (Coğrafi Bilgi Sistemleri) kullanımına yönelik bakış açıları. Elektronik Eğitim Bilimleri Dergisi, 11(22), 257-273.

Aladağ, E. (2007). İlköğretim 7. sınıf sosyal bilgiler dersinde coğrafi bilgi sistemleri kullanımının öğrencilerin akademik başarı ve derse karşı motivasyonlarına etkisi (Tez No. 211664). [Doktora tezi, Gazi Üniversitesi-Ankara]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Alazmi, H. S. (2025). Effects of web-based GIS-supported inquiry on eighth-grade students' academic achievement and spatial thinking in social studies pollution lessons: A mixed method study. International Research in Geographical and Environmental Education, 1–23. https://doi.org/10.1080/10382046.2025.2556852

Aliman, M., Budijanto, B., Sumarmi, S., & Astina, I. K. (2019). The effect of EarthComm learning model and spatial thinking ability on geography learning outcomes. Journal of Baltic Science Education, 18(2), 204–215. https://doi.org/10.33225/jbse/19.18.204

ATAAOF, (2026). Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi. material.ataaof.edu.tr.

Aydoğmuş, M. Y. (2010). Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) uygulamalarının coğrafya dersinde öğrencilerin ilgi, motivasyon ve öğrenme düzeylerine etkisi (Tez No. 250808) [Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi-İstanbul]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Baker, T. R., & White, S. H. (2003). The effects of G.I.S. on students' attitudes, selfefficacy, and achievement in middle school science classrooms. Journal of Geography, 102(6), 243-254.

Baker, T.R., Battersby, S., Berdnarz, S.W., Bodzin, A.M., Kolvoord, B., Moore, S., Sinton, D., & Uttal, D. (2014). A research agenda for geospatial technologies and learning, Journal of Geography, 114 (3), 118-130.

Baloğlu Uğurlu, N. (2007). Sosyal bilgiler dersinde "Türkiye'nin doğal kaynakları" konusunun coğrafi bilgi sistemleri ile öğretiminin öğrencilerin tutum ve başarısına etkisi (Tez No. 206948) [Doktora tezi, Gazi Üniversitesi-Ankara]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Barker T.H., Habibi, N., Aromataris, E., Stone, J.C., Leonardi-Bee, J., Sears, K., Hasanoff, S., Klugar, M., Tufanaru, C., Moola, S., & Munn, Z. (2024). The revised JBI critical appraisal tool for the assessment of risk of bias for quasi-experimental studies. JBI Evidence Synthesis. 22(3), 378-388. doi: 10.11124/JBIES-23-00268.

Barker T.H., Stone J.C., Sears, K., Klugar, M., Tufanaru, C., Leonardi-Bee J., Aromataris, E., & Munn, Z. (2023). The revised JBI critical appraisal tool for the assessment of risk of bias for randomized controlled trials. JBI Evidence Synthesis. 21(3), 494-506.

Bernhäuserová, V., Havelková, L., & Hanus, M. (2021). Limits of GIS implementation in secondary education. Abstracts of the International Cartographic Association, 3, 1-2. https://doi.org/10.5194/ica- abs-3-30-2021

Bikar, S. S., Rathakrishnan, B., Rabe, Z., Mahat, H., Sharif, S., & Talin, R. (2022). The impact of geography information system integrated teaching on underachieving students' intrinsic motivation. International Research in Geographical and Environmental Education,31(4), 304–319. https://doi.org/10.1080/10382046.2021.2001983

Bodzin, A. M., Fu, Q., Bressler, D., & Vallera, F. L. (2015). Examining the enactment of web GIS on students' geospatial thinking and reasoning and tectonics understandings. Computers in the Schools, 32(1), 63-81.

Bondarenko, O.V. (2025). Teaching geography with GIS: a systematic review, 2010- 2024. Science Education Quarterly [Online], 2(1), 24–40. https://doi.org/10.55056/seq.903

Chun, B. A. (2010). Effect of GIS-integrated lessons on spatial thinking abilities and geographical skills. Journal of the Korean Geographical Society, 45(6), 820-844.

Dueker, K. (1979). Land resource information systems: a review of fifteen years experience. Geo-Processing, 1, 105-28.

Erdoğan, H. (2009). Ortaöğretim coğrafya derslerinde doğal afetler konularının CBS uygulamaları ile öğretimi (Tez No. 28524730) [Yüksek lisans tezi, Marmara Universitesi-İstanbul]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Goodchild, M. F., & Palladino, S. D. (1995). Geographic information systems as a tool in science and technology education. Speculations in Science and Technology, 18(4), 278– 286.

Gough, D., Oliver, S., & Thomas, J. (2012). Introducing systematic reviews. In D. Gough, S. Oliver ve J. Thomas (Eds.), An introduction to systematic reviews (pp. 1- 16). Sage.

Huang, K. H. (2018). The impact of GIS-based field trips on primary school students' spatial thinking and map skills. Journal of Geography, 117(3), 112–124. https://doi.org/10.1080/00221341.2017.1360341

Hursen, C., & Beyoğlu, D. (2025). The impact of inquiry-based learning activities supported by geographical information systems on the academic achievement, attitudes, and geography literacy of students. Transactions in GIS, 29(6). https://doi.org/10.1111/tgis.70122.

Kapluhan, E. (2014). Coğrafi bilgi sistemleri'nin (CBS) coğrafya öğretiminde kullanımının önemi ve gerekliliği. Marmara Coğrafya Dergisi, 29, 34-59. https://doi.org/10.14781/mcd.85148

Keskin, Y. (2018). Coğrafi bilgi sistemleri (CBS) ile öğretimin öğretmen adaylarının akademik başarılarına ve mekânsal düşünme becerilerine etkisi (Tez No. 485698) [Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi-Erzurum]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Kim, M. (2011). Effects of a GIS course on three components of spatial literacy [Doctoral thesis, Texas A&M University-USA]. https://oaktrust.library.tamu.edu/

Kim, M., & Bednarz, R. (2013). Development of critical spatial thinking through GIS learning. Journal of Geography in Higher Education, 37(3), 350-366.

Kurniawan, E., Syifauddin, M., Sholeh, M., Sriyanto, S., & Sari, S. N. (2024). Environmental problem-solving learning model with geographic information system- based learning media. International Journal of Environmental Impacts, 7(3), 381–394. https://doi.org/10.18280/ijei.070301

Liu, Y., Bui, E. N., Chang, C. H., & Lossman, H. G. (2010). PBL-GIS in secondary geography education: Does ıt result in higher-order learning outcomes? Journal of Geography, 109(4), 150–158. https://doi.org/10.1080/00221341.2010.497541

Lowry, C. S., & Korson, C. (2024). Student perceptions of learning with ArcGIS StoryMaps in an introductory physical geography course. Journal of Geography, 123(1), 12–22. https://doi.org/10.1080/00221341.2023.2285643

MEB. (2018). Öğretim programları. http://mufredat.meb.gov.tr/

MEB. (2024). Türkiye yüzyılı maarif modeli öğretim proramları. https://tymm.meb.gov.tr/

Meechandee, S., & Meekaew, N. (2025). Integrating phenomenon-based learning and GIS to improve geo-literacy and student engagement: An action research approach. Discover Education, 4(91). https://doi.org/10.1007/s44217-025-00468-9

Metoyer, S., & Bednarz, R. (2017). Spatial thinking assists geographic thinking: Evidence from a study exploring the effects of geospatial technology. Journal of Geography, 116(1), 20-33. https://doi.org/10.1080/00221341.2016.1175495

Moorman, L. S., Smith, J., & Goebel, R. (2021). Geospatial physicalization: A strategy for spatial thinking. Journal of Geography, 120(4), 145-155. https://doi.org/10.1080/00221341.2021.1923101

Öner, S., & Aydın, F., (2014). Coğrafi bilgi sistemleri destekli eğitimin coğrafya dersindeki akademik başarı üzerindeki etkisi. Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 183(183), 179-196. https://doi.org/10.20296/tsad.50383

Özgen, N., & Oban Çakıcıoğlu, R. (2009). Coğrafi bilgi sistemleri'nin (CBS) coğrafya eğitiminde kullanımı ve dersin hedeflerine ulaşma düzeyine etkisi. Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, 10(1), 81-90.

Page, M. J., McKenzie, J. E., Bossuyt, P. M., Boutron, I., Hoffmann, T. C., & Mulrow, C. D. (2021). The PRISMA 2020 statement: An updated guideline for reporting systematic reviews. BMJ 2021, 372(71),1-9. https://doi.org/10.1136/bmj.n71

Purwanto, P., Sumarmi, S., Astina, I. K., & Bachri, S. (2023). Disaster spatial literacy of students through the implementation of Gersmehl's spatial learning model assisted by Google Earth. Journal of Baltic Science Education, 22(3), 488-501. https://doi.org/10.33225/jbse/23.22.488

Safriani, E. W., Setiawan, I., & Trianawatı, N. (2023). A systematic literature review: Utilization of geographic ınformation systems (GIS) in geography education in the 21st century. The Eurasia Proceedings of Educational and Social Sciences, 33, 96-103. https://doi.org/10.55549/epess.14133,20

Schulze, U. (2020). "GIS works!"-But why, how, and for whom? Findings from a systematic review. Transactions in GIS, 25(2), 768-804.

Simon, J., & Burstein, P. (1985). Basic Research Methods in Social Sciences, Random.

Singh, S. S. B., Rathakrishnan, B., Sharif, S., Talin, R., & Eboy, O. V. (2016). The effects of geography information system (GIS) based teaching on underachieving students' mastery goal and achievement. TOJET: The Turkish Online Journal of Educational Technology, 15(4), 119-134.

Şimşek, N. (2007). Sosyal bilgiler derslerinde, CBS temelli uygulama ve etkinliklerin öğrenci başarısına ve derse karşı tutumuna etkisi (Tez No. 205314) [Doktora tezi, Gazi Üniversitesi-Ankara]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Uzun, M. (2025). Ortaokul sosyal bilgiler dersinde yeryüzü şekillerini öğrenme kazanımının coğrafi bilgi sistemleri ile entegrasyonu (Tez No. 914056) [Yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi-Erzurum]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Ünlü, M., & Yıldırım, S. (2016). Coğrafi bilgi sistemleri ile oluşturulan tematik haritaların kullanımının öğrencilerin başarısına etkisinin değerlendirilmesi. Marmara Coğrafya Dergisi, 33, 77-95.

Xiang, X., & Liu, Y. (2017). Understanding 'change' through spatial thinking using Google Earth in secondary geography. Journal of Computer Assisted Learning, 33(1), 65–78. https://doi.org/10.1111/jcal.12166

Yağbasan, M., & Kırıcı, M. (2021). CBS destekli materyallerin ortaokul öğrencilerinin akademik başarılarına ve mekânsal düşünme becerilerine etkisi. Türk Coğrafya Dergisi, 78, 125–136. https://doi.org/10.17211/tcd.952541

Yağbasan, M., & Yılmaz Baysal, S. (2021). CBS tabanlı etkinliklerin öğrencilerin coğrafya dersi başarısına ve mekânsal değişim algılarına etkisi. Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama, 11(2), 450–468. https://doi.org/10.17943/etku.886475

Yomralıoğlu, T., (2000). Coğrafi bilgi sistemleri temel kavramlar ve uygulamalar. Akademi.

24. BÖLÜM

ERMENEK (KARAMAN) İLÇESİ YERLEŞİM BİRİMLERİNİN YER ADLARI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Prof. Dr. Tahsin TAPUR - Necmettin Erbakan Üniversitesi,
ORCID No: 0000-0001-8125-0922

Özet

Bu çalışma, Karaman iline bağlı Ermenek ilçesinde yer alan yerleşim birimlerinin adlarını fiziki ve beşerî coğrafya unsurları yönünden incelemeyi ve toponimik açıdan sınıflandırmayı amaçlamaktadır. Akdeniz Bölgesi'nin Adana Bölümü'nde, Taşeli Platosu üzerinde konumlanan Ermenek; derin kanyon vadileri, karstik yer şekilleri ve Akdeniz dağ iklimiyle özgün bir fiziki coğrafyaya sahiptir. 2025 yılı Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) sonuçlarına göre Ermenek ilçesinde 27.629 (15.795'i erkek, 11.834'ü kadın) nüfus ikamet etmektedir. Toplam nüfusun 11.834'ü (%43) Ermenek ilçe merkezinde, 15.795'i (%57) kasaba ve köylerde ikamet ettiği görülmektedir.

İlk Çağlardan itibaren Luvi, Hitit, Roma ve Bizans gibi medeniyetlere ev sahipliği yapan yöre, 13. yüzyıldan itibaren Oğuz Türkmenlerinin yerleşmesiyle Karamanoğulları Beyliği'ne başkentlik yapmış tarihi bir yerleşim sahasıdır. Araştırmada; ilgili literatür, arşiv kaynakları ve ayrıntılı saha gözlemleri analiz edilerek ilçedeki yerleşim adlarının kökenleri ve mekânsal dağılışları ortaya konmuştur.

Ermenek ilçesi idari sınırlarında yerleşim birimi olarak 27 köy yerleşmesi, 3 belediye teşkilatı olan yerleşme (Ermenek ilçe merkezi, Güneyyurt ve Kazancı), 16'sı Ermenek ilçe merkezi sınırlarında, 8'i Kazancı belediye sınırlarında, 8'i Güneyyurt belediye sınırlarında olan 32 mahalle yerleşmesi olmak üzere toplam 61 sürekli yerleşim biriminin adlandırma süreçleri analiz edilmiştir. Elde edilen

bulgulara göre yerleşmeler; 12'si (%19,7) bitki örtüsü, 10'u (%16,4) yön ve konum bilgisi, 9'u (%14,8) hidrografik özellikler, 8'i (%13,1) jeomorfolojik özellikler, 7'si (%11,5) diğer yer adları, 6'sı (%9,8) yapı, yer ve mesken adları, 5'i (%8,2) renk ve görünüm özellikleri ve 4'ü (%6,5) boy ile şahıs adları olmak üzere 8 kategoride sınıflandırılmıştır. Türkiye'de uygulanan ad değiştirme politikaları kapsamında, Ermenek ilçesindeki 29 daimi yerleşimin 23'ünün adının değiştirildiği tespit edilmiştir. Sonuç olarak Ermenek yer adlarının; yörenin doğal çevre şartları ile toplumsal, kültürel ve tarihi hafızasını yansıtan temel bir coğrafi adlandırma kaynağı niteliğinde olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ermenek, Toponimi, Yer Adları, Coğrafya, Taşeli Platosu.

1. Giriş

Ermenek ilçesi, Karaman ili idari sınırları içinde Akdeniz Bölgesi'nin Adana Bölümü'nde Taşeli Platosunda bulunmaktadır. İlçenin idari sınırlarını; kuzeyinde Taşkent ilçesi (Konya) ve Karaman il merkezi, batısında Sarıveliler (Karaman) ve Başyayla (Karaman) ilçeleri, güneyinde Gazipaşa (Antalya) ilçesi, Anamur ilçesi (Mersin), doğusunda Gülnar (Mersin) ve Mut (Mersin) ilçeleri çevreler (Şekil: 1). Karaman il merkezine 160 km, Konya il merkezine 211 km, Sarıveliler ilçe merkezine 43 km, Başyayla ilçe merkezine 28 km, Anamur ilçe merkezine 123 km, Gülnar ilçe merkezine 82 km, Mut ilçe merkezine 87 km, Silifke ilçe merkezine 139 km uzaklıkta yer alan bir ilçedir.

Şekil 1. Ermenek İlçesi Lokasyon ve Yerleşme Haritası (Tapur, 2022b).

Ermenek ilçesinin bulunduğu Taşeli platosu Alp orojenik kuşağının Anatolid-Torid tektonik kuşağı içinde yer alan Orta Toroslar dağ sistemi üzerinde yer alır. Ermenek çevresinde tüm jeolojik dönemleri ait formasyonları, akarsular tarafından aşındırılarak yüzeye çıktığı vadi yamaçlarında görülmektedir. Arazide görülen bu litolojik birimlerin temelinde Paleozoik formasyonları, Mesozoik tortuları (kalkerler) yer alırken bunlar üzerinde Neojen-Miyosen kalkerleri ve bunların üzerinde de Kuaterner örtüleri vardır. Ermenek ve çevresi akarsular tarafından derin vadi şekilleri (kanyon vadiler) ile parçalanarak üst kısımları düz plato sahası halinde bir görünüm arz etmektedir (Tapur, 2022a).

Ermenek ilçesi doğu-batı yönünde uzanan dağlar, dağlar arasına yerleşen akarsu vadileri ve akarsuların aşındırmış olduğu yüksek düzlüklerden (plato sahaları) oluşmaktadır. Ermenek çayının açmış olduğu vadi tabanında akarsuyun önünün kapatılması ile Türkiye'nin en yüksek su kotu olan barajlarından biri olan Ermenek baraj gölü vardır. Ermenek ilçe merkezinin kuzeyinde Yumrutepe (1861 m), Korubeleni tepe (1723 m), Koçgirmez tepe (1753 m), Susanlı kırı (1773 m), Akçaeğrik tepe (1857 m), Damla tepe (1859 m), Kavaklı tepe (1879 m) gibi yüksek tepeler vardır. Yatay yapılı erimeye uygun Miyosen kalkerlerin geniş yer kapladığı

Ermenek ilçesinde; kanyon vadiler, lapyalar, düdenler, mağaralar, dolinler, uvalalar, polyelerden oluşan çok çeşitli karstik şekiller bulunmaktadır.

Sıcaklık, basınç, rüzgâr, nem, yağış özellikleri gibi iklim elemanları göre; Ermenek ilçesinde yaz aylarında sıcak ve kurak, kış aylarında yağışlı geçen bir iklim özelliği (Akdeniz dağ iklimi) yaşanmaktadır. Geyik dağından doğan Ermenek çayı, ilk kaynağını aldığı yerlerden sonra kuzey yönünden Küçükçay, Göktepe, Balkusan ve Beci derelerini bünyesine almaktadır. Güney yönünden Berem, Düden, Değirmendere, Bulancak, Zeyve, Erik ve Yayladere çaylarını bünyesine katarak Mut ilçe merkezinin güney kesiminde Yukarı Göksu (Hadim Çayı) ile birleşmektedir. Ermenek Çayı üzerinde 2009 yılında hizmete alınan çift eğrili ince kemer beton tipinde, Türkiye'nin en yüksek ikinci barajı olan Ermenek Barajı bulunmaktadır. Hidroelektrik santralleri ile elektrik üretmek amaçlı yapılan Ermenek Barajı gölünde tekne turları, rafting, su altı dalışı ve sörf gibi aktivitelerin yapıldığı önemli bir turistik cazibe merkezidir (Tapur, 2022a).

Ermenek çevresinde ana kaya, iklim, eğim, yükselti, bakı ve doğal bitki örtüsüne bağlı olarak oluşan; kireçsiz kahverengi orman topraklar, kırmızı Akdeniz toprakları, kireçsiz kahverengi orman toprakları, kırmızı kahverengi Akdeniz toprakları, alüvyon ve kolüvyal topraklar yayılış gösterir. İlçenin doğal bitki örtüsü formasyonları içinde Akdeniz bitkileri, maki bitkileri, garig bitki bitkileri, karışık ormanlar ve yüksek dağ stepleri yer almaktadır. Ermenek ilçesi ve çevresinde 1332 bitki türünün yayılım gösterdiği, bu bitki türlerinin %23'ü ise endemik bitkidir. Ermenek çevresindeki bitkilerden 24 familyada, 61 cinste yer alan 92 taksonun dünyaya tanıtıldığı, bunlardan 8 endemik bitki türüne Ermenek ismi verilmiştir (Çeçen, 2018: 622).

Taşeli platosu tarih boyunca sürekli dışarıya göç veren Türkiye'nin en az nüfuslu yörelerindendir. Bunun nedeni yörenin coğrafi özellikleri bakımından insan faaliyetlerine çok elverişli bir yer olmamasıdır. 2025 ADNKS (Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi) sonuçlarına göre kilometre kareye düşen nüfus Türkiye'de 112 kişi (nüfus 86.092.168), Karaman il genelinde 29 kişi (nüfus 262.355), Taşeli platosunda 15 kişi iken Ermenek ilçesi sınırlarında ise 22 kişidir (nüfus 27.629 kişi).

2. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Ermenek (Karaman) İlçesi Yerleşim Birimlerinin Yer Adları Açısından Değerlendirilmesi adlı çalışmanın yapılmasının amacı, Ermenek ilçesinde bulunan yerleşim birimlerinin yer adlarının kökenleri, yer adlarında etkili olan fiziki ve beşerî coğrafya özellikleri unsurları coğrafi bakış açısıyla incelenmiştir. Ermenek

ilçesinin yerleşme adları ile ilgili daha önce çalışmaların yapılmamış olması konunun seçiminde etkili olmuştur.

Çalışmada yer adları konusundaki literatür ve konu ile ilgili yazılmış eserlerden faydalanılmıştır. Araştırılan kaynaklar ve saha gözlemleri ile Ermenek ilçe sınırlarında kalan yerleşim yerlerin adlarının verilmesinde Ermenek çevresine tarihi süreçte yörede yaşayan toplumların sosyo-ekonomik ve kültürel nitelikleri gibi beşeri coğrafya unsurları yanında jeomorfolojik, hidrolojik, toprak, hayvan, bitki isimleri gibi fiziki coğrafya unsurları gibi daha pek çok isim ve tamlamalar oluşan yer adları tespit edilmektedir.

Kavramsal Çerçeve

Yeryüzünde yerleşim birimlerine yer adlarının verilmesinde orada yaşamış ve yaşayan toplumların sosyo-ekonomik ve kültürel beşeri coğrafya unsurları yanında, yerleşim yerinin kurulduğu yerdeki jeomorfolojik, hidrolojik, toprak, hayvan, bitki isimleri gibi fiziki coğrafya unsurları etkilidir. Yerleşim yerlerinin adlandırılmasında coğrafi unsurlar dışında renk, büyük küçük, yön, arkeolojik unsurlar, tarihi ve ünlü şahsiyetler, din, boy, aile, aşiret, oymak gibi pek çok isim ve tamlamaların kullanıldığı görülmektedir. Bu adlandırmalar ile dünyada bir yerleşim yerinin adının diğer yerleşim yerlerinden farklılığı belirlenmiş olmaktadır.

Yer adı bilimi, ad bilimin bir alt kolu olarak ortaya çıkmıştır. Türkçe Sözlükte "Toponimi, yer adlarını inceleme konusu edinen bir bilim dalı" olarak tarif edilen yer adı biliminin, Fransızca Toponymie kökünden geldiği ifade edilmektedir. Yer adı bilimi manasına gelen toponimi Yunanca *yer* anlamına gelen *topos* ile coğrafi mekanın adını inceleyen ve *ad* anlamındaki *onim* kelimelerinin birleşmesi ile ortaya çıkmıştır (Telli, 2018: 510).

Ad bilim, canlı ve cansız tüm somut ve soyut varlıklar adlandırılması ile ilgilenen bilim dalıdır. Toponimi bilimi, yerleşim yerlerinin herhangi bir fiziki özelliği veya farklı yönleriyle (anlam, oluşum, köken ve dağılış gibi) yer adlarını ele almaktadır. Ad biliminin bir kolu olan toponimi kendi içinde de farklı alt bilimlere ayrılmaktadır. Orman alanı veya küçük bir arazi parçası olan yerleşilmemiş yerler mikrotoponimi biliminin konusu, cadde, sokak vb. ulaşım yollarına göre belirlenen adları hodonimi (odonimi) biliminin konusu, su kütleleri ile belirlenen adlar hidronimi bilimin konusu, dağ isimleri ile belirlenen adları ise oronimi biliminin konusudur (Aliağaoğlu ve Uzun, 2011: 124).

Yer adları ile yapılan çalışmalarda yerleşmenin tarihi süreçteki değişimi ve kurulduğu coğrafyanın özelliklerini yansıtması açışından çok sayıda bilimin

konusu olmaktadır. Yer adlarını arkeoloji, tarih, folklor, botanik, antropoloji, sosyoloji, coğrafya gibi diğer bilim dallarını ilgilendirir. Yer adlarını konu eden toponomi bilimi, dil biliminin bir kolu olan ve genel olarak özel isimleri inceleyen Onomastik bilimin bir alt dalıdır (Yediyıldız, 1984: 27). Yerleşim yerlerinin adlarının incelemesinde çok farklı bilimin dalının yanı sıra coğrafi olayların geliştiği, etkilediği ve etkilendiği coğrafi mekanın adlandırılması hiç kuşkusuz en çok coğrafyacıları ilgilendirir (Bulut, 1996: 30).

Yer adları rastgele, sıradan verilmiş isimler değildir. Yer adlarının verilmesinde halk bir bakıma kültürünü de yaşadığı yere yansıtmış, özünü benimsetmeye çalışmıştır. Köylü daima ilginç ve nükteli köy, yöre ve mevkii isimleri bulmuştur. Türk toplulukları eski zamanlardan beri yaşadıkları arazi parçalarını adlandırmaya coğrafyacı gibi büyük önem vermişlerdir. Dağlara, yaylalara, göllere, ırmaklara, geçitlere, köy ve kentlere daima anlamlı yer adları vermişlerdir (Yıldırım vd. 2011: 1).

Köy adları, kuruldukları coğrafi alanı vatana dönüştüren niteliklerin en başında gelir. Yer adları kuşkusuz üzerinde yaşayan insanlar tarafından verilmesi ile adın verildiği yere sahiplenmenin en temel göstergesidir (Yıldırım, 1984: 157). Yer adları ile çalışmaların yapılması ile yerleşim yerlerinin tarihi süreçteki değişimi ve coğrafi alanın geçmişteki nitelikleri hakkında bilgi edinilebilmesi açısından oldukça temel bir bilgi kaynağı niteliği taşır (Doğanay, 1997: 338).

Köy adlarının belirlenmesinde etkili olan temel faktörlere bakıldığında iki temel sınıflandırma görülecektir. Birincisi köy adları verilirken yakındaki dağ, tepe, göl, akarsu, toprak, bitki örtüsü gibi doğal çevre şartlarına bağlı adlandırılmalar, ikincisinde aşiretin, kişilerin, boy, tarihi nitelikteki olayların etkisine bağlı beşeri özelliklere atfen belirlenen köy adlarıdır (Tunçel, 2000: 26).

3. Bulgular

3.1. Ermenek İlçesinin Yerleşme Tarihi

Ermenek çevresinin iklim özellikleri, yer şekilleri ve yerleşime uygun arazileri ile ilk çağlardan beri iskân alanı olduğu göstermektedir. Taşeli paltosunu meydana getiren Göksu nehri ve kolları Orta Anadolu Bölgesi ile Akdeniz kıyı kesiminde yer alan yerleşmeleri birbirine bağlayan en önemli bir yol güzergâhıdır. Konya kapalı havzasındaki neolitik dönem höyükleri (Çatalhöyük, Can Hasan) ile Akdeniz bölgesindeki neolitik dönem höyükleri (Yümüktepe/Mersin ve Gözlükule/Tarsus) arasındaki bağlantı yolu Göksu çayının açmış olduğu vadiler üzerinden sağlanmıştır. Eskiçağlardan beri yerleşimime açık olan Ermenek; sırasıyla Luwiler,

Hititler, Bağımsız Krallar, Persler, Romalılar ve Bizans İmparatorluğu hakimiyetinde kalmıştır. Roma imparatorluğu zamanında General Germanius Ermenek bölgesini ele geçirmiş, fetheden komutana atfen yerleşmeye Germanikopolis adı verildiği ifade edilir. Roma devletinin M.S. 395 tarihinde bölünmesi ile Ermenek bölgesi Bizans imparatorluğu hakimiyetinde kaldı. Bu tarihi geçmiş Ermenek ilçesinin yer adlarında da etkili olmuştur.13. yüzyılın başlarından itibaren Ermenek ilçesi ve çevresi Oğuz Türklerinin gelip yeni yerleşmeler kurduğu bir coğrafyadır (Yurdakul, 2018: 150, 151,152). Yerleşmelerin büyümesi ve tarihi süreçteki gelişimlerinde coğrafi konumu, arazi varlığı, su kaynakları temel belirleyici unsur olduğu anlaşılmaktır (Kurt, 2018: 143).

13. Yüzyılın başlarında Moğol istilası ile yerleşim yerlerinden çıkmak zorunda kalan Oğuz Türkmen boyları Anadolu ve Suriye taraflarına gelmeye başladılar. Anadolu'ya gelen Karamanlı Türkmenleri Sultan I. Alâeddin Keykubad'ın emriyle sol uç teşkilatına bağlı Ermenek çevresindeki hayvancılık yapmaya uygun arazilere yerleştirilmişlerdir. Nure Sofi idaresindeki Karaman Türkmenleri Balkusan köyünde yeni bir yerleşme alanı kurarak tarih sahnesinde görünmeye başlamıştır. Adana bölgesindeki Ermenilerin üzerine yapılan seferlerde alınan olumlu neticeler, Karamanoğullarının itibarını artırarak yerleştikleri yerlerde Türkmenlerin çoğalmasıyla devletleşme adımları atılmıştır. Karamanoğulları Beyliği'nin kurucusu olan Nure Sofi'nin ölümünden sonra beyliğin başına oğlu Kerimüddin Karaman, 1256 yılında kendi adını verdiği Karaman beyliğinin bağımsızlığını ilan etmiştir. Karamanoğulları beyliğinin ilk başkenti Ermenek olurken, Larende ve çevresinin fethiyle başkent Larende'ye taşınmıştır. Karaman Bey'in ölümünden sonra ise beyliğin idaresine oğlu Şemseddin Mehmet Bey'e geçmiştir. Ermeniler ve Moğollara karşı yapılan başarıları nedeniyle Karamanoğlu Mehmet Bey'i Sultan I. Alaeddin Keykubad Taşeli bölgesinin sorumlusu ve beyi olarak atamıştır. Karamanoğulları, Anadolu Selçuklu Devleti'nin zayıflama döneminde Anadolu Türkmenlerinin olmuş ve Moğollara karşı kurtuluş mücadelesinin liderliğini üstlenmişlerdir. Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılmasıyla harekete geçen Karaman Türkmenleri Mut, Larende, Konya ve Niğde'ye kadar uzanan coğrafyayı hakimiyetleri altına almışlardır (Günler, 2018: 213-219).

Ermenek çevresi 1256 yılından 1473 yılına kadar Karamanoğulları idaresinde kaldıktan sonra, 1473'te Osmanlı idaresine geçmiştir. Ermenek kazasının bağlı bulunduğu sancak merkezi 16. yüzyıldan itibaren zaman zaman değiştirilmiş, ancak en uzun süre İçel Sancağının bağlı kalmıştır. Bu idari statü değişikliklerin başlıca sebebi, yörenin coğrafi konumu itibariyle sancak ve vilayet merkezlerine çok uzakta kalması; yeryüzü şekillerinin engebeli ve dağlık olması nedeniyle sosyoekonomik yapısının istenilen ölçüde gelişmemesidir. Bu olumsuzluklar nedeniyle

Ermenek halkı yerleşmelerinin sancak merkezi veya il merkezi statüsü kazanması için zaman zaman merkezi yönetimlere iletmişlerdir. Bu talepler 19. yüzyılın ikinci döneminde başlamış ve bugüne kadar da devam ettiği görülmektedir. 1920 yılında Ermenek kazası bağlı 16'sı Ermenek merkez, 17'si Davdas nahiyesi sınırlarında ve 13'ü Fariske nahiyesine bağlı toplam 46 köyü bulunmaktaydı. 1920 yılı kayıtlarına göre Ermenek kazasında yaşayan toplam 28.945 nüfusun (13.397'si erkek, 15.588'i kadın) tamamına yakını Müslüman'dır (Mercan, 2018: 503-513; Yıldırım, 2018: 691).

3.2. Ermenek İlçesi Yerleşmeleri

Ermenek ilçesi mülki idari sınırlarında 27 köy yerleşmesi, 3 belediye teşkilatı olan yerleşme (Ermenek ilçe merkezi, Güneyyurt ve Kazancı), 16'sı Ermenek ilçe merkezi sınırlarında, 8'i Kazancı belediye sınırlarında, 8'i Güneyyurt belediye sınırlarında olmak üzere 32 mahalle yerleşmesi vardır. Görmel köyüne bağlı 5 *(Çarıklar, Kışla, Köyyakası, Tekke, Tuztaşı)*, İkizçınar köyüne bağlı 5 *(Akpınar, Belicekkoz, Havuzlu, İmamlı, Seki)*, Evsin *(Avcılar)*, Ardıçkaya *(Dutağacı)*, Balkusan *(Dolpınar)*, Sarıvadi *(Aşağı Mahalle)*, Tepebaşı *(Taştekne)*, Yalındal *(Güneri)* ve Yaylapazarı (*Bucak)* köylerine bağlı 1'er toplam 17 köy altı mahalle yerleşmesi vardır (Tablo: 1). Bu daimi yerleşim yerleri dışında yaz aylarında tarım ve hayvancılık yapılan çok sayıda geçici yayla yerleşmesi bulunmaktadır.

Tablo 1 Ermenek İlçesi Sınırlarındaki Yerleşim Birimleri (Belediye, Köy, Mahalle ve Köy Bağlısı)

No	Yerleşme Adı	No	Yerleşme Adı	Ermenek Mah.	Güneyyurt Mah.
1	Ermenek (Germanicopolis)	16	Görmeli (Üçbölük)	Akçamescit	Aralık
2	Güneyyurt (Gargara)	17	İkizçınar (Aşağı İrnebol)	Başpınar	Cami
3	Kazancı	18	Katranlı (Dindebol)	Çınarlısu	Habib
4	Ağaççatı (Çimene)	19	Kayaönü (Ezvendi)	Değirmenlik	Kışlacık
5	Ardıçkaya (Nadire)	20	Olukpınar (Kopoğlu)	Güllük	Oda
6	Aşağıçağlar (Aşağı İzvit)	21	Pamuklu (Cenne)	Gülpazar	Orta
7	Balkusan (Bağbelen)	22	Pınarönü (Özlüce)	Karalar	Pınargözü

Tablo 1 Ermenek İlçesi Sınırlarındaki Yerleşim Birimleri (Belediye, Köy, Mahalle ve Köy Bağlısı) (Devamı)

8	Boyalık	23	Sarıvadi	Kebendibi	Yenimahalle
9	Çamlıca (Muhallar)	24	Tepebaşı (Betlam/ Halimiye)	Keçipazar	Kazancı Mah.
10	Çavuş	25	Yalındal (Arnava)	Keşillik	Bucak
11	Elmayurdu (İznebol)	26	Yaylapazarı (Zeyve)	Meydan	Çatalbadem
12	Eskice	27	Yerbağ (Güzve)	Orta	Gökçeler
13	Evsin (Birse)	28	Yeşilköy (Gürmün)	Sandıklı	Merkez
14	Gökçekent (Akmanastır)	29	Yukarıçağlar (Yukarı İzvit)	Seyran	Tepecik
15	Gökçeseki (İmsi)	30	Çatalbadem (Yukarı İrnebol)	Susaklı	Türbeseki
				Taşbaşı	Uluköy
					Yukarı

Kaynak: https://www.e-icisleri.gov.tr/(Erişim:Mart2026).

3.3. Ermenek İlçesinin Nüfus Özellikleri

2025 yılı Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) sonuçlarına göre Ermenek ilçesinde toplam 27.629 (15.795'i erkek, 11.834'ü kadın) nüfus ikamet etmektedir. Toplam nüfusun 11.834'ü (%43) Ermenek ilçe merkezinde, 15.795'i (%57) kasaba ve köylerde ikamet ettiği görülmektedir. Cinsiyet dağılımı açısından incelendiğinde ilçe merkezindeki nüfusun %51.9'u (6.139) erkek, %48.'i (5.695) kadın nüfus iken, köy ve kasabalardaki nüfusun %50.4'ü erkek (7.965), %49.6'sı (7.830) kadın nüfustan oluşmaktadır. İlçe merkezinde ikamet eden nüfus içinde erkek nüfus oranının fazla olmasının temel nedeni çevre ilçe, köy ve kasabalardan Ermenek ilçe merkezine çalışmak için gelen erkek nüfusun fazla olmasından kaynaklanmaktadır.

Ermenek ilçesinde nüfusun çoğunluğu (15.795) köy ve kasabalarda ikamet etmesinin nedeni, ilçe merkezindeki sosyo-ekonomik yaşam şartları ile köy ve kasabalardaki sosyo-ekonomik yaşam şatları bakımından farklı bir niteliğin olmamasıdır. 2025 yılı ADNKS sonuçlarına göre ilçe merkezi dışında en fazla nüfusa sahip yerleşme 5.027 nüfus ile Güneyyurt kasabasıdır. Güneyyurt'u sırasıyla 2.180 nüfus ile Kazancı kasabası, 886 nüfus ile Ardıçkaya köyü, 886 nüfus ile Aşağıçağ-

lar köyü, 770 nüfus ile Gökçekent köyü izler. Ermenek ilçesi sınırları içinde en az nüfusa sahip yerleşim yeri ise 47 nüfus ile Çavuş köyü, 53 nüfus ile Eskice köyü ve 56 nüfus ile Ağaççatı köyüdür.

3.4. Ermenek İlçesi Yerleşim Birimlerinin Yer adları Açısından Sınıflandırılması

Yerleşim birimlerinin adlarının verilmesinde daha çok yerleşmenin kuruluşunda etkili olan jeomorfolojik, hidrolojik, bitki isimleri, yer ve yön bildiren fiziki coğrafya unsurlarının yanında yerleşmeyi kuran ve daha sonra o yerleşmede yaşamış toplumların sosyo-ekonomik ve kültürel özelliklerini yansıtan beşeri coğrafya faktörleri etkili olmaktadır.

Ermenek ilçesi sınırları içinde bulunan yerleşmelerin büyük bir kısmı İlk çağlardan beri varlıklarını sürdürdükleri görülürken, az sayıda yerleşim yeri Oğuz Türkmenlerinin bölgeye gelmesiyle kurulduğu görülmektedir. Ermenek ilçesinde ilçe merkezi, iki kasaba, 26'da köy yerleşmesi olmak üzere 29 müstakil yerleşim yeri ile Ermenek ilçe merkezi sınırlarında 16, Güneyyurt kasabası sınırlarında 8, Kazancı kasabası sınırlarında da 8 olmak üzere toplam 16 mahalle yerleşmesi mevcuttur. Ermenek ilçesi sınırları içinde sürekli yerleşim yeri olan toplam 61 yerleşim yerinin %64'ü (39 yerleşme) adının belirlenmesinde fiziki coğrafya özellikleri dikkate alınarak isimlendirildiği görülmektedir (Tablo: 2). Buda gösteriyor ki yerleşmelerinin kuruluş yeri seçiminde etkili olan fiziki coğrafyaya özelliklerinin etkisinin yerleşme adlarında da dikkate alındığı görülmektedir.

Tablo 2. Ermenek İlçesi Yerleşim Birimlerinin Adlarının Sınıflandırılması

Yer Adı Kategorileri	**Sayı**	**%**
Bitki Özellikleri İle İlgili Yer Adları Ağaççatı, Ardıçkaya, Çamlıca, Elmayurdu, İkizçınar, Katranlı, Pamuklu, Yeşilköy, Yerbağ köyleri Çatalbadem/Kazancı, Güllük/Ermenek, Gülpazar/Ermenek mahalleleri	12	19.7
Yön ve Konum Bilgisi İle İlgili Yer Adları Güneyyurt kasabası, Meydan/Ermenek, Orta/Ermenek, Aralık/Güneyyurt, Orta/Güneyyurt, Yenimahalle/Güneyyurt, Bucak/Kazancı, Merkez/Kazancı, Yukarı/Kazancı mahalleleri	10	16.4

Tablo 2. Ermenek İlçesi Yerleşim Birimlerinin Adlarının Sınıflandırılması (Devamı)

Yer Adı Kategorileri	Sayı	%
Hidrografik Özellikleri İle İlgili Yer Adları Kazancı kasabası, Aşağıçağlar, Olukpınar, Pınarönü, Yukarıçağlar köyleri Başpınar/Ermenek, Çınarlısu/Ermenek, Susaklı/Ermenek, Pınargözü/ Güneyyurt mahalleleri	9	14.8
Jeomorfolojik Özellikleri İle İlgili Yer Adları Kayaönü, Sarıvadi, Tepebaşı, Yaylapazarı köyleri Kebendibi/Ermenek, Taşbaşı/Ermenek. Tepecik/Kazancı. Türbeseki/Kazancı mahalleleri	8	13.1
Bir Gruba Dahil Edilemeyen Diğer Yer Adları Eskice, Evsin, Görmeli, Yalındal köyleri Keşillik/Ermenek, Kışlacık/Güneyyurt, Uluköy/Kazancı mahalleleri	7	11.5
Yapı, Yer ve Mesken İsimleri İlgili Yer Adları Akçamescit/Ermenek, Değirmenlik/Ermenek, Keçipazar/Ermenek, Sandıklı/ Ermenek, Cami/Güneyyurt, Oda/Güneyyurt mahalleleri	6	9.8
Renk ve görünüm özellikleri ile ilgili Yer Adları Boyalık, Gökçekent, Gökçeseki köyleri Karalar/Ermenek, Gökçeler/Kazancı mahalleleri	5	8.2
Boy ve Şahıs Adları İle İlgili Yer Adları Balkusan, Çavuş köyleri Seyran/Ermenek, Habib/Güneyyurt mahalleleri	4	6.5
TOPLAM	**61**	**100**

Yerleşme adlarının sınıflandırılmasına (Tablo 2) bakıldığında;

12 yerleşim birimiyle (%19.7) bitki özellikleri ile ilgili yer adları *(Ağaççatı, Ardıçkaya, Çamlıca, Elmayurdu, İkizçınar, Katranlı, Pamuklu, Yerbağ, Yeşilköy köyleri ile Çatalbadem/Kazancı, Güllük/Ermenek, Gülpazar/Ermenek mahalleleri),*

10 yerleşim birimiyle (%16.4) yön ve konum bilgisi ilgili yer adları *(Güneyyurt kasabası, Meydan/Ermenek, Orta/Ermenek, Aralık/Güneyyurt, Orta/Güneyyurt, Yenimahalle/Güneyyurt, Bucak/Kazancı, Merkez/Kazancı, Yukarı/Kazancı mahalleleri)*,

9 yerleşim birimiyle (%14.8) hidrografik özellikleri ile ilgili yer adları *(Kazancı kasabası, Aşağıçağlar, Olukpınar, Pınarönü, Yukarıçağlar köyleri, Başpınar/Ermenek, Çınarlısu/Ermenek, Susaklı/Ermenek, Pınargözü/Güneyyurt mahalleleri)*,

8 yerleşim birimiyle (%13.1) jeomorfolojik özellikleri ile ilgili yer adları *(Kayaönü, Sarıvadi, Tepebaşı, Yaylapazarı köyleri ile Kebendibi/Ermenek, Taşbaşı/Ermenek. Tepecik/Kazancı. Türbeseki/Kazancı mahalleleri)*,

7 yerleşim birimiyle (%11.5) bir gruba dahil edilemeyen diğer yer adları *(Eskice, Evsin, Görmeli, Yalındal köyleri ile Keşillik/Ermenek, Kışlacık/Güneyyurt, Uluköy/Kazancı mahalleleri)*,

6 yerleşim birimiyle (%9.8) yapı, yer ve mesken isimleri ile ilgili yer adları *(Akçamescit/Ermenek, Değirmenlik/Ermenek, Keçipazar/Ermenek, Sandıklı/Ermenek, Cami/Güneyyurt, Oda/Güneyyurt mahalleleri)*,

5 yerleşim birimiyle (%8.2) renk ve görünüm özellikleri ile ilgili yer adları *(Boyalık, Gökçekent, Gökçeseki köyleri ile Karalar/Ermenek, Gökçeler/Kazancı mahalleleri)*,

4 yerleşim birimiyle (%6.5) boy ve şahıs adları ile ilgili yer adları *(Balkusan, Çavuş köyleri ile Seyran/Ermenek, Habib/Güneyyurt mahalleleri)* sınıflandırılmıştır.

3.5. Ermenek İlçesi Yerleşmelerinde Adları Değiştirilmiş Yerleşmeler

Anadolu yerleşim gelişim tarihi bakımından yerleşim yerlerinin çeşitliliği, yerleşmeleri kuranlarca isimlendirilmeleri, sonra gelenlerin yerleşme isimlerini değiştirilmeleri yerleşme isimleri bakımından karmaşık bir hale geldiği bilinmektedir. Türkiye'de 1925 yılından itibaren günümüze kadar yerleşim yerlerinin isimlerin değiştirilmiştir. 1957 yılında İçişleri Bakanlığı tarafından oluşturulan Ad Değiştirme İhtisas Kurulunun kararları ile daha da hızlandığı görülmektedir. Cumhuriyet tarihi süresince 12.000'ne yakın köy yerleşmesi başta olmak üzere toplam 30.000'den fazla yerin adının değiştirildiği ifade edilmektedir (Tunçel, 2000: 23,34). Bu yerleşmelerin adlara değiştirilirken çok detay inceleme yapılmadan bazı Türkçe yer isimleri de ad değiştirme ihtisas kurunun üyelerinin tarihi, sosyolojik ve etnografik bilgi eksikliği yüzünden değiştirildiği de görülür (Eröz, 1984: 43).

Ermenek ilçesinde cumhuriyet tarihi boyunca 29 yerleşim yerinin 23'ünün adının değiştiği bilinmektedir (Tablo: 1). Adı değişen köy yerleşmeleri; Ağaççatı (Çimene), Ardıçkaya (Nadire), Aşağıçağlar (Aşağı İzvit), Balkusan (Bağbelen), Çamlıca (Muhallar), Elmayurdu (İznebol), Evsin (Birse), Gökçekent (Akmanastır), Gökçeseki (İmsi), Görmeli (Üçbölük), İkizçınar (Aşağı İrnebol), Katranlı (Dindebol), Kayaönü (Ezvendi), Olukpınar (Kopukoğlu), Pamuklu (Cenne), Pı-

narönü (Eresiller/Özlüce), Tepebaşı (Betlam/Halimiye), Yalındal (Arnava), Yaylapazarı (Zeyve), Yerbağ (Güzve), Yeşilköy (Gürmün), Yukarıçağlar (Yukarı İzvit) ve sonradan Kazancı beldesine bağlanarak mahalle statüsü alan Çatalbadem (Aşağı İrnebol)'dir (Tapur, 2022b).

3.6. Ermenek İlçesi Yerleşim Yerlerinin Adları ve Özellikleri

Ermenek ilçe sınırları içinde bulunan idari birimlerin yer adları ve özellikleri literatürden ve idari yerleşim birimlerinde yapılan görüşmelerden elde edilen bulgulara göre şu şekilde belirlenmiştir (Tapur, 2022b).

Ermenek: Bilinen ilk adı *Marassa* olan şehrin daha sonra *Maras* ve *Maroas* olarak kullanılmıştır. Yunanca şehir anlamındaki Polis kelimesinin Maras kelimesine eklenmesiyle *Maraspolis* şeklinde kullanıldığı tarihi kayıtlardan anlaşılmaktadır. Miladi 30. yıllara kadar Marassa veya Maraspolis şeklinde bilinen şehrin adı Romalı komutan Germanicus'un şehri fethiyle komutanın ismine atfen Germanicus'un şehri anlamında *Germanicopolis* olarak değiştirilmiştir. Prof. Dr. W.Ramsay'in Anadolu'nun tarihi coğrafyası eserindeki Tarihi Kilikya Haritasında Germanicopolis adı da geçmektedir. Türklerin bölgeye gelmeleri ile Germanicopolis ismi ilk dönem kullanılsa da zaman içinde Türk diline ve telaffuz alışkanlıklarına göre değişerek Germanik-Germanak gibi adlarla anılmıştır. Ancak Türkçede telaffuzu zor olan "G" sesinin atılarak Ermanik-Ermanak şeklinde telefuz edilmeye başlamıştır. Türkçe ses uyumuna uygun düşmeyen *-nak* hecesi zamanla daha uygun olan *-nek* şekline dönüşmüş ve şehrin adı Ermenek olarak kullanılmaya başlamıştır (Konyalı, 1967 & Şimşek, 2017, Yüksel, 2021). 19. yüzyıl içinde ve 20. yüzyılın başlarında Anadolu şehirlerinin birçoğunda olduğu gibi Ermenek çevresine de seyyah ve araştırmacıların ilgi göstermişlerdir. Bölgeye gelen araştırmacıların ilk dikkatini çeken unsur Ermenek'in coğrafi şartlarındaki olumsuz nitelikler olmuştur. Bu olumsuz şartlara rağmen Ermenek çevresindeki zengin coğrafi çeşitliliğin de bir o kadar ilgilerini çektikleri görülmektedir. Ermenek kuruluşundan günümüze kadarki tarihî süreci içerisinde birçok medeniyetin parçası olmuş ve bu medeniyetlere dair izleri bünyesinde taşımaktadır (Yüksel, 2021:537, 552).

Cumhuriyetin ilanından sonra 1989 yılına kadar Konya iline bağlı olan Ermenek ilçesi, 1989 tarihinde Karaman'ın il olmasıyla Karaman'a bağlanmıştır. 2025 yılı ADNKS verilerine göre toplam 11.834 kişinin Ermenek ilçe merkezinde ikamet etmektedir. İlçe merkezi Ermenek barajının kuzeyinde, denizden ortalama yüksekliği 1250 m olan, doğu batı doğrultulu bir yerleşim yeridir. İlçe merkezinin kuzeyini 1860 m yüksekliğe ulaşan dağlık alanlar çevrelemektedir. Yerleşim alanın eğimli ve yetersiz arazi varlığı nedeniyle konut dokusu oldukça sık bir şekilde gö-

rünüm arz etmektedir. Hatta birçok yerde meskenler birbirinin üstüne gelecek şekilde inşa edilmiş gibi gözükmektedir. Ermenek şehir merkezinde yer alan konutlar eğime şartlarına bağlı inşa edilen farklı yükseklikte girişleri olan, üst kısımdaki konutların, alt sıkımdaki konutların üst örtüsünü görecek şekilde sıralanmaktadır. İlçe merkezindeki meskenleri tehdit eden en önemli afet riski şehrin kuzeyini sınırlayan oldukça dik dağlık sahadan kopan kaya düşmeleridir.

Geleneksel Ermenek evlerinin temel yapı malzemesi taş olup, ahşap ve kerpiç malzemelerle desteklenmiştir. Konutların zemin ve zemin altı bölümleri 60-70 cm moloz taş duvarla inşa edildiği, üst kat bölümlerinin ise ahşap iskeletli taş ve kerpiç dolgu malzemeye örülmüştür. Evlerin dış sıva malzemeleri ot ve saman karışımlı çamurdan yapılmıştır. Ahşap ve kerpiç malzeme karışımı ile inşa edilmiş evlerin örtü kısmı kar, yağmurdan etkilenip tahrip olmaması için sürekli bakım gerektirmektedir (Güleç Korumaz, 2021: 2347).

Ermenek ilçe merkezindeki kaymakamlık idari birimleri ve belediye teşkilatı ile açısından yörenin idari konumu niteliği taşımaktadır. Yörenin hem bağlı bulunduğu il merkezi hem de diğer çevre il ve ilçelere olan uzaklığı ve olumsuz sosyo-ekonomik şartlara bağlı olarak sürekli göç veren bir ilçedir. Ermenek ilçe sınırlarından dışarıya olan göçler sadece Cumhuriyet döneminde değil 15 ve 16. yüzyıllardan beri gerçekleşmekte olduğu görülmektedir. Ermenek ilçe sınırlarındaki yerleşim birimlerinin en parlak devrini yaşadığı dönem Karamanoğulları Beyliği dönemi olmuştur.

Güneyyurt (Gargara): Ermenek ilçe merkezinin batısında antik dönem kayıtlarında *İkizin,* daha sonraki dönemlerde *Garagara* adıyla bilinen Güneyyurt kasabası bulunur. İkizin adı yerleşmenin kuzeyinde yan yana oyulmuş iki kaya mezarına istinaden verildiği ifade edilir. İkizin kaya mezarlarından başta Güneyyurt çevresinde çok sayıda kaya kabartması, kaya mezarları ve kaya kiliseleri gibi arkeolojik buluntulara sahip olması nedeniyle Garagara, Ermenek ilçesinin en eski yerleşim yerlerindendir. Tarihi dönemlerde köy idari statüsünde olan Gargara'da belediye örgütü 1952 yılında kurulmuştur. Gargara ismi Ad değiştirme komisyonu tarafından güneye bakan bir yamaçta kuruluşuna istinaden Güneyyurt olarak değiştirilmiştir. Güneyyurt'ta yaşayan halkın temel geçim kaynağı 1990 yılında işletmeye açılın linyit kömürü ocakları, tarım ve hayvancılık faaliyetlerdir.

Kazancı: Kazancı kasabası Ermenek barajının güneyinde dağ yamacı üzerine kurulmuştur. Antik dönemlerden itibaren yaşamın devam ettiği Kazancı kasabası Ermenek barajının kuzeyinde yer alan Ermenek ilçe merkezi ile simetrik bir konumda bulunmaktadır. İlk yerleşim alanı Kazanpınar adındaki bir pınar kenarında kurulmuştur. Kazanpınar adına izafen buraya ilk yerleşenler Kazancı adını vermişlerdir. Kurulduğundan beri ismi yeri değişmeyen yerleşmelerden birisidir.

Osmanlı ve Cumhuriyetin il yıllarında köy idari statüsünde olan Kazancı'da 1972 yılında belediye örgütü kurulmuştur.

Ağaççatı Köyü: Eski adı Çimene olan Ağaççatı köyü ilçe merkezinin güneydoğusundadır. Köy çevresi yeşillik olduğundan Çimene olan köyün adı, ad değiştirme komisyonu tarafından orman içinde ağaçlık ve orman arazilerin bileşim yeri manasına Ağaççatı olarak değiştirilmiştir. Ağaççatı köyü Ermenek ilçe merkezine 10 km mesafede, Karaman il merkezine de 170 km mesafede bulunmaktadır.

Ardıçkaya Köyü: Eskiden *Nadire* olarak adlandırılan Ardıçkaya köyü ilçe merkezine Güneyyurt kasabası yolundan 46 km mesafede olup Karaman il merkezine ise 200 km.dir. Köyün adı dik kayalık ve ardıç ormanlarına atfen Ardıçkaya adı ile değiştirmiştir. Eski adı Nadire ise köyün çevresindeki doğal güzellikler ve su kaynaklarına istinaden *nadir buluna yer* anlamına geldiği ifade edilmektedir.

Aşağıçağlar Köyü*:* Antik dönemden beri yerleşim yeri olan Aşağıçağlar köyünün en eski adı *Sbide* olup, daha sonra *Aşağı İzvit* kayıtlarda geçmektedir. Cumhuriyet döneminde Aşağıçağlar olarak değiştirilmiştir. Ermenek ilçe merkezinin kuzeybatısında bulunan Aşağıçağlar köyü ilçe merkezine 15 km, Karaman il merkezine ise 170 km mesafededir. Aşağıçağlar köyünde yaşayan halkın temel geçim kaynağı tarım ve hayvancılık faaliyetleridir.

Balkusan Köyü: Karaman Türkmenlerinin ilk yerleştiği Balkusan'ın adı 1928 yılında *Balkason*, 1968 yılında da *Bağbelen* şeklinde değiştirildiği görülmektedir. Balkusan köyü ilçe merkezine 30 km, Karaman il merkezine ise 90 km mesafededir. Kuruluşunda ilk adı Balkasun olup, bu ad Oğuz Türkmenlerinin gelmiş oldukları Kırgızistan'da Bişkek ile Issık Gölü arasındaki tarihi Balasagun'dan gelmektedir. Fakat halk arasında anlatılan başka bir rivayete göre de eski zamanlardan beri arı yetiştirdiği yapan köyün adının kaliteli ve fazla miktarda bal üretimine istinaden Balkusan olarak da ifade edilmektedir. Bugün köy halkının geçim kaynağı tarım ve hayvancılık faaliyetidir.

Balkusan Anadolu Türk tarihi açısından dikkat çeken yerlerden biridir. Çünkü Oğuz boyuna ait Karaman Türkmenlerinin Anadolu'da ilk yurt tuttukları yerin Balkusan olmasıdır. Balkusan çevresindeki köyler ile birlikte Ermenek merkezini kontrol eden Karamanoğulları Beyliğinnin bağımsızlığını burada ilan etmişler, başkenti Ermenek yapmışlardır. Bölgede 250 yıl hüküm sürmüş olan Karamanoğullarının ilk yöneticilerinin mezarları da Balkusan köyünde bulunmaktadır. Balkusan köyündeki türbe içinde Karaman Bey, Karamanoğlu Mehmet Bey ve Karamanoğlu Mahmut Bey'in sandukaları bulunmaktadır. Her yıl Türk Dil Bayramı törenleri Balkusan köyünden başlar.

Boyalık Köyü: Ermenek ilçe sınırlarındaki adı değiştirilmeyen nadir köylerinden biri de Boyalık köyüdür. 1989 yılında Sarıveliler ilçesine bağlansa da 1993 yılında yapılan halk oyu ile yeniden Ermenek ilçesine bağlanmıştır. Ermenek ilçe merkezine 31 km mesafede olan Boyalık köyü il merkezine 185 km mesafededir. Boyalık halkı daha önceki zamanlarda halı ve kilim dokumada kullanılan ip boyamasında kullanılan kökboyanın yetiştiriciliğine atfen Boyalık adını almıştır.

Çamlıca Köyü: Eskiden *Muhallar* olarak adlandırılan Çamlıca, ilçe merkezinin doğusundadır. İlçe merkezine 22 km mesafede olan Çamlıca Karaman il merkezine 131 km mesafededir. Çam ormanlarının yoğun olduğu orman içi köyü olmasına istinaden Çamlıca adı verilmiştir. Çamlı köyün karşısında Mennan Kalesi yer alır. Çamlı köyünde yaşayan halkın temel geçim kaynağı tarım ürünleri ve hayvancılıktır.

Çavuş Köyü: İlçe merkezinin güneybatısında yer alan Çavuş köyü adını halk arasında Çavuş alanı olarak bilinen araziden almaktadır. Ermenek ilçe merkezine 10 km mesafede olan Çavuş köyü Karaman il merkezine ise 155 km mesafededir. 2009 yılında işletmeye alınan Ermenek baraj gölü, Çavuş köyünün ev ve tarım arazilerinin büyük bir kısmı baraj içinde kalmıştır. Çavuş köylülerine tahsis edilmek üzere barajın kuzeyindeki elverişli bir alana yeni konutlar inşa edilmiştir. Halkının temel geçim kaynağı tarım ve hayvancılık sektörleridir.

Elmayurdu Köyü: Antik dönemde yerleşmenin adı Bizans İmparatoru Zenon atfen *Zenopolis* olarak geçmekte olup daha sonraki dönemlerde *İznebolu* olarak isimlendirilmiştir. Cumhuriyet döneminde ad değiştirme komisyonu tarafından köyün adı çok miktarda elma yetiştirilmesinden dolayı Elmayurdu olarak değiştirilmiştir. 1989 yılında Başyayla ilçesinin ilçe statüsüne kavuşması ile Başyayla ilçesine bağlanan Elmayurdu 1993 yılında yapılan halk oyu ile yeniden Ermenek ilçesine bağlanmıştır. İlçe merkezine 25 km mesafede olan Elmayurdu köyü, il merkezine 179 km mesafededir.

Eskice Köyü: Ermenek ilçe merkezinin batısında kurulmuş olan Eskice köyü Ermenek ilçesinde ismi değiştirilmeyen nadir köylerden birisidir. Ermenek ilçe merkezine 16 km mesafede olan Eskice köyü, il merkezine 135 km mesafededir. Köy halkının geçim kaynakları arasında tarım ve hayvancılık ön plandadır.

Evsin Köyü: Tarihi dönemlerde *Birse* adıyla bilinen köyün adı cumhuriyet döneminde acele eden ve çabuk iş yapan manasında ad değiştirme komisyonu tarafından Evsin adıyla değiştirildi. İlçe merkezine 31 km mesafede olan Evsin köyü il merkezine 130 km mesafededir. Evsin köyü halkının temel geçim kaynakları tarım ve hayvancılık sektörleridir.

Gökceseki Köyü: Antik dönemde *Philadelphia* olan daha sonraki dönemlerde *İmsi* olarak isimlendirilen köy, Ermenek ilçe merkezinin doğusunda yer almaktadır. Yerleşim yerinde inşa edilen meskenler ve taraçalı tarım alanları Ermenek çayına bakmaktadır. Cumhuriyet döneminde köyün bakı durumu ve yeşil bitki örtüsü görünümüne istinaden İmsi adı Gökçeseki olarak değiştirilmiştir. İlçe merkezine 21 km mesafede bulunan Gökçeseki köyü Karaman il merkezine 161 km mesafededir. Gökçeseki köyü sınırları içinde Helenistik, Roma ve Bizans dönemlerine tarihlendirilmiş bulunan çok sayıda kaya mezarının yer aldığı Philadelphia ören yeri vardır. Philadelphia nekropolü içinde Ermenek ve çevresindeki en görkemli antik dönem mezarları ve açılmamış lahitler bulunmaktadır.

Gökçekent Köyü: Eski adı köyün batısında Bizans döneminden kalma bir manastır kalıntısına atfen *Akmanastır* olarak tarihi kayıtlarda geçmektedir. Cumhuriyet döneminde kuruluş yeri itibarıyla yerleşmenin zengin doğal güzellikleri nedeniyle adı Gökçekent olarak değiştirilmiştir. Ermenek ilçe merkezine 45 km mesafede olan Gökçekent köyü Karaman il merkezine 189 km mesafededir. Gökçekent köyü sınırlarında bulunan kaya mezarları, tarihi kalıntılar ve doğal güzellikler ile Hamit Seydi adında bir de tarihi mezar da yer alır.

Görmeli Köyü: Ermenek ilçesinin güneydoğusunda kurulu olan köyün adı Göksu nehri üzerindeki Görmeli köprüsüne atfen belirlenmiştir. Köye adını veren tarih köprü bugün Ermenek baraj gölünün altında kalmıştır. Bir zaman Görmeli köyün adı köyü oluşturan Kışla, Tekke ve Tuztaşı isimli üç mahalleye istinaden *Üçbölük* adıyla anılmışsa da halk tarafından kabul görmemesi nedeniyle tekrar Görmeli adı kullanılmaya başlamıştır. Ermenek ilçe merkezine 17 km mesafede olan Görmeli köyü Karaman il merkezine 162 km mesafededir. Görmeli köyü halkının temel geçim kaynağı tarım ve hayvancılık sektörleridir.

Göksu Nehri'nin üzerinde Ermenek-Anamur karayolu üzerinde bulunan *Görmeli Köprüsü (Alaköprü),* Karamanoğlu Alâeddin Halil Bey zamanında inşa edilmiştir. Köprünün anakara ile bağlantı noktaları akarsu kenarındaki anakaya üzerine gelecek şekilde oturtulmuştur. Kemer açıklığının toplam uzunluğu 21.5 m, su seviyesinden köprü tabliyesine kadar yükseklik 27.15 m'dir. Ana kemerin sağ tarafında 7.50 m genişliğinde ve 6.50 m yüksekliğinde sivri küçük bir tahliye kemeri daha vardı. Köprünün uzunluğu 62.5 metre olup, köprü eni ise 6.20 metre uzunluktadır. Ermenek baraj suyu altında kalan Görmeli köprüsünün kitabesi Karaman Müzesi'nde koruma altına alınmıştır.

İkizçınar Köyü: Geçmiş dönemlerde önce barışın kenti anlamında *Eirenopolis* daha sonra *Aşağı İrnebol* olarak kayıtlarda geçen İkizçınar köyü ilçe merkezinin güneyinde kurulmuştur. Köy yakınında önünde üç basamaklı bir merdiven bulunan bir kaya lahit, yerli kayaya açılmış mezarlar, basamaklı bir kaya anıtı (sunağı) bulunmaktadır. Cumhuriyet döneminde köy sınırları içinde bulunan aynı kökten çıkan ikiz çınar ağacına atfen ad değiştirme komisyonu tarafından İkizçınar adı ile değiştirilmiştir. Ermenek ilçe merkezine 30 km mesafede olan İkizçınar köyü Karaman il merkezine 174 km mesafededir. İkizçınar köyünde yaşayan halkın geçim kaynakları arasında tarım ve hayvancılık sektörleri ile Zeyve pazar alanında satılan el işi ürünlerdir.

Katranlı Köyü: Antik dönemde *Domitiopolis,* Türk tarihi döneminde *Dindebol* adıyla bilinen Katranlı, ilçe merkezinin batısında bir yerleşmedir. Nispeten düz kayalık bir tepeye kurulmuş ve yemyeşil bir vadiyle açılan bir köydür. Köyün kurulduğu tepenin yüksek yamacında bulunan Domitiopolis'in antik necropoli, geleneksel taş ve ahşap evleriyle otantik bir köydür. Dindebol olan eski adı 1928 yılında köy çevresinde bulunan sedir (katran) ağaçlarına istinaden Katranlı olarak değiştirilmiştir. 1989 yılında Başyayla'nın ilçe olmasıyla Başyayla'ya bağlanmış, 1993 yılında yapılan halk oylaması ile yeniden Ermenek ilçesine katılmıştır. İlçe merkezine 35 km mesafede olan Katranlı köyü il merkezine 178 km mesafededir. Katranlı köyü halkının temel geçim kaynağı tarım ve hayvancılık sektörleridir.

Kayaönü Köyü: Tarihi dönemlerde *Ezvendi* olarak bilinen Kayaönü köyü, ilçe merkezinin doğusunda kuruludur. Cumhuriyet döneminde Ezvendi olan köyün adı köyü çevreleyen dik kayalıkların atfen Kayaönü adı ile değiştirilmiştir. İlçe merkezine 15 km uzaklıkta mesafede olan Kayaönü köyü Karaman il merkezine 143 km mesafededir. Köyün kuzeyini çevreleyen dağ kütlesinin yamacındaki mağarada karstik su kaynakları vardır. Mağara içinden çıkan su gücü köyün değirmenini çalıştırdığı gibi köyün tarım alanlarını da sulanmaktadır. Kayaönü köyünde yaşayan halkın geçim kaynakları arasında tarım ve hayvancılık sektörleri ön plandadır.

Olukpınar Köyü: Eskiden *Kopukoğlu* olarak isimlendirilen Olukpınar, ilçe merkezinin güneydoğusundadır. Cumhuriyet döneminde köy isimlerinin değiştirilmesi uygulaması ile oluktan akan pınar anlamına gelen Olukpınar adı verilmiştir. İlçe merkezine 36 km mesafedeki Olukpınar köyü il merkezine 180 km mesafededir. Olukpınar köyünde yaşayan halkın temel geçim kaynağı tarım hayvancılık sektörleridir.

Pamuklu Köyü: Eskiden *Cenne* olarak isimlendirilen Pamuklu, ilçe merkezinin batısındadır. Köyün Nallınca mevkiinde pamuk yetiştiriciliği yapıldığı için köyün adı Pamuklu olarak değiştirilmiştir. İlçe merkezine 22 km mesafede olan Pamuklu köyü Karaman il merkezine 176 km mesafededir.

Pınarönü Köyü: Eskiden *Resuller (Eresiller)* olarak isimlendirilen Pınarönü, ilçe merkezinin güneybatısındadır. Eskiden Sarıvadi köyünün mahallesi iken 1934 yılında müstakil köy statüsü kazanmıştır. Yerleşmenin kurulmuş olduğu yerde bulunan Pınarönü alanı ve Pınarönü köprüsüne atfen Eresiller adı Pınarönü şeklinde değiştirildi. İlçe merkezine 50 km mesafedeki Pınarönü köyü Karaman il merkezine 194 km mesafededir. Pınarönü'nde yaşayan halkın geçim kaynaklarını tarım ve hayvancılıktır. Ermenek çayı vadisindeki verimli tarım arazilerinin büyük bir kısmı baraj gölü sularının altında kalmıştır.

Sarıvadi Köyü: Tarihi kayıtlarda da Sarıvadi olarak bilinen köyün adı 1968 yılında *Özlüce* olarak değiştirilmiştir. Ancak Özlüce adı halk arasında tutulmadığından dolayı yeniden Sarıvadi olarak değiştirilmiştir. Halk arasında Sarımadı ve Sarmazı olarak da kullanılan Sarıvadi yerleşmenin kurulmuş olduğu vadinin özelliğinden almaktadır. İlçe merkezine 47 km mesafedeki olan Sarıvadi köyü, il merkezine 192 km mesafededir. Sarıvadi köyü sınırlarında Romalılar, Bizanslılar ve Karamanoğulları beyliği döneminden kalma çok sayıda tarihi kalıntı bulunmaktadır.

Tepebaşı Köyü: Eski dönemlerde *Bednam (Betlam)* ve *Halimiye* ismiyle bilinen Tepebaşı köyü ilçe merkezinin batısında Ermenek-Sarıveliler karayolu kenarındadır. Cumhuriyet döneminde köy adlarının değiştirilmesi uygulamasına istinaden 1300 m'lik çevreye göre hakim bir tepenin üzerine yerleşilmiş olmasına atfen Tepebaşı adı ile değiştirilmiştir. İlçe merkezine 24 km mesafede olan Tepebaşı, Karaman il merkezine 177 km mesafededir. 1989 yılında Başyayla'nın ilçe statüsü kazanmasıyla Başyayla ilçesine bağlanan Tepebaşı köyü 1993 yılında yapılan halk oylaması ile yeniden Ermenek ilçesine bağlanmıştır. Tepebaşı köyünde yaşayan halkın geçim kaynağı tarım ve hayvancılık sektörleridir.

Yalındal Köyü: Eski adı *Arnava* olan köyün adı meskenlerin bir birinden uzak olmasına istinaden yalnız başına manasında Yalındal olarak ile değiştirilmiştir. İlçe merkezine 23 km mesafede olan Yalındal köyü, Karaman il merkezine 167 km mesafededir. Yalından köyünde yaşayan halkın temel geçim kaynakları tarım ve hayvancılık sektörleridir.

Yaylapazarı Köyü: Tarihi kayıtlardaki *Zeyve* olan Yaylapazarı köyü, ilçe merkezinin güneyinde Ermenek baraj gölü kenarında doğal görünümü, kaynak suları ve tarihi pazar yeri niteliği ile bilenen bir yerdir. Zeyve köyünün adı çevredeki gür yeşil bitki örtüsü, çınar ağaçları ve çevre köylerdeki halkın tarım ürünlerini sattığı yer manasına Yaylapazarı adıyla değiştirilmiştir. İlçe merkezine 27 km mesafede olan Yaylapazarı, Karaman il merkezine 171 km mesafededir. Yaylapazarı halkının geçim kaynakları arasında tarım, hayvancılık ve hizmet sektörleri ön plandadır. Bungalov evleri, soğuk kaynak suyu, 300'ü geçen tarihi çınar ağaçları, otantik görünümü, su değirmenleri, su hızarı, ekmek fırını, yöresel pazarı ve zengin doğal güzellikleri olan tarihi bir yerleşim yeridir.

Yerbağ Köyü: Tarihi kayıtlarda *Güzve* adıyla bilinen Yerbağ ilçe merkezinin batısında bulunmaktadır. Güzve olan adı cumhuriyet döneminde köy isimlerinin değiştirilmesi uygulaması neticesinde Güzve adı Bağcılığın çok yaygın bir şekilde yapıldığı yer manasına Yerbağ olarak değiştirilmiştir. Güzve ismi değiştirilmesi gereken bir kelime olmayıp Türkiye'de geçi konaklanan köy altı yerleşmelerine verilen isimlerden birisidir. İlçe merkezine 27 km mesafede olan Yerbağ köyü, Karaman il merkezine 181 km mesafededir. 1989 yılında Başyayla'nın ilçe statüsü kazanması kanunuyla Başyayla ilçesine bağlanan Yerbağ köyü 1993 yılında yapılan halk oylaması ile yeniden Ermenek ilçesine bağlanmıştır. Yerbağ köyünde yaşayan halkın temel geçim kaynakları tarım ve hayvancılıktır.

Yeşilköy: Eski adı *Gürmün* olan Yeşilköy ilçe merkezinin batısında yer alır. Cumhuriyetin ilk yıllarında Ardıçkaya (Nadire) köyüne bağlı mahalle yerleşmesi niteliğinde iken 1960 yılında köy idari statüsüne dönüşmüştür. Gürmün adı köyün orman ve ceviz ağaçlarının içerisinde bulunmasına istinaden Yeşilköy olarak değiştirildi. İlçe merkezine 42 km mesafede bulunan Yeşilköy, il merkezine 195 km mesafededir. Yeşilköy sınırları içinde ikamet eden halkın temel geçim kaynağı tarım ve hayvancılık sektörleridir.

Yukarıçağlar Köyü: Antik dönemde *Sbide* sonraki dönemlerde *İzvit* olan Yukarıçağlar köyü ilçe merkezinin kuzeybatısındadır. İlçe merkezine 15 km mesafede olan Yukarıçağlar köyü, Karaman il merkezine 168 km mesafededir. Köy çevresindeki arazilerinin litolojik yapısının eriyebilen kayaçların yayılımından dolayı çok sayıda karstik mağara ve yeraltı su sistemi bulunmaktadır. Yüksek bir tepede üzerine kurulan Yukarıçağlar köyünün kuzeydoğusunda Antik Dönemlere ait kalıntıların bulunduğu Sbide Antik Kenti vardır. Sbide Antik Kentindeki nekropol alanının kenarlarındaki yamaç boyunca teraslı bir görünümde yan yana sıralı bir şekilde çok sayıda kaya mezarı, yeraltı mezarı, kayalara oyulmuş lahitler, sütunlar ve sütun başları bulunmaktadır. Antik kente ait sütun başlığı gibi çok sayıdaki mimari parçalar Yukarıçağlar köyü meskenlerinde yapı malzemesi olarak

kullanılmıştır. Yukarıçağlar köyünde yaşayan halkın temel geçim kaynaklar tarım ve hayvancılıktır.

Ermenek ilçesi sınırları içinde köy altı yerleşim birimlerinden olan geçici nitelikteki yayla yerleşmeleri de yaygındır. Yaylacılık faaliyeti Orta Asya'dan Anadolu'ya taşınan Türk Kültürüne ait bir yaşam şeklidir. 13.yüzyıldan itibaren Ermenek çevresine yerleştirilen Oğuz boyuna ait Türkmenler bölgeye geldikten sonra hayvancılık faaliyetlerine devam etmişlerdir. Hayvancılık faaliyetlerine bağlı gelişen yaylacılık da yörede uzun yıllardır devam eden bir yaşam biçimidir. Ermenek ilçesinde yer alan yaylalar plato sahalarında akarsu kenarlarında ve kaynak sularının çıktıkları yerlerde kurulmuştur. Ermenek ilçesinin litolojik yapısı gereği meydana gelen karstik şekillerden olan erime çukurları ve mağara sayısının çokluğu yayla yerleşmelerinin kurulmasında imkan sağlamıştır.

Ermenek ilçesindeki yaylaların büyük çoğunluğu Ermenek vadisinin kuzey ve güneyindeki yüksek plato sahası üzerinde bulunmaktadır. Ermenek ilçesinin kuzeyinde; *Balkusan, Altıntaş, Kamış, Sorkun, Dedeli, Saparca, Tolbunar, Tekeçatı, Yellibel, Damlaçalı, Üssüz, Hacasangırı, Süz, Ayıbeleni, Süngüllü* ve *Değirmenlik* yaylaları ile ilçesinin güneyinde; *Ardıçoluk, İnoluk, Toros, Kabalak, Yenicesu, Elmalıoluk, Tozlu, Körkuyu, Kırkkuyu, Buzluca, Bozdağ, Çömlekçi, Popas, Maza* ve *Köristan* adlı geçici nitelikteki yayla yerleşmeleri bulunmaktadır (Tapur, 2022b).

Ermenek ilçesindeki yaylaların genişliği ve otlak açısından zengin oluşu çevre ilçelerde yaşayan yörükler için tarih boyunca çekici olmuşlardır. Özellikle Balkusan, Altıntaş, Dedeli, Sorgun, Tekeçatı, Damlaçalı, Yellibel yaylalarında üretilen tulum peyniri, tereyağı, çökelek ile bal önemlidir. Ermenek ilçesi yaylaları hazine arazisi niteliğinde olduğu için sınırı ve kullanan yerleşim birimleri kesin olarak belirlenmemiştir. Bu nedenle yaylalara çıkan Anamur, Gülnar, Silifke ve Mut ilçesi yerleşmelerinde ikamet eden yörükler ile Ermenek ilçesinin köylerinden yaylaya çıkanlar bu yayla yerleşmelerinin çevresindeki otlak arazilerini ortak kullanırlar. Ortak otlak kullanımında yaylacılar arasında zaman zaman ciddi problemler yaşanmaktadır. Bu problemlerin yaşanmaması için mülki idare sisteminde yayla alanlarının sınırları ve kulanım durumu yeniden belirlenmelidir (Tapur, 2022a).

4. Sonuç

Ermenek ilçesi, Karaman ili idari sınırları içinde kuzeyinde Taşkent ilçesi (Konya) ve Karaman il merkezi, batısında Sarıveliler (Karaman) ve Başyayla (Karaman) ilçeleri, güneyinde Gazipaşa (Antalya) ilçesi, Anamur ilçesi (Mersin), doğusunda Gülnar (Mersin) ve Mut (Mersin) ilçeleri ile komşudur. Taşeli palto-

sunu meydana getiren Göksu nehri ve kolları Orta Anadolu ile Akdeniz Bölgesi arasındaki ulaşımı sağlayan önemli bir yol güzergâhıdır.

Eskiçağlardan beri yerleşime sahne olan Ermenek ilçesi ve çevresinde sırasıyla; Luwiler, Hititler, Bağımsız Krallar, Persler, Romalılar ve Bizans İmparatorluğu hakimiyetinde kalmıştır. 13. yüzyılın başlarından itibaren Ermenek ilçesi ve çevresi Oğuz Türklerinin gelip yeni yerleşmeler kurduğu bir coğrafyadır. Bu tarihi geçmiş Ermenek ilçesinin yer adlarında da etkili olmuştur.

Ermenek ilçesi idari sınırlarında yerleşim birimi olarak 27 köy yerleşmesi, 3 belediye teşkilatı olan yerleşme (Ermenek ilçe merkezi, Güneyyurt ve Kazancı), 16'sı Ermenek ilçe merkezi sınırlarında, 8'i Kazancı belediye sınırlarında, 8'i Güneyyurt belediye sınırlarında olmak üzere 32 mahalle vardır. Bu yerleşim birimlerinde 2025 yılı ADNKS sonuçlarına göre toplam 27.629 (15.795'i erkek, 11.834'ü kadın) nüfus ikamet etmektedir.

Ermenek ilçesi sınırlarında bulunan yerleşim yerlerinin çoğu Ermenek çayı ve kollarının açmış olduğu vadi kenarlarında, kaynak sularının yüzeye çıktığı alanlara ve plato sahasının yerleşmeye uygun düzlüklerine kuruldukları görülmektedir. Yerleşim yerlerin bu sahalarda yayılım göstermesinin temel nedeni su kaynakları ile tarıma elverişli araziler varlığı olmuştur. Köy yerleşmeleri kuruldukları alanın çevresi ile bütünlük oluşturarak cami, okul, su kaynağı ve yol kenarlarında bulunmaktadır. Kuruluş nitelikleri itibariyle yerleşmeler genellikle toplu yerleşme tipinde olup gevşek dokulu yerleşme tipinde olanlarda vardır.

Ermenek ilçesi sınırları içinde sürekli yerleşim yeri olan toplam 61 yerleşim yerinin %64'ü (39 yerleşme) adının belirlenmesinde fiziki coğrafya özelliklerine göre isimlendirildiği görülmektedir. Buda gösteriyor ki yerleşmelerinin kuruluş yeri seçiminde etkili olan fiziki coğrafyaya özelliklerinin etkisinin yerleşme adlarında da dikkate alındığı görülmektedir.

Nitekim yerleşme adlarının sınıflandırılmasına bakıldığında yer isimlerinde en fazla grubu 12 yerleşim birimiyle (%19.7) *bitki özellikleri* ile ilgili yer adları oluştururken, onu sırasıyla 10 yerleşim birimiyle (%16.4) *yön ve konum bilgisi* ile ilgili yer adları, 9 yerleşim birimiyle (%14.8) *hidrografik özellikleri* ile ilgili yer adları, 8 yerleşim birimiyle (%13.1) *jeomorfolojik özellikleri* ile ilgili yer adları, 7 yerleşim birimiyle (%11.5) *bir gruba dahil edilemeyen diğer* yer adları, 6 yerleşim birimiyle (%9.8) *yapı, yer ve mesken isimleri* ile ilgili yer adları, 5 yerleşim birimiyle (%8.2) renk ve görünüm özellikleri ile ilgili yer adları, 4 yerleşim birimiyle (%6.5) *boy ve şahıs* adları ile ilgili yer adları takip etmiştir.

Cumhuriyet döneminde 29 köy yerleşmesinin 23'ünün adı değiştirilmiştir.

Kaynakça

Aliağaoğlu, Alparslan ve Uzun, Alper (2011). Şehirsel Toponimi (Hodonimi): Türkiye İçin Bir Tipoloji Denemesi. Coğrafi Bilimler Dergisi, 9(2), s.123-133.

Bulut, İhsan (1996). Sorgun Yöresi Köy ve Mevkii Adlarının Kaynakları, Akademik Araştırmalar Sosyal Bilimler Dergisi, 3, s.30-40.

Çeçen, Ömer (2018). Ermenek Araştırmaları II adlı Editörlü Kitapta Bölüm Ermenek (Karaman/Türkiye) Çevresinden Tanımlanan Bitkiler. Palet Yayınları, Konya.

Doğanay, Hayati (1997). Türkiye Beşerî Coğrafya, Ankara: Gazi Büro Kitabevi.

Eröz, Mehmet (1984), Sosyolojik Yönden Türk Yer Adları, Türk Yer Adları Sempozyumu Eylül 1984, Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayını, s.42-55.

Güleç Korumaz, Saadet Armağan (2021). Risk Altındaki Kültürel Miras Olarak Ermenek Evleri, Kıcıman Evi Özelinde Değerlendirmeler. Journal of Social and Humanities Sciences Research 8 (74), 2343-2352.

Günler, Mevlüt (2018). Ermenek Araştırmaları I adlı Editörlü Kitapta Bölüm Ermenek ve Çevresinin Karamanoğulları Beyliği Tarihi Üzerindeki Etkileri. Palet Yayınları, Konya.

Konyalı, İbrahim Hakkı (1967). Abideleri ve Kitabeleri ile Karaman Tarihi Ermenek ve Mut Abideleri, Baha Matbaası, İstanbul.

Kurt, Mehmet (2018). Ermenek Araştırmaları I adlı Editörlü Kitapta Bölüm Ermenek Havzası'nın Antik Dönem Tarihi ve Kentleri. Konya: Palet Yayınları.

Mercan, Mehmet (2018). Ermenek Araştırmaları I adlı Editörlü Kitapta Bölüm Ermenek Kazasının İdari Yapısı (1864-1920). Palet Yayınları, Konya: Palet Yayınları.

Tapur, Tahsin (2022a). Ermenek Tarihi ve Kültürü Üzerine İncelemeler-1 adlı Kitap (Editör: Erol YÜKSEL) Bölüm Ermenek İlçesinin Fiziki Coğrafyası. Konya: Palet Yayınları.

Tapur, Tahsin (2022b). Ermenek Tarihi ve Kültürü Üzerine İncelemeler-1 adlı Kitap (Editör: Erol YÜKSEL) Bölüm Ermenek İlçesinin Beşeri Coğrafyası. Konya: Palet Yayınları.

Telli, Burak (2018). Yer Adları Üzerine Bir Değerlendirme: Adıyaman İli Gölbaşı İlçesi Örneği. Turkish Studies (Elektronik) Volume 13/12, s.507-526.

Tunçel, Harun (2000). Türkiye'de İsmi Değiştirilen Köyler. Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, 10 (2), s.23-34.

Türkiye İstatistik Kurumu (TUİK) Ermenek İlçesine Ait 2007-2025 Yılları Arası Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sayım Sonuçları (ww.tuik.gov.tr/nufus/Erişim Mart 2026).

Yediyıldız, Bahaeddin (1984). Türkiye'de Yer Adı Usulleri ve Yer Adı Değişikliklerinin Tarihi Gelişimi, Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri, Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları No: 60. Seminer Kongre Bildirileri No: 17, s.25-41. Ankara.

Yıldırım, Cihat (2018). Ermenek Araştırmaları I adlı Editörlü Kitapta Bölüm Millî Mücadele Döneminde Ermenek ve Çevresi. Konya: Palet Yayınları.

Yıldırım, Mücahit; Bulut, İhsan & Şahin, Kemalettin (2011), Vezirköprü İlçesinde Toponomik (Yer Adlarıyla İlgili) İncelemeler, 13-16 Ekim Samsun Sempozyumu Bildiriler Kitabı Cilt: 2, s.969-377, Samsun 2012.

Yurdakul, Şenol (2018). Ermenek Araştırmaları I adlı Editörlü Kitapta Bölüm Eski Çağ'da Ermenek ve Çevresinin Yol Güzergâhları. Konya: Palet Yayınları.

Yüksel, Erol (2021). Seyahatname ve Tarihî Coğrafya Eserlerinde Ermenek Kazası (19-20. Yüzyıllar). Atatürk Üniv. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi 70, s.507-558.

25. BÖLÜM

FAKTÖR ANALİZİ KULLANILARAK COĞRAFİ ORTAMLARIN BELİRLENMESİNDE BİR YÖNTEM DENEMESİ

Prof. Dr. Nevzat GÜMÜŞ - Dokuz Eylül Üniversitesi
ORCID No: 0000-0003-4144-9990

Özet

Bu çalışmanın amacı, sayısal verilere dayalı olarak ifade edilebilen pek çok unsurun alt boyutlarının ayrıştırılmasında kullanılabilen faktör analizinin doğal ve beşerî ortamların belirlenmesinde kullanılmasına yönelik bir deneme ortaya koymaktır. Çalışma alanı, Menteşe Yöresi belirlenmiştir. Yöntem olarak, hangi verilerin kullanılacağına karar vermek için öncelikle korelasyon analizi yaparak verilere karar verilmiştir. Sonrasında seçilmiş veriler faktör analizinde kullanılmıştır. Faktör analizi sonucunda bir arada sıralı olarak kümelenen faktör puanlarından faydalanılarak coğrafi ortamlar belirlenmiştir. Belirlenen ortamları temsil eden verilere göre ortamlar adlandırılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, Menteşe Yöresinde taşıdığı özelliklerin son derece iç tutarlığı bulunan 10 (on) adet coğrafi ortam belirlenmiştir. Faktör yüklerine göre tespit edilen faktörler: 1. Yüksek dağlık alanlar, 2. Havza tabanları, 3. Kıyı alanları, 4. Kentsel yerleşim alanları, 5. Yamaç alanları ile aşınım yüzeyleri ve engebeli neojen sahaları, 6. Büyükbaş hayvancılık (melez ve kültür) alanları, 7. İncir, bağ ve nadas alanları, 8. Yüksek düzlükler, 9. Linyit yatakları ve termik santrallerin bulunduğu alanlar, 10. Küçük ölçekli kıyı ovalarıdır. Bu bulgular, gerçek saha gözlemleriyle de örtüşmektedir. Sonuç olarak, doğal ve beşerî coğrafi ortamların (ekosistemlerin) istatistiksel olarak belirlenebilmesi pek çok bağımsız değişken ve bağımlı/bağımsız değişkenler yardımıyla belirlenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Faktör Analizi, Bağımsız Değişken, Bağımlı Değişken, Doğal Ortam, Beşerî Ortam.

1. Giriş

Doğal ortam ve sosyo-ekonomik faaliyetler arasındaki ilişkiler, bazı doğal ortam koşullarının dışında karşılıklı ilişkiler şeklindedir. Diğer unsurlar tarafından değişikliğe uğratılamayan, yani son derece uzun süreçlerle değişikliğe uğramakla birlikte, bunun etkilerinin görülmesi insan hayatı ile ölçülemeyecek durumda olan faktörler bağımsız değişkenler olarak ortamda etkili olmaktadır. Karşılıklı etkileşim içerisinde olan faktörler ise hem bağımsız hem de bağımlı değişkenler olarak ortamı etkilemektedir.

Ortam unsurlarını bağımsız değişkenler olarak etkileyen faktörler; matematiksel ve özel konum, ana kaya, yükselti, bakıdır. Bunun yanı sıra diğer doğal ve sosyo- ekonomik unsurlar ise birbirleriyle karşılıklı etkileşim içindedir. Bunlar aşağıdaki şekilde sıralanır.

1. Bağımsız Değişkenler:

- Matematiksel ve Özel Konum: Güneş ışınlarının deklinasyonu, teorik solar enerji miktarı, karasallığı etkiler.
- Ana Materyal: Toprak, doğal bitki örtüsü, su kaynakları, eğim, madencilik, tarım faaliyetlerini etkiler.
- Yükselti: Eğim, iklim elamanları, doğal bitki örtüsü, toprak oluşumu ve tipleri, tarım ve hayvancılık, ulaşım sistemleri, turizmi etkiler.
- Bakı: Güneş ışınlarının deklinasyonu, iklim elamanları, toprak oluşumu, erozyon şartları, doğal bitki örtüsü, ekili-dikili tarım ve hayvancılık, turizmi etkiler.

2. Bağımsız / Bağımlı Değişkenler

- Solar Enerji: Sıcaklık, buharlaşma, toprak oluşumu, fotosentezi etkiler. Kozmik koşullar, güneş ışınlarının deklinasyonu, bulutluluk, bakı, toprak ve ana kaya, doğal bitki örtüsünden etkilenir.
- Sıcaklık: Buharlaşma ve nemlilik, vejetasyon süresi (doğal ve tarımsal bitkiler), toprak oluşum şartlar, su kaynakları, yaban hayatı, ulaştırma sistemleri, turizm ve rekreasyon faaliyetlerini etkiler. Konum özellikleri, planeter faktörler, yükselti, bakı, güneş ışınlarının deklinasyonu, basınç ve rüzgarlar, nem ve bulutluluktan etkilenir.
- Yağış: Su kaynakları, toprak oluşum şartları, doğal bitki örtüsü, ulaştırma sistemleri, tarım faaliyetlerini etkiler. Planeter faktörler, bakı, yükseldi, nemlilik ve bulutluluk, konum özelliklerinden etkilenir.

- Toprak: Solar enerji, su kaynakları, doğal bitki örtüsü, tarımsal faaliyetler ve diğer sosyo-ekonomik faaliyetleri etkiler. Ana materyal, sıcaklık, yağış, topoğrafya (eğim ve yükselti), drenaj şartları, doğal bitki örtüsü, tarım ve diğer sosyo-ekonomik faaliyetlerden etkilenir.
- Drenaj Şartları: Toprak oluşum şartları, yaban hayatı, tarım ve turizmi etkiler. Taşkınlar ve taban suyu, yağış, topoğrafya şartlarından etkilenir.

3. Bağımlı / Bağımsız Değişkenler

- Doğal Bitki Örtüsü: Ana kaya, toprak, topoğrafya, hidrografik şartlar, iklim elamanları, tarım ve hayvancılık, sanayi, turizm ve rekreasyon, yangınlardan etkilenir. Toprak oluşum şartları, buharlaşma, yaban hayatı, yeraltı ve yerüstü sulan, tarım ve hayvancılık, sanayi, turizm ve rekreasyonu etkiler.
- Su kaynakları: Yağış, Sıcaklık (buharlaşma), ana materyal, toprak, doğal bitki örtüsü, topoğrafya, tarımsal sulama suyu ihtiyacı, içme ve kullanma suyu ihtiyacı, su ve katı atıklardan etkilenir. Topoğrafya, nüfus, yerleşme, tarım ve hayvancılık, balıkçılık, sanayi, turizm ve rekreasyon (soğuk ve sıcak mineral sular, sulak alanlar) alanları etkiler.
- Nüfus: İklim elamanları, ana kaya, topoğrafya, su kaynakları, toprak, doğal bitki örtüsü, idari fonksiyon, sosyal ve bireysel hizmetler, tarım ve hayvancılık, sanayi, ticari etkinlikler, ulaşım sistemleri, turizm ve rekreasyon faaliyetlerinden etkilenir. Doğal bitki örtüsü, su kaynakları, toprak, tarım ve hayvancılık, sanayi, idari yapı, sosyal ve bireysel hizmetler, ticari etkinlikler, ulaşım sistemleri, turizm ve rekreasyonu etkiler.
- Yerleşme: İklim elamanları, ana kaya (yapı malzemesi), topoğrafya, su kaynakları, toprak, doğal bitki örtüsü, idari fonksiyon, sosyal ve bireysel hizmetler, tarım ve hayvancılık, sanayi, ticari etkinlikler, ulaşım sistemleri, turizm ve rekreasyon faaliyetlerinden etkilenir. Doğal bitki örtüsü, su kaynakları, toprak, tarım ve hayvancılık, sanayi, idari yapı, sosyal ve bireysel hizmetler, ticari etkinlikler, ulaşım sistemleri, turizm ve rekreasyon faaliyetlerini etkiler.
- Tarım: İklim elamanları, topoğrafya, su kaynakları, toprak, doğal bitki örtüsü, Nüfus, yerleşme, sanayi, turizm ve rekreasyon, ulaştırma sistemleri, ticari etkinlikler, idari yapıdan etkilenir. Toprak, doğal bitki örtüsü, su kaynakları, yaban hayatı, nüfus, yerleşme, sanayi, ticari etkinlikler, ulaştırma sistemleri, idari yapıyı etkiler.

- Sanayi: Su kaynakları, doğal bitki örtüsü, maden kaynakları, nüfus, tarım, ulaşım sistemleri, ticarî etkinlik, idari yapıdan etkilenir. Nüfus, tanın, ulaşım sistemleri, ticari etkinlik, idari yapı, su kaynakları, toprak, doğal bitki örtüsünü etkiler.
- Turizm: Doğal kaynaklar, nüfus, yerleşme, ulaşım sistemleri, sanayi, tarım, kültürel mirastan etkilenir. Doğal kaynaklar, nüfus, yerleşme (kentleşme), ulaşım sistemleri, ticari etkinlik, idari yapıyı etkiler.
- Ulaşım Sistemleri: Ana materyal, topoğrafya, iklim elamanları, doğal bitki örtüsü, su kaynakları, Nüfus, yerleşme, tarım, sanayi, ticari etkinlikler, turizm ve rekreasyon faaliyetlerinden etkilenir. Doğal bitki örtüsü, su kaynakları, tarım, sanayi, ticari etkinlikler, turizm ve rekreasyon faaliyetlerini etkiler.
- Ticaret: Nüfus, yerleşme, tarım, sanayi, ulaşım sistemleri, turizm ve rekreasyon faaliyetlerinden etkilenir. Nüfus, yerleşme, tarım, sanayi, ulaşım sistemleri, turizm ve rekreasyon faaliyetlerini etkiler.

2. Yöntem

Doğal ortama ve sosyo-ekonomik koşullara ait verilerin çalışma alanı bütününde ölçülebilir olanları sayısal değerlere dönüştürülmüştür. Doğal ortam koşulları bağımsız değişkenler olarak ele alınıp, bağımlı değişken olan sosyo-ekonomik etkinliklerin bunlarla olan ilişkileri sorgulanmıştır. Diğer yandan sosyo-ekonomik etkinlikler bağımsız değişkenler olarak alınarak, bağımlı değişken konumundaki doğal ortam koşulları ile olan ilişkileri sorgulanmıştır. İlişkilerin hangi yönde ve ne düzeyde olduğu sonucuna ulaşmak için "korelasyon" ve "faktör analizi" yöntemi uygulanmıştır. Değerlendirmeler bilgisayar ortamında SPSS programı kullanılarak yapılmıştır.

Korelasyon Analizi

Elde edilen korelasyon matrisinde ortama ait unsurların çeşitliliği ve sayılarının çok olması nedeniyle önem düzeyi (Sig.) 0-0.1 arası güçlü, 0.1-0.3 arası orta ve 0.3-0.5 arası düşük ilişkiler olarak değerlendirilmiştir. Korelasyon uygulamasında doğal ortam ve sosyo-ekonomik unsurlar bir arada değerlendirilmiştir. Buna göre doğal ortam unsurlarının kendi aralarındaki ve sosyo-ekonomik faaliyetlerin kendi aralarındaki ilişkiler ve dereceleri de ortaya çıkarılmıştır.

Ortam unsurlarının korelasyonu sonucunda elde edilen korelasyon matrisi, ilişkilerin boyutunu ve çeşitliliğini ortaya koymak açısından son derece önemli ipuçları vermektedir. Buna göre ortamdaki diğer unsurlarla en fazla ilişki içeri-

sinde bulunan elamanlar sıcaklık, yükselti ve ana materyaldir. Sıcaklık ve yükselti birbirleriyle de güçlü ilişki içerisindedir. Yükseltinin artışı ile sıcaklık düşmekte ve buharlaşma azalmaktadır. Bu unsurları gerek doğal ortam gerekse sosyo-ekonomik ortamı oluşturan pek çok faktörle ilişkili iki unsur izlemektedir. Bunlar toprak KDK'sı ve tahrip edilmiş doğal bitki örtüsü alanlarıdır. Bunları da yağış, orman alanları ve engebelilik takip eder. Dikkati çeken özellik, ortamdaki diğer unsurlarla ilişkileri güçlü olan faktörlerin doğal ortam koşulları olmasıdır. Bunun nedeni doğal ortam koşullarının kendi kuralları içerisinde düzenli ve uzun salınımlar gösteren değişen ilişkiler içerisinde olmalarıdır. Oysaki, sosyo-ekonomik etkinliklerin doğal ortamla ve diğer sosyo-ekonomik etkinliklerle olan ilişkilerinde ortamın potansiyeline uygunluktan ziyade gelenekler, pazar ilişkileri, dönemlik yönelimler daha fazla etkilidir. Bu nedenle, sosyo-ekonomik faaliyetlerin geleneksel özellik taşıyanları ile doğal ortam arasındaki ilişkiler son derece güçsüzdür. Çünkü, bu yapılan ortamın potansiyelinden çok toplumun hangi sosyo-ekonomik deneyimleri taşıdığı ile ilgilidir. Bunlar buğday alanları, arpa alanları ve tütün alanları, yerli sığır ve küçükbaş hayvancılıktır. Günümüz şartları içerisinde ortaya çıkmış olan sosyo- ekonomik etkinliklerde ise doğal ortam potansiyelini bilinçli kullanma eğilimi daha ağır basmaktadır. Örneğin pamuk üretim alanlarının en fazla ilişkide bulunduğu unsurlar; düz ve sulanabilir araziler, toprak KDK'sı ve baz doygunluğu, ana materyal, sıcaklık ve yükseklik koşullarıdır. Fakat, bazı sosyal ve ekonomik faaliyetler vardır ki (sanayi, ulaşım sistemleri, ticari etkinlikler, bireysel ve toplumsal hizmetler vb), bunlar ortamda bulunan diğer sosyo-ekonomik unsurların varlığına bağlıdır. Ortamda diğer unsurlarla son derece zayıf ilişkiler taşıyan ve sınırlı alanlarda yürütülen sosyo-ekonomik faaliyetler de bulunmaktadır. Bunlardan sebze alanları, yerli koyun üretimi, antepfıstığı alanları, bağ ve daimî çayır alanları en fazla göze çarpanlarıdır.

Faktör Analizi

Faktör analizi, verilerin azaltılması ve özetlenmesi için kullanılan bir dizi işlemden oluşmaktadır. Bu analiz yönteminde birbiriyle ilgili birçok değişken seti arasındaki ilişkiler test edilir ve bunlar birkaç temel faktörle temsil edilirler. Varyans analizi, çoklu regresyon ve diskriminant analizinde bir değişken bağımlı, diğer değişkenler bağımsız olarak göz önünde tutulur. Fakat, faktör analizinde böyle bir ayrım olmamaktadır (Pazarlıoğlu ve Diğ. 1999; Hair, 2009).

Uyguladığımız faktör analizi, 488 yerleşim birimini ve 39 adet ortam unsurunu (9 tanesi doğal ortam, 30 tanesi ise sosyo-ekonomik ortama ait veridir) esas almaktadır.

Faktör analizi uygulanmadan önce yukarıda sonuçları açıklanan korelasyon matrisi incelenmiştir. Korelasyon matrisinde ilişkilerin güçlü olduğu görülmüştür. Daha sonra KMO Bartlett's testi uygulanmıştır. Ayrıca, boyutları oluşturmada teşhis edilen komünalitilere bakılmıştır. Faktör analizinin uygulanabilir olduğu görüldükten sonra yöntem uygulanmıştır. Faktör sayısını tespit için yığın grafiği, toplam varyans tablosu ve faktör matrisi elde edilmiştir. Yapılan inceleme sonucunda 10 faktörün uygun olduğuna karar verilmiştir.

KMO (Kaiser, Meyer, Olkin) Bartletts Testi

KMO değerine bakıldığında (0.673) 0.5'in üzerinde olduğu görülmektedir. Küresel Barlett testi değeri ise korelasyon matrisinin özdeş matris olduğu boş hipotezi reddetmiştir. Böylece korelasyon matrisinin analizi için faktör analizi yönteminin uygun bir yöntem olduğu kabul edilmiştir (Bandalos, 2018) (Tablo 1).

Tablo 1. Kmo ve Bartlett Testi (Kmo and Bartlett's Test)

KMO yeterlilik ölçüm modeli (Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy)		0,673
Küresel Bartlett testi (Bartlett's Test of Sphericity)	Ki-kare değeri (Approx. Chi-Square)	I0141,388
	Serbestlik katsayısı (df)	041
	Önem düzeyi (Sig.)	

Kommünaliteler

Komünalitiler faktör sonuçlarının iyi olup olmadığını anlayabilmek için incelenmektedir (Pazarlıoğlu ve Diğ., 1999). Komünalitilerin 7 tane 0.4'in altında, 6 tanesi 0.4 ile 0,5 arasında, 26 tanesi ise 0.5'in üzerindedir (Tablo 2). Buna göre l0'un üzerinde faktör aramaya ihtiyaç görülmediği kanaatine varılmıştır. Ayrıca, faktör sayısının artırılması durumunda konu bütününün de dağılacağı düşünülerek yöntemin uygulamasına devam edilmiştir.

Açımlanmış Toplam Varyans

Faktörler için özdeğerler beklenildiği gibi 1'den 39'a doğru önem sırasına göre azalmaktadır. 39 varyans için toplam hesaplandığında sonuç 39 olmaktadır. Bu da değişken sayısına eşittir. 1. faktör toplam varyansın % l1,73962'sidir. Aynı şekilde varyans yüzdeleri azalarak 2. faktörden 10. faktöre kadar sıralanmaktadır. 10. faktörden sonra varyans %3'ün altına düşmektedir (Tablo 3). Varyans yüzdeleri döndürme ile yeniden düzenlenmiş ve faktörler arasındaki farkların azaltılmasına çalışılmıştır (Tablo 4). Faktör sayısının belirlenmesinde faktör yığın grafiği de incelenmiştir (Şekil 1). Faktör yığın grafiğine göre faktör sayısının 14 olması

gerekmektedir. Bu çıkarım sonucunda 14 faktör elde edilip incelenmiştir. Fakat, 14 faktörün tanımlanması ve adlandırılmasında güçlükler yaşanmıştır. Bu nedenle faktör sayısında oynamalar yaparak deneme çıktılar alınmıştır. Birçok deneme sonucunda tanımlanması ve adlandırılmasında güçlük çekilmeyen 10 faktör tespit edilmiştir (Tablo 5).

Tablo 2. Komünalitiler

	Initial	**Extraction**
Nüfus	1	0,766081648
Nüfus Artış Hızı	1	0,523358329
Anayola Uzaklık	1	0,436057945
Sebze Alanları	1	0,287617296
Kullanılmayan Tarım Alanları	1	0,695644836
Nadas Alanları	1	0,339761546
Mer'a ve Daimî Çayır Alanları	1	0,549617582
Orman Alanları	1	0,582439521
Yerli Sığır Sayısı	1	0,466504193
Melez Sığır Sayısı	1	0,857620958
Kültür Sığırı Sayısı	1	0,778496779
Yerli Koyun Sayısı	1	0,340123542
Kılkeçisi Sayısı	1	0,452542331
Yük Hayvanı sayısı	1	0,582166956
Buğday Alanları	1	0,611619262
Arpa Alanları	1	0,600855989
Mısır ve Darı Alanları	1	0,338946524
Tütün Alanları	1	0,481656308
Pamuk Alanları	1	0,381505498
Zeytin Alanları	1	0,618964647
Antepfıstığı Alanları	1	0,165134158
İncir Alanları	1	0,574377117
Bağ Alanları	1	0,510344653
Sanayi İstihdamı	1	0,62416568
Sıcaklık	1	0,845811718
Yağış	1	0,697007817
Yükselti	1	0,846314736
Engebelilik	1	0,674865628
Litoloji	1	0,746568677

Tablo 2. Komünalitiler (Devamı)

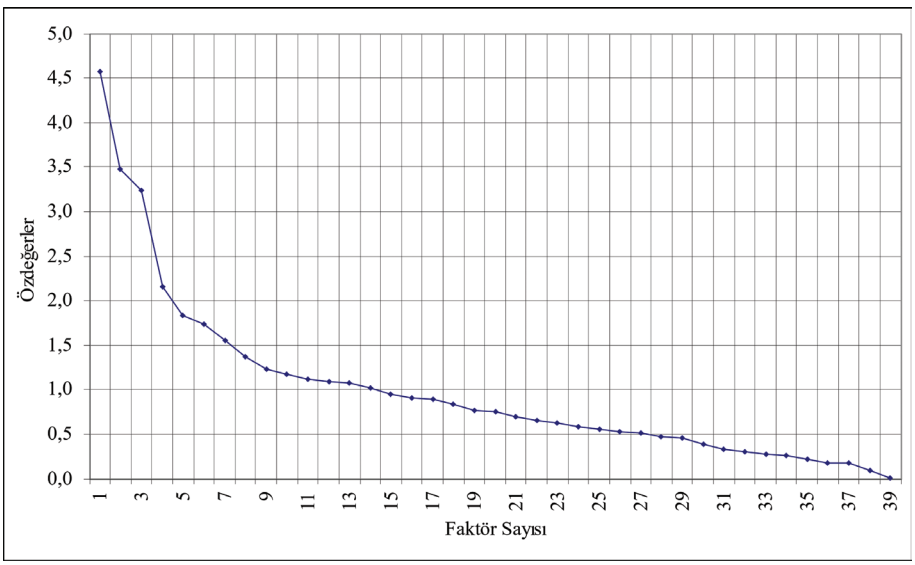
	Initial	**Extraction**
Doğal Bitki Örtüsü Tahribatı	1	0,688864938
Deniz ve Göl Kıyısı	1	0,722361419
Toprak KDK'sı	1	0,759084983
Turizm Yatak Kapasitesi	1	0,520976326
Balıkçı Barınakları ve İskeleler	1	0,683148178
Kültür balıkçılığı	1	0,355269713
İdari Fonksiyon	1	0,787726589
Narenciye Alanları	1	0,458117584
Kestane, Ceviz, Elma ve Kiraz Alanları	1	0,551870462
Şeftali, Erik ve Kayısı Alanları	1	0,422308546
Extraction Method: Principal Component Analysis.		

Tablo 3. Açımlanmış Toplam Varyans (Total Variance Explained)

Total Variance Explained									
	Initial Eigenvalues			Extraction Sums of Squared Loadings			Rotation Sums of Squared Loadings		
Component	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %
1	4,57845	11,73962	11,73962	4,57845	11,73962	11,73962	3,68602	9,45133	9,45133
2	3,47352	8,90646	20,64608	3,47352	8,90646	20,64608	3,49441	8,96004	18,41136
3	3,23923	8,30573	28,95181	3,23923	8,30573	28,95181	3,01391	7,72797	26,13933
4	2,15004	5,51292	34,46472	2,15004	5,51292	34,46472	2,10062	5,38622	31,52555
5	1,83251	4,69874	39,16346	1,83251	4,69874	39,16346	1,98648	5,09354	36,61909
6	1,73168	4,44019	43,60366	1,73168	4,44019	43,60366	1,84375	4,72757	41,34666
7	1,55102	3,97697	47,58063	1,55102	3,97697	47,58063	1,72564	4,42473	45,77139
8	1,36680	3,50462	51,08525	1,36680	3,50462	51,08525	1,52291	3,90490	49,67628
9	1,22953	3,15265	54,23790	1,22953	3,15265	54,23790	1,48403	3,80521	53,48149
10	1,17312	3,00800	57,24590	1,17312	3,00800	57,24590	1,46812	3,76441	57,24590
11	1,11335	2,85474	60,10064						
12	1,09513	2,80803	62,90867						
13	1,07303	2,75136	65,66004						
14	1,02509	2,62844	68,28848						
15	0,95232	2,44186	70,73034						
16	0,91229	2,33920	73,06954						
17	0,89319	2,29024	75,35978						
18	0,83786	2,14836	77,50814						
19	0,76402	1,95903	79,46716						
20	0,75087	1,92530	81,39247						
21	0,68924	1,76729	83,15976						
22	0,64728	1,65968	84,81944						

Tablo 3. Açımlanmış Toplam Varyans (Total Variance Explained) (Devamı)

Total Variance Explained									
	Initial Eigenvalues			Extraction Sums of Squared Loadings			Rotation Sums of Squared Loadings		
Component	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %
23	0,62903	1,61289	86,43234						
24	0,58516	1,50040	87,93273						
25	0,55227	1,41607	89,34880						
26	0,52342	1,34211	90,69091						
27	0,51490	1,32025	92,01116						
28	0,46825	1,20063	93,21180						
29	0,44966	1,15298	94,36478						
30	0,38311	0,98233	95,34711						
31	0,33601	0,86157	96,20868						
32	0,29956	0,76811	96,97679						
33	0,27033	0,69317	97,66996						
34	0,25334	0,64959	98,31955						
35	0,21435	0,54963	98,86918						
36	0,18118	0,46457	99,33374						
37	0,17323	0,44418	99,77792						
38	0,08649	0,22178	99,99970						
39	0,00012	0,00030	100,00000						
Extraction Method: Principal Component Analysis.									

Şekil 1. Faktör Yığınları

3. Bulgular

3.1. Faktör Matrisi ve Döndürülmüş Faktör Matrisi

Çalışma alanında mevcut doğal ortam koşullarından ve ortam içerisinde münferit sahalardan ziyade yaygın olarak bulunan sosyo-ekonomik özelliklerden faktör grupları oluşturulmuştur. Faktör grupları, doğal ve sosyo-ekonomik unsurların birliktelik (+) ve zıtlıklarından (-) oluşan "faktör matrisi" ile ifade edilmiştir. Bunun yanı sıra gruplaşmanın daha iyi anlaşılması açısından dönüştürülmüş faktör grupları matrisi de düzenlenmiştir (Tablo 3 ve 5).

Menteşe Yöresinde doğal ortam koşulları ve sosyo-ekonomik faaliyetlerin ilişkileri açısından yapılan gruplaştırmada 10 faktör düzenlenmiştir. Bu 10 faktörün yalnızca kendi içerisinde ilişkileri söz konusu değildir. Yüzdeleri azalmakla birlikte faktör elamanlarının diğer faktörlerle de ilişkileri bulunmaktadır (Tablo 3 ve 5). Faktör yüklerine göre tespit edilen faktörler: 1. Yüksek dağlık alanlar, 2. Havza tabanları, 3. Kıyı alanları, 4. Kentsel yerleşim alanları, 5. Yamaç alanları ile aşınım yüzeyleri ve engebeli neojen sahaları, 6. Büyükbaş hayvancılık (melez ve kültür), 7. İncir, bağ ve nadas alanları, 8. Yüksek düzlükler, 9. Linyit yatakları ve termik santrallerin bulunduğu alanlar, 10. Küçük ölçekli kıyı ovaları (Tablo 4).

Tablo 4. Faktör Matriksi (Component Matrix)

Component Matrix										
	Component									
	1	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**	**8**	**9**	**10**
Yükselti	-0,816	0,324		-0,135	0,183	0,117				
Sıcaklık	0,816	-0,323		0,134	-0,183	-0,117				
Yağış	-0,683	0,270	0,220	-0,186		0,152			0,176	
Litoloji	0,609	0,497	-0,307					0,102		
Anayola Uzaklık	-0,469		0,105	0,116	0,115	-0,154			-0,251	-0,275
Doğal Bitki Örtüsü tahribatı		-0,734	0,121	0,132	0,274			-0,160		
Buğday Alanları		0,559	-0,208	0,456		-0,132	0,150			
Zeytin Alanları		-0,541	0,143	0,359	0,128			-0,380		
Tütün Alanları	-0,277	0,532	-0,119	0,199				-0,214		-0,134
Kılkeçisi sayısı	-0,396	0,437		0,139		0,109	0,224			

Tablo 4. Faktör Matriksi (Component Matrix) (Devamı)

Component Matrix										
	Component									
	1	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**	**8**	**9**	**10**
Orman Alanları	-0,287	0,391	0,325	0,138	-0,351		0,202	-0,126	0,183	
Balıkçı Barınakları ve İskeleler	0,370	0,219	0,641	0,108	-0,212	-0,173				
Engebelilik	-0,364	-0,352	0,591		-0,209				0,142	
Deniz ve Göl Kıyısı	0,405	0,196	0,587	0,173	-0,328	-0,172				
Turizm yatak Kapasitesi	0,306	0,206	0,575			-0,153			0,111	
Toprak KDK'sı	0,472	0,502	-0,516							
Nüfus Artış Hızı	-0,107	0,148	0,451			0,170	-0,256		-0,416	0,127
Kültür Balıkçılığı	0,241	0,110	0,424			-0,100		-0,215	0,182	
Pamuk Alanları	0,340		-0,347	0,166		-0,120	0,272			
Melez Sığır Sayısı	0,240	-0,109		0,570		0,561	-0,272	0,171	0,186	
Arpa Alanları	-0,205	0,365		0,556	0,155	-0,242	-0,124			
Yük Hayvanı Sayısı	-0,293	0,189		0,422	0,179	0,161	0,105	-0,216	-0,280	-0,286
Nüfus	0,390	0,299	0,373	-0,143	0,558	0,118		-0,178		
İdari Fonksiyon	0,410	0,364	0,387		0,505	0,185		-0,185		0,113
Sanayi İstihdamı	0,235	0,191	0,250	-0,233	0,445			0,113	0,216	-0,393
Sebze Alanları	0,161				0,367	0,207		-0,185		0,211
Kültür Sığırı Sayısı	0,142			0,454		0,586	-0,316	0,203	0,229	
İncir Alanları				0,255	0,240	-0,459	-0,369	0,227		0,184
Bağ Alanları				0,208	0,211	-0,390	-0,367	0,169	0,151	0,276
Nadas Alanları	-0,176			0,205	0,237	-0,341	-0,253	0,158		
Mer'a ve Daimî Çayır Alanları		-0,184	0,196	0,120	0,283		0,461	0,307		0,271

Tablo 4. Faktör Matriksi (Component Matrix) (Devamı)

Component Matrix										
	Component									
	1	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**	**8**	**9**	**10**
Kestane, Ceviz, Elma ve Kiraz Alanları	-0,176		0,114		0,169	0,132	0,450	0,415		0,273
Yerli Koyun Sayısı			-0,110	0,355		-0,153	0,360		0,120	0,160
Yerli Sığır Sayısı	-0,113	-0,302		0,339	0,155	0,119	0,345		-0,284	
Kullanılmayan Tarım Alanları			0,265	-0,121			0,110	0,618		-0,435
Şeftali, Erik ve Kayısı Alanları	0,146					0,171	-0,174		-0,470	0,310
Narenciye Alanları	0,359	0,119	0,268		-0,166		-0,125	0,230	-0,380	
Antepfıstığı Alanları	-0,127	0,130				0,132			0,314	
Mısır ve darı Alanları	0,248		-0,301			0,234				0,323
Extraction Method: Principal Component Analysis.										
a. 10 components extracted.										

Tablo 5. Döndürülmüş Faktör Matrisi (Rotated Component Matrix)

Rotated Component Matrix										
	Component									
	1	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**	**8**	**9**	**10**
Sıcaklık	-0,812	0,148	0,285		-0,194	0,155	-0,109			
Yükselti	0,812	-0,148	-0,285		0,195	-0,156	0,109			
Yağış	0,803	-0,190								
Kılkeçisi Sayısı	0,555	0,124			0,253			0,207		
Orman Alanları	0,523		0,460	-0,194	0,124		-0,107		-0,124	
Antepfıstığı Alanları	0,276					0,177				-0,191
Toprak KDK'sı	-0,159	0,818		0,173					-0,102	-0,117
Litoloji	-0,237	0,792	0,113	0,120				-0,106		0,117
Engebelilik	0,250	-0,683	0,282	-0,187	-0,141					

Tablo 5. Döndürülmüş Faktör Matrisi (Rotated Component Matrix) (Devamı)

Rotated Component Matrix										
	Component									
	1	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**	**8**	**9**	**10**
Doğal Bitki Örtüsü Tahribatı	-0,375	-0,654	-0,133	0,116			0,158		-0,140	-0,182
Zeytin Alanları	-0,384	-0,541			0,241				-0,254	-0,178
Buğday Alanları	0,189	0,491	0,181		0,437		0,156	0,163	-0,146	-0,150
Pamuk Alanları	-0,360	0,384			0,166			0,197		-0,185
Mısır ve darı Alanları		0,325	-0,121		-0,155	0,294		0,108	-0,287	
Deniz ve Göl Kıyısı	-0,123		0,799							0,245
Balıkçı barınakları ve İskeleler			0,793						0,115	0,182
Turizm Yatak kapasitesi			0,674	0,224						
Kültür Balıkçılığı			0,555	0,152						
Nüfus		0,102	0,289	0,804					0,144	
İdari Fonksiyon		0,143	0,335	0,789						0,146
Sebze Alanları			-0,111	0,489					-0,154	
Yük Hayvanı Sayısı	0,119		-0,118		0,734					
Arpa Alanları	0,144	0,168			0,580		0,440			
Tütün Alanları	0,395	0,272			0,460			-0,166		
Yerli Sığır Sayısı	-0,211	-0,315	-0,131		0,403		-0,142	0,344		
Anayola Uzaklık	0,187	-0,263	-0,127	-0,160	0,379	-0,166	0,210		0,240	0,116
Melez Sığır Sayısı	-0,135				0,102	0,903				
Kültür Sığırı Sayısı						0,875				

Tablo 5. Döndürülmüş Faktör Matrisi (Rotated Component Matrix) (Devamı)

Rotated Component Matrix										
	Component									
	1	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**	**8**	**9**	**10**
İncir Alanları							0,753			
Bağ Alanları							0,698			
Nadas Alanları					0,173		0,538		0,102	
Mer'a ve Daimî Çayır Alanları		-0,158		0,155				0,690		
Kestane, Ceviz, Elma ve Kiraz Alanları	0,195							0,688	0,124	0,123
Yerli Koyun Sayısı				-0,150	0,135			0,437	-0,166	-0,218
Kullanılmayan tarım Alanları			0,104					0,175	0,797	
Sanayi İstihdamı			0,134	0,464					0,586	-0,182
Şeftali, Erik ve kayısı									-0,173	0,611
Nüfus Artış Hızı	0,229	-0,191	0,166	0,181						0,598
Narenciye Alanları	-0,194	0,134	0,284						0,159	0,537
Extraction Method: Principal Component Analysis.										
Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.										
a. Rotation converged in 15 iterations.										

3.2. Faktörlerin Değerlendirilmesi

Faktör gruplarına bakıldığında, doğal ortam ve sosyo-ekonomik faaliyetler arasındaki ilişkilerden çok doğal ortam koşullarının kendi arasındaki, sosyo-ekonomik faaliyetlerin kendi aralarındaki ilişkiler daha net ve yoğundur. Doğal ortam koşullarının sosyo-ekonomik faaliyetleri belirlemesinden ziyade, sosyo-ekonomik faaliyetlerin doğal ortamı değiştirme özelliği daha ağır basmaktadır. Doğal ortam koşullarının bazıları, ortamdaki sosyo-ekonomik faaliyetlerden etkilenme özelliği taşımamakta veya son derece sınırlı oranda etkilenmektedir. Örneğin ana materyal, yükseklik, sıcaklık, yağış, nemlilik, bulutluluk sosyo-ekonomik faaliyetleri etkileyen, fakat onlardan etkilenmeyen özelliklerdir. Dolayısıyla ilişkilerde bağımsız değişkenler olarak değerlendirilirler. Bunun yanı sıra toprak, bitki örtüsü, yer altı

ve yerüstü suları (akarsu, göl ve denizler) gibi doğal ortam elamanları, yürütülen sosyo-ekonomik faaliyetlerden son derece yoğun olarak etkilenmektedirler. Oysa sosyo-ekonomik faaliyetlerin tamamı doğal ortam şartlarından etkilenmektedir. Fakat, doğal şartların olumlu veya olumsuz etkileri sosyo- ekonomik faaliyetin yürütülmesi sonucunda elde edilecek kazanca göre önemli veya önemsiz sayılabilmektedir. Ayrıca, alınan tedbirlerle doğal ortamın olumsuzluğu bertaraf edilebilmektedir. Fakat, doğal ortamın olumsuzluklarını ortadan kaldıracak tedbirler daima ek maliyet oluşturmaktadır. Örneğin, vejetasyon döneminde kuraklığın olması nedeniyle sulama teşkilatlarının yapılması tarımsal üretime ek maliyet getirmektedir. Bir kentin içme ve kullanma suyunun çevresinden temin edilememesi durumunda uzak mesafelerden su getirilmektedir. Bu da aynı şekilde ek maliyet getirmektedir. Sıcaklığın yeterli olmadığı mevsimde sıcak dönemde yetiştirilen meyve ve sebzelerin üretiminin yapılması (seracılık) kapalı alan oluşturma ve ısıtma maliyetini beraberinde getirmektedir.

3.2.1. Yüksek Dağlık Alanlar

Bu faktör içerisinde yüksek, yağış1ı ve genellikle ormanlarla kaplı olan alanlar yer almaktadır. Yüksek ve yağışlı alanlar, batıda İlbira, Beşparmak, Madran, Gökbel, Aksivri, Akdağ, Bencik, Kayak, Marçalı, Göktepe ve Yılanlı dağlarıdır. Bu dağlık alanları arasında engebeli aşınım yüzeyleri bulunmaktadır.

Dağlık alanlar, yüksek, engebeli olması nedeniyle fazla tahribata uğramamıştır. Bu alanların bir kısmı orman alanlarından oluşmaktadır. Şist ve neojen ana materyalin bulunduğu yerler ağaçlandırma faaliyetlerine uygun verimli ormancılık alanlarıdır. Bunun dışında mermer ve kireçtaşı üzerinde ise ağaçlandırmanın son derece güç olması ormancılık faaliyetlerini kısıtlamaktadır.

Yüksek alanlar, kıl keçisi otlatmasının yoğun olarak görüldüğü ortamlardır. Bu nedenle kıl keçisi sayısı, en güçlü ilişkilerin yaşandığı birinci faktör grubunda yer almıştır.

Bu alanlar, anayollara uzaktır. Bu bakımdan nüfuslanma yönünden pek önemli olmamakla birlikte nüfus artış hızı çok düşük değildir. Bu alanlarda doğal bitki örtüsünün tahribatı henüz orman altı ot ve çalıların zayıflatılması seviyesindedir. Ayrıca, keçi otlatması nedeniyle doğal gençleşmenin gerçekleşmediği gözlenmiştir. Her ne kadar orman işletmeleri yöneticileri çobanları doğal orman bekçisi olarak görmekte iseler de keçi otlatması, orman alanlarının doğal gençleşmesinin, toprak örtüsünün korunmasının ve yer altı sularının güçlenmesinin önünde büyük bir engel oluşturmaktadır.

3.2.2. Havza Tabanları

Havza tabanları faktörü içerisinde toprak KDK'sının ve litolojik uygunluğun üst seviyede olduğu görülmektedir. Havza tabanlarının sulanan kesimlerinin sulanmayanlara göre az olduğu, faktör içerisinde buğday alanlarının etkisinin pamuk alanlarına göre fazla olmasından anlaşılmaktadır. Havzaların tamamının alçak tabanlı havzalar olmaması nedeniyle sıcaklığın etkisinin zayıf olduğu gözlenmektedir. Bunun yanı sıra engebelilik, tahrip edilmiş orman alanları ve zeytinliklerin bu alanlar ile negatif ilişkiler içerisinde olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu alanda az da olsa tütün ve arpa alanlarının da yer aldığı görülmüştür. Özellikle arpa alanlarının yer alması şaşırtıcıdır. Çünkü, sıcaklık şartları buğdayın yetişmesini engellediği alanlarda arpanın yetiştirilmeye başlandığı bilinmektedir. Bu durumda çalışma alanında, arpa ekim alanlarının bir kısmı uygun değildir.

3.2.3. Kıyı Alanları

Kıyı alanları, tek tip doğal ortam ve sosyo-ekonomik etkinlikler sahne olmamaktadır. Bunu faktör grubunda etkili olan elamanlardan da anlamak mümkündür. Kıyılar, geniş alanlarda kıyı gerisi yüksek ve engebeli dar kıyı şeritlerinden veya falezli kıyılardan oluşmaktadır. Bunun yanı sıra, küçük kıyı ovalarını oluşturan kısa boylu dere ve çayların meydana getirdiği plajlı kıyılar da özellikle Bodrum Yarımadası'nda yer almaktadır.

Kıyı gerisi engebeli olan Gökova Körfezi kıyıları orman alanlarının da yoğun olduğu sahalardır. Aynı zamanda Güvercinlik ve Torba köylerinin kıyıları ile Akbük- Kazıklı arasındaki kıyı da orman alanlarının yer aldığı engebeli kıyılara örnektir. Bu alanlarda kültür balıkçılığı daha baskın olmakla birlikte turizm yatak kapasitesinin de son yıllarda arttığı görülmüştür. Bu nedenle bu kıyılarda turizmciler ile kültür balıkçılarının arasında rekabet yaşanmaktadır.

Plajlı kıyıların bulunduğu alanlarda turizm faaliyetleri, turizmle doğrudan ilişkisi olmayan fakat ortamın kabiliyetleri arasında bulunan diğer faaliyetlerin büyük bölümünü ortadan kaldırmıştır. Bu faaliyetler, bağcılık, narenciye ve zeytin tarımı ile sebze üretimidir. Bunların ortadan kalkmaya yüz tutması, turizm dolayısıyla yaşanan ikincil konut ve site inşaatlarının, konaklama ve diğer turizm etkinliklerinin yürütüldüğü tesislerin eskiden tarım alanı olan sahalara yapılmalarıdır. İkincil konutlar son yıllarda yamaçlara ve sırtlara yapılmaktadır. Bunun nedeni ise ova tabanlarında arsa kalmaması veya arsa fiyatlarının yüksekliğidir.

Kıyı alanları, balıkçı barınaklarının da yoğun olduğu sahalardır. Fakat, turizm faaliyetleri nedeniyle pek çok barınağın turizm amaçlı limana veya iskeleye dönüştürülme çalışmaları bulunmaktadır.

3.2.4. Kentsel Yerleşim Alanları

Kentsel yerleşim alanları, doğal ortamın etkisinin son derece azaldığı, fakat doğal ortama yapılan etkinin artığı sahalardır. Özellikle kente konut, ulaşım, sanayi, ticaret alanları ve diğer sosyal alanların temini amacıyla yamaç, etek alanları ile ova tabanları kullanılmaktadır. Bu durum çalışma alanındaki kentlerde de gözlenmiştir. Muğla polyenin kuzeyindeki birikinti koni ve yelpazelerinin üzerinde kurulmuş, zamanla güneydoğusundaki Düğrek köyüne doğru büyümüştür. Düğrek köyüne doğru büyümeyi yönlendiren unsur ise Muğla'dan Kale yönüne giden karayolunun buradan geçmesidir. Muğla-Marmaris arasındaki karayolunun çevre yolu ile şehir dışına taşınması ile kentin alansal büyümesi polyenin ortasından geçen yola doğru kaymıştır. Zamanla çevre yolunun etrafındaki sahaların dolması ile bugün polyenin en alçak kesimlerinden olan kuzey bölümü kentsel yerleşim alanlarına katılacaktır.

Milas, Sodra Dağının doğu yamaçlarına yaslanmış, güney, kuzey ve doğu istikametinde büyümeye devam eden bir kenttir. Kentin Sodra Dağı yönünde büyüme imkanları kısıtlıdır. Ancak son yıllarda dağın yamaçları teraslanarak bu alanda toplu konut alanları oluşturulmaya çalışılmaktadır. Buradaki kaygı, tarım alanlarının korunmasından ziyade ova tabanının kullanılmasının getireceği mali yüktür.

Yatağan ve Çine'de de kent alanının tarım alanlarına doğru genişlediği gözlenmiştir. Yatağan, karayolu istikametinde doğu-batı, Çine de kuzey-güney doğrultusunda uzamaktadır. Fakat, kentlerin genişleme istikametlerini kontrol altında tutan şehirlerarası karayolu şebekesi ve çevre yollarıdır. Bu durum, kır yerleşmelerinde de aynı şekilde gözlenmiştir.

3.2.5. Yamaç Alanları ile Yüksek Olmayan Aşınım Yüzeyleri

Yamac alanları havza tabanları ile yüksek alanlar arasında geçiş bölgesidir. Alt seviyelerde zonobiyom karakteri gösterirken üst seviyelere doğru orobiyom şartlarının etkileri görülmektedir. Sıcaklık şartları havza tabanlarında 17-18^{0}C iken, 800 m yüksekliğe çıkıldığında 12,4°C'a düşmektedir. Yamaç alanlarının alt ve üst sınırları arasında ocak ve temmuz sıcaklıklarının arasındaki fark da değişmektedir. Yıllık sıcaklık farkı havza tabanlarına yakın olan yerlerde 19,2°C iken, 800 m'de 20,4°C'ye çıkmaktadır. Bu alanların yağış değerleri de farklıdır. Havza tabanları ile üst sınır arasında 400 mm'nin üzerinde fark bulunmaktadır. Yağışın yüksekliğin artışıyla birlikte artması bir avantaj olmakla birlikte sıcaklığın düşmesi ile kısalan vejetasyon süresi bir dezavantaj olmaktadır. Diğer yandan yağış rejiminin çalışma alanı bütününde düzensizlik göstermesi (Akdeniz yağış rejimi) ve yağışsız döne-

min vejetasyon dönemine rastlaması bu alanlarda yürütülen ve temel uğraşı olan tarımsal etkinlikleri olumsuz olarak etkilemektedir.

Yamaç araziler ile yüksek olmayan aşınım yüzeylerinde yer yer buğday ve tütün ekim alanları bulunmakla birlikte, zeytincilik bu ortamın adeta egemen tarımsal faaliyetidir. Buğday ve tütün tarlaları genellikle aşınım yüzeylerinde, zeytinlikler ise yamaçlarda yer almaktadır. Özellikle gnays, şîst, mermer ve neojen ana materyallerden oluşan arazilerde buğday, tütün ve zeytin tarımı son derece yoğun iken, kireçtaşı arazisinde ise sınırlı alanlarda yer almaktadır. Sözü edilen sahalar, havza tabanlarından geçen ana yollara uzaktır. Bunun yanı sıra bu sahalar stabilize ve orman yollarından da yoksun durumdadır. Bu nedenle özellikle ürünün pazarlanması açısından yük hayvanlarına ihtiyaç duyulmaktadır. Bundan dolayı yük hayvanlarının en fazla yer aldığı sahalar buralardır. Yük hayvanlarının tek kullanıldığı alan ürününün taşıtılması değildir. Yük hayvanlarından arazinin işlenmesi için de yararlanılır. Özellikle at sayısının fazlalaştığı köylerde bu uygulama yoğundur.

3.2.6. Modern Büyükbaş Hayvancılık

Faktör yüklerine bakıldığında modern büyükbaş hayvancılığın ölçülebilen doğal ortam koşulları ile ilişkisi bulunmamaktadır. Yani değişik şartlara sahip ortamlarda ortaya çıkabilmektedir. Bunun ana nedeni modern hayvancılık etkinliğinin her türlü arazide büyük çapta kredi olanaklarıyla ilgili olmasıdır. Modern hayvancılık yerli sığırların yerini melez ve kültür sığır1arının almasına neden olmaktadır. Bu nedenle faktör gruplarında melez ve kültür sığırlarının aynı faktör grubu içerisinde yer alması ve diğer faktör gruplarıyla ilişkilerinin de zayıf olması bekleniyordu. Faktör analizi ile beklenen sonuç elde edilmiştir.

3.2.7. İncir, Bağ ve Nadas Alanları

İncir, bağ ve nadas alanları faktör analizinde aynı faktör grubu içerisinde yer almıştır. Bunun ana nedeni incir ve bağ yetişme ortam koşullarının benzer olmasıdır. Özellikle köklerin havalanma yönünden iyi, taban suyu seviyesinin düşük olduğu alanlar bağ ve incir için uygun sahalardır. Bu tanıma, birikinti koni ve yelpazeleri, neojen çakıllı-kumlu-milli depolar, düz ve düze yakın gnays, kuvars şistler üzerinde gelişen derin kumlu topraklar girer. Bu şartları taşıyan araziler; Büyük Menderes grabenine bakan kuzey yamaçlarda, Bodrum Yarımadası'nın güney ve batısında, Akçay Havzası'nın batısında yer almaktadır. Ayrıca, Turgut Havzası ve Yatağan Havzasının doğu kesimi de aynı şartlar taşımaktadır (Gümüş, 2000).

3.2.8. Gnays Üzerindeki Yüksek Aşınım Yüzeyleri

Madran ve Gökbel dağları üzerinde yer alan 700-800 m seviyesinin üzerinde olan alanlardır. Bu sahalar düz ve düze yakın olduğu için, ormanlar tahrip edilerek kültüre alınmıştır. Bu alanlarda akarsu yataklarına yakın olan ve 700-1000 m yükseltiler arasındaki sahalar kestane, ceviz, elma ve kiraz bahçeleri olarak değerlendirilmiştir. Bunun dışında kalan ve daha yüksek alanlar mera ve daimî çayır alanlar olarak kullanılmaktadırlar. Bunlar doğal bitki örtüsü sınıflamasında subalpin çayırlar olarak değerlendirilmiştir. Madran Dağ1arı'nın 1400 m yükseltisinden doruk bölgesini de içerisine alan yerler bu şekildedir.

3.2.9. Linyit Yatakları ve Termik Santrallerin Bulunduğu Neojen Havzaları

Neojen havzalarının büyük bölümü az engebeli ve işlenebilir karakterli olduğu için l970'1i yıllara kadar tarımsal amaçlı kullanılmıştır. 1970 yıllardan itibaren neojen havzaları bünyesinde yürütülen linyit arama çalışmaları sonucunda Eskihisar, Bağyaka, Tınaz, İkizköy, Sekköy, Hüsamlar, Karacaağaç havzalarında geniş linyit yataklarına rastlanmıştır. Bunların dışında Turgut ve Bayır havzalarında da daha derinde yer alan linyit damarları tespit edilmiştir (Schuiling, 1962). Kısa zamanda linyit çıkarım faaliyetleri başlatılmış ve sırasıyla Yatağan, Yeniköy ve Kemerköy termik santralleri faaliyete geçmiştir. Bu faktör grubunun oluşumu tamamen linyit yataklarının varlığına ve termik santrallerin kurulmasına bağlı olarak oluşmuştur. Çünkü, bu faaliyetler birer sanayi faaliyeti olarak çalışma alanında en fazla sanayi istihdamının bu alanlarda toplanmasına yol açmıştır. Bu nedenle bu faktör grubu, linyit havzaları ve sanayi istihdamı ile temsil edilmiştir. Sanayi istihdamının kent ve kentleşmenin gelişimine bağlı olarak linyit havzalarından kent alanlarına kaymasının yakın yıllarda gerçekleşmesi zor bir olasılıktır. Çünkü, kent yerleşmelerinde gözlenen sanayileşme genel olarak atölye tipindedir. Atölye sanayisinin dışında kalan tesisler ise istihraç sanayisinin devamı niteliğinde olan boyutlandırma ve torbalama gibi ara mal üretim tesisleridir. Bu tesislerin devamı durumunda olan tesislerin kurulması durumunda kentsel yerleşmelerdeki sanayi tesislerinin istihdam miktarları linyit havzaları ve termik santrallerin yarattığı istihdamın üzerine çıkmıştır.

3.2.10. Küçük Ölçekli Kıyı Ovaları

Çalışma alanında küçük kıyı ovalan turunçgil ve şeftali-erik-kayısı bahçelerinin yer aldığı alanlardır. Bu alanlar bulundukları konum itibariyle deniz turizmi faaliyetleri açısından da önemli sahalardır. Bu nedenle hem bahçe tarımı hem turizm faaliyetlerinden kaynaklanan istihdam olacakları nüfus artış hızının bu alanlarda yüksek olmasını sağlamaktadır. Bu alanlarda bulunan yerleşmelerin büyük

çoğunluğu köy statüsünden çıkarak belediyelik olmuşlardır. Bunların en çarpıcı örnekleri Bodrum Yarımadası'nda görülmektedir.

4. Sonuç ve Tartışma

Çalışma sonucunda, Menteşe Yöresinde faktör analizi uygulanarak 10 (on) adet doğal ve beşerî ortam belirlenmiştir. Coğrafya çalışmalarında haritaların çakıştırılması ile doğal ve beşerî ortamlara ilişkin özelliklerin çeşitli düzeylerde tespiti esas alınmaktadır. Bu geçmişte elle yapılırken günümüzde Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) ile bilgisayar ortamında sayısal haritalar yardımıyla yapılmaktadır. Ancak, bu çalışmada herhangi bir haritalardan yararlanmak yerine ortama ilişkin elde edilen sayısal veriler kullanılmıştır. Çalışmamızı haritalar yardımıyla yapılan coğrafi çalışmalardan ayıran da budur. Ancak hem istatistik verilerin hem de harita üzerinde dağılımlarının birlikte ele alınması durumunda coğrafi ortamların çok daha verimli ve kesin ayrıma tabi tutulması söz konusu olacaktır.

Kaynakça

Bandalos, D. L. (2018). Measurement theory and applications for the social sciences. Guilford Publications.

Gümüş, N. (2000). Menteşe Yöresi'ndeki Doğal Ortam Ortam ile Sosyo-Ekonomik Faaliyetler Arasındaki İlişkiler (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Hair, J. F., Black, W. C., & Babin, B.J. (2009). Multivariate data analysis (7th ed.). Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.

Pazarlıoğlu, M. V., Emeç H. ve Erdoğan S. (1999). Dokuz Eylül Üniversitesi Öğrencilerinin Yüksek Öğretim Beklenti Değişkenlerinin Faktör Analizi ile İncelenmesi (yayınlanmamış bildiri), IV. Ulusal Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu, s.1, Mayıs 1999, Antalya-Belek

Schuiling R.D. (1962). Türkiye'nin Güneybatısındaki Menderes Migmatit Kompleksinin Petrolojisi, Yaşı ve Yapısı Hakkında. MTA Enstitüsü Dergisi, 58 (71-84)

26. BÖLÜM

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE JEOPOLİTİK TASAVVUR VE GERÇEKLER

Prof. Dr. Hamza AKENGİN - Marmara Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-0626-3819

Özet

İnsanlık tarihi bir bütün olarak incelendiğinde dünyanın, hemen her dönemde, değişik milletler arasında geçen hâkimiyet mücadelelerine sahne olduğu görülmektedir. Dünya nüfusunun artmasıyla birlikte yerleşilebilir alan bulma ve üretim alanlarını genişletme çabaları veya kavimlerin yayılma arzusu, bu güç savaşlarının ana sebeplerindedir. Tarihi süreçte güçlenen ve zamanla alanını genişletmek isteyen devletler geçtikleri bölgelerdeki yerleşmeleri yerle bir etmiş, insanları katletmiştir. Zaman içerisinde bu yıkım ve katliamlar söz konusu devletlerle ilgili algı veya tasavvur oluşmasına yol açmıştır. Avrupa imparatorluklarının Mezopotamya ve Mısır'a hâkim olmak için Anadolu üzerinden seferler düzenlemesi, Hristiyan dünyasının Haçlı Seferleri ve Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'da ilerlemesi bu hâkimiyet mücadelelerinin jeopolitik tasavvur oluşması konusundaki başlıca örnekleridir. Devletlerin hâkimiyet alanlarını genişletmek amacıyla gerçekleştirdikleri bu tarihi seferler ve genişleme hamleleri, zaman içerisinde o devletlerin kendi jeopolitik süreçlerini, jeopolitik kültürlerini ve geleceğe yönelik jeopolitik tasavvurlarını oluşturmalarına zemin hazırlamıştır. Bu çalışmanın amacı tarihi süreçteki devletlerle ilgili oluşan jeopolitik tasavvur ile 21. Yüzyılın ilk çeyreğinde medya, kitle iletişim araçları, stratejik kurumlar ve akademik faaliyetlerle oluşturulan jeopolitik tasavvur arasındaki benzer veya farklılıklar konusunda bir değerlendirme yapmaktır. Bu çalışma belge analizi ve yorumlamaya dayalı olarak planlanmıştır. Sonuçta 21. Yüzyıl öncesi dönemdeki jeopolitik tasavvurların tarihi gerçek ve yaşanmış tecrübelere dayalı iken, 21. Yüzyılın ilk çeyreğindeki güç

mücadeleleri ile ilgili jeopolitik tasavvurların popüler jeopolitik araçları ile şekillendirildiği anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Jeopolitik, jeopolitik tasavvur, İran-ABD-İsrail savaşı, demir kubbe.

1. Giriş

İnsanlık tarihi bir bütün olarak incelendiğinde dünyanın, hemen her dönemde, değişik milletler arasında geçen hâkimiyet mücadelelerine sahne olduğu görülmektedir. Dünya nüfusunun artmasıyla birlikte yerleşilebilir alan bulma ve üretim sahalarını genişletme arayışları ile bazı toplumların hâkimiyet alanlarını yayma eğilimleri, kavimler arasında mücadelelerin yaşanmasına zemin hazırlamıştır. Tarihi dönemde, zaman içinde güçlenen devletlerin imparatorluklara dönüşerek, dünyayı paylaştıkları ve menfaat sahaları oluşturdukları bilinmektedir. Avrupa'da güçlenen imparatorlukların, Mezopotamya ve Mısır'a hâkim olmak için, Anadolu üzerinden seferler düzenlemeleri, Anadolu'da hâkimiyeti kaybeden Hristiyan dünyasının Haçlı seferleri ile doğuya sefer düzenlemesi, Anadolu'da güçlenen Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda ilerlemesi bu hâkimiyet mücadelelerine örnek olarak verilebilir.

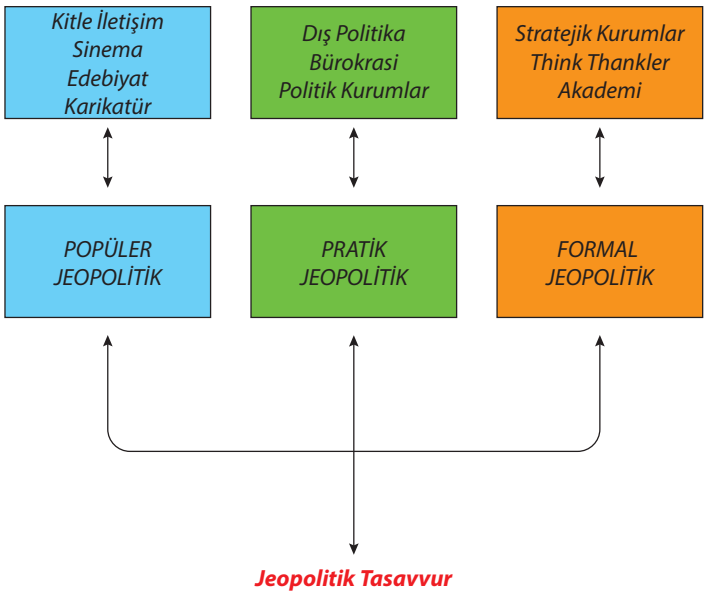
Jeopolitik, bir fikir olarak askeri ve siyasi liderlik için mücadele eden dünyanın güçlü devletleri arasında küresel güç mücadelesinde göz önünde bulundurulması gereken bir durumdur. Bir devletin diğerini tehdit edebilmesi teknolojik, sosyal ve coğrafi faktörlerden etkilenmesi ile olur. Fakat genişlemek isteyen bir devletin diğerini tehdit etmesi sadece basit coğrafi faktörlerle ilişkili değildir. Dünya tarihi milletler arasında hakimiyetini genişletme mücadelesi ile geçmiş, bu hâkimiyet mücadeleleri nihayetinde günümüz dünyasında siyasi hâkimiyet alanları ve devletlerin oluşmasına, şekillenmesine zemin hazırlamıştır. Tarihi dönemdeki milletler arası mücadeleler çok şiddetli savaşlar ve nihayetinde zaman zaman soykırıma varan katliamlarla sonuçlanmıştır.

Tarihi süreç incelendiğinde belirli milletlerin dünyaya hâkim olmada ve dünya siyasetine, kültürüne ve ekonomisine yön vermede diğerleri ile karşılaştırıldığında daha önemli rol oynadıkları görülmektedir (Kodaman, 1995). Hun, Moğol seferleri, Roma ve Bizans İmparatorlukları, Selçuklu ve Osmanlı Devletleri, Büyük Britanya Krallığı, ABD ve SSCB bu konuda akla ilk gelen örneklerdendir. Devletlerin hakimiyet alanlarını genişletmek için düzenledikleri seferler zaman içerisinde o devletlerin hâkimiyet süreçleri ile ilgili jeopolitik tasavvurların oluşmasına da zemin hazırlamıştır.

Kavramsal Çerçeve

Jeopolitik, jeopolitik kültür ve jeopolitik tasavvur birbiri ile ilişkili kavramlardır. Jeopolitik devletler veya bölgeler arasındaki stratejik ilişkiler üzerinde coğrafi konumun etkisini araştırır ve coğrafi şartların şekillendirdiği siyaseti tanımlamak için kullanılan kavramdır (Akengin 2026). Jeopolitik algı veya tasavvurun oluşturulması birinden farklı ancak birbirini destekleyen yollarla yapılmaktadır. Jeopolitik kültür bir devletin dış politikasını ve dünyadaki konumunu belirleyen, kökeni tarihe dayanan, yerel, bölgesel ve uluslararası ilişkileri şekillendiren bakış açısıdır (Flint ve Taylor, 2014). Jeopolitik tasavvur, devletlerin veya stratejistlerin kendi coğrafi konumları, komşuları, küresel güç ilişkileri ve stratejik çıkarlarına dair geliştirdikleri zihin haritası ve bakış açısıdır. Jeopolitik tasavvuru şekillendiren faktörler şunlardır: Coğrafi konum, menfaat veya çıkar çatışmaları, kültürel miras ve ilişkiler ağı, uluslararası ilişkilerdeki roller.

Jeopolitik kültür, bir toplumun üzerinde yaşadığı mekânın şekillendirdiği bakış açısı, tarihî tecrübelerin, kolektif inanışların ve kararların birleşimidir. Jeopolitik kültür başlığı altında çok ilginç örneklere de rastlamak mümkündür. Orta doğu ülkelerinin bir kısmında kolalı içecek pazarında Pepsi Cola'nın en büyük pazar payına sahip olması jeopolitik kültürle ilişkilidir. Arap ülkelerinde Pepsi Cola'nın pazarının genişliği ile 1960'larda, Coca Cola'nın İsrail'de fabrikası olduğu gerekçesiyle Arap ülkeleri tarafından Coca-Cola'ya boykot kararı alınması bu ülkelerde Pepsi Cola'nın Pazar kazanmasına zemin hazırlamıştır (Jarnagin, 2016). Jeopolitik kültür konusundaki ilginç örneklerden biri de Pakistan'ın milli sporu olan krikettir. Pakistan'da kriket sporu ile sömürgecilik arasındaki ilişki, sadece spor tercihi değil, aynı zamanda siyasi ve kültürel bir mirastır (Showkat, 2013). Pakistan'da kriketin varlığı ve yaygınlığı bu ülkeyi uzun süre yöneten İngiliz Doğu Hindistan Şirketi ve devamında Britanya Rajı'ya (İngiliz sömürge yönetimi) dayanmaktadır. Jeopolitik tasavvur, devletlerin veya stratejistlerin kendi coğrafi konumları, komşuları, küresel güç ilişkileri ve stratejik çıkarlarına dair geliştirdikleri zihin haritası ve bakış açısıdır (Akengin, 2022). Jeopolitik tasavvurun şekillenmesinde kitle iletişim araçları, sinema filmleri, roman, hikâye, şiir gibi eserler ile dış politika üzerine çalışan kurumların paylaşımları, strateji üzerine çalışan kurumlar ile akademide üretilen söylemler etkili olmaktadır. Bu süreçte günlük olaylarla ilgili değerlendirmeler, dış politika ile ilgilenenlerin tecrübe aktarımları ve devletin takip ettiği siyaseti şekillendiren kurumların ürettiği, paylaştığı bakış açıları önemlidir (Flint ve Taylor, 2014), (Şekil 1). Milletler arası güç mücadelelerinde ABD, Rusya, Çin ve Türkiye'nin jeopolitik tasavvuru birbirinden farklıdır.

Şekil 1. Jeopolitik tasavvuru şekillendirme süreci (Akengin, 2026).

Aslında insanlığın yerleşme tarihi incelendiğinde bu süreçlerin en azından bir kısmının jeopolitik konum ve zaman içerisinde oluşan jeopolitik tasavvurlarla da ilgili olduğu görülecektir. Anadolu'da volkanik arazilerin geniş yer kapladığı Orta Anadolu'da veya Kapadokya olarak tanımlanan alanda geniş yer kaplayan yer altı şehirlerinin kuruluş sürecinin dönemlerinin jeopolitik konumu ve tasavvuru ile ilgili olduğu ifade edilebilinir. Tarihi veriler Hristiyanların yaşadığı Kapadokya bölgesinde girişleri kolay bulunmayan bulunsa da kolay girilemeyen yeraltı yerleşmelerinin, ilk Hristiyanları Romalı askerlerden ve Arap akıncılardan koruduğuna işaret etmektedir (Kocalar, 2018; Sönmez, 2014). Timur'un Türkistan'dan batıya yönelik düzenlediği seferlerle geçtiği yerlerdeki yerleşmelerde taş üstünde taş bırakmaması hedefi olan yerlerde korku salmasına yol açmıştır (Solmaz, 2022). Bu Timur devleti ile ilgili jeopolitik tasavvurun arka planını oluşturmuştur. Avrupa'da papanın çağrısı ile başlatılan XI. Yüzyıl sonunda başlayıp XIII. Yüzyıl sonunda kadar devam eden Haçlı Seferleri'nin arka planında da o dönemin şartları ile şekillenen jeopolitik tasavvur yatmaktadır. Hristiyanlar için kutsal sayılan Kudüs'ün Müslümanların elinde olması ve Anadolu'daki zenginliğin dilden dile dolaşması, bu zenginliğe sahip olma arzusu (Akkuş Yiğit, 2025) Avrupa'da Papa'nın çağrısının karşılık bulmasına zemin hazırlamıştır ki, bu çağrının arka planı jeopolitik konum ve jeopolitik tasavvur ile ilgilidir. Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u kuşatması sırasında Konstantinopolis'te Latin külahı görmektense, Türk sarığı görmeyi

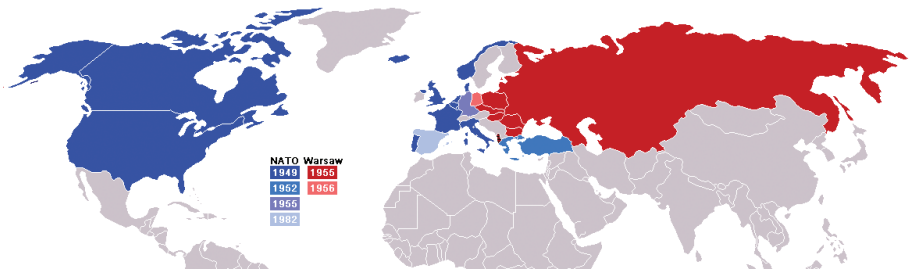
tercih ederim (Kaçar, 2022) diyen Lukas Notaras'ın bu ifadesinin arka planında Bizans halkının Katolik zulmü yerine Osmanlı adaletini tercih ettiğini yansıtan hem Latinler ve hem de Osmanlı devleti ile ilgili jeopolitik tasavvur yer almaktadır. Tarihi dönemde oluşturulan jeopolitik tasavvurların nihayetinde bir gerçekliği söz konusu idi. Çünkü oluşan tasavvur gerçek olaylar veya yaşanmışlıklarla ilgiliydi. Ancak günümüze gelindiğinde dünyadaki güç mücadeleleri ve oluşturulan jeopolitik tasavvurların tartışılması gerekmektedir. Bu tartışmayı devletler arası güç mücadelelerinden hareketle SSCB, ABD, İsrail ve İran örnekleri üzerinden açıklamak mümkündür.

2. Bulgular

2.1. İki Kutuplu Dünya, SSCB ve Rusya

Dünya tarihinde devletlerin siyaseten daha güçlü olma ve alanını genişletme stratejisi izledikleri bilinmektedir. Nihayetinde bu güçlü olma, alanını genişletme politikaları ikinci dünya savaşının çıkmasına sebep olmuş, savaş sona erdiğinde de yeni dünya düzenine geçilmiş ve 1950'li yıllarda başlayıp 1991 yılına kadar devam eden Doğu Bloku (Varşova paktı) ve Batı Bloku (NATO) ile temsil edilen 'İki Kutuplu Dünya' anlayışı hâkim hale gelmiştir.

Küresel bakımdan jeopolitik tasavvur oluşturulması ile ilgili süreçler iki kutuplu dünyada Batı Bloğunu temsil eden NATO ve Doğu Bloğunu temsil eden Varşova paktları arasında üstünlüğünü pekiştirecek algı operasyonlarına dönüşmüştür (Şekil 2). SSCB ve ABD arasındaki üstünlük savaşı bir taraftan askeri arka planı güçlendirirken, bir taraftan da uzay yarışları ile devam etmiş, her biri diğerine yönelik psikolojik üstünlük kurmak için faaliyetlerde bulunmuştur.

Şekil 2. İki kutuplu dünya ve etki alanlarının zaman içinde gelişimi.

Ekim 1990'de SSCB'nin geleceği ile ilgili bir tartışma yapıldığında SSCB'nin temsil ettiği Komünist sistemin sonsuza kadar devam edeceği ve 2050 yılında Avrupa ve Asya kıtasının tamamına yakınında (Hindistan hariç) komünist bir yönetimin

hâkim olacağı ileri sürülüyor (Şekil 3) buna göre algı oluşturulmaya çalışılıyordu. Ancak SSCB Ekim 1991 dağılması ile iki kutuplu dünya ayrımı ortadan kalkmıştır.

Şekil 3. SSCB tarafından 2050 yılında tasavvur edilen Dünya siyasi haritası.

SSCB ve komünist yönetimin sonsuza kadar devam edeceği özellikle medya aracılığı ile yapılan propagandanın bir sonucu idi. SSCB dağılınca bu ülke ve onun askeri gücü olan Varşova paktına yönelik oluşturulan Jeopolitik tasavvurda yıkılmış oldu. Ancak SSCB'nin mirasçısı olan Rusya Federasyonu SSCB'nin kara, hava ve deniz donanmasına sahip olmakla Dünyadaki en güçlü iki ordudan biri olarak uluslar arası alanda **söz sahibi olduğu tasavvurunu** canlı tutuyordu. SSCB'nin mirasçısı olan Rusya Federasyonu, önce eski Rus Çarlığı sınırları içinde olan Kırım'ı işgal etmiş, bu işgale gerekli tepkinin oluşmadığını görünce Ukrayna'ya yönelik işgal operasyonu başlatmıştır. Rusya Federasyonu'nun Ukrayna operasyonu öncesinde konu ile ilgili yapılan yorumlarda veya oluşturulan algıya göre Rusya birkaç gün içinde Ukrayna'yı işgal edecek veya Ukrayna teslim olacaktı. Rusya'nın Ukrayna'ya yönelik operasyonu 24 Şubat 2022 tarihinde başladı ve Rusya istediği neticeyi hala alabilmiş değil. Rusya'ya yönelik dünya kamuoyunda oluşturulan **tasavvurun gerçek olmadığı anlaşılmaktadır.**

2.2. ABD

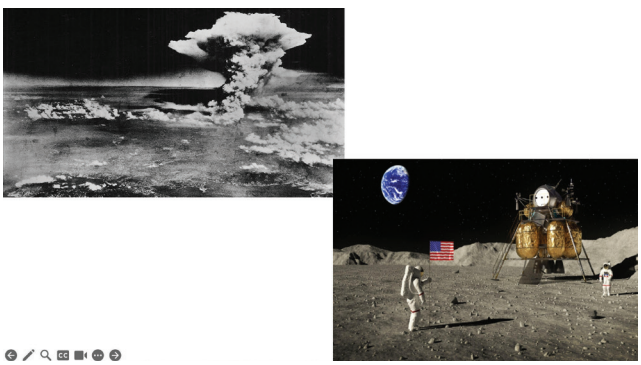
ABD II. Dünya savaşına sonradan dahil olmuş, ancak bu savaşı sona erdiren atom bombasını kullanarak büyük bir prestij kazanmıştır. Özellikle sinema filmleri, diziler, askeri alandaki teknolojik gelişmeler, kıtalar arası menfaat alanlarını korumak için sahip olduğu uçak gemileri, dünya çapında üretim, moda ve algı operasyonları ile başlı başına bir güç olduğu imajı yaratılmıştı. Bütün bunlara ilave olarak ABD'nin başta Ortadoğu olmak üzere Dünyanın dört bir tarafında kuruduğu askeri üsler (Şekil 4), savunma sanayinde özellikle geliştirdiği hava savunma sistemleri

ve fiili askeri uygulama örnekleri sayılabilecek Körfez Savaşları, Afganistan'ın işgali, Venezüella devlet başkanının başkanlık konutundan kaçırılması operasyonları ile oluşturduğu bir jeopolitik tasavvur var: **ABD dokunulmazdır.**

Şekil 4. 2020 yılında ABD'nin Dünya genelindeki askeri üsleri.

Bir taraftan II. Dünya savaşında kullanılan Atom Bombasının getirdiği psikolojik üstünlük yanında uzaydaki üstünlüğüne (Şekil 5) ilave olarak bir taraftan NATO ve Dünyanın 4 bir tarafında kurulan askeri üsler ile SSCB'nin dağılması ile tek süper güç olarak kalan ABD dünyanın farklı bölgelerinde farklı gerekçelerle yaptığı operasyonlar ile kendi ve müttefiklerine yönelik tehditleri ortadan kaldırmaya yönelik takip ettiği siyaset ile karşı konulmaz güç algısını oluşturmuştur.

Şekil 5. ABD'ye yönelik jeopolitik tasavvurun oluşmasında etkili olduğu düşünülen atom bombası ve uzay faaliyetleri.

ABD'nin dünya gücü tasavvurunun oluşmasında fiili etkilerden biri körfez krizleri ile Irak'a yaptığı operasyonlardır. Irak'ın Kuveyt'i işgali üzerine Körfez ülkelerinin kendilerini Irak'a karşı koruması için davet ettiği ABD'nin Irak'a yaptığı operasyonlar ve Bağdat'ın günlerce bombalanmasının canlı yayınlarla bütün dünyanın gözünün önüne serilmesi ABD'nin gücünün perçinlenmesine yol açan önemli olaylardan biri olmuştur. Aynı şekilde ikinci körfez savaşı sırasında Irak'a yönelik operasyon başta bölge ülkeleri olmak üzere ABD'nin hakimiyetinin kabullenilmesine zemin hazırlamıştır.

Şekil 6. ABD'nin Körfez operasyonu ve Irak'ı işgal sürecinde yaşanan görüntüler.

11 Eylül 2001'deki Dünya Ticaret Merkezine yönelik saldırlar sonrasında saldırıların planlandığı yer olarak Afganistan'ı gören ABD'nin bu ülkeye yönelik operasyonları ABD'nin gücü konusunda dünya kamuoyunu ikna etmişti. ABD, İsrail'in Gazze'ye yönelik saldırıları devam ederken, İran'a yönelik 12 gün savaşları süresince hem İsrail'e destek vererek hem de 12 gün savaşlarını İran'a yönelik bombardımanı ile bitirerek gücünü bir kez daha ispat etmişti.

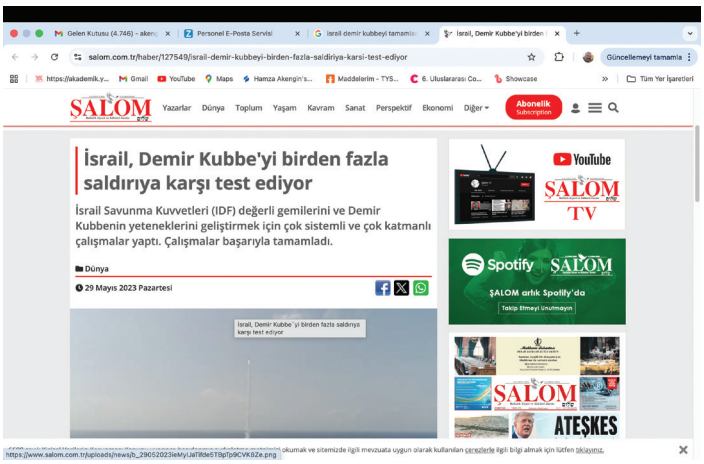
Medya ve benzeri yollarla ABD'ye yönelik jeopolitik tasavvuru zirveye oturttuğu son olay ABD'nin Venezüella'ya yönelik operasyonu olmuştu. Her ne kadar birçok bakımdan eleştirilse de Devlet başkanının konutundan kaçırılması ABD'nin gücünün ispatı bakımından son noktayı oluşturmuştu. ABD'nin başta Ortadoğu ülkeleri olmak üzere petrol rezerv sahalarına yönelik operasyonlarının arkasında ABD'nin petrol ihtiyacı yatmaktadır (Tablo 1).

Tablo 1. Abd'nin Petrol Rezervleri Günlük Petrol Üretim, Tüketim, Açık ve Dünya Sıralamalarındaki Yeri.

	Günlük Varil (Milyon varil)	Küresel Sıralama
Petrol Rezervleri	35.230.000.000	Dünyada 11.
Petrol Üretimi	14.837.640	Dünyada 1.
Petrol Tüketimi	19.687.287	Dünyada 1.
Günlük Açık	-4.849.647	

2.3. İsrail

1947 yılında BM'de alınan kararla kurulan İsrail dünya çapında siyaseten, ekonomik ve askeri bakımdan aldığı destekle alanını genişletmiş, nihayetinde İsrail'e yönelik özellikle hava saldırılarını önleyecek olan 'Demir Kubbeyi' tamamlayarak İsrail'in dokunulmaz olduğu fikrine kapılmıştır (Şekil 7). Nihayetinde Siyaseten Dünya çapında sayılabilecek aldığı destekle Vadedilmiş toprakları içine alana kadar alanını genişletmek için askeri operasyonlara girişmiştir.

Şekil 7. İsrail'in Demir Kubbe Savunma Sistemini test ettiğine dair 29 Mayıs 2023 tarihli haber.

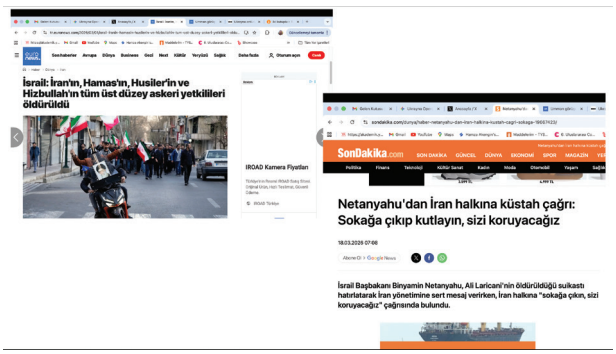
Hamas'ın 7 Ekim 2023'te başlattığı Aksa Tufanı operasyonunu bahane ederek İsrail'in Gazze'ye yönelik saldırıları başladı. İsrail'in operasyonuna çok sayıda devletin sessiz kalması, başta ABD ve bazı batılı devletlerin destek vermesiyle binlerce insan katledildi ve Gazze yerle bir edildi. Bu süreç içerisinde bazı devletlerin İsrail'e yönelik şartsız ve sonsuz desteği İsrail'in Lübnan ve Suriye yönelik saldırıları ve işgal faaliyetlerini artırdığı gibi İran'ında hedefe konmasına yol açmış-

tır. Nihayetinde İsrail'in İran'a yönelik tehditleri konusunda ABD'yi ikna etmesi ABD'nin İran'ın nükleer silaha sahip olma çabalarını bahane ederek İran'ın meşru hedef haline geldiği iddiası ile 28 Şubat 2026 tarihinde operasyon başlatmasına sebep olmuştur.

Şekil 8. İran'ın ABD saldırılarına dayanamayacağına dair ABD Başkan Yardımcısının açıklaması.

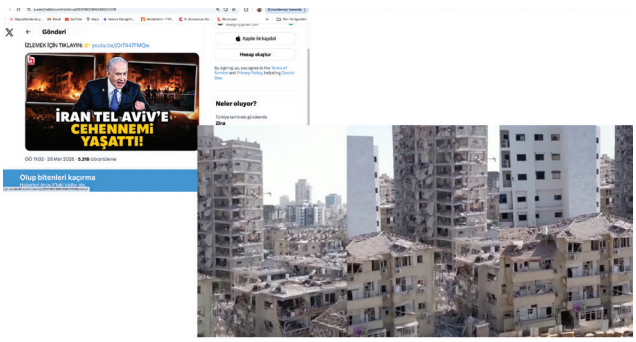
Bu operasyon öncesi ABD oluşturulan Jeopolitik tasavvurla İran'ın birkaç gün içinde yerle bir edileceği, İran halkının demokrasi talepleri ile ayaklanacağı fikrini işliyordu (Şekil 9). İsrail'in Gazze'ye yönelik saldırıları karşısında uluslararası toplumun büyük ölçüde sessiz kalması; Demir Kubbe'nin kendisine mutlak koruma sağladığına inanması ve Gazze, Lübnan, Suriye ve İran'a yönelik önceki saldırılarından cesaret alması, dokunulmaz olduğu yönündeki algıyı güçlendirmiştir. İsrail'in 28 Şubat 2026'da İran'ın dinî liderini ve üst düzey yöneticilerini hedef alan saldırılar başlatması (Şekil 9), İran'ın zayıf olduğu ve ABD ile İsrail tarafından kısa sürede teslim olmaya zorlanabileceği yönündeki jeopolitik tasavvurun bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

Şekil 9. İsrail'in İran'a yönelik saldırıları ve İran halkının isyana çağrılması ile ilgili haberler.

İran'ın, füze saldırıları ile, İsrail'in hava savunma sistemlerini aşarak, Demir Kubbeyi devre dışı bırakıp İsrail'in şehirlerini, hava alanlarını, askeri üslerini ve stratejik tesislerini vurması; başta Tel Aviv olmak üzere İsrail şehirlerini adeta harabeye çevirmesi (Şekil 10) ve sığınıklarda yaşamayı hayatın bir parçası haline getirmesi İsrail'e yönelik jeopolitik tasavvurun çökmesine yol açmıştır. İran'ın füze saldırıları karşısında çaresiz kalan, demir kubbe savunma sisteminin İran'ın fırlattığı füzeleri imha edemediği, hava savunma sisteminin devre dışı kalması üzerine İsrail'in füze saldırılarından sivillerin zarar gördüğünü iddia ederek dünya kamuoyundan İran'a müdahale edilmesi yönündeki talepleri İsrail'e yönelik jeopolitik tasavvurun gerçek olmadığını "İsrail dokunulmazdır" imajının yıkıldığını göstermektedir.

İran'ın Körfez bölgesindeki ABD üslerine yönelik saldırıları, uçak gemilerini hedef alan saldırılar, Dünyanın en önemli petrol taşıma güzergahlarından biri olan Hürmüz boğazını kapatması ve petrol taşımacılığına müdahale ederek dünyada petrol fiyatlarının yükselmesi ile oluşan Amerikan karşıtı blok Amerika tasavvurunun da çökmesine yol açmıştır. Bahreyn, BAE, Katar, Arabistan gibi savunmalarını Amerika'ya emanet etmiş olan Körfez ülkelerinin ABD'ye rest çekmesi de işin başka bir boyutunu oluşturdu. Bu arada ABD'nin İngiltere'den istediği desteği alamaması, Avrupa ülkelerinden bazılarının İran'a yönelik operasyona destek vermemesi ABD'yi zora sokmuştur.

Şekil 10. İran'ın İsrail'e yönelik füze saldırıları ile ilgili haberler.

Şekil 11. 7 Şubat 2026'da İran ve ABD arasındaki dolaylı görüşmelerle ilgili haber.

12 Gün savaşları öncesi Umman'da yapılan görüşmelerde İranlı temsilcilerle aynı masa etrafında toplanmayan (Şekil 11), yan yana gelmeyen ABD temsilcilerinin İslamabad'da ve İran görüşmecileri ile aynı masa etrafında toplanıp yüz yüze görüşmeye razı olması ABD ve İsrail'in oluşturulan algıdan güç devşirdiğini göstermek bakımından dikkat çekicidir.

28 Şubat 2026 öncesi ve sonrası bakımından gelinen nokta gözden geçirildiğinde hemen hemen bütün dünyada ABD ve İsrail konusunda oluşturulan jeopolitik algı veya tasavvurun değiştiği, ABD'nin birkaç gün süreceğini düşündüğü İran'a yönelik operasyonun tamamı ile başarısızlıkla sonuçlanıp, Hürmüz boğazının açılması için ateşkese razı olması ABD konusunda oluşturulan imajın yıkıldığını göstermektedir (Şekil 12).

Şekil12. İran'ın Hürmüz Boğazını açmak için savaş tazminatı istediğine dair haber.

3. Sonuç

İnsanlık tarihi boyunca süregelen güç ve hâkimiyet mücadeleleri, yalnızca askeri hamleler ya da fiziki coğrafyanın getirdiği sınır genişlemeleriyle sınırlı kalmamıştır. Küresel güç dengelerini anlamlandırmada hayati bir araç olan jeopolitik; sadece mekanik bir tehdit ve fırsatları okumaya imkân vermenin ötesinde, toplumların tarihi tecrübeleri, kolektif inanışları ve siyasi refleksleriyle şekillenen dinamik bir yapıya sahiptir. Tarihi süreçte Moğol, Roma ve Osmanlı gibi devletlerle ilgili jeopolitik tasavvurlar yaşanmış tecrübelerle şekillenmiştir. Yakın tarihte ABD ve SSCB arasındaki, iki devlet ve iki blokun oluşturduğu, iki kutuplu küresel rekabet ile popüler jeopolitik araçları ile oluşturulan jeopolitik tasavvura geçilmiştir. SSCB'nin dağılmasıyla birlikte bu tasavvur sona ermemiş; halefi olan Rusya Federasyonu'nun yakın çevre politikaları ve enerji jeopolitiği ekseninde yeniden şekillenerek küresel bir güç odağı olduğu algısı devam etmiştir.

Bu jeopolitik tasavvurların ve kültürel kodların değişimi, sadece küresel aktörlerin stratejilerinde değil, bölgesel güç dengesi değişiminde de kendini göstermektedir. Orta Doğu'da 1960'lardan bu yana İsrail'in varlığı üzerinden şekillenen politikalar ve buna bağlı olarak ortaya çıkan ekonomik boykotlar, jeopolitik kültürün toplumsal yaşama nasıl nüfuz ettiğine işaret etmektedir. Günümüzde ise İran'ın dış müdahalelere direnci ve zengin hidrokarbon kaynaklarına sahipliği, kalabalık nüfusu ile mezhebe dayalı ideolojik, jeostratejik merkezli güç sahipliği ve ABD'nin bölgenin ve kaynakların kontrolüne yönelik politikaları ile İsrail'in bölge siyasetini şekillendirme ve alanının genişletme siyaseti ve Rusya'nın küresel denge unsuru olarak varlığı bölgenin jeopolitik arka planını oluşturmaktadır. Gelinen noktada, jeopolitik tasavvurların sabit kalmadığı, değişen ittifaklar ve tehdit algılarıyla sürekli güncellendiği görülmektedir. Siyasi krizlerin küresel markaların pazar paylarını kökten değiştirmesinden, Pakistan'da sömürge döneminden kalan kriket sporunun milli bir kimliğe dönüşmesine kadar tüm örnekler, makro politikaların mikro düzeydeki toplumsal yansımalarıdır.

Sonuç olarak, günümüzde gerek küresel gerekse Orta Doğu eksenli bölgesel siyaseti ve güç mücadelelerinin doğru analizini, sadece coğrafi ve askeri verileri dikkate alarak yapmak mümkün değildir. Dolayısı ile ABD, Rusya, İsrail ve İran gibi devletlerin tarihi süreçte dönüşen jeopolitik tasavvurlarını, toplumların geçmişten bugüne taşıdığı köklü jeopolitik kültürleri ve sosyo-kültürel kimlik kodları ile, bütüncül bir yaklaşımla ele almaktan geçmektedir. Metin içerisinde verilen örneklerden hareketle ABD, Rusya ve İsrail'in teknolojik üstünlüğe dayalı olarak şekillendirilen jeopolitik tasavvurun gerçekleri yansıtmadığı, İran'a yönelik oluşturulan zayıf devlet algısının yanlış oluğu anlaşılmaktadır. Dünyadaki güç denge-

lerinin sosyal medya veya stratejistlerin değerlendirmelerinin günümüz dünyasında geçerliliğini yitirdiği, her ülkenin kendi ihtiyaç ve önceliklerinin kendilerine özgü savuma stratejileri geliştirdiği, buna bağlı olarak da çatışmaların çözümü ve sonuçlarının güncelleştirilen jeostratejilerle şekillendirildiğine işaret etmek gerekir. Nihayetinde günümüz dünyasında uluslararası güç mücadelelerinde anlatılan ve gösterilene değil gerçeklere bakmak gerekiyor.

Kaynakça

Akengin, H. (2026). Siyasi Coğrafya İnsan ve Mekân Yönetimi, Filiz Kitapevi, İstanbul.

Akkuş Yiğit, F. (2025) Kısa Kudüs Tarihi, Yeditepe yayınevi, İstanbul.

Flint, C. ve Taylor, Peter J. (2014). Siyasi Coğrafya, Dünya-Ekonomisi, Ulus-Devlet ve Yerellik. Çeviren: Fulya Ereker, Nobel Yayın, Ankara.

Jarnagin, A. (2016) "When Coca-Cola Grows Citrus on the Nile, Who Wins? Revisiting the End of the Arab Boycott in Egypt," Grand Valley Journal of History: Vol. 4: Iss. 1, Article 4. Available at: https://scholarworks.gvsu.edu/gvjh/vol4/iss1/4

Kaçar, T. (2022). Pagan Byzantion'dan Hristiyan Konstantinopolis'e: Fetih Öncesi İstanbul'da Din ve Toplum, Büyük İstanbul Tarihi. Cilt: 5 / Sayfa:22-67.

Kocalar Aziz, C. (2018). Arkeolojik yeraltı yerleşmeleri ve koruma sorunları: Nevşehir Yeraltı Şehirleri (Derinkuyu, Kaymaklı), Archeologıcal Underground Settlements And Conservatıon Problems: Nevşehir Underground Cities (Derinkuyu, Kaymaklı) Journal of Awareness E-ISSN: 2149-6544 Cilt:3, Sayı:3, Temmuz 2018 Vol:3, Issue:3, July 2018.

Showkat N. (2013) Cricket Diplomacy between India and Pakistan: A Case Study of Leading National Dailies of Both the Countries (The Hindu & Dawn) J Mass Communicat Journalism 3:142. doi:10.4172/2165-7912.1000142

Solmaz, G. (2022). Timur'un Doğu Anadolu 'daki Önemli Kaleleri Fethi (1386-1402). Orta Doğu ve Orta Asya-Kafkaslar Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 2(2), 1-10. https://izlik.org/JA24CN26SE

Sönmez, Barış E. (2014). Avanos'ta Bir Yeraltı Şehri: Özkonak, T.C. Avanos Kaymakamlığı AVANOS Sempozyumu bildirileri 23-25 Ekim 2014.

27. BÖLÜM

GEÇMİŞTEN CUMHURİYETE VAN GÖLÜ HAVZASINDA NÜFUS VE YERLEŞME

Prof. Dr. Faruk ALAEDDİNOĞLU - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-1682-7438

Özet

Bu çalışma, Van Gölü Havzası'nda geçmişten Cumhuriyet dönemine kadar nüfus ve yerleşmenin tarihsel gelişimini tarihî coğrafya perspektifiyle incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, havzanın günümüzdeki nüfus ve yerleşme yapısının oluşumunda etkili olan doğal çevre koşulları ile tarihsel, siyasal, ekonomik ve toplumsal dinamiklerin uzun dönemli etkileri ortaya konulmaktadır. Araştırmada tarih ve coğrafya disiplinlerinin birlikte değerlendirilmesine dayanan tarihî coğrafya yaklaşımı benimsenmiş; nüfusun gelişimini belirlemek amacıyla tarihsel nüfus kayıtları, nüfus sayımları, salnameler, seyahatnameler ve bölgeye ilişkin araştırmalardan yararlanılmıştır. Yerleşme tarihinin belirlenmesinde ise arkeolojik araştırmalar ve tarihsel kaynaklardan elde edilen veriler birlikte değerlendirilmiştir. Özellikle XIX. yüzyıldan itibaren daha düzenli hâle gelen nüfus kayıtları karşılaştırmalı olarak ele alınırken, idari sınır ve birimlerdeki değişikliklerin nüfus verilerinin değerlendirilmesi üzerindeki etkisi dikkate alınmıştır.

Bulgular, Van Gölü Havzası'nda yerleşme tarihinin tarih öncesi dönemlere kadar uzandığını ve havzanın farklı dönemlerde önemli bir yerleşme ve siyasi merkez niteliği kazandığını göstermektedir. Urartu döneminde siyasi ve idari merkezileşmeyle birlikte yerleşme ağının daha örgütlü bir yapıya kavuştuğu; sonraki dönemlerde ise siyasi hâkimiyet değişimleri, savaşlar, göçler ve ekonomik ilişkilerin nüfus ve yerleşme örüntüsünü sürekli biçimde dönüştürdüğü belirlenmiştir. XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başları, savaş, toplumsal çatışma ve göçlerin

etkisiyle nüfus ve yerleşme açısından belirgin bir kırılma dönemi oluşturmuştur. Cumhuriyet döneminde nüfus sayımlarının kurumsallaşması, ulaşımın gelişmesi, iskân uygulamaları ve kırsal kalkınma politikaları sonucunda nüfus yeniden artış eğilimine girmiş; şehirlerin önem kazanmasıyla yerleşme sisteminde yeni bir mekânsal hiyerarşi ortaya çıkmıştır. Havzanın günümüzdeki demografik ve mekânsal yapısının, doğal çevre ile uzun süreli tarihsel süreçlerin birikimli etkisiyle şekillendiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Van Gölü Havzası, nüfus ve yerleşme, tarihî coğrafya, demografik değişim, Van-Bitlis.

1. Giriş

Van Gölü Havzası, Anadolu, İran, Mezopotamya ve Kafkasya arasında doğal bir geçiş sahasında yer alması, zengin su kaynakları, topoğrafyası, iklim özellikleri ve ulaşım koridorlarıyla tarih boyunca farklı medeniyetlerin yerleştiği ve iz bıraktığı önemli bir yaşam alanı olmuştur. Havzanın doğal çevresi, yerleşmelerin kuruluşunda ve ekonomik faaliyetlerin şekillenmesinde belirleyici rol oynamış, siyasi hâkimiyet değişimleri, ticaret ağları, savaşlar, göçler ve idari düzenlemeler de nüfusun dağılışı ile yerleşme sisteminin sürekli yeniden biçimlenmesine neden olmuştur. Dolayısıyla Van Gölü Havzası'nın nüfus ve yerleşme tarihi, doğal çevre ile tarihsel süreçlerin birbirini karşılıklı olarak etkilediği dinamik bir coğrafi yapıyı yansıtmaktadır.

Tarih öncesi dönemlerden itibaren iskân edilen havzada yerleşmeler, öncelikle su kaynaklarının çevresinde, verimli alüvyal düzlüklerde, akarsu vadilerinde ve göl kıyılarında gelişmiştir. Urartu Devleti'nin başkentini bu havzada kurması, bölgenin yalnızca siyasi bir merkez değil, aynı zamanda nüfusun yoğunlaştığı, üretim faaliyetlerinin örgütlendiği ve ulaşım ağlarının şekillendiği stratejik bir coğrafya olduğunu göstermektedir. Havzanın yerleşme tarihi, Neolitik Çağ'a kadar uzanmakta; Kalkolitik ve Tunç Çağları boyunca gelişen yerleşim ağı, Urartu Krallığı döneminde bölgenin siyasi ve ekonomik merkezi hâline gelmesine neden olmuştur. Daha sonraki dönemlerde Med, Pers, Roma, Bizans, Selçuklu, İlhanlı, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Safevî ve Osmanlı hâkimiyetleri altında farklı nüfus yapıları ve yerleşme düzenleri ortaya çıkmıştır. Her siyasi değişim, bölgenin nüfus büyüklüğü, etnik yapısı, şehirleşme düzeyi ve kırsal yerleşme dokusunda önemli izler bırakmıştır.

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaşanan savaşlar, sınır değişiklikleri, salgın hastalıklar, zorunlu göçler ve ekonomik dalgalanmalar, Van Gölü

Havzası'nın nüfus yapısını önemli ölçüde değiştirmiştir. Birinci Dünya Savaşı bölgenin demografik tarihinde en büyük kırılmalardan birini oluşturmuş; birçok yerleşme tahrip olmuş, nüfus azalmış ve yerleşme düzeni yeniden şekillenmiştir. Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte uygulanan iskân politikaları, nüfus sayımları, ulaşım yatırımları ve kırsal kalkınma çalışmaları ise bölgenin yeniden yapılanmasında belirleyici rol oynamıştır.

Bilindiği üzere, nüfus ve yerleşme olguları, bir bölgenin tarihsel gelişimini anlamada en önemli göstergelerden biridir. Yerleşmelerin kuruluş yerleri, büyüklükleri, sürekliliği ve nüfus hareketleri; doğal çevre koşullarının yanı sıra siyasi hâkimiyet değişimleri, savaşlar, göçler, ekonomik dönüşümler ve kültürel etkileşimlerden doğrudan etkilenmektedir. Bu nedenle Van Gölü Havzası'nın nüfus ve yerleşme tarihini incelemek, yalnızca demografik değişimleri ortaya koymakla kalmayıp, bölgenin sosyal, ekonomik ve siyasal gelişim sürecini de anlamaya katkı sağlamaktadır.

Bu çalışma, Van Gölü Havzası'nda geçmişten Cumhuriyet dönemine kadar nüfus ve yerleşmenin tarihsel gelişimini tarihî coğrafya perspektifiyle incelemeyi amaçlamaktadır. Havzanın tarihsel süreç içerisinde geçirdiği demografik ve mekânsal dönüşüm ortaya konularak, günümüzdeki yerleşme düzeninin oluşumunu hazırlayan temel dinamiklerin açıklanması hedeflenmektedir. Bu kapsamda çalışma, tarih ve coğrafya disiplinlerinin yöntem ve verilerini bir araya getirerek Van Gölü Havzası'nın uzun dönemli nüfus ve yerleşme coğrafyasına bütüncül bir bakış açısı sunmayı amaçlamaktadır.

2. Bulgular

2.1. Geçmişten Cumhuriyete Van Gölü Havzasında Nüfusun Gelişimi

Van Gölü havzasını oluşturan Van sancağı ve Bitlis Sancağına ait yerleşmelerin 19. yy.a kadar geçen süreçlerine ilişkin nüfussal bilgileri tahminlerden öteye gidememektedir. Ancak 19. yy. ile birlikte gerçekleştirilen özel amaçlı sayımlar ve özellikle bölgeyi gezen seyyah ve yine bölgede görev yapan diplomatların tuttukları kayıtlar, havzanın nüfusu hakkında bilgiler vermektedir. Verilen bu bilgiler doğrultusunda her iki sancağın nüfusunu tam olarak tespit edildiğini ifade etmek oldukça güçtür. Zira her iki sancağın başta idari yapısında gerçekleştirilen değişiklikler olmak üzere, kazaların bağlı olduğu sancak merkezlerinin değişmesi ve tanımlanamayan ya da "diğerleri" başlığı altında verilen küçük gurupların sayılarının tam olarak tespit edilemeyişi bunda etkili olmuştur (Mc Carthy, 1998). Şüphe-

siz havzanın tamamı düşünüldüğünde başta fiziki koşulların yarattığı sınırlılıklar, havzadaki etnik yapının oldukça çeşitlilik arz etmesi ve sıkça gerçekleşen ayaklanmaların da Van Gölü Havzasında nüfus bilgilerinin sağlıklı olmasını engellediği görülmektedir. Van Gölü Havzası ve bir bütün olarak Doğu Anadolu düşünüldüğünde nüfusa ait en sağlıklı bilgilerin 1844'ten sonra gerçekleştirildiği görülmektedir. Doğu Anadolu bölgesine ve bölge halkına ilişkin istatistik bilgilerin yer aldığı salnamelerin 1870'ten sonra gerçekleştirilmesi havzada nüfusa ilişkin sağlıklı verilerin oluşmasını sağlamıştır. Özellikle 1896 yılında Şakir Paşa tarafından görülen lüzum üzerine gerçekleştirilen teftiş ve bu teftişle ortaya çıkan eksiklikler belli ölçüde de olsa giderilmiştir (Karaca, 1996, s. 140). Zira bu sayımlar neticesinde Van'a 150.000 kişi Bitlis'e ise 200.000 kişi eklenmiştir (Kahalf, 2006, s. 72). 19. yy.a ait nüfus bilgileri Van ve Bitlis sancakları geneli, merkezleri ve kazalarına ilişkindir. Dolayısıyla 19. yy. nüfus bilgileri verilirken sürekli merkez nüfus, sancağın genel nüfusu ve kaza nüfusları şeklinde ifade edilmiştir.

Bu bağlamda Van'a ilişkin ilk nüfus bilgilerine bakıldığında bu bilgilerin seyyahlar tarafından oluşturulduğu görülmektedir. Bunlardan Amedée Jaubert (1805-1806 yılları arasında) İran'a gerçekleştirdiği seyahat esnasında Van'a uğramış ve o tarihlerde gözlemlerine dayanarak Van nüfusunun 15.000 ile 20.000 arasında olduğunu ve nüfusun büyük bir kısmının Ermenilerden oluştuğunu ifade etmiştir (Jaubert, 1821, s. 138). 1829 yılında Van'ın nüfusu ise yine bölgeyi ziyaret eden F. de Beaujour'a göre 20.000 olduğu ve bu nüfusun önemli bir kısmının Hristiyanlardan oluştuğu şeklindedir (Beaujour, 1829, s. 95). Kinneir, 1813-14 yıllarında bölgeye yaptığı gezi izlenimlerinde, Bitlis'in güçlü prensler tarafından yönetildiğini, Muş paşasına bağlı olmakla birlikte özerk bir yapısı olduğunu ve şehir nüfusunun da yarısı Müslüman olmak üzere yaklaşık 12.000 kişiyi bulduğunu ifade etmektedir (Kinneir, 1818, s, 394). Brant'ın 1838 yılı için verdiği bilgilere göre, Bitlis nüfusunun 2/3'ü Müslüman, geri kalanı da Ermeni olmak üzere 15.000-18.000 arasında olduğunu ifade etmektedir (Darkot, 1997, s. 660).

1848-1852 yılları arasındaki seyahatlerinden oluşturduğu seyahatnamei Hudûd adlı eserde Mehmed Hurşid Pasa Van Sancağının erkek nüfusunun toplamı 45.260 kişi olduğunu belirtilmektedir (Mehmed Hurşid Paşa, 1997, s. 231). Layard, 1850'li yıllara ait gözlemlerinde Bitlis kent merkezinde 700 kadar Ermeni ve 40 kadar da Süryani ailesi bulunduğunu ifade etmektedir (Layard, 1853, s. 37). Taylor'a (1868) göre ise, Bitlis kent merkezinde 1500'ü Hristiyan olmak üzere 4000 aile bulunmaktadır (Darkot, 1997, s. 660). 1887 yılında Erzurum vilayetinin Muş sancağına bağlı olan Bitlis kazası ve 54 köyünün 10287'si Müslüman ve 6970'i Hristiyan olmak üzere 17257 erkek nüfusa sahip olduğu kayıtlarda geçmektedir (*Salname-i Vilayet-i Erzurum*, 1293, s.145). 1881 yılına ait gözlemlerini anlatan

Chantre, Bitlis şehrinde 2000 Kürt ve 1000 Ermeni aile ile önemli miktarda Türk ve Suriyeli nüfusun bulunduğunu belirtir (Chantre, 1889, s. 276-277). 1867 yılında F.Outendirck, Van merkez'de 20.000 kişinin yasadığını ifade ederken (Outendirck, 1867, s. 125) yine aynı tarihlerde (1870) Van'a görevli olarak gelen İngiliz subay Millingen, merkez nüfusun 14.000 kişiden oluştuğunu ve nüfusun Ermeniler (8.000), Kürtler ve Türklerden (6.000) oluştuğunu ifade etmiştir (Millingen, 1998, s. 113). 1876 yılında yayınlanan Tarih-Coğrafya sözlüğünde Van'ın kazalarla birlikte nüfusunun 150.000 kişi civarında olduğu belirtilirken (Bouillet, s. 1938, Mangaltepe, 2005) yine aynı dönemlere denk gelen 1891yılında Vital.Cuinet'nin Van bölgesi hakkındaki ayrıntılı bilgileri dönemin nüfusuna ilişkin daha sağlıklı bilgiler vermektedir. Cuinet, Van Sancağında 50.000 Kürt, 10.500 Türk ve 500'ü Çerkezlerden olmak üzere 61.000 Müslüman, 64.000 Ermeni Gregoryan olmak üzere 66.000 Hıristiyan, 1000 Yahudi ve 2000 diğerleri (1.400'ü Yezidi) olmak üzere toplam 130.000 kişinin yaşadığını ifade etmektedir (Cuinet, 1892, s. 690). 1896 yılında Şakir Paşanın girişimleri sonucu gerçekleştirilen sayım sonucuna göre ise Van Sancağının nüfusu, 36.168'i kadın 47.085' erkek olmak üzere toplam 83.253'ü Müslüman, 28.278 kadın 35.900'ü erkek olmak üzere toplam 64.178 Ermeni ve 544'ü kadın 603'ü erkek olmak üzere toplam 1147 Nasturi şeklindeydi (Karaca, 1996, s. 141). 1896 yılında gerçekleştirilen nüfus sayım sonucuna göre Van Sancağına bağlı kazaların nüfuslarına ilişkinde bilgiler verilmiştir. Bunlardan Van Merkez Kazasının nüfusu bakıldığında 27.950 Müslüman, 35.000 Ermeni ve 748 Nasturi'nin yaşadığı ifade edilmektedir.

19. yy.ın son çeyreğine ilişkin havza nüfusuna ilişkin bilgileri artırmak mümkündür. Zira yine aynı dönemlere denk gelen bir diğer kaynak Justin McCarthy'nin dir. McCarthy Van'ın nüfusunu 1878'den 1900'e kadarki sürecini yıllık artışlarıyla şu şekilde vermiştir. Mc Carthy'nin tespitlerine göre 1886'da Van'ın nüfusu105.686 iken 1885–1886 yılında 250.895'e yükselmiştir. Şüphesiz bu artış Hakkari'nin Van'a bağlanmasından kaynaklanmıştır. Takip eden yıllar içinde Van'ın nüfusu 1889-1890'da 259.291, 1894-1895'te 270.183 ve 1899-1900'de ise nüfusu 281.532'ye yükselmiştir (McCarthy, 1998, s. 44). Aynı dönemlere ilişkin K.H.Karpat'ın eserinde Van Sancağının nüfusu Müslümanlar ve Ermeniler şeklinde tasnif edilmiş ve aşağıdaki şekilde verilmiştir (Karpat, 2003, 186).

Tablo 1. 1894 Yılı Van Sancağı Nüfus Bilgileri

	Müslümanlar		Ermeniler	
Kazalar	**K**	**E**	**K**	**E**
Van Merkez Kaza	8.324	9772	14052	19001
Erciş	3836	3899	1418	2293
Adilcevaz	2963	3266	1661	2379
Kariçkan	2618	3575	1748	2618
Gevaş	1864	2564	2023	2779
Mekri	1576	1972	2152	2082
Muradiye	1805	1699	619	764
Çatak	2188	2644	1715	2078
Toplam	**25174**	**29408**	**25388**	**33994**
Genel Toplam	**54582**		**59382**	

Kaynak: Kemal H. Karpat, Osmanlı Nüfusu (1830-1914), Çev: B.Tırnakçı, İstanbul, TVY Yay., 2003, s191

Yukarıda da ifade edildiği üzere Cuinet Van Sancağının nüfusunu genel olarak ortaya koymuş ve aynı çalışmasında Van Sancağına bağlı kazaların nüfuslarını ayrıntılı bir şekilde vermiştir. Buna göre Van Merkez Kazasında 11.500 Kürt, 9.500 Türk ve 500'ü Çerkez olmak üzere 21.500 Müslüman, 12.293 Ermeni Gregoryan, 5 Ermeni Katolik, 200 Ermeni Protestan, 1000 Keldani Katolik ve 2 Latin olmak üzere toplam 13.500 Hıristiyan ve 500 Yahudi bulunmaktadır (Cuinet, 1892, s.700). Van sancağının diğer önemli bir merkezi de Adilcevaz'dır. Şakir Paşa'nın yaptırdığı sayım sonuçlarına göre Adilcevaz Kazasında 8776 Müslüman, 4916 Ermeni olmak üzere toplam 23.692 nüfus yaşamaktadır. Cuinet'e göre ise kazanın toplam nüfusu 12.697'dir. Bu nüfusun 4000'i Kürt, 145'i Türk olmak üzere 4145 Müslüman, 8000'i Ermeni gregoryen, 93'ü Ermeni Katolik, 45'i Ermeni Protestan olmak üzere 8.138 Hıristiyan, 74 Yahudi ve 340 Yezidi'dir. Van Sancağının diğer önemli bir kazası Bargiri diğer adıyla Muradiyedir. 13.382 kişiden oluşan Muradiye kaza nüfusu Müslümanlar (5910), Hıristiyanlar (7270), Yahudiler (87) ve Yezidilerden (115) oluşmaktaydı (Cuinet, 1892, s. 709). Şakir Paşanın yaptırdığı sayım sonuçlarına göre ise kazanın 9489 Müslüman ve 1692 Ermeni olmak üzere toplam 11.181 nüfusu bulunmaktadır (Karaca,1996, s.141). Sancağın diğer önemli bir kazası Çatak'tır. Çatak ya da eski adıyla Şitak'da toplam 13.630 kişi yaşamaktadır. Bunların 6700'ü Kürt, 150'si Türk olmak üzere 6850 Müslüman, 6300'ü Ermeni Gregoryen, 200'ü Katolik olmak üzere Hıristiyan, 80 Yahudi ve 200 Yezidi'den oluşmaktadır (Cuinet, 1892, s. 704). Kazaya ilişkin Şakir Paşanın yaptırdığı sayım sonuçlarına göre ise 8301 Müslüman, 4862 Ermeni ve 399 Nasturi

olmak üzere toplam 13.562 kişi yaşamaktaydı (Karaca, 1996, s. 141). Cuinet'nin havzadaki nüfusu ilişkin verdiği bilgiler incelendiğinde havzanın hem fonksiyonel hem de nüfussal olarak en büyük kazalarından biri şüphesiz ki Erciş kazasıdır. Cuinet'ye göre 14.774 kişinin yaşadığı Erciş kazasında nüfusun tasnifi şu şekildedir. Kazada 5000 Kürt, 129 Türk toplam 5129 Müslüman, 9400 Ermeni Gregoryen, 90 Ermeni Katolik toplam 9490 Hıristiyan, 60 Yahudi ve 95 Yezidi yaşamaktaydı (Cuinet, 1892, s.709). 1896 yılında gerçekleştirilen sayım sonuçlarına göre ise kazada 13.455 Müslüman ve 3883 Hıristiyan yaşamaktadır (Karaca, 1996, 141). Van Gölünün güney doğu bölgesinde yer alan Gevaş kazası Şakir Paşanın 1896 yılında gerçekleştirdiği sayım sonuçlarına göre 4875 Müslüman ve 5043 Ermeni nüfusu barındırıyordu (Karaca, 1996, 141). Oysa Cuinet'nin kayıtlarına göre 13.164 nüfusa sahip Gevaş'ta 8.000 Kürt, 130 Türk toplam 8130 Müslüman, 4800 Ermeni Gregoryen, 50 Ermeni Katolik toplam 4850 Hıristiyan, 59 Yahudi ve 125 Yezidi yaşamaktadır (Cuinet, 1892, s.706). Van Merkez Sancağının güney batısında bulunan ve daha sonraki kayıtlarda Gürpınar olarak belirtilen Kardigan kazasının toplam nüfusu 14.339 şekline belirtilmiştir. Kazada yaşayan nüfusun dağılımına bakıldığında, 176 Türk, 5500 Kürt toplam 5676 Müslüman, 7700 Ermeni Gregoryen, 120 Ermeni Katolik toplam 7820 Hıristiyan, 175 Yezidi ve 600 Çingene nüfus yaşadığı görülmektedir. Kazanın 1896'da Şakir Paşa tarafından yaptırılan sayımdaki nüfusu ise 6866 Müslüman ve 4503 Ermeni olmak üzere 11369 şeklindedir (Cuinet, s. 1892, 702-703). Van Merkez Sancağının güneybatısında yer alan diğer önemli bir kazası da Moks'tur. Cunit'e göre en yüksek ve en zor ulaşılan kazalarından biri olan Moks (Bahçesaray) kazasının kuzeyinde Kardigan kazası, dogusunda Çatak kazası, güneyinde Hakkâri Sancağı ve batısında ise Bitlis Vilayeti yer almaktadır. 12.514 nüfusu bünyesinde barındıran kazada yaşayanların dağılımı şu şekildedir. 3500 Kürt, 160 Türk'ten oluşan 3660 Müslüman, 8307 Ermeni Gregoryen, 80 Ermeni Katolik, 45 Ermeni Protestan dan oluşan 8432 Hıristiyan, 72 Yahudi ve 350 Yezidi'den oluşmaktadır (Karaca, 1996, s. 141). Aynı kazanın nüfusu Şakir Paşanın yaptırdığı sayım sonuçlarına göre ise Müslüman 3631, Hıristiyan 4272 toplam 7903 şeklindedir.

Havzanın batı kısmını oluşturan Bitlis Sancağının nüfusu ise şu şekildedir. 1881/82-1893 Osmanlı nüfus sayımının sonuçlarına göre, Bitlis merkez sancağının nüfusu toplam 75.760 kişi olarak verilmiştir. Bunun 44.467'si (% 58.7) Müslüman, 31.293'ü (% 41.3) gayrimüslimdir. Gayrimüslimler; Ermeni Gregoryen, Katolik, Protestan ve Süryanilerden oluşmaktadır (Karpat, 2003, s. 170-171). (Tablo 2.)

Tablo 2. 1881/82–1893 Nüfus Sayımında Bitlis Merkez Sancağının Nüfusu

Nüfus	Müslüman Nüfus	Gayrimüslim Nüfus					Genel Toplam
		Ermeni Gregoryen	Katolik	Protestan	Monofizit (Süryani)	Toplam	
Kadın	18.817	12.051	10	239	96	12.396	31.213
Erkek	25.650	18.394	16	322	165	18.897	44.547
TOPLAM	44.467	30.445	26	561	261	31.293	75.760

Kaynak: Karpat, 2003.

1900'lü yılların başında, bölgede ayrıntılı gözlemlerde bulunan Lynch, Bitlis'in nüfusuna ilişkin tahminlerini büyük ölçüde 1881/82-93 sayımına dayandırmaktadır. Bu sayımda 76 bin civarında gösterilen sancak nüfusu, Lynch'de 77 bin olarak verilmiştir. Gayrimüslimler; Ermeniler ve Suriye Hıristiyanları (Süryaniler) olarak iki gruba ayrılmıştır. Lynch'e göre, Bitlis merkez sancağında 46.266 Müslüman, 30.742 gayrimüslim yaşamaktaydı (Lynch, 1965, s. 413).

Tablo 3. 1890'da Bitlis Merkez Sancağının Nüfusu

Kaza Adı	Müslüman Nüfus	Gayrimüslim Nüfus			Genel Toplam
		Ermeniler	Suriye Hıristiyanları	Toplam	
Bitlis Merkez Kazası	27.673	16.094	342	16.436	44.109
Bitlis Sancağının Diğer Kazaları	18.593	14.306	-	14.306	32.899
Sancak Toplamı	46.266	30.400	342	30.742	77.008

Kaynak: Lynch, 1965.

Bitlis'in 19. yüzyılın sonlarındaki nüfus bilgileriyle ilgili diğer bir kaynak da Vital Cuinet'dir. Cuinet, Bitlis merkez sancağının 1890 yılına ilişkin nüfusunu 108.272 kişi olarak vermiştir. Bu nüfusun 70.403'ü (%65) Müslümanlardan, geriye kalan 37.869'u da (%35) gayrimüslimlerden oluşmaktaydı (Cuinet,1892, s. 556-570). (Tablo 4.)

Tablo 4. 1891'de Bitlis Merkez Sancağının Nüfusu

Kaza Adı	Müslüman Nüfus	Gayrimüslim Nüfus						Genel Toplam
		Ermeni Gregoryen	Ermeni Protestan	Rum Ortodoks	Süryani	Yezidi	Toplam	
Bitlis	20.800	16.086	200	-	1.800	-	18.086	38.886
Ahlat	16.635	6.609	-	210	-	250	7.069	23.704
Hizan	17.422	4.304	-	-	869	475	5.648	23.070
Mutki	15.546	5.710	-	-	1.071	285	7.066	22.612
Sancak Toplamı	70.403	32.709	200	210	3.740	1.010	37.869	108.272

Kaynak: Cuinet, 1891.

1891'de Bitlis'e bağlı Ahlat, Hizan ve Mutki kazaları bulunmaktaydı ve bu kazaların ortalama nüfusları 23 bin kişi civarındaydı. Ermeni Gregoryenler, gayrimüslimler içinde en fazla nüfusa sahip olanlardı (32.709 kişi) ve bütün kazalarda yaşamaktaydılar. İkinci sırada az da olsa Süryaniler (3.740 kişi) gelmekteydi.

Her üç veri de benzer dönemleri kapsamasına rağmen, Karpat (75.760) ve Lynch'in (77.008) verdiği değerler birbirine yakın iken, Cuinet'nin nüfus değerleri (108.272) oldukça yüksek görünmektedir. Aradaki fark 30 binden fazladır. Öte yandan bu tarihlerdeki demografik yapıya ait önemli bilgiler veren Şemseddin Sami de *Kamus-ul Alam (1889)* isimli eserinde, Bitlis vilayetinin 2011 köy, 4 sancak, 14 kaza ve 10 nahiyeden oluştuğunu belirtir ve nüfus konusunda Cuinet'ye yakın rakamlar verir (Sami, 1889, s. 1239-1240). Aynı döneme ilişkin bilgiler veren Rus General Mayevsky de tahrir defterlerine dayandırıldığını iddia ettiği ve nahiyeler ile köylerin milliyetlere göre hane sayılarını da aktardığı raporunda, Bitlis sancağının %60'ının Müslümanlardan, geri kalanın da gayrimüslimlerden oluştuğunu ifade etmektedir (Mayevsky, 1330, s. 96). Ancak, Mayevsky'nin eserinde özellikle gayrimüslim nüfusa ilişkin verilerde ciddi abartmaların olduğu da dikkat çekmektedir.

20. yüzyılın başlarında Bitlis merkez sancağı nüfusu toplam 72.951 kişidir. Bunun 43.991'i Müslümanlardan, 28.960'ı da gayrimüslimlerden oluşmuştur. Ermenilerin oranı, geçmiş dönemlerdeki gibi azınlıklar içinde yine yüksektir (Karpat, 2003, s. 200-201). (Tablo 5.)

Tablo 5. 1906-7 Nüfus Sayımında Bitlis Merkez Sancağının Nüfusu

Nüfus	Müslüman Nüfus	Gayrimüslim Nüfus					Genel Toplam
		Ermeni (Gregoryen)	Ermeni (Katolik)	Protestan	Süryani	Toplam	
Kadın	19.335	12.209	60	295	155	12.719	32.054
Erkek	24.656	15.623	70	359	189	16.241	40.897
TOPLAM	43.991	27.832	130	654	344	28.960	72.951

Kaynak: Karpat, 2003.

Bitlis nüfusuyla ilgili Cumhuriyet öncesi son veriler I. Dünya Savaşı'nın başladığı 1914 yılına aittir. Bu tarihte Bitlis merkez sancağının toplam nüfusu 107.591 kişidir. Müslüman nüfus 72.977, gayrimüslim nüfus 34.614 kişidir. Bitlis merkez kazasının nüfusu ise 58.000 civarında olup, gayrimüslimlerin önemli bir kısmı burada yaşamaktaydı. Ahlat kazasının nüfusu da 20.000'e yaklaşmaktaydı. Bu nüfusun da yarıya yakını Ermeni Gregoryen ve 207'si Protestan'dı (Karpat, 2003, s. 212-213). (Tablo 6.).

Tablo 6. 1914'te Bitlis Merkez Sancağının Nüfusu

Kaza Adı	Müslüman Nüfus	Gayrimüslim Nüfus					Genel Toplam
		Ermeni Gregoryen	Ermeni Katolik	Protestan	Süryani	Toplam	
Bitlis	38.701	18.650	89	384	350	19.473	58.174
Ahlat	10.190	9.501	-	207	-	9.708	19.898
Hizan	11.624	5.023	-	-	-	5.023	16.647
Mutki	12.462	410	-	-	-	410	12.872
Sancak Toplamı	72.977	33.584	89	591	350	34.614	107.591

Kaynak: Karpat, 2003.

2.1.1. Van

19. yy.da seyyahların verdikleri bilgiler, kiliselerde tutulan kayıtlar, Osmanlı Devleti'nde görev yapan yabancı diplomatların tuttukları notlar, bu dönemde gerçekleştirilmiş nüfus sayımları ve en önemlisi 19. yy.ın ortaları ve 20. yy.ın başlarında gerçekleştirilen ve birçok konuda istatistik bilgiler içeren salnameler hem bir bütün olarak Türkiye hem de Van Gölü havzası nüfusu açısından birer kaynak olarak değerlendirilmesi gereken kayıtlardır. Şüphesiz yukarıda belirtilen kayıtlardan en önemlisinin salnameler olduğu ifade edilmesine karşın salnamelerin dahi sağlıklı kayıtlar olduğunu ifade etmek mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla 20. yy.ın başlarında gerçekleştirilen nüfus sayımları geçmişe oranla daha sağlıklı bir ortamda ve daha geniş bir kesimi kapsaması ve nüfusun nitelikleri hakkında bilgi vermesi bakımından 19. yy. ve öncesinden ayrılmaktadır. Bununla beraber en sağ-

lıklı nüfus sayımı hiç şüphe yok ki ülke geneline ilişkin doğru bilgileri içeren 1927 yılında gerçekleştirilen sayımdır. 1914 yılından sonra yapılan bu nüfus sayımı Cumhuriyetin ilanından sonra gerçekleştirilmiş olması açısından da önemlidir. Zira hem Birinci Dünya Savaşı ve hem de sonrasında yaşanan Kurtuluş Savaşı ülke genelinde olduğu gibi çalışmaya konu olan Van Gölü Havzasında da nüfusun belli oranlarda değişmesine ve özellikle de sayısal anlamda azalmasına neden olmuştur. 19. yy.da gerçekleştirilen özel amaçlı sayımlar ve seyyahların havzaya ilişkin nüfus bilgileri 1927 yılında gerçekleştirilen sayımla büyük oranda örtüşmemektedir.

Bu bağlamda Havzanın en büyük ili olan Van'ın 1900'lerin başlarındaki nüfus bilgileri incelendiğinde bu durum açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Zira Van'ın 1881-1893 yılların arasında gerçekleştirilen sayımda Van'ın toplam nüfusunun 119.860 iken bu değer sonraki yıllarda 1897'de 202.007, 1906'da 113.964 ve 1927 yılında gerçekleştirilen ilk sayımdan önceki 1914 yılında toplam nüfusu 259.141 şeklindedir (Behar, 1996, s. 48). 1899 yılında gerçekleştirilen vilayet salnamesine göre XX. yy.ın sonlarında Van sancağında toplam 154.999 (Akçura, 1994, s. 67) kişi yaşarkaen, Cuinet'ye göre 1890 yılında Van'ın toplam nüfusu 430.000 (Cuinet, 1892, s. 636) ve Mayewski'nin tuttuğu kayıtlara göre 1899 yılında Van ilinin tamamında 40.437 ailenin bulunduğu ve bu ailelerin toplam nüfusunun 202.185 şeklinde olduğu tahmin edilmektedir. Oysa aynı yıllarda yapılan Nufus-u Umumi'ye göre Van'ın nüfusunun 259.140 kişi şeklinde olduğu ifade edilmektedir (Mc Carty, 1998, s. 69). 1900'lerin başlarında da Van'ın nüfusunu ilişkin bilgiler birbirinden farklı olduğu görülmektedir. Zira Patrikliğin 1912 yılında yaptırdığı istatistiklere g öre Van'ın nüfusu 350.000 şeklinde iken (Mc Carty, 1998, s. 46-47) 1919'da Sonyel'in Van'ın toplam nüfusuna ilişkin verdiği nüfus bilgisine bakıldığında ise rakamın 582.000 olduğu görülmektedir (Sonyel, 1993, s. 419). 1911-1912 yıllarında Van'ın toplam nüfusunun 509.797, (Mc Carthy, 1988, s. 102) 1913'te 510.798, 1905'te başlayan ancak 1914 yılında sonuçlanan sayım sonuçlarına göre ise Van'ın toplam nüfusu 326.933 ve nihayet 28 Aralık 1917 yılındaki kayıtlara göre Van'ın nüfusu 247.172 şeklinde olmuştur (Akçura, 1994, s. 62-65). Şüphesiz bu farklılıklar daha önce de ifade edildiği üzere bölgenin ve havzanın özel durumundan dolayı havza nüfusunun doğru bir şekilde analiz edilemediği ve bu duruma bağlı olarak hem özel amaçlı sayımlar hem de farklı kişi ve kurumların (Patrikhane) gerçekleştirdikleri kayıtlar birbirinden farklı sonuçlar doğurmaktadır. Aynı durum merkez nüfuslarında da kendini göstermektedir. Bu anlamda Van merkez nüfusuna baktığımızda 1830-1840 arasında 20.000 civarında iken bu rakam takip eden yıllarda 1890-1912 arasında 30.000 ve Cumhuriyetin ilanından sonra gerçekleştirilen ilk sayım olan 1927'de 7.000 civarında olduğu ifade edilmektedir (Behar, 1996, s. 33). Van nüfusunun genel seyrine bakıldığında (1830-1900'lerin başları-

na kadar olan dönem) birçok kaynakta farklı kayıtların olduğunu görülmektedir. Aynı durumun 1900'lerden sonra da devam ettiği yukarıda ifade edilmiştir. Birinci Dünya Savaşı yıllarının getirdiği olumsuzluklar ve bölgede cereyan eden iç karışıklıklar nedeni ile Van'ın nüfusunda ciddi bir düşüş gerçekleşmiş ve il nüfusu 1927'de 75.437 olmuştur. 1927 yılında Türkiye'nin nüfusu 13,648,270 iken, Van İli'nin nüfusu 75,437 olarak tespit edilmiştir. Van İli nüfus büyüklüğü bakımından 63 il arasında 62. sırada yer almıştır.

Tablo 7.Van İli Nüfus Gelişimi

Yıllar	T	E	K	Yıllık Nüfus Artış Hızı (%0)	Şehir Nüfusu	Toplam Nüfus İçindeki oranı (%)	Köy Nüfusu	Toplam Nüfus İçindeki oranı (%)
1927	75437	39724	35713	-	13794	18,23	61688	81,77
1935	143434	75053	68381	39,62	23419	16,33	120015	83,67
1940	112975	59966	53006	17,38	23252	20,58	89723	79,42
1945	127858	69362	58496	24,75	26932	21,06	100926	78,94
1950	145944	78127	67817	26,46	26155	17,92	119789	82,08
1955	175250	93090	82160	36,60	33469	19,10	141781	80,90
1960	211034	11246	99788	37,16	42881	20,32	168153	79,68
1965	266840	142446	124394	46,93	60686	22,74	206154	77,26
1970	325763	171232	154531	39,90	88227	27,08	237536	72,92
1975	386314	203229	183085	34,10	115830	29,98	270484	70,02
1980	468646	244802	223844	38,64	156852	33,47	311794	66,53
1985	547216	280658	266558	31,00	189269	34,59	357947	65,41
1990	637433	324624	312809	30,52	258967	40,63	378466	59,37
2000	877524	448039	429485	31,96	446976	50,94	430548	49,06

Kaynak: DİE,2000

2.1.2. Bitlis

Van Gölü Havzasını diğer ili olan Bitlis'in 1900'ler sonrasına ilişkin kayıtlar incelendiğinde Van'dan çok farklı olmadığı Van'a benzer sonuçlar doğurduğu görülmektedir. Cumhuriyetin ilanından sonra gerçekleştirilen ve geçmişte gerçekleştirilen sayım sonuçlarına göre çok amaçlı olan 1927 sayımına göre Bitlis'in nüfusu 90.631 kişidir. Dönem genel olarak incelendiğinde en önemli özelliğinin nüfusun hızlı bir düşme eğilimine girmesi olduğu görülmektedir. 1914'te 107.591 kişi olan Bitlis'in nüfusu, 1927'de 90.631'e düşmüştür. Bitlis, 1914'teki nüfusunu ancak 1955 sayımında geçebilmiştir. I. Dünya Savaşı'nın başlaması ile bölgenin Rusların iş-

gali altına girmesi, birçok insanın hayatını kaybetmesine neden olmuştur. Ayrıca başta Ermeniler olmak üzere azınlıkların göç ettirilmesi de nüfus azalmasının en önemli sebebidir. Bitlis'te 1881-82 sayımlarında gayrimüslimlerin oranı %41 iken, I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla %32'lere düşmüş ve Cumhuriyetin kurulmasıyla Bitlis'teki gayrimüslim nüfus azalma eğilimi içine girmiştir (%0.32). Aynı devrede Müslüman nüfusun oranı da %58'den %99'a yükselmiştir. (Tablo 8.).

Tablo 8. Çeşitli Dönemler İtibariyle Nüfusun Dinsel Dağılımı

Yıl	**Müslüman Nüfus Oranı (%)**	**Gayrimüslim Nüfus Oranı (%)**
1881-82	58.69	41.31
1890	60.08	39.92
1906-7	60.30	39.70
1914	67.83	32.17
1927	99.68	0.32

Kaynak: İstatistik Umum Müdürlüğü 1929, Lynch 1965 ve Karpat 2003.

1927'de dillerin dağılımına bakıldığında, özellikle Ahlat, Bulanık ve Muş'ta, Türkçe ve Kürtçenin yanı sıra Çerkez dilinin de konuşulduğu görülmektedir. Bu durumun muhtemel nedeni 93 Harbi'nden sonra Kafkaslardan bu bölgeye yerleştirilen nüfustan kaynaklandığı söylenebilir. O dönem Arapçanın da Bitlis merkez, Malazgirt, Muş ve Mutki'de konuşulduğu anlaşılmaktadır. (Tablo 9.)

Tablo 9. Bitlis Vilayetinde Dinler ve Dillerin Dağılımı (1927)

Kaza Adı	**Dinler**		**Diller**				
	Müslüman	**Gayrimüslim**	**Türkçe**	**Kürtçe**	**Arapça**	**Çerkesçe**	**Diğer**
Bitlis	19.752	3	9.350	10.344	55	2	1
Ahlat	7.959	-	3.649	4.088	-	209	13
Bulanık	5.297	-	29	4.932	-	336	-
Hizan	8.408	-	196	8.211	1	-	-
Malazgirt	6.966	-	602	6.352	10	-	2
Muş	21.486	13	5.921	14.839	61	570	108
Mutki	10.651	274	211	10.138	250	-	326
Varto	9.822	-	731	8.774	1	2	314
TOPLAM	90.341	290	20.689	67.678	378	1.119	764

Kaynak: İstatistik Umum Müdürlüğü, 1929, 26 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Ankara, s. 209, 231

2.2. Geçmişten Cumhuriyete Van Gölü Havzasının Yerleşme Tarihi

Tarihi süreç içinde birçok medeniyetin geçit töreni mekânı olarak varlığını sürdüren Van Gölü Havzasının tarihi, yapılan kazı ve yüzey araştırmaları sonucunda M.Ö. 15.000-8.000 tarihlerine kadar uzandığı şeklindedir (Belli 1975). Havza içinde ve yakın çevresinde gerçekleştirilen arkeolojik kazılar sonucu elde edilen bulgular, kesintisiz bir kültürün varlığını ortaya koymaktadır. Tilkitepe'de ve Ernis mezarlıklarında gerçekleştirilen kazı çalışmaları, bölgenin Kalkolitik, Bronz ve Demir çağları ile ilgili bilgiler edinmemizi sağlamaktadır (Belli, 1979: 20). Ancak bununla birlikte yine de Van Gölü Havzası'nın M.Ö. 2000'den önceki tarihine ilişkin bilgiler sınırlıdır. Doğu Anadolu Bölgesi'nde Neolitik çağın ne zaman başladığı kesin olarak belirlenememiştir. Ancak, Malatya- Elâzığ bölgesinde yapılan kazılarda Neolitik devir kültürünü yansıtan hububat çeşitleri ve ehli hayvan kalıntıları bulunmuştur (Erzen, 1986, s. 15-16). Bu kalıntılar ve Neolitik çağın en erken başladığı Mezopotamya Bölgesi'ne komşu olması dolayısıyla, Doğu Anadolu Bölgesi'nde M.Ö. 5000'den beri geniş çapta tarım kültürünün var olduğu kabul edilmektedir.

Van gölü Çevresine ait en eski buluntular Kalkolitik çağa ait olanlardır. Her ne kadar Erciş yakınlarındaki Çorbulak yerleşmesinde yontulmuş taşlar ve kaya anıtları tespit edilmişse de bunların Neolitik'e ait olup olmadıkları kesinleşmemiştir (Komisyon, 1993, s. 65). Van yakınlarındaki Tilkitepe'de yapılan kazılarda, Kalkolitik çağa ait çok sayıda geometrik şekilli keramik ve obsidyen bulunmuştur. Keramiklerin Mezopotamya'daki bazı kazılarda çıkarılan keramiklerle aynı olması, bu bölgeyle sıkı bir ilişkisi olduğunu göstermektedir. Burney, bu keramiklerin M.Ö. 3000 yılından öncesine ait olduğunu ifade etmektedir (Aşan, 1993, s. 4). Tilkitepe'de üretilen obsidyen Van Gölü aracılığıyla ihraç ediliyordu. Erciş yakınlarındaki Muradiye'ye bağlı Ernis (Ünseli) köyündeki Evditepe'de yapılan kazılarda Kalkolitik çağa ait keramikler elde edilmiştir. Bu keramiklerin de M.Ö. 2000 yılından öncesine ait olduğu ve muhtemelen 3000'li yıllara ait olabileceği belirtilmiştir (Burney, 1958, s. 178-187). Yine değişik ekipler tarafından Van'ın Kalecik Köyü, Dilkaya Höyüğü, Eski Van Kalesi höyüğü ve Elmalı Köylerinde yapılan kazılarda, "Erken Transkafkasya Keramiği" adı verilen ve Erken Tunç Çağına ait keramikler bulunmuştur (Komisyon, 1993, s. 65-66, Çilingiroğlu, 1983, s. 26-28). Bütün bu belgeler, Van Gölü Havzası'nın Kalkolitik'te ve Erken Bronz Çağında yoğun yerleşmeye sahip olduğunu göstermektedir.

Yazılı kaynaklar, M.Ö. 2000 tarihinden sonra bölgenin tarihi ile ilgili bilgiler vermeye başlarlar. Bu dönemde, kuzeyde Kafkaslar'dan güneyde Suriye ve Yukarı Mezopotamya'ya kadar, batıda Toroslar'dan doğuda Urmiye Gölü'ne kadar olan

bir alan içerisinde Hurri- Mitanni toplulukları yaşamaktaydılar. Hurrilerin Ural-Altay (Erzen, 1986, s. 16) ve Kafkas (Dolukhanov, 1998, 484) kökenli oldukları iddia edilmiş, ancak, bazı araştırmacılar da bu toplulukların Hititler gibi Hint-Avrupa Kökenli olduklarını iddia etmişlerdir. Akurgal, Hint- Ari kökenli olan Mitanni devletinde bazı boyların Kafkaslar'dan ya da İran Yaylasından Güneydoğu Anadolu'ya geldiklerini ve oradaki yerli halkın büyük çoğunluğunu oluşturan Hurrilerle kaynaşmış olabileceklerini ifade etmektedir (Dolukhanov, 1998, 126). Yazılı belgelerden M.Ö. 2. binin ilk yarısında Hurrilerin merkezi bölgesinin Van Gölü sahası olduğu anlaşılmıştır (Erzen, 1986, s. 21).

Mitanni Devleti'nin M.Ö. 14. yüzyıl başlarında Hititler tarafından yıkılması ve Hitit İmparatorluğu'nun da M.Ö. 1200 yıllarında yıkılmasıyla Doğu Anadolu yüksek yaylasında yaşamakta olan topluluklar, bir konfederasyon halinde örgütlenmişler ve değişik boylar artan Asur saldırılarına bir araya gelmişleridir (Belli, 1982, s. 149). Bu topluluklar ile ilgili bilgiler, ilk olarak Asur tabletlerinde "Nairi" ve "Urartu" şeklinde geçer. M.Ö. 1114- 1047 yılları arasında krallık yapmış olan I. Tiglath-Pileser'in yaptığı seferi anlatan böyle bir yazıtta 60 Nairi kralına boyun eğdirdiği anlatılmaktadır. Bundan da Nairi boylarının bir konfederasyon halinde yaşamakta oldukları anlaşılmaktadır. Yazıtlardan Nairi boylarının Van Gölü çevresinde yaşadıkları tespit edilmiştir (Bu tabletlerde "Nairi Gölü"nden bahsedilmektedir (Lloyd, 2000, s. 108). Urartu adına ise, ilk kez M.Ö. 1271- 1242 yılları arasında krallık yapmış olan I.Salmanasar dönemine ait yazıtlarda geçmektedir (Akurgal, 1997, s. 247). Daha sonraki dönemlere ait metinlerde Nairi yerine artık sık sık Urartu adı geçer. Urartu ve Nairi beyliklerinin siyasi birlik sağlamaları ile M.Ö. 9. yüzyılın ortalarında Urartu Devleti kurulmuştur.

Urartular, birçok araştırmacı tarafından Hurrilerin bir boyu ya da en azından Hurrilerle sıkı bağlantılı bir halk olarak kabul edilmektedir. Bu bağlantılarda daha çok dil ve dinsel inanışlar kriter olarak göz önünde bulundurulmaktadır. FORBES, bu görüşe karşı çıkarak, Urartuların kim oldukları ve nereden geldikleri sorularının çok zor sorular olduklarını ve daha detaylı bulgular elde edilmeden kesin bir karar vermenin yanlış olacağını belirtmektedir. Zira, eğer bu tür benzerlikler dayanak oluşturuyorsa, o zaman, yazı yazma tarzları, sanatsal motifler, hiyeroglif, yapılardaki teknikler ve kent planlamadaki cadde ve sokak sistemlerindeki benzerlikler gibi birçok kültürel ortaklıktan ötürü Hititleri de Urartuların atası saymak gerekir (Forbes, 1983, s. 3-4). Bu yüzden, Urartuların birden fazla halkın ya da boyun karışımından oluştuğunu söylemek daha mantıklı olsa gerek (Umar, 1999, s. 198).

Asur yazılı belgelerine göre, Urartu Krallığı'nın ilk başkenti Arzaşkun diye bir yer ve ilk kralı da Aramu (Arame)'dir. Arzaşkun'un yeri ile bilgiler yetersiz olduğundan, bu konuda tatmin edici bir sonuca ulaşılamamıştır. Arzaşkun'un Erciş, Patnos- Malazgirt arasında bir yer, Murat Nehri yakınında vs. olduğu gibi kimi iddialara karşın, çoğunlukla benimsenen görüş ise, Van Gölü'nün kuzeybatısında, Bulanık yakınlarında Liz köyü ile Malazgirt arasındaki Mollakent olabileceği şeklindedir (Burney, 1962, s. 39). Bu dönemdeki Asur kaynaklarında Van Gölü bazen *"Yukarı Deniz"* şeklinde de geçer (Rusell, 1984, s. 189-192). Aramu'dan sonra başa geçen I. Sardur (M.Ö. 840- 830), Arzaşkun'u terk edip bugünkü Van olan Tuşpa'yı (Asur kralı III. Shelmaneser'in Urartu'ya yaptığı seferi anlatan yazıtta) "Turushpa" olarak geçen bu isim, Grek metinlerinde "Thopitis" (URL 1, s. 157) ve Ermeni metinlerinde "Tosp"olarak geçer (Burney & Lang, 1971, s. 130). Urartu Tanrıçası'nın adı da Tushpuea'dır (Erzen, 1986, s. 26) ve bu şehri başkent yapmıştır.

I. Sardur, Van Kalesi'nin yapımına başlamış ve bugün kendi adıyla anılan burcu inşa ettirmiştir. Burney, kalenin ve burcun yapımında kullanılan kaya bloklarının ve taşların Alniu kasabasından Deliçay ve göl ulaşımı yolu ile getirildiğini ve adı geçen kasabanın Erciş yakınlarında bulunduğunu iddia etmektedir (Burney, 1971, s. 132) (Bu 100 km. yi uzak yoldan kocaman kaya bloklarının getirilmesi mümkün müdür? sorusuna o çağın koşulları içerisinde evet diyebiliriz. Çünkü, insanı hayrete düşüren Mısır Piramitlerinin temelinde ve yapı taşları arasında da 20 bin kölenin eti ve kemiği bulunduğunu unutmamak gerekir.). Ancak, Alniu ya da Alniunu olarak telaffuz edilen bu yerleşmenin Van Kalesi'nin 17 km. güneyinde yer alan Edremit olduğu ve taşlarında bu çevredeki Urartulardan kalma taş ocaklarından getirildiği yönündeki görüşler daha kuvvetlidir (Belli, 1982, s. 152).

I. Sardur'dan sonra krallığa geçen oğlu İşpiuni (M.Ö. 830- 806) ve onun oğlu Menua (M.Ö. 815- 790) döneminde Urartu Krallığı Asur Krallığı'nın zayıflanmasından da faydalanarak iyice kuvvetlendiler. Menua, M.Ö. 815- 806 yılları arasında babası İşpiuni ile birlikte, 806 yılında babası ve oğlu ile birlikte ve 805- 786 yılları arasında ise yalnız olarak hüküm sürmüştür. Menua zamanında Urartu Krallığı'nın sınırları batıda Elazığ'a kuzeyde Erzincan- Erzurum ve Ağrı Dağı'nın kuzeyinden Aras Nehri'ni takiben Sevan Gölü'nü de içine alacak şekilde doğuda Urmiye Gölü'nün güneyine Asurluların yönetim merkezi Ninova'ya kadar uzanmıştı (Öğün, 1970, s. 18, Llyod, 2000, s.111-112). Urartulara ait yazıtların büyük bir kısmı Menua dönemine aittir. Menua, büyük sulama kanalları, göletler, tapınaklar ve kaleler yaptırmıştır. Bu tapınakların en önemlisi Patnos ilçesindeki Aznavurtepe olup, Urartu sanatının en seçkin örneklerini yansıtmaktadır (Yıldız, 2001, s. 124-125).

Urartu Krallığı, Menua'nın oğlu I. Argişti (M.Ö. 786- 764) ve oğlu II. Sardur (M.Ö. 764- 735) zamanında gücünün doruğuna çıkmıştır. Argişti, Aras vadisinde kendi adıyla anılan Argiştihinili ve İrpuni kentlerini kurmuştur. Gene, bu dönemde Kuzey Suriye Urartulara bağlıydı ve Anadolu'daki önemli ticaret yolları Urartuların denetimi altındaydı. Her iki yönetici döneminde de önemli inşa faaliyetleri olmuş, özellikle kale ve yol inşaatları önem kazanmıştır. M.Ö. 745 yılında Asur tahtına III. Tiglatpileser'in geçmesi ve Asur ordu ve devlet yönetiminde yapılan reformlar sonucunda, Asurlular, daha önce kaybettikleri toprakları tekrar geri almaya başlamışlardır. Hatta Asur kralı, 735 yılında Tuşpa Kalesi'ni kuşatmış, ancak, kaleyi ele geçiremeden geri dönmüş ve kale kayalıklarına kendi adına bir yontu diktirmiştir (Belli, 1982, s. 165).

II. Sardur'dan sonra yerine oğlu I. Rusa (M.Ö. 735- 714) geçmiştir. Rusa, daha çok ülke içerisindeki iç karışıklıklarla uğraşmıştır. Bu sırada Asur karalı II. Sargon'dur ve Urartulara karşı amansız bir baskı uygulamaktadır. Sargon, ünlü 8. seferini düzenlediği Urartu ülkesinde geçtiği bütün kentleri yakıp yıkmış, ormanları yakmış ve Urartu ülkesini kelimenin tam anlamıyla bir harabeye çevirmiştir. I. Rusa'dan sonra yerine oğlu II. Argişti (M.Ö. 714- 685) geçmiştir. Argişti, oldukça dengeli ve planlı bir politika uygulayarak hem ülkesini Asurlulardan korumaya çalışmış hem de Asurluların yakıp yıktığı yerleri yeniden onarmaya başlamıştır. Erciş kent merkezinin hemen kuzeyindeki Zernakitepe de onun döneminde yapılmıştır. Bu döneme ait bir yazıtta Argişti'nin Titumnia adında yeni bir kent kurduğu, ayrıca bu bölgede yapay göl ve kanal inşa ettiği yazılıdır. Titumnia kentinin Zernakitepe olduğu tahmin edilmektedir (Belli, 1982, s. 171).

Argişti'den sonra başa geçen II. Rusa (M.Ö. 685- 645) Asurlularla dost geçinmeye çalışmış ve bu arada artan İskit ve Kimmer saldırılarına karşı ülkeyi korumaya çalışmıştır. II. Rusa döneminde yönetim merkezi Tuşpa'dan alınarak Toprakkale'ye taşınmış ve burada kurduğu kente Rusahinili adını vermiştir. Gene bu dönemde Keşiş Gölü yapay göleti ve Adilcevaz'daki ünlü Kef Kalesi inşa edilmiştir. II. Rusa'nın ölümüyle Urartu tahtına sırasıyla oğlu III. Sarduri (M.Ö. 645- ?), Erimena ve onun oğlu III. Rusa geçmiştir. Bu dönemde gittikçe büyüyen Med Devleti'nin ve İskitlerin müttefik saldırılarına daha fazla dayanamayan Asur İmparatorluğu M.Ö. 605 yılında yıkılmıştır. III. Rusa döneminde iyice küçülen Urartu Devleti M.Ö. 585 yılında İskitlerin istilası sonucunda tümüyle yıkılmıştır. İskitler, bölgede fazla durmayarak güneye doğru ilerlemişler ve Van Gölü ve çevresinin de dahil olduğu Doğu Anadolu bölgesinde Med egemenliği başlamıştır (Belli, 1982, s. 178-179). Bu egemenlik Urartu Krallığı'nın İskitler tarafından yıkılması ve Urartu ülkesinin imha edilmesinden sonra gerçekleşir Medlerin Lidyalılar ile uzun süren mücadelesinden yorgun düşen Medler, İran'da güçlenmeye başlayan Perslerin

saldırısı sonucu yıkılır. M.Ö. 550 yılından itibaren Van Gölü ve çevresinde Pers egemenliği başlar. Pers Devleti, I. Darius (M.Ö. 522- 485) döneminde altın çağını yaşamıştır. Darius, düzenli bir yönetim örgütü kurmuş, ülkeyi 13 satraplık olarak düzenlemiştir. Van Gölü ve çevresinde ise, Perslere bağlı Ermeni Satraplığı hüküm sürmüştür (Erzen, 1986, s. 42-43). Yine bu dönemde bölgedeki diğer bir unsur olarak Karduklardan bahsedilir. M.Ö. 332 yılındaki Makedon Kralı İskender'in meşhur doğu seferiyle Perslerin de bölgedeki egemenliğine son verilmiş; İskender'in ani ölümünden sonra komutanlarından Seleuvkid, bölgede Selevkid Devletini kurmuştur. Selevkidler döneminde de Van gölü ve çevresindeki satraplık idaresi içişlerinde bağımsız olmak üzere sürmüş, ancak, III. Antiokhos döneminde bu topraklar doğrudan doğruya Selevkid idaresi altına alınmıştır. III. Antiokhos'un M.Ö. 188 yılında Romalılara mağlup olunca, Ermeni Satrapları tekrar bağımsız oldular. Bölgenin idaresini eline alan Artakrias, bir yandan Partlar, bir yandan da Romalılarla mücadele temek zorunda kalmıştır. Artakrias ve Tigrane ile devam eden Araks Krallığı, M.S. 68 yılında Romalılar tarafından tümüyle ortadan kaldırılmıştır (Erzen, 1986, s. 43-45). Bu dönemde Van Gölü çevresi "Gordiene (Cordiene)" olarak anılmaktadır (Köhler, 1989, s. 17-18). Bu tarihten sonra Van Gölü ve çevresi sürekli olarak Romalılar ve Partlar arasında el değiştirmiş, buradaki yerel Ermeni prensleri de çoğunlukla Romalılara bağlı olarak yaşamışlardır. 227 yılında Part Devletinin yıkılması ve Sasani Devletinin kurulmasıyla mücadelenin şeklinde bir değişme olmamış, sadece Roma- Part şeklinde olan mücadele Roma- Sasani biçimine dönüşmüş ve bu durum orta çağa kadar sürmüştür (Komisyon, 1993).

Roma İmparatorluğu'nun 395'te ikiye ayrılmasından sonra bölgede Doğu Romalıları Bizans Devleti temsil etmiştir. Bizans Devleti ile Sasaniler arasında bir tampon bölge durumunda olan Van Gölü çevresi, 7. yüzyıldan itibaren Arapların da dahil olduğu üçlü bir mücadele alanına dönüşür. Halife Osman (644- 656) döneminde Suriye valisi olan Muaviye'nin görevlendirdiği Habib b. Mesleme, 646 yılında Erciş, Ahlat ve Muradiye'yi de içine alan Van Gölü çevresini ele geçirmiş ve böylece bölgede İslam egemenliği başlamıştır. Zaman zaman Bizanslıların eline geçen yöre, "Ermeniye" adı altında önceleri Emevilere, daha sonraları da Abbasilere bağlı olmak üzere yerel Prensler tarafından yönetilmekte idi. Bu prensliklerin en uzun süreni Vaspurakan Prensliğidir (Streck, 1997, s. 318-319). 885 yılında Abbasi Halifesi Mustain, Ermenilerin süregelen isyanlarını engellemek amacıyla, Aşot'u bütün Ermeni prenslerinin başına getirerek Kral unvanıyla bölgeyi idare ettirmiş ve böylece bölgede Vaspurakan Krallığı dönemi başlamıştır (Kılıç, 1997, s. 5, Uluçam, 2000).

Bu dönemde kaleme alınmış eserlerin büyük bir kısmında Van adı pek fazla geçmez. Onun yerine daha çok Arciş (Erciş), Vastan (Gevaş), Bargiri (Muradiye)

ve Hilat (Ahlat) adları geçer. 1400'lü yıllara kadarda bölgenin en önemli kentleri bunlardır (Belazuri, 1987, s. 278). 980'li yıllarda Mervani Emiri Baz, Ahlat, Erciş, Malazgirt ve Muş'u Ermeni derebeylerinden almış; ancak, sonraları bu kentler Bizanslıların eline geçmiştir (Zettersteen, 1997, 780-781). 1035- 1036 yıllarında Erciş ve Ahlat bölgesinin yöneticisi Ebu Ali el- Mervan'dır. 1054 yılında Selçuklu Hükümdarı Tuğrul Bey, Muradiye'yi zaptetmiş, ardından Erciş'e yönelmiştir. Urfalı Meteos'un anlatımına göre, Tuğrul Bey, Erciş'i 8 gün süreyle muhasara altında tutmuş ve şehir halkının bağlılıklarını bildirmeleri üzerine kuşatmayı kaldırmıştır (Komisyon, 1993, 85, Honigman, 1970). 1070 yılında Mısır seferine çıkan Alparslan, Erciş ve Malazgirt'i alarak buradaki Mervani hakimiyetine son vermiştir. 1071 Malazgirt Meydan Savaşı ile bölge Selçuklu topraklarına katılmıştır.

1100 yılında Sökmen el Kutbi, Ahlat merkez olmak üzere Ermen Şahlar ya da Ahlat şahlar olarak da bilinen Sökmenli Devleti'ni kurdu ve Van Gölü Havzası da dahil olmak üzere Kars'tan Diyarbakır'a kadar uzanan geniş bir bölgeye egemen oldu. 1174 yılında Eyyubi Hükümdarı Salahaddin Eyyubi'nin bölgeye yaptığı yoğun seferlerin ardından Sökmenliler zayıfladı ve bölgedeki birçok kent, Eyyubiler ve Sökmenliler arasında birkaç kez el değiştirdi. 1229 yılında Celaleddin Harzemşah, Van Gölü Çevresini Harzemşahlar ülkesine katmış ise de 1230 yılında Anadolu Selçuklu Hükümdarı Keykubat'a yenilince bu topraklar, Anadolu Selçukluları egemenliğine girmiş oldu. 1243 yılında Selçukluların Moğollar karşısında yenik düşmelerinden sonra, bölge İlhanlıların eline geçmiştir (Honigman, 1970, Kılıç, 1997).

1377 yılında Karakoyunlu oymağından Bayram Hoca, Erciş Merkez olmak üzere Karakoyunlu Devleti'ni kurmuştur. Karakoyunluların en parlak devirleri Kara Yusuf döneminde gerçekleşmiştir. Timur ile uzun yıllar boyu mücadele eden Kara Yusuf, Timur'un Anadolu'dan çekilmesinden sonra ülkesinin sınırlarını Erzincan'dan Kazvin'e, Şirvan'dan Bağdat'a kadar genişletti. Kara Yusuf'tan sonra Karakoyunlu ülkesi eski parlak günlerini epeyce kaybetmiştir. 1420 yılında Erciş ve çevresi Çağatay Hükümdarı Şah-ruh'un talanına uğramıştır. 1438 yılında bir takım iç çekişme ve savaşlardan sonra Kara koyunlu Hükümdarlığına Cihan Şah geçmiştir. Cihan Şah'ın ölümünden sonra Akkoyunluların, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın 1478'de ölümünden sonra ise Safevilerin idaresine geçmiştir (Sümer, 1997, s. 292-204).

Van Gölü Havzası Osmanlı hâkimiyetine geçişi Kanûnî Sultan Süleyman'ın 1534 yılında Irakeyn seferinden sonra gerçekleşmiştir. Çaldıran Savası'ndan sonra küllenmiş olan Safevîlerdeki düşmanlığın yeniden alevlenmesi üzerine Sadrazam İbrahim Pasa, ordusuyla bölgeye gelmiştir. Bölgedeki İran yanlısı Beylere adamlar

göndererek gönülleri alan İbrahim Pasa'ya Halep'te iken Van Kalesi, Erciş, Vastan, Adilcevaz ve Ahlat kalelerinin anahtarları teslim edilmiş ve böylece Van Osmanlı topraklarına dahil edilmiştir. Fetihten hemen sonra Suriye Beylerbeyi Hüsrev Pasa Van muhafızlığına atanmıştır (Danişmend, 1971, s. 165). Ancak Safevîler tekrar Anadolu'ya girerek Van Kalesini işgal etmişler ve yine Şii inancını yaymaya çalışmışlardır. II. İran seferine çıkan Kanuni Sultan Süleyman Van Ovası'na otağını kurarak, Sadrazam Rüstem Paşa'ya Van Kalesi'nin fethini emretmiştir (Erünsal, s. 559). Kanûnî 25 Ağustos 1548 tarihinde, Van'ı tekrar almış ve Safevîlerin burayı tekrar ele geçirmesine mâni olmak için de Van Kalesi'ni güçlendirmiştir. Buraya güçlü bir birlik konularak Beylerbeylik oluşturulmuştur (Baykara, 2000, s. 97). Van Beylerbeyliğine de Anadolu Defterdarı Çerkes İskender Pasa tayin edilmiştir (Baykal, 1992, s. 196). 29 Mayıs 1555 tarihinde İran ile Amasya anlaşması imzalanmış ve bu anlaşmayla İran, Van ve çevresindeki Osmanlı hâkimiyetini resmen tanımıştır (Kütükoğlu, 1962, s. 3). Bölge bu tarihten sonra bir daha Safevilerin eline geçmemek üzere Osmanlı topraklarına katılmıştır (Mangaltepe, 2005).

Van ve çevresinin Osmanlı topraklarına katılmasından sonra, burada bir Van Beylerbeyliği oluşturulmuştur (Kılıç, 1987, s. 120-121). 19. yüzyılın ortalarına doğru Osmanlı Devleti'nin genel durumu ile bağlantılı olarak Havza ve çevresinde de gergin ve sıkıntılı günler başlar. Yaşanan idari boşluklar ve bunların doğurduğu öldürmeler ve yağmacılık 1847 yılına kadar devam eder. Özellikle o güne kadar birlikte yaşamış olan çeşitli etnik ve dini gruplar arasında başlayan husumet, kavgalara ve savaşlara neden olur. Bu karışık dönemde İran'ın bölgeye saldırıları sürekli olarak devam etmiş (Pour, 1977) ve 1813 yılında İran'ın Toprakkale'ye girmesi üzerine yapılan savaşı Osmanlı kaybetmiştir (S. Sabri Paşa, 11982, s.37). Şüphesiz bu savaşın kaybedilmesinde ve sonrasında yaşanan birçok sorunda, Doğu Anadolu'nun coğrafîk ve etnik yapısının yanı sıra Osmanlı Devleti'nin XIX. yy.ın başlarından itibaren düştüğü sıkıntılı durumunda büyük etkisi olmuştur. XIX. yy.ın ikinci yarısında (1850 yılındaki salnamelerden edinilen bilgiye göre) Van, Kürdistan Eyaleti içinde tanzim edilmiştir. 1876 yılında yayınlanan salnameye göre Van Valiliği bir sancak ve on üç kazadan oluşmaktadır (Baykara, 2000, 129-135).

1875'te kurulmuş olan Van sancağı başlangıçta Erzurum vilayetinin bir parçası durumundaydı (J.L., 1987, s. 91). Hakkâri'nin de Van sancağına katılmasıyla büyümüş ve Hakkâri Van'ın ikinci sancağı haline gelmiştir. Bu şekilde yeniden yapılanan Van Vilayeti, İdari yapı olarak Van ve Hakkâri şeklinde ikiye ayrılmıştır. Van merkez sancağı İdari olarak toplam 724 köyü kapsayan 8 kazaya ve 54 nahiyeye ayrılmıştır (Cuinet, 1892, s. 688).

Tablo 10.

Kazalar, Kaza Merkezleri, Nahiyeler ve Köyler				
Sancak	**Kazalar**	**Kaza merkezi**	**Nahiyeler**	**Köyler**
Van Merkez Sancağı	Van	Van	Mollakasım, Alay, Kızıltaş, Erek, İskele, Güllü, Sehnukum, Şahbağı, Şevli, Sıvan, Hassim, Müştekir, Erade, Tomaki, Edremit,Canik, Erçek,	154
	Kardigan	Kindrantz	Kessan, Elan, Gever, Perto, Deri	79
	Çatak	Taghe	Berko, Şiverik, Sultekin, Kadcilt, Ladinam	86
	Gevaş	Vastan	Vastan, Narik, Torgio, Takmas, Katkat	59
	Adilcevaz	Atsighe	Taşkın, Aktepe, Kömür, Torşin, Adin	44
	Erciş	Agantz (Akenes)	Çelebibag, Gizik, Pirömer, Ağrı, Göze, Gömar	122
	Pergri-Bargri	Pergri	Ebgay, Luli, Girhan, Çikli, Osmanlı, Gündurme, Akbulak, Körzüt	117
	Moks(Müks)	Moks	Tanis, Tehniz, Delam	63
Toplam	8	8	54	724

Kaynak: A.e, s. 631/ Cuinet, a.g.e, s. 688.

Bitlis, Van eyaletinin hükümet özellikli sancaklarından biri olmayı 19. yüzyıl ortalarına kadar sürdürmüştür. 1821 tarihinde Van eyaletinin sancaklarından biridir, ancak Bitlis ile beraber Hizan da hükümet tipli bir kazadır (Baykara, 2000, s. 106). İdari yapıda, 19. yüzyıl ortalarından yüzyılın son çeyreğine kadar süren karışık bir dönem mevcuttur. Bu dönemde, önce Muş sancak haline getirilerek Bitlis buraya bağlanır, ardından bölgenin Van gibi vilayetleriyle beraber Erzurum vilayetine bağlanır. 1861, 1863 ve 1865 salnamelerinde Erzurum vilayeti Muş livasına bağlı bir kaza olan Bitlis (Mutki nahiyesi ile birlikte), (Ircica, 1982, s. 121) 1871 ve 1877 tarihli Erzurum vilayet salnamelerinde de bu durumunu muhafaza etmektedir. 1887 (1303) tarihli Erzurum vilayeti salnamesinde Bitlis, Muş sancağına bağlı bir kazadır ve 54 köyü mevcuttur. Bitlis'e bağlı Mutki nahiyesinin ise 69 köyü bulunmaktadır. Bu tarihte Bitlis'te 6024 hane ve 1257 dükkân bulunmaktadır (Salname-i Vilayet-i Erzurum, 1303, s. 145-151). Bu tarihlerde Adilcevaz, çoğunlukla Van'a bağlı bir kazadır.

1879 yılında merkezi yönetimin gücünü daha iyi tesis etmek maksadıyla Bitlis bir vilayet haline getirilir ve epeyce geniş bir alan kendisine bağlanır. Yeni vilayetin; Bidlis, Siird, Muş ve Genç isimlerinde 4 sancağı vardı. Vital Cuinet'nin 1890'lı yıllara ilişkin verdiği bilgilere göre, vilayetin 4 sancağı, 19 kazası, 8 nahiyesi ve 2088 köyü bulunmakta idi (Şekil 1), (Cuinet, 1892, s. 524). 29.850 km² lik oldukça

geniş bir alan kaplayan vilayette, dini organizasyon da gelişmişti. Müslümanların 1 müftüsü ve 4 kadısı, gayrimüslimlerin de 5 Ermeni Gregoryen, 1 Ermeni Katolik, 1 Keldani ve 1 Nasturi piskoposu vardı (Cuinet, 1892, s. 525). Merkez sancakta 4 kaza (Bitlis, Ahlat, Hizan ve Mutki), 3 nahiye (Hizan kazasının Dadik, Mutki kazasının da Çukur ve Hoyut nahiyeleri) ve bu kazalara bağlı 434 köyü vardı (Cuinet, 1892, s. 556). Yine, Cuinet'nin verdiği bilgilere göre, sancakta eğitim hayatı da iyi durumdaydı. Merkez sancaktaki 134 okulda 9640 öğrenci bulunmaktaydı. Bu okullar; Müslümanlara ait 5 medrese, 2 rüştiye ve 109 ilkokul ile gayrimüslimlere ait 18 ilkokuldan ibarettir (Cuinet, 1892, s. 558).

1886 tarihli başka bir kaynakta ise, Bitlis sancağının, yukarıda sözü edilen 4 kazasından başka, birçok salnamede Van'a bağlı gözüken Karçikan kazası da Bitlis'e dâhil edilir (Şaib, 1304, s. 381). 1908 yılı başlarında basılan 1326 (1908) yılı Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye'ye göre, 4 sancağın bulunduğu vilayetin Bitlis merkez sancağının, merkez hariç 3 kaza, 8 nahiye ve 441 köyü bulunmaktadır (Baykara, 2000, s. 126). 19. yüzyılın sonlarından Cumhuriyete kadar Bitlis vilayetinin idari yapısında önemli bir değişiklik meydana gelmemiştir. Cumhuriyetin ilânı ile birlikte, Bitlis vilayetine bağlı sancaklar ayrı illere dönüştürülmüştür.

3. Sonuç

Van Gölü Havzası'nın geçmişten Cumhuriyet dönemine uzanan nüfus ve yerleşme tarihi, doğal çevre koşulları ile tarihsel, siyasal, ekonomik ve toplumsal dinamiklerin karşılıklı etkileşimi çerçevesinde biçimlenen çok katmanlı bir coğrafi gelişim sürecine işaret etmektedir. Tarihî coğrafya yaklaşımı doğrultusunda gerçekleştirilen bu inceleme, havzadaki nüfus ve yerleşme olgularının süreklilik ve değişim ekseninde değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Bu bağlamda, günümüzdeki nüfus ve yerleşme düzeninin, belirli bir döneme özgü gelişmelerin sonucu olmaktan ziyade, uzun süreli tarihsel süreçlerin birikimli etkisiyle şekillendiği anlaşılmaktadır.

Havzanın yerleşme tarihinin tarih öncesi dönemlere kadar geriye götürülebilmesi, Van Gölü çevresinin insan toplulukları açısından erken dönemlerden itibaren önemli bir yaşam ve faaliyet alanı olduğunu göstermektedir. Yerleşmelerin kuruluş ve gelişiminde su kaynakları, tarımsal potansiyel, ulaşılabilirlik ve topografik koşullar belirleyici olmakla birlikte, havzanın Anadolu ile İran, Kafkasya ve Mezopotamya arasındaki geçiş kuşağında yer alması, yerleşme sisteminin biçimlenmesinde beşerî ve jeopolitik faktörleri de öne çıkarmıştır. Bu durum, Van Gölü Havzası'nda yerleşme coğrafyasının yalnızca çevresel imkânlar doğrultusunda

açıklanamayacağını; siyasi merkezileşme, ekonomik ilişkiler ve bölgesel hâkimiyet mücadeleleriyle birlikte ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Urartu döneminde havzanın siyasi ve idari bir merkez niteliği kazanması, nüfusun mekânsal yoğunlaşması ve yerleşme ağının daha örgütlü bir karakter kazanması bakımından önemli bir eşik oluşturmuştur. Sonraki dönemlerde farklı siyasi teşekküllerin hâkimiyeti altında kalan havzada, nüfusun demografik yapısı ve yerleşme örüntüsü önemli ölçüde değişmiştir. Med, Pers, Roma, Bizans, Selçuklu, İlhanlı, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Safevî ve Osmanlı dönemlerinde yaşanan siyasi dönüşümler, havzanın nüfus ve yerleşme coğrafyasına farklı ölçeklerde yansımıştır. Bu çerçevede, Van Gölü Havzası'nın tarihsel coğrafyasının, siyasi hâkimiyet değişimleri ile demografik ve mekânsal dönüşümler arasındaki ilişkinin izlenebildiği özgün bir alan niteliği taşıdığı görülmektedir.

Çalışma kapsamında değerlendirilen nüfus verileri, özellikle XIX. yüzyıl öncesi ve XIX. yüzyılın ilk dönemleri açısından önemli metodolojik sınırlılıklar barındırmaktadır. Seyyah kayıtları, diplomatik gözlemler, kilise kayıtları, salnameler ve nüfus sayımları arasında görülen farklılıklar; idari sınır değişiklikleri, sayım yöntemleri, kayıt sistemlerinin niteliği ve dönemin siyasal koşullarıyla yakından ilişkilidir. Bu nedenle havzanın tarihsel nüfus yapısının ortaya konulmasında, mevcut verilerin mutlak ve değişmez gerçeklikler olarak değil, üretildikleri tarihsel ve idari bağlam içerisinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Nitekim XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren daha sistematik hâle gelen nüfus kayıtları, havzanın demografik yapısına ilişkin daha karşılaştırılabilir veriler sunmaya başlamıştır.

Van Gölü Havzası'nın demografik tarihinde en belirgin kırılma, XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başlarında meydana gelmiştir. Savaşlar, siyasi istikrarsızlık, toplumsal çatışmalar, göçler ve nüfus hareketleri, havzanın nüfus büyüklüğü ve bileşimi üzerinde önemli değişimlere yol açmıştır. Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele yılları ise bu dönüşümün en yoğun biçimde yaşandığı dönem olmuştur. Savaş ve çatışma ortamının doğrudan ve dolaylı sonuçları, yerleşmelerin tahrip olmasına, nüfusun azalmasına ve mevcut yerleşme düzeninin yeniden biçimlenmesine neden olmuştur. Bu bağlamda, Cumhuriyet dönemine devreden demografik yapı, yalnızca uzun dönemli nüfus hareketlerinin değil, aynı zamanda söz konusu tarihsel kırılmaların da belirgin izlerini taşımaktadır.

Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte uygulamaya konulan idari, demografik ve ekonomik politikalar, Van Gölü Havzası'nın yeniden yapılanma sürecinde belirleyici olmuştur. Özellikle nüfus sayımlarının kurumsallaşması, ulaşım imkânlarının geliştirilmesi, iskân uygulamaları ve kırsal kalkınma politikaları, nüfusun mekânsal dağılışı ile yerleşme sisteminin yeniden düzenlenmesine katkı sağlamıştır. Cum-

huriyet döneminde nüfusun yeniden artış eğilimine girmesi ve şehir nüfusunun giderek önem kazanması, havzanın geleneksel kırsal yerleşme ağı içerisinde yeni bir mekânsal hiyerarşinin oluştuğunu göstermektedir. Bu süreç, yerleşme sisteminin yalnızca nüfus artışıyla değil, aynı zamanda idari merkezlerin güçlenmesi ve ekonomik işlevlerin belirli merkezlerde yoğunlaşmasıyla yeniden yapılandığına işaret etmektedir.

Sonuç olarak Van Gölü Havzası'nda nüfus ve yerleşme olguları, süreklilik arz eden doğal çevre koşulları ile değişken tarihsel ve beşerî süreçlerin kesişiminde biçimlenmiştir. Havzanın günümüzdeki demografik ve mekânsal yapısı, tarih öncesi dönemlerden itibaren devam eden yerleşme deneyiminin; siyasi hâkimiyet değişimlerinin, savaş ve göçlerin, idari yeniden yapılanmaların ve Cumhuriyet dönemindeki nüfus politikalarının birikimli sonucudur. Dolayısıyla Van Gölü Havzası'nın nüfus ve yerleşme coğrafyasının açıklanmasında, dönemsel ve tek boyutlu yaklaşımlar yerine, uzun süreli tarihsel değişim ve mekânsal süreklilikleri birlikte değerlendiren tarihî coğrafya temelli bir yaklaşımın gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu yönüyle havza, doğal çevre ile insan toplulukları arasındaki ilişkinin farklı tarihsel dönemlerde yeniden üretildiği ve nüfus ile yerleşme örüntülerinin tarihsel süreç içerisinde sürekli olarak yeniden şekillendiği özgün bir coğrafi alan niteliğindedir.

Kaynakça

Akçura, E.,1994, Van ve Çevresinde Ermeni İsyanları (1896- 1916), İstanbul, TDAV.

Akurgal, E., 1997, Anadolu Kültür Tarihi, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları No:67, Ank.

Ali Saib, 1304, Coğrafya-i Mufassal Memalik-i Devlet-i Osmaniye, Matbaa-i Ebu Ziya, Kostantiniyye,

Aşan, M.B., 1993, Van yöresi Üzerine Yapılan Tarih Araştırmaları ve Bazı Düşünceler, Türk Dünyası Araştırmaları Yay., İst.

Baykara, T., 2000, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş, Türk Kült. Araşt. Enst. Yay. No:160, Ank.

Beaujour, Louis-Félix Baron de, 1892, Voyage Militaire dans l'Empire Othoman on Description de ses frontiéres, v. 1-2, Paris 1829.

Behar, C., 1996, Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu, DİE Tarihi İstatistikler Dizisi No:2, Ank.

Belazuri, 1987, Futuhu'l- Büldan (Çev. M. Fayda), Kültür ve Turizm Bak. Yay. No: 707, Ank.

Belli, O., 1982, Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi, URARTULAR Mad., Görsel Yayınlar A.Ş., İst.

Bouillet, M.N., 1938, Dictionnaire Universel D'Histoire et de Géographie, Paris, Libraire Hachette, 1876, s. 1938

Burney, C.- Lang, D.M., 1971, The peoples of The Hills: Ancient Ararat and Caucasus, London.

Burney, C., 1958, "Eastern Anatolia in The Chalcolithic and Early Bronz Age", Anatolian Studies, Vol. VIII, Ank.

Burney, C., 1972, "Urartian Irrigation Works", Anatolian Studies, Vol. XXII, Ank.

Chantre, M.Ernest, 1889, "De Beyrouth a Tiflis (A Travers la Syrie, la Haute-Mesopotamie et le Kurdistan)", Le Tour Du Monde Nouveau Journal Des Voyages, Deuxième Semestre, Paris, Libraire Hachette, s. 209-304.

Cuınet, V., 1892, La Turquie d'Asie, Tome II, Paris.

Çilingiroğlu, A., 1983, "Van Gölü Havzasında M.Ö. 2. Bin Kültürüne Ait Bazı Veriler", I. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Eski Eserler ve Müzeler Gen. Müd. Yay., İst.

Danişmend, İsmail Hâmi, 1971, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C.I-II, İstanbul, Türkiye Yayınevi.

Darkot, B., 1997, İslam Ansiklopedisi ERCİŞ Mad., cilt: IV, MEB Yay., , Eskişehir.

Dolukhanov, P.,1998, Eski Ortadoğu'da Çevre ve Etnik Yapı (Çev. S. Aydın), İmge Kitabevi, Ank.

Duman, H., 1982, Osmanlı Yıllıkları, IRCICA Yay., İst.

Erzen, A., 1986, Doğu Anadolu ve Urartular, Türk Tarih Kurumu Yay. XX. Dizi- Sa.8, Ank.

Forbes, T.B., 1983, Urartian Architecture, BAR İnternational Series No:170, Oxford.

Honıgman, E., 1970, Bizans Devletinin Doğu Sınırı (Çev. F. Işıltan), İÜ Edeb. Fak. Yay. No: 1528, İst.

J.L., 1987, Manuel de Géographie de l'Empire Ottoman, İmprimerie Mahmoud Bey, Constantinople, 1887.

Jaubert, P.A., 1821, Voyage en Arménie et en Perse, Paris.

Karaca, Y., 1996, Van ve Çevresindeki Manastır Kiliseleri, Van, YYÜ SBE Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1996.

Karpat, K.H., 1978, "Ottoman Population Records and The Census of 1881/82- 1893", İnternational Journal of Middle East Studies, no:9, Great Britain.

Karpat, K.H., 2003, Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri, Çev: B.Tırnakçı, TVY Yay., İstanbul, 2003.

Khalaf, S., 2006, Doğu Anadolu Bölgesi Nüfus Özellikleri, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2006.

Kılıç, O., 1997, XVI. Ve XVII. Yüzyıllarda Van (Doktora Tezi), Van Belediyesi Yay. No: 6, Van.

Kınneır, J.M., 1818, Journey Through Asia Minor, Armenia and Koordistan, London.

Komisyon, 1993, Van Kütüğü, YYÜ Yay. No: 8, Van.

Köhler, W., 1989, Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Bitlis ve Halkı (Çev. H. Işık), Alan Yayıncılık, ist.

Kütükoğlu, B., 1962, Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri I (1578- 1590), İstanbul.

Layard, A.H., 1853, Discoveries in The Ruins of Nineveh and Babylon, Part II, London,

Lloyd, S., 2000, Türkiye'nin Tarihi Bir Gezginin Gözüyle Anadolu Uygarlıkları, TÜBİTAK Popüler bilim Kitapları No:50, Ank.

Lynch, H.F.B., 1965, Armenia Travels and Studies, Vol:II, Khayat Book Publishing Co., Beirut.

Mangaltepe, İ., 2005, XIX. Yüzyıl Fransız Seyyahlarına Göre Van, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim, Dalı Doktora Tezi

Mayewsky, 1330, Van, Bitlis Vilayetleri (Çev. M. Sadık), Matbaa-i Askeriye, İst.

McCarthy, J., 1998, Müslümanlar ve Azınlıklar (Çev. B. UMAR), İnkılap yay. İst.

Mehmed Hurşid Paşa, 1997, Seyâhatnâme-i hudûd, Haz. Alâattin Eser, Simurg Yayınları.

Millingen, M.F.,1998, Kürtler Arasında Doğal Yaşam, Çev: N. Mestçi, İstanbul, Doz Yay., 1998.

Müneccimbası Ahmet Dede, Sahaif-ül-Ahbar fî Vekayi-ül-a'sâr, Müneccimbası Tarihi, C.II, Türkçesi: İsmail Erunsal, Tercüman 1001 Temel Eser 37, T.y.

Outendirck, F., 1867, La Turquie à Propos de l'Exposition Universelle de 1867, Paris, Typographie de Ad. Laine et J. Havard, 1867.

Öğün, B., 1970, Van'da Urartu Sulama Tesisleri ve Şamram(Semiramis) Kanalı, Ank.

Peçevi İbrahim Efendi, 1992, Peçevi Tarihi I, Haz: B.S. Baykal, 2.Baskı, Ankara.

Peçevi İbrahim Efendi, 1992, Peçevi Tarihi I, Haz: B.S. Baykal, 2.Baskı, Ankara, 1992, s. 196.

Pour, A. D., 1977, "Nâdir Şâh Devrinde Osmanlı-İran Münasebetleri", İstanbul, İÜEF Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Kürsüsü Basılmamış Doktora Tezi, 1977.

Rusell, H.F., 1984, "Shalmaneser's Campaign to Urartu in 856 B.C. and The Historical Geography of Eastern Anatolia According to The Assyrian Sources", Anatolian Studies, Vol. XXXIV, Ank.

Salahi R. S., 1993, Minorities And The destruction of The Ottoman Empire, Ankara s. 419

Salname-i Vilayet-i Erzurum, 1293, Vilayet Matbaası, Erzurum.

Salname-i Vilayet-i Erzurum, 1303, Vilayet Matbaası, Erzurum.

Streck, 1997, İslam Ansiklopedisi ERMENİYE Mad., MEB Yay. Eskişehir.

Süleyman Sabri Paşa, 1982, Van Tarihi ve Kürt Türkleri Hakkında İncelemeler, Yay.Haz., G.Gayeoğlu, 3.Baskı, Ankara, TKAE Yay., 1982.

Sümer, F., 1997, İslam ansiklopedisi KARAKOYUNLULAR Mad., MEB Yay., Cilt: VI, Eskişehir.

Şemseddin Sami, 1898, Kamus-ul Alam, VAN GÖLÜ Maddesi, cilt:6, İst.

Uluçam, A., 2000, Ortaçağ ve Sonrasında Van Gölü Çevresi Mimarlığı, Kültür Bak. Yay. No:2548- 1, cilt: I, Ank.

Umar, B., 1993, Türkiye'deki Tarihsel Adlar, İnkılap Kitabevi, İst.

Umar, B., 1999, İlkçağda Türkiye Halkı, İnkılap Yay., İst.

URL 1, https://www.gutenberg.org/files/44886/44886-h/44886-h.htm

Yıldız, M.Z., 2001, "Patnos Kentinin Demografik ve Yapısal Gelişimine Etki Eden Faktörler Üzerine Bir Deneme", YYÜ Sos. Bil. Enst. Dergisi, sayı:2, Van

Zettersteen, K.V., 1997, İslam ansiklopedisi MERVANİLER Mad., cilt: VII, MEB Yayınları, Eskişehir.

28. BÖLÜM

İLKOKUL ÖĞRENCİLERİNİN ORMAN YANGINLARINA İLİŞKİN ALGILARI

Doç. Dr. Cennet ŞANLI - Pamukkale Üniversitesi
ORCID No: 0000-0003-3285-0950

İsmail Emin YAPAN - Pamukkale Üniversitesi
ORCID No: 0009-0006-7455-1368

Özet

Orman yangınları son yıllarda ekolojik, ekonomik ve toplumsal etkileri giderek artan çevresel afetlerden biri hâline gelmiştir. Bu nedenle çocukların orman yangınlarına ilişkin algılarının belirlenmesi afet farkındalığı ve çevre eğitimi açısından önem taşımaktadır. Bu araştırmada ilkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin orman yangınlarına ilişkin algılarını ortaya koymak amaçlanmıştır. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması deseni benimsenmiştir. Araştırmanın çalışma grubunu kolay ulaşılabilir örneklem yöntemiyle seçilen ilkokul dördüncü sınıfta öğrenim gören 23 öğrenci oluşturmuştur. Araştırma verileri öğrencilerin tasarladığı resfebeler ve açık uçlu soru formu aracılığıyla toplanmıştır. Uygulama sürecinde öğrencilerden öncelikle orman yangınlarını konu alan bir resfebe oluşturmaları ardından orman yangınlarının nedenleri, etkileri ve önlenmesine ilişkin açık uçlu soruları yanıtlamaları istenmiştir. Elde edilen veriler içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiştir. Araştırma sonucunda öğrencilerin orman yangınlarını daha çok doğal çevrenin somut ve gözlemlenebilir unsurları üzerinden kavramsallaştırdığı görülmüştür. Öğrenciler, orman yangınlarının nedenlerini ağırlıklı olarak insan kaynaklı davranışlarla ilişkilendirirken, yangınlardan en fazla bitki örtüsü ve canlı yaşamının etkilendiğini ifade etmiştir. Yangınların önlenmesine ilişkin algılarında ise bireysel sorumluluklar ve kurumsal müdahale uygulamalarının ön plana çıktığı saptanmıştır. Bu doğrultuda ilkokul düzeyinde

yürütülen çevre ve afet eğitimi faaliyetlerinde yangın riskini azaltma, erken uyarı sistemleri, ekosistem dengesi, biyolojik çeşitliliğin korunması, iklim değişikliği, sürdürülebilir orman yönetimi gibi konuları kapsayacak şekilde uygulama temelli etkinliklerine daha fazla ağırlık verilmesi önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Coğrafya, Orman yangını, Afet eğitimi, Çevre eğitimi, Resfebe, İlkokul öğrencileri.

1. Giriş

Doğal afetler, doğal sistemlerin işleyişi sonucunda ortaya çıkan ve etkiledikleri toplumlarda can ve mal kayıpları yanı sıra sosyal, ekonomik, çevresel ve psikolojik etkiler meydana getiren olaylar olarak tanımlanmaktadır (Dölek, 2022; Sever, 2019). Doğal afetler arasında meydana gelme sıklığı, etki süresi ve ortaya çıkardıkları sonuçlar bakımından önemli farklılıklar vardır. Bazı afetler kısa süre içerisinde büyük yıkımlara neden olurken, bazıları uzun yıllara yayılan etkileriyle kalıcı sonuçlar bırakır. Atmosfer kökenli afetler içerisinde yer alan orman yangınları, son yıllarda hem görülme sıklığı hem de ortaya çıkardığı çevresel ve sosyoekonomik etkiler bakımından dikkat çeken kalıcı etkiye sahip afetlerden biridir.

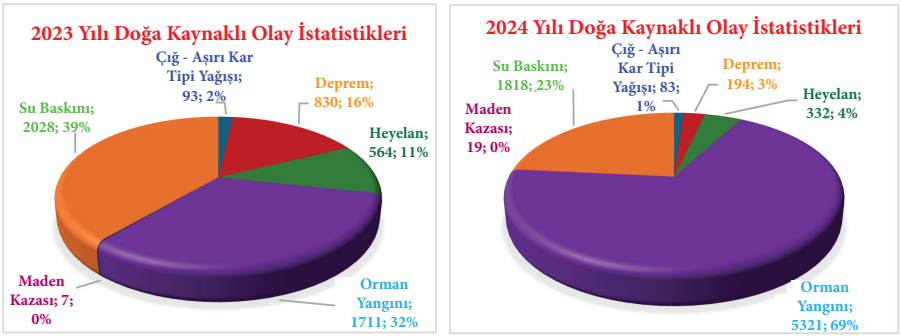
Orman yangınları, orman ekosistemlerinde bulunan biyotik ve abiyotik unsurları etkileyen, doğal ya da insan kaynaklı faktörlerin etkisiyle ortaya çıkan ve kontrol altına alınmadığı takdirde geniş alanlara yayılabilen yanma olaylarıdır (Avcı ve Korkmaz, 2021; Arda ve Erbaş, 2025; Şahin, 2025). Orman yangınlarının meydana gelebilmesi için yanıcı madde, oksijen ve yeterli ısı kaynağının aynı ortamda bulunması gerekmektedir. Yangın üçgeni olarak adlandırılan bu üç temel unsurun bir araya gelmesiyle yanma reaksiyonu başlamakta ve hızlandırıcı çevresel koşullar altında yangın yayılım göstermektedir (Şekil 1).

Şekil 1. Yangın üçgeni

Yayılım özelliklerine göre orman yangınları; örtü yangınları, tepe (taç) yangınları ve toprak yangınları olmak üzere üç başlık altında ele alınmaktadır (Orman Genel Müdürlüğü [OGM], 1995). Örtü yangınları; orman tabanında bulunan ot, çalı, fide, yaprak ve kuru dal gibi yanıcı materyallerin yanmasıyla meydana gelen, yayılım hızı ve etkisi görece daha sınırlı olan yangınlardır. Tepe (taç) yangınları ise ağaçların taç kısımlarına kadar ulaşarak hızla yayılan ve kontrol altına alınması oldukça güç olan yangınlardır. Bu yangınlar yalnızca ağaç ve ağaççıkları değil, aynı zamanda örtü tabakasını ve orman ekosisteminde bulunan çok sayıda biyotik unsuru da etkileyerek geniş çaplı tahribata neden olmaktadır. Bu nedenle tepe yangınları, orman yangınları içerisinde en yıkıcı ve tehlikeli yangın türü olarak kabul edilmektedir. Toprak yangınları ise organik madde bakımından zengin toprak katmanlarında meydana gelmekte olup Türkiye'de oldukça sınırlı sayıda görülmektedir (OGM, 1995).

Türkiye sahip olduğu özellikler (iklimsel, topografik, jeomorfolojik ve bulunduğu coğrafi konum) bakımından orman yangını riski yüksek bir ülkedir (Bingöl, 2017; Doğanay & Doğanay, 2004/2011). Nitekim 2023-2024 yılları içerisinde 1024 deprem ve 896 heyelan gerçekleşmesine karşın, 2023 yılında 1711, 2024 yılında 5321 ve 2025 yılı içerisinde 6800 toplam 13.832 adet orman yangını meydana gelmiştir (URL 1; URL 2; Şekil 2).

Şekil 2. 2023-2024 yılı doğa kaynaklı olay istatistikleri

Kaynak: AFAD Afet Yönetim ve Karar Destek Sistemi

Orman yangınlarının oluşumuna neden olan faktörler; yıldırım, kasıt, ihmal ve dikkatsizlik ile nedeni belirlenemeyen yangınlar şeklinde dört ana başlık altında toplanır (OGM, 1995). Türkiye'de meydana gelen orman yangınlarının önemli bir kısmı insan kaynaklı olup, bunlar arasında ihmal ve dikkatsizlik sonucu çıkan yangınlar ön plana çıkmaktadır. (Doğanay ve Doğanay, 2004/2011; Dikmenli, vd., 2026). Bu nedenle orman yangınlarıyla mücadelede sadece teknik önlemler yeterli olmamakta toplumsal farkındalığı artırmaya yönelik eğitim ve bilinçlendirme çalışmaları da önemli bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır.

Çocukluk dönemi, bireylerin afetlere ilişkin risk algılarının ve çevresel sorumluluk bilincinin temellerinin atıldığı bir süreç olduğundan, bu yaş grubuna yönelik eğitim faaliyetleri ayrı bir önem kazanmaktadır (Haznedar vd., 2023; Karakaya vd., 2011; Ronan ve Towers, 2014; Yetişensoy, 2022). Bu nedenle çocukların orman yangınlarına ilişkin algılarının ortaya konulması hem afet eğitimi hem de çevre eğitimi çalışmalarının geliştirilmesi açısından önem taşımaktadır. Alanyazın incelendiğinde Arslan ve Yılmaz (2025), Rize'de 12 okul öncesi çocukla gerçekleştirdikleri fenomenolojik araştırmada, çocukların yangını daha çok yanma olayı, olumsuz duygular ve acil müdahale bağlamında algıladıklarını belirlemiştir. Ayrıca çocukların yangın durumunda itfaiyenin aranması gerektiği konusunda farkındalık sahibi oldukları ancak yangına ilişkin algılarının ağırlıklı olarak nedenler ve müdahale süreci etrafında şekillendiği ortaya konmuştur. Turan (2023), 40 ortaokul öğrencisiyle gerçekleştirdiği araştırmada, öğrencilerin orman yangınlarının çıkış nedenlerini büyük ölçüde insan kaynaklı faktörlerle açıkladıklarını ve görüşlerini oluştururken ağırlıklı olarak mantıksal muhakemeyi kullandıklarını belirlemiştir. Ayrıca öğrencilerin alan bilgisi ile informal muhakeme türleri arasında anlamlı bir ilişki olduğu ortaya konulmuştur. Erkuş (2026), 574 dördüncü sınıf öğrencisiyle yürüttüğü araştırmada, öğrencilerin çevre farkındalıklarının genel ola-

rak yüksek düzeyde olduğunu; bu farkındalığın yaşanılan şehir ve ailelerin eğitim düzeyine göre anlamlı biçimde değiştiğini ortaya koymuştur. Araştırmada ilkokul düzeyinde çevre eğitiminin ve özellikle orman yangınlarının çevresel etkilerine yönelik içeriklerin müfredatta daha kapsamlı ele alınması önerilmiştir. Söküt Açar vd. (2019), Çanakkale ilindeki öğrencilerin orman yangınlarına ilişkin algılarını çizimler aracılığıyla incelemiş ve öğrencilerin orman yangınlarına yönelik algılarının beklenen düzeyin altında olduğunu belirlemiştir. Ayrıca algı düzeylerinin cinsiyet ve sınıf düzeyine göre anlamlı farklılık gösterdiği, okul türünün ise bu algı üzerinde anlamlı bir etkisinin bulunmadığı ortaya konulmuştur. Araştırmada, çocukların doğa ve orman yangınlarına ilişkin farkındalıklarının uygulamalı çevre eğitimi etkinlikleriyle desteklenmesi önerilmiştir. De Sousa vd. (2021), 11-15 yaş grubundaki öğrencilerin orman algılarının yaşa bağlı olarak değiştiğini belirlemiştir. Araştırmada yaş ilerledikçe öğrencilerin ormanları ekolojik özelliklerinden çok insanlara sağladığı yararlar açısından değerlendirme eğiliminin arttığı ve ormanların geleceğine ilişkin daha olumsuz algılar geliştirdikleri ortaya konulmuştur. Bu bağlamda alanyazındaki çalışmaların daha çok öğrencilerin bilgi düzeyi, çevre farkındalığı ve orman yangınlarının nedenlerine ilişkin görüşleri üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Yapılan araştırmada ise ilkokul öğrencilerinin orman yangınlarına ilişkin algılarının resfebe etkinlikleri ve yarı yapılandırılmış görüşmelerden elde edilen veriler doğrultusunda incelenmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. Öğrencilerin oluşturdukları resfebelerde orman yangınlarına ilişkin hangi kavramsal temsiller yer almaktadır?
2. Öğrenciler orman yangınlarının ortaya çıkış nedenlerini nasıl algılamaktadır?
3. Öğrenciler orman yangınlarının etkilerini nasıl algılamaktadır?
4. Öğrenciler orman yangınlarının önlenmesine yönelik hangi çözüm önerileri ve sorumluluk algılarına sahiptir?

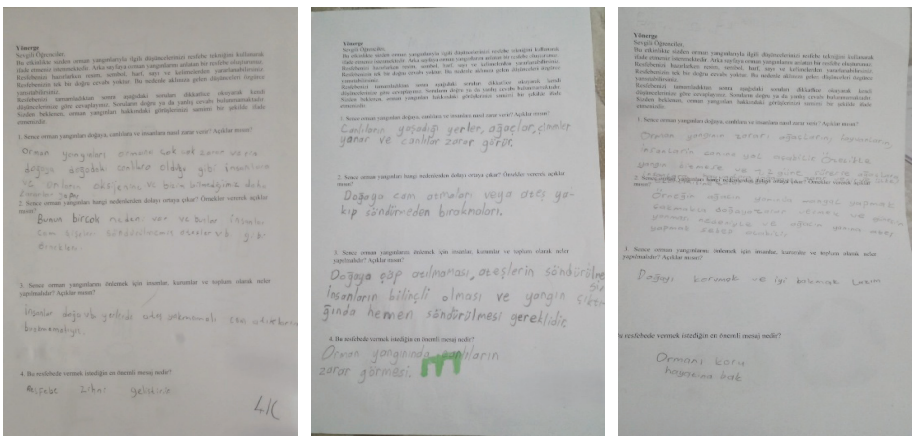
2. Yöntem

Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması deseni benimsenmiştir. Durum çalışması, araştırmacının sınırları belirli bir durumu kendi gerçek yaşam bağlamı içerisinde çoklu veri toplama araçları kullanarak ayrıntılı ve bütüncül bir biçimde incelemesine olanak sağlayan bir nitel araştırma desenidir (Merriam ve Tisdell, 2016; Yin, 2018). Durum çalışmalarında amaç, belirli bir olgu veya duruma ilişkin derinlemesine bilgi elde etmek ve bu durumu tüm yön-

leriyle açıklamaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2005). Bu araştırmada incelenen durum ilkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin orman yangınlarına ilişkin algılarıdır.

Araştırmanın çalışma grubunu İzmir ilinde bulunan bir devlet okulunda öğrenim gören 23 ilkokul dördüncü sınıf öğrencisi oluşturmuştur. Çalışma grubunun belirlenmesinde araştırmacıların katılımcılara kolay ulaşabilmesi ve zaman açısından uygunluk dikkate alınmıştır. Katılımcılar araştırma sürecinde etik ve gizlilik amacıyla Ö1, Ö2, Ö3 ... Ö23 şeklinde kodlanmıştır.

Araştırmada veri toplama aracı olarak araştırmacılar tarafından geliştirilen bir form kullanılmıştır. Formun geliştirilmesinde ilgili literatür incelenmiş ve taslak bir form hazırlanmıştır. Hazırlanan taslak form; coğrafya eğitimi, sınıf eğitimi ve nitel araştırma alanlarında uzman öğretim üyelerinin görüşüne sunulmuştur. Uzmanlardan formda yer alan soruların araştırma amacına uygunluğu, kapsam geçerliği, dil ve anlatım özellikleri ile ilkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin gelişim düzeylerine uygunluğu açısından değerlendirme yapmaları istenmiştir. Uzman görüşleri doğrultusunda bazı soruların ifadeleri yeniden düzenlenmiş, yönergeler sadeleştirilmiş ve öğrencilerin düşüncelerini daha açık biçimde ifade etmelerine olanak sağlayacak değişiklikler yapılmıştır. Yapılan düzenlemelerin ardından form, pilot uygulama kapsamında üç öğrenciye uygulanmış ve elde edilen geri bildirimler doğrultusunda forma nihai hâli verilmiştir.

Şekil 3. Pilot Uygulamada Elde Edilen Öğrenci Formları

Nihai form iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde öğrencilerden orman yangınlarına ilişkin düşüncelerini yansıtan bir resfebe oluşturmaları istenmiştir. Bu bölüm aracılığıyla öğrencilerin orman yangınlarına ilişkin kavramsal temsillerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Formun ikinci bölümünde ise açık uçlu sorulara yer verilmiştir. Bu sorularda öğrencilere; "Orman yangınları neden çı-

kar?", "Orman yangınlarının etkileri nelerdir?" ve "Orman yangınlarını önlemek için neler yapılabilir?" soruları yöneltilmiştir.

Araştırmanın uygulama süreci sınıf öğretmeni ile iş birliği içerisinde yürütülmüştür. Araştırmacılar tarafından okul ziyaret edilerek öğrencilere araştırmanın amacı, kapsamı ve uygulama süreci hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra formlar basılı olarak dağıtılmış, öğrencilerden öncelikle resfebe oluşturmaları ardından açık uçlu soruları cevaplandırılmaları istenmiştir. Uygulama ortalama 35-40 dakika sürmüştür.

Araştırmadan elde edilen veriler içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiştir. Bu süreçte öğrenci resfebeleri ve görüşme ifadeleri ayrıntılı olarak incelenmiş, benzer özellik gösteren ifadeler kodlanmış, kodlar ortak özellikleri doğrultusunda kategoriler altında birleştirilmiş ve daha üst düzeyde temalar oluşturularak yorumlanmıştır (Büyüköztürk vd., 2017; Yıldırım ve Şimşek, 2005). Elde edilen bulgular frekans değerleriyle desteklenmiş ve tablolar hâlinde sunulmuştur.

Araştırma kapsamında geçerlik ve güvenirliğin sağlanmasına yönelik çeşitli önlemler alınmıştır. Araştırmanın inandırıcılığını artırmak amacıyla veri toplama formunun hazırlanması sürecinde alan uzmanlarının görüşlerine başvurulmuş ve uzmanlardan gelen öneriler doğrultusunda gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Ayrıca araştırmada veri çeşitlemesi sağlamak amacıyla öğrencilerin oluşturdukları resfebeler ile açık uçlu sorulara verdikleri yazılı yanıtlar birlikte değerlendirilmiştir. Araştırmanın aktarılabilirliğini sağlamak amacıyla çalışma grubu, veri toplama araçları, veri toplama süreci ve veri analizi aşamaları ayrıntılı biçimde açıklanmıştır. Araştırmanın tutarlılığını artırmak amacıyla verilerin kodlanması ve temaların oluşturulması süreci sistematik bir şekilde yürütülmüştür. Kodlama sürecinde elde edilen veriler tekrar tekrar incelenmiş, benzer özellik gösteren ifadeler aynı kodlar altında birleştirilmiş ve temalar oluşturulmuştur. Araştırmanın teyit edilebilirliğini sağlamak amacıyla veri toplama süreci, kodlama aşamaları ve analiz sürecine ilişkin tüm kayıtlar araştırmacı tarafından saklanmıştır. Ayrıca bulguların sunumunda öğrenci resfebelerinden ve görüşlerinden elde edilen örneklere yer verilerek araştırmacı yorumlarının verilerle desteklenmesi sağlanmıştır.

3. Bulgular

Araştırmada ilk sorusu kapsamında ilkokul öğrencilerinin oluşturdukları resfebelerde orman yangınlarına ilişkin hangi kavramsal temsillerin yer aldığı incelenmiştir. Bu kapsamda elde edilen bulgular Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Resfebelerde Belirlenen Kavramsal Temsiller

Tema	Kodlar	Öğrenci Kodları	f
Orman Unsurları	Ağaç, fidan orman, yaprak, toprak	Ö1, Ö4, Ö6, Ö7, Ö9, Ö14, Ö17, Ö18, Ö20, Ö21, Ö23	11
Yangın Unsurları	Ateş, alev, duman, orman yangını	Ö1, Ö3, Ö4, Ö5, Ö7, Ö13, Ö15, Ö16, Ö19	9
Biyotik Unsurlar	Hayvan, ayı, kuş yuvası, böcek, salyangoz, kaplumbağa	Ö1, Ö4, Ö8, Ö14, Ö15, Ö22	6
Atmosferik Unsurlar	Yağmur	Ö1, Ö2, Ö14, Ö22	4
Koruyucu ve Önleyici Unsurlar	İtfaiye, helikopter, giriş yasağı, fidan	Ö7, Ö19, Ö21	3
Duyuşsal Unsurlar	Sevgi	Ö4, Ö23	2

Tablo 1 incelendiğinde, öğrencilerin orman yangınlarına ilişkin oluşturdukları resfebelerde ağırlıklı olarak ormanın temel bileşenlerine, yangının doğrudan unsurlarına ve ormanda yaşayan canlılara yer verdikleri görülmektedir. Bunun yanında öğrencilerin bir kısmı ormanların atmosferik unsurlara vurgu yaparken, daha az sayıda öğrenci yangınların önlenmesine yönelik koruyucu tedbirleri ve ormanlara yönelik duyuşsal ifadeleri resfebelerine yansıtmıştır.

Araştırmanın ikinci sorusu kapsamında ilkokul öğrencilerinin orman yangınlarının ortaya çıkış nedenlerini nasıl algıladığı incelenmiştir. Analiz sonucunda elde edilen bulgular Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2 incelendiğinde, öğrencilerin orman yangınlarının nedenlerine ilişkin algılarının büyük ölçüde insan kaynaklı etkenler etrafında şekillendiğini göstermektedir. Özellikle ihmal ve dikkatsizlik ile kurallara uymamaya ilişkin ifadeler öğrencilerin açıklamalarında daha sık yer almıştır. Bununla birlikte bazı öğrenciler orman yangınlarını yıldırım ve aşırı sıcaklık gibi doğal nedenlerle ilişkilendirirken, bazı öğrenciler ise yangının sonuçlarına odaklanmıştır. Öğrenci görüşlerinden örnek ifadelere aşağıda yer verilmiştir.

"Piknik yaptıktan sonra ateşi söndürmediğimizde orman yanabilir." (Ö15; İhmal ve dikkatsizlik)

"Ormanda asılı levhaları dikkate almadığımızda sorunlar başlıyor." (Ö7; kurallara uymamama)

"Havalar aşırı ısındığında yangın kendiliğinden çıkar." (Ö18; doğal nedenler)

"Bazen her yer duman olur ama kimin neyin yaptığı bilinmez ya da bulunamaz." (Ö12; Nedeni Belirtilmeyen)

Şekil 4. Öğrenci resfebelerinden örnekler

Tablo 2. Orman Yangınlarının Nedenlerine İlişkin Algılar

Tema	Kodlar	Öğrenci Kodları	f
İhmal ve Dikkatsizlik	Sigara izmariti, cam şişe, piknik ateşi, alev, çöp atma	Ö1, Ö3, Ö4, Ö13, Ö15, Ö16, Ö21, Ö22, Ö23	9
Kurallara Uymama	Yasaklara uymama, dikkatsiz davranışlar	Ö2, Ö3, Ö5, Ö7, Ö14, Ö19, Ö23	7
Doğal Nedenler	Yıldırım, kuraklık, iklim değişikliği	Ö17, Ö18, Ö21	3
Nedeni Belirtilmeyen Yangınlar	Yangın, alev, duman temsili	Ö12, Ö20	2

Araştırmanın üçüncü sorusu kapsamında ilkokul öğrencilerinin orman yangınlarının etkilerine ilişkin algıları incelenmiştir. Elde edilen bulgular Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3 incelendiğinde, öğrencilerin orman yangınlarının etkilerini ağırlıklı olarak bitki örtüsü, canlılar ve çevre üzerindeki sonuçları üzerinden ifade ettikleri görülmektedir. Öğrenciler özellikle ağaçların yanması, orman kaybı, hayvanların

zarar görmesi ve yuvaların yok olması gibi etkilere vurgu yapmıştır. Bunun yanında duman, hava kirliliği ve çevresel tahribat gibi çevresel sonuçlara ilişkin ifadelere de öğrenci görüşlerinde yer verilmiştir. Bazı öğrenciler orman yangınlarının oksijen miktarı ve yağışlar üzerindeki etkilerine değinirken, daha sınırlı sayıda öğrenci yangınların insan yaşamına yönelik sonuçlarını ifade etmiştir. Öğrenci görüşlerinden örnek ifadelere aşağıda yer verilmiştir.

"Yangında her şey zarar görür ama en çok ağaçlar yok olduğunu söyleyebilirim" (Ö7; Bitki Örtüsüne Yönelik Etkiler)

"Kaplumbağalar, kuşlar tüm canlılar yanıyor." (Ö21; Canlılara Yönelik Etkiler

"Ormanlar yanarsa sular azalır, sular azalırsa yağmurlar azalır bu döngü böyledir." (Ö2; Atmosferik Etkiler)

"Yangın olunca temiz hava azalıyor ve insanlar etkileniyor." (Ö1; İnsan Yaşamına Yönelik Etkiler)

Tablo 3. Orman Yangınlarının Etkilerine İlişkin Algılar

Tema	**Kodlar**	**Öğrenci Kodları**	**f**
Bitki Örtüsüne Yönelik Etkiler	Ağaçların yanması, orman kaybı	Ö3,Ö5,Ö7,Ö9,Ö13, Ö16,Ö17,Ö19,Ö22,Ö23	10
Canlılara Yönelik Etkiler	Hayvanların zarar görmesi, yuvaların yok olması	Ö1,Ö12,Ö15,Ö20 Ö21,Ö22	6
Çevresel Etkiler	Duman, hava kirliliği, çevresel tahribat	Ö3,Ö4,Ö11,Ö18,Ö19	5
Atmosferik Etkiler	Yağmurların azalması, oksijen kaybı	Ö1,Ö2,Ö14,Ö22	4
İnsan Yaşamına Yönelik Etkiler	Solunum güçlüğü, temiz havanın azalması,	Ö1,Ö10	2

Araştırmanın dördüncü sorusu kapsamında ilkokul öğrencilerinin orman yangınlarının önlenmesine yönelik hangi çözüm önerileri ve sorumluluk algılarına sahip oldukları analiz edilmiştir. Bu kapsamda elde edilen bulgular Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Orman Yangınlarının Önlenmesine Yönelik Çözüm Önerileri ve Sorumluluk Algıları

Tema	Kodlar	Öğrenci Kodları	f
Bireysel Sorumluluk	Sigara izmariti atmama, ateş yakmama, çöp atmama, dikkatli davranma	Ö1, Ö2, Ö3, Ö4, Ö5, Ö8, Ö13, Ö15, Ö16, Ö22	10
Kurallara Uyma	Yasaklara uyma, uyarı levhalarına dikkat etme, ormana giriş yasağına uyma	Ö2, Ö7, Ö14, Ö19, Ö21, Ö23	6
Kurumsal Müdahale	İtfaiye, helikopter, orman görevlileri, erken müdahale	Ö4, Ö7, Ö10, Ö19, Ö21	5
Doğayı Yeniden Kazandırma	Fidan dikme, ağaçlandırma, yanan alanları yenileme	Ö6, Ö11, Ö17, Ö20	4
Çevresel Duyarlılık	Ağaçları koruma, hayvanları koruma, ormanları sevme	Ö9, Ö12, Ö18, Ö23	4

Tablo 4 incelendiğinde, öğrencilerin orman yangınlarının önlenmesine yönelik çözüm ve sorumluluk algılarında bireysel önlemler ve kurallara uyma temalarının öne çıktığı görülmektedir. Öğrenciler sigara izmariti atmama, ateş yakmama ve çevreyi temiz tutma gibi bireysel sorumluluklara vurgu yaparken, yasaklara uyulması ve uyarıların dikkate alınması gerektiğini de ifade etmiştir. Bunun yanında itfaiye ve helikopter gibi kurumsal müdahale unsurlarına, fidan dikimi ve ağaçlandırma çalışmalarına ve çevrenin korunmasına yönelik ifadelere de yer verilmiştir. Öğrenci görüşlerinden örnek ifadelere aşağıda yer verilmiştir.

"Piknik yaptıktan sonra ormana çöp bırakmamalıyız" (Ö22; Bireysel Sorumluluk)

"Devletin koyduğu kurallara uymalıyız ve ormanda ateş yakmamalıyız." (Ö14; Kurallara Uyma

"Daha çok yangın söndürme helikopteri ile yangında hızlı ve çabuk hareket etmeliyiz." (Ö10; Kurumsal Müdahale)

"Okulumuzda yaptığımız gibi ağaç dikme etkinlikleri yapılmalı her yerde…." (Ö11; Doğayı Yeniden Kazandırma

"Yangında yanan hayvanları korumalı onlara bir süre evlerimize almalıyız korkmamalıyız" (Ö12; Çevresel Duyarlılık)

5. Tartışma

Bu araştırmada ilkokul öğrencilerinin resfebelerinde yer alan orman yangınlarına ilişkin kavramsal temsiller ile orman yangınlarının nedenlerine, etkilerine ve önlenmesine yönelik çözüm önerileri ile sorumluluk algıları incelenmiştir.

Araştırmanın birinci sorusuna ilişkin bulgular ilkokul öğrencilerinin orman yangınlarını daha çok doğal çevrenin somut ve gözlemlenebilir unsurları üzerinden kavramsallaştırdıklarını göstermiştir. Öğrenci resfebelerinde "ağaç, orman, hayvan ve yangının doğrudan gözlemlenebilir bileşenlerine ait sembollerin" baskınlığı; onların orman yangınlarını duyusal olarak gözlemleyebildikleri fenomenler aracılığıyla anlamlandırdıklarına işaret etmektedir. İlkokul kademesindeki çocukların çevre terminolojisini ve ekolojik olayları günlük yaşam pratiklerine dayalı, somut algı kalıplarıyla yapılandırdıkları bilinmektedir (Erkuş, 2026; Shepardson vd., 2007; Tarman ve Kent-Kukurtcu, 2022). Bununla birlikte resfebelerde oksijen, temiz hava ve solunum gibi soyut ancak yaşamsal süreçlere ait sembollerin bulunması ise öğrencilerin orman varlığını ekosistemsel işlevleriyle birlikte dinamik bir biçimde değerlendirdiği şeklinde yorumlanabilir. Araştırmada dikkat çeken bir diğer sonuç öğrencilerin ekosistem unsurları arasındaki ilişkilere resfebelerde sınırlı düzeyde yer vermiş olmasıdır. Bu sonucun öğrencilerin karmaşık çevresel olayları (biyolojik çeşitlilik, ekosistem dengesi veya iklim sistemi gibi) algılama becerilerinin henüz gelişme aşamasıyla ilişkili olmasından kaynaklanabileceği düşünülmektedir. Nitekim literatürde çevresel sistemlerdeki bileşenler arasındaki çok yönlü ilişkiler ve süreçleri anlamlandırmada aşamalı bir gelişim söz konusu olduğu savunulmaktadır (Assaraf ve Orion, 2005; Sadler, vd., 2004). Bu nedenle öğrencilerin ekolojik sistemlerdeki karmaşık neden-sonuç ilişkilerini, dolaylı etkilerini ve uzun dönemli çevresel süreçleri anlamlandırmakta güçlük yaşamaları beklenen doğal bir durumdur.

Araştırmanın ikinci sorusuna ilişkin bulgular öğrencilerin orman yangınlarının nedenlerini büyük ölçüde insan kaynaklı davranışlarla ilişkilendirdiğini ortaya koymuştur. Sigara izmariti, cam atıklar, piknik ateşi ve kurallara uyulmaması gibi nedenlerin ön plana çıkması, öğrencilerin orman yangınlarını büyük ölçüde insan kaynaklı bir olgu olarak algıladıklarını göstermektedir. Türkiye'de meydana gelen orman yangınlarının önemli bir bölümünün insan faaliyetlerinden kaynaklandığı göz önünde bulundurulduğunda (Avcı ve Korkmaz, 2021; Doğanay ve Doğanay, 2004/2011; Turan, 2023) elde edilen sonuçların literatürü desteklediği söylenebilir. Buna karşılık araştırmada öğrenci görüşlerinde "küresel iklim krizi, kuraklık, arazi kullanımındaki değişimler ve orman yönetimi politikalar" gibi makro ölçekli etkenlerin daha sınırlı düzeyde temsil edilmesi psikolojik yakınlık

yaklaşımıyla açıklanabilir. Bu yaklaşıma göre bireyler; zamansal, mekânsal ve deneyimsel açıdan kendilerine daha yakın gördükleri riskleri daha belirgin biçimde algılamaktadır (Spence vd., 2012; Trope ve Liberman, 2010). Bu doğrultuda öğrencilerin, günlük yaşamlarında doğrudan gözlemledikleri ya da medya aracılığıyla sıkça karşılaştıkları doğaya cam atık bırakma, piknik ateşi yakma ve sigara izmariti atma gibi davranışları orman yangınlarının temel nedenleri olarak algıladıkları değerlendirilmektedir.

Araştırmanın üçüncü sorusuna yönelik bulgular öğrencilerin orman yangınlarının etkilerini büyük ölçüde bitki örtüsü ve canlı yaşamında meydana gelen değişimler üzerinden açıkladıklarını göstermiştir. Öğrencilerin ağaçların yanması, orman kaybı, hayvanların zarar görmesi ve habitat tahribatı gibi ekolojik sonuçlara ağırlıklı olarak değinmeleri, orman yangınlarının çevresel etkilerine ilişkin farkındalıklarının yüksek olduğuna işaret etmektedir. İnsan sağlığı, ekonomik kayıplar, yerleşmeler üzerindeki etkiler ve göç hareketleri gibi toplumsal sonuçlar ise öğrencilerin açıklamalarında daha sınırlı düzeyde yer almıştır. Piaget ve Inhelder'e (2000) göre somut işlemler dönemindeki çocuklar, doğrudan gözlemleyebildikleri ve deneyimleyebildikleri olguları anlamlandırmada daha başarılı olurken, soyut ve çok boyutlu süreçleri kavramakta daha fazla güçlük yaşamaktadırlar. Bu bağlamda öğrencilerin orman yangınlarını öncelikle görünür çevresel sonuçları üzerinden değerlendirmeleri, somut işlemler döneminin bilişsel özellikleriyle ilişkilendirilebilir. Çevresel sorunları ağırlıklı olarak canlılar ve doğal çevre üzerindeki etkileri bağlamında ele almaları ise ekomerkezci bir eğilim sergilediklerini göstermektedir. Öğrencilerin kendilerini doğal dünyanın bir parçası olarak hissetmeleri, ekolojik davranışların en önemli belirleyicilerinden biridir (Adu vd., 2023; Barthelmess, vd., 2013; Valeeva, 2023). Bu çerçevede araştırmaya katılan öğrencilerin doğayı merkeze alan tutumlarının, kendilerini doğayla bütünleşmiş olarak algılamalarıyla ilişkili olduğu ve insan-doğa ilişkisine yönelik koruma odaklı bir çevresel bakış açısını yansıttığı değerlendirilmektedir.

Araştırmanın dördüncü sorusuna ilişkin bulgular öğrencilerin orman yangınlarının önlenmesinde bireysel davranış ve sorumluluklara öncelik verdiklerini ortaya koymuştur. Öğrenci görüşlerinde "çevreyi temiz tutma, ateş yakmama, sigara izmariti atmama ve kurallara uyma" gibi önerilerin öne çıkması, öğrencilerin orman yangınlarının ortaya çıkışını insan davranışlarının bir sonucu olarak değerlendirdiklerini göstermektedir. Bu sonuç araştırmanın ikinci sorusuna ilişkin bulgularla da tutarlıdır. Bununla birlikte araştırmada öğrencilerin orman yangınlarının önlenmesinde "itfaiye, yangın söndürme helikopterleri ve orman çalışanlarına" yükledikleri roller kurumsal müdahalenin önemine ilişkin farkındalık geliştirdiklerini göstermektedir. Benzer biçimde alanyazındaki araştırmalar

öğrencilerin orman yangını durumunda acil ihbar hatlarına başvurmayı ve yetkili kurumları bilgilendirmeyi öncelikli müdahale biçimi olarak gördüklerini ortaya koymaktadır (Dikmenli vd., 2026; Lee ve Gim, 2020). Bu durumun ortaya çıkmasında öğrencilerin formal eğitimde edindikleri afet ve yangın güvenliği eğitimlerinin etkili olduğu düşünülmektedir. Şöyle ki, ilkokul öğretim programlarında yangın öncesinde, sırasında ve sonrasında yapılması gereken doğru davranışlara yer verilmekte; öğrencilerin acil durumlarda uygun müdahale ve yardım isteme becerilerini kazanmaları hedeflenmektedir (MEB, 2024). Buna karşın, öğrencilerin "yangın riskini azaltma, erken uyarı sistemleri ve sürdürülebilir orman yönetimi" gibi uzun vadeli önlemlere sınırlı düzeyde yer vermeleri, orman yangınlarının önlenmesini daha çok müdahale odaklı bir bakış açısıyla ele aldıklarını ortaya koymaktadır. Bu durum bireylerin afetleri proaktif bir risk azaltma süreci yerine reaktif bir acil durum müdahalesi olarak algılama eğilimiyle örtüşmektedir (McCaffrey, 2004; Johnson vd., 2014).

6. Sonuç ve Öneriler

Araştırma sonucunda ilkokul öğrencilerinin orman yangınlarına ilişkin algılarının büyük ölçüde doğal çevre ve canlı yaşamı üzerinde yoğunlaştığı belirlenmiştir. Öğrenciler yangınların nedenlerini ağırlıklı olarak insan kaynaklı davranışlarla ilişkilendirirken, etkilerini daha çok bitki örtüsü ve canlılar üzerindeki sonuçları üzerinden değerlendirmiştir. Ayrıca öğrencilerin orman yangınlarının önlenmesinde bireysel sorumluluk, kurallara uyma ve kurumsal müdahaleleri ön plana çıkardıkları belirlenmiştir. Elde edilen sonuçlar öğrencilerin orman yangınlarına ilişkin algılarının büyük ölçüde somut ve doğrudan gözlemlenebilen unsurlar çerçevesinde geliştiğini göstermektedir. Bu bağlamda, ilkokul düzeyinde yürütülen çevre ve afet eğitimi faaliyetlerinde uygulama temelli öğrenme etkinliklerine daha fazla ağırlık verilmesi önerilmiştir. Etkinliklerin yangın riskini azaltma, erken uyarı sistemleri, ekosistem dengesi, biyolojik çeşitliliğin korunması, iklim değişikliği ve sürdürülebilir orman yönetimi gibi konuları kapsayacak şekilde planlanması önem taşımaktadır. Bunun yanında okul, aile ve ilgili kurumlar arasındaki iş birliğinin güçlendirilmesi ve öğrencilerin çevresel sorumluluk ile afet farkındalığını geliştirmeye yönelik toplumsal çalışmalara aktif katılımlarının desteklenmesi bu sürecin etkililiğine katkı sağlayacaktır. Ayrıca öğrencilerin orman yangınlarının önlenmesine ilişkin uzun vadeli çözüm stratejilerini kavramalarını desteklemek için sürdürülebilir orman yönetimi, erken uyarı sistemleri ve risk azaltma uygulamalarını içeren etkinliklerin eğitim süreçlerine entegre edilmesi önerilebilir.

Teşekkür

Araştırmanın veri toplama ve uygulama sürecine sundukları katkılar dolayısıyla Uzman Sınıf Öğretmeni ***M. Ebru KUZUCU'*** ya ve araştırmaya gönüllü olarak katılan ***4/C sınıfı öğrencilerine*** teşekkür ederiz.

Kaynakça

Adu, M. K., Agyapong, B. & Agyapong, V. I. (2023). Children's psychological reactions to wildfires: A review of recent literature. Current Psychiatry Reports, 25(11), 603-616.

Arda, B. & Erbaş, Y. H. (2025). Sınıf öğretmenlerinin afet okuryazarlık düzeylerinin ve afetlere yönelik hazırbulunuşluklarının incelenmesi. Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi, 20(45), 310-338. https://doi.org/10.35675/befdergi.1501830

Arslan, E. & Yılmaz, H. (2025). Okul öncesi çocukların bakış açısından yangın: nitel bir inceleme. Afet ve Risk Dergisi, 8(3), 871-891. https://doi.org/10.35341/afet.1679855

Assaraf, O. B. Z. & Orion, N. (2005). Development of system thinking skills in the context of earth system education. Journal of Research in Science Teaching: The Official Journal of the National Association for Research in Science Teaching, 42(5), 518-560.

Avcı, M. & Korkmaz, M. (2021). Türkiye'de orman yangını sorunu: Güncel bazı konular üzerine değerlendirmeler. Turkish Journal of Forestry, 22(3), 229-240. https://doi.org/10.18182/tjf.942706

Barthelmess, P., Schüz, M., Fuchs, R., Kucera, D. & Prandini, M. (2013). Different shades of green: comparative study on nature relatedness and ecologic consciousness among south Korean, Swiss, and Czech students. Central European Business Review, 2(2), 7–18. https://doi.org/10.18267/j.cebr.41

Bingöl, B. (2017). Determination of forest fire risk areas in Burdur province using geographical information systems. Turkish Journal of Forest Science, 1(2), 169-182. https://doi.org/10.32328/turkjforsci.319155

Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2017). Bilimsel Araştırma Yöntemleri. (23. baskı), Pegem Akademi.

De Sousa, T. B. B., Da Silva, T. C. & Ramos, M. A. (2021). What factors can influence children's perception of forests today and in the future?. Ethnobiology and Conservation, 10. https://doi.org/10.15451/ec2021-04-10.19-1-13

Dikmenli, Y., Çetin, T. & Kılcan, B. (2026). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının orman yangınlarına yönelik görüşlerinin incelenmesi. Afet ve Risk Dergisi, 21(10),1-15. https://doi.org/10.35341/afet.1756479

Doğanay, H. & Doğanay, S. (2004/2011). Türkiye'de orman yangınları ve alınması gereken önlemler. Doğu Coğrafya Dergisi, 9(11), 31-48.

Dölek, İ. (2022). Afetlerle yaşamayı öğrenmek, Pegem Akademi.

Erkuş, B. (2026). İlkokul öğrencilerinin çevreye karşı duyarlılıklarında orman yangınlarının etkisi, International Journal of Eurasian Education and Culture, 11(31), 149-163.

Haznedar, C., Erkan, N. & Ayhan, E. (2023). Orman yangınları konusunda ilkokul öğretmenlerinin bilgi düzeyi ve eğitimdeki farkındalıklarının belirlenmesi (Bursa ili örneği). Ormancılık Araştırma Dergisi, 10(2), 224-234. https://doi.org/10.17568/ogmoad.1329332

Johnson, V.A., Ronan, K.R., Johnston, D.M. & Peace, R. (2014). Evaluations of disaster education programs for children: a methodological review. International Journal of Disaster Risk Reduction, 9, 107-123. https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2014.04.001

Karakaya, M., Özyaral, O., Ayra, F., & Keskin, Y. (2011). Çevre bilinci ve çevrenin korunması konusunda 5–6 yaş grubu çocuklarına yönelik algı değerlendirilmesi. X. Ulusal Ekoloji ve Çevre Kongresi, Çanakkale, Türkiye.

Lee, S.Y. & Gim, S. N. (2020). A Study on elementary school students recognition of forest fire disaster. Journal of the Society of Disaster Information, 16(4), 691-700. https://doi.org/10.15683/KOSDI.2020.12.31.691

McCaffrey, S. (2004). Thinking of wildfire as a natural hazard. Society and Natural Resources, 17(6), 509-516.

Merriam S. B. & Tisdell E. J. (2016). Qualitative research: A guide to design and implementation (4th ed.). San Francisco, CA: Jossey-Bass.

Millî Eğitim Bakanlığı. (2024). Hayat bilgisi dersi öğretim programı (1-3. sınıflar). https://mufredat.meb.gov.tr/Dosyalar/2025825154255361-hayat%20bilgisi.pdf

Orman Genel Müdürlüğü. (1995). 285 sayılı Tebliğ: Orman yangınlarının önlenmesi ve söndürülmesinde uygulama esasları. Orman Yangınlarıyla Mücadele Dairesi Başkanlığı.

Piaget, J. & Inhelder, B. (2000). The psychology of the child. Basic Books.

Ronan, K. R. & Towers, B. (2014). Systems education for a sustainable planet: preparing children for natural disasters. Systems, 2(1), 1-23. https://doi.org/10.3390/systems2010001

Sadler, T. D., Chambers, F. W. & Zeidler, D. L. (2004). Student conceptualizations of the nature of science in response to a socioscientific issue. International Journal of Science Education, 26(4), 387-409. https://doi.org/10.1080/0950069032000119456

Sever, R. (2019). Afetler ve afet yönetimi. Pegem Akademi

Shepardson, D. P., Wee, B., Priddy, M. & Harbor, J. (2007). Students' mental models of the environment. Journal of Research in Science Teaching, 44(2), 327-348.

Söküt Açar, T., Inalpulat, M., Ayman Oz, N., Genc, L., Arslan, H. & Bobek Bagran, A. (2019). A journey to children's perceptions on forest fire through drawings in Canakkale Province, Turkey: Exploring the needs for alternative educative approaches. Applied Environmental Education & Communication, 18(4), 285-299. https://doi.org/10.1080/1533015X.2018.1468287

Spence, A., Poortinga, W. & Pidgeon, N. (2012). The psychological distance of climate change. Risk Analysis: An International Journal, 32(6), 957-972.

Şahin, M. (2025). 5-6 yaş grubu çocukların orman yangını ile ilgili algıları. Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 23(1), 592-612. https://doi.org/10.37217/tebd.1594692

Tarman, İ. & Kent Kukurtcu, S. (2022). The Perceptions of the Children Attending the Preschool Education about Nature and Nature Pollution. International Electronic Journal of Elementary Education, 15(1), 53-64.

Trope, Y. & Liberman, N. (2010). Construal-level theory of psychological distance. Psychological review, 117(2), 440-463. https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/a0018963

Turan, P. (2023). Ortaokul öğrencilerinin sosyobilimsel bir konu olan orman yangınlarının çıkışına yönelik bilimsel muhakeme türlerinin incelenmesi (Yüksek lisans tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi).

Valeeva, M.V. (2023). Ecological consciousness and behavior of modern students: a sociological analysis. Sociodynamics, 7, 53-63. https://doi.org/10.25136/2409-7144.2023.7.43907

Yetişensoy, O. (2022). Ortaokul Öğrencilerine Yönelik Afet Bilinci Ölçeğinin Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi, 17(36), 1473-1496. https://doi.org/10.35675/befdergi.1146938

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2005). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri (8. Baskı). Seçkin Yayıncılık.

Yin, R. K. (2018). Case study research and applications: design and methods (6th ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.

URL 1. https://www.afad.gov.tr/afet-istatistikleri

URL 2. https://www.aa.com.tr/tr/gundem/bu-yil-cikan-6-bin-800-orman-yanginda-toplam-80-bin-hektar-alan-yandi/3710878

29. BÖLÜM

İNEGÖL ŞEHRİNDE YAŞLILARIN AİLE SAĞLIK MERKEZLERİNE ERİŞEBİLİRLİĞİ[1]

Prof. Dr. Mehmet DENİZ - Uşak Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-7696-045X

Elif BÜYÜKSAKA - Uşak Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-2004-4751

Arş. Gör. Mustafa GÜRÇEŞME - Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-2067-8033

Özet

Küresel ölçekte hızla yaşlı nüfus oranı artmaktadır. Bu durum sağlık hizmetlerinin planlanması ve bu hizmetlere fiziksel erişilebilirlik konusunu önemli hale getirmiştir. Birinci basamak sağlık kurumları olan aile sağlığı merkezleri (ASM), yaşlı bireylerin sağlık durumlarının kontrol edilmesi açısından önemli bir yere sahiptir. Yaşlı nüfusun birinci basamak sağlık kurumlarından alacağı hizmetler, ikinci ve üçüncü basamak sağlık kurumlarına olan baskıyı azaltacaktır. Bu durum ise sağlık hizmetlerinin verimli kullanılmasına olanak sağlayacaktır. Çalışma, Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) tabanlı analizler ile İnegöl şehir merkezinde yaşayan yaşlı nüfusun mevcut ASM'lere erişebilirliğini ve mahalleler arasındaki mekânsal eşitsizliğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırma kapsamında şehir merkezindeki ASM'lerin etki alanları değerlendirilmiştir. Etki alanının belirlenmesinde Mekânsal Planlar Yapım Yönetmeliğinde belirtilen mesafe ve bu alana alternatif mesafe aralığı dikkate alınarak analizler gerçekleştirilmiştir. Çalışma uygulama aşamasında ASM'lerin mekânsal dağılışı ve yaşlı nüfusun erişebilirliğinin tespit edilmesi için gerekli veriler İlçe Sağlık Müdürlüğü, İnegöl Belediyesi, TÜİK ve Open StreetMap'ten temin edilmiştir. Elde edilen veriler ile network analizi ya-

1 Bu araştırmanın ön bulguları 09-11 Ekim 2025 tarihleri arasında düzenlenen II. Uluslararası İnegöl Araştırmaları Sempozyumunda sunulmuş ancak yayınlanmamıştır.

pılmıştır. Elde edilen bulgular sonucunda İnegöl şehrinde 30268 konutun %62'si yönetmelikte öngörülen 0-500 metrelik uygun erişebilirlik mesafesinde yer almaktadır. Bu mesafe içerisinde Cuma Mahallesi, tüm konutların erişilebilir olduğu tek mahalle olarak tespit edilmiştir. Alternatif olarak belirlenen 0-1000 metre mesafede erişim oranı ise %87.4'e çıkmaktadır. Bu mesafe içerisindeki 5 mahallede bulunan konutların tamamının erişilebilir durumda olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Coğrafi Gerontoloji, Yaşlı nüfus, Erişebilirlik, İnegöl

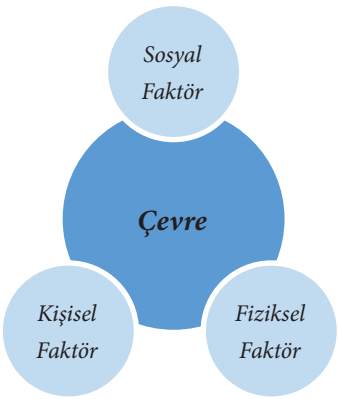
1. Giriş

Son yıllarda Dünyada ve Türkiye'de özellikle gelişmiş bölgelerde nüfus içerisinde yaşlı nüfus oranı hızla artmaktadır. Toplumun yaşlanması nüfus yapısını değiştirdiği gibi modernleşme sürecinde ortaya çıkan ekonomik ve sosyal değişimlere de sebep olmaktadır (Gökburun, 2020). Bu değişim süreci, küresel bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Demografik dönüşüm süreci, doğurganlık oranındaki düşme ile ilişkili olup küresel ölçekte nüfusun yaşlanmasına yol açmaktadır (Özgür, 2013). XX. yüzyıl öncesinde dünyada yaşlı nüfus artış oranı durağan bir seyir göstermiştir. 1950'lerden sonra bazı bölgelerde geleneksel toplumdan modern topluma geçiş süreci ve doğurganlık ile ölüm oranlarındaki düşüş, demografik dönüşüm sürecinin farklı bir aşamaya geçtiğini göstermektedir (Yüceşahin, 2009; Yüceşahin, 2011; Yakar ve Yiğit, 2022). Benzer tarihlerde Türkiye ölçeğinde ise yaşlı nüfus oranı olgun nüfus kategorisinden yaşlı nüfus kategorisine geçiş yapmıştır (Yakar ve Özgür, 2022). Bu süreç, demografik fırsat penceresini kapatmaktadır (Yasak ve Keskin, 2019).

Yaşlılık, kronolojik olarak 65 yaş üstü nüfusu ifade ederken, yaşlanma, zaman içinde meydana gelen değişim sürecidir. Ancak yaşlılık ve yaşlanma küresel bir olgu olmakla birlikte ortaya çıkış hızı ve ölçeği bölgeler arasında farklılık göstermektedir (Rishworth ve Elliot, 2019). Bu durum yaşlı nüfusun hangi yaş grubunu kapsadığının tanımlanmasında da karşımıza çıkmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü'nün sınıflandırmasına göre 65–74 yaş arası genç yaşlı, 75–84 yaş arası orta yaşlı ve 85 yaş üstü ileri yaşlı olarak tanımlanmaktadır (Tezcan ve Seçkiner, 2012). Nüfusun yaşlanması yalnızca sayısal bir olgu olmayıp, niteliksel açıdan da değerlendirilmesi gereken bir süreçtir (Emiroğlu, 1988). Bu sebeple farklı bilim dalları bu konu üzerinde çalışmalar yürütmüştür. Coğrafya biliminde de son yıllarda yaşlı nüfus üzerine önemli çalışmalar üretilmiştir (Warnes, 1990). Bu alan, coğrafi gerontoloji olarak adlandırılmakta ve beşerî coğrafya ile sosyal gerontolojinin kesişiminde araştırmalar ortaya koymaktadır. Aynı zamanda coğrafi gerontolojinin, yaşlı bireylerin bulunduğu mekân ile bulundukları çevre arasındaki

ilişkiyi yorumlama açısından önemli bir etkileşim sağladığı bilinmektedir (Özgür, 2019; Keskin ve Yasak, 2024). Coğrafi gerontolojide psikoloji, felsefe, antropoloji, demografi ve şehir planlama gibi disiplinlerle yürütülen disiplinler arası çalışmalara öncülük eden bir yaklaşım olarak öne çıkmaktadır (Garrett ve Poulain, 2018). Disiplinler arası ve özellikle coğrafi çalışmalar, yaşlanmanın mekânsal ve sosyo-kültürel yönlerini ele alırken yaşlı dostu şehir tasarımı ile sağlık hizmetlerine erişimin iyileştirilmesine katkı sağlamaktadır.

Erişebilirlik fiziksel, sosyo-ekonomik ve demografik özelliklerin değişkenliği bakımından toplum içerisinde eşitsizliğe neden olmaktadır (Şenol ve ark., 2022). Sağlık ve ulaşım altyapısına erişimdeki dengesizlikler, yaş grupları bazında eşitsizliği arttırır (Cheng ve ark., 2020). Erişebilirlik yaşlı bireylerin hayatında da önemli bir yere sahiptir (Huang ve ark., 2022; Keskin ve Yasak, 2024). Erişilebilir çevreler, yaşlıların bağımsızlıklarını artırır ve toplumsal yaşama sürekli katılımını sağlar (Tamkoç ve Bilgin, 2020). Bu bağlamda sağlık hizmetlerine erişimde ulaşımın kolaylaşması bireylerin erişim imkânın artmasına katkıda bulunabilir. Ancak bu etki yalnızca belirli bir yaş grubuna özgü olarak görülmektedir (Yakar, 2012). Hızla yaşlanan toplumda sağlık hizmetlerine erişim ve bu hizmetlerin yaşlı bireylerin ihtiyaçlarına uygun olarak sunulması gerekir. Çünkü bireyler yaşlandıkça sağlık hizmetine ihtiyacı artmaktadır (Özgür, 2019; True ve ark., 2025). Bu bağlamda coğrafi gerontoloji, belirli bir yaşam ortamındaki yaşlı insanlar için çevrenin uygun koşullara dönüştürülmesini hedefleyen bir odak sunmaktadır. Çevresel tasarım kişisel, sosyal ve fiziksel çevre faktörleri tarafından şekillenmektedir (Şekil, 1). Çevresel faktör mekânsal olarak yer seçimi ve tasarım, kentsel tasarım, bina tasarımı ve bina malzemelerinin tasarımını şekillendirmektedir (Ghraveis,2020). Böylelikle yaşlı bireylerin ihtiyaçlarına cevap verebilmesi açısından hem iç mekân hem de dış mekânın erişilebilir olması gerekmektedir (Doğanay, 2025).

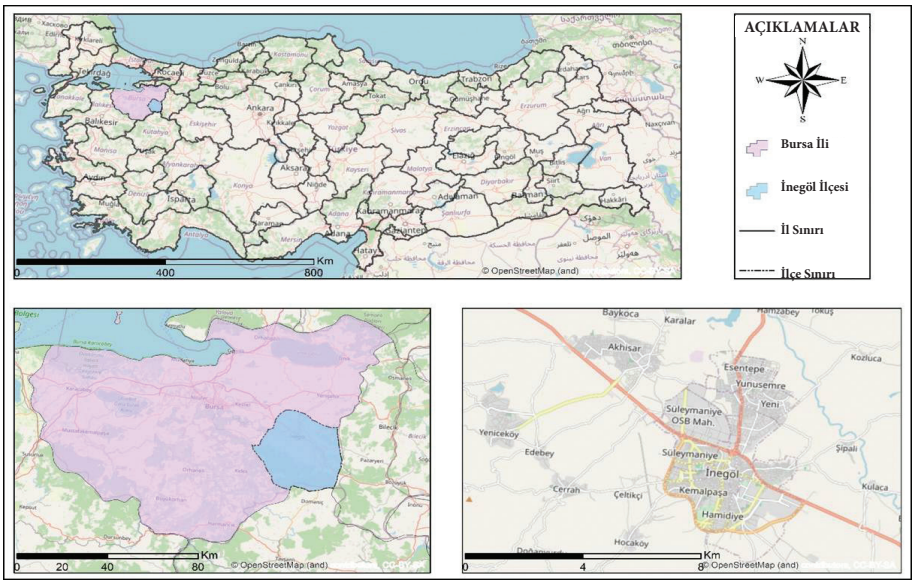

Şekil 1: Çevre Faktörleri (Ghraveis, 2020'den düzenlenmiştir)

Yaşlı nüfus için sağlık hizmetlerinin planlanması önemlidir (Özgür, 2018). Sağlık hizmetlerinin birinci basamağını oluşturan Aile Sağlığı Merkezleri (ASM), yaşlıların sağlık durumlarının izlenmesi gibi temel gereksinimlerin karşılandığı başlıca kurumlardır. Ayrıca ASM'ler, hekimlere ulaşmanın ve hizmet alımının kolay olması sebebiyle yaşlı nüfusun daha sık başvurduğu kuruluşlardır. Temel sağlık hizmetlerine erişilebilirliğin artırılması, sistemin işlevselliğini de artıracaktır (Güntürkün ve Başpınar, 2024). Yaşlı bireylerin sağlık hizmetlerine yoğun talebi olmasından dolayı yaşlı nüfusun coğrafi dağılışı ve hastane hizmetlerine erişimi arasındaki bağlantı önem kazanmaktadır (Love ve Lindquist, 1995). Bu nedenle yaşlıların ASM'lere erişebilirliği, coğrafi gerontoloji bilimiyle birlikte multidisipliner çalışmaları gerektirir. Ayrıca coğrafi gerontoloji, mekânsal ve bölgesel farklılıkları ortaya koyar. Yaşlı bireyler yaşadıkları çevreyle karşılıklı etkileşim içindedir ve bu etkileşimin analizi coğrafi gerontolojinin odak noktasıdır (Özgür ve Kılınç, 2022). Sağlık kuruluşlarına erişilebilirlik konusunda yaş kriterine bakmaksızın literatürde çalışmalar yer almaktadır. (Deniz, 2018; Deniz ve ark.,2018; Deniz ve ark.,2020; Mamat ve Şişman, 2021; Bulut, 2022). Ancak yaşlıların sağlık hizmetlerine erişimi konusunda ulusal düzeyde yapılan çalışmaların yetersiz olduğu dikkat çekmektedir (Şenol ve ark., 2022). Uluslararası literatürde ise yaşlı bireylerin sağlık kuruluşlarına erişebilirliği konusunda birçok çalışma bulunmaktadır (Love ve Lindquist, 1995; Mobley ve ark., 2006; Liu ve Engels, 2012; Zhang ve ark., 2018; Tao ve Cheng, 2019; Cheng ve ark., 2020). Yapılan bu çalışma ile ulusal literatüre bir katkı sağlanmış ve çalışma sahasında yaşlı bireylerin birinci seviye sağlık kuruluşlarına (ASM'lere) erişilebilirlik düzeyleri tespit edilmiştir.

2. Çalışma Sahası

Çalışma sahası olan İnegöl ilçesi Marmara Bölgesi'nin Güney Marmara Bölümü'nün güneydoğusunda yer almaktadır (Yüceşahin, 2002). İlçenin çevresi Bursa iline bağlı Yenişehir, Kestel ve Keles ilçeleri, Kütahya iline bağlı Domaniç ile birlikte Bilecik iline bağlı Bozüyük, Pazaryeri ve merkez ilçeleri ile çevrilidir (Şekil 2). Çalışma sahasının İnegöl şehri olarak seçilmesinde Bursa ilinin metropol ilçeleri dışında en yoğun nüfuslu ilçesi olması ve nüfusunun yaşlanma eğilimine girmesi etkili olmuştur.

Şekil 2. Lokasyon Haritası

İnegöl ilçesinin nüfusu yıllar içerisinde sürekli olarak artmaktadır. İlçenin toplam nüfusu 1893 yılında 30999 kişiyken (Polat, 2017), 1927 yılında 48205, 2000 yılında 186558 ve 2024 yılında ise 302251'e yükselmiştir (Tablo 1). Türkiye'nin endüstri merkezlerine yakın olan İnegöl'de şehir içi arazi kullanım özellikleri oldukça çeşitlilik göstermektedir. İnegöl, Bursa ve çevresi, Eskişehir, İstanbul ve Kocaeli endüstri kuşağı ile bağlantılıdır. Bu durum çeşitli ekonomik faaliyetlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Yüceşahin, 2002). Mobilya, tekstil ve tarım gibi ekonomik faaliyetlerin çeşitlilik göstermesi, şehrin yıllar içerisinde göç almasına ve nüfusun artış trendini istikrarlı bir şekilde sürdürmesine yol açmıştır (Şimşek ve Deniz, 2024; Büyüksaka, 2025).

Tablo 1: İnegöl İlçesinin Yıllar İçerisinde Nüfusunun Değişimi

Yıllar	Nüfus	Yıllar	Nüfus
1927	48205	1975	88005
1935	53143	1980	97812
1940	53640	1985	106372
1945	59435	1990	126214
1950	62943	2000	186558
1955	66222	2010	221116
1960	74539	2020	281384
1965	76908	2024	302251
1970	80778		

Kaynak: DİE ve TÜİK

3. Amaç ve Yöntem

Çalışmada İnegöl ilçesinde yaşayan 65 yaş üstü nüfusun ASM'lere erişilebilirlik durumunun belirlenmesi amaçlanmıştır. Bunun yanında ASM'lere yönelik mevcut erişim durumları değerlendirilmiş, mahallelerin erişilebilirlik düzeylerindeki farklar ortaya çıkarılmış ve bu doğrultuda çözüm önerileri geliştirilmiştir.

Sağlık kuruluşlarının birinci basamağını oluşturan aile sağlığı merkezleri yaşlı bireylerin sağlık durumlarının takibi ve tedavi süreçlerinin hızlandırılması açısından önemli bir yere sahiptir. Yaşın ilerlemesine bağlı olarak artan yürüme zorlukları yürüyüş mesafelerinin kısalmasına sebep olmaktadır. Bu durum yaşlı bireylerde ilk kademe sağlık kuruluşlarına erişimi zorlaştırmaktadır. Mekânsal Planlar Yapım Yönetmeliğinde ASM'lerin 500 m mesafede hizmet etki alanında planlanabileceği önerilmiştir. Bu mesafe aralığında yapılacak ASM'lerin yaşlı bireylerin sağlık hizmetlerine erişimini kolaylaştıracağı düşünülmektedir.

İnegöl şehir merkezine hizmet sunan 18 ASM bulunmaktadır. Bu kapsamda mevcut 18 ASM'nin Mekânsal Planlar Yapım Yönetmeliğinde önerilen 500 m'lik yürüme mesafesine uygunluğu incelenmiştir. Yönetmelikte belirtilen mesafeye alternatif olarak literatürde de yer alan 1000 m mesafe analizi de çalışmada uygulanmıştır (Deniz ve ark., 2018; Deniz ve ark., 2020; İrcan ve Duman, 2021).

Analiz ve çalışmada ihtiyaç duyulan veriler belirlenmiş ve kurum ve kuruluşlardan temin edilmiştiler. İnegöl İlçe Sağlık Müdürlüğünden aile sağlığı merkezlerinin konumsal verileri temin edilmiştir. Analiz yapılmadan ASM'lerin konumsal verilerini doğrulamak için arazi gezisi gerçekleştirilmiş ve konumsal veriler vektör veriye dönüştürülmüştür. İnegöl ilçe merkezine ait imar planı, mahalle sınırları İnegöl Belediyesinden temin edilmiştir. Çalışma sınırına ait yol verileri OpenStreetMap aracılığı ile sağlanmıştır. Sahanın nüfus verisi TÜİK'ten temin edilmiştir.

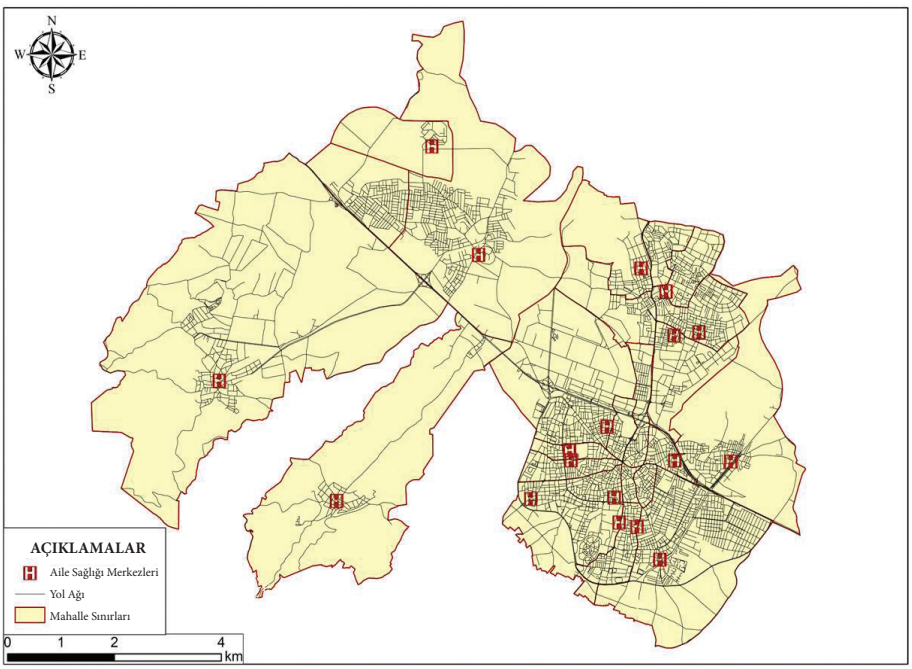
Analizlerin yapılabilmesi için ihtiyaç duyulan veriler ArcMap 10.5 programında vektör veriye dönüştürülmüştür. Dönüşüm sağlanan verilerde gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Yol ağı verisinde kopuklukların bulunması analiz sonucunda hatalar oluşturmaktadır. Bu gibi hataların önüne geçebilmek için yol ağı verisine topology uygulanmış ve gerekli düzeltmeler yapılmıştır. *Topology* analizinden sonra aile sağlığı merkezlerinin erişilebilirliklerinin ölçülebilmesi için ağ (network) analizi uygulanmıştır. Yapılan ağ analizleri sonucunda ASM'lerin 0-500 m, 500-1000 m ve 0-1000 m arasında erişilebilir mesafede olan konut alanları ve sayıları ortaya çıkarılmıştır.

Çalışmada en önemli kısıtlılık ise konutlarda tam olarak kaç kişinin yaşadığı ve konut sakinlerinin yaş bilgisinin kurumlar aracılığı ile sağlanmamasıdır. Yaş

gruplarının mahalle içerisindeki sayısının bilinmesinden dolayı yaşlı nüfus mahalle sınırları içerisinde yer alan konutlara eşit dağıldığı varsayılmıştır.

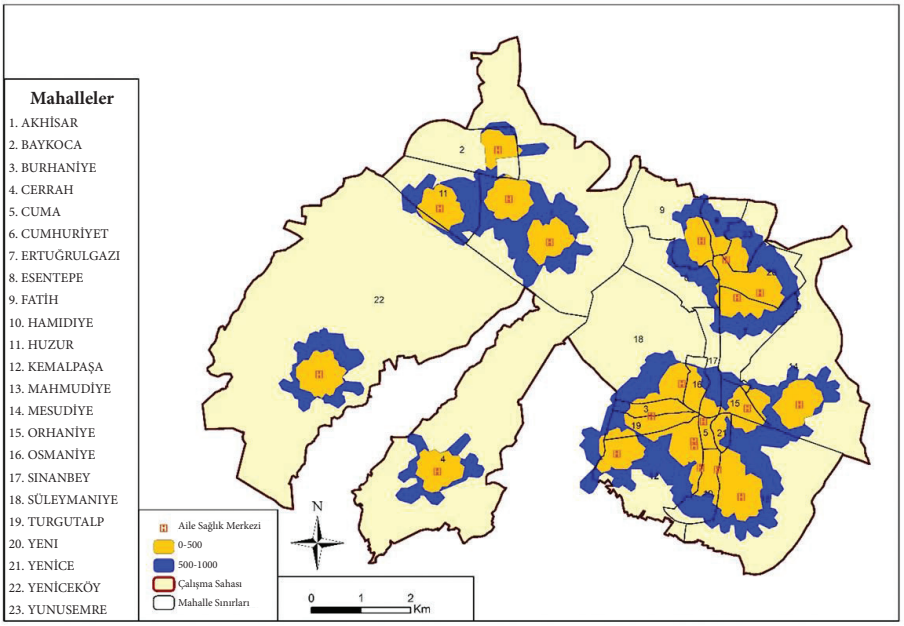
4. Bulgular

Araştırma sahası olarak seçilen İnegöl kent merkezine İlçe Sağlık Müdürlüğüne bağlı 18 ASM hizmet vermektedir. Araştırmada kentsel alan içinde yer alan 23 mahallede 18 ASM yer almaktadır. Bu aile sağlığı merkezlerinin dağılışları incelendiğinde ASM'lerin yerleşmenin güneydoğusunda yoğunlaştığı görülmektedir. Bunun temel nedenlerinden biri yerleşmenin ilk kuruluş yerinin burada yer alması ve kent nüfusunun güneydoğuda toplanmasıdır. Doğanalp, Fehmi Tanrıkulu ve Altıeylül ASM'leri Kemalpaşa Mahallesi'nde yer almaktadır. Bu mahalle hem nüfusun yoğun olduğu hem de sınırları içinde birden fazla ASM olan bir mahalledir.

Şekil 3. *Aile Sağlık Merkezlerinin Dağılışı*

İnegöl şehrinin ilk yerleşim yerini oluşturan Burhaniye, Cuma, Kemalpaşa, Osmaniye, Turgutalp mahallelerinde sağlık hizmetine erişimde sıkıntı bulunmamaktadır. Ancak çevresindeki Yeniceköy, Yunusemre, Ertuğrulgazi, Esentepe, Cumhuriyet ve Akhisar mahallerinde konutların sağlık hizmetine erişimi azalmaktadır.

Şekil 4. İnegöl şehrinde konutların aile sağlığı merkezlerine uzaklığı

Tablo 2: Araştırma Sahasında Binaların ASM'lere Uzaklıkları

MAHALLE ADI	Toplam Bina Sayısı	ASM 0-500 m Konut Sayısı	ASM 0-500 Konut Oran (%)	ASM 500-1000 m Konut Sayı	ASM 500-1000 Konut Oran (%)	ASM 0-1000 m Konut Sayı	ASM 0-1000 Konut Oran (%)
Burhaniye	481	440	91,5	41	8,5	481	100,0
Cuma	578	578	100,0	0	0,0	578	100,0
Hamidiye	1722	1109	64,4	486	28,2	1595	92,6
Kemalpaşa	2636	1875	71,1	693	26,3	2568	97,4
Mahmudiye	4163	1925	46,2	1682	40,4	3607	86,6
Mesudiye	1911	1493	78,1	18	0,9	1511	79,1
Orhaniye	1175	797	67,8	378	32,2	1175	100,0
Osmaniye	470	448	95,3	7	1,5	455	96,8
Sinanbey	781	400	51,2	282	36,1	682	87,3
Süleymaniye	2086	893	42,8	715	34,3	1608	77,1
Turgutalp	1048	956	91,2	92	8,8	1048	100,0

Tablo 2: Araştırma Sahasında Binaların ASM'lere Uzaklıkları (Devamı)

MAHALLE ADI	Toplam Bina Sayısı	ASM 0-500 m Konut Sayısı	ASM 0-500 Konut Oran (%)	ASM 500-1000 m Konut Sayı	ASM 500-1000 Konut Oran (%)	ASM 0-1000 m Konut Sayı	ASM 0-1000 Konut Oran (%)
Yenice	891	649	72,8	242	27,2	891	100,0
Huzur	1369	735	53,7	583	42,6	1318	96,3
Akhisar	3083	1517	49,2	1110	36,0	2627	85,2
Cumhuriyet	596	132	22,1	392	65,8	524	87,9
Esentepe	320	66	20,6	115	35,9	181	56,6
Fatih	721	550	76,3	142	19,7	692	96,0
Ertuğrulgazi	1243	584	47,0	298	24,0	882	71,0
Yeni	1423	997	70,1	354	24,9	1351	94,9
Yunusemre	485	116	23,9	237	48,9	353	72,8
Cerrah	1336	851	63,7	165	12,4	1016	76,0
Yeniceköy	1635	803	49,1	396	24,2	1199	73,3
Baykoca	115	88	76,5	7	6,1	95	82,6
Toplam	30268	18002	62,0	8435	25,4	26437	87,4

Mekânsal Planlar Yapım Yönetmeliği'nde ASM'lerin uygun erişilebilirliği için belirtilen 0-500 m mesafe dikkate alınarak yapılan analizde Cuma Mahallesi (%100) çalışma sahası içerisindeki konutlardan ASM'lere tam erişimin sağlandığı tek mahalle olarak tespit edilmiştir. Bu mahalleyi takiben sırasıyla Orhaniye (%95,3), Burhaniye (%91,5), Turgutalp (%91,2) mahalleleri erişimin yüksek olduğu diğer mahallelerdir. İnceleme alanı içerisinde uygun erişimin en düşük olduğu mahalle ise Esentepe'dir (%20,6). Cumhuriyet (%22,1) ve Yunusemre (%23,9) mahalleleri ASM erişilebilirliği %25'ten düşük olan problemli diğer mahallelerdir (Şekil 4, Tablo 2).

Alternatif mesafe olarak hesaplanan 500-1000 metre aralığında Cumhuriyet Mahallesinde konutların erişilebilirliği %63,8'dir. Alternatif mesafede erişilebilirlik Yunusemre Mahallesinde %48,9, Huzur Mahallesinde %42,6, Mahmudiye Mahallesinde %40,4 olarak tespit edilmiştir. 0-1000 m aralığında toplam konut erişilebilirliği incelendiğinde ise Burhaniye, Cuma, Orhaniye, Turgutalp ve Yenice mahallelerinde bulunan tüm konutların ASM'lere tam erişim sağladığı tespit

edilmiştir. 0-1000 m mesafe aralığında erişimin en düşük olduğu saha Esentepe mahallesidir. Bu mahallenin erişim oranı %56,6 olarak belirlenmiştir (Tablo 2).

Çalışma sahasında yaşlı nüfusun mahalle içerisinde konutlara eşit dağıldığı varsayılarak yapılan tahminlere göre 0-500 m aralığında en yüksek nüfus erişiminin olduğu mahalle Kemalpaşa'dır (Tablo 3). 65 yaş üzeri nüfus 2023 olan mahallede 1439 kişi ASM'lere 0-500 m mesafede ikamet etmektedir. Bu durumun oluşmasında Kemalpaşa'nın çalışma sahası içerisinde en büyük nüfusa sahip mahalle olması etkili olmuştur. Cuma Mahallesinde bulunan yaşlı bireylerin tümü, yönetmelikte uygun olarak belirtilen mesafe aralığında ASM'lere kolayca erişim sağlamaktadır. İnceleme alanı içerisinde yer alan Baykoca Mahallesi yaşlı nüfusun en az olduğu mahalledir. Toplam 343 yaşlı nüfusun ikamet ettiği mahallede 262 kişi 0-500 m aralık mesafesi içerisinde yer almaktadır. Yaşlı nüfusun en yoğun olduğu mahalle Osmaniye Mahallesidir. Toplam nüfusu 3034 olan mahallenin %20 'sini yaşlılar oluşturmaktadır (Tablo 3). Osmaniye Mahallesinde 0-500 m aralığında ASM'lere erişim düzeyi %95'tir. 0-1000 m aralığında ise bu erişim oranı %96,8'e çıkmaktadır (Tablo 2, Tablo 3).

Tablo 3. İnegöl şehrinin mahallere göre yaşlı nüfus dağılımı ve ASM'lere erişimi

MAHALLE ADI	65+	Mahalle içerisinde yaşlı nüfusun oranı	0-500 m aralığında ASM'lere erişen yaşlı nüfus	500-1000 m aralığında ASM'lere erişen yaşlı nüfus	0-1000 m aralığında ASM'lere erişen yaşlı nüfus
Burhaniye	436	14,7	399	37	436
Cuma	358	15,3	358	0	358
Hamidiye	1587	12,2	1022	448	1470
Kemalpaşa	2.023	11,9	1438	532	1970
Mahmudiye	1050	9,6	485	424	909
Mesudiye	922	7,9	720	8	728
Orhaniye	800	12,9	542	258	800
Osmaniye	602	19,8	574	9	583
Sinanbey	662	17,5	339	239	578
Süleymaniye	1617	12,3	692	555	1247
Turgutalp	1255	17,0	1145	110	1255
Yenice	611	14,0	445	166	611
Huzur	384	4,8	206	164	370
Akhisar	1348	11,2	663	485	1148
Cumhuriyet	223	6,9	49	147	196

Esentepe	586	10,7	121	210	331
Fatih	547	8,1	417	108	525
Ertuğrulgazi	404	5,3	190	97	287
Yeni	1226	8,5	859	305	1164
Yunusemre	842	11,6	201	412	613
Cerrah	495	12,1	315	61	376
Yeniceköy	1283	11,6	630	310	940
Baykoca	343	6,7	262	21	283

5. Sonuç

Çalışmanın amacı İnegöl şehrinde bulunan 21 aile sağlığı merkezinin yaşlı bireyler için erişilebilirlik düzeyinin ölçülmesidir. Analiz, Mekânsal Planlar Yapım Yönetmeliği'nde belirtilen 500 metrelik mesafe ile bu mesafeye alternatif olarak belirlenen 500-1000 metre aralığı esas alınarak uygulanmıştır. Bunun için ArcMap 10.2 programında *topology* ve *network analysis* işlemleri gerçekleştirilmiştir.

İnegöl şehrinde toplam 30268 konut olduğu bilinmektedir. Yönetmelikte uygun erişilebilirlik için belirlenen 0 – 500 m mesafede ise 18002 konut bulunmaktadır. Bu durumda toplam binaların %62'sinin uygun hizmet alanı içerisinde kaldığı görülmektedir. Buna göre çalışma sahasındaki yaklaşık olarak her beş konuttan üçü ASM'lere uygun erişilebilirlik mesafesinde yer almaktadır. Şehirdeki nüfus yoğunluğu ile ASM dağılışının uygun olduğu düşünülmektedir. Bu durumda da nüfus yoğunluğunun yüksek olduğu mahallelerde ASM'ler kümelenmiştir. Bu kümelenme yoğun nüfuslu mahalleler ve çevre mahallelerin ASM'lere erişebilirliklerini olumlu yönde etkilemektedir. Ancak kümelenmenin bazı olumsuz sonuçları da bulunmaktadır. Bu olumsuzluk mahalleler ölçeğinde erişilebilirlik eşitsizliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin kendi sınırlarında ASM bulunmayan Osmaniye Mahallesi'nin çevre sağlık tesisleri sayesinde 0-500 metredeki ASM erişilebilirliği %95'ten fazladır. Ancak ASM bulunan Yeniceköy Mahallesinde bu oran %49,1'dir. Bu tezatlığın sebepleri arasında ASM'ye kolay erişim sağlaması beklenen mahallenin yüzölçümü ve o mahalledeki yol ağının sık olması etkili olmaktadır. Bu durumdan Osmaniye Mahallesinin yüzölçümünün az olduğu ve yol ağının gelişmiş olduğu anlaşılmaktadır. Mahalle yüzölçümünün küçük olması ayrıca Cuma Mahallesi'nde alternatif mesafe kullanımına ihtiyaç bırakmamıştır. Bu durumun oluşmasında ASM'nin mahalle içindeki konumu da yer tutmaktadır.

Çalışma sahasında bulunan Burhaniye, Cuma, Hamidiye, Kemalpaşa, Orhaniye, Osmaniye, Sinanbey, Süleymaniye, Turgutalp, Yenice, Akhisar, Esentepe, Yu-

nusemre, Cerrah ve Yeniceköy mahallelerinde yaşlı nüfus oranı %10'un üzerindedir. Bu bölgelerde yaşlı bireylerin temel düzeyde sağlık hizmetlerine erişilebilirliği artırmak amacıyla, ilgili yönetmeliğe uygun şekilde 0-500 metre mesafe aralığındaki ASM sayısının artırılması önerilmektedir. Bu mahallelere ilaveten erişilebilirlik oranı %50'nin altında kalan Süleymaniye, Akhisar, Esentepe, Yunusemre ve Yeniceköy mahallelerinde ASM sayısının artırılması sağlık hizmetlerine erişimin arttırılması açısından önem arz etmektedir.

Kaynakça

Bulut, S. (2022). Aile sağlığı merkezleri kuruluş yeri değerlendirmesi; metropol ilçe örneği. Turkish Journal of Public Health, 20(1), 14-24. https://doi.org/10.20518/tjph.902071

Büyüksaka E. (2025). İnegöl'de (Bursa) yaşlı ayrımcılığı. Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Coğrafya Ana Bilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi. Uşak.

Cheng, L., Yang, M., De Vos, J., & Witlox, F. (2020). Examining geographical accessibility to multi-tier hospital care services for the elderly: A focus on spatial equity. Journal of Transport & Health, 19,

Deniz, M. (2018). Uşak Şehrinde Aile Sağliği Merkezlerine Erişilebilirliğin Cbs Ile Analizi. Turkish Studies, 13(26), 475.

Deniz, M., Kazdal, K., & Topuz, M. (2020). Aile Sağlığı Merkezlerine Erişilebilirliğin CBS İle Analizine Bir Örnek: Rize Kenti. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 24(3), 1407-1422.

Deniz, M., Kocaman, E., & Topuz, M. (2018). Turgutlu ilçesinde aile sağlığı merkezlerinin (ASM) konumlarının erişilebilirlik açısından CBS ile analizi. TÜCAUM 30. Yıl Uluslararası Coğrafya Sempozyumu içinde (ss. 704-712). Ankara Üniversitesi.

Doğanay, G. (2025). Coğrafi özelliklerin yaşlı bireylerin gündelik yaşamları üzerine etkileri. Doğu Coğrafya Dergisi, 30(53), 112-125. https://doi.org/10.17295/ataunidcd.1603012

Emiroğlu, M. (1988). Türkiye'de yaşlı nüfusun artışı ve coğrafi dağılım özellikleri. Coğrafya Araştırmaları Dergisi, (11), 25-50.

Garrett, M., & Poulain, M. (2018). Geography of aging: The science of belonging. J. Psychol, 5, 73-83.

Gharaveis, A. (2020). A systematic framework for understanding environmental design influences on physical activity in the elderly population: A review of literature. Facilities, 38(9-10), 625-649.

Gökburun, İ. (2020). Türkiye'nin demografik dönüşüm sürecinde nüfus politikalarının rolü. Gelecek Vizyonlar Dergisi, 4(4) 1-15. https://doi.org/10.29345/futvis.141

Güntürkün, M., & Başpınar, A. (2024). Yaşlı Bireylerin Aile Sağlığı Merkezi Ziyaretlerinin Değerlendirilmesi. Senectus, 2(1), 27-44

Huang, X., Gong, P., & White, M. (2022). Study on spatial distribution equilibrium of elderly care facilities in downtown Shanghai. International Journal of Environmental Research and Public Health, 19(13), 7929.

İrcan, M. R., & Duman, N. (2021). Aile sağlığı merkezlerine (ASM) erişilebilirliğin coğrafi bilgi sistemleri (CBS) tabanında analizi: Karaköprü örneği. İçinde M. F. Döker & E. Köprülü (Ed.), Coğrafya araştırmalarında coğrafi bilgi sistemleri uygulamaları II (ss. 20-49). Pegem Akademi.

Keskin, M. ve Yasak, Ü. (2024). Yerinde yaşlanma bağlamında başlıların konut çevresinden beklentileri: Afyonkarahisar kenti örneği. Coğrafya Dergisi, 48, 103-119. https://doi.org/10.26650/JGEOG2024-1348181

Liu, G. J., & Engels, B. (2012). Accessibility to essential services and facilities by a spatially dispersed aging population in suburban Melbourne, Australia. In Advances in Location-Based Services: 8th International Symposium on Location-Based Services, Vienna 2011 (pp. 327-348). Berlin, Heidelberg: Springer Berlin Heidelberg.

Love, D., & Lindquist, P. (1995). The geographical accessibility of hospitals to the aged: a geographic information systems analysis within Illinois. Health services research, 29(6), 629.

Mamat, S. E., & Şişman, A. (2021). Eğitim Kurumları ve Aile Sağlığı Merkezlerine Yaya Erişimlerinin İrdelenmesi; Rize Örneği. Türkiye Coğrafi Bilgi Sistemleri Dergisi, 3(2), 60-66.

Mobley, L. R., Root, E., Anselin, L., Lozano-Gracia, N., & Koschinsky, J. (2006). Spatial analysis of elderly access to primary care services. International journal of health geographics, 5(1), 19.

Özgür, E. M. ve Kılınç, N. (2022). Yaşlı Dostu Kentler ve Topluluklara İlişkin Kuramsal Çerçevelerin Gözden Geçirilmesi, Coğrafi Bilimler Dergisi/ Turkish Journal of Geographical Sciences, 20 (1), 310-337, doi: 10.33688/aucbd.1078870

Özgür, E. M. (2013). Türkiye nüfusundaki doğurganlık düşüşü ve yaşlanma eğilimi. Dernekler Dergisi, 23(2), 30-35.

Özgür, E. M. (2018). Coğrafi gerontoloji: Coğrafya ile gerontolojinin kesişiminde bir disiplinin oluşumu. TÜCAUM 30. Yıl Uluslararası Coğrafya Sempozyumu. 3-6 Ekim. Ankara.

Özgür, E. M. (2019). Yaşlanmanın Coğrafyaları: Coğrafi Gerontolojide İlerleme, Tartışmalar ve Araştırma Gündemi, Coğrafi Bilimler Dergisi/ Turkish Journal of Geographical Sciences, 17(1), 78-109, doi: 10.33688/ aucbd.512325

Polat, M. (2017). Arşiv Kayıtlarına Göre XIX. Yüzyılda İnegöl'de Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Hayat, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, Bursa.

Rishworth, A., & Elliott, S. J. (2019). Global environmental change in an aging world: The role of space, place and scale. Social Science & Medicine, 227, 128-136.

Şenol, F., Maral, Ş., & Serim, R. B. (2022). Yaşlıların Aile Sağlığı Merkezleri ve Yakınındaki Kentsel Aktivite Alanlarına Erişebilirliği: Karşıyaka Mahalleleri (İzmir) Örneği. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 13(2), 246-258.

Şimşek, E. ve Deniz. M. (2024). İnegöl ilçesinde yaşlı nüfusun mekânsal dağılışı Ş. Mantaş ve A. Alkan (Ed). Kent araştırmaları II içinde (ss. 205-223) Akademiyen Yayınevi.

Tamkoç, B., & Bilgin, Ö. F. (2020). Aktif yaşlanma bağlamında yaş dostu kent kavramı. Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, 211-226.

Tao, Z., & Cheng, Y. (2019). Modelling the spatial accessibility of the elderly to healthcare services in Beijing, China. Environment and Planning B: Urban Analytics and City Science, 46(6), 1132-1147.

Tezcan, S. ve Seçkiner, P. (2012). Yaşlı sağlığı: sorunlar ve çözümler. Aslan, D. Ve Ertem, M. (Ed.), Türkiye'de demografik değişim; Yaşlılık perspektifi (s. 1-8) HASUDER.

True, E. M., Turan, İ. A., Türel, H. S., Kalaycı, A., Sütçüoğlu, G. G., Onan, A., ... & Ün, E. (2025). Güzelbahçe'nin (İzmir) Yaşlı Dostu Kent Potansiyeli: Mahalle Düzeyinde Mekânsal ve Sosyal Bir Değerlendirme. Adnan Menderes Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 22(2), 225-234.

Warnes, A. M. (1990). Geographical questions in gerontology: needed directions for research. Progress in Human Geography, 14(1), 24-56. https://doi.org/10.1177/030913259001400103

Yakar, M. (2012). İç ve dış göçlerin kırsalda nüfusun yaş yapısına etkisi: Emirdağ ilçesi örneği. Coğrafi Bilimler Dergisi, 10(2), 129-150.

Yakar, M. ve Yiğit, İ. (2022). Tarihi nüfus coğrafyası: 19. yüzyıl ilk yarısında Hamid sancağı Yalvaç kazasında nüfusun yaş yapısı ve yaşlanma düzeyi. Ege Coğrafya Dergisi 31(2), 233-253. https://doi.org/10.51800/ecd.1159042

Yakar, M., ve Özgür, E. M. (2022). Türkiye'de nüfus yaşlanması, yerel düzeyde tehlike çanları çalıyor! Cografya Dergisi, 44, 231-250. https://doi.org/10.26650/JGEOG2022-1059215

Yasak, Ü. ve Keskin, M.(2019). Afyonkarahisar şehrinde yaşlı nüfusun mekânsal dağılışı. B. Gonencgil, T. A. Ertek, I. Akova ve E. Elbasi (Ed.), 1st Istanbul International Geography Congress Proceedings Book (s. 1158-1172) içinde. İstanbul, Türkiye: Istanbul University Press. https://doi.org/10.26650/PB/PS12.2019.002.109

Yüceşahin, M. M. (2002). İnegöl İlçesinin Yerleşme Coğrafyası, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara.

Yüceşahin, M. M. (2009). Türkiye'nin demografik geçiş sürecine coğrafi bir yaklaşım. Coğrafi Bilimler Dergisi, 7(1), 1-25.

Yüceşahin, M. M. (2011). Küresel bir süreç olarak demografik dönüşüm: Mekânsal bir değerlendirme. Coğrafi Bilimler Dergisi, 9(1), 11-28.

Zhang, Q., Northridge, M. E., Jin, Z., & Metcalf, S. S. (2018). Modeling accessibility of screening and treatment facilities for older adults using transportation networks. Applied geography, 93, 64-75.

30. BÖLÜM

İPLİĞİN COĞRAFYASI: LİFTEN MOTİFE

Cansu ÇULHA
ORCID No: 0009-0007-3760-5803

Prof. Dr. Ülkü ESER ÜNALDI - Gazi Üniversitesi
ORCID No: 0000-0003-1282-7024

Özet

Bu çalışma, el sanatlarımızın coğrafi unsurlarla olan ilişkisini iplik türü, renk ve motif bağlamında incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın temel argümanı, bir el işi ürününün yalnızca estetik bir nesne olmadığı, aynı zamanda üretildiği mekânın doğal çevre koşullarını, tarımsal potansiyelini ve kültürel birikimini yansıtan bir belge olduğudur. Bu kapsamda örneğin, lif üretiminin coğrafi dağılımında ketenin Karadeniz kıyıları, pamuğun Çukurova, ipeğin Bursa, tiftiğin Ankara ve yünün İç Anadolu ile ilişkisinin tesadüfü olmadığı ortaya konmuştur. Renk analizinde, doğal boyamacılığın Türkiye florasıyla doğrudan bağlantılı olduğu, Türk kırmızısı, çivit mavisi, cehri sarısı ve meşe siyahı gibi örneklerle gösterilmiştir. Motif incelemelerinde ise kullanılan motiflerin coğrafyayla ilişkisi ele alınmıştır. Sonuç olarak, el sanatlarımızın mekânın aktif bir göstergesi olarak üretim sürecine dâhil olduğu ve bu ürünlerin coğrafyayla bağlantılı birer kültürel belge niteliği taşıdığı belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Coğrafya, İplik, Motif, Mekân

1. Giriş

El sanatları, insanlık tarihinin en kadim ve temel ifade biçimlerinden biri olarak, geçmişten günümüze sürekli dönüşerek varlığını sürdürmüştür (Uzar ve Gül, 2022). El sanatları yalnızca bir üretim eylemi olmanın ötesinde, bir toplumun tarihsel birikimini, kültürel değerlerini, inanç sistemini ve estetik anlayışını yansıtan önemli bir kültürel miras niteliği taşımaktadır (Uzar, 2022). Bu bakış açısının yanı sıra el sanatlarından bir nakış motifi, bir dantel kenarı veya bir iğne oyası, yapıldığı coğrafyanın izlerini taşıyan karmaşık bir kültürel belgedir. Bu belge; kullanılan ipliğin ve ona rengini veren bitkinin mekân özelliklerini içinde barındırmaktadır. Bu durumda mekân, gündelik hayatın akışında yalnızca bir zemin değil, aynı zamanda bu akışı şekillendiren aktif bir aktör olarak karşımıza çıkmaktadır (Lefebvre, 1996). Dolayısıyla mekân Nigel Thrift'in (2008) vurguladığı gibi, "gündelik hayatın akışını kavrama çabası"nın kendisine dönüşmekte, günlük pratiklerin içinde anlam kazanan dinamik bir unsur haline gelmektedir.

Ketenin Kastamonu'da, pamuğun Çukurova'da, ipeğin Bursa'da, tiftiğin Ankara'da, yünün ise Konya Ovası'nda yoğunlaşması tesadüf değildir (Tümertekin ve Özgüç, 2014). Bir başka deyişle, iğnenin ucundaki iplik, aynı zamanda o coğrafyanın tarımsal potansiyelinin de bir göstergesidir. Benzer şekilde, renkler de coğrafi bir okumaya tabi tutulabilir. Nitekim 1854 yılında Henry Perkin'in, kömür katranından ilk sentetik boya olan Mauveine'i sentezlemesinden (Jabar, vd., (2021) önce tekstilde kullanılan tüm renkler bitkisel kaynaklıdır. Kökboyanın kırmızısı, çivit otunun mavisi, ceviz kabuğunun kahverengisi, safranın sarısı bu bitkisel renklere verilebilecek örneklerden bazılarıdır. Bu renklerin hangi yörede daha baskın kullanıldığı, o yörede hangi bitkilerin yetiştiğine dair dolaylı ama güvenilir coğrafi bilgiler sunmaktadır. Nitekim Barışta (1998), Türk el sanatları üzerine yaptığı kapsamlı çalışmasında, yöresel nakış geleneklerinin renk tercihleriyle çevrede bulunan boya bitkileri arasında doğrudan bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur.

Bu çalışma, yukarıda belirlenen teorik çerçeve ışığında, dokuma, dantel ve nakış gibi el işi ürünlerinin coğrafi okumasını Türkiye'den örnekler temel alınarak yapmayı amaçlamaktadır. Çalışmadaki temel argüman, bir el işi ürününün, yapıldığı coğrafyanın doğal çevre koşullarını; iplik türü, renk paleti ve motif üzerinden yansıtan bir kültür belgesi olduğudur. Bu argüman, üç alt başlıkta detaylandırılacaktır: Bu kapsamda ilk olarak, kullanılan iplik türleri ve coğrafi dağılımları; ikinci olarak, bitkisel boyalar ve bitki örtüsüyle ilişkisi; üçüncü olarak ise motiflerin mekânla ilişkisi incelenecektir.

2. BULGULAR

2.1. Kullanılan İplik Türleri ve Coğrafi Dağılımları

Bir bölgede hangi ipliğin kullanıldığına bakarak, o bölgenin iklimi ve tarımsal potansiyeli hakkında doğrudan fikir sahibi olmak mümkündür. Zira bir el işi ürününün en temel bileşeni olan iplik, yalnızca teknik bir malzeme değil; aynı zamanda üretildiği yerin iklim özelliklerini ve tarımsal potansiyelini yansıtan karmaşık bir kültürel göstergedir. Bu başlık altında, Türkiye'de yaygın olarak kullanılan dört temel iplik türü olan keten/kenevir, pamuk, ipek ve yün/tiftiğin coğrafi dağılımları ve el sanatlarına yansımaları ele alınacaktır.

2.1.1. Keten ve Kenevir

Keten (*Linum usitatissimum*) ve kenevir (*Cannabis sativa*), nemli-serin iklim koşullarında yetişen bir bitkidir. Bu nedenle başta Karadeniz kıyıları olmak üzere Marmara Bölgesi, en önemli liflik keten üretim sahaları olmuştur. Kenevir, ketene göre daha sağlam liflere sahiptir ve özellikle Kastamonu, Sinop ve Samsun çevresinde yetiştirilmiştir. Kenevir lifinin dayanıklılığı, onu urgan, halat ve çuval yapımında vazgeçilmez kılarken, ince el işlerinde ise daha çok keten kullanılmıştır (Şahin &Yıldız, 2022).

1900'lerin başında, özellikle Çarşıbaşı (Trabzon) civarında yaygın olan Çarşıbaşı Keşanı (Keşan Bezi), yöredeki keten kullanımının önemli bir örneğidir. Ancak günümüzde bu dokumada keten yerine İstanbul'dan getirtilen pamuk iplikler tercih edilmektedir. Ketenin geçmişte yoğun kullanıldığı dokumalardan olan Daday Selalmaz Bezi ile Zonguldak Ereğlisi Elpek Bezi de, keten dokumacılığının en tipik örneklerindendir. Ancak Elpek Bezi, 1950'lerden itibaren sanayinin gelişimi, keten tarımının uzun ve zahmetli oluşu gibi nedenlerle gerilemeye başlamış ve 1970'lerde neredeyse kaybolma noktasına gelmiştir. Yine Buldan Bezi'nin pamuk ve ipek örneklerinin yanı sıra keten örnekleri bulunmaktadır (Şahin, 2019). Benzer şekilde Batı Karadeniz kıyıları ve Marmara Bölgesi'nin doğusunda, Şile Bezi ile yerel dokumalarda, coğrafi işaretli ürünlerden Çınarcık işinde de ipek ve pamuğun yanında keten, yaygın olarak kullanılmıştır. Bu örnekler, Anadolu'da ketenin coğrafi dağılışını, dokumacılıktaki tarihsel önemini ancak günümüzde yerini pamuğa bırakma sürecini gözler önüne sermektedir (Şahin & Yıldız, 2022).

2.1.2. Pamuk

Pamuk (*Gossypium hirsutum*), uzun ve sıcak yazlar isteyen, dona karşı hassas bir bitkidir. Yetişme döneminde bol su ister. Bu nedenle, pamuk ziraatının yoğunlaştığı bölgeler aynı zamanda sulama imkânlarının gelişmiş olduğu alanlardır. Çukurova'da Seyhan ve Ceyhan, Ege'de Gediz ve Büyük Menderes nehirleri, Güneydoğu'da ise GAP projesiyle birlikte Fırat ve Dicle nehirleri, pamuk üretiminin coğrafi dağılımını belirleyen temel unsurlardır (Çopur, 2018). Pamuk üretiminin bulunduğu alanlarda pamuklu kumaş üretiminin de yaygın olduğu kanaati bulunmaktadır (Erdoğan , Gültekin ve Yılmaz, 2025). Örneğin geçmişte günlük yaşamın bir parçası olan ancak unutulmaya yüz tutmuş, hava ve nem geçirgenliği yüksek "Adana Bezi" bu dokumalardan biridir. Yine pamuk üretiminin olduğu yerlerde yorgancılığın da gelişmesi pamukla ilişkilidir. Nitekim Aydın'da hemen her ilçede yorgancı esnafı bulunmakta, özellikle çeyizlik olarak hazırlanan dışı ipek saten yorganların dolgu malzemesi pamuktan oluşmaktadır. Bu çeyizlik yorganların haricinde günlük kullanım için hazırlanan basma yorganların dışında da basma pamuklu kumaş kullanılmaktadır.

2.1.3. İpek

İpek, kolay boyanabilmesi, yumuşak ve dayanıklı bir lif olması sebebiyle tarih boyunca değerli dokuma hammaddelerinden biri olmuştur. İpekböceği kozasından elde edilen ipliğin kesintisiz yapısı, ona pamuk, keten ve yünden üretilen iplere kıyasla daha yüksek bir mukavemet ve dokuma kolaylığı kazandırmaktadır (Atav-Namırtı, 2011). İpek hem sıcak hem de soğuk iklim koşullarına uyum sağlayabilen bir yapıya sahiptir. Bakteri, küf ve mantar oluşumunu engelleyici özelliğiyle dikkat çeker (Yurtoğlu, 2017: 182). Günümüzde ipekböceği kozasından elde edilen ham ipek; ipekli kumaş, ipek halı, ameliyat ipliği, paraşüt ipi, hediyelik eşya ve askerî çelik yelek üretimi gibi çok çeşitli alanlarda kullanılmaktadır (Başkaya, 2013; Davulcu, 2018).

Anadolu'da ipekli dokuma sanayisinin başlangıcı tam olarak bilinmemekle birlikte, 13. yüzyılda Müslüman tüccarlar tarafından İran üzerinden Kuzey Karadeniz'e ipekli kumaşların getirildiği bilinmektedir. Osmanlı Dönemi'nde ise özellikle Amasya ve Bursa'da ipekli dokuma üretimi yapılmış ve bu şehirler önemli birer ticaret merkezi haline gelmiştir (İnalcık, 2008; Teoman & Bozpınar, 2022). Günümüzde ipekböcekçiliği, Türkiye'nin çeşitli illerinde desteklenmeye devam eden tarımsal bir faaliyettir. Nitekim 2006 yılında Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı tarafından alınan kararla, Türkiye üretiminin %80'ini gerçekleştiren Antalya, Ankara, Bursa, Bilecik, Diyarbakır, Eskişehir, Hatay, İzmir, Muğla ve Sakarya'nın da aralarında bulunduğu 29 ilde dut ağacının yaygın olarak yetişmesi sebebiyle

ipekböcekçiliği faaliyetleri destek kapsamına alınmıştır (Yıldırım, 2022). Bursa ipeği, Hatay ipeği, unutulmaya yüz tutmuş Bilecik çatması (ipek kadifesi), "Truva" ve "Harry Potter" gibi Hollywood filmlerindeki kostümlerde kullanılan Yeşilyurt (Muğla) ipek dokuma kumaşları (https://www.gercekfethiye.com/mugla-da-300-yillik-ipek-dokuma-gelenegi-yasatiliyor/ 120285/?p=3) önemli ipekli dokumalar arasındadır.

İpek ipliği oyalarla da el sanatlarına yansımaktadır. Oya, genellikle ipek ibrişim kullanılarak iğne, mekik, tığ veya firkete aracılığıyla yapılan ince dantellerdir (TDK, Kasım 2024). Oya sanatının alt dallarından biri de iğne oyasıdır. İğne oyası, temel malzemelerle icra edilebilen ve belirli bir üretim ortamı gerektirmeyen özgün el sanatlarındandır. Tarihi oldukça eskiye dayanan iğne oyasının ana malzemesi ipektir ve iğne yardımıyla ipek ipliğin düğümlenmesiyle oluşturulmaktadır (Oğuz & Şekerci, 2024).

2.1.4. Yün ve Tiftik

Tekstil endüstrisinde ticari açıdan en önemli hayvansal lif, başta koyunyünü olmak üzere çeşitli hayvanlardan elde edilmektedir. Yünün hem işleme performansını hem de bu liften üretilen giysilerin tüketici beklentilerini karşılama düzeyini belirleyen temel unsur, yapağı kalitesidir. Yapağı kalitesini belirleyen en önemli etken ise lif çapı olmakla birlikte, lif uzunluğu, kıvrım yapısı, mukavemet ve temizlik de kritik rol oynamaktadır. İnce ve uzun liflerden oluşan kaliteli yapağılar, katma değeri yüksek giysilik kamgarn kumaşların üretiminde kullanılırken; kısa ve kaba yünler ancak streichgarn iplik üretimine uygun olup, genellikle palto ve pardösü gibi dış giyim ürünlerine işlenmektedir (Buğdaycı vd., 2023).

Yün ve tiftik, hayvansal lifler arasında Türkiye'de en yaygın kullanılan malzemelerdir. Koyun yetiştiriciliği, Anadolu'nun bozkır ekosisteminde binlerce yıldır süregelen bir ekonomik faaliyettir. Özellikle İç Anadolu, koyun varlığı açısından Türkiye'nin en zengin kesimidir. Anadolu'da koyun türleri açısından geniş bir çeşitlilik görülürken, keçi türleri bu çeşitliliğin dışında kalmakta ve yaygın olarak yalnızca iki ana tür olan kıl keçisi ile tiftik keçisi yetiştirilmektedir. İklim, toprak yapısı ve bitki örtüsü nedeniyle kıl keçisi yetiştiriciliğine elverişli olmayan Ankara'da ise tiftik keçisi varlığı, koyun varlığına yakın bir düzeyde bulunmaktadır (Özkan, 1960). Tarihsel süreçte tiftik keçilerinden elde edilen ham tiftikle başlayan kumaş üretiminin tüm aşamaları Ankara'da gerçekleştirilmiş, üretilen kumaşlar boyandıktan sonra tüccarlar tarafından satın alınmıştır. Ham tiftikten üretilen ipliklerin de tek pazarı yine Ankara olmuştur. Tiftikten dokunan sof kumaşının üretildiği ve dünyaya ihraç edildiği merkez olarak tarih boyunca Ankara her zaman öne çıkmıştır. Nitekim Ankara, 15. yüzyıldan itibaren tiftik keçisinin yününden eğrilen

iplikle dokunan sof üretiminde uzmanlaşmış ve bu ürünün dünya pazarına sunulduğu bir merkez niteliği kazanmıştır. Bir liman kenti olmamasına rağmen, dünya piyasasına doğrudan mal gönderebilen önemli bir ticaret merkezi haline gelmiştir (Kaynar, 2020; Kaynar, 2023).

Yün ve tiftiğin teknik özellikleri ve el sanatlarına yansıması sof dokumacılığı, yün işlemeciliği ve keçe olarak oluşmuştur. Yün, yapağı ve peşm gibi anlamları da bulunan sof, ince keçi kılından dokunan bir kumaş olup bunların en meşhuru Ankara sofudur (Pakalın, 1993). Sof kumaşı, tiftik keçisinin yününün liflerinin düzgün ve uzun olmasından dolayı parlak ve dökümlü bir özelliğe sahiptir. Ayrıca tiftik liflerinin hafif yağlı yapısı, sof kumaşını yağmurluk yapımında da avantajlı kılmıştır. Bunun yanı sıra gömleklik ve şali adı verilen ikinci sınıf ve daha ince soflar, iç giyim eşyası olarak kullanılmıştır.

Yün ipliği, tiftiğe göre daha kalın ve hacimlidir. Bu nedenle, yün ipliğiyle yapılan el sanatları genellikle göçebe kültürüne ait tekniklerdir. Cicim, zili, sumak, kilim gibi düz dokuma yaygılar, yün ipliğinin kullanıldığı başlıca ürünlerdir. Yün ipliğinin kalın yapısı, ince detaylı motiflerden çok, geometrik ve stilize desenlerin tercih edilmesine yol açmıştır (Oyman, 2013). Keçe ise, doğal yünün ıslak ortamda çeşitli yöntemlerle sıkıştırılmasıyla elde edilen ve tarihi Türk sanatının en erken dönemlerine kadar uzanan geleneksel bir tekstil ürünüdür. Keçeciliğin ortaya çıkabilmesi için öncelikle hayvancılığın ve özellikle koyunculuğun gelişmiş olması gerekmektedir. Ayrıca keçeden yapılan ev eşyaları ve giysilerin kullanımını zorunlu kılan soğuk iklim koşulları da bu sanatın doğuşunda belirleyici rol oynamıştır. Göçebe hayatı yaşayan ve yaylak ile kışlak arasında mevsimlik döngüyle hareket eden Türk toplulukları, hayvancılık faaliyetleri ve yaşam biçimleri gereği kolayca taşınabilen eşyalara ihtiyaç duymuşlardır. Bu nedenle hafif ve kullanışlı olan halı ve keçeler, göçebe yaşam tarzının vazgeçilmez unsurları arasında yer almıştır (Oyman, 2005). Keçecilik geleneği, yakın zamana kadar Afyonkarahisar, Manisa, Akhisar, Soma, Turgutlu, Kahramanmaraş, Iğdır, Erzurum, Konya, Balıkesir, Bigadiç, İzmir, Tire, Ödemiş, Bergama ve Şanlıurfa gibi belirli merkezlerde sınırlı ölçüde varlığını sürdürmüştür (Subaşı, 2023).

2.2. Bitkisel boyalar ve Bitki Örtüsüyle İlişkisi

Bitkisel boyalar, bir bölgenin bitki örtüsünün doğrudan sanatsal yansımasıdır. Sentetik boyaların icadından önce, bir yörede hangi renklerin ağırlıklı olarak kullanıldığı, o yörenin bitki örtüsü ile doğrudan ilişkilidir. Bu kapsamda renk, yalnızca estetik bir tercih değil; aynı zamanda bir mekânın bitki örtüsünü, iklim koşullarını ve hatta o mekânda yaşayan toplumların doğayla kurduğu ilişkiyi yan-

sıtan karmaşık bir kültürel göstergedir (Ekici vd., 2023). Yaklaşık 5000-6000 yıl önce başlayan doğal boyamacılık, 1856'da William Henry Perkin'in ilk sentetik boyarmaddeyi keşfetmesine kadar kesintisiz devam etmiştir. 19. yüzyılda bir yandan yeni boyarmaddeler geliştirilirken, diğer yandan da bitkisel kaynaklı boyarmaddelerin sentezleri gerçekleştirilmiştir. Üretilen sentetik boyarmaddelerin maliyet açısından daha ekonomik olması, doğal boyamacılığın zamanla büyük ölçüde azalmasına yol açmıştır (Enez, 1987).

Bu başlık altına, Anadolu el sanatlarında kullanılan başlıca renklerin elde edildiği bitkisel kaynaklar ve bunların coğrafi dağılışları ele alınacaktır.

2.2.1. Kırmızı ve Tonları

Türk kırmızısı adıyla tanınan rengin elde edildiği kök boya bitkisi (*Rubia tinctorum*), çok eski çağlardan beri Türkler tarafından bilinmekte ve Orta Asya boyacılığında kullanılmaktadır (Eşberk-Köşker, 1945). Renk, 17. ve 18. yüzyıllarda Edirne ve çevresinde bol miktarda yetiştirilerek Avrupa'ya ihraç edilen kök boya bitkisinden edilmiş ve Edirne boyacılarının geliştirdiği formülü yıllarca saklı tutulduğu için Avrupa'da Türk Kırmızısı veya Edirne Kırmızısı olarak adlandırılmıştır. Türk kırmızısı yün, ipek, keten ve pamuklu dokumaların boyanmasında kullanılmıştır.

2.2.2. Mavi ve Tonları

Mavi rengin doğal kaynakları arasında en önemlisi çivit otudur (*Isatis tinctoria*). Bitkinin boyar maddesi indigo olup, bu madde yardımıyla mavi renk elde edilmektedir. Boyama işlemi, çivit otunun yapraklarının fermantasyonunu gerektiren ve karmaşık bir süreç olan küp boyama yöntemiyle gerçekleştirilmektedir. Bitkinin anavatanı Kafkasya'dır, günümüzde Kuzey Afrika ve Avrupa'da kültürü yapılmaktadır (Karadağ, 2007). Türkiye'de otuza yakın türü bulunan çivit otu, Istranca (Yıldız) Dağları, Çatalca-Kocaeli Platosu, Batı ve Doğu Karadeniz Bölümleri, Ege ve Doğu Anadolu Bölgeleri ile Antalya ve Adana civarlarında yayılış göstermektedir. Çivit otundan elde edilen mavi renk pamuk, yün, keten, ipek gibi doğal lifli kumaşlar ile pamuk ve yün ipliklerinin boyanmasında yaygın olarak kullanılmaktadır.

2.2.3. Sarı ve Tonları

Bu rengin elde edildiği farklı bitkiler vardır. Bunlardan biri olan karamuk (*Berberis vulgaris*), çok yıllık, bir bitki olup, sarı renkli çiçekler açmaktadır. Köklerinin boyar madde olarak kullanımı 14. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Bitki, I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordularının çadırlarının boyanmasında kullanılmıştır.

Anadolu'da yün boyamacılığında tercih edilen karamuk kökü, kurutulup öğütüldükten sonra direkt boyama yöntemiyle uygulanmaktadır (Karadağ, 2007).

Sarı renk ayrıca papatya (*Anthemis chia*)dan da elde edilmektedir. Sarı renk veren apigenin boyarmaddesi papatyanın çiçeklerinde bulunmaktadır (Enez, 1987). Türkiye'de yaklaşık 50 tür papatya mevcuttur ve bunların ondan fazlası bitkisel boyamacılıkta kullanılmaktadır. Tarihsel ve arkeolojik tekstiller üzerinde yapılan analizler, papatya boyarmaddelerinin özellikle ipek ve yün boyamacılığında kullanıldığını göstermektedir (Karadağ, 2007).

Sarı rengin doğal kaynaklarından biri de cehri (*Rhamnus petiolaris*)dir. Cehri, 1000-3000 metre yükseklikteki taşlı ve eğimli arazilerde yetişmektedir. 20. yüzyıla kadar özellikle Kayseri, Tokat, Nevşehir, Niğde, Ankara, Maraş ve Konya'da ev bahçelerinde yetiştirilmiş olup, Türkiye'den ihraç edildiği dönemlerde "Altın ağacı" olarak nitelendirilmiştir. Yapılan analizler, 15.-17. yüzyıllarda Anadolu'da dokunan birçok halının sarı boyarmaddesinin cehri olduğunu ortaya koymuştur. Cehri, 16. yüzyıl Osmanlı saray kumaşlarında da tercih edilmiş, 19. yüzyıl Hereke halılarında sarı renk bileşenlerinin önemli ölçüde cehri ile boyandığı tespit edilmiştir.

Bu bitkiler haricinde adaçayı, sumak, soğan, ceviz, safran bitkileri ve çiçekleri de sarı renkleri elde etmek için kullanılmaktadır (Enez, 1987).

2.2.4. Siyah ve Gri

Anadolu nakışlarında siyah, genellikle kontur ve sınır çizgilerinde kullanılmaktadır. Motiflerin ana hatları siyah iplikle çevrilmekte, iç kısımlar diğer renklerle doldurulmaktadır. Bu teknik, motiflerin kumaş üzerinde daha belirgin görünmesini sağlamakta ve işlemeye derinlik kazandırmaktadır. Bu rengi doğal yöntemlerle elde etmek için genellikle mazı meşesi ve palamut meşesi kullanılmaktadır.

Mazı meşesi (*Quercus infectoria*), Marmara ve Karadeniz bölgelerinde yetişen bir ağaçtır. Ağacın dalları üzerinde mazı arısının yumurta bırakmasıyla oluşan mazılar nedeniyle bu adı almıştır. Çok yüksek oranda tanen içeren mazılar yaklaşık 1,5-2 cm çapında, yuvarlak formdadır. Toplanan mazılar öğütülerek yünle birlikte kaynatıldığında kirli sarı bir renk elde edilmekte ve bu işlem halk arasında "tetre" boyama olarak adlandırılmaktadır. Yün ipliği önce tetre renge boyanmakta, ardından demir şap mordanlama yöntemiyle siyah renge dönüştürülmektedir. Türk halı ve kilimlerinde siyah renk boyama işlemi genellikle bu yöntemle gerçekleştirilmiştir (Karadağ, 2007).

Palamut meşesi (*Quercus ithaburensis*) ise 25 metre boya ulaşabilen bir ağaçtır. Trakya, Batı, Orta, Güney Anadolu ile Güneydoğu Anadolu'da yayılış göstermektedir. Meyveleri genellikle iki yılda olgunlaşmaktadır. Meyvesi, pelit (glande) ve kadeh (cupula) olmak üzere iki kısımdan oluşmakta ve bu iki kısmın bütününe palamut denmektedir. Bitkinin içerdiği boyar madde tanen olup, olgunlaşma sürecine bağlı olarak tanen miktarı azalabileceğinden toplama işlemi, genellikle meyvelerin tam olgunlaşmadığı 15 Ağustos-15 Eylül tarihleri arasında yapılmaktadır. Ağaç 5-10 yaşından itibaren meyve vermeye başlamakla birlikte en bol ürüne 25-30 yaşından sonra ulaşılmaktadır. Toplanan meyveler güneşte kurutularak siyah boyar madde elde edilmekte (Enez, 1987) ve Türk halı ve kilimlerinde kullanılmaktadır.

2.3. Motifler ve Mekânla İlişkisi

Motifler, belirli bir düşünceyi veya duyguyu ifade etmek amacıyla oluşturulmuş sembolik şekillerdir. Sembol, bir fikri temsil eden işaret olarak tanımlanırken, sembolik şekil anlatılmak istenen kavramın görsel biçimde ifade edilmesidir. Bu bağlamda, doğadaki herhangi bir varlığı temsil etmek üzere oluşturulan şekillere sembolik motif adı verilmektedir. Diğer bir açıdan bakıldığında ise sembolik motifler, insanın iç dünyasını yansıtan simgeler olarak da değerlendirilebilir. Tarih öncesi dönemlerde de var olan bu sembolik şekiller, çoğu zaman doğanın birebir kopyası olmayıp, bir olay ya da duygunun etkisiyle ortaya çıkarılmış biçimlerdir (Ögel, 1991). Bu anlayışla bakıldığında Anadolu motifleri, yüzyıllar boyunca işleyenlerin çevrelerinde gördüklerini yorumlamasıyla oluşmuştur. Örneğin bir motife bakıldığında, o alanda yetişen/yetiştirilen bir bitkiyi görmek mümkündür (Şekil 1-2-3).

Şekil 1. Peşkir- yağlık üzerine işlenen servi ağacı motifi (Apak, Gündüz, Eray, 1997).

Şekil 2. Bir kolyede kullanılan kuşburnu motifi (Foto: Ülkü ESER ÜNALDI)

Şekil 3. Peşkir üzerine işlenen enginar motifi (https://www.instagram.com/p/DSuowpqDPB8/)

Aynı şekilde o alanda yaşayan ya da beslenen bir hayvan da motiflerde yer alabilmektedir. Örneğin akrep, özellikle ölümcül sokmaları nedeniyle kurak iklimlerde yaşayan toplumlar için büyük bir korku kaynağıdır. Akrebin insanlar üzerindeki bu korkutucu etkisi, zaman içinde kültürel sembolizme de yansımış ve akrep Anadolu motiflerinde yer almıştır (Doğan ve Çay 2025; Şekil 4).

Şekil 4. Obruk Yaylası'nda dokunan bir Yörük kiliminde yer alan korunma amaçlı akrep motifi (https://librarydigitalcollections.ku.edu.tr/dijital-sergiler/yanis-dijital-sergi/)

Hayvanlarla ilgili motiflere verilebilecek başka bir örnek ise Anadolu topraklarının bereket ve bolluğu ile erkeği temsil eden güç unsuru koçboynuzu motifleridir (Akpınarlı & Arslan, 2018).

Coğrafi unsurlar da el sanatlarımızda görebileceğimiz motifler arasındadır. Örneğin Anadolu kadınının gün boyu iç içe yaşadığı su, yaşamı simgelemekte ve adını Ege denizine dökülen Menderes (Meandrosmenader) Nehri'nden alan (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2026) meander veya zigzag motifiyle karşımıza çıkmaktadır. Bu kapsamda büyük bir halıdan parça olarak günümüze kadar gelebilen tarihi bir halı üzerine işlenen meander motifi, halı sanatında bu motifin sevilerek işlendiğinin güzel örneklerinden biridir (Uslu Azarak, & Yarış 2026; Şekil 5).

Şekil 5. Konya Selçuklu halı parçasındaki meander motifi (Uslu Azarak, & Yarış 2026)

3. Sonuç

Türkiye, binlerce yıllık tarım ve hayvancılık geleneğine bağlı olarak zengin bir lif üretim kültürü geliştirmiştir. Bu çalışmada ele alınan keten/kenevir, pamuk, ipek ve yün/tiftik gibi liflerin coğrafi dağılımı, her bir iplik türünün belirli bölgelerde yoğunlaştığını göstermektedir. Ketenin Karadeniz Bölgesi'nde, pamuğun Çukurova ve Ege'de, ipeğin Bursa ve çevresinde, tiftiğin Ankara'da, yünün ise İç Anadolu bozkırlarında yaygın olması, el sanatlarında kullanılan malzemenin doğrudan coğrafi koşullar tarafından belirlendiğini ortaya koymaktadır. Bu durum, bir el işi ürününün yalnızca estetik bir nesne değil, aynı zamanda üretildiği mekânın iklimini, tarımsal potansiyelini ve hayvancılık faaliyetlerini yansıtan bir kültürel belge niteliği taşıdığını göstermektedir.

Renkler bağlamında yapılan incelemeler, doğal boyamacılığın Anadolu bitki türleriyle doğrudan ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Kök boyadan elde edilen Türk kırmızısı, çivit otundan elde edilen mavi, karamuk kökü, papatya ve cehriden elde edilen sarı, mazı ve palamut meşesinden elde edilen siyah renklerin her biri belirli bir bitki türlerini ve bitki örtüsünü işaret etmektedir. Sentetik boyaların icadından önce, bir yörede hangi renklerin ağırlıklı olarak kullanıldığını, o yörenin bitki örtüsü belirlediğinden, renk tercihlerinin coğrafi bir okumaya tabi tutulabileceğini ve el sanatlarında kullanılan renklerin, ait oldukları mekânın bitkisel çeşitliliği hakkında dolaylı ama güvenilir bilgiler sunduğunu söylemek mümkündür.

Motifler açısından bakıldığında ise, Anadolu el sanatları motiflerinin yüzyıllar boyunca çevrede görülen coğrafi unsurların yorumlanması sonucu oluştuğu varsayılabilmektedir. Servi veya kuşburnu motifinin sahanın bitki türlerini, koçboynuzu motifinin İç Anadolu'nun hayvancılık kültürünü, akrep motifinin bölgenin iklim özelliklerini, suyolu motifinin ise nehir gibi coğrafi unsurları yansıtması, motiflerin birer kültürel bellek taşıyıcısı olduğunu ve her yörenin kendine özgü bir motif dağarcığı geliştirdiğini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, Anadolu el sanatları ürünleri; kullanılan iplik türü, renk paleti ve motif dağarcığıyla, üretildiği mekânın doğal çevre koşullarını, tarımsal potansiyelini, bitki örtüsünü ve kültürel birikimini yansıtan karmaşık birer kültürel belgedir. İplik, o mekânın iklimini; rengi, o iklimde yetişen bitkiyi; motif ise o mekânda yaşayan insanların inançları korkuları, umutları ve doğayla kurdukları ilişkinin yanı sıra coğrafi unsurları da temsil etmektedir. Bu bakış açısıyla el sanatları, yalnızca estetik değeri olan nesneler değil, aynı zamanda mekânın ve coğrafyanın gündelik hayatın akışı içinde nasıl anlam kazandığını gösteren dinamik kültürel unsurlar olarak değerlendirilmelidir.

Kaynakça

Akpınarlı, H. F., & Üner, İ. (2019). "Geleneksel Tekstillerin Özellikleri ve Çeşitleri", Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34, s.133-145.

Akpınarlı, H. F., & Arslan, A. (2018). İç Anadolu Bölgesi Düz Dokuma Yaygılardaki Figürlü Bezemelerin İncelenmesi, Motif Akademi Halkbilimi Dergisi, 11(23), 60-76.

Apak, M. S., Gündüz, F. O., & Eray, F. Ö. (1997). Osmanlı Dönemi Kadın Giyimleri. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Barışta, H. Ö. (1998). Türk El Sanatları. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Buğdaycı, B., Atav, R., & Soysal, M. (2023). Yün Liflerinin Yapısına ve Yapağı Kalitesini Belirleyen Özelliklere Genel Bir Bakış, Muş Alparslan Üniversitesi Tarım ve Doğa Dergisi, 3(1), 40-49.

Çopur, O. (2018). GAP Projesinin Türkiye Pamuk Üretimine Etkisi: Son On Yıldaki Değişimler, ADYUTAYAM Dergisi, 6(1), 11-18.

Davulcu, M. (2018) Alanya Yöresinde İpek ve İpekböcekçiliği Kültürü Üzerine Halkbilimsel Bir İnceleme, Uluslararası Folklor Akademi Dergisi, 1(3), 335-358

Doğan, M., & Çay, U. (2025). Anadolu Halı Dokumalarında Akrep Motifinin Yöresel Uygulama Biçimleri. International Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR), 12(125), 2402–2412.

Ekici, A., Uludağ, D.& Gökkaya, E.K. (2023). Resim Pratiğinde Ekolojik Malzeme Arayışı ve Bitkisel Boyalar. Başkent Üniversitesi Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi 5. Uluslararası Sanat ve Tasarım Eğitimi Sempozyumu Bildiriler Kitabı.

Enez, N., (1987). Doğal Boyamacılık Anadolu'da Yün Boyamacılığında Kullanılmış olan Bitkiler ve Doğal Boyalarla Yün Boyamacılığı, Marmara Üniversitesi Yayın no:449, İstanbul: Fatih yayınevi.

Erdoğan, Z., Gültekin, H., & Yılmaz, Z., (2025). Türkiye'de 1940'lı ve 1950'li yıllara ait el dokuma pamuklu kumaşlar: yüksek ziraat enstitüsü envanter örnekleri, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sayı 69, ss. 177-189.

Eşberk T., & Köşker, Ö. (1945). Kökboya, Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Dergisi, 2(4).

İmer, Z. (1999). Türklerin Dokuma Sanatında Boyacılık. Erdem, 10(29), 331-354.

İnalcık, H. (2008). Seçme Eserler 1: Türkiye Tekstil Tarihi Üzerine Araştırmalar, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Jabar, J. M., Adedayo, T. E., & Odusote, Y. A. (2021). Green, eco-friendly and sustainable alternative in dyeing cotton fabric using aqueous extract Mucuna slonaei F dye: effects of metal salts pre-mordanting on color strength and fastness properties. Current Research in Green and Sustainable Chemistry, 4, 100151.

Karadağ, R. (2007), Doğal Boyamacılık, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara: Döner Sermaye İşletmeleri Genel Müdürlüğü, Geleneksel El Sanatları ve Mağazaları İşletme Müdürlüğü Yayınları no:3.

Kaynar, İ. S. (2020). Engürü'den Ankara'ya: Ankara'nın İktisadi Tarihi (1892-1962). Ankara: Efil Yaynları.

Kaynar, İ. S. (2023). Tiftiğin Ankara'dan Silinişi (1880-1920). Politik Ekonomik Kuram, 7(Özel Sayı), 94-107.

Lefebvre, H., (1996), Modern Dünyada Gündelik Hayat (İstanbul: Metis Yayınları) (Çev. Işın Gürbüz).

Oğuz, A. N., & Şekerci, H. (2024). Sanat Yaklaşımı Kapsamında El Sanatları Ürünü Iğne Oyalı Kadın Ayakkabıları. Uluslararası Disiplinlerarası ve Kültürlerarası Sanat, 9(19), 201-218.

Oyman, R. (2013). Isparta Yöresindeki Bazı Yörüklere Ait Düz Dokuma Örnekleri. Akdeniz Sanat, 6(12).

Oyman, R. (2005). Konya Merkezinde Keçe Üretimi ve Günümüzdeki Durumu. Milli Folklor, 17(66), 82-90.

Ögel, B. (1978). Türk kültür tarihine giriş. Ankara: Kültür Bakanlığı.

Özkan, H. (1960). Ankara Vilayetinin Zirai Bünyesi. Ankara: T.C. Ziraat Bankası Matbaası.

Pakalın, M.Z., (1993) Sof, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, 3.bs., İstanbul: MEB Yayınları.

Ploss, E.E., (1967). Ein Bııclı von Alten Farben, Heinz Moos Velag, Minchen.

Subaşı, E. (2023). "Ardahan'ın Yok Olan Sanatı Keçecilik". Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi-ViSBiD, 5, 7699.

Şahin, G. (2019). Türkiye'nin coğrafi işaretleri ve bunların Türkiye ekonomisinde etkin kullanımları. (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Şahin, G., & Yıldız, B. (2022). Türkiye'de Keten Üretimi ve Karakteristik Keten Okumaların Durumu. Erciyes Akademi, 36(1), 169-185.

T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, Erişim Tarihi: Şubat 2026. https://egitim.tarimorman.gov.tr/elazig/Sayfalar/Detay.aspx?Liste=Slogan&OgeId=9

TDK, Oya, Erişim Tarihi: Şubat 2026. https://sozluk.gov.tr/

Teoman, Ö., & Bozpinar C. (2022). The Development of the Silk Industry in the Ottoman Bursa: An Analysis of Periodization, Gazi Akademik Bakış Dergisi, 30(15), s. 157-176.

Thrift, N. (2008) Non-Representational Theory: Space/Politics/Affect, London, Routledge

Tümertekin, E. & Özgüç, N. (2014). Beşerî Coğrafya: İnsan, Kültür, Mekân. Çantay Kitabevi.

Uslu Azarak, L., & Yarış, S. (2026). Meander: Sonsuz çizginin tarihsel ve sanatsal değerlendirilmesi. Anasay, (33), 218–239.

Uzar, N. S. E. (2022). Geleneksel El Sanatlarımız İçin Sürdürülebilir Güncel Tasarım Deneme Uygulamaları. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 24(Özel Sayı), 351-377.

Uzar, N. S. E. & Gül, D. S. (2022). Türkiye'de Özgün Baskı Resim Sanatında Kuş Figürleri. Kalemişi Dergisi, 21. 135–142.

Yıldırım, M. (2022). Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde İpekçilik Sektörünün Gelişimi ve Hatay İlindeki Durumu. Journal of Politics Economy and Management, 5(2), 130-143.

https://www.instagram.com/p/DSuowpqDPB8/

https://librarydigitalcollections.ku.edu.tr/dijital-sergiler/yanis-dijital-sergi/

https://www.gercekfethiye.com/mugla-da-300-yillik-ipek-dokuma-gelenegi-yasatiliyor/120285/?p=3

31. BÖLÜM

KAHRAMANMARAŞ'IN DAYANIŞMA RUHU: ÇETE BAYRAMI'NIN SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRAS KAPSAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Doç. Dr. Nadire KARADEMİR - Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-5850-0580

Özet

Geçmiş, günümüz ve gelecek arasında köprü olan, sürekli olarak yenilenen, kuşaklararası aktarıma sahip, aidiyet duygusu ve kimlik kazandıran ögeler somut olmayan kültürel miras olarak değerlendirilmektedir. Kahramanmaraş, birçok medeniyete ev sahipliği yapması dolayısıyla somut olmayan kültürel miras öğeleri açısından bereketli bir mekândır. Kahramanmaraş'ın düşman işgalinden kurtuluşunun yıl dönümü olan 12 Şubat Kurtuluş Bayramı halk dilinde Çete Bayramı olarak kutlanmaktadır. Bu tarih sivil halkın düşman askerlerine karşı direniş gösterip galibiyet kazanılan kurtuluşun günü, şehrin hafızasında yer etmiş bir mücadele günüdür. Çalışmada Kahramanmaraş çete bayramının Türkiye'de somut olmayan kültürel miras olarak değerlendirilebilmesi üzerinden hareket edilmiştir. Çalışmada var olan durumu ortaya koyabilmek amacıyla nitel araştırma yöntemi kullanılmış olup, veri toplama tekniği olarak da doküman analizinden faydalanılmıştır. 12 Şubat Kurtuluş Bayramı/Çete Bayramı'nın Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü somut olmayan kültürel miras listesine dâhil olabileceği ve metaya dönüştürülmeden somut olmayan kültürel miras olarak korunabilmesi adına alternatif turistik ürün olarak da değerlendirilebileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dayanışma ruhu, Çete Bayramı, somut olmayan kültürel miras

1. Giriş

Kültür, toplum içinde sürekli değişen ve gelişen dinamik bir yapıdır. Bir topluluğun kültürünü, o toplumun değerlerini yansıtan maddi ve manevi ögeler oluşturur. Latince yetiştirmek/bakmak anlamlarına gelen "cultura" (Uygur ve Baykan, 2007), tarihsel/ toplumsal gelişme süreci dâhilinde yaratılan ve sonraki nesillere aktarılan maddi ve manevi değerlerin bütünüdür (TDK,2024). Millet kavramının temellerinden biri olarak içinde yaşanan toplumdan kazanılan örf ve adetleri, alışkanlıkları, sanatı, bilgiyi, ahlakı kapsayan ve geçmişten miras kalan değerler bütünüdür (Kafesoğlu, 1992:14). Bu ögeler, geçmiş kuşaklardan günümüze hem somut hem de soyut kültürel miras biçiminde aktarılmaktadır. Somut kültür ögelerini insanlar tarafından üretilen araçlar, eşyalar ve yapılar gibi maddi unsurları içerirken, somut olmayan kültür öğeleri ise toplumların örf, adet, gelenek, görenek, ritüel ve sosyal kurallar gibi manevi değerlerinden oluşmaktadır (Oğuz, 2013). Kültürel miras ise geçmiş, günümüz ve gelecek arasında köprü olan, değerlerin kuşaklararası aktarımını sağlayan imgeler olarak ifade edilmektedir. Bu ögeler kişilere aitlik duygusu kazandırıp, kimlik sorunlarının çözümünü sağlamaktadır (Kiper, 2004). Dolayısıyla kültürel miras da somut ve somut olamayan değerlerin kuşaktan kuşağa aktarılan ögelerini oluşturmaktadır.

Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization/ UNESCO), tektipleşme riski olan yenidünya düzeninde ortak bir evrensel uzlaşı teşkilatı olmuştur. Dünyada somut olmayan kültürel mirasın korunması adına 1972'de "Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması Sözleşmesi",1973'de"Bolivya Deklarasyonu",1989'da"Geleneksel ve Popüler Kültürün Korunması Tavsiye Kararı", 1994'de"Yaşayan İnsan Hazineleri Programı",1997/1998'de "İnsanlığın Sözlü ve Somut Olmayan Başyapıtları" , 32.Genel Konferansı'nın 17 Ekim 2003 tarihli oturumunda ise Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi kabul edilmiştir (UNESCO 2021; Oğuz 2011). Bu sözleşme, doğrudan somut olmayan kültürel mirası korumayı amaç edinmesi bakımından bir ilktir. UNESCO tarafından kabul edilen "Somut Olmayan Kültürel Mirasın (SOKÜM) Korunması Sözleşmesi" dâhilinde Somut olmayan kültürel mirasın önemi/ korunması adına genç nesillerin bilinçlendirilmesi gerektiği üzerinde durulmuş, somut olmayan kültürel mirasın somut kültürel miras (maddi ve doğal miras alanları) gibi var/değerli olduğuna dikkat çekilmiştir. Dolayısıyla somut olmayan kültürel miras kavramı hem objeyi hem de soyutu toplumla birlikte koruyan bir yaklaşım olmuştur (UNESCO 2021). Bu nedenledir ki kültürel mirasın korunup gelecek kuşaklara aktarılması tam anlamıyla bir tarihsel sorumluluktur (Oğuz, 2013). Koruma dâhilinde somut olmayan kültürel mira-

sın yaşayabilirliğini güvence altına alma vardır. Bunun içinde belgeleme, kimlik saptaması, muhafaza, araştırma, koruma, geliştirme, güçlendirme, özellikle okul içi/dışı eğitim aracılığıyla kuşaktan kuşağa aktarma ve bu kültürel mirasın farklı özelliklerinin canlandırılması yer almaktadır (UNESCO, 2003; Oğuz, 2013).Bu durumda somut olmayan kültürel miras, toplulukların, grupların ve hatta bireylerin, kültürel miraslarının bir parçası olarak tanımladıkları uygulamalar, bilgiler, beceriler, anlatımlar, dil, gösteri sanatları, sözlü gelenekler, toplumsal uygulamalar, ritüeller/şölenler, temsiller, el sanatları geleneği, doğa ve evrenle ilgili bilgi/uygulamalar ve bunlara ilgili olan araçlar/gereçler/kültürel mekânlardır (UNESCO, 2003). Dolayısıyla Sözleşme kültürel miras değerlerinin yaşatarak koruma yöntemini benimseyip, kültürel mirası üretenlere, mirası taşıyan ve aktaranlara, aktarıldığı mekânlara değer vererek, geçmiş günümüz ve gelecek adına da anlam taşıması gerekliliğine vurgu yapmaktadır.

Türkiye bu sözleşmeye 2006'da 5448 sayılı" Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesinin Uygun Bulunduğuna Dair Kanun" ile taraf olmuş, kültürel mirasın korunması çalışmalarını Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlı Vakıflar Genel Müdürlüğü, Kültür ve Müzeler Genel Müdürlüğü, merkez ve taşra teşkilatları yapmaya başlamıştır. UNESCO sözleşme hükümlerine göre "*İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsilî Listesi, Acil Koruma Gerektiren Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi ve Korumanın İyi Uygulamaları Kaydı*" somut olmayan kültürel miras listelerini oluşturmaktadır (UNESCO Türkiye Milli Komisyonu, 2025; Oğuz, 2013).Türkiye'de SOKÜM unsurlarının yerel anlamda aktarılması adına; destanlar, efsaneler, halk hikâyeleri, atasözleri, masallar, fıkralar vb somut olmayan kültürel mirasın aktarılmasında taşıyıcı işlevi gören dille birlikte sözlü gelenekler ve anlatımlar, Karagöz, meddah, kukla, halk tiyatrosu vb. gösteri sanatları, geleneksel yemekler, halk hekimliği, halk takvimi, halk meteorolojisi vb. doğa ve evrenle ilgili bilgi ve uygulamalar, dokumacılık, nazar boncuğu, telkâri, bakırcılık, halk mimarisi vb. el sanatları geleneği ve nişan, düğün, doğum, Nevruz, kutlamalar vb. toplumsal uygulamalar, ritüeller ve şölenler bulunmaktadır (Arıoğlu & Atasoy, 2015; Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2025; www.aregem.kulturturizm.gov.tr). Türkiye'de Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlı il müdürlükleri her yıl ülkemizde yer alan potansiyel somut olmayan kültürel unsurların listesini hazırlayıp, Araştırma ve Eğitim Gene Müdürlüğünün incelemeleri sonucunda seçilen kültürel miras unsurlarını korunması için UNESCO'ya sunmaktadır. Günümüzde Türkiye, UNESCO'nun Somut Olmayan Kültürel Miras Listelerinde Dünya çapında çok önemli bir yere sahip olup, hatta bu alanda Çin'den sonra ikinci sırada yer almaktadır. Listelerde kayıtlı olan toplam 352 SOKÜM unsuru olup, UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras listelerinde Türkiye'nin ise 29'u "İnsanlığın Somut

Olmayan Kültürel Mirası Temsilî Listesi"nde, 3'ü ise "Acil Koruma Gerektiren Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi"nde yer alan **ögesi** bulunmaktadır (https://yakegm.ktb.gov.tr/TR-345095/unesco-somut-olmayan-kulturel-miras-listelerinde-turkiye.html).

Tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de kültürel mirasın korunması oldukça meşakkatlidir. Karşılaşılan ya da karşılaşılabilecek olan sorunlara sürdürülebilirlik bakış açısıyla ele alınması büyük önem taşımaktadır. Türkiye'de de geçmiş bugün ve gelecek arasında güçlü bağlar kurabilen, ortak değer, tutum ve bilinç yaratan, mekânsal hafıza üzerinde ortak ve derin izler bırakan, varlığı dışında öznel/özgül değer taşıyan ögeler kültürel miras unsurları olarak değerlendirilmektedir. Somut olmayan kültürel miras değerlerinin korunabilmesi/ yaşatılması için de bireysel ve toplumsal açıdan farkındalık gerekmektedir. Bunun gerçekleşmesi adına da toplumun kültürel değerlerine sahip çıkıp, tanıması, yaşaması ve yaşatması elzemdir. Alptürker vd., (2021) çalışmalarında bilinirlik düzeyleri yüksek deneyimleme düzeyleri düşük olan somut olmayan kültürel miras unsurlarının (Dede Korkut/Korkut Ata Mirası: Kültürü, Efsaneleri ve Müziği, Kırkpınar Yağlı Güreş Festivali, Mevlevi Sema Törenleri, Ebru: Türk Kâğıt Süsleme Sanatı, Âşıklık Geleneği) kısmi farkındalık düzeyine sahip olduğu, diğer dokuz somut olmayan kültürel miras unsurunun ise, hem bilinirlik hem de deneyimleme düzeylerinin oldukça düşük olduğu belirlenmiştir Bu somut olmayan kültürel miras unsurları üzerinde yoğunlaşılarak geliştirilmesi, yok olmaması yönünde önlemler alınması gerektiği, farkındalık düzeylerinin artırılması ve yaşatılması için medyanın etkin bir şekilde kullanılması, toplumun çocukluk çağından itibaren bilinçlendirilmesi, ilgili kurum ve kuruluşların bu yöndeki etkinlikleri teşvik etmesi ve desteklemesinin gerekli olduğu ifade edilmiştir. Zaten Dünyada topluluklar arasındaki bilgi paylaşımı ve farkındalık yaratma konusunda, SOKÜM sözleşmeye bağlı uygulama yönergesinde, medyanın rolünden bahsedilmiş (Aral, 2019: 320), sosyal iletişim araçlarının ne denli önem taşıdığı ifade edilmiştir.

Sahip olunan kültürün korunması, devam ettirilebilmesi ve aktarımı toplumu oluşturan fertlerin temel görevlerindendir (Akkuş 2020: 620).Bu durum da kültür, iletişim sayesinde kuşaktan kuşağa aktarılabilir. Bu iletişim de yalnızca kişiler değil, gruplar, eğitim kurumları, sivil toplum kuruluşları, kamu kurum kuruluşları gibi tüm paydaşların birlikteliği sayesinde oluşturulabilecektir. Böylece değerlerin gelecek nesillere aktarımına zemin hazırlanmış olacaktır ki kişilerin geçmişten kendisine kalanı geleceğe aktarma sorumluluğu bulunmaktadır (Ölçer Özünel 2013: 15). Bu bağlamda Maraş Çete Bayramı (12 Şubat Kurtuluş Bayramı) yörenin kolektif hafızasını canlı tutan, her yıl yerel halkın toplumsal hafıza ve kimlik aktarımını sözlü tarih ve anılar dâhilinde sağlayan, kuşaklar arasında etki-

leşim yaratan bir araç olmuştur. 12 Şubat esareti reddeden bir halkın, cesaretiyle, inancıyla, yazdığı şanlı bir destanın adıdır.12 Şubat kutlamaları halk arasında Çete Bayramı ismiyle anılmaktadır. **Yöre halkının geçmiş dönem** yiğitlik hikâyeleri ve anlatıları sayesinde halk hafızasının kimlik bilincine sahip olmasını, mirasın temelini sağlamaktadır. Çete Bayramı UNESCO'ya göre Somut Olmayan Kültürel Miras unsurlarından "Toplumsal Uygulamalar, Ritüeller ve Şölenler" kategorisine girmektedir. Saygı duruşu, resmigeçitler, mehteran marşları, organize seremoniler, halkın şehitlikleri ziyareti, çelenk koyma, **törenlerdeki** modern anma ritüeleri olup, özellikle genç/yaşlı demeden çete kıyafetleri giyip Kurtuluş savaşını temsilen mahallelerde yapılan yürüyüşler, eğlenceler ise bir tür geleneksel gösteri sanatı ve canlandırma olarak değerlendirilmektedir. Çalışmada Kahramanmaraş çete bayramının Türkiye'de somut olmayan kültürel miras olarak değerlendirilebilmesi üzerinden hareket edilmiş olup, 12 Şubat Kurtuluş Bayramı/Çete Bayramı'nın metaya dönüştürülmeden somut olmayan kültürel miras olarak korunabilmesi adına alternatif turistik ürün olarak değerlendirilebileceği düşünülmektedir.

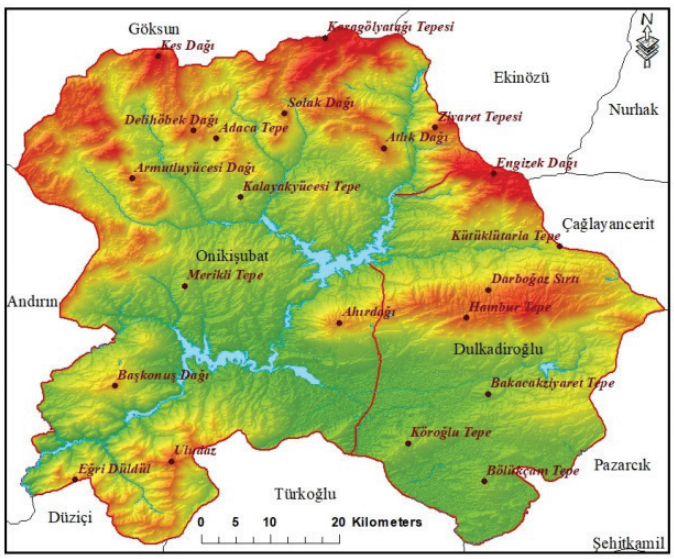
2. Yöntem

Kahramanmaraş'ta Millî Mücadele döneminde yaşanan olaylara dayanan bir kutlama, köklü bir halk geleneği olan Kurtuluş Bayramı/Çete Bayramı toplumsal anlamda kuşaktan kuşağa aktarımı sağlanmaktadır. Çalışmada var olan durumu ortaya koyabilmek amacıyla öznel olmanın gerektirmiş olduğu sorumlulukları kabul edip, çalışma bulgularının ortaya konulmasının gerekli olduğu nitel araştırma yöntemi kullanılmış olup, veri toplama tekniği olarak da doküman analizinden faydalanılmıştır. Doküman analizi, zamanın verimli kullanılmasını sağlayan, düşük maliyetli, konunun ve verinin niteliği, özgünlüğü, tekrar kullanımı, bireysellik ve tepkiselliğin olmayıp, verilere daha kolay ulaşma durumu sağlayan, verilere ulaşmada mevcut içeriklerin sistematik biçimde incelenmesiyle gerçekleştirildiği bir analizdir (Cohen, & Manion, 2001; Yıldırım & Şimşek, 2013). Çalışma konusu ile bağlantılı olarak ulusal/uluslararası literatürde yer alan kaynaklar taranmış, elde edilen yazılı materyaller çok boyutlu bir bakış açısıyla değerlendirmek amacıyla analiz edilmiş, saha çalışmaları dâhilinde çalışma harita ve fotoğraflarla desteklenmiştir.

3. Bulgular

Kahramanmaraş Akdeniz Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin kavşak noktasında yer almakta olup, kültürel ve ekonomik çeşitliliği ile bölgenin önemli bir yerleşim merkezidir (Şekil 1). Kent köklü tarihi geçmişe sahip olup,

birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Tarihi Hititlerden başlayarak Asur, Pers, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı medeniyetlerinin izlerini taşıyan şehir; hem Anadolu'nun tarihsel sürekliliğini yansıtan bir kültürel laboratuvar niteliğinde, hem de yöresel kimliğini güçlü biçimde koruyan bir merkez konumundadır. Dolayısıyla geleneksel el sanatlarından, mutfak kültürüne, sözlü geleneklerden toplumsal uygulamalara kadar zengin bir somut/somut olmayan kültürel miras envanterine sahiptir. 6 Şubat 2023'te gerçekleşen Pazarcık merkezli 7.7 ve Elbistan merkezli 7.6 büyüklüğündeki depremler Kahramanmaraş dâhilinden bölgedeki 11 ilde büyük hasarlara yol açmıştır. Bu afette 50.783 kişi hayatını kaybetmiş, bir milyondan fazla insan göç etmiş ve 14 milyondan fazla kişiyi etkilemiştir (AFAD, 2023). Bu süreç sonucunda nüfus açısından da büyük değişimler yaşayan Kahramanmaraş'ın il bazında 2022'de 1.177.436 olan nüfusu, deprem sonrası 1.116.618'e düşmüştür. Günümüzde 1.134.105'e çıkmış olsa da deprem öncesindeki seviyeye henüz ulaşamamıştır (TUİK, 2025).

Şekil 1. Kahramanmaraş Lokasyon haritası

Kahramanmaraş çevresi Ahir Dağı, Engizek ve Binboğa Dağları ile çevrilidir. Bölge Akdeniz iklimi ile karasal iklim arasında bir geçiş niteliği göstermektedir. Yaz ayları sıcak ve kurak, kış ayları ise serin ve yağışlıdır. Bu iklimsel çeşitlilik hem tarımsal ürünlerde hem de turistik etkinliklerde yörede çeşitliliğin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Yörenin en önemli akarsuyu Ceyhan Nehri, tarih boyunca hem tarımsal faaliyetleri hem de yerleşim dokusunu şekillendirmiştir. Edebiyatın başkenti olan ve şairler şehri olarak bilinen Kahramanmaraş, bölgede sözlü/yazılı

kültürün merkezidir. Kahramanmaraş, 2025'de UNESCO Yaratıcı Şehirler Ağı'na Edebiyat dalında kabul edilerek bu unvanı alan Türkiye'deki ilk ve tek "yaratıcı edebiyat şehri" olmuştur. Dolayısıyla şehrin şiir ve edebiyat damarı ve geleneği küresel çapta tescillenmiştir. Şiirin ve edebiyatın başkenti, yedi güzel adamın şehri olmuştur. Ayrıca Türk Patent ve Marka Kurumu, "Edebiyatın Başkenti Kahramanmaraş" ifadesi ve logosunu marka olarak da tescillemiştir.

Şekil 2. Maraş Kurtuluş Bayramı Etkinlikleri

Kahramanmaraş, Türkiye'nin önemli şehirlerinden biri olup zengin bir kültürel mirasa sahiptir. Kurtuluş mücadelesindeki kahramanlığı nedeniyle "Kahraman" unvanını almıştır ve her yıl 12 Şubat günü Kurtuluş Günü olarak kutlanmaktadır. Bu kutlamalar, şehrin düşman işgalinden kurtuluşunu anmak için yapılan resmi ve milli etkinliklerdir (Şekil 2-3).12 Şubat tarihi Maraş için Millî Mücadele'nin ilk kıvılcımı hürriyet aşkının meşalesi olmuş, "Maraş bize mezar olmadan düşmana gülzar olamaz" diyerek bu topraklara sahip çıkıldığı tüm dünyaya adeta haykırılmıştır.

Şekil 3. Maraş Kurtuluş Bayramı Etkinlikleri

Maraş 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 7'nci maddesine dayanılarak İngilizler tarafından işgal edilmiştir. Daha sonra İngiltere ve Fransa arasında 15 Eylül 1919'da imzalanan Suriye Antlaşması dâhilinde Fransızlara devredilen Maraş, Fransız işgali boyunca Ermeni kışkırtmaları ile karşı karşıya kalmıştır. Süreç dâhilinde şehirde Sütçü İmam Olayı ve Bayrak Olayı yaşanmıştır. Fransız işgalinin hemen ardından, 31 Ekim 1919 günü yaşanan ve Kurtuluş Savaşı'nın ilk kurşununun atıldığı kabul edilen Sütçü İmam Olayı, Maraş'taki direniş ruhunun sembolü olmuştur. Fransız askerlerinin sokaktan geçen Türk kadınlarına sarkıntılık etmesi üzerine Sütçü İmam ateş açarak bir Fransız askerini öldürmüş ve bir diğerini de yaralamıştır. Bu olay, yerel halkın örgütlenmesi

ve direnişe geçmesi için bir kıvılcım olmuştur. Sütçü İmam Olayı, Maraş'ta kadını, erkeği, genci yaşlısı ile herkesin düşmana karşı durması bakımından tüm ülkeye örnek teşkil etmiştir (Şavkılı, 2017:315). Hatta süreç dahilinde Kahramanmaraş'ta eğitim /öğretime açılan ilk üniversiteye Sütçü İmam adı verilmiştir.

Şekil 4. Maraş Kurtuluş Bayramı Etkinlikleri

Yine süreç dâhilinde Cuma namazını kılmak için Ulu Camiye gelen yerel halk arasında "bayraksız namaz kılınmaz" denilmiş ve hutbeye çıkan Ulu Cami imamı olan Rıdvan Hoca cemaate "hürriyeti olmayan bir milletin Cuma Namazı kılması caiz değildir" şeklinde konuşma yapması ile cemaat sancağı alarak Maraş kalesine doğru hareket etmiştir. Süreçte onbaşı Osman Erşan bayrağı kale burçlarına dikmiştir. Yine Maraş halkının direniş azminin en çarpıcı sembollerinden biri olarak Maraşlı bir genç kızın "Arayan mezarımı taştan oyun / Kefenim bayrağım, kabrim düşman olsun" dediği ve Kılıç Ali adını alarak erkek kılığında savaşa katıldığı anlatılarda yer almaktadır. Dolayısıyla kadınıyla erkeğiyle, genciyle yaşlısıyla Maraş halkının Fransız ve Ermenilere karşı azim ve kararlılıkla direnerek, 22 gün 22 gece süren mücadelesi böylece son noktaya ulaşmıştır (Şavkılı, 2017:318; https://kahramanmaras.bel.tr/). Fransız kuvvetleri, şehirde tutunamayacaklarını anlayarak 11 Şubat 1921'de şehri terk etmeye ve 12 Şubat 1921'de Türk Bayrağı yeniden Maraş kalesinde dalgalanmaya başlamıştır. Maraş halkının bu süreçte gösterdiği olağanüstü direniş nedeniyle şehre Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 5 Nisan 1925'de "İstiklal Madalyası" verilmiş, 7 Şubat 1973 tarihinde çıkarılan kanunla da Kahramanlık unvanı ile şehrin adı "Kahramanmaraş" olarak değiştirilmiştir.

Şekil 5. Kahranmaraş Kalesi,Ulu Camii,Uzunoluk Hamamı, Kurtuluş Panoroma Müzesi

Maraş'ta 1936'da Sütçü İmam adına, ilk kurşunun atıldığı Uzunoluk Meydanı'nda bir anıt ve çeşme, 1977'de de Kıbrıs Meydanında da Kurtuluş Anıtı yaptırılmıştır. Yine 1980'den sonra Sütçü İmam'ın Çınarlı Camisi avlusundaki

mezarı türbe haline getirilmiştir (Şekil 5). Maraş halkı, ölüm kalım mücadelesi yapan atalarını minnetle anarken, her yıl 12 Şubat'ı bayram olarak kutlamıştır. Kurtuluş Bayramı 1937'ye kadar bazı yıllarda 11 Şubat'ta, daha sonraki yıllarda ise 12 Şubat'ta kutlanmıştır. Cumhuriyet öncesi/sonrası her yıl kutlama törenlerinde şehirde görsel bir şölen atmosferi oluşturulmaktadır. Geçmişte her bayramda gelenek haline gelen şehitler için Ulu Camiinde mevlid-i şerif okutulması ve şehitliğe gidilerek dualar okunması, devlet ve siyasi parti katılımları ile adeta seçim kampanyalarına dönüşen kutlamalar millî bir havadan uzaklaşmadan coşkuyla yapılabilmiştir (Şavkılı,2017:325; Küçükuğurlu, 2017).

Günümüzde de bir hafta, hatta bir ay önceden çocuğu, kadını, erkeği, yaşlısı, genci ile Maraş bayrama hazırlanmaktadır. Sabahın erken saatlerinden gece yarılarına kadar, davul zurnalar çalınmakta, genç/yaşlılar sırmalı cepkenler millî kıyafetler giymekte, millî oyunlar oynanmaktadır. Maraş merkezde değil şehrin bazı ilçelerinde, hatta bazı yıllarda Maraşlıların yaşadığı İstanbul ve Ankara gibi büyük şehirlerde de aynı coşku ve heyecanla kutlamalar yapılmaktadır. Her yıl 12 Şubat Kahramanmaraş'ta büyük bir coşku, gurur ve çeşitli etkinliklerle Kurtuluş Günü olarak kutlanırken; resmî törenler ve çelenk sunma, şehitleri mezarlarını ziyaret, anma programları, fener alayları ve meşale yürüyüşleri, konserler, konferanslar ve söyleşiler, kına yakma, çete pilavı yeme ritüelleri, oyunlar, ilk ve ortaöğretim okullarında düzenlenen şiir ve kompozisyon yarışmaları, söyleşiler, tiyatro oyunları, halk oyunları gösterileri, kısa film gösterimleri, spor müsabakaları ile yerel halkın yoğun katılımıyla gerçekleşen milli ve manevi duyguların öne çıktığı etkinlikler düzenlenmektedir (Şekil 3-4). Etkinlik haftasında Maraş sokakları ve yerel halkın ön cepheleri bayraklarla donatılırken, mahalle aralarındaki gençler davul/zurna eşliğinde milli mücadeleyi temsil eden yöresel çete kıyafetleri giyerek yöre esnaflarına uğramakta, esnaflar da onlara yiyecek içecek ya da kıyafetler hediye etmektedir. Yerel halk dışında kamu kurum ve kuruluşları, sivil toplum örgütleri, ilk ve ortaokul öğrencileri, öğretmenleri, çevre il ve ilçelerden izlemek için gelen ziyaretçilerle tam bir milli bayram havası Maraş'ta yaşatılmaktadır. Dolayısıyla 12 Şubat, kültürel yapısı ve ritüelleri itibariyle Türkiye'de emsal bir kutlama olmuştur.12 Şubat ruhunun birilerinin anlatmasıyla ya da kitaptan okuyarak bilgi edinmek dışında, Maraş'ın iklim şartlarının oldukça soğuk olduğu bir dönem olan Şubat ayında dahi soğuğa kara kışa aldırmadan çete kıyafetleri ile çete ruhunu yaşatmak adına şehir sokaklarında genç yaşlı yerel halkın kutlamalar yapması (https://www.marasmanset.com/kultur-sanat/12-subati-cete-bayrami-olarak-kutlarsak-turkiyede-iz-birakir-h30578.html) büyük önem taşımaktadır.

Kültürel miras toplumların tarihsel süreç dâhilinde oluşturduğu, biriktirdiği, geliştirdiği bilgileri, inançları ve davranışları yansıtmaktadır (Gümüşçü, 2018).

Maraş Çete bayramı da kültürel bir miras olarak sadece bir şehrin düşman işgalinden kurtuluşunun değil, Türk milletinin bağımsızlık uğruna neleri göze alabileceğini tüm dünyaya gösteren Maraş Milli Mücadele Destanı'nın yıldönümü olmuştur. Maraş'ın Millî Mücadelesi sivil halk/çete direnişidir. Yüzyıllık bir kültürün devamı olarak, aradan yıllar geçmesine rağmen bu gelenek artarak yaşatılmaktadır. Kahramanmaraş Çete Bayramı ifadesi, resmi kayıtlarda olmayan ancak halk hafızasında ve yerel anlatılarda yer alan bir kavram olmuştur. Millî Mücadele döneminde çete veya Kuvâ-yi milliye çetesi kavramları kullanılmakta olup, düzenli orduya bağlı olmayan, yerel ve gönüllü direniş gruplarının oluşturduğu bir kavram olarak anlaşılmaktadır. Çete olmak Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi'nin paylaşımları dâhilinde de adalet ile merhameti bir etmek, kelamın gölgesinde yürümek, teşkil bilmek tertip bilmek, haber uçurmak, zulme karşı set haksızlığa karşı ses olmak, kul hakkından sakınmak, sözü süzmek, kelamı terbiye etmek, izzet-i nefsi zırh şahsiyeti siper etmek, Gaziyan-i rum'dan olmak, Abdalan-ı rum olmak, bacıyan-ı rum olmak, ilmi irfana yoldaş eylemek, uhuvvet bağını koparmamak (https://kahramanmaras.bel.tr/) demektir. Bölgede Kahramanmaraş'ın kurtuluşunda Sütçü İmam'ın attığı ilk kurşunun ardından örgütlenen milis kuvvetleri, bu anlamda bir çete direnişi sergilemişlerdir. Bu bağlamda Çete Bayramı adı yerel halk arasında Millî Mücadele esnasındaki milis kuvvetlerin kahramanlıklarını anlatmak ve kutlamak için süreç dâhilinde yöresel dile yerleşmiş olup, 12 Şubat Kurtuluş Bayramına alternatif bir isimlendirme olmuştur. Bu bayramı SOKÜM bağlamında değerlendirmek, geleneksel bir olgunun yaşatılabilmesi adına büyük önem taşımaktadır. Çünkü Kahramanmaraş Çete Bayramı/12 Şubat Kurtuluş Günü bir bütün olarak somut olmayan kültürel mirasın birçok ögesini içinde barındırmaktadır.

UNESCO'nun Somut Olmayan Kültürel Miras tanımı ve kriterleri çerçevesinde SOKÜM listeleri, kökeni çok eskiye dayanan gelenek haline gelen ritüeller olup, Maraş Çete Bayramı da Türkiye'nin Kurtuluş savaşı sonundan beri 12 Şubat'ta ritüel bir şekilde kutlana gelmiştir. Yine sözlü anlatı geleneklerinin dededen toruna aktarılan Sütçü İmam ve savaş kahramanlarının efsaneleşmiş hikâyeleri kişisel anılar oluşturmaktadır. O döneme ait olan kıyafetlerin silahların temsili kullanımı ve sahnelenen gösteriler, geçmişe dair halk bilgisinin / hafızanın/tarihin yeniden canlandırılması kutlama pratiği olarak yapılmaktadır. Bölgede toplumsal hafızanın ve dayanışmanın en güçlü taşıyıcıları olan özel yemekler, yiyecek ve içecekler veya mahallelerde çete olarak davul/zurna eşliğinde gezen gençlere dağıtılan ikramlarda paylaşma gelenekleri olarak sunulmaktadır. Tüm bunlar tamamen somut olmayan kültürel mirasın birer parçası olmuşlardır. Dolayısıyla bu bayram resmi törenler dışında yerel halkın süreç dâhilinde geliştirdiği bir anma şekli olarak ka-

bul edilebilir. Bu durumda Çete Bayramı'nın UNESCO Türkiye Milli Komisyonu listelerine girebilmesi için UNESCO başvuru listesinde yer alması, gereken belgelerin toplanıp resmi olarak başvuru sürecinin gerçekleşmesi elzemdir.

Mahalli kurtuluş günleri kutlamaları 1982'de "Mahalli Kurtuluş Günleri, Atatürk Günleri ve Tarihi Günlerde Yapılacak Tören Yönetmeliği" ile düzenlenmektedir. Bu yönetmelik 19 Mayıs 1930 tarihinde kabul edilen 1624 Sayılı Dâhiliye Vekâleti Merkez Teşkilat ve Vazifeleri Hakkında Kanun'a dayanan bir sözleşmedir (https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=20123073&MevzuatTur=3&MevzuatTertip=5.). Bu sözleşmeler uyarınca bölgedeki kamu kurum ve kuruluşlar tarafından sürece başvurular yapılabilecektir.

Türkiye'de somut olmayan kültürel miras olan Hıdırellez, Nevruz (Bahar Bayramı) gibi kutlamalar çok daha kapsayıcı/katılımcı bir görünüme sahiptir. Mesir Macunu Festivali, yayla festivalleri, Kırkpınar organizasyonları gibi kutlamalarına katılım belki de tanıtımı yeterince yapılamadığından çok daha az olmaktadır. Bu durumda katılımcı/kapsayıcı oranı yerel olsa da süreç dâhilinde yerelden ulusala bir durum söz konusu olacaktır. Kahramanmaraş Çete Bayramı da somut olmayan kültürel miras unsuru olarak değerlendirildiği takdirde önceleri belki yerel daha sonraları ise çok daha büyük katılımlı bir organizasyon olabilecek, hatta başka şehirler için de örnek teşkil edecektir.

4. Sonuç ve Değerlendirme

Kahramanmaraş'ta toplumsal uygulamalar ve ritüellerden biri de 12 Şubat Maraş Kurtuluş Bayramı, diğer adıyla Çete Bayramı kutlamalarıdır. Her yıl büyük bir coşkuyla kutlanan, çete kıyafetleri ve davul/zurna eşliğinde canlandırılan milli mücadele ruhu bölgede toplumsal bir bellektir. Maraş halkı için 12 Şubat ruhu; sadece bir zaferi yâd etmek değil, Türkiye'yi yarınlara doğru istiklal şuuru dâhilinde istikbal vizyonuna hareketini sağlamaktır.

Kahramanmaraş'ın düşman işgalinden kurtuluşunun yıl dönümü olan 12 Şubat sivil halkın düşman askerlerine karşı direniş gösterip galibiyet kazandığı, şehrin hafızasında yer etmiş bir mücadele günü olmuştur. Kurtuluş mücadelesinde çeteler (yerel halk) ön planda olduğu için Çete Bayramı ifadesi kullanılmıştır. Halkın düzenli ordunun yetişemediği dönemde küçük direniş gruplarıyla düşmana karşı mücadele etmesini simgelemektedir. Bu yönüyle Kurtuluş Günü'nden farklı olarak yerel kahramanlığı ve örgütsüz ama kararlı halk direnişini çağrıştırmaktadır. 23 Nisan, 19 Mayıs, 30 Ağustos gibi ülke geneli kurtuluş savaşı sonrasında kazanılan zaferler için yapılan kutlamalar dışında Maraş halkının birlik ve beraberlik ile süreç dâhilinde düşman işgalinden şehri kurtardığı mücadelenin adıdır.

Tarihsel anlamıyla, Kuvâ-yi Milliye ruhuyla, sivil halkın kendi iradesiyle, yokluk içinde ayağa kalkmasının direniş ve fedakârlık ve dirilişinin sembolüdür. Yine birlik, beraberlik, gurur, hüzün, cesaret ve vatan sevgisini ifade etmektedir.12 Şubat 2020'de Fransız ve Ermeniler sivil halk tarafından şehirden atılmış, Fransız bayrağı yerine Türk bayrağı Maraş kalesine çekilmiştir. Bölgede her yıl 12 Şubat haftasında mahalle muhtarları yöresel kıyafetleri (Çete kıyafeti) giymiş olan gençleri/çocukları toplayarak ellerinde Türk bayrakları, davul ve zurnalarla mahalle mahalle gezmektedir. Yörede her mahalle kendi çetesini çıkarmaktadır. Çete ağıtı olarak "Maraş Maraş bu nasıl Maraş" türküsü söylenmekte, evlere Türk bayrakları asılmaktadır. Mahallelerdeki esnaf ve evlerden çetelere yiyecekler ikram edilmekte, kurusıkı silahlarla havaya ateş açılmaktadır. 12 Şubat günü/akşamı ise şehrin meydanlarında halk ile yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları eşliğinde şehitler anıtına çelenk konulmakta, fener alayları, kutlamalar savaş gazileri, askeri konvoylar, mehter marşlı orkestraların katılımı ile resmî törenler devam etmektedir. Tüm şehrin ya aktif katılarak ya da izleyerek geçirdiği zamanlardır. Köylerden ve başka şehirlerden de insanların katılımı ile konvoylar oluşturulmakta ve coşkulu kutlamalar yapılmaktadır. Hatta ilk ve ortaöğretim okullarındaki öğrenciler ve öğretmenler okul flamaları ve Türk bayrakları eşliğinde yürüyüşlere kutlamalara katılmaktadır. Kurtuluş savaşı dönemindeki ruh ve heyecanı yaşatmak adına Sütçü İmam olayının canlandırıldığı tiyatro gösterileri, konferanslar ve konserler yapılmakta ve bunlar sosyal medyada yerel yönetimler tarafından yayınlanmaktadır. Dolayısıyla Kahramanmaraş yerel halkı ve gençleri birlik ve dayanışma duygusu dâhilinde, bu bayrama önem/değer verip sahip çıkmakta milli bilinci yaşatmaktadır.

6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremlerinden dolayı bir süre yapılamayan etkinliklere iki yıldır devam edilmektedir. Yaşanan asrın felaketi sonrasında Kahramanmaraş'ın dayanışma ruhuyla yaralarını sararken birlikteliğini de kaybetmemesi büyük değer taşımaktadır. Bu yıl (2026) Kahramanmaraş'ın düşman işgalinden kurtuluşunun 106. yıl dönümü kutlanmıştır. Şehirde Kurtuluş Haftası etkinlikleri dâhilinde Kahramanmaraş Kalesi'nden yapılan top atışlarıyla başlanmış, Valilik Meydanı'nda saygı duruşu ve İstiklal Marşı okunup, Kur'an-ı Kerim tilaveti ve duaların da okunmasının ardından tören konuşmaları ile devam etmiştir. Şehit ve gazilerin hatıraları, mirası 12 Şubat'ın ruhunu yaşatmak için yerel anlatılar ve kahramanlık hikâyeleri okullarda tiyatro gösterileri olarak sahnelenerek kurtuluş destanı gençlere sanat yoluyla aktarılmıştır. Askeri marşlar ve kahramanlık türküleri söylenmiş, Kuvay-ı Milliye dönemini simgeleyen çete kıyafetleri ve şehrin diğer yöresel kıyafeti (Maraş Abası) giyen gençler, davul/ zurna eşliğinde gerçekleştirilen yürüyüşe katılmışlardır. Asrın felaketine rağmen şehir en zor za-

manlarda dahi umudunu kaybetmeyip yeniden ayağa kalkma iradesi Maraş'ta tekrar ortaya konmuştur. Dolayısıyla 1920'lerdeki kurtuluş savaşı dâhilinde yokluklar içinde var olmayı başaran, teslim olmayı asla kabul etmeyen yerel halkın tarihe adını yazdırdığı gün olmuştur. Sütçü İmam'dan Senem Ayşe'ye Arslan Bey'den Rıdvan hoca, Şehit Evliya, Ali Sezai Efendi, Yakup Hamdi Paşa, Hasan Çavuş, Muallim Hayrullah'a kadar isimsiz nice kahramanın destanı, Kahramanmaraş'a Kahraman unvanını kazandıran ruhun en güçlü göstergesi olmuştur.

UNESCO'nun somut olmayan kültürel miras sözleşmesi dâhilinde bu değerlerin incelenmesi, araştırılması, derlenmesi ve süreçte bilimsel kurumların bunu desteklenmesi, arşiv merkezlerinin ve müzelerin kurulması kitle iletişim araçlarıyla yayılmasının sağlanması, eğitim kurumları müfredatında ders olarak okutulması, mirasın yaşatılması ve kuşaktan kuşağa aktarılması yer almaktadır (Oğuz, 2021). Kahramanmaraş Çete Bayramı/12 Şubat Kurtuluş Bayramı'nda bölgede sözleşme dâhiline uygun çalışmaların yapılması elzemdir.Bu döneme ait anlatılar, ritüeller belirlenerek Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın Somut Olmayan Kültürel Miras Ulusal Envanteri'ne Çete bayramı ya da 12 Şubat Kurtuluş Bayramı olarak kaydedilmesi için çalışmalar yapılmalıdır. Kahramanmaraş'ta Çete Bayramı ifadesini ve içinde taşıdığı manevi anlamı SOKÜM olarak kaydetmek ve yaşatmak adına saha çalışmaları dâhilinde yaş ortalaması yüksek olan yerel halk ile birebir görüşmeler yapılmalı ve yörenin sözlü tarihi kayıt altına alınmalıdır. Kutlamalara resmi makamlarla birlikle yerel halk, mahalle dernekleri, sivil toplum kuruluşları Kahramanmaraş Sütçü İmam ve İstiklal Üniversiteleri vb. tüm paydaşların katılımı sağlanmakla birlikte çok daha uzun sürecek olan kutlamalar dâhilinde, ulusal/ uluslararası katılımlar artırılmalı ve bu geleneğin canlı kalması sağlanmalıdır. Kutlamalar için yapılan özel kıyafetler, taşınan sembolik eşyalar veya o dönemi anlatan yerel halk sanatları olan Maraş işi heybeler üzerine motifler işlenerek yöredeki el sanatları ile de bayram entegre edilebilir. Bölgede Kurtuluş Bayramı somut olmayan kültürel miras unsuru olarak mevcut durum üzerinden alternatif turistik bir ürün urun olarak geliştirilip/değerlendirilip kullanılabilir. 12 Şubat Kurtuluş Bayramı (Çete Bayramı) gibi bir geleneğin, tıpkı somut ve somut olmayan kültürel miras değerleri gibi korunması gereken bir kültürel miras olduğu düşünülmektedir. Somut olmayan kültürel miras olarak Çete Bayramı'nın turizm açısından da değerlendirilmesi elzemdir.

Kahramanmaraş'ta kurtuluş mücadelesinin başlatıldığı Uzunoluk Hamamı ve çevresi, dönemin ilk haliyle yaşatılması adına restorasyon çalışmaları, Maraş Kalesi gibi tarihi mekânlarda temsili savaş canlandırmaları yapılmalıdır. Yörede bu süreç dâhilinde istiklal mücadelesini başlatan Sütçü İmam'ın da adının verilmiş olduğu Sütçü İmam Üniversitesi'nde İstiklâl Şehri Araştırma merkezi kurulabilir.

Yine hem Sütçü İmam hem de İstiklal Üniversitelerinde kurtuluş mücadelesini temsilen ilgili belge, bilgi, kitap, eşya, araç/ gereç, silah ve o dönem giysilerinin sergilendiği mekânlar/müzeler oluşturulmalıdır. 12 Şubat'la ilgili görsel, yazılı eser çalışmalarının yöredeki Üniversite akademisyenleri tarafından yapılması teşvik edilmelidir. 6 Şubat depremlerinde yıkılan Kurtuluş Panoroma Müzesi ve geçmiş dönemlerde kullanılmış olan tarihi konakların yenilenmesi sağlanarak Kurtuluş Bayramı vesilesi ile gelen ziyaretçilerin bu alanları ziyaretleri gerçekleştirilmelidir. Maraş kalesinin, Uzunoluk hamamının, Sütçü İmam türbesinin de bu mihvalde değerlendirilmesi sağlanmalıdır. Kurtuluş mücadelesinde şehit olan kahramanlar adına abideler yapılması ve bu şehitlerin isimlerinin mahallelere, meydanlara ve mekânlara verilmesi sağlanmalıdır. Kahramanmaraş UNESCO Yaratıcı Şehirler Ağı'ndan Türkiye'nin ilk ve tek Edebiyat Şehri unvanı almıştır. Edebiyat şehrine yakışır bir şekilde 12 Şubat kurtuluş mücadelesi adına senaryo, roman, tiyatro yarışmaları yapılmalı ve yörede İstiklâl ve kurtuluş konulu filmler çekilmesi sağlanmalıdır. Kurtuluş kahramanları için anma törenleri yapılmalı ve onlar adına edebi eserler yazılmalıdır. Süleymanlı, Mehmet Bey, Meçhul Asker, Çukurhisar, Fındıcak şehitliklerinin onarımları yapılmalıdır. Süleymanlı'daki Kışla restore edilip, buranın Ermeni Zulmü ve İsyanları araştırma kütüphanesine ve müzeye dönüştürülmesi sağlanmalıdır. Dolayısıyla bu uygulamaların ülke bazında diğer istiklal mücadelesi vermiş olan şehirlerimize de örnek olması adına gerekli tanıtımların yapılması büyük önem taşımaktadır.

Kahramanmaraş'ta anaokullarından üniversitelere kadar işgal altında yaşamanın zorluğu, hür bir şekilde yaşamanın ne kadar önemli olduğu, kurtuluş günlerinin önemi müfredatlar dâhilinde anlatılmalı, bu geleneği yaşatacak ve kuşaktan kuşağa aktarımını sağlayacak olan en önemli aktörler (aileler, okullar, sivil toplum kuruluşları, yerel yönetimler vb.) çalışmalar yapmalıdır. Konu ile ilgili belgeseller çekilmeli, milli mücadelenin anlaşılması için genç nesle filmler izletilmelidir.

Kahramanmaraş'ta bu bayram için SOKUM dâhilinde resmi korumanın oluşturulması ile Maraş'ta gençlere aidiyet duygusunu pekiştirme, kimlik oluşturma, tarih bilinci aşılama, kuşaklar arası aktarımı sağlama, toplumsal dayanışma sağlama, hafızayı canlandırma ile kültürel mirasın korunması sağlanacaktır. Dolayısıyla bu kültürel mirasın gelecekte de yaşatılması için gençlere aktarımın doğru yapılması elzemdir. Çocuklarına/gençlere kurtuluşun ne kadar önemli olduğu anlatılmalı, geleneksel kıyafetler korunmalı, etkinliklerin sayılarını artırmalı, dijital ortam çok daha etkin kullanılarak tanıtımlar yapılmalıdır. Bilinirliğin artırılması adına yerel/ ulusal medya kanallardan destekler alınmalıdır. Kurtuluş Bayramı'nın UNESCO sürecine dâhil edilebilmesi adına Büyükşehir Belediyesi'nin aktif bir şekilde sürece dâhil olması gerekmektedir. Bayramın sadece resmi bir tören olmak-

tan çıkıp, halk kültürünün canlı bir parçası olarak akademik ve kültürel çevrelerde de hak ettiği yeri alması sağlanabilir. Ancak uluslararası tanınırlığın sağlanması öncelikle yerel halkın farkındalığı ile başlamaktadır. Genç kuşakların bu mirası benimsemesi, kutlamaların gelecekte de devam etme olanağını arttıracağı düşünülmektedir.

UNESCO Dünya Miras Listesine girebilmek için miras alanlarıyla ilgili olarak ulusal bir envanter oluşturulması, bunun Dünya Miras Komitesi tarafından kabul edilmesi ve Dünya Mirası Geçici Listesi adını alması gerekmektedir. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü UNESCO Dünya Miras Listesi'ne alınma kriterlerini on başlıkta belirlemiş olup, başlıkların birlikte kullanılması önem taşımaktadır. Yine Çete Bayramı da yaparak yaşayarak öğrenilmektedir. Sözleşmenin Eğitim, Duyarlılığının ve Kapasitenin Güçlendirilmesi başlıklı 14. Maddesi (UNESCO, 2003) gibi ifadeler doğrultusunda SOKÜM unsurlarının korunması ve yaşatılması için toplumun farkındalığını artırmaya yönelik birtakım öneriler geliştirilmiş olup, bu uygulamalar süreç dâhilinde Maraş'ta yapılmaktadır. UNESCO için Çete Bayramı ile ilgili yapılan tüm çalışmalarda belgeleme çok önemlidir. Belgelemeler sonucunda Türkiye'nin somut olmayan kültürel miras tescilleri alınabilir. Bu bağlamda sözlü anlatılar, toplumsal hafıza aktarımı, törensel uygulamalar, ritüeller ve kimlik özellikleri, yerel/ ulusal değerleri ile Maraş 12 Şubat Kurtuluş Bayramı/ Çete Bayramı somut olmayan kültürel miras değeri olabileceği, UNESCO somut olmayan kültürel miras listesine aday gösterilme potansiyeline sahip olduğu düşünülmektedir.

Kültürel miras yalnızca bulunduğu ülkeye değil, tüm insanlığın ortak mirası olarak görülmelidir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2025). Kahramanmaraş'ta bu bayramın özgünlük bakımından UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi'ne girmesi, şehir/ülke/insanlık adına faydalar sağlayacaktır. Bu mirası koruyup gelecek nesillere aktarmak adına törenleri sadece bir anma günü olmaktan çıkarıp günün ruhunu canlandıracak yerel halkın aktif rol aldığı festivaller düzenlenmesi 12 Şubat ruhunun somut olmayan kültürel miras olarak sürdürülebilirliği açısından önem taşımaktadır. Kahramanmaraş Türkiye'de tek istiklal madalyalı şehir unvanına sahiptir. Şehrin kimliği ve markalaşması açısından bu durum büyük önem taşımaktadır. Dolayısıyla Kahramanmaraş'ın marka değeri ve tanınırlığında Kurtuluş Bayramı/Çete Bayramı'nın çok büyük bir payı olacağı düşünülmektedir. Çünkü kutlama şenlikleri sırasında şehre yapılan yatırım ve harcamalar şehrin modernleşmesine de önemli katkılar sağlayacaktır.

6 Şubat 2023'te yaşanılan asrın felaketinden dolayı şehir fiziki ve beşeri açıdan çok yıpranmıştır. Turizm anlamında da sekteye uğramıştır. Konya'da sema

gösterileri, Urfa'da sıra gecesi gibi somut olmayan kültürel unsurlar turistik birer ürün olarak maddi ve manevi anlamda şehirlere değer katmaktadır. Ziyaretçiler kültürel miras unsurlarının koruma/kullanma dâhilinde deneyimlenme fırsatı bulmaktadır. Bu durum da Kurtuluş/Çete Bayramı'nın UNESCO somut olmayan kültürel miras listesine dâhil olması Kahramanmaraş'ın tanıtılmasında ve turizm anlamında gelişmesinde etkili olabilecektir. Çünkü uluslararası alanda da kayda alınmış kültürel değerler turistik birer ürün haline getirilerek şehir adına çok büyük maddi ve manevi kazanımlar sağlanabilir. Özellikle Maraş Kurtuluş Bayramı etkinliklerine paket tur organizasyonları dâhil edilebilir. Etkinliklerde yörede yetişmiş hemşeri olarak addedilen ünlü sanatçılar/kişiler davet edilebilir.

Bir toplumun veya milletin varlığını sürdürmesinin en güçlü kanıtı sahip olduğu tarihsel birikim ve canlı kültürel mirastır. Kültürel miras geçmişten alınan güçle geleceğin şekillendirmesini, zenginleşmesini sağlamaktadır. Köklü bir geçmişe sahip olan Kahramanmaraş'ta Kurtuluş Bayramı/Çete Bayramı resmi tarih dışında değerli bir somut olmayan kültürel miras potansiyeli olarak işleyen canlı bir yerel halk hafızasının varlığı ve devamını göstermektedir. Bu miras Kahramanmaraş Millî Direniş/Mücadele Günü şeklinde doğru ve uygun bir terminolojiyle UNESCO tarafından kayıt altına alındığında, Kahramanmaraş'ın tarihsel derinliğini kültürel zenginliğini gösteren önemli bir öğe olacaktır.

Kaynakça

Akkuş, Ç. (2020). Türk Dünyası Öğrencilerinin Unesco Somut Olmayan Kültür Mirası Değerlerine İlişkin Bilgi Ve Deneyim Düzeylerinin Karşılaştırılması. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, 10(2), 608-624.

Alptürker, İ. G., Gök, T., & Alptürker, H. (2021). Somut Olmayan Kültürel Miras Farkındalığının Bilinirlik Ve Deneyimleme Açısından Değerlendirilmesi. Milli Folklor, 17(132), 16-31.

Aral, A. E. (2019). Somut Olmayan Kültürel Mirasın Temsil ve Tescili Hakkında Medyadaki Tartışmalar Üzerine Bir Değerlendirme. 9. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü Yayınları, 319-328.

Arioğlu, I. E., & Atasoy, Ö. A. (2015). Somut olmayan kültürel miras kapsamında geleneksel el sanatları ve Kültür ve Turizm Bakanlığı. Turkish Studies, 10(16), 109.

Cohen, L. & Manion, L. (2001). Research Methods in Education. New York: Rotledge Falmer.

Gümüşçü, O. (2018). Tarihi Coğrafya ve Kültürel Miras. Erdem, (75), 99-120.

Kafesoğlu, İ. (1992) Türk Millî Kültürü, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Kiper, P. (2004). Küreselleşme Sürecinde Kentlerimize Giren Yeni Tüketim Mekânları ve Yitirilen Kent Kimlikleri. Planlama Dergisi, 4(30), 14-19.

Küçükuğurlu, Murat (2017). "Cumhuriyet Döneminde Yapılan Maraş Kurtuluş Şenlikleri", Uluslararası Millî Mücadele Döneminde Maraş Sempozyumu, 5 Şubat 2017; S.109.

Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2025). Gelenekten geleceğe: Türkiye'de somut olmayan kültürel miraslar. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-44439/dunya-miras-listesi39ne-alinma-kriterleri.html

Oğuz, E. S. (2011). Toplum Bilimlerinde Kültür Kavramı. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 28(2).

Oğuz, M. Ö. (2013). Terim Olarak Somut Olmayan Kültürel Miras. Milli folklor, 25(100), 5-13.

Oğuz, M. Ö. (2021). Halk Biliminde Koruma Yaklaşımları ve Soküm Sözleşmesi'nde Kuşaktan Kuşağa Aktarım. Millî Folklor, 17(132), 5-15.

Ölçer Özünel, E. (2013). "Yeni Miras"lar ve Uluslararası Sözleşmelerde Sürdürülebilir Kalkınma Stratejileri. Milli Folklor, 25(100).

Şavkılı C. (2017).Maraş'ın Kurtuluş Bayramı Kutlamaları ve Basına Yansımaları (1920-1950) Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı: 61, Güz 2017, S. 309-340

Uygur, S. M. ve Baykan, E. (2007) Kültür Turizmi ve Turizmin Kültürel Varlıklar üzerindeki Etkileri, Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi, s. 2, ss. 30-49.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2013). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. (9. Baskı). Seçkin Yayıncılık. Ankara.

İnternet Kaynakları

AFAD, (2023). 06 Şubat 2023 Pazarcık (Kahramanmaraş) Mw 7.7 Elbistan (Kahramanmaraş) Mw 7.6 depremlerine ilişkin ön değerlendirme raporu. (Erişim Tarihi: 29.09.2023)

https://aregem.ktb.gov.tr/TR-345095/unesco-somut-olmayan-kulturel-miras-listelerinde-turkiye.html (Erişim Tarihi:07.03.2026)

https://kahramanmaras.bel.tr/ (Erişim Tarihi:02.03.2026)

https://tdk.gov.tr/ (Erişim Tarihi:07.03.2026)

https://www.marasmanset.com/kultur-sanat/12-subati-cete-bayrami-olarak-kutlarsak-turkiyede-iz-birakir-h30578.html (Erişim Tarihi:25.02.2026)

https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=20123073&MevzuatTur=3&MevzuatTertip=5. (Erişim Tarihi:08.11.2025)

https://yakegm.ktb.gov.tr/tr-345095/unesco-somut-olmayan-kulturel-miras-listelerinde-turkiye.html). (Erişim Tarihi:04.03.2026)

TUİK. (2025). Türkiye İstatistik Kurumu. https://www.tuik.gov.tr (Erişim Tarihi: 27.05.2025).

Unesco 2003 https://ich.unesco.org/en/convention2003 (Erişim Tarihi:08.09.2025)

Unesco 2021 https://www.unesco.org.tr/Pages/181/177/(Erişim Tarihi:05.11.2025)

UNESCO Türkiye Millî Komisyonu https://www.unesco.org.tr/(Erişim Tarihi:08.09.2025)

32. BÖLÜM

KALKIM VE PAZARKÖY HAVZALARININ (YENİCE-ÇANAKKALE) JEOMORFOLOJİK ÖZELLİKLERİNİN MORFOMETRİK YÖNTEMLERLE ANALİZİ

Eylül TINAZ - Balıkesir Üniversitesi
ORCID No: 0009-0009-7181-972X

Prof. Dr. Abdullah SOYKAN - Balıkesir Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-1031-4121

Özet

Kalkım ve Pazarköy havzaları (Yenice-Çanakkale), Kazdağları'nın güney yamaçlarında yer alan ve Kocaçay'ın (Gönen Çayı) yukarı çığırını oluşturan hidrolojik ve jeomorfolojik havzalardır. Bu çalışma, söz konusu havzaların jeomorfolojik özelliklerini morfometrik analiz yöntemleriyle ortaya koymayı ve sahayı şekillendiren süreçleri açıklamayı amaçlamaktadır. Araştırma kapsamında, 1/25.000 ölçekli topoğrafya haritaları Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) ortamında sayısallaştırılarak; yükselti, eğim, bakı ve çeşitli morfometrik indisler hesaplanmıştır. Elde edilen bulgular, sahanın şekillenmesinde tektonik hareketlerin ve flüvyal süreçlerin bir arada rol oynadığını göstermektedir. Özellikle Oligosen–Miyosen dönemlerindeki tektonik aktivite, havzada yükselme ve çökmelere yol açarak Kalkım ve Pazarköy depresyonlarının oluşumuna zemin hazırlamıştır. Bu morfotektonik yapı, drenaj ağının gelişimini doğrudan etkileyerek sahaya dinamik bir jeomorfolojik karakter kazandırmıştır.

Anahtar Kelimeler: Morfometrik analiz, jeomorfoloji, coğrafi bilgi sistemleri, Kocaçay

1. Giriş

Medeniyetlerin ortaya çıkışından bu yana su, insanlık için hayati bir kaynak ve mekân seçimini belirleyen en temel coğrafi unsur olmuştur. İlk yerleşik toplumların akarsu boylarında ve verimli taşkın ovalarında konumlanması, su kaynaklarının yönetimini geçmişten günümüze sosyo-ekonomik ve siyasi gücün merkezine taşımıştır. Günümüzde ise küresel iklim krizi, hızlı nüfus artışı, sanayileşme ve tarımsal su talebi, tatlı su havzalarının sürdürülebilir bir hidrolojik planlama çerçevesinde korunmasını ve yönetilmesini küresel ölçekte zorunlu kılmaktadır. Yeryüzünü şekillendiren en dinamik sistemlerden biri olan flüvyal süreçler, yalnızca su potansiyeli taşımakla kalmayıp, aşındırma ve biriktirme süreçleriyle sürekli evrilen akarsu havzalarını meydana getirirler. Akarsu havzası genellikle ana akarsu ve kolları tarafından drene edilen sahayı temsil ederken (Atalay, 2018); sistem içerisindeki yan kolların kendi drenaj alanlarını oluşturmasıyla hiyerarşik bir düzende ikincil havzalara da ayrılabilen, suların toplandığı ve boşaltıldığı morfolojik bir saha olarak da tanımlanmaktadır (Hoşgören, 2018).

Akarsu havzalarının yapısal gelişimini, evrimsel süreçlerini ve güncel morfolojik karakterini somut, doğrulanabilir ve nicel verilerle ortaya koyabilmek jeomorfoloji araştırmalarının temel amaçlarından biridir. Bu amaç doğrultusunda en sık kullanılan yöntemlerin başında "morfometri" gelmektedir. Morfometri; akarsu havzasının jeomorfolojik bazı özelliklerinin sayısal olarak hesaplanması ve elde edilen sonuçların çeşitli formüller yardımıyla morfometrik indis değerlerine dönüştürülmesidir (Özşahin, 2010). Elde edilen veriler havzanın oluşum ve gelişimi hakkında oldukça ilginç bilgiler vermektedir.

Bu verilerin hesaplanma süreçlerinde en büyük kolaylığı, yeryüzüne ait verilerin toplanması ve analiz edilmesinde kullanılan Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) teknolojileri sağlamaktadır. Genel bir ifadeyle CBS; her ölçekteki doğal ve beşerî ortama, zamansal özelliklere ve bu unsurların birbirleriyle olan ilişkilerine dair verilerin toplanması, depolanması, analiz edilmesi ve yeni coğrafi bilgi süreçlerine dönüştürülmesi amacıyla kullanılan; planlama, yönetim ve karar destek mekanizmalarına sahip, kendine özgü bir metodolojisi bulunan bilgisayar tabanlı bir bilgi sistemi yönetimidir (Turoğlu, 2016).

Bu teknolojilerin gelişmesiyle birlikte morfometrik analizler; havzaların eğim, yükselti, drenaj yoğunluğu ve çatallanma oranı gibi temel parametrelerini yüksek doğrulukla hesaplama imkânı sunmaktadır. Bahsi geçen analizler sayesinde akarsu havzalarının jeomorfolojik olgunluk evreleri ile taşkın, sel ve erozyon gibi doğal afet riskleri öngörülebilmektedir. Elde edilen bu sayısal ve mekânsal veriler; tarımsal uygulamalar, enerji santralleri ve yer seçimi gibi altyapı/proje ça-

lışmalarında, ÇED raporlarının hazırlanmasında ve havza tabanındaki arazi kullanım planlamalarının bilimsel bir rasyonaliteye kavuşturulmasında temel birer altlık oluşturmaktadır (Özşahin ve Cürebal, 2022).

Bu doğrultuda ele alınan bu çalışma, morfometrik indisleri ve güncel CBS tekniklerini kullanarak havzaların jeomorfolojik gelişimini ve yapısını etkileyen faktörleri analitik bir çerçevede açıklamayı hedeflemektedir. Çalışma kapsamında elde edilen sayısal bulgular, bölgedeki arazi kullanımı planlamaları, su kaynakları yönetimi stratejileri ve uygulamalı jeomorfolojik araştırmalar için referans veri oluşturmaktadır.

2. Yöntem

Bu araştırmada, Kalkım ve Pazarköy havzalarının jeomorfolojik gelişimini ve flüvyal karakterini nicel verilerle ortaya koymak amacıyla morfometri yöntemleri ve Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) teknikleri entegre edilerek kullanılmıştır. Araştırma sahasının morfometrik, hidrografik, litolojik ve klimatolojik parametrelerini üretmek amacıyla; Harita Genel Müdürlüğü'nden (HGM) temin edilen 1/25.000 ölçekli topoğrafya paftaları (İ17b3, İ17c2, İ18a2, İ18a3, İ18a4, İ18b1, İ18b2, İ18b3, İ18b4, İ18c1, İ18c2, İ18c3, İ18c4, İ18d1, İ18d2, İ18d3, İ18d4), Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü (MTA) tarafından üretilen 1/25.000 ölçekli jeoloji paftaları ile 1/250.000 ölçekli Türkiye Diri Fay Haritası, T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı (TAGEM ve OGM) veri setleri ile Meteoroloji Genel Müdürlüğü'nden (MGM) alınan istasyon verileri temel altlık olarak kullanılmıştır.

Çalışmanın ilk aşamasında, 1/25.000 ölçekli topoğrafya paftaları UTM Zone 35N projeksiyon sistemine göre koordinatlandırılmış ve saha sınırlarındaki 10 metre aralıklı izohips eğrileri, tepe noktaları, akarsu ağı ve yerleşimler ArcMap 10.8 ortamında sayısallaştırılmıştır. Sayısallaştırılan izohips ve yükseklik verileri, *Spatial Analyst Tools > Interpolation > Topo to Raster* modülü kullanılarak hücre boyutu 10 metre olan yüksek çözünürlüklü bir Sayısal Yükselti Modeli'ne (SYM/DEM) dönüştürülmüştür. Elde edilen SYM taban alınarak sahaya ait haritalar üretilmiştir.

Litolojik ve tektonik altyapının belirlenmesi amacıyla, MTA jeoloji haritaları *Cut Polygon* aracıyla saha sınırlarına göre kesilerek öznitelik tabloları formasyon yaşları ve kayaç türlerine göre yapılandırılmıştır. Klimatolojik analizlerde, sahanın sıcaklık ve yağış dağılımını modellemek amacıyla istasyon verilerinden hareketle IDW (*Inverse Distance Weighted*) enterpolasyon yöntemi uygulanmış; yağış dağılımının hesaplanmasında ayrıca Schreiber Metodu'ndan yararlanılmıştır. Havzanın

morfometrik evrimini doğrulama amacıyla 01 Ağustos 2024 tarihinde gerçekleştirilen saha gözlemleriyle teorik bulgular desteklenmiştir.

Kalkım ve Pazarköy havzalarının morfolojik karakterini, geometrisini, tektonik aktivite düzeyini ve erozyonel evrimini belirlemek amacıyla çizgisel, alansal ve rölyef odaklı morfometrik indisler hesaplanmıştır (Tablo 1). Hesaplamalarda kullanılan indisler, formülleri ve parametre açıklamaları aşağıda detaylandırılmıştır:

Tablo 1. Morfometrik İndisler

Morfometrik İndis	**Kaynak**	**Formül**
Çatallanma Oranı (Bifurcation Ratio)	Arthur N. Strahler (1957)	Rb = Nu / Nu+1
Akarsu Uzunluk Oranı (Stream Length Ratio)	Horton (1945), Strahler (1957)	Rl = Lu / Lu–1
Tekstür Oranı (Texture Ratio)	Horton (1945)	T = Nu / P
Form Faktörü (Form Factor)	Horton (1932)	A / L^2
Havza Uzunluk Oranı (Elongation Ratio)	Schumm (1956)	$2 / L * \sqrt{(A/\pi)}$
Dairesellik Oranı (Circularity Ratio)	Miller (1953)	$4\pi A / P^2$
Gravelius İndeksi (Gravelius Compactness Coefficient)	Gravelius (1914)	$P / (2\sqrt{\pi A})$
Havza Reliefi (Basin Relief)	Schumm (1956)	Bh = Hmax – Hmin
Relief Oranı (Relief Ratio)	Schumm (1956)	Rh = Bh / L
Engebelilik Değeri (Ruggedness Number)	Strahler (1968)	Rn = Bh * Dd
Akım Toplanma Zamanı (Time of Concentration)	Kirpich (1940)	Tc = 6.95 × L^1.15 / Bh^0.385
Bağıl Relief Oranı (Relative Relief Ratio)	Melton (1957)	Rhp = Bh × 100 / P

3. Bulgular

Kalkım ve Pazarköy havzalarının morfolojik gelişimini şekillendiren süreçler; iç ve dış kuvvetlerin etkileşimi sonucunda ortaya çıkmıştır. Yapısal özellikleri belirleyen jeolojik ve tektonik unsurlar ile sahayı dış kuvvetler vasıtasıyla şekillendiren hidro-klimatik etkenler aşağıda detaylandırılmıştır.

3.1. Jeolojik Özellikler

Toplam 829 km² alana sahip sahada, yükselti çevreden merkeze doğru azalırken kayaçlar da eskiden yeniye doğru sıralanır. Sahada en geniş yayılışı Tersiyer yaşlı birimler (%43) gösterirken, bunu Paleozoyik (%28), Mesozoyik (%19) ve Kuvaterner (%9) dönemleri izler (Tablo 2).

Tablo 2. Kalkım ve Pazarköy Havzalarındaki Formasyonların Jeolojik Devirlere Göre Alansal Dağılışı

Jeolojik Devirler	**Kapladığı Alan (km²)**	**Yüzdelik Alan (%)**
Paleozoyik	236	28%
Mesozoyik	161	19%
Tersiyer	358	43%
Kuvaterner	75	9%
Toplam	**829**	**100**

Paleozoyik ve Mesozoyik Birimleri: Çalışma sahasının temelini oluşturan en yaşlı kayaçlar Paleozoyik döneme ait metamorfiklerdir (Bingöl vd., 1973). Bu kayaç formasyonlarını, kuzeydeki Maden Tepesi (780 m), kuzeybatıdaki Sakar Dağı (929 m) ile batı ve güneybatıdaki Gürgen Dağı (1432 m) kütleleri oluşturmaktadır. Gnays, mermer ve şistlerden oluşan bu birimler sahanın %28'ini kaplar ve yüksek rölyefli alanları temsil eder. Mesozoyik formasyonları (%19) ise ağırlıklı olarak güneydeki Alt Triyas yaşlı çakıltaşı, kumtaşı ve Jura kireçtaşları ile temsil edilir.

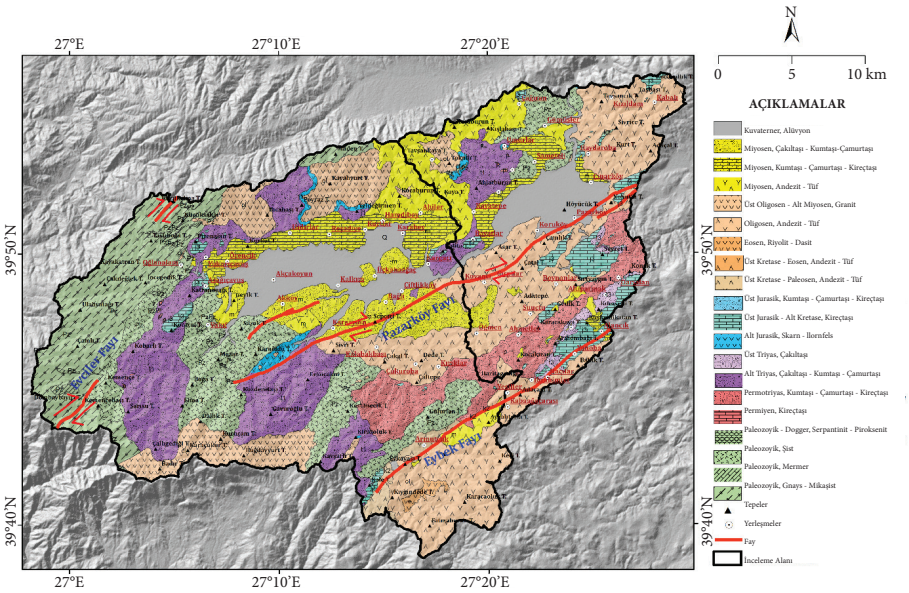
Tersiyer ve Kuvaterner Birimleri: Sahada en geniş yayılışa sahip tersiyer formasyonları magmatik aktivite ürünüdür. Oligosen yaşlı andezit ve tüfler 161 km² ile hâkim kayaç grubunu oluştururken; güneybatıdaki Eybek Dağı kütlesini oluşturan granodiyoritler sahanın morfotektonik iskeletinde belirleyici rol oynar (Genç ve Altunkaynak, 2007; Şekil 1). Sahanın en genç birimi olan kuvaterner yaşlı alüvyonlar ise Kocaçay'ın biriktirme faaliyetleriyle Kalkım ve Pazarköy ovalarının tabanında yaklaşık 75 km²'lik alanda yayılış gösterir.

Şekil 1. Hanlar Mevkii'nden Kalkım Beldesi'ne inerken görülen Eybek Graniti

3.2. Tektonik Yapı

Kalkım ve Pazarköy havzaları, sismik aktivitesi yüksek ve tektonik açıdan dinamik bir yapıya sahiptir. İnceleme alanı içerisinde KD-GB doğrultusunda uzanan beş temel fay hattı tespit edilmiştir. Bunlardan en önemlileri, Kocaçay'ın akış doğrultusuna paralel uzanan Eybek ve Pazarköy faylarıdır. Ayrıca sahanın kuzeybatısında, tarihsel süreçte yıkıcı depremler üretmiş olan Yenice-Gönen Fayı'nın batı segmenti bulunmaktadır. Bu fay hatları, havzanın Neojen'den itibaren çökelme ve yükselme dengesini belirleyerek morfolojik birimlerin günümüzdeki şeklini almasında temel faktör olmuştur.

Şekil 2. Kalkım ve Pazarköy havzalarının jeoloji haritası

3.3. Klimatik Özellikler

Kalkım ve Pazarköy havzalarının jeomorfolojik gelişimini doğrudan etkileyen iklim özellikleri, Gönen İstasyonu'nun 1968-2023 verilerine dayanmaktadır. *Köppen İklim Sınıflandırması*'na göre saha, kışı ılık, yazı sıcak ve kurak "Csa" (Akdeniz İklimi); *De Martonne Kuraklık İndeksi*'ne (27,8) göre ise "Yarı Nemli" kategorisindedir. Sahanın sıcaklık koşulları incelendiğinde yıllık ortalama sıcaklığın 14,4 °C olduğu görülmektedir. En yüksek değerler Temmuz (24,1 °C) ve Ağustos'ta (23,9 °C), en düşük ise Ocak'ta (5,4 °C) ölçülmüştür. Havza genelinde sıcaklık dağılışı yükseltiyle (Lapse Rate) ters orantılı olarak 10-15 °C arasında değişir. Bu durum, yüksek kesimlerde fiziksel, taban seviyesinde ise kimyasal çözünme süreçlerinin karakterize olduğunu ifade etmektedir (Şekil 2).

Yıllık ortalama 678,5 mm olan yağış, Akdeniz geçiş iklimini yansıtır. Toplam yağışın %72'sinin kışın düşmesi ve yazın yaşanan şiddetli kuraklık bu durumun göstergesidir. Yağış dağılımı morfolojiye göre değişmekte; batıdaki yüksek alanlarda orografik etkilerle miktar 1387 mm'ye ulaşarak flüvyal aşındırma potansiyelini artırmaktadır.

Sahada hâkim rüzgâr yönü kuzeydir (K). Kuzeyli hava kütleleri serin ve nemli karakter taşırken, güneyli rüzgarlar sıcaklığı yükseltir. Doğal engeller ve havza-

nın morfolojik uzanışı nedeniyle doğu ve batı sektörlü rüzgârların etkisi kısıtlıdır. Topografik yapı, rüzgârın yerel dağılımı üzerinde belirleyici bir kontrol mekanizmasıdır.

3.4. Hidrografik Özellikler

Kalkım ve Pazarköy havzaları, Marmara Denizi'ne dökülen Gönen Çayı'nın (Kocaçay) yukarı çığırını oluşturmaktadır (Şekil 3). Toplam 829,37 km²'lik çalışma sahası içerisinde kaynaktan ağza olan uzunluğu 134 kilometre olan Gönen Çayı'nın (Soykan, 2001), 37 kilometrelik kesimi yer almakta olup, akarsu KD-GB doğrultusunda akışını sürdürerek havzaya açık havza özelliği kazandırmaktadır. Akdeniz geçiş ikliminin etkisiyle kış aylarında debisi yükselen Kocaçay, yüksek kesimlerden taşıdığı bol alüvyonu eğimin azaldığı havza tabanlarında biriktirerek örgülü mecra yapısı sunmaktadır. Bu morfolojik yapı, havzada sentripetal drenaj tipinin gelişimine olanak sağlamıştır.

Şekil 3. Kalkım Ovası'nda Kocaçay'ın görünümü

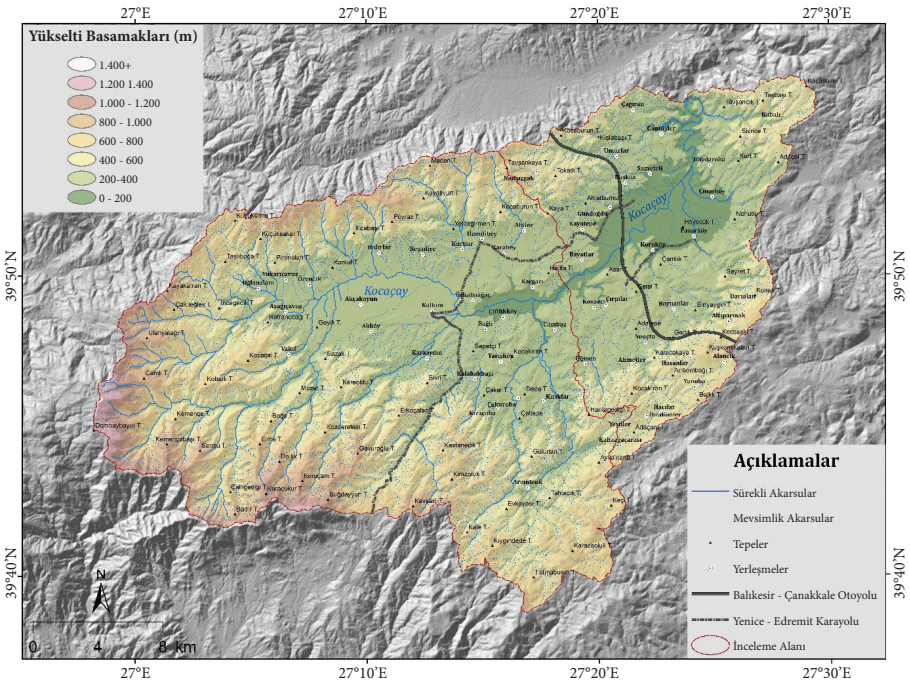
3.5. Toprak Özellikleri ve Arazi Kullanımı

Sahada toprak dağılımı; litoloji, iklim ve bitki örtüsüyle sıkı bir ilişki içerisindedir. Çalışma alanının hâkim toprak grubunu %73'lük payla kireçsiz kahverengi orman toprakları oluştururken, bunu %13,5 ile kahverengi orman toprakları izlemektedir. Bu fiziki arka planla yüksek bir uyum gösteren arazi kullanımında, söz konusu orman topraklarının yayılım gösterdiği yüksek ve engebeli kesimlerde sahanın %63'ünü kaplayan geniş yapraklı ve karışık orman formasyonları doğal yapısını korumaktadır. Sahanın %27'sini oluşturan tarım alanlarının dağılımı da

morfolojik ve edafik özelliklere göre şekillenmiştir. Nitekim akarsu boyları ile havza tabanlarında yer alan alüvyal ve kolüvyal topraklarda sulu tarım faaliyetleri yürütülürken, plato sahalarında kuru tarım alanları yoğunlaşmaktadır. Çalışma sahasında yerleşim alanlarının payının sadece %0,81 düzeyinde kalması, havza genelinde kırsal karakterin ve doğal vejetasyonun baskınlığını açıkça ortaya koymaktadır.

3.6. Jeomorfolojik Özellikler

Kalkım ve Pazarköy havzaları (829 km²), aktif tektonik hatların (KD-GB uzanışlı Pazarköy ve Eybek fayları) kontrolünde, batıdan doğuya kademeli alçalan asimetrik bir topoğrafya sunar. Bu yapısal kontrol, drenaj ağının gelişiminden yükselti basamaklarının dizilimine kadar tüm jeomorfolojik süreçlerde belirleyici rol oynamaktadır.

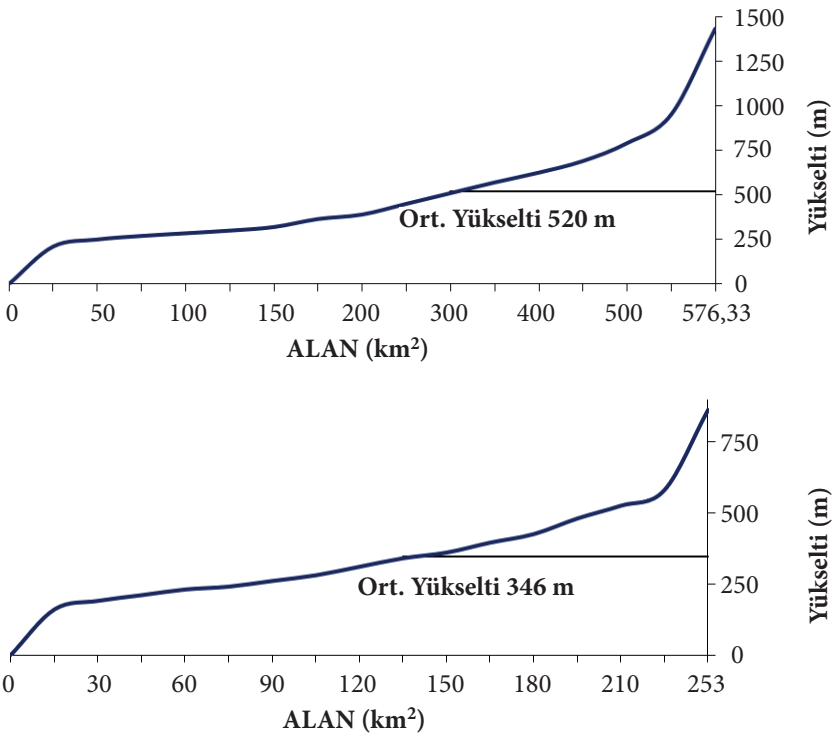

Şekil 4. Kalkım ve Pazarköy havzalarının yükselti basamakları haritası

Yükselti: Sahada 126,2 m ile 1432 m (Gürgen Dağı) arasında yaklaşık 1300 m'lik rölyef farkı bulunur. Kalkım Havzası'nda 400-800 m arasındaki platolar (%52,91), Pazarköy Havzası'nda ise 400 m altındaki ova tabanları (%66,62)

hâkimdir. Bu durum Kalkım'da aşınım, Pazarköy'de ise birikim süreçlerinin baskınlığını kanıtlar.

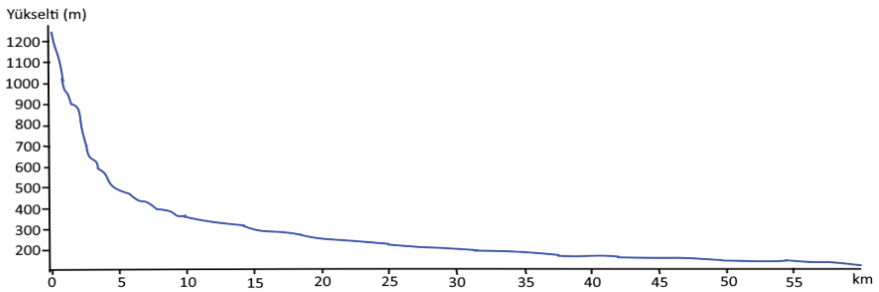
Hipsografik eğri, yükselti değerlerinin saha içerisindeki dağılımını (Elbaşı ve Özdemir, 2018), havzaların aşınım durumunu ve sahanın; gençlik, olgunluk, yaşlılık evrelerini ifade etmek için kullanılan jeomorfolojik bir indistir (Şekil 4). Kalkım Havzası'nda eğrinin orta ve üst kesimlerdeki dışbükey (konveks) karakteri, sahanın "gençlik" evresinde olduğunu ve tektonik yükselmeye bağlı olarak aşınma enerjisinin yüksekliğini simgelemektedir (Şekil 5). Pazarköy Havzası'nda ise eğrinin daha yumuşak geçişli olması, havzanın nispeten olgunlaşma eğilimine girdiğini gösterse de her iki havzada da eğrilerin sunduğu genel form, aktif tektonizmanın drenaj ağı üzerindeki gençleştirici etkisini doğrulamaktadır.

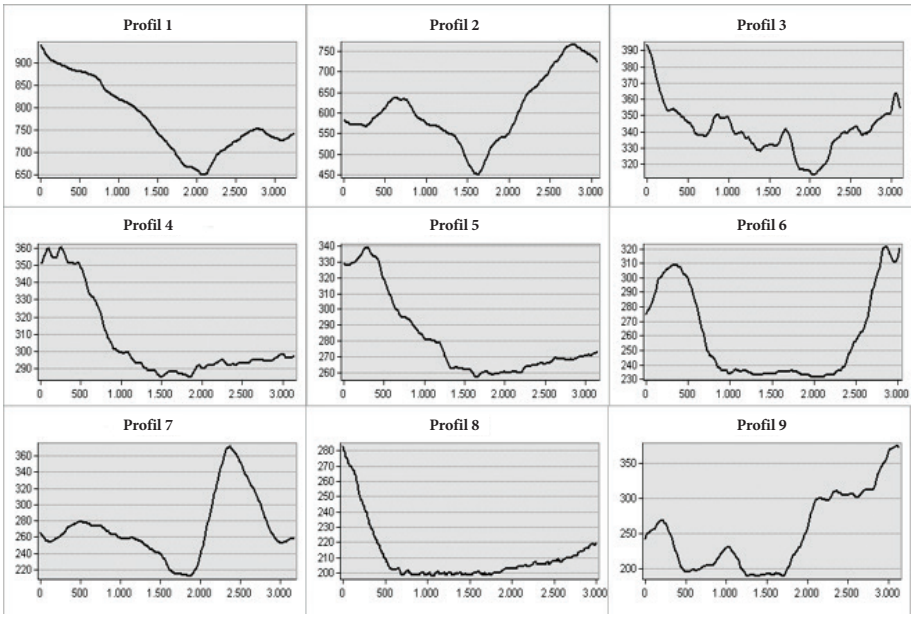

Şekil 5. Kalkım ve Pazarköy havzalarının hipsografik eğrileri

Profil analizleri incelendiğinde, süperimpoze, mürtesem ve bileşik profil serilerinin; sahada 400-700 m aralığında yoğunlaşan çok basamaklı aşınım yüzeylerini (platoları) açıkça sergilemekte olduğu görülmektedir. Kocaçay'ın boyuna profili, kaynak kesimindeki ilk 10 km'de 1200 m'den 400 m'ye inen yüksek eğimiyle dikkat çekmektedir (Şekil 6). Bu dik eğim, sahanın tektonik olarak yükseldiğinin

ve akarsuyun dar-derin vadilerde yüksek aşındırma gücüne sahip olduğunun göstergesidir. Enine profil analizleri ise batıdan doğuya doğru asimetrik vadi karakterinden geniş tabanlı vadi karakterine geçişi belgelemektedir (Şekil 7). Özellikle vadi yamaçlarındaki ani yükselmeler, sahanın "denge profiline" yaklaşırken tektonik hareketlerle yeniden gençleştiğini ortaya koymaktadır.

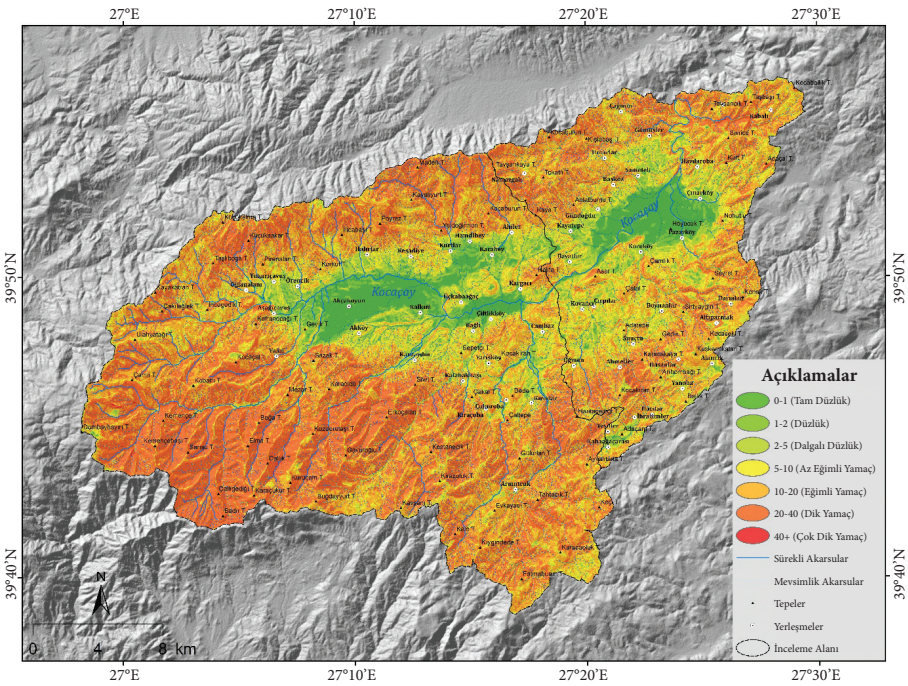

Şekil 6. Kalkım ve Pazarköy havzalarında Kocaçay'ın boyuna profili

Şekil 7. Kalkım ve Pazarköy havzalarında örnekleme alınan profiller

Eğim: Kalkım ve Pazarköy havzalarının eğim karakteristiği; aktif tektonizma, litolojik direnç ve flüvyal parçalanma derecesinin birleşimi olarak şekillenmiştir. Sahanın %67,12'sinde (555,7 km²) eğim %10 ve üzerindedir. Bu yüksek oran, topoğrafyanın şiddetle parçalandığını ve gençleşme süreçlerinin dinamizmini

koruduğunu gösterir. Buna karşın, eğimi %5'in altında kalan düzlükler sahanın %18,14'üne yayılan (150,12 km²), alüvyal birikimle şekillenmiş Kalkım ve Pazarköy ovalarıdır. Batıdaki kütlelerden tabana doğru eğimin ani değişimi, morfotektonizma kontrolündeki asimetrik yapıyı ve aşınım-birikim sahaları arasındaki keskin sınırları ortaya koymaktadır (Şekil 8).

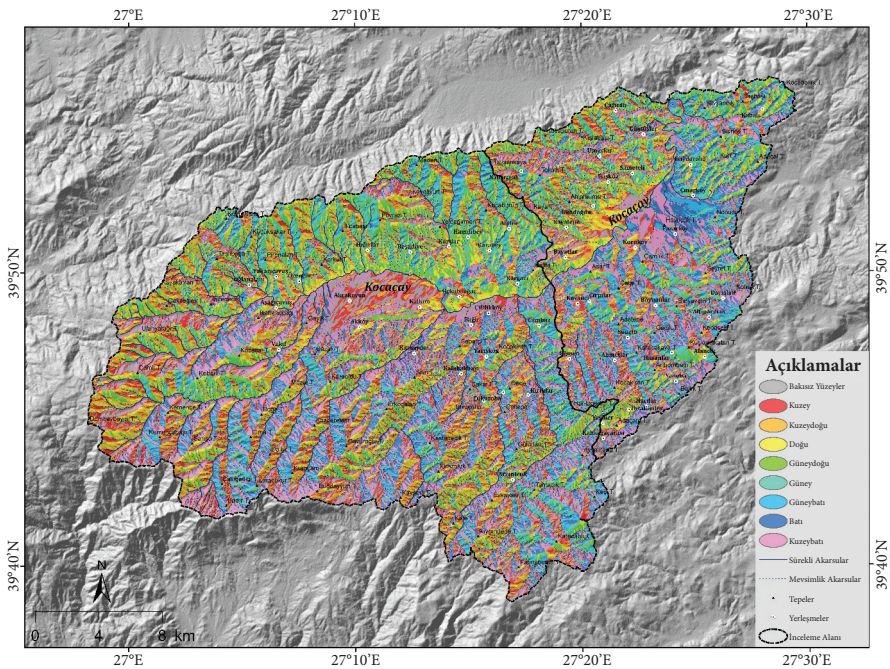

Şekil 8. Kalkım ve Pazarköy havzalarının eğim haritası

Bakı: Bir sahanın bakı özellikleri, yamaçların güneşe karşı konumu itibarıyla solar radyasyon miktarını ve güneşlenme süresini doğrudan etkilemektedir (Turoğlu, 2011). Kalkım ve Pazarköy havzalarında hâkim bakı yönü kuzeydoğudur (KD). Bunun temel nedeni, sahayı şekillendiren Pazarköy Fayı ile Kocaçay yatağının KD-GB uzanışıdır. Buna karşın, güney sektörlü bakılar (G, GB, GD) en az alan kaplayan yönlerdir. Özellikle güney yönü %8,33 ile en düşük paya sahiptir. Bu durumun ana sebebi, sahayı güneyden bir bariyer gibi kapatan ve güneyli güneşlenme potansiyelini topografik olarak sınırlandıran doğu-batı uzanışlı Eybek Dağı kütlesidir. Sonuç olarak bakı dağılımı; dağ kuşakları, aktif faylar ve vadi yönelimiyle tam bir uyum sergiler (Şekil 9).

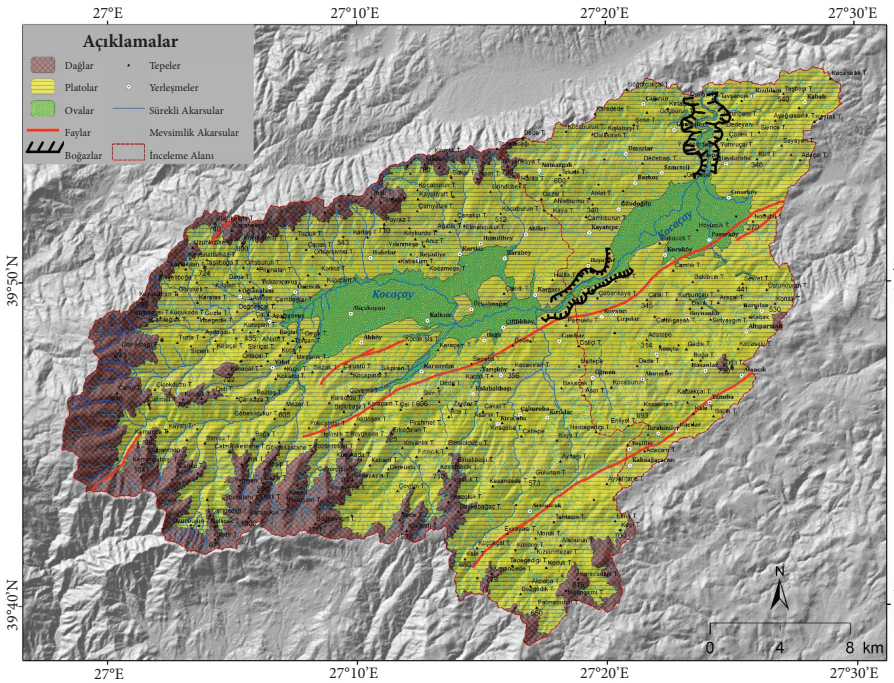
Yerşekilleri: Kalkım ve Pazarköy havzalarının morfolojik iskeleti; dağlık alanlar, platolar ve tektonik ovalardan oluşur. Yapı, Paleozoyik yaşlı dirençli kütleler ile

Kuvaterner yaşlı alüvyal dolgular arasındaki zıtlık üzerine kurulmuştur. Sahanın en yüksek kesimlerini oluşturan batı ve güneybatı sınırındaki Gürgen (1432 m), Eybek (1294 m), Kocakatran ve Sakar (Susuz) dağlarının yamaçları, Kaz Dağları horstunun doruklar bölgesini meydana getirmektedir (Koç, 2007). Paleozoyik yaşlı dirençli metamorfiklerden (gnays, şist, mermer) oluşan bu kütleler sahadaki en yüksek rölyefi temsil etmektedir. Alt-Orta Miyosen tektonizmasıyla yükselen bu yüksek kütlelerde, yüksek eğim değerleri ve aktif faylanmaya bağlı olarak yoğun bir yarılma derecesi (diseksiyon) gözlenmekte olup, buralar Kocaçay'ın yukarı çığırındaki dar-derin vadilerin kaynağını oluşturmaktadır.

Şekil 9. Kalkım ve Pazarköy havzalarının bakı haritası

Eybek Dağı çevresindeki granit sokulumları sahaya yer yer karakteristik bir granit topoğrafyası kazandırırken; çalışma alanının %76'sını (630 km²) kapsayan ve 300-800 m arasında uzanan platolar, dağlar ile havza tabanları arasında kademeli bir geçiş sunmaktadır. Neojen'deki aşınım döngülerinin izlerini taşıyan ve KD-GB doğrultulu faylarla parçalanan bu yüzeylerden, yükseltinin 400 m'nin altına indiği havza tabanlarına ve alüvyal düzlüklere doğru geçildiğinde yarılma derecesi minimuma inmektedir. Derin vadilerle parçalanmış yüksek kütleler ile düşük yarılmalı düzlükler arasındaki bu mekânsal varyasyon, havzada devam eden aşınım döngüsünün en tipik karakteristiğidir (Şekil 10).

Şekil 10. Kalkım ve Pazarköy havzalarının jeomorfoloji haritası

Havza tabanındaki Kalkım ve Pazarköy ovaları ise KD-GB uzanışlı "Pazarköy Fayı" kontrolünde gelişmiş tektonik depresyonlardır (Şekil 11). Bilgin (1969) ve Efe (1994) tarafından da vurgulandığı üzere, bu sahalar genç tektonik hareketlerle çökmüş ve çevre kütlelerden taşınan alüvyonlarla dolmuştur. Kalkım (15x5 km) ve Pazarköy (9x6 km) ovaları arasında Kocaçay tarafından açılmış dar bir boğaz (eşik) bulunur. Menderesli düzlükleri geçen Kocaçay, kuzeydoğudaki diğer bir boğazla dış drenaja bağlanır.

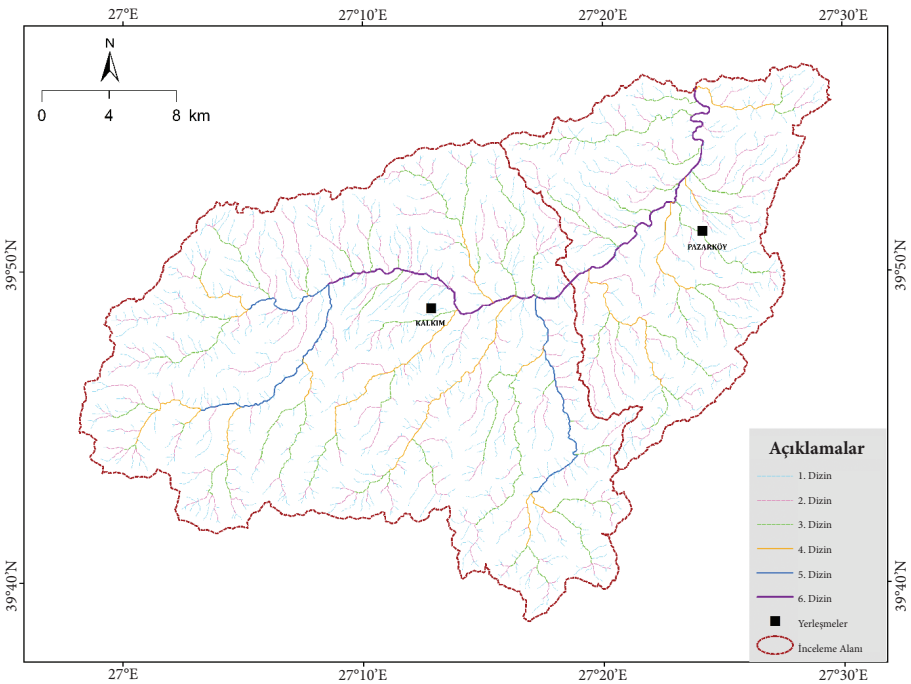

Şekil 11. Kireçtepe üzerinden Kalkım ve Pazarköy ovaları

Doğrultu: Kalkım ve Pazarköy havzalarında jeomorfolojik birimler, vadi ağları ve yükselti basamakları baskın bir KD-GB yönelimi sergiler. Bu doğrultu, sahayı yöneten Pazarköy ve Eybek fayları ile tam uyumludur. Havza merkezindeki tektonik çöküntü ovaları bu fayların ürünüdür. Ana drenaj hattı Kocaçay'ın, kaynaklarını batıdaki yüksek kütlelerden alıp faylara paralel şekilde kuzeydoğuya akması; morfolojik evrimin aktif tektonizma kontrolünde olduğunu ve sahanın genç bir evrede bulunduğunu kanıtlar.

3.8. Morfometrik Analizler

3.8.1. Çizgisel Morfometri Analizleri

Havzaların drenaj ağını oluşturan akarsu kolları, Strahler (1957) metodu kullanılarak hiyerarşik olarak sınıflandırılmıştır. Bu hiyerarşik yapı üzerinden hesaplanan indisler, havzaların hidrolojik tepkisini ve aşınım dinamizmini yansıtmaktadır (Şekil 12).

Şekil 12. Kalkım ve Pazarköy havzalarının çatallanma evresi haritası

Strahler Akarsu Dizinleri: Kalkım Havzası 6. dereceden (1273 kol, 948,7 km), Pazarköy ise 5. dereceden (523 kol, 432,98 km) drenaj ağına sahiptir. Her iki sahada da toplam kol sayısının %76-77'sini 1. derece kolların oluşturması, yoğun bir parçalanmayı ve drenaj ağının genişleme aşamasında olduğunu gösterir.

Çatallanma Oranı (Rb): Kalkım için 4,08, Pazarköy için 4,51'dir. Bu yüksek değerler akarsu ağlarının oldukça gelişmiş olduğunu ve arazinin aşındırmayla şekillenmeye devam ettiği "genç jeomorfolojik evreyi" işaret eder.

Akarsu Uzunluk Oranı (Rl): Belirli bir dizinin toplam uzunluğunun bir sonraki dizine oranını ifade eden bu indis, alt kolların suyu iletme kapasitesini yansıtır. Utlu ve Özdemir (2018)'e göre, bu oranın yüksekliği üst kolların suları taşımada yetersiz kalabileceğini gösterse de Kalkım (1,94) ve Pazarköy (1,85) değerleri, drenaj sisteminin bünyesindeki suyu ana yatağa yeterli miktarda aktarabildiğini ve yüksek enerjili akış rejimini belgeler.

***Tekstür Oranı (T)*:** Kalkım'da 7,46 (yüksek), Pazarköy'de 4,50 (orta-yüksek) hesaplanmıştır. Bu değerler sahanın flüvyal süreçlerle hızla şekillenen genç karakterini doğrular.

Alansal Morfometri Analizleri: Havzaların geometrik formunu ve buna bağlı hidromorfometrik karakteristiklerini belirlemek amacıyla; Form Faktörü (Rf), Uzunluk Oranı (Re), Dairesellik Oranı (Rc) ve Gravelius İndeksi (Kg) parametreleri hesaplanmıştır.

***Havza Şekli ve Form Faktörü (Rf)*:** Kalkım (0,72) daireselliğe yakın yapısıyla kısa toplanma süresi ve yüksek taşkın potansiyeline sahiptir. Pazarköy (0,46) ise akışın zamana yayıldığı daha dar ve uzun bir form sergiler.

Uzunluk (Re) ve Dairesellik Oranları (Rc): Kalkım'da Re 0,96, Pazarköy'de 0,77'dir. Rc oranları ise sırasıyla 0,42 ve 0,39 ile 0,50 eşiğinin altında kalarak havza şekillerinin henüz olgunlaşmadığını ve sahanın genç evrede olduğunu kanıtlar.

***Gravelius İndeksi (Kg)*:** Kalkım 1,54, Pazarköy 1,59 değerine sahiptir. 1'den uzak olan bu değerler, havzaların uzunlamasına geliştiğini ve drenajın tektonik hatlara (KD-GB) bağlı şekillendiğini gösterir.

Relief (Rölyef) Morfometrisi Analizleri: Havzanın yükselti farkları, eğim değerleri ve erozyon potansiyelini sayısal verilerle açıklayan relief morfometrisi analizleri; sahanın mevcut jeomorfolojik evrimini belirlemek adına kritik parametreler sunmaktadır.

Havza Reliefi (Bh) ve Relief Oranı (Rh): Kalkım 1262 m, Pazarköy 736 m relief değerine sahiptir. Her iki havza da "yüksek relief" sınıfında yer almakla

birlikte, Kalkım'daki 1000 metreyi aşan fark, sahanın orojeneze bağlı dikey yükselme ve şiddetli flüvyal aşınım altında olduğunu kanıtlamaktadır. Relief oranları ise Kalkım'da 44,7, Pazarköy'de 31,5'tir. Bu yüksek değerler; yamaç eğimlerinin dikliğini, akarsu ağlarının yüksek enerjili yapısını ve sahanın genç jeomorfolojik evrede olduğunu sayısal olarak belgelemektedir.

Engebelilik Değeri (Rn): Kalkım (2082,3) ve Pazarköy (1258,6) "çok yüksek engebelilik" sınıfındadır. Bu durum, arazinin infiltrasyon (sızma) kapasitesinin düşük, yüzeysel akış ve erozyon potansiyelinin ise ekstrem düzeyde olduğunu göstermektedir.

Akım Toplanma Zamanı (Tc): Kalkım'da 18,4 dakika, Pazarköy'de 25,6 dakikadır. Kalkım'daki bu kısa süre topoğrafyanın sertliğini ve ani/şiddetli yüzey akışlarına olan yatkınlığını (taşkın duyarlılığı); Pazarköy'ün süresi ise daha yayvan bir morfolojiye evrildiğini ancak genel karakterin hala "genç ve aktif" kaldığını göstermektedir (Tablo 3).

Tablo 3. Morfometrik Parametreler Tablosu

Morfometrik Parametreler	Kalkım Havzası	Pazarköy Havzası	Morfometrik Parametreler	Kalkım Havzası	Pazarköy Havzası
Havza Alanı (km²)	576	253	**Uzunluk Oranı (Re)**	0,96	0,77
Maksimum Akarsu Dizini (Strahler)	6. Derece	5. Derece	**Dairesellik Oranı (Rc)**	0,42	0,39
Toplam Akarsu Kolu Sayısı (Nu)	1273	523	**Gravelius İndeksi (Kg)**	1,54	1,59
Toplam Akarsu Uzunluğu (Lu)	948,7 km	432,98 km	**Havza Reliefi (Bh)**	1262 m	736 m
Ortalama Çatallanma Oranı (Rb)	4,08	4,51	**Relief Oranı (Rh)**	44,7	31,5
Ortalama Uzunluk Oranı (Rl)	1,94	1,85	**Engebelilik Değeri (Rn)**	2082,3	1258,6
Tekstür Oranı (T)	7,46	4,5	**Akım Toplanma Zamanı (Tc)**	18,4 dk	25,6 dk
Form Faktörü (Rf)	0,72	0,46			

4. Sonuç ve Tartışma

Kocaçay'ın (Gönen Çayı) yukarı çığırında KD-GB doğrultusunda uzanan Kalkım (576 km²) ve Pazarköy (253 km²) havzaları, toplamda 829 km²'lik alanıyla morfolojik ve hidrografik açıdan bütüncül, ancak kendi içinde mikro dinamiklere sahip tektonik kökenli sahalardır. Havzaların %63'ünü kaplayan dirençli Paleozoyik metamorfitler ve Tersiyer yaşlı volkanik kayaçlar yüksek dağlık çerçeveyi oluştururken; Kocaçay'ın flüvyal faaliyetleriyle şekillenen Kuvaterner yaşlı alüvyonlar %9'luk payla tabandaki çöküntü ovalarını meydana getirmiştir. Sahanın jeomorfolojik evrimini Kuzey Anadolu Fay Zonu'nun güney kollarını oluşturan Yenice-Gönen, Eybek ve Pazarköy fayları dikte etmiştir. Bu aktif neotektonik hatlar çevre kütleleri yükseltirken orta ekseni çökerterek sentripetal drenajlı Kalkım ve Pazarköy graben ovalarını ortaya çıkarmıştır.

Yükselti frekans histogramları ve hipsografik eğriler, sahanın henüz denge profiline ulaşmadığını, aşındırma enerjisi yüksek genç bir jeomorfolojik evrede olduğunu doğrulamaktadır. Özellikle maksimum 1432 metre yükseltiye ve 1262 metre rölyefe sahip olan Kalkım Havzası, dikleşen hipsografik eğrisi ve %10-20 arasındaki hâkim eğim değerleriyle Pazarköy Havzası'na kıyasla morfolojik olarak çok daha engebeli ve dinamiktir.

Çizgisel morfometri verileri sahadaki flüvyal süreçleri ve yapısal kontrolü netleştirmektedir. Strahler (1957) metoduna göre Kalkım Havzası 6. dereceden (1273 kol, 948,7 km), Pazarköy ise 5. dereceden (523 kol, 432,98 km) drenaj ağına sahiptir. Her iki sahada da 1. derece kolların oranı %76-77 civarında olup yoğun bir parçalanmaya işaret eder. Çatallanma Oranı (Rb) Kalkım'da 4,00, Pazarköy'de 4,51'dir; 3,0-5,0 arasındaki bu değerler drenaj ağının faylara bağımlılığını ve havzaların genç karakterini belgeler. Akarsu Uzunluk Oranı (Rl) ise (Kalkım: 1,94; Pazarköy: 1,85) dik boyuna profilleri ve yüksek erozyon enerjisini gösterir. Son olarak Tekstür Oranı (T), Kalkım'da 7,46 ile «sık", Pazarköy'de 4,50 ile «orta" karakterdedir. Kalkım'daki yüksek oran; şiddetli yüzeysel yarılmayı, düşük infiltrasyonu ve sel-taşkın duyarlılığını ispatlamaktadır. Alansal ve rölyef morfometrisi indisleri, havzaların dairesellikten uzak, eliptik ve uzunlamasına bir geometriye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak Kalkım Havzası'nın form faktörü ile engebelilik değerinin (2082,3) yüksek, Horton (1940) formülüyle hesaplanan akım toplanma zamanının ise görece kısa (18,4 saat) olması hidrograf pikinin ani gelişebileceğini göstermektedir. Bu sayısal çıktılar, havzaya düşen yağışın (yıllık 800 mm ile 1387 mm) çok hızlı bir şekilde yüzeysel akışa geçerek tabandaki çöküntü ovalarında hidrolojik riskler oluşturabileceğini metodolojik olarak doğrulamaktadır.

Sonuç olarak; morfometrik indis sonuçları, saha gözlemleri ve CBS tabanlı hidrolojik modellemeler, Kalkım ve Pazarköy havzalarında aktif tektonik yükselme ve flüvyal derine aşındırma süreçlerinin morfolojik evrimi doğrudan şekillendirdiğini kanıtlamaktadır. Havzanın en hassas morfotektonik birimleri olan ve geniş tarım arazilerini barındıran Kalkım ve Pazarköy ovaları (%27,03), yüksek taşkın duyarlılığı, düşük akım toplanma süreleri ve alüvyal zeminin getirdiği sismik riskler nedeniyle bölgesel planlamalarda öncelikli olarak dinamik risk yönetimi çerçevesinde değerlendirilmelidir.

Kaynakça

Atalay, İ. (2018). Uygulamalı Hidrografya. Meta Basımevi.

Bilgin, T. (1969). Biga yarımadası güneybatı kısmının jeomorfolojisi. Edebiyat Fakültesi Basımevi. 186-188.

Bingöl, E., Akyürek, B., & Korkmazer, B. (1973). Biga Yarımadası'nın jeolojisi ve Karakaya formasyonunun bazı özellikleri. İçinde Cumhuriyetin 50. yılı yer bilimleri kongresi tebliğleri (70-77). MTA Enstitüsü.

Efe, R. (1994). Biga Yarımadası'nda neotektoniğin jeomorfolojik izleri. Türk Coğrafya Dergisi, (29), 209-242.

Elbaşı, E., & Özdemir, H. (2018). Marmara Denizi akarsu havzalarının morfometrik analizi. Coğrafya Dergisi, (36), 63-84.

Genç, S. C. & Altunkaynak, S. (2007). Eybek Graniti (Biga yarımadası, KB Anadolu) üzerine: yeni jeokimya verileri değerlendirme. Yerbilimleri, 28(2), 75-98.

Hoşgören, M. Y. (2018). Hidrografyanın ana çizgileri I: Yeraltı suları, kaynaklar, akarsular. Çantay Kitabevi.

Koç, T. (2007). Kaz Dağı kuzey kesiminin (Bayramiç-Çanakkale) jeomorfolojisi. Coğrafi Bilimler Dergisi, 5(2), 1-27.

Özşahin, E. (2010). Komşu akarsu havzalarının morfometrik analizi: Sarıköy ve Kocakıran dereleri üzerine temel bir çalışma (Gönen Havzası, Güney Marmara). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 20(1), 139-154.

Özşahin, E., & Cürebal, İ. (2022). Harita bilgisi (Bilgisayar uygulamalı tasarım ve analiz). Ekin Basın Yayın Dağıtım.

Soykan, A. (2001). Kalkım (Yenice-Çanakkale) havzasının jeomorfolojisi. Türk Coğrafya Dergisi, (37), 107-132.

Turoğlu, H. (2011). Buzullar ve buzul jeomorfolojisi. Türk Coğrafya Dergisi, (56), 79-80.

Turoğlu, H. (2016). Coğrafi bilgi sistemlerinin temel esaslar. Çantay Yayınları.

Utlu, M. ve Özdemir, H. (2018). Havza morfometrik özelliklerinin taşkın üretmedeki rolü Biga Çayı havzası örneği. Coğrafya Dergisi, (36), 49-62.

33. BÖLÜM

KARANLIKDERE VADİSİ (YOZGAT) ENDEMİK BİTKİLERİNİN BOTANİK TURİZMİ POTANSİYELİ[1]

Prof. Dr. Ergin HAMZAOĞLU - Gazi Üniversitesi
ORCID No: 0000-0001-6053-6796

Prof. Dr. Murat KOÇ - Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-0829-4571

Prof. Dr. Turhan ÇETİN - Gazi Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-2229-5255

Özet

Botanik turizmi, genel anlamda eko-turizmin bir alt dalı olarak kabul edilirken, giderek ekosistemin diğer unsurlarına göre daha fazla ön plana çıkmış ve farklı bir turizm türü olarak kabul görmeye başlamıştır. Yapılan araştırmalara göre botanik turizmi ziyaretçilerinin genellikle 35-54 yaş aralığında, yüksek eğitimli, gelir durumu iyi ve doğa, kültür ve gastronomiye ilgi duydukları söylenebilir. Nitekim 2002 yılında Türkiye'ye gelen turistlerin yaklaşık %4'ünün eko-turizm ve botanik turizmi amaçlı seyahat ettiği bilinmektedir. Bu oran az olmasına karşın, bu amaçla gelen turistlerin toplam turizm gelirleri içindeki harcama payları %7'dir. Yörenin coğrafi konumu ve rakımına göre değişmekle birlikte, birçok bitkinin çiçekli olarak görülebileceği ilkbahar ve erken yaz ayları botanik turizmi için en ideal dönemdir. Bu dönemde bitkilerin çiçek açmalarıyla ortaya çıkan manzaranın doğasever turistler için ilgi çekici olacağı muhakkaktır. Bu araştırmada, Yozgat ili Şefaatli ve Yerköy ilçeleri arasında bulunan Karanlıkdere Vadisi'nde yetişen endemik bitkilerin botanik turizmi açısından önemi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Araştırma sahası İran-Turan bitki coğrafyası bölgesinin sınırları içerisinde yer almaktadır. Karanlıkdere Vadisi, sahip olduğu doğal güzellikler ve bitki çeşitliliği

1 Bu çalışmanın bir bölümü II. Uluslararası Sosyal Bilimler Araştırmaları Kongresi'nde (Bakü, Azerbaycan) sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

bakımından zengin bir jeomorfolojik birimdir. Yozgat il sınırları içinde yetişen yaklaşık 1300 bitki türünden 689'unu Karanlıkdere Vadisi'nde görmek mümkündür. Vadide yetişen bu bitkilerden 112'si Türkiye için endemiktir. Bu türlerden *Centaurea aksoyi* Hamzaoğlu & Budak, serpantin kayalık alanları tercih eder ve dünyada sadece bu vadide yetişir. Araştırmada öncelikle vadide yetişen endemik bitki türleri tespit edilmiştir. Daha sonra Karanlıkdere Vadisi'nin topografya haritası çizilmiş ve bu harita üzerinde endemik bitkilerin muhtemel adresleri kabaca işaretlenmiştir. Son olarak, alandaki bitki çeşitliliği, eğim, yürüyüş yolları ve dinlenme alanları dikkate alınarak botanik turizmi için rota belirlenmiştir.

Anahtar kelimeler: Yozgat, botanik turizmi, Karanlıkdere Vadisi, endemik bitkiler, doğal miras.

1. Giriş

Türkiye, doğal ve kültürel kaynaklar bakımından oldukça zengin olmasına rağmen, turizm sektörünün genellikle deniz ve tarihî mekânlarda yoğunlaştığı görülmektedir. Bu durumun düzeltilmesinde, alternatif turizm türlerinin de tüketicilere arz edilmesi önem taşımaktadır (Kozak vd., 2011; Dilek ve Şahin, 2002; Çağatay vd., 2002; Akşit, 2007; Doğanay ve Zaman, 2014). Bu açıdan bakıldığında; Türkiye'nin, kırsal turizm, kongre turizmi, yat turizmi, spor turizmi, macera turizmi, kuş gözlemciliği, dalış turizmi, mağara turizmi, tarım turizmi, karavan turizmi, trekking, golf turizmi, sağlık turizmi, av turizmi, atlı doğa yürüyüşü, termal turizm, dağ ve kayak turizmi, yayla turizmi, göl, şelale ve akarsu sporları turizmi, botanik turizmi ve doğa sporları turizmi gibi ekolojik temelli turizm türleri ile kültür turizmi, inanç turizmi, ipek yolu ve han-kervansaray turizm türlerinin geliştirilmesi ile pazardaki payının giderek artacağı öngörülmektedir (Duman vd., 2007).

Çekicilik, turizmin en önemli unsurları arasında yer almaktadır. Çekicilik: turistin seyahat etmek istediği bir yeri diğer bir yere tercih etmesini etkileyen unsurların toplamı olarak tanımlanabilir (Kozak, 2006; Erkuş-Öztürk ve Eraydın, 2010; Kozak vd., 2011). Çekiciliği belirleyen en önemli unsur doğal özelliklerdir. Doğal unsurları; coğrafi konum, iklim, doğal güzellikler, temiz hava, temiz su kaynakları, deniz suyu sıcaklığı, deniz suyu tuzluluğu, ortalama güneşli gün sayısı, kış turizminde ise karın kalınlığı ve kar mevsiminin uzunluğu, bitki örtüsü zenginliği (özellikle endemik türler), yer şekilleri, jeolojik yapılar, hayvan çeşitliliği, akarsular, göller, kaplıca ve şifalı sular gibi özellikler meydana getirmektedir.

Turizm, genel olarak kültürel ve doğal çevreyi pazarlayan bir sektördür. Doğal çevre faktörleri; dağlar, göller, deniz, kum, güneş, flora ve fauna, akarsular, iklim

özellikleri (güneşlenme süresi, kar, yağmur, deniz suyu sıcaklığı vb), yer şekilleri, jeolojik oluşumlar meydana getirmektedir. Turizm pazarlaması kararlarında doğal çevre ile uygulama ve kuralların önemsenmesi gerekir. Çünkü turizm bölgelerinin pazarlanmasında coğrafî çevre özelliklerini ve doğa dostu yaklaşımları dikkate almayan etkinliklerin başarıya ulaşması olanaksızdır (Bjork, 2000; Avcıkurt, 2007; Kozak, 2006, Kozak ve diğ., 2011). Turizm pazarlamasında büyük bir pazarın farklılıklardan yola çıkarak daha iyi yönetilebilir alt pazarlara ayrılmasıyla oluşan en küçük pazarlara niş pazarlar olarak tanımlanır. Yine benzer özellikleri bulunan küçük bir guruba farklılaştırılmış ve özgün ürünlerle hitap edilmesine de niş pazarlama denilir (Küçükaslan, 2006). Bu açıdan düşünüldüğünde, botanik turizminin niş pazarlama ilkelerine uygun olduğu söylenebilir.

Sanayileşme ile birlikte şehirlerin kalabalıklaşması, betonlaşma, toplumsal yabancılaşma ve doğal ortamdan uzak kalma gibi olgular, yoğun bir şekilde çalışan insanları sınırlı bir zaman dilimi içerisinde kendilerini yenileme gereksinimi, onları şahsi ilgilerine yönelik estetik, otantik ve yenileyici deneyimler aramaya yöneltmektedir. Bu bağlamda özel ilgi turizmi türleri bu tüketiciler için iyi bir alternatif teşkil etmektedir. Özel ilgi turizminin gerçekleşebilmesi, tüketicinin herhangi bir boş zaman etkinliği, çekim merkezi gibi konulara, olaylara veya durumlara yönelik özel bir ilgisi veya hobisinin olmasına bağlıdır (Tangeland and Aas, 2011; Akoğlan-Kozak ve Bahçe, 2009). Özel ilgi turizmini tercih edenler şahsi ilgi ve ihtiyaçlarını tatmin edecek ürünü/hizmeti seçer. Bu ürün veya hizmetlerde tüketicinin motivasyonu ve memnuniyeti önem taşımaktadır. Bu turistler nitelikli hizmet almaya ve yüksek de olsa bedelini ödemeye razıdır. Bu turistler genellikle diğerlerine göre daha iyi eğitimli, daha yüksek gelir sahibi, kendine daha fazla güvenen, çevreye ve kültürel değerlere daha saygılı ve bilinçli, ne istediğini bilen, iyimser, daha aktif, daha sosyal ve daha fazla kaliteli hizmet talep eden kişiler olarak tanımlanabilir (Kahraman ve Türkay, 2006; Akoğlan-Kozak ve Bahçe, 2009; Çetin, 2010).

Ekoturizm, Uluslararası Ekoturizm Topluluğu tarafından çevreyi koruyan ve yerel halkın refahını gözeten, doğal alanlara karşı duyarlı seyahat olarak tanımlanır. Uluslararası Doğayı Koruma Birliği de ekoturizmi, yerel halkın aktif sosyoekonomik katılımı sonucunda onlara fayda sağlayan, doğayı korumayı geliştiren, doğanın değerini anlamak ve zevk almak için, nispeten bozulmamış doğal alanlara yapılan ziyaretler olarak tanımlar (Demir ve Çevirgen, 2006; Erdoğan, 2003; Kahraman ve Türkay, 2006; Şen, 2010). Ekoturizmin odak noktası yörenin yer şekilleri, iklim özellikleri, bitki örtüsü çeşitliliği ve dağılışı, hidrografik özellikleri ile toprak özelliklerinden meydana gelmektedir. Doğal ortamlara yapılan seyahatleri ifade eden "doğa turizmi", doğaya rahatsızlık vermeyen turizm türü olarak da ka-

bul edilir (Doğaner, 2001; Özgüç, 2003; Bulut vd., 2007; Yetkin, 2016). Burada önemli olan doğal alanların ve kırsal kesimlerin geleceğin turizm alanları olarak turizmin çevresel etkilerinden korunması ve sürdürülebilir olmasıdır (Doğaner, 1985; Çetin ve Gürgil, 2014; Kuvan ve Akan, 2005).

Bitkiler, dünyanın biyolojik çeşitliliğinin çok önemli bir parçasıdır. İnsanın refah düzeyinde önemli bir yeri olduğu bilinen bir gerçektir. Yine temel besin gereksinimini karşılayan tarımsal ürünler ve binlerce yabani bitki dünyanın bütününde insan varlığının çoğalarak devam edebilmesi açısından korunma, giyinme, ısınma, ilaç, yiyecek sağlama potansiyeline sahip olması nedeniyle hem ekonomik hem de kültürel açıdan önemlidir (Demircan vd., 2006). Biyolojik çeşitlilik ve bileşenlerinin zenginliği sürdürülebilirliğin önemli göstergeleri arasındadır. Dünya ekosistem fonksiyonlarının sağladığı mal ve hizmetlerin ekonomik değerinin yıllık olarak yaklaşık 33 trilyon dolar civarında olduğu bilinmektedir (Demir, 2009; Kaypak, 2010; Contanza vd., 1997).

Günümüzde elektronik sektöründeki hızlı gelişme fotoğrafçılık sektöründe de kendini göstermiş ve yüksek çözünürlüklü ve kolay kullanılabilen dijital fotoğraf makinelerinin yaygın bir şekilde kullanımına yol açmıştır. Dolayısıyla da birçok kişide özellikle doğa ile ilgili fotoğraf çekme merakı ve alışkanlığı meydana gelmiştir. Bu durum flora turizmi ve fotosafari turizmi dalları başta olmak üzere doğa temelli turizm türlerinin gelişmesine yol açmışır (Irmak ve Yılmaz, 2011).

Botanik turizminin mevcut uygulaması, özel amaçlarla oluşturulan gruplarla botanik bahçe ziyareti şeklindedir. Botanik bahçelerinde geleneksel olarak eğitici veya bilimsel amaçla bitkiler sergilemektedir. Araştırmalar, botanik turizmine katılanların belirtildiği gibi, ziyaretlerinde pek de eğitici veya bilimsel boyuttan ziyade "bahçelerin manzaralarını izlemek, aileleri ve ya arkadaşları ile daha kaliteli zaman geçirmek ve doğadan zevk almak" gibi motiflerle ilgilendikleri sonucunu ortaya koymaktadır (Kozak-Akoğlan ve Bahçe, 2009). Bu açıdan değerlendirildiğinde, nadir görülen ve yerel özellik taşıyan bitkilerin incelenmesi ve görülmesi amacıyla gerçekleştirilen seyahatler, botanik turizminin can damarını oluşturur. Endemik alanlar, küçük bir alan olabileceği gibi, dağ, vadi, ova veya ada gibi büyük bir alan da olabilir (Baytop, 1997). Bu alanların ziyarete açılmalarının iki önemli şartı bulunmaktadır. Birincisi ilgili yörede botanik turu güzergâhları çıkartılarak bu rotanın dışındaki seyahate izin verilmemelidir. İkincisi de söz konusu bölgeye yapılacak seyahatlerin kişisel olarak değil gruplar halinde yapılması ve grup rehberinin mutlaka Botanik Turizm Eğitimi Sertifikasına sahip olması gerekir.

Türkiye'nin hem mutlak hem de göreceli konumu botanik turizmi açısından önemli bir potansiyele sahip olmasında oldukça fazla rol oynamıştır. Ancak bu

potansiyelin yeterince tanındığını, korunduğunu ve turizm amaçlı değerlendirilebildiğini söylemek oldukça güçtür. Son yıllarda ekoturizm etkinlikleri ve bu konuda hizmet veren seyahat acentelerinin sayısı artış görülmektedir. Bununla birlikte botanik turizmine yönelik geliştirme çalışmalarında en önemli sorunun tur rehberlerinin botanik ve bitkiler konusunda yeterince uzmanlaşmış olmamaları gösterilmektedir (Yılmaz ve Karahan, 2003). Botanik turizminde, bir turist rehberinin, özellikle bitki görmek, incelemek ve bitkilerin resmini çekmek için gelen turistleri bitkiler açısından zengin olan yörelere götürmesi, bu geziye çıkmadan önce götüreceği yerlerdeki bitkiler hakkında belirli bir düzeyde bilgi sahibi olması gerekir. Botanik turizminin doğru zeminde, uzman rehberler eşliğinde, bitkilerin yaşamları için en uygun güzergâhlarda yapılması, öncelikle acentelerin ve yöre halkının duyarlılığı ile (Demirkaya ve Çetin, 2010) yakından ilgilidir.

Miras, sosyo-kültürel kavram olmakla birlikte, yeryüzünün sahip olduğu, korunması gereken fizikî ve biyocoğrafî değerlerin tehdit altında olması onların da doğal miras olarak bu kavram içerisine alınmasına neden olmuştur (UNESCO, 1972; Doğaner, 1985; Oban-Çakıcıoğlu, 2008; Çetin ve Akkaya, 2013). Miras kavramı koruma gereksiniminden ortaya çıktığı için, insan faaliyet gösterdiği doğanın her parçasında doğal miras kavramı söz konusudur. Hassas ekosistemlerde aşırı ve düzensiz turizm gelişimi ve fazla nüfus, flora ve fauna hayatı üzerinde olumsuz etkiler yaparak bu türlerin zamanla yok olmalarına neden olabilmektedir. Bu yüzden turizm baskısının yoğun olduğu yörelerde (Antalya, Aydın, Muğla, İzmir ve Balıkesir örneğinde olduğu gibi) doğanın korunması için Orman ve Su İşleri Bakanlığı tarafından milli park, doğayı koruma alanı, doğa parkı ve doğa anıtı gibi koruma amaçlı alanlar tesis edilerek özellikle endemik bitki türlerinin korunması çalışmaları hızla devam etmektedir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017).

Literatür incelendiğinde, bitki çeşitliliği, ekoturizm ve alternatif turizm potansiyeli üzerine yapılmış birçok akademik araştırmanın yapıldığı görülmektedir (Albayrak, 2010; Atik vd., 2010; Ballantyne et al., 2008; Barthlott and Winiger, 2001; Demir, 2009; Demircan vd., 2006; Diamantis, 1999; Dilek ve Şahin, 2002; Doan, 2000; Hvenegaard and Dearden, 1998; Kaypak, 2010; Kuvan, 2005; Lu and Stepchenkova, 2012; Munt, 1994; Orhan ve Karahan, 2010; Ozaner, 2002; Pickering and Hill, 2007; Sönmez, 2011; Seyidahmedov and Atamov, 2008; Sungur, 2012; Şen, 2010; Turpie and Joubert, 2004; Tyler and Dangerfield, 1999; Valentine, 1993; Var ve Karaşah, 2010; Wassenberg et al., 2015; Myers et al., 2000). Ancak, botanik turizmi açısından bitkilerin değerlendirilmesine yönelik sınırlı sayıda araştırmanın olduğu görülmektedir (Yılmaz ve Karahan, 2003; Yun et al., 2005; Sönmez, 2006; Tırıl, 2006; Irmak ve Yılmaz, 2011; Sönmez, 2011).

2. Yöntem

Çalışmada Yozgat ili Şefaatli ve Yerköy ilçeleri arasında yer alan Karanlıkdere Vadisi'nde yetişen endemik bitkiler TÜBİTAK tarafından yönetilen TÜBİVES (Türkiye Bitkileri Veri Servisi) kayıtlarına göre güncellenmiştir (TÜBİVES, 2017). Yine güncelleme sırasında diğer bilimsel çalışmalar da göz önüne alınmıştır (Budak, 2003; Budak ve İlbaş, 2004; Duran ve Hamzaoğlu 2002; Özhatay and Kültür, 2006; Özhatay et al., 2009; Özhatay et al., 2011). Buna göre Karanlıkdere Vadisi'nde yetişen 112'si endemik olmak üzere toplam 689 bitki türü yetişmektedir. Bu endemik bitkilerden 20 adedi botanik turizmi açısından önem taşımaktadır. Botanik turizmi bakımından önem arz eden endemik bitkilerin tehdit kategorileri IUCN kriterleri ve Türkiye Bitkileri Kırmızı Kitabı temel alınarak belirlenmiştir (Davis, 1965-1985; Davis et al., 1988; Ekim vd., 2000; Güner et al., 2000; Budak ve İlbaş, 2004; Hamzaoğlu and Budak, 2009; Güner, 2012; IUCN, 2016).

Daha sonra Karanlıkdere Vadisi ve yakın çevresinin fiziki haritası oluşturulmuş ve üzerinde endemik bitkilerin yetişme yerleri işaretlenmiştir. Son olarak harita üzerinde topografik özellikler de dikkate alınarak endemik bitkilerin dağılımları incelenmiş, botanik turizmi kapsamında kullanılacak "Botanik Turizmi Güzergâhı" belirlenmiştir. Bu aşamada rota belirlenirken, rota mesafeleri, havayolu, demiryolu, denizyolu ve karayolu ulaşım şartları, fiziki şartlar, konaklama, dinlenme, sosyal imkânlar gibi turizmi etkileyen doğal ve beşerî faktörler de göz önüne alınmıştır. Botanik turizmi güzergâhının haritaya aktarılmasında ArcWiew CBS programından yararlanılmıştır.

3. Bulgular

3.1. Türkiye'nin Bitki Çeşitliliği ve Endemik Bitkilerin Botanik Turizmindeki Önemi

Türkiye, coğrafi konumu, iklim ve toprak faktörlerinin farklılığı ile üç fitocoğrafik bölgenin kesişme alanında yer alması gibi özelliklerden dolayı zengin bir bitki örtüsüne sahiptir. Türkiye'de son verilere göre yaklaşık 9940 bitki türü yetişmektedir ve bunların da yaklaşık 3490'ı endemiktir. Türkiye florasının endemizm oranı yaklaşık olarak % 35'tir (Davis, 1965-1985; Davis et al., 1988; Güner et al., 2000; Erik ve Tarıkahya, 2004; Avcı, 2005; Özhatay and Kültür, 2006; Özhatay et al., 2009; Özhatay et al., 2011; Türe ve Böcük, 2010; Torlak vd., 2010; Atik vd., 2010; Efe, 2010; Genç ve Çetin, 2013). Avrupa kıtasının tümünde yaklaşık 12.000 bitki türü olduğu, bu türlerden de sadece 2500'ünün endemik olduğu ve ende-

mizm oranının yaklaşık %21 olduğu düşünüldüğünde, Türkiye'nin bitki zenginliğinin önemi daha iyi anlaşılır (Barthlott and Winiger, 2001; Şekercioğlu vd., 2011).

Endemik (has, özgü) bitkiler sadece bir ülkede ve hatta bazen tek bir adreste yaşadıklarından, diğer bitkilere göre daha fazla ilgi çekicidirler (Dönmez, 1985; Ekim, 1990; Ozaner, 2002; Atik ve Altan, 2006; Ekim, 2007; Kreutz, 2009). Diğer bitki türlerine göre, daha fazla korumaya ihtiyaç duyulan bu türler tüm dünyada IUCN (International Union for Conservation of Nature) tarafından tespit edilmiş tehlike kategorileri temel alınarak gruplandırılmaktadır (IUCN, 2016).

Türkiye, bitki ve hayvan türlerinin sayısı bakımından dünyanın önde gelen ülkeleri arasında yer alır. Bunun temeli, günümüzden yaklaşık 65 milyon yıl önceki yer hareketlerine kadar dayanır. Yaklaşık 65 milyon yıl önce Afrika anakarasının kuzeye doğru hareket ederek Avrupa ve Asya anakaralarını sıkıştırmasıyla Alp Dağları silsilesi ve bu silsilenin Anadolu'daki uzantıları olan Kuzey Anadolu ve Toros Dağları oluşmuştur. Sıkışmanın etkisiyle yükselen Anadolu platosunun ortasında, çevresi dağlarla kaplı büyük bir göl ortaya çıkmıştır. Anadolu'nun flora ve fauna varlığının izole olarak kendi içinde evrimleşmesini sağlayacak coğrafi şartların ortaya çıkmasıyla, Anadolu'daki tür çeşitliliğinin temeli atılmıştır (Kılıç ve Eken, 2004; Tırıl, 2006; Atalay, 2005; Kışlalıoğlu ve Berkes, 1987; Atalay, 2008; Günal, 2013). Türkiye'nin coğrafi konum özellikleri de, biyolojik zenginliklerin artışında katkısı olan bir diğer faktördür. Türkiye'nin üç kıtanın birbirine en fazla yaklaştığı alan üzerinde yer alması, bu kıtalarda yaşayan canlı türlerinin Türkiye topraklarına gelmelerini sağlamıştır. Günümüzde, Türkiye'nin Batı Anadolu ve Karadeniz bölgelerinde Avrupa, Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde Afrika, Doğu ve Orta Anadolu bölgelerinde ise Asya kökenli pek çok bitki ve hayvan türüne rastlamak mümkündür. Bitki ve hayvan türlerinin kıtalararası geçişlerde Türkiye'yi köprü olarak kullanmalarının önemi buzul dönemlerinde ortaya çıkan bir durumdur. (Şenkul ve Doğan, 2013; Durmuşkahya, 2006; Tırıl, 2006; Kesici vd., 2010; Günal, 1997; Eken vd., 2004; Kutluk ve Aytuğ, 2004; Sönmez, 2006).

Türkiye, üç bitki coğrafyası bölgesinin kesişme alanında bulunmaktadır. Bunlar, Avrupa-Sibirya, İran-Turan ve Akdeniz bitki coğrafyası bölgeleridir. Araştırma alanı İran-Turan bitki coğrafyası bölgesi içerisinde yer almaktadır (Avcı, 1993; Budak, 2003; Budak ve İlbaş, 2004). Bu bölgede tipik olarak karasal iklim hüküm sürmektedir (Muratgeldiyev vd., 2000).

Hem ekonomik hem de sosyal bakımdan gelişmiş ve doğanın korunması konusunda diğerlerine göre daha bilinçli olan ülkelerde doğadan izinsiz bir şekilde bitki toplanması yasaklanmıştır. Bu yüzden turistlerin de örnek toplamak yerine resim çekmeyi tercih ettikleri görülmektedir. Doğa turizminde en çok ilgi çeken

canlı gurubunu bitkiler oluşturmaktadır. Hayvanlar hareketli oldukları için onları gözlemek oldukça zordur. Ancak bitkiler hareketsiz oldukları için gözlenmesi, seyretmesi ve fotoğraflanması, hayvanlara göre oldukça kolaydır (Irmak ve Yılmaz, 2011).

3.2. Karanlıkdere Vadisinde Yetişen Endemik Bitkiler ve Turizm Potansiyeli

Araştırma alanı olan Karanlıkdere Vadisi, Yozgat ili Şefaatli ilçesi ile Yerköy ilçesi arasında yer almaktadır. Şefaatli ilçe merkezi ile Yerköy ilçe merkezine kadar yaklaşık 35 km uzunluğunda ve 50 ile 1200 metre genişliğinde bir sahayı kapsamaktadır. Bu sahadaki yükseklikler 750 ile 1157 metre arasında değişmektedir (Şekil 1). Vadinin güneybatısında Sivri Tepe, Gaz Tepe, Abdallar köyü ile Çiçekdağı, güneydoğusunda Kuş Tepe, Döneke Tepe, Bademkaya Tepe, Caferli ve Akçakoyunlu köyleri yer almaktadır. Kuzeybatısında ise, Çatal Tepe, Ada Tepe, Cevizli Tepe, Boz Tepe, kuzeydoğusunda Karagedikli Tepe, Kalıkaya Tepe, Cıcıklar ve Gülpınar köyleri bulunmaktadır. Karanlıkdere Vadisi'nin içerisinden geçen akarsuya; Şefaatli ilçe merkezi ile Çiçekdağı'nın kuzeydoğusuna kadar olan kısmına Karanlık Dere, Buradan itibaren ise Delice çayı adı verilmektedir (Şekil 1). Kördere, İstasyon, Eskiyerköy ve Delice köyleri de Karanlıkdere Vadisi tabanında yer almaktadır.

İklim özellikleri, bitkilerin gelişmeleri ve yayılışlarını doğrudan etkileyen bir önemli bir faktördür. Araştırma sahasının iklim özellikleri incelendiğinde; yazları sıcak ve kurak, kışları ise soğuk ve kar yağışlı karasal bir iklimin hâkim olduğu görülmektedir. Yıllık ortalama sıcaklık Yerköy'de 12,2 °C, Şefaatli'de ise 10,8 °C'dir. Araştırma alanındaki istasyonların verilerine göre; yıllık ortalama yağış miktarının Şefaatli'de 342,1 mm iken Yerköy'de ise 309,5 mm olduğu görülmektedir (Akman, 2011). Çalışma alanında vejetasyon tipi olarak step vejetasyonunun hâkim olduğu söylenebilir.

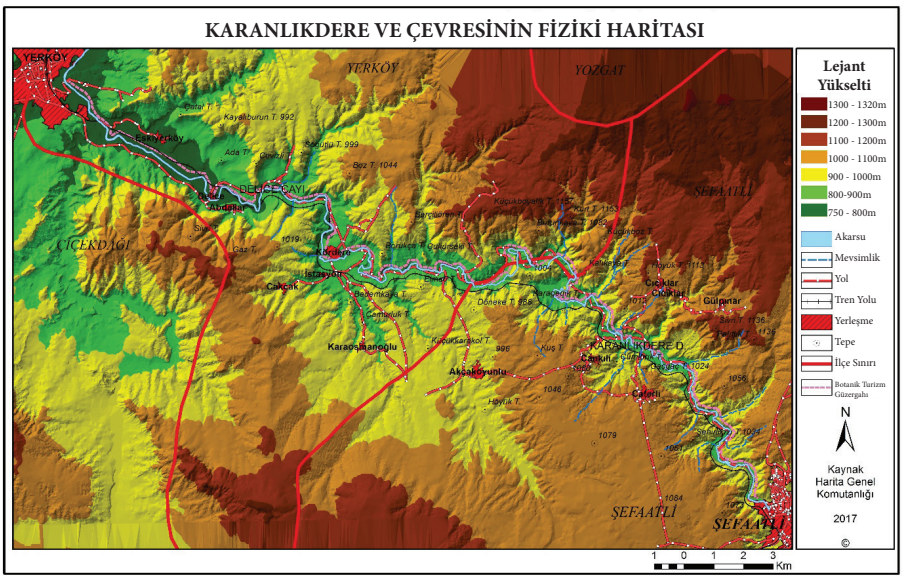
Tablo 1. Karanlıkdere Vadisinde Yetişen Endemik Bitkiler ve Özellikleri

Familya	Tür	Türkçe Adı	Çiçeklenme	IUCN
Asteraceae	Centaurea aksoyi	şahdüğmesi	Haziran-Temmuz	CR
Brassicaceae	Alyssum tetrastemon	Ak Kuduzotu	Mayıs-Haziran	NT
Caryophyllaceae	Paronychia condensata	Ürgüp Etyaranı	Mayıs-Temmuz	NT
Apiaceae	Bupleurum sulphureum	Ters Şeytanayağı	Haziran-Temmuz	LC
Apiaceae	Eryngium bithynicum	Çakırotu	Haziran-Eylül	LC
Apiaceae	Malabaila pastinacifolia	Koyunekmeği	Haziran-Ağustos	LC
Asteraceae	Cousinia caesarea	Kayseri Kızanı	Haziran-Ağustos	LC
Asteraceae	Helichrysum noeanum	Gülazar	Haziran-Ağustos	LC
Boraginaceae	Anchusa leptophylla	Ballık	Haziran-Temmuz	LC
Boraginaceae	Onosma ambigens	Ana Şincar	Mayıs-Haziran	LC
Brassicaceae	Alyssum pateri	Kanatlı Kevke	Mayıs-Haziran	LC
Brassicaceae	Isatis floribunda	Deliızgın	Mayıs-Haziran	LC
Fabaceae	Genista aucheri	Bayır Borcağı	Haziran-Temmuz	LC
Fabaceae	Onobrychis ornata	Süslü Korunga	Mayıs-Haziran	LC
Lamiaceae	Phlomis armeniaca	Boz Şavlak	Haziran-Ağustos	LC
Lamiaceae	Scutellaria orientalis	Sarı Kaside	Mayıs-Ağustos	LC
Liliaceae	Bellevalia gracilis	Aktepeli	Mayıs-Haziran	LC
Linaceae	Linum hirsutum	Saçlı Keten	Mayıs-Haziran	LC
Ranunculaceae	Consolida stenocarpa	Pala Mahmuz	Haziran-Ağustos	LC
Scrophulariaceae	Verbascum cheiranthifolium	Bozkulak	Mayıs-Temmuz	LC

Kaynak: Budak ve İlbaş, 2004; Budak, 2003; Davis, 1965-1985; Gülümser vd., 2011; Hamzaoğlu and Budak, 2009; İlarslan, 1994; Özüdoğru vd., 2010; Sayın, 1984.

Karanlıkdere Vadisi ve yakın çevresinin fiziki haritası ayrıntılı olarak incelendiğinde, botanik turizmi için bir tane ana güzergâhın uygun olacağı anlaşılmaktadır. Ancak bu güzergâh yaklaşık 35 km olduğu için bir günde tamamının botnik

turizmi kapsamında yürüyerek gerçekleştirilmesi mümkün değildir. Bu yüzden iki ayrı bölümde incelemek ya da iki günlük program yapılması daha uygundur.

Şekil 1. Karanlıkdere Vadisi ve Yakın Çevresinin Botanik Turizmi Güzergâhları ve Fiziki Haritası.

Birinci gün ya da güzergâhın ilk bölümü Şefaatli ilçe merkezinden kuzeybatıya doğru Karanlıkdere Vadisi tabanından başlayarak Çiçekdağı'nın doğusundaki Kördere köyüne kadar uzanmaktadır. Lila renkli kesik çizgilerle gösterilen güzergâh boyunca hareket edilmesi uygundur. Bu hat boyunca Gaçgaç Tepe, Karagedik Tepe, Borukça Tepe ve İstasyon köyleri civarlarında vadinin karşı yamaçlarına geçilerek her iki yamaçtaki bitkileri incelemek ve fotoğraflarını çekmek mümkün olacaktır. Ayrıca bu güzergahta Karagedik Tepe yakınlarında öğle yemeği ve dinlenmek için mola verilmesi uygun olacaktır. Güzergahın ikinci bölümü ya da ikinci günün güzergâhı ise Kördere Köyü'nün kuzeybatısından başlayıp Yerköy ilçe merkezine kadar devam etmektedir. Vadinin içerisindeki akarsuyun adı bu bölümde Delice Çayı olarak anılmaktadır. Botanik turizminin bu bölümde daha ayrıntılı yapılabilmesi için Abdallar ve Delice köylerinin çevreleri incelendikten sonra akarsuyun kuzey yamaçları ile Ada Tepe, Çatal Tepe ve Eskiyerköy yerleşim merkezlerinin çevrelerinin de incelenmesi yerinde olacaktır. Bu rotaların her biri turistler için birer günlük zaman diliminde gerçekleştirilebilecek etkinliktir. Çünkü yürüyüş güzergâhı olan Karanlıkdere Vadi tabanında yürürken, deredeki suyun seviyesine göre bazen derenin karşı yamacına geçiş yapılması gerekecektir.

Bazen de yamaçlarda görülen bitkilerin yakından görülebilmesi için kısa mesafeli tırmanılması gerekecektir (Şekil 1).

Karanlıkdere vadisinde belirlenen bu rotalarda yapılacak turlarda; ilkbahar sonundan yaz başına kadar *Alyssum pateri, Alyssum tetrastemon, Bellevalia gracilis, Isatis floribunda, Linum hirsutum, Onobrychis ornata* ve *Onosma ambigens*, yaz ortası ve sonuna kadar ise *Anchusa leptophylla, Bupleurum sulphureum, Centaurea aksoyi, Consolida stenocarpa, Cousinia caesarea, Eryngium bithynicum, Genista aucheri, Helichrysum noeanum, Malabaila pastinacifolia, Paronychia condensata, Phlomis armeniaca, Scutellaria orientalis* ve *Verbascum cheiranthifolium* türlerini çiçekli olarak gözlemlemek mümkün olacaktır.

4. Sonuç ve Öneriler

Araştırmanın sonucunda, Yozgat ili Şefaatli ilçe merkezi ile Yerköy ilçe merkezi arasında yer alan Karanlıkdere Vadisi'sinin ekolojik turizm özellikle de botanik turizmi açısından oldukça zengin potansiyele sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Nitekim Karanlıkdere Vadisi'nde 689 bitki çeşidi yetişmektedir. Bunlardan 112 tanesi endemiktir. Ayrıca özellikle 20 adedi botanik turizmi açısından önem arz etmektedir. Bu verilere göre araştırma alanının botanik turizmi bakımından önemli bir potansiyele sahip olduğu söylenebilir. Günümüzde henüz botanik turizmi turları yapılmasa da trekking turları az da olsa yapılmaktadır.

Araştırma alanında doğa temelli turizm türlerinin özellikle de botanik turizminin gelişmesi yöre halkı için turizme dayalı iş fırsatları (lokanta, kafe, ulaşım, yöresel ürünler pazarı, yerel rehberlik, pansiyon gibi) da yaratacaktır.

Araştırma alanında botanik turizminin gelişebilmesi için bazı önerilerde bulunulmuştur;

- Yozgat'ın çekim alanını oluşturan Ankara, Nevşehir, Çorum, Kırşehir, Çankırı, Kayseri ve Samsun illerinden turistleri Karanlıkdere Vadisi botanik turizmi alanlarına çekebilmek için cazip turlar düzenlenmelidir.
- Karanlıkdere Vadisi'nin yakın çevresindeki doğal, kültürel ve tarihi turizm çekicilikleri botanik turizmi tur güzergâhlarına eklenmeli ve turistlere birlikte sunulmalıdır.
- Araştırma alanında botanik ve diğer turizm türlerinin gelişebilmesi için yöre halkının turizm faaliyetlerinin her aşamasına aktif olarak katılmaları oldukça önemlidir.

- Araştırma alanındaki halka, kültürel ve tarihi ve turizm mekânlarındaki eserler ile doğal turizm unsuru olan yer şekilleri, bitki ve hayvan çeşitleri ile diğer doğal oluşumları koruma bilincinin artırılması amacıyla eğitici seminerlerin verilmesi yararlı olacaktır.
- Araştırma alanındaki turizm planlamalarının, uygulama süreçlerinin ve tanıtım faaliyetlerinin başarılı olabilmesi, Kültür ve Turizm İl Müdürlüğü, yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları, üniversite ve yöre halkının uyum içinde çalışmasıyla mümkün olacaktır.

Kaynakça

Akman, Y. (2011). İklim ve biyoiklim: biyoiklim metodları ve Türkiye iklimleri. Ankara: Palme Yayınları.

Akşit, S. (2007). Doğal ortam duyarlığı açısından sürdürülebilir turizm. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 23, 441-460.

Albayrak, F. F. (2010). Korunan alanların ekoturizm gelişimine etkileri: Camili biyosfer rezervi örneği. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Artvin: Artvin Çoruh Üniversitesi, Orman Mühendisliği Anabilim Dalı.

Atalay, İ. (2005). Kuvaterner'deki iklim değişmelerinin Türkiye doğal ortamı üzerindeki etkileri. Türkiye Kuvaterner Sempozyumu Turqua-V. İstanbul Teknik Üniversitesi 2-5 Haziran 2005, Bildiriler Kitabı, s. 121-128.

Atalay, İ. (2008). Ekosistem ekolojisi ve coğrafyası, Cilt: I. İzmir: Meta Matbaacılık.

Atik, A. D., Öztekin, M. ve Erkoç, F. (2010). Biodiversity and examples of endemic plants in Turkey. Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 30, 219-240.

Atik, M, Altan, T. ve Artar, M. (2006). Turizm ve doğa koruma "Güney Antalya Bölgesi": Gelişmeler ve sonuçları. Akdeniz Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 19(2), 165-177.

Avcı, M. (1993). Türkiye'nin flora bölgeleri ve Anadolu Diagonali'ne coğrafi bir yaklaşım. Türk Coğrafya Dergisi, 28, 225-248.

Avcı, M. (2005). Çeşitlilik ve endemizm açısından Türkiye'nin bitki örtüsü. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi, 13, 27-55.

Avcıkurt, C. (2007). Turizm sosyolojisi: turist-yerel halk etkileşimi, Ankara: Detay Yayınları.

Ballantyne, R., Packer, J. and Hughes, K. (2008). Environmental awareness, interests and motives of botanic gardens visitors: implications for interpretive practice. Tourism Management, 29, 439-444.

Barthlott, W. and Winiger, M. (2001). Biodiversity, a challenge for development research and policy. Springer-Verlag, Berlin, Heidelberg & New York.

Baytop, T. (1997). Türkçe bitki adları sözlüğü. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.

Bjork, P. (2000). Ecotourism from a conceptual perspective, an extended definition of a unique tourism form. International Journal of Tourism Research, 2, 189-202.

Budak, Ü. (2003). Karanlıkdere Vadisi (Şefaatli-Yerköy-Yozgat) Florası. Yüksek Lisans Tezi Erciyes Üniversitesi Kayseri.

Budak, Ü. ve İlbaş, A. İ. (2004). Karanlıkdere Vadisi (Şefaatli-Yerköy-Yozgat)'nde yayılış gösteren endemik bitkilerin tehlike kategorilerinin belirlenmesi. Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Fen Dergisi, 24, 29-44.

Bulut, İ., Zaman, M. and Hadimli, H. (2007). The alternative tourism activities backwards the riviera of Turkey (Akseki), Geomed 2007 International Symposium on Geography (Environment and Culture in the Mediterranean Region) June 5-8 Kemer-Antalya, s. 71-78.

Çağatay, A., Yurdaer, M. ve Kırış, R. (2002). Eko-turizm için mekan ve yerel toplulukların katılımının planlanması. Ankara: T.C. Turizm Bakanlığı, II. Turizm Şurası Bildirileri, II. Cilt, s, 203–217.

Çetin, T. (2010). Cumalıkızık köyünde kültürel miras ve turizm algısı. Milli Folklor Dergisi, 22 (87), 181-190.

Çetin, T. ve Akkaya, M. (2013). The awareness of the university students about of the cultural heritage and the touristic values of Turkey in UNESCO world heritage list. The science and education at the beginning of the 21st century in Turkey volume: 2 (Geography), St. Kliment Ohridski Universitesi Yayınları, Sofya, s. 641-660.

Çetin, T. ve Gürgil, F. (2014). Üniversite öğrencilerinin Bartın'ın doğal ve kültürel turizm değerlerine yönelik farkındalıkları. Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7(4), 255-274.

Costanza, R., D'arge, R., D'groot, R., Farber, S., Grasso, M., Hannon, B., Limburg, K., Naeem, S., O'neill, V.R., Paruelo, J., Raskin, G. R., Sutton, P., Van Den Belt, M. (1997). The value of the World's ecosystem services and natural capital. Nature, 87, 253-260.

Davis, P. H. (1965-1985). Flora of Turkey and the East Aegean Islands, Vol: 1-9. Edinburgh: Edinburgh Univ. Press.

Davis, P.H., Mill, R.R. and Tan, K. (1988). Flora of Turkey and the East Aegean Islands, Vol: 10 (Suppl. I), Edinburgh: Edinburgh Univ. Press.

Demir, A. (2009). Ekonomik açıdan biyolojik çeşitliliğin önemi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi, 8 (15), 55-68.

Demir, C., Çevirgen, A. (2006). Ekoturizm yönetimi. Ankara: Nobel Yayınları.

Demircan, N., Öz, I., Stephenson, R. ve Karahan, F. (2006). Ekoturizm ve botanik turizmi: Türkiye'nin sukkulent bitki çeşitliliğinin turizm potansiyeli, GAP V. Mühendislik Kongresi Bildiriler Kitabı, Şanlıurfa.

Demirkaya, H. ve Çetin, T. (2010). Residents' perceptions on the social and cultural impacts of tourism in Alanya (Antalya-Turkey). EKEV Akademi Dergisi, 14 (42), 383-392.

Diamantis, D. (1999). The concept of ecotourism: evolution and trends. Current Issues in Tourism, 2 (2-3), 93-122.

Dilek, E. F. ve Şahin Ş. (2002). Çevre duyarlı turizm uygulamaları: yeşil otelcilik ve ekoturizm. Kırsal Çevre Yıllığı, Ankara, s. 97–116.

Doan, T. M. (2000). The effects of ecotourism in developing nations: an analysis of case studies. Journal of Sustainable Tourism, 8 (4), 288-304.

Doğanay, H. ve Zaman, S. (2014). Türkiye turizm coğrafyası. Ankara: Pegem Akademi Yayınevi.

Doğaner, S. (1985). Turizmde doğanın önemi ve Türkiye'de doğayı koruma çalışmaları. İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü Dergisi, 2 (2), 117-124.

Doğaner, S. (2001). Türkiye turizm coğrafyası, İstanbul: Çantay Kitabevi.

Dönmez, Y. (1985). Bitki coğrafyası. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Duman, T., Kozak, M. ve Uysal, M. S. (2007). Turizmde ürün çeşitliliği yoluyla ürün değeri oluşturma: Türkiye'deki arz kaynakları üzerine bir inceleme. Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, 18 (2), 206-214.

Duran, A. ve Hamzaoğlu, E. (2002). Flora of Kazankaya Canyon (Yozgat-Çorum). Turkish Journal of Botany, 26, 351-369.

Durmuşkahya, C. (2006). Natural trees and scrubs in Ege Region. TC Ministry of Environment and Forestry, The General Directorate of Natural Protection and National Parks.

Efe, R. (2010). Biyocoğrafya (2. Baskı). Bursa: Marmara Kitap Merkezi.

Eken, G. vd. (2004). Key biodiversity areas as site conservation targets. Bioscience, 54 (12), 1110 - 1118.

Ekim, T. (2007). Türkiye'nin nadir endemikleri (The rare endemics of Turkey). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Ekim, T., (1990). Bitkiler, Türkiye'nin biyolojik zenginlikleri. Ankara: Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını.

Ekim, T., Koyuncu, M., Vural, M., Duman, H., Aytaç, Z., Adıgüzel, N. (2000). Türkiye bitkileri kırmızı kitabı (Red data book of Turkish plants). Türkiye Tabiatını Koruma Derneği ve Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi. Ankara: Barışcan Ofset.

Erdoğan, N. (2003). Çevre ve (Eko)turizm. Ankara: Erk Yayınları.

Erik, S. ve Tarıkahya, B. (2004). Türkiye florası üzerine. Kebikeç (İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi), 17, 139–163.

Erkuş-Öztürk, H. ve Eraydın A. (2010). Environmental governance for sustainable tourism development: collaborative networks and institution-building in the Antalya tourism cluster. Tourism Management, 31, 113-124.

Genç, H. ve Çetin, A. (2013). Endemism and endemic plants of Turkey. Science and Education At the Beginning of the 21. Century in Turkey, Drujinin, A., Kostova, Z. & Atasoy, E.(eds). St. Kliment Ohridski Univerity Press, Sofya, Bulgaria, pp, 55-79.

Gülümser, A., Budak, Ü. ve Koç, M. (2011). Süreyya Bey Barajı ve Çevresinin Florası, Bilimsel Araştırma Projesi, Bozok Üniversitesi, Yozgat.

Günal, N. (1997). Türkiye'de başlıca ağaç türlerinin coğrafi yayılışları, ekolojik ve floristik özellikleri. İstanbul: Çantay Kitabevi.

Günal, N. (2013). Türkiye'de iklimin doğal bitki örtüsü üzerindeki etkileri. Acta Turcıca Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi, 5 (1), 1-22.

Güner, A. (2012). Türkiye bitkileri listesi: damarlı bitkiler (A Checklist of the Flora of Turkey, Vascular Plants). ANG Vakfı / Nezahat Gökyiğit Botanik Bahçesi, İstanbul.

Güner, A., Özhatay, N., Ekim, T. ve Başer, K.H.C. (2000). Flora of Turkey and the East Aegean Islands. Vol: 11 (Suppl. II), Edinburgh: Edinburgh Univ. Press.

Hamzaoğlu, E. and Budak, Ü. (2009). Centaurea aksoyi sp. nov. (Asteraceae: Cardueae) from Turkey and a contribution to the sectional taxonomy. Nordic Journal of Botany 27 (1), 16-20.

Hvenegaard, G. T. and Dearden, P. (1998). Ecotourism versus tourism in a Thai National Park. Annals of Tourism Research, 25 (3), 700-720.

İlarslan, R. (1994). Deveci Dağlarının (Yozgat-Tokat) Florasına Katkı. Tr J of Botany, 18, 337-366.

Irmak, M. A. ve Yılmaz, H. (2011). Determination of perception of flora tourism via questionnaire surveys. Biological Diversity and Conservation, 4 (1), 99-106.

IUCN, (2016). IUCN Red List Categories and Criteria", version 3.1 [Available from: http://www.iucnredlist.org (accessed: 26 December 2016)].

Kahraman, N. ve Türkay, O. (2006). Turizm ve çevre. Ankara: Detay Yayıncılık.

Kaypak, Ş. (2010). Ekolojik turizmin sürdürülebilirliği, Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, 2 (2), 93-114.

Kesici, A., Haspolat, G. ve Bilgin, O. (2010). Ülkemiz florasında doğal olarak yayılış gösteren süs bitkilerinin survey-toplanması, muhafazası ve değerlendirilmesi. Anadolu Journal of AARI, 20(2), 89 - 95.

Kılıç, D.T. ve Eken, G. (2004). Important bird areas of Turkey (2004 Update). Ankara: Doğa Derneği.

Kışlalıoğlu, M. ve Berkes, F. (1987). Biyolojik çeşitlilik. Türkiye Çevre Sorunları Vakfı, Ankara.

Kozak, N. (2006). Turizm pazarlaması. Ankara: Detay Yayıncılık.

Kozak, N., Kozak-Akoğlan, M. ve Kozak, M. (2011). Genel turizm (İlkeler-Kavramlar). Ankara: Detay Yayıncılık.

Kozak-Akoğlan, M., Bahçe, S. (2009). Özel ilgi turizmi. Ankara: Detay Yayıncılık.

Kreutz, K. (2009). Türkiye orkideleri (Çev. A.H. Çolak). İstanbul: Rota Yayınları.Küçük, M. (2013). Çamlık kasabası turizm potansiyelinin değerlendirilmesi için çözüm önerileri. International Journal of Social and Economic Sciences, 3 (2), 35-45.

Küçükaslan, N. (2006). Özel ilgi turizminde niş pazarlamanın yeri. Paradoks: Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi, 2 (2), 1-32.

Kültür ve Turizm Bakanlığı. Kültür ve turizm koruma ve gelişim bölgeleri ve turizm merkezleri. Kültür ve Turizm Bakanlığı (www.ktbyatirimisletmeler.gov.tr. Erşim Tarihi:12.02.2017).

Kutluk, H. and Aytuğ, B. (2004). Plants of Turkey grid by grid Turkey. Eskişehir: Birlik Ofset Yayıncılık.

Kuvan, Y. (2005). The use of forests for the purpose of tourism: the case of belek tourism center in Turkey. Journal of Environmental Management, 75, 263-274.

Kuvan, Y. and Akan, P. (2005). Residents' attitudes toward general and forest-related impacts of tourism: the case of Belek, Antalya. Tourism Management, 26, 691-706.

Lu, W. and Stepchenkova, S. (2012). Ecotourism experiences reported online: classification of satisfaction attributes. Tourism Management, 33, 702-712.

Munt, I. (1994). Eco-tourism or ego-tourism?. Race & Class, 36 (1), 49-60.

Muratgeldiev, Y., Küçüködük, M., Bingöl, Ü., Güney, K. ve Geven, F. (2000). İran-Turan floristik bölgesi. Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Fen Dergisi, 1, 119-124.

Myers, N., Mittermeier, R.A., Mittermeier, C.G., Fonseca, G.A.B., Kent, J. (2000). Biodiversity hotspots for conservation priorities. Nature, 403, 853-858.

Oban-Çakıcıoğlu, R. (2008). Korumada yasal gelişim ve doğal miras alanlarının miras turizmindeki önemi. İTÜ ve Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi IV. Lisansüstü Turizm Öğrencileri Araştırma Kongresi, Antalya, s. 601-613.

Orhan, T. ve Karahan, F. (2010). Uzundere ilçesi ve yakın çevresinin ekoturizm potansiyelinin değerlendirilmesi. Artvin Çoruh Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi, 11 (1), 27-42.

Ozaner, S. (2002). Ekoturizm nedir? Ne değildir? 2002 Dünya ekoturizm yılının amacı nedir? T. C. Turizm Bakanlığı, II. Turizm Şurası Bildirileri, II. Cilt, s, 319-323, Ankara.

Özgüç, N. (2003). Turizm coğrafyası özellikler ve Bölgeler. İstanbul: Çantay Kitabevi.

Özhatay, F. N., Kültür, Ş. and Aslan, S. (2009). Check–list of additional taxa to the supplement flora of Turkey IV. Turkish Journal of Botany, 33 (3), 191-226.

Özhatay, F. N., Kültür, Ş. and Gürdal, M. B. (2011). Check–list of additional taxa to the supplement flora of Turkey V. Turkish Journal of Botany, 35 (5), 589-624.

Özhatay, N. and Kültür, Ş. (2006). Check–list of additional taxa to the supplement flora of Turkey III. Turkish Journal of Botany, 30 (4), 281-316.

Özüdoğru, B., Erik, S ve Akaydın, G. (2010). The Flora of the Karababa Mountain (Sivas-Şarkışla/Turkey). Biological Diversity and Conservation, 3 (3), 176-192.

Pickering, C. M. and Hill, W. (2007). Impacts of recreation and tourism on plant biodiversity and vegetation in protected areas in Australia. Journal of Environmental Management, 85, 791–800.

Sayın, B. 1984. Yozgat Çamlığı Milli Parkının florası. Ormancılık Araş. Enst. Dergisi 30(60): 149-164.

Şekercioğlu, H. Çağan vd. (2011). Turkey's globally important biodiversity in crisis. Biological Conservation, 144, 2752–2769.

Şen, S. D. (2010). Turizmin çevresel etkileri ve bir çözüm olarak ekoturizm. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Şenkul, Ç. ve Doğan, U. (2013). Vegetation and climate of Anatolia and adjacent regions during the last glacial period. Quaternary International, 302, 110-122.

Seyidahmedov, A. and Atamov, V. (2008). Azerbaycan'ın dağlık bölgelerinin faydalı bitkileri. Biological Diversity and Conservation, 1(1), 13-27.

Sönmez, S. (2006). Botanik turizmi potansiyeli bakımından Balıkesir. II. Balıkesir Turizm Kongresi Bildiriler Kitabı, Balıkesir.

Sönmez, S. (2011). Botanik turizmi. Turistik Ürün Çeşitlendirmesi (Editörler: Necdet Hacıoğlu-Cevdet Avcıkurt) 2. Baskı. s. 163-187. Ankara: Nobel Yayınları.

Sungur, Z. (2012). Sürdürülebilir ekoturizmin toplumsal etkileri: Türkiye'den örnekler. International Conference on Eurasian Economies, s. 338-344.

Tangeland, T. and Aas, Ø. (2011). Household composition and the importance of experience attributes of nature based tourism activity products-a Norwegian case study of outdoor recreationists. Tourism Management, 32, 822-832.

Tırıl, A. (2006). Bir turistik çekicilik olarak Türkiye'nin biyolojik çeşitliliği. Kırsal Çevre Yıllığı, 42-51.

Torlak, H., Aytaç, Z. ve Vural, M. (2010). Türkiye'nin endemik bitkileri. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

TÜBİVES (Türkiye Bitkileri Veri Servisi). İllerde bulunan endemik taksonlar, http://wwweski.tubitak.gov.tr/tubives/, (Erişim Tarihi: 17.07.2017).

Türe, C. ve Böcük, H. (2010). Distribution patterns of threatened endemic plants in Turkey: a quantitative approach for conservation. Journal for Nature Conservation, 18(4), 296-303.

Turpie, J. and Joubert, A. (2004). The value of flower tourism on the Bokkeveld Plateau-A botanical hotspot. Development Southern Africa, 21 (4), 645-662.

Tyler, D., Dangerfield, J. M., (1999). Ecosystem tourism: a resource-based philosophy for ecotourism. Journal of Sustainable Tourism, 7 (2), 146-158.

UNESCO. (1972). Dünya kültürel ve doğal mirasın korunması sözleşmesi, 14.02.1983 Tarih ve 17959 Sayılı Resmi Gazete.

Valentine, P. S. (1993). Ecotourism and nature conservation: a definition with some recent developments in Micronesia, Torusim Management, 14 (2), 107-115.

Var, M. ve Karaşah, B. (2010). Botanik bahçelerinin kullanıcılara sağladığı eğitsel ve rekreatif imkânlar: Türkiye ve Dünya'dan örnekler. III. Ulusal Karadeniz Ormancılık Kongresi, Cilt:4, s.1467-1477.

Wassenberg, L.C., Goldenberg, A.M. and Soule, K.E. (2015). Benefits of botanical garden visitation: ameans-endstudy. Urban Forestry & Urban Greening, 14, 148–155.

Yetkin, B. (2016). Yeni nesil turizm ve halkla ilişkilerin artan önemi. İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, 1 (1), 95-111.

Yılmaz, H. ve Karahan, F. (2003). Eko-turizm yaklaşımlarında flora turizmi: Palandoken Dağlarının potansiyeli. I. Ulusal Erciyes Sempozyumu, Bildiriler Kitabı, s.94-102. (http://www.alpineplants.org/download/10.pdf Erişim Tarihi:21.06.2017).

Yun, X., XiaoDe, W., Ming Hao, M. and Ying, L. (2005). Study on the development of the flower-themed tourism in Lin'an, Zhejiang. Journal of Zhejiang Forestry Science and Technology, 25(2), 65-68.

34. BÖLÜM

KENT COĞRAFYASINDAN KENT TURİZMİNE: GÜNCEL GELİŞMELER VE AÇMAZLAR

Prof. Dr. Gözde EMEKLİ - Ege Üniversitesi
ORCID No: 0000-0001-8528-5209

Özet

Kentler, dünya nüfusunun yarıdan fazlasının yaşadığı, emek ve sermayenin toplandığı, ülkelerin bu yolla yarıştığı, rekabet ve pazar olanaklarının geliştiği mekanlar olarak önem taşımaktadır. Öte yandan, göç, güvenlik, rant, gecekondu, yanlış politika savaşlarının da gölgesinde hatta baskısı altındadır. Toplumsal, ekonomik, kültürel, teknolojik, siyasal, sanatsal olaylar ve ilişkiler ile medikal kullanımlar başta olmak üzere turizmin de hedefindeki kentlerde birçok farklı disiplin çalışmaktadır. Özellikle günümüzde alışveriş merkezleri ve olanakların çeşitliliği, güvenlikli siteler, plazalar, yeni nesil kentsel yaşam mekânları olarak ön plana çıkmakta araştırmaları çeşitlendirmektedir.

Kentler; çoklu kimlikleri ve fonksiyonlarıyla çoğu zaman, içinde bulunduğu ülkenin tanınırlığının önüne geçebilmektedir. Bu doğrultuda kent, kimliğini yansıtan özelliklerinin vurgulanması, marka kent haline gelmesi; kentin zaman içerisinde dünya turizm ekonomisinde yer kazanmasını kolaylaştırmaktadır. Bu durumda artık ülkelerin değil kentlerin ön plana çıkması söz konusu iken 21 yüzyılda kentler yalnızca bir yerleşim alanı değil küresel sermaye akışlarının yarıştığı devasa bir deneyim sahnesi haline gelmiştir. Kent turizmi 1980'lerden bugüne turizm araştırmalarında incelenmeye devam eden bir konudur (Ashworth, 1989; 2003). Özellikle küreselleşme ile kentlerin yeni işlevler kazanması, sanayinin kent-

lerden uzaklaşması, bu alanların endüstri mirası kapsamına alınması, turizmin kentleri, kentlerin turizmi tartışmalarını gündeme getirmekte, postmodern turizme ilişkin gelişmeler, farklılaşan turist tipolojileri, değişen konaklama tercihleri, turizmi geliştirme çabaları yanında aşırı turizm ile konu dinamik bir boyut kazanmaktadır. Kent turizmi yerel kalkınmanın önemli araçlarından biri gibi görülse de beraberinde getirdiği sosyo-mekansal dönüşümler derin bir ontolojik açmazı tetiklemektedir.

Kentlerdeki turizmin incelenmesi, genellemeyi neredeyse imkânsız kılacak kadar geniş hatta çeşitli iken kentlerin işleyişinde etkili kimlik, turizm, turist ve karşılıklı ilişkileri bulunmaktadır. Bu nedenle kentlerde turizmle uğraşan çok sayıda kamu ve özel kurum ile kuruluş vardır ki bu durum bazen tutarlı bir turizm planlama-yönetimini geçersiz kılan özellikler yaratabilmektedir Turistlere ve aslında turizm endüstrisine, kent turizmi deneyiminin çoğu, sıfır maliyetli, serbestçe erişilebilen bir kamu malı gibi görünmekte, bu turizm için avantaj sağlamakta yatırım maliyetlerini düşürmektedir. Kentin çarşıları, anıtları, müzeleri ve genel atmosferi ya ücretsiz kamusal alandır ya da kamu hizmeti olarak maliyetinin çok altında sunulur (Ashworth & Page, 2010).

Kentler turizmde, kentin özgünlüğünü, olanaklarının çeşitliliğini pazarlarken, istihdamı desteklerken paradoksal bir şekilde bunları tüketen mekanizmaları da harekete geçirebilmektedir. Mekânın metalaşması, yerel kimliğin bozulması, yerinden edilme, soylulaştırma, kamusal alanın daralması gibi temel sorunlar, kentin sadece fiziksel bir yapı değil, toplumsal bir üretim alanı olduğunu, turizmin bu üretimi nasıl etkilediğini de gözler önüne sermektedir. Turizmin mekânı etkileyen ve mekândan etkilenen yapısı kentlerde dikkat çekmektedir. Bu gelişmeleri literatür üzerinden irdelemeye çalışan yayın niteliksel yöntemi tercih ederek, kentlerde yaşanan turizmin etkilerini, açmazlarını değerlendirmektedir.

Anahtar sözcükler: Turizm Coğrafyası, Kentler, Kent coğrafyası, Kent Turizmi, Açmazlar.

1. Giriş

Kentler, dünya nüfusunun yarıdan fazlasının yaşadığı; teknoloji, bilgi, emek ve sermayenin toplandığı, ülkelerin bu yolla yarıştığı, rekabet ve pazar olanaklarının geliştiği mekanlar olarak önem taşımaktadır. 21 yüzyılda kentler yalnızca bir yerleşim alanı değil küresel sermaye akışlarının yarıştığı devasa bir deneyim sahnesi haline gelmiştir (Molotch, 1987). Öte yandan, göç, güvenlik, rant, gecekondu, yanlış politika savaşlarının da gölgesinde hatta baskısı altında kalmaktadır. Özellikle günümüzde alışveriş merkezleri, güvenlikli siteler, plazalar, yeni nesil kent-

sel yaşam mekânları olarak ön plana çıkmakta araştırmaları farklılaştırmaktadır. Geçmiş yüzyılın ikinci yarısından itibaren sanayi devrimi ve modernitenin kent yapıları olarak beliren birbirine benzer yapılaşmaları, küreselleşme ve neoliberalizm dalgasından güçlenerek çıkmış, yaşam ve tüketim alışkanlıklarının merkezinde konumlanan kentlerde bugün farklılıklar gündem olmuş, kent tartışmaları güçlenmiştir (Emekli, 2018). Toplumsal, ekonomik, kültürel, teknolojik, siyasal, sanatsal olaylar ve ilişkiler ile medikal kullanımlar başta olmak üzere turizmin de hedefindeki kentler üzerine farklı disiplinler çalışmaktadır. Dünya kentlerinde turizm, özellikle coğrafya, kent coğrafyası, ekonomi, planlama, mimarlık ve sosyoloji araştırmalarında büyük ilgi çekmektedir.

Kent turizmi dünyada kentlerin öneminin artmasıyla birlikte tekrar turizmin ve kent araştırmalarının gündeminde yer almaya başlamıştır. Yerel kalkınmanın önemli araçlarından biri olarak görülen kent turizminin beraberinde getirdiği sosyo-mekansal dönüşümler derin bir ontolojik açmazı tetiklemekte araştırma konularını çeşitlendirmektedir. Özellikle miras kavramının içeriğinin çeşitlenmesi, kapsamının genişlemesi, farklı konaklama ve ulaşım seçeneklerinin (airbnb, uber vb), paylaşım ekonomisi ve kültürünün yaygınlaşması (Demir& Emekli, 2018) ile birlikte turizm yeniden kent araştırmalarındaki yerini alırken, Covid-19 küresel salgını ile darbe alan turizm hareketlerinden en fazla etkilenen kentler, teknoloji-dijitalleşe ile olumsuz gelişmelere meydan okuyan, turizm-teknoloji ilişkilerini de tartışmaya açan mekanlar olarak öne çıkmaktadır. Öte yandan moderniteden bu yana sorun yumağı olarak görülen, ulusal ve uluslararası göçlerin, yatırımların, teknolojik gelişmelerin, siyasal yapılanmaların merkezinde ki kentler birçok tartışmanın ve araştırma alanının içinde bulunmaktadır. Özellikle kültürel coğrafya literatürüne göre kent turizmi, yerel kimliğin yeniden keşfedilmesine ve toplumsal etkileşime zemin hazırlamaktadır. Kültürel canlılık ve çeşitlilik açısından müzeler, galeriler, festivaller ve sanatsal etkinliklerin turizm hareketliliğiyle birlikte ekonomik olarak sürdürülebilir hale gelmesi, kenti yerel halk için de kültürel bir çekim merkezi yapmakta, farkındalıkları artırdığı düşünülmektedir. Kentsel aidiyeti desteklemesi ve kentin uluslararası alanda ilgi görmesi, yerel topluluğun kendi kültürüne, tarihine ve kentine duyduğu aidiyet hissini, toplumsal gururu pekiştirmekte turizm-kent-coğrafya-planlama odağında yeni araştırmalara kapı aralamaktadır. Buna karşın kentler turizmde, kentin özgünlüğünü, olanaklarının çeşitliliğini pazarlarken, paradoksal bir şekilde bunları tüketen mekanizmaları da harekete geçirebilmektedir. Mekânın metalaşması, yerel kimliğin bozulması, yerinden edilme, soylulaştırma, kamusal alanın daralması gibi temel sorunlar, kentin sadece fiziksel bir yapı değil, toplumsal bir üretim alanı olduğunu turizmin bu üretimi nasıl etkilediğini de gözler önüne sermektedir. Başka bir anlatımla önceleri yararları ve ge-

liştirilmesi tartışılan kent turizmi, bugün küreselleşme, mekânsal dönüşüm ve tüketim kalıplarının değişimiyle birlikte atılabilir dinamik bir gelişim göstermekte, literatürde bu gelişim; ekonomik büyüme odaklı yaklaşımlardan, mekânsal adalet, soylulaştırma ve yerel toplulukların haklarını gözeten daha eleştirel yaklaşımlara doğru kaymaktadır.

Kent coğrafyasında yaşanan bu radikal epistemolojik ve yapısal dönüşümün en güçlü itici güçlerinden biri şüphesiz kent turizmidir. Geleneksel kalkınmacı, ekonomik ve politik yaklaşımlarda; kent turizmi yerel ekonomik büyümenin, istihdam yaratmanın, kentsel yenilemenin ve küresel markalaşmanın yolu, adeta bir kaldıracı olarak görülmektedir. Ancak, kenti ekonomik büyüme aracı veya pazarlanabilir bir meta olarak gören bu ana akım neoliberal perspektif; turizm odaklı kentsel girişimciliğin ardında gizlenen sosyo-mekânsal asimetrileri, mülksüzleştirme mekanizmalarını ve derinleşen yapısal eşitsizlikleri görünmez kılmakta, son yıllarda bu durum haklı olarak aşırı turizm ile gündemi meşgul etmektedir.

Eleştirel kentsel coğrafya ve güncel turizm literatürü, kent turizminin gelişim süreçlerinin mekân üzerinde homojen bir refah veya adil bir kaynak dağılımı yaratmadığını; aksine, kentsel kaynakların, kamusal alanların ve barınma hakkının bölüşümünde yeni ve uzlaştırılamaz çelişkiler doğurduğunu ileri sürmektedir. Bu bağlamda, Lefebvre'in (1968) kavramsallaştırdığı "Kent Hakkı" ve bu kavramın mekânsal bir izdüşümü olan "Mekânsal Adalet" teorisi (Harvey, 1973, 1989; Soja, 2010), kent turizminin yarattığı açmazlara dikkat çekmektedir. Mekânsal adalet; kentsel fayda ve maliyetlerin mekândaki dengeli dağılımını, kent sakinlerinin kendi yaşam alanlarının geleceği üzerinde demokratik karar alma süreçlerine katılımını ve kamusal mekâna koşulsuz erişim eşitliğini savunmakta, kent turizminin kapitalist büyüme mantığı, mekânın yerel sakinler için taşıdığı yaşamsal ve biyolojik "kullanım değerini" etkileyerek, onu küresel sermaye ve geçici ziyaretçiler için yüksek rant getiren bir "değişim değerine" dönüştürmektedir. Mekânın bu şekilde ticarileşmesi ve metalaşması, çağdaş kent turizminin en temel sistemik açmazını ve mekânsal adaletsizliğin ana kaynağını oluşturarak araştırmalara konu olmaktadır.

Turizmin etkin bir kentsel arazi kullanımı oluşturduğu görülmekte, kıyıların kentsel coğrafyasının incelenmesinin önem taşıdığı anlaşılmakta, turizm kentleşmesinin de tüm dünyanın dikkatini çektiği bilinmektedir. Literatürde çoğunlukla kentlerin ve turizmin birbiri üzerindeki etkileri, kent turizmine ilişkin çeşitli gelişmeler ve sorunlar tartışılırken, araştırma sayılarının ve içeriklerinin zayıflığına da vurgu yapılmaktadır. Bu durumda kent turizmi "açıkça karmaşık doğası ve sınırlı araştırma kapsamı" olarak tanımlanmaktadır (Edwards vd., 2008). Bu karmaşıklığın bir sebebi olarak; gelişme ile beraber ortaya çıkan sorunların varlığı

ve bunların yarattığı açmazlar ile kent turizminin hedeflenen düzeyde ilerleyememesi gösterilmektedir (Ashworth & Page, 2010). Öte yandan kentlerdeki sorun ya da açmazlarda ne kadarının, ne oranda, turizmin sorumlu olduğu tartışılmaktadır. Kentlerin kırlara ve ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre ekonomik, teknolojik, toplumsal, çevresel gelişmeler ile arazi kullanımı açısında oldukça dinamik yapısı ve yönetim farklılıkları konunun anlaşılmasını zorlaştırmaktadır.

Kentlerde gerçekleşen turizm; kentin olanaklarının çeşitliliğiyle içinde yer aldığı ülkenin bilinirliğinin önüne geçebilmektedir. Bu doğrultuda kent özelliklerinin öne çıkartılması, kentin, zaman içerisinde dünya turizm piyasasına ve ekonomisine dâhil olmasına zemin hazırlamaktadır. Bu durumda ülkelerin değil kentlerin ön planda olması söz konusudur. Hatta ülkelerin daha soyut olduğu ve hayal gibi algılandıkları, kentlerin ise daha elle tutulur-somut olduklarından söz edilmektedir. Örneğin turistlerin Hollanda'yı seviyorum" demek yerine, "Amsterdam'ı seviyorum" ya da 'Paris' bambaşka (Bell & de-Shalit, 2011, 4), Kopenhag çok özel, Los Angeles dünyaya bedel dedikleri görülmektedir

Bugün Postmodernite bağlamında kentlerin metalaşması fragmente kimlikler kentin bütün olarak değil de parçalı deneyimler üzerinden algılanması, gece hayatı, alış-veriş, festival vb olguların, instagram, blog ve bloggerların tanıtımdaki etkisi tartışılmakta, kent turizmini şekillendiren tüm mekanların ya da bazılarının ayırt edici özellikleri sorgulanmaktadır. "Kültürel" (festival, sanatsal), "tarihi" ve hatta "kongre", "spor", "gastronomi", "gece hayatı" ve "alışveriş" ek sıfatlarının tümü "kent"ten önce gelebilmektedir (Ashworth & Page, 2010). Bu durumu 1964 yılında Stansfield, o zamanki coğrafi ölçüm modasını yansıtarak, turizmin kırsal alanlarda daha kolay ölçülebildiğini; kentlerin ölçülebilir olmadığını savunarak ifade etmektedir. Bu bağlamda eğer onu sayamaz, ölçemez ve haritasını çıkaramazsak sorun olacağını belirtmektedir. Benzer şekilde, turistik kentlerin homojen olmadığı ve farklı biçimlerde var olduğu açıktır. Bugün kent turizminin tarihsel gelişimi ve akademik literatürdeki evrimi, kentin ekonomik işlevinin dönüşümüyle doğrudan paralellik göstermekte, geçmişten bugüne teorik ve uygulama olarak değişmektedir. Bu bağlamdan yola çıkan yayın konuyu eleştirel yaklaşımla irdelemeye, ortaya çıkan açmazları görünür kılmaya çalışmaktadır.

2. Amaç ve Yöntem

Yayının içeriği, yapısı ve kurgusu dikkate alındığında, bu çalışmanın yöntemi "Nitel Araştırma Yöntemi" başlığı altında yer alan "Literatür Taraması" ve "Doküman Analizi" yaklaşımlarına dayanmaktadır. Özellikle çalışma; farklı yaklaşımlarla turizmin kentsel gelişimdeki yeri, mekânsal adalet, platform kapitalizmi ve

feminist coğrafyanın kesişim kümesinde, disiplinler arası ve eleştirel bir süzgeçten geçiren kuramsal ve ampirik çalışmaları dikkate alarak planlanmıştır. Literatürdeki teorik boşluğu doldurmak ve kentsel turizm politikalarının kör noktalarını göz önüne sermek için kaleme alınan yayının temel hedefi kentlerdeki turizmin açmazlarına dikkat çekmek ve değerlendirmektir. Yayında kent turizmine ilişkin açmazlar, sorunlar tarihsel paradigma bağlamında, modern ve postmodern yapılanmalar ölçeğinde irdelenerek, talep kaynaklı açmazlar, ekonomik açmazlar, yasal-yönetsel açmazlar, çevresel-mekânsal kullanım ve görünüme ilişkin açmazlar şeklinde sınıflandırılarak, meta-analiz ile konu tamamlanmaya çalışılmıştır.

Kent Turizminin Kırılma Noktaları

Kentsel mekânlar, 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren küresel sermaye birikim süreçlerinin, esnek üretim biçimlerinin ve akışkan tüketim kalıplarının sınırları zorladığı en dinamik alanlar haline gelmiştir. Fordist üretim modelinin krizini takiben yaşanan sanayisizleşme süreci, kentleri yalnızca maddi üretimin merkezleri olmaktan çıkarmış; sembollerin, deneyimlerin ve kültürün yoğun şekilde tüketildiği bazen de üretildiği mekanlar olmalarına zemin hazırlamıştır.

Ekonomik çeşitlilik ve sürdürülebilir büyüme hedefi, kentsel ekonominin sanayiden hizmetler sektörüne kayma sürecinde (post-endüstriyel dönüşüm), turizm hayati bir rol üstlenmiş, yerel istihdam ve girişimcilik olanaklarını artırmasıyla dikkat çekmiştir. Turizm sektörünün; konaklama, gastronomi, ulaşım ve eğlence gibi çok sayıda alt sektörü beslediği, istihdamı artırdığı, özellikle genç ve kadın nüfus için iş gücüne katılım fırsatları sunduğu bilinmektedir. Turistlerin kent içinde yaptığı harcamalar, yerel tedarik zincirleri vasıtayla turizm dışı sektörlere yayılması çerçevesinde yapılan çalışmalar, kent turizminin yerel ekonomide üretilen katma değeri katlayarak artırdığını göstermektedir. Bu bağlamı yatırım çekme kapasitesi desteklerken başarılı kent destinasyonları, kamu yatırımlarını, uluslararası yatırımları da kente çekmektedir. Mekânsal dönüşüm ve kentsel yenileme başlığı da aslında kentler için zaman zaman kurtarıcı görülmektedir. Kentsel coğrafya ve planlama literatüründe turizm, âtıl kalmış veya çöküntü alanı haline gelmiş kentsel mekânların yeniden canlandırılmasında stratejik bir araç olarak kabul edilmektedir.

Tarihi ve kültürel mirasın korunmasına aracılık etmesi, tarihi kent merkezlerinin, endüstriyel miras alanlarının (eski fabrikalar, limanlar) ve geleneksel mimarinin restore edilerek korunması için ekonomik destek sağlaması, altyapı ve üstyapı gelişimi için yatırım yapılması, turistler için yapılan ulaşım ağları (metro, tramvay, havalimanı genişletmeleri), yeşil alan düzenlemeleri, aydınlatma ve temizlik hizmetleri, doğrudan kent sakinlerinin yaşam kalitesini de yükseltmesi

nedeniyle 2000'li yıllara kadar desteklenen kent turizmi kültürel coğrafya literatürüne göre yerel kimliğin yeniden keşfedilmesine ve toplumsal etkileşime de zemin hazırlamaktadır. Kentin uluslararası alanda ilgi görmesi, yerel topluluğun kendi kültürüne, tarihine ve kentine duyduğu aidiyet hissini ve toplumsal gururu da desteklemektedir. Kültürel canlılık ve çeşitlilik başlığında; müzeler, galeriler, festivaller ve sanatsal etkinlikler turizm hareketliliğiyle birlikte ekonomik değer kazanmakta, kenti yerel halk için de kültürel bir çekim merkezi haline getirebilmektedir. İmaj ve küresel rekabet edilebilirlik açısından kentin küresel hiyerarşideki konumunu güçlendiren en önemli "yumuşak güç" unsurları arasında bulunan kent turizmi; marka değeri yaratırken, kentin suç oranı yüksek, endüstriyel veya "sıkıcı" algısını kırarak; güvenli, dinamik ve "ziyaret edilmeye değer" bir imaj kazanmasına zemin hazırlayabilmektedir.

Kentlerde turizm ile önemli ayıraç olarak kabul edilen nitelikli iş gücü ve "Yaratıcı Sınıf" hareketi, sanayi döneminde işçi sınıfının göçüyle kıyaslanmayacak farklılıklar oluşturduğunu ileri süren Florida'nın Yaratıcı Sınıf teorisine göre; kültürel açıdan zengin, turistik açıdan çekici ve hoşgörülü kentler, sadece turistleri değil, yüksek nitelikli iş gücünü, akademisyenleri ve farklı yatırımları da kente çekmektedir. Özetle Sanayi Devrimi öncesinden başlayan günümüzün dijital-deneyim odaklı dünyasına kadar kent turizmi ve yaratıcılık bağlamı (Florida, 2002, Richards, 2013), sayılan yararları nedeniyle büyük ilgi ve destek görmüş, küresel anlamda kentsel politika aracına dönüşmüştür. Bu gelişim literatürde tarihsel olarak dört ana dönemde ele alınmaktadır:

1. Sanayi Devrimi Öncesi Erken Kent Turizmi: Bu dönemde kentler, bugünkü anlamda organize turizm destinasyonları değil, daha çok belirli amaçlara hizmet eden durak noktaları olarak gelişim göstermiştir. Tarihsel olarak bakıldığında kent turizminin kökenini Antik Yunan ve Roma dönemine kadar uzatmak mümkündür. O dönemlerde insanlar dini törenler, olimpiyatlar veya kültürel etkinlikler için kentlere seyahat eder, çocuklarını eğitim için buralara gönderirlerdi. Orta Çağda haç yolculukları ve ticaret, kent turizmini besleyen temel unsurlar iken özellikle Avrupa'da dini merkezler ve pazar yerleri, ziyaretçi çeken mekanlar olarak öne çıkmaktaydı. Rönesans hareketleri kültür, sanat ve eğitim için kentlerin cazibesini artırırken Floransa, Venedik, Roma büyük bir ilgi görüyordu. Özellikle Avrupa'nın aristokrat gençlerinin eğitimlerini tamamlamak, sanat, kültür ve klasik dilleri yerinde öğrenmek için Paris, Roma, Floransa ve Venedik gibi büyük kültür kentlerini ziyaret etmesiyle başlayan hareket erken dönem kent turizminin en somut örneklerini oluşturmaktadır.

2. Sanayi Devrimi Sonrasında Kent Turizmi (1900- 1980): Sanayi Devrimiyle birlikte ulaşımın (tren, gemi, uçak) ve teknolojinin gelişmesi, ücretli tatille-

rin başlaması, günlük çalışma saatlerinin düzenlenmesi, turizmi ve kent turizmini hızla büyütmüş Paris, Londra, New York gibi kentler kültür, moda ve ticaret merkezleri olarak önem kazanmaya başlamıştır. Özellikle boş zaman aktivitelerinin, ağırlıklı olarak kırsal ve kentsel ortamlardaki eğlence etkinlikleriyle doldurulması (Ashworth & Page, 2010), kentlerin ciddi iş, ticaret ve hükümet görevleriyle ilişkilendirilmesi, rekreasyon alanlarının planlanması, eğlence-alışveriş-yeme-içme-gece etkinlikleri ile önemli paralellikler kurulması bugün hala önemini korumaktadır.

Sanayi devrimi sonrası Modernite bağlamında kentler turizmde ilerlemenin vitrinleri olarak görülmeye başlamış, fordist üretim sistemi tatil kavramını destekleyerek kentlerde alt-üst yapı planlama yatırımlarının desteklenmesini sağlamıştır. Bu dönemde ulus-devlet kimliği, kent-kalkınma bağlamı, milli kültür ve miras koruma stratejileri hem kentlilere hem de turistlere yönelik dikkat çeken düzenlemeler olmuştur. Turizm açısından kentler bu dönemde homojen bir deneyim sunarken, paket turlar ön planda ve her şey standarttır. Tek tip kimlik gelişmiş, kentin sunduğu çeşitlilikler benzeşmiş, turist hep aynı şeyi görürken, yerelin dışlanması, kent planlaması ve turizm yatırımları yerel halkın yaşamını gölgeleme eğiliminde olması dikkat çekmektedir. Örneğin, 20. yüzyılın başında Avrupa kentlerindeki restorasyon projeleri, turist için tarihi dokuyu "standart" hale getirirken, yerel halkın gündelik yaşamını ikinci plana atmıştır.

Sonrasında kentler; fabrikalar, çevre kirliliği, yoğun göç, altyapı, gecekondu sorunlarıyla anılmaya başlamış, kentlerden kaçış başta kıyılara, dağlara veya kırsal alanlara doğru dikkat çekmiş, kent merkezlerinin cazibesini büyük oranda yitirdiği görülmüştür. Kent turizminin asıl kırılma noktası, sanayi üretiminin gelişmekte olan ülkelere kaymasıyla Batı kentlerinin ekonomik krize girmesi etkili olmuştur. Ekonomik olarak yeniden yapılanmada fabrikaların ve limanların kapanmasıyla kent merkezlerinde devasa âtıl alanlar oluşmuş, kentsel yenileme ve kent turizmi ilişkisi tartışılmaya başlamıştır. Tarihi mekanlar ve merkezler, müzeler, alışveriş-eğlence-yeme-içme mekanlarını ziyaretler artarken, kongre ve çeşitli toplantılar ile kentler değerlendirilmeye başlamış, kitleler halinde kentleri ziyaretler önem kazanmıştır.

3. Küreselleşme ve Deneyim Odaklı Dönemde Kent Turizmi (1980-2010'lar): 1990'lı yıllardan itibaren küreselleşmenin hız kazanması ve ucuz havayolu taşımacılığının yaygınlaşması, kent turizmini kitleselleşmesini artırmış, teknolojik gelişmeler etkisini göstermiştir. Postmodernite ile üretim biçimlerinin değişmesi, bireysellik, parçalanmış kimlikler, tüketim kültürünün öne çıkması turizmi de etkilemiş, kentlerin yeniden tartışılmasını gündeme taşımıştır. Kent tek bütün olarak değil farklı temalar ve deneyimler üzerinden turistik tüketimin

nesnesi haline gelmektedir (Harvey, 1989; Zukin, 1995). Gastronomi rotaları, sanat turları, festivaller, kentin arka sokakları, sosyal medya odaklı deneyimler en belirgin örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu yaklaşımların kentin otantikliğini ticarileştirmekte ve yerel halk için çeşitli sıkıntılar yaratmaktadır (MacCannell, 1976; Urry,1990)

Bu dönemde özetle çoklu ve parçalı deneyimler, tüketim ve deneyim kültürü, simülasyon ve sahneleme (Gerçek yerine, görsel ve deneyimsel temsiller ön plandadır, örn. Las Vegas'taki Paris teması), ön plana çıkarken mekânın anlamı ve algısı da ayrı bir önem kazanmıştır (Douglass, Raiento,2004). Özellikle kültür ve kültürel miras odaklı yaklaşımlar ile yaratıcılık gelişmiş, turistler arasında sadece deniz-kum-güneş değil, kentin kimliğini, mimarisini ve yaşam tarzını deneyimlemek için seyahatler önem kazanmaya başlamıştır. UNESCO Dünya Mirası listeleri kentler için küresel birer prestij etiketine dönüşmüş, markalaşmayı artırmıştır. Bu yıllarda kentlerde bir meydan okuma süreci başlamış, ezber bozan binalar, etkinlikler yapılmış, rekabet farklılaşmış, çeşitli stratejiler öne çıkmıştır. Örneğin "Bilbao Etkisi" ve İkonik Mimari, 1997'de Guggenheim Müzesi, bir kentin sadece ikonik bir mimari yapı ve turizm ile kaderinin nasıl değişebileceğini kanıtlamıştır. Diğer kentler de bu modeli izleyerek büyük yatırımlarla "mega etkinliklere" (Olimpiyatlar, EXPO'lar) ve mega projelere yönelmiştir. Öte yandan Liverpool kenti de endüstri mirasının yıkılmadan, kimliğini koruyarak kent turizmine nasıl kazandırılabileceğine dair en başarılı "kentsel koruma ve yenileme" modellerinden biri kabul edilmekte örnek oluşturmaktadır. Bunlara ilaveten MICE sektörü, kent turizmi ve kent coğrafyası literatüründe, endüstriyel dönüşümün ardından kentlerin küresel ölçekte rekabet edebilirliğini artıran en stratejik, yüksek katma değerli ve kurumsal turizm dinamiklerinden biri haline gelmiştir. Açılımı Meeting (Toplantı), Incentive (Teşvik Gezileri), Conference/Convention (Konferans/Kongre) ve Exhibition/Event (Sergi/Fuar/Etkinlik) kelimelerinin baş harflerinden oluşan MICE, geleneksel kitle turizminden (deniz-kum-güneş) farklı olarak tamamen iş, akademi ve kurumsal motivasyonlara dayanmakta kentlerdeki olanaklardan yararlanarak gelişmeyi hızlandırdığı düşünülmektedir. Yüksek harcama potansiyeli olan turistleri çekmesi, mevsimsellik açmazını kırması, altyapı yapı ve kentin genel üstyapı kalitesini artırması, atıl alanların yeniden işlevlendirilmesi, kentsel canlandırma projeleriyle, mekânsal seçicilik ve kentsel akslar üzerinde gelişimi tetiklemesi nedeniyle üzerinde çalışılan konulardan biri olmuştur. Bu gelişmeler paralelinde dönemin en önemli özelliği; kent coğrafyası ve turizm literatüründe yayın-araştırma sayısının artması olmuştur. Kent artık sadece bir coşku alanı değil; Page (1995), Judd & Fainstein (1999) belirttiği gibi araştırmacıların çalışmalarıyla teorik anlam kazanan mekân olmuştur. Literatürde izlenen

bu paradigma değişikliği; erken dönemde turizmi sadece "ekonomik bir kurtarıcı" ve büyüme aracı olarak görürken (büyüme odaklı yaklaşım), 2000'lerden itibaren yerini sürdürülebilirlik, doğal-kültürel mirası koruma, deneyim odaklı, gastronomi destekli, yerel halkın hakları ve mekânsal adalet tartışmalarını da kapsamaya başlamıştır.

4. Aşırı Turizm (Overtourism) ve Dijital Dönüşüm Döneminde Kent Turizmi (1980 ve özellikle 2010 sonrası): Günümüzde kent turizmi, kendi başarısının kurbanı olma riskiyle (turizm paradoksu) karşı karşıyadır. Taşıma kapasitesini zorlayan turist sayısı, neoliberal yapılanmalar, bazı turistik moda akımları turistikleşmeyi artırırken aşırı turizm ve yerel tepkileri de beraberinde getirmektedir. Venedik, Barselona, Amsterdam ve Dubrovnik gibi kentlerin taşıma kapasitelerinin çok üzerinde turist ağırlamaya başlaması, konut krizlerine (Airbnb etkisi), yerel esnafın yer değiştirmesine ve yerel halkın turizme karşı direnç göstermesine yol açmıştır (Gotham, 2005).

Söz konusu bu dönüşüm, literatürde "Kentsel Turizm Paradoksu" olarak adlandırılan diyalektik bir kriz döngüsünü tetiklemektedir. Bir kentsel mekânı turistik açıdan çekici kılan özgün nitelikler -yerel kültür, tarihsel otantiklik, özgün mimari ve mahalle yaşamı- turizmin kontrolsüz, agresif büyümesi ve ticarileşmesi ile turizm endüstrisi de olumsuz etkilenmektedir. Gotham'ın (2005) kavramsallaştırdığı "Turizm Soylulaştırması" ve Smith'in (1979) "Kira Açığı" teorisiyle açıklanabilen bu süreç; tarihi kent merkezlerinin konut stokunun otelleşmesine, yerel esnafın zincir markalar tarafından tasfiye edilmesine ve kentin bir tema parkına (Disneyfication) dönüşmesine yol açmaktadır. Üstelik günümüzde Airbnb gibi platform kapitalizmi unsurları, bu sömürü sınırlarını geleneksel turizm bölgelerinin dışına taşımış; farklı turizm algısı yaratarak doğrudan bazı kentlerde yerel halkın barınma güvencesini ve konut hakkını tehdit eder boyuta ulaştırmıştır. Sosyal, ekonomik ve çevresel taşıma kapasitesinin aşılmasıyla birlikte, pek çok küresel metropolde ortaya çıkan turizm karşıtı hareketleri ve "Kenti Geri Al" protestoları, bu büyüme açmazının toplumsal patlama noktalarını göstermektedir.

Kent turizminin yarattığı bu sosyo-mekânsal çelişkiler, sınıfsal bir mülksüzleştirme süreci olmanın ötesinde, toplumsal cinsiyet eksenli derin kırılma noktalarını da işaret etmektedir. Feminist coğrafya literatürü, kentsel mekânın ve planlama pratiklerinin toplumsal cinsiyetten bağımsız olmadığını, aksine eril güç ilişkileriyle ilişkilerini uzun zamandır savunmaktadır (Massey, 1994; McDowell, 1999). Kent turizminin büyümesiyle birlikte mahalle dokusunun çözülmesi ve kamusal alanların ticarileşmesi gündelik yaşamı, çocuk/yaşlı bakımını ve sosyal dayanışma ağlarını mahalle ölçeğinde kuran kadınların yaşam kalitesini doğrudan etkilemekte; onları yeniden evsel/özel alana yalıtılma riskiyle karşı karşıya bırak-

maktadır. Dahası, esnek ve güvencesiz emek talebinin en yoğun olduğu turizm sektöründe, kadın emeğinin kayıt dışı ve düşük ücretli rollerde (temizlik, servis vb.) sömürülmesi ile kentsel gece ekonomisinin yarattığı eril güç ve güvenlik bariyerleri, kent turizminin kadınlar ile ilişkisini anlatmaktadır. Bu süreçte 'Akıllı Kentler ve Dijitalleşme' öne çıkmakta, güncel literatür; büyük veri, yapay zekâ, nesnelerin interneti ve mobil uygulamalar aracılığıyla turist hareketliliğinin nasıl yönetileceğine (kalabalık kontrolü, kaynak yönetimi) odaklanılmaktadır. Kentler artık sadece "turistik" değil, sürdürülebilirliği teknolojiyle sağlayan "Akıllı Destinasyonlar" olmak zorundadır.

Özetle kent turizminde ya da kentlerdeki turizm literatürü; tarihsel süreçte çift yönlü bir seyir izlemiştir; ilk dönem çalışmaları turizmin kentsel kalkınma ve ekonomik büyümeye olan katkılarını ön plana çıkarırken, güncel yayınlar aşırı turizm, soylulaştırma ve yerel kimlik kaybı gibi bu sürecin getirdiği sosyo-kültürel ve çevresel sakıncalara odaklanmaktadır (Koens vd., 2018). Özetle ilk dönem için; ekonomik kalkınma, kentsel yenilenme, ikinci dönem için; aşırı turizm fobisi soylulaştırma anahtar sözcüklerini kullanmak mümkündür.

3. Bulgular

Kent Turizminde Öne Çıkan Açmazlar

Son yıllarda özellikle küreselleşme, teknolojik gelişmeler, turistin-turizmin değişen yapısı, ülkelerin kentlere ilişkin politikaları, jeopolitik arka plan, uluslararası politika ve ilişkilerle kent turizmi eleştirel bakış açısını da kapsamaya başlamıştır. Kent turizminin en temel açmazı, Marksist kent coğrafyasının Lefebvre ve Harvey'in kavramsallaştırdığı "kullanım değeri" ile "değişim değeri" arasındaki çatışmada görülmektedir. Kent, sakinleri için barınma, sosyalleşme ve gündelik yaşamı sürdürme mekânıyken (kullanım değeri); turizm sektörü için küresel pazarda alınıp satılan, kar maksimizasyonu sağlayan bir meta, bir tüketim nesnesidir (değişim değeri). Kent yönetimleri değişim değerini (turizm gelirleri, emlak rantı, küresel imaj) önceliklendirdiğinde, kentin asıl sahipleri olan yerel halkın yaşam alanları daralmakta ve kent, sakinlerine yabancılaşmaktadır. Bu bağlamda aşırı turizm çalışmaları ile farklılaşan literatür kent turizminin açmazları konusunda coğrafyacılara da söz düşürmekte; öne çıkan açmazları turizm coğrafyası yaklaşımı, mekânsal ve toplumsal bağlam üzerinden irdelemek önem taşımaktadır.

Geleneksel söylemle; kentlerde turizm ekonomik olarak bir kaldıraç görevi görse de; tarihi merkezlerde yoğunluk, altyapı yetersizliği ve yaşam kalitesinin düşmesi, mekânsal dönüşüm ve ticarileşme, tarihi ve kültürel alanların "tüketim mekânlarına" dönüşmesi, Kamusal alanların oteller, AVM'ler, kafe zincirleriyle iş-

gal edilmesi, kimlik ve otantiklik krizi, kentlerin "kendi kültürünü" değil, turistin beklentisini yansıtan sahnelemeler yapması, "Disneyleşme" ya da "temalaştırma" (Bryman, 2004), yerel halk-turist çatışması, konut fiyatlarının artması, kısa süreli kiralamalar (Airbnb vb.) sebebiyle yerinden edilme, çevresel baskılar, enerji, su ve atık sorunlarının öne çıktığı görülmektedir.

1. Kavramsal açmazlar: Kent turizmi kentlerde yaşanan turizm ise mekânsal olarak ortaya çıkan olaylar, görünümler, kavramsal tartışmalar (city tourism, urban tourism, kentsel turizm, kent turizmi, şehir turizmi, kentsel kültürel turizm) da konunun karmaşası hakkında fikir sunmaktadır. Kent turizmi dünya çapında bir turizm biçimidir. Önemine rağmen, sistematik anlayış yapısının çok az gelişmesiyle yalnızca belirsiz bir şekilde tanımlanmış ve belirsiz bir şekilde sınırlandırılmıştır. Mevcut kavramsal ve teorik araştırmaların, kent temelli turizmin, gelişen dünya düzenini yeterince açıklamadığı tartışılmaktadır. Araştırmaların çoğu "turizmi inceleyenlerin kentleri ihmal ederken, kentleri inceleyenlerin de turizmi ihmal ettiği" görüşündedir. Teorik veya kavramsal yapılarla zayıf bir bağlantı kuran birçok araştırma, kent turizminin çok disiplinli doğasını vurgulamaktadır (Ashworth & Page, 2010). Kent turizminin tarihi incelendiğinde ilk olarak tatil beldelerinin öne çıktığından söz ederken turizm yanına kentsel sıfatının eklenmesi, bir etkinliği mekânsal bir bağlama yerleştirirken, kendi içinde bu etkinliği tanımlayamaz veya sınırlandıramaz. Burada turizm, kentteki birçok sosyo-ekonomik güçten biri olarak değerlendirilir ve çoğunlukla büyük ümitler bağlanabilir.

City tourism, kent turizmi anlamında kullanılsa da daha dar kapsamlıdır ve özellikle kent merkezlerinde gerçekleşen turizmi ifade eder. Tarihi kent merkezleri, anıtlar, meydanlar, müzeler, alışveriş caddeleri gibi "kentin merkezini- özünü kapsarken, kentin ana sembolleri, ikonik, tarihi binaları, müzeleri popüler meydanları, rehberli turları, genel kimliği anlamayı hedeflerken daha kısa süreli olarak gerçekleşmektedir.

Urban Tourism kavramı da dilimize kent turizmi olarak çevrilmekte, geniş anlamda kentsel alanlarda gerçekleşen turizmi ifade etmektedir. Kentin yaşam kültürüne ilişkin eylemler, yerel doku, arka sokaklar, sanat atölyeleri, gastronomi-lezzet durakları öne çıkarken, yerel ulaşımı kullanmak, yerel gibi hareket etmek, deneyim odaklı organizasyonlara katılmak keşif ön planda olabilmektedir. Sadece "kent merkezleri" değil; metropol, banliyö, endüstri bölgeleri, hatta kentsel-kırsal geçiş alanlarını bile kapsayabilmektedir. Kentsel alanların tüm fonksiyonları; kültür, alışveriş, kongre, gastronomi, etkinlikler, gece hayatı, endüstriyel miras kullanımı da son yıllarda artmaktadır. Özetle City turizm kentte ne var? Urban turizm kentte hayat nasıl? Sorusunun peşinden gider. Bazı kentlerin tekrar tekrar ziyaret

edilmesi kentin ambiyansına, yarattığı deneyimlere, imaja, pazarlama biçimlerine göre değişmekte kavramsal açmazların anlaşılmasını zorlaştırmaktadır.

2. Arz kaynaklı açmazlar: Kent turizmi ile gelişen kentlerin diğer kentlerden ayırt edici özellikleri nelerdir? Turizmin arzı mı? Kentin arzı mı? Günümüz dünyasında kentler giderek birbirine benzerken farklılıklar nasıl oluşturulmalıdır? Turizm endüstrisinin, kentlere sağladığı çeşitli, esnek ve erişilebilir turizm ürünlerine açık bir şekilde ihtiyacı varken; kentlerin turizme ihtiyacı olduğu o kadar açık değil. Kentte bir otelin rolü, ulaşımın önemi, spor, boş zaman ve turizm için yatırım ihtiyacı nedir? Kısaca hizmet çekicilikleri, doğal ve kültürel çekicilikler kadar rol oynar mı? Önemli şahsiyetler, sanatçılar kentlerde etkin olur mu? Sorularına yanıt aramak önem taşımaktadır. Turistik ürün oluşturma hikâyesinde turistin kullanabileceği arz kaynaklarındaki tüm detaylar önem taşımaktadır.

Turizm pazarının değişen ihtiyaçlarını daha iyi karşılamak için turizm ürünlerinin çeşitlenmesi mevcut turizm ürününün yeniden yapılandırılması veya yeni turizm ürünlerinin geliştirilmesi, böylece turizmle ilgili ticari faaliyetler için karlılığın bir arada sürdürülmesi, turizm işletmelerinin sürekli karlılık için temel garantiyi oluşturması, giderek artan pazar rekabeti oluşturması, arz kaynaklı turizmi teşvik etmesi sektörün sağlıklı gelişimi için temel itici güç oluşturmaktadır.

Turistik ürün yenileme bir anlamda turizm işletmelerinin ve kentin değişen turizm pazarına uyum sağlama yeteneğidir. Turistik ürünün yenilenmesi, arz kaynaklarının çeşitlendirilmesi, rekabet gücünün artırılması kent turizminde kıymetlidir, turistik ürün yeniliği bu bağlamda, turizmi teşvik etmektir, sektörün sürdürülebilir ve sağlıklı gelişimi için temel itici güçtür (Changkai, 2010). Son yıllarda turizmde inovasyon ve yaratıcılık öne çıkmaktadır (Florida, 2002). Postmodern ürün inovasyonu, ürün geliştirilirken konsept tasarım deneyimlerine, aktif katılıma ve etkileşime, yeşil turizme ve yaratıcılığa dikkat çekmektedir (Zoğal, Emekli, 2017).

OECD'nin ürün inovasyonu tanımına yönelik olarak yenilikçi ürünler yaratmak, yeni veya daha iyi hizmet ve ürünler sunmak amacıyla üründe teknolojik değişiklikler meydana gelmesidir şeklindeki tanımı turizm arzını etkilemekte ve uyum sağlama becerileri geliştirilmesini gerektirmektedir. Seyahat içeriğinin standartlaştırılmasından kaçış, bireyselliğe dönüş, geleneksel kitle turizm ürünlerinin sıradanlaşması, dağ turizmi, yayla turizmi, kırsal turizm, kültürel turizm, macera turizmi, tematik turizm ve diğer öğeleri kişiselleştirilmiş, katılımcı ve güçlü özellikler arzı desteklemeye, çeşitlendirmeye devam etmektedir.

3. Talep kaynaklı açmazlar: Turistler birçok amaçla kentleri ziyaret eder. Çoğu turiste ev sahipliği yapan kentler, turistlerin rahatça gezebildiği, bu nedenle

büyük ölçüde ekonomik ve fiziksel olarak görünmez hale geldiği çok işlevli büyük yapılardır. Turistler, birçok kentsel olanak ve hizmetten yararlanabilmektedir. Modern dönemin kitlesel hareketlerinin azalmakla birlikte devam etmesi, yeniliklere ilginin artması kentler için ne kadar önemli? Sorusu önem taşımaktadır. Bireyselleşen turistler post modernitenin etkisiyle farklı mekanlara, gastronomiye, kültürel ögelere, deneyimlere ilgi göstermektedir. Kentler bu talep özelliklerine ne kadar hazırdır? Kentli turistler daha fazla harcama yapabilir mi? Bu harcama kalemleri nelerdir? Deneyim odaklı harcamalar daha fazla gelir sağlar mı? Gibi soruların sürekli sorulması talebi anlamak açısından kıymetlidir.

Postmodern turist tüketimi, giderek daha fazla duygusallık, bireyselleşme, deneyimleme, aktif yeşillendirme, kültür ve güzelleştirme talep etmektedir. Ayrıca kentler, sermaye sakinleri, işçiler, günübirlikçiler, turistler ve daha geniş turizm pazarındaki belirli kesimler için tüketim deneyimlerinin doğasını, biçimini ve kapsamını yeniden tanımladığı sürekli bir akış halindedir. Bu akışı yönetmek talep analizini yapabilmek ile doğrudan ilişkilidir (Emekli, 2011). Bugünün tüketici taleplerinin duygusal tüketici taleplerine kayması, deneyim ekonomisi dönüşen dünyada, geleneksel kitle turizmi ürünlerinin ve hizmetlerinin kalitesi konusunda endişe duyan tüketiciler, duygusal ihtiyaçlarına daha fazla önem vermektedir (Changkai, 2010). Postmodern kentteki turizm ve boş zaman aktiviteleri, zaman içinde yaratılan ve diğer faaliyetlerle (örneğin barınma ve istihdam) çeşitliliği ve bir arada yaşamayı gösteren sosyo-kültürel formlar mozaiğinin yalnızca bir yüzüdür (Emekli, 2018). Burada turistler kenti nasıl kullanır?" Sorusunun yanıtı kritik önem taşımaktadır. Turistin kentsel destinasyondaki davranışına ilişkin mevcut akademik araştırmalar, seçicilik, hızlılık, tekrarlama ve değişkenlik olmak üzere dört davranışsal özellikte gruplandırılmıştır (Ashworth & Page, 2010).

Seçicilik: Turist, kentin sunduğu her şeyin yalnızca çok küçük bir kısmından yararlanır. Turistlerin bütçelerinin, yerel kullanıcılara göre daha ciddi bir şekilde kısıtlandığı varsayılabilir, bu da onların hareket alanlarını sınırlar ve bu da turizmin belirgin bir kentsel bölgeselleşmesiyle sonuçlanır (MacCannell, 1976). Mekânsal seçiciliğe dayalı kentsel fonksiyonel bölgelere yönelik araştırma, neredeyse kentsel coğrafyanın kendisi kadar eski bir coğrafi düşünce koludur.

Hız: Turistler, kentsel turizm ürünlerini hızla tüketmektedir. Kentler, doğaları gereği, 24 saat boyunca yüksek düzeyde insan faaliyetinin olduğu yerler olduğundan hız önem taşımaktadır. Hızı etkileyen faktörlerin iyi analiz edilmesi gerekmektedir.

Tekrarlama: Kente gelen turistlerin, diğer yerlerine gelen ziyaretçilere göre aynı kente tekrar tekrar gelme olasılığı irdelenmelidir. Buradaki açmazı literatür

şöyle değerlendirmektedir. ''Kentsel çekicilik ne kadar benzersizse, ziyaretin tekrarlanma olasılığı o kadar azdır". Luksor, Pisa hayatta tek deneyim ile sınırlanabilirken, belirli bir cazibe yerine bir ambiyans veya deneyim (Paris, Viyana, New York) pazarlayan yerlerin tekrar ziyaret edilme olasılığının daha yüksek olacağı düşünülmektedir (Ashworth & Page, 2010). Ancak konu deneyimin türüne ve turizm çeşitliliğine göre değişebilmektedir. Deniz-kum-güneş deneyimi bu anlamda sıkça tekrarlanmaktadır örneğin. Bu konunun iyi analiz edilmesi bunun dışındaki etkilerin sorgulanması için amprik araştırmaların artması da önem taşımaktadır.

Değişkenlik: Kent turistinin bilinçli ve kaprisli olduğu ileri sürülmekte, ulaşım-yeme-içme-eğlenme-konaklama konusunda hız ve konfor aramakta, sorun istememektedir. Kentsel turizm deneyimlerinin tüketimi bir moda faaliyetidir ve tüm kültür tüketimi gibi çağdaş yaşam biçimlerinin bir parçasıdır (Ashworth & Page, 2010). Burada artık sadece arza göre değil talebe göre planlama yapmanın önemi de artmaktadır.

4. Ekonomik açmazlar: Kentlerin turizmden sağladığı kazançlar ülkeden ülkeye, bölgeden bölgeye, politik süreçlere, gelişmişlik düzeylerine göre değişmektedir. Turizmden en çok kazanan kentler, turizme en az bağımlı olan, geniş ve çeşitli ekonomik temellere sahip kentlerdir. Kentlerin işlevleri çok olmakla birlikte ekonomiye ilişkin özellikle hizmetler sektörü içinde önemli bir yeri olan turizmin onlarca sektörün lokomotifi olduğu herkesin kabulüdür. Bir bütün olarak turizm, dünyanın en önemli ekonomik faaliyetlerinden biri olmasına rağmen, belirli kentler için ekonomik öneminin, diğer birçok ekonomik sektöre kıyasla daha az önemli olabileceği unutulmamalıdır. Londra, Paris, New York, Sidney ve Berlin; "Dünya Turizm Kentleri' olarak belirlenmiş olabilir, ancak bu yerlerin hiçbirinde turizm, istihdam açısından veya finansal olarak diğer ekonomik faaliyetlerin (hizmetler, medya ve iletişim veya eğitim) gelirlerinin sağladığı ekonomik öneme yaklaşamamaktadır ((Law, 1992).

Kamu ve özel sektör tarafından yeniden yapılanma ve yatırımla yaratılan yeni özel alan, ulus ötesi şirketler tarafından desteklenen medya ve eğlencenin yeni eğlence ve turizm fırsatları yarattığı eğlence yerleri olarak yeni kentler yaratmıştır. Sonralarda ise postmodern kentin pek çok unsuru ile ekonomik yatırımlarla rekabet etme durumunda kalmaktadır.

İstihdam olanakları ve mevsimlik istihdam, kadın emeğinin gözden kaçırılması, göç ile ilişkiler konularına dikkat edilmesi gerekmektedir (Usun vd., 2022). Bu rekabet ortamında kent turizminin en temel ekonomik açmazlarından biri, istihdam yapısının niteliğidir. Turizm sektörünün doğasından kaynaklanan mevsimlik istihdam dalgalanmaları, kentlerde kalıcı ve güvencesiz bir iş gücü yapısı yaratmaktadır. Sektörün sunduğu iş olanaklarının çoğunlukla geçici, düşük üc-

retli ve sosyal güvenceden yoksun olması, kent ekonomisinde istikrarlı bir refah dağılımını engelleyebilmektedir. Özellikle kadın emeğinin bu döngüde daha çok kayıt dışı, güvencesiz ve ikincil rollerde (temizlik, mutfak, servis vb.) sömürülmesi, toplumsal cinsiyet eksenli yapısal eşitsizlikleri derinleştirmekte ve bu emek biçiminin ekonomik görünmezliğini kalıcı hale getirmektedir. Ayrıca, mevsimlik iş gücü ihtiyacını karşılamak amacıyla kent dışından veya sınır ötesinden yaşanan yoğun göç hareketleri, kentin yerel emek piyasasını sarsmakta; turizm sezonu dışındaki dönemlerde kentte gizli veya açık işsizlik oranlarının tırmanmasına yol açabilmektedir.

Bununla birlikte, küresel sermayenin kentsel mekâna akışı, yabancı nüfusun ikameti ve yabancılara mülk satışları üzerinde de radikal dönüşümleri tetiklemektedir. Turizm odaklı cazibe merkezlerinde yabancıların mülk edinimlerinin artması, kentsel toprakların ve konut stokunun hızla ticarileşmesine yol açmaktadır. Bu durum, yerel gayrimenkul piyasasında yapay bir fiyat artışı (kira ve mülk değeri patlaması) yaratarak kentin yerel sakinlerini, orta ve alt gelir gruplarını kendi mahallelerinden uzaklaştıran bir 'kira açığı' ve mülksüzleştirme sürecini doğurmaktadır. Neticede, yabancı sermayenin yönlendirdiği mülk satışları, kentleri yerel halk için yaşamsal bir 'kullanım değeri' olmaktan çıkarıp, küresel aktörler için yüksek rant getiren bir 'değişim değerine' ve yatırım aracına dönüştürmekte, enflasyon ve rant ilişkilerini artırmaktadır. Bu nedenle turizme bağımlı ilişkileri, krizleri ve riskleri yönetebilme ekonomik açmazların engellenmesinde kritik rol oynamaktadır.

5. Mekansal kullanım ve görünüme ilişkin açmazlar: Turizmde kentsel arazi kullanımının yoğunlaştığı alanların başında kıyılar gelmektedir (Ashworth & Page, 2010). Dağlık alanlar ve turizmin geliştiği kentler de kitle turizminin etkisiyle değişime uğramakta turistik coğrafi görünümler dikkat çekmekte, basit arazi kullanım modellerinin yerini, kentlerin coğrafyalarının kendi mekânsal özelliklerine göre farklı turizm ürünü ve biçimlerinin geliştiği anlaşılmaktadır. Literatürde turistikleştirme olarak ta kullanılan yapılaşmalar zaman zaman arazi kullanımında olumlu ve olumsuz değerlendirmelere neden olabilmektedir.

Turistik kent, ziyaretçinin kolayca tanıyabileceği ayrı bir mekânsal varlık değildir, mekânsal olarak dağılmış ve genellikle sembollerle, benzersiz bir dil ve çeşitlilikle mahallelere ve bölgelere göre (örneğin eğlence bölgesi) gruplandırılmış tüketim deneyimlerinin parçalı birleşimidir. Zaman ve mekânda, sermaye kentlerin içinde ve arasında rekabet eder, böylece turizm sektörü, küreselleşme süreçleri ile yerel kimliğin yerelleştirilmiş ifadeleri arasındaki karmaşık bir dizi etkileşimle sürekli olarak gelişir. Mekânsal kullanıma ilişkin tipik bir örnek olan 'turizm kenti', bir dizi birincil çekiciliğe ve turist olmayanlar tarafından da kullanılan bir altya-

pıya dayanmaktadır. Bu bağlamda ortaya çıkan turizm kentleşmesi, ilk kez Mullins (1990) tarafından tanımlanmıştır. Temel üretim ve ticaret dinamiklerinden ziyade; tüketim, eğlence ve hizmet sektörü odaklı büyüyen kentleri ifade etmekte mekânsal, sosyal ve ekonomik dönüşüm dikkat çekici boyutta özellikler taşımaktadır (Işık & Zoğal, 2017).

Turizmin kentteki mekânsal ve sosyal sonuçlarından biri olan aşırı turizm, son yıllarda tarihi ve kültürel merkezlerde yoğunluk, mevsimlik kalabalıklaşma, altyapı yetersizliği, yerel halkın ve turistin yaşam kalitesinin düşmesi, mutsuzlaşma ile ifade edilmektedir. Mekansal dönüşüm ve ticarileşme de turistik alanların tüketim mekanlarına dönüşmesi-metalaşma, kamusal alanların turizm tarafından işgali, kimlik ve otantiklik krizi kentlerin kendi kimliklerini, kültürünü değil turistin beklentisini yansıtan sahnelemeler yapması sorun oluşturmaktadır.

6. Yasal-yönetsel açmazlar: Kente ve turizme ilişkin uygulanan politikalar hatta ekonomiyi, mekânı ve insanı etkileyen tüm düzenlemeler kent-turizm ilişkilerinin analiz edilmesini gerektirmektedir. Örneğin; yol-ulaşım düzenlemeleri, turizm teşvikleri, ekonomik ve siyasi ulusal-uluslararası antlaşmalar, terör, güvenlik politikaları, afet yönetimi, gıda-tarım güvenliği gibi pek çok politika kent turizminde öne çıkmaktadır. Yerelle küreselin çatışması, ekonomik kazanç ile doğal-kültürel varlıkları korumanın dengesi, sürdürülebilir kentler için önemli açmazlar olarak değerlendirilirken, çok çeşitli motivasyonları, tercihleri ve kültürel bakış açıları olan; ev sahibi toplulukla diyalektik bir ilişki içinde olan insanlara çeşitli ürünleri ve deneyimleri yöneten ve pazarlayan bir endüstri hakkında konuşmak çok ta kolay değildir (Ashworth & Page, 2010). Burada yasal-yönetsel değişim kavramı ortaya çıkar. Ne kadar? Nasıl bir değişimin turizm içi ve dışı faaliyetlerden etkilendiği konusu önem kazanmaktadır (Wall & Mathieson, 2005). Kentlerin dinamik yapısı ve yönetimi turizmin etkilerinin ayırt edilmesinde durumu zorlaştırmaktadır. Daha ayrıntılı incelenen en dikkate değer gelişmeler arasında ise, kentlerin çeperlerinde kent turizminin gelişmesi, turizm, eğlence ve daha geniş alanlar için yeni bir durum olarak ortaya çıkan kültürel bölgelerin büyümesi de yer almaktadır.

Kent turizminin karmaşık doğası özellikle mekânsal adalet ve kentsel hak krizleri, yönetişim ilkeleri, kent turizmi çalışmalarının bugün temel konularından biri iken; turizmin yarattığı sosyo-ekonomik artı değerin kent coğrafyasındaki adaletsiz dağılımına sıklıkla dikkat çekilmektedir. Turizm odaklı kentsel yenileme projeleri, kente ciddi sermaye girişleri sağlasa da bu sermaye çoğunlukla belirli merkezlerde (turistik akslarda) toplanmakta, bu durum, arka mahallelerin ihmal edilmesine ve kentsel çeperlerdeki eşitsizliğin derinleşmesine yol açabilmektedir. Konut fiyatlarının ve kiraların yüksek şekilde artması, alt ve orta gelir grubundaki

kent sakinlerini kentin dışına taşınması (turizm soylulaştırması) yönetsel sürecin sorunları arasındadır. Bu süreç, David Harvey'in "Kent Hakkı" olarak tanımladığı, kenti şekillendirme ve kentte insanca yaşama hakkının ihlaliyle sonuçlanır. Kent turizmi, doğası gereği kendi kendini tüketen bir büyüme modeline dönüşme eğilimindedir. Başarılı bir kent turizmi politikası, "kente ne kadar turist geldiği" veya "ne kadar döviz bırakıldığı" gibi niceliksel büyüme odaklı göstergelerle ölçülemez. Asıl başarı; turizmin yarattığı ekonomik kaynakların kentin bütününe adil dağıtıldığı, yerel halkın yerinden edilmediği ve kentsel planlamanın "mekânsal adalet" süzgecinden geçirildiği "Sürdürülebilir Kentsel Yönetişim" modellerinin inşa edilmesidir. Kent, turist için cazip bir destinasyon olmadan önce, kendi sakini için adil ve yaşanabilir bir mekân olmak zorundadır. Yerel ve merkezi otoritelerin kendi yetki alanlarında turizmin önemi üzerindeki etkileri her zaman araştırılmalı, kentsel planlama ve geliştirmeye ilişkin çalışmalarda turizme farklı bir bakış açısı geliştirilirken kopyalamadan-taklitten kaçınılması açmazların giderilmesi açısından kıymetlidir.

7. Pazarlama-tanıtım-imaj konusundaki açmazlar: Ziyaretçilerin ilk olarak kente çekilmesi ve onlara bilgi verilmesi genellikle bir pazarlama, tanıtım ve iletişim kolu olarak ele alınmaktadır. Turizm; kentin suç oranı yüksek, endüstriyel veya "sıkıcı" algısını kırarak; güvenli, dinamik ve "ziyaret edilmeye değer" bir imaj kazanmasını sağlamaktadır. Kültür ve turizm ajansları, ziyaretçileri çeken ancak öncelikli olarak onlara sunulmayan performansları, koleksiyonları ve kentsel miras yapılarını sağlar ve yönetir (Ashworth & Page, 2010). Dünyada bunlar arasında 'festival pazarı', 'Akdeniz balıkçı limanı', 'Rambla', turistik-tarihi rıhtım, 'Ortaçağ alışveriş caddesi' ve hatta ek 'etnik eğlence bölgesi' örnek olarak gösterilirken (Tunbridge & Ashworth, 1992), buradaki açmaz yerel olarak benzersiz olmaya ve kendisini rakiplerinden farklılaştırmaya çalışan bir turizm ürününün, genellikle tercihlerinde ve seçimlerinde küresel olan turistlere hizmet eden, kendisi küresel olan bir planlama ve gelişme ile sonuçlanmasıdır (Ashworth & Page, 2010). Ne meydan ne de pizza artık sadece İtalyan kentlerine ait değildir. Turistik-tarihi kent, hem küreselin yerelleşmesi hem de yerelin küreselleşmesi için önemli bir araç olmuştur (Graham vd., 2000) Bu konuda literatür birkaç konuya dikkat çekmektedir. Pazar odaklı ürünler, deneyim kazandırmaya ilişkin düzenlemeler, duygusal yönü güçlü ve kişiye özgü ürünler, yeşil tasarım, sürdürülebilirliği hedef alan, yerel halkın ihtiyaçlarını da karşılayan, insan-doğa-mekân-kültür ilişkilerini önceleyen tasarımlar kulağa hoş gelmekte ancak zaman zaman açmazların boyutunu etkileyebilmektedir.

4. Sonuç ve Tartışma

Kent coğrafyası ve turizm coğrafyasının kesişim kümesinde dinamik bir gelişim gösteren kent turizmi çalışmalarına bugün feminist, kültürel ve ekonomik coğrafya bağlamı eklenmekte, kentler, küresel sermaye akışlarının, post-endüstriyel dönüşümün ve neoliberal kentsel politikaların en stratejik güçlerinden biri haline gelmektedir. Bu anlamda kuşkusuz kentlerde turizmin gelişimi, etkileyen faktörler, katkısı ve yarattığı sorunları bir çırpıda anlatmak çok kolay olmamakta ve yayının sınırlarını zorlamaktadır. Bu nedenle öne çıkan başlıca gelişmelere ve sonuçlara dikkat çekmek, konunun anlaşılmasını kolaylaştırmak temel ve öncelikli yaklaşım olarak benimsenmiştir. Önceki bölümlerde tarihsel ve paradigmal kırılmaları noktalarında değerlendirildiği gibi literatürün ilk dönemlerinde "ekonomik büyüme aracı", yerel kalkınma ve kentsel yenileme unsuru olarak öncelikle desteklenen kent turizmi, günümüzün postmodern tüketim kalıpları ve platform kapitalizmi sarmalında kendi ontolojik çelişkilerini üreten diyalektik bir kriz döngüsüne evrilmiştir.

Kent turizminin açmazlarını kent ve turizm coğrafyası bağlamında anlamak; sürdürülebilir kentlerin geleceğini inşa etmek açısından kritik bir önem taşımaktadır. Kenti; turizm üzerinden sürekli pazarlayan, tüketen yaklaşımlar gelecek için risk ve tehdit oluşturmakta, açmazları tetiklemektedir. Kentler tüketim mekânı olmaktan çok, yaşam kültürünün devamına ilişkin düzenlemelere ihtiyaç duymakta, turizm kente, kent te turizme ayna tutmaktadır. O aynaya baktığımızda neyi nasıl görmek istiyoruz? Görmek istediğimiz yerde ne var? Nasıl bir gelecek bizi bekliyor gibi sorular ve çözümleri ya da çözüme giden yol haritası oluşturabilmek kıymetlidir.

Yayında detaylandırılan sınıflandırma penceresinden bakıldığında; kent turizminin geleceğini tehdit eden açmazların yapısal, mekânsal, ekonomik ve yönetsel katmanlardan oluştuğu görülmektedir. Kavramsal düzeyde city tourism ve urban tourism arasındaki geçirgenlik, kentin çok fonksiyonlu yapısı içinde turizmin etkilerini izole etmeyi zorlaştırırken; arz ve talep yönlü dinamikler kent mekânı üzerinde uzlaştırılması zor çelişkiler doğurmaktadır Turistlerin kentsel alanları sıfır maliyetli birer kamu malı gibi tüketme eğilimi (mekânsal seçicilik ve hız), kentin yerel sakinleri için barınma ve sosyalleşme alanı olan "kullanım değerini", küresel pazar için yüksek rant getiren bir "değişim değerine" dönüştürmektedir. Bu durum, Marksist kent coğrafyasının dikkat çektiği üzere, mekânın radikal biçimde metalaşmasına ve yerel halkın kendi yaşam alanına yabancılaşmasına yol açmaktadır. Ekonomik ve mekânsal düzlemde ise aşırı turizm, turizm soylulaştır-

ması ve konut stokunun otelleşmesi (Airbnb etkisi) gibi (Demir & Emekli, 2018), olgular kentsel adaletsizliğin ana kaynakları olarak gösterilebilmektedir.

Kentsel modellemelerde yer alan ve mekânsal olarak kentin sosyo-ekonomik yapısına bağlı olan geleneksel kavramların yerini, orta sınıf ve soylulaştırma, kent içi ve kıyı bölgelerinin yeniden kullanımı, 'kenar kent'in gelişimi, 'Fantezi Kent'in yükselişi (Hannigan, 1998), Las Vegas-kumara dayalı eğlence kentleri (Douglass & Raiento, 2004) gibi yeni sosyo-coğrafi formlar mozaiği ve bu yeni unsurları barındırmak için kentin mekânsal olarak yeniden inşası söz konusu olabilmektedir. Turizm-kent-aidiyet bağlamında ziyaretçilere ait olma duygusu yaratmak sadece görmek değil bir yere dahil olmak hissi geliştirmek birbirine benzeyen kentlerde ayır edici olmakta açmazların bir kısmını elimine edebilmektedir.

Turizm odaklı kentsel girişimcilik kente ciddi sermaye girişleri sağlasa da, bu artı değerin kent coğrafyasındaki dağılımı asimetriktir; yatırımlar belirli turistik akslarda toplanırken arka mahalleler ihmal edilmekte ve kentsel çeperlerdeki eşitsizlik derinleşebilmektedir. Üstelik bu süreç, istihdamın mevsimsel ve güvencesiz yapısı, kadın emeğinin kayıt dışı/ikincil rollerde sömürülmesi gibi toplumsal cinsiyet eksenli kırılma noktalarını ve yabancı sermayeli mülk satışlarının tetiklediği yerinden edilme krizlerini de beraberinde getirebilmektedir.

Harvey'in (2008); "Kent Hakkı" ve Soja'nın (2010) "Mekânsal Adalet" teorilerin de söz ettiği üzere; bir kent, geçici ziyaretçiler için pazarlandığı büyüleyici bir "deneyim sahnesi" olmadan önce, kendi yerel sakini için adil, güvenli, toplumsal gururu besleyen ve insanca yaşanabilir bir mekân olmak zorundadır. Yaratıcı ve yavaş turizm yaklaşımlarının, sürdürülebilir gelişim ve yönetilebilir olmak, Evrimsel Ekonomik Coğrafya perspektifinden şoklara karşı direnç geliştirmek, kent turizmini kendi kendini tüketen bir mekanizma olmaktan çıkarıp, kentsel yaşam kültürünün aslına uygun şekilde devamını sağlayan bir aynaya dönüşmesine kaynaklık edecektir. Burada Lefebvre'nin "Mekânın Üretimi" konusunda turizm, kentin fiziksel dokusunu (yollar, meydanlar, binalar) kapitalist birikim için yeniden üretir, sokaklar, insanların "yaşam alanı" olmaktan çıkarılıp, turistin "tüketim koridoru" haline getirilir derken işaret ettiği önemli noktalar gözden kaçırılmamalıdır.

Kent turizminin gelecekte dirençli, sürdürülebilir ve adil bir yapıya kavuşabilmesi, niceliksel büyüme odaklı (turist sayısı, döviz girdisi) ana akım politikalardan radikal kopuşu zorunlu kılmaktadır. Asıl başarı; kentsel koruma ile ekonomik kazanç arasındaki dengeyi gözeten, kopyalama ve taklit tasarımlardan kaçınan, akıllı kent teknolojilerini kalabalık kontrolünün ötesinde yerel refahı yaymak için kullanan "Sürdürülebilir Kentsel Yönetişim" modellerinin inşa edilmesidir. Öte yandan kentlerin yönetiminde çok sayıda hedef, paydaş/aktör ile yerel ve merkezi

yönetim; kentsel kültür, doğal ve kültürel miras turizmi politikasının oluşturulmasında etkin olabilir, farklı turizm uygulamalarının ortaya çıkmasına bazen de sorun oluşmasına zemin hazırlayabilmektedir. Bu nedenle kentlerde; iklim değişikliği, afetler ve sonrasındaki belirsizlikler, turizmin şoklara ve krizlere vereceği tepkiler, dayanıklılık, özellikle su kaynakları-turizm ilişkileri, dijitalleşme-yapay zekâ önemsenmeli, kişiselleştirilmiş seyahat deneyimleri oluşturulmalı, hikâye anlatımları, kültürel miraslarla zenginleştirilerek özgün yönetişim modelleri oluşturulmalıdır.

Kaynakça

Ashworth, G. J. (1989). Urban tourism: An imbalance in attention. Progress in Tourism, Recreation and Hospitality Management, 1, 33–54.

Ashworth, G. J. (2003). Urban tourism: Still an imbalance in attention? Progress in Tourism, Recreation and Hospitality Management, 2, 45–61.

Ashworth, G. J., & Page, S. J. (2010). Urban tourism research: Recent progress and current paradoxes. Tourism Management, 32(1), 1–15. https://doi.org/10.1016/j.tourman.2010.02.002

Bell, D., & de-Shalit, A. (2011). The spirit of cities: Why the identity of a city matters in a global age. Princeton University Press.

Bryman, A. (2004). The Disneyization of society. SAGE Publications.

Changkai, L. (2010). Postmodern tourism product innovation based on experience economy. Journal of Landscape Research, 2(4), 86–89.

Demir E. & Emekli G. (2018). Reflection of Network Society and Sharing Economy on Tourism Geography A Case Study of CouchSurfing in Antalya. The 13th Multidisciplinary Academic Conference, 51-59. (Tam Metin Bildiri/Sözlü Sunum) (Yayın No:4630560)

Douglass, W. A., & Raiento, P. (2004). Camera, action, casino: Las Vegas and the cinematic imagination. Annals of Tourism Research, 31(3), 571–593. https://doi.org/10.1016/j.annals.2004.01.004

Edwards, D., Griffin, T., & Hayllar, B. (2008). Urban tourism research: A review of progress. Tourism and Hospitality Research, 8(4), 332–352. https://doi.org/10.1057/thr.2008.34.

Emekli, G. (2011). Öğrenen Turizm Bölgeleri, Kentler ve Kent Turizmine Kuramsal Yaklaşım. Ege Coğrafya Dergisi, 20(1), 31-40.

Emekli G. (2018). Kent Turizminde Kültür ve Yaratıcılık. International Geography Symposium on the 30th Anniversary of TUCAUM, 469-490. (Tam Metin Bildiri/Sözlü Sunum) (Yayın No:462989

Florida, R. (2002). The rise of the creative class—And how it's transforming work, leisure, community, and everyday life. Basic Books.

Gotham, K. F. (2005). Tourism gentrification: The case of New Orleans' Vieux Carre (French Quarter). Urban Studies, 42(7), 1099–1121. https://doi.org/10.1080/00420980500120881

Hannigan, J. (1998). Fantasy city: Pleasure and profit in the postmodern metropolis. Routledge.

Harvey, D. (1973). Social justice and the city. Edward Arnold.

Harvey, D. (1989). The condition of postmodernity: An enquiry into the origins of cultural change. Blackwell.

Harvey, D. (2008). The right to the city. New Left Review, (53), 23-40.

Işık, Ş., & Zoğal, V. (2017). Turizm Kentleşmesi Kavramı: Antalya Örneği / The Concept of Tourism Urbanization: The case of Antalya (Turkey). Ege Coğrafya Dergisi 26 (2), 2017, 71-94, İzmir-Türkiye

Judd, D. R., & Fainstein, S. S. (Eds.). (2000). The tourist city. Yale University Press.

Koens, K., Postma, A., & Papp, B. (2018). Is overtourism overused? Understanding the real problems of overtourism in contemporary cities. Sustainability, 10(12), Article 4549. https://doi.org/10.3390/su10124549

Law, C. M. (1992). Urban tourism and its contribution to economic regeneration. Urban Studies, 29(3-4), 599–618. https://doi.org/10.1080/00420989220080581

Lefebvre, H. (1968). Le droit à la ville [Kent hakkı]. Anthropos. Logan,

Massey, D. (1994). Space, place and gender. University of Minnesota Press.

MacCanell, D. (1976). The tourist: A new theory of the leisure class. Schocken Books. Massey, D. (1994). Space, place, and gender. University of Minnesota Press.

McDowell, L. (1999). Gender, identity, and place: Understanding feminist geographies. University of Minnesota Press.

Molotch, H. L. (1987). Urban fortunes: The political economy of place. University of California Press.

Mullins, P. (1990). Tourism urbanization. International Journal of Urban and Regional Research, 15(3), 326–342. https://doi.org/10.1111/j.1468-2427.1991.tb00642.x

Page, S. J. (1995). Urban tourism. Routledge. Soja, E. W. (2010). Seeking spatial justice. University of Minnesota Press.

Richards, G. (2013). Creativity and Tourism in the City. Current Issues in Tourism / April, s. 1-33.

Smith, N. (1979). Toward a Theory of Gentrification: A Back to the City Movement by Capital, not People. Journal of the American Planning Association, 45(4), 538-548

Stansfield, C. A. (1964). A note on the urban-nonurban shifth in tourism. Journal of Travel Research,

Soja, E. W. (2010). Seeking spatial justice. University of Minnesota Press.

Tunbridge, J. E., & Ashworth, G. J. (1992). Leisure-resource management in the tourist-historic city. Belhaven Press.

Urry, J. (1990). The tourist gaze: Leisure and travel in contemporary societies. Sage Publications.

Usun, Ç. F., Işık, Ş., & Dinç, Y. (2022). Türkiye'de Turizm Kentleşmesini İstihdam Verileri Üzerinden Okumak. Ege Coğrafya Dergisi, 31(2).

Wall, G., & Mathieson, A. (2005). Tourism: Change, impacts and opportunities. Pearson Education.

Zoğal V. & Emekli G. (2017) Yaratıcı Turizme Kavramsal ve Coğrafi Bir Yaklaşım, Ege Coğrafya Dergisi, cilt.26, ss.21-34, 2017

Zukin, S. (1995). The Cultures of Cities. Cambridge, MA: Blackwell.

35. BÖLÜM

KENT KİMLİĞİNE COĞRAFİ BİR BAKIŞ

Doç. Dr. Rauf BELGE - Pamukkale Üniversitesi
ORCID No: 0000-0001-9885-5485

Özet

Kentler genellikle nüfus büyüklükleri, ticari ve üretim hacimleri ile bilinmektedir. Ancak kentlerin bundan daha fazlasını ifade eden kimlikleri de mevcuttur. Kent kimliği, kentin çok fazla üzerinde durulmayan yönünü; kentin anlamsal ve simgesel boyutuna odaklanmaktadır. Kent kimliği, kısaca bir kentin adını duyduğumuzda aklımıza gelen ilk imajdır. Bir kentte ilişkin öznel ve bireysel algılarından oluşan kent kimliği, zamanla ve uzun bir süre zarfında oluşur. Bu nedenle kent kimliği bir değer yargısı taşır. Sübjektif bir konu olan kent kimliği ölçülebilir bir kavram olmadığı ve kişiden kişiye değişen anlamları olduğu için bu çalışmada nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Kent kimliğini bütüncül bir yaklaşımla ele alan çalışmanın ana omurgası daha çok yazarın kişisel gözlem ve deneyimleri ile şekillenmiş; öne sürülen argümanlar ise konuyla ilgili literatür, görsel materyaller ve belgelerin doküman analizi yoluyla değerlendirilmesiyle desteklenmiştir. Çalışmada kent kimliği kavramı, sınırlı zaman dilimleri ve tekil örnekler üzerinde tartışılmıştır. Yazar, Şırnak, Salihli (Manisa), Adana, Tarsus (Mersin), İstanbul ve Denizli gibi muhtelif kentlerde uzun süre ikamet etmesi sayesinde kentlerin kimlik oluşturma sürecine yakından şahit olmuştur. Çalışmanın kavramsal çerçevesi ve fikri alt yapısının büyük çoğunluğunu, söz konusu kentlerin sokaklarında yapılan uzun yürüyüşlere eşlik eden müşahede ve tahayyüller oluşturmuştur. Haliyle

metinde geçen örneklerin büyük çoğunluğu bu kentlere aittir. Bunun yanı sıra yazarın yurt içi ve yurt dışında yaptığı şehir gezilerinde edindiği bilgiler de ilham kaynağı olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kent, kent kimliği, coğrafi bakış

1. Giriş

Mekân, kimlikler arasındaki farklılıkları görünür kılabilir. Bu bağlamda farklılıkların ortaya çıkışı ve sürekliliği yalnızca toplumsal değil, aynı zamanda mekânsal bir süreçtir (Aytaç, 2013: 149). İnsan da toplumsal bir canlı olarak bir mekân üzerinde yaşar. Kültürünü yani hayat tarzını mekân üzerinde inşa eder. Bir beşerî mekân olan kentler de kültürün ve toplumsal kimliğin taşıyıcı görevini üstlenir. Kente yaşayanların değer yargıları farklı şekillerde mekâna yansır. Bu anlamda kentler, toplumların kimliklerini üzerinde inşa ettiği mekanlardır. Bu da zamanla kentin kimliğini oluşturur.

Kimlik, sözlükte *"herhangi bir nesneyi belirlemeye yarayan özelliklerin bütünü; toplumsal bir varlık olarak insanın nasıl bir kimse olduğunu gösteren belirti, nitelik ve özelliklerin bütünü; kişinin kim olduğunu tanıtan belge"* olarak tanımlanmaktadır (TDK Sözlük, 2025). Kimlik yakın zamana kadar kullanılan ve kökeni Arapça olan "hüviyet" kavramının yerini almıştır. Kimlik sadece insanları tanımlayan bir kavram değildir. Bazen de mekânın karakterini ve özelliklerini belirtmektedir. Kimlik kavramı, son zamanlarda akademik çevrelerde kentler için de kullanılmaktadır. Kavramla ilişkili olan yer kimliği, 1970'lerden sonra birçok araştırmacı tarafından dile getirilmesine karşın, söz konusu araştırmalar daha çok kentin görünür olan estetik ve görsel yönüne vurgu yapmıştır. Kentin göze hitap eden doğal (topoğrafya, iklim, bitki örtüsü, deniz/göl/nehir ile olan ilişki, vb.) veya yapılı çevre elemanları (kent dokusu, binalar, cadde ve sokaklar) ön plana çıkarılmıştır (Oktay, 2011:10).

İnsan gibi kentlerin de bir kimliği vardır. Bu kimlik, farklılıkların toplamıdır ve zamanla oluşmaktadır (Aliağaoğlu & Mirioğlu, 2020: 374). Kentler, ortak özellikleri olmakla birlikte kendilerine özgü özellikleri olan benzersiz ve biricik mekanlardır. Bir kentin kimliği farklılıklar veya özgünlükler üzerine inşa edilir. "Bir başka ifadeyle kent kimliği, zamanla oluşan, dinamik, kente özgü yerellikleri ifade eden ortak özellikler ve anlamlar bütünüdür (Aliağaoğlu, 2018: 14)." Kent kimliği tek tek insanların zihninde oluşan imgelerden örülmüş soyut bir kavramdır. Herkesin hakkında bilgi sahibi olduğu, ancak bütüncül ve sebep sonuç ilişkisine dayanan bir tanımın zor olduğu bir kavramdır (Nalçaoğlu, 1999:65). Bu nedenle kent kimliğinin sabit ve değişmez bir formülü veya ölçümü söz konusu değildir.

Ancak yapılan bütün tanımlarda öne çıkan bazı ortak hususlar bulunmaktadır. Bunlar kentin kendine ait fiziksel, kültürel ve tarihsel özelliklerinin bütününü içeren özgünlüğü, bireylerin kente bağlılık ve aidiyet duygusu, bireylerin zihninde kentle ilgili algı ve sembolleri içeren kent imgesi, kentte yaşayanların kente has davranış kalıpları şeklinde sıralanabilir (Şafak, 2024:8-12). Kısaca "bir kenti, farklılaştıran, ayırıcı özelliklerini oluşturan her şey onun kimliği" olabilir (Kaypak, 2010:375). Kent kimliği; geçmişten gelen öğeler, bu öğelerin zaman içinde yeniden yorumlanması ve ortaya çıkan yeni unsurların terkibiyle oluşmaktadır. Bu nedenle kent kimliği, geçmişten geleceğe uzanan dinamik bir yapıya sahiptir (Topçu, 2011: 1069) ve farklı dönemlerde farklı biçimlerde ortaya çıkabilmektedir. Geçen zaman ve değişen coğrafi koşullar kentlerin kimliğini de değiştirebilir.

Bir kentin birden fazla kimliği olabilir. Ancak bu kimliklerden biri baskın olabilir ve üst kimlik olarak kabul edilir (Aliağaoğlu & Mirioğlu, 2020: 378). Kentler kozmopolit bir yapıya sahip olmakla birlikte ortak olduğu bazı özellikleri ve değerleri vardır. Bu özellikler o kentin kimliğini oluşturur. Kent kimliği, bir kentin başka hiçbir kentte benzemeyen yönüdür. Kent kimliği durağan değil, kentin evrimiyle koşut bir şekilde değişen, aynı zamanda dönüşen ve gelişen bir oluşuma sahiptir. Ancak bu kimlik zamanla ve yavaş yavaş oluşur, değişmesi uzun sürer. Nihayetinde kentler, içinde yaşanılan zamanın ürünü olarak kendini gösterir. Kentler kendini inşa ederken aynı zamanda kimliğini de inşa etmektedir. Çünkü kentler sadece bina, sokak ve insanlardan oluşan fiziki yapılar değildir. Tarihi, hafızası, maneviyatı ve duyguları ile de bilinmektedir. Yani ilk bakışta şehirler bir beton yığını olarak görülse de esasında şehrin hafızalarda yer edinmiş bir kimliği vardır. Bu kimlik, kentlerin farklı olan değerlerinde saklıdır. Kentler, farklılıkları ile değerlidir. Kent kimliği, kentlerin *"kim"* olduğu ya da *"kim"*liği ile ilgili bir husustur.

Kent kimliği ile ilgili literatürde bir hayli çalışma mevcut olmasına karşın bunların birçoğu müstakil kentler üzerinde konuyu ele almaktadır. Üstelik bu çalışmalar, genellikle kent kimliğini yalnızca bir yönünü incelemektedir. Ancak eldeki çalışma konuyu bütüncül bir bakış açısı ile ele alarak literatürdeki boşluğu doldurmayı ve alana coğrafi bir katkı sağlamayı hedeflemektedir. Çalışma, kent kimliğini mekânsal ve kültürel açıdan inceleyerek kent kimliğini oluşturan fiziki ve beşerî unsurlarına odaklanmaktadır.

2. Yöntem

Coğrafya biliminde yerlerin biricikliği gibi kentlerin de özgül doğasının olduğu görüşü hakimdir. Her şeyden önce kentlerin coğrafi konumları birbirinden farklıdır. Bu nedenle bu çalışmada daha çok yerlerin tekliğine önem veren ve tek tek yerlerin bireyselliği üzerinde yoğunlaşan idiografik yaklaşım benimsenmiştir.[1] Bu düşünceden hareketle çalışmanın temel kaynağını kent kimliğini müstakil kentler üzerinde ele alan yayınların bulguları oluşturmuştur. Bu bağlamda konuyla ilgili yazılmış basılı kaynaklar, elektronik materyaller ve görsellerden faydalanılmıştır. Çalışmada coğrafi gözlem ile birlikte doküman (belge) analizi kullanılmıştır. Doküman analizi "araştırma konusu hakkında diğer kişi ya da kurumlar tarafından yazılmış, hazırlanmış ya da yaratılmış çeşitli yazı, belge, yapım veya kalıntının toplanması ve incelenmesi doküman analizi olarak kabul edilmektedir (Sak vd., 2021:230)." Doküman analizi gereği, kent kimliği ilgili kaynaklar araştırılmış, incelenmiş, gerekli notlar alınmış, daha sonra değerlendirme ve yorumlama sürecine geçilmiştir. Akademik yayınların yanı sıra kent rehberleri, turizm tanıtım broşürleri, reklamlar ile çeşitli resmi ve kurumsal raporlardan da yararlanılmıştır. Doküman analizinden elde edilen bulgular, yazarın farklı kentlerdeki uzun süreli gözlem ve deneyimleriyle desteklenmiştir. Özellikle Şırnak, Salihli, Adana, Tarsus, İstanbul ve Denizli kentlerine ilişkin gözlemler çalışmanın değerlendirme sürecine katkı sağlamıştır. Ayrıca yurt içi ve yurt dışındaki şehir ziyaretlerinden edinilen izlenimlerden de yararlanılmıştır. Elde edilen bulgular bütüncül bir bakış açısıyla yorumlanarak kent kimliğini oluşturan coğrafi unsurlar değerlendirilmiştir.

3. Kent Kimliğini Oluşturan Coğrafi Unsurlar

Kent kimliği nihayetinde toplum tarafından inşa edilmiş ve toplumun belleğinde yer edinmiş sosyal bir hadisedir. Bu nedenle kent kimliğinin beşerî yönlerini de dikkate almak gerekir. Kent kimliği toplumun demografik, kurumsal ve kültürel unsurlarını içine alır. Nüfusun miktarı, yoğunluğu, dağılışı, nüfus artış hızı, yaş gruplarının dağılımı ve ekonomik durumu gibi göstergeler başlıca demografik kimlik ögeleridir. Toplumun kurumlaşma düzeyi ve sistemi de kimliği etkiler. Özellikle siyasi, ekonomik, dini, sağlık ve sosyal kurumların işleyiş sistemi toplumun yaşam tarzını yansıtır. Ayrıca dil, etnik, din, aile yapısı, yeme-içme kültürü ve yerleşme tarzı gibi özellikler kent kimliğinin kültürel elemanlarıdır. Kentin ekonomik durumu, gelir seviyesi ve istihdam durumu gibi fonksiyonel özellikler kimliği oluşturan ekonomik bileşenlerdir (Aliağaoğlu & Mirioğlu, 2020: 379). Bu nedenle kent kimliği esasında bir terkiptir. Bu terkip kentin doğal ve kültürel elamanlarından müteşekkildir. Bu terkipler, zaman içerisinde bir araya gelerek yavaş yavaş

1 İdiografik ve nomotetik yaklaşımlar için bakınız: Tümertekin & Özgüç, 2014: 76-77.

bir kentin kimliğini teşkil eder. Zaman içerisindeki mekân, yani aynı mekânda zamanın geçmesi, kendine has bir kültürel pota meydana getirmektedir. Bölgenin mekânsal özellikleri, beşerî ve kültürel karakterini ya da Erinç'in (1973:1) tabiri ile mekânın "coğrafi şahsiyetini" oluşturur. Mekânsal bir terkip olan kentlerin de bir kimliği vardır. Kentler bu kimliği kimi zaman tarihinden, kimi zaman doğal güzelliklerinden, kimi zaman da burada yaşayan insanlardan ve mimari eserlerinden alır. Bu nedenle kent kimliğini ilgi duyan beşerî coğrafyacılar, kenti farklı yapan fiziki ve beşerî coğrafya unsurlarına odaklanmaktadır.

Günümüzde bir kentin kimliğini anlamak için kimliği oluşturan doğal ve yapay bileşenleri, kent tarihini, kentin içerisinden geçmiş olduğu değişim ve dönüşüm süreçlerini bilmek gerekir. Kenti oluşturan unsurlar tek başına sıradan da olsa toplamı sıra dışı bir kimlik ortaya koyar. Bu nedenle kent kimliği kolektif bir üründür, birden fazla öğeden oluşabilir. Toplumun kolektif eylemleri sonucu oluşan kent kimliğini oluşturan öğelerden biri daha öne çıkabilir, bazıları tali öğeler sayılabilir. Kent kimliğini oluşturan coğrafi bileşenler, önem sırası gözetmeksizin, aşağıda olduğu gibi farklı başlıklar altında incelenmiştir.

3.1. Tarihi Geçmiş

Tarihin öznesi olan kentler, geçmişin izlerini en iyi yansıtan mekânlardır. "Hâl mazinin anahtarıdır" kaidesince bir şehrin görünümü zaman içerisinde mekân üzerinde gerçekleşen farklı süreçlerin toplamından meydana gelir (Çobanlı & Ceylan, 2023:25). Kentsel mekânda hâlihazırda bulunan yapılar, bize neyi değiştiğini, neyin daha eski olduğunu ve günümüze neyin kaldığını söyler. Kentleri zaman ve mekân kesişimi ile tahayyül etmek, esasında tarihi coğrafyasına yapılan bir yolculuk olarak düşünülebilir. Bu süreçte kentlerin tarihsel hafızayı ve toplumsal belleği korumak işlevi akla gelebilir. Bu minvalde Pierre Nora (2022), kentleri bir "hafıza mekânı" olarak ele alır. Ona göre hafıza mekanları olarak kentler, nirengi noktaları, tarihi ve mimari yapıları, anıtları ve meydanları ile geçmişin izlerini günümüze taşıyan yerleşmelerdir. Hafıza mekanları, tarihte yaşanmış toplumsal ve siyasi olayları mekanlar vasıtasıyla canlandırma işlevine sahiptir. Zamanın akışını görünür kılan bu mekânlar, geçmişte yaşamış kültürlerin fiziksel kalıntılarıdır.

Şekil 1. Hacı Bayram Veli Camii ve Augustus Tapınağı (Foto: Rauf Belge)

Hafıza mekanları, farklı dönemleri temsil eden katmanları sayesinde geçmişi günümüze taşır. Üstelik bunu dar alanda da yapabilir. Söz gelimi Ankara Kalesi Roma İmparatorluğu'nu, Hacı Bayram Veli Camii ve çevresi Osmanlı İmparatorluğu'nu, Ulus Meydanı ve TBMM binası ulus devletin inşası olarak Türkiye Cumhuriyeti'ni simgeleyen ve hatırlatan mekanlardır. Farklı medeniyetlerin izlerini taşıyan bu mekanlar, birbirine oldukça yakın bir mesafede yer almaktadır. Hatta Ankara'da Türk-İslam döneminin en önemli eseri olan Hacı Bayram Veli Camii, Roma döneminden kalan Augustus (Ogüst) Tapınağı'nın hemen bitişiğindedir (Şekil 1). Kentin fiziksel katmanları, aynı zamanda farklı siyasi ve kültürel katmanlarını temsil etmektedir. Camii ve civarı, ilk olarak pagan inancıyla başlamış, daha sonra giderek Hristiyan bir karaktere bürünmüş, son olarak Türk-İslam sentezi ile şekillenmiştir. Tarihten günümüze kentin farklı kültürel katmanlarla biriktirdiği kimliği dini mekanlara da yansımıştır.

"Her kentin bir tarihi vardır. Tarih kendi içinde farklı kültürel dönemlerden oluşur ve bu dönemler kentte belirli izler bırakır (Güneş, vd. 2025: 46)." Bu izlerden biri olan tarihi mekanlar, ayırt edici özelliklerinden dolayı kentsel kimliğin temel unsurlarından biridir, bu nedenle yer duygusunun oluşumunda önemli bir yere sahiptir (Göközkut & Somuncu, 2025:179). Uzun bir tarihi geçmişe sahip ve yavaş gelişen kentlerde zamanın farklı katmanlarının üst üste birikmesiyle oluşmuş tarihi bir kimliği vardır (Tekeli, 1990: 255). Lewis Mumford'un veciz ifadesiyle "her nesil inşa ettiği binalara biyografisini yazar (Uğur, 2005:10)." Nitekim Ankara örneğinde görüldüğü üzere farklı dönemlere ait kimlik ve bellek kendini kentsel mekanlar üzerinden gösterir. Bu mekanlar, katmanlar halinde birbirine

bitişik ve üstte üste olabilir. Her bir mekân tarihin farklı bir döneminde meydana gelen anlayışın ve kültürün bir taşıyıcısı olarak kentsel kimliğe dönüşmektedir. Zira bir bölgede hâkim olan devletler, hükümranlığını ve gücünü mekanlar üzerinden inşa eder. Başka bir ifade ile kentte yaşayanlar devletin gücüyle ve yüzüyle mekân üzerinden tanışır. Bu anlamda başkentler önem arz etmektedir. Özellikle saray, anıt ve mabet gibi görkemli ve devasa yapılar üzerinden devletin gücünü ve ihtişamını göstermeyi amaçlar. İnşa edilen kentsel mekanlar da dönemin dini ve siyasi anlayışına dair izler taşır. Daha sonra birer hafıza mekanına dönüşen bu yapılar üzerinden kentin değişen anlamı ve toplumsal belleğini okumak ve hatta deneyimlemek mümkün hale gelir. Kent belleğinde yer edinmiş bu mekanlar, zamanla bir kentin kimliğini oluşturur. Kent kimliği, aynı zamanda bu kentsel mekanlar üzerinden düşünülmelidir. Zira kent kimliği zaman ve mekândan yoksun ve bağımsız değildir.

Kentin coğrafi görünümü, mevcut haliyle anlık değil, tarihi süreç içerisinde meydana gelmiştir. Kentler, geçen zamanı yapıların dönüşümü üzerinden gösterir. Kentin tarihi kimliği mekanlar üzerinden okunabilir. Bu mekanlar, şehrin geçmişini yaşatarak, kent kimliğini canlı tutmaya katkıda bulunmaktadır. Anadolu'da birçok kentin tarihi nüvesinde yer alan ulu camii, arasta, bedesten, kapalı çarşı, hamam ve mescitler gibi yapılar, tarihsel kimliği oluşturmaktadır. Bu yapılar, kentin inanç, sosyal ve iktisadi hayatına dair birer hafıza mekânı olduğu gibi aynı zamanda kentin içerisinde geçmiş olduğu tarihi dönüşümün izlerini de taşımaktadır. Bu nedenle bazı şehirler geçmiş dönemin mirasçıları olarak nitelendirilir. Mesela Bursa bir Osmanlı kenti, Manisa şehzadeler şehri, İstanbul imparatorlukların şehri, Diyarbakır sahabeler şehri unvanını geçmişinden alır. Zaman ve mekânın birbirine düğüm olduğu bu kentler, tarihsel kimliğini geçmiş ile şimdi arasında kurduğu süreklilik üzerinden yeniden üretir.

Türkiye'de farklı dönemlerde hâkim olmuş devletlerin kimliğini ve karakterini temsil eden simge kentlere rastlamak mümkündür. Örneğin Karkamış, Malatya ve Karatepe, Hitit sonrası dönemin kentsel merkezleri iken Tuşpa (Van) Urartuların ve Gordion Friglerin önemli merkezlerinden biri olmuştur. Priene, Efes, Milet ve Bergama antik Anadolu'nun ızgara planlı simge kentleridir. Aynı zamanda başkentlik yapan İstanbul, Bizans dönemine damgasını vuran bir kentsel merkezdir. Türklerin Anadolu'ya gelişi ile şehirlerin kültürel coğrafi görünümü değişmiş, yerleşmeler yeni bir dinamizm kazanmıştır. Selçukluların Anadolu'ya hâkim olmasıyla harabe olan bazı şehirler yeniden imar edilirken (Konya, Kayseri, Sivas, Ereğli), ismi Türkçe olan yeni şehirler de kurulmuştur. Aksaray, Akşehir, Kırşehir, Seydişehir, Karaman ve Alanya Selçuklu dönemi kent tipolojisini yansıtan yerleşmelerdir. Kuruluşları daha eskiye dayanmasına rağmen Edirne, Amasya,

Bursa ve Manisa, Osmanlı dönemi kent kimliğini karakterize eden merkezlerdir. Yozgat ve Nevşehir, ilk olarak Osmanlı döneminde imar edilen 18. yüzyıl şehirlerdir. 19. yüzyılda değişen coğrafi şartlar Adapazarı, Ordu, Mersin, Zonguldak, Osmaniye, Ceyhan ve Reyhanlı gibi kentlerin kurulmasına zemin hazırlamıştır. Batman, Karabük ve Kırıkkale Cumhuriyet döneminde kurulan şehirlerdir. Bu şehirler fonksiyonel özellikleri ve morfolojik yapıları ile cumhuriyet döneminin izini taşırlar (Tuncel, 1980:123-160). Kuruluşu Roma dönemine kadar inse de Ankara günümüzde başkent olarak Cumhuriyet dönemi mimari eserleriyle donatılmış ve yeni dönemin sembol şehri olmuştur.

Toplumsal değişim ile kentsel mekânda değişim arasında doğrudan bir ilişki vardır (Aktüre, 1997:6). Eski ve tarihi yapılar, geçmişin izlerini taşımakla beraber toplumsal hafızanın sürekliliğini sağlamakta ve geçmiş ile günümüz arasında bir köprü vazifesi görmektedir (Göközkut & Somuncu, 2025:184). Tarihi mekanlar, kent kimliğinin önemli bir bileşeni olduğu gibi kent sakinlerinin yere aidiyet ve bağımlılık düzeylerini de güçlendirmektedir. Bu süreçte kent kimliğini oluşturan bileşenler, fiziki bir mekânın aidiyet, duygu ve anılarla bezenmiş *yere* dönüşümünde oldukça kritik rol oynar. Zira kent kimliğinde olduğu gibi yer de öznelliği içermekte ve deneyimlerle değer kazanmaktadır. Bireysel veya toplumsal anlamlarla var olan yer, kent kimliğini temsil eden unsurlardan birine dönüşme ihtimali vardır.

Sonuç olarak Türkiye'nin tarihi coğrafyası, kent kimliği araştırmaları açısından zengin bir veri kaynağı sunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Türkiye, *âdeta açık bir hava müzesi* özelliği sergilemektedir. Üç kıta arasında bir geçiş güzergâhında yer alması ve tarih boyunca farklı medeniyetlere ev sahipliği yapması nedeniyle, aynı kent bünyesinde farklı kültürel katmanlar bir arada bulunabilmektedir. Anadolu'ya gelen her medeniyet kendinden izler bırakmış, coğrafi karakterini kentler aracılığı ile günümüze taşımıştır. Bir kent farklı kimlikleri bir arada bulundurabildiği gibi kent kimliği açısından farklı özellikler arz eden kentlere rastlamak mümkündür. Üstelik bu kentler birbirine yakın bir mesafede bulunabilmektedir. Örneğin Hristiyan Roma döneminin karakteristik özelliklerini gösteren Laodikya antik kentinin halefi sayılan Denizli şehri ise Türk-İslam döneminin izlerini taşımaktadır.

3.2. Simgesel Yapılar

Kolektif belleğin bir parçası olarak değerlendirilebilecek semboller, bireylerin geçmişle kurduğu bağı güçlendiren ve anıların yeniden canlanmasına imkân sağlar. Özellikle fiziksel mekânda bulunan yapılar ve kentsel dokular, hatırlama süre-

cine aracılık ederek bireylerin kimlik ve aidiyet duygularının oluşmasında önemli bir rol oynar (Göközkut & Somuncu, 2025:184). Kent içerisinde bulunan simge ve sembol yapılar, fiziksel görünüşlerinden ziyade bu yapılar üzerinden üretilen söylem ve algılar önemlidir.

Hafıza, mekâna özgünlük kazandırmak için sembollere ihtiyaç duyar. Semboller, yapılarla inşa edilir. Bu nedenle bazı yapılar, bir kenti her şeyden çok anlatır. Öyle ki bazı simgeler, semboller, yapılar ve nirengi noktaları âdeta kentin kimliği olur. Simgesel yapılar bir heykel olduğu gibi bir kule veya bir bina olabilir. Bu husta özellikle İngilizce'de "landmark" olarak bilinen yapılar, bir kentin kimliğinde önemli yer edinebilmektedir. Mesela Londra'da Big Ben Saat Kulesi, Paris'te Eiffel Kulesi, New York'ta Özgürlük Heykeli, İstanbul'da Galata Kulesi ve Kız Kulesi, İzmir'de Saat Kulesi gibi simgesel yapılar her şeyden önce bulunduğu kentle özdeşleşmiş landmark olarak ele alınabilir (Şekil 2). Bazıları kentin odak noktası ve merkezi haline gelmiş olan bu yapılar, sembolik değeri yüksek olan ikonik yapılardır. Bu nedenle kentin turistik destinasyonlarından biri olmuşlardır. Herkes tarafından bilinen bu yapılar, kentin merkezi noktalarında yer aldığı için bir buluşma noktası ve sosyalleşme merkezi işlevini de görmektedir. Bir referans noktası olarak bazen yer ve yön tariflerinde de kullanılmaktadır.

A. Adana Büyük Saat Kulesi

B. İzmir Saat Kulesi

C. İstanbul Galata Kulesi

Şekil 2. Örnek Simgesel Yapılar (Foto: Rauf Belge)

Kentlerde yer alan bazı yapılar, tek başına kent kimliğini simgeleyen bir unsur haline gelebilmektedir. Örneğin Mevlâna ve Türbesi, Konya'yı tanıtan bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Mevlana'yı ve onun inanç dünyasını yerinde görmek

isteyen yüzbinlerce kişi, her yıl Konya'ya akın etmektedir (Topçu, 2011: 1058). Bir mekânın böylesine ilgi görmesi sayesinde Konya'nın kent kimliği güçlenmiş, ulusal ve uluslararası bir marka haline gelmiştir. Günümüzde Mevlana'nın öğretileri ve bu öğretilerin mekandaki yansıması olan Mevlâna Türbesi, her şeyden çok bulunduğu kent ile özdeşleşmiştir.

Kent kimliği görünür bir özelliğe sahip olmasından ötürü genellikle kamusal alanlarda kendini göstermektedir (Oktay, 2011:11). Kentsel düzenlemeler, kent meydanları, sokaklar, anıtlar vb. bileşenler kamusal mekâna anlam yüklemenin en güçlü yoludur (Kaypak, 2010:378). Bu nedenle Türkiye'de kent kimliği ve marka kent olma çabasının doğal bir sonucu olarak kenti temsil eden bir sembol yapı (landmark) inşa etme eğilimi görülmektedir. Özellikle yerel yönetimlerin destekleriyle yapılan bu yapılarda kentin kendine özgü kültürel ve ekonomik özelliklerine yer verilmektedir. Kenti tanıtmak ve kent imajını güçlendirmek için çeşitli sembol yapılar kullanılmaktadır. Örneğin Rize'de inşa edilen çay bardağı heykeli, Akşehir ve Sivrihisar'da Nasreddin Hoca heykelleri, Denizli'de horoz heykeli, Şanlıurfa'da isot heykeli, İnegöl'de köfte heykeli, Bolu'da Köroğlu heykeli ve Şırnak'ta Hz. Nuh'un Gemisi gibi yapılar kimlik oluşturma gayretinin ürünleridir. Bu heykelleri inşa edilmesindeki esas amaç, marka kent imajını güçlendirmektir. Kentlerin imaj çalışması, yöreye özgü niteliklerini daha görünür hale getirmektedir. Birçok heykelin kentin girişinde veya merkezi bir meydanında inşa edilmesi ve devasa boyutlarda tasarlanması bu amaca hizmet etmektedir. Bunun temel nedeni, kimliklerin öncelikle simgeler ve görünür unsurlar aracılığıyla algılanmasıdır.

3.3. Kültürel Özellikler

Bir toplumun yaşam şeklini ifade eden kültür, "tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü (TDK, 2025)" olarak tanımlanmaktadır. Bir mekân üzerinde yaşayan toplumlar, yaşam şekline göre mekân üzerinde bir iz bırakır. Başka bir ifade ile her yaşam tarzı kendi mekânını üretir. Mekân, kültürler tarafından üretilen ve kültürün kimliğini yansıtan bir ürün olarak karşımıza çıkar. Bu anlamda kentler sadece fiziki olarak değil, aynı zamanda kültürel olarak da farklılaşır. "Bir kentin kişiliği ve kimliğini sadece yapılarının mimari değerinde; doğal çevresinin özelliklerinde aramaya çalışmak doğru olmaz. Bu olumlu özellikler ancak içinde geçirilen yaşam deneyiyle tamamlanır, bir anlam, bir değer kazanır. İki yön birbirini bütünler (Tekeli, 1990: 252)." Dolayısıyla kent kimliğini

kentin fiziki elemanları ile birlikte kültürün birleşimiyle tamamlanır. Ancak kültürün inşası uzun bir süre zarfında oluşur.

Doğa bir gerçektir. Kültür ise bu gerçekten bir kaçıştır. Bu kaçış beşeridir ve kaçınılmazdır. Modern dönemde bu kaçış doğal ortamın değiştirilmesi ve dönüştürülmesi şeklinde olmuştur. Günümüzde kültür doğaya üstün gelmiş, dünya yüzeyinde insan izi olmayan yer neredeyse kalmamıştır (Tuan, 2015: 26-44). Özellikle beşerî faaliyetlerin en yoğun yaşandığı kentler, kültürün merkez üssü olan mekânlardır. Modern kentler, kültürel ve sanatsal aktivitelerin odağında yer alır. Bir kültür kenti denildiğinde ilk akla gelen müzeler, sanat galerileri, tiyatrolar, sinemalar, konser salonları, alışveriş merkezleri, sosyal kulüpler, yayınevleri, kitapevleri, üniversiteler, salonlar, cafe/kahvehaneler, barlar, restoranlar, oteller vb. kamu-sal/sivil mekânlardır. Kentin kültürel yüzeyinin ayrılmaz bir parçasını oluşturan bu alanlar, kentin nabzının attığı, gündelik akışların sahnelendiği ve sosyal ilişkilerin güçlendiği mekanlardır. Kentlerin kişiliğinde ve kimliğinde önemli yer edinen bu mekanlar, aynı zamanda kenti kent yapan temel donatılardır (Aytaç, 2013: 139). Kentin gündelik akışında önemli rol oynayan mekanlar, kenti deneyimlenme ve kentlilik bilincinin kazanmasında önemli rol oynamaktadır. Böylece toplumun kültürel kimliği bu mekanlara yansımakta, ortak hafıza ve bellek oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Nitekim Kadıköy ve Beyoğlu semtleriyle Eskişehir'in kültürel kimliğinin ön plana çıkmasında, söz konusu mekânların varlığı ve çeşitliliğinin önemli bir rol oynadığı yadsınamaz.

Kültür, aslında bir birikimdir. İnsan mekânı inşa ederken kültürel değerlerinden etkilenir ve bu değerleri mekâna farklı ölçeklerde yansıtır. Dolayısıyla insan mekânı inşa ederken kimliğini de inşa eder. Toplumsal kimliğin simgesi olan kent, fiziki olduğu kadar, kültürel bir mekandır. Daha doğrusu kültürel bir peyzajdır (cultural landscape). Bu nedenle kent kimliği sadece fiziki elemanlardan ibaret değildir. Kültürel ve ruhsal bir yönü olan kentsel mekanlar, sosyal ilişkilerin odağında yer almakta ve kültürel aktarımda önemli rol oynamaktadır. Kentin somut olmayan değerleri de kimliğin bir parçası sayılabilir. Kentin nesilden nesile aktarılan kendine has kültürel özellikleri vardır. Kentlerde farklı kültürel katmanlar bir arada yaşar. Her kültür katmanı farklı bir sosyal sınıfı temsil eder. Kültürel birikim kentsel mekânda kronolojik olarak kendini gösterir.

Kentler, yakın ve uzak çevresinden göçler almaktadır. Bu nedenle kentsel mekân içerisinde coğrafi kökene göre yerellikler oluşmakta ve böylece kentler çoğulcu kültürün merkezi haline gelmektedir. Zira kente gelen her kültürel ve etnik grup, beraberinde yaşam tarzlarını, inançlarını, fikirlerini de getirmektedir. Örneğin İstanbul'da doğu ve güneydoğu Anadolu'dan ve Karadeniz kıyı kesiminden gelen iç göçlerin kümelendiği mahalleler, kentsel mekânda çok kültürlü bir görü-

nüme yol açmıştır. Son zamanlarda Suriye iç savaşından dolayı Türkiye'ye sığınan mültecilerin Adana, Gaziantep, Hatay ve İstanbul gibi büyükşehirlerde kendilerine ait bir habitus yaratmaları, söz konusu kentlerde kültürel anlamda bir çeşitlilik katmıştır. Aynı şekilde New York ve Londra gibi batı metropollerinde yer alan ve *Chinatown* olarak bilinen Çin mahallelerinde Çin kültürünü deneyimlemek mümkündür. Şehir içindeki bu tür mahalleler, kendine özgü yaşam biçimleri oluşturarak heterotopik mekânları[2] ortaya çıkarmıştır.

Medeniyetlerin simge şehirleri vardır. Mekke, Medine ve Kudüs İslam'ın; Vatikan Hristiyan dünyasının, Paris modernitenin ve New York kapitalizmin simge şehirleridir. Simge şehirler, ait oldukları medeniyetin kültürel ve manevi değerlerini mekanlar ve mimari yapılar üzerinden temsil etmektedir. Mekke'de Kâbe, Kudüs'te Mescidi Aksa, Vatikan'da Aziz Petrus Bazilikası, Paris'te Eyfel Kulesi ve New York'ta gökdelenler her şeyden önce bulunduğu medeniyetin simge yapılarıdır. Bu yapılar, şehri temsil eden yapılar olduğu gibi aynı zamanda daha geniş anlamda kültürün simgesi olmuşlardır. Bu anlamda bulundukları şehirden çok, ait oldukları kültürü temsil etmektedirler.

Anadolu kentlerinin tarihsel kimliği, kendi iç dinamiklerinden ziyade dıştan gelen etkenlerle kültürel bir dönüşüm geçirmiştir. Anadolu kentleri, İlk Çağ'da Yunan, Orta Çağ'da Roma ve Bizans ile başlayan Hristiyanlaşma sürecine tanık olmuş, 13. yüzyıldan sonra doğudan gelen Müslüman Türkler, kentlere yerleşerek Türkleşme-İslamlaşma kültürel sürecini başlatmışlardır. 19. yüzyıldan itibaren Anadolu yeni bir dış etkenin altına girmiş, Avrupa'da hızla sanayileşen ülkelerinin pazar yeri haline gelmiştir. Dıştan gelen kültürel unsurlar, Anadolu kentlerinin yerel kültürüne karışmış ve yeni sentezler ortaya çıkmıştır (Aktüre, 1997:5). Bu nedenle Anadolu, kültürel çeşitlilik açısından âdeta *bir açık hava müzesi* niteliğindedir. Anadolu, tarih boyunca farklı medeniyetler arasında sadece bir köprü olmamış, bu medeniyetlere ev sahipliliği de yapmıştır. Bir geçiş güzergâhında yer alan Anadolu, farklı kültürlerin harmanlandığı, sentezlendiği ve kendine has bir dinamizm içinde şekillendiği bir coğrafya olmuştur.

Tarihi süreçte her dönemde toplumlar kendi yaşam tarzlarını ve düşüncelerini mekâna yansıttıkları görülür (Topçu, 2011: 1050). Özellikle kentler, insani faaliyetlerin izini büyük ölçüde taşır. İnsan yapısı olan kentler, aynı zamanda beşerî kültürünün birer taşıyıcısı hükmündedir. Oysa küreselleşme ve modernizm kentlerin kültürel kimliklerini büyük ölçüde erozyona uğratmıştır. Modern öncesi toplumlarda inşa edilen şehirler ve yapılar, toplumun kültürel ve inanç değerle-

2 Fransız filozof Michel Foucault ile beraber sosyal bilimlerde giderek yaygınlık kazanan heterotopya kavramı, farklı, karşıt ve öteki mekanları ifade eder. Bir şehirde ya da bir kültürün içinde normdan farklılaşanların bulunduğu mekânı tanımlayan heterotopya, kullanıcıyı "başka bir mekandaymış" gibi hissettirir (Belge & Siyavuş, 2024: 175).

rini büyük ölçüde yansıtmıştır. Çünkü modern öncesi dönemde insanlar kendi evlerini inşa ediyorlardı. Evlerini inşa ederken aslında şehirlerini de inşa ediyorlardı. İnşa sürecinde gelenek ve göreneklerini mekâna yansıtıyorlardı. İnşa edilen mimari yapılar, toplumun inançları, kültürleri ve sosyal ihtiyaçları doğrultusunda şekil alıyordu. Bu nedenle mimarinin ve mekânın bir, karakteri, ruhu ve duygusu vardı. Ne var ki modern hayat kentlerde sakinlerin kendi evlerinin inşa etmesine izin vermiyor. Ahmet Hamdi Tanpınar *Beş Şehir* isimli eserinde Bursa özelinde bu durumu şu veciz sözlerle açıklamaktadır:

> *"Cedlerimiz inşa etmiyorlar, ibadet ediyorlardı. Maddeye geçmesini ısrarla istedikleri bir ruh ve imanları vardı. Taş, ellerinde canlanıyor, bir ruh parçası kesiliyordu. Duvar, kubbe, kemer, mihrap, çini, hepsi Yeşil'de dua eder, Muradiye'de düşünür ve Yıldırım'da harekete hazır, göklerin derinliğine susamış bir kartal hamlesiyle ovanın üstünde bekler. Hepsinde tek bir ruh terennüm eder."* Tanpınar, Beş Şehir, s. 110.

Kültürel aktarımda önemli rol oynayan şehirler, bulunduğu bölgenin ve medeniyetin en iyi temsil eden mekanlar olmuştur. Bu nedenle bazı araştırmacılar şehirleri, kültürel-genetik yaklaşımla tasnif etmektedir. Bu bağlamda Yunan şehri, Roma şehri, İslam şehri, Osmanlı şehri ve Batı şehri gibi kavramlar literatüre girmiştir. Mesela İslam şehirleri, dini ve kültürel açıdan bulunduğu coğrafi bölgenin niteliklerini yansıtmaktadır. İslam dininin, özellikle toplu ibadet anlayışı ve mahremiyete verdiği önem, şehirlerin fiziksel yapısının biçimlenmesinde belirleyici bir rol oynamıştır. Merkezindeki ulu camii, çarşı ve hamam ile bunun çevresinde yer alan dar, dolambaçlı, labirent görünümlü sokaklar, çıkmaz sokaklar ve iç avlulu meskenler, İslam şehirlerinin temel karakteristik özelliklerindendir (Acun, 2002: 266). Özellikle mahremiyet olgusu, İslam şehirlerinin planlanmasında temel unsurlardan biri olarak öne çıkmıştır. Bu çerçevede, farklı coğrafi ve kültürel koşullara rağmen İslam şehirlerinde dikkat çekici benzerlikler bulunmaktadır. Bu benzerlikler arasında; şehir planında kapalılık ve mahremiyetin ön planda tutulması, merkezde çarşı ile caminin birlikte konumlandırılması ve mahallelerin etnik ya da dini özelliklere göre yarı bağımsız bir yapıda örgütlenmesidir (Belge, 2023: 203).

Batı (Avrupa) şehrini kültürel-genetik yaklaşımla ele alan Uğur & Aliağaoğlu (2023), Avrupa şehirlerinin tarihi ve kültürel öğelerini ön plana çıkarmışlardır. Avrupa kültürünün meydana getirdiği şehirsel coğrafi görünümlere odaklanan çalışmada, İslam şehri gibi *Batı şehri* kavramından da söz edilebileceği iddia edilmektedir. Tarihi süreçte Batı şehri; Eski Yunan şehri, Roma şehri, Orta Çağ Avrupa şehri, Rönesans ile Barok şehri ve en son Sanayi Şehri kendine has bir coğrafi görünüm kazanmıştır. Avrupa'nın yaşadığı söz konusu kültürel dönüşümler bazı

kentlere de yansımıştır. Mesela aynı medeniyet havzasında yer alan Floransa sanat, Paris kültür, Varşova müzik, Vatikan din kentidir (Kaypak, 2010:375).

Organik bir oluşuma sahip olan Osmanlı şehri, mekanik bir düzeni olmayan İslam şehirlerinin genel özelliklerini yansıtır. Bununla birlikte Osmanlı şehirlerinin İslam şehirlerinden farklılaştığı bazı alanlar bulunmaktadır. Bu farklılıkların başında konut mimarisi gelmektedir. Literatürde "Türk evi" olarak nitelendirilen bu yapıların temel özellikleri hem kültürel değerleri hem de gündelik yaşam alışkanlıklarını yansıtan özgün bir mimari anlayışı ortaya koymaktadır. Türk evi, topografyanın eğimine uygun olarak basamaklar halinde oturmuş gibidirler (Şekil 3). Böylece kimse kimsenin güneşini kesmez. Evler, mahremiyeti ön planda tutan, içe dönük planlı ve çok amaçlı mekânlardan oluşan bir yapıya sahiptir. Doğayla uyumlu, iki katlı, ahşap ve taş malzemelerin kullanıldığı bu evlerde sofa merkezli düzen ve cumbalar gibi unsurlar öne çıkmaktadır. Zemin kat hizmet katıdır. Ana kat bir üst kattır. Türk evi aile ile birlikte büyüyüp küçülebilir, yeni eklentiler eklenebilir (Bektaş, 2022: 82-108). Yapı malzemesi ve inşa teknikleri bakımından doğal çevreyle uyum içinde şekillenen Türk evi, insan ölçeğini esas alan, insani detaylara sahip ve çevresiyle bütünleşen organik bir mimari karakter sergilemektedir.

Şekil 3. Geleneksel Konut Dokusu (Göynük) (Foto: Rauf Belge)

Günümüzde tüketim alışkanlıklarının değişimi, yeme içme kültürünü etkilemiştir. Hazır ve işlenmiş gıdalar, fast food tarzı yemeklerin ya da daha bilimsel bir tabirle McDonaldlaşmanın (Ritzer, 2021) hızla yaygınlaşması ile yemek kültürü giderek birbirine benzemeye başlamıştır. Dünyanın hemen hemen her yerinde aynı marka içeceklerin ve yiyeceklerin tüketimi, beraberinde yerele özgü

yemeklerin ön plana çıkarmıştır. Yerel yemek ve içecekler, gastronomi piyasasını hareketlendirmiş, özellikle turistlerin dikkatini çekmiştir. Kendine özgün yemek kültürünü iyi pazarlayan ve tanıtan kentler, gastronomi kentleri olarak hafızalarda yer edinmiştir. Mesela gastronomi alanında UNESCO'nun Yaratıcı Şehirler Ağı Programı'na dahil edilen Gaziantep, Hatay ve Afyonkarahisar zengin mutfak kültürü ile bilinmektedir. Bu kentler, yerel kültüre özgün lezzetleri başarılı bir şekilde ulusal ve uluslararası piyasaya sunmuştur. Bu kentlerin kimliği mutfak kültürü ile özdeşleşmiş; Antep'in baklavası, Hatay'ın künefesi ve Afyon'un kaymağı her şeyden çok bulunduğu kenti simgesi olmuştur. İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük kentlerde yerel kültüre özgün yemekler ve gıdalar "tanıtım günleri" başlığı altında Anadolu'nun farklı illerine ait mutfak kültürü sergilenmektedir. Festival havasında gerçekleşen bu etkinlikler, yerel yönetimler ve girişimciler tarafından desteklenmektedir. Amaç, yerel lezzetleri kamuoyuna tanıtmak ve daha fazla turist çekmektir.

Gastronomi piyasasının ilgi çekmeye başlaması ile yerel yönetimler kendi mutfak kültürünü tanıtma yarışına girmişlerdir. Zira yerel mutfak kültürü turistlerin ve turizm sektörünün cazibesi olmuş, farklı tatlar ve lezzetler ilgi odağı haline gelmiştir. Nitekim Wilson'ın (2024:134) ilginç tabiriyle "bir şehrin kalbine ulaşmanın yolu mideden geçer." 21. yüzyılda bir şehrin başarısı, Michelin yıldızlı restoranların sayısı, yemeğin kalitesi ve çeşitliliği ile ölçülmüştür. Müzeler ve şehirsel manzaralar kadar yemekler, restoranlar ve sokak lezzetleri de turistlerin ilgini çeker. Örneğin Portakal Çiçeği Karnavalı, bici bici, Adana kebabı ile birlikte son zamanlarda popüler olmaya başlayan şırdan, şehrin simgesi olmaya adaydır. Özellikle sokak lezzetlerinin popüler olmasında sosyal medyanın büyük bir rolü vardır.

Son yıllarda yerel yönetimler ve girişimciler, kent kimliğini güçlendirmek adına ulusal ve uluslararası festivaller organize edilmektedir. Söz konusu festivallerde kullanılan temalar ve isimler, genellikle kentin kendine özgü ve ayırt edici özelliklerinden oluşmaktadır. Örneğin Altın Koza Film Festivali, Çukurova'nın geleneksel ürünü pamuğunu, Antalya Altın Portakal Film Festivali Antalya'nın portakalını simgelemektedir. Diyarbakır'da Karpuz Festivali, Ordu'da Altın Fındık Festivali, Tekirdağ'da Kiraz Festivali, Malatya'da Kayısı Festivali, Kastamonu'da Sarımsak Festivali ve Safranbolu'da Altın Safran Belgesel Film Festivali her şeyden önce bulunduğu kentin kimliğini oluşturan öğeleri çağrıştırmaktadır (Belge, 2024: 558).

3.4. Şehirsel Fonksiyonlar

"Kenti, tarımsal olmayan üretimin yapıldığı, kırsal ve kentsel tüm üretimin ve dağıtımının denetlendiği, belirli bir teknolojinin beraberinde getirdiği büyüklük, yoğunluk, farklılaşma ve bütünleşme düzeyine ulaşmış bir yerleşme türü (Aktüre, 1997:6)" olarak tanımlandığında şehirsel fonksiyonların şehirlerin işleyişindeki önemi anlaşılmaktadır. Şehirsel fonksiyonlar, "şehrin varlığını ve gelişimini mümkün kılan, hayatiyeti için gerekli kaynakları sağlayan faaliyetlerdir (Tümertekin, 1973:41)." Zirai olmayan faaliyetlerin toplanma alanı olan şehirler, hizmet, ticaret, ulaşım, finans, turizm, eğlence, sanat ve kültür gibi faaliyetlerin konsantrasyon mekanlarıdır (Tolun-Denker, 1976: 27). Bu fonksiyonlardan biri veya birkaçı gelişerek şehrin hâkim fonksiyonu olur. Bazı durumlarda hâkim fonksiyonlar, şehirlerin kimliği haline gelmiştir. Örneğin asker nüfusunun fazla olduğu Balıkesir, askeri kimliği olan bir kenttir. Ankara, Türkiye'nin başkenti olması itibari ile idari kimliği ön plandadır (Aliağaoğlu & Mirioğlu, 2020: 374). Memur sayısının fazla olmasından ötürü kamuoyunda *memur kenti* olarak bilinir.

Kentler değişen zaman ve koşullara bağlı olarak fonksiyonlarında değişim yaşanabilmektedir. Özellikle üretim odaklı kent anlayışından tüketim odaklı kent anlayışına geçiş sürecinde kentler fonksiyonel bir dönüşümden geçmiştir. Kent içinde kalmış fabrikalar ve diğer sanayi tesisleri, değişen ekonomik şartlar karşısında işlevlerini yitirmiş, âtıl ve harabe halde kentsel mekânda yer işgal etmişlerdir. Ancak son zamanlarda kentlerin bir tüketim mekânı olarak ön plana çıkmasıyla birlikte bu tesisler birer cazibe merkezi olmuşlardır. Kimileri bir tüketim ve eğlence mekânı olarak AVM'lere dönüşmüş, kimileri de eğitim, sanat, kültür veya merkezi olarak kullanılmıştır. Örneğin ağır sanayileşme döneminde New York'un fabrikaları ve depolanma alanları, sanatçıların ve girişimcilerin cazibe merkezi olmuş, birçok metruk bina loft daire, sanat atölyesi, otel ve kafe şeklinde yeniden işlevlendirilmiştir. Bu tarz dönüşümün izlerine Türkiye'de de rastlamak mümkündür. Örneğin 1914'te İstanbul'da kurulan Silahtarağa Elektrik Santrali, günümüzde Bilgi Üniversitesi kampüsü olarak kullanılmakta ve birçok sanatsal ve kültürel etkinliğe ev sahipliği yapmaktadır. Batı Anadolu'nun önemli kentlerinden olan Denizli'de kurulan Sümerbank Basma Sanayi Müessesesi Denizli İplik Fabrikası, son yıllarda benimsenen neoliberal politikalar çerçevesinde özelleştirilmiş, Sümerpak AVM olarak yeniden faaliyetlerine başlamıştır.[3] Daha önce üretim için kullanılan bir mekân, dönemin değişen şartlarına uygun olarak tüketime hizmet eden bir yapıya dönüşmüştür. Bu durum değişen ekonomik politikaların şehrin fonksiyonel anlamda nasıl bir kimlik dönüşümüne uğradığını göstermesi bakımından önemlidir.

3 Konuyla ilgili detaylı bilgi için bakınız: Yavuzçehre, P. S., & Çezik, U. K. (2015). Sümerbank'tan Sümerpark'a: Alışveriş Merkezine Dönüşen Kamusal Alanlar. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 30*(1), 23-53.

3.5. Kentsel Doku

Kent, insanın mekâna hükmetme çabasının en yoğun olduğu yerleşmelerdir. Kentsel doku da bu hükmetme çabasının bir ürünü olarak şekillenmiştir. İnsan ürünü olan binalar, caddeler, sokaklar ve meydanlar kent kimliğinde önemli yer teşkil eden kentsel doku elemanlarıdır. Örneğin İstiklal ve Bağdat caddesi ile Taksim ve Beyazıt meydanı, İstanbul kent kimliğinin ayrılmaz bir parçasını oluşturmaktadır. Bu alanlarda kentin kamusal alanları olmakla birlikte kentin simgeleşmiş mekanlarıdır. Aynı şekilde kentsel morfolojiyi oluşturan cadde ve sokak düzeni, şehir içi arazi kullanımı kentin ayırt edici özelliklerindendir. Örneğin Barcelona şehrinin altıgen planlı kent dokusu, şehrin kimliği haline gelmiştir. Birbirini tekrar eden geometrik düzen, Barcelona'nın görsel kimliğinin temel unsurlarından birini oluşturmuştur.

"Her bir mekân bize farklı öyküler anlatır (Aytaç, 2013: 139)." Mekânın en çok anlam kazandığı kentler, mekâna ait belleğin izlerini taşıyan ve bu belleği yaşatan yerlerdir. Yalnızca fiziksel görünümleriyle değil, aynı zamanda imgeler aracılığıyla geçmişin izlerini de barındırırlar. Özellikle şehir içi mekân kullanımında önemli yeri olan sokaklar, kültürün ve toplumsal hafızanın sürdürüldüğü anlamlı mekânlardır (Ciritci & Yücel, 2021:530). Yapılar gibi ulaşım ağı olan cadde ve sokaklar da kentsel dokunun vazgeçilmez bir bileşenidir. Özellikle yayalaştırılmış merkezi caddeler, kent imgesinde yer edinen öğelerden biri olmaktadır. Günümüzde yayalaştırılmış caddelerin sayısının giderek artmasında etkili temel faktör, bireylerin kentsel mekânı deneyimlenme, etkileşim kurma ve sahiplenme düzeyini güçlendirmektir. Sosyal bir mekân olan sokakların yoğun kullanımı, bireylerin kentsel mekân ile kurduğu ilişkiyi ve aidiyet hissini kuvvetlendirir.

Şekil 4. Times Meydanı (Foto: Rauf Belge, 2012)

Şehrin kalbi olan meydanlar, insan hareketliliğin en yoğun olduğu kentsel mekânlardır. Meydanların kenti temsil etme noktasındaki rolünden dolayı, kent

kimliğinde önemli bir yeri vardır. New York'ta Times Meydanı, Moskova'da Kızıl Meydan ve Pekin'de Tiananmen Meydanı şehrin simgesi haline gelen meydanlardan birkaçıdır. Bu meydanların toplumun siyasi ve kültürel belleğinde yer edinmesi, özgün bir karaktere sahip olmasında etkili olmuştur. Örneğin gökdelenlerle çevrili Times Meydanı, ışıltılı yapısı ve eğlence merkezi olması (Şekil 4), Amerikan kültürünün bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Sovyet Rusya'nın askeri ve siyasi gücünün simgesi olan Kızıl Meydanı, tarihi süreçte birçok geçit töreni, gösteri ve siyasi olaylara ev sahipliği yapmasından dolayı Rus tarihi kimliğinde önemli bir yer edinmektedir. İstanbul'da en tanınmış meydan hiç şüphesiz Taksim Meydanı'dır. Yaya hareketliliğin oldukça yoğun olduğu Taksim, aynı zamanda kentin turistik merkezlerinden birisidir. Meydanın nirengi noktasını Cumhuriyet Anıtı oluşturmaktadır. Türkiye'nin yakın tarihindeki önemli siyasi olaylarında merkezinde olan Taksim, işçi, sol hareketler ve sendikaların ana gösteri, yürüyüş ve protesto yeri olarak günümüzde simgesel bir anlama sahiptir; aynı zamanda Taksim, İstanbul'un geçirdiği siyasi ve demografik dönüşümleri de kendi içerisinde barındırır (Şekil 5).

Şekil 5. Taksim Cumhuriyet Anıtı (Foto: Rauf Belge)

Bazı şehirler sokak örüntüleri ile öne çıkmaktadır. Örneğin dar, dolambaçlı sokaklar ile çıkmaz sokaklar İslam şehirlerinin karakteristik kent dokusunu oluşturmaktadır. İslam şehirlerinin tek ve değişmez ortak kentsel görüntüsü dolambaçlı dar sokaklar ve çıkmaz sokaklardan oluşmasıdır. Hatta ikonik bir değere dönüşen çıkmaz sokaklar, İslam kent morfolojisinin birincil şekilsel öğesi olarak görülmüştür. Çıkmaz sokakların yaygınlaşması, İslam dininin aile mahremiyetine verdiği önemle açıklanmaktadır. İslam kültürünün etkili olduğu şehirlerde çıkmaz sokakların yerleşim dokusunun önemli bir unsuru hâline geldiği görülmektedir. İstanbul, Bursa, Şam ve Kahire gibi şehirlerde bu mekânsal düzenin varlığı, dinî ve kültürel etkilerle açıklanmaktadır. Bu bağlamda çıkmaz sokaklar, İslam'ın mahremiyet anlayışının kentsel ve mimari yapıya yansıması olarak değerlendirilmektedir (Belge, 2024: 209). Benzer şekilde, günümüzde ızgara planlı şehir dokusu

Amerikan kültürü ile özdeşleşmiştir. Hollywood filmlerinde "Amerikan rüyası", genellikle tek katlı müstakil konutlardan oluşan, otomobil kullanımına dayalı ve planlı banliyö yerleşimleri üzerinden temsil edilmektedir.

Bir kentin kimliği, günlük hayatın akışında saklıdır. Ancak insan akışı için sokakların yürünebilir olması ve kentsel dokunun buna uygun gerekmektedir. Ünlü şehir teorisyeni Jane Jacobs, sokakların yürünebilir olması için blokların küçük ve kısa olması gerektiğini ifade etmiştir. Kent içinde daha küçük ölçekli blokların bulunması, insanların mekân içinde daha fazla hareket etmesine ve sokakta karşılaşma olasılıklarını artmaktadır (Jacobs, 2017:208). Küçük bloklar, farklı yönlere gidebilmeyi mümkün kılan alternatif yollar oluşturur ve böylece mesafeleri kısaltır. Bu nedenle bir şehirde kavşak sayısının fazla olması hem güzergâh çeşitliliğini artırır hem de karşılaşma ihtimallerini çoğaltır. Buna karşılık, uzun caddeler ve büyük bloklar kentsel dokuda monotonluğa neden olabilir. Ancak bazı durumlarda, farklı işlevlerin bir arada bulunması ve yapıların yaş çeşitliliği, uzun sokakların bu monoton etkisini azaltabilir. Kısa bloklar kısa sokakları, kısa sokaklar ise köşe noktalarını oluşturur. Bu köşeler, insanların bir araya geldiği ve etkileşime girdiği canlı alanlar hâline gelir. Ayrıca sokakların kısa olması, mesafeleri azalttığı için yürümeyi teşvik eder. Buna karşın uzun cadde ve sokaklar, mesafeleri uzatarak bireyleri otomobil kullanmaya yönlendirir (Belge, 2025: 76).

3.6. Toponimi

Yer adlarını araştıran bilim dalına toponimi denilmektedir. Bu kavram, Latince'de yer, saha, alan anlamındaki "topos" ile isim anlamına gelen "onim" kelimelerinin bir araya gelmesinden oluşmuştur. Toponimi, mekânın fiziki ve beşerî yapısını yansıtmakla birlikte mekânın kimliğini ve hafızasına dair önemli veriler içerdiği için dikkate değer bir kavramdır.

Yer adları sayesinde coğrafi mekâna ilişkin bilgiler, geçmişten günümüze ulaşır. Günümüze ulaşan yer adlarında mekânın fiziki ve beşerî özelliklerine ilişkin bilgiler bulunmaktadır. Topografik özellikler (dağlık, tepelik, düz araziler), suyun bolluğu ve yokluğu, bitki örtüsü, iklim özellikleri gibi fiziki unsurların yanı sıra tarım, kültür, dini inanç, etnik ve tarih gibi beşerî unsurlar da yer adlarında kendine yer bulur. Mekânın isimlendirilmesinde mevcut fiziki ve beşerî unsurlar dikkate alınmaktır (Şahin, 2017: 11-12). Toponimi, yerle kurulan ilişkinin doğasını ve derinliğini anlamak için önemli bir başvuru kaynağıdır (Göközkut & Somuncu, 2025:186). Bir yeri isimlendirmek ona açık bir kimlik vermektir, yani onu bir nevi bilinçli ve sözlü olarak kabul etmektir (Tuan, 1975: 153). Mekâna isim vermek demek onunla bağ kurmak demektir.

Toponiminin bir alt dalı olan şehirsel toponimi veya hodonimi, şehirdeki yer adlarını incelemektedir. Hodonimi, şehirsel yer adlarının analizi, şehirsel yapının doğru okunması, anlaşılması ve algılanması açısından oldukça kullanışlı bir araçtır. Zira şehirsel toponimi, yer-yön ve konum belirtmekle beraber şehirlerin tarihi, kültürü, hafızası ve kimliğine dair önemli ip uçları verir. Bunun yanında toponimi şehirlerin kimliklerinin inşa edilmesinde önemli rol oynar. Zira bir mekân, adlandırıldığı anda kimlik kazanmaya başlar. Diğer bir deyişle bir mekân (space) isimlendirme ile yere (place) dönüşür (Uğur, 2025: 574). Anlam ve duygu yüklü bir yere dönüşüm sürecinde ilk olarak mekânın isimlendirilmesi rol oynar.

Şehirsel toponimi, kolektif bellek oluşturma, mekânsal hâkimiyet sağlama ve kimlik geliştirme açısından büyük önem taşımaktadır (Uğur, 2025: 574). Bu yüzden merkezi hükümetler, rejimler ve yerel yönetimler toplumsal bellek oluşturmak adına meydan, cadde ve sokakların adlarını değiştirmekte ve yeniden bir kimlik inşa edilmektedir. Kentsel mekâna hâkim olma ve kimlik oluşturma çabaları, yer adları üzerinden yürütülmektedir. Mesela Cumhuriyetin kuruluşu ile beraber kentlerin merkezi caddeleri, meydanları ve okulları dönemin ruhuna uygun olarak "Atatürk, İsmet Önünü, cumhuriyet, istiklal, kurtuluş" gibi milli adlarla anılmıştır. 1980 Askeri darbesinden sonra isimlendirmede "Kenan Evren" adı öne çıkmıştır.

Mekânın kutsallığı yer adlarına da yansımıştır. Bazı mekanlar, kutsallık ifade eden sıfatlarla birlikte anılır. Mesela Türk-İslam kültüründe Mekke-i Mükerreme, Medine-i Münevvere, Kudüs'ü Şerif, Harem-i Şerif, Kâbe-i Muazzama gibi sıfatlar mekânın kutsiyetine atfen söylenen ifadelerdir. Bu isimler aynı zamanda toplumun belleğinde mekâna saygıyı ifade etmekle birlikle mekânın kimliğine ilişkin ip uçları vermektedir. Benzer şekilde İstanbul'un vasıflarını ifade eden *Konstantinopolis (kurucusu I. Konstantin'in adı), İslambol, Âsitâne, Şehr-i İstanbul, Payitaht, Yedi Tepeli Şehir, Dersaadet ve taşı toprağı altın şehir* gibi isimler esasında şehrin farklı dönemlerdeki kimliğine gönderme yapmaktadır.

Ancak son yıllarda kent sayılarının ve kentli nüfusun hızla artmasıyla kentler mekânsal açıdan büyük gelişim göstermiş, bu gelişim doğrultusunda kentler merkezi bir yönetim ve planlama anlayışı ile şekillenmeye başlamıştır. Bu süreçte kentsel mekanlara verilen isimlerin mekanla ilişkisi giderek zayıflamıştır. Şehirsel yer adları, bulunduğu mekânın fiziki ve beşerî özellikleri ile olan münasebetleri ortadan kalkmıştır. Özellikle şehirlerin yeni gelişen bölgelerinde, çoğu zaman mekânla doğrudan ilişkisi bulunmayan bitki ve hayvan adlarının yer adları olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu durum kentlerin kimliksizleşmesine yol açmaktadır.

3.7. Hidrografya

Su, kentlerin ilk kuruluş aşamasından günümüze kadar etkili olan doğal kaynaklardan biridir. Bazı teorilere göre şehirler ilk olarak su kaynaklarına yakın bölgelerde kurulmuş, bu nedenle su kaynaklarının fazla olduğu Mezopotamya, İndus Nehri, Ganj Nehri gibi nehirlerin etrafında ilk yerleşimler görülmüştür. Su kaynakları bir şehrin kuruluş ve gelişiminde kritik bir role sahip olmakla birlikte şehirsel mekânın biçimlenmesinde ve kent kimliğinin oluşumunda belirleyici bir etkiye sahiptir.

Şekil 6. Fethiye'de Deniz, Kum ve Güneş Üçlüsü (Foto: Rauf Belge)

Ege ve Akdeniz bölgelerinin kıyı kesimlerinde deniz, kum ve güneş üçlüsü yerleşmelerin karakteristik özelliği olmuştur. Temelde kıyı ve deniz turizmine bağlı gelişen deniz, kum ve güneş turizmi bölgenin kimliğinde önemli bir paya sahiptir. Yaz sezonlarında milyonlarca insanın akın ettiği bu bölgeler, Türkiye'de turizm faaliyetlerinin merkezi haline gelmiş, burada bulunan yerleşmeler büyük oranda göç almış, turizme bağlı olarak bir kentleşme sürecinden geçmiştir. Günümüzde Türk Rivierası'nda yer alan Antalya, Fethiye (Şekil 6), Bodrum, Marmaris ve Kuşadası gibi kentler, zihinlerde deniz, kum ve güneş üçlüsü ile yer edinmiştir. Turizm sayesinde güçlenen kent kimliği, söz konusu kentlerin nüfuslanmasında, gelişmesinde ve tanıtımında etkili olmuştur.

Kentlerin doğal unsurları arasında yer alan akarsu, göl ve boğazlar, şehirlerin kimliğinin oluşmasında ve özgün bir karakter kazanmasında önemli bir rol oynar. Mesela Eskişehir'in kent kimliğinde önemli bir yeri olan Porsuk Çayı, şehre hem doğal güzellik hem de turistik bir değer katar. Şehri ikiye ayıran Porsuk Çayı, çevresindeki yürüyüş yolları ve gondol turlarıyla şehrin simgesi haline gelmiştir. Aynı

şekilde İstanbul Boğazı, İstanbul kent kimliğinin tamamlayıcı bir parçası olan hidrografik bileşendir. Üstelik İstanbul'un kentsel manzarasına ayrı bir güzellik katmakla kalmayarak şehri iki kıtaya bölmüştür. Coğrafyanın şehre eşsiz bir hediyesi olan İstanbul Boğazı, martıları ve vapurları ile görsel bir şölen sunmaktadır.

Şekil 7. III. Ahmed Çeşmesi (Foto: Rauf Belge)

Su, Türk-İslam medeniyetinin eşsiz bir göstergesidir (Kara, 2018: 465). Çeşme ve sebiller gibi su kaynakları, İslam ve Osmanlı kentlerinin ayrılmaz bir parçası olmuş, başta ulu camii olmak üzere mahalleler bir su kaynağı etrafında temerküz etmiştir. Etrafı ağaçlı olan çeşmeler, mahalle içerisinde küçük bir meydan teşkil etmiş, mahallenin gündelik yaşamı bu meydan etrafında şekillenmiştir (Kuban, 1982:165). Bunların bir kısmı ise anıtsal değere sahip olmuştur. Topkapı ve Üsküdar'da bulunan III. Ahmed Çeşmeleri ile Alman Çeşmesi en bilinen örnekleridir. Bunlar içerisinde III. Ahmed Çeşmesi, Osmanlı dönemi Türk sanatının çeşme mimarisinde ortaya koyduğu en görkemli eserlerden biridir (Eyice, 1989: 38-39) (Şekil 7). Osmanlı kentlerinde çeşme ve sebiller sadece içme ve temizlik amacıyla kullanılmamış, bu yapılar vasıtasıyla su kültürü ve sebil geleneği etrafında şekillenen Osmanlı toplumsal ve kültürel kimliğinin de önemli bir göstergesi olmuştur.

4. Sonuç

Sonuç olarak bu çalışmada, kent kimliğini oluşturan bileşenler coğrafi bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Bir kentin kimliği, farklı bileşenlerin bir araya gelmesiyle şekillenmekte; ancak bazı durumlarda bu unsurlardan biri diğerlerine göre daha baskın bir rol üstlenebilmektedir. Yazarın çeşitli kentlerde gerçekleştirdiği gözlemler doğrultusunda; tarihi geçmiş, simgesel yapılar, kültürel özellikler, şehirsel fonksiyonlar, kentsel doku, toponimi ve hidrografya gibi coğrafi öğelerin kent kimliğinin oluşumu üzerindeki etkileri değerlendirilmiştir. Bununla birlikte kent kimliği yalnızca bu unsurlarla sınırlı değildir. Çalışmada, özellikle kent kimliğinin oluşmasına ve zenginleşmesine katkı sağlayan temel bileşenlere dikkat çekilmiştir.

Modern dünyanın en önemli değerlerinden biri özgünlük ve farklılıktır. Sinemadan sanatta, akademiden şirketler ve bireysel hatta kadar kısaca hayatın her kademesinde özgün ve farklı olmak arzu edilen bir olgudur. Özgün ve farklı olmanın çokça övüldüğü bir çağdan kentler de nasibini almıştır. Küreselleşen dünyada kentler de var olabilmek için farklı ve özgün yönlerini ön plana çıkarmaya yönelmiştir. Bu süreçte kentler, kendine has doğal güzellikleri, tarihi yapıları, kültürel özellikleri özgün bir değer olarak sunmaya başlamış, kent kimlikleri önem kazanmaya başlamıştır. Kentin fiziki yapısından ziyade kentin imajı, görünürlüğü ve bireyler üzerinde bıraktığı izlenimler, kimliği belirleyen en önemli unsurlar haline gelmiştir. Bu süreçte kent kimliği bileşenleri büyük rol oynamış, bu bileşenler tek başına değil, diğer bileşenlerle içerisine girdikleri terkiple anlam kazanmıştır.

Kaynakça

Acun, F. (2002). A portrait of the Ottoman cities. *The Muslim World, 92,* 255-281.

Aktüre, S. (1997). *Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri.* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Aliağaoğlu, A. & Mirioğlu, G. (2020). Urban Identity of Balıkesir. *International Journal of Geography and Geography Education (IGGE), 42*, 374-399.

Aliağaoğlu, A. (2018). Türkülerde Erzurum: Bir Şehir Kimliği Çalışması. *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 44, 14-25.

Aytaç, Ö. (2013). Kent Mekânları ve Kimlik/Farklılık Sorunu. *İDEALKENT, 4*(9), 138-169.

Bektaş, C. (2022). *Türk Evi.* İstanbul: YEM Yayın.

Belge, R. & Siyavuş, A.E. (2024). Kentsel Heterotopya: İstanbul'un Farklı ve Öteki Mekânları *Coğrafya Dergisi,* 48, 175-192. https://doi.org/10.26650/JGEOG2024-1425336

Belge, R. (2023). Çıkmaz Sokakların Oluşumu: İslam ve Batı Şehirlerinin Mukayesesi. *Mukaddime, 14*(2), 199-226.

Belge, R. (2024). Kent Kimliği ve Turizm İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme. *15th International Congress on Culture, Tourism and Civilization.* 18-20 October 2024. ss.555-564.

Belge, R. (2025). Jane Jacobs ve Büyük Amerikan Şehirlerinin Ölümü ve Yaşamı: Bir İçerik Analizi. *Ege Coğrafya Dergisi, 34*(1), 69-86. https://doi.org/10.51800/ecd.1659872

Ciritci, İ., & Yücel, G. (2021). Merdivenli Sokaklarda Sosyal Mekân Oluşumuna Etki Eden Unsurlar ve İstanbul'dan Üç Örnek İçin Değerlendirme. *İDEALKENT, 12*(32), 528-555.

Çobanlı, F. T., & Ceylan, M. A. (2023). Şehrin Ufuk Çizgisine Etkileri Bakımından İstanbul'da Gökdelenler. *Doğu Coğrafya Dergisi, 28*(50), 25-38.

Erinç, S. (1973). Türkiye: İnsan ve Ortam. *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi,* 10(18-19), 1-33.

Eyice, S. (1989). Ahmed III Çeşmesi. *TDV İslam Ansiklopedisi,* C. 2, s. 38-39. İstanbul.

Göközkut, B. & Somuncu, M. (2025). Yer Bağımlılığında Kentsel Kültürel Mirasın Rolü: Hisar Bölgesi (Bursa) Örneği. *Coğrafi Bilimler Dergisi, 23*(1), 179-205.

Güneş, Y. B., Uğurlu E. & Yüksek, İ. (2025). Manisa tarihi kent dokusundaki morfolojik değişimin analizi. *Modular Journal, 8*(1), 44–68.

Jacobs, J. (2017). *Büyük Amerikan Şehirlerinin Ölümü ve Yaşamı*. Çev. Bülent Doğan. İstanbul: Metis.

Kara, H. (2018). Kültürel Coğrafya Açısından Eşme Yöresinde Su Yapıları (Musluklar). *Journal of History Culture and Art Research, 7*(1), 451-466.

Kaypak, Ş. (2010). Antakya'nın Kent Kimliği Açısından İrdelenmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7*(14), 373-392.

Kuban, D. (1982). *Türk İslam Sanatı Üzerine Denemeler.* İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Nalçaoğlu, H. (1999). Yarılamayan Kentin Batısı: Ankara ve Batıkent Üzerine. *Birikim Dergisi,* (123): 63-67.

Nora, P. (2022). *Hafıza Mekânları.* Çev. Mehmet Emin Özcan. Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Oktay, D. (2011). Kent Kimliğine Bütüncül Bir Bakış. *İDEALKENT, 2*(3), 8-19.

Ritzer, G. (2021). *Toplumun McDonaldlaştırılması.* İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Sak, R., Şahin Sak, İ. T., Öneren Şendil, Ç., & Nas, E. (2021). Bir Araştırma Yöntemi Olarak Doküman Analizi. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi, 4*(1), 227-250.

Şafak, G. N. (2024). *Kent Kimliğinin Göstergebilimsel Çözümlemesi: Konya Örneği.* Ankara Üniversitesi Basımevi. Ankara.

Şahin, C. (2017). İstanbul'da Su ile Anılan Sokak Adları: Hidrografik Adlar. *Mimar Sinan ve Su.* (Edi. Coşkun Yılmaz) İstanbul: Sultangazi Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları.ss.11-43.

Tanpınar, A. H. (2016). *Beş Şehir. İ*stanbul: Dergâh Yayınları.

TDK. (2025). Türk Dil Kurumu Sözlükleri, *Güncel Türkçe Sözlük*. Erişim Adresi: https://sozluk.gov.tr/

Tekeli, İ. (1990). Bir kentin kimliği üzerine düşünceler. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 7*(1-2), 251-259.

Tolun-Denker, B. (1976). *Şehir İçi Arazi Kullanılışı.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yay. No. 83.

Topçu, K. D. (2011). Kent kimliği üzerine bir araştırma: Konya örneği. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, 8* (2), 1048-1072.

Tuan, Y. (2015). *Kaçış.* Çev. Ş. Emek Ataman. İstanbul: Litera Yayıncılık.

Tuan, Y. F. (1975). Place: An Experiential Perspective. *Geographical Review, 65*(2), 151–165.

Tuncel, M. (1980). Türkiye'de Kent Yerleşmelerinin Tarihçesine Toplu Bir Bakış. *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi,* 23, 123-160.

Tümertekin, E. & Özgüç, N. (2014). *Beşerî Coğrafya.* İstanbul: Çantay Kitabevi.

Tümertekin, E. (1973). *Türkiye'de Şehirleşme ve Şehirsel Fonksiyonlar.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yay. No. 72.

Uğur, A. & Aliağaoğlu, A. (2023). Batı (Avrupa) Şehri ve Gelişimi. *Cumhuriyetin 100. Yılına Armağan Coğrafya ve İnsan.* (Editörler: Salih Birinci, Çağlar Kıvanç Kaymaz, Yusuf Kızılkan) İstanbul: Kriter Yayınevi.

Uğur, A. (2025). Şehirsel toponomi: Denizli şehri cadde adları tipolojisi üzerine bir eleştirel deneme. *Coğrafi Bilimler Dergisi, 23* (2), 270-298.

Uğur, Y. (2005). Şehir Tarihi ve Türkiye'de Şehir Tarihçiliği: Yaklaşımlar, Konular ve Kaynaklar. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 6*, 9-26.

Wilson, B. (2024). *Metropol: en büyük insan icadının tarihi.* Çev: Mahmut Tekçe & Verda Bingöl. İstanbul: Domingo Yayınları.

Yavuzçehre, P. S., & Çezik, U. K. (2015). Sümerbank'tan Sümerpark'a: Alışveriş Merkezine Dönüşen Kamusal Alanlar. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 30*(1), 23-53.

36. BÖLÜM

KÖKEN ÜLKEYE GÖRE TÜRKİYE'DE ULUSLARARASI ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ[1]

Doç. Dr. İlkay SÜDAŞ - Ege Üniversitesi
ORCID No: 0000-0003-2778-7942

Özet

Bu çalışma, Türkiye'deki uluslararası üniversite öğrencilerinin köken ülkelerine göre coğrafi dağılışını ve bu dağılışın zaman içindeki değişimini incelemektedir. Yükseköğretim Kurulu'nun (YÖK) erişime açık istatistiklerine dayanarak, uluslararası üniversite öğrencilerinin geldikleri ülkeler 2013-2014, 2018-2019 ve 2023-2024 akademik yılları için haritalanmış ve yorumlanmıştır. Bulgular, Orta Doğu ve Kuzey Afrika (ODKA) ülkelerinden gelen öğrenci sayısında istikrarlı ve güçlü bir artış olduğuna, Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkelerinden gelenlerin, tarihsel ve kültürel bağlar üzerinden Türkiye'de önemli bir yer tuttuğuna, Avrupa ülkelerinden gelen öğrencilerin ise sayıca daha sınırlı olduğu ve durağan bir eğilim sergilediğine işaret etmektedir. İlgili literatür, Türkiye'nin yükseköğretimde bir çekim merkezi olma yönündeki konumunu güçlendirdiğini, ancak bu sürecin halen politikalar, entegrasyon ve sürdürülebilirlik açısından iyileştirme gerektiren yönlerinin bulunduğunu göstermektedir. Uluslararası üniversite öğrencilerinin Türkiye'ye göçü, kültürel yakınlıktan ve zaten yerleşmiş bulunan göç

1 Bu kitap bölümü, Ege Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenen ve Doç. Dr. İlkay SÜDAŞ tarafından 27 Mart 2024-21 Ağustos 2025 tarihleri arasında yürütülmüş olan "Türkiye'deki Üniversitelerde Eğitim Gören Uluslararası Öğrencilerin Değişen Coğrafyası" başlıklı Genel Araştırma Projesi'nin sonuç raporuna dayanmaktadır (Proje No:32308). Uluslararası öğrenci göçünün değişen coğrafyasını çok daha geniş bir şekilde ele alan projenin sonuçları, bu yazının hacmiyle ilgili kaygılar nedeniyle, genel olarak köken ülkeler ve özelde de Türkiye'nin ilişkili olduğu üç coğrafi-politik bölge (Avrupa, Ortadoğu-Kuzey Afrika ve Bağımsız Devletler Topluluğu) ile sınırlandırılmıştır.

sisteminden bağımsız değildir. Dikkati çeken bir özellik de kadın öğrencilerin payındaki artış eğilimidir.

Anahtar Sözcükler: Uluslararası öğrenci göçü, uluslararası öğrenci hareketliliği, yükseköğretimde uluslararasılaşma, Türkiye

1. Giriş

Türkiye, uluslararası göç sistemi içerisinde göç veren bir ülkeden, düzensiz göç akışlarına imkân veren bir ülkeye, ardından da hedef halindeki bir göç ülkesine dönüşürken, ev sahipliği yaptığı uluslararası nüfus miktarı artmış; göç motivasyonları ve köken ülkeler çeşitlenmiştir. Türkiye'ye göç eden nüfusun hem ülke içinde hem de köken ülkeler açısından sürekli olarak değişen coğrafi dağılışı, bu değişimlerin yaşandığı dönemlerin siyasal anlayışı ile uluslararası konjonktürden bağımsız olmamıştır (Yakar ve Südaş 2019). Yükseköğrenim amacıyla ülkemize yönelen uluslararası öğrenciler, Türkiye'deki uluslararası nüfusun genel kompozisyonu içinde son yıllarda özellikle dikkati çeken yeni ve özgün bir nüfus kitlesidir.[1] UNESCO'nun uluslararası öğrenci akışlarına ilişkin verileri, dünya çapında uluslararası öğrenci sayısının giderek arttığına ve bu artışın toplam uluslararası göçten neredeyse dört kat daha hızlı olduğuna işaret etmektedir. 2000'li yıllarla birlikte uluslararası hareketlilik gösteren öğrenci nüfusta büyük bir artış gözlenmiş; 1980'de yaklaşık 1,1 milyon uluslararası öğrenci miktarı, 1990'da 1,3 milyona yükselmiş (Sert ve Karcı-Korfalı 2014); 2000 yılında 2,1 milyona, 2023'te ise 7,3 milyona ulaşmıştır. Bu sayının 2030'da 9 milyona çıkması beklenmektedir (Gutović vd. 2026). Uluslararası öğrenciler, küresel çapta yükseköğretim düzeyindeki toplam öğrencilerin %3'ünden daha azını oluşturmaktadır ve bunların yaklaşık %49'u kadındır. Öğrenci gönderen başlıca bölgeler Doğu Asya ve Pasifik (%26) ile Güney ve Batı Asya (%21) olup, tüm uluslararası öğrencilerin %45'i Çin ve Hindistan'ın başı çektiği 10 ülkeden gelmektedir. Öğrencilerin %49'una Kuzey Amerika ve Batı Avrupa ev sahipliği yaparken, önde gelen hedef ülkeler ABD, Birleşik Krallık, Avustralya, Almanya, Kanada, Rusya Federasyonu ve Fransa'dır. Bunun yanında Türkiye, uluslararası öğrenci sayısını son on yılda altı kattan fazla artırarak yükselen bir bölgesel destinasyon haline gelmiştir (Gutović vd. 2026). Günümüzde pek çok ülke, uluslararası öğrenci göçünü farklı gerekçelerle çekmeye

1 Türkiye'deki uluslararası öğrenciler, eğitimin her aşamasında var olan bir nüfus kitlesidir ancak ilk ve orta öğretim dönemi göz önüne alındığında, çocuk nüfusun bağımlı göçü çerçevesinde incelenebilecek bir grup, bu çalışmanın kapsamı dışındadır. İlköğretim ve orta öğretim düzeyindeki uluslararası öğrenciler, yaş grubu, ihtiyaç ve sorunları ile ilişkili oldukları kurumsal yapı (Millî Eğitim Bakanlığı) açısından, üniversite öğrencilerinden farklılaşır. Çağlar (1997, 153) "öğrenci" olmaları dışında başka bir benzerlikleri olmayan bu grupların ayrı incelenmesi gerektiğini vurgular. Bu metinde geçen "öğrenci" sözcüğü ya da "uluslararası öğrenci" ifadesi ile **uluslararası üniversite öğrencileri** kast edilmiştir.

çalışmaktadır (Wit vd. 2022). Türkiye'nin dikkat çekici bir eğitim destinasyonuna dönüşmüş olması, 1990'lı yıllardan bu yana gösterilen çabaların bir sonucudur (Ergin 2022). Üniversite öğrencilerinin nitelikli göçmen olarak görülmeleri, sağladıkları ekonomik katkı, kalıcı olmaları halinde "nitelikli işgücü" sayılmaları, ülkeler arasında kültürel, tarihsel ve ekonomik bağların güçlendirilmesine aracılık edebileceklerinin düşünülmesi gibi sebeplerle, hükümetler eğitim amaçlı uluslararası göçü çekme hususuna giderek daha fazla önem vermektedir.

Türkiye de Dünya çapında giderek büyüyen bu özgün, genç, nitelikli göçmen grubundan pay almaya çalışmakta, bu işe kaynak ve kontenjan ayırmakta, burs programları geliştirmekte, strateji belgeleri yayımlamakta ve bu öğrencileri gelecekte, farklı ülkelerle kültürel ve ekonomik bağları tesis edecek ve geliştirecek şekilde, *yumuşak güç* olarak görmeyi hedeflemektedir. 1992'de başlatılan *Büyük Öğrenci Göçü* projesi, bir "kültürel diplomasi örneği" (Tutar 2010) olarak bu çabalara erken bir örnektir. Türkiye'nin 1990'lı yılların sonundan 2010'lu yıllara kadar Avrupa Birliği ile ilişkilerinin güçlenmesi sürecinde, ülkemiz Avrupa Yüksek Öğretim Alanı'na dâhil olmuştur. Bunun bir sonucu olarak, uluslararası öğrencilerin profiline, günümüzde Erasmus+ adını alan öğrenci değişim programı yoluyla, geçici akışlar da eklenmiş, bu bağlamda, hacmi oldukça küçük de olsa "öğrenci hareketliliği" de bu gelişmenin bir parçası haline gelmiştir. Geçici nitelikteki bu öğrenci hareketliliğinin yanı sıra, 2010'lu yıllardan itibaren üniversitelerimizdeki tam zamanlı uluslararası öğrenci sayısı da belirgin biçimde artmıştır. *Türkiye Bursları* gibi programlar ve *Study in Türkiye* gibi hizmetler yoluyla bugün öğrenci çekme çabası sürmektedir. Orta Doğu ve Kuzey Afrika (ODKA) bölgesi Türkiye için en önemli kaynak sahası haline gelmiştir. Bununla birlikte, Türkiye'nin, Batılı standartlarda, İngilizcenin hâkim olduğu bir atmosferde ("*an English-medium*") yükseköğretim olanakları sunabilmesi için Avrupa ile ilişkilerini günümüzde yeniden güçlendirmesi gerektiğinin (Ergin 2022) altı çizilmektedir. Türkiye'de 1983'te 5 binin biraz üzerinde, 1990'lı yılların başında ise 7 bin civarında olan uluslararası öğrenci sayısının (Ayberk 2019), 2000'li yıllara kadar durağan bir seyir izlediği, 2010'lara kadar yavaş da olsa artışını sürdürdüğü görülür. 2000-2001 akademik yılında bu sayı 15.805 ve toplam üniversite öğrencileri içindeki pay %0,9'ken, 2010-2011 akademik yılında bu sayı 26.228'e yükselmiş ancak toplamdaki pay, %0,6'ya gerilemiştir (Özer 2012). Geçtiğimiz on yılda ise üniversitelerimizdeki uluslararası öğrenci sayısı katlanarak artmıştır.

Bu çalışmanın başlıca amacı, üniversite öğrencilerinin Türkiye'ye yönelik göçünün, Türkiye'yi Dünya'nın hangi ülkeleri ve bölgeleriyle bağlantılı hale getirdiğini ve bu bağlantılılığın zamansal değişimini ortaya koymaktır. İlgili literatür kısmında da yer verdiğimiz gibi, bu olguya coğrafi bakış halen sınırlıdır. Öğrenci-

lerin Türkiye'ye gelme motivasyonları, kültürel uyumları, karşılaştıkları sorunlar ve yaşam memnuniyetleri gibi konular pek çok akademik disiplin çerçevesinde incelenmiş, mekânsal bir perspektife sahip sınırlı sayıdaki çalışma ise ya belirli bir şehre ya da göçün öznel boyutlarına (yer bağlılığı gibi) odaklanmıştır. Dolayısıyla bu olguya makro bir perspektifle, bütüncül olarak yaklaşmak ve coğrafi görünümü ortaya koymak temel amacımızdır. Bir diğer amacımız öğrenci göçünün coğrafyasının, Türkiye'nin zaten yerleşmiş bulunan göç bağlantılarından, kültürel yakınlıktan bağımsız olmadığına dikkati çekmektir. Coğrafyanın *dağılış*, *tasvir* ve *ilişkisellik* ilkeleri çerçevesinde, uluslararası öğrenci nüfusun miktar ve dağılışı incelenecek, potansiyel araştırma konularına dikkat çekilecektir. Bu incelemenin coğrafi ölçeği, periyodu ve veri kaynağı yöntem bölümünde açıklanmıştır. Sırasıyla, Türkiye'deki uluslararası öğrenciler üzerine ilgili literatür tanıtılacak, ardından yöntem, bulgular ve sonuç bölümlerine yer verilecektir.

2. İlgili Literatür

"Öğrenci göçü" olarak ifade edilen olgunun, genel olarak kısa süreli kalışlarla karakterize olan bir nüfus hareketi olabildiği bilinmektedir. Dolayısıyla, öğrenci göçü gibi, öğrenci hareketliliği ya da *eğitim hareketliliği* (Waters ve Brooks 2021) gibi adlandırmalara da literatürde rastlamak mümkündür. Kalıcılık vurgusunu daha çok yansıtan *göç* kavramı ise birkaç yıllık üniversite eğitiminin ardından yeni destinasyonlara yönelebilen, dolayısıyla yükseköğrenim için bulunulan ülkede kalıcı bir yaşam kurmayan öğrenci nüfusun hareketini her zaman tam olarak karşılamayabilmektedir. Üniversite öğrencileri –uluslararası olsun ya da olmasın- yaşamlarına yön verme amacıyla, içinde bulundukları gençlik döneminin doğasına da uygun olarak, daha iyi bir gelecek kurma amacıyla harekete geçme eğilimleri güçlü bir gruptur. Diğer yandan, ikamet yerinin uzun süreli olarak değiştirilmesi (hatta bunun uluslararası ölçekte gerçekleşmiş olması), göç edilen ülkede, öğrencilik sırasında yarı zamanlı ya da mezuniyetin ardından tam zamanlı bir çalışma yaşamına katılım, bu olgunun göç olarak adlandırılmasını da mümkün kılar. İster hareketlilik (*mobility*) ister göç (*migration*) olarak adlandırılsın, faklı sıklık, hacim ve sürelerle temsil edilen bu uluslararası nüfus hareketinin, Dünya çapındaki uluslararası göçmen nüfus kompozisyonu içinde nitelik, yasal statü ve motivasyonlar açısından ayrı bir yeri vardır. Bu olgu, bilimsel araştırmalara farklı yönleriyle konu olmaktadır. Uluslararası öğrencilerin dikkat çekici artışına paralel olarak, ülkemizde de bu alandaki bilimsel çalışmalar artmaktadır.

Coğrafi literatürde uluslararası öğrenci göçü ya da hareketliliği olarak geçen nüfus hareketleri (King ve Raghuram 2013), göç araştırmaları alanında göreceli olarak yeni, ancak giderek daha fazla dikkati çeken bir konudur. Türkiye'de bu

konuda yapılan ilk çalışmalar, söz konusu girişimin ilk etaptaki plansızlıklar nedeniyle, yeni gelen öğrenciler açısından pek çok sorunu beraberinde getirdiğini ortaya koymuştur. Öğrencilerin önemli bir bölümünün mezun olamaması, bu erken dönemdeki en önemli sorunlardan biri olarak dikkat çekicidir (Çağlar 1997, Tutar 2010, Karcı-Korfalı 2014, Kondakçı 2017, Ergin 2022). Öğrencilerin Türk toplumuna entegrasyonları (Zavalsız ve Gündağ 2017) insan ilişkileri, memleket özlemi, yere bağlılıkları (Ayberk, 2019; Yazan, 2022) ve Türkçe öğrenme eğilimleri (Özkan 2019, Biçer vd. 2014, Solak ve Yılmaz 2017) gibi sosyo-kültürel boyutlara ve çeşitli sorunlara (Kıroğlu vd 2010, Savaşan vd. 2015, Açıkgöz vd. 2020, Kurt ve Erken 2026) odaklanılmıştır. Türkiye'nin neden tercih edildiği, Türkiye'den, ikamet edilen şehirden ve üniversiteden memnuniyet (Heydarov 2019, Öztırak ve Karaşin 2022), incelenen diğer boyutlar arasındadır. Eğitim kalitesi, yaşam maliyetleri, Türkiye'nin kültürel yapısının rolü, Türkiye'de yükseköğretimin uluslararasılaşması, Türkiye'nin uluslararası eğitim göçü için bir çekim merkezi haline gelme süreci ve devletin bu konudaki politikası, eksiklikler ve çözüm önerileri ile söz konusu öğrencilerin gelecekte *yumuşak güç* haline gelme potansiyeli ele alınmıştır (Gültekin 2019, Büyükgöze 2016).

Uluslararası öğrencilerin miktarının ve Türkiye'deki üniversite sayısının yıldan yıla artmasına ve bu bağlamda uluslararası öğrencilerin, "*eğitimlerini tamamladıktan sonra ülkede kalarak kalkınma ve üretim hedeflerine katkıda bulunabilecekleri*" ve "*ülkelerine dönmeleri halinde birer kültürel elçi rolü üstlenebilecekleri*" (Ünal 2017, Alimukhamedov 2015) düşünülse de Gültekin'in (2019) çalışması Türkiye'deki öğrencilerin yalnızca küçük bir kısmında, "*Türkiye'nin yumuşak güç unsurlarına ilişkin algılarının olumlu yönde güçlendiğini*" ortaya koymuştur. Dil-iletişim engelleri ile ırk ayrımcılığının, yumuşak güç haline gelme potansiyelini olumsuz yönde etkilediği saptanmıştır. Türkiye'deki yükseköğretim sistemi, uluslararası öğrencilere ev sahipliği yapma konusunda hazırlıksızdır (Alimukhamedov 2015, Gültekin 2019). Büyükgöze'ye göre (2016) Türkiye'de "*yükseköğretimde uluslararasılaşmaya dönük stratejiler yetersiz olsa da akademisyenler ve üniversite öğrencileri belirli düzeyde farkındalığa sahiptir*". Uluslararası öğrencilerin kampüs dışındaki yaşamlarını kolaylaştırmak, onlara dair farkındalığı artırmak için etkinliklerin yapılması gerektiğine dikkat çekilmektedir. Uluslararasılaşma, Dünya çapındaki yükseköğretim kurumları arasında en önemli rekabet alanlarından biri olup farklı ülkelerden öğrenci çekebilmek, uluslararasılaşmanın önemli bir göstergesidir. Gök ve Gümüş'e (2018) göre Türkiye, bu alanda "*yükselen bir rakip*"tir. Yukarıda belirttiğimiz "hazırlıksız" olma hâli dikkate alındığında ise Türk yükseköğretim kurumlarının uluslararasılaşmayı "öğrenci çekme" boyutuyla sağlamaya çalışmasında, hangi motivasyonların rol oynadığı sorusu önem kazanır. Yazarlara

göre Türkiye'deki başlıca motivasyonlar arasında, "*kampüslerde çok kültürlü bir ortam yaratmak*" ve "*kurumun kalitesini yükseltmek*" yer alır. Uluslararasılaşmanın güçlendirilmesi amacıyla "*fuar ve etkinliklere katılma, teknoloji, web ve sosyal medya aracılığıyla reklam verme ve acenteler kullanma gibi benzer stratejiler kullanılmakta*" ve ayırt edici olarak da "*mevcut uluslararası öğrencilerin ebeveynlerini ziyaret etmek, lise ziyaretleri ve yaz kampları gibi etkili stratejiler*"den yararlanılmaktadır (Gök ve Gümüş 2018). Uluslararasılaşma açısından bir irade ve kararlılık söz konusuysa da "*yönetimsel, akademik ve politik engeller*" vardır (Eriçok 2020).

Öğrenciler, burs programları, Türkiye'nin kültürel ve tarihsel zenginlikleri, misafirperver yaklaşım ve yaşam tarzı, aile ve arkadaşların tavsiyeleri gibi gerekçelerle Türkiye'yi bir eğitim destinasyonu olarak tercih etmektedirler. Türkiye'nin coğrafi konumu ve diğer ülkelerle bağlantısı da yine karar alma sürecinde etkilidir. Örneğin, Orta Doğu'dan gelen öğrencilerin, Türkiye'yi tercih sebeplerinde daha çok köken bölgeye atıfla, savaş ve olumsuz politik koşullar ile düşük yaşam standartlarına, ayrıca Avrupa'ya yakınlık bağlamında coğrafî konuma vurgu yapılmıştır (Tamtekin-Aydın 2021, 285). Köken ülke ile karşılaştırıldığında, Türkiye'deki eğitim kalitesinin daha yüksek olması; Türkiye'den alınmış bir diplomanın, köken ülkelerde daha değerli algılanabileceği, dolayısıyla mezuniyet sonrası iş bulmanın daha kolay olabileceğini fikri, tercih sebepleri arasındadır. Türkiye'ye aşinalık ve hissedilen kültürel yakınlık, Türkiye'yi köken ülkeye benzetme eğilimi, dolayısıyla bu yakınlığın beraberinde getirdiği güven duygusu bir diğer tercih nedenidir. Batı Avrupa ülkeleri ve ABD ile karşılaştırıldığında, Türkiye'nin görece daha düşük maliyetli bir ülke olması ise ekonomik bir tercih sebebidir. Türkiye'nin coğrafi avantajı, İslam ve Batı kültür âlemlerine ait özelliklere sahip olması, uluslararası öğrenciler için ülkemizi çekici hale getirmektedir. Bununla birlikte, uluslararası öğrenciler dil-iletişim bariyeri (Özkan 2019), sosyo-kültürel uyum sorunları, akademik zorluklar ve bürokratik engeller gibi çeşitli sorunlarla karşılaşmaktadırlar. İslam kültür âlemini oluşturan ülkelerden gelen öğrencilerin, Avrupa ve ABD'de belirginleşen olumsuz tutumlar nedeniyle, Türkiye gibi yeni eğitim destinasyonlarına yöneldikleri de vurgulanmaktadır (Tamtekin-Aydın, 2021). Öğrencilerin sorunlarına odaklanan ve farklı illerde (Konya, Samsun, İzmir ve İstanbul) yürütülmüş olan bir araştırmaya göre Türkiye Bursları kapsamında gelen uluslararası öğrencilerin başlıca sorunları vize aşamasındaki bürokratik engeller, dil engeli ve kültürel uyum, barınma ve kariyer odaklı süreçlerdeki yetersizlikler ile ayrımcı davranışlardır. Burs programının bütüncül yapısı öğrencilerin beklentisini yükseltirken, kendi çözümlerini üretme kapasitelerini kısıtlamaktadır (Kurt ve Erken 2026, 8-9).

Türkiye uluslararası yükseköğretim alanında önemli bir aktör olma yolunda ilerlemekte; bununla birlikte, çözülmesi gereken önemli sorunların var olduğu gözlenmektedir. Uluslararası öğrenci göçüne **mekânsal** olarak bakan çalışmaların sayısı oldukça sınırlıdır. Özey (2023) "Erasmus+ Programı'nın coğrafyası"nı incelemiş; makro düzeyde istatistiksel veriler haritalanmış ve analiz edilmiştir. Söz konusu program yoluyla, Türkiye'nin **Almanya** ve **Polonya** ile güçlü bir bağ geliştirdiği saptanmıştır. Kondakçı'nın (2017) araştırması ise öğrencilerin Türkiye'yi tercih sebeplerini ve Türkiye'deki akademik, sosyal, kültürel ve akademik deneyimlerinden duydukları memnuniyeti ortaya koymayı amaçlamıştır. Katılımcıların köken ülkelerine göre temel bulgular, çevrimiçi bir **harita** yoluyla sunulmuştur.

Uluslararası öğrencilerin mekânsallıklarını, kent ölçeğinde, farklı boyutlarıyla ele alan coğrafi çalışmalar da yapılmıştır. Örneğin Ayberk'in (2019) çalışmasında, İstanbul örneğinde, öğrencilerin kentle ilişkisi incelenmiş; öğrencilerin İstanbul'la ilişkilenme biçimlerinin, onların gelecek planlarında etkili olduğu saptanmıştır. Benzer başka bir çalışmada (Yazan 2022), uluslararası öğrencilerin yer bağlılıkları **Kastamonu** örneğinde incelenmiş; öğrenciler arasında bir yer bağlılığının geliştiği bulgulanmıştır. Kastamonu'ya bağlılığı olumlu yönde etkileyen etmenler arasında *arkadaşlık ilişkileri*, *yerel halkın sıcak yaklaşımı*, *kentin sakinliği* ve *muhafazakâr bir yer olması* yer alırken, olumsuz etkisi bulunan etmenler arasında *memleket ve aile özlemi*, *dil*, *iklim şartları*, şehrin küçüklüğü ve *iş imkânlarının yetersizliği* bulunmaktadır (Yazan 2022, 52).

3. Yöntem

İkincil veri kaynağına dayanan bu çalışmada, YÖK'ün "uyruğa göre öğrenci" istatistiklerinden yararlanılmıştır. Açık erişimdeki istatistiksel veriler, YÖK'ün yükseköğretim istatistiklerini içeren resmi internet sitesinden indirilmiş (https://istatistik.yok.gov.tr/), yıllara, ülkelere göre sınıflandırılmış ve haritalanmıştır. YÖK İstatistik, 2013-2014 akademik yılından 2023-2024 akademik yılına kadar, uyruk bazında son 11 yıllık veriyi, cinsiyet değişkenini de içerecek şekilde sunmaktaydı[2]. Günümüzde 191 farklı ülkeden Türkiye'ye öğrenci geldiği ve toplam 208 üniversite bulunduğu göz önüne alınırsa, bu veri setinin içerdiği bilginin her yönüyle incelenip yorumlanması tek bir çalışmada mümkün değildir. Dolayısıyla bu bölümde verinin başlangıcını temsil eden 2013-2014 akademik yılına; son olarak elde edilebilen 2023-2024 akademik yılına ve bu periyotun ortasını temsil eden 2018-2019 akademik yılına ait verilerden yararlanılmıştır. Bu yıllara ait ve-

2 Bu çalışmanın dayandığı araştırma projesinin yürütüldüğü sırada açık erişimdeki istatistikler, hâlihazırda YÖK'ün ilgili sitesinden kaldırılmıştır. Şekil 1, Şekil 3, Şekil 4 ve Şekil 5'in hazırlanmasındaki desteği için Sayın Prof. Dr. Mustafa Yakar'a içtenlikle teşekkür ederim.

riler sistemden çekilerek düzenlenmiş ve miktar ve oranları (%) içerecek şekilde tablolaştırılmış; öğrencilerin köken ülkelere göre dağılış haritaları hazırlanmıştır. Türkiye'nin yakından ilişkili olduğu üç bölgenin ülkeleri ayrı ayrı toplanıp tablolaştırılarak, makro-bölgesel haritalar oluşturulmuştur. Bunlar, Avrupa, ODKA ve BDT haritalarıdır. Haritalar, Arc GIS 10.8'de, yüzdelik değerlere dayalı olarak hazırlanmış ve lejantlarda doğal kırılımlar dikkate alınmıştır. Haritalar arası karşılaştırılabilirliği garanti etmek amacıyla, standart bir lejant kullanılmıştır. Yazının sınırları gereği, yalnızca en güncel olan 2023-2024 yılına ait dağılış haritalarına yer verilmiştir.

4. Bulgular

4.1. Türkiye'deki Uluslararası Öğrencilerin Sayısal ve Oransal Gelişimi

YÖK istatistiklerine göre 2013-2014 akademik yılında 176 ülkeden 48.169 öğrenci varken, bu sayı, 2024 yılında altı kattan fazla artışla 336.291'e; köken ülke sayısı ise 191'e çıkmıştır. Günümüzde, Türkiye'deki üniversitelerde eğitim gören uluslararası öğrencilerin toplam üniversite öğrencisi içindeki payı %5'e yaklaşmıştır. 2020-2021 döneminde pandemi koşullarına rağmen uluslararası öğrenci sayısında azalma yaşanmamış olması Türkiye'nin bu kriz döneminde bile çekiciliğini koruduğunu düşündürmektedir (Tablo 1). Öğrencilerin, üniversite türüne göre dağılımında bir değişim söz konusudur. 2013-2014 akademik yılında 9.787 öğrenci vakıf üniversitelerinde; 38.396 öğrenci ise devlet üniversitelerinde kayıtlıydı. Bu, söz konusu dönemde tüm uluslararası öğrencilerin **beşte birinin** vakıf üniversitelerinde eğitim aldığını göstermektedir. 2023-2024 akademik yılında ise 110.225 öğrenci vakıf üniversitelerinde; 226.141 öğrenci ise devlet üniversitelerindeydi. Bu dağılım ise tüm uluslararası öğrencilerin **üçte birinin** vakıf üniversitelerini tercih ettiğine işaret eder.

Tablo 1. Üniversitelerimizdeki Uluslararası Öğrencilerin Sayısal ve Oransal (%) Gelişimi

Akademik Yıl	Toplam Üniversite Öğrencisi	Yabancı Uyruklu Öğrenciler			Toplam Üniversite Öğrencisi içinde Uluslararası Öğrenciler
		Erkek	Kadın	Toplam	
2013-2014	5.185.824	33.420	14.749	48.169	0,93
2014-2015	5.615.293	49.635	22.543	72.178	1,28
2015-2016	6.689.185	60.156	27.747	87.903	1,31
2016-2017	7.198.987	71.854	36.222	108.076	1,50
2017-2018	7.560.371	81.783	43.355	125.138	1,66
2018-2019	7.740.502	100.178	54.268	154.446	1,99
2019-2020	7.940.133	119.611	65.436	185.047	2,33
2020-2021	8.240.997	142.998	81.050	224.048	2,72
2021-2022	8.296.959	162.108	98.181	260.289	3,14
2022-2023	6.950.142	179.578	121.971	301.549	4,34
2023-2024	7.081.289	194.032	142.259	336.291	4,75

Kaynak: YÖK İstatistik, 2025

Köken Ülkelere Göre Coğrafi Dağılış

2024 yılı itibariyle önde gelen köken ülkeler, Suriye (60.750 öğrenci), Azerbaycan (40.354), Türkmenistan (29.126), İran (28.924), Irak (13.153), Kazakistan (11.958), Mısır (10.695), Afganistan (9.149), Somali (8.872) ve Yemen (8.198) gibi, Orta Doğu ve İslam kültür âleminin ülkelerdir. Batı Dünyası'ndan iki ülke ise ancak ilk 20'de yer alabilmiş olan ve zaten Türkiye ile güçlü kültürel, ticari ve göç bağlantıları bulunan Almanya (4.978) ve Bulgaristan'dır (5.645) (Şekil 1). 2013-2014, 2018-2019 ve 2023-2024 akademik yıllarını kapsayan veriler, öğrenci sayısındaki artışın yanı sıra, bazı ülkelerin zamanla daha baskın hale geldiğini ya da görece önem kaybettiğini göstermektedir.

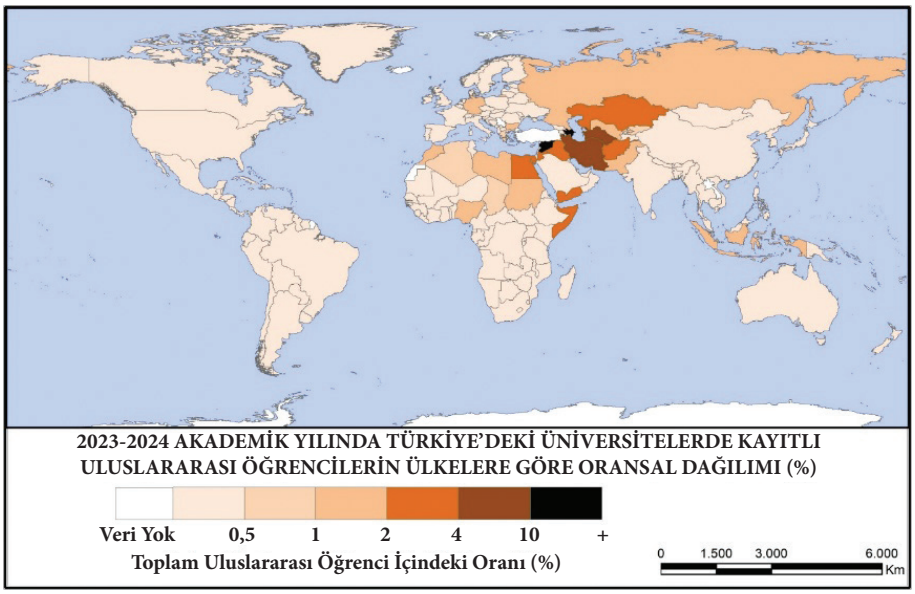
2013-2014 akademik yılında Türkiye'deki yabancı öğrenciler arasında en yüksek paya sahip olan ülke Türkmenistan'dı (%14,4). Azerbaycan (%14,3) ve İran (%9), Türkmenistan'ı takip etmektedir. Bu dönemde, öğrencilerin büyük çoğunluğu Orta Asya, Kafkasya ve Ortadoğu'dan gelmiştir. Sonraki dönemlerde ilk sıraya yerleşecek olan Suriye ise %3,7 oranla listede daha alt sıralarda yer almakta, toplamda 1.785 öğrenciyle temsil edilmekteydi. Türkmenistan ve Azerbaycan'dan gelen öğrenciler, toplam öğrenci sayısının yaklaşık üçte birini oluşturmaktadır. Ayrıca, Afganistan (%4,9) ve Irak'tan (%3,3) gelen öğrenci sayıları dikkate değer bir düzeydedir. **2018-2019** akademik yılına gelindiğinde, yabancı öğrenci sayıla-

rında belirgin bir artış gözlenmektedir. Bu artışın en çarpıcı yönü, Suriye'nin birinci sıraya yükselmesidir. Bu ülkeden gelen öğrenci sayısı 27.034'e çıkmış, toplam içindeki payı %17,5'e ulaşmıştır. Azerbaycan (%12,6) ve Türkmenistan (%11,4) bu dönemde de üst sıralardaki yerlerini korumuştur. Özellikle Suriye ve İran'dan gelen öğrenci sayısındaki artış dikkat çekicidir. İranlı öğrencilerin sayısı 7.154'e; Afganistan'dan gelenlerin sayısı 6.804'e yükselmiştir. **2023–2024** akademik yılında ise Suriye yine en fazla öğrenci gönderen ülke konumundadır. Tüm uluslararası öğrencilerin neredeyse beşte biri (%18,1) Suriyelidir. Azerbaycan 40.354 öğrenci ile %12 paya sahipken, Türkmenistan 29.126 öğrenci ile %8,7 oranla üçüncü sıraya gerilemiştir. Bu dönemde dikkate değer bir gelişme, İran'dan gelen öğrenci sayısının 28.924'e yükselmesidir (%8,6). Ayrıca Kazakistan (11.958 öğrenci), Mısır (10.695 öğrenci) ve Irak (13.153 öğrenci) gibi ülkeler, toplam içindeki paylarını artırmışlardır. Günümüzde, ODKA ülkelerinden gelen öğrenciler, Türkiye'deki uluslararası öğrenci profilinde ağırlıklı bir paya sahip hale gelmiştir ve tüm öğrencilerin yarıdan fazlasını teşkil etmektedirler.

Ele alınan üç dönem birlikte değerlendirildiğinde, üç eğilim öne çıkmaktadır: **Orta Asya kökenli öğrencilerin baskınlığı sürmektedir**, ancak bu grup içinde Türkmenistan'ın göreli ağırlığı azalmış, Kazakistan ve Özbekistan gibi diğer ülkeler öne çıkmıştır. **Ortadoğu ülkelerinin temsili artmaktadır**. Özellikle Suriye olmak üzere, Irak, İran ve Yemen gibi ülkelerden gelen öğrencilerin sayısı sürekli bir artış göstermiştir. **Afrika ve Balkan ülkelerinden gelen öğrenciler de çeşitlenmektedir**. Mısır, Somali, Sudan ve Nijerya gibi ülkeler üst sıralarda yer almakta; ayrıca Arnavutluk, Kosova, Bosna-Hersek gibi Balkan ülkeleri -az sayıda da olsa- istikrarlı şekilde öğrenci göndermektedir. Önde gelen köken ülkelere ve cinsiyete göre referans dönemlerdeki sayısal gelişim Tablo 2'de sunulmuştur. İlk on sıradaki ülkelerden gelen öğrencilerin payı, üç dönemde de tüm uluslararası öğrencilerin %60'ından fazlasını teşkil etmiştir: 2013-14'de **%60,3**; 2018-19'da **%64,6** ve 2023-24'te %**65,7**.

Tablo 2. Önde Gelen Ülkelere Göre Türkiye'de Uluslararası Öğrenciler

2013-2014	Erkek	Kadın	Toplam	2018-2019	Erkek	Kadın	Toplam	2023-2024	Erkek	Kadın	Toplam
Türkmenistan	5.148	1.793	6.941	**Suriye**	17.096	9.938	27.034	**Suriye**	33.183	27.567	60.750
Azerbaycan	5.468	1.433	6.901	**Azerbaycan**	14.432	4.951	19.383	**Azerbaycan**	27.024	13.330	40.354
İran	2.762	1.581	4.343	**Türkmenistan**	10.827	6.744	17.571	**Türkmenistan**	13.971	15.155	29.126
Afganistan	2.020	312	2.332	**Irak**	5.478	2.130	7.608	**İran**	12.690	16.234	28.924
Suriye	1.405	380	1.785	**İran**	3.853	3.301	7.154	**Irak**	7.633	5.520	13.153
Irak	1.196	389	1.585	**Afganistan**	5.624	1.180	6.804	**Kazakistan**	5.326	6.632	11.958
Yunanistan	761	740	1.501	**Almanya**	1.741	2.649	4.390	**Mısır**	7.069	3.626	10.695
Kırgızistan	848	562	1.410	**Somali**	2.679	1.085	3.764	**Afganistan**	6.539	2.610	9.149
Kazakistan	797	509	1.306	**Yemen**	2.528	548	3.076	**Somali**	5.636	3.236	8.872
Rusya	563	367	930	**Bulgaristan**	1.440	1.570	3.010	**Yemen**	6.315	1.611	7.927
İlk 10 Ülke	20.968	8.066	29.034		65.698	34.096	99.794		125.386	95.521	220.908
Diğer Ülkeler	12.451	6.684	19.135		34.480	20.172	54.652		68.646	46.738	115.383
Genel Toplam	33.420	14.749	48.169		100.178	54.268	154.446		194.032	142.259	336.291

Şekil 1. Uluslararası üniversite öğrencilerinin köken ülkelere oransal dağılımı: 2023-2024

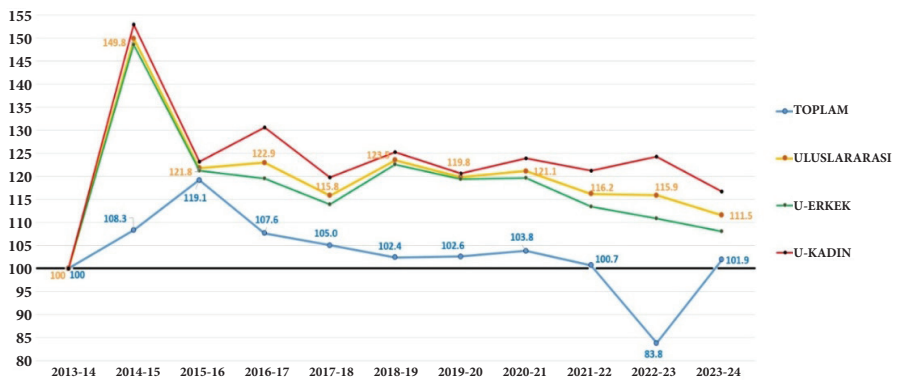
Cinsiyete Göre Uluslararası Öğrenciler

Öğrenci sayısının gidişatında, *cinsiyet* özellikle dikkat çeken bir değişkendir. 2013-2014 akademik yılında, Türkiye'deki toplam 48.169 yabancı öğrencinin %69,4'ü erkek, %30,6'sı kadındır. Bu oran, 2018-2019 döneminde sırasıyla %64,9 ve %35,1 şeklinde değişmiş, 2023-2024 döneminde ise %57,7 erkek ve %42,3 kadın şeklinde bir dengeye doğru evrilmiştir. Bu tablo, on yıllık dönemde kadın öğrencilerin oranında kademeli fakat sürekli bir artış olduğunu göstermektedir. Bu eğilim, kadınların eğitim fırsatlarına erişiminde bir iyileşmenin olduğunu ve Türkiye'deki eğitim ortamının kadın öğrenciler için daha cazip olduğunu düşündürmektedir. Erkeklerin toplam uluslararası öğrenciler içindeki payı ise düşüş eğilimindedir. Şekil 2'den izlenebileceği gibi, 100 endeksine göre artış, özellikle kadın öğrencilerde belirgin biçimde yüksektir.

Ülke bazında incelendiğinde, bazı ülkelerde kadın öğrencilerin oranının oldukça yüksek olduğu; bazılarında ise belirgin bir erkek yoğunluğu gözlemlenmektedir. Örneğin **Türkmenistan**, 2013-2014 döneminde kadın öğrenci oranının %25,8 olduğu bir ülke iken, bu oran 2023-2024'te %52'yi aşarak önemli bir değişim göstermiştir. **Azerbaycan**'dan gelen kadın öğrenci oranı da artmış; 2013-2014'te %20,7 iken 2023-2024'te %33'e yükselmiştir. **İran**, 2013-2014'te kadın öğrencilerin toplam içindeki oranı %36,4'tür. 2023-2024'te bu oran %56,1'e yükselmiştir. **Suriye**, 2013-2014'te %21,3 olan kadın öğrenci oranını 2023-2024'te %45,4'e çıkarmış,

ancak erkek öğrenciler hâlâ çoğunluktadır. **Kazakistan**, 2023-2024 yılında kadın öğrenci oranının %55,4'e ulaştığı ülkeler arasında yer almaktadır. Bu oran, 2018-2019 döneminde %51 olarak kaydedilmiştir. **Mısır** örneğinde ise kadın öğrencilerin oranı %33,9'dur (2023-2024). **Afganistan** da 2023-2024 döneminde %29'luk kadın öğrenci oranı ile cinsiyet dengesizliğinin kadınların aleyhine sürdüğü ülkeler arasında yer almaktadır. Yine de Afganistan gibi, kadınların en olumsuz koşullara mahkûm olduğu bir ülkeden gelen kadın öğrenci oranlarının da artış eğilimi gösterdiği gözlenmektedir. Afganistanlı öğrenciler arasında kadınların sırasıyla %13 ve %17 düzeylerinden, yaklaşık üçte bir düzeyine yaklaşmış bulunmaları olumlu bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Orta Asya ülkeleri genellikle kadın öğrenci oranında artış gösterirken, bazı Ortadoğu ve Afrika ülkelerinde bu artış daha sınırlı düzeydedir. Yine de kadın öğrencilerin yükseköğretime artan katılımı gelecek için umut vericidir.

Üç referans yıl birlikte değerlendirildiğinde, kadın öğrencilerin hem mutlak hem de oransal olarak sayılarının istikrarlı bir biçimde arttığı görülmektedir. 2013-2014'te toplam 14.750 olan kadın öğrenci sayısı, 2023-2024'te 142.259'a ulaşarak yaklaşık **10 kat artmıştır**. Aynı dönemde erkek öğrenci sayısı 33.419'dan 194.032'ye çıkarak yaklaşık **6 kat artmıştır**. Bu değişim, Türkiye'nin yükseköğretimdeki uluslararasılaşma stratejisinin, kadın öğrenci hareketliliğine daha fazla alan tanıdığına ve kadınların giderek daha görünür hale geldiğine işaret etmektedir.

Şekil 2. Toplam üniversite öğrencisi ve uluslararası öğrenci sayısının 100 endeksine göre artışı

Kaynak: YÖK İstatistikten derlenerek hesaplanmıştır.

Türkiye'nin İlişkili Olduğu Üç Bölge:

Avrupa, Orta Doğu-Kuzey Afrika ve Bağımsız Devletler Topluluğu

Türkiye'nin göreceli konumu, onu öteden beri göç ilişkisi kurduğu üç bölge ile yakından ilişkilendirmektedir. Bunlardan biri "Avrupa", bir diğeri geniş bir coğrafi tanımlamayla "Ortadoğu ve Kuzey Afrika" ve bir diğeri de merkezinde Rusya Federasyonu'nun yer aldığı "Bağımsız Devletler Topluluğu" dur.

Her biri farklı sosyo-ekonomik ve kültürel yapıyı temsil eden bu bölgeleri oluşturan ülkeler, Türkiye'ye gelen uluslararası öğrencilerin başlıca köken ülkeleridir. 2024 yılı itibariyle, Avrupa'nın, toplamdaki payı giderek azaldığı gözlenen kalkınmış ülkeleri, Türkiye'deki uluslararası öğrencilerin %5,5'ini, payı giderek artan ODKA ülkeleri %55,3'ünü ve yine azalma eğiliminde olan BDT %29'unu teşkil eder. Dolayısıyla, **bu üç makro bölge**, Türkiye'deki uluslararası öğrencilerin **%89,8**'ine kaynaklık etmiştir.

Avrupa Ülkeleri

Avrupa kıtası, tarihsel, kültürel ve coğrafi yakınlığı sayesinde Türkiye'nin uluslararası öğrenci profili içinde önemli ancak çok da büyük olmayan bir yer tutmuştur (Şekil 3). 2013-2014 ile 2023-2024 yılları arasındaki veriler incelendiğinde Avrupa ülkelerinden gelen öğrenci sayısının, özellikle diğer bölgelere (ODKA ve BDT) kıyasla çok daha sınırlı kaldığı dikkat çekmektedir. Bu durum, Avrupa'dan gelen öğrencilerin Türkiye'yi tercih etme dinamiklerinde farklılaşmalar yaşandığını düşündürmektedir. 2013-2014 akademik yılında Avrupa ülkelerinden gelen toplam öğrenci sayısı 4.155 iken, bu sayı 2018-2019'da 13.859'a ve 2023-2024'te 18.551'e ulaşmıştır. İlk beş yıllık dönemde üç kattan fazla bir artış yaşanmışken, sonraki beş yıllık dönemde artış daha sınırlı kalmıştır. Avrupa ülkelerinin toplam içindeki payının düşüş göstermesi (2013-2014'te %8,6 iken 2023-2024'te %5,5'ye gerilemesi), diğer bölgelerden gelen öğrenci sayısındaki büyük artışla ilişkilidir. Veriler, Avrupa'dan gelen öğrencilerin çoğunlukla Türkiye ile tarihsel ve kültürel bağları güçlü olan ülkelerden geldiğini ortaya koymaktadır. Örneğin, **Bulgaristan**, 2013'te üçüncü sırada yer alırken, 2023-2024 itibarıyla 5.645 öğrenciyle ilk sıraya yükselmiştir. Bu artış, Bulgaristan'daki Türk nüfusun etkisiyle açıklanabilir. **Almanya**, 2018-2019'da ilk sırada yer almakta olup 2023-2024 yılında da 4.978 öğrenci ile ikinci sıradadır. **Yunanistan**, 2013-2014 döneminde açık ara ilk sırada olmasına rağmen zamanla gerileyerek 2023-2024'te üçüncü sıraya düşmüştür. Bu düşüş, Yunanistan'dan gelen Batı Trakya Türklerinin hareketliliğinde görece bir azalmaya işaret ediyor olabilir. **KKTC** ilk dönemde üst sıralarda yer almasına rağmen zamanla gerilemiştir. Bazı Batı Avrupa ülkelerinin öğrenci sayılarında da dikkat çekici artışlar görülmektedir. Örneğin **Hollanda**, 2013 yılında 9. sırada iken

2023'te 1.010 öğrenci ile 4. sıraya yükselmiştir. **Fransa**, **Avusturya**, **Birleşik Krallık** ve **Belçika** gibi ülkelerden gelen öğrenci sayıları da zamanla artış göstermiştir. Bu ülkelerden gelen öğrencilerin büyük bölümünün, adı geçen ülkelerin vatandaşı olan Türk kökenli nüfus olduğu varsayılabilir ancak doğru yorum yapabilmek için daha ayrıntılı istatistiksel kaynaklara gereksinim vardır. Ayrıca, 2013'te neredeyse hiç öğrenci göndermeyen **İsveç, Danimarka**, **Norveç** ve **Finlandiya** gibi Kuzey Avrupa ülkeleri, 2023 yılına gelindiğinde daha görünür hâle gelmiştir.

Orta Doğu ve Kuzey Afrika Ülkeleri

Orta Doğu ve Kuzey Afrika (ODKA), Türkiye'nin kültürel, siyasi ve ekonomik ilişkiler açısından en yoğun temas kurduğu bölgelerden biridir (Şekil 4). Bu nedenle söz konusu ülkelerden gelen öğrencilerin Türkiye'yi tercih etme eğilimleri, sadece bireysel kararlarla değil, aynı zamanda jeopolitik gelişmeler ve kamu diplomasisi ile de ilişkilidir. 2013-2014'te bu bölgeden gelenlerin sayısı 14.461 iken, 2018-2019'da 73.675'e, 2023-2024'te 185.859'a yükselmiştir. ODKA ülkelerinin genel toplam içindeki payı 2013'te %30 iken, 2023 yılında %55,3'e yükselmiştir. ODKA bölgesi içinde bazı ülkelerin belirgin yükselişi dikkat çekmektedir: Suriye, 2013'te 1.785 öğrenci ile 3. sırada iken, 2018'de birinci sıraya yerleşmiş ve 2023'te 60.750 öğrenci ile bu konumunu sürdürmüştür. Suriyeli öğrenciler, artık ODKA kökenli öğrencilerin neredeyse üçte birini oluşturmaktadır. İran, 2013'te birinci sırada yer alırken 2023'te 28.924 öğrenci ile ikinci sıraya gerilemiştir. Bu sayı hâlâ oldukça yüksek olmakla birlikte, İran'dan gelen öğrencilerin artışı diğer ülkelere kıyasla daha yavaş gerçekleşmiştir. Irak, öğrenci sayısını 2013-2023 arasında yaklaşık sekiz kat artırarak 13.153'e çıkarmış ve üçüncü sıraya yerleşmiştir. Afganistan, 2013'te ikinci sıradayken 2023'te beşinci sıraya gerilese de 9.149 öğrenci ile önemli bir kaynak ülke olmaya devam etmektedir. Mısır, Somali, Yemen, Ürdün, Sudan, Filistin ve Fas, 2023 itibarıyla 5.000'in üzerinde öğrenci gönderen ülkeler arasına girmiştir. Libya, Pakistan, Çad ve Cibuti gibi ülkelerden gelen öğrenci sayısında da kayda değer artış yaşanmıştır. ODKA, Türkiye'nin uluslararası öğrenci profilinde nitelik ve nicelik açısından belirleyici bir bölge hâline gelmiştir. Bölgedeki krizler, demografik dinamikler ve Türkiye'nin aktif dış politikasıyla birleştiğinde, gelenlerin sayısında artışın sürmesi beklenebilir.

Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkeleri

Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkeleri, Türkiye ile tarihsel, dilsel ve kültürel yakınlıkların yanı sıra ekonomik iş birliği ve eğitim diplomasisinin yoğun olarak yürütüldüğü bir coğrafi bölgeyi temsil etmektedir (Şekil 5). Bu bölgeden gelen öğrencilerin hareketliliği, büyük ölçüde Türk dünyası kimliği, burs olanakları ve karşılıklı akademik tanınırlık süreçleri ile şekillenmiştir. 2013-14 akade-

mik yılında BDT ülkelerinden gelen toplam öğrenci sayısı 19.634 iken, bu sayı 2018-19'da 45.981'e ve 2023-24'te 97.603'e yükselmiştir ancak toplam içindeki pay, 2013'te %40,8 iken 2023'te %29'a gerilemiştir. BDT ülkeleri içinde iki ülke öne çıkmaktadır: **Azerbaycan**, üç dönemde de en yüksek öğrenci sayısına sahip ilk iki ülkeden biridir. 2023'te 40.354 öğrenciyle bölge lideri konumuna yükselmiştir. **Türkmenistan**, 2013'te birinci sıradayken 2023'te ikinci sıraya düşmesine rağmen 29.126 öğrenciyle güçlü konumunu sürdürmektedir. Bu iki ülke, 2023 itibarıyla BDT'den gelen öğrencilerin %70'inden fazlasını göndermiştir. **Kazakistan**, 2013'te yaklaşık 1.300 öğrenciyle sınırlı kalırken, 2023'te 11.958 öğrenciyle, üçüncü büyük gönderen ülke olmuştur. Özbekistan, 2013'te oldukça az sayıda öğrenci gönderirken 2023'te 6.247'ye yükselmiştir. **Kırgızistan** ve **Tacikistan** da istikrarlı artış göstermektedir. Rusya Federasyonu, bölgenin en büyük ülkesi olmasına karşın 2023-24'te 4.868 öğrenci ile görece düşük bir düzeydedir. BDT'nin eski üyesi olan ya da etki alanında bulunan ülkeler de bu grupta değerlendirilmiştir. **Ukrayna**, savaş sonrası dönemde 2023'te 664 öğrenci göndermiş; benzer şekilde Moldova, Belarus ve **Gürcistan** da sınırlı ama düzenli bir öğrenci hareketine kaynaklık etmiştir.

Referans yıllara ait veriler, Türkiye'nin yükseköğretim alanındaki uluslararasılaşma sürecinin son on yılda dikkat çekici bir ivme kazandığını ortaya koymaktadır. Bu süreçte özellikle ODKA'dan gelenlerin sayısında büyük artış gözlenirken, Avrupa'dan gelenlerin sayısı sınırlı bir artış göstermiştir. ODKA ülkeleri, 2023 itibarıyla Türkiye'deki tüm uluslararası öğrencilerin %55'inden fazlasını göndererek, başat kaynak alanı haline gelmiştir. Bu durum, Türkiye'nin bölgedeki göç politikaları, insanî krizlere verdiği tepkiler ve burs destekleriyle şekillenen kamu diplomasisinin etkisini yansıtırken, İran, Irak, Somali ve Filistin gibi ülkelerin öğrenci sayılarındaki artışta ise, kültürel ve dinsel yakınlığın etkili olduğu düşünülebilir. BDT ülkeleri ise Türkiye'nin "Türk Dünyası vizyonunun" bir yansıması olarak öne çıkmaktadır. Özellikle Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan gibi ülkelerden gelenlerin sayısındaki artış, bu ülkelerle kurulan stratejik eğitim iş birliklerinin etkisini yansıtmaktadır. Avrupa'dan gelenler, küçük bir yer tutsalar da özellikle Türk kökenli nüfusun bulunduğu ülkelerden gelenler dikkati çekmektedir. Türkiye'nin Avrupa'daki konumunun daha çok "alternatif" ya da "kültürel köken temelli" bir tercih olarak şekillendiği söylenebilir. Bu üç bölgeyi temsil eden ülkelere ilişkin öğrenci sayıları Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. ODKA, Avrupa ve BDT Ülkelerinden Gelen Üniversite Öğrencileri (Kaynak: YÖK İstatistik)

ORTA DOĞU VE KUZEY AFRİKA ÜLKELERİNDEN GELEN ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ								
2013-2014	**Top.**	**%**	**2018-2019**	**Top.**	**%**	**2023-2024**	**Top.**	**%**
İRAN	4.343	30,03	SURİYE	27.034	36,69	SURİYE	60.750	32,69
AFGANİSTAN	2.332	16,13	IRAK	7.608	10,33	İRAN	28.924	15,56
SURİYE	1.785	12,34	İRAN	7.154	9,71	IRAK	13.153	7,08
IRAK	1.585	10,96	AFGANİSTAN	6.804	9,24	MISIR	10.695	5,75
PAKİSTAN	728	5,03	SOMALİ	3.764	5,11	AFGANİSTAN	9.149	4,92
FİLİSTİN	675	4,67	YEMEN	3.076	4,18	SOMALİ	8.872	4,77
SOMALİ	638	4,41	MISIR	2.910	3,95	YEMEN	8.003	4,31
YEMEN	332	2,30	ÜRDÜN	2.643	3,59	ÜRDÜN	7.145	3,84
FAS	314	2,17	FİLİSTİN	2.483	3,37	SUDAN	5.847	3,15
ÜRDÜN	306	2,12	PAKİSTAN	2.115	2,87	FİLİSTİN	5.644	3,04
LİBYA	226	1,56	LİBYA	1.756	2,38	FAS	5.062	2,72
MISIR	199	1,38	FAS	1.071	1,45	PAKİSTAN	4.552	2,45
ETİYOPYA	184	1,27	ÇAD	989	1,34	LİBYA	3.667	1,97
LÜBNAN	135	0,93	SUDAN	735	1,00	ÇAD	3.135	1,69
SUDAN	132	0,91	CEZAYİR	588	0,80	CEZAYİR	2.533	1,36
S. ARABİSTAN	129	0,89	CİBUTİ	535	0,73	LÜBNAN	1.835	0,99
CEZAYİR	88	0,61	ETİYOPYA	507	0,69	TUNUS	1.631	0,88
TUNUS	83	0,57	LÜBNAN	466	0,63	CİBUTİ	1.517	0,82
MORİTANYA	82	0,57	S. ARABİSTAN	416	0,56	ETİYOPYA	1.163	0,63
CİBUTİ	60	0,41	TUNUS	396	0,54	İSRAİL	1.054	0,57

Tablo 3. ODKA, Avrupa ve BDT Ülkelerinden Gelen Üniversite Öğrencileri (Kaynak: YÖK İstatistik) (Devamı)

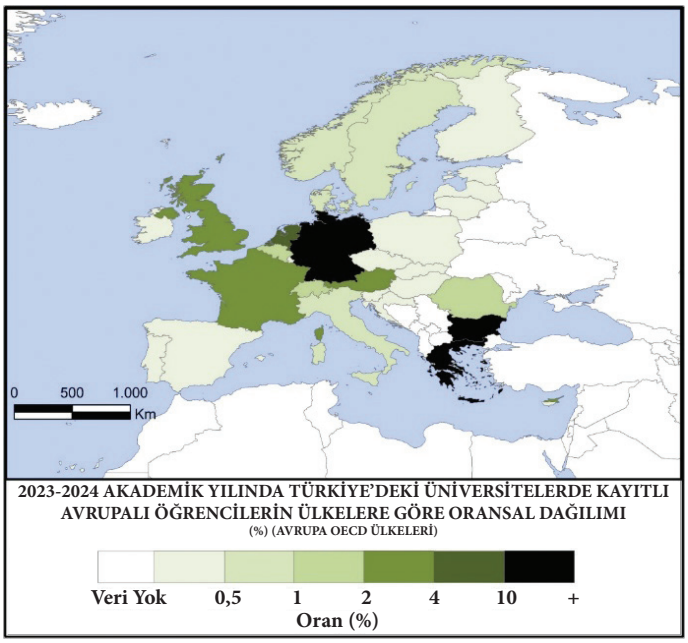
ORTA DOĞU VE KUZEY AFRİKA ÜLKELERİNDEN GELEN ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ								
2013-2014	**Top.**	**%**	**2018-2019**	**Top.**	**%**	**2023-2024**	**Top.**	**%**
ÇAD	48	0,33	MORİTANYA	247	0,34	MORİTANYA	801	0,43
İSRAİL	33	0,23	İSRAİL	197	0,27	S. ARABİSTAN	316	0,17
BAE	7	0,05	ERİTRE	63	0,09	ERİTRE	206	0,11
ERİTRE	5	0,03	KATAR	39	0,05	UMMAN	64	0,03
BAHREYN	4	0,03	BAHREYN	31	0,04	BAHREYN	61	0,03
KATAR	4	0,03	BAE	21	0,03	KUVEYT	33	0,02
KUVEYT	3	0,02	KUVEYT	19	0,03	BEA	25	0,01
UMMAN	1	0,01	UMMAN	8	0,01	KATAR	22	0,01
TOPLAM	14.461	100	**TOPLAM**	73.675	100	**TOPLAM**	185.859	100
GENEL TOPLAMDAKİ %		30			47,7			55,3
AVRUPA ÜLKELERİNDEN GELEN ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ								
YUNANİSTAN	1.501	36,13	ALMANYA	4.390	31,68	BULGARİSTAN	5.645	30,43
KKTC	860	20,70	BULGARİSTAN	3.010	21,72	ALMANYA	4.978	26,83
BULGARİSTAN	843	20,29	YUNANİSTAN	2.713	19,58	YUNANİSTAN	2.508	13,52
ALMANYA	396	9,53	KKTC	888	6,41	HOLLANDA	1.010	5,44
ROMANYA	92	2,21	HOLLANDA	650	4,69	KKTC	800	4,31
B. KRALLIK	85	2,05	AVUSTURYA	496	3,58	FRANSA	757	4,08
İTALYA	46	1,11	FRANSA	356	2,57	AVUSTURYA	702	3,78
FRANSA	44	1,06	B. KRALLIK	192	1,39	B. KRALLIK	462	2,49
HOLLANDA	39	0,94	İSVİÇRE	174	1,26	BELÇİKA	288	1,55

Tablo 3. ODKA, Avrupa ve BDT Ülkelerinden Gelen Üniversite Öğrencileri (Kaynak: YÖK İstatistik) (Devamı)

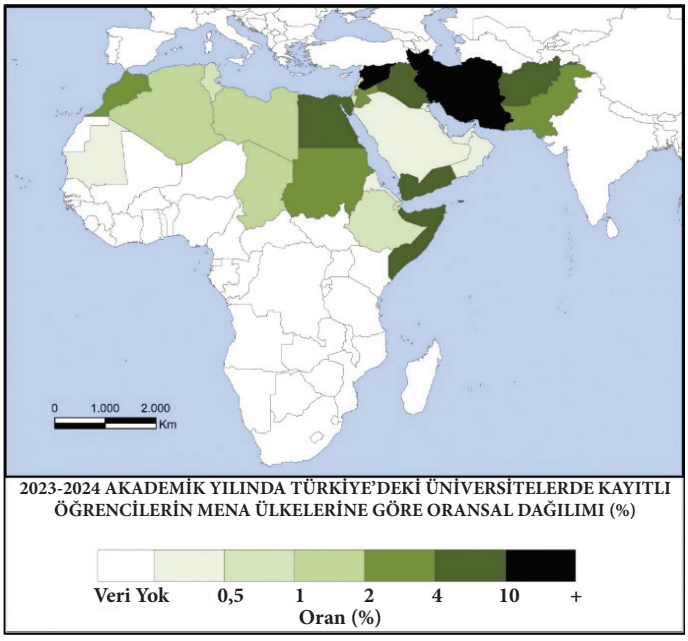
AVRUPA ÜLKELERİNDEN GELEN ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ								
POLONYA	27	0,65	ROMANYA	151	1,09	ROMANYA	235	1,27
İSVİÇRE	25	0,60	BELÇİKA	149	1,08	İSVİÇRE	197	1,06
BELÇİKA	23	0,55	İTALYA	119	0,86	İSVEÇ	179	0,96
AVUSTURYA	22	0,53	DANİMARKA	78	0,56	İTALYA	149	0,80
İSPANYA	21	0,51	POLONYA	77	0,56	DANİMARKA	130	0,70
LİTVANYA	21	0,51	İSPANYA	72	0,52	NORVEÇ	109	0,59
HIRVATİSTAN	20	0,48	İSVEÇ	69	0,50	İSPANYA	88	0,47
İSVEÇ	17	0,41	NORVEÇ	56	0,40	POLONYA	47	0,25
SLOVAKYA	14	0,34	MACARİSTAN	37	0,27	LİTVANYA	40	0,22
MACARİSTAN	9	0,22	SLOVAKYA	33	0,24	MACARİSTAN	40	0,22
DANİMARKA	8	0,19	FİNLANDİYA	26	0,19	FİNLANDİYA	36	0,19
İRLANDA	8	0,19	LİTVANYA	24	0,17	İRLANDA	29	0,16
ÇEKYA	5	0,12	HİRVATİSTAN	17	0,12	PORTEKİZ	23	0,12
SLOVENYA	5	0,12	PORTEKİZ	14	0,10	HIRVATİSTAN	16	0,09
ESTONYA	4	0,10	ÇEKYA	12	0,09	SLOVAK	15	0,08
FİNLANDİYA	4	0,10	İRLANDA	12	0,09	GKRY	14	0,08
LETONYA	4	0,10	ESTONYA	10	0,07	ESTONYA	12	0,06
NORVEÇ	4	0,10	SLOVENYA	9	0,06	LETONYA	10	0,05
PORTEKİZ	4	0,10	GKRY	6	0,04	ÇEKYA	9	0,05
GKRY	2	0,05	İZLANDA	6	0,04	LİHTENŞTAYN	9	0,05
MONAKO	2	0,05	LETONYA	6	0,04	SLOVENYA	8	0,04

Tablo 3. ODKA, Avrupa ve BDT Ülkelerinden Gelen Üniversite Öğrencileri (Kaynak: YÖK İstatistik) (Devamı)

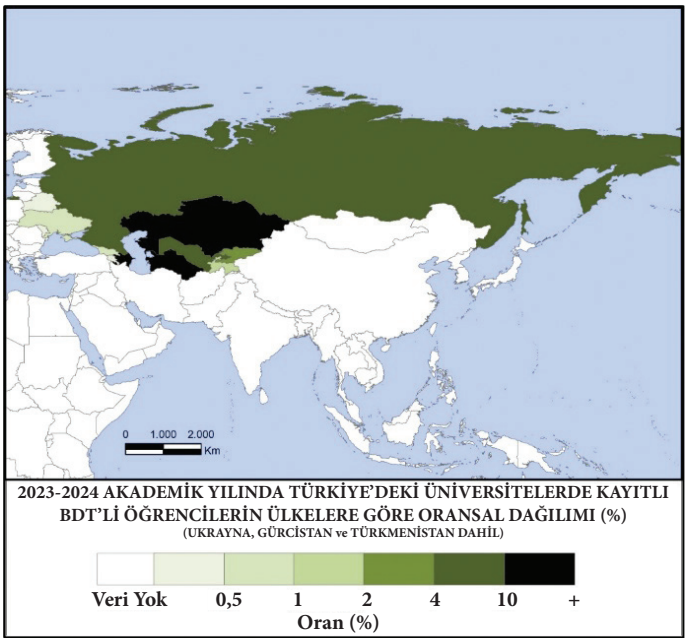
AVRUPA ÜLKELERİNDEN GELEN ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ								
			LİHTENŞTAYN	4	0,03	MALTA	4	0,02
			LÜKSEMBURG	1	0,01	LÜKSEMBURG	2	0,01
			MALTA	1	0,01			
			MONAKO	1	0,01			
TOPLAM	4.155	100	**TOPLAM**	13.859	100	**TOPLAM**	18.551	100
GENEL TOPLAMDAKİ %		8,63			8,97			5,52
BAĞIMSIZ DEVLETLER TOPLULUĞU'NDAN GELEN ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ								
TÜRKMENİSTAN	6.941	35,35	AZERBAYCAN	19.383	42,15	AZERBAYCAN	40.354	41,35
AZERBAYCAN	6.901	35,15	TÜRKMENİSTAN	17.571	38,21	TÜRKMENİSTAN	29.126	29,84
KIRGIZİSTAN	1.410	7,18	KAZAKİSTAN	2.191	4,77	KAZAKİSTAN	11.958	12,25
KAZAKİSTAN	1.306	6,65	KIRGIZİSTAN	1.937	4,21	ÖZBEKİSTAN	6.247	6,40
RUSYA	930	4,74	RUSYA	1.407	3,06	RUSYA	4.868	4,99
GÜRCİSTAN	589	3,00	ÖZBEKİSTAN	1.075	2,34	KIRGIZİSTAN	2.282	2,34
TACİKİSTAN	469	2,39	GÜRCİSTAN	710	1,54	TACİKİSTAN	1.033	1,06
ÖZBEKİSTAN	371	1,89	TACİKİSTAN	649	1,41	UKRAYNA	664	0,68
UKRAYNA	363	1,85	UKRAYNA	629	1,37	GÜRCİSTAN	565	0,58
MOLDOVA	331	1,69	MOLDOVA	371	0,81	MOLDOVA	347	0,36
BELARUS	15	0,08	BELARUS	50	0,11	BELARUS	141	0,14
ERMENİSTAN	8	0,04	ERMENİSTAN	8	0,02	ERMENİSTAN	18	0,02
TOPLAM	19.634	100	**TOPLAM**	45.981	100	**TOPLAM**	97.603	100
GENEL TOPLAMDAKİ %		40,7			29,8			29,0

Şekil 3. Avrupa ülkelerine göre oransal dağılış: 2023-2024

Şekil 4: Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerine göre oransal dağılış: 2023-2024

Şekil 5. Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerine göre oransal dağılış: 2023-2024

Sonuç

Bu çalışmada, Türkiye'nin göç peyzajında yerini alan uluslararası üniversite öğrencilerine dair bütüncül bir bakış sunulması hedeflenmiştir. Bu kitle, birey ya da grup düzeyinde, çeşitli bağlamlarda ve farklı açılardan incelenmiş ve parçalı bir akademik literatür ortaya çıkmıştır. Bu literatür, gelişmeye devam etmektedir. Bununla birlikte, spesifik boyutlara odaklanmış bir aşırı ampirisizm, makro yapıyı gözden kaçırmamız riskini beraberinde getirmektedir. Bu noktada, öncelikle genel bir coğrafi bakışın gerekli ve yararlı olduğu kanaatindeyiz. Söz konusu nüfus hareketi, belirli kaynak alanları olan, giderek büyüyen bir harekettir, dolayısıyla bu olgunun miktar ve dağılış özellikleri ile zamansal değişiminin, coğrafi olarak ortaya konması gerekir. Bu çalışmada, belirli sınırlar çerçevesinde makro bir bakış ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Küresel ve bölgesel ölçeklerde tasvir ve dağılış örüntüsü, ilerleyen satırlarda ifade edilmiş olan çeşitli soruları beraberinde getirmiş ve öneriler sunmamıza fırsat vermiştir. İncelenen olgunun mikro görünümleri ile makro düzeydeki yapı arasındaki bağlantının sağlanması gerektiğinin altını burada önemle çizmek gerekir. Her ne kadar sayısal anlatımlara boğulmuş gibi görünse de coğrafi tasvir, ileriki araştırmalar için fikir verici bir zemin niteliğindedir. Özgüç (2006, 213) "yalnızca istatistiklerin kullanılması, incelenen konu hakkında genel bir çerçeve çizebiliyorsa da olayın ruhunu ve ayrıntılarını açıklamada yetersiz kalmaktadır" diye yazar ve asıl önemli olanın, yerel çalışmalar olduğunun

altını çizer. Buradan hareketle, bu kısımda, varılan bazı sonuçlara ve önerilere yer verilecektir.

Yükseköğretimin uluslararasılaşmasının "yaşayan bir olgu" olduğunu belirten Ergin (2022, 156), bu sürecin, "zamanın ruhuna uygun düşen farklı gerekçelerle" şekillendiğinin altını çizer. Türkiye'ye yönelik öğrenci göçü de koşullara göre yeniden şekillenen, sürekli değişim halindeki dinamik bir süreçtir. Türkiye'deki uluslararası öğrenci sayısında son on yılda gözlenen artış, yalnızca nicel değil, aynı zamanda nitel bir dönüşüme de işaret etmektedir. Bu artış, UNESCO raporlarında da belirtildiği üzere Türkiye'nin bölgesel ölçekte bir uluslararası eğitim destinasyonu haline geldiğine işaret eder. %5'e yaklaşan paylarıyla uluslararası öğrencilerin belirginleşmesi, Türkiye'nin yükseköğretim sisteminin uluslararası öğrencilere açılma stratejisinin sonuç verdiğini göstermektedir ancak bu artış, sadece sayısal bir çoğalma değil, aynı zamanda büyük bir çeşitlenmeyi de beraberinde getirmiştir. Köken ülkeler açısından, başlangıçta daha dar bir coğrafi yayılış söz konusuyken, zamanla Afrika, Balkanlar ve Asya'yı içine alan bir etki alanı ortaya çıkmıştır. Türkiye, tıpkı diğer göç akışlarında olduğu gibi, eğitim amaçlı göçlerde de yakın çevresinden nüfusu kendine çekmektedir. Türkiye'ye yönelen öğrenci göçü, yalnızca bir yükseköğretim politikası değil, aynı zamanda kültürel diplomasi, ekonomik kalkınma ve yumuşak güç stratejisinin bir parçası olarak değerlendirilmelidir.

Özellikle Orta Doğu ve Kuzey Afrika (ODKA) ülkeleri ile Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkeleri, başlıca kaynak sahalar arasında yer almaktadır. Suriye, Azerbaycan, Türkmenistan ve İran gibi ülkelerden gelen öğrencilerin oluşturduğu yoğunluk, kültürel ve coğrafi yakınlık ile politik ilişkiler bağlamında anlam kazanmaktadır. Avrupa ülkelerinden kaynaklanan akış ise daha durağan ve sınırlıdır. Avrupa'nın payının giderek azalması, var olan bağın ise daha çok Türk kökenli nüfusu barındıran ülkeler üzerinden kurulması, gerçek anlamda bir uluslararasılaşmanın gerçekleşip gerçekleşmediğinin incelenmesi için uygun bir bağlam sunmaktadır.

2013-2014 yılında %30'lar düzeyinde olan kadın öğrenci oranı, 2023-2024 itibarıyla %42'yi aşmıştır. Bu artış, uluslararası öğrenci göçünde kadınların daha fazla yer edinmeye başladığını ve konunun toplumsal cinsiyet perspektifiyle de akademik olarak araştırılması gerektiğine işaret etmektedir. Bu durum, örneğin, cinsiyet eşitliği açısından Türkiye'ye göre çok daha dezavantajlı ülkelerden genç kadınların Türkiye'ye yönelme eğilimlerinin daha güçlü olabileceğinin bir işareti olabilir. Diğer yandan, örneğin Almanya'dan gelen öğrenciler arasında kadınların her zaman yarıdan fazla bir paya sahip oldukları göz önüne alındığında, Almanya'daki Türk kökenli nüfusun Türkiye'ye dair özel bir tercihte bulunup bulunmadığı sorusu üzerine düşünülebilir. Bunun için daha ayrıntılı istatistiksel veriye (ulus-

lararası öğrenciler içinde, Türk kökenli Almanya vatandaşları, gibi) gereksinim vardır.

Uluslararası öğrencilerin Türkiye'deki coğrafi dağılışı bu çalışmanın öncelikli odağı olmamakla birlikte, belirtilmesi gereken bir nokta vardır: İstanbul ve Ankara, köklü üniversitelere ev sahipliği yapan yerler olarak uluslararası öğrencilerin yoğunlaştığı şehirleridir ve bu yoğunlaşma, söz konusu nüfus hareketinin doğası (temel motivasyonu) gereği anlaşılabilirdir. Bununla birlikte, sınır komşuluğu ve coğrafi yakınlık, göçü gönderen kaynak sahaların coğrafyası bağlamında, uluslararası öğrencilerin Türkiye'deki dağılışını etkileyen önemli faktörler gibi görünmektedir. YÖK istatistiklerinin işaret ettiği üzere, Marmara Bölgesi'nin Bursa ve Edirne gibi illeri Yunanistan ve Bulgaristan kökenli öğrenciler için; Kilis, Gaziantep ve Hatay gibi iller Suriyeli öğrenciler için; Kars ve Iğdır gibi iller ise Azerbaycan ve İran kökenli öğrenciler için öne çıkmaktadır. Yine, Rusya'dan gelen öğrencilerin Antalya'yı belirgin biçimde tercih etmeleri; diğer yandan Sert ve Karcı-Korfalı (2014) dikkati çektiği, bir sınır ili olarak Edirne'deki Trakya Üniversitesi'nin Balkan ülkeleri ile kurduğu bağlantı öğrencilerin kökenleri ve Türkiye'deki mekânsal tercihlerine ilişkin yeni araştırmalar için açılımlar sağlamaktadır. Bu göstergeler, uluslararası öğrencilerin üniversite tercihlerinde yalnızca üniversitelerin niteliklerinin değil, yerleşmiş bulunan göç bağlantılarının ve coğrafi yakınlığın da önemli rol oynadığın düşündürmektedir. Özünde sadece eğitim amacını taşıdığı düşünülebilecek, bu sebeple de önemli akademik merkezlere yönelmesi beklenebilecek yükseköğrenim amaçlı göç akışlarının, aslında sadece bu çizgide ilerlemediği, öğrencilerin Türkiye'de kültürel yakınlık kurabilecekleri destinasyonları tercih etmiş olabilecekleri düşünülmektedir. Bu bakımdan, belirli şehirlerin, uluslararası üniversite öğrencilerini çekerken Türkiye'nin zaten sahip olduğu, yerleşmiş bulunan göç bağlantıları üzerinde şekillenen bir yapının bir rolü olduğu öne sürülebilir. Dolayısıyla, uluslararası öğrencilerin, yalnızca nereden geldikleri ve Türkiye'yi neden tercih ettikleri değil, aynı zamanda Türkiye'de nereyi ve neden tercihleri, özellikle coğrafyacıların incelemesi gereken bir konudur.

Kaynakça

Açıkgöz, E., Çatıkoğlu, E., Hephep, G., & Karaca, Ö. (2020). Erasmus programına katılan öğrencilerin yaşadıkları sorunlar ve çözüm önerileri: Karabük Üniversitesi örneği. Journal of Humanities and Tourism Research, 10(1), 161–181.

Alimukhamedov, F. (2015). The analysis of international students migration towards Turkey. Bilge Strateji, 7(12), 117–132.

Ayberk, C. (2019). Uluslararası öğrenci hareketliliği: İstanbul'daki uluslararası öğrencilerin yer bağlılığı, deneyimleri ve hareketin sonuçları Doktora tezi. Ankara Üniv. Ankara.

Biçer, N., Çoban, İ., & Bakır, S. (2014). Türkçe öğrenen yabancı öğrencilerin karşılaştığı sorunlar: Atatürk Üniversitesi örneği. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 7(29), 125–135.

Büyükgöze, H. (2016). Bir etki aracı olarak Türk yükseköğretiminin "yumuşak güç" bağlamında incelenmesi. Yükseköğretim ve Bilim Dergisi, 6(1), 41–49.

Çağlar, A. (1997). Yeni bir göçmen türü: Türk üniversitelerinde yabancı uyruklu öğrenci olmak. Toplum ve Göç: II. Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildiriler Kitabı (s.152–162)

Çalıkoğlu, A. (2023). Türkiye'de yükseköğretimin uluslararasılaşması: Tematik ve metodolojik bir analiz. Üniversite Araştırmaları Dergisi, 6(1), 98–113.

Ergin, H. (2022). Inbound international student mobility in Turkish higher education. In: H. de Wit, E. Minaeva, & L. Wang (Ed.), International student recruitment and mobility in non-Anglophone countries: Theories, themes, and patterns (s. 143–160). Routledge.

Eriçok, B. (2020). Türkiye'de yükseköğretimin uluslararasılaşmasının değerlendirilmesi Doktora tezi. Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Gök, E., & Gümüş, S. (2018). International student recruitment efforts of Turkish universities: Rationales and strategies. A. W. Wiseman (Ed.), Annual review of comparative and international education 2017 içinde (Vol. 34, s. 231–255). Emerald Publishing Limited.

Gutović, V., Bouckaert, M., Xia, T., Quinteiro Goris, J. A., Baroni Boces, G., Sears, M. D., Peterson, M. S., Osei, E. (2026). Higher education global trends report: Towards inclusive, equitable and quality higher education in an internationally mobile landscape. UNESCO International Inst. for Higher Education in Latin America and the Caribbean

Gültekin, O. (2019). International education and soft power: The case of Turkey (Yayımlanmamış doktora tezi). Bahçeşehir Üniversitesi, İstanbul.

Heydarov, M. E. (2019). Eğitim turizmi bağlamında yabancı uyruklu öğrencilerin Antalya ve Akdeniz Üniversitesine yönelik algılarının tespiti ve bir araştırma (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Akdeniz Üniversitesi, Antalya.

Kıroğlu, K., Kesten, A., & Elma, C. (2010). Türkiye'de öğrenim gören yabancı uyruklu lisans öğrencilerinin sosyo-kültürel ve ekonomik sorunları. Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 6(2), 26–39.

King, R., & Raghuram, P. (2013). International student migration: Mapping the field and new research agendas. Population, Space and Place, 19(2), 127–137.

Kondakçı, Y. (Yürütücü). (2017). Türkiye'de uluslararası öğrenci hareketliliği: Uluslararası öğrencilerin yaşam doyumları ve yükseköğrenim için Türkiye'yi tercih sebeplerinin modellemesi (Proje No. 114K721). TÜBİTAK 1001 Sonuç Raporu.

Kurt, V., Erken, M. (2026). Uluslararası öğrencilerin sorunları projesi politika belgesi (KA154-YOU-000241313 Avrupa Birliği Projesi) İstanbul Bilimler Akademisi Vakfı.

Özer, M. (2012). Türkiye'de uluslararası öğrenciler Yükseköğretim & Bilim Dergisi 2(1),10–13

Özey, E. (2023). Erasmus programı hareketliliğinin Türkiye üniversitelerindeki mekânsal ve dönemsel analizi Doktora tezi. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi. Çanakkale.

Özgüç, N. (2006). Türkiye Ziraatinde Kadın Gücünün Dağılışı: 1955-2000. İnsan ve Mekân: Prof. Dr. Erol Tümertekin'e 80. Yıl Armağanı. Editörler: N. Özgüç, A. N. Timor. Sf: 203-213. İstanbul: Çantay Kitabevi.

Özkan, F. (2019). Türkiye'de ilahiyat fakültelerinde eğitim gören uluslararası öğrencilerin memnuniyet düzeyleri (Doktora tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi, Bursa.

Özkan, İ. (2003). Türk cumhuriyetleri, Türk ve akraba topluluklarından gelen burslu öğrencilerin meseleleri ve çözüm teklifleri. Ü.Özdağ, Y.Kalafat, M.S.Erol (Ed.) 21. yüzyılda Türk dünyası jeopolitiği: Muzaffer Özdağ'a Armağan (C.4:141–150) ASAM

Öztırak, M., & Karaşin, Y. (2022). Eğitim amacıyla Türkiye'yi tercih eden yabancı uyruklu öğrencilerin memnuniyeti ve üniversiteyi tavsiye etme durumunun incelenmesi: Kütahya Dumlupınar Üniversitesinde bir araştırma. Uluslararası Hukuk ve Sosyal Bilim Araştırmaları Dergisi, 4(1), 53–65.

Savaşan, F., Yardımcıoğlu, F., & Beşel, F. (2015). Yabancı uyruklu lisans ve lisansüstü öğrencilerin sosyo-ekonomik problemleri: Sakarya Üniversitesi örneği. Uluslararası Öğrenci Sempozyumu Bildiriler Kitabı içinde (s. 325–358). İstanbul.

Sert, D., Karcı-Korfalı, D., & Acar, T. (2014). International student migration to Turkey: Focus on CEE. Turkish Review, 4(5), 509–513.

Solak, E., & Yılmaz, M. F. (2017). Türkçe öğrenen yabancı uyruklu öğrencilerin konuşma kaygısı nedenleri ve düzeyleri. Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi, 6(1), 308–317.

Tamtekin-Aydın, O. (2021). Why do international students choose Turkish universities and what are the challenges they encounter? Issues in Educational Research, 31(1),274–290

Tutar, H. (2010). Bir kültürel diplomasi örneği olarak Büyük Öğrenci Projesi. O. B. Dinçer, H. Özdal, & H. Necefoğlu (Ed.), Yeni Dönemde Türk Dış Politikası: IV. Uluslararası Türk Dış Politikası Sempozyumu Bildirileri içinde. Kafkas Üniversitesi ve USAK Yayınları.

Ünal, S. (2017). The new actors of international migration: A comparative analysis of foreign students' experiences in a medium-sized city in Turkey. I. Muenstermann (Ed.), In People's movements in the 21st century: Risks, challenges and benefits s.231–257

Waters, J., & Brooks, R. (2021). Geographies of international student mobilities. In Student migrants and contemporary educational mobilities s.31–60. Palgrave Macmillan.

Wit, H. de, Minaeva, E., & Wang, L. (Ed.). (2022). International student recruitment and mobility in non-Anglophone countries: Theories, themes, and patterns. Routledge.

Yakar, M., & Südaş, İ. (2019). Türkiye'de yabancı nüfusun yeni coğrafyaları. Ege Coğrafya Dergisi, 28(2), 129–164.

Yazan, S. (2022). Uluslararası öğrencilerin yer bağlılığını anlamak: Kastamonu kenti örneği. International Journal of Geography and Geography Education, 46, 40–60.

Zavalsız, Y. S., & Gündağ, E. (2017). Yabancı uyruklu öğrencilerin sosyo-kültürel entegrasyonu: Karabük Üniversitesi örneği. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 6(5), 3168–3192.

37. BÖLÜM

MALATYA'DA DEPREM SONRASI KÜÇÜK SANAYİ BÖLGESİ'NİN MEKANSAL DEĞİŞİMİ

Evren BALCI - İnönü Üniversitesi
ORCID No: 0009-0002-1415-4708

Prof. Dr. Zeki BOYRAZ - İnönü Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-3333-2402

Özet

Bu çalışma, 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremleri sonrasında Malatya Küçük Sanayi Bölgesi'nde meydana gelen mekânsal değişim ve dönüşüm süreçlerini incelemektedir. Araştırmanın temel amacı, sanayi alanında yaşanan fiziksel, yapısal ve işlevsel değişimleri ortaya koymak ve bu değişimlerin kentsel mekân üzerindeki etkilerini değerlendirmektir. Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmış; saha gözlemleri, saha görüşmeleri ve kurumsal veri analizlerinden yararlanılmıştır. Elde edilen bulgular, eski sanayi alanının zaman içinde plan dışı ve düzensiz bir gelişim gösterdiğini, yapı stokunun ise geleneksel malzeme kullanımı ve taşıyıcı sistem özellikleri nedeniyle deprem dayanımı açısından yetersiz kaldığını ortaya koymaktadır. Buna karşılık yeni sanayi alanında standart parsel düzeni, çelik taşıyıcı sistemler ve modern yapı malzemeleri tercih edilerek daha güvenli ve planlı bir üretim alanı oluşturulmuştur. Araştırma sonuçları, sanayi alanındaki mekânsal değişimin yalnızca deprem sonrası ortaya çıkan zorunlu bir süreç olmadığını, aynı zamanda uzun yıllara yayılan kentsel büyüme ve planlama sorunlarının bir sonucu olduğunu göstermektedir. Ayrıca yeni sanayi alanının, kentin çeperinde yeni bir kentsel gelişim odağı oluşturma potansiyeline sahip olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Malatya, Mekânsal değişim, Kentsel dönüşüm

1. Giriş

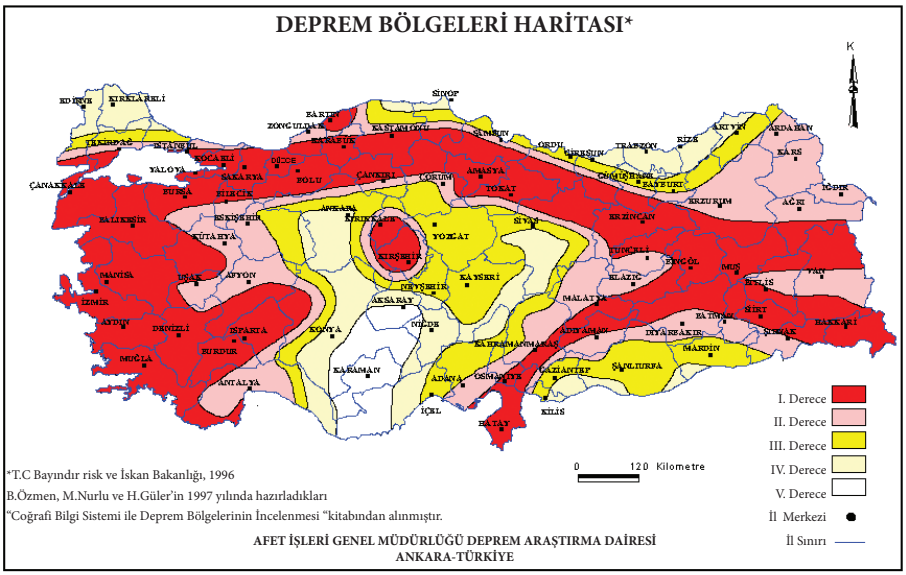
Tarihsel süreç incelendiğinde afet kavramının uzun bir geçmişe sahip olduğu görülmektedir. Kavramın kapsamı ve etkileri konusunda farklı yaklaşımların bulunması, kurumlar ve alan uzmanları tarafından birbirinden farklı tanımların geliştirilmesine yol açmıştır (Oğul, 2019; Usta2023). Afetler genellikle meydana geliş zamanı ve yeri çoğu zaman önceden kesin olarak tahmin edilemeyen; toplumların mevcut hazırlık ve koruma kapasitesini aşarak ciddi kayıplara yol açabilen olaylardır. (İşçi, 2008; McFarlane & Williams, 2012; Usta, 2023). İnsanların yaşamlarını yitirmesine, toplum sağlığının olumsuz etkilenmesine, kamu ve özel mülkiyete zarar verilmesine ve doğal çevrede ciddi tahribata yol açan, genellikle beklenmedik ve ani biçimde ortaya çıkan olaylar olarak tanımlanmaktadır (PAHO, 2000; Ergünay, 2008; Sertel,2017). (AFAD, 2014)' e göre afet; "Toplumun tamamı veya belli kesimleri için fiziksel, ekonomik ve sosyal kayıplar doğuran, normal hayatı ve insan faaliyetlerini durduran veya kesintiye uğratan, etkilenen toplumun baş etme kapasitesinin yeterli olmadığı doğa, teknoloji veya insan kaynaklı olay. Afet bir olayın kendisi değil, doğurduğu sonuçtur" şeklinde ifade edilmiştir. Afetler genel olarak kökenlerine göre doğal ve insan kaynaklı olmak üzere iki temel kategoriye ayrılmaktadır. (Özey, 2006; Ergünay, 2007; Savaş Durduran & Geymen, 2008; Erkal & Değerliyurt, 2009; Özşahin 2013). İnsan kaynaklı afetler kendi içinde teknolojik veya endüstriyel faaliyetlerden kaynaklanan istem dışı olaylar ile savaş, terör ve çatışma gibi insan eylemlerine bağlı olarak ortaya çıkan kasıtlı olaylar şeklinde sınıflandırılabilmektedir. Ayrıca günümüzde doğal ve insan kaynaklı etkenlerin bir araya gelmesiyle oluşan karma nitelikli afetlerin sayısında da artış gözlemlenmektedir. (Aitken & Leggat, 2012; Eriksson vd., 2015; Usta,2023; EM-DAT,2026; t.y.a). Doğal afetler kendi içinde oluşum özelliklerine göre farklı alt gruplara ayrılmaktadır. Deprem ve volkanik patlamalar jeolojik-jeomorfolojik; sel, fırtına ve aşırı sıcaklıklar meteorolojik; nehir taşkınları hidrografik, salgın hastalıklar ve böcek istilaları ise biyolojik afetler arasında değerlendirilmektedir (Şahin & Sipahioğlu, 2002; İşçi,2008; Şahin&Kılıç,2016). Afet türleri arasında bu çalışmanın kapsamını deprem oluşturduğundan, değerlendirmeler deprem afeti ekseninde yürütülecektir.

Deprem, yer kabuğunda ani enerji boşalması sonucu oluşan ve bu enerjinin sismik dalgalar hâlinde yayılarak yeryüzünü sarsmasıyla ortaya çıkan doğal bir olay olarak tanımlanmaktadır (T.C. İçişleri Bakanlığı, 2015; Şahin&Kılıç,2016). Bir diğer deyişle depremler, yerkürenin iç dinamikleri sonucunda ortaya çıkan ve yeryüzü şekillerinin oluşumu ile değişiminde önemli rol oynayan doğal süreçler arasında yer almaktadır. Bu nedenle, günümüzdeki yer şekillerinin oluşumunda etkili olan temel jeolojik olaylardan biri olarak kabul edilmektedir (Erinç, 2015;

Alaeddinoğlu, Sargın & Okudum, 2016; Ayhan&Çapan,2024). Atabey (2000) 'e göre ise bu olay, fay düzlemleri boyunca biriken enerji ve gerilimin ani olarak serbest kalmasıyla ortaya çıkmaktadır. Depremler oluşum nedenlerine göre farklı türlere ayrılmaktadır. Bunların büyük çoğunluğunu, tektonik levhaların hareketleri sonucunda meydana gelen tektonik depremler oluşturmaktadır. Dünya genelindeki depremlerin yaklaşık %90'ı bu grupta yer almaktadır. Türkiye'de görülen depremlerin de büyük bölümü tektonik kökenlidir. (AFAD,2019; Edemen vd., 2023).

Türkiye, geniş yüzölçümü ve farklı iklim özelliklerine sahip olması nedeniyle, dünya genelinde görülen birçok doğa kaynaklı afete karşı hassas bir ülke konumundadır (Meteoroloji Genel Müdürlüğü, 2025). Türkiye, aktif deprem kuşaklarından biri olan Akdeniz-Alp-Himalaya sismik kuşağı üzerinde yer almaktadır. Bu kuşak, levha hareketleri sonucu oluşan dünyanın en önemli tektonik zonlarından biridir (JICA, 2004; Ergünay,2007; Şahin & Kılıç 2016). Türkiye'nin yüzölçümünün yaklaşık %42'si birinci derece deprem riski taşıyan alanlar içerisinde yer almaktadır. Ayrıca ülke, deprem kaynaklı can kayıpları açısından dünya genelinde üst sıralarda bulunmakta olup, etkilenen insan sayısı bakımından da önemli bir risk profiline sahiptir. Türkiye'de her yıl büyüklüğü 5.0 ile 6.0 arasında değişen çeşitli şiddetlerde depremler meydana gelmektedir (AFAD, 2014; Şahin & Kılıç 2016).

Türkiye'de deprem riski dereceleri ise I'den V'e kadar beş grupta sınıflandırılmaktadır (Şekil 1). I. derece deprem bölgeleri en yüksek risk grubunu oluşturmakta olup Kuzey Anadolu, Ege ve Güneydoğu Anadolu'nun önemli bir kısmını kapsamaktadır. II. derece bölgeler birinci derece alanların çevresinde yer alırken, III ve IV. derece bölgeler daha düşük riskli alanları ifade etmektedir. V. derece deprem bölgeleri ise göreceli olarak en düşük riskli alanlar olarak değerlendirilmektedir (AFAD, 2018).

Şekil 1. Türkiye Deprem Tehlike Haritası (AFAD, 2018)

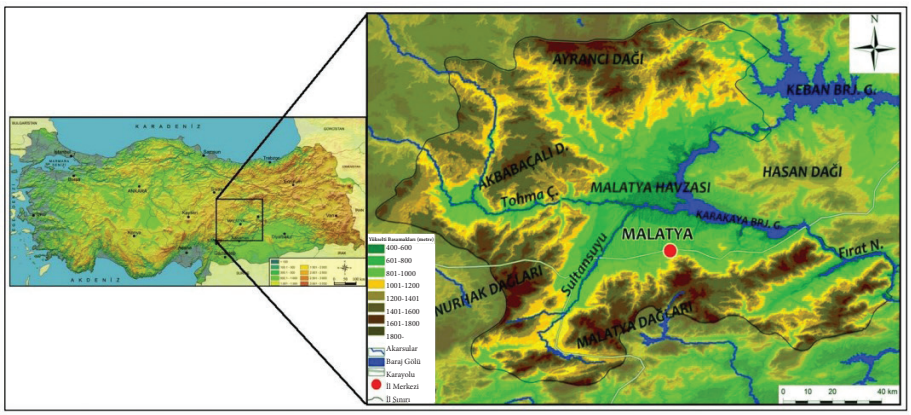
Türkiye topraklarının yaklaşık %66'sı birinci ve ikinci derece deprem bölgelerinde yer almaktadır (Gökçe vd., 2008; Sertel,2017), (Şekil 1). Ayrıca nüfusun büyük bir kısmı deprem kuşakları üzerinde yaşamaktadır (Karazincir, 2024). Ülkede her yıl hasar oluşturabilecek nitelikte bir depremin meydana gelme olasılığının %63 olduğu belirtilmektedir (JİCA,2004; Sertel,2017). Türkiye'nin aktif tektonik kuşaklar üzerinde bulunması, tarih boyunca çok sayıda yıkıcı depremin meydana gelmesine neden olmuş; bu olaylar önemli can ve mal kayıplarının yanı sıra yerleşim düzeni üzerinde de etkili olmuştur (Karazincir, 2024). Tarihi süreçler içerisinde önemli depremler şu şekilde incelenmektedir; 1939 Erzincan, 1999 Gölcük, 2011 Van, 2020 Elâzığ ve 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremleri, kitlesel yer değiştirme ve göç süreçlerinin belirgin şekilde gözlendiği başlıca örnekler arasında yer almaktadır. (Kıral, 1939; Alpar, Yaltırak, & Akkargan,1999; Alaeddinoğlu & Okudum, 2011; Güner, 2020). 1900'lü yıllardan günümüze kadar Türkiye'de meydana gelen depremler sonucunda yaklaşık 100 bin kişi yaşamını yitirmiş, 250 bin kişi yaralanmış ve 600 binden fazla yapı yıkılmış ya da ağır hasar görmüştür (Alyamaç, 2015). 1939 yılında Erzincan'da meydana gelen ve Kuzey Anadolu Fay Hattı üzerinde gerçekleşen deprem, Türkiye'de önemli mekânsal sonuçlar doğuran afetlerden biri olarak değerlendirilmektedir. Yaklaşık 7,9 büyüklüğündeki bu olay, kent dokusunda ciddi değişimlere neden olmuş ve yerleşim alanlarının yeniden planlanmasını gerekli kılmıştır. Deprem sonrasında hasar gören yapıların yenilenmesi, ulaşım ve altyapı sistemlerinin yeniden düzenlenmesi ile kentin fiziksel

yapısında önemli dönüşümler yaşanmıştır. Bu süreç, Erzincan'ın kentsel gelişim yönünü etkileyerek yerleşim düzeninin yeniden şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamıştır (Haçin, 2014; Karazincir, 2024). 1999 Gölcük Depremi sonrasında özellikle alüvyal zeminler üzerinde bulunan kıyı yerleşimlerinde önemli nüfus hareketleri yaşanmıştır. Gölcük, Değirmendere, Yazlık ve Halıdere gibi yerleşimlerde meydana gelen hasarlar, nüfusun bir kısmının daha yüksek ve güvenli görülen alanlara yönelmesine neden olmuştur (Südaş, 2004; Karazincir, 2024). Deprem sonrası ortaya çıkan barınma ve temel ihtiyaçlara ilişkin sorunlar, bölge dışına yönelik göçleri hızlandırmış; bu süreçte İstanbul ve Marmara Bölgesi başlıca çekim merkezleri hâline gelmiştir. Bunun yanında Karadeniz ve Güneydoğu Anadolu bölgelerine de önemli ölçüde nüfus hareketi gerçekleşmiştir. Göç tercihleri üzerinde istihdam olanakları, barınma imkânları ve bireylerin sosyal bağları etkili olurken, özellikle Karadeniz ve Güneydoğu Anadolu kökenli bazı depremzedelerin afet sonrasında memleketlerine geri dönme eğilimi gösterdikleri görülmüştür (Gölcük 17 Ağustos Derneği, 2000; Karazincir, 2024). Türkiye'nin yakın dönem deprem tarihindeki önemli afetlerden biri de 23 Ekim 2011 tarihinde meydana gelen Van Depremi'dir. Yaklaşık 7,2 büyüklüğündeki deprem, Van başta olmak üzere çevre illerde de hissedilmiş ve kentte ciddi yapısal hasarlara neden olmuştur. Çok sayıda konut ve kamu binasının zarar görmesi, eğitim, ulaşım ve diğer kentsel hizmetlerin aksamasına yol açmıştır. Deprem sonrasında ortaya çıkan barınma ihtiyacı ve hasarlı yapı stoğu, yerleşim alanlarının yeniden düzenlenmesini ve yeni yaşam alanlarının oluşturulmasını gerekli kılmıştır. Bu süreç, Van kentinin fiziksel yapısında ve mekânsal organizasyonunda önemli değişimlerin yaşanmasına neden olmuştur (Peker & Şanlı, 2022; Karazincir, 2024). 24 Ocak 2020 tarihinde merkez üssü Elazığ'ın Sivrice ilçesi olan 6,8 büyüklüğündeki deprem, kentte önemli ölçüde yapısal hasara neden olmuştur. Deprem sonrasında yapılan hasar tespit çalışmalarında çok sayıda konutun yıkık veya ağır hasarlı olduğu belirlenmiş, bu durum barınma ihtiyacını artırarak yerleşim alanlarının yeniden düzenlenmesini gerekli kılmıştır. Afet sonrasında yürütülen iyileştirme ve yeniden yapılaşma çalışmaları, Elazığ'ın kentsel gelişim sürecinde önemli mekânsal değişimlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Elâzığ Ticaret ve Sanayi Odası, 2020; Karazincir, 2024). Asrın felaketi olarak adlandırılan 6 Şubat 2023 tarihinde Kahramanmaraş merkezli olarak meydana gelen ve 7,7 ile 7,6 büyüklüğündeki iki büyük deprem, Türkiye'nin yakın tarihindeki en yıkıcı afetlerden biri olarak değerlendirilmektedir. Geniş bir coğrafyada etkili olan depremler, çok sayıda yerleşim alanında ciddi yapısal hasarlara neden olmuş ve kentlerin fiziksel yapısını önemli ölçüde etkilemiştir. Deprem sonrasında barınma, altyapı ve kamu hizmetlerine ilişkin ihtiyaçların artması, afet bölgesinde kapsamlı yeniden yapılanma ve mekânsal düzenleme süreçlerini

gündeme getirmiştir. Bu yönüyle Kahramanmaraş depremleri, afetlerin yerleşim düzeni ve kentsel gelişim üzerindeki etkilerini ortaya koyan önemli örneklerden biri olarak öne çıkmaktadır (Karazincir, 2024; Ata, 2023). Ülke tarihinde kaydedilen en yıkıcı deprem serilerinden biri olarak kabul edilen bu iki ana şokun etkileri incelendiğinde, ilk depremin Kahramanmaraş ve Hatay'da, ikinci depremin ise özellikle Malatya'da daha yoğun hissedildiği görülmektedir. Resmi rakamlara göre, 6 Şubat depremi nedeniyle 50.783 kişi hayatını kaybederken, 115.353 kişi yaralanmıştır. 37.984 binanın yıkıldığı raporlanmıştır (AFAD, 2023).

2. Çalışma Sahasının Genel Coğrafya Özellikleri

Malatya ili, genel olarak Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Bölümü sınırları içerisinde yer almaktadır. Yaklaşık 12.265,56 km² yüzölçümüne sahip olan il; doğuda Elâzığ ve Diyarbakır, batıda Kahramanmaraş, güneyde Adıyaman, kuzeyde ise Sivas ve Erzincan illeriyle çevrilidir (Şekil 2). Topografik özellikler bakımından yüksek bir plato görünümüne sahip olan Malatya'nın ortalama yükseltisi yaklaşık 900 metre olup, yükselti değerleri kuzey ve güney doğrultulu kademeli artış göstermektedir. İlin güney kesimlerinde, Güneydoğu Toroslar içerisinde yer alan Beydağı Kütlesi 2.445 metre ile en yüksek noktayı oluşturmaktadır. Buna karşılık, ilin en düşük yükselti değeri kuzey kesimlerde yaklaşık 850 metre olarak belirlenmiştir (Karadoğan, 1999; Gök &Tuna, 2013; Şengün, Siler & Engin 2014).

Şekil 2. Malatya İli Lokasyon Haritası (Şengün, Siler, & Engin 2014)

Malatya'da karasal iklim özellikleri etkili olup, kış mevsimi genellikle soğuk ve yağışlı, yaz mevsimi ise sıcak ve kurak koşullar altında geçmektedir. Yağışların yıl içerisindeki dağılımı düzensiz bir yapı sergilemekte, en fazla yağış kış ve ilkbahar aylarında görülmektedir. İlde yıllık ortalama sıcaklık yaklaşık 13,7 °C olarak

hesaplanmıştır. En düşük sıcaklık değerleri ocak ayında kaydedilmekte olup, bu ayın ortalama sıcaklığı yaklaşık -1 °C seviyesindedir. İklim koşulları, ilin doğal çevresi ve tarımsal faaliyetleri üzerinde önemli bir etkiye sahiptir (Demir,1997; Bayındır, 2006; Sever,2008; Şengün, Siler & Engin 2014).

Malatya'nın hidrografyası; Sultan Suyu, Sürgü Çayı, Tohma Çayı ve Fırat Nehri vadileri tarafından şekillendirilmekte olup, bu akarsu ağları ilin hidrolojik yapısının temel unsurlarını oluşturmaktadır (Gök & Tuna, 2013).

Malatya, İran-Turan Fitocoğrafya Bölgesi içerisinde yer almakta olup, doğal bitki örtüsü ağırlıklı olarak step formasyonlarından oluşmaktadır. İlde geçmişte geniş alanlar kaplayan ormanlar zamanla azalmış, günümüzde özellikle dağlık kesimlerde meşe toplulukları yaygınlığını korumuştur. Tarımsal alanlarda ise kayısı başta olmak üzere çeşitli meyve bahçeleri, bağlar ve sebze üretim alanları bulunmaktadır. Bitki örtüsündeki bu çeşitlilik, ilin iklim ve topoğrafya özellikleriyle yakından ilişkilidir (Demir,1997; Atalay, 1983).

Depremsellik açısından değerlendirildiğinde Malatya, Doğu Anadolu Fay Zonu üzerinde yer alması nedeniyle yüksek deprem tehlikesine sahip iller arasında bulunmaktadır. Özellikle 6 Şubat 2023 depremleri, ilin maruz kaldığı sismik riskin boyutunu açık bir şekilde ortaya koymuştur (Arpat & Şaroğlu, 1972; Köküm, 2019; Salman, vd., 2026).

Malatya'da ilk yerleşim izleri tarih öncesi dönemlere kadar uzanmaktadır. Asya ile Avrupa arasındaki önemli ulaşım ve geçiş güzergâhlarından biri üzerinde yer alan şehir, sahip olduğu zengin su kaynakları sayesinde tarih boyunca yerleşim ve ticaret açısından önemli bir merkez olmuştur (Karagöz, 2008). Eski Malatya, Roma İmparatorluğu'nun doğu sınırlarının korunmasında stratejik bir kale şehri olarak önemli bir işlev üstlenmiş olup, bu dönemden günümüze ulaşan çok sayıda tarihî yapı bulunmaktadır (Url1). Anadolu'nun doğusunda yer alan Malatya, tarih boyunca kesintisiz yerleşime sahne olmuş; siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel önemini koruyarak günümüze ulaşmıştır (Şahin & Eroğlu, 2020; Akova & Tapan, 2023). Son yıllarda kentleşme sürecinin hız kazanmasıyla birlikte şehir, Doğu Anadolu Bölgesi'nin önemli merkezlerinden biri hâline gelmiştir (Gök & Tuna, 2013). Günümüzde Malatya, özellikle kayısı üretimiyle ön plana çıkmakta ve bu ürün ilin ekonomik yapısı ile ticari faaliyetlerinde önemli bir yer tutmaktadır. Nüfus gelişimi incelendiğinde, uzun yıllar boyunca artış eğiliminin sürdüğü görülmektedir. Bununla birlikte, 2023 Kahramanmaraş depremleri sonrasında geçici bir nüfus azalması yaşanmış; ancak yeniden yapılanma ve yerleşim faaliyetlerinin etkisiyle nüfus tekrar artış göstermiştir. Kent nüfusunun önemli bir bölümü Battalgazi ve Yeşilyurt ilçelerinde yoğunlaşmaktadır (Sertel, 2015; Tapan, 2021).

3. Yöntem

Literatürde var olan çalışmalar incelendiğinde Malatya Şehrinin deprem sonrasında geçirmiş olduğu değişime yönelik çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Ancak bu çalışmalar içerisinde Malatya Küçük Sanayi Bölgesi'nde meydana gelen değişikleri inceleyen herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Literatürde var olan bu açıklık bu konuyu çalışmayı gerekli kılmıştır. Bu bağlamda çalışmanın temel amacı, 6 Şubat 2023 depremleri sonrasında Malatya Küçük Sanayi Bölgesi'nde meydana gelen mekânsal değişimlerin ortaya konulması ve bu değişimlerin saha gözlemleri ve kurumsal veriler doğrultusunda değerlendirilmesidir. Çalışmada, sanayi alanındaki fiziksel dönüşüm süreçleri, yapı stoğundaki değişimler ve yeniden yapılanma faaliyetlerinin mekânsal etkileri incelenmektedir.

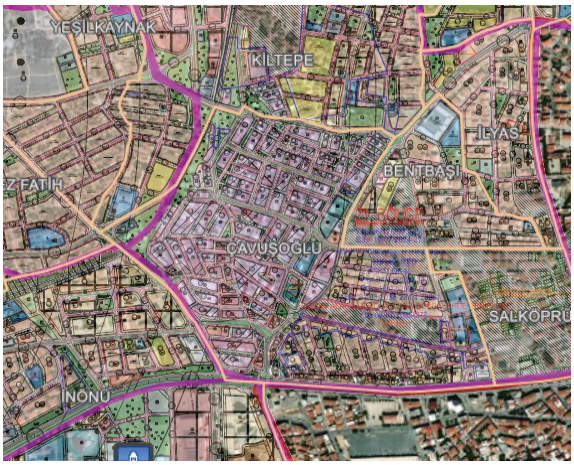
Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi ve durum çalışması deseni kullanılmıştır. Araştırma kapsamında veri toplama aracı olarak gözlem, görüşme (mülakat) ve doküman analizine başvurulmuştur. Malatya Küçük Sanayi Bölgesi'nde saha gözlemleri yapılmış, mülakatlar gerçekleştirilmiş ve alanın mevcut durumu fotoğraflarla belgelenmiştir. Ayrıca sanayi esnafı ile yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilerek deprem öncesi ve sonrası mekânsal değişimlere ilişkin veriler elde edilmiştir. Bunun yanında Malatya İmalat-Demir ve Tamir Esnaf ve Sanatkârlar Odası (MİDTSO) ile Yeşilyurt Belediyesi İmar ve Şehircilik Müdürlüğü'nden kurumsal veriler temin edilmiştir.

4. Bulgular

4.1. Deprem Öncesi Küçük Sanayi Sitesinin Mekânsal Yapısı

Malatya kentinde sanayi faaliyetlerinin mekânsal gelişimi incelendiğinde, üretim ve bakım-onarım faaliyetlerinin başlangıçta kent merkezinde, Merkezi İş Alanı içerisinde yer alan Kapalı Çarşı ve çevresinde yoğunlaştığı görülmektedir.

Kent nüfusunun artması, ulaşım ağlarının gelişmesi ve kentsel fonksiyonların çeşitlenmesiyle birlikte sanayi faaliyetlerinin kent merkezi içerisinde sürdürülmesi güçleşmiş; bu süreç sanayi alanlarının merkezden çepere taşınmasını zorunlu hâle getirmiştir. Bu doğrultuda Çavuşoğlu Mahallesi'nde planlanan Küçük Sanayi Sitesi, 1982 yılında faaliyete geçerek Malatya'daki sanayi faaliyetlerinin yeni odak noktası olmuştur (Malatya Sanayi ve Teknoloji İl Müdürlüğü; Şekil 3; Şekil 4).

Şekil 3. Küçük Sanayi Sitesi; a) Malatya Büyükşehir Belediyesi İmar Planı üzerindeki konumu ve sınırları (URL 3)

Şekil 3 incelendiğinde Küçük Sanayi Sitesi'nin kentin batı kesiminde, Çevre Yolu boyunca konumlandığı görülmektedir. Kuruluş döneminde kent çeperinde planlanan bu alan, sanayi faaliyetlerinin yerleşim alanlarından ayrıştırılması amacıyla tercih edilmiştir. Ancak zaman içerisinde yaşanan kentsel büyüme sonucunda çevresi yoğun yerleşim alanlarıyla çevrilmiş ve başlangıçtaki çeper karakterini büyük ölçüde kaybetmiştir.

Şekil 4. Küçük Sanayi Sitesi Komşu Mahalleler. a) Bentbaşı b) İnönü c) Salköprü d) Yeşilkaynak e) Kiltepe (URL 3)

Küçük Sanayi Sitesi yaklaşık 3.664.000 m² büyüklüğünde bir alan üzerinde yer almaktadır (Yeşilyurt Belediyesi İmar ve Şehircilik Müdürlüğü). Yer seçimi sürecinde, tarımsal üretime elverişli olmayan bataklık ve sazlık karakterli alanların tercih edilmesi etkili olmuştur. Sanayi sitesinin kuzeyinde Kiltepe Mahallesi, kuzeybatısında Bentbaşı Mahallesi, kuzeydoğusunda Salköprü Mahallesi, güneyinde İnönü Mahallesi ve batısında Yeşilkaynak Mahallesi bulunmaktadır (Şekil 4; Şekil 5).

Şekil 5. a) Küçük Sanayi Bölgesi'nden Yeşilkaynak Mahallesine Bakış
b) Küçük Sanayi Bölgesi'nden İnönü Mahallesine Bakış

Kurulduğu dönemde kent çeperinde bulunan sanayi alanı, Malatya'nın zaman içerisinde gösterdiği mekânsal büyüme sonucunda yoğun konut alanları içerisinde kalmıştır. Böylece başlangıçta kent çeperinde konumlanan üretim alanı günümüzde kent dokusuyla bütünleşmiş bir görünüm kazanmıştır. Buna karşın sanayi sitesinin Malatya Çevre Yolu'na doğrudan bağlantısının bulunması, alanın lojistik açıdan yüksek erişilebilirliğe sahip olmasını sağlamaktadır. Bu durum, sanayi faaliyetlerinin kent içi ve kentler arası ulaşım ağlarına entegrasyonunu kolaylaştıran önemli bir mekânsal avantaj oluşturmaktadır.

Kentleşme sürecinin sanayi alanı üzerindeki etkisi özellikle son yıllarda Çavuşoğlu Mahallesi çevresinde gerçekleştirilen TOKİ toplu konut projeleriyle daha belirgin hâle gelmiştir (Şekil 6). Sanayi sitesinin yakın çevresinde gelişen yeni konut alanları, üretim alanı ile konut alanları arasındaki mekânsal sınırları büyük ölçüde ortadan kaldırmış; konut-sanayi etkileşimini artırırken sanayi alanının fiziksel büyüme olanaklarını önemli ölçüde sınırlandırmıştır.

Şekil 6. Küçük Sanayi Sitesi çevresindeki konut gelişimi ve TOKİ konutları görünümü.

Şekil 6 incelendiğinde, TOKİ projeleri öncesinde de sanayi alanının çevresinde konut yerleşimlerinin bulunduğu görülmektedir. Ancak yeni toplu konut projeleriyle birlikte konut dokusu belirgin biçimde yoğunlaşmış; Küçük Sanayi Sitesi çevresi büyük ölçüde yapılaşarak sanayi alanı mekânsal açıdan sıkışık bir karakter kazanmıştır. Böylece kuruluş döneminde gelecekteki büyüme potansiyeli dikkate alınarak planlanan üretim alanı, günümüzde genişleme olanağı oldukça sınırlı olan bir kentsel sanayi alanına dönüşmüştür.

Deprem öncesinde Küçük Sanayi Sitesi, bünyesinde bulunan 1317 iş yeriyle Malatya'nın en önemli üretim, bakım-onarım ve istihdam merkezlerinden biri olmayı sürdürmüştür (Malatya Sanayi ve Teknoloji İl Müdürlüğü). Sanayi sitesinde otomotiv bakım ve onarım faaliyetleri başta olmak üzere kaporta, oto boya, oto elektrik, motor tamiri, tornacılık, kaynakçılık, demir doğrama, marangozluk, mobilya imalatı ve çeşitli metal işleme faaliyetleri yürütülmektedir (Şekil 7).

Şekil 7. Küçük Sanayi Bölgesi Dükkân Görünümleri. a,b,c) Kereste Dükkanları d) Mermer Dükkanı Görünümü.

İşletmelerin faaliyet alanları incelendiğinde, özellikle otomotiv bakım ve onarım sektörüne ait iş yerlerinin sanayi sitesi içerisinde belirgin bir yoğunluk oluşturduğu görülmektedir. Bu durum, Küçük Sanayi Sitesi'nin Malatya'da otomotiv sektörüne yönelik uzmanlaşmış bir üretim ve hizmet merkezi niteliği taşıdığını

göstermektedir. Ancak çevresindeki yoğun konut gelişimi nedeniyle fiziksel genişleme olanakları büyük ölçüde sınırlanmış, üretim faaliyetleri dar bir alanda yoğunlaşmıştır. Dolayısıyla deprem öncesinde oluşan bu mekânsal yapı, 6 Şubat depremleri sonrasında meydana gelen fiziksel hasarın etkilerinin ve işletmelerin yeni mekân arayışlarının daha belirgin biçimde ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

4.2. Şubat Depremlerinin Küçük Sanayi Sitesinin Mekânsal Yapısına Etkisi ve Altay Kışlası Yeni Sanayi Alanı

4.2.1 Fiziksel hasar ve işlev kaybı

6 Şubat 2023 depremleri, Küçük Sanayi Sitesi'nin fiziksel yapısında ciddi ölçüde tahribata yol açmış ve alanın işlevsel bütünlüğünü önemli oranda zayıflatmıştır. Malatya İl Sanayi ve Teknoloji Müdürlüğü verilerine göre sanayi sitesinde yer alan iş yerlerinin yaklaşık %50'si ağır hasarlı veya yıkık olarak tespit edilirken, kalan kısmın az hasarlı ya da hasarsız durumda olduğu belirlenmiştir (Malatya Sanayi ve Teknoloji İl Müdürlüğü; Şekil 8). Bu durum, sanayi alanının mekânsal olarak bütüncül bir üretim alanı olma özelliğini geçici olarak kaybetmesine neden olmuştur.

Şekil 8. 2023 Depremleri Sonrası Tahliye Edilen ve Boşaltılan Küçük Sanayi Sitesi İş Yerleri

Ağır hasar alan iş yerlerinin yoğunlaştığı bölgelerde üretim faaliyetleri tamamen durma noktasına gelmiş, bu alanlar güvenlik gerekçesiyle çevrilerek kullanıma kapatılmıştır. Söz konusu fiziksel izolasyon, yalnızca yapı ölçeğinde bir kayıp değil, aynı zamanda üretim ağlarının kopmasına yol açan bir mekânsal kırılma olarak değerlendirilmektedir. Bu süreçte özellikle ağır hasarlı blokların bulunduğu kesimlerde ticari süreklilik kesintiye uğramış, bazı sokaklar tamamen işlevsiz hale gelmiştir.

4.2.2 Mekânsal Boşalma ve Yeniden Yer Seçimi

Depremin ardından Küçük Sanayi Sitesi'nde meydana gelen ağır hasarlar, üretim faaliyetlerinin önemli bir bölümünde kesintiye yol açmış ve alanın bazı kesimlerinde işlevsel boşalmaya neden olmuştur. Özellikle ağır hasarlı iş yerlerinin bulunduğu bölgelerde faaliyetlerin durması, sanayi sitesinde mekânsal sürekliliğin bozulmasına ve üretim ağlarının parçalanmasına yol açmıştır. Bu süreçte bazı işletmeler faaliyetlerini tamamen durdururken, bazıları ise geçici olarak farklı alanlarda hizmet vermeye yönelmiştir. Bu mekânsal boşalma süreci, sanayi faaliyetlerinin yeniden organize edilmesi ihtiyacını ortaya çıkarmış ve üretim faaliyetlerinin yeni bir alana yönlendirilmesini zorunlu hale getirmiştir. (Şekil 9)

Şekil 9. Yeni Sanayi Sitesinin 2022-2025 Yılları Arası Değişimi (Google Earth, 2026).

Bu kapsamda Altay Kışlası bölgesinin yeni sanayi alanı olarak planlanması, deprem sonrası dönemde ortaya çıkan mekânsal yeniden yer seçimi sürecinin en somut sonucu olmuştur. Böylece Küçük Sanayi Sitesi'nde yaşanan işlev kaybı, kentin başka bir noktasında yeni bir üretim alanının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Altay Kışlası'nda oluşturulan yeni sanayi alanına, özellikle ağır hasarlı iş yerlerine sahip işletmelerin öncelikli olarak yönlendirildiği ve bu süreçte sanayi faaliyetlerinin kısmen yeni alanda yeniden yoğunlaştığı görülmektedir. Bu durum, Malatya kentinde sanayi faaliyetlerinin tek merkezli yapısının kırılarak iki odaklı bir mekânsal organizasyona dönüşmeye başladığını göstermektedir (Şekil 9). Yeni sanayi alanının ilk etabında toplam 714 iş yeri inşa edilmiş ve kura yöntemiyle hak sahiplerine teslim edilmiştir. Mevcut verilere göre Küçük Sanayi Sitesi'nde yaklaşık 3.652 kişi istihdam edilirken, yeni sanayi alanında ortalama iş yeri başına 2,5 çalışan düşeceği kabul edildiğinde, bu durum yeni yerleşimin de önemli bir istihdam kapasitesi oluşturacağını göstermektedir. Projenin tamamlanmasıyla birlikte toplam iş yeri sayısının 1.300'ün üzerine çıkması hedeflenmektedir (Malatya Sanayi ve Teknoloji İl Müdürlüğü; Şekil 10).

Şekil 10: Yeni Sanayi Sitesine Ait Dükkân Görünümleri (URL2)

Yeni sanayi alanı çok etaplı bir planlama çerçevesinde geliştirilmektedir. 1. etap tamamen tamamlanmış olup, 2. etap inşaat süreci devam etmektedir (Şekil 10, 11). 3. ve 6. etaplar ise proje aşamasındadır. Bu durum, sanayi alanının kademeli olarak büyüyen ve zamana yayılan bir mekânsal organizasyon içinde şekillendiğini göstermektedir.

Şekil 11: Altay Kışlası Yeni Sanayi Sitesi Devam Eden Etap Projeleri

Mekânsal konum açısından değerlendirildiğinde Altay Kışlası, Malatya-Sivas karayolu (D300) aksı üzerinde yer almakta olup kentin doğu aksına yakın bir gelişim göstermektedir. Bu konum, yeni sanayi alanının hem kent içi erişilebilirlik hem de bölgesel ulaşım bağlantıları açısından stratejik bir noktada bulunduğunu göstermektedir. Ancak alanın çevresel özellikleri incelendiğinde, yerleşimin tarımsal üretime elverişsiz konglomera zeminler üzerinde kurulduğu ve çevresinde yoğun konut dokusunun henüz gelişmediği görülmektedir.

4.2.3 Yeni Sanayi Alanının Mekânsal Organizasyonu

Yeni sanayi alanında iş yerleri standart bir yapılaşma düzeni içerisinde tasarlanmıştır. İş yerleri yaklaşık 125 m^2 taban alanına sahip olup, yükseklikleri 7-8 metre arasında sabitlenmiştir. Bu durum, eski Küçük Sanayi Sitesi'nde görülen değişken parsel büyüklükleri ve düzensiz yapılaşma örüntüsüne kıyasla daha homojen ve planlı bir mekânsal organizasyonun oluşturulduğunu göstermektedir. Eski sanayi alanında iş yerlerinin zaman içinde bireysel ihtiyaçlara göre genişletilmesi veya daraltılması nedeniyle düzensiz bir yapılaşma ortaya çıkmış ve bu durum mekânsal bütünlük açısından sorunlu bir kentsel doku üretmiştir.

Yeni sanayi alanı, fonksiyonel açıdan da belirli bir düzen içinde organize edilmiştir. 1. etap kapsamında ilk 10 blok otomotiv sektörü faaliyetlerine ayrılmış olup, bu durum benzer ekonomik faaliyetlerin mekânsal olarak kümelenmesini sağlamaktadır. Geriye kalan bloklarda ise farklı üretim ve hizmet kollarının bir arada yer aldığı karma bir kullanım deseni oluşmuştur. Bu yapı, sanayi faaliyetlerinin hem sektörel yoğunlaşma hem de karma kullanım açısından planlı bir şekilde dağıtıldığını göstermektedir.

Mekânsal organizasyon açısından değerlendirildiğinde, yeni sanayi alanının eski Küçük Sanayi Sitesi'ne kıyasla daha düzenli ve planlı bir yapıya sahip olduğu

görülmektedir. Eski sanayi alanında gözlenen kontrolsüz büyüme, düzensiz parsel kullanımı ve zamanla ortaya çıkan çevresel yoğunluk; yeni sanayi alanında yerini standartlaşmış yapılaşma, planlı blok sistemi ve daha düzenli bir arazi kullanımına bırakmıştır. Bununla birlikte, iki sanayi alanı erişilebilirlik bakımından önemli farklılıklar göstermektedir. Kent merkezinde konumlanan Küçük Sanayi Sitesi, otobüs ve minibüs gibi toplu taşıma olanakları sayesinde çalışanlar, müşteriler ve tedarikçiler açısından kolay ulaşılabilir bir konumda yer almaktadır. Buna karşılık, kentin çıkışında konumlanan yeni sanayi alanına erişim büyük ölçüde özel araçlarla sağlanabilmekte, toplu taşıma hizmetlerinin belirli saatlerde gerçekleştirilen seferlerle sınırlı olması ise alanın erişilebilirliğini kısıtlamaktadır. Bu durum, yeni sanayi alanının planlı fiziksel yapısına rağmen ulaşım altyapısının geliştirilmesine yönelik gereksinimin devam ettiğini göstermektedir. Ayrıca, standartlaşmış yapılaşma ve planlı blok sistemi çevresel etkilerin kontrol altına alınması açısından da eski sanayi alanına kıyasla önemli bir avantaj sağlamaktadır.

5. Tartışma ve Sonuç

Bu çalışma, 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremlerinin Malatya Küçük Sanayi Sitesi'nin mekânsal yapısı üzerindeki etkilerini ve sonrasında gelişen yeni sanayi alanı oluşum sürecini incelemiştir. Elde edilen bulgular, sanayi faaliyetlerinin tarihsel olarak kent merkezinden çepere doğru kaydığını, Küçük Sanayi Sitesi'nin ise zamanla kentsel büyüme ve konut alanlarının etkisiyle çevrelenerek mekânsal açıdan sıkışmış bir yapı kazandığını göstermektedir.

Deprem öncesi dönemde Küçük Sanayi Sitesi, kentte otomotiv ve imalat sektörlerinin yoğunlaştığı önemli bir üretim ve istihdam alanı olarak işlev görmüştür. Ancak alanın fiziksel genişleme kapasitesinin konut gelişimi nedeniyle sınırlanmış olması, mekânsal esnekliğini azaltmıştır. 6 Şubat depremleri sonrasında meydana gelen ağır hasarlar ise bu mevcut kırılgan yapıyı daha da belirgin hale getirmiştir. Deprem sonrası süreçte sanayi sitesinin yaklaşık yarısının ağır hasarlı hale gelmesi, üretim faaliyetlerinde ciddi bir kesinti yaratmış ve alanın önemli bir bölümünde işlev kaybına yol açmıştır. Bu durum, üretim faaliyetlerinin yeniden organize edilmesini zorunlu kılmış ve Altay Kışlası mevkiinde yeni bir sanayi alanının planlanmasına zemin hazırlamıştır.

Yeni sanayi alanının etaplar halinde geliştirilmesi, sanayi faaliyetlerinin kontrollü ve planlı bir şekilde yeniden yer seçimi sürecine girdiğini göstermektedir. Özellikle 1. etapta otomotiv sektörünün belirli bloklarda yoğunlaştırılması, mekânsal kümelenme eğilimini ortaya koymaktadır. Buna karşılık eski sanayi alanında görülen düzensiz parsel yapısı ve zaman içinde oluşan kontrolsüz büyüme,

yeni alanın planlı ve standartlaştırılmış yapısıyla belirgin bir karşıtlık oluşturmaktadır. Elde edilen bulgular, Malatya'da sanayi faaliyetlerinin deprem sonrası süreçte yalnızca fiziksel olarak yeniden inşa edilmediğini, aynı zamanda mekânsal organizasyon açısından yeniden yapılandığını göstermektedir. Bu bağlamda Küçük Sanayi Sitesi ve Altay Kışlası yeni sanayi alanı olmak üzere iki odaklı bir sanayi yapısı ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak 6 Şubat depremleri, Malatya Küçük Sanayi Sitesi'nin mekânsal sürekliliğini kırmış ve kentte sanayi faaliyetlerinin tek merkezli yapıdan çok merkezli bir mekânsal düzene dönüşmesine neden olmuştur. Bu süreç, afetlerin yalnızca fiziksel yıkım değil, aynı zamanda kentsel mekânın yeniden planlanmasında belirleyici bir faktör olduğunu göstermektedir.

Kaynakça

AFAD (2014). Afet ve Acil Durum Başkanlığı. Açıklamalı Afet Yönetimi Terimleri Sözlüğü. 7 Haziran 2026 tarihinde https://www.afad.gov.tr/kitaplar adresinden erişildi.

Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı [AFAD] (2018). https://www.afad.gov.tr/turkiye-deprem-tehlike-haritasi Son Erişim Tarihi:1 Haziran 2026

Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı [AFAD] (2019). Deprem Nedir? https://www.afad.gov.tr/deprem-nedir Son Erişim Tarihi:1 Haziran 2026

Aitken, P., & Leggat, P. (2012). Considerations in Mass Casualty and Disaster Management. Emergency Medicine: An İnternational Perspective, 145-182.

Akova, S. B. & Tapan, İ. (2023). Malatya'da Nüfusunu Yitiren Kırsal Yerleşmeler ve Korunması İçin Bir Yöntem: Turizm. Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 8(2), 1-26.

Alaeddinoğlu, F., Sargın, S. & Okudum, R. (2016). 2011 Van Depremi ve Kentsel Nüfusta Mekânsal Farklılaşmalar. Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, (39), 133-149.

Alpar, Ş., Yaltırak, C. & Akkargan, Ş. (1999). Kuzey Anadolu Fay Zonu ve 17 Ağustos 1999 Depreminin İzmit Körfezi ve Marmara Çıkışı Genç Çökelleri Üzerindeki Etkileri.

Alyamaç, K. E. (2015). Elazığ'daki Mevcut Yapı Stokunun Deprem Dayanımı ve Gelecek Planlaması. Tarihten Günümüze Elâzığ Uluslararası Kongresi, 17-19.

Arpat, E. & Şaroğlu, F. (1972). Doğu Anadolu Fayi ile İlgili Bazı Gözlemler ve Düşünceler. Bulletin Of The Mineral Research And Exploration, 78, 44-50.

Ata, N. S. (2023). Kahramanmaraş Merkezli 6 Şubat Depremlerinin Kriz Yönetimi Bağlamında Değerlendirilmesi. Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, 7(Özel Sayı), 59-77.

Atabey, E. (2000). Deprem. Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü Yayınlarından Eğitim Serisi No. 3

Atalay, İ., (1983) Türkiye Vejetasyon Coğrafyasına Giriş, Ege Üniv., Fen-Ed. Fak. Yay. No: 19, Ticaret Matbaacılık T.A.Ş., İzmir.

Ayhan, G. & Çapan, Y. (2024). Spatial Changes of February 6 Earthquakes on Population and Settlement: The Sample of Kahramanmaraş City. Eastern Geographical Review, 29(51), 1-12.

Bayındır, F. (2006). Malatya İlindeki Genel Arazi Kullanımının Yükselti Kuşaklarına Göre Değişimi. Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi (Yayınlanmamış), Elâzığ.

Edemen, M., Okkay, M., Tugrul, R., Kurt, M. Ş., Bircan, O., Yoldaş, H. & Aslan, A. (2023). Deprem Nedir? Nasıl Oluşur? Türkiye'de Oluşmuş Depremler ve Etkileri Nelerdir? Depremlere Karşı Alınabilecek Tedbirler Hususunda Öneriler. International Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR), 10(93), 719-734.

Elazığ Ticaret ve Sanayi Odası, 2020 https://elazigtso.org.tr/tr/wp-content/uploads/2023/03/Elazig-TSO-Deprem-ve-COVID-19-Anketi-Degerlendirme-Raporu-Haziran-2020.pdf Son Erişim Tarihi: 3.07.2026

EM-DAT. (t.y.a). General Classification. 7 Haziran 2026 tarihinde https://www.emdat.be/classification adresinden erişildi.

Ergünay, O. (2007). Türkiye'nin Afet Profili. TMMOB Afet Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 5(7), 1-14.

Eriksson, A., Ohlsén, Y. K., Garfield, R. & von Schreeb, J. (2015). Who İs Worst Off? Developing A Severity-Scoring Model Of Complex Emergency Affected Countries İn Order To Ensure Needs Based Funding. PLoS Currents, 7, ecurrents-dis.

Erkal, T. & Değerliyurt, M. (2009). Türkiye'de afet yönetimi. Doğu Coğrafya Dergisi, 14(22), 147-164.

Gök, A. & Tuna, H. (2013). Turizm Pazarlaması Açısından Malatya İlinin Potansiyelinin Belirlenmesi. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 2013(1), 1-11.

Gökçe, O. & Özden, Ş. & Demir, A. (2008). Türkiye'de Afetlerin Mekânsal ve İstatistiksel Dağılımı Afet Bilgileri Envanteri, Ankara: Bayındırlık ve İskân Bakanlığı Afet İşleri Genel Müdürlüğü Afet Etüt ve Hasar Tespit Daire Başkanlığı Yayınları

Güner, B. (2020). Türkiye'deki Deprem Hasarlarına Dönemsel Bir Yaklaşım; 3 dönem 3 deprem. Doğu Coğrafya Dergisi, 25(43), 139-152.

Haçin, İ. (2014). 1939 Erzincan Büyük Depremi. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 30(88), 37-70.

İçişleri Bakanlığı. (2004). Türkiye'de Doğal Afetler Konulu Ülke Strateji Raporu. Japonya Uluslararası İş birliği Ajansı (JICA) Yayınları, Türkiye Ofisi, Ankara.

İşçi, C. (2008). Deprem Nedir ve Nasıl Korunuruz. Yaşar Üniversitesi E-Dergisi, 3(9), 959.

Karadoğan, S. Kuruluş Yeri Açısından Malatya ve Yakın Çevresinin Jeomorfolojisi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, vol. 11, no. 1, pp. 27-56, 2001.

Karagöz, M. (2008). Cumhuriyet'in Modernleşme Sürecinde "Malatya" (1930-1938): Bir Seyyahın Notları Vesilesiyle. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 18(1), 291-324.

Karazincir, S. E. (2024). Deprem Ve Göç İlişkisi. Akademik Yaklaşımlar Dergisi, 15 (1-Deprem Özel Sayısı-), 366-383.

Kıral, Ö. (1939). 1939 ve 1992 Erzincan Depremleri Şehircilik Düzenimizde Hasar Yarattı mı? Sivil Şehircilik Reformuna Doğru.

Köküm, M. (2019). Landsat Tm Görüntüleri Üzerinden Doğu Anadolu Fay Sistemi'nin Palu (Elâzığ)-Pütürge (Malatya) Arasındaki Bölümünün Çizgisellik Analizi. Gümüşhane Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi, 9(1), 119-127.

Malatya İmalat-Demir ve Tamir Esnaf ve Sanatkârlar Odası (MİDTSO) https://www.midtsob.org/ Son Erişim Tarihi: 5 Haziran 2026

Malatya Sanayi ve Teknoloji İl Müdürlüğü https://malorsa.org.tr/t-c-malatya-valiligi-il-sanayi-ve-teknoloji-mudurlugu/ Son Erişim Tarihi: 8 Haziran 2026

McFarlane, A. C. & Williams, R. (2012). Mental Health Services Required After Disasters: Learning From The Lasting Effects Of Disasters. Depression Research And Treatment, 2012(1), 970194.

Meteoroloji Genel Müdürlüğü (2025). Meteorolojik Afetler https://www.mgm.gov.tr/FILES/genel/sunular/metafet2025.pdf Son Erişim Tarihi:1 Haziran 2026

O. Demir, Malatya-İsmetpaşa-Akçadağ-Kürecik Hekimhan-Arguvan-Karakaya Baraj Gölü Arasındaki Alanın Jeolojisi ve Hidrokarbon Olanakları (Akçadağ Fay Malatya-Karakaya Gölü Arası), TPAO Arama Grubu, Ankara, 31s. (Yayımlanmamış), 1997.

Oğul, E. (2019). Türkiye'de Afet Yönetimi Politikasının Coğrafi Bilgi Sistemleri Kapsamında İncelenmesi (Doctoral dissertation, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Elâzığ. YÖK Veri tabanından erişildi Erişim Adresi (14.03.2023): https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp

Özey, R. (2006). Afetler Coğrafyası, Aktif Yayınevi, İstanbul.

Özşahin, E. (2013). Türkiye'de Yaşanmış (1970-2012) Doğal Afetler Üzerine Bir Değerlendirme. 2. Türkiye Deprem Mühendisliği ve Sismoloji Konferansı, 25-27.

Pan American Health Organization (PAHO) (2000). Washington D.C: Principles of Disaster Mitigation in Health Facilities.

Peker, A. E. & Şanlı, İ. (2022). Deprem ve Göç İlişkisi: 24 Ocak 2020 Elâzığ Deprem Örneği. Fırat Üniversitesi Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 6(1), 125-154.

Salman, S., Bulucu, Y., Aydın, İ. F., Elhisso, A., Göktaş, Y., Ağgün, F. & Köküm, M. (2026). Evaluation of the Relative Tectonic Activity of the Yeşilyurt Fault Using Morphometric Analyses. Firat University Journal of Experimental and Computational Engineering, 5(2), 398-417.

Savaş-Durduran, S. & Geymen, A. (2008). Türkiye'de Afet Bilgi Sistemi Çalışmalarının Genel Bir Değerlendirilmesi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 2, 13-15.

Sertel, S. (2015). Cumhuriyet İn İlk Nüfusu Sayımı Sonuçlarına Göre Malatya Da Nüfus. Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi, (48), 80-96.

Sertel, S. (2017). Cumhuriyet Dönemi'nde Malatya'da Meydana Gelen Afetler (1929-1974). The Journal of Academic Social Science Studies, 8(61), 383-411.

Sever, R. (2008). Malatya'daki Hava Kirliliğine Coğrafi Bakış. Doğu Coğrafya Dergisi, 13(20), 59-76.

Südaş, İ. (2004). 17 Ağustos 1999 Marmara Depreminin Nüfus ve Yerleşme Üzerindeki Etkileri: Gölcük (Kocaeli) Örneği. Ege Coğrafya Dergisi. 13(2004), 73-91.

Şahin ve Sipahioğlu, 2002. Uzaktan Algılama ve Coğrafi Bilgi Sistemleri Sempozyumu,13-15 Ekim 2008, s.: 1-9, Kayseri.

Şahin, İ. & Kılınç, T. (2016). Türkiye'de 1980-2014 Yılları Arasında Görülen Depremlerin Ekonomik Etkileri. İktisadi Yenilik Dergisi, 4(1), 33-42.

Şahin, M. & Eroğlu, B. (2020). Malatya Geleneksel Konutları ve Dokusu Üzerine Bir Yaklaşım: Yakınca Evleri. Ibad Sosyal Bilimler Dergisi, 740-756.

Şengün, M. T., Siler, M. & Engin, F. (2014). Hidrografik ve Jeomorfolojik Analizlerde Coğrafi Bilgi Sistemleri Tekniklerinin Kullanımı: "Malatya Havzası Örneği". VIII. Coğrafya Sempozyumu, 23-24.

T.C. Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) Deprem Dairesi Başkanlığı, http://www.deprem.gov.tr/tr/tarihsel depremler (Erişim Tarihi: 3.07.2026)

Tapan, İ. (2021). Malatya İlinde Nüfusun Gelişimi ve Dağılışı: 1927-2019. Fikriyat, 1(1), 27-53.

Usta, G. (2023). Dünya'da meydana gelen afetlerin istatistiksel olarak analizi (1900-2022). Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 14(1), 172-186.

Yeşilyurt Belediyesi İmar ve Şehircilik Müdürlüğü (2026) https://webgis.yesilyurt.bel.tr/imardurumu/ Erişim Tarihi: 29.06.2026

URL1: Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı, Malatya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. https://malatya.ktb.gov.tr/ Son Erişim Tarihi: 15 Haziran 2026

URL2: https://i.malatyanethaber.com.tr/c/100/1280x720/s/dosya/haber/malatya-da-altay-kislasi-na-ya_1728123411_vzDuNe.jpg Son Erişim Tarihi: 10 Haziran 2026

URL3: https://webgis.yesilyurt.bel.tr/keos/ Son Erişim Tarihi: 13 Haziran 2026

38. BÖLÜM

MALATYA'NIN FESTİVAL VE ŞENLİKLERİNE COĞRAFİ BİR BAKIŞ

Prof. Dr. Ramazan SEVER - İnönü Üniversitesi
ORCID No: 0000-0001-6792-6041

Hayatı bir festival neşesiyle yaşayan, enerjisi ve renkli kişiliğiyle etrafına neşe katan Coğrafya camiasının güzel şenliği Prof. Dr. İhsan BULUT'a

Özet

Bilindiği üzere bugün artık turizm gelirlerini artırmak için Dünya'nın hemen her coğrafyasında yerel, ulusal, bölgesel ve uluslararası çapta kutlanan festivaller, birçok bileşeni yapısında barındıran toplumsal etkinlikler şeklinde düzenlemeye başlamıştır. Malatya doğal ve beşeri coğrafya özelikleri nedeniyle tarihin her döneminde cazibesi yüksek önemli bir yerleşme sahası olmuştur. MÖ 7000 ler de başlayan ve farklı uygarlıklara ev sahipliği yapan Malatya önemli kültürel bir mirasa da sahiptir. Bu coğrafyası ve kültürel özelliklere dayalı olarak Malatya'da ulusal ve uluslararası festivaller ile çok sayıda şenlik düzenlenmektedir. Bunun yanında çeşitli nedenlerle geleneksel hale gelememiş ve henüz yeni başlayan önemli etkinlikler de vardır. Kitabın bu bölümünde de Malatya'da düzenlenen festival ve şenlikler coğrafi bir bakış ile incelemeye çalışılmıştır. Araştırmanın amacı Malatya'daki festival ve şenlikleri tanıtmak ve potansiyelini ortaya koymaktır. Ancak asıl amaç Malatya'nın doğal çevre (Topoğrafya, iklim, su kaynakları, bitki örtüsü), beşerî çevre (nüfus, yerleşme ve ekonomik faaliyetler) ve kültürel peyzaj (folklor, yerel kimlik, bellek ve temsil) bileşenlerinin festival mekânları ve temalarıyla ilişkisi analiz etmektir. Araştırma, coğrafya ilminin en temel yöntemi olan gezi-gözlem ve doküman analizi ile yürütülmüş olup nitel araştırma yaklaşımı ile ha-

zırlanmıştır. Bulgular; Malatya'daki festival ve şenliklerin büyük ölçüde ürün coğrafyası (kayısı, üzüm, kiraz, ceviz, armut, çilek, elma, mor reyhan), yöresel kültür coğrafyası (türkü geleneği) ve inanç-tarih turizmi peyzajı (Malatya Uluslararası Kervansaray Buluşması) etrafında kümelendiğini göstermektedir. Kayısı eksenli ana festivallerin Malatya Ovası ve çevresindeki tarım-ekonomi yapısını görünür kıldığı; Arguvan Türkü Festivali'nin kültürel kimliği ve yer duygusunu pekiştirdiği; Arapgir bağbozumu, mor reyhan şenliklerinin bağcılık ve hasat ritimleriyle mevsimselliği toplumsal hafızaya dönüştürdüğü; Yeşilyurt kiraz, Kale çilek, Akçadağ armut, Doğanşehir elma etkinliklerinin kent-çeper tarım kuşaklarını temsil ettiği; Battalgazi ve Darende'deki kültür etkinliklerinin ise tarihi-dini mekânsallığı ziyaretçi hareketliliğine bağladığı görülmüştür. Malatya örneğinde festival coğrafyasının mekân-tema-mevsim üçgeninde okunabileceğini ve etkinliklerin yerel kalkınma ile kültürel süreklilik arasında bir ara yüz oluşturduğu sonucuna varılmıştır. Kuşkusuz 2016'dan 2026'ya kadar geçen 10 yıllık süreçte Türkiye ve Malatya özelinde olağanüstü olayların yaşanması (toplumsal olaylar, pandemi ve 23 Şubat 2023 Kahramanmaraş ikili depremleri) ilde yapılan festival, şenlik ve diğer kültürel etkinlerin düzenlenmesini önemli ölçüde engellemiştir. Hızla toparlanmaya çalışılan ilde festival ve şenliklerin hem zor günler geçiren yöre halkına moral kaynağı olması hem de turizme olan katkılarıyla ilin ekonomisine destek vermeye devam edeceği beklenebilir.

Anahtar Kelimeler: Festival, şenlik, coğrafi bakış, Malatya,

1. Giriş

Karnaval, şölen, gösteri, şenlik veya geçitler dizisi olarak tanımlanan festivaller; dönemi, kutlanma şekli, yapıldığı yer, katılımcıların sayısı veya niteliği bakımından belli bir program dâhilinde tertiplenmiş ve özel önemi olan gösterilerin bütünüdür. Her çağda, kültürde ve toplumda çok değişik şekillerde kutlanan festivaller daha çok topluma mal olmuş kahraman, lider veya sanatçıların doğum ya da ölüm yıldönümleri, bir mevsimden diğerine geçiş zamanı, tarım ürünü, bir kurum ya da ülkenin kuruluş veya kurtuluş yıldönümleri vb. gibi ortak duyguların sembolik olarak paylaşımı ve etkinliği şeklinde kutlanmaktadır. Bir topluluğun veya yörenin tarihini, folklorunu, gelenek ve görenek gibi kültürel değerlerini yaşatıp bunların diğer topluluklar tarafından tanınmasını sağlayarak aynı zamanda da sonraki kuşaklara aktarmak gibi birçok amaç ve işleve sahip olan festivaller, çoğunlukla gelenekselleşmiş tarih ve günlerde kutlanmaktadır. Günümüzde yüklendiği toplumsal işlevleri ile gelenekselleşen festivaller, aynı zamanda önemli ekonomik işlevlere de sahiptir. Çeşitli sanat ve kültürel gösterilerin yapılması, ulaşım,

konaklama, yiyecek-içecek, kıyafet ve hediyelik eşya pazarı gibi birçok bileşeni bu etkinliklere ekonomik bir boyut kazandırmaktadır. Ayrıca festivaller ve şenlikler, yalnızca belirli günlerde gerçekleştirilen eğlence programları değil; aynı zamanda mekânı üreten, kimliği görünür kılan ve ekonomik dolaşımı yoğunlaştıran toplumsal pratiklerdir. Etkinlik turizmi literatürü, festivallerin destinasyon imajı, ziyaretçi motivasyonu ve yerel kalkınma üzerindeki etkilerine vurgu yapar (Getz, 2008). Bununla birlikte festivallerin, nerede ve neden o temayla gerçekleştiğini anlamak için coğrafyanın temel soruları olan yer, bölge, insan-çevre etkileşimi ve mekânsal örüntü kavramları kritik önem taşır.

İlk olarak belli bir bölgede kutlanmasına rağmen günümüzde şöhreti uluslararası düzeye ulaşan festivaller bulunmaktadır. İspanya'nın Valencia bölgesindeki Bunol Köyü'nde Domates Festivali La Tomatina, İtalya'daki Venedik Festivali ve Brezilya'da Rio Karnavalı bunlardan sadece birkaçıdır. Yine sanat alanında dünyadaki en eski festivallerden biri olan Cannes Film Festivali ilk olarak yapıldığı 1946 yılından itibaren sinema etkinliği yanında organizasyonun yapıldığı bölgeyle özdeşleşmiştir (URL 1). Her yıl düzenli zaman aralıklarında gerçekleştirilen festivaller, fuarlar, sergiler ya da kültürel başka olay ve organizasyonlar, turist çekmek anlamında da önemli rol oynarlar (Özgüç, 2007). Gerçekten de festivaller, hem yapılacak konu alanı, ürünün veya mekânın tanıtımına katkı sağlarken, hem de festival turizmi denen bir aktivitenin gerçekleşmesine zemin hazırlamaktadır. Artık bazı yörelerde yapılan festivallerde, festivalin hangi ürün veya konu alanında yapıldığı hususu, insanların zihninde zaman zaman ikinci plana düşmekte ve yapılan eğlendirici aktiviteler daha ön plana çıkabilmektedir. Ayrıca festival ve şenlikler, son dönemlerde bilhassa yerel yöneticilerin vazgeçemeyecekleri tanıtım organizasyonlarıdır. Günümüzde büyük-küçük birçok belediye, yörelerini veya yörelerindeki ürünlerin tanıtımı için ekonomik güçleri nispetinde çeşitli festivaller ve şenlikler düzenlenmektedir. Festival ve şenliklerin, gerçekleştirildikleri yörelere birçok açıdan yararları söz konusudur. Bu tür etkinlikler yöre halkının katılımını sağlayarak, hem yöre halkının eğlenceli vakit geçirmesine hem de yöre halkında o ürün veya konuyla ilgili bilinçlenme ve sahiplenme duygusunun artırmasına katkı sağlamaktadır. Ayrıca gelen ziyaretçilerin artmasıyla festivalin düzenlendiği sahada ekonomik ve sosyokültürel açıdan hareketlilik yaşanmaktadır. Günümüzde bütün bu avantajlı özellikleriyle festival, şenlikler, şölenler ve fuarlar gerçekleştirildikleri mekânlarda turistik aktivitelerin geliştirilmesinde önemli bir destek unsuru olabilir. Diğer yandan festivaller kapsamında gerçekleştirilen sanatsal etkinlikler, sanatın ve sanatçının halkla buluşmasına katkı sağlamakta; bireysel ve toplumsal duyarlılığın artırılmasında, estetik bakış açısının kazandırılmasında etkin rol oynamaktadır. Bazı ülkelerdeki sanat festivallerinin etkisiyle Türkiye'de

de sanat pratikleri ve anlatıları temelinde gerçekleştirilen festivallerin sayısı ve niteliği artmaya başlamıştır (Ercan, 2018). Nitekim Türkiye'de 2010'lardan itibaren festival etkinliklerindeki artış dikkat çekicidir (Giritoğlu ve diğ., 2015). Ülkemizde düzenlenen festival sayısı toplam 1 250'yi (1 254) aşmıştır[1].

Malatya ili, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Bölümü'nde yer alan coğrafi özellikleri ve çevresiyle dikkat çeken bir ildir. Malatya, Türkiye'nin doğusu ile batısı arasında köprü konumunda olması nedeniyle ulaşım açısından stratejik bir merkezdir; Karadeniz'i Akdeniz'e bağlayan yollar üzerinde bulunması bu önemini artırmaktadır. Ayrıca Türkiye'nin en önemli tarımsal ürünlerinden biri olan kayısının dünyaca ünlü üretim merkezi olması, ilin ekonomik kimliğini belirginleştiren bir unsurdur. Tarihsel süreçte Hititlerden Osmanlılara kadar pek çok medeniyete ev sahipliği yapması, Malatya'yı kültürel zenginlik bakımından da öne çıkarmaktadır. Bu özellikler, Malatya'nın yalnızca doğal coğrafi konumuyla değil, aynı zamanda ekonomik, kültürel ve stratejik yönleriyle de özel bir konuma sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Gerçekten de insanların yerleşmesine olanak sağlayan geniş bir ova, uygun iklim ve zengin su kaynakları ile başlayan yerleşme çekiciliği, yüksek tarım potansiyeli ve ulaşım olanakları bakımından kavşak bir noktada olması ile avantajlarını yükseltmesi, buradaki yerleşmelerin birçok saldırı ve yağmaya uğramasına rağmen varlığını sürdürmesine ve günümüze kadar gelmesine neden olmuştur.

Malatya, Türkiye'nin hızlı gelişen ve büyüyen, Doğu Anadolu Bölgesinin en büyük şehir merkezlerindendir. Malatya Kenti Güney Doğu Torosların üzerinde yer alan Beydağı'nın kuzeyinde Fırat Nehrine (Karakaya Baraj Gölü) doğru gelişmiş hafif eğimli bir etek ovası üzerinde yer alır. Söz konusu birikinti yamaçları, düzlükler ve vadi tabanları ilin en önemli tarım alanlarını oluşturur. Malatya ilinde yükseltinin en düşük olduğu alanlara sahanın kuzey sınırını da oluşturan Karakaya Baraj Gölü kıyılarında ulaşılır. Burada yükselti 700 m nin altına inmektedir. Anadolu'nun bu kesiminde genel taban seviyesinin düşük olması (700-800 m) yerleşme tarihi ve tarımsal bakımdan oldukça önemlidir. Çünkü bu yükselti değeri Doğu Anadolu Bölgesi'nde (Iğdır 860 m, Elazığ 1067 m, Bingöl 1151 m Erzincan 1185 m, Muş 1404 m, Erzurum 1853) ve İç Anadolu Bölgesi'ndeki birçok sahadan

1 Temalara göre dağılım incelendiğinde kültür festivalleri 508 etkinlikle ilk sırada yer alırken; bunu sanat 284, yiyecek-içecek 205, spor 127 ve diğer temalar 68 festivalle izlemektedir. Bölgelere göre en fazla festival Marmara Bölgesi'nde düzenlenmiş; ardından Karadeniz, Ege ve İç Anadolu bölgeleri gelmiştir. Güneydoğu Anadolu ise en az festival düzenlenen bölgedir. Bölgelere göre dağılımda Marmara'da 463, Karadeniz'de 268, Ege'de 173, İç Anadolu'da 148, Akdeniz'de 111, Doğu Anadolu'da 60 ve Güneydoğu Anadolu'da 31 festival düzenlendiği belirlenmiştir. Kültür temalı festivaller 508 etkinlikle en yaygın festival türüdür. Ayrıca festivallerin en yoğun temmuz ve ağustos aylarında gerçekleştirildiği; bu festivallerin çoğunlukla tarım, kültür ve kurtuluş günü temalı olduğu görülmüştür (Kızılırmak, 2006, Giritlioğluve diğ., 2015, Ercan, 2018).

(Sivas 1285 m, Kayseri 1054 m) düşük rakımlı olduğundan tarımsal faaliyetler ve yerleşmelerin kurulması için cazip bir mekân ortaya çıkarmıştır. Malatya'da kışları yağışlı ve soğuk, yazları ise kurak ve sıcak olan karasal iklim hüküm sürmektedir. Malatya Meteoroloji İstasyonu'nun rasat sonuçlarına (1929-2025) göre yıllık sıcaklık ortalaması 13,8 °C, yıllık toplam don olayının görüldüğü gün sayısı ise 74'tür. Malatya'da yağışların büyük kısmı kış (%34,7) ve ilkbahar (%39,1) mevsimlerinde düşmektedir. Yaz aylarında ise yağış oldukça düşüktür (%1-2). Bu durum, tipik karasal iklim koşullarını yansıtır. En yağışlı ay, Nisan (57,2 mm), en kurak ay, Ağustos (1,8 mm) ve yıllık toplam yağış miktarı 387,6 mm dir. Yağışların mevsimsel dağılımı, tarımsal faaliyetlerin zamanlamasını doğrudan etkilemektedir. Özellikle Nisan-Mayıs aylarındaki yağışlar, Malatya'nın kayısı üretimi açısından büyük önem taşımaktadır.

Malatya'nın geçiş güzergâhları üzerinde bulunması, tarıma, turizme bağlı önemli ekonomik gelirler elde etmesine imkân sağlamaktadır. Malatya ili ve ilçeleri aynı zamanda tarihî ve kültürel eserler bakımdan da zengin bir potansiyele sahiptir. Kentin yerleşme coğrafyası MÖ 7 000 li yıllara dayanmakta olup kent birkaç defa da yer değiştirmiştir. Arkeolojik kazılarla Malatya'nın tarihî ve mimarî açıdan sahip olduğu eserler gün ışığına çıkarılmaya devam etmektedir. Yapılan araştırmalarda Malatya'da 202 arkeolojik sit alanı, 13 doğal sit alanı, 60 dinî yapı, 68 kültürel yapı, 7 idari yapı, 57 sivil mimari yapı, 4 askerî yapı olmak üzere toplam 411 kültür miras kalıntısı tespit edilmiştir (Tapan, 2022). Bu bakımdan ilin somut ve kültürel mirasını korumak, yaşatmak, tanıtmak şehri turizm merkezi haline getirmek, kültürel sermayesini ekonomik kazanıma dönüştürmek gerekmektedir.

Malatya ili doğal çekiciliklerin yanında tarihsel ve kültürel açıdan zengin turistik kaynaklar sayesinde inanç turizmi, kırsal turizm, kültür turizmi gibi alternatif turizm türlerine elverişli olmaktadır (Gök & Tuna, 2013). Malatya'nın ilk kuruluş yeri olarak kabul edilen Bahçebaşı (Orduzu) kasabasındaki Aslantepe ve Değirmentepe kazıları ile İzollu mevkii Cafer Höyükte sürdürülen arkeolojik kazılardan elde edilen bulgulardan yerleşimin MÖ 8000-3000 yılları arasında Kalkolitik çağda devam ettiğini göstermektedir (Güney,1999). Farklı medeniyetlere ev sahipliği yapan Malatya, Battalgazi, Nemrut Dağı, Aslantepe, Fırıncılar, Bayramtepe, Ören Höyüğü, Aslantaş, Levent Kanyonu görülebilecek arkeolojik alanlar bulunmaktadır. Zengin tarihi unsurları, ulaşım, altyapı olanakları ile turizm potansiyeline sahip olan Malatya'da, Karakaya Baraj Gölü içinde kalan ve Aslantepe höyüklerinden çıkarılan eserler Arkeoloji müzesinde sergilenmektedir (Karataş, 2017). İlde yer alan çeşmeler, mezarlılar, türbeler, camiler, kümbetler, namazgâh, anıtlar, müzeler, konaklar, kervansaraylar, hanlar ilin kültür turizm kaynaklarını oluşturmaktadır (Topal, 2019, Aslan & Güneş, 2016). Malatya'da yer alan mağara,

çay ve şelaleler doğa turizmine kaynak oluştururken Arapgir ve Pütürge ilçelerindeki avlaklar ve olta balıkçılığına uygun ortam hazırlamaktadır (Karataş, 2018). Arkeologlar tarafından din, inanç ve beslenme alışkanlıkları hakkında bilgi verdiği düşünülen mağaralar, turistler ve tur operatörleri tarafından doğaya dayalı turizm, ekoturizm ya da macera turizmi deneyimleme aracı olarak görülmektedir (Okonkwo vd., 2017). Bu bağlamda Polat Mağarası ile Levent Kanyonu sahip olduğu mağara ve tümülüsler ile turizm potansiyeli oluşturmaktadır (Sever, 2011, Akbulut & Ünsal, 2012). Bireylerin din ve maneviyat gibi nedenlerle popüler ibadet yerlerine ya da mucizevi olarak kabul ettikleri yerlere yapılan seyahatler inanç turizmi olarak ifade edilmektedir (Jongmeewasin, 2016). Malatya'nın Arguvan ilçesi Kızık Köyü sınırları içerinde yer alan ve yerel halk tarafından kutsal görünüp Balıklı Pınar diye adlandırılan bölgede temmuz aylarında yapılan türkü festivalleri inanç turizmi kapsamında değerlendirilmektedir (Özpay, 2017, Başer vd., 2021). Az öncede belirtildiği gibi Malatya sosyal ve kültürel açıdan geniş bir miras turizm yelpazesine sahiptir. Ama özelikle inanç turizm potansiyeli bakımından oldukça zengindir. Yeşilyurt, Battalgazi, Arapkir, Darende ilçelerinde çok sayıda tarihi ve kültürel değerle olmakla birlikte Battalgazi ilçesi özel bir yere sahiptir. İlçenin hemen her mahallesinde, daha çok Türk-İslam eserlerinin yer aldığı değişik dönemlere ait türbe, ziyaret ve ibadethane gibi kutsal mekânların yanın da Kale, Kervansaray ve Hamam gibi eserenlerin de yer alması kültürel peyzaj açısından adeta bir açık hava müzesi oluşturmuştur. Büyük bir kısmı çeşitli sebeplerle hasar gören söz konusu yapıtlar, geçmişin tanıkları olarak varlıklarını sürdürmektedir.

Yerel kültürleri tanıtmaya ve keşfetmeye yarayan belirli periyodlarda düzenlenen bir dizi etkinlikleri kapsayan festivaller modern bir turistik ürün olarak festival turizmini ifade etmektedir (Cudny, 2013). İlde festival turizmi kapsamında düzenlenen ulusal ve uluslararası etkinliklerin sayısı giderek artmaktadır (Binbaşıoğlu, Gültekin, 2017, Başer vd., 2021). Hazırlanan Tablo 1 incelendiğinde Malatya'da düzenlenen en eski festival Geleneksel Darende Zengibar Karakucak Güreş ve Kültür Festivali en yeni festival ise Kale Çilek Festivali'dir.

Tablo 1. Malatya İlinde Gerçekleştirilen Festival ve Şenlikleri

Etkinlik Adı	İlk Başlama Tarihi	Düzenlenme Tarihi	Düzenleyen Kuruluş
Geleneksel Darende Zengibar Karakucak Güreş ve Kültür Festivali	1950	Ağustos	Malatya Büyükşehir Belediyesi, Darende Kaymakamlığı, Darende B.
Arapgir Bağbozumu ve Mor Reyhan Hasadı Şenlikleri	1970	Eylül	Arapgir Kaymakamlığı ve Belediye B.
Uluslararası Kayısı ve Kültür Festivali	1973	Temmuz	Malatya Büyükşehir Belediyesi
Yeşilyurt Kiraz Kültür ve Spor Şenliği	1996	Haziran	Yeşilyurt Kaymakamlığı, Belediye Başkanlığı, İstanbul Yeşilyurtlular Der.
Uluslararası Arguvan Türkü Festivali	2003	Temmuz	Arguvan Vakfı ve Arguvan Belediye B.
Doğanşehir Elma ve Kültür Şenliği	2004	Ekim	Doğanşehir Belediye Başkanlığı
Uluslararası Kervansaray Buluşması	2005	Eylül	Battalgazi Belediye Başkanlığı
Hekimhan Ceviz, Maden ve Kültür Fes.	2009	Temmuz	Hekimhan Belediye Başkanlığı
Malatya Uluslararası Film Festivali	2010	Kasım	Malatya Valiliği ve Büyükşehir Belediye Başkanlığı
Malatya Anadolu Kitap ve Kültür Fuarı	2012	Mayıs	Malatya Büyükşehir Belediyesi Fuarcılık A.Ş.
Uluslararası Melita'dan Malatya'ya Kültür, Sanat ve Gastronomi Günleri	2021	Eylül	Malatya Büyükşehir Belediyesi ve Battalgazi Belediyesi
Kale Çilek Festivali	2023	Mayıs	Kale Belediyesi

Kaynak: URL 2

2. Yöntem

Araştırmanın amacı Malatya'da düzenlenen festival ve şenlikleri Malatya'nın doğal çevre (Topoğrafya, iklim, su kaynakları, bitki örtüsü), beşerî çevre (nüfus, yerleşme ve ekonomik faaliyetler) ve kültürel peyzaj (folklor, yerel kimlik, bellek ve temsil) bileşenlerinin festival mekânları ve temalarıyla birlikte analiz etmektir. Çalışma nitel araştırma yöntemlerinden, gezi-gözlem ve doküman analizi ile yürütülmüştür. Ayrıca çeşitli makale çalışmaları, internet kaynakları, konu ile ala-

kalı kitaplar, Malatya Valiliği, Malatya Büyükşehir Belediyesi, İlçe kaymakamlık ve Belediyelerin internet kaynaklarından da önemli ölçüde yararlanılmıştır. Diğer veri kaynaklarını; kamu kurumlarının yerel etkinlik listeleri ve etkinlik sayfaları, kültür portalları ve ansiklopedik kayıtlar, etkinlik turizmi alanyazı oluşturmuştur. Araştırma için sahada arazi çalışması yapılarak festival ve şenliklerin güncel durumu yerinde incelenmiştir. Yapılan gezi ve gözlemler sonucunda elde edilen veriler analiz edilip yorumlanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda alanda meydana gelen sorunlar tespit edilerek çalışmanın sonuna eklenmiştir. Çalışmada katılımcı görüşmelerini içermediğinden, ziyaretçi deneyimi ve yerel aktör algıları doğrudan ölçülmemiştir. Buna rağmen resmi/kurumsal dokümanların birlikte okunması, coğrafi örüntüler için güçlü bir betimsel zemin sunabilir.

3. Bulgular

3.1. Malatya'da Düzenlenen Festivaller ve Şenliklerin Coğrafi Tipolojisi

Yukarıda da belirtildiği üzere Malatya ilinde bazı önemli günlerde birtakım etkinlikler düzenlenmekte ve çeşitli zamanlarda yöresel festivaller gerçekleştirilmektedir. Festival turizmi bağlamında bunların hem Malatya'nın tanıtımına hem de gelen ziyaretçi sayısının artırılmasına önemli katkıları söz konusudur. Son dönemlerde kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması, bu tür etkinliklerin ildeki turistik çekiciliklerin tanıtımını görülür biçimde etkilemiş ve bu durum yöresel festival ve etkinliklerin sayısının her geçen gün artmasına ve uluslararası nitelik kazanmasına zemin hazırlamıştır.

3.1.1. Ürün Coğrafyası ve Şenlikler: Hasat Takviminin Etkinlik Takvimine Dönüşümü

Malatya'da ürün coğrafyasına dayalı festival ve şenlikler kentin tarımsal üretim yapısı ile kültürel kimliği arasındaki güçlü ilişkiyi görünür kılmaktadır. Hasat dönemleri yalnızca ekonomik bir faaliyet alanı olarak değil, aynı zamanda yerel belleğin, toplumsal birlikteliğin ve kültürel tanıtımın merkezinde yer alan etkinlik takvimlerine dönüşmektedir. Bu bağlamda kayısı, Malatya'nın hem tarımsal üretiminde hem de kültürel temsilinde öne çıkan temel ürünlerden biri olarak festivalleşme sürecinin en belirgin örneğini oluşturmaktadır.

3.1.1.1. Malatya Uluslararası Kayısı ve Kültür Festivali

Kayısı kenti olarak markalaşan Malatya'nın hatta Türkiye'nin en önemli festivallerinden biri olan Malatya Uluslararası Kayısı ve Kültür Festivali 1973'den beri düzenlenmektedir. Festival kayısıyı merkeze alan ancak bununla sınırlı kalmayan

kapsamlı bir kültür, sanat, tarım, turizm ve tanıtım etkinliğidir. Festivalde kayısı yarışmaları, paneller, kortej yürüyüşleri, konserler, halk oyunları, fotoğraf sergileri, çocuk etkinlikleri, kadınlara yönelik yarışmalar, spor müsabakaları ve yöresel ürün tanıtımları yapılmaktadır (Şekil 1). Bu yönüyle festival, Malatya kayısısının marka değerini artırmakta, yerel üreticiyi desteklemekte, kentin kültürel kimliğini yaşatmakta ve yörenin tanıtımına katkı sağlamaktadır. Festivalin en önemli bölümlerinden biri kayısı yarışmalarıdır. Bu yarışmalarda üreticiler tarafından yetiştirilen kayısılar kalite, görünüm, tat, olgunluk ve ürün niteliği açısından değerlendirilir. Bu tür yarışmalar, üreticileri teşvik etmekte, kaliteli üretimi desteklemekte ve Malatya kayısısının marka değerini güçlendirmektedir.

Festivalde panel, söyleşi ve bilgilendirme toplantıları da yapılmaktadır. Bu etkinliklerde kayısının tarihsel gelişimi, üretim süreci, pazarlanması, coğrafi işaret değeri, ihracatı ve Malatya ekonomisine katkısı gibi konular ele alınmaktadır. Festival kapsamında konserler ve sahne gösterileri de önemli bir yer tutar. Yerel ve ulusal sanatçılar konserler verir; halkın festivale katılımı artırılır. Farklı yıllarda düzenlenen programlarda akşam konserleri, sanatçı performansları ve sahne etkinlikleri festivalin önemli parçaları arasında yer almıştır. Festivalin kültürel boyutunda halk oyunları gösterileri, yerel sanat etkinlikleri, fotoğraf sergileri ve el emeği ürün sergileri yer alır. Geçmiş festival programlarında Malatya'da Dört Mevsim Fotoğraf Sergisi, Kayısı'nın Serüveni Fotoğraf Sergisi ve Dünden Bugüne Kayısı Festivali Fotoğraf Sergisi gibi etkinlikler de düzenlenmiştir (URL 3, URL 4).

Şekil 1. Malatya Uluslararası Kayısı ve Kültür Festivali kortej yürüyüşünden bir görünüm (URL 5)

Festivalde uluslararası kültürel katılım da görülmektedir. Özellikle yabancı halk oyunları ekiplerinin gösterileri, festivalin uluslararası niteliğini güçlendirir. 25. festival programında Azerbaycan, Tacikistan, Gürcistan, Kırgızistan ve Kuzey Osetya gibi farklı ülkelerden halk oyunları gösterilerine yer verilmiştir (URL 4). Böylece festival, Malatya'nın kültürel değerlerini tanıtırken aynı zamanda farklı kültürler arasında etkileşim kurulmasına da katkı sağlar. 26. festival kapsamında da Dağ Bisikleti Yarışması da düzenlenmiştir (URL 3, URL 4). Bu yönüyle festival, kültür ve sanatın yanında sportif katılımı da destekleyen çok yönlü bir etkinliktir. Festival aynı zamanda Malatya ekonomisine ve turizmine katkı sağlayan bir organizasyondur. Kayısı üreticileri, esnaf, yerel işletmeler, turizm sektörü ve kültürel ürün üreticileri festival aracılığıyla ürünlerini tanıtma fırsatı bulur. Festival süresince kurulan stantlar, sergiler, yöresel ürün tanıtımları ve kalabalık ziyaretçi katılımı, yerel ekonomiyi canlandırır (URL 6, URL 7).

3.1.1.2. Yeşilyurt Kiraz Kültür ve Spor Şenliği

Yeşilyurt ilçesi, Malatya'nın tarımsal üretim bakımından öne çıkan ilçelerinde biridir. Özellikle yörede dalbastı olarak bilinen kiraz üretimi, ilçenin tanıtımında önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle Kiraz Kültür ve Spor Şenliği, yalnızca eğlence amaçlı bir etkinlik değildir; aynı zamanda yörenin ekonomik, kültürel ve turistik değerlerini tanıtan bir organizasyondur. Şenlikte kiraz tanıtımları, ürün yarışmaları, halk oyunları, konserler, spor müsabakaları, sergiler ve yöresel ürün stantları gibi birçok faaliyet gerçekleştirilir. Bu etkinlikler sayesinde Yeşilyurt'un meşhur dalbastı kirazı tanıtılır, yerel üretici desteklenir, kültürel değerler yaşatılır ve halk arasında birlik ve dayanışma duygusu güçlendirilir. Şenlik sayesinde Yeşilyurt kirazı daha geniş kitlelere ulaştırılmakta, üreticilerin emeği görünür hâle gelmekte ve yerel ürünlerin pazarlanmasına katkı sağlanmaktadır. Etkinlik kapsamında kirazın bölgesel kimlik, üretim kültürü ve ekonomik değer açısından taşıdığı önem ön plana çıkarılmaktadır. Üreticiler, yetiştirdikleri kirazları stantlarda sunarlar. Ayrıca kirazdan yapılan reçel, tatlı, komposto, kurutulmuş ürünler ve farklı yöresel lezzetler de tanıtılmaktadır. Böylece kiraz yalnızca bir tarım ürünü olarak değil, aynı zamanda Yeşilyurt'un kültürel kimliğinin bir parçası olarak öne çıkarılır. Şenlikte üreticileri teşvik etmek amacıyla çeşitli yarışmalar da düzenlenebilir. Örneğin; en iyi kiraz, en kaliteli ürün veya en bakımlı kiraz bahçesi gibi yarışmalardır.

Bu etkinlikler, hem halkın eğlenmesini sağlar hem de Malatya'nın ve Yeşilyurt'un kültürel değerlerinin yaşatılmasına katkı sunar. Ayrıca yöresel kıyafetler, geleneksel el sanatları ve yerel ürünlerin sergilendiği stantlar da kurulmaktadır. Şenlikte spor etkinliklerine de yer verilir. Futbol turnuvaları, güreş müsabakaları, koşu yarışmaları, bisiklet etkinlikleri veya farklı sportif karşılaşmalar

düzenlenmektedir. Bu yönüyle şenlik, yalnızca kültürel değil, aynı zamanda sportif bir organizasyon özelliği de taşır. Spor etkinlikleri özellikle gençlerin katılımını artırır ve toplumda birlik, dayanışma ve sağlıklı yaşam bilincini destekler. Etkinlik kapsamında fotoğraf sergileri, resim sergileri ve Yeşilyurt'un doğal güzelliklerini tanıtan görsel sunumlar da yapılmaktadır. Kiraz bahçeleri, ilçe manzaraları, geleneksel yaşam ve eski Yeşilyurt fotoğrafları sergilenerek ilçenin geçmişten bugüne uzanan kültürel yapısı tanıtılır. Bu tür sergiler, ziyaretçilerin Yeşilyurt'u daha yakından tanımasına yardımcı olur. Kiraz başta olmak üzere yöresel yiyecekler, el emeği ürünler, hediyelik eşyalar ve Malatya'ya özgü ürünler ziyaretçilerle buluşturulur. Böylece hem üreticiler desteklenir hem de ilçenin tanıtımı yapılır. Ancak 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremlerinde büyük bir yıkıma uğrayan Yeşilyurt ilçesinde festivalin düzenlenmesi bu yıl da (2026) ertelenmiş gibi gözükmektedir.

3.1.1.3. Hekimhan Ceviz, Maden ve Kültür Festivali

Hekimhan Ceviz, Maden ve Kültür Festivali, Malatya'nın Hekimhan ilçesinin tarımsal, ekonomik, kültürel ve turistik değerlerini tanıtmak amacıyla düzenlenen yerel bir festivaldir. Festivalin adında yer alan ceviz, Hekimhan'ın tarımsal üretimini; maden, ilçenin ekonomik ve yer altı kaynaklarıyla olan bağlantısını; kültür ise ilçenin geleneklerini, sosyal yaşamını, müziğini, halk oyunlarını ve yerel kimliğini temsil etmektedir. Festivalin temel amacı, Hekimhan'ın yalnızca Malatya içinde değil, ulusal ve uluslararası düzeyde de tanıtılmasını sağlamaktır. Festival kapsamında en önemli etkinliklerden biri ceviz tanıtımı ve ceviz yarışmalarıdır. Hekimhan'da yetiştirilen cevizler üreticiler tarafından sergilenir; ürünlerin kalitesi, görünümü ve verimi gibi özellikler değerlendirilir. Festival programlarında ceviz yarışması ödülleri gibi etkinliklerin yer aldığı görülmektedir.

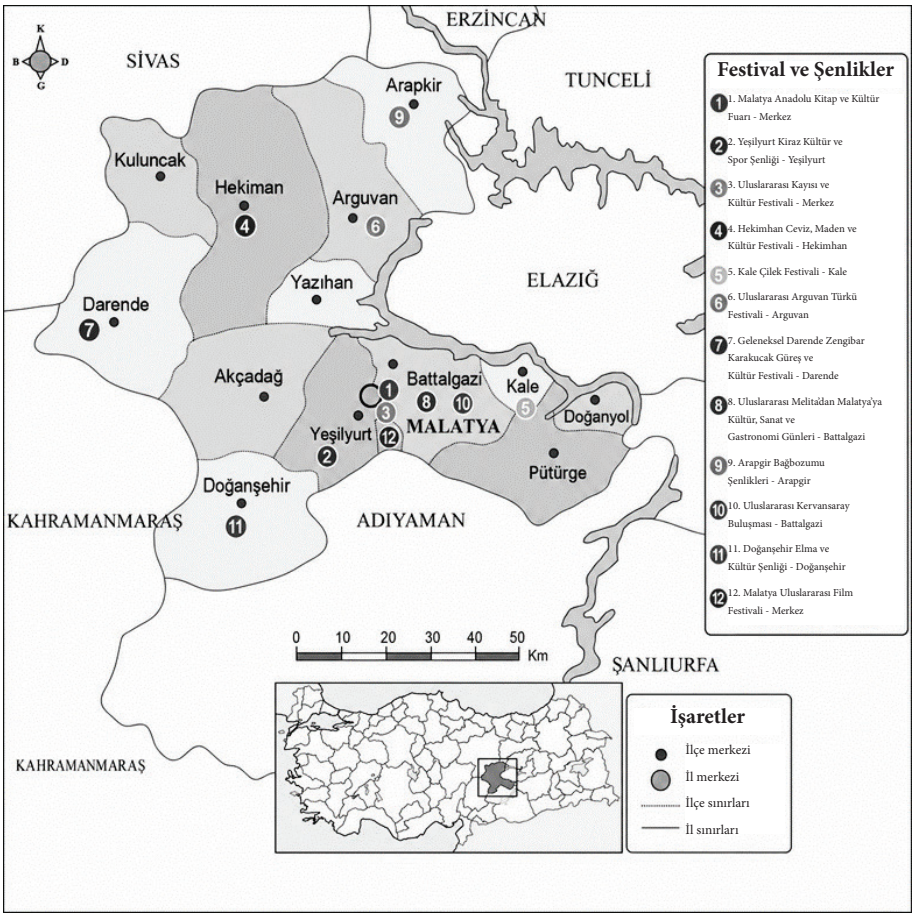
Festivalin bir diğer önemli boyutu kültürel etkinliklerdir. Programlarda halk oyunları gösterileri, yerel sanatçı konserleri, ulusal sanatçıların sahne performansları, tiyatro gösterileri, yöresel müzik dinletileri ve çeşitli sahne etkinlikleri düzenlenmektedir. Bu yönüyle festival, Hekimhan'ın kültürel yaşamını canlandıran ve halkın sosyal katılımını artıran bir organizasyon niteliği de taşımaktadır. Festivalde yemek yarışmaları ve yöresel lezzet tanıtımları da yapılmaktadır. Bu kapsamda Hekimhan ve Malatya'ya özgü yemekler, tatlılar, cevizli ürünler ve yöresel lezzetler tanıtılmaktadır. Festivalin adında yer alan maden (Demir, mangan-siderit, kurşun, çinko) unsuru, Hekimhan'ın ekonomik yapısında madenciliğin ve yer altı kaynaklarının önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Bu nedenle festival, ilçenin yalnızca tarımsal ürünlerini değil, aynı zamanda ekonomik ve üretim potansiyelini de tanıtmayı amaçlar. Festival kapsamında spor ve gösteri etkinlikleri de düzenlenmektedir. Ayrıca Malatya Atlı Cirit Kulübü tarafından atlı cirit göste-

rilerde yapılmaktadır. Atlı cirit gibi geleneksel spor gösterileri, festivalin kültürel miras boyutunu güçlendirmekte ve ziyaretçilere geleneksel Türk sporlarını tanıma imkânı sunmaktadır. Hekimhan Ceviz, Maden ve Kültür Festivali aynı zamanda yerel ekonomiye katkı sağlayan bir etkinliktir (URL 4, URL 9).

3.1.1.4. Malatya Kale Çilek Festivali

Malatya'nın Kale ilçesinde yetiştirilen çileğin tanıtılması, yerel üreticilerin desteklenmesi, ilçenin tarımsal değerlerinin görünür hâle getirilmesi ve Kale'nin kültürel-sosyal yaşamının canlandırılması amacıyla düzenlenen yerel bir festivaldir (Şekil 2). Çilek, yalnızca ekonomik değeri olan bir ürün değil; aynı zamanda ilçenin tanıtımında kullanılan yerel bir marka değeri hâline gelmiştir. Bu nedenle festival, Kale çileğinin daha geniş kitlelere tanıtılması, üreticilerin emeklerinin görünür kılınması ve ilçenin tarımsal potansiyelinin ön plana çıkarılması açısından önem taşır (URL 7, URL 10). Festivalin bir diğer amacı yerel üreticiyi desteklemektir. Çilek üreticileri festival aracılığıyla ürünlerini tanıtma, sergileme ve daha geniş pazarlara ulaşma fırsatı bulur. Festivalde yılın en iyi çileği ve en iyi çilek yetiştiricisinin seçilmesi gibi yarışmalar düzenlenerek üreticiler teşvik edilir. Bu tür yarışmalar, kaliteli üretimi desteklerken aynı zamanda üreticiler arasında olumlu bir rekabet ortamı oluşturur (URL 8, URL 11). Kale Çilek Festivali'nde genellikle çilek tanıtımı ve tadım etkinlikleri yapılır. Festival alanında çilek üreticileri ürünlerini sergilemekte, çilekten yapılan reçel, tatlı, pasta, içecek gibi ürünler de ikram edilerek tanıtılmaktadır.

Festivalin kültürel boyutunda konserler, halk oyunları, sahne gösterileri ve yerel sanatçı performansları yer alır. Sanatçıların sahne aldığı programlar, halkın festivale katılımını artırır ve etkinliği yalnızca tarımsal bir tanıtım faaliyeti olmaktan çıkararak sosyal ve kültürel bir buluşmaya dönüştürür. 2026 yılı festival programında yerel sanatçılar sahne almış ve çeşitli etkinliklerin gerçekleştirildiği görülmüştür (URL 12). Kale Çilek Festivali aynı zamanda birlik, beraberlik ve sosyal dayanışmayı güçlendiren bir organizasyondur. Festival döneminde ilçe halkı, çevre ilçelerden gelen ziyaretçiler, gurbetçiler, üreticiler, yerel yöneticiler ve sivil toplum kuruluşları bir araya gelirler (URL 10, URL 13). Festival sayesinde Kale'nin doğal güzellikleri, tarımsal üretimi, yerel kültürü ve sosyal yaşamı daha geniş kitlelere tanıtılır. İlçeye gelen ziyaretçiler, yalnızca festivale katılmakla kalmaz; aynı zamanda Kale'nin doğal ve kültürel yapısını da tanıma fırsatı bulur. Bu açıdan festival, yerel turizmi destekleyen bir etkinlik olarak da değerlendirilebilir.

Şekil 2. Malatya İlinde düzenlenen festival ve şenliklerin coğrafi dağılımı

3.1.1.5. Malatya Arapgir Bağbozumu ve Mor Reyhan Hasadı Şenlikleri

Malatya'nın Arapgir ilçesinde yetiştirilen üzüm çeşitlerini ve yörede kalitesiyle ön plana çıkmaya başlayan mor reyhanı tanıtmak, bağcılığı desteklemek, yerel üreticiyi teşvik etmek ve ilçenin kültürel değerlerini yaşatmak amacıyla düzenlenen geleneksel bir şenliktir. Arapgir Bağbozumu Şenlikleri Eylül yapılmakta olup etkinlik Arapgir Kaymakamlığı ile Arapgir Belediye Başkanlığı tarafından düzenlenmektedir (URL 7). Türkiye Turizm Ansiklopedisi'nde şenliğin ilk kez 1970 yılında düzenlenmeye başlandığı, her yıl eylül ayında Arapgir ilçe merkezinde gerçekleştirildiği ve bölgedeki siyah-beyaz üzüm çeşitlerinin sergilendiği ifade edilmektedir (URL 11, URL 14). Şenliğin temel amacı, yörenin bağcılık kültürünü ve yöreye özgü üzüm çeşitlerini tanıtmaktır. Arapgir, özellikle Âşık Beyazı olarak bilinen beyaz üzüm ve Köhnü olarak bilinen siyah üzüm çeşitleriyle öne çıkmaktadır. Şenlik

kapsamında Âşık Beyazı ile Köhnü üzümü kategorilerinde Üzüm Teşvik Yarışması da düzenlenmektedir (URL 12). Bu yarışmalar, kaliteli üzüm üretimini desteklemekte, üreticileri teşvik etmekte ve Arapgir üzümü ile mor reyhan tanıtımına katkı sağlamaktadır. Şenlikte yalnızca bu ürünlerin tanıtımı değil, aynı zamanda hasat kültürü de ön plana çıkarılır. Bu süreç, tarımsal üretimin yanı sıra toplumsal dayanışmayı, emeği ve bereketi simgeleyen kültürel bir anlam taşır. Bu etkinlikler sayesinde şenlik, yalnızca tarımsal bir tanıtım faaliyeti olmaktan çıkarak kültür ve sanat etkinliğine dönüşür. Arapgir'in yerel müziği, halk oyunları, geleneksel yaşam biçimi ve tarihî dokusu ziyaretçilere tanıtılır. Geçmiş yıllarda düzenlenen şenliklerde panel, hasat etkinlikleri ve çeşitli kültürel programlara yer verilmesi, etkinliğin çok yönlü bir yapıya sahip olduğunu da göstermektedir. Son yıllarda şenlik programlarının mor reyhan hasadı ile birlikte anılması da Arapgir'in farklı tarımsal değerlerinin tanıtılmasına katkı sağlamaktadır (URL 12, URL 15, URL 16).

3.1.1.6. Malatya Doğanşehir Elma ve Kültür Şenliği

Malatya'nın Doğanşehir ilçesinde yetiştirilen elmanın tanıtılması, yerel üreticinin desteklenmesi, ilçenin kültürel değerlerinin yaşatılması ve Doğanşehir'in doğal, tarihî ve ekonomik potansiyelinin görünür hâle getirilmesi amacıyla 2004 yılında düzenlenmeye başlayan geleneksel bir etkinliktir. Şenliğin temel amacı, Doğanşehir'in önemli tarımsal ürünlerinden biri olan elmayı tanıtmaktır. Doğanşehir elması, ilçenin ekonomik yaşamında ve tarımsal üretiminde önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle şenlik, yalnızca eğlence amaçlı bir faaliyet değildir; aynı zamanda üreticinin emeğini görünür kılan, tarımsal üretimi destekleyen ve ilçenin marka değerini artıran bir organizasyondur (URL 14). Şenlikte elma yanında yöreye özgü kuru fasülye ve Sürgü'de yetiştirilen alabalık tanıtımı da yapılmaktadır. Doğanşehir Elma ve Kültür Şenliği'nin bir diğer önemli yönü kültürel etkinliklerdir. Şenlikte konserler, halk oyunları gösterileri, yerel sanatçı performansları, şiir dinletileri, sergiler ve sahne programları düzenlenmektedir. Doğanşehir; doğal kaynakları, yayla havası, tarihî alanları ve tarımsal üretim çeşitliliğiyle Malatya'nın önemli ilçelerinden biridir. Festival aracılığıyla ilçenin doğal güzellikleri, tarihî yapısı ve kültürel mirası daha geniş kitlelere tanıtılmaktadır.

3.2. Kültür Coğrafyası ve Festivalleri

Malatya'da festivaller yalnızca ürün ve hasat takvimine dayalı etkinliklerle sınırlı değildir; kentin kültürel belleğini, sözlü geleneğini, müzik mirasını ve yerel kimliğini yaşatan kültür-sanat festivalleri de önemli bir yer tutmaktadır. Bu festivaller, yöre halkının ortak değerlerini görünür kılarken aynı zamanda kültürel mirasın kuşaklar arasında aktarılmasına katkı sağlamaktadır.

3.2.1. Malatya Uluslararası Arguvan Türkü Festivali

Malatya'nın Arguvan ilçesinde düzenlenen ve Arguvan türkülerini, halk müziğini, yerel kültürü ve toplumsal dayanışmayı yaşatmayı amaçlayan önemli bir kültür-sanat festivalidir. Festivalin temel amacı, Arguvan türkülerini ve Arguvan kültürünü tanıtmaktır. Arguvan, halk müziği geleneğiyle öne çıkan bir ilçe olduğundan, festivalde türkü konserleri, halk ozanı dinletileri, bağlama performansları ve yerel sanatçıların sahne gösterileri önemli bir yer tutar. Festival kapsamında yerel ve ulusal sanatçılar sahne alır; Arguvan türküleri geniş kitlelere ulaştırılır. Türküler aracılığıyla sevgi, hasret, gurbet, doğa, insan ilişkileri ve toplumsal yaşam gibi temalar dile getirilir. Bu yönüyle festival, yalnızca eğlence amaçlı bir etkinlik değil, aynı zamanda sözlü kültürün, halk edebiyatının ve müzik mirasının korunmasına katkı sağlayan kültürel bir organizasyondur.

Festivalde türkü konserlerinin yanı sıra halk oyunları gösterileri, kültürel söyleşiler, paneller, yöresel ürün stantları ve çeşitli sosyal etkinlikler de yapılmaktadır. Böylece festival, hem eğlendirici hem de kültürel farkındalık oluşturan bir etkinlik niteliği kazanır. Uluslararası Arguvan Türkü Festivali'nin önemli işlevlerinden biri de yerel kültürü korumak ve gelecek kuşaklara aktarmaktır. Türküler, bir toplumun yaşam biçimini, duygularını, tarihini ve değerlerini yansıtan önemli kültürel ürünlerdir. Bu nedenle festivalde seslendirilen türküler, Arguvan halkının kültürel hafızasını canlı tutar. Özellikle gençlerin bu etkinliklere katılması, halk müziğini tanımaları ve yerel kültüre yönelik farkındalık kazanmaları açısından önemlidir. Festival aynı zamanda sosyal dayanışmayı ve toplumsal birlikteliği güçlendiren bir organizasyondur. Festivalin ekonomik ve turistik katkıları da bulunmaktadır. Festival süresince ilçeye gelen ziyaretçiler, yerel esnafın, üreticilerin ve konaklama işletmelerinin hareketlenmesine katkı sağlar. Yöresel ürün stantları, el sanatları, yiyecek-içecek alanları ve hediyelik ürün satışları festivalin ekonomik boyutunu oluşturur. Böylece festival, yalnızca kültürel bir etkinlik değil; aynı zamanda Arguvan'ın tanıtımına, yerel ekonominin canlanmasına ve turizm hareketliliğine katkı sağlayan çok yönlü bir organizasyon olarak değerlendirilebilir (URL 17, URL 18).

3.2.2. Darende Zengibar Karakucak Güreş ve Kültür Festivali

Malatya'nın Darende ilçesinde düzenlenen, ata sporu karakucak güreşlerini yaşatmayı, Darende'nin kültürel değerlerini tanıtmayı ve halkın sosyal-kültürel birlikteliğini güçlendirmeyi amaçlayan köklü bir festivaldir. Festivalin en önemli özelliği, karakucak güreşi geleneğini yaşatmasıdır. Karakucak güreşi, geleneksel Türk sporları içinde önemli bir yere sahip olan, minder kullanılmadan açık alanda yapılan ata sporlarından biridir. Darende'de düzenlenen Zengibar Karakucak Güreşleri, bu geleneğin sürdürülmesi ve genç kuşaklara aktarılması açısından önemli-

dir. Festival kapsamında farklı yaş ve sıklet gruplarında güreş müsabakaları yapılır. Başpehlivanlık güreşi, festivalin en dikkat çeken bölümlerinden biridir (URL 19). Festival yalnızca güreş müsabakalarından oluşmaz; aynı zamanda geniş kapsamlı bir kültür ve sosyal yaşam etkinliği niteliği taşır. Darende Zengibar Karakucak Güreş ve Kültür Festivali kapsamında yöresel yemek yarışmaları da düzenlenmektedir. Bu yarışmalarda Darende'ye özgü yemekler ve yöresel lezzetler tanıtılır. Yerel yemeklerin jüri tarafından değerlendirilmesi, hem Darende mutfak kültürünün korunmasına hem de ilçenin gastronomik değerlerinin tanıtılmasına katkı sağlar. Bu etkinlikler festivalin yalnızca güreş merkezli olmadığını, farklı geleneksel sporları ve yerel kültür unsurlarını da kapsadığını göstermektedir. Festivalin kültürel boyutunda konserler, halk oyunları gösterileri, müzik dinletileri ve sanatsal etkinlikler yer alır. Festival gecelerinde yerel ve ulusal sanatçılar sahne almaktadır. Festival aynı zamanda Darende'nin tanıtımına ve yerel turizme katkı sağlayan bir organizasyondur. Darende; Somuncu Baba Külliyesi, Tohma Kanyonu, tarihî ve doğal güzellikleriyle Malatya'nın önemli ilçelerinden biridir. Festival döneminde ilçeye gelen ziyaretçiler, hem güreşleri izleme hem de Darende'nin kültürel ve doğal değerlerini tanıma fırsatı bulur. Bu yönüyle festival, ilçenin turizm potansiyelini destekler ve yerel ekonomiye katkı sağlar (URL 20, URL 21, URL 22).

3.2.3. Uluslararası Melita'dan Malatya'ya Kültür, Sanat ve Gastronomi Günleri

Malatya'nın tarihî, kültürel, sanatsal, arkeolojik ve gastronomik değerlerini tanıtmak amacıyla düzenlenen kapsamlı bir kültür etkinliğidir. Etkinliğin adında yer alan Melita, Malatya'nın tarihsel adlarından biri olarak kullanılmakta ve kentin geçmişten günümüze uzanan kültürel sürekliliğine vurgu yapmaktadır. Bu nedenle etkinlik, yalnızca günümüz Malatya'sını değil; Malatya'nın tarihî köklerini, Arslantepe mirasını, yerel mutfak kültürünü, sanat üretimini ve turizm potansiyelini birlikte ele alan çok yönlü bir organizasyon niteliği taşımaktadır. Etkinliğin temel amaçlarından biri de, Malatya'nın dünya kültür mirası açısından önemli değerlerinden biri olan Arslantepe Höyüğü'nü tanıtmaktır. Etkinliğin en dikkat çeken bölümlerden biri de gastronomi etkinlikleridir. Malatya'nın yöresel yemekleri, geleneksel ürünleri, kadın kooperatiflerinin üretimleri ve ile özgü lezzetler tanıtılmaktadır. Gastronomi boyutunda ayrıca workshoplar ve uygulamalı tanıtımlar yapılmaktadır. Melita'dan Malatya'ya Kültür ve Sanat Günleri kapsamında Sümer Park'ta gerçekleştirilen gastronomi workshopunda Malatya'nın yöresel yemekleri ve ürünleri sergilenmektedir. Ayrıca sergiye Azerbaycan, Özbekistan ve Endonezya gibi ülkelerden de katılım sağlanmıştır. Bu tür etkinlikler, Malatya mutfağının hem yerel hem de uluslararası katılımcılarla tanıtılmasına olanak sağlamaktadır.

Etkinliğin sanat boyutunda sergiler, atölyeler, el sanatları çalışmaları ve kültürel sunumlar yer almaktadır. Programlarda seramik, ebru, hat, heykel, cam boncuk, ahşap yakma, karikatür ve baskı resim gibi sanat dallarına ilişkin atölyelerin düzenlenmesi, etkinliğin yalnızca izleyiciye yönelik değil, katılımcı ve uygulamalı bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Bu atölyeler aracılığıyla katılımcılar geleneksel ve çağdaş sanat uygulamalarını deneyimleme imkânı bulmaktadır. Uluslararası Melita'dan Malatya'ya Kültür, Sanat ve Gastronomi Günleri'nin bir diğer amacı da Malatya'nın turizm potansiyelini güçlendirmektir (URL 23, URL 24).

3.3. Tarih - İnanç-Sanat Peyzajı Festivalleri

Malatya'da festivalleşme süreci yalnızca ürün ve kültür coğrafyasıyla sınırlı kalmamakta; kentin tarihî yapıları, inanç mekânları ve sanat üretimleri etrafında da şekillenmektedir. Bu kapsamda tarihî mekânlar, geçmişin izlerini güncel kültürel ve sanatsal etkinliklerle buluşturarak hem mekânsal belleğin korunmasına hem de kentin tanıtımına katkı sağlamaktadır.

3.3.1. Malatya Uluslararası Kervansaray Buluşması

Malatya'nın Battalgazi ilçesinde bulunan Silahtar Mustafa Paşa Kervansarayı merkezli olarak düzenlenen tarih, kültür, arkeoloji, sanat ve turizm odaklı bir etkinliktir. Etkinliğin merkezinde yer alan Silahtar Mustafa Paşa Kervansarayı, Malatya'nın önemli tarihî yapılarından biridir. Battalgazi ilçesi Alacakapı Mahallesi'nde bulunan yapı, 1637 yılında IV. Murat'ın silahtarı Bosnalı Mustafa Paşa tarafından yaptırılmıştır. Kervansaray, 68x76 m lik dikdörtgen bir alan üzerine kurulmuş; açık avlu ve kapalı hol bölümlerinden oluşmuştur. Yapı, geçmişte ticaret yolları üzerinde yer aldığı için Malatya'nın tarihî ticaret hayatı açısından önemli bir merkez olarak değerlendirilmiştir (URL 25). Kervansarayların tarihî işlevi düşünüldüğünde, bu etkinliğin adı oldukça anlamlıdır. Kervansaraylar geçmişte yolcuların, tüccarların ve kervanların konakladığı; ticaret, ulaşım ve kültürel etkileşimin gerçekleştiği yapılardır. Bu nedenle Uluslararası Kervansaray Buluşması, yalnızca bir kültür-sanat etkinliği değil; aynı zamanda Malatya'nın tarihî ticaret yolları üzerindeki konumunu, kervansaray kültürünü ve Battalgazi'nin tarihî kimliğini hatırlatan önemli bir organizasyondur. Etkinliğin temel amaçlarından biri, Malatya ve Battalgazi'nin tarihî-kültürel mirasını korumak ve bu mirası uluslararası düzeyde tanıtmaktır. Bu kapsamda etkinliğin amacı, halkın tarihî ve kültürel miras konusunda bilinçlenmesini sağlamak, kamu kurumları ve sivil toplum kuruluşlarının kültür varlıklarının korunmasına yönelik farkındalığını artırmak ve bu mirası gelecek kuşaklara aktarmaktır. Uluslararası Kervansaray Buluşması

kapsamında paneller, konferanslar, sempozyumlar ve söyleşiler de düzenlenmektedir. Bu akademik ve kültürel toplantılarda Malatya tarihi, Battalgazi'nin tarihî dokusu, kervansaray mimarisi, arkeoloji, coğrafya, kültür varlıklarının korunması, tarihî yapıların işlevlendirilmesi ve kültür turizmi gibi konulara da dikkat çekilmektedir. Etkinliğin önemli bölümlerinden biri sanat sergileri ve çalıştaylardır. Farklı üniversitelerden gelen akademisyenler, sanatçılar ve araştırmacılar etkinlik kapsamında eserlerini sergilemekte; resim, ebru, tezhip, seramik, geleneksel el sanatları, ahşap oymacılığı, cam işçiliği, takı tasarımı ve benzeri alanlarda çalışmalar yapılmaktadır. Battalgazi Belediyesi, kervansarayın günümüzde uluslararası sanatsal ve kültürel faaliyetlerin yapıldığı bir mekân hâline getirildiğini ve burada resim, müzik, ebru, tezhip, ahşap oymacılığı, cam işçiliği, takı-tasarım, seramik ve geleneksel el sanatları gibi kursların da yürütüldüğünü ifade etmektedir (URL 25). Uluslararası Kervansaray Buluşması'nın kültürel programında müzik dinletileri, konserler, film gösterimleri ve sahne etkinlikleri de yer alabilir. Bu tür etkinlikler, kervansarayın yalnızca tarihî bir yapı olarak korunmasını değil, aynı zamanda yaşayan bir kültür ve sanat mekânı olarak kullanılmasını sağlar. Tarihî bir yapının kültürel etkinliklerle yeniden işlevlendirilmesi, hem toplumun yapıyla bağ kurmasını kolaylaştırır hem de kültürel mirasın günlük yaşam içinde görünür olmasına katkı sunar. Böylece Uluslararası Kervansaray Buluşması, yalnızca akademisyen ve sanatçılara yönelik bir program olmaktan çıkarak halkın da katılım sağlayabildiği geniş kapsamlı bir kültür organizasyonuna dönüşebilir.

3.3.2. Malatya Uluslararası Film Festivali

Malatya Uluslararası Film Festivali Malatya'da sinema kültürünü geliştirmek, ulusal ve uluslararası filmleri izleyiciyle buluşturmak, sinema sektörünü desteklemek ve Malatya'nın kültür-sanat alanındaki tanınırlığını artırmak amacıyla düzenlenen önemli bir kültür-sanat etkinliğidir (Şekil 3).

Festival, Malatya'da genellikle Kasım ayında gerçekleştirilmekte; Malatya Valiliği, Malatya Büyükşehir Belediyesi ve Sinema Genel Müdürlüğü gibi kurumların katkılarıyla düzenlenmektedir. Festival, ulusal ve uluslararası sinema sektörüne ait filmleri Malatya'da izleyiciyle buluşturmayı sağmanın yanı sıra Malatya halkını farklı türlerdeki filmlerle buluşturmak ve şehirde sinema kültürünü yaygınlaştırmaktır. Festival kapsamında ulusal ve uluslararası uzun metraj filmler, kısa filmler, belgeseller ve özel seçkiler gösterilir. Bu gösterimler sayesinde izleyiciler hem Türk sinemasından hem de dünya sinemasından örnekleri izleme fırsatı bulur. Malatya Uluslararası Film Festivali'nin önemli amaçlarından biri de sinema üretimini desteklemektir. Festivalde ulusal ve uluslararası yarışma bölümleri düzenlenir; yönetmenler, oyuncular, senaristler ve yapımcılar ödüllerle teşvik edilir. Yarışmalar

sonunda en iyi film, en iyi yönetmen, en iyi oyuncu, senaryo, görüntü yönetimi gibi alanlarda ödüller verilebilir. Ayrıca bazı yıllarda Malatya Film Platformu gibi proje destek alanları da festival kapsamında yer almış; finale kalan projeler değerlendirilmiş ve sinema üreticilerine destek sağlanmıştır.

Festivalde yalnızca film gösterimleri yapılmaz; aynı zamanda söyleşiler, paneller, atölyeler, ustalık sınıfları ve sinema buluşmaları da düzenlenir. Bu etkinliklerde yönetmenler, oyuncular, yapımcılar, sinema yazarları ve akademisyenler izleyicilerle bir araya gelir. Sinemanın sanatsal, kültürel ve toplumsal yönleri üzerine konuşmalar yapılır. Festivalin sosyal yönü de oldukça önemlidir. Festivalin ulusal ve uluslararası film seçkileri yanında iklim filmleri gösterimleri, sinema atölyeleri, cezaevi ve huzurevi gösterimleri gibi etkinliklerle yapılmaktadır (URL 26). Bu durum festivalin yalnızca sinema salonlarıyla sınırlı kalmadığını; farklı yaş, mekân ve sosyal gruplara ulaşmayı hedefleyen kapsayıcı bir kültür etkinliği olduğunu göstermektedir. Malatya Uluslararası Film Festivali'nde açılış ve ödül törenleri de önemli yer tutar. Açılış törenlerinde festival programı tanıtılır, davetliler ve sanatçılar Malatyalı izleyicilerle buluşur. Festivalin bir başka katkısı da gençlerin ve sinema öğrencilerinin sinemaya ilgisini artırmasıdır. Atölyeler, film gösterimleri ve söyleşiler aracılığıyla gençler sinema sanatını daha yakından tanır; yönetmenlik, senaryo yazımı, oyunculuk, film eleştirisi ve yapım süreçleri hakkında bilgi edinebilir. Bu yönüyle festival, kültürel bir etkinlik olmanın yanında eğitsel bir işlev de üstlenir. Ancak çeşitli nedenlerle festival 4 yıldır düzenlenememektedir (2026).

3.3.3. Malatya Anadolu Kitap ve Kültür Fuarı

Malatya Anadolu Kitap ve Kültür Fuarı, yüzlerce yazar ve yayınevinin katılımıyla gerçekleştirilen kültürel bir etkinliktir. Kitap okuma kültürünü yaygınlaştırmak ve toplumun kültürel gelişimine katkı sağlamak fuarın en önemli amacıdır. Fuar kapsamında yayınevleri kitap stantları açar; yazar söyleşileri, imza günleri, kitap tanıtımları, paneller, çocuk atölyeleri ve kültürel etkinlikler gerçekleştirilir. Bu yönüyle fuar, kitapları okurlarla buluşturan önemli bir kültür ve sanat etkinliğidir.

Şekil 3. Malatya ilinde sosyal olaylar, doğal afetler ve ekonomik nedenlerle bazı festival ve şenlikler zaman zaman düzenlenememiştir. Özellikle 6 Şubat 2023'te yaşanan Kahramanmaraş Depremleri nedeniyle Malatya ve ilçelerde geleneksel hale gelen bazı etkinlikler bir süre daha yapılamaya bilir.

3.4. Kentsel Mekân ve Festivalizasyon ve Diğer Etkinlikler

Kültür Yolu Festivali, Türkiye genelinde çok şehirli bir kültür-sanat programı olarak tasarlanmış ve 2025 takviminde birçok şehirde düzenlenmiştir (URL 27). Malatya özelinde ise 4-12 Ekim tarihleri arasında ilk kez (Malatya Yüzüncü Yıl Kent Parkı) düzenlenmiştir. Söz konusu etkinlik kentin imajını ve kamusal mekân kullanımını dönüştüren etkinlikleşme (festivalization) süreçleriyle ilişkilendirilebilir. Coğrafi olarak burada öne çıkan nokta, kentin farklı noktalarının (sanat sokakları, atölye alanları, sergi mekânları) kültürel rota mantığıyla yeniden bağlanmasıdır. Böylece festival, yalnızca bir tema değil; kentsel hareketlilik kurgusu da üretir.

Malatya Türk Mutfağı Haftası, 21-27 Mayıs tarihleri arasında Türk mutfağının ve Malatya'nın yöresel lezzetlerinin tanıtılması amacıyla düzenlenen kültürel ve gastronomik bir etkinliktir. Bu hafta kapsamında Malatya'nın kayısı başta olmak üzere coğrafi işaretli ürünleri, yöresel yemekleri, tatlıları ve geleneksel mutfak kültürü tanıtılır. Etkinliklerde yemek tadımları, yöresel ürün stantları, coğrafi işaretli ürün sergileri, halk oyunları gösterileri, şef atölyeleri, gastronomi söyleşileri ve kültürel programlar yapılır. Böylece Malatya mutfağının tanıtılması, yerel lezzetlerin korunması ve gastronomi turizminin geliştirilmesi amaçlanır.

Kültürel turizm kapsamında değerlendirilebilecek bir diğer çekicilik ise özel ilgi gezileridir. Bu geziler kapsamında Malatya ilinde kayısı ağaçlarının çiçek açma dönemlerinde ilin farklı bölgelerinde çeşitli turistik aktivite seyahatleri düzenlenmektedir. 2018 yılında Malatya'nın Kültürel Mirası konulu 2. Kayısı Fotomaratonu düzenlenmiş ve bu yarışma kapsamında Türkiye'de 92 yarışmacı 265 eser ile katılım sağlamıştır. Malatya'da kayısının çiçek açma dönemlerinde bölgenin tamamı beyaz çiçeklere bürünerek fotojenik bir görüntü ortaya çıkarıp kartpostallık görüntüler oluşturur. Ayrıca Yeşilyurt ilçesindeki Gündüzbey mevkiinde kiraz ağaçlarının çiçek açma dönemleri, Doğanşehir ilçesinde elma ağaçlarının çiçek açma dönemleri ve Akçadağ ilçesinde ise Develi armudunun çiçek açma dönemlerinde özel ilgi gezileri düzenlenebilir (Tapan,2022).

Malatya'nın Doğanyol İlçesi'nde, nar yetiştiriciliğinin bölgede teşvik edilmesi için düzenlenen Doğanyol Kültür ve Nar Festivali, Hekimhan ilçesi Güzelyurt mahallesinde Kültür ve Turizm Festivali, Yazıhan İlçesini Fethiye mahallesinde Gençlik ve Halk Festivalleri yapılsa da devamlılık sağlanamamıştır. Yine bu yıl (2026) ilk defa Gençlik ve Spor Bakanlığı, Türkiye Atletizm Federasyonu, Malatya Valiliği ile Malatya Büyükşehir Belediyesi tarafından Uluslararası Malatya Arslantepe Yarı Maratonu organizasyonu düzenlenmiştir. Maraton, sporun evrensel diliyle farklı ülkelerden insanları aynı hedefte buluştururken, Malatya'nın tanıtımı içinde bü-

yük bir fırsat tanımıştır. Türkiye'nin yanı sıra Rusya, Etiyopya, Ukrayna, Meksika, Romanya ve Gürcistan'dan gelen profesyonel sporcular da yarışlarda yer alarak etkinliğe uluslararası bir kimlik kazandırmıştır. Kadim medeniyetlerin izlerini taşıyan Arslantepe'nin adını uluslararası arenaya taşıyan maratonun geleneksel hale dönüşmesi şehrin sosyal, kültürel ve ekonomik canlanmasına da büyük bir katkı sağlayacaktır (URL 28, URL 29).

4. Sonuç

Coğrafi özellikleri nedeniyle tarihsel süreçte Hititlerden Osmanlılara kadar pek çok medeniyete ev sahipliği yapan Malatya kültürel zenginlik bakımından da öne çıkarmaktadır. Bu özellikler, Malatya'nın yalnızca doğal coğrafi konumuyla değil, aynı zamanda ekonomik, kültürel ve stratejik yönleriyle de özel bir konuma sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu doğal, arkeolojik, mimarî ve kültürel zenginliği korumak, restore etmek, tanıtmak ve turizme kazandırarak ekonomik kazanıma dönüştürmek ile önemli katkılar sağlayacaktır. İlde çok sayıda Festival ve şenlik düzenlenmektedir. Ancak bu festivallerin sayısından çok nitelik ve aktivite sayısının artışı hedeflenmelidir. Her ilçe festival veya şenlik yerine katılımın yüksek olmasını sağlayacak büyük ve özel şenliklerin tertiplenmesi ve bu konu da ulusal medyanın desteğinin de sağlanması düşünülmelidir (Malatya Uluslararası Film Festivali gibi). Bu nedenle yakın mesafelerde bulunan yerleşmelerde yapılan festivallerden bazıları birleştirilerek uluslararası şeklinde düzenlenmesi sağlanabilir. Ayrıca bu festival ve şenliklere verilen önem artırılmalı, bölge ve ülke genelinde tanıtımı yapılmalıdır. Bu etkinlikler çerçevesinde başta inanç turizmi olmak üzere rekresayonel faaliyetlere de ağırlık verilmelidir. Festival süresi uzatılmalı, tüm yıla dağıtılmalı, çeşitli etkinlikler düzenlenmeli, gelecek misafir ve ziyaretçiler için uygun alt yapı hizmetleri hazırlanmalıdır.

Deprem sonrası Malatya'da festival ve şenlikleri de kapsayan turizmin canlanması için önemli etkinliklerde düzenlenmeye başlanmıştır. Bunlardan biri 17 Nisan 2026 tarihinde Malatya Valiliği koordinesinde, şehrin tarihi ve kültürel mirasını değerlendirmek ve turizm stratejilerini belirlemek amacıyla Malatya Turizm Çalıştayı düzenlenmiştir. Çalıştay Turizm Yeniden Canlanıyor temasıyla deprem sonrası kentin turizm altyapısını yeniden yapılandırmayı, kültürel mirası koruyarak turizm ekonomisine kazandırmayı ve bölgesel destinasyon modeliyle sürdürülebilir turizm stratejileri belirlemeyi hedeflemiştir. Çalıştay kapsamında gerçekleştirilen değerlendirmelerde, deprem sonrası yeniden yapılanma sürecinde Malatya'nın tarihî ve kültürel mirasının korunması, yaşatılması ve sürdürülebilir bir yaklaşımla geliştirilmesi öncelikli konular arasında yer almıştır. Turizm alanında ise sürdürülebilir kalkınmayı destekleyen bölgesel destinasyon modelinin

geliştirilmesi önerilmiştir. Ayrıca yerel yönetimler, üniversiteler ve sektör temsilcilerinin katılımıyla turizm paydaşları arasında ortak akıl oluşturularak Malatya'nın turizmde hak ettiği yere ulaşması için bir yol haritası olarak belirlenmiştir. Sonuç olarak, Malatya'da düzenlenen festivaller ve şenlikler amacına uygun bir şekilde iyi organize edilip yönetildiklerinde ilin sosyal ve kültürel gelişimine, turizmine ve dolayısıyla da ekonomisine büyük katkılar sağlayacaktır.

Kaynakça

Akbulut, G., & Ünsal, Ö. (2012). Levent Vadisi'nin (Malatya) Jeopark ve jeoturizm potansiyeli. 1. Ulusal Coğrafya Sempozyumu, 535-546, Erzurum.

Aslan, E., & Güneş, G. (2016). Sürdürülebilir bir destinasyon olarak Karakaya baraj gölü kültür ve turizm korumave gelişim bölgesi. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9 (46), 996-1012.

Başer, M. Y., Olcay, A., İnce, E. (2021). Malatya İlinin Alternatif Turizm Potansiyelinin Değerlendirilmesi Üzerine Nitel Bir Çalışma. Journal of Tourism and Gastronomy Studies , 9(2), 1232 - 1249. doi.org/10.21325/jotags.2021.837

Binbaşıoğlu, H., & Gültekin, B. (2017). Vatandaşların Malatya'da düzenlenen fuar ve festivallerin sosyal etkisine karşı tutumları. İnönü Üniversitesi Kültür ve Sanat Dergisi, 3 (2), 1-13.

Cudny, W. (2013). Festival tourism-the concepts key functions and dysfuntion in the context of tourism geography studies. Geographical Journal, 65 (2), 105-118

Ercan, H. F. (2018). Sanat Etkinlikleri Bağlamında Festivallerin Kentsel ve Toplumsal Gelişime Katkıları: Kervansaray Buluşması. İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 7(2), 71-87. https://izlik.org/JA48EB56LE

Getz, D. (2008). Event Tourism: Definition, evolution, and research. Tourism Management, 29(3), 403-428. https://doi.org/10.1016/j.tourman.2007.07.017

Giritlioğlu, İ., Atınç, A., & Özekici, K. (2015). Bir turizm çeşitliliği olarak festival etkinliklerinin sınıflandırılması: Türkiye üzerine bir değerlendirme. OÜSBAD Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 306-323.

Gök, A., & Tuna, H. (2013). Turizm pazarlaması açısından Malatya ilinin potansiyelinin belirlenmesi. KMÜ Sosyal ve Ekonomi̇ k Araştırmalar Dergisi, 15 (24), 1-11

Güney, E. (1999). Antik Çağ Türkiye Kentleri, Bilgili Yay.,İstanbul

Karataş, İ. A., & Türk, M. (2017). Malatya'nın şehir pazarlaması açısından yerel halk tarafından değerlendirilmesi.Birey ve Toplum Dergisi, 3 (14), 115-147

Kızılırmak, İ. (2006). Türkiye'de düzenlenen yerel etkinliklerin turistik çekicilik olarak kullanılmasına yönelik bir inceleme. Sosyal Bilimler Dergisi, (15), 181-196.

Özgen, N. (2010). Doğu Anadolu Bölgesi'nin doğal turizm potansiyelinin belirlenmesi ve planlamaya yönelik öneriler. Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, 7 (1), 1385-1416.

Özgüç, N. (2017). Turizm Coğrafyası. İstanbul, Çantay Kitabevi

Özpay, G. A. (2017). Türkiye'de inanç turizmine yeni bir örnek: Kutsal Balıklı Göl (Malatya). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 21 (3), 937-951.

Sever, R. (2011). Polat Mağarası ve Turizm Potansiyeli. Doğu Coğrafya Dergisi, 13(19), 251-266. https://izlik.org/JA44SJ74ZX

Sever, R. (2016). History And Faith Tourism İn Terms Of Cultural Landscape İn Battalgazi (Old Malatya) Towm Vol 13, No 1, Journal of Human Sciences. 2135,2157

Solmaz, F. (2020). Potansiyel Bir Tarih ve Kültür Turizmi Merkezi Örneği Olarak Malatya. Academic Knowledge, 3(2), 110-121. https://doi.org/10.5281/zenodo.4399423

Tapan, İ. (2022). Malatya İlinde Bulunan Kültürel Miras Kalıntıları İle Bu Kalıntıların Kültürel Turizm ve Sürdürülebilir Kırsal Kalkınmayla Olan İlişkisi. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8(2), 449-480. https://doi.org/10.31463/aicusbed.1080664

Topal, M. (2019). Şehir markası kavramı: Malatya örneği üzerine bir araştırma (Yüksek Lisans Tezi). Haliç Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul

URL 1 http://blog.milliyet.com.tr/festivallerin-onemi-ve-islevi/Blog/?BlogNo=198107

URL 2 https://malatya.ktb.gov.tr/TR-58350/yerel-etkinlikler.html

URL 3 Malatya Kültür A.Ş. (2024). https://www.malatyakultur.com/haberler/26nci-malatya-kultur-sanat-etkinlikleri-ve-kayisi-festivali-basliyor-festival-hazirliklari-tamamlandi

URL 4 Türkiye Kültür Portalı. (2022). 25. Uluslararası Kültür Sanat Etkinlikleri ve Kayısı Festivali. https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/genel/etkinlik/25--uluslararasi-kultur-sanat-etkinlikleri-ve-kayisi-festivali

URL 5 https://www.ertv.com.tr/kayisi-festivali-kortej-yuruyusu-yapildi/17394/

URL 6 Malatya Valiliği. (2019). Basın mensupları ile 23. Kayısı Festivali bilgilendirme toplantısı düzenlendi.

URL 7 T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Malatya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. (t.y.). Yerel etkinlikler. https://malatya.ktb.gov.tr/TR-58350/yerel-etkinlikler.html

URL 8 Türkiye Kültür Portalı. (2019). 8. Hekimhan Ceviz, Maden ve Kültür Festivali. https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/genel/etkinlik/8-hekimhan-ceviz--maden-ve-kultur

URL 9 Türkiye Kültür Portalı. (2013). Hekimhan Ceviz, Maden ve Kültür Festivali. https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/genel/etkinlik/hekimhan-ceviz-maden-ve-kultur

URL 10 com/haber/kalede-cilek-festivali-gerceklestirildi

URL 11 Her Havadis. (2024, 7 Haziran). Kale'de 2'nci Geleneksel Çilek Festivali düzenlenecek. https://herhavadis.com/haber/kalede_2_inci_geleneksel_cilek_festivali_duzenlenecek-15283.html

URL 12 Gazete Malatya. (2026, 5 Mayıs). Kale'de Çilek Festivali yapılacak. https://www.gazetemalatya.com/kultur/kale-de-cilek-festivali-yapilacak-29516

URL 13 Haberler.com. (2024, 20 Haziran). Malatya Kale Çilek Festivali düzenlendi. https://www.haberler.com/kultur-sanat/malatya-kale-cilek-festivali-duzenlendi-17448410

URL 14 Türkiye Turizm Ansiklopedisi. (t.y.). Arapgir Bağbozumu Şenlikleri. https://turkiyeturizmansiklopedisi.com/arapgir-bagbozumu-senlikleri

URL 15 Arapgir Belediyesi. (2022). Arapgir'de geleneksel olarak düzenlenen Arapgir Bağbozumu ve Mor Reyhan Hasat Şenlikleri. https://www.arapgir.bel.tr/icerikdetay.aspx?icerikid=15491

URL 16 Malatya Söz. (2022, 11 Eylül). Arapgir Bağbozumu Şenlikleri. https://www.malatyasoz.com/haber/16674889/arapgir-bagbozumu-senlikleri

URL 17 Malatya Gazeteciler Cemiyeti. (2025, 14 Temmuz). 17. Arguvan Türkü Festivali programı belli oldu.https://www.malatyagazetecilercemiyeti.org/m/d/14455/17-arguvan%C3%BCrk%

URL 18 Sonmanşet Gazetesi. (2025, 11 Temmuz). Arguvan Türkü Festivali için geri sayım başladı. https://sonmanset.com.tr/haber/arguvan-turku-festivali-icin-geri-sayim-basladi-3705.html

URL 19 Türkiye Kültür Portalı, 2016

URL 20 Türkiye Kültür Portalı. (2025). Zengibar Karakucak Güreş ve Kültür Festivali. https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/genel/etkinlik/zengibar-karakucak-gures-ve-kultur-festivali

URL 21 Darende Kaymakamlığı. (t.y.). Zengibar Karakucak Güreş ve Kültür Festivali.

URL 22 https://www.darende.gov.tr/zengibar-karakucak-gures-ve-kultur-festivali

URL 23 Malatya Valiliği. (2022,2023). 2. Uluslararası Melita'dan Malatya'ya Arslantepe Buluşması açılış programı gerçekleştirildi.

URL 24 Türkiye Kültür Portalı. (2022). 2. Uluslararası Melita'dan Malatya'ya Kültür, Sanat, Tarih, Arkeoloji, Turizm, Gastronomi ve Moda Günleri.

URL 25 Battalgazi Belediyesi, 2023

URL 26 T.C. Malatya Valiliği. (2017). 7. Malatya Uluslararası Film Festivali ve Taşralılaşmak mı Kimliksizleşmek mi?

URL 27 Türkiye Kültür Yolu Festivali, 2025

URL 28 https://taf.org.tr/malatyada-tarihin-basladigi-yerde-yeniden-ayni-heyecanda-bulusuyoruz-sloganiyla-duzenlenen-uluslararasi-arslantepe-yari-maratonu-kosuldu/

URL 29 https://malatyahaber.com/haber/uluslararas-arslantepe-yar-maratonu-ilk-kez-kosuldu

39. BÖLÜM

MİLLÎ MÜCADELE COĞRAFYAMIZDA BİR KÜLTÜREL MİRAS ALANI OLARAK KURTULUŞ YOLU (SAMSUN)

Prof. Dr. Cevdet YILMAZ - 19 Mayıs Üniversitesi
ORCID No: 0000-0003-0430-619X

Özet

Ülkelerin veya milletlerin geçmişte yaşadıkları iyi veya kötü olayların belli zamanlarda veya yıl dönümlerinde anılması, eleştirel mantıkla bunların tartışılması, yaşanan olaylardan ilerisi için dersler çıkarılması önemli bir husustur. Bu olayların yaşandığı coğrafi mekânların somut ve somut olmayan kültürel miras unsuru olarak araştırılması, ortaya çıkarılması, gerektiğinde UNESCO ölçütlerine uygun hale getirilmesi, korunarak yaşatılması ve gelecek nesillere aktarılması o bölgeyi bilen ve orada yaşayan bilim insanları ve idarecilerin üzerine düşen önemli bir görevdir.

Mustafa Kemal ve arkadaşlarının Millî Mücadeleyi başlatmak için Samsun'a çıktığı 19 Mayıs 1919 tarihinin üzerinden 100 yılı aşkın süre geçmiştir. Bir asırlık süre içinde Millî Mücadele ruhu gerek okullarda ders kitapları ve müfredat yoluyla, gerek devlet törenleri vasıtasıyla canlı tutulmuş, savaş alanları ve bazı kişisel olayların geçtiği yerler haricinde gerçek anlamda tam bir Millî Mücadele Coğrafyası çalışması yapılamamıştır. Oysa şimdiye kadar bu çalışmalar yapılmalı, korunması gereken yer ve olaylar tespit edilip gerekli şartlar sağlanmalı, bu alanların Millî Mücadele ruhuna uygun olarak gelecek nesillerle buluşturulması için lüzumlu adımlar atılmış olmalıydı. Araştırmanın konusunu teşkil eden Kurtuluş Yolu Millî Mücadele'de ilk adımın atıldığı güzergâh olması nedeniyle önemli görülmüş, Samsun il sınırları içinde kalan kesimi yukarıda bahsedilen amaçlar doğrultusunda incelenmiştir.

Eski kitaplarda Kurtuluş Savaşı, yeni müfredatta ise bundan böyle Millî Mücadele olarak anılacak olan bu kutlu hareketin 100. Yılı anma etkinliklerine hazırlık amacıyla 2019 yılı öncesinde Samsun Büyükşehir Belediyesi ve 19 Mayıs Üniversitesi işbirliği ile bir çalışma başlatılmıştır. Samsun'dan başlayarak Amasya, Sivas, Erzurum ve Ankara hattı üzerinde gerçekleşen ve Millî Mücadele tarihi içinde çok önemli toplantıların yapıldığı, çeşitli olayların yaşandığı güzergâhın Samsun il sınırları içinde kalan kısmı "Kurtuluş Yolu" adıyla tescil edilmiştir. Atatürk ve maiyetinin karaya ayak bastıkları Tütün İskelesinden Samsun-Amasya il sınırına kadar olan saha ayrıntılı olarak ele alınmış, Millî Mücadelenin 100.yılı anısına törenlerin yapılacağı 2019 yılına kadar yol güzergâhı üzerinde önemli çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Çok sayıda bina elden geçirilmiş, yıkık köprüler onarılmış, yol boyunca 100 yıl öncesini hatırlatan işaret ve levhalar dikilmiştir. 2025 yılından itibaren çalışmalara kalan yerden devam edilmiş, yolun bir kültürel miras alanı olarak tanınırlığının artması yönünde tekrar güçlü bir niyet beyanı ortaya çıkmıştır. 2026-2030 yılları arasını kapsayan Samsun Turizm Master Planında bu hat Kurtuluş Yolu Rotası olarak belirlenmiş, tıpkı Çanakkale ve Sarıkamış gibi Kurtuluş Yolunun da ülkemizin birliği ve dirliği için gençlerin ilham alabilecekleri, yetişkinlerin hatıralarını yâd edebilecekleri, yerli yabancı turistlerin de dikkatini çekecek bir kimliğe ve işleve kavuşması hedeflenmiştir.

Kurtuluş Yolu güzergâhı Bilimsel Eğitim Etkinlikleri Düzenleme Desteği Programı TÜBİTAK 2237A çerçevesinde 2022'den başlayarak 2026 yılına kadar dört kez üst üste destek görmüştür. Proje kapsamında ortaya çıkan bilimsel yayınlar, basın bildirileri, arazide yapılan gezi ve gözlemlere katılan öğrenci, akademisyen ve idarecilerin resmi kurum ve sosyal medya hesaplarından yaptıkları paylaşımlar vb. yollarla bu hattın ulusal ve uluslararası düzeyde tanınırlığı arttırılmaya çalışılmıştır. Sonuç olarak bu araştırmada başlangıcından günümüze Kurtuluş Yolu güzergâhının Samsun il sınırları içinde kalan kısmının belirlenmesi, koruma çabaları, kültürel miras olarak tescili yönünde atılan adımlar Uygulamalı Coğrafya prensipleri çerçevesinde ele alınmış, bu hattın Türk tarihi açısından önemi ve gelecek nesillere güçlü bir şekilde aktarılması konusunda başka neler yapılabilir sorusuna cevap aranmıştır.

Anahtar Kelimeler: Millî Mücadele, Samsun, Kurtuluş Yolu, Kültürel Miras

1. Giriş

Millî birlik ve bütünlüğün korunması, çeşitli araç gereçlerle gelecek nesillere de bu duygu ve düşüncenin aktarılması, devlet ve millet olarak daha nice yıllar ayakta kalmanın olmazsa olmaz şartlarından biridir. Bunun için yapılması gere-

ken en önemli şeylerden biri de ülke veya milletin hafızasında yer etmiş tarihsel olayların hatırlanması, bunların geçtiği mekânların korunması ve ziyarete açık tutulmasıdır.

Günümüz dünyasında daha çok kültürel miras kavramı çerçevesinde ele alınan bu tür yerler (Doğaner 2003) sadece büyükler için değil, çocukların ve gençlerin vatan millet sevgisiyle yetiştirilmeleri için de önemli eğitim-öğretim mekânlarıdır. Gençlerin ve yeni yetişen neslin millî şuurla donatılmaları ve bu amaçla onlara gereken niteliklerin kazandırılması bu tür yerlerin muhafazası ve buralara yapılacak ziyaretlerle mümkündür. Ülkemizde ilk olarak Çanakkale Savaşlarının gerçekleştirildiği Gelibolu Yarımadası başta olmak üzere (Aliağaoğlu 2004), sonrasında Sarıkamış, ardından Sakarya, Kocatepe, Dumlupınar gibi diğer savaş mekânlarının ziyarete açılması bu anlamda kayda değer uygulamalardır. Millî Mücadelenin ilk günlerine tanıklık eden Samsun ve Samsun'dan Amasya'ya (ve oradan Erzurum, Sivas ve Ankara'ya) kadar uzanan Kurtuluş Yolu güzergâhı da bu anlamda mutlaka değerlendirilmesi gereken bir alandır. Çalışmada bu güzergâhın Samsun il sınırları içinde kalan kısmına değinilmiş, Amasya ve sonrasında Ankara'ya kadar uzanan süreç ve uygulamalardan bahsedilmemiştir. Fakat Samsun il sınırları içinde gerçekleştirilen çalışmalar örnek alınarak diğer illerde de benzer faaliyetler gerçekleştirilebilir ve Kurtuluş Yolu tanımı sadece Samsun il sınırları içinde kalan kısım için değil; Amasya, Erzurum, Sivas ve son olarak Ankara'yı içine alacak şekilde kapsamı genişletilebilir.

Bu araştırmada elde edilen bulgular esas olarak iki başlık altında değerlendirilmiştir: İlk olarak Samsun il merkezinde meydana getirilen ve Millî Mücadele ile ilgili olarak daha önce (yaklaşık 2010 yılına kadar) yapılmış ve ziyarete açılmış mekânlar üzerinde durulmuştur. İkinci ve son olarak ise Mustafa Kemal ve arkadaşlarının 19 Mayıs 1919'da karaya ayak bastıkları Tütün İskelesinden Amasya il sınırına kadar olan ve adına Kurtuluş Yolu ismi verilen güzergâhta 100.Yılı anma etkinlikleri çerçevesinde 2010'dan sonra yapılan çalışma ve düzenlemelerden bahsedilmiştir.

Bu çalışmaların en önemli çıktısı ise yolun tespiti ve tescili ile ilgili olarak; Kurtuluş Yolu'nun kültür coğrafyamız içinde tanınması ve kültürel miras turizmi bağlamında çekici hale getirilmesi olacaktır. Bu amaç doğrultusunda araştırma alanı daha önce uluslararası bir sempozyumda bildiri olarak sunulmuştur (Yılmaz 2019a). Ayrıca Tarih, İnkılap Tarihi, Sosyal Bilgiler gibi dersler için sınıf dışı eğitim ortamı olma özelliği dikkate alınarak ilk ve ortaöğretim müfredatı açısından da önemi bir başka uluslararası sempozyumda dile getirilmiştir (Yılmaz 2019b). Araştırma sahasının TÜBİTAK 2237A çerçevesinde 2022'den başlayarak 2026 yılına kadar dört kez üst üste destek görmüş olması da yapılan çalışmaların önemini

ortaya koyması açısından önemlidir. Son olarak bu güzergâhın yurt içi ve yurtdışı turizm pazarlarında önemli bir destinasyon olarak kabul görebilmesi için Samsun Turizm Eylem Planı 2026-2030 döneminde turizm rotası olarak belirlenmiş olması da çok önemli bir gelişme olarak kabul edilmelidir.

2. Yöntem

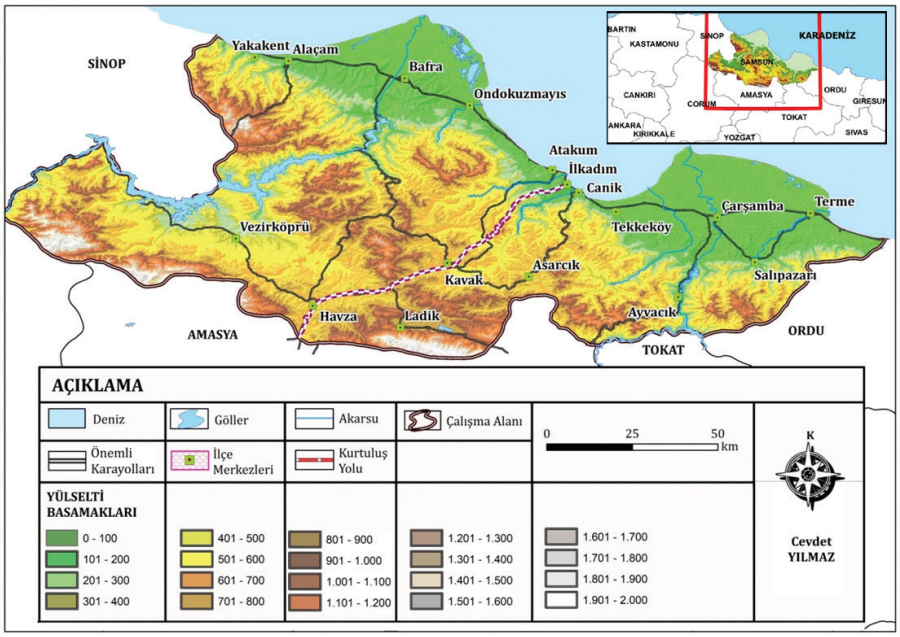
Bu araştırma, Kurtuluş Yolu kavram ve sürecinin ilk adımını oluşturan Samsun'la ilgili olarak "sahada neler yapıldı" sorusundan hareketle, başlangıcından bugüne yapılan çalışmaların tanıtımı üzerine kurulmuştur. Öncülüğünü Samsun Büyükşehir Belediyesi'nin yaptığı çalışmalarda Valilik ve Üniversite ile birlikte bütün sürecin içinde bulunulmuş, arazi çalışmalarına katılıp gerek şehir içinde gerek Kurtuluş Yolu güzergâhında bizzat yerinde yapılan gözlem ve incelemelerde bilgi ve görüşlerimiz dile getirilmiştir. Eski ve yeni haritalar üzerinden güzergâh tespiti çalışmaları yapılmış, alanın başka nasıl kullanılabileceği hakkında fikirler beyan edilmiştir. Güzergâh boyunca kurtuluşa giden yolda yaşananlar, o dönemin şartlarında nelerle karşılaşıldığı, tehlikeler, alınan tedbirler ve diğer hususların nasıl materyale dönüştürüleceği tartışmaları içinde yer alınmış, bu materyallerin gerek kapalı gerekse açık alandaki sergilenme biçimleri yerinde yapılan gözlem ve incelemelerle değerlendirilmeye çalışılmıştır. Samsun Turizm Master Plan çalışmalarına katılarak söz konusu alanın "Kurtuluş Yolu Rotası olarak Samsun Turizm Eylem Planı 2026-2030'a işlenmesi sağlanmıştır. Bu çalışmaların bir diğer amacı da, dünyadaki ve ülkemizdeki diğer örneklerden yola çıkarak, güzergâhla ilgili olarak başka neler olması veya neler yapılması gerektiğini tartışmaya açmak, kamuoyu ve bilim camiasının dikkatini çekmektir. Araştırmada Kurtuluş Yolu'nun Samsun il sınırları içinde kalan kısmı üzerinde durulmuş, Amasya il sınırından sonrası bu çalışmada dikkate alınmamıştır.

3. Bulgular

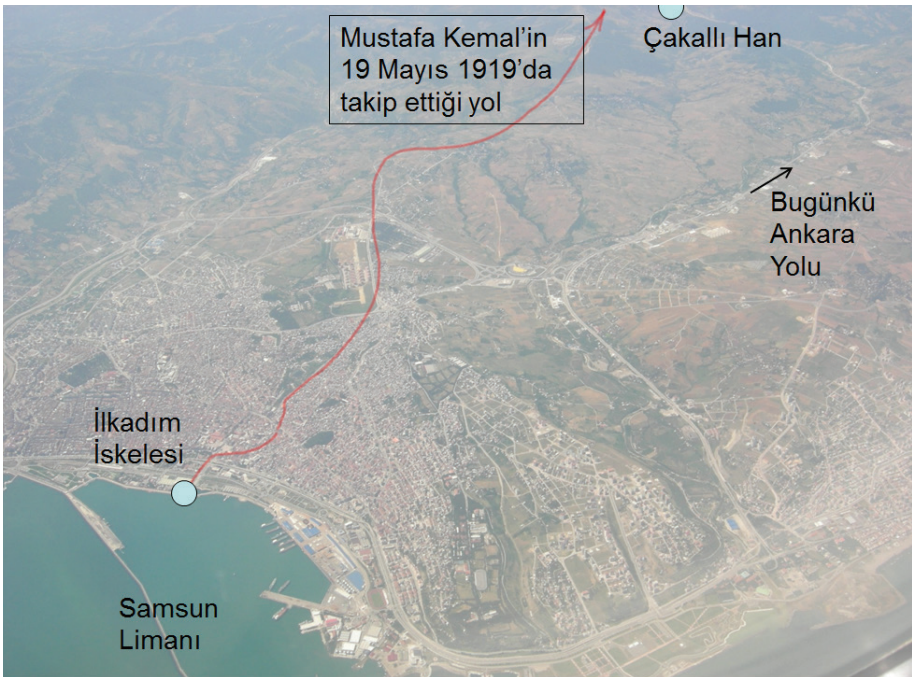
3.1. Kurtuluş Yolu'nun Lokasyonu

Kurtuluş Yolu'nun başlangıç noktası Samsun il merkezinde liman içinde bulunan Kurtuluş Yolu İskelesi'dir. İskele, denize sıfır noktasında olup, temsili Bandırma Gemisi ve onun yanaştığı platformdan oluşmaktadır. Bu noktadan başlayan Kurtuluş Yolu şehrin tam merkezinden geçerek güney yönde yükselip, (vadi içinden giden bugünkü modern Ankara karayolundan ayrı olarak) sırtlar üzerinden devam ederek Çakallı vadisine inmektedir. Çakallı Han civarında yeni yolla kesişmekte, tekrar yeni yoldan ayrılıp sırtlardan devam ederek önce Kavak

ilçe merkezine, ardından Tersakan Çayını geçerek Havza üzerinden (Amasya il sınırını aşıp) Suluova'ya ulaşmaktadır (Şekil 1, Şekil 2). Kurtuluş Yolunun ilk 30 km'si günümüzde asfalt kaplama olup, 1970'lere kadar Samsun-Ankara karayolu olarak motorlu araç trafiğine açık haldeydi. 1980'lerden itibaren vadi içinde Kürtün Çayını takip eden yeni yolun yapılmasıyla trafik yeni yola kaymış eski yol köy yolu olarak kalmıştır. Çakallı-Kavak ilçe merkezi arasında kalan yeni yol Ankara yolu olarak devam ederken, eski yol makadam haliyle kalmış, üstünde asfalt kaplama olmadığı için 1919 yılı şartlarını taşımakta, bu özelliği ile Mustafa Kemal ve arkadaşlarının Samsun'a çıktıktan üç gün sonra devam edip kullandığı karayolu anlamında güzergahın en bozulmamış kısmını oluşturmaktadır.

Şekil 1. Araştırma sahasının lokasyon haritası ve Kurtuluş Yolu'nun Samsun il sınırları içindeki güzergâhı.

Şekil 2. Uçaktan çekilen fotoğraf üzerinde İlkadım İskelesi ile Çakallı Han arasında kalan kesimde Kurtuluş Yolu'nun ilk 30 km'lik güzergâhı.

3.2. Samsun'da 2010 Yılı Öncesi Millî Mücadele Mekânları

3.2.1. Atatürk Heykeli / Gazi Heykeli / Onur Anıtı

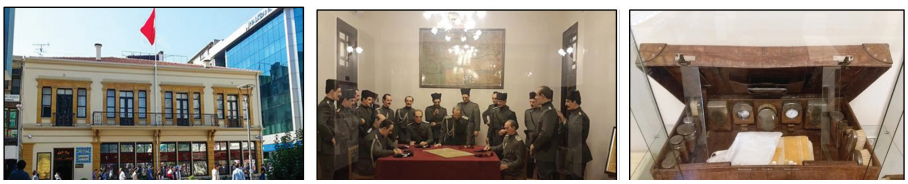
Kurtuluş Yolu Projesinden önce Samsun il merkezinde Millî Mücadele ile ilgili olarak birkaç eser zaten vardı. Bunlardan ilki ve en çok tanınmış olanı Gazi Heykelidir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna giden yolda ilk adımın atıldığı Samsun'da Millî Mücadeleye önderlik eden Mustafa Kemal Atatürk adına inşa edilen eser günümüzde Atatürk Heykeli ya da Onur Anıtı olarak adlandırılmaktadır. Bu heykel Samsun Merkez İlkadım ilçesindeki Atatürk Parkı'nda bulunmakta olup, şehrin en önemli simgesidir. Anıt Samsun halkının katkılarıyla Avusturyalı heykeltıraş Heinrich Krippel tarafından tunçtan yapılmıştır. Anıtın açılışı 15 Ocak 1932'de Samsun halkının katılımıyla gerçekleşmiştir (Şekil 3).

Şekil 3. 1932'de açılışından günümüze Gazi Heykeli

3.2.2. Gazi Müzesi

19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal ve arkadaşları Tütün İskelesi'nden karaya çıkmışlar yürüme mesafesindeki Mantika Palas oteline gelip, otel girişine Dokuzuncu Ordu Müfettişliği forsunu asarak ilk konaklamayı burada yapmışlardır. Sonraki yıllarda otel Samsun halkı tarafından satın alınarak Atatürk'e hediye edilmiş, anahtarları kendisine verilmiş, sonraki gelişlerinde Atatürk burada kalmıştır. Bina miras yoluyla Atatürk'ün kardeşine intikal etmiş, 1939 yılında bedeli ödenerek varislerden satın alınmış, 1940'ta eşyaları ile birlikte korunarak üst katı müze, alt katı halka açık etkinlikler için tahsis edilmiş, nihayet 2006'da bugünkü haline getirilerek binanın tamamı "Gazi Müzesi" adıyla ziyarete açılmıştır. (Şekil 4).

Şekil 4. Gazi Müzesi; dış ve içten görünümler

3.2.2. İlkadım Anıtı

Mustafa Kemal'in Samsun'a ayak bastığı Tütün İskelesi 1955-60 arasında inşa edilen Samsun Limanı dolguları altında kalmıştır. Temsili olarak buraya bir anıt dikilmiştir. Daha sonra bu anıt kaldırılmış, onun yerine bugünkü İlkadım anıtı inşa edilmiştir. Heykeltıraş Hakkı Atamalı tarafından yapılan anıt 1981-1982 yılları arasında Atatürk'ün doğumunun 100. yılı anısına ithaf edilmiştir (Şekil 5).

Şekil 5. Mustafa Kemal'in Samsun'a ayak bastığı mevkiide eski ve yeni İlkadım anıtları

3.2.3. Bandırma Gemisi

19 Mayıs 1919'da Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve silah arkadaşlarını Samsun'a getiren Bandırma Gemisi orijinal çizimleri referans alınarak yeniden yapılmış, Samsun Büyükşehir Belediyesi tarafından müze haline dönüştürülerek 19 Mayıs 2006 tarihinde ziyarete açılmıştır. Kurtuluş Yolu Projesi ile birlikte Bandırma Gemi Müze çevresi yeniden düzenlenmiş, geminin iç ve güverte kısımları o döneme ait yeni görsellerle çekici hale getirilerek Samsunluların ve Samsun'a gelen misafirlerin öncelikle ziyaret ettikleri bir alan oluşturulmuştur. (Şekil 6).

Şekil 6. Bandırma Gemi Müzesi.

3.3. Samsun'da 2010-2019 Yılları Arası Oluşturulan Millî Mücadele Mekânları

Samsun Büyükşehir Belediyesi başta 19 Mayıs Üniversitesi olmak üzere ilgili kurum ve kuruluşların bilgi öneri ve görüşleri doğrultusunda Millî Mücadelenin 100. Yılı olan 2019'a hazırlık amacıyla il merkezi Samsun'dan başlayarak Amasya il sınırına kadar devam eden Kurtuluş Yolu güzergâhı üzerindeki ilçe ve yol

boylarında çeşitli iş ve eylemlerde bulunulmuştur. Bu amaçla; bazı binalar restore edilmiş, daha önce yıkılmış bina ve yapılar tekrar yapılmış, yol boyunca Millî Mücadele yıllarındaki şartları hatırlatan çok sayıda materyal güzergâh üzerine yerleştirilmiş, Kurtuluş Yolu hattının daha görünür hale gelmesinde ve belirginleşmesinde büyük çabalar sarf edilmiştir. Bunların başlıcaları aşağıda verilmiştir.

3.3.1. Tütün İskelesi

Bugünkü modern Samsun limanı 1955-60 tarihleri arasında inşa edilmiştir. Mustafa Kemal ve arkadaşları 19 Mayıs 1919'da Samsun'a geldiklerinde Samsun Limanı gemilerin yanaşmasına müsait değildi. Gemiler açıkta bekler yük ve yolcular kayıklarla kıyıdaki iskelelere transfer edilir, yük ve yolcular iskelelerden karaya çıkarılırdı (Yılmaz 2007). O tarihlerde Samsun kıyılarında Tütün, Gaz, Un, Gümrük gibi isimlerle anılan iskeleler vardı. Atatürk bu iskelelerden en önemlisi olan Tütün iskelesinden karaya çıkmıştır. Modern liman tesisleri yapılırken bu iskelenin yeri dolgu alanı altında kalmıştır. Mustafa Kemal ve arkadaşlarının karaya ayak bastıkları Tütün İskelesi, o günlerin hatırasını canlandırmak üzere eski Tütün iskelesine en yakın noktada İlkadım İskelesi adıyla ve Kurtuluş Yolu'nun başlangıcı olarak yeniden inşa edilmiştir (Şekil 7). Kurtuluş Yolu'nun başlangıcı olan temsili Tütün (İlkadım / Kurtuluş) İskelesinin uç kısmına yine temsili olarak Bandırma Gemisi inşa edilmiş, Gemiden itibaren temsili iskele üzerine de Mustafa Kemal ve arkadaşlarının karaya çıkışları ve onları karşılayan Samsunlulara ithafen heykeller dikilmiştir (Şekil 8). Samsun'da her yıl 19 Mayıs törenleri Atatürk'ü temsilen bir Türk bayrağının buradan karaya çıkarılması ile başlar.

Şekil 7. 1919'da Samsun limanının görünümü, eski Tütün İskelesi ve temsili Tütün İskelesi.

Şekil 8. Kurtuluş Yolu'nun başlangıcı olan temsili Tütün İskelesinde Mustafa Kemal ve arkadaşlarının Samsun'a çıkışı ve Samsunluların onları karşılamasını temsil eden heykeller.

3.3.2. Panaroma 1919

Kurtuluş Yolunun başlangıç kısmı civarında yer alan eski spor salonu Panaroma 1919 adıyla Kurtuluş Savaşı'nın anıldığı gösteri merkezine dönüştürülmüştür (Şekil 9). Bu merkezde ayrıca Türkiye'nin en büyük yağlı boya tablolarından biri üzerinde Atatürk'ün Ankara'da karşılanışı canlandırılmıştır.

Şekil 9. *Panaroma 1919 Müzesinin lokasyonu, dıştan ve içten görünümü.*

3.3.3. Bandırma Gemi Müze ve Milli Mücadele Açık Hava Müzesi

Şehir merkezinin doğu kesiminde dolgu yapılarak oluşturulan Doğupark'ın denizle kesiştiği yerde konumlandırılan Bandırma Gemisi replikası bir süre ziyaretçilerini tek başına ağırlamıştır. 2010 yılından itibaren geminin bulunduğu alanda yeni bir çevre düzenlemesi yapılmış, geminin bulunduğu park alanı genişletilmiş, buraya Millî Savunma Bakanlığının onayıyla (torpido, uçak, mayın, top vb) bir kısım silahlar konuşlandırılmış, 16 Türk Devletini temsilen bayraklar çekilmiştir. Uzunlamasına bir sütun oluşturulmuş, sütunun bir yüzünde Samsunlu şehitlerin isimleri, diğer yüzünde de Kurtuluş Savaşını anlatan figürlerin yer aldığı sahneler konmuştur. Parkın merkezi kısmına da milletin Kurtuluş Savaşı'na desteğini anlatan Millî Mücadele anıtı yerleştirilmiştir (Şekil 10).

Şekil 10. Bandırma Gemi-Müze[1] ve Millî Mücadele Açık Hava Müzesi (URL-1).

3.3.4. Sadi Tekkesi

Kurtuluş Savaşı esnasında Kuvvacıların gizli toplantı yaptıkları Sadi Tekkesi restore edilerek Kuva-i Milliye Müzesi haline getirilmiştir (Şekil 11). Müzeye ilave edilen ek bina günümüzde şehit ve gazi yakınlarının buluşma noktası olarak hizmet görmektedir.

Şekil 11. Sadi Tekkesi Kuva-i Milliye Ruhu Müzesi; restorasyon öncesi ve sonrası.

3.3.5. Kurtuluş Yolu güzergâhını belirlenmesi

Samsun Büyükşehir Belediyesi, Samsun Valiliği, Samsun Garnizon Komutanlığı, 19 Mayıs Üniversitesi'nden akademisyenler ve yerel araştırmacılar bir araya gelerek Kurtuluş Yolu'nun ortaya çıkarılması ve güzergâhın tam olarak tespit edilebilmesi amacıyla yoğun bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. O yıllara ait haritalar bulunmuş, bunlar üzerinde eski yollar işaretlenmiştir. Bu haritalar üzerinde tespit edilen güzergâhlar uçaktan çekilmiş fotolar yanında (Şekil 12), bazen araçlarla, bazen yaya olarak bizzat yerinde incelenmiş, o günlerden kalan eski eser ve yapılar tespit edilmiş, sözlü tarih çalışmaları yapılarak güzergâh somutlaştırılmıştır.

1 Bandırma Gemisi 12 Temmuz 2026'da bulunduğu yerden alınarak İstiklal Meydanı'ndaki yeni yerine nakledilmiştir. Nakil süreci yerel ve ulusal basında geniş yer bulmuştur (URL-3).

Şekil 12. Samsun Büyükşehir Belediyesi başkanlığında 1920'li yıllara ait eski Türkçe harfli harita ve arazide güzergâh tespiti çalışmaları.

3.3.6. Çakallı Han'ın restorasyonu ve çevre düzenlemesi

Güzergâhın 30. km'sinde bulunan Çakallı Han yaklaşık 800 yıllık bir maziye sahip olup 1940'lı yıllara kadar hizmet vermiştir. 2011 yılında İl Özel İdaresi tarafından restore edilen Çakallı Han Kurtuluş yolu çalışmaları ile birlikte tekrar ele alınmış, çevre düzeni yapılmış, lokanta olarak hizmete açılıp işlevsellik kazandırılmıştır (Şekil 13). Çakallı Han çevre düzeni yapılırken yolun tarihi öneminin ortaya çıkarılması için de bazı çalışmalar yapılmıştır. Buradan geçen ve hanı kullanan seyyahların çevre ile ilgili gözlemleri, anıları, seyahatnamelerden alıntılar yapılarak panolar üzerinde ziyaretçilerin ilgisine sunulmuştur. Böylelikle Kurtuluş Yolu güzergâhının yeni bir hat olmadığı, tarihsel süreçte yoğun olarak kullanıldığına dikkat çekilmek istenmiştir (Şekil 14). Çakallı Hanın çevre düzeni yapılırken hemen yakınındaki Çakallı Köprüsü elden geçirilmiş, buradaki eski hanlara giydirmeler yapılmış, Samsun'un en önemli ahşap yapılarından olan Ahmet Sofi Camiinin çevre düzeni de bu çalışmalara dâhil edilerek bu alan bütünüyle Kurtuluş Yolu rotasının en önemli durak noktalarından biri haline getirilmiştir.

Şekil 13. Çakalı Han; Restorasyon öncesi ve sonrası.

Şekil 14. Çakalı Han önünde tarihte bu yolu kullanan seyyahların isim ve notları.

3.3.7. Yol boyu yapılan çalışmalar ve çevre düzenlemeleri

Samsun şehir çıkışından Çakallı vadisine kadar olan yol 1970'lere kadar kullanılmış, eski yolun üstü zamanla asfalt kaplama yapılarak orijinalliği bozulmuştu. Çalışmalar esnasında eski fotoğraf arşivleri taranmış, 19 Mayıs 1919'da Samsun ve çevresinin genel görünümü, mevcut kasaba ve yolların durumu hakkında bilgiler elde edilmiştir. Bu bilgilerden faydalanılarak yaylı araba ve sis çanı gibi bulgulardan hareketle ulaşımda kullanılan araç gereçler tespit edilmiş, bunların benzerleri Kurtuluş Yolu güzergâhına yerleştirilerek tam olmasa da o günkü şartlara yakın halleriyle tarihî yol yeniden canlandırılmaya çalışılmıştır (Şekil 15).

Şekil 15. Yol güzergâhında yapılan eskiyi canlandırma çalışmaları; yaylı araba ve sis çanı.

Çakallı'dan itibaren Kavak'a kadar olan kesimde ise eski yol bozulmadan kalmış, makadam yol olarak tabir edilen bu hat tescil edilmiş, yol üzerine yönlendirme tabelaları yerleştirilerek orijinal haliyle koruma altına alınmıştır. Bütün yol boyunca ilgili yerlere Kurtuluş Yolu tabelaları asılmış, gerekli yönlendirmeler yapılmıştır (Şekil 16).

Şekil 16. Yol güzergâhı boyunca yerleştirilen bilgi ve yön tabelaları.

3.3.8. Kurtuluş Yolu köprüleri

Yol güzergâhı üzerinde önce Çakallı köprüsünün tamiri ve bakımı yapılmış, ardından Üçhanlar köprüsü ayağa kaldırılmış, son olarak da Tersakan çayı üzerinde metruk haldeki köprü eski orijinal taşları da kullanılarak yeniden inşa edilmiştir ve Kurtuluş Yolu Köprüsü adıyla rota üzerinde işaretlemesi yapılmıştır (Şekil 17).

Şekil 17. Yol güzergâhındaki aslına uygun olarak yeniden inşa edilen Üçhanlar ve Kurtuluş Yolu köprüleri.

3.3.9. Üçhanlar Mevkiinde yapılan çevre düzenlemeleri

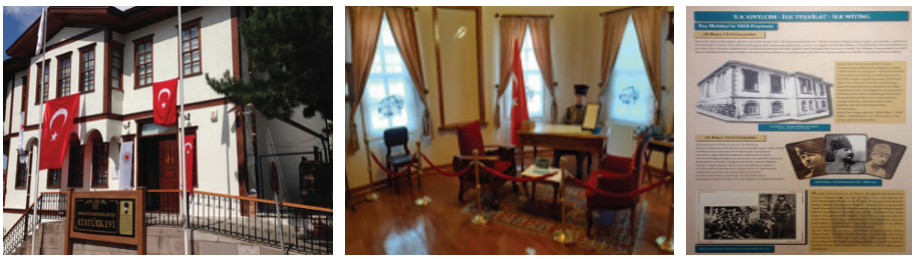
Üçhanlar mevkii buradaki eserler ve yaşanan olaylar itibarıyla Kurtuluş Yolu güzergâhı üzerinde en önemli duraklardan biridir (Köseoğlu 2011). Çakallı istikametinden gelerek Kavak'ta mevcut yeni yola kavuşan eski makadam yol, burada bir süre güncel kullanılan Ankara yolunu takip ettikten sonra Üçhanlar mevkiinde ana yoldan ayrılarak köy içine girmekte, sonra tekrar mevcut Samsun-Ankara yoluna bağlanmaktadır. Bu itibarla Üçhanlar mevkii çok az bozularak günümüze ulaşmış, eski hanların hala ayakta olduğu, müstesna bir mekân olarak karşımıza çıkmıştır. Burada ilk olarak Üçhanlar köprüsü restore edilmiş, Rus elçisi Firunze'nin burada dile getirdiği sözler panolara yerleştirilmiş, eski binalardan bazıları kamulaştırılmış, köy içinde gezginlerin rahatlıkla mola verebileceği ve tarihi anları yeniden yaşayabileceği bir ortam oluşturulmuştur (Şekil 18).

Şekil 18. Üçhanlar mevkii; Firunze'nin sözleri, eski bir han ve içinden görünüm.

3.3.10. Havza Atatürk Müzesi

Mustafa Kemal'in Havza'da kaldığı bina önce Havza Belediye Başkanlığı olarak kullanılmış, sonrasında müzeye dönüştürülmüştür. Kurtuluş Yolu çalışmaları esnasında bina yeniden elden geçirilmiş, içinde muhafaza edilen eşyalara ilave olarak Mustafa Kemal'in Havza günlerine ait belge ve bilgiler odaların duvarlarına asılarak müze daha işlevsel hale getirilmiştir (Şekil 19).

Şekil 19. Havza Atatürk Müzesi.

3.3.11. Diğer çalışmalar

Kurtuluş Yolu'nun kültür coğrafyamız içinde tanınması, kültürel miras turizmi bağlamında ziyarete açılması, önemli gün ve haftalarda öğrenciler tarafından ziyaret edilebilir olması için proje bazlı çalışmalar yapılmış (Şekil 20), yapılan bu çalışmalar yerel ve ulusal basınla paylaşılarak (Şekil 21) tanınırlığı arttırılmaya çalışılmıştır. Bu hattın yurt içi ve yurtdışı turizm pazarlarında önemli bir destinasyon olarak kabul görebilmesi için ortaya konan çabalar elbette yeterli değildir. 19 Mayıs 1919'un 100. Yılı'na yetiştirilmek için acele edilmiş, bazı önemli hususlar sonraya bırakılmıştır. Hem bu eksiklerin tamamlanması hem de yapılan çalışmalar ve harcanan emeklerin boşa gitmemesi için daha fazla gayret gösterilmeli, mekânsal düzenlemeler tekrar tekrar gözden geçirilerek en iyi sonuç alınıncaya kadar çalışmalara devam edilmelidir.

Şekil 20. TÜBİTAK 2237A çerçevesinde desteklenen "Kurtuluş Yolu Projesi" ofis ve saha çalışmalarından görüntüler.

Şekil 21. Kurtuluş Yolu güzergâhı ile ilgili basında çıkan haberlerden örnekler.

4. Sonuç ve Tartışma

Tarihsel süreç içinde İpek Yolu'nun tali hatlarından birini oluşturan Samsun-Amasya güzergâhı Karadeniz kıyılarını iç bölgelere bağlayan önemli bir geçiş yoludur. Mustafa Kemal'in kurtuluşa giden yol olarak kullandığı bu hattın eski hatıralarla birlikte tekrar canlandırılması ve tanıtılması Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna giden yolda karşılaşılan zorlukların bilinmesi açısından da büyük değer taşımaktadır.

Kurtuluş Yolu'nun öncelikle ve özellikle gençlerimiz açısından gerek Tarih ve Sosyal Bilgiler gerekse diğer alan dersleri için Millî Eğitim Bakanlığı tarafından sınıf dışı eğitim ve uygulama alanı olarak müfredat çerçevesi içinde ders kitaplarında yer verilmesi sağlanmalıdır. Coğrafyacıların laboratuvarı arazidir. Fakat sadece coğrafyacılar değil, tarih öğreten ve öğrenenler de olayların yaşandığı yerleri görmeli, mekânları tanımalı, olayları kendi mekânı içinde değerlendirmelidirler. Milli bilinç ve o ruhu yaşatmak ve canlı tutabilmenin en kolay yolu tarih derslerini güçlendirmek yanında bu dersleri mümkün olduğu kadar ilgili mekânsal ortamlarda bizzat yerinde yapmaktır. Nitekim Millî Eğitim Bakanlığı da son dönemlerde buna önem vermeye başlamış, öğretmen rehber kitaplarında bu hususa yer vermiş, bir

kısım derslerin sınıf dışı ortamda bizzat olayların geçtiği mekânlarda yapılmasını tavsiye etmiştir (MEB 2018). Bu uygulamaların aynı zamanda çevrenin tanınması, varsa sorunların tespiti ve bunların bizzat yerinde gözlemlenerek çözüm önerileri geliştirilmesinde büyük katkısı olduğu da açıktır (Tağrikulu ve Yılmaz 2019). Ayrıca bilinmelidir ki Tarih sadece arşiv vesikalarına dayanamaz, sadece belgeler incelenerek tarih yazılamaz. Tarihî olayların yaşandığı mekânların görülmesi gerekir. O mekânın verdiği ilham yerinde yaşanmalı, yeni fikirlere ortam hazırlamalıdır.

Sadece Tarih ve Coğrafya eğitiminde değil, belki yeni neslin tamamının eğitim süreçlerinin uygun bir zaman diliminde bu alanı görmesi ve burada yaşanmış havayı soluması gerekir. 19 Mayıs ruhu gençlere anlatılmaz, yerinde tatbik edilmezse bu konuda çok sayıda yayın yapmanın ne anlamı olabilir? Gençlere tarihsel ve kültürel birlikteliğimizin asıl köklerinin nelere ve nerelere dayandığı bilgisi aşılanmalı, bu yolda gereken tedbirler alınmalıdır. Bu özellikle de ülkemizin geleceği için yapılmalıdır.

Kurtuluş Yolu güzergâhı iç ve dış turizm açısından da değerlendirilmelidir. Bu güzergâhın Türkiye'de turizmin çeşitlendirilmesi ve yaygınlaştırılması çerçevesinde ele alınmasında fayda vardır. Bunun için; belgesel, film, klip benzeri çekimler buraya yönlendirilerek fazladan tanıtım imkanları araştırılmalı, bu filmler yoluyla güzergahın yurtiçi ve yurt dışı kamuoyunda reklamları yapılmalıdır. Bu hat uluslararası turizm rotaları içinde yer almalı, bunun için tanınmış tur operatörleri davet edilerek bilgilendirilmelidir. Çanakkale ve Sarıkamış'tan sonra, üçüncü bir mekân olarak "Kurtuluş Yolu" güzergâhının Türkiye için önemli tarihsel mekânlar arasına girmesi sağlanmalıdır.

Elbette bütün bunlar için gerekli planlama ve uygulamaları yapacak, ilgili idarî makamlara ve eğitim kurumlarına bunları aktaracak, kamuoyunu doğrudan bilgilendirmeye yetkili bir kurula da ihtiyaç vardır. Bu kurul kısmen akademik, kısmen idarî, fakat güzergâh üzerinde yaşayan vatandaşların da söz hakkının olduğu bir kurul olmalıdır. Böyle bir kurulun yapacağı çalışmalar ve elde ettiği bilgiler doğrultusunda söz konusu öneriler daha doğru ve kolay biçimde hayata geçirilebilir. Bu saha için yeterli donanıma sahip rehberler yetiştirilebilir, uygulama esnasında görülen eksiklikler zamanında giderilebilir, bu güzergâh canlı ve aktif bir mekân olarak gelecek nesillere aktarılabilir.

Son dönemde Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yapılan çalışmalarda kavram değişikliklerine gidilmiş, bundan böyle ilk ve ortaöğretim ders kitaplarında Kurtuluş Savaşı yerine Millî Mücadele denileceği ilân edilmiştir. Şayet bu öneri kamuoyu tarafından kabul görür, ilk ve ortaöğretim müfredatında yer alır, halkımız tarafından da yaygın olarak kullanılırsa gelecek yıllarda Kurtuluş Yolu adının da Millî Mücadele Yolu olarak değiştirilmesi gündeme gelebilir. Amaç Kurtuluş

Yolu'nun Millî Mücadele güzergahındaki yeri ve öneminin daha iyi anlaşılması ve öne çıkarılması olduğu için böyle bir isim değişikliği herhangi bir sorun teşkil etmeyebilir.

Hiç şüphesiz bu hattın korunması, hat boyunca yaşanan tarihi olayların belirlenerek kayda alınması, bunların yayın olarak neşredilmesi bu hattın kültür rotaları planlarına (ÇEKÜL 2015) dâhil edilmesi ve en önemlisi UNESCO'nun (1994) somut ya da soyut kültürel miras listesine girmesi için gayret gösterilmelidir. Bugüne kadar bu hususta yeterli adımların atılmamış olması üzücü ve geç kalınmış bir husustur.

Son olarak hatırlatmak isteriz ki; Mustafa Kemal ve arkadaşlarının (Tevetoğlu 1987) son derece zor şartlarda çıktıkları bu yolda büyük bedeller ödeyerek kazandıkları Kurtuluş Savaşı (Yılmaz ve Yalçın 2026) ve sonrasında bin bir zorluk ve yokluk içinde kurdukları Cumhuriyetimizi gençlerimizin her zaman koruyacağına ve yine onların ecdadımıza lâyık olacaklarına inanıyoruz. Fakat biz büyüklerin de onların gelişmiş ve huzur dolu bir Türkiye'de yaşamaları adına bir şeyler yapmak zorunda olduğumuzu, en azından geçmiş ile gelecek arasında sağlam bir köprü kurmak zorunda olduğumuzu unutmamamız gerekir. Biz Kurtuluş Yolunu bu anlamda geçmiş ile gelecek arasında kuracağımız köprülerden biri ve en önemlisi olarak görüyoruz.

Kaynakça

Aliağaoğlu, A (2004) Sosyo-Kültürel Miras Turizmi ve Türkiye'den Örnekler, Coğrafi Bilimler Dergisi, Cilt:2, Sayı:2, Ankara, (50-64).

ÇEKÜL (2015) Kültür Rotaları Planlama Rehberi, Çekül Vakfı – Tarihi Kentler Birliği Yay., İstanbul.

Doğaner, S. (2003) Miras Turizminin Coğrafi Kaynakları ve Korunması, Coğrafi Çevre Koruma Turizm Sempozyumu, Bildiriler Kitabı, Ege Üniversitesi Edebiyat Fak. Yay., İzmir, (1-8).

Köseoğlu, M. (2011) Samsun / Kavak İlçesi Turizm-Kültür-Tarih Rehberi, Kavak Kaymakamlığı Yay., Samsun.

MEB (2018) Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı (İlkokul 4, 5, 6 ve 7. Sınıflar), Millî Eğitim Bakanlığı Yay., Ankara.

SAMSUN VALİLİĞİ (2024) Samsun Turizm Master Planı 2024-2028, Samsun Büyükşehir Belediyesi Yay., Samsun.

SAMSUN VALİLİĞİ (2026) Samsun Turizm Eylem Planı 2026-2030, Samsun Valiliği ve Samsun Büyükşehir Belediyesi Ortak Yay., Samsun.

Tağrikulu, P. ve Yılmaz, C. (2019) "Sınıf Dışı Eğitimin Mekânsal Sorunların Tespitine ve Çözümlerine Katkısının İncelenmesi", International Journal of Geography and Geography Education (IGGE), No:40, (23-39).

Tevetoğlu, F. (1987) Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar, Kültür ve Turizm Bak. Yay., Ankara.

UNESCO (1994) "Routes as Part of Our Cultural Heritage, Report on The Meeting Of Experts", World Heritage Committee, Madrid.

URL-1: https://www.samsungazetesi.com/samsunda-tarihi-gun-bandirma-vapuru-yeni-yerine-tasindi

Yılmaz, C. (2007) "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Samsun Limanında Ulaşım ve Nakliyat", İlkadımdan Cumhuriyete Milli Mücadele, (Editör: O. Köse), Samsun İlkadım Belediyesi Yay., Samsun, (581-595).

Yılmaz, C. (2019a) "Importance of Independence Way in terms of Cultural Geography and Cultural Heritage Tourism (Samsun, Turkey)", 1 st Istanbul International Geography Congress Proceedings, İstanbul, (253-267).

Yılmaz, C. (2019b) "Sosyal Bilgiler Dersleri İçin Sınıf Dışı Eğitim Alanı Olarak Kurtuluş Yolu (Samsun-Türkiye)", II. Uluslararası Coğrafya Eğitimi Kongresi Tam Metin Bildiriler Kitabı (Ed.: E. Artvinli), Eskişehir, (127-137).

Yılmaz, C. ve Yalçın, E. (2026) Millî Mücadelede İlk Adım; Samsun, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yay., İstanbul.

Fotoğraflar

Cevdet Yılmaz Arşivi,

Samsun Büyükşehir Belediyesi Arşivi

40. BÖLÜM

MİTLERİN COĞRAFYASI: DOĞAL ÇEVRENİN MİTOLOJİK TEMSİLLER ÜZERİNE İNCELENMESİ[1]

Çetin GÜLEÇ - Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-3534-5071

Prof. Dr. Taner ÇİFÇİ - Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-2057-7136

Özet

Bu çalışma, eğitim süreçlerinde öğrencilerin ilgi ve merakının sürekliliğini sağlamada yaşanan güçlüklerden hareketle, mitolojinin anlatı gücünü coğrafya öğretimine entegre etmeyi amaçlamaktadır. Roman, çizgi roman, tiyatro, sinema ve dijital oyunlar gibi farklı mecralarda bireylerin dikkatini uzun süre canlı tutabilen mitolojik unsurların pedagojik bir araç olarak kullanılması, coğrafya derslerinde hem motivasyonu artırma hem de öğrenmenin kalıcılığını güçlendirme potansiyeli taşımaktadır. Nitel araştırma deseninde, doküman incelemesi yöntemiyle yürütülen çalışmada; coğrafya ve mitoloji literatürü kapsamlı biçimde taranmış, özellikle erişimi görece sınırlı olan mitolojik kaynaklar incelenmiştir. Araştırma kapsamında İskandinav, Mısır, Türk ve Yunan-Roma mitolojileri seçilerek, bu kültürlere ait mitsel anlatılar coğrafi kavram ve süreçlerle ilişkilendirilmiş; yalnızca coğrafya bilimiyle doğrudan bağlantılı örnekler analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular, mitolojik anlatıların coğrafya öğretim programındaki belirli kazanımları desteklemede etkili bir araç olabileceğini, öğrencilerin dikkatini çekme ve bilgilerin zihinsel temsillerini güçlendirme açısından işlevsel katkılar sunduğunu ortaya koymaktadır. Sonuç olarak çalışma, coğrafya öğretimini daha etkileşimli ve anlamlı hale getirmek için disiplinler arası bir yaklaşım önerirken, mitoloji ve

1 Bu çalışma birinci yazarın, ikinci yazar danışmanlığındaki yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

coğrafyayı sistematik biçimde bir araya getiren öncü bir kaynak olma niteliği taşımakta ve gelecekte yapılacak araştırmalar için kuramsal ve uygulamalı açılımlar sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Coğrafya, Mitoloji, Coğrafya Öğretimi

1. Giriş

Eğitim bilimleri literatüründe, öğrencilerin derse yönelik dikkat, ilgi ve merak düzeylerinin sürdürülebilirliği, öğrenme çıktılarının niteliğini doğrudan etkileyen temel değişkenlerden biri olarak kabul edilmektedir. Özellikle çağdaş öğrenme kuramları, bilginin yalnızca aktarılması değil, aynı zamanda anlamlandırılması ve içselleştirilmesi gerektiğini vurgularken; bu sürecin duyuşsal boyutunun ihmal edilmesi, öğretim etkinliklerinin etkinliğini önemli ölçüde sınırlamaktadır. Bu bağlamda, disiplinler arası yaklaşımlar ve alternatif öğretim araçları, öğrenme süreçlerini zenginleştiren ve öğrenciyi merkeze alan pedagojik stratejiler olarak öne çıkmaktadır.

İnsanlık tarihinin en eski anlatı biçimlerinden biri olan mitoloji, yalnızca kültürel bir miras unsuru değil, aynı zamanda bilgi üretme ve aktarma sürecinin erken dönemlerine ışık tutan bir sistem olarak değerlendirilebilir. Mitler, insanın doğayı anlama, açıklama ve anlamlandırma çabasının bir ürünü olarak ortaya çıkmış; bu yönüyle hem bilişsel hem de toplumsal işlevler üstlenmiştir. Bu nedenle mitolojiyi, yalnızca fantastik anlatılar bütünü olarak değil, insan-doğa ilişkisini yorumlayan erken dönem düşünce sistemlerinden biri olarak ele almak gerekmektedir.

Mitlerin oluşum sürecine bakıldığında, doğa olayları, toplumsal ilişkiler ve insan psikolojisinin belirleyici olduğu görülmektedir. Bu durum, mitolojinin rastlantısal değil, belirli ihtiyaçlara cevap veren bir anlatı sistemi olduğunu göstermektedir. Nitekim Alizade (2013), mitolojinin olayların kendisinden ziyade bu olayların nedenlerini açıklama işlevi üstlendiğini ifade ederek, mitlerin açıklayıcı yönüne dikkat çekmektedir. Bu yaklaşım, mitolojinin erken dönemlerde bir tür "anlamlandırma aracı" olarak kullanıldığını ortaya koymaktadır.

Coğrafya bilimi ise insan, mekân ve zaman arasındaki ilişkileri inceleyen, bu ilişkileri sebep-sonuç bağlamında açıklayan disiplinler arası bir bilim alanıdır. Turoğlu (2003)'nun coğrafyayı; insan, mekân ve zaman unsurlarını ilişkilendiren ve bu ilişkiler üzerinden çözüm önerileri sunabilen bir bilim dalı olarak tanımlaması, coğrafyanın analitik ve uygulamalı yönünü açıkça ortaya koymaktadır. Bu çerçevede coğrafya, doğa olaylarını bilimsel yöntemlerle açıklarken, mitoloji aynı olayları sembolik ve anlatısal bir dil üzerinden yorumlamaktadır.

Bu iki disiplin arasındaki temel benzerlik, her ikisinin de insanın çevresiyle kurduğu ilişkiyi anlamlandırma çabasında yatmaktadır. Mitolojik anlatılarda sıklıkla karşılaşılan gök, güneş, yer, dağ, su ve ağaç gibi unsurlar, aynı zamanda coğrafya biliminin de temel inceleme konularını oluşturmaktadır (Yıldırım, 2011). Bu durum, mitolojinin coğrafi unsurları yoğun biçimde içerdiğini ve dolayısıyla coğrafya öğretiminde potansiyel bir araç olarak değerlendirilebileceğini göstermektedir.

İbn Haldun'un (1332-1406) "Coğrafya kaderdir." ifadesi, insan yaşamının mekânsal koşullarla ne denli iç içe olduğunu vurgularken, aynı zamanda mitolojik üretimlerin de coğrafi koşullardan bağımsız düşünülemeyeceğini ortaya koymaktadır. Örneğin, Mısır mitolojisinde güneş ve çöl unsurlarının, İskandinav mitolojisinde ise soğuk iklim ve buzulların ön planda olması, coğrafi çevrenin mit üretimindeki belirleyici rolünü açıkça göstermektedir. Bu bağlamda mitler, yalnızca hayal gücünün ürünü değil, aynı zamanda çevresel koşulların kültürel yansımasıdır.

Tarihsel süreçte, bilimsel bilginin sınırlı olduğu dönemlerde mitler, doğa olaylarını açıklamak için kullanılan temel araçlardan biri olmuştur. Depremler, volkanik faaliyetler, iklim olayları ve biyolojik süreçler, mitolojik anlatılarla yorumlanmış ve bu bilgiler kuşaktan kuşağa aktarılmıştır. Bu durum, mitolojinin aynı zamanda bir "erken dönem bilgi sistemi" olarak işlev gördüğünü ortaya koymaktadır.

Mitlerin yalnızca geçmişe ait anlatılar olmadığı, günümüzde de farklı formlarda varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Edebiyat, sinema, dijital oyunlar ve popüler kültür unsurları, mitolojik anlatıları yeniden üreterek geniş kitlelere ulaştırmaktadır. Bu durum, mitolojinin özellikle genç kuşaklar üzerindeki etkisini artırmakta ve eğitim süreçlerinde kullanılabilirliğini güçlendirmektedir. Bu noktada, öğrencilerin aşina olduğu anlatı biçimlerinin eğitim ortamına taşınması, öğrenme motivasyonunu artıran önemli bir strateji olarak değerlendirilebilir.

Eğitimde disiplinler arası yaklaşımın önemi, farklı bilgi alanlarının bir araya getirilerek daha bütüncül bir öğrenme deneyimi sunulmasıyla açıklanabilir. Yıldırım (1996)'ın ifade ettiği üzere, disiplinler arası öğretimde belirli bir kavram farklı alanların katkısıyla ele alınmakta ve bu sayede daha derinlemesine bir öğrenme gerçekleşmektedir. Mitoloji ve coğrafyanın birlikte ele alınması da bu yaklaşımın somut bir örneğini oluşturmaktadır.

Öğrencilerin öğrenme süreçlerinde merak duygusunun tetiklenmesi, kalıcı öğrenmenin ön koşullarından biridir. İnan Kaya (2016), öğrencinin bir konuya ilgi duymasının öğrenme sürecinin başlangıcı olduğunu vurgulamaktadır. Mito-

lojik anlatılar, sahip oldukları dramatik yapı ve ilgi çekici içerik sayesinde bu merak duygusunu harekete geçirebilmekte ve öğrenme sürecine aktif katılımı teşvik etmektedir. Ayrıca Bybee'den aktaran Bıyıklı ve Yağcı (2015), öğrenme sürecinin başlangıcında dikkat çekmenin önemine vurgu yaparak, öğrencinin ilgisinin bu aşamada şekillendiğini belirtmektedir.

Sonuç olarak, mitoloji ve coğrafya arasındaki ilişki, yalnızca tarihsel veya kültürel bir bağlamda değil, aynı zamanda pedagojik bir araç olarak da değerlendirilmelidir. Mitolojik anlatıların coğrafya öğretiminde kullanılması, hem öğrencilerin derse olan ilgisini artırmakta hem de bilgilerin daha kalıcı hale gelmesine katkı sağlamaktadır. Bu çalışma, söz konusu iki disiplin arasındaki etkileşimi sistematik biçimde ortaya koyarak, coğrafya öğretimine yenilikçi ve etkili bir yaklaşım sunmayı amaçlamaktadır.

2. Yöntem

Bu çalışma nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman incelemesi yoluyla yürütülmüştür. Doküman incelemesi; araştırılmak istenen konuya ilişkin, basılı, yazılı ya da elektronik kaynakların incelenmesi ve değerlendirilmesini içeren bir süreçtir (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Doküman incelemesi yöntemiyle araştırılan konu ile ilgi bilgilere daha kısa sürede ve daha az maliyetle ulaşılmaktadır. Ayrıca doküman incelemesi yöntemi, elde edilen bulguları zaman içinde yeniden gözden geçirme ve karşılaştırma yapma şansı sunmaktadır (Merriam, 2013).

Punch (2006) doküman incelemesinin aşamalarını şu şekilde açıklamıştır: "Doküman incelemesi aşamalarına uygun olarak araştırmacılar, hangi alanda olursa olsunlar öncelikle araştırma ile ilgili kafalarında bir fikir, araştırma konusu şekillenmelidir. Bunu takiben fikir, oluşan konu ile ilgili alan yazın incelemesi, kullanılacak araştırma yöntemi ve deseninin seçilmesi, verilerin toplanması ve organize edilmesi, analiz edilmesi, bulguların ortaya konulması ve raporlaştırılarak çalışmanın yayımlanması aşamaları yer al-maktadır." Bunun için öncelikle çalışma ile bağlantılı mevcut durumu görebilmek amacıyla coğrafya ve mitoloji kaynakları detaylı bir biçimde taranmıştır. Mitoloji kaynakçasının verilerine yönelik önemli bir çaba harcanmıştır; çünkü bu alanda yazılan kaynaklar genellikle güncel olmayıp elde edilebilmesi zor kaynakları oluşturmaktadır. Aynı zamanda internet ortamından hem mitoloji hem de coğrafya ile ilgili literatüre ulaşılmıştır. Coğrafya bibliyografyası ve kaynak dergiler incelenmiş, internet üzerinden konuyla bağlantılı olan makaleler ve ulaşılabilen alan yazını bulunmuştur. Elde edilen veriler coğrafya ve mitoloji ile eşleştirilerek analiz edilmiş ve birbiri ile ilişkisi olan veriler çalışmada kullanılarak raporlaştırma sürecine geçilmiştir.

3. Bulgular

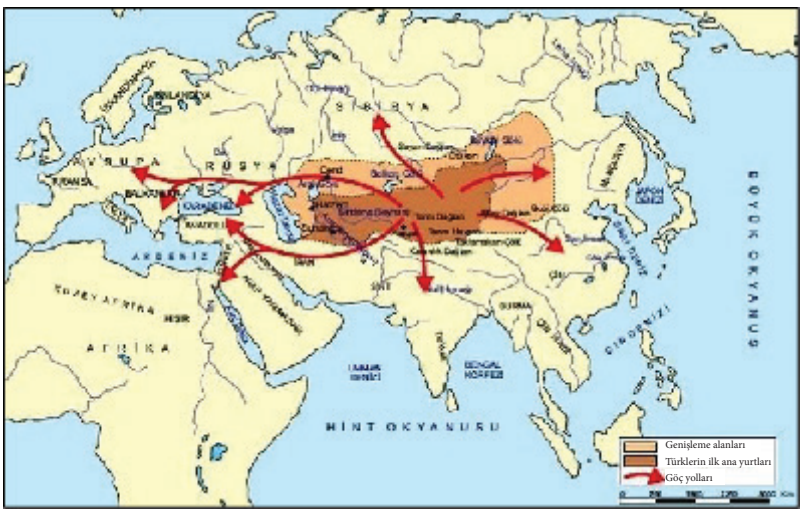
Çalışmanın kuramsal altyapısını oluşturmak amacıyla mitoloji ve coğrafya içeriği kapsamında seçilen dört temel mitolojiye (Türk, Yunan-Roma, Mısır ve İskandinav) yer verilmiştir. Söz konusu mitolojilerin tercih edilmesinde; alan yazında erişilebilirliğinin yüksek olması, kaynaklarının görece güncel ve güvenilir nitelik taşıması ile günümüzde de farklı disiplinlerde kullanılmaya devam etmesi belirleyici olmuştur. Böylece ele alınacak olan mitoloji–coğrafya etkileşimini daha sağlıklı kavrayabilmesi için gerekli kavramsal çerçevenin oluşturulması hedeflenmiştir.

Türk mitolojisi, köklü tarihsel geçmişine rağmen büyük ölçüde sözlü kültür aracılığıyla aktarılmış olması ve Türklerin uzun süre yarı-göçebe yaşam tarzını sürdürmesi nedeniyle diğer medeniyetlere kıyasla daha parçalı ve dönüşüme açık bir yapı sergilemektedir. Bu durum, mitolojik anlatıların zaman içerisinde değişmesine, farklı coğrafyalara taşınırken yeni unsurlarla etkileşime girmesine ve özgün biçimlerinin kısmen kaybolmasına yol açmıştır. Nitekim Türklerin yazıyı görece geç kullanmaları ve erken dönem tarihine ilişkin bilgilerin çoğunlukla dış kaynaklara dayanması, mitolojik verilerin sistematik biçimde ortaya konulmasını zorlaştırmaktadır. Bu bağlamda Gömeç (1989), Türklerin tarih sahnesine güçlü bir devlet geleneği ile çıkmış olmalarına rağmen "milletleşme" sürecinin tam anlamıyla aydınlatılamadığını ifade ederek, Türk kültürel ve mitolojik birikiminin henüz tam olarak çözümlenemediğine dikkat çekmektedir.

Türk mitolojisinin oluşumunda coğrafi çevre belirleyici bir rol oynamıştır. Gök Tanrı inancı etrafında şekillenen bu mitolojik yapı, Türklerin doğa ile kurduğu ilişkinin bir yansıması olarak ortaya çıkmış; gökyüzü, dağlar, bozkırlar ve su kaynakları gibi doğal unsurlar mitsel anlatıların merkezinde yer almıştır. Kayapunar (2009)'un ifade ettiği üzere Türklerin yaşadığı coğrafya, hızlı değişen doğal ve siyasi koşullarıyla, bireylerin çevreyi hızlı algılamasını ve buna uygun pratik çözümler geliştirmesini zorunlu kılmıştır. Bu durum, mitolojik anlatıların da daha yalın, işlevsel ve gerçeklikle bağlantılı bir karakter kazanmasına neden olmuştur. Dolayısıyla Türk mitolojisi, yalnızca inanç sisteminin değil, aynı zamanda coğrafi koşullara uyum sağlayan bir yaşam biçiminin kültürel izdüşümü olarak değerlendirilebilir.

Türk mitolojisinin yayıldığı coğrafya incelendiğinde, mitlerin oluşumu ile mekânsal dağılış arasında güçlü bir ilişki olduğu görülmektedir. Çobanoğlu (2013), Türk mitolojisinin ortaya çıktığı alanı Altay Dağları, Tanrı Dağları, Baykal Gölü çevresi ve Orta Asya bozkırları gibi geniş bir sahada konumlandırırken, bu sınırların kesin olmadığını ve Türklerin tarihsel hareketliliği nedeniyle mitolojik un-

surların da geniş bir coğrafyaya yayıldığını belirtmektedir. Bu durum, mitolojinin coğrafya ile olan doğrudan ilişkisini açıkça ortaya koymaktadır. Nitekim Çoruhlu (1998), Seyidov'dan aktardığı üzere Türk mitolojisinin doğa ve insan etkileşimi sonucunda şekillendiğini ifade etmektedir. Bu yaklaşım, coğrafyanın temel inceleme alanı olan insan-doğa ilişkisi ile mitolojinin açıklayıcı yapısı arasında güçlü bir paralellik bulunduğunu göstermekte ve Türk mitolojisinin coğrafya öğretiminde önemli bir içerik kaynağı olarak değerlendirilebileceğini ortaya koymaktadır.

Şekil 1. Türklerin ilk ana yurtları ile genişleme alanları (2021). http://www.tarihbilimi.gen.tr/makale/orta-asya-turk-goclerinin-sebepleri-ve-sonuclari-2/ sayfasından 29/09/2021 tarihinde erişilmiştir.

Yunan (Roma'yı da kapsayan) mitolojisinin yayıldığı coğrafya; Avrupa'nın doğusu, Anadolu'nun batısı, Ege Denizi ve Akdeniz'in bir bölümünü içine alan geniş bir alanı kapsamaktadır. Bu coğrafyada yükseltinin fazla, tarım alanlarının sınırlı ve toprak verimliliğinin düşük olması, Yunanlıları denizle iç içe bir yaşam sürmeye yönlendirmiştir. Estin ve Laporte (2002)'nin de belirttiği üzere dağlık yapı kara ulaşımını zorlaştırırken, orman varlığı gemi yapımını teşvik etmiş ve deniz ticareti ile balıkçılık temel geçim kaynakları haline gelmiştir. Bu durum, denizle kurulan güçlü ilişkinin mitolojik anlatılara da yansımasına neden olmuş; denizler, dağlar ve doğal unsurlar mitlerin merkezinde yer almıştır.

Yunan coğrafyasının sınırlı tarım alanları, su kaynaklarının azlığı ve dağlık yapısı, beşeri faaliyetlerin şekillenmesinde belirleyici olmuş; ekonomik yaşam büyük ölçüde deniz ticaretine dayandırılmıştır. Bu fiziki koşulların etkisiyle Olimpos Dağı gibi yükseltiler kutsallaştırılmış ve tanrıların yaşam alanı olarak mitolojik

bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla coğrafi özellikler yalnızca ekonomik faaliyetleri değil, aynı zamanda mitolojik düşünce sistemini de doğrudan etkilemiştir.

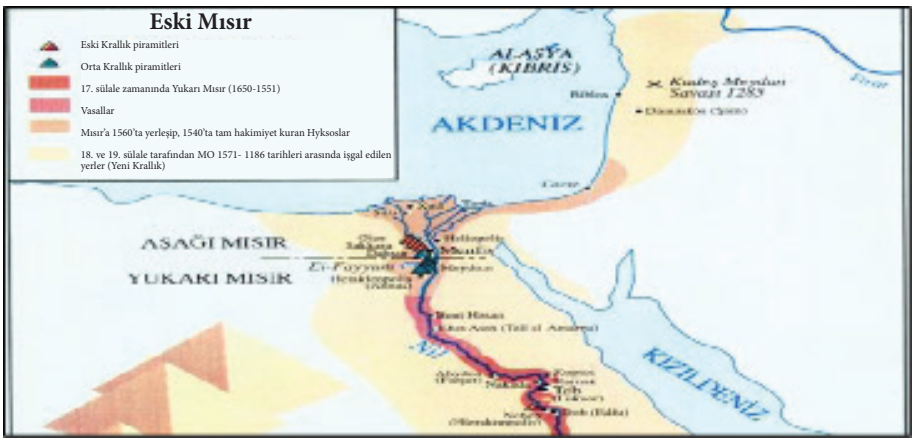

Şekil 2. Yunan ve Ege uygarlığı (2021). http://www.tarihbilimi.gen.tr/makale/ege-ve-yunan-uygarligi-2/ sayfasından 25/09/2021 tarihinde erişilmiştir. sayfasından 29/09/2021 tarihinde erişilmiştir.

Mısır uygarlığının şekillenmesinde coğrafi unsurlar belirleyici bir rol oynamış; Akdeniz ve Kızıldeniz'e kıyısı olan, çöllerle çevrili ve ortasından Nil Nehri'nin geçtiği bu özgün coğrafya, hem beşeri faaliyetleri hem de mitolojik düşünceyi doğrudan etkilemiştir. Nil Nehri'nin sağladığı verimli alüvyonlu topraklar sayesinde tarım gelişmiş, bu durum yerleşik yaşamın ve güçlü bir medeniyetin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Cotterell ve Storm (2012), bu bölgenin "Mümbit Hilal" içerisinde yer almasının ve tarımın erken geliştiği alanlardan biri olmasının, Mısır'ın kültürel ve toplumsal yapısını şekillendirdiğini belirtmektedir. Aynı şekilde Daniels (2014), Nil merkezli coğrafi yapının ve uzun süreli siyasi istikrarın, Mısır mitolojisinin zengin ve karmaşık bir yapı kazanmasında etkili olduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda mitolojik anlatılar; Güneş, Ay ve yıldızlar gibi doğal döngülerle ilişkilendirilmiş ve hem evrenin işleyişini açıklama hem de toplumsal düzeni sağlama işlevi üstlenmiştir.

Mısır mitolojisi ile coğrafya arasındaki ilişki özellikle Nil Nehri üzerinden açıkça gözlemlenmektedir. Hooke (2002), Mısır'daki mitlerin büyük ölçüde Nil'e dayandığını ve nehrin ülkeyi kuzey (delta) ve güney (vadi) olarak ikiye ayırarak

"İki Ülke" anlayışını oluşturduğunu belirtmektedir. Bu coğrafi ayrım, yalnızca fiziki yapıyı değil, aynı zamanda mitolojik ve kültürel algıyı da derinden etkilemiştir. Nil'in düzenli taşkınları, yaşamın sürekliliğini sağlarken aynı zamanda kutsal bir anlam kazanmış; bu durum, tanrıların doğa olaylarıyla özdeşleştirilmesine ve özellikle Güneş tanrısı Ra gibi figürlerin ön plana çıkmasına neden olmuştur. Dolayısıyla Mısır örneğinde coğrafya, yalnızca yaşam alanını belirleyen bir unsur değil, aynı zamanda mitolojik düşüncenin temelini oluşturan belirleyici bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şekil 3. Mısır uygarlığı (2021). http://tarihharitasi.blogspot.com/2011/12/eski-msr-uygarlg-haritas.html sayfasından 02/10/2021 tarihinde erişilmiştir.

İskandinav (Nors) mitolojisi, soğuk iklim koşulları ve buzul şekillerinin hâkim olduğu bir coğrafyada ortaya çıkmış ve bu çevresel özellikler mitlerin içeriğini doğrudan etkilemiştir. Tarımın gelişemediği bu bölgede yaşayan toplumlar, geçimlerini denizcilik ve balıkçılıkla sağlamış; bu durum toplumsal yaşam kadar mitolojik düşünceyi de şekillendirmiştir. Nors mitolojisinde tanrıların güçlü ve mücadeleci özellikler taşıması, doğayla sürekli bir mücadele içinde olan insanın yaşam koşullarının yansıması olarak değerlendirilebilir (MEB, 2013).

İskandinav yarımadasının sert iklimi, uzun kışları ve doğal olayları (kuzey ışıkları gibi), mitolojik anlatılarda belirgin biçimde yer bulmuştur. Rosenberg (2003)'in de ifade ettiği gibi, bu zorlu coğrafya yaşam şartlarını ağırlaştırmış ve insanların doğayı anlamlandırma çabalarını mitlere yansıtmıştır. Böylece İskandinav mitolojisi, coğrafi koşulların insan yaşamı ve inanç sistemi üzerindeki etkisini açık biçimde ortaya koyan önemli bir örnek olmuştur.

Şekil 4. İskandinav Uygarlığı. Page, R.I. (2009). İskandinav mitleri. (İ. Yılmaz, Çev.). Ankara: Phoenix.

Coğrafya bilimi, fiziki ve beşeri unsurlarıyla insan yaşamını çok yönlü biçimde şekillendiren temel bir disiplin olup, İbn Haldun'un "Coğrafya kaderdir." ifadesi bu etkinin kapsamını açık biçimde ortaya koymaktadır. Nitekim bu etki yalnızca günlük yaşam pratiklerinde değil, aynı zamanda mitolojilerin oluşumunda ve mitsel anlatıların biçimlenmesinde de kendini göstermektedir; Çobanoğlu (2013)'nun belirttiği üzere coğrafya, hem fiziki (dağ, ova, deniz, iklim olayları vb.) hem de beşeri (tarım, kültür, din vb.) unsurlar aracılığıyla mitolojik sistemleri doğrudan etkilemektedir. Bu bağlamda çalışmanın en kritik kısmı bahsedilen mitolojiler arasından coğrafya bilimiyle doğrudan ilişkili olan mitsel örnekler seçilmiş; özellikle coğrafya öğretiminde kullanılabilecek anlatılar sistematik biçimde belirlenerek eğitsel bir çerçevede sunulmuştur.

Mitolojik anlatılar yalnızca kültürel miras niteliği taşımamakta, aynı zamanda doğa olaylarına ilişkin gözlem ve deneyimlerin kuşaktan kuşağa aktarılmasını sağlayan önemli bilgi kaynakları olarak öne çıkmaktadır. Ersoy'dan aktaran Oğuz (2008), Moken halkının denizin aniden çekilmesinin büyük bir dalganın habercisi olduğuna dair mitolojik bilgisi, 2004 Hint Okyanusu tsunamisi sırasında hayatta kalmalarını sağlamıştır. Bu örnek, bilimsel yöntemlerden uzak toplumlarda bile mitolojik bilgilerin yaşamsal bir işleve sahip olabildiğini ve doğal afetler karşısında koruyucu bir rol üstlenebildiğini göstermektedir. Bu durum, mitolojik anlatıların yalnızca kültürel değil, aynı zamanda pratik ve yaşamsal bilgi taşıyan unsurlar olduğunu ortaya koymaktadır.

Güneş sistemi içerisindeki gezegenlerin isimlendirilmesi, mitoloji ile coğrafya (özellikle astronomik coğrafya) arasındaki etkileşimi açık biçimde ortaya koymaktadır. Kardan ve Demirer (2020)'e göre Merkür gezegeni adını Roma mitolo-

jisinde hız ve seyahat tanrısı olan Merkür'den alırken; Venüs, Roma mitolojisinde Venüs ve Yunan mitolojisinde Afrodit olarak bilinen aşk ve güzellik tanrıçasına dayanmaktadır. Dünya'nın ismi ise Roma mitolojisinde Tellus ve Yunan mitolojisinde Gaia olarak geçen "Toprak Ana" kavramıyla ilişkilendirilir. Mars gezegeni, Yunan mitolojisinde Ares ve Roma mitolojisinde Mars olarak bilinen savaş tanrısından adını alırken; Jüpiter, Roma mitolojisinde Jüpiter ve Yunan mitolojisinde Zeus olarak kabul edilen baş tanrıya dayanmaktadır. Satürn, Roma mitolojisinde tarım tanrısı Satürn'den; Uranüs, Yunan mitolojisinde gökyüzü tanrısı Uranüs'ten; Neptün ise Roma mitolojisinde deniz tanrısı Neptün ve Yunan mitolojisinde Poseidon'dan ismini almıştır. Plüton da Roma mitolojisinde yer altı tanrısı Pluto ile ilişkilendirilmektedir. Ögel (2010)'in belirttiği üzere Türk mitolojisinde Venüs gezegeni "Zühre" olarak adlandırılmakta ve güzellikle ilişkilendirilmektedir. Bu örnekler, gezegenlerin fiziksel özelliklerinin mitolojik figürlerle anlamlandırıldığını gösterirken, mitolojinin coğrafi bilgilerin kavranmasını kolaylaştıran kültürel bir araç olarak işlev gördüğünü ortaya koymaktadır.

Evrenin ve Dünya'nın oluşumu, bilimsel olarak Stephen Hawking tarafından ortaya konulan "Büyük Patlama" teorisiyle açıklanmaya çalışılsa da insanlık tarihinin erken dönemlerinde bu süreç çoğunlukla mitolojik anlatılarla anlamlandırılmıştır. Yunan mitolojisinde evrenin, büyük su kütlelerini temsil eden Okeanos ve Thetis'in birleşimiyle oluştuğu düşünülürken (Estin ve Laporte, 2002), İskandinav mitolojisinde Ginnungagap adı verilen boşlukta ateş ve buzun etkileşimi sonucunda ilk varlıkların ortaya çıktığı ve buradan dünyanın şekillendiği ifade edilmektedir (Cotterell ve Storm, 2012). Benzer şekilde farklı kültürlerde de evrenin oluşumu; su, boşluk, kaos ya da doğa unsurlarının birleşimiyle açıklanmış, bu anlatılar aracılığıyla insanın çevresini ve varoluşunu anlamlandırma çabası ortaya konulmuştur. Bu durum, mitolojinin coğrafi unsurları temel alarak evreni açıklamaya çalışan erken dönem bir düşünce sistemi olduğunu ve coğrafya ile mitoloji arasında güçlü bir ilişki bulunduğunu açıkça göstermektedir.

İnsanların gökyüzünün nasıl "asılı" durduğuna dair merakı, hem bilimsel hem de mitolojik açıklamaların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Yunan mitolojisinde Atlas'ın, tanrılara karşı geldiği için gökyüzünü omuzlarında taşımaya mahkûm edildiğine inanılırken; Mısır mitolojisinde gökyüzü tanrıçası Nut'u, babası Shu'nun başının üzerinde tuttuğu anlatılır. Türk mitolojisinde ise gökyüzünün bir çadır direği veya Polaris ile simgelenen bir eksen tarafından taşındığı düşünülmüş, bu yapı bozulduğunda dünyanın sonunun geleceği kabul edilmiştir (Ögel, 1995, 2010). Buna karşılık modern bilim, gökyüzünün "havada durmasını" yerçekimi ve atmosfer yapısıyla açıklar; atmosferin gazları yerçekimi sayesinde Dünya'dan kopmadan kalır (Güngördü, 2010). Bu karşılaştırma, mitolojik anlatılar ile bilim-

sel açıklamaların aynı doğa olgusunu farklı biçimlerde anlamlandırdığını göstermektedir.

İklim bilimi, insan–doğa etkileşiminin anlaşılmasında önemli bir rol oynamış ve bu etkileşim, bilimsel açıklamaların sınırlı olduğu dönemlerde mitolojik anlatılarla anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Fırtına, rüzgâr, yağış ve kuraklık gibi iklim olayları farklı kültürlerde tanrılarla ilişkilendirilmiştir. Yunan mitolojisinde Zeus'un fırtına ve şimşekleri kontrol ettiğine, İskandinav mitolojisinde Thor'un çekiciyle gök gürültüsü yarattığına inanılmıştır. Yine Yunan mitolojisinde rüzgârlar, Boreas (kuzey), Eurus (doğu), Zephyrus (batı) ve Notus (güney) şeklinde kişileştirilmiştir. Mısır mitolojisinde ise çöl fırtınaları, kötülükle ilişkilendirilen Set'in etkisiyle açıklanmıştır. Bu örnekler, iklim olaylarının mitolojik sistemler içerisinde tanrısal güçlerle ilişkilendirilerek anlamlandırıldığını göstermektedir.

Türk mitolojisinde de iklim olayları, doğrudan açıklanmaktan çok kişileştirilerek sembolleştirilmiştir. Rüzgârların yönleri, getirdiği hava koşullarına göre olumlu ya da olumsuz anlamlar taşımış; kuzeyden esen Karayel soğuk ve yıkıcı, doğudan esen rüzgârlar ise bereket getirici olarak görülmüştür (Ögel, 1995, 2010). İskandinav anlatılarında ise buzullar ve dondurucu soğuk, düşman figürü olan buz devleriyle ilişkilendirilmiştir (Cotterell ve Storm, 2012). Bu anlatılar, yaşanılan iklim koşullarının mitolojik düşünceyi şekillendirdiğini ve insanların doğal olayları kültürel sembollerle açıklamaya çalıştığını ortaya koymaktadır.

Alfred Wegener'in kıtaların kayması kuramına göre başlangıçta tek bir süper kıta olan Pangaea bulunmakta ve bu kıta, Panthalassa adlı dev okyanusla çevriliydi; zamanla bu kütle parçalanarak kuzeyde Laurasia, güneyde Gondwana olarak ayrılmış ve aralarında Tethys Okyanusu yer almıştır. Estin ve Laporte (2002), Yunan mitlerinde dünyanın başlangıçta tümüyle Oceanus'un suları ile kaplı olduğunun ve Tethys'in bu kozmik düzenin bir parçası olduğunun anlatıldığını aktarır; bu benzerlik, Wegener'in terminolojisinde Tethys adının kullanılmasında da görülür. Cotterell ve Storm (2012) ise İskandinav anlatılarında, büyücü dev Gefion'un hilesiyle Zealand'ın anakaradan koparılıp ada hâline getirildiğini aktarır. Bu örnekler, levha hareketleri gibi jeolojik süreçlerin, mitlerde sembolik biçimde ifade edilerek coğrafya ile mitolojinin kesiştiği alanı görünür kılar.

Yükseltisi fazla olan alanlar, tarih boyunca hem fiziki coğrafyanın hem de mitolojik düşüncenin önemli unsurlarından biri olmuş; yükseklikleri nedeniyle ilahi mekânlar olarak algılanmıştır. Ocak (1983)'ın da vurguladığı gibi, dağlar insanüstü varlıkların yaşadığı kutsal alanlar olarak kabul edilmiş; Yunan mitolojisinde Olimpos Dağı tanrıların merkezi sayılmış ve baş tanrı Zeus'un dünyayı buradan yönettiğine inanılmıştır. Türk mitolojisinde dağlar, Tengri inancıyla ilişkilendiri-

lerek kutsal kabul edilmiş, atalara ve göğe yakın mekânlar olarak görülmüş; ayrıca Ergenekon Legend'unda olduğu gibi demir dağların eritilmesiyle yeni bir yurdun ortaya çıkması gibi anlatılarla sembolleştirilmiştir. İskandinav mitolojisinde ise dağlar ve kayalıklar, "kaya ve fırtına devlerinin" mekânı olarak betimlenmiş; bazı anlatılarda güneş ışığıyla taşa dönüşen devlerin sarp dağları ve vadileri oluşturduğu düşünülmüştür (Cotterell ve Storm, 2012). Bu örnekler, dağların yalnızca coğrafi unsurlar değil, aynı zamanda mitolojik anlatılarda kutsal, sembolik ve açıklayıcı öğeler olduğunu ortaya koymaktadır.

Volkanik faaliyetler, tarih boyunca insan yaşamını derinden etkileyen doğal olaylar arasında yer almış ve mitolojik dönemlerde bu yıkıcı güçler tanrılarla ilişkilendirilerek anlamlandırılmıştır. Yunan mitolojisinde demirci tanrı Hephaestus'un volkanları atölye olarak kullandığına inanılmış, Roma mitolojisinde ise onun karşılığı olan Vulcan'ın Etna Yanardağı'nı çalışma alanı olarak kullandığı düşünülmüştür; "volkan" kelimesinin kökeninin de bu tanrıya dayandığı kabul edilir (Estin ve Laporte, 2002). İskandinav mitolojisinde ise ateş devi Surt, kıyamet günü olan Ragnarök sırasında dünyayı ateşe vererek yok edecek varlık olarak betimlenmiştir. Volkanik etkinliğin yoğun olduğu Iceland'da bu mitolojik anlatının etkisiyle, 1963–1967 yılları arasında gerçekleşen volkanik patlamalar sonucu oluşan adaya Surtsey adı verilmiştir (Cotterell ve Storm, 2012). Bu örnekler, volkanizmanın yalnızca jeolojik bir süreç değil, aynı zamanda mitolojik düşüncede derin izler bırakan bir olgu olduğunu göstermektedir.

Deprem, yıkıcı etkileri nedeniyle insanlık tarihinde korku ve merak uyandırmış; bu nedenle farklı toplumların mitolojilerinde çeşitli biçimlerde açıklanmaya çalışılmıştır. Poseidon'un üç çatallı mızrağını yere veya deniz tabanına vurmasıyla depremler meydana getirdiğine inanılması, depremin deniz ve yerle ilişkisini açıklamaya yönelik bir mitsel yorumdur (Estin ve Laporte, 2002). Loki'nin zehirli bir yılanın altında cezalandırılması ve çektiği acıların yeryüzünde sarsıntılara yol açtığının anlatılması, depremlerin doğaüstü güçlerle ilişkilendirildiği başka bir örnektir (Cotterell ve Storm, 2012). Türk mitolojisinde ise Dünya'nın dört öküz tarafından taşındığına, öküzlerden birinin hareket etmesiyle depremlerin oluştuğuna inanılmıştır (Ögel, 1995, 2010). Bu farklı mitler, depremlerin coğrafi ve doğa olaylarına bağlı olarak kültürel yorumlarla açıklandığını gösterir.

Yunan mitolojisinde suyun kökeni ve denizlerin gücü, Okeanos, Poseidon ve Tethys gibi tanrılarla açıklanmıştır. Okeanos başlangıçta tüm denizleri kuşatan güç olarak kabul edilirken, denizciliğin gelişmesiyle açık denizlerin hâkimi Poseidon olarak görülmeye başlanmıştır. Tethys ise tuzlu suları süzerek tatlı su kaynaklarına dönüştüren güç olarak anlatılır. Benzer şekilde, İskandinav mitolojisinde

denizler ve fırtınalar Aegir ile ilişkilendirilmiş; denizlerin sakinliği veya hırçınlığı onun kızlarının etkisiyle açıklanmıştır. Fırtınaları dindirmek ise denizcilere merhamet gösteren Njord'un görevi olarak görülmüştür. Bu anlatılar, denizcilik ve yaşam biçiminin mitolojik inançlarla nasıl bütünleştiğini göstermektedir (Cotterell ve Storm, 2012).

Sıcak ve kurak coğrafyaya sahip olan Mısır'da ise yaşamın kaynağı olan su, özellikle Khnum ile ilişkilendirilmiş ve onun özellikle Nil Nehri'nin düzenini koruduğuna inanılmıştır. Nehrin taşkınları ya da kuraklık dönemleri tanrısal bir müdahale olarak yorumlanmıştır. Türk mitolojisinde ise denizlerden ziyade tatlı su kaynakları ve dağlarla kurulan bağ öne çıkmış, boylar göç ettiklerinde kutsal kabul ettikleri dağ ve nehir adlarını yeni yerleşim alanlarına taşımıştır. Bu durum, coğrafi çevrenin mitolojiyi nasıl şekillendirdiğini ve toplumların yaşam alanlarıyla inanç sistemleri arasındaki güçlü ilişkiyi açıkça göstermektedir (Cotterell ve Storm, 2012).

Bitkilerin insan yaşamındaki önemi, mitolojik anlatılarda doğanın döngüsünü açıklayan temel unsurlardan biri olarak yer almıştır. Roma mitolojisinde baharın gelişi ve doğanın yeniden canlanması Flora ile temsil edilmiştir (Estin ve Laporte, 2002). Yunan mitolojisinde zeytin ağacı, barış ve bereketin sembolü olarak Athena tarafından şehre armağan edilmiştir (Can, 1994). Mısır mitolojisinde çınar ağacı ve doğayla ilişkili kutsallık, Hathor üzerinden ölümsüzlük ve yeniden dirilişle ilişkilendirilmiştir (Ünsal, 2011). Kuzey mitolojisinde evrenin yapısını taşıyan kozmik ağaç Yggdrasil, tüm âlemleri birbirine bağlayan merkezî bir unsur olarak kabul edilmiştir (Daniels, 2014). Türk mitolojisinde ise kayın, çam ve çınar gibi ağaçlar kutsal sayılarak gök ile yer arasındaki bağlantının sembolü hâline getirilmiştir (Ergun, 2004; Arslan, 2014).

Bitki coğrafyasında "flora" kavramı, belirli bir bölgenin tüm bitki türlerini ifade eden bilimsel bir terim olarak kullanılmaktadır (Avcı, 1993). Bu çerçevede flora, bitki topluluklarının dağılışını ve köken ilişkilerini açıklayan floristik bir birim olarak tanımlanır (Kılınç ve Kutbay, 2007). Mitolojik anlatılarda kutsallık atfedilen bitkiler ile coğrafi bilimde flora kavramı arasında, insanın doğayı anlamlandırma biçimi açısından güçlü bir paralellik bulunmaktadır.

Toponimi, yani yer adları, bir toplumun tarihsel ve kültürel birikimini yansıtan önemli unsurlardır (Yusifov ve Kerimov, 2017). Mitolojiler de ortaya çıktıkları coğrafyalarda şehir, dağ, deniz ve mağara gibi birçok doğal ve beşerî unsurun adlandırılmasında etkili olmuştur. Buna örnek olarak Aegeus efsanesine dayanan Ege denizi örnek verilebilir. Rivayete göre oğlu Theseus'un Minotauros'u yenip dönüp dönmediğini anlamak için gemisinin yelkenine bakan Aegeus, yelkenin siyah

olduğunu görünce oğlunun öldüğünü zannederek kendini denize atmış ve bu olay sonrasında deniz onun adıyla anılmaya başlanmıştır (Cotterell ve Storm, 2012). Bu örnek, mitolojik anlatıların coğrafi isimlendirme üzerindeki etkisini açıkça göstermektedir.

Mitolojiler, ortaya çıktıkları coğrafyalarda yalnızca inanç sistemlerini değil, aynı zamanda mimari ve kültürel üretimi de derinden etkilemiştir. Nitekim Keops Piramidi, Artemis Tapınağı ve Olimpia Zeus Heykeli gibi Dünya'nın yedi harikasından bazıları mitolojik inançların somut yansımalarıdır. Türkiye'de ise Nemrut Dağı'nda yer alan heykeller Zeus, Apollon ve Herakles gibi tanrıları temsil ederek bu etkileşimi açıkça ortaya koymaktadır. Benzer şekilde Efes Antik Kenti ve Bergama Zeus Sunağı gibi alanlar, mitolojik unsurların tarihsel ve turistik değer kazanarak günümüze ulaştığı önemli merkezlerdir (Taşkın, 2017).

Doğal ve kültürel peyzajın birlikte şekillendiği Pamukkale ve Hierapolis Antik Kenti gibi alanlarda da mitolojik figürlerin (örneğin Kerberos) coğrafi unsurlarla ilişkilendirildiği görülmektedir (D'Andria, 2017). Antik metinlerde ise Homeros'un eserleri Truva coğrafyasını mitolojik anlatılarla bütünleştirirken, Mısır'da Ra inancı doğrultusunda inşa edilen piramitler hem dini hem de bilimsel amaçlar taşımıştır. Türk kültüründe ise Orhun Yazıtları, mitolojik ve kültürel kodları yansıtan yazılı miras olarak öne çıkmakta ve günümüzde turizm aracılığıyla yaşatılmaktadır (Derin, 2014). Bu örnekler, mitoloji ile coğrafya arasındaki ilişkinin yalnızca düşünsel değil, aynı zamanda mekânsal ve kültürel üretim süreçlerinde de belirleyici olduğunu göstermektedir.

4. Sonuç ve Tartışma

Günümüz eğitim anlayışı, bilginin ezberlenmesinden ziyade anlamlandırılması ve günlük yaşamla ilişkilendirilmesini esas almaktadır. Bu bağlamda coğrafya eğitimi, bireyin içinde yaşadığı fiziki ve beşeri çevreyi kavramasında temel bir rol oynamaktadır. Coğrafyanın insan yaşamına doğrudan etki eden yapısı, bu disiplinin yalnızca teorik bilgilerden ibaret olmadığını; aksine yaşamın her alanına dokunan bir bilim olduğunu göstermektedir. Bu nedenle coğrafya öğretiminde bilgilerin somutlaştırılması, öğrencinin aktif katılımını sağlayacak yöntemlerle desteklenmesi gerekmektedir.

Çalışma kapsamında elde edilen bulgular, mitolojinin coğrafya öğretiminde etkili bir araç olarak kullanılabileceğini ortaya koymaktadır. Farklı uygarlıklara ait mitler incelendiğinde, doğa olaylarının ve çevresel süreçlerin insanlar tarafından anlamlandırılmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu durum, mitoloji ile coğrafya

arasında güçlü bir ilişki olduğunu göstermektedir. Özellikle fiziki coğrafya konularının (iklim, yer şekilleri, doğal afetler gibi) mitolojik anlatılarla desteklenmesi, öğrencilerin konuları daha kolay kavramasını ve akılda kalıcılığın artmasını sağlamaktadır.

Tartışma bağlamında değerlendirildiğinde, coğrafya öğretiminde mitolojik unsurların kullanılmasının öğrencilerin derse olan ilgisini artırdığı ve öğrenme sürecini daha eğlenceli hale getirdiği söylenebilir. Mitler, öğrencilerin hayal gücünü harekete geçirerek onların olaylara farklı bakış açılarıyla yaklaşmasını sağlamaktadır. Bu durum, sadece bilişsel gelişimi değil aynı zamanda yaratıcı ve eleştirel düşünme becerilerini de desteklemektedir. Ayrıca mitolojik anlatılar sayesinde öğrenciler, insan-doğa etkileşimini tarihsel ve kültürel bir perspektiften değerlendirme fırsatı bulmaktadır.

Sonuç olarak, coğrafya ve mitoloji arasındaki etkileşim eğitim süreçlerinde disiplinler arası bir yaklaşımın önemini ortaya koymaktadır. Coğrafya öğretiminde mitolojik örneklerin kullanılması, bilgilerin daha etkili aktarılmasını sağlamakta ve öğrencilerin öğrenmeye yönelik motivasyonlarını artırmaktadır. Bu doğrultuda, eğitimcilerin ders içeriklerini zenginleştirirken mitolojik unsurlardan yararlanması önerilmektedir. Böylece hem coğrafi bilgilerin kalıcılığı artırılacak hem de öğrencilerin derse karşı ilgisi ve katılımı güçlendirilecektir.

KAYNAKÇA

Alizade, R. (2013). Türk mitolojisi ve eğitim. International Journal of Social Science. 6(2), 31-45.

Arslan, S. (2014), Türklerde ağaç kültü ve hayat ağacı. Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi, 1(1). 59-71.

Bıyıklı, C., ve Yağcı, E. (2015). 5E öğrenme modeline göre düzenlenmiş eğitim durumlarının akademik başarı ve tutuma etkisi. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 15(1), 302-325.

Can, Ş. (1994). Klasik Yunan mitolojisi. İstanbul: İnkılap.

Cotterell, A., ve Storm, R. (2012). Büyük dünya mitoloji ansiklopedisi. İstanbul: Alfa.

Çobanoğlu, Ö. (2013). Türk mitolojisinin Orta Asya kökenleri. Ö. Ceylan, A. Koç (Ed.). Türk edebiyatının mitolojik kaynakları içinde. (s.32-58). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

Çoruhlu, Y. (1998). Türk mitolojisinin abc'si. İstanbul: Kabalcı.

D'Andria, F. (2017). Pamukkale Hierapolis. http://www.pamukkale.gov.tr/tr/Antik-Kentler/Pamukkale-Hierapolis adresinden 21/10/2021 tarihinde erişilmiştir.

Daniels, M. (2014). Bir nefeste dünya mitolojisi, (P. Üstel, Çev.). İstanbul:Maya.

Derin, S. (2014). Göktürk kitabelerinde Türk dini inancının izleri. Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic. 9(9), 465-474.

Ergun, P. (2004). Türk kültüründe ağaç kültü. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.

Estin, C. ve Laporte, H. (2002). Yunan ve Roma mitolojisi. (M. Eran, Çev.). Ankara: Semih.

Gömeç, S. (1989). Uygur Türkleri tarihi ve kültürü. Ankara: Akçağ.

Güngördü, E. (2010). Eğitim fakülteleri için yer bilimleri. Ankara: Gazi.

Hooke, S. H. (2002). Ortadoğu mitolojisi. (A. Şenel, Çev.). Ankara: İmge.

İnan Kaya, G. (2016). Eğitimde merak ve ilgi. Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi. 13-2(25), 103-114.

Kardan, N., Demirer, M. (2020). Astronomide adlandırma I: Güneş sisteminde adlandırma ve mitoloji. https://astronomi.itu.edu.tr/genel/astronomide-adlandirma-i/ adresinden 11/09/2021 tarihinde erişilmiştir.

Kayapunar, C. (2009). Türk mitolojisi üzerine yapılan kitap çalışmalarının halkbilimi açısından değerlendirilmesi. (Yüksek lisans tezi). https://tez.yok.gov.tr adresinden 11/10/2021 tarihinde erişilmiştir.

Kılınç, M.,ve Kutbay, H.G. (2007). Bitki coğrafyası, Ankara: Palme.

Merriam, S. B. (2013). Nitel araştırma: Desen ve uygulama için bir rehber (S. Turan, Çev.). Ankara: Nobel.

Mısır uygarlığı (2021). http://tarihharitasi.blogspot.com/2011/12/eski-msr-uygarlg-haritas.html sayfasından 02/10/2021 tarihinde erişilmiştir.

Milli Eğitim Bakanlığı (2013). Eğlence hizmetleri:Mitoloji. http://www.megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller_pdf/Mitoloji.pdf adresinden 02/09/2021 tarihinde erişilmiştir.

Ocak, A.Y. (1983). Bektaşî menakıblarında İslâm öncesi inanç motifleri. İstanbul: Enderun.

Oğuz, S. (2008). Efsaneni söyle felaketini öğren. http://www.milliyet.com.tr/efsaneni-soyle-felaketini-ogren-magazin-519237/ adresinden 09/10/2021 tarihinde erişilmiştir.

Ögel, B. (1995). Türk mitolojisi Cilt 2. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Ögel, B. (2010). Türk mitolojisi Cilt1. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Page, R.I. (2009). İskandinav mitleri. (İ. Yılmaz, Çev.). Ankara: Phoenix.

Punch, K. F. (2006). Developing effective research proposals. London: Sage.

Rosenberg, D. (2003). Dünya mitolojisi: Büyük destan ve söylenceler antolojisi. (K. Akten vd. Çev.). Ankara: İmge.

Taşkın, S. (2017). Zeus sunağı. http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1255/14449.pdf adresinden 04/10/2021 tarihinde erişilmiştir.

Turoğlu, H. (2003, Temmuz). Coğrafyacı ve coğrafya eğitimi. Türk Coğrafya Kurumu, Coğrafya Kurultayı Bildiriler Kitabı, 52-58.

Türklerin ilk ana yurtları ile genişleme alanları. (2021). http://www.tarihbilimi.gen.tr/makale/orta-asya-turk-goclerinin-sebepleri-ve-sonuclari-2/adresinden 29/09/2021 tarihinde erişilmiştir.

Ünsal, A. (2011). Ölmez ağacın peşinde-Türkiye'de zeytin ve zeytinyağı.İstanbul: Yapı Kredi.

Yıldırım, A. (1996). Disiplinlerarası öğretim kavramı ve programlar açısından doğurduğu sonuçlar. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi. 12, 89-94.

Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2011). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. Ankara:Seçkin.

Yıldırım, N. (2011). Kahramanlık anlatıları: Efsane ve mitoloji. Doğu Araştırmaları Dergisi. 7. 49-70.

Yunan ve Ege uygarlığı (2021). http://www.tarihbilimi.gen.tr/makale/ege-ve-yunan-uygarligi-2/ adresinden 25/09/2021 tarihinde erişilmiştir.

Yusifov, Y. ve Kerimov, S. (2017). Toponimin esasları üzerine bir inceleme. (S. Yavuz, Çev.). Elazığ:Asos.

41. BÖLÜM

MUĞLA İLİ'NDE ŞEHİRLEŞME VE ŞEHİRLER

Prof. Dr. İbrahim GÜNER, Emekli Öğr. Üyesi - Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-1582-4817

Özet

Bu çalışmada, Muğla il yönetim bölgesinin şehirleşme ve şehirler açısından durumunun ortaya konulması amaçlanmıştır.

İl toprakları genelde dağlık bir bölgede yer almaktadır. Bu nedenle, ilin nüfus yoğunluk değeri, Türkiye ortalamasın oldukça altındadır.

Cumhuriyet Döneminde il nüfusunda, şehir nüfusunun her zaman kır nüfusuna oranla daha az olduğu görülmektedir. Muğla'nın "büyükşehir" statülüsünü kazandığı 2012 yılından itibaren ise il nüfusun tamamı şehirsel nüfus olarak kabul edilmektedir. İlçe merkezini oluşturan mahallelerin nüfusları toplanarak elde ettiğimiz verilere göre, 2023 itibariyle il nüfusunun 488.186'sı ilçe merkezlerinde, 578.550'si mahallerde yaşamaktadır. Bu sonuca göre, şehirlerde yaşayanların oranı yaklaşık % 46, kırsal yerleşmelerde yaşayanların oranı ise % 54'tür. İl % 46'lık şehirleşme oranıyla, % 77 olan Türkiye ortalamasının oldukça altında bir şehirleşme oranına sahip bulunmaktadır.

2023 yılı itibariyle ilde, 10.000 nüfus kıstasına göre, şehirsel yerleşme kategorisine giren 20 adet yerleşme bulunmaktadır. Bu kıstasa göre toplam il nüfusun % 67'sinin şehirsel nüfustan, % 33 kadarının da kırsal nüfustan oluştuğu söylenebilir. Bu durumda bile ildeki şehirleşme oranı, Türkiye ortalamasına göre (% 77) oldukça düşük düzeyde bulunmaktadır.

Son verilere göre, ilde nüfusu 100.001'i aşan tek şehir Fethiye'dir (107.462 nüfus). Fethiye, bu nüfusu ile orta büyüklükte şehir niteliğindedir. Kalan 19 şehir ise nüfus büyüklükleri açısından küçük şehir kategorisine girmektedir. Anlaşılıyor ki Muğla İli'nde şehirleşme aktivitesi henüz düşük bir düzeyde olup ilde çok büyük ölçüde küçük şehirler hâkimiyet kazanmaktadır.

1. İlin Konumu, Sınırları ve Başlıca Coğrafi Özellikleri

Türkiye'nin güneybatı ucunda yer alan Muğla; kuzeyinde Aydın, kuzeydoğusunda Denizli ve Burdur, doğusunda Antalya illeriyle komşu olup batısından Ege Denizi, güneyinden ise Akdeniz sularıyla çevrilidir. Toplam uzunluğu 1.480 km'yi bulan deniz kıyıları ile Muğla, Türkiye'nin en uzun sahil şeridine sahip ilidir.

Harita 1. Muğla İli'nin Konumu ve İlçeleri Haritası

MUĞLA İLİ HARİTASI

Kaynak: https://www.harita.gen.tr/ilce_haritalari/mugla_ilceleri_haritasi.jpg

2012 yılında Muğla büyükşehir statüsü kazanıp ilin tamamı büyükşehir sınırlarına girmiştir ve merkez ilçenin ismi Menteşe olarak değiştirilmiştir. Muğla İli, 2023 yılı itibarıyla idari olarak 13 ilçe ve belediye ile 569 mahalleye ayrılmıştır. Muğla'nın ilçeleri; Bodrum, Dalaman, Datça, Fethiye, Kavaklıdere, Köyceğiz, Marmaris, Menteşe Milas, Ortaca, Seydikemer, Ula Yatağan'dır. İl topraklarının

büyük kısmı Ege Bölgesi'nde, küçük bir kısmı ise Akdeniz Bölgesi'nde yer almaktadır.

13 ilçe arasında toplam nüfus esas alındığında en büyük üç ilçe sırasıyla Bodrum, Fethiye ve Milas'tır. Bu veriye göre üç ilçesi, Muğla'nın merkez ilçesi Menteşe'den büyüktür. Türkiye'de bu özellikte olan başka bir il yoktur.

Muğla İli dağlık bir bölgede yer alır. Genelde kalker yapılı olan dağ ve platolar il topraklarının % 89'unu kaplar. 1.200 mm civarındaki ortalama yıllık yağış miktarıyla Muğla Türkiye'nin en fazla yağış alan yerlerinden biridir. Yüksek miktarda yağış alması sayesinde sahip olduğu orman varlığıyla (il topraklarının % 67'sini kaplar), Türkiye'nin önde gelen illeri arasında yer almaktadır. Ovalar il yüzölçümünün % 11 kadarını kaplar. Dalaman, Eşen, Fethiye, Milas ve Yatağan ovaları, ilin en önemli ovalarıdır.

Muğla İli'nin yüzölçümü 12.655 km², nüfusu 1.066.736'dır (2023 sonu). İlde km²'ye 84 kişi düşmektedir (Tablo 1). Bu değer, Türkiye genelinde 111 kişi olan yoğunluk değerinin oldukça altındadır. Bodrum, Fethiye, Ortaca ve Marmaris ilçeleri il ortalamasının üstünde nüfus yoğunluğuna sahip ilçeler iken; Seydikemer, Köyceğiz ve Kavaklıdere ilçeleri en az nüfus yoğunluğunda sahip ilçelerdir.

Tablo 1. Muğla İli ve ilçelerinin Nüfusla ilgili sayısal Verileri (2023 sonu)

İlçe	Nüfusu (2022)	Nüfusu (2023)	Fark	Değişim (%)	Mahalle Sayısı	Alanı (km²)	Yoğunluk (kişi/ km²)
Bodrum	192.694	198.335	5.371	2,75	56	650	305
Dalaman	47.482	49.044	1.562	3,24	25	608	81
Datça	25.029	25.649	620	2,45	12	436	59
Fethiye	177.702	177.569	-133	-0,08	41	875	203
Kavaklıdere	10.909	10.975	66	0,60	15	302	36
Köyceğiz	39.242	40.665	1.423	3,56	25	1.329	31
Marmaris	97.818	96.778	-1.040	-1,07	25	906	107
Menteşe	120.627	123.227	2.600	2,13	66	1.659	74
Milas	147.416	149.691	2.275	1,53	132	2.067	72
Ortaca	54.478	56.056	1.578	2,86	27	285	197
Seydikemer	62.622	65.851	3.229	5,03	65	2.208	30
Ula	26.613	27.282	669	2,48	30	479	57
Yatağan	45.283	45.614	331	0,73	50	851	54
MUĞLA	1.048.185	1.066.736	18.851	1,75	569	12.655	84

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Özellikle merkez ilçeyi oluşturan Menteşe'de nüfus yoğunluğunun il ortalamasının altında olması (km²'ye 74 kişi) dikkat çekicidir. 2023 yılı itibariyle Menteşe İlçesi'ndeki 33 adet mahallenin "kırsal mahalle" olarak kabul edilmiş olması, Menteşe Şehri'nin seyrek nüfuslu ve fakir bir ekonomik çevreye dayalı olduğunun açık bir göstergesidir (Fotoğraf 1).

2. Ekonomik Sektörler

Muğla'da Gayrisafi Yurtiçi Hâsıla içerisinde en yüksek pay % 65 ile hizmetler sektörüne aittir. Onu % 18'lik pay ile tarım sektörü, %17'lik pay ile sanayi sektörü izlemektedir. Tarımın payı ülkenin genel payından daha yüksek iken, sanayinin payı daha düşüktür.

Muğla İli, 1960'lı yılların başlarından itibaren Türkiye turizminin önemli merkezlerinden biri olmuştur. Gelen yabancı turist sayısı açısından ise Muğla ülke genelindeki % 11'lik payı ile Antalya ve İstanbul'dan sonra ülkede en fazla turist çeken üçüncü il konumundadır. Muğla, 2023 yılında 3,5 milyonu yabancı turist olmak üzere, 10 milyon turisti ağırlamıştır. Muğla turizmi tek başına Türkiye'nin bu sektörden elde ettiği gelirin yaklaşık % 10'luk kısmını oluşturmaktadır. Bu da ülke ekonomisi açısından oldukça önemli bir gelir etkisi anlamına gelmektedir.

Şekil 1. Menteşe Şehri'nin Genel Görünüşü (Kaynak: https://mentese.bel.tr/foto-galeri/)

Muğla'da turizm faaliyetleri çok büyük ölçüde deniz turizmine dayalıdır. Buna bağlı olarak, kıyı bölgelerinde yer alan ilçelerin, iç bölgelerde yer alan ilçelere göre daha gelişmiş olduğu gözlenmektedir. Bodrum, Fethiye, Ölüdeniz, Göcek,

Dalyan, Marmaris, Datça ve Dalaman, sadece Türkiye'nin değil, Avrupa'nın da en popüler tatil destinasyonlarındandır.

Muğla İli'nde turizm girdileri, il genelinde çok önemli bir pay oluşturmakla birlikte, ekonomi, il genelinde tarıma dayalıdır. İl topraklarının % 4,5'i çayır ve meralarla, % 16'sı ekili-dikili alanlarla kaplıdır. Tarım alanlarının % 45'ini tarla alanı, % 12 'sini sebze alanı ve % 43'ünü de meyve alanı oluşturmaktadır. Sadece Milas ve Seydikemer ilçeleri, ilin toplam tarımsal alanının % 53'üne sahip bulunmaktadır. Muğla'daki tarım alanları, Türkiye toplam tarım alanının yaklaşık % 1'ini kadarını oluştururken, ildeki meyve alanlarının Türkiye meyve alanlarında % 3,6'lık paya, sebze bahçeleri alanının da Türkiye sebze bahçeleri alanında % 2,2'lik paya sahip oldukları görülmektedir[1]. Bu da, il tarımının daha çok sebze ve meyve üretimi ağırlıklı olduğunu göstermektedir.

Yıllara göre değişmekle birlikte Muğla, ildeki tarım ve hayvancılığın ülke ekonomisine yaptığı katkı açısından iller arasında 10'uncu sırada yer almaktadır. 40 bin dekara yakın sera alanı bulunmakta ve bu açıdan ülkemizde dördüncü büyük il konumunda bulunmaktadır. Sera ürünlerinin tamamına yakını Fethiye ve Seydikemer ilçelerinden elde edilmektedir. Örtü altı sebze yetiştiriciliğinin yaklaşık % 80'ini domates üretimi oluşturmaktadır.

İlde limon, portakal, mandalina, nar ve zeytin öne çıkan meyvelerdir. Köyceğiz, Ortaca, Dalaman ve Fethiye ilçelerinde yaygın bir şekilde narenciye tarımı yapılmaktadır. Muğla İli tarım topraklarının yaklaşık % 43'ünü zeytinlikler kaplamaktadır. İl zeytinciliğinin merkezi Milas'tır. Nar üretiminin dörtte üçünden fazlası Seydikemer ve Ortaca ilçelerinde sağlanmaktadır. Datça badem üretimiyle tanınmıştır.

Muğla arıcılık faaliyetleriyle de öne çıkan bir ildir. Türkiye çam balı üretiminin % 90'ı Muğla'daki kızılçam ormanlarından karşılanmaktadır. İlde kayıtlı 4.900 arıcı bulunmakta, aileleriyle ve sektörün tüm bileşenleri dikkate alındığında 30-35 bin kişinin bu sektörden geçimini sağladığı anlaşılmaktadır.

Muğla İli'nde 2018 yılı verilerine göre 256 bin adet sığır, 400 bin adet koyun-keçi mevcut olup 356 bin ton süt, 4.300 ton kırmızı et üretilmiştir. Büyükbaş hayvan sayısının en fazla olduğu ilçeler sırasıyla Milas (% 38,8), Seydikemer (% 14,3) ve Yatağan (% 11,3)'dır. Küçükbaş hayvan sayısı bakımından öne çıkan ilçeler ise Seydikemer ve Fethiye'dir. Bunun nedeni, Seydikemer'de mera alanlarının geniş yer tutması yanında, küçükbaş hayvan yetiştiriciliği için kullanılabilecek geniş niteliksiz orman alanının bulunmasıdır.

1 https://www.geka.gov.tr/uploads/pages_v/mugla-tarim-ve-hayvancilik-sektor-yatirim-raporu.pdf

Su ürünleri sektörü Milas, Bodrum ve Seydikemer ilçelerinde toplanmıştır. Milas ve Bodrum'u içine alan Güllük Körfezi'nde kültür balıkçılığı; Seydikemer İlçesi'ne bağlı Ören mahallesinde ise alabalık yetiştiriciliği yaygın olarak yapılmaktadır. Türkiye'de kültür balıkçılığı üretiminin % 39'u Muğla'da yapılır ve üretimin büyük çoğunluğu ihraç edilir. Sektörde yaklaşık 10 bin kişi istihdam edilmektedir. 1.263 ruhsatlı tekne ile yaklaşık 30-32 bin dolayında balık avcılığı yapıldığı ve yaklaşık 18 bin kişinin geçimini bu faaliyetten sağladığı düşünüldüğünde, ilde balıkçılığın göz ardı edilemeyecek bir sektör olduğu ortaya çıkmaktadır[2]. Bu bakımdan Güllük ve Dalyan öne çıkmaktadır.

İlin ulusal pazarla ilişkisi çok geç başlamış ve yavaş gelişmiştir. Ulusal pazarla bütünleşememenin bir sonucu olarak da, il imalat sanayi küçük ölçekli, başta tarım ürünleri olmak üzere, yerel ürünleri işleyen ve yerel talebe yönelik üretim yapan yapısını korumuştur. 1970'lerden ibaren hızla gelişen turizm sektörünün, ilin sanayisini ve ticaretini canlandırıcı etkisi olmuştur. Muğla ekonomisi içinde ağırlığı görülen mermer sektörü, istihdam sağlama açısından da il için en önemli imalat sanayi alanı olarak sayılmaktadır[3].

Muğla İli maden kaynakları bakımından oldukça zengindir. İlde mermer, linyit, krom ve feldspat başta olmak üzere, kuvars, zımpara, dolomit ve mika madeni üremi yapılmaktadır.

Türkiye'deki mermer rezervinin yaklaşık % 10'u Muğla'da bulunmaktadır. Muğla İli, hem mermer üretimi hem de mermer işlemeciliği bakımından ülkemizdeki önemli illerden biridir ve bu sektör il ekonomisinde önemli bir yer tutmaktadır. Kavaklıdere ve Yatağan'da önemli mermer yatakları yer almakta olup madencilik ve taş ocakçılığı sektörünün bu ilçelerin istihdamında önemli yeri bulunmaktadır. İldeki mermer işleme fabrikaları, ana karayoluyla bağlantılı olarak, Bayır Mahallesi çevresindeki Karabayır Mevkii'nde toplanmıştır.

Milas önemli bir feldspat madeni üretim merkezi konumundadır. Çıkartılan feldspatın büyük bölümü Güllük limanından yurtiçindeki ve yurtdışındaki seramik fabrikalarına gönderilmektedir. Milas ve Yatağan arasındaki mermer ocaklarından çıkartılan mermerin bir kısmı da Güllük limanından ihraç edilmektedir. Yatağan ve Milas ilçelerinde önemli linyit rezervleri bulunmakta olup ildeki Yatağan, Yeniköy ve Kemerköy termik santrallerinin kömür ihtiyaçları buralardan karşılanmaktadır. Fethiye ise krom yatakları açısından zengindir.

İlin tarıma dayalı sanayi tesislerinin büyük çoğunluğu; zeytinyağı sıkım ve zeytinyağı şişeleme, çiğ süt ürünleri işleme, arıcılık ürünleri işleme ile meyve-seb-

2 https://www.geka.gov.tr/uploads/pages_v/mugla-is-ve-yatirim-ortami-raporu.pdf
3 https://geka.gov.tr/uploads/pages_v/mugla-imalat-sanayi-envanteri-2015.pdf

ze paketleme konularında faaliyet göstermektedir. Tarıma dayalı sanayi işletmeleri Milas İlçesi'nde yoğunlaşmıştır. Muğla il genelinde faaliyet gösteren tarıma dayalı sanayi işletmelerin % 34'ü bu ilçede bulunmaktadır.

Muğla'da mermercilik ve tarıma dayalı sanayi dışında taş ocakçılığı, orman ürünleri, kâğıt ve kâğıt ürünleri (Dalaman Kâğıt Fabrikası), yat ve tekne imalatı gibi sanayi sektörlerinde üretim yapan tesisler mevcuttur. Bodrum'da yat imalatı 1970'li yılların başında başlamış olup turizmin gelişmesi ile yat turizmine yönelik ticari ve özel yatlar üretilerek iç ve dış pazarlara sunulmaktadır. Bozburun'da tekne yapımı, Milas köylerinde halıcılık, Kavaklıdere'de bakırcılık geleneksel bir üretim olarak günümüzde de varlığını korumaktadır.

3. Muğla'da Şehirleşme ve Şehirler

Muğla İli'nde şehir-kır nüfusunun tarihi gelişimine baktığımızda, 1927 yılından 2012 yılına kadar, il genelinde şehir nüfusunun her zaman kır nüfusuna oranla daha az olduğu görülmektedir (Tablo 2).

2013 yılı itibariyle Muğla İli'nin nüfusu 866.665 olup bu nüfusun tamamı şehir nüfusudur. Daha önce değinildiği gibi bunun nedeni 2012 yılı itibariyle uygulanmaya konulan Büyük Şehir Yasasıdır. Bu yasanın yürürlüğe girmesiyle birlikte ildeki tüm yerleşmeler istatistiki açıdan mahalle kabul edilmektedir. Fakat 2012 yılına kadar köy statüsünde olan mahalleleri gerek nüfus özellikleriyle, gerekse fonksiyon özellikleri itibariyle bağlı bulundukları ilçenin merkezini oluşturan şehrin bir parçası olarak düşünmek hatalı olacaktır. Bu durumu ortadan kaldırmak adına, 2012 yılında kabul edilen "Büyük Şehir Belediye Yasası" çıkmadan önce ilçe merkezini oluşturan şehirlerin mahalleri durumundaki mahallelerin 2023 yılı nüfusları toplanmış ve böylece ilçe merkezi şehirlerin nüfusları hesaplanarak il nüfusunun hâlihazırdaki şehir-kır bileşimi hesaplanmaya çalışılmıştır. Böylece görülmüştür ki 2023 yılında Muğla İli nüfusunun 488.186'sı ilçe merkezlerinde, 578.550'si mahallerde yaşamaktadır. Bu sonuca göre, şehirlerde yaşayanların oranı yaklaşık % 46, kırsal yerleşmelerde yaşayanların oranı ise % 54'tür. İl % 46'lık şehirleşme oranıyla, % 77 olan Türkiye ortalamasının oldukça altında bir şehirleşme oranına sahip bulunmaktadır.

Tablo 2. Muğla İl Nüfusunun Şehir-Kır bileşimi Açısından Gelişimi (1927-2023)

Yıl	Toplam Nüfus	Fark	Şehirsel Nüfus		Kırsal Nüfus	
		(%)	Nüfusu	%'si	Nüfusu	%'si
1927	175.390	-	28.110	16	147.280	84
1935	196.772	12	32.553	17	164.219	83
1940	211.445	7	37.723	18	173.716	82
1945	220.678	4	38.042	17	182.636	83
1950	241.460	9	36.135	15	205.505	85
1955	267.659	11	44.886	17	222.689	83
1960	299.611	12	53.238	18	246.373	82
1965	334.693	12	59.330	18	275.643	82
1970	368.776	10	70.596	19	298.180	81
1975	400.796	9	85.011	21	315.785	79
1980	438.145	9	100.314	23	337.831	77
1985	486.290	11	136.160	28	350.130	72
1990	562.609	16	186.397	33	376.412	67
2000	715.328	27	268.341	38	446.987	62
2010	817.503	14	350.050	43	467.453	57
2023	1.066.736	30	488.186	46	578.550	54

Yönetim ve eğitim fonksiyonunun geliştiği Menteşe Merkez ilçesi % 72 şehir nüfusu oranına sahiptir (Tablo 3). Muğla şehri Türk hâkimiyeti altına girdiği 13'üncü yüzyıldan itibaren idari fonksiyon yüklenmiştir. Şehir, Menteşe Beyliği döneminde başşehir, Osmanlı döneminde sancak merkezi, Cumhuriyet döneminde il merkezi olmuştur. Başşehir, sancak merkezi ve il merkezi olduğu dönemlerdeki etki sahaları birbirine yakındır. Muğla şehrinin 2000'li yılların başlarına kadar en güçlü fonksiyonu idari fonksiyondur. Fakat bu durum 2000'li yılların başlarından itibaren değişmeye başlamıştır. Bu yıllardan itibaren şehrin sahip olduğu eğitim fonksiyonu idari fonksiyondan daha güçlü bir hal almaya başlamıştır. Eğitim fonksiyonu, şehirdeki ticaret, ulaşım gibi fonksiyonları da tetiklemiş ve onların da gelişmesine katkı sağlamıştır. Gelecekte bu fonksiyonun daha da artacağı ve Muğla şehrinin bir "eğitim şehri" olacağı fikri ağır basmaktadır (Kahraman, 2018: 359).

Tablo 3. Muğla İli Nüfusunun İlçeler Bazında Şehirsel ve Kırsal Nüfus Açısından Gelişimi (1980 -2023 Dönemi)

İlçe	1980					2023				
	Toplam Nüfus	Şehirsel Nüfus	%	Kırsal Nüfus	%	Toplam Nüfus	Şehirsel Nüfus	%	Kırsal Nüfus	%
Bodrum	32.517	9.799	30	22.718	70	198.355	41.574	21	156.761	79
Dalaman	-	-	-	-	-	49.044	38.167	78	10.877	22
Datça	7.552	2.465	33	5.067	67	25.649	17.373	68	8.276	32
Fethiye	101.879	14.294	14	87.585	86	177.569	107.462	61	70.107	39
Kavaklıdere	-	-	-	-	-	10.975	3.066	28	7.909	72
Köyceğiz	71.194	5.346	8	65.848	92	40.665	12.934	32	27.371	68
Marmaris	19.249	7.725	40	11.524	60	96.778	39.180	40	57.598	60
Menteşe	60.648	27.392	45	33.076	55	123.227	88.220	72	35.004	28
Milas	81.643	20.487	25	61.156	75	149.691	71.525	48	78.155	52
Ortaca	-	-	-	-	-	56.056	37.327	67	18.729	33
Seydikemer	-	-	-	-	-	65.851	11.489	17	54.362	83
Ula	17.550	5.144	29	12.406	71	27.252	8.014	29	19.238	71
Yatağan	48.113	7.662	17	38.451	83	45.614	20.003	44	25.377	56
MUĞLA	438.145	100.314	23	337.831	77	1.066.736	488.186	46	578.550	54

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Seydikemer (% 17), Bodrum (% 21), Kavaklıdere (% 28), Ula (% 29) ve Köyceğiz (% 32) ilçeleri, ilde en düşük şehir nüfusuna nüfusa sahip ilçeler olarak göze çarpmaktadır.

Muğla'da turizm sektörünün ön plana çıktığı ilçelerden Bodrum'da şehirleşme oranı düşük kalmaktadır (% 21). Çünkü Bodrum turizmi çok büyük ölçüde deniz-kum-güneş turizmine ve yat turizmine dayalıdır. Bu nedenle turizm sektörüne dayalı nüfus birikimi ilçe merkezinden çok kıyılardaki koy ve plajlar çevresindeki yerleşmelerde olmuştur. Milas-Bodrum Havalimanı'nın 16 Mayıs 2012 tarihinden itibaren hizmet vermeye başlaması bu bölgede turizm sektörüne önemli bir ivme kazandırmıştır. Günümüzde ise deniz-kum-güneş tatili dediğimiz geleneksel turizm çeşidi, ülkemizin güney kıyılarında olduğu gibi Bodrum'da da doygunluk noktasına ulaşmıştır. Buna karşılık Bodrum yaz-kış oturulan bir sayfiye yerleşmesi haline gelmiştir. Artık bölgenin yaz ve kış nüfusu arasındaki büyük fark giderek azalmaktadır. Bu nedenle Bodrum İlçesi'nde hesaplanan şehirsel nüfus oranı gerçekte çok daha yüksektir.

Dağlık ve engebeli arazi yapısı olan Datça İlçesi arazisinin % 85'i sit alanıdır. İlçenin kitle turizmine uygun olmaması nedeniyle butik işletmelere yönelik bir gelişme görülmüştür. Bundan dolayı turizmin Datça'da turizmin nüfus birikimine ektisi düşük düşeyde kalmıştır. İlçe nüfusunun % 32 kadarı şehirsel nüfustan oluşmaktadır.

Marmaris'te, 1960'lı yıllara kadar ana geçim kaynağı süngercilik ve balıkçılık iken turizmin gelişmesiyle şehir hızlı bir gelişme sürecine girmiş ve turizm sektörünün gelişmesi ile bu sektörde çalışmak için gelenler şehir nüfusunu önemli ölçüde artırmıştır. Turizmin sadece merkezde değil, kıyıda bulunan kırsal yerleşmelerde de gelişmesi, kırsal nüfusun da artmasına neden olmuştur. Marmaris nüfusu özellikle 1980'lerden sonra hızlı bir artış göstermiştir. 1980 yılında, şehir nüfusu 7.725 iken, 2023 yılında 39.180 olmuştur. Marmaris İlçesi'nin 2023 yılı nüfusu 96.778'dir. Bu yılda ilçenin nüfusu bir önceki yıla göre 1.040 kişi azalmıştır. İlçenin ana geçim kaynağının turizm olduğu düşünüldüğünde, bu düşüşün sektördeki duraklamayı işaret ettiği sonucuna varılabilir. Son verilere göre Marmaris İlçesi nüfusunun % 40'ı şehirsel nüfustan oluşmaktadır. Şehirsel nüfus oranının bu düşüklüğü, Muğla İli turistik ilçelerinin hemen hepsinde olduğu gibi, Marmaris'te de turizm faaliyetlerinin belde ve köylerde yoğunlaşmış olmasından kaynaklanmıştır.

Fethiye İlçesi'nde şehirsel nüfus oranı il genelindekinden yüksektir (% 61). Bu durum çok büyük ölçüde Fethiye'nin bir beldesi olan Seydikemer'in 2012 yılında ilçe statüsüne kavuşturularak 66 mahallenin (2023'te 65.851 nüfus) bu ilçeye bağlanmış olmasından kaynaklanmıştır. Fethiye'de turizm sektörünün yanı sıra tarım ve sanayi sektörleri de ilçe ekonomisine büyük katkı sağlamaktadır. Aslında yönetim hizmetleri dışında Muğla merkez ilçeyle bağlantısı zayıf olan ve ilin en kalabalık şehrini oluşturan Fethiye, çok geniş bir bölgenin hizmet merkezi konumundadır. Muğla'nın Ortaca, Dalaman ve Seydikemer ilçeleri yanında; Denizli'nin Çameli İlçesi, Burdur'un Altınyayla İlçesi, Antalya'nın Elmalı ve Kaş ilçeleri, Fethiye şehrinin fonksiyonel etki bölgesinde bulunmaktadır.

Yönetim bölgesinin büyük kısmı verimli Dalaman ovalarını kapsayan Dalaman (% 78) ve Ortaca (% 67) ilçelerinde de şehirsel nüfus oranları yüksektir. Daha önce Köyceğiz İlçesi'ne bağlı olan Ataşehir ve Dalaman beldelerinin birleşmesiyle belediye olan Dalaman, 1983'te ilçe olmuştur. İlçe ekonomisine en çok katkı sağlayan sektör tarımdır; fakat az da olsa turizmin de payı vardır. 1981'de hizmete açılmış olan uluslararası havaalanı mevsimlik istihdam olanakları yaratmaktadır. TİGEM, kâğıt fabrikası (MOPAK) ve Açık Cezaevi ilçe ekonomisine katkı sağlamaktadır.

1987 yılında Köyceğiz'den ayrılarak ilçe statüsüne kavuşmuş olan Ortaca da ağırlıklı olarak tarıma dayalı bir ekonomik yapıya sahip ilçedir. İlçe sınırları içerisinde yer alan Dalyan ise Muğla'nın önemli turizm merkezlerinden biridir.

Yatağan'da bulunan termik santral ilçe ekonomisinin can damarı niteliğindedir. Maden kaynakları bakımından oldukça zengin olan ilçede madencilik ve taş

ocakçılığı sektörü ciddi bir istihdam oranı oluşturmaktadır. 2023 yılı itibariyle 45.614 kişi olan ilçe nüfusunun % 44'ü ilçe merkezinde yaşamaktadır.

İç kesimde bulunan ve kuruluş tarihi oldukça eskilere dayanan Milas şehiri, geniş bir kırsal bölgenin yönetim merkezi konumundadır. Milas 150 bin kişiye yaklaşan nüfusuyla, ilin üçüncü kalabalık ilçesidir. İlçe nüfusunun % 48 kadarı şehirsel nüfustan oluşmaktadır. Ancak ilçede şehirleşme hızı çok yavaş bir seyir izlemektedir. İlçe ekonomisine en çok katkı sağlayan sektör tarım olmakla birlikte madencilik ve sanayi de ilçede büyük öneme sahiptir. Turizmin etkisi ise daha çok kıyı kesimindeki yerleşmelerle sınırlı kalmıştır. 1980'den sonra Gökova ve Yeniköy Termik santrallerinin faaliyete geçmesi ve 1997 yılında Milas-Bodrum Havalimanı'nın hizmete girmesi sonucunda Milas'ın nüfusunda önemli artışlar olmuştur.

Ula'nın nüfus gelişimi çok yavaş bir seyir izlemektedir. Muğla şehrine 15 km kadar uzaklıkta bulunan Ula, âdeta Muğla'nın bir mahallesi gibidir. 20323 yılı itibariyle 8 bin civarında bir nüfusun yaşadığı bu ilçe merkezinin nüfusu, yönetim bölgesindeki nüfusun % 29 kadarını oluşturmaktadır.

1927'lerden, 1980'li yıllara kadarki sürede iç bölgelerde yer alan Muğla ve Milas şehirleri kıyı bölgelerde yer alan yerleşmelere göre daha kalabalık şehirler olma özelliğini korumuşlardır. 1980 yılındaki ilçe merkezi şehirlerin gösterildiği Tablo 4'te de görüldüğü gibi, bu yılda Muğla ve Milas şehirlerinin nüfusu 20.000'i aşmıştır. 2000'li yıllara doğru ise kıyıda kurulmuş olan Fethiye (2000'de 50.689 nüfus), nüfus büyüklüğü açısından Muğla ve Milas'ı geçerek ilin en büyük şehri konumuna yükselmiştir.

Tablo 4. Muğla İli'ndeki İlçe Merkezi Şehirlerin 1940-2023 Dönemindeki Nüfus Gelişimleri

İlçe	1940	1950	1960	1970	1980	1990	2000	2010	2023
Bodrum	5.825	4.701	5.047	6.077	9.799	20.931	32.227	33.258	41.574
Dalaman	-	-	-	-	-	15.025	17.607	23.761	38.167
Datça	1.250	1.307	1.339	1.481	2.465	5.022	8.108	10.450	17.373
Fethiye	4.022	4.432	7.693	10.627	14.294	25.783	50.689	77.237	107.462
Kavaklıdere	-	-	-	-	-	3.339	3.432	2.889	3.066
Köyceğiz	1.255	1.374	2.573	4.187	5.346	6.406	7.523	8.750	12.934
Marmaris	3.075	2.539	3.411	4.149	7.725	16.361	28.660	30.957	39.180
Menteşe	13.370	10.612	14.053	18.624	27.392	35.605	43.845	60.066	88.220
Milas	8.932	8.930	11.710	16.157	20.487	28.741	38.063	52.522	71.525
Ortaca	-	--	-	-	-	12.109	16.923	26.426	35.955
Seydikemer	-	-	-	-	-	-	-	-	11.489
Ula	-	-	4.236	5.019	5.144	5.185	5.257	5.683	8.014
Yatağan	-	2.240	3.176	4.275	7.662	11.890	16.007	18.051	20.232

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Muğla İli'ndeki şehirlerin gelişmesinde 1980'li yıllar bir dönüm noktası olmuştur. 1980'lerden önce iç kısımlardaki şehirler ön planda iken, 1980'li yıllardan itibaren kıyı şehirlerinde de nüfus artmaya başlamıştır. 1980 yılı nüfus sayımında Muğla İli kıyılarında nüfusu 5.000'in üzerinde olan sadece üç yerleşme bulunuyordu. Bu şehirler, nüfusu 14.294 olan Fethiye, nüfusu 9.799 olan Bodrum ve nüfusu 7.725 olan Marmaris yerleşmeleridir. Çünkü 1980'li yıllarda kıyı bölgelerde yer alan yerleşmelerde turizm fonksiyonu ön plana çıkmış ve kıyılardaki yerleşmeler hızla nüfuslanmıştır. Örneğin Bodrum'un nüfusu 1980 yılında 9.799 iken, 2000 yılı nüfus sayımında üç katını aşarak 32.258 kişiye ulaşmıştır. Benzer durum kıyıda yer alan, Marmaris ve Datça'da da gerçekleşmiştir. Aynı dönemde, Marmaris'in nüfusu 7.725 kişiden 28.660 kişiye, Datça'nın nüfusu da 2.465 kişiden 8.108 kişiye ulaşmıştır (Tablo 4).

Türkiye genelinde olduğu gibi, Muğla İli'nde de tüm ilçe merkezlerinin şehir olduğu varsayılarak il nüfusunun şehirleşme düzeyinin hesaplanması yanıltıcı sonuçlar ortaya koyabilmektedir. Muğla'daki ilçe merkezlerinin nüfusları gözden geçirildiğinde, bunlardan Kavalıdere nüfusunun 3.066 (2023), Ula nüfusunun ise 8.014 olduğu görülmektedir. Nüfus büyüklükleri ve fonksiyonel özellikleri bakımından bu iki ilçe merkezi, kasaba yerleşmesi kategorisine dâhil edilebilir.

Muğla İli'nde 2012 yılı öncesinde ilçe merkezi şehirler dışında 49 adet belde (belde: il veya ilçe merkezi dışındaki belediye örgütlü yerleşmeler) bulunmaktaydı. 2012 yılından itibaren, büyük şehir yasası kapsamında, ildeki tüm köyler gibi bu beldeler de istatistiki açıdan mahalleye dönüştürülmüştür. Hatta bunlardan bazı

beldeler yeni mahallere bölünmüştür. Beldelerin bölünmesiyle oluşturulan bu yeni mahallelerin 2023 yılı nüfusları toplanarak, 2012 yılı öncesinde belde olan yerleşmelerin hâlihazırdaki nüfusu hesaplanmıştır. Böylece bu eski beldelerden bazılarının nüfusunun 10.000'in üzerinde olduğu görülmüştür.

2023 yılı itibariyle Muğla İli'nde, 10.000 nüfus kıstasına göre, şehirsel yerleşme kategorisine giren 20 adet yerleşm bulunmaktadır (Tablo 5). Bunların, 11 ilçe merkezi şehirden (Kavaklıdere ve Ula dışında), 9'u ise eski beldelerden oluşmaktadır. Dokuz eski beldenin 2023 yılı itibariyle toplam nüfusu 146.337 kişidir. Bu nüfus miktarına 10.000'in üzerinde nüfusa sahip olan 11 adet ilçe merkezi şehrin (Kavaklıdere ve Ula dışında) toplam nüfusu olan 566.359 kişiyi eklersek; Muğla İli'ndeki şehir nüfusunun 712.696 kişiyi bulduğu anlaşılır. Bu şehirsel nüfusu Muğla İli'nin toplam nüfusu olan 1.066.736 kişiye bölersek, % 67 oranı elde edilir ki bu orantı değeri ilin gerçeğe en yakın olarak hesaplanmış şehirsel nüfus oranı olarak kabul edilebilir. Buna göre Muğla İli'nde toplam nüfusun % 67'sinin şehirsel nüfustan, % 33 kadarının da kırsal nüfustan oluştuğu söylenebilir. Bu durumda bile ildeki şehirleşme oranı, Türkiye ortalamasına göre (% 77) oldukça düşük düzeyde bulunmaktadır.

2023 yılı itibariyle 10.000'in üzerinde nüfusa sahip eski beldelerin nüfusunu, ilçe merkezi şehirlerin nüfusuna eklediğimizde, şehirsel nüfus oranı; Fethiye İlçesi'nde % 70'i, Bodrum İlçesi'nde % 71'i, Marmaris İlçesi'nde % 72'yi bulmaktadır.

2023 yılı verilerine göre, ilde nüfusu 100.001'i aşan tek şehir Fethiye'dir (107.462 nüfus). Fethiye, bu nüfusu ile orta büyüklükte şehir niteliğindedir. Kalan 19 şehir ise 11.184 kişi (Beldibi) ile 88.220 kişi (Muğla) arasında nüfusa sahip bulunmaktadır. Bunlar da, bu nüfus büyüklükleriyle küçük şehir kategorisine girmektedir. Anlaşılıyor ki Muğla İli'nde şehirleşme aktivitesi henüz düşük bir düzeyde olup ilde çok büyük ölçüde küçük şehirler hâkimiyet kazanmaktadır.

Tablo 5. 2023 yılı itibariyle Muğla İli'ndeki Şehir Yerleşmeleri (10.000 nüfus kıstasına göre)

Sırası	Şehrin Adı	Nüfusu	Bulunduğu İlçe	Sırası	Şehrin Ada	Nüfusu	Bulunduğu İlçe
1	Fethiye	107.462	Fethiye	12	Yalıkavak	17.717	Bodrum
2	Menteşe	88.220	Menteşe	13	Datça	17.373	Datça
3	Milas	71.525	Milas	14	Karaçulha	16.557	Fethiye
4	Bodrum	41.574	Bodrum	15	Köyceğiz	12.934	Köyceğiz
5	Marmaris	39.180	Marmaris	16	Mumcular	12.645	Bodrum
6	Dalaman	38.167	Dalaman	17	Seydikemer	11.489	Seydikemer
7	Ortaca	35.955	Ortaca	18	Ortaşehir-Yahşi	11.275	Bodrum
8	Turgutreis	28.705	Bodrum	19	Bitez	11.218	Bodrum
9	Yatağan	20.232	Yatağan	20	Beldibi	11.184	Marmaris
10	Armutlalan	19.408	Marmaris		Toplam Nüfus	712.696	-
11	Konacık	17.810	Bodrum				

Muğla İli'nde, ilçe merkezi şehirlerin mahallelerinden bağımsız olarak gelişme gösteren mahallelerden 48'i, 2.000-10.000 arasında nüfusa sahip bulunmaktadır. Bu gruba giren mahallelerden 11'i Bodrum'da, 9'u Fethiye'de, 7'si Milas'ta, 5'i Menteşe'de, 4'ü Köyceğiz'de, 3'ü Marmaris'te, 3'ü de Seydikemer'de, 2'si Ula'da, 2'si Ortaca'da, 1'i Yatağan'da, 1'i de Kavaklıdere'de bulunmaktadır. Bu guruptaki yerleşmeler, kasaba yerleşmelerini oluşturmaktadır. Bunlardan nüfusu 5.000-10.000 arasında olanlar, şehire dönük yerleşmelerdir. Bu guruba giren yerleşmeleri ise Bodrum'daki Gündoğan (8.989 nüfus), Gümüşlük (7.262 nüfus) ve Akyarlar (5.478 nüfus); Milas'taki Güllük (7.036 nüfus); Marmaris'teki İçmeler (6.653 nüfus) ve Fethiye'deki Çamköy (8.019 nüfus), Esenköy (7.476 nüfus), Ölüdeniz (6.272 nüfus) ve Göcek (5.054 nüfus) oluşturmaktadır.

Muğla Büyükşehir Belediyesi mülki idare sınırları içerisinde bulunan 569 mahalleden 235'i (% 41'i) "kırsal mahalle" olarak kabul edilmiştir. Bu mahallelerden 70'i Milas'ta, 44'ü Yatağan'da, 33'ü Merkez İlçe'de (Menteşe), 30'u Seydikemer'de, 13'ü Ula'da, 12'si Fethiye'de, 10'u Kavaklıdere'de, 10'u Dalaman'da, 8'i Bodrum'da, 6'sı Köyceğiz'de, 5'i Ortaca'da, 3'ü Datça'da, 1'i de Marmaris'te bulunmaktadır. Kırsal mahalle sayısındaki bu fazlalık, ildeki şehirleşme düzeyinin henüz düşük olduğunu göstermektedir.

Kaynakça

AKÇA, B, 2013, Cumhuriyet Dönemi Muğla'da Göç (1923-1990). Muğla Valiliği Yayınları, Esin Matbaası, Editör: Bayram Akça, Muğla.

AKÇA, B., 2002, Sosyal-Siyasal ve Ekonomik Yönüyle Muğla (1923- 1960). Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Editör Adı: Bayram AKÇA, Ankara.

GÜNER, İ., 1997, Bodrum ve Milâs Yörelerinin Coğrafî Etüdü. Atatürk Üniv. Yay. No: 838, Kazım Karabekir Eğitim Fak. Yay. No: 77, Araştırma Serisi No: 18, Erzurum.

GÜNER, İ., 2001, "Muğla Ve Çevresindeki Yerleşmelerin Gelişmelerini Etkileyen Coğrafi Faktörler". Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Bahar 2001, Sayı 4, s. 105–132, Muğla.

GÜNER, İ., 2013, "Turizm Olgusunun Şehir Yapıcı Rolü Konusunda Örnek Bir İnceleme: Turgutreis (Bodrum)", Muğla Değerleri Sempozyumu Bildiriler Kitabı, s. 347-374, Muğla.

KAHRAMAN, M., 2018, Menteşe Yöresinde Şehirler ve Şehirleşme: Muğla Şehri. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul.

NİRAY, N., 2002, "Tarihsel Süreçte Şehirleşme Olgusu ve Muğla Örneği". Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 9, 1-27, Muğla.

İnternet Kaynakları

http://acikerisim.mu.edu.tr:8080/xmlui/handle/20.500.12809/8237

http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/57984.pdf

https://cdn-tema.mncdn.com/Uploads/Cms/mugla-ve-cevresinde-madencilik_1.pdf

https://iksadyayinevi.com/wp-content/uploads/2023/12/1950-2000-YILLARI-ARASINDA-MUGLADA-TURIZM.pdf

https://mu.edu.tr/tr/genel-bilgiler/bilgiler/mugla-hakkinda

https://mugla.tarimorman.gov.tr/Menu/111/Tarimsal-Veriler

https://panel.mugla.bel.tr/uploads/dosyalar/yuklemeler/cevrecalistayi.pdf

https://www.ajindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423867184.pdf

https://www.geka.gov.tr/Dosyalar/o_19v5e8fl11tvr131k7vjh51chb8.pdf

https://www.geka.gov.tr/uploads/pages_v/mugla-is-ve-yatirim-ortami-raporu.pdf

https://www.geka.gov.tr/uploads/pages_v/mugla-tarim-ve-hayvancilik-sektor-yatirim-raporu.pdf

42. BÖLÜM

ORTA GEDİZ HAVZASINDA YAĞIŞ DURUMU

Prof. Dr. Hasan ÇUKUR - Dokuz Eylül Üniversitesi
ORCID No: 0000-0003-2393-3922

Dr. Öğr. Üyesi Hediye Arzu GÖKÇE GÜNDÜZOĞLU - Dokuz Eylül Üniversitesi
ORCID No:0000-0003-2675-6482

Hilal OLCAY - Dokuz Eylül Üniversitesi
ORCID No: 0000-0001-6087-2386

Öğr. Gör. İsmail DÜŞMEZ -Dokuz Eylül Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-2366-9386

Özet

İklim değişiminin etkileri tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de belirgin şekilde hissedilmektedir. Bu değişimden en fazla etkilenen sahaların başında Akdeniz havzası gelmektedir. İklim değişimi; birçok etkisinin yanında yağışın miktarını, yağışlı gün sayıları ve yağış rejimlerinde önemli yansımaları olmaktadır. Bundan dolayı çalışmada Orta Gediz Havzası'ndaki istasyonların yağış miktarı, yağışlı gün sayıları, buharlaşma durumu ve su bilançosundaki değişimlerin belirlenmesi hedeflenmiştir. Bu amaçla; Manisa, Salihli ve Akhisar istasyonlarına ait son 50 yılı kapsayan günlük yağış verileri kullanılmıştır. Verilerin analizinde Mann-Kendall yöntemi kullanılarak günlük yağış kademelerindeki değişim, ortaya konulmuştur. Yağış kademelerine göre yapılan analizlerde, normal yağışların azaldığı, çok şiddetli sağanakların ise arttığı tespit edilmiştir. Yağışlı gün sayılarında belirgin bir azalma trendi görülmektedir. Yıllık toplam yağışlar değerlendirildiğinde ise yağış miktarında azalan bir trend gözlenmezken, diğer değişkenlere (basınç değerleri, gezici siklonlar, cephe sistemleri vb.) bağlı olarak salınımlar görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İklim Değişimi, Orta Gediz Havzası, Yağış Kademeleri.

1. Giriş

Sanayi Devrimi sonrasında fosil yakıt kullanımının artması, ormansızlaşma ve yoğun beşerî faaliyetler sonucunda atmosferde biriken sera gazları, yeryüzü ve atmosferin alt katmanlarında gerçekleşen sıcaklık artışı küresel ısınma olarak tanımlanmaktadır (Türkeş, 2008; Rahman vd., 2025). Küresel ısınma ile sıcaklık değerleri ve yağış değişkenliğinde artışlar gerçekleşmektedir (Arellano vd., 2025). IPCC Raporunda (2021) küresel sıcaklıklardaki artışın 1850-1900 döneminden 2010-2019 dönemine kadar 1,07°C olduğu ifade edilmiştir.

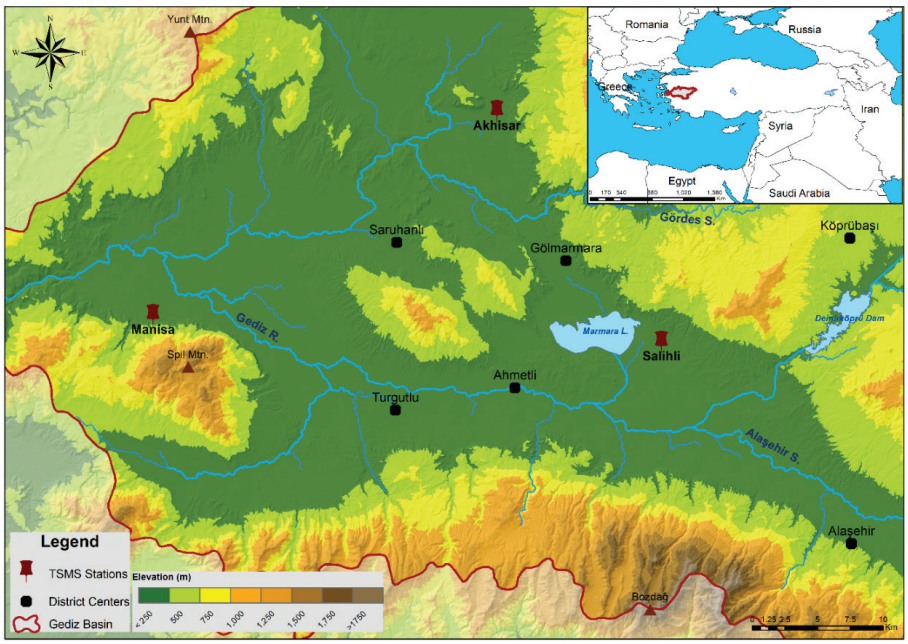
Sıcaklık ve yağışta meydana gelen değişimler sonucunda vejetasyon süresinin farklılaşması, arazi degradasyonu ile kuraklığa bağlı tarımsal üretimin azalması gibi ciddi problemleri açığa çıkarmaktadır (Karabulut ve Cosun, 2009). Ayrıca iklim elemanlarındaki ekstrem ve beklenmedik değişimler doğal ortam üzerinde büyük bir baskı oluşturmaktadır. Yağış, herhangi bir bölgenin en önemli klimatik özelliklerinden biri olmasına rağmen, mevcut su kaynaklarını ciddi şekilde etkileyen en az sürdürülebilir değişkenlerden biri olarak gösterilmektedir (Darand ve Pazhoh, 2022). Yetersiz yağış, yüksek miktarda su tüketimi ve su kaynaklarının plansız kullanımı sonucunda kuraklık gerçekleşmekte sosyo-ekonomik, çevresel ve tarımsal koşullar üzerinde olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Bu olumsuz sonuçların önüne geçmek veya etkilerini minimum seviyede tutmak için meteorolojik verilerle değişimin tespit edilmesi ve bu duruma göre önlemlerin alınması/planlanması gerektiği düşünülmektedir (Gümüş vd., 2022).

İklim değişimine bağlı sıcaklık artışının Anadolu'nun büyük bir kısmında buharlaşma miktarını artıracağı, yağış miktarında ve/veya yağışlı gün sayılarında ise azalma yönünde bir trend olacağı öngörülmektedir. İlgili literatür incelendiğinde; Afyonkarahisar, Adana, İstanbul, Ağrı, Bingöl, Bitlis, Elâzığ, Erzincan, Erzurum, Hakkâri, Iğdır, Malatya, Muş, Tunceli ve Van (Sütgibi, 2015; Doğan Demir vd., 2017; Topuz, 2017; Keskin vd., 2018; Coşkun, 2020; Polat ve Altınbilek, 2021; Esit vd., 2024; Sam ve Özger, 2025) gibi şehirlerde bu değişim belirlenmeye çalışılmıştır. Güler ve Erlat (2023) Türkiye'deki sıcaklık artışının son 73 yıllık dönemde her on yıl için 0,2°C olduğunu belirtmiştir. Türkiye'de en fazla etkilenecek bölgelerden birinin de Ege Bölgesi olacağına dikkat çekilmektedir (Güner Bacanlı ve Tanrıkulu, 2017). Sütgibi (2023) sıcaklığın Ege Bölgesi'ndeki İzmir, Kütahya, Denizli ve Afyonkarahisar gibi şehirlerde anlamlı bir şekilde artma eğiliminde olduğunu belirlemiştir. Buna paralel olarak Ege Bölgesi'nde sıcaklığın yanında diğer iklim elemanlarındaki değişime bağlı olarak; yağış miktarında azalmanın yaşanacağı, bunların sonucunda da kuraklık problemi oluşabileceği öngörülmektedir (Erlat, 2016). Kayan ve Erlat (2024) Ege Bölgesi'nde 1971-2070 döneminde hafif nemli

sınıftan orta kurak sınıfa doğru bir değişim yaşanacağını ifade etmiştir. Çamalan vd. (2018) bölgedeki kuraklık dönemlerinin oluşumu ve kuraklık şiddetinin yıllık toplam yağış miktarında gözlemlenen değişiklikten kaynaklanmadığını, ortalama sıcaklık değerlerindeki artış trendinin bu duruma sebep olduğunu vurgulamaktadır. Buna paralel olarak Özkul (2009) çalışmasında Gediz Havzası'ndaki yağışların azalan bir trend gösterdiğini belirtmiştir. Şapolyo ve Topaloğlu (2020) Akhisar'da Mayıs-Ekim, Manisa'da ise Haziran-Ağustos arasında sıcaklıkların artma trendi gösterdiğini belirtmiştir. Bu duruma paralel olarak Özkul (2009) Manisa'da yağışların istatistiksel olarak azalma trendinde olduğunu, Türkeş (2011) ise Akhisar ve Manisa istasyonları için belirgin bir kuraklaşma trendinin yaşandığını ifade etmiştir. Tüm bu değerlendirmelerin ışığında; yaşanmakta olan iklim değişiminin, Orta Gediz Havzası'nda Manisa, Akhisar ve Salihli'nin toplam yağış miktarları, yağışlı gün sayıları, buharlaşma ve su bilançosu durumlarına nasıl yansıdığının belirlenmesi amaçlanmaktadır. Çalışma alanındaki yağışlı gün sayıları, buharlaşma durumu ile su bilançosunda nasıl bir trend/değişim bulunduğu, değişim varsa yönünün belirlenmesi ve konuyla ilgili yapılabilecekler üzerinde de durulmuştur.

2. Çalışma Alanının Yeri, Sınırları ve Genel Özellikleri

Kıyı Ege Bölümü'nde yer alan Orta Gediz Havzası 4064 km^2'lik bir alan kaplamaktadır. Havzanın doğu-batı doğrultulu uzunluğu 74 km, kuzey-güney yönlü genişliği ise 61 km'dir (Çukur, 1992). Şekil 1'de gösterildiği üzere çalışma alanı batıda Spil/Manisa Dağı, güneyde Bozdağlar, doğuda Demirköprü Barajı, kuzeyde Akhisar-Gölmarmara havzalarını sınırlayan Çal ve Dibek Dağları'na kadar uzanmaktadır (Üzülmez, 2019). İnceleme alanı, tarih boyunca önemli bir tarım ve yerleşim merkezi konumunda olmuştur. Bundan dolayı Orta Gediz Havzası'nda klimaks tür olan kızılçam ormanları belirgin bir şekilde azalmıştır. Tahribatın devam etmesi sonucunda, sekonder süksesyon olarak maki toplulukları ve yer yer onların da tahrip olmasıyla, garig/frigana toplulukları da sahada görülür olmuştur. Yerleşim birimlerine yakın olan noktalarda maki formasyonu neredeyse primer vejetasyon konumuna gelmiştir. Sahada doğal vejetasyonun dikey dağılışı, havza tabanından yüksek kesimlere doğru garig, maki formasyonu ve kızılçam, orobiyom sahasına (800-1000 metrelerden itibaren) geçildiğinde ise karaçam ormanları ile subalpin dağ stepleri yayılış göstermektedir. Maki toplulukları içerisinde; kermez meşesi, menengiç, sakız, sandal, adi kocayemiş, delice zeytin, akçakesme gibi türler ile laden, funda, abdestbozan gibi garig formasyonuna ait türler sahada yayılış göstermektedir (Çukur, 1992).

Şekil 1. Çalışma alanının morfometri haritası

Çalışma alanındaki batı sektörlü cephe sistemleri morfo-klimatik özelliklerden dolayı sahada çok etkili olamamaktadır. Örneğin Salihli ve Turgutlu'da yıllık toplam yağışlar 600 mm'nin altında iken, Bozdağlar'ın batısında yer alan, batı sektörlü cephe sistemlerine açık olan Kemalpaşa (İzmir)'da yağış 1000 mm'nin üzerindedir. Bu durum sahanın kabaca bir graben şeklinde olmasıyla ilgilidir. Bu jeomorfolojik durum ise iklim değişiminin etkilerini daha da hissedilir hale getirmektedir.

Tablo 1. İstasyonlara İlişkin Sıcaklık ve Yağış Değerleri

Parametre	Akhisar (1974-2023)	Manisa (1974-2023)	Salihli (1974-2011)
Yükseklik	94 m	71 m	125 m
Yıllık Ortalama Sıcaklık (°C)	16.3	17.0	16.6
Ocak Ayı Ortalama Sıcaklık (°C)	5.88	6.41	6.31
Temmuz Ayı Ortalama Sıcaklık (°C)	27.39	28.27	27.42
Yıllık Toplam Yağış (mm)	562.7	713.3	489.8
Ocak Toplam Yağış (mm)	93.53	129.10	66.99
Temmuz Toplam Yağış (mm)	4.03	4.61	6.47

Çalışma alanının Thornthwaite yöntemi ile iklim tipi, yağış tesirlilik indisi C1 *"Yarı Kurak - Az Nemli"*, sıcaklık tesirlilik indisi B3 *"Mezotermal İklim"* olarak belirlenmiştir. İklim özelliklerine göre s2 *"kışın çok kuvvetli su fazlası"*, ETP'nin yaz mevsiminde en sıcak 3 aya nispet oranı indisi b'2 *"karasal iklime yakın iklim"* olarak belirlenmiştir.

3. Veri ve Yöntem

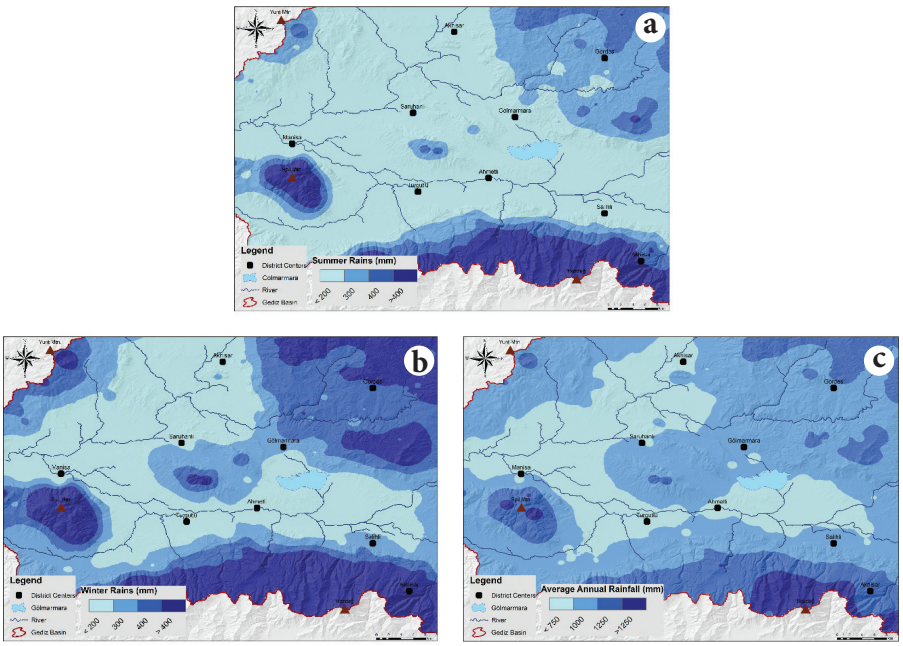
Orta Gediz Havzası sınırları içerisinde kalan Manisa, Salihli ve Akhisar istasyonlarına ait 1974-2023 döneminin günlük yağış verilerinden yararlanılmıştır. Turgutlu istasyonuna ait ölçümlerin yetersiz olmasından dolayı çalışmaya dahil edilememiştir. Yağış kademelerine göre değişim ve trendlerin analizi için Mann Kendall ve Sen'in trend testi yöntemlerinden yararlanılmıştır. Mevsimler itibariyle yağış miktarındaki değişimler ise Excel'de trend analizleri ve grafikleri yapılarak değerlendirilmiştir.

Çalışmada Lough (1993) tarafından hazırlanan yağış kademelerinden yararlanılmıştır. *"0.1-10.0"* arasındaki yağışlar hafif, *"10.1-25.0"* arasındaki yağışlar normal, *"25.1-50.0"* arasındaki yağışlar orta, *"50.1-100"* yağışlar şiddetli ve *"100.1 mm ve üzeri"* yağışlar ise çok şiddetli olarak nitelendirmiştir. Yağış kademelerinin yanı sıra *"Yağışsız"* gün sayıları da bu çalışmada incelenmiştir.

Schreiber yöntemiyle yağışın yıllık, yaz (temmuz) ve kış (ocak) durumlarının dağılış haritaları ArcGIS 10.7.1. yazılımı kullanılarak üretilmiştir.

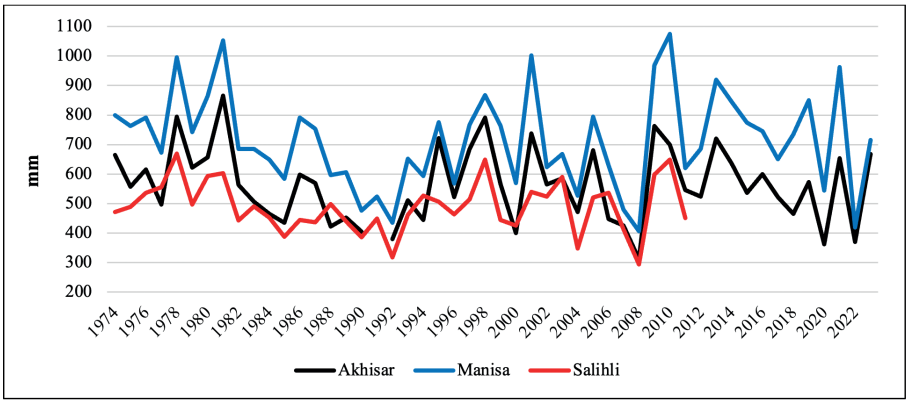
4. Bulgular

Anadolu genelinde olduğu gibi, inceleme sahasında da daha çok frontal faaliyetlere bağlı olarak gerçekleşen yağış miktarlarındaki değişimler; planeter faktörlere, siklonik aktivitelere bağlı olarak önemli değişimler göstermektedir (Şekil 2a). Çalışma sahasında kış mevsiminde oluşan frontal yağışlar kaynağını Akdeniz'de oluşan gezici siklonlardan almaktadır (Şekil 2b). Yaz mevsiminde siklonik aktiviteler azaldığı için çalışma sahasında durağan-sakin hava şartlarına bağlı olarak, kurak bir dönem yaşanmaktadır (Şekil 2c). Bahar mevsiminde ise zaman zaman görülen kısa süreli yağışlar hava kütlelerinin özelliğinin değişmesi, oluşan cephe sistemleri ile açıklanmaktadır. Çalışma sahasındaki yağış miktarı, topografik/orografik şartlara bağlı olarak da değişiklik göstermektedir. Sahanın güneyindeki Bozdağlar ile kuzeyindeki Çaldağ-Dibekdağ kütlelerinin 400-500 m yükseltileri ortalama 600-700 mm yağış almaktadır. Schreiber yöntemine göre yükseltinin artmasına bağlı olarak Bozdağlar'da 2000 m yükseklikte yağış 1500 mm dolaylarına kadar yükselmektedir.

Şekil 2. Schreiber yöntemine göre yıllık ortalama (a), kış-ocak (b) ve yaz-temmuz (c) yağışlarının dağılımı

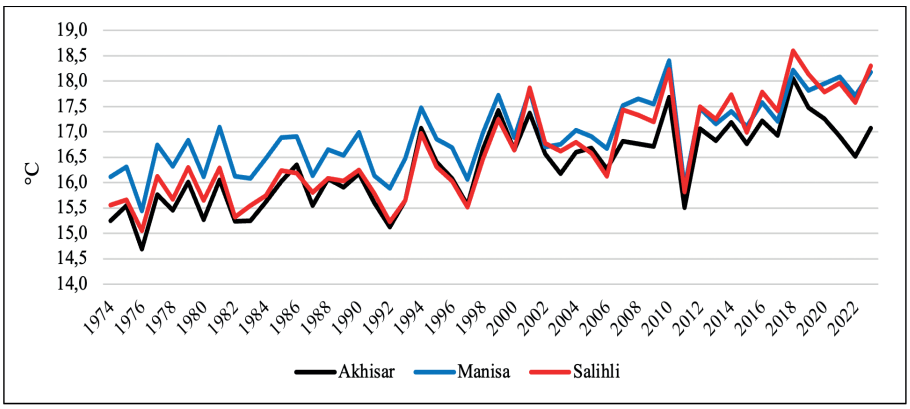
İstasyonlara ilişkin yağış miktarının yıllara göre değişimine Şekil 3'te yer verilmiştir.

Şekil 3. Yağışın yıllara göre değişimi (1974-2023)

Şekil 3'te görüldüğü üzere; istasyonların yıllık toplam yağış miktarlarında yıldan yıla önemli değişimler yaşanmaktadır.

İnceleme alanında yağışların durumu, yağış miktarındaki değişimin yanı sıra yağış etkinliğine ve buharlaşmaya etkisi bakımından yıllık sıcaklıkların seyri de incelenmiştir (Şekil 4).

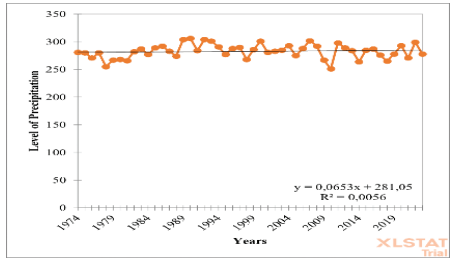
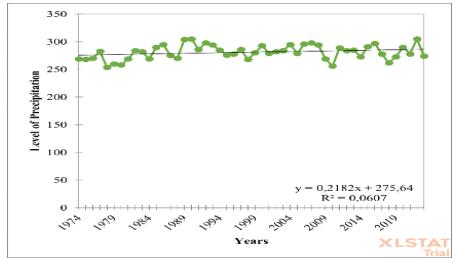
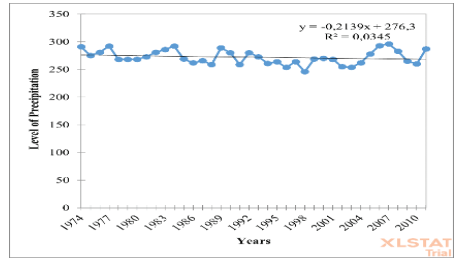
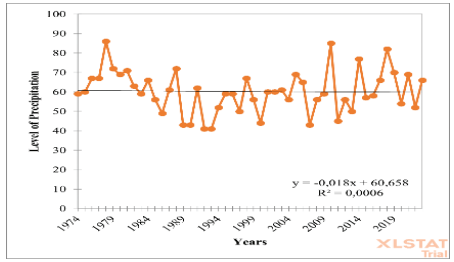
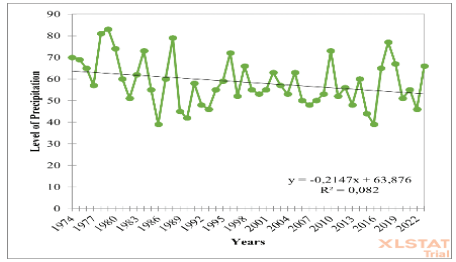
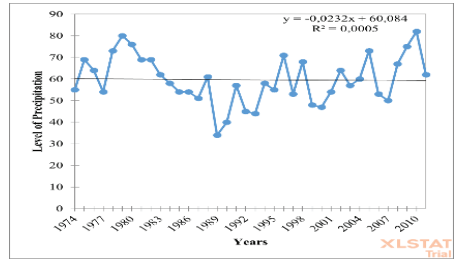
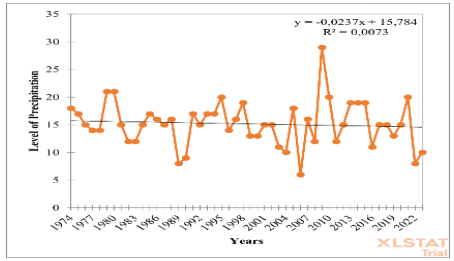
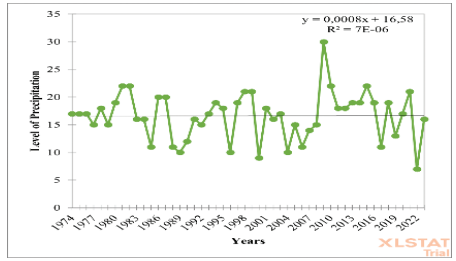
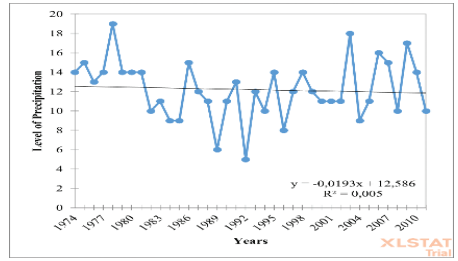

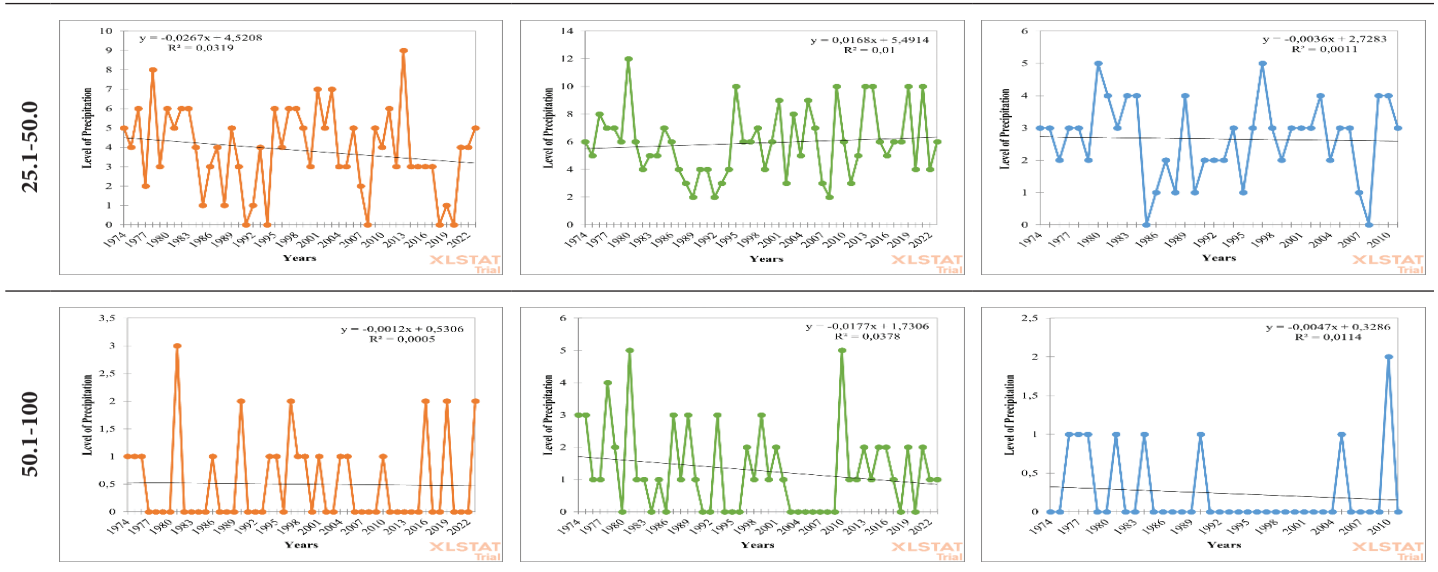

Şekil 4. Sıcaklıkların yıllara göre değişimi (1974-2023)

Şekil 4'te görüldüğü üzere; istasyonların yıllık ortalama sıcaklık değerlerinde artış trendi bulunmaktadır.

4.1. Mann Kendall Testi ve Sen'in Trend Testi Analizleri

Mann Kendall testine göre Orta Gediz Havzası'nın yağışları incelendiğinde, Akhisar ve Salihli istasyonlarında istatistiksel olarak herhangi bir artış veya azalan trend bulunamamıştır (Tablo 2). Manisa istasyonunda ise *"0.1-10.0"* hafif yağışlar kademesinde anlamlı azalan trend saptanmıştır.

	Akhisar	Manisa	Salihli
Yağışsız			
0.1-10.0			
10.1-25.0			

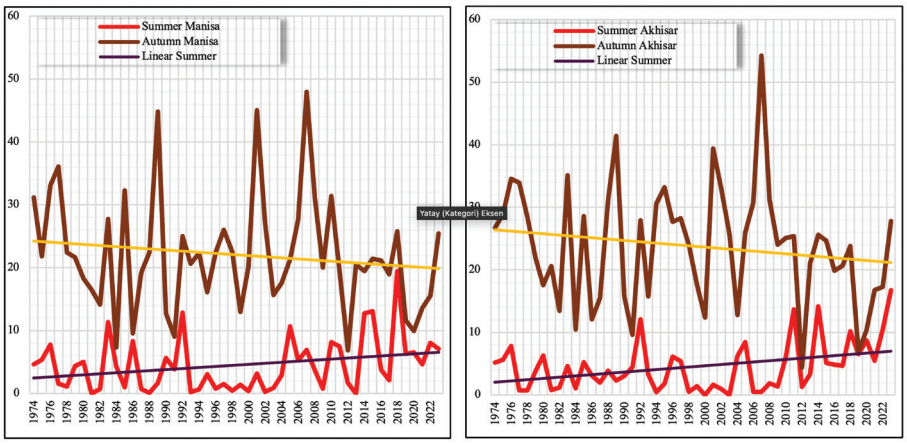

Şekil 5. İstasyonların Yağış Kademelerine İlişkin Eğilim Grafikleri

Ayrıca Akhisar ve Manisa istasyonlarında yağışsız gün sayılarında artan trend olduğu, başka bir ifade ile yağışlı gün sayılarının azaldığı belirlenmiştir. Sen'in trend testine göre istasyonların trendi değerinin sembolü açısından değerlendirilmiştir. Akhisar'da 50.1 ve üzeri yağış kademelerinde artan trend, *"0.1-10.0"*, *"10.1-25.0"* ile *"25.1-50.0"* aralığındaki yağış kademelerinde ise azalan trend olduğu saptanmıştır. Manisa'da *"0.1-10.0"* yağış kademesinde azalan trend, diğer kademelerde ise artan trend olduğu belirlenmiştir. Salihli'de ise *"0.1-10.0"* yağış kademesinde azalan trend, diğer kademelerde ise artan bir trend tespit edilmiştir. Genel olarak normal yağış kademesinde azalma; şiddetli ve çok şiddetli yağış kademelerinde ise artış olduğu saptanmıştır. Akhisar ve Manisa istasyonlarında yağışsız gün sayılarında artan, Salihli'de ise azalan bir trend olduğu belirlenmiştir (Şekil 5).

Tablo 2. Trend Analizi Sonucunda İstasyonlarda Belirlenen Trend Durumları

İstasyon	Yağış Kademeleri	Mann-Kendall p (Value)		Kendall'ın Tau		Sen'in Trend Test	
Akhisar	100,1 +	0.239	●	-0.143	—	0.000	▲
	50,1-100,0	0.708	●	-0.044	—	0.000	▲
	25,1-50,0	0.157	●	-0.147	—	-0.024	▼
	10,1-25,0	0.413	●	-0.083	—	-0.024	▼
	0,1-10,0	0.615	●	-0.051	—	-0.045	▼
	Yağışsız	0.508	●	0.066	▲	0.083	▲
Manisa	100,1 +	0.638	●	-0.058	—	0.000	▲
	50,1-100,0	0.295	●	-0.114	—	0.000	▲
	25,1-50,0	0.690	●	0.042	▲	0.000	▲
	10,1-25,0	0.847	●	0.020	▲	0.000	▲
	0,1-10,0	0.050	●	-0.193	▼	-0.242	▼
	Yağışsız	0.091	●	0.167	▲	0.235	▲
Salihli	100,1 +	0	●	0	—	0.000	▲
	50,1-100,0	0.212	●	-0.170	—	0.000	▲
	25,1-50,0	0.917	●	0.014	▲	0.000	▲
	10,1-25,0	0.431	●	-0.094	—	0.000	▲
	0,1-10,0	0.687	●	-0.047	—	-0.053	▼
	Yağışsız	0.170	●	-0.158	—	-0.261	▼
		● Önemsiz		▼ Azalış Trend		— Trend yok	
		● Önemli		▲ Artış Trend			

Manisa ve Akhisar istasyonlarının sonbahar ve yaz dönemi yağışlarının değişimi ve doğrusal trendleri ise Şekil 6'da gösterilmiştir.

Şekil 6. Manisa (sol) ve Akhisar (sağ) sonbahar ve yaz yağışlarının değişimi ve doğrusal trend durumları.

Şekil 6'da gösterildiği üzere Manisa ve Akhisar istasyonlarında sonbahar yağışlarında azalma, yaz yağışlarında ise artış trendi göstermiştir. Yaz yağışlarındaki bu artış trendi özellikle 2010 yılı sonrasında belirginleşmiştir.

4.2. Kuzey Atlantik Salınımının Çalışma Alanındaki Yağışlara Etkisi

Azor yüksek ve İzlanda alçak basınçlarının kuvvetleri değiştiğinde aralarındaki normalize edilmiş fark Kuzey Atlantik Salınımı (NAO) olarak adlandırılmaktadır. NAO'daki dalgalanmalar, Atlas Okyanusu kuzeyi ve Avrupa'da olduğu gibi Akdeniz'de de dalgalanmalara neden olmaktadır (Güzey Diker vd., 2018). NAO negatif olduğunda (Azor yüksek basınç sahası daraldığı/zayıfladığı için) Akdeniz havzasında yağışların artması; pozitif olduğunda (Azor yüksek basınç sahası genişleyip/güçlendiği için), siklonik aktivitelerin Akdeniz'de azalmasıyla, kuraklığın yaşanması beklenmektedir (Yetmen vd., 2024).

Çalışma sahasında 1988 (Manisa 596 mm, Salihli 497 mm, Akhisar 421 mm), 1990 (Manisa 476 mm, Akhisar 405 mm, Salihli 386 mm), 1992 (Manisa 434 mm, Akhisar 380 mm, Salihli 317 mm), 2007 (Manisa 478 mm, Akhisar 425 mm, Salihli 413 mm) ve 2008 (Manisa 406 mm, Akhisar 311 mm, Salihli 294 mm) yıllarında yaşanan kuraklıklar NAO'nun kuvvetli pozitif etkisi ile ilişkilendirilebilir. Türkeş ve Erlat (2003), Çukur (2011), Yetmen (2014), Güzey Diker vd. (2018) tarafından yürütülen çalışmada bu tarihlerde NAO pozitif olduğundan söz edilmektedir. Ça-

lışma alanındaki istasyonların yağış miktarındaki değişim ile NAO arasında zıt bir ilişki olduğunu; NAO pozitif olduğunda yağış miktarının ortalamaların altında olduğunda belirtmek mümkündür.

Fotoğraf 1. Orta Gediz Havzası'ndaki Marmara Gölü'nün 2024'teki Görünümü (Çukur, 2024)

Marmara Gölü; yağış miktarındaki değişim, sıcaklığa dayalı buharlaşma miktarındaki artış, yoğun tarımsal amaçlı su kullanımı, Gördes Barajı'nın inşası ile yeterince göle yüzey sularının ulaşamaması gibi şartlar sonucu kurumaya yüz tutmuştur. Fotoğraf 1'de gösterildiği üzere göl çevresinde; balıkçılık yapılan sandallar eski durumu yansıtırken, bugün bu göl alanının önemli kesiminde, tarımsal faaliyetler yapılmaktadır.

5. Sonuç ve Tartışma

Akhisar, Manisa ve Salihli istasyonlarındaki yağışlı gün sayıları, buharlaşma durumu ve su bilançosundaki değişimleri tespit edebilmek için Mann-Kendall testi ve Sen'in Eğilim testi uygulanmıştır. Bunların sonucunda, Akhisar ve Salihli istasyonlarında istatistiksel olarak tüm yağış kademelerinde herhangi bir artış veya azalış trendi saptanmamıştır. Manisa istasyonunda ise *"0.1-10.0"* yağış kademesinde anlamlı azalan trend görülmektedir. Genel olarak Akhisar ve Manisa istasyonlarında yağışsız gün sayılarında artan trend tespit edilmiştir. Bu durum Özkul (2009) ve Türkeş (2011)'in çalışmalarındaki bulgular ile örtüşmektedir. Ayrıca sahadaki tüm istasyonlarda günlük yağış itibariyle, 50.1 mm üzeri yağışlarda artış olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum ise ani sağanak yağışların bir anda yaşanmasına, suyun toprak/anamateryal tarafından infiltre olamadan yüzeysel akışa geçerek sel ve taşkın riskinin artmasına neden olmaktadır. İstasyonlarda sonbahar

yağışlarında azalma, yaz yağışlarında artma eğilimi tespit edilmiştir. Bu bulgu Kayan (2024) tarafından yürütülen çalışma ile paralellik göstermektedir.

İstasyonların tümünde kış ve ilkbahar yağışlarında azalma trendi olduğu belirlenmiştir. Manisa ve Salihli istasyonlarında yaz yağışlarında, Akhisar'da ise sonbahar yağışlarında azalma trendi gözlenmektedir. Orta Gediz Havzası'nda yıllık yağışlarda azalma trendi olduğu saptanmıştır. Yağışlardaki bu azalmalar sahanın su bilançosunu da etkilemiştir. Thornthwaite yöntemine göre, Nemli dönemde Manisa'da 875.08 mm, Akhisar'da 588.78, Salihli'de 322.72 mm; kurak dönemde ise Manisa'da 82.1 mm, Salihli'de 12.43 mm, Akhisar'da 6.4 mm su fazlası oluşmuştur.

Tüm bunlar doğrultusunda; az yağışlı dönemde su fazlasının Ocak-Şubat arası yalnızca iki ay ile sınırlı kalması, yağışlı gün sayılarının giderek azalması bazı olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Bunlardan birincisi; Gediz Havzası'ndaki ilkbahar yağışlarının azalması sonucunda tarımsal üretimde düşüşlerin gözlemlenebileceği düşünülmektedir. Öney (2020) sahada gözlenen uzun dönemlerdeki su eksiğini, tarımsal faaliyetlerdeki su kullanımının artması ile ilişkilendirmiştir. Bunun yanı sıra göllerin yüzey alanlarında daralma ile Özkul (2009)'un da ifade ettiği üzere sahadaki akarsu debilerinde azalma trendinin oluşacağı beklenmektedir. Su açığının yoğun olduğu dönemlerde tarım ve yerleşim alanlarında kuraklık problemi; su fazlası olduğunda ise su baskınları yaşanabilmektedir. Çalışma alanında meydana gelen/gelebilecek sorunlar ise yağışın az ve buharlaşmanın yoğun yaşandığı yıllarda artan hidrolojik kuraklık (Fotoğraf 1), tarım alanlarında, şehirlerde içme/kullanma suyu ihtiyacı sorunu ortaya çıkarken yağışın çok ve buharlaşmanın az yaşandığı yıllarda ise kentlerde altyapı, tarım alanlarında drenaj sorunlarının ortaya çıkması şeklinde özetlenebilir.

Öneriler

- Çalışma alanındaki yerleşim birimleri veya tarım alanlarında yapılacak altyapı ve planlamaların olası kuraklık veya aşırı yağış sonrası taşkınların önüne geçilebilmek için ortalama değerlere göre değil; çalışmada ortaya çıkan ekstrem sıcaklık ve yağış değerlerine göre belirlenmelidir.
- Suyla ilgili planlama ve yatırımlar; çalışma alanındaki kent ve kırın taleplerine göre değil, iklim elemanlarının durumuna, doğal ortamın gerçeklerine göre yapılmalıdır.
- Çalışma alanında karar verici/planlama yapan ilgili kurumlarca (DSİ, Tarım İl Müdürlükleri ve yerel yönetimler gibi) sahada suyun arzı değil, suya olan talep planlanmalıdır.

- Çalışma alanında kullanılabilir suyun büyük bir kısmı tarımsal sulamada kullanıldığına göre, su tasarrufunun sağlanabilmesi için tarımda salma/vahşi sulama yerine damla sulama yöntemi kullanılmalıdır. Ayrıca damla sulama ile ilgili eğitim ve proje desteği sağlanmalıdır.

Kaynakça

Arellano, B., Zheng, Q., & Roca, J. (2025). Analysis of Climate Change Effects on Precipitation and Temperature Trends in Spain. Land, 14(1), 85.

Coşkun, S. (2020). Van gölü kapalı havzasında yağışların trend analizi. Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi, 8(2), 521-532. https://doi.org/10.21923/jesd.685420

Cukur, H. (2011). Daily precipitation variations of selected meteorological stations in Turkey. Procedia-Social and Behavioral Sciences, 19, 617-626.

Çamalan, G., Ayvacı, H., Akgündüz, S., Çetin, S., Arabaci, H., & Coşkun, M. (2018). Ege Bölgesi kuraklık projeksiyonları. Türkiye Ulusal Jeodezi Jeofizik Birliği Bilimsel Kongresi, Ankara.

Çukur, H. (1992). Orta Gediz havzasının fiziki coğrafyası (Yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi (Türkiye).

Darand, M., & Pazhoh, F. (2022). Spatiotemporal changes in precipitation concentration over Iran during 1962–2019. Climatic Change, 173(3), 25.

Doğan Demir, A., Demir, Y., Şahin, Ü., & Meral, R. (2017). Bingöl ilinde sıcaklık ve yağışların trend analizi ve tarıma etkisi. Türk Tarım ve Doğa Bilimleri Dergisi, 4(3), 284-291.

Erlat, E. (2016). İklim sistemi ve iklim değişmeleri. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.

Esit, M., Yuce, M. I., Deger, İ. H., & Yasa, I. (2024). Trend and variability analysis in rainfall and temperature records over Van Province, Türkiye. Theoretical and Applied Climatology, 155(1), 451-472.

Güler, H., & Erlat, E. (2023). Türkiye'de 1950-2022 döneminde ortalama hava sıcaklıklarında gözlenen değişim ve eğilimler. Ege Coğrafya Dergisi, 32(1), 1-17. https://doi.org/10.51800/ecd.1281319

Gümüş, V., Şimşek, O., & Açar, M. K. (2022). Artvin ve Rize istasyonlarına ait aylık toplam yağış verilerinin trendinin farklı yöntemlerle değerlendirilmesi. Harran Üniversitesi Mühendislik Dergisi, 7(3), 204-216. https://doi.org/10.46578/humder.1207593

Güner Bacanlı, Ü., & Tanrıkulu, A. (2017). Ege Bölgesinde Buharlaşma Verilerinin Trend Analizi. Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen Ve Mühendislik Bilimleri Dergisi, 17(3), 980-987.

Güzey Diker, E., Yıldırım, I. & Önöz, B. (2018). Kuzey Atlantik ve Güney Salınımlarının 2007-2008 kuraklığına etkileri. DÜMF Mühendislik Dergisi, 9(1), 563-569.

IPCC. (2021). IPCC, 2021: Summary for policymakers. In: climate change 2021: The physical science basis. contribution of working group i to the sixth assessment report (ar6 wg i) of the intergovernmental panel on climate change. V. Masson-Delmotte, P. Zhai, A. Pirani, S.L. Connors, C. Péan, S. Berger, N. Caud, Y. Chen, L. Goldfarb, M.I. Gomis, M. Huang, K. Leitzell, E. Lonnoy, J.B.R. Matthews, T.K. Maycock, T. Waterfield, O. Yelekçi, R. Yu, and B. Zhou (Eds.). New York, NY & Cambridge: Cambridge University Press.

Karabulut, M., & Cosun, F. (2009). Kahramanmaraş ilinde yağışların trend analizi. Coğrafi Bilimler Dergisi, 7(1), 65-83. https://doi.org/10.1501/Cogbil_0000000095

Kayan, O. & Erlat, E. (2024). Ege Bölgesi'nde Standardize Yağış Evapotranspirasyon İndisi (SPEI) ile kuraklık değerlendirmesi (1951-2022). Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 61(2), 249- 258. https://doi.org/10.20289/zfdergi.1412233

Kayan, O. (2024). Ege Bölgesi'nde Standardize Yağış Evapotranspirasyon İndisi (SPEI) ile kuraklık analizi (1951-2022) (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi) Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Keskin, M. E., Çakto, İ., Çetin, V., & Bektaş, O. (2018). Doğu Anadolu Bölgesi sıcaklık ve yağış trend analizi. Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi, 6(2), 294-300. https://doi.org/10.21923/jesd.397353

Lough, J. M. (1993). Variations of some seasonal rainfall characteristics in Queensland, Australia: 1921–1987. International journal of climatology, 13(4), 391-409.

Öney, M. (2020). Standart yağış evapotranspirasyon indeksi (SPEI) ile Gediz Havzasında bölgesel kuraklık analizi (Master's thesis, Ankara Universitesi (Türkiye)).

Özkul, S. (2009). Assessment of climate change effects in Aegean River Basins: the case of Gediz and Büyük Menderes Basins. Climatic change, 97(1), 253-283.

Polat, P., & Altınbilek, M. S. (2021). Erzincan'ın iklim özellikleri ile Erzincan'da kaydedilen uzun dönem (1930-2020) sıcaklık ve yağış verilerinin trend analizleri. Doğu Coğrafya Dergisi, 26(46), 55-80. https://doi.org/10.17295/ataunidcd.959297

Rahman, G., Kim, J. Y., Kim, T. W., Park, M., & Kwon, H. H. (2025). Spatial and temporal variations in temperature and precipitation trends in South Korea over the past half-century (1974-2023) using innovative trend analysis. Journal of Hydro-environment Research, 58, 1-18.

Sam, S., & Özger, M. (2025). A multi-method and multi-duration trend analysis of temperature and precipitation in Istanbul, Turkey, by using meteorological records, MERRA-2 reanalysis, and IMERG estimations. HydroResearch, 8, 209-222.

Sütgibi, S. (2015). Büyük Menderes havzasının sıcaklık, yağış ve akım değerlerindeki değişimler ve eğilimler. Marmara Coğrafya Dergisi, (31), 398-414. https://doi.org/10.14781/mcd.36029

Sütgibi, S. (2023). Ege Bölgesi'nde vejetasyon süresi ile vejetasyon dönemi başlama ve son bulma tarihlerindeki değişme ve eğilimler. Journal of Geography, (46), 31-38. https://doi.org/10.26650/JGEOG2023-1158863

Şapolyo, D., & Topaloğlu, F. (2020). Ege Bölgesi aylık sıcaklık verilerinin bölgesel ortalama Mann-Kendall testi ile trend analizi. Çukurova Üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimleri Dergisi, 39(6), 71-80.

Topuz, M. (2017). Çukurova'da yağışların trend analizi. Çukurova Araştırmaları Dergisi, 4(1), 173-181. http://dx.doi.org/10.18560/cukurova.1073

Turkes, M., & Erlat, E. (2003). Precipitation changes and variability in Turkey linked to the North Atlantic Oscillation during the period 1930-2000. International Journal of Climatology, 23(14), 1771-1796.

Türkeş, M. (2008). Küresel iklim değişikliği nedir? Temel kavramlar, nedenleri, gözlenen ve öngörülen değişiklikler. İklim Değişikliği ve Çevre, 1(1), 26-37.

Türkeş, M. (2011). Akhisar ve Manisa yörelerinin yağış ve kuraklık indisi dizilerindeki değişimlerin hidroklimatolojik ve zaman dizisi çözümlemesi ve sonuçların çölleşme açısından coğrafi bireşimi. Coğrafi Bilimler Dergisi, 9(1), 79-99. https://doi.org/10.1501/Cogbil_0000000119

Üzülmez, M. (2019). Orta Gediz Havzası'nda Turgutlu ve Salihli şehirlerinin mekânsal gelişiminin tarımsal arazi üzerindeki etkileri. Doktora Tezi, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yetmen, H. (2014). Orta Karadeniz'deki kuraklık olaylarının karakteristikleri. TÜCAUM VIII. Coğrafya Sempozyumu, (ss. 87- 96). Ankara, Türkiye.

Yetmen, H., Aytaç, A. S. & Özcanlı, M. (2024). Harran Ovası'nın kuraklık analizi. The Journal of Academic Social Science, 46(46), 132-146.

43. BÖLÜM

OSMANCIK (ÇORUM) İLÇESİNİN NÜFUS COĞRAFYASI AÇISINDAN İNCELENMESİ

Prof. Dr. Asım ÇOBAN - Amasya Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-7860-7561

Özet

Orta Karadeniz Bölümü'nün İç Anadolu'ya açılan kapısı durumundaki Çorum ilinin merkez ilçeyle birlikte 14 ilçesinden birisi Osmancık'tır. Çorum-Kargı ile Samsun-İstanbul yollarının kavşak noktasında yer alan Osmancık, Çorum ilinin en eski ilçelerinden birisi olup, ilçede Türk hakimiyeti 1075 yılında başlamıştır. Bağlı olduğu Çorum ilinin kuzeyinde yer alan ve il merkezine 56 km uzaklıkta yer alan Osmancık ilçe merkezinin rakım değeri 420 m, yüzölçümü ise 1.273 km²'dir. Sahip olduğu alan değeriyle Çorum merkez ilçe, Sungurlu ve Alaca ilçesinden sonra 4. genişliğe sahip olan ilçe Osmancık'tır. Kızılırmak vadisinin 80 km'lik bölümünün uzandığı Osmancık ilçesi kuzey Anadolu fay hattı üzerinde yer almakta, arazi yapısını metamorfik arazilerle birlikte volkanik kütleler ve tortul depolar oluşturmaktadır. Günümüzde kuzey Anadolu'nun en işlek karayolu durumundaki D-100 karayolu üzerinde yer alan Osmancık, ulaşım avantajı dolayısıyla Anadolu'nun en fazla bilinen ilçe merkezlerinden biri özelliği kazanmıştır. Doğu Anadolu, İç kuzey Anadolu, doğu ve orta Karadeniz'i İstanbul´a bağlayan en kestirme otobanın Osmancık geçişinde tesis edilmiş olan EDS sistemi de ilçenin tanınırlığı üzerinde fevkalade etkili olmuştur. Bu yol aynı zamanda tarihi ipek yolu hattı olup, İran´dan İstanbul´a kadar Kuzey Anadolu Fay Hattını takip eder. Dolayısıyla Osmancık ilçesi aynı zamanda 1. derece deprem kuşağındadır.

Anahtar Kelimeler: Osmancık, Çorum, Nüfus coğrafyası, Şehir yerleşmesi

1. Giriş

Sanayileşmenin yaygınlaşmasıyla birlikte şehir yerleşmeleri gelişme sürecine girmiş, özellikle II. dünya savaşını takip eden süreçte şehirleşme tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de hız kazanmıştır. Ülkemizde özellikle 1950'li yıllarda tarım sektörüne yapılan yatırımların sonunda kır nüfusunun gelir seviyesinde önemli artışlar gerçekleşmiş, artan refah düzeyine bağlı olarak da kırsal alanlardan şehirlere yönelik göçlerde belirgin bir artış yaşanmıştır. Kırsal alanlardan şehirlere yönelen göçler genellikle sanayinin gelişmesine bağlı olarak ortaya çıkan istihdam imkanlarına bağlı olarak gerçekleşirken, 1950'li yıllardaki göçler daha çok artan refah düzeyine bağlı olarak daha iyi şartlarda yaşamak, şehrin sunduğu sosyal-beşerî imkanlardan yararlanmak amacıyla gerçekleşmiştir.

Türkiye'de özellikle 20. yüzyılın son çeyreğinde kırsal alanlardan şehirlere yönelik göçler hız kazanmış, kırsal nüfus toplamında önemli gerilemeler görülürken, şehir nüfusunda belirgin bir artış gerçekleşmiştir. Kentler sosyo-ekonomik yapının daha kapsamlı geliştiği, çeşitli branşlarda uzmanlaşmanın daha da ileri gittiği, eğitim, kültür ve sağlık hizmetlerinin hızla geliştiği, sanayi ve teknolojik imkanlar bakımından önde olan merkezlerdir (Doğan, 2009). Sosyo-ekonomik özelliklerinden dolayı çekicilik oluşturan şehirlerin genel ülke nüfusu içindeki payının hızlı artışı üzerinde 2012 yılında çıkarılan 6360 sayılı büyük şehir yasasının etkisi oldukça büyük olmuştur. Bu yasal düzenlemeyle büyük şehir statüsü verilecek olan iller için toplam nüfus kriteri 750.000'e indirilmiş, 14 il büyük şehir kategorisine dahil edilmiştir.

Tablo 1'e bakıldığında cumhuriyet döneminin 2. genel nüfus sayım yılı olan 1935 yılında toplam nüfusun %23,5'ini oluşturan şehir nüfusunun 3.802.642, toplam nüfusun %76,5'ini oluşturan kır nüfusunun ise 12.355.376 kişi olduğu görülmektedir. 1950 yılında 5.244.337 olan şehir nüfusunun toplam nüfusun %25'ini, 15.702.851 olan kır nüfusunun ise toplam nüfusun %75'ini oluşturduğu ve 1935 yılına göre %1,5'lik bir azalma olduğu göze çarpmaktadır. 2025'te ise Türkiye'nin toplam nüfusunun 86.092.168 olduğu, toplam nüfusun %93,6 sının şehirlerde (80.573.887), %6,4 ünün (5.518.281) köy ve beldelerde yaşadığı tespit edilmiştir. Bu durumun nedenleri kırsal alanlardan şehirlere yönelik göçün yoğunluğu ve şehirlerin statüsü ile ilgili olarak yapılan yasal düzenlemelerdir.

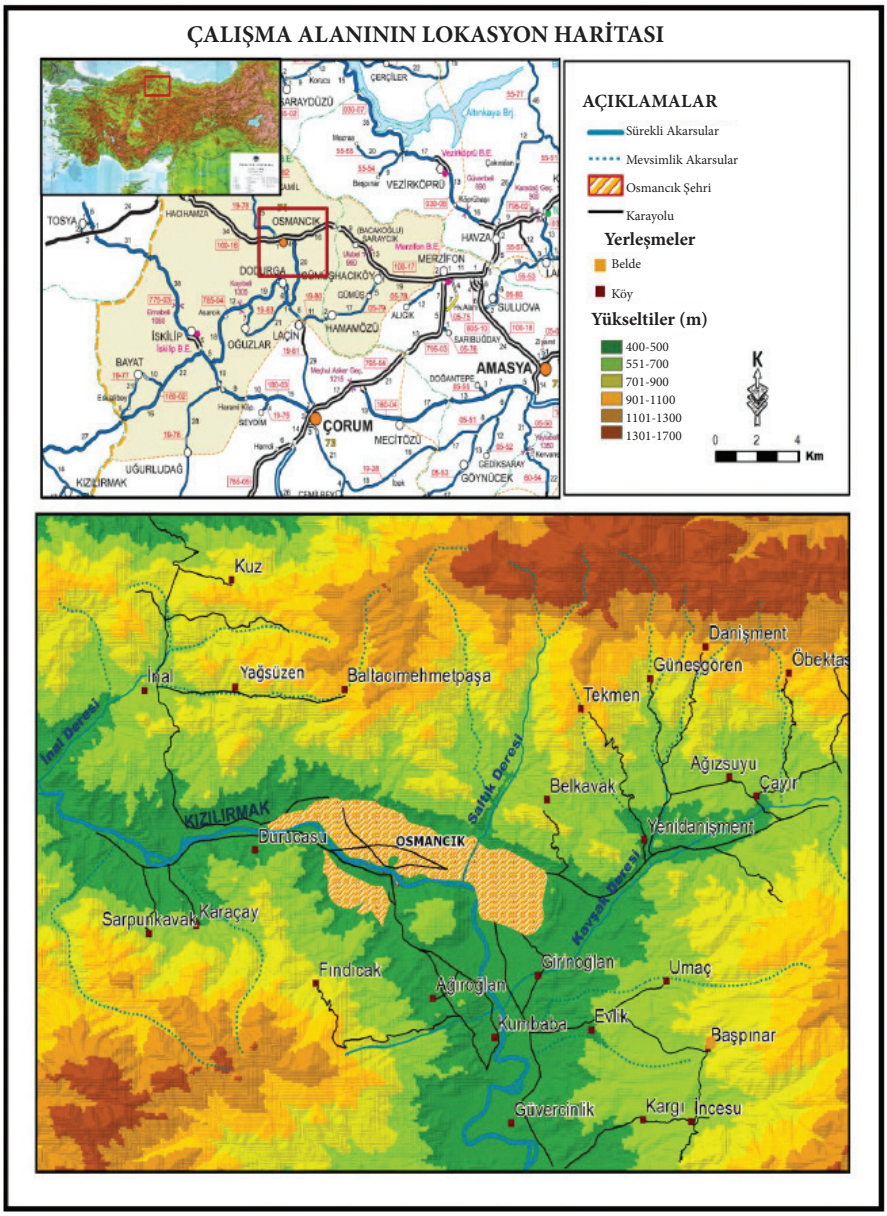
Tablo 1. Türkiye'nin 1935, 1950 ve 2025 Yıllarına Ait Kır-Şehir ve Toplam Nüfus Miktarları (tuik.gov.tr)

Türkiye	Toplam	Şehir	Kır
1935	16.158.018	3.802.642	12.355.376
1950	20.947.188	5.244.337	15.702.851
2025	86.092.168	80.573.887	5.518.281

Araştırma sahasını oluşturan Osmancık ilçesi, Çorum ilinin toplam nüfus miktarı bakımından merkez ilçe ve Sungurlu'dan sonra en kalabalık 3. ilçesidir. Kırsal alanlardan şehirlere yönelik göçlerin yoğunluk kazandığı 1950'li yıllardan beri Çorum ilinde de özellikle bağlı ilçe ve köylerden il merkezine göçlerin arttığı, il merkezinde nüfus hızla artarken, bağlı ilçe ve köylerde nüfus artışı hız kaybetmeye, zaman içinde de azalmaya başladığı görülmektedir. Çorum genelinde zaman içinde nüfusu azalmayıp artan tek yerleşim yerinin merkez ilçe olduğu dikkati çekmektedir. 2000'den itibaren Çorum nüfusunda köy ve belde nüfusu giderek azalmış, şehirli nüfus oranı da giderek artmıştır (Çoban, 2016).

Araştırmaya konu olan Osmancık ilçesi Doğu Karadeniz ile Doğu Anadolu'yu İstanbul'a bağlayan D-100 Devlet karayolu üzerinde yer almakta, ulaşım ağlarının sağladığı avantajla nüfusu artan ve ekonomik faaliyetlerin yaygınlaştığı bir ilçe merkezi özelliği kazanmıştır (Şekil 1). Bu yönüyle Çorum'un iki ilçesinden biri Osmancık, diğeri de Sungurlu'dur. Sungurlu ilçesi Çorum'un merkez ilçeden sonra nüfusu en fazla olan ilçesi olup, Ankara – Samsun arasında kara ulaşımının sağlandığı D-200 Devlet karayolu üzerinde yer almaktadır.

Bu çalışmada Osmancık ilçesinin 1935, 1950, 2000 ve 2022 yılı demografik verileri analiz edilerek, nüfus parametrelerinde görülen değişimin nedenleri ve olası sonuçları ortaya konulacaktır. Nüfus çalışmalarında, yerleşme tarihi de oldukça önemli konulardan biridir. Nüfus ve yerleşme birbirinden bağımsız düşünülemez (Doğan, 2009: s,4).

Şekil 1. Çalışma sahasının lokasyon haritası (Kanca, 2015: s3).

2. Osmancık'ta Yerleşmenin Tarihsel Gelişimi

D-100 karayolunun Tosya-Merzifon kesiminde Kızılırmak'la kesişen yerde kurulmuş olan Osmancık ilçe merkezinin ortalama rakım değeri 420 m olup, buradaki iskân, ovaya hâkim konumdaki kayalığın üzerinde yer alan ve tarihi antik döneme inen kalenin civarında teşekkül etmiştir. XVII. yüzyıl Fransız coğrafyacısı d'Anville, Eskiçağ'da adı geçen Pimolisa'nın Osmancık'ın yerinde olduğunu ileri sürer. M.Ö. 1. yüzyılda Pontus Kralı Mithridatis zamanında tahrip edilen bu şehrin birkaç defa yeniden kurulduğu belirtilir. Ancak burada coğrafî konumunun özelliği sebebiyle Pimolisa'dan daha eski bir iskân yerinin var olduğu ve bunun da Hititler dönemine kadar gittiği ileri sürülebilir.

Osmancık'ın yer aldığı bölge maden kaynakları bakımından zengin olduğundan yerleşme tarihi M.Ö. 3000'e iner. Hitit, Frig, Pers, Galat, Pontus idaresinin ardından Roma ve Bizans hâkimiyetine giren bölge Malazgirt Savaşı'ndan sonra muhtemelen Dânişmend Emîri Ahmed Gazi tarafından fethedildi. Bir başka görüşe göre ise Emîr Artuk'un ele geçirdiği bu yöre daha sonra Emîr Ahmed'in yönetimine verildi (İslam Ansiklopedisi, 2007).

Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Gazi'nin kendisini Halife Hz. Osman'a saygısından dolayı Osmancık olarak adlandırmasına bağlı olarak Osmancık ilçesinin adıyla Osman Gazi arasında ilişki kurulmuş, ilçenin adını buradan aldığı iddia edilmiştir. Evliya Çelebi, bazı tarihlerde Osmancık'ın burada doğduğunun ve kaleyi de onun hükümdarlığı sırasında inşa ettirdiğinin yazıldığını kaydeder. Osmancık ismi bazan da kalenin Osman Gazi tarafından fethedilmiş olması ile açıklanmıştır (Kāmûsü'l-a'lâm, IV, 3127).

Araştırma konusunu oluşturan Osmancık ilçesinin yerleşim tarihinin oldukça eski olduğu, farklı uygarlıkların hakimiyetinde kaldığı, zaman içinde de yerleşim alanında önemli değişikliklerin olduğu açıkça görülmektedir. Anadolu'nun eski yerleşim yerlerinden biri olarak tarihsel derinliğe sahip olan Osmancık ilçesi 1924 yılında ilçe statüsü kazanarak Çorum iline bağlanmış olup, günümüzde de gerek konumu gerekse Kızılırmak vadisi boyunca uzanan taban ovasında yapılan pirinç ziraatı ile adından çokça bahsedilen bir yerleşim yeri durumundadır.

3. Araştırmanın Yöntemi

Bu beşerî coğrafya çalışmasında betimsel (tanımlayıcı) coğrafi araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Bu yöntem, yeryüzündeki fiziki ve beşerî unsurların mevcut durumunu, özelliklerini ve dağılışlarını herhangi bir müdahalede bulunmadan, var olan haliyle ortaya koymayı amaçlar. Betimsel (tanımlayıcı) coğrafi araştırma yöntemi araştırılan konuyla ilgili verilerin ne olduğu, nerede bulunduğu ve ne zaman gerçekleştiği sorularına cevap verir.

3.1. Yöntemin Güçlü Yönleri

- Temel veri kaynağı olarak nüfus sayımları ve TÜİK verilerinden yararlanılması, çalışmanın güvenilirliğini artırır.
- Nüfusun zaman içindeki değişimi, artış hızı, cinsiyet yapısı, yaş grupları, göç hareketleri ve yerleşmelere dağılışı gibi göstergelerin incelenmesi nüfus coğrafyasının temel yaklaşımına uygundur.
- Verilerin tablo, grafik ve haritalarla desteklenmesi mekânsal örüntülerin anlaşılmasını kolaylaştırır.
- Coğrafi çalışmalarda yaygın olarak kullanılan **dağılış, karşılaştırma, nedensellik ve ilişki kurma ilkeleri** bakımından uygun bir yaklaşım sunar. Coğrafi araştırmalarda olayların dağılışı ile fiziki ve beşerî çevre arasındaki ilişkilerin incelenmesi temel metodolojik ilkelerden biridir.

3.2. Yöntemin Sınırlılıkları

- Çalışmada kullanılan verilerin yalnızca resmi istatistiklere dayanıyor olması nüfus değişiminin sosyo-ekonomik nedenlerini açıklamada yetersiz kalabilmektedir.
- İlçe düzeyindeki analizler mahalle veya köy ölçeğindeki farklılıkların ortaya konulmasını kısıtlayabilmektedir.
- Çalışma daha çok betimleyici kalmışsa, istatistiksel analizler (korelasyon, regresyon vb.) kullanılmadığından neden-sonuç ilişkileri sınırlı açıklanabilir.

4. Bulgular

4.1. Osmancık Nüfusunun Genel Özellikleri

Yerleşme tarihi M.Ö.3000'e kadar inebilen Osmancık ilçesinin nüfusu zaman içinde tarihsel, siyasal ve ekonomik nedenlere bağlı olarak kimi dönemlerde azalmış, kimi dönemlerde ise önemli artışlar yaşamıştır. Tarihsel süreçte nüfusta görülen dalgalanmaların en önemli nedeni yerleşim yerlerinin farklı uygarlıkların egemenliği altına girmesine bağlı olarak gerçekleşmiştir.

Osmancık ilçesinin cumhuriyet döneminde yapılan ilk nüfus sayımı olan 1927 nüfus verilerine göre merkez nüfusunun 4.132 olduğu, 1935 sayımına göre de 4.213 kişiye ulaştığı görülmektedir. 1927 nüfus sayımı sonucuna göre Osmancık ilçesinin toplam nüfusu 29.199 iken, 1935 yılında yapılan 2.nüfus sayımında toplam nüfusun 32.592 olduğu görülmektedir (Tablo 2). Bu dönemde ilçe merkez nüfusunun sadece 81 kişi arttığı, dolayısıyla yerleşim yerinin göç verdiği anlaşılmaktadır.

Osmancık nüfusunun 1950 yılına kadar artış hızının normal seyrinde devam ettiği, 1950'li yıllardan itibaren nüfus artış hızının 1980 yılına kadar düzenli artış gösterdiği, 1985 yılından itibaren ise ilçe nüfusu tedricen azalma sürecine girdiği görülmektedir. Bu dönemde sadece 1990 yılına göre 2000 yılı nüfusunun kısmî de olsa arttığı dikkati çeker.

Tablo 2. Osmancık Nüfusunun Yerleşim Yerlerine Göre Dağılışı (tuik.gov.tr)

Yıl	Kır nüfusu	Şehir nüfusu	Toplam
1927	25.067	4.132	29.199
1935	28.379	4.213	32.592
1940	28.838	4.539	33.129
1945	30.333	4.295	34.628
1950	28.803	4.691	33.494
1955	32.215	5.533	37.748
1960	36.212	6.748	42.960
1965	40.679	8.236	48.915
1970	43.524	10.325	53.849
1975	47.655	11.921	59.576
1980	47.541	15.477	63.018
1985	46.923	18.014	64.937
1990	31.143	21.347	52.490

Tablo 2. Osmancık Nüfusunun Yerleşim Yerlerine Göre Dağılışı (tuik.gov.tr) (Devamı)

Yıl	Kır nüfusu	Şehir nüfusu	Toplam
2000	25.335	28.423	53.758
2007	20.524	25.206	45.730
2008	19.825	25.227	45.052
2009	19.251	25.829	45.080
2010	18.475	26.388	44.863
2011	17.849	26.837	44.686
2012	17.008	27.355	44.363
2013	16.730	27.391	44.121
2014	16.041	27.879	43.920
2015	15.043	28.426	43.469
2016	14.535	28.653	43.188
2017	14.365	28.557	42.922
2018	14.764	28.216	42.980
2019	14.369	28.585	42.954
2020	14.097	29.086	43.183
2021	13.847	29.787	43.634
2022	13.742	29.555	43.297
2023	13.631	29.757	43.388
2024	12.604	30.452	43.056
2025	12.544	30.129	42.673

4.1.1. Osmancık Şehir Nüfusu

Osmancık ilçesinin şehir nüfusunun ilçe statüsü kazandığı 1924'ten itibaren 2000 yılına kadar kır nüfusundan düşük olduğu, ancak 2000 yılından itibaren şehir nüfusunun kır nüfusunu geçtiği görülür (Tablo 2). 1990 yılı genel nüfus sayımı verilerine göre Osmancık ilçesinin toplam nüfusu 52.490 olup, bu nüfusun 31.143'ü kır, 21.347'si ise şehir nüfusundan oluşmaktaydı. 10 yıl sonra 2000 yılında yapılan son genel nüfus sayımı sonuçlarına göre ise 53.758 olan toplam nüfusun 25.335'i kır nüfusu, 28.423'ini ise şehir nüfusu olarak kayıtlara geçmiştir. Bu dönemde kır nüfusunda görülen azalma, şehir nüfusunda artış olarak yansımıştır. Dolayısıyla kırsal kesimden şehirlere yönelik göç hareketlerinin yoğunlaşmasıyla kır-şehir nüfus dağılışında denge şehir nüfusu lehine bozulmuştur.

2000 yılı genel nüfus sayımına göre 53.758 olan Osmancık ilçesi toplam nüfusunun 2007 yılı adrese dayalı nüfus kayıt sistemi sonuçlarına göre önemli miktarda azalarak 45.730'a indiği görülmektedir. 2007 yılından itibaren de Osmancık ilçesi toplam nüfusunun yanında hem şehir hem de kır nüfusu giderek azalma sürecine girmiş, bu süreç 2019 yılına kadar devam etmiştir. 2020 yılında toplam nüfus miktarında yeniden artış görülmüş, bu durum 2023 yılı adrese dayalı nüfus verileri kapsamında da devam etmiştir. 2023 yılından itibaren Osmancık ilçesinin toplam nüfusu yeniden azalma sürecine girmiştir. 2024 ve 2025 yılları adrese dayalı nüfus kayıt verilerine göre Osmancık ilçesinin toplam nüfusunda görülen azalmaya neden olan etkenlerin doğal nüfus artışında görülen azalmanın yanında ilçe merkezinden il merkezine yönelik il içi göçler doğrudan etkili olmuştur.

4.1.2. Osmancık Kır Nüfusu

Cumhuriyet döneminin ilk nüfus sayımı olan 1927 genel nüfus sayımı sonuçlarına bakıldığında Osmancık ilçesinin toplam nüfusunun %85,8 inin kırsal, %14,2 sinin de şehir nüfusundan oluştuğu görülmektedir. Osmancık toplam nüfusu içinde kır nüfus oranı 1935'te kır nüfus oranı %87'ye çıkarken, 1950 genel nüfus sayımı sonucuna göre ise %86 olarak tespit edilmiştir. Osmancık ilçesinde 2000 yılına kadar kır nüfusunun şehir nüfusundan fazla olduğu görülürken, 2000 yılı genel nüfus sayımında %47 ye gerilemiştir. 2000 yılından itibaren de kır nüfus oranının, şehir nüfus oranından düşük olduğu döneme girilmiştir. Adrese dayalı nüfus kayıt sisteminin en son verisi olan 2025 yılı verilerine bakıldığında Osmancık ilçesinin toplam nüfusunun %29,4 ünü kır nüfusu, %71,6'sını ise şehir nüfusunun oluşturduğu görülmektedir.

Bilindiği üzere kır nüfusu içerisinde nüfus artışlarında artışın, kadın nüfus lehine olacağı düşünülmektedir (Tümertekin ve Özgüç, 1997). 2000 yılına kadar kır nüfusunun, şehir nüfusundan oransal olarak fazla olmasında köylerde nüfusun korunması, göçlerin sınırlı görülmesi, tarımsal faaliyetlerin sürdürüldüğü sonucuna ulaşılmaktadır. Osmancık'ta 1990 ile 2000 genel nüfus sayımlarına bakıldığında kır nüfusunun yaklaşık 6000 kişi azaldığı, şehir nüfusunun ise 7000'den fazla arttığı görülmektedir. Şehirli nüfustaki artışın sadece doğal nüfus artışı ile açıklanmasının mümkün olmadığı, şehirli nüfus artışının daha çok göçlerle gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Diğer bir deyişle kır nüfusu ile şehir dengesi arasındaki değişim şehir nüfusunun artmasından ziyade kır nüfusunun azalmasıyla ortaya çıkmıştır (Yılmaz, 2017). Ancak 2000 yılı ve sonrasında köylerden şehirlere yönelik göçlerde önemli artışların yanında, tarımsal faaliyetlerden hizmetler sektörüne doğru hızlı bir kaçışın yaşandığı, Türkiye'nin her tarafında olduğu gibi Osmancık'ta da özellikle genç nüfusun köyleri hızla terk ettiği açıkça görülmektedir.

4.1.3. Osmancık Nüfusunun Cinsiyete Göre Dağılışı

Nüfus coğrafyası çalışmalarında toplam nüfusun cinsiyete göre dağılışının ortaya konulmasının da önemli bir yeri vardır. Osmancık ilçesinde genel olarak kadın nüfus oranı erkek nüfus oranına göre daha yüksektir. Örneğin 1940 yılı nüfus sayımında erkek nüfus oranı %49,5, kadın nüfus oranı ise %50,'dir. Cinsiyete göre dağılım oranı1945 yılı genel nüfus sayımında erkek nüfus oranı %48,5, kadın nüfus oranı ise %51'dir. Osmancık'ta kadın nüfus oranının erkek nüfus oranından düşük olarak istatistiki verilere yansıdığı ilk sayım sonucu 1950 genel nüfus sayımıdır. 1950 nüfus sayımı sonuçlarına göre Osmancık ilçesinde erkek nüfus oranı %51,5'e yükselirken, kadın nüfus oranı %48,5'e gerilemiştir (Tablo 3). 1955 genel nüfus sayımı sonuçlarına göre erkek nüfusunun tekrar kadın nüfus oranının altında kalarak %49,6'ya gerilediği dikkati çeker.

Osmancık ilçesinin toplam nüfus içinde kadın nüfus oranının erkek nüfus oranından az olduğu sayım dönemi 1960 sayım döneminden itibaren aralıksız 2000 yılına kadar devam eder. Erkek nüfusun kadın nüfusuna göre oransal olarak en fazla olduğu dönem 2000 yılıdır. 2000 yılında yapılan son nüfus sayımında Osmancık'ta erkek nüfus oranı 51,9'luk oranla en yüksek değerine ulaşır. ADNKS'ne geçilen 2007 yılından itibaren Osmancık nüfusunda kadın nüfus oranının erkek nüfus oranından daha fazla olduğu ortaya çıkmış ve bu durum günümüze kadar da değişmeden devam etmiştir.

Adrese dayalı nüfus kayıt sistemine geçilen 2007 yılından itibaren Osmancık ilçesinde kadın nüfusun erkek nüfusa oranla daha yüksek olmasına yol açan etkenlerin başında göç hareketleri gelmektedir. Özellikle işgücü kapsamında yer alan erkek nüfusun eğitim ve istihdam imkânı nedeniyle sanayinin gelişmekte olduğu yerlere göç etmesi cinsiyete göre nüfus dağılışının kadın nüfus lehine değişimini kaçınılmaz hale getirmektedir. Çorum'un ilçelerinden gerçekleşen göçlerin genellikle il merkezine yönelik olduğu görülmektedir. 1990 yılında Çorum'da şehirli nüfus toplamı 253.168 kişi iken, toplam kır nüfusu 356.061 kişidir. Aradan geçen 10 yıllık zaman sonrasında 2000 yılında ise toplam şehirli nüfus 311.897'ye çıkarken, kır nüfusu 285.168'e gerilemiştir. Bu dönemde kırdan şehirlere doğru göçün hızla gerçekleştiğinin bir başka istatistikî göstergesi ise kır nüfusundaki kadın nüfusun fazlalığıdır (Çoban, 2016).

Zaman içinde yerleşim yerlerinin toplam nüfusu içinde kadın nüfus oranının artmasına neden olan diğer etkenlerden birisi de ortalama yaşam süresinin erkeklerde kadınlara nazaran daha kısa olması, yaşlı nüfus içinde kadın nüfus oranının artmasıdır. Dolayısıyla eğitim ve istihdam odaklı göç kapsamında daha çok erkek

nüfusun yer değiştirmesi ve yaşlı nüfus içinde kadın nüfusun fazla olması Osmancık ilçesinde de kadın nüfus oranının erkek nüfusa nazaran fazlalığına yol açmış ve bu durum 2000 yılından günümüze kadar da değişmemiştir.

Tablo 3. Osmancık Nüfusunun Cinsiyete Göre Dağılışı (tüik.gov.tr)

Yıllar	Erkek	%	Kadın	%	Toplam
1940	2248	49,5	2292	50,5	4539
1945	2084	48,5	2201	51,5	4285
1950	2420	51,5	2271	48,5	4691
1955	2747	49,6	2786	50,4	5533
1960	3398	50,3	3350	49,7	6748
1965	4238	51,4	3998	48,6	8236
1970	5429	52,5	4896	47,5	10325
1975	6274	52,6	5647	47,4	11921
1980	7890	50,9	7587	49,1	15477
1985	9106	50,5	8908	49,5	18014
1990	10867	50,9	10480	49,1	21347
2000	14778	51,9	13645	48,1	28423
2007	22.543	49,3	23.187	50,7	45.730
2008	22.258	49,4	22.794	50,6	45.052
2009	22.312	49,5	22.768	50,5	45.080
2010	22.061	49,4	22.802	50,6	44.863
2011	21.974	49,4	22.712	50,6	44.686
2012	21.863	49,5	22.500	50,5	44.363
2013	21.751	49,5	22.370	50,5	44.121
2014	21.725	49,7	22.195	50,3	43.920
2015	21.492	49,4	21.977	50,6	43.469
2016	21.365	49,5	21.823	50,5	43.188
2017	21.178	49,3	21.744	50,7	42.922
2018	21.227	49,3	21.753	50,7	42.980
2019	21.215	49,4	21.739	50,6	42.954
2020	21.318	49,4	21.865	50,6	43.183
2021	21.561	49,4	22.073	50,6	43.634
2022	21.304	49,2	21.993	50,8	43.297
2023	21.373	49,2	22.015	50,8	43.388
2024	21.212	49,3	21.844	50,7	43.056
2025	21.047	49,3	21.626	50,7	42.673

4.1.4. Osmancık Nüfus Yoğunluğu ve Nüfusun Yaş Gruplarına Göre Dağılışı

1273 km²'lik yüzölçümü ile Çorum ilinin 4. büyük arazi genişliğine sahip olan Osmancık ilçesinde 2025 yılı ADNKS ne göre toplam 42.673 kişi yaşamaktadır. İlçenin 2025 yılı aritmetik nüfus yoğunluğunun 33,5 olduğu görülmektedir. Türkiye'nin 2025 yılı aritmetik nüfus yoğunluğunun 112, Çorum ilinin genel aritmetik nüfus yoğunluğunun 42 olduğu dikkate alındığında Osmancık ilçesinin nüfus yoğunluğunun oldukça düşük düzeyde kaldığı dikkati çeker. Nüfus yoğunluk değerinin zaman içinde giderek düşme eğilimi göstermesi de ilçenin toplam nüfusunun azalmakta olduğunu ortaya koymaktadır. Nüfus yoğunluk değerinin değişiminde beşerî faktörler doğrudan etkili olmaktadır. Beşerî faktörlerin yanında aritmetik nüfus yoğunluğunun değişiminde fiziki coğrafya faktörleri de etkili olmaktadır. Yeryüzü şekilleri, iklim, bitki örtüsü, toprak dağılışı ve verimlilikleri ile sanayileşme gibi pek çok faktörün nüfusun dağılış dokusu üzerinde etkili olduğu gözlenmektedir (Bulut, 2011).

Osmancık nüfusunun 2025 yılı itibarıyla yaş gruplarına dağılışına bakıldığında en fazla nüfusun %8,29'luk oranla 10-14 yaş aralığında toplandığı görülmektedir (Tablo 4). Tabloda dikkati çeken önemli bir veri, 0-4 yaş aralığındaki nüfusun azlığıdır. Türkiye genelinde görülen doğurganlık oranının düşüklüğü, Osmancık ilçe nüfusunun yaş gruplarına dağılışında da açıkça görülmektedir.

Tablo 4. Osmancık ilçesinin 2025 yılı Nüfusunun Yaş Gruplarına Dağılışı (tuik.gov.tr)

Yaş grubu	Nüfus	%
0-4	2.963	6,95
5-9	3.033	7,11
10-14	3.538	8,29
15-19	3.456	8,10
20-24	2.633	6,17
25-29	2.992	7,01
30-34-	2.928	6,86
35-39	2.639	6,18
40-44	2.268	5,31
45-49	2.843	6,66
50-54	2.447	5,74
55-59	2.514	5,89
60-64	2.516	5,90

Tablo 4. Osmancık ilçesinin 2025 yılı Nüfusunun Yaş Gruplarına Dağılışı (tuik.gov.tr) (Devamı)

Yaş grubu	Nüfus	%
65-69	1.933	4,53
70-74	1.549	3,63
75-79	1.249	2,92
80-84	776	1,82
85+	396	0,93

Osmancık nüfusunun geniş aralıklı yaş gruplarına dağılışına bakıldığında toplam nüfusun %56,6'sını bağımlı nüfusun oluşturduğu görülmektedir (Tablo 5). Türkiye'nin 2025 yılı bağımlı nüfus oranı %29,7 çocuk bağımlılığı, %16,2'si yaşlı bağımlılık oranı olmak kaydıyla toplam yaş bağımlılık oranı %46; Çorum ilinin bağımlılık oranı ise %25,5'i çocuk bağımlılığı, %22,3'ü de yaşlı bağımlılığı olmak üzere toplam %47,8'dir. Türkiye genelinde her 100 kişiye 16 kişi, Çorum il genelinde 22 kişi düşerken Osmancık'ta ise her 100 kişiye 21,6 yaşlı düşmektedir.

Tablo 5. Osmancık İlçesinin Aktif ve Bağımlı Nüfus Oranı (tuik.gov.tr.2025)

Yaş Grubu	Erkek	Kadın	Oranı %	Toplam
0-14	4.699	4.836	35	9.535
15-64	13.426	13.799	43,4	27.225
65+	2.903	2.991	21,6	5.893
Toplam	21.027	21.626	100.00	42.673

5. Sonuç

Cumhuriyetin kuruluşunu takiben yapılan ilk nüfus sayımında 25,067'sini kırsal nüfus, 4,132'sini de şehir nüfusunun oluşturduğu Osmancık ilçesinin toplam nüfusunun 29,199 olduğu görülmektedir. İlçenin 2025 yılı nüfusunun ise 12,544 ü kırsal nüfus, 30,129'u şehir nüfusu olmak üzere 42,673'e ulaştığı görülmektedir. Aradan geçen 98 yılda Osmancık ilçe nüfusu kabaca %68 oranında artış göstermiştir. Aynı dönemde Çorum toplam il nüfusu %103 oranında artmıştır. Aynı dönemde Türkiye'nin toplam nüfusunda ise yaklaşık 6,3 kat artış gerçekleşmiştir. Bu durumda Osmancık ilçesinin doğal nüfus artışını koruyamadığı, ilçe dışına göç vermeye devam ettiği görülmektedir.

Osmancık ilçe nüfusunun cinsiyet gruplarına göre dağılışında da zaman için önemli değişiklikler meydana gelmiştir. 1950 yılına kadar toplam nüfus içinde kadın nüfus oranı daha fazla seyrederken, erkek nüfus oranının kadın nüfustan fazla

olduğu ilk sayım dönemi 1950 yılıdır. 1955 yılında kadın nüfus oranının tekrar erkek nüfus oranından fazla olduğu, 1960 yılından itibaren genel nüfus sayımı sonuçlarına göre erkek nüfusun kadın nüfustan fazla olma özelliğini sürdürdüğü görülmüştür. Ancak ADNKS ne geçtiğimiz 2007 yılından itibaren günümüze kadar ise %1 ile %1,5 arasında değişiklik göstermek kaydıyla kadın nüfusun erkek nüfustan fazla olduğu ve durumun değişmeden günümüze kadar hacimsel büyüklüğünü koruduğu görülmektedir.

Nüfusun daraltılmış yaş gruplarına dağılış oranlarına göre Osmancık ilçesinde oranın en yüksek olduğu yaş aralığının 10-14 yaş arası olduğu görülmektedir. Osmancık toplam nüfusunun %8,29'unun 10-14 yaş grubunda, %8,10'unun ise 15-19 yaş grubunda yer aldığı, dolayısıyla Osmancık ilçesinin toplam nüfusunun %16,39'unun 10-19 yaş aralığında toplandığı dikkati çekmektedir. Daraltılmış yaş aralığına göre 25-29 yaş grubundan itibaren yaş gruplarının nüfus oranları tedricen azalmakta, doğal olarak 85 üzeri yaş aralığında yer alanlar %0,93'lük oranla en düşük nüfus aralığını oluşturmaktadır. Burada dikkati çeken önemli husus ise 10 yaş altı nüfus oranının da giderek azalmakta oluşudur. Türkiye genelinde olduğu gibi Osmancık ilçesinde de doğal nüfus artışının giderek azalmakta olduğu açıkça görülmektedir.

2025 yılı nüfus verilerine göre Osmancık ilçesinde toplam yaş bağımlılık oranının %46 olduğu görülmektedir. Osmancık ilçesinin bağlı olduğu Çorum ili genelinde yaş bağımlılık oranının ise %47,8 olduğu, dolayısıyla Osmancık ilçesinde yaş bağımlılık oranının bağlı olduğu il ortalamasından daha düşük olduğu görülmektedir.

D-100 karayolu üzerinde yer alan Osmancık ilçesi, adı ile ilgili dikkat çekiyor olmasının yanında son dönemde özellikle ilgili karayolunun Osmancık geçişinde konuşlandırılan EDS sisteminin etkisiyle adından çokça bahsedilen bir ilçe merkezi olmuştur. Osmancık ilçesinin Türkiye ekonomisinde tanınırlığına etki eden ekonomik faaliyetlerin başında ise Kızılırmak yatağı boyunca uzanan akarsu boyu ovasında üretimi yapılan pirinç tarımı ve geçmişten günümüze adar uzanan kiremit ve tuğla üretimidir. Son yıllarda kiremit ve tuğla üretiminin giderek azalması, pirinç tarımından da elde edilen gelirin giderek azalması, ilçenin başta Çorum il merkezi olmak üzere göç vererek nüfusun azalmasına neden olmaktadır. İlçenin göç yoluyla nüfus kaybının önlenmesi için pirinç tarımının desteklenmesi, toprak sanayinin de revize edilerek güncellenmesi önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

Bulut, İ. (2011). Yozgat'ın nüfus coğrafyası özellikleri. Doğu Coğrafya Dergisi, 6(4), 20-54. https://izlik.org/JA37AU35TY

Çoban, A. (2016). Çorum'un nüfus coğrafyası özellikleri. Marmara Coğrafya Dergisi, 33, 410-438. http://www.marmaracografya.com/

Doğan, Ö. S. (2009). Nüfus coğrafyası açısından bir inceleme: Silivri. Marmara Coğrafya Dergisi, 20, 1-19. http://www.marmaracografya.com/

Kanca, S. (2015). Osmancık'ın (Çorum) beşerî ve ekonomik coğrafyası. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kaya, M. & Yılmaz, C. (2017). (Yaşlı, Mutlu, Huzurlu il) Sinop'un nüfus özellikleri. Doğu Coğrafya Dergisi, 38, 137-160.

Tümertekin, E. & Özgüç, N. 1997. Beşerî coğrafya. Çantay Kitabevi.

44. BÖLÜM

SİVAS KAPLICALARI

Prof. Dr. Gülpınar AKBULUT ÖZPAY - Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-5943-7747

Özet

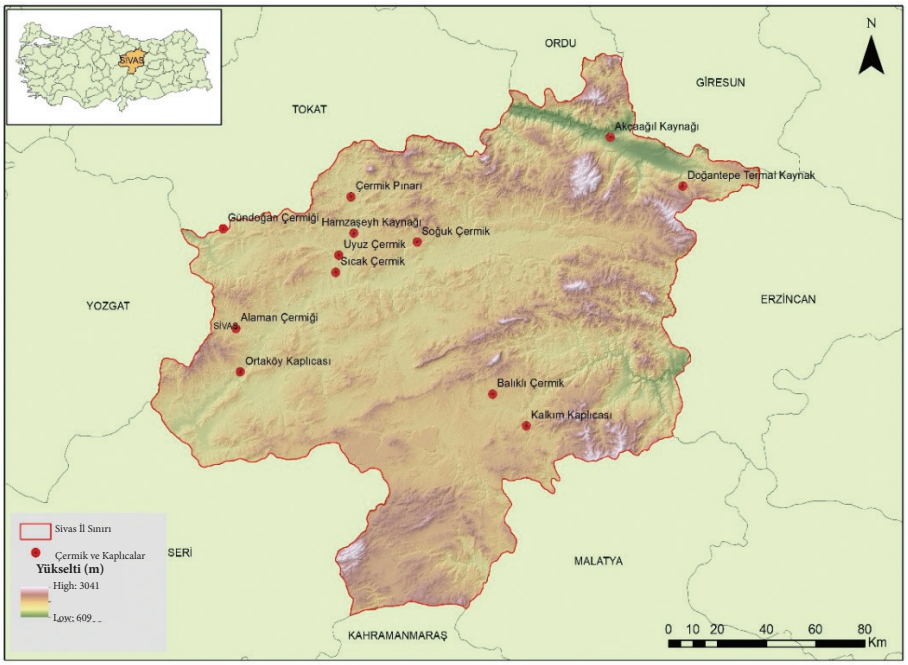
Bu çalışmanın konusu, Sivas ilinde yer alan termal kaynakların genel özelliklerini ortaya koymak ve bu kaynakların ekonomik potansiyellerini belirlemektir. Termal kaynaklar yönünden zengin bir ülke olan Türkiye'de 20-102 °C arasında sıcaklıkları değişen 900'den fazla termal ve mineralli kaynak bulunmaktadır. Bu kaynaklar sağlık, turizm ve seracılık faaliyetleri gibi çok farklı alanlarda kullanılmaktadır.

İç Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Kızılırmak Bölümü'nde Sivas ili sınırları içinde çok sayıda kaplıca bulunmaktadır. Bunlar arasında en fazla bilinen sedef hastalığını tedavi etmesi ile ünlenen Kangal Balıklı Kaplıcasıdır. Sıcak Çermik, Soğuk Çermik, Alaman, Uyuz Çermik, Hamzaşeyh, Ortaköy, Doğantepe ve Kalkım bilinen diğer bazı termal kaynaklardır. Bu çalışmanın amacı, Sivas ilinde bilinen, az bilinen veya hiç bilinmeyen termal kaynaklar ve genel özelliklerini ortaya çıkarmak ve turizm potansiyellerini belirlemektir. Çalışmada kaplıcaların planlama sorunları ve doğal çevre özelliklerinde meydana gelen değişimlere de yer verilecektir. Elde edilen bulgular üzerinden ildeki kaplıcaların potansiyelleri, güçlü ve zayıf yönleri tartışacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sağlık turizmi, Sivas, Kangal Balıklı Kaplıca, Sıcak ve Soğuk Çermik

1. Giriş

Türkiye, tektonik açıdan aktif bir kuşakta yer alması ve geniş volkanik alanlara sahip olması nedeniyle termal kaynaklar yönünden zengin bir ülkedir. Bu ülkede 20-102 ºC arasında sıcaklıkları değişen 900'den fazla termal ve mineralli su kaynağı mevcuttur (Değirmenci, 1995). Termal kaynaklardan sağlık, seracılık, turizm ve geleneksel yapının bir parçası olarak farklı amaçlarla yararlanılmaktadır. Özellikle sağlık turizmi; sıcak ve soğuk mineralli suların tedavi ve iyileştirme amacıyla banyo, içme kürü ve benzeri dış uygulamalarda kullanılmasını kapsayan; bu amaçla seyahat eden bireylerin konaklama, ulaşım, sağlık hizmetleri ve diğer destekleyici ihtiyaçlarının karşılandığı niş bir pazardır (Akbulut, 2010; Bulut& Girgin, 2001; Doğaner, 2001). Nitekim 2019 yılında 138,6 milyar dolar hesaplanan küresel sağlık turizmi pazarı 2023 yılında 221,2 milyar dolara ulaşmış, bu sektörde Tayland, Hindistan ve Meksika gibi ülkeler yüksek hasta sayıları ve gelirleriyle ilk sıralarda yer almış, Türkiye ise 1,5 milyonun üzerinde uluslararası hastaya hizmet sunarak yaklaşık 3 milyar dolar gelir elde etmiştir (Kambur vd., 2026). Özellikle Afyonkarahisar, Denizli, İzmir, Kütahya, Yalova, Bursa, Balıkesir, Ankara, Nevşehir ve Sivas termal kaynak rezervi, termal tesis ve sağlık turizmi hizmetiyle öne çıkan illerdir. Bu termal kaynaklar doğal çevre özellikleri, turizm potansiyelleri ve hidrojeolojik özellikleri açısından çok sayıda çalışmaya konu olmuştur (Akbulut, 2010; Aksu, 2009; Atasoy & Çitçi, 2009; Avşin vd., 2019; Ayik, 2016; Aylar, 2015; Aymankuy vd., 2012; Başkaya, 2015; Baştürk & Sağlık, 2020; Bulut, 1998; Bulut, 1999a, 1999b; Bulut, 2011; Bulut & Girgin, 2001; Çeşmeci, 2025; Çetin, 2011; Çonkar & Gülmez, 2004; Deniz,2016; Deniz& Doğanay, 2016; Doğanay, 1989; Doğanay & Soylu, 1999; Eban & Samırkaş Komşu, 2019; Erişen,1987; Garipağaoğlu Farımaz, 2002; İbret, 2011; Güzel vd., 2013; Gülersoy, 2022; Karademir vd., 2019; Kaya, 2023; Kılıçaslan & Aydınözü, 2014; Özav, 1994; Sevindi & Özdemir, 2001; Öcal, 2005; Özel, 2017; Sandal & Karademir, 2015; Sevindi, 2008; Taşlıgil, 2014; Tıraş, 2014; Toroğlu & Ceylan, 2014; Tuncel & Doğaner, 1992; Ünlü, 1998; Zaman & Birinci, 2011).

Şekil 1. Sivas ili kaplıcalarının dağılımı

Neotetis Okyanusu'nun kuzey kolunun kapanmasıyla oluşan Tersiyer havzasında yer alan Sivas, termal kaynaklar açısından zengindir (Cater vd., 1991). Günümüzde il ekonomisine katkı sağlayan ve turizm potansiyeli oluşturan termal alanlar; Sıcak Çermik, Soğuk Çermik ve Kangal Balıklı Kaplıcası'dır. Bu kaplıcaların yanında Ortaköy ve Alaman kaplıcaları (Şarkışla), Kalkım (Kangal), Gündoğan, Uyuz Çermiği, Hamzaşeyh ve Çermik Pınarı (Yıldızeli), Akçaağıl kaplıcası (Suşehri), Doğantepe kaplıcası (Akıncılar) diğer önemli doğal kaynakları oluşturmaktadır. Bu çalışmada Sivas ilinde bulunan bu termal kaynakların lokasyonu, özellikleri ve sağlık turizmi açısından potansiyelleri ele alınmıştır.

2. Yöntem

Bu araştırmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiş ve durum çalışması deseni kullanılmıştır. Bu yöntemin temel veri toplama araçlarından gözlem ve doküman kullanılmıştır. Dokümanlar; konuya ilişkin kitaplar, makaleler, tezler, etüt raporları ve kurum yayınlarından oluşmaktadır. Özellikle Sivas Belediyesi ve Sivas İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nden temin edilen veriler analiz edilerek yorumlanmıştır. Gözlem verileri ise 2004 yılından günümüze kadar farklı dönemlerde gerçekleştirilen arazi çalışmalarından elde edilmiştir. Her iki veri toplama aracın-

dan elde edilen veriler değerlendirilmiş ve mevcut durumları ortaya konulmuştur. Araştırmada coğrafi bilgi sisteminden yararlanılmış, kaplıcaların lokasyonlarını göstermek amacıyla hazırlanan haritada ArcGIS 10.8 yazılımı kullanılmıştır. Elde edilen tüm veriler çerçevesinde Sivas ilindeki termal kaynakların coğrafi özellikleri ve sağlık turizmi potansiyeli ortaya konulmaya çalışılmıştır.

3. Bulgular

3.1. Sivas Sıcak Çermik

Sivas şehir merkezinin yaklaşık 35 km. doğusunda Yıldızeli ilçesinin Kalın Beldesi sınırları içinde yer alan Sıcak Çermik, deniz seviyesinden 1365 m yükseltide bulunmaktadır. Termal alan; kuzeyde Çoraktepe (1410 m), kuzeydoğuda Büyükyanık (1509 m), doğuda Armuttepe (1509), güneydoğuda Tepesidelik Tepe (1512 m) ve güneyde İtdağı (1778 m) gibi yükseltilerle çevrilidir. Sıcak Çermik, kuzey-güney doğrultusunda uzanan Yıldız Çayı Vadisi'nin doğuya bakan hafif eğimli yamaçları üzerinde gelişmiş olup, batı ve güneybatısında traverten oluşumlarının neden olduğu sırtlar ve doğusunda ise sazlık alanlarla sınırlandırılmaktadır (Bulut, 1999).

Araştırma alanının en yaşlı jeolojik birimini Akdağ Metamorfikleri oluşturmakta, bu birim Üst Kretase yaşlı tortul kayaçlar ile Alt Eosen yaşlı Pazarcık Volkanitleri tarafından üzerlenmektedir (Ergin, 1992: 35; Ayaz & Gökçe, 1998: 2). Kuzey-güney yönünde tektonik çatlak sistemleri boyunca çökelmiş travertenlerin kaynağını oluşturan Akdağ kireçtaşları, örtü kayaçlarının aşınması sonucunda yüzeye çıkmış, yassı tepeler şeklinde bir görünüm ortaya çıkmıştır (Atiker, 1992: 3).

Sıcak Çermik'in oluşumunda, kuzey-güney yönündeki fay sistemleri ile Kızılırmak'ın önemli kollarından Yıldız Irmağı ve Kalkım Çayı'nın yüzey ve yer altı sularını beslemesi etkili olmuştur. Sıcak Çermik'te var olan termal kaynaklar, kalsiyum, magnezyum, sodyum ve hidrokarbonlu sular grubuna giren tortu biriktirme süreci yüksek sulardır (Bulut, 1999: 5). 1991 yılında kaplıca suyunun kimyasını belirlemek amacıyla yapılan çalışmada, suyun renksiz, kokusuz ve toplam mineralizasyonu 2.862,12 mg/L ve pH değeri 6,67'dir (Tablo 1). Kaplıcanın su sıcaklığı 46-50 ^{0} C arasında değişmektedir.

Tablo 1. Sıcak Çermik Sularının Fiziksel ve Kimyasal Özellikleri

Fiziksel Özellikler		**Kimyasal Özellikler**		
Renk	Renksiz	Katyonlar	Mg/F	Miliyal/lt
Koku	Yok	Sodyum	255.828	11.066
PH	6.67	Kalsiyum	216.432	10.800
Karbondioksit	Yok	Magnezyum	63.211	5.200
Amonyak	Yok	Demir	5.015	0.186
Nitrit	Yok	Anyonlar		
Tortu	Yok	Sülfat	241.400	0.115
İletkenlik (mm)	2497	Hidrokarbonat	1.238.300	20.300
Sıcaklığı	43- 47 °C	Metasilikat Asidi	28. 600	-
		Nitrat	0.379	0.006

Kaynak: 19.7.1991 tarihli SSYB. Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı Çevre Sağlığı Müdürlüğü, Ankara, 14-4/1613 sayılı kimyager Handan DEMİRCİ ve Kimya Mühendisi Nermin ÖZER tarafından yapılan analiz sonuçlarıyla ilgili raporu (Aktaran: Bulut, 1995:193).

Sıcak Çermik, sağlık turizmi ve rekreasyon amaçlı kullanılan önemli bir termal merkezdir. Sivas-Ankara karayolu üzerinde, ulaşım açısından uygun bir konumda olması nedeniyle yüksek ziyaretçi potansiyeline sahiptir. Köklü bir kaplıca geleneğine sahip olan Sıcak Çermik, günümüzde sağlık turizmi açısından öne çıkmaktadır. Özellikle son yıllarda yapılan termal oteller, Altınkale travertenleri, sera alanları, çevre düzenlemeleri ve alt yapıya yönelik hizmetler sayesinde termalin turizm çekiciliği artmıştır.

Kaplıcanın kaynağını oluşturan Tepe Çermik, dermatolojik hastalıklar, romatizma, kadın hastalıkları, kemik ve kireçlenme hastalıkları, böbrek ve idrar yolları rahatsızlıkları gibi insan bünyesindeki bazı hastalıkları iyileştirici özelliği nedeniyle 200 yıldan daha fazla yöre halkı tarafından kullanılmaktadır (Bulut, 1999: 5). Geçmişte yöre halkı kaplıca suyundan yararlanmak amacıyla Haziran ayından itibaren çadır kurar ve kurulan çadır-kentler Ağustos-Eylül sonuna kadar burada kalırdı (Bulut, 1999: 5). Çadırlarda kalan nüfus 5000 kişinin üzerine çıkmaktaydı (Ergin, 1992: 1). Öte taraftan çadır sayısı yıllar içinde giderek azalmıştır. 1997 yılında kaplıcada kurulan çadır-baraka sayısı 1200 iken, 2001 yılında bu sayı 400'e düşmüştür (Çonkar & Gülmez, 2003:299). Çadır sayısının düşmesinde yapılan tesislerin katkısı, alternatif turizm alanlarının ortaya çıkması ve son yıllarda ekolojik bozulmalar sonucu kene ısırmasıyla bulaşan Kırım-Kongo hastalığının etkisi olmuştur (Şekil 2).

Şekil 2. Sıcak Çermiğin genel görünümü (Sivas Belediyesi, 2026).

Sivas Sıcak Çermik Kaplıca alanında farklı kapasite ve hizmetleriyle konaklama seçenekleri bulunmaktadır. Özel sektör tarafından işletilen The Green Park Termal Otel, belediye tarafından işletilen 29 oda 89 yatak kapasiteli Sefa Oteli ve çadır alanları bulunmaktadır. Belediyeden alınan verilere göre, 2025-2026 tarihleri arasında Sefa Otelde 2665 kişi yetişkin, 365 kişi çocuk olmak üzere 3030 kişi konaklamıştır. Bunun yanında 2023 yılında 176.522 kişi kaplıcadan yararlanmış, bu sayı 2024 yılında 210 204'e ve 2025 yılında 304 238 kişiye yükselmiştir (URL 1). Ayrıca bu alanda Maden Tetkik Arama Enstitüsüne ait tesisler, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi'ne ait Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon Merkezi (15 yatak) mevcuttur. Bu tesis fizik tedavi uzmanları gözetiminde romatoid artrit, osteoartrit, mekanik bel ağrıları, sıcak etkisiyle üriner sistemde meydana gelen taş hastalıkları ve eklem rahatsızlıklarına sahip hastaların tedavisinin yapıldığı ve hidroterapi üniteleri bulunan önemli bir sağlık merkezidir. Bu merkeze, Sağlık Bakanlığı tarafından 20.09.2005 tarih ve 60 sayı ile kaplıca işletme izni verilmiştir (URL 2). Yıl boyunca tam doluluk oranına sahip olan merkezde hastalığa ve tedavi süresine göre hastaların kalış süreleri bir hafta ile 21 gün arasında değişmektedir.

Bulut (1999) çalışmasında; kaplıca bölgesinde ikisi kapalı, ikisi de açık olmak üzere dört havuz olduğunu, kadın ve erkeklere birer kapalı, birer açık havuz hizmet ettiğini, çermik yerleşme alanında, peyzaj mimarîsi esaslarına göre düzenlenmiş camii, PTT, karakol, otopark alanları, lokantalar, fırınlar, kasap, çay bahçeleri parklar ve bunların piknik alanı olarak kullanımına yönelik çeşme ile gölgelikler yapıldığını belirtmiştir. Bunun yanında Tarım Müdürlüğü'nün yaklaşık 1,5 dö-

nümlük 5 adet sera uygulaması da tüm kaplıca bölgelerinin standart elemanlarından biri olarak bu kaplıca bölgesinde de yerini almıştır (Bulut, 1999; 1996; 2001). Son yıllarda tamamlanan Altınkale travertenleri ise çermik alanındaki başka bir çekicilik unsurunu oluşturmaktadır.

Sıcak Çermik önemli bir sağlık turizm merkezidir. Ancak bu kaynağın turizm içinde yerini alması ve sürdürülebilir olması amacıyla planlamalara, sağlıklı ve süreklilik içeren verilere ihtiyaç duyulmaktadır. Sıcak Çermik'ten yararlanan kişi sayısı net değildir. Çermiğin turizm merkezine dönüştürülmesi için sadece tesislerin modernize edilmesi, ulaşım olanaklarının iyi olması ve nüfusun varlığı yeterli değildir. Aynı zamanda çermik alanının nasıl kullanılacağı, seracılık ve çadırcılık örneğinde gibi yörenin sosyo-ekonomik açıdan güçlendirilmesi, turizm alanında hizmet verecek nitelikli elemanların yetiştirilmesi, eğlence merkezlerinin yapılması ve çermikten kaynaklanan çevre sorunlarının çözümlenmesi gerekmektedir. Yine kaplıca personelinin eğitimi önemli bir konudur. Hizmet ve servisin daha iyi verilebilmesi için, eğitilmiş iş gücünün sağlanmasıyla mümkündür. Diğer bir konu ise kaplıca ve yakın alanlarda yaşanan çevre sorunlarıdır. Kaplıca alanında taş ocağı olarak işletilen üç traverten sahasında kullanılan dinamitler sıcak su kaynağını (Ergin, 1992: 67) ve jeo-miras unsuru taşıyan traverten sırt ve köprülerini olumsuz yönde etkilemektedir. Jeotermal dolaşım sistemi içerisindeki traverten oluşumlarını besleyen Kalın Çayı, Yıldız Irmağı ve Kızılırmak sularının içme ve sulama amacıyla yoğun kullanılması, yeraltı beslenme havzasını olumsuz etkileyerek sıcak su kaynaklarının debisinde azalmaya neden olabilmektedir (Akbulut, 2010). Kaplıca ve yakın çevresindeki travertenlerde görülen bir diğer çevresel sorun da, Cehennem Mağarası ve Tepe Çermik çatlaklarının evsel atıklarla doldurulması, böylece rezervuar kirlenmesine ortam hazırlanmasıdır (Atiker, 1992: 32).

3.2. Sivas Soğuk Çermik

Soğuk Çermik, Sivas şehir merkezinin 20 km. kuzeydoğusunda Beypınar Köyü sınırları içerisinde Eskiköy Deresi vadisi boyunca konumlanmaktadır. Deniz seviyesinden 1410 m. yükseltide bulunan çermik ve çevresindeki önemli yükseltiler; kuzeyde Kızıldağ (2095 m), Gökçebel Tepesi (2040 m), Kule Tepesi (2024 m), Çavuşoğlu (2018 m); güneyde Toptaş Tepesi (1741 m.), Kayışkıran Tepesi (1668 m.) Tecirge Tepesi (1666 m.) ve Kayalıpınar Tepesi'dir (1609 m.).

Sahanın en eski jeolojik birimleri Üst Paleozoik yaşlı olup, yörede Plio-Kuvaterner'e kadar farklı yaş ve litolojik özelliklere sahip formasyonlar bulunmaktadır. Soğuk Çermik, travertenler üzerinde gelişen kuzey-güney doğrultulu tektonik çatlak sistemlerinden yüzeye çıkan, kalsiyum sülfatlı, bikarbonatlı sular

grubunda yer alan bir termal kaynak olup, kaynağın su sıcaklığı 26- 27 ° C, debisi 15 l/sn'dir (Kaçaroğlu & Kılıç, 1994: 216), (Tablo 2).

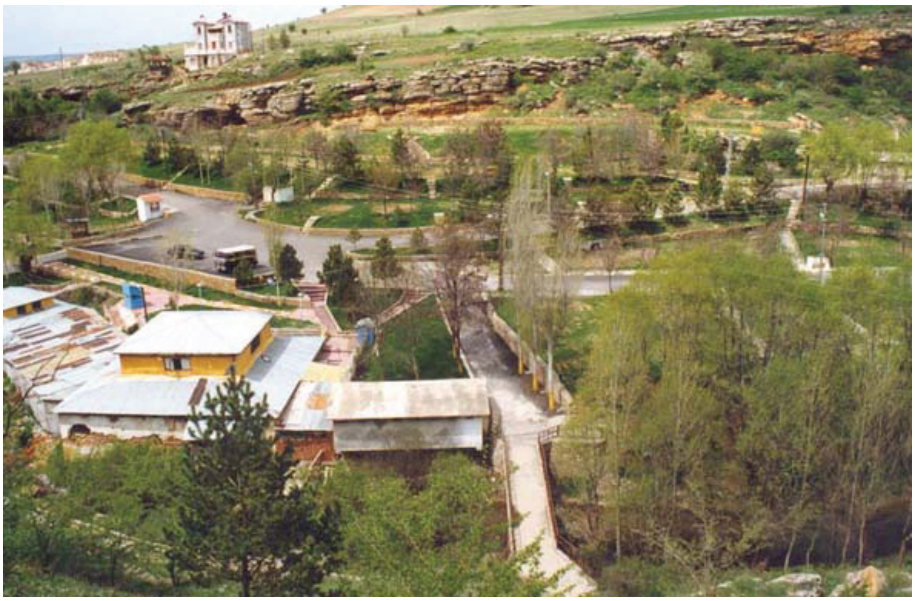
Tablo 2. Soğuk Çermik Sularının Fiziksel ve Kimyasal Özellikleri

Fiziksel Özellikler		**Kimyasal özellikler**		
		Katyonlar	**mg/ (f)**	**Milivol/lt**
Renk	Renksiz	Sodyum İyonu (na+)	95.703	4.161
Koku	Kokusuz	Kalsiyum İyonu (ca+)	256.512	12.800
PH	6.32	Magnezyum İyonu (Mg++)	60.780	5.000
Karbondioksit	Yok	Demir Alümin. İyonu (Fa Al)	5.697	0.206
Amonyak	Yok	Anyonlar	---	22.167
Nitrit	Yok	Sülfat İyonu (SO4)	9.957	0.207
Tortu	Var	Klorür İyonu (Cl)	105.080	2.960
İletkenlik (mm has)	2220	Hidrokarbonat İyonu (HCO3)	1159.000	19.000
Akım	15 l/s	Nitrat (NO3)	---	---
Toplam Sertlik (FS°)	47.4-95.5	Metalsilikat asidi (H2 SİO3)	3.900	---
Oksijen (mg/lt)	1.52	Toplam	1696.629	22.167

Kaynak: 19.07.1991 tarihli SSYB. Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı Çevre Sağlığı Müdürlüğü, Ankara 14-4/1613 sayılı, kimyager Handan DEMİRCİ ve kimya mühendisi Nermin ÖZER tarafından yapılan analiz sonuçlarıyla ilgili rapor (Aktaran: Bulut, 1999b).

Soğuk Çermik, Sivas halkının geleneksel olarak yararlandığı ve çermik kültürünün geliştiği tarihi bir geçmişe sahiptir. 1880 yılında Sivas'a gelen Cuinet seyahatnamesinde çermik hakkında bilgi vermiş; kaplıcanın merkezden 14 km uzaklıkta olduğunu, dar bir vadide bulunduğu ve insanların 10-15 gün çadırlarla buraya geldiklerini, dipten çıkan havuzda yüzdüklerini ve tedavi olduklarını belirtmiştir (Akt. Mahiroğulları, 1999: 17). Soğuk Çermik'te tarihi niteliği bulunan 2 adet havuz, 10 adet termal banyo ve 12 apart daire bulunmakta, büyük havuz 18 x 8 m ebatlarında ve 220 cm. derinlikte, küçük havuz 8 x 5 m boyutlarında ve 180 cm. derinlikte olup, üzeri kapalı havuzlardan hafta içinde yaklaşık 300–400 kişi yararlanmakta, hafta sonları ise ziyaretçi sayısı daha fazla olmaktadır (Bulut, 1999b; Kapluhan, 2019).

Sivas Belediyesi verilerine göre Soğuk Çermik bünyesinde 180 yatak kapasiteli 60 odaya sahip 2 otel ve 10 tane eşyalı prefabrik ev mevcuttur. Bu çermikte Sivas Belediyesi tarafından sosyal ve kültürel yaşamı destekleyen yatırımlara öncelik verilmiş, açık büfe kahvaltı veren lokanta, 2 kapalı havuz, 2 Türk Hamamı, 35 özel kabin banyo ve Aqua Park Yaşam Merkezi faaliyete geçirilmiştir (Şekil 3.).

Şekil 3. Çermikteki havuzların genel bir görünümü (http://www.kultur.gov.tr).

Soğuk Çermik suyu; romatizma hastalıkları, beyin ve sinir hastalıkları, osteoporoz, kronik bel ağrısı, kırık ve çıkık ile kadın hastalıkları tedavisinde kullanılmaktadır. İçme kürlerinde, karaciğer, safra kesesi, mide ve bağırsak fonksiyonları üzerinde düzenleyici bir etki öngörüldüğü kaydedilmektedir (Bulut, 1999b; Kapluhan, 2019). Çermiği ziyaret eden turist profilini yerli ziyaretçiler oluşturmaktadır. Sivas Belediyesi verilerine göre 2023 yılında kaplıcadan yararlanan ziyaretçi sayısı 41 000 kişidir (URL 1). Çermik aynı zamanda önemli bir dinlenme mesire alanı ve Ahmet Turan Gazi'nin Türbesinin bulunduğu yerdedir. Bu türbe çok sayıda ziyaretçiyi karşılamaktadır.

3.3. Kangal Balıklı Kaplıcası

Kangal Balıklı Kaplıcası, Sivas il merkezine 96 km. uzaklıkta, Kangal İlçesi'nin 14 km. kuzeydoğusunda Kavak Beldesi sınırları içerisinde yer almaktadır. Deniz seviyesinden 1450 m. yükseltide bulunan ve beş ayrı noktadan çıkan kaynaklarla beslenen kaplıca Çermik Dere Vadisi boyunca konumlanmıştır. Kaplıca ve yakın çevresindeki önemli yükseltiler; kuzeyde Yılanlıdağ (2599 m.) ve kuzeybatıda Çataldağ (2184 m.)'dır. Çermik Dere'yi besleyen başlıca kaynaklar litolojik yapısı kireçtaşlarına dayanan büyük ve küçük ölçekli faylarla çevrelenen Yılanlı Dağı ve Yama magmatikleridir (Garipağaoğlu, 2002). Kaplıcanın doğusunda geniş bir ya-

yılıma sahip olan Miosen yaşlı bu volkanitler aynı zamanda sıcak suların ısı kaynağıdır (Değirmenci, 1995: 72; Söylem, 1987:1-4; Uçurum ve Larson, 1999: 79).

Kangal Balıklı Kaplıca, yeraltına süzülen meteorik suların, jeotermal dolaşımın ardından fay zonlarını takip ederek sıcak su kaynakları şeklinde alüvyon tabandan kaynayarak yeniden yeryüzüne çıkmasıyla oluşmaktadır (Büyük, 1982; 2-12; Değirmenci, 1995: 75). Yüzeye çıkan kaynaklar üzerine beş havuz inşa edilmiş, benzer özellik gösteren yamaç kaynakları ise içme ve kullanma suyu olarak depo edilmiştir. Kangal Balıklı Kaplıcası'nın su sıcaklığı 36-37 ^{0}C olup, beş ayrı kaynaktan çıkan suların toplam debisi yaklaşık 130 lt/sn kadardır (Şengül vd., 2002: 203). Devlet Su İşleri (DSİ)'nin 1993'te Nisan-Temmuz aralığında gerçekleştirdiği ölçümlere göre kaplıca kaynaklarının toplam debisinin 161-256 lt/sn arasında değiştiği ve ortalama 192 lt/sn olduğu tespit edilmiştir (Değirmenci,1995, s.75). Kaplıcanın debisinde görülen değişimler yüzey sularıyla beslendiğinin kanıtıdır. Kaplıca suları, yaklaşık 5,5 g/lt toplam mineralizasyon değerine sahip olup toprak alkali ve bikarbonatlı sular sınıfında yer almaktadır. Tahsin (1932, s. 24) tarafından 1930 yılında gerçekleştirilen kimyasal analizlerde ise suyun berrak, renksiz ve kokusuz olduğu, toplam mineralizasyonunun 4,7 g/lt ve sıcaklığının 25 °C olduğu belirlenmiştir (Tablo 3).

Tablo 3. Kangal Balıklı Kaplıca Sularının Fiziksel ve Kimyasal Özelikleri

Katyonlar		**Anyonlar**	
Sodyum	20.0 mg/l	Bikarbonat	302.4 mg/l
Magnezyum	44.95 mg/l	Sülfat	46 mg/l
Amonyum	54.22 mg/l	Nitrat	3.32 mg/l
Çinko	0.02 mg/l	Klorür	23.92 mg/l
Selenyum	1.3 mg/l	Bromür	0.6 mg/ l
Kalsiyum	74.82 mg/l		
Ph	7.2	Sıcaklığı	36-37°C
Serbest Karbondioksit	8.88 mg/l	Serbest Oksijen	8.5 mg/l

Kaynak: Özçelik vd., 2000: 386.

Kangal Balıklı Kaplıcası; amonyum, kalsiyum, sodyum, sülfat, klorür ve magnezyum bakımından zengin olup, karbondioksitli su özelliği göstermekte; bu özelliği ile içme ve banyo kürlerinde kullanılmaya uygundur. Bunun yanında kaplıca suyunda bulunan ve ultraviyole ışınlarıyla etkileşim gösteren selenyumun, özellikle dermatolojik hastalıkların tedavisinde önemli rol oynamaktadır (Özçelik & Akyol, 2005; Sayılı vd., 2007, s. 626). Selenyum, serbest radikallerin hücreler üze-

rinde etkisini azaltan antioksidan enzim sistemlerinde görev almakta ve antimitotik özellik göstermektedir (Garipağaoğlu, 2002, s.207; Çayır, 2004, s. 47). Farklı ilaçların kullanıldığı ve tedavisi olamayan kronik bir deri hastalığı olan sedef hastalığının bilinen tek tedavi merkezidir (Özçelik vd., 2000, s. 386). Sedef hastalığı, vücut derisinin farklı yerlerinde görülen, pul pul beyazlıklar biçiminde oluşan ve ileri aşamasında deri üzerinde iltihaplanmalara dönüşen bir hastalıktır. Tedaviden olumlu sonuç alınabilmesi için 21 gün boyunca günde iki defa havuza girilmesi, bu süreçte alkol tüketiminden kaçınılması ve sabahları aç karnına birkaç bardak şifalı sudan içilmesi tavsiye edilmektedir (Özçelik & Akyol, 2008). Hastaların ortalama konaklama süreleri 11 gündür (Doğanay, 2001, s.328; Özçelik & Akyol, 2008, s.54).

Kangal Balıklı Kaplıcası selenyum içeren suyunun yanında özellikle sedef hastalığın (psoriasis) tedavisinde balıkların ve klimaterapinin de önemli etkisi bulunmaktadır. Kaplıca, özellikle sedef hastalığı, egzama ve çeşitli dermatolojik rahatsızlıkların tedavisinde kullanılan doğal balık tedavisi (ihtiyoterapi) ile diğer kaplıcalardan ayrılmaktadır. Kaplıcada yaşayan 2-10 cm. büyüklüğündeki Cyprinide (Sazangiller familyasından), Cyprinion Macrostamus (Beni balığı) ve Gara rufa (Yağlı balık) türleri, termal suyun etkisiyle yumuşayan ölü deri dokularını temizleyerek tedavi sürecine katkı sağlamaktadır (Özçelik vd., 2000, s. 386; Şengül vd., 2002, s.204). Bu özgün doğal tedavi yöntemi, kaplıcaya uluslararası ölçekte önemli bir sağlık turizmi potansiyeli kazandırmaktadır (Sayılı vd.,2007, s. 626), (Şekil 4.).

Şekil 4. Kangal Balıklı Kaplıcasının genel bir görünümü (Sivas Valiliği, 2026)

Kaplıcanın bir diğer özelliği ise klimaterapi etkisine sahip olmasıdır. Deniz seviyesinden 1600 m yükseltide kuzeybatı - güneydoğu yönlü dar bir vadinin içinde bulunan kaplıcada vadinin çıkış noktasını oluşturan kaynaklar güney yamaçlarda yer alır ve böylece güneş enerjisinden kuzey yamaçlara göre daha fazla yararlanılır. Çermik Deresi vadisi boyunca iri çakıllı, açık renkli konglomeratik kireçtaşı tabakalarını gözlemek mümkündür. Dik ve derin bir topografya sunan bu vadinin eğim şartları, topografik uzanımı ve yüzeyin açık renkli kireçtaşı tabakalarından meydana gelmesi güneş radyasyonunun etkisini artırmakta ve doğal ultraviyole dozu yüksek olmaktadır (Atalay, 1994: 76-78). Günümüzde İsrail ve Yugoslavya'da bulunan sedef hastalığı tedavi merkezlerinde klimaterapi yoğun bir şekilde uygulanmaktadır (Garipağaoğlu, 2002, s.208). Nitekim doğal ultraviyole ışınlarının etkisinde kalan hastalarda iyileşme görülür. Çünkü güneş ışınları vücuda nem kaybettirir ve deride sedef hastalığının oluşturduğu yaraları kurutur. Kaplıcada, 11:00–14:00 arası direkt ultraviyoleye maruz kalan hastalar 10- 15 kişilik gruplar halinde havuzlardan yararlanmaktadır (Özçelik & Akyol, 2008: 54). Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Dermatoloji bölümü, kaplıcanın sedef hastalığı üzerine etkileri konusunda araştırmalara sahiptir. Yapılan çalışmalarda tek başına kaplıca yeterli olmasa da sedef hastalarında iyileşme oranının arttığı belirtilmiştir (Çayır, 2004: 19-24; Özçelik & Akyol, 2008: 54). Kangal Balıklı Kaplıcası, sedef hastalığı yanında romatizma hastalıkları, sinirsel rahatsızlıklar, kadın hastalıkları, kırık-çıkık rahatsızlıkları, mide, bağırsak ve böbrek hastalıkları, yılancık, ülser ve diğer deri hastalıkları için çok iyi gelmektedir (Doğanay, 2001, s. 328). Bunlardan yılancık, 20–25 cm. arasında uzunlukları değişen şifalı yılanların hastaya birkaç kez gelmesiyle iyileşen bir hastalıktır (Selvi, 1996, s.115).

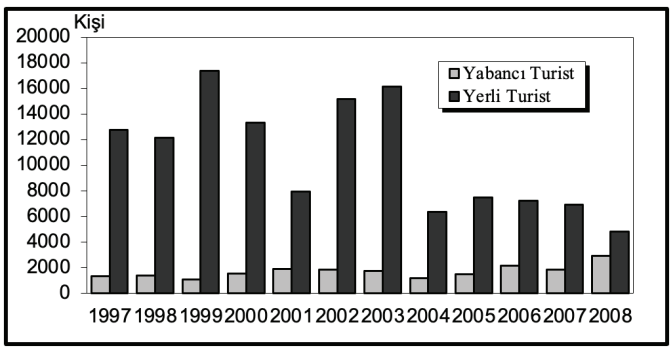
Kangal Balıklı Kaplıcası'nın ziyaretçi profili, ağırlıklı olarak sedef hastalığı tedavisi amacıyla gelen yerli ve yabancı turistlerden oluşurken, yaz aylarında rekreasyon ve sağlık amaçlı kaplıcadan yöre halkıda yararlanmaktadır. Bu kapsamda ziyaretçiler, uzun süreli kür programına katılan sağlık turistleri ile günübirlik veya kısa süreli rekreasyon amaçlı gelen ziyaretçiler olmak üzere iki grupta kategori edilebilir. Sayılı vd., (2007, s. 627-628), 2004 yılı Haziran-Ağustos aralığında 104 ziyaretçi üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmada, ziyaretçilerin büyük bir bölümünün erkek, 45 yaş altı ve yükseköğrenim mezunu olduğu; kaplıcaya geliş nedenlerinin tedavi amaçlı olduğunu belirlemiştir. Ayrıca ziyaretçilerin büyük çoğunluğu tedaviden fayda göreceğine inandığı, tanıtımının yetersiz olduğunu ifade etmişlerdir. Sağlık turizmi için gelen ziyaretçiler uzun süreli konaklama ve tedavi süreçleri nedeniyle konaklama, sağlık, yeme-içme ve diğer turistik hizmetlere daha fazla harcama yapmakta, kaplıcanın yöre ekonomisine sağladığı katkı değerini arttırmaktadır (Selvi, 2008, s. 285). Kaplıcaya gelen ziyaretçilerin ülkelere göre

dağılımına bakıldığında, Ortadoğu ülkeleri ilk sırada yer almakta, bunu Almanya, İngiltere, Belçika, Finlandiya, Fransa ve Japonya gibi OECD ülkeleri takip etmektedir (Selvi, 1996, s.120). Sivas İl Kültür Turizm Müdürlüğü verilerine göre, 2008 yılında kaplıcayı ziyaret eden yabancı turist sayısı 2928 ve toplam turist sayısı ise 7781'dir (Tablo 4; Şekil 5).

Tablo 4. Kangal Balıklı Kaplıcaya Gelen Yerli ve Yabancı Turist Sayısı

Yıllar	Yabancı Turist	Yerli Turist	Toplam
1997	1 365	12 748	13 843
1998	1 426	12 141	13 567
1999	1 113	17 393	18 506
2000	1 538	13 307	14 845
2001	1 906	7 935	9 841
2002	1 867	15 152	17 019
2003	1 774	16 150	17 924
2004	1 223	6 358	7 581
2005	1 526	7 503	9 029
2006	2 196	7 222	9 418
2007	1 876	6 907	8 783
2008	2 928	4 853	7 781

Kaynak: Sivas İl Turizm Müdürlüğü verileri.

Şekil 5. Kangal Balıklı Kaplıcaya Gelen Yerli ve Yabancı Turist Sayısı

Kangal Balıklı Kaplıcası, özel bir şirket tarafından 49 yıllığına kiralanmış, ancak işletme ve kurumlar arasında yaşanan sorunlar nedeniyle bugün işletme hizmet vermeyi durdurmuştur. Kaplıca bünyesinde bir otel, iki motel ve toplam 300 yatak kapasiteli 137 oda bulunmakta; 150 çadır ve karavan alanı mevcut olmakta; doluluk oranı mevsimlere göre değişiklik göstermektedir. Yaz aylarında doluluk oranı

% 100, ilkbahar % 97, sonbahar % 95 ve kış % 80'dir. Bu durum yatak kapasitesinin düşük olması ve sedef hastalığının bilinen tek tedavi merkezi olmasından kaynaklanmaktadır (Selvi, 1996: 122). Kaplıcada açık-kapalı 5 adet havuz, 16 adet özel banyo odası, mini market, çocuk parkı, PTT ve açık çay bahçesi mevcuttur. Önemli bir sağlık turizm merkezi olmasına rağmen hastalara sağlık hizmeti verecek personel istihdamı yeterli değildir ve donanımlı bir sağlık merkezi bulunmamaktadır.

Bir bölgede turizmin gelişmesini sağlayan önemli faktörlerden biri ulaşımdır. Kangal Balıklı Kaplıcası'na ulaşım karayolu ve demiryolu aracılığıyla sağlanmaktadır. Sivas'a 98 km., Kangal ilçesine 13 km., buradan da Kavak beldesine kadar 5 km. asfalt yol bulunur. Kavak Beldesinden Kangal Balıklı Kaplıcası'na kadar yol stabilize özellik gösterir. Sivas-Malatya demiryolu kaplıcanın 5 km. uzağından geçer. Turla gelen ve havayolunu kullanan turistler için özel servis mevcuttur. Kaplıcanın yakınında tesisler dışında yerleşim alanı yoktur. Kangal ilçesinden kaplıcaya her yarım saatte bir minibüs seferleri düzenlenmektedir.

3.4. Diğer Kaplıcalar ve Termal Kaynaklar

Sivas'ta bu üç kaplıca yanında Ortaköy ve Alaman kaplıcaları (Şarkışla), Kalkım (Kangal), Gündoğan, Uyuz Çermiği, Hamzaşeyh ve Çermik Pınarı (Yıldızeli), Akçaağıl kaplıcası (Suşehri), Doğantepe kaplıcası (Akıncılar) diğer önemli doğal kaynakları bulunmaktadır. Şarkışla İlçesine 33 km uzaklıkta bulunan Akçakışla Beldesine bağlı Alaman köyü sınırları içerisinde yer alan Alaman kaplıcasının suları, yüksek oranda kükürt içermekte, romatizma ve deri hastalıklarına, özellikler uyuz hastalığına iyi gelmektedir. Öte taraftan bu kaplıcanın suyu içilmez (Tahsin, 1932: 29).

Sivas–Kayseri yolunun güneydoğusunda, Şarkışla İlçesi'nin 30 km. güneybatısında yer alan Ortaköy kaplıcası ve yakın çevresinin jeolojik birimlerini Eosen'den Kuvaterner'e kadar farklı birimler görülmekte ve batısında bulunan fay sistemi nedeniyle kaplıca oluşmaktadır (Gündoğan vd., 2005, s.6). Kaplıcanın suları yüksek oranda kükürt içerdiğinden, banyo kürleri yoluyla deri hastalıklarına iyi gelmektedir. Su sıcaklığı 25º C ve kaynak verimi 5lt/sn.dir. Kaplıca dar bir alanda kuruludur. Ortaköy Vakfı tarafından işletilen kaplıcada baraka şeklinde 16 oda bulunmakta, su ihtiyacı tesisler içindeki çeşmeden ve ulaşım özel araçlarla sağlanmaktadır. Kaplıcada birbirine bitişik iki havuz ve duş yerleri vardır. Kaplıcayı günde 10-20 arasında kişi ziyaret etmekte, ziyaretçiler çoğunlukla yöre halkı olmak üzere, Sivas merkezden ve yurt dışından gelen Türk turistler oluşturmaktadır (Kızıldağ, 2005:47).

Suşehri ilçesinin Akçaağıl Köyü, Kelkit Çayı'nın güney kenarında konumlanan Akçaağıl Çermiği suyunun sıcak olması nedeniyle şişmanlık ve kadın hastalıkları gibi çok sayıda hastalığa iyi gelmektedir. Halkın ilgi duyduğu bu çermikte, kadın ve erkekler için ayrı banyolar mevcuttur. Akıncılar ilçesi Doğantepe köyünde karbonat içerikli sıcak su kaynağı yerel halk tarafından rekreasyon amaçlı kullanılmaktadır. Balıklı kaplıcaya alternatif olan Kalkım Kaplıcası, etüt çalışmalarının tamamlandığı yatırım aşamasına geçebilecek doğal bir kaynaktır. Uyuz Çermiği ise felç başta olmak üzere uyuz, egzama ve diğer dermatolojik hastalıkların tedavisinde yerel halk tarafından kullanılan doğal bir kaynaktır.

4. Sonuç ve Öneriler

Sivas ili, jeolojik yapısı ve tektonik özellikleri sayesinde Türkiye'nin önemli termal kaynak alanlarından biridir. Sıcak Çermik, Soğuk Çermik, Kangal Balıklı Kaplıca ve Kalkım hidrojeolojik özellikleri, su kalitesi ve tedavi potansiyelleri ve son yıllarda kurumların yaptığı yatırımlar sayesinde sağlık turizmin temel çekim merkezleri haline gelmişlerdir. Bunun yanında Alaman, Ortaköy, Kalkım, Uyuz Çermiği, Hamzaşeyh Çermiği, Doğantepe ve Akçaağıl gibi küçük ölçekli termal kaynaklarda yerel ölçekte önemli doğal kaynaklardır.

Araştırmanın bulguları, Sivas kaplıcalarının özellikle romatizma hastalıkları, kadın hastalıkları, kemik erimesi, felç, dermatolojik hastalıkların tedavisinde önemli bir potansiyele sahip olduğunu göstermektedir. Özellikle Kangal Balıklı Kaplıcası, sedef hastalığının dünyada bilinen tek tedavi merkezidir. Balık tedavisi, selenyum suyu ve klimaterapiye uygun koşulları sayesinde uluslararası düzeyde özgün bir turizm destinasyon merkezidir. Sıcak Çermik ise son yıllarda yapılan kamu yatırımları ve özel girişimciler sayesinde sağlık turizmi açısından yeniden önem kazanmıştır. Altınkale travertenleri, Motorsiklet Festivali, park alanları, Aqua park ve market hizmetleri oluşturulan bu yeni kaplıca alanı bir rekreasyon sahası ve turizm çekim merkezidir. Soğuk Çermik ise tarihi kaplıca kültürünün korunduğu ve modern tesislerin inşa edildiği yerel halkın daha fazla hizmet aldığı bir kaplıcadır.

Termal kaynaklar sahip oldukları potansiyele rağmen hizmet ve alt yapı problemleri bulunmaktadır. Özellikle düzenli ziyaretçi istatistiklerinin yetersizliği, bazı tesislerde modern sağlık hizmetlerinin olmaması, tanıtım faaliyetlerinin yetersizliği, çevre koruma ve sürdürülebilir yaklaşımların belirlenmemesidir. Bunun yanında kaplıcaların yakın çevresinde bulunan ve jeoturizm için potansiyel oluşturan traverten yataklarının korunmaması, yönetim ve planlama sorunları, çöp sorunu uzun vadeli kaynak yönetimi için önemlidir. Bu kapsamda termal alanların taşıma kapasitelerinin belirlenmesi, düzenli ziyaretçi ve sağlık verilerinin kayıt altına alınması, veri havuzunun oluşturulması, üniversite-yerel yönetim ve özel sektör

işbirliğinin güçlendirilmesi, tesislerin uluslararası standartlara ulaştırılması ve hizmet modelinin geliştirilmesi hedefler ve amaçlar arasında yer almalıdır. Özellikle kamu-özel sektör arasında sorun teşkil eden Kangal Balıklı Kaplıcası ile ilgili sürecin hızla çözüme kavuşturulması, bu alanın yeniden planlanması ve sürdürülebilir yönetim sürecinin başlatılması, tanıtımının yapılması; Soğuk Çermik'te geliştirilen konaklama, rekreasyon ve çevre düzenleme çalışmalarının sürdürülebilir yönetim planının yapılması; Sıcak Çermik'te ise termal turizm ve jeoturizm faaliyetlerinin bütünleştirmesi ve yeni destinasyonların tespiti gerekmektedir. Sivas'ta termal kaynak envanterinin güncelleştirilmesi, hidrojeolojik etütlerinin ayrıntılı olarak yapılması, doğal kaynakların korunması, alternatif sağlık turizmi güzergâhları oluşturulması termal turizm çeşitliliğini artıracaktır.

Sonuç olarak Sivas, sahip olduğu termal kaynak zenginliği, doğal çevre özellikleri ve köklü kaplıca kültürüyle Türkiye'nin sağlık turizminde gelişme potansiyeli yüksek illerinden biridir. Bu potansiyelin ekonomik değer kazanması, doğal kaynakların korunması, bilimsel araştırmaların artırılması, alt yapı yatırımlarının sürdürülmesi ve sürdürülebilir turizm politikalarının uygulanmasına bağlıdır.

Kaynakça

Akbulut, G. (2010). Türkiye'de kaplıca turizmi ve sorunları. Gaziantep Sosyal Bilimler Dergisi, 9 (1), 35-54. https://izlik.org/JA45TR38ZK

Aksu, R. (2009). Ayaş (Ankara) kaplıcalarının termal turizm açısından değerlendirilmesi (Tez No. 238364) [Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Atalay, İ. (1994). Genel fiziki coğrafya. Ege Üniversitesi Basımevi.

Atasoy, A., & Çitçi, M. D. (2009). Kolan (Elâzığ) kaplıcaları. Turkish Studies, 4(8), 493–510. https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.963

Atiker, M. (1992). Sivas-Sıcak Çermik yöresinin jeomorfolojisi (Rapor No. 9590). Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü (MTA).

Avşin, N., Kıvrak, A., & Kavak, E. (2019). Budaklı (Bitlis) Kaplıcasının jeokimyasal özellikleri ile alanın jeolojik ve coğrafi yapısı arasındaki ilişki. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 105–124. https://izlik.org/JA29TP45AT

Ayaz, E. & Gökçe, A. (1998). Sivas kuzeybatısındaki Sıcak Çermik, Sarıkaya ve Uyuz Çermik traverten yataklarının jeolojisi ve oluşumu. Cumhuriyet Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Dergisi, 15 (1), 1-12. https://dergipark.org.tr/tr/download/issue-full-file/30472

Ayik, U. (2016). Türkiye'de alternatif turizm faaliyetlerinin gelişen bir kolu olarak kaplıcalar: Tuzla İçmeler örneği. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 15(1), 149-169. https://doi.org/10.21547/jss.256739

Aylar, F. (2015). Orta Karadeniz'de yeni gelişen bir termal turizm merkezi: Gözlek Kaplıcası (Amasya). Doğu Coğrafya Dergisi, 19(32), 261-276. https://doi.org/10.17295/dcd.51658

Aymankuy, Y., Akgül, V., & Can Akgül, C. (2012). Termal konaklama işletmelerinde müşteri memnuniyetine etki eden unsurlar "Gönen Kaplıcaları örneği". Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 15(28), 223-240. https://izlik.org/JA38SN36WF

Başkaya, Z. (2015). Coğrafi etmenler ve termal turizm potansiyeli açısından Çermik (Diyarbakır) kaplıcalarının değerlendirilmesi. Turkish Studies, 10(6), 307–340. https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.8175

Baştürk, Y. A., & Sağlık, E. (2020). Termal otel işletmelerinde hizmet kalitesinin müşteri memnuniyetine etkisi: Sivas Sıcak Çermik ve Yozgat Sorgun kaplıcalarında bir uygulama. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 44(1), 37–54. https://izlik.org/JA98FB47MC

Bulut, İ. (1997). Turistik potansiyeli yönünden Yozgat ili kaplıcaları. Doğu Coğrafya Dergisi, 2, 69-114. https://izlik.org/JA28CT62FW

Bulut, İ. (1998). Reşadiye kaplıcalarının coğrafi etüdü. İçinde 15. Türkiye Jeomorfoloji Bilimsel ve Teknik Kurultayı Bildiri Özetleri (ss. 19–33). Türkiye Jeomorfoloji Derneği.

Bulut, İ. (1999a). Kökeni termal kaynaklara dayanan bir yerleşme: Sivas Sıcak Çermik. Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, 119, 187–208. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/366940816_Kokeni_Termal_Kaynaklara_Dayanan_Bir_Yerlesme_Sivas_Sicak_Cermik

Bulut, İ. (1999b). Soğuk Çermik kaplıcalarının coğrafi etüdü. Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi. (Baskıda).

Bulut, İ., & Girgin, M. (2001). Bingöl Kös kaplıcalarının coğrafî etüdü. Doğu Coğrafya Dergisi, 7(5), 59-81. https://izlik.org/JA36YE62GG

Büyük, M. (1982). Sivas- Kangal Balıklı Kaplıcası'nın hidrojeoloji ön raporu. (Rapor No. 7246). Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü (MTA), 1-12.

Cater, J. M. L., Hanna, S. S., Ries, A. C., & Turner, P. (1991). Tertiary evolution of the Sivas Basin, central Turkey. Tectonophysics, 195(1), 29–46. https://doi.org/10.1016/0040-1951(91)90142-F

Çayır, H., (2004), Kangal Balıklı Kaplıcasın'da psoriasis tedavisinin etkinliği ve psikolojik değişimler (Tez No. 157061) [Uzmanlık Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Çeşmeci, N. (2025). Bayramhacı Kaplıcalarında Termal Turizm: Çevrimiçi Değerlendirmeler Işığında Geliştirme Önerileri. Uluslararası Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi, 9(1), 49-63. https://doi.org/10.30625/ijctr.1619070

Çetin, T. (2011). Termal turizm potansiyeli açısından Kozaklı (Nevşehir) kaplıcaları. Turkish Studies, 6(1), 878–902. http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.2053

Çonkar, K., & Gülmez, M. (2004). Termal turizm açısından Sivas'ın yeri ve önemi. İçinde Cumhuriyetin 80. Yılında Sivas Sempozyumu Bildirileri (ss. 289–310).

Değirmenci, M. (1995). Balıklı Kaplıca'nın (Sivas-Kangal) hidrojeolojik özellikleri. Yerbilimleri, 16 (17), 69-87. https://izlik.org/JA54BG97BP

Deniz, M. (2016). Termal turizm açısından Kayaağıl termal tesisleri (Uşak). Tarih Okulu Dergisi, 9(25), 311–349. https://doi.org/10.14225/Joh875

Deniz, M., & Doğanay, H. (2016). Alangüllü-Elengüllü (Germencik-Bozköy) Kaplıcası. Doğu Coğrafya Dergisi, 21(36), 157–182. https://doi.org/10.17295/dcd.17455

Doğanay, H. (1989). Erzurum'un termal turistik potansiyeli. Turizm Yıllığı (1988–1989), 156-174.

Doğanay, H. (2001). Türkiye turizm coğrafyası. Çizgi Kitabevi.

Doğanay, H., & Soylu, H. (1999). Deliçermik Kaplıcası'nın turizm açısından önemi. Türk Coğrafya Dergisi, 34, 1-18. https://izlik.org/JA49UW54UW

Doğaner, S. (2001). Türkiye turizm coğrafyası. Çantay Kitabevi.

Eban, F., & Samırkaş Komşu, M. (2019). Kahramanmaraş Ilıca Kaplıcaları'nın termal turizm potansiyeli açısından değerlendirilmesi. Gastroia: Journal of Gastronomy and Travel Research, 3(4), 653-671. https://doi.org/10.32958/gastoria.581193

Ergin, Ç. (1992). Sıcak Çermik (Sivas-Yıldızeli) yöresinin jeolojisi ve jeotermal enerji olanakları, (Tez No. 24825) [Yüksek Lisans Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Erişen, B. (1987). Jeotermal enerji, kullanımı ve Türkiye'deki durumu. Jeomorfoloji Dergisi, 15, 73–81.

Garipağaoğlu (Farımaz), N. (2002). Türkiye'den sağlık turizmine bir örnek: Sivas Kangal Balıklı Kaplıcası. Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, 141, 199-210.

Gülersoy, A. E. (2022). Doğanbey (Seferihisar) Kaplıcaları. İçinde N. Kozak & M. Kozak (Ed.), Türkiye Turizm Ansiklopedisi (1. bs.). Detay Yayıncılık.

Gündoğan, İ., Önal, M., & Depçi, T. (2005). Sedimentology, petrography and diagenesis of Eocene- Oligocene evaporites: The Tuzhisar Formation, SW Sivas Basin, Turkey", Journal of Asian Earth Sciences, 25 (5), 791-803. https://doi.org/10.1016/j.jseaes.2004.08.002

Güzel, A., Çiftçi, C., & Atay, Y. (2013). Kaplıca turizmi potansiyeli açısından Şanlıurfa Karaali Kaplıcası. The Journal of Academic Social Science Studies, 6(7), 513–535. https://doi.org/10.9761/JASSS1723

İbret, B. Ü. (2011). Türkiye'de yeni gelişen bir termal turizm merkezi: Çavundur Kaplıcası. Doğu Coğrafya Dergisi, 12(18), 135–164. https://izlik.org/JA82LE62NC

Kaçaroğlu, F. & Kılıç, N. (1994). Soğukçermik (Sivas) sıcaksu kaynağının hidrojeolojisi. Jeotermal Uygulamalar Sempozyumu (27-30 Eylül 1994), 216-224.

Kambur, E.S., Arı, H.O. & Yıldırım, H.H. (2026). Termal sağlık turizmi çerçevesinde Türkiye'nin mevcut durumuna yönelik değerlendirme. Sağlık Akademisyenleri Dergisi, 13(2), 475-785. https://doi.org/10.52880/sagakaderg.1743859

Kapluhan, E. (2019). Sivas Sıcak-Soğuk Çermik kaplıcaları, İçinde, Kozak, N. (Editör), Online Türkiye Turizm Ansiklopedisi, https://turkiyeturizmansiklopedisi.com/sivas-sicak-soguk-cermik-kaplicalari (Erişim tarihi: 02.11.2026).

Karademir, N., Sandal, E. K., & Bilinir, Ş. (2019). Döngele Kaplıcası (Kahramanmaraş)'nın termal turizm potansiyeli ve sosyo-ekonomik katkıları. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16(2), 640–670. https://doi.org/10.33437/ksusbd.601710

Karaman, F. (2001), Sâlnâme-i Vilâyet-i Sivas (Sivas, Amasya, Tokat ve Karahisar-ı Şarkî) (1308/1890), Acar Matbaacılık.

Kaya, A. (2023). Kaplıcalardan Termal Otellere: Yalova Termal. Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7(2), 1812-1832. https://doi.org/10.30561/sinopusd.1361219

Kılıç, N. (1993), Soğuk Çermik (Sivas) Sıcaksu Kaynağı ve Civarının Hidrojeoloji İncelemesi, (Tez No. 30388) [Yüksek Lisans Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Kılıçaslan, A. & Aydınözü, D. (2014). Afyon ilinde kaplıca turizmi ve özellikleri. Türk Coğrafya Dergisi, 35, 247–259. https://izlik.org/JA32YJ39PD

Kızıldağ, H. (2005). Sivas ilinde bulunan kaplıcalar ve bu kaplıcaların il turizmine katkısı, Cumhuriyet Üniversitesi, Bitirme Ödevi.

Mahiroğulları, A. (1993). XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Sivas'a Gelen Bir Fransız Seyyah: Vital Cuinet" Revak Dergisi, 14-20.

Öcal, T. (2005). Termal turizm açısından Çiftehan Kaplıcası. Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9(3), 201–220. Erişim adresi: https://www.academia.edu/87257947/%C3%96CAL_T_TERMAL_TUR%C4%B0ZM_A%C3%87ISINDAN_%C3%87%C4%B0FTEHAN_KAPLICASI_

Özav, L. (1994). Gediz-Ilıcalı termal turizm merkezi. Turizm Yıllığı, 94, 230–247.

Özçelik, S. & Akyol, M. (2005). Psoriazisde balneoterapi ve alternatif tedaviler (Sivas Kangal Balıklı Kaplıca), Dermatoloji, 13, Abstract.

Özçelik, S., & Akyol, M. (2008). Psoriasis-klimaterapi. Türkderm–Türk Arşivi Dermatoloji ve Veneroloji Dergisi, 42(Özel Sayı 2), 51–55. Erişim adresi: https://pdf.journalagent.com/turkderm/pdfs/TURKDERM_42_SUP_2_51_55.pdf?utm_source

Özçelik, S., Polat, H.H., Akyol, M., Yalçın, D.Ö. & Marufihah, M. (2000). Kangal hot spring with fish and psoriais treatment. The Journal of Dermatology, 27, 386-390. https://doi.org/10.1111/j.1346-8138.2000.tb02188.x

Özel, U. P. (2017). Türkiye'de termal turizmin önemi ve Lâdik-Hamamayağı Kaplıcaları. Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 1(1), 26–32. https://izlik.org/JA77BK62XF

Özgüç, N., (1998), Turizm Coğrafyası, Çantay Kitabevi.

Sandal, E., & Karademir, N. (2015). Ilıca (Kahramanmaraş) kaplıcalarında termal turizm odaklı rekreasyon faaliyetleri. Türk Coğrafya Dergisi, 64, 39-50. https://izlik.org/JA87TS32LX

Sayılı, M., Akça, H., Duman, T., & Esengun, K. (2007). Psoriasis Treatment Via Doctor Fishes As Part of Health Tourism: A Case Study of Kangal Fish Spring, Turkey. Tourism Management 28, 625-629. https://doi.org/10.1016/j.tourman.2006.08.010

Selvi, M. S., (1996), Bir Turizm potansiyeli olarak kaplıca turizminin değerlendirilmesi Kangal Balıklı Kaplıca Uygulama Çalışması, (Tez No. 51944) [Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Selvi, M. S., (2008), Sağlık turizmi" Turistik Ürün Çeşitlendirilmesi, Nobel Yayıncılık.

Sevindi, C. (2008). Sağlarca Kaplıcası'nın (Siirt) termal turizm potansiyeli. Sosyal Bilimler Dergisi, 8(40), 115–131. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/ publication/353132037_ Saglarca_Kaplicasinin_Siirt_Termal_Turizm_Potansiyeli_Thermal_Tourism_Potential_ of_Saglarca_Hot_Spring_Siirt_Cemal_SEVINDI

Sevindi, C., & Özdemir, M. (2001). Sarmaşık Kaplıcası. Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 27, 159–173.

Söylem, B. (1987). Sivas-Kangal-Balıklı çermik ve çevresi hidrojeolojik etüd. Devlet Su İşleri. XIX. Bölge Müdürlüğü Raporu, 1–4.

Şengül, B., Kesim, D., Törnük, M., & Alkan, M. (2002), Sivas ili çevre durum raporu, Sivas İli Valiliği Yayınları.

Tahsin, H. (1932), Sivas Vilayeti Sıhhi ve İçtimaî Coğrafyası, T.C. Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti Neşriyatından 32, Sivas.

Taşlıgil, N. (2014). Manisa'nın termal turizm potansiyeli. Türk Coğrafya Dergisi, 30, 299–317. https://izlik.org/JA72JT77NP

Tıraş, M. (2014). Haruniye Kaplıcaları. Türk Coğrafya Dergisi, 43, 97–108. https://izlik.org/JA47HM43BP

Toroğlu, E., & Ceylan, S. (2014). Niğde yöresi kaplıca, içmece ve doğal mineralli suları, sorunlar ve öneriler. Doğu Coğrafya Dergisi, 18(30), 47–70. https://izlik.org/JA44LZ64KC

Tuncel, M., & Doğaner, S. (1992). Kütahya'da kaplıca turizmi. Ege Coğrafya Dergisi, 47–60. https://izlik.org/JA92UD79MY

Uçurum, A., & Larson, L.T. (1999), Geology, base-preciousmetal concentration and genesisi of the silica- carbonate alteration (listwaenites) from Late Cretaceous Ophiolitic Melages at Central East Turkey, Chemie der Erde, Nevada.

Ünlü, M. (1998). Demirci-Hisar kaplıcaları (Manisa). Türk Coğrafya Dergisi, 33. 559-579. https://izlik.org/JA39FJ98JH

Zaman, M., & Birinci, S. (2011). Doğu Karadeniz'de termal turizminin geliştirilebileceği merkezlere yeni bir örnek: İkizdere Kaplıcası. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 15(1), 405–429. https://izlik.org/JA35DH26DA

URL 1: https://www.sivas.bel.tr/upload/files/2025-performans-programi/2025-performans-programi_6903.pdf?utm_source

URL 2: http://www.kultur.gov.tr/TR/Belge 23.04.2009).

Sivas Valiliği Fotoğraf Arşivi (2026).

Sivas Belediyesi Görsel Arşivi (2026).

45. BÖLÜM

SİVAS KENTİNDE YENİ ADLANDIRILAN YERLER VE MEKANLAR

Özgenur BEKTAŞ
ORCID No:0009-0000-8807-8256
Prof. Dr. Erdal AKPINAR - Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
ORCID No:0000-0002-5281-9785

Özet

İnsanoğlu içerisinde kendisinin de olduğu evrendeki tüm nesneleri, yerleri, mekanları, duyguları, değerleri ve düşünceleri adlandırmaya çalışmıştır. Bu kapsamda bazan birinin, bazan da bir grup insanın ortak fikirde mutabık kalarak verdikleri yer ve mekân adları, zamanla o yerin kimliğinin en önemli parçası olmuştur. Yer adları bu yönüyle hem aidiyet sembolü hem de kültür aktarıcısıdır. Böyle olmakla birlikte yeryüzündeki her şey zamanla değiştiği gibi, yer adları da az ya da çok bu değişimden payını almaktadır. Bu çalışmada, Sivas kentinin toponimisi ve kentte yer ve mekân adları bakımından son yıllarda yaşanan değişiklikler araştırılmıştır. Araştırmanın amacı yer adlarındaki değişimin yapısını ve boyutlarını belirlemek, yeni adlandırmalar üzerinde etkili olan faktörleri ortaya koymak suretiyle Türk Kültür Coğrafyası ve kentsel toponimi literatürüne katkıda bulunmaktır. Bu, kültürel coğrafya yaklaşımıyla yapılmış bir durum analizi çalışmasıdır. Kentte adlandırılan mahalle, cadde, sokak, meydan, cami, okul, park ve kültür merkezi gibi kamusal nitelik taşıyan yer ve mekân adları tespit edilmiş, kodlanmış, sınıflandırılmış ve analiz edilmiştir. Bulgularımıza göre, Sivas kentinde eski yer ve mekân adları kadim tarihinin ve güçlü Türk İslam kültürünün etkisiyle nispeten varlığını korumayı başarmıştır. Diğer yandan kentin giderek büyümesine ve gelişmesine paralel olarak ortaya çıkan yeni yer ve mekanlara verilen adlar genel olarak

halkın milli ve manevi değerleriyle uyumludur. Nitekim, yeni adlandırılan yerlere ve mekanlara genellikle yakın geçmişte terör olaylarında şehit düşen güvenlik mensuplarının adları verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kentsel toponimi, Sivas, Yeni yer adları, Kültürel coğrafya.

1. Giriş

İnsanlar, hayatları boyunca yaşadıkları çevreye deneyimledikleri her türlü olay ve olguya ait izler bırakırlar. Toplumların doğaya dair gözlemlerini, bilgi ve deneyimlerini, duygu ve düşüncelerini yere ve mekâna yansıtmaları her bakımdan önemlidir. Kuşkusuz bu yansıtmanın en önemli göstergelerinden biri de adlandırmalardır. Yer ve mekânın adlandırılmasıyla ortamdaki her şey anlamını bulur. Toplumun kimliğine dair izler taşıyan bu adlandırmalar zaman içerisinde kültürün önemli bir parçası haline gelir. Toplumun değerleriyle bütünleşerek oluşturulan adlar nesilden nesile aktarılır (Akpınar & Özpay, 2020).

Ad bilim (Onomastik) altında yer adları ile birçok alt disiplin ortaya çıkmıştır (İmer vd.,2011). Bu bilim toplumların yerel ve ulusal değerlerinin ve kültürel göstergelerinin incelendiği bir araştırma alanıdır (Önal, 2012). Adbilimin alt dallarından biri olan ve yer adlarını inceleyen "Toponimi", yer ve mekân adlarını kökenleri, oluşumları ve nitelikleri bakımından inceler. Doğal ve beşeri faktörlerin mekandaki etki ve sonuçlarının değerlendirildiği toponimi özellikle coğrafyacıların yakından ilgilendiği disiplinler arası bir alandır (Altunışık, 2009). Yer adlarının sahip olduğu bu güç ile toplumun kimliği mekân üzerinden okunmaktadır. Adların yerel belleği oluşturduğu gibi toplumsal hafıza da aynı oranda mekâna ait izleri oluşturmaktadır. Sonuçta yer adları; kentle birlikte hem toplumsal hem de mekânsal ilişkiler sistemi içerisinde var olmaktadır (Arslan & Uludağ, 2020).

Yer adlarının incelenmesinden doğan bu bilim ile ilgili araştırmalara bakıldığında birçok çalışmanın kırsal yerleşmelerin sahip olduğu doğal ve beşeri yerleşim adlarına ilişkin olduğu görülmüştür. Ancak bu araştırmalar kentsel yer adları özelinde bakıldığında kısmen durağan kalmıştır. Esasen kentlerin büyümesiyle mevcut sınırların genişlemesi, kentlerde yerleşim alanlarının artmasıyla ve kentsel dönüşümün etkisiyle yeni adlandırılan yer ve mekanların ortaya çıkması toponimik anlamda büyük bir yenileşmedir. Bu yenileşme kentler için önemli bir toponimik birikim kazandırmakta ve yeni çalışmalar için uygun veri kaynağı hazırlamaktadır. Bu kaynaklara rağmen kentsel toponimiye beklenilen yönelim yeterli seviyede

olmamıştır. Tarafımızdan yapılan bu çalışma kentsel toponimi araştırmaları için güncel bir örnek teşkil etmektedir.

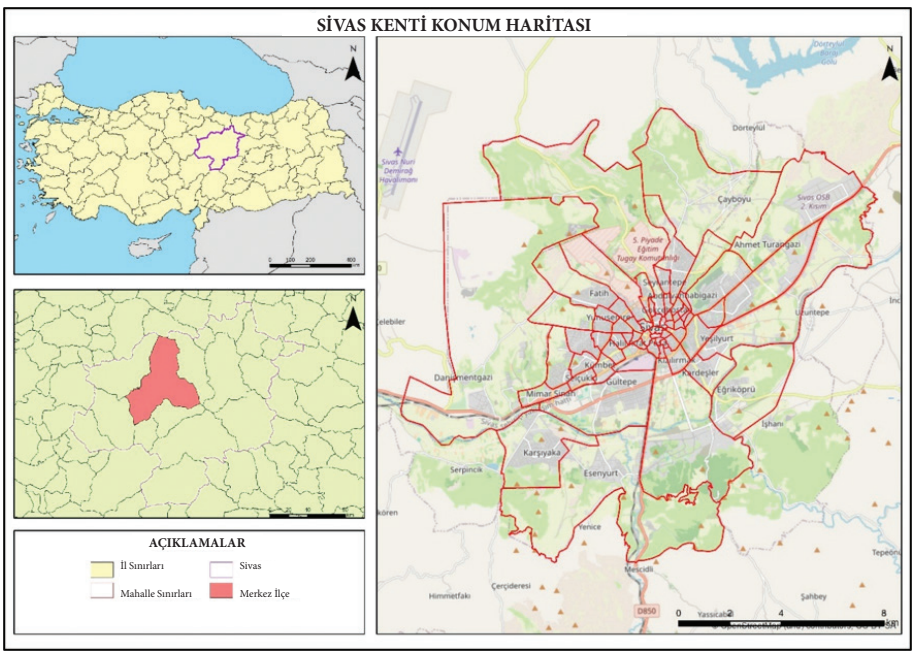
Yer adlarının toplumların kültürel birikimini, tarihsel kimliğini, coğrafyasını ve ideolojik evrenini yansıttığı bilinmektedir. Toplumun temel değer yargılarıyla, kültürel ve ideolojik evrenleriyle bağdaşmayan adlar genellikle kabul edilmemektedir. Nitekim Tunçel'in ifadesine göre, geçmişte Ad Değiştirme İhtisas Kurulunun tarihsel değeri olan yer adlarını değiştirmesi girişimi toplum tarafından yer yer tepkiyle karşılanmıştır (Tunçel, 2000). Benzer bir durum 2019 yılında Sivas'ta yaşanmıştır. Dönemin belediye yönetiminin, kentin simge caddelerinden olan İstiklal Caddesi'nin adını değiştireceği söylentisi bölge insanı tarafından tepkiyle karşılanmış ve sonuçta cadde adı değiştirilmemiş, aynı kalmıştır. Bu örnekler değiştirilecek veya yeni konulacak yer ve mekân adlarında toplumun iradesinin kısmen de olsa belirleyici olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla toponimi araştırmaları toplumun ad vermedeki rolünü, zaman içerisinde nasıl bir kültürel dönüşüm yaşadığını, hangi olay ve olgulardan etkilendiğini vs anlamaya imkân verir.

Toponimi biliminin geçmişinin Antik Yunan dönemine kadar gittiği kabul edilse de bilimsel temellerinin Fransa'da atıldığını söylemek mümkündür (Albayrak, 2002). Türkiye'de toponomi çalışmaları 1928 yılında başlamış olup, bu alandaki dikkate değer ilk eser, Eren'in *"Yer Adlarımızın Dili"* adlı çalışmasıdır (Eren, 2010). 1984 yılında gerçekleştirilen "Türk Yer Adları Sempozyumu" ile ülkemizdeki toponimi çalışmaları ivme kazanmıştır. Diğer yandan yakın geçmişte yayınlanan Aliağaoğlu ve Uzun'un *"Şehirsel Toponimi (Hodonimi): Türkiye için bir topoloji denemesi"* adlı makaleleri Türkiye Coğrafyası alanında kentsel toponiminin başlangıcı olması bakımından önemlidir (Aliağaoğlu & Uzun, 2011). Asmann'ın *"Kültürel Bellek: Eski Yüksek Kültürlerde Yazı Hatırlama ve Politik Kimlik"* isimli çalışması (Assmann, 2015) da dikkate değerdir.

Araştırmamıza konu olan Sivas'ın yer adları üzerine yapılan çalışmaların kentin zengin toponimik varlığını tam anlamıyla yansıtmadığı görülmektedir. Öyle ki Sivas'ın yer adlarıyla ilgili yapılan araştırmalar oldukça sınırlıdır. Mevcut Çalışmalar arasında; kırsal yer adlarının incelendiği *"Sivas ili Bitki Kökenli Köy Adları"* başlıklı konferans bildirisi (Demir, 2019) bulunmaktadır. Kentsel bölgelerdeki yer adları için ise Uğur Başaran'ın *"Kültür Taşıyıcısı Olarak Sivas'ta Kullanılan Yöresel İkilemler"* adlı bildirisi (Başaran, 2019), Adil Çelik'in *"Kent Belleğinin Yansıma Alanı Olarak Cadde Adları: Sivas Örneği"* adlı makalesi örnektir (Çelik, 2021). Son olarak Sivas kentinin yer adlarının incelendiği, *"Kentsel Yer Adlarındaki Değişim; Sivas Örneği"* adlı yüksek lisans tezi kent toponimisine katkı sunan çalışmalardandır (Bektaş, 2026) . Bu literatürel çerçeve kültürel çeşitliliğin görüldüğü Sivas

kent toponimisinin kapsamlı olarak değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Bu bölümde incelenen Sivas kenti yer ve mekân adları, kentin toponimisinin özgünlüğünü vurgulama isteğinden gelmiştir. Toponimik birikimi oldukça geniş olan ve toplumun yer ve mekân adlarına etkisini en iyi şekilde yansıtan alanlardan kadim Sivas kenti incelenmeye değer güçlü bir örnektir.

Sivas kentinin kuruluşunda ve gelişiminde doğal ve beşeri faktörlerin etkisi büyüktür. İç Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Kızılırmak Bölümü'nde bulunan Sivas, deniz seviyesinden 1285 metre yükseltide yer almaktadır. 28.164 km^2'lik yüzölçümüyle Türkiye'nin Konya'dan sonra ikinci büyük vilayeti konumunda olan Sivas, merkez ilçesi dahil toplam 17 ilçeden oluşmaktadır. İl nüfusu 631.401 olup, 393.912 kadarı kentte yaşamaktadır. Km^{2}ye düşen kişi sayısı 22 olan Sivas, Türkiye'nin en önemli ulaşım güzergahlarının kesişme noktasında bulunmaktadır (Sivas Valiliği, 2021). Bu yönüyle kent farklı kültürlerin etkisinde kalarak şekillenmiş ve çok katmanlı bir yerleşme kimliği kazanarak inşa edilmiştir. Araştırmanın sınırları çalışmanın kent sınırları kapsamında olduğu, kırsal alanların dahil edilmediği gösterilmiştir (Şekil 1).

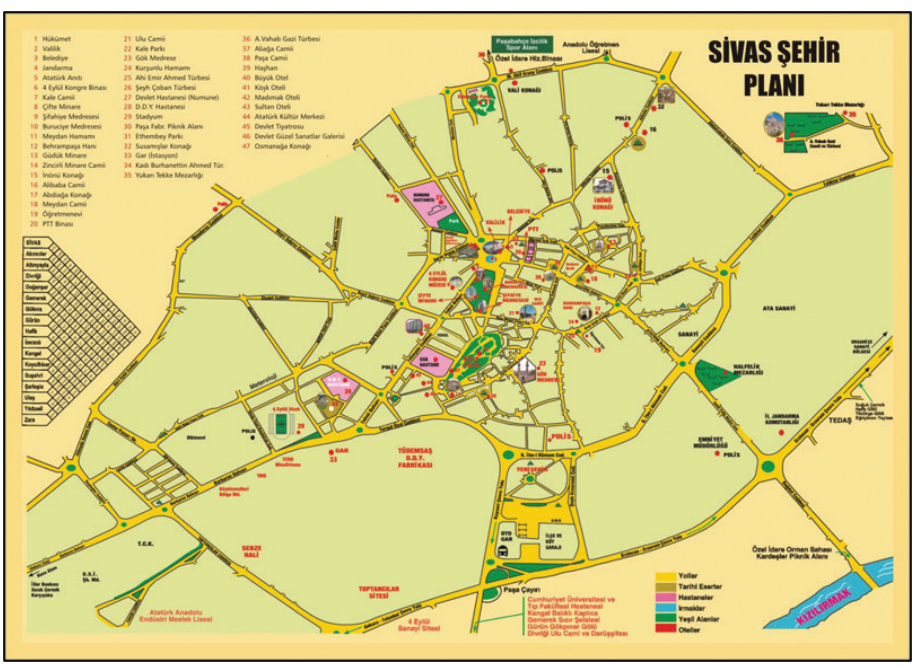

Şekil 1. Sivas'ın konum haritası

Tarihsel süreçte coğrafi özellikleri, ulaşım yolları ve nüfus dinamikleri gibi faktörlerin etkisinde kalarak gelişen Sivas, günümüzün önemli bir Anadolu ken-

tidir (Akbulut, 2009). Nesiller boyu büyük medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Selçukludan Osmanlıya, devamında Cumhuriyet Dönemine kadar önemli roller üstlenen Sivas; bugün itibariyle siyasi, dini, kültürel ve toplumsal hafızası sağlam temellere dayalı gelenekle modernliğin harmanlandığı karakteristik bir kent görünümündedir.

Tarih boyunca ev sahipliği yaptığı medeniyetlerin getirdiği kültürel izler Sivas'ın kültürel kimliğinin oluşmasında büyük rol oynamaktadır (Gürbüz, 2025). Bu bağlamda beşeri hayata dair değerler ve geçmiş medeniyetlerin bıraktığı kültürel miras ögeleri yer ve mekân adlarına güçlü bir şekilde yansımıştır. Benzer bir durum morfolojik yapı, hidrografya, flora ve yöre iklimi gibi doğal çevre unsurları bakımından da geçerlidir.

Kentin eski dönemlerden günümüze kadar olan dönemde yaşadığı kentsel gelişim ve dönüşüm durumu kent planını ve toponimisini önemli ölçüde etkilemektedir. Bu bakımdan kentin yer ve mekân adlandırmaları kentin beşeri ve fiziki bakımdan oluşumuna dair önemli unsurlar içerir (Şekil 2).

Şekil 2. Sivas kent planı (Kaynak: Anonim)

2. Yöntem

Bu çalışma, nitel ağırlıklı karma yöntem yaklaşımına dayanmakta olup, araştırma deseni olarak durum çalışması benimsenmiştir. Durum çalışması; nitel araştırma yöntemlerinden biridir ve sınırları belli bir sistemin derinlemesine incelenmesinden oluşmaktadır (Merriam, 2013). Bu araştırma deseninin tercih edilmesinin nedeni, yer adlarının kültürel kimlik, kolektif hafıza ve toplumda mekâna aidiyet kazandıran ideolojik temsil biçimleri olmasıdır. Araştırmada ağırlıklı olarak nitel veriler kullanılmıştır. Bununla birlikte verilerin kategorize edilmesinde ve sayısal dağılım oranlarının gösterilmesinde nicel tekniklerden de yararlanılmıştır. Bu bakımdan karma bir araştırma niteliği taşımaktadır. Mevcut literatür taranmış, Sivas'ın kentsel yer ve mekân adlandırmaları toponimi bilimi sınırları çerçevesinde analiz edilmiş ve yorumlanmıştır.

Araştırmada, Sivas kentinde 2000 yılından sonra yeni adlandırılan cadde, sokak, bulvar, park, camii ve kültür merkezlerine ait yer adları incelenmiştir. Verilerin analizinde iki aşamalı bir teknik kullanılmıştır. İlk aşamada sahadan elde edilen veriler farklı tematik kategorilere ayrılmıştır. Kategoriler oluşturulur iken sayısal, sıralı ifade içeren yer ve mekân adları anlam sınırlılığından dolayı çalışma kapsamı dışında tutulmuştur. Bu kapsamda 12 ayrı tematik kategori (Şehit, coğrafi, dini, ekonomik, floristik, mesleki, tarihi, kültürel, ulusal, yerel, muhtelif ve zoolojik) oluşturulmuştur. Bu kategoriler hem doğal hem de kültürel, tarihi ve milli değerleri yansıtmaktadır. İkinci aşamada nicel betimsel analiz tekniğiyle kategorilerin sayısal dağılımı ve yoğunlaşma eğilimleri tespit edilmiştir (Tablo 1).

Araştırma daha çok mevcut literatür ve belediyenin erişim imkânı sunduğu resmi verileri ve saha gözlemlerimiz üzerinden yürütülmüştür. Çalışmada yalnızca 2000 yılı ve sonrasında doğal gelişimle ortaya çıkan veya beşeri etkenlerle yeni kurulan mekanları kapsamaktadır. Başlıcaları; sokaklar, caddeler, bulvarlar, meydanlar, camiler ve kültür merkezleridir. Yeni yer adlarında yoğun biçimde görülen sayısal, sıralı ifadeler dikkate değer bir anlam ifade etmedikleri için çalışma kapsamı dışında tutulmuştur. Dolayısıyla araştırmada temel problemimiz; "Sivas kentinde yeni adlandırılan yer ve mekanlar hangi çevresel, kültürel ve simgesel referanslara dayanmaktadır?" şeklindedir. Araştırmada aşağıdaki alt sorulara cevaplar aranmıştır:

1. Sivas kentinin Türkiye kent coğrafyası ve toponimi çalışmalarındaki durumu nedir?
2. Yeni yer ve mekanların adlandırılmasında kullanılan tematik kaynaklar nelerdir?

3. Adlar kentin kolektif hafızasında ve milli kimliğinde nasıl bir işlev görmektedir?
4. Yeni yer ve mekân adlandırmalarında ideolojik yönelimlerin etkisi ne düzeydedir?

Bu çerçevede Sivas kentinde 2000 yılından sonra yeni adlandırılan toplam 609 adet mahalle, cadde, sokak, bulvar, okul, park, cami, meydan ve kültür merkezi tespit edilmiştir. Veriler ilk olarak menşelerine göre sınıflandırılmış, kategorilere ayrılmış, sayısal dağılımı nicel analiz yöntemiyle betimlenmiş, analiz edilmiş ve yorumlanmıştır.

Tablo 1. Adlar İçin Belirlenen Kategorilerin Menşei Bakımından Niteliği

Menşei	**Nitelik**
Coğrafi	Bulunduğu konuma dayalı adları belirtir.
Dini	İnanç sistemine dayalı kişi ve sembollerle ilişkili adları belirtir.
Ekonomik	Kentin ekonomik faaliyetleriyle ilişkili adları belirtir.
Floristik	Bitki türleriyle ilişkili adları belirtir.
Kültürel	Kentin kültürel değerleriyle ilişkili adları belirtir.
Mesleki	Çeşitli zanaat dallarıyla ilişkili adları belirtir.
Muhtelif	Kent insanı için farklı anlamlar yüklü, yöreye özgü adları belirtir.
Şehit	Şehit olan güvenlik mensuplarıyla ilişkili adları belirtir.
Tarihi	Tarihte adı geçen şahsiyetler ve tarihi olaylarla ilişkili adları belirtir.
Ulusal	Ülke çapında bilinen, milli olay ve olgularla ilişkili adları belirtir.
Yerel	Bulunduğu yere özgü şahıs adlarıyla ilişkili adları belirtir.
Zoolojik	Hayvan türleriyle ilişkili adları belirtir.

3. BULGULAR

3.1. Mahalle, Cadde ve Sokaklar

Sivas kentinin gelişim sürecinde yeni yer ve mekanların ortaya çıkması oldukça doğaldır. Nitekim bunların başında kentte kentsel dönüşüm çalışmaları sonucu yeni oluşan Meraküm Mahallesi gelmektedir. Bu mahalle adından da anlaşılacağı gibi mera (otlak) ve kumlu bir arazi üzerinde konuşlanmıştır. Kurulan mahalle ile birçok cadde, sokak vb. kamusal alan da kent toponimisine kazandırılmıştır. Mahalle kentin 2000 yılı sonrasında kurulan tek mahallesi olmakla birlikte menşei bakımından coğrafi kategoride değerlendirilmektedir.

Tablo 2. Yeni Adlandırılan Caddeler

Menşei	Adet	Caddeler
Coğrafi	30	Akyokuş, Alsancak, Anadolu, Bahçelievler, Barajyolu, Barajyolu Cad., Boğaz Köprüsü, Çanakkale, Çavuşbaşı, Çayırağzı, Çiftlik, Doğukent, Fadlum, Höyük, İller, Karaağaç, Kesik Köprü, Kızılırmak, Menzil, Paşapınarı, Sıhhiye, Süleymaniye, Yeşilyurt, Seheryeli, Tuna, Tuzlugöl, Uzuntepe, Üçyıldız, Villa Kent
Dini	6	Ahmet Gazi, Ahmet Turan, Altınoluk, Lokman Hekim, Şeyh Edebalı, Taptuk Emre
Ekonomik	3	Fabrika, İşhan, Küçük Sanayi
Kültürel	3	Aşiyan, Ergun Göze, Fuzuli
Muhtelif	12	Adalet, Akademisyenler, Altın Başak, Ayyıldız, Başkent, Cennet, Erva, Güven, Özgürlük, Şafak, Şifa, Ufuk
Şehit	12	Eşref Bitlis, İsmail Güneş, Şehit İhsan Öğer, Pilot Kaya İstektepe, Şehit Soner Müşteri, Şehit Ömer Halisdemir, Şehit Akgün Sezginer, Şehit Melih Çimen, Şehit Osman Yurt, Şehit Kenan Ardıç, Şehit Ahmet Eyce, Şehit Bahaddin Erturhan
Tarihi	29	Arıburnu, Bayırbucak, Beylik, Bilge Kağan, Çağatay, Çelebi Mehmet, Danişmentliler, Ertuğrul Gazi, Fahreddin Paşa, Gelibolu, Göktürk, Gündoğdu, İpekyolu, İradei Milliye, Kâtip Çelebi, Malazgirt, Mengücekgazi, Keykavus, Kösedağ, Melikgazi, Müdafaa, Sultan Mehmet, Sultan Murat, Sultan Şehir, Süleyman Şah, Yahya Çavuş, Uygur, Zehravi
Ulusal	10	Bayrak, Hamza Yerlikaya, Hakimiyet, Necmettin Erbakan, Millet, Misakı Milli, Millî Mücadele, Ulus, Vatan, Yeşilay
Yerel	13	Dr. Rahmi Karahasanoğlu, Erhan Üstündağ, Halis Vermezoğlu, Hıdırağa, Kardeşler, Kardeşler Cad., Mahmut Özdemir, Mecnun Otyakmaz, Nuri Demirağ, Nuri Demirağ Cad., Rahmi Günay, Sivasspor, Yüksel Yancı

Tablo 2'de 2000 yılı sonrasında adlandırılan caddelerin isimlerinin genel olarak coğrafi ve tarihi menşeili olduğu görülmektedir. Bu durum, kent toponimisinin gelişiminde hem tarihi köklerin hem de fiziki çevrenin ne kadar etkili olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Coğrafi menşeili olarak Kızılırmak, Tuzlugöl, Uzuntepe, Yeşilyurt vb. caddeler bulunmaktadır. Bu caddeler için kentin doğal çevre özelliklerine dair referanslardan ilham alınmıştır. Selçuklu, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinden yansıtan tarihi menşeili adlandırmalar ise kent toponimisinde oldukça yaygındır. Arıburnu, Gelibolu, Ertuğrul Gazi, Fahreddin Paşa, Sultan Murat, Sultan Mehmet vb. adlar bu tarihi köklere yansıtan referanslar içermektedir. Bu dağılım kent toponimisinin yeni cadde adlandırmalarında hem mekânsal hem de tarihi kimliğin kamusal alandaki izlerini ortaya koymaktadır (Şekil 3).

Şekil 3. Yeni adlandırılan iki ayrı caddenin görünümü

Kentin caddelerinde şehit, ulusal, yerel menşeili adların yoğun bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Bu durum, kent insanının toplumsal birliği, ulusal hafızaya ve yerel aidiyet duygusuna gösterdiği önemden kaynaklanmaktadır. Şehit Ömer Halisdemir caddesi, Necmettin Erbakan caddesi ve Nuri Demirağ caddesi gibi adlandırmalar bu kapsamda değerlendirilmiştir. Esasen toplum milli hafızanın kamusal alanda yaşatılması stratejisinin bir yansıması olarak bu adları tercih etmiştir.

Kentin ana ulaşım akslarında kullanılan muhtelif menşeili caddeler de dikkat çekmektedir. Cennet, Erva, Güven gibi muhtelif adlandırmalar, kentin toponimik çeşitliliğini sağlayan, mekâna özgün anlamlar içeren caddelerdir. Bunun yanında genel olarak tespit edilen dağılım, Sivas kentinde son yıllarda yeni oluşturulan caddelerin, Sivas kent toponimisinin coğrafi, tarihi, şehit, ulusal, yerel vb. menşeili adların referans alınmasıyla şekillendiğini göstermektedir.

Kentte yeni adlandırılan sokakların menşei dağılımından tespit edilen en önemli bulgu; sokakların caddelere kıyasla daha geniş bir kategorik çeşitlilik göstermesidir. Özellikle muhtelif, coğrafi ve floristik kökene ait adlandırmaların daha belirgin olduğu görülmüştür. Muhtelif kategoride görülen yoğunluk, günümüz adlandırmalarında daha soyut (Alın teri, Azim vb.) ve özel adlar içeren (Efe, Onur vb.) kavramlara yönelim olduğunu göstermektedir. Floristik menşeili adlar için ise kentin doğa ile kurduğu bağın (Bitki, Gülbahçe vb.) esin kaynağı olduğu an-

laşılmaktadır. Bu adlandırmalar kentin geçmişteki bitki varlığını mekân üzerinde görünür kılmaktadır. Benzer biçimde coğrafi menşeili (köprü, nehir vb.) yer ve mekân adlarının yaygınlığı, caddelerdeki gibi sokak adlandırmalarında da mevcuttur. Kentin fiziki çevre özelliklerinden ve çevreyle etkileşiminden doğan bu coğrafi adlandırmalar kent toponimisini çeşitlendirmektedir (Tablo 3).

Yeni sokak adlandırmalarında dikkat çeken kategorilerden biri de şehit adlarıdır. Şehit Muhammed Demir sokağı gibi adlandırmalar, toplumun hafızasının ve duyarlılığının toponimi aracılığıyla kente yansımasından doğan sembolik göstergelerdir. Kentte unutulması güç olan kayıpların kamusal mekâna anısal biçimde dönüşümünü sağlayan bu adlandırmalar, toplumun; ulusal birlik ve fedakârlık olgularını, kentin mekanlarına kazıyarak topluma kalıcı bir hafıza kazandırmaktadır. Kent sokaklarında yer alan kültürel menşeili adlar (ocak, ozan, ülkü, yörük vb.) toplumun değerlerinin coğrafi alana yansımalarıdır. Öyle ki kent insanı kendi değer yargılarından, kültür ögelerinden doğan kavramları bulundukları coğrafyaya işlemiştir. Dini ve tarihi menşeili sokak adlarının ise; diğer kategorilere göre nicelik bakımından sınırlı kaldığı anlaşılmaktadır. Buna rağmen bu dağılım kent toponimisinin çeşitlenmesini sağlarken, mekâna tarihsel bir derinlik de katmaktadır (Tablo 3).

Kategorilerden zoolojik menşeili sokak adları (Ceylan, Gelincik vb.) geçmiş kentin yaban hayatı ve ekosistemi hakkında ipuçları vermektedir. Mesleki anlamlar içeren (Balcı Sokağı vb.) yer adları ise kentin ticaret ve hizmet alanlarını temsil etmektedir. Bunun yanısıra ulusal (Dede Korkut vb.), yerel (Zihni Taştan vb.) şahıs adlarının sokak adlarında kullanımı kentin yerel tarihine ışık tutmaktadır. Bu yönüyle sokak adlarında kullanılan adlandırmalar ile kentin geçmişi ve bugününe ait göstergeler içeren canlı bir arşiv sunulmaktadır (Tablo 3).

Tablo 3. Yeni Adlandırılan Sokaklar

Menşei	**Adet**	**Sokaklar**
Coğrafi	77	Akım, Alacalı, Ana Yol, Avlu, Ay, Ay Işığı, Ayazlı, Cemre, Ceyhan, Cumhuriyet Üniversite Yerleşkesi, Çağlayan Yolu, Çakıl, Çardak, Çevre, Çimentepe, Çise, Dere, Dereboyu, Doğa, Dolunay, Doruk , Duman, Eski Garajlar, Eski Mezar, Feza, Geçit, Göksu, Gümülcine, Gümüşdere, Güney, Gürpınar, Gürün, Irmak, Işık, Işıklı, Kahyalı, Kamelya, Karaman, Karlı, Kartopu, Kıyı, Kızılca, Kosova, Köprü, Kuruçay, Kule Evler, Lojmanlar, Mevsim, Meltem, Mostar, Mucur, Muslular, Nehir, Otopark, Pınar, Poyraz, Raylı, Rüzgâr, Seyhan, Şelale, Taşhan, Tavra Deresi, Trakya, Sahra, Samyeli, Sarp, Tatlıpınar, Tenha, Toprak, Uzunoluk, Üsküp, Villa 1., Yamaçlı, Yıldıztepe, Yuva, Yücetepe, Yokuş
Dini	17	Aşık Yunus, Bektaşlar, Dervişler, Emanet, Hacı Bektaş Veli, Hidayet, İlham, Kısmet, Mevlevi, Sahur, Ulucami Park, Tekkeönü, Sefa, Sevap, Şükür, Mehmet Emin Ağa
Ekonomik	23	Balözü, Bereket, Buğday Pazarı, Cevahir, Çarşı, Çırak, Elmas, Hal, Harman, İnci, İpek, Kadife, Kalfa, Petek, Safir, Seten, Mezbaha, Pırlanta, Servet, Şamdan, Yıldırım, Yakut
Floristik	63	Açelya, Akasya, Akçay, Akgül, Alıç, Asmalı, Badem, Beyazgül, Bitki, Buğday, Burçak, Çamlık, Çayır, Çedene, Çınar, Çiçek, Çiğdem, Çimen, Defne, Fidan, Gül, Gülbahar, Gülbahçe, Gülendam, Gülseren, Gülsever, Gülsüm, Güzgülü, Hanımeli, Ihlamur, Karçiçeği, Kavak, Kavaklı, Kekik, Kırçiçeği, Lalezar, Leylak, Pelit, Selvi, Söğüt, Yabangülü, Yarpuz, Yonca, Yosun, Manolya, Koza, Köknar, Salkım, Sardunya, Sarmaşık, Meşe, Tomurcuk, Nilüfer, Yasemin, Orkide, Ortanca, Palmiye, Reyhan, Sedir, Selvili, Söğütdalı, Sümbül, Ladin
Kültürel	34	Alaybey, Avşar, Azeri, Berceste, Desen, Deyiş, Ecdat, Eyvan, Gözüpek, Hatip, Hazan, Hızmalı, Hicran, İkram, Karatren, Komşu, Konak, Konuk, Zerafet, Rehber, Revak, Saygı, Sırma, Ozanlar, Üstad, Valide, Ozan, Yörük, Zarif, Ülkü, Vefakâr, Ocak, Vefa, Safahat
Mesleki	7	Bağcı, Balcı, Başmimar, Dalgıç, Kâtip, Ustabaşı, Usta

Tablo 3. Yeni Adlandırılan Sokaklar (Devamı)

Menşei	Adet	Sokaklar
Muhtelif	120	Aleyna, Alın Teri, Anıl, Aralık, Arda, Aslı, Atacan, Atakan, Aycan, Ayça, Azim, Bade, Bahadır, Bahar, Barış, Başar, Başarı, Bilge, Bilgin, Binnur, Burç, Can, Canan, Canlar, Cansu, Civan, Coşku, Çakır, Dahi, Derman, Deva, Dilara, Dilek, Dinçer, Duru, Ebrar, Edalı, Efe, Efsane, Ela, Elif, Elvan, Emanet, Emin, Emir, Erdemli, Evin, Ezel, Ferhat, Ferman, Feyza, Fikir, Firuze, Gelişim, Güzide, Hasret, Hatıra, Hazal, Huzurlu, Işıl, Işık, Işıklı, İlke, İmren, Kahraman, Kayra, Kerime, Kıvılcım, Küçük, Mert, Metanet, Reyyan, Rüya, Sebat, Simge, Uğur, Yalnız, Yaren, Serap, Yiğit, Nazlı, Şirin, Maket, Makas, Ömür, Selen, Şenlik, Şamdan, Tutku, Yankı, Yaşam, Yay, Yeni Nesil, Mine, Nisa, Sergi, Mukaddes, Narin, Küçük, Makas, Mehmet Emin, Mısra, Nadide, Neşe, Nezih, Onur, Ömür, Övgü, Özde, Özen, Sevinç, Sevtap, Tekin, Tenha, Trafo, Ünlü, Yaya, Lise, Pırıltı
Şehit	44	Şehit Cengiz Çil, Şehit Cüneyt Erkan, Şehit Fuat Topal, Şehit Hasan Çakır, Şehit İskender Boyraz, Şehit Nusret Kaya, Şehit Ömer Daştan, Şehit Sacettin Aktaş, Şehit Sefer Kanal, Şehit Selami Çaylak, Şehit Ali Şener, Şehit Yunus Karataş, Şehit Ahmet Bayır, Şehit Nurullah Çakır, Şehit Halil İbrahim Koçyiğit, Şehit Mansur Artuç, Şehit Meftuni Duman, Şehit Muammer Şafak, Şehit Muhammed Demir, Şehit Murat Doğan, Şehit Münir Murat Ertekin, Şehit Necmi Gültepe, Şehit Ümit Erdoğan, Şehit Engin Bıyık, Şehit İsmet Aksöz, Şehit Abdulkadir Koç, Şehit Âdem Koç, Şehit Akif Çiftçi, Şehit Baki Kaya, Şehit Bedrettin Erbil, Şehit Celal Karabulut, Şehit Ebubekir Ekinci, Şehit Ercan Pınar, Şehit Faik Aktaş, Şehit Faruk Aydoğdu, Şehit Fevzi Delibaş, Şehit Hacı Avcı, Şehit Harun Deveci, Şehit İhsan Bahçivan, Şehit Ümit Meral, Şehit Erdal Bulak, Şehit Yılmaz Demir, Şehit Zeynel Dörtyol, Şehit Hikmet Duman
Tarihi	9	Beyazıt, Çifte Minare, Hüma Hatun, Hünkâr, Kadim, Seyit Sultan, Şehzade, Onbaşı, Vezir
Ulusal	2	Dede Korkut, Fahreddin Paşa
Yerel	19	Alize, Anıt, Asırlık, Çavuşlar, Demirağ, Halil İbrahim Kavak, Hacılar, Halis Bey, Kule Evler, Kurbani, Lodos, Muhtar Mehmet Yıldız, Nuri Köy Ağası, Ömer Şan, Rıza Çalımbay, Sarıönder, Sefil Selimi, Türkoğlu, Zihni Taştan
Zoolojik	6	Ceylan, Gelincik, Karaca, Tuna, Şahin, Turna

3.2. Bulvar, Meydan, Park, Cami, Okul, Müze ve Kültür Merkezleri

Bu başlık altında kente yeni inşa veya tesis edilen bulvar, meydan, park, cami, okul, müze ve kültür merkezi gibi kamuya ait yer ve mekanlara verilen adlar tespit

edilmiş, kategorilendirilmiş ve analiz edilmiştir. Burada tarihi, yerel ve kültürel menşeili adların öne çıktığı görülmektedir ki bu adlar kent kimliğinin belirlenmesinde öncü olmuş değerlerdir. Örneğin; kentin tarihi referanslarını temsil eden İnönü Bulvarı, 4 Eylül Kışla Meydanı ve Cumhuriyet Meydanı gibi adlandırmalar kentin kimliğini belirtir (Tablo 4).

Tablo 4. Yeni Adlandırılan Diğer Yer ve Mekanlar

Menşei	**Adet**	**Diğer Yer ve Mekanlar**
Coğrafi	9	Ankara Bulvarı, Bakü Parkı, Bağdat Caddesi Çocuk Parkı, Esentepe Bölge Parkı, Karşıyaka İlkokulu, Tuzlugöl Mahallesi Çocuk Parkı, Yumurtatepe Parkı, Sivas Meydan Camii, Merkez Camii ve Külliyesi,
Dini	4	Kale Camii, Muttalip Efendi Parkı, Şemsi Sivasi İmam Hatip Ortaokulu, Yukarı Tekke Ayyıldız Camii
Kültürel	8	Arkeoloji Müzesi, Aşık Veysel Bulvarı, Cahit Zarifoğlu İlkokulu, Sivas Şehir Müzesi, Sivas Zanaatkarlar Müzesi, TÜRASAŞ[1] Devrim Arabaları Müzesi, Şair Ali Şahin Canozan Parkı, Vehbi Cem Aşkun Parkı
Mesleki	1	Sivas Zanaatkarlar Çarşısı ve Müzesi
Şehit	5	Şehit Erkan Sakal İlkokulu, Şehit Polis Şeyda Yılmaz Parkı, Şehitler Bölge Parkı, Şehitler Müzesi, 15 Temmuz Şehitler Meydanı
Tarihi	19	27 Haziran Öğretmenler Millet Bahçesi, 4 Eylül ve Kışla Meydanı, Buruciye Bilim ve Sanat Merkezi., Cumhuriyet Meydanı, Fatih Kültür Merkezi, Hükümet Meydanı, Şeyh Şamil İlkokulu, Selçuklu Bölge Parkı, Selimiye Bölge Parkı, Şeyh Şamil Sağlık Kültür ve Spor Merkezi, Hamidiye Millet Bahçesi, İnönü Bulvarı, Oğuzlar Parkı, Savaş Atları Müzesi, Gaziosmanpaşa Parkı, Kadı Burhaneddin İmam Hatip Ortaokulu, Sultanşehir Bulvarı, Sultanşehir MTAL[2], Ulu Camii.
Ulusal	9	Alparslan Türkeş Bulvarı, Atatürk ve Kongre Müzesi, Kazım Karabekir Paşa İlkokulu, Kazım Karabekir Bulvarı, Millet Bahçesi, Muhsin Yazıcıoğlu Bulvarı, Recep Tayyip Erdoğan Bulvarı, Süleyman Demirel Ortaokulu, Turgut Özal Bulvarı
Yerel	14	Abdullah Kayapınar Parkı, Ahmet Ayık Spor Lisesi, Alibaba Bölge Parkı, Asım Şahin Anadolu İHL[3]., Ethem Bey Parkı, Hayri Sığırcı Bulvarı, Hikmet Kasap Parkı, İsmet Yılmaz Bulvarı, İsmet Yılmaz ÇPAL[4], İsmet Yılmaz Eğitim Müzesi, Melisa ve Umutcan Parkı, Nevzat Öztürk Parkı, Narin Çocuk Parkı, Vali Zübeyir Kemelek İlkokulu

Kentin kültürel simgelerinden olan Aşık Veysel'in adının birden fazla kamusal alanda anıldığı görülmektedir. Ve yine Sivas'ın edebiyat dünyasına kazandırdığı simgelerinden şair ve yazar Ali Şahin Canozan'ın adı, Karşıyaka Mahallesi'nde

1 Türkiye Raylı Sistem Araçları Anonim Şirketi
2 Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi
3 İmam Hatip Lisesi
4 Çok Programlı Anadolu Lisesi

yapılan çocuk parkına verilmiştir. Sivas kentinde bulunan önemli kurumlardan "Muhsin Yazıcıoğlu Kültür Merkezi" ise kent için siyasi niteliği olan bir şahsiyetin adını taşımaktadır. Bu isim kentte birden çok kamusal alanda geçmekte ve ulusal menşeili adlandırmalara örnek olmaktadır (Şekil 4).

Şekil 4. Muhsin Yazıcıoğlu Kültür Merkezi'ne ait bir görünüm

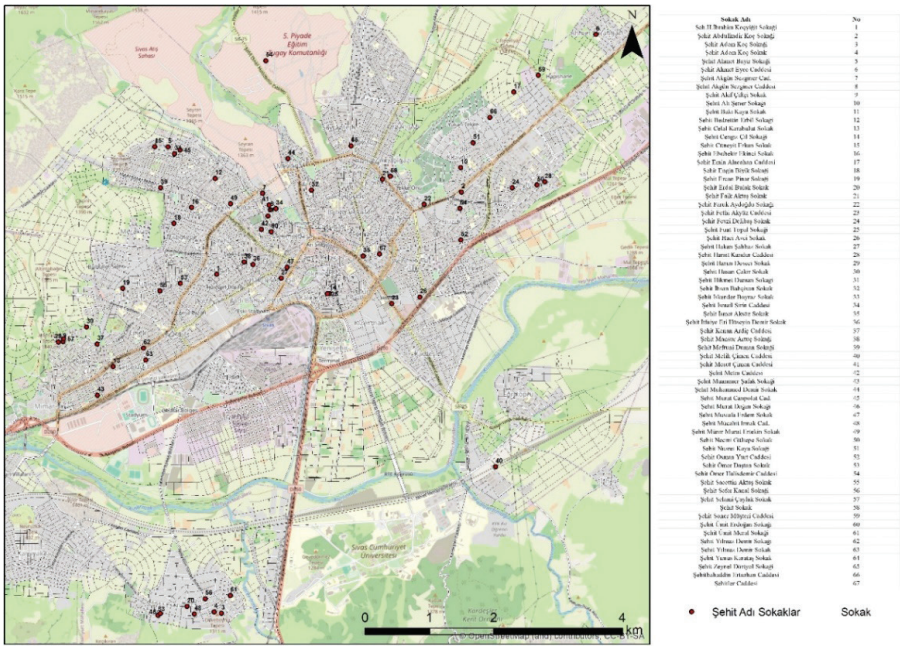
Bunun yanında ülkemizin mevcut Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın adının kentin en geniş ulaşım akslarından biri olan bulvarda tercih edilmesi hem kentin siyasi tercihinin bir göstergesi hem de siyasi iradeye karşı halkın toplumsal saygısının yansımasıdır. Özetle; Aşık Veysel, Ali Şahin Canozan gibi isimlendirmeler kent kültürünün kurumsallaşmasını sağlar iken; Recep Tayyip Erdoğan, Muhsin Yazıcıoğlu, Alparslan Türkeş gibi isimlendirmeler kentin siyasi ve ideolojik dinamiğinin mekandaki toponimik temsilleridir.

Son olarak Tablo 4'te yer alan şehit ve yerel menşeili adlandırmalar dikkat çekmektedir. Bu bağlamda Sivaslı Şehit polis memuru Şeyda Yılmaz'ın adı Şehit Şeyda Yılmaz Parkı'na verilmiştir. Ayrıca Şeyh Şamil Mahallesi'nde yeni açılan parka, genç yaşta hayatını kaybeden Melisa ve Umutcan'ın isimleri konmuştur. Bu sayede kentte yerel düzeyde hafızada iz bırakan iki kardeşin adları mekânsal hafızada yaşatılmaktadır. Benzer acılardan doğan bir yer adı olarak Sivas'ın Alibaba Mahallesi'nde yeni açılan Narin Çocuk Parkı'nı da ekleyebiliriz (Şekil 5).

Kentin yer ve mekan adlandırmalarına ait şehit adlarının mekânsal dağılımına bakıldığında kentin yer ve mekan adlarına verilen şehir adlarının menşei bakımından baskınlığı, şehit adlandırmalarının kentin sahip olduğu ulusal kimliğinin ve kolektif hafızasının korunduğu sonucunu ortaya çıkarmıştır. Genellikle cadde ve sokaklarda tercih edildiği görülen adlandırma, toplumun vatana aidiyetini ve ulusal kimliğine bağlılığını yansıtmaktadır (Şekil 6).

Şekil 5. Şehit Şeyda Yılmaz Parkı'na ait bir görünüm

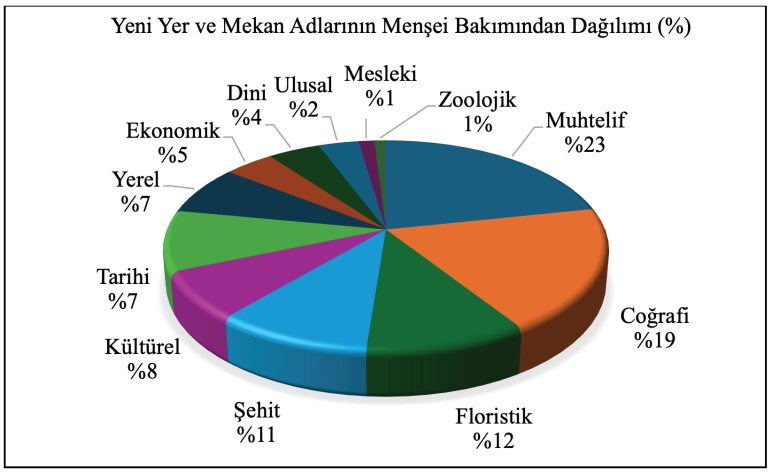

Şekil 6. Şehit menşeili cadde ve sokak adları

4. Sonuç ve Tartışma

Sivas'ta 2000 yılı sonrasında yeni ortaya çıkan veya çeşitli nedenlerle yenilenen yer ve mekanlara verilen adların kent kimliğini güçlendiren yönü dikkat çekmektedir. Kentin coğrafi kimliğinin belirteçleri olan bu yer adları aynı zamanda kültürel, tarihi ve siyasal kimliğe dair belirgin izler taşımaktadır.

Kentin yeni yer adlarının menşei bakımından genel dağılımına bakıldığında önemli ölçüde muhtelif, coğrafi ve floristik olarak nitelendirdiğimiz kategorilerde yoğunlaştığı görülmektedir. Dağılımın en yoğun olduğu muhtelif (%23) kategorisinde yerel isimler ve soyut kavramlar ön plana çıkmaktadır. Bu adların tercihi kent toponimisinde çeşitlilik oluşturmaktadır Onu izleyen coğrafi (%19) ve floristik (%12) menşeili kategori ise daha çok kentin mekânsal aidiyetini güçlendiren adlardan oluşmaktadır. Bu adlar nesiller boyu Sivas kent coğrafyasının fiziki çevre unsurlarıyla birlikte ifade edilişinden ve geçmişte mevcut olan floranın izlerinin mekana yansımasından doğmuştur (Yusifov & Kerimov, 2017). Buna göre, kentin yeni yer adlarında doğa temelli sözcüklerin baskın olduğunu söylemek mümkündür. Diğer kategorilerde ise birbirine yakın oranlar gözükmektedir. Yeni adlandırmalarda görülen bu dengesiz dağılım, bütüncül bir toponimik yaklaşımdan uzaklaşıldığı eleştirisini de beraberinde getirmektedir (Şekil 7).

Şekil 7. Sivas kentinin yeni yer ve mekân adlarının menşelerine göre dağılımı (%)

Konuya ilişkin en temel tartışma ise bu adlandırma faaliyetinin ne ölçüde toplumun dinamikleriyle uyumlu olduğudur. Eğer adlandırma sürecinde mutlak belirleyici idari yönetim olursa, toplumun değerleriyle yönetimin değerleri arasında çatışma meydana gelebilir. Takdir etmek gerekir ki kimliğini uzun ve zorlu

yollardan geçerek kazanmış olan bir halk, kendi kentinin değerlerinin korunması hususunda metropollerin veya modern dönemde ortaya çıkmış yeni kentlerin halklarına göre çok daha hassas olacaktır. Dolayısıyla yeni yer adlarının verilmesinde karar vericilerin bu hassasiyetleri dikkate alarak hareket etmeleri kentsel hafızanın ve toplumsal barışın korunması bakımından yararlı olacaktır.

Kentin kimlik kazanması kültürel bir tercih, hafıza ve yönetimsel güç ilişkisinin birlikteliğiyle tamamlanır. Bu bakımdan yer adları toplumsal hafızanın ve kültürün aktarım araçlarıdır. Sonuç olarak kent hafızasının ve toplumsal barışın korunması, Sivas'ın Türkiye ve dünya ölçeğindeki imajının pozitif olarak güçlendirilmesi için yeni yer adlarının verilmesinde ve toponimi alanındaki araştırmalarda şu hususlara riayet edilmesinin yararlı olacağı kanaatine varılmıştır.

- Yeni yer adları milli, tarihi ve kültürel anlamı yüksek ifadelerden oluşmalıdır.
- Ad verme sürecinde toplumun sosyolojisi, duygu dünyası ve siyasi yapısı önemsenmelidir.
- Yeni yer adlarının verilmesinde kültürel mirasın ve toplumsal belleğin korunmasına özen gösterilmelidir.
- Adların belirlenmesinde aralarında coğrafyacıların, şehir planlamacıların, tarihçilerin ve sosyologların bulunduğu uzmanlardan bilimsel destek alınmalıdır.
- Yer adlarına dair güncel belediye kararlarının, imar planları ile resmi kayıtların sistematik ve bütüncül olarak incelenmesini sağlayan bir dijital envanter hazırlanmalıdır.
- Eski ve yeni adlandırmalar farklı harita teknikleriyle analiz edilerek, gerçekleştirilecek çalışmalar için oluşturulan toponimik örüntüler karşılaştırılmalıdır.
- Sivas kent toponimisi, Anadolu'nun farklı kültürdeki kentlerinin toponimileriyle karşılaştırılarak, elde edilen toponimik sonuçlar geniş bir çerçevede analiz edilmelidir.

Kaynakça

Akbulut, G. (2009). Sivas şehrinin tarihi coğrafyası. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 35(2), 212-222.

Akpınar, E. & Özpay, G. A. (2020). Kültürel mirasa bir örnek: Sivas cer atölyesi. Doğu Coğrafya Dergisi, 25(44).

Albayrak, R. H. (2002). Borçalı toponimleri. Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, 14(40), 27-68.

Aliağaoğlu, A. & Uzun A. (2011). Şehirsel toponimi (hodonimi): Türkiye için bir tipoloji denemesi. Coğrafi Bilimler Dergisi, 9(2), 123-133.

Altunışık, İ. (2009). Coğrafi Bakımdan Batman ili yer adları [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Arslan, S., & Uludağ, Z. (2020). Dilde mekanı (yeniden) kurgulamak: Yer isimleri, kolektif bellek ve ideoloji. Kent Araştırmaları Dergisi, 1422-1455.

Assmann, J. (2015). Kültürel bellek: eski yüksek kültürlerde yazı hatırlama ve politik kimlik. (A. Tekin, Çev.). Ayrıntı.

Başaran, U. (2019). Kültür taşıyıcısı olarak Sivas'ta kullanılan yöresel ikilemeler. Sivas Kongresi'nin 100. Yılında Her Yönüyle Sivas Uluslararası.

Bektaş, Ö. (2026). Kentsel yer adlarındaki değişim: Sivas örneği. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi] Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi.

Çelik, A. (2021). Kent belleğinin yansıma alanı olarak cadde adları: Sivas örneği. Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 45(2), 117-132.

Demir, T. B. (2019). Sivas ili bitki kökenli köy adları. Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi, 5(11), 411-424.

Eren, H. (2010). Yer Adlarımızın Dili. TDK.

Gürbüz, E. G. & Bulut, İ. (2025). Kültürel etkileşim sürecinin meskenlere yansımaları: Selim ilçesi Karadam ve İzba evleri. Doğu Coğrafya Dergisi, 30(54), 97-107.

İmer, K., Kocaman, A. & Özsoy, S. (2011). Dilbilim Sözlüğü. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Merriam, S. (2013). Qualitative research and case study applications in education. Jossey-Bass Publishers.

Önal, A. G. (2012). Alanya'nın yer adları [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Sivas Valiliği (2021). Bir Şehirden Daha Fazlası Sivas. SVS Yayınları.

Tunçel, H. (2000). Türkiye'de ismi değiştirilen köyler. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10(2), 23-34.

Yusifov, Y. & Kerimov, S. (2017). Toponiminin esasları üzerine bir inceleme (Aktaran Serdar Yavuz). Asos Yayınları.

46. BÖLÜM

SULAK ALAN MEVZUATI VE STATÜLERİ AÇISINDAN AVLAN GÖLÜ VE ÇEVRESİNİN SİYASAL VE KÜLTÜREL EKOLOJİSİ

Prof. Dr. Mustafa ERTÜRK - Akdeniz Üniversitesi
ORCID No: 0000-0001-7172-7133

Mustafa BAŞKURT - Akdeniz Üniversitesi
ORCID No: 0000-0003-4823-2022

Özet

Bu çalışma, kültürel ve siyasi ekoloji perspektifinden Avlan Gölü ve çevresinde yaşayan yerel halkın sulak alanla olan etkileşimlerini ve çevresel değişimlerin kültürel, sosyal ve ekolojik boyutlarını incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma kapsamında, sahada 66 kişiyle yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiş; elde edilen veriler etnografik yaklaşım ve içerik analizi yöntemleriyle değerlendirilmiştir. Bulgular, Avlan Gölü'nün doğal ve antropojenik etkenler nedeniyle kuruma tehdidi altında olduğunu göstermektedir. Gölün kuruması; biyoçeşitliliğin azalmasına, tarımsal üretim ve yeraltı su seviyelerinde düşüşe, arazi ve toprak sıcaklıklarında artışa ve yangın riskinin yükselmesine neden olmaktadır. Ayrıca balıkçılık ve kuruyan göl tabanındaki küçükbaş hayvancılık faaliyetleri göl ekosistemi üzerinde olumsuz etkiler oluşturmaktadır. Bu süreç, hem birçok bitki ve hayvan türünün yaşam alanlarını kaybetmesine hem de yerel halkın ekonomik ve sosyal açıdan olumsuz etkilenmesine yol açmaktadır. Elde edilen sonuçlar doğrultusunda, Avlan Gölü'nün korunabilmesi için sürdürülebilir arazi kullanımının benimsenmesi, yasal koruma mekanizmalarının güçlendirilmesi ve toplumsal farkındalığın artırılması önerilmektedir.

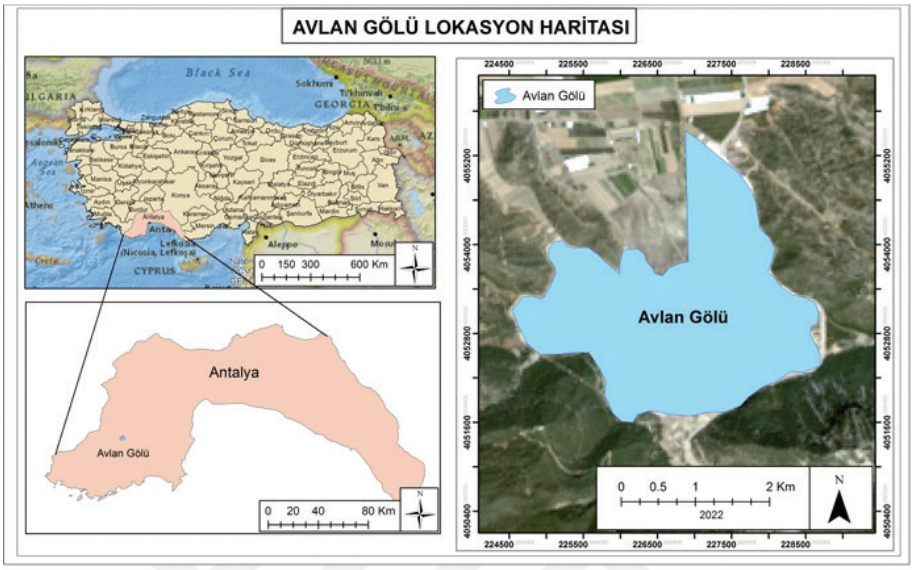
Anahtar Kelimeler: Sulak Alan, Kültürel Ekoloji, Politik (Siyasi) Ekoloji, Avlan Gölü.

1. Giriş

Sulak alanlar, suya doygun toprak koşullarına sahip olan ve karasal ile sucul ekosistemler arasında geçiş özelliği gösteren, biyolojik çeşitlilik açısından zengin ekosistemlerdir (Çiçek, 2004:108). Göller, bataklıklar, sazlıklar ve taşkın ovaları gibi farklı ekolojik birimlerden oluşan bu alanlar, çok sayıda bitki ve hayvan türü için uygun yaşam ortamı sunmakta ve önemli ekosistem hizmetleri sağlamaktadır. Bu hizmetler arasında su döngüsünün düzenlenmesi, yer altı su kaynaklarının beslenmesi ve taşkın riskinin azaltılması yer almaktadır. (T.C. Enez Kaymakamlığı, 2021:13-14). Bununla birlikte sulak alanlar, sanayileşme, nüfus artışı, tarımsal genişleme ve doğal kaynakların plansız kullanımı gibi antropojenik baskılar nedeniyle ciddi ölçüde tahrip edilmektedir. Özellikle drenaj, kurutma, doldurma ve kirlilik gibi müdahaleler, bu ekosistemlerin dünya genelinde hızlı bir şekilde yok olmasına yol açmaktadır (Arı, 2011:27). Bu durum, sulak alanların korunması ve sürdürülebilir yönetimine yönelik bilimsel çalışmaların önemini artırmaktadır.

İnsan–çevre ilişkisini açıklamada kültürel ekoloji ve siyasi ekoloji yaklaşımları önemli kuramsal çerçeveler sunmaktadır. Kültürel ekoloji, insan topluluklarının çevre ile kurduğu ilişkilerin kültürel yapı ve pratikler tarafından belirlendiğini ortaya koyarken; siyasi ekoloji, çevresel değişimleri güç ilişkileri, kaynak kullanımı ve politik süreçler bağlamında değerlendirmektedir. Bu yaklaşımlar, çevresel dönüşümlerin çok boyutlu yapısını anlamada tamamlayıcı nitelik taşımaktadır.

Araştırma sahası olan Avlan Gölü, Antalya iline bağlı Elmalı ilçesinin 30 km güneyinde yer almaktadır. Avlan Gölü, Akçay akarsuyu ile beslenen kapalı havza özelliğine sahip olan karstik oluşumlu bir göldür. Göl suları düdenler aracılığıyla Antalya-Finike yolu üzerinde yer alan Arif Mahallesinde bulunan Aykırtça mevkisine dökülmektedir. Göl; Karagöl ile 1030-1050 metre yüksekliğindeki Elmalı polyesinde yer almaktadır (Elmalı Belediyesi, 2020:40). Avlan Gölü'nün kuzeyinde Karamık Mahallesi, doğusunda Beydağları üzerinde yer alan Çamkuyusu Sedir Araştırma Ormanı, batısında Susuz ve Kohu Dağları üzerinde yer alan Çığlıkara Ormanı, güneyinde ise Göltarla Mahallesi bulunmaktadır. Avlan Gölü'nün coğrafi konumu Harita 1'de gösterilmiştir.

Harita 1: Avlan Gölü'nün Lokasyon Haritası

Avlan Gölü, sahip olduğu ekolojik özelliklerin yanı sıra bölgedeki tarımsal üretim, hayvancılık faaliyetleri, turizm potansiyeli ve kültürel yaşam üzerindeki etkileri bakımından önemli bir araştırma alanı niteliği taşımaktadır. Bu çalışma, Avlan Gölü çevresindeki insan–doğa ilişkilerini kültürel ekoloji ve siyasi ekoloji yaklaşımları çerçevesinde değerlendirerek sulak alanların sürdürülebilir yönetimine yönelik öneriler geliştirmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca araştırma, bölgesel ölçekte çevresel sorunların ve bu sorunlara yönelik çözüm önerilerinin coğrafi bir perspektifle ortaya konulmasına katkı sağlamaktadır.

2. Yöntem

Bu araştırmada karma yöntem deseni kullanılmış olup nitel ve nicel araştırma yaklaşımları birlikte yürütülmüştür. Nitel boyutta etnografik yaklaşım benimsenmiş ve içerik analizi tekniğinden yararlanılmıştır. Araştırmanın saha kısmında Avlan Gölü ve çevresinde yaşayan yerel halkla yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Amaçlı örnekleme yöntemiyle belirlenen 66 katılımcıdan elde edilen veriler sistematik biçimde kodlanarak içerik analizi kapsamında temalaştırılmıştır. Araştırmanın nicel boyutunda ise resmî kurumlardan elde edilen istatistiksel veriler, betimsel istatistik teknikleri kullanılarak analiz edilmiş ve nitel bulgularla birlikte yorumlanmıştır. Elde edilen tüm veriler, kültürel ekoloji ve siyasi ekoloji yaklaşımları çerçevesinde bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir.

Bu kapsamda Avlan Gölü ekosisteminde meydana gelen değişimler ile bu değişimlerin yerel halk üzerindeki sosyoekolojik etkileri ortaya konulmuştur.

3. Bulgular

Bu bölümde, Avlan Gölü ve çevresinde yaşayan yerel halkın sulak alanla kurduğu ilişkiler, kültürel ve siyasi ekoloji yaklaşımı çerçevesinde incelenmiştir. Araştırmanın evrenini, gölün kuzeyinde yer alan Karamık Mahallesi ile güneyinde bulunan Göltarla Mahallesi sakinleri oluşturmaktadır. 2023 yılı TÜİK verilerine göre, iki mahallenin toplam nüfusu 508 kişidir. Araştırma sürecinde evrenin tamamına ulaşılması mümkün olmadığından, örneklem seçiminde rastgele örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Nitel araştırma yaklaşımına uygun olarak veri zenginliği esas alınmış ve toplam 66 kişiyle yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşülen katılımcılar araştırmanın örneklemini oluşturmakta olup, örnekleme ilişkin demografik özellikler Tablo 1, Tablo 2, Tablo 3 ve Tablo 4'te gösterilmiştir.

Araştırmaya katılan katılımcıların cinsiyet dağılımı incelendiğinde, kadın katılımcı sayısının 23, erkek katılımcı sayısının ise 43 olduğu görülmektedir. Kadın katılımcılar, toplam katılımcıların yaklaşık %35'ini, erkek katılımcılar ise yaklaşık %65'ini oluşturmaktadır. Elde edilen verilere göre, erkek katılımcı sayısının kadın katılımcılardan daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Araştırmaya katılan katılımcıların cinsiyet yapısı Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Araştırmaya Katılan Katılımcıların Cinsiyet Yapısı

Cinsiyet	Kadın	Erkek
Kişi Sayısı	23	43
Görüşme Yapılan Toplam Kişi Sayısı	66	

Araştırmaya katılan katılımcıların yaş dağılımı incelendiğinde, 15-18 yaş aralığındaki katılımcıların sayısının 8, 18-65 yaş aralığındaki katılımcıların sayısının 37 ve 65 yaş üzeri katılımcıların sayısının 21 olduğu tespit edilmiştir. Bu verilere göre, araştırmaya en fazla katılımın 18-65 yaş grubundan, en az katılımın ise 15-18 yaş grubundan olduğu görülmektedir. Araştırmaya katılan katılımcıların yaş dağılımı Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Araştırmaya Katılan Katılımcıların Yaş Dağılımı

Yaş Yapısı	Kadın	Erkek	Toplam
15 - 18	2	6	8
18 - 65	12	25	37
65+	9	12	21
Görüşme Yapılan Toplam Kişi Sayısı	23	43	66

Araştırmaya katılan katılımcıların eğitim düzeyleri incelendiğinde, ilkokul mezunu katılımcıların sayısının 26, ortaokul mezunu katılımcıların sayısının 24, lise mezunu katılımcıların sayısının 7, ön lisans mezunu katılımcıların sayısının 3 ve lisans mezunu katılımcıların sayısının 6 olduğu görülmektedir. Elde edilen verilere göre, en fazla katılımcının ilkokul ve ortaokul mezunu olduğu görülmektedir. Araştırma katılan katılımcıların eğitim düzeyleri Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Araştırmaya Katılan Katılımcıların Eğitim Düzeyi

Eğitim Düzeyi	Kadın	Erkek	Toplam
İlkokul	12	14	26
Ortaokul	7	17	24
Lise	3	4	7
Ön Lisans	1	2	3
Lisans	0	6	6
Görüşme Yapılan Toplam Kişi Sayısı	23	43	66

Araştırmaya katılan katılımcıların meslek dağılımı incelendiğinde, çiftçilik yapan katılımcıların sayısının 49, ev hanımı olan katılımcıların sayısının 7, öğrenci olan katılımcıların sayısının 8 ve esnaf olan katılımcıların sayısının 2 olduğu görülmektedir. Elde edilen verilere göre araştırmaya en fazla katkı sağlayan mesleğin çiftçilik olduğu görülmektedir. Araştırmaya katılan katılımcıların meslek dağılımı Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. Araştırmaya Katılan Katılımcıların Meslek Dağılımı

Meslek	Kadın	Erkek	Toplam
Çiftçi	13	36	49
Ev Hanımı	7	0	7
Öğrenci	3	5	8
Esnaf	0	2	2
Görüşme Yapılan Toplam Kişi Sayısı	23	43	66

Avlan Gölü ve çevresinde yaşayan yerel halkın sulak alanla kurduğu ilişkileri incelemek amacıyla, araştırma sahasında 66 kişiyle yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır. Elde edilen veriler etnografik ve içerik analizi yöntemleriyle değerlendirilmiş; bulgular 3 kategori, 6 tema ve 49 alt tema altında sınıflandırılarak, araştırma sahasının kültürel ve siyasi ekolojik yapısı çerçevesinde analiz edilmiştir.

Fotoğraf 1: Avlan Gölü Hakkında Göltarla Mahalle Muhtarı Durmuş Bey ile Yapılan Görüşme.

Fotoğraf 2: Yaz Mevsiminde Avlan Gölü İçerisinde Yapılan Arazi Çalışması.

3.1. Avlan Gölü'nün Doğal ve Beşerî Çevreye Etkisi

Araştırmada oluşturulan ilk kategori, Avlan Gölü'nün Çevreye Etkileri başlığı altında ele alınmıştır. Bu kategori, 2 tema ve 11 alt tema kapsamında incelenmiş olup, Avlan Gölü'nün doğal ve beşerî çevre üzerindeki etkilerinin ortaya konulmasını amaçlamaktadır. Kategoriye ilişkin bulgular Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5. Avlan Gölü'nün Doğal ve Beşerî Çevreye Etkisi.

Alt Tema	Tema	Kategori
• Bitki ve hayvan sayısı azalır. • Sedir ağaçlarında hastalıklar görülür. • Bölgedeki sıcaklık artar. • Kuraklık artar. • Yağış azalır. • Yeraltı su seviyesi azalır. • Göl çevresinde kelebek, sinek gibi hayvanlar görülür.	Avlan Gölü'nün Doğal Çevreye Etkisi	Avlan Gölü'nün Çevreye Etkileri
• Tarımsal sulamada kullanılır. • Tarım ve hayvancılığı etkiler. • Balıkçılık faaliyetleri yapılır. • Turizm faaliyetleri yapılır.	Avlan Gölü'nün Beşerî Çevreye Etkisi	

Arazi gözlemleri ve katılımcılarla yapılan görüşmeler sonucunda, Avlan Gölü'nün araştırma sahasının doğal çevresi üzerinde belirgin etkiler oluşturduğu tespit edilmiştir. Göl içerisindeki su seviyesinin azalmasına bağlı olarak sahada sıcaklık değerlerinde artış meydana geldiği, bu durumun ise çevresel koşulları doğrudan etkilediği belirlenmiştir. Sıcaklık artışının, göl çevresindeki yağış miktarının azalmasına ve buna bağlı olarak flora ve fauna çeşitliliğinin olumsuz yönde etkilenmesine neden olduğu anlaşılmaktadır.

T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Meteoroloji Genel Müdürlüğü verilerine göre Elmalı ilçesinde yıllık yağışın mevsimlere dağılımı incelendiğinde, en yüksek yağışın 205,9 mm (%45,8) ile kış mevsiminde gerçekleştiği, bunu sırasıyla 110,7 mm (%24,6) ile ilkbahar, 91,2 mm (%20,3) ile sonbahar ve 41,4 mm (%9,3) ile yaz mevsiminin takip ettiği görülmektedir. Bu veriler, ilçede en yağışlı mevsimin kış, en kurak mevsimin ise yaz olduğunu ortaya koymaktadır.

Araştırma sahasında özellikle kış ve ilkbahar mevsimlerinde görülen yüksek yağış miktarlarının Avlan Gölü'nün su seviyesinin yükselmesine katkı sağladığı belirlenmiştir. Su seviyesindeki bu artışın yeraltı su kaynaklarının beslenmesine, flora ve fauna çeşitliliğinin zenginleşmesine ve bölgedeki iklim elemanlarının daha olumlu bir dengeye ulaşmasına katkıda bulunduğu anlaşılmaktadır. Katılımcı görüşleri de bu bulguları destekler nitelikte olup, yağış dönemlerinde gölün çevresel canlılık üzerinde olumlu etkiler oluşturduğuna işaret etmektedir.

"Avlan Gölü kuruduğu zamanlarda bu civarlarda görülen bitki ve kuşlar azalıyor. Eskiden göç eden kuşların hepsini Avlan Gölü üzerinde görüldük. Yazın sıcak olduğu zaman hiçbir kuş buraya uğramıyor. Hava sıcak olduğu için eskisi gibi her yer yemyeşil görülmüyor. Bana sorar isen hocam bunun sebebi göldeki suyun kullanılması…" (K1).

"Hocam, Avlan Gölü'nde su olduğu zamanlarda yaz mevsimi serin geçiyor. Avlan Gölü'ndeki suyun serinliği inanır mısın bizim bu Karamık köyüne kadar geliyor…" (K4).

"Hocam, rahmetli büyüklerimiz anlatırdı. 1975 yıllarında Avlan Gölü kurutulduğu zamanlarda bu çevrede görmüş olduğunuz Katran ağaçların hepsi kelebek, böcek nedeniyle hastalanmış. Hatta sıcaklık, kuraklık nedeniyle ormandaki hayvanlar, canavarlar (kurtlar) öğlen vakti köy yerine yemek aramaya iniyordu. Bu yüzden babam ve arkadaşlarının hayvan vurmuşluğu bile var…" (K12).

Araştırma sahasında yapılan gözlemler ve görüşmeler sonucunda Avlan Gölü'nün beşerî çevreye etkileri aşağıda maddeler halinde açıklanmıştır.

Avlan Gölü'nün kuzeyindeki Karamık Mahallesi ve güneyindeki Göltarla Mahallesi'nde yaşayan yerel halk, göldeki suyu tarımsal sulama amacıyla kullanmaktadır. Bu durum, göldeki su seviyesinin azalmasına neden olmaktadır. Araştırma sahasında yapılan görüşmelere katılan katılımcılar, tarımsal sulama amacıyla gerçekleştirilen su kullanımının gölün hidrolojik dengesini etkileyen başlıca faktörlerden biri olduğunu ifade etmiştir.

"Hocam, toprak kurak olduğu zaman adam tarlasındaki toprağı veya ekini serinletme için göldeki kanaldan suyu alarak tarlasını suluyor. Kaç defa uyarı yemesine rağmen herkes sulamaya devam ediyor. Bu olur mu ya? Bu yüzden göldeki su azalıyor…" (K14).

Avlan Gölü'nün kuzeyinde yer alan Karamık Mahallesi ve güneyinde yer alan Göltarla Mahallesinde tarım ve hayvancılık faaliyetleri yapılmaktadır. Yaz mevsiminde etkili olan yüksek sıcaklık değerleri nedeniyle araştırma sahasında tarımsal kuraklık meydana gelmektedir. Bu durum araştırma sahasındaki ürün ve üretim kalitesini olumsuz etkilemektedir. Araştırma sahasında yapılan görüşmelere katılan katılımcılar, bu konu hakkında şu yanıtları vermiştir:

"Avlan Gölü'nde yazın su olmadığı zamanlarda gölün çevresinde yer alan ekin alanlarında kuraklık oluyor. Toprak sulanmadığında tarladaki buğday, arpa veya yoncalardan verim alamıyoruz. Geçen sene 125 balya yonca aldığım tarladan bu sene gölde su olmadığı için 75 balya aldım. Suyun serinliği, nemi tarlaya gelmediğinde verim azalıyor… " (K21).

" Ürün kalitesi düşüyor. Çocuklukta yediğimiz elmanın rengi, tadı şu an yok. Bunun sebebi göldeki suyun azalması. Gölde su olduğu zaman şu görmüş olduğunuz tüm ekin ve meyve tarlarındaki ürünlerin miktarı ve kalitesi artıyor…" (K34).

Avlan Gölü içerisindeki su seviyesi yaz mevsiminde yağış azlığı, şiddetli buharlaşma ve düdenlerde meydana gelen sızıntılardan dolayı azalmaktadır. Yaz mevsiminde su seviyesinin azlığı nedeniyle Avlan Gölü'nün doğu, kuzey ve kuzeybatısında yoğun olarak küçükbaş hayvancılık faaliyetleri yapılmaktadır. Bu durum sonucunda göl içerisindeki sazlıklarda yer alan kuş ve balık yumurtaları çoban köpekleri, koyun ve keçiler tarafından yenilerek zarar görmektedir. Araştırma sahasında yapılan görüşmelere katılan katılımcılar, bu konu hakkında şu yanıtları vermiştir:

"Yasak olmasına rağmen yazın çobanlar gölün içerisinde iki ay hayvanlarını otlatıyor. Sazlıkların içerisinde yer alan balık ve kuş yumurtalarını çoban köpeği, keçiler ve koyunlar yiyor. Bu gölün içerisinde bu yüzden balık yok. Allahtan gölün batısındaki yeri köylüler ve belediye ekipleri kepçe ile düzenledi. Orda su olduğu için çobanlar oraya kadar gelemiyor… "(K11).

Avlan Gölü'nde yerel halk ve turistler tarafından yasak olmasına rağmen balıkçılık faaliyetleri yapılmaktadır. Bu durum göl ekosistemini olumsuz etkilemektedir. Araştırma sahasında yapılan görüşmelere katılan katılımcılar, bu konu hakkında şu yanıtları vermiştir:

"Devlet ve belediye tarafından Avlan Gölü'ne yıllın bazı dönemlerinde balık bırakılıyor. Biz ne yapıyoruz hocam? Gölün içerisinde balıkçılık ve hayvan otlatıyoruz. Bu yüzden gölde balık kalmıyor…" (K19).

Avlan Gölü ve çevresi sahip olmuş olduğu flora ve fauna özellikleri sayesinde yerel halk ve turistler tarafından yıllın belli dönemlerinde kamp, yürüyüş, bisiklet, motosiklet, tırmanış, fotoğrafçılık, bitki ve kuş gözlemciliği, yaylacılık gibi faaliyetlerde bulunmak için ziyaret edilmektedir. Bu durum bölgenin tanıtılmasını sağlayarak ilçe ekonomisine olumlu katkı sağlamaktadır. Araştırma sahasında yapılan görüşmelere katılan katılımcılar, bu konu hakkında şu yanıtları vermiştir:

"Avlan Gölü'nün etrafındaki sedir ormanlarını ziyaret etmek için her yerden insanlar geliyor. 1000 yaşında olan Koca Sedir ve Şah Ardıç ağaçları ile fotoğraf çekiniyorlar. Bu ormanlar astım hastalığına iyi geldiği için Antalya'dan, Finike'den, Demre'den çok turist buralara geliyor…" (K32).

"Avlan Gölü'nün kıyısında yer alam kamp alanına gelen yabancı sayısı çok fazla oluyor. Bu göl sayesinde Elmalımızın doğası tanılıyor. Bazı yabancılar köyleri ziyaret ederek tereyağı, süt, meyve, sebze ve katran yağı gibi buraya ait özel ürünleri alıyor…" (K7).

3.2. Doğal ve Beşerî Çevrenin Avlan Gölü ve Çevresine Etkisi

Doğal ve Beşerî Çevrenin Avlan Gölü ve Çevresine Etkisi oluşturulan ikinci kategoridir. Bu kategori, 16 alt tema ve 2 temada incelenmiştir. Bu kategorinin oluşturulma amacı, doğal ve beşerî çevrenin Avlan Gölü üzerindeki olumlu ve olumsuz etkilerini ortaya koymaktadır. Tablo 6'da doğal ve beşerî çevrenin Avlan Gölü'ne etkisi gösterilmiştir.

Tablo 6. Doğal ve Beşerî Çevrenin Avlan Gölü ve Çevresine Etkisi

Alt Tema	Tema	Kategori
• Dinleme ve pazar tesislerinin oluşmasını sağlar. • Su seviyesi azalır. • Yerleşim ve tarım alanlarını belirler. • Tarım faaliyetleri yapılır. • Tarımsal üretim ve kaliteyi etkiler. • Bitki ve hayvan çeşitliliği artar. • Ulaşım sağlar. İklimi olumlu etkiler. • Sağlık sorunları görünür. • Yangınlara neden olur. • Can ve mal kayıpları görülür	Doğal Çevrenin Avlan Gölü ve Çevresine Etkisi	Doğal ve Beşeri Çevrenin Avlan Gölü ve Çevresine Etkisi
• Aşırı kullanım nedeniyle su seviyesi azalır. • Su kirliliği görülür. • Göl kenarında çevre kirliliği görülür. • Balık miktarında azalmalar görülür. • Göl içerisindeki bitki ve hayvan çeşitliliğinde azalmalar görülür.	Beşeri Çevrenin Avlan Gölü ve Çevresine Etkisi	

Araştırma sahasında yapılan gözlemler ve görüşmeler sonucunda doğal çevrenin Avlan Gölü ve çevresine etkileri aşağıda maddeler halinde açıklanmıştır.

Avlan Gölü, Elmalı Polyesi üzerinde yer alan kapalı havza özellikli karstik bir göldür. Kapalı havza özelliği nedeniyle göl suları dış drenaj sistemi ile denize ulaşmamakta, göl tabanı ve çevresinde bulunan Kapaklı, Kepçeli, Kanlı, Ardıçlı, Sarp Burun, Kiraz Tepe ve Çakıllı Burun gibi düdenler ile yüksek diyaklaz ve poroziteye sahip kireçtaşları aracılığıyla yeraltına sızmaktadır. Bu jeolojik ve hidrojeolojik yapı, göldeki su seviyesinin azalmasında temel belirleyici faktörlerden biri olarak ortaya çıkmaktadır.

Göl sularının yeraltına sızarak Antalya–Finike karayolu üzerinde Arif Mahallesi Aykırtça mevkiine ulaşması, sahada hem hidrolojik hem de beşerî faaliyetler açısından dikkat çekmektedir. Aykırtça lokasyonunda yerel halkın, yol güzergâhından geçen yerli ve yabancı turistlere çay, mısır ile çeşitli tarımsal ve hayvansal ürünler satarak ekonomik faaliyetlerini sürdürdüğü belirlenmiştir. Katılımcı görüşmeleri, söz konusu hidrojeolojik sürecin göl su seviyesini etkilediğini ve dolaylı olarak yerel ekonomik faaliyetlerin mekânsal dağılışında rol oynadığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte Susuz ve Kohu Dağları'nın doğu kesiminde dik yamaçlarla alçalarak Avlan Gölü'nün güneyinde Avlan Boğazı'nı oluşturduğu

tespit edilmiştir. Bu boğazın Elmalı ile Finike arasında hem ulaşımı sağladığı hem de denizel hava kütlelerinin iç kesimlere sokulmasına aracılık ettiği belirlenmiştir. Bu süreç, özellikle kış ve ilkbahar mevsimlerinde bölgeye yağış getirilmesine katkı sağlayarak iklim koşulları, doğal bitki örtüsü ve tarımsal üretim üzerinde olumlu etkiler oluşturmaktadır. Katılımcı görüşleri de bu bulguları desteklemektedir.

"Avlan Gölünün suyu Finike yolu üzerindeki Aykırtça 'ya dökülür. Köylüler ve yabancılar Aykırtça 'da durup suyun serinliğinde mısırını ve çayını yiyip içerler. İsteyen yabancılar köylünün yaptığı tereyağı, sütü, meyveyi ve sebzeyi satın alırlar…" (K26).

"Gölün her yerinde düdenler var. Bu düdenleri dernek üyeleri ve köylüler kapatıyor. Allah razı olsun, belediye de iş makineleri göndererek bize destek oldu. Eğer bu düdenleri kapatmasaydık, gölde hiç su kalmayacaktı…" (K24).

"Elmalı'dan sahile gitmek isteyen herkes bu yolu kullanıyor. Bu yol sayesinde 40 dakika içerisinde Finike'de oluyorum…" (K31).

"Kışın gündüz vakti hava iyi. Bazen öğlen sonu veya akşam vakitlerinde serin oluyor. Yazın ise nemi pek fazla hissetmiyoruz. Ormanın ve göldeki suyun serinliği havanın sıcaklığını azaltıyor…" (K35).

Araştırma sahasında yapılan gözlemler ve katılımcı görüşmeleri, Avlan Gölü ve çevresinde yaz mevsiminde etkili olan yüksek sıcaklıkların hem insan sağlığı hem de doğal çevre üzerinde olumsuz etkiler oluşturduğunu göstermektedir. Yüksek sıcaklıklara bağlı olarak sıcak çarpması, solunum sorunları ve güneş yanıkları gibi sağlık problemleri ortaya çıkmakta; ayrıca kuru otların tutuşmasıyla orman ve tarım alanlarında yangın riski artarak yer yer mal kayıplarına neden olmaktadır.

Bununla birlikte, tarımsal sulama amacıyla gölden ve gölü besleyen yeraltı sularından yoğun su çekimi yapılması, göl su seviyesinin düşmesine ve hidrolojik dengenin bozulmasına yol açmaktadır. Bu durum sucul ve karasal ekosistemleri olumsuz etkilemekte, ayrıca tarımsal gübre ve zirai ilaçların yüzey akışıyla göle taşınması su kalitesini düşürerek biyolojik çeşitliliğin azalmasına neden olmaktadır. Araştırma sahasında yapılan görüşmelere katılan katılımcılar, bu konu hakkında şu yanıtları vermiştir:

"Bu yaz havalar çok sıcak olduğu için Karamık ve Tekke köyü arasında kalan bazı ekin tarlaları yandı. İtfaiye ateşi zor durdurdu. Yazın bazı günlerde helikopter veya orman işçileri yangın olmasın diye ormanı kontrol ediyorlar…" (K33).

"Avlan Gölü'nde su olmadığı zaman hava sıcak oluyor. Yaz sıcağı nedeniyle öğlen vakti tarlada çalışan çiftçi ve köylerdeki yaşlılar zorlanıyor. Yengen öğlen vakti

sıcağa çıktığı zaman tansiyonu artıyor. Bizim hanımında işine geliyor. Öğlen vakti o da uyuyor. İkindin gibi hava serinlediği zaman insan rahat ediyor…" (K37).

"Cezası olmasına rağmen bazı çiftçi arkadaşlarımız su motorlarını kullanarak Avlan Gölü'nden çektiği su ile tarlasını suluyor. Bu durum eskiden çok fazlaydı. Şimdi denetimlerin artmasıyla yavaş yavaş azalmaya başladı. Umarım kısa sürede tamamen biter. Eğer bu sulama işinin önüne geçemezsek Avlan Gölü'ndeki su tamamen bitecek…"(K41).

"Adam tarlasını ilaçlar iken kutusunu Avlan Gölü'nün kanalına atıyor. Bazen rüzgârlı havalarda ilaç ve gübre poşetleri Avlan Gölü'nün içerisine düşüyor. Bu yüzden gölün suyu kullanılmıyor. Göldeki kurbağalar, balıklar zehirleniyor. Ben gözümle gördüm adam ilaç kutusunun içini temizledikten sonra kutuyu etrafa atıp gitti…" (K47).

3.3. Yerel Halkın Avlan Gölü ile İlgili Öngörüleri

Yerel halkın Avlan Gölü ile ilgili öngörüleri oluşturulan üçüncü kategoridir. Bu kategori, 22 alt tema ve 2 temada incelenmiştir. Bu kategorinin oluşturulma amacı, araştırma sahasında yaşayan yerel halkın Avlan Gölü ve çevresi hakkındaki önerileri ve endişelerini ortaya koymaktadır. Tablo 7'te Yerel halkın Avlan Gölü ile ilgili öngörüleri gösterilmiştir.

Tablo 7. Yerel Halkın Avlan Gölü ile İlgili Öngörüleri

Alt Tema	Tema	Kategori
• Düdenlerin kapatılması. • Balıkçılık faaliyetlerinin yasaklanması. • Hayvancılık faaliyetlerinin yasaklanması. • Tarımsal sulama faaliyetlerinin yasaklanması. • Avlan Gölü'nün ortasında yer alan eski yolun kaldırılması. • Kamp alanında çöp kutusu sayısı artırılması. • Kamp alanına güvenlik görevlisi ve kamera konulması. • Kamp alanına ahşap banklar konulması. • Avlan Gölü çevresine aydınlatma yapılması. • Avlan Gölü çevresine bungalov evler yapılması. • Avlan Gölü çevresinin teller ile kapatılması. • Avlan Gölü ve çevresinin sosyal medya reklamları ile tanıtımının yapılması. • Avlan Gölü ve çevresinin altyapı ve peyzaj çalışmaları için devlet desteklerinin verilmesi.	Öneriler	Yerel Halkın Avlan Gölü ile İlgili Öngörüleri
• Avlan Gölü'nün tamamen kuruması. • Avlan Gölü çevresinde yer alan Sedir ormanlarının tamamen kuruması. • Avlan Gölü ve çevresindeki sıcaklığın artması. • Avlan Gölü ve çevresinde yer alan hayvanların göç etmesi. • Avlan Gölü içerisinde yer alan çiçeklerin (bitkilerin) kuruması. • Tarımsal üretim ve kalitenin azalması. • Su ve çevre kirliliğinin artması. • Avlan Gölü'nün satılması. • Avlan Gölü ve çevresinin altyapı ve peyzaj çalışmaları için devlet desteklerinin verilmemesi.	Endişeler	

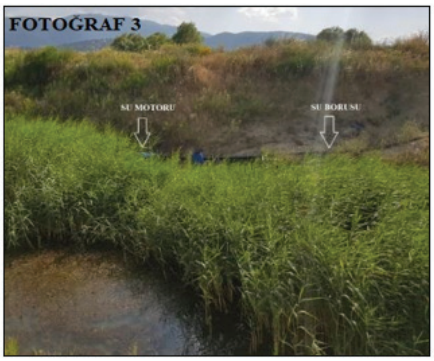
Oluşturulan kategoriler doğrultusunda katılımcılara sorular yönlendirilmiştir. Katılımcılar ile gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda Avlan Gölü ve çevresinde yaşayan yerel halkın göl ve çevresi hakkında vermiş oldukları öneriler şu şekildedir:

"*Hocam, Avlan Gölü'ndeki su kaçağını önleyebilirsek göl su tutar. Bunun için düdenlerin ve su kanallarının tespit edilip kapatılması lazım. Benim bildiğim kadarıyla Göltarla Muhtarı, Dernek Başkanı, köylüler ve belediye bazı düdenleri kapattı…" (K43).*

"Belirli dönemlerde Avlan Gölü'ne sazan balıkları salınıyor. Ancak her yıl büyüyen sazan balıkları, köylülerimiz ve buraya gelen turistler tarafından olta ve ağ ile avlanıyor. Bu yüzden gölde balık kalmıyor. Bu nedenle, gölde yapılan keyfi balıkçılık yasaklanmalı ve jandarma tarafından ceza uygulanmalıdır. Eğer bir yatırım olmaz ise gölde balık kalmayacak…" (K45).

"Avlan Gölü'nün suyunu tutabilirsek, turizme açılabiliriz. Elmalı Belediyesi tarafından göl kenarına bungalov evler yapılabilir. Bunun birçok örneği var. Göl dinlenme ve kamp tesisleri yaparak gelir kaynağı sağlarız. Şu an bile gölün ve ormanların güzelliğini videoya çekip sosyal medyada tanıtabiliriz. Eğer videolar çok fazla kişi tarafından izlenir ise Elmalıya ziyarette gelen turistlerden gelir sağlanır…" (K61).

"Avlan Gölü'nden ve kanaldan su motorlarıyla tarlasına su çeken tüm çiftçilere ceza yazılması gerekiyor. Adamlar, su ve elektrik parası vermemek için Avlan Gölü'ndeki suyla tarlalarını suluyorlar. Sorsan, hepsi 'ben yapmıyorum' der. Eskiden göl kuruduğu zaman nohut ekiyorlardı. Şimdi ise gölün suyu ile tarlalarını suluyorlar…" (K57).

Fotoğraf 3: Avlan Gölü'nü Besleyen Akçay Akarsuyu Üzerinde Yapılan Kaçak Sulama Faaliyeti.

Fotoğraf 4: Avlan Gölü'nü Besleyen Akçay Akarsuyu Üzerinde Meydana Gelen Su Kirliliği.

"Yazın göl kuruduğu zaman, Finike'den ve civar köylerden gelen çobanlar gölün içinde hayvanlarını otlatıyorlar. Her geçen yıl bu çobanların sayısı arttığı için, göldeki tüm balık ve kuş yumurtaları koyun ve keçiler tarafından yenip zarar görüyor. Bunun önüne geçmek için gölün etrafını tel ile çevirmek ve hayvanlarını otlatan tüm çobanlara ceza yazmak gerekiyor. Bunu yaptıktan sonra, eminim ki göldeki balık ve kuş sayısı da artar…" (K66).

Fotoğraf 5: Yaz Mevsiminde Avlan Gölü'nün Kuzeyinde Yapılan Küçükbaş Hayvancılık Faaliyetleri.

Fotoğraf 6: Avlan Gölü'nün Kuzeybatısında Yer Alan Geçici Çoban Yerleşmeleri.

Katılımcılarla yapılan görüşmelerde, Avlan Gölü ve çevresinde yaşayan yerel halkın göl ve çevresi ile ilgili endişeleri şu şekildedir:

"İlerleyen yıllarda Avlan Gölü'nün tamamen kurumasından korkuyoruz. Eğer bu göl kurursa, Elmalı ovasındaki sıcaklık artıyor. Bazen ekin tarlasındaki kuru otların yanması ile yangınlarda oluyor…"(K55).

"Avlan Gölünü ziyaret eden turistler, yedikleri yemek artıklarını ve poşetlerini bırakıp gidiyorlar. Bu durum çevrenin kirlenmesine yol açıyor. İlerleyen yıllarda umarım belediye ekipleri ve jandarma tarafından uyarılar yapılır…"(K59).

"Avlan Gölü kuruduğu zaman, çevresinde yer alan sedir ormanlarında yaprak kelebeği çok sık görünür. Kelebekler artarsa, tüm ormana zarar verir. Geçmişte bunları yaşadık. Allah korusun, ilerleyen yıllarda bu göl kurursa, sedir ormanlarının hiçbiri kalmaz. O yüzden, ormanların varlığı ve geleceği için Avlan Gölü'ndeki suyu tutmamız gerekiyor…"(K64).

"Avlan Gölü'nde kaçak balıkçılık ve hayvan otlatma işleri devam ettiği sürece, maalesef bu göl içerisinde hiçbir kuş ve balık yaşamaz. Çocukluğumda gördüğüm kuşları ve balık bolluğunu şu an göremiyorum…"(K63).

4. Sonuç ve Tartışma

Bu araştırma kapsamında Avlan Gölü ve çevresinde insan–çevre etkileşimi; fizikî coğrafya özellikleri, beşerî faaliyetler ve çevresel süreçler bütüncül bir yaklaşımla ele alınmıştır. Elde edilen bulgular, Avlan Gölü ekosisteminin doğal süreçler ile insan kaynaklı müdahaleler arasındaki etkileşim sonucunda dinamik ancak oldukça kırılgan bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Araştırmada 66 yarı

yapılandırılmış görüşmeden elde edilen veriler, etnografik ve içerik analizi yöntemleriyle değerlendirilmiş ve saha gözlemleri ile birlikte yorumlanmıştır.

Avlan Gölü'nün kapalı havza özelliği, karstik jeomorfolojik yapısı ve düden sistemi, gölün hidrolojik işleyişini belirleyen temel doğal faktörlerdir. Göl tabanında ve çevresinde bulunan geçirgen kireçtaşları ile diyaklaz sistemleri, yüzey sularının yeraltına sızmasına neden olmakta ve bu durum göl su seviyesinde doğal dalgalanmalara yol açmaktadır. Bunun yanında yaz döneminde artan buharlaşma ve azalan yağış miktarı, su kaybını artırarak göl seviyesinin düşmesine neden olmaktadır. Kış ve ilkbahar dönemlerinde ise yağışların artmasıyla birlikte göl su seviyesinde geçici yükselmeler meydana gelmektedir. Bu durum, Avlan Gölü'nün hidrolojik dengesinin iklimsel değişkenliklere oldukça duyarlı olduğunu ortaya koymaktadır.

Beşerî faaliyetler açısından değerlendirildiğinde, özellikle tarımsal üretim ve su kullanımı baskısının ekosistem üzerinde belirleyici olduğu görülmektedir. Verimli alüvyal topraklar üzerinde yürütülen tarımsal faaliyetler, bölge halkı için önemli bir geçim kaynağı oluşturmakla birlikte yeraltı suyu çekimi, aşırı sulama ve tarımsal kimyasal kullanımı göl ekosisteminde su kaybı ve kirlilik sorunlarına yol açmaktadır. Buna ek olarak küçükbaş hayvancılık faaliyetleri ve yasa dışı balıkçılık, biyolojik çeşitlilik üzerinde ek baskı oluşturmaktadır.

Araştırma sahasında Avlan Gölü ve çevresinin rekreasyonel ve turistik kullanım açısından da önem kazandığı belirlenmiştir. Yürüyüş, kamp, bisiklet ve doğa gözlemi gibi faaliyetler bölgenin ekonomik değerini artırmakla birlikte, plansız kullanım durumunda doğal yaşam alanları üzerinde baskı oluşturma potansiyeline sahiptir. Bu nedenle turizm faaliyetlerinin taşıma kapasitesi dikkate alınarak yönetilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

İklim koşulları bakımından, yaz mevsiminde yüksek sıcaklık ve kuraklık koşulları göl su seviyesinin düşmesine ve yangın riskinin artmasına neden olmaktadır. Kış ve ilkbahar dönemlerinde ise don, dolu ve taşkın olayları tarımsal üretim ve yerleşim alanları üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır. Bu durum, araştırma sahasının iklimsel değişkenlik ve ekstrem hava olaylarına açık olduğunu göstermektedir.

Genel olarak elde edilen bulgular, Avlan Gölü ekosisteminin doğal ve beşerî süreçlerin ortak etkisi altında bulunduğunu ve mevcut kullanım biçimlerinin ekolojik dengeyi olumsuz yönde etkilediğini ortaya koymaktadır. Özellikle su kaynaklarının kontrolsüz kullanımı, tarımsal kimyasal girdiler, düden sistemine yönelik müdahaleler ve arazi kullanım baskısı ekosistem üzerinde önemli riskler oluşturmaktadır.

Bu doğrultuda Avlan Gölü'nün sürdürülebilirliğinin sağlanabilmesi için entegre havza yönetimi yaklaşımının benimsenmesi gerekmektedir. Su kaynaklarının kontrollü kullanımı, tarımsal faaliyetlerin çevre dostu yöntemlerle yürütülmesi, biyolojik çeşitliliğin korunması ve ekosistemin düzenli olarak izlenmesi temel gerekliliklerdir. Ayrıca yerel halkın çevre bilincinin artırılması, yasal düzenlemelerin etkin şekilde uygulanması ve bilimsel araştırmaların desteklenmesi, ekosistemin korunmasında belirleyici unsurlar olarak öne çıkmaktadır.

Avlan Gölü, yalnızca yerel ölçekte bir sulak alan ekosistemi değil, aynı zamanda bölgesel hidrolojik denge, tarımsal üretim ve biyolojik çeşitlilik açısından stratejik öneme sahip bir doğal sistemdir. Bu nedenle gölün korunması hem ekolojik sürdürülebilirlik hem de sosyoekonomik devamlılık açısından zorunluluk arz etmektedir.

Kaynakça

Arı, Y. (2011). Amerikan kültürel coğrafyasında peyzaj kavramı. Doğu Coğrafya Dergisi, 10(13), 311–339.

Arı, Y. (2011). Ramsar Sözleşmesi'nin doğa koruma yaklaşımına eleştirel bir bakış. Doğu Coğrafya Dergisi, 11(15), 275–302.

Başkurt, M. (2024). Sulak alan mevzuatı ve statüleri açısından Avlan Gölü ve yaygınlığın siyasal ve kültürel ekolojisi (Tez No. 887600) [Yüksek lisans tezi, Akdeniz Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.

Çiçek, E. (2004). Subasar ormanların özellikleri ve Türkiye'nin subasar ormanları. Journal of the Faculty of Forestry Istanbul University, 54(2), 107–114.

Elmalı Belediyesi. (2020). Kadim şehir Elmalı. Elmalı Belediyesi Kültür Yayınları.

Ertürk, M., Genişyürek, F., & Başkurt, M. (2022, October 13–14). Avlan Gölü'nün önemi [Conference presentation abstract]. Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Uluslararası Coğrafya Sempozyumu (TÜCAUM), Ankara, Türkiye.

T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Meteoroloji Genel Müdürlüğü. (2022). 17952 numaralı Elmalı istasyonu. Ankara, Türkiye.

T.C. Enez Kaymakamlığı. (2021). Sulak alanlar ve önemi: Eğitmen kitapçığı. Omaoma Medya ve Yayıncılık.

Türkiye İstatistik Kurumu. (2023). Seçilmiş göstergelerle Antalya. Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları.

47. BÖLÜM

SULAK ALANLARIN SÜRDÜRÜLEBİLİR EKOTURİZM DESTİNASYONU OLARAK İNCELENMESİ: YUMURTALIK LAGÜNÜ

Doç. Dr. Abdurrahman DİNÇ - Necmettin Erbakan Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-7539-6084

Özet

Sulak alanlar, biyolojik çeşitliliğin korunması, ekosistem hizmetlerinin sürdürülebilirliği ve doğa temelli turizm faaliyetlerinin geliştirilmesi açısından önemli doğal kaynak alanları arasında yer almaktadır. Türkiye'nin önemli sulak alanlarından biri olan Yumurtalık Lagünü, sahip olduğu zengin habitat çeşitliliği, flora ve fauna varlığı ile sürdürülebilir ekoturizm açısından dikkat çekici bir potansiyele sahiptir. Bu araştırmanın amacı, Yumurtalık Lagünü'nün doğal ve ekolojik kaynak değerlerini sürdürülebilir ekoturizm perspektifinden değerlendirmek ve bölgenin ekoturizm potansiyelini ortaya koymaktır. Araştırmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiş, veri toplama tekniği olarak doküman incelemesinden yararlanılmıştır. Bu kapsamda ekoturizm, sürdürülebilir turizm ve sulak alanlara ilişkin ulusal ve uluslararası bilimsel yayınlar, lisansüstü tezler, kitaplar, resmî kurum raporları ve ilgili kurumsal kaynaklar incelenmiştir. Elde edilen veriler betimsel analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir. Araştırma bulguları, Yumurtalık Lagünü'nün sahip olduğu habitat çeşitliliği, zengin biyolojik yapısı ve ulusal ile uluslararası koruma statüleri sayesinde sürdürülebilir ekoturizm açısından yüksek bir potansiyele sahip olduğunu göstermektedir. Özellikle kuş gözlemciliği, doğa yürüyüşü, fotosafari, botanik gözlemciliği ve çevre eğitimi gibi doğa temelli faaliyetlerin bölgenin öne çıkan ekoturizm değerleri arasında yer aldığı belirlenmiştir.

Bununla birlikte doğal kaynakların korunmasını esas alan planlama anlayışının benimsenmesi, ziyaretçi yönetiminin etkin biçimde yürütülmesi ve yerel halkın turizm sürecine aktif katılımının sağlanmasının, bölgenin sürdürülebilir gelişimi açısından önem taşıdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yumurtalık Lagünü, Ekoturizm, Sulak Alan, Sürdürülebilir Turizm, Doğa Turizmi

1. Giriş

Doğal kaynakların bilinçsiz kullanımı, biyolojik çeşitliliğin azalması ve iklim değişikliğinin etkilerinin giderek belirginleşmesi, doğal alanların korunmasına yönelik yaklaşımları daha da önemli hâle getirmiştir. Bu süreçte çevresel değerlerin korunmasını temel alan sürdürülebilir turizm anlayışı, turizm faaliyetlerinin doğal ve kültürel kaynaklar üzerindeki baskısını azaltmayı amaçlayan önemli bir yaklaşım olarak öne çıkmaktadır. Sürdürülebilir turizm, günümüzün ekonomik ve sosyal gereksinimlerini karşılarken doğal kaynakların gelecek kuşaklara aktarılmasını esas alan bir planlama anlayışını benimsemektedir (Karaman, 1996, s. 102). Bu yaklaşım yalnızca çevresel sürdürülebilirliği değil, aynı zamanda yerel ekonomilerin güçlendirilmesini, kültürel mirasın korunmasını ve toplum refahının artırılmasını da kapsamaktadır.

Sürdürülebilir turizmin önemli uygulama alanlarından biri olan ekoturizm, doğal çevrenin korunmasını esas alan, yerel halkın refahını destekleyen ve ziyaretçilerin çevresel farkındalık kazanmasını amaçlayan sorumlu bir turizm türüdür. Uluslararası Ekoturizm Topluluğu (TIES) tarafından ekoturizm; doğal alanlara yapılan, çevreyi koruyan ve yerel halkın yaşam kalitesini artırmayı hedefleyen sorumlu seyahat olarak tanımlanmaktadır (Erdoğan, 2003, s. 109). Bu yönüyle ekoturizm, doğal alanların korunmasını ekonomik kalkınmayla birlikte ele alan sürdürülebilir bir kalkınma yaklaşımı olarak değerlendirilmektedir. Aynı zamanda çevresel etkilerin en aza indirilmesi, yerel kültürel değerlerin korunması ve ziyaretçilerin doğaya yönelik bilinç düzeylerinin artırılması gibi amaçları da bünyesinde barındırmaktadır (Kuter & Ünal, 2009, s. 146). Bu özellikleri sayesinde ekoturizm, korunan alanların sürdürülebilir yönetimine katkı sağlayan önemli araçlardan biri olarak kabul edilmektedir (Kaypak, 2010, s. 95).

Ekoturizmin gelişim gösterdiği doğal alanlar arasında sulak alanlar özel bir yere sahiptir. Sulak alanlar; tatlı veya tuzlu, sürekli ya da dönemsel olarak suyla kaplı ekosistemler olup, biyolojik çeşitliliğin korunması, su rejiminin düzenlenmesi, karbon depolanması ve taşkın kontrolü gibi önemli ekosistem hizmetleri

sunmaktadır (Ertürk, 2005, s. 3–4). Aynı zamanda birçok canlı türü için üreme, beslenme ve barınma alanı oluşturan bu ekosistemler, özellikle göçmen kuşların yaşam döngüsünde kritik rol üstlenmektedir. Bu özellikleri sayesinde sulak alanlar yalnızca ekolojik açıdan değil, doğa turizmi ve ekoturizm faaliyetleri bakımından da yüksek bir çekicilik potansiyeline sahiptir (Tockner et al., 2010, s. 137).

Türkiye, coğrafi konumu ve iklim çeşitliliği sayesinde çok sayıda sulak alana ev sahipliği yapmakta olup, bu alanların önemli bir bölümü uluslararası koruma statüsüne sahiptir. Türkiye'nin 1994 yılında taraf olduğu Ramsar Sözleşmesi, sulak alanların korunması ve akılcı kullanımı konusunda önemli bir çerçeve sunmaktadır (Unesco Türkiye Millî Komisyonu, 2022). Bu kapsamda koruma altına alınan alanlardan biri olan Yumurtalık Lagünü, Çukurova Deltası'nın doğu kesiminde yer almakta ve sahip olduğu biyolojik çeşitlilik ile Türkiye'nin en önemli sulak alanları arasında gösterilmektedir. Tatlı ve tuzlu su lagünleri, sazlıklar, kumullar, Halep çamı ormanları ve çamur düzlüklerinden oluşan habitat çeşitliliği, bölgeyi birçok bitki ve hayvan türü için önemli bir yaşam alanına dönüştürmektedir (Çelik, 2019). Özellikle göçmen kuşlar açısından önemli bir konaklama ve üreme alanı olması, Yumurtalık Lagünü'nün kuş gözlemciliği başta olmak üzere çeşitli ekoturizm faaliyetleri açısından öne çıkmasını sağlamaktadır (Kayra & Alphan, 2024, s. 35–52).

Son yıllarda ekoturizm ve sulak alan yönetimine ilişkin çok sayıda araştırma yapılmış olmasına karşın, Yumurtalık Lagünü'nün sürdürülebilir ekoturizm potansiyelini doğal kaynak değerleri, koruma statüsü ve rekreasyon olanaklarıyla birlikte bütüncül biçimde ele alan çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Bu araştırmanın amacı, Yumurtalık Lagünü'nün sahip olduğu doğal ve ekolojik kaynak değerlerini sürdürülebilir ekoturizm perspektifinden değerlendirmek; bölgenin ekoturizm potansiyelini ortaya koymak ve doğal kaynakların korunmasına katkı sağlayabilecek yönetim yaklaşımlarını tartışmaktır. Çalışmanın, sürdürülebilir sulak alan yönetimi ve ekoturizm literatürüne katkı sağlamasının yanı sıra, bölgenin planlanması ve yönetimine yönelik uygulamalara bilimsel bir çerçeve sunması beklenmektedir.

2. Yöntem

Bu araştırmada, Yumurtalık Lagünü'nün sürdürülebilir ekoturizm destinasyonu olarak sahip olduğu potansiyelin değerlendirilmesi amacıyla nitel araştırma yöntemi benimsenmiştir. Nitel araştırmalar, belirli bir olgu veya olayın doğal bağlamı içerisinde çok yönlü olarak incelenmesine ve mevcut durumun ayrıntılı biçimde ortaya konulmasına olanak sağlayan araştırma yaklaşımlarıdır. Bu kap-

samda çalışma, Yumurtalık Lagünü'nün doğal kaynak değerleri, biyolojik çeşitliliği, koruma statüsü ve ekoturizm olanaklarının bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirilmesine dayanmaktadır.

Araştırmada veri toplama yöntemi olarak doküman incelemesi kullanılmıştır. Doküman incelemesi; araştırma konusu ile ilgili yazılı, görsel ve dijital kaynakların sistematik biçimde incelenmesi ve elde edilen verilerin araştırmanın amacı doğrultusunda değerlendirilmesini kapsayan nitel bir veri toplama tekniğidir. Bu doğrultuda sürdürülebilir turizm, ekoturizm, sulak alanlar ve Yumurtalık Lagünü'ne ilişkin ulusal ve uluslararası bilimsel makaleler, lisansüstü tezler, kitaplar, resmî kurum raporları ve ilgili kurumların yayımladığı çevrim içi kaynaklar incelenmiştir. Ayrıca Ramsar Sözleşmesi kapsamında yayımlanan belgeler ile Tarım ve Orman Bakanlığı, UNESCO Türkiye Millî Komisyonu ve ilgili kurumların güncel verilerinden yararlanılmıştır.

Elde edilen veriler araştırmanın amacı doğrultusunda sınıflandırılmış ve betimsel analiz tekniği kullanılarak değerlendirilmiştir. Analiz sürecinde öncelikle Yumurtalık Lagünü'nün coğrafi özellikleri, koruma statüsü, biyolojik çeşitliliği ve ekoturizm açısından öne çıkan doğal kaynak değerleri belirlenmiş; daha sonra bu bulgular sürdürülebilir ekoturizm yaklaşımı çerçevesinde yorumlanmıştır. Böylece lagünün ekoturizm potansiyelini destekleyen temel unsurlar ile geliştirilmesi gereken yönleri bütüncül olarak ortaya konulmuştur.

Araştırma yalnızca doküman incelemesine dayanmaktadır. Bu nedenle çalışma kapsamında herhangi bir anket, görüşme veya arazi çalışması gerçekleştirilmemiştir. Bulgular, incelenen bilimsel yayınlar ve kurumsal dokümanlardan elde edilen verilerle sınırlıdır. Bununla birlikte farklı kaynaklardan elde edilen bilgilerin karşılaştırmalı biçimde değerlendirilmesi, araştırmanın güvenilirliğini artıran temel unsurlardan biri olarak kabul edilmektedir.

3. Bulgular

3.1. Yumurtalık Lagünü'nün Doğal ve Ekolojik Kaynak Değerlerine İlişkin Bulgular

Araştırma kapsamında incelenen bilimsel yayınlar ve kurumsal dokümanlar, Yumurtalık Lagünü'nün Türkiye'nin biyolojik çeşitlilik açısından en önemli sulak alanlarından biri olduğunu göstermektedir. Çukurova Deltası'nın doğu kesiminde yer alan lagün sistemi; tatlı ve tuzlu su lagünleri, sazlıklar, kumullar, çamur düzlükleri, tuzcul bataklıklar ve Halep çamı ormanlarından oluşan zengin bir ekosis-

tem yapısına sahiptir (Çelik, 2019). Bu habitat çeşitliliği, farklı bitki ve hayvan türleri için uygun yaşam ortamı oluştururken ekoturizm faaliyetlerinin gelişmesini destekleyen temel doğal kaynak değerlerini de meydana getirmektedir.

İncelenen kaynaklara göre Yumurtalık Lagünü, Türkiye'deki önemli bitki alanlarından biri olup bölgede 68 familyaya ait 272 bitki taksonu bulunmaktadır. Bunlardan üçü bölgesel endemik türdür. Halep çamı toplulukları, kumul bitkileri, tuzcul bitki örtüsü ve deniz börülcesi gibi türler lagünün floristik zenginliğini ortaya koymaktadır (Kayra & Alphan, 2024, s. 39). Bu bitki çeşitliliği yalnızca ekolojik açıdan değil, doğa eğitimi, botanik gözlemciliği ve çevresel farkındalık faaliyetleri bakımından da önemli bir potansiyel oluşturmaktadır.

Fauna bakımından değerlendirildiğinde ise lagün, çok sayıda kuş, memeli, sürüngen ve su canlısına ev sahipliği yapmaktadır. Flamingo, ak pelikan, balık kartalı, küçük orman kartalı, karabatak ve çeşitli ördek türleri başta olmak üzere birçok göçmen kuş türünün bölgede bulunması, alanın kuş gözlemciliği açısından önemli bir çekim merkezi olduğunu göstermektedir (Çelik, 2019). Ayrıca nesli tehlike altında bulunan yeşil deniz kaplumbağası (*Chelonia mydas*) ile Nil kaplumbağasının bölgede yaşamını sürdürmesi, lagünün uluslararası ölçekte koruma değeri taşıyan doğal alanlardan biri olduğunu ortaya koymaktadır (Kayra & Alphan, 2024, s. 39).

Bu bulgular doğrultusunda Yumurtalık Lagünü'nün sahip olduğu doğal kaynak değerlerinin, sürdürülebilir ekoturizm faaliyetlerinin geliştirilmesi açısından önemli bir altyapı oluşturduğu değerlendirilmektedir.

3.2. Yumurtalık Lagünü'nün Ekoturizm Potansiyeline İlişkin Bulgular

Araştırma bulguları, Yumurtalık Lagünü'nün doğa temelli turizm faaliyetlerinin gerçekleştirilebileceği önemli destinasyonlardan biri olduğunu göstermektedir. Özellikle kuş gözlemciliği, doğa yürüyüşü, fotosafari, botanik gözlemciliği, bisiklet turları ve çevre eğitimleri bölgenin öne çıkan ekoturizm faaliyetleri arasında yer almaktadır (Çelik, 2019).

Bölgenin farklı habitat tiplerini bir arada bulundurması, ziyaretçilere yılın farklı dönemlerinde çeşitli rekreasyon olanakları sunmaktadır. İlkbahar ve sonbahar aylarında göçmen kuşların yoğun olarak görülmesi kuş gözlemciliğini öne çıkarırken, zengin bitki örtüsü doğa fotoğrafçılığı ve botanik incelemeleri açısından önemli fırsatlar sağlamaktadır. Bunun yanında lagünün doğal peyzaj özellikleri, doğa yürüyüşü ve çevre eğitimi faaliyetleri için uygun ortam oluşturmaktadır.

Araştırmada incelenen kaynaklar, bölgenin sahip olduğu doğal değerlerin ekoturizm açısından önemli bir çekicilik oluşturduğunu, ancak bu potansiyelin sürdürülebilir planlama ilkeleri doğrultusunda değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

3.3. Koruma Statüsü ve Sürdürülebilir Yönetim Bulguları

Araştırma bulguları, Yumurtalık Lagünü'nün ulusal ve uluslararası koruma statülerine sahip olmasının bölgenin sürdürülebilir yönetimi açısından önemli bir avantaj sağladığını göstermektedir. Bölge; Ramsar Alanı, Tabiatı Koruma Alanı ve Milli Park statüleri ile koruma altına alınmıştır (Çelik, 2019).

Bununla birlikte bu koruma statülerinin yalnızca hukuki güvence sağlamakla sınırlı olmadığı, biyolojik çeşitliliğin korunması ve doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımına yönelik yönetim uygulamalarını da desteklediği görülmektedir. Ramsar Sözleşmesi kapsamında yürütülen koruma çalışmaları, sulak alanların ekolojik bütünlüğünün korunmasına katkı sağlarken ekoturizm faaliyetlerinin de kontrollü biçimde geliştirilmesine olanak tanımaktadır (Unesco Türkiye Millî Komisyonu, 2022; Tarım ve Orman Bakanlığı, 2024).

3.4. Yerel Kalkınma ve Sürdürülebilir Ekoturizme İlişkin Bulgular

Araştırma kapsamında incelenen dokümanlar, Yumurtalık Lagünü'nün yalnızca doğal kaynak değerleriyle değil, aynı zamanda yerel kalkınmaya sağlayabileceği katkılar açısından da önemli bir potansiyele sahip olduğunu göstermektedir. Doğa temelli turizm faaliyetlerinin gelişmesiyle birlikte konaklama, yeme-içme, rehberlik ve yöresel ürünlerin pazarlanması gibi alanlarda yeni ekonomik fırsatlar oluşabileceği değerlendirilmektedir.

Bununla birlikte araştırma bulguları, sürdürülebilir ekoturizm uygulamalarının başarılı olabilmesi için doğal kaynakların korunması ile yerel halkın turizm faaliyetlerine aktif katılımının birlikte ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır. Çevresel eğitim çalışmaları, ziyaretçi yönetimi, taşıma kapasitesinin gözetilmesi ve yerel paydaşların planlama süreçlerine dâhil edilmesi, bölgenin uzun vadeli sürdürülebilirliği açısından önem taşımaktadır.

Genel olarak değerlendirildiğinde, Yumurtalık Lagünü doğal kaynak zenginliği, biyolojik çeşitliliği ve koruma statüsü sayesinde sürdürülebilir ekoturizm açısından yüksek potansiyele sahip sulak alanlardan biridir. Ancak bu potansiyelin etkin biçimde değerlendirilebilmesi, koruma-kullanma dengesini esas alan planlama anlayışı ve bütüncül yönetim uygulamalarının hayata geçirilmesine bağlıdır.

4. Sonuç ve Tartışma

Bu araştırmada, Yumurtalık Lagünü'nün sürdürülebilir ekoturizm destinasyonu olarak sahip olduğu potansiyel, doküman incelemesine dayalı nitel araştırma yaklaşımıyla değerlendirilmiştir. Araştırma bulguları, lagünün sahip olduğu doğal kaynak değerleri, biyolojik çeşitliliği ve ulusal ile uluslararası koruma statülerinin, bölgeyi Türkiye'nin öne çıkan sulak alanlarından biri hâline getirdiğini göstermektedir. Çukurova Deltası'nın önemli bir parçasını oluşturan Yumurtalık Lagünü; farklı habitat tiplerini bir arada bulundurması, zengin flora ve fauna çeşitliliğine sahip olması ve çok sayıda göçmen kuş türüne yaşam alanı sunması nedeniyle ekoturizm açısından yüksek çekicilik değerine sahiptir (Çelik, 2019; Kayra & Alphan, 2024).

Araştırma kapsamında incelenen kaynaklar, bölgenin özellikle kuş gözlemciliği, doğa yürüyüşü, fotosafari, botanik gözlemciliği ve çevre eğitimi gibi doğa temelli turizm faaliyetleri açısından önemli olanaklar sunduğunu ortaya koymaktadır. Bu bulgu, doğal alanların sürdürülebilir kullanımının yalnızca koruma yaklaşımıyla sınırlı olmadığını, aynı zamanda çevresel farkındalık oluşturma ve yerel kalkınmayı destekleme bakımından da önemli fırsatlar sunduğunu göstermektedir. Kuter ve Ünal'ın (2009) ekoturizmin çevresel, ekonomik ve sosyokültürel katkılarına ilişkin değerlendirmeleri ile Kaypak'ın (2010) ekoturizmin yerel kalkınmaya sağladığı katkılar dikkate alındığında, Yumurtalık Lagünü'nün sahip olduğu doğal kaynakların sürdürülebilir turizm ilkeleri doğrultusunda değerlendirilmesinin bölgesel kalkınmaya önemli katkılar sağlayabileceği söylenebilir.

Araştırma bulguları, koruma statüsünün tek başına sürdürülebilir turizmin gelişmesi için yeterli olmadığını da göstermektedir. Ramsar Alanı ve Milli Park statüsü bölgenin korunmasına önemli katkılar sağlamakla birlikte, bu koruma yaklaşımının etkili bir ziyaretçi yönetimi, çevresel eğitim faaliyetleri ve yerel halkın katılımı ile desteklenmesi gerekmektedir. Ekoturizmin temel ilkelerinden biri olan koruma-kullanma dengesi, ancak doğal kaynakların taşıma kapasitesi dikkate alınarak planlanan turizm faaliyetleriyle sürdürülebilir hâle gelebilecektir. Bu nedenle ekoturizm planlamasında yalnızca ziyaretçi sayısını artırmaya odaklanmak yerine, doğal kaynakların korunmasını önceleyen yönetim anlayışının benimsenmesi önem taşımaktadır.

Diğer taraftan araştırmada değerlendirilen dokümanlar, Yumurtalık Lagünü'nün yerel ekonomi açısından önemli fırsatlar sunduğunu ortaya koymaktadır. Kuş gözlemciliği, doğa rehberliği, yöresel ürünlerin pazarlanması ve çevre eğitimleri gibi faaliyetler, yerel halk için alternatif gelir kaynakları oluşturabilecek uygulamalar arasında yer almaktadır. Bununla birlikte bu potansiyelin ekonomik

değere dönüştürülebilmesi, kamu kurumları, yerel yönetimler, üniversiteler ve sivil toplum kuruluşlarının iş birliği içerisinde hareket etmesini gerektirmektedir. Böyle bir yaklaşım, hem doğal çevrenin korunmasına hem de kırsal kalkınmanın desteklenmesine katkı sağlayacaktır.

Araştırmanın bulguları, sulak alanların yalnızca biyolojik çeşitliliğin korunması açısından değil, aynı zamanda sürdürülebilir turizm uygulamalarının geliştirilmesi bakımından da önemli kaynak alanları olduğunu ortaya koymaktadır. Yumurtalık Lagünü'nün sahip olduğu doğal peyzaj, zengin habitat çeşitliliği ve uluslararası koruma statüsü, bölgenin ekoturizm destinasyonu olarak geliştirilmesini destekleyen temel unsurlar arasında yer almaktadır. Bununla birlikte doğal kaynakların korunması, ziyaretçi kullanımının planlı biçimde yönetilmesi ve çevresel sürdürülebilirlik ilkelerinin tüm turizm uygulamalarına yansıtılması, bölgenin uzun vadeli başarısı açısından belirleyici olacaktır.

Bu araştırma yalnızca doküman incelemesine dayalı olarak yürütülmüş olup, bulgular incelenen bilimsel yayınlar ve kurumsal kaynaklarla sınırlıdır. Bu nedenle ilerleyen araştırmalarda ziyaretçiler, yerel halk, kamu kurumları ve turizm paydaşlarıyla gerçekleştirilecek nitel ve nicel saha araştırmalarının, Yumurtalık Lagünü'nün ekoturizm potansiyelinin daha kapsamlı biçimde değerlendirilmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca bölgenin ziyaretçi profili, taşıma kapasitesi, ziyaretçi memnuniyeti ve yerel halkın ekoturizme bakış açısını inceleyen çalışmaların literatüre önemli katkılar sunacağı değerlendirilmektedir.

Araştırma bulguları doğrultusunda değerlendirildiğinde, Yumurtalık Lagünü, sahip olduğu doğal ve ekolojik kaynak değerleri, biyolojik çeşitliliği ve koruma statüsüyle sürdürülebilir ekoturizm açısından önemli bir potansiyele sahiptir. Bu potansiyelin etkili biçimde değerlendirilebilmesi ise koruma öncelikli planlama anlayışının benimsenmesine, ziyaretçi yönetiminin bilimsel ilkeler doğrultusunda yürütülmesine, çevresel eğitim çalışmalarının yaygınlaştırılmasına ve yerel halkın turizm sürecine aktif katılımının desteklenmesine bağlıdır. Bu doğrultuda geliştirilecek sürdürülebilir yönetim uygulamalarının yalnızca Yumurtalık Lagünü'nün turizm potansiyelini güçlendirmeyeceği, aynı zamanda sulak alan ekosistemlerinin korunmasına ve bölgesel kalkınmanın desteklenmesine de katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Kaynakça

Chirozva, C. (2015). Community agency and entrepreneurship in ecotourism planning and development in the Great Limpopo Transfrontier Conservation Area. Journal of Ecotourism, 14(2–3), 185–203.

Çelik, H. Y. (2019). Yumurtalık Lagünü Millî Parkı. İçinde N. Kozak (Ed.), Türkiye Turizm Ansiklopedisi. https://turkiyeturizmansiklopedisi.com/yumurtalik-lagunu-milli-parki

Ertürk, M. D. (2005). Acarlar Gölü'ndeki mikrobiyolojik ve kimyasal kirlenme olaylarının tespiti (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi.

Goodwin, H. (1996). In pursuit of ecotourism. Biodiversity and Conservation, 5(3), 277–291.

Güney, B. (2014). Havza yönetim planları içerisinde sulak alanların yeri, kuş ve habitat direktifleriyle olan ilişkisi (Uzmanlık tezi). T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı.

Karaman, A. (1996). Sürdürülebilir turizm planlaması için ekolojik bir çerçeve. İçinde Sürdürülebilir Turizm: Turizm Planlamasına Ekolojik Yaklaşım (19. Dünya Şehircilik Günü Kolokyumu Bildirileri). Mimar Sinan Üniversitesi.

Kaypak, Ş. (2010). Ekolojik turizmin sürdürülebilirliği. Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, 2(2), 93–114.

Kayra, T., & Alphan, H. (2024). Doğu Akdeniz delta sistemlerindeki sulak alanlarda peyzaj paterni değişimleri: Göksu Deltası ve Yumurtalık Lagünü Millî Parkı örnekleri. Türkiye Peyzaj Araştırmaları Dergisi, 7(1), 35–52.

Kuter, N. (2009). Korunan alanlarda ekoturizm ve çevresel etkileri. İçinde 10. Ulusal Turizm Kongresi Bildiriler Kitabı (s. 333–342). Detay Yayıncılık.

Kuter, N., & Ünal, H. E. (2009). Sürdürülebilirlik kapsamında ekoturizmin çevresel, ekonomik ve sosyo-kültürel etkileri. Kastamonu University Journal of Forestry Faculty, 9(2), 146–156.

Satar, M. (2018). Çukurova Bölgesi sulak alanlarının önemi. TÜCAUM 30. Yıl Uluslararası Coğrafya Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 870–878. Tarım ve Orman Bakanlığı. (2024). Sulak alanlar. https://www.tarimorman.gov.tr/DKMP/Menu/31/Sulak-Alanlar

Tarım ve Orman Bakanlığı. (2024). Sulak alanlar. https://www.tarimorman.gov.tr/DKMP/Menu/31/Sulak-Alanlar

Tekin, Ö. (2017). Ekoturizm açısından Konya ili doğa yürüyüşü rotaları üzerine bir araştırma. Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 6(3), 377–400.

Tockner, K., Pusch, M., Borchardt, D., & Lorang, M. S. (2010). Multiple stresors in coupled river–floodplain ecosystems. Freshwater Biology, 55(1), 135–151.

UNESCO Türkiye Millî Komisyonu. (2022). Sözleşmeler. https://www.unesco.org.tr/Pages/577/212

United Nations World Tourism Organization. (2013). UNWTO tourism highlights. https://www.unwto.org/

Zaimoğlu, Z., & Bozkurt, S. (2010). Yapay sulak alanlarda atıksu arıtımı. Nobel Kitabevi.

48. BÖLÜM

SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRASIN DİJİTALLEŞTİRİLMESİNE YÖNELİK DENEYİMSEL BİR MÜZECİLİK MODELİ: TİRE KENT MÜZESİ ÖRNEĞİ

Ekrem ÖZCAN - Dokuz Eylül Üniversitesi
ORCID: 0009-0002-7378-5120

Mehmet Akif KILIÇ - Dokuz Eylül Üniversitesi
ORCID: 0009-0001-3025-4365

Prof. Dr. Raziye ÇAKICIOĞLU OBAN - Dokuz Eylül Üniversitesi
ORCID: 0000-0001-7659-4835

Özet

Günümüzde yorgancılık, urgancılık, hasırcılık, nalıncılık, beledi dokumacılığı, saraççılık vb. pek çok geleneksel üretim biçimleri yeni ustalar yetişmediği ve zamanın içinde uygun kullanım alanı bulamadığı için unutulmaya ya da yok olmaya mahkûm olmaktadır. Bu çalışma, yok olmaya yüz tutmuş bu somut olmayan kültürel miras öğelerinin korunması ve gelecek nesillere aktarılmasında yeni teknoloji uygulamalarından sanal gerçeklik (VR) teknolojilerinden yararlanılabileceğini açıklamaktadır. Bilindiği gibi İzmir'in Tire İlçesi, oldukça köklü bir yerleşim tarihine sahiptir. Bu köklü tarih içerisinde de Tire Kent Müzesinde bulunan özellikle geleneksel Türk el zanaatları ayrı bir önemdedir. Böylesine önemli üretim süreçlerinin dijital ortama taşınmasıyla ziyaretçilerin etkileşimli biçimde bu atölyeleri deneyimlemeleri VR ile sağlanabilir. Bu sayede kültürel miras atölyeleri sadece izlenen bir unsur olmaktan çıkarılarak ziyaretçilerin aktif katılım sağlayabileceği deneyimsel bir öğrenme süreci haline getirilebilir. Önerilen uygulama yönteminin teknik altyapısı metaverse, üç boyutlu modelleme, sanal gerçeklik ortamı ve hareket yakalama gibi dijital teknolojiler üzerine inşa edilebilir. Ziyaretçilerin sanal

ortamda geleneksel meslekleri deneyimlemesi yalnızca görsel-işitsel bir aktarımı değil üretim sürecine aktif katılımı da içeren çok katmanlı bir etkileşim sunabilecektir. Ayrıca çalışma eğitim kurumlarına entegrasyonu mümkün olan dijital içerikler yoluyla, kültürel miras eğitiminin dijital araçlarla zenginleştirilmesine de hizmet edebilecektir. Kültürel sürekliliğin sağlanmasında dijital araçların nasıl kullanılabileceğini gösteren çalışma aynı zamanda deneyimsel müzecilik yaklaşımını merkeze alan özgün bir tasarım olarak literatürde sınırlı olan kültürel miras ögelerinin dijitalleştirilmesine yönelik uygulamalara da yenilikçi bir katkı sunabilecek niteliktedir. Ayrıca, Tire Kent Müzesi'nin yerel miras unsurlarından yola çıkılarak önerilen bu çalışma hem kültürel koruma hem de dijital turizm perspektifinden sürdürülebilir ve çoğaltılabilir bir uygulama olarak değerlendirilebilir.

Anahtar Kelimeler: Somut Olmayan Kültürel Miras, Sanal Müzecilik, Deneyim Müzeciliği, Tire Kent Müzesi.

1. Giriş

Kültür, Türk Dil Kurumu Sözlüğü'ne (2025) göre "tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü" olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda kültür bir topluluğun gelenek, örf, adet ve benzeri tüm davranışlarını kapsamaktadır. Başka bir ifadeyle kültür; dil, gelenek, düşünce biçimleri, semboller, hukuk ve ahlak anlayışı ile bilimsel, felsefi ve sanatsal üretimler gibi hem maddi hem de manevi unsurları kapsayan geniş bir bütünlüğü ifade eder. Bu çerçevede kültür, bir toplumda yaşayan bireylerin ortaklaşa oluşturdukları, paylaştıkları ve benimsedikleri kurumlar ile değerler sisteminden oluşur. Dolayısıyla kültür, bir topluluğun yaşamı algılama ve sürdürme biçimini yansıtan temel bir yapıdır (Turan, 1994; akt. Çüçen, 2005). Kültür, durağan bir yapıdan ziyade kuşaklar boyunca dönüşen; her neslin kendisinden önce devraldığı kültürel birikimi yeniden yorumlayarak ona yeni unsurlar kattığı dinamik bir süreçtir (Özgüç ve Tümertekin, 2020). Kültürel miras kavramı da bu davranışların nesilden nesle aktarılması ve yaşatılmaya devam etmesini açıklamaktadır. Aynı zamanda kültürel miras geçmiş toplumların ortaya koyduğu ve tarihsel değer taşıyan maddi unsurlar ile kuşaktan kuşağa aktarılan manevi değerleri kapsamaktadır. Tarihi yapılar, arkeolojik alanlar ve sanat eserleri somut miras kapsamında değerlendirilirken; gelenekler, inanç sistemleri, ritüeller ve toplumsal bilgi birikimi somut olmayan mirasın temel bileşenlerini oluşturmaktadır (Koşan, 2025). Kültürel miras bir ülkenin tarihsel birikimini ve kültürel gelişim sürecini yansıtan önemli göstergelerden biridir. Toplumların

geçmişten günümüze geçirdiği değişim ve dönüşümler, kültürel miras unsurları aracılığıyla izlenebilmektedir (Scheffler, 2017).

Toplumun tüm geçmişini ve özelliklerini yansıtan kültürel miras, somut ve somut olmayan olarak ikiye ayrılmaktadır (Akgün vd., 2024). UNESCO (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü) tarafından 17 Ekim 2003 yılında Paris'te Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesini "somut olmayan kültürel mirasın korunması konusunda henüz bağlayıcılığı olan hiçbir çok taraflı metin bulunmadığını" da belirterek imzalamıştır. Bu sözleşmenin amaçlarından ilki "somut olmayan kültürel mirası korumak" olmuştur. Ardından somut olmayan kültürel mirasa ilgili toplumun saygı göstermesi ve bu konudaki duyarlılığın hem yerel hem de küresel ölçekte artırılmasını sağlamak sözleşmenin amaçlarındandır. Bu bağlamda Birleşmiş Milletler (BM) somut olmayan kültürel mirası "toplulukların, grupların ve kimi durumlarda bireylerin, kültürel miraslarının bir parçası olarak tanımladıkları uygulamalar, temsiller, anlatımlar, bilgiler, beceriler ve bunlara ilişkin araçlar, gereçler ve kültürel mekanlar" olarak tanımlamıştır. Bu tanımdan yola çıkarak BM; sözlü gelenek ve anlatımları, gösteri sanatları, toplumsal ritüeller ve şölenleri, doğa ve evrenle ilgili bilgileri, el sanatları geleneğini somut olmayan kültürel miras alanları olarak belirlemiştir. Bu sözleşme ile uluslararası olarak tüm taraf devletlerce somut olmayan kültürel miras kavramı tanımlandı ve genel kapsamı açıklanarak kültürel ögelerin korunumu ve sonraki nesillere doğru bir şekilde aktarımı konusunda önemli bir adım atıldı.

Somut olmayan kültürel miras ögeleri zaman içerisinde toplumla birlikte şekillenmekte ve değişmekte olan canlı bir kavramdır. Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesinde (2003) de bu değişimi açıklamak için "toplulukların ve grupların çevreleriyle, doğayla ve tarihleriyle etkileşimlerine bağlı olarak, sürekli biçimde yeniden yaratılır ve bu onlara kimlik ve devamlılık duygusu verir" açıklamasında bulunulmuştur. Somut olmayan kültürel miras ögelerinin bu değişime ayak uydurarak yeni nesillere aktarımı fiziksel korumayla sınırlı kalmadan sürecin içinde bulunarak gerçekleştirilebilir. Dolayısıyla bu ögelerin çıkış noktaları ve toplumsal bağlamları daha iyi bir şekilde anlaşılabilecektir. Günümüzde unutulmaya yüz tutmuş ancak toplumsal tarihimizde önemli yerleri olan yorgancılık, urgancılık, hasırcılık, nalıncılık, beledi dokumacılığı, saraççılık gibi bazı zanaatlar da önemli somut olmayan kültürel miras ögeleridir. Makineleşme ile ortadan kalkmaya başlayan bu meslekler çeşitli şenlik alanları ve müzeler gibi noktalarda tanıtılmaktadır. Bununla birlikte çeşitli atölyeler oluşturularak ziyaretçilerin bu alanları gözlemleyebilmesi ve zaman zaman deneyimleyebilmesi sağlanabilmektedir.

Kültürel mirasın müzelerde deneyimlenmesi ve sürece etkileşimli bir şekilde katılımı deneyim müzeciliği yaklaşımı ile gerçekleştirilebilmektedir. Yeni medya sanatı ile dijitalleşme ve bilgi teknolojilerindeki gelişmeler, müzecilik anlayışının dönüşmesine neden olmuş; müzeler çok katmanlı, etkileşim temelli ve deneyim odaklı mekânlar hâline gelmeye başlamıştır. Dijital araçların sunduğu etkileşim imkânları, ziyaretçi deneyimini merkeze alan çağdaş müzecilik anlayışının gelişmesini desteklemiştir (Ergin, 2022). Günümüz çağdaş müzecilik anlayışında bu yaklaşım ile yalnızca eser sunma değil ziyaretçilerin farklı duyularına da hitap edilebilen, sürecin içine ziyaretçiyi de katan çok katmanlı bir anlayış gelişmiştir (Diksoy ve Mercin, 2025). Deneyim müzeciliği ziyaretçilerin pasif gözlem içerisinde olmadığı aynı zamanda deneyimleme fırsatı sunarak duyusal ve bilişsel gelişime katkı sunan anlayışı benimsemektedir (Chang, 2006). Bu anlayış 1992 yılında Falk ve Dierking tarafından "The Museum Experience" adlı eserde ortaya konmuştur. Son yıllarda gelişen ve yaygınlaşan teknolojik imkanlar müzeciliğe de yenilikler kazandırmıştır. Özellikle artırılmış gerçeklik ve sanal gerçeklik gibi teknolojiler kullanılarak deneyim müzeciliği bir üst boyuta taşınabilmiştir. 2019 yılındaki küresel pandemi ile bu tür gelişmeler artmış ve ziyaretçilerin müze ziyaretleri dahi doğrudan sanal ortamlarda eserler ile etkileşime girilebilecek bir seviyeye gelmiştir. Günümüzde deneyim odaklı müzecilik uygulamalarında görülen bu teknolojik gelişmeler, müzecilik alanında uzun süredir devam eden dijital dönüşüm sürecinin bir yansımasıdır. 1980'li yıllarla birlikte hız kazanan dijital dönüşüm, müzecilik anlayışında önemli değişimlere yol açmıştır. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin müze uygulamalarına entegre edilmesiyle sanal müzeler ortaya çıkmış ve geleneksel müzecilik anlayışı mekân ve zaman sınırlılıklarının ötesine taşınmıştır. Günümüzde modern yaşamın hızına bağlı olarak bireylerin zaman kısıtı yaşaması, fiziksel müzeleri ziyaret etmeyi zorlaştırırken; sanal müzeler daha geniş kitlelere erişim imkânı sunarak çağdaş müzeciliğin önemli bir bileşeni haline gelmiştir (Kahraman, 2021).

Sanal müzeler, bilgi ve iletişim teknolojileri aracılığıyla sanat eserleri ile tarihi belge ve objelerin dijitalleştirilmiş içeriklerini kullanıcıların çevrim içi erişimine sunan etkileşimli platformlar olarak tanımlanmaktadır (Turan, 2015). Bu yapılar; eserlerin görsel, işitsel ve video formatlarındaki sayısal temsilleri aracılığıyla müze deneyimini fiziksel mekânın sınırlarının ötesine taşımaktadır. Özellikle sanal gerçeklik, üç boyutlu modelleme ve hologram gibi teknolojik gelişmeler ile pandemi sürecinin etkisi, sanal müzelerin klasik müzelerle rekabet edebilecek bir düzeye ulaşmasını sağlamıştır. Günümüzde tamamen dijital ortamda tasarlanan ve fiziksel bir mekâna sahip olmayan müzelerin ortaya çıkması bu dönüşümün somut bir göstergesidir.

Bu gelişmeler sanal müzelerin eğitim alanındaki önemini artırmış; öğretim programlarında yer almalarına ve öğretmenlerin bu uygulamaları kullanmaya teşvik edilmesine zemin hazırlamıştır. Bununla birlikte sanal müzeler yalnızca içerik sunan platformlar olmanın ötesinde etkileşimli öğrenme tasarımları ve deneyim temelli eğitim uygulamalarıyla eğitim süreçlerine önemli katkılar sağlamaktadır (Kılıç vd., 2022). Dijital teknolojilerin gelişimi, kültürel mirasın özellikle genç kuşaklara aktarılmasında yeni olanaklar sunmaktadır. Artırılmış gerçeklik ve oyun temelli uygulamalar aracılığıyla kültürel mirasın dijital ortama taşınması, internetle yoğun etkileşim içinde olan gençlere ulaşmayı kolaylaştırmaktadır (Yıldırım, 2021). Artırılmış gerçeklik teknolojisi, kültürel mirasın korunması ve özellikle genç kuşaklara aktarılması sürecinde etkili bir araç olarak öne çıkmaktadır. Mekânsal sınırlılıkları ortadan kaldırarak erişilmesi güç alanların dijital ortamda deneyimlenmesine imkân tanıması ve geçmiş dönemleri gerçeğe yakın biçimde canlandırabilmesi bu teknolojiyi kültür coğrafyası ve miras eğitimi açısından önemli kılmaktadır. Nitekim artırılmış gerçeklik uygulamalarının müze ve tarihi alanlara entegre edilmesi, ziyaretçilere etkileşimli ve gerçekliğe yakın deneyimler sunarak mekânın daha derinlikli algılanmasını sağlamaktadır. Bu durum özellikle dijital ortama yatkın genç kuşağın ilgisini artırmakta; müzelere yönelik farkındalık ve ziyaret potansiyelini güçlendirmektedir (Yıldırım, 2021).

Dijital dönüşüm yalnızca kültürel mirasın gelecek nesillere aktarılmasını değil aynı zamanda deneyimlenebilir hale gelmesini sağlamıştır. Sanal gerçeklik ve artırılmış gerçeklik uygulamaları, ziyaretçilere mekânı yeniden kurgulama ve tarihsel olayları üç boyutlu olarak deneyimleme imkânı tanımaktadır (Wojciechowski vd., 2004; Bekele vd., 2018). Dijitalleşme süreci bilgi aktarımının ötesine geçerek aktif bir öğrenme ortamının oluşmasını sağlamaktadır. VR tabanlı müze deneyimleri ziyaretçilerin birçok duyusuna hitap etmesi sebebiyle öğrenme süreçlerine katkı sunmakta ve ziyaretçilerin mekânsal farkındalıklarını güçlendirmektedir. Sanal teknolojiler aracılığıyla oluşturulan dijital ortamlar, kullanıcıların fiziksel olarak bulundukları mekândan bağımsız biçimde farklı bir uzamda bulunuyormuş hissi yaşamalarını ve bu ortamla etkileşime geçmelerini mümkün kılmaktadır. Bu etkileşim, kullanıcıların sanal dünyada çok boyutlu ve deneyim temelli bir süreç yaşamalarına olanak tanımaktadır (Kahraman, 2021; Doğruer, 2023). Bu bağlamda VR teknolojileri kültürel mirasın bağlam, tarih ve toplumsal anlam boyutlarının deneyimlenmesini sağlayarak ziyaretçiye daha bütüncül bir öğrenme alanı sunmaktadır. Nitekim sanal müzeler aracılığıyla bireyler fiziksel olarak müze mekânında bulunmasalar bile mekânsal bağlamı koruyan etkileşimli ortamlarda eserleri deneyimleyebilmektedir (Carrozzino & Bergamasco, 2010). Bu yönüyle VR uygulamaları özellikle genç ziyaretçilerin öğrenme motivasyonu-

nu ve kültürel miras farkındalığını artıran yenilikçi bir araç olarak değerlendirilebilmektedir. Dijital nesnelere yönelik artan aşinalık, bireylerin algısal ve deneyimsel dünyasında bilişsel bir dönüşümü beraberinde getirmiştir. Yaygın bilgi işlem altyapıları ile sanal gerçeklik, artırılmış gerçeklik, dokunsal teknolojiler ve benzeri simülasyon araçları, kullanıcılara giderek daha gerçekçi ve kapsayıcı sanal deneyimler sunulmasına olanak tanımaktadır (Bentkowska-Kafel, 2016).

Bununla birlikte dijitalleşme süreci bazı tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Cameron ve Robinson (2007), müze koleksiyonlarının dijitalleştirilmesi ve çevrimiçi sunumu sürecinde dijital kopyaların fiziksel nesnelerin anlamı ve değerini nasıl etkilediği konusunda farklı bakış açıları bulunduğunu vurgulamaktadır. Ancak bu durum müzelerin teknolojik yeniliklerle güncellenebilirliğini de ortaya koymaktadır. Bu tür gelişmeler deneyim müzeciliğinin sürdürülebilir kültürel miras aktarımında oynayacağı rolü daha da güçlendirebilmektedir.

1.1 Amaç ve Önem

Çalışma, somut olmayan kültürel miras ögelerinin sanal gerçeklik teknolojisi aracılığıyla dijital ortama aktarılmasını ve kültürel değerlerin sürdürülebilir bir şekilde daha geniş kitlelere ulaşmasını sağladığı gibi gelecek nesillerin de sahip olduğu değerlerin farkına varabilmesini hedeflemektedir. Tire Kent Müzesi örneğinde önerilen bu uygulama, kültürel mirasın dijitalleşmesi, eğitimde teknolojik yeniliklerin kullanımı ve kültürel sürekliliğin sağlanması gibi çok boyutlu amaçlarıyla Türkiye'nin temel kalkınma belgelerinden olan 12. Kalkınma Planı ve 2023 Eğitim Vizyonlarında yer alan hedeflerle de doğrudan örtüşmektedir:

- 12. Kalkınma Planı (2024-2028)'nın "3.3.11. Kültür ve Sanat" başlığının "a. Amaç" maddesindeki "Kültür ve sanat mirasımızın zenginlik ve çeşitliliğinin korunup geliştirilerek gelecek nesillere aktarılması, milli kültür ve kadim medeniyetimizin ortak değerleri etrafında toplumsal bütünlüğün ve dayanışmanın güçlendirilmesi, kültür ve sanat faaliyetlerinin toplum genelinde yaygınlaştırılarak kalkınmadaki çok boyutlu etkisinin artırılması temel amaçtır" ifadesi çalışmanın hedefleri ile doğrudan örtüşmektedir. Ayrıca "b. Politika ve Tedbirler" başlığı "780.8. Özel müzelerin kurulması teşvik edilerek çağdaş müzecilik anlayışı içerisinde müzelerin nitelik ve niceliği artırılacaktır" ve "780.11. Somut olmayan kültürel miras ögeleri korunacak ve kayıt altına alınacak, yaşayan insan hazinelerinin toplumla etkileşim imkânları artırılacaktır" maddeleri önerilen uygulamanın amaçları ile doğrudan örtüşmektedir.

- 2023 Eğitim Vizyonu belgesinde yer alan "öğrenme süreçlerinde dijital içerik ve beceri destekli dönüşüm" hedefiyle doğrudan örtüşmektedir. Öğrencilerin dijital çağın gerektirdiği becerilerle donatılması için "Dijital içerikler kullanılarak, kişiselleştirilmiş öğrenme deneyimlerinin yaşanabildiği platformlar hazırlanacaktır" gibi çalışmanın hedefleri ile paralel hedefler yer almaktadır. Vizyonda yer alan "tasarım-beceri atölyeleri" yaklaşımıyla da örtüşerek, öğrencilerin üretim süreçlerini deneyimlemelerine olanak tanıyan uygulamalı bir öğrenme modeli sunmaktadır. Bu yönüyle çalışma hem eğitimde dijitalleşme hem de kültürel mirasın aktarımı açısından 2023 Eğitim Vizyonunun öncelikleriyle güçlü bir uyum içindedir.

Çalışma sonucunda Tire Kent Müzesinde bulunan somut olmayan kültürel miras atölyelerinin VR ortamına entegre edilerek etkileşimli bir şekilde deneyimlenebilir olması beklenmektedir. Bu doğrultuda çalışmanın araştırma soruları şunlardır:

- Tire Kent Müzesinde sergilenen somut olmayan kültürel miras ögeleri ziyaretçilere nasıl aktarılmaktadır?
- Tire kent Müzesinde deneyim müzeciliği kapsamında somut olmayan kültürel miras ögeleri sürdürülebilir bir şekilde VR ortamına nasıl aktarılabilir?
- VR teknolojisinin Tire Kent Müzesine entegrasyonunda karşılaşılabilecek sınırlılıklar nelerdir?

2. Yöntem

Bu çalışma somut olmayan kültürel mirasın dijital teknolojiler aracılığıyla deneyimsel bir sürece aktarılmasına yönelik kavramsal bir model önerisi geliştirmeyi amaçlayan nitel bir araştırmadır. Araştırma süreci üç temel aşamada kurgulanmıştır.

İlk aşamada somut olmayan kültürel mirasın korunması, dijitalleştirilmesi ve müze ortamlarında sunumunu ele alan ulusal ve uluslararası çalışmalar doküman analizi yöntemiyle incelenmiştir. Bu inceleme özellikle sanal gerçeklik ve deneyim müzeciliği bağlamında mevcut yaklaşımların sınırlarını ve literatürdeki boşlukları ortaya koymayı hedeflemiştir.

İkinci aşamada Tire Kent Müzesi'nde yer alan somut olmayan kültürel miras atölyeleri; mekânsal yapı, sergileme biçimi, tarihsel özgünlük ve ziyaretçi etkileşimi açılarından değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme ile mevcut durumun tasarım ve işlevsellik bağlamında çözümlenmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir.

Son aşamada ise elde edilen bulgular doğrultusunda somut olmayan kültürel mirasın sanal gerçeklik ve metaverse tabanlı ortamlar aracılığıyla nasıl deneyimsel bir yapıya dönüştürülebileceğine dair dijital tasarım fikri ele alınmıştır. Bu aşamada önerilen modelin teknik uygulanabilirliği, kullanıcı etkileşimi ve kültürel özgünlüğün korunması gibi unsurlara dikkat edilmiştir.

Bu bağlamda çalışma literatür, mekânsal bağlam ve dijital olanaklar çerçevesinde geliştirilen kuramsal ve öneri temelli bir modelleme çalışması niteliği taşımaktadır.

2.1 Literatür Taraması

Son yıllarda dijital teknolojilerin müzecilik alanında yaygınlaşması ziyaretçi deneyimini dönüştüren uygulamaların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Özellikle sanal gerçeklik, artırılmış gerçeklik ve metaverse gibi teknolojiler, kültürel mirasın aktarımı için yeni olanaklar sunmaktadır (Yumak & Güneröz, 2023; Alabau vd, 2024). Sanal gerçeklik ve artırılmış gerçeklik teknolojileri arasındaki ilişki, bu iki kavramın birbirini kapsayan yapılar olarak ele alınmasına olanak tanımaktadır. Bu çerçevede sanal gerçeklik, artırılmış gerçekliğin özel bir uygulama alanı olarak değerlendirilebileceği gibi; artırılmış gerçeklik de sanal gerçekliğin belirli bir kullanım biçimi olarak ele alınabilmektedir (Karatay, 2015). Ancak mevcut literatürde dijitalleşme çoğunlukla tarihi yapılar, arkeolojik objeler gibi somut kültürel ögeler üzerinden ele alınmakta olup somut olmayan kültürel mirasın VR teknolojileriyle sunumu sınırlı kalmaktadır.

Türkiye bağlamında yapılan çalışmalarda VR teknolojisinin müze deneyimlerini zenginleştirdiği, ziyaretçi etkileşimini artırdığı ve kültürel öğrenmeyi desteklediği ortaya konulmaktadır (Tanrıkulu & Karagöl, 2021; Tayara, 2023; Kudver, 2022). Örneğin İstanbul Pera Müzesindeki Kaplumbağa Terbiyecisi eserinde (Tanrıkulu ve Karagöl, 2021) olduğu gibi izleyicinin sanal ortamda eserle etkileşim kurması mümkün hale getirilmiştir (Şekil1). Bir başka örnek olarak 2018 yılında açılan Troya Müzesi, yerleşim yerinin çok katmanlı yapısını ve yerleşimin günlük yaşamına dair bulgularını müze içerisinde sanal bir şekilde sunmaktadır (Şekil 2a, b, c). Müzenin tarihsel geçmişi dijital bir vitrin, günlük yaşamı hologram teknolojisi ile canlandırılmış, ticari faaliyetleri oyunlaştırılarak ziyaretçilere sunulmaktadır (Yalçınkaya & Can, 2025). Bu çalışmalara ek olarak 2023 yılında faaliyet göstermeye başlayan Efes Deneyim Müzesi, Efes Antik Kenti'nin tarihi, günlük yaşamı, mimarisi, ticari faaliyetleri gibi çeşitli alanlarını ziyaretçilere deneyim yaşatarak sunmaktadır (Şekil 3). Üç farklı salondan oluşan müzede ziyaretçilere tarihi Efes şehrinde yaşıyormuş hissi uyandıracak şekilde sanal ve yaşayan bir müze

haline getirilmiştir (Arslan Özkan, 2024). Efes Deneyim Müzesi bu özellikleriyle 2024 yılında Amerika Mondo Awards'da "Dünyanın En İyi Müzesi" ödülüne layık görülmüştür (DEM Museum, 2026).

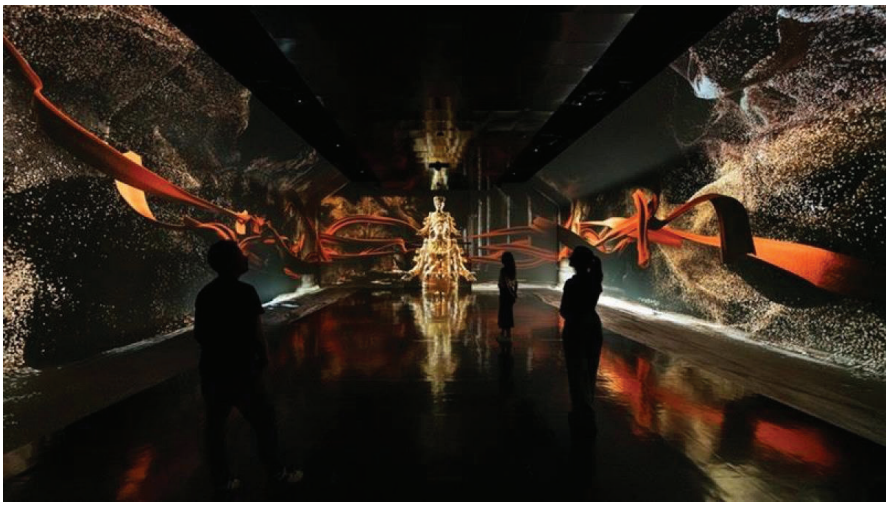

Şekil 1. İstanbul Pera Müzesi Sanal Gerçeklik Deneyimi / Istanbul Pera Museum Virtual Reality Experience (Pera Museum Website, 2026)

Gelişen teknolojiye uyum sağlayarak ve ziyaretçi taleplerini göz önünde bulundurarak yenilikçi uygulamalara yer vermek ele alınan konunun daha iyi anlaşılabilmesini ve müzeye olan ilginin artmasına katkı sağlayabilmektedir (Kelkit & Halaç, 2024; Yalçınkaya & Can, 2025). Böylelikle müzeler yalnızca sergi alanı değil aynı zamanda tarihe ışık tutan birer eğitim kurumu haline dönüşebilmektedir. Ancak ülkemizdeki bu tür sanal müzecilik faaliyetleri genellikle izleme odaklıdır ve üretim sürecinin deneyimlenmesine, ele alınan konunun ortaya çıkışına nadiren yer verilebilmektedir. Akça (2020)'ya göre de müzelerde bulunan koleksiyonların dijitalleştirilme işlemi konusunda önemli eksiklikler bulunmaktadır; ele alınan 63 müzeden yalnızca 7 müze koleksiyonlarını dijitalleştirmiştir. Bu durum müzelerimizin teknolojiye uygum sağlaması konusunda geliştirilebilir olduğunu ortaya koymaktadır. Geçen zamanda yapılan örnek çalışmalar ile çeşitli gelişmeler olsa da halen iyileştirmeye açık bir noktadır.

Şekil 2a, b, c Troya Müzesi'nde Günlük Yaşama Dair Hologram Teknolojilisi / Hologram Technology on Daily Life at the Troy Museum

Şekil 3. Efes Deneyim Müzesi / Ephesus Experience Museum (Euronews, 2024)

Uluslararası çalışmalarda da benzer şekilde bir durumun olduğu görülmektedir; Shehade & Stylianou-Lambert (2020), müze ziyaretçilerinin sanal gerçeklik teknolojisine dair algılarında olumlu bir potansiyel olduğunu belirtirken bu teknolojilerin genellikle geçici sergilerde sınırlı kullanıldığını vurgulamıştır. Roussou (2001) gibi erken dönem çalışmalarda VR'ın eğitsel işlevi öne çıkarılmış olsa da somut olmayan unsurların sunumu yeterince yer bulamamaktadır. Bununla birlikte iyi örnekler olarak ele alınabilecek çeşitli çalışmalar vardır; 2015 yılında Washington D.C.de bulunan Smithsonian Müzesi (National Museum of Naturel

History) için geliştirilen "*Skin & Bones*" adlı uygulama ile müze içerisindeki koleksiyonların bir kısmı mobil uygulama ile artırılmış gerçeklik tabanlı etkileşime girilebilen 3B modeller haline getirilmiştir (Marques & Costello, 2015). Bir başka iyi örnek olarak Paris'te bulunan dünyanın en çok ziyaret edilen müzelerinden biri olan Louvre Müzesi 2020 yılında gerçekleştirdiği Leonardo da Vinci Sergisi'nde müzenin ilk sanal gerçeklik çalışması olan "En tête-à-tête avec La Joconde" (Mona Lisa: Camın Ötesinde) projesini gerçekleştirmiştir (Şekil 4). Bu çalışma ile Mona Lisa tablosu yalnızca müzede fiziksel olarak değil mobil ortamlarda VR ile de erişilebilir bir hale getirilmiştir. Eserin sanal gerçeklik altyapısında tarihsel boyutunu da açıklayan bir ortam yaratılmıştır (Louvre, 2026).

Şekil 4. Mona Lisa: Camın Ötesinde / Mona Lisa: Beyond the Glass (Louvre, 2021)

Bu bağlamda Tire Kent Müzesi örneği üzerinden örneklendirilen bu uygulama, somut olmayan kültürel mirası dijital ortama taşıyarak ziyaretçilerin sadece pasif gözlemci değil, üretim sürecine aktif katılımcı olabildiği, eşsiz bir deneyim ortamıyla hayatına değer kattığı bir VR deneyimi tasarımı sunarak klasik müze anlayışının ötesine geçebilecektir. Dolayısıyla kurumsal gelişimin sürdürülebilir bir turizm uygulaması örneğiyle de kuşaklar arasında bağ kurulmasına katkı verebilecektir. Öte yandan literatüre de katkı sunmayı hedeflemektedir.

3. BULGULAR

3.1 Tire Kent Müzesinde Sergilenen Somut Olmayan Kültürel Miras Ögeleri

Tire Kent Müzesi 2014 yılında ilçenin merkezindeki Cumhuriyet Meydanı'nda yer alan ve Mimar Egeli tarafından 1955 yılında inşa edilen binada açılmıştır (Koyuncu Okca ve Elibol Tüfekçi, 2018; Kuzay Demir, 2020). 2011 yılına kadar belediye binası olarak kullanılan yapı Tire halkının geçmişe ait kültürel miraslarını bağışlamaları ile Kent Müzesi olarak hizmet vermeye başlamıştır (Şekil 5). Müzede Tire'de yetişmiş sanatçılar, sporcular, bilim insanları ve siyasiler gibi topluma farklı noktalarda fayda sağlamış insanların bilgileri ve geleneksel el sanatlarına ilişkin eserler yer almaktadır. Müze ilçe geçmişine ışık tutulması ve kültürel mirasını koruması ile 2014 yılında Tarihi Kentler Birliği Uygulama Ödülü alırken 2017 yılında ise Tarihi Kentler Birliği Müze Özendirme Ödülü'nü kazanmıştır (Tire Belediyesi, 2025).

Müze ayrıca Tire Ticaret Odası ile ilçenin kültürel mirasını korumak ve tescillemek için Coğrafi İşaret çalışmaları da yürütmektedir. Coğrafi İşaret, 15 Nisan 1994 yılında Dünya Ticaret Anlaşmasına ek olarak kabul edilerek Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları Anlaşması olarak imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre Dünya Ticaret Örgütü'ne üye ülkeler tarafından Coğrafi İşaret'in korunması gerekli kılınmıştır (Tekelioğlu, 2019). Bu bağlamda Türk Patent ve Marka Kurumu'na göre Coğrafi İşaret "Belirgin bir niteliği, ünü veya diğer özellikleri bakımından kökenin bulunduğu yöre, alan, bölge veya ülke ile özdeşleşmiş ürünü gösteren işarettir". Tire'de yapılan çalışmalar sonucunda 17.12.2020 tarihinde C2020/061 dosya numarası ile "Tire Beledi Dokuması" ve 12.02.2021 tarihinde C2020/092 dosya numarası ile "Tire Şiş Köfte" Coğrafi İşaret alan ürünler olmuştur (Türk Patent ve Marka Kurumu, 2025).

Şekil 5. Tire Kent Müzesi / Tire City Museum (Tire City Museum Website, 2025)

Tire Kent Müzesi bünyesinde somut olmayan kültürel miras atölyelerini de barındırmaktadır (Şekil 6). Bu atölyelerde Tire'nin kültürel tarihine ışık tutan unutulmaya yüz tutmuş el sanatları olan yorgancılık, urgancılık, hasırcılık, nalıncılık, beledi dokumacılığı, saraççılık gibi faaliyetlerin yapım süreçleri anlatılmaktadır (Şekil 7, 8 ve 9). Birçok atölyede ilgili kültürel mirasa dair usta bulunmakta ve bu ustalar mesleklerini bulundukları ortamda icra etmeye devam ederek yaşayan bir müze ortamını sağlamaktadırlar. Aynı zamanda ziyaretçilere meslekleri hakkında bilgiler vermekte bazen de ziyaretçilerin atölye ortamına katılarak deneyim yaşamasını sağlamaktadırlar. Böylece geleneksel kültür ögelerinin daha ilgi çekici hale gelmesini ve koruma konusunda ilgi uyanmasını sağlayabilmektedirler. Sürdürülebilir koruma bilinci de bu şekilde geliştirilebilmektedir. Yaşayan müzeler yeni nesiller için çok daha ilgi çekici olmasıyla birlikte deneyimlenebilir olması da kendilerini sürecin içerisinde hissetmeleri açısından önemlidir. Öte yandan sürdürülebilir bir koruma bilincinin gelişmesi için sanal ortama taşınan deneyim müzeciliğiyle de bu anlayışın çok daha geniş kitlelere ulaştırılması sağlanabilecektir.

Şekil 6. Tire Kent Müzesi Somut Olmayan Kültürel Miras Atölyesinin Genel Görünümü / General View of the Intangible Cultural Heritage Workshop at Tire City Museum

Şekil 7. Tire Kent Müzesi Beledi Dokuma Atölyesi / The Beledi Weaving Workshop at the Tire City Museum

Şekil 8. Tire Kent Müzesi Semercilik Atölyesi / The Pack-Saddle Making Workshop at the Tire City Museum

Şekil 9. Tire Kent Müzesi Halıcılık Atölyesi / The Carpet Weaving Workshop At The Tire City Museum

Bu teknolojiler müzelerin yalnızca görsel ve işitsel bir aktarım aracı değil aynı zamanda ziyaretçilerin üretim süreçlerine aktif biçimde katılmasına izin veren öğrenme ortamları sağlayabilmektedir. Bu bağlamda Tire Kent Müzesi'ndeki somut olmayan kültürel miras atölyelerinde yapılabilecek olan usta-çırak ilişkisi dijital araçlarla yeniden üretilerek kültürel aktarımın temelini oluşturan deneyimleme unsuru korunabilir.

3.2 Tire Kent Müzesinde Deneyim Müzeciliği Kapsamında Somut Olmayan Kültürel Miras Ögeleri Sürdürülebilir Bir Şekilde VR Ortamına Nasıl Aktarılabilir?

VR teknolojisiyle somut olmayan kültürel miras atölyelerinin sürdürülebilir biçimde sanal ortama aktarılabilmesi için şöyle bir süreç izlenebilir:

1. Dijital Belgeleme ve 3B Modelleştirme: Atölyelerdeki el sanatları süreçleri (örneğin yorgancılık, urgancılık, hasırcılık, nalıncılık, beledi dokumacılığı, saraççılık gibi) üç boyutlu tarama teknikleriyle belgelenerek hem mekânın hem de ustaların el emeğinin dijital ikizi oluşturulur.
2. Etkileşimli VR Deneyimi: Ziyaretçiler VR gözlüğü aracılığıyla Somut Olmayan Kültürel Miras Atölyesi'nin dijitalleştirilmiş kopyasında gezinerek belirli el sanatlarını üretim aşamalarıyla birlikte deneyimleyebilir. Ziyaretçiler bu sayede izleyici değil aynı zamanda üretim süreci içerisinde dijital bir çırak konumuna geçebilirler.
3. Eğitsel ve Öğretici Faaliyetler: Oluşturulan sanal ortam müze eğitiminde, okullardaki kültürel miras ile ilgili derslerde ve turizm tanıtım faaliyetlerinde kullanılarak öğrenme ortamı oluşturulabilir. Böylece hem kültürel miras aktarımının sürekliliği sağlanabilir hem de yeni kuşaklarda yerel kültürel mirasa yönelik farkındalık ve ilgi güçlenebilir. Nitekim Önal (2021)'a göre öğrenci merkezli eğitim öğretim faaliyetlerinde başta müzeler olmak üzere çeşitli okul dışı öğrenme ortamları sıklıkla kullanılmaktadır.
4. Mesleki Sürdürülebilirlik: Müzede geleneksel ürerim sisteminin devamlılığının sağlanmasında mevcutta bir zanaat için bir usta ve bir çırak şeklinde olan üretimin sanal ortama taşınmasıyla çok daha geniş kitlelere erişilebilir olacaktır. Bu da söz konusu mesleğe ilgisi olan yeni ustaların yetişmesini ve gerçek müze ortamında görevi devralarak o mesleğin canlı müzede devamlılığının sağlanmasına katkı bulunabilir. Bu da hem geleneksel hem sanal müzeciliğin birbirine entegre bir şekilde sürdürülebilirliğine katkı verebilir.

Bu sayede Tire Kent Müzesi'ndeki somut olmayan kültürel miras atölyeleri belgelenen birer kültürel miras olmanın yanı sıra etkileşime girilebilen, sanal ortamda erişilebilir ve gelecek için sürdürülebilir bir öğrenme alanına dönüşebilecektir. Sanal ortam, müzedeki somut olmayan kültürel mirasları korurken aynı zamanda çağdaş müzecilik ve deneyim müzeciliği yaklaşımları ile yeniden yorumlanabilir hale getirebilmektedir. Sonuç olarak Tire Kent Müzesi fiziksel sınırlarının ötesinde dijital çağın yaşayan ve deneyimlenebilen kültürel miras alanı haline gelebilecektir.

Tire Kent Müzesi örneğinde VR teknolojisinin deneyim müzeciliği anlayışıyla bütünleşmesi somut olmayan kültürel miras ögelerinin sürdürülebilir bir şekilde aktarımında etkili bir araç olabileceği düşünülmektedir. Literatürde yer alan benzer çalışmalar (Yumak ve Güneröz, 2023; Alabau vd, 2024; Tanrıkulu ve Karagöl, 2021; Tayara, 2023; Kudver, 2022; Shehade ve Stylianou-Lambert, 2020) da sanal gerçeklik teknolojisi kullanılarak tasarlanan müzelerde ziyaretçi etkileşimi ile memnuniyetin arttığını ve ayrıca kültürel mirasın öğrenimi faaliyetlerine katkı sağladığını vurgulamaktadır.

3.3 VR Teknolojisinin Tire Kent Müzesine Entegrasyonunda Karşılaşılabilecek Sınırlılıklar

VR ve metaverse teknolojisi dijital çağ içerisinde müzecilik faaliyetlerinde kullanılabilir olsa da çeşitli sınırlılıklar bulunabilmektedir. Bunların başında teknik imkanlar gelmektedir. Tire Kent Müzesi'nin mevcut mekânsal koşulları ve dijital altyapısı oluşturulacak sanal ortamın gerektirdiği donanımsal kapasitesine uyum sağlamayabilir. Dijital tarama, üç boyutlu modelleme ve hareket yakalama gibi kullanılması önerilen teknolojiler yüksek çözünürlüklü ve güçlü dijital altyapı gerektirmektedir. Bu dijital altyapının ana hatları aşağıdaki gibidir:

1. Kendinden İşlemcili Sanal Gerçeklik Gözlüğü (Şekil 10)
2. Lidar Tarama
3. Metaverse Uygulamaları
4. Fiber İnternet Altyapısı

Şekil 10. Kendinden İşlemcili Sanal Gerçeklik Gözlüğü / Standalone Virtual Reality Headset (Meta Quest Website, 2026)

Öte yandan kullanılacak dijital araçların teknik açıdan verimli kullanılabilmesi için yazılım güncellemelerinin ve düzenli bakımlarının yapılması gerekmektedir. Bu bakımların yapılması için gereken teknik personel ve teknolojik cihazların alımı konusundaki maddi külfet önemli bir sınırlılık oluşturabilmektedir.

Sanal ortamlar özellikle son yıllarda yaygınlaştığından herkes için aynı düzeyde kullanılabilir olmayabilir. Ziyaretçilerin birbirinden farklı teknolojik okuryazarlık düzeyleri nedeniyle herkes için aynı deneyim sağlanamayabilir. Özellikle teknoloji deneyimi daha az olan ziyaretçiler için oluşturulan sanal ortama ayak uydurmak önemli bir güçlük oluşturabilmektedir. Öte yandan VR gözlükle beraber kontrol cihazları gibi sanal ortam içerisinde hareket edilmesini sağlanan donanımları uzun süre kullanmak baş dönmesi, göz yorgunluğu gibi çeşitli fiziksel rahatsızlıklar oluşturabilmektedir. Bu sebeple oluşturulacak sanal ortam etkileşiminin bu sınırlılıkları da göz önünde bulundurularak optimal süre içerisinde ve ortalama dijital yeterlilikte hazırlanması önemli bir gerekliliktir.

Somut olmayan kültürel miras ögeleri bulundukları toplumun özelliklerini ve tarihi belleğini oluşturmaktadır. Bu sebeple oluşturulacak sanal ortam kültürel açıdan doğru temsil edilmeli ve orijinallikleri korunmalıdır. Metaverse ortamında üretim süreçleri, biçimsel olarak hareket yakalama teknolojisi kullanılarak gerçekleştirilebilir. Ancak kültürel aktarımın biçimsel düzeyde kalmaması için kültürel bağlamın en doğru ve abartısız biçimde yansıtılması gerekmektedir. Dijitalleşme sürecinde estetik kaygılar ile abartılı tasarımlar, geleneksel üretim süreçlerinin değiştirilmesi eserin orijinalliğinden uzaklaşmasına sebep olabilmektedir. Bu öncelikle kültürel miras fikrine zarar verirken aynı zamanda ziyaretçiler için de yüzeysel bir kültürel deneyim olarak yorumlanmasına sebep olabilir. Bu sebeplerle önerilen dijitalleşme sürecinde gelecek nesillere aktarılacak bir belge niteliğinde doğruluk ile toplumsal hafızaya saygı gözetilerek yürütülmelidir.

Bu sınırlılıklar Tire Kent Müzesi'nde yer alan somut olmayan kültürel miras atölyelerinin dijitalleşme süreci için dikkat edilmesi noktalar ancak bununla birlikte belirtilen sınırlılıklar önerilen tasarımları geliştirici niteliktedir. Aynı zamanda dijitalleşme sürecini kapsayıcı, sürdürülebilir ve özgün bir şekilde tasarlanması için iyileştirmelerdir.

Tire Kent Müzesi'nde bulunan somut olmayan kültürel miras atölyeleri örneğinde gerçekleştirilen gözlemlerde atölyelerin VR ortamına entegrasyonu ve deneyim müzeciliği kapsamında önemli bir potansiyel taşıdığı görülmüştür. Ancak bu potansiyelin tarihi geçmişe ve toplumsal hafızaya uygun bir biçimde kullanılması önem arz etmektedir. Bu bağlamda VR ortamlar ile entegrasyonda estetik kaygılarla birlikte etik ve orijinallik kaygısı da taşınarak bu süreç yürütülmelidir. Müzedeki atölyeler taranarak gerçek mekânlar, sanal ortama olduğu gibi aktarılarak (Şekil 11 ve Şekil 13) kültürel bağlamın gelenekselliği korunarak yansıtılabilir. Oluşturulan alana metaverse ortamında ilgili atölyede kullanılacak çeşitli araç ve gereçler eklenerek bu araçlara etkileşim özelliği atanabilir. Böylelikle ziyaretçiler VR gözlük ile alandaki araç ve gereçleri kullanarak ilgili atölyeye yönelik yönergeleri takip edip geleneksel meslekleri deneyimleyebilir (Şekil 12 ve Şekil 14).

Şekil 11. Dokumacılık Mesleği İçin Örnek Bir Sanal Ortam (Yapay zekâ ile oluşturulmuştur) / An Exemplary Virtual Environment for the Weaving Craft (Generated using artificial intelligence)

Şekil 12. Dokumacılık Mesleği İçin Örnek Sanal Ortam Deneyimi (Yapay zekâ ile oluşturulmuştur) / An Exemplary Virtual Experience for the Weaving Craft (Generated using artificial intelligence)

Şekil 13. Halıcılık Mesleği İçin Örnek Bir Sanal Ortam (Yapay zekâ ile oluşturulmuştur) / An Exemplary Virtual Environment for the Traditional Carpet Craft (Generated using artificial intelligence)

Şekil 14. Dokumacılık Mesleği İçin Örnek Sanal Ortam Deneyimi (Yapay zekâ ile oluşturulmuştur) / An Exemplary Virtual Experience for the Traditional Carpet Craft (Generated using artificial intelligence)

4. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma sanal gerçeklik ve metaverse gibi dijital teknolojilerin müzecilik alanına uygun bir şekilde entegre edilerek kullanılabilmesine yönelik bir öneri geliştirmiştir. Bununla birlikte somut olmayan kültürel miras ögelerinin korunması, yaşatılması ve gelecek nesillere sürdürülebilir bir şekilde aktarımını örnek bir müze üzerinden geliştirmeyi amaçlamaktadır. Tire Kent Müzesi'nde bulunan somut olmayan kültürel miras atölyeleri üzerinden yürütülen bu çalışma aynı zamanda müzenin deneyim müzeciliği anlayışıyla yeniden şekillenerek ziyaretçilerin daha aktif bir ziyaret gerçekleştirebileceğini öne sürmektedir. Tire Kent Müzesi, yaşayan ender müze örneklerinden biri olarak özellikle geleneksel meslekler bağlamında önemli bir potansiyel barındırmaktadır. Bu mirasın, günümüz teknolojileriyle yüksek düzeyde entegre bir yaşam pratiğine sahip olan bugünün gençleri ve gelecek kuşaklar açısından kültürel mirasın korunması bilincinin aktarımında ve sürdürülebilir koruma anlayışı çerçevesinde sanal müzecilik uygulamalarıyla değerlendirilmesi önem arz etmektedir.

Ayrıca kültürel miras aktarımında dijital teknolojilerin kullanılması yenilikçi bir bakış olması yanında kültürel miras aktarımında deneyim sürecini işin içerisine kattığından dolayı daha kalıcı ve ilgi çekici bir ortam sağlayabilmektedir.

Kültürel mirasın sanal ortama taşınması görsel bir süreç olmanın yanı sıra yeniden bir üretim biçimi olarak da öne çıkmaktadır.

Çalışma VR teknolojisinin Tire Kent Müzesi'nde deneyim temelli öğrenme yaklaşımını güçlendirip ziyaretçilerin izleyici konumunda kalmamalarını sağlayarak dijital ortamda üretim sürecine doğrudan katkı yapabileceği düşünülmektedir. Bu yaklaşımla müze yaşayan bir öğrenme ortamına dönüşerek kültürel aktarımın sağlandığı ve gerçeğine uygun şekilde korunduğu bir ortama dönüşebilecektir. Ancak Tire Kent Müzesi bu entegrasyon için bazı sınırlıkları da bünyesinde barındırmaktadır. Bunlar; dijital altyapının uygunluğu, içerik üretim süreçleri, uzmanlık gerektiren dijital teknolojiler için personel yeterliliği gibi çözümünün olabileceği sınırlılıklardır.

Sonuç olarak sanal ortamların müzecilik faaliyetlerinde kullanılması kültürel miras ögelerinin sürdürülebilirliğine fayda sağlayabilecek etkili bir yöntem olacağı düşünülmektedir. Tire Kent Müzesi için önerilen bu yaklaşım, yerel kültürel unsurların dijital teknolojilerin gelişmesiyle bu dönüşüme uyum sağlayabileceği ve bunun toplumsal katılım ile güçlendirilebileceği yönünde örnek bir model olarak ortaya konmuştur. Bu bağlamda müze ortamları yalnızca geçmiş ögeleri barındıran bir mekân değil aynı zamanda dinamik bir öğrenme alanı haline de gelebilecektir.

Bu doğrultuda çalışmanın önerileri şu şekildedir:

- VR ve metaverse ile ilgili süreçlerin uygun bir biçimde yürütülebilmesi için müzenin genel kapsamlı bir dijital dönüşüm stratejisi geliştirerek ihtiyaç duyulacak donanım ve bu donanımı kullanabilecek yetkinlik personel desteği sağlanabilir. Bununla birlikte müze personelleri için dijital içerik üretim süreçleri, veri yönetimi ve temel yazılım konularında eğitim verilebilir,
- Oluşturulacak sanal ortamlar Tire'de bulunan okullarda coğrafya, sosyal bilgiler ve tarih derslerinde kültürel miras kavramının öğretimi konusunda kullanılabilir. Böylelikle öğrenciler yaşadıkları alandaki kültürel değerleri öğrenmekle kalmayıp bunların dijital ortamda somut olmayan kültürel miras ögelerinin başka uygulamalarını da öğrenebileceklerdir. Bu da teknoloji kullanım becerilerini daha da geliştirebilecektir,
- Sanal ortam oluşturulma aşamasında atölyelerde bulunan ustaların, yerel halkın ve kültürel miras alanında çalışmalar yapan uzmanların görüşleri alınarak süreç iş birliği içinde yürütülmelidir. Bu hem kültürel bilginin doğrulunu test etmek için hem de toplumun kendi mirasına yönelik olan koruma duygusunu güçlendirebileceği için yapılabilir,

- VR ortamı her yaş grubuna hitap edebilecek ve herkesin uygun bir şekilde kullanabileceği gibi tasarlanmalıdır. Sade bir arayüz ile yönergeler açık bir şekilde verilmelidir,
- Oluşturulan sanal ortamla birlikte dijital kültür arşivi geliştirilerek araştırmacıların, yerel yönetimlerin ve toplumun erişimine açılabilir. Dijital arşiv haline getirilen sanal ortam müzeleri eğitimde, araştırmalarda ve yerel turizmin kalkınmasında önemli kaynaklar olarak düşünülebilir,
- Kültürel mirasların dijital ortamlarda da korunmasına yönelik genel ve yerel ölçekte politikalar geliştirilerek dijital dönüşüme tüm miraslar dahil edilebilir. Bu doğrultuda müzelerin dijitalleşmeye uyum sağlamasıyla kültürel varlıkların sürdürülebilir korunması konusuna bir yenilik getirilmiş olacaktır.

Kaynakça

Akça, S. (2020). Teknoloji ve bilgi çağında müzeler: Genel bakış. Türk Kütüphaneciliği, 34(2), 263–274.

Akgün, M. U., Özcan, A. & Demir, Y. (2024). Bir toplumun hafızası: Türkiye'nin somut olmayan kültürel mirasının önemi ve geleceğe aktarılması. Karaelmas Sosyal Bilimler Dergisi, 2(1), 49-66.

Alabau, A., Fabra, L., Martí-Testón, A., Muñoz, A., Solanes, J. E., & Gracia, L. (2024). Enriching user-visitor experiences in digital museology: Combining social and virtual interaction within a metaverse environment. Applied Sciences, 14(9), 3769. https://doi.org/10.3390/app14093769

Arslan Özkan, A. (2024). Turist rehberleri perspektifinden Efes Deneyim Müzesi. Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 28(3), 643–663. https://doi.org/10.20296/tsadergisi.1439574

Bekele, M. K., Pierdicca, R., Frontoni, E., Malinverni, E. S. & Gain, J. (2018). A survey of augmented, virtual, and mixed reality for cultural heritage. Journal on Computing and Cultural Heritage, 11(2), Article 7. https://doi.org/10.1145/3145534

Bentkowska-Kafel, A. (2016). Virtual museum – The concept and transformation. In J. Pilcher (Ed.), Display: Consume: Respond – Digital engagement with art (CHArt Conference Proceedings, Vol. 15, pp. 1-25). CHArt.

Cameron, F., & Robinson, H. (2007). Digital knowledgescapes: Cultural, theoretical, practical, and usage issues facing museum collection databases in a digital epoch. In F. Cameron & S. Kenderdine (Eds.), Theorizing digital cultural heritage: A critical discourse (pp. 165–191). MIT Press.

Carrozzino, M. & Bergamasco, M. (2010). Beyond virtual museums: Experiencing immersive virtual reality in real museums. Journal of Cultural Heritage, 11(4), 452–458. https://doi.org/10.1016/j.culher.2010.04.001

Chang, E. J. (2006). Interactive experiences and contextual learning in museums. Studies in Art Education, 47(2), 170–186. https://www.jstor.org/stable/3497107

Çüçen, A. K. (2005). «Kültür, uygarlık, evrensellik ve çok-kültürlülük". Kaygı. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi, 4, 111-115.

DEM Museum. (16.02.2026). Efes Deneyim Müzesi. DEM Experts of Experience. https://www.demmuseums.com/tr/Projeler/ProjeDetay/efes-deneyim-muzesi

Diksoy, İ., & Mercin, L. (2025). Dijital müzecilikte gerçeklik ve simülasyon: Efes Deneyim Müzesi örneği. Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi, 8(9), 657-675. https://doi.org/10.26677/TR1010.2025.1574

Doğruer, F. S. (2023). Dijital çağın müzecilik deneyimi: metaverse müze. Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi, 86, 65–81. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2862904

Efes Deneyim Müzesi. (21.02.2026). İzmir'deki Efes Deneyim Müzesi dünyanın en iyi müzesi ödülüne layık görüldü. Euronews. https://tr.euronews.com/kultur/2024/06/15/efes-deneyim-muzesi-dunyanin-en-iyi-muzesi-odulune-layik-goruldu

Ergin, G. (2022). Müze deneyiminin dijital teknolojilerle oyunlaştırılması. IDA: International Design and Art Journal, 4(2), 200–213. https://acikerisim.msgsu.edu.tr/xmlui/handle/20.500.14124/8115

Falk, J. H., & Dierking, L. D. (2011). The museum experience (1st ed.). Left Coast Press.

Kahraman, Z. (2021). Sanal müzecilikte yeni yaklaşımlar. Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi, 3(2), 145-160. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2032220

Karatay, A. (2015). Artırılmış gerçeklik teknolojisi ve müze içi eser bilgilendirme ve tanıtımlarının artırılmış gerçeklik teknolojisi yordamıyla yapılması (Yüksek lisans tezi). Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kelkit, D. M., & Halaç, H. H. (2024). Kültürel miras bağlamında yaşayan müze: Sivas Sanayi Mektebî Müzesi. Folklor Akademi Dergisi, 7(1), 271–282. https://doi.org/10.55666/folklor.1384215272

Kılıç, H., Turan, İ., Yalı, S., & Bulut, G. (2023). Eğitimde sanal müze uygulamaları. Tarih Okulu Dergisi, 16(63), 850–867. https://doi.org/10.29228/Joh.64689

Koşan, D. (2025). Kültürel miras koruma ve yönetim süreçlerine halkın aktif katılımının sağlanması üzerine bir değerlendirme. Uluslararası İnsan ve Sanat Araştırmaları Dergisi, 10(2), 209–226.

Koyuncu Okca, A., & Elibol Tüfekçi, A. (2018). Tire Kent Müzesinin kültürel mirası korumadaki yeri ve önemi. The Journal of Academic Social Science Studies, 70, 249–264. https://doi.org/10.9761/JASSS7776

Kuzay Demir, G. (2020). Somut olmayan kültürel mirasın korunması bakımından Tire Kent Müzesi'nin değerlendirilmesi. İçinde B. Tunçsiper & D. İnan (Ed.), Beşerî bilimler ekseninde güncel araştırmalar: Teoriler, kavramlar ve uygulamalar (s. 315–331). Kriter Yayınevi.

Louvre Museum. (16.02.2026). The Mona Lisa in virtual reality in your own home. Louvre Museum. https://www.louvre.fr/en/explore/life-at-the-museum/the-mona-lisa-in-virtual-reality-in-your-own-home

Marques, D. & Costello, R. (2015). Skin & bones: An artistic repair of a science exhibition by a mobile app. MIDAS: Museus e Estudos Interdisciplinares. https://doi.org/10.4000/midas.933

Meta Quest 3. (03.03.2026). Meta Quest 3 VR Gözlük. https://www.meta.com/quest/quest-3/

Mona Lisa: Camın Ötesinde. (21.02.2026). La Joconde en réalité virtuelle chez vous. Louevre Muesum. https://www.louvre.fr/decouvrir/vie-du-musee/la-joconde-en-realite-virtuelle-chez-vous

Önal, H. (2021). Coğrafya eğitiminde müze-ören yerleri ve kullanımı. E. Artvinli & Y. Değirmenci (Eds.), Uygulama örnekleriyle coğrafya eğitiminde yeni yaklaşımlar-2 (ss. 247-269). Nobel Akademik Yayıncılık.

Özgüç, N., & Tümertekin, E. (2020). Beşeri Coğrafya İnsan, Kültür, Mekan. İstanbul: Çantay Kitabevi.

Pera Müzesi. (21.02.2026). Osman Hamdi Bey'in Dünyasına Yolculuk Sanal Gerçeklik Deneyimi. https://www.peramuzesi.org.tr/sergi/osman-hamdi-bey%E2%80%99in-dunyasina-yolculuk-sanalgerceklik-deneyimi/260

Scheffler, N. (2017). Community involvement in urban heritage. M. Göttler & M. Ripp (Eds.), Community involvement in heritage management guidebook (ss. 14–21).

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (05.01.2026). On İkinci Kalkınma Planı. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/12/On-Ikinci-Kalkinma-Plani_2024-2028_11122023.pdf

T.C. Millî Eğitim Bakanlığı. (05.01.2026). 2023 Vizyonu. https://tegm.meb.gov.tr/www/2023-vizyonu/icerik/23

Tanrıkulu, B. ve Karagöl, A. (2021) Müzede Sanal Gerçeklik Uygulamaları: Bir Örnek Çalışma Olarak Kaplumbağa Terbiyecisi. Yeni Medya Elektronik Dergisi, 5 (2), 95-111

Tekelioğlu, Y. (2019). Coğrafi işaretler ve türkiye uygulamaları. Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8(15), 47-75.

Tire Kent Müzesi. (20.10.2025). Tire Kent Müzesi. T.C. Tire Belediyesi. https://tire.bel.tr/tr/IlcemizTire/KentMuzesi#

Turan, İ. (2015). Okul dışı sosyal bilgiler öğretiminde sanal müze ve turlar. A. Şimşek ve S. Kaymakcı (Eds.), Okul Dışı Sosyal Bilgiler Öğretimi (s.189- 204). Pegem.

Türk Patent ve Marka Kurumu. (21.10.2025). Tire Beledi Dokuması Coğrafi İşareti. T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Türk Patent ve Marka Kurumu. https://ci.turkpatent.gov.tr/cografi-isaretler/detay/1762

Türk Patent ve Marka Kurumu. (21.10.2025). Tire Şiş Köfte Coğrafi İşareti. T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Türk Patent ve Marka Kurumu. https://ci.turkpatent.gov.tr/cografi-isaretler/detay/1845

UNESCO Türkiye Milli Komisyonu. (18.10.2025). Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi, Paris, 2003. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. https://www.unesco.org.tr/Pages/181/177/

Wojciechowski, R., Walczak, K., White, M. & Cellary, W. (2004). Building virtual and augmented reality museum exhibitions. Proceedings of the 9th International Conference on 3D Web Technology (ss. 135-144). ACM. https://doi.org/10.1145/985040.985060

Yalçınkaya, T., & Can, M. (2025). Müzelerin kültürel mirası aktarmadaki rolü: Troya Müzesi'nin yaşayan müze uygulamaları. İ. Yazıcıoğlu, E. Şimşek, & D. Çiftçi (Eds.), Cultural heritage (ss. 263-273). Detay Yayıncılık.

Yıldırım, M. (2021). Sanal Mekânda Kültür Coğrafyası Çalışmaları ve Artırılmış Gerçeklik Teknolojisinin Kullanılması. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 23(3), 861-874. https://doi.org/10.32709/akusosbil.887804

Yumak, S. & Güneröz, C. (2023). Müze eğitiminde yeni teknolojilerin kullanımı ve kazanımlar. Uluslararası Müze Eğitimi Dergisi, 5(Özel Sayı),62-77. https://doi.org/10.51637/jimuseumed.1376981

49. BÖLÜM

ŞEHİRLEŞME VE SONUÇLARI

Prof. Dr. Alpaslan ALİAĞAOĞLU - Balıkesir Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-6198-3878

Özet

Şehirleşme, şehirlerin ve şehirli nüfusun artışını ifade etmektedir. Günümüzde şehirleşme yalnızca demografik bir süreç olarak ele alınmamakta, farklı şehirleşme biçimlerinden de söz edilmektedir. Gezegensel şehirleşme (planetary urbanization) bu yaklaşımlardan biridir. Bu yaklaşıma göre şehirsel ve kırsal alanlar arasındaki geleneksel ayrım giderek önemini yitirmekte ve şehirleşme, gezegenin tamamını kapsayan bir süreç olarak gerçekleşmektedir. Şehirleşme, çok sayıda ekonomik, sosyal, demografik, teknolojik ve siyasal etkene bağlı olarak gelişmekte ve sonuçları olumlu veya olumsuz biçimlerde ortaya çıkabilmektedir. Bununla birlikte, şehirleşmenin etkileri, gerçekleştiği çevrenin özelliklerine bağlı olarak farklılaşmaktadır. Şehirleşmenin ekonomi üzerindeki etkileri de bu çerçevede değerlendirilmelidir. Şehirler, ekonomik faaliyetlerin yoğunlaşmasına ve istihdam olanaklarının artmasına katkı sağlarken, aynı zamanda eğitim, sağlık ve kültür gibi alanlarda çok sayıda fırsat sunmaktadır. Bununla birlikte, şehirleşmenin etkileri yalnızca çevresel sorunlarla sınırlı değildir. Şehirler aynı zamanda sosyal ayrışmaların ve mekânsal eşitsizliklerin ortaya çıktığı alanlardır. Öte yandan, şehirsel metabolizmalar, varlıklarını sürdürebilmek ve nüfusun ihtiyaçlarını karşılayabilmek için giderek artan miktarlarda enerji, su ve diğer doğal kaynakları tüketmektedir. Bu durum, şehirlerin aynı zamanda çeşitli kirlilik biçimlerinin üretildiği ve yoğunlaştığı mekânlara dönüşmesine neden olmaktadır. Hava, su ve

toprak kirliliğinin yanı sıra ışık ve görsel kirlilik gibi sorunlar da şehirleşmenin çevresel sonuçları arasında yer almaktadır.

Bu çalışmada, şehirleşmenin söz konusu olumsuz çevresel etkilerinin yanı sıra ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan ortaya çıkardığı olumlu etkiler de ele alınmaktadır. Çalışma, literatür taramasına dayalı nitel bir araştırma niteliğindedir.

Anahtar Kelimeler: Şehirleşme, gezegensel şehirleşme, şehirsel metebolizma, çevresel kirlenmeler, sosyal ve ekonomik fırsatlar ile yoksunluklar

1. Giriş

Şehirler büyük nüfusun toplandığı yerleşim alanlarıdır. İl veya ilçe merkezi olarak yönetim işlevi üstlenen şehirler; çok işlevli yapılarıyla, nüfusunun büyük kısmı tarım dışı sektörlerde çalışan, çevresine hizmet sunan ve insanoğlunun mekâna eklediği en büyük kültürel yapılardır. Şehirler doğadan uzak olan ve doğayı büyük ölçüde değiştiren yerleşmelerdir. Bu bağlamda şehirler beşeri özellik göstermektedir. Doğanın veya çevrenin bu şekilde değişime uğraması, şehirleşme süreci ile doğrudan ilişkilidir. Şehirleşme ise farklı şekillerde tanımlanmaktadır.

Şehirleşme, nüfusun şehirlerde toplanması, şehir ve şehirli sayısının artışı olayıdır. Başka bir ifadeyle, bir alan veya bölgede yaşayan şehirli nüfusun toplam nüfus içindeki payının artışıdır. Bununla birlikte şehirleşme, yalnızca nicel bir artış süreci olmayıp aynı zamanda geniş kapsamlı bir toplumsal değişim sürecidir. Bu bağlamda şehirleşme, kısaca, sosyo-ekonomik nedenlerle şehir ve şehirli sayısının artışı, insanların şehirlere has davranışları benimsemesini sağlayan nüfus birikim sürecidir (Taneri, 1986). "Şehirleşmenin ekonomik, toplumsal ve siyasal boyutlarını da hesaba katan, geniş anlamda bir tanımı belki de şudur: Şehirleşme, sanayileşmeye ve ekonomik gelişmeye koşut olarak kent sayısının artması ve bugünkü kentlerin büyümesi sonucunu doğuran, toplum yapısında, artan oranda örgütleşme, iş bölümü ve uzmanlaşma yaratan, insan davranış ve ilişkilerinde kentlere özgü değişikliklere yol açan bir nüfus birikim sürecidir" (Keleş, 1997).

Şehirleşme çok sayıda nedene bağlı olarak gelişen çok boyutlu bir süreçtir. Tarımda yaşanan gelişmeler, sanayileşme, ulaşımın gelişimi, sosyo-kültürel nedenler, eğitim seviyesinin yükselmesi, doğal nüfus artışı, algı, siyasi faktörler ve turizm olayı şehirleşmeyi etkileyen başlıca unsurlar arasında yer almaktadır. Bunun yanı sıra şehirleşmeyi, Keleş'in (1997) yaptığı sınıflandırmaya benzer şekilde, çekici nedenler, itici nedenler ve iletici nedenlere bağlı olarak açıklamak mümkündür. Bu açıdan değerlendirildiğinde, genel olarak itici nedenlerin daha çok kırsal alanlarda

ortaya çıktığı; şehirlerin ise sahip oldukları çeşitli özellikler nedeniyle önemli bir nüfus çekim merkezi haline geldikleri görülmektedir.

Şehirleşme kuşkusuz çoğu zaman kırsal kesimde başlamaktadır. Kırsal ekonominin bazı yapısal özellikleri, şehirleşme sürecini teşvik eden önemli etkenler arasında yer almaktadır. Bununla birlikte şehirleşme, sadece kır ve şehir arasında gelişen bir göç olayı da değildir. Nitekim şehirleşme; şehir içinde, yakın ve uzak çevresinde, şehirler arasında da yaşanmakta olup, çok yönlü ve dinamik bir özellik taşımaktadır. Söz konusu aşamaları, şehirleşme, banliyöleşme, karşı şehirleşme ve yeniden şehirleşme olarak sıralamak mümkündür. Ayrıca bu süreç içinde, kasaba, şehir, metropoliten şehir, konurbasyon ve megalopolis gibi değişik şehir türleri de gelişebilmektedir.

Şehirleşme, çeşitli değişimlere yol açmasının yanı sıra hem olumlu hem de olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Bu sonuçlar da mekânsal açıdan farklılık göstermekte olup, söz konusu farklılaşma büyük ölçüde ekonomik gelişmişlik düzeyiyle ilişkilidir. Nitekim üçüncü dünya (güney) şehirleşmesi, sahip olduğu özellikler bakımından diğer şehirleşme biçimlerinden ayrılmaktadır. Hatta günümüzde şehirlerin ihtiyaçlarını karşılayan tüm alanlar şehirleşmeye dahil edilmekte ve bu durum "gezegensel şehirleşme" kavramıyla açıklanmaktadır. Kavram Lefebvre'nin "kentsel devriminden" esinlenmiş ve Neil Brenner ve Christian Schmid tarafından geliştirilmiştir. Bu yaklaşıma göre günümüz şehirleşmesi gezegensel bir karakter kazanmış olup, birbiriyle ilişkili üç oluşturucu momentten oluşmaktadır. Bunlar; yoğunlaşan kentleşme, genişleyen kentleşme ve farklılaşan kentleşmedir. Yoğunlaşan kentleşme; nüfusun, üretim araçlarının ve tüketim pratiklerinin şehirsel merkezlerde giderek yoğunlaşmasını ifade etmektedir. Şehirsel yenilenme ve dönüşüm projeleri bu sürece örnek teşkil etmektedir. Genişleyen kentleşme ise kentin ihtiyaç duyduğu çeşitli kaynaklara erişebilmek amacıyla şehir dışındaki çevrelere sürekli yayılmasını anlatmaktadır. İstanbul'un Trakya'ya doğru genişlemesi bu açıdan güzel bir örnek teşkil etmektedir. Farklılaşan şehirleşme şehirlerdeki mekânsal örgütlenmedeki farklılıkları ve metabolik özgünlükleri anlatmaktadır. Bu bağlamda güney şehirleşmesi, sahip olduğu özgünlükler bakımından zengin bir görünüm sergilemektedir (Acara ve Penpecioğlu, 2022).

Çalışmada alınyazın taraması yöntemi kullanılmıştır. Bu kapsamda akademik makaleler ve kitaplar incelenmiştir. İlgili kaynaklar değerlendirilerek bir senteze ulaşılmıştır. Önceden üretilmiş eserler eleştirel ve derinlikli bir biçimde analiz edilmiştir. Bu durum özellikle coğrafyacı olmayan araştırmacılar tarafından yapılan bilimsel çalışmalarda daha belirgin biçimde görülmektedir. Alan yazın çalışmalarının çeşitli örnekleri bulunmaktadır. Çalışma akademik bir kitapta yayınlanmak üzere hazırlanmış bir inceleme niteliğindedir.

2. Bulgular

2.1. Şehirleşme ve Etkileri

Şehirleşme, aynı zamanda yerel olmayan nüfus artışını da ifade etmektedir. Büyüklükleri oranında yerel olmayan nüfusu barındıran şehirlerde, şehirlilik bilincinin yeterince gelişmediği görülmektedir. Nitekim kentlilik bilinci; "çözümde ortaklık anlayışına dayanan ve bu çerçevede aktif katılımı gerekli kılan yeni bir bilinçtir" (Dirlik ve Yavuzçehre, 2023,). Şehirlilik bilinci; yere bağlılık, yer duygusu veya yer sevgisi gibi unsurların yanı sıra, farkındalık, algı, sahiplenme ve sorumluluk gibi çeşitli bileşenlerden oluşmaktadır. Bu unsurların zayıf olması; insan davranış ve ilişkilerinde şehirlere özgü davranışlar içinde olmayan, şehre karşı kayıtsız, kendini şehre ait hissetmeyen, şehre aktif katılmayan ve sorumluluk hissetmeyen kısacası şehirlileşmeyen nüfusun varlığına işaret etmektedir. Böylece şehre ait değerlerden ve hizmetlerden habersizlik yaşanmaktadır. Şehre bağlılığın zayıflaması; şehir yönetimini sorgulamamak, şehrin geleceğini düşünmemek, kamusal alanlara zarar vermek gibi olumsuz davranışları beraberinde getirmektedir. İnsanlar arasında dayanışma duygusunun zayıflaması, aşırı bencillik ve kural tanımamak, saygısızlık, karşılıklı güvensizlik ve saldırganlığın artışı gibi tutumlar da şehirli yaşam kültüründen uzaklaşmanın göstergeleri olarak ortaya çıkmaktadır (Yalçın, 2010; Kaya, 2017). Sonuç olarak şehirde yaşayan, ancak şehirde yaşama kurallarını içselleştirmeyen bireylerin varlığı dikkat çekmektedir. Bu bireyler; kamusal alanlarda kurallara uymama, sıra beklememe, yere çöp atma, kirletme, olmadık zamanlarda gürültü yapma gibi davranışlar sergileyebilmektedir.

Şehirlerde ailenin işlevleri giderek azalmaktadır. Geçmişte aile içinde çözülen birçok iş ve faaliyet, günümüzde şehirlerde özel örgüt ve kurumlar tarafından yerine getirilmektedir. Şehirler, çekirdek ailenin yaygın olduğu yerleşmelerdir. Çekirdek aile yapısının yaygınlaşması, büyük ölçüde çalışma şartlarıyla ilişkilidir. Zira şehirsel alanlarda, tarımsal faaliyetlerde olduğu gibi geniş işgücüne ihtiyaç duyulmamaktadır. Çokluk itibar kaynağı olmayı kaybetmiştir. Şehirde evlenme yaşı yükselmiş, kadınların iş gücüne katılım oranı da artmıştır. Ölüm ve boşanma gibi nedenlerle parçalanmış ailelere şehirlerde daha sık rastlanmaktadır. Buna karşılık, akraba evliliği şehirlerde daha az görülmektedir. Aile bireyleri zamanlarının çoğunu birbirinden uzak çalışma alanlarında geçirmekte, bu durum bireyselleşmeyi artırmaktadır. Ailelerin eğitim ve öğretim işlevindeki rolü de azalmış; bu işlevler büyük ölçüde eğitim kurumlarında devredilmiştir. Şehirleşme ile birlikte duygusal veya yakın ilişkiler görece olarak azalmış, ailenin bireyler üzerindeki denetimi ve baskısı zayıflamıştır (Kayan ve Mardinli, 2020)

Şehirler, çeşitli biçimlerde "… doğal kaynaklardan yararlanan kültürel ortamlardır" (Erzen, 2021). Bu kaynaklar; enerji kaynakları olabileceği gibi, çeşitli hammaddeler, turizm ve beslenme kaynakları olabilmektedir. Şehirler, gıda ihtiyaçlarını uzak alanlardan temin eden yerleşmelerdir. Şehirlerin büyümesi ölçüsünde bu mesafe artmaktadır. Şehirlerde dikey yönde yapılaşma yaygın olmakla birlikte, bu durum yatay yönde büyümeyi engellememektedir: Aksine şehirsel yatay büyüme tarım topraklarının azalmasına neden olmaktadır. Nitekim, Türkiye tarım topraklarının yalnızca %3'ünü oluşturan birinci sınıf tarım toprakları şehirleşme nedeniyle yok olmuştur (Kaya, 2017). 1984 ile 2017 yılları arasında İstanbul'da ormanlar %11,6, tarım alanları %27,3 oranında azalırken, yerleşim alanları %183,5 artmıştır (Akkemik vd. 2021). Benzer şekilde, Balıkesir şehrinin %60' ı ova yüzeyinde yayılmakta (Cürebal vd. 2008), bu alanlar da eğimi az tarımsal arazilerden oluşmaktadır.

Kırsal nüfusun azalması süreci olarak da nitelenebilecek şehirleşme ile "genç, dinamik ve girişimci" bireyler olan tarımsal işgücünde kayıplar yaşanmaktadır. Bu durum tarımsal nüfusun azalmasına ve yaşlanmasına, dolayısıyla tarımsal üretimde düşüşlere neden olmaktadır. Ayrıca şehirleşme kırsal sermayenin şehirlere göç etmesine de yol açmaktadır (Eke ve Sat, 2011). Bu durum kimi zaman tarımsal amaçlı kredilerin bile şehirlere aktarılması şeklinde ortaya çıkabilmektedir (Kartal, 1983).

Şehirler büyük konut stok alanlarının bulunduğu yerleşmelerdir. Konutlar kırsal alanların aksine şehirlerde tek amaçlı (barınma) olarak kullanılmaktadır. Şehirler "mesken tipleri bakımından en karmaşık ve en önemli olan yerleşmelerdir" (Bulut, 1998). Dolayısıyla şehirler nitelikleri, büyüklükleri birbirinden farklı konutlar veya konut alanlarından oluşmaktadır. Konut sunumunun biçimi, yani yapılaşmanın seri üretime bağlanması, konut ve kullanıcısı arasındaki duygusal ilişkiyi zayıflatmaktadır (Kaya, 2017). Bu durumun en belirgin örneklerinden biri apartmanlar veya apartmanlaşmadır. Nitekim "Apartmanlaşma bir yandan yoğunluğu artırıp mevcut yapı stokunu düşürürken, yapı malzemesini, kentsel ekolojiyi, bahçe kullanımını, komşuluk ilişkilerini ve yaşam tarzını da değiştirmektedir" (Çavuşoğlu, 2014, s. 189).

Öte yandan şehirlerde konut sağlanmasında da olumsuzluklar yaşanmaktadır. Ekonomik nedenlerle konut sunumunun yeterli olmamasının yanında nüfusun fazla oluşu, hızlı artışı ve gelir seviyesinin düşüklüğüne bağlı olarak şehir sakinleri konut ihtiyacını karşılayamamakta, gecekondular gibi farklı tipte konut alanları ortaya çıkmaktadır. Şehirleşememiş bireylerin konutları olan gecekondular, aynı zamanda kalitesiz ve sağlık koşullarından yoksun başkasının arazisi üzerinde konumlanan yapıtlardır. Dünya genelinde yaklaşık 1 milyar gecekondu

bulunmaktadır. Bu açıdan en önemli bölge Doğu ve Güney Asya'dır. Sahra Altı Afrika ve Latin Amerika diğer önemli alanlardır (Florida, 2017). Ayrıca Türkiye şehirleşmesinin karakteristik özelliklerinden biri gecekondulaşma ya da gecekondulu şehirleşmedir (Sezal, 1992). Bu alanlar, şehirsel coğrafi görünümü estetik açıdan kirletmekte, şehirlerin turistik önemi azalmaktadır. Ayrıca bu bölgelerde, slumlar kadar yoğun olmasa da bazı sosyal sorunlar da yaşanmaktadır. Düşük kaliteli malzeme kullanımı, uygun olmayan sit koşulları ve mühendislik hizmetlerinden yeterli ölçüde yararlanılmaması bu alanları depremler gibi doğal afetlere karşı riskli hale de getirmektedir. Bu nedenle şehirciler gecekondu alanlarını, "eli kulağında felaket bölgeleri" (Kışlalıoğlu ve Berkes, 2007) olarak tanımlamaktadır. Sonuç olarak bu süreç şehirsel kırılganlığı artırmaktadır.

Şehirsel kırılganlık, bir bütün olarak şehirlerin ve şehir sakinlerinin fiziksel veya duygusal olarak zarar görme ya da yaralanma ihtimali olarak tanımlanmaktadır (Mutlu vd. 2016). Kuşkusuz, şehirsel kırılganlığın farklı nedenleri vardır. Bu nedenlerin başında fiziki coğrafi faktörler gelmektedir. Coğrafi konum, denize yakınlık, yükseklik, jeomorfolojik ve jeolojik yapı, iklim özellikleri (ortalama sıcaklık, yağış gibi) su ile ilgili özellikler kırılganlığı belirleyen temel fiziki koşullardır. Bunun yanı sıra, şehir içi arazi kullanılışı, cadde ve sokak sistemi, erişilebilirlik ve bina yoğunluğu kırılganlığı farklı şekillerde etkilemektedir. Şehrin ve içinde yaşayan nüfusun ekonomik gelişmişlik düzeyi, kırılganlığın ekonomik boyutunu oluşturmaktadır. Demografik açıdan ise nüfus büyüklüğü ve yoğunluğu ve nüfusla ilgili diğer özellikler (yaş ve cinsiyet yapısı, bağımlılık oranı, hane halkı büyüklüğü, şehirleşme oranı ve hızı) kırılganlık üzerinde belirleyici olmaktadır. Sosyal açıdan bakıldığında ise toplumsal bağlılık ve dayanışma, eğitim düzeyi ve bilgiye erişim imkanları kırılganlığı etkileyen başlıca unsurlar arasında yer almaktadır (Kaya, 2018).

Şehirsel kırılganlığın azalışı, şehirsel dirençliliğin (dayanıklılığın) artmasına neden olmaktadır. Şehirsel dirençlilik veya dayanıklılık farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Şehirsel dayanıklılık (urban resilience) şehir yerleşmelerinin öngörülmeyen ve beklenmedik doğal, sosyal, teknolojik durumlara karşı esnek ve dayanıklı olma kapasitesi olarak ifade edilmektedir. Dayanıklı şehirler (resilient city) hem toplumsal, ekonomik ve fiziki yapıları ile ortaya çıkabilecek her çeşit riske dayanabilen, işlevsel özelliklerini koruyabilen hem de yeni şartlara hızla uyum sağlayabilen yerleşmelerdir (Tezer, 2012)

Şehirler iki yüzlü yerleşmelerdir. Başka bir ifadeyle, şehirler, zıtlıkların bir arada bulunduğu mekanlardır. Sosyal ve mekânsal ayrışım bu zıtlıklardan biridir ve bunlar çoğunlukla konut alanlarında ortaya çıkmaktadır. Gecekondulaşma, konut sorununun bir sonucu olmanın yanı sıra dışlanmış ve ayrışmış nüfusun yaşama

alanlarını da ifade eder. Öte yandan, bazı konut alanlarında görülen seçkinleştirme süreci, varlıklı olmayan kesimlerin yerinden edilmesine yol açarak şehirsel ayrışımın bir başka çeşidine de neden olmaktadır. Bu yönüyle soylulaştırma şehirsel ayrışmanın başka bir başka biçimini temsil eder. Kuşkusuz soylulaştırmanın başka olumsuz etkileri de vardır. Mahalle kültüründe değişim, dönüşüm alanındaki kullanıcı değişimi ve dikey yapılaşma da olumlu olmayan değişikliklerdir (İlik, Bulut ve Ayık, 2022). İstekli toplanmanın yaşandığı kapalı toplumlar ise ayrışmanın en üst düzeye ulaştığı alanlardır. Öyle ki bu alanlar, yeşil getto, sürekli tatil yapanların yerleşim yeri ve toplumdaki turistlerin yaşama alanı (Işık ve Pınarcıoğlu, 2001) olarak tanımlanmaktadır.

Şehirleşmeyle ortaya çıkan nüfus baskısı, şehirsel arazinin ve konutların değerini artırmakta, buna paralel olarak kira fiyatlarını da artırmaktadır. Şehirler kiracıların da fazla olduğu yerleşmelerdir. Bu nedenle şehirlerde ev sahibi-kiracı ilişkileri daha yoğun yaşanmakta ve kira bedelleri konusunda zaman zaman anlaşmazlıklar yaşanmaktadır. Bu anlaşmazlıklar enflasyon oranlarındaki artışa bağlı olarak yoğunlaşmaktadır. Bunun yanı sıra arsa vurgunculuğu da şehirleşmenin yol açtığı önemli olumsuzluklardan biridir.

Şehirleşme ekonomik niteliklidir. Daha önce Pirenne'nin belirtiği gibi (2000), "Hiçbir uygarlıkta, şehir yaşamı ticaret ve sanayiden bağımsız olarak gelişmemiştir. Ne Antik Çağda ne de modern zamanlarda bu kuralın dışında kalan bir durum olmamıştır". Max Weber de şehirleri tüketim ve üretim şehirleri olmak üzere ikiye ayırmıştır. Üretim şehirleri, sanayi ve imalatın faaliyetlerinin yoğunlaştığı yerleşmelerdir. Bu çerçevede şehirler, ekonomik anlamda fırsatlar mekânıdır. Benzer şekilde Smith'e göre, ulusların zenginliğini, şehirler üretmektedir (aktaran Sennett, 2013). Öyle ki şehirsel ekonomik faaliyetler gelişmiş ülkelerde milli gelirin %85'ini üretirken, bu oran orta ve az gelişmiş ülkelerde sırasıyla %73 ve %55 düzeyindedir (Balaban, 2017).

Ekonomik gelişmenin temelinde sanayileşme yer almaktadır. Gelişmiş ülkelerde sanayisizleşme yaşanmakla birlikte, bu durum sanayiden vaz geçildiği anlamına gelmemektedir. Zira gelişmiş ülkelerin ekonomik gelişimi; sanayileşme ile şehirleşme arasındaki karşılıklı olumlu ilişkiye dayanmakta olup Sanayi Devrimi'ne kadar uzanmaktadır. Nitekim Klasik Kalkınma kuramlarından biri olan Kalkınmanın Aşamaları adlı çalışmada Rostow, kalkış aşamasında (take-off) öncü imalat veya sanayinin gelişimini ön plana çıkarmaktadır. Öncü sanayinin gelişmesinin ardından, olgunluk aşamasında sanayi faaliyetleri çeşitlenmektedir. Bu aşamada şehirde yaşayanların oranı %70'lere kadar yükselmektedir. Gunnar Myrdal'ın (1957) Kümülatif Nedensellik Teorisi'ne göre, şehirler büyük gelişme potansiyeline sahip yerleşmelerdir. Şehirlerin altyapı sağlayıcı etkisi, yeni yatırım-

lar ve becerili işgücü için manyetik çekicilik sağlamaktadır. Sanayileşme şehirleşmeyi teşvik etmekte; uzmanlaşma, iş bölümü ve toplanma ekonomileri ekonomik manada şehirleri cazip hale getirmektedir. Toplanma ekonomilerinden biri olan ölçek ekonomileri, firma ölçeğinin büyümesiyle nedeniyle ortaya çıkan kazançlar anlamına gelmektedir. Ölçek ekonomileri nedeniyle sanayi faaliyetleri yanında diğer işlerde de büyüme görülmekte, buna bağlı olarak istihdam imkanları artmaktadır.

Şehirleşme ekonomik kaynakları harekete geçirmekte, bazı hizmetlerin sağlanmasını ekonomik açıdan daha mümkün kılmaktadır. İstihdam imkanları artmasına ek olarak, çalışanlar şehirlerde daha yüksek gelir elde etmektedir. Şehirlerin yoğun nüfus yapısı, becerili ve niteliksiz işgücü bulmayı kolaylaştırmakta ve bu durum ekonomik gelişmeyi teşvik etmektedir. Ayrıca yatırımlarda şehirlerin öncelikli görülmesi, yani şehir merkezli yatırım eğilimi de gelişmenin diğer nedenidir. Bu yönüyle değerlendirildiğinde, gelişme hedefi olan her ülke şehirleşmeyi teşvik etmektedir. Ancak şehirleşme, her ülkede mutlak manada gelişmeyi veya kalkınma sonucunu doğurmamaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerde ekonomik temelden yoksun, kırsal kesimin iticiliğinden veya kırsal yetersizliklerden kaynaklanan şehirleşme süreci yaşanmaktadır. Bu ülkelerde şehirleşmenin hızlanması, gelişmiş ülkelerde görülen ekonomik gelişme ve şehirleşme arasındaki olumlu ilişkiyi zayıflatmakta ve çeşitli ekonomik problemlere neden olmaktadır.

Bu ülkelerde yaşanan ekonomik sorunlarının arka planında farklı nedenler bulunmaktadır. Hızlı şehirleşme, işsizlik ve yetersiz istihdam, düşük işgücü verimliliği, sermaye ve yatırım eksikliği, teknolojik yetersizlik, kırsal kesimde toprak dağılımındaki eşitsizlik, dengesiz ticaret koşulları (ihracat ve ithalatta dengesizlikler), büyük dış borçlar, cinsiyete dayalı kısıtlayıcı roller, yolsuzluk ile yetersiz ve beceriksiz yönetimler az gelişmişliğin başlıca nedenleri arasındadır (Stutz ve Warf, 2012).

Ekonomik yetersizliklere rağmen, elde edilen gelirin büyük kısmı da kalkınmaya ayrılmakta; buna karşın şehirleşme için yapılması gereken düzenlemeler büyük ölçüde ihmal edilmektedir. Bu durum, şehirlerde yaşayan herkesin istihdam imkânı bulamamasına yol açmakta; işsizlik ve yoksulluk giderek artmaktadır. Böylece yoksulluk bazı şehirliler için kalıcı bir özellik haline gelmektedir. Kapıcılık, seyyar satıcılık, işportacılık gibi sokak ekonomisi kapsamında değerlendirilen düşük gelirli enformel işler de şehirlerde yaygınlaşmaktadır. Başlangıçta kırsal nitelik taşıyan yoksulluk giderek şehirlerde yaşanır hale gelmiş durumdadır. Öyle ki tahminlere göre dünya ölçüsünde şehirli nüfusun üçte biri yoksul olarak yaşa-

maktadır. "Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Zimbabwe ve Haiti gibi ülkelerde, kentsel nüfusun yüzde 50'sinden fazlası kendi ulusal yoksulluk sınırlarının altında yaşamaktadır" (Knox ve McCarty, 2017). Güney Asya ve Sahra Altı Afrika, şehirsel yoksulluğun ön planda olduğu başlıca bölgelerdir. Yoksulluğun uç noktasında ise evsizler bulunmaktadır. Ayrıca yeni şehirleşme biçimi olarak ortaya çıkan küreselleşme ile, "yeni yoksulluk" kavramı da gündeme gelmiştir.

Yeni yoksulluk küreselleştirici süreçlerin dinamiğini oluşturan neo-liberal ekonomik politikaların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Neo-liberal politikalar, yoksulluğu birkaç şekilde etkilemiştir. Öncelikle sermaye hareketlenmiş, yatırımlar işçi ücretlerinin düşük, ham madde kaynaklarının dünya pazarındaki değerlerin altında, ucuz ve kolay erişilebilir ve vergi düzenlemelerinin en uygun olduğu alanlara kaymıştır. Bu durum Çok Uluslu Şirket (ÇUŞ) politikalarının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Aynı süreçte, iş gücü örgütsüzleştirilerek güçsüz kılınmıştır. Özelleştirmeler, yüksek oranda işçi çıkarmak anlamına geliyordu. Devlet kamu hizmetlerinden elini çekti. Kamusal yaşamın maliyeti arttı. Yeni teknolojilerin (bilgisayar ve mikro elektronik) kullanımının yaygınlaşması eğitimin önemini artırdı. Böylece çalışma ve iş hayatında emeğe özellikle niteliksiz emeğe olan talep azaldı. Mesleklerin toplumsal anlamında değişiklikler yaşanmış; tam zamanlı ve yarım zamanlı işler ortaya çıkmış, güvencesiz ve geçici işler nedeniyle çalışma hayatının istikrarı bozulmuştur. Enformel ekonomi yaygınlaştı. Bu durum, terleme atölyeleri örneğinde olduğu gibi çalışma şartlarının kötülenmesine yol açmıştır. Kısa dönemli ters para akışları ekonomik krizlere neden oldu ve bu durumdan daha çok şehirler etkilendi. Bu ve sayılmayan başka nedenler[1] "yeni şehirsel yoksulları" ortaya çıkardı (Özbudun, 2002; Yılmaz, 2012).

Şehirler, doğadan uzak, insan yapımı yaşam alanlarıdır. Şehirleşme, bir yandan doğadan uzaklaşmayı teşvik ederken diğer yandan doğal yapıda önemli değişikliklere de yol açmaktadır. Bu yönüyle bakıldığında "kent sınır tanımadan [şehirsel genişleme (urban expansion) ve şehirsel yayılma (urban sprawl) aracılığıyla] doğaya yayılan bir saldırgan olmuştur" (Erzen, 2021: 182). Bu konuda en uç örneklerden biri megalopolislerdir. Şehirsel alanların büyümesi, yüzeysel kirliliğe (surface pollution) neden olmaktadır. Bu durum, betonlaşmanın artması; yeşil alanlar ve su yüzeylerinin giderek azalması anlamına gelmektedir. Öyle ki bu nedenle şehirler "yeryüzünün ekolojik kara delikleri" (Stutz ve Warf, 2012) olarak

1 Dünyanın en zengin ülkelerinden biri olan ABD'de de yoksulluğun nedenler benzerdir. Richard Florida (2017: 123) üç neden sıralamaktadır: 1- Küreselleşme ve teknolojik değişim, 2- Irk ve yoğunlaşmış yoksulluğun kalıcı mirası, 3-İş çevreleri, hükümet ve emek arasında II. Dünya Savaşı sonrası toplu sözleşmenin zayıflaması (2017: 123).

tanımlanmaktadır. Tüm bu süreçlere bağlı olarak, insanın doğada yaptığı en büyük değişiklik olarak görülen şehir ısı adası ortaya çıkmakta; sera etkisine bağlı küresel ısınma ve iklim değişikliği büyük ölçüde şehirsel kökenli çevre sorunları olarak değerlendirilmektedir. Kuşkusuz bu durumun önemli nedenlerinden biri de hava kirliliğidir.

İnsanoğlu, atmosferi her zaman serbestçe kullanılabilen asılı çöplük gibi görmüş ve onu, doğal olarak kendini temizleme kapasitesinin çok ötesinde kirletmiştir. Pek çok şehrin üzerinde asılı duran sis ve duman tabakası (smog), yoğun insan faaliyetlerinin çevre üzerindeki etkilerinin görünür bir hatırlatıcısıdır (Short, 2006). Hava kirliliği hemen her yerde mevcut olmakla birlikte, şehirleşmenin giderek artan hızı, şehirsel alanlardaki yüksek kirletici yoğunlaşmasının önemini daha da belirgin hâle getirmiştir. Kuşkusuz kirleticiler çeşitlidir ve bunlar atmosferin doğal yapısında zaten vardır. Ancak beşeri faaliyetler sonucunda bu kirleticilerin yoğunluğu önemli ölçüde artmıştır. Nitekim havaya salınan CO_2 emisyonunun %60'ı şehirsel kökenlidir. Bu durum, şehirlerde enerji kullanımının yüksek olması ve çok sayıda kirletici kaynağın bir arada bulunmasıyla ilgilidir.

Sanayi faaliyetlerinin yoğunluğu, artan taşıt ve nüfus miktarı, hava dolaşımını engelleyen yapılaşma gibi etkenlerin yanında; hava kirliliğinin başka nedenleri de vardır. Bunları şehirlerin topografik ve meteorolojik olarak yanlış yer seçimi, düşük kaliteli yakıt kullanımı, yanlış yakma teknikleri ve yeşil alanların azlığı şeklinde sıralamak mümkündür (Ketenoğlu vd. 2015). Şehir kirleticileri noktasal olabileceği gibi (bacadan çıkan kirleticiler), çizgisel (taşıtlar nedeniyle yol boyu veya yoğun trafiğe sahne olan otoyollar) ve bunların birleşimi sonucu alansal kirleticiler şeklinde sınıflandırılabilmektedir (Uğur ve Aliağaoğlu, 2024). İnsanların önemli faaliyetlerinden biri olan sanayi uzun zamandan beri hava kirliliğinin temel kaynağıdır; sülfür dioksit ve türevleri kirleticilerin başında gelmektedir. Karbondioksit ve nitrojen oksitler ise motorlu taşıtların başlıca emisyonlardır (Griffiths, 1976, Uğur ve Aliağaoğlu, 2024).

Hava kirliliği sadece rahatsızlık veren bir şey değildir; aynı zamanda ciddî hastalıklara ve hatta ölümlere bile yol açabilmektedir. Kirlilik, şehir yakınlarındaki tarım alanlarına zarar vermekte; şehirde yaşayanlar için yüksek maliyetler doğurmakta, insan sağlığını olumsuz yönde etkilemekte, şehirsel hayat kalitesini düşürmektedir (Uğur ve Aliağaoğlu, 2024). Örneğin, Meksika şehrinde ince partikül maddeler ve ozonun büyük ölçüde solunum yolu hastalıkları yoluyla, her yıl 20 milyondan fazla iş günü kaybına neden olduğu tahmin edilmektedir. Genel olarak, hava kirliliğinin sağlık üzerindeki etkilerinden kaynaklanan toplam ekonomik kaybın, yıllık yaklaşık 1,5 milyar ABD doları olduğu ihtiyatlı bir şekilde tahmin edilmektedir (Drakakis-Smith, 2000). Yine Dünya Sağlık Örgütü'ne (WHO) göre,

yılda 7 milyon erken ölümle ilişkilendirilen çevresel ve ev içi hava kirliliği bulunmaktadır. Ayrıca WHO'nun tahminlerine göre, dünya nüfusunun %99'u yüksek seviyede kirletici içeren havayı solumaktadır ve bu durum düşük ve orta gelirli ülkelerde daha belirgin hissedilmektedir (UNHabitat, 2023).

Sesin yokluğu da rahatsızlık verici bir durumdur (Sennett, 2018a); ancak şehirler aynı zamanda gürültü kirliliğinin yoğun olarak yaşandığı mekânlardır. Gürültü, belirli bir özelliği olmayan ve istenmeyen sesler olarak tanımlanmaktadır (Karabiber, 1991). "Çevresel gürültü ise, her türlü insan faaliyeti sonucu ortaya çıkan zararlı ve istenmeyen açık hava sesleridir" (Danacıoğlu ve Tağıl, 2018).

Gürültünün oluşumunda çeşitli faktörler etkili olmaktadır. Hızlı nüfus artışı, hızlı şehirleşme, plansız ve düzensiz yapılaşma, sanayileşme ve ulaşım araçlarının hızla çoğalması gürültünün başlıca nedenler arasındadır (Keleş, 2019a).

Gürültü kirliliği farklı kaynaklardan çıkabilmektedir. Açık alanlarda; ulaşım veya trafik gürültüsü, sanayi gürültüsü, inşaat, şantiye gürültüsü, insana bağlı gürültüler (bağırma, çocuk sesleri, radyo ve televizyon sesleri) ve son olarak eğlence, spor ve ticari etkinliklerden kaynaklanan gürültüler yaygındır. Kapalı alanlarda ise komşuluk gürültüleri, mekânik cihazlar ve donanım gürültüleri (su akışları, tuvalet rezervuarları), elektrik sistemi gürültüleri, sirkülasyon sistemi gürültüleri ve özel gürültüler öne çıkmaktadır (Tunçer, 2013).

Gürültü önlenmediği taktirde, fiziksel, fizyolojik ve psikolojik açıdan çeşitli olumsuz etkileri görülebilmektedir. Bu etkiler; uykusuzluk, konsantrasyon bozukluklarından sağırlık ve hatta kulak zarının hasar görmesi gibi ciddi sonuçlara kadar uzanabilmektedir. Yoğun şehirsel caddelerde 15 yıldan fazla yaşayan kişilerin işitme kapasitesinde ortalama olarak yüzde 50 oranında azalma görülmesi muhtemeldir. Yüksek düzeyde arka plan gürültüsü, genel stres düzeyinin artmasına ve kentsel yaşam kalitesinin azalmasına yol açmaktadır (Short, 2005).

Gürültü kirliliği çeşitli önlemlerle azaltılabilmektedir. Bu kapsamda, toplumun şehirlileşmesi veya şehir yaşamına uygun davranış biçimlerini benimsenmesi önem taşımaktadır. Bunun yanında, hava alanları ve sanayi alanlarının yerleşim yerlerinden uzak tutulması, trafikte gereksiz korna kullanımının önlenmesi gibi trafik kurallarına uyulması etkili önlemler arasındadır. Ayrıca otoban kenarlarında ağaçlandırma veya ses bariyerleri oluşturma, bina içi ses yalıtım yöntemlerinin sağlanması gibi teknik uygulamalar da gürültünün azaltılmasına katkı sağlamaktadır (Keleş, 2019).

Şehirler görsel iletişimin yoğun olarak yaşandığı yerleşim alanlarıdır. "İnsanların mekânlara ilişkin birincil algısı genellikle görseldir. Şehirler fiziksel görsel kimlikleriyle mesaj aktarıp zihinlerde anlamlar oluştururlar (Yayınoğlu ve Susar,

2008). İnsanlar yaşadıkları çevreyi bir imajlar kolajı olarak algılar ve görsel çevrenin niteliği çoğu zaman bilinçaltı düzeyde fark edilir.

Ancak günümüz şehirlerinde gözlemlenen "görsel çöpler", gördüğümüz imajların daha az ya da daha fazla ölçüde engellenmesine neden olmaktadır" (Voronych, 2013: 310). Bu bağlamda doğal dengenin dışına çıkılan şehir ortamlarında "şehirsel görsel kirlilik" kavramı ortaya çıkmaktadır. Söz konusu kavram; insanların çevresinde bulunan afişler, reklam panoları, kablolar, tabelalar, uygunsuz mimari yapılar, çöpler, kalabalıklar gibi görsel unsurların estetik ve düzen açısından rahatsız edici boyutlara ulaşmasıyla şehir estetiğinin bozulmasını ifade eder. Bu durum, insanların psikolojisini olumsuz etkileyerek yaşam kalitesinin düşmesine neden olur (Çetinkaya, 2025)

Şehirlerde görsel kirliliğin ortaya çıkmasına neden olan etmenler oldukça çeşitlidir: Bu etmenler arasında; aşırı sayıda ve düzensiz biçimde yerleştirilen reklam panoları ve afişler, birbiriyle orantısız ve uyumsuz görünüme sahip ticari tabelalar, çevreye atılan çöpler ve atıklar, boyası yıpranmış ya da boyasız, bakımsız veya kaçak yapılar, gelişi güzel yerleştirilmiş elektrik direkleri, elektrik iletiminde kullanılan, açıktan ve yüksekten geçirilen kablolar, uygun olmayan aydınlatmalar, dikkat çekici ancak estetik açıdan yetersiz mimari yapılar sayılabilir (Atta, 2013; Kaypak, 2019).

Görsel kirliliğin, bahsi geçen nedenler doğrultusunda çeşitli etkileri bulunmaktadır. Bu etkiler; estetik bozulma (şehirlerin görsel bütünlüğü kaybolmaktadır), dikkat dağınıklığı (şehir içi trafikte seyir halindeki sürücüler için tehlike oluşturabilir), psikolojik etki (insanlarda karmaşa ve düzensizlik, ait olmama hissi yaratabilir), turizmin olumsuz etkilenmesi (görsel kirlilik sebebiyle turistlerin şehirden aldığı ilk izlenim olumsuz olabilir) şeklinde sıralanabilir (Uzun ve Yiğit, 2021).

Görsel kirliliğin önlenmesine yönelik, çözüm önerilerinden bazıları, Çetinkaya'ya (2025) göre şu şekilde sıralanabilir:

- Reklam ve tabela düzenlemelerinin yasalara uygun yapılması,
- Şehir planlamasında estetik unsurların gözetilmesi,
- Bilinçlendirme çalışmaları ile halkın eğitilmesi,
- Belediyelerin etkin denetim yapmasıdır.

Şehirlerde ortaya çıkan ve giderek küresel özellik kazanan bir diğer kirlilik türü de ışık kirliliğidir. Işık, aydınlık ve ateş ile insan oğlu arasındaki ilişkinin geçmişi oldukça eski olmakla birlikte, günümüzde bu ilişkinin etkisi daha belirgin hale gelmiştir. Şehirler, doğaları gereği aydınlatılmış yerleşmelerdir ve aydınlanma

gündüz saatlerinde bile önemini korumaktadır. Başlangıçta hava gazı kullanımıyla aydınlatılan şehirlerde, elektrik enerjisinin devreye girmesiyle birlikte aydınlatma faaliyetleri, özellikle dış mekan aydınlatmaları açısından, önemli ölçüde yaygınlaşmıştır. Modern şehirlerde gece aydınlatması, zaman kullanımını ve yaşam biçimlerini dönüştürerek yeni bir şehirsel deneyim ortaya çıkarmıştır. "Micheal Sorkin bunu gazino etkisi olarak değerlendirmektedir" (Erzen, 2021: 36). Aydınlatmanın çeşitli işlevleri ve sağladığı faydalar vardır. Bunları aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür:

- Estetik, güvenli ve erişilebilir bir kent oluşturmak,
- Şehre karakteristik ögeler kazandırıp çekiciliğini artırmak,
- Kentsel alandaki mekânların biçim ve işlevlerini belirleyip tanımlayabilmek,
- Taşıt veya yaya vb. gibi canlı veya cansız varlıkların dolaşımlarını düzenli bir hale getirmek,
- Uzun vadede sürdürülebilir çözümler üretebilmek (Sözen, aktaran Aydın ve Çelik, 2021: 439).

Ancak aydınlatma, istenilen zaman, miktar ve yönde yapılmalıdır. "Sürdürülebilirlik çerçevesinden düşünüldüğünde aydınlatmada amaç, kentin her noktasının değil, ihtiyacı kadar alanın verimli şekilde aydınlatılması olmalıdır" (Aydın ve Çelik; 2021). Günümüzde yapay aydınlık doğal karanlık zamanın içine girerek onu büyük ölçüde ortadan kaldırmıştır. Bu nedenle istenmeyen ya da olumsuz etkiler çıkaran aydınlanma türleri de ortaya çıkmıştır. Bu durum, dış aydınlatmada yanlış, aşırı ve gereksiz ışık kullanımından kaynaklanan bir kirlenme biçimi olarak ifade edilebilir. Başka bir anlatımla ışık kirliliği, "Yanlış yerde, yanlış miktarda, yanlış yönde ve yanlış zamanda ışık kullanılmasıdır" (Alper, 2004). Işık kirliliğinin çeşitli kaynakları vardır ve bunlar çoğunlukla şehirsel kökenlidir. Çünkü şehirler, işlevsel aydınlatmaların yanı sıra, mimari aydınlatmaların da yaygın olduğu yerleşmelerdir.

- Yol, sokak ve cadde aydınlatmaları,
- Park, bahçe ve spor alanlarının yanlış ve aşırı aydınlatmaları,
- Turistik tesislerin, binaların dış cephe aydınlatmaları
- Reklam panoları,
- İç mekân, vitrin aydınlatmaları,
- Armatürlerin yanlış seçimi ve yönlendirilmeleri ile atmosfere gönderilen direk ışıklar,
- Güvenlik amacıyla yapılan aydınlatmalar,

- Evlerden, binalardan taşan ışıklar (Ensarı, 2013).

Işık kirliliğinin yoğunlaştığı, yeryüzünün aydınlık adacıkları veya gazinoları olan şehirlerde, bu kirlenmenin çeşitli olumsuz etkisi vardır. Enerji tüketimindeki artış, görüş bozukluğu, yıldızlardan yoksun geceler bu etkiler arasında yer almaktadır. İstenmeyen yapay ışık yayalarda göz kamaşmasına neden olurken, trafikte sürücülerin görüşünü olumsuz etkileyerek güvenliği tehlikeye düşürmektedir. Ayrıca dış aydınlatmanın çevrede yaşayan halk için rahatsız edici etkisi olabilmektedir. Bununla birlikte ışık kirliliği diğer canlıları (doğal hayatı) da olumsuz yönde etkilemektedir.

Su ve şehirsel hayat arasındaki ilişki çok yönlüdür. Şehirler çoğunlukla nehirler boyunca, su kıyılarında ve kıyı bölgelerinde gelişir; bu nedenle hidrolojik döngünün ayrılmaz bir parçasıdır (Short, 2006). "Örnek olarak dünya nüfusunun %63'ü büyük bir akarsuyun yirmi kilometre çapı içinde bulunmaktadır" (Smith, 2025, s. 359). Nüfusun artışı, refah seviyesinin yükselmesinin yanında şehirleşme su tüketimini artırmaktadır. Nüfusun toplanma alanı da olan şehirler önemli ölçüde su tüketen yerleşmelerdir. Nitekim evlerde kullanılan suyun %60' ı şehirlerde tüketilmektedir. Yine şehirsel faaliyetler çeşitli şekillerde suyu kullanmakta ve kullanılan kirli su atık olarak çevreye boşaltılmaktadır. Sanayi atıkları, sağlık atıkları, ulaşım, evsel ve turizm kaynaklı atıklar suları kirleten başlıca kaynaklardır. Örnek olarak gıda sanayi temiz, nitelikli suyu tüketmekte, termik santraller ise tükenmeyen su kullanmaktadır. Suyu boşaltan kanalizasyon altyapısının yetersizliği de başka bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Su kirliliği suyun kimyasal, biyolojik ve fiziksel olarak kirlenmesi dolayısıyla doğal yapısının bozulması anlamına gelmektedir. Şehirsel nüfusun dağılışı veya büyük bir kısmının deniz ve sulak alanların yakınlarında yaşaması da su kirliliğine neden olmaktadır. Kirli ve zehirli sular akarsular vasıtasıyla deniz ve göllere bırakılmaktadır. Bu nedenle akarsular akan çöplük olarak tanımlanmaktadır.

Şehirle su arasındaki ilişkide ortaya konulması gereken bir başka durum ise, içme ve kullanma suyuna erişimde yaşanan sıkıntılardır. Gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkelerde daha yaygın görülen bu durum, özellikle şehir yerleşmelerinde ön plana çıkmaktadır. Nitekim Dünya nüfusunun %31' ine karşılık gelen, 2,2 milyar insan temiz suya erişememekte, bunların büyük çoğunluğu ise Afrika kıtasında yaşamaktadır (Aquaya, 2022). Başka bir anlatımla, içme suyu kaynakları kalitesiz olan ya da kirlenmiş durumda olan insanların neredeyse yarısı Sahra Altı Afrika'da yaşarken, beşte biri Güney Asya'da yaşamaktadır (WHO, 2018).

Şehir su ilişkisi bağlamında belirtilmesi gereken bir diğer husus, su toplama alanlarının şehirsel yayılmaya bağlı olarak azalması ve buna bağlı olarak su tedari-

kinin zayıflamasıdır. Bu durum, doğal su dolaşımının şehirsel alanlarda bozulması sonucu ortaya çıkmaktadır. Öte yandan, fazla suyun ya da "kötü huylu suyun" taşkınlar ve özellikte kıyı bölgelerinde meydana gelen su baskınları aracılığıyla şehirsel hayatı olumsuz etkilemesi de söz konusudur.

Tarihi ve doğal güzellikler bakımından zengin şehirlerde, şehirleşme süreci bu değerlerin de zarar görmesine neden olabilmektedir. Bu durum özellikle şehirlerin yeniden inşası sürecinde; yol genişliklerinin artırılması, kat yükseltilmesi gibi imar ve inşaat faaliyetleri sonucu ortaya çıkmaktadır. Nitekim Hacettepe Üniversitesinin (Altındağ-Ankara) inşası esnasında 137 tarihsel yapıtın yıkıldığı bilinmektedir (Keleş, 2019).

Türkiye'de kat yükseklikleri 1965 yılında çıkarılan 634 Sayılı Kat Mülkiyeti Kanunu ile artış göstermeye başlamıştır. Bu gelişme o dönemde kavramsal olarak henüz tanımlanmamış olan "şehirkırım (urbicide) olgusuna örnek teşkil etmektedir. Kavram şehirlerin sahip olduğu tarihi, kültürel, doğal ve mimarlık değerlerinin yok edilmesini ifade etmektedir. Günümüzde yaygınlaşan gökdelenleşme süreciyle birlikte, bırakınız tarihi eserleri, şehirlerin silüetleri de bozulmaktadır. Bu bağlamda İstanbul, en çarpıcı örneklerden biri olarak öne çıkmaktadır. Öte yandan kıyı alanlarının betonlaşması da önemli bir sorun haline gelmiştir. Bu durum, özellikle turizm faaliyetlerinin yoğunlaşmasıyla birlikte daha da belirginleşmiştir.

Şehirler çeşitli açılardan gelişmiş fiziki altyapıya sahip yerleşmelerdir. Ancak "şehirlerin işlevsel özelliklerinin yerine getirilmesi için gerekli olan donatıları" anlatan şehirsel altyapı hızlı nüfus artışı nedeniyle çoğu zaman yetersiz kalmaktadır. Bu durum, belediyelerin sunmakla yükümlü olduğu hizmetlerde talebi artırmaktadır. Nitekim eğitim, sağlık ve spor hizmetleri yetersiz hale gelmekte; su, elektrik, yol, şehirsel atık (çöp), park, yeşil alan ve kanalizasyon sistemleri gibi temel altyapı hizmetlerinde de ciddi eksiklikler ortaya çıkmaktadır. Örneğin Bangkok'da kanalizasyon sistemi yetersizdir. Artan şehirleşme ve buna bağlı sorunların çözümü için yönetimsel yapılanmalar (büyükşehir belediyeleri gibi) da ihtiyaç haline gelmektedir (Bozkurt-Güzel, 2024).

Şehirler ulaşımın kavşak noktasında bulunan yerleşmelerdir. Günümüzde insanoğlu hiçbir şehir uygarlığının yaşamamış olduğu bir hareket kolaylığı içinde yaşamaktadır (Sennett, 2013). Şehirlerde yolculuk üreten ve çeken bölgelerin fazla oluşuna bağlı olarak dünya genelinde kat edilen fiziki mesafenin (km) %60' ı şehirlerde gerçekleşmektedir (Balaban, 2017). İnsan ve mal haraketliliğinin üst düzeyde olduğu şehirlerde, "otomobil aşınması (şehir erozyonu)" (Jacobs, 2011) da yaşanmaktadır. Otomobil aşınması, araçlara; yollar, park yerleri, benzin istasyon-

ları, otobanlar gibi farklı şekillerde alan açılması anlamına gelmektedir. Bu süreçte "mekân salt ulaşım amacının aracı haline gelmektedir" (Sennett, 2018).

Yine şehirleşmeye bağlı olarak başka ulaşım problemleri de yaşanmaktadır. Ulaşım hizmetlerinde kalite düşmekte; artan araç sahipliği, bireysel ulaşım ve altyapı yetersizliğine bağlı olarak trafikte tıkanma yaşanmakta ve park bulma sorunu ortaya çıkmaktadır. Şehirleşmeyle birlikte duraklarda bekleme süresi artmakta, şehirlerde yer değiştirmenin ekonomik maliyeti yükselmekte, enerji tüketimi artmakta, ulaşım için harcanan vakit yani zamansal mesafe de uzamaktadır. Jacob'un farklı bağlamda ifade ettiği gibi, şehirlerde trafik akışı çoğu zaman "tampon tampona kaplumbağa hızıyla ilerlemek" (Jacobs, 2011: 368) şeklinde tanımlamaktadır. Nitekim ABD'de yapılan bir çalışmanın sonuçlarına göre, 2003 yılında trafik nedeniyle kişi başına yıllık 47 saat gecikme yaşanmış ve bunun ekonomik maliyeti 63 milyar dolara ulaşmıştır (Gönel, 2010).

Trafik yoğunluğundaki artış ve ulaşım altyapısı yetersizliği nedeniyle kazalar da daha çok şehirlerde görülmektedir. Motorlu araçlarla ilgili kazalar yılda yaklaşık 1.35 milyon ölüme neden olmaktadır. Ulaşım sektörü aynı zamanda sera gazı salınımının artışına da neden olmaktadır. Karbon salınımının yaklaşık %78'i şehirsel alanlardan kaynaklanmaktadır (Stoll, 2023). 2019 yılı itibarıyla bu oran, küresel salınım toplamının %27'sine karşılık gelmektedir (UNHabitat, 2023). Pakistan'da Karaçi, Hindistan'ın Delhi, Çin'in Pekin, Nijerya'nın Lagos ve ABD'de Los Angeles şehirleri motorlu araç egzozları nedeniyle dünyanın en kötü hava kalitesine sahip şehirleri arasında yer almaktadır (Stoll, 2023).

Suçluluk ve suç oranları, şehirleşmeyle birlikte artış göstermektedir. Suç, şehirlerde özellikle büyük şehirlerde yoğunlaşmakta ve çeşitlilik kazanmaktadır. Şehirsel ve kırsal alanlar arasındaki sosyal ve fiziksel farklılıklar nedeniyle bazı suç türleri daha çok şehirlere özgü nitelik taşımaktadır. Mala karşı işlenen suçlar; yani işyerinden hırsızlık, evden hırsızlık, araç hırsızlığı gibi eylemler şehirlerde daha yaygın görülmektedir. Kumar, uyuşturucu kullanımı ve fuhuş gibi suçlar da ağırlıklı olarak şehir ortamında çıkmaktadır.

Şehirlerde inşa edilmiş çevrenin özellikleri de suçluluğu teşvik edebilmektedir. Dikey yönde yapılaşma, özellikle apartmanlarda asansör kullanımı suçu kolaylaştırmakta; komşuluk ilişkilerinin zayıflamasına da sebep olmaktadır. Bu tür mekanlar çocuklar açısından elverişsiz ortamlardır. Öte yandan yüksek yapılar; açık alan, ışık, hava ve manzara gibi unsurları olumsuz yönde etkilemektedir (Kaya, 2017).

Şehirsel yaşam biçimi günlük ve mevsimlik olarak evden uzaklaşmayı gerekli kılmakta; bu durum hem bireyleri hem de konutları daha savunmasız hale

getirmektedir. Şehirlerin yoğun göç alması ise sosyal yapının sürekli değişimine yol açmaktadır. Normal davranışlardan sapma olarak tanımlanan anomi, bu nedenle şehirlerde daha sık yaşanmaktadır. Kalabalık ve karmaşık yapıya sahip olan şehirlerde kolay saklanabilme imkânı bulunması, suç işlemeyi kolaylaştıran bir diğer nedendir. Ayrıca şehirlerde tüketim imkanlarının fazlalığına karşın, birçok bireyin bu imkanlara erişebilecek ekonomik gücünün olmaması da suça yönelimi artırmaktadır (Soyaslan, 1996). Erişilebilirlik ve ulaşım ağlarının gelişmiş olması, şehirleri suç olayının kavşak noktaları haline getirmektedir.

Bunun yanı sıra, çok sayıda ticari kuruluşun varlığı, işsizlik, yoksulluk, gelir dağılımındaki eşitsizlik, aile değerlerinin, işlevlerinin, akrabalık bağlarının zayıflaması, yaşam tarzı farklılıkları, demografik çeşitlilik, hareketlilik, zayıf devlet ve yönetim anlayışı bireyleri suça iten başka önemli faktörler arasında yer almaktadır (Ayhan ve Çubukçu, 2007; Jalil ve Iqbal, 2010; Gökulu, 2011; Kaypak, 2016; Sijuwade, 2014; Aliağaoğlu ve Uğur, 2021).

Şehirleşme sadece sorunlar çıkaran bir süreç de değildir. Şehirleşmenin görünen yüzü, aynı zamanda olumlu anlamlar da içermektedir. Şehirler, dikey gelişme nedeniyle geniş alanları kullanmamaktadır. Ayrıca şehirlerde enerji verimliliği daha yüksektir. Örneğin müstakil bir evin ısınma maliyeti, apartman dairelerine göre daha fazladır. Bunun yanında, etkili katı atık yönetim sistemleri sayesinde geri dönüşüm sağlanmakta ve israfın önüne geçilmektedir. Şehirler; eğitim, sağlık ve diğer sosyal hizmetler bakımından daha fazla imkân sağlamaktadır (Ulusoy ve Vural, 2001). Öte yandan şehirlerde nüfusun yoğun olması sendikalaşma ve siyasi katılımı teşvik etmektedir. Bu nedenle şehirler, "katılım demokrasisinin okulu" olmuştur (Bumin, 2013, s. 168). Yönetişim, özyönetim (kent konseyi), kent hakkı ve kamu yararı gibi kavramların gündeme gelmesi de şehirleşme süreciyle yakından ilişkilidir (Gürsoy, 2019).

3 Temmuz 2005 tarihinde yürürlüğe giren 5393 Sayılı yeni Belediye Kanunun 76. Maddesine dayanarak, 2006 (2009) yılında hazırlanan Kent Konseyi Yönetmeliği ile kent konseyleri yasal bir zemine kavuşturulmuştur. Buna göre bütün belediyelerde kent konseyi oluşturmak zorunlu hale getirilmiştir. "Bu Yönetmeliğin amacı; kent yaşamında, kent vizyonunun ve hemşerilik bilincinin geliştirilmesi, kentin hak ve hukukunun korunması, sürdürülebilir kalkınma, çevreye duyarlılık, sosyal yardımlaşma ve dayanışma, saydamlık, hesap sorma ve hesap verme, katılım, yönetişim ve yerinden yönetim ilkelerini hayata geçirmeye çalışan kent konseylerinin çalışma usul ve esaslarını düzenlemektir" (Kent Konseyi Yönetmeliği, 2006).

Geçmişte şehir danışma meclisi, kent parlamentosu gibi farklı adlarla var olan kent konseyleri; belediyeler ve özel idareler yanında, üniversiteler, siyasi partiler,

kamu kurumları, muhtarlıklar, vakıflar, dernekler ve cemiyetler gibi çeşitli sivil toplum kuruluşlarının katılımıyla oluşmaktadır. "Kent konseyleri, "kente dair paydaşlık", "aktif vatandaşlık", "kentine sahip çıkma", "hemşerilik bilinci" ve "çözümde ortaklık" şeklindeki temel ilkelere dayanan, kentleri sürdürülebilir geleceğe taşıyan bir ortaklık modeli olarak tanımlanabilir" (Özdemir, 2011). Böylece yönetici merkezli yönetim anlayışı yerini; demokratik yapı, özel ve sivil toplum kuruluşları gibi çok sayıda aktörün yönetime katıldığı yönetişim anlayışına bırakmıştır.

Şehirleşme siyasal davranışlarda önemli değişimlere yol açmaktadır. Şehirler siyasal toplumlaşmanın gerçekleştiği temel mekânlardır. Siyasal toplumlaşma, "siyasal inanç, davranış ve değerlerin birey tarafından benimsenmesi, öğrenilmesi sürecidir" (Kayan ve Mardinli, 2020: 260). Şehirleşmeyle birlikte eğitim seviyesi yükselmekte, bireyler gelenek ve göreneklerden kısmen uzaklaşmakta modernleşme ya da sosyal şehirleşme yaşanmaktadır. Buna paralel olarak kaderci anlayış zayıflamaktadır. Uğraşıların değişimi ekonomik şehirlileşmeyi beraberinde getirirken, bireyler arasındaki ilişkiler daha çok bireysel çıkara dayalı ve yüzeysel bir nitelik kazanmaktadır. Tüm bu dönüşümler, şehirli bireylerin siyasal davranışlarını da etkilemekte; onların daha katılımcı ve siyasal sistemden daha fazla hak talep eden bireyler haline gelmesine neden olmaktadır (Kayan ve Mardinli, 2020). Nitekim şehirlerde oy kullanım oranı genellikle kırsal kesime göre daha yüksektir. Ancak bu durum daha çok gelişmiş ülkeler için geçerlidir. Türkiye ve diğer bazı ülkelerde ise bu genelleme geçerli değildir (Keleş, 2010).

Şehirleşme**,** kırsal kültürden farklı bir şehirsel kültürün oluşmasına neden olmaktadır. Şehirler çok kültürlü yerleşmelerdir; meslek, etnik köken, kültür ve gelir bakımından homojen değildir. Bu yönüyle şehirler, sosyal tabakalaşmanın yaşandığı yerleşmelerdir. Şehirlerde soy ilişkileri önemini yitirirken, iş ve arkadaşlık ilişkileri ön plana çıkar. Ekonomik yardımlaşma ise, akraba ve komşularla üzerinden değil, bankalardan borçlanma ve kredi kullanımı yoluyla gerçekleşir. Bu yerleşmelerde duygusal ilişkilerin yerini, kural ve kurumlara dayalı hukuki işler alır. Ayrıca şehirsel alanlarda itibar, daha çok zenginlikle ilişkilidir; yaş, cinsiyet, soy gibi unsurlar önemini büyük ölçüde kaybeder (Erkan, 2002).

3. Sonuç

Merkezi yerleşmeler olan şehirler, farklı parçalardan meydana gelen karmaşık yerleşmelerdir. Bu parçalarda çeşitli işlevler yerine getirilmektedir. Söz konusu işlevler hayatın şehirlerde kolay olmasını sağlamakla birlikte, şehirlerin büyümesine bağlı olarak bu işlevlerin yerine getirilmesinde çeşitli sorunlar da çıkabilmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde şehirleşmenin hem olumlu hem de olumsuz

sonuçları bulunmaktadır. Dolayısıyla şehirleşmenin etkileri farklı biçimlerde yaşanmaktadır. Şehirler karanlık ve aydınlık olarak iki farklı yüze sahiptir. Böylece denilebilir ki şehirler, "içinden doğduğu çevrenin toplumsal, kültürel, ekonomik ve fiziksel koşullarının mekansal yansımasıdır" (Uğurlu, 2010). Bu nedenlerle şehirleşmenin etkileri, içinde bulunulan çevrenin özelliklerine bağlı olarak farklılık gösterebilmektedir. Hatta gezegensel şehirleşme süreciyle birlikte şehirleşmenin etkilerinin görülmediği neredeyse hiçbir yer kalmamış; bu etkiler kırsal alanları da kapsar hale gelmiştir.

Şehirler yaşamlarını sürdürebilmek için iki temel girdiye ihtiyaç duyar: enerji ve su. Şehirleşmeyle birlikte bu girdilerin tüketimi artmakta, bunun sonucunda ise çevre üzerinde olumsuz etkiler oluşturan katı, sıvı ve gaz nitelikli olan çeşitli çıktılar ortaya çıkmaktadır. Gürültü, iklim değişikliği, kanalizasyon atıkları, çöp ve hava kirleticileri bu çıktılar sunucu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca şehirleşme; su, ışık ve görsel kirlilik yanında, tarımsal arazilerin azalmasına da neden olmaktadır. Alansal büyümeye bağlı olarak, enerji tüketimi artmakta, buna paralel biçimde zaman maliyeti de yükselmektedir. Nitekim metropoliten alanlarda insanlar ulaşım için günde yaklaşık 1-2 saat harcamaktadır. Araç trafiğinin hakim olması, hava kirliliği yanında şehirsel aşınmanın meydana gelmesine de neden olabilmektedir.

Şehirleşme, değişen yere bağlı olarak ekonomik gelişmeyi farklı biçimlerde etkilemektedir. Gelişmiş ülkelerde şehirleşme ekonomik gelişmeye olumlu katkı sağlarken, gelişmekte olan ülkelerde görülen sağlıksız şehirleşme ekonomik gelişmenin önünde engel oluşturmaktadır. Günümüzde şehirler, çoğunlukla kapitalist ekonominin merkezinde yer almaktadır. Kapitalizm ise çeşitli çelişkiler üretmektedir. Bunların başında ekonomik kutuplaşma gelmektedir. Şehirler; zengin ve yoksulun, lüks rezidanslar ile gecekonduların bir arada bulunduğu; görsel, mekânsal ve sosyal açıdan kutuplaşmış yerleşmelerdir. Ayrıca işsizlik, yoksulluk ve çeşitli suç türleri şehirlerde daha yoğun biçime görülmektedir. Bu nedenle şehirler, suçun ve toplumsal sorunların yoğunlaştığı merkezler haline gelmektedir. Söz konusu kutuplaşmalar, küreselleşmeye bağlı olarak daha belirgin hale gelmektedir.

Kuşkusuz şehirler, fırsatların çok ve çeşitli olduğu yerleşmelerdir. Ekonomik gelişmenin yanı sıra bunlar daha çok sosyal ve kültürel niteliklidir. Şehirler içinde yaşayanlara eğitim imkanlarından, meslek edinmeye, sağlık hizmetlerinden yararlanmaktan, siyasal ve kültürel faaliyetlere katılıma kadar uzanan çeşitli fırsatlar sunar. Ancak şehirlerin büyümesine paralel, şehirlilik bilinci zayıflamakta, insanlar şehirlere yabancılaşmakta, altyapı hizmetleri yetersiz kalmakta bu nedenle söz konusu fırsatlara erişim giderek zorlaşmaktadır.

Kaynakça

Acara, E., & Penpecioğlu, M. (2022). Giriş. In E. Acara & M. Penpecioğlu (Ed.), Tamamlanmamış kentsel devrim: Günümüz Türkiye'sinde kent, kriz ve gündelik hayat içinde. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Aliağaoğlu, A., & Uğur, A. (2021). Şehir coğrafyası (8. bs.). Nobel Yayınları.

Aliağaoğlu, A., & Uğur, A. (2024). Şehir coğrafyası (9. bs.). Nobel Yayınları.

Akkemik, Ü., Doğanay, T., Erdönmez, C., Atmış, E., & Kurdoğlu, O. (2021). İstanbul'un yeşil alan sorunları çerçevesinde yeşil duvarların irdelenmesi ve öneriler. Bartın Orman Fakültesi Dergisi, 23(1), 337–345.

Aquaya. (2022). Aquaya. aquaya.org. Erişim tarihi: 13 Mayıs 2026.

Atta, H. A. (2013). Visual pollution and statistical determination in some of Karrada district main streets/Baghdad. Journal of Engineering, 19(3), 414–428.

Ayhan, İ., & Cubukcu, K. M. (2007). Suç ve kent ilişkisine ampirik bakış: Literatür taraması. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 3(5), 30–55.

Balaban, O. (2017). Küresel ısınma, iklim değişikliği ve düşük karbonlu şehirler. S. S. Özdemir, Ö. B. Özdemir Sarı & N. Uzun (Ed.), Kent planlama içinde (619–642). İmge Kitabevi.

Bozkurt-Güzel, Ç. (2024). Kentleşme ve kentleşme ile ilgili sorunlar.

Bulut, İ. (1998). Torul'un coğrafi etüdü. Atatürk Üniversitesi Yayınevi.

Bumin, K. (2013). Demokrasi arayışında kent. Çizgi Kitabevi.

Cürebal, İ., Efe, R., Soykan, A., & Sönmez, S. (2008). Balıkesir kent merkezi yerleşim alanı ile jeomorfolojik birimler arasındaki ilişkinin CBS ve UA yöntemiyle belirlenmesi. Ulusal Jeomorfoloji Sempozyumu Bildirileri içinde (328–339).

Çavuşoğlu, E. (2014). Türkiye kentleşmesinin toplumsal arkeolojisi. Ayrıntı Yayınları.

Çetinkaya, S. (2025). Isparta merkezi iş alanı örneğinde görsel kirliliğin değerlendirilmesi. International Journal of Geography and Geography Education, 54, 194–213.

Danacıoğlu, Ş., & Tağıl, Ş. (2018). Balıkesir'de ne işitiyoruz? Jeo-istatistiksel ve mekânsal istatistiksel yaklaşım. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 6(69), 176–186.

Eke, E. F., & Sat, N. A. (2011). Kent planlamasına giriş. Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Ensarı, B. K. (2013). Işık kirliliği (karanlık kirliliği) ve çevreye olan etkileri. Ç.Ü.Z.F. Dergisi, 28(1), 11–22.

Erkan, R. (2002). Kentleşme ve sosyal değişme. Bilimadamı Yayınları.

Erzen, J. N. (2021). Kent yaşam. İdealkent Yayınları.

Florida, R. (2018). Soylulaştırma, eşitsizlik ve seçkinler şehri ile gelen yeni kentsel kriz. Doğan Kitap.

Griffiths, J. F. (1976). Climate and the environment: The atmospheric impact on man. Paul Elek Publishers.

Gökulu, G. (2011). Kent güvenliği, kentleşme, suç ilişkisi. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 4(1), 209–226.

Gönel, F. D. (2010). Kalkınma ekonomisi. Elif Yayınevi.

Gürsoy, O. (2019). Akıllı kent yaklaşımı ve Türkiye'deki büyükşehirler için uygulama imkanları (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi.

Işık, O., & Pınarcıoğlu, M. M. (2001). Nöbetleşe yoksulluk: Sultanbeyli örneği. İletişim Yayınları.

İlik, İ., Bulut, İ. & Ayık, U. (2022). Kentsel Dönüşüm Projeleri ve Sonrası: Antalya Kepez-Santral mahalleleri örneğinde yerinden edilme süreçlerinin analizi. Türk Coğrafya Dergisi, 80, 53-70.

Jacobs, J. (2011). Büyük Amerikan şehirlerinin ölümü ve yaşamı. Metis Yayınları.

Jalil, H. H., & Iqbal, M. M. (2010). Urbanization and crime: A case study of Pakistan. The Pakistan Development Review, 49(4), 741–755.

Karabiber, Z. (1991). Gürültü-insan etkileşimi. Türkiye'de Çevre Kirlenmesi Öncelikleri Sempozyumu Bildirileri içinde (Cilt 1, ss. 457–469).

Kartal, K. (1983). Kentlileşmenin ekonomik ve sosyal maliyeti. Amme İdaresi Dergisi, 16(4), 92–110.

Kaya, E. (2017). Kentleşme ve kentlileşme. İşaret Yayınları.

Kaya, Y. (2018). İklim değişikliğine karşı kentsel kırılganlık: İstanbul için bir değerlendirme. International Journal of Social Inquiry, 11(2), 219–257.

Kayan, A., & Mardinli, İ. (2020). Kentleşme-sosyal değişme ve ekonomik gelişme ilişkisinin değerlendirilmesi. İslahiye İİBF Uluslararası E-Dergi, 4(4), 256–271.

Kaypak, Ş. (2016). Kentsel bir sorun olarak kentsel güvenlik. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 33, 35–50.

Kışlalıoğlu, M., & Berkes, F. (2007). Çevre ve ekoloji (10. bs.). Remzi Kitabevi.

Keleş, R. (1997). Kentleşme politikası (4. bs.). İmge Kitabevi.

Keleş, R. (1998). Kentbilim terimleri sözlüğü (2. bs.). İmge Kitabevi.

Keleş, R. (2010). Kentleşme politikası (11. bs.). İmge Kitabevi.

Keleş, R. (2019). 100 soruda Türkiye'de kentleşme, konut ve gecekondu. Cem Yayınevi.

Kent Konseyi Yönetmeliği. (2006). https://www.mevzuat.gov.tr. Erişim tarihi: 13 Mayıs 2026.

Knox, P. L., & McCarthy, L. (2012). Urbanization: An introduction to urban geography. Pearson.

Mutlu, A. (2022–2023). Optimal kent büyüklüğü-yerel demokrasi ilişkisi ve Ruşen Keleş'in perspektifi. İdealkent, 13(37), 1517–1548.

Pirenne, H. (2000). Ortaçağ kentleri. İletişim Yayınları.

Özdemir, A. T. (2011). Mahalli idarelerde halk katılımı bağlamında kent konseyleri. Sayıştay Dergisi, 83, 31–56.

Özbudun, S. (2002). Küresel bir yoksulluk kültürü mü? Y. Özdek (Ed.), Yoksulluk, şiddet ve insan hakları içinde (53–69). TODAİE Yayınları.

Sennett, R. (2013). Kamusal insanın çöküşü (4. bs.). Ayrıntı Yayınları.

Sennett, R. (2018). Ten ve taş: Batı uygarlığında beden ve şehir (5. bs.). Metis Yayınları.

Sezal, İ. (1992). Şehirleşme. Ağaç Yayıncılık.

Short, J. R. (2006). Urban theory: A critical assessment. Palgrave Macmillan.

Sijuwade, P. O. (2014). Urban crime, unrest and social control. Global Journal of Interdisciplinary Social Sciences, 3(6), 20–23.

Smith, L. C. (2025). Nehirlerin gücü. Pegasus Yayınları.

Soyaslan, D. (1996). Kriminoloji. Ankara Üniversitesi Yayınları.

Stoll, M. (2024). Kâr: Kapitalizmin tarihine ekolojik bakış. Ayrıntı Yayınları.

Stutz, F. P., & Warf, B. (2012). World economy: Geography, business, development. Prentice Hall.

Tunçer, B. (2013). Samsun Atakum ilçesi eğlence yerlerinden kaynaklanan çevresel gürültü düzeylerinin belirlenmesi (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi.

UN-Habitat. (2023). Local action in a time of crises. UN-Habitat.

World Health Organization. (2018). Housing and health guidelines. WHO.

Uğurlu, Ö. (2010). Kentlerin tarihsel gelişimi. Ö. Uğurlu, N. Ş. Pınarcıoğlu, A. Kanbak & M. Şiriner (Ed.), Türkiye perspektifinden kent sosyolojisi çalışmaları içinde. Örgün Yayınevi.

Ulusoy, A., & Vural, T. (2001). Kentleşmenin sosyo-ekonomik etkileri. Belediye Dergisi, 7(12), (8-14).

Uzun, A., & Yiğit, R. (2021). Merkezi iş alanlarındaki görsel kirliliğin incelenmesi: Balıkesir merkezi iş alanı örneği. Kent Akademisi, 14(2), 300–314.

Ünver Dirlik, Ö., & Savaş Yavuzçehre, P. (2023). Kentlilik bilincini etkileyen değişkenler: Denizli kenti örneği. Pamukkale Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 55, 309–328.

Voronych, Y. (2013). Visual pollution of urban space in Lviv. Space & Form, 20, 309–314.

Yalçın, C. (2010). Türkiye'de kentlileşme sorunları üzerine bir tartışma. Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 28(1), 225–245.

Yayınoğlu, P. E., & Susar, A. F. (2008). Kent, görsel kimlik ve iletişim. Umuttepe Yayınları.

50. BÖLÜM

TİBET KÜLTÜRÜNDE RİTÜEL VE MEKÂN: KUTSAL COĞRAFYA İLE MEVSİMSEL DÖNGÜLERİN İNŞASI

Prof. Dr. Kenan ARIBAŞ - Aksaray Üniversitesi
ORCID No: 0000-0001-9091-5172

Canan PARLAK - MEB
ORCID No: 0009-0007-3374-9498

Özet

Tibet; beşbin metreyi geçen yüksek yayalaları ile dünyanın en soğuk ve sert coğrafyalarından biridir. Tibet'te yerleşim bu çetin coğrafyaya uyum süreci ile yavaş yavaş kurulmuştur. Budizm dininin yaygın olduğu bölge kültüründe ritüel, mekân ve mevsimsel döngüler arasında önemli bir ilişki sözkonusudur. Temel veri kaynağını Tibet dini, kutsal coğrafyası, hac gelenekleri, ritüelleri ve mevsimsel festivalleri üzerine yayımlanmış kitaplar, makaleler, tarihî kayıtlar, hac rehberleri ve diğer akademik çalışmalar oluşturmaktadır. Veriler doküman incelemesi yöntemiyle toplanarak elde edilen bulgular içerik analizi tekniğiyle değerlendirilmiştir.

Tibet kültüründe önemli bir yer tutan ritüeller, kutsal mekânlarla coğrafya arasındaki ilişkiler, mevsimsel döngüler, Bön geleneği ile Tibet Budizmi arasındaki süreklilik ve dönüşüm süreçleri, Tibetliler tarafından kutsal kabul edilen dağlar, göller, mağaralar, manastırlar ve hac güzergâhları incelenerek Losar, Gutor, Monlam Chenmo, Shoton ve Ongkor gibi mevsimsel ritüellerin mekânın kutsallaştırılması üzerindeki rolleri karşılaştırılmıştır.

Tibet'te yapılan ritüeller yalnızca bireysel ibadet uygulamaları olarak düşünülemez. Bu ritüeller; coğrafyayı anlamlandıran, kutsallaştıran ve toplumsal hafızada yeniden üreten kültürel mekanizmalardır. Tibet kutsal coğrafyası, doğal

çevrenin kendiliğinden kutsal kabul edilmesinden ziyade, kuşaklar boyunca tekrar edilen ritüeller sayesinde sürekli yeniden inşa edilen dinamik bir kutsal peyzaj olarak değerlendirilmelidir.

Tibet ritüellerinin önemli bir yönü de insan ile doğa arasında kurduğu ilişkidir. Dağlar, göller, nehirler ve ormanlar yalnızca doğal varlıklar olarak değil, tanrıların, koruyucu ruhların ve yaşam gücünün barındığı kutsal mekânlar olarak görülmektedir. Bu anlayış, doğanın korunmasını dinî bir sorumluluğa dönüştürmekte; çevreye verilen zarar yalnızca ekolojik değil, aynı zamanda kozmolojik düzeni bozan ahlaki bir davranış olarak değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tibet, Kültür, Coğrafya, Ritüeller, Budizm

1. Giriş

Tibet Platosu, yaklaşık 2,2 milyon km² yüzölçümü ve ortalama 3.000-4.000 metre rakımıyla dünyanın en geniş ve en yüksek plato sistemlerinden biridir. Batıda Karakurum, kuzeyde Kunlun, güneyde Himalayalar ve doğuda Sichuan Alpleri ile çevrili olan bu coğrafya, Everest (Jomo Langma), Kanchenjunga, Kailash, Yarlha Shampo ve Amnye Machen gibi dünyanın en önemli yüksek ve kutsal dağlarını barındırır. Yaklaşık 105 bin km² buzul alanına sahip olan Tibet, İndus, Brahmaputra (Tsangpo), Mekong, Salween, Yangtze ve Huang He gibi Asya'nın büyük nehirlerinin doğduğu bölge olması nedeniyle "Asya'nın Su Kulesi" olarak da tanımlanmaktadır (Kuzmin, 2010).

Fizikî coğrafya bakımından Tibet homojen bir yapıya sahip değildir. Platonun büyük bölümünü oluşturan Jangthang Yaylaları**,** 5.000 metreyi aşan yükseltileriyle soğuk ve kurak bir yayla-çöl karakteri gösterirken, Kuzey Tibet geniş otlaklar, göller ve akarsularıyla göçebe hayvancılığa elverişlidir. Buna karşılık Güney Tibet, daha ılıman iklimi, yüksek yağış miktarı, ormanları ve verimli vadileri sayesinde tarımın geliştiği bir bölge olup özellikle arpa üretimi Tibet ekonomisi ve mutfağının temelini oluşturur (Kuzmin, 2010).

Antik Tibet halkının kökenine ilişkin araştırmalar, genetik ve dilbilimsel verileri birlikte değerlendirerek farklı yerleşim modelleri ortaya koymaktadır. Genetik çalışmalar, Tibetlilerin kökenini ya Kuzey Asya ve Sibirya'ya ya da yaklaşık 10.000 yıl önce Sarı Nehir (Huang He) havzasında yaşayan topluluklara dayandırmakta; ayrıca günümüz Tibetlilerinin Orta Asya ve Güneybatı Sibirya'dan da genetik katkılar aldığını göstermektedir (Aldenderfer ve Zhang, 2004). Dilbilimsel modeller ise Tibeto-Burman dillerinin Sarı Nehir havzası veya Sichuan bölgesinden yayıldığını ve Neolitik dönemde Tibet Platosu'na ulaştığını ileri sürmektedir (Al-

denderfer ve Zhang, 2004). Buna karşılık alternatif yaklaşımlar, Tibet'in iskânının tek seferlik bir göç değil, iklim değişimleri ve yüksek rakıma uyum süreçleriyle şekillenen çok aşamalı bir yerleşim olduğunu savunur. Ayrıca, mevcut göç modellerinin Tibet Platosu'nun zorlu çevresel koşullarını ve Karou ile Qugong gibi yerel Neolitik kültürlerin gelişimini yeterince dikkate almadığı eleştirisi yapılmaktadır (Aldenderfer ve Zhang, 2004).

Tibet Platosu'nda medeniyetin belirgin biçimde gelişmeye başladığı dönem, geleneksel olarak Zhang Zhung Krallığı ile ilişkilendirilir ve iki evrede incelenir. İlk evre olan Demir Çağı'nda (MÖ 1. binyılın ilk yarısı), İç Asya etkisiyle yerleşik yaşam gelişmiş, karmaşık mezar gelenekleri ortaya çıkmış ve uzun süren Neolitik yaşam biçimi sona ermeye başlamıştır. İkinci evre ise MÖ 1. binyılın sonlarından MS 7. yüzyıla uzanan prototarihsel dönemdir.

Budizm, MS 7. yüzyılda Hindistan üzerinden Tibet'e girmiş ve zamanla bölgede hâkimiyet kurmaya başlamıştır. Bu dönemden önce Bön, Tibet'in baskın dini yapısını oluşturuyordu (Bağı, 2022). Bön dininden Budizm'e geçiş süreci ve iki farklı (Çin ve Hindistan) Budizm ekolünün çekişme dönemidir. Budizm'in Tibet'e yerleşmesi, eski Bön inançlarının ortadan kaldırılmasıyla değil, büyük ölçüde Budist sistem içinde yeniden yorumlanmasıyla gerçekleşmiştir. Budizm öncesinde Tibetliler dağ, nehir ve gökyüzü ruhlarına tapınıyor; Bön ve Shen rahipleri kehanet, şifa, ruh kovma ve kurban ritüellerini yürütüyordu (Van Schaik, 2010). 8. yüzyılda Budizm'in gelişi başlangıçta yerel tanrıların öfkesine yol açtığı düşünülen salgınlar nedeniyle tepkiyle karşılanmış, ancak zamanla karma ve yeniden doğuş öğretisi yayılmıştır. Budizm, yerel tanrıları yok etmek yerine onları Padmasambhava'nın ehlileştirdiği koruyucu tanrılar (Dharmapala) olarak kendi inanç sistemine dahil etmiştir (Van Schaik, 2010). 11. yüzyılda Bön, Budist manastır sistemi ve kutsal metinlerini örnek alan kurumsal bir din hâline gelmiş; buna rağmen kehanet, astroloji ve ruhlarla ilgili kadim Tibet uygulamalarını koruyarak Budist felsefeyle sentezlemiştir (Van Schaik, 2010).

Kral Langdarma'nın (yaklaşık 836-842) Budist manastırlarına sağlanan devlet desteğini kaldırması ve Budist keşişlere yönelik baskıları artırmasıyla Tibet'te Budizmin ilk yayılış dönemi sona ermiş, bunun ardından imparatorluğun dağılmasıyla merkezi otorite çökmüş ve Budist kurumlar özellikle Orta Tibet'te büyük ölçüde zayıflamıştır (Lopez, 1997). Bu siyasi ve dinî parçalanma döneminin ardından, 11. yüzyılda Batı Tibet merkezli bir Budist rönesansı başlamış; Hindistan'dan yeni kutsal metinler, çevirmenler ve din âlimleri Tibet'e davet edilmiş, böylece Tibet Budizmi ikinci yayılış dönemine girmiştir. Bu süreçte Nyingma, Kagyu, Sakya ve Geluk mezhepleri kurumsal kimliklerini kazanırken, Bön geleneği de kendi

manastır sistemi ve öğreti geleneğini geliştirerek Tibet'in başlıca dinî geleneklerinden biri hâline gelmiştir (Lopez, 1997).

Yeni "tantra" ve tarikatların yükselişi (12-15 Yüzyıllar), Tibet tarihinin en köklü dönüşümlerinden biri bu dönemde gerçekleşmiştir. Kaynaklar bu evreyi "sangnag sarma" (yeni tantra) dönemi olarak adlandırır. Hindistan'dan gelen Tantrik etkilerle kutsal dağlar yeniden tanımlanmış ve doğa "mandalize" edilerek Budist evren modellerine (mandala sarayları) dönüştürülmüştür. Kagyüpa, Drigungpa ve Drukpa gibi yeni tarikatlar kurulmuş; Tsangpa Gyare gibi tantrik kahramanlar dağların "kapılarını açarak" buraları hac merkezleri haline getirmiştir (Huber, 1999).

17. yüzyılda 5. Dalai Lama'nın Gushri Han'ın desteğiyle 1642 yılında Tibet'in yönetimini ele geçirmesi, ülkenin imparatorluk döneminden sonra yeniden siyasi birlik kazanmasını sağlamış; Potala Sarayı yönetim merkezi hâline gelirken Bön geleneğinin resmen tanınmasıyla dinî hoşgörü güçlendirilmiştir (Karmay, 2014). Kuzey Tibet'teki Hor-tsho (39 Kabile) bölgesi ise 14. yüzyıldaki kuruluşundan sonra Qing yönetimi, Tibet hükümeti ve 1942'den itibaren idari bölünme olmak üzere farklı yönetim evrelerinden geçmiştir (Karmay, 2014). 1950'de Çin yönetiminin Tibet'e hâkim olması ve Kültür Devrimi sırasında çok sayıda manastırın yıkılması geleneksel dinî yapıya büyük zarar vermiş, ancak 1980'lerden itibaren bazı manastırların yeniden inşasına ve dinî faaliyetlerin sınırlı ölçüde canlanmasına izin verilmiştir. Böylece Tibet, güçlü bir imparatorluktan teokratik yönetime, ardından Çin idaresi altındaki modern siyasal ve kültürel dönüşüm sürecine evrilmiştir (Karmay, 2014).

Geleneksel olarak Tibet, Ü-Tsang (Merkez Tibet), Kham (Doğu Tibet) ve Amdo (Kuzeydoğu Tibet) olmak üzere üç tarihî bölgeye ayrılmaktadır. Ü-Tsang, Lhasa, Shigatse ve Gyantse gibi önemli merkezleri kapsayan siyasî ve dinî çekirdek bölgeyi oluştururken, Kham ve Amdo geniş otlakları, vadileri ve ormanlık alanlarıyla öne çıkar (Kuzmin, 2010). Günümüzde ise bu tarihî coğrafya, Tibet Özerk Bölgesi ile Çin'in Qinghai, Sichuan, Yunnan ve Gansu eyaletleri sınırları içerisindeki çeşitli Tibet özerk idarî birimlerine bölünmüş durumdadır. Bu durum, tarihî Tibet coğrafyasının modern idarî yapıda farklı yönetim bölgelerine ayrılmış olmasına rağmen, kültürel ve coğrafi bütünlüğünü büyük ölçüde koruduğunu göstermektedir (Kuzmin, 2010).

Tibet'in bu coğrafi özellikleri, Tibet Budizm'ini besleyen en temel figürlerden birisidir. Dağlık arazideki, her vadi, mağara hatta yamaçlar, Budizm'in ibadet mekânı olmuş, dini açıdan kutsal coğrafya olarak inşa etmiştir. Dağlar Tibet'in yeryüzü ritüellerinde sıradan yükseltiler değil; yeraltını, yeryüzünü ve gökyüzü-

nü birleştiren kozmolojik birer eksen olarak görülmekte ve ritüeller tamamen bu kozmolojik temel üzerine inşa edilmektedir (Karmay, 2014). Zirvenin tanrıların mekânı olması nedeniyle, bu kutsal dağlara yönelik ibadet doğrudan zirveye tırmanılarak değil, dağın çevresinde dönülerek (circumambulation / kora) gerçekleştirilir (Wojkowıtz, 1996).

Tibet'in sarp sıradağlarla birbirinden ayrılan vadileri, ulaşılması güç birçok doğal sığınağın oluşmasına neden olmuştur. Budist gelenekte bu coğrafi yapı, beyul (gizli kutsal ülke) öğretisinin gelişmesine zemin hazırlamıştır (Bernbaum, 2022). Tibet'te bulunan binlerce mağara, azizlerin ve insanların meditasyon alanı, yeniden doğuş sembolü olarak tanımlanır. Hac güzergahındaki mağaralar kutsal ziyaret yerledir. Tibet'te göller dişil tanrılara dönüşürken, iklim olayları, doğal yapısından sıyrılarak, tanrılar ile anlaşma sağlanacak, ritüeller ile afete dönüşmesini engelleyecek, dini kimlik halindedir. Tapınaklar veya evler yapılırken seçilen yerin Jeomansine (arazi şekillerini yorumlayarak kutsal ve uğurlu yer seçimini sağlayan geleneksel mekân bilgisi) bakılır. Mevsimsel döngü ritüelleride, coğrafyayı ehlileştirmek, doğaya saklanmış şeytanları kovmak, bolluk ve bereket için düzenlenir.

Tibet Budizminde, yerel inanışlara göre yeryüzü cansız bir madde değil, canlı, duyarlı ve insanlarla karşılıklı ilişki kurabilen bir varlıktır (Yü, 2014). Bu anlayışta yeryüzü, "Sadeg Doche" adlı yer tanrısının bedeni olarak kabul edilir; toprağın kanı, eti ve kemikleri olduğuna inanılır. İnsanlar ve yeryüzü aynı dört elementten (toprak, su, ateş ve rüzgâr) meydana geldiği için doğa ile insan arasında ontolojik bir birlik bulunduğu düşünülür. Benzer şekilde dağlar da yalnızca coğrafi oluşumlar değil, tanrı ve tanrıçaların fiziksel bedenleri olarak görülür (Yü, 2014).

Bu dünya görüşü, insanın doğaya karşı ahlaki sorumluluk taşıdığı fikrini doğurur. Ormanların kesilmesi, dağların kazılması veya kutsal alanların tahrip edilmesi yer tanrılarının öfkelenmesine neden olur; bunun sonucu olarak deprem, sel ve yangın gibi doğal afetlerin meydana geldiğine inanılır (Yü, 2014). Ayrıca bazı dağlar insanların yaşam gücünü (bla) koruyan "ruh dağları" olarak kabul edilir ve bu dağlara verilen zarar, o kişi üzerinde de olumsuz etki yaratır. Budist mandala anlayışıyla birleşen bu inanç sistemi, köyleri, dağları ve tüm peyzajı kutsal, canlı ve birbirine bağlı tek bir bütün olarak yorumlar (Yü, 2014).

2. Yöntem

Bu çalışma, Tibet kültüründe ritüel, mekân ve mevsimsel döngüler arasındaki ilişkiyi inceleyen nitel bir araştırmadır. Araştırmanın temel veri kaynağını Tibet dini, kutsal coğrafyası, hac gelenekleri, ritüelleri ve mevsimsel festivalleri üzerine yayımlanmış kitaplar, hakemli makaleler, tarihî kayıtlar, hac rehberleri ve diğer

akademik çalışmalar oluşturmaktadır. Veriler doküman incelemesi yöntemiyle toplanmış, elde edilen bilgiler içerik analizi tekniğiyle değerlendirilmiştir.

Araştırmada Tibet kültüründe ritüellerin kutsal mekânların oluşumu ve yeniden üretilmesindeki işlevi ile mevsimsel döngülerle kurduğu ilişki bütüncül bir yaklaşımla ele alınmıştır. Bu doğrultuda Bön geleneği ile Tibet Budizmi arasındaki süreklilik ve dönüşüm süreçleri, kutsal dağlar, göller, mağaralar, manastırlar ve hac güzergâhları üzerinden incelenmiş; Losar, Gutor, Monlam Chenmo, Shoton ve Ongkor gibi mevsimsel ritüellerin mekânın kutsallaştırılmasındaki rolleri karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir.

Araştırmanın kuramsal çerçevesini Catherine Bell'in ritüelleştirme yaklaşımı ile Victor Turner'ın ritüel süreçleri, liminalite ve communitas kavramları oluşturmaktadır. Ayrıca kutsal coğrafya ve kutsal peyzaj literatüründen yararlanılarak ritüellerin yalnızca dinî uygulamalar olmadığı; aynı zamanda mekâna anlam kazandıran, toplumsal hafızayı güçlendiren, kimlik oluşturan ve kutsal alanların sürekliliğini sağlayan kültürel pratikler olduğu kabul edilmiştir.

Bu kapsamda çalışma, Tibet kültüründe ritüel ile mekân arasındaki karşılıklı etkileşimi ortaya koymayı; kutsal coğrafyanın mevsimsel ritüeller, hac uygulamaları, müzik, dans ve diğer dinsel pratikler aracılığıyla nasıl üretildiğini ve kuşaktan kuşağa nasıl aktarıldığını açıklamayı amaçlamaktadır.

3. Ritüel Kavramı ve Ritüelleştirme

Ritüel, doğa, tanrılar ve insanlar arasındaki ilişkiyi düzenleyen dinî bir uygulama olmanın ötesinde, toplumsal dayanışmayı sağlayan, siyasi otoriteyi meşrulaştıran ve yerel güç ilişkilerini biçimlendiren temel bir sosyal mekanizmadır (Sihle, 2010). Günümüz ritüel kuramlarında ritüel, evrensel ve değişmez bir olgu olarak değil, belirli tarihsel ve kültürel bağlamlarda anlam kazanan bir pratik olarak değerlendirilmektedir (Bell, 1997).

Catherine Bell'e göre ritüel, yalnızca sembolik bir davranış değil, belirli eylemleri diğer gündelik pratiklerden ayıran stratejik bir ritüelleştirme sürecidir. Ritüelleştirme; beden, mekân ve zamanın birlikte düzenlenmesiyle katılımcılara belirli toplumsal ve kozmolojik düzenleri fiziksel olarak deneyimletir. Bu süreç, sadece mevcut güç ilişkilerini yeniden üretmekle kalmaz, aynı zamanda katılımcıların bu ilişkilere rıza gösterdiği veya onları kısmen yeniden yorumladığı dinamik bir etkileşim alanı oluşturur (Bell, 1992).

Tantrik Budizm (genellikle *Vajrayana* veya *Esoterik Budizm* olarak bilinir), aydınlanmaya giden yolu hızlandırmak için zihni, bedeni ve konuşmayı doğru-

dan dönüştürmeyi amaçlayan, gizli ve yoğun uygulama yöntemlerine dayanan bir Budizm ekolüdür (Cabezon, 2010). Tantrik Budist ritüelleri ise, geleneksel Budizm'deki sadece kutsal metin okuma veya pasif meditasyon yapma sınırlarını aşar. Bu ritüeller; duyuları, sembolleri, görselleştirmeyi ve bedensel hareketleri işin içine katarak "bu yaşamda, hemen şimdi" aydınlanmaya ulaşmayı hedefler.

Tantrik Budist ritüelleri, devletin ve bireylerin korunması amacıyla monarşi tarafından sıklıkla desteklenmiştir. Örneğin 11. yüzyılda Batı Tibet'te Rinchen Zangpo, bireylerin ve devletin korunması için ritüel uzmanlığını vurgulayan Yoga tantralarını çevirmiş ve bu uygulamalar geniş çapta "monarşik devletin çıkarlarına hizmet etmiştir" (Snellgrove ve Richardson, 2003). Benzer şekilde, yöneticilerin ve bakanların Budizm'i korumaya yönelik verdikleri yeminler, otoriteyi sağlamlaştırmak amacıyla Budist olmayan yerel tanrılarla ilgili eski Tibet ritüellerine dayandırılarak yapılmış ve bu sayede siyasi bağlılık güvence altına alınmıştır (Dowman, 1997).

Hükümdarların cenaze ritüelleri, iktidarın lord ve tebaa arasındaki meşruiyetini korumak için kritik bir öneme sahipti. Kral Tri Songdetsen'in ölümünün ardından, cenazenin eski Tibet Bön ritüelleriyle mi yoksa yeni benimsenen Budist ritüelleriyle mi yapılacağı büyük bir siyasi tartışma yaratmıştır. Eski inancı savunan bir bakan, Hint dininin (Budizm) takip edilip eski ritüellerin terk edilmesinin, "lord ve tebaa arasındaki ilişkiye dayanan siyasi otoritenin kesinlikle çökmesine" neden olacağını savunarak ritüellerin siyasi iktidarın devamlılığındaki rolüne dikkat çekmiştir (Dowman, 1997).

Dini ritüeller, yerel yönetimleri inşa etmek ve ekonomik kaynakları kontrol altında tutmak için pratik bir siyasi strateji olarak da kullanılmıştır. Ritüelin Tibet kültürü ve dinindeki işlevi ve önemi çok boyutludur.

Tibet manzarasını evilleştirmek ve ruhsal güçleri bağlamak için kullanılan en temel ritüel yöntemlerden biri toprağı ve dağları çivilemektir. Şamanik kökenli olup Budist yogiler tarafından devralınan bu ritüele göre yeryüzü, bir kadının vücudu gibi gizemli, büyülü ve bazen inatçıdır (Dowman, 1997).

Tibet kültüründe ritüeller, insan ile Budalar, tanrılar ve ruhlar arasındaki iletişimi sağlayan temel araçlar olarak kabul edilir. Bu ritüeller aracılığıyla aydınlanmış varlıklardan yardım talep edilirken, bazı dünyevi ruhların da sunular ve büyüsel uygulamalar yoluyla yönlendirilebildiğine inanılır (Cabezon, 2010). Aynı zamanda ritüeller; hastalıkların giderilmesi, kötü talihin uzaklaştırılması, tarımsal bereketin sağlanması, hayvanların korunması, hava olaylarının düzenlenmesi ve günlük yaşamda karşılaşılan çeşitli sorunların çözülmesi gibi pratik amaçlara da hizmet eder (Cabezon, 2010).

Bunun yanında ritüeller, yalnızca dünyevi faydalar sağlamayı değil, ruhsal kurtuluşu da hedefler. Liyakat ve iyi karma kazanmak, günahlardan arınmak ve ölüm sonrasında bilincin daha yüksek varoluş alanlarına yönlendirilmesi gibi Budist hedefler ritüel uygulamaların önemli bir parçasıdır (Cabezon, 2010). Köy topluluklarında gerçekleştirilen ritüeller ise insan, doğa ve kutsal çevre arasındaki bozulan dengeyi yeniden kurarak toplumsal dayanışmayı ve ahlaki sorumlulukları güçlendirir (Karmay, 2010).

Makro ölçekte ritüeller, Tibet'in siyasi ve kültürel bütünlüğünün korunmasında da önemli roller üstlenmiştir. Dış tehditlere karşı gerçekleştirilen kitlesel ritüeller hem toplumsal birlik duygusunu pekiştirmiş hem de merkezi yönetimin siyasi meşruiyetini desteklemiştir (Gentry, 2010; Karmay, 2010). Ayrıca Budizm'in Tibet ve Moğolistan gibi bölgelere yayılması sürecinde ritüeller, yerel dağ kültleri ve kutsal mekânlarla bütünleştirilerek Budist inançların yerel kültüre uyum sağlamasını ve günlük yaşamın doğal bir parçası hâline gelmesini mümkün kılmıştır (Gentry, 2010; Pommaret, 2009).

Kutsal mekanlarda gece gündüz kesintisiz yanan tereyağı lambaları, tütsüler ve düzenli aralıklarla çalınan gonglar ile deniz kabuğu borazanları, mekânın sürekli bir ibadet halinde kalmasını sağlar. Tibetliler, en yüksek sanat ve mimari becerilerini din için harcarlar. Tapınakların ve manastırların içleri; altın yaldızlı Budist figürleri, iblis maskeleri, dini freskler ve duvar resimleriyle donatılarak mekân sıradanlıktan çıkarılır ve ruhani bir atmosfere büründürülür (Jennings , 1927).

Ritüeller sadece binalarla sınırlı kalmaz, tüm doğaya yayılır. Devasa dini yazıtlar uçurumlara ve kayalara kazınır; nehir kenarlarında defin işlemleri için "mâni yığınları" (kutsal taş yığınları) oluşturulur (Cabezon, 2010). Tehlikeli geçitlere "dağların iyi ruhlarına" yardımcı olmak ve ölen arkadaşların ruhlarına yol göstermek için ipler gerilerek mekân ruhsal bir anlamla yüklenir (Cabezon, 2010). Köylerin girişlerine kötü ruhların girmesini engellemek için dikenler yerleştirilmesi gibi uygulamalar (Cabezon, 2010), mekânın sınırlarını ritüelistik olarak koruma altına alır. Hatta eğlence amaçlı görünen at yarışı parkurları bile, dua etmeye eşdeğer görüldüğü için dairesel şekilde inşa edilerek mekâna ritüelistik bir boyut katılır (Cabezon, 2010).

4. Kutsal Coğrafya ve Kutsal Peyzaj Teorileri

Antropolog David Parkin ritüeli şu şekilde tanımlar: "Ritüel, zorunlu veya mecburi doğasının bilincinde olan insan grupları tarafından gerçekleştirilen, konuşulan kelimelerle desteklenebilen veya desteklenmeyen formüle edilmiş uzamsallıktır (mekansallıktır)". Ritüellerin mekânsal ifadeleri dünyada pek çok yerde

görülür. Tibet özelinde ise, kutsal meydanlardan dağlara, göllerden tapınaklara kadar uzanan kutsal peyzaj formu söz konusudur.

Din ve mitoloji, insanların çevrelerindeki dünyayı (mevsimsel döngüler, doğal afetler, doğum ve ölüm gibi olaylar) anlama merakından doğmuştur (Häussler ve Chiai, 2020). Toplumlar, bu bilinmezlikleri açıklamak için yarattıkları etiyolojik (yaratılış) mitlerini dağlar, nehirler, mağaralar veya kayalar gibi yerel coğrafi özelliklerle ilişkilendirmiş ve manzarayı kutsal bir anlatıyla sarmalamışlardır. Mitolojinin manzaraya bu şekilde yerleştirilmesi, o mekâna zamansal ve manevi bir boyut kazandırır (Häussler ve Chiai, 2020).

Tibet kültüründe ve inanç sisteminde "kutsal coğrafya" (sacred geography), doğanın, arazinin ve fiziksel çevrenin salt maddi bir alan olmaktan çıkıp ilahi varlıkların, kozmik güçlerin ve tarihi anlatıların somutlaştığı mekanlar olarak tanımlanmasıdır**.** Batı düşüncesindeki "kutsal" (sacred) ve "dünyevi" (profane) mekanların birbirinden kesin çizgilerle ayrıldığı ikici (düalist) modelin aksine, Tibet kutsal coğrafyasında cennet ve yeryüzü birbirine nüfuz eder; ilahi ve insan dışı varlıklar insanlarla aynı çevrede, hatta iç içe yaşarlar (Huber, 1999).

Coğrafyanın ritüel şölenine açılmasında Mandalizasyon (mekânın ritüeller vasıtası ile kozmik merkeze dönüşmesi) süreci de etkilidir. Buna göre; Hindistan'dan Tibet'e giren hiyerarşik ve kopyalanabilir bir mekânsal düzenleme prensibi olan mandalanın, fiziksel yeryüzü şekillerine yansıtılması ve bu manzarada somutlaştırılmasıdır. Bu süreç, dağların ve vahşi doğanın yalnızca coğrafi birer oluşum olmaktan çıkıp, Tantrik ustaların vizyoner algıları aracılığıyla üç boyutlu devasa ve gizemli bir mimariye, bir "mandala sarayına" dönüştürülmesini sağlar (Huber, 1999).

Tibet Budizminde kutsal peyzaj ve mekân, yalnızca ibadet edilen fiziksel alanlar değil; toplumsal kimliğin, siyasal otoritenin ve kültürel aidiyetin üretildiği temel unsurlardır. Tibet'in Budist kimliği, peyzajın "evcilleştirilmesi" (dulwa) anlayışı üzerine kurulmuştur. Srongtsen Gampo'nun Tibet'i dev bir dişi şeytan olarak tasvir edilen coğrafyayı tapınaklarla "çivileyerek" kontrol altına alması ve Guru Rinpoche'nin yerel ruhları Budizm'e bağlaması, kutsal coğrafyanın oluşumunu açıklayan temel anlatılardır (Mills, 2003).

Tibet kültüründe insan ile yaşadığı coğrafya arasında ayrılmaz bir bağ bulunur. Yerel dağ tanrıları (yullha), su ruhları (lu) ve koruyucu yer ruhları (zhidag), bireyin yaşam gücü ve kimliğiyle ilişkilendirilir. Bu nedenle kutsal dağlar, nehirler ve diğer doğal unsurlar yalnızca fiziksel çevre değil, topluluğun manevi varlığının

da bir parçası olarak kabul edilir. Coğrafyanın zarar görmesi, insanların ruhsal ve fiziksel dengesini de olumsuz etkileyebilir (Mills, 2003).

5. Mevsimlik Döngülerde Dansın ve Müziğin Önemi

Tibet Budizminde ritüel müzik, yalnızca ibadete eşlik eden bir unsur değil, Budist öğretileri somutlaştıran manevi bir uygulama aracıdır. Ritüellerde çalgıların çoğunlukla çiftler halinde çalınması, Budizm'in temel kavramları olan şefkat (karuṇā) ve boşluğun (śūnyatā) ayrılmazlığını simgeler. Bu anlayışın en belirgin örneği, birlikte kullanılan çan (dril bu) ve vajra (rdo rje) ikilisidir. Çan bilgeliği ve dişil ilkeleri, vajra ise yöntemi ve eril ilkeleri temsil eder; birlikte kullanımları aydınlanma yolunda bilgelik ile yöntemin birleşmesini ifade eder (Yonnetti, 2011).

Ritüel müzikte kullanılan çalgılar, çağrılan ilahın niteliğine göre de değişir. Barışçıl ilahlar için deniz kabuğu boruları, obua benzeri nefesli çalgılar, yumuşak ritimli davullar ve yatay tutulan ziller kullanılırken; gazaplı (öfkeli) ilahlar için insan uyluk kemiğinden yapılan ya da onu taklit eden trompetler, dikey tutulan ziller ve hızlı ritimli büyük davullar tercih edilir. Böylece müziğin karakteri, ritüelin ruhsal amacına uyum sağlar (Yonnetti, 2011).

Tibet geleneğine göre bu çalgılar ve orkestrasyon düzeni insan icadı olarak değil, yüksek dereceli lamaların meditasyon sırasında deneyimledikleri kutsal vizyonlardan kaynaklanan ilahi örneklerin yeryüzündeki yansımaları olarak kabul edilir. Bu nedenle ritüel müzik, göksel varlıkların sunduğu kusursuz adakları taklit ederek insan ile kutsal dünya arasında bir köprü kurma işlevi görür (Yonnetti, 2011).

Doğa sesleri, Tibet kültüründe derin anlamlar taşır. Örneğin gök gürültüsü genellikle yağmuru müjdeleyen hoş bir "yaz davulu" olarak kabul edilirken, bazı ritüellerde iblisleri tuzağa düşürmek için davul sesi aracılığıyla gök gürültüsü taklit edilerek iblisler kandırılır. Nepal ile sınır olan dağlık coğrafyalarda dünyadaki tüm şarkıların suyun içinde olduğu ve bunları yalnızca rüzgârın ortaya çıkarabildiği inancı hakimdir; yöresel melodilerin hüzünlü tınıları doğrudan rüzgâr ve suyun hareketini andırır.

Tibet kültüründe dans, antik şamanik ritüellerden Budist festivallere kadar her dönemde doğanın mevsimsel döngüleriyle, tarımsal süreçlerle ve zamanın geçişiyle derinden ilişkilidir.

Tibet geleneklerinde dans; mevsimlerin dönüşünü kutsamak, mekânı yeniden üretmek, hasat zamanı bereket dilemek, rahiplerin mevsimsel inzivalarını

kutlamak ve en önemlisi yeni bir yıla girerken eski yılın ruhsal ve fiziksel kirliliklerinden arınmak için kullanılan hayati bir araçtır.

6. Mevsimsel Afet Ritüelleri

Tibet kültüründe ritüeller basit dini inanç pratikleri değil, yüksek bir felsefi ve ontolojik anlayışa dayanan (Beyer, 2001), gerçekliğin "Boşluk" ilkesi üzerinden büyülü bir şekilde kontrol edilip, canlıların refahı ve evrensel aydınlanma için yeniden yapılandırıldığı güçlü sistemlerdir (Beyer, 2001).

Tibet Budizmi'nde felaketleri önlemek için yapılan ritüeller, ağırlıklı olarak tarımsal ve meteorolojik olayları kontrol altına almaya yönelik çeşitli tantrik ve sutralara dayalı pratiklerden oluşmaktaydı. Sumpa Khenpo'nun 18. yüzyılda kaleme aldığı kılavuza göre, bu ritüeller doğrudan mevsimlik ve tarımsal döngülerle sıkı bir ilişki içerisindeydi.

Kuraklığın yanı sıra diğer doğal felaketleri savuşturmak için Sumpa Khenpo'nun kılavuzunda listelenen temel ritüeller şunlardır: Aşırı yağmur (sel), yıldırım, dolu, don, bitki hastalıkları ve böcek istilalarını önlemeye yönelik felaket savuşturma ritüelleri. Kuraklığa karşı Guhyasamāja ve Cakrasamvara Tantralarına dayanan meditasyon ve görselleştirme ritüelleri (Kim, 2020). Su tanrısı Varuna'ya ve doğa ruhlarına (naga'lar) adaklar (torma ve ilaçlar) sunma, ayrıca kötülükleri savuşturmak için fidye (glud) adama ritüelleri (Kim, 2020). Bu ritüellerin doğrudan mevsimlik döngülerle, doğanın ritmiyle ve tarımsal takvimle çok güçlü bir ilişkisi vardır:

Yağmur ritüelleri, Tibet'te mevsimsel döngüleri düzenlemeye yönelik uygulamalar olup içerikleri yılın dönemine göre değişiklik göstermekteydi. Ritüellerde kullanılan naga tekerleği ve diğer ritüel nesneleri mevsime uygun biçimde hazırlanırken, temel amaç zamanında yağmurun yağmasını sağlayarak tarımsal bereketi güvence altına almaktı. Tibet düşüncesinde toplumsal refah, siyasi istikrar ve dinî düzen doğrudan bitkilerin verimliliği ile ilişkilendirildiğinden, yağmurun doğru zamanda yağması kozmik düzenin korunmasının bir göstergesi kabul edilmiştir. Bu nedenle ritüeller, astrolojik hesaplamalarla belirlenen en uygun zamanda gerçekleştirilmiş; böylece doğanın mevsimsel dengesi korunarak kuraklık, aşırı sıcak ve sellerin önlenebileceğine inanılmıştır (Kim, 2020).

Tibet toplumunun iklimsel belirsizlikler ve zorlu çevre koşulları karşısında geliştirdiği kültürel uyum mekanizmaları olarak değerlendirilebilir. Kuraklık, dolu, salgın ve hayvan hastalıkları gibi çevresel riskler, yalnızca ekonomik sorunlar değil aynı zamanda kozmik düzenin bozulması olarak algılanmış; ritüeller ise

insan topluluğu ile kutsal peyzaj arasındaki ilişkinin yeniden kurulmasını sağlayan araçlar olarak işlev görmüştür.

7. Mevsimsel Döngü Ritüelleri

Tibet kültüründe tarım ve hayvancılık büyük bir öneme sahip olduğundan, ekim ve hasat ritüelleri, çiftlik hayvanlarının sağlığını korumaya ve hava durumunu kontrol etmeye yönelik uygulamalar yıllık ritüel takviminin çok önemli bir parçasını oluşturur. Yılın belirli dönemlerinde ritüel aktiviteleri çarpıcı biçimde artar; örneğin, yeni yıl şenlikleri ile eski yılın son gününde kötü etkileri uzaklaştırmak için yapılan devasa *gutor* sunuları bunlardandır (Cabezon, 2010).

Mevsimsel ve tarımsal ritüellerin temel örnekleri arasında bol hasat elde etmek için yapılan resmi dualar ve ritüeller, hasadı kötü ruhlardan kurtarmak için yapılan fidye ritüelleri (*lo glud*), tarla tanrısına (genellikle Brahma) yapılan övgü, yakarış ve sunular, İlkbaharda kutsal metinlerin tarlalar arasında bir geçit töreniyle dolaştırılması (*'ong bskor*) ve hasadın ilk ürünlerinin sunulması (*thog phud*) gibi yerel halk gelenekleri öne çıkar (Cabezon, 2010).

Tibet kültüründe zaman, doğrusal bir akıştan ziyade doğanın uyanışı, tarımsal faaliyetler ve Budist kozmolojisiyle şekillenen döngüsel bir ritim olarak algılanır. Mevsimsel döngüler, mikrokosmos (insan ve toprak) ile makrokosmos (evren ve ruhani güçler) arasındaki dengeyi korumayı amaçlayan ritüeller bütünüyle idame ettirilir. Bu döngüsel etkinlikler, kışın arınma pratiklerinden sonbaharın hasat şükranlarına uzanan geniş bir coğrafi ve sosyo-kültürel gerçekliğe dayanır.

7.1. Losar ve Gutor

Losar kelimesi tam anlamıyla "Yeni Yıl" demektir. Tibet'teki Losar festivali yılın en büyük etkinliğidir. Geleneksel olarak bu dönemde aileler bir araya gelir ve Tibet'in dört bir yanından memleketlerine, kasabalarına ve köylerine dönerler. Losar'dan bir gün önce Gutor kutlanır. "Gutor" kelimesi tam anlamıyla "29. adak" anlamına gelir ve Tibet takviminin 12. ayının 29. gününde yapılır (Gyalshen Institute, 2023).

Gutor gününde, Tibetli aileler, evlerinin içini temizlemek, onarımlar yapmak ve hem iç hem de dış cepheye yeni boya sürmekle günü geçirirler. Bu, Batı'daki bahar temizliği fikrine benzer. Ancak o gün Tibetliler, Gutor Ritüeli'ni gerçekleştirerek, kötü ruhlar ve önceki yılın talihsizlikleri de dahil olmak üzere tüm olumsuzlukları da kovarlar. Ritüel, geçmiş yılın olumsuzluklarını götürmeleri için Lu ruhlarına bir fidye sunar. Geçmişin arındırılmasına ve gelecek yılda yeni, olum-

lu olasılıkları huzurlu ve hayırlı bir şekilde karşılamaya hazırlanmaya odaklanır (Snellgrove ve Richardson, 2003).

Gutor gününde Cham dansları yapılır. Bu dans kümesi Tibet Budizminin ritüel geleneği içerisinde gelişmiş kutsal performanslardır. 12. Tibet ayının 29. gününde, *dgu-gtor 'cham* adı verilen ritüel dans, Yeni Yıl kutlamaları gibi festivallerin doruk noktası olarak yapılmaktadır. (Schrempf, 1994).

Gutor festivalinden bir gün sonra Losar başlar. Lombi ve Lhamu'ya ait, "Losar Festival: Myths and Practices among the Tawang Monpa" başlıklı makalede festivalin kökenin ilginç bir felsefi tartışmaya bağlar. Losar festivalinin efsanevi kökeni, Budizm'in kurucusu Gautama Buda'nın Budist olmayan tarikatlarla yaptığı ve sekiz gün süren felsefi tartışmalarda üstün gelmesine dayandırılır. Rivayete göre ay takviminin ilk günü başlayan bu münazaralarda Buda, bilgeliği ve öğretileri sayesinde rakiplerini yenmiş, böylece Budist düşüncenin zaferi simgelenmiştir. Bu nedenle Losar'ın ilk sekiz günü Buda'nın bilgeliğinin cehalet ve yanlış öğretiler üzerindeki zaferini temsil ederken, kutlamalar geleneksel olarak sekizinci günden on beşinci güne kadar sürdürülür. Bu süreç boyunca gerçekleştirilen törenler, *dualar* ve kutlamalar Buda'nın zaferini anmak, Budist öğretilere bağlılığı yenilemek ve toplumsal dayanışmayı güçlendirmek amacıyla düzenlenir (Lombi ve Lhamu, 2026).

Losar, Tibet takvimine göre birinci ayın ilk gününde (genellikle ocak sonu veya şubat başına denk gelir) kutlanır. Losar, geçmiş yılın negatifliklerinden, kusurlarından ve kötü şanslarından arınmak için bir fırsattır. Evler baştan aşağı temizlenir, borçlar kapatılır, insanlar arasındaki anlaşmazlıklar çözülmeye çalışılır. Yeni yıla olumlu, bereketli ve şanslı bir başlangıç yapmak esastır. Özel yiyecekler hazırlanır, iyi dileklerde bulunulur ve gelecek yılın refah getirmesi için dualar edilir, ritüeller yapılır (Jigme, 2026).

7.2. Saga Dawa

Kaynaklarda "Dawa" kelimesinin takvimsel olarak "ay" (month) anlamına geldiği belirtilir (örneğin günlerin atlanmadan eksiksiz aktığı uğurlu aya "Trashi Dawa" denmektedir). "Saga" ise, Tibet ay takviminde Koyun sembolik hayvanı ile ilişkilendirilen 4. ayın özel ismidir (kutlama mayıs sonuna tekabül eder). Dolayısıyla "Saga Dawa", Tibet takvimindeki 4. ayı (Koyun Ayını) ifade etmektedir (Norbu, 1997).

Bunun yanı sıra "Saga", Tibet astrolojisinde Ay'ın yörüngesi üzerinde bulunduğu kabul edilen 27 takımyıldızından (gyukar) 15'incisinin de adıdır. Astroloji rehberine göre Saga, "nötr" etkiye sahip iki takımyıldızından biri olarak sınıflandı-

rılır. Saga takımyıldızının gökyüzünde olduğu zamanlar; dileklerin gerçekleşmesi, altınla ilgili çalışmaların yapılması ve ateş ritüellerinin gerçekleştirilmesi için son derece uygun ve uğurludur (Norbu, 1997). Saga Dawa ayı, Tibetliler tarafından "erdemlerin katlandığı ay" olarak kabul edilir (Tibet Horizon, n.d.).

Festival boyunca gerçekleştirilen başlıca ritüeller arasında kutsal mekânların çevresinde yapılan tavaf (*gling skor*), kurban edilmekten kurtarılan koyunlarla (*tshe lug*) gerçekleştirilen merhamet ritüelleri ve kutsal hac yolculukları yer alır. Özellikle *tshe lug* uygulaması, tüm canlıların Budist şefkat anlayışı içinde korunmasını ve kutsal peyzajın dağları, otlakları ve hayvanlarıyla birlikte bütüncül bir ekolojik düzen olarak görülmesini simgeler (Havnevik, 1998; Samuel, 1993).

Saga Dawa'da hac zamanlaması da özel bir öneme sahiptir. Özellikle Kailash dağına yapılan hac için en uğurlu dönem, At Yılı'na denk gelen Saga Dawa'nın on beşinci günü kabul edilir. Bu anlayış, Tibet kutsal coğrafyasında mekân ile zamanın ritüeller aracılığıyla bütünleştiğini göstermektedir. Günümüzde hac yolculuğu yapmak sadece bireysel bir ibadet olmaktan çıkmıştır. Çin işgali altındaki Tibet'te, Saga dawa gibi kutsal günlerde hacca gitmek, dini ve kültürel bir yeniden canlanmanın, Çin otoritesine karşı bir tür siyasi protestonun ve Tibet ulusal kimliğini onaylayıp korumanın önemli bir yolu haline gelmiştir. Geleneksel olarak yaşlıların ağırlıkta olduğu bu ibadetlere, son dönemlerde gençlerin büyük gruplar halinde katılması, kimlik arayışının ve kültürel dirilişin en büyük işaretlerinden biri olarak görülmektedir (Huber, 2008).

7.3. Büyük Dua Festivali- (Monlam Chenmo)

Büyük Dua Festivali, Gelukpa okulunun kurucusu olan ünlü din adamı Jé Tsongkhapa tarafından 1409 yılında (Öküz yılı) Lhasa'da başlatılmıştır (Schaeffer et al., 2013). Festivalin temel amacı, Sakyamuni Buda'nın aydınlanmaya ulaştıktan sonra kazandığı sihirli güçleri sergileyerek "sapkın" (heretik) öğretmenleri yenmesini anmak ve kutlamaktır. Tsongkhapa bu etkinliği tasarlarken, inananların inancını tazelemeyi ve henüz inanmayanlarda inanç uyandırmayı hedeflemiştir (Schaeffer et al., 2013).

Festival, Tibet takvimine göre birinci ayın ilk gününden on beşinci gününe kadar aralıksız devam eder. Bu süre zarfında çok görkemli ritüeller gerçekleştirilir. Lhasa'daki kutsal heykellere, özellikle de Prensess Wencheng tarafından getirilen ünlü Jowo Sakyamuni heykeline altın, gümüş, yakut, inci ve turkuazdan oluşan devasa sunular (taçlar, giysiler, gümüş kaseler) yapılır.

Geceleri manastır ve tapınakların etrafında yakılan on binlerce tereyağı lambasının, gökyüzündeki gezegenleri ve yıldızları utandıracak kadar parlak oldu-

ğu ve gecenin karanlığını yerin altına sürdüğü şiirsel bir dille ifade edilmektedir (Schaeffer et al., 2013).

On binlerce keşişin ve sivil halkın bir araya geldiği bu festivaller, Tibet kültüründe "klerikal" (metinlere ve öğretiyle ilgili) ile "şamanik" (ritüel güce ve kutsamaya dayalı) Budizm'in iç içe geçtiği, toplumsal uyumun ve inancın tazelendiği en önemli mekanizmalardan biridir (Samuel, 1993).

7.4. Ongkor (dByar skor)-Hasat ve Tarımsal Bereket Festivali

Ongkor Festivali, insan ile çevre arasındaki ilişkinin ritüeller aracılığıyla kurulmasının önemli örneklerinden biridir. Tibet düşüncesinde toprak, dağlar, kaynaklar ve tarım alanları görünmez koruyucu varlıkların yaşadığı mekânlar olarak kabul edilir. Hasat öncesinde gerçekleştirilen tarla çevresindeki toplu dolaşım, bu yerel ruhlarla uyum kurmayı, araziyi kötü etkilerden arındırmayı ve gelecek ürünün bereketini güvence altına almayı amaçlar. Bu nedenle festival güzergâhı rastgele seçilmez; köyün bütün üretim alanlarını kapsayacak biçimde belirlenir ve her yıl aynı kutsal rota tekrar edilerek kolektif hafıza canlı tutulur (Karmay, 2000).

Tarihsel olarak bu festival, geçmişte bir malikâneye bağlı olan köylerde çok daha görkemli ve şatafatlı bir şekilde organize edilirdi. Malikâne yönetimi altında gerçekleşen bu eski kutlamalarda, aynı burca sahip 15-18 yaşlarında bir kız ve erkek çocuk antik kahraman kostümleri giyerek şeref kıtası ve sekiz atlı muhafız eşliğinde törene katılırdı. Tarlalara çadırlar kurulur, okçuluk müsabakaları ve at yarışları düzenlenir, gece boyunca şarkılar ve danslarla süren şenlikler "Büyük Tanrı İbadeti" (hasat izni ve teşekkür ritüeli) ile birleşerek tam yedi gün boyunca devam ederdi (Ma, 2017).

Festivalin manevi ve tarihsel arka planındaki en büyük amaç, "yang" adı verilen iyi şans ve bereket cevherini tarlalarda tutmak ve dışarı akıp gitmesini engellemektir. Bu amaç doğrultusunda köylüler; sırtlarında kutsal metinler, nişler ve stupalar taşıyarak, davullar ile borular eşliğinde devasa arpa ve buğday tarlalarının etrafında yürüyüş yaparlardı. Erkeklerin antik savaşçı zırhları, kadınların ise en parlak elbiselerini giydiği bu devasa geçit törenleri, binlerce kişinin harman yerinde toplanıp birbirlerinin boynuna şans getiren geleneksel *khata* atkıları takmasıyla zirveye ulaşırdı (Ma, 2017).

Tarihsel süreçte bazı köyler, yaşadıkları travmatik olaylar nedeniyle bu kadim festivalin zamanlamasında köklü değişikliklere gitmiştir. Örneğin Agar köyünde Ongkor Festivali her yıl değil, yalnızca 12 yılda bir (Tibet takvimine göre Maymun yılında) düzenlenmektedir. Bu benzersiz takvim, geçmişte komşu Gyeling köyün-

de festivalin düzenlendiği bir yılın ardından felaketler ve hastalıkların baş göstermesi üzerine uğursuzluktan kaçınmak amacıyla benimsenmiştir (Ma, 2017).

Tarihsel Ongkor kutlamalarının ayrılmaz bir parçası da ekinleri ve festivali korumakla görevli "hava ngakpa'sı" (dolu önleme laması) figürüdür. Köy liderleri tarafından özel olarak görevlendirilen bu şamanlar, insan uyluk kemiğinden yapılmış boruları üfleyerek ve havaya sihirli tozlar serperek ekinlere zarar verebilecek kara bulutları ve doluyu tören alanından uzaklaştırırdı.

Günümüzde modernleşmenin ve tarımda makineleşmenin etkisiyle festival bazı değişikliklere uğramıştır. Maliyetlerin artması ve gençlerin geleneklere olan ilgisizliği nedeniyle bazı köyler festivali bağımsız yapmak yerine komşu köylerle ortaklaşa, kasaba merkezinde kutlamaktadır.

7.5. Yoğurt Festivali- Shoton (Zho ston)

Tibet ay-güneş takvimine göre genellikle altıncı ayın sonu ile yedinci ayın başında kutlanır. Bu nedenle Gregoryen takvimde festival çoğunlukla ağustos ayına, bazı yıllarda ise temmuz sonu veya Eylül başına denk gelebilir. Festivalin tarihi her yıl Tibet takviminin ay döngüsüne göre değişmektedir (Helen in Asia, n.d.).

Shoton Festivali veya Yoğurt Festivali; Tibetli keşişlerin muson mevsimindeki inzivalarının sona ermesini kutlayan yıllık bir Tibet festivalidir. Festivalin kökeni, beşinci Dalai Lama dönemine (17. Yüzyıl) dayanmaktadır. O dönemde Dalai Lama ve keşişleri yağmurlu mevsimi inzivada geçirir, meditasyon yapar ve Budist kutsal metinlerini incelerlerdi. İnzivadan sonra, yerel halk minnettarlık göstergesi olarak ve oruçlarını bozmak için keşişlere yoğurt ikram ederdi. Bu gelenek zamanla daha büyük bir festivale dönüştü; insanlar Tibet operası gösterilerini izlemek ve Tibet yoğurdunun tadını çıkarmak için bir araya gelirdi. Shoton festivali at yarışları, şarkı ve dans gösterileri ve geleneksel Tibet oyunları gibi çeşitli kültürel etkinlikleri de içerir. Bu, insanların bir araya geldiği, miraslarını kutladığı ve Tibet kültürünün güzelliğinin tadını çıkardığı bir zamandır (Explore Tibet, n.d.).

Tibet'in başkenti Lhasa'da düzenlenen ve yedi gün süren bu festival hem derin dini kökenleri hem de zamanla kazandığı kültürel ve modern özellikleriyle dikkat çeker (Sangmu, 2016). Festivalin tarihi ev sahibi, Tibet'in ünlü Drepung Manastırı'dır (Sangmu, 2016). Milyonlarca yerel sakinin ve turistin katıldığı yedi günlük festivalin ilk gününde gerçekleştirilen ritüeller festivalin en çarpıcı kısmıdır.

Dini törenlerin ardından yerel halk ve turistler, parklarda veya yazlık sarayda toplanarak yoğurt yer ve geleneksel Tibet operalarını izleyerek festivali kutlar-

lar. Geleneksel spor müsabakaları da bu kutlamaların vazgeçilmez bir parçasıdır (Sangmu, 2016).

Gösterinin sonunda ise iyiliğin kötülüğe karşı zaferi kutlanır ve çeşitli kapanış ritüelleri gerçekleştirilir. Tibet'in farklı bölgelerini temsil eden karakterler sembolik hediyeler (yünlü kumaş ruloları, çay tuğlaları ve at toynağı şeklinde gümüş külçeler) sunarken (Roseman,2016), bereket ve uğur anlamı taşıyan tsampa (kavrulmuş arpa unu) üç kez havaya saçılır (Roseman, 2016). Daha sonra tüm oyuncular kutsal şarkılar eşliğinde saat yönünde dönerek toplu bir dans icra ederler (Roseman, 2016). Festivalin tarihsel kökenini hatırlatmak amacıyla katılımcılara yoğurt dağıtılması da geleneksel uygulamalardan biridir (Roseman, 2016).

7.6. At Festivali- Nanglangma

Tibet göçebelerinin yaşamında yaz at festivali, sosyal takvimin en önemli ve heyecan verici etkinliklerinin başında gelmektedir. Nanglangma yaz at festivali, Tibet takvimine göre kaplan ayı olarak da bilinen altıncı ayın yirminci gününde Shamalang'ın yazlık meralarında düzenlenmiştir (Tan, 2016).

Göçebelerin inancına göre, Doğu Tibet'in efsanevi savaşçı kralı Ling Gesar'ın atı Kyang Go Karkar adında reenkarnasyona uğramış bir tanrıdır ve krala cehalet ve şeytanlarla olan savaşında yardım eder. Geçmişte bu yarışlar o kadar büyük bir öneme sahipti ki, bazı anlatılara göre yarışı kazanan kişi doğrudan Ling Kralı ilan edilir ve kralın kızıyla evlendirilirdi (Tan, 2016).

Katılımcılar festivalden hemen önce, o bölgenin dağ tanrılarından izin almak ve onların lütfunu kazanmak için ritüeller düzenlerler. Bu kapsamda ardıç dalları, tereyağı ve tsampa karışımı yakılarak yapılan sang (dumanla arınma) ritüelinin amacı, bölgesel tanrıyı yatıştırmak, onu arındırmak ve ritüeli gerçekleştiren kişiye (yarışmacıya) güç bahşetmesini sağlamaktır. Nanglangma at festivali, Lithang manastırının baş lamasının açık alanda kurulan büyük bir çadırın önünde göçebelere doğanın ve yaban hayatının korunması üzerine verdiği dini bir vaaz (öğreti) ile başlar (Tan, 2016).

Festivalin merkezinde yaklaşık 100 atın katıldığı büyük bir yarış bulunur. Yarışmacılar Ser-chukha ve Shamalang gibi farklı köyleri temsil eder. Dereceye girenlere sigara paketlerinden çay tuğlalarına kadar çeşitli ödüller verilir. Geleneksel olarak yaz at festivalleri, göçebelerin yaz mevsimini kutlamak ve dağ tanrılarına saygılarını sunmak için bir araya geldikleri dini ve sosyal bir platformdu. İzole yaşayan toplulukların birleşmesi için nadir bir fırsat olan bu dönemlerde, köyün yaşlıları toplanarak mera yönetimi, kan davalarının intikamı veya düşman köylere yapılacak baskınlar gibi ortak ve hayati meseleleri karara bağlardı (Tan,

2016). Lhagang gibi bazı yerleşim yerlerinde at festivalleri günümüzde daha çok turistlere yönelik bir gösteriye dönüşmüş olsa da Nanglangma festivali bu geleneksel toplumsal kaynaşma amacını sürdürmeyi başarmıştır (Tan, 2016).

8. Kutsal Dağlar, Göller ve Mağaralar

Kutsal dağların ve göllerin dini ibadeti MÖ 1000 tarihlerine kadar uzanmaktadır. Tibet Platosu'nun sert doğal ortamı, Tibetlilerin "tüm canlıların ruhları olduğuna ve insanlıkla aynı doğayı paylaştıklarına" inanmalarına neden olmuştur (UNESCO World Heritage Centre, 2017).

Tibet kutsal coğrafyasında dağlar yalnızca doğal yükseltiler değil, tanrıların, bodhisattvaların ve koruyucu ruhların yaşadığı kutsal mekânlar olarak kabul edilir. Bu dağlar arasında Kailas Dağı (Tise/Kang Rinpoche) en yüce konuma sahiptir. Tibet Budizmi'nde Demchog'un (Cakrasaṃvara) kutsal mandalasının merkezi sayılan dağın çevresinde yapılan kora (tavaf), hacıların manevi arınma, sevap kazanma ve aydınlanmaya yaklaşma amacıyla gerçekleştirdikleri en önemli ibadetlerden biridir (Bernbaum, 2022). Bunun yanında Everest Dağı (Chomolungma), Khumbila (Tibet kökenli Şerpaların yaşadığı vadilerin tam merkezinde yer aldığı için Everest'ten bile daha fazla saygı gören ve tırmanılması yasak olan bir dağdır) ve Amnye Machen gibi dağlar da yerel koruyucu tanrıların meskenleri olarak kabul edilir; bu kutsallık daha çok toplumsal refah, bereket, uzun ömür ve bölgesel koruma gibi dünyevi işlevlerle ilişkilendirilir (Bernbaum, 2022).

Tibet kutsal dağ geleneği, Tibet sınırlarının ötesine de uzanır. Wutai Shan, Bilgelik Bodhisattvası Mañjuśrī'nin yaşadığı yer kabul edildiğinden Tibet Budizmi'nin en önemli hac merkezlerinden biridir (Bernbaum, 2022). Kangchenjunga Sikkim Tibetlileri tarafından ülkenin ilahi koruyucusu olarak görülürken, Yarlha Shampo ise Tibet'in ilk efsanevi kralının gökten yeryüzüne indiği dağ olarak eski Tibet krallık geleneğiyle ilişkilendirilmektedir. Böylece Tibet kutsal coğrafyasında dağlar hem Budist kozmolojinin hem de yerel tarih, mitoloji ve siyasal meşruiyet anlayışının merkezinde yer alan canlı kutsal varlıklar olarak algılanmaktadır (Bernbaum, 2022).

Kailas Dağı; Brahmaputra, İndus, Sutlej ve Karnali gibi Asya'nın dört büyük nehrinin kaynağına çok yakındır ve güneyinde kutsal Manasarovar ile Rakas Tal gölleri bulunur. Bu eşsiz coğrafya, Asya dinlerinin evrenin merkezinde duran ve dibinden dört büyük nehrin doğduğu kozmik "Dünya Dağı" (Meru/Sumeru) inancıyla kusursuz bir şekilde örtüşmüş ve Kailas, Meru'nun yeryüzündeki yansıması olarak kabul edilmiştir (McKay, 2015).

Hindular için Kailas, büyük tanrı Şiva'nın (Shiva) dünyadaki meskeni olarak kabul edilir (McKay, 2015). Tibet Budistleri için Kailas (onların deyişiyle Tise), güçlü Tantrik tanrı Demchok'un (Cakrasamvara) evidir (McKay, 2015). Tibet'in Budizm öncesi inancı olduğunu savunan modern Bönpolara göre Kailas, kadim Zhang-zhung krallığının kalbi ve "ruh-dağı"dır (bla ri) (McKay, 2015. Kailas'ın kutsallığı Jainizm'de de yankı bulur. Jainler, efsanevi ilk aydınlanmış varlıkları (tirthankara) olan Rishabha'nın kurtuluşa (moksha) erdiği kutsal "Astapada" dağının Kailas olabileceğine inanırlar (McKay, 2015).

Tüm bu dinler için Kailas Dağı'nı ziyaret etmek, doğrudan evrenin tam merkezine (kozmik eksene) yapılan bir yolculuktur. Hindistan, Nepal, Butan ve Tibet'ten gelen hacılar, dinsel liyakat (sevap) kazanmak için Kailas'ın etrafını yürüyerek tavaf ederler. Drolma La geçidinde hacılar saçlarından bir tutam veya eski bir dişlerini bırakarak kendi benliklerinden ve dünyevi tutkularından arındıklarını simgelerler (McKay, 2015).

Brag dkar sprel rdzong Dağı, İç Moğolistan ile Tibet'in kuzeydoğu kısmı arasındaki sınır bölgesinde, tarihsel olarak Amdo olarak bilinen bölgede yer alır. Günümüzde Çin'in Qinghai eyaleti sınırları içindedir. Dağ, coğrafi olarak üç vadinin kesiştiği bir noktada konumlanmıştır ve bu stratejik konumu nedeniyle bölgedeki sınır boylarını koruyan en kutsal mekân olarak kabul edilir (Drolma, 2019). Dağdaki hac rotaları, ziyaretçilerin ruhsal durumlarına (karmalarına) göre ikiye ayrılır. Herkesin görebildiği fiziksel rotalarda Padmasambhava'nın mağarası ve kutsal sular yer alırken; yalnızca ruhsal olarak arınmış "mükemmel kişilerin" saf vizyonlarıyla görebildikleri gizemli tantrik rotalar da mevcuttur. Dağda taş, toprak ve suyun içinde kendiliğinden beliren Budist tanrı silüetleri ve kutsal ikonlar bulunur ve bunlara dokunmanın ya da onları görmenin kutsallık getirdiğine inanılır (Drolma, 2019).

8.1. Göller

Buda'nın öğretilerinin yer aldığı *Gautamīya Śāstra* adlı metne göre; dağlar, nehirler, tapınaklar ve kutsal göller insanların günahlarını yok eden arındırıcı mekanlar olarak kabul edilir (Kalmar, 2017). Tibet Budizmi kutsal coğrafyasında göller, tıpkı dağlar gibi kutsal varlıkların veya tanrıların meskeni olarak kabul edilir ve bu durum onlara kutsal bir ibadet yeri (*gnas*) statüsü kazandırır (Mayard, L, 2018). Ayrıca, göller kutsal metinlerin ve dini emanetlerin saklandığı başlıca sığınaklardan biri olarak kabul edilir (Karmay, 2000).

En Önemli Kutsal Göl: Manasarovar (Ma pangs/Ma dros pa) Kailash Dağı'nın 36 km güneyinde yer alan Manasarovar Gölü, 4.558 metre yüksekliğiyle dünyanın

en yüksek tatlı su gölüdür ve komşusu Rakshastal Gölü ile birlikte 3.000 yıldır kutsal kabul edilmektedir (Loseries-Leick, 2008). Kutsal göl hem Hindu hem de Budist hacıların uğrak noktasıdır. Hindu hacılar genellikle bu göle girerek ritüel bir banyo (arınma banyosu) yaparken (Clarke, 1998), Budist öğrenciler ve hacılar gölün etrafında tavaf ibadetini gerçekleştirirler (Havnevik, 1998).

Tibet'in yerel inancı olan Bön geleneğinde burası "Ruh Gölü" veya "Ma spangs'ın Turkuaz Gölü" olarak anılır. İnanışa göre, bu kutsal turkuaz gölün suyunu içmek, geçmişin tüm karanlıklarını ve kirlerini temizleyip arındırır. Göl, açılmış bir Mandala'ya benzetilir ve dünyanın yok oluşu sırasında bile Kailash Dağı ile birlikte bu gölün de yok olmayacağına inanılır (Loseries-Leick, 2008).

Meldro Zichen'in Kutsal Gölü (Zichen Langtsho / Meldro Tshochen): Lhasa'nın doğusundaki Meldro Gungkar dağlarının geçitlerinde, 4500 metreyi aşan bir rakımda yer alan bu göl, yeraltı hazinelerinin efendisi olan "Ejderha Hanım" Meldro Zichen'in anavatanı ve kutsal gölü olarak kabul edilir. Bu gölün tarihsel ve inançsal olarak büyük bir önemi vardır (Lihua, 2017).

Geçmişte her dördüncü Tibet ayının 15. gününde, eski Tibet hükümeti tarafından gönderilen keşişler burada görkemli bir ayin düzenlerdi. Yıl boyunca havanın elverişli geçmesi (yağmur ve iklim dengesi) için göle hazinelerle dolu bir vazo atılır, *lhasang* (kutsal duman sunusu) yapılır ve sutralar okunurdu (Lihua, 2017).

Tarihsel olarak, her yeni Dalai Lama'nın reenkarnasyonu onaylanıp tahta çıktığında bu gölü onurlandırmak için geldiği bilinmektedir. Göl kıyısında Dalai Lama'nın tahtının kalıntıları günümüzde de durmaktadır. Yerel efsaneler göre, Kış aylarında gölden kopup Lhasa Nehri'ne kadar inen devasa buz kütleleri, tanrıça Meldro Zichen'in Lhasa'daki Buda Şakyamuni'ye sunduğu kutsal yak yağı (tereyağı) olarak yorumlanmaktadır (Lihua, 2017).

Namtsho (gNam mtsho, "Gök Gölü"); Orta Tibet'te, Lhasa'nın yaklaşık 240 km kuzeyinde yer alan ve deniz seviyesinden yaklaşık 4.700 metre yüksekte bulunan Tibet'in en kutsal göllerinden biridir.

Tibet hac geleneğinde kutsal dağlar ve göller, Tibet takviminin on iki yıllık hayvan döngüsünün belirli yıllarıyla ilişkilendirilmiştir. Bu sistem içinde Kailash Dağı özellikle At Yılı, Namtsho (Namtso) Gölü ise Koyun Yılı ile bağlantılı önemli hac merkezleridir. Koyun Yılı'nda Namtsho çevresinde gerçekleştirilen hac ve *kora* (kutsal mekânı tavaf etme) uygulamasının diğer zamanlarda yapılan haclardan daha fazla dinî liyakat sağladığına inanılmıştır. Hacılar kutsal gölün çevresini dolaşarak dua ve adak uygulamalarında bulunmakta; böylece Namtsho, doğal bir göl olmanın ötesinde ritüel zaman, kutsal mekân ve hac pratiğinin birleştiği Tibet

kutsal coğrafyasının başlıca merkezlerinden biri hâline gelmektedir (Buffetrille, 2020).

Kala Dungtso (Denizkabuğu Gölü) ve Photrang Kyokmotso: Bu göllerin yüzeyindeki köpükler Demchok'un beyaz iksiri (beyaz bodhichitta), kırmızı kurşun tozuyla kızarmış suları ise Dorje Phakmo'nun kırmızı iksiri (kırmızı bodhichitta) olarak görülür. Bu göllerden ve kaynaklardan fışkıran suların ve "Dorje Phakmo'nun kutsal idrarının" günahları arındırdığına inanılır (Dowman, 1997).

Photrang Yumtso (Turkuaz Göl Sarayı): Tüm büyülü güçlerin (siddhi) kaynağı sayılan bu göl, Demchok'un tam mandala sarayını içerir; gölü görmek doğrudan mandalaya girmek demektir. Hacıların ve yogilerin, dileklerinin kabul olması ve ruhsal güçler elde etmek için bu gölün sularına mücevherler ve madeni paralar fırlatarak sunuda bulunması çok yaygın bir ritüeldir (Dowman, 1997).

8.2. Mağaralar

Tibet Budizmi geleneğinde yüksek dağlardaki izole mağaralar, ruhsal yenilenmenin ve aydınlanmanın "rahmi" olarak görülür; bu mağaraların en kutsal ve saygın olanları ise bizzat Guru Rinpoche (Padmasambhava) tarafından kutsanmış olanlardır. Efsanelere göre Guru Rinpoche, ilk Tibet manastırı olan Samye'nin inşasını tamamladıktan sonra tüm Tibet'i dolaşmış ve sayısız mağarada inzivaya çekilerek meditasyon yapmıştır (Dowman,1997).

Tarih öncesi ve erken tarihi dönemlerde, özellikle Gu-ge ve Byang-thang bölgelerinde devasa mağara kompleksleri (bazıları 3000 mağaraya kadar ulaşan) sadece dini uygulayıcıları değil, toplumun geniş bir kesimini barındırır. Yerel efsanelere göre bu mağaralar, antik Bon-po ve Mon-pa halklarının ilk yerleşim yerleriydi ve genellikle temiz su pınarlarının yanına kurularak zorlu doğa koşullarına karşı benzersiz bir koruma sağlar (Bellezza, 2008).

Kozmolojik açıdan mağaralar, sıradan dünya ile göksel saflık boyutu olan Khacho arasında geçiş sağlayan kapılar olarak kabul edilir. Tibetli ve Hintli azizlerin bu mağaralarda meditasyon yaparak fiziksel dünyayı aşmış ve daha yüksek ruhsal âlemlere ulaştıkları anlatılır (Huber, 1999).

Ayrıca mağaralar, azizlerin koruyucu tanrılar ve tanrıçalarla karşılaştıkları, vizyonlar gördükleri ve kutsal ahitler yaptıkları mekânlar olarak kabul edilir. Bu nedenle Tsari'deki mağaralar, yalnızca doğal oluşumlar değil; Budist hac geleneğinde kutsal bilgi, dönüşüm, ilahi karşılaşma ve aydınlanmanın somutlaştığı kutsal merkezlerdir.

Zhag Mağara Tapınağı, 12. yüzyıl Batı Tibet sanatının ve Guge Krallığı dönemindeki Budist kültürün en önemli örneklerinden biridir. Tapınağın giriş bölümünde Yaşam Çarkı (Saṃsāracakra), bağışçı portreleri ve koruyucu tanrılar yer alarak ziyaretçilere hem Budist öğretinin temel ilkelerini hem de yapıyı destekleyen yerel elitlerin gücünü hatırlatır. Özellikle Mahākāla ve savaşçı koruyucu figürleri, dini otorite ile siyasi iktidarın iç içe geçtiğini göstermektedir (She ring rgyal po ve Kalantari, 2016).

Genel olarak Zhag Mağarası, Mahāyāna Budist öğretisi, yerel Tibet gelenekleri ve yönetici elitin siyasi meşruiyet arayışını bir araya getiren çok katmanlı bir anıttır. Bununla birlikte yapı yalnızca tarihî bir eser değildir; günümüzde de hacıların ziyaret ettiği, adak sunduğu ve meditasyon yaptığı yaşayan bir kutsal mekân olma özelliğini sürdürmektedir (She ring rgyal po & Kalantari, 2016).

9. Sonuç

Dinlerin nasıl geliştiği, yayıldığı ve insan yaşamını nasıl etkilediği gibi sorular doğrudan coğrafi faktörlere dayanır. Özünde din, pek çok toplumun yapısına o kadar derinlemesine nüfuz etmiştir ki; insanların mekânı algılamasını, zamanı yönetmesini ve yerler arasındaki hareketlerini belirler (Park, 2004).

Tibet halkı, Bön geleneğinden Budizm'e sirayet eden, iki dinsel anlayışın kaynaşması ile Tibet topografyası ritüeller eşliğinde kutsal mekanlara dönüşmüştür. Bu çalışmada görüldüğü üzere Tibet'te ritüeller yalnızca bireysel ibadet uygulamaları değildir; aynı zamanda coğrafyayı anlamlandıran, kutsallaştıran ve toplumsal hafızada yeniden üreten temel kültürel mekanizmalardır. Bu nedenle Tibet kutsal coğrafyası, doğal çevrenin kendiliğinden kutsal kabul edilmesinden ziyade, kuşaklar boyunca tekrar edilen ritüeller sayesinde sürekli yeniden inşa edilen dinamik bir kutsal peyzaj olarak değerlendirilmelidir.

Çalışmanın ortaya koyduğu önemli sonuçlardan biri, Tibet'te mekânın kutsallığının mimari yapılardan çok ritüel pratiklerle sürdürüldüğüdür. Arındırma törenleri, mandala oluşturma uygulamaları, tütsü sunuları, dua bayrakları, hac yolculukları, secdeler, kutsal dağların çevresinde gerçekleştirilen kora yürüyüşleri ve mevsimsel festivaller, kutsal coğrafyanın sürekliliğini sağlayan başlıca uygulamalardır. Ritüeller sayesinde mekân yalnızca fiziksel olarak kullanılmamakta; aynı zamanda kozmolojik düzenin bir parçası hâline gelmektedir.

Tibet takvimi, mevsimsel döngü kutlamaları ile yeniden şekillenmiştir. Gutor, Lusor, Ongkor, At festivali, Büyük Dua ve Yoğurt etkinlikleri ile, toplumun kaynaşmasına, ritüeller ile birlikte geleneğin ebedileşmesini sağlamıştır. Mevsim-

sel döngü ritüellerindeki müzik ve dans, adeta coğrafyaya musallat olan iblislerin kovulmasındaki önemli silahlardır.

Tibet ritüellerinin dikkat çeken bir diğer yönü ise insan ile doğa arasında kurduğu bütüncül ilişkidir. Dağlar, göller, nehirler ve ormanlar yalnızca doğal varlıklar olarak değil, tanrıların, koruyucu ruhların ve yaşam gücünün barındığı kutsal mekânlar olarak görülmektedir. Bu anlayış, doğanın korunmasını dinî bir sorumluluğa dönüştürmekte; çevreye verilen zarar yalnızca ekolojik değil, aynı zamanda kozmolojik düzeni bozan ahlaki bir davranış olarak değerlendirilmektedir.

Tibet din anlayışında coğrafya, kadim geleneklerin yaşadığı alanlardır. Tibet'in sert coğrafi yapısı, insanlar tarafından adeta ehlileştirilmiş, doğanın gücüne dinsel referanslar ile boyun eğilmiş ve mekanlar kutsal coğrafyaya dönüşmüştür. Toplum mekân ile ritüeller aracılığı ile iletişim kuruyor, ortaya çıkan etkileşimler dağarcığı da Tibet kimliğini oluşturmaktadır.

Kaynakça

Aldenderfer, M., ve Zhang, Y. (2004). The prehistory of the Tibetan Plateau to the seventh century A.D.: Perspectives and research from China and the West since 1950. Journal of World Prehistory, 18(1), 1-55.

Bağır, M. A. (2022). Tibet'in yerli inancı Bön ve taraftarları: Bir giriş denemesi. Trabzon İlahiyat Dergisi, 9(2), 61–101. https://doi.org/10.33718/tid.1140439

Bell, C. (1992). Ritual theory, ritual practice. Oxford University Press.

Bell, C. (1997). Ritual: Perspectives and dimensions. Oxford University Press

Bellezza, J. V. (2008). Zhang Zhung: Foundations of civilization in Tibet: A historical and ethnoarchaeological study of the monuments, rock art, texts, and oral tradition of the ancient Tibetan upland. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften

Bernbaum, E. (2022). Sacred mountains of the world (2nd ed.). Cambridge University Press.

Beyer, S. V. (2001). Magic and ritual in Tibet: The cult of Tara. Motilal Banarsidass Publishers.

Buffetrille, K. (2020). The pilgrimage to Mount Kawakarpo: A metaphor for Bardo? Asia-Pacific Research Forum, 67, 99–122.

Cabezón, J. I. (Ed.). (2010). Tibetan ritual. Oxford University Press

Clarke, J. (1998). Hindu trading pilgrims. In A. McKay (Ed.), Pilgrimage in Tibet (pp. 52–70). Curzon Press

de Nebesky-Wojkowitz, R. (1996). Oracles and demons of Tibet: The cult and iconography of the Tibetan protective deities. Book Faith India.

Dowman, K. (1997). The sacred life of Tibet. Thorsons.

Drolma, N. (2019). Pilgrimage guide of the Tibetan Buddhist holy mountain Brag dkar sprel rdzong. Revue d'Études Tibétaines, 48, 170-183

Explore Tibet. (n.d.). Top 4 Tibetan cultural festivals you should attend in your trip to Tibet. Retrieved June 30, 2026, from https://www.exploretibet.com/festivals/top-4-tibetan-cultural-festivals-you-should-attend-in-your-trip-to-tibet/

Gentry, J. D. (2010). Representations of efficacy: The ritual expulsion of Mongol armies in the consolidation and expansion of the Tsang (Gtsang) dynasty. In J. I. Cabezón (Ed.), Tibetan ritual (pp. 131-164). Oxford University Press.

Gyalshen Institute. (2023, January 22). February 19th: Preparing for Losar, the Gutor ritual. https://gyalshen.org/february-19th-preparing-for-losar-the-gutor-ritual/

Häussler, R., ve Chiai, G. F. (Eds.). (2020). Sacred landscapes in antiquity: Creation, manipulation, transformation. Oxbow Books.

Havnevik, H. (1998). On pilgrimage for forty years in the Himalayas: The female lama Jetsun Lochen Rinpoche's (1865-1951) quest for sacred sites. In A. McKay (Ed.), Pilgrimage in Tibet (pp. 85-107). Curzon Press

Helen in Asia. (n.d.). Festivals and celebrations in Tibet. Retrieved June 30, 2026, from

Huber, T. (1999). The cult of pure crystal mountain: Popular pilgrimage and visionary landscape in Southeast Tibet. Oxford University Press.

Huber, T. (2008). The holy land reborn: Pilgrimage and the Tibetan reinvention of Buddhist India. University of Chicago Press.

Jennings, W. W. (1927). Tibetan civilization. Social Science, 2(3), 239-246

Jigme, C. (2026, February 6). Tibetan New Year etiquette: Essential dos and don'ts. Tibet Vista. https://www.tibettravel.org/tibetan-festivals/losar-etiquette.html

Kalmar, B. (2017). Re-imagining Tibetan Buddhist pilgrimage culture in India. Journal of the Irish Society for the Academic Study of Religions, 5, 40-68.

Karmay, S. G. (2000). The arrow and the spindle: Studies in history, myths, rituals and beliefs in Tibet. Mandala Book Point.

Karmay, S. G. (2010). Tibetan indigenous myths and rituals with reference to the ancient Bön text: The Nyenbum (Gnyan 'bum). In J. I. Cabezón (Ed.), Tibetan ritual (pp. 53-68). Oxford University Press.

Karmay, S. G. (2014). The arrow and the spindle: Studies in history, myths, rituals and beliefs in Tibet (Vol. 2, rev. ed.). Mandala Book Point.

Kim, H. (2020). Rainmakers for the cosmopolitan empire: A historical and religious study of 18th century Tibetan rainmaking rituals in the Qing dynasty. Religions, 11(12), 630. https://doi.org/10.3390/rel11120630

Kuzmin, S. L. (2010). Hidden Tibet: History of independence and occupation. Narthang.

Lihua, M. (2017). Souls are like the wind: Impressions from Tibet. OSTASIEN Verlag

Lombi, J., & Lhamu, T. (2026). Losar festival: Myths and practices among the Tawang Monpa. International Journal for Multidisciplinary Research (IJFMR), 8(1), 1-10

Lopez, D. S., Jr. (Ed.). (1997). Religions of Tibet in practice. Princeton University Press.

Loseries-Leick, A. (1998). On the sacredness of Mount Kailasa in the Indian and Tibetan sources. In A. McKay (Ed.), Pilgrimage in Tibet (pp. 143–164). Curzon Press.

Mayard, L. (2018). An examination of the relationship between the religious heritage and the natural environment of the Tibetan Buddhist hidden land called Pemakö (Doctoral dissertation, University of Leeds). University of Leeds.

McKay, A. (2015). Kailas histories: Renunciate traditions and the construction of Himalayan sacred geography. Brill.

Mills, M. A. (2003). Identity, ritual and state in Tibetan Buddhism: The foundations of authority in Gelukpa monasticism. Routledge.

Norbu, C. N. (1997). Key for consulting the Tibetan calendar (M. R. Leti, Ed.). Shang Shung Edizioni.

Park, C. (2004). Religion and geography. In J. Hinnells (Ed.), The Routledge companion to the study of religion (pp. 338–369). Routledge.

Pommaret, F. (2004). Yul and yul lha: The territory and its deity in Bhutan. Bulletin of Tibetology, 40(1), 39-67.

Rosemann, S. V. S. (2016). Fifty-six years after: Music, land, and shifting Tibetan national identity in the Shoton Festival in India (Master's thesis, Wesleyan University). Wesleyan University

Samuel, G. (1993). Civilized shamans: Buddhism in Tibetan societies. Smithsonian Institution Press.

Sangmu, L. (2016). The Shoton festival in Tibet: Local perceptions of impacts (Master of International Tourism Management thesis, Auckland University of Technology). Auckland University of Technology.

Schaeffer, K. R., Kapstein, M. T., & Tuttle, G. (Eds.). (2013). Sources of Tibetan tradition. Columbia University Press

Schrempf, M. (1994). Tibetan ritual dances and the transformation of space. The Tibet Journal, 19(2), 95-120

She ring rgyal po ve Kalantari, C. (2016). Guge Kingdom-period murals in the Zhag grotto in mNga' ris, Western Tibet. In C. Jahoda (Ed.), Art in Tibet: Issues in traditional Tibetan art from the seventh to the twentieth century (pp. 175-195). International Institute for Tibetan and Buddhist Studies GmbH.

Sihlé, N. (2010). Written texts at the juncture of the local and the global: Some anthropological considerations on a local corpus of tantric ritual manuals (Lower Mustang, Nepal). In J. I. Cabezón (Ed.), Tibetan ritual (pp. 35-52). Oxford University Press.

Snellgrove, D. L., ve Richardson, H. (2003). A cultural history of Tibet (3rd ed.). Orchid Press.

Tan, G. G. (2016). In the circle of white stones: Moving through seasons with nomads of Eastern Tibet. University of Washington Press

Tibet Discovery. (n.d.). Ongkor Festival. https://www.tibetdiscovery.com/tibet-festivals/ongkor-festival/

Tibet Horizon. (n.d.). Saga Dawa Festival in Tibet. https://www.tibettourism.com/tibet-saga-dawa-festival.html

UNESCO World Heritage Centre. (2017, February 28). Scenic and historic area of Sacred Mountains and Lakes. UNESCO Tentative Lists. https://whc.unesco.org/en/tentativelists/6187/

Van Schaik, S. (2011). Tibet: A history. Yale University Press.

Yonnetti, E. (2011). Like the roar of a thousand thunders: Instrumental music and creativity in Tibetan Buddhist ritual. Independent Study Project (ISP) Collection, Paper 1065, SIT Study Abroad.

Yü, D. S. (2014). Sentience of the earth: Eco-Buddhist mandalizing of dwelling place in Amdo, Tibet. Journal for the Study of Religion, Nature and Culture, 8(4), 483-501. https://doi.org/10.1558/jsrnc.v8i4.19481

51. BÖLÜM

TOPONİMİK ETÜDLER: YER ADLARI, SICAK - SOĞUK VE YEL ADLARI

Prof. Dr. Emrullah GÜNEY, Emekli Öğr. Üyesi - Dicle Üniversitesi

Coğrafya öğretmeni olmak için öğrenim gören eğitim fakültesi öğrencilerinin el altında bulundurmaları gereken sözlüklerin kullanımına, tanıtımına, yazımına daima önem vermişizdir.

Bu ilgi, bu istek bize değerli öğretmenim Prof Dr Reşat İzbırak'tan geçmiştir.

Onun Coğrafya Terimleri Sözlüğü DTCF öğrencisi olduğum 4 yıl boyunca hep yanımda, elaltındaydı. Ferruh Sanır'ın, Sami Öngör'ün, Hayati Doğanay'ın, İbrahim Atalay'ın da sözlükleri çıkmıştır ve tümünün ayrı ayrı değeri vardır.

İzbırak Hocamın ülkemizde gezmediği yer kalmamış. Her yerde insanlardan yer adlarını öğrenmiş. Halk bir yeri nasıl adlandırıyor, öğrenmiş, not almış ve makalelerinde, kitaplarında kullanmış o toponimik adları.

İzbırak Hocam Harput (1912) doğumlu olsa da çocukluğu İstiklal Harbimiz yıllarında Kayseri'de Erciyes Volkanik Dağının andezitik kayaları üzerinde, parazit konilere çıkıp inerek geçmişti. Ol nedenle yanardağlara özel bir ilgi duyar; volkan terminolojisini en ince ayrıntısına dek işlerdi.

Halk krateri nerden bilecek. Yanardağ yörelerinde bunlara verilen adlar vardır. Acıgöl yöresinde Tepesidelik olarak adlandırılır kraterler.

Eğer, dağın tepesi tıkanırsa, yeni patlamada mağma ocağından basınçla çıkan, yükselen volkanik maddeler bacanın yanlarını zorlar, yeryüzüne lav olarak çıkar. Bunlara verilen ad da güzeldir: Karnıyarık.

Eğer krater, koşullar elverişliyse, tabanında zamanla bir kil katmanı oluşmuşsa ve atmosferik yağışlar yeterliyse bir göle, gölcüğe de ev sahipliği yapar. O durumda dağın adı ne olur? Göllü Dağ.

Yağmurun, sellerin bitkice yoksul , kısır yerlerde oluşturduğu binbir yarıntı, oyuk yeri: Kırgıbayır. Halk kimi yerlerde böyle alanlara kırkbayır der. Üç, dokuz, kırk halkımızın dilinde efsanevi sayılardır.

Kireçtaşı yörelerinde erimelere bağlı olarak binbir girintili, çıkıntılı oluşumlar dikkati çeker. Karst terminolojisinde lapye, lapiez...Osmanlı haritalarında '' Piyade dahi mürur edemez, '' …Yer yer çayır çimen yetişir çukur yerlerde biriken topraklarda. Otlamak için giren sığır midesi dolduğundan, irileşip ağırlaştığından çıkamaz oradan. Halk adını koymuştur: Öküzbağırtan.

Ülkemizin birçok bölgesinde Gölova adlı köy, kasaba, mevki vardır. Dolinler, düdenler yeraltı mağara oluşumlarıyla bağlantılıdır. Bunlar kimi yıllarda tıkanır. O zaman suların birikmesiyle polyeler, yamalar oluşur. Halkımız böyle yerlerde birkaç yıl balıkçı da olur. Sonra kanallar açılır doğal yollardan, ovadaki göl boşalır. Çevre köylerin halkı bu kez rençber olur, tahıl yetiştirir. Gölova adını taşıyan köylerimiz, kasabalarımız bir hayli çoktur.

Bel, belen, aşırım, geçit, aşıt...Arapçada gerdane...İki dölek yer arasındaki dağı aşmak için binbir dönemeci geçmek gerekir. Böyle yerlere Anadolumuzda güzel bir ad verilmiştir: Deveboynu.

Motorlu araçların yolları doldurmasından önce develer yalnız çöllerde değil, her yerde ulaşımm, taşıt hayvanıydı. Pek eğimli, yokuşu aşırı dik yerlere verilen ad acıklıdır: Devebağırtan…Yalnız çıkışı değil, inişi de acı vericidir bükleç (virajlı) yolların.

Kırk ile başlayan yer adları...İlla 40 olması gerekmez. 35 de olur, 44 de. Kırkdilim Yokuşu adını nerden almıştır ?

Ankara'da, İstanbul'da, İzmir'de ve ülkemizin daha başka yerlerinde Maltepe adına neden çok rastlıyoruz. Mal her şeyden önce sığır demektir. Bir başka anlamı define, antik hazine, gömü...Demek oluyor ki ya otlak olarak bir değer taşıdığı için ya da bir define bulunduğu için o yükselti böyle adlandırılmıştır.

Öyle taşlık, çakıllık yolları olan yörelerimiz vardır ki, insan demirden ayakkabı giyse aşınır. Ya hayvanlar ! Onlar da böyle yerlerin adlandırılmasında yardımcı olmuşlar: Naldöken...

Yaylalarda, yüksek dağlarda yılın 10 ayı, kimi yerlerde 11 ayı sular buz bağlar. Sütdonduran Yaylası adı boşuna mı verilmiştir. Bu yükseltilerde sinek yaşayamaz.

At rahattır, atsineği gibi bir parazitten kurtulmuştur. Adı ne olur? Atkuyruksallamaz Yaylası...

Binbir olay, deneyim, yaşayışlar yer adı vermede pek önemli olmuştur. Yörük, davarının soğuktan donduğunu görmüştür. Adını koymuştur: Keçibuyduran Dağı. Buymak donmak demektir Türkçemizde. Karacaoğlan türküsündeki gibi: *Yüce dağ başında buymuşa döndüm*.

Avcılar geri dönememiştir, ağıtlar yakılmıştır: Gidengelmez Dağları...

Yalçın dağlara Doğu Anadolumuzda, (Azerbaycan'da Palantöken Dağı) rastlıyoruz: Palandöken Dağları...

Kuzgun bir kuş adı...Kuskun binek hayvanının semerini, palanını göbeğinin altından bağlayan kuşak...Bu durumda Kuzgunkıran Dağı adının anlamı iki biçimde de ortaya çıkıyor. Yöre öyle sarp ki atın, katırın kuskunu çözülüyor, dağılıyor; palan düşüyor. Kuzgun kuşu avlanamıyor ; kırılıyor.

Davarcı halk için en işe yarar dağlar otlu olan yükseltilerdir. Eğer toprağın yapısına bağlı olarak iyi ot bitmezse yörük ona hınçla bir ad takar: Köse dağ...

İyi ot yetişen yaylalar yörük için uçmak, cennettir. Otluk Dağı, Otluk Beli yaylası…

Birçok yer adı artık ''ismiyle müsemma olmayan '' özellik taşıyor. Ceylan, karaca kalmamıştır. Adı Geyikli'dir. Meşesi köklenmiştir; adı Meşeli Dağ'dır…

Serikan adı Türkçeleştirilerek Ceylanpınarı yapılmıştır. Burada ceylanlar suya iner (Ressam, gazeteci Fikret Otyam'a bin saygı, bin şükran). 1940'a değin Beritan Aşiretinin kışlağı olan, davar sürülerinin otlatıldığı, ılık, yağışlı ve toprağı çamurlaşmayan ,davarın yayılması için uygun , dünyanın en büyük çiftliği 2.Dünya Savaşı yıllarında TSK'nin ekmeği için tahıl üretim alanı yapılmıştır. Ceylanlar önceleri yokolmaktayken çoğaltılmış ve yöre ''*ismiyle müsemma olmuştur*. ''

Bozkır, Dazkırı, Çöl…Cumhuriyetle birlikte, bir düşünce, imaj değişikliği sonucu " Türkiye'de çöl yoktur" görüşü geliştirilmiştir. Tuz Gölü çevresini gösteren eski haritalarda yörenin adı Koçhisar Tuz Çölü'dür. (Halkımız Koçasar Duz Çölü der).

İncesu-Yeşilhisar tren yolunun Başköy Durağı dolayı Yavaş Çölü adıyla anılır. Eski haritalarda da böyle geçer. Yellerin etkisiyle kumullar yer değiştirir, durağın tahta yapıları kumların ağırlığıyla yıkılır.

Bozkır Konya'nın; Dazkırı Denizli'nin ilçeleridir.

Dağ denince akla eşme, bulak, pınar, kaynak, kan gelir. Her dağ varsıl mıdır su vermede. Öyle dağlar vardır ki, davar kırılır susuzluktan. Böyle yükseltilerin adı Susuz Dağ olur.

Yer adlarında madenler de önemli yer tutar. Oligomiyosen jipsli fasiyeste tuz önemli yer tutar. Çankırı, Orta Kızılırmak Bölümünde Gülşehir Tuzköy, Gemerek, Şarkışla, Sivas, Hafik, Zara, İmranlı, Kemah, Tuzluca ve komşu Nahcivan…Tuzlu yereyden çıkan pınarlar da tuzlu olduğundan Kızılırmak'ın suyu tuzludur, bitkileri kurutur, ancak havuzlarda dinlendirdikten sonra kullanılabilir sulamada.

Tuz ile ilgili yer adları: Tuzluca, Tuzhöyük, Acısu, Tuzludere, Acıpınar, Tuzla, Acıçay, Acıöz, Tuzlu Dere…

Demir ve bakır yeradlarında en çok karşımıza çıkan madenlerdir. Kadim Anadolu uygarlıklarında demirin de bakırın da önemli yeri vardır. Arkeolojik kazılardaki buluntulara göre de gümüş ve altınla ilgili höyük adları, belde adları dikkati çeker.

Toprağı bitek değildir ovanın. Bir tohum verirsin, onu bile geri alamazsın. Adı Aldıvermez ovası olur.

Höyük, üyük, hüyük... Boyağına göre, biçimine göre binbir adlandırma vardır. Bozhöyük, Karahöyük, Çatalhöyük, Aslanlıhöyük, Altınhöyük ...

Işınsal yollarla Payitaht Konya'yı Karadeniz kıyısında Sinop'a ; Akdeniz kıyısında Alaiye'ye bağlayan Sultan Alaeddin Keykubat…Devletin tecim işlerini vergi alabilmek için geliştirmesi gerekiyor. Kervanlar günlük 8 saatlik yolculuktan sonra bir handa güvenlik içinde konaklamalı. Eşkıya baskınlarına, yağmacılara karşı mallar sigortalanmalı. Öyleyse hanlar bu kervan yolları üzerinde yapılmalı. Denizlere ulaşan yolların dışında doğuya, Acem ellerine, Hazar ötesi Türkistan'a, Hindistan'a giden yollar:

Konya-Aksaray-Kayseri-Malatya-Harput-Diyarbekir-Musul-Bağdat-Basra…

O kervansaraylar Sultan'ın görkemini yansıtıyor. İtibardan tasarruf olmaz. Sefirlerin gözleri kamaşmalı. Gezginler yazıyor: Bu kervansarayların ahırlarındaki işlemeler, Avrupa'nın krallarındaki saraylarda, şövalyelerin şatolarının salonlarında bile yoktur.

Gün geçmiş, devran dönmüştür. Ümit Burnu Yolu, İpek yolunu, Baharat yolunu değiştirmiştir. Anadolu hanları giderek yıkıntılaşır, yabanıl hayvanlara yurt yuva olur. Toprağa bağlanan göçer-konar halk, evini yaparken bu hanların işlenmiş hazır taşlarını kullandığından giderek yıkıntılaşır o görkemli hümanizma anıtları. Hanlar küçüldükçe köyün evleri çoğalır. Tecimenlerin, yolcuların pabucunu diken, onaran köşker yoktur. Hamamdan önce saçını, sakalını kırkan kırkıcı da

yoktur. Kervansaray yıkık olsa da, işlemese de zamanında ortaya çıkmış, gelişmiş köy, kasaba aynı adı taşımağa devam eder: Han, Hanlı, Ağzıkarahan. Sultan Hanı, Tepesidelik Han, Kervansaray, Karatay Hanı, Sulu Han, Obruk Hanı…

Halkımız tümülüsü bilmez. Fakat böyle yerlerin de adı vardır: Çeç Tepe, Dökmetepe...

Burgaçlı akıntı her yıl birkaç kurban almadan duramaz. Irmak boyu sıcağında yüzmeden duramaz çocuklar, gençler. Kızılırmak'ın döneğen akışlı yerlerine cumbak denildiğini hemyerlimiz Dr Ercan Kesal'ın Peri Gazozu kitabından öğreniyoruz.

Daha tersane yokken gemilik vardı. Bugünkü Gemlik ilçemizin adı. Bizans döneminde burada, Gelibolu'da tecim ve cenk için gemiler yapılıyordu. Çevre dağlar ormanlıktı. Akdeniz tecimi için, Venedik ve Ceneviz'le yarışabilmek için Alaiye en uygun yerdir gemi yapımı için. Selçuklu gemiliği buraya kurulmuştur. Karadeniz tecimi için de Sinop gemiliği vardı.

Bizans'ta kullanılan yer adları Selçuklu, Beylikler, Osmanlı'da da aynı, ya da değiştirilerek kullanılmış, Türkçeleştirilmiştir.

Sezar, Kayzer Frenk diyarında imparator, çar, hükümdar demektir. Mazaka, Eusobio adıyla da bilinen Kayseri'nin adı Roma İmparatoru Sezar'dan gelmektedir.

İmparator Herakleia'nın adı Karadeniz'de, Marmara'da liman kenti olarak ve İç Anadolu'da kara kenti olarak Ereğli adıyla günümüze ulaşmıştır. Erekli, Erikli beldeleri de vardır.

Armutlu; armut yetiştiğinden değil, donanma üssü olduğundan bu adı almıştır: Armageddon.

Soğanlı; soğan yetiştiğinden değil, Soandos'tan gelir.

Giresun'un adı kirazın yurdu olduğundan Kerasus'tan gelir. Bu güzel bahar meyvesinin fidanı Pontuslu askerlerce Roma dünyasına buradan götürülüp yaygınlaştırılmıştır.

Ülkemizde kiraz adı ile başlayan pek çok yer adı vardır: Kirazlıdere, Kirazyurdu…

Üzüm-lü, Bağ-lı, Bahçe-li…Limon-lu…Karpuzlu…

Doğal ya da insan yetiştirmesi ağaçların tümüne yer adlarında rastlıyoruz:

Ağaçlı. Ağaçlıdere, Ağaçlıkoyak...

Çam, Çamlı, Çamlıdere…

Ardıç: Ardıçlı Tepe… Ardıçlı koyak…

Meşe: Meşeli, meşelik… (Azerbaycanda meşe, orman demektir).

Pelit, palamut ,ahlat, kestane, üvez, Alıç ile ilgili yer adları…

Ceviz-li-k…Bademli -k…Kozlu, Kozluca, Kozludere…

Alıç…Alıçlı…Alıçlı Yazı, Alıçlı Dere, Alıçlı Düzlüğü…

Çınar-lı-k: Görkemli ağaçlardan dolayı bu ad verilmiştir. Çınarlı Dere… Arsuz'un adı Uluçınar yapılmıştı; halk eski adını istedi ve yine Arsuz oldu…

Bozkırın sarı çiçekli mütevazı, güzel ağacı iğde…Toprak ve su (edafik) koşullarına en çok uyum sağlayan ağaç. Meyvesi batılı gezginlere zeytini anımsatmış, gezi yazılarıyla Orta Anadolu'da zeytin yetişiyor, ürün de alınıyor gibi yanlış bilgi yayılmıştır. İğdeli yer adlarımız da çoktur: İğdelipınar, İğdeli Kışla, İğdeli Koyak…İğdeler çiçek açanda bozkırlardaki köylerimiz canlanır; bir ıtriyat-parfümeri dükkânı nasıl kokarsa, öyle kokar.

Fındık önadı, eki, sonadı, eki olan bir çok yerleşmelere de yalnız Karadeniz Bölgemizde değil, yurdun birçok yerinde rastlıyoruz. Çünkü, Bitlis Hizan'da, Isparta Uluborlu'da, Maraş yöresinde, Torosların kuytu, dulda yerlerinde de fındık yetişmektedir. Mersin sayfiyelerinden birinin adı Fındıkpınarı'dır.

Grekçede poleis, polis kent, şar, kent, şehir demektir. Günümüzdeki Bolu adını buradan almıştır. Sebastopolis (Sıvas), Theodosiopolis (Erzurum), Safranbolu, Tirebolu…Sınırlarımız dışında kalan Trablusşam (Lübnan) , Trablusgarp (Libya) gibi. Tripolis.

Göller Yöresi'nin gülleri Balkanlarda, Anadolu'da birçok yere önek, sonek olarak verilmiştir.

Kolşik flora üyesi çay fidanını getiren ve Doğu Karadeniz Bölgemizin kaderini değiştiren Zihni Derin'e bin saygı, bin şükran. Kültür bitkisi olarak çay, ekonomik bir değer taşımasaydı Çayeli beldesinin adı ne olurdu ?

Deniz, göl kıyılarında yüzmeğe elverişli yerlere bizde verilmiş bir ad var mı ? Kıyı kumsalı, yarlı kıyı, ince kumlu sahil… Sığ deniz kıyısı…Azerbaycan'da karşılığı var: Çimerlik…

Harım sulak bahçe… Elma ağaçları dikilirse adı elmalı harım olur. Selvi (uzun kavak) dikilirse selvili harım.

1950'de traktör salgını başlamadan önce köylerde her evin bir iki arı kovanı (ilkel zembil, sepetten bozma, çamur sıvalı) olurdu. Tarım pek gelişmediğinden ağulu ilaçlar da kırlarımızın otunu, çiçeğini daha bozmadan önce, kovanların konulduğu dulda, korunaklı dere içlerine verilen ad: Arılık…

Toprağı bitek, tahılın iyi yetiştiği ekenek ödüllendirilmiştir: Doluca, tuluca…

Yabanıl hayvan (fauna) varlığına bağlı olarak verilen adlar bir kitap oylumunda olur.

Kurt: Kurt deresi, Kurtini, Kurt Dağı.

Tilki: Tilkili Höyük.

Tavşan: Tavşanlı Tepe.

Bülbül: Bülbül Deresi.

Karga: Karga Pazarı.

Yunt: Yunt Dağı.

Yumurtalık adı nereden geliyor ? Su kuşlarının yumurta bıraktığı, yavru çıkardığı, ürediği yer midir ? Yoksa fok balıklarının Akdeniz'in en doğusundaki körfezinin kıyılarını , kumsalını güvenli gördüklerinden midir ?

Toy kuşu, atmaca, kartal, turna, güvercin, keklik yer adlarımızda en çok geçen kuşlardır.

Hınzır hangi hayvanın adıdır. Günümüzde , aşağılama, azarlama anlamında kullanılıyor. Halkı islam olan ve adını anmadığı hayvanın adını taşıyan yörenin adı olan Domuzlu da, deniz kıyısında olmadığı halde Denizli olmuştur.

Trakya'da halkının çoğu islam olan bir beldenin adı 1912'lere değin Kırkkilise idi. Bugünkü Kırklareli…

Bizans valileri, despotları, kale kumandanları, prensler tekfur olarak bilinirdi. Tekfur adı Anadolu Türkleştikçe Tekir olmuştur…Tekir Yaylası, Tekir Geçidi…

Haftanın her günü, kurulan pazarlarla bir köye, bir beldeye ad olmuştur:

Pazar…Salıpazarı…Çarşamba…Perşembe…Cuma Pazarı…Önce haftalık Pazar kurulan yer daha sonra çevrenin ürünlerinin toplanıp dağıtıldığı sabit bir pazara dönüşür. Alıcı, satıcı burada buluşur; daha paranın kullanımda olmadığı dönemlerde burası bir takas-mübadele-değiştokuş ortacı olur. Dağdan gelen hayvanını (canlı ya da kesilmiş, deri vb) verir; karşılığında un alır. Yayladan gelen peynirini verir, karşılığında bulgur alır.

…….

Yalnız yer adları değil sıcaklara da, soğuklara da, yellere de güzel adlar vermiştir halkımız. İvriz Köy Enstitüsü öğrencileri bazı geceler hiç uyuyamazmış (1940 lar) . Toros'un yücelerinden Ereğli düzlüklerine doğru esen yel yüzünden... Değil çocuğu, ergen insanı bile alıp havalandırdığı için…Adı Adamuçuran yel...

Yağan karın bir gecede erimesini sağlayan yelin adı ne güzeldir: Karyiyen yel. İlginçtir ,Amerikan yerlileri de buna Chinook (Çaynuuk) diyorlar. İngilizce karşılığı Snoweater wind, karyiyen yel. Anlamı aynı bizdeki gibi.

Lodos, sam yeli kar örtüsünü bir gecede eritip bitirir. Örtü kalkınca altından gökçe gökçe buğday ekini, çayır çimen çıkar. O günleri anlatan bir sözdür:

Kara kor gibi, insana kar gibi (etki yapar).

Sıcaklara verilen adlar da güzeldir. Çulyakan sıcakları, Kurşuneriten sıcaklar (cami kubbesindeki kurşun levhanın erimesinden).

Doğu Karadeniz Dağlarından Karadeniz kıyılarına çığ gibi, uçgun gibi inen ve ocak ayında sıcaklığı 25 C 'a yükselten, ormanlarda yangına neden olan sıcak yellerin klimatolojide adı Fön…Yerel adı nedir? Biliyor muyuz ?

Devebayıltan sıcakları…Deve Sahra'nın, çölün, bedevinin hayvanı ve sıcağa en dayanıklı hayvan. Deveyi bile bayıltan aşırı sıcaklar insana neler yapmaz ki !

Ekin biçme döneminde, rençbere zorluk çıkaran yeller vardır: Destebozan...

Döne döne (hortum) göğe yükselen fırtına: Şeytan düğünü, şeytan gelini...

Tarım araç gereçlerinin günümüzdeki gelişmişliğinin olmadığı yıllarda harman işleri tümüyle insan gücüne, hayvan gücüne bağlı. Köylü hep bekler: Yelin, rüzgarın adı "eser". Bir eser çıksa da tınazımızı savursak...

……

Türk oymaklarının, boylarının yer adlarına etkisi yüzlerce sayfalı bir kitabı doldurur. Daha 1071 öncesinde yalnız Trakya değil, Anadolu da türkleşmişti. Balkanlardan gelen Peçenek, Uz, Oğuz Türkleri Bizans İmparatorlarının buyruklarıyla önce Sasanilere , sonra da Arap akınlarına karşı sınırları savunmuşlardı. Peçenek adı yer yer aynı kalmuş (Peçenek Özü) yer yer de Berçene olmuştur. Oğuzlu Türk boylarının Anadolu'da vurdukları damga günümüzde canlılığını korumaktadır. Bayındır, Kınık, Salur, Yıva, Eymür boyları çağlar boyu yaşadıkları yerlere güzel adlar vermişlerdir. Yalnız dağlara, koyaklara, yaylalara, göllere ,derelere değil kurdukları köylere de oymaklarının, budunların adlarını takmışlardır. O eski köyler, uygun koşullarda yer yer belde de olmuşlardır.

……

Bu kısa toponimi güzellemesi yazısında elbette çok eksik yönler var. Sosyal bilgiler dersi veren eğitmenlerin, coğrafya dersi veren öğretmenlerin bu konuda çabaları, bilinmeyen birçok yer adının tanınmasını sağlayacaktır. Unutulup gitmesini istemeyiz. Öğrencilerle birlikte bir çalışma başlatmalıyız. Günümüzde bir torun dedesinin köyünü, yeradlarını bilmiyor; öğrenme gereğini de duymuyor.

Kırlar boşalıyor. Kentlerin varoşları köylülerle doluyor. Bir kahvehanede, bir parkta oturan kırsal bölge insanını tanımak kolaydır. Onlar söyleşileri de severler. Birisi gelse, bana köyünü anlat dese diye beklerler. Nostaljik duygularla köylerinin mevki- yer adlarını tek tek söylerler. Bu kuşak göçüp gitmeden, onları dinleyip, bazı yer adlarının hangi tarihi olaya bağlı olarak adlandırıldığını da ööğrenmemiz gerekiyor. Türk kültürü bu tür bir çabayla , yeni ürünlerle varsıllaşacaktır. Vatan coğrafyasının sonsuzluğunda her sözcük değerini bulacaktır. Bundan adım gibi eminim.

---

28 Şubat 2026. Ürgüp

52. BÖLÜM

TUNCELİ İLİNDE TARLA BİTKİLERİ ÜRETİM DESENİNİN ZAMAN İÇİNDEKİ DÖNÜŞÜMÜ VE COĞRAFİ DAĞILIŞI

Prof. Dr. Mesut DOĞAN - İstanbul Üniversitesi,
ORCID No: 0000-0002-4926-5769

Dr. Yağmur AKÇALI - İstanbul Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-4891-7905

Özet

Bu çalışma, Tunceli ilinin tarla bitkileri üretim desenini ortaya çıkarmak, üretim faaliyetlerinin ilçelere göre dağılışını ve zaman içerisindeki dönüşümünü coğrafi perspektifle ortaya koymak amacıyla yapılmıştır. İlde bulunan sekiz ilçenin tarla bitkileri üretimiyle ilgili nicel verilere ulaşılmıştır. Bu veriler, 1990-2025 yılları arasındaki istatistiki verilerden oluşmaktadır. Tarla bitkilerinin üretim deseni "Tarım Coğrafyası" yaklaşımıyla ele alınmıştır. Bulgular, Tunceli'de tarımsal üretimin çoğunlukla küçük ölçekli ve dağınık olduğunu, bazı ilçelerde üretimin baskın olduğunu ve üretim gruplarında ilçelere göre daralma veya genişleme eğilimleri taşıdığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Tarım Coğrafyası, Üretim Deseni, Tunceli

1. Giriş

Tarım, ziraatçılar ve coğrafyacılar tarafından farklı şekillerde ancak ortak paydalardan oluşacak şekilde tanımlanmıştır. "*Ziraatçılar tarımı, insanların hayatını devam ettirebilmeleri için gerekli besin maddelerini üretme ilim ve sanatıdır şeklinde tanımlamıştır*" (Bulut, 2006, s.1). Tarım, "*Arazide yapılabilecek her türlü birincil etkinliği içermektedir. Bunlar, ekip biçme, hayvancılık, avcılık ve toplayıcılık, balıkçılık, su ürünleri üretimi ve ormancılık gibi*" üretim alanlarından oluşmaktadır (Doğanay ve Coşkun, 2020, s.26). Tarım birincil ekonomik faaliyetler içinde yer almakla birlikte temelini doğadan almaktadır. Bulut'a (2006) göre Tarım Coğrafyası, "*İnsanlığın gıda ihtiyacının temini maksadıyla insanlığı ilgilendiren bu faaliyetler ile coğrafi faktörler arasındaki ilişkileri araştırmak ve coğrafya bilimleri genel sistematiği ve düşüncesi ile ifade ilkeleri doğrultusunda yorumlamaktır*" (Bulut, 2006, s.3).

Tarımsal ürün deseni, çiftçilerin üretim dönemleri boyunca işletmelerinde ürettikleri ürünlerden oluşmaktadır. Bahçe bitkileri, tarla bitkileri, hayvancılık, arıcılık, ormancılık ve su ürünleri gibi alanlarda yoğunlaşan üreticiler, belirli bir ürün deseni oluştururlar. Bu ürünleri seçmelerinde coğrafi faktörler önemli bir rol oynamaktadır.

Tarımsal üretim, coğrafi çevreden bağımsız ele alınıp incelenemez. Bir bölgede tarımsal desenin oluşmasına ve şekillenmesine neden olan coğrafi süreçler incelenmeden tarım bölgelerinin oluşmasının nedenleri ortaya çıkarılamaz (Doğanay & Coşkun, 2020, s.7).

Üretim planlamasının yapılması için tarımsal üretim deseninin ortaya çıkarılması, değişiminin ve dağılışının belirlenmesi gerekmektedir. Hangi ürünün nerede, ne zaman, nasıl, ne kadar üretildiğini, üretileceğini belirlemek, nüfusun ve sahanın koşullarını belirlemek önemlidir (Bakırcı, 2003).

Çalışmanın amacı, Tunceli ilinde tarla bitkileri üretim deseninin zaman içerisindeki değişimini ortaya koymak, bu değişimin mekânsal dağılışını coğrafi bir bakış açısıyla analiz etmek ve üretim faaliyetlerinde meydana gelen dönüşümü etkileyen doğal ve beşerî faktörleri değerlendirmektir. Bu kapsamda bilim alanına önemli katkılar sunan Prof. Dr. İhsan Bulut'un, tarım coğrafyasına kazandırdığı bilimsel perspektif temel alınarak, il genelinde tarla bitkileri üretiminin yıllara göre değişim eğilimleri incelenmiş, ilçeler arasındaki farklılıklar karşılaştırmalı olarak ele alınmış ve üretim deseninin mevcut durumu ortaya konulmuştur.

2. Bulgular

2.1. Araştırmanın Yeri ve Coğrafi Özellikleri

Tunceli ili, halk tarafından "iki suyun birleştiği yer" olarak bir nevi "mecmaü-l bahreyn" kabul edildiği için kutsal sayılan, özel bir coğrafyaya sahip olan, tarih boyunca bilinen ticari yolların uzağında, yüksek ve engebeli topografyasıyla dış dünyadan izole, coğrafi içe kapalılığının ve kendine özgülüğün temsillerinden olan bir ildir (Güner, 2025, s.976).

Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Bölümü içerisinde yer alan il; kuzeyde Erzincan, güneyde Elâzığ ve doğuda Bingöl illeri ile komşudur. Toplam 7.582 km² yüz ölçümüne sahip olan ilin idari yapısı 8 ilçe ve 1 belde olmak üzere 9 belediye, 43 mahalle ve 366 köyden oluşmaktadır. İlçeler arasında en az yerleşme birimine sahip olan Nazımiye'de 1 mahalle ve 25 köy bulunurken, en fazla mahalle ve köy sayısı Mazgirt ilçesinde görülmektedir (Akçalı, 2025).

Akarsuların oluşturduğu derin vadilerle parçalanmış yüksek dağlık sahaları, farklı yükselti basamaklarına sahip platoları ve tektonik kökenli ovaları ile oldukça engebeli bir topografik yapıya sahiptir (Esen & Avcı, 2017, s.377). İlin kuzeyi ile güneyi arasındaki belirgin yükselti farkları; sıcaklık, yağış, güneşlenme süresi, bakı ve rüzgâr gibi iklim elemanlarının dağılışında farklılıklar ortaya çıkarmış, bu durum ilçeler bazında da çeşitlilik göstermiştir. Geçiş mevsimlerinin kısa ve belirsiz olduğu ilde, kışların uzun ve sert, yazların ise kısa ve sıcak geçtiği karasal iklim özellikleri hâkimdir (Durmuş & Çağlıyan, 2009, s.87). Tarımı doğrudan etkileyen başlıca iklim unsurları sıcaklık ve yağıştır. İlde sıcaklık üzerinde en belirleyici faktör yükselti olup, yükseldikçe sıcaklık değerleri düşmektedir (Sarıbeyoğlu, 1951, s.20). Yağışın miktarı, düşüş şekli ve yıl içindeki dağılımı ise tarımsal ürün desenini önemli ölçüde etkilemektedir. Yağışların zamanında gerçekleşmemesi ya da miktarındaki değişkenlik, ürün verimi ve kalitesi üzerinde belirgin etkiler yaratmaktadır. Bitkilerin su ihtiyacının farklı olması da bu durumu daha belirgin hâle getirmektedir (Balcı Akova, 2019, s.210). İlde yağışlı günler özellikle ocak, şubat, mart ve aralık aylarında yoğunlaşırken, temmuz ayında belirgin bir azalma görülmektedir.

Şekil 1. Tunceli İlinin Konum Haritası

2024 yılı TÜİK verilerine göre, ilin toplam nüfusu 86.612 olup, bunun 28.045'i kırsal kesimde yaşamaktadır ve bu da toplam nüfusun yaklaşık %33'üne karşılık gelmektedir. Tarım faaliyetleriyle uğraşan nüfus özellikle Merkez, Ovacık ve Nazımiye ilçelerinde daha yüksek düzeydedir.

Geçmişten bugüne daha çok ekonomik nedenli göçler veren il, 1960'lardan itibaren dış göçler göstermiştir. Almanya, İskandinavya ve Kanada'ya da gerçekleşen göçlere daha çok genç nüfus ilgi göstermektedir. İç göçler ise büyük ölçüde "iş/tayin" gibi gerekçelerden oluşmaktadır (Güner, 2025, s.983). Bununla birlikte, il genelinde özellikle kırsal alanlarda görülen göç olgusu önemli bir sorun teşkil etmekte; bu durum tarımsal faaliyetlerin zayıflamasına, hatta bazı alanlarda tamamen terk edilmesine yol açmaktadır.

İlde genel olarak ekstansif tarım yöntemlerinin yaygın olduğu görülmekte olup, kırsal alanların büyük bir kısmını makine kullanımına elverişli olmayan dağlık ve engebeli sahalar oluşturmaktadır. Buna karşılık, entansif tarım uygulamaları; su kaynaklarına yakınlık ve topoğrafyanın daha uygun olması nedeniyle Çemişgezek, Ovacık ve Pertek ilçelerinde diğer alanlara kıyasla daha yaygındır. Bu durum, tarımsal üretim deseninin şekillenmesinde belirleyici unsurlardan biri olmuştur (Akçalı, 2025). Tarımsal faaliyetlerde kullanılan araç ve gereçler, üretimin daha hızlı, verimli ve kaliteli gerçekleştirilmesine katkı sağlamakta, iş gücü verimliliğini artırmaktadır. İnsan ve hayvan gücüne dayalı üretim ise hem zaman kaybına hem de maliyet artışına yol açmaktadır. Tarımda mekanizasyonun en önemli göstergelerinden biri traktör sayısıdır (Doğan, 2005). İlde başlıca tarım makineleri arasında traktör ve biçerdöver öne çıkmakta; bunların yanı sıra pulluk, çapa makineleri, çeşitli hasat makineleri ve patpatlar da kullanılmaktadır. Daha önce il genelinde az olan traktör sayısı 2024 yılına kadar artış göstermiştir. 2024 verilerine göre, il genelinde tek akslı 1-5 beygir gücüne sahip traktör sayısı 56 olup, en fazla Mazgirt ilçesinde yoğunlaşmıştır. Genel dağılıma bakıldığında traktör sayısının Mazgirt, Merkez ve Pertek ilçelerinde; biçerdöverlerin ise Çemişgezek ve Mazgirt ilçelerinde daha fazla olduğu görülmektedir (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2026).

İlin; doğal özellikleri ve mevcut üretim yapısı, organik tarım açısından önemli bir potansiyel sunmaktadır. Tarım işletmelerinin genellikle küçük ölçekli olması, arazilerin parçalı ve eğimli bir yapı göstermesi, üretim alanlarının çoğu zaman orman ve makilik sahalarla iç içe bulunmasına neden olmaktadır. Bu yapı aynı zamanda doğaya yakın ve çevresel etkilerden görece uzak bir üretim ortamı sağlamaktadır (Kırboğa & Bostan, 2022).

Sulama yöntemleri arasında salma, yağmurlama ve damla sulama sistemleri yer almakta olup, bu sistemlerin tercihinde ürün türü, toprağın su tutma kapasitesi ve buharlaşma şiddeti gibi faktörler etkili olmaktadır (Bulut, 2006, s.25). İlde Kırsal Kalkınma Projeleri kapsamında 2023 yılında 3 tarla içi yağmurlama, 2 güneş enerjili sulama ve 1 damla sulama sistemi uygulanmış; 2024'te ise 1 yağmurlama, 2 güneş enerjili ve 3 damla sulama projesi hayata geçirilmiştir (Tunceli İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, 2025). Buna rağmen yarı kurak iklim koşulları ve yağışların yetersizliği kuru tarım uygulamalarının yaygın olmasına neden olmuş; kuraklığa dayanıklı ürünlerin üretimi ön plana çıkarken sulama yetersizliği verimliliği sınırlamıştır. Munzur ve Pülümür nehirleri ile bunların kolları önemli su kaynakları olmasına rağmen sulama amacıyla yeterince değerlendirilememektedir. Mevcut sulama uygulamaları çoğunlukla yüzey sulama (karık usulü) şeklinde yapılmakta, basınçlı modern sistemlerin kullanımı ise sınırlı düzeyde kalmaktadır. Bu durum,

kuraklığa uyum sağlayan bir ürün deseninin ortaya çıkmasına yol açmıştır (Akçalı, 2025).

Tarımsal ürün deseninin belirlenmesinde en temel göstergelerden biri tarım alanlarının büyüklüğü, durumu ve bu alanların mekânsal dağılımıdır. Zaman içerisinde meydana gelen değişimler, sadece üretim miktarlarını değil aynı zamanda tarım faaliyetlerinin ekonomideki yerinin devamlılığını da yansıtmaktadır. Dağlık ve engebeli topografyaya sahip ilin; tarım arazilerinin dağılışı, fiziki ve beşerî faktörlerin etkisi altında şekillenmektedir. İlin, zaman içerisinde tarım alanlarında gerçekleşen değişiminin ilçeler bazında mekânsal dağılışının incelenmesi tarımsal üretim deseninin ortaya çıkarılması açısından önemlidir.

Uygun yer şekilleri, sıcaklık koşulları sulama imkanlarının olduğu alanlarda üretimin çeşitlendiği, verimliliğin arttığı görülmektedir. Alçak kesimlerdeki verimlilik daha yüksek olurken, yamaç ve plato alanlarında alçak kesimlere göre tarım ürünleri farklılaşmaktadır. Tarımsal ürün deseninin oluşmasını sağlayan faaliyetlerin dağılışı ve çeşitliliğini belirleyen temel faktörlerden biri fiziki çevredir (Akbulak, 2017).

Şekil 2. Tunceli İlinde Tarla Bitkileri Üretimi Yapılan Tarım Alanları

2.2. Tarım Alanlarının Zamansal Değişimi ve Mekânsal Dağılımı

İlde tarım alanlarının zamansal değişimi incelendiğinde; 1995 yılında 761.060 dekar olan tarım arazisi miktarının 2008'de 850.397 dekara yükseldiği, ancak 2024'e gelindiğinde 384.139 dekara gerilediği görülmektedir. Özellikle 2008-2024 döneminde tarım alanlarında yaklaşık %55 oranında ciddi bir azalma meydana gelmiştir. Ayrıca 2016'dan itibaren tarımsal üretim alanlarında sürekli bir daralma eğilimi dikkat çekmektedir (Tablo 1).

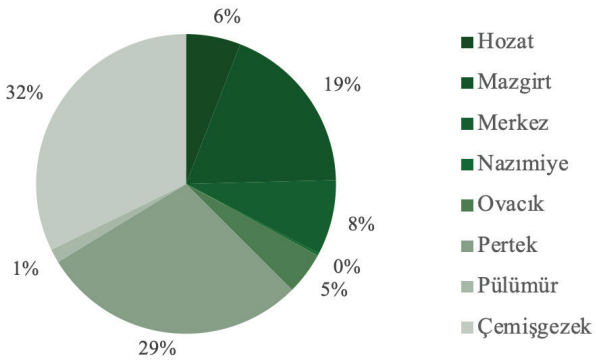
Tarım alanlarının ilçelere göre dağılımı değerlendirildiğinde ise il genelinde dengeli bir dağılım yerine belirgin farklılıklar öne çıkmaktadır. Toplam tarım alanlarının yaklaşık %61'inin yalnızca iki ilçede (Çemişgezek ve Pertek) yoğunlaşması, ilin güney ve güneybatı kesimlerinin tarımsal faaliyetler açısından daha elverişli koşullara sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Tarım alanları, ilçeler arasında dengeli bir dağılış göstermemekte belirli merkezlerde yoğunlaşmaktadır. Tarım alanları, ilin kuzey kesimlerinde topografya nedeniyle belirgin bir şekilde daralırken güneyinde genişleme dikkat çekmektedir. İlin kuzeyinde yükseltinin ve eğimin artması, engebeli topografyanın olması tarım alanlarını sınırlandırmıştır. Tarım faaliyetleri bu alanlarda dar vadi tabanlarında parçalı ve küçük arazilerde yapılmaktadır. Buna karşılık ilin güneyine gidildikçe baraj göllerinin varlığı, yükseltinin ve eğimin azalması, geniş vadi tabanları ve ovalar tarım alanlarının genişlemesine neden olmuştur (Akçalı, 2025).

Tablo 1. Tunceli İli İlçelerinin Toplam İşlenen Tarım Alanı (Dekar) (1995-2024)

	Hozat	Mazgirt	Merkez	Nazımiye	Ovacık	Pertek	Pülümür	Çemişgezek	İl Toplamı
1995	44.410	186.540	71.570	21.730	21.090	183.970	4.540	227.210	761.060
1996	16.860	182.670	59.920	19.460	19.940	180.650	4.190	220.280	703.970
1997	46.200	130.650	61.940	20.270	19.570	257.950	3.450	262.790	802.840
1998	16.940	99.630	52.650	19.060	18.440	240.770	3.350	163.560	614.400
1999	11.600	149.210	62.600	23.700	32.620	195.140	4.300	128.400	607.570
2000	10.308	152.200	63.360	22.710	32.630	193.860	4.610	129.790	609.540
2001	10.380	152.620	62.120	22.670	31.980	195.950	4.960	134.320	615.000
2002	22.430	166.370	42.940	8.870	26.530	151.380	10.590	83.150	512.260
2003	21.210	159.860	41.450	8.700	26.570	145.220	10.500	84.950	498.460
2004	35.440	172.730	45.610	9.220	62.000	144.900	12.750	117.840	600.490
2005	48.000	181.080	96.350	10.010	63.230	159.510	68.050	90.210	716.440
2006	46.798	177.429	86.096	11.198	58.428	148.821	63.901	135.636	728.307
2007	26.270	121.075	85.170	13.855	41.601	29.080	10.572	126.916	454.539
2008	26.417	120.827	83.140	13.933	63.588	411.090	10.458	120.944	850.397
2009	25.618	118.988	82.857	12.642	61.768	138.776	10.386	110.429	561.464
2010	39.371	102.017	70.877	6.427	59.622	137.789	10.105	101.162	527.370
2011	29.446	100.329	79.796	6.352	60.218	148.397	10.977	95.608	531.123
2012	31.824	111.055	84.361	6.392	64.469	151.648	12.236	100.243	562.228
2013	99.200	105.751	82.073	6.583	61.246	153.484	10.196	98.550	617.083
2014	98.722	106.355	81.761	6.452	62.899	154.120	9.376	98.226	617.911
2015	101.406	106.983	83.569	6.620	61.967	156.989	9.432	122.958	649.924
2016	99.821	106.498	82.504	6.528	61.146	103.994	9.305	122.356	592.152
2017	26.295	102.852	79.917	6.304	60.752	100.820	9.135	116.206	502.281
2018	26.552	105.661	80.436	6.315	60.953	101.877	9.197	118.531	509.522
2019	23.759	86.647	78.042	636	60.910	104.434	6.503	121.053	481.984
2020	22.699	90.910	36.758	793	61.612	118.077	6.557	146.629	484.035
2021	20.456	94.551	32.239	815	72.512	111.126	5.977	144.406	482.082
2022	20.094	85.099	31.063	887	72.538	110.859	5.877	141.818	468.235
2023	21.970	85.108	30.552	1.042	62.528	110.530	6.326	142.467	460.523
2024	22.646	71.811	31.052	952	17.567	110.533	5.755	123.823	384.139

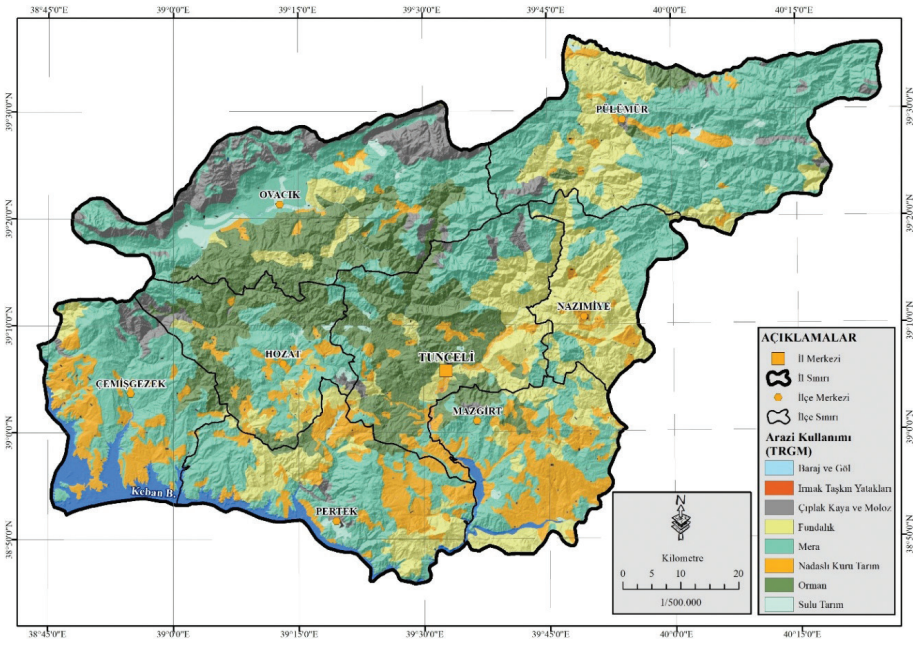
Not. TUİK, Tarım İstatistikleri, 2026.

Şekil 3. Tunceli İli İlçelerinin Toplam Tarım Alanlarının İl İçindeki Payı (2024)

Not. TUİK, 2026.

Tunceli ilindeki araziler, tarım ve tarım dışı kullanıma uygun alanlar olmak üzere iki ana grupta değerlendirilebilir. Tarım arazilerinde kuru tarım, sulu tarım ve bağ-bahçe üretimi yapılırken; çayır ve mera alanları, orman ve fundalık sahalar ile yerleşme alanları tarım dışı kullanım kapsamında yer almaktadır (Akçalı, 2025).

Şekil 4. Tunceli İlinin Genel Arazi Kullanımı

Tablo 2. Tunceli İlinde Üretilen Tarla Bitkilerinin Sulu ve Kuru Tarıma Göre Ekilen Alan ve İşletme Sayısı (2024)

İl Bazında Ürün Sulu-Kuru Raporu	Ekilen Alan		İşletme Sayısı	
	Sulu	Kuru	Sulu	Kuru
Adaçayı	20	15	1	1
Arpa	505,15	109.064,62	42	2.226
Ayçiçeği	368,85	1.131,96	7	20
Barbunya Fasulye	10,31	0	3	0
Bezelye	2,66	4,42	1	1
Buğday	3.871,38	86.019,68	102	2.123
Civan Perçem	0	2,22	0	1
Fasulye	1.728,26	383,64	168	48
Fiğ	277,37	3.405,79	21	216
Kekik	3	0,72	1	1
Korunga	933,14	1.322,69	70	83
Lavanta	69,55	20,4	4	2
Mercimek	28,03	1.958,62	1	45
Mısır	47,66	34,6	3	1
Nohut	251,89	13.945,3	36	395
Pamuk	41,02	0	1	0
Silajlık Mısır	1.276,43	108,65	6	4
Sorgum Sudan Otu	323,65	44,92	21	3
Şeker Pancarı	21,52	27,91	1	1
Yem Bezelyesi	134,66	2.668,28	8	85
Yonca	6.063,82	668,53	363	94
Yulaf	0	855,84	0	22

Not. Tunceli İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, 2025.

İlde üretilen tahıllar; buğday, arpa, mısır ve yulaf. Baklagiller; barbunya fasulye, bezelye, fasulye, mercimek ve nohut. Endüstriyel bitkiler; ayçiçeği, pamuk ve şeker pancarı. Tıbbi ve aromatik bitkiler; adaçayı, civan perçemi, kekik ve lavanta. Yem bitkileri; fiğ, korunga, silajlık mısır, sorgum sudan otu, yem bezelyesi ve yoncadır. En fazla ekilen tarla bitkileri arpa ve buğday gibi tahıllardan oluşmakta olup, kuru tarım yöntemiyle üretilmektedir. Mevcut buğday işletmelerinin yaklaşık %60'ı Pertek (25.096 da, 699 işletme) ve Mazgirt (35.235 da, 617 işletme) ilçelerinde, arpa işletmelerinin yaklaşık %85'i Pertek (19.804 da, 645 işletme), Mazgirt (33.845 da, 616 işletme), Çemişgezek (46.527 da, 660 işletme) ilçelerinde bulunmaktadır (Tablo 2).

2.3. Bitkisel Üretimin Zamansal Değişimi ve Mekânsal Dağılışı

Bitkisel üretimin hem alan miktarında hem de ürün miktarında yıllar içinde gösterdiği değişimin ortaya konulması ve üretimin ilçe düzeyinde mekânsal dağılışının değerlendirilmesi ilin tarımsal ürün deseninin ortaya çıkarılması açısından önemlidir.

Şekil 5. İlde buğday, lavanta, yonca, mercimek ve fasulye gibi tarla bitkileri üretimi

İlde, bitkisel üretim üç farklı şekilde yapılmaktadır. Bunlar; buğdaygiller, yem bitkileri ve baklagiller. En fazla üretilen tarım ürünü coğrafi koşullara uyumlu olan tahıllardır. Hayvancılık için önemli olan yem bitkileri ise ikinci sırada gelmektedir. Sebzecilik ve meyvecilik ilçelere göre farklılıklar göstermektedir. Sulamanın elverişli olduğu ilçelerde yoğunlaşmaktadır. Bitkisel üretim, özellikle güneye doğru ova tabanlarına yaklaştıkça artmaktadır. Pertek, Çemişgezek, Mazgirt ve Ovacık ilçelerinde bitkisel üretim diğer ilçelere göre daha fazla yapılmaktadır (Akçalı, 2025).

1995 yılında 21.500 dekar olan meyve, içecek ve baharat bitkileri alanı zaman içerisinde iniş çıkışlar göstermiş ancak 30 bin dekar alanın altında kalmıştır. 2024 yılında 18.702 dekar alanda meyve, içecek ve baharat bitkileri üretilmiştir. Sebze alanı da 1997, 1998, 2006 yılları hariç 10 bin dekar altında kalmıştır. 2024'te sebze alanı, tahıl ve diğer bitkisel ürünlerin kapladığı dekar alanın (253.699 da) yaklaşık %2'si kadar bir alan (4.505 da) kaplamıştır. İlde en fazla alan kaplayan tahıllar ve diğer bitkilerin üretim alanı toplam alanın %65'ini oluşturmaktadır (Tablo 3).

Tablo 3. Tunceli İli Tarım Alanlarının Dağılışı (dekar) (1995-2024)

Yıllar	Meyveler, İçecek ve Baharat Bitkileri Alanı	Nadas Alanı	Sebze Alanı	Tahıllar ve Diğer Bitkisel Ürünlerin Alanı
1995	21.500	289.710	7.430	442.420
1996	21.500	258.170	8.390	415.910
1997	22.180	334.590	17.770	428300
1998	19.420	296.420	12.050	286.510
1999	21.990	287.390	6.920	291.270
2000	18.570	287.390	5.730	297.850
2001	20.090	287.390	5.730	301.790
2002	14.790	124.820	4.660	367.990
2003	14.460	121.720	4.630	357.650
2004	13.860	201.700	4.910	380.020
2005	17.390	304.310	5.520	389.220
2006	15.579	307.364	10.979	394.385
2007	10.987	108.435	5.535	329.582
2008	17.257	489.480	6.013	337.647
2009	17.663	142.988	5.812	395.001
2010	19.381	137.290	3.393	367.306
2011	21.394	167.103	4.091	338.535
2012	21.887	190.214	4.425	345.702
2013	22.023	268.682	4.351	322.027
2014	22.306	273.547	4.053	318.005
2015	22.306	319.007	4.064	304.547
2016	22.337	284.384	4.341	281.090
2017	22.586	186.151	4.573	288.971
2018	23.202	193.329	4.557	288.434
2019	23.839	157.347	4.718	296.080
2020	26.711	158.407	5.227	293.690
2021	26.891	152.337	4.584	298.270
2022	27.008	146.492	4.569	290.756
2023	29.281	129.529	4.342	297.371
2024	18.702	109.913	4.505	253.699

Not. TUİK, Bitkisel Üretim İstatistikleri, 2026.

Nadaslı tarım, arazinin bir yıl dinlendirilmesi işlemi olarak uygulanmakta, kurak geçen toprağın çok fazla suya ihtiyaç duyduğu zamanlarda boş bırakılan tarım topraklarında bir yıl su birikmesini sağlamaktadır. İklime bağlı olarak yağışın az ve sulamanın kısıtlı olduğu topraklarda toprağın aynı zamanda besin ve mineral bakımından zenginleşmesi sağlanmaktadır (Doğan, 2020, s.125). İlde 2024 yılında 109.913 dekar alan nadasa bırakılmıştır. Toplam alanın %28'i nadasa ayrılan tarım alanlarından oluşmaktadır. Bu durum ilin tarım alanlarının kuraklığa maruz kaldığını göstermektedir (Tablo 3).

Tablo 4. Tunceli İli İlçelerinin Tarım Alanlarının Dağılışı (1995-2024)

Tarım Alanı (Dekar)	Meyveler, İçecek ve Baharat Bitkileri Alanı				Nadas Alanı				Sebze Alanı				Tahıllar ve Diğer Bitkisel Ürünlerin Alanı			
	1995	2005	2015	2024	1995	2005	2015	2024	1995	2005	2015	2024	1995	2005	2015	2024
Çemişgezek	6420	3080	2019	3300	85000	59100	47330	52745	770	70	1228	1338	135020	27960	72381	66440
Hozat	650	1210	1595	4399	30950	26090	79903	2400	40	230	251	307	12770	20470	19657	15540
Mazgirt	2870	1570	2008	2013	66690	60990	33261	3200	2750	290	481	393	114230	118230	71233	68900
Merkez	2730	2030	1544	2225	31000	30000	50008	7500	760	240	621	281	37080	64080	31396	21046
Nazımiye	120	360	285	464	10000	3060	5087	16	250	130	110	208	11360	6460	1138	264
Ovacık	10	230	11005	875	2000	33410	13681	2168	320	230	265	425	18760	29360	37016	14099
Pertek	7910	5090	2.260	3486	62570	40840	89737	41755	2490	3960	610	1162	111000	109620	64382	64115
Pülümür	790	3820	1590	1940	1500	50820	0	129	50	370	498	391	2200	13040	7344	3295
Tunceli	21500	17390	22306	18702	289710	304310	319007	109913	7430	5520	4064	4506	442420	389220	304547	253699

Not. TUİK, Bitkisel Üretim İstatistikleri, 2026.

2024 yılı verilerine göre; meyve, içecek ve baharat bitkileri en fazla Hozat ilçesinde; tahıllar ve diğer bitkisel ürünler ise Mazgirt ilçesinde yoğunlaşmaktadır. Sebze üretimi alanında ise en fazla arazinin bulunduğu ilçe Çemişgezek'tir. Geçmiş yıllarla karşılaştırıldığında, tarımsal alanlarda önemli değişimler gözlemlenmektedir. Örneğin, 2015 yılında Ovacık ilçesinde 11.005 dekar olan meyve, içecek ve baharat bitkileri alanı, 2024'e gelindiğinde 875 dekara gerilemiştir (Tablo 4). Bu düşüş; Çiftçi Kayıt Sistemi'ndeki değişiklikler veya kayıt dışı üretim, iklim koşulları nedeniyle verim alınamayan ürünlerin terk edilmesi, ağaçların yaşlanması, sulama sorunları ve hayvancılık gibi alternatif üretim alanlarına yönelim gibi faktörlerden kaynaklanmış olabilir (Akçalı, 2025). Buna karşın, Nazımiye ilçesinde meyve, içecek ve baharat bitkileri alanı yıllar içinde nispeten artış göstermiş; Hozat'ta ise 1995-2024 döneminde 650 dekar olan alan 4.399 dekara yükselmiştir. Diğer taraftan Mazgirt ve Pertek ilçelerinde 1995'te geniş olan sebze alanları, 2024 yılına kadar daralmıştır (Tablo 4). Genel olarak ilçelere göre tarım alanlarında geçmiş yıllara kıyasla belirgin bir düşüş eğilimi söz konusudur.

2.4.Tarla Bitkileri Üretim Alanlarının Zamansal Değişimi ve Mekânsal Dağılışı

2.4.1. İlde Yetiştirilen Başlıca Tarla Bitkileri

Buğday. Buğday, dünya genelinde geniş alanlarda yetiştirilen ve temel besin kaynaklarından biri olan bir tarla bitkisidir. Buğday bitkisi, başlangıç döneminde bol nem ve düşük sıcaklık, çimlenme aşamasında 5-10 °C sıcaklık ve %60 nem, büyüme döneminde ise 10-15 °C sıcaklık ve %65 nem oranı ile en iyi gelişimi göstermektedir. Kışa dayanıklı olan buğday, yetişme süresi boyunca toplam yaklaşık 2.400 °C sıcaklık ihtiyacını karşıladığında vejetasyon dönemini tamamlamaktadır (Bulut, 2006, s.36). Bitki, alüvyal kıyı topraklarından 1.700-1.800 m yükseltiye sahip platolara ve karasal iklimden serin iklim koşullarına kadar birçok ortamda tarımsal üretim için uygundur (Doğanay ve ark., 2019, s.200). Yetişmesinde yer şekilleri ve toprak gibi arazinin fiziksel özellikleri etkili olur. Düz alanlar istemektedir, arızalı bir topografya buğdayın yetişmesini engellemektedir. Buğday genelde kış ve yaz olarak ayrılmaktadır (Tümertekin & Özgüç, 2020, s.141). Kış buğdayının yaz buğdayına göre verimi daha fazladır. Kış buğdayı uzun bitkilenme devri isteyen ilkbaharda ekilirse sıcak dönemde yetişmeyen bir bitkidir. Coğrafi bakımından en önemli ayrım yumuşak ve sert buğdaylar olarak yapılmaktadır. Yumuşak buğdayların taneleri beyaz, tombul, bazen kesiktir (Tanoğlu, 1968, s.87). İlde buğday çeşitleri arasında en çok ekileni, halkın aşure, köse dedikleri yumuşak buğdaylardır. Ekmeği lezzetli, bulguru artımlı olan aşure, soğuğa dayanıklı olduğundan her yerde ekilebilir. Aşureden daha verimli olan köse, soğuğa fazla

dayanamadığı için her yerde ekilemez. Hozat ve Ovacık arasındaki dağlık alanda dondurma usulü (ekinin ilkbahara kadar kar altında bırakılması) ile veya yazlık olarak ekilmektedir (Sarıbeyoğlu, 1951, s.43).

İlçelere göre; buğday yetiştiriciliği sıcaklık açısından genellikle uygun olmakla birlikte, bazı yıllarda yağış miktarındaki dalgalanmalar bitki gelişimini etkileyebilmektedir. Hasat dönemi bölgelere göre değişiklik göstermekle birlikte genellikle Mayıs-Ağustos arasında 3-5 aylık bir sürede gerçekleşir. Bitkiler tamamen sarardığında ve taneler sertleştiğinde hasat yapılmaktadır. Buğdayın büyük bir kısmı biçerdöverle hasat edilmekte olup, hasat sırasında tanelerin nem oranı %13'ü geçmemelidir.

İlde, buğday üretimi yıllara göre dalgalanmalar göstererek günümüze geldikçe düşmüştür. 1991 yılında 300 binin üzerinde olan ekim alanı 2024'te 100 binin altına düşmüştür. Genel olarak bu düşme tüm ilçelerde gerçekleşirken bazılarında oransal olarak daha fazla gerçekleşmiştir. Örneğin; 1992 yılında Çemişgezek'te 92.620 da olan buğday alanı 2024'te 13.130 da alana düşmüştür. Her ilçenin bulunduğu coğrafi koşullardaki farklılıkların yansıması olarak buğday üretim alanlarının da dağılımında farklılıklar görülmektedir. Nazımiye'de diğer ilçelere göre çok küçük bir alanda (51 da) buğday üretimi yapılmaktadır (Tablo 5).

Tablo 5. Tunceli İli İlçelerinin Yıllara Göre Buğday Ekim Alanları

	Çemişgezek	**Hozat**	**Mazgirt**	**Merkez**	**Nazımiye**	**Ovacık**	**Pertek**	**Pülümür**
1992	92.620	17.240	94.350	34.480	12.800	7.090	84.740	5.710
1996	78.620	7.060	67.170	24.880	7.460	5.570	79.610	-
2000	32.670	2.730	58.430	21.420	3.310	5.160	83.740	100
2004	31.520	13.090	96.980	20.370	3.390	9.700	80.500	2.330
2008	29.403	11.945	68.914	13.783	1.195	9.189	8.729	2.757
2012	25.122	10.304	27.771	7.360	853	6.673	35.769	2.453
2016	17.000	11.250	25.000	6.000	40	6.076	27.800	300
2020	16.740	5.400	35.065	8.705	22	5.870	36.678	270
2024	13.130	6.000	24.300	9.800	51	1.860	36.824	260

Not. TUİK, Bitkisel Üretim İstatistikleri, 2026.

İlçenin yüzölçümü küçüklüğü, tarım alanlarının darlığı, engebeli dağlık topografyası, rakımı ve buna bağlı sıcaklığın düşmesi, uygun yetişme koşullarının oluşmaması buğday üretim alanlarını sınırlandırmıştır. Buna karşılık Pertek ilçesinde buğday üretim alanı diğer ilçelerden daha fazladır. İlin güneyinde baraj gölünün kıyısında yer alan ilçenin, vejetasyon dönemi için buğday bitkisinin ihtiyacı olan sıcaklık koşullarına sahip olması ve eğiminin az olması ve geniş tarım alanlarının olması vb. bu farkın oluşmasındaki nedenlerdendir. Buğday üretim

desenine bakıldığında; ilin güneyinde Pertek, Mazgirt, Çemişgezek ilçelerinde ekim alanları yoğunlaşmış, sırasıyla Merkez, Hozat, Ovacık, Pülümür, Nazımiye ilçelerinde yoğunluk azalmıştır. Pülümür ve Nazımiye'de Pertek ilçesinin toplam alanının %1'inin altında kalmıştır.

Arpa. Soğuğa dayanıklı bir tahıl olan arpa, besi hayvancılığı açısından ilde önemli bir yere sahiptir. Çayır ve meraların uzun yıllar boyunca aşırı ve düzensiz otlatılması ile bazı yıllarda yağışların yetersizliği, arpanın değerini artırmıştır. Arpa için en uygun topraklar; organik maddece zengin, havalanması ve nem tutma kapasitesi uygun, nötr reaksiyonlu alanlardır. İklim açısından ise aşırı soğuk veya sıcak olmayan, nispi nemi yüksek bölgeler arpa yetiştiriciliği için idealdir. Sıcaklığın 0 °C'nin altına düşmediği ve 18-20 °C'yi aşmadığı, nispi nem oranının %70-80 civarında olduğu alanlar arpa üretimi için uygun koşullar sunmaktadır (Vural, 2016, s.37).

Arpa, yetişme devresi kısa olduğundan yüksek alanlarda buğdaya göre daha çok ekilebilmektedir. Bölgede en çok ekileni kılıç denilen iki sıralı olanıdır. Bu arpa, diğer çeşitlerinin tersine susuz topraklarda iyi yetişebilmektedir. Kılıçtan başka siyah ve altıkıran denilen çeşitler ekilmektedir. Sulu yerleri seven bu arpalardan siyah arpa soğuğa dayanıklı olduğundan güzün ekilir (Sarıbeyoğlu, 1951, s.43).

İlde, arpa üretimi yıllar içinde dalgalı bir seyir izlemiştir. 1991-1994 döneminde yaklaşık 100 bin dekar alanda üretim yapılmıştır (Tablo 6). Yıllara göre buğdaya kıyasla üretim alanı genellikle daha düşük kalmakla birlikte 2023-2024 yıllarında arpa üretimi buğdayı geçmiştir. Ancak verimlilik açısından buğday, daha yüksek üretim sağlayabilmektedir. Hem arpa hem de buğdayın ilde öne çıkan tahıl ürünleri olması, Tunceli'nin iklim ve toprak koşullarına uygunluğundan kaynaklanmaktadır.

Tablo 6. Tunceli İli İlçelerinin Yıllara Göre Arpa Ekim Alanları

	Hozat	**Mazgirt**	**Merkez**	**Nazımiye**	**Ovacık**	**Pertek**	**Pülümür**	**Çemişgezek**
1992	2.750	24.000	9.800	9.000	500	27.240	150	50.000
1996	990	16.850	5.940	3.960	240	19.820	-	44.600
2000	800	8.000	6.000	2.700	200	21.000	-	18.500
2004	3.520	20.110	8.040	2.710	750	20.110	400	19.100
2008	2.247	22.467	7.190	359	674	3.415	449	32.353
2012	2.500	21.500	5.000	80	723	28.000	300	35.000
2016	2.450	24.500	3.200	15	63	21.811	400	35.000
2020	1.842	20.140	6.547	20	18	19.674	221	36.387
2024	1.750	35.000	6.000	71	213	22.370	210	44.640

Not. TUİK, Bitkisel Üretim İstatistikleri, 2026.

Buğday üretimi gibi arpa üretimi de ilçelere göre farklılıklar göstermektedir. Çemişgezek ilçesinin arpa ekim alanı 44.640 da, Mazgirt'in 35.000 da'dır. Üçüncü sırada ise 22.370 da ile Pertek gelmektedir (Tablo 6). Genel olarak tahıl üretim alanları ilin güneyinde yoğunlaşmıştır.

Fasulye. Tunceli ilinde fasulye hem kuru hem de taze olarak yetiştirilmektedir. Anavatanı Güney Amerika olan fasulye, ülkemizde de yaygın olarak üretilen önemli baklagillerden biridir ve B1, B2, A ile C vitaminlerini içermektedir. Fasulye tohumları 15-20 °C'de çimlenir; 15 °C'nin altında çimlenme yavaşlar, 10 °C'nin altı ve 35 °C'nin üzerindeki sıcaklıklarda ise çimlenme çok az ya da hiç gerçekleşmez. Optimum sıcaklık ve nem koşullarında bitki çıkışı genellikle 7-10 gün içinde tamamlanır. Fasulye, tınlı ve pH'ı 7-8 olan, tuzluluk veya alkali problemi olmayan verimli topraklarda iyi yetişir ve çinko elementine yüksek gereksinim duyar (Keleş, 2015).

Kuru fasulye üretimi, 2023 yılına kadar genel olarak artış gösterirken, 2024'te yaklaşık %80 oranında keskin bir düşüş yaşamıştır (Tablo 7). Bu düşüşün nedenleri arasında iklim koşullarındaki düzensizlik, üretim girdilerinin yüksek maliyeti, devlet desteklerindeki azalma, pazardaki ekonomik getirinin giderleri karşılamaması ve üreticilerin alternatif ürünlere yönelmesi sayılabilir. Fasulye üretimi yapan ancak yüksek girdi maliyetleri nedeniyle üretimden vazgeçen çiftçilerin çoğu hayvancılığa yönelerek yem bitkisi üretimine geçmiştir. Kuru fasulye ve nohut, özellikle Ovacık ilçesinde son yıllarda pazar açısından bilinirliği artan ürünler arasında yer almakta olup, üretilen fasulyeler boyut ve aroma bakımından özgün özellikler göstermektedir. Buna karşın taze fasulye üretim alanında benzer bir azalma görülmemiştir (Akçalı, 2025).

Çemişgezek ilçesinin kuzeyi şiddetli kıvrımlardan oluşan engebeli bir topografya göstermektedir. Tarlalar bu alanlarda susuz olduğundan fasulye gibi su isteyen ürünlerden ziyade tahıl üretimi fazladır. Ovacık ilçesi; Munzur sıradağları ile çevrili bir ovadan oluşmakta, batıdan doğuya, kuzeyden güneye hafif eğimle alçalmaktadır. Ova derelerin getirdiği unsurlarla tektonik çukurların dolmasından oluşmuştur. Fasulye yetiştiriciliği, ovanın batısında fazla olmak üzere ilçenin her tarafında yapılmaktadır. Havaçor deresi ve onun kollarıyla kolayca sulanabilen ovanın batısı, fasulye ekimine en uygun alanlardır (Sarıbeyoğlu, 1951, s.57).

Tablo 7. Tunceli İli İlçelerinin Yıllara Göre Kuru Fasulye Ekim Alanları

	Hozat	Merkez	Nazımiye	Ovacık	Pülümür	Çemişgezek	Mazgirt
1992	20	220	150	4.300	700	600	300
1996	20	250	100	4.100	10	450	-
2000	20	150	60	4.250	40	-	10
2004	300	170	-	5.490	1.250	-	-
2008	200	13	8	11.000	1.500	-	-
2012	130	25	-	11.200	1.500	-	-
2016	138	20	-	11.000	1.000	-	-
2020	350	98	-	19.200	400	-	-
2024	350	40	-	4.011	420	-	-

Not. TUİK, Bitkisel Üretim İstatistikleri, 2026.

Tablo 8. Tunceli İli İlçelerinin Yıllara Göre Taze Fasulye Ekim Alanları

	Hozat	Mazgirt	Merkez	Nazımiye	Ovacık	Pertek	Pülümür	Çemişgezek
1992	-	250	120	50	30	70	40	100
1996	10	160	80	20	40	220	30	60
2000	10	30	30	10	120	180	10	70
2004	30	30	40	10	120	200	120	-
2008	50	-	17	30	120	35	150	50
2012	100	-	40	25	125	10	150	35
2016	110	-	35	20	125	10	150	5
2020	68	-	145	22	170	12	150	5
2024	50	-	50	31	200	16	140	4

Not. TUİK, Bitkisel Üretim İstatistikleri, 2026.

Yıllara göre gerçekleşen kuru fasulye üretimi taze fasulyeden fazla olmakla birlikte, 2024 yılı hariç artış eğilimi göstermiştir. Diğer ürünlere nazaran 2008 yılından önceki alan miktarı, 2008'den sonraya göre daha azdır. Kuru fasulye üretimi özellikle 2016 yılından itibaren üretim alanını genişletmiştir. Bunun en önemli nedeni ise pazarının artmış olmasıdır. Kuru fasulyenin Nazımiye, Çemişgezek ve Mazgirt ilçelerinde kayıt altına alınan hiç üretim alanı bulunmamaktadır. Çok az miktarda Hozat, Pülümür ve Merkez ilçelerinde bulunan üretim alanının büyük çoğunluğu (%83) Ovacık ilçesinde yer almaktadır.

Nohut. Yaygın olarak yetiştirilen nohutun %18-31 oranında bitkisel proteini bulunur ve çinko, B6, E ile C vitaminleri bakımından zengin bir besin kaynağıdır. Nohutun çimlenmesi 15 °C'de başlasa da en uygun çimlenme sıcaklığı 20 °C'dir; bazı çeşitler 12 °C'ye kadar dayanabilir. Vejetatif gelişimin erken dönemlerinde ideal sıcaklık gece 21-24 °C, gündüz 29-32 °C iken, çiçeklenme ve sonraki gelişme döneminde gece 18-21 °C, gündüz 26-29 °C aralığında değişmektedir. Toprak bakımından fazla seçici olmayan nohut, su tutan veya kumlu topraklarda iyi yetişmemekte, iyi drene edilmiş toprakları tercih etmektedir. Kireçli topraklar, sert taneler oluşmasına ve fazla kalsiyum nedeniyle pişme kalitesinin düşmesine yol açabilir. Toprak pH'ının genellikle 6,0-9,0 arasında olması uygundur (Vural, 2016, s.27).

İlde, nohutun üretim alanı yıllar içinde dalgalı bir seyir izlemiştir. 1991 yılında 45.090 dekar alanda 4.173 ton nohut üretilmiş, 1997'ye kadar sürekli azalmış ve 1998'de 6.080 dekar alana düşmüştür. Takip eden yıllarda üretim miktarında dalgalanmalar gözlemlenmiş, 2017'den itibaren ise nohut üretiminde belirgin bir artış görülmüştür. Özellikle 2018'de üretim, 2017 yılının yaklaşık iki katına ulaşmıştır (Tablo 9). Bu artışta, 2017 yılında Bakanlık Bitkisel Üretim Genel Müdürlüğü İyi Tarım Uygulamaları ve Organik Tarım Daire Başkanlığı tarafından başlatılan Organik Nohut Yetiştiriciliği projesinin etkisi büyüktür; 2018'de 820 dekar alanda organik üretim yapılmıştır. Ayrıca nohuta yönelik talebin artması ve kooperatifleşme çabaları üretimin yükselmesinde etkili olmuştur (Akçalı, 2025). Son yıllarda geçmişteki önemini kaybetmiş olan nohut üretimi yeniden ön plana çıkarılmaya çalışılmaktadır. 2024 yılı verilerine göre en fazla Hozat, Pertek, Çemişgezek ilçelerinde üretilmektedir. Ancak ürün Ovacık ilçesi ile tanınmıştır.

Tablo 9. Tunceli İli İlçelerinin Yıllara Göre Nohut Ekim Alanları

	Hozat	**Mazgirt**	**Merkez**	**Nazımiye**	**Ovacık**	**Pertek**	**Çemişgezek**
1992	1.250	18.250	960	-	380	4.100	17.000
1996	160	9.000	750	-	250	2.700	10.000
2000	160	700	550	-	150	2.700	3.000
2004	170	700	550	10	300	3.000	1.800
2008	200	700	421	7	-	310	600
2012	200	200	450	-	275	1.500	500
2016	247	140	400	-	400	800	500
2020	3.600	473	419	-	2.367	2.455	990
2024	5.000	700	200	-	600	2.560	1.300

Not. TUİK, Bitkisel Üretim İstatistikleri, 2026.

Yüksek rakımda soğuk iklime dayanıklı doğal yöntemlerle üretilen Tunceli nohutu, diğer nohutlara göre daha küçük ve yuvarlak, kendine has aromaya, ince kabuklu bir yapıya sahip ve çabuk pişen bir türdür. İlin tarımsal ürün pazarında önemli bir yere sahiptir. Üretim alanları yaygın değildir,yine de kuru fasulyeye kıyasla tek bir ilçede yoğunlaşmamıştır, Nazımiye hariç diğer tüm ilçelerde üretim alanı bulunmaktadır.

Mercimek. Mercimek, her mevsim bulunabilen ve insan beslenmesinde önemli bir yere sahip bir baklagildir. Kurak bölgelerde tahıllarla ekim nöbetine girerek üreticiye ek gelir sağlamasının yanı sıra, sap ve samanları hayvan beslenmesinde değerlendirilmektedir. Düşük sıcaklıklara dayanıklı olması nedeniyle yemeklik dane mercimek kışlık ekim için uygundur. En uygun çimlenme sıcaklığı 18-25 °C olup, günlük ortalama 24 °C, bitkinin yetişmesi açısından ideal sıcaklıktır. Kırmızı mercimek genellikle kışlık ekilmektedir. Toprak açısından havadar ve sıcak alanları tercih eden mercimek, pH değeri 5,5-6,5 olan topraklarda iyi gelişir. Yetiştirilen alanlarda pH'ı düşürmek ve organik maddeyi artırmak için organik ve kükürtlü gübrelerin kullanılması önerilmektedir (Vural, 2016, s.11). Tahıllarda olduğu gibi mercimek, bezelye ve nohut gibi ürünler başta olmak üzere ülkemiz pek çok baklagilin anavatanıdır. Özellikle son yıllarda tohum ıslahı ile birlikte baklagil üretiminde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Yazlık ve kışlık ekime uygun çeşitlerin geliştirilmesinin yanı sıra münavebe sistemi sayesinde kayda değer üretim artışı olmuştur (Doğan, 2020, s.127)

İlde mercimek, yalnızca belirli bölgelerde yetiştirilebilmektedir. Üretim alanı 1991-1996 döneminde yüksek seviyede iken, 1997-2000 arasında düşüş göstermiş; 2010 ve 2011 yıllarında tekrar azalmış, 2012-2014 yıllarında ise artış kaydedilmiştir (Tablo 10). Bu durum, mercimek üretiminin dönemsel olarak dalgalı bir seyir izlediğini göstermektedir. 2015 yılından sonra üretim alanlarında belirgin bir değişim gözlenmemiştir. İlin coğrafi konumu ve fiziki özellikleri, çevre illerde yaygın olarak üretilen bazı ürünlerin Tunceli'de de az miktarda yetişmesine imkân tanımaktadır.

Tablo 10. Tunceli İli İlçelerinin Yıllara Göre Mercimek Ekim Alanları

	Merkez	Çemişgezek	Mazgirt
1992	330	400	1.700
1996	80	200	1.200
2000	-	500	30
2004	-	2.800	-
2008	3	1.100	-
2012	-	10.000	-
2016	-	3.500	-
2020	-	2.000	-
2024	-	2.000	-

Not. TUİK, Bitkisel Üretim İstatistikleri, 2026.

İlde, mercimek üretimi gerçekleştiren ilçeler; Merkez, Çemişgezek ve Mazgirt'tir. Ancak 2000'li yıllardan sonra tek üretim alanı bulunan ilçe Çemişgezek olmuştur.

Fiğ, Yonca ve Korunga. Fiğ, ince gövdeli, bol yapraklı ve tek yıllık bir baklagil yem bitkisi olup, kuru ve yeşil ot olarak hayvan beslenmesinde kullanılmaktadır. Yüksek protein içeriği sayesinde yeşil gübre olarak değerlendirilebilmesi, toprağın verimliliğini artırması ve kıraç alanlarda nadasa girme özelliği fiğin önemli avantajları arasındadır. Tek başına yetiştirilebildiği gibi buğday, arpa, yulaf veya tritikale ile karışık ekimlerde de kullanılabilir. Toprak verimliliğini artırmasının yanı sıra erozyon kontrolüne de katkı sağlamaktadır. Yem bitkileri arasında en yaygın yetiştirilen fiğ türleri arasında adi fiğ, macar fiğ, tüylü fiğ ve koca fiğ yer almaktadır (Vural, 2016, s.238).

İlde, 2013 yılına kadar kayıtlarda yalnızca "fiğ" olarak geçen ürün, 2014'ten itibaren "adi fiğ" olarak kayıt altına alınmıştır. 2014-2018 yılları arasında 40.000 dekarın üzerinde ekim alanına sahip olan fiğ, sonraki yıllarda azalmış ve 2023'te 28.796 dekar olan üretim alanı, 2024'te 11.309 dekara düşmüştür (Tablo 11). Bu hızlı düşüşün sebepleri arasında, Tarım Bakanlığı'nın uyguladığı desteklerde temel desteğin devam etmesi ancak 2023-2024 yıllarında yem bitkileri için sabit katsayı ile ödeme yapılması ve 2025'te planlı üretim kapsamına alınmadıkça ilave desteğin bulunmaması çiftçilerde desteklerin yetersiz olacağı algısını yaratmış olabilir. Ayrıca fiğ adı altında ekim yapıldığı halde fiğ üretilmeyen arazilerin kayıt altına alınmaması da düşüşe katkı sağlamış olabilir. Bunun yanında iklim koşulları, girdi maliyetleri, iş gücü kaybı ve alternatif ürünlere yönelme gibi etkenler de üretimdeki azalmaya yol açmış olabilir (Akçalı, 2025).

Tablo 11. Tunceli İli İlçelerinin Yıllara Göre Fiğ Ekim Alanları

		Hozat	Mazgirt	Merkez	Nazımiye	Ovacık	Pertek	Pülümür	Çemişgezek
Fiğ (Yeşilot)	2004	730	-	1.840	-	1.930	390	1.450	4.250
	2008	4.000	10.000	33.000	3.600	4.000	2.300	2.982	14.000
	2012	6.277	21.002	12.070	362	4.225	181	3.018	3.621
Fiğ (Adi) (Yeşil Ot)	2016	1.700	17.800	12.000	350	3.850	500	1.000	4.000
	2020	650	18.500	4.100	-	900	1.076	400	3.000
	2024	350	1.500	4.000	3	800	1.771	385	2.500
Fiğ (Macar) (Yeşil Ot)	2020	-	-	35	-	-	-	-	-
	2024	-	-	40	-	-	-	-	-
Fiğ Tohumu-Dekar	2004	400	1.190	-	-	-	-	-	190
	2008	1.000	1.200	-	-	2.000	-	-	-
	2012	48	6.035	-	-	2.112	604	-	5.432

Not. TUİK, Bitkisel Üretim İstatistikleri, 2026.

2024 yılı verilerine göre, ilde fiğ üretim alanının en fazla olduğu ilçeler; Merkez ve Çemişgezek'tir. Daha sonra sırasıyla; Pertek, Mazgirt, Ovacık, Pülümür, Hozat ve Nazımiye ilçeleri gelmektedir. Nazımiye ilçesinde yok denecek kadar az bir alanda üretim yapılmaktadır. Mazgirt'in fiğ üretim alanı 2020 yılında ilin fiğ üretim alanının %64'ünü oluştururken, 2024'te %13'e düşmüştür (Tablo 11).

Yonca ve korunga, et ve süt üretimini artırmada önemli rol oynayan başlıca yem bitkilerindendir. Yonca; protein, mineral madde ve vitaminler açısından zengin olup yüksek beslenme değerine sahiptir. Baklagil, bir bitki olması nedeniyle toprağın verimliliğini de artırır. Çoğunlukla sulama yapılarak her yerde yetiştirilebilen yonca, çok yapraklı bir yem bitkisi olarak yaprak ve dallarıyla süt hayvanları, damızlık hayvanlar ve kümes hayvanları için değerli bir yem kaynağıdır. Derin kök sistemi sayesinde kuraklığa dayanıklı olan yonca, yıllık 350-450 mm yağış alan bölgelerde sulamaya gerek duymadan yetişebilir; sulama yapılması durumunda verimliliği artmaktadır. Verimli toprakları seven bitkinin en uygun toprak pH'ı 7-8 olup, aşırı tuzlu alanlarda yetişmesi uygun değildir (Vural, 2016, s.248).

Tablo 12. Tunceli İli İlçelerinin Yıllara Göre Yonca Ekim Alanları

	Hozat	Mazgirt	Merkez	Nazımiye	Ovacık	Pertek	Pülümür	Çemişgezek
1992	1.250	1.560	1.180	150	3.300	850	2.420	450
1996	1.360	1.050	2.140	190	5.050	80	1.660	260
2000	250	1.000	1.900	250	5.500	100	2.000	200
2004	310	880	1.670	90	6.590	90	2.810	220
2008	400	1.000	380	165	7.500	-	650	150
2012	1.026	37	604	109	11.105	181	845	296
2016	1.000	180	400	110	12.000	150	1.300	350
2020	330	65	800	20	15.300	230	900	430
2024	300	200	420	48	4.900	310	970	250

Not. TUİK, Bitkisel Üretim İstatistikleri, 2026.

Yonca üretimi 2010 yılından itibaren artış göstermiş ancak 2024'te azalma görülmüştür; özellikle sulu tarım yapılan alanlarda tercih edilmektedir. Korunga üretimi ise 2018-2021 yıllarında 10.000 dekarın üzerine çıkmış, son üç yılda üretim miktarı azalmıştır (Tablo 13).

Tablo 13. Tunceli İli İlçelerinin Yıllara Göre Korunga Ekim Alanları

	Hozat	Mazgirt	Merkez	Nazımiye	Ovacık	Pertek	Pülümür	Çemişgezek
1992	750	500	300	30	480	430	1.700	650
1996	150	370	200	-	560	40	720	200
2000	-	400	170	-	600	30	1.000	100
2004	50		180	-	1.000	20	1.740	150
2008	100	100	14	-	1.000	-	350	80
2012	3.138	121	36	60	2.173	-	845	604
2016	2.700	350	40	55	2.550	-	1.500	700
2020	2.800	430	600	22	5.480	-	1.100	500
2024	1.750	40	400	91	1.700	-	1.050	350

Not. TUİK, Bitkisel Üretim İstatistikleri, 2026.

Yonca, hayvancılıkta önemli yem bitkilerinden olup sulamanın daha fazla yapılabildiği alanlarda daha geniş yer kaplamaktadır. İlde; en fazla Ovacık ilçesinde bulunan üretim alanı, Munzur Nehri'nin menderes yaptığı vadi tabanlarındaki verimli ve sulak topraklarda yoğunlaşmıştır. Buna karşılık sulamanın az yükseltinin fazla olduğu Nazımiye ilçesinde üretim alanı en azdır. Korunga üretim alanı ise Hozat, Ovacık ve Pülümür ilçelerinde yoğunlaşmıştır.

3. Sonuç

Tunceli ili, bitkisel üretim faaliyetleri fiziki ve beşerî faktörlerin etkisiyle şekillenmiş, ilçeler arasında belirgin farklılıklar gösteren bir yapıya sahiptir. İlin sahip olduğu topografya ve iklim koşulları tahıl ve yem bitkileri gibi tarla bitkilerine uygun üretim alanlarının oluşmasını sağlamıştır. Ayrıca çiftçiler tarafından da düşük riskli ürünler olduğu için tarımsal üretimde yoğun olarak tercih edilmiştir. Aynı zamanda hayvancılık faaliyetlerinde kullanımları önemini daha da arttırmıştır. Üretimde gerçekleşen dalgalanmalar destekleme politikalarındaki değişiklikler, girdi maliyetlerindeki artışlar, pazar sorunları, bitkisel üretimle uğraşan nüfusun azalması, dönemsel hava durumu şartları ve göç gibi nedenlerden kaynaklanmıştır.

İlçeler arasında farklılıklar gözlenmekle birlikte hem doğal koşullar hem de çiftçilerin tercih ettikleri ürünler doğrultusunda bir üretim deseni oluşmuştur. İlçe bazında bakıldığında gruplandırmalar yapmak mümkündür. Örneğin; Ovacık ilçesinde fasulye, nohut gibi baklagiller ve yem bitkileri öne çıkmıştır. İlçedeki su kaynaklarına yakın ve alüvyal verimli toprakların bulunduğu alanlar ürünleri üretmek için uygun ortamı sağlamıştır. Buna karşın Pülümür ve Nazımiye gibi ilçelerde ürün çeşitliliği ve üretim alanı sınırlı olup, üretim yapan çiftçi sayısı ve ürün miktarları da düşüktür. Bu ilçelerde arazinin engebeli yapısı ve sulama imkanlarının kısıtlı olması üretim alanlarını daraltmıştır. Ayrıca kuru tarıma dayalı üretim, düşük yağışlı yıllarda üretim riskini artırmaktadır.

Tahıllar içinde buğday ve arpa il genelinde en fazla üretim alanlarına sahip olan, özellikle Çemişgezek, Pertek ve Mazgirt ilçelerinde yoğunlaşmış tarla bitkileridir. Baklagiller içerisinde fiğ, nohut ve fasulye önemli yer tutmaktadır. Ovacık ilçesi fasulye; Hozat, Pertek ve Çemişgezek ilçeleri ise nohut üretim alanında ön plana çıkmıştır.

Genel olarak ilde tarla bitkilerinin üretim alanları alçak ve düz arazilerde yoğunlaşırken, yamaç ve yüksek platolarda üretim alanları sınırlıdır. İlin güneyine doğru üretim alanları genişlerken kuzeyine doğru daralmaktadır. Akarsular tarafından yarılmış vadilerin kenarlarında tarıma elverişli alanlarda yapılan sınırlı üretim çoğunlukla baklagillerden oluşmuştur. İlin engebeli topografyası üretime uygun tarım alanlarını kısıtladığından ilde genel olarak zengin bir üretim faaliyetinden bahsetmek mümkün değildir. Sınırlı alanlarda gerçekleşen faaliyetler verimli olmadığından üretim pazara çok yansımamakta, özellikle hayvancılık faaliyetlerini karşılamak için kullanıldığından dışa bağımlılığı arttırmaktadır.

Kaynakça

Akbulak, C. (2017). Kırsal kalkınma potansiyeli bakımından Kara Menderes Havzası'nın (Çanakkale) coğrafi özellikleri. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5(40), 14-38.

Akçalı, Y. (2025). Tunceli ilinin tarım coğrafyası [Yayımlanmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi.

Bakırcı, M. (2003). Kırsal Türkiye: Tarihsel gelişim, sorunlar ve kırsal kalkınma yaklaşımları. Coğrafya Dergisi, (11), 75-96.

Balcı Akova, S. (2019). Tarım coğrafyası. M. Doğan & Ö. Sertkaya Doğan (Ed.), Beşerî ve ekonomik coğrafya (ss. 197-284). Pegem Akademi.

Bulut, İ. (2006). Genel tarım bilgileri ve tarımın coğrafi esasları (Ziraat coğrafyası). Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.

Doğan, M. (2005). Türkiye ziraatinde makineleşme: Traktör ve biçerdöverin etkileri. İstanbul Üniversitesi Coğrafya Bölümü Dergisi, (14), 66-75.

Doğan, M. (2020). Türkiye'de tarım hayvancılık ve ormancılık. S. Doğanay & M. Alım (Ed.), Türkiye'nin beşerî ve ekonomik coğrafyası (ss. 111-165). Pegem Akademi.

Doğanay, H. & Coşkun, O. (2020). Tarım coğrafyası (5. bs.). Pegem Akademi.

Doğanay, H. & Özdemir, Ü., & Şahin, İ. F. (2019). Genel beşerî ekonomik coğrafya (10. bs.). Pegem Akademi.

Durmuş, E. & Çağlıyan, A. (2009). Tunceli ilinde yaylacılık. Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları, 84-102.

Esen, D. & Avcı, V. (2017). Tunceli ilinde topografik faktörlere göre (yükselti, eğim, bakı) yerleşmelerin ve nüfusun dağılışı. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 10(51), 376-389.

Güner, B. (2025). Tunceli. Ü. Bekdemir (Ed.) Türkiye'de kentleşme ve kentler (1. Baskı, ss.975-986). Pegem Akademi.

Keleş, D. (2015). Fasulye yetiştiriciliği. T.C. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Alata Bahçe Kültürleri Araştırma Enstitüsü.

Kırboğa, O. & Bostan, H. (2022). Tunceli'nin tarımsal yapısı ve organik tarım avantajları. International Social Sciences Studies Journal, 8(105), 4437-4447.

Sarıbeyoğlu, M. (1951). Aşağı Murat Bölgesi'nin beşerî coğrafyası. Anıl Matbaası.

Tanoğlu, A. (1968). Ziraat hayatı-ziraat tarihine bir bakış ve orta iklim memleketlerinde ziraat (2. bs.) İstanbul Matbaası.

Tunceli İl Tarım ve Orman Müdürlüğü. (2025). Tarımsal üretim verileri (2022-2025) [Yayınlanmamış idari veri seti].

Tümertekin, E. & Özgüç, N. (2020). Ekonomik coğrafya-küreselleşme ve kalkınma (17. bs.). Çantay Kitabevi.

Türkiye İstatistik Kurumu. (2026). Bitkisel üretim istatistik verileri, 1991-2025. [Veri Seti]. https://biruni.tuik.gov.tr/medas/

Vural, M. (2016). Tarla bitkileri tarımı. Elif Matbaası.

53. BÖLÜM

TÜRK KÜLTÜR COĞRAFYASINDA YÖN KAVRAMI VE YÖNLER

Prof. Dr. Murat TANRIKULU - Çankırı Karatekin Üniversitesi
ORCID No: 0000-0003-1384-5152

Özet

Yön, insanın belli bir noktaya göre konumunu belirlemesidir ve yeryüzünde var olduğu günden bugüne belki de ilk başvurduğu ve kullandığı, daha doğru bir ifadeyle kullanmak zorunda olduğu kavramlardan biridir. Öyle ki bu kavramın ve buna bağlı alt bileşenlerin insan yaşamından çıkarılması büyük bir boşluk oluşturacaktır. Coğrafya ve uygarlık tarihi yazılamayacak, göçler anlamlandırılamayacak, konum, yol ve menziller izah edilemeyecek, inanç sistemleri üzerinden yüklenen istikamet gibi yan anlamlar kaybolacak ve genel anlamda insan yaşamında bir karmaşa ortaya çıkacaktır. Bu anlamda yön kavramı ve uygulamaları olmadan, insan için günlük faaliyetler dahi yürütemez hale gelecektir. Dile getirilen bu nedenlerle en ilkel zaman ve toplumlardan en uygar toplumlara kadar yönle ilgili uygulamaların olduğu görülür. Çalışmanın amacını da özünde coğrafi bir kavram olan ve coğrafi bilgiyle açıklanabilecek yön kavramının önemine vurgu yapmak, bununla birlikte uygarlık tarihinde derin izler bırakan Türk ulusunun yönlerle ilgili uygulamalarına eğilmek oluşturmaktadır. Yöntem olarak doküman analizine başvurulmuş ve yorumlamalarda hermeneutikten yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Kültür, Türk kültürü, yön*

1. Giriş

Coğrafi bir kavram olan yön aynı zamanda etimolojik olarak Türkçedir. Coğrafi Terimler Sözlüğü'ne göre Yön: çevren adını da verdiğimiz ufkun[1] dört noktası. Doğu, batı, kuzey, güney. Buna göre doğu, bulunduğumuz yerin çevren üzerinde gündüz-gece eşitliği sırasında Güneş'in doğduğu yerdir. Batı, çevren üzerinde Güneş'in battığı yerdir. Böylece doğu ve batı birer yöndür. Bu durumda doğu yönü sağ yana alınırsa çevrende ön taraf kuzey, arka taraf ise güney olur. İşte doğu, batı, kuzey, güney olarak adlandırılan bu dört yöne ana yönler denir. Ana yönler, Güneş'in Yer etrafında görünüşte yürüyüşü ile belli olur. Bu da Yer'in kendi ekseni çevresindeki gerçek hareketinden yani dönüşünden doğmuş bir olaydır. Ana yönlerden sonra ikinci derecede yönler de vardır ki bunlara ara yönler adı verilir (Erinç, 1985, s. 14-15). Ana yönlerden faydalanılarak çevren üzerimde altmış dört ara yön tayin edilebilir. Türk Dil Kurumu Sözlüğü'ne göre; Yön, belli bir noktaya göre olan yer, taraf anlamına gelebildiği gibi bir şeyin belli bir noktaya baktığı yan, veçhe anlamlarına da gelir. Ayrıca bir yere gitmek için izlenen yol, cihet, istikamet ve tutulacak, izlenecek yol gibi farklı anlamları da taşımaktadır (URL 1). Günümüz Türkçesinde yön sözcüğüyle türetilmiş çok sayıda kavram vardır. Yöntem, yöneylem, yönerge bunlardan bazılarıdır.

Bir ulus, kadim geçmişinde iz bırakmış ve topluma mal olmuş uygulamalara anlam yüklerken çok çeşitli yol ve yöntemlere başvurur. Bu yol ve yöntemlerden biri kavramsallaştırmadır. İnsan var olduğu günden beri yaşamındaki somut ve soyut, bilinen ve bilinmeyen, görünen ve görünmeyen *şey*lere bunu yapmakta, anlam yüklemekte, kavramsallaştırmakta ve gerekçelendirmektedir. Böylece geçmişten günümüze yaşamında yer eden *şey*leri önem sırasına göre derecelendirmektedir (Tanrıkulu, 2025, s. 163). Yön de bu kavramsallaştırma örneklerinden biridir. Aslında kavram olarak yön, kültürel uygulamalar içinde kendine yer bulur ve kültür ise somut ve soyut değerlerden oluşur. Eroğlu'na göre kültür öğelerinin somut kısmı; üretim teknikleri, yol ve bina inşaatları, evlerin tefrişatı, kılık ve kıyafet biçimleri, ulaşım araçları, köprü, baraj ve benzeri inşa faaliyetlerinde görünür kılınmaktadır (Eroğlu, 2010, s. 163).

Soyut kültürel değerleri ise kültürel bütünlük içinde, ulusun toplumsal, sosyal ve ruhsal gereksinimlerini karşılamaya yönelik olanlar oluşturmaktadır. Bu değerler, somut kültürel değerlerin değişimine odaklı olarak üretilen inanç, bilgi ve davranış kuralları gibi değerler bütününü oluşturur. Soyut kültür, özünde üç öğe-

1 Ufuk, engin denizde, geniş bir ovada ya da dağın doruğunda bulunan birinin çevresine bakarak gördüğü, gök ile yerin birleşir gibi görünen çemberimsi bölümüdür. Ya da gök kubbesinin yerle birleşmiş gibi görünen ve bir çeşit sınır olan çembere çevren (ufuk, horizon) denir.

den oluşur. Bunlardan ilki; insan davranışlarını toplumsal değerler ile uyumunu sağlamak amacıyla geliştirilen örgütlenme biçimleri, yasa, yönetmelik, gelenek ve görenekler ile inanç sistemleri gibi yazılı olan veya olmayan kurallardır. İkincisi; bu kurallara göre geliştirilen davranışlardır. Üçüncüsü ise, kültürün fenomonolojisini oluşturan simgeler, göstergeler, sloganlar, bayrak, rozet, afiş, yön ve bunlara atfedilen renkleridir. Böylece somut ve soyut kültürel değerler bütüncül ve sanatsal bir görünüş kazanır. Bu bütüncül yapı da *töre*yi oluşturur.

2. Yöntem

Çalışmada yöntem olarak doküman analizinden yararlanılmıştır. Doküman analizi, herhangi bir çalışmada gerekli olan yazılı ve basılı her türden kaynağın incelenmesi ve amaç doğrultusunda değerlendirilmesi işlemlerinden oluşmaktadır. Konunun bütüncül bir yaklaşımla yorumlanması aşamasında ise hermeneutik esas alınmıştır. Hermeneutik, geçmişi Helenistik döneme kadar uzanan ve sosyal bilimlerde anlamayla birlikte yorumu öne çıkartan bir yöntemdir (Fırıncıoğulları, 2016: 37-38). Hermeneutik bağlamında belli bir dönemi ve kültürü anlamak için yazılı yapıtların lâfzî ya da görünüşteki anlamını ortaya çıkarmak, yeterli olmaz. Ayrıca, sözcüklerin belli bir dönem ya da çağın sahip olduğu manevi hayat veya kültürel boyutu altında kazandıkları anlamı da gün ışığına çıkarmak gerekir; bu yapıldığı zaman ancak, söz konusu anlamlar sayesinde o dönem ya da çağa egemen olan tinsellik kavranabilir. Bu anlamları açığa çıkaracak olan yöntem de, bir tür anlama ve yorumlama sanatı olarak hermeneutiktir (Cevizci, 2005, s. 829).

3. Bulgular

1. Kadim Türklerde Yön

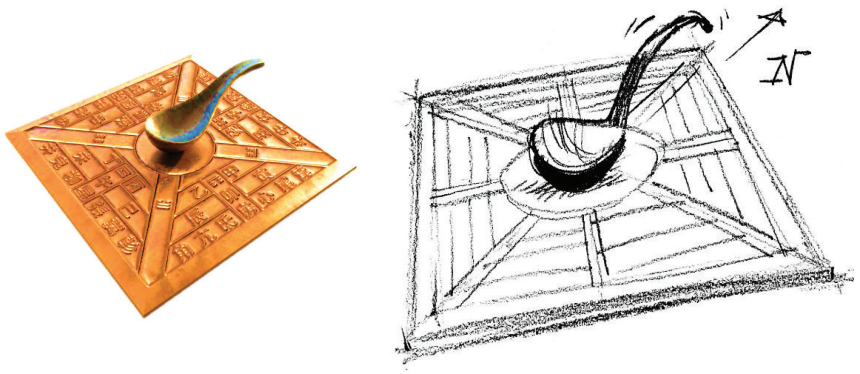
Türkleri kadim tarihlerinde yaşam tarzları itibariyle üç guruba ayırmak mümkündür, Bunlar; göçebeler, konar-göçerler (yarı göçebeler) ve yerleşik (kentli) Türklerdir. İlkleri bozkır kültürünün vazgeçilmez hayvancılığı ile meşgul iken, ikinciler hayvancılık yanında topraklarını ekip biçerek kendilerine yeter bir ekonomik özerklik kazanmışlardır. Üçüncüler ise kentlerde yaşıyor olup imalat, ticaret, sanat ve zanaatkârlık yanında toprakla da ilgilenmişlerdir. Türklerin bu gün bile kırsalda hayvancılık ile tarımı bir arada yaptıkları, kent ve kasabalarda da esnaflık, ticaret ile tarımı bir arada yürüttükleri göz önüne alınırsa, tarihte getirdikleri kazanımlarının önemli rol oynadığını kabullenmek gerekir.

Bu denli farklı yaşam formlarına sahip olan Türkler; göçebe ya da yarı göçebe olarak milyonlarca kilometrekareyi bulan Türkistan bozkırlarında at, koyun ve keçi sürülerini otlatırken, yerleşik olarak kent, kasaba ve obalar arasında ulaşım ve ticareti sağlarken, ordular yürütürken, fetihlerde bulunurken, akınlar düzenlerken, belki de bunlardan daha önemlisi, teşkilatlı bir devlet olarak yönlerini nasıl belirliyorlardı? Milattan önceki zamanlarda yön belirlemede yalnızca kadim gözlem ve deneyime dayalı geleneksel yöntemleri mi kullanıyorlardı yoksa icadı yine milattan önce birinci ve ikinci yüzyıl arası olarak kabul edilen pusula gibi nispeten gelişmiş alet ve edevattan da yararlanıyorlar mıydı?

Dile getirilen sorulara verilecek en doğru yanıt her ikisini de kullanıyorlardı biçiminde olmalıdır. Zira doğayla iç içe yaşayan bir ulus olarak Türkler, geniş bozkırlarda yönlerini gözlem ve deneyimleriyle kolayca bulabiliyorlardı. Bunun için günümüzde de kullanılan Güneş'in doğuş ve batışını takip ederek doğu ve batıyı belirlemek, buna bağlı olarak kuzey ve güneyi tayin etmek yeterliydi. Ayrıca bu kaçırılmışsa gün ışığında cisimlerin farklı mevsimlerde gölge boylarını takip ederek de yönlerini belirleyebiliyorlardı. Ormanlık alanlarda boylu ağaçların gövdelerinin kabaca kuzeye bakan kesimlerinin nemlilik nedeniyle yosunlu, güneye bakan kesimlerinin ise nem azlığından yosunsuz olması yön tayininde kullanılıyordu. Benzer durum açık alanlardaki kaya yüzeylerinde de işe yarıyordu. Tepelik alanlarda kuzey ve güney yamaçların yine nem farkından dolayı farklı yoğunlukta ve türde bitki örtüsü barındırması, karıncaların yuva çıkışının kuzey yönüne yığınak yapmaları, mevsimlik hayvan göçleri de kuzey ve güneyin belirlenmesinde yararlanılan bilgiler arasındaydı. Geceleri ise Ay'ın doğuş ve batışı takip edilebildiği gibi Çulpan (Çoban/Kutup, Demirkazık) Yıldızı'nın gözlemlenmesi yine yönlerin belirlenmesinde kullanılan yöntemlerdendi. Bu yol ve yöntemler küçük yaşlardan itibaren her Türk çocuğuna özenle öğretilir ve deneyimle pekiştirilirdi. İyi bir alp; yakın dövüş, binicilik, kılıç, kargı, ok ve yay kullanmada ustalaştığı gibi yön tayini ve iz sürmede de ustalaşmalıydı. Bunlar günlük yaşamda işe yarayan uygulamalardı. Ancak Türkler özünde, ilerde bahsedileceği gibi astronomik gözlemlere dayalı, bilimsel temeli olan uygulamalarla da yönlerini belirliyorlardı. Bu gözlemler yukarıda sayılan gelenekselleşmiş yön belirleme yöntemlerinin de kaynağıydı. Güneş'in yıl içindeki hareketleri, gece ve gündüzün eşit olduğu gün-tün eşitliği (ılım, ekinoks 21 Mart-23 Eylül) ile yaz ve kış gündönümleri (solstis 21 Aralık- 21 Haziran) bu iş için kullandıkları bilgiler arasındaydı. Güneş yılını esas alınarak hazırladıkları 12 hayvanlı Türk takvimini kullanıyorlardı. Bütün bunlar sözü edildiği gibi derin bir astronomik ve coğrafi bilgi gerektirmekteydi.

Türkistan'ın kadim kentlerinde yerleşik olarak yaşayan Türkler, ilk zamanlardan itibaren yön belirlemede pusula da kullanmış olmalıdır. Pusula, MÖ 220'lerde

Çinliler tarafından icat edilmiş ve muhtemeldir ki yine Çin'de kullanılmıştır. Başlangıçta Feng Shui öğretisine göre enerjinin doğru akması ve iyi şans getirmesi için bina ana kapılarının kuzey, kuzeydoğu ya da doğu ve batı yönlerine bakışı ile uğurlu güneyi tespit etmek amacıyla kullanılan bu pusulalar, yassı bir levhanın üzerinde bulunan kaşık biçimli mıknatıs taşından oluşuyordu. Kaşığın sapı her zaman kuzeyi işaret ediyordu (Şekil 1).

Şekil 1. Antik Çin pusulasının orjinali ve kuzeyin gösterildiği temsili çizimi (URL 2).

Çinliler tarafından bilinen ve kullanılan pusulanın Türkler tarafından dönem itibarıyla bilinmediğini ve kullanılmadığını ileri sürmek anlamlı bir tez olmayacaktır. Zira binlerce yıl boyunca Çin ile askeri, siyasi, ticari ve kültürel ilişkiler içinde olan bir ulusun Çin'deki herhangi bir gelişme ya da icattan haberinin olmaması ve bundan yararlanmaması neredeyse olanaksızdır. Kaldı ki Çin, yüzyıllar boyunca Türk kökenli olduğu bilinen hanedanlar tarafından da yönetilmiştir.[2] Diğer yandan özellikle VIII. yüzyılla birlikte daha gelişmiş ibreli pusulaların İslam ülkelerine ve Batı'ya ulaştırılmasında Çinli, Hintli, Arap tüccar ve denizcilerle birlikte Türklerin de katkılarının büyük olduğu muhakkaktır.

Türkler, dört ana yönü böylece belirledikten sonra, bu yönleri ve yön merkezini de renklerle ifade etmişlerdir. Buna göre; kuzey siyah, güney kırmızı, doğu, Güneş'in doğduğu yön olması nedeniyle mavi ve batı da ak renkle temsil edilmiştir. Ayrıca renk ve yön anlam kombinasyonu farklı anlamları da üzerinde taşımaktadır. Örneğin siyah, kuzey yanında Karadeniz, kış, su, soğuk, gece, yas; ak renk batı yanında Akdeniz, akşam, güz, saf, temiz, geyik, bakir, atlar ve adalet; mavi renk, doğu yanında Gök Tanrı, ağaç, yeşil, Güneş, huzur, bayrak, bahar, sabah, demir, ırmak, mavi boncuk, çakır, iyi ruhlar ve dağlar; güney, kırmızı renk yanın-

2 Bkz: Şatuo Türkleri, Tang Hanedanlığı, Çhou (Çu) Hanedanlığı, Silla Hanedanlığı, Kubilay Hanlığı

da şüphe, alazlama, albastı, kızıl, Kızıldeniz, yaz, yükseklik, öğle zamanı ve ateş anlamlarına gelmektedir (Tanrıkulu, 2024, s. 336).

Türklerin kadim renk ve yön kültürü içinde doğu, Güneş'in doğduğu yön olması nedeniyle her zaman kutlu yön olarak kabul görmüş, Tengri'nin ve göğün rengi olan maviyle sembolleştirilmiştir. Kültürümüzde derin anlamları olan Hayat ya da Gök Ağacı da geçmişi geleceğe bağlayarak yaşamın sürekliliğini temsil etmiştir. Geleneksel Türk anlayışına göre Hayat ağacı, Dünya'yı, göğün göbeği (orta noktası) olarak kabul edilen, sonraki satırlarda tekrar değinilecek olan Demir-Kazık Yıldızı'na ve öte-âleme bağlayan, dalları vasıtasıyla şamanlara yeryüzünden yüksek âlemlere yolculuk yapma olanağı sağlayan bir ağaçtır ki buna Demir Ağaç da denir. Demir ağaç, bir adı da gök renk ya da turkuaz olan mavinin yüzlerce tonunu üzerinde taşır. Bu açıklama, kutlu doğunun rengi olan; evrenin yaratılışını konu edinen *Yaratılış* ve Türklerin Atası Oğuz Kağan'ın yaşamını anlatan destanlarda sıkça kullanılan, mavi-yeşil renklerin tüm açılımlarını yansıtan turkuaz taşının ve renginin sevilerek kullanılmasını da anlamlı kılmaktadır (Tanrıkulu, 2024, s. 348-349).

Şaman inancına göre, *koyu mavi* doğuyu, *kızıl* (kırmızı) güneyi, *beyaz* batıyı, *siyah* ise kuzeyi simgeliyordu (Ziyai, 2007, s. 46-47). Hun imparatoru Mete'nin Çin imparatorunu kuşatırken *beyaz* atların hepsinin Batı yönünde; *Mavi* (kır) atların doğuda; *siyah* atların kuzeyde; *kırmızı* yani doru atların ise güneyde yer aldığını ve ordunun at renklerine göre düzenlendiğini görürüz (Ögel, 1991, s. 177). Buna göre; Hunlarda "Dinî değeri çok yüksek olan kır atlar, doğuyu sembolize ederken batıyı, boz atlar güneyi, doru atlar ve kuzeyi de yağız atlar sembolize etmektedir" (Özkan, 2002, s. 430).

MÖ 206-MS 221 yılları arasında yaşayan Han zamanından beri Çinliler; doğu, batı, güney ve kuzey karşılığı olarak *mavi/yeşil, ak, kızıl, kara* renklerini kullanmışlardır. Buna sonradan toprak unsuru *orta* kavramının ifadesi için *sarı/yaldız* rengini eklemişler ve bu sistemi *Wu-lun* (beş dolaşanlar) olarak adlandırmışlardır (Gabain, 1968, s. 107). Bu kozmik görüş, kültürel etkileşimin tipik bir örneği olarak, Türklerden öğrenilmiş olmalıdır. Türklerde yön ve renk kavramı, Nerimanoğlu (1996)'nun verdiği bilgilerden yararlanarak hazırlanan bir tablo ile aşağıdaki biçimde gösterilebilir (Tablo 1).

Tabloya göre içerisinde Türk adının geçtiği ilk Türk devleti olan Göktürklerde *kuzey-kara*, *güney-kızıl* (al), *doğu-gök* (yeşil) ve *batı-ak*'tır (Genç, 1996, s. 41; Genç, 1997, s. 5). Göktürk (Köktürk) ve Ötüken Uygur Kağanlığı yazıtlarında geçen *Ak Sub, Ak Termel, Kara Sub, Kara Yotulkan, Kök Öng* ve *Yaşıl Ögüz* birer ırmak adıdır. *Kara Köl* ise bir gölün adıdır (User, 2009, s. 143, 144, 146, 147). Yine

Altay dağları çevresindeki ırmaklardan bazılarının adları; *Ak-Buura, Aksuğ, Karasuğ, Kızılsuğ'dur. Bazı dağların ise Kara Kurum, Karadağ, Kızıldağ, Gök Dağ, Gökçe Dağ, Akdağ, Akkaya, Boz Dağ, Ak-Boz, Ala Dağ, Kızıldağ, Kızılkaya, Or Tağ, Kür Tağ* gibi adlar taşıdıklarını ve bu adların mitolojiyle de uygunluk gösterdiğini görürüz (İnan, 1987, s. 50, Ögel 1995, s. 430, 446). Aynı biçimde Göktürklerle alakalı Çin yıllıkları, kağan çadırının Ötüken Ormanı'nda olduğunu, kapısının doğuya açıldığını bildirmektedir (Ahmetbeyoğlu ve Şen, 2018, s. 49).

Tablo 1. XI. Yüzyıla Kadar Türklerde Yönler ve Renkleri

	Kuzey	**Güney**	**Doğu**	**Batı**
Hunlar	Kara	Al	Kır (Boz)	Ak
Köktürkler	Yağız (Konur)	Doru (Koyu-Boz)	Kır-Boz	Ak
Uygurlar	Kara	Kırmızı	Kök-Yeşil (Mavi)	Ak

S. Küçük'ten (2010).

Türklerin İslamlaşma sürecinde tekrar değinilecek olan Göktürklerden burada söz edilmişken, Türk dil ve kültür tarihinin Bengü Taşları Orhun Yazıtlarından da söz etmek ve yönlerin nasıl işlendiğine bakmak yerinde olacaktır. Toker, burada kullanılan yön adlarının çağdaş Türkçe ve lehçelerine uymadığı görüşündedir. Türkiye Türkçesinde ana yönlere doğu, batı, kuzey, güney adı verilirken Tatarcada sırasıyla köncığış, könbatış, tönyak, könyak; Türkmencede ise gündoğar, günbatar, günorta ve Demirkazık adları kullanılmaktadır (Toker, 2016, s. 2). Göktürkçedeki biçimllerine bakıldığında çağdaş Türk lehçelerinde kullanılan şekillerden farklı oldukları göze çarpmaktadır: İlgerü (doğu), öñre (doğu), *kirü* (batı), *kidin* (batı), *kisre* (batı), *biri* (güney), *ḳurı* (batı), *ḳurıdın* (batı), *yırı* (kuzey), *yırıdın* (kuzey)" vb. (User, 2009, s. 227-233; Toker, 2016, s. 2). Toker (2016), Göktürkçede, Çağdaş Türk lehçelerine göre daha fazla yön bildiren kelimenin bulunmasının nedenini, bu kelimelerin coğrafi yön belirtmekten daha çok arka, ön, yan, sağ ve sol gibi yer bildirmeleridir biçiminde açıklamaktadır. O'na göre Göktürkçede kullanılan ve yukarıda adları geçen yön kelimelerinin bugün kullanılmamasının nedeni de günümüzde bu kelimeler yerine coğrafi yön bildiren yeni kelimelerin ortaya çıkmaları olmalıdır (s.2). Ancak Toker'in iddiasının aksine ilgeru, önre, kiru, kisre gibi yukarıda verilen örneklerde kullanılan ve gizli bir yön eki olan ra, re, rı, ri, ru, rü ekleri, günümüz Türkçesinde de kullanılmaktadır. Taş (dış)'tan taşra, uc-üc (uzak, ıssız)'ten ücra, geri-geru, ileri-ileru bu kullanımların örnekleri arasındadır. Diğer yandan her ne kadar bu ek ve kelimeler ifade edildiği gibi burada yer bildiriyor olsalar da özünde istikamet, yani yön bildirmede de kullanıldıkları, daha doğru bir anlatımla kullanılabilir oldukları açıktır.

2. Oğuz Kağan Destanı'nda Yön

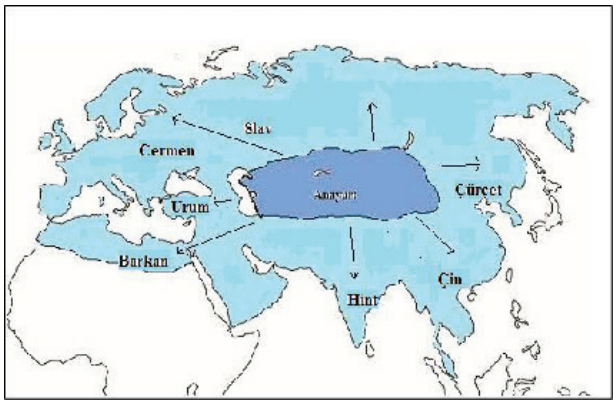
Türkler, önceki satırlarda değinildiği üzere yönleri kutsallık ölçeğine göre de sıralamıştır. Bu sıralama en güzel şekliyle Türk devlet yapılanmasında ve Oğuz Kağan Destanı'nda görülür. Türk ulusunun binlerce yılı bulan uzun, renkli ve hareketli geçmişi, köklü bir destan geleneğine sahip olmasını sağlamıştır. Bu geleneğin en önemli ürünlerinden biri Oğuz Kağan Destanı'dır. Burada destanın keşfi ve günümüze ulaşana kadar geçirdiği aşamaları okurun bilgisine sunmak konunun anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. Oğuz Kağan Destanı'nın Milattan önceki yüzyıllara ait olduğu kesin olarak bilinmekle birlikte hangi yüzyıla ait olduğu konusu belirsizliğini korumaktadır. Oğuz Kağan Destanı'nın biri Uygurca, diğeri de Farsça olmak üzere, iki farklı yazılı nüshası vardır. Uygurca Destan, Milattan sonra XIV. yüzyılda Uygur alfabesiyle yazıya geçirilirmiştir. Bu nüsha manzum ve ünik (tek, eşi olmayan)'tir. Nüsha Paris Bibliyotheque National'de muhafaza edilmektedir. Nüshanın baş ve son bölümleri eksiktir. Farsça destan, Reşîd-üd Dîn tarafından kaleme alınmıştır.[3] Oğuz Kağan Destanı'nın Uygur Türkçesiyle yazılmış nüshası üzerindeki ilk çalışmalar Wilhelm Radloff'un XIX yüzyılın ortalarındaki araştırmalarıyla başlamıştır.[4] Radloff, 1864'den sonra Orta Asya'da Türkler arasında yaşamıştır. 1890 yılında Oğuz Kağan Destanı'nı tıpkıbasım olarak basmış, 1891 yılında bunun Almanca tercümesini yapmıştır. Aynı konuda Almanların çalışması Alman Türkolog Bang ile başlar. Bang tarafından "Oğuznâme" 1935'te Almanca olarak yayınlandı. Atatürk'ün girişimleriyle aynı yıl Türkiye'ye davet edilen Bang, 33 yaşında iken İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne profesör olarak tayin edildi. Bundan bir sene sonra da Almanca yayının Türkçe çevirisi yapıldı (Tanrıkulu, 2017, s. 5910).

Uygurca destanda zikredilen Oğuz Kağan'ın faaliyetleri, hâkimiyet düşüncesi ve ortaya koyduğu töre asırlarca Türk toplumunun zihninde yer bulmuştur. Zira destanda Oğuz Kağan, yaptığı evlilikler sonrası altı erkek çocuk sahibi olmuş ve ölümünden önce hâkimiyet hakkını oğulları arasında paylaştırmıştı. Bu durum destanda şu şekilde nakledilir. "*Oğuz çocukları; Kün, Ay ve Yultuz, doğu tarafına sizler gidin –dedi. Kök, Tağ ve Tengiz, sizler de batı tarafına gidin dedi. Kün, Ay ve Yultuz çok av ve çok kuş avladıktan sonra yolda bir altın yay buldular; onu aldılar ve*

3 Reşîd-üd Dîn Fazlullah, XIV. asırda yaşamış, Câmî-üt Tevârih isimli üç ciltlik bir "Dünya Tarihi" kaleme almıştır. İlhanlı Devleti'nde vezirlik de yapan Reşîd-üd Dîn, bu dönemin önemli simalarındandır. Kendisini çekemeyenlerin gayretleri sonucu 1318'de katledilmiştir.

4 Vasili Vasilyeviç Radlof veya Wilhelm Radloff (1837-1918), Türk dünyasını değişik yönleriyle araştıran, onları gün ışığına çıkararak Türkoloji tarihinde yeni bir devir açan ve 81 yıllık uzun ömrünün 60 yılını bu çalışmalara adamış Alman asıllı bir Rus Türkolog'dur.

babalarına verdiler. Oğuz Kağan sevindi, güldü, yayı üçe böldü ve; Ey büyük (oğullarım), yay sizlerin olsun; yay gibi okları göğe kadar atın dedi. Kök, Tağ ve Tengiz çok av ve çok kuş avladıktan sonra, yolda üç gümüş ok buldular; aldılar ve babalarına verdiler. Oğuz Kağan sevindi, güldü, okları üçe üleştirdi ve; ey küçük oğullarım oklar sizlerin olsun. Yay oku attı; sizler de ok gibi olun –dedi Oğuz kağan büyük kurultay topladı. Maiyetini ve halkını çağırttı. Oğuz Kağan'ın sağ yanına Bozok'lar oturdu: sol yanda Üçoklar" oturdu" (Bang ve Rahmeti, 1936, s. 31-33).

Şekil 2. Oğuz Kağan'ın sefer düzenlediği alanlar ve yönler (Tanrıkulu)

Oğuz'un ilk üç oğlunu ifadede edildiği gibi doğu yönüne göndermesi ve bu oğulların altın yayı bulmaları, Türklerin doğuyu batıya ve yay'ı ok'a göre üstün gördüğünün de işaretidir. Türklerin kadim renk ve yön kültürü içinde doğu, Güneş'in doğduğu yön olması nedeniyle her zaman kutlu yön olarak kabul görmüş, Tengri'nin ve göğün rengi olan maviyle sembolleştirilmiştir (Tanrıkulu, 2024, s. 348). Bu nedenlerle Türk tarihi boyunca Doğu yönü, Batı yönüne göre üstün tutulmuştur. Türk devletlerinde genel olarak, esas halk kitleleri ve devletlerin merkezi doğu tarafında bulunmaktaydı. Destan dışında Türklerde doğunun üstünlüğünü doğrulayan Çin kaynakları da vardır. Türklerin eski dini ile alakalı bilgi bulunan en önemli Çin kaynakları *"Wei shu"* ve *"Sui shu"* yıllıklarıdır. Wei shu'da doğuyla ilgili bilgiler: "Doğu ülkesine hürmet alameti olarak Han'ın otağına doğu tarafından girerler." biçimindedir (Güngör, 2002, s. 26). Ögel de; Türklerin Güneş ve Ay'a ayrı bir ehemmiyeti bildirmekte ve bu iki gök cisminin Hunlardan itibaren Türk dini inançlarında önem arz ettiğini belirtmektedir. Ögel'e göre; Kağanlar tahtlarında daima doğuya dönük bir vaziyette otururlar ve otağlarını da doğuya açılacak şekilde kurarlardı (Ögel, 2011, s. 699).

Güneş ve Ay'ın Türkler için öneminden söz etmişken Ön Türklerden itibaren Türklerin genel olarak astronomik gözlemler yaptıkları, göksel görüngülere

(fenomenlere) adlar verdikleri ve bunu bir takvime bağladıkları da bilinen bir durumdur. Türklerin bazı gök cisimlerine verdikleri adlar; Güneş, Gök, Kun; Ay, Ay; Jupiter (Müşteri) Ongon; Mars (Merih), Ot Yultuz (Ateş Yıldızı), Bakır Sokumu, Körüd; Satürn (Zuhal), Sekentir, Sorıg Orugulug (Sarı Bayrak); Venüs (Zühre), Erlig, Yakutlarda Çabu Hanım, Buyrutlarda ise Sol Ben Hanım; Kutup Yıldızı, Altun Kazguk (Altın Kazık), Temur kazguk, Sibiryalı Türklerde Çivi Yıldızı, Gök Çivisi; Antores, Sin; Süreyya Takım Yıldızı; Ülker ve Büyük Ayı Takım Yıldızı, Yitiken'dir. Bu semavi cisimlerin içerisinde şüphesiz en önemli olanı Altun veya Temur Kazgug olarak adlandırılan ve gökyüzünün kutbu, merkezi sayılan yıldız, Kutup Yıldızı'dır. Kozmoloji ile toplumsal hayatı sıkı sıkıya birbirine bağlayan eski Türkler, Kutup Yıldızı'nı Gök Tanrı'nın sarayı olarak merkezde düşünmüş ve gökyüzünü dördü dört yönde ve diğer dördü de ara yönlerde olmak üzere dokuz saraya bölmüşlerdir (Esin, 2006, s. 43).

3. Türklerin İslam'ı Kabulünden Sonra Yön

Yeni bir din ya da medeniyetin kabulü, bir ulusun inanç, düşünce ve yaşayış tarzında hiç kuşkusuz büyük değişiklikler meydana getirir. Türkler tarihleri boyunca, çeşitli nedenlerle birkaç defa din ve buna bağlı olarak uygarlık değiştirmiş bir ulustur. Şüphesiz Türklerin tarihindeki en büyük değişim Müslüman olmalarıdır. Türklerin Müslüman olması Türk ve insanlık tarihinin en büyük olaylarından biridir. Türklerin Müslüman olup İslâm uygarlığına dâhil olması, Türk kavimlerini ve Türk tarihinin akışını önemli ölçüde etkilemiş ve belirlemiştir. Ayrıca Türkler, İslâmiyet'in kabulü ile yeni bir ruh ve kuvvet kazanmıştır. Genel olarak VII. yüzyılda başlayan Türklerin İslamlaşma süreci XIV. yüzyıla kadar sürmüştür. Ancak en yoğun İslamlaşma X. ve XI. yüzyılda yaşanmıştır (Biçer, 2018, s. 100-101). Burada Türklerin İslamiyet'i din olarak seçmelerinde, yaşanan sürece kısaca bakmak konuyu daha anlaşılır kılacak ve yön kavramın nereden nereye geldiğini de anlamamızı kolaylaştıracaktır.

Hz. Muhammed (sas), (571-632) ile birlikte İslamiyet ile tanışan ve Asr-ı Saadetle ile güçlü bir devlet kuran Araplar, Emeviler döneminde yeni dini yaymak için dört bir yana seferlere başlamışlardı. Bu seferlerden biri Sasanilerin ve Türklerin yaşadığı İran ve Türkistan'a doğru, kuzey ve kuzeydoğu yönündeydi. 635 yılında Kadisiye, 641 yılında da Nihavend Savaşı ile İran Sasani Devleti'ni yıkarak Kafkaslara ve daha kuzeye yürüyen Arap ordularıyla Türklerin ilk karşılaşmaları, başlangıçta sınır çarpışmaları ölçüsünde kaldı ve iki taraf da birbirine karşı üstünlük sağlayamadı. Bunda; 552'de kurulan Göktürk Kağanlığı'nın siyasi nedenlerle 582'de Doğu ve batı Göktürk kağanlıkları olarak ikiye bölünmüş olması ve istikrarsızlık etkiliydi. 630 yılına gelindiğinde Doğu Göktürk Kağanlığı yıkılmıştı,

Batı Göktürk kağanlığı ise derin bir buhran içindeydi. Kafkas Dağlarının kuzeyinde Göktürklerin devamı olarak ortaya çıkan Hazar Devleti de henüz kuruluş safhamdaydı. Bu aşamada Arap orduları bazı Türk kentlerini ele geçirseler ve hatta Emevilerin Horasan Valisi Kuteybe b. Müslim (669-715) zamanında Talkan'da 712 yılında ve ondan sonra Horasan'a vali olarak atanan Yezid b. Mühelleb (670-722) zamanında Cürcan'da 715 yılında katliamlar yapsalar da Türkistan'ı ele geçirmediler ve Batı Türkistan'da sıkışıp kaldılar.[5]

552'de Bumin Kağan önderliğinde kurulan I. Göktürk Devleti; iç çekişmeler, taht kavgaları ve Çin'in entrikaları nedeniyle 630 yılında yıkılmış ve Türk toprakları Çin egemenliğine girmişti. Türkler, 682 yılında Kutluk (İlteriş) Kağan önderliğinde Çin'e isyan ederek bağımsızlıklarını kazandılar ve 744 yılına kadar devam edecek olan İkinci Göktürk (Kutluk) Devleti'ni kurdular. Kutluk Kağan 691 yılında öldü ve yerine küçük kardeşi Kapgan (Fatih - 692-716) kağan oldu. Kapgan Kağan zamanında Türkler yeniden Batı Türkistan'ının büyük bir kısmı üzerinde hâkimiyet kurdular. Hatta Tonyukuk, İnel Kağan ve Köl-tigin komutasında ilerleyen bir Göktürk ordusu, Seyhun nehrini aşarak, Maveraünnehir'e doğru yürüyüşe geçti. Göktürk ordusu bu seferinde, Türklerin *"Demirkapı,"* İranlıların *"Deri Ahenın"* adını verdikleri Buzgala (Oğlak) geçidine kadar ilerledi (712) (Barthold, 1981, s. 179). Göktürk beyleri bu seferlerinde, başında Kuteybe'nin bulunduğu Arap İslâm ordusu ile karşılaşmadı. Bu sırada Kuteybe, kışı geçirmek üzere Horasan'ın merkezi Merv kentinde bulunuyordu. Maveraünnehir'deki hâkimiyetini kolay kazanılmış zaferler üzerine kurmuş olan Kuteybe, böylece gerçek bir Türk ordusu ile karşılaşmaktan kurtulmuş oldu (Koca, 1997, s. 266).

Göktürklerin On-Ok boyuna mensup olan Türgişler, 658 yılında Göktürk Devleti'inin yıkılışıyla bağımsızlıklarını ilan etmiş ve I. Türgiş Devleti'ni kurmuşlar, ancak 682 yılında II. Göktürk Devleti'ne katılmak zorunda kalmışlardı. 717 yılında Suluk Çor (Sulu Han) liderliğinde Göktürklere karşı yeniden ayaklanarak II. Türgiş (Türkeş) Devleti'ni kurdular. Bu arada Emevi orduları Türkistan'daki karışıklıklardan yararlanarak ilerlemeye çalışıyordu. Emeviler, 724 yılında Semerkant yakınlarında Kül Çor komutasındaki Türgiş ordusuyla karşılaştılar ve yenilerek Türkistan'ın büyük bölümünden çekildiler. Türgiş ve Emevi mücadeleleri devam ederken Sulu'nun ölümünden sonra Türgiş Kağanlığı, Sarı ve Kara Türgişler olarak ikiye ayrılarak güç kaybetti (737). Kısa süre sonra da Göktürk Devletinin yıkılışı (742) ve Göktürklerin yerini alan, Karluk ve Uygurlar tarafından kurulan Uygur Devleti'nin ise bütünüyle Orta Asya'ya hâkim olamaması, hâkimiyet için Çin'in doğudan, Arapların da batıdan harekete geçmelerine yol açtı. Bugünkü Almaata Kenti yakınlarında Talaş Nehri kıyısında, Arap ve Çin orduları karşı karşıya gel-

5 Bkz, Talkan ve Curcan katliamları

diler. Savaş beş gün sürdü. Son gün Karluk Türklerinin Arap ordusunun yanında yer alması, savaşın kaderini tayin etti: Çin ordusu yenildi (751). Talaş Savaşı'nın Arapların galibiyetiyle sonuçlanması, hem İslâm hem de Türk tarihi bakımından önemli gelişmelere yol açtı: Her şeyden önce bu savaş, Türkistan'ın kaderini tayin etti; batıya doğru olan Çin'in ilerleyişini durdurdu; Türkistan'daki İslamlaşmanın yolunu açtı (Koca, 1997, s. 267).

Türklerin İslâm dinine girişleri, Türkler ile Arapların ilk karşılaşmaları sırasında başladı ve kesintiye uğramadan devam etti. Türkler önce tek tek, sonra gruplar halinde İslâm dinine girdiler. Tek tek veya küçük gruplar halinde Müslüman olan Türkler, sızma yoluyla İslâm ülkelerine girerek, kendilerini İslâm devletinin hizmetine de sundular. Bunu kitleler halinde İslamlaşmalar takip etti. Kitleler halinde İslamlaşmanın en çarpıcı örneklerinden biri Talas Savaşı'nda Arapların yanında yer alan ve savaşın kazanılmasında büyük katkıları olan Karluk boyunun İslamiyet'i kabul etmesidir (Koca, 1997, s. 266). Zaman zaman bağımsız hakanlıklar kuran, Çin ve Araplarla mücadele eden Karluklar, aynı zamanda diğer Türk boylarıyla birlikte hareket ederek birçok Türk devletinin kuruluşunda yer almış ve önemli görevler üstlenmişlerdir. Bu devletlerden biri Karahanlı Devleti'dir. Karahanlılar aynı zamanda ilk Müslüman Türk devletidir (842-1212).

Türkler arasında İslamiyet'in yayılmasıyla birlikte Göktürk abc'si terk edilmiş, Arap abc'sine sessiz bir geçiş yaşanmıştır. Bunda Kuran'ın Arap alfabesiyle indirilmiş olması etkili olmuş, bu nedenle Türkler tarafından Arapçaya olmayan bir kutsallık da atfedilmiştir. Artık devletin resmi yazışmalarında Arapça kullanılmaya başlamış; şimal (güney), cenup (kuzey), garp (batı) ve şark (doğu) gibi Arapça yön adları da dilimize girmiştir. Arapçanın, Türkçenin önüne geçmesi dönemin Türk aydınlarını rahatsız etmiş ve onların Araplara, devlete ve halka karşı Türkçeyi savunan, zenginliğini ortaya koyan, milli duyguların ağır bastığı eserler kaleme almasına yol açmıştır. Bu aydınların en bilineni, *Divanu-Lügat-it-Türk (Türkçe Sözlük)* başlıklı eseri kaleme alan Kaşgarlı Mahmud (1008-1102)'tur.

Eser, Karahanlılar döneminin bir aydını olan Mahmud bin Hüseyin bin Muhammed ya da en bilinen adıyla Kâşgarlı Mahmud (El Kaşgari) tarafından 1072'de başlanıp 1074'te tamamlanmıştır. *Divanu-Lügat-it-Türk*'ün ilk sayfasında; Tanrı'ya ve Hz. Muhammed (sas)'e övgü bölümünden hemen sonra, talih güneşinin Türk burcunda doğduğunu, Tanrı'nın Türk kağanlığını gökyüzünün katmanları arasına yerleştirdiğini, onlara Türk adını ve egemenliği verdiğini yazar. Çağının kağanlarını Tanrı'nın Türkler arasından çıkardığını ve ulusları yönetme dizginlerini Türklere vererek bütün insanlığa egemen kıldığını belirtir. Türkleri doğruluğa yönelten Tanrı'nın, Türklerle birlikte olanları, birlikte çalışanları ve onlara katılanları aziz kıldığını, Türkler sayesinde onları isteklerine eriştirdiğini, yağmacıların kötülük-

lerinden onları koruduğunu anlatır. Kaşgarlı Mahmud, Türklerin oklarından korunmak için akıl sahibi olanların, Türklere katılması gerektiğini, en doğrusunun Türklerin gönlünü almak olduğunu, derdini dinletebilmek için onların diliyle konuşmaktan başka çıkar yol bulunmadığını ifade eder. Bu görüşlerini kanıtlamak amacıyla Buharalı ve Nişaburlu iki ayrı imamdan işittiği bir hadisi tanık gösterir. Her iki imam da Hz. Muhammed'in kıyamet belirtilerinden, ahir zamandaki azaplardan ve Oğuz Türklerinin ortaya çıkışından söz ederken "*Türklerin dilini öğreniniz, çünkü onların egemenliği uzun sürecektir*" buyurduğunu kendisine anlatmıştır. Kaşgarlı Mahmud da bu bir sahih hadis ise Türk dilini öğrenmenin Peygamber buyruğu ve dinî bir gereklilik olduğunu ve hadisin sahih olmaması durumunda ise aklın Türk dilini öğrenmeyi buyurduğunu söyler. Müellif bu eseri, Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan'ın Malazgirt Zaferi'nden hemen sonra İslam dünyasında Türklerin, Türklüğün ve Türk dilinin öneminin daha da arttığı bir dönemde Araplara Türkçeyi öğretmek, Türkçenin Arapça kadar zengin dil olduğunu ortaya koymak amacıyla kaleme almıştır. Eserde; Türkçenin söz varlığının gücünü ortaya koymuş ve Türkçe ile Arapça karşılaştırmalar yaparak örnekler vermiştir. Nitekim *Dîvânu Lugâti't-Türk*'ün giriş bölümünde Türk dilinin Arap dili ile birlikte at başı beraber yürüdüklerini ifade etmiş, söz varlığı ile birlikte Türk kültürünün ve uygarlığının da zenginliğini gözler önüne sermiştir (URL-3). Günümüze ulaşmış bulunan eser, İstanbul'un Fatih ilçesinde bulunan Millet Yazma Eserler Müzesi'ndeki Ali Emiri Efendi Koleksiyonu'nda 4189 numaralı kayıt ile muhafaza edilmektedir.

Kaşgarlı Mahmud, eserinde bir dünya haritası da çizmiştir. Bu harita Orta Asya'nın büyük bir kısmını Çin ve Kuzey Afrika'yı içermektedir. Batıda ise Volga Nehri'ni fazla geçmemektedir. Dünya'nın tepsi gibi düz ve yuvarlak kabul edildiği bu dünya haritası, çeşitli ülkelerin birbirlerine göre konumunun belirtildiği bir kroki görünümündedir. O zamanki başkent Balasagun ise haritanın merkezindedir. Haritanın yazılara göre üst tarafı Güneş'in doğduğu yön olan ve Türkler tarafından diğer yönlere göre üstün kabul edilen doğu olarak belirlenmiştir. Kaşgarlı Mahmud, o dönemdeki Türk topluluklarının hangi bölgelerde yaşadığını göstermek amacıyla çizdiği bu haritaya bazı ulusların yaşadığı bölgeleri de ekleyerek bilinen yeryüzünü gösteren bir dünya haritası oluşturmuştur (Şekil 3). Bu haritada yönler, Orhon Yazıtlarında görülen eski Türk geleneklerine göre tayin edilmiştir ve daha önce sözü edilen *Wu-lun* kozmik anlayışına da uygundur (Tanrıkulu, 2023, s. 140).

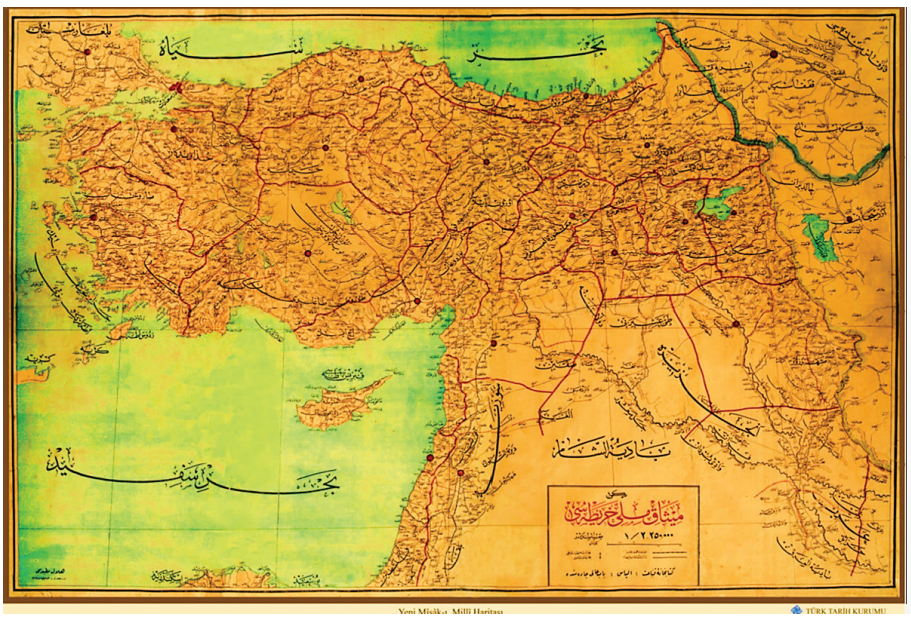

Şekil 3. Kaşgarlı Mahmud'un dünya haritası ve temsili çizimimde yönler (Anonim)

Türklerin önce Gazneliler, devamında ise Büyük Selçuklu Devleti döneminde İran'a egemen olmalarıyla birlikte devlet kademesinde Fars kökenli yöneticilerin ve Farsçanın etkisi artmaya başlamıştır. Bu durum Fars topraklarının yönetimi ve elde tutulması için aynı zamanda bir zorunluluktu. Arap abc'si ile yazılan Farsçada yön adları daha önce dile getirilen Arapça yön adlarıyla aynıydı. Ancak ilerleyen süreçte Türk devletleri adeta üç dilli bir yapıya büründü. Resmi ve edebi yazışmalarda Farsça kullanılırken din ve bilim dilinde Arapça kullanılıyor, saray, ordu ve halkın çoğunluğu ise Türkçe konuşuyordu. Türkler, İ'lâ-yi Kelimetullah ve acuna (dünyaya) hükmetme hedefiyle fetih alanlarını genişleterek İran yanında Arabistan, Mısır, Suriye ve 1071 Malazgirt Zaferiyle birlikte Küçük Asya (*Asia Minor*)'ya egemen oldular. Bu çok dilli durum Anadolu Selçuklu Devleti ve Osmanlı Devleti dönemlerinde gelişerek devam etti. Özellikle Osmanlı Devleti döneminde özgün bir yapıya bürünerek Osmanlıcayı oluşturdu. Osmanlıca, XII. yüzyıldan XX. yüzyılın ilk çeyreğini kapsayan dönem için devletin resmi yazı dili olarak kullanıldı. Arap abc'si ile yazılan Türkçe olarak tanımlansa ve kabul edilse de Türkçe dışında adı geçen dillere ait terkiplerin çokluğu onu ağır bir yazı dili haline getirdi. Bu dönemde yazın dilinde Arapça yön adları kullanılsa da Küçük Asya adını Turcia/Turcomenia yani Türklerin/Türkmenlerin yurdu olarak değiştiren Türkler, yön ve buna bağlı yer adlarında da Türkçeyi kullandılar. Yakın uzak mekân parçalarına ve rüzgârlara; kuzyaka, kuzca, kuzayca, günyaka, güneyce; gündoğusu, günbatısı, kuzeyli, güneyli, batılı, doğulu gibi Türkçe adlar verdiler.

Türklerin kadim tarihlerinde dört ana yönü ve bu yönlerin merkezini renklerle ifade ettiklerine daha önce değinilmişti. Aynı durum Osmanlı Devleti döneminde de devam etmiş olmakla birlikte yazı dili Osmanlıca olduğu için renkler Arapça ve Farsça adlarıyla ya ayrı ayrı ya da karışık terkipler olarak kullanılmıştır. Bunun en güzel örneklerini deniz adlarında görmek mümkündür. Örneğin; güneyde yer alan *Bahr-i Sefid* (Akdeniz), kuzeyde yer alan *Bahr-i Siyah* (Kradeniz), (Şekil 4), *Cezayir-i Bahr-i Sefid* (Adalar Denizi) ve daha güneyde yer aldığı için

Bahr-i Ahmer (Kızıldeniz) gibi deniz adlarının Arapça ve Farsça terkiplerden oluştuğu görülür. Burada bahr, Arapça deniz anlamındadır. Farsça olan sefid ve siyah, Türkçede ak ve karayı ifade ederken ahmer ise Arapçadır ve kızıl rengi ifade eder. Daha önce de dile getirildiği üzere, Türkçede yönlerle bağlantılı olarak ak ve kızıl sıcak ve daha sıcak; kara ise serin, soğuk ve kış anlamlarına da gelir.

Şekil 4. Misak-ı Milli Haritası ve Osmanlıca deniz adları (Anonim)

Osmanlı Türkleri, benzer yaklaşmalarla Balkanlarda fethettikleri Buğdan'ın kuzeyini *Kara Boğdan* olarak adlandırmışlardır. *Gök Deniz* (Hazar Denizi), *Karabağ* gibi isimlendirmelerde de yönlerin renklerle ifade edilmesinin ön plana çıktığı görülür. *Gökçedağ, Gökçeada, Gökçedeniz (Hazar Denizi), Göksu, Gökyaka* gibi coğrafi adlandırmalarda da doğunun rengi olan mavi anlamındaki *gök* kelimesine sıkça başvurulmuştur. Aynı biçimde Türkler doğuda bu isimle adlandırılacak deniz bulunmadığı için büyükçe bir gölün adını *Gökçe Göl (Hazar Denizi)* koymuşlardır (Kafalı, 1996, s. 49). Batının rengi olan beyaz ya da ak rengin de Akçadağ, Akgöl, Akçalı, Akyamaç, Akyaka, Akdağ gibi kullanımları mevcuttur.

Türkiye'de renklerle nitelenen kale, hisar, konak, höyük gibi yer ve köy adları üzerine Başkan tarafından yakın zamanda yapılan bir araştırmada; en fazla *kara* rengin kullanıldığı (2500), bunu *ak* (800), *gök* (400), *sarı* (400), *kızıl* (400) ve *boz* (200) gibi renklerin izlediği tespit edilmiştir. Burada kullanılan; *kara, siyah, ak, beyaz, boz, al, kızıl, pembe, sarı, yeşil, mor* ve *gök* gibi renk adlarının aynı zamanda

adı geçen yerleşim yerlerinin konumu dikkate alındığında yönlerle de bağlantılı olduğu görülmüştür (Başkan, 1970, s. 241-243). Bayraktar tarafından renklerin anlam ve kavram boyutu üzerine yapılan çalışmalardan Küçük'ün naklettiğine göre; Türkiye Türkçesinde 180 yer adında *sarı*, 99 yer adında *boz*, 42 yer adında *kızıl*, 40 yer adında *kır*, 28 yer adında *ak,* 4 yer adında *kırmızı*, 1 yer adında *al* rengin kullanıldığı tespit edilmiştir. Benzer biçimde Küçük, Akar tarafından Muğla'daki yer adlandırmaları üzerine yapılan bir çalışmada da en çok *kara* (353), *kızıl* (153), *ak* (145), *sarı* (61), *boz* (47), *gök* (43), *akça* (38), *ala* (23) gibi renklerin kullanıldığını nakletmektedir. Buna göre Türkçede dağ, tepe, deniz, ırmak, göl ve yerleşim birimlerinin adlandırılmasında genellikle Türkçe renk adları ve bunların temsil ettiği yönler yaygın olarak kullanılmıştır (Küçük, 2010, s. 195-196).

4. Tartışma

Tarih öncesi zamanlardan tarih devirlerine kadar ne yaptığını ve nereye gittiğini bilmeyen bir ulusun varlığını sürdürmesi olanaklı mıdır? Türkler birçok alanda olduğu gibi eğer gelişmiş bir yön bilgisine sahip olmasalardı büyük göç hareketlerine kalkışabilir ve başarılı olabilir miydi? Üç kıtaya seferler düzenleyen ve buralarda devletler kurup devletler yıkan bir ulusun yönünü belirleyen farklı faktörler neler olabilir? Yön ve renk birlikteliğinin amacı nedir? Gibi soruların sorulması ve tartışılması, okurun konuya betimsel yaklaşımını kolaylaştıracağı umulmaktadır.

5. Sonuç

Sonuç olarak, buraya kadar anlatılanlar göstermektedir ki Türkler tarih sahnesine çıktıkları andan itibaren, milyonlarca kilometre kare genişliğindeki öz yurtlarında ister göçebe ister yarı göçebe, yerleşik ve isterse kentli olsun gelişmiş bir yön bilgisine sahiplerdi. Bu durum; at, koyun ve keçi sürülerini otlatmak; oba, kasaba ve kentler arasında iyi işleyen bir ulaşım ağı sağlamak ve ticaret için gerekli olduğu gibi acuna nizam vermek, bu uğurda dört bir yöne seferler düzenlemek, fetihlerde bulunmak, devletler kurmak ve sürdürmek için de gerekliydi. Türkistan üzerinden, Hindistan, Küçük Asya, Kuzey ve Orta Avrupa ile nispeten Afrika üzerine gerçekleştirilen göçlerin, buralarda girişilen mücadelelerin yön bilmeden, harita ve pusula kullanmadan bütünüyle rastlantılara bağlı olarak yapılması da olanaklı değildi. Burada konu yön bilgisi ile sınırlandırıldığı için diğer konulara temas da sınırlı tutulmuştur. Yoksa acuna nizam vermek gibi iddialı bir amaçla yola çıkan Türkler, uygarlık taşıyan bir ulus olarak çağın tüm bilimsel olanaklarından da elbette yararlanmışlardır. Diğer yandan yönlerin Türkler tarafından renk-

lerle nitelenmesi, inanç sistemleri içinde değerlendirilmesi ve bunların devletin teşkilatlanmasındaki esas unsurlar içinde yer alması da töreyle ilintiliydi. Türklerin seferler düzenledikleri, fethettikleri, devlet kurup nizam verdikleri kıta ve bölgeler bunun en sağlam kanıtları arasındadır.

Kaynakça

Ahmetbeyoğlu, A. ve Şen, H. (2018). Eski Türk dininin kozmolojisi ve kozmogonisi. Türk Dünyası Araştırmaları, 1(234), 45–74.

Bang, W. ve Rahmeti, G. R. (1970). Oğuz Kağan destanı. Milli Eğitim Basımevi.

Başkan, Ö. (1970). Türkiye köy adları üzerine bir deneme. TDAY Belleten, 237–251.

Biçer, B. (2018). An attempt of a novel point of view on the issue of Turk's Islamization.

Cevizci, A. (2005). Hermeneutik, Felsefe Sözlüğü, İstanbul: Paradigma.

Erinç, S. (1985). Coğrafi terimler sözlüğü. MEB Yayınları.

Eroğlu, F. (2010). Davranış bilimleri. Beta Basım Yayım.

Esin, E. (2006). Türk kozmolojisine giriş. Kabalcı Yayınları.

Fırıncıoğulları, S. (2016). Sosyal Bilimler ve Hermeneutik Üzerine Kısa Bir Değerlendirme. Sosyoloji Dergisi, S. 33, s. 37-48.

Genç, R. (1996). "Türk Düşüncesi, Davranışı ve Hayatında Renkler ve Sarı, Kırmızı,

Genç, R. (1997). Türk İnanışları ile Millî Geleneklerinde Renkler ve Sarı-Kırmızı-

Güngör, H. (2002). Türklerde din ve düşünce. Türkler içinde (Cilt 3). Yeni Türkiye Yayınları.

Haz. Sadık Tural ve Elmas Kılıç. Ankara: AKM Yay. 63-73.

Kafalı, M. (1996). Türk kültüründe renkler. Nevruz ve renkler içinde (49–54). AKM Yayınları.

Küçük, S. (2010). Eski Türk kültüründe renk kavramı. Bilig, (54), 195–196.

Nerimanoğlu, K. V. (1996). "Türk Kültüründe Renkler". Nevruz ve Renkler.

Ögel, B. (1991). Türk kültür tarihine giriş (Cilt 6). Kültür Bakanlığı Yayınları.

Ögel, B. (2011). Dünden bugüne Türk kültürünün gelişme çağları. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.

Özkan, A. R. (2002). "Türk Kültüründe Yönler". Türkler. Ed. Hasan Celâl Güzel

Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, 3, 99–137.

Tanrıkulu, M. (2018). Türk kültür coğrafyasında Oğuz Kağan destanı. International Social Sciences Studies Journal, (27), 5910–5929.

Tanrıkulu, M. (2020). Çağdaş bilimler ışığında Oğuz Kağan destanı (Oğuz Kağan destanında etnonimler ve yer adları). Kripto Yayınları.

Tanrıkulu, M. (2024). Kartografya Tarihi, Nobel.

Tanrıkulu, M. (2024). Türk kırmızısı ve turkuazın Türk renk kültüründeki yeri ve önemi. Kültür Araştırmaları Dergisi, (21), 332–353.

Tanrıkulu, M. (2026). Coğrafya ve kültür. Pegem Yayınları.

Taş, İ. (2002). Türk düşüncesinde kozmoloji-kozmogoni. Kümen Yayınevi.

Toker, M. (2016). Köktürkçede yön bildiren kelimeler ve bunların okunuşuna farklı bir bakış. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, (34), 1–10.

User, H. Ş. (2009). Köktürk ve Ötüken Uygur kağanlığı yazıtları-söz varlığı incelemesi. Kömen Yayınları.

vd. C. 3. İstanbul: Yeni Türkiye Yay. 427-433.

Von Gabain, A. (1968). Renklerin sembolik anlamları (S. Tezcan, Çev.). Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi, 3(1), 107–113.

Yeşil. Ankara: TDK Yay.

Yeşil". Nevruz ve Renkler. Haz. Sadık Tural ve Elmas Kılıç. Ankara: AKM Yay. 41-48.

Ziyai, A. (2007). Eski Türk (Hun) inançlarına göre yılbaşı kutlamaları. Kardeş Kalemler, 3(1), 42–48.

URL-1: https://sozluk.gov.tr/?ara=y%C3%B6n (Erişim: 03.05.2026)

URL-2: https://johnmanders.wordpress.com/2020/02/06/the-chinese-invent-the-compass/ (Erişim: 03.05.2026)

URL-3: https://tdk.gov.tr/divanu-lugatit-turk/kasgarli-mahmud-ve-divanu-lugatit-turk/ (Erişim: 03.05.2026)

54. BÖLÜM

TÜRKİSTAN'DA YÖNETİM BAKIMINDAN SORUNLU ALANLAR: ANKLAVLAR

Prof. Dr. Bülent AKSOY - Gazi Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-7181-8008

Özet

Bu çalışmada soğuk savaş sonrası dönemde Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla oluşan siyasal konjonktürde Türkistan devletlerinin kendi aralarında ve diğer devletlerle yaşadıkları sınır anlaşmazlıklarından anklav sorununu ortaya koymak amaçlanmıştır. Çalışma nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi tekniği kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Araştırma verileri devletler arasındaki çatışmalar, ihtilaflı alanlar, antlaşmalar, zirveler, önceki çalışmalar ve kartografik materyallerden elde edilmiştir. Çalışma bağımsız Türkistan Devletlerinin yaşadığı sınır sorunlarından anklavlar ile sınırlandırılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre Post-Sovyet dönemde oluşan sınır anlaşmazlıkları, Sovyet dönemindeki politikalar, işgal, hakimiyet bakımından sorunlu alanlar olan anklavlardan kaynaklanmaktadır. Araştırma sonuçlarına göre, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Kırgızistan-Tacikistan, Kırgızistan-Özbekistan, Özbekistan-Tacikistan devletleri arasında anklavlardan kaynaklı sınır ihtilafı bulunmaktadır. Özbekistan sınırları içinde yer alan Barak ve Sarvak anklavları ile Kırgızistan sınırları içinde yer alan Çonkara, Jangail, Şahimardan, Soh, Voruh ve Kayragaç anklavları Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan arasında hakimiyet ve sınır sorunları oluşturmaktadır. Araştırma sonuçları Post-Sovyet dönemde Türk cumhuriyetlerinin gerek kendi aralarında gerekse diğer devletlerle aralarında sınır anlaşmazlıkları olduğunu göstermektedir. Özellikle

Sovyet döneminde tohumu atılan anklav sınır sorunlarınnın gelecekte daha derin anlaşmazlıklara veya çatışmalara dönüşmemesi için Türk Devletler Teşkilatı başta olmak üzere ilgili devlet adamlarının inisiyatif alarak anklav sınır sorunlarını çözüme kavuşturması gerekmektedir.

Anahtar kelimeler: Türkistan, Anklav, Fergana Vadisi

1. Giriş

Jeopolitik açıdan sınır denildiğinde devletleri birbirinden ayıran siyasi hatlar akla gelir. Sınırları sınıflandırmada çeşitli kriterler bulunmaktadır. Bunlar arasında en fazla kabul görenlerinden birisi jeomorfolojik, geometrik ve antropomorfik sınırlardır. Jeomorfolojik sınırlar, bir dağ sırası, nehir, bataklık, orman veya çölle bağlantılı olan bir arazi özelliğini izleyecek şekilde çizilmiş sınırlardır. Bunlar doğal sınır olarak kabul edilir. Ancak bu terminoloji yanlıştır. Çünkü bütün sınırlar insan tarafından çizilmiştir. Bu nedenle yapaydırlar. Her durumda teorik olarak genişliği olmayan bir çizginin tespiti edilmesi gerekir. Bu da sorunlara yol açar. Mesela bir nehir söz konusu olunca sınır nehrin kıyısını, orta çizgiyi veya talvegi takip edebilir. İran-Irak savaşı Şattü'l Arap üzerindeki sınır çizgisinin yeriyle ilgili ihtilaftan çıkmıştır. Geometrik sınırlar paralel ve meridyenleri takip eden veya bazı durumlarda üzerinde mutabık kalınan bir noktadan çizilen düz çizgilerdir. Latin Amerika ve Afrika'da yaygın olan sınır türüdür. Bu sınırlar doğal kaynakların yeterince bilinmediği kolonileşme döneminde çizildiği için günümüzde sorun oluşturmaktadır. Dil, din, etnisite gibi ölçütlere göre çizilen sınırlar antropomorfik sınır olarak gruplandırılır. Hindistan-Pakistan ile Hindistan-Bangladeş sınırları buna örnektir (Gray&Sloan, 2003).

Savaşlar çoğunlukla sınırlarda başlar. Toprak iddiaları ve yerleşme durumu müzakerelerle çözümlenemezse kuvvet kullanmak kaçınılmaz olur. Bu sorunların temeli bazen fiziki coğrafya özellikleri gibi görülse de çoğunlukla tarihi, kültürel ve ekonomik nedenlerden kaynaklanır. Genel kabule göre sınır ihtilafının sebebi şu beş nedene dayanır: İhtilafın, taraf olan hükümetler açısından taşıdığı coğrafi öneme, devletlerin elde edeceği kazancın ölçeğine, anlaşmazlık içindeki devletlerin nispi gücüne, uygulanabilecek yaptırımlar da dahil olmak üzere dünya siyasetindeki havaya ve tarafların iddialarının doğruluğuna bağlıdır. Yukarıdaki tartışmalar göz önüne alındığında sınır ihtilafının nedenleri oldukça fazladır. Bu nedenle sınır ihtilaflarını genellemek yerine bu sorunları ortaya çıkaran durumlara ilişkin bir analiz yapmak daha makul bir yaklaşım olacaktır (Gray&Sloan, 2003).

Dünya siyasetinde yirminci yüzyılın sonlarında yaşanan en önemli gelişmenin iki kutuplu düzenin yıkılması olduğu hususunda jeopolitikle uğraşanların he-

men tamamı hemfikirdir. İki kutuplu düzenin yıkılması dünya siyasi haritasında sınırların değişmesinden öte anlam ifade ediyordu. Soğuk savaş sonrası gelecekte dünya siyaseti nasıl şekillenecekti? İki kutuplu dünya sisteminin bir tarafı çöktüğünde, esaret altındaki milletler için bir kurtuluş ve bağımsızlık ümidi doğmuştu. Bu ümitle daha önce sosyalist totaliter rejimler tarafından bastırılmış olan milli kimlikler kendi egemenlik ve yönetim haklarını elde etmeye başladılar. Yükselen bir milliyetçilik dalgası bütün kozmopolit ve evrenselci baskılara karşı milli kültürlerin tekrar dirilme iradesini güçlendirdi. Birer sosyal ve tarihsel gerçeklik olarak milletler var olduklarını ve var olmaya devam edeceklerini gösterdiler. Sovyetler Birliği liderliğindeki demir perdenin egemenliği ve baskısı altındaki topluluklar, kendilerinin farklı bir millet olduklarının farkına ve bilincine vararak iradelerini ortaya koydular. Sosyalist sistemin etnik ve milli ayırımlara karşı geliştirmeye çalıştığı homojen 'Sovyet insanı' projesi başarılı olamadı. Sovyetlerin ana unsuru olan Rus toplumunun devleti kendi milli esaslarına göre kullanmaya çalışmaları zaten diğer milli unsurlarda bu bilincin duru kalmasına yol açmıştır. Komünist sistemin çökmesiyle birlikte sığınılacak bir ideoloji olarak buralarda milliyetçilik yükselmiştir (Atasoy, 2005).

Sovyetler Birliğinin Batının önderliğindeki hür dünya karşısında tehdit olmaktan çıkması ve yıkılması, buralardaki milliyetçi akımların gücünü artırmasına ve varlıklarını devam ettirme iradelerine fırsat verdi. Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra bu devletin egemenliğindeki milli unsurlar arasında milliyetçilik akımı en çok ilgi çeken akım olarak karşımıza çıkmaktadır. Uzun yıllar enternasyonalist bir ideolojinin doğrultusunda baskı altına alınan milletler büyük bir rahatlama içine girmişlerdir. Çünkü Sovyetler Birliği'nin siyasi sistemi hem son derece kolektivist ve totaliter, hem de son derece biçimselci ve oligarşiktir. Sovyet rejimi kendi egemenliği altındaki halklara ve etkisi altına aldığı toplumlara baskı ve şiddet uygulamıştır (Atasoy, 2005). Sovyetler Birliği'nin çöküşü pek çok problemin yanında sınır anlaşmazlıklarını da sonrasına miras olarak bırakmıştır.

Günümüzde sınır ihtilafının önemi ve ortaya çıkma ihtimali ikinci dünya savaşının başlangıcından bu yana geçen süre içindekinden çok daha fazladır. Aynı zamanda sorunun daha büyük boyutları vardır. Bilhassa sınır ötesi faaliyetler meselesinin önemi artmaktadır. Hazar havzasındaki hidrokarbonların hangi güzergâh üzerinden, hangi taşıma türü ile ihraç edileceği bu konu ile ilgili güncel bir örnektir. Üretici devletlerin hiçbirinin açık denizlere kıyısı olmadığından boru hatları ve tankerlerle taşınmak gereklidir. Bununla birlikte boru hatlarının güvenlik garantisi yoktur. Orta Doğu hasara uğramış veya kapatılmış boru hatlarıyla doludur. Irak'a uygulanan yaptırımlar etkili olmuştur. Çünkü ana boru hatları Türkiye ve Suudi Arabistan'ın kontrolü altındadır. Bölgedeki petrol üreticisi ülkeler

sadece petrolden değil geçiş ücretinden de para kazanmayı amaçlamaktadır. Bu nedenle genelde az gelişmiş olarak nitelendirilebilecek bölgede boru hatları güzergahları ile ilgili anlaşmazlıklar devem edecektir (Gray&Sloan, 2003).

Sınır anlaşmazlıkları konusundaki örneklerden bir tanesi de anklavlardır. Anklav, bir devletin egemenliği altında bulunan ancak tamamı başka bir devletin topraklarıyla çevrili olan kara parçası olarak tanımlanmaktadır. Aynı coğrafi alan, ait olduğu devlet açısından ise eksklav niteliği taşımaktadır. Uluslararası ilişkiler ve siyasi coğrafya literatüründe anklavlar, ulaşım, güvenlik, sınır yönetimi, ekonomik faaliyetler ve kamu hizmetlerinin sunumu açısından çeşitli idari ve siyasi zorluklar doğuran özel mekânsal oluşumlar olarak değerlendirilmektedir (Demir, 2020). Bu nedenle anklavlar yalnızca coğrafi bir olgu değil, aynı zamanda devlet egemenliği, sınır güvenliği ve uluslararası hukuk açısından da önem taşıyan siyasi bir meseledir (Gabdulhakov, 2015).

Dünyadaki en karmaşık anklav sistemlerinden biri Batı Türkistan'daki Fergana Vadisi'nde bulunmaktadır. Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan arasında paylaşılan Fergana Vadisi, verimli tarım alanları, yüksek nüfus yoğunluğu ve tarihsel olarak iç içe geçmiş etnik yapısıyla dikkat çekmektedir. Sovyetler Birliği döneminde gerçekleştirilen ulusal sınır belirleme (national delimitation) politikaları sırasında idari sınırlar çoğu zaman etnik, ekonomik ve coğrafi gerçekliklerle tam olarak örtüşmeyecek şekilde çizilmiş, bu durum bağımsızlık sonrasında uluslararası sınırlara dönüşerek günümüzdeki anklav yapısını ortaya çıkarmıştır (Kanat & Kılınç, 2024; Gabdulhakov, 2015).

Sovyetler Birliği'nin 1991 sonbaharında çöküşünü ilan etmesiyle dağılan bu imparatorluktan bağımsızlığını kazanan 15 yeni cumhuriyet dünya siyasi haritasında yerini aldı. Bu cumhuriyetlerden Güney Kafkasya'da Azerbaycan ve Türkistan'da Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Özbekistan olmak üzere beş tanesi Türk devletleridir. Batı Türkistan'da yer alan beş devletten Tacikistan hariç diğer dört tanesi Türk Dışişleri tarafından Türk Cumhuriyeti olarak tescil edilmiştir. 1991 yılında bağımsızlığını kazanan Türkistan bölgesindeki Türk devletlerinin kurumsallaşma yanında en önemli sorunlarından birisini de sınır anlaşmazlıkları oluşturmuştur. Bu çalışmada soğuk savaş sonrası dönemde Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla oluşan siyasal konjonktürde Türkistan'daki Cumhuriyetlerinin kendi aralarında ve diğer devletlerle yaşadıkları sınır anlaşmazlıklarından anklav sorunlarını ortaya koymak amaçlanmıştır.

2. Yöntem

Çalışma nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi tekniği kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Araştırma verileri devletler arasındaki çatışmalar, ihtilaflı alanlar, antlaşmalar, zirveler, önceki çalışmalar ve kartografik materyallerden elde edilmiştir. Çalışma bağımsız Türkistan Devletlerinin yaşadığı sınır sorunlarından anklavlar ile sınırlandırılmıştır.

3. Bulgular

3.1. Türkistan'da Sınır Sorunlarının Kısa Tarihçesi

Sınır sorunları, Bolşevik ihtilali öncesinde Türkistan bölgesinde belirgin olarak ortaya çıkmamıştı. Yüzyıllardır süregelen hanlık, emirlik, klan ve kabileler halinde yaşam süren Türk halkları çarlık döneminde daha ziyade konar göçerlik üzerinden gruplandırılırken Sovyet döneminde dil referans alınarak gruplandırılmıştır. Sovyetlerin Türkistan'da inşa ettiği kimlikler genellikle ideoloji ile ilişkilendirilir. Ancak etnik temelli kimlik inşasında merkezi otoritenin yanı sıra yerel aktörlerin de etkili olduğu söylenebilir (Joldoshov, 2019). 1924'te sosyalist rejimin bayrağı altında ilk kurulan cumhuriyetler Türkmenistan ve Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleridir. Bunu sonraki yıllarda bazı değişikliklerle Kırgızistan, Kazakistan ve Tacikistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri takip etmiştir. Türkistan cumhuriyetlerinin temeli 1924'te atılmaya başlamış, 1936'da tamamlanmıştır.

Şekil 1. Batı Türkistan'ın siyasi haritası

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından idari sınırların uluslararası sınırlara dönüşmesiyle birlikte, daha önce serbest dolaşımın mümkün olduğu bu bölgelerde sınır kontrolleri uygulanmaya başlanmıştır. Bunun sonucunda anklav sakinleri günlük yaşamlarında eğitim, sağlık hizmetleri, ticaret ve ulaşım gibi temel faaliyetlerde çeşitli güçlüklerle karşılaşmıştır. Ayrıca su paylaşımı, mera kullanımı ve arazi mülkiyeti konularındaki anlaşmazlıklar zaman zaman yerel çatışmalara dönüşmüş ve sınır güvenliği meselesini daha karmaşık hâle getirmiştir (Gabdulhakov, 2013; Kanat & Kılınç, 2024).

Türkistan'da nüfusun yoğun olduğu Fergana vadisi ve Amu Derya çevresinde etnik yapının karma olması etnik temelli kimlik ve sınır inşasını zorlaştırmıştır. Bu durum bir cumhuriyete ait toprak parçasının başka bir cumhuriyet içinde kalmasına neden olmuştur. Böylece hakimiyet bakımından sorunlu alanlar olan anklav ve eksklavlar ortaya çıkmıştır. Sovyet döneminde cumhuriyetlerin sınırları etnik kimlik etrafında toplanma eğiliminde olsa da bazı bölgelerde zikzaklı biçimde aniden yön değiştirdiği görülür. Bu sınırlandırma işlemi tarihi ve coğrafi özellikler dikkate alınmadan çizildiği için nadiren etnik kimliklerle örtüşmektedir (Joldoshov, 2019). Sınırların bu yapay özelliği Sovyetler döneminde kollektif yönetim anlayışından dolayı önemli sorun teşkil etmese de Sovyet sonrası dönemin başlıca sorunlarından olmuştur.

Fergana Vadisi'nde başlıca Özbekistan'a ait Soh, Şahimerdan (Shakhimardan), Çon-Kara ve Cangayıl anklavları ile Tacikistan'a ait Voruh ve Sarvan anklavları bulunmaktadır. Bu yerleşimlerin büyük bölümü farklı etnik toplulukların tarihsel yerleşim alanları üzerinde şekillenmiş olup çevre devletlerle ulaşım, su kaynaklarının kullanımı, tarım arazilerine erişim ve sınır geçişleri gibi konularda zaman zaman sorunlar yaşanmaktadır. Özellikle Voruh ve Soh anklavları, nüfus büyüklüğü ve stratejik konumları nedeniyle bölgesel güvenlik açısından en hassas alanlar arasında yer almaktadır (Kanat & Kılınç, 2024; Toshpulatov et al., 2020).

Sovyetler Birliği'nin resmen dağıldığının ilanı olan 1991 Minsk anlaşması ve kısa süre sonra toplanan Almatı zivesinde statükonun korunması yönünde bir eğilim ortaya çıktı. Sovyetlerden henüz ayrılan cumhuriyetlerin başka alternatifi de yoktu. Bu statüko durumu sözkonusu cumhuriyetlerin kurumsallaşmasının başlangıç yılları olan 2000'lere kadar devam etti. Sınır ihtilaflarının ve bunların sınır çatışmasına dönüşmesi 1999 yılından itibaren başlamıştır. Şimdi bu sınır anlaşmazlıkları ve çatışmaların nedenleri üzerinde durulacaktır.

3.2. Özbekistan-Kırgızistan-Tacikistan Anklav Sorunları

Bir depresyon alanı olan Fergana vadisi Batı Türkistan'ın en önemli tarım havzasıdır. Türkistan'ın merkezinde yer alan Fergana Vadisi'ndeki nüfus Tacikistan ve Kırgızistan nüfusunun üçte birini, Özbekistan nüfusunun ise dörtte birini teşkil etmektedir. Vadide nüfusu 100 bini bulan 8 anklav bulunmaktadır. Anklav, dışa kapalı toprak parçası anlamına gelmektedir. Bu da egemenlik bakımından tartışmalı durumlar ortaya çıkarmaktadır. Fergana vadisindeki anklav sorunu Sovyet döneminde 1924-1927 yılları arasında yapılan etnisiteye dayalı ulus-devlet inşa etme politikasına dayalı sınır çizme girişimi ve bağımsızlık sonrası bunun oluşturduğu sorunlardan kaynaklanmaktadır.

1924-27 döneminde çizilen etnik temelli sınır çizme girişimi yüzyıllar boyunca tarım ve göçebe hayvancılıkla uğraşan köylülerin sınırlarının doğallığını bozmuştur. Sovyet döneminde bölgede ihdas edilen kollektifleştirme ve devlet tarımcılığı (sovhoz ve kolhoz) çalışmaları sınırları tarihi kökenlerinden koparark Sovyet sonrası dönem için adeta kurgulanmış sorun haline getirmiştir. Fergana vadisindeki ilk ihtilaf 1999 Batken olayları ile patlak vermiştir. Kırgızistan-Tacikistan-Özbekistan sınırında kalan bölge 1999 yılından beri zaman zaman çıkan gerilimlerin çatışmaya dönüştüğü bir bölge haline gelmiştir. Sovyet döneminde kurulan cumhuriyetlerin sınırları Post-Sovyet dönemde ulus-devlet inşa sürecini teorik olarak kolaylaştırmış gibi görünse de pratikte durum böyle olmamıştır. Zira gerek Tacikistan gerekse Kırgızistan tarafı Sovyet öncesinde kendi vatandaşları tarafından kullanılan toprakların kendi mülkiyetinde olması gerektiğini düşünmektedir. Fergana vadisinde 2000 yılı sonrasında her geçen gün gerginlik ve sınır anlaşmazlığı artmaktadır.

Fergana vadisindeki sorunların en temel nedenlerinden birini temeli yine Sovyetler döneminde atılan Anklavlar oluşturmaktadır. Vadide yer alan sekiz anklavdan altısı Kırgızistan topraklarında yer almaktadır. Anklavlar tek bir ülke toprağıyla çevrili oldukları için gerek yönetim gerekse hizmet götürme bakımından hakimiyet sorunlarını da beraberinde getirmektedir. Bu anklavlardan özellikle, Barak, Voruh, Soh ve Şahimardan anklavları toprak ve su sınırları yüzünden sık sık çatışmalara neden olmaktadır. Tablo 1'de anklavların özelliklerine ilişkin çeşitli bilgiler verilmiştir. Tablo 1 de verilen bilgilerden anlaşılacağı üzere bazı anklavlarda etnik yapının tamamına yakını başka halklardan meydana gelmektedir. Mesele tarihi, kültürel özellikler bağlamında ele alındığında Fergana vadisindeki demografik yapının çoğunluğunu Türk nüfus oluşturmaktadır. Ancak sosyolojik anlamda bölgede hala klan, boy, aşiret yapıları hüküm sürdüğü için mesele millet ortak paydada çözüme kavuşturulamamıştır. 2009'da Türk Keneşi olarak kurulan

ve 2021'de Türk Devletler Teşkilatı adını alan kurumsal yapının önümüzdeki süreçte sorunun çözümünde aktif rol alması gerekmektedir.

Tablo 1. Fergana Vadisi Anklavları (Joldoshov, 2019).

Anklav Adı	Ait Olduğu Ülke	Anklavın Bulunduğu Ülke	Nüfus	Etnik Yapı
Barak	Kırgızistan	Özbekistan	600	%100 Kırgız
Sarvak	Tacikistan	Özbekistan	400-2500	%99 Özbek, %1 Tacik
Çonkara	Özbekistan	Kırgızistan	-	Tarımsal amaçlı kullanılmaktadır
Jangail	Özbekistan	Kırgızistan	-	Tarımsal amaçlı kullanılmaktadır
Şahimardan	Özbekistan	Kırgızistan	5000	%91 Özbek %9 Kırgız
Soh	Özbekistan	Kırgızistan	25000-70000	%99 Tacik %1 Kırgız
Voruh	Tacikistan	Kırgızistan	10000-30000	%95 Tacik %5 Kırgız
Kayragaç	Tacikistan	Kırgızistan	150	%100 Tacik

3.3. Kırgızistan-Tacikistan Sınır Sorunları

İki ülke arasında 976 km sınır bulunmaktadır. İhtilafın temelinde Fergana vadisindeki sınır anlaşmazlıkları yer almaktadır. İki ülke arasında anlaşılan 504 km, ihtilaflı 472 km sınır yer almaktadır. İhtilaflı alanların başında Tacikistan'ın kuzeyindeki Sughd bölgesi, Kırgızistan'ın güneyindeki Batken bölgesini ayıran İsfara nehrindeki su kaynağı iki devlet arasında zaman zaman gerilimin yükselmesine ve lokal çatışmalara sebep olmaktadır (Joldoshov, 2019). Post-Sovyet dönemde ilk kez 1999'da patlak veren Batken sınır çatışması sonraki yıllarda da devam etmiş ve en son 2022 yılında yeniden çatışmaya sahne olmuştur.

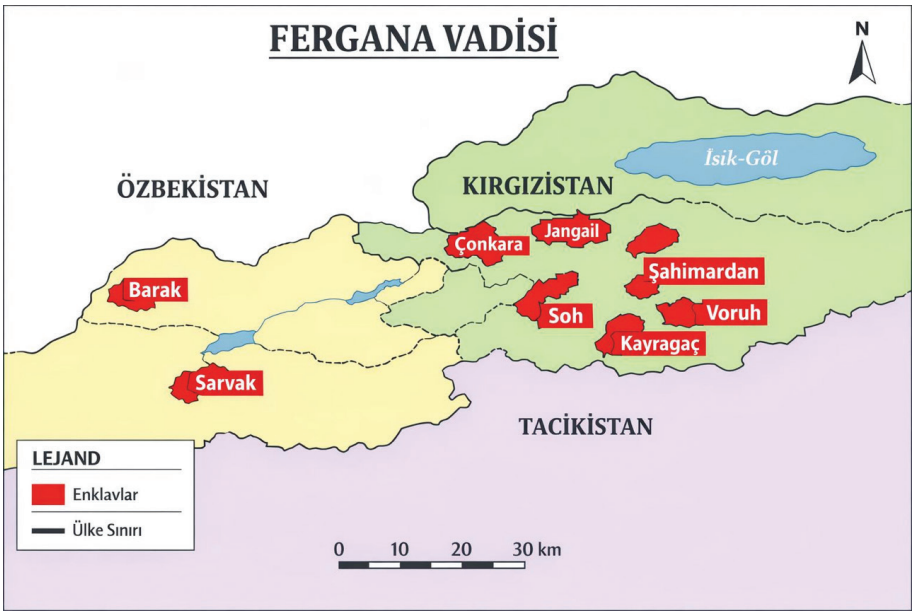
3.4. Kazakistan-Kırgızistan Sınır Sorunları

Kazakistan Türkistan devletleri arasında sınır sorunlarını en aza indiren ülkelerin başında gelmektedir. İki ülke arasında 2001 yılında sınırların işaretlenmesi konusunda anlaşma sağlandı. Kazakistan parlamentosu anlaşmayı imzalamasına rağmen Kırgızistan parlamentosu 2008 yılında onayladı. Kazakistan ve Kırgızistan

Karkıra yaylasında iki ülkenin çiftçilerinin kullandığı toprakların karşılıklı değişimi yapılması konusunda anlaşmaya varmıştır (Joldoshov, 2019).

3.5. Kırgızistan-Özbekistan Sınır Sorunları

Günümüzde iki ülke arasında 36 tartışmalı sınır alanı bulunmaktadır. Leylek ilçesi, Batken ilçesi ve Sülüktü şehri, Ala-Buka, Aksı, Kadamcay bölgeleri bu tartışmaların merkezinde yer almaktadır. İki ülke arasında varılan anlaşmaya göre sınırların %85'i üzerinden uzlaşma sağlanmıştır. Soh anklavı ile ilgili anlaşmazlıkta 2013 ve 2022 yıllarında çatışma yaşanmış ve can kayıpları meydana gelmiştir (Joldoshov, 2019).

Şekil 2. Batı Türkistan Fergana Vadisi Anklavları siyasi haritası

3.6. Özbekistan-Tacikistan Sınır Sorunları

İki ülke arasındaki 1332 km'lik sınırın halen yüzde 20'lik kısmı işaretlendirme ve sınırlandırma sürecinden geçmemiştir. 1992-97 Tacikistan iç çatışmasında iki ülke birbirini sınır ihlalleriyle suçlamıştır. Tacikistan ile Özbekistan arasındaki sınır ihtilafının en önemlisi nüfusun 2/3'ünden fazlasını Özbeklerin oluşturduğu Tacikistan'ın Hocent kentinin aidiyeti oluşturmaktadır. Diğer taraftan Özbekistan, olası toprak taleplerinin önüne geçmek amacıyla sınır bölgelerine Tacikistan'ın etnik Tacikleri yerleştirdiği iddiasında bulunmaktadır. İki ülke arasındaki sınır

sorunları nedenlerinden biri de Sarvak anklavı konusundaki anlaşmazlıktır (Joldoshov, 2019).

4. Sonuç ve Tartışma

Sınır anlaşması ve sınır çatışması analizinde esasen jeopolitik yaklaşımda bulunulur. Burada temel husus anlaşma olmasını, ihtilafın çözülmesini ve nihayetinde de sınır yönetimini belirleyecek kanıtın ortaya konmasıdır. Bu kanıtlar içinde ister tarihi, strateji-politik, ekonomik ister beşeri coğrafyayla ilgili olsun coğrafi unsurlar çoğunluktadır. Sınır ihtilaflarının çözümünde coğrafyanın incelenmesi, siyasi karar vermede coğrafyanın etkisini göstermektedir.

Sovyetler Birliği'nin 1991'de dağılmasıyla 15 yeni cumhuriyet bağımsız oldu. Post-Sovyet dönemde bir kısmı Çarlık Rusyası dönemine kadar uzanan sınır anlaşmazlıkları ortaya çıktı. Bunlardan Fergana Vadisinde Özbekistan-Kırgızistan-Tacikistan arasındaki anklav sorunları hala varlığını devam ettirmektedir. Türkistan cumhuriyetleri arasındaki sınır belirleme ve işaretlendirmenin müzakerelerle çözüme kavuşturulması mümkündür (%85'i çözümlendi). Ancak Fergana vadisinin yapısal özellikleri (tarihi ve coğrafi) çözümü zorlaştırmaktadır (Joldoshov, 2019).

Son yıllarda Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan arasında yürütülen sınır belirleme (delimitasyon ve demarkasyon) müzakereleri sayesinde bazı sınır sorunlarının çözümünde ilerleme kaydedilmiştir. Bununla birlikte Fergana Vadisi'ndeki anklavların coğrafi yapısı, nüfus yoğunluğu ve etnik çeşitliliği nedeniyle bölge, Türkistan'ın en hassas jeopolitik alanlarından biri olmayı sürdürmektedir. Bu nedenle anklavların yönetimi yalnızca sınır güvenliği açısından değil, aynı zamanda bölgesel iş birliği, ekonomik kalkınma ve kalıcı barışın sağlanması bakımından da kritik önem taşımaktadır (Gabdulhakov, 2015).

3 Ekim 2009 yılında kurulan Türk Keneşi, 12 Kasım 2021 zirvesinde Türk Devletler Teşkilatı adıyla yeni bir kimliğe bürünmüştür. Söz konusu teşkilatın gelecekte Türk devletleri arasındaki sınır anlaşmazlıkları konusunda da inisiyatif alması beklenmektedir. Aksi takdirde bu sınır anlaşmazlıklarının bölgesel aktörler arasına sıkışmış Türkistan'ın gelişimini olumsuz etkileyeceği düşünülmektedir.

Kaynakça

Akengin, H. (2017). Türk Dünyası ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri üzerine jeopolitik bir değerlendirme. MUTAD, 4(1), 1–11.

Atasoy, F. (2005). Küreselleşme ve milliyetçilik. Ötüken Neşriyat.

Bağcı, M. (2015). Başlangıçtan günümüze kadar Kazak-Çin sorunları (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Demir, T. (2017). Anklav-ekslav ülke toprakları güvenlik ilişkisi. İçinde T. Sakman (Ed.), Devlet doğasının değişimi: Güvenliğin sınırları (ss. 101–138). TASAM Yayınları.

Demirci, L. (2012). Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın kesişimindeki sorunlu vadi: Fergana. Savunma Bilimleri Dergisi, 11(2), 33–69.

Eisener, R. (2002). Sovyet Orta Asyası'nın bölgesel paylaşımı. İçinde H. C. Güzel (Ed.), Türkler (Cilt 18, ss. 1496–1514). Yeni Türkiye Yayınları.

Gabdulhakov, R. (2015). The highly securitized insecurities of state borders in the Fergana Valley. The Central Asia Fellowship Papers, (9), 1–10.

Gray, C., & Sloan, G. (2003). Jeopolitik, strateji ve coğrafya (T. Karabacak, Çev.). ASAM Yayınları.

Joldoshov, A. (2019). Kimlik ve sınır: Orta Asya'da sınır sorunları. Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, 19(2), 303–326.

Kanat, S., & Kılınç, S. (2024). Fergana Vadisi'nde sınır sorunlarının kaynağı: Anklavlar ve çözüm arayışları. Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi.

Toshpulatov, A. M., Jumakhanov, S. Z., & Niyazimbetova, G. (2020). Toponymic classification of enclave/exclave areas in the Fergana Valley. Science and Education in Karakalpakstan, 2(14), 73–80.

55. BÖLÜM

TÜRKİYE SAVUNMA SANAYİSİ İHRACATININ COĞRAFİ DESENİ

Prof. Dr. Ünal ÖZDEMİR - Karabük Üniversitesi
ORCID No: 0000-0003-1843-8804

Prof. Dr. Muhammed ORAL - Karabük Üniversitesi
ORCID No: 0000-0001-8608-4054

Emre DURAN - Bağımsız Araştırmacı
ORCID No: 0000-0003-4594-311X

Özet

Bu çalışma, son yıllarda yerli ve millî teknolojiler alanında kaydedilen gelişmeler doğrultusunda uluslararası pazarlarda dikkat çeken Türkiye'nin savunma sanayisi ihracatını coğrafi bir perspektiften incelemektedir. Araştırma, Türkiye'nin savunma sanayisi ihracatının rastlantısal bir dağılım göstermediğini; aksine ülkenin jeopolitik konumu, tarihsel ve kültürel bağları ile bölgesel güvenlik ihtiyaçları doğrultusunda şekillenen stratejik bir mekânsal örüntü sergilediğini ortaya koymaktadır. Çalışmanın teorik çerçevesi, Paul Krugman'ın Yeni Ekonomik Coğrafya yaklaşımı ile Michael Porter'ın kümelenme teorisine dayandırılmıştır. Bu doğrultuda Türkiye'deki savunma sanayisi üretim merkezleri ile ihracat pazarlarının coğrafi dağılışı mekânsal bir bakış açısıyla analiz edilmiştir.

Araştırma bulgularına göre Türkiye'de savunma sanayisi üretimi; kamu politikaları, nitelikli iş gücü, teknoloji altyapısı ve ulaşım olanaklarının etkisiyle büyük ölçüde Ankara'da yoğunlaşmıştır. Bununla birlikte İstanbul, İzmir, Kocaeli, Eskişehir, Konya gibi iller de sektörde tamamlayıcı üretim merkezleri olarak öne çıkmaktadır.

Savunma Sanayii Başkanlığı (SSB) ve Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü (SIPRI) verilerine göre Türkiye, 2021-2025 döneminde küresel savunma sanayisi ihracatındaki payını %1,8'e yükselterek dünyada 11. sıraya yerleşmiş, 2025 yılında ise savunma ve havacılık ihracatı 10 milyar ABD dolarını aşmıştır. Bu yükselişte, savunma ürünlerinin operasyonel başarısı, artan ürün çeşitliliği ve rakip ülkelere kıyasla daha kısa tedarik süreleri etkili olmuştur. Türkiye'nin ihracat pazarları incelendiğinde ihracatın özellikle Orta Doğu (Körfez ülkeleri), Afrika ve Türk Cumhuriyetlerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu mekânsal yoğunlaşmada Körfez ülkelerinin yüksek savunma harcamaları, Afrika'daki güvenlik ihtiyaçları ve Türk Cumhuriyetleri ile olan tarihsel ve kültürel ilişkiler belirleyici rol oynamaktadır.

Araştırmanın önemli sonuçlarından biri, Türkiye'nin savunma sanayisi ihracatının belirli bölgelere yoğunlaşmasının pazar çeşitliliği açısından bazı riskler barındırmasına rağmen ülkenin söz konusu coğrafyalarda yalnızca bir savunma ürünleri tedarikçisi değil, aynı zamanda önemli bir güvenlik ve stratejik iş birliği aktörü hâline geldiğini göstermesidir. Bu yönüyle savunma sanayisi, Türkiye'nin dış politika hedeflerini destekleyen stratejik araçlardan biri olarak öne çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Savunma Sanayisi, Türkiye, Sanayi Coğrafyası, Siyasi Coğrafya

1. Giriş

Savunma sanayisi, sahip olduğu nitelikler sebebiyle diğer endüstriyel faaliyetlerden farklı şekilde ele alınmaktadır. Savunma sanayisi askerî bir güç olmanın yanı sıra ülkenin ekonomik yapısı, teknolojik gelişmişliği ve dış politika gücünü etkileyen özel bir sektördür. Bu durum savunma sanayisinin sadece güvenlik açısından değil aynı zamanda ekonomik ve jeopolitik açıdan ele alınmasını zorunlu hâle getirmektedir.

İlk Çağ'dan itibaren askerî ve siyasi çatışmalara şahitlik eden Anadolu yarımadasında konumlanan Türkiye, özellikle son yıllarda yapmış olduğu yerli ve millî teknolojileri geliştirme politikalarıyla küresel savunma sanayisi pazarında söz sahibi olmaya başlamıştır (Duran ve Özdemir, 2023a). Türk savunma sanayisinin günümüzde ulaştığı seviyede çeşitli kırılma noktaları etkili olmuştur. Söz konusu tarihsel ilk kırılma, 1921 yılında Ankara'da Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü'nün kurulmasıdır (Akalın ve Bıyıkoğlu, 2009). Bu gelişmeyle birlikte savunma sanayisinin merkezî konumu İstanbul'dan Ankara'ya kaymıştır. Sonrasında Ankara'nın başkent olmasıyla siyasal karar merkezi hâline gelmesi ve

Ankara'nın Anadolu coğrafyasındaki konumu, silah sanayisini kendine çekmiştir (Tekeli, 2010). Buna bağlı gelişmeler / yatırımlar zaman içinde Ankara'nın savunma sanayisinin merkezi olmasını sağlamıştır.

1952'de Türkiye'nin NATO'ya üye olmasıyla savunma sanayisi ihtiyaçlarının yurt dışından gelen yardımlarla karşılanmaya başlamıştır. 1952 sonrası geri plana atılan savunma sanayisi 1974'te yapılan Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında yeniden önem kazanmıştır (Alnıak, 1997). 1985 yılında 3238 sayılı *Savunma Sanayii Hakkında Kanun* ve sonrasında gerçekleşen gelişmeler günümüzdeki birçok savunma sanayisi firmasının temellerinin atılmasını sağlamıştır. Son olarak 2006 yılında yayınlanan 9. Kalkınma Planı Türkiye savunma sanayisinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. 9. Kalkınma Planı'nda savunma sanayisinin ülke sanayisi ile entegre edilmesi ve yerli girdi payının artırılması yönünde çalışmalara rağmen sektörün önemli ölçüde dışa bağımlı olduğu vurgulanmış ve bu durumla ilgili rekabetçi, esnek, ortak üretim-tasarım ve Ar-Ge alanlarında uluslararası iş birliği çalışmalarına etkin katılım sağlamayı hedefleyen bir strateji benimsenmiştir (DPT, 2006). Gelinen süreçte ASELSAN, TUSAŞ, ROKETSAN ve BAYKAR gibi kamu ve özel girişimli yerli firmaların üretmiş olduğu savunma sanayisi ürünleri uluslararası pazarda rağbet görmeye başlamıştır. Sektörde yaşanan bu gelişmeler Türkiye'nin ihracatını olumlu yönde etkilemiştir (Çankaya Bayraklı, 2024).

Türkiye'nin savunma sanayisinde kurumsallaşması 1985 sonrası SSM (bugünkü SSB) ve SSDF'nin kuruluşuyla başlamış, ancak uzun süre ortak üretim ve montaja dayanmıştır. 2004 yılı bir dönüm noktası olmuş; bu tarihte milyarlarca dolarlık hazır alım iptal edilerek MİLGEM, ATAK, ALTAY gibi projelerde tamamen yerli üretimi ve ana yükleniciliği esas alan yeni bir modele geçilmiştir (Akça ve Özden, 2021). Savunma sanayisinde yerli üretim oranı, bir ülkenin teknolojik egemenliğini, stratejik bağımsızlığını ve krizlere karşı dayanıklılığını belirleyen en önemli göstergelerden biridir. Türkiye'nin bu alandaki politikaları sayesinde bugün yerli üretim oranı %82 seviyesine ulaşmıştır. Bu oran, 2000'lerin başında yalnızca %20 seviyelerindeydi. Bu denli bir gelişme Türkiye'nin savunma sanayisi ve savunma endüstrisinin ilişkili olduğu tüm alanlarda gelişme kaydettiğini göstermektedir (DT Savunma ve Havacılık, 2019; TBMM, 2025). Yerlilik oranındaki artış yalnızca ithalatı azaltmakla kalmamış aynı zamanda yüksek katma değerli üretimin ekonomideki etkisini de büyütmüştür. Bugün sektörde 3 bin 500'den fazla firma, 1400'ün üzerinde aktif proje ve yaklaşık 100 bin kişilik doğrudan nitelikli istihdam bulunmaktadır. Savunma sanayisinin Türkiye ekonomisine yıllık katkısının yaklaşık 20 milyar dolar seviyesinde olduğu belirtilmektedir. Ayrıca sektörde yürütülen toplam proje stokunun büyüklüğü de yaklaşık 100 milyar dolar seviyesine ulaşmış durumdadır (Akpınar, 2026).

Savunma sanayisi ile ilgili çalışmalara bakıldığında Türkiye'nin savunma sanayisi pazarındaki yükselişinin çoğunlukla ekonomik ve teknolojik gelişim açısından ele alındığı görülmektedir. Alan yazında savunma sanayisi ihracatını mekân perspektifinden inceleyen araştırmaların oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Bu durumun ortaya çıkmasında mekânsal bağlamın geri planda tutulması etkili olmuştur. Krugman tarafından 1990'lı yıllarda ortaya atılan *Yeni Ekonomik Coğrafya (New Economic Geography)* yaklaşımı ise endüstriyel ölçekte mekânın önemini ortaya koymuştur. Bu yeni perspektif, ekonomik faaliyetlerin neden belirli bölgelerde yoğunlaştığını ve bölgesel eşitsizliklerin nasıl ortaya çıktığını açıklamaya çalışan bir teoridir. Krugman (1991), hammadde, ulaşım, pazar gibi yer seçiminde etkili olan geleneksel faktörlerin yeterli olmadığını ortaya koyarak *üretim faaliyetlerinin belirli bölgelerde yoğunlaşmasını; ulaşım / taşıma maliyetleri, ölçek ekonomileri, iş gücü, teknoloji ve kurumsal yapı gibi faktörlerin mekânsal dağılım üzerindeki etkisine* dikkat çekmiştir. Krugman'ın ileri sürdüğü yığılma ekonomileri ve ölçek avantajları, savunma sanayisi gibi yüksek Ar-Ge ve nitelikli iş gücü gerektiren stratejik sektörlerin neden belirli coğrafi merkezlerde yoğunlaştığını anlamada temel bir anahtar sunmaktadır. Benzer şekilde savunma sanayisinin çalışmalarında devlet aklı, politikalar ile mekânsal perspektifin merkeze alınması hayati önem taşımaktadır.

Savunma sanayisi ihracatı, yapısı gereği mekânla yakından ilişkilidir. Savunma sanayisi ürünlerinin hangi ülkeler arasında gerçekleştiği üretim merkezlerinin coğrafi avantajları ve tedarik zincirleri ile ürünlerin hangi ulaşım ağları üzerinden taşındığı gibi soruların yanıtlanması gerekmektedir. Savunma sanayisi pazarında jeopolitik ve kültürel dinamiklerin göz önünde bulundurulması sektör analizinin yapılmasında büyük önem arz etmektedir. Küresel ölçekte savunma sanayisi ihracatı coğrafi bir perspektiften ele alındığında, üretici ülkelerin genellikle iş birliği içinde bulunduğu ülkelere ihracat yaptığı görülmektedir. Bu durum savunma sanayisinin uluslararası ilişkilerden fazlasıyla etkilendiğini kanıtlamaktadır (Duran, 2022).

Türkiye'nin savunma sanayisi üretimine bakıldığında üretimin başta Ankara olmak üzere İstanbul, İzmir ve Eskişehir'de kümelendiği ve bazı desantralizasyon alanlarının olduğu görülmektedir (Duran ve Özdemir, 2023b). Türkiye'nin savunma sanayisi ihracatında ise belirli bölgelerin öne çıktığı görülmektedir. Savunma sanayisinin ortaya koyduğu mekânsal örüntüler, ihracat yapılan ülkelerin jeopolitik konumlarının, tarihsel ilişkilerinin ve kültürel bağlarının coğrafi bir perspektiften değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda çalışmada *"Türkiye'nin savunma sanayisi ihracatı hangi coğrafi örüntüler çerçevesinde şekillenmektedir?"* sorusuna yanıt aranmaktadır. Bu soru etrafında şekillenen çalışma; Türkiye'nin sa-

vunma sanayisi ihracatının rastlantısal ticari faaliyetlerden öte, ülkenin jeopolitik etki alanı ve tarihsel-kültürel bağlarıyla doğrudan ilişkili kümelenmiş bir mekânsal stratejinin ürünü olduğunu ortaya koymaktadır. Bu değerlendirmeler neticesinde savunma sanayisinin yalnızca ekonomik veya askerî bir faaliyet alanı olarak ele alınması yetersiz kalacaktır. Üretim merkezlerinin kuruluş yer seçimleri, sektörün kümelenme eğilimleri, ihracat pazarlarının coğrafi dağılışı ve uluslararası ilişkiler ağları savunma sanayisinin mekânla kurduğu ilişkinin temel unsurlarıdır.

2. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin savunma sanayisi ihracatının mekânsal örüntülerini analiz ederek ihracat pazarlarının coğrafi dağılımını, bölgesel yoğunlaşma alanlarını ve bu dağılışı şekillendiren temel dinamikleri ortaya koymaktır. Çalışmada, Türkiye'nin savunma sanayisi ihracatının yalnızca ekonomik ve askerî faktörlerle değil, aynı zamanda jeopolitik konum, tarihsel-kültürel bağlar ve bölgesel etkileşim süreçleriyle de şekillendiği varsayımından hareket edilmektedir. Bu doğrultuda Türkiye'nin savunma sanayisi ihracatının mekânsal yapısı; ihracat yapılan ülkelerin coğrafi dağılımı, bölgesel yoğunlaşma eğilimleri, pazar çeşitliliği ve üretim merkezlerinin mekânsal örgütlenmesi çerçevesinde değerlendirilmektedir. Ayrıca çalışmada, savunma sanayisi üretiminin Türkiye içerisindeki kümelenme yapıları ile dış pazarlardaki mekânsal yayılımı arasındaki ilişkinin ortaya konulması hedeflenmektedir.

Bu doğrultuda araştırmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiş ve veri toplama tekniği olarak da doküman analizinden yararlanılmıştır. Bu çerçevede ikincil veriler analiz edilmiştir. Doküman incelemesi, söz konusu araştırmayla ilgili bilgi içeren arşiv kayıtları, raporlar, mektuplar, fotoğraflar, videolar ve diğer yazılı, görsel veya işitsel materyallerin sistematik biçimde analiz edilmesine dayanan bir nitel araştırma tekniğidir. Bu yöntem, birincil veri toplama süreçlerinin uygulanabilir olmadığı durumlarda tek başına kullanılabildiği gibi, diğer nitel araştırma yöntemlerinden elde edilen bulguların desteklenmesi ve geçerliliğinin artırılması amacıyla tamamlayıcı bir veri kaynağı olarak da kullanılabilmektedir (Sığrı, 2021). Küresel ölçekteki savunma sanayisi ihracat payları, ülkeler arası karşılaştırmalar ve Türkiye'nin dünya pazarındaki sıralaması Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü (SIPRI) verileri önemli bir kaynak niteliğinde olmuştur. Bunun yanında T.C. Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayii Başkanlığı (SSB) verileri de çalışmayı desteklemiştir.

3. Bulgular

3.1. Savunma Sanayisi ve Mekân İlişkisi

Sanayi sadece üretim yöntem ve teknolojileriyle değil, aynı zamanda coğrafya bilimiyle yakından ilgilidir (Livingstone ve Withers, 2007). Sanayi coğrafyası, He ve Zhu (2017) tarafından ekonomik coğrafyanın bir alt dalı olarak endüstriyel faaliyetlerin mekânsal ölçekte düzenlenmesi şeklinde açıklanırken; Doğanay, Özdemir ve Şahin (2011) ise sanayinin kuruluş koşulları ve bu üretim faaliyetlerinin dağılışını inceleyen coğrafya bilim alanı olarak tanımlanmıştır. Coğrafyacıların sanayi faaliyetleriyle ilgili çalışmaları 20. yüzyılın ortalarına kadar sanayi kollarının ya da sanayi bölgelerinin gözlenmesi ve tasvir edilmesi şeklinde olmuştur (Tümertekin ve Özgüç, 2007). İkinci Dünya Savaşı sonrasında hem coğrafyacıların hem de iktisatçıların konuya bakış açısında önemli değişimler yaşanmış ve sanayi coğrafyası çalışmalarında pozitivist yaklaşım güç kazanmıştır (Kaygalak, 2014).

Küreselleşme, teknolojik gelişmeler ve Yeni Ekonomik Coğrafya yaklaşımının etkisiyle 1990'lı yıllar, sanayi coğrafyası çalışmalarında yeni araştırma gündemlerinin ortaya çıktığı ve mekânsal analizlerin yeniden önem kazandığı bir dönem olarak öne çıkmıştır. Yeni Ekonomik Coğrafya yaklaşımının öncüsü Krugman (1991), ölçek ekonomileri, ulaşım maliyetleri ve pazar büyüklüğü arasındaki etkileşime dikkat çekerek ekonomik faaliyetlerin belirli bölgelerde yoğunlaşma eğilimi gösterdiğini ve bu süreçlerin mekânsal kümelenmelerin oluşumunda belirleyici rol oynadığını ileri sürmüştür. Porter (1990) ise kümelenmeyi birbirleriyle rekabet etmekle birlikte aynı zamanda iş birliği içerisinde bulunan firmaların, uzmanlaşmış tedarikçilerin, hizmet sağlayıcıların ve ilgili kurumların belirli bir coğrafi alanda yoğunlaşması olarak tanımlamıştır. Porter, kümelenmenin iletişim yolları, hızlı bilgi akışı ve ortak teknoloji geliştirme süreçleri sayesinde sürekli bir inovasyon ortamı doğurduğunu öne sürmüştür. Porter, zenginliğin ve uluslararası rekabet gücünün inovasyon ve sürekli gelişim kapasitesiyle mümkün olduğunu savunmaktadır. Bu çerçevede şirketlerin neden belirli ülkelerde küresel rakiplerini geride bıraktığını açıklamak için *Elmas Modeli'ni* ortaya koymuştur. Porter bu modelini dört ilkeye dayandırmaktadır. Bunlar (Porter, 1990); *a) Faktör Koşulları* (sürekli geliştirme kapasitesi), *b) Talep Koşulları* (talep ve inovasyon ilişkileri / müşteri beklentileri), *c) İlgili ve Destekleyici Endüstriler* (şirketlerin tedarikçileriyle ve yan sanayileriyle aynı coğrafyayı paylaşmasının getirdiği avantajlar / kümelenme, ör: İtalyan mücevherat sektörü ile mücevher işleme makinesi üreticilerinin organik bağı), *d) Firma Stratejisi, Yapısı ve Rekabet* (yerel rekabetin ortaya çıkardığı uluslararası rekabet gücü, rekabet avantajı) şeklindedir. Konuyla ilgili yapı-

lan çalışmalarda Lai et al., (2014) kümelenmelerin rekabet gücünü ve iş birliğini artırdığını belirtirken, Jurčić, Lovrenčić ve Kurnoga (2020) kümelenmelerin üye firmalara önemli ekonomik ve kurumsal avantajlar sağladığını ortaya koymuştur.

Bununla birlikte kümelenmeler, sağladıkları avantajların yanı sıra bazı riskleri de beraberinde getirebilmektedir. Üretim faaliyetlerinin belirli alanlarda yoğunlaşması, deprem, sel, yangın gibi doğal afetler ya da savaş ve saldırı gibi güvenlik tehditleri karşısında sektörün ciddi maddi ve operasyonel kayıplar yaşamasına neden olabilmektedir. Bu nedenle özellikle savunma sanayisi gibi stratejik öneme sahip sektörlerde, üretim faaliyetlerinin farklı bölgelere dağıtılmasını öngören desantralizasyon politikaları önem kazanmaktadır. Klasik sanayi kollarında kümelenme ekonomik verimlilik, yenilikçilik ve rekabet gücü açısından arzu edilen bir durum olarak değerlendirilirken, savunma sanayisinde aşırı mekânsal yoğunlaşma ulusal güvenlik açısından önemli bir kırılganlık oluşturabilmektedir. Bu durum, ekonomik verimlilik ile stratejik güvenlik arasındaki dengenin sağlanmasını gerektiren ve ekonomik coğrafyanın temel paradokslarından biri olarak değerlendirilebilecek bir olguya işaret etmektedir.

Savunma sanayisi, stratejik bir sektör olarak değerlendirilmektedir. Sektöre ait ürünlerin ülkenin güvenlik gücüyle doğrudan ilişkili olması ülkeler arasındaki ilişkilerde önemli bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çerçevede savunma sanayi ihracatı sadece ekonomik bir faaliyet olarak değerlendirilmemeli aynı zamanda dış politikada etkili unsur olduğu dikkate alınmalıdır. Savunma sanayisi ürünlerinin ihraç edildiği ülkeler, aynı zamanda ihracatçı ülkenin siyasi nüfuzunu artırdığı ve etki alanını genişlettiği özel coğrafyalar olarak değerlendirilebilir.

Uluslararası savunma sanayisi ticaretine ait veriler incelendiğinde, üretici ülkelerin genellikle kendi jeopolitik etki alanlarında bulunan bölgelere yoğunlaştığı görülmektedir. Örneğin ABD'nin NATO ülkelerine, Rusya'nın Sovyetlerden ayrılan ülkelere ve Çin'in ise Asya-Afrika hattına yönelik ihracat yapması bu mekânsal stratejinin açık göstergeleridir (George et al., 2026). Tüm bunlar birlikte değerlendirildiğinde savunma sanayisi ihracatının diğer ekonomik faaliyetlerden farklı olarak stratejik bir niteliğe sahip olduğu görülmektedir. Bu çerçevede savunma sanayisinin jeopolitik ve jeoekonomik bir araç olarak kullanıldığı belirtilebilir.

Uluslararası savunma sanayisi ticaretine ait veriler incelendiğinde siyasi istikrarsızlığın, bölgesel çatışmaların ve ambargo uygulamalarının yanı sıra ithalatçı ülkenin durumu savunma sanayisi ihracatını olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Örneğin Suudi Arabistan'ın silah ithalatının 2016-2020 ile 2021-2025 dönemleri arasında %31 oranında azalmasının, önceki dönemde gerçekleştirdiği yüksek miktardaki silah alımlarından kaynaklandığı söylenebilir (George et al., 2026).

Rusya'nın silah ihracatındaki azalmada ise ABD müttefiklerinin Rusya'dan silah satın almaktan kaçınmaları ve Rusya'ya uygulanan ambargolar etkili olmuştur.

Neticede savunma sanayisi, üretim faaliyetlerinin mekânsal organizasyonu bakımından diğer sanayi kollarından farklı özellikler göstermektedir. Sektörün stratejik niteliği, üretim tesislerinin kuruluş yerlerinden kümelenme eğilimlerine, tedarik zincirlerinin yapısından ihracat pazarına kadar çok sayıdaki unsur; ekonomi, güvenlik, jeopolitik ve jeostratejik kaygıların denetimi altındadır.

Bununla birlikte savunma sanayisinde mekân olgusu yalnızca üretimin gerçekleştiği fiziki alanlarla sınırlı değildir. İhracat ilişkileri, uluslararası ittifaklar, bölgesel güvenlik dinamikleri ve siyasi nüfuz alanları da savunma sanayisinin mekânsal boyutunu oluşturmaktadır. Bu nedenle savunma sanayisinin gelişimi ve yayılışı incelenirken ekonomik faktörlerin yanı sıra siyasi coğrafya özellikleri, ülkelerin dış politikaları, güvenlik stratejileri ve jeopolitik konumları da dikkate alınmalıdır. Böylece savunma sanayisinin mekânla kurduğu çok boyutlu ilişki daha kapsamlı bir şekilde anlaşılacaktır.

Küresel ekonomide önemli bir pay sahibi olan savunma sanayisinde, ABD'nin siyasi gücü doğrultusunda başat bir rol oynadığı görülmektedir (Çankaya Bayraklı, 2024). Dünyada savunma sanayisi ihracatında hem 2016-2020 döneminde hem de 2021-2025 döneminde en fazla pay ABD'ye aittir. 2021-2025 döneminde ABD'yi sırasıyla Fransa, Rusya ve Almanya takip etmektedir (Tablo 1). Yerli ve millî bir savunma sanayisi hedefleyen Türkiye, son çeyrek asırda sektörde önemli bir mesafe kat etmiştir. Sektörde yaşanan bu gelişimin etkilerini savunma sanayisi ihracatında da görmek mümkündür. 2016-2020 döneminde küresel savunma sanayi ihracatında %0,9 paya sahip olan Türkiye 2021-2025 döneminde bu oranı %1,8'e yükseltmiştir. Bu durum Türkiye'nin savunma sanayisi ihracatında on birinci sırada yer almasını sağlamıştır.

Tablo 1. Küresel Savunma Sanayisi İhracatında İlk 15 Ülkenin Payı (%)

Ülkeler	2016-2020	2021-2025
ABD	36	42
Fransa	8.8	9.8
Rusya	21	6.8
Almanya	5.4	5.7
Çin	5.5	5.6
İtalya	2.2	5.1
İsrail	3.1	4.4
Birleşik Krallık	3.3	3.4
Güney Kore	2.6	3.0
İspanya	2.4	2.3
Türkiye	0.9	1.8
Hollanda	2.1	1.2
Norveç	0.2	1.0
Polonya	<0.5	1.0
İsveç	0.6	0.9

Kaynak: SIPRI, 2026a

3.2. Türkiye'de Savunma Sanayisinin Mekânsal Özellikleri

Stratejik bir sektör olan savunma sanayisinde yer seçimi, diğer sanayi sektörlerine kıyasla daha karmaşık bir yapıya sahiptir. Sektörün yer seçiminde ekonomik unsurların yanı sıra siyasi unsurlar da etkili olmaktadır. Bu durum, savunma sanayisinin mekânsal dağılımında birden fazla unsurun etkili olmasına neden olmaktadır. Her ne kadar bazı araştırmacılar savunma sanayisi yer seçiminde pazara yakınlık, nitelikli iş gücü, ulaşım, güvenlik gibi unsurların etkili olduğunu söyleseler (Sharpe, 2002) de, savunma sanayisinde gerçek pazar "devlet"tir. Bu nedenle sektörün yer seçimi ve mekânsal örgütlenmesi, serbest piyasa dinamiklerinden ziyade devletin jeostratejik kararlarıyla daha çok şekillenir.

Sektörde üretici ile tüketici yani devlet arasındaki ilişki diğer sektörlere göre çok daha fazladır (Özelçi Eceral, 2017). Bu durum savunma endüstrisi ile pazar ilişkisini ortaya koymaktadır. Savunma sanayisinde temel alıcı konumunda bulunan devlet, sektörün ihracat süreçlerinde de önemli ölçüde söz sahibidir (Lorell et al., 2000). Tüm bunlar bir arada düşünüldüğünde savunma sanayisinin mekânsal organizasyonunda devlet teşvikleri ve politik kararların etkisi kesinlikle göz ardı edilemez.

Savunma sanayisinin mekânsal organizasyonunda etkili olan bir diğer unsur nitelikli iş gücüdür. Savunma sanayisi, teknolojiden mümkün olduğunca en iyi şekilde yararlanmak zorundadır. Hatta günümüzdeki teknolojinin bu kadar gelişmiş olmasında savunma sanayisinin büyük bir payı vardır. Savunma sanayisinde yeni ürünlerin geliştirilmesi ve üretilmesi, büyük ölçüde teknoloji kullanımına ve Ar-Ge faaliyetlerine bağlıdır. Bu nedenle sektörde başta mühendislik alanı olmak üzere birçok alanda nitelikli iş gücüne ihtiyaç duyulmaktadır. Nitelikli iş gücünün kaynağı ise üniversiteler ve araştırma geliştirme merkezleridir. Tüm bunlar bir arada düşünüldüğünde Türkiye'de savunma sanayisinin üniversitelerin yaygın olduğu Ankara, İstanbul gibi yerlerde gelişmesinde buralardaki nitelikli iş gücünün etkili olduğu söylenebilir.

Savunma sanayisinin mekânsal dağılımında etki olan diğer unsur ulaşımdır. Gerek sektörün ihtiyaç duyduğu ürünlerin temininde gerekse üretim sonrasında ürünlerin teslimatında ulaşım önemli bir etkiye sahiptir. Karmaşık bir üretim sürecine sahip olan savunma sanayisinde ulaşım imkânlarının gelişmiş olması ürünlerin taşınmasında ve sektörün gelişiminde etkili olmaktadır. Bu bağlamda İstanbul, İzmir ve Kocaeli gibi ulaşım imkânları gelişmiş illerde savunma sanayisinin gelişmesinde ulaşım altyapısının etkili olduğu görülmektedir.

Savunma sanayisinin mekânsal dağılımına Türkiye ölçeğinde bakıldığında, belirgin bir şekilde merkezileşmenin varlığı dikkat çekmektedir. Bu bağlamda Türkiye'de savunma sanayisi merkezi Ankara'dır. Krugman'ın ünlü *tarihsel rastlantı kavramı*; herhangi bir yerin coğrafi ve ekonomik üstünlüğünün doğal zorunluluklardan ziyade, başlangıçtaki tercihler ve tesadüf farklılıklardan kaynaklandığına dair ifadesinde (Krugman, 1991) olduğu gibi 1921 yılında Ankara'da Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü'nün kurulması, daha sonra başkent olmasının sağladığı avantajlar (en büyük pazarın devlet olması, kamu kurumların bulunması), uzun vadede önemli sonuçlara yol açmıştır. Nitekim karar alma süreçlerine erişim, ulaşım imkânları ile ilgili kamu kurumları, üniversiteler, teknokentler, mesleki eğitim kurumları, OSB'ler sayesinde nitelikli iş gücünün varlığı gibi unsurlar açısından da avantajlı bir konumda olan Ankara savunma sanayisinin merkezi konumuna yükselmiştir. Bu avantajlarının yanı sıra savunma sanayisine yönelik yatırımlar, ASELSAN, TUSAŞ, HAVELSAN, ROKETSAN gibi Türkiye savunma sanayisinin önde gelen firmalarının başkentte olması, sektörle ilgili altyapının Ankara'da oluşturulmuş olması bu yükselişte rol oynayan diğer faktörlerdir (Duran, 2022).

Savunma sanayisinin mekânsal dağılımında dikkat çeken bir diğer husus *kümelenme alanları*nın varlığıdır. Savunma sanayisinin üretim prosesinde iki farklı firma türü bulunmaktadır. Bunlardan ilki ana yüklenici olarak bilinen sektörün üretim faaliyetlerinin büyük bölümünü üstlenen büyük ölçekli firmalardır (Demir

vd., 2016). Diğeri ise ana yüklenici firmaların ihtiyaçları doğrultusunda ortaya çıkan genellikle küçük ve orta ölçekli firmalardan oluşan alt yüklenici firmalardır (Duran, 2022). Ana yüklenici firmalara yakın alanlarda gelişen alt yüklenici firmalar hem üretim sistemine katkı sağlamakta hem de çeşitli destekler sağlayarak sektörel ekosistemin oluşmasına katkı sağlamaktadır. Bu durum, savunma sanayisinin mekânsal olarak bütünleşik bir sistem oluşturmasına ve mekânsal yoğunlaşmaların ortaya çıkmasına imkân tanımaktadır.

Bu mekânsal yoğunlaşma, bilgi ve teknoloji transferini hızlandırırken, uzmanlaşmış tedarikçi ağlarının gelişmesini ve kümelenme ekonomilerinin ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Bununla birlikte savunma sanayisinde yoğunlaşma alanları Ankara ile sınırlı değildir. Son yıllarda İstanbul, İzmir, Kocaeli, Eskişehir, Konya gibi sanayi altyapısı güçlü şehirlerde de savunma sanayisine yönelik üretim faaliyetleri gelişme göstermiş; böylece sektörün mekânsal yapısı çok merkezli bir karakter kazanmaya başlamıştır. Ancak Ankara'nın sektördeki baskın konumu devam etmekte olup üretim, Ar-Ge, tasarım ve yönetim fonksiyonlarının önemli bir bölümü bu şehirde yoğunlaşmaktadır. Bu durum, Türkiye'de savunma sanayisinin mekânsal organizasyonunun Yeni Ekonomik Coğrafya yaklaşımında ifade edilen kümelenme ve yığılma ekonomileri çerçevesinde şekillendiğini göstermektedir (Şekil 1).

Şekil 1. 2026 Yılı SSB[1] Ürün Kataloğunda Yer Alan Firmaların İller Bazında Dağılışı

1 SSB 2026a ürün kataloğuna göre firmaların üst faaliyet üretim alanları; kara araçları, deniz araçları, hava araçları, füzeler ve mühimmatlar, namlulu silahlar, haberleşme ve muharebe destek sistemleri, bilişim ve yazılım sistemleri, radarlar ve sensörler, elektronik harp sistemleri, simülatör ve eğitim sistemleri, itki-tahrik ve güç sistemleri, jeneratörler ve piller, güvenlik ve hassas hizmetler, lojistik destek sistemleri, savunma sanayii diğer alt sistemleri şeklindedir.

Savunma sanayisinin büyük ölçüde Ankara merkezli bir yapıya sahip olması, üretim süreçlerinde verimlilik, bilgi yayılımı ve yenilik kapasitesi açısından önemli avantajlar sağlarken; stratejik tesislerin tek bir coğrafi alanda yoğunlaşması, doğal afetler, savaş ve güvenlik tehditleri karşısında sektörel kırılganlığı artırabilmektedir. Bu nedenle son yıllarda savunma sanayisinin farklı bölgelere yayılmasını hedefleyen desantralizasyon politikaları, sektörde sürdürülebilirlik ve ulusal güvenlik açısından önem kazanmaktadır. İstanbul, İzmir gibi desantralizasyon alanlarının varlığı, sektörün sürdürülebilirliği açısından stratejik önem taşımaktadır. Kümelenme alanları; ana ve alt yüklenici firmalar arasındaki ilişkileri güçlendirerek üretim süreçlerinin daha etkin ve entegre yürütülmesi ile savunma sanayisinin teknolojik kapasitesinin artmasına ürün kalitesinin ve küresel pazarda rekabet gücünün yükselmesine imkân tanımaktadır.

Diğer yandan savunma sanayisi için kümelenme konusunun yazılım ve çip (yarı iletken) endüstrisini de içine alacak şekilde değerlendirilmesi kaçınılmaz bir gerekliliktir. Çip tasarımı ve üretiminde yazılım teknolojilerinden yararlanılması nedeniyle *yazılım ve çip* bir bütün olarak coğrafi bağlamda ele alınmalıdır. Teknolojik egemenliğin jeopolitik bir aktör hâline geldiği günümüzde devletlerin küresel güç mücadelesi yalnızca askerî kapasite özelinde değil yazılım ekosistemleri, yarı iletken üretimi ve kritik teknolojiler üzerindeki hâkimiyet üzerinden şekillenmektedir (Oral, 2026).

Nitekim savunma sanayisi ile yarı iletken endüstrisi arasında güçlü bir kümelenme ilişkisi bulunmaktadır. Yüksek teknolojiye dayalı bu iki sektör; nitelikli iş gücü, Ar-Ge merkezleri, üniversiteler, teknoparklar ve ileri üretim altyapısının yoğunlaştığı bölgelerde gelişme göstermektedir. Savunma sanayisi ile çip teknolojileri arasındaki ilişki günümüzde stratejik rekabetin en önemli unsurlarından biri hâline gelmiştir. Modern savunma sistemlerinin neredeyse tamamı yüksek performanslı yarı iletkenlere dayanmaktadır. Savaş uçakları, insansız hava araçları (İHA/SİHA), güdümlü füzeler, radar sistemleri, elektronik harp sistemleri, uydu haberleşme sistemleri, sensörler ve yüksek performanslı çipler / yazılımlar sayesinde çalışmaktadır. Savunma sanayisinde robotik sistemlerin ve komuta-kontrol sistemlerinin çalışmasında ihtiyaç duyulan yapay zekâ araçları da çip teknolojisine dayalıdır. Bu nedenle yazılım ve çip teknolojileri, savunma sanayisinin en kritik girdilerinden biri olmanın ötesinde, ülkelerin jeopolitik güç projeksiyonunu belirleyen temel unsurlar arasında yer almaktadır.

Çip üretiminin tasarım, ileri üretim ve montaj-test aşamalarında belirli ülkelerde kümelenmesi tedarik zincirlerini kırılgan, jeopolitik risklere açık ve son derece duyarlı kılmaktadır. Tayvan, Güney Kore ve Çin'in üretimdeki hakimiyeti ile ABD, Hollanda ve Japonya'nın tasarım ve kilit ekipmanlardaki tekel konum-

ları, küresel tedarik zincirlerini son derece kırılgan hâle getirmektedir. ABD-Çin rekabeti, Tayvan'ın gelişmiş üretimdeki merkezi konumu ve Çin'in kritik maden arzındaki hâkimiyeti, yarı iletken sektörünün, savunma sanayisi ile ilişkisi de düşünüldüğünde klasik bir sanayi kolu değil, ulusal güvenlik ve küresel hegemonya aracı olduğunu göstermektedir (Oral, 2026). Bu nedenle birçok ülke yarı iletken üretiminde dışa bağımlılığı azaltmaya yönelik sanayi politikaları geliştirmektedir.

Türkiye'de savunma sanayisinde elektronik sistemlerin önemli bir bölümü yerli olarak geliştirilmekle birlikte, ileri teknoloji gerektiren yüksek performanslı çipler ve bazı kritik bileşenlerde (motor ve güç üniteleri, sensör ve optik sistemler, özel alaşım çelikler gibi) dışa bağımlılık devam etmektedir. Son yıllarda yerli mikroelektronik tasarımı, yazılım ve çip geliştirme ile savunma elektroniği alanlarında önemli ilerlemeler kaydedilmiş olsa da ileri üretim teknolojileri (özellikle birkaç nanometre ölçeğindeki çip üretimi) henüz Türkiye'de bulunmamaktadır. Bu nedenle yazılım ve yarı iletken teknolojilerinin geliştirilmesi, savunma sanayisinde teknolojik bağımsızlığın artırılması açısından stratejik öncelikler arasında yer almaktadır.

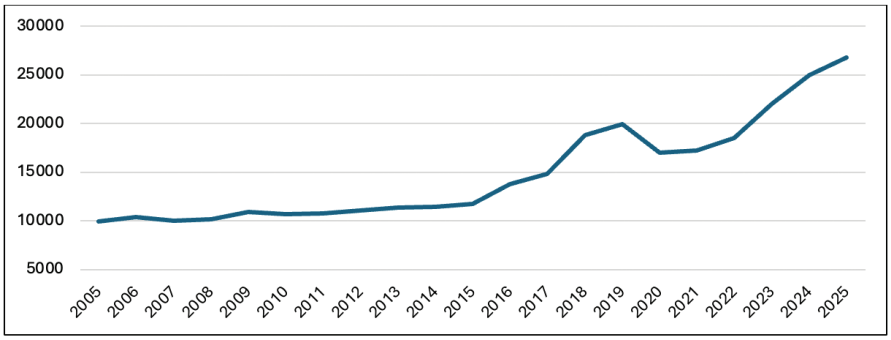
Tüm bunlar bir arada değerlendirildiğinde savunma sanayisindeki kümelenme alanlarının savunma sanayisi ihracatını etkilediği sonucuna ulaşılabilir. Üretim merkezlerinin sahip olduğu teknolojik kapasite, kurumsal ağlar ve uluslararası bağlantılar, Türkiye'nin savunma sanayisi ürünlerinin dış pazarlara açılmasında önemli avantajlar sunmaktadır. Bu nedenle savunma sanayisinin yalnızca üretim merkezleri bakımından değil, ihracat pazarlarının coğrafi dağılışı bakımından da değerlendirilmesi gerekmektedir.

3.3. Türkiye'nin Savunma Sanayisi İhracatında Mekânsal Boyut

Türkiye'nin savunma harcamalarının 2005-2025 döneminde uzun vadede belirgin bir artış eğilimi sergilediği görülmektedir. 2005 yılında yaklaşık 10 milyar dolar düzeyinde olan savunma harcamaları, 2015 yılına kadar nispeten istikrarlı bir seyir izleyerek sınırlı artış göstermiştir. 2016 yılından itibaren ise savunma harcamalarında dikkat çekici bir yükseliş başlamıştır. Bu artışta Türkiye'nin sınır güvenliği, terörle mücadele faaliyetleri, Suriye ve Irak kaynaklı güvenlik riskleri, Doğu Akdeniz'de artan jeopolitik rekabet ve yerli savunma sanayisine yönelik yatırımların hız kazanması etkili olmuştur.

2020 yılında savunma harcamalarında ise belirgin bir gerileme görülmektedir. Bu düşüşte küresel ölçekte etkili olan COVID-19 pandemisinin ekonomik sonuçları, kamu harcamalarının yeniden önceliklendirilmesi ve makroekonomik koşulların etkili olduğu değerlendirilebilir. Mevcut durumda savunma harcama-

larının hızla artarak yaklaşık 27 milyar dolar düzeyine ulaşması; Türkiye'nin savunma sanayisinde yerlilik oranını artırmaya yönelik politikaları, yüksek teknoloji gerektiren platformlara yapılan yatırımlar, ihracat kapasitesindeki genişleme ve bölgesel güvenlik ortamındaki gelişmelerle yakından ilişkilidir (Şekil 2).

Şekil 2. Yıllar Bazında Türkiye'nin Savunma Harcamaları (Milyar Dolar)

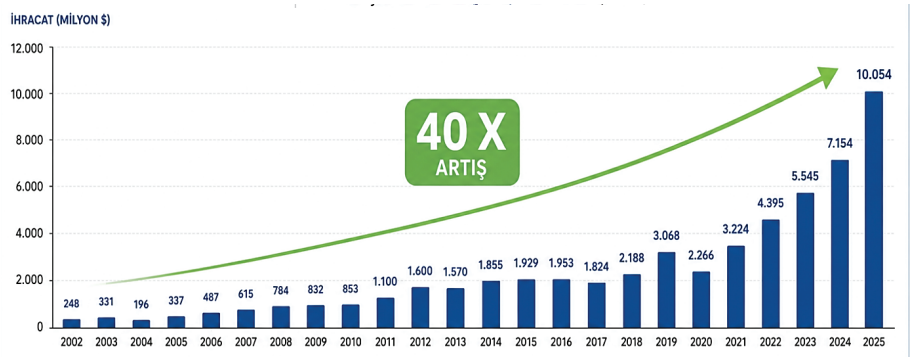
Kaynak: SIPRI, 2026b

SIPRI 2026b verilerine göre Türkiye'nin askerî harcamalarının GSYİH'e oranı ise planlı döneme geçildiği 1960'tan günümüze ortalama %3 civarındayken, son yirmi yıllık sürede %2 düzeyinde gerçekleşmiştir. Buna karşın aynı dönemde savunma sanayisinin üretim kapasitesi, yerlileşme oranı, teknoloji geliştirme kabiliyeti ve ihracat performansında kayda değer artışlar yaşanmıştır. Bu durum, savunma sanayisindeki gelişimin yalnızca savunma harcamalarının büyüklüğüne değil, aynı zamanda kurumsal yapılanma, teknoloji politikaları, Ar-Ge yatırımları ve yerli üretim stratejileri gibi yapısal unsurlara da bağlı olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte Türkiye'nin bir NATO üyesi olması da askerî harcamalarını şekillendirmektedir.

36. NATO Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'nde müttefik liderlere hitap eden Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Türkiye'nin savunma kapasitesi, NATO içindeki konumu ve küresel güvenlik sınamalarına ilişkin önemli açıklamalarda bulunmuş ve savunma sanayindeki atılımların altını çizmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan, 2030 yılından önce savunma harcamalarının oranını %3,5 düzeyine yükseltmek için gerekli tedbirlerin alındığını kaydetmiştir. Cumhurbaşkanı, "Güvenlik ve dayanıklılıkla bağlantılı harcamalarda ise şimdiden %1,5'lik bütçe payına ulaştık. Böylece NATO'nun %5 hedefine, Lahey'de belirlenen 2035 yılından 5 sene önce erişmeyi hedefliyoruz" ifadelerini kullanmıştır (TRT Haber, 2026).

Jeopolitik açıdan ise Türkiye'nin stratejik konumu, çevresindeki güvenlik tehditleri ve değişen bölgesel güç dengeleri savunma sanayisini yalnızca askerî ihti-

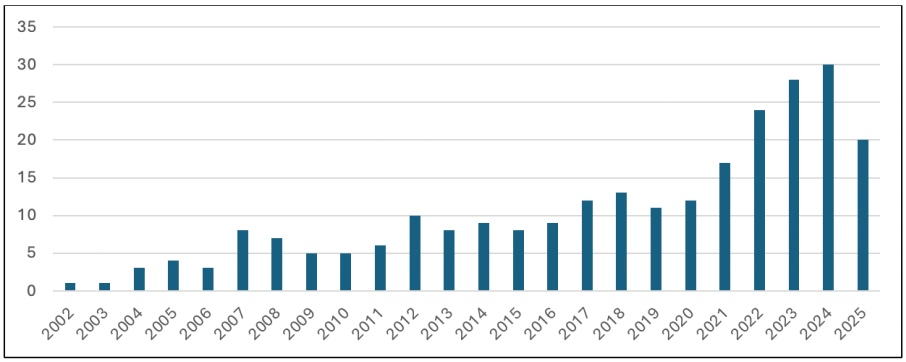
yaçların karşılanmasına yönelik bir sektör olmaktan çıkararak dış politika, teknoloji üretimi ve ekonomik kazanımlar açısından stratejik bir alan hâline getirmiştir. Son yıllarda savunma sanayisi ihracatındaki önemli artış da bu durumu ortaya koyan bir gelişmedir (Şekil 3). Nitekim 2002 yılında 248 milyon dolar olan savunma ve havacılık ihracatı hacmi 2025 yılında kırk kat artarak 10,054 milyar dolara ulaşmıştır (SSB, 2026b). Yaşanan bu artışta savunma sanayisi ürünlerinin Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) ve ihraç edilen ülkeler tarafından sahada başarılı bir şekilde kullanılması önemli bir pay sahibi olmuştur (Çankaya Bayraklı, 2024). Bunun bir yansıması olarak Türk savunma sanayisi ürünlerinin küresel pazardaki saygınlığı ve ürünlere olan talep artış göstermiştir.

Şekil 3. Türkiye'nin Savunma ve Havacılık İhracatının Yıllara Göre Dağılımı (Milyon Dolar)

Kaynak: SSB, 2026b verilerinden yararlanarak ChatGPT yapay zekâ aracı yoluyla oluşturulmuştur.

Türkiye'nin savunma sanayisi ihracatındaki değişim sadece ihracat miktarının artışıyla sınırlı kalmamış, ihracat yapılan ülkeler de çeşitlenmiştir. Nitekim savunma sanayisi ihracatı 2000'li yılların başlarında birkaç ülke ile sınırlıyken 2020'li yılların başında bu sayı çift haneli sayılara ulaşmıştır (Şekil 4). 2021 yılında 12 farklı ülkeye savunma sanayisi ürünü ihraç edilirken 2024'te 27, 2025'te ise 20 ülkeye savunma sanayisi ürünü ihraç edilmiştir. Bu durum Türkiye'nin savunma sanayisi pazarında söz sahibi olmaya başladığını göstermektedir. Ayrıca sektörün stratejik önemi göz önüne alındığında savunma sanayisi ürünlerinin ihraç edildiği ülke sayısındaki artışın Türkiye'nin siyasi etkisini artırdığı söylenebilir.

Şekil 4. Türkiye'nin Savunma Sanayisi Ürünleri İhraç Ettiği Ülke Sayısının Yıllara Göre Değişimi

Kaynak: SIPRI, 2026c

Türkiye'nin savunma sanayi ürünleri ihraç ettiği bölgeler incelendiğinde bazı bölgelerde yoğunlaşmaların olduğu görülmektedir. Bu bölgelere ilk olarak Orta Doğu örnek olarak gösterilebilir. Orta Doğu özellikle jeopolitik konumu, İsrail'in sebep olduğu sorunlar ve sahip olduğu yer altı zenginlikleri nedeniyle siyasi anlaşmazlıkların ve sıcak çatışmaların oldukça fazla olduğu bir bölgedir (Duran ve Özdemir, 2023a). Dolayısıyla bölgedeki ülkelerin savunma sanayisi ithalatı artmaktadır. Bölge içerisinde yer alan Körfez ülkeleri dünyada savunma sanayisi ithalatı yüksek olan ülkeler arasında yer almaktadır. (Hussain ve Tartir, 2025). Özellikle Suudi Arabistan, Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi ekonomik açıdan güçlü olan ülkeler dünyanın en fazla savunma ithalatı yapan ülkeler arasında yer almaktadır. Son yıllarda Körfez İşbirliği Konseyi ülkeleriyle yapılan anlaşmalar, Türkiye'nin savunma sanayisi ihracatını olumlu yönde etkilemiştir. Bu durumun bir sonucu olarak, Türkiye'nin Körfez ülkeleriyle savunma sanayisi alanındaki iş birliği artmış bu durum bölgesel istikrar ve güvenliğin sağlamasında önemli bir adım olarak görülmüştür (Çankaya Bayraklı, 2024).

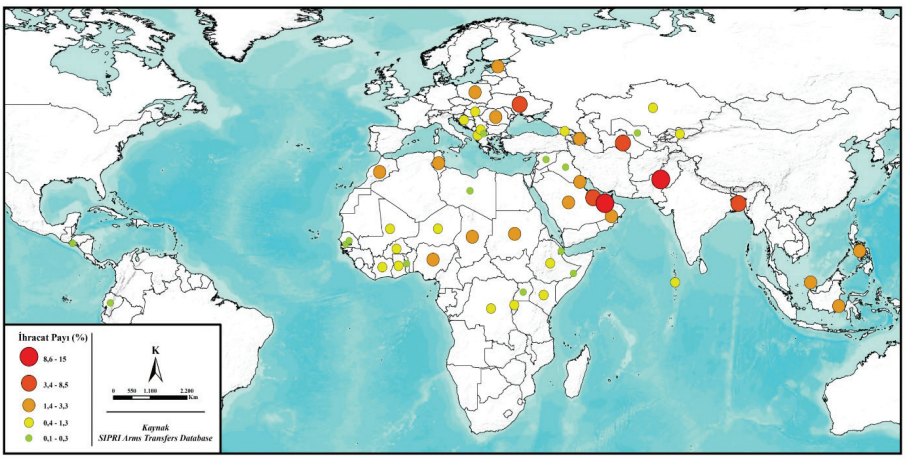
Savunma sanayisi ihracatımızda dikkat çeken diğer bölge Afrika'dır (SIPRI, 2026c). Bölgedeki devletlerin egemenliğini ve güvenliğini tehdit eden çatışmaların artması bölgedeki devletlerin savunma sanayisi ithalatını artırmıştır (Çankaya Bayraklı, 2024). Askerî eğitim destekleri, savunma sanayisi ürünlerinin fiyat performans ilişkisi ve jeopolitik risklerden kaçınmak; bölge ülkelerinin savunma ithalatında Türk ürünlerini tercih etmelerinde önemli etken olmuştur (Çankaya Bayraklı, 2024; Hussain ve Tartir, 2025).

Türkiye'nin savunma sanayisi ihracatında yoğunlaşmaların olduğu Türkistan bölgesindeki ülkelerle tarihsel ve kültürel bir yakınlık bulunmaktadır. Bu yakınlık

ön plana çıkarılarak Türk dünyasıyla entegrasyon hedeflenmekte; enerji, ulaştırma ve güvenlik alanlarında iş birlikleri yapılmaktadır (Doğan, 2026). Bu gelişme, bölgedeki ülkelerin savunma sanayisi ürünlerinde Türkiye'yi tercih etmelerinde etkili olmuştur. Özellikle Azerbaycan ile Türkiye arasındaki bağların güçlü olması iki ülke arasındaki savunma sanayisi ticaretini de etkilemiştir. Azerbaycan'ın Türkiye'den tedarik ettiği savunma sistemlerinin Dağlık Karabağ Savaşı'nda etkin biçimde kullanılması, bu sistemlerin uluslararası pazardaki görünürlüğünü artırmıştır. Bu durum, Türk savunma sanayisi ürünlerinin Afrika, Türkistan ve Orta Doğu pazarlarında daha fazla ilgi görmesine katkı sağlayan unsurlardan biri olarak değerlendirilebilir (Çankaya Bayraklı, 2024). Bu gelişmeler; jeopolitik dinamiklerin, kültürel ve tarihsel faktörlerin savunma sanayisi ihracatımızda belirgin rol oynadığını göstermektedir.

Bunun yanında Türkiye'nin savunma sanayisi ihracatında dikkat çeken yoğunlaşmalar uzun vadede bazı riskler içerebilmektedir. Yoğunlaşmaların Afrika ve Orta Doğu gibi siyasi istikrarsızlığın ve iç karışıklıkların fazlaca olduğu bölgelerde olması ihracatın sürdürülebilirliğini etkilemektedir. Ülkelerde yaşanacak rejim değişikliği gibi durumlarda savunma sanayisi ihracatının azalması hatta durması söz konusu olabilir. Bu nedenle savunma sanayisi pazarının genişlemesi ve yeni bölgelere açılması, sektörün geleceği açısından büyük önem taşımaktadır.

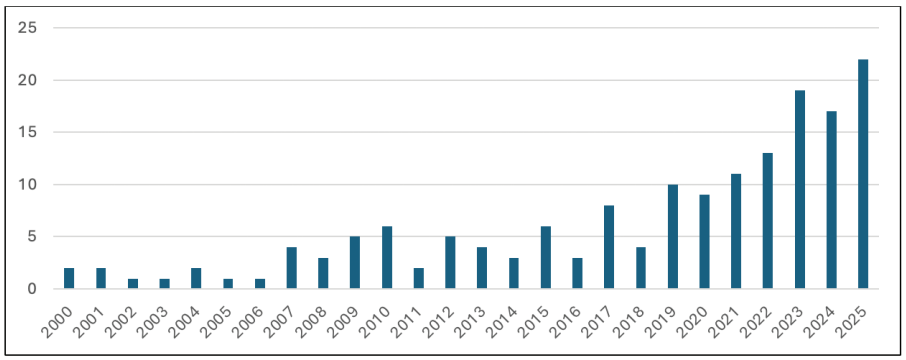
Türkiye'nin son beş yılda savunma sanayisi ürünleri ihraç ettiği ülkelerin gösterildiği Şekil 5, ihracat yapılan ülkelerin mekânsal farklılıklar gösterdiğine dikkat çekmektir. Türkiye; Orta Doğu'dan Avrupa'ya, Türkistan'dan Güney Amerika'ya dünyanın dört bir tarafına savunma sanayisi ürünleri ihraç etmektedir. Özellikle aynı bölgede yer aldığı ülkelerle ikili ilişkilerin geliştirilmesi ekonomik, siyasi ve askerî bağların güçlendirilerek ortak vizyonların oluşturulması öncelikli strateji olarak kabul edilmektedir (Çankaya Bayraklı, 2024). Türkiye, siyasi anlaşmazlıklardan ve küresel jeopolitik boşluklardan yararlanarak belirli pazarlarda güvenilir ve alternatif bir tedarikçi olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca Türkiye'nin sahip olduğu ürün çeşitliliği ve üretim kapasitesinin fazlalığı, ürünlerinin sahada kendini ispatlamış olması savunma sanayi ihracatımızın mekânsal yelpazesini genişletmiştir (Şekil 5).

Şekil 5. 2021-2025 Yılları Arasında Türkiye'nin Savunma Sanayisi Ürünü İhraç Ettiği Ülkeler

Kaynak: SIPRI, 2026c'den yararlanarak oluşturulmuştur.

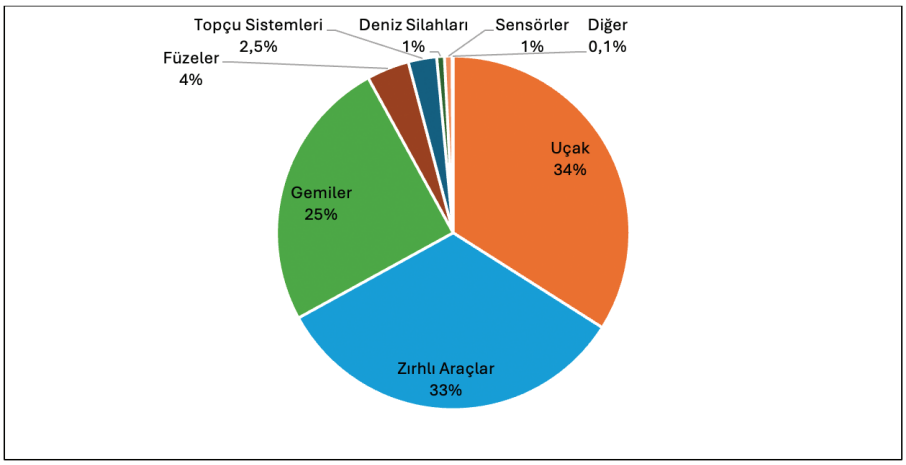
Türkiye'nin savunma sanayisi ihracatında dikkat çeken bir diğer husus da savunma sanayisi ürünlerinin çeşitliliğidir. Yerli ve millî bir savunma sanayisini hedefleyen Türkiye, son yıllarda sektörde birden çok projeyi bir arada yürütmektedir. Dolayısıyla savunma sanayisi ürün ve hizmet yelpazesi genişlemiş; zırhlı araçlar, füzeler, insansız hava araçları, deniz araçları, uçaklar ve savunma elektroniği gibi çeşitli savunma sistemlerinin ihraç edilme imkânı oluşmuştur (Çankaya Bayraklı, 2024). Savunma sanayisi sistemlerinin çeşitlilik göstermesi küresel savunma sanayisi pazarındaki talebin karşılanması açısından önemlidir. Nitekim son yıllarda savunma sanayisinde ihraç ürünleri çeşitlenmektedir (Şekil 6).

Şekil 6. Yıllara Göre Türkiye'nin Savunma Sanayisinde İhraç Ettiği Ürün Çeşidi

Kaynak: SIPRI, 2026c

Türkiye'nin 2021-2025 döneminde ihraç ettiği savunma sanayisi ürünlerinin gösterildiği Şekil 7. incelendiğinde en yüksek oranda İHA, SİHA teknolojilerinin de yer aldığı uçak grubunun ihraç edildiği görülmektedir. Bunu sırasıyla zırhlı araçlar ve gemiler gibi oransal olarak daha büyük paya sahip olan unsurlar takip etmektedir. Ürün çeşitliliğindeki artış, savunma sanayisi ihracatını hem ekonomik olarak hem de mekânsal çeşitlilik açısından etkilemektedir.

Şekil 7. Türkiye'nin İhraç Ettiği Savunma Sanayisi Ürünlerinin Dağılımı (2021-2025)

Kaynak: SIPRI, 2026c (küsuratlı veriler yuvarlanmıştır)

Türkiye, savunma sanayisi ihracatında ürün ve pazar çeşitliliğini artırmaktadır. Farklı özelliklere sahip savunma sanayisi ürünleri farklı ülkelere ihraç edilmektedir. Örneğin Baykar tarafından geliştirilen insansız hava araçları sistemleri Afrika, Orta Doğu ve Ukrayna tarafından talep edilmektedir. Neticede bu sistemlerin, düşük maliyetli ve kullanım başarıları önemli faktörlerdir (George et al., 2025). Zırhlı kara araçları ise Körfez ülkeleri ve Afrika pazarları tarafından daha fazla tercih edilmektedir. Bu durum üzerinde ise ürünlerin teknik özellikleri ve dayanıklılığının yanı sıra ürünlerin bölgenin mekânsal özelliklerine uyumlu olması da göz ardı edilemez. Deniz platformları ve elektronik sistemler ise daha çok Asya-Pasifik ve Avrupa pazarları tarafından talep edilmektedir. Savunma sanayisi ürünlerinin farklı bölgelerde farklı ihtiyaçlara cevap verebildiği ve bu nedenle savunma sanayisi ihracatımızın mekânsal yelpazesinin genişlediğini söylemek mümkündür.

Türkiye'nin savunma sanayisi ihracatının yalnızca ekonomik bir faaliyet olmadığı, aynı zamanda jeopolitik, tarihsel ve kültürel dinamiklerle şekillenen mekânsal bir süreç olduğu görülmektedir. Orta Doğu, Afrika ve Türkistan bölge-

lerinde ortaya çıkan yoğunlaşmalar; güvenlik ihtiyaçları, siyasi ilişkiler, bölgesel güç dengeleri ve tarihsel bağların savunma sanayisi ticaretini yönlendirdiğini göstermektedir. Bununla birlikte Türkiye'nin son yıllarda geliştirdiği ürün çeşitliliği ve üretim kapasitesi, savunma sanayisi ihracatının belirli bölgelere bağımlı kalmaksızın daha geniş bir coğrafi alana yayılmasına da katkı sağlamıştır. Bu durum Türkiye'nin küresel savunma sanayisi pazarındaki görünürlüğünü ve rekabet gücünü artıran önemli unsurlardan biri olarak değerlendirilebilir.

Özellikle siyasi istikrarsızlığın yüksek olduğu bölgelerde yoğunlaşan ihracat faaliyetleri, bölgesel krizler ve yönetim değişiklikleri karşısında kırılgan bir yapı oluşturabilmektedir. Bu nedenle Türkiye'nin mevcut pazarlardaki konumunu korumasının yanında Avrupa, Asya-Pasifik ve Latin Amerika gibi farklı coğrafyalarda da etkinliğini artırması önem taşımaktadır. Böylece savunma sanayisi ihracatının daha dengeli bir mekânsal yapıya kavuşması sağlanabilecek, sektörün sürdürülebilir büyümesine ve Türkiye'nin uluslararası sistemdeki stratejik konumunun güçlenmesine katkıda bulunulabilecektir. Neticede Türkiye'nin savunma sanayisi ihracatı küresel ölçekte homojen (düzenli) bir dağılım göstermemekte; aksine belirli *jeopolitik akslar* ve *havzalar üzerinde yoğunlaşan* mekânsal bir strateji ortaya koymaktadır. Bu mekânsal yoğunlaşma, Türkiye'yi sadece bir tedarikçi değil, aynı zamanda ilgili coğrafi bölgelerde bir güvenlik aktörü hâline getirmektedir.

4. Sonuç

Türkiye'nin savunma sanayisi ihracatı üretim kümelenmeleri, jeopolitik avantajlar ve bölgesel güvenlik taleplerinin kesişiminde şekillenen mekânsal bir sistemdir. Savunma sanayisinin mekânsal dağılımı incelendiğinde, Ankara'nın merkezi bir rol üstlendiği bunun yanı sıra İstanbul, İzmir gibi merkezlerde de savunma endüstrisinin güçlü olduğu görülmektedir. Bu iller üretim verimliliği, inovasyon ve iş birliği açısından önemli avantajlara sahiptir. Dolayısıyla bu illerde de savunma sanayisinde coğrafi yoğunlaşmaya bağlı olarak kümelenmelere rastlanmaktadır.

Türkiye'nin savunma sanayisi ihracatında Orta Doğu, Afrika ve Türkistan gibi bölgeler öne çıkmaktadır. Bunda söz konusu bölgelerin coğrafi ve kültürel yakınlık, jeopolitik, ekonomik koşulların yanı sıra savunma sanayisinde alternatif tedarikçi arayışları da rol oynamıştır. Ayrıca Türkiye'nin bu pazarlarda rekabet avantajı elde etmesinde fiyat / performans dengesi, ürünlerin sahada test edilmiş olması ve ürün teslimatının hızlı ve güvenilir bir şekilde yapılması etkili olmuştur. Avrupa ve Asya-Pasifik gibi bölgelere ise az sayıda da olsa yüksek teknolojili savunma ürünleri ihraç edilmektedir.

Türkiye'nin savunma sanayisindeki ihracat başarısında, sektöre yönelik yatırımların yanı sıra sahip olduğu jeopolitik konum etkili olmuştur. Türkiye'nin Avrupa, Asya ve Afrika arasında köprü görevi görmesi pazar alanlarına ulaşımı kolaylaştırmaktadır. Ayrıca üretim merkezlerinin ulaşım imkânları açısından avantajlı konumlarda bulunması ürünlerin küresel pazarlara daha hızlı ulaşmasını sağlamaktadır. Savunma sanayisi ürünlerinin yüksek maliyetli ve stratejik ürünler olması ulaşım hızının yanı sıra ulaşım güvenliğinin de dikkate alınmasını zorunlu hâle getirmektedir. Jeopolitik konumun bir sonucu olarak savunma sanayisi ürünleri pazar alanlarına güvenli ve hızlı bir şekilde ulaştırılabilmektedir.

Savunma sanayisi ihracatının mekânsal yelpazesi çok katmanlı ve stratejik bir yapıdadır. İhracatın belirli bölgelere yoğunlaşması ve ürünlerin küresel pazarda talep edilmeye başlanması Türkiye'nin küresel savunma pazarındaki konumunu güçlendirmektedir. Ancak, ihracatının belirli bölgelerde yoğunlaşması bazı riskleri ve kırılganlıkları beraberinde getirmektedir. Özellikle Afrika ve Orta Doğu ülkelerindeki istikrarsızlık göz önüne alındığında, bu bölgelerde meydana gelebilecek politik ve ekonomik karışıklıklar Türkiye'nin ihracatını olumsuz yönde etkileyebilir.

Araştırma bulguları, Türkiye'nin savunma sanayisi ihracatının yalnızca ekonomik amaçlarla şekillenmediğini aynı zamanda jeopolitik konum, tarihsel ve kültürel ilişkiler ile bölgesel güvenlik dinamiklerinden etkilenen belirli bir mekânsal örüntü sergilediğini göstermektedir. Bu durum, savunma sanayisi ihracatının rastlantısal değil coğrafi, ekonomik ve stratejik faktörlerin birlikte etkili olduğu çok boyutlu bir süreç olduğunu ortaya koymaktadır. Araştırmada ulaşılan bir diğer sonuç, Türkiye'nin savunma sanayisi ihracatının son yıllarda hem ürün çeşitliliği hem de ulaşılan pazar sayısı bakımından önemli ölçüde gelişme göstermiş olmasıdır. Orta Doğu, Afrika ve Türk cumhuriyetlerinde görülen ihracat yoğunlaşması, söz konusu bölgelerin güvenlik ihtiyaçları, savunma harcamaları, jeopolitik konumları ve Türkiye ile sahip oldukları tarihsel ve kültürel ilişkilerle açıklanabilmektedir. Bu çerçevede savunma sanayisi ihracatının, Türkiye'nin etki kapasitesini destekleyen unsurlardan biri olduğu değerlendirilebilir. Bu doğrultuda Türkiye'nin savunma sanayisi ihracatında kurmuş olduğu ilişkilerin ekonomik alanla sınırlı kalmayıp uzun vadeli siyasi ve askerî iş birliklerine imkân tanıyor olması bu görüşü destekler niteliktedir.

Türkiye'nin savunma sanayisi ihracatının üretim, teknoloji, lojistik ve jeopolitik unsurların kesişiminde oluşan çok katmanlı bir yapıda olduğu savunulabilir. Bu yapının etkinliği, sadece mevcut durumun korunmasıyla sürdürülemez. Savunma sanayisindeki yükselişin sürdürülebilirliği için değişen küresel dinamiklere uyum sağlayabilecek esnek ve çok boyutlu stratejilerin (yüksek teknolojik süreçler

ve üretim de dâhil) geliştirilmesi gerekmektedir. Geliştirilecek olan stratejide Türkiye'nin jeopolitik avantajları dikkate alınmalı ve bu avantajlardan daha verimli şekilde yararlanılmalıdır. Türkiye'nin savunma sanayisinde yerlileşme ve ihracata yönelik atılımlar, ülke içinde sanayi faaliyetlerinin mekânsal dağılımını yeniden şekillendirirken, dış politikada da Türkiye'nin jeopolitik etki alanını genişleten önemli bir stratejik araç hâline gelmiştir.

Bu çalışma, savunma sanayisini yalnızca ekonomik ve askerî açıdan değil, mekânsal boyutuyla da değerlendirerek coğrafi faktörlerin üretim, kümelenme ve ihracat üzerindeki etkisini ortaya koymuştur. Gelecekte yapılacak çalışmalarda, savunma sanayisi ihracatının ülke bazında mekânsal dağılışı, savunma ürünleri ile ihracat pazarları arasındaki ilişkiler ve savunma sanayisi kümelenmelerinin bölgesel kalkınmaya etkileri ele alınabilir.

Kaynakça

Akalın, T. Z. & Bıyıkoğlu, N. (2009). Türk savunma sanayii tarihi. Milsoft Yayınevi.

Akça, İ. & Özden, B.A. (2021) Türkiye savunma sanayiinin ekonomi-politik haritası, Heinrich Böll Stiftung Derneği, İstanbul.

Akpınar, M. (2026) Türk savunma sanayisi ekonominin lokomotiflerinden biri haline geliyor. https://www.donanimhaber.com/savunma-sanayisi-ekonominin-lokomotiflerinden-biri-haline-geliyor--205606

Alnıak, M. O. (1997). Türk Savunma Sanayii Hakkında Genel Değerlendirme. Savunma Sanayiindeki Teknolojik Gelişmeler Sempozyumu Bildiriler Kitabı içinde (s. v-vii). Kara Harp Okulu.

Çankaya Bayraklı, Z. (2024). Türkiye'nin savunma ve havacılık sanayii ve ihracatı'nın analizi 2002-2023. Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi, 11, 205-240.

Demir, K. A., Çaymaz, E. & Erenel, F. (2016). Defense industry clusters in Turkey. Journal of Defense Resources Management, 7(1-12), 7-20.

Devlet Planlama Teşkilatı (DPT). (2006). Dokuzuncu kalkınma planı (2007-2013). T.C Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları.

Doğan, S. (2026). Türkiye'nin insansız hava aracı (İHA) politikası: jeopolitik etkiler ve stratejik yansımalar. İnsan ve Toplum, 16(1), 1-39.

Doğanay, H., Özdemir, Ü., & Şahin, İ. F. (2011). Genel beşerî ve ekonomik coğrafya. Pegem Akademi.

DT Savunma ve Havacılık A.Ş. (2019) Savunma sanayi yerli üretim oranı. https://www.dtsavunma.com.tr/tr/blog/savunma-sanayi-yerli-uretim-orani

Duran, E. & Özdemir, Ü. (2023a). Savunma harcamaları açısından Türkiye ve komşu ülkelerin coğrafi perspektiften değerlendirilmesi. Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 10 (36), 263-289.

Duran, E. & Özdemir, Ü. (2023b), Türk Savunma sanayisi kümelenmelerinin firmalar üzerindeki etkisi: Ankara ili örneği, Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi, 58(4), 3634-3651.

Duran, E. (2022). Endüstri 4.0 açısından savunma sanayisi kümelenmeleri: Ankara ili örneği (Yayımlanmamış doktora tezi). Karabük Üniversitesi.

George, M., Djikic. K., Hussain, Z., Wezeman, P. & Wezeman, S. (2025). Trends in international arms transfers, 2024. https://www.sipri.org/sites/default/files/2025-03/fs_2503_at_2024_0.pdf

George, M., Djikic. K., Hussain, Z., Wezeman, P. & Wezeman, S. (2026). Trends in international arms transfers, 2025. https://www.sipri.org/sites/default/files/2026-03/fs_2603_at_2025.pdf

He, C. & Zhu, S. (2017). Industrial geography, International encyclopedia of geography: people, earth, environment and technology inner (Ed: D. Richardson), 15, 1-12. John Wiley.

Hussain, Z. & Tartir, A., (2025). Recent trends in international arms transfers in the Middle East and North Africa. https://www.sipri.org/commentary/topical-backgrounder/2025/recent-trends-international-arms-transfers-middle-east-and-north-africa

Jurčić, M. Lovrenčić, S. & Kurnoga, N. (2020). Croatian defense ındustry competitiveness cluster: knowledge management and innovation perspective. Business Systems Research, 11(1), 59-72.

Kaygalak, İ. (2014). Ekonomik coğrafya üzerine. Bir disiplinin iç dünyası modern türk coğrafyası üzerine söyleşiler içinde. (Ed. E. Bekaroğlu & A. R. Özdemir), (s. 205-218) İdil Yayıncılık.

Krugman, P. (1991). Increasing returns and economic geography. The Journal of Political Economy, 99(31), 483-499.

Lai, Y. L., Hsu, M. S., Lin, F. Y., Min, C. Y. & Lin, Y. H. (2014). The effects of industry cluster knowledge management on innovation performance. Journal of Business Research, 67(5), 734- 739.

Livingstone, D. N. & Withers, C. W. (2007). Coğrafya ve devrim. (çev. D. Cenkçiler). Yapı Kredi Yayınları.

Lorell, M. A., Lowell, J. F., Kennedy, M. & Levaux, H. P. (2000). Cheaper, faster, better? Commercial approaches to weapons acquisition. https://www.rand.org/pubs/monograph_reports/MR1147.html

Oral, M. (2026). Çip sektörünün teknocoğrafyası. 14th International Congress of Social Sciences And Humanities Bildiriler Kitabı içinde (s. 884-893). Dubai. BAE.

Özelçi Eceral, T. (2017). Türk savunma ve havacılık sanayisinin küresel ulusal ve yerel dinamikleri: Ankara örneği. Gazi Akademik Bakış, 11(21), 87-106.

Porter, M. E. (1990). The competitive advantage of nations. The Free Press.

Sharpe, J. (2002). Site selection criteria for defense firms. https://www.tradeandindustrydev.com/industry/aerospace-defense/site-selection-criteria-defense-firms-462

Sığrı, Ü. (2021). Nitel araştırma yöntemleri. Beta Yayıncılık.

Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI) (2026a) Fact sheet- trends in ınternational arms transfers, 2025. https://www.sipri.org/sites/default/files/2026-03/fs_2603_at_2025.pdf?utm

Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI) (2026b) Military expenditure database. https://www.sipri.org/databases/milex

Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI) (2026c). Arms transfers database. https://armstransfers.sipri.org/ArmsTransfer/CSVResult

Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) (2025). Cumhurbaşkanlığı ve bağlı kuruluşlarının 2026 yılı bütçesine ilişkin sunum (Cevdet Yılmaz). https://www.tbmm.gov.tr/Haber/Detay?Id=6bb10066-ba3c-42c6-bc72-019b2e6587d1

Tekeli, İ. (2010). Sanayi toplumu için sanayi yazıları. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Tümertekin, E. & Özgüç, N. (2007). Ekonomik coğrafya: küreselleşme ve kalkınma. Çantay Kitabevi.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayii Başkanlığı (SSB) (2026a). Türk savunma sanayii ürün kataloğu. SSB Yayını.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayii Başkanlığı (SSB) (2026b). Sayılarla Türk savunma sanayii. https://ssb.gov.tr/savunmasanayii360/sayilarla-turk-savunma-sanayii

Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT) (2026). Cumhurbaşkanı Erdoğan: savunma hedeflerine 5 yıl erken ulaşacağız. https://www.trthaber.com/haber/gundem/cumhurbaskani-erdogan-savunma-hedeflerine-5-yil-erken-ulasacagiz-950637.html

56. BÖLÜM

TÜRKİYE'DE KÜLTÜREL COĞRAFYA ÇALIŞMALARININ LİSANSÜSTÜ TEZLER VE MAKALELER ÜZERİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ (2000-2025)

Prof. Dr. Alperen KAYSERİLİ - Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
ORCID No: 0000-0003-3174-5710

Arş. Gör. Dr. Emre SAKAOĞLU - Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-2015-6657

Özet

Bu çalışma, Türkiye'deki kültürel coğrafya araştırmalarını lisansüstü tezler ve akademik makaleler üzerinden inceleyen betimsel ve tematik bir doküman analizidir. Veri taraması Ocak 2026'da, dört kaynak üzerinden yapıldı: YÖK Ulusal Tez Merkezi, TR Dizin, DergiPark ve Google Akademik. Başlık alanında "kültürel coğrafya" ve "kültür coğrafyası" ibareleri tarandı; farklı veri tabanlarından gelen sonuçlar birleştirildi ve yinelenen kayıtlar başlık-yazar-yıl eşleştirmesiyle ayıklandı. Çalışmaya, başlığında doğrudan ilgili ibareyi taşıyan, 2000-2025 arasında yayımlanmış/tamamlanmış ve Türkçe çalışmalar alındı. Başlığında bu ibareleri taşımayan çalışmalar (örneğin "kentsel kimlik", "mekânsal temsil"), yabancı dildeki yayınlar, bildiriler ve kitaplar alınmadı. Bu başlık-temelli sınırlamanın alanın örtük üretimini kısmen dışarıda bıraktığı kabul edilmektedir. Veriler iki aşamada çözümlendi: betimsel analizle nicel dağılımlar elde edildi, tematik kodlamayla her çalışma tematik kategori ve paradigmatik konum eksenlerinde sınıflandırıldı. Bulgular, Türkiye'deki üretimin büyük ölçüde Berkeley Okulu'nun maddi kültür odaklı geleneksel paradigmasına yaslandığını, üretimin iki üniversitede yoğunlaştığını ve Yeni Kültürel Coğrafya'nın kavramsal araçlarının alana sınırlı ölçüde girdiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kültürel coğrafya, kültür coğrafyası, Berkeley Okulu, Yeni Kültürel Coğrafya, doküman analizi, bibliyometri, Türkiye.

1. Giriş

Kültürün coğrafya içindeki yeri, disiplinin hem en tartışmalı hem de en verimli alanlarından biridir. Bağımsız bir alt dal olarak kültürel coğrafya, 1920-1930'larda Kaliforniya Üniversitesi'nin Berkeley Kampüsü'nde Carl Ortwin Sauer'in öncülüğünde biçimlendi. Sauer ve çevresi, çevresel determinizmin karşısına insanın fiziki çevreye bıraktığı kültürel izleri koydu (Arı, 2005; Schein, 2004). 1970'lerden sonra ilginin ağırlığı peyzajın maddi biçiminden anlamına kaydı; 1980'lerde Peter Jackson ve Denis Cosgrove'un öncülük ettiği "Yeni Kültürel Coğrafya", kimlik, temsil ve sembol kavramlarını çalışmaların merkezine taşıdı (Scott, 2004; Jackson, 1989). Alan bugün kültür ile mekânın birbirini nasıl kurduğunu inceleyen, disiplinler arası bir araştırma sahasıdır (Mitchell, 2000; Sibley, 2005). Bu kuramsal evrimin ayrıntısı, izleyen Kavramsal Çerçeve bölümünde tartışılmaktadır.

Türkiye'de akademik coğrafya, kuruluş yıllarında ağırlıkla fiziki coğrafyaya dayanan bir gelenekle kuruldu. Beşerî coğrafyanın şehir, sanayi, ziraat, turizm ve ulaşım kolları zamanla bu dengeyi değiştirdi. Kültürel coğrafya ise, dünyada köklü bir geçmişi olmasına karşın Türk literatürüne geç girdi. Bu gecikmenin bedeli iki yönlüdür: alanın görünürlüğü de kuramsal derinliği de bundan etkilenmiştir.

Bu çalışma, Türkiye'de 2000-2025 arasında kültürel coğrafya başlığıyla üretilen lisansüstü tez ve makale birikimini sistematik biçimde haritalamayı ve bu birikimin paradigmatik konumunu değerlendirmeyi amaçlar. Dört soru çevresinde ilerlemektedir:

1. Türkiye'deki kültürel coğrafya üretiminin yıllara ve kurumlara göre dağılımı nedir?
2. Bu üretim, hangi tematik kategoriler etrafında kümelenmektedir?
3. Üretim, Berkeley Okulu ile Yeni Kültürel Coğrafya paradigmalarından hangisine ne ölçüde yaslanmaktadır?
4. Dünya literatürüyle karşılaştırıldığında alanın belirgin tematik boşlukları nelerdir?

1.1. Kavramsal Çerçeve

Kültürel coğrafyanın kuramsal evrimini izlemek, Türkiye'deki çalışmaların hangi paradigmatik konumda durduğunu değerlendirebilmenin ön koşuludur. Disiplinin tarihsel gelişiminde iki temel yaklaşım birbirinden ayrılır: Carl Sauer ve Berkeley Okulu'nun temsil ettiği geleneksel kültürel coğrafya ile 1980 sonrası İngiliz coğrafyacıların öncülük ettiği Yeni Kültürel Coğrafya. Bu iki yaklaşım arasındaki epistemolojik ve ontolojik farklılıklar, bu çalışmanın temel analitik çerçevesini oluşturur.

1.2. Geleneksel Kültürel Coğrafya (Berkeley Okulu)

Sauer'in 1920-1930'larda biçimlendirdiği bu yaklaşım, kültürel peyzajın fiziki çevreye bıraktığı izleri, maddi kültür unsurlarını ve yayılma süreçlerini inceler (Arı, 2005; Kenzer, 1985). Sauer'e göre coğrafya, insan etkinliğinin peyzajda yarattığı dönüşümlerle ve bu dönüşümlerin kuşaktan kuşağa aktarılarak evrilmesiyle ilgilenmelidir; yeryüzüne son biçimini veren temel etmen insandır (Knight, 1964). Tarımsal kökenler ve yayılma üzerine çalışmaları, bu yayılmacı bakışın olgun örneklerindendir (Sauer, 1952). Yaklaşımın pozitivist bir epistemolojiye dayanmasının nedeni açıktır: gözlenebilir, ölçülebilir ve haritalanabilir maddi kültür ögelerine odaklanır; meskenler, tarım aletleri, yerleşme biçimleri, geleneksel üretim teknikleri bunların başında gelir. Sauer'in entelektüel mirasını değerlendirmek isteyenler için Leighly'nin (1976) anma yazısı ile Mathewson'ın (2009) eleştirel okuması iki temel kaynaktır. J. B. Jackson'ın Landscape dergisinde peyzajı yalnızca doğal bir alan olarak değil, insanların yaşayıp anlam yüklediği bir ortam olarak ele alması da bu geleneğin önemli bir açılımıdır (Arı, 2005).

1.3. Yeni Kültürel Coğrafya

1980'lerde Peter Jackson, Denis Cosgrove ve James Duncan gibi İngiliz coğrafyacıların öncülüğünde bir dönüşüm başladı. Bu dönüşüm, alanın odağını maddi kültürden sembolik, ideolojik ve söylemsel boyutlara taşıdı (Jackson, 1989; Scott, 2004; Mathewson, 2009). Yeni Kültürel Coğrafya; kimlik, temsil, toplumsal cinsiyet, ötekileştirme, mekânın sembolik üretimi ve iktidar ilişkilerini disiplinin merkezine yerleştirdi (Mitchell, 2000; Duncan vd., 2004). Mekânın ulusötesi kuruluşunu konu edinen çalışmalar, bu genişlemenin somut örnekleridir (Mitchell, 2002). Postmodernizm, postkolonyalizm ve feminist teoriden beslenen yaklaşım, alanı sosyal bilimlerle derin bir diyaloğa soktu (Smith, 2002); böylece kültürel coğrafya, fiziki dünya ile düşünceler dünyası arasında köprü kuran bir araştırma sahasına dönüştü (Graham, 2003; Bonnemaison, 2005). Literatür bu kaymayı "kültürel dönüş" (cultural turn) olarak adlandırır. Kavram, maddi kültür odaklı betimsel coğrafyadan söylemsel ve sembolik okumalara geçişi anlatır ve alanın yeniden okunmasında bir dönüm noktasıdır (Hugill ve Foote, 1994; Oakes, 2008).

1.4. Anglo-Amerikan ve Fransız Gelenekleri

Kültürel coğrafyanın gelişimi tek bir hattan ibaret değildir. Anglo-Amerikan geleneğinde alan yaklaşık yüz yıllık bir geçmişe sahiptir ve yüzyılın ikinci yarısından sonra peyzaj-maddi kültür odağından anlam, kimlik ve temsil eksenine kaymıştır; İngiliz kültürel coğrafyası 1990'lardan başlayarak postkolonyal eleştiri ve

temsil-ötesi yaklaşımlarla çerçevesini genişletmiştir (Smith, 2002; Oakes, 2008). Fransız geleneği ise farklı bir yol izledi. Bonnemaison (2005), kültürel coğrafyayı etnocoğrafyayla buluşturarak yerel bilgi, sembolik anlam ve kültürel pratik arasındaki bağı öne çıkardı; bu çizgi mekânı yalnızca fiziksel bir varlık değil, toplumsal hafıza ve kültürel kimliğin taşıyıcısı sayar. İki geleneği yan yana koymak, Türkiye'deki üretimin hangi damarla diyalog kurabileceğini düşünmek için yol göstericidir.

1.5. Terminolojik İkilik: "Kültürel Coğrafya" ve "Kültür Coğrafyası"

Türkçe literatürde göze çarpan kavramsal bir sorun, alanın iki ayrı adla anılmasıdır. İngilizcede "cultural geography" tek bir terimle alanı karşılarken, Türkçede "kültürel coğrafya" ve "kültür coğrafyası" yan yana dolaşmaktadır. Bu yalnızca bir çeviri farkı da değildir; kimi araştırmacılar iki terimi farklı kuramsal yüklerle kullanır. İkiliğin sürmesi, alanın henüz terminolojik bir uzlaşıya varamadığını ve literatürün sistematik haritalanmasının güçleştiğini düşündürür. Bu çalışma her iki terimi de tarayarak birikimin tümünü kapsamaya çalıştı; amacı ayrımı ortadan kaldırmak değil, görünür kılmaktı.

1.6. Türkiye Bağlamı

Türkiye'deki çalışmaları, yukarıda çizdiğimiz iki kutup arasında konumlandırarak değerlendirmek gerekir. Arı'nın (2005) Amerikan kültürel coğrafyasında peyzaj kavramını ele aldığı çalışma, Berkeley geleneğinin temellerini Türkçeye taşıyan öncü bir metindir; Kayserili'nin (2010) Sauer çözümlemesi ise disiplinin kurucu figürünü Türkçe okura tanıtan kapsamlı bir katkıdır. Arı ve Köse (2005) de kültürel coğrafyayı insan-çevre etkileşiminin yorumlanmasında yeni bir seçenek olarak öne sürmüştür. Bu öncü metinlerden sonra üç soru çalışmamızın analitik eksenini oluşturur: Türkiye'deki üretim hangi paradigmadan besleniyor; Yeni Kültürel Coğrafya'nın araçları ne ölçüde benimsendi ve alan, Türkiye'ye özgü bir "yerlileştirme" süreci yaşadı mı?

2. Yöntem

Çalışma, betimsel ve tematik bir doküman analizine dayanır. Doküman analizi, basılı ve elektronik belgelerin sistematik biçimde gözden geçirilip değerlendirilmesine yönelik nitel bir yöntemdir ve belgedeki bilginin hem betimsel hem yorumsal düzeyde çözümlenmesine olanak tanır (Bowen, 2009; Merriam, 1988). Yöntemin güvenilirliğini iki seçim sağlamıştır: tüm kayıtlar dört ayrı veri tabanından çapraz doğrulanmış, sınıflandırma ölçütleri ise önceden tanımlanmıştır.

Geçerliği ise dahil etme ve dışlama ölçütlerinin açık, tekrarlanabilir biçimde raporlanması güvence altına alır.

Veri taraması Ocak 2026'da gerçekleştirilmiştir. Literatürün belirlenmesinde YÖK Ulusal Tez Merkezi, TR Dizin, DergiPark ve Google Akademik kullanılmış; başlık alanında "Kültür Coğrafyası" ve "Kültürel Coğrafya" ibareleri, 2000-2025 yılları ve Türkçe dili sınırlamasıyla taranmıştır. Coğrafyacılar tarafından hazırlanmamış ve coğrafya içerikli olmayan çalışmalar, yabancı dildeki yayınlar, sempozyum bildirileri, kitaplar ve kitap bölümleri kapsam dışında tutulmuştur.

Tarama ölçütü olarak yalnızca başlık alanının seçilmesi bilinçli, ama sınırlayıcı bir karardır. Başlık-temelli tarama, "kentsel kimlik", "mekânsal temsil" ya da "peyzaj" gibi başlıklarla yürütülen ve kültürel coğrafyanın araçlarını fiilen kullanan örtük üretimi dışarıda bırakabilir. Dolayısıyla buradaki bulgular, Türkiye'deki tüm kültürel coğrafya üretiminin değil, kendini doğrudan bu adla tanımlayan çekirdek üretimin haritasıdır. Google Akademik ise ayrı bir dikkat gerektirdi: dizinleme standartları belirsiz, yinelenen kayıt oranı yüksek bir arama motoru olduğundan, buradan gelen her kayıt diğer üç veri tabanıyla teyit edildi ve yalnızca doğrulananlar kümeye alındı.

Çözümleme iki aşamalı yürüdü. İlk aşamada betimsel analizle yıl, kurum, tez türü ve dergi eksenlerinde nicel dağılımlar çıkarıldı. İkinci aşamada her çalışma iki boyutta kodlandı: tematik kategori ve paradigmatik konum. Tematik kategoriler, çalışmaların başlık ve özetlerinden tümevarımla türetildi ve on bir başlıkta toplandı. Paradigmatik konum için üç ölçüt seti kullanıldı: maddi kültür ögelerini betimleyip haritalayan çalışmalar "Sauerci/geleneksel"; kimlik, temsil, iktidar-mekân, toplumsal cinsiyet gibi kavramları merkeze alanlar "Yeni Kültürel Coğrafya"; alanın kavramsal tartışmasını yürütenler "kuramsal"; iki damarı birlikte kullananlar "karma" olarak işaretlendi. Kodlamayı iki yazar bağımsız biçimde yaptı; 91 çalışmanın 12'sinde paradigmatik konum konusunda ayrışma yaşandı (yüzde uyum yaklaşık %87) ve bu ayrışmalar tartışmayla uzlaşıya bağlandı.

Sınırlılıklar: Sonuçlar dört sınırlılıkla birlikte okunmalıdır. Birincisi, başlık-temelli tarama nedeniyle örtük üretim kapsam dışında kalmıştır; "peyzaj", "kültürel kimlik" ya da "kültürel miras" gibi başlıklarla yürütülen ve kültürel coğrafyanın araçlarını fiilen kullanan çalışmaların sayısı, deneme aramalarına göre buradaki 91 çalışmaya yakın bir hacme ulaşabilir; dolayısıyla tematik boşluk iddiaları yalnızca kendini bu adla tanımlayan çekirdek üretim için geçerlidir. İkincisi, yalnızca Türkçe çalışmaların alınması, Türk araştırmacıların yabancı dildeki yayınlarını dışarıda bırakmıştır. Üçüncüsü, bildiri, kitap ve kitap bölümlerinin dışlanması, alanın kitap formatındaki kuramsal birikimini değerlendirmeye almamıştır. Dördüncü-

sü, paradigmatik kodlama nicel olmayan bir uzman değerlendirmesine dayanır ve belirli bir yorum payı taşır. Son olarak şunu da açıkça belirtmek gerekir: yazarlardan biri, haritalanan alanın en üretken araştırmacılarından biridir; bu nedenle metindeki bazı öz-atıflar, alanın kuruluş literatürünü temsil etmeleri bakımından kaçınılmazdır, ancak bu durum öz-atıf oranını bir ölçüde yükseltmektedir.

3. Bulgular

3.1. Türkiye'de Kültürel Coğrafya ile İlgili Lisansüstü Çalışmalar

YÖK Tez Merkezi'nde iki başlıkla yapılan tarama 43 teze ulaştı. Bunların 7'si "Kültür Coğrafyası", 36'sı "Kültürel Coğrafya" başlığını taşıyor. Aşağıdaki alt başlıklar bu birikimi tez türü ve başlık ekseninde inceliyor.

3.1.1. Kültür Coğrafyası Başlığıyla Hazırlanmış Tezler

Bu başlığı taşıyan tezlerin tamamı yüksek lisans düzeyinde ve hepsi 2016 sonrasına ait. Ortak nokta belirgin: her biri sınırları çizilmiş bir yerleşmenin kültürel coğrafya çözümlemesine dayanıyor. Çalışmalar altı üniversiteye dağılmış durumda: Fırat, Akdeniz, Çanakkale Onsekiz Mart, Samsun Ondokuz Mayıs, Tokat Gaziosmanpaşa ve Atatürk (Tablo 1).

Yedi tezin tümü 2016 sonrasına ait. Saha tercihleri Tunceli'den Midyat'a uzanıyor; İşkodra üzerine 2019'da yapılan çalışma ise yurt dışı bir sahaya odaklanan tek örnek. Atatürk Üniversitesi iki tezle bu kümede öne çıkıyor. Buradan çıkan asıl sonuç şu: başlıkta "kültür coğrafyası" ifadesi yeğlense de çalışmaların özü kültürel coğrafya araştırmasıdır ve bu genç alanda üretim sayısı yükseliyor.

Tablo 1. Kültür Coğrafyası Başlığıyla Hazırlanmış Tezler

No	Yıl	Tez Adı	Üniversite	Tür
1	2016	Tunceli İli Ekonomik Faaliyetlerinin Kültür Coğrafyası Açısından İncelenmesi	Fırat Üniv.	YL
2	2019	Bir Kültür Coğrafyası Araştırması: Teke Yöresi Tahtacıları Örneği	Akdeniz Üniv.	YL
3	2019	İşkodra Kültür Coğrafyası	Çanakkale 18 Mart Üniv.	YL
4	2022	Arhavi İlçesi'nin Kültür Coğrafyası	Atatürk Üniv.	YL
5	2022	Sivas Şehrinin Kültür Coğrafyası (Maddi Kültür Ögelerine Göre)	Samsun 19 Mayıs Üniv.	YL
6	2023	Kültür Coğrafyası Açısından Tokat-Erbaa Örneği	Tokat GOP Üniv.	YL
7	2024	Midyat İlçesinin Kültür Coğrafyası	Atatürk Üniv.	YL

3.1.2. Kültürel Coğrafya Başlığıyla Hazırlanmış Tezler: Doktora Düzeyi

Bu başlık altındaki 36 tezden 7'si doktora, 29'u yüksek lisans düzeyindedir; bu alt başlık yalnızca yedi doktora tezini ele alır, yüksek lisans tezleri ise izleyen bölümde değerlendirilir. İlk doktora tezinin 2011'de hazırlanması, alanın Türkiye'de ne kadar geç başladığını anlatıyor. Daha çarpıcı olan ise şu: 2011'i izleyen on yıl boyunca tek bir doktora tezi bile tamamlanmamış, buna karşılık 2021'den sonra altı tez sonuçlandırılmış. Bu ani sıçrama, alana verilen önemin son dönemde arttığını gösteriyor (Tablo 2).

Tablo 2. Kültürel Coğrafya Başlığıyla Hazırlanmış Doktora Tezleri

No	Yıl	Tez Adı	Üniversite	Tür
1	2011	Erzurum Şehrinin Kültürel Coğrafyası: Maddi Kültür Ögelerine Göre	Atatürk Üniv.	Dr.
2	2021	Doğu Azerbaycan Eyaleti'nin (İran) Kültürel Coğrafyası	Atatürk Üniv.	Dr.
3	2022	Kültürel Dönüş ve Kültürel Coğrafya Öğretimi: Yapılandırılmış Gömülü Teori Yaklaşımı	Marmara Üniv.	Dr.
4	2022	Kültürel Coğrafya Açısından Bir Araştırma: Burdur İli Yörükleri	Afyon Kocatepe Üniv.	Dr.
5	2023	Nevşehir ve Çevresinin Kültürel Coğrafyası	İstanbul Üniv.	Dr.
6	2023	Bir Kültürel Coğrafya Araştırması: Azerbaycan Şeki Örneği	Atatürk Üniv.	Dr.
7	2024	Kültürel Coğrafya Açısından Güneydoğu Anadolu Mutfağı	İstanbul Üniv.	Dr.

Yedi doktora tezi 2011-2024 aralığına yayılsa da altısı 2021 sonrasına ait. Atatürk Üniversitesi üç doktora teziyle bu kümenin önündedir. Doğu Azerbaycan ve Şeki üzerine tezler alanın Türk dünyasına açılışını; Marmara Üniversitesi'ndeki gömülü teori çalışması ise metodolojik çeşitlenmeyi temsil ediyor.

3.1.3. Kültürel Coğrafya Başlığıyla Hazırlanmış Yüksek Lisans Tezleri

Aynı başlık altındaki yüksek lisans tezleri 29 adet ve on bir farklı üniversitede tamamlanmış. Atatürk Üniversitesi (7) ile Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi (8) diğer kurumların açık ara önünde. Türkiye'deki 54 coğrafya bölümünün yalnızca on birinde bu başlıkla yüksek lisans tezi yazılmış olması, üretimin niceliksel olarak ne kadar dar kaldığını anlatıyor (Tablo 3).

Tablo 3. Kültürel Coğrafya Başlığıyla Hazırlanmış Yüksek Lisans Tezleri

No	Yıl	Tez Adı	Üniversite
1	2007	Ulukışla İlçesi (Niğde) Doğal Kültürel Coğrafya Araştırmaları ve Ekoturizm Potansiyeli	Niğde Üniv.
2	2014	Tarsus'un Tarihî-Kültürel Coğrafya Araştırmaları ve Turizm Potansiyeli	Niğde Üniv.
3	2015	Kültürel Coğrafya Açısından Bir İnceleme: Çanakkale İlinde Geleneksel Köy Hayırları	Çanakkale 18 Mart Üniv.
4	2017	Karşılaştırmalı Bir Kültürel Coğrafya Araştırması: Samandağ, Yayladağı ve Kumlu Kırsalında Tandır Fırını	Mustafa Kemal Üniv.
5	2018	Osmaniye İli'nin Kültürel Coğrafyası	Atatürk Üniv.
6	2019	Kültürel Coğrafya Açısından Karahacılı Yörükleri: Serik Örneği	Akdeniz Üniv.
7	2019	Bergama Halılarının Kültürel Coğrafyası	Balıkesir Üniv.
8	2019	Siirt Şehrinin Kültürel Coğrafyası (Maddi Kültür Ögelerine Göre)	Atatürk Üniv.
9	2019	Elâzığ İli'nin Kültürel Coğrafyası (Maddi Kültür Ögelerine Göre)	Atatürk Üniv.
10	2020	Malatya Yeşilyurt İlçesi'nin Kültürel Coğrafyası (Maddi Kültür Unsurlarına Göre)	Akdeniz Üniv.
11	2020	Iğdır'da Yaşayan Azerbaycan Türklerinin Yaşam Tarzının Kültürel Coğrafya Açısından İncelenmesi	Atatürk Üniv.
12	2020	Eynesil İlçesinin Kültürel Coğrafyası (Maddi Kültür Ögelerine Göre)	Atatürk Üniv.
13	2021	Azdavay İlçesi'nin (Kastamonu) Kültürel Coğrafyası	Karabük Üniv.
14	2021	Zile İlçe Merkezi ve Çevresinde Kültürel Mirasın Kültürel Coğrafya Açısından Önemi	Karabük Üniv.
15	2021	Tufanbeyli'nin (Adana) Kültürel Coğrafya Özelliklerinin İncelenmesi	Nevşehir HBV Üniv.
16	2021	Adıyaman İli Gölbaşı İlçesi'nin Kültürel Coğrafyası	Atatürk Üniv.
17	2022	Diyarbakır Şehrinin Kültürel Coğrafyası (Maddi Kültür Ögelerine Göre)	Ağrı İ. Çeçen Üniv.
18	2022	Kültürel Coğrafya Açısından Ağrı İlinde Yerleşme Adlarının Analizi	Ağrı İ. Çeçen Üniv.
19	2023	Karamürsel İlçesinin (Kocaeli) Kültürel Coğrafyası	Karabük Üniv.
20	2023	Malazgirt Şehrinin Kültürel Coğrafyası (Maddi Kültür Ögelerine Göre)	Ağrı İ. Çeçen Üniv.
21	2023	Kars Şehrinin Kültürel Coğrafyası (Maddi Kültür Ögelerine Göre)	Ağrı İ. Çeçen Üniv.
22	2023	Kültürel Coğrafya Bakımından Buldan Bezi	Akdeniz Üniv.
23	2023	Kültürel Coğrafya Açısından Iğdır İlinde Yerleşme Adlarının Analizi	Ağrı İ. Çeçen Üniv.

Tablo 3. Kültürel Coğrafya Başlığıyla Hazırlanmış Yüksek Lisans Tezleri (Devamı)

No	Yıl	Tez Adı	Üniversite
24	2023	Yüksekova İlçe Merkezinin Kültürel Coğrafyası	Atatürk Üniv.
25	2024	Tirebolu'nun Kültürel Coğrafyası	Giresun Üniv.
26	2025	Çorum Şehrinin Kültürel Coğrafyası (Maddi Kültür Ögelerine Göre)	Ağrı İ. Çeçen Üniv.
27	2025	Gümüşhane Şehrinin Kültürel Coğrafyası (Maddi Kültür Ögelerine Göre)	Ağrı İ. Çeçen Üniv.
28	2025	Üzümören Beldesinin Kültürel Coğrafyası	Tokat GOP Üniv.
29	2025	Kültürel Coğrafya Açısından Ahlat (Bitlis) Yerleşme Adlarının Analizi	Ağrı İ. Çeçen Üniv.

Bu 29 tezin tümü 2007 sonrasına ait; yaklaşık üçte ikisi de 2020'den sonra yazılmış. Tematik açıdan baskın kalıp "maddi kültür ögelerine göre" şehir monografileri olsa da yerleşme adları, kültürel ürün üretimi, geleneksel etkinlikler ve etnik topluluk odaklı çalışmalarla bir çeşitlenme başladı. Üniversite dağılımı şöyle: Ağrı İbrahim Çeçen (8), Atatürk (7), Akdeniz (3), Karabük (3), Niğde (2), Çanakkale Onsekiz Mart (1), Nevşehir Hacı Bektaş Veli (1), Mustafa Kemal (1), Balıkesir (1), Tokat Gaziosmanpaşa (1), Giresun (1).

3.1.4. Üniversite Bazlı Karşılaştırma

Tüm tezleri kurum ekseninde topladığımızda, üretimin belirli merkezlerde kümelendiği hemen görülüyor. Tablo 1, 2 ve 3'ün birleştirilmesiyle elde edilen dağılım Tablo 4'te sunuluyor.

Tablo 4. Üniversitelere Göre Tez Dağılımı

Üniversite	Dr.	YL	Toplam	İlk Yıl	Son Yıl
Atatürk Üniversitesi	3	6	9	2011	2024
Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi	0	8	8	2022	2025
Akdeniz Üniversitesi	0	4	4	2019	2023
Karabük Üniversitesi	0	3	3	2021	2023
İstanbul Üniversitesi	2	0	2	2023	2024
Niğde Üniversitesi	0	2	2	2007	2014
Tokat GOP Üniversitesi	0	2	2	2023	2025
Çanakkale 18 Mart Üniversitesi	0	2	2	2015	2019
Fırat Üniversitesi	0	1	1	2016	2016
Marmara Üniversitesi	1	0	1	2022	2022
Afyon Kocatepe Üniversitesi	1	0	1	2022	2022
Samsun 19 Mayıs Üniversitesi	0	1	1	2022	2022
Mustafa Kemal Üniversitesi	0	1	1	2017	2017
Balıkesir Üniversitesi	0	1	1	2019	2019

Tablo 4. Üniversitelere Göre Tez Dağılımı (Devamı)

Üniversite	Dr.	YL	Toplam	İlk Yıl	Son Yıl
Nevşehir HBV Üniversitesi	0	1	1	2021	2021
Giresun Üniversitesi	0	1	1	2024	2024
TOPLAM	7	36	43	2007	2025

Üç doktora ve altı yüksek lisans teziyle alanın en üretken kurumu Atatürk Üniversitesi'dir; Türkiye'deki ilk kültürel coğrafya doktora tezi (2011) de burada tamamlanmıştır. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi ise yalnızca dört yılda sekiz yüksek lisans teziyle hızla yükselen bir merkeze dönüşmüştür. İki kurumun toplam tezlerin yaklaşık %40'ını üretmesi dikkat çekicidir.

Bu yoğunlaşmanın arkasında belirli danışmanlık gelenekleri var. Atatürk Üniversitesi, alanı başlatan öncü kurum olarak 2011'den bu yana sürekliliği olan bir danışmanlık çizgisi taşıyor; buradaki çalışmalar ağırlıkla Doğu Anadolu ve Kafkasya'nın maddi kültür ögelerine eğiliyor ve Berkeley Okulu'nun betimsel geleneğini sürdürüyor. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi ise şehir monografileri ile yerleşme adları analizi olmak üzere iki tema çevresinde sistematik bir üretim yürütüyor. İki kurumun da "maddi kültür ögelerine göre" çerçevesini benimsemesi, Türkiye'deki kültürel coğrafyanın Sauerci paradigmaya yaslandığını açıkça ortaya koyuyor. Toplam 16 üniversitenin bu iki başlıkla tez tamamlatmasına karşılık birçok büyük coğrafya bölümünün alana hâlâ girmemiş olması ise kayda değer bir boşluktur.

3.2. Türkiye'de Kültürel Coğrafya ile İlgili Makaleler

Tezlerin yanında akademik makaleler de ciddi bir birikim oluşturdu. Tarama, iki başlıkla yayımlanmış 48 makaleye ulaştı; bunların 32'si "Kültürel Coğrafya", 16'sı "Kültür Coğrafyası" başlığını taşıyor.

3.2.1. "Kültürel Coğrafya" başlığıyla yayımlanan makaleler

Bu başlıktaki akademik üretim 2005'ten sonra belirginleşti. Başlangıç metni, Arı'nın (2005) Amerikan kültürel coğrafya geleneğinde peyzaj kavramını ele aldığı ve Berkeley Okulu ile Sauer düşüncesini Türkçeye taşıyan öncü makalesidir. Onu, 2007'de Sarı'nın Beyşehir'de yerleşme adlarını doğal ve kültürel coğrafya bağlamında sınıflandıran toponimik çalışması izledi. 2009'da Alım'ın Iğdır Nevruz'u üzerine halk kültürü makalesi, 2010'da Kayserili ve Altaş'ın Horasan kır meskenleri çalışması ve yine aynı yıl Kayserili'nin Sauer'i konu edinen kuramsal makalesi, alanın ilk evresini tamamlayan halkalar oldu.

2013-2019 aralığında üretim hem arttı hem çeşitlendi. Gök ve Kayserili (2013), geleneksel Erzurum evlerini çözümleyerek mesken araştırmalarına yöntemsel bir zemin kazandırdı. 2014'te Çelikoğlu ve Atış'ın Zonguldak Hıdrellez'i ile Kocaman, Kayserili ve Kaya'nın tarihî Kağızman evleri çalışmaları, sırasıyla halk kültürü ve konut mimarisi eksenini derinleştirdi. 2017'de Gülersoy'un (2017) modern köy tiyatroları makalesi alanın az bilinen bir köşesine ışık tuttu; 2018'de Erzincan halk pazarlarının mekânsal analizi (Kesik vd., 2018), Eşme su yapıları ve Karaisalı konar-göçer meskenleri üzerine üç çalışma konu yelpazesini genişletti. 2019'da Can'ın köy adları ve Akçaözoğlu ile Koday'ın Osmaniye mutfak kültürü makaleleri, toponimi ve gastronomi damarlarını pekiştirdi. Sonraki yıllarda bu çeşitlenme sürdü: Elmalı'daki tahıl ambarları üzerine çalışma (Arslan ve Şen, 2021) maddi kültür-tarım kesişimini, Osmanlı saray mobilyalarını ele alan inceleme (Erbilici, 2024) ise maddi kültürün seçkin/saray boyutunu alana taşıdı. Bu başlıktaki çalışmaların yarısından fazlasının 2020-2025 arasında üretilmesi, son beş yılda ilginin yoğunlaştığını gösteriyor.

Tablo 5. "Kültürel Coğrafya" Başlığıyla Yayımlanmış Makaleler

No	Makale Adı	Yıl	Yazar(lar)
1	Amerikan Kültürel Coğrafyasında Peyzaj Kavramı	2005	Y. Arı
2	Doğal ve Kültürel Coğrafya Özellikleri Açısından Beyşehir'de Yerleşme Adlarının Sınıflandırılması	2007	C. Sarı
3	Bir Kültürel Coğrafya Çalışması: Iğdır'da Nevruz	2009	M. Alım
4	Horasan İlçesi'ndeki Kır Meskenlerinin Kültürel Coğrafya Bakış Açısıyla İncelenmesi	2010	A. Kayserili, N. T. Altaş
5	Carl Ortwin Sauer ve Kültürel Coğrafya	2010	A. Kayserili
6	Geleneksel Erzurum Evlerinin Kültürel Coğrafya Perspektifinden İncelenmesi	2013	Y. Gök, A. Kayserili
7	Bir Kültürel Coğrafya İncelemesi: Zonguldak İlinde Hıdrellez Etkinlikleri	2014	Ş. Çelikoğlu, E. Atış
8	Kültürel Coğrafya Açısından Bir Araştırma: Tarihî Kağızman Evleri	2014	S. Kocaman, A. Kayserili, F. Kaya
9	Türkiye Kültürel Coğrafyasının Az Bilinen Değerleri: Modern Köy Tiyatroları	2017	A. E. Gülersoy
10	Erzincan Halk Pazarlarının Kültürel ve Ekonomik Coğrafya Özelliklerinde Mekânsal Analiz	2018	O. A. Kesik, M. E. Yanık, A. Ç. Aydınoğlu
11	Kültürel Coğrafya Açısından Eşme Yöresinde Su Yapıları (Musluklar)	2018	H. Kara
12	Karaisalı'da Konar-Göçerlerin Kır Meskenlerinin Kültürel Coğrafya Analizi	2018	T. Öcal
13	Doğal ve Kültürel Coğrafya Özellikleri Açısından Kırıkhan'da Köy Adları	2019	R. R. Can

Tablo 5. "Kültürel Coğrafya" Başlığıyla Yayımlanmış Makaleler (Devamı)

No	Makale Adı	Yıl	Yazar(lar)
14	Kültürel Coğrafya Bakımından Osmaniye İlinin Mutfak Kültürü	2019	E. Y. Akçaözoğlu, S. Koday
15	Karşılaştırmalı Bir Araştırma: Bulak ve Yazıköy (Safranbolu) Kırsalında Keşkek Kültürü	2020	B. Yavaş, T. Deniz
16	Elmalı İlçesindeki Tahıl Ambarlarının Kültürel Coğrafya Açısından İncelenmesi	2021	M. T. Arslan, C. Şen
17	Pomak Halk Kültüründe Doğum Öncesi ve Sonrası Gelenekler ve İnanışlar	2021	H. Mertol, H. Özgür, N. G. Kaya, M. Urfalıoğlu
18	Kültürel Coğrafya Bağlamında Temsil ve Temsil Ötesi Teoriler	2021	M. Okur, M. Bilgili
19	Kültürel Coğrafya Denemesi Olarak Siirt Mutfak Kültürü	2021	S. Yılmaz Çildam
20	Geleneksel Gümüşhane Meskenlerinin Kültürel Coğrafya Analizi	2021	Y. E. Sarı, A. Kayserili
21	Kültürel Coğrafya Bağlamında Deve Oyununun Anatomisi: Balya Örneği	2022	S. Hardal, S. Yaman
22	Kültürel Coğrafya Bakımından Şeki Rayonu'nda Hayvan Yetiştiriciliği	2022	S. Shakılıyeva, S. Koday
23	Yapılandırılmış Gömülü Teori Yaklaşımıyla Kültürel Coğrafya Öğretimi	2022	M. Okur, M. Bilgili
24	Kültürel Coğrafya Perspektifinden Mekânın Eleştirisi	2022	M. Okur
25	Kayseri'de Coğrafi Unsurlara Göre Verilen Yerleşme Adlarının İncelenmesi	2023	S. Köksal
26	Kültürel Coğrafya Bağlamında Bir Analiz: Ihlara Vadisi Kültürel Peyzajı	2023	E. Kahya
27	Kültürel Coğrafya Bağlamında 19. Yüzyıl Osmanlı Saray Mobilyaları	2024	E. Erbilici
28	Kültürel Coğrafyanın Sosyal Bilgiler Dersindeki Yeri ile İlgili Öğretmen Görüşleri	2024	M. Avcı, S. Taşer
29	Kültürel Coğrafyanın Sosyal Bilgiler Dersinde Ele Alınış Şekli ve Önemi	2024	M. Avcı, S. Taşer
30	Bergama'nın Kültürel Coğrafyası (Maddi Kültür Ögelerine Göre)	2025	M. Avcı
31	Nevşehir ve Çevresindeki Yeraltı Şehirlerinin Kültürel Coğrafya Açısından Değerlendirilmesi	2025	E. Kahya Yıldırım
32	İkinci Bir Doğa Yaratmanın İfadesi: Kültürel Coğrafya ve Kavramları	2025	T. Deniz

Yıl dağılımına bakınca artış çıplak gözle görülüyor. 2005-2019 arasındaki on beş yılda 14 makale yayımlanmışken, 2020-2025'in yalnızca altı yılında bu sayı

18'e çıktı. En üretken yıl beş makaleyle 2021; onu 2022 (dört makale) ile 2024 ve 2025 (üçer makale) izledi. Bu seyir, kültürel coğrafyanın Türk literatüründe giderek yer eden bir alana dönüştüğünü anlatıyor.

Tematik açıdan çalışmalar birkaç eksende toplanıyor. En kalabalık küme, geleneksel mesken ve konut kültürü araştırmaları (Kayserili ve Altaş, 2010; Gök ve Kayserili, 2013; Kocaman vd., 2014; Öcal, 2018; Sarı ve Kayserili, 2021). Onu yerleşme adları ve toponimi (Sarı, 2007; Can, 2019; Köksal, 2023), mutfak kültürü (Akçaözoğlu ve Koday, 2019; Yavaş ve Deniz, 2020; Yılmaz Çildam, 2021), halk inanç ve kutlamaları (Alım, 2009; Çelikoğlu ve Atış, 2014; Mertol vd., 2021; Hardal ve Yaman, 2022) ve kültürel peyzaj çözümlemeleri (Kahya, 2023; Avcı, 2025; Kahya Yıldırım, 2025) izliyor. Bunların dışında Arı (2005) ve Kayserili'nin (2010) öncü kuramsal makaleleri, Okur ve Bilgili'nin (2021, 2022) temsil ötesi teoriler üzerine yazıları ve Deniz'in (2025) ikinci doğa kavramını ele aldığı çalışması, alanda kuramsal bir damarın filizlendiğini gösteriyor.

Dergi tarafında altı makaleyle Doğu Coğrafya Dergisi başı çekiyor; onu Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi ile Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi izliyor. Yayınların tek bir dergi etrafında toplanmayıp çok sayıda organa yayılması, alanın henüz uzmanlaşmış bir dergi kimliği kuramadığını; bununla birlikte disiplinler arası bir zeminde ilerlediğini düşündürüyor.

3.2.2. "Kültür Coğrafyası" başlığıyla yayımlanan makaleler

Bu başlıkla yayımlanan 16 makale, alanın daha dar bir yayın hattını oluşturuyor. İlk metin, Sandal'ın (2007) Kahramanmaraş'ın üç mahallesini karşılaştırmalı biçimde ele alıp kent içi kültürel dokuyu mahalle ölçeğinde okuduğu çalışmadır. 2008'de iki makale çıktı: Sargın'ın Tuzlukçu Tatar köyleri üzerine uygulamalı çalışması ile Sandal'ın Adana örneğinden hareketle sosyo-ekonomik temelli analizi. 2011'de Özdemir ve Bulut'un üzerlik otu çalışması, etnobotanik-coğrafya kesişimini alana taşıyarak erken dönemi kapattı.

2016'dan sonra üretim arttı ve çeşitlendi. Buldur, Meydan ve Güngör'ün (2016) Dede Korkut destanlarını kültür coğrafyası açısından çözümlediği çalışma, destan-mekân ilişkisini sistematik biçimde ele alan önemli bir referanstır. En verimli yıl 2018 oldu: Tanrıkulu'nun Oğuz Kağan destanı, Gül ve Kıvrak'ın Vezirköprü'de kendircilik-urgancılık, Gül'ün aynı yörede dokuma kültürü ve Kaya ile Yılmaz'ın Otçu Göçü Geleneği üzerine dört makale. 2019'da Şahin'in Türk sabunları çalışması, maddi kültür-mekân ilişkisine özgün bir katkı sundu. 2021'de Atmaca ve Toygur'un Bayramiç, Karademir ve Topcu'nun Gaziantep kent dokusu ve Yıldırım'ın sanal mekân-artırılmış gerçeklik makaleleri yöntemsel çeşitlenmeyi pekiştirdi. 2023-2025'te ise Özdemir, Ay ve Mertol'un Erbaa salamura yaprağı,

Erhan, Sarıusta ve Erdoğan'ın Evliya Çelebi Seyahatnamesi ve Ilgar'ın Ergenekon destanı çalışmaları birikime son halkaları ekledi.

Tablo 6. "Kültür Coğrafyası" Başlığıyla Yayımlanmış Makaleler

No	Makale Adı	Yıl	Yazar(lar)
1	Kahramanmaraş'ın Üç Mahallesinde Karşılaştırmalı Kültür Coğrafyası İncelemesi	2007	E. K. Sandal
2	Uygulamalı Bir Kültür Coğrafyası Çalışması: Tuzlukçu'da Tatar Köyleri (Konya)	2008	S. Sargın
3	Sosyo-Ekonomik Temelli Kültür Coğrafyası: Adana Örneği	2008	E. K. Sandal
4	Anadolu'nun Önemli Bir Kültür Coğrafyası Unsuru: Üzerlik Otu	2011	F. Özdemir, İ. Bulut
5	Dede Korkut Destanlarının Kültür Coğrafyası	2016	A. D. Buldur, A. Meydan, Ş. Güngör
6	Türk Kültür Coğrafyasında Oğuz Kağan Destanı	2018	M. Tanrıkulu
7	Kültür Coğrafyası Bağlamında Vezirköprü'de Kendircilik ve Urgancılık	2018	S. Gül, B. Kıvrak
8	Kültür Coğrafyası Açısından Vezirköprü Yöresinde Dokuma Kültürü	2018	S. Gül
9	Doğu Karadeniz'de Otçu Göçü Geleneği ve Kadırga Otçu Şenlikleri	2018	M. Kaya, C. Yılmaz
10	Türk Kültür Coğrafyasından Özel Bir Örnek: Türk Sabunları	2019	G. Şahin
11	Çanakkale'nin Kültür Coğrafyasına Bayramiç İlçesinden Bakabilmek	2021	D. Atmaca, H. Toygur
12	Gaziantep'te Geleneksel Kent Dokusunun Kültür Coğrafyası Açısından Değerlendirilmesi	2021	N. Karademir, F. Topcu
13	Sanal Mekânda Kültür Coğrafyası Çalışmaları ve Artırılmış Gerçeklik Teknolojisi	2021	M. Yıldırım
14	Kültür Coğrafyası Açısından Besin Saklama: Erbaa Salamura Yaprağı	2023	H. M. Özdemir, G. Ay, H. Mertol
15	Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Kültür Coğrafyası Bakımından Değerlendirmesi: Bursa Örneği	2024	K. Erhan, F. Sarıusta, H. Erdoğan
16	Ergenekon Destanında Zülkarneyn, Me-te Han ve Daniel'in Rüyası	2025	R. Ilgar

Yıl dağılımı çarpıcı: 2007-2017 arasındaki on bir yılda yalnızca beş makale çıkmışken, 2018'den sonraki sekiz yılda sayı on bire ulaştı. Tematik açıdan dört eksen öne çıkıyor. En belirgin küme destan, mitoloji ve seyahatname araştırmaları (Buldur vd., 2016; Tanrıkulu, 2018; Erhan vd., 2024; Ilgar, 2025); bu küme alanın Türk kültür tarihinin yazılı-sözlü mirasına yöneldiğini gösteriyor. Onu kent ve mahalle ölçeğindeki çalışmalar (Sandal, 2007, 2008; Atmaca ve Toygur, 2021;

Karademir ve Topcu, 2021) ile geleneksel zanaat ve üretim pratikleri (Gül ve Kıvrak, 2018; Gül, 2018; Şahin, 2019) izliyor. Etnobotanik ve maddi kültür (Özdemir ve Bulut, 2011; Özdemir vd., 2023) bir başka eksen. Kaya ve Yılmaz'ın (2018) halk kutlamaları ile Yıldırım'ın (2021) sanal mekân çalışması ise alanın hem geleneksel hem dijital pratikleri kapsayabilecek esnekliğine işaret ediyor.

4. Tez ve Makalelerin Tematik ve Paradigmatik Dağılımı

Tez ve makaleleri birlikte ele aldığımızda, birikimin yoğunlaştığı konu kümeleri daha net beliriyor. Bütüncül değerlendirme, 43 tez ve 48 makaleden oluşan 91 çalışmayı on bir tematik kategoride topluyor. En kalabalık kategori olan "maddi kültür monografileri", bir şehrin, ilçenin, köyün ya da beldenin meskenlerini, geleneksel aletlerini, yerleşme biçimlerini ve üretim tekniklerini betimleyip haritalayan çalışmalardır; doğrudan Berkeley Okulu'nun maddi kültür-peyzaj geleneğine yaslanırlar. Tablo 7, her kategoriyi tez/makale dağılımıyla birlikte baskın paradigmatik konumuyla da gösteriyor.

Tablodaki paradigma sütunu, Yöntem bölümünde tanımlanan ölçütlere göre okunmalıdır: maddi kültür ögelerini betimleyip haritalayan kümeler "Sauerci", kavramsal/eleştirel araçları merkeze alanlar "YKC", ikisini birlikte taşıyanlar "Karma" olarak işaretlenmiştir. Burada iki sınır vakaya açıklık getirmek gerekir. Kültürel miras/turizm kümesi, Türkiye örneğinde ağırlıkla somut miras ögelerinin envanteri ve betimi üzerine kurulduğu için Sauerci kodlanmıştır; oysa aynı tema, bellek ve temsil ekseninde işlendiğinde YKC'ye de açıktır. Folklorik pratikler ise hem maddi tören-nesne betimi (Sauerci) hem de anlam-kimlik okuması (YKC) içerebildiğinden "Sauerci/Karma" olarak konumlandırılmıştır.

Tablo 7. Tez ve Makalelerin Tematik ve Paradigmatik Dağılımı

Tematik Kategori	Tez	Makale	Toplam	Baskın Paradigma
Maddi kültür monografileri	26	15	41	Sauerci
Zanaat/üretim pratikleri	4	5	9	Sauerci
Folklorik pratikler	1	7	8	Sauerci/Karma
Toponimi	3	3	6	Sauerci
Mutfak kültürü	1	4	5	Sauerci
Kuramsal/kavramsal	0	5	5	YKC/Kuramsal
Etnik/topluluk	4	1	5	Sauerci/Karma
Öğretim/müfredat	1	3	4	Karma
Destan/mitoloji	0	4	4	Karma
Kültürel miras/turizm	3	0	3	Sauerci
Dijital/sanal mekân	0	1	1	YKC
TOPLAM	43	48	91	—

Tablonun gösterdiği ilk şey, birikimin büyük ölçüde tek bir eksende toplandığı: 91 çalışmanın 41'i (yaklaşık %45) maddi kültür monografileri kategorisinde ve hem tez hem makale düzeyinde açık biçimde önde. Paradigma sütunu ise daha çarpıcı. Kategorilerin neredeyse tamamı Sauerci damara yerleşirken, Yeni Kültürel Coğrafya yalnızca kuramsal/kavramsal kümede ve tek bir dijital mekân çalışmasında görünür oluyor. Karma konum ise daha çok folklorik pratikler, destan/mitoloji ve öğretim/müfredat kümelerinde beliriyor.

İkinci dikkat çekici bulgu, tez ile makalenin tematik tercihleri arasındaki ayrışma. Makaleler çok daha dengeli dağılıyor. Folklorik pratikler (yedi makale, bir tez), kuramsal/kavramsal çalışmalar (beş makale, hiç tez), destan/mitoloji (dört makale, hiç tez) ve öğretim/müfredat (üç makale, bir tez) makale düzeyinde belirgin bir varlık gösterirken, tez düzeyinde ya hiç yok ya da çok sınırlı. Bu fark, Türkiye'de kuramsal tartışmaların makale, saha araştırmalarının ise tez formatında yürütüldüğü örtük bir iş bölümüne işaret ediyor. Maddi kültür dışındaki ikincil kümeler arasında zanaat/üretim (9), folklorik pratikler (8), toponimi (6) ile beşer çalışmayla mutfak, kuramsal/kavramsal ve etnik/topluluk kategorileri öne çıkıyor.

Tablo, ihmal edilen alanları da gözler önüne seriyor. Dijital/sanal mekânın tek bir makaleyle temsil edilmesi, alanın çağdaş mekânsal pratiklerde daha yeni yeni adım attığını anlatıyor. Kültürel miras/turizm (üç çalışma) ve etnik/topluluk (beş çalışma) gibi dünya literatüründe yoğun ilgi gören başlıklarda Türkiye birikiminin bu kadar dar kalması ise özgün araştırmalar için açık bir boşluğa işaret ediyor.

5. Sonuç ve Tartışma

Bu çalışma, 2000-2025 arasında "kültürel coğrafya" ve "kültür coğrafyası" başlıklarıyla üretilen 43 tezi ve 48 makaleyi betimsel ve tematik bir doküman analiziyle inceledi. Ulaşılan 91 çalışma, alanın Türk coğrafya literatüründeki kurumsallaşmasının niceliksel olarak mütevazı, ama tematik derinlik açısından kayda değer bir açılım taşıdığını ortaya koyuyor. Bulgulara bütün olarak bakıldığında iki şey birden görünür hâle geliyor: Türkiye'deki üretim paradigmatik, kurumsal ve metodolojik eksenlerde belirgin örüntüler oluşturuyor; ama dünyadaki ana akım literatürle kıyaslandığında ciddi boşluklar da barındırıyor.

Kronolojik dağılım, alanın görece yeni ve hız kazanan bir alt dal olduğunu anlatıyor. İlk doktora tezinin 2011'de tamamlanması ve ardından gelen on yıllık duraklama, alanın uzun süre tek bir çalışmaya bağlı kaldığını gösteriyor. 2021 sonrasında ise tablo değişti: yalnızca beş yılda altı doktora ve yirmi üç yüksek lisans tezi tamamlandı. Aynı eğilim makalelerde de var; 32 kültürel coğrafya makalesi-

nin 18'i 2020-2025 aralığında yayımlandı. Kısacası alan, son beş yılda kuramsal ve kurumsal olgunluğunu hızlandıran bir eşik döneminden geçiyor.

Kurumsal tabloda iki üniversite öne çıkıyor. Atatürk Üniversitesi dokuz tezle alanın kurucu merkezi; Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi ise sekiz tezle 2022 sonrasında hızla yükselen genç bir üretim merkezi. İki kurumun tezlerin yaklaşık %40'ını üretmesi, alanın belirli danışman-danışan ilişkileri çevresinde örülmüş bir "ekol" oluşturma sürecinde olduğunu düşündürüyor. 54 coğrafya bölümünün yalnızca on birinde bu başlıkla yüksek lisans tezi yazılmış olması da bunu destekliyor: alan, bütün coğrafya camiasınca içselleştirilmiş bir uğraştan çok, belirli merkezlerde toplanmış bir ilgi alanı olarak gelişiyor. Bu yoğunlaşmanın iki yüzü var; bir yandan metodolojik tutarlılık sağlıyor, öte yandan aynı paradigmanın tekrar tekrar üretildiği bir kalıplaşma riski taşıyor.

Kavramsal çerçevede çizdiğimiz iki kutup açısından bakınca, Türkiye'deki üretimin ağırlıkla Sauerci paradigmaya yaslandığı görülüyor. 91 çalışmanın 41'inin maddi kültür monografileri kategorisinde toplanması, alanın yerleşmeleri meskenler, yerleşme biçimleri, geleneksel aletler ve üretim teknikleri üzerinden okuduğunu anlatıyor. Özellikle "…şehrinin/ilçesinin kültürel coğrafyası (maddi kültür ögelerine göre)" kalıbı, sistematikleşmiş bir tez şablonuna dönüşmüş ve iki öncü kurumun üretiminde belirleyici rol oynuyor. Bu yaklaşım disiplinin Türkiye'deki kimliğini pekiştiren güçlü bir omurga sağlıyor; ama aynı zamanda Yeni Kültürel Coğrafya'nın araçlarının alana sızmasını da güçleştiriyor.

Yeni Kültürel Coğrafya'nın temel araçları (kimlik, temsil, iktidar-mekân ilişkisi, toplumsal cinsiyet ve mekân, ötekileştirme pratikleri, sembolik iktidar) Türkiye üretimine doğrudan ve sistematik biçimde pek girmedi. Tablo 7'deki "karma" kodlamalar (folklorik pratikler, destan/mitoloji, öğretim/müfredat) bu araçların kısmen, çoğu kez maddi betimle iç içe kullanıldığını gösteriyor; ne var ki bunları başlı başına kuramsal eksen hâline getiren çalışmalar son derece sınırlı. Okur ve Bilgili'nin (2021, 2022) temsil ötesi teoriler, Okur'un (2022) mekânın eleştirisi ve Deniz'in (2025) ikinci doğa kavramı üzerine çalışmaları bu boşluğu doldurmaya dönük sayılı girişim; ama alanın genelinde yorumsamacı ve eleştirel yaklaşımların hâlâ az temsil edildiği ortada. Yani Türkiye'deki kültürel coğrafya, 1980 sonrası küresel ölçekte yaşanan "kültürel dönüş"ü, maddi kültür odaklı betimsellikten söylemsel ve sembolik okumalara geçişi, henüz bütünüyle yaşamadı (Smith, 2002; Oakes, 2008).

Bunu bir zaaf değil, kurucu bir gelenek tercihinin süregelen sonucu olarak okumak daha doğru. Berkeley Okulu'nun maddi kültür, peyzaj ve yayılma odaklı betimsel yaklaşımı, Anadolu'nun zengin kültürel mirasını belgelemek için değerli

bir çerçeve sunuyor; bu anlamda Türkiye'deki kültürel coğrafya ciddi bir arşiv işlevi görüyor. Yine de bundan sonraki aşamada geleneksel monografinin derinliğini korurken Yeni Kültürel Coğrafya'nın araçlarıyla zenginleşmek, hem uluslararası literatürle diyaloğu güçlendirir hem de kültürel mekânların yalnızca betimlenmesine değil eleştirel olarak yorumlanmasına da kapı açar. Sauerci ekolün kazanımlarından vazgeçmeden onun üzerine yeni bir kavramsal katman eklemek; işte alanın önündeki en kritik gelişim eşiği bu.

Tematik dağılımda maddi kültür monografilerini sırasıyla zanaat/üretim, folklorik pratikler, toponimi ve beşer çalışmayla mutfak, kuramsal/kavramsal ve etnik/topluluk kümeleri izliyor. Bu, belirli bir tematik zenginliğe işaret etse de dünya literatüründe son çeyrek yüzyılda hızla gelişen birçok alanın Türkiye'de kör nokta oluşturduğunu da gösteriyor. Toplumsal cinsiyet ve mekân, din ve kentsel mekân, postkolonyal coğrafyalar, kültürel üretim ve yaratıcı endüstriler, hafıza mekânları, beden ve performans coğrafyaları, göç deneyimi ve yer-aidiyet ilişkisi gibi başlıklarda neredeyse hiç çalışma bulunmaması, bu boşluğun boyutunu somutlaştırıyor. Dijital/sanal mekânın tek bir makaleyle (Yıldırım, 2021) temsil edilmesi de aynı tabloyu pekiştiriyor.

Tez ile makale tercihleri arasındaki ayrışma da üzerinde durulmaya değer. Folklorik pratikler (bir teze karşılık yedi makale), kuramsal çalışmalar (tez yokken beş makale) ve destan/mitoloji (tez yokken dört makale) alanlarındaki dengesizlik, saha odaklı monografik üretimin tez, kuramsal ve konu-spesifik üretimin ise makale formatında yürütüldüğü örtük bir iş bölümüne işaret ediyor. Bu bölünme aynı zamanda yapısal bir sorunu da yansıtıyor: lisansüstü eğitimde kuramsal yetkinliğin geliştirilmesi ve saha araştırmalarının eleştirel teoriyle buluşturulması ihmal ediliyor. Tez danışmanlığında kavramsal çerçeve ile saha verisinin birbirini beslediği bir anlayışın yerleşmesi, bu dengesizliği kırmanın yolu olabilir.

Bir başka mesele, "kültürel coğrafya" ile "kültür coğrafyası" başlıklarının yan yana kullanımı. İngilizcede tek bir terim alanı karşılarken Türkçede iki ifadenin aynı anda dolaşması, alanın terminolojik bir uzlaşıya varamadığını gösteriyor. Bu ikilik literatürün sistematik haritalanmasını güçleştiriyor ve kavram birliğinin sağlanamadığı izlenimini pekiştiriyor. Camianın terminolojik bir uzlaşıya varması, alanın görünürlüğü ve kavramsal tutarlılığı için artık ertelenemeyecek bir adım.

Dergi tarafında Doğu Coğrafya Dergisi en yoğun yayın organı; ne var ki 48 makalenin otuzdan fazla dergiye yayılması, alanın uzmanlaşmış bir yayın organı etrafında örgütlenmediğini anlatıyor. Bunu disiplinler arası bir açılım olarak da okuyabiliriz, görünürlüğü zayıflatan bir dağınıklık olarak da. Üstelik makalelerin büyük çoğunluğu Türkçe ve yurt içi dergilerde çıkmış; bu da üretimin uluslararası

literatürle kurduğu diyaloğun ne kadar dar kaldığını gösteriyor. Anadolu'nun çok katmanlı kültürel mekân dokusu düşünülünce, bu birikimin uluslararası kültürel coğrafya tartışmalarına sunabileceği katkının henüz yeterince değerlendirilmediği ortaya çıkıyor.

Bu gecikme tabloyu açıklayan etmenlerden biri: ilk çalışmanın 2005'te yayımlanması, kurumsallaşmanın neden sınırlı kaldığını ve literatürün neden ağırlıkla ulusal çerçevede geliştiğini anlaşılır kılıyor. Dolayısıyla alanın geleceği için en kritik mesele, kuramsal çeşitliliği artırmak ve uluslararası literatürle daha güçlü bir etkileşim kurmaktır; yoksa çalışmaların yerel düzeyde sıkışıp küresel tartışmalara az katkı sunması kuvvetle muhtemel.

Bütün bunların ışığında alanın sürdürülebilir gelişimi, birbirini tamamlayan birkaç açılıma bağlı görünüyor. En acil olanı eğitimle ilgili: lisansüstü düzeyde Yeni Kültürel Coğrafya'nın araçları (temsil, söylem, kimlik, iktidar-mekân, toplumsal cinsiyet) müfredatın yapı taşlarından biri hâline gelmeli, tezlerin tümünün Sauerci monografi kalıbına kilitlenmesi kırılmalıdır. Bununla bağlantılı olarak ihmal edilen temalar -kentsel kültürel üretim, din ve mekân, göç ve kimlik, hafıza mekânları, dijital mekân, toplumsal cinsiyet ve yer- araştırma gündemine girmelidir. Alanın Türkçe terminolojisini ve saha bilgisini küresel literatüre taşıyacak uluslararası bir yayın çizgisi de aynı ölçüde önemli. Kurumsal tarafta bölümler arası bir kültürel coğrafya ağı, uzmanlaşmış bir dergi ve düzenli sempozyumlar alanın kimliğini pekiştirebilir. Okur ve Bilgili'nin (2022) gömülü teori çalışması ile Avcı ve Taşer'in (2024a, 2024b) sosyal bilgiler makaleleri burada değerli bir pedagojik damar açıyor; bu çizginin lisans ve ortaöğretim müfredatlarıyla bütünleştirilmesi yararlı olur. Ve nihayet, iki terim arasındaki paralellik camianın ortak müzakeresiyle bir uzlaşıya bağlanmalıdır.

Özetle Türkiye'de kültürel coğrafya, 2000-2025 aralığında 91 çalışmayla görünürlük kazanan, 2020 sonrasında hızla ivmelenen, geleneksel paradigma çevresinde kümelenmiş ama tematik ve kuramsal açılıma ihtiyaç duyan bir alt daldır. Bundan sonrası, alanın geleneksel maddi kültür derinliğini koruyarak Yeni Kültürel Coğrafya'nın kavramsal zenginliğiyle buluşabilmesine, ihmal edilen temalara açılabilmesine ve uluslararası literatürle gerçekten diyaloğa girebilmesine bağlı. Buradaki nicel ve nitel çözümlemeler, gelecek araştırmalar için bir envanter sunarken alana kendi üzerine düşünme çağrısı da yapıyor.

Kaynakça

Akçaözoğlu, E. Y. & Koday, S. (2019). Kültürel coğrafya bakımından Osmaniye ilinin mutfak kültürü. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 23(2), 537-552.

Alım, M. (2009). Bir kültürel coğrafya çalışması: Iğdır'da Nevruz. Doğu Coğrafya Dergisi, 14(22), 231-238.

Arı, Y. (2005). Amerikan kültürel coğrafyasında peyzaj kavramı. Doğu Coğrafya Dergisi, 10(13), 311-339.

Arı, Y. & Köse, A. (2005). İnsan-çevre etkileşimini yorumlamada yeni bir alternatif: Kültürel coğrafya. Türk Coğrafya Kurumu (Ed.), Ulusal Coğrafya Kongresi 2005 Bildiri Kitabı (ss. 51-59). Türk Coğrafya Kurumu Yayınları.

Arslan, M. T. & Şen, C. (2021). Elmalı ilçesindeki tahıl ambarlarının kültürel coğrafya açısından incelenmesi. Bilim Armonisi, 4(1), 32-43.

Atmaca, D. & Toygur, H. (2021). Çanakkale'nin kültür coğrafyasına Bayramiç ilçesinden bakabilmek. Türk Ekini, (8), 61-85.

Avcı, M. (2025). Bergama'nın kültürel coğrafyası (maddi kültür ögelerine göre). Journal of Social Humanities and Administrative Sciences, 11(6), 550-560.

Avcı, M. & Taşer, S. (2024a). Kültürel coğrafyanın sosyal bilgiler dersinde ele alınış şekli ve önemi. Uluslararası Sosyal Bilimler Akademik Araştırmalar Dergisi, 8(1), 8-33.

Avcı, M. & Taşer, S. (2024b). Kültürel coğrafyanın sosyal bilgiler dersindeki yeri ve önemi ile ilgili öğretmen görüşlerinin incelenmesi. Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi, (14), 79-109.

Bonnemaison, J. (2005). Culture and space: Conceiving a new cultural geography. I. B. Tauris.

Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. Qualitative Research Journal, 9(2), 27-40.

Buldur, A. D., Meydan, A. & Güngör, Ş. (2016). Dede Korkut destanlarının kültür coğrafyası. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 15(3), 925-947.

Can, R. R. (2019). Doğal ve kültürel coğrafya özellikleri açısından Kırıkhan ilçesi'nde köy adları üzerine bir inceleme. İnsan ve Sosyal Bilimler Dergisi, 2(2), 348-361.

Çelikoğlu, Ş. & Atış, E. (2014). Bir kültürel coğrafya incelemesi: Zonguldak ilinde Hıdrellez etkinlikleri. Journal of Human Sciences, 11(2), 1181-1202.

Deniz, T. (2025). İkinci bir doğa yaratmanın ifadesi kültürel coğrafya ve kavramları. Journal of Humanities and Tourism Research, 15(1), 111-125.

Duncan, J. S., Johnson, N. C. & Schein, R. H. (Ed.). (2004). A companion to cultural geography. Blackwell Publishing.

Erbilici, E. (2024). Kültürel coğrafya bağlamında 19. yüzyıl Osmanlı saray mobilyaları. Multidisipliner Yaklaşımlarla Coğrafya, 2(2), 82-94.

Erhan, K., Sarıusta, F. & Erdoğan, H. (2024). Bursa seyyahından cihan seyyahına Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin kültür coğrafyası bakımından değerlendirmesi: Bursa örneği. Humanitas - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 12(24), 109-133.

Gök, Y. & Kayserili, A. (2013). Geleneksel Erzurum evlerinin kültürel coğrafya perspektifinden incelenmesi. Doğu Coğrafya Dergisi, 18(30), 175-216.

Graham, B. (2003). Ireland and Irishness: Place, culture and identity. B. Graham (Ed.), In search of Ireland: A cultural geography içinde (ss. 1-16). Routledge.

Gül, S. (2018). Kültür coğrafyası açısından Vezirköprü yöresinde dokuma kültürü. Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi, 38(38), 117-131.

Gül, S. ve Kıvrak, B. (2018). Kültür coğrafyası bağlamında Vezirköprü'de kendircilik ve urgancılık. Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi, 3(6), 201-219.

Gülersoy, A. E. (2017). Türkiye kültürel coğrafyasının az bilinen değerleri: Modern köy tiyatroları. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5(51), 46-69.

Hardal, S. & Yaman, S. (2022). Kültürel coğrafya bağlamında deve oyununun anatomisi - Balıkesir ili Balya ilçesi örneği. Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi, 5(1), 96-109.

Hugill, P. J. & Foote, K. E. (1994). Re-reading cultural geography. K. E. Foote, P. J. Hugill, K. Mathewson ve J. M. Smith (Ed.), Re-reading cultural geography içinde (ss. 9-23). University of Texas Press.

Ilgar, R. (2025). Ergenekon destanındaki sır: Kültür coğrafyası bağlamında Zülkarneyn, Me-te Han ve Daniel'in rüyası, Gog ve Magog. The Journal of Turk-Islam World Social Studies, 47(47), 207-219.

Jackson, P. (1989). Maps of meaning: An introduction to cultural geography. Unwin Hyman.

Kahya Yıldırım, E. (2025). Nevşehir ve çevresindeki yeraltı şehirlerinin kültürel coğrafya açısından değerlendirilmesi. Asia Minor Studies, 13(1), 77-105.

Kahya, E. (2023). Kültürel coğrafya bağlamında bir analiz çalışması: Ihlara Vadisi kültürel peyzajı. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 11(141), 202-224.

Kara, H. (2018). Kültürel coğrafya açısından Eşme yöresinde su yapıları (musluklar). Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi, 7(3), 412-422.

Karademir, N. & Topcu, F. (2021). Gaziantep'te geleneksel kent dokusunun kültür coğrafyası perspektifinden değerlendirilmesi. International Academic Social Resources Journal, 6(26), 1065-1080.

Kaya, M. & Yılmaz, C. (2018). Kültür coğrafyası ve kültürel miras açısından Doğu Karadeniz'de "Otçu Göçü Geleneği ve Kadırga Otçu Şenlikleri". Türk Coğrafya Dergisi, (71), 69-79.

Kayserili, A. (2010). Carl Ortwin Sauer ve kültürel coğrafya. Doğu Coğrafya Dergisi, 15(24), 177-190.

Kayserili, A. & Altaş, N. T. (2010). Horasan ilçesi'ndeki kır meskenlerinin kültürel coğrafya bakış açısıyla incelenmesi. Doğu Coğrafya Dergisi, 15(23), 81-101.

Kenzer, M. S. (1985). Carl O. Sauer: Nascent human geographer at Northwestern. The California Geographer, (25), 1-11.

Kesik, O. A., Yanık, M. E. & Aydınoğlu, A. Ç. (2018). Erzincan halk pazarlarının kültürel ve ekonomik coğrafya özelliklerinin belirlenmesinde mekânsal analiz yöntemlerinin kullanılması. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 22(Özel Sayı), 501-521.

Knight, M. (1964). Land and life: A selection from the writings of Carl Ortwin Sauer [Kitap incelemesi]. The Journal of Economic History, 24(3), 404-405.

Kocaman, S., Kayserili, A. & Kaya, F. (2014). Kültürel coğrafya açısından bir araştırma: Tarihi Kağızman evleri. Doğu Coğrafya Dergisi, 19(32), 145-170.

Köksal, S. (2023). Kayseri ilinde coğrafi unsurlara göre verilen yerleşme adlarının kültürel coğrafya bağlamında incelenmesi. Kültür Araştırmaları Dergisi, (17), 113-128.

Leighly, J. (1976). Carl Ortwin Sauer, 1889-1975. Annals of the Association of American Geographers, 66(3), 337-348.

Mathewson, K. (2009). Carl Sauer and his critics. W. M. Denevan ve K. Mathewson (Ed.), Carl Sauer on culture and landscape: Readings and commentaries içinde (ss. 9-28). Louisiana State University Press.

Merriam, S. B. (1988). Case study research in education: A qualitative approach. Jossey-Bass.

Mertol, H., Özgür, H., Kaya, N. G. & Urfalıoğlu, M. (2021). Kültürel coğrafya açısından Pomak halk kültüründe doğum öncesi ve doğum sonrası gelenekler ve inanışlar. 19 Mayıs Sosyal Bilimler Dergisi, 2(4), 895-910.

Mitchell, D. (2000). Cultural geography: A critical introduction. Blackwell Publishing.

Mitchell, K. (2002). Cultural geographies of transnationality. K. Anderson, M. Domosh, S. Pile ve N. Thrift (Ed.), Handbook of cultural geography içinde (ss. 74-87). Sage Publications.

Oakes, T. S. (2008). Cultural geography as an academic discipline. T. S. Oakes ve P. L. Price (Ed.), The cultural geography reader içinde (ss. 1-8). Routledge.

Okur, M. (2022). Kültürel coğrafya perspektifinden mekânın eleştirisi. International Journal of Geography and Geography Education, (45), 134-147.

Okur, M. & Bilgili, M. (2021). Kültürel coğrafya bağlamında temsil ve temsil ötesi teoriler. Ege Coğrafya Dergisi, 30(1), 187-194.

Okur, M. & Bilgili, M. (2022). Yapılandırılmış gömülü teori yaklaşımı ile kültürel coğrafya öğretimi. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 62(1), 383-408.

Öcal, T. (2018). Karaisalı'da (Adana) yerleşik hayata geçmiş konar-göçerlerin kır meskenlerinin kültürel coğrafya analizi. International Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR), 5(30), 3998-4013.

Özdemir, F. & Bulut, İ. (2011). Anadolu'nun önemli bir kültür coğrafyası unsuru üzerlik otu. Standard Ekonomik ve Teknik Dergi, (590-591), 56-63.

Özdemir, H. M., Ay, G. & Mertol, H. (2023). Kültür coğrafyası açısından besin saklama aktarımına bir örnek: Erbaa salamura yaprağı. Gelecek Vizyonlar Dergisi, 7(2), 36-50.

Sandal, E. K. (2007). Kahramanmaraş'ın üç mahallesinde karşılaştırmalı kültür coğrafyası açısından bir inceleme. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 16(2), 473-486.

Sandal, E. K. (2008). Sosyo-ekonomik temelli kültür coğrafyası açısından bir inceleme: Adana örneği. Coğrafi Bilimler Dergisi, 6(1), 53-67.

Sargın, S. (2008). Uygulamalı bir kültür coğrafyası çalışması: Tuzlukçu'da Tatar köyleri (Konya). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (8), 67-90.

Sarı, C. (2007). Doğal ve kültürel coğrafya özellikleri açısından Beyşehir ilçesi'nde yerleşme adlarının sınıflandırılması. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (17), 487-501.

Sarı, Y. E. & Kayserili, A. (2021). Geleneksel Gümüşhane meskenlerinin kültürel coğrafya analizi. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7(2), 185-207.

Sauer, C. O. (1952). Agricultural origins and dispersals. The American Geographical Society.

Schein, R. H. (2004). Cultural traditions. J. S. Duncan, N. C. Johnson & R. H. Schein (Ed.), A companion to cultural geography içinde (ss. 11-23). Blackwell Publishing.

Scott, H. (2004). Cultural turns. J. S. Duncan, N. C. Johnson & R. H. Schein (Ed.), A companion to cultural geography içinde (ss. 24-37). Blackwell Publishing.

Shakılıyeva, S. & Koday, S. (2022). Kültürel coğrafya bakımından Şeki Rayonu'nda büyükbaş ve küçükbaş hayvan yetiştiriciliği. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 19(1), 428-446.

Sibley, D. (2005). Private/public. D. Sibley, P. Jackson, D. Atkinson & N. Washbourne (Ed.), Cultural geography: A critical dictionary of key concepts içinde (ss. 7-18). I. B. Tauris.

Smith, P. S. (2002). Poststructuralist cultural geography. P. Shurmer-Smith (Ed.), Doing cultural geography içinde (ss. 41-52). Sage Publications.

Şahin, G. (2019). Türk kültür coğrafyasından özel bir örnek: Türk sabunları. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5(2), 371-404.

Tanrıkulu, M. (2018). Türk kültür coğrafyasında Oğuz Kağan destanı. International Social Sciences Studies Journal, 4(27), 5910-5929.

Yavaş, B. & Deniz, T. (2020). Karşılaştırmalı bir kültürel coğrafya araştırması: Bulak ve Yazıköy (Safranbolu) kırsalında keşkek yapımı ve kültürü. Journal of Humanities and Tourism Research, 10(3), 680-689.

Yıldırım, M. (2021). Sanal mekânda kültür coğrafyası çalışmaları ve artırılmış gerçeklik teknolojisinin kullanılması. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 23(3), 861-874.

Yılmaz Çildam, S. (2021). Kültürel coğrafya denemesi olarak Siirt mutfak kültürü. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25(1), 305-325.

57. BÖLÜM

TÜRKİYE'DE SU - İNSAN İLİŞKİSİ: EĞİTİM, AYAK İZİ, FARKINDALIK VE OKURYAZARLIK ARAŞTIRMALARININ BETİMSEL ANALİZİ

Prof. Dr. Adem SEZER - Uşak Üniversitesi
ORCID No: 0000-0001-9057-3897

Doç. Dr. Ufuk ULUÇINAR - Uşak Üniversitesi
ORCID No: 0000-0001-9167-5457

Özet

Su, dünyanın yaklaşık 2/3'ünü kaplıyor olmasına rağmen, dünyanın farklı bölgelerinde ulaşımında en çok sorun yaşanan doğal kaynakların başında gelmektedir. Temiz ve kullanılabilir suyun kaynağı yağışlardır. Yağışlar ise yaşanan iklime bağlıdır. Küresel iklim değişiminin etkisiyle yağışlarda meydana gelen dengesizlik ve sıcaklığın artışına bağlı olarak artan buharlaşma bu sorunun şiddetini artırmaktadır. Türkiye su riski altında olan bir ülkedir. Nüfusun artışı ve küresel iklim değişimi riskin artmasına neden olmaktadır. Bu nedenle Türkiye'de insanların suyla ilişkisinin bilinmesi önem arz etmektedir. Bu ilişkinin bilinmesi başta politika yapıcıları olmak üzere uygulayıcılar ve yaşayan insanlar için önemlidir. Alan yazına bakıldığında su-insan ilişkisini farklı bağlamda çalışan akademik makalelerin varlığı bilinmektedir. Bu araştırmada, Türkiye'deki su-insan ilişkisini eğitim, ayak izi, farkındalık ve okuryazarlık bağlamında inceleyen makaleleri betimsel analize tabi tutarak mevcut durumun ortaya konulması amaçlanmaktadır. Araştırma doküman incelemesi yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Araştırma dokümanlarını belirlemek için 6 ölçüt (1-Başlığında ya da anahtar kelimelerinde "su eğitimi, su ayak izi, su okuryazarlığı ve su farkındalığı" ifadelerinin geçiyor olması, 2- Akademik yayının makale türü olması, 3-Türkiye'de yapılmış olması, 4-Google

Akademik arama motorunda tam metin olarak ulaşılabiliyor olması, 5-2000–2025 yılları arasında yayınlanmış olması ve 6-Araştırma verilerinin insandan toplanmış olması) belirlenmiştir.

Ölçütlere göre 20–30 Temmuz 2025 tarihlerinde ilgili anahtar kelimelerle Google Akademik arama motorunda "tüm türler" ve "2000–2025 zaman aralığı" ölçütleri belirlenerek yapılan taramalarda "su eğitimi" anahtar kelimesi ile 99, "su ayak izi" anahtar kelimesi ile 605, "su okuryazarlığı" anahtar kelimesi ile 95, "su farkındalığı" anahtar kelimesi ile 121 sonuç bulunmuştur. Bulunan sonuçlar yukarıda belirtilen ölçütlere uygun olarak tasnif edildiğinde 43 makale türü akademik yayın değerlendirmeye alınmıştır.

Makalelerin betimsel analizini yapabilmek için Excel kullanılarak veri toplama formu oluşturulmuştur. Makalenin yayınlandığı yıl, yayının yapıldığı dergi, makalenin adı, yazarın/yazarların adı, yazarın bağlı bulunduğu kurum, araştırmanın konusu, araştırmanın amacı, anahtar kelimeler, yöntem, örneklem/çalışma grubu, verinin toplandığı yer, veri toplama araçları ve kullanılan analizler hazırlanan veri toplama aracına işlenmiştir. Veriler betimsel ve içerik analizine tabi tutulmuştur. Araştırma sonuçlarına göre yıl olarak en eski makale çalışması 2009 yılına aittir. 2020 yılından sonra yayınların arttığı görülmüştür. Araştırmaların durum tespiti yapmaya yoğunlaştığı buna uygun olarak da tarama yöntemlerinin tercih edildiği görülmüştür. Araştırmalarda daha çok öğrencilerden veri toplanmıştır. Makalelerin örneklem/çalışma grubu büyüklüğü 6 ile 1960 arasında farklılaşmaktadır. Veri toplama aracı olarak en çok ölçeklerin, ikinci sırada ise görüşme formlarının kullanıldığı tespit edilmiştir. Makalelerde verilerin analizi için en çok t-testi, ANOVA ve ki-kare teknikleri kullanılmıştır. Araştırma sonuçları alan yazındaki benzer çalışmalarla tartışılmıştır. Geleceğe yönelik öneriler getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Su, su eğitimi, su ayak izi, su okuryazarlığı, su farkındalığı

1. Giriş

Temiz ve kullanılabilir suya erişim, suyun yeryüzündeki toplam miktarından çok, tatlı su kaynaklarının mekânsal ve zamansal dağılımı ile artan talep karşısındaki yeterliliğiyle ilişkili bir sorundur. Tatlı su kaynaklarının yenilenmesi büyük ölçüde yağışlara bağlıyken iklim değişikliğinin yağış miktarı ve düzeni üzerinde değişikliklere yol açabildiği; yükselen sıcaklık ve evapotranspirasyonun ise yüzey ve yer altı su kaynakları üzerindeki baskıyı arttırmaktadır. Nüfus artışı, kentleşme ve yoğun su kullanımı da bu iklimsel etkilerle birleştiğinde su arzı ile talep arasındaki dengesizliğin daha görünür hâle geldiği bir gerçektir. Güncel araştırma-

lar, iklim değişikliğinin yağış değişkenliği, toprak nemi, yer altı suyu beslenmesi, akarsu akımları ve kullanılabilir su miktarıyla ilişkili değişimler oluşturduğuna; mevcut su talebinin kaynakları zorladığı bölgelerde bu etkilerin daha belirgin yaşanabileceğine işaret etmektedir (Ciampittiello ve diğerleri, 2024; Estrela-Segrelles ve diğerleri, 2024).

Akdeniz Havzası'nda yer alan Türkiye, yağışların mevsimlere ve bölgelere göre düzensiz dağıldığı, kuraklık eğiliminin belirginleşebildiği ve su kaynaklarının iklim değişikliğine duyarlılık gösterebildiği ülkelerden biridir. Türkiye'deki bazı havzalar üzerine yapılan araştırmalar, meteorolojik kuraklık ile hidrolojik kuraklık arasında ilişkiler bulunduğunu ve değişen sıcaklık ile yağış koşullarının su kaynaklarının yönetimini güçleştirebildiğini göstermektedir (Bayer Altın & Altın, 2021; Tokuşlu, 2022). Bununla birlikte su riski yalnızca hidrolojik kapasite, altyapı ve teknik yönetimle sınırlı bir sorun olarak değerlendirilemez. Bireylerin suyun kaynağına, kullanımına, sınırlılığına ve korunmasına ilişkin bilgileri; tüketim tercihleri, tutumları ve toplumsal karar süreçlerine katılımları da sürdürülebilir su yönetimiyle ilişkili olabilir. Bu nedenle Türkiye'de insanların suyla kurduğu ilişkinin incelenmesi, fiziksel su göstergelerine dayalı değerlendirmeleri tamamlayabilecek bir yaklaşım olarak görülebilir.

İnsan–su ilişkisi eğitim, farkındalık, tüketim ve karar verme boyutlarını içeren çok yönlü bir yapı olarak ele alınmaktadır. Su eğitimi, bireylerin doğal su sistemlerini ve insan faaliyetlerinin bu sistemlere etkisini anlamalarına yönelik öğrenme süreçlerini; su farkındalığı, suyun değeri ve sınırlılığına ilişkin duyarlılığı; su ayak izi ise doğrudan ve dolaylı tüketimin üretim ve yaşam biçimleriyle bağlantısını görünür kılmayı amaçlamaktadır. Su okuryazarlığı ise bu boyutları bilgi, tutum, davranış ve bireysel ya da toplumsal karar verme yeterliği altında bir araya getiren daha kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır. McCarroll ve Hamann (2020), su okuryazarlığının bilimsel bilgiyle sınırlı olmadığını; hidrososyal ve yerel bilgiyi, değerleri ve eyleme geçme kapasitesini de içerebildiğini belirtmektedir. Benzer biçimde Mostacedo-Marasovic ve diğerleri (2022), doğal ve toplumsal su sistemleri arasındaki karşılıklı ilişkilerin anlaşılmasının bilinçli su kararlarını destekleyebileceğini ileri sürmektedir.

Alanyazındaki bulgular, suya ilişkin bilginin her durumda tutum ve davranışa dönüşmediğini ve farklı eğitim düzeylerindeki öğrencilerin su sistemlerini anlamakta güçlük yaşayabildiğini göstermektedir. Üniversite öğrencilerinin yer altı ve yüzey suyu akışına ilişkin kavrayışlarını inceleyen LaDue ve diğerleri (2021), öğrencilerin suyun hareketini ve kirleticilerin taşınmasını açıklarken kimi durumlarda eksik veya parçalı zihinsel modellere başvurduklarını belirlemiştir. Sosyohidrolojik sorunlara ilişkin akıl yürütmeyi inceleyen Owens ve diğerleri (2020)

ise bazı öğrencilerin su sorunlarının karmaşıklığını, farklı paydaşların bakış açılarını ve bilimsel bilginin olanakları ile sınırlılıklarını birlikte değerlendirmekte zorlanabildiğini ortaya koymuştur. Bu bulgular, su okuryazarlığının yalnızca temel su bilgisiyle değil, bilimsel ve toplumsal kanıtları ilişkilendirme, farklı perspektifleri değerlendirme ve gerekçeli karar verme becerileriyle birlikte ele alınmasının yararlı olabileceğini düşündürmektedir.

Su okuryazarlığı aynı zamanda bağlama duyarlı bir yapı olarak değerlendirilmektedir. Su kaynaklarının niteliği, yerel kullanım biçimleri, kültürel değerler, eğitim olanakları ve yaşanan su sorunları bireylerin suya ilişkin bilgi ve davranışlarıyla ilişkili olabilir. Bu nedenle farklı ülkelerde elde edilen sonuçların Türkiye'ye doğrudan genellenmesi yerine, Türkiye'de yürütülen çalışmaların kendi toplumsal ve eğitimsel bağlamı içinde incelenmesi daha uygun olacaktır. Türkiye'de lise öğrencileriyle gerçekleştirilen bir araştırmada öğrencilerin bireysel su tasarrufu konusunda olumlu eğilimler gösterdikleri, ancak çevrelerindeki insanları yönlendirme ve suyla ilgili bilgilerini geliştirme boyutlarında daha sınırlı kaldıkları belirlenmiştir (Sözcü & Türker, 2020). Bu bulgu, bireysel tasarruf davranışları ile daha geniş toplumsal su sorumluluğu arasında bir farklılaşma bulunabileceğini düşündürmektedir.

Türkiye'de su eğitimi, su ayak izi, su farkındalığı ve su okuryazarlığı başlıkları altında çeşitli çalışmalar yapılmış olmakla birlikte bu araştırma birikiminin bütünsel görünümünün yeterince açık olmadığı görülmektedir. Mevcut çalışmaların önemli bir bölümü belirli bir grubun bilgi, tutum, farkındalık ya da davranış düzeyini ortaya koymaya veya bu değişkenleri bazı demografik özelliklere göre karşılaştırmaya yönelmektedir. Buna karşılık çalışmaların yıllara, araştırma konularına, amaçlarına, yöntemlerine, çalışma gruplarına, veri toplama araçlarına ve analiz tekniklerine göre nasıl bir gelişim gösterdiği bütüncül biçimde yeterince ortaya konulmamıştır. Ayrıca su eğitimi, su ayak izi, su farkındalığı ve su okuryazarlığı çoğunlukla birbirinden bağımsız araştırma alanları olarak ele alındığından, Türkiye'deki su–insan ilişkisine yönelik araştırmaların ortak yönelimlerini ve farklılaşan boyutlarını değerlendirmek güçleşebilmektedir.

Bu parçalı görünüm, alanyazında dikkate değer bir inceleme alanı bulunduğuna işaret etmektedir. Çalışmaların nasıl bir yöntemsel ve tematik örüntü oluşturduğu bilinmediğinde, hangi konuların daha yoğun biçimde incelendiğini, hangi grupların görece az temsil edildiğini ve hangi araştırma yaklaşımlarına daha fazla ihtiyaç duyulduğunu belirlemek zorlaşabilir. Benzer biçimde alanın daha çok mevcut durumu betimlemeye mi yöneldiği, yoksa suya ilişkin bilgi ve davranışları geliştirmeyi amaçlayan deneysel, uygulamalı ve boylamsal araştırmalara ne ölçüde yer verdiği de yeterince açıklık kazanmayabilir. Uluslararası alanyazında su okuryazarlığının tanımını ve boyutlarını sentezleyen incelemeler bulunmakla birlikte

bu çalışmalar Türkiye'deki insan odaklı su araştırmalarının kapsamı ve yöntemsel gelişimi hakkında doğrudan bilgi sunmamaktadır (McCarroll ve Hamann, 2020).

Bu gereksinime yanıt verebilmek için Türkiye'deki su–insan ilişkisini birbiriyle bağlantılı dört araştırma alanı üzerinden inceleyen çalışmaların sistematik biçimde haritalanması yararlı olabilir. Su eğitimi, su ayak izi, su farkındalığı ve su okuryazarlığı konularındaki makalelerin birlikte değerlendirilmesi; araştırma alanının zaman içindeki gelişimini, kavramsal yönelimlerini, tercih edilen yöntemleri ve çalışılan grupları görünür hâle getirebilir. Böyle bir inceleme, yayımlanan makalelerin sayısını belirlemenin ötesine geçerek araştırmalardaki yoğunlaşmaların, tekrarların ve görece az çalışılan alanların belirlenmesine katkı sağlayabilir. Bu yönüyle çalışma, sonraki araştırmalar için daha sistemli ve kanıta dayalı bir araştırma gündemi oluşturulmasına destek sunabilir.

Bu araştırmanın amacı, Türkiye'de 2000–2025 yılları arasında yayımlanan ve su–insan ilişkisini su eğitimi, su ayak izi, su farkındalığı ve su okuryazarlığı bağlamlarında ele alan makalelerin tematik ve yöntemsel özelliklerini betimsel ve içerik analizi yoluyla incelemektir. Bu kapsamda çalışmaların yıllara, dergilere, konulara, amaçlara, yöntemlere, çalışma gruplarına, veri toplama araçlarına ve analiz tekniklerine göre dağılımının ortaya konulması amaçlanmaktadır. Araştırmanın, dağınık durumdaki çalışmaların bütüncül bir görünümünü sunmaya, Türkiye'deki araştırma eğilimleri ile olası boşlukları belirlemeye ve gelecekte gerçekleştirilecek eğitim, araştırma ve politika çalışmalarına yön gösterebilecek bir temel oluşturmaya katkı sağlaması beklenmektedir. Elde edilecek sonuçların araştırmacılar, program geliştiriciler, eğitimciler ve su politikalarının oluşturulmasında rol alan kurumlar için öncelikli konu ve hedef grupların belirlenmesinde yararlı olabileceği düşünülmektedir.

2. Yöntem

Araştırma betimsel araştırma esas alınarak yapılmıştır. Bu çalışmada; Türkiye'deki su-insan ilişkisini eğitim, ayak izi, farkındalık ve okuryazarlık bağlamında inceleyen makalelerin genel eğilimleri incelendiğinden, çalışmanın kuramsal evrenini Türkiye'de 2000–2025 yılları arasında yapılmış ve Google Akademik arama motorunda taranan dergilerde yayınlanmış makale türü yayınlar oluşturmaktadır. Araştırmanın amacına ulaşabilmesi için belirlenen 6 ölçüte (1-Başlığında ya da anahtar kelimelerinde "su eğitimi, su ayak izi, su okuryazarlığı ve su farkındalığı" ifadelerinin geçiyor olması, 2- Akademik yayının makale türü olması, 3-Türkiye'de yapılmış olması, 4-Google Akademik arama motorunda tam metin olarak ulaşılabiliyor olması, 5-2000–2025 yılları arasında yayınlanmış olması ve 6-Araştırma verilerinin insandan toplanmış olması) uyan 43 makale türü akademik yayın araştırmanın incelenecek dokümanı olarak kabul edilmiştir.

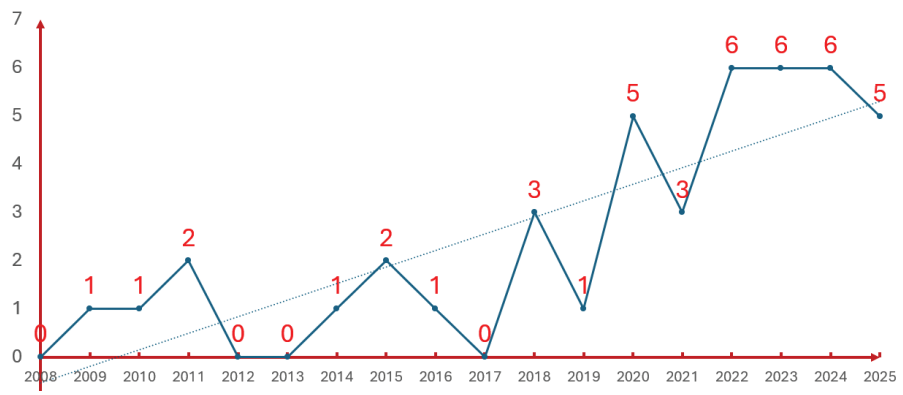
Verilerin Toplanması ve Analizi

Veri toplama işlemi 20–30 Temmuz 2025 tarihlerinde Google Akademik arama motoru üzerinden yapılmıştır. Google Akademik arama motorunda "tüm türler" ve "2000–2025 zaman aralığı" ölçütleri belirlenerek yapılan taramalarda "su eğitimi" anahtar kelimesi ile 99, "su ayak izi" anahtar kelimesi ile 605, "su okuryazarlığı" anahtar kelimesi ile 95, "su farkındalığı" anahtar kelimesi ile 121 sonuç bulunmuştur. Bulunan sonuçlar yukarıda belirtilen ölçütlere uygun olarak tasnif edildiğinde 43 makale değerlendirmeye alınmıştır.

Makalelerin betimsel analizini yapabilmek için Excel kullanılarak veri toplama formu oluşturulmuştur. Makalenin yayınlandığı yıl, yayının yapıldığı dergi, makalenin adı, yazarın/yazarların adı, yazarın bağlı bulunduğu kurum, araştırmanın konusu, araştırmanın amacı, anahtar kelimeler, yöntem, örneklem/çalışma grubu, verinin toplandığı yer, veri toplama araçları ve kullanılan analizler hazırlanan veri toplama aracına işlenmiştir. Son olarak veriler betimsel içerik analizine tabi tutulmuştur. İçerik analizi bir konu üzerinde yapılan birbirinden bağımsız nitel veya nicel çalışmaların ele alınıp bu çalışmaların eğilimlerinin ve araştırma sonuçlarının tanımlayıcı bir boyutta değerlendirilmesini içeren sistematik süreçtir (Çalık & Sözbilir, 2014, s. 34).

3. Bulgular

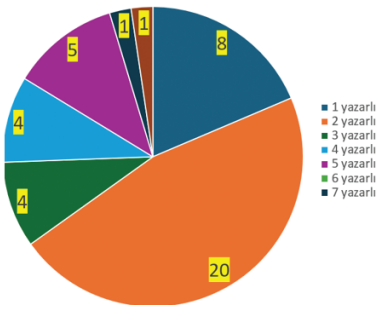
Makalelerin yıllara göre dağılımı, Türkiye'de su eğitimi, su ayak izi, su farkındalığı ve su okuryazarlığı alanlarının zaman içindeki gelişimini şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1 Türkiye'deki su-insan ilişkisini eğitim, ayak izi, farkındalık ve okuryazarlık bağlamında inceleyen makalelerin yıllara göre dağılımı

Şekil 1'e göre ilk yayın 2009 yılında yapılmış; yayın sayısı 2020 sonrasında belirgin biçimde artarak 2022, 2023 ve 2024 yıllarında altışar makaleye ulaşmıştır. 2025 yılında ise beş makale yer almaktadır. Veriler 2025 yılının temmuz ayında başka bir ifadeyle yılın yarısında toplanmıştır. Dolayısıyla sonraki aylarda 2025 yılında makale sayısının artmış olma ihtimali vardır. Bulgu son yıllarda Türkiye'de insan su ilişkisini araştıran makale türü yayınların artış eğiliminde olduğunu göstermektedir. Son yıllarda Türkiye'de azalan yağışlar su sorununu ciddi bir şekilde gündemde tutmaktadır. Makale sayısının artması toplumun yüzleştiği su sıkıntısı ile ilişkilendirilebilir.

Yazar Sayısı	Makale Sayısı	Öne Çıkan Yazarlar ve Yayın Sayıları	
1 yazarlı	8	Abdullah TÜRKER	3
2 yazarlı	20	Cansu FİLİK İŞCEN	3
3 yazarlı	4	Ercan AKPINAR	3
4 yazarlı	4	Eylem YILDIZ FEVZİOĞLU	3
5 yazarlı	5	Gül ÜNAL ÇOBAN	3
6 yazarlı	0	Ömer ERGİN	3
7 yazarlı	1	Ufuk SÖZCÜ	3
8 yazarlı	1	Cemile ÇANKAYA	2
Toplam	43	Evren CAPELLARO	2

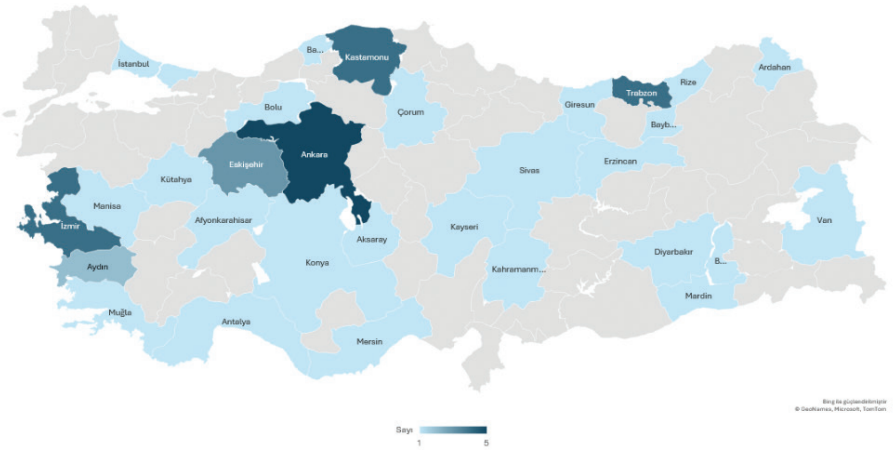

Şekil 2 Türkiye'deki su-insan ilişkisini eğitim, ayak izi, farkındalık ve okuryazarlık bağlamında inceleyen makalelerin yazar sayıları, öne çıkan yazarlar ve yayın sayıları

Makalelerin yazar sayısı ve öne çıkan yazarlara ilişkin bulgular Şekil 2'de gösterilmiştir.

Makalelerin yazar sayısı incelendiğinde iki yazarlı çalışmaların belirgin biçimde öne çıktığı görülmektedir. Şekil 2'de iki yazarlı 20, tek yazarlı sekiz ve beş yazarlı beş makale bulunduğu; üç ve dört yazarlı çalışmaların ise dörder makaleyle temsil edildiği görülmektedir. Bu dağılım, alanda küçük araştırma ekiplerine dayalı ortak yazarlığın yaygın olduğunu göstermektedir. Bu konuda yaptığı araştırmalarla öne çıkan yazarlar listesinde 3 yayın yapmış 7 yazar bulunmaktadır.

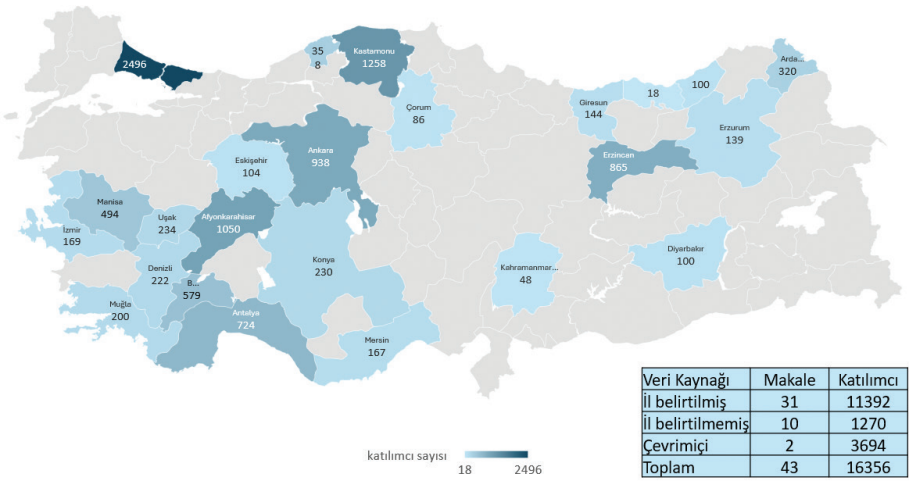
Şekil 3'te yazarların bağlı bulunduğu kurumların illere göre dağılımı gösterilmiştir.

Şekil 3 Türkiye'deki su-insan ilişkisini eğitim, ayak izi, farkındalık ve okuryazarlık bağlamında inceleyen makalelerin yazarlarının mensup olduğu kurumların bulunduğu iller

Şekil 3'e göre araştırmaların Türkiye'nin farklı bölgelerindeki kurumlarda görev yapan araştırmacılar tarafından yürütüldüğünü; ancak akademik üretimin bazı illerde daha fazla yoğunlaştığını göstermektedir. Ankara başta olmak üzere İzmir, Kastamonu, Trabzon, Eskişehir, Aydın illerinde bulunan kurumlarda görev yapan araştırmacıların alana daha fazla katkı sunduğu görülmektedir.

Şekil 4'te makalelerin verilerinin toplandığı kentler ve katılımcı sayılarına ilişkin bulgular gösterilmiştir.

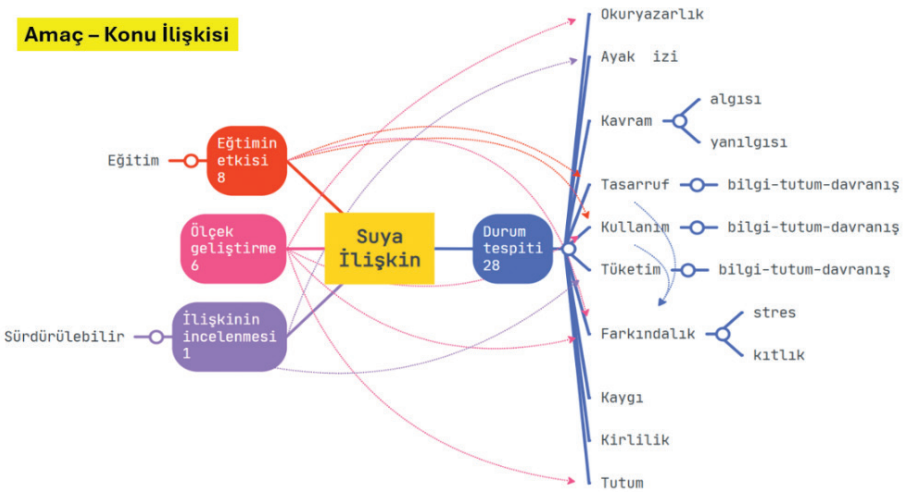

Veri Kaynağı	Makale	Katılımcı
İl belirtilmiş	31	11392
İl belirtilmemiş	10	1270
Çevrimiçi	2	3694
Toplam	43	16356

Şekil 4 Türkiye'deki su-insan ilişkisini eğitim, ayak izi, farkındalık ve okuryazarlık bağlamında inceleyen makalelerin verilerinin toplandığı kentler ve katılımcı sayıları

Bu araştırmada değerlendirmeye alınan 43 makale türü çalışmada toplam 16356 kişiden veri toplanmıştır. Verilerin toplandığı yerler incelendiğinde ise çalışmaların farklı kentlere yayıldığı, ancak katılımcı sayılarının belirli illerde yoğunlaştığı görülmektedir. Şekil 4'te görüleceği gibi İstanbul 2496 katılımcı ile en fazla kişiden verinin toplandığı kenttir. İstanbul'u sırasıyla, Kastamonu (1258), Afyonkarahisar (1050), Ankara (938), Antalya (924) ve Erzurum (825) takip etmektedir. Bunun yanında bazı makalelerde verin toplandığı il belirtilmemiş, iki çalışmada ise veriler çevrim içi toplanmıştır. Verilerin toplandığı illerin coğrafi dağılışı düşünüldüğünde Ortadan Güneybatıya doğru olduğu görülmektedir. İstanbul dışında Marmara bölgesinden, Diyarbakır dışında Güneydoğu Anadolu bölgesinden hiç veri toplanmamıştır. Bu nedenle araştırmaların bütününden elde edilen sonuçların ülkenin tamamı için genellenebilmesi zor görünmektedir.

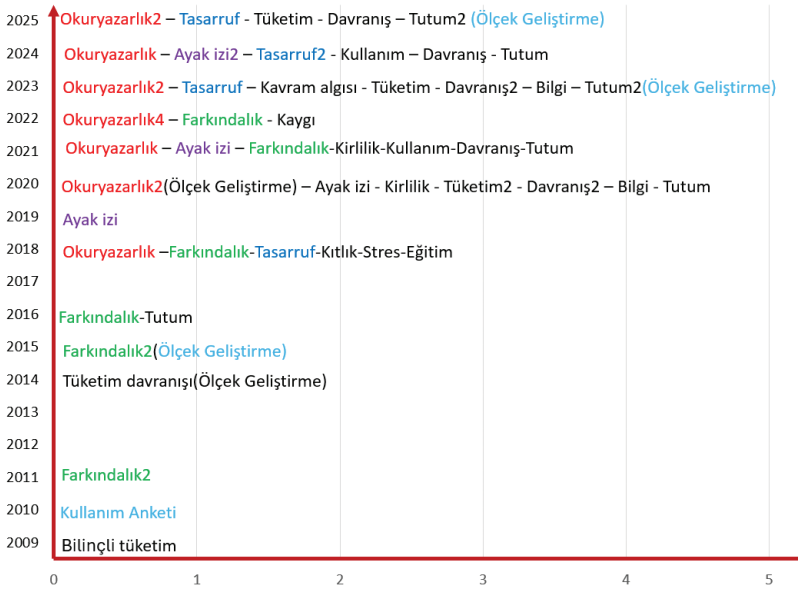
Şekil 5'te makalelerin amaç konu ilişkisine ilişkin bulgular verilmiştir.

Şekil 5 Türkiye'deki su-insan ilişkisini eğitim, ayak izi, farkındalık ve okuryazarlık bağlamında inceleyen makalelerin amaç-konu ilişkisi

Makalelerin amaçları ile ele aldıkları konular birlikte değerlendirildiğinde araştırmaların büyük bölümünün mevcut durumu belirlemeye yöneldiği görülmektedir. Şekil 5'te durum tespiti amaçlı çalışmaların 28 makaleyle öne çıktığı; bunları sırasıyla eğitimin etkisi, ölçek geliştirme ve değişkenler arasındaki ilişkilerin incelenme amaçlarının izlediği görülmektedir. İncelenen konular ise okuryazarlık, ayak izi, tasarruf, kullanım, tüketim, farkındalık, kaygı, tutum ve kirlilik gibi geniş bir alanı kapsamaktadır. Tüketim, kullanım ve tasarruf konularında bilgi tutum ve davranışlar belirlenmeye çalışılmıştır. Sekiz araştırmada suyla ilgili verilen eğitimin etkisi belirlenmeye çalışılmıştır. Altı araştırmada ise ölçek geliştirilmiştir.

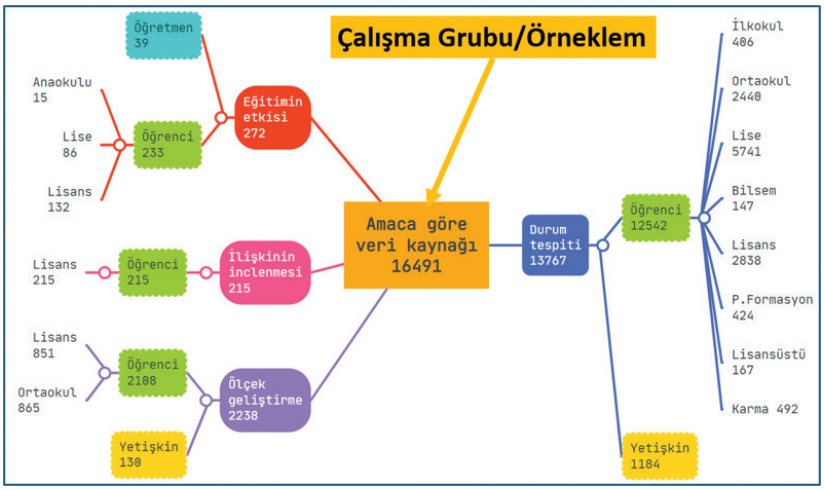
Şekil 6'da makalelerin konularında yıllara göre değişim gösterilmiştir.

Şekil 6 Türkiye'deki su-insan ilişkisini eğitim, ayak izi, farkındalık ve okuryazarlık bağlamında inceleyen makalelerin konularında yıllara göre değişim

Çalışılan konuların yıllara göre değişimi, araştırma alanının zaman içinde çeşitlendiğini göstermektedir. Şekil 6'ya göre ilk yıllarda bilinçlendirme, kullanım ve tüketim davranışı, farkındalık gibi daha sınırlı konular ele alınırken, 2020 sonrasında su okuryazarlığı, ayak izi, tasarruf, tüketim, davranış, tutum, bilgi gibi konular birlikte incelenmeye başlanmıştır. Ölçek geliştirme çalışmaları 2014 yılında başlamıştır.

Şekil 7'de makalelerin çalışma grupları ve örneklem büyüklüklerine ilişkin bulgular verilmiştir.

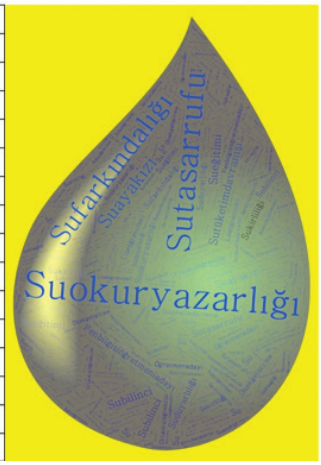

Şekil 7 Türkiye'deki su-insan ilişkisini eğitim, ayak izi, farkındalık ve okuryazarlık bağlamında inceleyen makalelerin çalışma grubu/örneklem büyüklüğü

Çalışma grupları ve örneklem büyüklükleri, araştırmaların ağırlıklı olarak öğrenciler üzerinde yürütüldüğünü göstermektedir. Şekil 7'de toplam katılımcıların büyük bölümünü öğrencilerin oluşturduğu; İlkokuldan lisansüstüne kadar her kademeden öğrenciden veri toplandığı görülmektedir. Yetişkinler ise daha sınırlı sayıda çalışmalarda temsil edilmiştir.

Şekil 8 de makalelerde kullanılan anahtar kelimelere ilişkin bulgular verilmiştir.

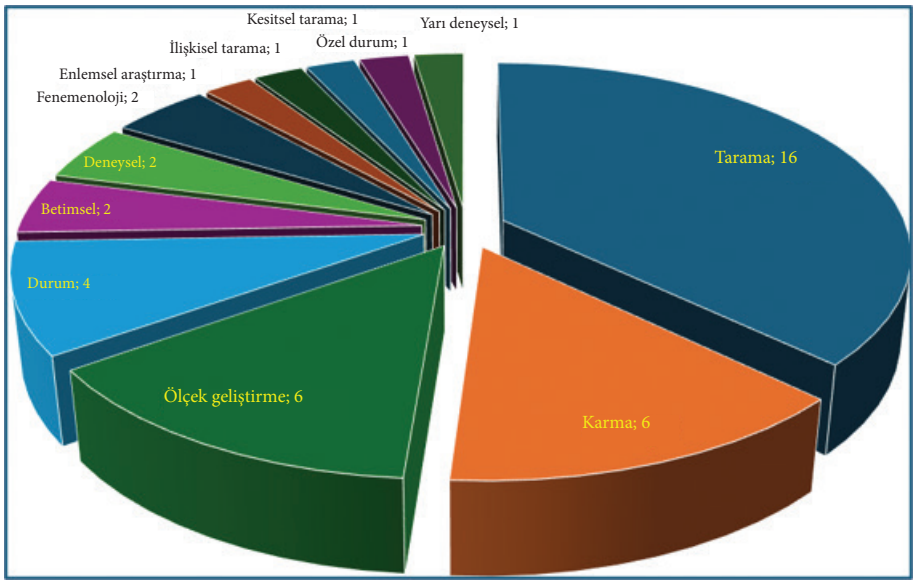
Sık kullanılan Anahtar kelimeler	n
Su okuryazarlığı	16
Su tasarrufu	14
Su farkındalığı	12
Su ayak izi	8
Su eğitimi	5
Su tüketim davranışı	5
Su bilinci	5
Su	4
Su kirliliği	4
Su duyarlılığı	4
Fen Bilgisi Öğretmen adayı	4
Lise öğrencileri	3
Öğretmen adayı	3
Ortaokul öğrencileri	3
Ölçek geliştirme	3

Şekil 8 Türkiye'deki su-insan ilişkisini eğitim, ayak izi, farkındalık ve okuryazarlık bağlamında inceleyen makalelerde kullanılan anahtar kelimeler

Makalelerde kullanılan anahtar kelimeler, alanın kavramsal ağırlık merkezlerini ortaya koymaktadır. Şekil 8'e göre "su okuryazarlığı" 16, "su tasarrufu" 14, "su farkındalığı" 12 ve "su ayak izi" 8 kez kullanılmıştır. Su eğitimi, su tüketim davranışı, su bilinci, su kirliliği ve su duyarlılığı da sık karşılaşılan diğer kavramlardır.

Şekil 9 da makalelerde kullanılan yöntemlere ilişkin bulgular verilmiştir.

Şekil 9 Türkiye'deki su-insan ilişkisini eğitim, ayak izi, farkındalık ve okuryazarlık bağlamında inceleyen makalelerde kullanılan yöntemler

Kullanılan araştırma yöntemleri incelendiğinde tarama çalışmalarının 16 makaleyle en yaygın yaklaşım olduğu görülmektedir. Şekil 9'da karma yöntem ve ölçek geliştirme çalışmalarının altışar, durum çalışmalarının ise dört makaleyle temsil edildiği; deneysel, fenomenolojik, eylem araştırması ve diğer desenlerin daha sınırlı kullanıldığı görülmektedir.

Makalelerde Kullanılan VTA Sayısı	Makale
1	27*
2	10
3	4
4	2
Toplam	43
* -6 ölçek geliştirme çalışması	

En Çok Kullanılan Veri Toplama Araçları	n
Su Okuryazarlığı Ölçeği	8
Görüşme	6
Açık Uçlu Soru	4
Su Tüketim Davranış Ölçeği	4
Çizimler	3
İsimsiz Anket veya ölçek	3
Su Bilgi Testi	2
Su Kullanımı Anketi	2

Şekil 10 da makalelerde kullanılan veri toplama araçlarına ilişkin bulgular sunulmuştur.

Şekil 10 Türkiye'deki su-insan ilişkisini eğitim, ayak izi, farkındalık ve okuryazarlık bağlamında inceleyen makalelerde kullanılan veri toplama araçları

Veri toplama araçlarının dağılımı, çalışmaların çoğunlukla tek bir araç üzerinden yürütüldüğünü göstermektedir. Şekil 10'a göre 27 makalede bir veri toplama aracı kullanılmıştır. En sık kullanılan araçlar su okuryazarlığı ölçeği ve görüşme formlarıdır; bunları açık uçlu sorular, su tüketim davranışı ölçeği, çizimler, anketler ve bilgi testleri izlemektedir.

Makale sayısı*	Analiz için uygulanan test sayısı
16	1
19	2
2	3

Uygulanan Analiz Teknikleri*	n
t-testi	16
ANOVA	14
İçerik Analizi	8
f-%	7
Betimsel Analiz	4
Ki-kare	4
Korelasyon	2
Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi	2
Kavram ağı	1
Kümeleme analizi	1
Ortalama-ss	1

*Ölçek Geliştirme çalışmaları hariç

Şekil 11'de makalelerde kullanılan analiz tekniklerine ilişkin bulgular sunulmuştur.

Şekil 11 Türkiye'deki su-insan ilişkisini eğitim, ayak izi, farkındalık ve okuryazarlık bağlamında inceleyen makalelerde kullanılan analiz teknikleri

Analiz teknikleri incelendiğinde karşılaştırmaya dayalı nicel analizlerin belirgin biçimde öne çıktığı görülmektedir. Şekil 11'de t-testinin 16, ANOVA'nın 14

çalışmada kullanıldığı; içerik analizi, frekans-yüzde, betimsel analiz ve ki-kare tekniklerinin bunları izlediği görülmektedir. Korelasyon, kümeleme ve ortalama-standart sapma gibi analizler ise daha sınırlı kullanılmıştır.

4. Sonuç ve Tartışma

Bu araştırmada Türkiye'de su–insan ilişkisini su eğitimi, su ayak izi, su farkındalığı ve su okuryazarlığı bağlamlarında inceleyen makalelerin tematik ve yöntemsel eğilimleri değerlendirilmiştir. Bulgular, alanın 2009 yılında başlayan sınırlı yayın birikiminin özellikle 2020 sonrasında belirgin biçimde genişlediğini göstermektedir. Bu artış, su okuryazarlığının son yıllarda sürdürülebilir su yönetimi, iklim değişikliği ve bilinçli karar verme tartışmaları içinde daha görünür hâle gelmesiyle paralellik göstermektedir. McCarroll ve Hamann (2020), su okuryazarlığı araştırmalarının gelişmekte olan bir alan olduğunu ve kavramın bilgi, tutum ve davranış boyutları arasında farklı biçimlerde tanımlandığını belirtmektedir. Boon (2024) da iklim değişikliğinin su kalitesi ve erişilebilirliği üzerindeki baskısının, su okuryazarlığını eğitim politikaları ve programları bakımından daha önemli bir konu hâline getirdiğine dikkat çekmektedir.

Yayın sayısındaki artışla birlikte araştırma konularının da çeşitlendiği görülmüştür. İlk yıllarda bilinçlendirme, kullanım amacı ve farkındalık gibi daha sınırlı başlıklar öne çıkarken, 2020 sonrasında okuryazarlık, ayak izi, tasarruf, tüketim, davranış, bilgi ve tutum gibi kavramların birlikte ele alındığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte amaç–konu ilişkisi, çalışmaların büyük ölçüde mevcut durumu belirlemeye yöneldiğini göstermektedir. Bu eğilim, Türkiye'deki alanın öncelikle bireylerin suya ilişkin bilgi, tutum ve davranış düzeylerini betimlemeye odaklanan bir gelişim aşamasında bulunduğunu düşündürmektedir. Oysa güncel yaklaşımlar su okuryazarlığını bilimsel bilginin yanında hidrososyal, yerel ve işlevsel bilgi ile bireysel ve kolektif eylemi kapsayan çok boyutlu bir yapı olarak ele almaktadır (McCarroll & Hamann, 2020; Mostacedo-Marasovic ve diğerleri, 2022). Bu nedenle gelecekteki çalışmaların yalnızca düzey belirlemeye değil, bu boyutlar arasındaki ilişkileri ve davranışa dönüşme süreçlerini açıklamaya yönelmesi yararlı olabilir.

Anahtar kelimelerde su okuryazarlığı, su tasarrufu, su farkındalığı ve su ayak izinin öne çıkması, araştırma alanının daha çok bireysel bilgi ve tüketim davranışları çevresinde şekillendiğine işaret etmektedir. Buna karşılık su yönetişimi, toplumsal katılım, yerel bilgi, su adaleti ve kolektif karar verme gibi hidrososyal boyutların daha sınırlı görünmesi önemli bir boşluk olarak değerlendirilebilir. Mostacedo-Marasovic ve diğerleri (2022), su eğitiminin doğal ve beşerî sistemler

arasındaki ilişkileri birlikte ele alması gerektiğini belirtmektedir. Boon (2024) ise sistem düşünmesine dayalı ve disiplinler arası bir yaklaşım olmadan öğrencilerin karmaşık su sorunlarını bütüncül biçimde anlamalarının güçleşebileceğini ileri sürmektedir. Bu çerçevede Türkiye'deki araştırmaların suyu yalnızca korunması gereken bir kaynak olarak değil, sosyal, ekonomik, kültürel ve politik ilişkiler içinde şekillenen bir sistem olarak ele alması alanın kapsamını genişletebilir.

Çalışma gruplarının önemli ölçüde öğrencilerden oluşması, su eğitiminin okul ve üniversite bağlamında güçlü bir araştırma odağına sahip olduğunu göstermektedir. Öğrenciler gelecekteki tüketiciler, meslek uzmanları ve karar vericiler oldukları için bu yönelim anlaşılırdır. Bununla birlikte yetişkinler, öğretmenler, aileler, yerel yöneticiler, çiftçiler ve farklı meslek gruplarının görece az temsil edilmesi, Türkiye'deki insan–su ilişkisinin toplumsal çeşitliliğini sınırlı biçimde yansıtmaktadır. McCarroll ve Hamann (2020), öğrenci ve yetişkin su okuryazarlığı çalışmalarının birbirini beslemesi gerektiğini; bir grupta belirlenen bilgi ve davranış boşluklarının diğer gruba yönelik eğitim girişimlerine yön verebileceğini vurgulamaktadır. Bu nedenle gelecekte farklı yaş, meslek, sosyoekonomik düzey ve yerleşim türlerini kapsayan karşılaştırmalı araştırmaların yapılması daha kapsamlı sonuçlar sağlayabilir.

Yazarların bağlı bulunduğu kurumların ve veri toplama kentlerinin farklı bölgelere yayılması, su–insan ilişkisine yönelik araştırmaların ülke genelinde karşılık bulduğunu göstermektedir. Bununla birlikte akademik üretimin ve katılımcı sayılarının bazı illerde yoğunlaşması, ayrıca bazı çalışmalarda veri toplama yerinin belirtilmemesi, bölgesel karşılaştırmaların gücünü sınırlayabilir. Su okuryazarlığı yerel su kaynakları, iklim özellikleri, altyapı, ekonomik faaliyetler ve kültürel pratiklerle ilişkili olduğundan bağlamsal bilgi önemlidir (McCarroll & Hamann, 2020). Bu bakımdan kuraklık riski, tarımsal su kullanımı, kentleşme ve suya erişim koşulları farklılaşan havzalarda karşılaştırmalı çalışmalar yürütülmesi; ayrıca veri toplama yerinin açık biçimde raporlanması önerilebilir.

Araştırma yöntemleri bakımından tarama desenlerinin, veri toplama araçları bakımından ölçeklerin ve analizlerde t-testi ile ANOVA'nın baskın olması, alandaki çalışmaların çoğunlukla değişkenler arasındaki grup farklılıklarını belirlemeye yöneldiğini göstermektedir. Bu yaklaşım geniş örneklemlerden karşılaştırılabilir veri elde etme açısından işlevsel olmakla birlikte, suya ilişkin tutum ve davranışların nasıl oluştuğunu, günlük yaşamda nasıl sürdürüldüğünü ve eğitim uygulamalarından nasıl etkilendiğini açıklamakta sınırlı kalabilir. Görüşme, açık uçlu soru ve içerik analizinin kullanılması nitel araştırmalara yönelik bir yönelimin bulunduğunu gösterse de deneysel, boylamsal, eylem araştırması ve katılımcı desenlerin sınırlı sayıda olması dikkat çekicidir.

Uluslararası alanyazında uygulama ve süreç odaklı araştırmaların su okuryazarlığının gelişimini daha ayrıntılı biçimde izleyebildiği görülmektedir. Mostacedo-Marasovic ve diğerleri (2022), disiplinler arası bir üniversite dersini boylamsal olarak inceleyerek öğrencilerin suyla ilgili bilimsel bilgiyi sosyal, ekonomik, hukuki ve politik boyutlarla ilişkilendirmelerinin önemini göstermiştir. Cole ve diğerleri (2024) ise model temelli bir öğretim uygulamasının öğrencilerin doğal ve yapılı çevre arasındaki ilişkileri anlamalarını destekleyebildiğini bildirmiştir. Bu örnekler, Türkiye'de durum belirleme çalışmalarının yanında su eğitimi programlarının, yer temelli etkinliklerin, dijital öğrenme ortamlarının ve toplumsal katılım projelerinin etkisini izleyen uygulamalı araştırmalara ihtiyaç bulunduğunu düşündürmektedir.

İki yazarlı çalışmaların ağırlıkta olması, alanda ortak yazarlığın yaygın olduğunu; ancak çok yazarlı ve geniş ekipli çalışmaların daha sınırlı kaldığını göstermektedir. Su okuryazarlığının eğitim bilimleri, coğrafya, çevre bilimleri, psikoloji, sosyoloji ve kamu politikasıyla ilişkili yapısı dikkate alındığında disiplinler arası ve kurumlar arası ekiplerin güçlendirilmesi önem taşıyabilir. Böyle bir iş birliği, hem ölçme araçlarının kavramsal kapsamını geliştirebilir hem de farklı bölgelerde ortak protokollerle veri toplanmasını kolaylaştırabilir.

Sonuç olarak Türkiye'de su eğitimi, su ayak izi, su farkındalığı ve su okuryazarlığı araştırmaları son yıllarda nicelik ve konu çeşitliliği bakımından gelişme göstermiştir. Bununla birlikte alanın öğrenci örneklemleri, durum tespiti, tarama desenleri, ölçekler ve karşılaştırmalı istatistikler çevresinde yoğunlaştığı görülmektedir. Gelecek araştırmalarda yetişkin ve mesleki grupların daha fazla temsil edilmesi; bölgesel ve havza temelli karşılaştırmalar yapılması; su yönetişimi, yerel bilgi ve kolektif eylem boyutlarının incelenmesi; deneysel, boylamsal, karma ve katılımcı desenlerin artırılması önerilebilir. Bu çeşitlenme, Türkiye'de insanların suyla kurduğu ilişkinin yalnızca bilgi ve farkındalık düzeyi üzerinden değil, davranış, bağlam ve toplumsal karar verme süreçleriyle birlikte anlaşılmasına katkı sağlayabilir.

Kaynakça

Bayer Altın, T., & Altın, B. N. (2021). Response of hydrological drought to meteorological drought in the eastern Mediterranean Basin of Turkey. Journal of Arid Land, 13(5), 470–486. https://doi.org/10.1007/s40333-021-0064-7

Boon, H. J. (2024). A comprehensive approach to water literacy in the context of climate change. Education Sciences, 14(6), Article 564. https://doi.org/10.3390/educsci14060564

Ciampittiello, M., Marchetto, A., & Boggero, A. (2024). Water resources management under climate change: A review. Sustainability, 16(9), Article 3590. https://doi.org/10.3390/su16093590

Cole, L. B., Priscilla, L., & Zangori, L. (2024). Raising the green roof: Enhancing youth water literacy through built environment education. Sustainability, 16(10), Article 4262. https://doi.org/10.3390/su16104262

Çalık, M., & Sözbilir, M. (2014). İçerik analizinin parametreleri. Eğitim ve Bilim, 39(174), 33–38. https://doi.org/10.15390/EB.2014.3412

Estrela-Segrelles, C., Pérez-Martín, M. Á., Wang, Q. J., & Andreu, J. (2024). Adapting water resources management to climate change in water-stressed river basins—Júcar River Basin case. Water, 16(7), Article 1004. https://doi.org/10.3390/w16071004

LaDue, N. D., Ackerman, J. R., Blaum, D., & Shipley, T. F. (2021). Assessing water literacy: Undergraduate student conceptions of groundwater and surface water flow. Water, 13(5), Article 622. https://doi.org/10.3390/w13050622

McCarroll, M., & Hamann, H. B. (2020). What we know about water: A water literacy review. Water, 12(10), Article 2803. https://doi.org/10.3390/w12102803

Mostacedo-Marasovic, S.-J., Lally, D., Petitt, D. N., White, H., & Forbes, C. T. (2022). Supporting undergraduate students' developing water literacy during a global pandemic: A longitudinal study. Disciplinary and Interdisciplinary Science Education Research, 4(1), Article 10. https://doi.org/10.1186/s43031-022-00049-y

Owens, D. C., Petitt, D. N., Lally, D., & Forbes, C. T. (2020). Cultivating water literacy in STEM education: Undergraduates' socio-scientific reasoning about socio-hydrologic issues. Water, 12(10), Article 2857. https://doi.org/10.3390/w12102857

Sözcü, U., & Türker, A. (2020). Examining the water literacy levels of high school students according to some variables. Asian Journal of Education and Training, 6(3), 569–582. https://doi.org/10.20448/journal.522.2020.63.569.582

Tokuşlu, A. (2022). Assessing the impact of climate change on Turkish basins. International Journal of Environment and Geoinformatics, 9(4), 102–112. https://doi.org/10.30897/ijegeo.1066840

58. BÖLÜM

TÜRKİYE'DE AT VE TRAKTÖR VARLIĞI İLE TARIM ALANLARINDAKİ DÖNÜŞÜM (2005-2025)

Prof. Dr. Güzin KANTÜRK YİĞİT - Karabük Üniversitesi
ORCID No:0000-0001-6137-6018

Özet

Tarım ve hayvancılık insanlık tarihi boyunca toplumların sosyo-ekonomik yapısını şekillendiren temel faaliyetler olmuştur. Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de hız kazanan tarımsal mekanizasyon süreciyle birlikte at ve traktör varlığında meydana gelen yapısal değişimlerin incelenmesidir. Söz konusu değişim için 2005 ve 2025 yılları arasındaki dönem karşılaştırmalı ve betimsel bir perspektifle ele alınmıştır. Literatürde at varlığı, traktörleşme, tarımsal mekanizasyon ve kır nüfusuna ilişkin çeşitli çalışmalar bulunmakla birlikte; bu dört unsuru çok değişkenli, karşılaştırmalı inceleyen çalışmaların eksikliği nedeniyle konu araştırmaya değer bulunmuştur. Araştırma için TÜİK veri tabanından elde edilen 81 ile ait at varlığı, traktör varlığı, tarım alanları ve kır nüfusu verileri kullanılmıştır. Bu veriler standardize edilerek CBS yardımıyla görsel hale getirilmiştir. Bulgular, tarım alanlarının daralmasına karşın birim alana düşen traktör sayı ve yoğunluğunun arttığını ortaya koymaktadır. Bu duruma paralel olarak geleneksel çeki gücünü temsil eden at varlığında %-70 ile %-95'lara varan azalmalar kaydedilmiştir. Tarihsel ve kültürel açıdan Türk toplumunda önemli bir yere sahip olan at tarımsal üretimde bir güç unsuru olmaktan çıkarak; binicilik, turizm ve sportif faaliyetler gibi rekreasyonel bir statü sembolüne dönüşmüştür. Elde edilen sonuçlar at, traktör, tarım

alanı ve kır nüfusu arasındaki bu dönüşümün coğrafi ve sosyo ekonomik şartlara bağlı olarak illere arasında bölgesel farklılıklar gösterdiği ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: At varlığı, traktör, tarımsal mekanizasyon, kır nüfusu, Türkiye

1. Giriş

İnsanlık tarihinin avcılık-toplayıcılık ve geleneksel tarım aşamalarından sanayi devrimine uzanan gelişim sürecinde at, medeniyetlerin kurulması ve yayılmasında en stratejik rollerden birini üstlenmiştir. Atlar; ulaşımdan askeri lojistiğe, binek faaliyetlerinden tarımsal üretime kadar çok geniş bir yelpazede insanlığın en temel güç kaynağı olmuştur. Atın Türk tarihi ve kültüründeki yeri ise çok daha köklü ve ayrıcalıklıdır. Tarihsel süreçte atı ilk evcilleştiren ve askeri stratejide çığır açacak şekilde kullanan Türkler, bu sayede geniş coğrafyalara yayılma imkânı bulmuşlardır (Aydın, 2025; Demirhan Alapala & Ünal, 2024; Durmuş, 2021; Karcıoğlu, 2018). Türklerin geleneksel yaşamında at; binek aracı ve savaş unsuru olmasının yanı sıra eti, sütü (kımız), derisi, kılının müzik aletlerinde (kopuz) kullanımı ve kemiklerinin savaş aletlerinde değerlendirilmesiyle bütüncül bir iktisadi değer taşımıştır (Düzgüneş, 1946, aktaran Yılmaz, 2012). Ayrıca sözlü edebiyatta, destanlarda, kurgan buluntularında, kaya resimlerinde, yer ve şahıs adlarında ata geniş yer verilmesi, bu canlı varlığın toplumsal hafızadaki yerini doğrulamaktadır (Karcıoğlu, 2017).

Günümüzde küreselleşme ve teknolojik gelişmeyle birlikte atın fonksiyonu değişmiştir. Az gelişmiş bölgelerde halen birincil ulaşım ve yük taşıma aracı olarak kullanılan at, gelişmiş toplumlarda daha çok spor, eğlence ve terapi odaklı olarak değerlendirilmektedir (İzmirli, 2016). Modern dünyada planlı at yetiştiriciliği, ülkeler için hem ekonomik hem de sosyal açıdan yüksek katma değer yaratan bir endüstri haline gelmiştir (Demirhan Alapala & Ünal, 2024). FAO istatistiklerine göre günümüzde küresel ölçekte yaklaşık 56,2 milyon at varlığı bulunmaktadır (https://worldanimalfoundation.org/advocate/how-many-horses-are-there/).

Anadolu, coğrafi yapısı gereği tarih boyunca at yetiştiriciliğinin merkezlerinden biri olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu döneminde ordunun süvari ihtiyacını karşılamak üzere "hayvanat ocakları" kurulmuş ve Çiftlikat-ı Hümayun gibi kurumsal yapılarda sistematik at üretimi gerçekleştirilmiştir (Demirhan Alapala & Ünal, 2024). Cumhuriyetin ilk yıllarında ise Mustafa Kemal Atatürk'ün öncülüğünde at yetiştiriciliğini bilimsel temellere oturtmak amacıyla yasalar çıkarılmış, haralar modernize edilmiş ve düzenli at yarışları kurumsallaştırılmıştır (Şahin & Kurnaz, 2024). Modern dönemde atın tarım ve ulaşımdaki pratik faydası asgari

düzeye inerken, sportif ve rekreasyonel boyutu devasa bir sektöre dönüşmüştür. Bugün Türkiye Jokey Kulübü (TJK) bünyesinde İstanbul, Ankara, İzmir, Adana, Bursa, Şanlıurfa, Elazığ, Diyarbakır, Kocaeli ve Antalya olmak üzere 10 adet uluslararası standartta hipodrom faaliyet göstermektedir (Aydın, 2025). Yarışçılık endüstrisi; istihdam, turizm, bahis gelirleri ve tesis yatırımları ile ülke ekonomisine doğrudan katkı sağlayan makro bir yapıya bürünmüştür (Ünlüoğlu, 2022). Benzer şekilde Türkiye Binicilik Federasyonu çatısı altında engel atlama, at terbiyesi, atlı dayanıklılık gibi Olimpik branşlarda faaliyetler yürütülürken (Acar, 2024); cirit gibi geleneksel sporlar da Erzincan, Manisa, Uşak, Sivas, Bayburt ve Erzurum gibi illerimizde yaşatılmaktadır (Karcıoğlu, 2018).

Tarımdaki gelişmelerin arka planında tarımda yaşanan hızlı mekanizasyon süreci yer almaktadır. Küresel ölçekte artan nüfus ürün talebini artırmış, artan talebi karşılamak için de ya tarım alanlarının genişletilmesi ya da birim alandan daha fazla verim elde edilmesi zorunlu kılınmıştır. Bunun için yoğun girdi kullanımı gereksinimi ortaya çıkmış ve tarımsal mekanizasyon kullanımı stratejik bir önem kazanmıştır. Tarımda mekanizasyonla birlikte insan ve hayvan gücünün yerini büyük oranda mekanik güç almaya başlamıştır (Oğuz, Bayramoğlu, Ağızan ve Ağızan 2017). Literatürde tarımsal mekanizasyon araçları temel olarak kuvvet ve iş makineleri şeklinde iki grupta sınıflandırılmakta olup; tarımın lokomotifi olan traktör, kuvvet makinesi grubunda konumlandırılmaktadır (Sümer, Say. Has, Sabancı 2003). Makine ve özellikle traktör sayısı, bir ülke ziraatının gelişmişlik düzeyini gösteren en iyi kıstastır (Doğan, 2005; Ünsal, 2020). Dolayısıyla tarımsal mekanizasyonun belirlenmesinde traktör ve traktörle kullanılan alet ve makinelerin sayısal durumu ile alan büyüklükleri temel parametreler olarak öne çıkmaktadır (Ertekin, Akman, Boyar 2021). Sanayi Devrimi'nin getirdiği teknolojik birikim ile çeki gücü ihtiyacının birleşmesiyle doğan traktör, emek-yoğun üretimin hem niteliğini hem de niceliğini kökten etkilemiştir. Traktörü bugün bilinen modern formuna kavuşturan isim Henry Ford olmuştur; Ford'un 1917 yılında geliştirdiği "Fordson" adlı traktörün seri üretimiyle birlikte bu teknolojinin tarımdaki kullanımı hızla yaygınlaşmıştır. Traktörler kullanılmaya başlansa da, asıl küresel yaygınlaşma İkinci Dünya Savaşı sonrasında kauçuk lastik teknolojisinin traktörlere uyarlanmasıyla hız kazanmıştır (Yıldırmaz, 2023). Tarımsal mekanizasyon göstergelerini belirlemede temel bir parametre olan traktörün amacına uygun kullanılması, ülkenin topoğrafik yapısıyla da doğrudan ilişkilidir. Engebesi az ve büyük düzlüklerde traktör kullanımı son derece kolay ve alınan verim yüksek iken; engebeli sahalarda traktörle çalışmak teknik olarak zor ve ekonomik açıdan maliyetlidir. Tarım alanlarının fiziki durumu ve çiftçilerin yetiştirdikleri ürünün değerine bağlı olarak kazançlarının farklılığı da makineleşmeyi etkilemektedir

(Doğan, 2005). Bununla birlikte, tarımsal üretim arttıkça traktöre olan ihtiyaç da eş zamanlı olarak artmaktadır; çünkü tarımda mekanizasyon işlemleri genelde traktörle çalıştırılan iş makineleriyle yapılmaktadır (Malaslı, Özmen, Çelik, 2016). Bu doğrultuda, tarımsal mekanizasyon düzeyi belirlenerek illerin, bölgelerin ve ülkelerin tarım mekanizasyon düzeyleri karşılaştırmalı olarak analiz edilebilmektedir (Abdikoğlu, 2019).

Türkiye'nin makineleşme tarihine bakıldığında, özellikle İkinci Dünya Savaşı yıllarında hububat kıtlığı yaşanınca tarımsal üretimi artırmanın önemi net olarak anlaşılmıştır. O dönemde ekilemeyen toprakların tarıma açılabilmesi ve üretimin artırılması ihtiyacının organik güçlerle zor olacağı anlaşıldığından, makineleşme zorunluluk olarak görülmüştür. Makineleşme ile birlikte üretim hacmi, verimlilik ve kalite artış göstermiştir. Bu sayede hem hızla artan nüfusun beslenmesi sağlanabilmiş hem de diğer sektörlere kaynak ve hammadde sağlanarak ulusal gelirin artırılması düşünülmüştür. İlk traktörün dünyada 1905 yılında piyasaya çıkmasına karşın, Türkiye'de 1948 yılına gelindiğinde sadece 1.756 traktör bulunmaktaydı. Marshall Planı yardımları ile birlikte ülkeye 7.396 traktör daha sipariş edilmiştir; zira bu yardımların çok büyük bir kısmı tarımsal alet, ekipman ve makine alımında kullandırılmıştır. Bu hamleyle tarımsal üretimin artırılması ve dönemin Avrupa ülkelerinin gıda ihtiyaçlarının Türkiye üzerinden karşılanması planlanmıştı. Marshall Planı kapsamında gelen ilk traktörler de Seyhan, İzmir, Konya, Ankara, Tekirdağ, Aydın, Eskişehir ve Manisa'da büyük çiftçiler tarafından satın alınmıştır. 1950'li yıllardan itibaren artan traktör sayısında devlet tarafından verilen teşviklerin ve finansal desteklerin rolü büyüktür. Çünkü o dönemde ucuz ve bol miktarda sağlanan kredi imkânıyla çiftçilerin traktör almaları sağlanmış, zirai makine ve aletler gümrük vergisinden muaf tutulmuş ve Türkiye ile dünyada ticaret hadleri tarım ürünleri lehine değiştirilmişti. Ancak bu dönemde, küçük işletme sahibi olup traktör alamayacak durumda olan çiftçiler de bulunmaktaydı. Makineleşmenin yaygınlaşması, yoğun (entansif) tarıma geçişi hızlandırmış ve kırsal sosyolojiyi de etkilemiştir. Traktörler sayesinde çiftçilerin kent merkezleriyle olan temasları artmıştır; kırda yaşayanlar kentin sunduğu imkânlar hakkında bilgi sahibi olmuş ve sosyalleşmelerini sağlamıştır. Tarımda makineleşmenin insan gücüne ihtiyacı azaltması sonucu işini kaybeden işsiz çiftçiler de kentlere göç etmeye başlamışlardır. Görüldüğü üzere, tarımda makineleşme üretimin yanı sıra demografik, sosyal ve ekonomik yapıyı da derinden etkilemiştir. Yani Türkiye'de Cumhuriyet dönemiyle başlayan ve özellikle 1950 sonrasında hızlanan kırsal dönüşüm, kas gücüne dayalı olan geleneksel üretimi fosil yakıtlı traktörlere devretmiştir. Bu süreçte tarımsal iş gücü, üretim süreçleri ve kırsal nüfusun demografik

yapısı kökten değişmiştir (Arıtürk & Akandır, 1983; İnci, 2022; Karaman & Yavuz, 2016; Özkan & Dilay, 2025).

Bu çalışmada ele alınan temel problem; Türkiye genelinde tarım arazilerinin daralma eğiliminde olmasına karşın, birim alandaki traktör yoğunluğunun artması ve bu esnada geleneksel üretim gücü olan at varlığının iller düzeyinde nasıl bir değişim ve mekânsal dağılım sergilediği sorusudur. 1980'li yıllarda dünyada en fazla at varlığına sahip ilk üç ülkeden biri olan Türkiye'de bu sayının hızla düşmesi, tarım ve orduda mekanizasyona geçişin doğal bir sonucudur (Arıtürk & Akandır, 1983). Elde edilen veriler, geleneksel tarımdan sermaye ve teknoloji yoğun (entansif) tarıma geçişin hızını gösterirken, at gibi tarihsel unsurların sadece belirli hizmet ve spor nişlerinde hayatta kalabildiğini göstermektedir. Kırsal nüfusun durumunun tam olarak tespiti için ise, 2005 yılında adrese dayalı nüfus kayıt sistemi bulunmadığından, analizler 2025 yılı kırsal nüfus verileri referans alınarak oranlama yoluyla gerçekleştirilmiştir.

2. Materyal ve Yöntem

Bu araştırma, nitel ve nicel verilerin birlikte harmanlandığı betimsel ve karşılaştırmalı bir analize dayanmaktadır. Çalışmada yöntem olarak, verilerin tasnifi ve sistematik hale getirilmesi için betimsel içerik analizi yaklaşımı benimsenmiştir (Ültay, Akyurt, Ültay, 2021). Araştırmanın temel verilerini Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) veri tabanından derlenen 2005 ve 2025 yıllarına ait 81 il düzeyindeki at sayısı, traktör sayısı, toplam tarım alanı ve 2025 kırsal nüfus verileri oluşturmaktadır. Analiz sürecinde illerin coğrafi büyüklükleri ve tarım arazilerinin genişlikleri farklılık gösterdiğinden (ölçek etkisi), mutlak sayılar üzerinden yapılacak doğrudan karşılaştırmaların yaratacağı istatistiksel sapmaları engellemek adına veriler standardize edilmiştir. İki dönem arasındaki net eğilimi ölçmek amacıyla her bir değişken için yüzde değişim formülü kullanılmıştır: Değişim oranı (5)= *(2025 Verisi - 2005 Verisi) / 2005 Verisi * 100* formülü kullanılarak yüzdelik değişim oranları saptanmıştır. İlgili yıllara ait at ve traktör sayısının, o ilin toplam tarım alanına ve kır nüfusuna bölünmesi, 1000 ile çarpılması yoluyla *"1000 Hektar alana düşen makine/hayvan yoğunluğu" makine/kır nüfus yoğunluğu* üretilerek verilerin kendi içinde kıyaslanabilir olması sağlanmıştır. Elde edilen standardize veriler Coğrafi Bilgi Sistemleri tabanlı haritalama teknikleriyle görselleştirilerek mekansal analizler yapılmıştır.

3. Bulgular

Bu çalışmada Türkiye'de illere göre at, traktör varlığı, tarım alanı ve kır nüfusuna göre değişimi incelenmiştir.

3.1. Türkiye'de At Varlığı ve Değişimi (2005-2025)

TÜİK verilerine göre Türkiye genelinde 2005 yılında 289.486 olan toplam at varlığı, 2025 yılında 77.737'ye gerilemiştir. Bu durum, ülke genelinde 20 yıllık süreçte at varlığının %73,1 oranında azaldığını ortaya koymaktadır. Türkiye'de 76 ilde at varlığı net olarak azalırken, sadece 5 ilde artış kaydedilmiştir.

At varlığının en fazla arttığı il %99,9 oranıyla Kocaeli olmuştur. Kocaeli'yi sırasıyla Kırıkkale (+%48,5), İstanbul (+%42,9), Eskişehir (+%20,6) ve Ankara (+%14,0) takip etmektedir. Bu illerdeki artış, tarımsal üretim ihtiyacından ziyade, kent çeperlerindeki hobi bahçeleri, binicilik kulüpleri, profesyonel yarış haraları ve turistik tesislerin varlığı ile doğrudan ilişkilidir. Atın tamamen üretim sürecinden elendiği ve en sert düşüşlerin yaşandığı iller ise sırasıyla Uşak (-%97,6), Mersin (-%97,5) ve Burdur (-%96,6) olmuştur. Kars, Şanlıurfa, Van ve Şırnak gibi iller ise mutlak sayı bakımından halen en yüksek at popülasyonunu barındırmakta olup, buralardaki geleneksel kırsal yapı ve coğrafi koşullar popülasyonun daha yavaş erimesine neden olmuştur (Tablo 1, Şekil 1). At varlığındaki bu durum, Türkiye'nin geçirdiği sosyo-ekonomik dönüşümü de ortaya koymaktadır.

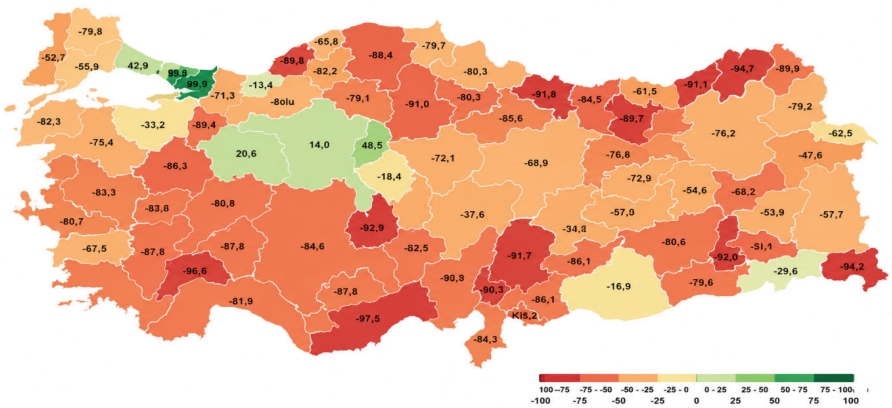
Tablo 1. Türkiye'de At Varlığı ve Değişimi (%) (2005-2025)

P No	İl	At Varlığı 2005	At Varlığı 2025	Değişim Oranı %	P No	İl	At Varlığı 2005	At Varlığı 2025	Değişim Oranı %
1	Adana	8237	1357	-83,5	41	Kocaeli	860	1719	99,9
2	Adıyaman	6955	635	-90,9	42	Konya	7728	1187	-84,6
3	Afyonkarahisar	3979	763	-80,8	43	Kütahya	3026	414	-86,3
4	Ağrı	4955	2597	-47,6	44	Malatya	4361	950	-78,2
5	Amasya	1402	276	-80,3	45	Manisa	3916	629	-83,9
6	Ankara	946	1078	14,0	46	Kahramanmaraş	8343	694	-91,7
7	Antalya	6430	1161	-81,9	47	Mardin	12026	2453	-79,6
8	Artvin	2872	153	-94,7	48	Muğla	6337	664	-89,5
9	Aydın	8406	2734	-67,5	49	Muş	3496	1113	-68,2
10	Balıkesir	5536	1360	-75,4	50	Nevşehir	1205	403	-66,6
11	Bilecik	416	44	-89,4	51	Niğde	1343	235	-82,5
12	Bingöl	3061	1389	-54,6	52	Ordu	5910	486	-91,8
13	Bitlis	2427	1118	-53,9	53	Rize	190	17	-91,1
14	Bolu	640	107	-83,3	54	Sakarya	1242	357	-71,3
15	Burdur	2359	80	-96,6	55	Samsun	6944	1768	-74,5
16	Bursa	3706	2476	-33,2	56	Siirt	3291	527	-84,0

Tablo 1. Türkiye'de At Varlığı ve Değişimi (%) (2005-2025) (Devamı)

P No	İl	At Varlığı 2005	At Varlığı 2025	Değişim Oranı %	P No	İl	At Varlığı 2005	At Varlığı 2025	Değişim Oranı %
17	Çanakkale	2188	388	-82,3	57	Sinop	3532	716	-79,7
18	Çankırı	1043	218	-79,1	58	Sivas	2255	701	-68,9
19	Çorum	2132	192	-91,0	59	Tekirdağ	1350	595	-55,9
20	Denizli	4625	563	-87,8	60	Tokat	2323	335	-85,6
21	Diyarbakır	5445	1054	-80,6	61	Trabzon	187	72	-61,5
22	Edirne	1159	548	-52,7	62	Tunceli	2124	575	-72,9
23	Elazığ	2330	1001	-57,0	63	Şanlıurfa	10987	9133	-16,9
24	Erzincan	3155	731	-76,8	64	Uşak	1039	25	-97,6
25	Erzurum	10858	2582	-76,2	65	Van	7773	3289	-57,7
26	Eskişehir	2097	2529	20,6	66	Yozgat	1037	289	-72,1
27	Gaziantep	4706	655	-86,1	67	Zonguldak	1044	107	-89,8
28	Giresun	1591	246	-84,5	68	Aksaray	1267	90	-92,9
29	Gümüşhane	1337	138	-89,7	69	Bayburt	620	82	-86,8
30	Hakkari	5024	292	-94,2	70	Karaman	3095	378	-87,8
31	Hatay	2976	476	-84,0	71	Kırıkkale	66	98	48,5
32	Isparta	2898	328	-88,7	72	Batman	771	62	-92,0
33	Mersin	4057	103	-97,5	73	Şırnak	6806	4791	-29,6
34	İstanbul	2011	2874	42,9	74	Bartın	1751	599	-65,8
35	İzmir	9537	1840	-80,7	75	Ardahan	10860	1099	-89,9
36	Kars	13957	2901	-79,2	76	Iğdır	3323	1245	-62,5
37	Kastamonu	4198	487	-88,4	77	Yalova	1064	93	-91,3
38	Kayseri	1924	1201	-37,6	78	Karabük	484	86	-82,2
39	Kırklareli	1556	314	-79,8	79	Kilis	734	101	-86,2
40	Kırşehir	190	155	-18,4	80	Osmaniye	1098	107	-90,3
					81	Düzce	357	309	-13,4

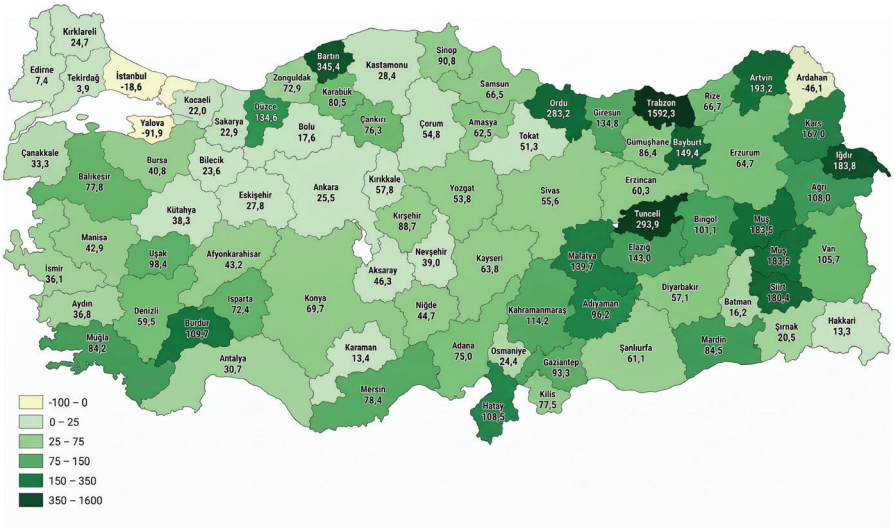
Kaynak: TÜİK, 2026.

Şekil 1. Türkiye at varlığındaki değişim (%) (2005-2025)

3.2. Türkiye'de Traktör Varlığı ve Değişimi (2005-2025)

İncelenen dönemde, devlet destekleri, tarımsal kredilere erişim kolaylığı ve verimlilik arayışının sonucu olarak Türkiye'de traktör sayısında muazzam bir artış gözlenmiştir. Oransal olarak en çarpıcı artış %1592,3 ile 2005 yılında 65 olan traktör sayısını 2025'te 1.100'e çıkaran Trabzon ilinde yaşanmıştır. Onu sırasıyla Bartın (+%345,4) ve Tunceli (+%293,9) takip etmiştir (Tablo 2, Şekil 2).

Şekil 2. Türkiye traktör varlığındaki değişim (%) (2005-2025)

Ülke genelinde traktör sayısı 78 ilde artış göstermesine karşın, tarımsal alanların kentsel ranta kurban gittiği ve sanayileşmenin hızlandığı Yalova'da %-91,9, Ardahan'da %-46,1 ve İstanbul'da %-18,6 oranında traktör kayıpları kaydedilmiştir. Konya, Manisa, Balıkesir gibi geleneksel tarım merkezlerinde ise traktörleşme hızı %40-70 bandında kalarak kontrollü bir doygunluğa ulaşıldığını kanıtlamaktadır.

Tablo 2. Türkiye'de İllere Göre Traktör Varlığı ve Değişimi (2005-2025)

P No	İl	Traktör Sayısı 2005	Traktör Sayısı 2025	Değişim Oranı %	P No	İl	Traktör Sayısı 2005	Traktör Sayısı 2025	Değişim Oranı %
1	Adana	20.252	35.431	75,0	41	Kocaeli	7.016	8.562	22,0
2	Adıyaman	9.247	18.141	96,2	42	Konya	45.766	77.675	69,7
3	Afyonkarahisar	23.614	33.808	43,2	43	Kütahya	20.615	28.501	38,3
4	Ağrı	4.717	9.811	108,0	44	Malatya	8.004	19.189	139,7
5	Amasya	17.177	27.909	62,5	45	Manisa	59.345	84.772	42,9

Tablo 2. Türkiye'de İllere Göre Traktör Varlığı ve Değişimi (2005-2025) (Devamı)

P No	İl	Traktör Sayısı 2005	Traktör Sayısı 2025	Değişim Oranı %	P No	İl	Traktör Sayısı 2005	Traktör Sayısı 2025	Değişim Oranı %
6	Ankara	29.147	36.582	25,5	46	Kahramanmaraş	9.370	20.068	114,2
7	Antalya	29.869	39.025	30,7	47	Mardin	3.886	7.171	84,5
8	Artvin	636	1.865	193,2	48	Muğla	18.373	33.837	84,2
9	Aydın	25.376	34.714	36,8	49	Muş	5.260	14.913	183,5
10	Balıkesir	34.679	61.674	77,8	50	Nevşehir	15.711	21.840	39,0
11	Bilecik	6.696	8.277	23,6	51	Niğde	14.999	21.710	44,7
12	Bingöl	712	1.432	101,1	52	Ordu	3.854	14.770	283,2
13	Bitlis	1.482	4.125	178,3	53	Rize	6	10	66,7
14	Bolu	12.315	14.482	17,6	54	Sakarya	21.437	26.337	22,9
15	Burdur	12.101	25.374	109,7	55	Samsun	33.414	55.642	66,5
16	Bursa	40.834	57.484	40,8	56	Siirt	1.390	3.898	180,4
17	Çanakkale	22.004	29.340	33,3	57	Sinop	4.078	7.779	90,8
18	Çankırı	8.159	14.380	76,3	58	Sivas	17.956	27.942	55,6
19	Çorum	22.439	34.727	54,8	59	Tekirdağ	20.452	21.249	3,9
20	Denizli	24.652	39.311	59,5	60	Tokat	24.726	37.402	51,3
21	Diyarbakır	8.621	13.546	57,1	61	Trabzon	65	1.100	1592,3
22	Edirne	23.366	25.104	7,4	62	Tunceli	653	2.572	293,9
23	Elazığ	4.873	11.843	143,0	63	Şanlıurfa	13.022	20.977	61,1
24	Erzincan	4.881	7.824	60,3	64	Uşak	11.389	22.592	98,4
25	Erzurum	8.490	13.986	64,7	65	Van	3.978	8.184	105,7
26	Eskişehir	16.308	20.848	27,8	66	Yozgat	24.591	37.816	53,8
27	Gaziantep	8.662	16.742	93,3	67	Zonguldak	5.427	9.383	72,9
28	Giresun	1.696	3.982	134,8	68	Aksaray	13.955	20.418	46,3
29	Gümüşhane	2.329	4.342	86,4	69	Bayburt	1.665	4.152	149,4
30	Hakkari	671	760	13,3	70	Karaman	12.133	13.761	13,4
31	Hatay	11.275	23.504	108,5	71	Kırıkkale	6.170	9.736	57,8
32	Isparta	11.029	19.016	72,4	72	Batman	1.486	1.726	16,2
33	Mersin	17.322	30.906	78,4	73	Şırnak	1.842	2.219	20,5
34	İstanbul	7.012	5.705	-18,6	74	Bartın	3.314	14.761	345,4
35	İzmir	31.112	42.356	36,1	75	Ardahan	2.682	1.446	-46,1
36	Kars	6.088	16.255	167,0	76	Iğdır	1.402	3.979	183,8
37	Kastamonu	17.562	22.547	28,4	77	Yalova	1.675	135	-91,9
38	Kayseri	13.744	22.509	63,8	78	Karabük	3.600	6.499	80,5
39	Kırklareli	14.057	17.528	24,7	79	Kilis	1.568	2.783	77,5
40	Kırşehir	6.698	12.636	88,7	80	Osmaniye	8.052	10.020	24,4
					81	Düzce	6.407	15.030	134,6

3.3. Türkiye'de Tarım Alanlarının Değişimi (2005-2025)

Tarım beslenmeden, istihdama, milli gelirden sanayiye, ekonomiden sosyal yaşama pek çok alana katkısı olan bir sektördür (Yılmaz, Sümer, 2018). Tarım alanlarının 2005 ile 2025 yılları arasında yaklaşık %10 oranında daraldığı görülmektedir. Bu yapısal daralmanın arkasında tarım arazilerinin amaç dışı kullanımı, hızlı kentleşme, sanayileşme ve erozyon gibi etkenler yer almaktadır. Buna mukabil, bazı illerde dikkate değer tarımsal alan genişlemeleri kaydedilmiştir. Tarım alanları Bingöl'de %270,8, Ardahan'da %105,7 ve Van'da %21,0 oranında genişleyerek atıl toprakların üretime kazandırıldığını göstermiştir. Buna karşın kırsal nüfusun azaldığı ve engebeli topoğrafyaya sahip olan Rize'de %-58,5, Zonguldak'ta %-54,9 ve Bartın'da %-51,8 oranında tarım alanlarının azalması; illerin engebeli yapısı, kırsal alandan göç gibi unsurlarla ilgili olması muhtemeldir (Tablo 3, Şekil 3).

Tarım alanlarının küçük ve parçalı olması teknolojilerin kullanılmasını, arazilerin verimli şekilde kullanılmasını zorlaştırmaktadır. Karadeniz bölgesi dağlık yapısı nedeniyle küçük tarımsal işletmelere sahiptir. Traktör varlığı Ege, Marmara ve Akdeniz bölgelerinde fazla iken; Karadeniz, Güneydoğu ve Kuzeydoğu bölgelerinde daha düşüktür (Özgüven, Türker ve Beyaz, 2010). Traktör başına düşen tarım alanı değerleri Türkiye ve bazı bölgelerde genel olarak azalmaktadır. Bu durum mekanizasyon düzeyinin arttığını göstermektedir (Korucu, Aybek, Sivrikaya, 2015).

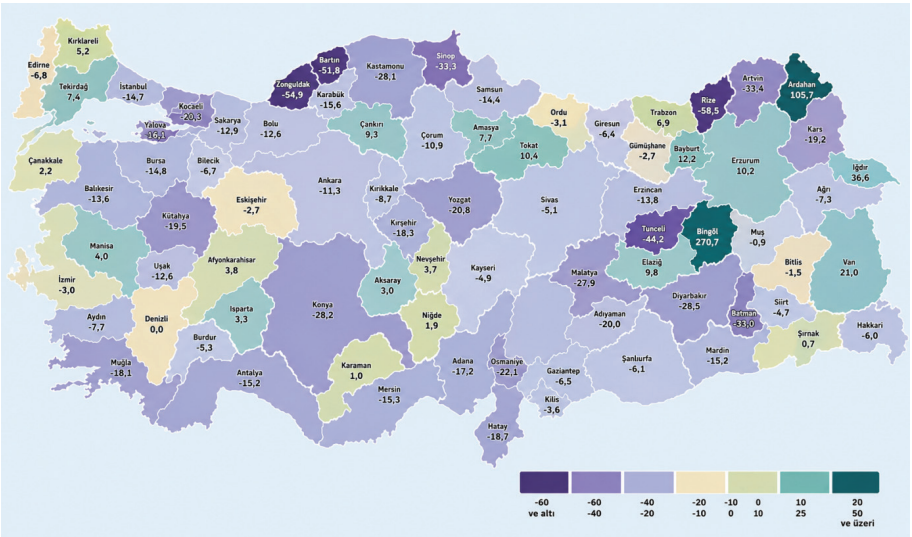
Tablo 3. Türkiye'de İllere Göre Tarım Alanı Varlığı ve Değişimi (2005-2025)

P No	İl	Tarım Alanı 2005	Tarım Alanı 2025	Değişim Oranı %	P No	İl	Tarım Alanı 2005	Tarım Alanı 2025	Değişim Oranı %
1	Adana	5.943.630	4.920.822	-17,2	41	Kocaeli	1.061.960	846.532	-20,3
2	Adıyaman	2.876.350	2.301.287	-20,0	42	Konya	26.170.420	18.799.614	-28,2
3	Afyonkarahisar	5.511.370	5.720.352	3,8	43	Kütahya	3.799.290	3.056.595	-19,6
4	Ağrı	3.537.250	3.277.889	-7,3	44	Malatya	3.721.890	2.684.928	-27,9
5	Amasya	2.304.980	2.482.351	7,7	45	Manisa	4.930.910	5.129.455	4,0
6	Ankara	12.641.330	11.211.599	-11,3	46	K.Maraş	4.203.890	3.305.357	-21,4
7	Antalya	3.867.310	3.280.230	-15,2	47	Mardin	3.926.240	3.330.372	-15,2
8	Artvin	397.810	265.089	-33,4	48	Muğla	2.462.180	2.016.274	-18,1
9	Aydın	3.982.610	3.677.856	-7,7	49	Muş	3.251.100	3.220.525	-0,9
10	Balıkesir	4.516.000	3.900.698	-13,6	50	Nevşehir	3.253.180	3.373.317	3,7
11	Bilecik	1.011.330	943.260	-6,7	51	Niğde	2.708.330	2.760.491	1,9
12	Bingöl	393.900	1.460.367	270,8	52	Ordu	2.680.130	2.598.213	-3,1
13	Bitlis	1.446.280	1.424.234	-1,5	53	Rize	546.220	226.462	-58,5
14	Bolu	1.330.980	1.163.162	-12,6	54	Sakarya	1.955.960	1.703.836	-12,9

Tablo 3. Türkiye'de İllere Göre Tarım Alanı Varlığı ve Değişimi (2005-2025) (Devamı)

P No	İl	Tarım Alanı 2005	Tarım Alanı 2025	Değişim Oranı %	P No	İl	Tarım Alanı 2005	Tarım Alanı 2025	Değişim Oranı %
15	Burdur	1.713.180	1.622.029	-5,3	55	Samsun	4.325.220	3.701.918	-14,4
16	Bursa	3.578.640	3.048.035	-14,8	56	Siirt	1.084.170	1.033.523	-4,7
17	Çanakkale	2.817.250	2.879.693	2,2	57	Sinop	1.185.670	790.416	-33,3
18	Çankırı	2.037.810	2.227.015	9,3	58	Sivas	8.016.790	7.604.123	-5,2
19	Çorum	6.027.520	5.368.106	-10,9	59	Tekirdağ	3.866.740	4.153.327	7,4
20	Denizli	3.760.750	3.762.626	0,1	60	Tokat	3.139.270	3.466.116	10,4
21	Diyarbakır	7.615.820	5.447.824	-28,5	61	Trabzon	1.020.300	1.091.068	6,9
22	Edirne	3.762.710	3.508.616	-6,8	62	Tunceli	716.440	399.783	-44,2
23	Elazığ	1.900.220	2.086.702	9,8	63	Şanlıurfa	11.859.780	11.132.332	-6,1
24	Erzincan	1.715.680	1.479.319	-13,8	64	Uşak	2.312.860	2.020.946	-12,6
25	Erzurum	3.807.110	4.196.801	10,2	65	Van	3.073.810	3.717.925	21,0
26	Eskişehir	5.628.760	5.479.153	-2,7	66	Yozgat	7.669.630	6.070.753	-20,9
27	Gaziantep	3.697.830	3.458.780	-6,5	67	Zonguldak	795.700	358.614	-54,9
28	Giresun	1.637.530	1.532.446	-6,4	68	Aksaray	4.143.770	4.269.348	3,0
29	Gümüşhane	895.900	871.784	-2,7	69	Bayburt	977.550	1.096.887	12,2
30	Hakkari	434.310	408.081	-6,0	70	Karaman	3.316.530	3.350.183	1,0
31	Hatay	2.890.810	2.349.963	-18,7	71	Kırıkkale	2.970.730	2.712.702	-8,7
32	Isparta	1.866.300	1.927.994	3,3	72	Batman	1.355.680	907.750	-33,0
33	Mersin	3.855.330	3.264.268	-15,3	73	Şırnak	1.061.040	1.068.609	0,7
34	İstanbul	872.040	743.705	-14,7	74	Bartın	523.700	252.606	-51,8
35	İzmir	3.582.000	3.475.000	-3,0	75	Ardahan	422.280	868.615	105,7
36	Kars	3.410.000	2.754.455	-19,2	76	Iğdır	773.270	1.056.092	36,6
37	Kastamonu	1.921.040	1.381.414	-28,1	77	Yalova	139.600	117.124	-16,1
38	Kayseri	6.610.980	6.287.632	-4,9	78	Karabük	548.950	463.095	-15,6
39	Kırklareli	2.451.070	2.578.459	5,2	79	Kilis	1.063.260	1.025.380	-3,6
40	Kırşehir	4.293.230	3.508.648	-18,3	80	Osmaniye	1.605.390	1.250.831	-22,1
					81	Düzce	882.370	740.479	-16,1

Kaynak: TÜİK, 2026

Şekil 3. Türkiye'de İllere Göre Tarım Alanı Değişim Oranları (2005-2025)

4. Türkiye'de Kır Nüfusuna Göre İlişkisel Durum (2025)

Türkiye'de büyükşehir belediyesine sahip 30 ilde tüm nüfus şehir nüfusu olarak ele alınmaktadır. Kırsal nüfusun resmi olarak tanımlandığı 51 il düzeyinde, nüfus başına düşen at varlığı, traktör sayısı ve tarım alanları analiz edildiğinde, illerin tarımsal kimlikleri net olarak ayrışmaktadır.

Tablo 4. Türkiye'de At, Traktör ve Tarım Alanının Kır Nüfusuna Göre Durumu (2025)

P No	İl	At / Kır Nüfus (%*)	Traktör / Kır Nüfus (%)*	Tarım Alanı / Kır Nüfus*	P No	İl	At / Kır Nüfus (%)*	Traktör / Kır Nüfus (%)*	Tarım Alanı / Kır Nüfus*
2	Adıyaman	0,33	9,48	12,03	50	Nevşehir	0,37	20,32	31,38
3	Afyonkarahisar	0,27	11,90	20,13	51	Niğde	0,17	15,63	19,88
4	Ağrı	1,42	5,36	17,91	53	Rize	0,02	0,01	2,04
5	Amasya	0,33	33,69	29,97	56	Siirt	0,52	3,85	10,21
8	Artvin	0,26	3,21	4,56	57	Sinop	0,88	9,54	9,69
11	Bilecik	0,12	22,74	25,92	58	Sivas	0,49	19,57	53,25
12	Bingöl	1,67	1,72	17,57	60	Tokat	0,16	18,21	16,87
13	Bitlis	0,94	3,46	11,93	62	Tunceli	2,05	9,17	14,26
14	Bolu	0,13	17,15	13,77	64	Uşak	0,03	26,36	23,58
15	Burdur	0,10	31,61	20,20	66	Yozgat	0,21	27,67	44,42

Tablo 4. Türkiye'de At, Traktör ve Tarım Alanının Kır Nüfusuna Göre Durumu (2025) (Devamı)

P No	İl	At / Kır Nüfus (%*)	Traktör / Kır Nüfus (%)*	Tarım Alanı / Kır Nüfus*	P No	İl	At / Kır Nüfus (%)*	Traktör / Kır Nüfus (%)*	Tarım Alanı / Kır Nüfus*
17	Çanakkale	0,18	13,46	13,21	67	Zonguldak	0,05	4,48	1,71
18	Çankırı	0,36	23,43	36,28	68	Aksaray	0,08	17,94	37,52
19	Çorum	0,16	28,83	44,57	69	Bayburt	0,29	14,72	38,89
22	Edirne	0,57	25,90	36,20	70	Karaman	0,63	22,82	55,56
23	Elazığ	0,83	9,82	17,30	71	Kırıkkale	0,29	29,07	80,99
24	Erzincan	1,27	13,60	25,71	72	Batman	0,06	1,64	8,63
28	Giresun	0,17	2,71	10,44	73	Şırnak	2,64	1.22	5,88
29	Gümüşhane	0,26	8,03	16,12	74	Bartın	0,58	14,21	2,43
30	Hakkari	0,31	0,81	4,36	75	Ardahan	2,22	2,92	17,53
32	Isparta	0,30	17,62	17,87	76	Iğdır	1,50	4,80	12,73
36	Kars	2,41	13,49	22,85	77	Yalova	0,11	0,16	1,36
37	Kastamonu	0,37	16,98	10,40	78	Karabük	0,15	11,67	8,32
39	Kırklareli	0,32	17,79	26,17	79	Kilis	0,32	8,81	32,46
40	Kırşehir	0,35	28,61	79,44	80	Osmaniye	0,09	8,16	10,19
43	Kütahya	0,29	19,65	21,07	81	Düzce	0,25	12,30	6,06
49	Muş	0,59	7,86	16,98					

*100 kişiye düşen miktar

Türkiye'de tarımda makineleşme kırsal nüfusu da etkilemiştir. Kırsal alanda iş kaybı dolayısıyla şehirlere göç etmek zorunda kalmışlar bu da çarpık kentleşmeye yol açmıştır (Özkan, Dilay 2025).

- Biyolojik/Geleneksel Kırsal Karakter: Kırsal nüfusuna göre at varlığı oranları en yüksek olan Şırnak (%0,0264), Kars (%0,0241), Ardahan (%0,0222) ve Tunceli (%0,0205) gibi illerde, traktörleşme oranları oldukça sınırlı seviyede seyretmektedir. Bu durum, zorlu topoğrafya ve geleneksel üretim kültürünün bir sonucu olarak tarım ve lojistikte canlı gücünün rolünün bir dereceye kadar sürdüğünü göstermektedir.
- Mekanize Kırsal Karakter: Kırsal nüfus başına düşen traktör oranı en yüksek olan Amasya (%0,3369) ve Burdur (%0,3161) illerinde tarımsal üretim süreçleri neredeyse tamamen makine gücüne teslim edilmiştir. Benzer şekilde Kırıkkale, Çorum ve Kırşehir yüksek traktör yoğunlukları ile mekanize tarımın liderlerindendir.

- Geniş Arazi Yoğunluklu Üretim: Kır nüfusu başına düşen tarım alanı oranları Kırıkkale (%80,99) ve Kırşehir (%79,44) illerinde zirve yapmaktadır. Geniş düzlüklerde, düşük iş gücü fakat yüksek makineleşmeyle entansif ve endüstriyel ölçekte üretim yapıldığı söylenebilir.
- Tarımdan Kopan Kırsal: Rize (Tarım alanı oranı: %2,04, Traktör: %0,0001, At: %0,0002) her üç parametrede de en alt düzeydedir. Engebeli arazi yapısı ve çay tarımının kendine has emek-yoğun niteliği, makine ve hayvan kullanımını sınırlamıştır. Zonguldak, Bartın ve Yalova gibi illerde ise kırsal nüfus bulunmasına rağmen, bu nüfusun ağırlıklı olarak madencilik, sanayi, turizm ve hizmet sektörlerine yönelmiş olması nedeniyle tarımsal oranlar asgari düzeyde kalmıştır.

5. Sonuç ve Tartışma

Türkiye'de 2005-2025 yılları arasında yaşanan tarımsal dönüşüm süreci; geleneksel güç kaynağı olan atın tasfiyesini, mekanik üretimin simgesi olan traktörleşmenin yükselişini ve ekilebilir tarım arazilerinin daralmasını açıkça ortaya koymaktadır.

Elde edilen bulgular doğrultusunda şu çıkarımlara ulaşılmıştır:

Atın Fonksiyonel Dönüşümü: At varlığında ülke genelinde yaşanan %70 ila %98 oranındaki keskin azalış, bu varlığın kırsaldaki "çeki ve iş hayvanı" niteliğinin bittiğini tescillemektedir. At artık tarımsal üretimin ana unsuru olmaktan çıkıp; profesyonel spor sektörü (hipodromlar), kentsel çeperlerdeki binicilik kulüpleri ve rekreasyonel bir statü sembolü olarak yeni bir kimlik edinmiştir. Nitekim modern literatürde de vurgulandığı üzere, gelişmiş ve gelişmekte olan toplumlarda at yetiştiriciliği geleneksel tarımsal işlevini devrederek sosyal, sportif ve ekonomik açıdan farklı katma değerler üreten makro bir endüstriye dönüşmektedir (İzmirli, 2016; Yıldırım, 2025).

Mekanizasyonda Gecikmeli Coğrafi Entegrasyon: Karadeniz ve Doğu Anadolu gibi engebeli ve küçük işletme yapısına sahip bölgelerde (Trabzon, Bartın, Tunceli) son yıllarda kaydedilen yüksek traktörleşme ivmesi, teknolojinin gelişmesiyle eğimli arazilere uygun düşük beygirli ve modüler bahçe traktörlerinin yaygınlaşması ile açıklanabilir. Normal şartlarda engebeli sahalarda traktör kullanımının teknik zorlukları ve ekonomik maliyetleri bilinmesine karşın (Doğan, 2005), son dönemde yaşanan bu ivme, coğrafi kısıtları yüksek bölgelerin teknolojik gelişmeler sayesinde gecikmeli de olsa ulusal mekanizasyon düzeyine entegre olabildiğini göstermektedir (Abdikoğlu, 2019).

Sermaye Yoğun Tarım ve Mülkiyet Konsolidasyonu: Tarım alanları ülke genelinde %10 daralırken, traktör yoğunluğunun artması tarımın artık "geçimlik/küçük köylü" karakterinden sıyrılarak daha profesyonel, sermaye-yoğun ve entansif bir nitelik kazandığına işaret etmektedir. Literatürde de ifade edildiği gibi, traktör başına düşen tarım alanı payının küçülmesi ve birim alandaki makine gücünün artması, ziraat sektöründeki teknolojik yoğunluğun ve girdi olgunluğunun yükseldiğinin en birincil parametresidir (Doğan, 2005; Korucu vd, 2015; Ünsal, 2020). İstanbul ve Yalova gibi metropol çeperlerindeki traktör ve arazi kayıpları ise kentsel yayılma ve rant baskısının tarımsal üretimi doğrudan tasfiye ettiğini kanıtlamaktadır.

Kırsalın Boşalması ve "Uzaktan" Yönetilen Tarım: At gücünün yok olması ve traktörleşmenin artması, mülkiyet yapısındaki dönüşümün de bir göstergesidir. Tarımda makineleşme, insan ve hayvan gücüne olan bağımlılığı asgari düzeye indirerek kırsal alandaki iş gücü fazlasını kentlere doğru itmiş ve radikal bir demografik dönüşümü tetiklemiştir (İnci, 2022; Özkan & Dilay, 2025). Artık kırsalda yerleşik olarak yaşamayan, şehir merkezlerinde ikamet eden toprak sahipleri, sadece ekim-dikim ve hasat dönemlerinde tarımsal makineleriyle gelerek üretim süreçlerini koordine etmektedir. Bu durum, kırsalın demografik olarak boşaldığı ama üretimsel olarak mekanize bir şekilde hayatta kaldığı yeni bir mekânsal örgütlenme modelini işaret etmektedir.

Kaynakça

Abdikoğlu, D. İ. (2019). Trakya Bölgesinde tarımsal mekanizasyon düzeyinin illere göre belirlenmesi. KSÜ Tarım ve Doğa Dergisi, 22(6), 865–871. https://doi.org/10.18016/ksutarimdoga.vi.548701

Acar, G. (2024). Türklerde unutulan miras: Binicilik ve at yetiştiriciliği üzerine bir analiz. Iğdır Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi, 7(1), 18–26.

Alapala Demirhan, S., & Ünal, T. (2024). Ege Bölgesinde at yetiştiriciliğinin genel durumu ve Uşak ilinde atlı cirit sporu. Kadirli Uygulamalı Bilimler Fakültesi Dergisi, 4(2), 479–489.

Altuntaş, E. (2016). Türkiye'nin tarımsal mekanizasyon düzeyinin coğrafik bölgeler açısından değerlendirilmesi. Türk Tarım-Gıda Bilim ve Teknoloji Dergisi, 4(12), 1157–1164.

Arıtürk, E., & Akandır, M. (1983). Türkiye'de motor ve at ilişkisi. Lalahan Zootekni Araştırma Enstitüsü Dergisi, 23(3-4), 136–144.

Aydın, M. B. (2025). Türkiye'de at yarışları: Tarihsel kurumsal yapı, güncel ekonomik boyut ve toplumsal yansımalar. Bursa Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 44(2), 183–201.

Durmuş, İ. (2021). Türk kültür çevresinde at. Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 5(1), 1–12.

Ertekin, C., Akman, H. E., & Boyar, İ. (2021). Türkiye'de tarımsal mekanizasyona bir bakış. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Tarım Bilimleri Dergisi, 31(3), 615–625.

Evcim, Ü. H., & Değirmencioğlu, A. (2017). Türkiye tarımında gelir ve traktörleşme ilişkisi. Tarım Makinaları Bilimi Dergisi, 13(2), 69–80.

Google. (2026). Gemini [Yapay zeka modeli]. https://gemini.google.com

İnci, İ. (2022). Tarihsel süreç içinde Türkiye'de tarımsal makine ve ekipmanların modernizasyonu 1948-1960. MECMUA Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 7(13), 142–154.

İzmirli, S. (2016). At yetiştiriciliğinde gönenç (refah): Türkiye'de ilgili mevzuatın değerlendirilmesi. Bahri Dağdaş Hayvancılık Araştırma Dergisi, 5(2), 90–97.

Karaman, S., & Yavuz, C. F. (2016). Marshall Planı Türkiye tarımının gelişmesinde nasıl rol oynamıştır? Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 25(1), 1–14.

Karcıoğlu, U. (2017). Türk kültüründe atın önemi ve ata sporlarımızdan atlı cirit oyunu. ANSAY Dergisi, (2), 167–198.

Karcıoğlu, U. (2018). Türk cirit atının anatomisi, beslenmesi ve bakımı ile beraber Türkiye'de cirit atı ve ciritçi yetiştirme teknikleri. Kafdağı Dergisi, 3(2), 150–184.

Korucu, T., Aybek, A., & Sivrikaya, F. (2015). Türkiye'nin tarım bölgeleri bazında mekanizasyon düzeyinin yersel değişim haritalarının oluşturulması ve değerlendirilmesi. KSÜ Doğa Bilimleri Dergisi, 18(4), 77–90.

Malaslı, Z. M., Özmen, B. T., & Çelik, A. (2016). Zaman serileri yöntemiyle Orta Anadolu Bölgesinin (TR-7) 2023 yılı traktör varlığı ve güç büyüklüğü tahmini. Nevşehir Bilim ve Teknoloji Dergisi (TARGİD Özel Sayısı), 385–394.

Oğuz, C., Bayramoğlu, Z., Ağızan, S., & Ağızan, K. (2017). Tarım işletmelerinde tarımsal mekanizasyon kullanım düzeyi, Konya örneği. Selçuk Tarım ve Gıda Bilimleri Dergisi, 31(1), 63–72.

Özgüven, M. M., Türker, U., & Beyaz, A. (2010). Türkiye'nin tarımsal yapısı ve mekanizasyon durumu. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 27(2), 89–100.

Özkan, A., & Dilay, Y. (2025). Geçmişten günümüze tarımda makineleşme. N. Bozdoğan Yarpuz (Ed.), Tarım, orman ve su bilimlerinde trend akademik çalışmalar içinde (s. 40–58). All Sciences Academy.

Sümer, S. K., Say, S. M., Has, M., & Sabancı, A. (2003). Türkiye'de ekonomik traktör parkı ve gelişimi. Çukurova Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 18(3), 45–52.

Şahin, F., & Kurnaz, F. (2024). Atatürk'ün süvarileri: Cumhuriyet döneminde Türkiye'nin uluslararası askeri at yarışlarına iştiraki (1930-1940). 10. Uluslararası Atatürk Kongresi Bildiriler Kitabı içinde (Cilt 1). Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Ültay, E., Akyurt, H., & Ültay, N. (2021). Sosyal bilimlerde betimsel içerik analizi. IBAD Sosyal Bilimler Dergisi, (10), 188–201. https://doi.org/10.21733/ibad.871703

Ünlüoğlu, M. (2022). At yarışı endüstrisinin Türkiye ekonomisine katkıları üzerine bir değerlendirme. Turkish Studies - Social, 17(6), 1249–1263. https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.64692

Ünsal, Y. (2020). Türkiye'nin coğrafi bölgelere göre tarımsal mekanizasyon düzeyinin belirlenmesi. T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü (TEPGE).

Yıldırım, F. (2025). Atçılık endüstrisinin küresel ekonomik değeri: Türkiye incelemesi. Electronic Journal of Vocational Colleges (EJOVOC), 15(2), 112–125.

Yıldırmaz, Y. (2023). Traktör. B. Yılmaz & E. Gülşen (Eds.), 100 Sene 100 Nesne: Cumhuriyete Nesnelerin Gözünden Bakmak içinde (s. 1123–1134). Alfa Yayınları.

Yılmaz, O. (2012). Türkiye yerli at ırkları ve bir koruma çalışması. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Tarım Bilimleri Dergisi, 22(2), 117–133

59. BÖLÜM

TÜRKİYE'DE ULUSLARARASI GÖÇÜN DEMOGRAFİK PROFİLİ: YAŞ VE CİNSİYET PERSPEKTİFİNDEN BİR DEĞERLENDİRME (2016–2025)

Prof. Dr. Salih BİRİNCİ - Atatürk Üniversitesi
ORCID No: 0000-0003-1191-4708

Prof. Dr. Mehmet ZAMAN - Atatürk Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-1833-6501

Doç. Dr. Yusuf KIZILKAN - Atatürk Üniversitesi
ORCID No: 0000-0001-9815-8129

Özet

Uluslararası göç, günümüzde ülkelerin nüfus yapılarını önemli ölçüde etkileyen ve nüfusun mekânsal dağılışını değiştirilebilen en önemli demografik süreçlerin başında gelmektedir. Göç hareketleri yalnızca nüfusun sayısal büyüklüğünü değil, aynı zamanda yaş yapısını, cinsiyet bileşimini, nüfusun diğer sosyoekonomik özelliklerini de etkilemektedir. Türkiye, sahip olduğu jeopolitik konumu nedeniyle tarih boyunca farklı yönlerde gerçekleşen göç hareketlerinin merkezinde yer almış bir ülke olarak uluslararası göç akışlarında önemli bir yere sahip olmuştur. Bu durum son yıllarda devam etmekte olup, bu yönüyle Türkiye hem göç alan hem göç veren hem de transit ülke özelliklerini taşıyan karmaşık bir uluslararası göç ülkesi özelliği göstermektedir.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de 2016-2025 döneminde gerçekleşen uluslararası göç hareketlerini yaş grupları ve cinsiyet özellikleri açısından incelemek ve elde edilen bulguları nüfus coğrafyası perspektifiyle değerlendirmektir. Araştırmada Türkiye İstatistik Kurumu uluslararası göç istatistikleri veri seti kullanılmış-

tır. Çalışmada betimsel analiz yöntemi kullanılarak Türkiye'ye gelen ve Türkiye'den giden göçün yıllara göre değişimi, yaş gruplarına dağılımı, cinsiyet yapısı ve net göç eğilimleri incelenmiştir. Araştırma sonuçları, Türkiye'deki uluslararası göç hareketlerinin büyük ölçüde genç yetişkin ve çalışma çağındaki nüfus tarafından gerçekleştirildiğini göstermektedir. Hem gelen hem de giden göçte 20-39 yaş grupları belirgin biçimde öne çıkmaktadır. Çalışma, Türkiye'de uluslararası göçün yalnızca büyüklüğünü değil, yaş ve cinsiyet bileşenleri üzerinden demografik yapısını ortaya koyarak nüfus coğrafyası literatürüne katkı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası göç, demografik profil, yaş ve cinsiyet perspektifi, Türkiye

1. Giriş

Tarihsel süreçten bugüne ülke nüfuslarını derinden etkileyen önemli demografik süreçlerden biri olan uluslararası göçler ülkelerin nüfus yapılarının yanı sıra ekonomik ve sosyokültürel karakterlerini de şekillendirmektedir. Özellikle ulaşım ve iletişim sistemlerindeki gelişme ülkeler, hatta kıtalar arası göç hareketliliğinin geçmişe göre daha kolay hale gelmesine zemin hazırlayarak uluslararası göç hareketliliğine katılan kişi sayısının hızla artmasına imkan sağlamıştır. Bunların dışında ekonomik krizler, savaşlar, iklim değişikliği, daha iyi eğitim alma isteği ve daha iyi yaşam kalitesine erişim arzusu gibi durumlar da uluslararası göç hareketleri üzerinde temel belirleyiciler arasında kendine yer bulmuştur. Bu etkenlere bağlı olarak tüm dünyada belirli bölgelerde yer alan ülkeler yoğun olarak ülke dışından göç almaya başlamıştır. Bu durum kuşkusuz uluslararası göç hareketliliğinin yoğun olduğu ülkelerin nüfuslarının yaş yapısı, cinsiyet profili, eğitim düzeyi gibi nüfusun sosyoekonomik niteliklerini değişim veya dönüşümüne etki etmektedir.

Uluslararası göç hareketi 2000'li yıllardan itibaren sayısal anlamda hızlı bir büyüme göstermesi yanında yapısal anlamda ciddi şekilde dönüşüm eğilimi göstermeye başlamıştır. Uluslararası öğrenci hareketliliğinin artması, zorunlu göçler, evlilik göçleri, nitelikli işgücü göçleri, yaşam biçimi göçleri gibi şekillerle ülkeler arası göçler farklı yaş ve cinsiyet grupları ile değişik sosyoekonomik niteliklere sahip insan gruplarının katıldığı bir yapıya dönüşmeye başlamıştır. Bu yönüyle küreselleşme uluslararası göçlerin miktarını, biçimini ve diğer tüm süreçlerini büyük ölçüde değiştirerek ülkelerin nüfus politikaları için en önemli unsur haline getirmiştir (Hugo, 2006; Hugo, 2014).

Ulusal ve uluslararası göç araştırmalarında genellikle göç akışlarının yönü, büyüklüğü ve göç etme nedenlerinin belirlenmesine odaklanıldığı dikkat çekmektedir. Ancak son yıllarda uluslararası çalışmalarda göç hareketine katılanların ni-

telikleri, özellikle de göç hareketine katılanların yaş ve cinsiyet özelliklerini ortaya koymayı amaçlayan çalışmaların artmaya başladığı görülmektedir. Bu yaklaşım esasen göç edenlerin varış bölgesindeki eğitim ve sağlık hizmetlerinin yanı sıra işgücü piyasasına etkileri ile sosyal, kültürel ve güvenlik politikalarını etkilerinin planlanması açısından önem taşımaktadır (Shen vd., 2024).

Göç hareketlerinde yaş ve cinsiyet yapısı en önemli değişkenler arasında yer almaktadır. Dolayısıyla uluslararası göçü anlamak için yaş kalıpları dışında cinsiyet özelliklerinin de bilinmesi gerekmektedir (Donato ve Gabaccia, 2015; Christou ve Kofman, 2022). Özellikle genç yaş gruplarında tüm dünyada eğitim, iş bulma, daha iyi yaşam koşullarına ulaşma, kariyer fırsatı gibi nedenlerle uluslararası göç hareketliliğin daha yoğun olduğu bilinmektedir. Buna karşılık çocuk nüfus daha ziyade aile ile birlikte göçe katılırken, ileri yaş gruplarında emeklilik göçleri ile birlikte göçlerde artış görülmektedir (Bernard vd., 2014).

Uluslararası göçlerde geçmişte erkek işgücü şeklinde bir ağırlık dikkate çekerken son yıllarda kadınların uluslararası göç hareketi içindeki ağırlığı belirgin şekilde artmıştır. Bu yönüyle kadınlar bugün geçmişte olduğu gibi büyük oranda aile birleşmesi ve evlilik şeklinde değil başta eğitim, sağlık olmak üzere diğer hizmet kollarında işgücü olarak uluslararası göç hareketine katıldığı gözlenmektedir. Ancak kadın göçmenler bazı ülkelerde zaman zaman insan ticareti, kayıt dışı istihdam gibi sorunlarla karşı karşıya kalabilmektedir (Sharma, 2011). Bu anlamda uluslararası göçe katılanların özellikle de kadın göçmenlerin dezavantajlı duruma düşmemeleri için cinsiyet bazlı olarak analizlerin yapılmasına özen gösterilmelidir (Shen vd., 2024). Böylece ülke genelinde veya bir bölgedeki göçün yapısı doğru şekilde analiz edilerek göçmenler üzerinden ortaya çıkabilecek sosyal, ekonomik ve kültürel sorunların önüne geçilmiş olacaktır.

Türkiye'de uluslararası göç üzerine gerçekleştirilen çalışmalar ağırlıklı olarak göç politikaları, düzensiz göç, göç nedenleri, mültecilik, göç yönetimi ile göçün ekonomik ve toplumsal konularına odaklanmaktadır (Bulut, 2001; Deniz, 2014; Deniz, 2016; Orhan ve Coşkun, 2016; Arınç, 2018; Tepealtı, 2019; Yakar ve Südaş, 2019; Baytar, 2022; Koçak ve Durgun Kaygısız, 2023; Eşim ve Zaman, 2024; Yüceşahin ve Dalkıran, 2025). Bununla birlikte uluslararası göçün yaş ve cinsiyet profiline odaklanan çalışmaların oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Mevcut araştırmaların önemli bir kısmı göç eden nüfusun toplam büyüklüğü veya uyruk dağılımı üzerinde yoğunlaşırken, yaş grupları ve cinsiyet yapısındaki değişimlerin ele alan araştırmaların sınırlı olduğu dikkat çekmektedir. Buna karşılık uluslararası literatürde ise son yıllarda göç akımlarının yalnızca hacmi değil, göçmenlerin demografik profili çok yönlü olarak analiz eden araştırmaların öne çıktığı görülmektedir (Hugo, 2006; Hugo, 2014; Castles vd., 2013; Raymer vd., 2025; Shen vd.,

2024). Bu bağlamda, uluslararası çalışmalar dikkate alındığında Türkiye'de uluslararası göçün yaş ve cinsiyet profilini resmi istatistikler üzerinden değerlendiren araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu anlamda Türkiye İstatistik Kurumu tarafından yayımlanan yaş grubu ve cinsiyete göre uluslararası göç verileri, göç eden nüfusun demografik özelliklerinin zaman içerisindeki değişimini ayrıntılı biçimde inceleme olanağı sunmaktadır. Bu doğrultuda çalışmada 2016-2025 döneminde Türkiye'de gerçekleşen uluslararası göç hareketlerinin yaş ve cinsiyet profilini coğrafi bir bakış açısıyla incelemeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda Türkiye'ye gelen ve Türkiye'den giden göç hareketlerinin yıllar içerisindeki değişimi değerlendirilmekte; göç akımlarının yaş gruplarına göre nasıl şekillendiği ve kadın ile erkek göçmenlerin temsil düzeylerinin zaman içerisinde nasıl farklılaştığı analiz edilmektedir. Bu doğrultuda çalışma şu temel sorulara yanıt aramaktadır: (a) Türkiye'de uluslararası göçün yaş profili 2016-2025 döneminde nasıl değişmiştir? (b) Gelen ve giden göç hareketlerinde hangi yaş grupları daha belirgin rol oynamaktadır? (c) Uluslararası göçün cinsiyet yapısı yıllar içerisinde nasıl bir değişim göstermektedir? (d) Kadın ve erkek göçmenlerin yaş grupları nasıl farklılaşmaktadır?

2. Materyal ve Yöntem

Bu çalışmada Türkiye'de 2016–2025 döneminde gerçekleşen uluslararası göç hareketlerinin yaş ve cinsiyet profilini ortaya koymak amacıyla Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yayımlanan uluslararası göç istatistikleri kullanılmıştır. Bu kapsamda veri seti üzerinden yaş grubu ve cinsiyete göre Türkiye'ye gelen ve giden göç verileri çalışma amacına uygun olarak bir bütün olarak betimsel olarak analiz edilerek değerlendirilmiştir. Bu şekilde 10 yıllık süreçte uluslararası göçün eğilimi ve yapısı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede göçün yaş yapısı dar aralıklı yaş grupları temel alınarak cinsiyet yapısı ile birlikte değerlendirilmiştir. Çalışmada Türkiye'ye yurt dışından gelen göç ve yurt dışına giden göç ayrı ayrı olarak ele alınarak analiz edildikten sonra uluslararası net göçün zamansal değişimi ortaya konulmuştur.

3. Bulgular

3.1. Türkiye'de Uluslararası Göçün Genel Yapısı

Türkiye'ye gelen ve Türkiye'den giden uluslararası göçün yaş ve cinsiyet yapısı incelendiğinde 2016-2025 döneminde toplam 4700887 kişinin yurt dışından ülke sınırları içine göç ettiği anlaşılmaktadır. Buna karşılık aynı dönemde 3802975 kişi Türkiye'den farklı ülkelere gittiği görülmektedir. Bu değerlerden 10 yıllık dönemde Türkiye 897912 kişilik pozitif net göç aldığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu sonuçlar genel anlamda Türkiye'nin uluslararası göç hareketinde net göç alan bir ülke karakterine sahip olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte göç araştırmaların göç akışının büyüklüğü kadar göç hareketlerine katılanların yaş ve cinsiyet yapısı ve diğer sosyoekonomik niteliklerinin bilinmesi ülkelerin uluslararası göç politikalarını belirlemeleri açısından önem taşımaktadır. Bu anlamda Türkiye'de uluslararası göçün yaş grupları analiz edildiğinde hem gelen hem de giden göçmen nüfus arasında 15-64 yaş grubunun ön plana çıktığı dikkat çekmektedir. Çalışma çağı nüfus olarak kabul edilen bu yaş grubunda Türkiye'ye gelen kişi sayısı 3743447 olup, bu sayı toplam göçmen nüfusun % 79,6'sına karşılık gelmektedir. Bu dönemde aynı grupta Türkiye'den yurt dışına göç eden nüfus ise 3113227 kişi olup, bu da göç eden nüfusun % 81,8'ine denk gelmektedir. Çocuk nüfus grubunda ülkeye gelen göç 728224 kişi (%15,9) iken giden nüfus ise 536203 kişi (% 14,1) düzeyinde olduğu görülmektedir. Buna karşılık uluslararası göç içerinde 65 yaş ve üzeri nüfus payı oldukça düşük düzeyde kalmıştır. Nitekim gelen göç içerisinde yaşlı nüfusun ağırlığı % 4,5 (209216 kişi), giden göç içinde oranı ise % 4 seviyesinde (153545 kişi) gerçekleşmiştir. Bu değerler Türkiye'de uluslararası göç hareketinin büyük oranda aktif nüfus temelli olduğunu göstermektedir (Tablo 1).

Uluslararası göçe katılanların yaş grupları daha detaylı olarak analiz edildiğinde göç akışının ulusal ve uluslararası literatüre uygun olarak özellikle genç yetişkin nüfus içinde yoğunlaştığı dikkat çekmektedir. Öyle ki Türkiye gelen göçmen nüfusta maksimum değerler 20-24 yaş (584768 kişi) ve 25-29 yaş grubunda (583637 kişi) gerçekleşirken, bu grupları 30-34 (509967 kişi) ve 35–39 yaş (432612 kişi) gruplarının izlediği görülmektedir. Buna karşılık yurt dışına giden göç en yüksek değer % 15,1 ile 25-29 yaş grubu (574.159 kişi) ve % 12,8 ile 20-24 yaş grubunda (486.182 kişi) izlenmektedir. Bu durum büyük oranda yükseköğretim ve işgücü amaçlı olarak genç yetişkin nüfusun yurt dışından Türkiye'ye gelme isteğinin bir sonucu olarak görülebilir. Buna karşılık 40-44 yaş grubundan itibaren orta yaş gruplarının göç içindeki oranı düşerek 60 yaş ve üzeri nüfustan sonra % 3'ün altına indiği anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra göçmen nüfus içinde 15-19 yaş

grubundan itibaren görülen azalma daha alt yaş gruplarında daha bariz şekilde hissedilmektedir (Tablo 1).

Tablo 1. Yurt Dışından Gelen/Giden Göçün Yaş ve Cinsiyet Yapısı (2016-2025)

Yaş Grubu	Gelen Göç			Giden Göç			Net Göç
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	
0-4	135079	126650	261729	69852	65536	135388	126341
5-9	134676	126113	260789	108720	102408	211128	49661
10-14	117626	108080	225706	98466	91221	189687	36019
15-19	213038	167421	380459	122839	93333	216172	164287
20-24	329118	255650	584768	292682	193500	486182	98586
25-29	319311	264326	583637	336614	237545	574159	9478
30-34	271694	238273	509967	269999	214512	484511	25456
35-39	228205	204407	432612	219711	176595	396306	36306
40-44	183982	165889	349871	168148	138201	306349	43522
45-49	159886	139864	299750	126846	108014	234860	64890
50-54	132843	120806	253649	95074	86625	181699	71950
55-59	102563	97560	200123	68038	68243	136281	63842
60-64	76765	71846	148611	46415	50293	96708	51903
65-69	52385	49280	101665	31591	34638	66229	35436
70-74	28842	27888	56730	20793	22766	43559	13171
75+	26114	24707	50821	21460	22297	43757	7064
Toplam	2512127	2188760	4700887	2097248	1705727	3802975	897912

Kaynak: TÜİK Uluslararası Göç İstatistiklerinden Hazırlanmıştır.

Türkiye özelinde uluslararası göç hareketlerini katılanların cinsiyet yapısı incelendiğinde gerek gelen göçmen nüfus gerekse giden göçmen nüfus içerisinde erkeklerin daha fazla bir paya sahip olduğu görülmektedir. Nitekim 2016-2025 arasında Türkiye göç eden nüfusun % 53,4'ü (2512127 kişi) erkek, % 46,6'sı ise (2188760) kadınlardan oluşmaktadır. Buna karşılık aynı dönem içinde Türkiye'den yurt dışına göç edenlerin % 55,1'ini (2097248 kişi) erkek nüfus, % 44.9'unu ise (1705727 kişi) kadın nüfustan oluştuğu anlaşılmaktadır. Bu değerler açık şekilde Türkiye uluslararası göç hareketinde erkek hâkimiyetini göstermektedir (Tablo 1).

Cinsiyet dağılımı yaş gruplarıyla birlikte değerlendirildiğinde erkeklerin özellikle çalışma çağındaki yaş gruplarında daha belirgin bir üstünlüğe sahip olduğu görülmektedir. Özellikle 20–39 yaş aralığında erkek göçmen sayısının kadın göçmen sayısından belirgin düzeyde yüksek olması, uluslararası göç hareketlerinde işgücü talebi ve ekonomik motivasyonların önemli rol oynadığını düşündürmek-

tedir. Bununla birlikte kadın göçünün de aynı yaş gruplarında yüksek düzeyde gerçekleşmesi, uluslararası göçün yalnızca bireysel işgücü hareketlerinden değil, aile birleşimi, eğitim ve sosyal nedenlerden de etkilendiğini göstermektedir. Buna karşılık çocuk ve yaşlı yaş gruplarında kadın ve erkek sayıları arasındaki farkın görece azalması, bu gruplardaki göç hareketlerinin daha çok aile temelli nüfus hareketleriyle ilişkili olduğunu düşündürmektedir.

Net göç değerleri yaş grupları itibarıyla incelendiğinde Türkiye'nin bütün yaş gruplarında pozitif net göç aldığı görülmektedir. En yüksek net göç 20-24 yaş grubunda 98586 kişi olarak gerçekleşmiştir. Bunu 25-29 yaş grubu (94478 kişi), 50-54 yaş grubu (71950 kişi), 45-49 yaş grubu (64890 kişi) ve 55-59 yaş grubu (63842 kişi) izlemektedir. Buna karşılık en düşük net göç 75 yaş ve üzeri grupta (7064 kişi) gerçekleşmiştir. Çocuk yaş gruplarında da pozitif net göç devam etmekle birlikte bu değerler çalışma çağındaki nüfusa göre daha düşük düzeydedir. Bu sonuç, Türkiye'nin uluslararası göçten elde ettiği nüfus kazancının ağırlıklı olarak ekonomik üretkenliği yüksek yaş gruplarında yoğunlaştığını göstermektedir (Tablo 1).

3.2. Türkiye'ye Gelen Uluslararası Göçün Yaş ve Cinsiyet Yapısı

Türkiye'ye gelen uluslararası göçmenlerin yaş ve cinsiyet yapısı ayrıntılı olarak değerlendirmek için nüfus piramidi oluşturulmuştur. Böylece gelen göçmenlerin dar aralıklı olarak yaş ve cinsiyet bazında göstermiş olduğu nüfus yapısı görsel olarak ortaya konulmaya çalışılmıştır (Şekil 1). Bu kapsamda piramit genel olarak değerlendirildiğinde, klasik geniş tabanlı nüfus piramitlerinden farklı olarak çalışma çağındaki nüfusun belirgin biçimde yoğunlaştığı, çocuk ve yaşlı nüfusun ise nispeten dar bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Bu görünüm, Türkiye'ye yönelik uluslararası göçün büyük ölçüde ekonomik ve sosyal nedenlerle gerçekleşen seçici bir nüfus hareketi niteliği taşıdığını ortaya koymaktadır. Göçlerle ilgili çalışmalarda bireylerin tüm yaş gruplarından eşit düzeyde göç etmediği, hatta belirli yaş gruplarının hareketliliğin daha fazla olduğu kabul edilmektedir. Dolayısıyla ulusal ve uluslararası araştırmalarda genç yetişkin olarak tarif edilen yaş gruplarında göçün daha fazla olması durumu bu çalışmada ortaya çıkan bulgularla önemli ölçüde örtüşmektedir.

Piramidin en dikkat çekici özelliği, 20-34 yaş aralığında belirgin bir genişleme göstermesidir. Bu bölümde 20-24 ve 25-29 yaş gruplarında gerek erkek gerekse kadın nüfus piramidin en geniş kesimini oluşturmaktadır (Şekil 1). Bu durum, uluslararası göçün büyük ölçüde yükseköğretim, işgücü piyasasına katılım, ekonomik fırsatlar doğrultusunda şekillendiğini göstermektedir. Genç yetişkin nüfusun uluslararası hareketliliğinin yüksek olması, göç literatüründe sıklıkla vurgulanan

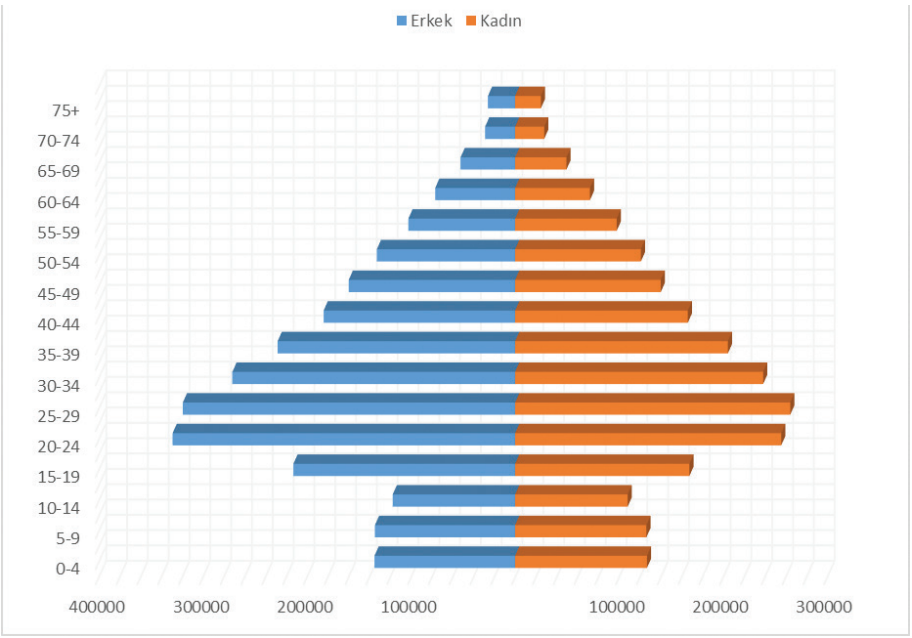
yaşam döngüsü yaklaşımı ile de uyumludur. Bireyler eğitimlerini tamamladıktan sonra istihdam olanaklarına erişmek, gelir düzeylerini artırmak veya yaşam koşullarını iyileştirmek amacıyla uluslararası göçe yönelmektedir (Bernard vd., 2014). Türkiye'ye yönelik göç hareketlerinde gözlenen yaş yoğunlaşması da bu demografik seçiciliğin belirgin bir göstergesidir.

Çalışma çağındaki nüfusun baskınlığı yalnızca 20-29 yaş grubuyla sınırlı değildir. 30-34 ve 35-39 yaş gruplarında da piramidin görece genişliğini koruduğu görülmektedir (Şekil 1). Bu durum, Türkiye'ye gelen uluslararası göçün yalnızca eğitim çağındaki bireylerden oluşmadığını, aynı zamanda iş bulma amaçlı gelenleri de kapsadığını göstermektedir. Dolayısıyla uluslararası göç, Türkiye'nin demografik yapısına ekonomik üretkenliği yüksek nüfusun eklenmesine katkı sağlayan bir süreç olarak değerlendirilebilir.

Buna karşılık piramidin alt kısmını oluşturan 0-14 yaş gruplarında çalışma çağındaki nüfusa kıyasla daha dar bir yapı gözlenmektedir. Özellikle 10-14 yaş grubundaki görece daralmaya karşın 0-4 ve 5-9 yaş gruplarında görülen kısmi genişleme, Türkiye'ye gerçekleşen uluslararası göçün yalnızca bireysel işgücü hareketlerinden oluşmadığını, aile temelli göç süreçlerinin de önemli bir bileşen olduğunu göstermektedir (Şekil 1).

Piramidin üst bölümünü oluşturan 65 yaş ve üzerindeki nüfus ise oldukça dar bir görünüm sergilemektedir (Şekil 1). Yaş ilerledikçe göç hacminin düzenli biçimde azalması, uluslararası göçün yaş seçiciliğini açık biçimde ortaya koymaktadır. Emeklilik süreci, sağlık koşullarında kötüleşme ve yeni bir ülkeye uyum zorluğu gibi faktörler ileri yaş gruplarında uluslararası göçe katılımı önemli ölçüde etkilemektedir. Bu nedenle Türkiye'ye gelen uluslararası göçün büyük ölçüde aktif işgücü ve aile üyelerinden oluştuğu, yaşlı nüfusun ise göç içerisindeki temsil düzeyinin oldukça düşük kaldığı söylenebilir.

Piramitte görülen bir başka özellik de göç hareketlerinde erkek nüfusun kadın nüfusa göre hafif bir üstünlüğe sahip olmasıdır. Ancak bu durumun çok belirgin olarak piramide yansımamış olması Türkiye'ye yönelik uluslararası göç hareketinin, cinsiyet yönünden görece dengeli ancak erkeklerin sınırlı düzeyde baskın olduğu bir demografik yapı sergilediğini göstermektedir.

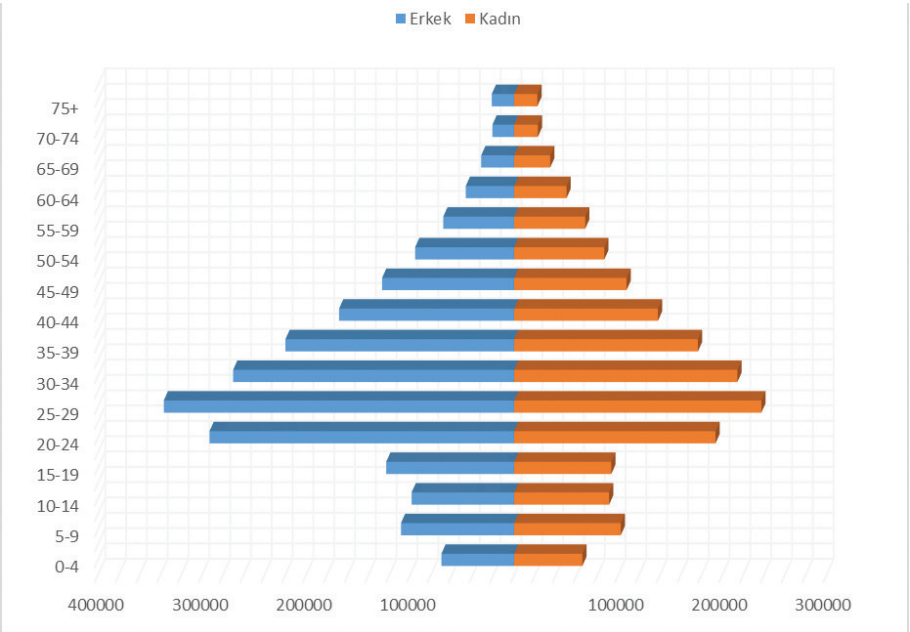

Şekil 1. Türkiye'ye Gelen Uluslararası Göçün Yaş ve Cinsiyet Piramidi (2016-2025).

3.3. Türkiye'den Giden Uluslararası Göçün Yaş ve Cinsiyet Yapısı

Türkiye'den yurt dışına yönelen uluslararası göçün yaş ve cinsiyet yapısını değerlendirmek amacıyla oluşturulan nüfus piramidi, ülke dışına yönelen göç hareketlerinin demografik özelliklerini ortaya koymaktadır (Şekil 2). Piramit genel olarak incelendiğinde, Türkiye'den gerçekleşen uluslararası göçün de belirgin biçimde çalışma çağındaki nüfus üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Ancak bu görünüm, Türkiye'nin hangi nüfus gruplarını kaybettiğini göstermesi bakımından ülkeye gelen göçten farklı bir anlam taşımaktadır.

Piramidin en geniş bölümünü oluşturan 20-39 yaş grupları, Türkiye'den yurt dışına yönelen uluslararası göçün temel aktörünü oluşturmaktadır. Özellikle 25-29 yaş grubunda gözlenen yoğunluk, çalışma hayatına yeni katılan veya kariyerinin ilk dönemlerinde bulunan bireylerin uluslararası hareketliliğinin daha yüksek olduğunu göstermektedir. Benzer şekilde 30-34 ve 35-44 yaş gruplarında göç hacminin yüksek düzeyini koruması, mesleki deneyime sahip yetişkin nüfusun da uluslararası hareketlilik içerisinde önemli bir yer tuttuğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, Türkiye'den gerçekleşen uluslararası göçün büyük ölçüde ekonomik açıdan aktif nüfus tarafından gerçekleştirildiğini göstermektedir.

Şekil 2. Türkiye'den Giden Uluslararası Göçün Yaş ve Cinsiyet Piramidi (2016-2025).

Çocuk yaş gruplarının piramitte görece dar bir yer tutması, Türkiye'den gerçekleşen uluslararası göçün önemli ölçüde bireysel hareketlilik özelliği taşıdığına işaret etmektedir. Her ne kadar aile temelli göç hareketleri devam etse de, çocuk nüfusun toplam göç içerisindeki payının çalışma çağındaki nüfusa göre daha düşük olması, uluslararası hareketliliğin esas olarak eğitim, istihdam ve mesleki nedenlerle bireyler tarafından gerçekleştirildiğini düşündürmektedir. Bu durum (özellikle 0-4 yaş grubundaki daralma) Türkiye'de doğum oranlarının azalması ve ailelerin sahip olduğu çocuk sayılarındaki belirgin düşüşün bir yansıması olarak da değerlendirilebilir (Şekil 2).

İleri yaş gruplarında göç hacminin belirgin biçimde azalması, Türkiye'ye gelen göçte olduğu gibi uluslararası göçün yaş seçici karakterini doğrulamaktadır. Emeklilik dönemi, sağlık sorunları, sosyal bağların güçlenmesi ve hareket kabiliyetinin azalması gibi etkenler, ileri yaş gruplarında uluslararası göç eğilimini sınırlandırmaktadır. Bu nedenle Türkiye'den gerçekleşen uluslararası göç içerisinde yaşlı nüfus oldukça düşük düzeyde temsil edilmektedir.

Cinsiyet yapısı bakımından değerlendirildiğinde ise erkek nüfusun kadınlara göre daha belirgin bir üstünlüğe sahip olduğu görülmektedir. Özellikle 20–39 yaş gruplarında erkeklerin kadınlardan daha yüksek temsil edilmesi, çalışma çağında-

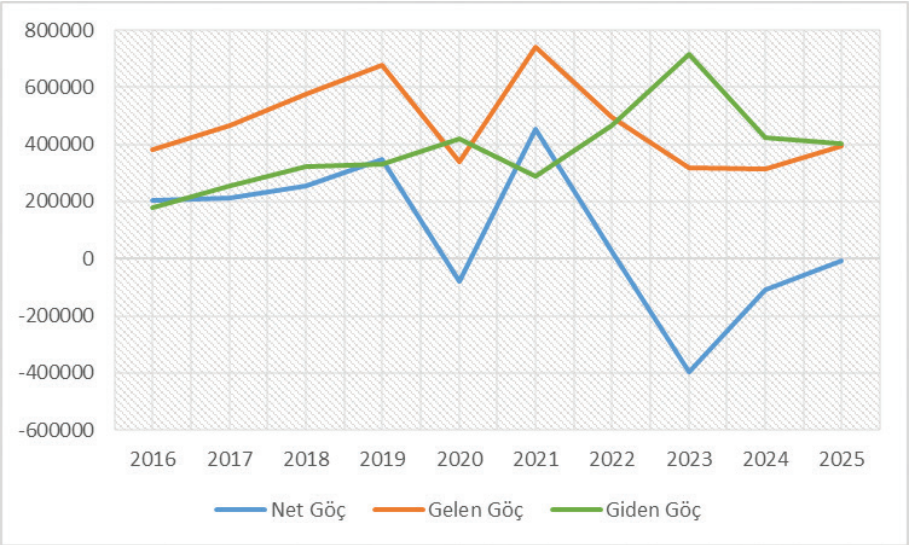
ki erkek nüfusun uluslararası işgücü piyasasına katılımının daha güçlü olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte kadın göçünün de aynı yaş gruplarında önemli bir paya sahip olması, uluslararası hareketliliğin yalnızca ekonomik nedenlerle değil, eğitim, aile birleşimi ve diğer bireysel tercihler doğrultusunda da şekillendiğini ortaya koymaktadır.

3.4. Türkiye'de Net Göçün Zamansal Değişimi

Yaş ve cinsiyet piramitleri, Türkiye'ye gelen ve Türkiye'den giden uluslararası göçün demografik bileşimini ortaya koyarken, göç hareketlerinin yönü ve yıllar içerisindeki değişimi net göç göstergesi üzerinden daha açık biçimde izlenebilmektedir. Net göç, belirli bir yılda Türkiye'ye gelen göçmen sayısından Türkiye'den giden göçmen sayısının çıkarılmasıyla elde edilmiştir. Pozitif değerler Türkiye'nin nüfus kazandığını, negatif değerler ise uluslararası göç yoluyla nüfus kaybettiğini göstermektedir.

Net göçün zamansal değişimi izlendiğinde, Türkiye'nin net göç eğiliminin dönem boyunca doğrusal ve istikrarlı bir seyir izlemediği; aksine pozitif ve negatif değerler arasında önemli dalgalanmalar gösterdiği görülmektedir. Türkiye 2016-2025 arasında toplam 897912 kişilik pozitif net göç almasına rağmen, yıllık değerler arasında belirgin farklılıklar bulunmaktadır. Bu durum, Türkiye'nin dönem toplamında net göç alan bir ülke olmasının, her yıl aynı ölçüde nüfus kazandığı anlamına gelmediğini ortaya koymaktadır. Bu duruma bağlı olarak uluslararası göçün zamansal yapısı, uzun dönemli toplam değerlerin yanı sıra yıllık kırılmalar ve yön değişimleri dikkate alınarak 2016-2019 ve 2020-2025 şeklinde 2 ayrı dönem halinde değerlendirilmiştir.

Dönemin ilk aşamasını oluşturan 2016-2019 yılları, kesintisiz biçimde pozitif net göçün yaşandığı ve göç kazancının giderek arttığı bir dönem olarak öne çıkmaktadır. Türkiye'nin net göçü 2016 yılında 202961 kişi düzeyindeyken 2017 yılında 212693 kişiye, 2018 yılında 253539 kişiye ve 2019 yılında 346753 kişiye yükselmiştir. Böylece dört yıllık süreçte net göç yaklaşık 143792 kişi artmış ve 2019 yılı dönemin ilk belirgin zirvesini oluşturmuştur (Şekil 3). Bu görünüm, söz konusu yıllarda Türkiye'ye gelen göçün Türkiye'den giden göçten sürekli olarak daha yüksek olduğunu ve ülkenin uluslararası göç yoluyla önemli bir nüfus kazancı elde ettiğini göstermektedir.

Şekil 3. Türkiye'ye Gelen, Türkiye'den Giden ve Net Göçün Zamansal Değişimi (2016-2025).

Net göçün zamansal seyrinde ilk önemli kırılma 2020 yılında gerçekleşmiştir. Bu yılda Türkiye'ye gelen göçmen sayısının 340845 kişiye gerilemesine karşılık Türkiye'den giden göçmen sayısının 420463 kişiye ulaşması sonucunda net göç -79618 olarak gerçekleşmiştir. Böylece 2016'dan itibaren devam eden pozitif net göç eğilimi ilk kez negatife dönmüştür. Pandemi dönemine karşılık gelen 2020 yılında sınır geçişleri, ulaşım sistemleri, ikamet süreçleri ve uluslararası hareketlilik üzerinde meydana gelen olağan dışı koşullar, göç akımlarının hacmini ve yönünü önemli ölçüde etkilemiş görünmektedir. Bununla birlikte negatif net göçün yalnızca gelen göçteki azalmadan değil, aynı zamanda giden göçün gelen göçten daha yüksek gerçekleşmesinden kaynaklandığı görülmektedir.

Net göçte 2020 yılındaki daralmanın ardından 2021 yılında güçlü bir yükseliş yaşanmıştır. Türkiye'ye gelen göçün 739364 kişiye ulaşmasına karşılık giden göçün 287651 kişi düzeyinde kalması sonucunda net göç 451713 kişi olarak gerçekleşmiştir. Bu değer, 2016-2025 döneminin en yüksek pozitif net göç yılı olarak öne çıkmaktadır. Böylece bir önceki yılda negatif olan değerin kısa sürede güçlü biçimde pozitife dönmesi, ertelenmiş hareketliliklerin yeniden gerçekleşmesi, özellikle de uluslararası dolaşımın canlanmasının bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Ancak 2021 yılındaki yüksek değerin kalıcı bir eğilimin başlangıcı olmadığı, sonraki yıllarda yaşanan hızlı düşüşten anlaşılmaktadır. Nitekim 2022 yılında Türkiye'ye gelen göç 494052 kişi, Türkiye'den giden göç ise 466914 kişi olarak gerçekleşmiş ve net göç 27138 kişiye kadar gerilemiştir. Değer pozitif kalmakla birlikte 2021 yılına

göre çok güçlü bir azalma meydana gelmiştir. Gelen ve giden göç sayılarının birbirine yaklaşması, Türkiye'nin bu yılda uluslararası göç bakımından görece dengeli bir konuma geçtiğini göstermektedir. Bu durum, net göçün tek başına gelen göçteki değişime bağlı olmadığını; giden göçün hacmindeki yükselişin de ülkenin göç bilançosunu önemli ölçüde değiştirdiğini ortaya koymaktadır.

İncelenen dönemin en belirgin negatif kırılması 2023 yılında yaşanmıştır. Bu yılda Türkiye'ye gelen göçmen sayısı 316456 kişiye gerilerken Türkiye'den giden göçmen sayısı 714579 kişiye yükselmiştir. Bunun sonucunda net göç -398123 kişi olarak gerçekleşmiştir. Bu değer, dönem içerisindeki en düşük net göç düzeyi olup Türkiye'nin uluslararası göç yoluyla en fazla nüfus kaybettiği yılı göstermektedir. 2023 yılındaki sonucun büyüklüğü yalnızca gelen göçün azalmasından değil, giden göçün incelenen dönemin en yüksek seviyesine ulaşmasından kaynaklanmıştır. Negatif göç 2024 yılında devam etmekle birlikte 2023 yılına göre önemli ölçüde daralmıştır. Türkiye'ye gelen göç 314588 kişi, Türkiye'den giden göç ise 424345 kişi olmuş ve net göç -109757 düzeyinde gerçekleşmiştir. Gelen göçün 2023 yılına yakın bir düzeyde kalmasına karşılık giden göçün belirgin biçimde azalması, negatif farkın küçülmesini sağlamıştır. Bununla birlikte net göçün ikinci yıl üst üste negatif olması, 2023 yılındaki yön değişiminin yalnızca tek yıllık ve geçici bir sapma olarak değerlendirilmesini güçleştirmektedir. Bu iki yıllık görünüm, Türkiye'nin uluslararası göç bilançosunda giden göçün daha belirleyici hâle geldiği bir evreye işaret etmektedir.

Dönemin son yılı olan 2025'te Türkiye'ye gelen göç 393829 kişiye yükselirken Türkiye'den giden göç 403216 kişi olarak gerçekleşmiştir. Böylece net göç -9387 kişi ile nötr denge düzeyine yaklaşmıştır. Net değerin negatif kalmasına rağmen gelen ve giden göç arasındaki farkın önemli ölçüde daralması, Türkiye'nin uluslararası göç bakımından yeniden bir denge noktasına yaklaştığını göstermektedir. Ancak bu denge, göç hareketlerinin düşük seviyede gerçekleşmesinden değil, her iki yönlü hareketliliğin birbirine yakın büyüklüklere ulaşmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle 2025 yılı, düşük hareketlilikten ziyade yüksek hacimli fakat dengeli bir göç dolaşımını temsil etmektedir.

Zamansal değişim bir bütün olarak ele alındığında 2016–2025 döneminin dört temel evreye ayrıldığı görülmektedir. 2016-2019 dönemi, pozitif net göçün düzenli biçimde yükseldiği genişleme evresini, 2020 yılı, ilk negatif kırılmayı, 2021 yılı, güçlü fakat kısa süreli toparlanmayı, 2022-2025 dönemi ise denge, sert negatifleşme ve yeniden dengeye yaklaşma süreçlerini temsil etmektedir.

Göç akışı ve yapısı açısından bu dalgalı yapı, Türkiye'nin yalnızca göç alan veya yalnızca göç veren bir ülke biçiminde tek yönlü olarak tanımlanamayacağını

ortaya koymaktadır. Türkiye aynı dönemde hem göçmenler açısından hedef ülke hem de başka ülkelere yönelen nüfus açısından kaynak ülke özellikleri göstermektedir. Ayrıca Türkiye'nin kıtalararası konumu, bölgesel göç güzergâhları üzerindeki yeri ve farklı göç sistemleriyle kurduğu ilişkiler, ülkenin göç akımlarındaki değişimlerden hızlı biçimde etkilenmesine neden olmaktadır. Net göç eğrisindeki ani yükseliş ve düşüşler de bu çok yönlü ve dinamik coğrafi konumun demografik göstergelere yansıması olarak kabul edilebilir.

4. Sonuç ve Tartışma

Bu çalışmada, Türkiye İstatistik Kurumu tarafından yayımlanan yaş grubu ve cinsiyete göre uluslararası göç istatistikleri kullanılarak 2016-2025 döneminde Türkiye'de gerçekleşen uluslararası göç hareketlerinin demografik profili incelenmiştir. Çalışmanın temel amacı, Türkiye'ye gelen ve Türkiye'den giden uluslararası göç hareketlerinin yaş ve cinsiyet yapısını coğrafi bir bakış açısıyla değerlendirmek ve zaman içerisindeki değişimini ortaya koymaktır. Bu kapsamda araştırmanın başlangıcında ortaya konulan dört temel araştırma sorusuna ilişkin önemli sonuçlara ulaşılmıştır.

Araştırmanın ilk sorusu olan Türkiye'de uluslararası göçün yaş profili 2016-2025 döneminde nasıl şekillenmiştir sorusuna ilişkin olarak araştırma bulgularında uluslararası göçün dönem boyunca belirgin bir yaş seçiciliği gösterdiğini sonucuna ulaşılmıştır. İncelenen on yıllık süreçte hem Türkiye'ye gelen hem de Türkiye'den giden göç hareketlerinde genç ve çalışma çağındaki nüfusun ağırlıkta olduğu tespit edilmiştir. Çocuk ve ileri yaş grupları göç hareketlerine daha sınırlı düzeyde katılırken, uluslararası hareketliliğin büyük ölçüde ekonomik açıdan aktif nüfus tarafından gerçekleştirildiği belirlenmiştir. Bu durum, Türkiye'nin uluslararası göç yapısının genç ve orta yaş grupları etrafında şekillendiğini göstermektedir.

Araştırmanın ikinci sorusu olan gelen ve giden göç hareketlerinde hangi yaş grupları daha belirgin rol oynamaktadır sorusuna yönelik olarak analizler sonucunda, her iki göç akımında da özellikle 20-39 yaş grubunun en yoğun yaş gruplarını oluşturduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışma çağındaki bireylerin göç içerisindeki ağırlığı; eğitim, istihdam, mesleki gelişim ve yaşam standartlarını iyileştirme gibi uluslararası göç literatüründe yaygın olarak vurgulanan nedenlerle uyumludur (Bernard vd., 2014; Raymer vd., 2020; Shen vd., 2024). Buna karşılık çocuk nüfusun göç içerisindeki varlığı aile temelli hareketliliğin devam ederken, ileri yaş gruplarındaki ileri yaşa bağlı yer değişikliğinden kaçınma durumu, sağlık şartları gibi nedenlerden düşük göç hacmi öne çıkmıştır.

Araştırmanın üçüncü sorusu olan uluslararası göçün cinsiyet yapısı yıllar içerisinde nasıl bir değişim göstermektedir sorusu açısından yapılan değerlendirmede erkek nüfusun hem gelen hem de giden göç hareketlerinde önde olduğu anlaşılmıştır. Bununla birlikte kadınların uluslararası göç içerisindeki payı da dikkate değer düzeydedir. Bu sonuç, geçmişte uluslararası göçün ağırlıklı olarak erkek işgücü hareketi biçiminde gerçekleştiğini savunan klasik yaklaşımların (Donato ve Gabaccia, 2015) günümüzde önemli ölçüde dönüşüm geçirdiğini göstermektedir. Dolayısıyla kadınların uluslararası göç içerisindeki görünürlüğünün artması da Donato ve Gabaccia (2015) ile Christou ve Kofman (2022) tarafından belirtilen küresel dönüşüm eğilimlerini desteklemektedir.

Araştırmanın son sorusu olan kadın ve erkek göçmenlerin yaş grupları nasıl farklılaşıyor sorusuna ilişkin bulgular ise kadın ve erkek göçmenlerin genel yaş dağılımlarının büyük ölçüde benzer olduğunu, ancak erkeklerin özellikle çalışma çağındaki yaş gruplarında daha yüksek temsil edildiğini göstermektedir. Buna karşılık çocuk ve ileri yaş gruplarında cinsiyet farklılıklarının daha sınırlı olduğu görülmektedir. Bu sonuç, uluslararası göçün temel belirleyicisinin cinsiyetten çok çalışma çağındaki nüfusun hareketliliği olduğunu ortaya koymaktadır.

Araştırmada ulaşılan bulgular uluslararası literatürle birlikte değerlendirildiğinde önemli ölçüde benzerlik göstermektedir. Özellikle uluslararası göç hareketlerinin genç ve orta yaş nüfus üzerinde yoğunlaşması, göçün yaş seçiciliği özelliğinin Türkiye örneğinde de geçerli olduğunu ortaya koymaktadır (Bernard vd., 2014; Raymer vd., 2020; Shen vd., 2024).

Çalışmanın dikkat çekici bulgularından biri de Türkiye'nin uluslararası göç sistemindeki konumunun tek yönlü olmamasıdır. Net göçün dönem boyunca pozitif ve negatif değerlere yönelmesi, Türkiye'nin aynı dönemde hem göç alan hem de göç veren bir ülke niteliği taşıdığını göstermektedir. Özellikle 2020 sonrasında net göçte gözlenen belirgin dalgalanmalar, uluslararası göç hareketlerinin küresel gelişmeler, bölgesel krizler ve ekonomik koşullardaki değişimlere duyarlı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu sonuç, uluslararası göç hareketlerin küresel ve bölgesel gelişmelerden doğrudan etkilendiğini ve uluslararası göçün yalnızca ulusal dinamiklerle açıklanamayacağını göstermektedir (Castles vd., 2013; Hugo, 2014).

Bu çalışma, Türkiye'de uluslararası göçü yaş ve cinsiyet bileşenleri temelinde, on yıllık resmi istatistiklere dayalı olarak değerlendiren sınırlı sayıdaki araştırmalardan biridir. Mevcut çalışmaların önemli bir bölümü göç politikaları, düzensiz göç, mültecilik, göç yönetimi veya göç nedenleri üzerine yoğunlaşırken, bu araştırma uluslararası göçü demografik bir perspektiften ele alarak yaş ve cinsiyet yapısını gelen ve giden göç hareketleri bakımından birlikte değerlendirmiştir. Bu

yönüyle çalışma, Türkiye'nin uluslararası göç profilinin demografik özelliklerini ortaya koymasının yanı sıra nüfus coğrafyası literatürüne ve gelecekte yapılacak karşılaştırmalı araştırmalara temel oluşturabilecek güncel bir değerlendirme sunmaktadır.

Araştırma bulguları, politika yapıcılar açısından da önemli çıkarımlar sunmaktadır. Uluslararası göç hareketlerinin büyük ölçüde çalışma çağındaki nüfus tarafından gerçekleştirilmesi, işgücü piyasası, eğitim sistemi, sosyal güvenlik politikaları ve nüfus planlamasının göçün demografik yapısı dikkate alınarak şekillendirilmesini gerekli kılmaktadır. Aynı zamanda kadın göçünün giderek daha görünür hâle gelmesi, cinsiyet duyarlı göç politikalarının geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Bunun yanında net göçte gözlenen dönemsel dalgalanmalar, uluslararası göçün düzenli olarak izlenmesini ve değişen demografik yapıya uygun esnek politika araçlarının geliştirilmesini gerekli kılmaktadır.

Bununla birlikte araştırmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Çalışmada yalnızca yaş ve cinsiyet değişkenleri değerlendirilmiş, göçmenlerin eğitim düzeyi, meslek yapısı, vatandaşlık durumu, göç nedenleri ve illere göre mekânsal dağılımı analiz kapsamına alınmamıştır. Gelecekte yapılacak araştırmalarda bu değişkenlerin yaş ve cinsiyet yapısıyla birlikte değerlendirilmesi, Türkiye'nin uluslararası göç dinamiklerinin daha kapsamlı biçimde açıklanmasına katkı sağlayacaktır. Ayrıca mekânsal analizler ve bölgesel karşılaştırmalar ile uluslararası göçün Türkiye içerisindeki farklılaşan demografik etkileri daha ayrıntılı biçimde ortaya konulabilir.

Kaynakça

Arınç, K. (2018). Doğu sınırlarından Türkiye'ye yaya mülteci akını ve ortaya çıkan sorunlar. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 22(3), 1467–1485.

Baytar, İ. (2022). Türkiye'nin Afganistanlı mülteci göçündeki yeri ve önemi. İctimaiyat, 6, 199–212.

Bernard, A., Bell, M., & Charles-Edwards, E. (2014). Life-course transitions and the age profile of internal migration. Population and development review, 40(2), 213-239.

Bulut, İ. (2001). Yasadışı göçün toplumsal ve kültürel alanda ülkemize etkileri. Türk-Koop Ekin Dergisi, 18, 44–47.

Castles, S., Hugo, G., & Vasta, E. (2013). Rethinking migration and diversity in Australia: introduction. Journal of Intercultural Studies, 34(2), 115–121.

Christou, A., & Kofman, E. (2022). Gender and migration: IMISCOE short reader. Springer.

Deniz, O. (2016). Ortadoğu ve Asya kökenli göçmenlerin göç güzergâhında Türkiye opsiyonu. Sosyoloji Divanı, 2(6), 209–231.

Deniz, T. (2014). Uluslararası göç sorunu perspektifinde Türkiye. Türkiye sosyal araştırmalar dergisi, 181(181), 175-204.

Donato, K. M., & Gabaccia, D. (2015). Gender and international migration. Russell Sage Foundation.

Eşim, İ., & Zaman, S. (2024). Türkiye'ye yönelik göçlerde Balkan ülkelerinin yeri ve Türkiye'deki Balkan doğumlu nüfusun mekânsal dağılışı. International Journal of Social Inquiry, 17(2), 383–405.

Hugo, G. (2006). Globalization and changes in Australian international migration. Journal of Population Research, 23(2), 107–134.

Hugo, G. (2014). Change and continuity in Australian international migration policy. International Migration Review, 48(3), 868–890.

Koçak, A., & Durgun Kaygısız, A. (2023). Cumhuriyet'ten bugüne Türkiye'nin göç politikaları: göç yönetimindeki ulusal ve uluslararası aktörler. Uygulamalı Sosyal Bilimler ve Güzel Sanatlar Dergisi, 5(13), 253-273.

Orhan, F., & Coşkun, O. (2016). Zorunlu Göçlere Yeni bir örnek Ahıska Türklerinin Erzincan'a göçleri. Türk Coğrafya Dergisi, (67), 41–50.

Raymer, J., Bai, X., & Liu, N. (2020). The dynamic complexity of Australia's immigration and emigration flows from 1981 to 2016. Journal of Population Research, 37, 213–242.

Raymer, J., O'Donnell, J., & Guan, Q. (2025). The contributions of past immigration to current age-sex structures of immigrant populations in Australia. Vienna Yearbook of Population Research, 23, 403–419.

Sharma, R. (2011). Gender and international migration: The profile of female migrants from India. Social Scientist, 39(3/4), 37–63.

Shen, T., Raymer, J., Guan, Q., & Wiśniowski, A. (2024). The estimation of age and sex profiles for international migration amongst countries in the Asia-Pacific region. Population, Space and Place, 30, e2716.

Tepealtı, F. (2019). Avrupa Birliği'ne yönelik Türkiye geçişli (transit) göç hareketleri ve Türkiye'nin düzensiz göçle mücadelesi. Doğu Coğrafya Dergisi, 24(41), 125-140.

Yakar, M., & Südaş, İ. (2019). Türkiye'de yabancı nüfusun yeni coğrafyaları. Ege Coğrafya Dergisi, 28(2), 129-164.

Yüceşahin, M. M., & Dalkıran, Y. (2025). Türkiye ve yakın coğrafyalarında dönüşen nüfus dinamikleri ve göç örüntüleri tarihsel bir analiz. Göç Dergisi, 12(1), 45–66.

60. BÖLÜM

TÜRKİYE'DE YÜZEN ADALARIN COĞRAFYASI: BİLİMSEL BİR MİRASIN İZİNDE KARAKUYU GÖLÜ'NDE UZAKTAN ALGILAMA TEMELLİ ANALİZ

Prof. Dr. Şermin TAĞIL - İzmir Bakırçay Üniversitesi
ORCID No: 0000-0001-9496-6823

Dr. Öğr. Üyesi Çağan ALEVKAYALI - İzmir Bakırçay Üniversitesi
ORCID No: 0000-0001-7044-8183

Özet

Yüzen adalar, göl ve sulak alan ekosistemlerinde organik kökenli bitki ve turba kütlelerinden oluşan su yüzeyinde hareket edebilen özgün morfo-ekolojik oluşumlardır. Bu yapılar hidrolik dalgalanmalar biyolojik üretkenlik ve ayrışma süreçleri gibi doğal mekanizmaların birlikte etkisiyle gelişmektedir. Türkiye'de yüzen adalara yönelik bilimsel çalışmaların gelişiminde özellikle Prof. Dr. İhsan Bulut'un yaptığı araştırmalar önemli bir yer tutmaktadır. Bulut'un çalışmaları Türkiye'de yüzen adaların oluşumu, morfolojik özellikleri ve ekolojik işleyişine ilişkin temel bilgilerin ortaya konulmasına katkı sağlamıştır. Bu bölüm, Türkiye'de yüzen adalara ilişkin söz konusu bilimsel birikimi ele almakta ve bu mirası Karakuyu Gölü örneği üzerinden uzaktan algılama temelli bir analizle bütünleştirmektedir. Araştırmada 2016 ve 2025 yılı Sentinal 2 uydu görüntüleri kullanılarak Normalleştirilmiş Fark Bitki Örtüsü İndeksi (NDVI) ve Normalleştirilmiş Fark Su İndeksi (NDWI) hesaplanmış; bu indekslerin birlikte değerlendirilmesiyle göl yüzeyindeki bitki örtüsü ile açık su alanları ayrıştırılmıştır. Elde edilen veriler koşullu sınıflandırma yaklaşımı ile analiz edilerek yüzen ada kütlelerinin mekânsal dağılımı ve zamansal değişimi ortaya konulmuştur. Çalışma, Türkiye'de yüzen adalara ilişkin bilimsel

mirası güncel mekânsal analiz yöntemleriyle birleştirerek bu özgün doğal oluşumların daha iyi anlaşılmasına katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimler: Yüzen adalar, Uzaktan algılama, NDVI–NDWI, Koşullu sınıflandırma, Karakuyu Gölü

1. Giriş

Yüzen adalar, göl ve sulak alan sistemlerinde su yüzeyinde serbest veya yarı-köklenmiş halde bulunan, organik kökenli bitki ve turba kütlelerinden oluşan hareket edebilen morfo-ekolojik birimlerdir (Bulut, 2011). Bu oluşumlara ilişkin hidrolik dalgalanmalar, turba birikimi, ayrışma süreçleri, dalga ve buz etkisi gibi fiziksel faktörler ile biyotik üretkenliğin birlikte etkisi altında gelişmektedir (Akşit ve Akyıldız, 2024). Turbalık alanlarda göl evrimini inceleyen çalışmalar, havuzların zamanla genişleyip birleşmesi sonucu sığ göl sistemlerinin oluştuğunu ve kıyı çizgisinin durağan bir yapı sergilemediğini ortaya koymaktadır (Engstrom, 1984). Bu süreçte turba bloklarının koparak yüzeyde hareket eden kütlelere dönüşmesi yüzen ada oluşumunun temel jeomorfolojik mekanizmalarından biri olarak değerlendirilmektedir (Sandıkçıoğlu ve Uzun, 2023).

Turbalıklarla kaplı göllerde yüzen ada parçalarının göl yüzey alanı ve kıyı morfometrisi üzerinde belirgin etkiler oluşturmaktadır (Azza vd., 2006). Çok zamanlı hava fotoğrafları ve harita analizleri yüzen kütlelerin hareketinin göl morfodinamiğinde ölçülebilir değişimlere yol açtığını ortaya koymaktadır (Schultz ve Town, 2025). Bu bilgiler yüzen adaların basit birer biyolojik örtü unsuru olmanın ötesinde göl evriminde aktif rol oynayan morfolojik aktörler olduğunu kanıtlamaktadır.

Küresel ölçekte turbalık ve sulak alan araştırmaları özellikle karbon depolama kapasitesi, suyu filtreleme gibi hidrolojik düzenleme işlevleri ve biyolojik çeşitlilik açısından giderek artan bir önem kazanmıştır (Meerhoff vd., 2003). Bu ekosistemlerin iklim değişikliğiyle mücadelede oynadığı rol daha görünür hale geldikçe mekânsal ve zamansal değişimlerinin izlenmesi de bilimsel açıdan kritik bir gereklilik haline gelmiştir (Dierssen, Chlus ve Russel, 2015). Ancak yüzen adalar çoğu zaman oldukça küçük alanlar kaplayan ve peyzaj ölçeğinde sınırlı büyüklüğe sahip yüzen torf parçalarından oluştuğu için bu tür değişimlerin doğrudan ve sürekli gözlemlenmesi çeşitli zorluklar barındırmaktadır (Minasny vd. 2019). Özellikle alanlarının dar, parçalı ve dinamik özelliklerinden kaynaklı mevsimsel olarak değişken olması klasik arazi çalışmalarının yanında yüksek çözünürlüklü ve çok zamanlı veri gereksinimini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda uzaktan algılama teknikleri hem küçük ölçekli sulak alan unsurlarının izlenmesinde hem de zaman-

sal değişimlerin bütüncül olarak değerlendirilmesinde önemli bir yöntemsel araç olarak öne çıkmaktadır. İlgili literatürün değerlendirildiği çalışmalarda uydu verilerinin turbalık alanlarının belirlenmesi, sınıflandırılması ve zamansal değişimlerinin analizinde temel bir araç haline geldiğini ortaya koymaktadır (Czapiewski ve Szumińska, 2022). Bu teknolojik veri sağlayıcılar arasında Landsat uydu görüntülerine kıyasla Sentinel-2 sensörleri, yüksek zamansal ve mekânsal çözünürlüğü ve bitki örtüsü özellikleriyle ilişkili spektral bantları sayesinde birden fazla yüzen sucul bitkiyi tür ve cins düzeyinde ayırt etme fırsatı sunar (Drusch vd., 2012). Özellikle Sentinel-2 verileri kullanılarak yüzen sucul bitkilerin cins düzeyinde haritalanabildiği ve zamansal yayılım dinamiklerinin izlenebildiği ortaya konmuştur (Dronova, 2015; Dong vd. 2020; Dersseh vd., 2020; Ade vd., 2022). Bu gelişmeler yüzen ada sistemlerinin mekânsal sürekliliğinin ve mevsimsel değişimlerinin izlenmesine olanak tanımaktadır.

Türkiye'de yüzen adaların bilimsel olarak tanımlanması ve literatüre kazandırılması sürecinde Prof. Dr. İhsan Bulut'un öncü çalışmalarıyla başlamıştır. Girgin ve Bulut (2001), Doğu Anadolu'daki yüzen ada oluşumlarını morfolojik yapı, bitki örtüsü kompozisyonu ve hidrolojik özellikleri açısından inceleyerek Türkiye'deki örneklerin sistematik bir değerlendirmesini yapmıştır. Bu çalışma, yüzen adaların jeomorfolojik kökenini açıklamakla kalmamış; aynı zamanda Türkiye'deki örneklerin dünya literatürü ile karşılaştırılmasına imkân sağlamıştır.

Bulut'un sonraki çalışmaları ise bu sistemlerin korunması ve sürdürülebilir yönetimi üzerine yoğunlaşmıştır. Bunlardan birinde yüzen adaların hidrolik dengesinin bozulması, bitki örtüsünün mekanik tahribi ve kontrolsüz turizm faaliyetlerinin ekosistem bütünlüğünü tehdit ettiği vurgulanmıştır (Bulut, 2011; Bulut ve Girgin, 2010). Bu yaklaşım, yüzen adaları yalnızca jeomorfolojik bir fenomen olarak değil; korunması gereken hassas sulak alan ekosistemleri olarak ele alan bütüncül bir perspektif sunmaktadır.

Arazi temelli klasik jeomorfolojik gözlemler ile güncel uzaktan algılama tekniklerinin entegrasyonu yüzen ada sistemlerinin zamansal değişimlerinin analizinde önemli ve yeni olanaklar sunmaktadır. Günümüz teknolojileri ile yüzey alanı değişimleri, kıyı çizgisi hareketleri ve bitki yoğunluğu indeksleri (örneğin Normalleştirilmiş Fark Bitki İndeksi orijinal kısaltması ile NDVI) aracılığıyla biyokütle tahminleri yapılabilmektedir (Soria, Soria ve Molner, 2025). Bu indeksler yüzen adalar ilişkin çeşitli bilgilerin elde edilmesinde de kullanılmaktadır (Šimanauskiene vd., 2019; Harris ve Bryant, 2009). Bununla birlikte küçük ve parçalı yüzen ada sistemlerinde mekânsal çözünürlük sınırlılıkları nedeniyle veri seçimi ve sınıflandırma yöntemlerinin dikkatle planlanması gerekmektedir (Kowalewski, 2011).

Bu çalışma yüzen adaların jeomorfolojik ve ekolojik özelliklerini küresel literatür bağlamında Türkiye'deki örnekleri ağırlıklı olarak Prof. Dr. İhsan Bulut'un çalışmaları üzerinden bir bilimsel miras perspektifiyle değerlendirmekte ve bu sistemlerin izlenmesinde uzaktan algılama yaklaşımlarının rolünü incelemektedir. Bu çerçevede güncel literatürde yaygın olarak kullanılan spektral indeksler aracılığıyla Karakuyu Gölü'nde yüzen adalara ilişkin temel mekânsal özellikler ortaya konulmaktadır. Böylece çalışmanın temel ekseni kavramsal temelden tarihsel bilimsel birikim ile güncel mekânsal analiz teknikleri bir arada değerlendirilerek çok disiplinli bir yaklaşım sunulmaktadır.

2. Kavramsal Çerçeve

Çalışmanın kavramsal çerçevesi yüzen adaları morfodinamik sistem yaklaşımı ile koruma odaklı bilimsel bilgi üretimi ekseninde bütüncül bir perspektifle analiz etmektedir. Kavramsal çerçeve yüzen adaları yalnızca fiziksel bir oluşum olarak değil, jeomorfolojik süreçler, biyotik etkileşimler ve insan baskısı arasında şekillenen dinamik bir sulak alan sisteminin parçası olarak ele almaktadır. Böylece göl–turbalık ilişkisi, statik bir morfoloji yerine zamansal değişim ve geri besleme mekanizmaları üzerinden değerlendirilmektedir.

Yüzen adalar, göl ve turbalık sistemlerinde hidrolojik, jeomorfolojik ve biyotik süreçlerin karşılıklı etkileşimi sonucunda gelişen dinamik oluşumlar olarak tanımlanmaktadır (Ondari vd., 2023). Boreal turbalıklarda göl gelişimini inceleyen çalışmalar turbaların organik blokların koparak su yüzeyinde hareket edebilen yapılara dönüşebildiğini ortaya koymaktadır (Mallison, Stocker ve Cichra, 2001). Bu bulgular turbalık göllerinin morfolojik açıdan durağan olmadığını kıyı çizgisi, yüzey alanı ve havza morfometrisinin zaman içinde yeniden şekillendiğini göstermektedir.

Benzer biçimde Orta Avrupa'daki turbalık göllerinde yapılan çok zamanlı analiz sonuçları yüzen mat parçalarının koparak yer değiştirmesinin kıyı morfometrisini ve göl yüzey alanını etkilediğini, bazı durumlarda kıyı çizgisinde episodik fakat belirgin değişimlere yol açtığını göstermektedir (Kowalewski, 2011). Bu durum yüzen adaların göl evriminde pasif unsurlar olmadığını, aksine morfodinamik süreçlere katılan aktif jeomorfolojik birimler olarak işlev gördüğünü ortaya koymaktadır. Sistem yaklaşımı içinde değerlendirildiğinde turba birikimi, ayrışma, su seviyesi değişimleri ve bitki kolonizasyonu arasında karşılıklı geri besleme mekanizmalarının bulunduğu anlaşılmaktadır.

Türkiye'de Doğu Anadolu'daki örnekler dikkate alındığında yüzen adaların çoğunlukla organik birikimin yüksek olduğu sığ göl ortamlarında geliştiğini ve

turba kalınlığı, bitki kök yoğunluğu ve hidrolik rejimin bu yapıların stabilitesinde belirleyici olduğunu göstermektedir (Girgin ve Bulut, 2001). Bu bulgular boreal ve ılıman kuşak turbalık-göl evrim modelleri ile uyumlu olup yerel örneklerin küresel süreçlerle karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesine olanak sağlamaktadır. Böylece kavramsal yapı yerel saha gözlemleri ile uluslararası literatürde tanımlanan süreç temelli modelleri bütünleştirmektedir.

Ekosistem yaklaşımı çerçevesinde yüzen adalar göl sistemlerinde belirgin bir mikrohabitat heterojenliği üretmektedir (Cherry ve Gough, 2006). Bu alanalar açık su yüzeyi ile bitki örtüsü kaplı alanlar arasındaki geçiş zonları, farklı trofik düzeylerdeki organizmalar için kritik yaşam ortamı sunmaktadır (Adams vd., 2002). Turbalık göllerinin özgün kıyı yapısı ve yüzen mat sistemleri (yüzen adalar) biyolojik çeşitlilik açısından ayırt edici mikro-ortamlar oluşturarak tür zenginliğini artırmaktadır (Kowalewski, 2011). Habitat mozaik yapısındaki bu artış ekosistem direnci ve işlevsel çeşitlilik ile doğrudan ilişkilidir. Bu bağlamda yüzen adalar yalnızca mekânsal birimler değil, düzenleyici ve destekleyici ekosistem hizmetleri üreten fonksiyonel alanlar olarak değerlendirilmelidir.

Yüzen bitki örtüsü, su yüzeyinde gölgeleme etkisi oluşturarak ışık penetrasyonunu sınırlandırmaktadır. Böylece fitoplankton üretimi ve primer üretim dengesi üzerinde düzenleyici bir rol üstlenmektedir. Bitki dokularında azot ve fosfor gibi besin elementlerinin tutulması, besin tuzu dinamiklerini etkileyerek trofik seviyeler arası enerji akışını dolaylı biçimde düzenleyebilmektedir (Hubbard, 2009). Yüzen sucul bitkilerin mekânsal dağılımı ve biyokütle değişimleri, çok bantlı uydu verileri ve spektral indeksler aracılığıyla izlenebilmekte; bu da trofik süreçlerin mekânsal ölçekte değerlendirilmesine katkı sağlamaktadır (Ade vd., 2022). Bu noktada uzaktan algılama teknikleri saha temelli limnolojik gözlemleri tamamlayan güçlü bir analiz aracı olarak öne çıkmaktadır.

Kavramsal çerçevenin tamamlayıcı unsuru olan koruma perspektifi, bu sistemlerin sürdürülebilirliği açısından kritik bir odak noktasıdır. Türkiye'deki yüzen adalar üzerine yapılan güncel değerlendirmeler; iklim değişikliğine bağlı su seviyesi değişimleri, yanlış drenaj uygulamaları ve artan antropojenik baskıların bu hassas ekosistemlerin bütünlüğünü tehdit ettiğini ortaya koymaktadır (Akşit ve Akyıldız, 2024; Bulut ve Girgin, 2010). Özellikle hidrolojik rejimdeki bozulmalar hem turba stabilitesini hem de biyolojik çeşitliliği doğrudan olumsuz etkilemektedir. Bu dinamikler nedeniyle yüzen adalar, katı koruma yaklaşımları yerine koruma-kullanma dengesinin gözetildiği, bütüncül bir yönetim stratejisi gerektiren kırılgan sulak alan bileşenleri olarak ele alınmaktadır.

Bu yaklaşımlar yüzen adaları göl ve turbalık sistemlerinde çok boyutlu işlevselliğe sahip dinamik yapılar olarak tanımlamaktadır. Söz konusu yapılar göl morfodinamiğini etkileyen aktif jeomorfolojik birimler olarak kıyı çizgisi değişimleri ile yüzey alanı farklılaşmalarında rol oynarken aynı zamanda mikrohabitat heterojenliği oluşturarak biyolojik çeşitliliği desteklemektedir. Organik kökenli yapıları sayesinde karbon ve besin elementlerinin döngüsüne katılan bu adalar, biyokimyasal süreçlerde belirleyici rol üstlenmekte ve göl ekosisteminin trofik yapısı üzerinde etkiler üretmektedir. Sonuç olarak yüzen adalar, jeomorfolojik süreçlerin limnolojik ve ekolojik dinamiklerle iç içe geçtiği disiplinlerarası bir yaklaşımla analiz edilmesi gereken hassas sulak alan sistemleri içinde konumlandırılmaktadır.

Bu çalışma, yüzen adaların jeomorfolojik özelliklerini küresel literatür bağlamında ele almakta; Türkiye'deki örnekleri Prof. Dr. İhsan Bulut'un çalışmaları üzerinden değerlendirmekte ve Uzaktan Algılama (UA) yaklaşımlarının bu sistemlerin izlenmesindeki rolünü tartışmaktadır. Böylece hem tarihsel bilimsel birikim hem de güncel mekânsal analiz teknikleri bir arada değerlendiren bir çerçeve sunulmaktadır. Bu çalışma yüzen adalar kapsamında güçlü bir literatür değerlendirmesi yanında günümüz teknolojileri ile yüzen adalar UA ile incelenmesine bir örnek inceleme sunmaktadır. Bu örnek inceleme Bulut ve diğerleri (2016) tarafından Karakuyu Gölü kapsamında gerçekleştirilen çalışmada ortaya konulan yüzen ada dağılımına ilişkin mekânsal ve vejetatif değişimler uzaktan algılama verileri aracılığıyla yeniden değerlendirilmiştir. Böylece geçmiş dönem ile güncel durum karşılaştırmalı olarak analiz edilmiş ve uzun dönemli değişim eğilimleri ortaya konulmuştur.

3. Malzeme ve Yöntem

3.1. Çalışma Alanı

Çalışma alanı olarak seçilen Karakuyu Gölü, Afyonkarahisar ili Dinar ilçesi sınırları içerisinde yer almakla birlikte Büyük Menderes Havzası'nın başlangıç sistemlerinden biri olan Eldere kaynağı ile hidrolojik bağlantıya sahiptir (Şener ve Özdemir, 2017). Göl, tektonik kökenli bir çöküntü alanında gelişmiş olup genç tektonik hareketlerin etkisi altında şekillenmiştir. Yaklaşık 10–11 km² yüzey alanına sahip olan sulak alan tarımsal drenaj uygulamaları ve sedde yapımları şeklinde müdahalelere uğramıştır (Polat vd., 2011). Alan, 1994 yılında Yaban Hayatı Koruma Sahası ilan edilmiş ve I. Derece Doğal Sit Alanı statüsü kazanmıştır (Şekil 1).

Şekil 1. Çalışma alanı lokasyon haritası.

Karakuyu Gölü, yoğun makrofit gelişimi (hasırotu, kamış, nilüfer vb.) ve göl yüzeyine dağılmış irili ufaklı çok sayıda yüzen ada ile karakterizedir (Şekil 2 ve 3). Bununla birlikte gölün su rejimine müdahaleler, torf çıkarımı, saz kesimi, demiryolu hattı etkisi ve tarımsal kirlilik gibi antropojenik baskılar altında bulunmaktadır (Bulut vd., 2016; Demirkıran ve Tekin-Özan, 2025). Bu baskılar gölün hidrolojik dengesini ve torf yapısını etkileyerek yüzen adaların oluşumunu, bütünlüğünü ve hareket dinamiklerini olumsuz etkileme potansiyeline sahiptir. Dolayısıyla, Karakuyu Gölü'nde yüzen adaların izlenmesi; yalnızca mekânsal değişimlerin belgelenmesi açısından değil, aynı zamanda sulak alanın jeomorfolojik evriminin, hidrolojik rejim değişimlerinin ve ekosistem sürekliliğinin anlaşılması açısından da önem taşımaktadır.

Şekil 2. Karakuyu Gölü'nden bir görünüm.

Şekil 3. Karakuyu Gölü'nde Eldere ağzından görüntü.

3.2. Yöntem

3.2.1. Veri: Sentinel-2 Görüntülerinin Elde Edilmesi ve Ön İşlemesi

Yüzen adalar, genellikle erişilmesi güç olmakla birlikte suya doygun ve hassas zeminlerde gelişen ekosistemlerdir. Bu nedenle arazi çalışmaları hem araştırma-

cı güvenliği hem de ekosistem bütünlüğü açısından risk taşımaktadır. Özellikle bataklık karakterli turbalıklarda düşük zemin stabilitesi ve mevsimsel su seviyesi dalgalanmaları düzenli ölçümlerin yapılmasını zorlaştırmaktadır. Bu noktada uzaktan algılama teknikleri geniş alanlarda güvenli ve sistematik biçimde izlenmesini sağlayarak önemli bir yöntemsel avantaj sunmaktadır (Pettorelli vd. 2005).

Uydu verileri ve teknikleri turbalık ve sulak alanlarda alan sınırlarının belirlenmesi, su yüzeyi değişimlerinin izlenmesi ve bitki örtüsü yoğunluğunun değerlendirilmesinde etkili bir araçtır (Czapiewski ve Szumińska, 2022). Özellikle yüksek zamansal çözünürlüğe sahip Sentinel-2 verileri mevsimsel değişimleri izlemeye ve yüzen bitki topluluklarının yayılım dinamiklerini ortaya koymaya olanak tanır (Ade vd., 2022). Bu sayede kısa dönemli ekolojik dalgalanmalar ve uzun dönemli eğilimler mekânsal olarak izlenebilmektedir.

Optik uydu verileri bulut örtüsüne duyarlı olduğu için nemli ve kapalı hava koşullarında veri sürekliliği kesintiye uğrayabilir. Bu durum, radar sistemlerinin tamamlayıcı rolünü öne çıkarmaktadır (Jaenicke vd., 2011). Radar sistemleri (ör. Sentinel-1), C-bandı mikrodalgalar aracılığıyla toprak nemi ve yeraltı su seviyesi hakkında bilgi sağlamakta; kısmen bitki örtüsünün altına nüfuz edebilmektedir. Optik ve radar verilerinin birlikte kullanımı, yüzen adaların yüzey örtüsü ve nem-hidrolojik dinamiklerinin eş zamanlı değerlendirilmesine imkân vererek sürdürülebilir veri üretimini mümkün kılmaktadır (Räsänen vd., 2020).

Bu çalışmada Copernicus Açık Erişim Merkezi'nden elde edilen 2016 ve 2025 yılı Eylül Ayı Sentinal 2 (11.09.2016; 10.09.2025) verisi kullanılmıştır. Veride bulunan bantların çözünürlüğü 10, 20 ve 60 m çözünürlüklerdeki 13 spektral bantta bilgi toplamak amacıyla Sen2Cor versiyon 2A ve 2B kullanılarak Seviye-2A (L2A) atmosfer altı yansımaya (BOA) atmosferik olarak düzeltilmiştir (Drusch vd., 2012). Bu çalışmada kullanılan bantlar 10 m mekânsal çözünürlüktedir.

3.2.2. Uzaktan Algılama Teknikleri: Spektral İndeksler ve Sınıflandırma

Yüzen adalar, dinamik morfolojik yapıları ve hassas ekolojik dengeleri nedeniyle zamansal olarak izlenmesi gereken sistemlerdir. Ancak turbalık ve sığ göl ortamlarının bataklık karakteri, zemin stabilitesinin düşük olması ve mevsimsel su seviyesi dalgalanmaları klasik arazi çalışmalarıyla düzenli ve güvenli veri toplanmasını güçleştirmektedir. Bu nedenle Uzaktan Algılama ve Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS), yüzen ada sistemlerinin izlenmesinde temel yöntem olarak kullanılmaktadır.

Son yıllarda uydu tabanlı gözlem sistemleri sulak alan dinamiklerinin izlenmesinde güçlü bir araç hâline gelmiştir. Özellikle Landsat Programı, 30 m mekânsal çözünürlüklü ve uzun dönemli arşiv verileri sayesinde 1980'lerden gü-

nümüze sulak alan değişimlerinin izlenmesine olanak sağlamaktadır (Wulder vd., 2019). Sentinel uyduları ise daha yüksek zamansal çözünürlük sunarak vejetatif süreçlerin mevsimsel ve yıllık ölçeklerde değerlendirilmesini mümkün kılmaktadır (Drusch vd., 2012).

Bu çalışmada yüzen adaların belirlenmesi ve zamansal değişiminin ortaya konulması amacıyla Normalleştirilmiş Fark Bitki Örtüsü İndeksi (NDVI) ve Normalleştirilmiş Fark Su İndeksi (NDWI) kullanılmıştır. NDVI, kırmızı (Red) ve yakın kızılötesi (NIR) bantlar kullanılarak hesaplanmış (Formül 1) ve aşağıdaki eşitlik ile elde edilmiştir (Rouse vd., 1974):

$$NDVI = \frac{(NIR - Red)}{(NIR + Red)} \quad (1)$$

Bu formülde NIR yakın kızılötesi bant yansımasını, Red ise kırmızı bant yansımasını göstermektedir. NDVI değeri -1 ile +1 arasında değişmektedir. Pozitif ve yüksek değerler yoğun ve sağlıklı bitki örtüsünü göstermekte, sıfıra yakın değerler çıplak zemin veya seyrek bitki örtüsünü ifade etmekte, negatif değerler ise su yüzeylerini temsil etmektedir (Tucker, 1979).

NDWI ise göl yüzeyindeki açık su alanları belirlenmesi ve yüzen ada kütleleri sudan ayrıştırılması amacıyla kullanılmıştır. NDWI, yüzey su içeriğinin ve açık su alanlarının belirlenmesinde kullanılan bir spektral indeks olup yeşil (Green) ve yakın kızılötesi (NIR) bantlar kullanılarak hesaplanmaktadır (McFeeters, 1996). Çalışmada NDWI aşağıdaki eşitlik kullanılarak hesaplanmıştır (Formül 2):

$$NDWI = \frac{(Green - NIR)}{(Green + NIR)} \quad (2)$$

Bu eşitlikte Green yeşil bant yansımasını, NIR ise yakın kızılötesi bant yansımasını göstermektedir. NDWI değeri pozitif olduğunda açık su yüzeyleri belirginleşmekte, negatif değerler ise kara ve bitki örtüsünü temsil etmektedir (McFeeters, 1996). Sulak alan çalışmalarında NDWI'nin su-kara ayrımını güçlendirdiği ve sınıflandırma doğruluğunu artırdığı belirtilmektedir (Xu, 2006).

3.2.3. Koşullu Sınıflandırma

Sulak alan ve su-bitki ayrımına yönelik uzaktan algılama çalışmalarında spektral indekslerin eşik temelli karar kuralları ile kullanımı yaygın olarak tercih edilmektedir (Ozesmi ve Bauer, 2002). NDVI ve NDWI'nin birlikte değerlendirilmesi özellikle suya doygun vejetasyon ile açık su yüzeylerinin ayrıştırılmasında yüksek doğruluk sağlamaktadır (Harris ve Brynt, 2009; Šimanauskiene vd., 2019; Xu, 2006). NDVI bitki canlılığını ve fotosentetik aktiviteyi ortaya koymakta (Ro-

use vd., 1974), NDWI ise su yüzeylerini ve yüzey nemini belirginleştirmektedir (McFeeters, 1996). Çalışmada indekslerin eş zamanlı değerlendirilmesi ile bitki-su sınırının daha güvenli biçimde belirlenmesi sağlanmıştır.

Çalışmada yüzen adaların belirlenmesi amacıyla koşullu (rule-based) sınıflandırma yaklaşımı uygulanmıştır. Koşullu sınıflandırma, piksel tabanlı karar kurallarına dayanan ve birden fazla spektral değişkenin birlikte değerlendirilmesini esas alan bir yöntem olarak tanımlanmaktadır (Ozesmi ve Bauer, 2002). Koşullu sınıflandırma yaklaşımı, özellikle heterojen sulak alan sistemlerinde spektral karışım problemini azaltmakta ve geçiş zonlarının daha hassas biçimde ayrıştırılmasını sağlamaktadır (Ozesmi ve Bauer, 2002). NDVI ve NDWI'nin birlikte kullanımı, suya doygun vejetasyon ile açık su arasındaki spektral benzerliği azaltarak sınıflandırma doğruluğunu artırmak için kullanılmıştır. Bu kapsamda NDVI ve NDWI raster katmanları CBS ortamında çakıştırılmış ve eşik değerlerine dayalı karar kuralları oluşturulmuştur.

Sınıflandırma sürecinde aşağıdaki karar mantığı uygulanmıştır:

- NDWI değeri pozitif ve NDVI değeri düşük olan pikseller açık su yüzeyi olarak sınıflandırılmıştır.
- NDVI değeri pozitif ve belirlenen eşik değerinin üzerinde, NDWI değeri ise negatif veya düşük olan pikseller karasal ya da yoğun bitki örtüsü olarak sınıflandırılmıştır.
- NDVI değeri pozitif ve orta-yüksek aralıkta, NDWI değeri ise sıfıra yakın veya hafif pozitif olan pikseller suya doygun vejetasyon karakteri göstermesi nedeniyle yüzen ada kütlesi olarak tanımlanmıştır.

Eşik değerleri görüntü histogram analizleri, literatürde önerilen aralıklar (Rouse vd., 1974; McFeeters, 1996) ve görsel yorumlama sonuçları dikkate alınarak belirlenmiştir. Tanımlanan koşullar raster hesaplama araçları kullanılarak uygulanmış ve tematik sınıflandırma haritası üretilmiştir. Elde edilen sınıflandırma sonuçları görsel kontrol ve çok zamanlı karşılaştırmalar ile değerlendirilmiş ve sonuç haritaları CBS ortamında mekânsal analizlere tabi tutulmuştur. Bu yaklaşım yüzen adaların mekânsal dağılımının nesnel biçimde ortaya konulmasını sağlamıştır. Kısaca çalışma alanına ilişkin UA süreci bitki varlığı ve su ortamının spektral özellikleri temel belirleyici girdiler olarak değerlendirilmektedir. Koşullu sınıflandırma uygulaması ise CBS ortamında gerçekleştirilen uygulamayı temsil etmektedir.

3.2.4. Sistematik Literatür Taraması ve Doküman Analizi

Bu çalışmada, Türkiye'deki yüzen adalara dair bilimsel literatürün gelişimini ve mevcut veri birikimini çözümlemek amacıyla sistematik literatür taraması ve nitel doküman analizi teknikleri uygulanmıştır. Araştırma kapsamında; DergiPark, Google Akademik ve YÖK Tez Merkezi gibi ulusal veri tabanları üzerinden "yüzen ada", "turbalık" ve "sulak alan" anahtar kelimeleriyle taranan makale, bildiri, kitap ve kurumsal raporlar incelenmiştir. Analiz sürecinde, 2000'li yıllardan itibaren konunun bilimsel bir envantere dönüşmesinde öncü rol üstlenen Prof. Dr. İhsan Bulut'un çalışmaları temel referans noktası olarak kabul edilmiştir. Toplanan veriler; kronolojik gelişim, tematik odak noktaları ve coğrafi dağılım kriterlerine göre sınıflandırılarak, Türkiye'deki yüzen ada literatürünün kavramsal ve mekânsal çerçevesi ortaya konulmuştur.

4. Bulgular

4.1. Prof. Dr. İhsan Bulut'un Yüzen Adaları Görünür Kılma Süreci ve Bilimsel Mirası

Türkiye'de yüzen adaların akademik bir araştırma alanı olarak kurumsallaşmasında Prof. Dr. İhsan Bulut'un çalışmaları belirleyici olmuştur. 2000'li yılların başında yayımlanan ilk makaleler ve çeşitli bildirilerle yüzen adalar coğrafyada yeni bir kavram olarak ele alınmış; kavramın terminolojik ve kuramsal çerçevesini netleştirerek bu oluşumların belirli jeomorfolojik ve ekolojik koşullar altında gelişen sistematik yapılar olduğunu ortaya koymuştur (Girgin ve Bulut, 2001; 2003; Bulut ve Girgin, 2002). Bu aşama Türkiye fiziki coğrafyasında yerel ölçekte bilinen ancak kavramsallaştırılmamış doğal oluşumların bilimsel kategoriye dönüştürülmesi açısından önemli bir eşik teşkil etmiştir.

Prof. Dr. İhsan Bulut'un akademik üretimi kavramsal çerçevenin ötesine geçerek kapsamlı ve sistematik saha çalışmalarıyla derinleşmiş; Türkiye'nin farklı coğrafi bölgelerinde yer alan çok sayıda yüzen ada örneklerinin tanımlanması, belgelenmesi ve literatüre kazandırılmasını sağlamıştır (Girgin ve Bulut, 2001; Girgin ve Bulut, 2003). Bu çalışmalar yalnızca yerel ölçekte gözlenen doğal oluşumların betimlenmesiyle sınırlı kalmamış; aynı zamanda morfodinamik özelliklerinin karşılaştırmalı değerlendirilmesine ve farklı çevresel koşullar altındaki davranışlarının anlaşılmasına olanak tanımıştır. Doğu Anadolu, Karadeniz, Akdeniz ve Ege bölgelerinde gerçekleştirilen araştırmalar farklı topoğrafik, hidrolojik ve ekolojik koşullar altında gelişen yüzen adaların oluşum süreçlerini, bitki kompozisyonlarını ve mekânsal hareket dinamiklerini ayrıntılı biçimde ortaya koymuştur (Bulut vd., 2008; 2011; 2012; 2013; Bulut ve Hadimli, 2010; Bulut ve Girgin, 2010; Bulut

ve Kantürk, 2010). Tüm bu çalışmalar Coğrafi Bölgelere göre yüzen adaların oluşum mekanizmalarında farklılıklar olduğunu göstermiştir.

Karadeniz Bölgesi'nde Zök Gölü ve Mezra Gölü üzerinden yürütülen araştırmalar yüzen adaların hidrolojik rejim ve topoğrafya ile ilişkisini ortaya koyarken; Akdeniz Bölgesi'nde Demirözü Adalı Göl ve benzeri örnekler, farklı iklimsel ve jeomorfolojik koşullarda gelişen oluşumların çeşitliliğini göstermiştir. Ege Bölgesi'nde Gölbel, Honaz çevresi ve Saklıgöl üzerine yapılan çalışmalar bu yapıların yarı kurak–Akdeniz geçiş koşullarındaki gelişimini ortaya koyarak bölgesel karşılaştırmalar açısından önemli veriler sunmuştur. Karakuyu Gölü üzerine gerçekleştirilen saha çalışmaları ise yüzen adaların sulak alan ekosistemleri içindeki rolünü ve dinamiklerini anlamada kritik bir örnek teşkil etmiştir (Bulut vd., 2016).

Sistematik literatür taraması kapsamında yapılan içerik analizleri, Türkiye'deki yüzen ada araştırmalarının bu noktadan itibaren hem metodolojik hem de tematik bir dönüşüm geçirdiğini göstermektedir. Analiz sonuçlarına göre, literatürün temelini oluşturan bu ilk dönem (2000-2015), ağırlıklı olarak jeomorfolojik karakterizasyon ve envanter oluşturma faaliyetlerine odaklanmıştır. Ancak 2015 yılı sonrasındaki yayınlarda; su kalitesi parametreleri, sulak alan tahribatı ve turbalık ekosistemlerinin alansal değişimi gibi daha spesifik konuların öne çıktığı görülmektedir. Özellikle güncel araştırmalarda (örn. Sandıkçıoğlu ve Uzun, 2023; Akşit ve Akyıldız, 2024), Bulut'un kurduğu geleneksel saha gözlemi temeline, uzaktan algılama tekniklerinin ve fizikokimyasal analizlerin entegre edilmesi, literatürün betimsel düzeyden analitik ve disiplinlerarası bir düzeye evrildiğini kanıtlamaktadır.

Bu saha temelli literatür birikimi yüzen adaların yalnızca lokal jeomorfolojik unsurlar olmadığını; belirli hidrolojik, biyolojik ve morfolojik süreçlerin etkileşimiyle oluşan dinamik sistemler olduğunu göstermiştir. Bulut'un büyük oranda geliştirdiği uygulamalı ve teorik yaklaşımlar Türkiye'de yüzen adaların kavramsallaştırılması ve sınıflandırılması sürecine önemli katkılar sağlamış; bu oluşumların fiziki coğrafya literatüründe özgün bir araştırma konusu olarak ele alınmasını mümkün kılmıştır (Bulut ve Girgin, 2003; Bulut, 2012). Söz konusu çalışmalar mikro-ölçekli jeomorfolojik unsurların sistematik saha envanteri yaklaşımıyla analiz edilerek ülke ölçeğinde değerlendirilebileceğini açık biçimde göstermiştir. Yerel düzeyde elde edilen ayrıntılı gözlemler farklı bölgelerden toplanan verilerle bütünleştirilerek genellenebilir bilimsel bilgiye dönüştürülmüştür (Bulut, 2011; 2012). Böylece Türkiye'de yüzen adaların dağılışı, çeşitliliği ve oluşum koşulları üzerine bütüncül bir perspektif geliştirilmiştir. Bu yönüyle Bulut'un çalışmaları saha coğrafyasının veri üretme kapasitesini genişletmiş ve yerel gözlemden ulusal

ölçekte sentez üretilebileceğini ortaya koyan güçlü bir metodolojik çerçeve sunmuştur.

Yüzen adaların yalnızca jeomorfolojik bir unsur olarak değil; doğa eğitimi, çevre bilinci ve koruma politikaları açısından da önemli bir potansiyel taşıdığı Bulut'un çalışmalarıyla ortaya konmuştur (Bulut, 2014; 2018). Ulusal ve uluslararası bilimsel toplantılarda sunulan bildiriler özellikle "Floating Islands of Turkey" başlıklı çalışma ile Türkiye'nin bu alandaki zenginliğini küresel bilim çevrelerine tanıtmıştır (Bulut, 2011; Bulut ve Girgin, 2010). 2012 yılında yayımlanan *Türkiye'nin Yüzen Adaları* adlı kapsamlı eser, konuyu monografik ölçekte ele alarak Türkiye'deki örneklerin sistematik bir envanterini sunmuş; ardından yayımlanan değerlendirme çalışmaları Türkiye'de yüzen ada araştırmalarının gelişim sürecini eleştirel bir bakışla analiz etmiştir (Bulut, 2012). Bulut'un çalışmaları Türkiye örneklerini küresel literatürle ilişkilendirme yönüyle de dikkat çekmiştir. Dünya yüzen adalar bibliyografyasını hazırlayan Chet Van Duzer'in çalışmasıyla kurulan akademik etkileşim sayesinde Anadolu'daki örnekler uluslararası yayınlarda yer bularak yerel saha bulguları küresel coğrafya yazınına entegre edilmiştir (Van Duzer, 2004).

Son dönemlerde Bulut'un yayınlarında öne çıkan bir diğer boyut, yüzen adaların doğa eğitimi ve çevre bilinci bağlamında değerlendirilmesidir. Doğa eğitimi kitap bölümleri ve sempozyum bildirilerinde, yüzen adaların "açık hava laboratuvarı" niteliği taşıdığı ve çevre bilinci geliştirme, ekoturizm ve sürdürülebilir koruma açısından önemli bir potansiyel sunduğu vurgulanmıştır (Bulut, 2014; 2018). Bu yaklaşım fiziki coğrafya bilgisinin yalnızca betimleyici ve açıklayıcı değil uygulamaya ve toplumsal farkındalığa dönük bir işlev üstlenebileceğini göstermektedir.

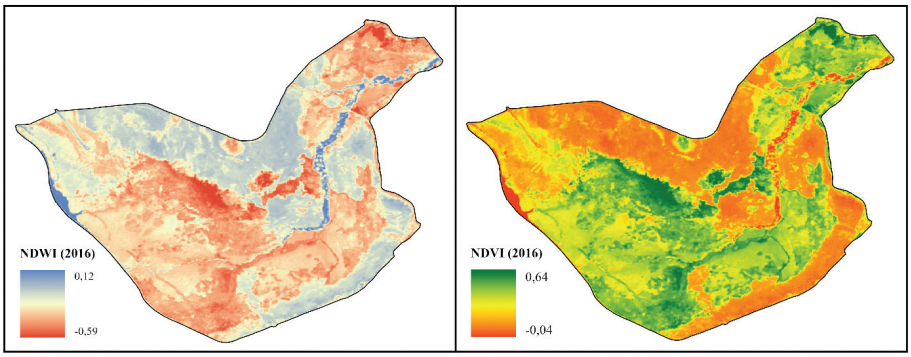
Bu çerçevede söz konusu çalışmalar yalnızca bir araştırma sürecini değil; kalıcı bir bilimsel mirası temsil etmektedir. Bu miras, yerel bir doğal oluşumdan kavramsal kategori üretme pratiği, sistematik saha envanteriyle ulusal dağılış örüntüsünü ortaya koyma yaklaşımı ve elde edilen bilginin koruma ve eğitim politikalarına entegre edilmesi biçiminde üç temel boyutta somutlaşmaktadır. Yüzen adalar, bu süreç sayesinde Türkiye'de yerel ölçekte bilinen doğal oluşumlar olmaktan çıkmış; sistematik saha araştırmaları, kitaplar, makaleler ve uluslararası bildiriler aracılığıyla disiplinler arası ve metodolojik açıdan örnek teşkil eden bir araştırma sahasına dönüşmüştür (Girgin ve Bulut, 2001; 2003; Bulut, 2011; 2012; 2018).

4.2. Bir Vaka Analizi: Karakuyu Gölü'nde Yüzen Adalar

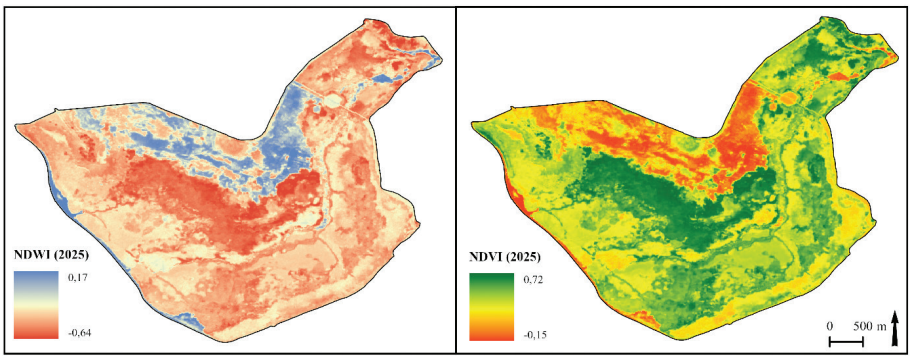
Karakuyu Gölü, Türkiye'deki sulak alan ekosistemleri içinde dinamik yüzen mat sistemleri ve geniş turbalık alanlarıyla karakteristik bir örnek teşkil etmektedir. Bu konu ile ilgili önceki çalışmalar Anadolu'daki yüzen adaların tarihsel olarak bilindiğini ancak 2000'lerden sonra bilimsel literatürde güçlü bir yer edindiği anlaşılmaktadır (Bulut ve Sevindi, 2012; Bulut vd., 2016). Bu bölümde Bulut'un saha temelli yaklaşımlarını temel alarak, modern uzaktan algılama teknikleri ve spektral indeks analizleri ile Karakuyu Gölü'ndeki yüzen adalar farklı bir perspektiften ele alınmıştır. Bu yaklaşım yüzen adaların mekânsal dağılışı, yoğunluğu ve dinamiklerini daha nicel ve güncel verilerle ortaya koymayı mümkün kılmaktadır. Böylece hem klasik saha gözlemleri hem de modern teknikler birleştirilerek yüzen adaların sürdürülebilirliği ve ekolojik rolü kapsamlı biçimde değerlendirilmektedir.

Karakuyu Gölü'nde yüzen adaların karmaşık sulak alan matrisi içerisinden yüksek doğrulukla ayrıştırılması sürecinde NDVI ve NDWI indeksleri kullanılarak koşullu eşik sınıflandırması uygulanmış ve beş temel sınıf oluşturulmuştur (Şekil 4 ve 5). Sınıflandırma başarısını belirleyen en kritik unsur göldeki yüzen adaların bünyesinde yer alan torf içerikli gevşek organik zeminin kendine özgü spektral yansıma özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Bu organik yapı sayesinde yüzen adalar yalnızca "yeşil bir örtü" olarak değerlendirilmemiş; sulak alan içerisindeki kıyı sazlıkları ve nilüfer toplulukları gibi diğer vejetasyon birimlerinden spektral ve morfolojik özellikleri bakımından belirgin biçimde ayrışan yapılar olarak tanımlanabilmiştir.

Analizlerde, yüzen adaların çevresini saran saf su kütlelerinden farklı olarak, bünyelerindeki yoğun organik madde ve bitki dokusu nedeniyle yüksek NDWI değerleri üretmedikleri tespit edilmiştir. Bu durum, su yüzeyi ile yüzen adalar arasındaki sınırın spektral olarak net biçimde belirlenmesine ve "suada" ayrımında hata payının minimize edilmesine olanak tanımıştır. Böylece piksel tabanlı eşikleme ile kara alanı, su yüzeyi yoğun yeşil alanlar (örneğin nilüferler) ve yüzen adalar ayrı sınıflar olarak başarılı biçimde ayrıştırılmıştır (Şekil 4; 5).

Şekil 4. 2016 yılı NDVI ve NDWI indeks değerleri

Şekil 5. 2025 yılı NDVI ve NDWI indeks değerleri

Uygulanan uzaktan algılama yaklaşımı yalnızca güncel Sentinel-2 verileriyle sınırlı kalmamış, aynı zamanda tarihsel saha gözlemleriyle yüksek düzeyde uyum göstermiştir. Özellikle 2016 yılına ait uydu görüntüleri üzerinde gerçekleştirilen sınıflandırma sonuçları Bulut ve diğerleri (2016) tarafından aynı dönemde yürütülen arazi çalışmaları ve morfolojik tespitlerle örtüşmektedir (Şekil 6). Bu uyum, yüzen ada oluşumlarının mekânsal dağılımı, kütle bütünlüğü ve su seviyesine bağlı konumlanma özelliklerinin güvenilir biçimde temsil edildiğini ortaya koymaktadır.

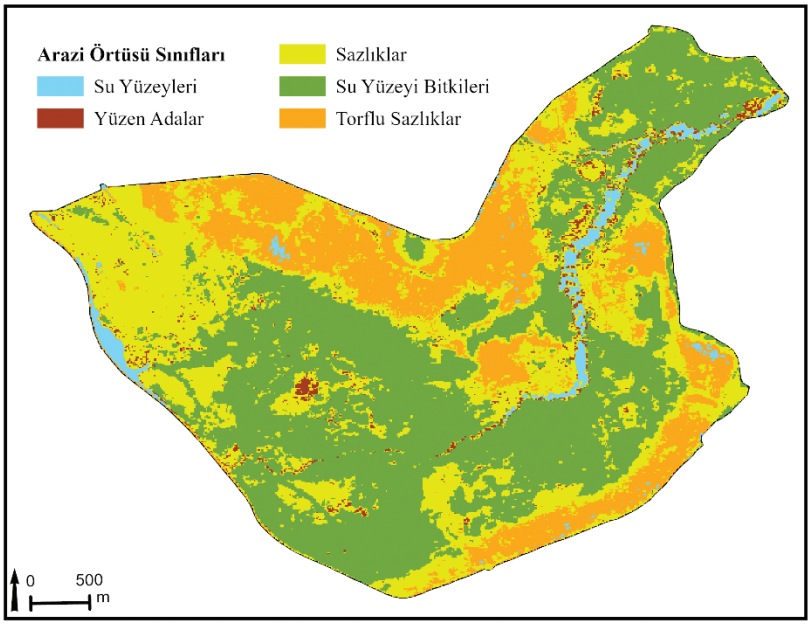
2016 ve 2025 yıllarına ait arazi örtüsü verilerinin karşılaştırılması, Karakuyu sulak alanında belirgin bir mekânsal yeniden yapılanma sürecine işaret etmektedir. Açık su yüzeyleri özellikle gölün merkezi kesimlerinde genişlerken, sazlık alanlar sürekliliğini kaybetmiş ve daha parçalı bir dağılım sergilemiştir. Buna paralel olarak 2016 yılında daha kompakt bir yapı gösteren sucul bitki örtüsü, 2025 yılında heterojen ve dağınık bir örüntüye dönüşmüştür (Şekil 6; 7). Bu değişim, peyzajın homojen yapıdan mozaik karakterli bir düzene evrildiğini göstermek-

tedir. Aynı süreçte yüzen ada oluşumlarının hem sayısında hem de kapladıkları alanda belirgin bir artış gözlenmiş; torf oluşumunun eşlik ettiği sazlık alanların genişlediği ve organik madde birikiminin hızlandığı belirlenmiştir. Çıktı haritalardan 2025 görüntüsünde torflu sazlıkların muhtemelen saz kesimi nedeni ile daha çok su yüzeyinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Sazlık alanlardaki parçalanma doğal ya da beşerî nedenlerle bitki örtüsünün mekânsal bütünlüğünde meydana gelen bozulmayı yansıtmaktadır (Şekil 7). Bu tür yapısal kırılmalar özellikle süreklilik gösteren sazlık habitatlarına bağımlı türler üzerinde baskı oluşturarak ekolojik dengeyi etkilemektedir (Zedler ve Kercher, 2005).

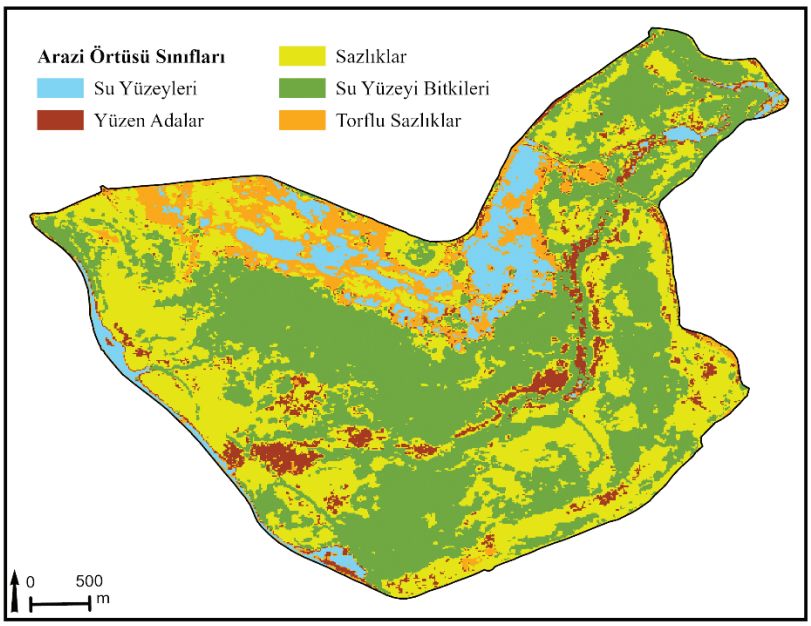
Bu yapısal dönüşüm sulak alanın hidrolojik rejimindeki değişimlerle doğrudan ilişkilidir. Açık su yüzeylerindeki genişlemenin nedeni su tutulum kapasitesindeki artış, yağış rejimindeki farklılaşmalar ve evapotranspirasyon süreçlerindeki değişimlerin bir sonucudur. Akdeniz iklim kuşağında yer alan sulak alanlarda benzer hidrolojik dönüşümlerin, iklim değişkenliği ve insan etkileriyle birlikte geliştiği çeşitli çalışmalarla ortaya konmuştur (Mitsch ve Gosselink, 2015; Junk vd., 2013).

Yüzen adalar ve torflu alanlardaki artış ise sulak alanın ardıllık sürecinde ileri bir aşamaya ulaştığını göstermektedir. Biyokütle üretiminin ayrışma hızını aşmasıyla birlikte organik madde birikimi hızlanmakta ve torflaşma süreçleri belirgin hale gelmektedir (Rydin ve Jeglum, 2013). Bu durum ekosistemin hem yapısal hem de fonksiyonel özelliklerinde dönüşüme işaret etmektedir. Peyzajın giderek daha heterojen bir yapıya bürünmesi, ekolojik açıdan iki yönlü sonuçlar doğurmaktadır. Artan habitat çeşitliliği farklı türler için yeni yaşam alanları oluştururken; baskın habitat tiplerinin daralması, özellikle sazlık ekosistemlerinde işlevsel bütünlüğün zayıflamasına neden olmaktadır (Turner, 1989; Fahrig, 2003).

Genel olarak değerlendirildiğinde 2016–2025 döneminde Karakuyu sulak alanı hidrolojik süreçler ve içsel ekosistem dinamiklerinin etkisiyle belirgin bir dönüşüm geçirmiştir. Bu dönüşüm sulak alanın dinamik yapısını ortaya koymakta ve sürdürülebilir yönetim açısından uzun dönemli izleme çalışmalarının gerekliliğini vurgulamaktadır. Elde edilen bulgular, spektral eşikleme temelli yaklaşımın yalnızca anlık durum tespiti sağlamadığını, aynı zamanda zamansal karşılaştırmalara olanak tanıyan güvenilir bir izleme aracı sunduğunu göstermektedir. Sentinel-2 verisinin 10 m mekânsal çözünürlüğü, yüzen ada kütlelerinin zaman içerisindeki morfolojik değişimlerini ve mikro ölçekli hareketlerini sayısal olarak izlenebilir hale getirmiştir. Bu yönüyle yöntem, Karakuyu Gölü özelinde gözlenen mekânsal süreçleri ortaya koymakta ve benzer hassas sulak alan ekosistemleri için uygulanabilir, tekrarlanabilir bir analiz çerçevesi sunmaktadır.

Şekil 6. Karakuyu Gölü'de yüzen adalarının 2016 yılı NDVI ve NDWI eşik sınıflandırması.

Şekil 7. Karakuyu Gölü'nde yüzen adalarının 2025 yılı NDVI ve NDWI eşik sınıflandırması.

4.3. Hassas Yüzen Ada Ekosistemlerinin Sürdürülebilir Yönetimi ve Koruma Perspektifi

Yüzen adalar, özgün morfolojik yapıları ve su yüzeyindeki görsel çekicilikleri nedeniyle birçok bölgede yerel turizm açısından önemli bir potansiyel taşımaktadır. Su yüzeyinde hareket edebilen bu bitkitoprak matları, ziyaretçiler tarafından dikkat çekici doğal oluşumlar olarak algılanmakta ve bu alanlar sıklıkla rekreasyonel kullanım baskısı altında kalmaktadır. Ancak hem doğal yüzen adalar ekosistem süreçleri açısından bitki tür deposu olan hassas yapılar olup fiziksel baskı ve insan müdahaleleri kısa sürede geri dönüşü zor morfolojik ve ekolojik değişimlere yol açabilmektedir (Cherry ve Gough, 2006).

Örneğin kontrolsüz ziyaretler adaların üzerinde yürünmesi ve fiziksel temas gibi doğrudan müdahaleler yüzen adaların bitki örtüsünde tahribata neden olabilmektedir. Bu parçalanma ve ziyaretçi etkisi genellikle sulak alanların önemli bir sorunu olup yalnızca jeomorfolojik istikrarı değil mikrohabitatları da bozarak habitat sürekliliğini olumsuz etkiler ve özellikle sucul omurgasızlar, kuş türleri ve endemik makrofit toplulukları için doğrudan riskler oluşturabilmektedir (İmamoğlu ve Yılmaz, 2025).

Türkiye'de yüzen adalar üzerine yapılan saha çalışmaları özellikle Doğu Anadolu ve Karadeniz bölgelerindeki örneklerde su seviyesi dalgalanmaları, drenaj uygulamaları ve kontrolsüz turizm faaliyetlerinin yüzen adaların morfolojik stabilitesini ve biyolojik çeşitliliğini tehdit ettiği belirtilmektedir (Bulut ve Girgin, 2002; 2010, Bulut, 2012). Demirkıran ve Tekin-Özan (2025) Karakuyu Gölü'nün kuraklık, iklim değişikliği, bilinçsiz sulama, tarımsal aktiviteler, hayvancılık ve nüfus artışı gibi sebeplerle yok olma tehlikesi ile karşı karşıya olduğunu belirtmektedir. Bulut'un çalışmalarında yüzen adalar, "tabiatın hassas dengeler üzerinde yükselen canlı sistemleri" olarak tanımlanmakta ve hidrolik dengenin korunması ile göl çevresindeki arazi kullanım baskısının sınırlandırılmasının gerekliliği vurgulanmaktadır (Bulut ve Girgin, 2010;).

Yüzen adalar, turbalık kökenli yapıları nedeniyle yüksek organik karbon içeriğine sahip olmakla birlikte karbon depolayarak ekosistem döngüsünde önemli bir rol oynar. Bu tür doğal karbon yutaklarının korunması sulak alanların iklim düzenleme işlevi açısından önemlidir (Czapiewski ve Szumińska, 2022). Uygulamalı çalışmalarda yüzen ada benzeri yapılar suyolu ve göl sistemlerinde biyoremediasyon, su kalitesi iyileştirme ve biyolojik çeşitlilik artışında etkin olarak kullanılmaktadır (Chen ve Costa, 2023).

Uluslararası literatürde sulak alan restorasyonu ve koruması kapsamında yüzen ada benzeri yapıların yönetimi doğa-temelli çözümler çerçevesinde ele

alınmaktadır. Bu yaklaşımların temelinde hem su kalitesini iyileştirmek hem de habitatları güçlendirmek için tasarlanmış, bitkilerle zenginleştirilmiş yüzen sistemlerin uygulanmasını destekler niteliktedir (Yeh, Yeh, ve Chang, 2015).

Bulut tarafından önerilen koruma perspektifi yalnızca yasaklayıcı bir yaklaşımı değil; bilinçli kullanım, ekoturizm planlaması ve çevre eğitimi temelli bütüncül bir modeli içerir. Yüzen adaların çevre eğitimi ve yerel toplumun çevre bilincinin geliştirilmesi açısından potansiyel taşıdığı, ancak bu kullanımın ekosistem taşıma kapasitesi ilkesi çerçevesinde planlanması gerektiği ifade edilmektedir (Bulut, 2014; 2018). Bu yaklaşım koruma–kullanma dengesini esas alan sürdürülebilir bir modelin geliştirilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Yüzen adalar turizm açısından cazip doğal oluşumlar olsalar da jeomorfolojik kırılganlıkları ve ekolojik işlevleri nedeniyle dikkatli ve bilim temelli bir yönetim yaklaşımı gerektirmektedir. Bu sistemlerin sürdürülebilirliği hidrolik dengenin korunması, fiziksel baskıların sınırlandırılması, habitat sürekliliğinin gözetilmesi ve düzenli bilimsel izleme ile ekosistem temelli planlamanın bütüncül biçimde uygulanmasına bağlıdır.

5. Sonuç ve Tartışma

Prof. Dr. İhsan Bulut'un yüzen adalar üzerine yürüttüğü çalışmalar, bu oluşumların yalnızca tanımlanmasıyla sınırlı kalmamış; Türkiye fiziki coğrafyasında kavramsal ve yöntemsel bir açılımın gelişmesine önemli katkılar sağlamıştır. Bu katkılar kavramsallaştırma süreci, saha temelli envanter yaklaşımı ve bilimsel bilginin koruma politikalarına entegrasyonu olmak üzere üç temel düzlemde değerlendirilmektedir.

Yüzen adaların Türkiye coğrafyasında kavramsal bir kategori olarak ele alınması yerel ölçekte bilinen ancak sistematik biçimde tanımlanmamış doğal oluşumların bilimsel literatüre kazandırılabileceğini göstermiştir (Girgin ve Bulut, 2001). Bu yaklaşım, betimleyici coğrafya geleneğinin ötesine geçerek gözleme dayalı verinin kavramsal çerçeveye dönüştürülmesini sağlamış ve yüzen adaları belirli hidrolojik ve ekolojik koşullarda gelişen karşılaştırılabilir bir araştırma nesnesi haline getirmiştir (Bulut, 2012). Nitekim yüzen adaların varlığı ve dinamikleri, kıyı çizgisinin değişiminden su yüzey alanındaki oynamalara kadar geniş bir ekosistem spektrumunu doğrudan etkilemektedir (Kowalewski, 2011).

Bu kavramsal çerçeve saha temelli araştırmaların sistematik envanter çalışmalarıyla desteklenmesini teşvik etmiştir. Türkiye'nin farklı bölgelerinde yürütülen arazi çalışmaları mikro-ölçekli jeomorfolojik unsurların ulusal ölçekte dağılış

örüntülerinin ortaya konabileceğini göstermiştir (Bulut, 2011; Bulut vd., 2022). Bu yönüyle saha verisine dayalı çalışmalar, yerel gözlemlerin genellenebilir bilimsel bilgiye dönüştürülmesinde temel bir rol üstlenmiştir. Ayrıca elde edilen bulguların uluslararası literatürle ilişkilendirilmesi yerel coğrafi bilginin küresel bağlama entegrasyonunu mümkün kılmıştır (Van Duzer, 2004).

Bu bağlamda Prof. Dr. İhsan Bulut'un çalışmaları Türkiye'de yüzen adalar literatürünün gelişiminde temel bir referans noktası oluşturmaktadır. Saha temelli gözlemler, morfolojik analizler ve koruma odaklı yaklaşımlar, bu oluşumların yalnızca betimlenmesini değil işlevsel olarak anlaşılmasını da sağlamıştır (Bulut ve Girgin, 2002; Bulut, 2012). Bu yaklaşım, ekosistem duyarlılığını merkeze alarak sulak alanların korunmasına yönelik bilimsel temelli değerlendirmelerin geliştirilmesine katkı sunmuştur. Özellikle sucul ekosistemlerdeki makrofit topluluklarının yapılandırıcı rolü, yüzen adaların hem habitat zenginliği hem de biyolojik çeşitlilik üzerindeki kritik etkisini doğrulamaktadır (Meerhoff vd., 2003).

Geleneksel saha coğrafyası; yerinde gözlem, morfolojik ölçümler ve bitki kompozisyonu analizleri ile yüzen adaların fiziksel yapısını ayrıntılı biçimde ortaya koyarken, özellikle organik mat kalınlığı, kök yoğunluğu ve stabilite koşullarının belirlenmesinde temel veri kaynağını oluşturmaktadır (Bulut ve Girgin, 2002). Son yıllarda uzaktan algılama ve coğrafi bilgi teknolojilerinin gelişimi yüzen adaların incelenmesinde yeni olanaklar sunmuştur. Çok zamanlı uydu verileri ve NDVI ile NDWI gibi spektral indeksler, bu oluşumların mekânsal dağılımının belirlenmesine, yüzey alanı değişimlerinin izlenmesine ve bitki yoğunluğunun nicel olarak analiz edilmesine imkân tanımaktadır. Özellikle erişimi zor sulak alanlarda, bu teknolojiler geniş ölçekli ve tekrarlanabilir veri üretimi sağlayarak önemli bir avantaj sunmaktadır (Ozesmi ve Bauer, 2002; Ade vd., 2022; Czapiewski ve Szumińska, 2022). Bu noktada, çok ölçekli uzaktan algılama yaklaşımlarının turbalık hidrolojisini izlemedeki etkinliği, coğrafi araştırmalarda metodolojik bir zorunluluk haline gelmiştir (Harris ve Bryant, 2009).

Karakuyu Gölü'nde gerçekleştirilen analizler, uzaktan algılama temelli yöntemlerin yüzen ada oluşumlarının belirlenmesi ve zamansal değişimlerinin izlenmesinde yüksek doğruluk sunduğunu ortaya koymuştur. Uydu verileri üzerinden elde edilen bulgular, bu oluşumların mekânsal dağılımının ve morfolojik değişimlerinin güvenilir biçimde izlenebildiğini göstermektedir. Karakuyu Gölü özelinde tespit edilen 2016–2025 arası mekânsal yeniden yapılanma süreci, bu bütünleşik yöntemin dinamik sulak alan değişimlerini yakalamadaki başarısını somutlaştırmıştır. Söz konusu değişimler, su seviyesi dalgalanmalarının istilacı türler ve sucul vejetasyon üzerindeki baskısını anlamak adına kritik veriler sunmaktadır (Dersseh vd., 2020). Bu durum klasik saha coğrafyası yöntemleri ile mekânsal analiz

tekniklerinin birlikte kullanımının, dinamik sulak alan sistemlerinin anlaşılmasında güçlü bir metodolojik çerçeve sunduğunu ortaya koymaktadır.

Saha çalışmaları ile uzaktan algılama teknikleri birbirini tamamlayan iki temel yaklaşım olarak öne çıkmaktadır. Yerinde gözlemler uzaktan algılama verilerinin doğrulanmasını sağlarken; mekânsal analizler, bu verilerin zamansal ve bölgesel ölçekte genellenmesine olanak tanımaktadır. Bu bütünleşik yaklaşım yüzen adaların yalnızca mevcut durumunun değil aynı zamanda zamansal evriminin de izlenmesine imkân tanımaktadır. Nitekim, yüksek çözünürlüklü uzaktan algılama verileriyle yapılan biyokütle tahminleri, saha bulgularıyla birleştiğinde ekosistem sağlığı hakkında çok daha derinlemesine analizler yapılmasına olanak vermektedir (Räsänen vd., 2020).

Günümüzde bu bilimsel birikimin uzaktan algılama, mekânsal modelleme ve veri tabanlı analizlerle desteklenmesi hem bilimsel ilerleme hem de sürdürülebilir yönetim açısından kritik bir gereklilik olarak öne çıkmaktadır. Bu teknolojiler yerel ölçekte elde edilen verilerin daha geniş mekânsal bağlamda değerlendirilmesine ve farklı sulak alan sistemleri arasında karşılaştırmalı analizlerin yapılmasına olanak sağlamaktadır (Turner vd., 2001; Mitsch ve Gosselink, 2015).

Son olarak yüzen adalar üzerine gerçekleştirilen çalışmalar, geleneksel saha coğrafyasının derinlikli gözlem gücü ile modern mekânsal analiz tekniklerinin bütünleşmesini gerektiren bir araştırma alanı sunmaktadır. Bu bütüncül yaklaşım yalnızca bilimsel bilgi üretimini güçlendirmekle kalmamakta aynı zamanda hassas sulak alan ekosistemlerinin korunması ve sürdürülebilir yönetimi için gerekli karar süreçlerine sağlam bir bilimsel zemin oluşturmaktadır.

Kaynakça

Adams, C. S., Boar, R. R., Hubble, D. S., Gikungu, M., Harper, D. M., Hickley, P., & Tarras-Wahlberg, N. (2002). The dynamics and ecology of exotic tropical species in floating plant mats: Lake Naivasha, Kenya. Hydrobiologia, 488(1), 115-122. https://doi.org/10.1023/A:1023322430005

Ade, C., Khanna, S., Lay, M., Ustin, S. L., & Hestir, E. L. (2022). Genus-level mapping of invasive floating aquatic vegetation using Sentinel-2 satellite remote sensing. Remote Sensing, 14(13), 3013. https://doi.org/10.3390/rs14133013

Akşit, S., & Akyıldız, G. K. (2024). Yüzen adalı göl sularında fizikokimyasal ve biyolojik parametreler üzerine çevresel etkilerin değerlendirilmesi. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 62, 317–331. https://doi.org/10.30794/pausbed.1413480

Azza, N., Denny, P., Van De Koppel, J., & Kansiime, F. (2006). Floating mats: their occurrence and influence on shoreline distribution of emergent vegetation. Freshwater Biology, 51(7), 1286-1297. https://doi.org/10.1111/j.1365-2427.2006.01565.x

Bulut, İ. (2011). Floating islands of Turkey. Procedia-Social and Behavioral Sciences, 19, 526-531. https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2011.05.165

Bulut, İ. (2012). Türkiye'nin Yüzen Adaları, Türkiye Coğrafyası'nda Yeni Bir Kavram, Atatürk Üniversitesi Yayınları, No:1005, Ed. Fak. Yay. No: 138, Araştırma Serisi No: 114, Erzurum. ISBSN: 9789754421798, 975442179X

Bulut, İ. (2014). Türkiye'nin yüzen adaları ve doğa eğitimlerindeki önemi. In A. Dinç (Ed.), Konya Doğa Eğitimi (149–168). Çizgi Kitabevi.

Bulut, İ. (2018). Doğa okulu ve doğa eğitimlerinde yüzen adaların önemi ile korunmasıyla ilgili davranış geliştirmeye yönelik genel bir değerlendirme. International Geography Education Symposium (IGES 2018): 560–572, Nevşehir, Türkiye.

Bulut, İ., & Girgin, M. (2002). Coğrafyada yeni bir kavram: Yüzen adalar. Türk Coğrafya Kurultayı Bildirileri :184–193, Ankara, Türkiye.

Bulut, İ. & Girgin, M. (2010). Gölbel Gölü ve Yüzen Adalar. Tabiat ve İnsan Dergisi, 44, 1, 3-10.

Bulut, İ. & Hadimli, H., (2010). Altıparmak Dağı kuzeydoğusundaki Koçdüzü Yaylasında göller ve yüzen adalar, Standard Ekonomik ve Teknik Dergi, 49, 576, Ankara, 92-101.

Bulut, İ., Karabulut, Y., Zaman, M., Karabulut, E. & Akbaba, A., (2011). Gölyanı yaylası ve Yaylayanı Gölü yüzen adası (Yağlıdere-Giresun), Standard, Ekonomik ve Teknik Dergi, 50, 585, 96-106.

Bulut, İ., Karapınar, B., & Özoğul, B. (2016). Karakuyu Gölü Afyonkarahisar Dinar ve Yüzen Adaları. TÜCAUM Uluslararası Coğrafya Sempozyumu (13-14 Ekim), Ankara.

Bulut, İ. & Kantürk, Y. G., (2010). Denizli-Honaz-Yukarıdağdere Köyü Saklıgöl yüzen adası, TSE Standard Ekonomik ve Teknik Dergi, 49, 573, Ankara, 88-92.

Bulut, İ., Kopar, İ., & Zaman, M. (2008). Karadeniz Bölgesi'ndeki yüzen adalara yeni bir örnek: Zök Gölü yüzen adaları (Tortum-Erzurum). Sosyal Bilimler Dergisi, 8(41), 215–230.

Bulut, İ., Kopar, İ., & Zaman, M. (2013). Mezra Gölü (Kılıçkaya-Yusufeli-Artvin) ve yüzen adaları. Sosyal Bilimler Dergisi, 50, 11–24.

Bulut, İ., Özoğul, B., & Alkan, S. (2022). Türkiye yüzen ada araştırmalarının kısa öyküsü ve Erzurum yüzen adaları örneğinde farklı algı ve yaklaşımlar üzerine bir değerlendirme. IV. Uluslararası Coğrafya Eğitimi Kongresi (UCEK-2022) (p. 346). Karabük, Türkiye.

Bulut, İ. & Sevindi C. (2012). İslahiye Karasuyun Gözü Gölü Yüzen Adası, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi 1. Ulusal Coğrafya Sempozyumu, (28-30 Mayıs 2012), Bildiriler Kitabı, s.471-485, Erzurum.

Bulut, İ., Zor, M., Çağlar, Ç., & Özdemir, F. (2012). Demirözü Adalı Göl yüzen adası (Gülnar, Mersin). Tabiat ve İnsan, 2, 14–26.

Chen, Z., & Costa Jr, O. S. (2023). Nutrient sequestration by two aquatic macrophytes on artificial floating islands in a Constructed Wetland. Sustainability, 15(8), 6553. https://doi.org/10.3390/su15086553

Cherry, J. A., & Gough, L. (2006). Temporary floating island formation maintains wetland plant species richness: the role of the seed bank. Aquatic Botany, 85(1), 29-36. https://doi.org/10.1016/j.aquabot.2006.01.010

Czapiewski, S., & Szumińska, D. (2022). An overview of remote sensing data applications in peatland research based on works from the period 2010–2021. Land, 11(1), 24. https://doi.org/10.3390/land11010024

Demirkıran, E., & Tekin-Özan, S. (2025). Karakuyu Gölü (Afyonkarahisar) su kalitesinin bazı indeks ve istatistiksel analizler kullanılarak belirlenmesi. Journal of Limnology and Freshwater Fisheries Research, 11(1), 38-54.

Dersseh, M. G., Tilahun, S. A., Worqlul, A. W., Moges, M. A., Abebe, W. B., Mhiret, D. A., & Melesse, A. M. (2020). Spatial and temporal dynamics of water hyacinth and its linkage with lake-level fluctuation: Lake Tana, a sub-humid region of the Ethiopian Highlands. Water, 12, 1435. https://doi.org/10.3390/w12051435

Dierssen, H. M., Chlus, A., & Russell, B. (2015). Hyperspectral discrimination of floating mats of seagrass wrack and the macroalgae Sargassum in coastal waters of Greater Florida Bay using airborne remote sensing. Remote sensing of environment, 167, 247-258. https://doi.org/10.1016/j.rse.2015.01.027

Dong, D., Wang, C., Yan, J., He, Q., Zeng, J., & Wei, Z. (2020). Combining Sentinel-1 and Sentinel-2 image time series for invasive Spartina alterniflora mapping on Google Earth Engine: A case study in Zhangjiang Estuary. Journal of Applied Remote Sensing, 14, 1–18. https://doi.org/10.1117/1.JRS.14.044504

Dronova, I. (2015). Object-based image analysis in wetland research: A review. Remote Sensing, 7, 6380–6413. https://doi.org/10.3390/rs70506380

Drusch, M., Del Bello, U., Carlier, S., Colin, O., Fernandez, V., Gascon, F., Hoersch, B., Isola, C., Laberinti, P., & Martimort, P. (2012). Sentinel-2: ESA's optical high-resolution mission for GMES operational services. Remote Sensing of Environment, 120, 25–36. https://doi.org/10.1016/j.rse.2011.11.026

Engstrom, D. R. (1984). Lake development in the boreal peatlands of southeastern Labrador, Canada. Arctic and Alpine Research, 16(4), 447–452. https://doi.org/10.2307/1550907

Fahrig, L. (2003). Effects of habitat fragmentation on biodiversity. Annual Review of Ecology, Evolution, and Systematics, 34, 487–515. https://doi.org/10.1146/annurev.ecolsys.34.011802.132419

Girgin, M., & Bulut, İ. (2001). Doğu Anadolu'da yüzen adalar. Standard–Çevre ve Çevre Yönetim Standartları Dergisi, 40 (474).

Girgin, M., & Bulut İ. (2003). Cografya'da yeni bir kavram yüzen adalar (Floating islands; a new concept in Geography), Türk Cografya Kurumu 09-12 Temmuz 2002 Cografya Kurultayı Bildiriler, 2003. 184-194, Gazi Kitabevi, Ankara.

Harris, A., & Bryant, R. G. (2009). A multi-scale remote sensing approach for monitoring northern peatland hydrology: Present possibilities and future challenges. Journal of Environmental Management, 90, 2178–2188. https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2007.06.025

Hubbard, R. K. (2009). Floating vegetated mats for improving surface water quality. In Emerging environmental technologies, Volume II (pp. 211-244). Dordrecht: Springer Netherlands.

İmamoğlu, A., & Yılmaz, O. (2025). Türkiye'de sulak alanların kullanımı ve tahribatına bir örnek saha; Sarıkum Tabiat Alanı (Sinop). Anadolu Orman Araştırmaları Dergisi, 11(1), 78-84. https://doi.org/10.53516/ajfr.1629494

Jaenicke, J., Englhart, S., & Siegert, F. (2011). Monitoring the effect of restoration measures in Indonesian peatlands by radar satellite imagery. Journal of Environmental Management, 92, 630–638. https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2010.09.029

Junk, W. J., An, S., Finlayson, C. M., Gopal, B., Květ, J., Mitchell, S. A., Mitsch, W. J., & Robarts, R. D. (2013). Current state of knowledge regarding the world's wetlands and their future under global climate change. Aquatic Sciences, 75, 151–167. https://doi.org/10.1007/s00027-012-0278-z

Kowalewski, G. (2011). Shoreline and surface area changes induced by floating islands in peatland lakes (Tuchola Pinewood Forest, Poland). Limnological Review, 11(4), 151–162. https://doi.org/10.2478/v10194-011-0037-x

Mallison, C. T., Stocker, R. K., & Cichra, C. E. (2001). Physical and vegetative characteristics of floating islands. Journal of Aquatic Plant Management, 39, 107-111.

McFeeters, S. K. (1996). The use of the Normalized Difference Water Index (NDWI) in the delineation of open water features. International Journal of Remote Sensing, 17(7), 1425–1432. https://doi.org/10.1080/01431169608948714

Meerhoff, M., Mazzeo, N., Moss, B., & Rodríguez-Gallego, L. (2003). The structuring role of free-floating versus submerged plants in a subtropical shallow lake. Aquatic Ecology, 37(4), 377-391. https://doi.org/10.1023/B:AECO.0000007041.57843.0b

Minasny, B., Berglund, Ö., Connolly, J., Hedley, C., de Vries, F., Gimona, A., Kemp, B., Kidd, D., Lilja, H., Malone, B., McBratney, A., Roudier, P., O'Rourke, S., Rudiyanto, Padarian, J., Poggio, L., ten Caten, A., Thompson, D., Tuve, C., & Widyatmanti, W. (Yıl yok). Digital mapping of peatlands – A critical review. Earth-Science Reviews, 196, 102870.

Mitsch, W. J., & Gosselink, J. G. (2015). Wetlands (5th ed.). Wiley. ISBN: 978-1-119-01978-7

Ondari, O., Awange, J., Song, Y., & Kasedde, A. (2023). Understanding the spatial–temporal patterns of floating islands impacting the major dams of the White Nile. Remote Sensing, 15(9), 2304. https://doi.org/10.3390/rs15092304

Ozesmi, S. L., & Bauer, M. E. (2002). Satellite remote sensing of wetlands. Wetlands Ecology and Management, 10(5), 381-402. https://doi.org/10.1023/A:1020908432489

Pettorelli, N., Vik, J. O., Mysterud, A., Gaillard, J.-M., Tucker, C. J., & Stenseth, N. C. (2005). Using the satellite-derived NDVI to assess ecological responses to environmental change. Trends in Ecology & Evolution, 20(9), 503–510. https://doi.org/10.1016/j.tree.2005.05.011

Polat, S., Güney, Y., & Deniz, M. (2011). Karakuyu Gölü sulak alanı ve başlıca problemleri. Uluslararası Katılımlı Coğrafya Kongresi (70. Yıl Anısına): 450–467). İstanbul, Türkiye.

Räsänen, A., Juutinen, S., Kalacska, M., Aurela, M., Heikkinen, P., Mäenpää, K., Rimali, A., & Virtanen, T. (2020). Peatland leaf-area index and biomass estimation with ultra-high resolution remote sensing. GIScience & Remote Sensing, 57, 943–964. https://doi.org/10.1080/15481603.2020.1829377

Rouse, J. W., Haas, R. H., Schell, J. A., & Deering, D. W. (1974). Monitoring vegetation systems in the Great Plains with ERTS. NASA SP-351.

Rydin, H., & Jeglum, J. (2013). The Biology of Peatlands (2nd ed.). Oxford University Press.

Sandıkçıoğlu, M., & Uzun, A. (2023). Gölbaşı Havzası turbalıklarının alansal ve zamansal değişimi, Adıyaman, Türkiye. Coğrafi Bilimler Dergisi (Turkish Journal of Geographical Sciences), 21(2), 277–305. https://doi.org/10.33688/aucbd.1279642

Schultz, R., & Town, K. (2025). Floating vegetation mats in Braddock Bay Wildlife Management Area, Lake Ontario: A multidecadal perspective1. The Journal of the Torrey Botanical Society, 152(2), 130-142. https://doi.org/10.3159/TORREY-D-24-00039.1

Šimanauskiene, R., Linkevičienė, R., Bartold, M., Dąbrowska-Zielińska, K., Slavinskienė, G., Veteikis, D., & Taminskas, J. (2019). Peatland degradation: The relationship between raised bog hydrology and normalized difference vegetation index. Ecohydrology, 12, e2159. https://doi.org/10.1002/eco.2159

Soria, J. M., Soria, E., & Molner, J. V. (2025). Automatic detection of floating aquatic vegetation from remote sensing data. International Journal of Remote Sensing, 46(20), 7824-7846. https://doi.org/10.1080/01431161.2025.2561125

Şener, Ş., & Özdemir, H. (2017). Karakuyu (Afyon) Gölü sulak alanı ve çevresinin hidrojeoloji incelemesi. Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi, 5(2), 425-439. https://doi.org/10.21923/jesd.314288

Tucker, C. J. (1979). Red and photographic infrared linear combinations for monitoring vegetation. Remote Sensing of Environment, 8, 127–150. https://doi.org/10.1016/0034-4257(79)90013-0

Turner, M. G. (1989). Landscape ecology: the effect of pattern on process. Annual Review of Ecology and Systematics, 20, 171–197. https://doi.org/10.1146/annurev.es.20.110189.001131

Turner, M.G., Gardner, R.H., & O'Neill, R.V. (2001) Landscape Ecology in Theory and Practice: Pattern and Process. Springer, New York.

Van Duzer, C. (2004). Floating islands: A global bibliography, with an edition and translation of G. C. Munz's Exercitatio academica de insulis natantibus (1711). Cantor Press, Los Altos Hills, California.

Wulder, M. A., Loveland, T. R., Roy, D. P., Crawford, C. J., Masek, J. G., Woodcock, C. E., Allen, R. G., Anderson, M. C., Belward, A. S., Cohen, W. B., Dwyer, J., Erb, A., Gao, F., Griffiths, P., Helder, D., Hermosilla, T., Hipple, J. D., Hostert, P., Hughes, M. J., Huntington, J., … Zhu, Z. (2019). Current status of Landsat program, science, and applications. Remote sensing of environment, 225, 127-147. https://doi.org/10.1016/j.rse.2019.02.015

Xu, H. (2006). Modification of Normalised Difference Water Index (NDWI) to enhance open water features. International Journal of Remote Sensing, 27(14), 3025–3033. https://doi.org/10.1080/01431160600589179

Yeh, N., Yeh, P., & Chang, Y. H. (2015). Artificial floating islands for environmental improvement. Renewable and sustainable energy reviews, 47(10), 616-622. https://doi.org/10.1016/j.rser.2015.03.090

Zedler, J. B., & Kercher, S. (2005). Wetland resources: status, trends, ecosystem services, and restorability. Annual Review of Environment and Resources, 15 (30), 39–74. https://doi.org/10.1146/annurev.energy.30.050504.144248

61. BÖLÜM

TÜRKİYE'NİN GELENEKSEL YERALTI YAPILARI: İNSAN - ÇEVRE ETKİLEŞİMİ VE KURULUŞ YERİ ÖZELLİKLERİ ÜZERİNDEN TİPOLOJİK BİR DEĞERLENDİRME

Dr. Mahfuz AKTAŞ - Şehir ve Bölge Planlamacısı, Bağımsız Araştırmacı
ORCID No: 0000-0002-1990-4304

Dr. Zeynep AKTAŞ - Ondokuz Mayıs Üniversitesi
ORCID No: 0000-0003-2595-2537

Prof. Dr. Ali UZUN - Ondokuz Mayıs Üniversitesi
ORCID No: 0000-0003-3854-2780

Özet

Geleneksel yeraltı yapıları, insan topluluklarının doğal çevrenin sunduğu olanak ve sınırlılıklara karşı geliştirdikleri mekânsal uyum stratejilerinin özgün örneklerini oluşturmaktadır. Türkiye'de geleneksel yeraltı yapıları, topoğrafik, hidrojeolojik ve iklimsel koşullar ile yeraltı yapılarının oluşumuna elverişli kayaçların sunduğu olanaklar doğrultusunda önemli bir çeşitlilik göstermektedir. Bu çalışmanın amacı, Türkiye'deki geleneksel yeraltı yapılarının kuruluş yeri özellikleri ile farklı çevresel koşullar altında geliştirilen mekânsal uyum stratejilerinin yerleşme morfolojisi ve tipolojik çeşitlilik üzerindeki etkilerini ortaya koymaktır. Araştırmada saha çalışmaları ve literatür araştırmasından edinilen bilgiler topografik haritalar, jeolojik veriler ve uydu görüntüleri ile birlikte değerlendirilmiştir. Öncelikle yeraltı yapıları yükseltilmiş (*bermed*), yamaç tipi (*slope*), zarf tipi (*envelope*) ve çukur avlu tipi (*sunken courtyard*) olmak üzere dört temel tipoloji altında incelenmiştir. Ardından bu tipolojiler kuruluş yeri özellikleriyle ilişkileri açısından ye-

niden sınıflandırılmıştır. Bulgular, anakaya, topoğrafya ve hidrojeolojik koşulların yeraltı yapılarının dağılışını ve mekânsal organizasyonunu önemli ölçüde etkilediğini, ancak bu çevresel koşulların tek başına belirleyici olmadığını göstermektedir. Güvenlik gereksinimleri, ekonomik faaliyetler, inanç sistemleri, yaşam biçimleri ve yerel yapım kültürü de çevresel potansiyellerin farklı mekânsal çözümlere dönüşmesinde belirleyici rol oynamaktadır. Bu doğrultuda geleneksel yeraltı yapıları, doğal çevreye edilgen bir uyumun değil, insan topluluklarının çevresel olanak ve sınırlılıkları toplumsal gereksinimler ve teknik bilgiyle bütünleştirerek ürettikleri özgün yerleşme morfolojilerinin ürünleri olarak değerlendirilmelidir.

Anahtar Kelimeler: Geleneksel yeraltı yapıları; insan-çevre etkileşimi; kuruluş yeri; yerleşme morfolojisi; mekânsal uyum; yeraltı yapı tipolojisi; Türkiye

1. Giriş

İnsan topluluklarının yerleşme tercihleri, tarih boyunca toplumsal, ekonomik ve kültürel dinamikler ile doğal çevrenin sunduğu olanak ve sınırlılıkların karşılıklı etkileşimi ile şekillenmiştir. Yerleşmeler için kuruluş yeri seçiminde jeolojik yapı, topoğrafya, iklim, su kaynakları ve doğal afet tehlikesi gibi yerel özellikler, toplumsal gereksinim ve tercihlerin mekâna yansımasında temel belirleyiciler olmuştur. Bu şartlar geleneksel yerleşmelerin konumunu, mekânsal organizasyonunu, yapılaşma biçimlerini ve mimari karakterini de etkiler. Diğer bir deyişle geleneksel yerleşmeler, insan toplulukları ile doğal çevre arasındaki karşılıklı etkileşimin mekânsal ölçekte somutlaşmış ifadelerini oluşturur. Nitekim geleneksel yapılar, çevreye uyum sağlayan yerel veya bölgesel bir kimlik göstermeleri, geleneksel yapı ve tasarım bilgisini sürdürmeleri ve işlevsel, sosyal ve çevresel koşullara yanıt verebilmeleriyle öne çıkmaktadır (ICOMOS, 1999). Bu çerçevede yerel malzeme kullanımı, topoğrafyaya uyumlu yapılaşma biçimleri, geleneksel yapım sistemleri ve çevresel koşullara duyarlı mekânsal organizasyonlar, geleneksel yerleşmelerin oluşumunda önemli rol oynar. Bu özellikler yerel kimliğin, yapım kültürünün ve insan–çevre etkileşiminin mekânda somutlaşmasını sağlayarak özgün yerleşmelerin ortaya çıkmasına sebep olur. Bu çalışmanın konusunu oluşturan geleneksel yeraltı yapıları da doğal çevrenin olanak ve sınırlılıklarına karşı insanların geliştirdikleri mekânsal uyum stratejilerinin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır.

Yeraltı yerleşmelerinin ilk örnekleri doğal mağaralardır. Zamanla doğal mağaralar kısmen değiştirilerek kullanılmış ya da uygun jeolojik ortamlarda anakaya oyularak farklı boyutlarda yeni yeraltı yapıları inşa edilmiştir (Bonsall & Tolan-Smith, 1997; Harmankaya, 1997; Şimşek, 2017; Uzun, 1995). Başlangıçta barınma, güvenlik ve depolama gibi temel ihtiyaçlar için kullanılan yeraltı yapıları, zamanla,

ibadethane, üretim alanı ve yeraltı şehri gibi karmaşık sistemlere dönüşmüştür (Alkaff et al., 2016; Dağlı et al., 2020; Ebrahimi et al., 2021; Khodabakhshian et al., 2012; Tuncer et al., 2016; Ülkü, 2007; Yamaç, 2023; Yıldırım, 2017). Bu dönüşüm sürecinde kültürel bilgi birikimi ve toplumsal gereksinimler yanında anakaya özellikleri, topoğrafya, yeraltı suyu seviyesi ve iklim koşulları da etkili olmuştur. Dolayısıyla geleneksel yeraltı yapıları çevresel koşulların yerleşme biçimleri üzerindeki etkisini ve insanların çevreyle kurdukları ilişkinin mekânsal örgütlenmesini de yansıtır (Attarian & Safar Ali Najar, 2018). Diğer bir deyişle geleneksel yeraltı yapıları insanların doğal çevrenin sunduğu olanak ve sınırlılıklara karşı geliştirdikleri mekânsal uyum stratejilerinin bir ürünüdür (Alkaff et al., 2016; Anselm, 2012; Bozsaky, 2015; Dong et al., 2022; Erçetin, 2020; Özek & Minsolmaz Yeler, 2008; Roy, 2006).

Türkiye kolay kazılabilen kayaçlar açısından zengindir. Ayrıca, yöreden yöreye değişen fiziki coğrafya koşulları, sosyokültürel ve sosyoekonomik özellikler geleneksel yeraltı yapılarının farklı tiplerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Küçükerman & Edirne, 2022; Uzun, 2024). Sayıları tam olarak bilinmese de kırk yılı aşkın arazi gözlemleri, literatür incelemeleri ve çevrimiçi araştırmalar, Türkiye'nin altı yüz'den fazla farklı lokasyonunda geleneksel yeraltı yapısı bulunduğunu göstermektedir. Bu yapıların belli bir bölümü farklı yönleriyle araştırılmış (Erdoğan & Yıldız, 2017; Karadoğan, 2017; Kocalar, 2019; Üstüner & Gültekin, 2022; Uzun, 1995; Yamaç, 2023) olsa da gerek varlığı bilinenler ve gerekse henüz kayıt altına alınmamış olanlar araştırılmayı beklemektedir.

Öte yandan, Türkiye'deki geleneksel yeraltı yapısı çeşitliliği, kuruluş yeri özellikleri ile yeraltı yapı tipolojileri arasındaki ilişkinin çözümlenmesinde güçlü bir karşılaştırma zemini sunar. Bu çalışmanın amacı, Türkiye'deki geleneksel yeraltı yapılarının kuruluş yeri özellikleri ile farklı çevresel koşullar altında geliştirilen mekânsal uyum stratejilerinin yerleşme morfolojisine ve tipolojik çeşitliliğe etkilerini araştırmaktır. Araştırma, arazi gözlemleri ile literatür verilerinin topografik haritalar ve uydu görüntüleri üzerinden birlikte değerlendirilmesine dayanmaktadır. Bu kapsamda yeraltı yapıları öncelikle tipolojik özelliklerine göre sınıflandırılmış ve ardından her bir yapı tipinin geliştiği jeolojik, topoğrafik ve iklimsel koşullar incelenmiştir. Bulgular geleneksel yeraltı yapılarının yalnızca çevresel koşulların bir sonucu olarak değil, insan topluluklarının çevresel olanak ve sınırlılıklara karşı geliştirdikleri mekânsal uyum stratejilerinin yerleşme morfolojisine yansıyan yüzleri olduğunu göstermiştir.

2. Kuramsal Çerçeve: İnsan-Çevre Etkileşimi ve Yerleşme Morfolojisi

Yerleşmeler, doğal çevre ile toplumsal süreçlerin karşılıklı etkileşimi sonucunda biçimlenen dinamik mekânsal sistemlerdir. Yerleşme coğrafyasının temel araştırma alanlarından biri, insan topluluklarının belirli mekânları neden tercih ettiği ve bu tercihlerin yerleşmenin fiziksel biçimine nasıl yansıdığıdır. Bu çerçevede yerleşmelerin oluşumu ve gelişiminin açıklanmasında en temel kavramlardan biri kuruluş yeridir. Kuruluş yeri iki özelliği ile ifade edilir. Bunlardan biri sit, diğeri ise sitüasyondur. Sit, yerleşmenin üzerinde kurulduğu fiziksel ortamı; sitüasyon ise bu yerin yakın ve uzak çevresiyle kurduğu ekonomik, toplumsal ve mekânsal ilişkileri ifade eder (Yılmaz, 2015). Bu ayrım, yerleşmenin yalnızca belirli bir noktada konumlanan fiziksel bir oluşum değil, çevresiyle sürekli etkileşim içinde bulunan bir mekânsal sistem olarak değerlendirilmesine olanak sağlamaktadır.

Yerleşme tarihinin erken dönemlerinde kuruluş yeri özellikleri, yerleşme kararlarının biçimlenmesinde daha belirgin bir rol üstlenmiştir. Güvenlik, su kaynaklarına erişim, tarımsal üretim olanakları, uygun topoğrafik koşullar ve iklimsel konfor gibi unsurlar, yerleşmelerin konumunu ve mekânsal örgütlenmesini doğrudan etkilemiştir. Bu nedenle yerleşmelerin mekânsal örgütlenmesinde doğal çevrenin rolü, özellikle geleneksel yerleşme sistemlerinde belirgin biçimde gözlenmektedir. Günümüzde teknolojik gelişmeler doğal çevrenin yerleşme kararları üzerindeki sınırlayıcı etkisini önemli ölçüde azaltmış olsa da kuruluş yeri özellikleri yerleşme morfolojisinin oluşumunda önemini korumaktadır. Nitekim yapılaşma biçimleri, arazi kullanımı ve yerleşme dokusu hâlen doğal çevre koşulları ile toplumsal tercihlerin karşılıklı etkileşimi doğrultusunda biçimlenmektedir.

İnsan ile doğal çevre arasındaki ilişki, beşeri coğrafyada farklı kuramsal yaklaşımlar çerçevesinde ele alınmıştır. Bu yaklaşımların ilk örneklerinden biri olan çevresel determinizm, iklim, topoğrafya ve jeolojik yapı gibi doğal çevre unsurlarını toplumsal gelişme ile kültürel farklılıkların temel açıklayıcıları olarak değerlendirmiştir (Arı, 2017; Fekadu, 2014). Özellikle 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında etkili olan bu yaklaşım, insanın çevresel koşullar karşısındaki etkin rolünü sınırlı biçimde değerlendirmesi nedeniyle daha sonra önemli eleştirilere konu olmuştur (Arı, 2017; Fekadu, 2014). Possibilizm ise çevresel determinizme yöneltilen eleştiriler doğrultusunda geliştirilmiş ve insan topluluklarının çevresel koşullar karşısındaki seçim, tercih ve uyum kapasitesini ön plana çıkarmıştır. Bu yaklaşıma göre doğal çevre, yerleşme ve mekânsal örgütlenme açısından çeşitli olanaklar sunmakta; bu olanakların hangi biçimde değerlendirileceği ise toplum-

ların kültürel birikimi, bilgi düzeyi ve toplumsal tercihleri doğrultusunda şekillenmektedir (Arı, 2017; Berque, 2019; Fekadu, 2014).

Günümüzde insan-çevre ilişkileri, çevresel belirleyicilik ile toplumsal irade arasındaki karşılıklı etkileşim temelinde ele alınmaktadır. Bu yaklaşım, doğal çevrenin yerleşme kararlarını etkilediğini kabul etmekle birlikte, insanların da çevreyi dönüştürerek yeni mekânsal düzenlemeler geliştirdiğini vurgulamaktadır. Berque'nin (2019) geliştirdiği mesoloji yaklaşımı ise insanın fiziksel çevreyi yalnızca kullanan değil, aynı zamanda ona anlam yükleyerek yeniden üreten bir aktör olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla yerleşmeler, çevresel koşullar ile toplumsal deneyimlerin birlikte biçimlendirdiği dinamik mekânsal sistemler olarak ortaya çıkar. Bu kuramsal yaklaşım, geleneksel yeraltı yapılarının açıklanması açısından da önemlidir. Geleneksel yeraltı yapıları, ne yalnızca çevresel zorunlulukların kaçınılmaz bir sonucu, ne de yalnızca kültürel tercihlerin bir ürünü değildir. Bu yapılar, kuruluş yeri özellikleri ile insan topluluklarının geliştirdiği mekânsal uyum stratejilerinin birlikte ürettiği yerleşme biçimleridir. Başka bir ifadeyle doğal çevre, yeraltı yapılarının oluşumu için belirli olanak ve sınırlılıklar sunarken, bu olanakların nasıl değerlendirileceği toplumsal gereksinimler, teknik bilgi birikimi ve yaşam pratikleri tarafından belirlenir.

Özetle söylenecek olursa, kuruluş yeri özellikleri, yeraltı yapı tipolojilerinin biçimlenmesinde temel belirleyiciler arasında yer alır. Özellikle anakayanın nitelikleri, topoğrafya, hidrojeolojik koşullar ve iklim özellikleri, yeraltı mekânlarının nerede ve hangi biçimde inşa edilebileceğini denetler (Rasul & Ahmed, 2018). Bu unsurlar arasında anakaya, yeraltı yapılarının üretilmesini etkileyen başat etmenlerden biridir. Tüf, kalker ve kolay işlenebilen diğer kayaç türleri yeraltı mekânlarının oluşturulmasını kolaylaştırırken, daha sert kayaçların hâkim olduğu alanlarda farklı mekânsal çözümler geliştirilmiştir (Alkaff et al., 2016). Benzer biçimde topoğrafya da yeraltı yapılarının mekânsal organizasyonunu denetler. Dik yamaçlarda gelişen kaya oyma yerleşmeler ile düz alanlarda oluşturulan çukur avlu ve zarf tipi yeraltı yerleşmeleri, farklı topoğrafik koşullara geliştirilen mekânsal uyum stratejilerinin yansımaları olarak değerlendirilebilir (Bozsaky, 2015; Golany, 1992). Ayrıca, iklim koşulları da yeraltı yapı tercihini etkiler. Özellikle soğuk-karlı ve sıcak-kurak bölgelerde, yıl boyunca daha konforlu sıcaklık koşulları sunan yeraltı yapıları önemli bir yerleşme seçeneği oluşturur (Shi et al., 2024; Wendt, 1982).

Bu ilişkilerin çözümlenmesinde yerleşme morfolojisi yaklaşımı önemli bir analitik çerçeve sunmaktadır. Yerleşme morfolojisi, yerleşmelerin fiziksel biçimini, mekânsal organizasyonunu ve zaman içerisindeki dönüşümünü inceleyerek doğal çevre ile mekânsal yapı arasındaki ilişkileri açıklamaya çalışır (Šipetić & Milijić, 2025). Bu perspektiften bakıldığında geleneksel yeraltı yapıları, kuru-

luş yeri özelliklerinin sunduğu olanak ve sınırlılıklara karşı geliştirilen mekânsal uyum stratejilerinin yerleşme ölçeğindeki yansımaları olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla bu yapıların incelenmesi, yalnızca mimari ya da arkeolojik özelliklerin tanımlanmasına değil, doğal çevre ile toplumsal süreçler arasındaki tarihsel etkileşimin yerleşme ölçeğinde nasıl somutlaştığının anlaşılmasına da katkı sağlar.

Bu kuramsal çerçeveden hareketle, izleyen bölümde Türkiye'deki geleneksel yeraltı yapıları, kuruluş yeri özellikleriyle kurdukları ilişki temelinde tipolojik olarak sınıflandırılmakta ve bu tipolojilerin oluşumunda kuruluş yeri özelliklerinin belirleyiciliği yerleşme morfolojisi perspektifinden tartışılmaktadır.

3. Geleneksel Yeraltı Yapı Tipleri ve Kuruluş Yeri Özellikleri

Geleneksel yeraltı yapılarının tipolojik özellikleri anakaya, topoğrafya, hidrojeolojik koşullar ve iklim gibi doğal ortam özellikleri ile güvenlik ihtiyacı, ekonomik olanaklar, yerel yapı kültürü ve teknik bilgi birikimi gibi toplumsal etmenler tarafından kontrol edilir. Ayrıca ihtiyaç duyulan boşluk hacmi yapı tipinin belirlenmesinde etkili olur.

Yeraltı yapılarının sınıflandırılmasına yönelik farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Bununla birlikte, en yaygın kabul gören tipolojik sınıflandırma; yükseltilmiş tip (*bermed*), yamaç tipi (*slope*), zarf tipi (*envelope*) ve çukur avlu tipi (*sunken courtyard*) olmak üzere dört temel yapı tipinden oluşmaktadır (Alkaff et al., 2016; Bozsaky, 2015; Golany, 1992; Wendt, 1982). Bu çalışmada da söz konusu sınıflandırma esas alınmıştır. Ancak yapı tipleriyle yalnızca biçimsel özellikleriyle yetinilmemiş; kuruluş yeri özelliklerine karşı geliştirilen farklı mekansal uyum biçimleri de dikkate alınmıştır. Bu nedenle aşağıda her bir yapı tipi öncelikle morfolojik özellikleri açısından tanıtılmakta, ardından geliştiği jeolojik, topoğrafik ve iklimsel koşullar dikkate alınarak kuruluş yeri–yerleşme morfolojisi ilişkisi çerçevesinde değerlendirilmektedir.

3.1. Yükseltilmiş Tip (*Bermed*) Yeraltı Yapıları

Yükseltilmiş tip (*bermed*) yeraltı yapıları, doğal eğimin düşük olduğu yamaçlarda, zemine kısmen gömülü olarak inşa edilen ve yeraltı ile yerüstü yapı özelliklerini birlikte taşır (Uzun, 2024), (Şekil 1a). Bu tipolojinin gelişiminde, doğal drenaj olanakları sağlayan ve kazı ihtiyacını azaltan hafif eğimli topoğrafya belirleyici olmuştur. Yapıların yalnızca bir cephesinin dış ortamla ilişki kurması, hem toprak örtüsünün sağladığı ısıl avantajlardan yararlanılmasına hem de doğal aydınlatma ve havalandırmanın tek bir cephe üzerinden çözümlenmesine olanak sağlamaktadır.

Yükseltilmiş tip yapıların hafriyat toprağı binanın üst ve yanlarını örtmek için kullanılmakta ve böylece küçük bir sırt görünümü kazanan yapı topoğrafyayla bütünleşmektedir (Uzun, 2024). Bu yapıların ön cephelerinin giriş, havalandırma ve gün ışığından yararlanma amacıyla açık bırakılması tasarımlarının temel ilkesini oluşturmaktadır. Bu yapılar genel olarak yeraltı yapı grubuna dahil edilir (Bozsaky, 2015; Šipetić & Milijić, 2025). Ancak, arazi üzerinde kısmen yükseltilmiş olmaları nedeniyle yeraltı ve yerüstü yapıları arasında geçiş tipi olarak da tanımlanırlar (Uzun, 2024).

Yerel ustalar ya da bina sahipleri tarafından yakın çevreden temin edilen taş, toprak ve ahşap malzemelerle inşa edilen bu yapılar, vernaküler yapı kültürünün karakteristik örnekleri arasında yer alırlar. Konut işlevinin yanı sıra mahzen, depo, ahır ve askerî savunma yapısı olarak da kullanılan *bermed* yapılar, kırsal yerleşmelerde çoğunlukla aynı aileye ait konut, ahır ve samanlıktan oluşan küçük yerleşme kümeleri içerisinde konumlanmaktadır (Uzun, 2024). Günümüzde Ardahan, Kars, Elazığ, Tokat ve Çorum[1] başta olmak üzere Türkiye'nin farklı bölgelerinde kullanılmaya devam eden örneklerine rastlanmaktadır (Bağcı & Kılıç, 2023; Uzun, 2024).

Yükseltilmiş yapı tipolojisi askerî savunma yapılarında da kullanılmıştır. Osmanlı döneminde tabya olarak ifade edilen bu yapılar özellikle sınır şehirlerinin savunulması amacıyla inşa edilmiştir. Genellikle hâkim topoğrafyadan yararlanılarak düşmanın yaklaşma güzergâhlarını denetleyecek biçimde konumlandırılan bu yapılar üzerlerindeki kalın toprak örtüsü sayesinde hem doğal topoğrafyayla bütünleşmekte hem de düşmanın ateşli silahlarına karşı içindekilere koruma sağlamaktaydı (Uzun, 2024), (Şekil 1b).

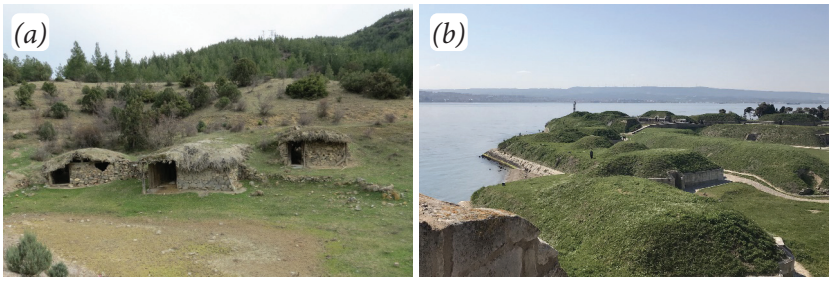
Yükseltilmiş tip yeraltı yapıları Türkiye dışında da yaygınlıkla kullanılmıştır. Özellikle Kuzey Avrupa ve İskandinavya gibi soğuk bölgelerde geleneksel çim örtülü evler (turf houses), bu yapı tipinin özgün örnekleri arasında yer alır. Kanada'daki 11. yüzyıl L'Anse aux Meadows yerleşimi[2] (UNESCO, 2026c) ile Grönland'daki Kujataa İskandinav çiftlik evleri[3] (UNESCO, 2026b) bu yapı geleneğinin önemli örnekleri olup UNESCO Dünya Miras Listesi'nde yer almaktadır. Ayrıca İzlanda'daki geleneksel çim evler de "The Turf House Tradition" başlığı altında UNESCO Geçici Listesi'ne alınmıştır (UNESCO, 2026e) [4].

1 Kâmil köyündeki (Çorum) bermed evlerle ilgili detaylı bilgi için bkz. (Uzun, 2024).

2 L'Anse aux Meadows yerleşimi 1978 yılında (vi) kriteriyle UNESCO Dünya Miras Listesi'ne dahil edilmiştir (UNESCO, 2026c).

3 Kujataa İskandinav çiftlik evleri 2017 yılında (v) kriteriyle UNESCO Dünya Miras Listesi'ne dahil edilmiştir (UNESCO, 2026b).

4 Geleneksel çim evler, 2011 yılında UNESCO Geçici Listesi'ne dahil edilmiştir (UNESCO, 2026e).

Şekil 1. Yükseltilmiş tip (bermed) yeraltı yapısı örnekleri (a) Kamil köyünde terk edilmiş bermed yapılar Osmancık, Çorum (2019). (b) Çanakkale Boğazı'nın savunulması için Osmanlı döneminde inşa edilmiş Namazgah tabyası, Eceabat, Çanakkale (2019).

3.2. Yamaç Tipi (*Slope*) Yeraltı Yapıları

Yamaç tipi (*slope*) yeraltı yapıları genellikle münferit tepe, sırt ve platoların yüksek eğimli yamaçlarında oyulurlar. Bu yapılar tepe tipi olarak da bilinir (Alkaff et al., 2016; Bozsaky, 2015; Wendt, 1982). Türkiye'deki en yaygın yeraltı yapı tipolojisini oluştururlar. Bu tipolojide mekânlar, yamacın uygun kesiminden genellikle yatay yönde oyularak oluşturulur. Giriş-çıkışlar, doğal aydınlatma ve havalandırma ön cepheden sağlanır. Yan ve arka bölümler ise kapalıdır. Uygun litolojik ve topoğrafik koşulların bulunduğu yamaçlarda gruplar halinde bulunurlar ve bazen teraslı yerleşme düzenleri oluştururlar (Şekil 2a). Bazen de tekil mekânlar söz konusudur (Şekil 2b).

Yamaç tipi yeraltı yapıları Türkiye'nin özellikle İç Anadolu Bölgesi'nde yaygındır. Bu bölgede Erciyes Dağı, Melendiz Dağı, Hasan Dağı ve Karadağ gibi volkanlardan etrafa yayılmış tüfler kazı için uygun anakayayı oluştururken; Kızılırmak ve Melendiz Çayı gibi akarsuların açmış olduğu dik yamaçlı vadiler ise uygun topoğrafyayı oluştururlar. Ayrıca, bölgede hüküm süren çetin karasal iklim koşulları da yeraltı yapılarının inşasını destekleyen bir diğer çevresel faktörü oluşturur. Ancak, bu bölge dışında da uygun topoğrafik ve litolojik özelliklere sahip yörelerde yamaç tipi yeraltı yapılarının özgün örneklerine rastlanır. Bunlar arasında Ani (Kars), Frig Vadisi (Afyonkarahisar) ve Hasankeyf (Batman) gibi yöreler öne çıkar (Şekil 2c).

Yamaç tipi yeraltı yapıları, benzer çevresel koşullara sahip dünyanın farklı bölgelerinde de görülürler. Örneğin anakayanın volkanik tüflerden oluştuğu İran'ın Kendovan köyü (Tebriz) bu tipolojinin önemli örnekleri arasında yer alır (Şekil 2d). Benzer şekilde, İtalya'daki Sassi di Matera'da da tüfler içerisinde oyul-

muş çok katmanlı yamaç tipi yeraltı yerleşmeleri söz konusudur (Varriale, 2019). Bu saha UNESCO Dünya Miras Listesi'nde de yer alır (UNESCO, 2026d). Çin'in Loess Platosu'nda dik yamaçlara oyularak oluşturulan Yaodong konutları da aynı mekânsal uyum ilkesinin farklı bir jeolojik ortamda gelişmiş örneklerini oluşturur (Alkaff et al., 2016).

Şekil 2. Yamaç tipi yeraltı yapı örnekleri (a) Nevşehir Kalesi (2025). (b) Bir peribacası yamacında açılmış yamaç tipi yeraltı yerleşmesi, Ürgüp, Nevşehir (2008). (c) Frig Vadisi'nde yamaç tipi yapılar, Afyonkarahisar (2009). (d) Yamaç tipi yeraltı yapılarına İran'dan bir örnek, Tebriz (2012).

Bu örnekler, yamaç tipi yeraltı yapılarının belirli bir kültüre ya da bölgeye özgü olmadığını; benzer topografik ve jeolojik koşullar altında farklı toplumların benzer mekânsal çözümler geliştirebildiğini göstermektedir. Bu yönüyle yamaç tipi yeraltı yapıları kuruluş yeri özellikleri ile yerleşme morfolojisi arasındaki ilişkinin en belirgin biçimde gözlemlenebildiği yeraltı yapı tiplerinden birini oluşturmaktadır.

3.3. Zarf Tipi (*Envelope*) Yeraltı Yapıları

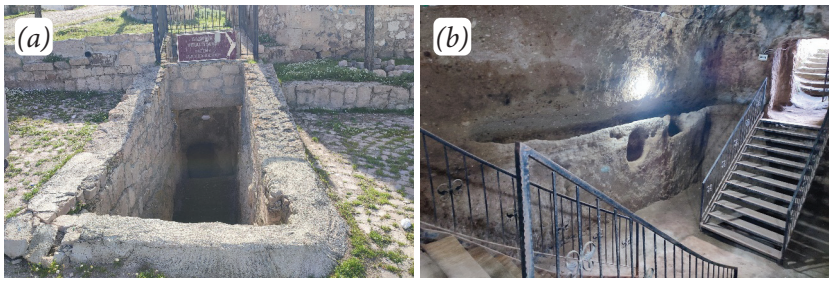
Zarf tipi (*envelope*) yeraltı yapıları genellikle platolar üzerlerinde ve bütünüyle anakaya içine oyularak açılırlar. Bu nedenle literatürde "gerçek yeraltı yapıları" (*true underground structures*) olarak da tanımlanırlar (Alkaff et al., 2016). Diğer yeraltı yapı tiplerinden farklı olarak bu yapılarda yeryüzüne açılan doğal bir cephe ya da avlu bulunmamakta; iç mekânlara erişim plato yüzeyinden başlayan dar

girişler ve düşey ya da eğimli bağlantılar aracılığıyla sağlanmaktadır. Bu yapıların alt, üst ve yan yüzeylerinin bütünüyle anakaya tarafından çevrelenmiş olması "zarf tipi" olarak adlandırılmalarının temel gerekçesini oluşturmaktadır.

Zarf tipi yapılar, yeraltı suyu tablası derinde olan ve kolay işlenebilir kalın kayaç paketlerinden oluşan plato sahalarında yaygındır. Bu özellikler çok katlı yeraltı mekânlarının gelişimini destekler. Buna karşılık yeraltı suyu tablasının yüzeye yakın olması, su baskını riskini artıracağından zarf tipi yeraltı yapılarının gelişimini sınırlar. Dolayısıyla jeolojik yapı, topoğrafya ve hidrojeolojik koşullar zarf tipi yeraltı yapılarını kontrol eden başlıca doğal etmenleri oluşturur.

Zarf tipi yeraltı yapıları Türkiye'de çoğunlukla "yeraltı şehri" olarak adlandırılır. Yüzlerce, hatta binlerce kişiyi barındırabilen bu yapılar çoğu zaman çok katlı mekânsal organizasyonlara sahiptir. Konut, depo, ahır, ibadethane, şarap üretim alanı ve su kuyusu gibi farklı işlevleri olan mekanlar aynı sistem içerisinde bir arada bulunabilir. Doğal ışığın sınırlı olduğu bu yapılarda havalandırma ve yeraltı suyundan yararlanma bu amaçla tasarlanmış kuyu ve bacalarla sağlanır. Uzun süreli kullanım amacıyla geliştirilen bu karmaşık mekânsal kurgu, çevresel koşullara uyumun yanında, diğer yeraltı yapılarında olduğu gibi güvenlik gereksinimlerine de yanıt verir. Nitekim savunma işlevi, bu yapıların ayırt edici özelliklerinden biridir. Özellikle giriş koridorları dar tutulmuş, katlar arasında yalnızca içeriden hareket ettirilebilen değirmen taşı biçimindeki masif taş kapılar (tığraz taşı) kullanılarak mekânın dış müdahalelere karşı korunması amaçlanmıştır (Kahya Yıldırım, 2025). Böylece yerleşmenin kuruluş yeri yalnızca kazılabilir bir anakaya sağlamamakta, aynı zamanda uzun süreli ve güvenli yaşamı destekleyen bütüncül bir mekânsal sistemin oluşmasına da olanak vermektedir.

Zarf tipi yeraltı yapıların Türkiye'de Derinkuyu, Özkonak, Kaymaklı (Nevşehir), Gaziemir, Saratlı (Aksaray), Aydıntepe (Bayburt) ve Ağırnas (Kayseri) gibi çok bilinen örnekleri vardır (Şekil 3a, b). Benzer örnekler dünyanın farklı bölgelerinde de vardır. Fransa'nın Picardy bölgesinde kireçtaşı platolarına oyulan Naours Yeraltı Şehri (Cité souterraine de Naours) ile Dünya Miras Listesi'nde yer alan İsrail'deki Maresha ve Bet-Guvrin Yeraltı Kompleksleri (UNESCO, 2026a) zarf tipi yeraltı yapılarının yurt dışındaki örnekleri arasında yer alır.

Şekil 3. Zarf tipi yeraltı yerleşmesi görselleri (a) Gaziemir yerleşmesinin girişi, Aksaray (2025). (b) Gaziemir yeraltı yerleşmesi girişinin açıldığı salondan bir görünüş, Aksaray (2025).

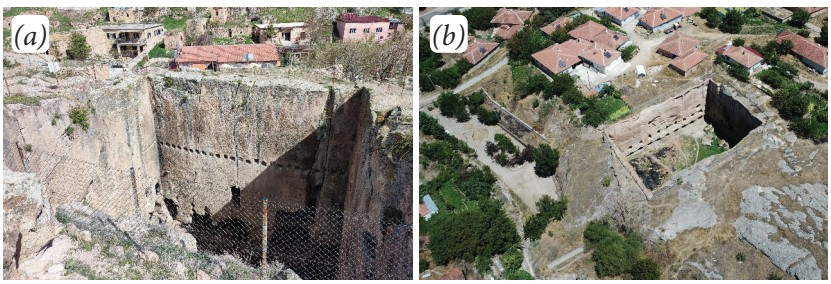
Zarf tipi yeraltı yapıları doğal çevrenin uygun litolojik, topoğrafik ve hidrografik özellikleri tarafından kontrol edilir. Bu özellikler söz konusu yapıların sadece yer seçimini değil, yerleşmelerin boyutunu, kat sayısını ve mekânsal organizasyonlarını da etkiler. Bu yönüyle zarf tipi yapılar, insan topluluklarının çevresel olanakları ileri bilgi ve teknik beceriyle bütünleştirerek geliştirdikleri mekânsal uyum stratejilerinin en kapsamlı örnekleri arasında yer alırlar.

3.4. Çukur Avlu Tipi (*Sunken Courtyard*) Yapılar

Çukur avlu tipi (*sunken courtyard, atrium*) yeraltı yapıları, yüzeyden aşağıya doğru kazılmış dikdörtgen ya da kare biçimli çukur bir avlu ile onun etrafında açılmış kapalı mekânlardan oluşur. Bu tipolojide bütün mekânlar merkezi avluya açılmakta ve doğal aydınlatma, havalandırma ve sirkülasyon bu ortak alan aracılığıyla sağlanmaktadır. Mekânsal organizasyonun merkezinde yer alan avlu, gündelik işlerin ve toplumsal etkileşimin gerçekleşme yeri olarak işlev görmektedir. Bazı çukur avlularda çok katlı mekânsal düzenlemeler de söz konusudur. Bu yapılarda katlar arası bağlantılar genellikle iç merdivenlerle sağlanır. Çukur avlu yeraltı yapı tipinin en bilinen örnekleri Tunus'taki Matmata evleri ile Çin'deki Dikengyuan'lardır (Anselm, 2008, 2012; Bozsaky, 2015). Bu tipin Türkiye'deki temsil örnekleri arasında Gümüşler, Dulkadirli ve Gaziemir çukur avlulu yer alır (Şekil 4a, b)[5]. Çukur avlu yeraltı yapıları, zarf tipi yapılarda olduğu gibi yeraltı suyu tablasının derinde olduğu plato sahalarında inşa edilirler. Derin kazı gerektiren bu yapıların inşası, yeterli kalınlığa sahip ve kolay işlenebilen kayaçların varlığına bağlıdır. Aynı zamanda plato yüzeyinin geniş ve düz olması, merkezi avlunun açılmasına ve avlu çevresinde çok yönlü mekânsal organizasyonların inşasına olanak sağlar.

5 Yazarlar tarafından Türkiye'deki çukur avlular ayrı bir çalışma olarak yayına hazırlanmaktadır.

Sıcak ve kurak iklim bölgelerinde tercih edilen çukur avlu yeraltı yapıları yerleşim düzeni, gün ışığından yararlanma ve avlu duvarlarının gölgeleme etkisi sayesinde yıl boyunca dengeli ve konforlu bir mikroklima ortamı oluşturur. Çok yaygın bir yeraltı yapı tipi olmamasına rağmen, özgün mimarisiyle dikkat çeken bu yapıların girişleri topoğrafik konuma ve ihtiyaçlara bağlı olarak değişmekte ve dört farklı şekilde olabilmektedir: Merdivenli giriş (*stair entrance*), düz giriş (*straight entrance*), eğimli giriş (*slope entrance*) ve eğimli merdivenli ve eğimli giriş (*stair and slope entrance*) (Anselm, 2012). Çukur avlu yeraltı yapılarında giriş tipi, avlunun plato kenarına yakın ya da uzak oluşuna, avlu derinliğine ve kullanım amaçlarına göre değişir. Plato kenarındaki çukur avlulara girişler dış yamaçtan açılan yatay bir tünelle (düz giriş) sağlanırken, kenardan uzak alanlarda diğer üç giriş tipinden biri tercih edilir.

Şekil 4. Çukur avlu yer altı yapı tipi örnekleri (a) Gümüşler çukur avlu yeraltı yapısının üstten görünüşü, Gümüşler, Niğde (2025) (b) Dulkadirli yeraltı yerleşmesinin üstten görünüşü, Dulkadirli, Kırşehir (2024).

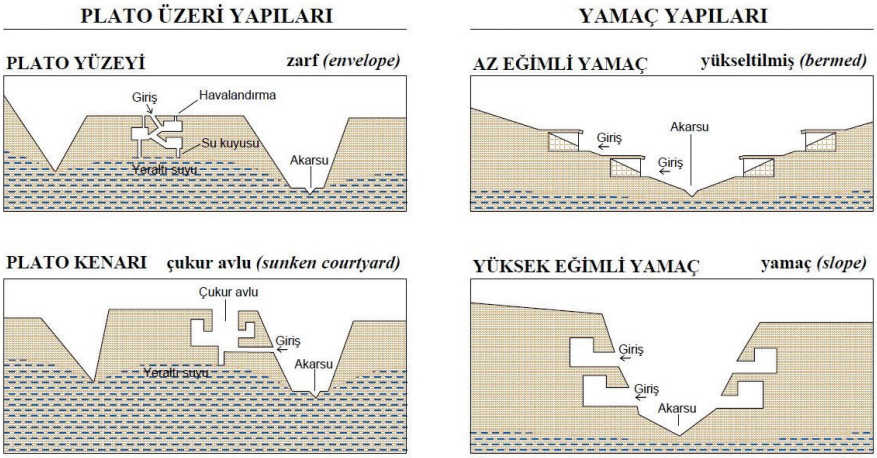
3.5. Geleneksel Yeraltı Yapılarının Tipolojisini Etkileyen Faktörler

Geleneksel yeraltı yapılarının tipolojik çeşitliliği rastlantısal değil, ihtiyaçların ve kuruluş yeri özelliklerinin birlikte değerlendirilmesiyle ortaya çıkmıştır. Her bir yeraltı yapı tipi, ekonomik şartlar ve gündelik ihtiyaçlar ile anakaya, topoğrafya, hidrografya ve iklim gibi çevresel koşulların birlikte biçimlendirdiği bir mekansal düzenlemeyi temsil eder. Diğer bir deyişle, çevresel şartların uygunluğu yanında ihtiyaçlar da yerleşme tipolojisini etkilemektedir. Örneğin, Gaziemir (Aksaray)'deki plato sahasında hem zarf tipi hem de çukur avlu tipi yeraltı yapısı yan yana inşa edilmiştir. Bu bulgu, çalışmanın kavramsal çerçevesinde tartışılan insan-çevre etkileşimi yaklaşımıyla da uyumludur. Geleneksel yeraltı yapılarının kuruluş yeri özellikleri ve ana işlev öncelikleri Türkiye'nin farklı bölgelerinde yapılan saha çalışmaları ve literatür verileriyle birlikte değerlendirilmiş ve sonuçlar bir tablo halinde düzenlenmiştir (Tablo 1).

Tablo 1. Yeraltı Yapı Tiplerinin Öncelikli İşlevleri ve Kuruluş Yeri Özellikleri.

Yeraltı yapı tipi	Ana işlev öncelikleri	Litoloji	Topoğrafya	Hidrografya ve hidrojeoloji	Türkiye'den örnekler
Yükseltilmiş (bermed)	Barınma	Toprak, ayrışmış anakaya v.b.	Az eğimli yamaç	Su kaynağına yakın, iyi drenaj şartları	Çorum, Ardahan, Tokat vb.
Yamaç (slope)	Barınma, güvenlik	Kolay işlenebilir taşıyıcı kayaç	Dik eğimli yamaç	Su kaynağına yakın, iyi drenaj şartları	Ürgüp (Nevşehir), Frig Vadisi (Afyonkarahisar), Hasankeyf (Batman) v.b.
Zarf (envelope)	Güvenlik	Kolay işlenebilir taşıyıcı kayaç	Plato yüzeyi, çoğunlukla kenara uzak	Derin yeraltı suyu tablası	Derinkuyu (Nevşehir), Kaymaklı (Nevşehir), Aydıntepe (Bayburt) vb.
Çukur avlu (sunken courtyard)	İklimsel konfor, barınma, güvenlik	Kolay işlenebilir taşıyıcı kayaç	Plato yüzeyi, çoğunlukla kenara yakın	Derin yeraltı suyu tablası	Gümüşler (Niğde), Dulkadirli (Kırşehir), Gaziemir (Aksaray) vb.

Geleneksel yeraltı yapıları, çevresel belirleyiciler ile toplumsal tercihlerin birlikte biçimlendirdiği yerleşme sistemleridir. Bulgular, yeraltı yapı tipolojileri ile kuruluş yeri özellikleri arasında güçlü bir ilişkinin bulunduğunu göstermektedir. Bu değerlendirmeden hareketle, çalışmada yeraltı yapıları yalnızca mimari tipolojileri temelinde değil, kuruluş yeri özellikleriyle kurdukları ilişkiler de dikkate alınarak yeniden sınıflandırılmıştır. Arazi gözlemleri ile topoğrafik haritalar, jeolojik veriler ve uydu görüntülerinin birlikte değerlendirilmesi sonucunda, yeraltı yapılarının belirli topoğrafik konumlarda yoğunlaştığı ve benzer morfolojik özellikler geliştirdikleri belirlenmiştir. Bu doğrultuda geleneksel yeraltı yapıları, konumlandıkları arazi biçimine göre plato üzeri yapılar ve yamaç yapıları olmak üzere iki ana gruba ayrılmıştır (Şekil 5).

Şekil 5. Geleneksel yeraltı yapılarının arazi yapısı ve yeraltı suyu ile ilişkisi

Şekil 5'te de görüleceği üzere, geleneksel yeraltı yapıları topoğrafyanın ve yeraltı suyu seviyesinin durumuna göre iki ana gruba ayrılmıştır: Plato üzeri yapılar ve yamaç yapıları. Bunlardan plato üzeri yapılar, yeraltı su seviyesinin derinde bulunduğu plato sahalarında inşa edilmiştir. Bu grup, plato kenarıyla kurduğu ilişkiye göre, zarf tipi ve çukur avlu tipi olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Bunlardan zarf tipi yeraltı yapıları genellikle plato kenarından uzakta inşa edilirken, çukur avlu yeraltı yapıları ise plato üst kenarına yakın inşa edilirler. Bununla birlikte, plato kenarından uzakta çukur avlu yeraltı yapılarına ve plato kenarına yakın zarf tipi yeraltı yapılara da rastlanabilmektedir. Plato kenarına yakın konumlandırılan çukur avlu yeraltı yapılarında, plato düzlüğü ile yamaç yüzeyi birlikte kullanılmakta, erişim çoğunlukla yamaçtan açılan yatay tünellerle sağlanmaktadır. Bu tipin en iyi belgelenmiş örnekleri Gümüşler (Niğde) ve Dulkadirli (Kırşehir) çukur avlularıdır. Plato kenarından uzakta inşa edilen zarf tipi ve çukur avlu tipi yeraltı yapılarına ise girişler içe doğru eğimli merdivenlerle sağlanır.

Yamaç grubu yeraltı yapılarında ise, esas belirleyici yamacın doğal eğimidir. Az eğimli yamaçlarda kısmen toprağa gömülü, kısmen de yer üstünde olan yükseltilmiş (*bermed*) tip yer altı yapıları yaygındır. Buna karşılık yüksek eğimli yamaçlarda, kaya yüzeylerinin yatay doğrultuda oyulmasıyla oluşturulan yamaç tipi yeraltı yapıları yaygındır. Kapadokya yöresindeki (Nevşehir) ve Frig Vadisi'ndeki (Afyonkarahisar) kaya oyma yeraltı yapıları bu tipin yaygın ve temsili örneklerini oluşturur.

Önerilen bu sınıflandırmada, geleneksel yeraltı yapıları yalnızca mimari özellikleriyle değil, bunların yanında kuruluş yeri özelliklerini ve öncelikli işlevlerini

de dikkate alan mekânsal organizasyon biçimleri üzerinden değerlendirilmiştir. Bu yaklaşım, farklı tipolojiler arasındaki ilişkilerin daha açık biçimde anlaşılmasına olanak sağlamakta ve Türkiye'deki geleneksel yeraltı yapılarının coğrafi dağılışı ile morfolojik çeşitliliğini açıklamak için bütüncül bir analitik çerçeve sunmaktadır.

4. Yeraltı Yapılarının Dağılışını Etkileyen Faktörler

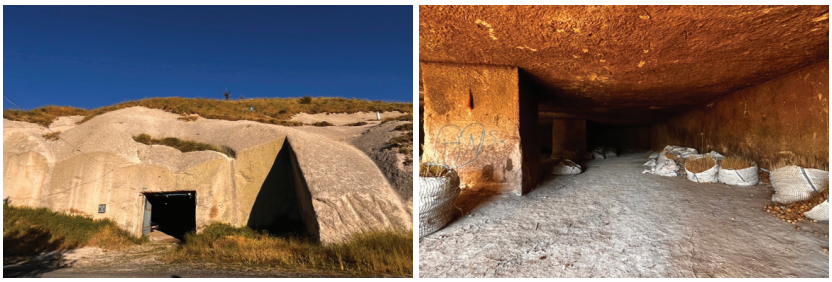
Türkiye'deki geleneksel yeraltı yapılarının mekânsal dağılışı incelendiğinde, bu yapıların ülke genelinde rastlantısal bir dağılım göstermediği; belirli jeolojik, topoğrafik ve hidrojeolojik koşullar altında yoğunlaştığı görülmektedir. Bu örüntü, yeraltı yapılarının yalnızca tarihsel ve kültürel süreçlerin ürünü olmadığını, aynı zamanda kuruluş yeri özellikleriyle yakından ilişkili özgün yerleşme morfolojileri oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Bu çerçevede özellikle anakayanın özellikleri, topoğrafya ve yeraltı suyu koşulları, yeraltı yapılarının dağılışını ve tipolojik farklılaşmasını açıklayan temel fiziksel değişkenler olarak öne çıkmaktadır.

4.1. Anakayanın Belirleyici Rolü

Geleneksel yeraltı yapılarının inşası, öncelikle uygun kazı koşulları sunan anakayanın varlığına bağlıdır. Çok sert kayaçlar geleneksel kazı işlemini güçleştirirken, yeterli taşıyıcılık sağlamayan iyi pekişmemiş kayaçlar ise mekânsal süreklilik ve yapısal güvenlik açısından önemli sınırlılıklar oluşturmaktadır. Bu nedenle geleneksel yeraltı yapılarının büyük bölümü, kolay işlenebilen ve oyulduktan sonra yapısal bütünlüğü koruyabilen tüf ve ignimbrit gibi volkanik kayaçlar ile genellikle Üçüncü Zaman'a ait taneli tortul kayaçlar içerisinde açılmıştır. Dolayısıyla kolay kazılabilen ve yeterli taşıyıcılık sunan kayaçların dağılışı yeraltı yapılarının dağılışını da kontrol etmiştir.

Türkiye'nin özellikle İç Anadolu Bölgesi'nde Erciyes, Hasan Dağı ve Melendiz Dağı gibi volkanlardan püsküren kalın tüf ve ignimbirit istifleri yeraltı yapılarının bu bölgede yoğunlaşmasına zemin hazırlamıştır. Anakayanın uygunluğu günümüzde de önemini korumakta, özellikle tarımsal ürünlerin saklanması ve olgunlaştırılması için çağdaş kazı teknikleri kullanılarak büyük ölçekli yeraltı depoları açılmaktadır. Bu durum, uygun jeolojik koşulların yalnızca geleneksel yerleşmelerin tarihsel pratiklerini değil, güncel ekonomik faaliyetleri de destekleyen önemli bir çevresel potansiyel sunduğunu göstermektedir (Şekil 6). Benzer litolojik uygunluk Hasankeyf, Frig Vadisi, Midyat, Aydıntepe gibi farklı coğrafi bölgelerde yer alan yeraltı yapılarında da izlenmektedir. Bu örnekler, anakayanın özelliklerinin geleneksel yeraltı yapılarının inşasında temel bir ön koşul oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte jeolojik uygunluk tek başına yeraltı yapılarının ge-

lişimini açıklamaya yeterli değildir. Benzer kayaç özelliklerine sahip birçok alanda yeraltı yapılarının olmayışı, uygun anakayanın yeterli ön koşul olmadığını, doğal çevrenin sunduğu hidrografik, topografik ve klimatik şartlar ile başta güvenlik olmak üzere, sosyoekonomik gereksinimlerin, kültürel tercihlerin yerel kırsal mimari pratiklerinin birlikte yerleşme morfolojisine dönüştüğünü göstermektedir.

Şekil 6. Günümüzde depo olarak inşa edilen yeraltı yapıları, Bahçeli köyü, Ürgüp (2026).

4.2. Topoğrafyanın Belirleyici Rolü

Yeraltı yapılarının tipolojik farklılaşmasında topoğrafya, anakaya kadar belirleyici bir diğer kuruluş yeri unsurudur. Aynı jeolojik özelliklere sahip alanlarda dahi topoğrafik farklılıklar, farklı yeraltı yapı tiplerinin gelişmesine neden olabilmektedir. Bu durum, topoğrafyanın yalnızca yerleşmenin konumunu değil, aynı zamanda mekânsal organizasyonunu ve mimari biçimlenişini de yönlendirdiğini göstermektedir.

Bu çalışmada belirlenen dört temel yeraltı yapı tipinin topoğrafik koşullarla yakından ilişkili olduğu görülmektedir. Dik ve kayalık yamaçlar, kaya oyma yerleşmelerin gelişmesine uygun yüzeyler sunarak yamaç tipi yapıların ortaya çıkmasını desteklemektedir. Buna karşılık geniş plato yüzeyleri, bütünüyle yeraltında gelişen zarf tipi yapılar ile çukur avlu tipolojilerinin oluşmasına olanak tanımaktadır. Doğal eğimin daha düşük olduğu sahalarda ise toprağa kısmen gömülü yükseltilmiş (*bermed*) yapılar yaygınlaşmaktadır.

Dolayısıyla topoğrafya, yalnızca yapıların konumunu belirleyen bir kuruluş yeri özelliği değil; aynı zamanda kazı yönünü, giriş biçimini, mekânlar arasındaki ilişkiyi, doğal aydınlatma ve havalandırma olanaklarını yönlendirerek yeraltı yapılarının üç boyutlu mekânsal organizasyonunu biçimlendiren temel çevresel belirleyicilerden biridir.

Yerleşme morfolojisi açısından değerlendirildiğinde bu durum, insan topluluklarının doğal çevreye rağmen değil, onun sunduğu olanakları değerlendirerek

mekânsal çözümler geliştirdiğini göstermektedir. Başka bir ifadeyle topoğrafya, yeraltı yapılarının biçimlenmesinde aşılması gereken bir eşik değil; yerleşme kararlarını yönlendiren ve farklı tipolojilerin gelişmesini mümkün kılan temel bir kuruluş yeri özelliğidir.

4.3. Hidrolojik Özelliklerin Belirleyici Rolü

Yeraltı yapılarının kuruluş yerinin belirlenmesinde hidrojeolojik koşullar da önemli rol oynamaktadır. Yeraltı suyu seviyesi, su baskını riski, yüzey ve yeraltı drenaj özellikleri ile mevsimsel su seviyesi değişimleri, yeraltı mekânlarının derinliğini ve tipolojik özelliklerini doğrudan etkilemektedir.

Hangi tipolojiye ait olursa olsun, geleneksel yeraltı yapılarında temel tasarım ilkesi, yaşam mekânlarının yeraltı suyu seviyesinin üzerinde konumlandırılmasıdır. Böylece hem su baskını riski azaltılmakta hem de zeminden yükselen nemin yol açabileceği yapısal sorunların önüne geçilmektedir. Bu nedenle özellikle dikey yönde gelişen zarf tipi ve çukur avlu tipi yapıların inşa edilebilmesi için yeraltı suyu tablasının derinde bulunduğu hidrojeolojik koşullar gerekmektedir.

Buna karşılık yeraltı suyunun yüzeye yakın olduğu alanlarda derin kazılar sürdürülebilir olmadığından, yeraltı yapıları daha sığ mekânlarla sınırlı kalmakta ya da yatay gelişen farklı tipolojilere dönüşmektedir. Türkiye'de zarf tipi yeraltı şehirleri ile çukur avlu yapılarının büyük ölçüde İç Anadolu'nun yarı kurak plato sahalarında yoğunlaşması, jeolojik uygunluk ile hidrojeolojik koşulların birlikte oluşturduğu bu çevresel eşiklerle açıklanabilmektedir.

Dolayısıyla yeraltı suyu koşulları yalnızca teknik bir mühendislik problemi değil, aynı zamanda yeraltı yapılarının mekânsal dağılışını ve tipolojik çeşitliliğini belirleyen temel kuruluş yeri değişkenlerinden biridir.

4.4. İnsan-Çevre Etkileşimi ve Mekânsal Uyum Stratejileri

Bu çalışma kapsamında elde edilen bulgular, geleneksel yeraltı yapılarının yalnızca doğal çevrenin zorunlu sonucu olarak açıklanamayacağını göstermektedir. Benzer jeolojik, topoğrafik ve hidrojeolojik koşullara sahip alanlarda yeraltı yaplarının bulunmaması, fiziksel çevrenin açıklayıcı gücünün sınırlı olduğunu göstermektedir. Ancak asıl ayrışma, aynı mekansal kurgunun farklı toplumlarda farklı işlevler üstlenmesinde ortaya çıkmaktadır. Doğal çevre belirli olanaklar ve sınırlılıklar sunarken, bu olanakların nasıl değerlendirileceği toplumların bilgi birikimi, yapım teknikleri, güvenlik gereksinimleri ve yaşam biçimleri tarafından şekillendirilmektedir. Nevşehir yöresi yeraltı şehirleri bu durumun en çarpıcı

örneklerinden biridir. Kolay işlenebilen tüf formasyonları büyük ölçekli yeraltı mekânlarının geliştirilmesine uygun bir zemin hazırlamış; ancak bu doğal avantaj, tarih boyunca yaşanan siyasal istikrarsızlıklar, güvenlik kaygıları ve dinsel baskılarla birleşerek çok katlı, karmaşık savunma sistemlerine sahip yeraltı şehirlerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır (Kahya Yıldırım, 2025; Yamaç, 2023). Dolayısıyla yeraltı şehirlerinin gelişimi, yalnızca jeolojik uygunluğun değil, çevresel olanakların toplumsal ihtiyaçlarla bütünleşmesinin bir sonucudur. Benzer durum çukur avlu tipolojisinde de görülmektedir. Tunus ve Çin'deki örneklerde bu tipoloji daha çok iklimsel konfor ve aile yaşamını düzenleyen konut sistemi olarak gelişirken (Anselm, 2008, 2012; Bozsaky, 2015), Türkiye'de aynı mekânsal kurgu farklı işlevlerle karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, Gümüşler çukur avlusunda dinsel yaşamı destekleyen kapalı bir manastır düzeni söz konusu iken, Gaziemir çukur avlusunda ticaret yollarını destekleyen güvenli bir konaklama sistemi geliştirilmiştir. Bu farklılaşma, benzer doğal çevre koşullarının farklı toplumsal ve kültürel bağlamlarda farklı mekânsal çözümlere dönüşebildiğini göstermektedir.

Sonuç olarak Türkiye'deki geleneksel yeraltı yapılarının dağılışı, yerleşme morfolojisinin doğal çevre ile toplumsal süreçler arasındaki karşılıklı etkileşim sonucunda biçimlendiğini açık biçimde ortaya koymaktadır. Anakaya, topoğrafya ve hidrojeolojik koşullar yeraltı yapılarının gelişebileceği fiziksel çerçeveyi oluştururken; güvenlik gereksinimleri, ekonomik faaliyetler, inanç sistemleri ve yerel yapım kültürü bu fiziksel potansiyelin farklı tipolojilere dönüşmesini sağlamaktadır. Bu nedenle geleneksel yeraltı yapıları, kuruluş yeri özelliklerine verilen edilgen tepkiler olarak değil; insan topluluklarının çevresel olanak ve sınırlılıkları mekânsal uyum stratejilerine dönüştürmesinin özgün örnekleri olarak değerlendirilmelidir.

5. Sonuç

Geleneksel yeraltı yapıları, insan topluluklarının doğal çevre koşullarına uyum sağlama ve bu koşulları mekânsal çözümler aracılığıyla değerlendirme kapasitesinin özgün örnekleri arasında yer almaktadır. Türkiye'nin farklı bölgelerinde görülen bu yapılar, insan ile doğal çevre arasındaki uzun dönemli etkileşimin yerleşme ölçeğinde somutlaşmış ürünleri olarak değerlendirilebilir.

Bu çalışmada Türkiye'deki geleneksel yeraltı yapıları; yükseltilmiş (*bermed*), yamaç tipi (*slope*), zarf tipi (*envelope*) ve çukur avlu tipi (*sunken courtyard*) olmak üzere dört temel tipoloji altında incelenmiş, ardından bu tipolojiler, kuruluş yeri özellikleri temelinde yeniden değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular, yeraltı yapılarının rastlantısal biçimde ortaya çıkmadığını, jeolojik yapı, topoğrafya ve hidrojeolojik koşulların sunduğu olanak ve sınırlılıklar doğrultusunda gelişen belirli yerleşme morfolojilerini yansıttığını göstermektedir.

Çalışmanın temel bulgularından biri, kuruluş yeri özelliklerinin yalnızca yerleşmenin konumunu değil, aynı zamanda mekânsal organizasyonunu ve morfolojik karakterini de önemli ölçüde etkilediğidir. Bununla birlikte benzer doğal çevre koşullarına sahip alanlarda farklı yeraltı yapı tiplerinin gelişebilmesi doğal çevrenin tek başına belirleyici olmadığına işaret etmektedir. Bu durum, yeraltı yapılarının çevresel olanaklar ile toplumsal gereksinimler, teknik bilgi birikimi ve kültürel tercihlerin karşılıklı etkileşimi sonucunda biçimlendiğini göstermektedir.

Türkiye örneklerinin dünya ölçeğindeki benzerleriyle karşılaştırılması da bu değerlendirmeyi desteklemektedir. Farklı coğrafyalarda benzer kuruluş yeri özellikleri çoğu zaman benzer mekânsal çözümler üretirken, bu yapıların üstlendikleri işlevler toplumların tarihsel, ekonomik ve kültürel koşullarına bağlı olarak çeşitlenmektedir. Dolayısıyla doğal çevre, yeraltı yapılarının mekânsal biçimini önemli ölçüde yönlendirse de yapıların işlevsel niteliği toplumsal süreçler tarafından şekillenmektedir.

Çalışma ayrıca Türkiye'deki geleneksel yeraltı yapılarının önemli bir çeşitlilik sergilediğini ortaya koymaktadır. Yeraltı şehirlerinden tekil konutlara, manastır ve kiliselerden depo, ahır ve diğer yardımcı yapılara kadar uzanan bu çeşitlilik, söz konusu mirasın korunması ve yönetilmesi açısından bütüncül bir yaklaşımı gerekli kılmaktadır. Buna karşın altı yüzü aşkın lokasyonda yer alan yeraltı yapılarının önemli bir bölümü henüz ayrıntılı biçimde belgelenmemiş ve yasal koruma kapsamına alınmamıştır. Özellikle kırsal nüfusun azalmasıyla birlikte terk edilen yapılar; bakım eksikliği, nem ve su etkisi, bitki kökleri, yapısal çökmeler ve özgün dokuya uygun olmayan müdahaleler nedeniyle giderek artan bozulma baskısıyla karşı karşıyadır.

Bu nedenle öncelikli gereksinim, Türkiye genelinde geleneksel yeraltı yapılarını kapsayan sistematik bir envanter ve belgeleme çalışmasının gerçekleştirilmesidir. Bunun yanında koruma önceliklerinin belirlenmesi, tescil süreçlerinin hızlandırılması ve yapıların özgün nitelikleri korunarak yeni işlevlerle yeniden değerlendirilmesi koruma ve sürdürülebilir kullanım açısından öncelikli bir politika alanı olarak benimsenmelidir. Böyle bir yaklaşım, yalnızca bu özgün yerleşme mirasının korunmasına değil, aynı zamanda insan–çevre etkileşiminin tarihsel birikimini yansıtan yerleşme morfolojilerinin gelecek kuşaklara aktarılmasına da katkı sağlayacaktır.

Not: Bütün görseller yazarlara ait olup fotoğraf çekim tarihleri şekil altı yazılarında parantez içinde sunulmuştur.

Kaynakça

Alkaff, S. A., Sim, S. C., & Efzan, M. N. E. (2016). A review of underground building towards thermal energy efficiency and sustainable development. Renewable and Sustainable Energy Reviews, 60, 692–713.

Anselm, A. J. (2008). Passive annual heat storage principles in earth sheltered housing, a supplementary energy saving system in residential housing. Energy and Buildings, 40(7), 1214–1219.

Anselm, A. J. (2012). Earth shelters; A review of energy conservation properties in earth sheltered housing. Energy Conservation, 31, 125–148.

Arı, Y. (2017). Çevresel Determinizmden Politik Ekolojiye: Son 100 Yılda Dünya'da ve Türkiye'de İnsan-Çevre Coğrafyasındaki Yaklaşımlar. Doğu Coğrafya Dergisi, 22(37), 1–34.

Attarian, K., & Safar Ali Najar, B. (2018). Vernacular and historic underground urban facilities and sustainability of cities case study: Infrastructures of Dezful. Journal of Cultural Heritage Management and Sustainable Development, 9(1), 2–23.

Bağcı, H. R., & Kılıç, H. (2023). Çıldır Gölü Havzası'nda (Ardahan-Kars) iklim-insan ilişkileri. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 33(2), 549–566.

Berque, A. (2019). An enquiry into the ontological and logical foundations of sustainability: Toward a conceptual integration of the interface 'Nature/Humanity.' Global Sustainability, 2, 1–10. https://doi.org/10.1017/sus.2019.9

Bonsall, C., & Tolan-Smith, C. (1997). The human use of caves. BAR International Series, 667, 217–219.

Bozsaky, D. (2015). Historical Development and Special Building Structures of In-earth Embedded Houses. Acta Technica Jaurinensis, 8(2), 113–130.

Dağlı, A., Sert, D., & Uzun, A. (2020). Mağaraların peynir olgunlaştırmada kullanımı, bir örnek araştırma: Peynirini Mağarası, Derbent/ Konya. Türk Coğrafya Dergisi, (75), 131–138.

Dong, L., He, Y., Qi, Q., & Wang, W. (2022). Optimization of daylight in atrium in underground commercial spaces: A case study in Chongqing, China. Energy and Buildings, 256, 111739.

Ebrahimi, A., Mehraban, Y., Omidvarborna, H., Vakilinejad, A., & Al-Sayigh, A. R. S. (2021). Kariz (Ancient Aqueduct) system: a review on geoengineering and environmental studies. Environmental Earth Sciences, 80(6), 236.

Erçetin, A. (2020). A Different Look at the Housing Concept; Underground Cities and Ant Colonies. Journal of Current Research on Engineering, 6(1), 63–76.

Erdoğan, E., & Yıldız, N. E. (2017). The Evaluation of Kayseri, Ağırnas Traditional Houses in the Frame of Ecological Design. Eurasian Journal of Agricultural Research, 1(1), 64–72.

Fekadu, K. (2014). The paradox in environmental determinism and possibilism: A literature review. Journal of Geography and Regional Planning, 7(7), 132–139. https://doi.org/10.5897/jgrp2013.0406

Golany, G. (1992). Chinese earth-sheltered dwellings: indigenous lessons for modern urban design. University of Hawaii Press.

Harmankaya, S. (1997). Türkiye Paleolitik araştırmaları üzerine bir değerlendirme. Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri–I, Paleolitik-Epipaleolitik, 7–19.

ICOMOS. (1999). ICOMOS Geleneksel Mimari Miras Tüzüğü. http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0464062001536913566.pdf

Kahya Yıldırım, E. (2025). Evaluation of Underground Cities in Nevşehir and its Surroundings in Terms of Cultural Geography. Asia Minor Studies, 13(1), 77–105.

Karadoğan, S., (2017). Güneydoğu Anadolu'da troglodit barınak, mesken ve yerleşmeler. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Araştırmaları Kongresi, 50–60.

Khodabakhshian, M., Mofidi, S. M., & Habib, F. (2012). Typology of earth-shelter architecture in Iran.

Kocalar, A. C. (2019). Kapadokya Geoparkı Önerisi Yeraltı Şehirleri ve Kültürel Miras İçin Koruma ve Kullanma Dengesi (Nevşehir-Avanos ve Kayseri-Yeşilhisar). In E. E. A. Levi, Y. Dönmez, & B. Ş. İlhan (Eds.), Mimarlık Planlama ve Tasarım Alanında Araştırma Makaleleri (pp. 313–337). Gece Akademi.

Küçükerman, Ö., & Edirne, J. (2022). Geleneksel Türk evi mekânının tasarımında rol oynamış kültürel ve sürdürülebilir temel ilkeler. International Journal of Social And Humanities Sciences, 6(3), 261–291.

Özek, V., & Minsolmaz Yeler, G. (2008). Fiziksel Çevrede Yaşama Kültürü.

Rasul, H. Q., & Ahmed, A. I. (2018). Nature and physical configuration: A study of topographical influences on the physical configuration of mountain settlements in the Iraqi Kurdistan region. In Catalani et. al. (Ed.), Cities' Identity Through Architecture and Arts. Taylor& Francis Group.

Roy, R. (2006). Earth-sheltered houses: how to build an affordable underground home (Vol. 4). New Society Publishers.

Shi, J., Zhang, T., Bai, L., Fukuda, H., & Gao, W. (2024). Comparative analysis on the mechanism of climate responsiveness strategies on indoor thermal performance of Yaodong dwellings in the Loess Plateau region of China. Energy Reports, 11, 4741–4758. https://doi.org/10.1016/j.egyr.2024.04.046

Şimşek, F. (2017). Paleolitik dönemde insan türleri. Amisos, 2(3), 66–85.

Šipetić, N., & Milijić, S. (2025). Historical Underground Structures of Belgrade: Identification, Classification, and Urban Potential for Sustainable City Development. 19th World Conference of the Associated Research Centres for the Urban Underground Space, 255–267. https://doi.org/10.46793/ACUUS2025.1.25.180

Tuncer, K., Poyraz, M., & Nazik, L. (2016). The Tourism Potential and Characteristics of Kırşehir Caves. In R. Efe, İ. Cürebal, G. Nyussupova, & E. Atasoy (Eds.), Recent Researches in Interdisciplinary Sciences (pp. 343–357). St. Kliment Ohridski University Press.

Ülkü, O. (2007). Osmanlı İmparatorluğu'nda savunma sistemi olarak tabya mimarisi. Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (27), 245–270.

UNESCO. (2026a). Caves of Maresha and Bet-Guvrin in the Judean Lowlands as a Microcosm of the Land of the Caves. https://whc.unesco.org/en/list/1370

UNESCO. (2026b). Kujataa Greenland: Norse and Inuit Farming at the Edge of the Ice Cap. https://whc.unesco.org/en/list/1536

UNESCO. (2026c). L'Anse aux Meadows National Historic Site. https://whc.unesco.org/en/list/4/

UNESCO. (2026d). The Sassi and the Park of the Rupestrian Churches of Matera. https://whc.unesco.org/en/list/670

UNESCO. (2026e). The Turf House Tradition. https://whc.unesco.org/en/tentativelists/5589/

Üstüner, M., & Gültekin, N. T. (2022). Yer Altı İle Yer Üstü Yerleşimlerde Morfolojik Süreklilik: Kapadokya Derinkuyu Örneği. In Özgür Öztürk (Ed.), MKA'22 Mimarlık ve Kent Araştırmaları Konferansı Bildiriler Kitabı (pp. 64–77). Dakam Yayınları.

Uzun, A. (1995). Tekkeköy'de (Samsun) mağara-kale yerleşmeleri. Doğu Coğrafya Dergisi, 1, 413–433.

Uzun, A. (2024). Yok olmanın eşiğinde bir toprak korunaklı ev tipi: Kamil köyü bermed evleri, Çorum. Coğrafi Bilimler Dergisi, 22(2), 199–218. https://doi.org/10.33688/aucbd.1498312

Varriale, R. (2019). Re-inventing underground space in Matera. Heritage, 2(2), 1070–1084. https://doi.org/10.3390/heritage2020070

Wendt, R. L. (1982). Earth-sheltered housing: an evaluation of energy-conservation potential. Oak Ridge National Lab.(ORNL), Oak Ridge, TN (United States).

Yamaç, A. (2023). Rock-cut Architecture and Underground Cities in Koramaz Valley of Kayseri, Turkey. Springer Nature.

Yıldırım, S. (2017). The Natural Cooled Underground Warehouse in Kavak in Nevşehir as A Relational Space in Poststructural Geographies. Marmara Geographical Review, (36), 218–231.

Yılmaz, C. (2015). Samsun Şehri. In C. Yılmaz (Ed.), Samsun Şehir Kimliği Çalıştayı Sonuç Kitabı (pp. 41–113). T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı ve Samsun Büyükşehir Belediyesi.

62. BÖLÜM

ULAŞIM COĞRAFYASI AÇISINDAN BİR İNCELEME: ILGAZ 15 TEMMUZ İSTİKLÂL TÜNELİ

Prof. Dr. Bilgin Ünal İBRET - Kastamonu Üniversitesi
ORCID No: 0000-0001-9105-7595

Özet

Türkiye'nin ulaşım sistemleri, genel topografik yapısının durumuna bağlı olarak büyük sıradağların, çöküntü hendeklerinin ve akarsu vadilerinin uzanış doğrultusuna uygun bir şekilde gelişmiştir. Ülkenin kuzey ve güneyinde Karadeniz ve Akdeniz kıyılarını takiben yükselen sıradağlar, kıyılara olan ulaşımı engellerken, doğu-batı doğrultusunda uzanan depresyon hatları ve akarsu vadileri ulaşımı kolaylaştıran doğal bir oluk görevini görmektedir. Hakim morfolojiye bağlı olarak Anadolu'nun iç kesimlerinden Akdeniz ve Karadeniz kıyılarına olan ulaşan yollar, ulaşımın daha kolay olduğu akarsu vadileri tarafından derince yarılan vadileri takiple ya da yüksek dağ geçitlerini aşarak geçmektedir. Bu durum karayolu ulaşımında başta ekonomik olmak üzere pek çok zorlukları beraberinde getirmektedir. Türkiye'nin temel ulaşım sistemi içerisinde kuzey-güney ve doğu batı ekseninin kesiştiği hat üzerinde bulunan Ilgaz Dağları, yüksek ve sarp yapısı ve kışın olumsuz iklim şartları ile geçilmesi oldukça zor olan önemli bir cross yeridir. Bu durum Kastamonu ve Sinop illerini içerisine alan bölgenin ekonomik ve sosyal açıdan kalkınmasında önemli bir engel teşkil etmiştir. Günümüzde yol yapım teknolojilerinde görülen ilerlemeler ve ekonomik imkanların artmasıyla birlikte, iklim ve topografik engellerin ulaşımı zorlaştırdığı Ilgaz Dağı'nda 2016 yılında "Ilgaz 15 Temmuz İstiklâl Tüneli" adı verilen bir tünel açılmıştır. Böylece bölgenin yatırım

kapasitesini ve ekonomik gelişmesini yıllardır olumsuz etkileyen yol kolaylıkla geçilir hale gelmiş, sürücülerin can ve mal güvenliği sağlanarak zaman ve yakıttan önemli tasarruf elde edilmiştir. Bu tünel; Türkiye'nin ana ulaşım karayolu koridorları kapsamında kuzey-güney aksları arasında yer alan İnebolu-Kastamonu-Kırıkkale-Konya-Manavgat aksı ile İnebolu limanının başkent Ankara'ya ve Akdeniz'e bağladığı için stratejik bir önem arz etmektedir.

1. Giriş

İnsanların yaptığı en önemli alt yapı tesislerinden olan yollar, insanoğlunun ortak mekânı, toplumların medeniyete olan yolculuğudur. Bu nedenle yolların tarihi ilk insanla başlar ve geçmişten geleceğe doğru gelişerek devam eder. Geçmişten günümüze hayati ihtiyaçların giderilmesinden başlayarak uygarlığa giden süreçte temel şart olan yol, ülkelerin geleceklerini belirlemiştir. Dolayısıyla yol ülkelerin iktisadi, ticari ve sosyal faaliyetleri etkileyerek sosyo-ekonomik gelişmesine temel oluşturan en önemli altyapısıdır (Şahin, 2013).

Genel anlamda insan ya da bir eşyanın bir yerden bir yere nakledilmesini ifade eden ulaşım beşeri ve ekonomik faaliyetlerin gelişiminde en etkili olan faktörlerdendir. Bu sebeple ulaşım ekonomik faaliyetlerin mekânsal yapısının anlaşılmasında ilk ve temel anahtar olduğu gibi, insan faaliyetlerin mekânsal değişimlerini de açıkça yansıtmaktadır (Tümertekin, 1987). Dolayısıyla ulaşım ve ekonomik gelişim arasında doğrudan bir paralellik bulunmakta, bir bölgenin veya şehrin kalkınmasında ulaşım imkanlarının etkisi belirleyici olmaktadır. Bu açıdan geçmişten günümüze yolları birbirine bağlayan geçitler, tüneller ve kavşak noktaları stratejik bir öneme sahip olmuşlardır. Yerleşmeleri, sanayi bölgelerini, insanları birbirine bağlayan yolların zaman zaman dağların üzerine doğru yükselerek su bölümü çizgilerine yaklaştığı tarihi geçitlere yüksek Alp-Himalaya kuşağının birçok kesiminde rastlanmaktadır. Dünyanın önemli geçitlerinden olan Çin'de Karakurum (5575 metre), Afganistan-Pakistan arasında Hayber (1067 metre), Arjantin-Şili arasında A. Negra (4778 metre) ve Alp Dağlarında Simplon (2005 metre) geçitleri, birbirinden çok farklı coğrafi ortamları birbirine en kısa yoldan bağlayan yol kesimlerinden bazılarıdır (Girgin vd. 2001).

Türkiye'de genel hatlarıyla ulaşım faaliyetleri, yeryüzü şekilleri ve iklim özelliklerine göre şekillenmiştir. Türkiye'nin ulaşım sistemleri, büyük sıradağların, çöküntü hendeklerinin ve akarsu vadilerinin uzanış doğrultusuna uygun bir şekilde gelişmiştir. Ülkede dağ sıralarının ulaşımı engellemesinden ötürü kuzey-güney doğrultusunda uzanan yollar yüksek dağ geçitlerini aşarak kıyı bölgelerine ulaşmakta, doğu-batı doğrultusunda uzanan yollar ise depresyon alanlarını ve bunları

birbirine bağlayan olukları takip ederek ülkenin doğusunu batısına bağlamaktadır (Doğanay, 1995). Bu ulaşım sisteminin ana ekseni üzerinde bulunan Ilgaz Dağları kuzey-güney ve doğu batı ekseninin kesiştiği hat üzerinde yüksek ve sarp yapısı ve kışın olumsuz iklim şartları ile geçilmesi oldukça zor olan önemli bir cross yeridir.

"Ilgaz Anadolu'nun sen yüce bir dağısın" şeklinde adını şiirlerde duyduğumuz Ilgaz Dağları, Karadeniz'i İç Anadolu'ya ve başkent Ankara'ya bağlayan karayolu üzerinde yükselen ülkemizin önemli dağ sıralarından birisidir. Doğu-batı uzantısı ile Karadeniz kıyısındaki İnebolu Limanı üzerinden Anadolu'nun merkezine doğru sokulan tarihi yollar bu yüksek eşikten geçmek zorunda kalmıştır. Anadolu'nun tarihi çağlarındaki durumu ve coğrafyası ile ilgili olarak günümüze kadar ulaşan önemli bilgileri aktaran ünlü coğrafyacı Amasyalı Strabon Geoegraphika adlı eserinde Olgassys adını verdiği Ilgaz Dağları ile ilgili olarak "Olgassys dağı olağanüstü yüksek ve tırmanması zordur" şeklinde bilgiler vermiştir (Strabon,1987). Bu bilgilerden anlaşıldığı üzere Ilgaz Dağları tarihi dönemlerde de geçilmesi zor yüksek ve sarp bir coğrafi engeldir.

Kurtuluş Harbi sırasın da da Ilgaz Dağları İnebolu Limanı üzerinden gelerek Ankara'ya ve oradan da Sakarya'ya ulaşan tarihi "İstiklal Yolu" üzerinde geçilmesi oldukça zor olan bir ulaşım hattı olmuştur. Millî Mücadele yıllarında İnebolu Limanı, Ankara Hükümeti'nin dış dünyaya açılan penceresi olmuş, Kurtuluş Savağı boyunca Ankara Hükümeti'ne Bulgaristan, Romanya ve Rusya'dan sağlanan sivil ve askeri malzemelerin büyük bir kısmı bu limandan giriş yapmıştır. Daha sonra kağnılara yüklenen bu malzemeler, İstiklal Yolu üzerindeki yüksek ve sarp olduğu için geçilmesi oldukça zor olan Ilgaz Dağlarında büyük zorluklarla taşınarak Ankara'ya ulaştırılmıştır (İbret vd., 2010).

Ilgaz Dağları; Karadeniz kıyısındaki stratejik liman olan İnebolu'nun Anadolu'nun İç kesimlerine ve oradan da Akdeniz'e ulaşan Antalya ve Mersin hattı olan kuzey-güney güzergâhında en zorlu etaplardan birisini oluşturmaktadır. İç Anadolu'nun Karadeniz üzerinden tüm Avrupa'ya açılan en kısa hattı ve Karadeniz'i Akdeniz'e bağlayacak olan Kuzey-Güney Aksı (İnebolu-Kastamonu-Kırıkkale-Konya-Manavgat) İnebolu Limanından başlayacaktır.

Halil Rıfat Paşa, "Gidemediğin yer senin değildir." vecizesiyle imparatorluktan ulus devlete geçişin nüvelerinin oluşturulduğu dönemde kamu politikalarının yol şebekelerine ne kadar önem verdiğini izah etmiştir. Cumhuriyet dönemiyle birlikte münakale imkanlarının artmasıyla Anadolu'nun en ücra yerlerine kadar okul, sağlık ve diğer altyapı hizmetlerinin getirilmiş ve böylece topyekûn kalkınma faaliyetleri başlayabilmiştir. Karayolları Genel Müdürlüğü'nün 1950 tarih ve 5539 sayılı (KGM) kurulması ile birlikte ülke çapında bölge teşkilatları oluşturulmuş,

böylece yol yapım politikasının temel amacı sağlık, eğitim, gıda gibi temel hizmetlerin ülkenin her yöresine götürülebilmesi için yeni yollar inşa edilirken diğer yandan mevcut yolların kalitesini uluslararası standartlara uygun hale getirme yolunda çaba gösterilmiştir (Ayhan, 2023). Günümüzde ise artık karayolları için temel ulaşım ağı uzatımı büyük oranda tamamlandığından, ulaşımı kolaylaştırarak daha kısa, hızlı ve konforlu bir karayolu ulaşımı sağlayacak bölünmüş ve çok şeritli geniş yollar, köprüler, tüneller, sanat eserleri ve tesisler yapılmaya başlanmıştır.

Yeryüzü şekilleri, yükselti ve eğim özellikleri karayolu ve demiryolu ulaşım ağlarının ve güzergâhlarını oluşturan ve aynı zamanda bunları güçleştiren en önemli faktördür (Aydın ve Oral, 2018). Türkiye'nin dağlık ve engebeli bir yapıya sahip olması ve dağların genel olarak doğu batı doğrultusunda uzanması, kıyı kesimler ile iç bölgeler arasındaki bağlantıyı son derece kısıtlı hale getirmektedir. Bu nedenle genel morfolojik yapıya bağlı olarak kara ve demiryolu ulaşım güzergahları doğu-batı yönünde uzanan depresyon ve oluklara yerleşmiştir. Anadolu'nun merkezinden gerek Akdeniz ve gerekse Karadeniz kıyılarına ulaşan yollar akarsular tarafından açılan derin vadiler ya da yüksek dağ geçitlerinden geçmektedir. Tarihi çağlardan günümüze Türkiye'nin hakim morfolojisi, kara ulaşım güzergâhlarının genel olarak vadiler, havzalar, oluklar, dağ geçitleri, bel noktaları ve boğazlar gibi ulaşımın nispeten kolay sağlandığı yerlerden geçmesine sebep olmuştur (Tıraş, 2002). Bu açıdan Karadeniz'i İç Anadolu'ya bağlayan karayolu üzerinde bulunan en önemli geçit Ilgaz Dağlarını aşan Ilgaz Dağı Geçidi'dir.

Ilgaz Dağı Geçidi, yükseltisi Büyük Hacettepe'de 2587 metreyi bulan Ilgaz Dağları üzerinde bulunmaktadır. 1850 metre yüksekliğindeki bu karayolu geçidi sayesinde Karadeniz kıyısındaki İnebolu Limanı, Kastamonu Şehri üzerinden Çankırı Şehri'ne ve oradan da başkent Ankara'ya bağlanmaktadır. Ilgaz Dağları'nın 2000 metrenin üzerine çıkan yüksekliği, sarp ve arızalı topografik yapısı karayolu ulaşımında pek çok zorlukları beraberinde getirmektedir. Karayolunda özelikle eğim değerlerinin yüksekliğinin yansıra dar ve kıvrımlı yol yapısı ulaşımı oldukça zorlaştırmaktadır. Kış mevsiminde bazı günlerde etkili olan kar yağışı, sis ve don olayları da yol şartlarını daha da zorlaştırarak bazı günlerde geçişlerin durmasına dahi sebep olmaktadır. Ilgaz Geçidinde yaşanan bu olumsuz şartlara bağlı olarak, Ülke çapında hayata geçirilen en önemli tünel projelerinden birisi olan "Ilgaz 15 Temmuz İstiklâl Tüneli" inşa edilmiştir.

'Tünel' kelimesinin menşei İngiltere'nin Galler bölgesinde konuşulan Gal diliyle ilgilidir. Burada yaşayan insanlar, sıvı maddelerin taşınmasında 'Tonne' adı verilen iki tarafı kapak ya da tıpa ile kapatılabilen tahtadan yapılma ince uzun kaplar kullanmaktaydı. Zamanla, yeraltı mahzenlerine ve bodrum gibi yerleşim yerlerine bu ad verilmiş ve 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra tünel kelimesi yay-

gınlaşarak bugünkü anlamıyla kullanılmaya başlanmıştır. Günümüzde tünel; demiryolu, karayolu, yaya yolu, kanal vb. taşınma yollarının bir kısmının yeryüzünden geçirilmesinin teknik bakımdan imkansız olduğu ya da ekonomik bakımdan uygun olmadığı yerlerde, yolun bu kısmının yeraltından geçirilmesi için yapılan sanat yapılarıdır (Köse vd., 2007).

Günümüzde ulaştırma, madencilik, askeri amaçlı ve sulama gibi çok farklı amaçlar için tüneller inşa edilmektedir. Ilgaz 15 Temmuz İstiklâl Tüneli; eğimi yüksek olan dağlık arazide yeryüzünden aşılamayan sırt ve tepelerin geçilmesi zorunluluğuna bağlı olarak iklim ve topografik engellerin ulaşımı zorlaştırdığı bir coğrafyada yolun kısaltılarak daha ekonomik, konforlu ve sürdürülebilir olması amacıyla yapılmıştır.

2. Yöntem

Ilgaz 15 Temmuz İstiklâl Tüneli adlı bu araştırma, bir ulaşım coğrafyası incelemesidir. Bu çalışmanın amacı coğrafya biliminin perspektifinde Ilgaz 15 Temmuz İstiklâl Tüneli'ni inceleyerek, bölge ve ülke ekonomisine olan katkılarını ortaya koymaktır. Bu çalışmayla Ilgaz 15 Temmuz İstiklâl Tüneli'nin doğal ve beşeri çevre faktörleri coğrafyanın temel prensipleri doğrultusunda incelenecek ve ortaya konan sonuçlar coğrafi bilgi sistematiğinde değerlendirilecektir. Tarihi süreci içerisinde önemli yol kavşağında bulunan Kastamonu havalisi, Ilgaz ve Küre dağları gibi yüksek topografik engellere bağlı olarak yol şebekesinin değişmesiyle zamanla eski ekonomik canlılığını yitirmiştir. Şüphesiz bu durum üzerinde Karadeniz kıyısını İç Anadolu ve başkent Ankara'ya bağlayan Kastamonu-Çankırı karayolu üzerinde bir set gibi yükselen ve kışın ulaşımı oldukça zor olan Ilgaz Dağları'nın büyük etkisi bulunmaktadır. Bu topografik engelin aşılması ve bölgenin kalkınmasının sağlanması için Ilgaz 15 Temmuz İstiklâl Tüneli açılarak yol geçişi hızlı, konforlu ve güvenli hale getirilmiştir.

Ilgaz 15 Temmuz İstiklâl Tüneli, ulaşım coğrafyası ve somut mekân yöntemi açısından başkent Ankara ve İç Anadolu Bölgesi ile Batı Karadeniz'i birbirine bağlayan en kısa karayolu üzerindeki stratejik bir koridor ve mekânsal bir mühendislik örneğidir. Bu tünelin yapılmasında etkili olan coğrafi faktörler, coğrafya biliminin bakış açısı çerçevesinde yerinde yapılan incelemelerle ortaya konulmuştur. Bu amaçla sahada arazi çalışmalarıyla yerinde inceleme ve tespitler yapılmış, bulgular harita, tablo, grafik ve fotoğraflarla belgelenmiştir. Böylece elde edilen bilgiler, literatür taraması yapılarak desteklenmiş, başta Kastamonu Karayolları 15.Bölge Müdürlüğü olmak üzere konuyla ilgili kamu kurum ve kuruluşlarından elde edilen bilgiler ve konunun muhatabı olan kişilerle görüşmeler yapılarak elde

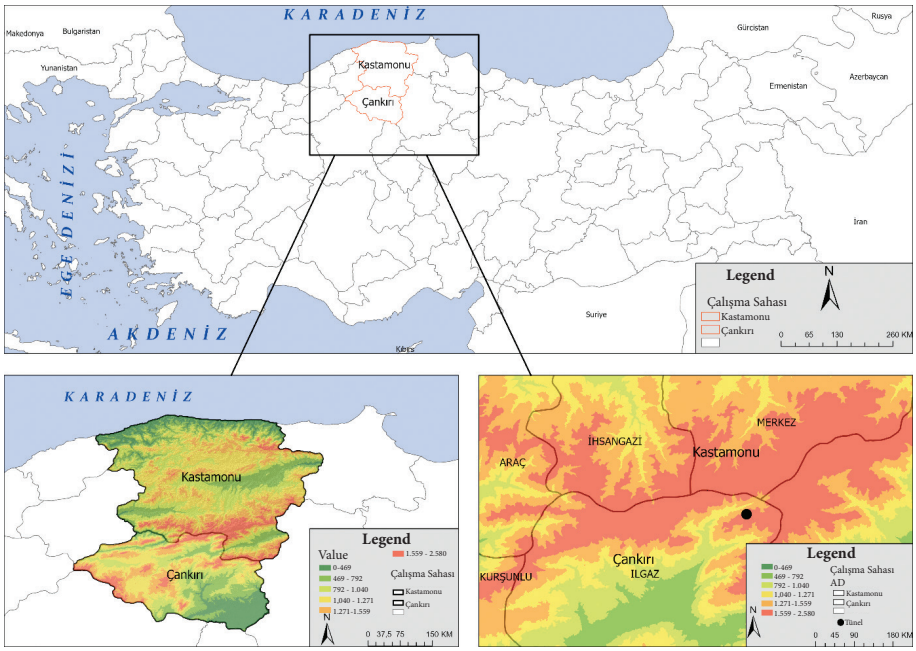
edilen bilgiler çerçevesinde araştırmaya son hâli verilmiştir. Böylece araştırmada verilen akademik bilgiler toplumun, araştırmacıların ve ilgili kurumların kullanımı açısından daha kolay ulaşabilir hale getirilmiştir. Bu açıdan çalışma hem literatüre ve hem de tünelin tanıtımına katkı sağlayacaktır.

3. Bulgular

3.1. Türkiye Üzerindeki Yeri

Ilgaz 15 Temmuz İstiklâl Tüneli, Kastamonu ve Çankırı illerinin idari sınırları arasında kalmaktadır. Tünele adını veren Ilgaz Dağları da her iki ilin idari sınırları içerisinde bulunmaktadır. Bu tünel kuzeyde Kastamonu ili sınırları içerisinden güneyde Çankırı ili idari sınırları içerisinde doğru kuzeyden güneye doğru uzanmaktadır. Coğrafi olarak Karadeniz Bölgesi'nin Batı Karadeniz Bölüm içerisinde bulunan Ilgaz 15 Temmuz İstiklâl Tüneli, Karadeniz bölgesinin Batı Karadeniz Bölümü'nde Kastamonu-Çankırı arasında uzanan D765 karayoluna 2.9 km ve 3 km uzunluğundaki tünel bağlantı yolları ile bağlanan Ilgaz Dağı Milli Parkı'nın altından geçen bir konumda yer almaktadır (Şekil.1).

Karadeniz Kıyısındaki İnebolu Limanı'ndan Kastamonu Şehri'ne doğru uzanan karayolu, Küre Dağlarını 995 metre yüksekliğinde Çuhadoruğu, 1170 metre yüksekliğindeki Ecevit geçidi ve 1210 metre yüksekliğindeki Oyrak geçidini aşarak Kastamonu Şehri'ne ulaşmaktadır. Kastamonu- Çankırı arasında ise 1850 metre yüksekliğindeki Ilgaz Dağı geçidi ve 1420 metre yüksekliğindeki İndağı geçitlerinden geçerek Çankırı Şehri'ne ulaşmaktadır. Ilgaz Dağı geçidi; bu yüksek ve zorlu topografik yapı içerisinde en yüksek rakımdaki geçit olması, %10'un üzerindeki yüksek eğiminin bulunması ve kışın zorlu iklim şartları ile aşılması en zor olandır. Bu zorunluluklar, Ilgaz 15 Temmuz İstiklâl Tüneli'nin yapılmasını gerekli kılmıştır.

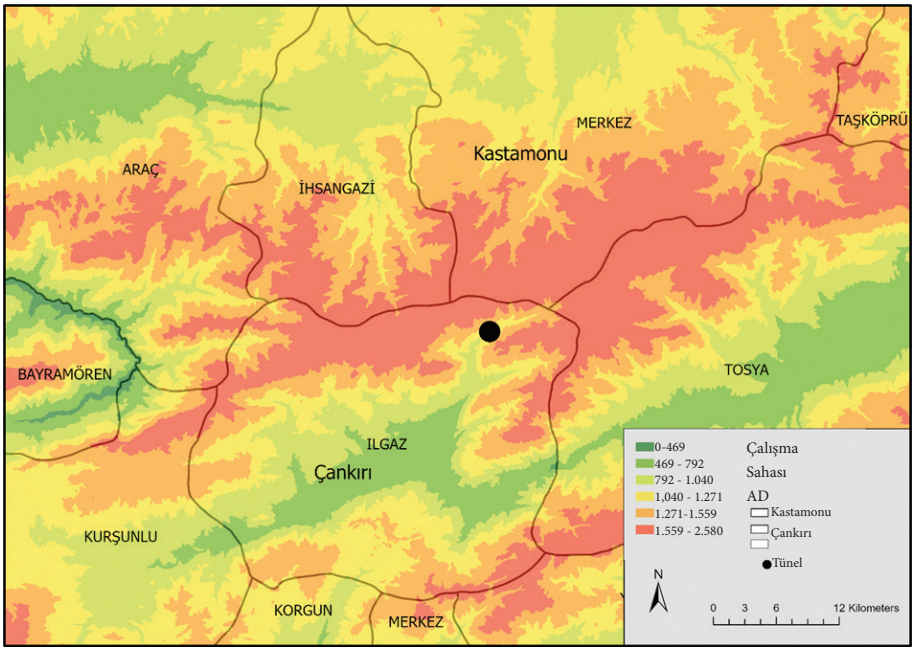

Şekil 1. Ilgaz 15 Temmuz İstiklâl Tüneli'nin Türkiye Üzerindeki Yeri

3.2. Doğal Çevre Özelliklerinin Ulaşıma Olan Etkileri

Ulaşım faaliyetleri ile çevre arasında, doğal şartlardan etkilenme ve çevresel değişiklikler oluşturma gibi karşılıklı bir etkileşim bulunmaktadır. Bu açıdan, bir yanda başta iklim ve topografya olmak üzere çevresel faktörler; ulaşım sistem ve araçlarının seçiminde, güzergâhların belirlenmesinde ve inşa tekniklerinin uygulanmasında belirleyici rol oynarken, diğer taraftan ulaşım faaliyetinin yürütülebilmesi için gerekli sistemlerin oluşturulmasında belirli bir alana ihtiyaç duyulması, mekânsal özelliklerde bir değişiklik yapmayı ve amaca yönelik olarak yeniden şekillendirmeyi zorunlu hale getirmektedir (Bakırcı, 2019).

Ilgaz 15 Temmuz İstiklâl Tüneli'nin yapılmasında en etkili olan temel coğrafi özellikler topografik yapı ve iklim özellikleridir. Ilgaz Dağları Karadeniz Bölgesi ile İç Anadolu Bölgesi'ni birbirinden ayırarak kuzeyinde Gökırmak güneyinde ise Devrez Çayı arasında bir hidrografik sınır oluşturmaktadır. Ilgaz Dağları yükseltisi 2000 metrenin üzerine çıkan tepelerden müteşekkildir. Dağın en yüksek noktasını 2587 metre yüksekliğindeki Büyükhacettepe oluşturmaktadır (Şekil.2). Ilgaz Dağları'nın üzerinde doruk hatlarını oluşturan tepelerin yükseltisi Küçükhacettepe'de 2546 metre, Çeştepe'de 2394 metre ve Karataş Tepe'de de 2380 metreyi bulmaktadır. Ilgaz Dağları'nın yüksek sahaları yaklaşık 23 kilometre

uzunluğunda zirvesi kayalık bir sırttır. Burada kristalen şistlerden oluşan kaide üzerinde bir kalker dizisi bulunmaktadır (İbret, 2000).

Şekil 2. Ilgaz 15 Temmuz İstiklâl Tüneli ve Yakın Çevresinin Fiziki Haritası

Ilgaz 15 Temmuz İstiklâl Tüneli'nin içerisinde geçtiği Ilgaz Dağları örtü tabakalarının altından yer yer aflore olan yeşilimsi grovaklarla birlikte çok çeşitli şistlerin varlığından anlaşıldığı üzere paleozoik bir masif karakterindedir (Kurter 1982). Ilgaz Dağı Hersinien orojeneji ile yükselmiş ve rejional metomorfizmaya uğrayarak havzaya kalıp vazifesi görmüştür (Akkuş,1980). Orojenik hareketlerle kırılmış ve kıvrılmış tabakalardan meydana gelen bu masif bir antiklinal sahasına tekabül etmektedir. Ilgaz Dağları metamorfik şistlerle metamorfik kalkerlerden müteşekkil bir paleozoik kompleks olduğu ifade edilmekte kuzey Anadolu'nun en büyük masiflerinden olan bu masifin kaledonien masifi olabileceği üzerinde durulmaktadır (Yalçınlar, 1960). Bölgede Nowack tarafından "Paflagonya Yarası" olarak isimlendirilen ve içerisinde Kuzey Anadolu Fay Kuşağı'nın (KAFZ) geçtiği tektonik oluk, kuzeyindeki Pondit kütlesi ile güneyindeki Anatolid kütlelerini birbirinden ayırmıştır (Kurter 1982). Böylece bölgenin temelini oluşturulan paleozoik araziler güneyinden Devrez Çayı vadisi boyunca uzanan KAFZ boyunca çökerek Ilgaz Tosya tektonik havzası boyunca çöktüğünden bu havzaya dolan neojen çökelleri ile paleozoik araziler arasındaki sınır faylarla belirlenmiştir. Mezozoik

araziler daha ziyade kretase ile temsil edilmekte ve Devrez Çayı Vadisi'nin orta kesiminde yer alan ofiolitlerde kretase'ye dahil edilmektedir.

Bu açıklamalardan anlaşıldığı üzere Ilgaz 15 Temmuz İstiklâl Tüneli paleozoik arazi içerisinde açılmıştır. Tünelin açılmasında Türkiye'nin en aktif fay kuşaklarından olan KAFZ üzerinde bulunması dolayısıyla tünelin yapılmasında son derece ileri mühendislik uygulamaları ve teknik imkanlar kullanılmıştır. Fay kuşağının etkisi ile kırıklı bir yapıya sahip olan zemin özellikleri içerisinde yoğun yağış alan Ilgaz Dağlarında, yağışların fazla olduğu ve kar erimelerinin arttığı dönemlerde artan yeraltı suları özellikle tünelin Kastamonu yönünden gelen tüpünde su sızıntılarına yol açmakta ve tünelin bu kısmında ulaşıma engel olmaktadır.

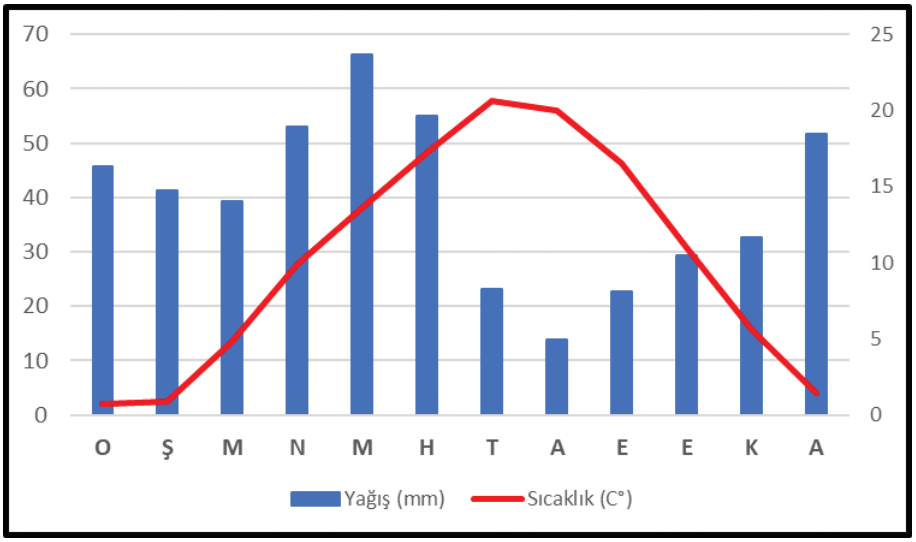
Ilgaz Dağları iklim özellikleri bakımından Karadeniz ve İç Anadolu Karasal İklimi arasında bir geçiş bölgesinde yer almaktadır. Araştırma sahası üzerinde Devlet Meteoroloji İşlerine ait ölçüm yapan rasat istasyonu en yakın rasat istasyonu Ilgaz ilçe merkezinde bulunur. İstasyon 885m yükseklikte olup 1950 yılından itibaren yağış ve sıcaklık ölçümleri yapmaktadır. Yapılan ölçümlere göre araştırma sahasının yıllık ortalama sıcaklığı 10.1 C°, en sıcak ay temmuz da ortalama sıcaklık 20.6 C° ve en soğuk ay ocak ayında ise ortalama sıcaklık-0.7 C°dir (İbret, 2023). Bu verilere göre bölgenin yıllık amplitüd değeri 21.3 C° yi bulur. Yıllık amplitüd değerlerinin bu kadar yüksek olmasından anlaşılacağı üzere saha Karadeniz Bölgesi içinde olsa da deniz ikliminin tesirinden oldukça uzaktır. Bu durum mutlak ekstremler arasındaki değerlerin yüksek olmasından da anlaşılmaktadır. Sahanın sıcaklık değerleri bakımından İç Anadolu iklimine yakın olması yağışların kar şeklinde görülmesine ve zemini örten kar örtüsünün daha uzun süre yerde kalmasına yol açmaktadır.

Ilgaz Dağları'nın yükseltisi 2000 metreyi aşan zirve tepeleri bir metrenin üzerinde yağış almaktadır. Ilgaz Dağları'nın kütlesel yapısı, nispeten az parçalanmış oluşları, 2000 metreyi geçen sahaların oldukça fazla yer kaplamasına sebebiyet verdiğinden, bu bol yağışlı saha epey yer tutmaktadır. Ilgaz Dağları'nın yüksek kesimlerinde bol yağışa sebebiyet veren nemli hava kütleleri, Ilgaz kütlesini güneyden tahdit eden Ilgaz 15 Temmuz İstiklâl Tüneli'nin güneyden girişinin bulunduğu Devrez Çayı Vadisi'ne doğru birdenbire inmektedir. Bu durum ve maruziyetin etkisiyle Ilgaz Dağları'nın güney yamaçlarında maksimum değerlerden minimum değerlere doğru hızlı bir iniş olmaktadır. Dolayısıyla Tünelin Çankırı'ya ait olan güney tarafında olan Ilgaz'da yağış ortalaması 473,8 mm civarındadır (Tablo. 1, Şekil.3).

Tablo 1. Ilgaz'da Yıllık Ortalama Sıcaklık ve Yağış Değerlerinin Aylara Göre Dağılışı (1950-2025)

Aylar	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	YILLIK
Sıcaklık (C°)	0,7	0,9	4,8	9,9	13,6	17,2	20,6	20	16,5	11,0	5,6	1,4	10.1
Yağış (mm)	45,8	41,3	39,2	53	66,2	54,9	23,2	13,9	22,6	29,4	32,7	51,6	473.8

Kaynak: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü Verilerinden Derlenmiştir.

Şekil 3. *Ilgaz'da Yıllık Ortalama Sıcaklık ve Yağış Değerlerinin Yıllık Gidişi*

Ilgaz'da yağışın en fazla düştüğü ay 66.2 mm ortalama ile mayıs, en fazla düştüğü ise 13.9 mm ile ağustos ayıdır. Yağışların mevsimlere göre dağılımı incelendiğinde %33'ünün(158.4mm) İlkbahar mevsimine, %20'sinin (92.0 mm) yaz mevsimine, %18'inin (84.2mm) Sonbahar mevsimine ve %29'unun da (138.7 mm) Kış mevsimine rastladığı anlaşılmaktadır.

Ilgaz'ın sıcaklık ve yağış şartları açısından gösterdiği bu duruma dikkat eden İzbırak, bu bölgenin iklimini "Karadeniz Ardı Bölgesi" olarak tanımlamakta ve "Karadeniz kıyı boyu ile iç bölgeler iklimleri arasında bir geçiş iklimleri şeridi özelliği gösterir. Yağış maksimumu ilkbahar sonlarına kaymış, yaz ortalarında kurakça bir süre belirmiştir" şeklinde ifade etmiştir. Böylece Ilgaz'ın iklimini yağış ve sıcaklık şartları açısından İç Anadolu iklimine benzemekle birlikte az da olsa Karadeniz tesiri yaşayan geçiş iklimi olarak ifade etmek mümkün görünmektedir (İzbırak, 1996).

Sahada en fazla yağışlar karasallığın da etkisiyle ilkbaharda düştüğü görülmektedir. Yağışların kar şeklinde düşmesi ve karın uzun sürede yerde kalması dolayısıyla Ilgaz Dağı yolunda ulaşımın oldukça zor ve çetrefilli bir hale gelmesinde yoğun kış şartları ve buzlanma ile kaygan yol zemini oluşması dolayısıyla ulaşım oldukça güç bir hal almaktadır. Ilgaz Meteoroloji İstasyonu'nun 1960 yılından itibaren yaptığı ölçümlere göre Ilgaz'ın yıllık ortalama don olaylı gün sayısı 96.1 gündür. Kış mevsiminin 66.3 günü donlu geçmektedir. Aylık en fazla don görülen ay 25.2 gün ile ocak ayıdır. Ekim ayında başlayan kar yağışları mayıs ayına kadar sürmektedir. Yıllık karla örtülü gün sayısı 34.9 gündür. En yüksek kar kalınlığı ortalaması ocak ayında 45 cm ölçülmüştür. Kar yağışları ile birlikte ulaşımı güçleştiren bir diğer unsur da tipidir. Kar yağışları rüzgarla birlikte zaman zaman tipiye yol açmaktadır. Yılda ortalama 15 gün etkili olan sisler ekim ayından başlayarak nisan ayı sonuna kadar görülebilmektedir. En yoğun sisler aralık ve ocak aylarında görülmektedir. Kış mevsiminde bölgede sisli günlerin artması bölgenin kontinental termik şartlarından ileri gelmektedir. Kış mevsiminde etkili olan sisleri zemin radyasyon sislerine dahil etmek mümkündür. Kış mevsiminde etkili olan sisler, aşırı kar yağışı ve buzlanmadan ötürü ağırlaşmış olan karayollarında görüşü engellediği için yol şartlarını daha da kötüleştirerek ulaşım güvenliğini tehlike altına sokmaktadır. Yoğun sisli günlerde ulaşım tünel dışında zaman zaman aksamaktadır.

Ilgaz 15 Temmuz İstiklâl Tüneli'nin Çankırı tarafındaki güney girişine Devrez Çayı'nın kolu olan Gökçay'ın vadisini takip eden karayolu ile ulaşılmaktadır. Tünelin bakı durumuna bağlı olarak güney tarafında nispeten daha kurak iklim şartlarının, Kastamonu tarafındaki kuzey tarafında ise Karadeniz iklim şartlarının daha belirgin olduğu görülmektedir. Bu durum tünelin Kastamonu'ya bakan tarafında daha yağışlı, karlı ve sis olaylarının daha etkili olmasına yol açmaktadır.

Ilgaz 15 Temmuz İstiklâl Tüneli'nin çevresindeki bitki örtüsünün, dağılışını ve bitki elemanlarını, tünelin geçtiği konumda bulunun ve tünelin adını aldığı Ilgaz Dağı Milli Parkı göz önünde bulundurarak incelemek mümkündür. Ilgaz Dağı Milli Parkı, Kastamonu ve Çankırı illeri arasında, 1600 metre rakımın üzerinde yer almaktadır. Ilgaz Dağı Milli Parkı sahip olduğu kaynak değerlerini; biyolojik çeşitlilik değerleri, jeolojik-jeomorfolojik yapısı, orman varlığı, doğal, kültürel ve rekreasyonel kaynak zenginlikleri ile kış turizmi ve doğaya dayalı turizm etkinlikleri oluşturmaktadır. 1976 yılında milli park statüsüne kavuşan Ilgaz Dağı Milli Parkı Karadeniz ve İç Anadolu Bölgeleri arasındaki geçiş kuşağında yer alması, Ilgaz Dağları'nın zengin bir tür ve habitat çeşitliliğine sahip olmasını sağlamıştır. Milli Park içerisinde doğal yayılışını gerçekleştiren ve orman ekosistemini oluşturan türler; başta Uludağ göknarı ile sarıçam ağaçlardır. Bu türler genelde saf Ulu-

dağ Göknarı ile Uludağ göknarı ve sarıçam ağaçlarından oluşan karışık ormanlar oluşturmuştur.

Ilgaz 15 Temmuz İstiklâl Tüneli'nin bulunduğu Ilgaz Dağı Milli Parkı içerisinde 600 metreye yaklaşan yükselti farkının olması dolayısıyla eğim değerleri oldukça fazladır. Bu duruma bağlı olarak yöredeki yüksek eğim değerleri ve yağış fazlalığı geçit kenarları boyunca açılan yol verevlerinde heyelana sebep olmaktadır. Geçit boyunca yükselen kesif orman örtüsü, kökleriyle toprağın kaymasını engelleyerek yolun heyelanlardan korunmasında belirgin bir rol oynamaktadır.

3.3. Ilgaz 15 Temmuz İstiklal Tüneli'nin Temel Özellikleri

Türkiye'nin genel morfolojik yapısı içerisinde Karadeniz ve Toros dağları gibi yüksek ve sarp dağların varlığı dolayısıyla ülkedeki tünellerin çoğunluğu Karadeniz, Akdeniz ve Doğu Anadolu bölgelerinde yapılmıştır, Bu dağlık silsilelerin özellikle kış aylarında geçit vermez durumlarına bağlı olarak bel, belen ve geçit gibi isimlerle isimlendirilen yüksek dağ geçitleri vasıtasıyla eskiden güçlüklerle aşılan yollar, günümüzde teknolojik ve ekonomik imkanların artmasıyla birlikte yapılan mühendislik harikası tünellerle kolaylıkla aşılmaya başlanmıştır.

Türkiye'de tünel yapım çalışmaları kapsamında 2003-2025 yılları arasında 797 km uzunluğunda tünel yapılarak yol ağımızdaki tünellerin toplam uzunlukları 847 km'ye çıkarılmıştır. Böylece 2003 yılı öncesi 50 km olan toplam tünel uzunluğu, 2003-2025 yılları arasında yapılan yeni tünellerle 797 kilometreye ulaşmıştır. Türkiye Karayollarında Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı'na bağlı Karayolları Genel Müdürlüğü verilerine göre 2026 yılı itibarı ile 476 adet tünel bulunmaktadır. Bu tünellerin 237 tanesi 500 metreden küçük, 110 tanesi 500-1000 metre arasında, 82 tanesi 1000-2000 metre arasında, 30 tanesi 2000-3000 metre arasında ve 17 tanesi de 3000 metrenin üzerindedir. Bunlar içerisinde en uzun olanı Gümüşhane-Trabzon arasında D885 kodlu karayolu üzerinde hizmet veren 14481 metre uzunluğundaki Zigana Tüneli ve Rize-Erzurum arasındaki 14346 metre uzunluğundaki Ovit Tüneli en uzun olanlardır. Ayrıca İstanbul boğazı altından geçerek Asya kıtasını Avrupa kıtasına deniz altından bağlayan Kazlıçeşme-Göztepe hattında hizmet veren 14,6 kilometrelik bir güzergâhı kapsayan Avrasya Tüneli de bulunmaktadır (Karayolları Genel Müdürlüğü, 2026).

Türkiye'de karayolu ulaşım hizmetleri, coğrafi bölgelerden ziyade Karayolları Genel Müdürlüğü (KGM) tarafından oluşturulan idari yapılanmaya göre şekillenmiş 18 farklı bölge müdürlükleri ile yönetilmektedir. Ilgaz 15 Temmuz İstiklâl Tüneli'nin bulunduğu bölgenin yönetim merkezi Kastamonu Şehri'nde bulunan 15. Bölge Müdürlüğü'dür. Bu bölge sınırları içerisinde Kastamonu, Bartın, Kara-

bük, Çankırı ve Zonguldak illeri bulunmaktadır. Bölgenin sorumluluk alanı içerisinde 1473 km. devlet yolu, 1523 km. il yolu olmak üzere toplam 2996 km. yol bulunmaktadır. Bu yollar üzerinde zorlu topografik engelleri aşmak için 33 tane tek tüp 3 tene de çift tüp olmak üzere toplam 36 adet tünel bulunmaktadır. Bunların içinde 0-500 metre uzunluk aralığında 29 adet, 500-1000 metre uzunluk aralığında 5 adet ve 3000 metreden uzun da 1 adet tünel mevcuttur (Karayolları 15. Bölge Müdürlüğü, 2026).

Kastamonu Çankırı illeri arasındaki karayolu ulaşımı Ilgaz 15 Temmuz İstiklal Tüneli'nin yapımından önce Ilgaz Dağı Geçidi'ni aşarak sağlanmaktaydı. Bu yolun Ilgaz Dağı'nı geçen kısmı 17 kilometrelik mevcut karayolunda sathi kaplamalı tek yol olarak hizmet vermektedir. Bazı kesimlerinde heyelan olaylarına bağlı olarak kayma ve göçmelerin olduğu bu yol, Diphan-Yenice arasında %12'ye varan oldukça yüksek eğim değerleri ve keskin virajlarla 1850 rakımına kadar 8 kilometre yükseldikten sonra tekrar 9 kilometre inilerek geçilebilmektedir. Zorlu topografya şartlarının yanında kış mevsiminde yaşanan yoğun kar yağışı, tipi, don, sis ve buzlanma gibi olumsuz iklim şartları yol şartlarını oldukça zorlaştırmaktadır. Bu yolun zorlu geçiş şartlarını aşmak için tünel projesi düşünülmüş ve böylece hayata geçirilen Ilgaz 15 Temmuz İstiklal Tüneli'nin proje yapım çalışmalarına 2011 yılında başlanmıştır. Aynı yıl içerisinde tünelin projesi tamamlanarak ihale sürecine girilmiş ve Ağustos 2012 tarihinde tünelin yapım çalışmalarına başlanarak 2016 yılında bitirilmiştir. Ilgaz Dağı'nın altında Çankırı ile Kastamonu idari sınırları arasında sağ tüpü 5480, sol tüpü 5488 metrelik çift tüpten oluşan 10968 metre uzunluğundaki bu tünel, girişinde 2.9 kilometre, çıkışında ise 3 kilometrelik tünel bağlantı yolları ile D765 kara yoluna bağlanan bir konumda bulunmaktadır (Foto.1).

Foto 1.Ilgaz 15 Temmuz İstiklal Tüneli'nin Giriş Tarafından Görünüşü

Ilgaz 15 Temmuz İstiklal Tüneli; bulunduğu konumu itibarıyla Karadeniz-Akdeniz hattında İnebolu-Kastamonu-Çankırı-Kalecik-Niğde-Mersin arasında uzanan kuzey-güney aksı ve Ankara'nın Kastamonu ve Sinop ile İnebolu Limanı'na ulaşımı sağlayan en kısa güzergâh üzerindedir. Ayrıca Kastamonu-Çankırı Yolu aynı zamanda Avrupa kapısı olan Kapıkule sınırından başlayıp İran sınırında Gürbulak sınır kapısına kadar ulaşımı sağlayan Avrupa-Asya Transit Karayolu olan "Kuzey TETEK (Temel Teşkilat) Yolu" ile kesişmesi bakımından da önemli bir konumdadır. Bu bağlamda Anadolu yarımadasının kuzey-güney ve doğu-batı arasında cross sağlayan bir yerde bulanan Ilgaz 15 Temmuz İstiklal Tüneli, oldukça stratejik bir konumdadır.

3.4. Ilgaz 15 Temmuz İstiklal Tüneli'nin Teknik Bilgileri

Dünyada yeraltı kazıları gerek madencilik uygulamaları gerek drenaj, sulama ve benzeri ihtiyaçları sağlamak gerekse de coğrafi engelleri aşma amaçlı olsun, geçmişten günümüze farklı coğrafyalarda uygulanmıştır. Böylece edinilen tecrübelerle yeraltı kazılarında kazı ve destekleme mantığı hemen hemen aynı ancak uygulama sıraları farklı olacak şekilde çeşitli tünel açma yöntemleri ortaya çıkmıştır. Tüneller tarihi dönemi içerisinde genel yapım yöntemi olarak yeraltında insan gücü ile parçalı kazı yapılarak ve keresteler kullanılarak destekleme yapılan sistemlerdir. Tünelcilik uygulamaları savaşlarda da etkili olmuş, Osmanlı askeri teşkilatında yeniçerilerin kale kuşatmalarında tünel kazarak sur duvarlarına ulaşması

ve surları alttan havaya uçurarak, kale içine kadar tünel kazması ve kaleyi içten fethetmesi için askeri birlik olan Lağımcı Ocağı kurulmuştur. 18. ve 19. yüzyıllar arasında Alman, Amerikan, Avusturya, Belçika, İngiliz ve İtalyanlar tarafından uygulanan klasik tünel açma yöntemleri benzeri yöntemlerdir. Günümüz uygulamalarında en çok karşımıza çıkan ve bilinen iki yöntem; NATM (New Austrian Tunnelling Method -Yeni Avusturya Tünel Açma Yöntemi) ve ADECO-RS (The Analysis of Controlled Deformation in Rocks and Soils-Kaya ve Zeminlerde Kontrollü Deformasyon Analizi) adı verilen yöntemlerdir. (Satıcı ve Topal, 2015). Ilgaz Tüneli bu bunlardan NATM tünel açma yöntemine göre açılmıştır.

NATM yöntemi 20. yüzyılın ikinci yarısını kontrol eden bir tünelcilik sanatı olarak görünmektedir. Bu yöntemin temelinde, zeminin zayıflığını bazı yapay ve pahalı ekipmanlar ile gidermek yerine, zeminin yerindeki özelliklerinin iyileştirilmesi yatmaktadır. Almanya'da, İtalya'da ve Japonya'da olmak üzere NATM yöntemi ile yüzlerce kilometre uzunluğunda tüneller açılmıştır. Metodun çalışma prensibi; tünelin içinde açıldığı kaya ortamına kendi kendini taşıtma ilkesine dayanmaktadır. Kayacın kendi kendini desteklemesi, Püskürtme beton ve kaya saplamalarının hemen kullanılması ile statik bir sistem sağlanmaktadır (Kun, 2010).

Görünüş olarak estetik bir sanat eseri şeklinde inşa edilen Ilgaz 15 Temmuz İstiklal Tüneli'nin giriş ve çıkışları köpek balığı ağzına benzetilmiştir. Tünelin giriş kotu 1490 metre ve çıkış kotu ise 1375 metre olup arada 115 metrelik bir kot farkı bulunmaktadır. Tünelin yüksekliği 7,55 metre genişliği ise 8 metredir (Tablo.2).

Tablo 2. Ilgaz 15 Temmuz İstiklal Tüneli'nin Teknik Bilgileri

Tünel Uzunluğu (m)	**Tüp Sayısı (adet)**	**Toplam Tünel Uzunluğu(m)**	**Tünel Başlangıç (km)**	**Tünel Bitiş (km)**	**Tünel Giriş Kotu (m)**	**Tünel Çıkış Kotu (m)**	**Platform Genişliği (m)**
Sol=5488 Sağ=5480	2	10968	34+990	40+474	1490	1375	8

Kaynak: Karayolları 15. Bölge Müdürlüğü.

Ilgaz 15 Temmuz İstiklal Tüneli'nde ulaşım ve trafik güvenliği için gerekli olan başta enerji temini ve dağıtım sistemleri olmak üzere tünel aydınlatma ve kontrol sistemleri, trafik kontrol sistemleri, yangın algılama ve ihbar sistemleri, sulu yangın söndürme sistemi, kapalı devre televizyon sistemleri, haberleşme sistemleri, tünel radyo sistemi, kamu anons sistemi, telekontrol sistemi, yangına dayanıklı araç ve yaya geçiş kapıları bulunmaktadır.

3.5. Ilgaz 15 Temmuz İstiklâl Tüneli'nin Ulaşıma ve Bölge Ekonomisine Olan Etkileri

Ilgaz 15 Temmuz İstiklâl Tüneli, Türkiye'nin en önemli kuzey-güney ana akslarından olan yaklaşık 767 km uzunluktaki İnebolu-Kastamonu-Çankırı-Kırıkkale-Konya-Manavgat aksının Kastamonu-Çankırı kesiminin arasında kalmaktadır. Ülkemizin ana ulaşım karayolu koridorları kapsamında, kuzey-güney aksları arasında yer alan İnebolu-Kastamonu-Kırıkkale-Konya-Manavgat aksı, İnebolu limanının başkent Ankara'ya ve Akdeniz'e bağladığı için ekonomik, lojistik ve stratejik açıdan büyük önem arz etmektedir.

İnebolu'yu Ankara'ya ve ardından Akdeniz'e bağlayacak olan Kastamonu-Çankırı-Ankara Devlet Yolu, bu yatırımları karşılayacak standartlara ulaştırılması için yatırım programına alınmıştır. Ancak mevcut yol güzergahının duble yol olarak projelendirilmesi Ilgaz Dağı'nın çok eğimli olması, sert keskin virajları ve heyelan tehlikesi nedenleriyle mümkün olmamaktadır. Belirlenen yeni güzergahın seçiminde; milli kaynakların en verimli şekilde değerlendirilmesi, yüksek standartlara sahip bir yol olması ve Ilgaz Dağı Milli Parkları ve Kırık Barajı rezervuar alam göz önüne alınmıştır. Bu kapsamda yol güzergahın Ilgaz (2x5488 metre), Kırık (2x2970 metre) Tünelleri ve Diphan Viyadüğü (2x235 metre) ile geçilmesi zorunlu olmuştur. Bu sayede yol standartlarının artması sebebiyle yolun bakımla ve kar mücadelesi kolaylaşacak, seyahat süreleri azalarak ekonomiye ciddi katkılar sağlayacaktır (Karayolları 15. Bölge Müdürlüğü).

Böylece tarihi misyonu içerisinde Mısır'da İskenderiye'den başlayarak Antalya-Konya- Ankara- Kastamonu üzerinden Sinop Limanı'na ulaşan Asya-Karadeniz-Avrupa ticaret yolu yeniden canlanacak, Avrupa üzerinden gelerek İnebolu Limanında kıyıya ulaşan yollar, Anadolu Yarımadası'nın kuzeyinden güneyde Akdeniz'e inerek oradan Antalya-Mersin-Ceyhan Limanları üzerinden Afrika, Ortadoğu ve tüm Dünyaya açılacaktır.

Kastamonu-Çankırı karayolunda sürücüler yüksek eğim değerleri ve olumsuz iklim şartları ile sürücülerin çeşitli zorluklar yaşayarak geçmek zorunda kaldıkları Ilgaz Dağı Geçidi, Ilgaz 15 Temmuz İstiklal Tüneli vasıtasıyla kolaylıkla geçilir hale gelmiştir. Bu tünel ile somut mekânın morfolojik olumsuzlukları beşerî müdahaleyle aşılarak Ilgaz Dağı geçidindeki 1850 metre yüksekliğindeki yol kotu, tünel ağzında 1390 metreye düşürülmüş, 17 kilometrelik yol 5,6 kilometre kısaltılarak 30 dakikadan fazla süren seyahat süresi 8 dakikaya indirilmiştir. Böylece bölgenin yatırım kapasitesini ve ekonomik gelişmesini yıllardır olumsuz etkileyen yol kolaylıkla geçilir hale gelmiş, sürücülerin can ve mal güvenliği sağlanarak zaman ve yakıttan önemli tasarruf elde edilmiştir.

Ilgaz 15 Temmuz İstiklal Tüneli 2016 yılının aralık ayında açılmıştır. Açıldığı yıldan günümüze araç geçiş ortalama trafik değerleri Tablo. 3'de gösterilmiştir. D765 karayoluna üzerinde Kastamonu-Çankırı idari sınırlarını çizen hat üzerinde bulunan tünelde 2016 yılında tünel açılmadan önce günde 2835 araç geçerken, tünelin tamamen aktif hale geldiği 2018 yılından itibaren günlük araç geçişlerinde belirgin bir artış görülmüş, 2025 yılına gelindiğinde günlük araç geçişleri %48 oranında artarak 4201 araca ulaşmıştır. Başka kelimelerle yıllık olarak tünelden 2025 yılında 1.5 milyon civarında araç geçişi olmuştur. Bu geçişlerde dikkat çeken bir durum özellikle nakliye taşımacılığı açısından önem taşıyan kamyon ve çekici geçişlerinin yıllar içerisindeki artış oranıdır. Bu durum bölge ekonomisi açısından tünelin önemini açıkça ortaya koymaktadır.

Tablo 3. Ilgaz 15 Temmuz İstiklal Tüneli'nin Günlük ve Yıllık Araç Geçiş Sayısı

YILLAR	Otomobil	Orta Yüklü Ticari Taşıt	Otobüs	Kamyon	Kamyon+Römork, Çekici+Yari Römork	Günlük Toplam	Yıllık Toplam
2015	1847	104	45	341	220	2557	933305
2016	1880	175	59	374	347	2835	1034775
2017	1995	189	76	291	299	2850	1040250
2018	2237	234	81	257	364	3173	1158145
2019	2348	217	48	287	342	3242	1183380
2020	2237	242	51	257	518	3305	1206325
2021	2415	293	60	303	562	3633	1326045
2022	2098	255	72	295	574	3294	1202310
2023	2716	313	80	319	576	4004	1461460
2024	2876	260	77	284	602	4099	1496135
2025	2942	275	86	285	613	4201	1533365

Kaynak: https://www.kgm.gov.tr/Sayfalar/KGM/SiteTr/Istatistikler/TrafikveUlasim.aspx

Ilgaz 15 Temmuz İstiklal Tüneli, Kastamonu havalisinin Ankara üzerinden gelen Ankara-Zonguldak Karaelmas demiryolu hattının E-80 Devlet Karayolu ile kesiştiği ilk nokta olan Kurşunlu Demiryolu İstasyonu'na ulaşımı kolaylaştırmıştır. Kastamonu Küre'den yükledikleri pirit madenlerini taşıyan ağır tonajlı kamyonlar, bu tünel vasıtasıyla zorlu Ilgaz Dağı geçidini aşmadan kolaylıkla Kurşunlu Demiryolu İstasyonu'na ulaşmaktadır. Burası E-80 Avrupa Karayolu kenarında olduğu için karayolu ile müşterek çalışabilme üstünlüğü olan bir istasyondur. Bu sebeple lojistik açısından son derece avantajlı bir pozisyondadır. Bu avantajının son yıllarda farkına varılmıştır. Etibakır Kastamonu Küre Bakır Maden sahasından çıkarılan pirit madenleri Mardin Mazıdağı Metal Geri Kazanım ve Entegre Gübre Tesisleri'ne gönderilmektedir. Küre Bakır sahasından kamyonlara yüklenen pirit dolu konteynerler Kurşunlu İstasyonu'na getirilmektedir. İstasyondan Mardin'e günde her biri 120 konteyner dolusu 3 tren yaklaşık 3600 ton yük taşımaktadır (İbret, 2023).

Ilgaz 15 Temmuz İstiklal Tüneli'nin bölge ve ülke ekonomisine olan makro düzeydeki en önemli katkısı İnebolu Limanı vasıtasıyla olacaktır. İnebolu Limanı, ülkemizin yapımı en uzun süren limanları arasındadır. 1882 yılında yapımına başlanan bu liman ancak 2007 yılında bitirilebilmiştir. Böylece modern tesislere kavuşan bu liman, Samsun'dan İstanbul'a kadar uzanan Karadeniz hattı içerisinde bulunduğu konum itibariyle etkin kullanılabilme kabiliyetine sahip bir liman haline gelmiştir. İnebolu limanındaki yüklemeler; ithalat, ihracat, transit ve iç ticaret dahilinde yapılmaktadır. Buradan başta Küre maden sahasından çıkarılan pirit madeni ve bakır cevheri olmak üzere mermer, granit parke taşı, taş kömürü, gübre, motorin, odun ve iş makineleri gibi çok değişik ve taşınması zor olan malzemelerin taşınması yapılmaktadır. Günümüzde İnebolu Limanı'nın gerisindeki hinterlandı ile bağlantısını sağlayan Kastamonu-İnebolu karayolunun genişletme ve düzenleme çalınmalarına bağlanmıştır. Bununla birlikte, Kastamonu-Ankara arasındaki temel topografik engel olan Ilgaz Dağı da bitim aşamasına gelen tünel bağlantı yolları ile İnebolu limanı, İç Anadolu'yu ve ülkemizin başkenti olan Ankara'yı en kısa yoldan Karadeniz'e ve dolayısıyla uluslararası ticarete bağlayan bir liman haline gelecek ve hinterland genişlemesiyle ülkemiz ekonomisine önemli katkılar sağlayacaktır.

4. Sonuç ve Öneriler

Ilgaz 15 Temmuz İstiklal Tüneli, Türkiye'nin Karadeniz kıyısındaki İnebolu ve Sinop Limanlarını, Akdeniz sahillerinde Antalya ve Mersin Limanlarına bağlayan kuzey-güney aksları arasında yer alan önemli bir geçiş yeridir. Ilgaz Dağlarının sarp ve engebeli arazisi içerinde yüksek eğim ve sert virajlarla özellikle kış aylarında etkili olan kar yağışı, sis, don ve buzlanma olayları ağırlaşan hatta bazı günlerde geçişlerin durmasına dahi sebep olan zorlu yol şartları bu tünel vasıtasıyla aşılmıştır. Böylece tarihi süreci içerisinde bu olumsuz yol koşulları yüzünden ekonomik olarak istenilen kalkınmayı sağlayamayan Kastamonu ve Sinop havalisi, bu tünel vasıtasıyla kalkınmasında önemli bir yol alacaktır. Karadeniz kıyısında bulunan İnebolu ve Sinop limanlarını Kastamonu-Çankırı Yolu aynı zamanda Avrupa kapısı olan Kapıkule sınırından başlayıp İran sınırında Gürbulak sınır kapısına kadar ulaşımı sağlayan Avrupa-Asya Transit Karayolu'na bağlayan yollar bu tünel vasıtasıyla kolaylıkla birleşmektedir. Bu sayede Anadolu yarımadasının kuzey-güney ve doğu-batı arasındaki kesişim noktasında bulunan ve tarih boyunca ekonomik ve stratejik bir önemi olan bir yol daha etkin kullanılarak bölge ekonomik açıdan canlanacaktır.

Ilgaz 15 Temmuz İstiklal Tüneli, zaman, enerji mesafe açısından sağladığı ekonomik şartların yanında İnebolu Limanı'nın lojistik ve stratejik önemi dolayı-

sıyla da idari ve siyasi yönetim merkezi olan Başkent Ankara'yı Karadeniz'e bağlayan Türkiye'nin önemli bir geçiş yeridir. İstiklal Harbi yıllarında önemi anlaşılan bu yol, İnebolu-Ankara hattındaki lojistik cephe arkası rotası olan "Tarihi İstiklâl Yolu" ile çakışmaktadır. Günümüzde Karadeniz'de yaşanan Rus-Ukrayna Savaşı bu yolun ülke savunması açısından stratejik önemini bir kez daha ortaya koymuştur.

Ilgaz 15 Temmuz İstiklal Tüneli, Ilgaz Dağı engelini aşarak geçmekle birlikte bu tünelin devamında Kastamonu Şehri'ne ulaşacak yolun üzerinde yapımı devam eden Kırık Tünelleri ve Diphan Viyadüğü'nün yapımının bir an önce bitirilmesi, yolun ekonomik ve lojistik açıdan önemini artıracaktır. Bununla birlikte Kastamonu Şehri'nden itibaren İnebolu Limanına uzanan çok sayıda tünel ve viyadüğün yer aldığı bölünmüş yol çalışmalarına hız verilmelidir. Bu sayede İnebolu Limanı'nın hinterlantı genişleyecek ve ülke ekonomisine bir an önce katkı sağlamaya başlayacaktır.

Ilgaz dağlarının paleozoik arazisi içerisinde açılan Ilgaz 15 Temmuz İstiklâl Tüneli, Türkiye'nin en aktif fay kuşaklarından olan Kuzey Anadolu Fay kuşağı üzerinde bulunmaktadır. Bu durumdan dolayı son derece ileri mühendislik uygulamaları ve teknik imkanlar kullanılmasına rağmen fay kuşağının etkisi ile kırıklı bir yapıya sahip olan zemin özellikleri içerisinde yoğun yağışlı ve kar erimelerinin olduğu dönemlerde yeraltı suları su sızıntılarına yol açmakta ve tünel içerisinde ulaşımı etkilemektedir. Bu durumlarda trafik güvenliği açısından sürücülerin uyarılması için gerekli tedbirler alınmalı ve tünel içindeki sızıntıların engellenerek tahliyesi yapılmalıdır.

Kaynakça

Akkuş, A. (1980). Devrez Çayı Vadisi'nin Jeomorfolojisi, Karadeniz Teknik Üniv. Yayınları No:109.

Aydın, F. ve Oral, M. (2018, 6-7 Eylül). Türkiye'de Karayolu Ulaşımının Tarihsel Gelişimi [Bildiri Sunumu]. III. Internatıonal Ratıng Academy Congress On Applıed Scıences, Lvıv / Ukraıne.

Ayhan, F. (2024). Kalkınma Planları Ekseninde Türkiye'de Karayolu Ulaşımında Görülen Gelişmeler (1963-2023). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 34 (1), 19.

Bakırcı, M. (2019). Ulaşım ve Coğrafya: Türkiye'de Ulaşım Coğrafyası Literatür Analizi, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 17 (34), 390.

Doğanay, H. (1995). Türkiye'nin Ekonomik Coğrafyası, İstanbul: Öz eğitim Yayınevi.

Girgin, M., Bulut, İ., Sevindi, C. (2001). Türkiye'deki Karayolu Geçitleri. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 27, 89–109.

İbret, B. Ü. (2000). Devrez Havzasının Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası, [Yayınlanmamış Doktora tezi] Marmara Üniversitesi.

İbret, B. Ü. (2006). Ilgaz Dağlarında Kış Turizmi, Türk Coğrafya Dergisi, 44, 64-65.

İbret, B. Ü., Aydınözü, D. ve Bekdaş, F. (2010). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Dergisi, 20, 25-26.

İbret, B. Ü. (2023). İpek Yolu Şehri Kurşunlu'nun Coğrafyası, Ankara: Akademi Yayınevi.

İzbırak, R. (1996). Türkiye I, İstanbul: MEB Yayınları, No: 196.

Karayolları Genel Müdürlüğü (2026). Devlet ve İl Yolları Üzerindeki Trafiğe Açık Tünellerin Dağılımı.https://www.kgm.gov.tr/SiteCollectionDocuments/KGMdocuments/Istatistikler/KopruveTunelBilgileri/tunelenvanterbilgileri.pdf (Erişim Tarihi: 20.06.2026).

Karayolları Genel Müdürlüğü (2026). İstatistikler Trafik ve Ulaşım Bilgileri. https://www.kgm.gov.tr/Sayfalar/KGM/SiteTr/Istatistikler/TrafikveUlasim.aspx (Erişim Tarihi: 20.06.2026).

Karayolları 15. Bölge Müdürlüğü (2026). Genel Bilgi ve İstatistikler https://www.kgm.gov.tr/Sayfalar/KGM/SiteTr/Bolgeler/15Bolge/Bolge15.aspx (Erişim Tarihi: 20.06.2026).

Köse, H., Gürgen, S., Onargan, T., Yenice, H., Aksoy, C. O. (2007). Tünel ve Kuyu Açma. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Yayınları No:256.

Kun, M. (2010). Zayıf Kayalarda ve Faylı Zonlarda Tünel Açma Tasarım ve Yapım Gereksinmelerinin Araştırılması ve Çözümlenmesi, [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.

Kurter, A. (1982). Kastamonu ve Çevresinin Doğal Görünümü, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No:2930.

Satıcı, Ö. ve Topal, T. (2015). Tünel Açma Yöntemlerinin Mühendislik Jeolojisi ve Kaya Sınıflama Sistemleri Jeoloji Mühendisliği Dergisi 39 (1), 46.

Strabon (1987). Coğrafya (Anadolu), Çeviren: A. Pekman, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları Antik Kaynaklar Dizisi.

Tıraş, M. (2002). Ulaşımın Yerleşmeye Etkisine Bir Örnek "Pozantı" Türk Coğrafya Dergisi, 38, 121-131.

Tümertekin, E. (1987). Ulaşım Coğrafyası, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, No. 2053.

Yalçınlar, İ. (1960). Türkiye'de Kaledonien Masifleri ve Morfolojik Karekterleri, Türk Coğrafya Dergisi, 20,10.

63. BÖLÜM

YERİNDEN EDİLME VE ZORUNLU GÖÇ SÜREÇLERİNE GENEL BAKIŞ: DÜNYADAN VE TÜRKİYE'DEN ÖRNEKLER

Doç. Dr. Uğurcan AYİK - Gaziantep Üniversitesi
ORCID No: 0000-0003-2019-5151

Özet

Dünyada beşer veya doğal afet kaynaklı yerinden edilme süreçleri güncel olarak etkilerini hissettirmektedir. Ülkeler içinde veya diğer ülkelerle yaşanan çatışmalar, birçok insanın yerinden edilmesine sebebiyet vermektedir. Bunun bir sonucu olarak topluluklar çoğu zaman bir yerden diğerine zorunlu göçler gerçekleştirmektedir. Aynı şekilde, özellikle ani gelişen doğal afetler de yerleşmeleri yaşanmaz hale getirmektedir. Bunun sonucunda yerleşmeler fonksiyon kaybına uğramakta, insanların istihdam edilebilirliği azalmaktadır. Bu durum, insanların yeni yer arayışlarını hızlandırmakta ve hareketliliklerin daha görünür olmasına sebebiyet vermektedir. Bu çalışmada, dünyada yaşanan beşer veya doğal afet kaynaklı yerinden edilme süreçleri analiz edilmiştir. Çalışmanın temel amacı, belirlenen ülkelerdeki yerinden edilme süreçlerinin mekânsal ve toplumsal etkilerini açığa çıkarmaktır. Bu kapsamda Sudan, Suriye ve Kolombiya beşer kaynaklı yaşanan çatışma kapsamında değerlendirilmiştir. Çatışma kaynaklı yerleşmelerin etkilenme hali, zorunlu göçlerin yönü gibi farklı etkiler değerlendirilmiştir. Diğer taraftan ise Amerika Birleşik Devletleri, Filipinler ve Türkiye ise doğal afet kaynaklı yerinden edilme süreçleri bakımından incelenmiştir. Ülkelerin seçilmesindeki temel kriter her iki başlıktaki etkilerin belirgin olmasıdır. Elde edilen sonuçlar, yerinden edilme süreçlerinin yerleşmelerde ciddi etkiler bıraktığını göstermektedir.

Her yıl milyonlarca insan bu kapsamda zorunlu göçler gerçekleştirmektedir. Bu durum, bir taraftan küresel hareketliliğin devam etmesine sebebiyet vermektedir. Diğer taraftan ise toplulukların yerleşmelerine dönememeleri halinde yeni yerlerindeki adaptasyon süreçleri, yeni ekonomik faaliyet yaratma çabalarının devam etmesine sebebiyet vermektedir. Bu nedenle gerek politika yapıcılar gerekse de akademik çalışmalar yerinden edilme ve zorunlu göçlerin etkilerini hafifletmeye yönelik önlemler almalıdır.

Anahtar Kelimeler: Yerinden Edilme, Zorunlu Göçler, Savaşlar, Doğal Afetler, Türkiye

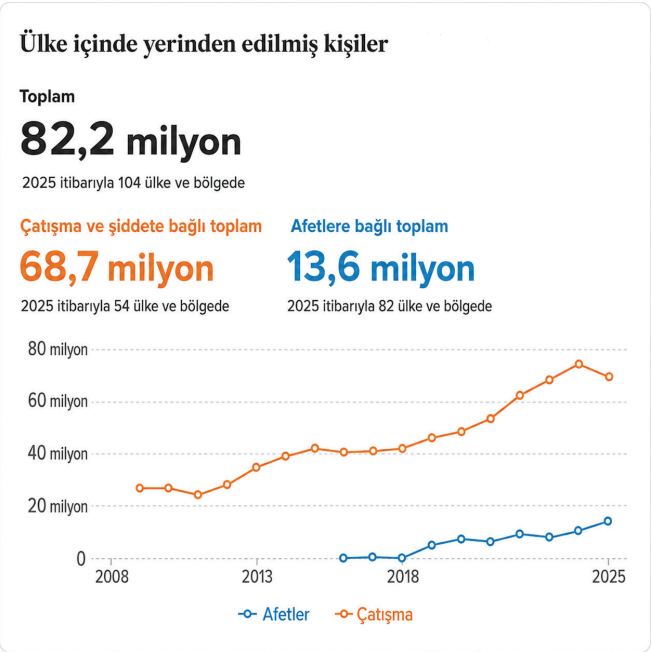
1. Giriş

Global olarak yerinden edilme ve sonrasındaki yeniden yapılanma süreçleri farklı bilim dallarından araştırmacıların odaklandığı temel konu başlıklarından birini oluşturmaktadır (Özbek & Enginkaya, 2024; Sümer, 2024). En üst başlıkta yerinden edilme beşer kaynaklı ve doğal afet kaynaklı olarak iki alt başlığa ayrılabilir (UNHCR, 2024). Savaşlar, devlet kaynaklı müdahaleler, çatışmalar beşeri kaynaklı yerinden edilmelerin en güncel sebeplerini oluşturmaktadır. Bunun dışında doğal afetler bilinmez ve ani gelişimleriyle beraber toplulukların yerinden edilme deneyimi yaşamasına sebebiyet vermektedir (IDMC, 2024).

Deprem, sel, fırtına gibi doğal afetler ani ve kısa zamanda etkisini göstermeleriyle öne çıkmaktadır (IDMC, 2018). Bu kapsamda topluluklar bu tarz doğal afetlere çoğu zaman hazırlıksız yakalanabilmektedir. Bu kapsamda yerleşmeler kısa sürede yaşanmaz hale gelmekle birlikte, fonksiyon kaybına da uğramaktadır (Chaudhary & Piracha, 2021). Diğer taraftan ise kuraklık, çölleşme, erozyon gibi doğal afetlerin etkileri ise uzun sürelerde ortaya çıkmaktadır. Özellikle yakın yıllarda iklim değişikliği ve yerinden edilme süreçlerine dair yapılan araştırmalar uzun süreli doğal afetlerin yerleşmelere olan etkilerini somutlaştırmaktadır (Mechler vd., 2021).

IDMC'nin (İç Göç İzleme Merkezi) 117 ülkeye dair oluşturduğu verilere göre 2025 yılında dünyada 82.2 milyon kişi yerinden edilme deneyimi yaşamıştır. Bunların 68.7 milyonu çatışma veya şiddet kaynaklıyken, 13.6 milyonu ise doğal afet kaynaklıdır. Zamansal açıdan değerlendirildiğinde daha dramatik sonuçlar elde edilebilmektedir. Verilerin ilk derlendiği yıl olan 2009'dan 2025 yılına kadar düzenli olarak artmasa da çatışma veya şiddet kaynaklı yerinden edilen insanların sayısının arttığı anlaşılmaktadır. Bu kapsamda 2009 yılında bu kategoride 25 milyon olan sayı, 2025 yılında 68.7 milyona ulaşmıştır (Şekil 1). Doğal afet kaynaklı yerinden edilen insanların zamansal veri aralığı 2016-2025 yılları arasını kapsa-

maktadır. 2016 yılında 45 bin kişi doğal afet kaynaklı yerinden edilme deneyimi yaşamışken, 2025 yılında bu rakam 13.6 milyona ulaşmıştır (IDMC, 2026).

Şekil 1. Ülke içi yerinden edilmiş kişi sayıları. IDMC verileri üzerinden Türkçeleştirilmiştir.

Yerinden edilen insanların ülkesel dağılımına bakıldığında, yerinden edilme süreçleriyle ülkelerin gelişmişlik durumlarının korelasyon içinde olduğu anlaşılmaktadır. 2025 yılı verilerine göre çatışma veya şiddet kaynaklı yerinden edilen insanların en fazla yoğunlaştığı ülkeler iç çatışmaların en fazla yaşandığı ülkelerdir. Bu kategoride Sudan, Kolombiya ve Suriye ilk üç sırayı oluşturmaktadır. Doğal afet kaynaklı yerinden edilen insanlar ise dünyada en fazla Bangladeş, Afganistan ve Etiyopya'dadır. Burada dikkat çeken bir istatistik olarak 06 Şubat 2023 depremlerinin etkisiyle 651 bin kişinin yerinden edilmesidir. Bu rakam, Türkiye'yi 4.sıraya sokmaktadır (IDMC, 2026).

Yerinden edilme süreçleri sadece mevcut bir yerleşmedeki fonksiyon kaybı ile değil, nüfus grupları üzerinde de belirgin etkiler bırakmaktadır. Bu aşamada dikkat çekici tartışma konusu ise göçtür. Özellikle yerinden edilme süreçlerine bağlı olarak gerçekleşen zorunlu göçler (forced migration) yerinden edilme süreçlerinin coğrafi açıdan en önemli çıktısını oluşturmaktadır. IDMC verilerine göre 2025 yılında yerinden edilme sonucu hareket edenlerin sayısı 62.2 milyondur. Bunun 32.3 milyonu çatışma veya şiddet kaynaklı hareket etmişken, 29.9 milyonu ise

doğal afet kaynaklı hareket gerçekleştirmiştir. Ülkesel açıdan bakıldığında daha dramatik sonuçlarla karşılaşılmaktadır. Örneğin 2025 yılı verilerine göre İran'da 10 milyon, Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nde 9.7 milyon, Filistin'de 2.7 milyon, Sudan'da 1.7 milyon kişi beşer kaynaklı hareketlilik gerçekleştirmiştir. Adı geçen bu ülkelerin temel özelliği üçüncü dünya ülkeleri olmalarıdır. Fakat diğer taraftan doğal afet kaynaklı hareketlilik gerçekleştiren ülkelerin başında Filipinler gelmektedir. 2025 yılında ülkede 10.7 milyon kişi doğal afet kaynaklı hareket etmiştir. Bunu Çin 3.5 milyon, Pakistan 3 milyonla takip etmektedir. İlginç bir istatistik olarak dünyanın teknolojik bilgi birikimi en üstte olan ülkesi olarak gösterilen ABD'de, 2025 yılında 732 bin kişi afet kaynaklı hareket etmek zorunda kalmıştır (IDMC, 2026).

Bu çalışma yukarıda yerinden edilmeye dair dünyadaki ve Türkiye'deki güncel örnekleri coğrafi bir bakış açısıyla ele almaktadır. Bu bakış açısındaki kritik tartışmalar, yerleşmelerin fonksiyon kaybı, zorunlu göç gibi çıktılardır. Böylece bu başlıklar, coğrafi bir analizin temel girdilerini oluşturmaktadır. Çalışmada bahsedilen amaca ulaşmak amacıyla farklı ikincil veri setlerinden faydalanılmıştır. İç Göç İzleme Merkezi (IDMC), IOM (Uluslararası Göç Örgütü), UNHCR (Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği) ve Mülteciler Derneğine ait ikincil veri setleri çalışma kapsamında başvurulan kurumsal oluşumlardır.

Çalışma konunun genel bir tanıtımının yapıldığı, çalışmanın amaç ve yönetiminin kısaca tanıtıldığı Giriş bölümüyle başlamaktadır. Giriş bölümünü çalışmada elde edilen veri seti ve analizlerin aktarıldığı Metodoloji bölümü takip etmektedir. Çalışmanın üçüncü bölümü dünyadaki ve Türkiye'deki yerinden edilme süreçlerine ayrılmıştır. Bu bölümde farklı ülkelerdeki beşeri veya doğal afet kaynaklı yerinden edilme örnekleri üzerinde durulmuştur. Çalışma Sonuç bölümüyle son bulmaktadır.

2. Metodoloji

Dünyada farklı ülkelerdeki yerinden edilme ve sonrasında meydana gelen zorunlu göçlerin ele alındığı bu çalışmada ikincil veri setlerinden faydalanılmıştır. İkincil veri setleri, farklı kurumlar tarafından tutulabilmektedir. Çoğu durumda ulusal veya uluslararası kurumların kendi veri ihtiyacını gidermek amacıyla tuttukları bu verileri araştırmacılar kendi amaçları için kullanabilmektedir. Bu çalışmada da İç Göç İzleme Merkezi (IDMC), IOM (Uluslararası Göç Örgütü), UNHCR (Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği) ve Mülteciler Derneği gibi yerinden edilme ve zorunlu göçler üzerine düzenli veri seti tutan kurumların açık erişimli kaynakları kullanılmıştır.

Bu aşamada elde edilen veriler betimsel düzeyde anlamlı ifade edecek hale getirilmiştir. Özellikle kurumların tarihsel bağlamda tuttukları veriler, Microsoft Excel programı vasıtasıyla tekrardan sınıflandırılmıştır. Böylece hem karşılaştırılmalı verilerin düzenlenmesi imkânı elde edilmiş hem de kurumlar arasındaki verilerin karşılaştırılması mümkün hale gelmiştir. Yerinden edilmeye dair ülke seçiminde ise baskın bir kriter rol oynamamıştır. Bu aşamada ülkelerin seçiminde son yıllarda yaşadığı yerinden edilme deneyimlerinin rolü büyüktür. Özellikle 2024 yılı kayıtlarında üst sıralarda yer alan ve yerinden edilme süreçleri süreklilik arz eden ülkelerin seçilmesine özen gösterilmiştir.

Son aşamada seçilen ülkeler dünyanın farklı kıtalarına mensuptur. Çatışma veya şiddet kapsamında ele alınan ülkeler Sudan, Suriye ve Kolombiya'dır. Doğal afet kaynaklı yerinden edilme kapsamında ele alınan ülkeler ise ABD, Türkiye ve Filipinler'dir. Her iki başlık altında ele alınan nedensellikler ve sonuçlar farklıdır. Fakat gerek beşer gerekse de doğal afet kaynaklı yerinden edilme süreçlerindeki zorunlu göçler ortaktır. Bu açıdan bu çalışmadaki örneklerin ortaklaştığı temel çıktı zorunlu göçlerdir.

3. Bulgular

3.1. Dünyada Şiddet veya Çatışma Kaynaklı Yerinden Edilme Örnekleri

3.1.1. Sudan İç Savaşı

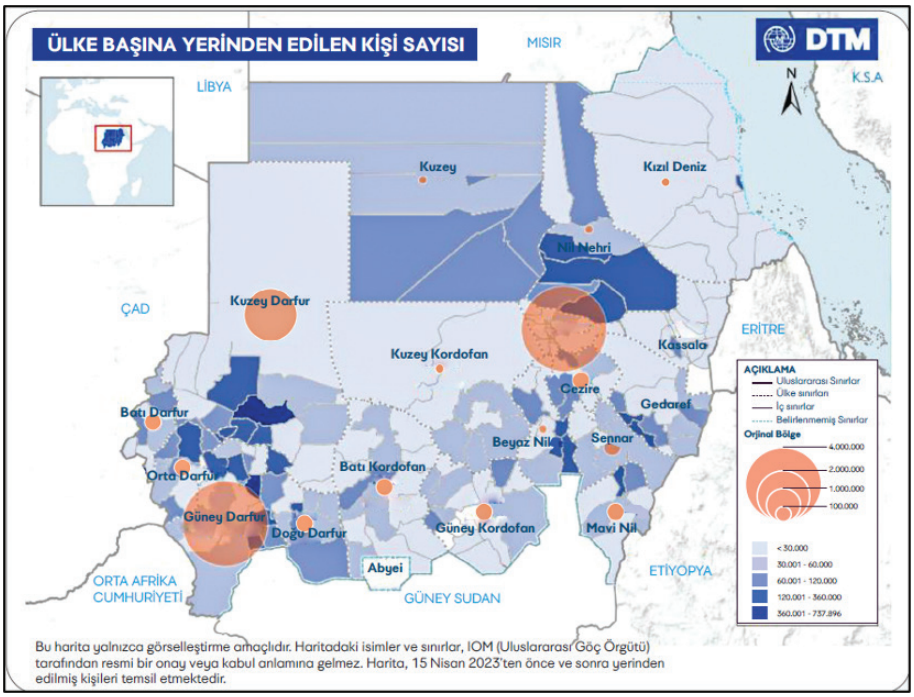
Sudan, günümüz Afrika ülkeleri arasında çatışmanın ve buna bağlı yerinden edilme süreçlerinin en aktif izlendiği ülkelerin başında gelmektedir. Ülkedeki etnik, kabilesel ve siyasal gerilimler, geniş ölçekli nüfus hareketlerini beraberinde getirmektedir (Cortinovis vd., 2025). Sudan, bağımsızlığını kazandığı 1956 yılından itibaren iç savaşlar ve şiddet olaylarıyla anılan bir ülke olmuştur (UNHCR, 2026). En güncel çatışmalar, 2023 yılında yaşanan iç çatışmalar neticesinde gerçekleşmiştir. Güney Sudan'ın 2011 yılında Sudan'dan ayrılması öncesinde yaşanan ölümler ve nüfus kaybı güncel hafızalardaki yerini korumaktadır (CFR, 2026).

Sudan, yaklaşık 500 farklı dil ve lehçenin konuşulduğu 150'den fazla etnik grubun yaşadığı bir ülkedir (Leriche & Arnold, 2013). Böyle bir yapı bir taraftan zenginlik oluşturduğu gibi diğer taraftan ise farklılıktan kaynaklanan çatışma dinamiklerini beslemektedir. Nüfus kompozisyonu açısından genç bir ülke görünümünde olan Sudan'ın toplam nüfusu, Birleşmiş Milletler tahminlerine göre 2024 yılında yaklaşık 50.4 milyona ulaşmıştır (EUAA, 2025).

Ülke oldukça çalkantılı bir siyasi geçmişe sahiptir. Tarihsel olarak, sömürge öncesi ve sonrası dönem olarak ikiye ayrılabilir (Sharkey, 2008). 1956 yılında bağımsızlığını kazanana kadar İngiliz sömürgesi altında kalmıştır (Johnson, 2016). Bu tarihten sonraki ikinci bir ayrılık da güneyin kuzeyden ayrılarak, Güney Sudan adı altında yeni bir ülke oluşturmasıdır. Hem 2011 yılındaki ayrılık öncesi hem de 2023 yılında yaşanan şiddetli iç çatışmalar Sudan'da yerinden edilme süreçlerinin ana nedenlerini oluşturmuştur (Ahmed vd., 2025).

619 bin kilometrekarelik bir alana sahip ve on eyaletten oluşan Güney Sudan, bağımsızlığın ilan edildiği 1956 yılından 2011 yılına kadar kuzeydeki merkezi hükümetle şiddetli çatışmalar yaşamıştır. Nilotik, Dinka, Nuer, Shilluk gibi farklı etnik gruplar temel nüfus kompozisyonunu oluşturmaktadır (Hassan, 2025). Güney'deki ilk belirgin yerinden edilme 1955-1972 yılları arasında yaşanmıştır. Yaklaşık 1 milyon kişinin göç ettiği, 180 bin kişinin de komşu ülkelere gittiği tahmin edilmektedir (Leriche & Arnold, 2013). 1983-2005 arasındaki ikinci çatışma döneminde de nedenleri farklılaşsa da benzer yerinden edilme deneyimleri yaşanmıştır. Günümüzde farklı medya organlarında çıkan haberler, Güney Sudan'da çatışma kaynaklı yerinden edilmelerin gerçekleştiğini aktarmaktadır (Arslan, 2026). Ayrıca, Güney Sudan'da sadece çatışma veya şiddet kaynaklı değil, selin sebep olduğu doğal afet kaynaklı yerinden edilme süreçleri de yaşanmıştır.

Güney Sudan'ın dışında kuzey de oldukça hareketli bir yapıya sahiptir. 2003 yılında Darfur'da ve 2023 yılında Hartum'da başlayan çatışmalar Sudan'ı uluslararası gündemde tutan en sıcak konu başlıklarıdır. Özellikle 2023 yılındaki Sudan Ordusu ile Hızlı Destek Güçleri arasındaki çatışmalar ilk Hartum'da başlamış, Darfur ve Kordofan'a kadar yayılmıştır. Halihazırda çatışmalar ve bunların etkileri devam etmektedir. Bu çatışma hali, Güney Sudan ve Etiyopya gibi komşu ülkelerdeki mülteci kriziyle birleşince Sudan yakın yılların en fazla mülteci alan ülkelerinin en üst sırasına yerleşmiştir (Hassan, 2025). Yerinden edilenlerin bölgesel olarak dağılımında Hartum, Darfur gibi yerler dikkat çekicidir (Şekil 2). Toplam yerinden edilenlerin sayısının 11 milyonu geçtiği düşünülmektedir.

Şekil 2. Sudan'da Silahlı Çatışmalar Nedeniyle Yerinden Edilen İnsanların Bölgesel Dağılımı Kaynak: Hassan, M. (2025). Sudan'da iç çatışmaların yerinden edilme üzerindeki sonuçları: Sömürge sonrası dönemden günümüze doğru bir analiz. Türkiye Göç Araştırmaları Merkezi (TÜGAM).

3.1.2. Suriye İç Savaşı

2011 Mart ayında Suriye'de başlayan rejim karşıtı gösteriler kısa sürede iç savaşa dönüşmüş ve yalnızca Suriye'yi değil, çevre ülkeleri de etkileyen büyük bir insani krize neden olmuştur (CFR, 2019). 2010 yılında Tunus'ta başlayan gösteriler, Arap Baharı olarak adlandırılmış (Britannica, 2026a), bunlardan en uzun süreni ise Suriye'de gerçekleşen rejim karşıtı hareketlerle gerçekleşmiştir. Ülkeyi uzun süredir yöneten Baas rejiminin son temsilcisi Beşşar Esed'a karşı başlatılan gösteriler kısa sürede ülkenin farklı bölgelerine yayılmıştır. Süreç içerisinde farklı muhalif örgütlenmeler doğmuştur. Ülkenin birçok kırsal ve kentsel yerleşmesi yaşanmaz hale gelmiştir. Geçmişe dair kültürel ve tarihi doku harap hale gelmiştir.

Yukarıda aktarılan fiziki yıkımın dışında, Suriye iç savaşına dair ortaya çıkan en belirgin çıktı yerinden edilme süreçleridir. Savaştan en fazla etkilenen ülke Suriye olmasına rağmen Türkiye, Ürdün, Lübnan gibi ülkeler kısa zamanda tarihlerinde olmadığı kadar zorunlu göçlere maruz kalmıştır. Resmi rakamlar, dünyada yaklaşık 6.8 milyon Suriyeli mülteci bulunduğunu aktarmaktadır. Türkiye'de ise

2021 yılında geçici koruma kapsamındaki Suriyeli sayısının 3.7 milyona ulaştığını göstermektedir. Bu rakam, günümüzde 2.2 milyona kadar gerilemiştir (T.C. İç İşleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı, 2026).

Bu göç dalgasının en temel özelliği, çok kısa zamanda belirli bir alana yoğunlaşmış olmasıdır. Örneğin Türkiye'nin ilk etapta Suriye'ye yakın sınır illerinde, daha sonra diğer iller olmak üzere ciddi bir sığınmacı nüfus oluşmuştur. 2026 verilerine göre ise İstanbul, 402.151 Suriyeli sığınmacı ile başı çekmektedir. Gaziantep 321.212, Şanlıurfa 192.807 kişi, Adana 173.960 kişiyle İstanbul'u takip etmektedir (T.C. İç İşleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı, 2026).

Bu ani göç dalgası, Türkiye'nin mülteci, sığınmacı, misafir gibi farklı kavramlarla ifade edilmiş göç politikalarının radikal şekilde değişmesini de beraberinde getirmiştir. Sürecin devamında Türkiye, Suriyelilere yönelik geçici koruma rejimini benimsemiştir (Baban & Rygiel, 2015). Türkiye, 2011 yılından günümüze kadar Göç İdaresi Başkanlığı gibi farklı kurumsal oluşumlarla Suriye temelli dış göçe karşı önlemler almaya çalışmıştır. Günümüzde toplumsal, ekonomik ve siyasal açıdan adı geçen komşu ülkelerde Suriye kaynaklı dış göçler yeni örüntüler oluşturmaya devam etmektedir.

Suriye İç Savaşı üzerine yazılan raporlara bakıldığında en dramatik gelişmenin yerinden edilme, zorunlu göçler ve geri dönme eğilimleri üzerine yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. 8 Aralık 2024 yılında Suriye'deki Baas rejiminin son bulması özellikle araştırmaların geri dönme eğilimi üzerine yoğunlaşmasını sağlamıştır. Bu kapsamda farklı kurumlardan çıktılar aktarılmaktadır. Örneğin yapılan son araştırmalardan biri Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliğine (UNHCR) aittir. Kuruma ait son rapor, Suriye'deki durum: Bölgesel son dakika güncellemesi başlığıyla belirli periyotlarda kamuoyuna açıklanmaktadır. Raporda Suriye'deki 2024 yılında gerçekleşen son politik değişiklikten sonra diğer ülkelerden 1.563,898 Suriyelinin geri dönüş yaptığının tahmin edildiği aktarılmaktadır. Rapor temelde Lübnan, Ürdün ve Türkiye üzerine odaklanmaktadır. Bu kapsamda her üç ülkede de bir şekilde geri dönüş sürecinin devam ettiği aktarılmaktadır. Örneğin, kurum 8 Aralık 2024'ten beri ülkesine dönen 479 binden fazla Suriyelinin geri dönüş sürecini takip ettiğini belirtmektedir (UNHCR, 2024). Türkiye'deki Suriyelilerin geri dönüş eğilimlerine dair yazılan bir diğer rapor ise Mülteciler Derneği'ne aittir. Bu rapor, Suriye'deki yönetim değişikliğinin ilk etapta coşkuyla karşılanmasına karşılık, sonrasında mevcut koşulların iyileşmesindeki yavaşlığın geri dönüş eğilimini zayıflattığını vurgulamaktadır. İstanbul temelli yapılan çalışmada katılımcıların %75'inin geri dönmeyi düşünmemesi ise bu argümanı kuvvetlendirmektedir (Mülteciler Derneği, 2025).

3.1.3. Kolombiya Çatışması

Kolombiya, Güney Amerika'da çatışmaların yoğun olduğu ülkelerin başında gelmektedir. Bunun sonucunda dünyanın en büyük, en uzun süreli iç yerinden edilme vakalarından biriyle karşı karşıya kalmıştır (IDMC, 2024). 20.yüzyılın ortalarından sonra ülkede yaşanan çatışma temel olarak kırsal kökenlidir (Steele, 2017). Özellikle, ülkede merkezi hükümet ile FARC, ELN gibi farklı sol örgütlere dair çatışmalar yaşanan gerilimlerin ana odak noktasını oluşturmaktadır. 1964 tarihinde başlayan ve 2016 yılındaki barış görüşmelerine kadar farklı yoğunlukta birçok çatışma gerçekleşmiştir (Britannica, 2026b). Bu çatışmalardan kaynaklı insan hakları örgütleri Kolombiya'da yaşamsal açıdan birçok insan hakkı ihlalini kayda geçirmiştir. Ülkede her ne kadar 2016 yılında ateşkes ilan edilmişse de son dönemde çatışmaların tekrardan yükseldiği ve çeşitli insan hakları ihlallerinin oluştuğu farklı kaynaklar tarafından aktarılmaktadır.

Kolombiya'daki çatışmalar ülkeyi dünyanın diğer ülkelerine göre yerinden edilme kriziyle karşı karşıya bırakmıştır. Özellikle nüfusun çatışma kaynaklı ülke içerisindeki yer değiştirmesi bir kriz olarak dünya gündemine yansımaya devam etmektedir (IDMC, 2024). Ülkedeki esas problem, en büyük örgüt olan FARC'ın siyasi yasal bir partiye dönüşmesi ile başlamıştır. FARC'ın boşalttığı yerleşmelerde farklı küçük oluşumların yeniden belirmesi, 2016 sonrasındaki çatışmalı halin devamının asıl sebebidir (Bocanegra, 2024). Farklı kaynaklar, 2016 barışından sonra 1 milyondan fazla insanın yerinden edildiğine dair aktarımlar yapmaktadır. 2023 yılı sonlarına kadar yaklaşık 6.9 milyon insan iç göçmen olarak kabul edilmiştir (UNHCR, 2023). Şiddet ve çatışma kaynaklı 4.8 milyon insanın yer değiştirdiği de tahminler arasındadır (IDMC, 2026). Ülke dışına yaşanan göçlerde ise Kolombiya Güney Amerika ülkeleri arasında üst sıralardadır. 500 binden fazla Kolombiyalının 2022 yılında ülkeyi terk ettiği tahmin edilmektedir (González & Batalova, 2023).

3.2. Doğal Afet Kaynaklı Yerinden Edilme Süreçleri: Etkiler ve Sonuçlar

3.2.1. Kasırga, Sel, Orman Yangınları: ABD'nin Doğal Afetlerle ve Zorunlu Göçlerle Sınavı

21.yüzyılın başta gelen askeri ve teknoloji gücü olan ABD, çeşitli dönemler yerleşme dokusuna ani etkiler bırakan doğal afetlerle mücadele etmek zorunda kalmaktadır (PCAST, 2023). Bu doğal afetlerin en belirgin etkisi ise nüfus gruplarının ülke içinde ve çoğunlukla geçici yer değiştirmelere maruz kalmasıdır. Buradan hareketle doğal afet kaynaklı gerçekleşen zorunlu göçlerin beşer kaynaklı yerinden edilme süreçlerinden yapısal farklılıklar içerdiği anlaşılmaktadır. Savaş,

çatışma kaynaklı yerinden edilme süreçleri geri kalmış ülkelerde daha belirgindir. Buna karşılık doğal afet kaynaklı yerinden edilme dünyada gelişmişlik ayırt etmeden birçok farklı kıtadan ülkede etkisini gösterebilmektedir (IDMC, 2026).

Doğal afet kaynaklı yerinden edilme tartışmalarındaki bir diğer önemli çıktı küresel iklim değişimidir. İklim değişikliğinin etkilerini arttırmasıyla beraber doğal afetler önemli bir araştırma alanı haline gelmiştir (IDMC, 2017). Günümüzde ABD'de doğal afet kaynaklı etkiler, politika yapıcıların üzerinde tartıştıkları önemli konu başlıklarından biridir (PCAST, 2023).

ABD'de son yıllarda hafızalarda kalan önemli doğal afetlerin başında 2005 yılında gerçekleşen Katrina Kasırgası gelmektedir. 2005 yılının ağustos ayında ABD tarihinin en dramatik doğal afetlerinden biri gerçekleşmiştir. Toplamda 1392 kişinin ölümü ve binlerce kişinin yerinden edilmesine neden olan bu afet, esasında çok güçlü ve yıkıcı bir tropikal siklon olma özelliğiyle öne çıkmaktadır (Knabb vd., 2023). Afetten en çok New Orleans şehri etkilenmiştir. Bu şehirde sel koruma yapılarında hasarlar meydana gelmiş, şehrin %80'i sular altında kalmıştır (CDC, 2006). Missisipi ve Alabama kıyıları afetten olumsuz etkilenmiştir. Afet sonrası gerçekleşen göçlerin ise temel birtakım özellikleri mevcuttur:

1. Öncelikle sayısal olarak tahmini 1.5 milyon kişinin bir şekilde tahliye edildiği düşünülmektedir. 2010 yılında 410 bin kişinin kalıcı bir şekilde yer değiştirdiği kayıt altına alınmıştır (Groen & Polivka, 2008).
2. Tahliyeyle birlikte göç edenler, demografik karakter açısından alt orta sınıfa mensup kişilerdir. Bu da göç literatüründe tartışılan afetten en çok etkilenenler dezavantajlı nüfus gruplarıdır önermesini doğrulamaktadır (Gabe vd., 2005).
3. Zorunlu göçlerin temel karakteristiğinde geçicilik önemlidir. Ortalama olarak göç edenlerin %70'i geri yaşam alanlarına dönmüşken, düşük gelirli %30'luk bir kesim kalıcı olarak yerleşmelerinden ayrılmıştır (Groen & Polivka, 2008).
4. Katrina Kasırgası, politika yapıcılar açısından da önemli sonuçlar ortaya çıkarmıştır. FEMA (Federal Acil Durum Yönetim Kurumu), afetlere daha etkili ve kısa sürede cevap verme üzerine tartışmalar yürütmüştür (The White House, 2006).

ABD'yi etkileyen bir diğer doğal afet ise sellerdir. ABD tarihinde ilki 1993 yılında gerçekleşen Büyük Orta Batı Selleri, diğeri ise 2011 yılındaki Büyük Mississippi Taşkınları birçok yerleşmeyi yaşanmaz hale getirmiştir. Bu iki doğal afet özelinde belirtilmesi gereken ilk nokta, bunların basit bir su taşkını hadisesi ol-

madığıdır. Konut, tarım, altyapı, sigorta, federal yardım ve iç göç süreçlerini aynı anda yeniden şekillendiren çok katmanlı afetler olduğunu gösteren iki temel doğal afettir.

1993 yılında gerçekleşen Orta Batı Selleri dokuz eyalete yayılmış, yaklaşık 400 mil karelik bir alanı etkilemiştir. 2011 Missisipi Taşkınları ise aşağı Mississippi boyunca Cairo'dan Körfez'e uzanan hatta, 1937, 1973 ve 2008 sellerini aşan su hacimleriyle geçmiş mühendislik hatalarını gün yüzüne çıkaran bir afet olma özelliği taşımaktadır (National Weather Service, 2012). Her iki afet de zorunlu göçler bakımından önemli sayısal göstergeler açığa çıkarmıştır. Rakamlar, 1993 taşkınlarının 74 bin kişinin zorunlu göçle tanıştırdığını göstermektedir (Theiling, 1999). Missouri'de yaklaşık 60 bin kişinin yerinden edildiğini belirten halk sağlığı gözetim verileri de bu rakamları desteklemektedir. 2011'de yaklaşık 25 bin evin tahliye edildiği düşünülmektedir (Alfortish vd., 2012). Yukarıdaki rakamlar, her iki tarihte binlerce insanın afetlerden etkilediğini doğrulamaktadır. Diğer taraftan ise devletlerin afetler karşısındaki karnesini yeniden yapılanma süreçlerindeki başarıları belirlemektedir.

3.2.2. Türkiye'nin Depremlerle Sınavı: 06 Şubat 2023 ve Sonrasında Yaşananlar

Türkiye, çevresindeki ülkelere göre depremsellik riski fazla olan bir durumdadır. Tarihsel süreçte yaşanan sismik hareketler, yerleşmeler üzerinde önemli etkiler bırakmıştır. Özellikle 1919 Ayvalık, 1939 Erzican, 1949 Karlıova, 1976 Çaldıran, 1992 Erzincan, 1998 Ceyhan, 1999 Gölcük, 2011 Van, 2023 Kahramanmaraş merkezli depremler yerleşmelerde kısa sürelerde fiziki yıkımlar yaratmıştır. Fiziki yıkımlarla beraber toplamda binlerce can kaybı da meydana gelmiştir.

Türkiye'nin deprem gerçekliğinde karşılaştığı son sınav 06 Şubat 2023 tarihinde Kahramanmaraş merkezli yaşanmıştır. Sırasıyla 7,8 Mw ve 7,5 Mw büyüklüğündeki depremler Türkiye'nin doğu, güneydoğu ve Akdeniz'deki 11 ilini (Adana, Adıyaman, Diyarbakır, Elazığ, Gaziantep, Hatay, Kahramanmaraş, Kilis, Malatya, Osmaniye ve Şanlıurfa) barınma, iş, eğitim olmak üzere toplumsal açıdan etkilemiştir (Sağıroğlu vd., 2023). Ortalama olarak 14 milyon nüfusun yaşadığı bölgede 7.1 milyon kişi depremden ağır etkilenen alanlarda yaşamaktadır. Sayıları tam olarak bilinmese de 2.7 milyon kişinin yerinden olduğu tahmin edilmektedir (IOM, 2023). Deprem sonucunda 50 binden fazla insan ise hayatını kaybetmiştir (BBC News Türkçe, 2023). Resmi hasar tespitlerine göre 39.555 bina tamamen yıkılmış, 21.177 bina acil yıkım gerektirmiş, 199.061 bina ağır, 36.065 bina orta hasarlı olarak tespit edilmiştir (T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2023). Bu açıdan 06 Şubat depremlerinin en belirgin etkisi fiziksel yıkımın fazla olmasına

bağlı olarak nüfusun yerinden edilmesidir. Yerinden edilme süreçleri ise sayısı net olarak bilinmese de zorunlu göçlere neden olmasıyla dikkat çekmektedir.

Bu aşamada tespiti yapılması gereken ilk etken esasında depremin yıkıcılığıyla beraber etkilenen grupların depreme vereceği tepkilerdir. Yerinden edilme süreci ilk etapta gerçekleştiğinde nüfus grupları depreme ilk ve etkin cevabı zorunlu göçler gerçekleştirerek vermektedir. Bu eylem, bir taraftan deprem bölgesinden kaçmak olarak değerlendirilebilirken, diğer taraftan deprem sonrasındaki yeniden yapılanmanın da ilk sac ayağını oluşturmaktadır. Bu açıdan deprem sonrası zorunlu göçlerin temel kritiğinin geri dönme eğilimleri üzerinden şekillenmesi gerekmektedir. 06 Şubat depremlerinin 11 ili etkilemiş olması ve çok büyük bir nüfus grubunun ilk etapta spontan bir şekilde depremden etkilenmeyen bölgelere doğru göçü güncel durumu araştırmayı zorunlu kılmaktadır.

06 Şubat depremleri sonrasında nüfus grupları ilk olarak akraba yanı, kamu tesisleri, KYK yurtları farklı oteller ve geçici çadır alanlarına doğru bir hareketlilik gerçekleştirmiştir. Bu tercih, aynı zamanda deprem sonrasındaki acil sığınak alanlarını da oluşturmaktadır. Depremin ilk etkilerinin geçmesiyle beraber, konteyner kentler özel kiralık konutlar ise geçici barınma alanlarını oluşturmuştur. 1 Mart 2023'te AFAD, çadır, konteyner, yurt, otel ve diğer tesislerde barınma hizmeti sunulan kişi sayısını 1.915.687 olarak bildirirken, SBB'nin 2026 raporu ilk aşamada çadır kentlerde toplam 2,5 milyon kişiye, KYK yurtları ve diğer kamu/sosyal tesislerde yaklaşık 1,1 milyon kişiye geçici barınma sağlandığını; 26 Ocak 2026 itibarıyla ise 242 aktif konteyner kent ve kırsal konteynerler dâhil toplam 360.455 kişinin hâlâ konteynerlerde yaşadığını aktarmıştır (T.C. İç İşleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı, 2026). Bu farklar, ölçümlerin tarihine ve kapsadığı barınma türlerine göre değişen metodolojiden kaynaklanmaktadır.

Yukarıda aktarılanlardan hareketle yapılabilecek ilk çıkarım, 06 Şubat 2023 depremleri sonrası kurumsal düzeyde yeniden inşa süreçlerinin hızlandırıldığı üzerinedir. Depremden etkilenen Kahramanmaraş, Gaziantep, Hatay gibi birçok ilde yeniden yapılanma sürecinde konutların fiziksel inşa süreci tamamlanmıştır. Kamuoyuna yansıdığı şekilde depremden etkilenenler esas konutlarına olmasa da kamu eliyle inşa edilen konutlara yerleştirilmiştir. SBB'ye göre 2026 başına kadar 433.667 konut ve 21.690 işyerinin kurası tamamlanmış, teslim süreci devam etmektedir (T.C. İç İşleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı, 2026). Bununla birlikte SBB'ye göre 26 Ocak 2026 itibarıyla 242 aktif konteyner kentte ve kırsal konteynerlerde toplam 360.455 kişi barınmaktadır (T.C. İç İşleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı, 2026). Bunun en büyük kısmı Hatay, Malatya, Kahramanmaraş ve Adıyaman'dadır. Bu durum, yeniden inşa pratiklerinin fiziksel üretim kadar mahalleye

dönüş, işgücü piyasası, mülkiyet çözümü ve kamu hizmetlerinin eşzamanlılığını gerektirdiğini gösterir.

Bu aşamada sorgulanması gereken ise afete verilen ilk tepki olan zorunlu göçün kalıcı olup olmadığıdır. Bu durum da geri gelenlerin durumunu ve zorunlu göç sürecinde yaşadıklarının açığa çıkarılmasını gerektirmektedir. Fakat bu açıdan yaşanan önemli sıkıntıların başında kurumsal veri eksikliği gelmektedir. 06 Şubat depremleri sonrasında yaşanan göçlerin en kritik tarafı kendiliğinden şekillenmiş olmasıdır. Bu nedenle, geri dönüş eğilimlerine dair de net bir kurumsal veri seti oluşturulamamıştır. Deprem sonrası yeniden yapılanma açısından Türkiye'nin en büyük sınavı da somut verilerin oluşturulamamasından kaynaklanmaktadır. Bu eksiklik, Türkiye'nin yaşanacak diğer doğal afetler karşısındaki kırılganlığının da en önemli sebebidir.

3.3.3. Doğal Afetlerle Filipinler'in Sınavı ve Haiyan Tayfunu

Filipinler, bulunduğu konum itibariyle tayfun, sel, fırtına, heyelan, deprem ve volkanik patlama gibi tehlikelere maruz kalan bir ülkedir. Ülke, 7 binden fazla adadan oluşan bir takımadadır; dağlık topoğrafyası, dar kıyı ovaları, uzun kıyı şeridi ve yüksek nüfuslu kıyı yerleşimleri onu hem meteorolojik hem de jeofizik tehlikelere açık kılmaktadır. Ülkede özellikle deniz seviyesi yükselmesi ve kıyı taşkınları, düşük gelire sahip kıyı yerleşimleri için kalıcı bir yerinden edilme baskısı oluşturmaktadır.

Birçok doğal afet riskiyle karşı karşıya kalan ülkede nüfus grupları çoğu zaman ülke içi yerinden edilme vakaları rapor etmektedir. Filipinler'de yerinden edilmeye dair en güncel raporlardan biri 2020 tarihlidir. Bu tarihli rapora göre, 4.1 milyon kişi yerinden edilmiştir (IDMC, 2020). Belki de Filipinler'i doğal afetler ve yerinden edilme süreçleriyle ilgili en fazla zorlayan kısım göçlerin süresine dairdir. Ülkede afetlerin sık ve tekrarlayan hali göçleri ani tahliye olmaktan çıkarıp, uzamış yerinden edilme olarak tarif edilebilecek karmaşık bir yapıya sokmaktadır. Geçici barınma, kalıcı konut, arazi hakkı, geçim kaynakları, temiz su, eğitim ve sağlık hizmetleri arasında kurulan zayıf bağ, tahliyeyi yıllara yayılan bir yerinden edilme rejimine dönüştürebilir.

Filipinler'de en baskın afet tipi hidro-meteorolojik kökenli olanlardır. Farklı raporlar, ülkede son 50 yılda meydana gelen doğal afetlerin %80'inden fazlasının tayfun ve sel kaynaklı olduğunu aktarmaktadır (UNDRR, 2019). Fakat diğer taraftan ise deprem, yanardağ ve buna bağlı küller ve tahliyeler de düzenli olarak nüfus gruplarının hareketlilik gerçekleştirmesine neden olmaktadır. Adı geçen ve sık aralıklarla tekrarlayan afetlerin Filipinler'deki en önemli etkileri çeşitli başlıklar altında toplanabilir. Bunların en başta geleni yerleşmelerin yaşanmaz hale gelme-

sine paralel olarak yaşanan barınma kaybıdır. Özellikle güçlü tayfunlar kıyıdaki evleri kolayca yıkabilmektedir. Sellerin konutları işgali veya volkanlar sonucunda oluşan küller yerleşmeleri tahliyeye zorlamaktadır. İkinci etki ise fonksiyon kaybına bağlı olarak oluşan geçim kaybıdır. Balıkçılık, tarım, sağlık sistemleri afetlerden en fazla etkilenen unsurlar arasındadır. Üçüncü başlık ise altyapı ve hizmet alanlarında yaşanan aksamalar ve kesintilerdir. Yollar, limanlar, elektrik, sağlık ve su sistemleri hasar görünce tahliye sonrası geri dönüşler gecikebilmektedir. Tüm bunların tetiklediği son başlık ise eşitsizliklerin artmasıdır. Tüm bu doğal afetler dezavantajlı nüfus gruplarının afetler karşısındaki kırılganlığını artırmaktadır.

Doğal afetlerle olan pratik mücadelenin bir diğer ayağı hukuksal zemindir. Birçok yasanın varlığı, afetler sonrasındaki hareketleri yönetmek açısından kritik önemdedir. Filipinler'de doğal afetler sonrasındaki süreci yönetmek amacıyla yapılmış güncel yasalardan biri, 2010 tarihli Republic Act 10121'dir (Republic of the Philippines Congress of the Philippines Metro Manila, 2010). Bu yasayla beraber politika yapıcı afet riskini azaltmayı, afetlere proaktif bir müdahale etmeyi amaçlamıştır. Bununla beraber ülkedeki hukuki zemindeki en büyük çatlak, ülke içi yerinden edilmeye dair net spesifik bir yasanın olmamasıdır. Bu açıdan, RA 10121 insan hakları dili, danışma yükümlülüğü, başvuru ve şikâyet yolu bakımından eksiklikler barındırmaktadır.

Yukarıda aktarılan pratik ve hukuki zeminin sınandığı en önemli doğal afet 2013 tarihli Haiyan Tayfunu'dur. Doğal afetin etkilerine dair oluşturulan raporlara göre, 16 milyon kişi etkilenmiş ve 6268 kişi hayatını kaybetmiştir. Yaklaşık 4.1 milyon kişinin ise yerinden edildiği tahmin edilmektedir. Afetin ekonomik etkisinin ise 132.4 milyar Filipin Pesosu olduğu aktarılmaktadır. Haiyan'daki tayfunun büyüklüğü ve etki gücünün genişliği düşünüldüğünde yerleşmeler 3 farklı başlıkta etkilenmiştir. Bunların başında mekânsal etki gelmektedir. Fiziki yıkıma bağlı olarak birçok yerleşme kullanılamaz hale gelmiştir. Taclabon gibi kıyı yerleşmelerinde konutlar ağır hasar almıştır. İkincisi ise afetin insanlar üzerinde yarattığı toplumsal etkidir. Psiko-sosyal etkiler, sağlık ve eğitim hizmetlerindeki kesintiler bu başlık altında ifade edilebilir. Son başlık ise kurumsal etki üzerinedir. Afete dair yeniden yapılanma adımlarındaki kırılganlıklar bu tayfun sonrasında iyice belirginleşmiştir (UN Women , 2013).

4. Sonuç

Türkiye'de ve dünyada doğal afet ve insan kaynaklı yerinden edilme süreçleri, mekânsal ve toplumsal etkiler açığa çıkarmaktadır. İnsan kaynaklı yerinden edilme süreçlerinde savaşlar ve çatışmalar birinci sırada rol oynamaktadır. Dünyanın

farklı ülkelerinden aktarılan tarihsel ve güncel raporlar, bu tarz yerinden edilme süreçlerinin dramatik etkiler oluşturduğu üzerinde ortaklaşmaktadır. Özellikle yerinden edilme sonrası etkiye verilen ilk tepki, zorunlu göçlerin gerçekleştirilmesidir. Zorunlu göçler, bir taraftan afete ilk ve etkili yanıt olma özelliği oluşturmaktadır. Diğer taraftan ise yeniden yapılanmanın da başlangıcıdır.

Doğal afet kaynaklı yerinden edilme, küresel bir fenomen olarak yerleşmeleri ve toplumları etkilemektedir. Bu aşamada ikili bir ayrım yapmak sürecin şeffaflaştırılması açısından kritik önemdedir. Öncelikle doğal afetler ani ve uzun süreli olmak üzere iki başlık altında incelenebilir. Bunlardan deprem, çığ, fırtına, tayfun gibi doğal afetler çoğu zaman yerleşmede yaşayanları hazırlıksız yakalamaktadır. Bu nedenle ani gelişen doğal afetler sonrasında nüfusun kendiliğinden hareket etme potansiyeli artmaktadır. Diğer taraftan iklim değişikliği tartışmalarıyla ilişkili giden uzun sürede gelişen doğal afetler yer almaktadır. Bu tarz doğal afetler ise uzun sürede etkilerini göstermektedir. Kuraklık, çölleşme gibi doğal afetler bu kategoride yer alıp, yakın zamanda yerinden edilme tartışmalarıyla sık sık anılmaktadır.

Bu çalışmada özetlendiği haliyle gelişmiş veya geri kalmış ülke ayırt etmeksizin yerinden edilme süreçleri işlerlik kazanabilmektedir. Fakat bir şerh düşmek gerekirse savaş, çatışma gibi insan kaynaklı yerinden edilme süreçleri gelişmekte olan/geri kalmış ülkelerde daha fazla belirginleşmektedir. Aylarca, yıllarca süren savaşlar fonksiyon kaybına bağlı olarak yerleşmeleri kullanılamaz hale getirebilmektedir. Buna karşılık, doğal afetlere bağlı olarak gerçekleşen yerinden edilme ise gelişmişlik fark etmeksizin tüm ülkeleri etkilemektedir. Dünyanın en etkili ülkelerinin başında gelen ABD'nin doğal afetler karşısında verdiği sınav bu savı doğrulamaktadır. Belirli yıllarda ülkede meydana gelen afetler, birçok yerleşme ve nüfus grubu üzerinde yıkıcı etkisini göstermiştir.

Yukarıda aktarıldığı haliyle yerinden edilme süreçlerinin ilk etkisi fiziki yıkım ve sonrasında meydana gelen zorunlu göçlerdir. Buna bağlı olarak birçok kişi yaşadığı yerlerden ayrılmak zorunda kalmaktadır. Hatta bazı vakalarda ulus aşırı göç hareketleri de yaşanmaktadır. Burada ülkeler için kritik nokta ise göçlerin kalıcılığı/geçiciliği üzerinedir. Afetler sonrasındaki yeniden yapılanma süreçlerinin başarısını da bu geri dönme eğilimleri belirlemektedir. Bu aşamada geri dönmeyi güçlendiren birtakım etkenler bulunmaktadır. Bunların başında afetler öncesi ve sonrasındaki yasal ve yönetsel düzenlemeler gelmektedir. Devletlerin afetlere etkili cevap vermesinin başında bu düzenlemeler gelmektedir. Yasal ve yönetsel düzenlemelerin etkisi afetler sonrasındaki kendiliğinden hareketleri sınırlandıran ve süreci rahatlatan en kritik etkendir. Ayrıca geri dönme eğilimlerinin artışı da yine yasal zeminle sıkı bir ilişki içerisindedir.

Türkiye'nin doğal afetler kaynaklı yerinden edilme süreçlerine dair sınavı önemli deneyimler barındırmaktadır. 06 Şubat 2023 tarihli Kahramanmaraş merkezli depremler, Türkiye açısından öğretici dersler bırakmıştır. Yaşanan deprem sonrasında birçok yerleşmede yaşam alanları fiziki yıkıma uğramıştır. Buna bağlı olarak birçok kişi depremi izleyen günlerde kendiliğinden hareketlilikler gerçekleştirmiştir. Özellikle yaşam alanlarına yakın, fakat depremden etkilenmeyen yerlere doğru çok kısa sürelerde yoğun göç dalgaları yaşanmıştır. Türkiye açısından belirsiz olan ise bu göç dalgasının ne kadarının geri döndüğü üzerinedir. Türkiye'deki kurumsal veri eksikliğinin tetiklediği bu durum, ülkenin gelecekteki doğal afetlere karşı hazırlıksız olmasının temel nedenselliğini oluşturmaktadır. Bu açıdan düzenli ve sistematik şekilde tutulacak veriler hem kendiliğinden hareketleri yönetecek hem de yeniden yapılanma süreçlerinin hızlılığını etkileyecektir.

Kaynakça

Ahmed, O., Eltahir, M., Abdelkareem, A., Al-Rawashdeh, A., & Ahmed, A. (2025). Is calling the SAF-RSF conflict a 'dirty war' an objective description or a moral judgment? A critical analysis of the ongoing war in Sudan (2023–present). Cogent Social Sciences, 11(1), 1-14. https://doi.org/10.1080/23311886.2025.2586199

Alfortish, A., Brandon, T., Gilbert, R., Stark, T., & Westerink, J. (2012). Geotechnıcal reconnaıssance of the 2011 flood on the lower Mıssıssıppı rıver. GEER Association. geerassociation.org

Arslan, M. (2026). BM, Güney Sudan'da sadece son 2 ayda 250 binden fazla kişinin yerinden edildiğini bildirdi. Anadolu Ajansı. https://www.aa.com.tr/tr/dunya/bm-guney-sudanda-sadece-son-2-ayda-250-binden-fazla-kisinin-yerinden-edildigini-bildirdi/3842341

Baban, F., & Rygiel, K. (2015). Syrian refugees in Turkey: pathways to precarity, differential inclusion, and negotiated citizenship rights. Journal of Ethnic and Migration Studies, 43(1), 41-57. https://doi.org/10.1080/1369183X.2016.1192996

BBC News Türkçe. (2023). 6 Şubat'taki depremlerde can kaybı 50 bin 500'e yükseldi. BBC News Türkçe. https://www.bbc.com/turkce/articles/c51kdv8d15jo

Bocanegra, N. (2024). Colombia makes slow progress on land rights since FARC peace deal. Reuters.https://www.reuters.com/world/americas/promised-land-colombia-makes-slow-progress-land-rights-since-farc-peace-deal-2024-11-12/

Britannica. (2026a). Arab spring. Britannica.

Britannica. (2026b). FARC Colombian militant group. Britannica.

CDC. (2006). Public health response to hurricanes Katrina and Rita --- United States, 2005. Morbidity and Mortality Weekly Report (MMWR). https://www.cdc.gov/mmwr/preview/mmwrhtml/mm5509a1.htm

CFR. (2019). Syria's civil war: The descent ınto horror. council of foreign relations. Council on Foreign Relations. https://www.cfr.org/articles/syrias-civil-war

CFR. (2026). Global conflict tracker. Council on Foreign Relations. https://www.cfr.org/global-conflict-tracker

Chaudhary, M., & Piracha, A. (2021). Natural disasters—origins, impacts, management. Encyclopedia, 11(4), 1101-1131. https://doi.org/10.3390/encyclopedia1040084

Cortinovis, R., Duta, A., & Teresa, T. (2025). Two years of war: conflict and displacement in Sudan. JRC Publications. https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC143253

EUAA. (2025). 3.1. Ethnic groups. European Union Agency for Asylum. https://www.euaa.europa.eu/country-guidance-sudan/31-ethnic-groups

Gabe, T., Falk, E., Mason, V., & McCarty, M. (2005). Hurricane Katrina: Social-demographic characteristics of impacted areas. Congressional Research Service, the Library of Congress. https://www.congress.gov/crs_external_products/RL/PDF/RL33141/RL33141.3.pdf

González, D., & Batalova, J. (2023). Colombian Immigrants in the United States. Migration Policy Institute. https://www.migrationpolicy.org/article/colombian-immigrants-united-states

Groen, J., & Polivka, A. (2008). Hurricane Katrina evacuees: who they are, where they are, and how they are faring. Monthly Labor Review, 131(3), 32-51. https://www.bls.gov/opub/mlr/2008/03/art3full.pdf

Hassan, M. (2025). Sudan'da iç çatışmaların yerinden edilme üzerindeki sonuçları: Sömürge sonrası dönemden günümüze doğru bir analiz. Türkiye Göç Araştırmaları Merkezi (TÜGAM). https://gocvakfi.org/wp-content/uploads/2025/02/Sudan-Analizi.pdf

IDMC. (2017). Global report on ınternal displacement. Internal Displacement Monitor Centre. https://www.internal-displacement.org/database/displacement-data/

IDMC. (2018). Synthesizing the state of knowledge to better understand displacement related to slow onset events. Internal Displacement Monitoring Centre. https://unfccc.int/sites/default/files/resource/WIM%20TFD%20I.2%20Output.pdf

IDMC. (2020). Global report on Internal Displacement 2020. Internal Displacement Monitoring Service. https://www.internal-displacement.org/database/displacement-data/

IDMC. (2024). Global report on internal displacement grid 2024. Internal Displacement Monitoring Centre. https://www.internal-displacement.org/publications/2024-global-report-on-internal-displacement-grid/

IDMC. (2026). Displacement data. https://www.internal-displacement.org/database/displacement-data/

IOM. (2023). 2023 Earthquakes displacement overview - Türkiye (March 2023). IOM. https://reliefweb.int/report/turkiye/iom-2023-earthquakes-displacement-overview-turkiye-march-2023

Johnson, D. (2016). South Sudan: A new history for a new nation. Ohio University Press.

Knabb, R., Rhome, J., & Brown, D. (2023). Tropical cyclone report Hurricane Katrina 23-30 August 2005. National Oceanic and Atmospheric Administration. https://www.nhc.noaa.gov/data/tcr/AL122005_Katrina.pdf

Leriche, M., & Arnold, M. (2013). South Sudan from revolution to independence. Oxford University Press.

Mechler, R., Schinko, T., Hanke, N., Baldrich, R., Frey, L., Högl, M., . . . Siebert, M. (2021). Integrating slow onset processes into climate risk management. Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH. https://pure.iiasa.ac.at/id/eprint/17726/1/GIZ_SOP_WorkingPaper.pdf

Mülteciler Derneği. (2025). Suriyeliler ne düşünüyor? - 2: SUKOM* Analizi. Mülteciler Derneği. https://multeciler.org.tr/wp-content/uploads/2025/05/suriyeliler-ne-dusunuyor-2-sukom-tr.pdf

National Weather Service. (2012). Service assessment: Spring 2011 middle & lower mississippi river valley floods. United States of America Department of Commerce. https://www.

weather.gov/media/publications/assessments/MisssissippiRiverFloods12.pdf

Özbek, T., & Enginkaya, E. (2024). Pazaryeri çevrelerindeki kırılganlığın yerinden edilme deneyimi üzerinden bir değerlendirmesi. Yıldız Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7(2), 119-130. https://izlik.org/JA92BK73CC

PCAST. (2023). Extreme weather risk in a changing climate: Enhancing prediction and protecting communities. Executive Office of the President President's Council of Advisors on Science and Technology. https://bidenwhitehouse.archives.gov/wp-content/uploads/2023/04/PCAST_Extreme-Weather-Report_April2023_Letter-ExecSumm.pdf

Republic of the Philippines Congress of the Philippines Metro Manila. (2010). Republıc act no. 10121. https://lawphil.net/statutes/repacts/ra2010/ra_10121_2010.html

Sağıroğlu, A., Ünsal , R., & Özenci, F. (2023). Deprem sonrası göç ve insan hareketlilikleri: Durum değerlendirme raporu güncellenmiş 2. Baskı: 15 Nisan 2023. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Göç Politikaları Uygulama ve Araştırma Merkezi. https://aybu.edu.tr/gpm/tr/sayfa/4258/Raporlar

Sharkey, H. (2008). Arab identity and ideology in Sudan: The politics of language, ethnicity, and race. African Affairs, 107(426), 21-43. http://dx.doi.org/adm068

Steele, A. (2017). Democracy and displacement in Colombia's civil war. Cornell University Press.

Sümer, G. (2024). İklim değişikliğinde önemli bir gündem: Yerinden edilme ve yeniden yerleştirme. Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD), 16(31), 295-308. https://doi.org/10.20990/kilisiibfakademik.1443057

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (SBB). (2026). Kahramanmaraş ve Hatay depremleri yeniden imar ve gelişme raporu. SBB. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2026/02/Kahramanmaras-ve-Hatay-Depremleri-Yeniden-Imar-ve-Gelisme-Raporu.pdf

T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2023). 6 Şubat Kahramanmaraş depremleri hasar tespit çalışmaları. T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı.

T.C. İç İşleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı. (2026). Geçici koruma. T.C. İç İşleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı. https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638

The White House. (2006). The federal response to hurrıcane katrına lessons learned. The President of the United States. https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/reports/katrina-lessons-learned/

Theiling, C. (1999). The Flood of 1993. In Ecological Status and Trends of the UMRS. içinde USGS.

UN Women. (2013). Executive Summary Post-Disaster Needs Assessment of TY Yolanda Affected Areas. United Nations.

UNDRR. (2019). Disaster Risk Reduction in the Philippines Status Report 2019. United Nation Office for Disaster Risk Reduction.

UNHCR. (2023). IDPs in Colombia,El Salvador, Haiti,Honduras and Mexico. The UN Refugee Agency.

UNHCR. (2024). No Escape – On the frontlines of climate change, conflict and forced displacement. UNHCR Refugee Agency.

UNHCR. (2026). Sudan Situation. Operational Data Portal: https://data.unhcr.org/en/situations/sudansituation?utm_source=chatgpt.com adresinden alındı

64. BÖLÜM

YERLEŞME ALANLARININ SEÇİMİNDE MORFOMETRİK PARAMETRELERİN ROLÜ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME PERTEK (TUNCELİ) İLÇESİ

Prof. Dr. Mustafa Taner ŞENGÜN - Fırat Üniversitesi
ORCID No: 0000-0003-4039-6591

Dr. Fahrettin ENGİN - MEB
ORCID No: 0000-00019730-5377

Özet

Bu çalışma, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Bölümü'nde yer alan Pertek (Tunceli) ilçesindeki kalıcı (mahalle, köy) ve geçici (mezra, kom) yerleşim alanlarının yer seçiminde rol oynayan morfometrik parametreleri (yükselti, eğim, bakı) ve hidrografik etkenleri mekânsal istatistik yöntemleriyle analiz etmeyi amaçlamaktadır. Araştırmada sahanın topoğrafik yüzey özellikleri 30 metre mekânsal çözünürlüklü Sayısal Yükseklik Modeli (SRTM DEM) verileri üzerinden ArcGIS Pro platformunda modellenmiştir. Sahada tespit edilen toplam 106 yerleşim ünitesine ait konumsal matris, mekânsal analiz metotlarından en yakın komşuluk Analizi (NNA) ve çekirdek yoğunluğu (Kernel Density) araçları kullanılarak iki aşamalı bir test sürecine tabi tutulmuştur. Morfometrik yüzey analizlerinden elde edilen bulgular; yerleşmelerin %36.8'inin (39 adet) 1001–1200 m yükselti basamağında, %84.9'unun (90 adet) ise morfolojik direncin ve yapılaşma maliyetlerinin düşük olduğu 0°–15° arasındaki düz ve orta eğimli yamaçlarda sergilediğini kanıtlamaktadır. Bakı analizi sonuçları, güneşlenme süresi ve termal konfor doğrultusunda yerleşim odaklarının %68.8'inin güney sektörlü yamaçlara yöneldiğini göstermektedir. İstatistiki mekân analizlerinde, makro ölçekli bütüncül matrisi ölçen NNA indeksi R = 1.12 değeriyle ilçe genelinde "rastlantısal/dağınık" bir geometrik doku bulunmuştur. Buna karşılık, mikro ölçekli lokal kestirimler sunan

Kernel Density modeli, yerleşimlerin %64.2'sinin Keban Baraj Gölü'nün kuzey kıyı kuşağında doğrusal birer "sıcak nokta" (hotspot) oluşturduğunu göstermiştir. İki analiz arasındaki bu asimetrik çıktı, coğrafi bilgi bilimindeki ölçek bağımlılığı (Scale Dependency) olgusunun bir tezahürüdür. Küresel örüntüdeki rastlantısallığın tarihsel-coğrafi arka planında, Keban Barajı'nın su tutma sürecine bağlı olarak gelişen zorunlu yeniden yerleşim ve kamulaştırma dinamikleri yatmaktadır.

Sonuç olarak Pertek yerleşim düzeni; fiziki morfometrinin sunduğu doğal imkânlar ile sosyo-politik süreçlerin mekânı yeniden üretme davranışının karmaşık bir kesişim modelini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Morfometrik Parametreler, Yerleşim Coğrafyası, En Yakın Komşuluk Analizi (NNA), Kernel Density, Ölçek Bağımlılığı, Pertek.

1. Giriş

Yerleşmelerin kuruluş yeri seçiminde doğal çevre koşulları tarih boyunca belirleyici bir rol oynamıştır. Özellikle yükselti, eğim, bakı ve su kaynaklarına yakınlık gibi morfometrik parametreler; tarımsal faaliyetlerin sürdürülebilirliği, ulaşım olanakları, iklimsel konfor koşulları ve yapılaşma maliyetleri üzerinde doğrudan etkili olarak yerleşme örüntülerinin şekillenmesinde önemli bir yere sahiptir (Burrough ve McDonnell, 2015; Wilson ve Gallant, 2000). Bu nedenle yerleşme coğrafyası araştırmalarında fiziki çevre ile beşerî faaliyetler arasındaki ilişkilerin ortaya konulması temel çalışma alanlarından biri olmuştur (Tümertekin ve Özgüç, 2014).

Türkiye'de yerleşme coğrafyası alanında gerçekleştirilen araştırmalar, yerleşmelerin dağılışında topoğrafik koşulların etkisini farklı ölçeklerde incelemiştir. Özellikle dağlık ve engebeli sahalarda yükselti, eğim ve bakı koşullarının yerleşmelerin kuruluş yeri seçiminde belirleyici olduğu; su kaynaklarına yakınlığın ise hem kırsal hem de kentsel yerleşmeler açısından temel bir tercih kriteri oluşturduğu ortaya konulmuştur (Doğanay, 2024). Doğu Anadolu Bölgesi gibi topoğrafik çeşitliliğin belirgin olduğu sahalarda bu ilişkiler daha görünür hale gelmekte ve yerleşme sistemlerinin mekânsal organizasyonunda önemli farklılıklar yaratmaktadır.

Türkiye'de yerleşme coğrafyası çalışmalarına önemli katkılar sunan araştırmacılardan biri de Prof. Dr. İhsan Bulut'tur. Bulut'un çalışmaları, yerleşmelerin yalnızca sosyal ve ekonomik süreçlerle değil, aynı zamanda fiziki çevre koşullarıyla birlikte ele alınması gerektiğini ortaya koyan saha temelli bir yaklaşımı temsil etmektedir. Bu yönüyle onun bilimsel mirası, yerleşme coğrafyasında morfometrik faktörlerin önemini vurgulayan güncel araştırmalar için de güçlü bir referans oluşturmaktadır.

Günümüzde Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) ve Uzaktan Algılama (UA) teknolojilerindeki gelişmeler, klasik saha çalışmalarına dayanan bu yaklaşımların nicel

yöntemlerle sınanmasına ve mekânsal olarak modellenmesine olanak sağlamaktadır. Sayısal Yükseklik Modelleri (SYM) yardımıyla üretilen morfometrik veriler, yerleşmelerin kuruluş yeri tercihlerini etkileyen doğal çevre faktörlerinin sayısal olarak değerlendirilmesine imkân vermektedir (Campbell ve Wynne, 2011; Longley ve diğ., 2015). Böylece geçmişte saha gözlemleriyle ortaya konulan mekânsal ilişkiler, günümüzde CBS tabanlı analizlerle daha ayrıntılı biçimde test edilebilmektedir.

Bu çalışma, Prof. Dr. İhsan Bulut'un yerleşme coğrafyasına ilişkin çalışmalarında sıklıkla vurguladığı morfometrik faktörlerin yerleşme yeri seçimindeki rolünü Pertek (Tunceli) ilçesi örneğinde değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Keban Baraj Gölü'nün kuzey kıyısında yer alan Pertek ilçesi; belirgin yükselti farklılıkları, eğim çeşitliliği, bakı farklılaşmaları ve hidroğrafik özellikleri nedeniyle bu tür analizler için uygun bir araştırma sahası oluşturmaktadır. Çalışmada CBS tabanlı morfometrik analizler kullanılarak yerleşmelerin yükselti, eğim, bakı ve su kaynaklarına yakınlık özellikleri incelenmiş; elde edilen bulgular İhsan Bulut'un yerleşme coğrafyasına ilişkin yaklaşımları çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Bu kapsamda çalışma aşağıdaki araştırma sorularına cevap aramaktadır:

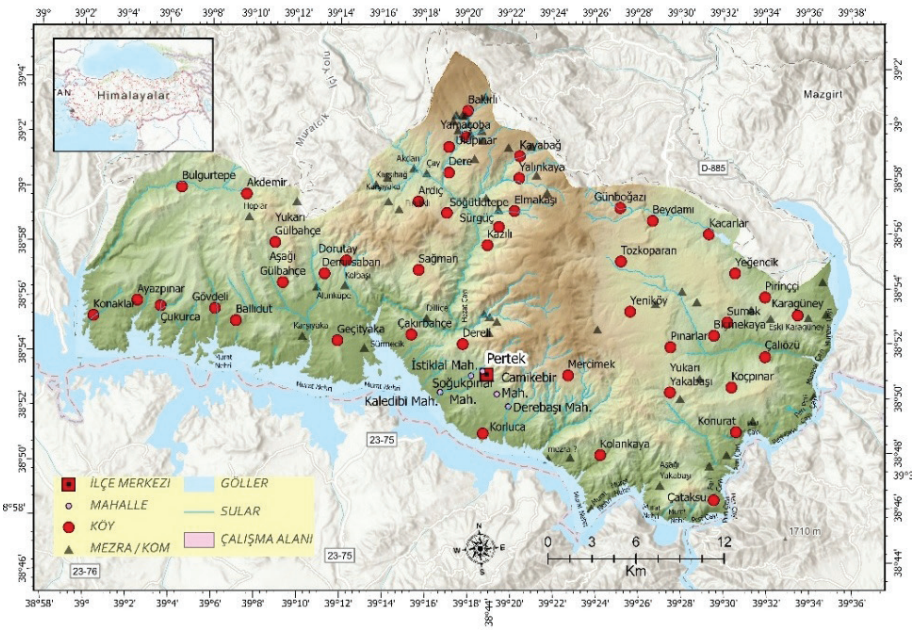
- Pertek ilçesinde yerleşmeler hangi yükselti kuşaklarında yoğunlaşmaktadır?
- Yerleşmelerin dağılışında eğim faktörü ne ölçüde etkilidir?
- Bakı özellikleri yerleşme tercihlerini yönlendirmekte midir?
- Su kaynaklarına yakınlık yerleşme dağılışında belirleyici bir rol oynamakta mıdır?
- Yerleşmelerin mekânsal örüntüsü rastlantısal mı yoksa belirli morfometrik koşullar etrafında yoğunlaşmış bir karakter mi göstermektedir?

2. Materyal ve Yöntem

2.1. Araştırma Sahası

Araştırma sahasını, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Bölümü'nde yer alan Pertek ilçesi oluşturmaktadır. Tunceli iline bağlı olan ilçe, yaklaşık 947 km² yüzölçümüne sahiptir ve güneyde Keban Baraj Gölü ile sınırlandırılmaktadır. Pertek, kuzeyde yükselen dağlık alanlar ile güneydeki göl kıyıları arasında belirgin yükselti farklılıklarının görüldüğü, engebeli bir topoğrafyaya sahiptir. İlçe genelinde yükselti değerleri yaklaşık 813 m ile 2012 m arasında değişmektedir. Bu durum, yükselti, eğim ve bakı gibi morfometrik parametrelerin yerleşme dağılışı üzerindeki etkilerinin incelenmesi açısından uygun bir araştırma ortamı sunmaktadır (Şekil 1).

Çalışma sahasında kırsal yerleşmelerin yanı sıra mezra, kom ve yayla gibi geçici yerleşme unsurları da bulunmaktadır. Yerleşme çeşitliliği ile topoğrafik farklılıkların birlikte görülmesi, morfometrik faktörler ile yerleşme ilişkilerinin değerlendirilmesine olanak sağlamaktadır.

Şekil 1. Çalışma alanın lokasyon haritası

2.2. Veri Setleri

Araştırmada kullanılan temel veri kaynakları aşağıda verilmiştir:

Sayısal Yükseklik Modeli (SYM): Morfometrik analizlerin gerçekleştirilmesinde NASA tarafından üretilen ve 30 m mekânsal çözünürlüğe sahip SRTM (Shuttle Radar Topography Mission) verileri kullanılmıştır.

Yerleşme Verileri: Pertek ilçesinde bulunan köy, mahalle, mezra ve kom yerleşmelerine ait konumsal veriler Harita Genel Müdürlüğü topoğrafya haritaları, güncel idari kayıtlar ve saha kontrolleri yardımıyla CBS ortamına aktarılmıştır. Analizlerde toplam 106 yerleşme birimi değerlendirilmiştir.

Hidrografya Verileri: Keban Baraj Gölü, akarsu ağı ve diğer hidrografik unsurlara ilişkin veriler topoğrafya haritalarından ve ilgili kurumsal veri kaynaklarından elde edilmiştir.

2.3. Yöntem

Çalışmada yerleşmelerin dağılışında morfometrik faktörlerin etkisini ortaya koymak amacıyla CBS tabanlı mekânsal analiz yaklaşımı benimsenmiştir. Tüm analizler ArcGIS Pro yazılımı kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

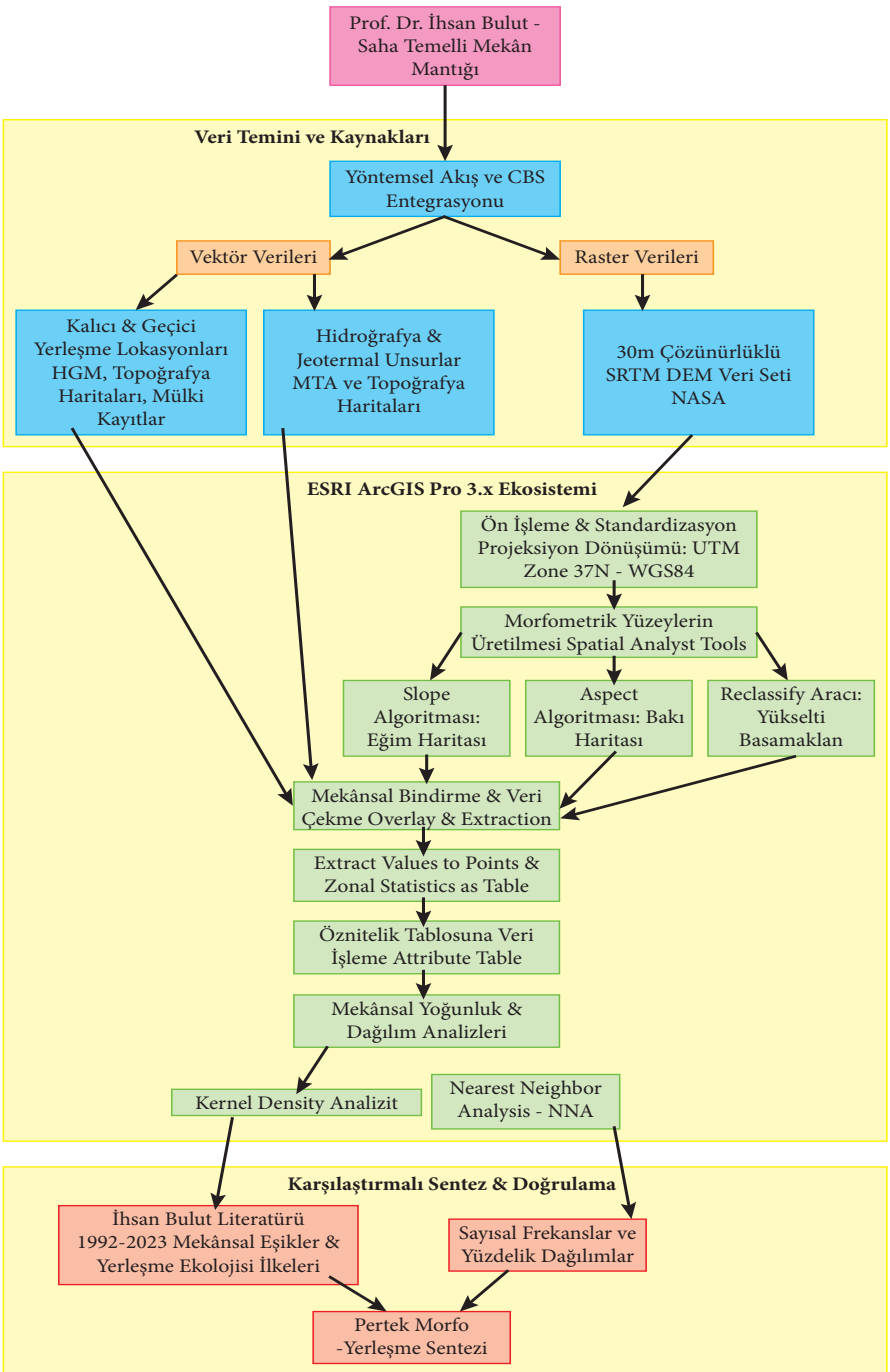
Araştırmanın ilk aşamasında Sayısal Yükseklik Modeli kullanılarak yükselti, eğim ve bakı haritaları üretilmiştir. Eğim haritası Slope, bakı haritası ise Aspect araçları yardımıyla oluşturulmuştur. Elde edilen raster veriler yeniden sınıflandırılarak yerleşmelerin farklı morfometrik kuşaklardaki dağılışları belirlenmiştir.

İkinci aşamada yerleşme noktaları ile morfometrik katmanlar çakıştırılmış ve her bir yerleşmenin bulunduğu yükselti, eğim ve bakı değerleri belirlenmiştir. Bu amaçla Extract Values to Points aracı kullanılmıştır. Elde edilen veriler frekans ve yüzde dağılımları şeklinde değerlendirilmiştir. Yerleşmelerin su kaynaklarıyla olan ilişkisini incelemek amacıyla hidrografya katmanları ile yerleşme noktaları arasında yakınlık analizleri gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda Near aracı kullanılarak her bir yerleşmenin en yakın su kaynağına olan uzaklığı hesaplanmıştır.

Yerleşme örüntüsünün mekânsal karakterini belirlemek amacıyla En Yakın Komşuluk Analizi (Nearest Neighbor Analysis-NNA) uygulanmıştır. Bu analiz yardımıyla yerleşmelerin kümelenmiş, düzenli veya rastlantısal dağılış gösterip göstermediği değerlendirilmiştir. Ayrıca yerleşme yoğunluğunun mekânsal değişimini ortaya koymak amacıyla Kernel Density analizi gerçekleştirilmiş ve yoğunlaşma alanları belirlenmiştir.

Son aşamada elde edilen bulgular birlikte değerlendirilerek yerleşmelerin yükselti, eğim, bakı ve su kaynaklarına yakınlık bakımından belirli morfometrik koşullarda yoğunlaşıp yoğunlaşmadığı ortaya konulmuştur. Böylece Prof. Dr. İhsan Bulut'un yerleşme coğrafyası çalışmalarında vurguladığı morfometrik faktörlerin Pertek ilçesi örneğindeki yansımaları CBS tabanlı mekânsal analizler yardımıyla değerlendirilmiştir. (Şekil 2).

Ayrıca yerleşmeler arasındaki mekânsal otokorelasyonun belirlenmesi amacıyla Global Moran's I analizi uygulanmıştır. Bu analiz, yerleşme noktalarının mekân üzerindeki dağılışında benzer değerlerin birbirine yakın konumlanıp konumlanmadığını değerlendirmektedir. Moran's I katsayısının pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olması kümelenmiş bir örüntüye, negatif olması düzenli (dispersed) bir örüntüye, sıfıra yakın değerler ise rastlantısal bir dağılışa işaret etmektedir. Analiz sonuçları z-skoru ve p-değeri yardımıyla değerlendirilmiştir.

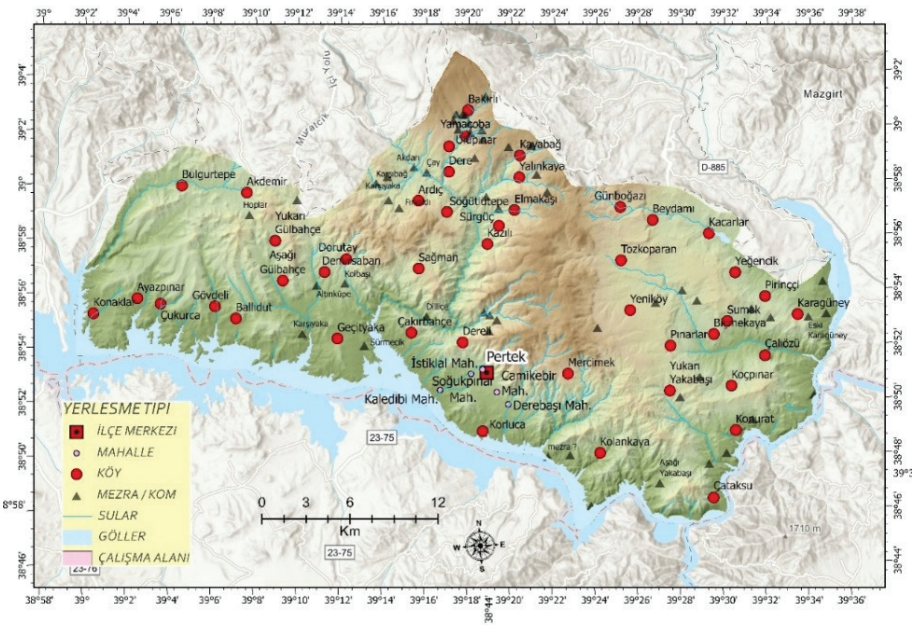

Şekil 2. İş akış şeması

3. Bulgular

3.1. Yerleşmelerin Mekânsal Dağılışında Yükselti Basamaklarının (Dikey Kademelenme) Rolü

Araştırma kapsamında değerlendirilen toplam 106 yerleşmenin yükselti basamaklarına göre dağılışı, morfometrik faktörlerin yerleşme yeri seçimindeki etkisini ortaya koyan temel göstergelerden biridir. İlçe sınırları içerisinde yükselti değerleri 813 m ile 2012 m arasında değişmekte olup, yaklaşık 1200 m'lik bir dikey yükselti farkı bulunmaktadır. Sayısal Yükseklik Modeli (SYM) verileri ile yerleşme noktalarının CBS ortamında çakıştırılması sonucunda, yerleşmelerin yükselti kuşaklarına göre belirgin bir farklılaşma gösterdiği belirlenmiştir (Şekil 3). İnsanların bir arada yaşama arzusu veya buna yönelik eylemleri doğal çevre koşulları tarafından engellenmekte veya desteklenmektedir. Bir şehrin, kasabanın veya köyün kuruluş yerinde jeoloji, jeomorfoloji, topografya, hidrografya, toprak şartları veya iklim etkili olabilmektedir. Pertek'te yerleşmeler üzerinde de topografik şartların rolü de oldukça büyüktür (Şıkoğlu, 2010). Pertek ilçesinde analiz edilen toplam 106 yerleşmenin 36'sı (%34), 813–1100 m yükselti aralığında yer almaktadır. Keban Baraj Gölü kıyıları ile alçak vadi tabanlarını kapsayan bu kuşakta yerleşmeler daha çok kalıcı köy ve mahallelerden oluşmaktadır. İlçe merkezi ile İstiklal, Soğukpınar, Camikebir ve Derebaşı mahalleleri bu yükselti basamağında yer almakta olup, sahadaki başlıca idari ve hizmet merkezlerini oluşturmaktadır. Yerleşmelerin en yoğun bulunduğu yükselti kuşağı ise 1100–1500 m aralığıdır. Toplam 55 yerleşmenin (%51,9) bulunduğu bu kuşak, ilçedeki yerleşmelerin yarıdan fazlasını barındırmaktadır. Bu yükselti basamağında hem kalıcı köy yerleşmeleri hem de mezra ve kom gibi köy altı yerleşmeleri birlikte görülmektedir. Tozkoparan, Yeniköy, Mercimek, Sürgüç ve Dorutay bu kuşakta yer alan başlıca köy yerleşmeleridir.

Şekil 3. Yerleşme yükselti ilişkisi

1500–1800 m yükselti aralığında yerleşme sayısında belirgin bir azalma meydana gelmektedir. Bu kuşakta toplam 14 yerleşme bulunmakta olup bunların yalnızca biri kalıcı köy niteliğindedir. Diğer yerleşmeler mezra ve kom gibi köy altı yerleşmelerden oluşmaktadır. Bu durum, yükseltinin artmasına bağlı olarak kalıcı yerleşmelerin azaldığını, buna karşılık hayvancılık faaliyetleriyle ilişkili geçici veya yarı sürekli yerleşmelerin varlığını sürdürdüğünü göstermektedir.

1800 m'nin üzerindeki alanlarda ise herhangi bir yerleşmeye rastlanmamıştır. Bu durum, yükseltinin belirli bir eşikten sonra yerleşme faaliyetleri üzerinde sınırlandırıcı bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Elde edilen bulgular, Pertek ilçesinde yerleşmelerin büyük ölçüde 1500 m'nin altındaki yükselti kuşaklarında yoğunlaştığını göstermektedir. Özellikle 1100–1500 m aralığı, yerleşmeler açısından en elverişli yükselti basamağı olarak öne çıkmaktadır. Buna karşılık yükseltinin arttığı alanlarda yerleşme yoğunluğu azalmakta ve yerleşme karakteri köylerden mezra ve komlara doğru değişmektedir. Bu sonuçlar, Doğu Anadolu Bölgesi'nde yerleşmelerin yükselti basamaklarına göre farklılaştığını ortaya koyan çalışmalarla (Bulut, 1992; Bulut, 1998; Şengün, 2014) uyum göstermektedir.

Tablo 1. Yerleşmelerin Yükselti Basamaklarına Göre Dağılışı

Yükselti (m)	Köy	Mezra-Kom	Toplam	%
813-1100	20	16	36	34
1100-1500	30	25	55	51,9
1500-1800	1	13	14	13,2
1800+	0	0	0	0

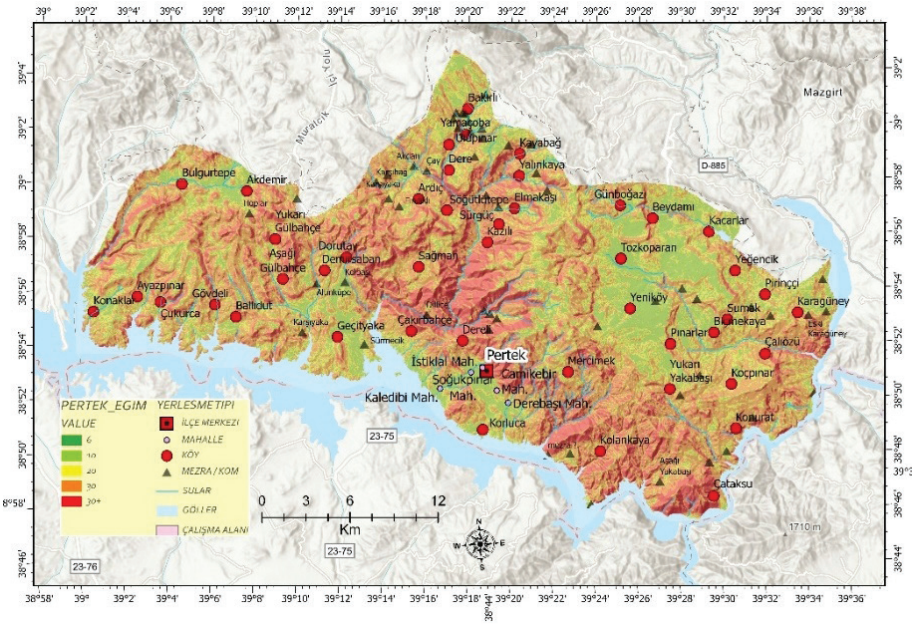
Tablo 1 verileri, Pertek ilçesindeki yerleşmelerin büyük ölçüde 1500 m'nin altındaki yükselti kuşaklarında toplandığını göstermektedir. Araştırma sahasında yer alan toplam 106 yerleşmenin %85,9'u (91 yerleşme) 813–1500 m yükselti aralığında bulunmaktadır. Özellikle 1100–1500 m kuşağı, toplam yerleşmelerin %51,9'unu barındırarak yerleşmeler açısından en yoğun yükselti basamağını oluşturmaktadır.

Yükselti kuşaklarına göre yerleşme tipleri incelendiğinde, kalıcı köy yerleşmelerinin daha çok alçak ve orta yükselti basamaklarında yoğunlaştığı, buna karşılık yükseltinin arttığı alanlarda mezra ve kom gibi geçici veya yarı sürekli yerleşmelerin ağırlık kazandığı görülmektedir. Nitekim 1500–1800 m kuşağındaki 14 yerleşmenin 13'ü mezra ve komlardan oluşmaktadır. Bu durum, yüksek kesimlerde tarımsal faaliyetlerin sınırlanmasına karşılık hayvancılık faaliyetlerinin önem kazanmasıyla ilişkilendirilebilir.

Elde edilen bulgular, Pertek ilçesinde yükseltinin yalnızca yerleşme yoğunluğunu değil, aynı zamanda yerleşmelerin fonksiyonel karakterini de etkilediğini göstermektedir. Kalıcı köy yerleşmeleri daha elverişli iklim ve ulaşım koşullarına sahip düşük ve orta yükselti kuşaklarında yoğunlaşırken, yüksek kesimlerde hayvancılık faaliyetlerine bağlı geçici yerleşmeler ön plana çıkmaktadır. Bu sonuçlar, Doğu Anadolu Bölgesi'nde yerleşmelerin yükselti basamaklarına göre farklılaştığını ortaya koyan Bulut (1992, 1998), Yürüdür ve Bulut (2005) ile Şengün (2014) tarafından ortaya konulan bulgularla benzerlik göstermektedir.

3.2. Yerleşmelerin Mekânsal Dağılışında Eğim Kuşaklarının Rolü

Yerleşme yeri seçiminde etkili olan temel morfometrik parametrelerden biri eğimdir. Eğim değerleri; tarımsal faaliyetlerin yürütülmesi, ulaşım olanakları, yapılaşma koşulları ve arazi kullanım potansiyeli üzerinde doğrudan etkili olduğundan kırsal yerleşmelerin dağılışında önemli bir rol oynamaktadır (Bulut, 1998). Pertek ilçesinde oluşturulan eğim haritası ile yerleşme noktalarının CBS ortamında çakıştırılması sonucunda, yerleşmelerin eğim kuşaklarına göre belirgin bir farklılaşma gösterdiği belirlenmiştir (Şekil 4).

Şekil 4. Yerleşme eğim ilişkisi

Yerleşmelerin yaklaşık %60'ının ikinci derece eğim kuşağında toplanması, ilçede yerleşme yeri seçiminde topoğrafik elverişliliğin önemli bir kriter olduğunu göstermektedir. Birinci eğim kuşağında yer alan yerleşmeler daha çok Keban Baraj Gölü çevresindeki kıyı düzlükleri, vadi tabanları ve alçak plato yüzeylerinde görülmektedir. Eğim-yerleşme arasındaki ilişki incelendiğinde, çalışma alanındaki yerleşmelerin büyük bir çoğunluğunun topoğrafik konforun yüksek olduğu düşük eğimli alanlarda kümelendiğini görülmektedir (Tablo2).

Tablo 2. Pertek İlçesinde Yerleşme Tiplerinin Eğim Sınıflarına Göre Dağılımı

Eğim Sınıfı (derce)	Arazi Karakteristiği	Kasaba / İlçe Merkezi (Adet)	Köy (Adet)	Mezra / Kom (Adet)	Toplam Yerleşme (Adet)	Oransal Dağılım (%)
<6	Düz ve Hafif Eğimli	4	14	4	22	%20,8
6-10	Orta Eğimli Yamaçlar	0	45	19	64	%60,3
10-20	Yüksek Eğimli	0	10	7	17	%16,1
20-30	Çok Yüksek Eğimli	0	0	0	0	%0,0
>30	Sarp Dağlık	0	0	1	1	%0,8
Toplam	-	4	69	31	106	%100

- **6° Eğim Sınıfı (Düz ve Hafif Eğimli Alanlar):** Bu grupta toplam 22 adet yerleşme tespit edilmiştir. Şekil 2 incelendiğinde, bu sınıftaki yerleşmelerin büyük oranda Keban Baraj Gölü kıyı kuşağında ve nehir tabanlarına yakın akarsu düzlüklerinde yoğunlaştığı görülmektedir.
- **6°-10° Eğim Sınıfı (Orta Eğimli Yamaçlar):** Pertek ilçesindeki yerleşme faaliyetlerinin ana gövdesini oluşturan bu basamakta 64 adet yerleşme konumlanmıştır. Hem kalıcı köylerin hem de geçici yerleşmelerin en yüksek frekansa ulaştığı alan bu eğim aralığıdır. Morfometrik analizin sayısal veriler açısından en dikkat çekici sonucu, inceleme alanındaki toplam 106 yerleşmenin 86 tanesinin (toplam örneklemin %81,1'inin) 0^0 ile 10^0 arasındaki bu ilk iki eğim sınıfında toplanmış olmasıdır. Coğrafi çevre faktörlerinin arazi kullanımı üzerindeki etkilerini inceleyen literatürdeki çalışmalarla da uyumlu olan bu durum (Şengün, 2014), kırsal yer seçim süreçlerinde morfolojik olarak en az direnç gösteren ve ekonomik faaliyete en uygun olan yamaçların tercih edildiğini niceliksel olarak ortaya koymaktadır. Eğim değerlerinin artış gösterdiği sarp alanlara doğru ilerlendikçe, yerleşme sıklığının belirgin bir azalma eğilimine girdiği saptanmıştır.
- 10 - 20 derece arasındaki yüksek eğimli basamakta yerleşme sayısı 17'ye gerilemiştir (Şekil 4). 20- 30 derece eğim aralığında ise herhangi bir yerleşme noktasına rastlanmamıştır (0 yerleşme). Eğimin 30 derece sınırını aştığı sarp dağlık kütle üzerinde ise sadece 1 adet yerleşme (kuzey sektördeki sarp topoğrafyaya konumlanmış olan Bakırlı yerleşmesi) yer almaktadır. Bu durum, jeomorfofolojik dikliğin 20 derece eşiğinden sonra yerleşme faaliyetleri üzerinde güçlü bir sınırlayıcı faktör olarak işlev gördüğünü niceliksel olarak doğrulamaktadır.

Tablo 2 verilerine göre araştırma sahasında bulunan 106 yerleşmenin 22'si (%20,8) 6°'den düşük eğime sahip alanlarda, 64'ü (%60,3) ise 6°–10° eğim aralığında yer almaktadır. Buna göre yerleşmelerin toplam %81,1'i 10°'den düşük eğim değerlerine sahip sahalarda bulunmaktadır. Bu durum, yerleşmelerin tarımsal faaliyetler, ulaşım olanakları ve yapılaşma açısından daha uygun alanlarda yoğunlaştığını göstermektedir.

Yerleşmelerin en yoğun bulunduğu eğim kuşağı 6°–10° aralığıdır. Bu kuşakta hem kalıcı köy yerleşmeleri hem de mezra ve komlar birlikte görülmektedir. Buna karşılık eğim değerlerinin artmasıyla birlikte yerleşme sayısında belirgin bir azalma meydana gelmektedir. Nitekim 10°–20° eğim kuşağında yerleşme sayısı 17'ye (%16,1) düşerken, 20°–30° eğim aralığında herhangi bir yerleşme bulunmamaktadır. Eğim değerlerinin 30°'yi aştığı alanlarda ise yalnızca bir mezra yerleşmesi tes-

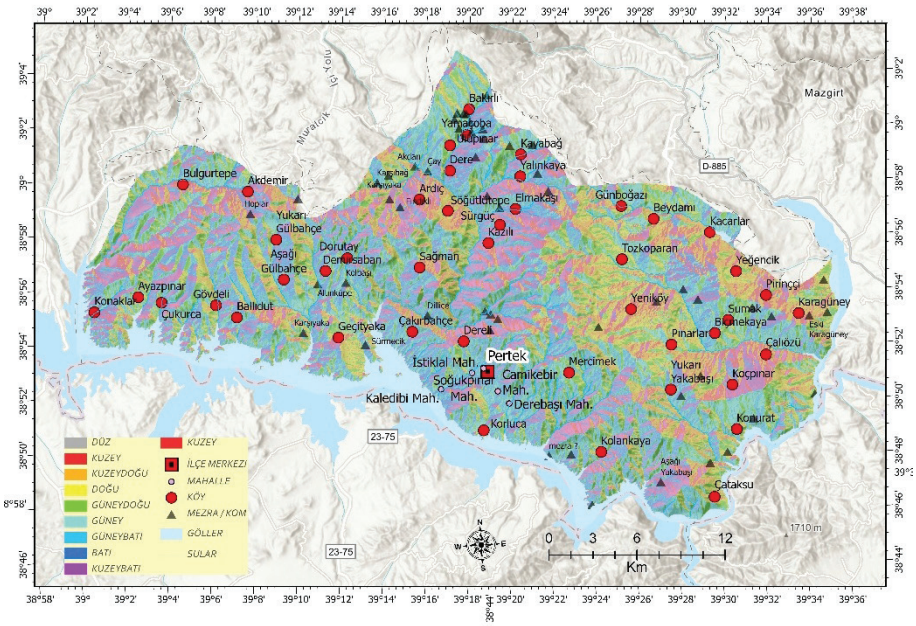
pit edilmiştir. Pertek ilçe merkezi ile İstiklal, Soğukpınar, Camikebir ve Derebaşı mahalleleri düşük eğimli topoğrafik birimler üzerinde konumlanmıştır. Benzer şekilde Konaklar, Ayazpınar, Ballıdut, Mercimek, Yeniköy ve Tozkoparan gibi köy yerleşmeleri de düşük ve orta eğimli sahalarda gelişme göstermiştir. Bu alanlar tarımsal faaliyetlerin yürütülmesi, ulaşım bağlantılarının kurulması ve yerleşme alanlarının genişlemesi açısından daha uygun koşullar sunmaktadır.

Yüksek eğimli yamaçlarda ise yerleşme yoğunluğu belirgin biçimde azalmaktadır. Özellikle mezra ve kom gibi geçici veya yarı sürekli yerleşmelerin bazı durumlarda köylere göre daha yüksek eğimli alanlarda konumlandığı görülmektedir. Bu durum, söz konusu yerleşmelerin hayvancılık faaliyetleriyle ilişkili olması ve yer seçiminde daha esnek bir karakter göstermesiyle açıklanabilir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, Pertek ilçesinde eğim faktörü yerleşmelerin dağılışını etkileyen temel doğal çevre unsurlarından biridir. Yerleşmelerin büyük çoğunluğunun düşük ve orta eğimli alanlarda bulunması, tarımsal faaliyetler, ulaşım olanakları ve yapılaşma açısından daha uygun koşullar sunan sahaların tercih edildiğini göstermektedir. Bu bulgular, kırsal yerleşmelerin topoğrafik açıdan uygun eğim koşullarına sahip alanlarda yoğunlaştığını ortaya koyan Bulut (1998) ve Şengün (2014) tarafından bildirilen sonuçlarla benzerlik göstermektedir. Ayrıca elde edilen sonuçlar, Prof. Dr. İhsan Bulut'un yerleşme coğrafyası çalışmalarında vurguladığı insan–çevre etkileşiminin Pertek ilçesi örneğinde de belirgin biçimde gözlemlendiğini ortaya koymaktadır.

3.3. Bakı Sektörlerinin Yerleşme Dağılışı Üzerindeki Etkisi

Yerleşmelerin dağılışını etkileyen önemli morfometrik parametrelerden biri bakıdır. Bakı, güneşlenme süresi, sıcaklık koşulları, nemlilik ve bitki örtüsü özellikleri üzerinde etkili olduğundan özellikle dağlık ve engebeli sahalarda yerleşme yeri seçiminde belirleyici rol oynayabilmektedir. Pertek ilçesinde yer alan yerleşmelerin bakı özellikleri incelendiğinde, yerleşmelerin farklı yönlere eşit dağılmadığı ve belirli bakı sektörlerinde yoğunlaştığı görülmektedir (Şekil 5).

Şekil 5. Pertek İlçesinde Yerleşme Tiplerinin Bakı Sektörlerine Göre Mekânsal Dağılışı Haritası

Elde edilen istatistiksel ve mekânsal veriler, yerleşmelerin bakı yönlerine göre homojen bir dağılım sergilemediğini, belirli yönlerde belirgin bir kümelenme eğiliminde olduğunu kanıtlamaktadır (Tablo 3).

Tablo 3: Pertek İlçesinde Yerleşmelerin Bakı Sınıflarına Göre Dağılım İstatistikleri

Bakı Sektörü ve Yön Karakteristiği	**Frekans (Adet)**	**Oransal Dağılım (%)**	**Kümülatif Oran (%)**
Düz Alanlar	1	%0,9	%0,9
Kuzey ve Kuzeydoğu	16	%15,1	%16,0
Doğu ve Güneydoğu	31	%29,3	%45,3
Güney ve Güneybatı	41	%38,7	%84,0
Batı ve Kuzeybatı	15	%14,2	%100,0
Toplam	106	%100,0	-

Tablo 3 verilerine göre araştırma sahasında bulunan 106 yerleşmenin 41'i (%38,7) güney ve güneybatı bakılı yamaçlarda, 31'i (%29,3) ise doğu ve güneydoğu bakılı yamaçlarda yer almaktadır. Buna göre yerleşmelerin toplam %68'i doğu, güneydoğu, güney ve güneybatı yönlerini kapsayan güney sektörlü yamaçlarda bulunmaktadır. Buna karşılık kuzey ve kuzeydoğu bakılı yamaçlarda yer alan

yerleşme sayısı 16 (%15,1), batı ve kuzeybatı bakılı yamaçlarda bulunan yerleşme sayısı ise 15 (%14,2) olarak belirlenmiştir. Düz alanlarda ise yalnızca bir yerleşme tespit edilmiştir.

Yerleşmelerin güney sektörlü yamaçlarda yoğunlaşması, bu alanların daha uzun güneşlenme süresine ve daha elverişli mikroklimatik koşullara sahip olmasıyla ilişkilendirilebilir. Kuzey Yarımküre koşullarında güney bakılı yamaçlar daha fazla güneş enerjisi almakta, buna bağlı olarak sıcaklık koşulları ve vejetasyon dönemi açısından daha avantajlı özellikler göstermektedir. Özellikle kırsal yerleşmeler açısından bu durum tarımsal faaliyetlerin yürütülmesi ve yaşam koşullarının sürdürülebilirliği bakımından önem taşımaktadır.

Buna karşılık kuzey ve kuzeydoğu bakılı yamaçlarda yerleşme sayısının daha düşük olması, bu alanların daha sınırlı güneşlenme süresine sahip olmasıyla ilişkilendirilebilir. Benzer şekilde batı ve kuzeybatı sektörlerinde de yerleşme yoğunluğu görece düşüktür. Ancak bu durumun yalnızca bakı faktörüyle açıklanamayacağı; yükselti, eğim ve hidrografik özellikler gibi diğer morfometrik parametrelerin de yerleşme dağılışı üzerinde etkili olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

Genel olarak değerlendirildiğinde, Pertek ilçesinde yerleşmelerin önemli bir bölümünün güney sektörlü yamaçlarda yoğunlaştığı görülmektedir. Bu sonuç, bakının yerleşme yeri seçiminde etkili olan doğal çevre faktörlerinden biri olduğunu göstermektedir. Elde edilen bulgular, güneşlenme koşullarının ve mikroklimatik avantajların kırsal yerleşmelerin dağılışında etkili olduğunu ortaya koyan Bulut (1998) ve Şengün (2014) tarafından bildirilen sonuçlarla benzerlik göstermektedir.

3.4. Hidrografik Faktörlerin ve Su Kaynaklarına Mesafenin Yer Seçimi Üzerindeki Etkisi

Su kaynakları, yerleşmelerin kuruluş ve gelişiminde etkili olan temel doğal çevre unsurlarından biridir. İçme ve kullanma suyu temini, tarımsal faaliyetler ve hayvancılık gibi ekonomik faaliyetlerin sürdürülebilmesi açısından su kaynaklarına yakınlık, özellikle kırsal yerleşmeler için önemli bir avantaj sağlamaktadır (Şengün, 2014). Pertek ilçesinde yer alan yerleşmelerin su kaynaklarına olan uzaklıkları incelendiğinde, yerleşmelerin önemli bir bölümünün hidrografik unsurlara yakın alanlarda yoğunlaştığı görülmektedir.

Analize tabi tutulan 104 yerleşme biriminin hidrografik ağa olan mesafe dinamikleri, yer seçim sürecinde su kaynaklarına bağımlılığın oldukça yüksek olduğunu niceliksel olarak ortaya koymaktadır.

Tablo 4. Pertek İlçesinde Yerleşmelerin Su Kaynaklarına Mesafe Kuşaklarına Göre Dağılımı

Mesafe Sınıfı (Metre)	Hidrografik Yakınlık Derecesi	Yerleşme Frekansı (Adet)	Oransal Dağılım (%)	Kümülatif Oran (%)
0 - 340	Çok Yüksek Yakınlık (Kritik Koridor)	52	%50,0	%50,0
340 - 669	Yüksek Yakınlık (Optimum Kuşak)	26	%25,0	%75,0
669 - 1000	Orta Mesafe	15	%14,4	%89,4
> 1000	Düşük Yakınlık (Uzak)	11	%10,6	%100,0
Toplam	-	104	%100,0	-

Tablo 4 verilerine göre araştırma sahasında değerlendirilen 104 yerleşmenin 52'si (%50,0) su kaynaklarına 0–340 m mesafede bulunmaktadır. Yerleşmelerin 26'sı (%25,0) ise 340–669 m mesafe kuşağında yer almaktadır. Buna göre yerleşmelerin toplam %75'i (78 yerleşme) su kaynaklarına 669 m'den daha yakın alanlarda konumlanmıştır. Bu durum, su kaynaklarının yerleşme yeri seçiminde önemli bir rol oynadığını göstermektedir.

Su kaynaklarından uzaklaşıldıkça yerleşme sayısında belirgin bir azalma meydana gelmektedir. Nitekim 669–1000 m mesafe kuşağında 15 yerleşme (%14,4), 1000 m'den daha uzak alanlarda ise yalnızca 11 yerleşme (%10,6) bulunmaktadır. Araştırma sahasında su kaynaklarına en uzak yerleşmenin yaklaşık 3305 m mesafede yer aldığı belirlenmiştir.

Yerleşmelerin su kaynaklarına yakın alanlarda yoğunlaşması, kırsal yaşamın gerektirdiği su ihtiyacının karşılanması ve ekonomik faaliyetlerin sürdürülebilmesi ile ilişkilendirilebilir. Özellikle Keban Baraj Gölü kıyıları ile akarsu vadilerine yakın alanlar, hem su temini hem de yerleşmeye elverişli topoğrafik koşullar sunmaları bakımından tercih edilmektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, Pertek ilçesinde hidrografik faktörlerin yerleşme dağılışı üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Yerleşmelerin büyük bölümünün su kaynaklarına yakın alanlarda bulunması, suya erişimin yerleşme yeri seçiminde dikkate alınan önemli çevresel faktörlerden biri olduğunu göstermektedir. Bu sonuçlar, su kaynaklarının kırsal yerleşmelerin kuruluş ve gelişiminde belirleyici rol oynadığını ortaya koyan Şengün (2017) ve Avcı (2017) tarafından bildirilen bulgularla benzerlik göstermektedir.

3.5. Yerleşim Örüntüsünün Mekânsal İstatistik Analizi (NNA ve Kernel Density Sentezi)

Pertek ilçesindeki yerleşmelerin mekânsal örüntüsünü değerlendirmek amacıyla En Yakın Komşuluk Analizi (Nearest Neighbor Analysis-NNA) uygulanmıştır. Analiz sonuçlarına göre gözlenen ortalama mesafe 1554,60 m, beklenen ortalama mesafe ise 1636,16 m olarak hesaplanmıştır. En Yakın Komşuluk Oranı (R) 0,950155, z-skoru -0,972463 ve p-değeri 0,330820 olarak belirlenmiştir (Tablo 5).

Tablo 5. Pertek İlçesi Yerleşim Örüntüsüne Ait En Yakın Komşuluk Analizi (NNA) İstatistikleri

Analiz Parametresi	**Değer / Ölçüm**
Gözlenen Ortalama Mesafe (DO)	1554,60 Metre
Beklenen Ortalama Mesafe (DE)	1636,16 Metre
En Yakın Komşuluk Oranı (R)	0,950155
Standart Skor (Zskoru)	-0,972463
Anlamlılık Derecesi (pdeğeri)	0,330820
Mekânsal Dağılış Karakteri	Rastlantısal (Random / Not Significant)

Tablo 5'te yer alan sonuçlar, yerleşmelerin ilçe genelindeki dağılışının istatistiksel olarak anlamlı bir kümelenme veya düzenli dağılış göstermediğini ortaya koymaktadır. Buna göre Pertek ilçesindeki yerleşme örüntüsü küresel ölçekte rastlantısal bir karakter sergilemektedir.

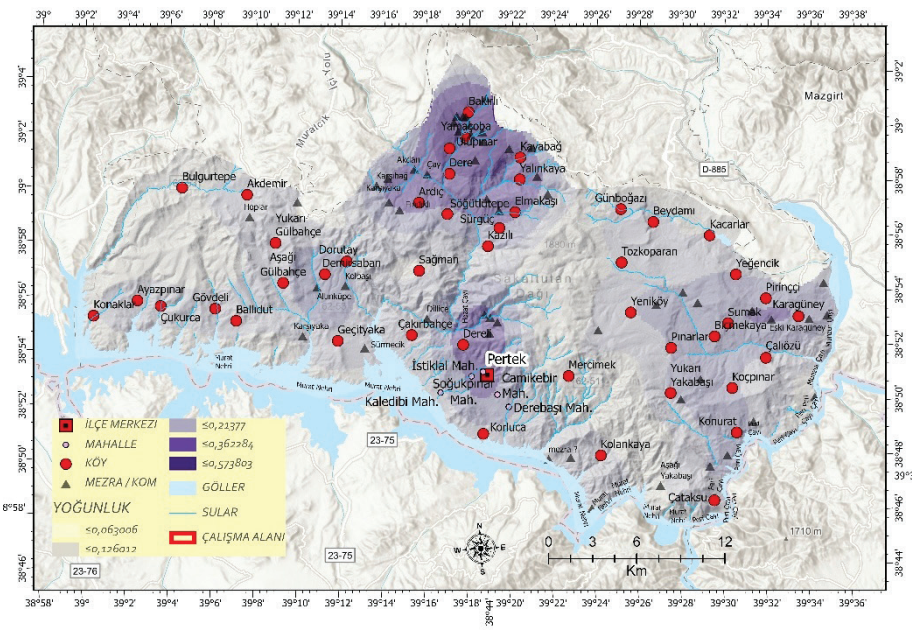
Bununla birlikte Kernel Density analizi, yerleşmelerin ilçe genelinde homojen dağılmadığını ve bazı alanlarda belirgin yoğunlaşmalar oluşturduğunu göstermektedir (Şekil 6). Özellikle Pertek ilçe merkezi ve yakın çevresinde yerleşme yoğunluğunun arttığı, buna karşılık kuzey kesimlerde yoğunluğun azaldığı görülmektedir.

Yerleşme yoğunluğunun güney ve orta kesimlerde artması; düşük eğim değerleri, uygun bakı koşulları, su kaynaklarına yakınlık ve ulaşım olanakları gibi faktörlerle ilişkilendirilebilir. Nitekim önceki analizlerde yerleşmelerin %81,1'inin 10°'den düşük eğimli alanlarda, %68'inin güney sektörlü yamaçlarda ve %75'inin su kaynaklarına 669 m'den daha yakın alanlarda bulunduğu belirlenmiştir. Bu durum, yerleşmelerin belirli morfometrik avantajlar sunan sahalarda yoğunlaşma eğilimi gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Kernel Density haritasında kuzey kesimlerde yoğunluk değerlerinin azalması ise yükseltinin artması, topoğrafyanın daha engebeli hale gelmesi ve yerleşmeler arasındaki mesafenin artmasıyla ilişkilendirilebilir. Bu alanlarda yerleşmeler daha

seyrek bir dağılış göstermekte olup, yer yer mezra ve kom gibi geçici veya yarı sürekli yerleşmeler ön plana çıkmaktadır.

Genel olarak değerlendirildiğinde, NNA sonuçları ilçe genelinde istatistiksel olarak anlamlı bir kümelenme ortaya koymamakla birlikte, Kernel Density analizi yerleşmelerin belirli alanlarda yoğunlaştığını göstermektedir. Bu durum, Pertek ilçesinde yerleşme örüntüsünün küresel ölçekte rastlantısal, yerel ölçekte ise yoğunlaşmalar içeren bir karakter taşıdığını düşündürmektedir. Elde edilen sonuçlar, yerleşmelerin dağılışında yükselti, eğim, bakı ve hidrografik faktörlerin birlikte etkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Şekil 6. Pertek ilçesi yoğunluk haritası

Kernel Yoğunluk haritasındaki bu mekânsal kümelenmenin coğrafi kökenleri, fiziki coğrafya konfor sınırları ile beşerî-ekonomik çekim alanlarının örtüşmesiyle açıklanabilir:

- **Güney ve Orta Kesimdeki Maksimum Yoğunluk Odakları:** Haritanın güney sektöründe, özellikle Pertek ilçe merkezi ve yakın çevresinde yoğunluk değerleri tepe noktasına ulaşmaktadır. Bu yüksek yoğunluk alanları, düşük eğim değerlerine sahip topoğrafik birimler üzerinde gelişmiştir. Aynı zamanda Elazığ-Tunceli bağlantısını sağlayan feribot iskelesi ve karayolu aksı, bu alandaki mekânsal aglomerasyonu (yığılmayı) beşerî

bir çekim merkezi haline getirerek yerleşmelerin bu koridor boyunca yoğunlaşmasına katkı sağlamış olabilir (Şekil 4).

- **Kuzey Sektördeki Yoğunluk Sönümlenmesi (Soğuk Noktalar):** Haritanın kuzey ve kuzeybatı yönlerine doğru ilerlendikçe, yoğunluk değerlerinin mavi renk tonlarıyla temsil edilen minimum seviyelere gerilediği ve yer yer tamamen sönümlendiği izlenmektedir. Bu mekânsal çözülme, topoğrafik engebenin ve parçalanmışlığın (terrain fragmentation) arttığı, yükseltinin 1500 m eşiğini aşarak Sakaltutan Dağları kütlesine tırmandığı morfolojik koşullarla ilişkilendirilebilir. Dik eğimler ve sarp morfoloji, kırsal yerleşmelerin mesafesel olarak birbirinden yalıtılmasına (spatial isolation) yol açmış ve çekirdeklerin süreklilik arz eden bir yoğunluk dokusu oluşturmasını engellemiştir. Bu durum, kuzey sektörde yerleşim dokusunun parçalanarak lokal ve düşük yoğunluklu geçici üniteler (kom/yayla) şeklinde organize olmasına neden olmuştur. Bununla birlikte kuzey kesimlerde hayvancılık faaliyetleriyle ilişkili bazı köy, mezra ve kom yerleşmelerinin oluşturduğu yerel yoğunlaşmalar da gözlenmektedir.

Sonuç olarak Kernel Density haritası, Pertek ilçesinde yerleşme yoğunluğunun güney ve orta kesimlerde arttığını, kuzey kesimlerde ise azaldığını göstermektedir. Bu farklılaşmada yükselti, eğim, bakı ve hidrografik koşulların birlikte etkili olduğu anlaşılmaktadır. Elde edilen bulgular, yerleşmelerin morfolojik ve çevresel açıdan daha elverişli alanlarda yoğunlaşma eğilimi gösterdiğini ortaya koymaktadır.

4. Sonuç ve Tartışma

Bu araştırmada Pertek ilçesindeki yerleşmelerin mekânsal dağılış özellikleri, Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) tabanlı morfometrik analizler ve mekânsal istatistik yöntemleri kullanılarak incelenmiştir. Elde edilen bulgular, yerleşme dağılışının yükselti, eğim, bakı ve su kaynaklarına yakınlık gibi fiziki çevre faktörleri ile tarihsel ve ekonomik süreçlerin ortak etkisi altında şekillendiğini ortaya koymaktadır.

Araştırma sonuçları, yerleşmelerin büyük ölçüde orta yükselti basamaklarında yoğunlaştığını göstermektedir. Yükseltinin artmasına bağlı olarak kalıcı köy yerleşmelerinin sayısında azalma meydana gelirken, mezra ve kom gibi hayvancılık faaliyetleriyle ilişkili yerleşmelerin göreli olarak önem kazandığı belirlenmiştir. Bu durum, Pertek ilçesinde yerleşmelerin dikey yönde farklılaşan bir organizasyon gösterdiğini ortaya koymaktadır. Elde edilen sonuçlar, Doğu Anadolu'da

yükselti faktörünün yerleşme karakteri üzerindeki belirleyici etkisini vurgulayan çalışmalarla uyumludur.

Eğim ve bakı analizleri, topoğrafik elverişliliğin yerleşme yeri seçiminde önemli bir rol oynadığını göstermiştir. Yerleşmelerin büyük bölümü düşük ve orta eğimli alanlarda bulunmakta; yüksek eğimli sahalara doğru gidildikçe yerleşme yoğunluğu belirgin biçimde azalmaktadır. Benzer şekilde yerleşmelerin ağırlıklı olarak güneşlenme koşullarının daha elverişli olduğu güney sektörlü yamaçlarda yoğunlaşması, bakı faktörünün yerleşme dağılışını etkileyen önemli doğal çevre unsurlarından biri olduğunu ortaya koymaktadır.

Hidrografik analizler ise yerleşmelerin önemli bir kısmının su kaynaklarına yakın alanlarda konumlandığını göstermiştir. Su kaynaklarına yakınlık; içme ve kullanma suyu temini, tarımsal faaliyetler ve ulaşım imkânları bakımından yerleşmeler için önemli avantajlar sağlamaktadır. Bu durum, hidrografik faktörlerin Pertek ilçesindeki yerleşme düzeninin oluşumunda etkili olduğunu göstermektedir.

Mekânsal istatistik analizleri kapsamında uygulanan En Yakın Komşuluk Analizi sonuçları, yerleşmelerin ilçe ölçeğinde istatistiksel olarak anlamlı bir kümelenme göstermediğini ve genel dağılışın rastlantısal bir karakter taşıdığını ortaya koymuştur. Buna karşılık Kernel Density analizi, yerleşmelerin özellikle Pertek ilçe merkezi ve çevresinde yoğunlaştığını göstermiştir. Bu durum, küresel ve yerel ölçeklerde elde edilen sonuçların farklılaşabileceğini ortaya koymakta ve yerleşme örüntülerinin değerlendirilmesinde farklı mekânsal analiz tekniklerinin birlikte kullanılmasının önemini vurgulamaktadır.

Araştırma bulguları, Pertek ilçesindeki yerleşme sisteminin yalnızca doğal çevre koşullarıyla açıklanamayacağını, ulaşım olanakları, ekonomik faaliyetler ve tarihsel süreçlerin de yerleşme örüntüsünün oluşumunda etkili olduğunu göstermektedir. Özellikle Keban Baraj Gölü sonrasında yaşanan yeniden yerleşim süreçlerinin mevcut yerleşme düzeni üzerinde etkili olmuş olabileceği değerlendirilmektedir. Bu konunun tarihsel yerleşme verileri kullanılarak gelecekte gerçekleştirilecek çalışmalarla daha ayrıntılı biçimde incelenmesi yararlı olacaktır.

Sonuç olarak bu çalışma, Pertek ilçesinde yerleşmelerin dağılışında doğal çevre koşulları ile beşerî süreçlerin birlikte etkili olduğunu ortaya koymuştur. Elde edilen bulgular, Prof. Dr. İhsan Bulut'un çalışmalarında vurguladığı insan–çevre etkileşiminin Pertek ilçesi örneğinde de belirgin biçimde gözlemlendiğini göstermektedir. Bu yönüyle çalışma, saha temelli coğrafi gözlemler ile CBS destekli mekânsal analizlerin birlikte kullanımının yerleşme coğrafyası araştırmalarına önemli katkılar sağlayabileceğini ortaya koymakta; aynı zamanda sürdürülebilir

arazi kullanımı, kırsal kalkınma ve yerel planlama çalışmalarına yönelik bir veri altyapısı sunmaktadır.

Kaynakça

Avci, V. (2017). Bingöl İlinde Nüfus ve Yerleşmelerin Yükselti Basamaklarına Göre Dağılışı. Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7(13), 0–0.

Bulut, İ. (1992). Erbaa Ovası ve çevresi: Beşeri ve iktisadi coğrafya açısından bir araştırma (Doktora tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.

Bulut, İ. (1998). Geçici Bir Yerleşme İken Sürekli Yerleşmeye Dönüşen Köy Yerleşmelerimize Yeni Bir Örnek Şenkaya Dolunay Köyü. Türk Dünyası Araştırmaları, (116), 161–189.

Burrough, P. A., McDonnell, R. A., & Lloyd, C. D. (2015). Principles of geographical information systems. Oxford university press.

Campbell, J. B., & Wynne, R. H. (2011). Introduction to remote sensing. Guilford press.

Doğanay, H. (2024). Türkiye beşeri coğrafyası. Pegem Akademi.

Longley, P. A., Goodchild, M. F., Maguire, D. J., & Rhind, D. W. (2015). Geographic information systems and science (4th ed.). Wiley.

Şengün, M. T. (2014). Harput Platosunda Doğal Ortam Koşulları İle İnsan Arasındaki İlişkiler. Presented at the Tarihten Günümüze Elazığ Kongresi 17-19 Kasım 2014, Elazığ.

Şengün, M. T., ve Bağci, H. R. (2017). Uzaktan Algılama Teknikleriyle Harput Platosu Elazığ ve Yakın Çevresinde Arazi Kullanım Şekillerinin Jeomorfolojik Birimlere Göre Dağılışının Belirlenmesi. Presented at the Uluslararası Jeomorfoloji Sempozyumu 2017, Elazığ.

Şıkoğlu, E. (2010). Pertek (Tunceli) ilçe merkezinin coğrafi etüdü (Tez No. 289551) [Yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi].

Tümertekin, E., ve Özgüç, N. (2022). Beşeri coğrafya: İnsan, kültür, mekân. Çantay Kitabevi.

Wilson, JP ve Gallant, JC (Editörler). (2000). Arazi analizi: prensipler ve uygulamalar . John Wiley & Sons.

Yürüdür, E. ve Bulut, İ. (2005). Akgöl Burdur Havzası Çevresinde Geçici Kırsal Yerleşmeler. Presented at the I. Burdur Sempozyumu, Burdur.

65. BÖLÜM

YÜZEN ADA SİSTEMLERİNİN ÇOK ZAMANLI UYDU GÖRÜNTÜLERİYLE MORFODİNAMİK ANALİZİ: BİNGÖL TURNALAR GÖLÜ ÖRNEĞİ

Dr. Öğr. Üyesi Cemal SEVİNDİ - Atatürk Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-4252-887X

Özet

Bu çalışmada, Bingöl ili Solhan ilçesinde bulunan Turnalar Gölü yüzen ada sisteminin 2011–2025 dönemindeki morfodinamik değişimi çok zamanlı yüksek çözünürlüklü uydu görüntüleri kullanılarak incelenmiştir. Araştırmada 10 farklı tarihe ait WorldView-2 ve WorldView-3 görüntüleri temel veri kaynağı olarak kullanılmış; PlanetScope görüntülerinden destekleyici veri olarak yararlanılmıştır. Görüntüler geometrik uyum açısından kontrol edilmiş, yüzen ada sınırları CBS ortamında manuel olarak sayısallaştırılmış ve her dönem için ada sayısı, alan, çevre, biçim, parçalanma, birleşme, kıyıyla bağlantı ve açık su–yüzen kütle ilişkileri değerlendirilmiştir. Bulgular, Turnalar Gölü yüzen ada sisteminin doğrusal bir büyüme veya küçülme eğilimi göstermediğini, aksine dönemsel genişleme, daralma, parçalanma ve yeniden bütünleşme süreçleriyle değiştiğini ortaya koymuştur. Toplam yüzen kütle alanı çalışma döneminde 75,2–174,7 m^2 arasında değişmiş; en düşük değer 2019'da, en yüksek değer 2025'te belirlenmiştir. 2019 yılında Büyük Ada'nın iki parçaya ayrılması sistemdeki en belirgin morfodinamik kırılmayı oluşturmuş, 2022'de ise yeniden tek ana kütle görünümü ortaya çıkmıştır. Yüzen kütlelerin göl yüzeyindeki payı %13,6–28,0, açık su oranı ise %72,0–86,4 arasında değişmiştir. Toplam göl alanı incelenen tarihlerde 529–625 m^2 arasında değiş-

şirken, 2011–2025 başlangıç-son karşılaştırmasında toplam yüzen kütle alanında %28,2 artış belirlenmiştir. Ancak ara dönemlerdeki güçlü dalgalanmalar, bu değişimin doğrusal bir büyüme eğilimi olarak yorumlanamayacağını göstermektedir. Girgin ve Bulut'un 2000 yılı arazi gözlemleri ile 2026 yılı su altı incelemeleri, görüntülerde izlenen kütlelerin fiziksel bütünlüğe sahip doğal yüzen adalar olduğunu desteklemektedir. Çalışma küçük yüzen ada sistemlerinin izlenmesinde yüksek çözünürlüklü verilerin önemini göstermektedir. Sonuçlar, Turnalar Gölü'nün sabit konumlu birkaç adadan değil, zaman içinde alanı, biçimi, bütünlüğü ve mekânsal örgütlenmesi değişen dinamik bir yüzen ada sistemi olarak değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Yüzen adalar, Turnalar Gölü, morfodinamik, çok zamanlı uydu görüntüleri, uzaktan algılama, CBS.

1. Giriş

Sulak alanlar, karasal ve sucul ekosistemler arasındaki geçiş kuşağında yer alan ve hidrolojik koşullar, sediment, bitki örtüsü ile organik madde birikiminin karşılıklı etkileşimi sonucunda sürekli değişim gösteren dinamik ekosistemlerdir. Bu ortamlarda gelişen özgün oluşumlardan biri olan yüzen adalar, su yüzeyinde yüzer durumda bulunan ve üzerinde bitki gelişimini sürdürebilecek fiziksel bütünlüğe sahip doğal kütlelerdir. Uluslararası literatürde floating islands, floating mats, floating marshes, sudds ve floating fens gibi farklı kavramlarla ele alınan bu oluşumlar; canlı ve ölü bitkisel materyal, kök ve rizom sistemleri, organik madde ile değişen miktarlardaki mineral sedimentlerin oluşturduğu bütünleşik bir gövdeye sahiptir (Trivedy et al., 1978; John et al., 2009). Bu özellikleriyle yüzen adalar, yalnızca su yüzeyinde birikmiş bitki topluluklarından farklı olarak, yapısal bütünlüğünü belirli ölçüde koruyabilen hareketli ve değişken coğrafi oluşumlardır.

Yüzen adaların oluşumunda farklı süreçler rol oynayabilmektedir. Serbest yüzen sucul bitkilerin zaman içerisinde organik materyal ve sediment biriktirmesi, emergent bitkilerin yoğun kök-rizom ağı oluşturması veya kıyıdaki bataklık ve sazlık kütlelerinin taban ya da ana gövdeden ayrılması bu süreçlerin başlıcalarıdır (Trivedy et al., 1978; John et al., 2009). Yeterli yüzebilirlik kazanan ve çevresindeki su kütlesinden fiziksel olarak ayrılan adalar, hidrolojik ve meteorolojik koşullara bağlı olarak göl içerisinde yer değiştirebilmekte; aynı zamanda büyüme, aşınma, parçalanma ve birleşme süreçleriyle biçim değiştirebilmektedir.

Yüzen adaların hareket ve morfolojik değişimleri; başta rüzgâr olmak üzere akıntı, dalga, su seviyesi ve su derinliğinin ortak etkisi altında gelişmektedir. Adanın büyüklüğü, kalınlığı, biçimi, bitki örtüsünün yüksekliği ve yoğunluğu ile kök

sisteminin göl tabanıyla ilişkisi de bu dinamikleri etkileyebilmektedir. Oliver ve McKaye (1982), Malawi Gölü'nde kıyı vejetasyonundan ayrılan yüzen kütlelerin rüzgâr ve dalga etkisiyle açık suya taşınabildiğini göstermiştir. Gippel (1993) ise su seviyesinin düşmesi sonucunda daha önce serbest hareket eden kütlelerin tabanla temas ederek geçici veya uzun süreli biçimde hareketsiz kalabildiğini ortaya koymuştur. Dolayısıyla yüzen ada sistemleri, yalnızca konum değiştiren nesneler olarak değil, farklı çevresel koşullar altında morfolojisi ve mekânsal düzeni değişebilen dinamik sistemler olarak değerlendirilmelidir.

Türkiye'de yüzen adaların bilimsel olarak tanımlanması ve coğrafi literatüre kazandırılmasında İhsan Bulut ve çalışma arkadaşlarının araştırmaları önemli bir yere sahiptir. Girgin ve Bulut'un (2001) Doğu Anadolu'daki yüzen adalara yönelik çalışmalarıyla başlayan araştırmalar, daha sonra Türkiye'nin farklı bölgelerinde belirlenen yeni örneklerle genişlemiştir. Turnalar, Zökün, Mezra, Gölbel, Ladik, Saklıgöl, Arsiyan ve Koçdüzü başta olmak üzere çok sayıda yüzen ada sahası ayrıntılı arazi çalışmalarıyla incelenmiş; bu çalışmalar yüzen adaların konumu, büyüklüğü, morfolojik özellikleri, bitki örtüsü, oluşum mekanizmaları ve hareket kabiliyetleri hakkında önemli bilgiler sağlamıştır (Bulut, 2012).

Mezra Gölü bu bakımdan dikkat çekici örneklerden biridir. Bulut et al. (2013), göldeki bağımsız yüzen adaların rüzgâr yönüne bağlı olarak yer değiştirdiğini, yaklaşık iki metre yüksekliğe ulaşan saz ve kamışların rüzgâr karşısında yelken işlevi gördüğünü ve ada büyüklüğünün hareket kabiliyetini etkileyebildiğini belirtmiştir. Aynı çalışmada bağımsız adalar ile birbirine bağlanarak grup oluşturan adaların hareket özelliklerinin farklılaşabildiği ve su seviyesinin azalması durumunda köklerin tabanla temas etmesinin hareketi sınırlayabildiği gözlenmiştir. Bu bulgular, yüzen adaların yalnızca hareket değil, birleşme, ayrılma ve yapısal bütünleşme bakımından da dinamik özellikler taşıdığını göstermektedir.

Çok zamanlı uzaktan algılama verileri, yüzen ada sistemlerindeki bu değişimlerin geçmişe dönük olarak izlenmesi açısından önemli olanaklar sunmaktadır. Farklı tarihlerde elde edilen görüntüler yardımıyla ada sınırları, alanları, şekilleri, parçalanma ve birleşme durumları ile göl içerisindeki mekânsal düzen karşılaştırılabilmektedir. Ivanova et al. (2009), Bulgaristan'daki Srebarna Gölü'nde 1979–2005 dönemine ait çok zamanlı görüntüler kullanarak yüzen saz adalarının konum ve morfolojik değişimlerini incelemiş; bazı adaların önemli ölçüde yer değiştirmesinin yanı sıra alanlarının büyüdüğünü, küçüldüğünü veya başka kütlelerle birleştiğini ortaya koymuştur. Bu sonuçlar, yüzen ada dinamiklerinin yalnızca hareket parametreleriyle açıklanamayacağını, morfolojik değişimlerin de birlikte değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Nitekim farklı tarihler arasında gözlenen geometrik merkez değişimi her zaman adanın gerçek fiziksel hareketini ifade etmemektedir. Bir adanın bir kenarından büyümesi, başka bir bölümünün parçalanması, iki kütlenin birleşmesi veya biçiminin değişmesi, ada bütünü önemli ölçüde yer değiştirmese dahi geometrik merkez konumunu değiştirebilir. Bu nedenle çok zamanlı analizlerde yalnızca konum değişimi değil; alan, çevre, şekil, yönelim, parça sayısı ve morfolojik süreklilik birlikte değerlendirilmelidir. Kullanılan görüntülerin mekânsal çözünürlüğü ve geometrik doğruluğu da özellikle küçük yüzen adalarda analiz sonuçlarının güvenilirliğini doğrudan etkilemektedir.

Bu çalışmanın amacı, Bingöl Turnalar Gölü yüzen ada sisteminin çok zamanlı uydu görüntüleri kullanılarak uzun dönemli morfodinamik değişiminin belirlenmesidir. Bu kapsamda 2011–2025 dönemine ait farklı tarihli yüksek çözünürlüklü görüntüler üzerinden yüzen ada ve ilişkili bitkisel kütlelerin şekil ve alan değişimleri, parçalanma ve birleşme süreçleri ile göl içerisindeki mekânsal konfigürasyonun zaman içerisindeki değişimi değerlendirilmiştir. Böylece tekil adaların yalnızca hareket miktarından çok, yüzen ada sisteminin bütün olarak geçirdiği morfolojik ve mekânsal yeniden yapılanmanın ortaya konulması amaçlanmıştır.

Çalışmanın temel katkısı, İhsan Bulut ve çalışma arkadaşlarının arazi araştırmalarıyla Türkiye coğrafya literatürüne kazandırdığı yüzen ada çalışmalarını, çok zamanlı yüksek çözünürlüklü uzaktan algılama verileriyle farklı bir boyutta ele almasıdır. Turnalar Gölü örneğinde gerçekleştirilen değerlendirme ile yüzen ada sistemlerinin zaman içerisinde sabit biçimini koruyan oluşumlar olmadığı; parçalanma, birleşme, alan değişimi ve mekânsal yeniden düzenlenme süreçleriyle sürekli değişebilen dinamik yapılar olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

2. Yüzen Adaların Fiziksel ve Mekânsal Özellikleri

2.1. Yüzen Adaların Oluşumu ve Yapısal Özellikleri

Yüzen adalar, sucul ve yarı sucul bitkilerin kök ve rizom sistemleri ile organik ve mineral materyalin zaman içerisinde bütünleşmesi sonucunda gelişen doğal kütlelerdir. Oluşum süreci farklı ortamlarda değişiklik göstermekle birlikte, kıyıdaki bataklık veya sazlık kütlelerinin tabandan ayrılması, yoğun kök-rizom ağlarının organik madde ve sediment biriktirmesi ya da serbest bitkisel materyalin zamanla bütünleşerek daha kararlı bir gövde oluşturması başlıca mekanizmalar arasında yer almaktadır (Trivedy et al., 1978; John et al., 2009). Türkiye'de yapılan arazi çalışmaları da göl ve bataklık kenarlarında gelişen bitkisel kütlelerin ana gövdeden ayrılarak bağımsız yüzen adalara dönüşebildiğini göstermektedir (Bulut, 2012).

Yüzen ada gövdesi yalnızca canlı bitki örtüsünden oluşmamaktadır. Kök ve rizom sistemleri, ölü bitkisel materyal, humus, turba ve farklı oranlarda mineral sedimentler bir araya gelerek bütünleşik bir yapı meydana getirmektedir. Bu yapı, adanın fiziksel bütünlüğünü sağlayarak üzerindeki vejetasyonun gelişmesini mümkün kılmaktadır. Yüzen kütlelerin fiziksel ve vejetatif özelliklerinin büyüklük, gövde kalınlığı, bitki bileşimi ve yapısal özellikler bakımından önemli farklılıklar gösterebildiği çeşitli sulak alanlarda ortaya konmuştur (Mallison et al., 2001).

Yüzebilirlik, ada gövdesinin yoğunluğu ve iç yapısıyla doğrudan ilişkilidir. Kök-rizom ağı organik materyali bir arada tutarken, bitkisel dokular ve gövde içerisinde bulunan gazlar kütlenin ortalama yoğunluğunun azalmasına katkıda bulunabilmektedir. *Typha* matları üzerinde gerçekleştirilen deneysel çalışmalar, bitki bileşenlerinin yüzen matların yüzebilirliği üzerinde etkili olduğunu göstermiştir (Hogg & Wein, 1988a). Bununla birlikte yüzebilirlik mekanizması bütün yüzen ada sistemlerinde aynı olmayıp organik ve mineral madde oranı, gövde kalınlığı, bitki topluluğunun yapısı ve kütlenin suya gömülme düzeyi gibi özelliklere bağlı olarak değişebilmektedir.

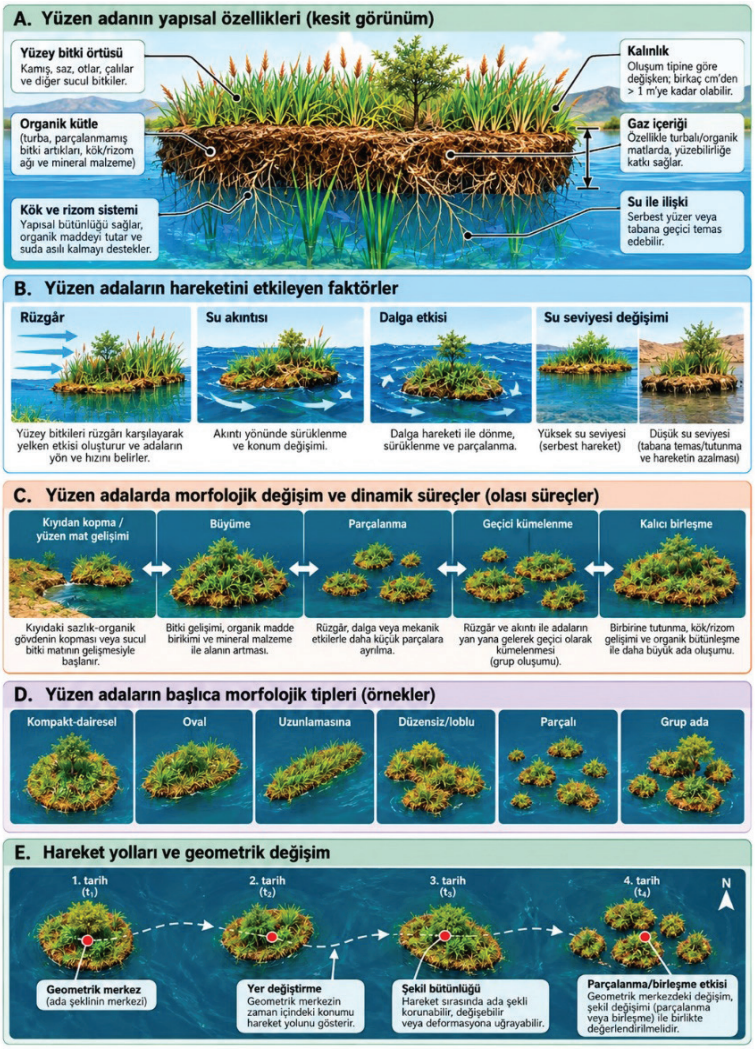
Yüzen adaların yüzey bitki örtüsü de önemli çeşitlilik göstermektedir. Saz ve kamış topluluklarından otsu türlere, çalılardan bazı örneklerde ağaçlara kadar farklı vejetasyon tipleri ada yüzeyinde gelişebilmektedir. Bitki köklerinin zaman içerisinde birbirine bağlanması ve organik materyali tutması, gövdenin bütünlüğünün korunmasına katkı sağlamaktadır. Bu nedenle yüzen ada, yalnızca su yüzeyinde görülen bitkisel örtüden değil, su altında devam eden kök-rizom ve organik-mineral kütleden oluşan üç boyutlu bir yapı olarak değerlendirilmelidir.

Yapısal özelliklerdeki farklılıklar adaların büyüklük ve biçimlerine de yansımaktadır. Türkiye'de belirlenen yüzen ada örnekleri, yüzey alanı, gövde kalınlığı, bitki örtüsü ve genel biçim bakımından önemli çeşitlilik göstermektedir (Bulut, 2012). Bu yapısal çeşitlilik, yüzen adaların farklı çevresel koşullara verdikleri tepkilerin ve zaman içerisinde gösterebildikleri morfolojik değişimlerin anlaşılması açısından temel oluşturmaktadır.

2.2. Yüzen Adalarda Hareket ve Morfodinamik Süreçler

Yüzen adaların ayırt edici mekânsal özelliklerinden biri, su kütlesi içerisinde konum değiştirebilmeleridir. Bu hareket yalnızca bir noktadan diğerine doğrusal yer değiştirme biçiminde gerçekleşmez; kütlenin yönelimi değişebilir, kendi ekseni çevresinde dönebilir veya kıyı ve diğer yüzen kütlelerle olan mekânsal ilişkisi zaman içerisinde farklılaşabilir. Bu nedenle yüzen ada hareketi, yalnızca başlangıç ve son konum arasındaki mesafe üzerinden değil, sistemin bütün mekânsal düzeni içerisinde değerlendirilmelidir.

Yüzen adaların morfolojik özellikleri de önemli çeşitlilik göstermektedir. Adalar dairesel veya oval olabileceği gibi uzamış, düzensiz, loblu veya parçalı biçimlerde gelişebilmektedir (Şekil 1). Türkiye'de incelenen farklı yüzen ada örneklerinde alan, biçim ve gövde özellikleri bakımından belirgin farklılıklar bulunduğu ortaya konmuştur (Bulut, 2012). Bu nedenle alan ve çevre uzunluğu gibi nicel ölçüler kadar genel biçim, sınır düzensizliği ve kütle bütünlüğü de morfolojik yapının tanımlanmasında önem taşımaktadır.

Şekil 1. Yüzen adaların yapısal ve morfodinamik özellikleri (Kaynak: Bulut (2011, 2012), Bulut et al. (2013), Trivedy et al. (1978), John et al. (2009), Ivanova et al. (2009), Gippel (1993) ve Parsekian et al. (2011)'den yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır)

Yüzen ada morfolojisi zaman içerisinde sabit kalmamaktadır. Büyüme, küçülme, parçalanma, birleşme ve geçici kümelenme, morfodinamik değişimin başlıca biçimleridir. Tek bir kütlenin parçalanması ada sayısını artırabilirken, ayrı kütlelerin temas ederek bütünleşmesi ada sayısını azaltabilmektedir. Srebarna Gölü'nde uzun dönemli gözlemlerde yüzen kütlelerin konum değişiminin yanında büyüme, küçülme ve birleşme süreçlerinin de gerçekleştiği belirlenmiştir (Ivanova et al., 2009). Bu nedenle ada sayısı sabit bir envanter özelliğinden çok, sistemin zamansal gelişimini yansıtan bir morfodinamik göstergedir.

Morfolojik değişimler, çok zamanlı değerlendirmelerde hareketin yorumlanmasını da doğrudan etkilemektedir. Bir kütlenin kenarındaki büyüme, küçülme veya parçalanma, ada bütünü önemli ölçüde yer değiştirmese bile geometrik merkez konumunu değiştirebilir. Bu nedenle farklı tarihlerde gözlenen centroid değişiminin tamamının gerçek yatay hareket olarak değerlendirilmesi doğru değildir. Ivanova et al. (2009), uzun dönemli hareket analizlerinde geometrik merkezlerden yararlanmakla birlikte, kütlelerin şekil ve büyüklüklerindeki değişimlerin de dikkate alınması gerektiğini ortaya koymuştur. Bu nedenle yüzen ada sistemlerinin çok zamanlı analizinde konum, alan, çevre, biçim, yönelim ve kütle sayısındaki değişimlerin birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. Böylece gerçek yatay hareket ile büyüme, küçülme, parçalanma ve birleşme sonucunda ortaya çıkan morfolojik değişim birbirinden daha sağlıklı biçimde ayrılabilir.

2.3. Yüzen Ada Hareketini Kontrol Eden Hidrolojik ve Meteorolojik Faktörler

Yüzen adaların göl içerisindeki hareketi yalnızca ada gövdesinin fiziksel özellikleriyle açıklanamaz. Hareketin başlaması, yönü, mesafesi ve sürekliliği; başta rüzgâr olmak üzere su seviyesi, su derinliği, akıntı, dalga ve kıyı morfolojisinin ortak etkisi altında gelişmektedir. Bu nedenle aynı ada farklı dönemlerde oldukça farklı davranışlar gösterebilmekte; açık su içerisinde serbestçe hareket eden bir kütle, su seviyesinin azalması, kıyıya temas etmesi veya köklerinin tabana ulaşması sonucunda hareketini kısmen ya da tamamen kaybedebilmektedir (Gippel, 1993; Azza et al., 2006; John et al., 2009).

Yatay hareket açısından en belirgin meteorolojik faktörlerden biri rüzgârdır. Özellikle yüksek saz ve kamışların bulunduğu adalarda vejetasyon bir yelken yüzeyi oluşturarak ada gövdesine sürükleyici kuvvet uygulayabilmektedir. Mezra Gölü'nde yaklaşık iki metre yüksekliğe ulaşan saz ve kamışların bu şekilde işlev gördüğü, adaların rüzgâr yönüne bağlı olarak hareket ettiği ve rüzgâr yönünün değişmesiyle ters yönde yeniden yer değiştirebildiği gözlenmiştir (Bulut et al., 2013). Okavango Deltası'ndaki yüzen sudd kütlelerinin rüzgâraltı kesimlerde biri-

kebildiği (Walker et al., 1990), Malawi Gölü'nde ise rüzgâr ve dalga etkisinin kıyı bataklık vejetasyonundan ayrılan büyük bitkisel kütleleri açık suya taşıyabildiği gösterilmiştir (Oliver & McKaye, 1982).

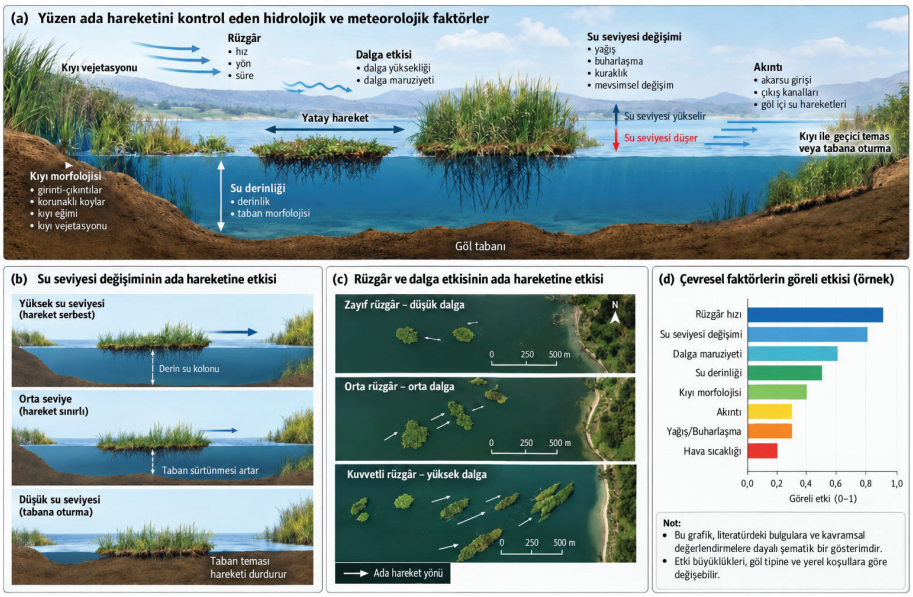
Rüzgârın etkisi dalga koşullarıyla birlikte daha karmaşık hâle gelmektedir. Rüzgârın oluşturduğu yüzey akımları sürüklenmeye katkıda bulunurken, dalga hareketi ada kenarlarında mekanik baskı oluşturarak yönelim, kıyıyla temas ve morfolojik değişim üzerinde etkili olabilmektedir (Şekil 2). Lake Victoria'nın kuzey kıyısındaki yüzen kök matlarının dağılışında koy büyüklüğü, dalga maruziyeti, su derinliği, kıyı eğimi, sediment özellikleri ve su seviyesi değişimlerinin birlikte etkili olduğu belirlenmiştir (Azza et al., 2006).

Su seviyesi, yüzen adaların serbest hareket kabiliyetini belirleyen başlıca hidrolojik değişkenlerden biridir. Seviyenin yükselmesi ada gövdesi ile taban arasındaki serbest su kolonunu artırarak hareketi kolaylaştırabilirken, seviyenin azalması gövde veya kök-rizom sisteminin tabana temas etmesine ve hareketin yavaşlamasına neden olabilmektedir. Nitekim Kuttanad–Vembanad sulak alanında bazı yüzen matların düşük su seviyelerinde tabana oturabildiği belirlenmiştir (John et al., 2009). Pirron Yallock örneği bu ilişkiyi açık biçimde göstermektedir. Gippel (1993), yaklaşık 30 yıl boyunca yüzen adaların 1982 kuraklığında göl seviyesinin düşmesi sonucunda tabana oturduğunu bildirmiştir. Bu durum, belirli bir tarihte hareketsiz görülen bir adanın yüzer niteliğini kaybettiğinin doğrudan kabul edilmemesi gerektiğini göstermektedir.

Su seviyesi etkisi göl derinliği ve taban morfolojisiyle birlikte değerlendirilmelidir. Bir ada gölün derin kesimlerinde serbestçe hareket edebilirken sığ alanlarda tabanla temas ederek hareketini kaybedebilir. Azza et al. (2006) su derinliği, kıyı eğimi ve su seviyesi değişimlerini yüzen matların dağılışını açıklayan temel değişkenler arasında değerlendirmiş; John et al. (2009) da farklı hidrolojik koşullarda gelişen yüzen ada tiplerini ortaya koymuştur. Akıntılar ve göl içi su hareketleri de ada konumunun değişmesine katkıda bulunabilmektedir. Gölü besleyen akarsular, çıkış kanalları veya seviye farkları belirli yönlerde akım oluşturabilir. Okavango Deltası'nda sudd oluşumlarının gelişimi ve sonraki hareketleri hidrolojik sistemle yakından ilişkili bulunmuştur (Walker et al., 1990). Kuttanad–Vembanad sistemindeki mevsimsel Tip III sudd parçalarının ise kanallar ve akarsu kolları boyunca taşınabildiği ve daha sonra rüzgâr-dalga etkisiyle korunaklı kesimlerde birikebildiği belirtilmiştir (John et al., 2009).

Kıyı morfolojisi de hareket güzergâhını ve geçici tutulma alanlarını belirleyebilmektedir. Girintili-çıkıntılı kıyılar, küçük koylar, dar geçişler ve yoğun kıyı vejetasyonu hareket hâlindeki adaların geçici olarak birikmesine neden olabilir. Mezra

Gölü'nde kıyı girintilerinin adaların geçici olarak toplandığı alanlar oluşturduğu ve kuvvetli rüzgârlarda adaların kümelenebildiği gözlenmiştir (Bulut et al., 2013). Lake Victoria'da yüzen kök matlarının daha korunaklı kıyılarda yoğunlaşması da bu ilişkiyi desteklemektedir (Azza et al., 2006).

Şekil 2. Yüzen ada hareketini kontrol eden hidrolojik ve meteorolojik faktörler (Kaynak: Oliver ve McKaye (1982), Hogg ve Wein (1988b), Walker et al. (1990), Gippel (1993), Azza et al. (2006), John et al. (2009) ve Bulut et al. (2013)'ten yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır).

Meteorolojik koşullar bazı yüzen ada tiplerinde yüzebilirliği dolaylı olarak da etkileyebilir. Yağış ve kar erimesi göl seviyesini yükseltirken, kuraklık ve yüksek buharlaşma su seviyesini düşürebilmektedir (Gippel, 1993). *Typha* matlarında yapılan deneysel çalışmalar, gaz içeriği ve yüzebilirliğin yıl içinde değiştiğini ve en yüksek yüzebilirliğin sıcak dönemlerde ortaya çıkabildiğini göstermiştir (Hogg & Wein, 1988b). Bununla birlikte bu mekanizmanın bütün yüzen ada tipleri için geçerli olduğu kabul edilmemelidir.

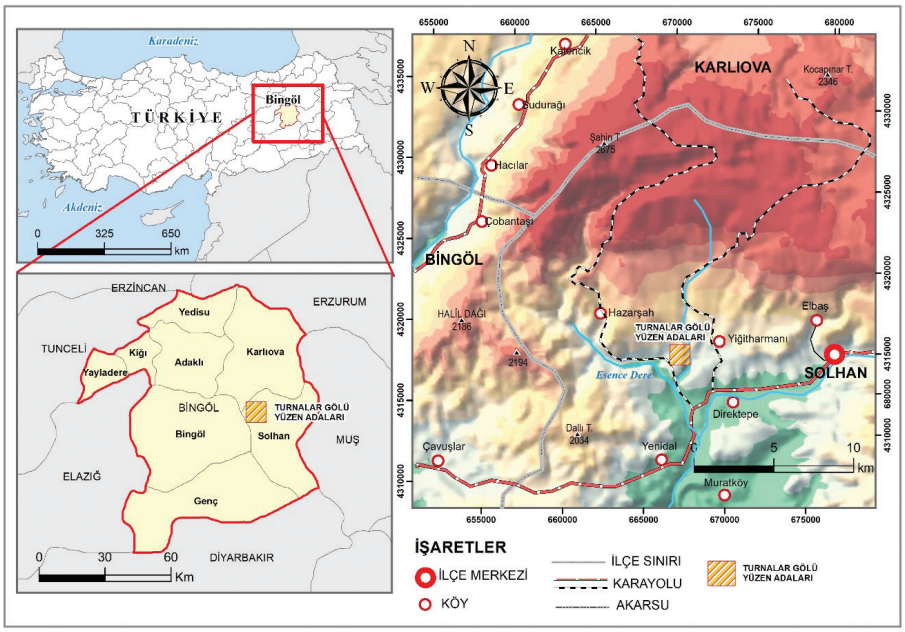
Yüzen ada sistemlerinin davranışı tek bir çevresel değişkenin sonucu değildir. Rüzgâr ve bazı durumlarda akıntı sürükleyici kuvvetleri oluştururken; su seviyesi, su derinliği ve taban morfolojisi adanın bu kuvvetlere ne ölçüde cevap verebileceğini belirlemektedir. Dalga koşulları, kıyı geometrisi ve bitki örtüsü ise hareketin yanı sıra parçalanma, birleşme ve biçim değişimi üzerinde de etkili olabilmektedir (Walker et al., 1990; Gippel, 1993; Azza et al., 2006; John et al., 2009; Bulut et al.,

2013). Bu ilişkiler, çok zamanlı görüntülerde gözlenen değişimlerin doğrudan tek bir nedene bağlanmaması ve hidrolojik-meteorolojik koşullar çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

3. Materyal ve Yöntem

3.1. Araştırma Alanı: Bingöl - Solhan Turnalar Gölü ve Yüzen Ada Sistemi

Araştırma alanını, Bingöl ili Solhan ilçesi Hazarşah Köyü Göl Mezrası sınırlarında bulunan Turnalar Gölü oluşturmaktadır (Şekil 3, Şekil 4). Turnalar Gölü, Türkiye'de yüzen adaların bilimsel olarak tanımlandığı ilk sahalardan biri olması ve yüzen ada sisteminin arazi gözlemleriyle ayrıntılı biçimde belgelenmiş bulunması nedeniyle araştırma alanı olarak seçilmiştir. Girgin ve Bulut (2001), Solhan ilçesi Hazarşah Köyü Göl Mezrası'ndaki küçük gölde üç yüzen ada bulunduğunu belirlemiş; bu oluşumların gölün fiziksel çevresi, meydana geliş özellikleri ve hareket kabiliyetleriyle birlikte değerlendirilmesini sağlamıştır.

Şekil 3. Araştırma sahasının konumu

Göl, Bingöl-Solhan kara yolunun yaklaşık 5 km kuzeyinde, Murat Irmağı'na doğru boşalan Şerafettin Dağları'nın güney yamaçlarında, yaklaşık 1250–1350 m

yükselti kuşağında yer almaktadır. Girgin ve Bulut (2001), gölü küçük bir doğal set gölü olarak tanımlamış ve oluşumunda yamaç süreçlerinin etkili olduğunu belirtmiştir. Çalışmada göl çevresindeki jeomorfolojik yapı ayrıntılı olarak haritalanmış; eski göl alanı, bataklık kesimler, yamaçlar ve güncel göl yüzeyi birlikte gösterilmiştir. Araştırmacılar geçmişte göl alanının 2000 m^2'den fazla olduğunu, inceleme döneminde ise açık su yüzeyinin yaklaşık 500 m^2'ye kadar küçüldüğünü ifade etmiştir.

Girgin ve Bulut'un 23 Kasım 2000 tarihinde gerçekleştirdikleri doğrudan arazi ölçümlerine göre gölün yaklaşık 25 m çapında, 150 m çevre uzunluğunda, 500 m^2 yüzey alanına ve 9–10 m derinliğe sahip olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte göl yüzey alanının sabit olmadığı, yağışlı dönemlerde ve kar erimelerinin etkisiyle yaklaşık 1200 m^2'ye kadar genişleyebildiği belirtilmiştir. Bu özellik, gölün su seviyesi ve açık su alanının zamansal olarak önemli ölçüde değişebildiğini göstermesi bakımından mevcut morfodinamik çalışma açısından önem taşımaktadır (Girgin & Bulut, 2001).

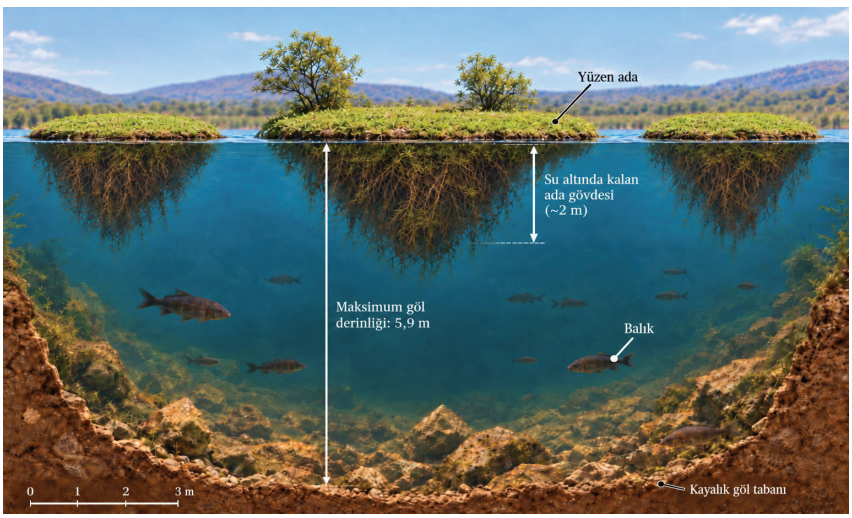

Şekil 4. Bingöl-Solhan Turnalar Gölü ve Yüzen Ada Sistemi (17.08.2020)

Aynı arazi çalışmasında gölde bulunan üç yüzen ada Ağaçlı Ada, Çalı Adası ve Çimen Ada olarak adlandırılmıştır. Yapılan ölçümlerde Ağaçlı Ada'nın yaklaşık 25 m^2, Çalı Adası'nın 23 m^2 ve Çimen Ada'nın 19 m^2 olduğu belirlenmiştir. Girgin ve Bulut (2001), bu adaların rüzgârın etkisiyle göl içerisinde yavaş biçimde hareket ettiğini, ancak yalnızca konumlarının değil şekillerinin de zaman içerisinde değiştiğini belirtmiştir. Arazi gözlemlerinde *Ağaçlı Ada ve Çalı Adası'nın elips, Çimen*

Ada'nın ise daha dairesel bir biçim kazandığı ifade edilmiştir. Araştırmacılar yüzen adaların oluşumunu, göl kenarındaki bitki köklerinin kil, kum ve humus gibi materyalleri bünyelerinde tutarak bütünleşik organik-mineral kütleler meydana getirmesi ve bu kütlelerin dış etkiler sonucunda kıyıdan koparak serbest hâle gelmesiyle açıklamıştır. Göl kenarında gelecekte koparak yeni bir yüzen adaya dönüşebilecek kütlelerin bulunduğunun belirtilmesi, Turnalar Gölü'ndeki ada sayısının ve biçiminin sabit olmadığını gösteren önemli bir saha gözlemidir. Nitekim Girgin ve Bulut (2001), inceleme tarihinde üç adanın hareket hâlinde bulunduğunu, geçmişte ada sayısının farklı olabileceğini ve gelecekte sisteme yeni adaların katılmasının mümkün olduğunu özellikle vurgulamıştır.

Turnalar Gölü ve yüzen adaların fiziksel yapısına ilişkin önemli güncel gözlemler, 2026 yılında gerçekleştirilen profesyonel su altı incelemeleri sırasında elde edilmiştir. AFAD Diyarbakır İl Müdürlüğü tarafından hazırlanan raporda, göl tabanı ile yüzen adaların su altında kalan bölümleri görüntülenmiş; ada gövdelerinin kamış ve bitki köklerinin zaman içerisinde bütünleşmesiyle oluşan yapısal bir kütle niteliği taşıdığı belirtilmiştir. Dalış sırasında gölün farklı noktalarında yapılan ölçümlerde en yüksek derinlik değerleri 5,4–5,9 m arasında kaydedilmiş, yüzen ada kütlelerinin su altında kalan bölümünün ise yaklaşık 2 m olduğu belirlenmiştir (AFAD, 2026). Bu güncel saha bulguları, uydu görüntülerinde izlenen kütlelerin yalnızca yüzeysel sucul vejetasyon alanları olmadığını, fiziksel bütünlüğe sahip doğal yüzen ada kütleleri olduğunu desteklemektedir (Şekil 5).

Şekil 5. Turnalar Gölü yüzen ada sisteminin şematik kesiti ve başlıca yapısal özellikleri (Kaynak: Girgin ve Bulut (2001) ile AFAD (2026) verileri esas alınarak yazar tarafından hazırlanmıştır)

Girgin ve Bulut'un (2001) arazi gözlemleri ile AFAD (2026) tarafından gerçekleştirilen su altı incelemeleri birlikte değerlendirildiğinde, Turnalar Gölü'nün ada oluşumu, kıyıdan kopma, biçim değişimi, yeni kütlelerin sisteme katılması ve göl içindeki mekânsal düzenin değişmesiyle karakterize edilen dinamik bir yüzen ada sistemi olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle mevcut çalışmada Turnalar Gölü, tek tek adaların konum değişiminden çok, 2000 yılı arazi gözlemleri, 2026 yılı su altı incelemeleri ve 2011–2025 dönemine ait çok zamanlı yüksek çözünürlüklü uydu görüntülerinin birlikte değerlendirilmesi yoluyla uzun dönemli morfodinamik değişimin incelendiği referans saha olarak ele alınmıştır.

3.2. Çok Zamanlı Yüksek Çözünürlüklü Uydu Görüntüleri

Çalışmanın temel uzaktan algılama materyalini, Turnalar Gölü yüzen ada sisteminin 2011–2025 dönemindeki morfodinamik değişimini belirlemek amacıyla seçilen 10 farklı tarihli yüksek çözünürlüklü optik uydu görüntüsü oluşturmuştur. Görüntü serisi Haziran 2011, Ağustos 2013, Mayıs 2015, Temmuz 2016, Haziran 2017, Mayıs 2019, Ekim 2022, Eylül 2023, Ağustos 2024 ve Haziran 2025 tarihlerinden oluşmuştur. Böylece yüzen ada sistemindeki değişimler yaklaşık 14 yıllık bir zaman aralığında değerlendirilmiştir.

Ana morfodinamik analizlerde metre-altı mekânsal çözünürlüğe sahip WorldView-2 (WV02) ve WorldView-3 (WV03) optik uydu görüntüleri kullanılmıştır. 2011, 2013 ve 2015 dönemlerine ait görüntüler WorldView-2; 2016, 2017, 2019, 2022, 2023, 2024 ve 2025 dönemlerine ait görüntüler ise WorldView-3 verileri esas alınarak değerlendirilmiştir. WorldView-2 görüntülerinde yaklaşık 0,50 m, WorldView-3 görüntülerinde ise yaklaşık 0,30–0,50 m mekânsal çözünürlük sağlayan ürünler kullanılmıştır. Görüntüler DigitalGlobe/Maxar yüksek çözünürlüklü görüntü arşivlerinden sağlanmıştır. Ayrıca, Planet Education & Research Basic Programı kapsamında erişilen PlanetScope görüntülerinden, yüksek çözünürlüklü tarihsel görüntüler arasında gözlenen değişimlerin zamansal ve mekânsal kontrolünde destekleyici veri olarak yararlanılmıştır (Tablo 1).

Görüntü seçiminde göl yüzeyinin ve yüzen ada kütlelerinin açık biçimde izlenebilmesi, bulut, kar ve yoğun gölge etkisinin bulunmaması, ada sınırlarının görsel olarak ayırt edilebilir olması ve görüntülerin geometrik karşılaştırmaya uygun nitelik taşıması temel ölçütler olarak alınmıştır. Düzenli yıllık veya aylık görüntü dizisi bulunmadığından, sabit takvim aralıkları yerine bu kalite ölçütlerini karşılayan görüntüler tercih edilmiştir. Görüntülerin farklı aylara ait olması nedeniyle vejetasyonun fenolojik durumu, renk tonu ve su yüzeyinin görünümündeki mevsimsel farklılıklar doğrudan morfolojik değişim olarak değerlendirilmemiş;

yorumlamada esas olarak ada kütlelerinin sınır geometrisi, bütünlüğü, parçalanması, birleşmesi ve mekânsal düzenindeki değişimler dikkate alınmıştır.

Tablo 1. Morfodinamik Analizde Kullanılan Çok Zamanlı Uydu Görüntüleri

No	Görüntü tarihi	Uydu/Sensör	Veri sağlayıcı	Mekânsal çözünürlük	Kullanım amacı
1	Haziran 2011	WorldView-2 (WV02)	DigitalGlobe	~0,50 m	Başlangıç morfolojik referansı
2	Ağustos 2013	WorldView-2 (WV02)	DigitalGlobe	~0,50 m	İlk dönem morfolojik değişim
3	Mayıs 2015	WorldView-2 (WV02)	DigitalGlobe	~0,50 m	Ada şekli ve mekânsal düzen
4	Temmuz 2016	WorldView-3 (WV03)	DigitalGlobe	~0,30–0,50 m	Parçalanma/birleşme analizi
5	Haziran 2017	WorldView-3 (WV03)	DigitalGlobe	~0,30–0,50 m	Açık su–bitkisel kütle ilişkisi
6	Mayıs 2019	WorldView-3 (WV03)	Maxar/ DigitalGlobe	~0,30–0,50 m	Morfolojik yeniden yapılanma
7	Ekim 2022	WorldView-3 (WV03)	Maxar	~0,30–0,50 m	Uzun dönemli konfigürasyon değişimi
8	Eylül 2023	WorldView-3 (WV03)	Maxar	~0,30–0,50 m	Alan ve şekil değişimi
9	Ağustos 2024	WorldView-3 (WV03)	Maxar	~0,30–0,50 m	Parçalanma ve birleşme örüntüsü
10	Haziran 2025	WorldView-3 (WV03)	Maxar	~0,30–0,50 m	Son dönem morfolojik durum

Çok zamanlı görüntüler WGS 84 / UTM Zone 37N (EPSG:32637) koordinat sisteminde değerlendirilmiştir. Görüntüler arasındaki geometrik uyum, göl çevresinde zaman içerisinde konumu değişmeyen yol, yapı, kaya yüzeyi ve benzeri sabit arazi unsurları üzerinden kontrol edilmiştir. Böylece farklı tarihlerdeki görüntülerin geometrik konum farklılıklarının gerçek morfolojik değişim olarak yorumlanması önlenmiştir. Görüntülerin ekran ortamında yeniden örneklenmesi sonucunda ortaya çıkan piksel boyutları sensörün özgün mekânsal çözünürlüğü olarak kabul edilmemiş; morfolojik değerlendirmelerde her görüntünün özgün çözünürlük ve metadata özellikleri esas alınmıştır.

Yüzen ada ve ilişkili bitkisel kütlelerin sınırları yüksek çözünürlüklü görüntüler üzerinden ekran sayısallaştırmasıyla poligon biçiminde belirlenmiştir. Çok zamanlı karşılaştırmalarda tekil adaların yalnızca konum değişimi yerine ada sayısı, alan ve şekil değişimi, parçalanma, birleşme, kıyı ile bağlantı durumu ve göl içeri-

sindeki genel mekânsal konfigürasyonun değişimi temel değerlendirme ölçütleri olarak kullanılmıştır. Böylece Turnalar Gölü yüzen ada sistemi, tek tek nesnelerin hareketinden çok, uzun dönemli morfodinamik yeniden yapılanma gösteren bütüncül bir sistem olarak ele alınmıştır.

3.3. Görüntülerin Ön İşlenmesi ve Geometrik Uyum Kontrolü

Çok zamanlı uydu görüntülerinden yüzen ada sistemindeki morfolojik değişimlerin güvenilir biçimde belirlenebilmesi için farklı tarihlere ait görüntülerin ortak bir mekânsal referans içerisinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Özellikle küçük yüzen kütlelerde görüntüler arasındaki sınırlı geometrik kaymalar, parçalanma, birleşme veya sınır değişimi olarak yanlış yorumlanabileceğinden, analiz öncesinde bütün görüntüler geometrik tutarlılık açısından kontrol edilmiştir. Çok zamanlı yüzen ada çalışmalarında farklı tarihli görüntülerin ortak koordinat sisteminde değerlendirilmesi ve geometrik uyumunun sağlanması temel yöntemsel aşamalardan biridir (Ivanova et al., 2009).

Kullanılan görüntüler WGS 84 / UTM Zone 37N (EPSG:32637) koordinat sisteminde değerlendirilmiş ve Turnalar Gölü ile yakın çevresini kapsayacak biçimde çalışma alanına göre düzenlenmiştir. Farklı tarihlere ait görüntüler arasındaki geometrik uyum yalnızca ortak projeksiyon sistemine dayanılarak yeterli kabul edilmemiş, görüntüler image-to-image co-registration yaklaşımıyla ayrıca karşılaştırılmıştır. Bu amaçla göl çevresindeki konumu zaman içerisinde değişmeyen yol kesişimleri, sabit yapı köşeleri, kaya yüzeyleri ve benzeri belirgin kara unsurları referans olarak kullanılmıştır.

Göl kıyı çizgisi geometrik kontrol noktası olarak kullanılmamıştır. Turnalar Gölü'nün su alanının mevsimsel ve yıllar arası değişebilmesi, kıyıdaki bitki örtüsünün gelişimi ve su-vejetasyon sınırının yer değiştirmesi kıyı çizgisini dinamik bir unsur hâline getirmektedir. Bu nedenle geometrik kontrol, göl çevresindeki kararlı kara unsurları üzerinden gerçekleştirilmiş; belirgin konumsal uyumsuzluk gösteren görüntüler morfolojik karşılaştırmada doğrudan referans alınmamıştır.

Farklı tarihlerdeki görüntülerin mekânsal çözünürlükleri de değerlendirmede dikkate alınmıştır. Daha düşük çözünürlüğe sahip görüntüler yapay olarak daha yüksek çözünürlüğe dönüştürülmemiş ve yeniden örnekleme sonucunda ortaya çıkan küçük piksel boyutları yeni mekânsal bilgi olarak kabul edilmemiştir. Ada sınırlarının belirlenmesinde her görüntünün özgün mekânsal çözünürlüğü ve metadata özellikleri esas alınmıştır. Böylece özellikle küçük parçaların görüntü çözünürlüğüne bağlı olarak ortaya çıkabilecek yalancı parçalanma veya birleşme görünümlerinin analize aktarılması sınırlandırılmıştır.

Görüntülerdeki mevsimsel renk, parlaklık ve vejetasyon farklılıkları da morfolojik değişimden ayrı değerlendirilmiştir. Farklı aylarda alınan görüntülerde bitki örtüsünün fenolojik görünümü değişebilmekle birlikte, bu farklılıklar tek başına ada sınırında gerçek değişim olarak kabul edilmemiştir. Morfolojik değişimlerin belirlenmesinde kütlenin sınır geometrisi, bütünlüğü, parça sayısı ve komşu kütlelerle mekânsal ilişkisi birlikte dikkate alınmıştır.

Geometrik olarak kontrol edilen görüntüler tarih sırasına göre düzenlenerek 2011–2025 dönemine ait ortak bir çok zamanlı CBS veri seti oluşturulmuştur. Böylece yüzen ada sisteminde gözlenen alan ve biçim değişimi, parçalanma, birleşme, kıyıyla bağlantı ve göl içindeki mekânsal yeniden yapılanmanın görüntüler arasındaki geometrik farklılıklardan mümkün olduğunca bağımsız biçimde değerlendirilmesi sağlanmıştır. Benzer biçimde çok zamanlı optik ve radar verilerinin geometrik olarak tutarlı biçimde değerlendirilmesinin yüzen ada dinamiklerinin belirlenmesindeki önemi önceki çalışmalarda da vurgulanmıştır (Ivanova et al., 2009, 2017; Nedkov et al., 2018).

3.4. Yüzen Ada Sınırlarının Belirlenmesi ve Morfodinamik Değişim Analizi

Yüzen ada sisteminin uzun dönemli morfodinamik değişiminin belirlenmesinde, farklı tarihlere ait görüntülerde yüzen kütlelerin sınırlarının karşılaştırılabilir biçimde belirlenmesi temel aşamayı oluşturmuştur. Bu amaçla geometrik uyumu kontrol edilen 2011–2025 dönemine ait yüksek çözünürlüklü görüntüler üzerinde Turnalar Gölü'ndeki yüzen kütleler poligon geometrisinde manuel olarak sayısallaştırılmıştır. Benzer biçimde Ivanova et al. (2009), çok zamanlı yüzen ada analizlerinde ada sınırlarını vektör ortamında belirleyerek zamansal değişimleri bu geometriler üzerinden değerlendirmiştir.

Ada sınırlarının çizilmesinde açık su ile bütünleşik bitkisel kütle arasındaki görünür sınır esas alınmıştır. Uydu görüntülerinden emergent ve yüzen sucul vejetasyonun belirlenmesine yönelik çalışmalar, bu bitkisel yüzeylerin spektral ve mekânsal özelliklerinden yararlanılarak ayırt edilebildiğini göstermektedir (Alagialoglou et al., 2024). Açık su içerisinde bağımsız ve sürekli bir gövde oluşturan kütleler ayrı poligon olarak kaydedilmiş; kıyı vejetasyonuyla sürekli bağlantı gösteren yüzeyler yüzen ada alanına dâhil edilmemiştir. Bununla birlikte önceki ve sonraki görüntülerde bağımsız olduğu görülen bir kütlenin belirli bir tarihte kıyıya temas etmesi, nesnenin değerlendirme dışı bırakılmasına neden olmamıştır. Yüzen adaların düşük su seviyelerinde kıyı veya tabanla geçici olarak temas edebildiği daha önceki saha çalışmalarında da belirtilmiştir (Bulut et al., 2013).

Turnalar Gölü'nde yüzen ada varlığı daha önce doğrudan arazi gözlemleriyle belirlendiğinden, görüntülerde görülen her bitkisel yüzey yeni bir yüzen ada olarak kabul edilmemiştir. Girgin ve Bulut'un (2001) saha gözlemleriyle tanımladığı yüzen ada sistemi, çok zamanlı görüntülerin yorumlanmasında temel referans olarak kullanılmıştır. Böylece uzaktan algılama analizi yüzen ada varlığını yeniden kanıtlamaktan çok, bilinen sistemin zaman içerisindeki değişimini izlemeye yönelmiştir. Farklı tarihlerdeki kütlelerin karşılaştırılmasında yalnızca konumsal yakınlık değil; genel şekil, büyüklük, yönelim, belirgin kenar özellikleri ve komşu kütlelerle mekânsal ilişkiler birlikte değerlendirilmiştir. Yüzen adaların zaman içerisinde büyüyebildiği, küçülebildiği veya şekil değiştirebildiği dikkate alınarak, sınır geometrisindeki değişiklikler tek başına nesne kimliğinin ortadan kalktığı biçiminde yorumlanmamıştır (Ivanova et al., 2009).

Parçalanma ve birleşme olayları morfodinamik analizin temel göstergeleri olarak ayrı biçimde kaydedilmiştir. Bir kütlenin iki veya daha fazla bağımsız parçaya ayrılması parçalanma; daha önce ayrı olan kütlelerin yapısal olarak bütünleşerek tek bir kütle hâline gelmesi ise birleşme olarak değerlendirilmiştir. Geçici temaslar kalıcı birleşme olarak kabul edilmemiş, mümkün olduğunda önceki ve sonraki görüntüler birlikte incelenmiştir. Bu yaklaşım, yüzen adaların zaman içerisinde bağımsız veya grup adalar hâline dönüşebildiğini gösteren saha gözlemleriyle uyumludur (Bulut et al., 2013; John et al., 2009). Her görüntü tarihi için oluşturulan poligonlara görüntü tarihi, nesne kodu, alan, çevre ve morfodinamik durum bilgileri atanmıştır. Bu veri yapısı üzerinden ada/parça sayısındaki değişim, alan değişimi, biçimsel farklılaşma, parçalanma, birleşme, kıyıyla bağlantı ve göl içerisindeki mekânsal konfigürasyon karşılaştırılmıştır. Görüntü çözünürlüğünün sınır belirleme üzerindeki etkisi dikkate alınmış; birkaç piksel düzeyindeki küçük farklılıklar doğrudan gerçek büyüme veya küçülme olarak yorumlanmamıştır. Bu yöntemle oluşturulan çok zamanlı poligon veri seti, Turnalar Gölü yüzen ada sisteminin 2011–2025 dönemindeki alan, biçim, parça sayısı ve mekânsal örgütlenme değişimlerinin belirlenmesinde temel veri kaynağı olarak kullanılmıştır.

3.5. Çok Zamanlı Karşılaştırma ve Değerlendirme

Turnalar Gölü yüzen ada sistemindeki uzun dönemli morfodinamik değişimin belirlenmesi amacıyla 2011–2025 dönemine ait 10 yüksek çözünürlüklü uydu görüntüsü kronolojik olarak karşılaştırılmıştır. Çok zamanlı uzaktan algılama verilerinin yüzen ada sistemlerinin konum, alan ve biçim değişimlerinin belirlenmesinde kullanılabileceği daha önce Srebarna Gölü'nde gerçekleştirilen uzun dönemli çalışmalarda ortaya konmuştur. Ivanova et al. (2009), 1979–2005 dönemine ait farklı tarihli görüntüler üzerinden yüzen saz adalarının sayısı, alanı,

birleşmesi ve mekânsal konumundaki değişimleri birlikte değerlendirmiştir. Daha sonraki çalışmalar da yüzen kütlelerde yalnızca hareketin değil, şekil ve büyüklüğün zamansal olarak değişebildiğini göstermiştir (Ivanova et al., 2009; Ivanova et al., 2017).

Turnalar Gölü için zamansal karşılaştırmanın başlangıç referansını yalnızca 2011 yılı uydu görüntüsü oluşturmamıştır. Girgin ve Bulut'un (2001) Kasım 2000'de gerçekleştirdiği arazi çalışmasında gölde Ağaçlı Ada, Çalı Adası ve Çimen Ada olarak adlandırılan üç yüzen kütlenin varlığı, yaklaşık alanları ve biçimsel özellikleri doğrudan ölçülmüş; ayrıca adaların zaman içerisinde biçim değiştirebildiği ve göl kenarındaki bazı kütlelerin ilerleyen dönemlerde yeni yüzen adalara dönüşebileceği belirtilmiştir. Bu saha gözlemleri, 2011–2025 görüntü serisinin yorumlanmasında tarihsel referans olarak değerlendirilmiştir (Girgin & Bulut, 2001).

Her görüntü tarihi öncelikle kendi içerisinde değerlendirilmiş, ardından ardışık görüntüler arasında karşılaştırma yapılmıştır. Böylece 2011–2013, 2013–2015, 2015–2016, 2016–2017, 2017–2019, 2019–2022, 2022–2023, 2023–2024 ve 2024–2025 dönemlerinde meydana gelen değişimler ayrı ayrı incelenmiş; bunun yanında 2011 başlangıç durumu ile 2025 son durumu karşılaştırılarak sistemin yaklaşık 14 yıllık genel gelişimi belirlenmiştir. Bu kronolojik yaklaşım, uzun zaman aralıklarında meydana gelebilecek parçalanma, birleşme veya yeniden yapılanma süreçlerinin yalnızca ilk ve son görüntü arasındaki fark üzerinden değerlendirilmesinden kaynaklanabilecek belirsizliği azaltmaktadır. Çok tarihli veri kullanımının yüzen ada dinamiklerinin izlenmesindeki önemi Ivanova et al. (2009, 2017) tarafından da ortaya konmuştur.

Karşılaştırmalarda temel göstergeler yüzen kütle sayısı, bireysel ve toplam yüzen ada alanı, kütlelerin genel biçimi, parçalanma ve birleşme olayları, kıyıyla bağlantı durumu ve açık su–yüzen kütlelerin göl içerisindeki mekânsal konfigürasyonu olarak belirlenmiştir. Alan değişimi tek başına morfodinamik değişimin göstergesi olarak kullanılmamıştır. Çünkü bir kütlenin toplam alanı önemli ölçüde değişmeden parçalanması veya birden fazla küçük kütlenin birleşerek daha büyük bir bütün oluşturması mümkündür. Srebarna Gölü'nde düşük su seviyeleriyle birlikte küçük yüzen adaların birleşebildiği, ada sayısının ve toplam alanın dönemler arasında değişebildiği belirlenmiştir (Ivanova et al., 2009). Türkiye'de Mezra Gölü'nde de başlangıçta bağımsız olan bazı yüzen kütlelerin zamanla kök ve rizom sistemleri aracılığıyla birleşerek grup adalara dönüşebildiği gözlenmiştir (Bulut et al., 2013).

Parçalanma ve birleşme süreçlerinin değerlendirilmesinde yalnızca tek bir görüntü tarihindeki görünüm esas alınmamıştır. Birbirine temas eden iki kütlenin

sonraki tarihlerde yeniden ayrılması durumunda bu durum geçici kümelenme, yapısal bütünlüğün devam etmesi durumunda ise birleşme olarak değerlendirilmiştir. Benzer şekilde tek bir kütlenin sonraki görüntülerde iki veya daha fazla bağımsız parçaya ayrılması parçalanma olarak kaydedilmiştir. Doğal yüzen ada sistemlerinde kütlelerin oluşum, gelişim ve yapısal özelliklerinin hidrolojik ve biyolojik süreçlere bağlı olarak değişebildiği farklı sulak alan çalışmalarında da gösterilmiştir (John et al., 2009; Bulut et al., 2013).

Farklı tarihlere ait görüntülerin yılın farklı aylarında elde edilmiş olması nedeniyle, vejetasyonun fenolojik görünümü ile renk ve yoğunluk değişimleri doğrudan morfolojik değişim olarak değerlendirilmemiştir. Zamansal değişimin belirlenmesinde öncelikle fiziksel sınırın sürekliliği, kütle bütünlüğü, parça sayısı ve açık suyla olan geometrik ilişki dikkate alınmıştır. Yüzen saz adalarının sınır, büyüklük ve biçim özelliklerinin farklı tarihli optik ve SAR verileri kullanılarak izlenebildiği Ivanova et al. (2017) tarafından da gösterilmiştir.

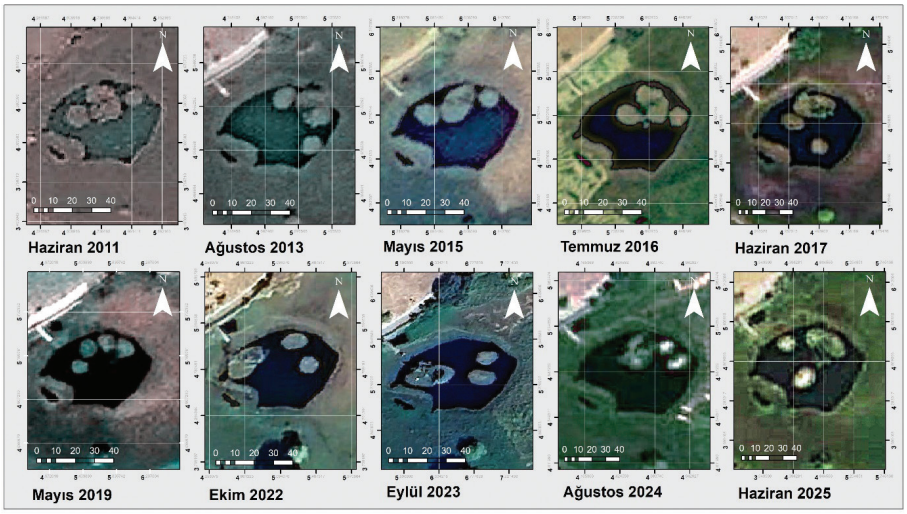
Görüntüler arasında yalnızca birkaç piksel düzeyinde kalan sınır farklılıkları, kullanılan verilerin mekânsal çözünürlüğü ve sayısallaştırma belirsizliği dikkate alınarak yorumlanmıştır. Bu nedenle ancak görüntüler üzerinde açık biçimde izlenebilen ve morfolojik süreklilik içerisinde doğrulanabilen değişimler büyüme, küçülme, parçalanma veya birleşme olarak kabul edilmiştir. Çok zamanlı görüntülerin birlikte değerlendirilmesiyle elde edilen sonuçlar CBS ortamında karşılaştırılarak Turnalar Gölü yüzen ada sisteminin alan, biçim, parça sayısı ve mekânsal organizasyon bakımından geçirdiği uzun dönemli yeniden yapılanma ortaya konulmuştur. Bu yaklaşım, yüzen adaları yalnızca yer değiştiren bağımsız nesneler olarak değil, zaman içinde biçim, büyüklük ve mekânsal bütünlük açısından değişebilen dinamik sulak alan bileşenleri olarak ele alan önceki çalışmalarla uyumludur (Ivanova et al., 2009, 2017; John et al., 2009; Bulut et al., 2013).

4. Bulgular

4.1. Turnalar Gölü Yüzen Ada Sisteminin Genel Zamansal Değişimi

Turnalar Gölü'ne ait 2011–2025 dönemini kapsayan 10 yüksek çözünürlüklü uydu görüntüsünün karşılaştırılması, yüzen ada sisteminin çalışma dönemi boyunca sabit bir morfolojik yapı göstermediğini ortaya koymuştur (Şekil 6). Yüzen kütlelerin yalnızca göl içerisindeki konumları değil; alanları, biçimleri, sınır geometrileri, bütünlükleri ve birbirleriyle olan mekânsal ilişkileri de zaman içerisinde belirgin biçimde değişmiştir. Sayısallaştırma sonuçlarına göre toplam yüzen kütle alanı dönem boyunca 75,2–174,7 m^2 arasında değişmiş; en düşük değer 2019, en yüksek değer ise 2025 yılında belirlenmiştir.

2011 yılında üç ana yüzen kütlenin toplam alanı 136,3 m², 2013 yılında ise 146,8 m² olarak ölçülmüştür. Takip eden dönemde toplam alan 2015'te 124,8 m², 2016'da 118,3 m² ve 2017'de 120,7 m² olarak belirlenmiştir. Bu değerler, 2013 sonrasında toplam yüzen kütle alanında genel bir daralma görülmekle birlikte, değişimin düzenli ve tek yönlü olmadığını göstermektedir.

Şekil 6. Turnalar Gölü yüzen ada sisteminin 2011–2025 dönemindeki çok zamanlı görünümü (Kaynak: DigitalGlobe/Maxar yüksek çözünürlüklü uydu görüntülerinden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır)

Sistemdeki en belirgin morfodinamik değişimlerden biri 2019 yılında gerçekleşmiştir. Bu tarihte büyük ada iki ayrı kütleye (1A ve 1B) ayrılmış ve toplam yüzen kütle alanı 75,2 m²'ye gerilemiştir. 2022 yılında ise büyük ada yeniden tek ana kütle görünümü kazanmış ve toplam alan 125,6 m²'ye yükselmiştir. Bunu izleyen 2023 ve 2024 yıllarında toplam alan sırasıyla 103,5 m² ve 90,4 m²'ye düşmüş; 2025 yılında ise üç ana kütlede de belirgin genişleme meydana gelerek toplam yüzen ada alanı 174,7 m²'ye ulaşmıştır. Böylece 2011–2025 başlangıç-son karşılaştırmasında toplam yüzen kütle alanında yaklaşık %28,2 oranında artış belirlenmiş olmakla birlikte, ara dönemlerde çok daha güçlü daralma ve genişleme evrelerinin gerçekleştiği görülmüştür.

Bu zamansal dizi, Turnalar Gölü yüzen ada sisteminin doğrusal bir büyüme veya küçülme eğilimi göstermediğini; daralma, genişleme, parçalanma, yeniden bütünleşme ve biçimsel yeniden yapılanmanın birbirini izlediği dalgalı bir morfodinamik yapı sergilediğini ortaya koymaktadır. Girgin ve Bulut'un (2001) 2000 yılı arazi çalışmalarında Turnalar Gölü'nde üç bağımsız yüzen ada belirlemiş ve

bunların zaman içerisinde biçim değiştirebildiğini belirtmiş olmaları, çok zamanlı uydu görüntülerinden elde edilen bulgularla birlikte değerlendirildiğinde sistemin değişken karakterinin uzun dönemli olduğunu göstermektedir.

4.2. Yüzen Kütlelerin Alan ve Şekil Değişimleri

Turnalar Gölü'nde yüzen kütlelerin alan ve geometrik özellikleri 2011–2025 döneminde belirgin değişimler göstermiştir. Sayısallaştırma sonuçlarına göre toplam yüzen kütle alanı 75,2–174,7 m² arasında değişmiş; bu değişim doğrusal bir büyüme veya küçülme eğilimi yerine dönemsel genişleme, daralma ve biçimsel yeniden yapılanma biçiminde gerçekleşmiştir (Tablo 2; Şekil 7).

Tablo 2. Turnalar Gölü Yüzen Adalarının Yıllara Göre Alan, Çevre ve Genel Morfolojik Özellikleri

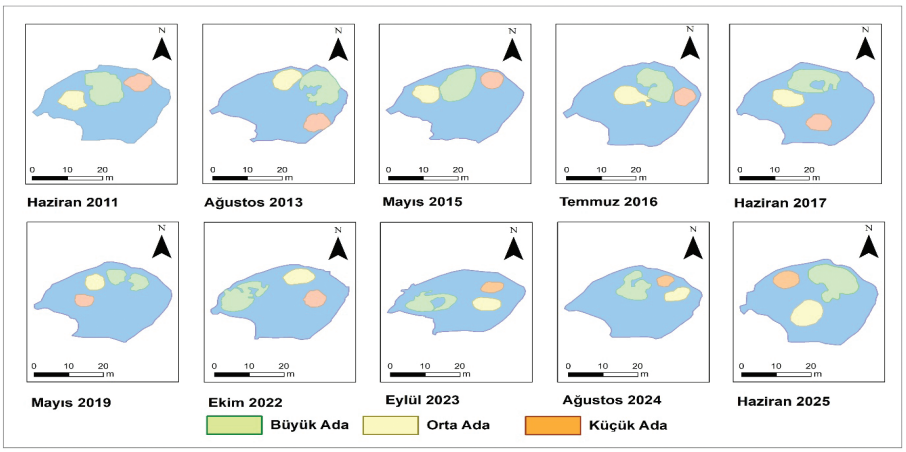
Tarih	Kütle kimliği	Kütle alanı (m²)	Kütle çevresi (m)	Genel morfolojik görünüm
2011	1-Büyük Ada	78,1	36,533	Parçalı, düzensiz
	2-Orta Ada	30,7	21,810	Kompakt, ovale yakın
	3-Küçük Ada	27,5	19,834	Kompakt, dairesel-oval
2013	1-Büyük Ada	79,7	50,794	Genişlemiş, daha düzensiz
	2-Orta Ada	36,4	22,658	Büyümüş, kompakt
	3-Küçük Ada	30,7	21,096	Genişlemiş, kompakt
2015	1-Büyük Ada	69,7	32,561	Daralmış, daha kompakt
	2-Orta Ada	30,8	20,473	Hafif küçülmüş
	3-Küçük Ada	24,3	17,813	Küçülmüş
2016	1-Büyük Ada	61,1	37,529	Daralmış, girintili
	2-Orta Ada	35,8	27,201	Genişlemiş, daha yuvarlak
	3-Küçük Ada	21,4	17,256	Küçülmüş, kompakt
2017	1-Büyük Ada	64,6	48,719	Yeniden büyümüş, iç boşluklu/düzensiz
	2-Orta Ada	31,7	21,243	Daha kompakt
	3-Küçük Ada	24,4	18,131	Hafif büyümüş
2019	1A-Büyük Ada parçası	19,0	16,742	Parçalanmış
	1B-Büyük Ada parçası	20,2	18,527	Parçalanmış
	2-Orta Ada	20,7	16,750	Küçülmüş
	3-Küçük Ada	15,3	14,443	Küçülmüş
2022	1-Büyük Ada	69,0	55,710	Yeniden birleşmiş/genişlemiş, düzensiz
	2-Orta Ada	32,3	20,866	Büyümüş, kompakt
	3-Küçük Ada	24,3	18,376	Yeniden büyümüş

Tablo 2. Turnalar Gölü Yüzen Adalarının Yıllara Göre Alan, Çevre ve Genel Morfolojik Özellikleri (Devamı)

Tarih	Kütle kimliği	Kütle alanı (m^2)	Kütle çevresi (m)	Genel morfolojik görünüm
2023	1-Büyük Ada	56,0	52,617	Daralmış, iç açıklıklı
	2-Orta Ada	29,2	19,852	Hafif küçülmüş
	3-Küçük Ada	18,3	15,862	Küçülmüş
2024	1-Büyük Ada	54,6	40,585	Kısmen daralmış, daha kompakt
	2-Orta Ada	23,0	18,496	Belirgin küçülmüş
	3-Küçük Ada	12,8	13,157	En küçük durumlardan biri
2025	1-Büyük Ada	94,8	44,276	Güçlü genişleme, yeniden bütünleşme
	2-Orta Ada	51,4	26,461	Belirgin büyüme
	3-Küçük Ada	28,5	19,227	Yeniden büyüme

Not: 2019 yılında büyük ada iki parçaya ayrıldığından, bu yıl 1A ve 1B olmak üzere ayrı kütleler halinde gösterilmiştir. Alan ve çevre değerleri ekran sayısallaştırmasına dayalı yaklaşık ölçümlerdir.

2011 yılında üç yüzen adanın toplam alanı 136,3 m^2 olarak hesaplanmıştır. Büyük Ada 78,1 m^2, Orta Ada 30,7 m^2 ve Küçük Ada 27,5 m^2 alan kaplamıştır. 2013 yılında toplam alan 146,8 m^2'ye yükselmiş; Büyük Ada 79,7 m^2 ile alan bakımından büyük ölçüde kararlı kalırken, çevre uzunluğunun 36,533 m'den 50,794 m'ye yükselmesi sınır geometrisinin belirgin biçimde düzensizleştiğini göstermiştir. Aynı dönemde Orta Ada 36,4 m^2'ye, Küçük Ada ise 30,7 m^2'ye genişlemiştir.

Şekil 7. Turnalar Gölü yüzen ada sisteminin 2011–2025 dönemindeki sayısallaştırılmış mekânsal ve morfolojik değişimi

2015 yılında toplam yüzen kütle alanı 124,8 m²'ye gerilemiş ve üç adada da alan kaybı meydana gelmiştir. Büyük Ada 69,7 m², Orta Ada 30,8 m² ve Küçük Ada 24,3 m² olarak ölçülmüştür. Büyük Ada'nın çevresinin 2013'teki 50,794 m'den 32,561 m'ye düşmesi, alan azalmasının yanında daha sade ve kompakt bir sınır geometrisinin geliştiğine işaret etmektedir. 2016 yılında toplam alan 118,3 m²'ye düşmüş; Büyük Ada ve Küçük Ada küçülürken Orta Ada 35,8 m²'ye genişlemiştir. Bu durum, sistemdeki morfolojik değişimin bütün kütlelerde aynı yönde gerçekleşmediğini göstermektedir.

2017 yılında toplam yüzen kütle alanı 120,7 m² ile önceki yıla yakın kalmıştır. Bununla birlikte Büyük Ada'nın alanı yalnızca 64,6 m² olmasına karşın çevresinin 48,719 m'ye yükselmesi ve görüntüde belirgin girinti ve iç açıklıkların gelişmesi, alan bakımından sınırlı değişime rağmen geometrik karmaşıklığın arttığını göstermektedir. Bu bulgu, yüzen ada sisteminin değerlendirilmesinde alan değişiminin tek başına yeterli olmadığını; sınır biçimi ve bütünlüğün de dikkate alınması gerektiğini ortaya koymaktadır.

En belirgin değişimlerden biri 2019 yılında gerçekleşmiştir. Büyük Ada bu tarihte iki ayrı parçaya (1A ve 1B) ayrılmış; bunların alanları sırasıyla 19,0 ve 20,2 m² olarak ölçülmüştür. Orta Ada 20,7 m², Küçük Ada ise 15,3 m²'ye gerilemiş ve toplam yüzen kütle alanı çalışma döneminin en düşük değeri olan 75,2 m²'ye düşmüştür. Bu durum 2017'ye göre yalnız bir küçülmeyi değil, aynı zamanda yapısal parçalanmayı temsil etmektedir.

2022 yılında sistem yeniden genişlemiş ve toplam yüzen kütle alanı 125,6 m²'ye ulaşmıştır. Büyük Ada'nın yeniden tek kütle görünümü kazanarak 69,0 m²'ye ulaşması, 2019'daki parçalanma sonrasında önemli bir morfolojik yeniden bütünleşmeye işaret etmektedir. Bununla birlikte 55,710 m'lik çevre uzunluğu, büyük kütlenin oldukça düzensiz ve girintili-çıkıntılı bir sınır yapısını koruduğunu göstermektedir. 2023 ve 2024 yıllarında toplam alan sırasıyla 103,5 m² ve 90,4 m²'ye gerilemiş; özellikle Orta ve Küçük Ada'daki alan kayıpları belirginleşmiştir.

2025 yılı ise çalışma döneminin en güçlü genişleme evresini oluşturmuştur. Büyük Ada 94,8 m², Orta Ada 51,4 m² ve Küçük Ada 28,5 m² alana ulaşmış; toplam yüzen kütle alanı 174,7 m² olarak hesaplanmıştır. Böylece 2024–2025 arasında üç ana kütlenin tamamında eş zamanlı genişleme gerçekleşmiş ve toplam alan yaklaşık iki katına çıkmıştır. 2011 başlangıç durumu ile 2025 son durumu karşılaştırıldığında ise toplam yüzen kütle alanının 136,3 m²'den 174,7 m²'ye yükseldiği görülmektedir.

Bireysel ada alanları ve çevre uzunluklarının birlikte değerlendirilmesi, Turnalar Gölü'nde morfodinamik değişimin yalnızca büyüme ve küçülmeden ibaret

olmadığını göstermektedir. Benzer alanlara sahip kütlelerin farklı dönemlerde oldukça farklı çevre uzunlukları göstermesi; kenar düzensizliği, iç açıklık oluşumu, uzama, kompaktlaşma ve parçalanma gibi süreçlerin zaman içerisinde önem kazandığını ortaya koymaktadır. Bu nedenle sistemdeki değişim alan, çevre ve geometrik bütünlük birlikte değerlendirilerek yorumlanmıştır.

Girgin ve Bulut'un (2001) 23 Kasım 2000 tarihli arazi ölçümlerinde Ağaçlı Ada, Çalı Adası ve Çimen Ada'nın sırasıyla yaklaşık 25, 23 ve 19 m^2, toplamda ise 67 m^2 olarak ölçülmüş olması, Turnalar Gölü'ndeki yüzen kütlelerin uzun dönemde sabit alanlı yapılar olmadığını desteklemektedir. Bununla birlikte 2000 yılı değerlerinin doğrudan arazi ölçümüne, 2011–2025 değerlerinin ise yüksek çözünürlüklü görüntüler üzerinden sayısallaştırmaya dayanması nedeniyle iki veri grubu arasındaki farklar doğrudan büyüme oranı olarak değerlendirilmemiştir.

4.3. Parçalanma ve Birleşme Süreçleri

Turnalar Gölü yüzen ada sisteminin 2011–2025 dönemine ait çok zamanlı analizi, ada kütlelerinin yalnızca alan ve biçim bakımından değişmediğini, bazı dönemlerde parçalanma ve yeniden bütünleşme süreçlerinin de ortaya çıktığını göstermiştir.. Bununla birlikte üç ana kütlenin büyük bölümünde morfolojik süreklilik korunmuş, sistemdeki en belirgin yapısal kırılma 2017–2019 döneminde Büyük Ada'da gerçekleşmiştir.

2011–2017 döneminde üç temel yüzen ada farklı büyüklük ve biçimlerde varlığını sürdürmüştür. Bu süreçte ada sınırlarında belirgin değişiklikler meydana gelmesine rağmen kütlelerin genel bütünlüğü korunmuştur. Özellikle Büyük Ada'nın alanı 2011'de 78,1 m^2 iken 2017'de 64,6 m^2 olarak ölçülmüş; aynı dönemde çevre uzunluğunun 36,533 m'den 48,719 m'ye yükselmesi, alan kaybına rağmen sınır geometrisinin daha karmaşık hâle geldiğini göstermiştir. Bu değişim, parçalanmadan önce ada sınırlarında önemli bir morfolojik yeniden yapılanmanın gerçekleştiğine işaret etmektedir.

Sistemdeki en belirgin parçalanma olayı 2019 yılında gözlenmiştir. 2017'de tek bir kütle hâlinde ve 64,6 m^2 alana sahip olan Büyük Ada, 2019 görüntüsünde 1A ve 1B olmak üzere iki bağımsız parçaya ayrılmıştır. Bu parçaların alanları sırasıyla 19,0 ve 20,2 m^2 olup toplamları 39,2 m^2'dir. Böylece yalnızca ada bütünlüğü bozulmamış, Büyük Ada'nın toplam alanında da yaklaşık %39 oranında azalma meydana gelmiştir. Aynı tarihte Orta ve Küçük Ada'nın da küçülmesi sonucunda toplam yüzen kütle alanı 75,2 m^2'ye düşerek çalışma döneminin en düşük değerine ulaşmıştır.

2022 görüntüsünde ise 2019'da iki ayrı parça hâlinde izlenen Büyük Ada'nın yeniden tek ve daha geniş bir kütle görünümü kazandığı belirlenmiştir. Büyük Ada'nın alanı 69,0 m²'ye, toplam yüzen kütle alanı ise 125,6 m²'ye yükselmiştir. Ancak 2019 ile 2022 arasındaki üç yıllık döneme ait sürekli görüntü serisi bulunmadığından, bu durumun doğrudan 1A ve 1B parçalarının fiziksel olarak birleşmesi sonucunda gerçekleştiği kesin olarak ileri sürülmemiş; yeniden bütünleşme niteliğinde bir morfolojik dönüşüm olarak değerlendirilmiştir.

2023 ve 2024 yıllarında üç ana kütlenin bütünlüğü genel olarak korunmuş, ancak toplam yüzen alan sırasıyla 103,5 ve 90,4 m²'ye gerilemiştir. 2025 yılında ise üç ada da yeniden belirgin biçimde genişlemiş ve toplam alan 174,7 m²'ye ulaşmıştır. Bununla birlikte bu son dönemde yeni bir parçalanma veya ayrı kütlelerin açık biçimde birleşmesi belirlenmemiş; değişim esas olarak mevcut adaların sınırlarının genişlemesi ve yeniden şekillenmesi biçiminde gerçekleşmiştir.

Bu bulgular, Turnalar Gölü'nde parçalanma ve yeniden bütünleşmenin sürekli veya tek yönlü bir süreç olmadığını göstermektedir. Girgin ve Bulut'un (2001) göldeki ada biçimlerinin zaman içerisinde değişebildiğine ilişkin saha gözlemleri ile farklı yüzen ada sistemlerinde bağımsız kütlelerin ayrılma ve bütünleşme gösterebildiğini ortaya koyan çalışmalar (John et al., 2009; Bulut et al., 2013) bu morfodinamik değişkenliği desteklemektedir. Turnalar Gölü'nde özellikle 2019 parçalanması ve 2022'de gözlenen yeniden bütünleşmiş görünüm, sistemin uzun dönemli morfodinamik karakterinin en belirgin göstergelerinden birini oluşturmaktadır.

4.4. Açık Su–Yüzen Kütle İlişkisindeki Değişimler

Turnalar Gölü'nde açık su yüzeyi ile yüzen ada kütlelerinin kapladığı alan arasındaki ilişki, her görüntü tarihi için sayısallaştırılan toplam göl alanı ve yüzen kütle alanları üzerinden hesaplanmıştır. Açık su alanı, toplam göl yüzeyinden yüzen ada alanlarının çıkarılmasıyla belirlenmiştir. Buna göre 2011–2025 döneminde yüzen kütlelerin göl yüzeyindeki payı %13,6 ile %28,0, açık su oranı ise %72,0 ile %86,4 arasında değişmiştir (Tablo 3).

Tablo 3. Turnalar Gölü'nde Toplam Göl Alanı, Yüzen Kütle Alanı ve Açık Su Yüzeyinin Yıllara Göre Değişimi

Tarih	Toplam göl alanı (m^2)	Yüzen kütle alanı (m^2)	Açık su alanı (m^2)	Yüzen kütle oranı (%)	Açık su oranı (%)
2011	539	136,3	402,7	25,3	74,7
2013	587	146,8	440,2	25,0	75,0
2015	536	124,8	411,2	23,3	76,7
2016	552	118,3	433,7	21,4	78,6
2017	549	120,7	428,3	22,0	78,0
2019	552	75,2	476,8	13,6	86,4
2022	577	125,6	451,4	21,8	78,2
2023	529	103,5	425,5	19,6	80,4
2024	565	90,4	474,6	16,0	84,0
2025	625	174,7	450,3	28,0	72,0

2011 ve 2013 yıllarında yüzen kütlelerin göl yüzeyindeki payı yaklaşık %25 düzeyinde gerçekleşmiştir. 2015–2017 döneminde bu oran kademeli olarak %23,3'ten yaklaşık %22 düzeyine gerilerken, açık su oranı %76,7–78,6 aralığında değişmiştir. Böylece bu dönemde göl yüzeyinin yaklaşık dörtte üçünden fazlasının açık sudan oluştuğu belirlenmiştir.

En belirgin değişim 2019 yılında ortaya çıkmıştır. Büyük Ada'nın parçalanması ve üç temel kütledeki alan kayıpları sonucunda yüzen ada alanının toplam göl yüzeyine oranı %13,6'ya kadar gerilemiş, açık su oranı ise çalışma döneminin en yüksek değeri olan %86,4'e ulaşmıştır. Bu nedenle 2019, hem toplam yüzen kütle alanının en düşük olduğu hem de açık su yüzeyinin göl içerisindeki göreli ağırlığının en fazla arttığı dönemdir.

2022 yılında yüzen kütlelerin yeniden genişlemesiyle kapalılık oranı %21,8'e yükselmiş, açık su oranı %78,2'ye gerilemiştir. 2023 ve özellikle 2024 yıllarında kütle alanlarının yeniden azalmasıyla açık su oranı sırasıyla %80,4 ve %84,0 olarak gerçekleşmiştir. Buna karşılık 2025 yılında toplam yüzen kütle alanının 174,7 m^2'ye ulaşması sonucunda yüzen ada kapalılığı çalışma döneminin en yüksek değeri olan %28,0'a çıkmış, açık su oranı ise %72,0'a düşmüştür.

Bu değişimler gölün toplam alanındaki dalgalanmalarla birlikte değerlendirildiğinde önemli bir özellik ortaya çıkmaktadır. Toplam göl alanı 529–625 m^2 arasında değişmekle birlikte, açık su/yüzen kütle oranları aynı doğrultuda hareket etmemiştir. Örneğin 2019 ve 2024 yıllarında göl alanları birbirine yakın olmasına rağmen yüzen kütle oranları oldukça düşük; 2025 yılında ise göl yüzey alanının

da genişlemesine rağmen yüzen kütlelerin göl içerisindeki payı en yüksek düzeye ulaşmıştır. Dolayısıyla açık su yüzeyindeki değişim yalnızca göl alanındaki büyüme veya küçülmeyle açıklanamamakta, yüzen ada kütlelerinin kendi alan ve morfolojilerindeki değişim de göl yüzeyinin mekânsal konfigürasyonunu doğrudan etkilemektedir.

Benzer şekilde yüzen bitkisel matların açık suyla ilişkilerinin su seviyesi, derinlik, dalga maruziyeti ve kıyı koşullarına bağlı olarak değişebildiği farklı sulak alanlarda ortaya konmuştur (Azza et al., 2006; John et al., 2009). Bununla birlikte Turnalar Gölü için bu çalışmada hidrolojik değişkenler eş zamanlı olarak ölçülmediğinden, gözlenen açık su–yüzen kütle değişimleri belirli bir çevresel nedene doğrudan bağlanmamış; göl yüzeyindeki morfodinamik yeniden yapılanmanın nicel göstergeleri olarak değerlendirilmiştir.

2011–2025 dönemi bütün olarak değerlendirildiğinde Turnalar Gölü yüzen ada sisteminin sabit bir mekânsal konfigürasyona sahip olmadığı görülmektedir. Sistem bazı dönemlerde daha parçalı ve açık su ağırlıklı, bazı dönemlerde ise yüzen kütlelerin genişlediği ve daha bütünleşik bir yapı kazanmıştır. Özellikle 2019'daki parçalanma, 2022'de gözlenen yeniden bütünleşme ve 2025'te üç ana kütlede birlikte gerçekleşen belirgin genişleme, göl içi mekânsal düzenin dönemsel olarak yeniden şekillendiğini göstermektedir. Bu değişken yapı, Turnalar Gölü'nün yalnızca hareket eden birkaç adadan değil, alan, biçim, bütünlük ve açık suyla ilişkisi sürekli değişen bütüncül bir morfodinamik sistemden oluştuğunu ortaya koymaktadır.

5. Tartışma

Turnalar Gölü'nde 2011–2025 döneminde belirlenen değişimler, yüzen ada sisteminin sabit biçim ve büyüklükteki üç kütleden oluşmadığını, aksine alan, sınır geometrisi, bütünlük ve göl içi mekânsal düzen bakımından sürekli değişebilen dinamik bir sistem olduğunu göstermektedir. Toplam yüzen kütle alanının 75,2–174,7 m² arasında değişmesi, 2019 yılında Büyük Ada'nın iki parçaya ayrılması, 2022'de yeniden tek ve daha büyük bir kütle görünümü kazanması ve 2025 yılında üç adanın birlikte belirgin biçimde genişlemesi, bu değişkenliğin başlıca göstergeleridir. Bu sonuçlar, Girgin ve Bulut'un (2001) Turnalar Gölü'nde ada biçimlerinin zaman içerisinde değişebildiğine ve sisteme yeni kütlelerin katılabileceğine ilişkin erken dönem saha gözlemlerini çok zamanlı uzaktan algılama verileriyle desteklemektedir.

Çalışmanın önemli bulgularından biri, alan değişimi ile şekil değişiminin her zaman paralel gerçekleşmemesidir. Örneğin Büyük Ada'nın bazı dönemlerde alanı sınırlı ölçüde değişirken çevre uzunluğunun önemli ölçüde artması, kenar dü-

zensizliğinin ve geometrik karmaşıklığın yükseldiğini göstermektedir. Bu nedenle yalnızca ada alanının ölçülmesi, yüzen kütlelerdeki morfodinamik değişimin bütünüyle açıklanması için yeterli değildir. Srebarna Gölü üzerine gerçekleştirilen uzaktan algılama çalışmalarında da yüzen saz adalarının hareketlerinin yanında şekil ve büyüklüklerinin mevsimsel ve uzun dönemli olarak değiştiği belirlenmiştir (Ivanova et al., 2009, 2017). Daha sonraki Sentinel-1 ve Sentinel-2 tabanlı çalışmalar, ada sınırları ile su-vejetasyon ilişkilerinin çok zamanlı veriler kullanılarak izlenebildiğini göstermiştir (Nedkov et al., 2018).

Turnalar Gölü'nde özellikle 2019 yılı, sistemin morfodinamik karakterini ortaya koyan kritik bir dönemdir. 2017'de 64,6 m^2 olan Büyük Ada'nın 2019 yılında 1A ve 1B biçiminde iki ayrı parçaya ayrılması ve iki parçanın toplam alanının 39,2 m^2'ye gerilemesi, basit bir konum değişiminin ötesinde yapısal bir dönüşümün gerçekleştiğini göstermektedir. Aynı dönemde toplam yüzen kütle alanının 75,2 m^2'ye düşmesi ve açık su oranının %86,4 ile çalışma döneminin en yüksek değerine ulaşması, parçalanma ile göl yüzeyindeki genel mekânsal konfigürasyon arasında yakın bir ilişki bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte görüntüler arasındaki zaman aralığı nedeniyle parçalanmanın tam tarihi ve fiziksel nedeni belirlenememektedir. Bu nedenle olayın rüzgâr, dalga, su seviyesi veya başka bir çevresel etkene doğrudan bağlanması mevcut verilerle mümkün değildir.

2022 yılında Büyük Ada'nın yeniden tek kütle görünümünde izlenmesi de benzer biçimde dikkat çekicidir. Ancak 2019–2022 arasında kesintisiz bir görüntü dizisi bulunmadığından, 1A ve 1B parçalarının fiziksel olarak doğrudan birleştiğini kesin biçimde göstermek mümkün değildir. Bu nedenle söz konusu değişimin "yeniden bütünleşmiş morfolojik görünüm" olarak değerlendirilmesi daha uygundur. Mezra Gölü'nde bağımsız yüzen adaların zaman içerisinde birbirine yaklaşabildiği ve kök-rizom sistemleri aracılığıyla grup adalara dönüşebildiği saha gözlemleriyle ortaya konmuştur (Bulut et al., 2013). Benzer biçimde Kuttanad–Vembanad sisteminde yüzen matların farklı oluşum ve gelişim biçimleri gösterdiği belirlenmiştir (John et al., 2009). Bu çalışmalar, Turnalar Gölü'nde gözlenen parçalanma ve yeniden bütünleşme biçimlerinin doğal yüzen ada sistemlerinde karşılığı bulunan süreçler olduğunu göstermektedir.

Açık su ile yüzen kütleler arasındaki ilişkinin zaman içerisinde önemli ölçüde değişmesi de sistemin bütüncül değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. Çalışma döneminde yüzen kütlelerin göl yüzeyindeki payı %13,6–28,0, açık su oranı ise %72,0–86,4 arasında değişmiştir. Özellikle 2019 ve 2024 yıllarında açık su oranlarının yükselmesi, buna karşılık 2025 yılında yüzen kütle oranının %28,0 ile en yüksek seviyeye ulaşması, göl yüzeyinin sabit bir su-vejetasyon mozaiğine sahip olmadığını göstermektedir. Lake Victoria'da yürütülen çalışmalar, yüzen

kök matlarının dağılımının su derinliği, su seviyesi dalgalanmaları, kıyı eğimi ve rüzgâr-dalga maruziyetiyle ilişkili olduğunu göstermiştir (Azza et al., 2006). Turnalar Gölü'nde eş zamanlı hidrolojik ve meteorolojik ölçüm bulunmadığından, burada gözlenen oran değişimleri belirli bir çevresel etkene bağlanmamış; morfodinamik sistemin dönemsel durumları olarak yorumlanmıştır.

Su seviyesi özellikle yüzen ada davranışlarının yorumlanmasında önemli bir potansiyel denetleyicidir. Pirron Yallock örneğinde uzun süre serbest biçimde yüzen adaların kuraklık sonucunda göl seviyesinin düşmesiyle tabana oturduğu ve hareket kabiliyetlerini kaybettiği gösterilmiştir (Gippel, 1993). Turnalar Gölü'nde de toplam göl yüzeyinin incelenen tarihlerde 529–625 m² arasında değişmesi hidrolojik koşulların tamamen sabit olmadığını göstermektedir. Ancak görüntülerin farklı aylarda elde edilmiş olması ve eş zamanlı su seviyesi kayıtlarının bulunmaması nedeniyle, ada alanındaki büyüme veya küçülmenin doğrudan göl seviyesine bağlanması uygun değildir. Bu durum çalışmanın temel sınırlılıklarından biridir.

Çalışmanın sonuçları açısından 2026 yılında gerçekleştirilen su altı incelemeleri ayrıca önem taşımaktadır. AFAD (2026) tarafından gerçekleştirilen dalışlarda yüzen ada kütlelerinin su altında yaklaşık 2 m devam ettiği, yapılarının kamış ve bitki köklerinin bütünleşmesinden meydana geldiği ve gölün ölçülen en derin kesimlerinin 5,4–5,9 m arasında olduğu belirlenmiştir. Bu gözlemler, çok zamanlı görüntülerde sayısallaştırılan unsurların yalnızca yüzeyde görülen geçici sucul vejetasyon lekeleri olmadığına ilişkin önemli bir saha doğrulaması sağlamaktadır. Böylece uzaktan algılama ile belirlenen morfolojik değişimler, fiziksel bütünlüğe sahip gerçek yüzen kütlelerin zamansal değişimi olarak daha güvenilir biçimde yorumlanabilmektedir.

Girgin ve Bulut'un (2001) 2000 yılı ölçümlerinde üç adanın toplam alanının yaklaşık 67 m² olarak verilmesine karşılık, mevcut çalışmada 2011–2025 dönemindeki toplam alanların 75,2–174,7 m² arasında değişmesi uzun dönemli morfolojik değişkenliğe işaret etmektedir. Bununla birlikte 2000 yılı değerlerinin doğrudan arazi ölçümlerine, bu çalışmadaki değerlerin ise çok yüksek çözünürlüklü görüntüler üzerinden ekran sayısallaştırmasına dayanması nedeniyle iki veri seti doğrudan büyüme oranı hesaplamak amacıyla kullanılmamıştır. Buna rağmen her iki veri grubunun birlikte değerlendirilmesi, Turnalar Gölü'ndeki yüzen adaların sabit boyutlu ve değişmez nesneler olmadığı yönündeki yorumu güçlendirmektedir.

Uzaktan algılama açısından çalışma, küçük yüzen ada sistemlerinin izlenmesinde metre-altı mekânsal çözünürlüğün önemini de ortaya koymuştur. Turnalar Gölü'ndeki 2019 parçalanması gibi birkaç on metrekarelik değişimlerin 10–30 m çözünürlüklü görüntülerle güvenilir biçimde ayrılması güçtür. Srebarna çalışma-

larında Sentinel-1 SAR ve Sentinel-2 optik verilerinin birlikte kullanılması daha büyük yüzen saz sistemlerinde başarılı sonuçlar vermiştir (Ivanova et al., 2017; Nedkov et al., 2018). Turnalar Gölü gibi küçük sistemlerde ise çok yüksek çözünürlüklü görüntüler ada sınırları, iç açıklıklar ve parçalanma bölgelerinin belirlenmesi açısından belirgin üstünlük sağlamaktadır.

Bununla birlikte çok zamanlı görüntülerin farklı aylara ait olması, fenolojik görünüm farklılıkları, görüntüler arasındaki düzensiz zaman aralıkları ve eş zamanlı su seviyesi, rüzgâr ve dalga kayıtlarının bulunmaması nedensel yorumları sınırlandırmaktadır. Bu nedenle çalışma, 2011–2025 döneminde ne kadar ve ne şekilde değişim meydana geldiğini güvenilir biçimde ortaya koymakla birlikte, her değişimin hangi çevresel süreç tarafından meydana getirildiğini belirlemeyi amaçlamamıştır. Gelecekte yüksek çözünürlüklü uydu görüntülerinin insansız hava aracı çekimleri, sürekli su seviyesi ölçümleri, meteorolojik kayıtlar ve dönemsel saha gözlemleriyle birlikte kullanılması, parçalanma, birleşme ve alan değişimlerinin fiziksel nedenlerinin daha ayrıntılı açıklanmasına olanak sağlayacaktır.

6. Sonuç

Turnalar Gölü yüzen ada sisteminin 2011–2025 dönemindeki çok zamanlı analizi, sistemin sabit biçim ve büyüklükteki birkaç adadan oluşmadığını; alan, çevre, biçim, bütünlük ve göl içi mekânsal düzen bakımından sürekli değişen dinamik bir yapı sergilediğini ortaya koymuştur. Çalışma döneminde toplam yüzen kütle alanı 75,2–174,7 m² arasında değişmiş, en düşük değer 2019'da, en yüksek değer ise 2025'te belirlenmiştir. 2011–2025 başlangıç-son karşılaştırmasında toplam yüzen kütle alanında yaklaşık %28,2 artış görülmekle birlikte, ara dönemlerde güçlü daralma ve genişleme evreleri meydana gelmiştir.

Morfodinamik değişimin en belirgin örneği 2019 yılında Büyük Ada'nın iki parçaya ayrılmasıdır. 2022 yılında ise bu kütlenin yeniden tek ve daha büyük bir morfolojik birim görünümü kazanması, sistemin yalnızca büyüme ve küçülme değil, parçalanma ve yeniden bütünleşme süreçleri de geçirdiğini göstermiştir. Ayrıca ada alanları ile çevre uzunluklarının her zaman paralel değişmemesi, morfolojik dönüşümün yalnızca yüzey alanı üzerinden değerlendirilemeyeceğini ortaya koymuştur. Toplam göl alanı 529–625 m² arasında değişirken, yüzen kütlelerin göl yüzeyindeki payı %13,6–28,0, açık su oranı ise %72,0–86,4 arasında gerçekleşmiştir. Bu sonuçlar, göl yüzeyindeki açık su–yüzen kütle düzeninin dönemsel olarak yeniden şekillendiğini ve gölün bütününün değişken bir mekânsal konfigürasyon gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Girgin ve Bulut'un (2001) arazi gözlemleri ile AFAD'ın (2026) su altı incelemeleri birlikte değerlendirildiğinde, Turnalar Gölü yüzen adalarının yalnızca yüzeysel bitkisel oluşumlar olmadığı; fiziksel bütünlüğe sahip, su altında devam eden ve zaman içinde biçim değiştirebilen doğal kütleler olduğu anlaşılmaktadır. Çok zamanlı yüksek çözünürlüklü uydu görüntüleri ise bu yapının uzun dönemli değişiminin ortaya konulmasında etkili bir araç sağlamıştır.

Çalışmanın temel sonucu, Turnalar Gölü'nün hareket eden üç ayrı adadan çok, parçalanma, birleşme, genişleme, daralma ve yeniden örgütlenme süreçlerinin birlikte gerçekleştiği bütüncül bir yüzen ada sistemi olarak değerlendirilmesi gerektiğidir. Gelecekte uydu görüntülerinin insansız hava aracı verileri, dönemsel saha ölçümleri, su seviyesi kayıtları ve meteorolojik gözlemlerle birlikte kullanılması, bu morfodinamik değişimlerin nedenlerinin daha ayrıntılı açıklanmasına katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD). (2026). Turnalar Gölü sualtı görüntüleme sonuç raporu. AFAD Diyarbakır İl Müdürlüğü.

Alagialoglou, L., Manakos, I., Katsikis, E., Medinets, S., Gazyetov, Y., Medinets, V., & Delopoulos, A. (2024). Machine learning for identifying emergent and floating aquatic vegetation from space: A case study in the Dniester Delta, Ukraine. SN Computer Science, 5, 597. https://doi.org/10.1007/s42979-024-02873-7

Azza, N., Denny, P., Van de Koppel, J., & Kansiime, F. (2006). Floating mats: Their occurrence and influence on shoreline distribution of emergent vegetation. Freshwater Biology, 51(7), 1286–1297. https://doi.org/10.1111/j.1365-2427.2006.01565.x

Bulut, İ., Kopar, İ., & Zaman, M. (2008). Karadeniz Bölgesindeki yüzen adalara yeni bir örnek: Zök Gölü yüzen adaları (Tortum-Erzurum). Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8(41), 215–230.

Bulut, İ., Zaman, M., Kopar, İ., & Artvinli, E. (2008). Göze Dağı (Yalnızçam Dağları) kuzeybatısındaki Arsiyan Yaylasında göller ve yüzen adalar. Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8(40), 133–153.

Bulut, İ. (2011). Floating islands of Turkey. Procedia - Social and Behavioral Sciences, 19, 526–531. https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2011.05.165

Bulut, İ. (2012). Türkiye'nin yüzen adaları: Türkiye coğrafyasında yeni bir kavram. Atatürk Üniversitesi Yayınları, Yayın No. 1005; Edebiyat Fakültesi Yayınları No. 138; Araştırma Serisi No. 114. Mega Ofset.

Bulut, İ., Kopar, İ., & Zaman, M. (2013). Mezra Gölü (Kılıçkaya-Yusufeli-Artvin) ve yüzen adaları. Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 50, 11–24.

Gippel, C. J. (1993). Hydrological management of a lake with floating islands near Pirron Yallock, Victoria, Australia. Journal of Environmental Management, 37(3), 219–238. https://doi.org/10.1006/jema.1993.1018

Girgin, M., & Bulut, İ. (2001). Yüzen adalar. Standard: Çevre ve Çevre Yönetim Standartları, 40(474), 42–48.

Hogg, E. H., & Wein, R. W. (1988a). The contribution of Typha components to floating mat buoyancy. Ecology, 69(4), 1025–1031. https://doi.org/10.2307/1941258

Hogg, E. H., & Wein, R. W. (1988b). Seasonal change in gas content and buoyancy of floating Typha mats. Journal of Ecology, 76(4), 1055–1068. https://doi.org/10.2307/2260633

Ivanova, I., Nedkov, R., Michev, T., & Kamburova, N. (2009). Estimation of the dynamics of floating islands in the territory of Srebarna Lake, situated in the territory of Bulgaria, using aerospace and GPS data in the period 1979-2005. In 2009 4th International Conference on Recent Advances in Space Technologies (RAST). IEEE. https://doi.org/10.1109/RAST.2009.5158208

Ivanova, I., Nedkov, R., & Borisova, D. (2017). Application of SAR data for seasonal monitoring of floating reed islands dynamic in Srebarna Lake. Proceedings of SPIE, 10428, 104280M. https://doi.org/10.1117/12.2278542

John, C. M., Sylas, V. P., Paul, J., & Unni, K. S. (2009). Floating islands in a tropical wetland of peninsular India. Wetlands Ecology and Management, 17(6), 641–653. https://doi.org/10.1007/s11273-009-9140-z

Mallison, C. T., Stocker, R. K., & Cichra, C. E. (2001). Physical and vegetative characteristics of floating islands. Journal of Aquatic Plant Management, 39, 107–111.

Nedkov, R., Ivanova, I., Borisova, D., & Stankova, N. (2018). Using SAR and optical data from Sentinel satellites for precise modeling of seasonal floating reed islands dynamics in Srebarna Lake. Proceedings of SPIE, 10790, 107900E. https://doi.org/10.1117/12.2325703

Oliver, M. K., & McKaye, K. R. (1982). Floating islands: A means of fish dispersal in Lake Malawi, Africa. Copeia, 1982(4), 748–754. https://doi.org/10.2307/1444082

Parsekian, A. D., Jones, B. M., Jones, M., Grosse, G., Walter Anthony, K. M., & Slater, L. (2011). Expansion rate and geometry of floating vegetation mats on the margins of thermokarst lakes, northern Seward Peninsula, Alaska, USA. Earth Surface Processes and Landforms, 36(14), 1889–1897. https://doi.org/10.1002/esp.2210

Trivedy, R. K., Sharma, K. P., Goel, P. K., & Gopal, B. (1978). Some ecological observations on floating islands. Hydrobiologia, 60(2), 187–190. https://doi.org/10.1007/BF00163185

Walker, B. H., Rogers, K. H., Ellery, W. N., & Ellery, K. (1990). Formation, colonisation and fate of floating sudds in the Maunachira River system of the Okavango Delta, Botswana. Aquatic Botany, 38(4), 315–329. https://doi.org/10.1016/0304-3770(90)90027-I